
NOVUS THESAURUS
ANTIQUITATUM
ROMANARUM.
TOM. I.

NOVVS THESAVRVS ANTIQVITATVM ROMANARVM,

CONGESTVS

AB

ALBERTO HENRICO DE SALLENGRE,

SERENISSIMAE PRINCIPIS ARAVSIONENSIS CONSILIARIO.

TOMVS PRIMVS.

Cum figuris æneis.

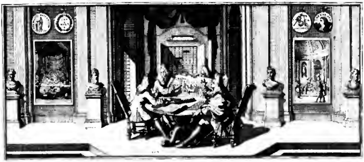

HAGÆ-COMITVM

Apud HENRICVM DV SAVZET,

Et PARISIIS APVD ANTONIVM VRBANVM COVSTELIER.

MDCCXVI.

LECTORI BENEVOLO

S. P. D.

A. H. DE SALLENGRE.

NOvus Thesaurus Antiquitatum Romanarum, quem tibi sistimus, Benigne Lector, duplici modo potest considerari: & primò quidem ut Opus absolutum ac omnino sui juris, deinde ut Supplementum Thesauri, quem ante annos aliquot congessit Vir celeberrimus ac de litteris humanioribus optimè meritus, JOANNES GEORGIUS GRÆVIUS. Tanto Eruditorum applausu Opus illud exceptum est, ut mirum sit neminem, post elapsos jam sedecim annos, simile quid tentasse, præsertim cùm Clarissimi Viri morte quamplurima in eodem genere intacta permanserint, quibus adjectis nihil amplius desiderandum superesset. Communicato igitur consilio cum doctissimis in Galliâ & his regionibus viris, & hortationibus eorum fretus, animum induxi hunc in me laborem suscipere. Quid autem in congerendo hoc *Novo Thesauro* à nobis præstitum sit, paucis expediam. Auctores doctos & rarò obvios, qui Romanorum ritus illustrarunt, conquisivi, selegi, & attento animo evolvi. Innumera inde Typographorum menda sustuli, Operis dispositionem & contextum multò meliorem feci. Quidquam verò immutare vel inde detrahere religioni duxi. Hac ratione Approbationes, Dedicationes & alia parvi licèt momenti in integrum reliqui. Annoratiunculas etiam multis in locis subjeci, quibus tùm Auctores ipsos illustravi, cùm ipsa loca, ad quæ respiciebant, retuli, & aliquando etiam ipsos paucis confutavi. De Thesauro Cl Grævii, minùs accuratè excuso, queritur Auctor *novæ Librorum Rariorum Conlectionis Hal.* 1709. in Fasciculi primi Præfatione: *Ipsi adeò Belgæ,* ait, *qui à benè longo tempore in emendata librorum impressione laudem sibi præcipuam vendicarunt, ac reliquis etiam Europæ gentibus hac in parte palmam præripuere, nunc quasi gloriæ hujus pertæsi multùm à Majorum vestigiis declinant, nec adeò eleganti & pura charta utuntur, nec tantâ, ut olim, accuratione libros exscribunt. De* JO. GEORG. GRÆVII *Antiquitatibus Romanis in fasciculos collectis & in Batavorum terrâ exscriptis quid edisseram? quoties Opus utilissimum adspicio (adspicio autem quotidie) & indignor planè & doleo etiam. Nihil in exteriore veste desideramus, chartæ nitor, literarum elegan-*

tia, cæteraque librum maximopere commendant, sed non æquè emendandi ac corrigendi studium, quod penitus neglectum videtur: sæpe voces vitiosè transcriptæ, & integra quandoque orationis forma omissa est; quod non inlustri quidem Operum conlectori, sed Operarum negligentiæ adjudicabis. Hoc autem de Thesauro nostro, ut puto, nemo dixerit: Editionem enim hanc nostram accuratissimam esse affirmare prorsus ausim, & cuique illam perlegenti abundè patebit. Eam verò summâ curâ & diligentiâ emendavit Vir eruditissimus & hac in re peritissimus JOHANNES DE LA FAYE, cui plurimùm Thesaurus hic debet.

Ordinem in Dissertationibus inserendis me ferè nullum servasse non diffiteor; & cùm id à quibusdam reprehendi possit, facti rationem reddam. Cùm Cl. Grævius de edendo Thesauro cogitaret, omnes ejusdem argumenti Tractatus conjunxit & edidit, non tamen rerum ordine servato disposuit. Oportuisset enim Auctores, ex. gr. qui de Roma veteri egerunt, inserere primo loco, cùm in quarto tantùm Operis Tomo reperiantur. Præterea variis in locis peculiares Dissertationes, Inscriptionem quandam vel alia Antiquitatis monumenta illustrantes, edidit. Et verè ita se res habet, dummodo Auctores sint probæ notæ ac luce digni, non multùm interest quo in loco referantur; hæ enim Collectiones cùm uno spiritu legi non possint, solùm inserviunt iis, qui, ubi opus est, eas consulunt. In quo autem Tomo quæque Dissertationes exstent, Index in principio cujusque Voluminis docebit. Et cùm hujus *Novi Thesauri* omnes Tomi typis erunt excusi, generalem Indicem Auctorum edi curabo, cujus ope, quid in toto Opere contineatur, uno intuitu cognosci poterit.

Multi plerumque Libri, cùm iterum prælo subjiciuntur, figuris æneis quamplurimis ornantur absque necessitate, ita ut multò cariores evadant. Longè aliter hic sese res habet, cùm necessarias tantùm figuras accuratè in æs incidi curaverim. Sic factum est ut quisque exiguâ impensâ complures Auctores simul comparare possit, qui separatim, ultra conquirendi molestiam, decies ferè majori pretio persolvi debuissent.

Licèt quamplurimæ elegantissimæ Dissertationes in Thesauro Cl. Grævii inveniantur, tamen absolutum, ut suprà dictum est, Antiquitatum Romanarum corpus conficere non valent, multa ibi non sunt pertractata, de quibus in hoc *Novo Thesauro* fusè agetur: quo in ordine censendi sunt, Josephi Mariæ Suaresii *de Foraminibus Lapidum in priscis Ædificiis* Diatriba; Georgii Greenii *de Rusticatione Romanorum* Commentariolus; Pauli Jovii *de Romanis Piscibus* Libellus; Eybenii *de Ordine Equestri veterum Romanorum* Liber; Philippi Hanneckenii *de Cura Domestica Romanorum* Dissertationes quatuor; & innumeri alii qui in sequentibus Tomis locum obtinebunt. Proferentur quoque in illis Dissertationes ex Italicâ, Gallicâ & Anglicâ Linguâ in Latinam nunc primùm versas, nec non inedita Eruditorum Opera quædam. Magna etiam in spe sum duas Viri celeberrimi Claudii Salmasii Lucubrationes posthumas, unam *de Re Vestiariâ Veterum*, alteram *de ipsorum Instrumentis Musicis*, addi posse. Insuper brevi, ni spes deficiat, Dissertationem inseram, *de Educatione Liberorum apud Romanos*, argumentum à nemine hucusque ex professo tractatum. Præterea cùm *Novus* hic *Thesaurus* plura continere debeat Volumina, singula progressu temporis sine intermissione in lucem prodibunt.

Primas in hocce Volumine obtinent elegantissimæ septem Junii Minutoli *Dissertationes Romanam Antiquitatem illustrantes*. Prodierunt Romæ 1689. 8. & rarò hisce in oris occurrunt. Fuit is Cælestinorum Abbas, S. Theologiæ Licentiatus, sacrorum Canonum & Historiæ Ecclesiasticæ Professor. Librum hunc recensuerunt Eruditi Lipsienses in *Act. Erudit. Supplement.* T. 2. p. 565. & post eos, quid in his Dissertationibus notatu dignum occurrat, exhibebo. Earum *prima* Urbis Romæ originem exponit, & communem Remi ac Romuli historiam, diversis narrationibus impeditam, quas videre est apud Plutarchum, Festum, & Dionysium Halicarnasseum, aut fabulis prorsus annumeratam, ut à Ph. Cluverio & Jo. Temporario factum, vindicat, & Æneæ adventum in Italiam adversùs negantes Græcos Scriptores asserit; Zamoriensis etiam Floriani & Emanuelis de Faria y Souza ineptias, quorum ille Hispanos, hic Lusitanos, Romæ fuisse conditores contendunt, confutat. Latii deinde Reges hoc ordine enumerat; Janus, Picus, Faunus, Latinus, Æneas, Ascanius, Sylvius, Alba, Capetus,

tius, Capys, Calpetus, Tiberinus, Agrippa, Aventinus, Procas, Amulius, Numitor, Lausus, Romulus: denique conditæ Romæ historiam texit. *Secunda* incrementa & occasum potentissimæ hujus Vrbis & Imperii describit. Ad incrementa refert Asyli exstructionem, descriptionem Civium in Tribus, Curias, & Decurias, divisionem in Plebejos & Patricios & Equites; constitutionem sacrorum & legum; matrimonia à Sabinis per vim impetrata, indeque cum vicinis gentibus bella, fœdera, augmentaque sub Regibus septem, Consulibus & Imperatoribus. Occasum sub Trajani temporibus cœpisse affirmat, Alaricum valde eum promovisse, tandemque sub Momyllo (quem per contemtum Augustulum appellabant) desiisse. *Tertia* Vrbis Romæ topographicam descriptionem exhibet, Donatum & Nardinum, qui in eodem argumento se exercuerant, carpens interdum. Quadratam, non circularem, formam ejus fuisse contendit, mœnia à Servio Tullio dilatata, nec ab alio postea vel Consule vel Cæsare ampliata fuisse usque ad Aurelianum Imperatorem, contra Donatum; Panvinum, Marlianum, Fabricium, Lipsium & alios, Dionysio Halicarnasseo innixus, evincit. Quod de pomœrio ait minimè accuratum est; locum Livii ad id spectantem allegat, sed mutilatum. Quid tamen propriè Pomœrium sit ex ipso illo loco Livii *lib.* I. *cap.* 44. perspicuum est: *Pomœrium*, ait, *verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circà terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt, & in Vrbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.* Situm deinde mœniorum Servii Tullii monstrat, & eorum magnitudinem non ad XIII. millia passuum, ut è Plinii *lib.* III. *cap.* 5. contendit Isaacus Vossius, sed VIII. milliaria extendendam; hac etiam ratione Plinii locum, & numerum restituendum esse, cum Fabretto & Saverolio existimat. Ampliata seu propagata mœnia ab Aureliano, ut Vrbem validiorem redderet contra hostium insultus, è Flavio Vopisco in *Aurel.* tradit, & ampliationis eorum modum investigat. Denique de portis Urbis, de septem collibus, de fontibus, de cloacis, de viis, de vicis, de pontibus, de Tiberi fluvio, de Tiberinâ Insulâ, de suburbiis, de incolarum numero, & de Regionibus Urbis quatuordecim disserit. *Quartam* domibus in Roma impendit, earumque materiam, lapides, arenam, calces, lateres, crates, tum formam & tres antiquorum Græcorum ædificandi ordines, Doricum, Corinthium & Ionicum, Italicum item & Toscanicum seu Rusticum, genus porrò reticulatum, incertum, ordinarium, lateritium, cæmentitium, formaceum, cratitium, spicatum exponit: ac dein sex ætates Romæ constituit, & quod quavis ætate obtinuerit, tradit. Postea partes domorum designat, vestibulum, januam, atrium, tablinum, cavædium, conclavia, cellas seu penus, triclinia, dormitoria, exedras, stabula, culinam, basilicas, œcos, balnea, valetudinaria, armamentaria, viridaria, xysta, caminos, fenestras. Numerum ædium & insularum (quo nomine parvæ ædes veniunt) in quatuordecim Regionibus Vrbis Romæ indagat, de Augusti magnificis ædibus à Tiberio, Caligula & Nerone ampliatis disserit. *Quinta* in sacris locis versatur, & Templa eorumque in Vrbe Româ originem, causas, inaugurationes, religionem, partes, quæ sunt area, atrium, fores, basilica, prodromus aut pronaum, cella, adytum, penetrale, sacrarium, donarium, tectum, ara, dein ornamenta, item species, quæ sunt fanum, sacellum, ædicula, lararium, tesca, lucus, dianium, minervium, bidental, delubrum, recenset, ut & nomina, & præcipuas in singulis Vrbis Regionibus præ cæteris magnificas ædes sacras. *Sexta* in sepulcris eorumque nominibus, speciebus, materia, structura, amplitudine, ornamentis, situ, conditoribus, conditis non solùm hominum sed etiam brutorum cadaveribus sepulcri honore indignis, ejus religione, violatione, eorundem in Regionibus Vrbis Romæ designatione, ac tandem lucernis sepulcralibus & harum materia, magnitudine, perpetuo igne, & istius ratione investiganda versatur. *Septima*, eaque ultima, ædificiorum, quæ judiciis exercendis dicata fuerunt, descriptioni impenditur. Inter hoc primo loco ponit Forum,

rum, ejusque vocis otiginem & varias significationes, multiplicem usum, figuram, numerum, & diversa genera recenset. Aliud enim rebus vendendis destinatum fuisse ostendit, ut Boarium, Piscarium, Olitorium, Suarium, Pistorium, Argentarium, Archimonium, Sallustii, Cupedinis, Macella &c. aliud judiciis exercendis idoneum, cujus generis fuerit Romanum, Cæsaris, Augusti, Nervæ, Trajani, in quo insignis illa Columna Trajani posita. Post Fora enumerata adjunctas iis Basilicas, in quas è foro translata fuerunt judicia, earumque ætatem, formam, partes, quæ sunt ambulatio, Chalcidica, navis, pluteus; genera, quæ nominat Portiam, Semproniam, Opimiam, Juliam, Æmiliam, Caji & Lucii, Pompeji, Trajani, Gordiani, Antonini, Severi, explicat. Dein Rostra describit, & Curias recenset, veteres, Hostiliam, Calabram, Pompeji, Pompilianam, Juliam, Augusti, Gerusiam, Octaviæ, Leucadiam, Saliorum, Præturam præsentissimam, Græcostasim. De Senaculis, qualia fuerunt Martis aut Bellonæ templum, aliudve extra Portam Capenam & in Quirinali Colle, pauca delibat; ac tandem de Comitio, qui locus, comitiis agendis destinatus, postea *septum* & *ovile* dictus fuit, agit. Ad calcem cujusque Dissertationis, Auctores omnes, qui idem argumentum pertractarunt, recenset Minutoli, ac quid peculiare ipse præstiterit, subnectit; & revera multa scitu digna in his reperiuntur, quæ earum lectionem utilem pariter & jucundam efficiunt. Multos Auctores illustrat, multos etiam censoriâ notâ perstringit. Secundum & tertium Tomum harum Dissertationum multis in locis laudat noster, sed neuter horum unquam, nisi vehementer fallor, prodiit, fortè quoniam morte præventus Auctor, vel aliis occupationibus impeditus. Duo adhuc Opera ibidem promittit, unum nempe quod jam in Schedis & Adversariis se habere affirmabat, cui titulus, *Ecclesiastica Antiquitas lustrata, & illustrata, atque in tres partes distributa, &c.* alterum verò partim mente conceptum, Schedis partim consignatum, quod inscripserat *Progymnasmata Philosophica*, ubi magnetem quemdam se indicaturum ait, cujus vi aëris nitrum combustioni idoneum attrahi queat. An verò hæc edita sint incompertum planè habeo. Sequuntur Lucii Fauni *de Antiquitatibus Urbis Romæ* libri quinque, Linguâ Italicâ ab Auctore conscripti sunt, sed in Latinam versi lucem adspexerunt Venetiis primùm Anno 1549. & deinde sæpius typis excusi sunt; nihilo secius liber ille rarò occurrit, ac nunquam se vidisse testatur librorum diligentissimus scrutator Cl. Fabricius *Bibliographiæ Antiquariæ* cap. 3. §. 4. quod & asserit Ph. Labbe in *Mantissa Antiquariæ supellectilis* p. m. 373. Antiquitates Vrbis Romæ accuratè satis collegit Faunus, licèt interdum hallucinatus sit, multos etiam Scriptores allegat, sed nunquam ferè eorum verba refert, aut loca indicat, quod omnino vituperandum est. Quædam Fauni sphalmata notata vide in Minutoli Dissertationibus, nec non in *Lexico Antiquitatum Romanarum* Cl. Pitisci T. 1. p. 303. T. 2. p. 591. 934. 1071. Egregia sanè est Josephi Mariæ Suaresii Episcopi Vasionensis *de Foraminibus Lapidum in priscis Ædificiis* Diatriba. Inquirebatur frequentissimè ab his, qui spectabant in Vrbe non sine stupore, Amphitheatri Titi, vel alterius vetusti ædificii superstites moles, cur ingentes Tiburtini lapides, & immania saxa, è quibus illæ constructæ fuere, quadrata licèt affabrè, dolataque, ac expolita, singula tamen, extimâ in facie præsertim, variis & crebris foraminibus interpuncta viserentur. Hoc autem ansam præbuit Auctori hanc pertractandi Quæstionem. Enumerat sex varias hac de re Antiquariorum sententias, has omnes ex parte admittit, ita ut ex sex istis sententiis unam conflet. Pleraque alia non contemnenda edidit Suarezius, *De Vestibus litteratis*, Vasion. 1652. 4°. Libros duos *Prænestes Antiquæ*, Romæ 1655. 4°. *de Numismatis & Nummis Antiquis* Dissertationem, Romæ 1668. 4°. *Arcum Septimii Severi* cum ipsius explicationibus, Romæ 1676. Folio, & alia. Hæc autem Diatriba Lugduni excusa Anno 1652. non tantùm bonitate, verùm etiam raritate commendatur. Adjunxi brevem sed accuratam Andreæ Alciati Jurisconsulti celeberrimi Dissertationem *de Magistratibus, Civilibusque & militaribus officiis Romanorum*. Præmisit hanc Notitiæ Dignitatum utriusque Imperii, Orientis scilicet & Occidentis, quam continet Tomus septimus Thesauri Græviani, & quæ ideo à nobis recudi non debuit. Alciati Dissertationem excipit Laurentii Jouberti *de Gymnasiis & generibus exercitationum apud Antiquos celebrium* liber unus; nec non ejusdem *de*

Bal-

Balneis Antiquorum liber alter. Celeberrimus ille Medicus Monspeliensis, fuit Consiliarius ac Medicus ordinarius Henrici III. Regis Galliæ, multaque scripsit, & quinquagenarius obiit Anno 1582. Hos eruditos Tractatus inscio Auctore edidit frater ejus Franciscus Joubertus, Valentinæ Curiæ Judex major, Regisque Navarræ à Supplicibus Libellis Consiliarius. In primo agit Auctor *de Gymnasiis*, id est, *publicis Exercitationum locis*; Gymnasium enim propriè dicebatur locus in publica aliqua Vrbis Regione exstructus, quò unguendi, fricandi, lavaturi, discum jacturi, aut tale quippiam facturi confluebant. Hinc ad quodvis exercitii genus communiter & impropriè Gymnasii appellatio pervenit. Differit Joubertus de Gymnasiorum structura, ipsorumque partibus & præfectis. Transit deinde ad exercitationes, quæ in Palæstra fieri solebant; quarum præcipuæ quinque fuere, Lucta, Pugilatus, Cursus, Saltus, & Discus; fuit & Παγκράτιον, sed de hujus vocis sensu inter Eruditos non omnino convenit. Consulendus est tamen Petrus Faber in *Agonistico* lib. 1. cap. 9. & 10. Quod ad Tractatum *de Balneis* attinet, non omnino ab Auctore est perfectus, caput unum aut alterum deest. Post Joubertum videbis Henrici Noris *De duobus nummis Diocletiani & Licinii Dissertationem duplicem, cum Auctario Chronologico de Votis Decennalibus Imperatorum ac Cæsarum.* Prodiit liber hic Patavii 1685. folio. Maximam sibi peperit famam Auctor multis eruditis Operibus. Natus est Veronæ Anno 1631. & juvenis adhuc Monachorum, qui Augustini regulam sequuntur, cœtui se aggregavit. Magni deinde Hetruriæ Ducis Cosmi III. Theologus creatus, & paulò pòst Historiam Ecclesiasticam in Academia Pisana professus est. Tandem ab Innocentio XII. Romam accersitus, Custos Bibliothecæ Vaticanæ renunciatus est, Annoque 1695. Cardinalium numero adscriptus supremum diem obiit Anno 1704. Vita ejus Romæ edita est inter Illustrium Arcadium Academicorum, ut vocant, Vitas part. 1. p. 199. à Joan. Mario Crescimbenio. Occasione desumtâ ex duobus nummis, altero Diocletiani & Maximiani, altero Licinii Imperatoris, Fastos Consulares istius temporis antehac depravatos & confusos nitori suo restituit. Dein de Votis Decennalibus eruditè more suo agit. Antiquitus solebant vota pro Reipublicæ incolumitate tum in quinquennium, tum in decennium à Romanis nuncupari. At civilibus odiis eversa Republica, ac Romani Orbis Imperio ad Augustum ac successores Principes devoluto, Vota Quinquennalia ac Decennalia pro Imperatorum incolumitate concipi cœpere. Etenim Augustus veritus, ne populus plurium seculorum libertati assuetus, unius imperium excuteret, in decennium, deinde in quinquennium, denique in plura rursus decennia, Romani Imperii regimine assumto, invidiam æquè ac periculum se declinaturum putavit. Sequitur Poggii Florentini *de Fortunæ varietate Vrbis Romæ, & de Ruina ejusdem Descriptio*; & post hanc Felicis Contelorii Protonotarii Apostolici *de Præfecto Vrbis* Liber, varia eruditione refertus, Romæ 1631. in 4°. Continet etiam seriem Præfectorum à Romulo ad Annum usque 1631. Contelorium excipit *Marmoris Patavini inscripti obscuri Interpretatio, triplici Commentario, Thomæ Reinesii, Fortunii Liceti, & Lucæ Holstenii, confecta.* Lucem adspexit Parisiis 1667. in 4°. edente Friderico Brummero. Accedit *Mantissa pro Antiquariis & Philologis Patavinis*, quibus variæ Inscriptiones, Patavii repertæ, interpretandæ exhibentur. Occurrit deinde *Delineatio Dianæ Arelatensis retractata & emendata à Francisco de Rebatu, Consiliario Regio & ejusdem Civitatis sedis Decano*, nunc primùm è Gallico idiomate in Latinum versa. Gallicè prodiit Arelate Anno 1659. non multò post Dianæ simulacrum, mille sexcentos circiter annos terrâ obrutum, ibidem effossum. Sequitur *Geminiæ Matris sacrorum titulus Sepulcralis* (Vesontione erutus) *explicatus & verus exequiarum ritus unà detectus* à Joanne Jacobo Chifletio, Equite, Philippi IV. Hispaniæ Regis Medico à Cubiculis. Bruxellis Libellus hic typis est mandatus Anno 1634. in 4°. Sequentes duæ Dissertationes Antverpiæ Anno 1656. 4°. simul impressæ fuerunt. Prima, in qua *de Othonibus æreis* agitur, Auctorem habet Henricum Thomam Chifletium Joannis Jacobi filium. In illis pro-

bare nititur Auctor Othones æreos legitimos non exstare. In eadem sententia fuerat Antonius Piso, Ducis Lotharingiæ Medicus, nec non alii plures. Asserit Carolus Patinus in *Historia sua nummorum* Gallicè conscripta, p. 203. ultra viginti Othones, de quibus dubitari non potest, Lutetiæ reperiri, decem alios se ipsum coëmisse, & post discessum è Gallia, sexaginta fere à se variis temporibus visos. Ipse Chifletius quibusdam ex iis detectis palinodiam cecinit. Nihilominus Dissertatio ejus lectu digna est. Vide Vaillant in *Numism. Imp. Roman.* part. 1. in fine, & præcipuè Patinum in *Famil. Roman.* ubi ipsius Chifletii ad Patinum Epistolam hac de re reperies. Altera est Claudii Chifletii, Dolanæ Academiæ Antecessoris, *de Antiquo Numismate* libellus posthumus. Chifletio subnectitur Georgii Greenii Holsati, qui deinde Electori Saxoniæ Jo. Georgio III. à sacris fuit, *de Rusticatione Romanorum, nec non de Villarum Antiquarum apud eosdem structura*, Commentariolus nec indoctus nec illepidus*, qui primum Lipsiæ lucem adspexit Anno 1667. in 12°. Subjiciuntur Aldi Manutii Pauli F. Aldi N. *Dissertatiunculæ Epistolicæ tredecim.* Desumtæ sunt ex *Quæsitis ipsius per Epistolam*, quæ typis excusæ sunt Venetiis 1577. in 8°. Ejusdem Auctoris exstant Dissertationes 3 *de Toga, Tunica, & Tibiis Romanorum*, in sexto Tomo Thesauri Græviani. Sequitur Pauli Jovii, Novocomensis Medici & Episcopi Nucerini, *de Romanis Piscibus* Libellus, qui primùm Romæ typis excusus est Anno 1554. in folio, in quo de iis tantùm piscibus agit, quos Romani in deliciis habuere. Jovium excipit J. Baptistæ Donii Patritii Florentini *de restituenda salubritate agri Romani* egregium ac rarum Opus, quod Florentiæ Anno 1667. in 4°. prodiit. Ejusdem Auctoris Dissertatio *de utraque Pænula* exstat in quarto Tomo Thesauri Græviani: scripsit & multa ad musicam veterem spectantia. Ait etiam p. 926. se collegisse post Gruterum ad sex millia ferè Inscriptionum non Ethnicarum modò, sed Christianarum etiam veterum. Licèt Donii Opus non propriè ad Antiquitates Romanas pertineat, hic tamen inferendum putavi, cùm multa ibi reperiantur quæ non parùm illas illustrant. Inscriptiones etiam occurrunt, quas in Grutero frustra quæsiveris. Invenies deinde, B. Lector, Gaillard di Guirani in Nemausensi Senescallia, Præsidialique Curia Regii Consiliarii, & in suprema Arausionensi Senatoris, Explicationem *duorum vetustorum Numismatum Nemausensium ex ære.* Secundà usi sumus Editione, auctiore & emendatiore, quæ in lucem emissa est Arausione Anno 1657. in 4°. ac inter libros raros referri debet. Non duos nummos solum, sed etiam antiquitates Nemausenses (quas meritò Romanas dixeris) eruditè explicat. Nemausum enim fuisse Coloniam Romanam nemo ignorat: nam urbs illa, Arecomicorum caput, sub jugum Romanorum cum Gallia Narbonensi missa fuit, post Allobrogicum & Arvernum bellum confectum ad Isaræ & Rhodani confluentem, Anno Urbis conditæ 633. vel potiùs post Cimbricum à C. Mario, Anno 652. Vignierio & Dionysio Petavio *Rationar. Temporum* part. 1. cap. 14. & aliis Chronologis: ea autem non statim, ut aliæ Civitates Galliæ, stipendiaria & vectigalis facta fuit, sed tributorum onere immunis permansit, tanquam Juris Latini, vel Italici; quod ita accipiendum, ut non omnino libera Nemausus, sed vectigalibus, tributis ac capitationibus haud attrita fuerit, quædam enim tributa ac vectigalia ipsi Cives Romani pendebant, nec Proconsules etiam & Proprætores & alii magistratus in eam missi cum securibus, sicut in alias, ut asserit Sueton. in *Tiber.* cap. XI. & in *Caligula* cap. III. Sed Nemausensibus & illorum subditis suis uti legibus permissum ait Strabo *lib.* 4. Probat deinde Guiranus Nemausum septemcollem, Romæ æmulam, suos magistratus, sacros & politicos, (non tamen pari dignitate ac Romanos) habuisse: Pontifices nempe, Flamines, Flaminicas, Vestales, Lupercos, Sodales, Legatos, Duumviros, Decuriones, Prætores, Ædiles, Quæstores, Tribunos militares, Centuriones, Præfectos vigilum & armorum, itidemque Fabrûm; Sexviros, Quartum-viros jurisdicundi, & ab Ærario, aliosque ibi memoratos, nec non Corpora & Collegia, Ædes, Templa, Muros firmiores quàm priscos Gallicos, judicio Jul. Cæsaris *Commentar.* VII. cap. 5. & Petri Rami *de moribus veterum Gallorum*, Pontes, Aquæductus, & invalescente luxuria, Thermas, Balnea, Palatia, Basilicas, Capitolium, Amphithea-

theatrum cum Campo Marti facro, Columnas, Statuas, Coloffos, Tabulafque, Monumenta Romano caractere infculpta, Numifmata, Gemmas incifas, Vias munitas ac militares, Pomœrium ampliaffe; domos magnificas ædificaffe, Prætoria ac Villas, quæ adhuc prifcum nomen retinent. Ad calcem libri Guiranus appofuit Indicem eorum, quæ tribus voluminibus ab ipfo confcriptis, antiquitatefque Galliæ Narbonenfis maximè fpectantibus, continentur. Guirano annectitur Jacobi Grafferi Bafilienfis *de Antiquitatibus Nemaufenfibus* Differtatio, quâ præter Populi Romani magnificentiam varii ritus explicantur. Fuit edita Parifiis Anno 1607. in 8°. Multæ ibi Infcriptiones Nemaufenfes, quædam etiam aliorum locorum, recenfentur. Hac occafione hic proferam Infcriptionem, quam nuperrimè è Gallia accepi. Reperta fuit Anno 1710. prope Nemaufum à fofforibus, & nunc affervatur apud D. Demiffols in illa urbe Caufarum Patronum.

D M

C. VIBI. LICINIANI
ANN. XVI. M. VI.
C. VIBIVS.
AGATHOPVS. ET.
LICINIA. NOMAS.
FILIO. OPTIMO. PIISSIM.

ΑΝΘΕΑΠΟΛΛΑΓΕΝΟΙΤΟΝΕΟΔΜΗΤωΕΠΙΤΥΜ
ΒωΜΗΒΑΤΟCΑΙΧΜΗΡΗΜΗΚΑΚΟΝΑΙΓΙΠΤΡΟΝ
ΑΛΛΙΑΚΑΙCΑΜΤΟΥΧΑΚΑΙΤΔΑΤΙΝΗΝΑΡΚΙCCΟC
ΟΥΕΙΒΙΕΚΑΙΠΕΡΙCΟΥΠΑΝΤΑΓΕΝΟΙΤΟΡΟΔΑ

Ἄνθεα πολλὰ γένοιτο νεοδμήτῳ ἐπὶ τύμβῳ,
Μὴ βάτος αἰχμηρὴ*, μὴ κακὸν αἰγίπυρον,
Ἀλλ' ἴα, καὶ σαμψουχα †, καὶ ὑδατίνη νάρκισσος·
Οὐΐβιε, καὶ περὶ σοὶ πάντα γένοιτο ῥόδα.

Quæ Latinè fic fonant,

Flores multi fint fuper tumulo recens excitato,
Non rubus horridus, non malus ægipyrus,
Sed violæ, & amaraci, & narciffus aquatilis:
Vibie, circa te fint omnia rofæ.

* Leg. αἰχμηρὴ. † Rep. fortè σαμψουχα.

Sequitur deinde *de Ordine Equeftri veterum Romanorum* Differtatio ex Analectis patris fui magnam partem haufta & edita à Chriftiano Wilhelmo Eybenio, Argentorati Anno 1684. in folio; nec non Joannis Servilii *de Mirandis antiquorum Operibus, opibus, & veteris ævi rebus, pace belloque magnificè geftis*, libri tres, qui prodierunt Lubecæ 1600. in 4°. Agmen claudunt Ph. Lud. Hannekenii *De Cura Domeftica Romanorum* Differtationes quatuor, variæ doctrinæ notis perfperfæ, quarum prima eft de ritibus quibufdam nuptialibus & veftibus privatorum; altera de fervis & conviviis; tertia de liberis eorumque curâ & veftitu; quarta denique de bonis & facultatibus, agris, pecunia & cenfu. Edidit illas Auctor admodum juvenis Gieffæ 1669. in 4°. idemque deinde (teftante Cl. Fabricio *Bibliograph. Antiquar. cap.* 22. 17.) inter Germanos Theologos nomen haud obfcurum confecutus eft. Accedunt denique Indices duo accuratiffimi, unus Auctorum qui in hoc Tomo vel explicati vel notati funt, alter rerum ac verborum. Vale, Lector, ac brevi fecundum hujus Thefauri Tomum exfpecta.

Dabam Hagæ-Comit. Kalend. Octobr. M DCC XVI.

SERIES SCRIPTORUM
Quæ in Tomo primo
Novi Thesauri Antiquitatum Romanarum
inveniuntur.

JV-

IVLII MINVTOLI

Cælestinorum Abbatis, S. Theol. Licentiati, Sacrorum Canonum & Ecclesiasticæ Historiæ Professoris,

DISSERTATIONES SEPTEM

HISTORICO-CRITICÆ,

ROMANAM ANTIQUITATEM ILLUSTRANTES:

QUIBUS

Prisci Scriptores emendati, dilucidatique: recentes castigati, inque meliorem ordinem digesti: veteres Opiniones novis fulcris firmatæ: propria demum Cogitata non infirmis conjecturis stabilita.

EMINENTISS. AC REVERENDISS. PRINCIPI

C A R O L O

S. R. E. CARD.

BARBERINO,

Cælestinæ Congregationis Protectori Vigilantissimo.

EA tandem est, Seneca teste, Beneficii vis, ut vel ferreos animos in obsequium flectat Benefacientis: feræque prorsùs sit assimilandus is, qui gratitudinis non persentiat igniculos, sicut scitè quidem Tullius asseruit. Hæc cùm ita se habeant, diu mihi elaborandum haud fuit in perquirendo Operum meorum Patrono. Tot siquidem, tamque egregia sunt ea, quibus, tum me, tum Cælestinos meos (CAROLE CARDINALIS, te non minùs, quàm titulo Eminentissime) devinxisti, beneficia, ut nec, si possem, vellem, nec, vellem licèt, potis essem, exiguo hocce grati animi monumento, meam erga Te clientelam haudquaquam contestari. Enimvero, ut privata præteream, quæ tum multitudine, tum magnitudine etiam, omnem eloquentiam superant, publica ipsa quod attinet; inopem fateor me vel fandi copiam effecisse; nec unde exordium prætexuerim, mihi integrum superesse. Sive enim vigilantiam tuam perpenderim, quâ nostræ Congregationis tutamini columitatique præes; sive comitatem illam eximiam, quâ cunctis te pertractabilem offers, cunctis suavitatem minimè aculeatam, ut fuit Plauti lusus, tuæ Apes mellificant; sive animi alacritatem, quâ nostrûm negotia æquo ac tua aggrederis conatu; aut erga studiorum nitorem profectùmque zelum; aut in dijudicando æquitatem; aut in præmiorum largitionibus munificentiam inspexerim, semper Te, ut multis parasangis aliis superiorem, ita tibi ipsi ubique æqualem animadverto. Quid? quod nuper eos nobis Generales Præsules auspicatò præfici curaveris, quos tum ditissimam ob virtutum segetem, tum ob diutinum prudentiæ experimentum, nos ipsi suffragiis nostris elegissemus, sicut jamdudum summis optaveramus votis, designaveramus auspiciis, plausibusque conclamaveramus. Ut longanimitatem illam tuam missam faciam, quâ Generalibus nostris Comitiis non semel aut bis adesse passus es: ubi lacertosa Orationis suada, *mellisque medulla*, sicut loquitur apud Tullium Ennius, exemplo verò magis, ad æqui bonique studium singulos excitasti, allicuisti, provocasti. Quibus jam ritè perpensis, inexpiabilis profectò me flagitii reum crederem, si primos mei ingenii flores tuis non exhibuissem Apibus: quippe cùm satis superque perspecta sit Lycurgi lex, qui rerum omnium primitias munifico offerendas jusserat Principi, in obsequii gratitudinisque contesserationem. Alia his accessit non inæqualis ponderis ratio. Cùm enim *Romanam Antiquitatem* pertractandam susceperim, eccuinam illam aptiùs inscripsissem, quàm Romani Senatus inclyto Purpurato, Romanæ insuper Urbis nobili Præfectura insignito, Antiquis, cùm morum integritate, tùm animi candore equidem comparando? Urbem ergo Romam à me illustratam Illustratori ipsi Urbis jure omni litandam censui. Postremum his supervenit momentum, innoxii scilicet fœnoris cupiditas: quatenus è Barberinis Apibus, suavis, amplissimi mellis, usura, Patrocinii, inquam, ac tutaminis dulcedo meis studiis instillaretur. Quanta verò hæc evasura sit, is æquè libraverit, cui Eminentiæ Vestræ incomparabiles dotes perspectæ fuerint. Ut enim Nobilitatem missam faciam, quâ Triregnis, quâ Purpuris, quâ Sacris Tiaris, quâ Civilibus Togis, quâ Militari Sago, & Chlamyde, imò & Diademate, insignem; hæc potiùs mihi admirationi sunt, profusa nempè Tui in pauperes Charitas; non vacuus subditorum Amor; vigil commissi tibi Gregis Zelus; Sapientia illa, & Prudentia, miraque in rebus exsequendis Solertia, ob quas ne dum Italia, proximæque Nationes, verùm & exteræ, efferæque indolis homines, ipsi etiam Balthici littoris In-

colæ præsentissimum Eminentiæ Tuæ Patrocinium expostulant; & ubique Terrarum Magnum CAROLUM, Magni filius URBANI Nepotem, tum nomine, tum perfectione Octavi; (qui, ut Octavum Urbi dedit Urbanum, ità & Orbi Octavum Miraculum adjecit) suum Tutelare Numen proclamant. Unde Tibi profectò occinit, quod Claudianus de suo cecinerat Probo, mutato solùm Probi in Caroli nomine, imò ne hoc quidem variato,

Illum fama vehit trans æquora, transque remotas
Tethyós ambages, Atlanteosque recessus.

Sed quò me obsequii ardor, magis verò impensius veritatis studium, impulit, ut ex Historico Encomiastes, contra genium, jussumque tuum, evaderem? His ergo jam satis: Trajanos siquidem soli ritè decantabunt Plinii: Nec pium Æneam alter æquè commendaverit, quàm aut Maro, aut Maroni par: utve cum Claudiano rem claudam,

Nec mihi centenis resonent si vocibus ora,
Multifidusque ruat centum per pectora Phœbus;
Acta Tui narrare queam:

Siquidem, ùt Censorini mutuer verba, *ad id virtutum omnium fastigium adscendisti, ut cuncta ista, quæ vel sapienter monentur, vel familiariter prædicantur, vita, moribusque superaveris.* Quare illud reliquum est, ut munusculum hocce eà, quæ tuarum Apum est, suavitate, eà, quæ tuæ frontis est, hilaritate, suscipias; è summoque Clementiæ Tuæ Cœlo, benefico prospicere velis adspectu Me

Eminentiæ Vestræ Reverendissimæ

Addictissimum interminabilis obsequii Clientem,

Domnum Julium Minutolum Cælestinorum Abbatem.

ARGUMENTUM PRÆSENTIS LIBRI

ab Auctore ipso Operis poeticè elucubratum ad tædii diminutionem, & nonnihil levaminis.

Exiuerat Prima antiquæ primordia Romæ,
Vindicat, ac firmat Romulidum Genesim.

Pugnantes Aquilas, atque incrementa, Secunda,
Prolatos Fines, postea & Interitum.

Circuitum, Portas, Colles, Fontesque, Cloacas,
Pontes, atque Vias, Tertia, & inde Tybrim.

Exhibet & priscas Ædes, Formamque struendi,
Et Partes omnes ordine Quarta locat.

Reddit Quinta Aras, Templa, & Delubra Deorum,
Cellas, & Pronaon, ac Simulachra Deûm.

Sexta sepulchrales Umbras, tristesque Cupressus
Lugens, atque Sacra Relligione colit.

Septima Basilicas pandit, Comitia, Rostra,
Tandem vendit, emit, judicat iuque Foris.

JULII

IULII MINUTOLI

Cælestinorum Abbatis, &c.

DISSERTATIONES SEPTEM

HISTORICO-CRITICÆ,

ROMANAM ANTIQVITATEM ILLUSTRANTES.

DISSERTATIO PRIMA

De Urbis Romæ Origine, & Fundatione.

A Quoniam nequit res, qua de agitur, ritè exactéque pertractari, nisi apposita ad radicem securi, ejus origo, primaque omnino stamina acu, quod ajunt, indicentur, sicut probè quidem pluribusque in locis inquit Philosophus: hinc Romanas res explanaturus, piaculum me commisisse crediderim, si Urbis Romæ originem minimè detexissem. Quapropter recto sanè consilio Operis mei exordium ab exordio ipso Urbis prætexo.

B Sed verò videor hîc primo mei laboris in limine cogi, ut ab historico, quod suscepi, instituto paulisper digressus, palæstram, vel invitus, ingrediar, ubi Historiæ leges transgrediens, quæ pacem quietemque jubent, gymnasticis munitus armis in arenam descendam, ut pervulgatam, totoque Orbe celeberrimam, Romæ originem districto mucrone apertoque Marte propugnem; quippe quam derideri à plerisque comperiam, atque inter fabellarum omnino commenta amandari. Quod si in re tam nota prolixior fortassis, quàm par sit, evasero, vitio id mihi verti nolim, sed potius iis, qui inanibus suis oppositionibus rem C claram obfuscarunt, meque ad acuendum producendumque calamum coegerunt.

Nihil sanè magis per ora hominum circumlatum, longaque temporis præscriptione stabilitum, quàm Urbis Romæ Conditores fuisse Romulum Remumque gemellos fratres, Albanos, Rheæ Sylviæ filios, ab Ænea per Ascanium oriundos. Quia verò nulla veritas adversario caret, hinc mirum videri minimè debet, prærogativam hanc multos Albanis fratribus abjudicasse, ut alios pro lubitu ea gloria insignirent. Id dumtaxat mirari subit, in re tam clara, ipsisque balneatoribus co- D gnita, tot discordantes confingi sententias potuisse: Plutarchus [1] enim octo recenset, decem numerat Festus, Halicarnassensis [2] verò duodecim; ut nuperos missos faciam, qui nova figmenta commoliti sunt. At parcendum id tum temporis indoli, quod clariora quæque annorum umbris sæpè obnubilat: tum hominum ingenio, quibus nova semper placent, tametsi à veritate utplurimùm quàm longissimè aberrantia.

Ut ergo ex tot opinionibus celebriores saltem recenseam, in binas classes illas divido, ut ita ordo in hoc Opere à nobis promissus ritè observetur. Primi ergo longè ante Trojanum excidium conditam Urbem affirmant. Sic Aristoteles [1] à Græcis quibusdam illam ædificatam ait à procellæ impetu in Latium depulsis: Dionysius Chalcidensis [2] à Romo Emathionis filio: alii ab altero Romo Itali filio: alii à Roma è Leucaria genita: alii à Romo è Circe nato; in qua sententia Xenagoras etiam fuit [3]: alii apud Solinum [4] à Romo tyranno è Lycia in Italiam appulso: alii apud Plutarchum à Pelasgis: alii tandem, multis prætermissis, ab Euandro Arcade; quæ sententia præ cæteris probabilior Cluverio existimatur, ut infra.

Altera Auctorum classis Urbis fundationem Æneæ, aut ejus filiis nepotibusque, attribuit. Sic Damastes Sigensis [5] censet ab Ænea Romam exstructam, nomenque ei inditum à muliere quadam Trojana Roma nuncupata: Cephalo Gergithius [6] à Romulo & Remo Æneæ filiis post captum Ilium profugis; cui opinioni Demagoras, & Agathyllus adstipulantur: quidam [7] à Roma Æneæ uxore, vel nepte. Ita Græci Scriptores, quibus consentire videntur prisci etiam Romani ab Halicarnasseo recensiti.

Verùm enimvero non hic litterarii nostri belli exordium. Quandoquidem, si cum his dumtaxat pugnandum nobis esset adversariis, absque ullo sanè congressu certamen finiretur. Scio à plerisque enarratas opiniones parvipendi, & fabulosas reputari: id quod & mihi quoque arriserat. Sed re ad æquiorem trutinam expensa aliter sentio: si enim veterum Scriptorum auctoritatem minuerimus, totius Historiæ debilitabimus armamentaria; nec scio quibus propugnaculis nostram tueri sententiam valeamus. Novam ergo lubet calcare viam, antiquis tamen fundamentis innixam, priscos scilicet suprà laudatos Auctores nostræ pervulgatæque opinioni conciliando. Sed qua inquis methodo? Filum porrigit in hac labyrintho Halicarnasseus. Ut enim à postrema Auctorum classe incipiam, sic ad rem nostram opportunissimè eximius hic Auctor loquitur: Ὥστε διττὰς εἶναι τῇ Ῥώμῃ τὰς κτίσεις· τὴν μὲν, ὀλίγον ὕστερον τῶν Τρωϊκῶν γενομένην· τὴν δὲ, πεντεκαίδεκα γενεαῖς ὑστεροῦσαν τῆς προτέρας, &c. *Unde colligitur Romam bis fuisse conditam, semel quidem paulò post bellum Trojanum; iterum verò decimaquinta ætate post priorem Urbem conditam, Romuli, Remique ductu.* Ex quibus concludere licet, Æneam, aut ejus filios

1 In Romuli Vita. 2 Antiq. Rom. l. 1.

1 Apud Halic loc. cit. 2 Apud eundem. 3 Ibidem. 4 C. 1. 5 Ex Halic. & Plut. cit. 6 Ex Halic. cit. 7 Plut. in Vit. Rom.

filios nepotesque, Romam quidem ædificasse, prout allati Auctores testantur, quam tamen antiquitate collapsam Albani fratres, sicut nostra fert opinio, reædificarint. En ergo priscos Auctores ad nostram vulgatamque opinionem perductos.

Sed quid, ais, dicendum de prima classe Scriptorum, qui longè ante Æneæ tempora conditam Urbem asseverabant? Nodum etiam hunc, ceu alter Macedo, idem Halicarnasseus rescindit his verbis: Εἰ δέ τις ἀπωθεῖν βελήσεται τὰ πρεσούτερα, καὶ τρίτη τις ἀρχαιοτέρα τούτων εὑρεθήσεται Ῥώμη, γενομένη πρὶν Αἰνείαν καὶ Τρῶας ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν. *Quod si longius spectare, & res considerare velis, & tertia quædam Roma bis antiquior invenietur, quæ condita fuit antequam Æneas & Trojani in Italiam venirent.* Ex quibus iterum, citra nostræ opinionis superiorumque Auctorum præjudicium, adstrui tutò potest, antiquiorem quidem Romam ante Trojæ excidium à commemoratis conditoribus ædificatam, diversam tamen ab ea, quam Albani in Palatino Monte condiderunt. Fuisse verò diversam, ejusdemmet Halicarnassei dubitatio confirmat; sic enim de antiquissima Roma inquit: Πότερον δὲ περὶ τοὺς αὐτοὺς ἦν τόπους, ἐν οἷς ἡ νῦν οἰκουμένη πόλις ἐστὶν, ἢ χωρίον ἕτερον οὕτως ἐτύγχανεν ὀνομαζόμενον, ἀσαφὲς ἐκείνου καταλιπόντος, οὐδ' ἐγὼ δύναμαι συμβαλεῖν. *Sed utrum in eodem loco sita fuerit, in quo nostri sæculi Urbs incolitur, an verò alius locus ita vocaretur, cùm ille* (Antiochum Syracusanum vetustissimum Scriptorem intelligit) *rem istam incertam reliquerit, ne ego quidem conjicere possem.* Hæc ille. Id autem, quod antiqui Auctores indefinitum reliquere, quis audeat definire? Stet igitur alias Romas antiquissimè ab aliis conditas, dummodo hæc, quæ exstat, gemellos fratres conditores habuisse, firmum ratumque sit, aut minimùm renovatores.

Sed est, qui instet, ampliatam dumtaxat vetustissimam illam Romam, non constitutam à Romulo fuisse. At ecce iterum Halicarnasseus hunc ictum retundit, sic inquiens: Ταύτην δὲ χρόνοις τισὶν ἐρημωθεῖσαν, ἑτέρας αὖθις ἐλθούσης ἀποικίας, ἣν Ἀλβανοὶ ἔστειλαν, ἡγουμένων Ῥωμύλου καὶ Ῥώμου, τὴν ἀρχαίαν κτίσιν ἀπολαβεῖν. *Hæc quodam tempore deserta, iterum alius adventu coloniæ ab Albanis missæ, Romulo & Remo ducibus, veterem statum recuperavit.* Hæc ipse. Ubi non ampliavit, sed *veterem*, ait, *statum recuperavit*, quod idem certè, nisi me Latinus sermo deseruit, sonat, ac collapsam Romam renovasse, veteres muros ædesque refecisse, & novis Civibus solitudinem illius frequentasse; eò vel maximè, quòd eandem *quodam tempore desertam* dicat.

Reconciliatis ad hunc modum Antiquis, ecce Jani portas nuperi aperiunt, bellumque nobis indicunt Philippus Cluverius [1], & Joannes Temporarius [2], qui intensis lacertis suadere conantur, omnia ea, quæ de Romulo & Remo, nec non de Albani Regni per Ascanium fundatione, imò quotquot de Æneæ in Italiam adventu circumferuntur, fabulam omninò sapere, adeoque distortis buccis exsibilanda. Operæ ergo pretium poscit, ut denudatis humeris Amphitheatrum luctaturi ingrediamur.

Primò verò omnium præfatorum Auctorum arma, quibus nos lacessunt, perpendenda sunt. Præcipua eorum ratio est, quòd res Romuli & Remi multis fabellarum vero dissimilium involucris contegantur; ut sunt compressio Rheæ Sylviæ à Marte; expositio puerorum in Tyberi remoto, cùm propinquior adeoque commodior adesset Albanus lacus; & lactatio puerorum à Lupa: tùm quia incredibile est ministrum regium in ripa amnis vivos pueros reliquisse; magis incredibile, Romulum, Urbem suam, Romam appellare voluisse, & non potiùs è suo nomine Romulam: tùm etiam quia Rhea, Romuli mater existimata, à priscis Scriptoribus dicitur Saturni uxor, à Latinis Ops, Cybele, & Vesta appellata [1]: Romulus verò Deus asseritur sub Quirini nomine [2]: ex quibus colligit Cluverius nec Rheam, nec Romulum homines umquam fuisse. His addit claros Scriptores: Plutarchus [3] enim, postquam dixit de conditione Romæ Peparethium Dioclem aliquid primum prodidisse, addit, suspectam haberi ejus narrationem, ut fabulosam atque commentitiam: Livius [4] deinde hæc eadem *poeticis magis decora fabulis, quàm incorruptis monimentis affirmat.* Salustius tandem [5] de Roma loquens, nullam Romuli mentionem facit.

De Æneæ in Italiam adventu quid dicam? Hunc videtur Homerus [6] penitus infringere, cùm Neptunum introducit Æneæ prædicentem cum filiis dominaturum Trojanis: tum quia Dictys Cretensis Æneam ait Trojæ mansisse, solo Antenore discedente: id quod etiam affirmat Strabo [7], cum asserens in Regnum post Priamum successisse. Idem testatur Hellanicus [8]. Causam addit Menecrates Xanthius [9], Æneam inquiens prodidisse Trojam Achivis, inque præmium obtinuisse, ut omnis ab ejus domo injuria arceretur. Quæ ergo necessitas fugiendi, & peregrinas conquirendi terras? Esto autem fugerit, testes tamen sunt Cephalo Gergithius & Egesippus, Thraciam tenùs perductum Æneam illic vitam terminasse: Aristus etiam [10] & Agathyllus scribunt Æneam toto vitæ suæ tempore in Orchomeno Arcadico habitasse [11]. Ex quibus inferunt eruditi Æneæ in Italiam adventum à Maronis Musa poetico more confictum fuisse: imò, quod magis mirere, Trojæ etiam excidium, quod peculiari libro Dio Chrysostomus [12] fabulosum ostendit: sicut & Didonis in Æneam amores, de quibus vide Ausonium [13], Trogum [14], & Macrobium [15], qui castissimam adstruunt Didonem. Quapropter corruente Æneæ in Italiam adventu, Albani Regni ab Ascanio fundati effictio corruat necesse est: quibus addit Cluverius Auctorum de Albanis Regibus scribentium discrepantias, cùm alii [16] plures, alii [17] pauciores enumerent, in nomine quoque & ordine etiam dissentientes.

Hæ sunt balistæ, hi arietes, hæc jacula, quæ contra nostram vulgatamque sententiam laudati Auctores intorquent. Quorum tamen ictibus succumbendum nobis non est, neque à communi recedendum opinione, quæ tum Æneæ in Italiam adventum, tum Albani Regni ab Ascanio fundationem, tum Romuli Remique res pro ratis omnino habet; dummodo à paucis quibusdam fabulis purgentur, quod nostri erit operis ac laboris.

Abundantissima istorum omnium demonstratio peti posset ab antiqua traditione, non unius Populi Romani, sed omnium ferè, non plebis dumtaxat, sed emunctæ etiam naris hominum. Quantum verò traditionibus deferendum sit, norunt jamdiu Sapientes: iis enim semel neglectis, multa erunt, quæ omni probationum fulcro carebunt; cùm multa sint, quæ præter puram putam traditionem nulli solidiori argumento innitantur. Tunc autem vel maximè traditioni fidendum omnino est, cùm veris chronologiis minimè opponitur, cujus generis esse Romuli res, infra apparebit. Quare his dene-

1 L. 3. c. 2. antiquæ Ital. 2 Chronolog. demonstrat. l. 3.

1 Strab. l. 5. 2 Ovid. 2. Fast. 3 In Rom. Vita. 4 Decad. 1. 5 De Bell. Catil. 6 Iliad. 20. 7 Lib. 13. 8 In Rebus Troicis. 9 Apud Cerium in sua Roma c. 8. 10 In Rebus Arcad. 11 Apud Cer. cit. c. 8. 12 Orat. de Ilio non capto. 13 In Epigr. 111. 14 Lib. 7. 15 Saturn. l. 1. c. 17. 16 Ovid 4. Fast. 17 Vict. de Orig. Rom.

denegatis, ingens aperiretur via, quâ universa antiquitas pessumdaretur.

Accedunt traditioni concordantissimi magnæ fidei Scriptores. Imprimis Halicarnasseus sæpius à nobis laudatus, qui, ut Romanas res summa puritate libris exararet, viginti annorum spatio Latinum sermonem didicit, omnesque Scriptores revolvit. Accedit Livius acerrimi vir judicii; item Velleius Paterculus Scriptor brevis, sed sensatus; Aurelius Victor Auctor equidem diligentissimus; Florus elegans non magis quàm veridicus; Sextus Rufus vir Consularis, Eutropius, Trogus, Justinus, Tacitus, uno verbo, omnes [1]; si unum, vel alterum excipias. Æneæ adventum, præter laudatos Auctores, testatum reliquit Dares Phrygius, quo in rebus Troicis fideliorem utique non habemus, quippe qui eodem tempore & loco vixerit.

Auctoritatibus & traditioni suppetias ferat praxis ipsa priscorum Romanorum. Hi enim firmissima hac opinione altè animo imbuti, semper tamquam primos suos parentes Trojanos venerati sunt. Hinc tot Senatusconsulta & Constitutiones Principum emanarunt, plenissimam immunitatem Iliensibus tribuentes propter eorum cum Romanis, ratione originis, conjunctionem. Sic testatur Callistratus J. C [2]. Clariùs verò Livius [3] ita scribens: *Iliensibus ex Senatus auctoritate immunitatem datam, non tam ob recentia ulla merita, quàm originum memoriam, Iliensibus quidem ab se oriundos Romanos præferentibus, Romanis autem lætis origine sua.* Missos facio Strabonem, Tacitum, aliosque, cùm solùm lubeat Suetonium [4] afferre, qui sic ait: *Iliensibus, quasi Romanæ gentis auctoribus, Cæsar Claudius tributa in perpetuum remisit, recitata vetere epistola Græca S. P. Q. R.* Justinianus [5] etiam, *Si quis*, ait, *ad antiquissima Romanæ Reipublicæ tempora respexerit, Æneas Rex Trojanus nobis Reipublicæ Romanæ princeps est, & ab illo Æneadæ nos vocamur.* Id quod & alibi etiam inculcat [6]. Fuisse verò Romanos etiam ante Justinianum Æneadas appellatos, plura exempla testantur, præsertim Clypei illi argentei Delphis Apollini dicati à T. Flaminio, postquam Philippum Macedonum Regem profligavit. Legatur Augustinus [7], qui omnem prorsus hac de re dubitationis nebulam eliquat.

Non sum hic usqueadeo ipse ingenio hebes, ut non persentiam utramque nostram hanc probationem rideri ab adversariis posse, asserentibus, Auctores à nobis allatos parum accessionis facere, cùm Augusti sæculum non excedant: praxim insuper Romanorum nihil roboris habere, quòd ortum duxerit ab inani quodam rumore, mendacique fama à Græcis sparsa, Peparethii præsertim, quem primum de his rebus scripsisse, ab eoque Latinos suscepisse, testatur Plutarchus. Quis autem nesciat Græcorum jactantiam? Quare cùm Trojanis origine fœderatos Græcos affirmet Halicarnasseus, nil mirum si à Trojanis, dicam meliùs, à seipsis oriundos fuisse Romanos in vulgus jactaverint Græci, *genus in gloriam suam effusissimum*, ut ait Plinius.

Huic objectioni ut satisfiat, nostræ partes erunt demonstrare traditionem hancce ab antiquissimis Scriptoribus, iisque non Græcis, sed Romanis ortum habuisse. Eja igitur antiquitatis monumenta priscaque perlustremus cimelia, ut ab ipsis sepulchralibus umbris facem nostris Scriptis afferamus. At ecce hîc primò omnium occurret Halicarnassensis, qui in Præfatione sui Operis protestatur, singula, quæ de Romana origine scripsit, mutuatum se fuisse ex Libris Porcii Catonis, Fabii Maximi, Valerii Antiatis, Licinii Macri, Ælii, Gellii, Calpurnii, Antiochi Syracusani, aliorumque. Quos certè Romanos fuisse juxta ac antiquissimos idem testatur Halicarnasseus. Ubi ergo sunt Græci, quorum præfatus Auctor nec quidem meminit?

Ut verò penitius antiquitatem scrutemur, en sese nobis offerunt Pontificum Annales, quorum vetustatem Quintilianus [1] & Tullius [2] valdè declarant, cùm hic ita scripserit: *Memoriæ publicæ retinendæ causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mutium P. M. res omnes singulorum annorum mandatas literis à Pontifice Maximo.* Ubi notanda sunt verba illa *ab initio rerum Romanarum*, quæ horum librorum antiquitatem clarè contestantur: Pontifices enim Maximos, qui eos exarare cœperunt, à Numa institutos fuisse, dicam *Tom. 2. Diss. de Sacerd.* His adde Commentarios Servii Tullii, Librosque linteos, quos Livius pro rebus Romanis stabiliendis sæpè citat; imò iisdem Peparethium ipsum, aliosque Græcos usos fuisse, fatetur Cluverius. Ad hæc, aderant etiam Sacræ Tabulæ, de quibus sic ait Halicarnasseus: Ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίων ἐλεύσομαι συγγραφεῖς .... ἐκ παλαιῶν μέντοι λόγων ἐν ἱεραῖς δέλτοις σωζομένων, ἕκαστός τι παραλαβὼν ἀνέγραψε. *Ad Romanos Scriptores transibo .... quorum quilibet ex antiquis sermonibus asservatis in Tabulis sacris sua descripsit.* Colophonem imponunt antiquissimæ Memoriæ Censuanæ, quas, ut loquitur Halicarnasseus, διαδέχεται παῖς παρὰ πατρὸς, καὶ περὶ πολλοῦ ποιεῖται τοῖς μεθ' ἑαυτὸν ἐσομένοις, ὥσπερ ἱερὰ πατρῷα, παραδιδόναι, *filius à patre accipit, itque homines multifaciunt illas, ut res paternas sacras descendentibus suis relinquerent.* Quibus Memoriis, atque Regestis quid antiquius, quidve veracius excogitari possit ignoro. Optandum sanè esset, ut omnes historiarum narrationes pari fulcro inniterentur.

Unus remanet scrupulus, recensitas hucusque Memorias nihil ad rem præsentem pertinere. Sed ecce iterum Halicarnasseus, qui in tota hac Dissertatione tutelaris numinis loco mihi exstitit. Hic enim ingenuè profitetur opiniones suas de Urbis origine ab adductis Memoriis, Commentariis, & Tabulis se decerpsisse. Unus sufficiat locus [3] pro mille, ubi de conditæ Urbis tempore loquens, inquit: Δηλοῦται δὲ ἐξ ἄλλων τε πολλῶν, καὶ τῶν καλουμένων Τιμητικῶν Ὑπομνημάτων, ἐν οἷς εὑρίσκω. *Quod ostenditur, tam ex rebus aliis multis, tum ex Memoriis nomine Censuanis, in quibus ego quidem invenio.*

Ad Æneæ in Italiam adventum quòd spectat, non minor illi antiquitas favet. Audiatur Magister noster Halicarnasseus [4]: Τῆς δὲ ἐπὶ Ἰταλίαν Αἰνείου καὶ Τρώων ἀφίξεως, Ῥωμαῖοί τε πάντες βεβαιωταὶ, καὶ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτῶν ἔν τε θυσίαις καὶ ἑορταῖς, μηνύματα, Σιβύλλης τε λόγια, καὶ χρησμοὶ Πυθικοὶ, καὶ ἄλλα πολλά· ὧν οὐκ ἄν τις ὡς εὐπρεπείας ἕνεκα συγκειμένων ὑπερίδοι. *Æneæ Trojanorumque in Italiam adventum, & Romani omnes asserunt, & res, quæ in diebus solemnibus atque in sacrificiis ab iis fiunt, & Sibyllina carmina, & Apollinis Pythii responsa apertè ostendunt, quæ nemo est, qui, ut ornatus causa dicta, speraeret.*

Ex his perspicuè habes, ea omnia, quæ de Urbis origine à nobis traduntur, non esse recentium Romanorum, aut Græcorum commentum, sed ex antiquissimis Chartulariis petita. Hinc magnus ille Varro [5] tria distinxit tempora; Primum à creatione Mundi ad diluvium, quod obscurum appellat, eò quia Mosis libris caruit: Secundum à diluvio ad Olympiades, quod fabulosum nominat: Ter-

1 Apud eumdem Victorem. 2 Tit. de excusationibus, l. non tantùm 17. §. 1. 3 L. 12. 4 In Vita Claud. 5 Novell. 47. 6 Novell. 25. 7 De Civit. Dei.

1 L. 10. c. 2. 2 2. de Orat. 3 Lib. 1. 4 Ibid. 5 Apud Censor. de die nat. c. 1.

Tertium à prima Olympiade inchoat, & historicum vocat, quòd inde Historia puriora habuerit cunabula. Cùm ergo circa septimam Olympiadem condita Urbs fuerit, ut infra ostendam, omnis debet erroris suspicio eradi. Hinc pariter gravissimus Tertullianus [1] de Saturni rebus sermonem habens, ait, *si quæras rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quàm apud Italiam.* Tantam certitudinem de rebus Saturni longè ac res Romuli antiquioribus sibi spondet Tertullianus. Cur ergo circa Romuli res tot priscis monumentis firmatas hæsitabimus?

Quapropter deridiculi omninò sunt Cluverius & Temporarius, cùm asserunt, primus quidem Peparethium ex Græcorum fabulis ante omnes Romanam historiam construxisse, quam postea ipsi Romanorum vetustissimi Scriptores sequuti sunt: secundus verò Romulum ait à Poëtis fuisse confictum. Ut enim à postremo hoc incipiam, à quibus confictus fuit Poëtis? cùm Roma nonnisi post annos 445. in Consulatu Centonis & Sempronii Poëtas viderit, quorum primi Andronicus & Ennius, de quibus nec mentionem quidem habuit Halicarnasseus. Non minorem redolet absurditatem primum illud de Peparethio, quem longè posteriorem sacris Tabulis, & Annalibus Pontificum, Memoriisque Censuanis norunt jamdudum Chronologi. Nec video qua arte incohærentiæ notam effugere valeat Cluverius, cùm ipsemet dixerit, *Peparethiam ex quibusdam*, sunt ejus verba, *Romanoram Sacris probabiliorem historiam construxisse*: & paulò ante idemmet asseruerat, *licèt ex antiquis tabulis in templis suspensis eam (Romanæ originis historiam) priscos Romanos collegisse affirmet Dionysius.*

Operæ nunc pretium poscit, ut istorum Auctorum argumenta refellamus. Ad primum de intermixtis fabellis solutio patebit inferius, cùm fabularum lolia ab historiæ tritico critica vanno separabimus. Neque enim quicquid fabulis commiscetur, continuò fabulosum censendum est. Præterquam quòd ea, quæ fabulosa existimantur, quòd admirationem superent, vera esse potuerunt, quantumvis mira; supremo scilicet sic ordinante Numine, ut imperatricis Urbis cunabulis admiranda quædam prodigia, velut tædæ facesque, præluxerint. Id quod Plutarchus [2] etiam agnovit, inquiens: Οὐ δεῖ δὲ ἀπιστεῖν, τὰ Ῥωμαίων πράγματα λογιζομένους, ὡς οὐκ ἂν ἐνταῦθα προέβη δυνάμεως, μὴ θείαν τινὰ ἀρχὴν λαβόντα, καὶ μηδὲν μέγα μηδὲ παράδοξον ἔχουσαν. *Verùm haud fas est fidem ei derogare, si consideremus rem Romanam sine divino aliquo auspicio, & magno miraculo non fuisse eò potentiæ progressuram.* Ubi mirari subit *frigidum ac frivolum* vocari hic à Cluverio Plutarchum, quem antea jactato sago commendaverat. Ea scilicet est nonnullorum inconstantia, ut eum, qui causæ suæ non faveat, continuò carpant.

Illud de puerorum expositione nihil difficultatis facessit; solitum enim fuisse olim pueros exponere, alibi dicemus: tyranni enim ipsi quandoque à cæde & sanguine abhorrent. Magis leve est id, quod de Romæ vocabulo additur, de voce enim lis est, quam certè prætermitterem, nisi mihi obvius occurreret Varro apud Festum inquiens, *Romam antea Romulam appellatam, deinde detortam vocem, detritasque literas fuisse.* Responsionem omninò demeretur quicquid de Rheæ & Romuli divinitate adjicitur: non enim eruditis novum, homines per apotheosim olim inter divos translatos: præterquam quòd multas Rheæ nomine appellari potuisse quid obstat? Auctoribus tandem, qui contra nos afferuntur, innumerabiles alios supra à nobis laudatos oppono. Id dumtaxat stupori sit, qua fronte Livium & Plutarchum pro se adducat Cluverius, cùm uterque rerum Romuli assertor superius visus sit. Dubium unicè esse posset de Salustio; qui tamen non solùm Romuli historiam nusquam inficiatus est, verùm etiam, cùm Romanam originem ad Æneam detulit, implicitè res Romuli ratas habuit.

Æneæ adventum, fateor, plerique negarunt. Sed qui, aut cur? Negarunt illum ex invidia Græci. Audiatur Halicarnasseus [1], ita loquens: Βούλομαι δὲ καὶ περὶ τῆς Αἰνείου παρουσίας εἰς Ἰταλίαν, ἐπεὶ τῶν συγγραφέων τοῖς μὲν ἠγνόηται, τοῖς δὲ διεφθόρηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος, μὴ παρέργως διελθεῖν. *Dicam adventum in Italiam Æneæ, Scriptoribus partim ignoratum, partim dissimulatum invidia.* De Homero specialis militat ratio, Pictoribus enim atque Poëtis quodlibet audendi datur ampla facultas: quibus adde Poëtam solùm dixisse Æneam Trojanis dominaturum: at *nonne poterat Æneas imperare Trojanis illis, quos ducebat secum?* sunt Halicarnassei verba. Utut sit, unus Dares Phrygius pro adventu Æneæ tuendo firmissimum propugnaculum exstat: præter omnes illos, quos adducit Bochartus in quæstione de Æneæ adventu in Italiam.

Putabam hic Jani fores claudendas omnino esse, prælioque completo, conditæ Urbis palmam Romulo Remoque restituendam. Sed aliter res habet. Postquam enim hæc scripseram, ad meas pervenere manus bini Auctores, ni veriùs unus, imò verissimè nullus, cùm uterque unam eandemque opinionem à falso apocryphoque Scriptore suffuratus sit. Sunt hi Zamorensis Florianus, & Emmanuel de Faria, y Sousa, quorum primus Hispanus, secundus Lusitanus; ille in rerum Hispanicarum Historia Hispanicè conscripta [2], iste verò in Lusitanarum rerum Epitome Lusitano idiomate exarato [3], Romæ conditores fuisse contendunt, prior quidem Hispanos, posterior Lusitanos. Sic figmentum suum prætexit Zamorensis, Italum inquiens Italiæ Regem fratrem habuisse nomine Hesperum in Hispaniis regnantem. Ægrè verò ferente Italo tam vastam Hesperi fratris dominationem, ingenti Classe comparata in Hispanias permeasse, ut Hesperum regno expelleret: quo obtento, Hesperum in Italiam misisse, ipsumque in Hispaniis habitasse. Fatum autem, binis vix elapsis annis, obeunte Hespero, iterum in Italiam navigasse Italum, relicto in Hispanico regno filio suo Sicoro. Appulit primò Italus ad Siciliæ oram, ubi multis relictis militibus, quos Hispanos fuisse perfrictè fatetur Zamorensis, insulam illam, cæterùm desertam, coluit. Cum reliquis tandem Hispanis in Italiam transiens, Urbem Romam in Tyberis ripa primus condidit. Iisdem penè sensibus rem explicat Emmanuel, in hoc solùm à priori discrepans, quòd eundem Italum in Lusitania habitasse asserat, ibique ex Leucaria filiam Romam nomine obtinuisse: è Lusitania vero in Italiam unà cum ingenti Lusitanorum exercitu regressum, Urbem unam pro se in Aventino Monte condidisse, in Palatino alteram pro filia, è cujus nomine, Romæ nomenclaturam sumpserit. Post hæc, velut parta jam victoria, pæana sibi canens, sic concludit Emmanuel: *De manera que sus primeros fundatores* (de Urbe Roma loquitur) *fueron Portugheses, no Romulo, como algunos pensaron.* Ubi Lusitani istius confidentia admirationi mihi est, ni dicam derisioni, cùm tam latum figmentum contra totius Antiquitatis fidem venditet, nullo Auctore, vel ratione, aut ad minus conjectura in suæ causæ patrocinium allata.

Si aliquod vel leve argumentum pro sua opinione

1 Apologet. c. 11. 2 In Rom. Vita.

1 L. 1. 2 L. 1. c. 1. 3 L. 1. c. 2.

ne Auctores isti attulissent, facile nobis esset eos cum nostra sententia reconciliare, methodo, quam suprà ab Halicarnasseo mutuati fuimus, asserendo aliam quamdam Romam ab Hispanis vel Lusitanis conditam quidem fuisse, quam postea solo æquatam Albani nostri excitarint. Quoniam verò nulla ad id confingendum nos necessitas urget, nullum enim ipsi referunt Auctorem, hinc commentum hoc lubet aliter refellere; & quidem fusiùs quàm causa exposcat, cùm animadverterim à nemine hucusque, quod sciam, confutatos eos fuisse.

Primò verò fontem ipsum, unde hæc fabella manavit, detegemus: sicut enim scitè inquit Hieronymus, errores ad suas origines deduxisse, confutasse est. Narrationem suam è Berosi libro, quem Annius Viterbiensis edidit, dicam meliùs supposuit, Auctores nostros decerpsisse, pro incomperto mihi omnino est; ita enim ad verbum singula in Berosi libro leguntur. De hoc autem Berosi Opusculo judicium penès Eruditos esto, qui jamdudum illud tamquam apocryphum subodorarunt; id quod agnoscentes præfati Hispani recto sanè consilio à Berosi citatione abstinuerunt, ne vel hoc solo titulo se falsitatis proderent. A turbido igitur Berosi fonte, quæ nisi turbida aqua hauriri valuit? His adde Priscorum neminem, qui Romanam originem seriò investigarunt, aut Hispanorum, aut Lusitanorum, usquam meminisse; imò nec Hesperi, nec Itali in Hispanias itus reditusque; non Halicarnasseum, non Plutarchum, non Livium, quodve magis mirere, nec Rufinum, nec Eusebium, nec Hieronymum in Chronicis, quantumvis ipsi pluribus in locis indicent se veri Berosi libros lectitasse. Ex quibus colligere est, fabellam hanc non à vero Beroso, sed ab eo, qui intra Annii cerebrum cunas habuit, confictam fuisse.

Sed age jam Nuperos istos intra propria castra aggrediamur. Referunt ipsi profectum ex Italia in Hispanias fuisse Italum, ut cum fratre Hespero pugnaret. Cum magna ergo potentique classe? At hæc non alia sanè quàm Italorum. Cum qua enim? Hispanorumne, cum quibus dimicaturus erat? Cùm itaque in Italiam remeavit Italus, cum sua equidem Italorum classe remeavit. Eò vel maximè, quòd ad superandum Hesperum, quem calamitatibus fractum asserit Berosus, non valdè notabilem pati potuerit Itala classis jacturam. Ubi ergo sunt tot Hispani, vel Lusitani, à quibus Sicilia, Italiaque tota habitata sit? Quive in Hispaniis incolæ remanserunt? Suamne Itali imaginem, Hispanorum veneficiis & cantionibus amiserunt? Siciliæ verò Italiæque priores incolæ quo terræ hiatu deglutiti sunt? Risum ne teneatis amici, Venusina repetit Musa: Isthæc enim adeo sunt distorta, ut vel Heraclitum ad cachinnos provocarent.

Postremum contra eosdem Auctores jaculum intorqueo, quo penitus jugulentur. Istud verò è duplici officina paro, prima est Politica, posterior Geographia. Docent Politici, supremi dominii indiculum esse urbes arcesque ædificare, quas in alieno solo nondum armis subacto exstruere totam dominationis juriumque pessumdaret œconomiam. E veteri autem Geographia discimus priscam Italiam comprehensam omnino fuisse intra duos sinus Scylleticum & Vibonensem, qui hodie appellantur, *Golfo di Squillace, e Golfo di Santa Eufemia.* Ita Strabo [1] & Aristoteles [2] ex Antiocho Syrac. cum hoc solo discrimine, quòd Aristoteles Vibonensem Sinum Lameticum vocet, Antiochus verò Napetinum; quæ tamen voces diversitatem nactæ sunt à vicinis oppidis, aut fluviis, idem tamen sonant, ut colligitur ex prisco marmore operà Joannis Vincentii Pinellii è tenebris eruto. Sed clarissimè omnium Italiæ antiquæ fines describunt Bochartus & Stephanus summi nominis Geographi, asserentes eam nihil aliud fuisse, quàm Brutiorum agrum, qui nunc Calabria, unà cum parte Lucaniæ, quæ nunc *Basilicata* appellatur. Quibus concinere videtur Ovidius [1] cùm ait,

Itala nam tellus Græcia major erat,

sumendo tamen solam Magnæ Græciæ partem. Quod miror à sagacissimo Cluverio in sua *Antiqua Italia* animadversum minimè fuisse. Sed parcendum id homini Germano, qui in demoliendis solùm Romuli rebus totos nervos intendit.

Ex his duabus veritatibus hoc argumentum conficitur. Esto Italus Romam quamdam cum Hispanis aut Lusitanis condiderit, debuit certè illam in sua Italia, cui dominabatur, condere: non ergo in Latio, quod longè extra Italiam tunc erat: non hanc igitur Romam Latinam, sed alteram ad summum struxit, cujus consideratio extra nostrum est argumentum.

Unicus remanet submovendus lapillus, angustam quidem fuisse primùm Italiam, at non Itali tempore. Sed audiatur Halicarnasseus sic ex Antiocho Syrac. inquiens: Μόργητος ἐν Ἰταλίᾳ βασιλεύοντος· ἦν δὲ τότε Ἰταλία ἡ ἀπὸ Τάραντος ἄχρι Ποσειδωνίας παραλίου, &c. *Morgete in Italia regnante (tunc autem Italia dicebatur tota illa ora maritima, quæ à Tarento Pæstum usque protenditur) &c.* Hæc ille. Quod si tam angusti Italiæ fines tempore Morgetis, qui filius fuit Itali, id fortiùs de ejusdem Itali temporibus dicendum est. Sed de his jam satis.

SECTIO UNICA.

Romanæ Originis series hucusque in generali exhibitæ, in particulari & chronologica methodo explicatur.

STabilitis ad hunc modum, prout obscuritas tum materiei, tum ingenii mei pertulit, Romuli rebus, tempus adest, ut egressi schola, armisque depositis, interruptam historiæ telam resumamus, atque Romanam ipsam originem paulò clariùs ad chronologicam normam describamus. Quoniam autem nunc præcipua Italiæ pars Roma est, hinc ut Italiæ ipsius faciem primò omnium contemplemur, perfunctoriè tamen, ordo rei exposcit.

At hìc, antequam ulteriùs prosequar, corrigendus occurrit Sextus Aurelius Victor [2], qui asserit primum in Italia regnasse Janum, eundemque in Janiculo ad Tyberim monte, ab eo sic denominato, habitasse. Duo hic examinanda sunt: primum, an verè Janus prior fuerit Italiæ Rex: secundum, an in Janiculo habitarit. Quoad primum, Adversarium habemus Halicarnasseum, qui ex Antiocho Syracusano scribit, Οἰνώτρους πρώτους τῶν μνημονευομένων ἐν Ἰταλίᾳ κατοικῆσαι, ἄγοντος αὐτοὺς Οἰνώτρου τοῦ Λυκάονος. *Oenotros primos post hominum memoriam in Italia habitasse, Duce Oenotro Lycaonis filio:* id quod & alii affirmant.

Verùm usquehuc tolerabilior esset Victor. Nonnihil enim ego meditatus sum, quo discrepantia hæc conciliari possit. Antiqua siquidem monumenta mihi revolventi occurrit, Jani vocem ab Hebræo *Jain* [*] derivari, quod vocabulum vini repertorem sonat; unde plerisque Janus cum Noe confunditur: id quod indicare videtur Navis symbolum Jano tribui solitum; quam navem, Noe

B ara

1 De Geogr. l. 6. 2 De Repub. c. 7.

1 Lib. 4. Fast. 2 De orig. Rom. * Hag vox Hebr. [illegible] vinum notat, [illegible] vini repertorem.

arcam exprimere nonnulli opinati sunt. Reperio insuper Oenotrum idem apud Græcos valere, ac apud nos vini repertorem[1]. Ex quibus conjicere possem, Janum eundem cum Oenotro fuisse, diversitate penès solas voces manente. Unde quoad hoc facile esset Victorem cum Halicarnasseo aliisque reconciliare.

Quod verò majorem mihi ingerit difficultatem est, quòd asserat Victor Janum in Janiculo Latii monte habitasse. Id quod intolerabile omnino est, tum si dicatur Janus idem cum Oenotro fuisse, hic enim nunquam Latium coluit; tum si distinctam ab Oenotro personam Janum finxerimus: incunibilia enim sunt isthæc dum, Janum Italiæ Regem fuisse, & in Latio habitasse, cùm tunc temporis Latium, ut suprà ostendimus, extra Italiam fuerit. Error Victoris, nisi fallor, ortum habuit, quòd cùm post quartum à Christi Nativitate ipse sæculum scripserit, quo tempore Italia Latium certè complectebatur, pro una eademque re Latium Italiamque sumens, Janum Italiæ Regem dixit, cùm solius foret Latii Rex. Corrigatur igitur Victor, & quotquot cum eo scripsere, Janusque primus Latii Rex adstruatur.

Si autem quærat hic nonnemo, quinam primus fuerit Italiæ Rex; ecce præsto nobis adest Halicarnasseus, ita libros suos inchoans: Τὴν πόλιν, ἣν νῦν κατοικοῦσι Ῥωμαῖοι, παλαιότατοι τῶν μνημονευομένων λέγονται κατασχεῖν βάρβαροι Σικελοί, ἔθνος αὐθιγενές. *Urbem, quam nunc incolunt Romani, primi omnium, qui memoriæ sunt proditi, feruntur tenuisse barbari Siculi Gens indigena.* De advenis verò paucis interjectis subdit: Χρόνῳ δὲ ὕστερον Ἀβοριγῖνες αὐτὴν παραλαμβάνουσι, πολέμῳ μακρῷ τοὺς ἔχοντας ἀφελόμενοι. *Sed postea eam longo bello antiquis Dominis ereptam occupant Aborigines.* De his duo scitu digna quæri possunt, de nomine unum, alterum de re. Circa primum, nominati creduntur Aborigines, quasi Aberrigines, seu aberrantes, unde etiam Leleges appellati, hoc est, legibus laribusque carentes; vel à cacuminibus montium, Græca scilicet appellatione: vel quòd posteris suis originis ab se fuerint auctores. De re verò vestigandum occurrit cujusnam ipsi generis fuerint. Aliqui apud Halicarnasseum dixerunt, Λιγύων ἀποίκους αὐτοὺς γενέσθαι, *fuisse colonos Ligurum Italiæ indigenas*, quos refellunt Cato & Sempronius, qui Græcos eos faciunt. Quibus innixus Halicarnasseus Arcadici generis Aborigines statuit, hæsitanter tamen; sed mihi admiratione dignum videtur, quòd in re hac hæsitet Halicarnasseus; cùm enim ipse dixerit, Ἀβοριγῖνας πρώτους τὴν Ἰταλίαν παραλαβεῖν, *Aborigines primos Italiam occupasse*, & non multò post cum Antiocho asseruerit, Οἰνώτρους Ἀρκάδας πρώτους τῶν μνημονευομένων ἐν αὐτῇ κατοικῆσαι, *Oenotros Arcadas primos post hominum memoriam in ea habitasse*, consequens est Aborigines eosdem cum Oenotris Arcadibusque fuisse. Quare pro incomperto omnino habendum est Oenotros primos fuisse Italiæ Dominos. Eorum Dux fuit Oenotrus Lycaonis filius, qui in Italiam appulsus, Oenotriæ nomine eam donavit; sicut Apulia ab ejus fratre Peucetio Peucetia dicta fuit. Successit Oenotro Italus, unde Italiæ appellatio: deinde Morges, à quo Itali Morgetes nuncupati: qui tandem a Siculo quodam in duas factiones divisi[3].

Sed verò à prisca Italia, quæ nihil ad nos, ad ipsum Latium Romuli res nos propius avocant. Latii ergo primus Rex, juxta nostram superiorem Victoris emendationem, traditur fuisse Janus. Hic nihil aliud quàm Religionem induxit; unde in sacris primum locum promeruit. Jano regnante Saturnus è Cretæ Regno à Jove ejus filio ejectus, in Latium appulit, benignéque à Jano exceptus Capitolinum montem incolendum obtinuit, ubi Urbem Saturniam nomine struxit. Primus agriculturam docuit, civilemque convictum ex Virgilio[1], qui tamen correctione indiget cùm ait, Saturnum omnium primum in Latium venisse. Jano successit Picus, quem Victor refert Aborigines in Latium advenientes excepisse, *permissos vivere ut vellent.* Post Picum regnum suscepit Faunus. Hoc imperante, in Latium pervenit Euander Arcas, qui eam gentem litteras docuit, bovesque primus junxit colendæ terræ causâ. Unde magnis acceptis à Fauno agris, in monte, quem à Pallante Pallanteum, postea Palatium, & Palatinum dixerunt, Urbem condidit. Hoc etiam tempore ad eundem locum advenit Recaranus quidam Græcus, quem ob vires Herculem dixerunt, subque Aventino habitavit, multaque fortitudinis Religionisque argumenta reliquit. Fauno successit Latinus, quo imperante Æneas in Italiam venit.

Atque hìc propositi argumenti ratio postulat, ut relictis Latii Regibus, ad Æneam sermonem nostrum convertamus, Romanæ scilicet gentis fontem. Æneæ in Italiam adventum superiùs non infirmis conjecturis stabilivimus. Ejus navigationes accuratè describunt ex Priscis quidem Halicarnasseus[2], Virgilius[3], & Victor[4]: ex Recentibus Ortelius[5], & Cirinus[6], quos non incuriosi consulant. Nobis enim satius erit paucis cum Livio[7] adnotare, *Æneam domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus Fatis, primò in Macedoniam venisse, inde in Siciliam quærentem sedes delatum, ab Sicilia, Classe Laurentem agrum tenuisse.*

Hic verò, elato sipario, impleri jam fabulis scenam persentio, quibus Poëtæ Æneæ adventum decorarunt, ne dicam, an conspurcarunt? Ut est illa de mensæ comestione, (apium intelligit Luctatius[8], quod mensæ vice cibis straverant, & fame oppressi comederant) ex qua, juxta Oraculi Dodonæi monitum, suorum itinerum finem agnovit Anchises: aut illa de Scrofa triginta natos enixa, de qua paulò pòst; aliæque plures, quas apud Cirinum vide loco citato.

At sublatis fabellis illud dubitatione caret, in Latini Regis gratiam se insinuasse Æneam, & paulò pòst Laviniam ejus filiam sibi junxisse, urbemque ædificasse Laviniam nomine; hodie *Civita Lavinia* appellatur. Summum ergo fœdus Æneam inter Latinumque juramento firmatum initur. Non multò pòst Turnus, cui antea Lavinia desponsata fuerat, ob repudium concitatus, arma in Æneam movet, à quo post vana certamina miserè occiditur, cujus belli eventus apud Virgilium lege. Tandem verò Æneas ipse post tertium regni sui annum in congressu cum Etruscis, Mezentio Duce, aut necatur, aut in fluvium mergitur, ubi templum ei erigitur cum hac epigraphe, *Patri Deo indigeti*[9].

Defuncto Ænea, Latini regni clavum, omnium consensu, moderandum suscepit Ascanius, Æneæ ex Creusa anteriore ejus uxore filius, cui nomen etiam Ilus ab Ilio, & postea Julus à prima barbæ lanugine. Hic, post trigiota annos elapsos, Heleni vatis monitum recordatus, qui Æneæ prædixerat post tot, quot Scrofa natos pepererat[10], annis in uberiorem locum transferendum, id, inquam, recordatus, alteram in vicino colle Urbem condit, quam ab albæ Scrofæ auspicis suæ colore, Albam, à forma verò Loogam appellat, La-

1 Serv. ad 9. Æn. 2 Halic. sæpe cit. 3 Vict. cit. loco.

1 L. 8. Æn. 2 L. 1. 3 Æn. l. 1. 4 De orig. Rom. 5 In Thes. Geogr. 6 In suo Rom. 7 L. 9. dec. 1. 8 L. 2. 9 Apud Cirinum cit. 10 Victor de orig. Rom.

Laviniàm urbem novercæ suæ Laviniæ cedens, quæ vitâ functo Ænea in sylvas confugerat. Octo annos apud Albam Longam regnavit Ascanius, cùm triginta regnasset antea Lavinii. Tandem fato obtemperans obiit.

Ascanii successor in novo Albæ regno fuit Sylvius Æneæ [1] ex Lavinia posthumus filius, quamtumvis Ascanii natus imperium artibus omnibus affectarit. Regnavit ipse annos 29. post quem Æneas Sylvius ipsius filius principatum hæreditario jure obtinuit, & annos 31. imperavit. Post hunc Latinus 51. annos regnavit. Post hunc Alba 39. annos imperium rexit. Post Albam Capetus annos 26. deinde Capys annos 28. Post Capyn Calpetus usque ad annum 13. Deinde Tiberinus, qui Tyberi nomen dedit, cùm antea Albula vocaretur, regnavitque annos 8. Tiberino successit Agrippa, qui annos 41. regnavit. Post eum Aventinus 37. annos regnum tenuit. Procas post hunc annos 23. Deinde Amulius annos 42. Tandem Numitor imperium suscepit. Scio Livium aliosque aliter scripsisse; sed nos Halicarnasseum sequimur.

Sed jam, interrupta Albani regni successione, res Romuli nostri paulò accuratiùs considerandæ sunt. Ergo Procas morti proximus duos filios Numitorem & Amulium æquis partibus hæredes instituit, ea tamen lege, ut annuis vicibus regnarent. Cùm verò Numitori, qui natu erat major, primùm regni administratio obtigisset, ecce ab Amulio magis hoste quàm fratre, viribusque præpollentiore, regno ejicitur: quo minimè contentus Amulius Numitoris filium Lausum jugulat, filiam insuper Rheam Sylviam inter Vestales detrudit, ut virginitatis voto omnem ei spem prolis præfocaret. Sed, ita annuentibus Fatis, dum Rhea ad proximum lucum hauriendæ aquæ causâ divertit, à Sacerdote quodam comprimitur, qui, ut exsecrandi sui voti compos celeriùs promptiúsque fieret, se Martem simularat. Hinc fabellæ locus de Rhea à Marte compressa, unde è Marte oriundos se jactabant Romani. Verùm, sicut ait Livius [2], *datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia Urbium augustiora faciat.* Sunt qui scribant ab Amulio ipso, qui Rheam deperibat, Rheam compressam. Utut sit, duos tandem gemellos ipsa peperit. Quo comperto Amulius puerperam carceri mancipavit, pueris in Tyberim mergi jussis, non in proximum Albanum Lacum; Tyranni enim ipsi quandoque turpissima quædam facinora detestantur, & quàm longissimè ab se patrari cupiunt, sicut quidam Politicus animadvertit. At satelles tenellæ prolis lachrymis animo tactus gemellos non mergit, verùm alveo impositos circa Palatini montis radices in Tyberi exponit, (erat tunc temporis puerorum frequentissima expositio, de qua alibi) qui ob repetitos imbres eousque excreverat. Detumescente verò fluminis ira, fici ramis, quæ imposterum Ficus Ruminalis dicta est, ad Palatinum adhæserunt. Horum gemitibus admonitus Faustulus pastor, regiique pecoris præfectus, mox exceptos Accæ Laurentiæ uxori suæ lactandos tradidit; quæ cùm ob meretriciam, quam exercebat, artem Lupa à pastoribus vocari soleret, (sic tunc meretrices dicebantur, hinc lupanaria) inde fabulæ locus de pueris à lupa lactatis: quamquam non desint qui ita reverà accidisse credant [3]. Auctores ab Halicarnasseo ibidem relati magis sensatè tradunt, Numitorem binos, sed alienos, natos clam Rheæ supposuisse; ab Amulio occidendos, sicut accidit, persentiens, genuinis interim Accæ Laurentiæ lactandis traditis. Nomen uni Romulo à Græca voce *Romin*, quæ fortitudinem sonat, alteri Remo à tarditate, tardi enim Priscis remores dicebantur.

Cùm adolevissent jam pueri, disciplinarum addiscendarum causâ Gabios mittuntur, Numitore clam alimenta suppeditante, ubi Græcum sermonem, Jurisprudentiam, augurandi artem, liberales denique militaresque facultates ebiberunt. Edocti tandem à Faustulo de origine sua, deque Amulii in Numitorem excessibus, adunato colonorum globo Amulium Albæ aggrediuntur, interficiuntque, Rheam matrem libertati reddunt, & Numitorem Albano solio restituunt. Post hæc, non vulgare grati animi monumentum nepotibus Numitor obtulit: cùm enim ipsi regiæ indolis adacti favillis regnum ea conditione Numitori cessissent, ut & ipsi regnarent, tum novæ Urbis condendæ facultatem Numitor iis permisit, ubi seorsim regnarent, pecuniis insuper, armis, jumentisque concessis. Alia ad hoc ipsum Numitorem compulit ratio, ut urbanam Albæ multitudinem vehementer auctam minueret, semotis potissimùm adversæ factionis hominibus, ut liber à suspicione degeret.

Novæ ergo Urbis locum meditantur regii juvenes. Palatinum montem eligit Romulus, ubi fuerant primùm educati: at Remus aliter sentit: alium enim collem, qui aberat à Palatino millibus quinque, præsignavit. His jurgiis alia accedebat de voce lis, sed non levis: Romulus namque de se Romulam, Remus verò suo de nomine Remuram, Urbem nuncupandam contendebant, quod Livius vocat *fœdum certamen coortum à satis miti principio.* Controversiæ arbiter Numitor instituitur, qui hac lege liti finem imponit, *ut utri eorum priori secunda auspicia advenissent, Urbem conderet, eamque ex suo nomine nuncuparet, atque in ea regni summam teneret*, ut loquitur Victor citatus. Annuunt juvenes: quare Romulus in Palatino, Remus in Aventino auguria captant. Cùm ecce, eorum primus Remus sex vultures à sinistra conspicit parte, unde sibi palmam spondet: *Accedens*, sic loquitur Victor, *verò Romulus Remo ait, jam tibi duodecim demonstrabo: quo dicto tot vultures ei apparent subsequuto cæli fulgore, & tonitru: quare Remo, qui temporis antecedentiam obtendebat, indignabuudus inquit, quid Reme affirmas priora cùm præsentia intuearis?* Sunt qui putent verè Remum sex vultures vidisse, Romulum verò mentitum, cessisse tamen priorem regnum fato [1]. Aliud nonnulli addunt portentum, quòd cùm hastam Romulus ex Aventino in Capitolinum jecisset, solo fixa floruerit: hinc regni confirmata sibi auspicia hastaque Regibus pro sceptro habita. Quicquid verò de hoc sit, cujus fides penès suos Auctores stet, Romulo tandem facta est novæ Urbis condendæ potestas.

Antea verò quàm ad tam grande opus se accingeret, à sacrificiis illud auspicatus est, ut Deos placaret, etenim αὐτός τε προθύσας τοῖς θεοῖς, καὶ τοὺς ἄλλους κελεύσας κατὰ δύναμιν τὸ αὐτὸ δρᾶν, *ipse primùm sacris operatus cæteros idem pro virili facere jussit*, ut ait Halicarnasseus. Sacris peractis auguria iterum inter libamina poscit, primùm à tauro, vacca, & aquilis, à fulmine deinde, & tonitru, de quibus nos *Tom. 3. Differt. de Augur.* Mox populum flammam transilire jussum expiavit. Ἐπεὶ δὲ πᾶν ὅσον ἦν ἐκ λογισμοῦ θεοῖς φίλον, ᾤετο πεπρᾶχθαι, καλέσας ἅπαντας εἰς τὸν ἀποδειχθέντα τόπον, περιγράφει τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ, βοὸς ἄρρενος ἅμα θηλείᾳ ζευχθέντος ὑπ᾽ ἄροτρον, ὁλκεύσας αὔλακα διηνεκῆ... ἐξ οὗ Ῥωμαίοις τοῦτο τὸ περιαρόττειν τὴν χώραν ἐν οἰκισμοῖς πόλεων παραμένει. Ἐργασάμενος δὲ ταῦτα, καὶ τῶν βοῶν ἐκγ-

[1] Halic. l. 1. [2] Dec. 1. l. 1. [3] Hygin. c. 252. & Plin. l. 8. c. 17. Tull. de Divin. l. 1.

[1] Apud eundem Victorem.

ἑκατέρους ἱερεύσας, ἄλλων τε πολλῶν θυμάτων καταρξάμενος, ἐφίστησι τοῖς ἔργοις τὸν λεών. *Satis deinde propitia ratas numina*, sic prosequitur Halicarnasseus, *convocatis in destinatum locum omnibus, circumscripsit Urbem figura quadrangula, continentem sulcum aratro ducentibus sub idem jugum junctis bobus mare atque fœmina... unde Romanis hic mos circumarandi loca durat in condendis urbibus. Hoc exacto, & bubus mactatis ambobus unà cum multis aliis victimis, operi populum adhibuit.* Hæc ille, cui adde Plutarchum, qui multos ritus ab Halicarnasseo omissos suggerit inquiens: Βόθρος γὰρ ὠρύγη κυκλοτερὴς, ἀπαρχαί τε πάντων.... Καὶ τέλος, ἐξ ἧς ἀφῖκτο γῆς ἕκαστος ὀλίγην κομίζων μοῖραν, ἔβαλον εἰς ταῦτα· καλοῦσι δὲ βόθρον τοῦτον ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι, μοῦνδον. Εἶτα, ὥσπερ κύκλον, κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν. Ὁ δ' οἰκιστὴς ἐμβαλὼν ἀρότρῳ χαλκῆν ὕνιν, ὑποζεύξας δὲ βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν, αὐτὸς μὲν ἐπάγει περιελαύνων αὔλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι, τῶν δ' ἑπομένων ἔργον ἐστὶν, ἃς ἀνίστησι βώλους τὸ ἄροτρον, καταστρέφειν εἴσω, καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκτρεπομένην. Τῇ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι, καὶ καλεῖται κατὰ συγκοπὴν πωμήριον, οἷον, ὄπισθεν τείχους, ἢ μετὰ τεῖχος· ὅπου δὲ πύλην ἐμβαλεῖν διανοοῦνται, τὴν ὕνιν ἐξελόντες καὶ τὸ ἄροτρον ὑπερθέντες, διάλειμμα ποιοῦσιν· ὅθεν ἅπαν τὸ τεῖχος ἱερὸν, πλὴν τῶν πυλῶν, νομίζουσι· τὰς δὲ πύλας ἱερὰς νομίζοντας, οὐκ ἦν ἄνευ δεισιδαιμονίας, τὰ μὲν δέχεσθαι μὴ καθαρά. *Fossa enim est rotunda circumducta, in eam primitias detulerunt omnium.... Postremò ex qua quisque venerat regione ejus terræ portiunculam collatam eò conjecerunt; fossam hanc eodem, quo cælum nomine vocaverunt mundum. Hinc Urbe sicut circulo centrum circumscripsere. Conditor aratro æreum vomerem adjungit, junctisque bobus ipse circum lineamenta, profundum inducit sulcum; sequentium munus est, ut excitatas ab aratro glebas intrò vertant, nec ullam sinant extra ferri. Ita mœnia lineâ definiunt, idque elisis aliquot litteris pomerium dicitur, quasi post mœnia; ubi portam designare visum est, vomere exempto, atque aratro sublato spatium relinquunt: unde totum habent murum, præter portas, sacrum; nam eas si ducerent sacras, religiosum esset impura in Urbem recipere.* Ubi loco vocis *Urbe*, quæ sensum omninò perturbat, ego reponerem *Urbo*, quæ est aratri pars, & pro aratro ipso accipitur. Hæc fusè præter nostrum morem ex Plutarcho adduxi, quia condendarum urbium formam exhibent. Sed de his fusè *Differt.* 3.

Numerus incolarum, qui ad condendam Urbem venerant, hic fuit ex Livio sic inquiente: *Superat multitudo Albanorum Latinorumque, ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facilè spem facerent parvam Albam, parvum Lavinium præ ea Urbe, quæ conderetur, fore.* Magis verò exactè Halicarnasseus: Ἀριθμὸς τῶν μεταχθέντων αὐτοῖς τῆς ἀποικίας ἀπὸ πολλοῦ τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐξαποσταλέντος, ὀλίγος ἦν ὁ καταλειφθεὶς, τρισχίλιοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς τριακόσιοι. *Numerus*, inquit, *colonorum missorum, magnus à principio, ad parvum redactus, tria millia peditum, triceni equites.* Et alibi: Ἦν δὲ ἐν τούτοις πολὺ μὲν τὸ δημοτικὸν γένος, ἱκανὸν δὲ καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ κρατίστου γνώριμον, ἐκ δὲ τοῦ Τρωϊκοῦ τὸ εὐγενέστατον δὴ νομιζόμενον· ἐξ οὗ καὶ γενεαί τινες ἔτι περιῆσαν εἰς ἐμὲ, πεντήκοντα μάλιστα οἶκοι.... ὡς δὲ ἀνίστησαν ἐκ τῆς Ἄλβας οἱ νεανίσκοι τὸν λεὼν, μίξαντες αὐτῷ τὸν αὐτόθεν, ὅσος ἦν τοῦ Παλλαντίου καὶ περὶ τὴν Σατορνίαν ὑπολειπής.... Τοῦτο δὲ αὐτοῖς δόξαν παρέσχε φιλοτιμίας, ἵνα θᾶττον ἀνύηται τῇ πρὸς ἀλλήλους ἁμίλλῃ τὰ ἔργα. *In his*, ait, *erat magna plebis pars, non pauci etiam ex optimatibus nobiles, Troiani quoque generis quisque optimus; unde aliquæ gentes ad nostram ætatem supersunt quinquagiata fermè familiæ..... Albanæ deinde multitudini miscuerant indigenas quotquot circa Palatium & Saturniam erant.... Id visum est ad æmulationem conducere, ut operantibus certatim absolverentur opera citiùs.* Idem asserit Plutarchus addens, *eò convenisse florem juventutis bellicosissimum*; unde toto cælo errarunt, nisi fallor, Eutropius [1], & Jornandes [2], quorum hic de Romulo ait, *Imaginem Urbis potiùs quàm Urbem fecerat, incolæ deerant.* Ille verò, *Romanum*, inquit, *Imperium, quo neque ab exordio ullum ferè minus, neque incrementis toto Orbe amplius, humana potest memoria recordari.*

Locus, ubi condita Urbs, Palatinus mons fuit, in quo Euander sexaginta ante Æneæ adventum annos Urbem suam condiderat, quam temporis collapsam ingluvie Romulus noster restituit, sicut superius demonstravimus. Atque hæc in gratiam eorum dicta sint, qui nescio quâ in Romulum livoris fuligine tincti, conditoris Urbis palmam ei abripiunt. Quibus ego, qui litibus de solo nomine semper abhorrui, lubens annuo: dummodo Romulus ipse asseratur primus Urbis è fundamentis renovator, priori dumtaxat Palatini montis situ retento. Utrum verò conditoris, atque è fundamentis renovatoris vocabula, re, vel puro puto discrepent sono, judicent, non quidem Grammatici, sed Eruditi. De situ, magnitudine, & figura Urbis &c. dicam *Differt.* 3. De voce ipsa Romæ, quæ vel à Romulo, vel à *Romin*, seu fortitudine originem trahit, quæque diu tenebris obvoluta permansit, hostibus ut foret incognita, legatur Cirinus in principio suæ *Romæ* multa eruditè ad rem differens.

Ad tempus verò conditæ Urbis quod attinet, variè à variis traditur. Lucius Cincius excitatam ait anno 4. Olympiade 12. Paulus Orosius [3] anno 2. Olympiade 6. Paulus Diaconus [4], quem sequitur Lipsius, anno 3. ejusdem Olympiadis 6. Polybius circa secundum annum 7. Olympiadis. At deserendus non est dux noster Halicarnasseus, qui ex Porcio Catone juxta Eratosthenis supputationem Urbem conditam ait anno primo Olympiadis 7. quod Cirinus acutè infert ex Gallorum irruptione, Regumque Romanorum annis, & ex Capitolinis Fastis. Vertebatur tum ab O. C. annus 4103. ut vult Ado Viennensis [5], vel 4211. juxta Stradensem [6]. Non minor est circa mensem, diemque discrepantia. Aliqui aiunt 9. Kal. Majas [7], alii 10. [8], Manilius [9] Septembrem præfert, quem tamen Joseph Scaliger deridet. Vera opinio fert conditam Urbem 11. Kal. Maji, quod, præter multos Auctores, clarè legitur in veteri Kalendario, ubi hac die N. Urbis adnotatur, seu Nativitas Urbis: eademque die Festa Palilia in memoriam conditæ Urbis celebrabantur ex Halicarnasseo, unde Censorinus ait [10], *ex Palilibus, Urbis anni numerantur.*

Atque hæc est illa Roma *terræ marisque totius domina*, ut ait Halicarnasseus [11]. Cujus tamen nobilitatem id unum videtur minuisse, quòd Urbs hæc multo sanguine fœdata cunabula nacta sit: præter enim quàm quòd Euander prioris Romæ conditor fratrem ceciderat, Amuliumque avum Romulus, hic insuper fratris sui Remi superaddidit cædem. Cùm enim Remus novam Urbem tamquam nimis angustam derideret, murosque ut su-

1 L. 9. 2 L. 1. 3 L. 2. c. 4. 4 L. 1. Hist. misc. 5 Ætat. 4. 6 In Chron. 7 Marianus Scot. apud Onup. in Rom. l. 1. c. 1. 8 Ex Europ. lib. 1. 9 Astr. 4. 10 De Die Natali. 11 Lib. 1.

ſuperatu faciles ſaltu tranſiliiſſet contra Romuli legem, qui, ne vallum, utpote ſacrum, quis tranſiliret, juſſerat, ſtatim à Romulo occiditur. Poſt quod facinus, terræ motus, peſtis, & ſpectra, deteſtantibus velut tantam ſævitiem Superis: quibus placandis, cùm nil profuiſſent Lemuria, aliaque Feſta à Romulo inſtituta, hic ex Oraculi monitu Remi ſtatuam confinxit, quam in ſella curuli locatam ponè ſe perpetuò in Comitiis habuit; ſique quicquam decreturus foret, tamquam ſuo fratriſque nomine id ſanciret, his formulis utebatur, *labemus*, *ſancimas &c.* quæ etiamnum apud Principes ſervantur; hincque ſpectra eliquata. Ita ex Faſtis Siculis Cirinus [1].

Verumenimvero nil mirum Urbem, quæ cædibus & ſanguine Orbem domitura erat, à cæde & ſanguine militaris ſuæ gloriæ auſpicia ſumpſiſſe. Cùm verò de auſpiciis inciderit ſermo, illud prætereundum non eſt, quòd vultures ipſi à Romulo viſi, Urbis durationem portenderint. Varro [2] enim ex duodecim illis vulturibus, 1200. annos Romam duraturam prædixit. Rationemque reddidit Brunettus Latinus [3], quòd vultures ſæculum denotent, cùm ex Ambroſio ſæculum vivant. Quod Varronis præſagium verificatum adamuſſim fuiſſe Rhodiginus [4] animadvertit, nam Romanum Imperium anno C. V. 1229. ſub Imperatore Auguſtulo penitus corruit, de quo in *Diſſert.* ſequenti.

Syllabus Auctorum.

DE Urbis origine pauci ex profeſſo ſcripſerunt. Ex antiquis quidem Sextus Aurelius Victor, & quidam alius inſertus in ſecundo Tomo. *Scriptorum Latinoram Hiſtoriæ Romanæ.* Ex nuperis pauciſſima exaravit Marlianus, paulò plura Octavianus Ferrarius in Opuſculo *De origine Romanorum:* nec non ſæpius nobis laudatus Andreas Cirinus integro libro *De Urbe Roma.* Obiter verò de hac re plura adnotata reperies apud omnes ferè Romanæ Hiſtoriæ Scriptores, è quibus potiſſimùm totam hanc Synopſim elucubravi. Rerum Romuli polemicam propugnationem nemo penitus, quod ſciam, ante me aggreſſus eſt.

DISSERTATIO II.

De Urbis Romæ Incrementis, & Caſu.

PArum equidem eſſet Urbis exordia perveſtigaſſe, niſi ejuſdem incrementa pariter indicaremus, quibus adeouſque ſe longè latéque propagavit, ut Orbis Domina, ni veriùs miraculum, habita ſit. Poſtremo loco Urbis caſum adnectemus; ut diſcant hinc qui de ſe tam altè ſapiunt, maxima quæque ruere, & quæ Solem præ celſitudine ſplendoreque æmulari videbantur, ſuo itidem, ut ille, caſui & ruinæ ſubeſſe.

Ordiamur autem à Romulo, ſeu potius Romuli hiſtoriam proſequamur. Hic exſtructa vix Roma, domibuſque, prout eorum temporum caritas ferebat, de quibus in *Diſſert. de Domibus*, ad Civium ſtatim augmentum & politiam animum contulit. Ἔπειτα τῆς πόλεως τὴν πρώτην ἵδρυσιν λαμβανούσης, ἱερόν τι φύξιμον τοῖς ἀφισταμένοις κατασκευάσαντες, ἐδέχοντο πάντας...... ὥστε πληθῦσαι ταχὺ τὴν πόλιν. *Ergo mox jactis Urbis fundamentis*, ut loquitur Plutarchus [5], *Aſylum aperuerunt profugis, omneſque recipiebant..... ita Urbs brevi frequentata eſt.* Hinc plerique Romam carpunt, quòd peſſimorum hominum extiterit ſentina: Juvenalis [1] præſertim ſic illam mordet:

Et tamen at longè repetas, longéque revolvas
Nomen, ab infami gentem deducis Aſylo.

Utut ſe res habeat, aptiſſimum id fuit Romuli ſtratagema, Athenienſium inſtitutum imitantis, ut Urbem Civibus cumularet, convenas omnes pluribus juribus inſigniendo, de quibus *Tomo* 2. *Diſſert. de Aſylo.*

Multiplicatis eâ induſtriâ Civibus, illos Romulus in tres primùm partes, quas hinc Tribus nuncupavit, diviſit, quarum unam Ramnenſem ſeu Romanenſem ab ſe dixit, in qua Albani; Tatienſem ſecundam ex Sabinis conſtantem; tertiam Lucerem ex iis, qui, Duce Lucero, Romam ex Ardeatibus commearant, vel mixtam ex illis, qui ad Aſylum confugerant. Singulas Tribus in decem Curias, has verò in Decurias diſtribuit, quibus Curiones, Decuriones, Tribunoſque præfecit, qui Sacra curarent, ſicut apud nos ſunt Parochi. Cives inſuper alia diviſione in Patricios diſpertiit, & Plebeios; quos inter perpetuum ut firmaret vinculum, Plebeios, quos clientes vocavit, Patriciorum, quos patronos dici voluit, tutelæ commiſit. E Patriciis Senatores centum deſignavit, qui Reipublicæ Clavum moderarentur. Medium inſuper ordinem conſtituit Equitum, è ſingulis Tribubus unam Centuriam eligendo, quibus corporis ſui cuſtodiam commendavit, ab officii celeritate Celeribus appellatis. Leges poſtea ſanctiſſimas edidit, multaque Sacrificia & Sacerdotes invexit: recto ſanè conſilio ratus nunquam poſſe ſine bonis legibus Urbem augeri; nec niſi à Numinum cultu incrementa auſpicanda. Legantur Livius, Halicarnaſſeus, & Plutarchus ſæpe laudati: & exſpectentur ea, quæ dicemus *Tom.* 2. *Diſſert. de Civib. Rom.* & *Diſſert. de Magiſtr.* & *Tom.* 3. *Diſſert. de Sacr.* & *Diſſert. de Legibus.*

Inſtituta in hunc modum Urbe, auctoque Civium numero, ita ut *Res Romana*, ſicut loquitur Livius [2], *adeò eſſet valida, at cuilibet finitimarum Civitatum bello par eſſet*, de conquirendis uxoribus cogitari cœptum, ut prolis beneficio Urbs perennaretur. *Tum ergo ex conſilio Patrum*, ſunt ejuſdem Livii verba, *Romulus legatos miſit, ut connubia novo Populo peterent. Sed nuſquam benignè legatio audita eſt, contemnentibus finitimis Romanam paupertatem.* Quare, ut ait Florus [3], *Matrimonia petita, quia non impetrabantur, manu capta ſunt: ſimulatis quippe ludis equeſtribus, Virgines, quæ ad ſpectaculum venerant, præda fuere.* Hi ludi in honorem Conſi, ſeu Neptuni conſiliorum Dei, edebantur, de quibus *Tom.* 3. *Diſſert. de Ludis.* Ad illos convenere Cæninenſes, Antemnates, & Cruſtumini, confertiùs Sabini. *Et cùm utriuſque ſexus multitudo veniſſet*, Victoris utor verbis, *dato ſuis ſigno, Virgines raptæ ſunt, nuptiæque cum ipſis initæ*; de quo raptu plura *Tom.* 3. *Diſſert. de Nupt.* Atque hoc ſtratagemate ampliata Urbs, perennataque.

Sed ecce hic prima bellorum ſemina; dicam melius, Romanæ magnitudinis inde ſtrata baſis, & fundamentum. Ultioni inhiantes, ſeu potius invidiâ rerum Romanarum perciti, ut ſuſpicatur Halicarnaſſeus, caſtra adverſus Romanos moverunt Cæninenſes, Antemnates, Cruſtuminique: Sabini interim, quantumvis ab ea gente ad vindictam capeſſendam exorati, eâ, quâ præditi erant, moderatione & prudentia, *lentiùs agere viſi ſunt*, ut ait Livius. At quid aliud illi ſuâ irâ præſtitere, quàm januam aperire, viamque ſternere Romano-

1 C. 98. 2 Apud Cenſorin. de Die Nat. c. 6. 3 In rerum Orb. Theſ. Lect. Antiq. 4 L. 27. c. 8. 5 In Vita Romuli.

1 Sat. 8. 2 L. 1. 3 L. 1. c. 8.

norum triumphis? Hostes omnes primo penè impetu Romulus fudit, Acrone etiam singulari certamine superato: de qua victoria triumphum egit Romulus, opimis spoliis ad templum Jovis Feretrii perductis, ut nos ex Halicarnasseo, Livio, & Plutarcho dicemus *Tom.* 3. *Dissert. de Triumphis.* Atque inde devictarum gentium occupati agri, coloniæ ductæ, hostes Civitate donati. Hæcque fuit prima Romani agri dilatatio.

Tantæ Romanorum felicitati invidentes Sabini novum bellum, Tito Tatio Duce, in eos parant, eò profectò periculosius, quòd, ut ait Livius, *nihil per iram actum sit, nec ostenderunt bellum prius quam intulerunt.* Ergo obsessa Urbe, doloque Capitolina Arce occupata, ex Tarpeiæ Virginis proditione, quam aurearum armillarum sponsione corruperant Sabini, *postera die*, ut Livius inquit, *in arma ruunt, cruento, sed æquo Marte*, ut notat Halicarnasseus. Post hæc secundum aggrediuntur certamen, ubi cæso Hosto Hostilio Romanorum Duce, Romuloque ipso vulnerato, terga jam milites vertebant: cùm, votum Jovi Statori fundens Romulus, ut fugientes sisteret, votique compos factus, obtinuit, ut faciem in hostem vertentes, alacriùs pugnarent: militante etiam pro ipsis Cælo: fama enim est è Jani templi foribus pluries occlusis, sponteque sua iterùm reseratis, ingentem sulphureæ aquæ torrentem manasse, hostesque incendisse: ita præter Ovidium [1] narrat Macrobius [2]. Atque hinc mos aperiendi, ingruentibus bellis, Jani templi fores, ut alibi. Quibus portentis animosiores facti Romani Sabinos acriter impulerunt, ex Livio. Verùm hos inter ancipites belli eventus Romanæ mulieres, Hersilia imprimis omnium facundissima, precibus & lachrymis pacem impetrant [3].

Ergo fœdere cum Sabinis inito multæ sancitæ leges, quarum insignior, ut Sabini Civitate donarentur. Quare Tatius cum aliis in Urbe habitat; & ut refert Livius, *non modò commune, sed concors etiam regnum duobus Regibus fuit:* appellarique cœperunt Romani, à Curibus Sabinorum urbe, Quirites, Romæ tamen vocabulo sarto tecto manente. Quod fœderis vinculum quinque annos duravit: quo tempore communibus armis Camerinos adoriuntur & superant, eorum agro occupato ex Halicarnasseo. Quoniam verò, ut non binos patitur cælum Soles, sic non capit Aula duos, ut notat Tacitus; hinc, quinquennio elapso, vanis quibusdam prætextibus, à Romulo Tatius occiditur, ut tradit Orosius, & Augustinus [4]; licet quidam ex Licinio à plebe occisum credant. Post Tatii necem dira orta pestilentia est, & cælum sanguine pluit, ut præter Plutarchum refert Zonaras [5]. Romulus tamen solus regnat, & Fidenates Veientesque expugnat, agrosque eorum depopulatur.

Tot triumphis onustus in tumidam incurrit elationem Romulus, cujus insolentem fastum recensens Plutarchus [6] ait, ἁλουργῆ ἐνεδύετο, ἐν θρόνῳ ἀνακλίτῳ καθήμενος ἐχρημάτιζε, *vestiebatur purpurâ, responsa dabat ex solio reclinis.* Et, ut addit Zonaras, *Patriciorum nulla erat in rebus gerendis auctoritas, sed nomen dumtaxat.* His ergo de causis Patricii in ejus perniciem conspirarunt; quibus & Cælum annuit. Quadam enim die, cùm ad Capreæ Paludem concionis habendæ causâ perrexisset Romulus, coorta mox sæva tempestate, & fugientibus præ terrore militibus, Romulus à Senatoribus trucidatur; neve cadaver necem proderet, *frustatim discerptum à Senatoribus est*, sunt Halicarnassei verba, *elatumque sub togis, & clam terrâ obrutum:* quamquam ipse velit id in Curia evenisse. Ut plebem verò delinirent Senatores, Romulum ad Superos raptum jactarunt: Julium etiam Proculum ad id contestandum impellentes [1]. Quare inter Deos relatus sub nomine Quirini Templum in Quirinali obtinuit [2]. Accidit Romuli mors anno V. C. 37. Romuli verò 55. juxta calculum Halicarnassei, vel 59. juxta Solini & Varronis supputationem.

Post Romuli obitum interregnum annum duravit: Patribus tunc Rempublicam regentibus quinos singulis dies, itaut per omnes imperium iret; unde orta interregni vox, ex Livio; ut nos *Tom.* 2. *Dissert. de Magistr.* Causa moræ fuit contentio Romanos inter Sabinosque Civitate donatos, utrisque è suo corpore Regem eligendum enitentibus. Interregni tædio affecta plebs Regem anxiè postulabat, multiplicatam inquiens servitutem, centumque pro uno Dominos factos. Tandem contendentibus nuperis priscisque inter sese Senatoribus, externus creatus est Numa Pompilius Curibus Sabinorum urbe ortus, qui reluctans imperium sumpsit anno V. C. 39. Fuit hic vir sapiens, prudens, ac justus; pacisque & Religionis quam belli amantior. Quare Jani templum primus clausit: multos Sacerdotes & sacrificia instituit, ac leges sanxit, Urbem rectè ordinavit, Civibus agriculturam, sordidas verò artes infimæ plebi commendans. Addidisse Urbi Quirinalem collem vult Halicarnasseus: sed non est ita certum, ut in *Dissert.* sequenti dicetur. Quapropter bonis artibus potiùs Civitatem exornavit, quam ampliavit armis. Tandem regni sui anno 43. Urbis 81. ætatis 80. senio confectus obiit.

Successit Numæ sequenti anno, modicum post interregnum, Tullus Hostilius, Medullia oppido oriundus, quod ab Albanis deditione captum, coloniam Romulus fecerat. Hic animo strenuus bellique amans adeo exstitit, ut fortior Romulo à Livio sit dictus. Templum Jani iterum aperuit, sopitamque diu sub Numa otio Romanam Juventutem excitavit. Albanos primùm suos aggressus vicit, triumphumque ex S. C. de iis egit [3]; quos, urbe eorum, in toto Latio dominatrice, expugnata dirutaque, Romam transtulit. Difficili deinde bello integri anni Fidenates profligavit: post hæc Sabinos, quorum agro equidem non brevi Urbs ditior evasit. Non minor in rebus pacis ejus gloria enituit: Senatum enim, Equestremque Ordinem ampliavit, Legiones auxit, Pomerium, adjecto Cælio Monte, dilatavit; populum novis ditavit donariis; agros enim, à Romulo & Numa sacris destinatos, pauperibus distribuit, sacris ipsis proprium patrimonium applicans. Tandem incensa ejus domo ex insidiis Anci Martii cum tota familia conflagravit anno imperii sui 32. Urbis 113. [4]

Post Tullum Hostilium ex populi unanimi assensu Regni habenas suscepit Ancus Martius Numæ ex filia nepos. Medium huic ingenium, nam religione Numæ, audaciâ Tullo similis exstitit. Quare plures sacrorum ritus sub bellicoso Hostilio tumulatos excineravit, publicavitque. Politiam coluit: hinc ad terrorem increscentis audaciæ Carcerem ad Forum primus struxit. Ut res belli curaret, cæremonias quasdam ab Æquicolis desumptas præscripsit, ut bella non iniquè intimarentur; & Feciales huic muneri obeundo destinavit, de quibus *Tom.* 2. *de Magistr.* De Latinis post triennale bellum triumphavit, quibus, postquam oppida eorum expugnasset, Aventinum, & Janiculum habitandum tradidit, quos Urbi adjecit, & Sublicio Ponte junxit; Urbem insuper muro fossaque Quiritium appellata cingens. Livius immeritò hujus dumtaxat Latini belli meminit, cùm ex Ha-

1 Metam. 14. 2 Satur. l. 1. c. 9. 3 Halic. l. 5. 4 De Civ. l. 3. c. 13. 5 2. Annal. 6 In Rom.

1 Plut. in Rom. 2 Varro l. 5. de L. Lat. 3 Halic. l. 3. 4 Plut. & Halic. loco cit.

Halicarnasseo rebellantes etiam Fidenates subegerit, deinde Sabinos, postea Veientes bis, inde Volscos, Velitris obsessis, ad deditionem fœdusque compulerit; iterumque Sabinos expugnarit. Quare hic Rex Urbem non solùm adjectis Montibus ampliavit, sed agrorum etiam fines; nam Sylva Mæsia Veientibus adempta, usque ad mare imperium protulit: Ostiam etiam coloniam duxit, factis ibi Salinis, è quibus sex millia modia salis in congiario dedit: vicinas sylvas ad usum navium pariter primus publicavit [1]. Tandem imperii sui anno 24. V. C. 137. è vita decessit, violenta quidem morte ex Plutarcho, qui tradit omnes Numæ successores, uno excepto Tarquinio Superbo, qui in exsilio vitam finivit, violenter obiisse.

Successor Anci Martii fuit L. Tarquinius in Etruria natus, sed è Græcia oriundus. Damaratus enim Corinthius ejus pater tyrannidem fugiens, Tarquiniis Etruriæ urbe consederat, ubi duos genuit filios Aruntem & Lucumonem. Hic divitiis pollens Romam commigravit, mutatoque nomine L. Tarquinius Priscus è Patria sua vocari voluit: & ob eximias, quibus exornabatur, artes, brevi in Patrum se insinuans gratiam, inter Patres ipsos allicitur; tutor insuper liberorum Anci Martii ex testamento instituitur. Mortuo Anco Martio, postquam Regios pupillos venationis prætextu ablegasset, Regnum ultro petiit contra priscum sanè morem; Regnum enim non petebatur, sed auguriis captatis concedebatur. Sed utut sit, post patheticam recitatam orationem, imperium omnium consensu adipiscitur, quod ei uxor sua Tanaquil augurandi artis perita prædixerat, aquilam cernens pileum è Tarquinii capite rapientem, reponentemque. Hic, ut imperium ambitiosè petitum firmaret, centum novos Senatores è sua factione creavit [2]. Tres etiam addidit Tribus, seu potius antiquas Tribus numero Civium duplicavit, iisdem nominibus ob Religionem retentis [3]. Primum cum Latinis bellum gessit, duplicique prælio victor, oppidum eorum Apiolas vi cepit, diviti præda onustus; à cæde etiam reliquos sub hasta vendidit, pueros mulieresque in servitutem redigens [4]. Alia oppida sine armis in deditionem coegit. Rebellantes Latinos domuit, pacemque petentibus dedit. Ex devictorum manubiis ludos opulentiores celebravit, pro quibus Circo Maximo locum designavit, aut, ut probabiliùs infrà ostendam, illum exornavit sedilibus: Forum item Romanum porticibus cinxit. Etruscos, quòd Latinis auxiliares fuissent, decennali clade afflixit, multasque eorum depopulatus urbes, Urbem ditavit: unde Etrusci pacem poscunt, impetrantque; sed id mirum, nihil ab iis Regem petiisse præter Principatus insignia; cum quibus triumphum egit, togam nimirum purpuream pictam, tunicam palmatam, coronam auream, sceptrum eburneum, sellam curulem, currum quadrijugum auratum, trabeam, anulos, phaleras, & duodecim, pro Etruscarum urbium numero, fasces, quorum insignium luxus diu Romæ hæsit [5]. Sabinos etiam, quòd cum Etruscis conspirassent, triplici bello vexavit, tandemque in gratiam admisit, agro solùm Collatino iis adempto, quem nepoti suo Egerio, ob summam egestatem sic appellato, dedit [6]. Multa etiam pacis opera, aut perfecit, aut inchoavit: Urbis enim mœnia è quadratis lapidibus struxit: loca inaquosa cloacis ductis primus siccavit: Jovis Capitolini Templum orditur, perfecturus sanè, ni Sabino fuisset bello turbatus. Insidiis tandem filiorum Anci Martii, quos ipse contra omne fas exsules amandarat, circumventus occiditur anno imperii sui 37. V. C. 174. [7]

1 Plin. l. 31. c. 7. 2 Liv. & Hal. 3 Flor. l. 1. c. 5. 4 Hal. l. 3. vid. & Val. Max. l. 3. c. 4. 5 Halic. l. 3. 6 Eutrop. l. 1. 7 Messala, & Halic. locis citatis.

A Post eum Regni gubernacula sine interregno invasit Servius Tullius defuncti gener, operâ socrus suæ Tanaquildis Tarquinii uxoris. Hæc enim, mariti morte simulata, Senatui suasit, permitteret Servio vicariâ operâ Rempublicam ministrare. Quod obtinens Servius, præsidioque interim firmatus, post publicatam Tarquinii mortem, *Injussu populi, conniventibus solum Patribus, primus*, ut ait Livius, *sine interregno, Comitiis, populi suffragio, Senatusque jussu Regnum invasit*, quod, visâ in ejus capite flammulâ, prædixerat Tanaquil. Auditis verò, qui spargebantur de suæ ambitionis iniquitate,
B rumoribus, agraria largitione populum sibi callidus Rex conciliavit, à quo plenis votis eligitur, non sine Patrum timore, quibus suspectus evasit tam insolitus in Regem populi favor. Fuit Servius servilis, ut nomen indicat, conditionis, è serva etiam ortus; patrem tamen habuit non servum, contrà ac multi credidere, sed ingenuum, imò, ex Fastis Capitolinis, Principem, qui in Corniculi expugnatione obiit. De Servii Tullii fortuna mira narrat Halicarnasseus. Censum primus instituit, *Urbi equidem saluberrimum*, ut ait Livius; *ut sic ipsa se nosceret Respublica*, ut Florus loquitur, omnem enim Civium numerum
C & opes in tabulas retulit [1]. Post Censum, lustrationem quater condidit, Urbem pluribus ritibus purgando, de quibus *Tom. 3. Differt. de Lustr.* Populum jam censum in classes centuriasque divisit, pro fortunarum cujusque ratione. Tribus supra modum quoad numerum auxit, de quibus *Tom. 2. Differt. de Jur. Pop. Rom.* Non impar in rebus belli micavit: Veientes enim aliosque Etruscos viginti annorum spatio unà cum agris suis pessumdedit, quibus tandem pacem concessit, præterquam Veientibus, Tarquiniensibus, & Cæretanis, qui fuerant defectionis capita, & in Servii natales oblatrarant. Tandem anno imperii sui 44. V.
D C. 218. necatur à Lucio Superbo genero suo, Tarquinii Prisci filio. Cui immanitati hæc etiam addita, quòd occisor occisum sepulturâ negarit, metuens ne congregata in funeratione plebs tumultum concitaret: occisoris item uxor Tullia occisi filia super patris cadaver carpentum duxit [2].

Regnum ergo Lucius Tarquinius Superbus iniquè capit. Utque nutans diadema capiti stabiliret, satellitibus perpetuò stipatus incedebat. Innumeros Civium, cumprimis nobiles, trucidavit; Senatum minuit, ne præ paucitate contemptui foret; Patres consulere neglexit: peregrinos, præ-
E sertim Latinos, coluit ad Urbis invidiam, suique tutelam, connubiis etiam, & fœdere cum iis inito: Servii leges abolevit, præcipuè quæ libertatem munierant: conventus omnes edicto sustulit, ut conspirationes evitaret: delatores frequentavit, qui murmura ad se deferrent: multos bonis expilavit, inque servitutem egit: populum ad opera publica impulit, otium ratus conspirationum parentem. Exsilia, metalla, & latomias primus excogitavit; primus etiam vincula & fustes ingenuis admovit [3]. Quare multi Urbem deseruerunt. Inter tot Tarquinii scelera quicquam adhuc boni enituit ad Urbis augmentum conducens. Capitoli-
F num Templum magnificè struxit. Circum Maximum, qui nihil præter gradus habebat, tectis porticibus circumdedit: Cloacas à patre inchoatas ad Tyberim usque perduxit, alteram Maximam sui nominis relinquens. Quæ insignia opera eorum Civium ministerio perfecit, quos in paupertatem redegerat, vili eos salario modicoque frumento sustentans. Latinas item Ferias in monte Albano celebrandas instituit, quò Latini sibi fœderati ad sacrorum participationem convenirent. Libros Sibyllinos Duumviris custodiendos tradidit.

1 Flor. l. 1. c. 6. 2 Halic. l. 4. 3 Eusèb. in Chron.

dit. Volscos prælio superavit ductis in eorum agros coloniis. Rebellantes Sabinos ad tributa coegit. Isthæc tamen quamtumvis eximia Urbis ornamenta nusquam tanti habita sunt, ut Tyranni elogium è Tarquinii nomine deleverint. Quare cùm tot ejus sceleribus immane illud Sexti Tarquinii filii sui facinus accessisset, qui Lucretiæ Matronæ vi stuprum intulit, statim furens populus in arma ruit. Ut enim acutè notavit Florus [1], *tamdiu superbiam Regis populus perpessus est, donec aberat libido.* Ergo Collatiæ, ubi commissum fuerat stuprum, arma contra Tyrannum capiuntur, Lucio Bruto Tribuno Celerum Collatinoque Ducibus, *quibus ultionem sui moriens Matrona mandaverat*, ut ex Floro ad verbum, sicut & multa alia, Jornandes scribit. Post hæc universus populus Comitiis habitis imperium Tarquinio Ardeam tum obsidenti abdicat, bonaque ejus diripit, solo Campo, Martio inde dicto, Marti dicato. Unde Tarquinius cum tota familia Cærem in Etruria exsulat, ejus dumtaxat filio Gabios profecto, ubi necatus occubuit. Contigerunt hæc anno C. V. 243. nono Kal. Junii; quæ dies Regifugium, aut Tyrannifugium in Fastis & Kalendariis adnotatur; Libertatis insuper dica appellata est. Quare concludere cum floridissimo Floro lubet, *Superbi illius importuna dominatio nonnihil, imò vel plurimum profuit; sic enim effectum est, ut agitatus injuriis populus, cupiditate libertatis incenderetur.*

Sed hic rei opportunitas poscit, ut quæ carptim hucusque à nobis de Romani agri augmentis dicta sunt, velut in patula scena exponantur, ut inde victricis Romæ majestas clarior effulgeat. Ergo sub septem Regibus 243. annorum spatio usque ad Portum atque Ostiam, intra 18. milliarium, ut vult Sextus Rufus [2], Romanum processit Imperium: licèt Eutròpius (qui, ut in antecedenti vidimus *Dissertatione*, dimissiùs de Rom. Imperii initiis sentiit) quindecim vix milliaria agnoverit. Romulus, ut visum est, Sabinos, Cæninenses, Antemnates, & Crustumerios domuit. Numa solam auxit Religionem. Tullus Hostilius Albanos adjunxit. Ancus Martius pagos in Latio, Etruria, Veientibus, & Sabinis addidit, inque Tyberis ora Ostiam struxit. Tarquinius Priscus Collatium & Apiolas: Servius Veientes, Tarquinienses, & Cæretanos: Tarquinius Superbus Gabios, Volscos, aliosque superaddidit. Quòd si brevem dixeris hanc agrorum accessionem, rationem reddit Rufus, *Quòd parva adhuc Roma foret, & à finitimis circùm Civitatibus equidem antiquioribus potentioribusque premeretur.* Quare exordia isthæc habenda sunt Romanæ potentiæ: cujus insigniora incrementa mox apparebunt.

SECTIO PRIMA.

Urbis sub Consulibus & Imperatoribus augmenta vestigantur.

EXactis Urbe Regibus, partaque libertate, cujus auctorem fuisse Brutum, pileus, qui in Bruti nummis visitur, testatur, statim mutavit Romana politia faciem. *Non enim ampliùs creati Reges; sed Consules cœpere*, ut loquitur Eutropius, *pro uno Rege duo hac causa creari, ut si unus malus esse voluisset, alter eum, habens potestatem similem, coerceret: Et placuit ne imperium longiùs quàm unum annum haberent, ne per diuturnitatem potestatis insolentiores redderentur, sed civiles semper essent, qui se post unnum scirent futuros esse privatos.* Adhuc tamen innumeras discordiarum clades Respublica passa est, variasque vidit dominationum peripetias, invectis primùm Tribunis plebis, deinde Decemviris, Tribunis Consularibus, & Triumviris, qui Imperium regerent; unde tot factionum faces: donec tandem, deductâ iterum ad unum, qui Imperator dictus est, dominatione, fatalem omnino rogum perpessa sit Romana libertas. *Consules à Bruto & Publicola usque ad Pansam & Hirtium*, sicut inquit Rufus, *fuere* 417. *novem enim annis Romæ Consules defuerunt: sub Decemviris annis duobus, sub Tribunis militum annis* 3. *sine Magistratibus annis quatuor Roma fuit. Totum verò hoc tempus usque ad Imperatores annos complectitur* 467. Sed quò extra oleam pergo? Exspectentur quæ dicemus *Tom. 2. Dissert. de Magistr.*

Interim in viam reducamur, inceptamque semel Romanæ fortunæ scenam repræsentare prosequamur. A singulorum certaminum narratione consultò abstineo; res enim & moræ & tædii esset plena, contentus prælia ipsa eorumque Duces indicasse unà cum Urbis incrementis, quod nostrum est argumentum. Primum ergo post ejectos Reges bellum cum Etruscis susceptum est, qui Tarquinios ad se profugos patrocinandos assumpserant [1]: periculosæ equidem aleæ plenum, occupantibus Janiculum Etruscis Duce Porsena eorum Rege: qui tandem Romanam fortitudinem miratus, Horatii præsertim Coclitis, Mutii Scevolæ, & Cleliæ Virginis, pacem cum Romanis iniit; sed Tarquinii filium Aruntem Brutus Lucretiæ vindex occidit. Intulerunt postea bellum Romanis Sabini & ipsi Tarquiniorum patroni, quos Romana virtus superavit. Insurrexere Latini: sed levi opera de Veiis, Bovillis, & Volscis, Æquisque triumphatum virtute L. Quinctii, & Coriolani à Coriolis Volscorum urbe à se capta ita appellati. Alterum successit cum Etruscis bellum, Veientibus item, Faliscis, & Fidenatibus, in quo 306. Fabii apud Cremeram cæsi, uno ex tota familia superstite, qui propter puerilem ætatem domi manserat. Sed pœnas pauso pòst luerunt à Cincinnato victi, deinde à Furio Camillo, qui eorom etiam urbes ceperunt.

Tot inter triumphos Galli Senones ferum hominum genus ab ultimis terrarum oris inter Alpes & Padum translati, post omnia vastata, per Italiam vagantes, Romam oppetunt. Occurrit Fabius, sed ad Alliam fluvium cum exercitu funditur; unde hæc dies Alliensis in Kalendario inter atras notatur. Post hæc Galli Urbem occupant, omniaque igne vastant, una excepta Capitolina Arce, quam Manlius propugnabat, qui fame laborans mille pondo auri cum hostibus pepigit, ut recederent; recedentes verò Camillus eos insequutus adeo eccidit, ut Romanum incendium Gallici sanguinis inundatione deleret; unde alter Romulus appellatus est. Alii deinceps Gallos insequuti trucidarunt, Manlius, C. Sulpitius, M. Valerius, & Dolabella, ne quis in ea gente exstaret, qui incensam à se Romam gloriaretur. Accidit hæc prima Urbis invasio anno 364. In hac Urbis invasione præter Romanæ fortitudinis ostentationem duo etiam consideratu digna occurrunt, quæ Romanam virtutem declarant, primò Sacerdotum Religio, qui res omnes sacras partim in dulus terræ recondiderunt, partim plaustris impositas secum tulerunt: postremò Senatorum sagacitas, qui hostilem furorem evasuri, in curulibus sellis prætextati sedentes, Deos se, Geniosque simularunt.

E Gallico incendio illustrior, phœnicis more, erumpens Roma, alacriori impetu de hostibus triumphavit. De Volscis, & Æquis, Sutrinisque per Camillum; de Prænestinis per Cincinnatum; de

1 Lib. 1. cap. 6. 2 In Breviar. Hist. Rom. l. 1.

1 Eutrop. cit.

de Latinis per Manlium; de Sabinis per Curium Dentatum; de Tuſcis per C. Marcium; de Samnitibus per Quinrum Fabium Maximum, qui quòd contra Papirii Curſoris Dictatoris juſſum pugnaſſet, ejus juſſu occiditur. Non multò pòſt vindictæ inhiantes Samnites rupto fœdere Romanos *ingenti dedecore vicerunt*, ut loquitur Eutropius, *& ſub jugum miſerunt apud Caudinas furcas, clauſo per inſidias intra eum ſaltum exercitu.* Sed poſtea pari pœna Samnites à L. Papirio puniti ſunt, ſeptem millibus eorum ſub jugum miſſis. Quos bellum reparantes Fabius Maximus, Publius Cornelius, Rufinus, & M. Curius Dentatus iterum vicerunt; quod prælium annorum 49. ſpatio duravit; *Neque ullus hoſtis fuit intra Italiam*, ſunt Eutropii verba, *qui Romanam virtutem magis fatigaverit.* Interjectis aliquot annis Etruſci acervatim Samnitibus juncti Romanos laceſſuot, ſed à Fabio Maximo ſuperantur.

Inſignior Romanæ fortitudinis index fuit bellum Tarentinum. Hi à Romanis laceſſiti, quòd legatis ſuis injuriam feciſſent, Pyrrhum Epiri Regem auxilio poſcunt. Quo obtento, pugna ad Heracleam initur Lævino Conſule, qui Pyrrhum ad fugam cogit, viciſſetque, niſi elephanti, quos Pyrrhus ſecum tulerat, Romanis incogniti, Romanis terrori, Pyrrhoque auxilio fuiſſent. Pyrrhus conjunctis ſibi Samnitibus, aliiſque, poſt vaſtatam Campaniam, uſque ad Præneſtem venit. Sed à Minucio, Fabricio, & Dentato pluries ſuperatus, in Græciam fugiens, ibi occiſus eſt, capto à Romanis Tarento, aliiſque Caſtris. In hoc congreſſu plura ſunt, quæ Romanam virtutem mirè extollunt; primùm Pyrrhi effatum, qui ait, *Se totius Orbis Dominum eſſe potuiſſe, ſi tales ſibi milites contigiſſent* [1]. Cyneæ inſuper, qui Roma ad Pyrrhum rediens, à quo legatus miſſus fuerat, qualem Romam comperiiſſet interrogatus, *Tales*, reſpondit, *illic fore omnes, quales unus Pyrrhus apud Epirum.*

Expugnato Tarento ingens patuit Romanis via, quâ ad univerſæ penè Italiæ dominationem progrederentur. Domiti enim ſtatim Picentes à P. Sempronio, Salentini à M. Atilio, & Vulſinii à Fabio Gurgite. Atque his ſuperatis quievere Romana intra Italiam arma, ſuumque bellicum furorem in exteros concitaverunt. Poſt annos ergo 500. ut vult Florus; vel ut ſentit Rufus poſt 467. Romani aut totam Italiam, ut vult idem Florus [2], poſſederunt, *uſque trans Padum*, ut Rufus loquitur, aut, quod verius judico, majorem ejus partem adepti ſunt, Auruncos, Fidenates, Tiburtinos, Capuanos, Latinos, Ernicos, Sabinos, Picentes, Volſinenſes, Samnites, Tarentinos, Lucanos, Brutios, Etruſcos &c. Totam verò Italiam non niſi poſt annos 611. poſſederunt, nempe Inſubres, Cænomanos, Venetos, Liguriam, Pedemontium &c. Sicut ex Romanis Annalibus colligi poteſt; poſt id enim temporis Italia, pulſis omoino Senooibus, ad Rubiconem uſque dilatata eſt, cùm antea Æſi & Macrà fluviis terminaretur [3].

At non hic Romanæ fortitudinis metæ. Romulei ſiquidem Alcides Italiæ clapſis columnis plus ultra militarem gloriam protuleruot: emenſoque Siculo freto Siciliam inſulam primò invaſerunt, ſcilicet à Meſſanenſibus contra Pœnorum inſolentiam vocati: Pœni enim Meſſanam, Hieron Syracuſam poſſidebant: hinc bellum hoc primum Punicum eſt appellatum. Primo impetu Ap. Claudius de Afris & Hierone triumphavit: id ipſum alii effecere. *Neque ulla victoria Romanis gratior*, inquit Eutropius [4], *quòd invicti terra jam etiam mari plurimùm poſſent.* L. Scipio Corſicam Sardiniamque vaſtavit. M. Attilius Regulus bellum etiam in Africam tranſtulit contra Amilcarem Carthaginis Ducem, ubi multis captis urbibus, univerſa Africa devicta fuiſſet, niſi fames pro Africa ipſa pugnaſſet. Reparatis viribus varia committunt certamina Servilius Cæpio, Metellus, aliique felici Marte. Tandemque poſt annos 22. cruenti certaminis pax cum Pœnis initur Sicilià retentâ, quæ Provinciæ nomen prima eſt adepta, hoc eſt, procul ſeu extra Italiam victa. Poſt hæc retractis in Italiam armis Gallos Inſubres Marcellus expugnat, capto etiam Mediolano. Idem de Liguribus factum eſt, & Liburnis Iſtris, & Illyricis Fulvio Centumalo Duce.

Sed quid hæc, ſi cum ſecundo bello Punico comparentur, in quo totius penè Africæ vires, Hannibale Duce, Urbis exterminium minabantur? Cauſa belli fuit ſumma fœderum erga ſociam urbem Religio, quâ clariſſimi ſemper Romani extiterunt: vexantibus enim Saguntum in Hiſpania Pœnis, P. Scipio illuc mittitur, bellumque Pœnis indicitur. Magno ſtipatus exercitu io Italiam adveniens Hannibal Scipionem, Gracchum, & Flaminium ſuperat ad Ticinum, Trebiam, & Traſimenum, ſuperandus & ipſe à Fabii Maximi patientia, *qui novum pugnandi genus invexit, abſtinendo à pugna* [1], hinc Cunctator dictus, niſi Varronis impatientia Hannibalem ad pugnam provocaſſet apud Cannas in Apulia; ubi tanto Romanorum ſanguine tellus illa erubuit, ut tres annulorum modii è Romanorum militum ſublati digitis Carthaginem miſſi ſint. Illud verò de Romanis inſigne eſt, quòd, cùm Hannibal Captivorum redemptionem obtuliſſet, repoſuere illi *eos Cives neceſſarios non eſſe, qui cùm armati eſſent capi potuiſſent* [2]. Omnia interim depopulatur Hannibal, & Romæ appropiat, quam certè expugnaſſet, *ſi* (ut de illo Maharbales protulit) *uti victorià ſciviſſet*. Siquidem Capuanis fractus deliciis, ita elanguit, ut in ultimum Italiæ ſinum ſe recipere coactus ſit. Eodem tempore Scipiones in Hiſpania contra Haſdrubalem Hannibalis fratrem pugnant, in Sardinia Manlius, in Macedonia Lævinus, in Sicilia Marcellus, omnes feliciter. Occiſis in Hiſpania Scipionibus, alter Scipio mittitur, qui Carthaginem Hiſpaniæ capit, & Haſdrubalem fugat, urbes inſuper 70. deditione accipit. Vocatur in Italiam Haſdrubal: ſed apud Senam ab Ap. Nerone & Livio Salinatore occiditur: unde Hannibal animo concidens, & ab Italis neglectus Italiam cogitat deſerere, Carthaginem avocatus, ubi Scipio, Hannone & Syphace ſuperatis, multiſque vaſtatis oppidis, Carthaginis excidium portendit, portis penè inſidens. In Africam regreſſus Hannibal à Scipione victus, & penè captus pacem poſcit, impetratque, duris tamen conditionibus: unde Scipio Romam rediens triumphat, & ob devictam Africam Africanus appellatur: omniaque priſtina in Italiam jura ad Romanos redeunt poſt annos 17. quot Punicum bellum duraverat.

Tranſacto Punico bello ſucceſſit Macedonicum contra Philippum, quem Lævious, poſtea Flaminius debellavit. Paulò pòſt Regem Antiochum, & unà cum eo Syriam, Scipio Africani frater vicit; unde Aſiatici nomen ſumpſit. De Ætolis Fulvius, de Iſtris Claudius Pulcher triumphavit. Gallo-Græcos debellavit Manlius, cui Senatus triumphum denegavit, quòd belli cauſam non approbaſſet. Macedones ſecundò L. Æmilius Paulus vincit, ſicut Illyricos Anicius. Macedones tertiò ſub Andriſco, qui & Pſeudo-Philippus dictus eſt, unà cum 70. eorum urbibus à Prætore Metello profligantur.

Sed ecce bellum Punicum tertium, quo tandem Carthago deleta eſt: licèt Scipio Naſica contra Catonis placitum ſentiret delendam non eſſe, ne metu ablato æmulæ urbis luxuriari inciperent Ro-

1 Eutrop. cit. ut etiam Livius. 2 L. 2. c. 1. 3 Panvin. de Imp. Rom. 4 L. 2.

1 Eutrop. l. 3. 2 Idem loc. cit.

mani, quod & accidit. Carthaginis excisæ alter Scipio auctor fuit: totam scilicet Scipionibus Africam asservantibus Fatis. Diruta Carthagine, par nobilitate urbs corruit Corinthus, quam Mummius delevit. Post hæc Hispaniæ primò à Scipionibus agitatæ, à Catone deinde, Gracchis, Metello, & Lucullo 150. urbium captione restrictæ, à Decimo Bruto penitus delentur: sub Viriatho autem rebellantes, à Claudio Unimano Cæpione & Fabio prosternuntur. Numantini, contra Pompejum & Mancinum victores, à Scipione Carthaginensi fame capiuntur.

Hæc ad Occasum. Summa in Oriente pax: Attalus enim Asiæ Rex hæredem Populum Romanum instituerat. Sed cùm Aristonicus Romanos juribus fraudasset, à Perpenna & M. Aquilio Asiatico debellatur. Mox ad Meridiem arma. Numidiam enim contra Jugurtham capit Calphurnius Bestia, deinde Albinus & Metellus, postremò Marius & Sylla, à quo & triumphus agitur. Ad Septentrionem Allobroges à Domitio Ænobarbo & Fabio Maximo victi. Cimbri, Teutones, & Tigurini gens dura ab extremis Galliæ profugi, quorum impetum Silanus Manlius & Cæpio sustinere non valent, à Mario miris artibus eluduntur: primùm enim panis usu, vini, & carnis coctæ dulcedine mitigati, deinde ad certamen provocantur; diem etiam eligit Marius nebulosam atque ventosam, ut pulvis eorum oculos lædens, & galearum splendor obfuscans, Romanis armis victoriam præpararet. Feros Thraces Dalmatiam, & Thessaliam, Adriaticumque mare, singulaque vastantes, Didius intra eorum repulit Thraciam, Drusus ulteriùs egit, & Minucius vastavit. Piso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Daciam, Appius Sarmatas: sed à lucorum tenebris territi ultrà progredi destiterunt.

At verò inter illustriora Romanorum facinora non medium sibi vendicat locum Mithridaticum bellum, quo penè Asia tota capta est. Mithridates Rex Ponti capta Bithynia, quæ Romanis parebat, edictum edidit, ut quotquot Romani in Asia forent, trucidarentur. Quam immanitatem vindicaturus occurrit L. Sylla, & adeo fortiter Regem adegit, ut ad fœdus petendum Ponticos compulerit: quod obtinuerunt, restituta tamen Bithynia, aliisque. Accedit postea Lucullus per medias hostium naves utre suspensus, & pedibus iter gubernans, & post varia certamina hostes terga vertentes insequitur. Sed callidus Mithridates spargi pecunias jubet, ut insequentes Romanos moraretur. Advenit inter hæc Magnus ille Pompejus, qui ponte è navibus constructo Euphratem primus transit, Regemque profugum in Armeniam usque insequitur, & Ponticos inter noctis umbras trucidat. In Oriente Armenios, in Septentrione Colchos cædit: Hierosolymam victor ingreditur, & Regnum Hircano concedit, vincto catenis Aristobulo. Totam denique Asiam, exceptis Parthis, qui fœdus maluerunt, & Indis, qui adhuc incomperti, Romanam fecit. Terminatis vix Asiæ rebus ecce Ciliciæ Piratæ maria invadunt: sed à P. Servilio primùm, deinde à Pompejo exstinguuntur, singulaque maris ostia navibus quasi portis obserantur. Cretam infelici successu invadit M. Antonius; sed Metellus postea expugnat. Balearicas insulas Piratarum fertilissimas alter Metellus fudit; triplices enim fundæ, quibus insulani illi mirè præliari solebant, Romanis pilis palmas concesserunt. Porcius Cato Cyprios capit, quorum opibus Roma ditata.

Ast hic egregiis Cæsaris gestis scena impletur. Asia enim à Pompejo subacta, reliquum Europæ Cæsari Fata asservarant. Vicit hic primò Helvetios, deinde Belgas, & Venetos: postea Gallos & Germanos fudit: Ponte enim ultra Mosam è navibus confecto Rhenum transgreditur, hostemque in Hercyniis sylvis latitantem trucidat: post domitam, novem annorum spatio, Galliam universam, quæ inter Alpes, Rhodanum, Rhenum, Oceanumque, Britannos etiam, *quibus ne nomen quidem Romanum cognitum erat*, sicut ait Eutropius, impetit, & stipendiarios facit; vicissetque omnino, nisi cum Oceani procellis pugnandum ei fuisset.

Rediens in Italiam Cæsar secundum Consulatum armatus petit, cúmque contradictus ei fuisset à Marcello, Pompejo, & Catone, jussusque esset, ut dimisso exercitu in Urbem rediret, ille ira furens ab Arimino, ubi milites habebat, adversùm Patriam cum exercitu venit; unde Pompejus, Senatusque, & Nobilitas in Græciam fugit, & Pompejo Duce bellum in Cæsarem parat. Cæsar vacuam Urbem ingressus se Dictatorem facit. Mox in Hispanias pergens Pompejum superat, inde in Græciam transiens, ab eodem superatur. Postea in Pharsalia Thessaliæ Pompejum toto penè Oriente stipatum fundit, atque fugere Alexandriam cogit, ubi à Rege Ægypti, cui tutor à Senatu datus fuerat, occiditur, cujus caput ad Cæsarem missum, eum ad lachrymas compulit. Hic post multa alia bellica patrata facinora Romam regressus, tertio se Consulem facit. Mox in Africam profectus, Pompeji generum interficit. Romam iterum rediens, quartò se Consulem facit. Inde in Hispanias migrans egregiè primùm pugnat cum Pompeji filiis, mox apud Mundam civitatem vincitur, tandemque reparatis viribus Pompeji filium majorem occidit, minore in fugam converso. Post hæc Romam veniens, libertatem occupat, Imperii fascibus à Marco Antonio in Rostris ei collatis, unde Dictatoris perpetui titulum sumit. Sed conjurantibus in eum 60. Senatoribus, ductu duorum Brutorum C. Cassii & Servilii Cascæ, in Curia vulneribus 23. confoditur. Duo verò hic consideratione digna sunt; primum, hos Brutos è progenie ejus fuisse, qui Reges ejecerat, quasi fatale foret Romanæ libertati, ut nonnisi à Brutis captanda esset. Alterum, quod Cæsar contra omne fas in Curiam, ceu infulata victima, ierit, cùm ea dies nefasta foret.

Trucidato Cæsare, unà cum libertate, quies in Rempublicam invecta credebatur. Sed res aliter accidit: implacabiles enim inde ortæ discordiæ, & civilia bella, Octaviano à Cæsare adoptato Cæsaris neci vindicandæ inhiante, Antonioque Cæsaris hæreditatem præ Octaviano affectante. Hinc bellum Octaviani cum Antonio, Cassio, & Bruto. Quæ tamen omitto, cùm extra nostrum sint institutum, sicut etiam certamina inter Marium & Syllam, Sertorianum, Lepidi, Catilinæ conjurationem, seditiones Gracchorum, Apulei, Drusi, aliasque, quæ in Urbe minimè novæ fuerunt: ab invectis enim usque Consulibus inceperunt plebeios inter & nobiles, tum ob creditorum insolentiam, qui plebem, quæ solvendo non erat, acriter cædebant, tum ob matrimonia plebejis cum nobilibus denegata, tum ob agrorum divisiones, tum præsertim ob Tribunorum plebis importunitatem Senatui se opponentium, de quibus *Tom. 2. Dissert. de Magistr.*

Tot inter mala id dumtaxat Urbis utilitati eluxit, quòd Imperii tandem summa ad Octavianum Cæsarem devoluta sit. Postea enim quàm Triumviratus invectus fuit Octavianum inter, M. Antonium, & M. Lepidum, qui in agro Bononiensi convenerant, ut Imperium sibi distribuerent, anno V.C. 710. Octavianus sociis bello superatis Imperii clavum solus assumpsit, & Augustus dictus est. Hic præter bonas artes propagatas, ædificia decorata, jactari inde solitus, *Se Urbem lateritiam reperisse, reliquisse verò marmoream*[1]. Imperii etiam fines dilatavit. Ægyptum enim in Provinciam redegit, Cantabros, Aquitanos, Rhætos, Vindelicos,

[1] Sex. Aurel. Vict. de Cæsaribus.

liens, Dalmatas provinciales fecit: Suevos Cattosque delevit: Pannonios stipendiarios fecit: Sicambros in Galliam transtulit: Getas Basternasque ad pacem compulit: eidem Persæ obsides obtulerunt, creandique Regis arbitrium. Scithes, Garamantes, Æthiopes legatos eum donis miserunt: trans Rhenum tandem per eum arma propagata. Unde Augusti fælicitas adagio locum dedit. Atque hinc multi opinati sunt maximam Imperii dilatationem sub Augusto fuisse, id quod paulò pòst falsum esse ostendemus, demonstrantes sub Trajano summum fuisse Imperii culmen. Fines enim Imperii sub Augusto fuere ab Oriente Euphrates; ab Austro Nili cataractæ, Africa deserta, & Atlas mons; ab Occidente Oceanus; à Septentrione Danubius cum Rheno[1].

Augustus in libello, quem de rebus Imperii scripserat, monitum successoribus reliquit, ut Imperii fines restringerent potius, quàm dilatarent: qua de re meritò dubitat Tacitus, an ex invidia, vel sano consilio protulerit. Utut sit, auditus non fuit à successoribus suis Augustus: hi enim propagando Imperio operam navarunt. Tiberius enim Cappadociam in Provinciam redegit, Getulos repressit, Armeniam à Parthis, Mœsiam à Dacis, Pannoniam à Sarmatis, Galliam à finitimis eripuit[2]. Nihil adjecit Caligula. Sed Claudius Tiberius Mauros provinciales fecit: Domitius Nero Pontum, & Alpes Cottias: Galba, Otho, & Vitellius ventrem solum auxerunt. Vespasianus, præter ædificia & templa splendidè extructa, Parthos ad pacem coegit, Palæstinam, Ciliciam, Comagenem Provincias fecit, & Judæos quoque addidit. Domitianus de Dacis, Cattis, & Sarmatis triumphavit. Nerva nihil Imperio superaddidit, quasi locum cessurus Trajano.

Trajanus itaque præ omnibus Imperium auxit: addidit enim ab Oriente Arabiam, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam, Persidem usque ad Indiæ fines: a Septentrione Daciam, quæ complectitur Transilvaniam, Vallachiam, & Moldaviam: unde benè inquit Eutropius[3], *eum Romani Imperii, quod post Augustum defensum magis fuerat, quàm notabiliter ampliatum, fines longè latéque diffudisse:* ab Oriente enim, elapso Euphrate, Tigrim attigit: à Septentrione, relicto Danubio, ad Istrum pervenit. In Asia ergo post Trajanum tenuere Romani Colchidem, Iberiam, Albaniam, Pontum, Bosphorum, Cappadociam, Galatiam, Bithyniam, Armeniam, Syriam, Arabiam, Palæstinam, Ciliciam, Pamphyliam, Lydiam, & Minorem Asiam. In Africa Ægyptum, Cyrenaicam, Marmaricam, Getuliam, Numidiam, Mauritaniam, & Africam proprie dictam. In Europa Italiam, Hispanias, Gallias, Rhætiam, Noricum, Germaniam, Illyricum, Macedoniam, Epirum, Græciam, Thraciam, Mœsiam, Pannoniam, Daciam. Reges fœderati fuere multi, sicut etiam tributarii. Atque tam vastum Mundi spatium spatio novem duntaxat sæculorum vix completorum adepti sunt. Ideoque veriùs de Trajani quàm de Augusti tempore dicere potuissent Halicarnasseus, Petronius, & Ammianus, universum Orbem Romanis paruisse: unde Ovidius[4] eccinit:

Gentibus est aliis tellus data limite certo,
Romanæ spatium est Urbis & Orbis idem.

Id quod cum aliqua exceptione capiendum est: multa enim loca Romana arma non senticrunt, ea contemnentibus potiùs alto consilio Romanis. Quòd si tanti incrementi causam quæras, dabit Ammianus, *quia virtus*, inquiens, *convenit, atque fortuna plerumque diffidentes, quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Clarius verò Sulpicia[5] ita canens,

—— Duo sunt, quibus extulit ingens
Roma caput, virtus belli, & sapientia pacis.

Administrabatur Occidentis Imperium à duobus Præfectis Prætorio, quorum unus dicebatur Italiæ, alter Galliarum. Singuli tres habebant Diœceses, & suos insuper Vicarios. Sub Præfecto Italiæ erant Diœceses tres, Italiæ, Illyrici, & Africæ: Vicarii 4. Provinciæ 29. Sub Præfecto Galliarum Diœceses 3. Vicarii 3. Provinciæ 29. Orientis Imperium à duobus etiam Præfectis regebatur, Orientis, & Illyrici. Sub primo Diœceses 5. Asiæ, Ponti, Orientis, Ægypti, & Thraciæ: Provinciæ 49. Sub secundo Diœceses duæ, Asiæ, & Macedoniæ: Provinciæ vero 11. Hæc fuit divisio sub Theodosio. Alia fuerat sub Augusto, qui Provincias pacatas, præsidiisque non indigentes, in 12. distribuit Diœceses, duas Proconsulares, decem Prætorias, utrasque à Populo Romano regendas. Provincias verò, quæ præsidiis indigebant, in 14. Diœceses divisit, & Cæsaris Provincias appellavit: quarum Legatos, & Procuratores, Proprætoria quidem dignitate fulgentes, Rectores nuncupari jussit, qui exercitibus præessent, à quibus excubiæ in limitibus agerentur, quas Germani vocant *Marchas*, eorumque Præfectos Marchiones, unde Marchionum titulus. De Legionibus præsidiariis dicemus *Tom. 3. Dissert. de re Militari.*

SECTIO ULTIMA.

De Romani Imperii Casu.

ROmana celsitudo postquam ad culmen sub Trajano devenerat, mole sua, ut ait Livius, fatiscens, vergere ad Occasum cœpit. Fateor etiam post Trajanum nonnullos Imperatores Imperium protulisse, ut fecit Verus, Antoninus, Pertinax, Probus, Aurelianus, Constantius, Constantinus &c.[1] Attamen quoniam sub aliorum dominatu multæ ob segnitiem Provinciæ amissæ sunt, hinc fateri juremerito possumus post Trajanum sensim & sine sensu Imperium occidisse. Ne tædio sim, nolo, quas passa est Roma, jacturas singulatim narrare. Satis sit cum Eutropio[2] adnotare, *Adrianum Trajani gloriæ invidentem Provincias, quas Trajanus addiderat in Oriente, reliquisse, idemque facere conatum de Dacia ab amicis fuisse deterritum. Sub Licinio Germani Ravennam usque pervenerunt. Sub Gallieno Dacia amissa est, Græcia, Macedonia, Pontus, Asia vastata per Gothos, Pannonia a Sarmatis Quadisque populata; Germani usque ad Hispanias penetrarunt: Parthi Mesopotamia occupata Syriam ceperunt.* Post quæ idem Auctor concludit; *Ita ut jam desperatis rebus, & deleto penè Imperio Rom. consumptas Provincias Posthumus reparaverit.*

Sed verò lenior hucusque inconstantis fortunæ lusus. Fatalem tragici Theatri scenam aperuit quintum à Partu Virginis sæculum: in qua Romani excidii fabula agi cœpta est: cujus prologum repræsentavit Alaricus Gothorum Rex. Hic enim Anno Domini 409. imperante Honorio & Theodosio, Urbem obsidione cingit, Stiliconis vindicaturus necem, veriùs regnandi cupidine[3]. Romani, ut se obsidione absolverent, 5000. auri libras, argenti 3000. Alarico persolverunt, qui ab Urbe statim discessit. Sed ecce secundò Urbem obsidet, ex impulsu quodam, ut ipsemet fassus est, Numinis ad Urbis excidium eum impellentis[4]. Magna inter hæc fames, impedita per Alaricum frumenti ex Africa transvectione, ut matres filiorum carnibus satiari coactæ sint: quare in Circensibus ludis ad novum Imperatorem plebs clamavit, ut pretium imponeret carni humanæ. Tandem Anno Domini 410. V.C. 1162. Urbem proditione cepit in-

1 Lips. de magnit. Rom. & Ortel. in Theatr. Geogr. 2 Victor, & Eutrop. cit. 3 Lib. 8. 4 L. 2. Fast. 5 In Carm. Satyr.

1 Eutrop. Vict. & Paterc. 2 Lib. 8. 3 Zosim. l. 5. 4 Zosim. & Socr. Annal.

ter noctis tenebras. Honorius verò Ravennæ degens, audito nuncio, qui perditam Romam clamabat, de gallo quodam gallinaceo Roma nomine, quem summè charum habebat, id intellexit [1]. Inter tot Alarici feras depopulationes id unum commendandum, quòd per præconem eduxerit, quotquot ad Basilicam D. Petri confugerent, una cum suis bonis immunitate gavisuros [2]. Quare cùm Barbari à quadam Moniali sacram supellectilem extorquerent, reponente illa eam esse D. Petri, relicta fuit; quo scito Alaricus jussit omnia ad Apostoli Templum reduci magna cum pompa, Hymnisque à virgine unà cum Barbaris per viam decantatis [3]. Post hæc die tertio Alaricus prædâ onustus, Urbe illibata relicta, lætus discedit, reliquam Italiam vastaturus. Sed anno sequenti apud Consentiam repentino morbo opprimitur. Post quem Atsulphus uxoris suæ frater Romam aggredi iotentat, eamque Gothiam appellare; sed Barcinone interimitur.

Anno tamen 465. Genfericus Vandalorum Rex Arianus ab Eudoxia Augusta accersitus, Romam capit & diripit, tribus dumtaxat Basilicis parcens, Lateranensi, Vaticanæ, & Sancti Pauli, à S. Leone ita è cælis admonitus. Post dies 14. Urbe excedit, prædâ & captivis dives, inter quas Eudoxia cum filiabus.

Annus 475. Romano Imperio finem imposuit. Imperante enim Momyllo, (quem per contemptum Augustulum appellabant) ii, qui præcedentis Imperatoris, cui Nepoti nomen, partes sectabantur, Odoacrem Herulorum Regem Romam advocarunt, imperii fascibus eidem concessis, Augustulo in Lucullanum Castellum prope Neapolim relegato. Sicque Occidentale Imperium, ab Augusto cœptum, desiit in Augustulo, 12. ab V. C. sæculo, juxta magni Varronis vaticinium, de quo *Differt.* præcedente, sicut Imperium Orientis à Constantino inchoatum desiit in Constantinulo. Mirè tamen enituit Odoacris modestia, qui tum à nomine, tum ab imperialibus indumentis abstinuit, & res sacras summè excoluit. Cùm verò R. Pontificis electionem sibi usurpare tentasset, à Theodorico Gothorum Rege impetitur, tandemque, post pacem initam, ab eodem inter epulas proditoriè occiditur.

Theodoricus ergo, postquam Orientale Imperium frustrà affectasset, Romam invadit anno 493. Regnum tamen optimè administrat, cui Cassiodorus à secretis fuit. Catholicos, quamvis ipse Arianus, honoribus cumulat: Ministrum sibi charum, qui ex adulatione è Catholica Fide in Arianismum transierat, capite obtruncat, *Si*, inquiens, *infidelis fuisti Deo, quantò magis eris Principi?* Postea verò mutato animo Joannem Papam dirè vexat, Symmachum & Boetium jugulat. At non multò post, inter cœnandum, ingentis piscis caput à Ministro appositum cernens, caput Symmachi minantis sibi adspicere visus, animam efflavit. Sufficitur ei Theodotus anno 534. cui per ignaviam à suis interempto substituitur Vitiges è Dalmatia vocatus. Sed hic anno 537. à Bellisario Justiniani Imperatoris Duce pellitur, Urbis clavibus Constantinopolim missis. Reparat interim Bellisarius Urbis mœnia. Redit anno sequenti Vitiges: sed post varia certamina Bellisarii virtus enituit. Id non prætereundum, quòd tenentibus suburbia Urbis Gothis nullum passæ sint Basilicæ Apostolorum detrimentum.

Sed ecce anno 547. ex proditione Isaurorum post diram famem, cui sedandæ stercora adhibita, capitur iterum à Totila Gothorum Rege Urbs. At eodem anno à Bellisario expellitur, qui Urbe munita regressum Gothum denuò repulit. Anno

[1] Ex compur. Varr. [2] Hieron. epist. 16. [3] Cassiod. Variar. l. 12. c. 20.

A verò 550. secundò Urbem obtinet Totila; sed post tres annos Narses à Justiniano missus illum cum suo exercitu trucidavit; & paulò pòst Theiam etiam Gothum in Regem electum. Atque id non sine B. V. ope, à qua Narses de opportuno certaminis tempore admonitus fuerat. Mansit tamen diu intra suas ruinas Roma tumulata, de quibus audiendæ sunt D. Gregorii Papæ querelæ, ut in *Diss.* sequenti.

Post tot clades frui cœpit pace, seu potius pacis umbrâ, Urbs. Quantumvis enim Longobardi anno 570. & iterum 577. Romam invaserint, B eam tamen non expugnavere, licèt præsidiis foret destituta, Apostolis scilicet Petro & Paulo eam tuentibus.

Anno tamen Domini 755. Aistulphus Longobardorum Rex fœdifragus & perjurus, contra initas cum Pipino Francorum Rege conventiones de Urbe non molestanda, restituendisque ablatis, post devastatas Romanæ ditionis civitates, Romam obsidione cingit, Sacra profanans, Imagines urens, Eucharistiam spernens, Sanctimoniales contaminans, omnia demùm susquedeque agens. Compellat Stephanus Papa Pipinum, qui cum exercitu in Italiam veniens Aistulphum Papiæ ob- C sedit, nec veniam ei umquam tribuit, quousque Ravennæ Exarchatum aliaque R. Pontifici restituisset. Quibus à Pipino peractis, obiit absque successore Aistulphus in venatione percussus. Post eum Desiderius ex R. P. Stephani munificentia Longobardiæ Regnum obtinet. Sed ingratus Princeps Romam veniens Stephanum malè habet, Clericos necat, Urbemque cepisset, nisi Hadrianus Papa anathematum ictibus eum retardasset. Recusans Desiderius ablata reddere, bello oppetitur à Carolo Magno, à quo victus in Gallias ducitur. Post hæc Romam adveniens Carolus anno 800. in Templo D. Petri à Leone Tertio Pa- D pa Imperialem coronam recipit acclamantibus omnibus, *Carolo, Augusto, Magno, Pacifico, Imperatori Romanorum, &c.* Atque ita Romanum Imperium, quod etiam post Augustuli casum, invectumque per Odoacrem Italiæ Regnum, in Oriente perseverabat, in Occidentem translatum fuit. Succedentibus sæculis alias clades Urbs passa est, quas missas facio, cùm ad Ecclesiast. Historiam potiùs spectent.

Unum dumtaxat curiosè adnoto, præcipua Urbis excidia in quadam ferrea Romæ Porta prædicta, excisaque fuisse his litteris, *PPP. SSS. RRR.* E *FFF.* quas Beda Romæ contemplans, cùm à quodam juvene ita se illusum audiret, *quid adspicis Angliæ bos?* ita respondit, *confusionem vestram adspicio*, litterasque statim sic declaravit, *Pater Patriæ perditus est*; *sapientia secum sublata est*; *ruet Regnum Romæ*; *ferro, flamma, fame.* Unde *Venerabilis* nomen ei inditum [1].

Syllabus Auctorum.

De hoc argumento nemo ex professo scripsit. Lipsius enim de magnitudine Romanorum multa tradidit, sed alio scopo. Bulengerus & F Pancirolus de Rom. Imper. pertractantes, nonnisi Imperii officia ipsi explicavere. Sparsim de Urbis incrementis multa exarata sunt à quotquot Romanam Historiam scriptis consignaverunt; ex quibus impigrè pervolutis præsens enchiridium concinnavimus. Romanorum præsertim certamina & victorias floridè quidem Florus, utinam pari cum legentium fructu: siccus enim ubique est, inque suis floribus meliora quandoque latent: quem tamen ex Rufo, Eutropio, Victore, & aliis sup-plen-

[1] Jol. Cajus de antiq. Cantab. Acad. Rudolph. Reming. de Gest. Reg. Angl. Henr. Spelm. Gloss. Archæol.

plendum illustrandumque, & non semel etiam emendandum curavi: ut ita Romanorum sub Regibus, libera Republica, & sub Cæsaribus incrementa, & ruinas postremò ipsas, unico oculi obtutu, eademque velut in Orchestra repræsentatas, integrum sit unicuique conspicere: quod nullus hucusque præstiterat.

DISSERTATIO III.

De Urbis Romæ Topographia.

POst vestigatam, eâ, quâ potuimus, solertiâ, Urbis originem, incrementa, & casum, accurata ejusdem Topographica descriptio exaranda nunc est. Qua in re ipsosmet profectò Geographos imitabor; ut enim hi brevibus quibusdam lineis peramplas urbes designant, ita & ego paucis verbis multos Romæ situs, varios mœniorum gyros, portas, montes, fontes, & si quæ sunt alia ad puram Topographiam spectantia, complectar; ædificia enim, tum sacra, tum profana, particularibus Dissertationibus describam. Videbitur cuiquam in argumento hoc, quo versamur, non multum novi posse in medium afferri, quòd operam hanc tot Scriptores feliciter navarint, Donatus imprimis, & Nardinus, à quibus pleraque etiam, quæ mihi inter meditandum obvenerant, præoccupata animadverto. At verò non ita esse, Dissertationis ipse processus demonstrabit: multa enim superaddere nobis licuit: Nardinum quinimò & Donatum sæpiùs carpere; & quæ ab ipsis tradita sunt, meliori fortassis ordine concinnare: ut enim Plinius [1] ajebat, de magnis numquam satis.

Diximus jam *Differt. prima* Urbem Romam à Romulo super Palatino Monte, ubi nunc Farnesiani vernant Horti, aut funditùs exstructam, aut supra antiqua rudera excitatam, non sine variis ritibus ibidem ex Plutarcho explicatis. Quadratam habuisse figuram, præter Halicarnasseum, aliosque, situs ipse Palatini Montis demonstrat. Unde erravit Plutarchus [2], & cum eo Pater Donatus [3], cùm circularem figuram Urbi attribuit. Decipitur Donatus ab ipso Urbis vocabulo, quod ab orbe derivatum existimat; cùm ab urbo satis commodè duci possit, aratri curvaturam significante, quo urbium circuitus designabantur.

Mœniorum Urbis gyrum, eorumque designationis initium, nemo expressiùs breviúsque delineavit quàm Tacitus [4] his verbis: *Igitur à Foro Boario, ubi æneum Tauri simulachrum adspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœptus, ut magnam Herculis Aram complecteretur, inde certis spatiis interjecti lapides per ima Montis Palatini ad aram Consi, tum ad Curias veteres, tum ad sacellum Larium, Forumque Romanum.* Hæc Tacitus. Quòd si antiqua nomina cum recentibus concordentur, res confecta omnino erit. Forum Boarium prope Templum Sanctæ Anastasiæ situm fuisse infrà dicam. Hinc igitur primus designandæ Urbis sulcus inchoatus est. Plutarchus Comitium præfert, quem cum Tacito frigidè nititur concordare Nardinus [5]; at frustrà, cùm Chæroneosis iste in re Romana non semel hallucinatus sit. Herculis Ara non longè à Templo Sanctæ Anastasiæ ad radices Palatini sita erat. Inde ergo excurrebant mœnia ad Aram usque Consi, quæ prope primam Circi Maximi, nunc dicitur *Cerchi*, metam locabatur [6]. Atque hinc rursus Curias veteres permeabant, quas in eo Palatini angulo, qui Templo D. Gregorii opponitur, exstitisse, melior Antiquariorum pars sensit. A Curiis ad Sacellum Larium exporrigebantur, quod, ubi nunc arcus Titi, locatum fuisse, ex Solino colligitur [1]. Tandem verò ad Forum Romanum pertingebant inter Palatini & Capitolini Montium crepidines, ibique desinebant ad Sanctæ Anastasiæ Templum, unde incœpisse dictum est. Nardinus paulò diversum imponit mœniis finem, inter S. M. Liberatricis & S. Laurentii in Miranda Ecclesias, ubi cum Plutarcho mœniorum initia locaverat: sed ipse viderit.

Hic fuit primus quadratæ Urbis situs. Aucto autem Civium numero, post Sabinorum præsertim cum Romanis societatem, de qua *Differt. prima*, laxiori equidem ambitu Roma indiguit. Hinc adjectus ei Capitolinus Mons, quem additum opinatur Marlianus [2] à Romulo, antequam cum Sabinis fœdus iniisset. At fallitur, tum quia ante eam unionem tanta amplitudine opus minimè erat: tum etiam quia post occupatum à Sabinis Capitolium, servatam adhuc Urbem dixit apud Livium Romulus in supplici, quod ad Jovem fudit, voto: Capitolinus ergo tum extra Urbem erat; aliter, eo à Sabinis occupato, servatam Urbem falsò jactasset Romulus. Nec instet Marlianus à Livio, ante Sabinum bellum, Capitolinum Romæ Arcem appellari. Quid enim hinc? Arx Urbis erat, at extra Romam, & veluti Romæ antemurale. Stet ergo post Sabinum fœdus additum Capitolinum.

Gyrus verò hujus auctæ Urbis fuit à latere Capitolii Tyberim versus supra Forum illud, quod Montanarium dicunt, itaut murus Circum Maximum complecteretur, è quo ad Constantini Arcum, & Colosseum: inde verò per viam, quam appellant *de' Pantani*, ad locum, qui dicitur *Macel de' Corvi*; à quo tandem mœnia ad alterum Capitolii extremum pervenirent. Ita Antiquarii penè omnes, uno excepto Nardino, cui tanta accessio minimè arridet, tum quòd necessaria iis temporibus non foret: tum quia ita Urbs iterum quadrata exstitisset contra Halicarnasseum, qui, cùm ait, *Vestæ Templum extra Romam quadratam Romuli fuisse*, declarare videtur semel tantùm in Palatino Monte Urbem quadrata figura fuisse descriptam: tum tandem quia ante Tarquinium Priscum Circi Maximi loca à Tyberi inundabantur, hinc Velabri nomine tota ea Regio appellabatur, ut ex titulo S. Georgii in Velabro liquet, eò quòd per ea loca inaquosa velis & navibus vehi solerent; non ergo hinc mœnia Urbis excurrere poterant. Quare magis pressè, ni dicam avarè, auctæ Urbis situm definiens Nardinus ait, à Capitolio super Velabri ripas mœnia excurrisse, & non procul à Templo S. Theodori cum veteribus ex una parte coivisse, ex altera verò prope S. Martinæ Ecclesiam exporrecta, ad priscos Palatinæ Urbis muros terminasse. Qua in re sicut Nardini subtilitatem commendo, ita ejus avaritiam non probo. Media ergo stet via, & ex una parte, quæ Tyberim respicit, Urbis gyrus cum Nardino restringatur, Velabri equidem palude eam amplitudinem vetante: ex altera verò cum reliquis Antiquariis mœnia, prout descripsimus, amplientur. Neque verò inutilis, sicut ait Nardinus, ea laxitas fuisset: Sabinorum enim accessio non tam modica, ut sibi videtur, existimanda est, & majus in dies sperabatur auctarium, tum ob Asyli adinventum, tum etiam ob Urbis famam post devictos Sabinos longè latéque propagatam; unde alios finitimos Romam confluxuros in votis erat. Ad illud de Urbe quadrata paucis dico, Halicarnasseum nobis non adversari, imò potiùs favere; non enim absolutè ait, *Vestæ Templum extra Romam quadratam fuisse*, sed *extra Romam quadratam Romuli*, quæ appendix satis, nisi fallor, indicat alteram Romam quadratam post Sabinorum unionem fuisse, aliter enim fu-

1 L. 3. 2 In Romulo. 3 L. 1. c. 3. sua Roma. 4 Annal. 12. 5 L. 1. c. 2. sua Roma. 6 Tertull. de Spect.

1 Cap. 2. 2 L. 1. c. 2. sua Roma.

supervacanea ea appendix foret. Præterquam quòd restrictis circa Velabrum muris omnis quadraturæ metus eliminatur.

Præter Capitolinum additum etiam fuisse à Romulo & Tito Tatio Quirinalem scribit Strabo, imò Halicarnasseus etiam Cælium. Verùm quoniam Livius & Tacitus oppositum testantur, hinc, ut uterque cum primis reconcilietur, dici potest sub Romulo, & Tatio, aucto populo, Quirinalem & Cælium tamquam suburbia habitari incœpisse, non tamen fuisse mœnibus clausos; id quod ipse Halicarnasseus, nisi fallor, explicare videtur [1].

Numa, qui Romulo successit, Religioni intentus, nihil Urbi adjecit, ad summum verò Quirinalis partem, sicut innuere videtur Halicarnasseus. Ancus Martius Aventinum addidit, & Janiculum à Latinis & Sabinis inhabitandum: utrumque verò montem Sublicio Ponte conjunxit, additis etiam in locis planis inter utrumque collem Fossis, Quiritium dictis, ad Urbis tutamen. Tarquinius Priscus nobilem è quadratis lapidibus Aggerem inchoavit. Servius Tullius Quirinalem integrum, Viminalem, & Esquilinum muris cinxit, Fossis, & Aggere. Tarquinius tandem Superbus ab Orientali plaga Urbem munivit, Aggerem etiam Tarquinii complevit, ulteriori tamen murorum dilatationi parcens. De his aggeribus & fossis dicetur infrà. Singularum additionum situs & gyros describere, sicut operosum nimis esset, ita & inutile, quia incertum. Id pro rato habeatur, Urbis mœnia per imas ejus montis, qui Urbi adjiciendus erat, radices ducta fuisse. Muris dumtaxat à Servio Tullio dilatatis insistemus, quippe qui præ magnitudine sua accuratiorem observationem merentur.

SECTIO PRIMA.

De Servii Tullii mœnibus.

CIrca autem hujus Regis muros tria scitu digna vestigari possunt. Primò eorum amplitudo. Secundò situs, circuitusque. Tertiò tandem utrùm ad Aureliani usque tempora immutati omnino quoad situm permanserint, itaut Servium inter & Aurelianum nemo mœniorum gyrum ampliaverit. Ex his autem tribus dubiis postremum primo loco examinabimus, ordine inverso quidem, at non inutili; nisi enim serio stabiliverimus Servii Tullii muros illibatos ad Aurelianum usque mansisse, jam nusquam Auctorum mens, qui hoc de argumento scripserunt, innotescet: etenim si post Servium ampliati fuissent ante Aurelianum muri, de quibus, aut qua sub variatione Auctores loquutos divinabimur?

Quoad hanc verò controversiam discordantes animadverto Antiquariorum opiniones; Marlianus siquidem, Panvinius, & quotquot Topographiam Urbis concinnarunt, novissimè autem omnium P. Donatus [2], ampliatos contendunt post Servium Romæ muros, à Sylla primùm, deinde à Julio Cæsare, mox ab Augusto, Claudio, Nerone, & Trajano. Nardinus [3] è contrà ad Aureliani usque tempora eosdem situ invariatos totis lacertis tuetur. Innititur Donatus Tacito, Dioni, & Vopisco, qui auctum aiunt à Sylla, aliisque suprà enarratis Urbis Pomerium. Affert in sui patrocinium Nardinus Halicarnassei textum, qui perspicuè negat prolatos ulteriùs post Servium Urbis muros. Fateor sanè in hac difficultate mihi pluries aquam hæsisse, diuque anxium consuluisse multos, plures perlegisse. Tandem verò vicit debita in Halicarnasseum, seu potiùs in veritatem ipsam, veneratio. Quapropter in favorem Nardini ita lubet

1 Lib. 1. 2 L. 1. c. 12. &c. 3 L. 1. c. 4. & 5.

A contra P. Donatum ratiocinari. Inficiatur Halicarnasseus dilatata post Servium mœnia Romæ, verbis equidem non obscuris, nullamque ferentibus tergiversationem, ita enim loquitur [1]: Οὗτος ὁ βασιλεὺς τελευταῖος ηὔξησε τὸν περίβολον τῆς πόλεως..... προσωτέρω δὲ οὐκ ἔτι προῆλθεν ἡ κατασκευὴ τῆς πόλεως, οὐκ ἐῶντος, ὥς φασι, τοῦ δαιμονίου. *Hic (Servius) Regum postremus Urbis circuitum protulit..... Ulteriùs postea non transiit murus Civitatis, vetantibus, ut dicunt, Religionibus*, aut, sicut alii vertunt, *Deo id non permittente.* Quis autem sibi effinxerit adeo veracem re-
B rum Romanarum Scriptorem decipere alios voluisse in re, quæ vel ipso oculo falsitatis prodi potuisset; aut ipsum esse deceptum, qui sub Augusto, nec procul à Sylla vixit, scripsitque? Ex altera verò parte Auctores a Donato allati nunquam de mœnibus Urbis loquuti sunt, sed solùm de Pomerio, quæ duo quàm longè inter se differant, mox ostendemus. Ex quibus sic concludere licet. Cùm pro mœniorum Servii invariatione cordatissimum testem, eumque clarum, habeamus; pro eorundem verò dilatatione nonnisi testes ambigui, & cum æquivocatione loquuti occurrant, æquum, justumque est, ut, juxta sanioris pruden-
C tiæ leges, in priorem controversiæ partem lancem inclinemus. Quòd si Scriptores à Donato relati ampliatos post Servium muros Urbis vel semel innuissent, utique res æquilibrium obtineret: at ipsi Pomerii dumtaxat prolati meminerunt, mœnibus nec nominatis quidem. Unde mirari subit Patrem Donatum tanta cum fiducia dixisse, se magis Tacito & Dioni credere quàm Halicarnasseo, perinde ac si utrique sub eadem loquendi perspicuitate scripsissent.

Huic rationi, quæ mihi demonstrativa est, altera non minùs robusta accedit, ab ipsa autopsia
D petita: quòd scilicet prisca vestigia contemplanti nulla alia occurrant prolatorum mœniorum indicia Servium inter & Aurelianum; quæ utique aliquibus saltem in locis apparerent, sicut murorum Servii Tullii, prout ab Halicarnasseo descripti sunt, rudera adhuc cernuntur. Ad hæc, si Augusti temporibus Servii murum ampliatum dicamus, jam ineptè à Varrone porta Carmentalis ad radices Capitolii reponeretur; inutilis enim remansisset ea porta, si mœnia ulteriùs fuissent eâ ex parte protracta: sicut Aureliani tempore inter inutiles à Victore & Rufo recensetur. Agmen claudat idem Halicarnasseus, sub quo certamen hocce au-
E spicati sumus. Eximius enim hic Auctor [2] Urbis terminos suo ævo exstantes describens ait: *Terminari eam abruptis collium, Aggere Tarquinii, & Tyberi:* qui fines iidem omnino sunt cum iis, quos Servius præscripserat, cùm *septem colles*, ut idem loquitur Halicarnasseus, *muro cinxit*. Ubi ergo vel levequidem vestigium, aut umbra saltem, aliarum Syllæ, vel Augusti ampliationum? Ex quibus perspicuè liquet pluribus parasangis à veritate aberrasse Marlianum, Panvinium, Fabricium, Donatum, aliosque, qui Romæ muros Reipublicæ tempore ad locum usque, ubi nunc Pons Six-
F tus visitur, pertigisse ab una parte aiunt, ex altera verò versus portam Collinam, & Viminalem: longissimè verò omnium Lipsium, qui ab Augusto Campum Martium Urbi inclusum somniavit: quod quibus conjecturis innixi Auctores isti protulerint, non video, contra Halicarnasseum, ratiocinium, & oculum ipsum.

Satisfaciendum nunc est Antiquariis oppositum sentientibus; cúmque ipsi solùm innitantur Tacito, Dioni, & Vopisco, qui dilatatum aiunt à Sylla aliisque nonnullis Pomerium, hujusce vocis enu-

1 L. 4. 2 Lib. 9. & l. 4.

enucleationi nobis insistendum erit. Pomerium ergo à Livio [1] aliisque describitur, *locus quidam facer post mœnia*, *& ponè mœnia* : à Festo appellatur *prosimurium*, *id est*, *locus muro proximus*, *muros enim meros Prisci appellabunt*. Controvertitur inter Eruditos, intra-ne, vel extra Urbem, an utrobique fuerit Pomerium? Sed nodum huncce Festus ipse satis festinus dissolvit, qui ex Antistio & Catone ait, *dictum fuisse Pomerium veluti post muros*, *id est*, *retrò & intra muros.* Idem colligi aliquo modo videtur ex Livio, qui de Pomerio ait : *Est circa murum locus*, *quem in condendis urbibus*, *qua murum ducturi erant*, *certis terminis consecrabant*, *ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur*; sed quia protious addit, *& extrinsecus aliquid pateret Soli*, hioc meritò Andreas Dacerius in Notis ad Festum dixit Livium oppositæ parti favere. Idem habetur apud Plutarchum in *Marcello*, & Gellium [2], qui ait, *Pomerium finem facere urbani auspicii*; itaque intra Urbem erat. Multa alia ad hanc rem opportuna videantur apud Dacerium citatum. Erat ergo Pomerium locus facer inter mœnia & ædificia Urbis, ubi Augures ritu Etrusco auguria è cælo pro Urbis columitate captabant. Pomerium Pontificale proprium erat Pontificum. In Pomerio tanquam loco summè facro *Fas non erat serere*, *nec habitare*, *proindeque ædificiu mœnibus non continuabantur*, ut ait Livius. Hujusce loci designandi consecrandique curam Auguribus committebant, *qui libros de Auspiciis scripserunt*, ut ait Gellius. Terminabatur variis lapidibus, qui dicebantur Cippi Pomerii, quorum plures affert Gruterus, & Boissardus [3], Romæque nonnulli visuntur, ubi nomen adnotatum ejus, qui Pomerium dilatabat. Hujus verò dilatandi jus iis solùm concedebatur, qui Pop. Rom. agro de hostibus capto auxissent. Cùm autem dilataretur, Augures hæc verba præire solebant apud Festum: *Dii tutelares Urbis Pomerium hoc*, *ne minus*, *majusque faxitis*, *sed iis*, *quibus terminatum è Regionibus effereatis.* Primum Romæ Pomerium intra muros Urbis quadratæ Palatini fuit, quæ Urbs facra inde appellatur, Etruscis illis ceremoniis designata, de quibus *Differt. prima.* Dilatatum postea ante Servium Tullium Pomerium non legimus; Halicarnasseus enim solùm Servii & Syllæ meminit: post Syllam dilatavit Cæsar, aliique, quorum suprà meminimus. Quò verò ab ipsis fuerit prolatum, hucusque ignoramus, si unus excipiatur Aventinus, ad quem Pomerium protulisse Claudium narrat Tacitus [4], addens insuper suo tempore hujus dilatationis terminos adhuc apparuisse: utinam aliarum etiam extitissent vestigia; sic enim multæ perplexitates hac de re nos minimè vexarent.

Explicato in hunc modum Pomerio, ostendit clarè Nardinus Pomerii dilatationem diversam ab ampliatione mœniorum fuisse; tum quia Livius postquam de mœnibus à Servio ampliatis disseruit, tamquam de re omnino alia addit, *Item Pomerium profert :* tum quia Aventinus ab Anco Martio Romæ adjectus fuerat, & tamen extra Pomerium fuisse ad Claudium usque vulgò asseritur, cujus causam addit Festus citatus, *quod in eo malèominata auspicia captaverit Remus*, *avesque irritas habuerit*, ut nos *Differt.* 1. En ergo ampliatos Urbis muros, Pomerio intacto. Tum tandem quia de Aureliano ait Vopiscus in ejus Vita, *protulisse Urbis mœnia*, *Pomerium verò non tunc*, *sed postea*; licèt non desint, qui numquam hoc ab eo dilatatum asserant, cùm Imperium ipse non propagaverit, sed potiùs incutiosè arctaverit. Ex quibus concludit Nardinus, protulisse quidem Syllam aliosque Pomerium, at non mœnia: deceptum verò Donatum, cùm Pomerii dilatationem pro ampliatione murorum accepit, fortasse, quòd Etrusci utramque ut plurimùm conjungerent.

Isthæc sunt, quæ Nardinus ingeniosè non minùs quàm sensatè adducit. Nonnulla tamen in defensionem Patris Donati meditatus sum, quæ utrique quamtumvis omissa, non sunt tamen parvipendenda, & magnam afferre possunt his tenebris lucem. Relictis itaque aliis, huic uni insisto: percipi scilicet non posse ampliatum à Sylla aliisque Pomerium, mœnibus unà non ampliatis. Duplici enim modo id contingi valet: vel quod Pomerium extra muros proferretur; at hoc absonum omnino est, cùm Pomerium, ut suprà adnotavimus, *ponè mœniu*, & non longè à mœnibus esse poscat: vel alter excogitari potest modus, quem mihi eruditissimus Raphael Fabrettus, gloriæ & immortalitatis verè Faber, indicavit, ut scilicet antiquum Urbis quadratæ Pomerium à Servio primùm ad aliquem è septem Collibus productum fuerit, cùm antea soli Palatino institisset; à Sylla postea ad alium Collem sit prolatum, ad alium à Cæsare, atque ita deinceps, semper tamen intra Servii Tullii murum.

Non negaverim systema hoc clarissimi Fabretti apprimè esse veritati conforme. Ut tamen res nitidior appareat, sic lubet contra illud ratiocinari, ostendendo Servium Tullium, cùm septem Colles muro cinxit, Pomerium pariter circa eos, & quidem omnes, protulisse. Quod si demonstravero, illud à me in defensionem Patris Donati effectum erit, ut cùm pro certo habeamus Syllam, Cæsarem, aliosque Pomerium produxisse, necessarium sit, ut novum murorum gyrum ab iisdem excitatum dicamus, circa quos Pomerium protulerint, cùm intra Servii muros proferendi Pomerii locus non adesset. Illud verò duplici via ostenderem, ab auctoritate una, altera à conjectura. Hæc sit, quòd cùm Scriptores Aventinum aiunt ad Claudium usque extra Pomerium mansisse, tanquam rem novam atque insolentem id referant, causam tribuentes infaustis auspiciis à Remo captatis. Ex quo deduci videtur reliquos sex Colles intra Pomerium extitisse: si enim istorum nonnulli etiam extra fuissent, quid mirum, aut novum, quod Aventinus suo caruerit Pomerio? Auctoritatem suppeditat Livius loco citato sic inquiens : *In Urbis incremento semper quantum mœnia processuru erant*, *tantum termini hi consecrati proferebantur.* Itaque si tempore Servii mœnia ultrà processerant, septemque Colles concluserant, termini etiam consecrati, id est Pomerium, illuc fuere prolati, uno excepto Aventino ob auspiciorum Remi infaustitatem. Ex quibus inferre posset Donatus, Syllam, Cæsarem, &c. cùm Pomerium dilatarunt, dilatavisse & mœnia. Cui videtur non obscurè annuere Tacitus suprà laudatus, qui de Pomerio ab Augusto ampliato ait : *Iis*, *qui protulere Imperium*, *etiam terminos Urbis propagare datur.* Ubi manifestissimè Tacitus cum Imperii propagatione, & dilatatione Pomerii, Urbis etiam, tamquam Imperii capitis, ampliationem conjungit. Hæc sunt, quæ ex rudi mea Minerva prolixius fortasse, quàm meum ferat institutum, excogitavi: nec abs re, cùm argumentum hoc à nemine fuerit luculenter pertractatum.

Verumenimverò his conjecturis deserendus minimè est Halicarnasseus noster, qui satis clarè testatur ampliatum fuisse post Servium Urbis Pomerium, intactis tamen mœnibus. Quare Livius & Tacitus in hac parte posthabendi sunt Halicarnasseu: cùm hic loquutus sit de facto, illi verò de jure, ut cum Juristis loquar; seu clariùs illi, id quod ut plurimùm ab Etruscis fieri soleret, & fieri ritè posset, indicaverint, (poterat enim sanè prolatis mœnibus Pomerium ipsum unà proferri)

ac

[1] L. 1. [2] L. 15. c. 14. [3] Antiquit. l. 3. [4] Lib. 12. Ann.

at Halicarnasseus illud indicarit, quod factum est. Quòd verò Auctores de solo Aventino signanter scripserint extra Pomerium permansisse, ideò fuit, quia hic solus tutus extra Pomerium mansit, cùm alii sex Colles parte aliqua Pomerii præditi fuerint; non erant enim *maleominati*, ut ait Festus.

Transeamus jam ad secundam difficultatem de situ mœniorum Servii Tullii. Qua in re non valde mihi nec diu laborandum, quantumvis Antiquarios satis anxios atque hæsitantes comperiam. Elevat enim nos ab hoc onere Halicarnasseus, qui Urbis ambitum (de Urbe Servii intelligit, quam immutatam usque ad Aurelianum ostendimus) describens ait, *abruptis Collium*, *Aggere Tarquinii*, *& Tyberi terminatam*; id quod etiam Plinius[1] non absimili loquendi forma testatur, nec non Strabo, & Auctor *de viris illustribus in Servio*. Si itaque Halicarnassei facula manu apprehensa præfatos situs lustraverimus, jam absque tricis, & ambagibus, Servii Tullii muros compertos perspectosque habebimus. Relictis ergo Fabricio, Marliano, Panvinio, Donato, Nardino, & Antiquariis omnibus, qui, quòd pro lubitu rem hanc confecerint, in turpes errores lapsi sunt, tutò & expeditè, Halicarnasseo præeunte, modico itinere antiquam Urbem perlustrabimus.

Exordium autem itineris nostri ab ea ducimus Capitolini Montis parte, quæ ad Quirinalem Montem vergit, unum scilicèt ex illis, quos Servius muro circumdedit. A radicibus ergo Capitolii mœnia per locum, qui vulgò dicitur *Macel de' Corvi*, ad crepidines Quirinales, hodiè *Monte Bagnanapoli*, adscendebant: hinc per Hortos Columnensium & Pontificios ad Barberinorum Ædes: inde verò ad Hortos B. Mariæ de Victoria, & ad Villam Mandosiam, non procul à Porta Salaria, à qua abrupta incipiunt in lenem planitiem commutari. Quòd verò huc mœnia Servii pertigerint, indicio est muri residuum è quadratis lapidibus Sanctæ Susannæ Templum & Barberinos Hortos inter, quem Servii fuisse non insulsè suspicatur Nardinus[2]. Ad Villam Mandosiam Aggeri Servii Tullii mœnia ipsa nectebantur; cùm Halicarnasseus Aggerem Servii inter Collinam & Esquilinam portas constituat; Collinam verò eandem cum Salaria, sed magis Villæ Mandosiæ proximam, infrà ostendam. Ab hac itaque Villa ad dexteram flectendo per vineas PP. Carthusianorum muri Urbis unà cum Aggere excurrebant, cujus vestigia in prædictis vineis adhuc supersunt. Hinc per Perettinam Villam, ubi rudera Aggeris quædam exstant, ad Portam usque Esquilinam, quam ante Ecclesiam S. Eusebii sitam fuisse infrà demonstrabo. Unde falsus est Nardinus, cùm prisca Servii mœnia, & Aggerem eodem ductu murorum, quo nunc, ad Portam S. Laurentii perducit: tam amplus enim gyrus ab Aggeris ipsius reliquiis ruderibusque minimè indicatur. Nec quemquam decipiant portiones illæ murorum è quadrato lapide, quæ post Castrum Prætorium versùs S. Laurentii Portam euntibus occurrunt, cùm enim sint tumultuarii operis, ad refectiones potiùs, quàm ad Servii Aggerem pertinuisse existimandæ sunt.

Nardinus ipse mœnia Urbis à Porta S. Laurentii ad Majorem usque unà cum altero Aggere Tarquinii Superbi profert. Hunc verò ab Aggere Servii diversum fuisse demonstrare se putat[3] auctoritate Livii[4], & Halicarnassei[5], quorum ille, *Servium*, ait, *Aggere Urbem circumdedisse*, hic verò de Tarquinio dicit, *partem Urbis cinxisse Aggere*: Strabo[6] etiam de Aggere loquens, in numero semper plurali, *fecerunt*, inquit, *& constituerunt*. Porta tandem inter Aggeres vocata binos eos fuisse convincit. Verùm loca allata solùm suadent unum eundemque Aggerem à Servio inchoatum, Tarquinium perfecisse: id quod eruditissimus Fabrettus[1] ex ipsamet Græca Halicarnassei phrasi mala fide à Nardino exposita deducit. Adderem ego idipsum clarè indicasse Strabonem, cùm Aggerem in singulari nominans, *fecerunt*, inquit, *& constituerunt* in plurali, perinde ac si diceret eundemmet Aggerem à pluribus factum. Undè mirum sit Strabonem à Nardino in sui favorem adduci; Strabo enim Nardinum jugulat, cùm, postquam unius dumtaxat Aggeris *sex circiter stadiorum* meminisset, concludit, *hujusmodi est Romæ munitio*, quibus verbis omne aliud munimen excludit. Illud de porta inter Aggeres ingeniosè conciliavit Fabrettus, Viminalem intelligens, quam Strabo *sub medio fuisse Aggere* asseruit.

Relicto ergo cum suo duplici Aggere Nardino, mœnium cursum prosequimur ab Ecclesia S. Eusebii per viam Sanctæ Crucis, cis tamen hoc Templum, ad Portam Cælimontanam, hodie S. Joannis; itaut extra muros relinqueretur tota illa planities, ubi nunc Villa Cultella, Templum S. Crucis, & Ecclesia S. Bibianæ; contra Nardinum, qui priscos muros cum iis, qui exstant, à Porta S. Laurentii usque ad Cælimontanam confundit, tam amplam planitiem mœnibus includendo, apertè contra Halicarnasseum, qui ait, *per abrupta Collium* prisca mœnia excurrisse. A Porta S. Joannis producebatur murus ad Arcum usque illum, per quem nunc aqua Crabra, vulgò *la Marrana*, Romam ingreditur. Hinc ad dexteram flectendo per Cælii Montis juga, quibus Matthæiorum Horti terminantur, ad Aventinum Montem pertingebant. Atque hic toto cælo iterum aberravit Nardinus, cùm, licèt non sine hæsitatione, ad Portam Latinam & alteram S. Sebastiani protulit mœnia; quis enim capiat totam illam planitiem, quæ prædictas Portas, Templumque S. Xysti interjacet, muro Urbis clausam, contra Halicarnassei fidem? Præterquam quod ibidem non pauca sepulchra se vidisse testatur Ligorius, quæ certè extra Urbem esse debuerunt: quibus adde lapidem milliarium graphicè demonstrantem Portam Capenam nunc S. Sebastiani ad S. Xysti Ædem locandam esse, ut infrà.

Mœnia igitur, post Cælium circumductum, Aventinum amplectendo, per imas ejus radices ad Portam S. Pauli, vel paulò cis, perlata, ad dexteram flectendo versùs Aggerem Pauli Tertii & Arcum S. Lazari, in angulu, cui Ecclesia Prioratus, aliàs S. M. Aventinæ imminet, omnino desinebant: ibi enim Tyberis ipse mœnium munere, juxta Halicarnasseum, fungebatur: desiisse verò hic, indicio est lateritius Arcus, sicut & proximus in Aventini crepidine murus è quadrato lapide vetustus, qui jampridem visebatur. Tyberis ripa emensa, inter Pontem *Rotto*, alterumve *di quattro Capi*, (ubi muri portio è quadrato lapide adhuc prostat) assurgens illico murus, & ad dexteram flectens, juga illa, quæ Monasterio Turris Speculorum imminent, (crediderim hanc Tarpejam rupem fuisse) conscendebat: inde ad Aracæli scalas, iterumque ad Macellum Corvorum, unde itineris nostri initia sumpsimus. Hic est germanus mœnium Servii Tullii gyrus juxta Halicarnassei, Plinii, & Strabonis itinerarium.

Remanet nunc postrema difficultas circa eorundem mœnium magnitudinem. Quam determinare operosum minimè foret; descripto enim eorum circuitu, integrum cuique esset illum mensoriis machinis ad calculum deferre. Sed ecce Plinius[2] novam obscuritatem nobis suffundit inquiens: *mœnia ejus collegere ambitu Imperatoribus Censoribusque Vespasianis anno* 828. *pass.* XIII. M. CC.

Alia,

1 L. 3. c. 5. 2 L. 1. c. 7. 3 L. 4. c. 2. 4 L. 1. 5 L. 4. 6 L. 5.

1 De Aquæduct. Diss. 1. n. 254. 2 L. 3. c. 5.

A Alia, quæ addit, verba ipsâ dilucidabo. Ex Plinio ergo mœnia Servii XIII. milliaribus procurrebant. Loqui autem de Servii mœnibus Plinium, inde liquet, quòd ante Aurelianum, qui longè post Plinium vixit, Servii murum intactum remansisse ostensum sit. Hac non contentus magnitudine Lipsius[1], & cum eo Cluverius[2], numerum XIII. qui in Plinii libris legitur, tamquam corruptum sic reformat, *mœnia collegere ambitu* XXIII. M. Hoc additamento nec etiam expletus Isaac Vossius legit[3] *pass.* XXX. M. quam vocat *constantem veterum librorum scripturam*; & posteà addit, *nisi quòd & in vulgatis & in longè pluribus manu exaratis codi-* B *cibus non* XXX. *sed verò* XIII. *millia & cc. insuper exhibeantur passus.* Quod verum utique est, nam Donatus testatur septem se Vaticanæ Bibliothecæ Codices vidisse, è quibus nous vetustissimus, omnes verò habere XIII. M. Quam varietatem Vossius Scriptorum imperitiæ adscribit, qui Plinii exemplaria depravarunt, Theodosii præsertim tempore, qui proinde anno 15. regni sui novas Orbis mensuras conquiri curavit.

In tanta eruditorum hominum licentia, qui ampliandæ Urbis libidine tot monstra ediderunt, quid dicam? Si Urbem imminuero, Urbis gloriæ C videbor cuiquam invidisse: si tam monstrosè eamdem exspatiari sinam, veritatis fronti turpem imprimi nævum patiar. At prævaleat, interhæc, veritatis studium, & tam insolens Urbis magnitudo decurtetur. Quare putaverim, si corrigendus sit Plinii numerus, prima nota tantillum variata, pro XIII. M. reponendum esse VIII. M. Quam cogitationem, quæ nullo mihi duce subvenerat, non sine oblectatione comperi ab erudito Fabretto[4] præoccupatam, sicut mihi jampridem ostendit Marcellus Severolius eruditione non minùs ac ingenio quàm dignitate illustrissimus, cujus singulari erga me humanitati debeo, si quid in hisce studiis umquam D profeci. Quòd si descriptum suprà mœnium Servii gyrum quis seriò metiatur, octo illum milliaria non excedere observabit. Et sanè si nunc Romæ circuitus quatuordecim vix attingit milliaria, quamtumvis Campum Martium, Collem Hortulorum, Montem Testaceum, Vaticanum &c. comprehendat, quis reformidet asserere Servii gyrum, additamenta hæc excludentem, longè angustiorem fuisse?

Rationes, quæ Lipsii emendationem promoverunt, sunt, quòd Halicarnasseus[5] Romam dixerit non minorem Athenis: Athenarum verò ambitus colligitur ex Aristide[6], qui ait itineris diur- E ni latitudinem habuisse; & Thucydide[7], qui Athenis stadia tribuit 178. imò Dio Chrysostomus[8] 200. tum quia Plutarchus[9] Athenas comparat Syracusis, quæ ex Strabone[10] stadia complectebantur 180. quæ omnia ferè milliaria 23. conficiunt.

Sed hæc argumenta modicum habent roboris, nam Aristides & Strabo cum Athenis & Syracusis allatam superiùs amplitudinem tribuunt, verbum addunt, *olim*, ut indicent suo tempore imminutam fuisse: at verò Halicarnasseus cùm Urbem Athenis comparavit, Athenas, prout suo tempore imminutæ F prostabant, consideravit. His adde Thucydidem Athenarum gyro comprehendisse etiam Murum Phalaricum, Piræeum, Longum Murum, & Munychiam Athenarum suburbia, quæ ab Athenis diversa fuisse Ptolemæus[11] indicat, cùm Athenas inter mediterraneas reponit urbes, Piræum verò & Munychiam inter maritima loca recenset. Clarissimè omnium Plinius[12] ait: *Piræeus, & Phalera* v. M. *pass. muro recedentibus Athenis juncti.* Ut stet ergo Halicarnassei comparatio, sicut Romam ipse neglectis suburbiis accepit, ita Athenæ sine suburbiis capiendæ sunt, quarum circuitum ex Strabone colligitur fuisse milliariorum 9. circiter, quæ mensura adamussim congruit Plinii loco à nobis suprà emendato, milliarium scilicet 8. Quòd si hæc emendatio cuiquam displiceat vulgatæ lectionis tenaciori, dici rursus poterit, aut Plinium in mensura deceptum, non satis perspicuè apparentibus Urbis mœnibus, ab ædificiis quippe omninò occupatis, ut testatur Halicarnasseus[1]; aut Turrium exporrectiones & peculiares Capitolii muros io allata mensura ipsum comprehendisse.

Superest Vossii commentum, qui Urbem nostram, suprà quàm ab aliis effectum sit, ampliavit, ex Plinii textu malè à se intellecto. Ait enim loco Plinius[2]: *Ejusdem spatii mensura currente à milliario in capite Romani Fori constituto ad singulas portas efficit pass. per directum* XXX. M. DCC. LXV. *ad extrema verò tectorum cum Castris Prætoriis ab eodem milliario per vicos omnium viarum mensura colligit paulò amplius septuaginta millia passuum.* Super quo Plinii loco mirum est quàm ingentem machinam, dicam fortasse meliùs, speciosum somnium, extulerit Vossius. Cogitavi deliria hæc cachinnis potiùs excipere, quàm seriò evertere. Verùm cùm animadverterim Vossium à nemine hucusque, quòd sciam, impugnatum, suaque cæteroqui molimina, ni vera, ingeniosa saltem esse, lubet his fabellis paulisper immorari.

Ergo fingit Vossius[3] milliarium Lapidem (situs erat hic in capite Romani Fori non longè à Tyberi, ad cumque omnes Italiæ vias terminasse creditur) veluti centrum fuisse, circa quod Romana mœnia semicirculi figurâ percurrerent, cujus semicirculi chorda, seu potiùs diameter, foret Tyberis, quippe qui à Lapide milliario, quem centrum ipse constituerat, non longè distabat. Hemicycli hanc figuram Urbi jamdudum à Fabio Pictore traditam ait Vossius. Semicirculi hujus diametrum vult ipse millia passuum comprehendisse 20. itaut à Lapide milliario tamquam centro ad singulas portas, æquali intervallo, (quod proprium circuli est) distantia foret milliariorum 10. qui numerus erat hujus imaginarii Circuli semidiameter. Atque ita opinatur ipse mœnia Urbis ad decimum usque Viæ Ostiensis lapidem prope Ficanam excurrisse, ab opposita verò parte usque penè Nomentum.

Hypothesi hac semel firmata obvium fuit Vossio triginta milliaria à Plinio asserta explicare: cùm enim juxta Archimedis regulas circulus habeat triplam penè ad suam diametrum proportionem, & circularis Urbis diameter à Vossio constituta sit milliariorum 20. jam integer circulus milliaria habuisset 60. semicirculus verò 30. juxta Plinii textum. Ad explicanda verò milliaria 70. quæ idem Plinius in posteriori allati textus parte asseruerat, novum commentum comminiscitur Vossius[4]. Statuit ipse quatuor passuum millibus extra mœnia quaquaversum excurrisse suburbia, itaut priori diametro milliariorum 20. alia octo hinc inde accesserint: post quam accessionem, facto iterum calculo, ex proportione tripla circuli ad diametrum, integer circulus fuisset milliariorum 84. semicirculus verò 42. quem vult Vossius fuisse circuitum Urbis cum suburbiis. Cui si addatur diameter, seu Tyberis ripa ab Ostia ad Nomentum, milliariorum 28. integer conficietur Romæ cum suburbiis undique clausæ gyrus milliariorum 70. prout asseruit Plinius. Maximum hoc Urbis incrementum ait Vossius exstitisse sub

D Au-

1 De magn. Rom. l. 1. c. 2. 2 Ital. l. 1. c. 2. 3 De Rom. magn. c. 1. 4 Num. 261. 5 L. 4. 6 Orat. Panathen. 7 Lib. 2. 8 Orat. de Tyrann. 9 In Nicia. 10 Lib. 6. 11 Tab. 10. Europæ. 12 Lib. 4. cap. 7.

1 Lib. 3. 2 Lib. 1. cap. 5. 3 De magn. Rom. cap. 1. & 3. 4 Cap. 1.

Augusto & Nerone, non verò sub Aureliano, ut nos dicemus infrà: Reipublicæ autem tempore mœnia à Tyberi, ex ea parte, quæ Ostiam respicit, ad Anienem usque perrexisse spatio milliariorum 22. magnitudini Athenarum æquali, juxta superiorem Lipsii explicationem: ab Aniene verò ad Tyberim, ex ea parte, quæ Nomentum respicit, muro caruisse usque ad Augustum, qui illum produxit, semicirculum complens.

Summas debemus ingenioso Vossio gratias, quòd Urbem nostram mirum in modum amplificaverit; utinam, ut magnificè, ita & verè; quid enim prodest fucata amplitudo nullis innixa fundamentis, ruinæque exposita? Ad detegendum Vossii errorem satis essent ea, quibus suprà ostendimus à Servio Tullio usque ad Aurelianum ampliatos non fuisse Urbis muros. Accedat his Scriptorum omnium de ingenti hac magnitudine silentium: Plinii verò genuinum sensum mox dabo. Ad hæc, tam vastæ molis nullum apparere in Romano agro vestigium, cùm Serviani muri longè vetustioris exstent adhuc rudera. Præterea sepulchrum Cæstii, Mausoleum Augusti, & Moles, seu sepultura Hadriani, quæ utique extra Urbem esse debuerunt, ut in *Dissert. de Sepulchris* dicam, satis indicant ad ea loca mœnia Urbis non pertigisse: Portam Capenam, seu S. Sebastiani, non ultra Almonem fluvium, hodie *Acquataccio*, exstitisse, testatur Statius [1]: Campum Martium etiam tempore Augusti extra Urbem fuisse clarè asserit Livius [2], aliique: extra Urbem etiam Janiculum ex Tuscanico bello colligitur; Etrusci enim Janiculum occupantes, extra Urbem adhuc erant. Sed quid plura commemoro? Exspectentur quæ dicam paulò pòst de Aureliani muri amplitudine.

Sensus Plinii est, omnium viarum ductus a milliaria Columna ad Portas usque unà collectos milliaria 30. perfecisse: viarum verò universæ Urbis flexuosas mensuras & gyros milliaria complevisse 70. Quod satis apertè Plinius ipse indicat dicens, *per vicos omnium viarum mensura colligit paulò amplius* LXX. M. *pass.* Ex quibus apparet numerum hunc non ex mœnium circuitu, sed ex vicis omnium viarum à Plinio collectum.

Quis enim, dum sanus sit, sibi persuadeat in Urbe Roma, quam Strabo *non delectu, sed necessitate conditam* ait *sine ulla lege, prout loci opportunitas ferebat*, tam certam exactamque rotunditatem statuere voluisse Plinium, ut ad mathematicas leges Roma devecta exactas circuli ad diametrum proportiones valeat reddere, sicut Vossius effinxit? Quid quòd circularis Vossii figura, æqualisque à milliaria Columna ad Portas distantia, Urbi minimè congruat oblongæ potiùs, imò & irregulari, sinuosæ, & laciniosæ, montium scilicet flexuris & anfractibus se accommodanti? Abeat ergo cum suis imaginariis circulis malè circinatum Vossii caput, & Romana amplitudo extra fabellarum fines stet.

SECTIO SECUNDA.

De Mœnibus Aureliani, & deinceps, ad nostra usque tempora.

Circumscriptis in huncce modum Servii mœnibus, iisdemque à plurimorum injuria vindicatis, impræsentiarum Aureliani murus perlustrandus est, cùm dictum superiùs sit ad hunc usque Imperatorem antiquum murum illibatum stetisse. Quapropter operæ pretium minimè est, ut alias mœniorum ampliationes Servium inter atque Aurelianum, sicut facit Panvinius, & Donatus, consideremus, quippe quas imaginarias omnino esse demonstravimus.

1 Lib. 1. Sylv. 2 L. 2.

A Imperatorem Aurelianum mœnia Urbis propagasse, certo certius est plurimorum auctoritate, quicquid effutiat Vossius nullo innixus fundamento. Tria verò circa hanc propagationem, sicut in muro Servii Tullii præstitimus, investiganda sunt. Primò horum mœnium amplitudo, secundò situs, tertiò, an eadem cum iis, quæ nunc exstant, fuerint, quoad gyrum invariata. Incipiamus à postremo, sicut etiam suprà observavimus, cùm hoc sit reliquorum basis. Flavii Vopisci [1] sententia esse videtur, murum Aureliani ab eo, qui nunc est, diversum fuisse, cùm eidem L. M. pass. circuitum attribuerit, ea verò quæ supersunt mœnia vix XIIII. B M. æquent. Rem tamen seriò consideranti aliter res apparebit his rationibus. Nam Aurelianus Urbem novo muro cinxit, ut eam validiorem redderet contra hostium insultus: tempore enim antecessoris sui Gallieni triginta Tyranni Romam invaserant: tam portentosa autem amplitudine, cui tuendæ infinita propemodum militum multitudine opus fuisset, infirmatam potiùs reddidisset Aurelianus. Audiatur insuper Eutropius [2], qui de hoc Imperatore ait, *Urbem muris firmioribus cinxit:* nulla tam vastæ amplitudinis facta mentione, quam certè, utpote extra ordinarias metas, prudens Hi- C storicus minimè siluisset. Pendantur præterea Sexti Aurelii verba sic de eodem inquientis: *Ne umquam, quæ per Gallienum evenerant, acciderent, muris Urbem quàm validissimis laxiori ambitu circumsepsit:* ubi significantiori phrasi muri validitatem quàm laxitatem exaggerat. Accedat his, tantæ amplitudinis nullum in proximis agris apparere vestigium; quod si adspicere potuissent ii Scriptores, quibus è longinquo res Romanæ majores visæ sunt, in aliam certè sententiam ivissent. Ad hæc, P. Victor colligens singularum Regionum distributivè, ut cum Schola loquar, sumptarum gyros, ait fuisse pedum 210995. qui, juxta Plinii regulam, passus D conficiunt 42200. Si ergo distributivè acceptæ vix milliaria 43. constituebant, quam summam constituent, si collectivè capiantur, cùm ex mathematica demonstratione in quolibet circulo longè minor sit integra exterior peripheria, quàm omnium figurarum circulo inscriptarum?

Adde his, non apparere à quonam tam eximia mœniorum vastitas decurtata fuerit. Ab Aureliano enim usque ad Honorium, toto annorum 257. spatio hostiles incursiones Urbs nusquam passa est. Alaricus & Gensericus mœnibus pepercerunt, prædæ solùm inhiantes; à fortiori Odoacer & E Theodoricus, qui Romæ solium figere decreverant: repararunt ipsi quinimò, ut *Dissert.* 2. dictum est. Totilas *muri quidem in partibus multis tantum diruit, quanta tertia pars totius esset*, ut ait Procopius [3], sed Bellisarius eos statim restauravit: quòd verò eosdem minimè angustarit, clarè, nisi fallor, idem Procopius testatur de Bellisario inquiens: *Cùmque non posset eam mœnium partem, quam Totilas diruerat, brevi instaurare, lapides, qui in proximo erant, in unum coacervatos, nullo ordine componebat.* Ubi notandum *restaurata* dici mœnia, non angustata. Item si lapidibus, qui in proximo erant, è ruinis scilicet superstitibus, F usus fuit Bellisarius, consentaneum rationi est, ut dicamus in eodem ipsum situ muros refecisse, aliàs non lapides, *qui in proximo erant*, sed è longinquo perductos Bellisarium adhibuisse scripsisset Procopius, quem ita concludentem audiamus: *per dies* 15. *quod muri fuerat per Totilam disturbatum reficitur.* Quæ ergo fuit hæc angustatio, quam plerique Bellisario attribuunt, *si quod muri fuerat disturbatum*, tertia scilicet pars, refectum est? Muro enim decurtato jam non illud ipsum, quod disturbatum fuerat, tertia nimirum pars, refectum

1 In Aurel. 2 Lib. 9. 3 Lib. 3. de Bell. Got.

fectum fuisset. Et tandem Gregorius[1] prophetiam adducit almi Patris Benedicti prædicentis Romam à Gentibus minimè exterminandam, sed in semetipsa marcituram: id quod verè accidisse testatur Gregorius, *ædificia*, inquiens, *longo senio laxata, quia ruinis crebrescentibus prosternantur &c.* Nulla ergo imminutionis fit mentio, sed solùm desolationis.

Aliam adducit rationem non contemnendam Donatus[2] ab autopsia penè ipsa petitam. Circumeunti enim mœnia Urbis, quæ nunc exstant, identitas, ut sic dicam, eorum cum antiquis statim apparet. Incipiamus, inquit ipse, à Porta Flaminia, hodie *del Popolo*; quam in eodem penè situ fuisse Procopius[3] indicat, cùm ait Vitigem Gothum ad Pontem (de Milvio certè intelligit) quatuordecim stadia ab Urbe distantem accessisse: quæ distantia etiamnum servatur. Idem ex conflictu Constantini & Maxentii ad eundem Pontem facto colligitur, de quo Eusebius ait[4], *Deus ipse Tyrannum longissimè à portis extrahit:* tunc ergo *longissimè* etiam, sicut nunc, Pons Milvius ab Urbe distabat. A Flaminia versùs Pincianam eunti murus obliquus apparet, vulgò *Muro torto*, quem à Belisarii temporibus eumdem in modum exstitisse testatur Procopius: credentibus verò tunc Romanis eam scissuram à B. Petro munitam, *nec resarcire imposterùm quisquam ausus est*, ex eodem. Mœnia Salariæ Portæ ibidem olim fuisse, inde colligitur; nam Templum S. Susannæ fuerat ejusdem Divæ ædes, hæc verò ad Hortos Sallustianos, Horti ad Portam Salariam[5], igitur hæc Porta ætate Sanctæ Susannæ, nempe sub Diocletiano, à prædicto Templo non longè aberat, sicut etiam nunc eidem proxima est, interjectis tantùm Sallustianis Hortis. Muros Portæ Piæ non alibi fuisse locatos inde colligitur; nam Templum S. Agnetis post primum erat ab Urbe lapidem, Constantini etiam tempore[6], quæ distantia hodieque servatur. Castrum Prætorium, quod post Portam Piam visitur, muros ibi ulteriùs non processisse apertè demonstrat. Templum S. Laurentii à Constantino conditum antiquis etiam temporibus dictum est *extra muros*[7]. Extra Portam Majorem prope S. Crucis Templum vetus Ædes apparet, ab Antiquariis Veneris & Cupidinis credita, quam P. Victor non longè à Porta Majori locavit eodem, quo nunc exstat, situ. Portam Latinam in eodem stare vestigio, S. Joannis ædicula, vulgò ante Portam Latinam testatur. Templum S. Sebastiani tempore D. Gregorii post secundum ab Urbe milliarium, ut etiam hodie, locatum erat; ait enim ipse[8]: *quædam Sanctorum corpora usque ad secundum Urbis milliarium ducta ad locum, qui dicitur ad Catacumbas.* Templum S. Pauli à Constantino erectum Procopius[9] ait *distasse à mœnibus stadiis* 14. hodieque totidem distat. De Transtyberina Regione id in liquet ex Portæ Portuensis structura, cum inscriptione Arcadii & Honorii.

Argumentum hoc Patris Donati, &, ut ita dicam, ocularis inspectio, suâ energiâ non caret. Instare tamen possit quispiam nullum adhuc habere roboris, eo quòd Auctores ab ipso citati de Constantini solùm temporibus loquantur. Unde ad summum colligi inde posse videtur, Constantini temporibus murum Urbis eandem, quam nunc habet, amplitudinem obtinuisse: non verò necessariò infertur ejusdem etiam magnitudinis ab Aureliano exstructum fuisse. Quid enim vetat, ne dicamus mœnia sub Aureliano amplissima, imminuta postea fuisse toto eo tempore, quod Aurelianum & Constantinum inter fuit? Instantiam hanc Donatus non prævidit. Vim tamen sui argumenti minimè infringit. Qui enim ajunt abbreviata fuisse mœnia Aureliani, à Justiniano utique inquiunt abbreviata, cùm nonnisi post tot Urbis invasiones, imminutis Civibus, minori ambitu opus esset. Nemo autem asseruit ante Constantinum Urbis circuitum fuisse decurtatum, tum quòd nulla hujus tunc fuerit necessitas, invasionibus omnino quiescentibus; tum quòd Aurelianum & Constantinum 31. dumtaxat anni intercesserint. Si ergo Constantini temporibus mœniorum circuitus idem ac nunc exstabat, semper talem fuisse, etiam sub Aureliano, credendum est.

Sed quid reponemus ad Flavium Vopiscum? Vossio enim, Cluverio, & Lipsio suprà satisfecimus. Suspicatur Donatus, imò etiam Vossius, cum Vopisci locum corruptum esse: Blondus sentit Vopiscum suburbia etiam comprehendisse: Nardinus notat additam fuisse à Vopisco particulam, *prope*, quæ incertitudinem sonat. Credunt nonnulli Vopiscum rumore vulgi deceptum, qui res solet ut plurimùm amplificare, eas præsertim, quæ nequeunt unico mensurari obtutu. At ego consentaneè ad ea, quæ suprà, Plinii textum explicaturus, asserui, dicerem nihil aliud Vopiscum intendisse, quàm, mensura à milliaria Columna ad Portas recurrente, & muros circumeunte, adjectis etiam vicis, collecta fuisse milliaria 50.

Quoad secundum postulatum de mœniorum Aureliani magnitudine, paucis me expedio. Stabilito enim semel ea mœnia eadem cum nostris fuisse, consectarium est, ut dicamus illa, 14. milliaria non excessisse, tanta enim eorum, quæ nunc exstant, comperta est amplitudo. Circa situm Aureliani muri non est cur diu immoremur, nostro enim, cuique obvio, semel explorato, antiquum etiam illum compertum habebimus. Latas implet paginas Nardinus, ut indicet singula, quæ Aurelianus Urbi adjecerat, suoque circumdederat muro, sed frustra; cùm enim mœniorum Aureliani gyrus, idem quippe cum nostro, notus jam sit, circuitum insuper mœniorum Servii Tullii ex superiùs dictis perspectum habeamus; jam Aureliani additamentum clarissimè nobis occurrit, eritque totum illud spatium, quod Servii muros, & Aureliani, scilicet nostros ipsos, interjacet: cùm enim circulus minor majori inscribitur, diversitas utriusque areæ erit portio illa, quæ inter majorem minoremque circulum mediat, ut, vel sine mathesi, oculus ipse dignoscit. Ne tamen quoad hanc etiam partem quicquam deficiat, dico Aurelianum imprimis versùs Portam Sancti Laurentii, & Majorem, nonnihil addidisse. Item versùs Marranam, ubi murus angulum extrinsecùs facit, totam illam planitiem, quæ inter Templum S. Xysti & Portas Latinam & S. Sebastiani jacet, muro inclusisse. Versùs Portam S. Pauli Montem Testaceum mœnibus circumdedit cum tota sua, cui prostat, planitie. Erant hic olim Vasariorum officinæ, ut proximi Tyberis aquis suæ arti necessariis fruerentur: è fractorum verò vasorum testis Mons Testaceus inde dictus coaluit. At maxima omnium fuit additio Campi Martii. Quid nomen istud sonet dubium est. Sentiunt aliqui totam eam planitiem complecti inter Colles & Tyberim. Alii angustiorem faciunt, eò quòd ea planities prata etiam Flaminia comprehenderet. Alii è contrà illum usque ad Pontem Milvium extendunt. Sed magis placet prior usurpatio innixa auctoritati Halicarnassei[1], qui ipsum ait *situm Urbem inter & fluvium, Marti sacratum, equis, & juventuti in armis exercendæ accommodum*, cùm antea Tarquiniorum fuerit, de quo alibi sermo redibit. Addidit insuper Aurelianus Collem Hortulorum, ubi hodie Templum SS. Trinitatis prominet, qui priùs extra Urbem fuerat.

1 Lib. 2. Dial. c. 15. 2 Lib. 1. c. 17. 3 Lib. 1. 4 Lib. 1. c. 32. in Const. 5 Bar. anno 294. 6 Pompon. Lætus in Vit. Gall. 7 Prud. l. 9. 8 Lib. 3. epist. 30. 9 Lib. 2.

1 Lib. 1.

Post Aurelianum vix quicquam ultrà Urbi adjectum est. Constantinus diruto Castro Prætorio, relictoque extimo dumtaxat muro, hoc ipso Urbis ambitum ampliorem fecit. Castrum Prætorium exstitisse non longè à Porta, quæ nunc dicitur Pia, exporrectio illa quadrata extra ordinem murorum, quæ adhuc visitur, clarè demonstrat. Castrum hoc, ut & alia, exstruxit Tiberius monitu Sejani Prætoriis Cohortibus Præfecti [1]. Translato per Constantinum in Thraciam Imperio, imminui potiùs quàm ampliari cœpit Urbis murus. Honorius & Arcadius illum instaurarunt. Post Gothicam illuvionem collapsa mœnia refecit Theodoricus ex Amphitheatri marmoribus, quæ à Senatu ipse petierat. Idem præstiterunt Bellisarius & Narses post Vitigis & Totilæ vastationes, ut in *Dissert.* 2. Eamdem operam impigrè navarunt Romani Pontifices. Gregorius II. à Porta S. Laurentii murum restituit. Idem præstitit Gregorius III. & Hadrianus I. [2]. Postmodum Leo IV. quindecim turres muro adjecit: eam quoque Urbis partem, quæ hodie *Borgo* appellatur, veteri muro producto, qui circa Molem Hadriani & Xenodochium S. Spiritus tantùm protendebatur, mœnibus Urbis inclusit, dictaque est Urbs Leonina, quam Corsis habitandam dedit, ut Saracenis resisterent, qui jampridem Apostolorum Basilicam invaserant [3]. Callixtus II. muros collabentes refecit. Item Clemens III. Gregorius IX. Urbanus V. Martinus, & Nicolaus V. Pius, & Paulus II. Sixtus IV. Alexander VI. [4]. Molem Hadriani Bonifacius IX. munivit, & in arcem primus mutavit, cui Alexander VI. Propugnacula, Fossam, & Aggeres addidit, sicut & Paulus IV. at Paulus III. ingentem in Aventino munitionem inchoavit. Non dissimiles fuerunt Julius II. & III. Clemens VII. Gregorius XIII. & XV. Xystus, & Paulus V. Urbanus VIII. & Innocentius X.

SECTIO TERTIA.

De aliis ad interiorem Urbis descriptionem pertinentibus.

VT coronidem huic *Dissertationi* imponamus, reliqua omnia ad Topographiam Urbis spectantia curiosè lustranda sunt. At primò quidem ea, quæ intra Urbem, ut inde ad exteriora expeditiùs progrediamur. Hîc autem mœnia ipsa Portas Urbis statim nobis ob oculos ponunt. Quas tamen si juxta Antiquariorum leges prosequi vellemus, spes omnis abriperetur tam citò Urbe egrediendi: diu enim Portarum inspectioni insistendum nobis foret, adeò plura eaque tricis atque ambagibus plena sunt, quæ de Romæ Portis à Scriptoribus circumferuntur, ut illas dixeris densissimis tenebrarum velis obductas, omninoque obseratas. Quare illud nobis propositum est, relictis inanibus vitilitigationibus, probabiliora solùm in medium afferre, ipso oculo & judicio ducibus: cùm animadverterim ab Antiquariis, Donato præsertim & Nardino, sæpiùs Tulliani muri Portas cum recentioribus Aureliani recinctus confundi. Præterquam quòd cùm ipsi antiquæ Urbis mœnia satis dilataverint, in Portarum etiam situ lapsos quandoque fuisse necesse est.

Incipiamus verò ab Urbe ipsa quadrata Romuli. Habuisse ipsam tres ad summum Portas testatur Plinius [5] inquiens: *Urbem tres Portas habentem Romulus reliquit.* Scio longè plures apud Varronem [6] & Festum reperiri, Mugoniam scilicet, Trigoniam, Pandanam, Romanam, Romanulam, Liberam, Carmentalem, Janualem &c. Existi-

A mandum tamen est unam eamdemque Portam pluribus nominibus insignitam, ut diversitas solis vocibus insit. Prima fuit Romanula prope Velabrum, non longè à Divi Theodori Æde: eaque est, quam Livius veterem Palatii Portam appellavit. Secunda fuit Mugonia in altero Palatini latere, non procul ab Arcu Titi: quod inde colligitur, nam Ancum Martium, quem ad Portam Mugoniam ædem habuisse testatur Varro [1], ad Arcum Titi habitasse, *Dissert.* sequenti ostendam. Tertia Trigonia Mugoniæ opposita versùs Circum Maximum collocanda est. Addi solet Pandana, quam non ineptè Nardinus [2] non Urbis, sed Capitolinæ Arcis Portam existimat.
B Post adjectum Urbi Capitolinum Romanula, quæ illum respiciebat, inutilis prorsus remansit, duabus tamen reliquis immutatis. Novæ hujus additionis Portæ fuerunt Carmentalis & Janualis: prior quidem ad radices Capitolii versùs Tyberim non longè à Montanario Foro, itaut Marcelli Theatrum, sicut Festus ait, extra eam fuerit. Secunda verò à Macrobio [3] in radicibus Viminalis constituitur: à Nardino autem, qui secundi hujus Urbis recinctus terminos nimis avarè restrinxerat, prope Sanctæ Martinæ Ædem collocatur. Mihi verò juxta superiùs exposita creditur
C Janualis Porta exstitisse in Capitolini radicibus ad Macellum Corvorum, quò mœnia post Sabinorum fœdus produximus: dubio enim procul aliqua hic esse debuit, ut mox subnectam.

Sed age jam investigemus Servii Tullii Portas. Atque hic primò occurrit satis perplexus Plinii [4] locus, qui de Portis inquit: *quæ hodie sunt numero 37. itaut duodecim semel numerentur, prætereanturque ex veteribus septem, quæ esse desierunt.* Quorum verborum ambiguitas Antiquarios in varias coegit abire sententias. Lipsius hæc verba præterit, cùm tamen omnes Vaticani Codices eadem exprimant. Panvinius legit 34. Marlianus [5] 24.
D Donatus [6] Plinium explicans ait: *Portas duodecim semel numerandas idem esse, ac pro una habendas:* unde si septem prætereantur, quas desiisse ait Plinius, solæ supersunt 19. id quod consentire ait Donatus cum verbis Procopii, qui Urbis Portas quatuordecim, Portulasque alias quasdam admisit. Sed verò sensatissimè omnium se gessisse mihi videtur Nardinus [7], qui Plinii mentem ita declarat, ostendendo plerasque in Urbe Portas Jani nomine fuisse appellatas, præsertim Carmentalem, de qua Livius, *à dextro*, ait, *Jano Portæ Carmentalis profecti &c.* Cujus appellationis causa ea fuit, quòd
E hujusmodi Portæ duplices forent ad modum porticus, duplicique ostio præditæ, ut dicam *Dissert. de Foris:* cujusmodi erat antiquior Porta Portuensis, item Sancti Pauli, & Major. Ex his facilis evadit Plinii mens, qui ad duplices hasce Portas respiciens ait, *itaut duodecim semel numerentur*, ne scilicet, cùm duplices essent, pro viginti quatuor acciperentur. Ex quibus consequitur non benè sensisse Donatum, cùm voluit, juxta Plinii mentem, duodecim Portas pro una habendas. Altera etiam superest Pliniani textus difficultas, utrùm scilicet ex ipsis triginta septem Portis veteres septem, quæ esse desierunt, subtrahi debeant, sicut
F opinatur Donatus, an verò præter has septem, quæ non adhuc exstabant, superstites etiam fuerint 37. Qua in re in Nardini etiam sententiam pedibus eo, qui posteriorem hanc partem ex ipsismet Plinii verbis satis ingeniosè tuetur. Quare Auctor hic, qui in superioribus sæpissimè mihi displicuerat, non sine laudis encomio prætereundus modò est. Quod verò minimè omnium exstet memoria, temporis cumprimis culpetur ingluvies, insuper ejus ævi Scriptorum oscitantia: nonnullæ etiam

1 Tacit. l. 4. 2 Anast. in Vit. 3 Plat. in Vit. 4 Ciacc. in Vit. 5 Lib. 3. c. 5. 6 Lib. 4. de L. L.

1 L. 1. de Vit. Pop. Rom. 2 L. 1. c. 5. 3 L. 1. Sat. 4 L. 3. c. 5. 5 L. 1. c. 6. 6 L. 1. c. 21. 7 Lib. 1. c. 9.

etiam imposterùm sublatæ sunt ; quare Procopii tempore 14. dumtaxat durabant.

Ut Portas ipsas Serviani muri singillatim describam, à radicibus ipsis Capitolini, quem Servius Urbi addidit, exordium duco. Inter Macellum Corvorum & Trajani Columnam debuit certè Porta aliqua ad proximam Viam Latam egressum parare. Donato creditur Ratumena : Nardinus nihil prorsus determinat : alii aliter sentiunt. Mihi verò juxta superiùs dicta hîc collocanda creditur Janualis, quam Romulus ipse, addito Capitolino, constituerat : post adjectum enim à Servio Quirinalem, hæc eadem Porta, priori situ retento, vel paululùm immutato, inutilis haud remansit. In rupibus Quirinalis usque ad Portam Salariam quænam exstiterit Porta, adhuc obscurum. In Quirinali Salutarem locat Nardinus, necnon Catulariam, sed nullo fulcro. Ubi nunc exstat Salaria creditur sita fuisse Collina, at magis introrsum versùs Villam Mandosiam, ubi Serviani muri terminum ex ea parte constituimus. Porta Pia successit in locum Nomentanæ, quam Livius Figulensem vocat : hæc tamen ante Aureliani dilatationem proximior erat Diocletiani Thermis, cùm ulteriùs non protenderetur Servii Tullii Agger. De Porta inter Aggeres valde certant Antiquarii. Sed verò ex dictis constat eam fuisse Viminalem, hinc inter Aggeres appellatam, *quòd in medio esset Aggeris*, ut ex Strabone & Fabretto suprà demonstravimus. Non minorem excitavit controversiam Porta Esquilina, de qua videatur Nardinus, Marlianus, & Panvinius, profusi non magis quàm confusi. Nos juxta superiorem Serviani muri productionem, illam collocamus ante Sancti Eusebii Ædem, quò terminari diximus Servii Aggerem, quem ab Halicarnasseo inter Collinam & Esquilinam vidimus constitutum. Porta Nævia confunditur vulgò cum Majori : sed malè, cùm eousque non pertigisse Servii murum ostensum sit ; unde illam inter Esquilinam & Cælimontanam constituerem, nec fortassis incongruè intra Alterianos Hortos, per quos antiqua mœnia produximus. Cælimontana eadem fuit cum illa, quam dicimus Sancti Joannis. A Procopio [1] nuncupatur Asinaria, quam appellationem inde sortitam ait Fulvius [2], quòd per eam ingrederentur Neapolitani : at ego crederem denominationem hanc Asinariæ ab ipsomet Fulvio Cælimontanæ inditam. Sed exclusis jocis, verè hoc nomen habuit vel ab Hortis Asinii Pollionis, ut credit Donatus, vel ab Asinio Gallo instauratore. Portam Metrodii, cujus meminit Gregorius [3], opinor fuisse illam, prope quam aqua Crabra, vulgò *la Marrana*, Romam ingreditur. De Latina frustrà disserit Nardinus, eò enim non producebatur Servii murus. Capenam, hodie Sancti Sebastiani, ad Ædem Sancti Xysti exstasse dictum est ; atque indicio esse potest Milliarius Lapis signatus numero 1. seu milliarii unius, in vinea Nobilium de Naris repertus, hodieque in Capitolio expositus, è qua retrocedendo ad Sancti Xysti Ædem mille passus adamussim explentur. In Montis Aventini crepidine ad summum exstitit Lavernalis. De Porta Trigemina, nunc Sancti Pauli, dubitari solet, an eadem fuerit cum Ostiensi. Negat Nardinus [4], & Fabrettus [5], qui illam potiùs cum Navali confundit. Sed relicto nomine, ad situm quod spectat, à Panvinio juxta Scholam Græcam collocatur, quòd tunc temporis Aventinus extra Urbem foret, à Claudio postea Pomerio inclusus. Densissimus sanè error ex confusione Pomerii cum mœnibus ortus : licèt enim Aventinus ante Claudium extra Pomerium fuerit, à Servio tamen muro Urbis septum fuisse ostensum nobis est suprà. Quare non reformido Portam Trigeminam in eodem, vel paululùm diverso, quo nunc exstat, situ collocare, Tyberi tamen aliquantulùm propinquiorem. Prope hunc erat Flumentana, quam nescio quo judicio inter Capitolinum & Quirinalem constituerit Donatus [1], cùm ipsemet paulò antè dixerit : *hæc ab Antiquis Flumentana dicta est, quòd Tyberis partem ea fluxisse affirmant* ; quis enim ita desipiat, ut Tyberim inter Capitolinum & Quirinalem fluxisse existimet ? Post Flumentanam sequebatur Carmentalis una ex antiquioribus adhuc superstes. Tarpeiæ rupis abrupta Portis carere debuerunt ad Macellum usque Corvorum, unde iter nostrum incepimus. Innumerabiles alias omitto hujus antiqui muri Portas, seu potiùs innumerabilia Portarum nomina, ne paginas impleam verbis, & mentes legentium umbris. Videatur Panvinius, & Marlianus, quibus magis lubuit Portas Urbis contemplari, quàm Urbem ipsam. Fateor hic me universo Topographorum Urbis torrenti opponi : id verò non contradicendi œstro, sed ut sapientiores ad meliora depromenda provocarem : à quibus dum emendationem exspecto, palinodiam non tam pudoris quàm profectus plenam præparo.

Aureliani recinctus novas Portas minimè opus est ut consideremus : nam ostenso semel ejus gyri ambitum adhuc superesse, Portas etiam easdem cum iis, quæ hodieque exstant, fuisse necesse est. Dilatato muro multas passæ sunt antiquæ Portæ variationes. Addito enim Campo Martio, sublata Januali ad Capitolini radices sita, substitui cœpit Flaminia, hodie *del Popolo*. Ob additionem Montis Pincii aperta est Pinciana, quæ vulgò existimatur Collatina, refragante tamen Nardino. Porta Salaria, ampliato illic muro, ulteriùs processit : sicut etiam Nomentana hodie Pia, necnon Esquilina nunc *di S. Lorenzo*, pariter Nævia, hisce temporibus *Porta Maggiore*. Latas scio impleri paginas ab Antiquariis, præsertim Nardino, ad vestigandum, num verè Porta Major fuerit antiqua Nævia, sicut Esquilina eadem cum S. Laurentii, Nomentana cum Pia &c. sed cur vocibus immorandum, cùm situs ipsos studiosè venandi onus nobis incumbat ? Quare consultius erit hunc pedibus & judicio, voces verò solis oculis apud Calepinos, Amaltheas, & Nizolios explorare. Ad rem, & in viam. Immota permansit Cælimontana. Addita fuit Latina post adjectum Urbi Cæliolum. Processit ultrà Capena ubi hodie Porta Sancti Sebastiani. Cincto muris Testaceo modicam variationem passa est Porta Trigemina. Ab altera Tyberis ripa constituta fuit Portuensis paulò ulteriùs ac nunc visitur : Urbanus enim Octavus Urbis murum ab ea parte restrinxit. Accessit Porta Aurelia, Panvinio Janiculensis, vulgò *di San Pancratio.* Septimiana, vel quòd subtus Janum, vel à Septimio Severo ita appellata, etiam inter novas recensenda est, quidquid somniaverit Panvinius. Post additam Leoninam Urbem alias etiam Portas aperuerunt Romani Pontifices Leo IV. aliique nonnulli.

Prolixam instituunt Dissertationem de Porta Triumphali Donatus & Nardinus. Sed ego paucis hanc rem expedio. Olim Triumphalis erat Capena, extra quam erat Martis Templum, & Senaculum, ubi Senatus iis concedebatur, qui triumphum poscerent. Cùm postea frequentari cœpisset Campus Martius, Triumphalis Porta evasit Janualis, è qua ad Campum Martium patebat aditus : unde legimus triumphaturis Senatum in Circo Flaminio, qui erat in Campo Martio, dari solitum. Tandem postquam Aurelianus mœnia juxta Tyberim dilatavit, sublata Janiculari, cœpit triumphalis pompa per novam Portam in trium-

D 3

1 Lib. 2. de Bell. Got. 2 Lib. 1. cap. 17. 3 Lib. 9. epist. 69. 4 Lib. 1. c. 9. 5 De Aquæduct. Diss. 3.

1 Lib. 1. c. 21.

A triumphali Ponte erecta, Triumphali imposterùm appellata, perduci. De Triomphali autem Ponte dicemus paulò posteà; sicut de universo hoc argumento nonnulla etiam redibunt *Tom. 3. Differt. de Triumphis.*

Antequam è Portis egrediamur, septem Urbis Colles perlustrandi sunt. Palatinus quadratæ Urbis basis, antea Palantium, postea Palatium, *quod Palantes cum Euandro in eo habitarint*, ut ait Varro [1]: *vel à pecorum balatu, quasi Balautium*, ut ait Festus; vel quòd pecudes ibi palare, id est, errare solerent, juxta Ovidii explicationem. Proximus ei est Capitolinus ita dictus, quod, cùm fundamenta Templi Jovis ibi foderentur, hominis caput (quem Tolum appellatum fuisse scribit, nulli tamen Veterum innixus, Arnobius) repertum B sit; antea enim dicebatur Saturnius, & Tarpejus, sicut laudatus refert Varro. Duas habet summitates, quarum una versùs Tyberim Saxi Tarpeji nomine vocata, hodieque *Monte Caprino*, ubi Arcem struxit Romulus [2]; altera versùs Quirinalem, ubi Ædes nunc Aræcæli, quæ absolutè Capitolii nomine insignita est, ut potior Antiquariorum pars apud Fulvium adstruit. Ad alterum Palatini latus assurgit Cælius, cui nomen dedit Cælius Vibellus Tuscorum Dux, qui Romulo contra Sabinos C suppetias tulit, ut testis ibidem Varro. Ad Meridiem Palatino jungitur Aventinus, *à Rege Aventino Albano, quòd ibi sit sepultus, vel ab avibus, vel ab adventu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianæ Templum sit constitutum*, nominatus, sicut etiam ait Varro. Ad radices Capitolini incipit Quirinalis, antea Salutaris, Mutialis, Latiaris, & Agon, postea à Templo Quirini, vel à Quiritibus eò commigrantibus, Quirinalis, hodie *Monte Cavallo*, à duabus marmoreis statuis Alexandri Magni Bucephalum domantis, quas Constantinus Alexandria Romam transtulit. Habet hic ab Ortu Esquilinum D & Viminalem. Prior ex pluribus constans collibus nomen sumpsit, *quòd excultus fuerit à Rege Tullo*, ut inquit Varro. Hic verò mons est omnium amplitudine maximus. Viminalis *vel à Jove Viminio, quod ibi aræ sunt ejus; aut quòd ibi vimineta fuerunt*, cum eodem Varrone loquor, *seu viminum sylva*, ut explicat Festus. Atque hi sunt septem celeberrimi Urbis Colles: quatuor alii sequuntur minùs illustres. Collis Hortulorum à proximis Hortis Sallustianis, aliàs Pincius à Pinciorum domo, hodie *la Trinita de' Monti*. Cæliolus prope Cælium, ubi nunc Porta sita est Latina. Janiculus in Transtyberi ita dictus, quòd ibi habitaverit Janus, ho- E die *Montorius*, seu Mons aureus à flavis arenis, sicut è suo cerebro statuit Panvinius. Tandem Vaticanus, qui olim extra Urbem, à Vaticano Deo denominatus, ut indicat Varro. De Citorio aliisque minoribus Collibus dicam alibi.

E Collibus importunum minimè erit ad Fontes digredi, quibus olim Roma, ante advectas è longinquo exteras aquas, irrigabatur spatio annorum CCCCXLI. Primus enim omnium Appius Claudius Censor cognomen Cæcus anno CCCCXLII. aquam Claudiam Romam corrivavit, ut in *Differt. de Aquæduct.* dicam. Ante id temporis Urbs in F montibus collocata modicis, quos mox adnectam, Fontibus contenta fuit. Aqua Mercurii Nardino creditur ad radices Cælii, vel Aventini, scaturiisse: ast alium etiam Nardino invisum Mercurii Fontem extra Portam Capenam insignem, cujus aquis religiosè ablui mercatores solerent, alibi ex Ovidio indicabimus *Tom. 3. Differt. de Festis.* Stagnum Juturnæ è crepidine Palatini versùs Romanum Forum manabat: ex eadem Fons Lupercalis à Lupercalium caverna ita appellatus. Aquæ Lautulæ è radicibus Capitolii ad idem Forum profluebant. Fontes Pici & Fauni è spelunca quadam sub Aventino orti tanquam religiosi habebantur. Accedebat his Almon parvus fluvius, hodie *Acquataccio* extra Portam Capenam. Fons Ægeriæ, sicut etiam Petronius, non magnæ erant utilitatis, quòd ab Urbe distarent. Non deerant putei & cisternæ, ut in *Differt. de Domibus.* Aqua etiam Tyberis usui erat, ut mox addam.

1 Lib. 4. de L. L. 2 Plut. in Cam.

Ab aquis gressum facio ad Cloacas aquarum receptacula. Earum structura, licèt minor cuiquam videatur, tantæ tamen fuit magnificentiæ, ut Halicarnasseus [1] pronunciaverit: Ἔγωγ' οὖν ἐν τρισὶ τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις κατασκευάσμασι τῆς Ῥώμης, B ἐξ ὧν μάλιστα τὸ τῆς ἡγεμονίας ἐμφαίνεται μέγιστον, τάς τε τῶν ὑδάτων ἀγωγὰς τίθεμαι, καὶ τὰς τῶν ὁδῶν στρώσεις, καὶ τὰς τῶν ὑπονόμων ἐργασίας, οὐ μόνον εἰς τὸ χρήσιμον τῆς κατασκευῆς τὴν διάνοιαν φέρων.... ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῶν ἀναλωμάτων πολυτέλειαν, ἣν ἐξ ἑνὸς ἔργου τεκμήραιτ' ἄν τις.... ἀμεληθεισῶν ποτε.... τοὺς Τιμητὰς τὴν ἀνακάθαρσιν αὐτῶν χιλίων μισθῶσαι ταλάντων. *Mihi sanè tria magnificentissima videntur, ex quibus maximè apparet amplitudo Romani Imperii, Aquæductus, Viæ stratæ, & hæ Cloacæ: reputanti non solùm utilitatem..... verùm etiam impensarum magnitudinem; quam vel* C *hinc licet conjicere.... quòd neglectas aliquando... Censores mille talentis purgandas locaverint.* De iisdem ita scripsit non sine hyperbolis suspicione Cassiodorus [2]: *Quæ tantum visentibus conferunt stuporem, ut aliarum Civitatum possint miracula superare. Videas illic fluvios quasi montibus concavis clausos per ingentia stagna decurrere. Videas structis navibus per aquas rapidas cum minima sollicitudine navigari. Hinc Roma singularis quanta in te sit potest colligi magnitudo: quæ enim Urbs audeat tuis culminibus contendere, quando nec ima tua possint similitudinem reperire?* Primus Cloacas invexit Tarqui- D nius Priscus ad siccandas paludes. Inter Palatinum, Capitolinum, & Quirinalem plurimis dispertitæ ramis ad Forum concurrebant. Cloacam maximam à Foro ad Tyberim Tarquinius Superbus perduxit ex Livio [3], qui addit: *quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit.* Alias postea condidere M. Cato & Valerius Flaccus Censores [4]. Agrippa sub Augusto purgatis veteribus novas adjecit, *suffossis Montibus, atque Urbe pensili, subterque navigata*, ut ait Plinius [5]. Harum unam fuisse suspicatur Nardinus [6], quæ in Campo Martio prope Ripettam visitur, sicut etiam illam, quæ à vico *de' Chiavari* per Templum S. E Ignatii ad Quirinalem excurrit.

Describendæ nunc forent Urbis Viæ, per quas si nostrum instituere vellemus iter, Urbe egressis universa penè Italia percurrenda nobis foret, absque spe subito Romam remeandi. Viæ enim ipsæ duplicis fuere generis, aliæ intra Urbem, aliæ à Columna Milliaria in capite Romani Fori sita incipientes, per universam Italiam propagabantur, cujusmodi fuere Appia, Flaminia, Æmilia &c. Secundi hujusce generis Vias saniori consilio omittendas duxi, tum quòd de iisdem singularem libellum ad umbilicum penè perduxerit Reverendissimus Cælestinorum Generalis Guicciardinus ad F universæ propè Italiæ splendorem mox in lucem edendum: tum quòd non Italicam, sed Romanam dumtaxat Antiquitatem nobis perscrutari proposuerimus. Quare, ut nostro propiùs insistamus argumento, Vias dumtaxat Urbis percurram. Eæ, quarum nonnulla exstat memoria, fuerunt Sacra, Nova, Lata, Recta, Triumphalis, Alta, Fornicata, Subura, & Carinæ. Post quas nonnulla etiam de Vicis innuam.

Præcedat singulis Sacra Via ita appellata, *quòd in*

1 L. 3. 2 L. 3. epist. 3. 3 L. 1. 4 Liv. l. 9. 5 L. 36. c. 15. 6 L. 8. c. 5.

in ea fœdus ictum fit inter Romulum & Tatium, ut ait Festus. Hanc à Foro incepisse præter alios testatur Appianus [1], qui narrat Octavium è Via Sacra in Forum erupisse. Incipiebat ab Arcu Fabiano, de quo Asconius [2] inquit: *Fornix Fabianus Arcus est in Via Sacra à Fabio Censore instructus.* Hic verò situs erat prope Templum S. Laurentii in Miranda ex Trebellio. Hinc Via ipsa Sacra per Ædes Sancti Cosmæ & Pacis excurrebat, ut colligitur ex Vopisco [3]. Opinati sunt nonnulli è Templo Pacis flexisse Viam ad Arcum Titi. Hunc tamen errorem fusè quidem rejicit Nardinus ex situ ipso Arcus eminentiori; an verò probè, non ausim determinare, cùm insolens minimè sit vias quandoque per lenes clivos perduci, in Urbe præsertim Collibus utrinque coronata. In eo certè Nardinum laudaverim, quòd Sacram Viam recto tramite per Templum & Hortos Sanctæ Mariæ Novæ ad Amphitheatrum Flavii, seu Colosseum, protendat: quam conjecturam aliter ac ipse ostenderem, observando inter omnes Colossei extimos arcus, seu ostia, unum, quod reliquos amplitudine excedit, Hortis Sanctæ Mariæ Novæ opponi: cùm autem per majus illud ostium Amphitheatrales Machinas per Sacram Viam perduci solitas non raro legamus, consentaneum est Sacram Viam per eosdem Hortos recta linea excurrisse, ut ita in patulum illum Colossei arcum immitteretur; si enim ad Arcum Titi flexisset, cur Sanctæ Mariæ Novæ Hortis, & non potiùs Arcui Titi oppositum majus Amphitheatri ostium collocavissent? Viæ Sacræ ramus ab angulo Fori sub Palatino per Forum ipsum producebatur.

Via Nova Foro Romano juncta non longè à Templo Sanctæ Mariæ Liberatricis in Velabrum desinebat. Aperuit eam Tarquinius Priscus, cùm Cloacam struxit à Foro ad Tyberim: tunc enim Cloacæ non sub ædificiis jacebant, *sed per publicum ductæ*, ut ait Livius [4]. Alteram Viam Novam per Circum Maximum ad Thermas Antonianas paravit Caracalla ex Spartiano: quam ineptè Fulvius & Marlianus cum priori confundunt. Via Lata è radicibus Capitolii ad Forum Columnæ, ut vult Panvinius; aut potiùs ad Plateam *di Sciarra*; hinc enim initium ducebat Flaminia, una è Viis extra Urbem. Viam Rectam ut compendiosè, ita falsò definit Panvinius *prope Flaminiam per longitudinem Campi Martii.* Donato creditur inter Pontem Xystum & alterum Sancti Angeli: at cùm postremus nondum adesset primis invectæ adhuc Viæ Rectæ temporibus, magis verè illam reponerem inter Pontem Xystum & Triumphalem. Huic Viæ successit Julia, inter præclariores nostræ Urbis, à Julio Papa excitata. Via Triumphalis eadem prorsus fuit cum Recta, quæ hanc appellationem meruit, quòd per eam Triumphalis Pompa duci soleret. Via Alta erat in dorso Quirinalis, ab Equis marmoreis ad Portam Piam. Via Fornicata prope Fontem *di Trevi*, ubi Sanctæ Mariæ in Fornica Templum adhuc exstat.

Antiqua Subura & Carinæ non modicum in Antiquariorum Museis pulverem excitarunt. Creditur vulgò prisca Subura eadem cum illa, quæ hodieque hoc nomine appellatur: imò Donatus [5] illius fines longè latéque diffundit per clivum Sanctæ Luciæ in Silice ad Arcum *de' Pantani*, Forum Cæsaris, Colosseum, Ædem Sanctæ Agathæ in Quirinali, & Viminalem. At quàm abs re is viderit, qui tam vastam mensus sit amplitudinem: ita enim una Subura integram absorbuisset Regionem quartam, parum quintæ, item sextæ, & tertiæ: cùm tamen ipsa non Regio foret, sed secundæ Regionis Via ex Rufo & Victore. Quibus accedit nusquam legi Forum Cæsaris, Nervæ, Templum

A Pacis, aliaque proxima ædificia in Subura fuisse. Collocat hanc Panvinius in valle ab Æde Sancti Gregorii ad Arcum Constantini inter Palatinum & Cælium; at nullo duce aut fundamento. Optimè omnium Nardinus [1] antiquam Suburam protrahit à Templo Sanctorum Petri & Marcellini ad Colosseum, hac perductus ratione, quod Varro ita inquiat: *Suburam dictam puto Sucusam, quòd succurrit Carinis:* Festus verò ex Verrio *à Pago Sucusano:* & paulò infrà ita dictam opinatur *à Stativo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis.* Ex quibus concludere B fit tum Pagum Sucusanum, tum Suburam ipsam non inter Cælium & Palatinum, aut alibi, sed in Esquiliis non procul à Porta Majori, qua ad Gabios itur, extitisse, ut posset *Stativum præsidium* contra Gabinos Esquilias ipsas tueri, antequam hæ à Servio muris cingerentur. Adderem insuper Plinii Secundi domum collocari à Martiali [2] in Esquiliis, fateri verò Plinium [3] ipsum se in Subura habitasse. Hanc locum permutasse existimat Nardinus Gregorii Septimi tempore, cùm exercitus Roberti Guiscardi, omnibus devastatis inter Capitolium & Lateranum, Suburanos aliò transmigrare coegit. Fateor hic Nardini conjecturas evincere C quidem Suburam nec ad Arcum Constantini, ut sentit Panvinius, nec ad Quirinalem &c. ut Donati fuit placitum, pertigisse; nihil tamen obstare quo minus eò loci, ubi & recens prostat, veterem etiam collocemus Esquilinam versùs Portam, vel Næviam, è quibus ad Gabinos etiam patebat aditus: ita enim optimè valuisset Esquilias contra Gabinorum tueri invasiones, sicut Festus ajebat. Utut sit, hæc Via inter principaliores olim erat, omnium frequentatissima ob perpetuum in ea Emporium [4]; hinc lupanaribus erat referta, ut præter Rufum & Victorem Poetæ passim testantur. Hujus Viæ delicias explicare videtur Umbri- D cius, cùm apud Juvenalem [5] Urbis illecebras fastidiens ait, *ego vel Prochytam præpono Suburæ.* Qua in re videsis Nardinum, quem inoffenso pede quoad hoc perlegi posse adjudico.

Supersunt Carinæ, quas Fulvius, Blondus, & Marlianus nihil aliud fuisse ajunt, quàm Domus illas in parte Esquiliarum australi inter Ædes Sancti Martini de Montibus & Sanctorum Petri & Marcellini, eò quòd lenes horum Collium clivi simul juncti Carinæ navium similitudinem referant. At obstat cum Victore Rufus, qui Carinas in quarta Regione, eâque planâ, constituunt, cùm Esquiliæ è quinta & tertia Regione fuerint. Non E negaverim antiquiùs singulas Esquilini, Palatini, & Capitolii valles Carinarum nomine ob navium similitudinem appellari solitas, tractu autem temporis vox hæc uni Viæ hæsit, quæ nullibi magis commodè locari potest, quàm inter Hortos Piorum & Esquilias usque ad *Tor de Conti.* Ædificiis ornatam declarat Servius [6], cùm Carinas *Lautas* vocat.

Ne quicquam nostræ desit Urbis Topographiæ, Vicorum etiam insigniorum descriptionem subnectimus. Ut verò à proximè dictis Carinis iter ordiamur, occurrit primò Vicus Cyprius Carinis ipsis F conterminus: etenim à Turri *de Conti*, ubi Carinas terminavimus, excurrebat ille ad Templum Beatæ Mariæ de Montibus, licèt vulgò constituatur à Templo Pacis per Hortos Piorum ad Ecclesiam Sancti Petri ad Vincula. Cyprio proximus erat Sceleratus, prope Ædem Sanctæ Mariæ de Montibus versùs Clivum Virbium in recenti Subura locatum: quod colligitur ex Livio, qui de uxore Tarquinii Superbi, quæ super occisi patris cadaver duci jussit carpentum, ait, *flectente car-*

1 Lib. 1. de Bello Civ. 2 In 2. Verr. 3 In Galliena. 4 Lib. 5. 5 L. 3. c. 10.

1 L. 3. c. 6. 2 L. 10. epigr. 19. 3 L. 3. epist. ult. 4 Mart. l. 7. epigr. 30. 5 Sat. 3. 6 Lib. 8. Æneid.

carpentum dextera ad Virbium Clivum: è qua immanitate Scelerati titulus Vico huic mansit. Vicus Africus fuit in Esquiliis [1]. Vicus Ustrinus & Palloris prope Portam Esquilinam in Puticulis, ubi pauperum erant sepulturæ. Vicus Patricius etiam in Esquiliis prope recentem Suburam à Cloaca ad Sanctæ Pudentianæ Ædem. Vicus Lateritius non procul à S. Praxedis Æde. Vicus Africus etiam in Esquiliis. Vicus Fabricii ad Portam Capenam. Fortunarum ad Collinam. Fortunæ Despicientis in Palatino. Vicus Jani prope Marcelli Theatrum [2]. Jugarius ad Capitolini radices inter Forum & Portam Carmentalem. Creditur idem cum Thurario, sed apud Victorem distinguitur. Epimelius, qui in Jugario legitur, falsò existimatur Vicus, cùm potius esset Piatea. A Jugario ad Velabrum, seu Pontem Sanctæ Mariæ, erat Vicus Thuscus. Vici Laureti Major & Minor in Aventino, ubi spelunca è lauris Titi Tatii. Mamertinus, hodie *la Salita di Marforio.* Mamurri prope Ecclesiam Sanctæ Susannæ. Mustellarius in Templo SS. Dominici & Xysti. Piscarius prope Forum ejus nominis. Publicus à Via Sacra ad Circum. Quirini in Valle ad Ædem S. Vitalis. Sandaliarius, ubi librorum officinæ, ab Arcu Titi ad radices Esquiliarum. Sigillarius Major à Foro Trajano ad SS. Apostolorum Ecclesiam. Minor à Foro Augusti ad Trajani, ubi Argentariorum tabernæ. Archimonius prope Ædem Sancti Nicolai jampridem de Archimoniis, nunc *à Capo le Case.* Bubularius prope Palatinum, idem fortassis cum Via, quæ *Capita Bubula* olim dicta est. Corneliorum in Hortis Columnensibus. Vicus Curiarum contra Divi Gregorii Templum. Vicus Colapeti, vel, ut in Capitolina basi, Colafiti Pastoris in Regione XII. Brutianus, quem Brutii incolebant, in Transtyberi ad Janiculum. Vicus Ursi Pileati, ubi S. Bibianæ Ædes. Vicus Solis in Quirinali. Argiletum à Foro Olitorio ad Vicum Thuscum. Sed de his satis.

SECTIO ULTIMA.

De reliquis extra Urbem.

MAnsimus diu in Viis, pulchritudinem Urbis inspecturi. Exteriora manent Urbi equidem nec amplitudine, nec majestate ipsa minora. Egressum verò non è Portis, quas jam inspeximus, sed è Pontibus auspicamur. Octo numerantur à Victore, Milvio etiam comprehenso: at intra Urbem soli septem. Horum antiquissimus fuit Sublicius ab Anco Martio extructus, cùm Transtyberinam Regionem Urbi addidit [3]. Sublicii nomen è lignis, quibus componebatur, promeruit, ligna enim sublicia appellari Priscis solebant ex Festo: unde etiam Roboreus dicitur Ovidio [4]: cùm verò ferreis clavis ligna commissa essent, adeoque in bello Hetrusco ægrè revelli potuerit, statutum fuit, ut imposterùm nonnisi ligneos haberet clavos [5]. Ligneus stetit usque ad tempora Augusti, imò & Vespasiani, ut ex eodem Plinio colligi potest. Sub Antonino etiam ejusdem Pontis restauratore ligneum perdurasse ostendunt nummi apud Joannem Sambucum in suis *Emblematibus* circa finem. Unde non rectè ab aliquibus creditur Æmilius quidam Prætor hunc Pontem è marmoribus refecisse; tum quòd id minimè apud priscos Scriptores reperire sit; tum quòd reficiendi ejus cura solis Pontificibus commissa foret: unde Varro [6] Pontificis nomen à Ponte ipso derivat: nisi dicere velis ab Æmilio Lepido Triumviro & Pontifice Maximo exstructum, unde & nomen etiam Æmilii sumpserit apud Victorem, cui non abnuo, dummodo ligneus adhuc stet; cùm nonnisi sub Hadriano Primo Summo Pontifice marmoreus reperiatur exstructus apud Platinam ex Anastasio. Circa hujus Pontis situm nonnulla est controversia. Etenim collocatus creditur ubi hodieque Pilæ visuntur prope Tyberis ripam, in qua navium statio, vulgò *à Ripa Grande.* Sentiunt tamen alii prope Scholam Græcam, *alla Marmorata*, situm fuisse contra Victorem, & Architecturæ ipsius leges; quis enim sibi suadeat Sublicium Pontem ibi locatum, cui propinquus alter Sanctæ Mariæ exstabat? id enim neque necessitas ulla, neque eorum temporum caritas pati videtur.

Pons vulgò *di Santa Maria*, ab Æde S. Mariæ Ægyptiacæ propinquiori ita appellatus, idem profecto esse debuit cum Palatino, cujus meminit Victor. Vocari etiam solet Senatorius, at nullo inquit Nardinus [1] fundamento. Primus fuit è marmoreis intra Urbem erectis, unde Livio [2] absolutè Pons nuncupatur. Instaurarunt illum primò Julius III. deinde Gregorius XIII. at nunc inundationibus proruptus feriatur. Duorum Tyberinæ Insulæ Pontium primus est Fabricius, qui ab Urbe ad Insulam ducit, hodieque dicitur *di quattro Capi* ob Jani quadriformis statuam: ejus Auctor Fabricius post Catilinæ conjurationem ex Dione [3]. Alter est Cæstius, qui ab Insula ad Transtyberinam fert Regionem, cujus Auctor Cæstius Gallus Consul sub Tiberio, ut sentit Panvinius; licet non insulsè existimet Nardinus cum Reipublicæ tempore erectum, cùm credi nequeat Tiberii superbiam pati voluisse, ut tam dives structura suo nomine non insigniretur. Eumdem restaurarunt Valentinianus, Valens, & Gratianus ex inscriptione, quæ adhuc in hoc Ponte visitur. Uterque fuit marmoreus: sed antea ligneos fuisse acutè magis quàm scitè Nardinus suspicatur.

Pons Xystus communiter creditur Janiculensis, quòd ad Janiculum præbeat transitum, postea, à Xysto Quarto refectus, Xysti nomen retinuit. Creditur Marliano ab Antonino è marmore conditus, nullo tamen nisi solius traditionis fundamento. Vaticani Pontis exstant adhuc Pilæ apud Sancti Spiritus Xenodochium. Idem appellatus fuit Triumphalis à proximo Vaticano Campo, & Porta, è quibus triumphalem pompam postremis temporibus perduci solitam diximus. Pons Ælius ab Ælio Hadriano ejus Auctore nomen sumpsit, hodie *di Sant' Angelo.*

Pontium extra Urbem primus fuit Milvius à Marco Æmilio Scauro ejus conditore primùm Æmilius, hodie *Molle*; à Nicolao Quinto postea restauratus. Quatuor in Aniene fluvio, qui hodie *il Teverone*, inque Tyberim immittit, exstabant, exstantque adhuc Pontes, Salarius à Narsete refectus, isque antiquissimus à Gallica usque obsidione: Nomentanus à Via ejus nominis ita dictus: Mammolus, vel Mammeus, ab Alexandri Severi genitrice Mammea ædificatus: & Lucanus à Tiberio Plautio exstructus, ut ejusdem Pontis inscriptio præ se fert.

Admonent hîc nos Pontes, ut de Tyberi fluvio, cui insident, nonnihil addamus. Dicebatur antea Albula ab aquarum, ut vulgò inquiunt, limpiditate: postea à Tyberino Albæ Rege Tyberis. Quod mihi non plenè percipitur, qui Tyberis horridas aquas satis perspectas habeo: illas enim habet summè turbidas; quæ tamen in vasis reconditæ, subsidente statim sabulo, nitescunt. Quod adinventum antiquis Romanis minimè incompertum existimo, iis præsertim temporibus, quibus nondum exteras aquas ebiberant; quidquid argutetur Lancellottus in suo Libro *dell' hoggidì*: quis enim adeo insipidos sibi effingat Romanos, ut tam obviam adinventionem fugisse eos omnino credat? Eò vel maxi-

1 Varr. 4. de L. L. 2 Liv. l. 7. 3 Halic. l. 3. 4 L. 3. Fast. 5 Plin. lib. 36. c. 15. 6 Lib. 4. de L. L.

1 L. 1. c. 3. 2 L. 10. 3 L. 37.

maximè, quòd turbida Tyberis aqua summo sit nocumento, ut observat Petronius in suo *de victu Romanorum* Libro; id quod etiam jampridem Portuensium Salinarum operarii suomet periculo didicerunt, qui hâc turbidâ aquâ potati, in lethales statim morbos incidebant [1].

Hujus fluvii latitudo ab Halicarnasseo [2] quatuor asseritur jugerum, quæ juxta Plinii regulas efficiunt ulnas CXXVIII. Quæ amplitudo cùm hodieque minimè comperiatur, hinc optimè observavit Donatus [3] ex Traductorum inscitia *jugerum* vocem in Latinum Halicarnasseum irrepsisse, cùm ipse solùm dixerit: Εὐρός ἐστι τετλάγων πλέθρων μάλιστα· τὸ δὲ βάθος, οἷος τε ναυσὶ πλεῖσθαι μεγάλαις· τὸ δὲ ῥεῦμα, ὥσπερ τι καὶ ἄλλο, ὀξὺ καὶ δίνας ἐργαζόμενον μεγάλας. *Latitudo est quatuor ferè pletrorum; profunditas verò navibus etiam magnis tranabilis; fluvius autem concitatus & vorticosus, si quis alius:* pletra autem minora esse jugeris ostendit Lucas Pætus [4], itaut quatuor pletra ulnas constituant LIII. His diebus longè minor comperitur; licèt enim alveus, cui Sanctæ Mariæ insidet Pons, quinquaginta ulnarum spatio amplus decurrat, & ad Pontem Milvium LVI. procul tamen ab Insula angustior inspicitur. Neque hinc deceptum putemus Halicarnassæum, qui verbo *ferè* incertitudinem significavit. Præterquam quòd credi potest in Pontium exstructione, ad vitanda impendia, alveus fuisse restrictus. Tyberis profunditas Plinio [5] existimatur profunditati Nili æqualis, eò quòd Ægyptio Obelisco, quem per eum Cajus Cæsar Romam duxit, sustentando par fuerit, *quo experimento*, sunt Plinii verba, *patuit non minùs aquarum huic amni esse quàm Nilo.* Ejusdem Tyberis alveus altior creditur postea evasisse ob ædificiorum ruinas eò collapsas, licèt Narinus [6] ex Pontium arcubus plateisque oppositum nitatur inferre.

Ante Tarquinium Priscum Tyberis ad Palatium usque, Forum, & Circum Maximum perveniebat, unde locus ille Velabrum dici cœpit, *quòd velis transiretur*, sicut testatur Acron in *Notis ad Horatii Poeticam.* Sed Tarquinius Cloacis ædificatis eam paludem siccavit, sicut *Dissert.* antecedenti dictum est, licèt Poëtæ alvei etiam vastationem à Tarquinio novis Aggeribus factam dicant; quæ tamen Donato, nescio quibus de causis, minimè arridet. Illud mirari subit hoc Tarquinii opus ab Acrone [7] attribui Augusto, & à Porphyrio etiam Agrippæ. Id verè de Augusto narrat Suetonius: *Ad coercendas inundationes alveum Tyberis laxavit, ac repurgavit completum olim ruderibus & ædificiorum prolapsionibus coarctatum:* sicut etiam Trajanus Fossam adjecit [8]: & tandem Aurelianus ripis murum ædificavit ex Vopisco, cujus rudera in eo Tyberis loco, qui dicitur *Ripa*, adhuc prostant: olim enim crebriores fuisse inundationes, illud, præter Plinii testimonium, argumento est, quòd tum imior esset Urbs.

In eam nonnulli Antiquarii ivere sententiam, quod interdictum esset priscis temporibus circa Tyberim ædificare, religionis quidem causâ, cùm fluvius hic inter Numina recenseretur. Sed oppositum indicant Reguli Porticus, quas Plinius Junior [9] *immensas* ait, *& ripam occupasse.* Addens insuper, *pluribus prope solus, quàm cæteri in omnibus terris amnes accolitur, adspiciturque Villis.* Id quod etiam Claudianus [10] demonstrat, cùm Gallos ad Tyberis ripam ædificantes describit. Tractu temporis non modò secundùm Tyberim, sed etiam in Agro Suburbano parcissimè ædificatum est, ob aeris insalubritatem, sicut Alexander Petronius animadvertit.

Cæterùm Tyberim piscium feracissimum prædicat apud Macrobium [1] Varro ita inquiens: *Ad victum optima fert ager Campanus frumentum, Falernus vinum, Cassinas oleum, Tusculanus ficum, mel Tarentinus, piscos Tyberis.* Inter quos laudatissimus erat Lupus, ibi præsertim capi solitus, quò Cloaca Maxima sordes immittebat prope Sublicium Pontem & Palatinum, ex eodem Macrobio. Quænam autem piscium species foret Lupus, dicam *Dissert. de cibo & potu*, ubi etiam nonnullus de Moletrinis in Tyberi exstantibus sermo erit.

Hic verò operæ pretium poscit, ut paucula de Tyberina Insula libemus. Communis fert Antiquariorum opinio Insulam hanc primordia non aliunde habuisse, quàm è spicarum segete è Campo Martio, qui tunc Tarquiniorum erat, collecta, & in Tyberim immissâ, ibique in vadis hæsitante, & paulatim acervata. Deridet hoc, more suo, Lancellottus in Libro, cui titulus *I Farfalloni.* Sed ecce Livius, cui nescio, an subscribere vereatur perspicacissimus hic antiquitatis reformator, ni dicam & osor. Livius [2] ergo de Tarquiniorum agro, postquam Urbe ejecti fuerant, inquit: *Ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi, quem Campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tyberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo, Insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temerè flumen eodem invectis factam: postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area firmaque esset, &c.* Nosco Livium voce illa, *dicitur*, incertitudinem quamdam subindicasse: at cùm idipsum affirmet Halicarnasseus [3], dubitatione omni carere debet. Verisimilior res fiet consideranti multas latere sub Tyberi cæcas Insulas, quæ æstivis temporibus, subsidentibus aquis, paulatim emergant: in quas tot farris manipulos impegisse, ibique hæsitasse & stetisse, atque in cumulum assurrexisse, quid concipi vetat? Quibus si addas lutum, aliasque immunditias, *eminentem habebis aream, quæ manu adjuta*, sicut Livius ait, *Porticibus sustinendis foret apta*, prout in Pontium structuris, & in Venetiarum ædificiis fieri solet. At Insula hæc primùm navis formam obtinuit, in cjus navis memoriam, quæ Romam Serpentem illum, qui Æsculapius credebatur, Epidauro advexerat; unde hic Æsculapii Templum cum Xenodochio, de quibus alibi erit sermo.

Sed verò relictis aquis, quæ in hac anni, quâ scribimus, tempestate plurimùm lædunt, eia nunc reliqua Urbis exteriora perlustremus. Atque hic primò sese nobis exhibent Suburbia, Urbi ipsi nec pulchritudine, nec vastitate inferiora: ut illa non ineptè appellares Urbem alteram extra Urbem: quid dico? Urbem quinimò Urbe ipsa ampliorem: ut, si vera forent, quæ de Suburbiis circumferuntur, Romam ipsam cogaris asserere Suburbiorum suorum Suburbium: adeo mira sunt, quæ de ipsis Nuperi scripsere, Donatus [4] præsertim, & Lipsius [5]. Prisci quidem, si unum vel alterum exceperis, qui Suburbia Romæ amplificarunt potiùs quàm descripserunt, nihil de ipsis certò statuêre, quantum ex eorum lectione excipere valui. E Recentibus, indicavimus jam suprà Isaaci Vossii commentum, qui Suburbia circa semicircularem suam Romam quatuor milliarium spatio quaquaversum excurrisse somniavit. Donatus, Fulvius, Panvinius, & Lipsius eadem ad Gabios usque, Tybur, Ariciam, Ostiam, & Otriculum protendunt ad quindecim circiter milliaria, celebrioribus Viis Latinæ, Cassiæ, Fla-

E miniæ,

1 Part. 2. 2 Lib 8. 3 Lib. 3. cap. 21. 4 Lib. 1. de mens. & pond. cap. ult. 5 Lib. 36. cap. 9. 6 Lib. 8. cap. 1. 7 In Hor. Poët. 8 Plin. lib. 8. epist. 17. 9 Lib. 4. epist. 2. 10 Lib. 2. in Stilic.

1 Lib. 3. Saturn. cap. 16. 2 Lib. 2. 3 Lib. 5. 4 Lib. 1. 6. 16. 5 De magn. Rom. lib. 3. cap. 3.

miniæ, & Aureliæ imposita, *& ædificiis ex utraque parte plena*, sicut ait Panvinius: *nunquam, aut raro intermisso tectorum ordine*, sicut inquit Donatus [1]. Hinc Neroni, teste Suetonio, cogitatum, Ostiam usque murum producere, ut ita mare ipsum Urbi admitteret, quamvis id non præstiterit. Innituntur ipsi potissimum Plinio [2] asserenti, *exspatiantia tecta multas addidere urbes*: tum etiam Aristidi, qui de Roma ait, *descendit etiam, & porrigitur ad mare ipsum: in quacumque autem ejus parte quis steterit, nullum est impedimentum, quò minùs pariter in medio sit.* Quæ sanè postrema verba infinitatem quamdam videntur obtrudere, cujus proprium est nec medium habere, nec finem. Accedit his Halicarnasseus [3], qui de Suburbanis inquit: Ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πόλιν οἰκούμενα χωρία ἀτείχιστα . . . εἰ μὲν εἰς ταῦτά τις ὁρῶν, τὸ μέγεθος ἐξετάζειν βουλήσεται τῆς Ῥώμης, πλανᾶσθαί τε ἀναγκασθήσεται, καὶ οὐχ ἕξει βέβαιον σημεῖον μέχρι ποῦ προβαίνουσα ἡ πόλις, καὶ πόθεν ἄρχεται· οὕτω συνύφανται τῷ ἄστει ἡ χώρα, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένης πόλεως ὑπόληψιν τοῖς θεωμένοις παρέχεται. *Omnia loca circa Urbem habitata sine mænibus . . . in quæ si quis intuens, magnitudinem Romæ exquirere velit, frustra enim fore, & hæsurum ubi desinat Urbs, ubi incipiat: adeo Suburbana ipsi Urbi adhærent & innexa sunt, & speciem immensæ longitudinis exhibent spectantibus.* Aliqui è contrà apud Lipsium modo laudatum *hæc omnia non habitata ædificia, sed Villas, Prætoria, & voluptarias ejusmodi domos fuisse* sentiunt. Novissimè Nardinus [4] hæc ipsa adulatoriè Aristidi exaggerata existimat, non sine hyperbolis vitio: unde concludit Suburbana ab Urbe fuisse sejuncta; Ammiani [5] quidem verbis perductus, qui ait, *Vicum Alexandrinum tertio lapide ab Urbe sejunctum per Hostiensem Portam.*

In hac Antiquariorum discrepantia, quò me vertam nescio. Suburbiorum equidem vastitas vereor ne, non tam pedes, quàm caput ipsum in errores agat. Angustiæ è contrà Nardini, qui Suburbia eadem facit cum Villis ab Urbe dissitis, Halicarnasseo contradicit, qui Suburbana ait, *ipsi Urbi adhærent & innexa sunt.* Illud ergo nobis præstitutum est, mediâ eâque tutâ incedere viâ, asserendo loca quidem Urbi proximiora, Campum præcipuè Martium, ædificiis frequentata, de quibus jure dixerit Halicarnasseus, *quòd Urbi adhærent & innexa sunt*: cætera verò loca Ariciam versùs, Otricolum &c. ea cumprimis, quæ circa insigniores vias initi. bant, ædificiis quidem decorata, at non undequaque, & circa Urbem quaquaversum, itaut tota area ab Aricia, Otriculo, Tybure, & Ostia Romam usque, *ædificiis ex utraque parte plena essent*, ut ait Panvinius, continuatoque ductu, *nunquam intermisso tectorum ordine*, sicut asserebat Donatus: sed interruptè, & statis locis, certisque spatiis, propè vias præsertim, sicut paulò antè dicebamus.

Resectis aliquantulùm Suburbiis, habitantium etiam nimia excrescens multitudo succidenda est. Lipsius suprà laudatus ex Suetonio, qui *trecenta millia plebis Urbanæ fuisse* dixerat, hunc calculum ingeniosè effingit: totidem scilicet ad minus esse debuisse nobiles atque divites: quibus si pueros addideris, (qui usque ad annos XVII. ætatis non censebantur) fœminasque, jam duplo, triploque plures erunt: adjicias agmina & turbam servorum, qui præ multitudine ita dicuntur Senecæ & Ammiano, eorumque numerum *Tom. 2. Dissert. de Servis* investigabimus, jam quatuor, inquit Lipsius, hominum milliones habebis, omissis etiam servis & peregrinis, quos non minus duobus millionibus fuisse ait. Hac multitudine minimè contentus Isaac Vossius ait, *vel solos servos numerum, quem ille posuerit, superasse*; hoc instituto calculo: quia Athenis, quando viginti Civium numerabantur millia, simul quoque numerata fuere quatercentena servorum millia, ex quibus concludit solos Romæ servos octo extitisse milliones. Postea ex Londini & Parisiorum areis cum Romana comparatis, quam *vicies*, ait, *utramque illam superasse*, concludit, quatuordecim fuisse Romæ milliones: dimidiam fanè partem totius Europæ incolarum, quos ipsemet alio in loco [a] vix viginti septem milliones attingere ait. Sed parcamus id Vossii libidini amplificandæ Urbis, plusquàm par sit, studioso, ut se novæ Urbis potiùs fundatorem demonstraret quàm veteris illustratorem.

Ut autem nimis luxuriantem incolarum Urbis segetem non Tarquinia, sed Censoria, Virga præcidamus, certa ab incertis secernenda sunt. Indubitatum ergo omnino est, quod, si de legitimis Civibus sermo sit, eorum maximus numerus tùm fuit, cùm libera adhuc erat Respublica, antequam a Syllæ primùm, deinceps Pompeji, Cæsaris demum, tyrannide opprimeretur. Eo enim temporis pauci admodum Civitate Romana donabantur, vixque ullis, nisi Romæ domicilium habentibus, honor iste concedebatur: siquidem ut in duabus aut pluribus urbibus jure Civitatis aliquis frueretur, stante Republica, non permittebant Romanæ leges. At verò post Syllæ dominatum plerique Italiæ populi jus Civitatis obtinuere, ideoque exteris Roma repleta est, ut dicam *Tom. 2. Dissert. de Jur. Pop. Rom.* Maximi, liberâ adhuc Republicâ, census fuere, alter anno DCLXVII. quo censa sunt millia CCCCLXIV. juxta Eusebii Chronicon: alter anno DCLXXXIII. quo censa sunt millia CCCCL. ut Liviana habet Epitome; quamvis eximius Urbis amplificator Vossius, ex nescio quo manuscripto exemplari, millia referat DCCCC. Hicque fuit maximus legitimorum Civium census. Grassantibus postea Syllæ, Pompeji, & Cæsaris seditionibus, in censu, quem post civile bellum Cæsar peregit, inventa sunt nonnisi CL. millia Civium ex Plutarcho & Livio, quos frustra Lipsius sollicitat: unde Cæsar ipse præmia promisit illis, qui plures procreassent liberos [b]. Hanc tamen Civium paucitatem exteri compensarunt. Post enim Mithridaticum bellum, & denuo tempore Augusti, confertissimè ex universo terrarum Orbe Romam confluxerunt, itaut Roma victarum gentium facta sit colonia, & meritò illam Lucanus dixerit *Mundi fæce repletam.*

Quòd si poscat quispiam, quotusnam fuerit hic convenarum numerus? Ingenuè ego reponam me illum nescire; cùm nusquam eorum habitus sit census: divinari autem cum Vossio & Lipsio, multum quidem habet ingenii, parum tamen certitudinis & firmitatis. Illud certò scio, Pop. Rom. multitudinem summis conceptis encomiis apud veteres Scriptores extôlli, quos licèt ab hyperbolis suspicione minimè immunes crediderim, colligi tamen vel inde potest ingentis numeri excessus; hyperbolicus enim sermo nonnisi de maximis quibusque rebus institui solet. Audiatur Aristides, qui Romam vocat, *commune totius terræ Oppidum*: item ait, *omnes gentes quasi vicatim divisas ad hanc suam Arcem convenire, quæ nunquam ulli se negat, sed omnes homines capit.* Athenæus quoque Urbem vocat ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης, *Orbis compendium* seu *epitomen.* Polemonis Sophistæ apud Galenum elogium fuit: *Roma Urbs urbium, quia videre in ea est omnes urbes collocatas*: deinde addit: *deficiat non unus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare conetur omnes urbes in cælesti illa Urbe positas*;

1 L. 1. c. 16. 2 L. 3. c. 5. 3 L. 4. 4 L. 3. c. 8. 5 L. 17.

a De magn. Sin. c. 13.
b Dio l. 43.

tiones illic simul & confertim habitant. Seneca insuper ad Helvidiam matrem scribit: *Adspice hanc frequentiam, cui vix Urbis immensæ tecta sufficiunt:* & paulo pòst, *ex toto*, ait, *Orbe terrarum confluxerunt:* quod iterat inquiens, *nullum non hominum genus concurrit in Urbe.* Lucanus tandem ait,

—— populis victisque frequentem
Gentibus, & generis, coeat si turba, capacem
Humani.

Si autem quæras tam immensæ multitudinis causam, illam dabimus *Tom. 3. Dissertatione de Principum donis*, ubi exponemus profusam Cæsarum in largitionibus munificentiam, sive frumenti ea foret, sive carnium, aut etiam pecuniarum: quâ allecti omnes Romam confluebant, ut paulatim Italia universa penè deserta remanserit. Hinc Lucanus Poëta, *videmus*, inquit, *tot vacuas Urbes, generis quo turba redacta est humani!* Accedebant his ludi, aliæque voluptates: unde Varro jam suo ævo conquerebatur plerosque ex Agris in Urbem correpsisse, & *maluisse manus in theatro movere quàm in aratro.*

Illud postremo loco adjiciendum est, tam amplam Urbem, vitandæ confusionis ergo, ab Augusto in quatuordecim Regiones fuisse divisam. Dictum suprà, à Romulo tres institutas Tribus: Tarquinius Priscus eas duplicavit, priori tamen numero, ob religionem, retento: Servius Tullius Urbem in quatuor partes, seu Regiones, dispertiit: Augustus tandem in quatuordecim. *Regio à Rege derivatur, quòd, priusquam Provinciæ fierent, Regiones sub Regibus essent, postea ab earum similitudine majores in Urbe partes, Regiones appellari cœptæ*, sunt Panvinii verba.

Prima Regio dicta est *Capena*, totaque ferè extra Portam Capenam erat usque ad Circum illum, qui hodieque post Divi Sebastiani Templum visitur. Secunda, *Cælimontana* nomine, supra Cælium Montem sita à Porta Capena per Latinam ad Cælimontanam: hinc per Ædes SS. Petri & Marcellini, & S. Clementis iterum ad Cælii rupes, quibus SS. Joannis & Pauli prostat Ecclesia. Tertia, *Isis & Serapis* nuncupata, à Colle Sanctæ Crucis ad Esquiliarum radices, recentemque Suburam, è qua per Ædem Sancti Matthæi in Merulana ad borealem Cælii angulum terminabat. Quarta, *Templum Pacis* dicta, a Colosseo ad Suburam; hinc ad Viminalem, Ædemque B. M. de Montibus; inde per Campum Carleum, & Sancti Hadriani Templum ad Titi Arcum desinebat. Quinta, *Esquilina* nuncupata, è Laterano ad Suburam, unde per Ecclesiam Sancti Vitalis ad Servii Aggerem ferebatur. Sexta, *Alta Semita* nomine, per Palatium Grillorum ad eum Campum, qui ante Ædem Sancti Vitalis exstat, ad Thermas item Diocletiani, Portam Collinam, partem Pincii, plateam Grimanorum, Pontificios Hortos, ac Columnensium, & ad Trajani Columnam producebatur. Septima, *Via Lata*, e platea Grimana per Viam Constantinopolis ad Fontem *di Trevi:* inde per Columnensium Ædes ad Macellum Corvorum & Capitolium: unde per Ecclesiam Domini Jesu & B. M. supra Minervam ad Fontem iterum *di Trevi*, Cloacam *del Bufalo*, Plateamque Grimanam. Octava, *Forum Romanum* dicta, Forum hoc amplexa, per Ecclesiam B. M. in Campo Carleo, & Collem *Bagnanapoli*, Columnamque Trajanam, ad Capitolium; è quo ad Montanarium Forum, indeque versùs Sanctæ Anastasiæ Ædem, tandemque ad Forum Romanum. Nona, quæ *Circus Flaminius*, per radices Pincii ad Fontem *di Trevi*, Romanumque Collegium, & Capitolium; à quo per Ædem *di Tor di Specchi* ad Forum Montanarium, & Carmentalem Portam. Decima, *Palatium* vocata, tota ferè supra Palatinum collocabatur. Undecima, quæ dicta est *Circus Maximus*, à Porta Flumentana ad Scholam Græcam, inde per Circum Maximum ad Portam Trigeminam, è qua ad Aventini angulum, ubi Ecclesia Prioratus eminet. Duodecima, cui *Piscinæ Publicæ* appellatio, universam illam complectebatur planitiem, quæ Circum Maximum & Antonianas Thermas interjacet, ad Aventini Montis radices. Decimatertia, *Aventinus* nominata, super eo monte constituebatur, è quo descendens, ad Tyberim perveniebat, juxta cujus ripam excurrens, Testaceum Collem complexa, ad Portam Trigeminam Capenamque perveniebat. Decimaquarta, quæ & *Transtyberina*, quidquid ultra Tyberim situm erat comprehendebat, usque ad Vaticanum Collem, ejusque prata Mausoleo Augusti opposita, seu Oræ illi, quæ *Ripetta* vulgò appellatur.

Atque hæc sunt, quæ de maxima urbium Roma, rudi potiùs adumbrare penicillo, quàm accuratè compingere, nostra scivit inscitia. Cujus si quis vivaciorem descriptionem exoptet, adeat Martialem [1], Dionem [2], Xiphilinum [3], Ammianum [4], Mamertinum [5], Athenæum [6], aliosque innumerabiles, apud quos, eo significantiùs quò breviùs, Romam nuncupatam reperiet *terrarum Dominam; Reginam; Deam; Virtutum omnium Domicilium & Larem; Mundi Asylum ac Templum; dum erunt homines, victuram; Mundi Epitomen & Compendium; Immortalem; Felicem; Orbem Orbis terrarum; Urbem Deorum; Æternam; Cælestem, Communem Orbis Officinam &c.* Quæ, idve genus plura, utique superfluunt; Roma enim laudatore non indiget, cùm semet, vel silentio ipso suo, satis commendet; nec disertior Urbis encomiastes quàm eadem Urbs.

Syllabus Auctorum.

TOpographiam Urbis quamplurimi sunt, qui descripserunt. Omissis enim veteribus, Fabio Pictore cumprimis, Catone, Halicarnasseo, Tacito, Rufo, & Victore, qui illam indicarunt magis quàm tradiderunt, scripsere de ea Flavius Blondus, Pomponius Lætus, Andreas Fulvius, Jacobus Poggius, Joannes Tortellus, Raphael Volaterranus, Fabricius Varranus, Franciscus Albertinus, Bartholomæus Marlianus, Lucius Faunus, & Lucius Maurus, Bernardus Gamuccius, Manuel Chrysolorus, Bernardus Oricellarius, Jacobus Questenbergius, Pyrrhus Ligorius, & Fabius Calvus, qui & Tabulas concinnarunt, Hieronymus Fabricius, Onuphrius Panvinius, Pater Alexander Donatus, Famianus Nardinus, aliique. E quibus, si hos binos posteriores exceperis, nemo est, qui in turpes non errores impegerit: quamquam nec isti quidem immunes sint, ut ex superiùs dictis perspicuè apparere potest. Quòd si quærat hic quispiam, ecquid ego præstiterim in studiosorum commodum profectumque? Reponam citò, illud à me post tot Scriptores effectum, quòd Topographiam Urbis dilucidaverim, emendaverim, & ampliorem reddiderim, tùm vel maximè, cùm nimiam ejus amplitudinem resecui. Non enim illud verè magnum, quod latum & longum, sed quod verum; nec aurum tam splendidè inter metalla emineret, si scoriis permisceretur. Quare è tot vulgò circumferri solitis, quæ probabiliora, veroque proximiora mihi visa sunt, judicio duce, rejectis aliis, excepi, paucisque in his tabulis exposui: absque tamen Tabulis & Figuris, quod & imposterùm

1 Lib. 11. 2 Lib. 72. 3 In Epit. 4 Lib. 14. 5 In Paneg. 6 Lib. 1.

etiam continget: Amicorum enim pia importunitas, & importuna, ut ita dicam, curiositas, limæ adhuc impatiens, mea expleta vix Adversaria è calamo ad prælum transfert. Sermonis tamen, cui summè studeo, perspicuitas, Figurarum, nisi fallor, vices supplebit.

DISSERTATIO IV.

De Domibus.

DElineata, rudi quidem at impigra Minerva, Urbis Romæ Topographia, ordo ipse rei expostulat, ut ejusdem Ædificia perpendamus, quibus se toto Orbe illustrem exhibuit. Primò verò omnium de Domibus erit sermo, ex earum quippe structura, reliquorum ædificiorum forma clarior evadet.

Ut autem ab etymo incipiam, vox Domus à Græca *δόμος domos* ducitur, quæ à *δέμω demo*, id est, extruo: undè Domicilium quasi Domicolium, a Domo scilicet colenda [1]. Dicitur etiam Ædes ab aditu, quòd plano pede primis Romæ temporibus ob suam humilitatem Domus adirentur [2]. Unde fallitur Angelus Decembrius [3], dum sit Ædes dictas, quòd editæ essent. Divitum Domus Palatia etiam appellantur, à Palatino Monte, qui Palatium à Pallante nuncupari obtinuit, ut *Dissert.* prima; ibi enim fuit Augustorum Domus, quæ Palatium inde dici cœpit, à quo Magnatum etiam ædes Palatia dicta sunt [4].

Ut à voce Domus ad Domum ipsam pateat aditus, ipsæ Domorum causæ examinandæ sunt. Finalis est securitas atque tutamen contra elementorum intemperiem. Colligitur hinc Ædium antiquitas: post primorum enim parentum labem Cain super terram profugus omnium primus Urbem, Ædesque, quibus se tueretur, exstruxit [5]: ab eo posteri omnes; ut nulla penè Natio exstet, quæ tecto careat, licèt de Scythis referant mobiles in plaustris habere Domos. Causa Domorum efficiens sunt Fabri murarii, de quibus plura *Tom.* 3. *Dissert. de Artificibus variis.* Reliquum ergo est, ut circa Domorum materiam formamque nostra versetur consideratio.

Ad materiam quod attinet, exploratum omnino est ab usque Mundi crepundiis, cùm nonnisi adversus Solis ardores tempestatumque injurias invectæ essent Domus, aliud eas non fuisse, quàm aut speluncas, aut tecta è frondibus. Ingeniosiores deinde furcas erexere, virgultoque intertexto & luto inducto parietes struxere, inventore, ut creditur, Doxio Cæli fratre, sub idem tempus, quo à Josepho Prorege Ægyptus regebatur, ut tradit in suo *Lexico Universali* Hofman, nulli tamen innixus Auctori; unde dubitare liceat de hujus chronologiæ veritate; sub Josepho enim Ægyptus florebat: qui ergo stabit tum primùm virgulteos luteosque parietes invectos? Quare longè antiquius rude hoc Doxii adinventum existimo, ab hirundinum in concinnandis sibi nidis industriâ petitum. Postea verò non solùm necessitati commoditatique indultum, verùm etiam voluptati inservitum, invectis lapidibus & lateribus, imò & ebore, argento, auroque parietibus ipsis splendidè exornandis, de quibus mox sermo redibit. Hinc Architectonica ars reperiri cœpta, in Græcia cumprimis insignis; è qua celeberrimi Architecti prodiere Agatharchus, Democritus, Anaxagoras, Ctesiphon, Metagenes, Ictinus, Carpion, Philo, Hermogenes, Argelius, & Satyrus: è Latinis verò Fussitius, Varro, P. Septimius, Cornelius Celsus, & Vitruvius. Qui omnes aliquid scriptis prodiderunt, quorum tamen nihil exstat præter decem Vitruvii libros.

Sed in viam reducamur. Sublata rudi illa priscorum hominum inertia, jam virgultis, lutoque saxa, & coctilis terra, parietibus concinnandis, subrogata est. Ergo communis Ædium materia fuit, aut è lapide, aut è lateribus, unà cum arena & calce. Lapidum plures recenset species Vitruvius [1]. Alii molles, ut Romani, Fidenates, Albani, quos Itali dicunt *Peperini*; alii temperati, ut Tiburtini & Amiternini; alii duri, ut silices Græcis familiares. Omnium mollissimi sunt tophi ut Campania rubri, nigrique in Umbria, & Venetiis albi, qui *dentata serra, uti lignum, secantur*, sicut loquitur ibidem Vitruvius. Cæmenta etiam sunt lapidum species in Campania satis in usu, ubi & nomen etiam retinent, levitate tophis simillima. Ex tot speciebus molles commendat lapides Vitruvius, *quòd facilè tractentur, & si sint in locis tectis sustinent laborem; in apertis è contrà pruinis dissolvuntur.* Duros laudat, *quia sufferunt onus & tempestatum injurias, sed ab igne non possunt esse tuti, quòd careant humore.* Præter narratas à Vitruvio species, alias adducit Barbarus [2], gemmas, marmor, cotem, silicem, saxum. Longè plures enarrat Marius Grapaldus [3], Parium scilicet, Carariensem album, Laconicum viridem, Ophitem serpentium maculas imitantem, Porphyritem rubrum candidis punctis intermixtum, Bosaltem ferrei coloris, Alabastriten candidum, Onychitem, aliosque, quos omitto, ne tot lapidibus caput legentium conteram.

Lateres arte perficiuntur ex terra non arenosa, sed cretosa, & albida, coctaque. Miscebant etiam marmoris pulverem. Ex cretis commendabatur Samia, Aretina, Modanensis, Saguntina, Pergamensis. Addebant & paleas minute concisas, ut levitatem conciliarent. Jubet Vitruvius [4], ut lateres Vere, vel Autumno comparentur; sic enim æquo tenore siccati à scissionibus sunt immunes, contrà ac in Æstu, qui superficiem siccando, internum humidum incoctum relinquit fissionibus aptum. Ex quibus colligi potest olim non coquendi, sed ad Solem siccandi, lateres Romæ morem fuisse, id quod Vitruvii Interpretes fugit. Triplicis erant magnitudinis apud Græcos, a quibus Romani mutuati sunt. Didoron pede latus, sesquipede longus; Tetradoron è palmis quatuor; Pentadoron è quinque quaquaversum: postremorum usus in majoribus fabricis: in publicis scilicet Pentadoron; in privatis verò Tetradoron; Didoron autem in minoribus. Romæ familiares ad sternendas præsertim vias, quod dicunt *à Spiga*, lateres digitorum sex longitudine, at latitudine trium, crassitie verò unius. In arcubus struendis lateres erant pedum duorum undique [5]. Leo Baptista [6] commendat triangulares, qui tamen Priscis incogniti. Meminit Vitruvius semilaterum, qui cum lateribus integris in structura sociati non injucundam pariunt symmetriam, quam ipse vocat *Anisodomon*, eo scilicet ordine, ut minor later supra duorum inferiorum, qui majores sint, colligationem innitatur, de quo vide Barbarum, qui schema etiam adjicit.

De arena & calce plura tradit Vitruvius [7], eamque præfert, *quæ terram non habeat commixtam*, idque dignosci ait, *si confricata fecerit stridorem: item si in vestimentum conjecta, indeque excussa, illud non inquinaverit*, terra scilicet ibi non subsidente. Primas defert fossitiæ, quod Barbarus ibidem intelligit de minutiori, quam argillam vocat, cùm crassior, quæ vulgari appellatione arena dicitur, ob sterilitatem inutilis sit. Si desint arena-

ria,

1 Vossius in Etymol. 2 Varr. l. 4. de L. L. 3 L. 7. de Polit. par. 77. 4 Voss. ibid. 5 Gen. c. 4.

1 L. 2. c. 7. 2 In notis ad idem Vitr. Caput. 3 De part. dom. l. 1. c. 1. 4 L. 2. c. 3. 5 Barb. loc. 6 L. 2. c. 10. 7 L. 2. c. 4.

ria, jubet Vitruvius è fluminibus & marino littore arenam excerni; licèt vitio hæc non careat, quòd illa difficulter siccescat, & marina insuper salsuginem emittat; quod ex parte vitaveris, si ripæ propinquior colligatur, & crassior, nigrique coloris, & lucida. Romani olim rubrâ utebantur; nunc passim nigrâ, quam Puteolanam, Italicè *Puzzolana*, appellant, quòd optimi generis apud Puteolos nasceretur, licèt Vitruvius Bajanam & circa Vesuvium excavari solitam extollat. Fossitiæ quartam partem calcis addebant, fluviatili autem & marinæ tertiam [1]. Ad calcem quod attinet, inculcat sæpe Vitruvius [2], *ut de albo saxo, aut silice coquatur, eoque spisso & duro pro structuris, è fistuloso verò & molliori pro tectoriis.* De lignis structioni quàm opportunis fusè disserit idem Architectus [3]: tum circa cædendi tempus, autumnale enim eligit, antequam favonii spirent: tum circa cædendi methodum; jubet enim, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, ut faciliùs exsiccescat: tum quoad arborum qualitatem, *Ulmum enim & Fraxinum sustinendo oneri minimè idoneas* ait: *Abietem, Quercum, & Esculum multæ durabilitatis: Cerrum, Suberem, & Fagum marcescibiles: Populum, Salicem, Teliam, & Carpinum tractabiles: Cupressum, Cedrum, Juniperum, & Pinum à carie immunes.* Cætera ibidem vide.

Ut verò ab universalibus hisce Ædium materiebus ad Romanos nostros propiùs accedamus, crediderim illos primò ex tophis ædificasse; licèt pro tectorum materie à paleis etiam & viminibus, ob inopiam, non abstinuerunt, ut dicam infrà. Tophaceam structuram prisca mœniorum rudera, Tarquinii præsertim Aggeris, satis clarè ostendunt. Successit postea opus lateritium ad Augusti usque tempora, qui, ut vidimus, jactari solebat, *Urbem se lateritiam invenisse, reliquisse marmoream.* Imo sub Augusto etiam lateritia opera perdurarunt, ut ex substructionibus Aquæductuum ab eo erectis, quibus Aqua Paula percurrit, liquet. Sicut è contrà ante Augustum ipsum nonnulla exstarunt * marmorea ædificia, quæ primò scenam M. Scauri exornarunt, ut infrà. Philander [4] craticiorum etiam parietum ex Vitruvio meminit, quos è ligneis cratibus, aut cannis in modum cratis infertis, & plexè intercussantibus, constare ait, calce tamen linitos, ut inquit idem Vitruvius, qui de eisdem addit: *Velim, ne inventi essent, quantum enim celeritate prosunt, tanto majori sunt calamitati, quod ad incendia sunt parati*; & postea nimis sensatè concludit: *Itaque satius esse videtur impensa testaceorum in sumptu, quàm compendio cratitiorum esse in periculo:* quæ Vitruvii admonitio si ad moralem deflectatur sensum, non modicæ erit utilitatis. De maceriis ex cæmentis temerè & sine arenato congestis, quarum in sepiendis hortis usus, non est hic locus dicendi.

Expeditis iis, quæ ad Domorum materiam pertinent, longè plura circa priscam earundem formam, seu Architectonicam rationem, forent prosequenda, ut sunt tres antiqui Græcorum ordines, à quibus & Latini acceperunt; Doricus, quem fortem appellabant, modicique ornamenti, virilium Deorum Templis adhibitus, ut Martis, Neptuni &c. Corinthius, quem mollem vocabant, satis comptus, Deabus destinatus: & Ionicus inter utrumque medius: sicut & Italicus ex supradictis compositus: nec non Thuscanicus, seu Rusticus, Villarum proprius. Domorum insuper ornamenta varia, quæ cùm Græcæ sint appellationis non modicam præ se ferunt perplexitatem. Sed quoniam isthæc præter historicum sunt institutum, & puram putam sapiunt Architecturam, consultò omittimus, *Tom. 3. Dissert. de Artibus* examinanda. Im-

1 Vitr. ibid. 2 Cap. 6. 3 Cap. 9. * Leg. *exstiterunt*. 4 In cap. 8. Vitr.

A præsentiarum ergo varia structurarum apud Priscos genera ex Vitruvio contemplabimur in generali, è quorum notitia integrum cuique erit, antiqua rudera contemplanti, eorum antiquitatem statim divinari.

Duplicem ædificandi formam proponit expressè Vitruvius [1], reticulatam scilicet, & incertam: tertium paulò pòst, sed obiter, memorat genus, nempe ordinarium. Palladius [2] tamen alia insuper quatuor genera recenset, nimirùm lateritium, cæmentitium, rude è saxo quadrato, & formaceum. Addit etiam Philander cratitium & spicatum. Unde stupori mihi est genera hæc à Vitruvio non
B fuisse seriò pertractata, quantumvis in eodem cap. eadem tetigerit. Reticulatum explicat Philander hoc modo, *cùm cæmenta non jacentia, sed in latus stantia ponuntur, ea enim structura rete videtur referre*; & paulò pòst, *fit*, inquit, *ex lapidibus, aut laterculis quadratis, sed in angulum stantibus*, & ut ait Barbarus, *in angulo se tangentibus.* Sed meliùs pro quadratis dixissent *quadrilateris*, multoties enim reticulatum ex rhombis componitur, Neapolitani dicunt *à mustaccioli:* ob quam figuram opus etiam amygdalatum appellatur, sicut etiam cancellatum: apud Græcos vocatur Dictyotheton.
C Genus hocce suo tempore valde fuisse familiare ait Vitruvius, qui illud vocat *venustius, sed ad ruinas faciendas ideo paratum, quòd in omnes partes dissoluta habeat cubicula & coagmenta*; seu, ut explicat Baldus, *quòd lateres cuneatim se protrudant.*

Incertum genus ab eodem Vitruvio describitur his verbis, *incerta verò cæmenta alia super alia cadentia, inter seque imbricata non speciosam, sed firmiorem, quàm reticulata præstant structuram.* Ubi ego, pace Interpretum, loco vocis, *imbricata*, legerem ex antiquo Codice *implicata:* hæc enim implicantia à plerisque nos, ut sic dicere fas sit,
D implicantiis & difficultatibus eximit, magisque ob sui confusionem incerto huic generi congruit: Philandri enim explanatio rem magis implicat, cùm inquit: *id est, ut unum duorum cæmentorum angulis, atque adeo cæmentis ipsis invehatur, sedeatque imbricum tegularum modo:* modus siquidem hic perpetuò servatus, imbricum ordinem referens, quem ipsemet structuris è lapide quadrato attribuit, ut mox apparebit, non videtur posse cum incerto struendi genere compati, quod juxta ipsum Philandrum nullum ordinem servat.

Sed verò postremum hoc Philandri assertum difficultate mihi non caret. In Incerto etenim ge-
E nere summum admiror ordinem, & in ipsa lapidum confusione symmetriam & regulam; nam lapides ipsi quantumvis & magnitudine & figura inæquales, ita tamen exactè sibi invicem quoad latera & angulos respondebant, ut nullum relinquerent spatium calce replendum: quod ut obtinerent, utebantur Prisci, ut ibidem observat Palladius, Regula quadam plumbea, quæ posset ad angulos metiendos inflecti: quæ diligentia in tumultuario opere utique necessaria non fuisset. Hoc genere utimur hodieque in sternendis silice viis, Neapoli præsertim, & Florentiæ. Imò credide-
F rim multas Antiquorum substructiones, Arcus præsertim & Portas, Incerti hujusce generis fuisse, quod à nemine video adnotatum, ut est Arcus Gallieni apud S. Vitum, ubi lapides figurâ & mole diversi, tam miro ordine sine calcis nexu coagmentantur: unde musivo operi grandiori illud non ineptè comparaverim. Quare censura inurendus est Barbarus de hoc genere inquiens: *la incerta è quella, che si fà di pietre di diverse figure à caso poste.* Quod certè Vitruvius, quem ipse commentatur, non asseruit, sed solùm *alia*, ait, *super*

 alia

1 L. 2. c. 8. 2 Arch. l. 4. c. 9.

alia sedentia &c. Et fanè nisi hoc structuræ genus summæ symmetriæ & artificii fuisset, inter genera structurarum unà cum reticulato à Vitruvio recensitum minimè fuisset. De incerto genere, quod hodie in usu est, verum quidem dixisset Barbarus: lapides enim habet tumultuariè & sine ordine compositos, interjacentibus non paucis vacuitatibus calce quidem infarctis. Incertum ergo ordinatum antiquissimum esse testatur Vitruvius, & valde tutum, licèt non adeò speciosum, præterquam cùm incertitudo ipsa ad symmetriam redigeretur, ut de Arcubus diximus.

Meminit tertii cujusdam generis ibidem Vitruvius, quod Ordinarium vocat Græcis familiare. Genus hoc, ait Philander, *medium esse inter illud, quod fit è quadrato lapide, & quod ex informi cæmento temerè congesto, ubi lapides, etsi ad normam non respondent, à se invicem non abhorrent, & ordine coagmentantur.* Quæ explicatio genus Ordinarium cum Incerto omnino confundit, prout hoc à nobis paulò antè declaratum est. Magis reprehensione dignus videtur Leo Baptista Albertus, qui Ordinariam structuram ex quadratis lapidibus ad regulam compositis fieri ait apertè contra Vitruvium sic inquientem: *Insuper non est contemnenda Græcorum structura, non enim utuntur è molli cæmento, sed cùm discesserunt à quadrato, ponunt de silice, seu de lapide duro ordinariam:* quòd si hæc fit cùm disceditur à quadrato, quî dici possit è quadratis fieri? Magis deridendum se exhibet Barbarus eùm eadem verba ex Baptista Alberto referens, Vitruvium ipsum testem advocat, oppositum apertè asserentem: & non multo post sui immemor addit; *la quale*, de Ordinaria structura loquitur, *è mezzana trà la incerta, e quella, che si fa di pietra quadrata*, quod è Philandro sumpsit.

Quòd si autem postules, quodnam tandem sit hoc ordinarium structuræ genus? dicam ingenuè & modestè quod sentio, nulli Interpretum vestigiis inhærens. Putaverim esse idem quoad formam cum Incerto, solo penes materiam discrimine. Utrumque ex Vitruvio ipso colligo, qui, cùm Ordinarii generis peculiarem non assignaverit formam, visus est ad alterutram è duobus à se allatis generibus illud reduxisse; at non ad reticulatum, quod quadratum erat, ait enim: *cùm discesserunt à quadrato, ponunt ordinariam:* ad Incertum itaque. Quòd verò ab hoc etiam penes materiam differret, ex eodem Vitruvio est manifestum, qui cùm de Incerto antea dixisset: *cæmenta alia super alia sedentia &c.* de Ordinario postea addit; *non enim utuntur è molli cæmento, sed ponunt de silice, seu lapide duro:* discrimen ergo est penes silicem & cæmentum. Longior in minutiis hisce ex consilio fui, non ut contradicendi libidini indulgerem, sed ut agnoverint studiosi genuinos Auctorum sensus raro ab Interpretibus & Scholiastis hauriri, ab ipsis verò fontibus sæpissimè: tùm quòd cùm circa fabricas versemur, ingratum minimè erit nonnihil novi exstruere.

Genera alia à Palladio relata perfunctorio dumtaxat indigent examine. Lateritium fit ex lateribus, aut tumultuariè congestis, aut ordine imbricato, de quo mox dicam. Cæmentitium è cæmentis, & tophis, aut rudibus, & ruditer coagmentatis, aut politis, & ordine quadrato dispositis. Structura è lapide quadrato speciosa non minùs quam firma, quid sit, nomen ipsum declarat. Ab Antiquis ita adamussim lapides coagmentabantur, ut unus esse viderentur lapis, sine calce, & invisis penè commissuris, atque ex anteriori facie omnino perpoliti; licèt interiùs rudes: de quo struendi genere plura vide apud Palladium. Dicebantur in hac structura lapides imbricatim compositi, hoc est, imbricum more, quatenus superior lapis supra duorum inferiorum commissuram jaceret, itaut commissura ipsa inferiorum lapidum meditullium superioris attingeret, nec inferiorum superiorumque lapidum commissuræ sibi corresponderent, ut videre est in Aggeris Servii Tullii muris; & figuram vide apud Albertum & Palladium; explicationem verò luculentiorem apud Philandrum, quem iterum miror hunc ordinem imbricatum adeo regulatum & pulchrum incerto generi attribuisse, quod Vitruvius *minimè speciosum* vocat. Duo hujus structuræ genera recenset Vitruvius Isodomum, & Pseudisodomum: primum, cùm omnes lapidum cursus, seu series æquales, secundum verò, cùm inæquales forent, seu superior cursus latior, quàm inferior, & sic deinceps. Formacei parietes fiunt è terra, erectis hinc inde duabus tabulis tantum à se distantibus, quanta latitudo muri facienda est, quod spatium terra & lapidibus tumultuariè impletur, *itaut muri*, sicut ait Philander, *infarciantur veriùs quàm struantur*; sicut hodie in priscis Madriti mœnibus videre est, & Romæ in Villa Pii V. Ex priscis hujus generis Romæ muris nullum superest vestigium; vix enim duo sæcula durabant. Genus hoc à Palladio vocatur *à cassa, overo di riempiuta.* Sed veriùs putaverim id, quod ipse appellat, *à cassa*, idem fuisse, quod Græci dicebant, *Emplecton*, cùm scilicet facies ipsa parietis ex quadratis & politis erat lapidibus, intùs verò ex cæmentis temerè congestis, ut sunt prisca mœnia Neapolis, quorum antica & postica facies è quadratis lapidibus, interjacens verò spatium terrâ oppletum. Craticei parietes è ligneis crateis, aut cannis in modum cratis insertis conformabantur, ut suprà. Structura spicata, quam appellant Itali, *à Spiga*, nulli non patet: sicut & alia genera ut pedibus trita, ita & cognitu unicuique notissima, quæ hinc lubens omitto.

Illud solùm adnotaverim, muros cujuscumque generis, præterquam è quadratis lapidibus compositos, variis procinctibus seu fasciis circumduci ab antiquis Structoribus fuisse solitos, quos procinctus Vitruvius Græca voce appellat *Coria*, nostri dicunt *Cursus*. Constabant è lapidibus, vel lateribus solidioribus, quos ad quinos quosque muri pedes repetebant. Id maximè servatum in lateralibus ipsis murorum angulis utrumque murum copulantibus. Itali dicunt *le Cantonate*. Hi angulorum procinctus longè solidiores fieri solebant; dicebantur enim ossa parietum, sicut cursus murorum vocabantur nervi. Addebant quandoque ad majorem fortitudinem metallicas laminas.

Illud reliquum est, ut declaremus ex tot structurarum generibus quodnam apud Romanos magis fuerit in usu. Primis Urbis temporibus Incertum genus frequentatum fuisse ex Vitruvio colligo, qui illud *antiquissimum* vocat: non tamen rude, sed benè concinnatum; non enim deerant tunc Etrusci, Sabini, Gabiique Fabri, quos Romani accirent. Structiones è lapide quadrato, aut cæmentitio, vel Albano statim successerunt, Regum etiam tempore, ut ex priscorum Aggerum ruderibus apertè constat. Accessit cæmentitium & lateritium tumultuarium; postea reticulatum, quod suo tempore satis frequens fuisse testatur Vitruvius. Hujus generis fuit Mausoleum Augusti, & Palatium Pincii Senatoris, quorum adhuc exstant vestigia: extra verò Romam centum Camerellæ in Bajano sinu, & Amphitheatrum, quod Scholam Virgilii vulgus appellat. Formaceorum, craticiorumque parietum nulla exstat memoria: fuisse verò colligitur ex Vitruvio [1], & Plinio [2], qui illorum meminerunt. Declinante Imperio declinavit pariter structuræ decor: unde cæmentitium genus, & lateritium inordinatum, frequentari cœpit; post inva-

1 C. 9. 2 L. 35. c. 14.

invasiones præsertim Gothorum Vandalorumque, qui omnia pessumdederunt.

SECTIO PRIMA.

Romanarum Ædium structura per varias ætates magis in particulari investigatur.

SEd age jam, quoniam de variis Romanorum structuris sermo incidit, ut hoc idem argumentum meliori ordine, eoque chronologico pertractemus, age, inquam, Romanam Rempublicam in varias ætates distribuamus, ut quo in singulis splendore & sumptu ædificatum Romæ sit, graphicè appareat. Sex verò ætates distinguimus. Prima sit ab Urbe condita ad Gallicum usque incendium; & complectitur annos CCCLXV. Secunda ab Urbe post incendium restituta usque ad deleta inter Marium & Syllam civilia bella; & annos continet CCC. Tertia usque ad decimum Neronis annum, quo Urbem cremavit; & annos habet CL. Quarta usque ad Gothicam obsidionem, captamque Romam Duce Alarico; & complectitur annos CCCXLVII Quinta usque ad annum XXI. Principatus Justiniani, quo à Totila Gothorum Rege Urbs magna ex parte incensa; & comprehendit annos CXXXVII. Sexta demum ætas ad nostra usque tempora decurrit.

Ut à prima istarum exordium sit, nulli dubium erit prima ætate exiguas rudesque domos Romanos habuisse. Nondum enim sub Regibus, sed exactis etiam ipsis regnabat in Urbe paupertas, ut enim inquit Cato [1]: *amplissimè laudabatur, qui dici posset bonus agricola, bonusque colonus, possetque impendia bellorum sustinere, quæ sine publico stipendio tunc gerebantur.* Hinc quæsiti ab aratro Consules, & Dictatores, *quos angustiæ rei familiaris bubulcos fieri cogebant*, ut ait Valerius [2]. Romuli casam sic describit Ovidius [3],

Adspice de canna straminibusque domum.

Item Numæ,

Hic locus exiguus Regia magna Numæ.

Veteris Capitolii humilia tecta, & Vestæ focos fictilibus vasis contentos, vide apud Valerium. Plani pedis ædificia reperies apud Vitruvium [4], qui ait: *cùm area plana postea non posset Populi recipere multitudinem, ad altitudinem ædificiorum res ipsa coegit devenire.* De Templis eadem ratio. Capitolinum enim omnium tum munificentissimum depingens Ovidius [5] ait,

Juppiter angusta vix totus stabat in æde.

Hujus rusticitatis causa erat summa eorum temporum egestas. De priscis enim Romanis cum sui ævi comparatis Plinius [6] ait, *quorum agri minorem obtinent modum, quam cellaria istorum.* Opera quædam publica paulò ampliora hac ætate fuerunt, ut Porticus circa Forum, Aggeres, & muri Urbis, & Templum Capitolinum à Tarquinio Superbo in meliorem formam redactum; omnia tamen rudia & inornata.

Post ejectos Reges, ingruentibus bellis, nihilo melior evasit Urbis ornatus, paupertate adhuc regnante; ut enim Plinius [7] ait: *perniciosus intelligebatur Civis, cui septem jugera non essent satis: hæc enim mensura post exactos Reges assignata est*; imò Juvenalis [8],

—— *pro multis vix jugera bina dabantur Vulneribus.*

Unde Cornelius Rufinus duobus Consulatibus & Dictatura speciosissimè functus, quod decem pondo vasa argentea comparasset, à Fabricio Censore Senatu motus est, ut testatur Valerius [1].

Capta à Gallis incensaque Urbe, tanta inopia paucos superstites invasit, ut sint qui dicant apud Festum, *ob penuriam cibatus cœptos* LX. *annorum homines jaci in Tyberim.* Hæc fuit secunda ætas, de qua Florus [2] ingeniosè magis quam verè dixit: *Pastorum casas ignis ille & paupertatem Romuli abscondit.* Etenim postquam reluctantes Cives, qui Veios discesserant, exsilium quàm ædificationem malentes, Camilli Dictatoris eloquentiâ ad ædificandum adducti sunt, eisque *tegula publicè præbita est, materiæque cædendæ jus factum*, ut ait Livius [3], quâ magnificentiâ ædificia creverint Livius [4] ipse declarat, *forma Urbis*, inquiens, *occupatæ magis quàm divisæ similis: festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum intra annum nova Urbs stetit*; & Tacitus [5] ait: *nulla distinctione erectæ domus, huc & illuc flexi & enormes vici.* Domorum pulchritudinem indicat Suetonius [6], cùm inquit, *deformitas ædificiorum, angustiæ, flexuræque* &c. Marmora aliaque ornamenta adhuc invisa: area insuper domorum modica, etiam Magistratuum. Catonis enim viri consularis angusti penates: Pompeji ante tertium triumphum parva ædes; quam postea auctam ingressus Antonius, per jocum quæsivit, ubinam Pompejus cœnarit. Ditissimus ille M. Crassus angustè habitavit; sicut etiam Ælii [7], Cæsar, & Augustus, cujus ædes *nec laxitate, nec cultu conspicuæ*, ut ait Suetonius, intellige id ante imperium. Non negaverim Q. Cæcilium Metellum hac ætate primum omnium ædem ex marmore molitum: unde à Paterculo [8], *vel magnificentiæ, vel luxuriæ Princeps dicitur:* sed hæc rara avis. Non multò etiam pòst Scipio Nasica & Cn. Octavius splendidè ædificarunt: sed hoc adeo insolens hac ætate visum, ut excanduerit Paterculus [9] dicens: *publicam magnificentiam sequuta privata luxuria est:* & Lepidus Ælius augur, *quòd sex millibus ædes conduxisset, adesse jussus est à Censoribus*, ut ait idem. Templa hujus ætatis etiam parva; Jovis enim Feretrii fuit XX. palmos longum; Jovis Capitolini CCLXVI. quod sustinebatur pilis è latere coctili dealbatis [10]. Substructio Capitolii è saxo quadrato, cloacæ & stratæ silice viæ majestatem quamdam spirabant [11]. Sed hæc nihil ad domorum splendorem faciebant, de quibus impræsentiarum est sermo.

Post sedata Marium inter & Syllam civilia bella, incepit tertia ætas, quæ jure dici possit adolescentia ædificiorum. Hinc enim Domorum magnificentia enitere cœpit. L. Crassus Orator ædem condidit in Palatino columnis Hymetti marmoris insignem: unde à Cn. Domitio Censore graviter reprehensus, & à Bruto Venus Palatina dictus fuit: ex Plinio [12], qui sic sententiosè concludit, *tam recens est opulentia.* Domus M. Lepidi crustis Numidici marmoris ditata: præter Q. Catuli, C. Aquilii, M. Scauri, P. Clodii, aliasque magnificas ædes. Quibus adde Pompeji Theatrum, Porticus, & Basilicam; Theatrum Marcelli & Balbi; Amphitheatrum Statilii; Forum Cæsaris; Basilicam Pauli Æmilii, omnia ad stuporem; adeo ut dixerit Plinius [13]; *Lepidi domum, quâ pulchrior Romæ nulla fuerat, intra annos* XXXI. *nec centesimum quidem locum obtinuisse.* Statuarum, de quibus Cassiodorus ait *penè parem populum Urbi dedisse, quàm natura procreavit*, innumerabilem nume-

1 De R. R. 2 L. 4. c. 4. 3 L. 4. & 6. Fast. 4 L. 2. c. 8. 5 L. 1. Fast. 6 L. 36. c. 16. 7 Lib. 18. cap. 3. 8 Sat. 14.

1 Lib. 2. cap. 9. 2 Lib. 1. cap. 13. 3 Lib. 5. 4 Lib. 6. 5 L. 15. Ann. 6 In Ner. 7 Valer. l. 4. c. 4. 8 L. 1. 9 2. 2. 10 Halic. l. 4. 11 Liv. l. 6. 12 L. 17. c. 1. 13 Lib. 36. c. 6.

merum describam *Tom. 2. Differt. de Statuis.* Qui luxus post devictam Asiam Romam translatus, sub Augusti Principatu summum culmen attigit. Hic enim, ut ait Suetonius, *Urbem pro majestate Imperii excoluit, publica opera plurima exstruxit, & cæteros hortatus est, ut Urbem adornarent.* Hinc Agrippa omnia ædificia publica & vias privatis impendiis refecit. Idem Augustus pulchrum exstruxit Forum; & quæ Cæsar destinaverat perfecit, omnia è marmore, ut jure moriens dixerit, *Urbem lateritiam invenisse, at marmoream relinquere:* unde à Livio *Urbis Conditor* appellatur. Eadem amplianda Urbis cura successoribus insedit. Tiberius enim Augustale Palatium in ampliorem formam struxit. In tanto autem Urbis splendore illud adhuc ad eam dehonestandam durabat, viarum scilicet flexura & angustia: excepta enim Recta Via in Campo Martio, & Via Lata, omnes aliæ angustiæ erant. His adde domus non ad lineam rectas, sed fortuitò positas. Accedebant collium abrupta & vallium ima, quæ turpem domorum inæqualitatem pariebant. Unde miror à magno Lipsio id laudi Urbis verti. Nec quicquam fecit Augustus, cùm jussit domus ultra pedes LXX. non extolli.

Sed ecce jam quarta ætas sub Nerone, qui, ut ait Suetonius, *offensus deformitate veterum ædificiorum, & angustiis flexurisque vicorum, incendit Urbem.* Quo facto Timagenes felicitati Urbis inimicus ajebat teste Seneca[1]: *Romæ sibi incendia ob hoc unum dolori esse, quod sciret meliora resurrectura quam arsissent.* Atque ita evenit: nam cùm ex XIV. Regionibus, in quas Romam distribuerat Augustus, tres solo tenus dejectæ, & septem plusquam semiustæ fuissent, statim è suis flammis pulchrior Urbs resurrexit. Ut enim ait Tacitus[2]: *Domus non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione, vel passim erectæ, sed dimensis vicorum ordinibus, & latis viarum spatiis, cohibita ædificiorum altitudine, affabrè factis areis, additisque porticibus &c.* Hinc Roma frequentata domibus, ordinata viis, ornamentis decorata. Non multò post eadem conflagravit: sed mox à Vespasiano instaurata. Amphitheatro insuper, Templo Pacis, aliisque aucta. Arsit iterum sub Tito, à quo iterum reparata & ornata[3]. Idem præstitit Domitianus studio solùm illustrandæ Urbis insignis: Capitolium enim tertiò refecit, Templa erexit, laxavitque vias, quà institorum tabernis, quà artificum officinis occupatas[4]. Non minor fuit Trajani solertia, qui, præter illustre Forum, Urbem etiam egregiis aliis operibus decoravit[5]. Labente post Trajanum Imperio, minui pariter cœpit sensim sine sensu Urbis decor. Sub Commodo incensa iterum, ab eoque restaurata, Commodiana dicta est, cui statua aurea cum tauro & vacca, quasi Urbis conditori, erecta[6]. Severus ædes publicas, quæ vitio temporum labebantur, instauravit, *nusquam propè*, ut ait Spartianus, *suo nomine adscripto, servatis tamen ubique titulis conditorum.*

Majus ædificiorum Romæ excidium fuit, cùm, detonante ubique Gothici furoris procella, Romanum ipsum Imperium corruit. Atque hæc est quinta ætas, & quasi senium ædificandi. Sub Honorio fateor Alaricum Urbem ingressum, paucis ædificiis incensis, statim discessisse. Neque Gensericus, prædæ solùm inhians, in tecta desævit. Odoacer Urbi, in qua erat regnaturus, pepercit. Theodoricus Romam paucis devastatam instauravit, novis etiam additis. Extat ejus ad Sabinianum Urbis Senatorem epistola, quâ constituit ut XXV. M. tegularum annua illatione in ædificiorum reparationem præstarentur, quarum nonnullæ nostro ævo repertæ sunt. Usque huc ergo mitis Gothorum furor. Sed Totilas Urbem magna ex parte post longam obsidionem demolitur. Reparant illam Belisarius & Narses; at paulo pòst iterum à Totila capta, suis tumulata ruinis relinquitur; super qua, ceu Hierosolyma altera, audiendæ sunt Magni Gregorii[1] lamentationes, præter ea, quæ dixi *Differt* 2.

Ultima ætas à Justiniano ad hæc usque tempora perducitur. Post sedatas Gothorum procellas cœpit aliquantulùm sub Pontificum Romanorum Principatu Roma resurgere. Verùm, à Longobardis iterum vexata, non valuit ædificiorum ornatui operam navare; nec pacatis etiam per Carolum Magnum bellorum furoribus. Tam alta enim invecta fuerat à Gothis & Longobardis barbaries, ut Architectonica Ars penè corruerit: quam barbariem ad XIV. penè à partu Virginis sæculum productam, etiamnum in Italia lugemus. Sed tandem studiosorum industria, qui ab antiquis, quæ supersunt, melioris Architecturæ monumentis rectos exstruendi modos imitati sunt, ad tam splendidum nitorem hæc Ars assurrexit, ut nihil nobis reliquum sit, quod Priscis invideamus. Si enim Augusti & Neronis tempora excipias, aliis ætatibus nostra quam longissimè præstat, ut utrasque comparanti perspicuum erit.

SECTIO SECUNDA.

De Domorum Partibus.

EXaminatis Domorum caussis, earundem partes majori qua poterimus cura lustrandæ sunt. Eas verò in duas classes distribuo, ut aliæ sint generales, &, sicut in Schola loquuntur, essentiales, sine quibus domus non essent; aliæ particulares, &, ut ita dicam, integrales. Primæ à Baptista Alberto quinque asseruntur, fundamentum, parietes, aperturæ, (sub quibus comprehenduntur ostia, fenestræ, camini, & scalæ) compartitiones ædium, & tecta. Pro quibus ritè struendis multæ tradi solent regulæ ab Architectis, qui omnino consulantur, præter ea, quæ suprà tradidimus, & tradémus deinceps.

Partes igitur secundi generis investigabimus. Qua in re me non pudet fateri laborasse diu & hæsisse: licèt enim pleræque domorum partes à nonnullis viris doctis explicatæ sint, omnium tamen collectim systema & ideam apud neminem video, nec ipsum quidem Vitruvium, aut ejus Interpretes mutilos in hac re nimis & jejunos; & quod deterius, nullum exstat integrum priscarum ædium vestigium. Conabor tamen has tenebras nonnihil dilucidare, si detur mihi venia ex meo cerebro aliqua promendi, idve non inanis auræ cupiditate, sed ut viam sternerem studiosis meliora commoliendi, quos libentiùs hic audirem quàm ut audiri cupiam. Meæ igitur partes erunt Partes domus non tumultuariè, & Calepini more, sed ordinatè describere, ut inde citò domorum idea confingi animo possit.

Primo verò omnium occurrit Vestibulum, quod inter ædium partes, & quidem principaliores recensetur, licèt extra ædes fuerit. Erat enim locus ante domorum januam, seu clariùs area inter domum, & viam, *per quam*, ut ait Gellius[2], *à via aditus ad ædes est.* Etymon sumpsit, vel quòd januam, quæ post ipsum erat, vestiret, vel quòd Vestæ foret consecratum. Malè autem Ovidius[3], quod in eo ignis Vestæ dicatus accenderetur, qui enim extra ædes ignis accendi potuit? Inventum fuit Vestibulum, ut detinerentur in eo Clientes, qui ad præstanda Patronis officia venissent, antequam à Servis admissionalibus intùs admitterentur,

1 Epist. 91. 2 Lib. 15. Ann. 3 Suet. 4 Mart. l. 7. epigr. 60. 5 Plin. in Pan. 6 Lamprid.

1 Hom. 18. in Ezech. 2 Lib. 16. c. 5. 3 L. 6. Fast.

tur, de quibus *Tom.* 2. *Differt. de Servis*, & *Tom.* 3 *Differt. de Salutationibus.* Hinc fit Vestibulum proprium fuisse Nobilium, quibus solis officia præstabantur, præsertim Magistratuum: unde Vitruvius jubet Vestibula juxta domos magnificas extrui. Confunditur ab aliquibus cum Atrio, quos tamen Gellius ibidem carpit, & nos infrà. Credit Vossius [1], nec abs re, cùm olim modicæ forent domus, idem fuisse cum Atrio Vestibulum, aucto vero luxu distingui cœpta. Nardinus [2] Vestibuli exemplum indigitat in Palatiis Columnensium, & Marganorum: at minùs propriè; quæ enim sibi putantur Vestibula, Impluvii potiùs rationem & specimen præ se ferunt: habent enim clausuram anteriorem cum ostio, quibus Vestibulum caruisse necesse est, cùm ex Gellio, *ante januam esset.* Potiùs ergo mihi adumbratur in area Farnesiani, aut Burghesiani Palatii, ut paulò infrà dicam. Decipitur etiam ibidem Nardinus, cùm designaturus Vestibuli terminos ait: *sporgendo ambe l'estremità* (le Case) *come corni, tenevano in dietro la parte di mezzo, dalla qual retiratezza si lasciava il Vestibolo trà la strada, e la porta.* Fallitur, inquam: perpetua enim hæc cornuum exporrectio in solo Nardini capite ortum habuit, à nemine indicata. Poterat igitur claudi Vestibulum area, aut porticibus, & columnis, ut de illo Neronis dicemus, (unde Scamozzius magna Vestibula cum Porticibus confundit) aut terminalibus quibusdam lapidibus, aut lateralibus ipsis viis, cùm ampliores ædes Insularum more à viis ambirentur. Atque hoc indicat ex Aquilio Gallo Gellius, Vestibulum fieri, inquiens, *cum dextra, sinistraque inter januam, tectaque, quæ sunt viæ, spatium relinquunt.* Illud benè infert Nardinus apertum fuisse Vestibulum, & non habuisse immediatum ad viam prospectum.

Sequitur post Vestibulum Janua, de qua peculiarem instituam Dissertationem, ubi varias ejus partes, limen, superliminare, valvas, sicut etiam claves, seras, pessulum, aliaque scitu jucunda explicabo.

Post januam principalem ædium reperiebatur protinus Atrium, quod ostio conjungendum jubet Vitruvius. Illo Græci carebant, unde ab ostio ad peristylium, quod nos dicimus *il Cortile*, angustus erat aditus, quem Θυρωρεῖον Thyroreion appellabant. Pars erat inter ædes ostiumque ipsum, eique conjuncta, itaut primò januam introeunti occurreret, quem Itali dicunt *l'Andito.* Nomen sumpsit vel ab Atriensibus Etruriæ populis [3], à quibus primum ejus petitum exemplum; vel quòd fumo esset atrum; vel ob ignem in honorem Vestæ inibi perpetuò ardentem; vel ob Culinæ viciniam. Diversum fuit à Vestibulo, ut suprà; imò & ab Impluvio, utrumque hoc enim tecto destituebatur, cùm Atrium foret opertum, & in plurimum testudinatum. Quod pluribus conjecturis nititur demonstrare Nardinus, quia nimirum in Atrio ardebat ignis, cœnabant, feminæ texebant, congregabatur Senatus: ad hæc, quia Verrius Flaccus in Atrio Catilinæ Grammaticam docuit, in Atrio Libertatis erat Bibliotheca, & in Atrio tandem Justinus Imperator nuncios recepit, quæ sub dio facta fuisse repugnat. Sed, pace summi viri, hæc nihil ad rem, æquivocatur enim Nardinus in Atrii vocabulo: nam plura fuere Priscis Atria, præsertim interiora, ut dicam infrà; quare actiones à Nardino allatæ in interioribus Atriis factas fuisse credendum est: quis enim sibi suadeat prope januam receptos nuncios, feminas texere, cœnari &c. eò præsertim, quòd feminarum ædes penitissimas fuisse dicturus sim? Quapropter opertum fuisse Atrium ex Vitruvio [4] unicè colligo, qui de eo scribens, trabium & lacunarium meminit. Habebat pariter Atrium hinc inde columnas testudinatum Tectum sustentantes; quibus Alæ quædam formabantur, quas sæpe Vitruvius memorat. Mensura, & proportio Atriorum triplex ab eodem Vitruvio affertur; prima Diagonalis, cùm nimirum latitudo latitudini esset æqualis: secunda dicebatur Bipartiens tertias, itaut ex quinque longitudinis partibus tres solæ latitudini attribuerentur: tertia Sesquialtera, ut ex tribus portionibus longitudinis duæ latitudini assignarentur. Altitudo erat quanta longitudo, quarta solùm parte dempta.

Non modica est controversia inter Antiquarios & Architectos circa Tablinum, quod Festus Atrio proximum collocat. Dictum existimat Nonius, quòd è tabulis componeretur, & Varronem ipse in testem adducit; sed malè, hic enim de alio Tablini genere loquebatur, loco scilicet ubi hyeme cœnare solebant. Nostrum autem Atrio propinquum aliter ac è lignis fuisse ex Vitruvio colligitur. Ita appellatum ait Festus à tabulis scriptis, seu codicibus in eo reconditis, ut idem foret cum Archivo, quod etiam Tabularium nuncupant. Cui opinioni ego diu hæsi. Verùm re subtilius examinata aliter judicare cogor: Tablini enim situs, quem mox accuratè rimabor, ipsum ab Archivo diversum fuisse evincit. Philander existimat Tablinum ita appellatum à tabulis non quidem scriptis, sed pictis, ut idem foret cum Pinacotheca Græcorum, in qua picturæ aliaque ornamenta recondebantur, Itali dicunt *la Guardarobba.* Huic opinioni calculum non defero, nam Vitruvius de Tablino & Pinacotheca tamquam de rebus diversis scripsit, de hac quidem in *cap. de Ticliniis & Exedris*, de illo autem in *cap. de Atriis.* His adde situm ipsum Tablini illud à Pinacotheca distinguere, ut mox dicam. Quare concludo, non aliunde, quid fuerit Tablinum, apparere posse, quàm ab ipsius situ, quem si in tanta obscuritate invenerimus, ut in votis habeo, rem totam confectam habebimus.

De Tablini autem situ silet Vitruvius, totus circa ejus mensuras occupatus. Tacent etiam cum ipso Scholiastes & Architecti: unde ad eum inveniendum ratiociniis utendum est. Facem præbet, at modicam, in his tenebris Festus, qui *Tablinum*, ait, *proximè Atrio locus fuit.* Sed ecce aliæ non minores umbræ. Ubi enim? In eadem-ne recta linea cum Atrio, itaut ab hoc directè pateret ad Tablinum aditus: vel in lateribus porticuum, seu alarum peristylii inter alias Cellas? Quorum primæ parti adstipulor, quam pluribus demonstrare enitar, cùm id sit nostræ conjecturæ & opinionis basis. Ad quod obtinendum ita ratiocinari lubet. Etenim Vitruvius de Tablino non in capitulo de Cellis, sed unà cum Atrio scripsit. Fortiùs, nam idem post Atrii dimensiones exaratas, continuò, eodemque loquendi nexu, nullo verborum diverticulo, ad Tablinum se contulit, ut ex ipsiusmet verbis mox afferendis apparebit. Fortissimè, nam Vitruvius, postquam determinavit Atrii proportiones, statim easdem penè Tablino attribuit inquiens, *Tablino, si latitudo Atrii erit pedum* xx. *dempta tertia, ejus spatio reliquum tribuatur.* Quod utique non rectè fecisset Vitruvius, si Tablinum è numero fuisset Cellarum; quid enim pertinebat ad Cellas Atrium? aut quandonam Atrii dimensiones Cellis ipsis fuerunt à Vitruvio attributæ? Tandem hic ipse jubet Tablini altitudinem Atrium superare, ut lumen superiùs acciperet. Ex quibus omnibus conjicere est, Tablinum non modò cum Atrio conjunctum fuisse, sed in eadem insuper recta linea cum illo, itaut ab Atrio in Cavædium eunti, per Tablinum recto itinere transeundum foret. Sed quo, inquis, situ? Puto longitudinem

[1] In Etym. [2] Lib. 5. cap. 5. [3] Varr. 4. L. L. [4] Lib. 6. cap. 3.

Tablini latitudini Atrii fuisse adaptatam, & per hanc excurrisse.

Stabilito semel Tablini situ, quid tandem illud fuerit, perspicuè, nisi fallor, colligitur. Non enim potuit è Cellarum, aut Penuum censu fuisse, sive Archivum illud dixeris, sive Pinacothecam. Ad quod tam securè asserendum contra omnium, quod sciam, Architectorum fidem, duplex me cogit ratio. Prima, quia si è Cellis fuisset Tablinum, clausum utique fuisset: Cella enim à celando dicitur: id quod maximè credendum est de ea Cella, ubi res tanti momenti asservabantur, codices nimirum & suppellex. Si autem obseratum fingimus Tablinum, quomodo liber patuisset ab Atrio ad Impluvium, sicut par erat, aditus, cùm Tablinum inter Atrium & Impluvium medium exstitisse dictum sit? Altera ratio est, quia scripturæ & suppellex Armariis recondita nihil ad Atrium pertinebant. Itaque si Tablinum asservandis codicibus aut suppellectili destinatum erat, locatum utique non fuisset in Atrio prope ostium; quis enim ita desipiat, ut rem adeo magni momenti in loco tam aditu facili & obvio repositam velit, cùm in penitiori, inter alias Cellas, ad alas peristylii locari potuisset? Ex quibus satis clarè concludo, si Tablinum, ut ostendimus, inter Atrium & Impluvium situm erat, inter Cellas recensendum non esse, ideoque nec Archivum, nec Pinacothecam jure dici posse.

Quid ergo, inquis, fuit Tablinum? Ut ingenuè dicam suspicor nihil ipsum aliud fuisse, quam id quod Itali Gallica voce dicunt *la Galleria*, locum scilicet oblongum, apertum, ornatum, amœnum, expositum, in quo picturæ, statuæ, aliaque suppellex, non quidem recondita, ut in Pinacotheca, sed aperta, & ab omnibus cernenda exhibentur. Ita enim benè percipitur Tablinum locatum fuisse post Atrium, ut scilicet Imagines, quæ erant Nobilium Stemmata, ab omnibus cerni potuissent. Insuper, cùm locus esset apertus, facilem præbebat ab Atrio ad Impluvium transitum. Momentum addunt huic meæ conjecturæ Servi Atrienses Atriis custodiendis destinati, necnon Janitores & Canes eidem muneri obeundo. Quis enim sciat, utrùm non alia de causa tam vigilem custodiam in suis Atriis adhibuerint Romani, quàm quòd inibi, seu in proximo Tablino, suam suppellectilem expositam haberent? Ignoscat Lector, si plus æquo hac in re immoratus fuerim, cùm rem hanc existimem à nemine hucusque sufficienter pertractatam. Mallem tamen meliora ab aliis audire. Protestor quinimo me nolle hæc pluris, quàm ratio ipsa rei expostulet, venditare: intra conjecturæ enim fines singula collocaverim, sarto tamen tecto aliorum judicio, debitaque sapientioribus, præsertim Antiquis, reverentia.

Difficilioribus hisce de Tablino exantlatis, obvium erit reliqua expedire. Mensura Tablini, & proportio in hunc modum à Vitruvio [1] præfixa est: *Cùm minora fuerint Atria, tribuantur Tablino duæ partes, ex tribus, quibus Atrii amplitudo constat: cùm majora statuenda erunt Atria, è quinque horum portionibus duæ concedantur Tablino. In mediis verò sit dimidio minus, quàm Atrium. Altitudo ostii octava parte latitudinem superet: Lacunarium tandem sublimitas latitudinem tertia parte excedat.*

E Tablino introitus patebat ad Cavædium, insignem aliam Domus partem. In hunc modum per syllabæ diminutionem dictum est, quasi cavum ædium, Itali dicunt *il Cortile:* erat enim pars illa domus cava, circa quam Conclavia. Existimo idem fuisse cum Impluvio & Peristylio, sola penes magnitudinem & ornatum diversitate: Cavædia enim erant minora & minùs culta: Peristylia columnis (à quibus & nomen) & Porticibus circumducta: Impluvium dicebatur, si foret apertum, itaut in ipsum plueret, sicut locus, unde aquæ decidebant, Compluvium appellabatur. In Ædibus Nobilium sæpius tria hæc distincta erant; ex multis enim Cavædiis unum altero erat ornatius, sicut Romæ in Palatio Vaticano videre est. Malè tamen à Scamozzio [1] Cavædium cum Atrio confunditur. Quinque eorum genera enarrat Vitruvius [2], Thuscanicum, Corinthium, Tetrastylum, Impluvium, & Testudinatum: quorum differentias satis obscurè ipse tradit, obscuriùs ejus Scholiastes. Rem sic pro virili declarare conabor. Thuscanicum Cavædium erat rude, circa quod, vice columnarum, lignea pegmata, ut Bononiæ in antiquissima Pepulorum Domo videre est: in hoc genere longitudo latitudinem superabat. Corinthia multis erant ornamentis splendentia, tribus aut quatuor columnarum ordinibus hinc inde insignita, qui ordines dicebantur Alæ, eò quòd è lateribus essent. In his longitudo erat dimidio major latitudine, aut duabus etiam tertiis partibus. Tetrastylum, id est quatuor columnarum, sola forma à priori differebat, figuræ enim erat quadratæ. Duo reliqua nihil habent, quod speciali sit nota dignum, nisi quòd Cavædia operta propria essent domorum non illustrium. Dicendum foret de columnis & porticibus, sed de his *Dissert. de Basilicis.*

Ab Alis Cavædiorum, seu, ut magis propriè dicam, ab ipsis Porticibus, aditus patebat ad ædium Conclavia, sic appellata, quòd clavibus subjicerentur, Itali dicunt *le Camere*, à nonnullis Latinis malè appellantur cubicula; hæc enim vox dormitoria duntaxat sonat conclavia. De his, quantùm licuit ex priscis monumentis conjicere, adnotavi, apud Antiquos minimè usitata fuisse conclavia ita in eadem linea rectè locata, ut ab uno ad aliud liber esset aditus, & nos dicimus *fughe di Camere.* Hoc, inquam, genus Priscis invisum; imò testatur Henricus Wottonus [3] Eques Anglus hanc conclavium structuram extra Italiam omnino insolentem esse, & rationem affert, *nam intolerabilem servitutem imponit omnibus conclavibus, præterquam intimo, siquidem ad id nemo potest accedere nisi per reliqua:* & postea de Italis ludens addit: *animadverti nullam Nationem in toto Orbe, naturæ tam privatæ & secretæ, quàm Italos, & quæ contrà minus absconditas ædes habeat, itaut pugna sit inter eorum habitationes & ingenia.* Sed id obiter. Priscorum ergo conclavium situm, Monachorum Dormitoriis assimilarem, seu magis clarè Carthusianorum in plano degentium Porticibus, è quibus ad singula eorum cubicula aditur; sic enim pariter circa Cavædium Porticus decurrebant, è quibus per diversas januas conclavia singula adibantur.

At hic rei opportunitas poscit, ut antiquarum ædium exemplum, quantùm fas sit, proponamus. Post hanc rem sedulò perpensam mihi videtur in magno Burghesiorum Palatio ideam quandam priscæ domus adumbrari. Area enim illa columellis septa Vestibulum repræsentat, quod fuisse ante ostium dictum est. Post januam spectas aditum oblongum testudinatum, qui Antiquorum Atrio respondet: deest Tablinum; usus enim obtinuit, ut ipsum alibi apud nos collocetur. Ab Atrio ad Peristylium pervenitur, quod nihil ab antiquis Corinthiis Cavædiis differt. Hinc inde varia conclavia & officinæ, ut paulò antè de prisca domo monueram.

Sed nostram Antiquitatem resumamus. Conclavium varia, pro eorum usuum varietate, erant nomina, Cellæ, seu Penus, Triclinia, Dormitoria, Exedræ &c. de quibus ea pauca, quæ post diuti-
nam

1 Lib. 6. c. 4.

1 Archit. p. 1. l. 3. c. 3. 2 L. 6. c. 3. 3 In Elem. Archit. p. 1.

nam lectionem observare potui, summa cura mox tradam. Cella, vel Cellarium à celando dicitur, quòd reposita celet. Dicitur etiam Penus, Penarium, Promptuarium; sicut qui ejus curam gerebat vocatur Cellarius, Promus, & Condus, quòd intùs condat, & de intùs promat. Varia Cellarum genera, Carnariæ, Farinariæ, Lignariæ, Librariæ &c. ex quibus illas in speciali describam, quæ aliquod continent præ aliis scitu dignum.

Cellæ vinariæ obvia apud Auctores mentio. Iconem ejus affert Pignorius[1] ex prisco marmore Augustæ Vindelicorum effosso, ubi fornices, & subitructio antis nixa, super qua plura dolia ligneis nostris similia ordine collocata: ex quibus patet verum esse quod ait Plinius[2], *circa Alpes ligneis vasis condunt, circulisque cingunt*; sed de his in *Dissert. de Cibo & Potn.* Vinariæ Cellæ locabantur quandoque in plano: non raro in contignationibus, imò in editissimis locis, ut vini fumum biberent[3], quo purgari credebatur; unde Martialis ait[4],

Accipit ætatem quisquis ab igne cadus.

Sed hoc raro. Cellæ subterraneæ Vitruvius non meminit, qui solùm jubet, ut habeat à Septentrione lumina fenestrarum. Plinius quidem consulit, *ut vina debiliora demissis in terram doliis serventur.* Sed difficultatem omnem tollit Capitolinus, qui ait, *in horreis dolia defossa, supra terram patuisse.* Tandem Pirrhus Ligorius plures vinarias apothecas se reperisse testatur, non sub terra modò, sed sub cisternis ipsis aquarum: id quod etiam clarissimus Fabrettus & illustrissimus Ciampinus à se observatum, mihi jampridem communicarunt.

Post vinum sequatur aqua, quam quæ asservabat Cella dicebatur Cisterna, quod sit cis, id est, infra terram[5]. Erat concameratio testudinata pilis innixa, & tenaci crustâ illita; apud Italos appellatur *Conserva d'acqua.* Hujusmodi plures Romæ fuerunt, & in Perettinis vineis unam non ignobilem vidi. Adnoto Priscis placuisse etiam Cisternas non sub terra, sed in plano habere, puto, ut aquæ magis ventilatæ purgarentur. Erat aliud Cisternæ genus suscipiendis imbribus accommodatum, unde Horatius[6] ait,

Collectos ne bibant imbres, puteosque perennes.

Ex quibus liquet, nec puteos Romæ defuisse, maximè ante conductas exteras aquas. Puteos primus invenisse creditur Danaus Beli filius ex Ægypto in Græciam advectus.

Cella condendis libris destinata, dicebatur Bibliotheca, quarum multas Romæ fuisse, easque insignes dicam *Tom. 3. Dissert. de Script.* De Archivo & Pinacotheca dictum suprà. Cella, ubi frumentum recondebatur, erat horreum, à spicarum horriditate sic appellatum: quanquam hæc vox rerum etiam omnium reconditoria sonet[7]: unde Horatio[8] Cella vinaria horreum nominata; & Lampridius de horreis Alexandri ait, *ad ea singulos sua bona contulisse, qui privatas custodias non haberent.* Præter publica Granaria, privata etiam in divitum domibus fuisse pro faciliori usu, non abnuo; quæ crediderim in superiori sæpius domus parte locati, ductus quibusdam Vitruvii[9] & Varronis[10] epithetis, quorum ille Granarii *sublimati*, iste verò *pensilis* meminit. Fenilia & Palearia nihil ad nos, cùm ad Villas spectarent, non ad urbanas Domos: imò Vitruvius extra Villam, ob incendii periculum, collocari jubet. Alias Cellas, ut Lignariam, Casеariam &c. missas facio, cùm nihil habeant peculiare scitu dignum.

1 L. de Serv. circa fin. 2 L. 14. c. 21. 3 Lambin. in Horat. l. 4. od. 12. 4 Epigr. 36. lib. 12. 5 Fest. 6 Epist. lib. 1. epist. 15. 7 Apul. l. 3. de Asin. 8 L. 4. od. 12. 9 L. 6. c. 9. 10 L. 1. de R. R.

A Expeditis Cellis reliqua Conclavia lustranda sunt. Occurrit primò Stabulum equorum, quod Equile appellatum est: ubi propriè apud Romanos fuerit locatum, hucusque non reperi; crediderim tamen illos Græcorum situm imitatos. Apud Græcos verò statim post domus introitum (Atriis enim caruisse diximus) erat Equile ad dexteram introeuntium, cujus alterum ostium ad Occasum vergebat, ante quod Hippodromum, ampla scilicet area exercendis equis destinata. Pavimentum erat silice stratum, aut glareâ, & devexum, ut humorem transmitteret, aut sugeret. Ad Meridiem spectabat, ut à recrementis faciliùs siccaretur. B Solebat testudine concamerari, ne ob fenum & paleas igni esset obnoxium[1]. De aliorum animalium stabulis, Ovili, Bovili &c. nihil dico, cùm ad Villas potiùs pertinerent.

Culinam opinati sunt multi exstare solitam prope Atrium, itaut istud ab illius fumo atrum redderetur. At id mihi risum provocat; quis enim hoc dicat, de Atriis præsertim Nobilium? Quare potiùs putarem cum Baptista Alberto[2] ejus situm fuisse non valde procul à Triclinio. Triclinium, quod idem erat cum Cœnaculo, (cœnabant dumtaxat olim Romani, ut alibi) sic appellatur à tribus C cliniis, seu lectis, in quibus cubantes cibum sumebant, licèt quandoque lecti plures essent, unde Biclinia, Tetraclinia &c. ut *Tom. 3. Dissert. de Conviv.* Triclinia etiam Diætæ vocabantur apud Plinium[3] ac Athenæum[4]: & rationem reddit Varro, quòd in iis per diem edatur: item per contractionem dici solebant Zætæ, sicut Diabolus appellatur Zabulus. Videsis Velseri *epist. de Zæt.* Eorum propoitio à Vitruvio[5] præfinitur, *ut longitudo foret latitudinis dupla, altitudo verò dimidium producti ex longitudine latitudineque simul sumptis.* Quam proportionem omnibus penè conclavibus ipse assignat. Quadratam formam non rejicit, D dummodo altitudo sit dimidio major. Ex Tricliniis alia æstiva, quæ ad Septentrionem vergebant, alia verna & autumnalia, quæ ad Orientem, alia hyberna Occidentem versùs. Meridionalem plagam rejecit Vitruvius, utpote humoribus scatentem. Quod de Bibliothecis fortiùs urget ad præcavendas tineas. Prope Triclinia ædiculæ erant, ubi cœnarum reliquiæ, unà cum utensilibus, recondebantur.

Conclavia dormitoria, Cubicula à cubando dicuntur. Angustiora pro hyeme; carebant enim Prisci cortinis, aut velis, quæ nos dicimus *le Trabacche.* Æstate in amplioribus dormiebant; meri- E diabant verò in Exedris longè amplissimis, de quibus mox. Lectos satis angustos fuisse prisca marmora ostendunt, quorum formam, sicut & vela, tradam alibi, cùm ad suppellectilem potiùs domorum pertineant. Prope, vel intra cubicula quandoque Sacellum cum Deorum imaginibus, ut *Dissert. de Templis.* Dormitoria Servorum prope ostium domus, ut ad servitia expeditiores forent. Feminarum è contrà in penitiori secessu, ut ab omni commercio abstinerent; id quod & de aliis feminarum conclavibus notat Albertus[6], qui optat, ut idipsum à nostris feminis observaretur.

F Frequens Exedræ[7], sed in Nobilium præsertim ædibus, usus. Ampla erat Aula peristyliis aliisve ornamentis decora, ita à sedibus appellata, quibus refertissima erat. Exedrarum usus vel ad meridiandum æstivo tempore, vel ad colloquendum, disputandum, aut festa celebranda; unde patet idem fuisse cum nostris Aulis, quas nuncupamus *le Sale*, nomine derivato, aut à saltando, aut à salutationibus, quæ ibidem apud nos Principibus exhiberi solent. Jubet Vitruvius[7], *ut amplis magnitu-*

F 2 *dini-*

1 Scam. p. 1. l. 3. c. 2. 2 Lib. 5. Archit. c. 17. 3 Lib. 2. epist. 17. 4 Lib. 5. 5 Lib. 4. cap. 3. 6 Loc. cit. 7 Lib. 4. cap. 5.

dinibus sint constituendæ: mensuras similes, quas A Triclinis assignat, puto easdem fuisse cum Basilicis & Oecis, licèt quandoque ad majorem lautitiem loca hæc distinguerentur. Basilicæ erant Aulæ Judiciis exercendis destinatæ. Præter publicas, de quibus infrà, privatas etiam in Magnatum ædibus fuisse, incompertum mihi est. Remotæ erant ab aliis Conclavibus, ultra Cavædium, & contra Atrium collocatæ: at prospectum ad Viridaria utplurimum habebant. Ejusdem penè structuræ fuerunt Oeci, aut Corinthii, aut Ægyptii, hoc uno inter se discrepantes, quod primi columnas haberent magis simplices, uniusque ordinis: postremi vero duplices, uno columnarum ordine B alteri superimposito, de quibus vide Vitruvium [1]. Sed Dan. Barbarus hujusmodi Oecos Græcis solùm familiares fuisse, rectè ex Vitruvio colligit: aliod verò genus, quod Vitruvius vocat Cyzicenum, ad Rom. pervenisse. Ab œconomia ita dictos credit Scamozzius, quòd ibi texere solerent mulieres.

Præter publica Balnea, privatorum etiam meminit P. Victor, qui hujusmodi DCCCC. propemodum numerat. Balnea pro domesticis prope Exedras; pro externis verò prope Vestibulum, ubi etiam Hospitia locata fuisse existimo, majoris commoditatis causâ. Valetudinaria diversa fuisse à cubiculis ordinariis indicat Seneca [2], qui illa tamquam quid distinctum capit, cùm, *non video*, inquit, *quare sibi placeat, qui robustior est in Valetudinario*. Armamentaria prope Exedras reponerem. C Ultra Exedras Viridaria exstitisse ex dictis liquet, cùm Exedras prospectum ad Viridaria obtinuisse indicavimus. Virgultis mirè consitis ornata erant, quod munus Servis, Topiariis appellatis, committebatur, qui ex myrto & buxo varia hominum, navium, aliarumque rerum simulachra confingebant, de quibus *Tom. 3. Dissert. de Agricultura*. Lacus & Stagna erant collectiones perpetuæ aquarum in ipsis Viridariis, aquarum, inquam, D immobilium; salientes enim qui continebant, dicebantur Fontes, quos Agrippa primus invexit, cùm antea è solis Lacubus aquæ haurirentur.

Diu hæsimus in primo ædium plano, nec abs re, nam planis Conclavibus etiam post inventas contignationes gaudebant Romani: adeo ut superiorem partem, quæ quandoque duas vel tres contignationes complectebatur, inquilinis & pauperibus locarent ex Plutarcho, qui ait, Syllam superiora ædis suæ libertino habitanda tradidisse: unde Martialis suam paupertatem exaggeraturus E ait [3],

Tribus scalis habito, sed altis.

Unde par est, ut credamus contignationes, seu solaria minùs fuisse ampla & ornata, sicut sunt apud nos *le Camere locande*. Quare ad illas per diversas scalas adscendebatur extrinsecus locatas. Quia verò à nonnullis etiam Nobilibus solaria habitabantur, operæ pretium est, ut hæc etiam cursim perlustremus. Ut verò per scalas, à scandendo ita dictas, adscendamus, erant ipsæ, vel gradibus distinctæ, tum ligneis, tum lateritiis; vel F unica continua devexitate inclinatæ, ut in ruderibus Palatini adhuc visitur. In scalarum apice erant aliæ Porticus inferioribus correspondentes: hinc inde Conclavia, Exedræ, aliaque, ut in primo plano, de quibus nihil ulterius superaddendum. In superiori contignatione Tecta ita erant conformata, ut in ea adscendi posset ad spectandas pompas [4]. In hoc eodem loco puto exstitisse Xysta: licèt enim Xystus esset porticus tecta, ubi Athletæ per hyemem exercebantur, Xysta tamen erant subdiales habitationes. Quam differentiam miror doctissimum Mercurialem in sua *Gymnastica* fugisse. Quòd si sub dio, non alibi certè opportuniùs quàm supra Tectum. Quare putaverim Xysta fuisse areas quasdam amplas, eminentes, & columnis septas, quas Græci dixere *παραδρομίδας*, *Paradromidas*, Itali *Belvedere*, aut *Logge scoverte*. Crediderim insuper easdem fuisse cum eo, quod Plinius vocat Procestrium; quæ vox, si Latina est, mihi à procedendo, seu ambulando derivatur: & alio modo appellatur *Pergola* à pergendo: Xystum etiam cum Heliocamino confunderem, loco scilicet excipiendo soli idoneo? nisi credere velis Lucæ Holstenio, qui hos concameratos sibi effinxit, ut infrà indicabo.

Quoniam autem ad Tectum usque domorum perventum est, opportunum hic esse videtur, ut de Caminis disseramus, quorum scilicet culmina Tectorum sunt, ornamenta-ne dicam, an impedimenta? Id quod eò lubentiùs aggredior, quòd, expeditis principalibus ædium partibus, minores etiam examinandæ sint. Exstitisse semper Romæ Caminos dubio omni caret: non infrequens enim eorum mentio [1]. Quid verò vox hæc, quæ Græca quidem est, sonet, non levis est inter Eruditos disceptatio; vetera enim Lexica & Scholiastes furnos & hypocausta reddunt. Sed vox ex re ipsa innotescet.

At enimverò quoad antiqui Camini formam non unam reperio Scriptorum sententiam. Primo enim nonnulli [2] censent fuisse Vas quoddam ingens, aut metallicum, aut è coctili terra, sed mobile, quòd Græci *ἐσχάρα*, *Eschara*, Itali dicunt *Braciera*. Nec aliam Camini formam agnoscit Brodæus. Existimant alii [3] præter Escharas exstitisse etiam fixos Caminos, à nostris tamen tum situ, quòd non ad parietem excavati, sed in meditullio conclavis exstarent; tum formâ, quod carerent gula, seu tubo, fumique emissario. Probat hanc opinionem Manutius locis quibusdam Catonis [4] & Columellæ [5], quorum ille *focum*, inquit, *circumversum habeas*; ille verò rusticum monet, ut circa focum epuletur; ex quibus postea concludit Caminum in medio exstitisse, quomodo enim, inquiens, circumverti focus posset, si fuisset more nostro in excavato pariete? Indigna sanè tanto viro illatio. Esto enim non fuerit in excavato pariete, sed in medio Caminus, fixum tamen fuisse nullo modo infertur; potuisset enim esse Eschara mobilis in medio conclavis locata, adeoque *circumversa*. Gulæ, emissariique defectum nullo modo evincit Manutius. Tertia est opinio Danielis Barbari [6], qui gulis fumique emissariis antiquos Caminos donat. Quam sententiam Octavius Ferrarius [7] intensis lacertis propugnat.

Præter tria hucusque enarrata Caminorum genera, alia etiam in usu fuerunt non adeo quidem frequentia, at silentio non omnino prætereunda. Inter hæc fuerunt Heliocamini, Tubi, & Vaporaria. Primi erant loca Soli exposita, à quo innoxiè quis calefieret, quæ loca eadem cum Xystis fecerous. Tubos clarè explicat Seneca [8] sic inquiens: *Et impressos parietibus tubos, per quos circumfereretur calor, qui ima simul & summa foveret æqualiter*. Horum exemplum è balneis captum est, necessitate impellente, ad arcendum fumum: calor enim ab igne, sub conclavi accenso, per tubulos adscendens, in cubiculum diffundebatur, parato per foraminula egressu, quæ aperiri, claudique juxta opportunitatem possent. Hujusmodi tuborum ideam exhibet ædicula quædam ad Templum Sanctæ Cæciliæ. Eorumdem meminit Proculus J. C. in

1 L. 6. c. 5. 2 In Quæst. Natural. 3 Epigram. 118. lib. 8. 4 Plin. in Paneg. & Eustath. in 10. Odyss.

1 Julian. in Misopogone, Paul. Ægin. lib. 5. 2 Lips. Cent. 3. epist. 75. aliique mult. 3 Paul. Manut. in Not. ad Cic. lib. 7. epist. 10. 4 De R. R. c. 58. 5 L. 6. c. 30. 6 In Vitr. 7 Elect. lib. 1. cap. 9. 8 Epist. 90.

in Legis cujusdam Commentario, quæ vetat tubulos habere admotos ad communem parietem. Vaporarium tandem sic Blondus explicat: sub conclavis pavimento circa parietum radices ingens gyrabat tubus, per quem fervida decurrens aqua calidum vaporem elevabat, qui in minores tubulos, majori tubo perpendiculariter adhærentes, ingressus conclave ipsum calefaciebat, foraminibus scilicet introrsum apertis, ut suprà. Sybaritarum luxus aliud genus invexit: cœnantes enim ipsi alveis calenti lympha plenis se, cubantium situ, immergebant, ut à calore tam intrinsecus quàm extrinsecus foverentur. Verùm hæc extra nostrum sunt argumentum.

Ut ergo propiùs ad Caminos accedamus, fateor in tanta Scriptorum discrepantia me diu Barbaro & Ferrario herbam dedisse. Sed postea, ut in aliorum abirem sententiam, qui fumi emissaria priscis Caminis abjudicant, hæc argumenta coegerunt. Tum scilicet, quòd ita omnes ante Barbarum asseruerint traditione, nisi fallor, immemoriali, quod ajunt, adducti. Tum quia omnes Scholiastes, Etymologica, & Lexica Caminum pro furno & hypocausto accipiunt. Tum quòd Veterum nemo Fumariorum meminit: oppositum quinimò indicarunt Poëtæ, Horatius præsertim, & Juvenalis, cùm domos vocant *fumosas*, *& lacrymoso non sine fumo*, ob fumi scilicet Emissariorum defectum. Cui conjecturæ majus accedit ex Polluce & Vitruvio momentum; quorum primo, cùm peculiari capitulo ædium partes explicasset, Emissaria nec in mentem quidem venerunt. Vitruvius verò de iisdem in tota sua Architectura omnino silet: quinimò coronatum opus cælaturis illustre à Tricliniis excludit, ne fumo denigrarentur [1]. Nec reponat Mazzonus [2] multa alia Vitruvio prætermissa, ut columnas Athenienses quadratas, Heliocaminos &c. etenim non, sicut isthæc, parvi momenti fuisset Emissariorum Camini structura; non modica enim industria & arte opus habent, ut collocentur ad eum cæli cardinem & regionem, unde venti, fumi progressum impedientes, minimè perflent: quare hanc artem minimè omisisset Vitruvius, qui in multis Philosophum & Astronomum agit, & tales optat Architectos omnes fore. Accedit his, quòd in ædium priscarum rudeiibus nullum appareat Emissariorum vestigium. Nec dicat Barbarus hoc ideo esse, quòd Camini in editioribus solariis locarentur, quæ cùm ruinæ magis pateant, hinc nullæ supersint Caminorum reliquiæ. Quod qua fronte asseruerit Barbarus vix capio, cùm ostensum abundè sit superiorem domus partem inquilinis locari solitam; quis verò credat alieno potiùs quàm proprio commodo Romanos studuisse? Ad hæc, in prisco opere musivo Fortunæ Prænestinæ, ubi Urbs Roma cum suis ædificiis affabrè repræsentatur, Emissariorum nec unum quidem videre est. Musivum hoc formis expressum, & mox Typis tradendum mihi ostendit illustrissimus Joannes Ciampinus, antiquæ eruditionis, sacræ præsertim, splendor. Quid plura? Hanc tandem conjecturam confirmat impensissimum illud Romanorum studium ad fumum arcendum. Ligna enim amurcâ illita ad Solem siccabant, quæ ligna *acapna* vocabantur [3]. Cùm verò industria hæc non adhuc evitando fumo par esset, Tubos, & Vaporaria, aut Heliocaminos invexerunt: quod certè dispendium inutile prorsus fuisset, si Camini gulas habuissent emittendo fumo idoneas. Quæ argumenta mihi penè sunt evidentissima inter fumi has, in quibus versamur, obscuritates.

Sed inquis, cujus ergo fuere generis Romanorum Camini? Putaverim in iis conclavibus, quæ cœnis non erant destinata, Escharis usos, ut in Exedris aliisque Aulis. Triclinia verò fixos Caminos habuisse. Quod licèt à Manutio sit assertum, ab ipso tamen nullâ conjecturâ stabilitum, duplici ego argumento ostenderem, tum ex Suetonio, qui de Vitellio ait: *nec ante in Prætorium rediit, quàm flagrante Triclinio ex conceptu Camini.* Nisi enim immobilis hic fuisset, eo inconsulto, non necessariò Triclinium concepisset ignem. Item ex Plauto [1], qui inquit senem avarum sub Foco ollam auro plenam recondidisse: quod certè stultè egisset, si amovibilis erat Focus. Fixi hi Tricliniorum Camini vel in medio, ut vult Manutius, vel etiam ad parietem excavati esse potuerunt. Illud enim *de foco circumverso* Manutii nullam habet vim; nam Auctores de Re Rustica, ab ipso citati, de Focis Villarum loquuntur, qui sanè in medio locati opportuniùs fuerant, ut singulis rusticis ab agro regressis sat esse possent. Existimarem insuper Tectum aliquod fixis hisce Caminis additum fornicarii operis tholum referentis, ad recipiendum, quamvis non emittendum, fumum. Id quod duplici etiam mihi ratione suadetur, tum ex allato Suetonii loco; nisi enim Tectum aliquod Foco adhæsisset, quod Lacunari foret adnexum, percipi vix posset quomodo ex conceptu Camini flagrasset statim Triclinium: tum etiam ex veteri Scholiaste Epigrammatum Græcorum, qui de Focis sic ait: *Super quos cameram atramento illiniebant, ut atrum id pictura inductum pro fumo videretur.* Nec dicas Cameræ hujus seu Tholi Vitruvium non meminisse; nam simplex Tectum specialem non exposcebat regulam præter eas, quas de fornicibus in generali tradiderat: non enim hæc concameratio Emissaria fumi habebat, pro quibus peculiare Architecturæ genus necessarium utique fuisset, ut dictum est.

Reliquum nunc est, ut ingeniosa satis Ferrarii argumenta, quæ fumi Emissariis favent, afferamus, diluamusque. Omnia verò ad tria genera reducuntur. Primum est, quod Virgilius [2] dicat,

Et jam summa procul Villarum culmina fumant.

Et apud Homerum Ulysses cupit videre fumum è patria terra egredientem: & apud Athenæum Diphilus Poëta Parasitum introducit optantem non vasa aurea aut lacunaria cedrina adspicere, sed culinæ fumum. At pace summi viri argumenta hæc nihil aliud evincunt, quàm ignis proprietatem fumum esse, quod quis inficias eat? Poterat tamen fumus aliunde quàm per Emissaria egredi, per fenestras scilicet, aut scandularum rimas, ut in quibusdam locis etiamnum videre est.

Secundum argumentorum genus magis ad rem multa complectitur loca Scriptorum, ubi Emissarii expressè fit mentio. Sic Appianus [3] ait nonnullos è proscriptis, cùm Triumviratûs sævities ubique grassaretur, in Fumariis & summis tegulis se abscondisse. Et Herodotus [4] ait Lebææ Regem ab operariis mercedem petentibus sollicitatum, postquam Solem per Fumarium ingredientem respexit, dixisse se Solem illum pro mercede illis daturum. Adsunt etiam apud Athenæum [5] carmina Alexis, qui Caminum & Fumarium expressè nominat. Et Aristophanes in *Vespis* Phylocleonem senem introducit, qui à filio domi inclusus conabatur per Caminum effugere: quam vocem vetus Interpres reddit, *fumi conceptaculum instar tubi & canalis*, quæ interpretatio fuit etiam Flori Christiani. Adderem ego Martialem [6], qui ità inquit,

Improba Massilia quidquid fumaria cogunt &c.

Verùm isthæc Auctorum loca, quantumvis à

1 L. 7. c. 9. 2 In Dantem l. 2. c. 41. 3 Plin. l. 15. c. 8. & Mart. l. 13. epigr. 15.

1 In Aulular. 2 Eclog. 1. 3 De Bello Civ. l. 4. 4 L. 8. 5 L. 9. 6 L. 10. epigr. 36.

Ferrario ineluctabilia appellentur, nihil aliud probant nisi alteram naturalem proprietatem, fumi scilicet subtilitatem, quâ sibi undequaque egressum paret, quam quis negaverit? Egrediebatur enim fumus per fenestras & scandularum rimas, ut dictum est; quibus quid quæso vetasset, ne à fumi exitu Fumaria ritè appellarentur? Tuborum verò & canalium nusquam laudati Auctores meminerunt, uno excepto Græco Scholiaste, qui forsan quòd in Græcia Camini fumarios tubos haberent, patrio more ita reddidit. Quod etiam notari velim de omnibus, quos Ferrarius adducit, Auctoribus, qui utique è Græcia sunt petiti.

Postrema argumentorum Ferrarii classis conjecturis innititur, quòd incredibile sit Priscos fumo excæcari passos esse; acapna enim ligna caro vendebantur: dicere autem apertis fenestris in media hyeme mansisse, stultissimum. Sed dubitatio hæc futilis est, nam ex Martiali constat acapna etiam apud rusticos usui fuisse: quid enim pretiosi habet amurca, quo tam caro vendenda esset? Ulterius divites acapnis uti poterant, pauperes verò, qui utplurimum non sunt adeo molles, cur apertis fenestris vivere reformidassent, assuefactione præsertim sensus incommodum minuente? Nonne & usus obtinuit, ut Nobiles etiam nudo capite inter brumæ algores incederent absque tibialibus & fasciis cruralibus, imò & antiquius sine interula, ut alibi dicam?

Id quod à Ferrario & aliis prætermissum fuit, majus mihi facessit negotium: qui scilicet sagaces minimeque incuriosi Romani Fumariorum adinventionem, cæteroqui obviam, non perviderint? Fumo-ne excæcati Fumaria agnoscere non valuerunt? Non me pudet fateri pluries hac super re meditantem, & consulentem non paucos, nihil assequi valuisse, non dicam verum, sed ne vero quidem proximum. Venerat mihi in mentem, non potuisse commodè fumarios tubos ab imo ad summum Tectum produci, eò quòd superioris contignationis conclavia inferioribus adamussim non responderent, ut nostra, eodem scilicet communi pariete, per quem Emissaria excurrere ad Tectum possent, absque superiorum conclavium damno. Adducebat verò ad id cogitandum, quòd, sicut dictum est, superiores contignationes inquilinis & pauperibus locari solerent: quare non, sicut in inferiori domus parte, Exedris, Basilicis, Oecis, magnisque Cubiculis, & Tricliniis opus erat: ex qua conclavium inæqualitate proportio inter superiorem imamque ædium partem tollebatur. Sed in hac re mallem alios audire, quàm sine duce errare, aut insanire.

Fumus, quem paulò antè dixi è fenestris olim egredi solitum, hic me admonet, ut pauca quædam de Fenestrarum operimentis delibem. Vitreamina, quibus nos utimur, non sunt admodum antiqua, sicut nec vitrum ipsum, aut crystallus, ut *Differt. de Cibo & Potu* ostendam. Temporibus Senecæ, vel paulò antè inventa fuerunt specularia vitreaminibus non dissimillima, quæ describens Plinius [1] ait, *lapis specularis finditur in tenues crustas:* unde puto eundem illum fuisse cum talcho. Hujus usum tempore Senecæ increbuisse ipsemet [2] testatur inquiens: *quædam nostrâ demum memoriâ prodiisse scimus, ut specularium usum, & impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor.* Unde par est credere post usum specularium tubos invectos fuisse, aliter calor è fenestris egressus nullius certè fuisset utilitatis. Tractu temporis satis familiaria esse cœperunt specularia, de quibus Martialis, aliique Poëtæ passim scripsere. Iis lecticæ etiam claudebantur, necnon & Balnea [3]. Non est tamen opinandum ante specularium usum apertas omnino fuisse Antiquorum fenestras: ob-

1 L. 36. c. 22. 2 Epist. 90. 3 Sen. epist. 87.

A ducebantur enim aut carbaso, aut Ægyptia papyro, aut etiam velis, quorum apud J. C. frequens est mentio.

Cogitaveram sanè velis hisce & specularibus fenestras omnino concludere, & è nostris Domibus egredi. Quoniam verò animadverto à Luca Holstenio asseri cæcos omnino Romanos fenestris prorsus lumineque caruisse, earumque vices Heliocaminis suppletas, locis concameratis, Solique expositis: quoniam, inquam, hæc animadverto, onus mihi certè incumberet Fenestrarum existentiam demonstrare. Sed quia satis mihi ipsæ patentes apertæque

B videntur, sufficiat Josephum Castaldum [1], Jacobum Rævardum [2], Joannem Baptistam Pacichellium [3], Joannem Baptistam Donium [4], & ex antiquis Plinium [5], & Vitruvium [6], de iis differentes adire. Illustrissimus etiam Ciampinus musivum Opus Templi Fortunæ Prænestinæ mihi humanissimè demonstravit, ubi creberrimus visitur Fenestrarum numerus: Templum autem illud Syllæ temporibus exstructum testatur Plinius. Ex quorum sedula lectione inspectioneque illud colligi posse videtur, Fenestras nempe primùm luciferas tantùm fuisse, seu ad solum lumen in conclavia admittendum, adeoque in eminentiori parietum si-

C tu: postmodum vero etiam prospectivas, inque commodiori ad prospectum loco, sicut ex Erasmo Encepaur [7] laudatus Pacichellius subscribit. Fenestrarum figura multiplex fuit, quadrata, rotunda, & oblonga, quarum postrema hæc frequentior, ut apud Baptistam Albertum [8] videre est: licèt Daniel Barbarus in laudatum Vitruvii locum *quadratam figuram Antiquis probatam* dicat. Ornamenta Fenestrarum, sicut etiam totius Domus, Priscis usitata, cùm non sint hujus argumenti, mihi omittuntur, quarum tamen in descriptione Augustanæ Domus sermo redibit.

D
SECTIO ULTIMA.

De Domibus in Particulari.

A Summis Fenestris ad ima descendimus, seu ab universalibus Domorum structuris & Partibus ad particularem earumdem designationem. Difficile sanè argumentum, quippe quòd spissiores hic nos premant umbræ, nullumque supersit priscarum Ædium vestigium. Romanorum siquidem in ædificando majestas, quæ admirationem ipsam superavit, non valuit tamen ita edacissimi temporis

E ingluviei, ni dicam tyrannidi, obsistere, quin summa adhuc ædificia sustinet tumulata ruinis jaceant, jacuerintque jamdiu. Ut stupori omnino sit ex tot saxis molibus, quæ marmoreis innixæ pilis æternitatem videbantur æmulari, ne unam quidem superesse, non dicam integram, sed solùm non omnino obrutam, priscæ magnitudinis testem. Quare illud reliquum erit, ut ex veteribus Scriptoribus lucem nonnullam fœneremur, aliquarum, quantum fas erit, Domorum situs investigantes, ex Rufo præsertim, & Victore, Notitia etiam Imperii, licèt hæc mendis non careat.

Duo autem ipso in præliminari perpendenda

F sunt; & primò omnium quotus fuerit Romanarum Ædium numerus. At stellas cæli quis recenseat? Innumerabiles enim fuisse, illud, plurimis prætermissis conjecturis, argumento esse potest, quod vel ipsa Heliogabali fatuitas suggerit. De eo siquidem refert Lampridius, *servis imperasse, ut omnes araneas colligerent in Urbe, atque eos collegisse ad decem millia pondo:* & postea addit subjecisse Heliogabalum, *vel hinc intelligendum, quam magna Roma esset:* ut ita non jam dumtaxat ex un-

1 Decad. 7. Obser. in Crit. c. 6. 2 L. 2. c. 59. 3 De Distant. c. 6. memb. 4. 4 De Salub. restit. Agr. Rom. 5 L. 3. epist. 6. 6 L. 4. c. 2. 7 Exercit. Justinian. 4. §. 3. 8 L. 1. c. 12.

ungue leo, sed ex ipsa aranearum exilitate immensum Ædium pondus agnosceretur. Quæ Heliogabali curiositas sicut domorum numerum mirè exaggerat, ita miror à gravissimo Lipsio [1] ad ostendendam habitantium copiam asserri: cùm non tam Romanorum multitudinem quàm inscitiam segnitiemque declaret, quippe qui tam sordida aranearum supellectili suas domos exornari passi sint; habitantium quinimo paucitatem liquidò ostendit, quatenus nullos in Urbe exstitisse servos suadet, qui tot araneas executerent; feriantes insuper ac solitarias indicat Romanas ædes; aranearum enim aulæa, inculta præsertim loca decorare solent. At relictis jocis, sat erit ex collecto per Heliogabalum tot aranearum cumulo, Domorum multitudinem nos collegisse, sive vacuæ eæ fuerint, sive habitantibus confertissimæ, quod nihil ad præsens attinet, cùm de Civium numero *Differt.* antecedenti satis superque dictum sit. Aliquarum Domorum censum mox instituam.

Alterum, quod examen exposcit, est Insulæ vocis enucleatio. Cùm enim passim hîc Domorum & Insularum occurrat mentio, jam quodnam fuerit inter utramque discrimen explanandum est. Mirari enim subit apud Rufum & Victorem legi in prima Regione exstitisse Domos tantùm CXXI. Insulas verò IV. M. CCL. Hinc suspicati sunt nunnulli aliud Insulas non fuisse quàm modicas ædes, Domos è contrà conspicuas, ut Italis Magnatum Ædes Palatia dici solent. Momentum addit huic conjecturæ Suetonius, qui de Neronis incendio ait: *Præter immensum numerum Insularum, domus priscorum Ducum arserunt:* ubi Ducum, seu Magnatum Ædes, Domos appellari vides. In aliam, sanè ingeniosiorem, abivit sententiam Nardinus [2], existimans post Neronis incendium, ejusdem jussu, ex pluribus, iisque angustis, pauperum ædibus, unam prospectu quidem amplam coaluisse, ubi in diversis contignationibus & conclavium compartitionibus diversæ degerent familiæ: Insulæ verò illis nomen ideo attributum, quòd, sicut una Insula plures habet domos, ita hæc à pluribus familiis habitaretur, & velut plures minores domos caperet: ut hodie Neapoli videre est in ea Regione, quæ dicitur *il Lavinaro*, prope Emporium. Induxit ad id Neronem illustrandæ Urbis zelus, ut sublatis ædiculis pauperum, iisque in amplas domos commutatis, summa, quæ posset, structuræ uniformitas servaretur. Lipsius [3] tandem Insulas ait fuisse domos non communi pariete, sed propriis muris septas, nullique alteri adnexas, quod hodieque dicimus *in Isola*. Id verò ad præcavenda incendia constitutum, ne ex una in alteram domum serperet ignis, ut antea acciderat, cùm infrequentes forent Insulæ, ut ex Libris linteis Lipsius ipse infert. Opinio hæc universaliori plausu excepta est, sed judicium Doctis relinquo.

His explicatis, singulas Regiones cum Rufo, Victore, & Notitia lustrabimus, ut Domorum Insularumque numerum, & nonnullarum, quarum exstat memoria, etiam situm carpere liceat. Prima ergo Regio ex Rufo & Victore Ædes habuit CXXI. Insulas IV. M. CC. L. ex Notitia verò III. M. CC. L. Notabile sanè discrimen aut erroris aut mendi index. Ædium nomina à laudatis Auctoribus omissa sunt; at neque ex aliis priscis Scriptoribus insignem ullam hujus Regionis Ædem excipere licuit, fortè quòd nulla foret singulari notâ digna, cùm ipsa jam ferè tota extra Portam Capenam flueret. Nævii dumtaxat occurrit domus, & sylva ob suas infamias celebris, eò enim scelesti homines convenire solebant, ad nequitias commoliendas, ex Festo, qui ait: *hinc opprobrii eam objici ab Antiquis solere.* Theatra, Templa, aliaque, tum hujus Regionis propria, tum etiam aliarum, missa facio, suis peculiaribus locis describenda, ne sacra profanis admisceam.

Secunda Regio ex Rufo Ædibus insignità fuit C. XXIII. ex Notitia C. XXIV. Insulis ex Victore III. M. ex Notitia III. M. DC. Fuit hîc Cæsaris Domus in Subura [1]. Ædes Laterani, ubi nunc Sancti Joannis ejus nominis Templum [2]. Ibidem habitavit Verus Imperator [3]. Domus Vectiliana in Cælio, sicut & Junii Senatoris & Mamurræ.

Tertia Regio decorabatur ex Rufo & Victore Domibus C. LX. ex Notitia LX. Insulis ex Rufo II. M. DCCC. VII. ex Victore II. M. CC. LVII. ex Notitia II. M. DCCLVII. Fuit hic eximia illa Neronis Domus, seu potiùs domorum portentum, quam infrà describemus. Ædes Titi prope Templum Sancti Petri ad Vincula [4]. Stellæ verò Poëtæ non procul à Sancti Clementis Ecclesia. Merulana Domus, ubi nunc Ædes Sancti Matthæi in Merulana: Plinii Junioris in Esquiliis inter Sancti Clementis & SS. Petri & Marcellini Ecclesias. Ibidem Pedonis & Pauli Ædes.

In quarta Regione ex Rufo & Victore fuerunt Domus C. LXXXVIII. ex Notitia LXXXVIII. Insulæ ex Rufo II. M. DCC. LVIII. ex Victore & Notitia II. M. DCC. LVII. Fuit hîc Regia, ubi Rex Sacrificulus & Pontifices sua peragebant; & sita erat prope Templum Sancti Laurentii in Miranda [5]. Ibidem penè ejusdem Sacrificuli Regis Ædes, necnon Pontificis Maximi & Vestalium [6]. Scipio Nasica habitavit ab his non procul. Prope Palatinum versùs Titi Arcum habitavit Ancus Martius Rex [7]. Pompejus in Carinis inter Esquilias & Piorum Hortos [8]. Ejus postea domum possedit M. Antonius, & postremò Gordianus. Atque hæc est Domus illa Rostrata apud Julium Capitolinum, Rostris scilicet ornata earum navium, quas Piratis à se devictis Pompejus abstulerat. Fuit etiam hîc Balbini Imperatoris Domus [9], sicut & ædicula M. Manlii.

Quinta Regio ex Rufo habuit Domos C. LXX. ex Victore & Notitia C. LXXX. ex utrisque Insulas III. M. DCCC. L. Inter has Licinii Suræ ædes, ubi nunc Sanctæ Bibianæ Ecclesia. Prope S. Eusebii Monasterium habitarunt Ælii. Turris & Horti Mæcenatis ab Ecclesia Sancti Martini ad Montes ad alteram Sancti Antonii. Ab ea Turri creditur nonnullis Nero inspexisse Urbis incendium: sed aliis verosimilius ab altera in Hortis Columnensibus. Prope Hortos Mæcenatis habitavit Virgilius: Propertius in Esquiliis, item & Persius, ac Plinius Junior. Aquilius J. C. in Viminali, ubi pariter Catulus & L. Crassus. Domus Servii Tullii Regis fuit ubi nunc Domus Sfortiorum supra Ecclesiam S. Laurentii in Fonte.

In sexta Regione fulserunt Domus ex Rufo CXLV. ex Victore C. XL. ex Notitia C. XLVI. Insulæ ex Rufo & Victore III. M. D. V. ex Notitia III. M. CCCC. III. Insignis fuit Domus Corneliorum, cujus exstant adhuc apud Sanctorum Apostolorum Ædem rudera. Domus & Horti Sallustii ubi Ecclesia nunc Beatæ Mariæ de Victoria. Domus & Horti Luculli in Clivo Sanctissimæ Trinitatis de Montibus, hodie dicuntur *gli Orti di Napoli.* Ædes Pomponii Arsici * in Quirinali.

Septima Regio ditata fuit Domibus ex Rufo & Victore C. XX. ex Notitia C. XXX. Insulis ex Rufo & Victore III. M. CCC. LXXXV. ex Notitia III. M. DCCC. V. In hac Regione habitavit Martialis loco, qui dicebatur *ad Pyrum* inter Rosellam & Constantinopolis Viam. Ibidem Nosius Microspicus.

Octava Regio frequentata fuit Domibus ex Victo-

1 De magn. l. 3. c. 3. 2 L. 3. c. 4. 3 In 15. Tac. Ann. lib.

1 Suet. 2 Capitolin. 3 Tac. 4. Ann. 4 Suet. 5 Ascon. 2. Verr. 6 Dio l. 54. 7 Tac. 12. Ann. 8 Suet. de Illustr. Gramm. num. 15. 9 Capitol. apud Nardin. hic. * Leg. *Attici.*

Victore c. L. Rufus verò hic deest: ex Notitia c. xxx. Insulis ex Rufo DCCC. LXXX. (deficiunt tamen in ejus codicibus aliquæ numerorum notæ) ex Victore & Notitia III. M. DCCC. LXXX. Huc pertinuit Tarquinii Prisci Habitatio sub Palatino versùs Forum Boarium: & Publicolæ prope Sancti Theodori Ædem, cui è publico ædificata fuerat, sed portis extrinsecus ad viam apertis, honoris ergo, cùm antea privatæ Domus Romæ intrinsecus aperirentur, ut hodieque, qua de re *Dissert. de Januis*. Regia Numæ prope Ædem Sancti Georgii in Velabro. Domus Milonis in Clivo Capitolino: Manlii vero in Capitolina Arce prope Tarpejam Rupem. Habitavit etiam hic Titus Tatius Sabinorum Rex: sicut Theja meretrix inter Tarpejas Sylvas. Ædes Ovidii in Capitolio, seu potius in ejus radicibus, cùm ipsemet fateatur non valuisse è sua domo Capitolium respicere. Domus Marii in Capitolii latere prope Forum Romanum. Romuli Casam stramineam negat Nardinus in eodem Capitolio exstitisse, & solum credit in Palatino illum habitasse: sed præter alios, apud Vitruvium reperitur Romuli Casa in Arce Capitolina stramentis tecta.

Nona Regio possedit ex Victore & Notitia Domos c. XL. Insulas ex Victore III. M. DCC. LXXXVIII. ex Notitia II. M. DCC. LXXIV. Rufus hic omnino nos deserit, sicut & in sequentibus Regionibus. Enituit hic Octaviæ Porticus extra Portam Carmentalem, prope Ecclesiam Sanctæ Mariæ, in Porticu hodie appellatam, sicut etiam & Metelli non minùs illustris. Ædes S. Ambrosii erat ubi nunc Monialium Ecclesia eidem dicata. Prope sinum Theatrum, quod in Æde Ursinorum ad Floræ Campum exstitisse alibi dicam, Porticum etiam & Domum habuisse Pompejum credidere Antiquarii omnes, refragante tamen cum Donato etiam Nardino, qui præter Pompejanam in Carinis Domum, nullam ejus aliam admittunt. Ædes privata Alexandri Imperatoris prope ejusdem Thermas non longè à *Navonæ* Foro collocatur.

Decimam Regionem decorarunt Domus ex Victore & Notitia LXXXVIII. Insulæ ex Victore II. M. DC. LXIV. ex Notitia II. M. DC. XLIII. Ad quam Regionem pertinuere omnes illæ Ædes, quibus Palatinus Mons illustris fuit. Exstitit hic antiquissima Romuli Casa. Hic pariter Augustana Domus, de qua mox profusè sermo redibit. Habitavit ibidem Q. Catulus, & L. Crassus, quorum suprà meminimus. Item Gracchi, Fulvius Flaccus, Cn. Octavius, & Scaurus. Ciceronis Domus ad radices Palatini vulgò collocatur. Donatus tamen ad montis apicem illam effert, quòd Tullius ipse dixerit *in conspectu præterea totius Urbis Domus est mea*. Hæc a Clodio combusta locum cessit Libertatis Templo. Emerat illam Tullius à P. Crasso non sine Sallustii calumniis. Antea verò fuerat Drusi, de quo rem minimè prætereundam commemorat Paterculus inquiens: *Cùm ædificaret Drusus Domum in eo loco, ubi est, quæ quondam Ciceronis, mox Censorini fuit, nunc Basilii Sisennæ est, promitteretque ei architectus ita eam se ædificaturum, ut libera à conspectu ab omnibus hominibus esset, nec quisquam in eam dispicere posset; tu verò, inquit, si quid in te artis est, ita compone domum meam, ut quicquid agam, ab omnibus perspici possit.* Prope Tullii Ædem habitavit Clodius Tullii inimicus: unde hic œstro quodam ait: *tollam altius Tectum, non ut eo te despiciam, sed tu ne adspicias Urbem eam, quam delere voluisti.* Eundem montem coluit M. Antonius, Agrippa, Tiberius Nero, & quidam Dionysius; licet Pancirolus existimet hunc fuisse Dionem Cassium Historicum, quòd in Notitia non Dionysii, sed Dionis nomen adnotatum sit. Credit Panvinius hic etiam habitasse Ancum Martium & Tullum Hostilium, sicut & Servium Tullium; sed abs re, cùm primi ad Viam Sacram, postremus ad imas montis radices ædes habuerint.

Undecimæ Regionis Domus ex Victore & Notitia fuere LXXXIX. Insulæ ex Victore M. DC. ex Notitia II. M. DC. Paucissimas comperio hujusce Regionis Ædes: præter enim Patilii Domicilium, & Q. Ciceronis in Argileto, vix quicquam aliud adinvenire licuit. Domus meretricum exstabat inter Sanctæ Mariæ Ægyptiacæ & Sanctæ Mariæ in Cosmedin Ecclesias: quarum priori oppositam, quæ inspicitur, ædem, eamque cælaturis ornatam, scribit Fulvius suo tempore Pilati Domum appellatam, creditamque fuisse.

Ad duodecimam Regionem pertinuere Domus ex Victore c. IV. ex Notitia c. XIV. Insulæ ex Victore II. M. CCCC. LXXXVI. ex Notitia II. M. CCCC. LXXXVII. Erat hic Palatium Caracallæ suis Thermis conjunctum; unde proxima Sancti Cæsarei Ædes, *in Palatio*, dicta est, ut ex ejusdem Inscriptione liquet: atque Marlianus ejus Palatii vestigia suo adhuc tempore exstitisse: quod nescio cur à Nardino in dubium revocetur. In hac ipsa Regione exstitit privata Hadriani Domus. Ædes Parthorum, quos Severus Romam perduxerat, hic item reponitur à Nardino; ut etiam Cornificii Domicilium.

Habuit tertiadecima Regio Domos ex Victore c. III. ex Notitia c. XXX. Insulas ex Victore II. M. CCCC. LXXXVIII. ex Notitia II. M. CCCC. LXXXVII. Habitavit Suras Consul non procul à Sanctæ Priscæ Ecclesia. Hæc quondam Aquilæ & Priscillæ Domus: prope quam collocat Panvinius, ex veteri quadam Inscriptione, privatam Trajani Ædem. Habitaculum in Aventino habuere Ennius, Vitellius, Maximus, Gallus, Fabenus Scriba, Umbricus Juvenalis amicus.

Postremæ Regionis Domus fuere ex Victore & Notitia c. L. Insulæ ex iisdem IV. M. CCCC. V. Cùm Regio hæc trans Tyberim fuerit, nonnisi à vilissima plebe coli poterat: unde Martialis[1] Transtyberinum quemdam describens, ait:

Hoc quod Transtyberinus ambulator,
Qui pallentia sulphurata fractis
Permutat vitreis &c.

Quare Baronius[2] in ea est sententia Regionem hanc ab Hebræa Gente habitatam fuisse. Culta etiam fuit à Servis lecticariis, quos licèt Lipsius[3] eosdem fuisse credat cum iis, qui lecticas ducunt, nos dicimus *i Letticbieri*; Pancirolus tamen ea voce Vespillones intelligit. In eadem Regione habitarunt Coriarii: sicut enim inquit Artemidorus[4], *coriariam exercere, malum omnibus, corpora enim mortua abjectat cerdo: ideoque ab Urbe secluditur.* Nobilitavit tamen hanc Regionem Æde sua Symmachus Urbis Præfectus sub Valentiniano. Vaticanus Campus hortis utplurimum destinatus erat. Palatium hic habuisse Neronem prope suos Hortos & Circum testatur Anastasius in Petro: quidquid arguetur more suo ad ostentationem ingenii Nardinus.

Hæc sunt, quæ de particularibus Romæ Ædibus adnotare nobis licuit, brevi quidem, at non inordinata omnino methodo, prout ingens tum ruinarum, tum etiam Scriptorum obscuritas, & confusio nobis permisit. Singularum Domorum descriptionem consultò missam feci, vel quòd inutilis, vel quòd tota fuisset imaginationibus plena. Prætermittenda tamen non est Augustani Palatii, Neroniani præsertim, magnificentia, quam si ob oculos, brevibus tamen lineis, exposuero, toti huic Dissertationi colophonem imponam.

Ut

1 Lib. 1. epigr. 42. 2 L. 1. Annal 3 Elect. l. 1. c. 19. 4 L. 1. c. 53.

Ut autem ab ovo, quod ajunt, rem repetamus, recolendum memoria est duplicem habuisse super Palatino Monte Ædem Augustum, unam ejus cunabulis illustrem, in Via, quam dixere *Capita Bubala* prope S. Anastasiæ Ædem, ut suspicatur Nardinus: alteram, quam Suetonius vocat Hortensianam, *neque laxitate, neque cultu conspicuam*, ut suprà dictum est: ibique erat locus in edito insignis, quem *Syracusas* ipse vocabat. Partem hujus, publici juris declaravit Augustus, à Pontifice scilicet Maximo habitandam, cùm ad hanc eandem ipse dignitatem fuerat evectus post Actiacam victoriam. Hujusce Ædis situm non alibi constituit Nardinus, quàm prope Veliam, non longè ab Ecclesia S. Mariæ Liberatricis. Ad ostii latera duas ex Senatus decreto habuit lauros, inter quas quercea corona cum epigraphe hac, OB CIVES SERVATOS, ut Nummi demonstrant. Tractu temporis augustiorem reddidit hanc Domum Augustus, Catilinæ, aliisve proximis ædibus ad eum finem coemptis.

Vità functo Augusto, ejus animi æmulator Tiberius Augustanam Domum ampliavit, nova superaddita Æde, quæ Tiberiana dicta est[1], licèt à priori minimè diversa: ait enim de eo Josephus[2], *quod ita anum erat, at tamen excultum esset ædificiis per partem à singulis Imperatoribus, quorum appellationem retinebat.* De Tiberiani hujus additamenti situ digladiantur inter sese Antiquarii: Donatus Palatii prospectum prope Arcum Titi collocat, posticam verò partem ad Circum Maximum usque protendit: Nardinus tamen, qui ejusdem Palatii ingressum prope S. Mariæ Liberatricis Ecclesiam constituerat, posteriorem ejus partem ad oppositum Palatini latus, quod Divi Gregorii prospicit Templum, producit. Cùm autem Tiberiana adjectio in postica parte Palatii asseratur à Suetonio[3], Plutarcho[4] etiam, & Tacito[5], illud videtur necessariò existimandum, Tiberianam Domum versùs Divi Gregorii Ecclesiam exstructam fuisse. Attamen aliter laudati Auctores indicare videntur: cùm enim Plutarchus de Othone ait, [illegible], *per Tiberii Domum, quam vocant, discessit in Forum*, Tiberii Domum Forum respexisse certè, nisi fallor, testatur. Tacitus etiam, *per Tiberianam*, ait, *Domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum.* Suetonius tandem de Vitellio inquit, *cùm & prælium & incendium* (Capitolii) *è Tiberiana prospiceret Domo, &c.* Ex quibus apertè deducitur Tiberianam Ædem Capitolium respexisse. Sed quid, inquis, dicendum de Nardini conjectura? Patebit inde responsio, cùm Neronianum Palatium delineabimus.

Auxit deinde Augustanas Ædes Caligula, anteriorem earum partem per Palatini Montis oram ad Forum usque protendens, quà porticibus, quà scalis, quà areis decoratam. Adde his Vestibulum, cui struendo *Ædem Castoris & Pollucis transfiguravit*, sicut ait Suetonius: adde etiam Theatrum, quod ante Palatii ingressum constituit Caligula: adde & Templum sibimet erectum & Sacerdotes. *In Templo simulacrum stabat aureum, amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur*, ut idem loquitur Suetonius. A Palatio ad Capitolium usque, pontem duxit, ad quem pertinuisse tres illas, quæ prope Sanctæ Mariæ Liberatricis Ædem adhuc prostant, Columnas asserit, sed falsò, ut suprà visum est, Marlianus. In Capitolina area alteram inceperat Domum ponti utique conjunctam: at post Caligulæ fatum à Claudio successore & populo æquata solo fuit, sicut & Caligulæ Templum, Vestibulumque, pristino Castori & Polluci honore reddito: *restituit enim*, inquit Dio, *Templum suum Geminis.* Nihil adjecit Claudius, totus in demoliendo.

Sed quid enarrem de maxima Neronis additione? cujus Domus, præter Palatinum, quidquid inter hunc, Cælium, & Esquilias jacet, occupavit. Suetonius enim ait: *Domum à Palatio Esquilias usque fecit.* At magis clarè Tacitus de Nerone inquit: *non antè Urbem ingressus est, quam Domui ejus, quà Palatium & Mæcenatis Hortos continuaverat, ignis propinquaret.* Quia verò Horti Mæcenatis partem illam Esquiliarum occupabant, ubi nunc Sanctæ Mariæ Majoris Divique Antonii Templa, huc Neronis Domum pertigisse putandum est. Hujus ergo longitudo à Palatino ad Mæcenatis Hortos, per Clivum, quo ad Templum Sancti Petri ad Vincula adscenditur, ubi Titi Cæsaris Thermas collocabimus, quarum situm à Neroniana Domo occupatum testatur Martialis[1] inquiens,

Hic, ubi miramur velocia munera Thermas,
Abstulerat miseris Tecta superbus ager.

Latitudo fuit à Templo Pacis usque ad Colosseum, & ampliùs. Domus Vestibulum extitit ubi nunc Reliquiæ Templi Pacis visuntur. Hujus tanta laxitas, ut Porticus Triplices Milliarias haberet, in tribus scilicet ejus lateribus cum triplici ordine Columnarum, quæ, vel quod mille fuerint, vel quod mille passus occuparent, Milliariæ dictæ sunt, quidquid Nardinus nugari maluerit. In medio Vestibuli exstabat Neronis Colossus ad Sacram Viam, (è qua per clivum adscensus erat in Palatinum) & prope Amphitheatrum, quod inde Colosseum dictum est. Marmoreus creditur Nardino, & aliis, cùm Plinius[2] scripserit: *Ea statua indicavit interiisse funditus æris scientiam, cùm & Nero largiri aurum argentumque paratus esset, & Zenodorus* (ejus Colossi faber) *scientià fingendi cælandique nulli Veterum postponeretur.* At non est hic silentio prætereunda satis efficax Benedicti Millini conjectura, qui æneum ait fuisse Colossum, licèt à Plasticæ Artis imperitis ministris inconcinnè fusum: id quod præter alia indicia, ex ipsomet Plinio deducit: ineptè enim ille intulisset *æris scientiam funditus interiisse*, si Colossus è marmore exstitisset; quid enim cum ære marmor? si autem dicamus ex ære fusum, at malè, recta tum erit Plinii illatio. Extat Millini Codex manu exaratus in perexìmia Illustrissimi Severoli Bibliotheca, inter insigniores Urbis celeberrima, & quò magis decoretur, omnium plenè usibus humanissimè exposita. Colossi sublimitas asseritur à Suetonio pedum c. xx. à Plinio c. x. à Dione c. à Xiphilino cc. xxiv. non sine mendi suspicione. Vespasianus detracto Neronis capite caput Solis radiatum reposuit. Hadrianus Colossum loco motum aliò transtulit. *Commodus Colossi caput dempsit, ac suum imposuit*, ut ait Lampridius.

Post Vestibulum sequebatur Atrium. Quod Donatus cum Vestibulo confundit, at contra ea, quæ adduximus suprà ex Gellio. Blondus & Marlianus illud constituunt ultra Constantini Arcum in valle Cælium inter & Palatinum. At priori Vestibuli designationi insistendo, verosimiliùs existimandum est per Hortos & Templum Sanctæ Mariæ Novæ latitudine excurrisse, longitudine autem ad Titi usque Thermas, aut paulò cis. Atrium admirandis columnationibus innixum, Neronianam Domum & Augustanam Palatini conjungebat, indeque magnificis scalis aditus ad eandem patebat. Quoniam autem Sacræ Viæ pars Atrium occupabat, hinc *Transitoriæ* nomen huic Domui primò attributum, postea enim *Aurea* dici cœpit. Atque ex his liquet, quid reponendum sit

G ad

1 Vict. in Reg. 10. 2 Lib. 15. cap. 1. 3 In Vitell. 4 In Galba. 5 L. 1. Hist.

1 Lib. 1. epigr. 2. 2 Lib. 14. cap. 7.

ad superiorem Nardini conjecturam. Cùm enim post Neronianam additionem, ab ejus Atrio, quod ad Hortos Sanctæ Mariæ Novæ constituimus, Augustana Domus aditur, hinc jure Tiberiana adjectio, quæ versùs Capitolium erat, postica pars dici meruit. Atrio adnectebatur Stagnum *maris instar circumseptum ædificiis ad urbium speciem*, ut loquitur Suetonius: ideoque Cavædii loco fuit. Situm ejus describit Martialis [1] inquiens,

Hic, ubi conspicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, Stagna Neronis erant.

Post Stagnum sequebantur Rura hortensia, & Sylvæ septis Domus inclusæ usque ad Mæcenatis Hortos, quos suis Nero incluserat; ut meritò dixerit Tacitus de Nerone, *exstructa Domo rarus egressu in Hortis morabatur.*

Hujus Domus ornamenta si quæras, *Cuncta*, inquit in *ejus Vita* Suetonius, *auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores, fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur. Præcipua Cœnationum rotunda, quæ perpetuò diebus ac noctibus vice Mundi circumageretur. Balineæ marinis & Albulis fluentes aquis.* Hinc ea Domus Aurea dicta fuit. Tamen, ut refert Tacitus [2], *gemmæ & aurum haud perinde miraculo fuerunt, solita pridem & luxu vulgata, quàm arva & Stagna, & in modum solitudinum hinc Sylvæ, inde aperta spatia & prospectus.* Hæc verò tantæ erant magnificentiæ, ut superbus Nero, referente Suetonio, *se diceret quasi hominem tandem habitare cœpisse.* Unde se stultitiæ prodidit Vitellius, cùm apud Dionem [3] dixit, *Neronem malè habitasse, usumque fuisse parvo & humili apparatu.* Quid enim hac Domo augustius confingi poterit? Cui exstruendæ, ut ait Tacitus, *conferendis pecuniis, pervastata Italia, Provinciæ eversæ, sociique Populi, & quæ Civitatum liberæ vocantur, inque eam prædam etiam Dii cessere, spoliatis in Urbe Templis, egestoque auro, quod Triumphis, quod Votis sacraverat. Enimverò per Asiam atque Achajam non dona tantùm, sed simulachra Numinum abripiebantur.* Cœnationis rotundæ ideam, ut & alia ad rem, videsis apud P. Donatum [4].

Ut verò ab ornamentis ad Domum ipsam redeamus, quæ super Palatinum etiam Collem à Nerone ædificata fuerat, hujus Domus pars, dirutis adhuc sub Vespasiano & Tito reliquis, quæ infrà erant, incolumis permansit. Illam Domitianus auxit [5]. Ejus ornamenta Trajanus exornando Capitolino Jovis Templo destinavit [6]. Antoninus Pius, obserato Neronianæ Domus ingressu, sola Tiberiana contentus fuit [7]. Sub Commodo incendium passa est, à quo refecta, Commodiana appellari meruit [8]. Alia hujus Domus propria videantur apud Nardinum, Donatum, aliosque.

Syllabus Auctorum.

DE Domibus Antiquarii passim: apud quos tamen, præter loca & situs, reliqua omnia desiderabis. De materia & forma struendi Architecti cum suo Vitruvio profusi: varias nihilominus ædificandi ætates ad Chronologiam, sicut nos præstitimus, accommodatas, ne quidem ipsi cogitarunt. Domorum Partes apud eorum nonnullos quandoque reperies, Scamozzium præcipuè, Palladium, Philandrum, & Barbarum; sed adeo interruptè, ut ideam inde integræ Domus nusquam assequi valeas. Lautissimam mihi promiserat cœnam Marius Gripaldus in suo *de Partibus Domus* Libro; at jejunus inde discessi; digressionum siquidem dives, omnia, præterquam quæ specioso suo promiserat titulo, pertractat: sicubi verò partium Domus meminit, recentes potiùs spectat. Quod studiosorum curiositati induituri præstitimus, illud est, materiei nimirum formæque structurarum accurata, quantùm nostræ vires pertulerant, crisis: struendi ætatum chronologica syntaxis: partium Domus methodica collocatio: Domorum postremò insigniorum non omnino incuriosa descriptio: ut ita multa apponeremus unica super mensa ferculorum genera, quibus erudita, tyronum saltem, fames valeat expleri. Quòd si à Vitruvii Interpretum Architectorumque vestigiis quandoque deflexinus, nollem id arrogantiæ mihi verti, sed proficiendi studio & addiscendi; quo & deinceps etiam Lectorem monitum vellem.

1 Lib. 1. epigr. 2. 2 Lib. 15. Ann. 3 Lib. 71. 4 Lib. 3. cap. 5. 5 Suet. 6 Mart. lib. 12. ep. 15. 7 Capitol. 8 Dio.

DISSERTATIO V.

De Templis.

LUstratis jam Domibus, unà cum quibus universa ædificandi majestate exposita, sacra loca religiosè nos advocant, & cumprimis Templa. Vox hæc plures habuit significationes: primò enim denotabat cœlum; secundò sepulchra; tertiò loca quædam in aëre, vel terra, quæ Augures captandorum Auguriorum causâ suis virgis desinire solebant, ut *Tom. 3. Dissert. de Auguriis.* Ab hac designatione & aëreo Templo, quòd oporteret esse circumquaque septum, nec plusquam unum introitum habere, factum est, ut omnia etiam loca septa, unico prædita ostio, Templa appellarentur, quamvis sacra non essent. Postea tandem loca tantùm Diis sacra nuncupata sunt Templa, vel quòd non minùs ac aërea illa à Sacerdotibus designari solerent; vel quòd undique septa; vel quod cœlorum instar sedes Deorum forent. Aliam etymologiam adducit Varro à templando, seu tuendo. Scaliger apud Gyraldum [1] à Græca voce Τέμεν@ *Temenos* deducit, quod est à τέμνω, *abscindo*, eò quia Templum sit locus à profanis segregatus. Magis propriè Gyraldus ibidem à contemplando, quod in Templis majestatem Numinis propiùs contemplemur.

Templorum origo antiquissima quidem est, sicut enim ait Suetonius, & ex eo Isidorus, *cùm primùm homines exuta feritate, rationem vitæ habere cœpissent, seque ac Deos suos nosse, cultum modicum, ac sermonem necessarium commenti sibi, utriusque magnificentiam ad Religionem Deorum suorum excogitaverunt. Igitur ut Templa illi domibus pulchriora, & simulachra corporibus ampliora faciebant, ita eloquio etiam quasi augustiore honorandos Deos putavere.* Et magis perspicuè Tullius [2], *Græci*, inquit, *atque nostri, ut augerent pietatem in Deos, easdem illas urbes, quas nos, incolere voluerunt: affert enim hæc opinio Religionem utilem Civitatibus: siquidem & illud benè dictum est à Pythagora doctissimo viro, tum maximè pietatem & religionem versari in animis, cùm rebus divinis operam daremus: & quod Thales, qui sapientissimus inter septem fuit, homines existimare oportere Deos omnia cernere, Deorum omnia esse plena: fore enim omnes castiores: est enim quædam opinionis species Deorum in oculis, non solùm in mentibus.* Ubi non tam fucatam Tullii religionem commendo, quàm ejusdem detester impietatem, quippe qui ad opiniones existimationesque Religionem & Templa revocarit: unde meritò atheus audit, ejusque Libri *de Divinatione*, tamquam Religioni apprimè

1 De Diis Synt. 17. 2 Lib. 2. de Legib.

mè noxii, ab Antonino verè Pio legi vetiti fuerunt.

Sed ut ad rem nostram redeamus, illud ratum omnino est, existimationem hanc opinionemque Deorum, ut Religionem, ita pariter Templa in universum penè Orbem invexisse: si enim paucas exceperis Nationes, aliæ omnes sacris Templorum ædificiis Deos suos honorarunt. Nonnullis etenim Populis eadem Deorum existimatio dissimilem suasit venerationis formam, quâ Templis omnino abstinerent. Sic Persæ ex Magorum disciplina nulla Fana admittebant Solis, *quod majestatem ejus putarent nullis tectorum angustiis coercendam*, ut ait Strabo[1]: *nec esse parietibus includendos Deos, quibus omnia deberent esse patentia*, sicut ait Tullius[2]. Hinc in Græciam irrumpentes, impia quadam religione omnia Deorum Templa devastarunt. Plurimùm verò falluntur, qui id credunt in Deorum contemptum à Persis peractum: Origenes[3] enim ait, hoc ideo effecisse, *quia Deos non credunt esse humana specie, quæ Scriptorum est opinio.* Similis huic fuit doctrina Scytharum, Afrorum, & Numidarum; turpe enim existimabant Templis Deos circumscribere, quibus totus Orbis cœlo tectus Templum foret: unde nec Aras, nec Imagines ullas eorum habuere, Hostias interim loco in quocumque immolantes. Sic Sicyonii nullum Fanum, vel statuam suæ Deæ Coronidi erexerunt: nec suæ Deæ Clementiæ ullum simulachrum Athenienses, solo Luco in media Urbe eidem dedicato. Apud Græcos post invecta adhuc Templa nonnulli vetus dogma continuarunt de Templis Arisque non adhibendis. Hinc circa annos CCC. post Epimenidem, qui Templorum inventor credebatur, Zeno Citticus ejusque asseclæ Templa ex professo extrui improbabant, tametsi exstructa tolerarent, ex Plutarcho.

Prætermissâ verò hujusmodi irreligiosa quarumdam Nationum religione, quæ Templa omnino detestabatur, interrupta paululùm Templorum origo retexenda est. Mirum sanè quanta cum animorum contentione digladientur inter sese Populi ferè omnes, ut adinventi Templi palmam unusquisque consequatur. Fertur vulgò Epimenides Cretensis primus omnium Templa dedicasse. Sed id credi nullatenus potest, tum quòd ipse tempore, quo Hierosolymitanum Templum excidit, floruisse dicatur, unde apertè constat Templum hoc longè ante Epimenidem exstructum: tum quòd apud Græcos etiam Templa ante Epimenidem exstitisse Pythagoras ipse demonstret, qui, Epimenide satis antiquior, Templorum passim in suis Symbolis meminit; fertur imò circa annos M. CCCC. ante Epimenidem in Creta etiam à primo illic Rege Crete Templum Cybelis exstructum, sicut in Delo Apollinis ab Erysichthone Cecropis filio. Hinc alii primam Templorum adinventionem Ægyptiis attribuerunt[4], à quibus Græci desumpserint: & sanè Mosis tempore in Ægypto Templa extitisse testem habemus Eusebium. Circa eadem sæcula Palæstinam Templis decoratam satis clarè Dagonis Domus declarat. Non desunt qui Phalegi Templorum adscribant initia. Alii Auctorem faciunt Pelasgum, vel Thessalum, aut Eleutherum, vel Phoroneum, aut Otritam Amazonem, vel Lycaonem. Alii Melissicum, vel Usonem Phœnicium, Meropem, Æacum, aut Bacchum post Indos debellatos, vel Isim Ægyptiam[5]. Sunt qui Thraces, vel Arcades, aut Phryges, vel Cyprios[6]. Alii Deucalioni primas deferunt[7]. In qua controversia, cùm extra nostrum sit Forum, Judex esse nolim: videatur laudato loco Gyraldus, & Hospinianus[8].

1 Lib. 15. 2 Orat. 2. in Verr. 3 Lib. 7. contra Cels. 4 Herod l. 2 5 Varr. in Admir. 6 Naz. cont. Julian. 7 Apollon. lib. 3. 8 De Templ. lib. 1. cap. 5.

Sed ad Romanos nostros quod attinet, fertur in Latio Janus primus omnium Templa struxisse; ideoque veteri instituto in sacrificiis Janum Latini perpetuò præfari solebant, ut nos alibi. Alii hoc honore insignire voluerunt Faunum, unde ab eo Templa appellari Fana meruerunt. Romæ verò Templorum Auctor creditur Romulus, deinde frequentiùs Numa. Huic tamen pervulgatæ jamdiu opinioni obstare videtur Varro, qui apud Augustinum[1] asserit: *Romanos primis* C. LXX. *annis prisco ritu Templis, simulachris, Deorumque statuis caruisse, & in Sylvis & Lucis Deos coluisse.* Id quod Tertullianus[2] etiam affirmat inquiens: *Etsi à Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen, aut simulachris, aut Templis res divina apud Romanos constabat.* Ex quibus colligere nonnulli sub Tarquinio Prisco, qui fuit Epimenidi, primoque Hierosolymitani Templi excidio, coævus, Templa Romæ incepisse, sumpta nimirum occasione ex pervagante de Hierosolymitana clade passim fama, unde Templorum phantasmata in Romanorum Græcorumque mentes immitti potuerint. Verumenimverò, ut ingenuè fatear, tamdiu Romanos, eosque, plusquam par esset, religiosos, Templis caruisse, nusquam, ut credam adduci potero. Nihil enim in Vita Romuli atque Numæ magis obvium, quàm ab ipsis Templa dedicata, ut illud Jovis Feretrii & Statoris, de quibus in *Dissert.* 2. Pro reconciliatione autem Tertulliani & Varronis dici posse crediderim, usque ad Tarquinium Priscum Templa fuisse adeo angusta, inornata, & inculta, straminibusque tecta, ut Templi etiam nomen minimè mererentur, essentque potiùs cellæ quædam sacris rebus asservandis ritibusque peragendis idoneæ, & quod magis ad rem facit, absque Deorum simulachris: indignum sanè reputantibus Romanis Numina terreis imaginibus repræsentare. A Tarquinio verò splendorem quemdam Templa accepisse, unde Templorum Auctor appellari jure potuerit.

Qui verò simulachra primus repererit, non est hujus loci disputare, illudque investigare conabimur *Tom. 2. Dissert. de Statuis.* Impræsentiarum verò, ut curiosis nonnihil indulgeam, indico solùm adinventum hoc à nonnullis attribui Telchini apud Rhodios; ab aliis Cadmo apud Græcos. Sunt qui Hetruscis hanc palmam deferant; id quod ego ad solam Italiam limitarem, Hetruscos enim ab Ægyptiis multa hausisse alibi tradam, ab Etruscis verò Tarquinium, qui ex Etruria fuit: quare Ægyptios statuarum Auctores crediderim. Namque ex ipsis primus omnium Sirophanes, filio suo superstes, ejus desiderio simulachrum domi constituit, ad quod familiares, Domini iram vitantes, confugerent: quo modo veniam ab Hero consecuti, idemmet defuncti filii simulachrum floribus ornabant: indeque simulachrorum propagata consuetudo, ut refert Diophanes Lacedæmonius in suis *Antiquitatibus*. Quamquam & palma hæc Babylonis concedi possit.

Post originem Templorum, eorundem causæ, sicut in Domibus fecimus, explorandæ sunt. Efficientem, seu Fabros, & Architectos ipsos alibi exponam. Finalis erat cultus & veneratio Deorum. Hinc Diis penè omnibus Templa passim exstructa; nedum majoribus, sed inferioribus etiam, ut Febri, Risui, Timori, Pallori, & sexcentis ejusmodi monstris, quæ enarrabimus *Dissert. de Diis*: Hominibus quinimò erecta Templa per Apotheosim inter Divos translatis, ut Cæsari, Augusto, Trajano &c. Quibus supersedendum censeo, cùm Provinciam hanc non sine lauro susceperit illustriss. D. Severolus in præclaro suo Libro *de Apotheosi*, cedro equidem, imò

1 De Civit. lib 4. cap. 31. 2 In Apol. cap. 25.

& Apotheosi ipsa dignissimo, qui ad calcem penè & umbilicum perductus, utinam eâ, quam justè meretur, lucis usurâ, ad universi litterarii Orbis profectum, quàm citissimè perfruatur. Materialis primò fuerunt Romæ stramina & cannæ, sicut *Dissert.* præced. ex Ovidio adnotavimus. Postea quadrati lapides, terra coctilis, tandemque marmorum crustæ, eæque è peregrinis Regionibus advectæ, imò & solida ingentis molis marmora, quà in columnas, quà in peristylia, quà in pilas & antas transformata.

Superest ut formam ipsam structuramque Templorum perpendamus. Quæ res cùm tota ferè ad Architecturam pertineat, ea solùm eligemus, ut in superioribus etiam effectum est, quæ curiositati valeant satisfacere. Illud autem occurrit primò circa formam observandum; non temerè olim Templa Diis extructa, sed juxta eorum, quibus sacra erant, qualitatem & indolem; hinc Solis quidem ædem, Liberique Patris, rotundam Veteres probaverunt. *Jovis verò Templa, quòd omnium rerum semina is Deus patefacere credebatur, perforato tecto esse oportere*, inquit Varro: id quod in Templo Pantheon integro adhuc post tot aliorum ruinas exstante, deque Tempore ipso triumphatore, cernere est. Ædem Vestæ, quam cum Terra eamdem putabant, rotundam ad pilæ similitudinem efformare moris erat. Utplurimum verò oblongam servabant figuram, ut ex Ichnographia Urbis à Petro Bellorio descripta apparet.

Circa structuram insuper nonnulla quædam religiosè observabantur. Sicut enim inquit Vitruvius[1], *Minervæ, Marti, & Herculi Ædes Doricæ fient: his enim Deis propter virtutem sine deliciis ædificia constitui decet: Veneri, Floræ, Proserpinæ, fontium Nymphis Corinthio Genere constitutæ aptas videbuntur habere proprietates, quòd his Deis propter teneritatem graciliora, & florida, foliisque & volutis ornata opera facta, augere videbuntur justum decorem: Junoni, Libero Patri, cæterisque Deis, qui eadem sunt similitudine, si Ædes Ionicæ constituentur, habita erit ratio mediocritatis, quòd ab severo more Doricorum, & è teneritate Corinthiorum temperabitur earum proprietatis institutio.*

Non minor erat quoad situm & locum observantia. Cœlitibus enim Templa à terra exstabant: inferis sub terra: terrestribus verò medias ponebant Ædes. *Jovi Fulguri*, sunt ejusdem Vitruvii verba, *& Cœlo, & Soli, & Lunæ ædificia sub dio: horum enim Deorum, & species, & effectus in aperto Mundo atque lucenti præsentes videmus.* Generaliter verò Templa ad orientem Solem constituere solebant Veteres: qua de re audiatur iterum Vitruvius[2]: *Ædes autem*, inquiens, *Sacræ Deorum immortalium ad Regiones, quas spectare debent, sic erunt constituendæ, uti si nulla ratio impedierit, liberaque fuerit potestas Ædis, Signum, quod erit in Cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli Regionem, uti, qui adierint ad aram immolantes, spectent ad partem cœli orientis, & simulacrum, quod erit in Æde, ipsque simulacra videantur exorientia contueri supplicantes. Sin autem natura loci interpellaverit, tunc convertendæ sunt earum Ædium constitutiones, uti quamplurima pars mœnium è Templis conspiciatur; similiter si circum vias publicas erunt ædificia Deorum, ita constituantur, uti prætereuntes possint respicere, & in conspectu salutationes facere.*

Quoad locum, illud ritè observari solebat, ut qui paci, pudicitiæ, bonisque artibus præessent Dii, eos intra mœnia collocarent; qui verò voluptatibus, rixis, & incendiis, ut Venus, Mars, & Vulcanus, ab urbibus excluderentur: tametsi hoc non ita ratum fuisse semper, ex historiis ap-

1 Lib. 1. cap. 2. 2 Lib. 4. cap. 5.

A pareat, erat tamen in Hetruscorum Aruspicum scriptis sancitum, ne scilicet insuesceret in Urbe adolescentibus Venerea libido, & armigera dissensio. Eadem ratione Ædes etiam Bellonæ extra Urbem, ubi Senatus dabatur iis, qui triumphum poscerent. Vestæ item extra Romam, loco, quò non semper homines, nisi per sacrificium, adirent, ut religiosiùs coleretur; Jovis, Minervæ, & Vestæ Templa in medio Urbium & Arcium locabantur, quod, sicut inquit Vitruvius, ante quem & dixerat Plato, *horum Deorum Maximæ in tutela videtur Civitas esse.* Neptuni Ædem ad maris littus statuebant: Jani verò in excelsis monti- B bus, quamvis & aliquando in Foro: hic etiam struebantur Mercurii Templa, & Gratiarum: Isidis & Serapidis in Emporio: Apollinis & Bacchi secundùm Theatra: Herculis in Gymnasio, Amphitheatris, & Circis: Veneris ad Portum. Templum Æsculapii in Insula Tyberina reposuerunt, quòd ægroti maximè aquâ indigeant, ut inquit Gyraldus[1]; nisi dicere velis, & sanè magis verè, quòd in hac Insula Serpens, qui Æsculapius credebatur, ab Epidauro advectus, reconderetur.

Isthæc sunt, quæ de prisca Templorum Architectura ex Veterum lectione licuit adnotare, no- C stro, in quo versamur, argumento propinquiora. Reliqua autem ad puram putam struendi formam pertinentia vide apud Vitruvium[2]. E quo hæc pauca dumtaxat colligere lubet. *Species autem Ædium* (de Sacris utique alloquitur) *sunt quinque, quarum ea sunt vocabula, Pycnostylos, id est, crebris columnis, Systylos paulò remissioribus, Diastylos amplius patentibus, rariùs quàm oportet inter se deductis Aræostylos, Eustylos intervallorum justa distributione.* Quarum specierum explicationes, symmetrias, & proportiones ex ipsomet potiùs Vitruvio[3], quam ex ejus Scholiastis pete. Mensuras Templi idem Architectus ita determinat: *Distribuitur au-* D *tem*, inquiens, *longitudo Ædis, uti latitudo sit longitudinis dimidiæ partis, ipsaque Cella parte quarta longior sit, quàm est latitudo cum pariete, qui paries valvarum habuerit collocationem.* Paulo verò pòst Valvarum ipsas, Ostiorumque, & eorum Antepagmentorum rationes attingit[4], quæ cùm extra nostrum sint institutum, consultiùs omitto, id dumtaxat animadvertens, Antepagmenta fuisse lapides utrumque Ostii latus munientes, qui & Antæ dicuntur, ut explicat Philander hîc. Adnoto insuper Templorum Ostia, ut & Fenestras, nonnisi quadrangula olim fuisse; hinc Vitruvio *Thyromata* ap- E pellantur. Arcuata autem Ostia solùm post invectam barbariem, è Germanorum & Gothorum arbitrio, inceperunt in Templis, ut de Domibus etiam in antecedenti *Dissert.* dictum est.

Sed hic alteram Templorum formam minimè prætermittam, eamque haud materialem & ubique patentem, sed arcanam & mysticam. Consistebat hæc in nonnullis ceremoniis, quibus ritè inaugurari & consecrari ea solebant; sine quibus, velut informia, nulloque modo sacra reputabantur. Templa siquidem antea vovebantur, ut *Tom. 3. Dissert. de Votis* dicam: sique id, propter quod erant vota, prosperè successisset, tum diffinie- F bantur, seu certi illius fines constituebantur; id quod dicebatur *efferri* Templa, seu *effari*; unde Templi *effati* passim apud Festum & Varronem[5] mentio: idque muneris pertinebat ad Augures ex eodem Varrone, qui ait, *hinc effari Templa dicuntur ab Auguribus: Effatus, cùm iis fines sunt &c.* Ubi ita definita erant Templa, tum condebantur. Condita verò dedicabantur ab his, qui ea voverant, sed nonnisi per Pontifices, qui certa & solemnia verba, formulasque proprias

pro-

1 Syntag. 17. 2 L. 3. c. 2. 3 L. 4. c. 4. 4 C. 6. 5 L. 4. de L. L.

proferebant, Postem Templi manu tenendo, aliosque adhibendo ritus, unctiones, coronationes, & similia, de quibus peculiariter sermo erit *Tom.* 3. *Dissert. de Consecrat.* Templa vota & dedicata tandem inaugurabantur, id est, Auguriis captatis sanctiora reddebantur: quod nisi fieret, Templa esse non poterant, sed Ædes, ex Festo & Varrone apud Gellium [1]; unde discrimen inter Templum & sacras Ædes facilè intelligitur. Quamquam diversitatem hanc primis temporibus sanctè observatam negligere postea cœperint, utramque vocem promiscuè confundendo: id quod ineptè Merula [2] nulla habita temporum distinctione indefinitè asseruit. Si quæ verò Templa his ceremoniis forent augurata, tunc sancta, imò & sacra dicebantur, nedum religiosa: quarum vocum diversitatem videsis apud Jacobum Gutherium [3], ex quo observare est, sanctum dici, vel quòd foret sancitum, id est, lege inter religiosa adscriptum: vel à sanguine Hostiæ ita appellatum, quasi eo cruore consecraretur: Sacrum verò esse, quòd si quis illud profanasset, sacer alicui Deorum esset, quæ formula Priscis idem prorsus valebat, ac diris omnibus esse devotum, seu posse impunè occidi, ut dicam *Tom.* 2. *Dissert. de Pœnis.* Postea idem Auctor concludit sacrum omne dici religiosum, non è contrà: hinc sepulchra religiosa, sed non sacra. Quæ omnia, aliaque à laudato Auctore adnotata, obelum quidem nullo pacto merentur, præter illa, quæ in sequenti capitulo adjungit, ubi ait: *atque ut Templa sacra erant, non tamen omnia erant sancta:* perinde ac si magis foret *sanctum*, quàm *sacrum*: quod manifestè contradicit superioribus, quibus demonstraverat in eminentiori loco collocari sacrum ac sanctum: id quod ex capite decimo expressiùs tradidit inquiens, *Portæ Civitatum sanctæ sunt, sed non sacræ.* At hæ nubeculæ potis non sunt tam splendidum Solem obnubilare.

Ex hac Templorum sanctitate ortum habuit summa apud Priscos eorundem veneratio. Habebantur enim Asyli loco, iisque injuriam inferre, sicuti etiam ad ea confugientibus, pessimum erat nefas. Sic è Templo Dianæ Ephesi nemo quovis crimine damnatus educi poterat [4]. Idem commemorat Justinus [5] de Æde Dianæ quidem, at non Ephesinæ, ut vulgò creditur, sed Epiroticæ. Non absimile refert Pausanias in *Corinthiacis* de Templo Hebes, ad quod si quis supplex confugisset, cujusvis criminis impunitatem consequebatur. Idem in *Laconicis* narrat de Templo Minervæ apud Tegeatas. Et in Leotychide ait religionem hanc Argivis adeo conservatam, ut si apud eos quisquam se in Templum reciperet, nec postularetur quidem ut dederetur. Imò & idem Pausanias hanc Templorum observantiam in semetipso expertus fuit: proditionis enim accusatus, in Templum Palladis Chalciœcæ apud Lacedæmonios tuto confugit.

Idem Auctor plura enarrat exempla Numinum ob violata Templa iratorum. In *Atticis* enim ait non aliunde Syllam in diram incidisse calamitatem, quàm quòd Aristonem è Minervæ Templo extractum interfici jusserit. Et in *Achaicis* urbis Helicis excidium in similes causas refert. Apud eundem in *Achaicis* videre est Jovis Dodonæi Oraculum Atheniensibus suadens Templi Martis & Eumenidum reverentiam his verbis:

Φράζεο δ' Ἄρειόν τε πάγον, βωμούς τε θυώδεις
Εὐμενίδων, ὅτι χρὴ Λακεδαιμονίους σ' ἱκετεῦσαι
Δουρὶ πιεζομένους· τοὺς μὴ σὺ κτεῖνε σιδήρῳ,
Μηδ' ἱκέτας ἀδικεῖν· ἱκέται δ' ἱεροί τε καὶ ἁγνοί.

Ara tibi Eumenidum fumans, & Curia Martis
Sit cordi: hinc bello domiti nam fortè Lacones
Suppliciter tristes venient, tu projice tela,
Supplicibus parcens, Divûm quos jura tuentur.

Præter Pausaniam abundant aliorum scripta similibus exemplis. Virgilius [1] enim de Oreste post necatam à se matrem tribus Furiis infestato recenset, in Templum Apollinis confugisse, nec ausas ingredi in eum Eumenides donec ipse è Templo exiret. Et Statius [2] Aræ Misericordiæ apud Athenas meminit ab Herculis nepotibus exstructæ, è qua nemo abduci poterat. Nec alia arte Heliogabalus insidias Macrini Præfecti Prætorio evasit, quàm in Solis Templum se recipiens. Hinc immortali se laude dignum exhibuit Pisistratus, qui Apollinis Pythii Templo à se ædificato inscripserat, *sacer est locus, extra meite:* peregrinum verò inibi meientem deprehensum morte mulctavit: unde apud Suidam adagium, *in Pythio cacare, in Pythio deambulare:* cùmque Pisistratus obambulantem per Templum inspexisset, legem sanxit, ut quilibet in eo delicto comprehensus, capite plecteretur, ex eodem Suida.

Eximia hæc Priscorum religio fortior erga Aras ipsas, equidem sacratiores, viguit. Inde *ad Aram confugere* proverbiali sententia dicimus extremum refugium designaturi. Quare Ovidius [3] rectè cecinit,

Unica Fortunis Ara reperta meis.

Et apud Plautum Servus ait,

Ego interim hanc Aram occupabo.

Servis enim, quoties ab Heris suis malè tractarentur, hoc refugii genus familiare fuit, ex Euripide. Quòd si quis Aras ipsas amplexatus esset, deterrimum omnium fuisset facinus illum injuriâ afficere. Quare cunctorum ore celebratur Agesilaus, quòd post victos Athenienses, quotquot Aras amplexarentur servaverit, ex Æmilio Probo in *ejus Vita.* Alarici insuper, Theodorici, aliorumque efferæ cæteroqui Regionis hominum erga eos, qui ad Aras Apostolorum confugerant, egregiam pietatem indicavimus *Dissert.* 2. Nec impunè fuit Philippo Macedoni Aras Atheniensium evertisse, inde enim illi cum Romanis gravissimum bellum fuit: nam, ut ait Florus [4], *postea crevit implorantibus Athenis auxilium contra Regis injurias, cùm ille ultra jus victoriæ in Templa, Aras, & Sepulchra ipsa sæviret.* Unde meritò Virgilius [5] Pygmalionem impium appellat, quòd ante Aras Sichæum interfecisset. Atque hinc tot Principum Sanctiones, quibus Templorum religionem sartam tectam haberi statuunt. Quod tamen ita accipi volebant, ut ad Aras confugiens nemini injuriam intulisset: aliter enim poterat inde impunè evelli. Qua de re perlegatur celebris Dissertatio Cælii apud Tacitum [6] his verbis: *Fassus quidam est Principes instar Deorum esse; sed addidit, neque à Diis injustas supplicum preces audiri, neque quemquam in Capitolium, aliudve Urbis Templum confugere, ut ea occasione arrepta, flagitiis magis ac magis inquinetur.* Unde libera Republica non aliud præter Romuli Asylum reperitur.

Sed cur ego incautè, vel nullius flagitii reus, in Asylum tam citò me recepi? Imò autem vel hoc ipso summi flagitii reus, quòd ita præproperè, ni & præposterè in Asylum diverterim. Exspectetur *Tomus* 2. ubi specialiter de Asylo erit sermo. Interim verò, ut nonnihil hujusce loci magis proprium depromatur, illud prætermittendum minimè est, Priscis, reverentiæ ergo, muris fuisse

1 Lib. 14. cap. 17. 2 De Sacrif. c. 7. 3 De vet. Jur. Pont. l. 3. c. 1. 4 Cic. in Verr. 5 L. 28.

1 Lib. 4. Æn. 2 Theb. 12. 3 Lib. 4. de Ponto. 4 L. 2. c. 7. 5 Æn. 1. 6 Ann. 3.

è Templis quicquam decerpere, secumque domum afferre, bonæ scævæ, seu felicis ominis gratiâ, puta aut libi frustulum, aut frondem virentem [1]; ea enim ipsa valetudini apprimè conducere existimabant, ideoque *Fana* vulgò appellabantur apud Hesychium. Obsequii etiam observantiæque contestatio, ac monumentum erga ipsas sacras Ædes fuit, quòd inibi controversiæ omnes, litiumque effervens bilis sedaretur [2]. Quid plura? Nonne in idem collimabat argumentum pecunia in Templis asservari solita, non sacra modo, verùm & profana, nec solùm publica, sed etiam privata [3]? Quare in Saturni Templo Ærarium fuisse *Dissert. de Pecun.* dicam: nolo enim his pecuniis, ut in parœmia est, legentium tædium, meique odium emere.

SECTIO PRIMA.

De Templorum Partibus, & Ornamentis, variisque sacrarum Ædium speciebus.

EXplicatis vix Templorum causis, eorumdem protinus Partes oculos nobis animumque prolectant. Qua in re non dissimile onus incumbit nobis illi, quod in expiscandis Domorum partibus experti fuimus: cùm par sit utrobique obscuritas, & confusio, atque Scriptorum silentium: utinam haud etiam impar evasurus sit nostri quantulicumque laboris fructus! Duplicis ipsæ fuere generis, sicut in Domibus pariter admonuimus, aut scilicet generales, ut parietes, pavimentum, tectum, columnæ, antæ &c. aut magis peculiares, ut Area, Atrium, Ara, aliæque: de quibus dumtaxat postremis hic erit sermo, cùm primas Architectis reliquisse sit satius. Atque de ipsis primò in universali delibandum, in quatuor partes singula Templa distributa fuisse, sinistram nimirum ab Oriente, dexteram ab Occidente, anticam ad Meridiem, posticam tandem ad Septentrionem: quarum omnium ordinem, dignitatemque, *Tom. 3. Dissert. de Auguriis* tradam.

Modò ad particularem Partium descriptionem devenientibus primò occurrit Area. Hæc propriè pars Templi dicenda non est, sed ejusdem appendix: erat enim spatium illud ante Deorum Ædes [4], quod in privatorum ædificiis Vestibulum appellari diximus in *Dissert. de Domibus*. In profanis usibus erat Area locus in urbe sine ædificiis, ut alibi tradam: sed hæc nihil ad rem. In Area ergo, seu Templi Vestibulo, venales Hostiæ, cæteraque ad sacrificium pertinentia exponebantur [5]. Aderat quandoque Piscina Areæ adjuncta, seu aquarum Receptaculum pro sacrificiorum usu, ut ex Inscriptione Narbonensi apud Gutherium [6] apparet. Aulas, quarum Servius [7] meminit, puto fuisse septa quædam inter Vestibulum & Atrium ad turbas arcendas, ut in D. Petri Templo, ubi ante Atrium ferrea sunt clatra. Arearum mos nedum in Urbe, ubi nihil frequentius quàm Vulcani Area, Jovis Capitolini, Fidei &c. ut apud Suetonium, Plinium, & Vitruvium passim, verùm in coloniis etiam ipsis, quod ex Marmore Neapolitano collegit Dempsterus ad Rosinum [8].

Ab Area ad Atrium aditus. Erat id ædificii genus ante Templum, continens mediam quandam Aream vacuam, in quam collecta ex omni Tecto pluvia descendebat. Videantur quæ de Atrio profano attulimus *Dissert. de Domibus*, cùm omnia sint utrique communia, puta Columnæ, Antæ, Porticus, Peristylia, Tectum &c. licèt Columnæ & Porticus hic non in Atrio solùm, sed circa universum Templum, (de insignioribus loquor) erigerentur, ut in descriptione Capitolini Templi mox apparebit. Præcipua Romæ Atria fuere Libertatis, Minervæ, & Vestæ

Post Atrium statim Templi Fores apparebant: de quibus plura adducemus in *Dissert. de Januis.* Id dumtaxat non erit negligendum, religiosè admodum culta fuisse Templorum limina, quòd ibi Numen inesse crederetur: hinc mos limen coronandi, exornandique, amplexandi etiam, atque exosculandi, imò & salutandi: pedibus insuper illud terere, nefas; unde transiliendum erat ab eo, qui vellet Templum ingredi, ut suo loco ex Catullo ostendam.

Post Atrium Basilica, seu corpus ipsum Templi, variis Porticibus arcuatis ornatum: atque ipsæ concamerationes Columnis Antisque suffulciebantur. Hanc Templi partem Græci appellabant Prodomum, aut etiam Pronaum: continebatque quicquid Atrium inter atque Cellam jacebat, unà cum Alis hinc & inde à Columnarum processu efformatis. Unde non immeritò Polletus [1] Antiquorum Templa nostris assimilat: licèt non sine quadam diversitate, à Polleto tamen prætermissa, scilicet quòd prisca Templa ea caruerint parte, quam nos vocamus *la Croce Nave*. Qua de re plura trademus in *Dissert. de Ædificiis Judicialibus*, ubi Basilicarum structuram graphicè delineabimus, eisque potiùs Christianorum comparabimus Templa.

Basilicæ adnectebatur Cella, ita, nisi fallor, appellata, vel quòd esset veluti Cœlum, cùm in ea Deorum simulachra reconderentur, vel quod Numinum majestatem celaret, seu absconderet, erat enim inaccessa, & consequenter sanctior omnibus pars. Luculentissimam ejus descriptionem habes apud Polletum suprà laudatum, quam eò lubentiùs afferam, quod universum penè Templum affabrè depingat: *Constabant*, inquit, *Templa Cella sanctiore, nos Chorum vocamus, quæ Cella sanctior à Basilica & Porticibus distinguebatur Pluteo, & quasi altero Pronao, nos non malè Pulpitum vocamus, quòd in modum Pulpiti, aut tabulati erectum sit: Basilica verò, quam nos Navem, aut Carinam vocamus, Deambulationes, quæ utrinque sunt: Cella sanctior solis rebus sacris destinabatur: Basilica verò, & Porticus, & Pronaon ferè usibus profanis exponebantur. Illic enim & nundinæ merciam, & prologi nuptiarum, & colloquia transactionum, ut hodie apud nos, nimis impiè exercebantur.* Quam suam descriptionem à P. Victore, nisi erro, desumpsit Polletus; ille enim in Libello *de quatuordecim Urbis Regionibus* brevissimè ait: *ante Cellam est Prodomon, post Templum Episodomon.* In ea autem Polleti descriptione duo exoptarem; primò, ut Cellam non rebus sacris in generali destinatam asseruisset, sed simulachris. locus enim reponendis sacris rebus assignatus erat Sacrarium, ut mox dicam: secundò, ut Cellam non Choro assimilasset, verùm nostris Tribunis, in quibus Sanctorum Imagines, & Reliquias, ipsumque Christi Corpus nos collocamus: nostris enim Choris Adyta potiùs Antiquorum correspondebant, ut statim indicabo. Ex quibus habes Cellas sitas fuisse in extrema Templi parte, seu Templi capite, Januæ opposita, ubi nos Tribunas constituimus. Quandoque erat una, aliquando plures, in Capitolino Templo tres demonstrabimus: unde Vitruvio [2] *interiores Cellarum, Angulares Cellarum &c.* passim memorantur. Ratio autem, cur religiosè servatum, ut singulis simulachris speciales assignarentur Cellæ, ea fuit; si enim una pluribus inservisset, jam, cùm hæc fortè fulmine tacta esset, quo casu profanata utique fuisset, ut alibi tradam, utri Deo divina res fieret, sciri non posset. Hinc

1 Ath. lib 9. 2 Plin. epist. 1. lib. 5. 3 Plaut. in Bacch. 4 Savar. in Not ad Sidon. c. 13. 5 Tull. 2. de Divin. 6 L. 3. c. 6. 7 Ad 7. Aen. 8 L. 5. c. 13.

1 De Foro Rom. l. 1. c. 3. 2 In Præf. libri sept.

Hinc Dedicatio Templi, quod Marcellus Honori & Virtuti voverat, a Pontificibus impedita fuit, negantibus unam Cellam ampliùs quàm uni Deo ritè dedicari [1]. Id omnino dubium, utrùm præter majores Cellas in capite Templi sitas, aliæ etiam minores è lateribus forent, nos dicimus *le Cappelle*. Qua in re mihi videtur negativæ parti adhærendum: tum quòd nulla earum mentio; tum quòd Basilica, ut dictum est, profanis usibus esset destinata. De simulachris nihil addendum puto, nisi quòd lignea, aut etiam fictilia Romæ fuerint usque ad Asiam devictam, uno excepto Cereri sacro ex ære, annos ccc. ante illud bellum ex Plinio [2]. Alia in hanc rem *Tom. 2. Differt. de Statuis* opportuniùs tradam.

Inter sacratiores Templi partes reponuntur etiam Adyta, Penetralia, Sacraria, & Donaria. Adytum ita appellatum ait Agrætius, *quod adiri non potest:* illudve sic describit Pollux [3]: *Templi locum, quem adire non licet Adytum nominaveris, intactum, sacrosanctum, tectum, & Oracularem:* & sicut Cæsar [4] addit, *quod præter Sacerdotes adire fas non est.* Adyti situs ancipitem, fateor, me diu detinuit. Sed tandem opinari lubuit fuisse locum illum ante Cellam, seu Cellam inter atque Basilicam, quem nonnulli Vestibulum Cellæ appellarunt, Halicarnassei [5] verbis perducti, qui de Minervæ Cella ait, *νῦν ὁ ἕτερός ἐστιν ἐν τῷ προνάῳ τῆς Ἀθηνᾶς,* &c. *nunc altera est in Vestibulo Minervæ, &c.* Quare hæc Templi pars nostris Choris respondebat, seu ei, quam dicimus *il Presbiterio*, quò solis Clericis adire permissum. Eò loci moris fuisse Oraculorum responsiones & somnia captare, dicam *Tom. 2. Differt. de Oraculis:* & commodissimè quidem, cùm proxima Adytis fuerint Deorum simulachra in Cellis. Unde labitur Dempsterus infrà adducendus, qui hæc eadem Delubris attribuit. In subterraneis quandoque Cryptis Adyta ipsa collocata non ab re animadvertit Salmasius [6].

Penetrale, quod Servius [7] vocat *Secretum*, confunditur à nonnullis cum Adyto: fuisse verò diversum inde liquet, nam in eo non solùm Victimæ immolabantur, sed honoratiorum recondebantur cadavera, & pretiosissima quæque abdebantur [8]. Quis enim sibi suadeat recondi pretiosa potuisse in Adyto, Cellæ scilicet Vestibulo, utique patenti, & solis Sacerdotibus adiri permisso? Existimo itaque Reconditorium quoddam fuisse, seu Penum non absimilem illi, quem Græci Παστοφόριον *Pastophorium*, nos dicimus *la Sagristia*, sacræ asservandæ suppellectili dicatam, ab Adyto equidem non valde procul. Nec audiendus Dempsterus [9] inquiens: *quippe hic simulacrum ipsorum Deorum erat collocatum:* quod figmentum ex Claudiano [10] confirmat asserente,

> ——— *Penetralibus amens*
> *Prosilit:*

at non sine amentiæ nota: ubi enim hic Deorum mentio ulla? Sed ne umbra quidem. Non negaverim quandoque Adytum, imò & Cellam ipsam, Penetrale, aut Sacrarium appellari: at nos non vocum synonymiam, sed res ipsas per voces importatas rimamur.

Unam eamdemque rem cum Penetrali existimo fuisse Sacrarium, quod describens Gutherius suprà laudatus ait, *Sacrarium locus erat in Templo, in quo sacra reponerentur:* ex quibus patet, eumdem utriusque usum exstitisse. Quare miror Gutherium sui immemorem paulò pòst addidisse, *quod & Adytum dicere possumus:* quid enim huic cum Repositorio, ut modò dicebamus? Sacrarii etiam nomine

A intelligebatur Ædicula privata, ubi Deorum simulachra, præsertim Larium, reponebantur, unde Lararium dici meruit. Sed juxta hanc etiam usurpationem ab Adyto distinguebatur, quod propriè erat publicarum Ædium locus. Modicum Sacrarii Ostium *Festra* appellabant [1].

Donarium dicebatur ea Templi pars, ubi collocarentur Oblata: fortassis non longè à Deorum simulachris & Cella, veriùs in ipso Adyto: id quod in tam alto Scriptorum silentio divinare nobis liceat, judicio duce; cùm congruum fuerit Oblationes coram Deorum Signis exhibitas. Postquam
B oblata fuissent Dona, suspendebantur, pompæ ergo & sacri cujusdam luxus gratiâ. Locus verò, ubi ipsa suspendi solerent, erat Tholus. Cujus variæ sunt acceptiones: nonnullis enim creditur fuisse breve quoddam scutum in medio Tecti constitutum, in quo trabes coibant, sicut explicat Gutherius: aliis existimatur Camera erectior, & fastigiata, quam Itali *Cuppolam* appellitant, ut placuit Philandro ad Vitruvium [2]; quæ explicatio nobis præ cæteris arridet. Sed illud superaddimus, Cameram hanc non in medio Tecti, sed in Adyto ipso elatam, sicut apud nos etiam moris est; ut ita
C Oblata coram Simulachris suspensa consisterent. In Tholis autem suspendi consuevisse Donaria testatur clarè Virgilius [3], qui de Donis ait,

> ——— *si qua ipse meis venatibus auxi,*
> *Suspendive Tholo, aut sacra ad fastigia fixi, &c.*

Cujus loci explanatio nobis mirè favens apud Servium videatur: sicut etiam Statius [4], Arnobius [5], & Martialis [6].

Non est hic prætermittenda Dempsteri modò laudati sententia, qui inter penitiora Templi loca Delubrum collocasse videtur, cùm inquit, *hic captabantur somnia:* horum siquidem captationem
D nonnisi in intimiori Templorum loco prope Deorum Simulachra haberi potuisse alibi tradam. At incohærentiæ, imò & contradictionis notam nullo pacto effugere valet Dempsterus, qui paulo antè de eodem Delubro fassus ex Isidoro fuerat, ita illud appellatum, *quòd ibi sacrificaturi se abluerent:* cui verò credere placeat coram Deorum Simulachris ablui potuisse sacrificaturos, non sine patenti irreverentiæ labe? Eò præsertim, quòd hoc certè fine ipsis in Templorum Areis Vestibulisque Piscinæ constitui solerent, ut suprà adnotavimus. Quare id meum esto judicium: si Delubrum ab ablutione fit dictum, in Vestibulo Tem-
E pli exstitisse; nec inibi captari potuisse somnia, sed in Adyto, ut jam indicavimus: si autem alia fit ejusdem vocis usurpatio, quæ inferiùs enucleabitur, aliter sentiemus.

De Templorum Tectis nihil speciale occurrit præter illa, quæ de Tectorio opere tradidit in generali Vitruvius [7], Architectique cum eo omnes, quæ nihil ad nos, cùm nulli non pateat Tecta olim, ut hodieque, devexa hinc inde fuisse, ut ita ab utraque parte descensus aquarum pararetur, nullibique super Tecto ipsæ, non sine ejus ruina, subsisterent. Atque hæc eadem ipsa necessitas Fa-
F stigia quoque Templorum adinvenit, nos dicimus *le Facciate:* quæ unque ob Tecti devexitatem triangulari figurâ prædita esse oportuit, ut ex Numismatis apparet: super plano enim illo, quod à coronicibus circuibatur, statim triangulari assurgebat prospectu paries iisdem coronicibus insignitus. Audiatur hac de re Tullius [8]: *Capitolii Fastigium illud, & cæterarum Ædium non venustas, sed necessitas fabricata est: nam cùm esset habita ratio, quemadmodum ex utraque parte Tecti aqua dilabe-*
re-

1 Liv. l. 27. 2 Lib. 34. cap. 7. 3 Lib. 1. cap. 1. 4 Belli Civ. lib. 1. 5 Lib. 2. 6 In Solin. pag. 1202. 7 In 2. Æneid. 8 Lucan. l. 2. & 5. 9 In Rosin. l. 1. c. 2. 10 De Rapt. l. 3.

1 Macrob. l. 3. Sat. c. 12. 2 L. 7. c. 3. 3 L. 9. Æn. 4 Lib. 2. Sylv. 5 Lib. 6. 6 Lib. 2. epig. 71. 7 L. 7. c. 3. 8 De Orat. l. 3.

retur, utilitatem Templi, Fastigi dignitas consecuta est: ut etiamsi in cœlo Capitolium strueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine Fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur. Atque hinc Cellarum, seu Cappellarum etiam Fastigia, quæ non subdialia, sed tecta fiunt, triangulari hac figura decoran solent. Nostro attamen ævo ab antiqua trianguli forma nuperi Architecti abhorrentes, Borrhomimus præsertim totius priscæ Architecturæ reformator-ne dicam, an deformator, miris modis triangulum ipsum deflectunt, estringunt, divexant, exorquent, difformantque: quod, ut & alia multa non sine persummdata Antiquitatis jactura confingi solita, unà cùm eruditissimo Petro Bellorin, Antiquitatis non minùs tenaci quàm studioso, pluries deflevi. De Campanaria Turri, num verè in priscis Gentilium Templis, sicut in nostris, extiterit, dicam peculiari *Dissert. de Campanis.*

Sed verò frustra ego, furum more, supra Tectum confugi, cùm Aram ipsam habeam totius refugii locum. Ergo de Ara nonnihil carpamus bonæ frugæ causâ. Circa ejus Etymon non unam comperio Eruditorum opinionem: Varro [1] enim ait: *Loca in Urbe pura Areæ dicuntur, à quo potest Ara Divûm esse, quòd pura: nisi potiùs ab ardore, ad quem, ut sit, fit Ara.* Cui postremæ Varronis explicationi adstipulatur etiam Pollux [2], & Isidorus [3]. Aliam affert idem Varro [4] originem ab *Ansa*, inquiens, *Aram derivari, quòd qui precarentur, Aræ angulos, quasi ansas, apprehenderent:* cui concinens Virgilius [5] inquit,

Talibus orabat dictis, Arasque tenebat.

Hinc Passeratius in verbo, *Ara*, hanc ab Antiquis *Asam* primùm, deinde *Aram*, appellatam ait. Aliter explicat Servius inquiens: *Ara ab ariditate dicta, quia in iis adoletur ignis.* Isidorus tandem ita inquit: *Alii Aras dicunt à precationibus, quas Græci aras dicunt.*

Quoad rem verò, Aræ ab Altari discrimen erat, quòd, sicut ait Servius, *Aræ Superis & Inferis Diis consecratæ sunt, Altaria verò superiorum tantùm Deorum, quæ ab altitudine constat esse nominata:* unde Isidorus addit, *Altare quasi alta Ara.* Attamen utramque vocem promiscuè usurpari solitam asserit probè Berthaldus [6], cui & ego subscribo, licèt Auctores ab ipso adducti oppositum potiùs videantur adstruere: affert enim Tacitum [7], & Plinium [8]; quorum ille de Matrona quadam ait: *Altaria & Aram amplexa est:* hic verò: *ne propitiandis quidem Numinibus ascendi * ex his Altaria Aræque debent.* Ubi copulativa illa particula, & geminatio, diversitatem Altaris Aræque significare videtur, nisi aliud addatur luminis, quo hæ umbræ dissipentur. Quare ad locum Taciti dico, rectè pro eodem Altare & Aram ibi usurpari; si enim utrumque Matrona *amplexa est*, jam in eodem debuit esse Templo, (de Concordiæ Æde intelligit Lipsius, ut infra) adeoque non potuit unum Diis Superis, alterum Inferis, juxta Servii explicationem, esse dicatum; hanc enim Numinum confusionem vitabant Antiqui. In Plinio autem adnoto verbum illud *ascendi*, non minùs Aram, quàm Altaria afficere; ex quo conjicere datur, Aram ab Altari minimè diversam fuisse, non enim ascendi potuisset Ara, nisi alta exstitisset, adeoque eadem cum Altari, quod, ex Isidoro, *altam Aram* appellavimus. Sed opus non est ut in hisce quisquiliis diutiùs immoremur.

Materia Aræ passim è lignis & lapidibus apud Pausaniam in *Eliacis* [1], ubi Aræ etiam latentiæ meminit. Rusticorum Aræ solebant è cespite & lignorum strue tumultuario opere componi: unde eas Lucanus [2] vocat,

——— *subitas congestas * cespitis Aras.*

Gramineas pariter Aras commemorat Virgilius [3] inquiens: *ergo instaurantur Divis communibus Aræ Gramineæ.* Atque hæc Ararum pauperies primis præsertim Romæ temporibus viguit, cùm, sicut Tertullianus in suo inquit *Apologetico*, *nulla Capitolia certantia Cœlo, sed temeraria de cespite Altaria, & Vasa adhuc Samia, & nidor ex illis.* Ubi loco vocis *temeraria* ego legerem *temporaria*, seu extempore structa: ita enim vox hæc Altaribus è cespite factis magis congruet. Hujusmodi Aræ facilè solubiles erant. Solubilium autem, imò & portatilium Ararum mentionem fecit allato loco Pausanias.

Majori admirationi sunt duo alia Aræ genera, Cinereum & Corneum. Jovis enim Olympici Aram ita describit Pausanias [4]: Πεποίηται δὲ ἠρίον τῶν θυομένων τῷ Διῒ ἀπὸ τῆς τέφρας τῶν μηρῶν. *Conficta est illa ex Cinere collecto ex adustis victimarum femoribus:* & postea adjicit, moris fuisse ut Aruspices die 19. Februarii cinerem, è Prytaneo deportatum, aquis Alphei fluminis diluerent, eoque Jovis Aram illinirent. Apollinis etiam Aram è Victimæ cineribus congestam idem Auctor in *Bœoticis* [5] affert. Omitto Herculis Thebani immunditiem, qui Didymis Milesiorum urbe Aram è luto subacto Victimarum sanguine exstruxerat, apud Berthaldum [6].

Aræ Corneæ inter septem Orbis miracula recensitæ meminit Ovidius in *Heroicis* his verbis,

Miror & innumeris structam de Cornibus Aram.

Et Martialis [7] inter Ægypti Pyramides illam reposuit inquiens,

Barbara Pyramidum sileat miracula Memphis,
Dissimuletque Deum Cornibus Ara frequens.

Hanc Domitius Scholiastes in Libya apud Hammonis Templum collocat; Eustathius in urbe Ephesi; at vulgò in Delo reponitur. Quid verò ea fuerit, nemo satis declarat. Quare illud mihi potiùs miraculo est, quòd inter septem Orbis miracula hæc Cornea Ara adscripta sit: quid enim admirabilis habere potuit? omninoque riderem stultæ Gentilitatis simplicitatem, quæ adeo cornua demirata sit, rem nec multùm infrequentem, nec valde decoram; nisi præsto mihi adesset Plutarchus [8], qui illam sic describit: Τὸν κεράτινον βωμὸν εἶδον ἐν τοῖς ἑπτὰ καλουμένοις Θεάμασιν ὑμνημένον, ὅτι μήτε κόλλης δεόμενος, μήτε τινὸς ἄλλου δεσμοῦ, διὰ μόνων τῶν δεξιῶν συμπέπηγε καὶ συνήρμοσται κεράτων. *Aram Cornutam vidi inter septem Mundi miracula, quòd neque glutine ullo, neque aliis vinculis cohærens, è solis dextris cornibus compacta est.* Unde videas iterum, quàm proni ad demirandum fuerint Prisci. Adeas Alexandrum Neapolitanum [9], & Angelum Politianum [10], qui plurima, Aris equidem digna, de hac Ara consignarunt.

Forma Ararum non unius erat generis: quædam enim quadrangulæ, nonnullæ oblongæ, aliæ ro-

1 Lib. 4. de L. L. 2 L. 1. c. 1. 3 L. 15. c. 4. 4 L. 3. de L. L. 5 Lib. 6. Æn. 6 De Ara c. 2. 7 Lib. 16. Ann. 8 L. 13. c. 30.

* Omnes Edit. quotquot vidi, habent *accendi*, & ita esse legendum sensus postulat, ut cuivis locum inspicienti patebit: hinc quæ noster Auctor de voce *ascendi* adnotat, nihil ad rem de qua hic agit. Videsis doctiss. Harduini in hunc Plinii locum Notas.

1 L. 6. 2 L. 9. 3 L. 12. Æn. 4 In Eliac. prior. 5 L. 9. 6 C. 4. 7 L. 1. epigr. 1. 8 Lib. 1. de anim. solert. 9 Lib. 6. cap. 2. 10 In Miscell. l. 52.

* Leg. *congestu.*

rotundæ, ut patet tum ex Pausania in *Eliacis*, tum ex Numismatis apud Guillelmum Chovium & Adolphum Occonem, qui varios etiam afferunt Aræ Titulos, Inscriptiones, & Hieroglyphica. Solebant cumprimis Aræ latera fasciculis quibusdam herbarum hinc atque inde pendentibus insigniri: quos *Struppos* appellatos ait Blasius Vigenerius in suis ad Livium Notis, & ex eo Berthaldus; at quam benè non calleo, nam ex Festo, *Struppi vocabantur in Pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro Deorum capitibus ponebantur.* Utut fuerit, illud dubio omni caret, Jovis Aram esculo aut quercu redimitam, Apollinis lauro, Minervæ olea, Veneris myrto, Herculis populo, Bacchi hedera, pampino, & ficu, Panis pinu, Plutonis & Sylvani cupressu, ut Alexander Neapolitanus[1] eruditè nos admonet. De primo Aræ repertore sermonem instituam *Tom. 2. Differt. de Diis.* Illud satis sit impræsentiarum perfunctoriè adnotare, è Græcis ad Romanos ejus usum pervenisse: Aram enim Maximam sub Palatino Monte sibimet exstruxerat Hercules, Græcanico ritu & ipse excultus; Æneas verò ejusdem cultum ampliorem reddidit, ut *Differt.* prima dictum est, & fusiùs *Tom. 3. Differt. de Sacrif.* ubi Aræ etiam usus, aliaque id generis. Plura qui cupiat, Berthaldum ipsum adeat, qui de Ara non contemnendum exaravit Librum[*].

Nos interea paucula quædam subjiciamus è re nostra magis, & Berthaldo ipsi, diligenti cætera Scriptori, prætermissa. Aræ situm Vitruvius[2] stabilit his verbis: *Aræ spectent ad Orientem, & semper inferiores sint collocatæ, quàm simulacbra, quæ fuerint in Æde, uti suspicientes Divinitatem, qui supplicant & sacrificant, disparibus altitudinibus ad sui cujusque Dei decorem componantur.* Id quod ex Nummis Domitiani perspicuè demonstratur. Inter Deos autem hic ordo ritè observabatur, ex Festo, ut Diis Superis altissimæ constituerentur Aræ; Terrestribus mediæ; Inferis verò nonnisi sub terra in scrobibus excavatæ. Quorum posterius neglexit Vitruvius, suis potiùs structuris intentus, cùm ait: *Altitudines earam sic sunt explicandæ, ut Jovi, omnibusque Cælestibus quàm excelsissimæ constituantur, Vestæ, Terræ, Marique humiles collocentur.*

Locus Ararum erat varius pro earundem varietate. Plures siquidem Aras eodem collocatas in Templo certius est, quàm ut probatione indigeat: minimùm vero tres, semperque impari numero Superis, & Inferis pari, ut *Tom. 3. Differt. de Sacrif.* dicemus. Harum prima erat præ Foribus Templi, ubi Victimæ immolarentur: secunda in Templi medio: tertiam demùm ante ipsum Simulachrum constituerem, fretus sanè tum Domitiani Nummo apud Gutherium sæpè laudatum, tum Arnobii[3] verbis ita inquientis, *thura injiciuntur Altaribus ante ipsa Numinum Signa.* Unde vix capio quo perductus argumento Gutherius asseruerit tertiam propriè Mensam fuisse, quam Festus *Anclabrim* appellat; cùm Arnobius non Mensam, at Aram nominet: non negaverim Mensas quandoque, si sacræ forent, Ararum loco fuisse habitas; at alius earum situs, quàm in sacratissimo prope Simulachrum loco, nec super eis Victima libabatur, sed vinum, ut alibi. Aras pariter extra sacras Ædes ex Augusti Numismate comperies. Aræ partes apud Josephum Scaligerum[4] videsis, supremam scilicet superficiem, quæ à prunis Græcè χαυτὴρ, *cautir*, dicebatur, quòd ibi Victima ureretur; basim, quæ & ἐπίπυρον, *epipyron*; & quæ supra basim partem βωμίσκος, *vomiscos* dictam. Atque hæc de Ara libasse sit satis.

1 L. 4. c. 17. 2 L. 4. c. 8. 3 Lib. 7. In 1. Astronom. Manil. lib.
* Is habetur in *Antiq. Rom.* Tom. vi. p. 233.

Reliquum nunc est, ut nonnulla de Pulvinaribus & Lectisterniis subnectamus. Stulta siquidem Priscorum superstitio haud contenta Deos suos in Cella collocasse, insuper, velut si viverent adhuc & cum ipsis conversarentur, Mensas iisdem constituebant cibis refertissimas, quibus vesci possent, & Lectos, ubi ad Mensas ipsas cubarent. Hæcque sunt Lectisternia, aut alio etiam vocabulo, sicut Servius[1] ait, Pulvinaria, apud Scriptores frequentissima. In Templo præsertim Capitolino Jovi, Junoni, ac Minervæ Lectisternia consecrata, quamquam solus Juppiter lecto cubaret, istæ verò sellis insisterent, ut infrà tradenius. Hinc coeptum aliis promiscuè Diis Lectisternia in Templis prope eorum Aras dicari, & ad Templorum ornamentum unà cum ipsis consecrari, illaque verè Templa dici, in quibus Pulvinaria essent: quare cùm Drusillæ Templum constituit Caligula, statim Pulvinaria adjecit[2]: imò & pro Templis ipsis Pulvinaria usurpata passim sunt[3]. Potuisse Pulvinaria ab Æde sacra aliò transferri, sicut etiam de Supplicationibus, quæ Lectisternia dicebantur, in extremis Urbis periculis institui solitis, dicam *Tom. 3. Differt. de Festis, & de Precibus.* Non erant continuò in Templis exposita, sed statis Solemnitatibus; interim verò in Sacrario aut Donario asservabantur, ex Porphyrio apud Rhodiginum[4]. Eorum formam lectis haud valde absimilem ex Nummis Domitii Ænobarbi apud Gutherium[5] cernere poteris: plurima verò hac de re apud Hieronymum Bosium. Illud dumtaxat postremò adnoto, sæpè apud Scriptores Pulvinaris nomine usurpari locum in Templo apparatum, ubi diebus festis ea disponerentur, quæ in Sacrario aut Donario inclusa erant; sicut Lectisternii voce non raró sacrum Epulum intelligitur, de quibus alibi.

Ornamenta Templorum erant Lectisternia ipsa & Pulvinaria: præterea Currus, Bigæ, Quadrigæ, & id genus. Item Coronæ diversi generis, Vittæ, Teniæ, Spolia, Exuviæ, Vota, & Anathemata; Statuæ, Picturæ, Signa, Sigilla, seu parva Signa in suis Ædiculis, seu loculis posita, (quos nos *Nichias* appellamus) ad parietum honestamenta: quæ & Sigillaria & Sigilliola dicebantur, habebanturque etiam pro Diis, si forent consecrata. Pariter Clypei, quos primus Appius Claudius in publico loco dicare instituit, posuitque ipse in Æde Bellonæ Majores suos in Clypeis conspiciendos ex Plinio[6]. Clypeorum forma ex Nummis Augusti & Lepidi apud Gutherium apparet. Vasa etiam sacra inter Templorum ornamenta censebantur. De quibus hic nihil disserere visum est, quòd hujusmodi rerum pluries redibit sermo, tum *Tom. 2. Differt. de Donariis*, & *Differt. de Statuis*, tum *Tom. 3. Differt. de Sacrif.* & alibi.

Quare illud pro Sectionis hujus coronide præstandum nobis est, brevis scilicet quarumdam Templi specierum syntaxis, quæ sunt Fanum, Sacellum, Ædicula, Lararium, Tesca, Lucus, Dianium, Minervium, Bidental, atque Delubrum. Fanum propriè dictum, ait Festus, *à fando, quòd dum Pontifex dedicat, certa verba fatur.* Quamquam Asconius Fanum appellatum censeat, *unde Fata petuntur:* & Capella *à Faunis Latinorum Diis, qui indormientibus responsa dare solebant.* Utut se habeat, Fanum erat locus sacer, & inauguratus, atque effatus, at sine Tecto, si Tullio[7] fides. Hinc, *sistere Fana*, erat locum futuri Fani designare, ex Festo: & *exaugurare Fana*, erat evocatis Diis locum Religionibus liberare[8], ut alibi explicabo. A Fano Hanula, quasi Fanula, seu parva Templa ex Festo.

H Sa-

1 In lib. 3. Georg. 2 Tac. 14. Ann. 3 Serv. cit. 4 Lib. 12. cap. 1. 5 Lib. 3. cap. 9. 6 Lib. 35. cap. 3. 7 Lib. 12. epist. 23. 8 Liv. l. 1.

Sacellum erat locus parvus, Deo sacratus cum Ara: addit Festus sine Tecto fuisse; unde à Fano parùm differebat. Ædicula quasi parva Ædes Sacello utique non absimilis. Singulos Romæ Vicos suas habuisse Ædiculas, ex Rufo & Victore colligitur, qui in Urbis Regionum descriptione tot ferè Ædiculas nominaverunt, quot Vicos. Lararia etiam privatæ erant Ædiculæ & Sacella, quæ unusquisque Domi suæ habebat, in quibus cubiculares Imagines seu Lares reponerentur. Sic in Larario suo Alexander Severus intèr alias habuit etiam Christi & Abraham Imagines, quibus rem divinam quotidie faciebat, ex Lampridio. Magni Principes duo habebant Lararia, majus & minus: unde idem Severus in magno suo Larario Imagines habuit Alexandri Magni, Christi, Abraham &c. in minori autem Virgilii & Tullii. Tenuioribus, Lararii loco, erant Foci, ex Plauto, in quibus Lares suos colebant iis ritibus, quos dabimus alibi. Illud postremo loco non est prætereundum, quod Plato [1] in suis Legibus jussit his verbis: *Ἱερὰ μηδεὶς ἐν ἰδίαις ἐκτήσθω. Θύειν δ' ὅταν ἐπὶ νοῦν ἴῃ τινί, πρὸς τὰ δημόσια ἴτω θύσων. Sacella nemo in privatis Ædibus habeto. Cùm alicuius animam sacrificandi studium incesserit, ad publica sacrificaturus accedito.*

Tesca erant loca sancta quidem, sed agrestia alicujus Dei, quales apud nos sunt Heremi in locis abruptis extructæ; unde à Tullio aspera & difficilia dicuntur. Nomen sumpsisse ait Gyraldus à *tuendo*, unde ea Tuesca primùm dicta ex Varrone subdit. In iis solebant Augures Auspicia captare, quæ utique solùm in agris, sicut in sola Urbe Auguria, ut fusè ostendit Gutherius [2], ubi plura alia, quamvis de solis vocibus, reperies. Ejusdem agrestis pariter generis fuere & Luci Priscis inter sacra etiam loca habiti: imò ex Tacito Germanis loco Templorum soli Luci fuerunt, sicut Persis & Celtis. Horum in Urbe triginta duo extitere: magis verò præcipui Dianium, apud Catonem [3] & Festum, ubi *Dianus* legitur, & Scaliger *Dianium* emendat: & similiter Minervium apud Varronem [4]: de quibus plura afferemus *Tom. 2. Dissert. de Asylo*, cui & Luci ipsi affines, ni & iidem fuere. Bidental verò ex Festo & Persio locus erat fulmine tactus, qui & pro religioso habebatur, Sacerdotemque in eo adhibebant, qui fulminis dispersa vestigia colligeret, & bidenti Hostia sacrificabat, unde & nomen, ut alibi tradam. Quia verò, ut ait Festus, nefas ducebant totum eum locum fulmine tactum contegere, hinc foramen inibi relinquebant apertum, quo cælum pateret: illudve *Lapide* quodam *pertuso* operiebant, cujus meminit Victor [5], & malè apud Rufum legitur *Lacus pertusus*.

Quid fuerit Delubrum sub judice adhuc est: aliqui enim apud Festum ajunt, *esse locum ante Templum, ubi aqua currat, à diluendo dictum*: cui & concinit Isidorus [6]; eumdemque locum Festus *Favissas* appellat. Fronto dictum putat locum, *ubi homines pericula sua diluunt*. Sed placet magni Varronis apud Macrobium [7] opinio existimantis, *sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo Deum ponerent, nominatum Delubrum*. Quare idem erat ac Templum, ubi Dei cujuspiam Simulachrum situm esset. Sed pro omni Templo promiscuè usurpatur; imò & passim pro Simulachro ipso Deorum. Sed à vocibus atque Templorum speciebus ad specialem eorum recensum tandem deveniamus.

1 Lib. 10. 2 Lib. 1. cap. 1. 3 Orig. lib. 2. 4 Lib. 4. de L. L.
5 In Reg. 7. 6 Lib. 15. cap. 4. 7 Lib. 3. Sat. cap. 7.

SECTIO SECUNDA.

De Templis in particulari.

QUantumvis scientias circa ipsa versari universalia probè asseruerit Philosophus, de metaphysicis quidem & merè speculativis intelligens; Historicas tamen notitias de solis esse particularibus, certo certius sanè est. Quare ad pleniorem Templorum agnitionem, eorundem particularis descriptio exaranda foret. Quoniam verò id incertæ aleæ plenum prolixumque nimis foret, contenti erimus peculiarem illorum situm indicare, uno dumtaxat eorum liberaliori calamo exarato, ut ab eo reliquorum ideam sibi unusquisque confingat. Numerum verò Templorum, quæ universam penè Urbem implebant, * sicut arduum, ita & inutile omnino esset, cùm neque è ruinis, nec è Scriptoribus certò id hauriri valeat. Illud ratum cuique sit, Romam superstitionibus addictissimam, sicut omnium ferè Nationum Deos colendos suscepit, ita pariter omnibus Templa erexisse, nedum majoribus, sed infimis etiam, qui derisionibus cachinnisque potiùs fuissent venerandi, ut alibi tradam. Unde Leo Papa [1] de ea inquit: *Cùm penè omnibus dominaretur Gentibus, omnium Gentium serviebat erroribus, & magnam sibi videbatur assumpsisse Religionem, quia nullam respuebat falsitatem.* Quot verò ea fuerint, non est nostrum divinare: unde satis sit ex *Notitia Imperii Occidentis* pernosse, præter Ædiculas, innumeraque Sacella, illustriora Templa fuisse CCCC. XXIV. Quibus perfunctoriè animadversis, Templa ipsa Regionatim designemus.

In prima ergo Regione insigne imprimis fuit Ædes Martis Extramuranei non procul à Porta Capena, si Ovidio fides [2]; in Vineis fortasse Marchionum de Nsris, ut ex Inscriptionibus inibi effossis conjici rectè potest. Duo Martis Templa extra hanc Portam sibi effingit ex Fulvio Panvinius, sed contra Victoris Rufique fidem. In eodem hoc Martis Templo suspendisse arma milites è bello reduces, alibi ex Propertio ostendam. Prope idem Templum asservabatur Lapis ille Manalis, quem siccitatis tempore per Urbem solemni pompa deferebant, ut aquss à Jove impetrarent, ex Festo in hoc verbo. Proxime Mercurii aquas, alibi à nobis descriptas, Ædes etiam Mercurii, cujus meminit in hac Regione Victor, à nonnullis constituitur: at quoniam ejus nullam habuit rationem Ovidius in ejusce aquæ profusa satis descriptione, hinc dubitari hac de re meritò potest. Prope eandem Portam Templa Honoris & Virtutis; insuper Tempestatis & Camenarum, quibus & Lucus etiam dicatus; Minervæ pariter, Apollinis, Isidis, & Spei: Dei etiam Rediculi in Via Appia, ubi Hannibal castrametatus fuerat, tandemque redire coactus discessit: demum Herculis in eadem Appia, necnon Jovis, Saturni, Junonis, Veneris, & Dianæ Ædiculæ, quarum elenchum apud Victorem & Rufum vide.

Secunda Regio multis illustrata erat Templis: imprimis Minervio in Monte Cælio, cujus præter Varronem meminit Ovidius [3], qui Minervam *Capitam* vocat, hoc est, ut ipsemet explanat, *Ingeniosam*. Jovis item Redocis Ædes. Templum S. Stephani, hodie *in Rotondo*, creditur vulgò Fauni, Donato verò Claudii, Nardino autem Bacchi, licèt, more suo, non sine scrupulis & hæsitatione. In Cælio pariter Carnæ aut Carmæ Ædes. In Cæliolo Ædicula erat Dianæ. In eadem Regione

1 Serm. 1. 2 Lib. 6. Fast. 3 Lib. 3 Fast.
* Hic videtur deesse verbum *recensere*, vel quid simile.

gione Isium Metellinum; seu Isidis Templum a Metellis structum legitur: Arbor item *Sancta*, quam Pancirolus in *Notitiæ Imperii* explanationibus arborem quandam fuisse existimat Numini cuidam dicatam, ut moris olim fuisse, alibi ex Plinio [1] ostendam. Hic etiam erat Spoliarium, ut in *Notitia Imperii* legitur, quod ex Plinio [2] colligitur idem fuisse cum Saturni Templo: ita vero dictum ait Pancirolus, quod ibi Rei morte plectendi spoliari solerent: vix verò percipio, cur id Nardinus [3] derideat, cùm ab eodemmet Plinio idipsum disertè tradatur, qui de eo Templo ait: *Nunc Templum illud non Spoliarium Civium, cruentarumque prædarum Receptaculum.* Negat etiam Nardinus Ædem Quietis, quam ubi hodieque SS. Petri ac Marcellini adest Ecclesia collocat Faunus, eo loci exstitisse, quod Livius [4] Quietis Templum extra Urbem reponat: at quis revelavit Nardino Faunum de Ecclesia SS. Petri & Marcellini intra Urbem, & non potius de altera extra Portam Majorem, à Constantino ædificata, intellexisse, ut ita cum Livio reconciliari Faunus rectè queat?

Tertia Regio habuit Ædiculas Isidis & Serapidis, unde & nomen etiam sumpsit: quantumvis ex Fulvio Nardinus existimet non ab hisce Ædiculis, sed a duobus amplissimis Templis, quæ Augustus & M. Antonius iisdem Numinibus dedicaverant in Emporio, sicut Vitruvius ait, huic Regioni nomenclaturam inditam. Utut sit, Templa hæc in Hortis Sanctæ Mariæ Novæ, ubi binæ apparent Tribunæ, minimè exstitisse, sicut Fulvio placuit, alibi tradam. Prope Colosseum Monetæ Ædes fuit. In Trajani Thermis Diocletianus Æsculapii Templum dedicavit, ut ex Sancti Severi Martyris Actis colligitur.

Quartam Regionem decorarunt Sacrarium, ubi Hastæ Martiæ asservatæ dicuntur Gellio [5], quas loco Martis Simulachri habitas olim, testatur Clemens Alexandrinus in *Protreptico* ex Varrone: item Regia Numæ, in qua Opis Consivæ Ædes ex Festo: præterea Templum Veneris Cloacinæ prope Regiam ipsam; & Ædes Faustinæ, ubi hodie Sancti Laurentii in Miranda visitur Ecclesia. Non longè erat Templum Remi, quod Felix IV. in honorem SS. Cosmæ & Damiani consecravit ex Anastasio, qui ingentem aperuit dubitandi viam, cùm Felicem Quartum inquit Ecclesiam ædificasse *in loco, ubi Ædes Remi ac Romuli fuisse ajunt*: unde creditum vulgò est, utrumque hic Templum habuisse. Quare toto cælo aberrat Baronius [6], qui solius Romuli Ædem hic constituit; sicut etiam Donatus, cùm Quirini ibi collocat Templum; aliique, apud Baronium, Castoris ac Pollucis Ædes ibidem constituentes. Sed quid dicemus de augustissimo Pacis Templo, cujus exstantia adhuc rudera priscam redolent magnificentiam, leonemque illum verè regium contra Temporis insidias rugientem, ex ungue ipsa, quæ remanet, patefaciunt? Sat dicere sit ab Ammiano [7] inter præcipuas Urbis structuras recensitum *; Hormisdam verò Persam hæc dumtaxat Romæ demirari solitum, Templum Pacis, Capitolinum, Pantheon, Veneris, & Romæ, Amphitheatrum, Pompeji Theatrum, Trajani Forum, Thermas, Odeum, & Stadium [8]. Herodianus [9] verò asserit, *μέγιστον καὶ κάλλιστον γινόμενον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων*, *quod unum scilicet opus cunctorum tota Urbe maximum fuit atque pulcherrimum.* Ejus Ichnographiam apud Serlium vide in sua *Architectura* [10]; Prospectum verò ex Nummo Vespasiani, quem affert Erizzus: ornamenta tandem apud Josephum Hebræum [1], qui testatur singula Hierosolymitani Templi à Tito deprædati Romam devecta, (ut in Arcu ipso Titi affabrè expressum videmus) hic Vespasianum collocasse, Legis dumtaxat Tabulis, purpureoque Templi Velo exceptis, quæ suamet in Domo custodienda mandavit, necnon & Arca Fœderis, quam in Ecclesia Sancti Joannis in Laterano asservari, pluribus ostendere nititur laudato loco Nardinus. Hæc verò eadem ornamenta à Genserico Vandalorum Rege in Africam adsportata, postmodum à Bellisario triumphali pompa Constantinopolim perducta, Justinianus tandem iterum Hierosolymam misit, ex Procopio [2]; sed isthæc nihil ad nos. Plura qui cupit, adeat Lipsium [3]. Non minoris magnificentiæ fuere Templa Veneris & Romæ ab Hadriano exstructa: quæque satis rectè Nardinus in Hortis Sanctæ Mariæ Novæ collocavit, aliorum rejectis opinionibus. Non valde procul erat Solis Ædes, quam prope Amphitheatrum plura Martyrum Acta testantur. Sacellum Larium, illudve antiquissimum, erat ad Palatini radices, ubi Titi postea Arcus erectus fuit, ut *Dissert.* 1. dictum est. Hoc proximè erat Orbonæ Ara, & Sacellum Streniæ, quorum meminit Varro, & in hac Regione etiam Victor. Telluris Templum in hujus Regionis limitibus. Ædes Concordiæ in Liviæ Porticu collocatur à Rufo; at magis sanè prope illam, cùm Porticus in tertia fuerit Regione. Templum Jani Quadrifrontis prope Nervæ Forum, (quod inde Transitorium dici cœpit) versùs Romanum Forum, itaut è quatuor suis lateribus quatuor ipsa Fora respiceret: Jani siquidem Templa quatuor Arcus habebant ubique patentes, ut alibi tradam. Palladis hic etiam Ædes, cujus vestigia exstant adhuc in Via Recta inter Turrim *de' Conti* & Viam *de' Pantani*. Prope Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Montibus collocat Nardinus [4] Dianium: an verò Lucus fuerit Dianæ dicatus, cujus meminimus suprà, an verò ejusdem Sacellum, anceps sum. Hic etiam exstitit Musarum Ædicula, cujus, ultra Rufum, Martialis [5] mentionem egit.

In quinta Regione enituere, præter Querquetulana Sacella, & Lucos in Esquiliis apud Varronem obvios, sicut & Fagutalem, Esquilinamque Lucum, & Mephitis Varroni prætermissos, enituere, inquam, Veneris & Cupidinis Templum, cujus exstant adhuc ad dexteram Sessoriani Palatii & Ecclesiæ S. Crucis in Hierusalem rudera, quicquid oblatret Nardinus: Templum insuper Spei in Labicana Via: Quietis prætereà, quam in Regione secunda indicavimus. Ædes Minervæ Medicæ creditur vulgò collocata post S. Matthæi Ecclesiam, ubi decagonum adhuc prostat ædificium. Ad Mariana Monumenta, prope S. Eusebii Templum, Ædes erat Honoris & Virtutis, ut ex Vitruvio [6] colligitur. Timoris verò & Palloris in Ustrino Vico super Esquiliis. In Vico Patricio Templum Isidis Patriciæ; item Dianæ, in quam viris ingredi vetitum, ut suo didicisse periculo incautum quemdam ibi à canibus dilaniatum testatur Plutarchus [7]. In Esquiliis etiam Ara Malæ Fortunæ [8], cui ego in Esquiliis degens quotidie sacrifico. Reponit etiam hic Panvinius Felicitatis Templum: at Nardinus in Regione Fori illud ipsum collocat, non in Esquiliis; & sanè merito, nullam enim mihi in hac Regione licuit umquam felicitatem experiri. Sylvani Ædes vulgò ad radices Viminalis, Ecclesiæ S. Vitalis opposita, collocatur: in eodemmet Monte post Diocletiani Thermas Jovis Viminei, unde & nomen

 mons

1 Lib. 12. cap. 1. 2 In Paneg. 3 Lib. 1. cap. 7. 4 Lib. 4. 5 L. 4. c. 6. 6 In Martyr. ad 27. Sept. 7 L. 16. c. 10. 8 Plin. l. 36. c. 15. 9 L. 1. 10 L. 3.

* Sic quidem habetur in Accursii Editione; sed ipse hunc locum corrupit, nam hic agi de Foro Pacis, non vero de Templo, ostendit doctiss. Valesius, quem videsis.

1 Lib. 9. cap. 17. 2 De Bello Wandal. lib. 2. 3 De Magn. l. 3. c. 6. 4 Lib. 3. cap. 15. 5 Lib. 12. epig. 3. 6 Lib. 3. cap. 1. 7 Probl. 3. 8 Plin. lib. 2. cap. 7.

mons ipse sumpserat, Templum, ut Rufus sentit, aut ad minus Ara: extra verò Viminalem Portam, Næniæ Sacellum: sicut extra Salariam Ædes Veneris Erycinæ, Herculis, & Honoris: extra Nomentanam, Rubiginis; præter Lucos Poetilinos, majorem, & minorem, aliosque, qui, ex Varrone, Esquilias nostras decorarunt ne dicam, an desertarunt?

Sextæ Regionis Templa hæc fuere: Divi Fidii, aut Sangi in Hortis Aldobrandinis. Item Quirini, seu Romuli in Valle S. Vitalis, è cujus inibi effossis marmoribus, Aracæli scalas exstructas testatur Fulvius. Romuli Templum Numa ædificavit, angustum tamen juxta eorum temporum modulum, quod Papirius Dictator in ampliorem formam redegit, ex Halicarnasseo, primumque Solare Horologium, quod Romæ visum fuerit, ibidem constitum, ex Fabio apud Plinium [1]. Idem Plinius [2] narrat ante Quirini Templum binas exstitisse myrtos, quarum unam Plebejam, alteram Patritiam nuncupabant, eo tamen portento, ut cùm Plebejorum prævaluisset Factio, Plebeja myrtus efflorerct, & languesceret altera; prædominante verò Patritia, prior illa floribus despoliaretur; cujus fides apud Plinium sit. In eadem Valle Templum Fortunæ Publicæ, licèt Victor super colle eam collocet: hic etiam Salutis Ædes. In Quirinali Sacrarium Saliorum Collinorum, sicut & Apollinis ac Clatræ Cancellorum Deæ. Floræ Templum prope ejus Circum in Platea Grimana. Non valde procul erat Ædes Fortunæ Reducis, ob Domitiani è Germanico Bello reditum ædificata [3]. In eadem Regione alia Fortunæ Liberæ, Primigeniæ, & Fortunæ Statæ Templa apud Rufum hic. Veneris Ædes in Hortis Sallustianis.

Septima Regio hæc jactat Templa: Quirini novum ab Augusto excitatum: Solis alterum ab Aureliano erectum: Novum item Fortunæ Templum, quod Donatus à Lucullo ædificatum ait, refragante Nardino: Ædiculam tandem Caprariam: alia non reperire licuit.

In octava Regione isthæc resplenduere Templa: Felicitatis in Curia; ibidemque Victoriæ Ara. Concordiæ Ædicula in Græcostasi, cujus in *Dissert. de Ædificiis Judicialibus* erit sermo. Alterum Romuli Templum in Lupercali. Ædes Deorum Penatium ad Titi Arcum. Castoris item & Pollucis in Palatino, ubi Tiberianam Domum ædificatam diximus: in eodem Palatini latere Julii Cæsaris Templum exstitisse Ovidius [4] satis indicat. Opis & Saturni in Thurario Vico, in quo Civium erat Ærarium [5], sicut alterum Saturni Templum commune fuisse Ærarium mox dicemus. Vertumni Ædes in Vico Thusco: Victoriæ verò sub Velia. Vestæ Templum cum Atrio & Luco prope Juturnæ Lacum ad Palatini radices; non procul fortassis à S. Georgii in Velabro Ecclesia. Concordiæ & Vespasiani Templa inter Capitolium & Forum ex Festo. Saturni Ædes, ubi Ærarium Pop. Rom. exstitisse diximus, locatur vulgò ubi hodie S. Hadriani prostat Ecclesia: quamquam & aucto postea Imperio, ampliatum etiam Ærarium, quod *Ærarium sanctius* diu [a] cœpit [6], alibi traditurus sim. Jani Templum in Foro: illudve est, quod Belli tempore aperiebatur ob rationem, quam indicavimus in *Dissert.* 2. In Foro pariter Veneris Cloacinæ Signum & Templum, sicut credit Panvinius; Ædesque Hadriani. In Cæsaris Foro Templum Veneris Genitricis & Martis Ultoris. In Foro Trajani hujus ejusdem Ædes. In Velabro alterum Larium Templum, quod Victor Delubrum vocat. Ibidem Fortunæ Ædes à Lucullo excitata. In Foro Boario Templum Herculis Victoris rotundum; Matutæ pariter, & Fortunæ Virginis, sicut & Sacellum Pudicitiæ. In Capitolino Clivo Ædes Jovis Tonantis & Fortunæ; prope Tarpejam Rupem Junonis Monetæ: Concordiæ in Arce: in Capitolio ipso Ædes Jovis Custodis & Feretrii à Romulo primùm Romæ erecti, ubi nunc Aracæli Ecclesia: Jovis item Sponsoris; Jovis & Herculis; Dianæ & Jovis. Item in Asylo Misericordiæ Templum, sicut Servio placet asserere, aut Vejovis, sicut credit Donatus. Ibidem Capitolini Jovis omnium magnificentissimum, quod infra opportuniùs describemus.

Nona Regio his Templis insignis fuit: Junonis atque Apollinis, quorum alterum certè primum fuit, quod Romæ e marmore fuerit à Metello exstructum, sicut Paterculus testatur. Templo item Pietatis eo loci, ubi postea Theatrum Marcelli conditum fuit, sicut testis est Plinius. In quo etiam situ antiquum Jani Templum exstitisse ex Victore habemus, quod Numæ Sacrarium à Servio [1] appellatum fuit. Extra Carmentalem Portam antiquissima Apollinis Ædes. Prope Circum Flaminium, ubi nunc Monasterium *di Tor di Specchi*, locatur Nardino Bellonæ Templum, cum Area, in qua Bellica Columna, unde Consul hastam jacere solebat, cùm primùm adversùs aliquem Regem Bellum foret inferendum, ex Victore hic: ibidem etiam triumphum postulantibus, Senatum concedi solitum alibi dicam. Prope ipsum Ædes Herculis Custodis; sicut etiam Herculis, Musarum, Neptuni, Martis, Vulcani, Junonis Reginæ, Dianæ, & Castoris, Delubrum Domitii, Jovis Statoris, & Bruti Callaici. In Pompeji Theatro Templum Veneris Victricis, aut etiam Victoriæ, ut Donato creditur, & Fortunæ Equestris. In Campo Martio Martis Ara & Templum, unde & appellationem ille sumpserat: ut & alia multa, scilicet Ara Ditis & Proserpinæ prope Plateam Nicosiam, Ædemque S. Luciæ *della Tenta*, quam posteriorem vocem inde derivat Nardinus, quòd Ara illa à Festo *Terentus* appelletur: Ædes item Larium Permarinorum & Vulcani. Antonini Templum in ejusdem Foro, hodie *Piazza Colonna*; & ab eo non procul Neptuni etiam Ædes. Juturnæ Templum, quod prope Aquam Virgineam à Victore asseritur, Marlianus in Fontibus *di Trevi*, Nardinus proxime Romanum Nobilium Seminarium collocat. Serapium Nardinus ipse eo loci, ubi adest Ecclesia Sancti Stephani *del Cacco*, constituit; Isium verò prope Romanum Seminarium statuit Donatus. Minervium erat in eo situ, ubi Ecclesia Sanctæ Mariæ supra Minervam hodieque visitur, & à Rufo dicitur *Minerva vetus cum Luco*; unde à Minerva Chalcidica differre justè credit Nardinus. Sed ditissimum omnium, quibus Regio hæc ditescit, fuit Pantheon, hodie *la Rotonda*, ab Agrippa exstructum, quod penè integrum assurgens, temporis tyrannidem calcat. Cujus uberem descriptionem à Lipsio pete, Ichnographiam verò a Serlin.

Decimam Regionem illustravit imprimis Jovis Statoris Templum in Foro, ut vulgò creditur, aut prope ipsum, ut Nardinus [2] profusè demonstrat. Sacrarium Saliorum in Palatino Colle. Ædes ibidem Cereris, Victoriæ, & Fidei antiquissimè ab Euandro exstructæ. Caligulæ Templum in Augustano Palatio; Apollinis alterum ab Augusto ibidem erectum, ubi Poetis passim carmina recitandi mos [3]: Augusti Templum in eodem Palatio, ut & Vestæ Palatinæ Ædes. Bacchi item & Cybelis in Palatino, unà cum Junonis Sospitæ Delubro & Victoriæ Æde. Accedunt his Templum Fidei, Jovis Victoris, Deæ Viriplacæ, Rhamnusiæ, Diovis, Jovis Arbitratoris, quod & Pentapylon dictum, Heliogabali, Orci, divorum Cæsa-

[1] L. 7. c. ult. [2] L. 15. c. 29. [3] Mart. l. 8. epig. 64. [4] L. 2. de Ponto eleg. 5. [5] Tull. 2. Phil. [6] Tull. 3. Verr.

[a] Forte, *dici*.

[1] In 7. Æn. [2] L. 6. c. 12. [3] Horat. l. 1. Sat. 10.

sarum, Minervæ, Jovis Propugnatoris, Fortunæ Respicientis, Mutinæ, Mutini Titini, Lunæ Noctilucæ, Victoriæ Germanicianæ, & sexcenta ejusmodi, quæ sicut Romanos apprimè quidem religiosos ostendunt, ita & omnino stupidos clarè demonstrant, quippe qui tot saxea monstra colere voluerint, vero summoque Deo relicto.

Ad undecimam Regionem pertinuit Ædes Solis in Circo Maximo, qui & Soli dicatus. Templum etiam Murciæ, quod & Valli eidem nomen tradidit. Ædicula Juventutis itidem in Circo. A quo non procul erat Templum Liberi, & Liberæ, & Proserpinæ, Floræ, Pompeji, Veneris, & Mercurii. Aram etiam Maximam prope Circum exstitisse in Foro Boario, inter Circum, Palatinum, & S. Anastasiæ Ædem, ex Halicarnassœo [1] satis colligitur. Prope Portam Trigeminam Ara Jovis Inventoris. Ædes Portumni prope Sublicium Pontem. Ibidem Voluptiæ Templum, cujus rotunda adhuc exstant rudera. Ecclesia Sanctæ Mariæ Ægyptiacæ creditur Nardino & Marliano Fortunæ Virilis, Volaterrano Bonæ Fortunæ, Blondo Misericordiæ, Fulvio Pudicitiæ: at judicium penes Lectorem esto. In Foro Olitorio Jani Templum & Pietatis: non procul Ædes Junonis Matutæ, & Spei, & Junonis Sospitæ. Quibus adde Ædem Ditis Patris, Castoris, Sacrarium Saturni cum Luco, & Apollinis Medici Templum.

E duodecima Regione fuerunt Ædes Bonæ Deæ Subsaxanæ, Fortunæ Mammosæ, & Ara Lavernæ, unà cum Luco, quò commeare fures solebant, qui in ejusdem Deæ erant tutela, hinc fures *Laverniones* appellati ex Festo. Tandem hic Isidis Athenodoriæ Templum. Alia verò ulteriùs hujusce Regionis observare non valuimus.

Tertiadecima Regio his Templis ditata fuit: Dianæ Communis apud eum Aventini locum, ubi Sanctæ Priscæ nunc assurgit Ecclesia. Eodem in Colle Lunæ Ædes; item Junonis Reginæ, & Bonæ Deæ in eo præcisè Collis angulo, ubi Sanctæ Mariæ Aventinæ prominet Ædes, vulgò *il Priorato*. Templum item Herculis Victoris in Aventino, sicut & Euandri Ara, Jovis Elicii, & Vortumni, Ædes Minervæ, Victoriæ, Libertatis cum Atrio, & Archivo, ac Bibliotheca, de quibus nos alibi; pariter Sylvani, Tutilinæ, Fortunæ Dubiæ, Hylernæ, & Spei.

In postrema Regione fuere Templa Fortis Fortunæ, Herculis Cubantis, Furinarum cum Luco, Deæ Maniæ, Æsculapii in Transtyberina Insula, eique proximum Jovis & Fauni. In Vaticano prope Neronis Circum Ædes Apollinis radiorum Numinis, cujus sub rutilis auspiciis hanc priscarum Ædium materiam tenebris equidem refertissimam, adeoque uberioris lucis indigam, terminamus: illud postremo loco protestantes, non hic nos Templorum picturam tradere curiosis voluisse, sed tenui dumtaxat ea adumbrata carbone, Tyronum exhibuisse oculis, ordine solùm observato, ut excitata hinc mentis prurigine, apud Antiquarios luculentior eorum descriptio hauriri valeat; nos enim aliu scribimus scopo, annusque, nedum dies, desineret, si omnia prosequi vellemus.

Non est tamen unius saltem, ejusque omnium celeberrimi, prætermittenda delineatio; ut exinde totius sacræ structuræ forma unà atque splendor appareat. Erit id Capitolinum Templum, Romanorum omnium facile princeps. Tradit Cassiodorus in *Chronico* fuisse illud à Numa ædificatum, de illo certè veteri atque primo intelligens; quamquam & id nesciam a quo antiquo hauserit Scriptore. Sed utut illud sit, certè Tarquinius Priscus idem Templum aut solo æquatum excitavit iterum, aut vile sanè angustumque, sicut alibi dictum est, in ampliorem formam permutavit, dicam melius, permutare designavit; complanato scilicet Capitolini Montis jugo, jactisque fundamentis ex voto, quod bello Sabino ediderat, éque manubiis & præda, quam ex Apiolis oppido à se capto detulerat [1]: morte autem præventus rem imperfectam reliquit. Quam Tarquinius Superbus ejus nepos postea perfecit: licèt Tacitus solus à Servio Tullio aliquid additum scribit. Tarquinius ergo *Suessa Pometia*, sicut Livius inquit, *è Volscis capta, divendita præda, cum quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Jovis Templi, quæ digna deûm hominumque Rege, quæ Romano Imperio, quæ ipsius etiam loci majestati esset*. Ubi Lipsius, ex Halicarnasseo & Plutarcho, loco numeri *quadraginta* legit *quadringenta*, & sanè ejus Templi majestati congruentiùs. Completo in hanc magnificam formam Templo, illud, *Regibus, Regioque nomine pulso ex Urbe, dedicavit Horatius Pulvillus Consul ea magnificentia, quam immensæ postea Populi Romani opes ornarent potiùs quàm augerent*, sicut testatur Tacitus [2]. Sed post annos cccc. xxv. incensum Sylla Dictator restituit, eoque vita functo Catulus dedicavit, *quod unum felicitati suæ defuisse*, Sylla ipse apud Plinium deflet. Arsit iterum sub Vitellio, refecitque Vespasianus: rursumque incendio correptum Tito Principe, Domitianus instauravit, ut ex Tacito aliisque liquet. Atque ita diu servatum, tandem in Gothorum alluvione devastatione que inter alia excisum fuit: unde D. Hieronymi tempore nihil ejus exstitisse idemmet [3] testatur. Quare non sine astu quodam Gentilium ejus Templi ruina Christianis attributa fuit; id enim nec Christiana tulisset Pietas, nec Imperatorum Sanctiones: nam Honorius [4] ita jubet: *sicut sacrificia prohibemus, ita volumus publicorum operum ornamenta servari.*

Sed age, reliqua prosequamur: & primò situm, de quo ita ait Halicarnasseus, ἐποιήθη δ' ἐπὶ κρηπῖδος ὑψηλῆς βεβηκώς, *situm est in alta crepidine*: è quorum verborum brevitate jure disceptari cœptum inter Antiquarios, in quanam Capitolini Collis parte collocatum fuerit; diximus enim *Dissert*. 3. bina habuisse eum montem cacumina. Donatus [5] in Rupe Tarpeja, & Arce, quæ versùs Tyberim est, Ecclesiæ Aracœli opposita, illud constituit: Nardinus [6] è contrà in ipso clivo, ubi Aracœli prostat Templum: quorum argumenta, & discrepationes satis equidem ingeniosæ, apud ipsos videantur, ne nostra Dissertatio in immensum excrescat. Ut autem quid ego hìc sentiam breviter exponam, Nardino certè herbam darem: quippe ipsum Capitolini Templi nomen, idipsum satis declarat; Capitolii enim vox illi solùm Saturnii montis parti hæsit, ubi Aracœli adest Ecclesia, sicut ex Historiis liquet, cùm altera opposita pars Arcis nomine insigniri soleret, ut alibi diximus. Quare cùm consonum utique sit Capitolinum Templum in ipso Capitolio propriè dicto exstitisse, nam à Livio [7] & Tacito [8] Capitolii nomine absolutè Templum ipsum pluries appellatur, in ejus certè Ecclesiæ situ collocandum erit. Sed de his jam satis.

Magnitudo, & forma hujus Templi ab Halicarnasseo [9] ita declaratur: Ἐποιήθη δ' ἐπὶ κρηπῖδος ὑψηλῆς βεβηκώς, ὀκτάπλεθρος τὴν περίοδον, διακοσίων ποδῶν ἔγγιστα τὴν πλευρὰν ἔχων ἑκάστην· ὀλίγον δ' ἔτι τὸ διαλλάττον εὕροι τις ἂν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μήκους παρὰ τὸ πλάτος, οὐδ' ὅλων πεν-

1. Lib. 2.

1 Plin. lib. 3. cap. 5. 2 Lib. 3. Hist. 3 Lib. 2. cont. Jovin. 4 C. Theod. leg. 15. de Pagan. 5 Lib. 2. cap. 3. 6 Lib. 3. cap. 14. 7 Lib. 3. 8 Lib. 3. Hist. 9 Lib. 4.

πεντεκαίδεκα ποδῶν. . . . . Ἐκ μὲν τῆς κατὰ πρόσωπον μέρους πρὸς μεσημβρίαν βλέποντος, τριπλῷ περιλαμβανόμενος στίχῳ κιόνων, ἐκ δὲ τῶν πλαγίων, διπλῷ. Ἐν δὲ αὐτῷ τρεῖς ἔνεισι σηκοὶ παράλληλοι, κοινὰς ἔχοντες πλευράς. Μέσος μὲν ὁ τοῦ Διός· παρ' ἑκάτερον δὲ τὸ μέρος, ὅ τε τῆς Ἥρας, καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑφ' ἑνὸς αἰετοῦ καὶ μιᾶς στέγης καλυπτόμενοι. *Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu octo jugera, sic ut latera singula ducentorum ferè pedum sint; exigua latitudinis & longitudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis. . . . . Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus duplici. In ipso sunt tres Cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clausæ. Media est Jovis; utrinque altera Junonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemque tecto.* Qua descriptione nihil sanè operosius, si pauca quædam explicentur. Observat primò Donatus, & ex eo Nardinus, octo Halicarnassei jugera pedes effecisse CC. XL. juxta Plinii [1] & Varronis [2] regulas: quare cùm Halicarnasseus ipse CC. dumtaxat pedes lateribus attribuat, credi merito poterit loco vocis *Jugera* reponendum *Pletra*, prout in Græco ejus Textu, ab imperito Scriba malè reddito, videre est; & hæc ex iis, quæ *Dissert.* 3. ex Luca Peto adnotavimus, CC. circiter pedes reddunt. Cellarum descriptionem ex superioribus pete: solumve ex eodem Halicarnasseo animadverto, ante ipsas Vestibula quædam interiora extitisse, quæ malè Nardinus cum clatris, aut cancellis confundit; erant enim idem cum Adyto, nos dicimus *il Presbiterio*, ut supra explicavimus: quamvis id non negaverim, Cellas ipsas clatris clausas, ut Gellius [3] indicavit, qui de Scipione ait, *solitavisse noctis extremo, priusquam dilucularet, in Capitolium ventitare, ac jubere aperiri Cellam Jovis, atque ibi solum diu demorari.* In Cellis Signum Jovis in medio, in dextero latere Minervæ, Junonis tandem in sinistro, ut ex laudato superiùs Livio perspicuum est. Juvis Signum priùs fictile, minio oblitum; post devictam Asiam eboreum, Jovis Olympici exemplo; tandemque Trajani tempore aureum, ut Ryquius ostendit, & nos *Tom.* 2. *Dissert. de Simulacbris.* De Templi gradibus eorumque situ plura disputant contra Lipsium Donatus & ex eo Nardinus, sed modico fructu, majorique tædio, temporisque dispendio. Reliquæ partes ex dictis sunt notæ, ut Basilica, Tholus &c. nihilque speciale ipsæ continent.

At quid tandem differemus de hujusce Templi ornatu, nos omni eloquentiæ ornamento destituti? Quare satius erit Auctores de ipso loquentes audire. Et ecce Tacitus [4] de Fundamentis sic ait: *Passim injectæ fundamentis argenti aurique stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ: prædixere Haruspices, ne temeraretur Opus saxo auroque in aliud destinato &c.* De Januis sic ait Livius [5], *ænea in Capitolio limina.* Quæ insuper aureis laminis stipata asserit Claudianus in *Stiliconis laudibus*, ubi ab eodem Stilicone sublata ait: unde ipse paulò post infeliciter periit, ex Zosimo. Columnæ à Plutarcho [6] describuntur: Οἱ δὲ κίονες ἐκ τοῦ Πεντέλησιν ἐτμήθησαν λίθου, κάλλιστα τῷ πάχει πρὸς τὸ μῆκος ἔχοντες. Εἴδομεν γὰρ αὐτοὺς Ἀθήνησιν· ἐν δὲ Ῥώμῃ πληγέντες αὖθις καὶ ἀναξυσθέντες, οὐ τοσοῦτον ἔσχον γλαφυρίας, ὅσον ἀπώλεσαν συμμετρίας. *Columnæ (Templi ejus) ex Pentelico lapide excisæ sunt, crassitudinem habent optimè longitudini congruentem. Vidimus quidem ipsas olim Athenis; sed rursus Romæ extenuatæ & expolitæ, non tantum ex sculptura ornatus acceperunt, quantum mensurarum convenientiæ amiserunt.* Ubi Plutarchus de Columnis à Domitiano è Græcia allatis certè loquitur: at ante eum Sylla alias, licèt minoris pretii, è Jovis Olympii Templo advexerat: primùm autem, loco columnarum, antis suffulciebatur [1]. Qui has Columnas videre cupit, Ecclesiam adeat Aræcæli, ubi in sacratiorem usum à Christianorum pietate translatæ sunt. De Laquearibus ita breviter Plinius [2], *post Carthaginem eversam Laquearia in Capitolio inaurata.* Idemmet de Tegulis ita monet, *eas Q. Catulus æreas inauravit primus.* Unde Seneca pater ait, *fastigiatis supra Tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium.* Quarum Tegularum dimidiam partem à Genserico Vandalorum Rege in Africam deportatam, testatur Procopius. Præter verò inauratas Tegulas totum item Templum inauratum erat: de parietibus enim subjicit Plinius, *parietes quoque jam tamquam vasa inaurantur.* Idipsum de Zophoris, Coronis, Fastigioque Templi asserit Donatus: hinc Templum hoc *fulgens*, *micans*, & *aureum* à Poëtis passim appellitatum, deque eo jure asserere potuit Tertullianus à nobis suprà laudatus, *Capitolia certantia cælo &c.* Quibus perficiendis inaurationibus quantum absumptum sit, audi ex laudato superiùs Plutarcho, qui ait: Τούτου δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς τὸν μέγιστον ἐν Ῥώμῃ τῶν ἰδιωτικῶν πλοῦτον ἐκλογισθέντα, τὸ τῆς χρυσώσεως μὴ τελέσαι ἀνάλωμα, πλέον ἢ δισχιλίων καὶ μυρίων ταλάντων γενόμενον, *solam inaurationem privatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra duodecim millia talentorum*; quæ juxta Lipsii calculum efficiunt septem milliones: ubi enormis Nardini lapsus prætereundus non est, cùm ait: *mà concuttecciò que' cento millioni possono dar maraviglia*: cui persimilem errorem nescio, an in sua enumeranda pecunia Nardinus commisisset.

Præter fixa hæc ornamenta, & ad Templi integritatem pertinentia, alia erant adventitia extraneaque, dona scilicet, aut à fœderatis sociisque Imperii Romani Regibus, aut à triumphantibus, vel ex conceptis votis, vel ex mulcta, vel à Senatu Populoque oblata; ut Statuæ, Picturæ, Clypei, Aulæa, Peristromata, Aquilæ, Mensæ aureæ, Coronæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, Vasa, Quadrigæ argenteæ inauratæque, quibus Arcus ipsos Templi & Tholum exornabant, & id genus sexcenta, quorum censum apud Ryquium, Lipsium, Marhamum, & Donatum vide, ne tot ornamentorum profusa enarratione nostram Dissertationem deornemus. Id dumtaxat postremo loco adnotaverim ad Romanæ Gloriæ elogium, *Augustum in Cellam Capitolini Jovis* XVI. M. *pondo auri, gemmasque, ac margaritas quingenties HS. una donatione contulisse*, ut loquitur Livius [3], qui addit insuper Carthaginenses Coronam auream pondo XXV. misisse: Attalum Regem pondo CC. XLVI. Philippum Macedonem pondo C. Alabandenses pondo L. Lampsacenos pondo LXXX. Pamphylii ex XX. millibus Philippeorum factam. Hieronem Syracusanum Victoriam auream pondo CCC. XX. ex Josepho [4] verò Aristobulum Judæorum Principem Vitem auream quingentorum talentorum; Ægyptios Coronam quatuor millium aureorum. Sed his finis, ne tam coruscus auri fulgor oculos nobis subripiat, inter ipsasque divitias, Tantali, aut Midæ exemplo, pretioso quodam naufragii genere immergamur.

1 Lib. 19. cap. 3. 2 De R. R. lib. 1. cap. 10. 3 Lib. 7. cap. 1.
4 Lib. 3. Hist. 5 Lib. 10. cap. 3. 6 In Public.

1 Plin. lib. 36. cap. 6. 2 Lib. 33. cap. 3. 3 Lib. 7. 4 Lib. 14. cap. 4.

Syl-

Syllabus Auctorum.

HOcce de Argumento nemo pertractavit, & Homoes; nemo quidem sive ex professo, quod ajunt, peculiarique Libro, sive pro rei ipsius exigentia, consummatéque: omnes tamen perfunctoriè, arreptaque, aut data opportunitate quicquam de Templis fassi sunt. Et verò, Antiquos ut prætermittam, Rodolphus Hospinianus justæ molis Librum *de Templis* exaravit; at sacra dumtaxat Christianorum ipse describit: imò quid inquio sacra, cùm hæc eadem sacrilegis suis cavillis ineptiisque adeo turpiter profanarit? unde Auctorem hunc omnino negligendum, aut ferreo graphio perlegendum consulerem: sicubi autem aliqua de priscis Romanorum attigit Templis, singula à verbo, ut in parœmia est, ad verbum è Lilio Gregorio Gyraldo exscripsit, ne jota quidem, aut commate uno immutato. Præfatus Gyraldus in suo *de Diis* Libro paucula delibavit solùm; quæ famem acuant quidem, non explicant. Pauciora certè Rosinus, & in eum Dempsterus in *Paralipomenis*. Paulò plura Kippingius: at paucissima Barthius atque Turnebus in doctissimis cætera suis *Adversariis*. Pluscula, sed perturbatè, suo ritu, Josephus Laureotius in *Polymathia*. Vix nonnihil Paulus Merula: tantulumque uberiùs Alexander ab Alexandro. Ornatissimè, ita me Deus adjuvet, Lipsius, at de Pantheo dumtaxat, & Capitolino, de quo præclarè etiam Ryquius, aliique suprà memorati. Architecti cum suo Vitruvio toti quanti sunt, in sacrarum Ædium structura & symmetriis occupantur: sicut Antiquarii è contrà in puris putis sitibus determinandis. Ichnographiam Templorum satis equidem, ingeniosè-ne dixero, an verè, tradidit in suis *Architecturæ* libris Serlius, atque Scamozzius: Jacobus item Laurus in *Romana sua Antiquitate* pluribus Figurarum Typis expressa: necnon Jacobus Meursius in *Romæ Iconibus*: & præter Occonem, & Chovium, Joannes Jacobus Boissardus: apud quos Templorum etiam insigniorum Scenographiam comperies. Sed supra cæteros lectione dignissimam existimo Ichnographiam Cl. viri Petri Bellorii Urbis Antiquarii, deque Antiquitate ipsa optimè meriti, qui è lapideis Tabulis Farnesianis, in quibus illustriorum quorundam Ædificiorum sculpta exstant Vestigia, seu, ut Italicè dicimus, *le Piante*, egregium concinnavit Librum, quà æneis figuris, quà eruditis suis notis excultum: unde Romanæ magnificentiæ idolum, nedum Templorum, Domorumque situs, formasque, facilè animo concipies. Partes Templorum non minùs ac de Domibus diximus, in suis latent ruinis, inque Scriptorum paginis magis; situs præsertim, rectaque earum constitutio, collocatioque. De Ara doctè scripsit Berthaldus, qui utinam de partibus aliis idipsum effecisset. Magnam, fateor, mihi mutuatus est lucem Jacobus Gutherius in suo *de Pontificio Jure* Libello, aureo sanè, omninoque exoptando, nisi ordinem adhuc & majorem in eo diligentiam potiùs exoptare cogeremur. At quid, poscis, nobis in tam spissa Scriptorum turba, inque spissiori scribentium caligine, superfuit? Illud in votis saltem habuimus, ex iis omnibus præsentem Dissertationem elucubrare, in qua, aliorum placitis, aut rejectis, aut castigatis, certè reformatis, plura addidimus, quæ inde dumtaxat contemnenda judico, quòd me virorum vilissimum habeant Auctorem; cæterùm enim puto veritati haud absona esse, Partium præcipuè penè omnium syntaxim, distributionemque. De sacris Christianorum Ædibus nihil inpræsentiarum edisserendum conduxi, quòd Provinciam hanc in alio meo Opere, quod in Schedis & Adversariis ha-

A beo, suscepturus sim, cui titulus, *Ecclesiastica Antiquitas lustrata, & illustrata, atque in tres partes distributa, &c.* Quam divino savente flatu, profanam post pernavigatam Antiquitatem, ad Præli portum perducere in animo est.

DISSERTATIO VI.

De Sepulchris.

B VIx Templo egressis occurrit statim Sepulchrum, illi quidem non proximitate loci affine, (nec in Templis enim, nec prope ea moris fuisse tumulari olim defunctos, infrà ostensurus sum) verùm religionis; erat siquidem utrumque religiosum, ac sanctum, nisi quoque & sacrum: imò si Gyraldo in *Sepulchralibus* suis, ita inquienti, fides: *Fuit usque adeo Sepulchrorum Veteribus cura, at non aliunde Templorum & sacrarum Ædium originem deductam diligentissimi Scriptores tradant Eusebius & Lactantius:* id quod in *Differt. de Templis*, hic apponendum, omisimus. Cui & ego adjicerem Clementis Alexandrini etiam in suo *Protreptico* verba, ubi ita ait: *Superstitio Templa* C *condere persuasit: quæ enim priùs hominum Sepulchra fuerant, magnificentiùs condita, Templorum appellatione vocata sunt.* Quibus & accedit Prudentius [1] ita concinens: *& tot Templa Divûm Romæ, quot in Urbe Sepulchra Heroum numerare licet, &c.* Sed de his jam abundè.

Quare ordo rei expostulat, ut post Templa nonnihil de Sepulchris subjiciamus: de Sepulchris, inquam, seu de materiali illo structuræ genere, ubi cadavera ipsa reconduntur: de Ritibus enim Sepulchralibus, universaque tumulandi ratione, dicam *Tom.* 3. *Differt. de Funeribus*. Sed hic ab etymo primùm, more nobis sueto, exordiendum du- D co. Qua in re, minusculâ licèt, non ubique constantem reperio Philologorum sententiam. Imprimis enim antiquum Terentii [2] Interpretem mirè se torquentem animadverto, cùm addubitat, utrum sic dicatur per antiphrasim, *quòd sine re pulchra sit? an quòd ibi sine pulsu sint, id est mortui? an quòd illic animæ à vivis sepeliantur, id est separentur?* quæ cùm sibi ineptiæ omnino viderentur, non solùm docto Grammatico, sed Grammatistæ vix dignæ, tandem concludit, Sepulchrum à sepeliendo dici: cui & assentitur Isidorus [3]. At non minor in verbi *Sepelio* significatione obscuritas: E Kirchmannus [4] enim pro *humare*, vel *humo condere* accipit: at Quenstedt [5] pro *terra obruere*, aut *tegere*; aut, juxta Hebræam phrasim, pro *colligere*, & *congregare*. At omnium sanè candidissimè Christianus Becmannus [6] fatetur, originis admodùm obscuræ eam vocem esse: quam non ineptè crediderim unam ex Aboriginum vocabulis, aut antiquis illis Oscorum, vel Sabinorum vocibus, de quibus nos alibi.

Sed verò, si detur mihi venia quicquam è mea etiam promendi penu, dicam Sepulchri nomen à *Sepe* derivari; eò quòd id moris Veteribus fuerit, F ut Sepulchrum sepe circumdarent, luxu scilicet non adhuc invecto, ut infrà trademus. Sed hasce minutias otiosioribus relinquo. Illud solùm pro nostræ orthographiæ apologia non est omittendum, malè à Kirchmanno asseri Sepulchrum sine adspiratione scribendum, Servii [7] scilicèt unius auctoritate suffulto, qui sic ait: *Tria Veteres habebant nomina, in quibus C literam sequeretur adspiratio, Sepulchrum, Orchus, Pulcher: è quibus Pulcher tantùm hodie recipit adspirationem:* malè, inquam: Ser-

1 Lib. 1. contra Symm. 2 In Andria 2. 3 Orig. l. 15. c. 11. 4 De Funer. Rom. l. 1. c. 10. 5 De Sepult. Vet. l. 9. 6 In Orig. L. Lat. 7 In 3. Georg.

vii etenim auctoritati opponere possumus Gellium [1], & insuper, quod majorem facit accessionem, priscos Lapides, & usum ipsum, quem nos in sequentibus imitabimur.

Explicato, quantum nobis licuit, Sepulchri etymo, varia ejus synonyma enucleanda sunt. Variis enim appellationibus, prisca revolventi monumenta, vocatum occurrit Sepulchrum. Dicebatur siquidem Monumentum, Memoria, Conditivum seu Conditorium, Requietorium, Domus, Domus æterna, Stabulum, Thesaurus Orcivus, Tumulus, Sarcophagus, Cœmeterium, Polyandrum, Arca, Pyramis, Mausoleum, Bustum, Urna, Puticuli, Dormitorium, Ergastulum, Cenotaphium, Quies, Sedes, Arca, Feretrum, Depositum. Quæ voces, vel in idem omnino recidunt, vel paululùm diversa sonant. Sepulchrum enim dicebatur Monumentum, seu Memoria, quòd, ut ait Festus, *ob memoriam alicujus factum sit:* seu, ut inquit in Epistola ad Cæsarem Tullius, *ad memoriam posteritatis:* hinc Sepulchrales Inscriptiones, quibus posteri admonerentur, ut infrà: licèt D. Hadrianus à *muniendo* dictum velit. Appellatur Conditivum, seu Conditorium, quòd corpora in eo condiantur. Requietorium verò, aut Quies, vel Sedes, & Dormitorium, quòd, ut ex veteri Poeta ait Tullius [2], *ibi, remota vita, corpus requiescat à malis.* Domus, vel Stabulum, quòd usque ad Mundi finem ibi simus permansuri: æterna verò, quia Ethnici eum finem minimè agnoscebant. Thesauri Orcivi vocabulum ab Orco derivatur, funerum Deo. Item dicebatur Tumulus, quasi tumens humus, quæ, sepulto homine, elevatur [3]. Sarcophagi quandoque nomine Sepulchrum appellari solet: quamquam & vocabulum hoc propriè significet lapidem illum marmoreum, vel fictilem, in quo, ut testatur Plinius [4], *corpora defunctorum condita, ab eo absumi constat intra quadragesimum diem, exemptis dentibus:* unde Sarcophagus a Græcis vocibus σὰρξ, σαρκὸς, *sarcos*, quod est *caro*, & φαγεῖν, *phagein*, quod est *comedere*, quasi comedens carnes, aut consumens. Cœmeterium quasi Dormitorium, quia Domus, in qua hospites dormire solebant, Cretensibus Cœmeteria dici solebant, à verbo *Cimen* *, quod sonat dulce, & *Sterion*, quod est *Statio*. Polyandrum quasi *pollutum antrum* *, cadaverum enim contactu res pollutas evadere creditum dicam alibi. Arcæ appellationem hinc Sepulchris inditam crederem, quòd sicut in illa triticum trituratur, ita & in Sepulchris cadaverum carnes. Pyramis à Græco verbo πῦρ, πυρὸς, *pyros*, quod *ignem* significat, eò quia in modum flammæ ignis cuspidatim adscenderet: Ægyptiis familiares, è quibus etiam ad Romanos, quibus mos Magnatum cineres in Pyramidum cuspide collocandi: hinc ex Herodoto pro Sepulturis accipi cœptæ. In idem fermè convenit Mausoleum, ita à Mausolo Rege Cariæ, cui tale ab Artemisia Conjuge extructum fuerat, appellatum. Bustum propriè locus, in quo corpora urerentur, quasi *bene ustum*; sed passim pro Sepulchro ipso usurpatum; sicut & Urna, vas scilicet, quo combustorum cineres recondebantur. Puticuli, in quibus corpora plebejorum humabantur, ut infrà. Dictum quandoque fuit Sepulchrum, per antiphrasim, nisi fallor, Ergastulum, quod *laborem* sonat, à Græco verbo ἐργάζεσθαι *ergazesthai*, hoc est *operari*, per antiphrasim, inquam, quasi quòd mortui in Sepulchro non laborent, sicut Lucus dicitur, quòd minimè luceat, Bellum quod minimè bellum &c. Cenotaphium erat honorarius tumulus, nullo interim cadavere in eo existente; unde Græcis *inane Sepulchrum* dicitur, de quo nos infrà. Arca erat Capsa Sepulchralis. Feretrum verius Machina, qua cadavera ad sepulturam efferebantur; sed passim pro pauperum tumulo, imò & quandoque divitum. Depositum tandem erat Capsa in altum locata, in qua corpora defunctorum condita. Plura qui velit, adeat Glossam [1], & Florentinum [2], præter Kirchmannum & Lavorium [3], in quibus plura, quæ deerant, supplevimus; loca verò Auctorum, quæ compendii ergo prætermisi, apud Kirchmannum legito.

Sed relictis vocibus, rem ipsam aggrediamur: & primò, Philosophorum more, intrinseca ipsa Sepulchrorum, deinde verò extranea perpendamus. Ex intrinsecis autem ante alia recensendæ sunt nonnullæ Sepulchrorum species, (quas enim modò adduximus, vocabula potiùs sunt & epitheta Sepulchrorum) nisi enim res probè dividantur, jam nequeunt, juxta Philosophi monitum, perfectè dignosci. Ergo Sepulchrorum, alia realia, fictitia alia. Primas deferamus postremis, seu fictionibus ipsis, quæ pluris quandoque quàm res ipsæ æstimantur. Ficta ergo Sepulchra Cenotaphia appellata sunt, sicut initio etiam admonuimus: Græco quidem vocabulo, à Græcis enim originem ducunt, ut apud Suidam videre est. Exstruebantur ipsa illustribus quibusdam viris honoris ergo, & memoriæ egregiè gestorum asservandæ causâ; unde *honorarii tumuli* appellantur Suetonio; aut etiam Religionis, ut mox addam: cæterum verò ossa, aut cineres haud continebant. Ea verò duûm fuere generum; vel enim alibi sepultis erigebantur, vel sepulturæ planè expertibus. Prima magis propriè *honoraria* dicta sunt. Sic Druso, qui in Campo Martio tumulatus fuerat, Cenotaphium prope Rhenum milites excitarunt [4], *& Alexander Cenotaphium in Gallia, Romæ Sepulchrum amplissimum meruit*, sicut ait Lampridius. Quæ verò insepultis excitata, propriè Religionis causâ fiebant; existimantibus scilicet Priscis non posse animas priùs quiescere, quàm Sepulchris essent conditæ; ut ita quorum corpora reperiri nusquam possent, iis inanis tumulus exstrueretur, ad quem animas mortuorum vocarent. Sic Cenotaphium Argivis, qui bello Trojano occubuerant, Corinthi constitutum memorat in *Corinthiacis* suis Pausanias: apud Romanos verò, Varianis Legionibus ab Arminio occisis post sex annos Cenotaphium condidit Germanicus *gratissimo munere in defunctos*, sicut Tacitus [5] loquitur. Isthæc verò ficta Sepulchra, perinde ac si vera forent, inscriptionibus ornabantur [6]; quod & Græcis usitatum, ex Laertio in *Periandro*. Athenienses in Cenotaphii indicium constituebant Lignum navale, seu Tabulam, quòd mari ferè ex Attica disceditur, ut Marcellinus in Thucydide apud Kirchmannum [7]: Longobardi verò Perticas statuebant, si fortè qui è consanguineis peregrè obiisset [8]. Illud verò admiratione dignum, Pythagoricis eum morem fuisse, ut si qui è sua Philosophia defecissent, iis Cenotaphia tamquam mortuis exstruerent [9]. Sed hæc extra nos, quare de fictionibus satis.

Realium itaque Sepulchrorum alia erant, quæ sibi-

1 Noct. Attic. lib 2. c. 3. 2 L. 1. Tusc. 3 Idem l. 3. 4 Lib 36. c. 17.

* Miseræ sanè ac frigidæ etymologiæ, quas unde hauserit Auctor nescio; saltem ostendunt, eum esse Græcarum Litterarum planè inscium: nam qui mediocriter in his versati sunt, norunt, illud fieri ex Græco κοιμητήριον, quod à κοιμάω: istud verò ex πολυάνδριον, quod ex πολὺς & ἀνδρὸς, ubi *multi viri*: quam ultimam vocem usurpat Ælianus *Var. Hist.* l. 12. c. 21. pro communi sepulchro; hac etiam usi LXX. Interpretes *Ezech.* c. 39. v. 15. ubi Vulg. habet *vallis multitudinis*. Plura adderem, si tanti esset.

1 In leg. Quicunque de inst. act. 2 In leg. Monumentum, ff. de Relig. & sumpt. fun. 3 Tit. 2. c. 6. 4 Suet. 19 Claud. 5 L. 1. Annal. 6 Ovid. 11. Metam. 7 Lib. 3. c. 27. 8 Paul. Diac. de Reb. Longob. l. 3. c. 34. 9 Orig. l. 3. in Cels.

sibimet, aut conjugi suæ quis ædificabat]; alia verò, quæ sibi, familiæ, posterisque suis. Prima istorum nulli omnino hæredum patebant; id quod etiam pœnis præcaveri solebat, ut ex Inscriptione Hispanica colligit eruditè Kirchmannus [1], adjungens, potuisse hæc *Privata*, vel *Priva* ritè appellari: at ego malim *Singularia*, aut *Particularia* dicenda fore. Alia verò posterioris generis *Communia* dicta sunt, ex Tullio [2]. Horum verò rursus alia Hæreditaria erant, Familiaria insuper alia. Prima ex Ulpiano [3] definiuntur, *quæ quis sibi hæredibusque suis constituit*. Alio etiam nomine dicta sunt Sepulchra Majorum, item Patria, Avita, & Gentilitia, vel Gentilititia, ut apud Terentium, Suetonium, & Valerium passim. Inque hæc Sepulchra inferendi jus hæredes habebant: item & bonorum possessores: Liberi etiam, quantumvis hæreditate sese abstinerent: excludebantur tamen Liberti, sicut ex allato Ulpiani loco deducitur, & in Jureconsultis obvium. In Familiaria verò Sepulchra, *quæ quis sibi familiæque suæ constituit*, sicut ait Cajus [4], quotquot è Familia forent, licèt non essent hæredes, inferendi jus habebant; Liberti etiam ipsi, quos utique è Familia fuisse aliàs opportuniùs ostendam. Ad præcidenda tamen litium semina moris erat, expressè de personis præcavere, quæ inferendæ erant, ut ex variis Inscriptionibus laudatus Kirchmannus observavit. Quibus adde, vivos etiam quandoque è Sepulchris fuisse exclusos, ut ex veteris Inscriptionis fragmento, ubi post alia ita perlegitur:

EXCEPTO. HERMETE. LIBERTO.
QUEM. VETO. PROPTER. DELIC-
TA. SUA. ADITUM. AMBITUM. VEL.
ULLUM. ACCESSUM. HABEAT. IN.
HOC. MONUMENTO.

Aliæ Sepulchrorum species fuere Puticuli, vel Puticulæ, pauperes ubi humabantur, ut infrà. Insuper Subgrundaria, quæ erant puerorum sepulturæ.

Enarratis Sepulchrorum differentiis, intrinseca eorum compositio inspicienda est: & primò materia. Hæc autem aut lapidea, aut marmorea, aut etiam testacea, sicut ait Kirchmannus. Quibus ego adderem & lateritia, aut cæmentitia, & ut breviùs dicam, Sepulchrorum materia eadem profectò erat ac aliorum ædificiorum, de qua in *Dissert.* 4. tùm præsertim, cùm sumptuosæ ædificiorum moles Sepulchris apponi cœptæ sunt. Marmorea lapideaque Sepulchra ex Inscriptionibus apud laudatum Kirchmannum, & ex Cæstii Sepulchro: fictilia ex Plinio [5]: lateritia demum, cæmentitiaque ex Augusti, aut Hadriani Mausoleis, aliisque passim. Ex his priora, posterioraque ditiorum erant, cùm fictilia pauperum essent; cujusmodi apud Corinthios plurima etiam effossa testatur Strabo [6]. Ad hæc, Priscorum Sepulchra absque lapideo opere, aut fictili, in pura puta terra excavari solita mox dicam, unde terrea appellare ea possis. Sepes, quibus Sepulchra olim circumvallare solitos principiò diximus, & Pausaniam [7] testem habemus, fiebant partim ex maceria, partim è silice, aut marmore, ex Suetonio, partim etiam è ferro, ut de Augusti Mausoleo asserit Strabo [8], quod *κύκλῳ περικείμενον ἔχοντα σιδηροῦν περίφραγμα*, *cinctum ferrea sepe in orbem* ait.

Sed jam opportunum erit circa Sepulchrorum formam, structuram, amplitudinem, ornamentaque calamum convertere. Si primæva inspexerimus tempora, aliæ sanè non occurrent Sepulchrorum structuræ, quàm rudes, incomptæ, inornatæ, & squallidæ, unde illa verè mortis domos appellaveris. Privata Sepulchra aliud profectò non erant quàm scrobes in terra excavati, quibus infodiebantur potiùs, quàm sepeliebantur defuncti, ut ex Etymologico veteri perspicuum fiet. Quæ scrobium simplicitas ad Neronis usque tempora vixit, eo solùm ornatu superaddito, quòd fossa ipsa lapidibus sterneretur. Audiatur de ipso Neronis Sepulchro Suetonius ita inquiens: *Ut quamprimùm se impendentibus contumeliis eriperet, scrobem coram sibi fieri imperavit, dimensus ad corporis sui modulum, componique simul, si quæ invenirentur, frusta marmoris, & aquam simul, ac ligna conferri curando mox cadaveri*: ubi mira elucet Neronis temperantia, nusquam profectò moderatioris, quàm cùm *impendentibus contumeliis* impeteretur.

Communia verò Sepulchra alius erant generis: consistebant siquidem plerumque in subterraneo quodam ædificio arcuato, pavimentis strato, ac parietibus circumsepto, in quæ per gradus descenderetur, foribus omnino clausis, solúmque opportunitate exigente reseratis: quæ omnia egregiè, more suo, demonstrat Kirchmannus [1] ex Petronio, & Inscriptionibus, quas apud ipsum videsis. Luculentiorem Sepulchrorum delineationem reliquère nobis Marlianus [2] & Fabricius [3], quorum ille sic ait: In eodem Campo (de Esquilino loquitur) plurima variaque Sepulchra effodi vidimus, variis exornata marmoribus. Quædam erant concamerata unica testudine, alia duplici concameratione, ut ex superiori in inferius Sepulchrum descensus esset. Erant & pavimenta tessellata, vermiculataque; in parietibus per ambitum loculi, in singulis urnæ binæ: extra cameram Sepulchri, longitudinis latitudinisque inscriptio. Quædam verò Sepulchra ex pluribus constabant parietibus parùm invicem distantibus, in quibus urnæ similiter binæ ferè contiguæ, modicoque intervallo: aliæ binæ, & super his totidem: itaut ex ordine decedentium urnæ additæ novo includerentur muro. Hæc pauperum, illa divitum Sepulchra fuisse opinamur. Hactenus Marlianus. Fabricius tandem sic inquit: Nos in Agro Viæ Appiæ in profundum sub terra fornicem descendimus plenum loculorum inter se dispositorum: ex ruina autem parietum verè cognosci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam ad utraque Viæ silicibus stratæ latera, plurima Sepulchrorum lustravimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod Arcum Cellæ nominant. Parietes ejus tetragoni cum laqueari vermiculato, in cujus medio Centauri imago puerum vehebus. Loculi ultra sexaginta, medii ampli, fortasse patronorum; laterales contracti, libertorum, libertarumque. In loculis urnæ singulæ, pluresque dispositæ fuerunt, clausæ exteriùs tabellis marmoreis, in quibus nomina depositorum de more fuerunt adscripta. Hucusque Fabricius, qui non absimilem Græcorum structuram ex Cyriaco Anconitano demonstrat.

Quibus equidem descriptionibus quid locupletius tradi possit ignoro. Nonnihil dumtaxat de Loculis & Urnis esset adjiciendum. Sed hæc etiam satis nota: Urna enim erat vas modicum, in quo cineres è rogo collecti (incensa enim olim corpora, tum alibi, tum mox inferam) condebantur: sicut Arca erat, ubi corpus integrum reponeretur, quam Plinius [4] *Solium* vocat: dicebatur etiam Urna alio vocabulo, *Ossuarium*, vel *Cinerarium*; unde *Cinerarii* dicti sunt, qui Martyrum cineres honorabant [5]: ipsæ verò Urnæ aut aureæ, aut argenteæ, aut marmoreæ, aut etiam fictiles apud

I Scri-

1 L. 3. c. 13. 2 L. 1. Offic. 3 D. de Rel. & sumpt Fun. 4 D. de Relig. 5 Lib. 35. c. 12. 6 Lib. 8. 7 L. 2. Eliacorum. 8 Lib. 5.

1 Lib. 3. cap. 15. 2 Lib. 4. cap. 19. 3 Cap. 21. 4 L. 35. cap. 12. 5 Hieron. epist. ad Riparium.

Scriptores comperiuntur. Loculos eosdem omnino cum Urnis constituit Kirchmannus [1], cùm ait, *sic appellabant capsulas illas, quibus vel integra corpora, vel reliquiæ asservabantur.* At mihi omnino creditur, magnam intercessisse diversitatem: loculi enim erant vacuitates quædam io parietibus excavatæ, ut locum darent rei alicui inibi reponendæ, nos dicimus *le Nicchie*, ut in *Differt.* antecedenti adnotavimus: atque in his loculis constitutas existimo Urnas: id quod ex laudatis modò Marliani verbis colligo, ubi ait, *in parietibus per ambitum loculi, in singulis Urnæ binæ:* ubi vides Urnas in loculis collocatas. Non negaverim tamen quandoque cum Urnis confusos apud Scriptores: sic Paulus Diaconus in Narsete inquit, *cujus corpus positum in locello plumbeo &c.* sicut eodem etiam sensu *Capulum* accipit Nonius inquiens, *Capulum dicitur, quicquid aliquam rem intra se capit.* Sed hæc minora sunt, quàm ut diuturniorem moram mereantur.

In viam ergo redeamus. Hac non contentus mediocritate, lautitiem etiam atque splendorem in Sepulchris ipsis atque cineribus adinvenit hominum luxus. Tumuli enim supra terram elevari cœperunt, altiores quidem pro tumulandorum celsitate & eminentia: tumque verè tumuli dici meruerunt, à terræ scilicet tumore, ut initio admonuimus. Atque ita cum structuræ proceritate, ornatus quoque, & luxuries invecta. Vetarunt eam Athenienses, apud quos, ut Tullius [2] ait, *lege sanctum est, ne quis Sepulchrum faceret operosius, quàm quod decem homines effecerint triduo; neque id opere tectorio exornari.* Id quod Plato etiam in sua Republica [3] jussit his verbis: *Exstrui autem lex vetat Sepulchrum altius, quàm quod quinque homines quinque diebus absolverint, nec è lapide excitari plus, nec imponi, quàm quod capiat laudem mortui incisam, ne plus quatuor herois versibus, quos longos appellat Ennius.* At apud, magnificentiæ utique amantiores, Romanos nusquam id vetitum: imò Javolenus [4] ait *caveri, ut ad certam altitudinem monumentum ædificetur, non potest.* Inde tam, speciosa-ne dicam, an potiùs portentosa Sepulchrorum in Urbe proceritas, & sumptuositas? Qua enarranda hic prorsus abstineo, quòd hac de re in *Sectione de Sepulchris in speciali* futurus sit sermo.

Ornamenta Sepulchrorum quod attinet, varia quidem ea fuere. Præter enim proprios architecturæ ornatus, consistebant ipsa in statuis, columnis, antis, aliisque id genus, de quibus *Tom. 3. Differt. de Statuis:* quæ si quemquam morari tædeat, apud laudatum superiùs Fabricium [5] plura comperiet scitu dignissima; ut erant Emblemata varia defuncti vitam affabrè exprimentia. Confer etiam Kirchmannum [6], apud quem Græcorum pariter ornamenta observabis. De lucernis sepulchralibus, quæ & ipsæ inter tumulorum ornamenta abiere, dicam *Sectione* ultima opportuniùs. Illud dumtaxat silentio obruendum omnino non est, præter Simulachra & Emblemata, Inscriptionibus etiam atque Titulis Sepulchra insigniri olim solita, unde aut Monumenti, aut Memoriæ nomen fuerint consequuta, quòd titulorum vocibus defuncti gesta admonerent. Interdum prosa oratione, sæpe etiam versu concipiebantur, ut ex antiquis Lapidibus, qui quotidie è ruinis effodiuntur, liquet. Solebant quandoque tituli minio conscribi, ut clariores essent [7]. Plures notis consignabantur, quarum frequentiores D. M. vel D. M. S. vel diserte DIS MANIBUS SACR. vel D. I. M. seu Diis Inferis Manibus: nec deerat defuncti nomen, ut & vitæ spatium, & mortis etiam causa; integra interdum testamenta Sepulchris inscribi curabant, item legata, & conditiones: gesta tandem ipsa defuncti, ut fieri sibi jussit Augustus [1], & alii; quæ omnia ex Inscriptionibus apud Gruterum petere vales, cùm nos magis curiosa jam maneant.

SECTIO PRIMA.

De Reliquis ad Sepulchra spectantibus.

EXaminatis jam intrinsecis Sepulchrorum, alia perlustranda sunt ipsis quidem extrinseca, minimè verò extranea. Et primò occurrit locus Sepulchrorum. Qua in re illud in præliminari pervestigandum est nobis, prioribus Urbis temporibus intra-ne, an extra Romam corpora tumularentur? Atque hic duo celeberrimi viri in scenam sunt adducendi, Servius scilicet antiquus Grammaticus, Virgiliique doctissimus Scholiastes, & Kirchmannus sæpe nobis laudatus, recens quidem Scriptor, at ob doctrinæ prærogativam Antiquis omnino comparandus, qui in Re Sepulchrali supremos conatus est commolitus, immortalemque Gloriæ vitam è Sepulchris ipsis suo nomini mercatus est. Ait ergo Servius [2], *moris fuisse apud Majores, ut qui mortuus esset, domum suam deferretur, & in illa sepeliretur:* & alio in loco [3] inquit: *omnes homines in suis domibus sepeliebantur, unde ortum est, ut Lares colerentur in domibus; unde etiam umbras larvas vocamus,* à quo mutuati idipsum sunt Alexander ab Alexandro [4], & Joannes Meursius [5]. At displicent hæc Kirchmanno, si de Romanis intelligantur, quæ de Latinis solùm populis ipse fatetur [6], *at verò Romæ,* cjus recito verba, *sub ipsis Urbis cunabulis, multò ante latas à Decemviris leges, more quodam receptum fuit, ut Urbem extra sepelirentur vitâ functi.* Probat autem positionem suam hic Auctor, tum, quòd Numa feratur in Janiculo humatus, ex Livio, Plutarcho, Halicarnasseo, & Plinio [7]: Servius item Tullius extra Urbem ex Halicarnasseo [8]: tum fortiùs, quòd P. Valerio Publicolæ, virtutis causâ, Sepulchrum in Urbe à Senatu fuerit concessum, ex Tullio [9]: id quod & de Fabricio atque A. Posthumio Tuberto etiam narratur. *Quale autem,* inquit Kirchmannus, *illud honoris argumentum, vel virtutis fuisset præmium, si promiscuè omnibus in Urbe sepeliri licuisset?* In cujus ego confirmationem adjicerem, hinc Philologos rectè argumentari ritum aperiendi extrinsecus Domorum januas, Romæ quidem minimè viguisse, ut apud Græcos in usu, sed solùm intrinsecus, sicut nostris etiam temporibus ubique moris est; hinc, inquam, id rectè deduci, quòd eidem Publicolæ hic honos fuerit tributus, ut dicam *Differt. de Januis*; aliàs enim honoris species minimè fuisset, nec privilegium ullum; cùm hoc à Juristis definiatur, privatio legis, seu ab usitato more deviatio. Ita ergo dicere posset in sui patrocinium Kirchmannus, insolentem fuisse rem, in Urbe sepeliri, si id juria Publicolæ, honoris causà, fuit tributum.

Hac ergo in controversia pugnantem video cum Servii auctoritate, Kirchmanni famam, & quod majus facessit negotii, rationes ab eo adductas. Quid ergo determinabimus? Mediam quamdam viam, novam quidem, at non omnino salebrosam, lubet aperire, quo & Servii auctoritatem, & Kirchmanni demonstrationem integrum sit conciliare: fidem enim omnem percelebri Grammatico, sicut facit Kirchmannus, derogare, time-

1 Lib. 3. cap. 13. 2 Lib. 2. de Leg. 3 De Leg. lib. 12. 4 Leg. 4. Dig. lib. 8. tit. 4. 5 Cap. 21. 6 Lib. 3. cap 18. 7 Plin. lib 33. cap. 7.

1 Dio lib. 55. 2 In 5. Æn. 3 In 6. Æn. 4 Lib. 6. cap. 14. 5 Exerc. crit. lib. 3. cap. 20. 6 Lib. 2. cap. 20. 7 Lib. 33. cap. 13. 8 Lib. 4. 9 L. 2. de Leg.

temeritatem, certè audaciam sapit: illi siquidem plura Antiquitas, majora autem Philologi ipsi debemus. Opinor ergo cum distinctione quadam procedendum tutò esse. Aut enim de Sepulchris publicis, aut de privatis esse poterit sermo. Qua distinctione præmissa, meum hocce esto judicium: de postremis intelligendum esse Servium, cùm in propriis cujusque domibus ea fuisse ait: at verò de publicis jure dixisse Kirchmannum, extra Urbem eadem exstitisse; nec aliud sanè ejus argumenta ostendere mox indicabo. Hic autem privata Sepulchra pro iis accipi nolim, quæ pro singulis corporibus statuebantur, juxta superiorem explicationem; sed pro illis solùm, quæ in privatis condebantur locis, quæque magis opportunè *Clandestina* dici possent.

Ne autem videar mediam hancce meam viam temerè, atque in medio aëre pensilem, nullisque fundamentis innixam exstruxisse, conabor illam quadruplici fulcro obfirmare: & primò quidem ex celebri Tullii auctoritate; secundò ratione; tertiò ex privilegio ipso Publicolæ, quod in sui tutelam Kirchmannus adducit; quartò tandem ex eodemmet Kirchmanno. Utque à primo istorum incipiam, ecce præstò nobis occurrit Cicero [1], qui ita ad rem meam opportunissimè, legem duodecim Tabularum commentans, inquit: *In Urbe sepeliri lex vetat; sic decretum est à Pontificum Collegio, non esse jus in publico loco fieri Sepulchrum; statuit enim Collegium, locum publicum non potuisse privata religione obligari.* Ubi vides publicam dumtaxat sepulturam intra Urbem interdictam, ne locus publicus religione obligaretur: (erant quippe religiosa Sepulchra) quæ ratio de privatis minimè militat, non enim sic *publicus locus* religione remansisset obligatus. Auctoritati succedat ratio, quam inde peto, quòd privata Sepulchra domi constitui, nulla prorsus lex reperiatur, primis sub Romæ cunabulis, vetasse: cur ergo eo commodo se privare voluisse Romanos credemus? cùm satis obvium esse cuique potuerit, in ea bonorum fortunæ caritate, in propriis bonis corpora tumulare, privato funere, absque pompæ & luxus impendiis, quæ sepultura extra Urbem exegisset. Accedit his tertia conjectura ex ipso Publicolæ privilegio petita, quod de publico intelligendum esse Sepulchro, inde, nisi fallor, evidenter constat, quòd jus hocce ex Senatus decreto, utique publico, concessum fuerit, sicut Cicero inquit: tum quia locus Publicolæ sepulturæ assignatus fuit juxta Veliam in Palatino, publicum certè locum, imò omnium frequentatissimum: publicæ ergò sepulturæ jus tantùm concessum, non verò privatæ; adeoque illam in Urbe fieri insolitam, ritè credi potest, non istam. Utrumque id complexus est Plutarchus, & pro mea quidem thesi significantiùs, his verbis: Ὁ δὲ δῆμος ὥσπερ οὐδὲν εἰς ζῶντα τῶν ἀξίων πεποιηκὼς, ἀλλὰ πάσας ὀφείλων χάριν, ἐψηφίσατο δημοσίᾳ ταφῆναι τὸ σῶμα..... ἐτάφη δὲ καὶ οὗτος τῶν πολιτῶν ψηφισαμένων, ἐντὸς ἄστεος παρὰ τὴν καλουμένην Οὐελίαν, &c. *Cùm Populus* (Romanus) *nihil in eum* (Publicolam) *contulisse, dum viveret, arbitraretur, sed omnem ei gratiam adhuc debere, publicum honorem funeri decrevit, sepeliendumque in Urbe juxta Veliam suffragiis decreverunt, &c.* ubi *publicum honorem* expressè commemorat Plutarchus. Postremum argumentum ipsemet Kirchmannus suggerit, qui sequenti Capitulo causam vestigans Sepulchri extra Urbem exstructi, duplicem eam fuisse ait, alteram moralem, physicam alteram: primam, ne adspectu funerum sacrificia profanarentur: secundam verò, ne incendiis Urbs esset obnoxia. Ex quibus ego subinfero, publica dumtaxat Sepulchra extra Urbem fuisse: ista enim conspecta valuissent sacrificia profanare, non sic privata, quæ in propriis domibus quis constituebat: quæ enim necessitas ut clandestina hæc Sepulchra à Sacerdotibus conspicerentur? Majorem vim facit illud de incendiis; etenim, sicut Plinius [1] disertè testatur, *ipsum cremari apud Antiquos* * *non fuit veteris instituti: terra condebantur: at postquam longinquis bellis obrutos erui cognoverunt, tunc institutum: & tamen multæ familiæ priscos servavere ritus.* Unde Tullius suprà laudatus mortuos terra condere *antiquissimum* vocat *sepulturæ genus; redditur enim terræ corpus, ac quasi operimento matris obducitur:* qua de re nos uberiùs aliàs. Cùm itaque antiquis temporibus corpora non cremarentur, quodnam quæso fuisset incendii intra Urbem periculum, in privatis præsertim funeribus? Ex quibus clarum evasisse existimo, publica dumtaxat Sepulchra, non item privata, intra Urbem interdicta.

Atque ex his facile erit Kirchmanni argumentis obviam ire. Illud enim de Numa & Servio Tullio extra sepultis, præterquam quòd universalem utique legem haud constituit, dici potest publica eorum, quippe Regum, fuisse funera, adeoque Urbem extra. Alteri de Publicola &c. satisfactum jam esse puto, cùm publicam itidem fuisse ejus sepulturam evicimus. Quibus & ad majorem ubertatem addi potest, inde aliud non inferri, quàm Publicolæ ævo, seu post exactos Urbe Reges, extramuranеæ sepulturæ morem invectum fuisse: quo etiam concesso, sarta adhuc tectaque erit nostra opinio, quòd primis Regum temporibus intra Urbem fierent Sepulchra. Sed de his plura fortassis quàm opus esset: ergo ad alia properemus.

Ut autem interruptum hujusce rei filum resumamus, illud pro rato habendum censemus, primoribus Romæ crepundiis privatos tumulos intra Urbem in propriis cujusque domibus initos, publicos extra. Cùm verò honoris ergo publica etiam nonnullis Sepulchra conderentur, ut Publicolæ, Tuberto, Fabricio, & Vestalibus, quòd *hæ legibus non tenerentur*, sicut ait Servius, jam inde evasit, ut plerisque idem honos concederetur, præsertim Imperatoribus: sic Cæsari ex decreto Senatus concessum, ut intra mœnia sepeliretur, ex Dione [2]: sic etiam de Cincia, Claudiaque Gente legitur apud Festum atque Suetonium [3]: idemque de Trajano narrat Eutropius [4]. Horum exemplo aliis etiam hæc patuit via; unde brevi Urbs tumulis replera. Hinc duodecim Tabularum Leges sanxere, *Hominem mortuum in Urbe ne sepelito, neve urito.* Ubi prætereundus non est Rosini [5] lapsus, qui ait, *post latas duodecim Tabulas fuerunt quidam in ipsa Urbe sepulsi, ut Valerio Publicolæ contigit*; quod & alibi repetit [6] non sine anachronismi nota; cùm Publicolæ funus ante duodecim Tabularum latas leges contigerit: id quod apud laudatum Tullium legere potuisset Rosinus; ait enim ille, *ante hanc legem virtutis causâ tributum fuisse, ut Publicolæ &c.* Utut id sit, exolescere cœperunt tractu temporis hæ leges: unde mutatâ Republicâ ab Imperatoribus restitutæ sunt: Hadrianus enim pœnam statuit quadraginta aureorum tam in eos, qui in Urbe sepelirent, quàm in Magistratus, qui id passi essent, jussitque insuper, ut corpus aliò transferretur [7]: idipsum præstitit Antoninus Pius [8], & Diocletianus [9]. Excipiebantur tamen insignium quorumdam virorum corpora, præsertim Imperatorum atque Magnatum, ut modò adnotavimus. Verùm Leo Imperator has leges iterum abolevit, liberam cui-

1 L. 2. de Leg.

1 Lib 7. 8. 54. 2 Lib. 44. 3 In Tiber. 4 Lib. 8. 5 Lib. 3. cap. 19. 6 Lib. 8. cap. 6. 7 Ulp. lib. 39. in Edict. 8 Capitolin. 9 C. de Relig.

* Leg. *Romanos*.

que sepulturam permittens: quod antea Antoninus ipse, pestis causâ, effecerat [1].

Atque hæc de loco Sepulchrorum in generali adnotavimus. Particulares autem loci in *Sectione de Sepulchris specialibus* indicabuntur. Sat nunc sit præmonere, Sepulchra pauperum fuisse Puticulos extra Portam Esquilinam, ita dictos, vel *quòd ibi in puteis obruebantur homines, vel quòd putescebant ibi cadavera projecta*, sunt Varronis [2] verba. Appellabatur alio nomine locus hic *Sestertium* apud Plutarchum in *Galba*. Cæterùm, cùm vicinitas horum Puticulorum Urbi esset insalubris, Augustus loca hæc Mæcenati concessit, quæ & in Hortos ipse transtulit [3], aliis locis inopum sepulturæ destinatis, quæ fortè fuere *Culinæ* appellatæ, de quibus Agennus Umbricus [4] ad Frontinum. Nobilium è contra Sepulchra erant passim in Campo Martio [5], sed nonnisi ex Senatus decreto licebat cuiquam huc inferri [6]. Frequentissimè autem omnium Sepulchra in Agrorum marginibus ad publicas vias constituebantur, præsertim Appiam, Aureliam, Flaminiam, Latinam, Labicanam, Laurentinam, Ostiensem, Prænestinam, Salariam, Tiburtinam &c. ut præter veteres Scriptores autopsia ipsa declarat, & nos mox ostendemus. Ubi adnotanda diligenter est pia Romanorum sagacitas, qui ut viatores suæ mortalitatis admonerent, secus vias sua collocabant Sepulchra [7]: hinc formulæ illæ passim usitatæ, ADSPICE VIATOR, CAVE VIATOR, &c. in Lapidibus notissimæ. Quamquam & alia accederet, eaque œconomica ratio, ne, si in meditullio agri Sepulchra collocarentur, fructus terræ impedirentur, adeoque detrimentum inde caperent vivi, ut Plato [8] in suis Legibus jusserat. Quod de fertilibus intellige agris; si infœcundi enim forent, in ipsorum etiam meditullio Sepulchra extruebantur, ut ex Siculo Flacco [9] habetur. Locum autem sepulturæ designare ad solos pertinebat Pontifices, ut ex Tullio sæpiùs nobis laudato, & ex Inscriptionibus apparet; id quod nos *Tom. 2. Dissert. de Sacerdot.* ostendemus.

Illud postremo loco curiosis indulgendum, utrum scilicet Gentibus, sicut apud Christianos moris est, Sepulchra in Templis fuerint. Qua in re negativæ parti adhærerem, si paucos admodum casus excipias: nusquam enim id reperire licuit, præterquam de uno, aut altero, at extra Urbem: de Pyrrhi enim dextero pollice ait Plinius [10], *quem cremari cum reliquo corpore non potuisse, tradunt, conditumque loculo in Templo.* De Græcis idem refert Arnobius [11]. Testatur insuper in *Medea* Euripides, Argivos cadavera in Templis sepelire consuevisse, dum Medea Jasoni promittit se filiorum corpora in Luco Junonis Acrææ sepulturam. Ex Plutarcho item in *Aristide* habemus, Platæenses Euchidam in Dianæ Eucliæ Fano tumulasse: pariterque Lycurgus, ut admonet in *ejus Vita* Plutarchus, Sepulchra Templis proxima ædificari voluit, ut assuesceret juventus mortem non timere. Illud solum de Romanis comperio, in Deæ Libitinæ Templo singula, quæ ad rem funeream pertinerent, asservasse, ut alibi dicam. Inter Christianos, a Constantini Magni temporibus, tumulandi in Templis mos invectus creditur; quem Gratianus, Valentinianus, & Carolus Magnus inhibuerunt, ut in nostra *Ecclesiastica Antiquitate* dicemus.

Explorato Sepulchrorum loco, eorum causæ extrinsecæ investigandæ sunt: à quo nimirum conderentur, & quibus. Condebantur autem ipsa, (de Fabris non loquor, de quibus alibi, sed de

1 Suet. lib. 15. 2 L. 4. de L. L. 3 Horat. l. 1. Sat. 8. 4 Lib. 9. de controv Agr. 5 Strabo lib. 5. 6 Dio lib 48. 7 Varr. 3. de L. L. 8 De Leg. lib. 12. 9 De condit. Agr. 10 Lib. 7. cap. 2. 11 Lib. 6.

Dominis Sepulchrorum) seu jubebantur, aut à morti proximis, imò & sanis adhuc degentibus; aut ab hæredibus. De primis, præter Scriptores, testes habemus sepulchrales lapides, in quibus hæ observantur notulæ, V. F. seu *vivus fecit*; vel V. F. C. id est, *vivus faciendum curavit*; vel V. H. S. F. M. id est, *vivus hoc sibi fecit monumentum*. De hæredibus etiam, ex Inscriptionibus res liquet, quas apud Kirchmannum [1] vide. Sepulchrorum extruendorum sumptus ipsi quandoque testatores definire solebant, sicut & structuræ etiam modum: aliquoties id hæredum relinquebatur arbitrio, ut apud eumdem Kirchmannum pluribus demonstratum Inscriptionibus reperies.

Ii, quibus extruebantur Sepulchra, fuere quotquot Fato subessent, & mortis legibus forent obnoxii. Nulli enim hominum sepulturæ honos denegabatur, quippe qui à natura mortalibus insitus putatus est: unde Quintilianus [2] ait: *Neminem non mortalium favere hominis sepulturæ convenit, quia hæc una res est, cujus exemplum ad omnes pertineat:* & post paucula: *Certè rerum natura, ut in generandis alendisque hominibus, quæ necessaria erant ex se ipsa prospexit, ita cùm rursus opus suum resolvit, corpora nostra quamprimùm reducere ad principia festinat:* paucisque tandem interjectis: *Nobis verò adversùs exanimes genuit, non solùm miserationem, sed etiam religionem: inde ignotis quoque corporibus transeuntium viatorum collatitia sepultura.* Et hac sanè de causa naturalis prorsus juris esse corpora sepulturæ committere, vulgò creditum est. Multi quinimo, ne sepulturâ destituerentur, se vivos tumulandos curarunt; sicut de Asdrubale, Labeone, M. Antonio, & Labieno, non sine Auctorum calculo refert Spondanus [3].

Atque hinc laudabilis ille mos non pauperum modò peregrinorumque corpora Sepulchro donandi, verùm etiam hostium ipsorum bello obeuntium. Non solùm enim Athenienses sepulturæ honore Medos insignire voluerunt, ex Pausania in *Atticis*; & Philippus Macedo Athenienses ipsos ex Polybio [4]; ut alias prætermittam Nationes: sed Romani ipsi religiosa hac pietate illustres fuere. Quid enim magis notum, quàm locus ille in media Urbe, cui *Busta Gallica* nomen, ubi ossa Gallorum, qui Urbem ipsam incenderant, recondita fuere [5]. Eandem humanitatem exercuit L. Cornelius in Hannonem Carthaginiensium Ducem eximium [6]: Idem & Cn. Pompejus Mithridati præstitit [7]: Idem tandem, ut innumera præteream exempla, effecit in Archelai corpore Antonius, ut testis est in *ejus Vita* Plutarchus.

Sed nihil profectò isthæc forent, nisi & bestias ipsas tumuli honore decorassent. Equos enim (Alexandri Magni exemplo, qui Bucephalum suum exquisitissimis Exequiis donavit, ex Plutarcho) Augustus etiam sepulturâ nobiles reddidit [8]. Hadrianus item Boristheni Equo monumentum ædificavit, & columnam erexit, inscripto epigrammate, ex Xiphilino in *ejus Vita*. Idem factitavit Commodus Verus ex Capitolino. Mulæ tandem suæ Crassus Sepulchrum cum Inscriptione dicavit. Quem morem è Græcis crederem ad Romanos propagatum; apud illos enim Equi, qui in Olympicis Ludis victores fuerant, in Ceramico Athenis terrâ condebantur [9]. Simili honore affectos reperio & Canes: de Hadriano enim ait Spartianus: *Equos & Canes sic amavit, ut eis Sepulchra constitueret.* Quid quòd idem de Avibus effectum narret Statius

1 Lib. 3. cap. 12. 2 Declam. 6. 3 Lib. 1. p. 2. cap. 13. 4 Lib. 5. 5 Varr. 4. de L. L. 6 Vol. lib. 5. cap. 1. 7 Dio lib. 37. 8 Plin. lib. 8. cap. 42. 9 Ælian. lib. 12. cap. 40.

tius [1]? referatque Plinius [2] Corvum, præcedente Tibicine, ab Æthiopum humeris ad Sepulchrum elatum. De Anseris funere, Cornicis, & Galli vide Ælianum [3]. Pisces etiam sepulturæ commissos apud eundem [4] reperies, qui de murænæ Crassi ita ait: Ταύτην καὶ ἔκλαυσεν ὁ Κράσσος, ἀκούω, τὸν βίον καταστρέψασαν, καὶ ἔθαψε· καί ποτε Δομετίου πρὸς αὐτὸν εἰπόντος, Ὦ μωρὲ, μύραιναν ἔκλαυσας τεθνεῶσαν· Ὁ δὲ ὑπολαβὼν, Ἐγὼ θηρίον, ἔφατο, σὺ δὲ τρεῖς γυναῖκας θάψας οὐκ ἔκλαυσας. *Hanc ille mortuam flevit, & honore sepulturæ affecit: & cùm aliquando Domitius in hunc dixisset, Stulte,* (Crasse) *murænam flevisti mortuam; Crassus inquit, Ob bestiæ mortem flevi, tu verò ne quidem ob tres uxores, quas terræ mandasti.* De ritu Ægyptiorum, qui Boves, Feles, Canes, Ursos, Lupos, aliasque bestias sepeliebant, vide Herodotum [5].

Non negaverim tamen quosdam fuisse Sepulchri honore denegatos. Erant hi hostes Patriæ, suspendiosi, & qui se ipsos necassent. Primum patet exemplo Gracchorum apud Valerium [6], item Lentuli & Catilinæ ex Plutarcho [7]. Nec immunes fuere ab hac pœna Imperatores, sicut ex Heliogabali in Cloacam projecti, ut Lampridius; exque Commodi & Maximini unco tractorum, ut Capitolinus, infelicissimis eventibus liquere potest. De secundis videatur Neratius J. C. [8], & Lipsius de Cruce [9]. De postremis audiatur Servius [10] ita inquiens: *Sciendum quòd cautum fuerit in Pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abjiceretur.* Cujus pœnæ origo à Tarquinio Prisco fuit. Sed mitigarunt illam posteriores leges, de iis solùm intelligi curantes, qui alicujus flagitii conscii è medio se sustulissent; secùs verò si tædio vitæ id patraretur. Sed de his nos disertiùs *Tom. 2. Dissert. de Pœnis.* Missos facio alios variarum Gentium ritus, qui vice sepulturæ mortuos suos frustatim concisos devorabant, ut in proprio ipsis ventre conditorium struerent: ita de Scythis enarrat Lucianus in *Toxari*, & de Hiberniæ habitatoribus Strabo [11]. At Sidones caput excipiebant, quod inauratum asservabant, tamquam omnino sacrum [12]: idemque de Essedonibus refert Herodotus [13]. Hyrcani, & Caspii, & Bactrii cadavera canibus projiciunt devoranda [14]: Vulturibus verò Iberi [15]: Æthiopes in aquas immergebant. Colchi patibulo suspendebant defunctos: quibus ineptiis-ne, an immanitatibus dicam, non est immorandum; sed videatur Lavorius [16], & Kirchmannus [17].

Quare satius erit ab aliarum Gentium feritate ad Romanorum erga Sepulchra pietatem & religionem gressum facere. Hæc verò tanta fuit, ut major Templis non adhiberetur; quare illa religiosa & sancta superiùs dixi. Erant insuper Asyli & confugii loco, ex Plutarcho in *Theseo*: imò & apud Sybaritas cùm servus quidam ab hero suo cæsus, ad Templum confugiens nihil profecisset, ad Sepulchrum veniam meruit [18]. Hinc pecuniæ in Sepulchris asservatæ, custodiæ causâ, ex Plutarcho in *Pyrrho*. Hinc etiam Sepulchrorum custodia servis commissa, ut alibi ostensurus sum: hinc pariter Gryphium figuras Tumulis insculpebant, ut vigili asservandos cura eos esse innuerent. Quod verò addit Spondanus [19], non licuisse in Sepulchra despuere, puto de solis Doliolis fuisse observatum, ut infrà dicemus. Excipiebantur solùm sepulturæ hostium, quæ sacræ non erant [20]; licèt servorum Sepulchra sancta fuerint [21].

1 L. 11. Sylv. 2 L. 10. c. 43. 3 Lib. 4. c. 7. & l. 7. c. 41. & l. 8. c. 4. 4 Ibidem. 5 L. 2. 6 L. 6. c. 3. 7 In Anton. 8 In leg. Liberorum D. de iis, qui not. infam. 9 L. 2. c. 11. 10 In 12. Aen. 11 L. 4. 12 Zenob. centur. 3. 13 L. 4. 14 Strabo l. 11. 15 Sil. Ital. lib. 2. Punic. 16 De Fun. cap. 21. 17 In App. Fun. c. 21. 18 Ath. l. 19. c. 3. 19 L. 1 p. 1. c. 9. de Cœmet. 20 Leg. Sepulchrum, D. de viol. Sep. 21 Ulp. leg. 2. D. de Relig.

Hæc verò Sepulchrorum sanctitas tùm verè incipiebat, cùm glebam seu terræ portionem in ipsa injiciebant; qua de re audiatur Cicero [1]: *Nam priusquam*, ait, *in os injecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet Religionis: injecta gleba, & humatum est, & gleba vocatur, ac tum denique multa religiosa jura complectitur.* Ritus verò glebam injiciendi ortum habuit ex illo altero, terram scilicet ter plenâ manu jaciendi in cadavera insepulta, & fortuitò oblata, quæque sepelire non liceret; de quo *Tom. 3. Dissert. de Funer.*

Post glebæ ergo injectionem sanctum erat Sepulchrum; illudve violare nefas maximumque crimen; quod hæ pœnarum species sequebantur, puta mors, relegatio, damnatio ad metalla, deportatio, pecunia, & manus amputatio, ut apud Juristas passim, & nos *Tom. 2. Dissert. de Pœnis.* Violabantur autem Sepulchra his potissimùm de causis: scilicet demolitione, habitatione dolosa, illatione illegitima, & alienatione. Demolitione quidem, si quis *de Sepulchro abstulerit vel saxa, vel columnas, aliamque materiam fabricandi gratiâ* [2]. Habitatione, si quis in eo *dolo malo habitaverit, ædificiumve aliud, quàm de Sepulchri causa factum sit, habuerit* [3]. Illatione illegitima, *si quis contra voluntatem testatoris in hæreditarium Sepulchrum quamvis hæres, inferat* [4]. Alienatione tandem, *si quis res Religioni destinatas contigerit, & emere, & distrahere non dubitaverit* [5].

Ad enarrata hucusque capita reducuntur contrectatio cadaveris, mutilatio, spoliatio, translatio. Profanari enim credebatur Sepulchrum, si corpus à quopiam contrectatum esset: quare in veteribus etiam monumentis reficiendis curabant, ne corpora contingerentur, ex Marciano J. C. Præterea profanabatur si membrum aliquod cadaveris amputatum esset: quæ amputatio passim ab homicidis fiebat, qui interfecti nasum, auriculam, aliamque partem abscindebant, eamque sub axilla ferebant, ita occisum credentes invalidum omnino reddi ad se ulciscendum, ut apud Sophoclis Scholiastem legitur. Quare inter reliqua Magicæ disciplinæ capita erat præfatæ mutilationis modus, ut apud Quintilianum [6] & Apulejum [7] videre est. Spoliatio cadaveris erat, cùm quis res cum mortuo conditas clam auferret. Quamvis enim lex duodecim Tabularum aurum vetaverit cum defunctis condi; non obtinuit tamen vim suam, quin multæ è contrà in tumulos divitiæ conjicerentur, ut ex Terentii & Plauti Comœdiis liquet. Hinc in Sepulchris notulæ istæ inscriptæ: I. M. I. ST. ABSC. hoc est, *In Memoria ista sunt bona abscondita:* vel IN. HC. MM. S. P. SN. FN. id est, *In hoc Monumento sunt pecuniæ sine fine*, ut Manutius interpretatur. Translatione tandem cadaveris Sepulchrum violabatur; perpetuæ siquidem sepulturæ tradita nequibant aliò transferri, ex Marciano [8]: hinc in Tumulis passim inscriptum, PERPETUÆ SECURITATI, apud Velserum: unde domos æternas dici consuevisse Sepulchra suprà indicavimus. Agnitâ tamen causâ transferri corpora poterant, ut ob fluvii incursum, aut ruinæ metum [9]. Hujusmodi autem cognitio ad Pontifices pertinebat; postea verò quàm Pontificatum Maximum sibi Imperatores adjunxerunt, hanc etiam facultatem sibi adscivere, ut *Tom. 2. Dissert. de Sacerd.* & *Dissert. de Magistr.* dicam. Atque hæc de temporanea tumulatione intelligi nolim; quæ enim ad tempus alicui loco commendabantur reliquiæ, poterant absque licentia aliò transferri, quicquid in oppositum adducat Kirchmannus [10]: si namque

1 L. 2. de Leg. 2 Leg. 4. C. de Sep. viol. 3 Ulp. leg. 3. D. de Sep. viol. 4 L. 3. D. de Sep. viol. 5 L. 22. D. de contr. empt. 6 Declam. 13. 7 L. 3. Magic. Officin. 8 Leg. 39. D. de Relig. 9 Leg. 1. C. eodem. 10 Lib. 3. c. 33.

que eà licentiâ opus fuisset, jam nullum foret temporaneam inter perpetuamque sepulturam discrimen: supplex vero hac de re libellus Severo Principi oblatus, vel quia unicus, vel quod ex adulatione conceptus, nihil profectò in favorem Kirchmanni evincit. Utut sit, in ea reliquiarum translatione multos intercessisse ritus, sacrificia, & preces, fuisseque à vectigalibus immunes, ut vectigalia pro iis exigere, summæ fuerit avaritiæ index, locumque proverbio dederit [1], alibi commodiùs demonstrabo; ut & alia multa in hanc rem opportuna; cùm purè legalia è Jureconsultis peti valeant.

SECTIO SECUNDA.

De Sepulchris in particulari.

POst vestigatas, quantum Sepulchrorum obscuritas nobis permisit, tum partes intrinsecas, tum extrinsecas, particularis quædam eorumdem designatio, sicut in Domibus ac Templis præstitimus, tradenda est, brevis tamen: cui & unius, aut alterius delineationem adjiciemus, ut reliquorum modulus animo concipi queat. Extra Portas Urbis frequentiora fuisse Sepulchra, jam suprà dictum est: nos tamen, quæ intra Urbem erant, aut Urbi proximiora, tamquam è re nostra magis, perquiremus.

Ut ergo Regiones singulas, sicut aliàs præstitimus, cursorio calamo hic lustremus, ecce in prima Regione non pauca exstitisse Sepulchra, præter Tullium [2], Pyrrhus Ligorius, cujus ævo rudera adhuc exstabant, testatur. Erat hic Collatini Monumentum; item Serviliorum, & Metellorum: Cæciliæ cumprimis Crassi uxoris Metellique Cretici filiæ, quod hodieque à Bovis Capite ibi insculpto, *Capo di Bove*, vulgò appellatur. Mutarunt illud in Arcem, cujus adhuc recinctus perdurat, Romani, cùm Factiones ubique in Urbe grassarentur. Ibidem erat Q. Cæcilii Tumulus, in quo & Pomponium Atticum ejusdem nepotem sepultum asserit in *ejus Vita* Cornelius Nepos. Hìc etiam fuit Basilii Sepulchrum, ubi latrocinia patrari solita ait in *Miloniana* Asconius. Extra Portam Capenam Horatiæ Monumentum, sororis illorum Horatiorum, qui cum Curiatiis certarunt, ex Livio. Horatiorum verò Sepulchra malè ibidem à Panvinio collocantur, cùm ex eodem Livio in Albano potiùs fuerint Territorio, ubi & prælium commissum fuit. Hìc tandem Thessali medici Memoria. Nullum in secunda Regione adinvenire Sepulchrum licuit. In tertia erant *Busta Gallica* Livio [3] appellata, ubi scilicet Gallis in Romæ obsidione cæsis Tumulum Romana pietas excitavit. Reponuntur ipsa vulgò ad Palatini radices contra Piorum Horios, ubi D. Andreæ Ædes hodie exstat, quæ, corrupto forsan vocabulo, *in Portugallo*, pro *in Busta Gallica*, nuncupatur. In hac eadem Regione erat Septizonium, quod Sepulchrum creditum est, de quo paulo pòst sermo redibit. Quarta Regio Sepulchris caruit, quòd intra Urbem fuerit: de publicis loquor, privata enim quæ domi suæ unusquisque constituebat, rimari non lubet, nec vacat, nec, si vacaret, eorum notitia haberi posset. In quinta Regione, seu potiùs post eam, extra Esquilinam Portam, inque Esquilino Campo, erant Puticuli, ubi pauperes tumulari solitos suprà dictum est; ibidemque Ustrinæ Publicæ, ubi corpora cremabantur, de quibus alibi disseremus. In sexta Regione Campus erat Sceleratus prope Portam Collinam, cum subterraneo Antro, in quo Virgines Vestales, incestus crimine infames, vivæ adhuc tumulari solebant, ex Festo. An verò intra, vel extra Salariam Portam is Campus exstiterit, digladiantur inter sese Antiquarii: at intra Urbem fuisse clarissimè Festus ipse indicat inquiens: *nec tamen licèt nocentes*, (de Vestalibus loquitur) *extra Urbem obruebantur*, *sed in Campo proximè Portam Collinam &c.* clariùs verò Halicarnasseus [1] de iisdem ait: κομισθεῖσαι δὲ μέχρι τῆς Κολλίνης πύλης, ἐντὸς τοῦ τείχους, εἰς σηκὸν ὑπὸ γῆν κατεσκευασμένον.... τίθενται, *delatæ usque ad Collinam Portam*, (Vestales) *intra muros*, *in monumento ad id parato.... deponuntur*: Plutarchus tandem in *Numa* inquit: ἡ δὲ τὴν παρθενίαν καταισχύνασα, ζῶσα κατορύττεται, παρὰ τὴν Κολλίνην λεγομένην πύλην ἐν ᾗ ἐστί τις ἐντὸς τῆς πόλεως ὀφρὺς, *quæ virginitatem polluerit viva juxta Portam*, *quæ dicitur Collina*, *defoditur*, *ubi est tumulus intra Urbem*. In Salaria Via monumentum unius è comitibus Herculis [2]. In septima Regione nullum aliud reperio Sepulchrum, quàm C. Poblicii sub Capitolino, Macellum Corvorum versùs, cujus rudera cum Inscriptione eo loci apparent, ex qua constat publicum eum locum, honoris causâ, Poblicio traditum, vel extra mœnia, ut suspicatur Nardinus, vel etiam intra; quod eximiis quibusdam viris concedi solitum observavimus: quare ineptè quidem in suis *Dialogis* de ejus Sepulchri veritate dubitavit Augustinus. Hoc prope forsan fuit Gentis Claudiæ Sepulchrum, quod intra Urbem, honoris causâ, eidem Genti tributum diximus. In octava Regione ad Veliam in Palatino erat Publicolæ Sepulchrum, cujus suprà meminimus. Prope Cloacam Maximam erant Doliola, *ubi non licet despuere*: Varro loquitur, *eorum duæ traditæ sunt historiæ*, *quod alii esse ajunt ossa cadaverum*; *alii Numæ Pompilii religiosa quædam post mortem ejus infossa*, ut nobis alibi erit sermo. Accæ Laurentiæ Sepulchrum *in Velabro*, *quà in Novam Viam exitur*, ut ait Varro [3], ubi Accæ Simulachrum, prope quod Laurentina Festa peragi solita, aliàs tradam. Tarpeja Virgo in Tarpeja Rupe, ab ea sic appellata, Sepulchrum obtinuit, si Plutarcho in *Romulo* fides.

Sed verò Regio Tumulis præ omnibus ditissima fuit Nona, ub Martium Campum, in quo insigniores quosque tumulari diximus. Ergo in Campo Martio Augustorum cumprimis erat Mausoleum, cujus peculiarem descriptionem infrà traditurus sum. In hujusce Sepulchri Nemore Libertorum Augusti Sepulchra; Ulpii præsertim Martialis inter ruinas nuper repertum, sicut testatur Fulvius. In eodem Campo erat Bustum, in quo Augusti corpus combustum fuit: ejus situs sic describitur à Strabone: Ἐν μέσῳ δὲ τῷ πεδίῳ, ὁ τῆς καύστρας αὐτοῦ περίβολος, καὶ οὗτος λίθου λευκοῦ, κύκλῳ μὲν περικείμενον ἔχων σιδηροῦν περίφραγμα, ἐντὸς δ᾽ αἰγείροις κατάφυτος. *In medio autem Campi*, *Busti ejus ambitus ex albo lapide ferreis in orbem cancellis septus*, *intus populis consitus*: præcisus autem Busti locus creditur Nardino eo loci exstitisse, ubi nunc Sancti Augustini Ædes. In eodem Campo Juliæ Tumulus: item Syllæ Felicis, Hirtii, & Pansæ Coss. Agrippæ, Drusi, & Britannici: Domitiorum verò Sepulchrum in Colle Hortulorum prope Portam *del Popolo*, ubi & Nero tumulatus fuit, ex Suetonio. Sed quid plura commemorem? cùm Strabo Sepulchris refertissimum eum Campum asserat, inquiens: Διόπερ ἱεροπρεπέστατον νομίσαντες τὸν τόπον τοῦτον, καὶ τὰ τῶν ἐπιφανεστάτων μνήματα, ἐνταῦθα κατεσκεύασαν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. *Eapropter cùm locum istum religiosissimum esse cogitarent*,

1 Auct. ad Rhet. 2 Lib. 1. Tusc. 3 Lib. 2. dec. 6.

1 Lib. 2. 2 Suet. in Vespas. 3 Lib. 4. de L. L.

cla-

clarissimorum virorum ac feminarum Monumenta in eo construxerunt. Quem tamen Strabonis locum non de omnibus promiscuè & è plebe hominibus intelligi velim, sed de solis Magnatibus, qui non sine Senatus decreto inibi, honoris causâ, tumulabantur: unde Appianus [1] de Sylla ait, διεκόμιζον ἐς τὸ πεδίον τὸ Ἄρειον, ἔνθα βασιλεῦς θάπτονται μόνοι, *transtulerunt in Campum Martium, ubi solos Reges sepelire mos est.* Hinc Juliæ Pompeji uxoris, Cæsarisque filiæ, eo in Campo tumulationi sese Domitius opposuit [2]; Marcique Oppii Ædilis ossa aliò ex Senatus decreto translata fuere [3]. In decima Regione solum Cinciorum Sepulchrum apud Antiquarios reperio, in Palatini loco, qui, *Statuæ Ciniciæ*, Festo dicitur: item Septizonium Severi, de quo infrà erit mentio. In undecima Regione in extima Circi ora Sepulchra olim exstiterant Tribunorum militarium, qui in Bello Volscorum obierant, ex Festo. In duodecima Septizonium Vetus collocatur à Panvinio; sed veriùs Severi Sepulchrum in Septizonii speciem exstructum creditur Nardino: quam controversiam infrà examinabimus. In tertiadecima erat Aventini Albæ Regis priscum Monumentum super Aventino colle, ex Varrone [4]; licèt Sextus Aurelius Victor, de Romanorum Origine disserens, ad ejus montis radices illud constituerit. In eodem Colle Titi Tatii Tumulus in loco, qui, à Laurorum copia, *Lauretum* dicitur Varroni. Caji tandem Cæstii pyramidale Sepulchrum in Campo Testaceo, ut mox subnectam. Postremam Urbis Regionem decoravit Numæ Sepulchrum in Janiculo colle [5]: testaturque ex Cassio Hemina Plinius [6] repertam ibidem *Arcam, in qua Numa; in eadem libros ejus repertos:* qua in re varia Nardini dubia, more suo, orta sunt, quæ apud ipsum [7] vide. In Janiculo etiam Ludiani Sepulchrum: item Statii Cæcilii Poëtæ. Hadriani Sepulchrum, quod in Vaticano Campo situm est, mox describemus. Ab eo non procul erat Aurelii Imperatoris Tumulus. Scipionis Africani Monumentum creditum vulgò est ad Ædem Sanctæ Mariæ Transpontinæ collocatum, ubi ingens Pyramis alteri Cæstii similis; è cujus extimis marmoribus Donus Primus Pontifex D. Petri Atrium stravit, quicquid cavillis suis aliter Nardinus suadeat. In Vaticano etiam Honorii Sepulchrum, ejusque conjugis Mariæ. Equi tandem Lucii Veri, non sine insaniæ nota, eodem in Campo tumulati. Atque hæc sunt, quæ de nonnullis Sepulchrorum locis dignoscere licuit, multis aliis prætermissis, præsertim quæ extra Vias Appiam, Flaminiam, aliasque insigniores exstitisse diximus; cùm nostrum sit interiorem Urbis antiquitatem perlustrare.

Sed age, jam postremo loco insigniora quædam prisca Monumenta rudi calamo adumbremus. Et primò omnium Hadriani Tumulum, quem paulò antè commemoravimus. Exstructus fuit ab Hadriano Imperatore, ex Augusti æmulatione, in Vaticano Campo ad Tyberis ripam. Ejus forma erat, è parte inferiori, quadrata; desuper verò rotundè, adinstar Turris, assurgebat, ut hodieque videre est. Tegebatur undique candidissimis Parii marmoris crustis; in summitate verò innumera emicabant quà virorum, quà equorum, quà curruum Simulachra [8], quæ à Græcis, Gothicæ invasionis tempore, in fragmenta comminuta, in Gothos ipsos jacta fuere. A Gothis ea Moles pluries capta, à Ravennæ postea Exarchis, Arcis loco, possidebatur. Donec Crescentius Romanus Civis in ampliorem Arcis formam eam redegit; & Bonifacius Nonus munivit; tandemque Urbanus Octavus non sine magna auri profusione validiorem reddidit.

1 Lib. 1. de Bello Civ. 2 Dio l. 39. 3 Idem l. 48. 4 L. 4. de L. L. 5 Halic. l. 2. 6 L. 13. c. 13. 7 L. 7. c. 11. 8 Procop. 1. Bell. Goth.

Augusti Mausoleum, unde Hadriani Molem exemplar sumpsisse diximus, in Martio erat Campo, ad alteram Tyberis ripam, cujus cernuntur adhuc rudera reticulati operis circularisque formæ, tum prope S. Rocchi Ecclesiam, tum in Benedicti Floravantii Ædibus. A Marliano, cujus ævo minorem passum fuerat deformationem, ita describitur: *Exstat adhuc ubi vulgò Augusta dicitur, juxta S. Rocchi Ecclesiam interior circumferentia, reticulato opere: olim verò tres circumferentias fuisse, vestigia satis ostendunt, invicem ita distantes, ut in plures partes intersecarentur, pluresque efficerent loculos, quo quisque seorsim à cæteris sepeliretur.* E tribus his circumferentiis, ea, quæ imiorem obtinebat locum, amplior erat, supra quam secunda angustior assurgebat, tertia tandem omnium erat angustissima: ut ita tria efformarentur plana populis consita; ut inde asserere valuerit Suetonius: *Quorum omnium præclarissimum est Mausoleum, Agger ad amnem supra sublimem albi lapidis fornicem congestus, & ad verticem usque semper virentibus arboribus coopertus: in fastigio statua Augusti, sub Aggere loculi ejus, & cognatorum, ac familiarium, à tergo lucus magnus Ambulationes habens admirabiles.* Populos hasce Mausoleum inter & Populi Portam, quæ hinc nomen desumpsisse existimatur, Nardinus rectè collocavit. Ejusdem Mausolei Porta ad Campum Martium vergebat, sicut asserit ex ruderibus sui ævi Ligorius. Bini ante eam Obelisci, pedum LXXX. quorum unus ante Ecclesiam Sanctæ Mariæ Majoris Sixtus Quintus erexit, alter post Sancti Rocchi Ædem jacere creditur.

Cæstii Sepulchrum integrum adhuc perseverat Portæ Sancti Pauli conjunctum, pyramidale è quadrato marmore assurgens. Extra Urbem fuisse, *Dissert.* 3. dictum est. Ejus altitudinem, latitudinemque, ut & picturarum, quæ in interiori ejus cameratione repertæ sunt, explicationem, Cæstii denique conditionem, atque officium, aliaque ad hanc rem, in erudita *Dissertatione* Octavii Falconerii, quæ Nardini libris inseri solet, reperies.

Quare Severi Septizonium, cujus suprà pluries meminimus, reliquum est, ut explicemus. Septizonii vox satis indicat molem quamdam fuisse septem solaris, seu planis, ceu totidem zonis quaquaversum circumdatam distinctamque, quæ plana ita locarentur, ut unum supra alterum foret; quatenus alter eorum ordo, atque contignatio, alteri ordini, super columnis immineret, (ut de Mausoleo Augusti explicavimus) ac septuplex. Tria apud priscos Scriptores reperire est Septizonia, unum vetus, cujus meminit Suetonius in *Tito:* alterum Severi Imperatoris apud Spartianum: tertium verò ejusdem Severi, *specie Septizonii exstructum*, ut ait in *Geta* Spartianus ipse. Ex his tribus Septizoniis postremum dumtaxat verè Sepulchrum fuisse opinatur acutè Nardinus, quòd illud *specie Septizonii exstructum* dicat Spartianus, ut ita Septizonium revera non foret, nec septuplici donatum ordine; sicut Septizonium erat vetus Suetonio memoratum: duo verò priora non Tumulos fuisse censet, sed Xystos quosdam, nos dicimus *Logge*, aut *Belvedere:* quod ex Spartiano ipso colligit Nardinus, etenim inquit ille: *Cùm Septizonium faceret,* (Severus) *nihil aliud cogitavit, quàm ut ex Africa venientibus suum opus occurreret:* ubi nulla Sepulchri, sed magnifici cujusdam operis, mentio. Nos verò controversiam hanc curiosis dirimendam ultrò concedimus. Illud è re nostra potiùs animadverterem, Sepulchrum Severi, *specie Septizonii exstructum*, in Via Appia fuisse ad Antoninianas Thermas, ut idem Spartianus testatur: Septizonium verò Severi alterum, contra D. Gregorii Ecclesiam exstitisse, ex iis,

quæ

quæ exſtant ibi, ruderibus cerni poteſt: Septizonium tandem vetus in Eſquiliis vulgo locatur ſupra Sanctæ Luciæ in Silice Ædem, quam & *in Orthea* agnominatam reperimus; quæ Græca vox idem profectò ſonat, ac apud nos *Logge*, aut *Ringhiere*; quæque appellatio certè Nardini conjecturam rectè confirmat. Utrum autem vetus ſolùm Septizonium ſeptuplici inſignitum eſſet ordine, ſicut ſuſpicatur ex Marliano Nardinus, an etiam Septizonium Severi iiſdem ordinibus gauderet, ut vulgò creditum eſt, non audeo determinare. Illud dumtaxat ex Philandro [1] adnotarem, tam ingentem ſublimitatem minimè cum inferiori, quod exſtat, plano cohærere, aut compati. Sed in his haud diutiùs immorandum, quod hæ Septizoniorum ſpecies ad Sepulchra non ſpectent, deque iis alibi futurus ſit ſermo.

SECTIO ULTIMA.

De Sepulchralibus Lucernis perpetuò ardentibus.

CUm dictum à nobis ſuperiùs ſit, inter alia Sepulchrorum ornamenta fuiſſe Lucernas; hinc operæ pretium erit, ut de iſtis etiam nonnihil attingamus potiùs, quàm diſſeramus: eò vel maximè, quòd ipſæ ad noſtros uſque dies arſiſſe compertæ, non levem accenderint in Lycæis curioſitatem: cui ut ſatisfacerem, illud à me præſtandum conſtitui, ex uberi ſcilicet Scriptorum, Fortunii præſertim Liceti, viridario, paucos floſculos colligere, quibus Sepulchra noſtra, priſco ſanè more, ceu tot corollis exornem.

Lucernarum ergo Sepulchralium materia erat, aut è terra, aut è metallo; ſed frequentiores certè fictiles: auream memorat Pauſanias: argenteam verò D. Auguſtinus [2]: æneam tandem in Bataviçæ Arcis ruinis inventam deſcribit Petrus Scriverius: lapideam etiam è Lunenſi marmore, Benavidii JC. Patavini Muſeum aſſervat: ligneamque indicare videtur Tullius [3], dum *Lychnum ligneolum* nominat: quamvis dubitent Eruditi, num verè totam ligneam intellexerit ipſe lucernam, an ligneam ejus thecam, vel candelabrum, lucernariumque. Utut verò ſe habeat, infrequentes erant poſtremæ ejuſcemodi materiæ, ſicut primæ frequentiores.

Lucernarum forma multiplex variaque utique fuit pro artificum varia indole & arte: ut mirari equidem ſubeat, quanta cum ingenii luxurie luſerint priſcorum hominum ingenia in ſuis diverſimodè lucernis conformandis. Erant utplurimum rotundæ, aut paululùm oblongæ. Nobiliores verò nullam non exprimebant figuram, quà avium, quà ferarum, quà piſcium, quà etiam hominum; ut apud Caſalium & Licetum, fuſiùs verò in Muſeis, videre eſt. Singulæ verò hæ figuræ ſuis non vacabant ſignificationibus alluſionibuſque, emblematum Hieroglyphicorumque rationem imitantes; quorum explicationes interpretationeſque apud eumdem Licetum [4] habes ad ſatietatem uſque, at non ſine eruditionis lautitie.

Magnitudinem Lucernarum quod attinet, exiſtimat falsò Cardanus [5] ingentis ipſas molis fuiſſe, exemplo, ut idem cenſet, ejus, quæ in Minervæ Æde Athenis erat. Sed notat rectè Licetus parùm diverſas à noſtris, quæ quotidiano uſui ſunt, Priſcorum Lucernas exſtitiſſe; & meritò ſanè: ita enim ſuadent Neſidea, Olibiana, Piſana, aliæque, de quibus mox dicemus.

Sed Sepulchrales Lucernas in generali dumtaxat huculque attigimus. Ut autem propiùs ad rem accedamus, de Lucernis perpetuò ardentibus diſſerendum nobis eſt. Qua in re duo conficienda ſunt: primò earum ſtabilienda eſt exſiſtentia; cùm à pleriſque aniles inter fabellas & commenta recenſeantur: ſecundò verò probabilior ejus perpetui incendii excogitanda eſt ratio.

Ut autem à primo iſtorum exordium ſit, occurrunt in præliminari priſca, eaque indubitatæ fidei, monumenta idipſum teſtantia. Pauſanias enim cumprimis in *Atticis* aureæ meminit Lucernæ, in quam oleum infuſum ad integrum annum duraret. Non abſimilem, imò & diuturnioris durationis, commemorat in libris *de Oraculorum defectu* Plutarchus, in Jovis Ammonis Templo ardentem. Ejuſmodi etiam fuit, quæ in Fano Veneris micabat; Auguſtino [1], à nullo tempeſtatum imbriſque impetu exſtinguibilis aſſerta. Ejuſdem farinæ fuit Veſtæ ignis. Huc etiam ſpectat Lucerna Peionis * apud Pauſaniam in *Bœoticis*; Prytanæi apud Gyraldum [2]; Munychiæ apud Strabonem [3]; Vulcani apud Poëtam Thebæum [4]; Proſerpinæ in Terento ſuperiùs nobis explicato; Pyrethiorum apud Rhodiginum [5]; Mycerini Ægyptiorum Regis apud Herodotum in *Euterpe*: & ſexcentæ id genus aliæ inexſtinguibili igne oppidò præditæ.

Verumenimverò, quoniam Scriptorum hac de re nonnullis ſuſpecta viſa eſt fides, ocularis tandem patrum noſtrorum in vivis adhuc degentium inſpectio dubietatem omnem eliminabit. Cui enim non innoteſcat Lucerna illa, quæ Paulo Tertio P. M. regnante reperta eſt Romæ in Via Appia, è Regione Conditorii M. Tullii? cui hæc Inſcriptio, TULLIOLÆ FILIÆ MEÆ. De hac autem Lucerna retulere foſſores ardentem fuiſſe repertam, ſed admiſſo aëre protinus exſtinctam, ſicut teſtatur Guido Pancirolus in ſuo *Rerum Memorabilium deperditarum* libro; cui & ſubſcribit Henricus Salmuth in ad eundem Notis, necnon Hermolaus Barbarus, ac Franciſcus Maturantius, aliique. Similes huic fuere Lucernæ Ferentillæ in Agro Viterbienſi repertæ, Ruſcellio atteſtante. Alia fuit, quæ in Agro Patavino juxta Ateſtem, Anno M. D. noſtræ ſalutis, inventa fuit intra fictilem urnam ardens inter duas ampullas, cujus Auctor creditur Olibius. Ejus meminere Bernardinus Scardeonius *de Antiqnitatibus Patavinis* [6], Gutherius [7], Hermolaus Barbarus in ſuis *Corollariis* [8], Geſnerus, Citeſius in *ſua Aſtinente Conſolentanea*, Petrus Appianus in *Inſcriptionibus*, Porta in *ſua Magia* [9], Delrius in *Magicis* [10], Ruſcellius, Rubeus, Eritius, aliique. Non minùs admirabilis fuit Lucerna altera Anno M. D. L. reperta in Neſide Inſula in Neapolitano Cratere ſita, quæ rupta, illico exſtincta eſt, ſi fides præſtanda ſit eximio rerum naturalium indagatori Joanni Baptiſtæ Portæ [11] Neapolitanorum decori. Alterius etiam meminit ſuo tempore in Monte Quirinali effoſſæ Jacobus Mancinus in epiſtola ad Licetum; quam effoſſores teſtati ſunt à ſe ardentem adhuc compertam fuiſſe: cujus lumen à ſemetipſo viſum ait Volſgangus Lazius [12]. Idem Mancinus aliam etiam commemorat Lucernam Piſanam in ruinis majoris Eccleſiæ adinventam, calentem valde, bitumineque refertam, prout Presbyteri Canonicique ejus Eccleſiæ faſſi ſunt. Bononiæ pariter plures ardentes Lucernas effoſſas fuiſſe teſtantur, Porta [13], Julius Jacobonius in *Appendice de priſca Cæſiorum Gente*, & Hieronymus Ruſcellius *de illuſtrium Virorum* Stem-

1 In Vitr. L. 3. c. 9. 2 Epiſt. 164. 3 L. 3. Epiſt. 7. 4 Lib. 6. per totum. 5 L. 3. De Subtilit.

1 De Civit. lib. 21. cap. 6. 2 Synt. 4. 3 Lib. 9. 4 In Helenæ Raptu. 5 L. 7. c. 19. 6 L. 1. claſſ. 3. c. ult. 7 L. 5. c. 11. 8 L. de Lucer. 9 L. 3. c. 21. 10 L. 1. c. 3. q. 1. 11 Mag. nat. lib. 9. c. ult. 12 L. 2. c. 17. 13 L. 12. c. ult.

* *Pionis* legitur libro cit. cap. 18. ubi tantùm dicitur, quòd è ſepulchro illius *καπνὸς αὐτόματος ἄνεισι*, *fumus ſponte exſilit.*

Stemmatibus. Sed omnium, quotquot vulgò circumferuntur, celeberrima fuit Pallantis Lucerna, Anno M. CCCC. I. ab agricola quodam non longè ab Urbe inventa in Sepulchro lapideo, in quo proceræ staturæ Vir, qui è lancea, pectorisque vulnere, Pallas Arcas creditus fuit. Lucerna hæc nec aquæ injectione, nec flatu exstingui potuit; sed in fundo perforata, statim exstincta est. Ejus meminit Martinus in *Chronicis* [1], Joannes Boccacius in *Genealogia Deorum*, Philippus Bergomensis in *Chronico Mundi universali*, & Volaterranus.

Hæc omnia satis superque, nisi fallor, Lucernarum perpetuò ardentium exsistentiam evincunt, nisi quis mala fide affectoque præjudiciis animo experimenta hæc inficiari maluerit; sicut efficit Paulus Aresius in Opere suo *sacrorum Emblematum*, qui nervis omnibus hæc ipsa demoliri curavit, Pallantis præsertim, atque Tulliolæ: tum ex Pallantei Sepulchri Inscriptione, quæ minimè videtur illius ævi barbariem sapere; tum quòd per ea tempora concremari corpora moris esset; tum quia divitiarum penuria hujusce inconsumptilis olei minime ferret impensas; tum tandem, quòd testes pro hujusmodi Lucernis afferri soliti, ex auditu dumtaxat sint, non item ex visu. Quas, iisque affines Aresii dubitationes, apud Licetum [2] eruditè ingeniosèque prostratas vide. Nobis interea illud ratum omnino sit, plures adesse oculares testes, qui Lucernarum perpetuò ardentium exsistentiam contestati sint: Beltramus imprimis Eques, Cardinalis Estensis nobili servitio addictus, qui sub Paulo Tertio Tulliolæ Sepulchri inventioni adfuit: cui adde eruditum Virum Joannem Baptistam Casalium Romanum, qui in *suis veteribus Christianorum Ritibus* [3] se testem de visu fatetur: ejusdemque censûs fuit Frater Leander Albertus in *sua Italiæ descriptione*, ubi Joannem etiam Garzonium in testem advocat; ut alios plures missos faciam irrefragabilis fidei Viros. Quare hujusce modi Lucernarum realitas pro incomperta * omnino habenda est.

Alterum, quod subindicavimus, punctum, qui scilicet hoc Lucernarum genus confici valuerit, fateor non rem parvi esse momenti, nec adeo facilè assequibilem: circa eas enim inexstinguibiles flammas plura caligarunt ingenia, earumque fumus haud unius intellectus splendorem obfuscavit. Cùm autem res non philologica, verùm philosophica omnino sit, nobis satius erit varias hac de re opiniones referre, judiciumque ingenioso Lectori committere. Ergo ingeniorum Phœnix Augustinus credidit Dæmonum operâ tamdiu eas Lucernas arsisse. Simon Majolus Vulturariensis Episcopus perennem illum ardorem Divino miraculo attribuit. Joannes Baptista Porta ad vacui fugam, vel penetrationis periculum, quibus evitandis tam enixè natura fatigit, confugium tentavit. Franciscus Citesius ad ellychnium ex amianto incombustibili lapide, oleumque è metallis, aut ex amianto ipso eductum, recurrit: cui annuens Volfgangus Lazius auri etiam oleum pinguedinemque subnectit: Andreas verò Libavius pulveres insuper ramentaque Gagatis lapidis addit, supra quæ destillans aquæ gutta, vel vapor, tam diuturnam flammam excitarit. Plutarchus ad ambientis aëris frigiditatem, humiditatemque se recepit, quibus ignis vis, quâ oleum consumere solet, retunderetur. Quas opiniones seu hypotheses Licetus integro secundo libro lacertosè quidem confutat, suam postea adjiciens, quam utinam pari nervo ipse confirmasset. Supponit enim haud oleum esse, ut vulgò asseritur, ignis pabulum, sed flammæ hoc solùm prodesse, scilicet, ut,

A vinculi compedisque instar, ignem retardet, ne in suam avolet sphæram: Aristotelis scilicet somnio præjudicatus, ignis sphæram supra aërem constituentis, quò ignis ipse pernicissimè ferri enitatur. Quare illud tandem concludit, oleum quoddam ex asbesto, & amianto, similique materia confici posse, eam servans cum igne proportionem, ut nec ab eo vinci, nec vincere illum vicissim valeat: quapropter perpetuo nexu societateque æterna cum suo oleo ignis inexstinctus asservandus foret. Quod ingeniosum Liceti placitum Aresius laudato expugnat loco: suam & ipse sententiam (si vera foret earum Lucernarum exsistentia) ex-

B ponens; quatenus per canales quosdam, subterranei specus bitumina in Lucernam confluentia, perpetuum ignis pabulum perennarint. Quod Aresii figmentum à Liceto ipso confossum etiam fuit.

In hac ergo contentionum & jurgiorum plena disputatione, duo sunt, quæ mihi præ reliquis arrident. Aut enim perpetuus hic ardor conceditur, aut omnino negatur: si primum, tum dici poterit, mechanicum artificium in hoc constitisse, ut perpetua quadam circulatione, flammulæ fumus sursum elatus, iterum in oleum addensaretur; atque ita replicato iteratoque circulo ignis perpetua-

C retur: prout in alembico, & quotidie in Elementis videre est, cùm aqua in vapores solvitur; hi iterum sursum in aquas agglomerantur, atque ita deinceps. Si verò lubeat negare hos perpetuos ignes, dici non omnino ineptè posse crediderim, flammulas, quæ in Sepulchrorum effossione apparuere, non inibi arsisse semper, sed tum primùm, ob aëris irruptionem, erupisse: quatenus è superstue olei unctuositate, aëris vi, igniculi in oleo sopiti, extricari, atque in libertatem educi potuerint, unde momentanea apparuerit flamma citò evanescens; haud profectò absimilis flammulis illis, quas in recens jugulatorum frontibus ipse plu-

D ries vidi, è sudoris oleositate erumpentes. Quòd si his ne quidem acquieveris, exspectes, precor, quæ in meis *Philosophicis Progymnasmatis*, partim mente conceptis, schedis partim consignatis, si Deus dederit, traditurus sum, ubi magnetem quemdam indicabo, cujus vi aëris nitrum combustioni idoneum attrahi queat.

Syllabus Auctorum.

MIrum semper mihi visum est, quòd Sepulchrales inter Cupressus tot pervolitarint in-

E geniorum Aquilæ; inque tumulorum oris tot Cycni, affabris quibusdam modulis, tristes næmas cecinerint: dicam clariùs, quòd tot eximii Auctores de Sepulchris scriptitarint. Ut stupore certè non vacet, pereruditorum hominum animas è Monumentis, Mortis sede, vitam quivisse adipisci; ditesque sapientiæ thesauros in excavatis hisce scrobibus valuisse effodi; tantamque è cineribus ossiumque ariditate exoriri fecunditatem potuisse. Nisi dicere mavis, novum minimè esse, è cineribus Phœnices oriri: aut cineres, ignium ardorem diu asservare incolumem; cineres demum ipsos, si Plinio credamus, mirè fecunditatem con-

F ciliare. De Re ergo Sepulchraria pertractarunt imprimis Alexander ab Alexandro Neapolitanus in *suis Genialibus Diebus*, sola tamen suimetipsius auctoritate contentus, Auctorum, quibus usus fuerat, nominibus, locisque suppressis; quos postea Andreas Tiraquellus summo labore detexit, declaravitque. Successit Ludovicus Cælius Rhodiginus, & Lilius Gregorius Gyraldus: ex quibus Thomas Porcaccius suos sermone Italico Dialogos unà cum variis figuris consarcinavit.

[1] Lib. 12. cap. 67. [2] Toto lib. 1. [3] Cap. 34.

* Leg. comperta.

K Aur.

Amplissime verò idem Argumentum pertractarunt Joannes Baptista Asinius JC. Florentinus *ad Titulum Digestorum de Religiosis, & Sumptibus Funerum*; Claudius Guichardus Pedemontanus Gallico idiomate: deinde Joannes Meursius Batavus, & Joannes Kirchmannus Lubecensis, qui de Sepulchris nullum non movit lapidem, vixque unum, aut alterum successoribus reliquit. Ab eo omnia penè ad verbum suscepit Joannes Andreas Quenstedt. Sed plura prioribus superaddidit Henricus Spondanus in *suis Cæmeteriis sacris*, tanto equidem Viro dignis. De Jure Manium, Legumque Funerearum interpretatione plura tradidit Jacobus Gutherius Gallus. Non inconcinna reliquere Joannes Baptista Hansenius; Franciscus Peruccius Italico sermone; Julius Lavorius; Onuphrius Panvinius; Florianus Dulphus; Jacobus Gothofredus in *Diatriba de Cenotaphio*; Paulus Aringus in *Roma subterranea*; Henricus de Noris in *Cenotaphiis Pisanis*; Jacobus Gretserus; Franciscus Pomey; Joannes Baptista Casalius; Martinus Geierus; Fridericus Mullerus; Julius Cæsar Bulengerus in *Imperatore Romano*; Rosinus cum Dempstero; Kippingius; Emmanuel Gonzalez Tellez in *Decretalibus*; Joseph Laurentius in *Polymathia*; Josua Arndius; Joannes Hoornbeckius in *Miscellaneis*; Franciscus de Mendoza in *Viridario*; Joannes à Choker in *Face Historiarum*; Conradus Brunus; Nicolaus Cragius; Franciscus Ptolemæus; Joannes Hieronymus Sopranus; Joannes Stephanus Menochius in *Republica Hebræorum*; Elias Schedius *de Diis Germanis*; Polydorus Virgilius; Petrus Bellorius; Paganinus Gaudentius *de Funere Heroum, & Cæsareo*; Joannes Senebault; Guillelmus Bernard; Antonius Bosius in *Roma Subterranea*; Joannes Jacobus Chiffletius *de Linteis Sepulchralibus Christi*, & in *Geminæ Matris Sacrorum Titulo Sepulchrali explicato*; Barthius; Turnebus, aliique. Antiquos omitto, quorum passim in decursu meminimus. De peculiaribus Sepulchrorum locis disputant Antiquarii: sicut de eorumdem structuris Architecti, Albertus præsertim, apud quem plures illorum Icones reperies. De Lucernis tandem Licetus, Aresius, Casalius, Porta, Foxius, Guilandinus, Maturantius, Scardeonius, & obiter alii, quos suprà laudavi. Quare fateor inopem me tot Scriptorum copiam reddidisse. Illud nobis satius visum est, è tot sepulchralibus lucubrationibus cineres collegisse, sique nonnullæ superfuere, reliquias, è tot divitum mensis collectas, aut clariori ordine, aut novis etiam quibusdam saporibus conditas, amœniores reddidisse, inque præsenti *Dissertatione*, Parentali velut in Cœna, Tyronum exposuisse stomachis: ut sicut uno in Tumolo plura degunt corpora, unoque in Agro plures Tumuli, ita in sola hac elucubratione tota Sepulchralis structura resideat: de Sepulchralibus enim Ritibus *Tom. 3. Dissert. de Funer.* sicut de Christianorum Sepulturis in mea *Ecclesiastica Antiquitate* sermo erit.

DISSERTATIO VII.

De Ædificiis Judicialibus, scilicet Foris, Basilicis, Rostris, Curiis, Græcostasi, Senaculis, & Comitio.

Sacris locis hucusque à nobis, quantum fas fuit, explicatis, religione quadam affinia fuere ea Ædificia, quæ exercendis Judiciis dicata erant, ut Fora, Basilicæ, Rostra, Curiæ, &c. Isthæc enim quamvis minimè sacra, certè sancta habebantur, nec sine Ritibus & Cæremoniis dedicari solebant. De his ergo impræsentiarum ordine servato disserendum est.

Ut verò à Foris ordiamur, vox hæc vel à *ferendo* derivatur, sicut sentit Varro [1], quòd in Forum merces, tum etiam lites ferrentur: vel à verbo *foras*, eò quòd foris essent, & sub dio, ut nonnulli opinati sunt apud Hofman in *suo Lexico*, suppressis tamen nominibus. Isidorus etymon deducit à *fando*, eò quia in Foro litigantes & ementes fari solerent, sicut etiam alii homines otiosi eò loci utplurimum convenire ad confabulandum solent, de quibus Seneca ait, *quibus trina non sufficiunt Fora*. Verùm derivationem hanc reprehendit Alciatus [2], & Polletus [3], quòd syllabæ quantitas id minimè patiatur, cùm prima verbi *fandi* longa sit, *Fori* verò brevis. Quæ reprehensio utrùm digna sit tantis viris, an potiùs Grammaticis, nì dixerim Proscholis, viderint Eruditi. Idem Isidorus Forum trahit à Phoroneo Argivorum Rege, primo fortassis Fori repertore. Quæ etiam derivatio displicet Polleto, *cùm non sit verisimile* (sunt ejus verba) *Romanos exteri Regis atque ignoti memoriam, Forique constituti beneficium coluisse, Peloponnesum autem, Achajam, reliquamque Græciam, contempta Regia nomenclatione, non Phoron, sed Dicasterion pro Foro usurpare maluisse*: & post hæc Isidorum vocat *virum non tàm eruditum quàm bonum*. Ubi certè mirari subit adeo displicuisse Isidorum, nedum Polleto, verùm omnibus penè Philologis; fortasse quòd Monachum, cellæ austeritatibus assuetum, amœniori litteraturæ ineptum existiment: cùm è contrà multa Monachorum solertiæ, eorumque Scholis debeant bonæ Artes, Latinæ præsertim Linguæ candorem, emortuarumque disciplinarum restitutionem: Isidoro cumprimis, qui *suo Etymologico*, quibusdam licèt nævis resperso, eruditionibus tamen refertissimo, magnam lucem Antiquitati feneratus est. Unde portentum illud eruditionis Panvinius in principio sui *Operis de Circensibus Ludis* ingenuè ait, *nec parum adjutus sum Isidori Etymologiarum libris*. Et ut propiùs ad rem nostram accedamus: idem Isidorus in Fori explicatione laudatur in Capite *Forus* de Verborum Significatione. Sed id obiter, & abs re, in qua versamur. Ut in viam redeamus, omittendus non est Nonius Marcellus, qui notat Forum masculino genere dici apud Lucilium & Salustium: sed magis verè ex Festo crediderim Forum masculini generis locum quemdam navis significasse, ut paulò pòst dicetur. Italis Forum dicitur *la Piazza*. Apud Græcos Fora dicebantur Δικαστήρια, *Dicasteria*, quorum Athenis, ex Solonis institutione, decem exstitisse notant Comici Interpretes, singula litteris quibusdam inscripta, ut in quo quisque Foro judicaturus esset, dignosceretur, sortitione antea facta. Sed hæc nihil ad nos.

Diu vocibus hæsimus. In re autem, sex Fori species adducit Festus, *Primò*, inquiens, *Forum erat negotiationis locus. Secundò, in quo Judicia & & Conciones haberi solerent. Tertiò, cùm is, qui Provinciæ præest, Civitates vocabat, & de controversiis cognoscebat, & Forum agere dicebatur. Quartò, Forum Antiqui appellabant, quod nunc Vestibulum Sepulchri dici solet. Quintò, locus in navi, sed tum masculini generis est, & plurale. Sextò, Fori significant Circensia spectacula.* Sed nos omissis reliquis, de iis tantùm Foris dicemus, quò res ferebantur, ut Varronis etymo insistamus. Quæ duorum fuere generum: alia enim ad Urbis splendorem, vel civilia negotia; alia ad communes populi usus & negotiationes, de quibus infrà specialis erit sermo.

Ut

1 L. 4. de L. L. 2 Lib. 2. disp. c. 24. 3 Hist. For. Rom. l. 1. c. 1.

Ut verò rem altiùs repetamus, Forique originem & diversitatem magis profundè vestigemus, scire oportet Forum primis temporibus in Urbe aliud non fuisse, quàm aream vacuam, quò merces tum etiam esculenta deportabantur, emptoresque consertim conveniebant negotiorum causa. Occasione autem conventuum, inicbantur in Foris ipsis Judicia & Conciones ad populum; tum præsertim cùm iis celebrandis non adhuc Basilicæ & Curiæ invectæ essent. Hinc Forum pro judicialibus rebus usurpari cœptum, & Tribunalia Fori nomine appellata; imò Jurisdictio ipsa eadem voce exprimi solita: dicimus enim Forum Laicale, & Ecclesiasticum, Forum conscientiæ &c. Quantumvis verò Judicia in Foris exercerentur, erant tamen adhuc ipsa rudia, inculta, ornatusque omnis expertia; in quibus proinde Judiciorum majestas squallescere, ni etiam sordescere videretur. Quare cogitatum fuit Porticus, Atria, aliasque Aulas, quæ Basilicæ dictæ sunt, Foris adjicere, quò judicia translata, decentiùs tractarentur. Atque hinc invecta est distinctio Fori purè venalis, & ad communem populi usum & necessitatem, à Foro Judiciali, quòd etiam splendorem & majestatem Urbi conciliaret.

Ex quibus jam perspicuè apparet Fori usus. Primus enim fuit, res inibi venales exponere, & negotiationes exercere: lites deinde ibidem agitare, conciones habere, otiososque homines per apertam Fori aream obambulare: ludos denique, non exstructis adhuc Amphitheatris, eodem loci celebrare, sicut alias dicam.

Sed jam ad generaliora quædam alia, quæ Fora ipsa attinent, explananda pergamus. Et primò occurrit Fororum figura; quam Vitruvius [1] ita determinat: *ut longitudo in tres partes cum divisa fuerit, ex his duæ partes ei dentur*, sicut infrà luculentiùs exponetur. Amplitudo Fori non poterat certò definiri, cùm à situ ipso dependeret. Ejusdem ornamenta, Porticus nimirum, Columnæ, Peristylia, Antæ, Statuæ, aliaque id genus, in peculiari cujusque Fori descriptione explicabuntur.

Superest nunc, ut Fororum numerum recenseamus. Decem ea fuisse opinatus est Rufus; Tredecim Alexander ab Alexandro; Septemdecim Victor; Panvinius verò Novemdecim: quorum ista sunt nomina, nempe nobiliora, Romanum, Cæsaris, Augusti, Nervæ, Trajani, quibus & adderem Sextum Antonini. Minus nobilia erant Boarium, Piscarium, Piscatorium, Olitorium, Suarium, Pistorium, Argentarium, Archimonium, Sallustii, Cupedinis, Domitii Ænobarbi, Diocletiani, Aurelium, Cæsidii, Gallorum, Rusticorum; & Macella, quæ inter Fora quoque adnumerari valent. Hic verò antequam illustriorum eorumque negotiis dicatorum descriptionem aggrediamur, venalia Fora, eaque minùs splendida, delibanda sunt: atque unà Emporia & Areæ, cùm hæc sæpenumero in idem conveniant: breviter tamen, & velut per saltum; *Dissertationis* enim titulus Judicialia dumtaxat Ædificia complectitur.

Boarium ergo Forum, ut ab hoc exordium prætexamus, ita appellatum vulgò creditur, vel ab ænea Bovis figura [2] in medio collocata; vel quòd ibi boves vendi solerent [3]. Ejus situs Donato & aliis vulgò fuisse existimatur inter Aventinum & Tyberim; ita ut latitudo ejus fuerit à S. Georgii Æde ad Aventinum ipsum; longitudo autem à Circo Maximo ad Sanctæ Mariæ Pontem. At verosimilius opinatur Nardinus [4] Forum hocce Tyberim non attigisse, summùm verò Scholæ Græcæ Ædem: aliter siquidem per Circum Maximum majori sui parte transeundo, ineptè à Rufo atque Victore in octava Regione fuisset collocatum, cùm Circus ad undecimam pertinuerit. Boarium Forum ad Sancti Georgii Ædem pertigisse, indicio est tum ejus Ecclesiæ appellatio, quæ *ad Vellus aureum* vocatur, tum propinqui Arcus Inscriptio, ubi in fine sic legitur, *Argentarii & Negotiantes hujus loci devoti, &c.* quæ verba, negotiorum locum, consequenterque Forum fuisse eam Aream declarant. Erat hic rotundum Herculis Templum; item Matutæ, & Fortunæ, atque Pudicitiæ, ut alibi: Arcus item Quadrifrons, qui & Janus dici solitus, ut paulò post dicam. Præter rerum venditionem, Gladiatoria etiam exerceri munera hoc eodem in Foro moris fuisse, testem habemus Valerium [1]. Hic item, belli tempore, tumulare solebant Romani masculum atque feminam ex ea Regione, cum qua bellum gerebatur, ex Plinio [2]. E Boario Foro in Piscarium erat introitus, quod Varro prope fluvium locat. Hinc Donato creditur secundùm Tyberim usque ad Urbis mœnia, juxta Sancti Nicolai in Carcere Ecclesiam, excurrisse: at longè meliùs Nardino, prope Sancti Eligii Sanctique Joannis Decollati Templa; cui & ego subscribo. Hoc in Foro, præter pisces, alia etiam vendi solebant. Diversum tamen fuit ab altero Foro, *Piscatorio* appellato, quod à M. Fulvio Censore exstructum testatur Livius [3]: hoc enim justè ab Antiquariis in Transtyberina Regione constituitur, ubi suos Piscatorios ludos a Piscatoribus celebrari solitos alibi tradam. Piscario proximum fuit Olitorium, ab oleribus, quæ in eo vendebantur, ita nuncupatum. Extra Urbem fuisse ex Livii, quem modò laudavimus, loco evincitur, qui Spei Templum, quod extra Carmentalem Portam exstitisse communiter asseritur, in Olitorio collocat Foro: præcisus autem ejus situs erat inter Marcelli Theatrum, Tyberim, & Flumentanam Portam, hoc est, inter Pontem *di quattro Capi* & Sabelliorum Domum. Hic erat Columna illa *Lactaria*, ubi infantulos lacte alendos deponere moris erat, ex Festo. Ibidem, sicut & in Capitolio, vendi solebant sub hasta plurimæ res, ex Tertulliano [4]. Erat hic Templum Pietatis, item Jani, aliaque, de quibus alibi dictum est.

Præter hæc Fora, quæ conjuncta penè erant, sese offert Suarium, seu, ut ex prisca legit Inscriptione Panvinius, *Suarium*, quod ab omnibus penè Antiquariis eo loci reponitur, ubi nunc Lucensium exstat Ecclesia, vulgò *i Capuccini vecchi*: cui argumento est proxima eaque antiqua Ædes Sancti Nicolai, quæ *in Porcis* appellatur. Vendebantur hic aut sues, aut suillæ etiam carnes. Forum Pistorium à Domitiano excitatum, sed verò terminatum à Trajano post firmatum à se Pistorum Collegium, credi ritè potest in Testaceo Campo exstitisse, in quo, aut prope quem, frumentaria Horrea collocanda esse dicam *Dissert. de Cib. & Pot.* Forum Argentarium, Panvinio commemoratum, idem forsan fuit cum Argentariorum Basilica, quæ in *Notitia Imperii* legitur, ubi argentea vendebantur ornamenta, in octava Regione eo loco, quem *la Salita di Marforio* appellamus, ut benè sentit Nardinus. Archimonium Forum prope Fontem *di Trevi*, ubi Sancti Nicolai Ædes, olim *in Archimoniis* vocata, nunc *à Capo le Case*. Forum Sallustii eo loci, ubi nunc Sanctæ Susannæ Templum, ut ex Actis ejus Divæ colligitur. Forum Cupedinis, vel, ut apud Symmachum, Cupedinarium, aut in Subura, aut in Via Sacra, Palatinum versùs, constituitur. Vendebantur ibi esculenta lautiora, quæ *cupes*, aut *cupedia* à cupiditate, nisi fallor, dicebantur. Alam affert denomina-

1 Lib. 5. cap. 1. 2 Tac. 12. Ann. 3 Liv. lib. 2. 4 Lib. 5. cap. 10.

1 Lib. 2. c. 9. 2 Lib. 28. cap. 2. 3 L. 10. Dec. 4. 4 Apol. c. 13.

tionem ex Varrone Donatus; fertur enim duos fuisse Romæ latrones, Cupem, & Macellum, quibus in exilium missis, dirutisque eorum Ædibus, in illarum finibus binas comparatas fuisse areas, in quibus esculenta venderentur, quæ ab eorum nominibus dictæ sint, à Cupe quidem, Cupedinis Forum, à Macello verò, Macellorum nomen invectum: quæ derivatio nescio cur Benedicto Millino in Manuscriptis displicuerit, cùm non tam Donatum quàm Varronem habeat auctorem.

Alia Fora, quæ Panvinius addiscit, lubens omitto, cùm nec apud ipsum, nec apud alios illorum explicationem compererim. Quare opportunius erit nonnihil de Macellis paulò antè memoratis, necnon de Emporiis, brevissimè attingere. Duo fuisse Romæ Macella, certior res est quam ut probatione egeat; unum scilicet in Esquiliis non longè a Sancti Viti Ecclesia, quæ hinc *in Macello* appellata fuit; alterum in Cælio, quod *Macellum Magnum* vocatum legitur. Præter hæc duo, multa Romæ extitisse certum est. Macellum enim erat locus quilibet, ubi nedum carnes, sed & pisces venderentur, aliaque hujusmodi, sed illa dumtaxat his nominibus insignita reperii: alia etenim dicebantur Fora, aut Emporia. Erant hæc, loca illa, ubi confertiùs res venales exponebantur. Principale Emporium prope Campum Testaceum fuisse, ob commodiorem rerum per Tyberim transvectionem, alibi dicam. At in insignioribus Viis sita erant Emporia, quæ & Fora nil dici vetat, ut in Suburra, Via Sacra, &c.

SECTIO PRIMA.

De Foris Judiciorum exercitio dicatis.

EXpeditis minoribus Foris, quæque præter nostrum sunt argumentum, congruum jam est, ut Judicialia Fora expendamus: & primò omnium *Romanum* sanè antiquissimum. Urbem quadratam Romuli suum habuisse Forum dubitatione omni prorsus caret: quis enim sibi suadeat consultissimum Romulum, Politiæ Urbis summè inhiantem, Foro abstinuisse? Quoniam verò nulla ejus apud Scriptores exstat memoria, silentio etiam à nobis prætcritur. Addito Urbi, post Sabinorum unionem, Capitolino Monte, novum Forum apertum est; quod, aut quia primum, aut quia amplum, antonomasticè Romanum Forum imposterùm, invectis etiam aliis, appellatum est. Dictum etiam fuit Latinum, sive Latium: item Palladium ab Æde Palladis, quæ in eo fuit: præterea Vetus, & Magnum.

Antequam hujus magnitudo, figura, & ornamenta explicentur, situs ipse determinandus est. Cardinalis Baronius [1], quem sequutus est Justus Ryquius de Capitolio scribens, opinatus est Forum Romanum ad Ædem Sancti Nicolai, cognomento *in Carcere*, locatum fuisse. Nititur potissimum Baronius Livio [2] sic de Tullio Rege loquenti, *Carcer ad terrorem increscentis audaciæ media Urbe imminens Foro ædificatur*. Si ergo Carcer in Foro ædificatus fuit, jam Forum ipsum (de Romano est sermo, tempore enim Tullii Regis aliud utique non erat) prope Carcerem constituendum est, & consequenter prope Sancti Nicolai Ædem, ubi Tullianum Carcerem extitisse, cognomentum ipsum Sancti Nicolai *in Carcere* indicat. Argumentum verò hoc adeo robustum Ryquio [3] visum est, ut concluserit, *si quis contrà sentiat, nihil sentiet*. Verùm, petitâ veniâ ab Eminentissimo Baronio, de Ecclesiastica Antiquitate optimè quidem merito, pro rato mihi est singularem hanc suam opinionem

[1] In Not. ad Martyrol. ad diem 14. Martii. [2] L. 1. [3] De Capitol. c. 47.

A nullo prorsus modo posse defendi. Cujus tamen accuratiori impugnatione consultò abstineo, cùm operam hanc omnis lacertosè navarit Pompejus Ugonius, & novissimè Pater Donatus [1]. Quare nobis sat erunt ea, quæ mox afferemus ostensuri situm Romani Fori inter Palatinum & Capitolinum Montem fuisse, satis certè remotum à Sancti Nicolai Æde.

Baronii autem opinio facilè corruet, si ejus fundamentum diruatur. Falsò ergo supponit Baronius Tullianum Carcerem in Æde Sancti Nicolai *in Carcere* extitisse, cùm potiùs in altera Æde Sancti Petri, cognomento item *in Carcere*, sub Capitolio lo-
B candus sit. Cujus demonstrationem ex ipsismet Livii verbis peterem, qui Tullianum Carcerem *in media Urbe* fuisse ait. Quis autem ita insaniat, ut Ædem prædictam *in media Urbe* dixerit, quippe quæ prope Theatrum Marcelli, in Montanario Foro sita, extra Portam Carmentalem, ipsamque Urbem erat? Urbis enim mœnia, usque ad Aurelianum, ad Montanarium Forum minimè pertigisse, *Dissert.* 3. satis ostendimus. Ædem è contra Sancti Petri *in Carcere* meditullium antiquæ Urbis occupasse, habitatis scilicet undique montibus, ex eadem *Dissertatione*, ubi prisca mœnia
C determinavimus, liquidissimè constat. Esto igitur alius Carcer eo loci extiterit, ubi nunc Sancti Nicolai Ædes visitur, diversus tamen fuit à Tulliano, quem Livius *prope Forum in media Urbe* locavit. Et forsitan ille est, quem P. Victor in Regione IX. Carcerem CL. XVIR. appellavit, quæ notæ aut sonant, *centum sexaginta virorum*, vel *Claudii Decemviri*. Nec dicant Baronii asseclæ Ædem Sancti Nicolai, *in Carcere Tulliano*, aliquot ab hinc annis appellatam esse. Hæc enim appellatio apud imperitum vulgus rudibus sæculis invaluit, contra marmoreæ Tabulæ fidem, quæ prope Templi hujus fores hodieque visitur, ubi hæc
D verba: *Ego Romanus Presbyter divinæ dispensationis gratia Sanctissimi Confessoris Christi Nicolai, & Ecclesiæ quæ in Carcere dicitur Procurator & Rector:* ubi nullum *Tulliani* additamenti apparet vestigium.

Expugnatâ Baronii Machinâ, superest Marlianus [2], & cum eo non pauci, qui Romanum Forum excurrisse ajunt per Campum, qui dicitur *Vaccino*, ad Titi Arcum usque. Tantam verò longitudinem antiquiorem non facit Marlianus Augusti temporibus, quippe quem Forum ampliasse credit, ex Suetonio [3] malè à se intellecto, cùm antea vix primas Palatini Montis radices, ubi nunc
E Sanctæ Anastasiæ Ædes, attigisset. Nituntur ipsi potissimùm Halicarnassei [4] verbis, qui asserit, *Valerium Publicolam habitasse in Colle Velia, qui Foro imminebat:* Veliam verò prope Titi Arcum extitisse pro incomperto sibi habet Marlianus. Sed verò cum non fuisse Fori Romani situm, inde apertissimè constat, quod Templum Pacis, & Faustinæ, hodie Sancti Laurentii in Miranda, à Rufo & Victore non ad Forum, sed ad Sacram Viam extitisse dicantur. Diversam quinimò Regionem obtinuisse; Forum enim in Regione VIII. locatur; prædicta autem Templa in Regione IV. Accedit
F his, omnia Ædificia, quæ planitiem Vaccini Campi olim implebant, quæque à nobis *Dissert. de Dom. & de Templis* explicata sunt, apertè quidem suadere Forum, quod utique libera area esse debebat, per illum non excurrisse.

Argumentum Marliani falsum supponit, Veliam scilicet prope Arcum Titi extitisse. Id quod quantum à vero abhorreat, ex ipsomet Marliano ita deducerem. Inquit enim ipse, ab Augusto ad Arcum Titi protensum fuisse Forum; quod licèt mihi

[1] L. 2. c. 19. [2] L. 3. c. 8. sua Romæ. [3] In ejus Vita. [4] L. 5.

hi falso sit dictum, (Suetonius enim nunquam ait Forum Romanum ab Augusto ampliatum, sed alterum Forum Romano propinquum ab eo Principe extructum fuisse) pro re tamen nostra satis est ita Marlianum credidisse. Tempore igitur Publicolæ, qui longè Augustum antecessit, ad Arcum Titi Romanum Forum non pertigisse necesse est. Et tamen cùm asseruit Halicarnasseus, *Domum Publicolæ fuisse in Velia ad Forum*, clarè, nisi fallor, indicavit Forum ad Domum Publicolæ, & consequenter ad Veliam usque excurrisse. Velia ergo certè aberat à Titi Arcu: si enim hic exstitisset, jam Romanum Forum, quod usque ad Veliam traxit Halicarnasseus, ad Arcum Titi pervenisset Publicolæ tempore ante Augustum, quod Marlianus inficiatur. Advocet ipse propriam Ariadnam, ut ab hac labyrintho se expediat. Circa situm Veliæ legatur Nardinus[1] clarè ostendens in eo Palatini latere fuisse, quod Ecclesias Sanctæ Mariæ Liberatricis & Sancti Theodori respicit; in quo situ nos Forum locabimus.

Situs ergo Romani Fori in ea Valle fuit, quæ Palatinum & Capitolinum Montes interjacet. Veritatem hanc ab Antiquariis penè omnibus subscriptam, multis argumentis stabiliverunt Vgonius[2] & Donatus[3]; quæ hic adducere ab re existimo, tum quia satis sunt obscura & prolixa; tum quia res hæc tanti non est ut pluribus opus habeat. Unus sufficiat Livii locus[4], qui Sabinum Bellum describens ait: *Metius Curtius ab Sabinis Princeps ab Arce decurrerat, & effusos egerat Romanos tanto quantum Foro spatium est, nec procul jam à Porta Palatii erat.* Porta ergo Palatii in Foro. Illam verò in ea Palatini parte exstitisse, quà Capitolinum respiciebat, *Dissert.* 3. dictum est. Inter utrumque igitur Montem Forum locatum erat. Videantur quæ attulimus initio *Diss.* 3. ubi Urbis quadratæ gyrum ex Tacito determinantes, ad Vallem inter utrumque Montem situm eum terminasse ostendimus: quare cùm Tacitus finem mœnium in Foro constituerit, consectarium erit, ut in ea Valle Forum ipsum constituatur.

Ad idipsum suadendum novam adderem conjecturam ex Vitruvio[1] petitam. Hic enim Fori symmetrias exponens ait, *Græci in quadrato Fora constituunt.* Ad Romanos paulò pòst deveniens inquit, *non eadem ratione est faciendum:* scilicet Urbis Forum non potuisse quadratam figuram obtinere; & rationem addit, *ideo quòd à majoribus consuetudo tradita est Gladiatoria munera in Foro dari.* Ex quibus postea concludit, *igitur circum spectacula spatiosiora inter columnas distribuantur.* Et tandem Fori figuram determinat inquiens: *Latitudo autem ita finiatur, uti longitudo in tres partes cùm divisa fuerit, ex his duæ partes ei dentur: ita enim oblonga erit ejus formatio, & ad spectaculorum rationem utilis dispositio.* Hæc Vitruvius: ubi anceps diu fui in assequendo Vitruviani textus germano sensu. Satis quidem percipio ampliora, quàm apud Græcos, esse debuisse Urbis Fora, quod in iis Gladiatorii ludi inirentur. Illud verò mihi difficultatem ingerebat, quod, ut Fori amplitudo obtineretur, opus fuerit à quadrato recedere, oblongaque uti formatione, ut *ad spectaculorum rationem utilis foret dispositio.* Quid enim impedimento fuisset, ne Forum quadratum quidem esset, unáque amplissimum? Dubium hoc, quod à Vitruvii Scholiastis omissum animadverto, facem prætulit conjecturæ, quà Fori situs dignosci apertissimè possit. Cùm hæc scriberet, animum intendebat Vitruvius ad vetus Romanum Forum; quod cùm inter duos montes locatum esset, nec potuerit ejus latitudo, obsistentibus montibus, am-

1 Lib. 4. cap. 4. & lib. 6. cap. 12. 2 De Station. Urb. 3 Lib. 2. cap. 16. & 17. 4 Lib. 1. 1 Lib. 5. cap. 1.

A pliari, optimo sanè judicio asseruit Vitruvius debuisse oblongum constitui, ut longitudine latitudinis jacturam compensante, necessaria ludis amplitudo obtineretur. Quòd si in Vaccini Campi planitie, aut alibi, ubi collium saxa pertinacia minimè restitisset, Romanum Forum, sicut ait Marlianus, Baronius, aliique, fuisset, ineptè desperasset Vitruvius amplitudinem Fori cum quadrata figura conjungere: Vaccini enim Campi area utrumque sanè passa fuisset; eo vel maximè, quod primis Romæ temporibus ea planities minimè habitaretur. Concludatur itaque, necessitatem ipsam constituendi Forum oblongum, clarissimo B judicio esse, nusquam alibi, quam inter Palatini Capitolinique Montis angustias fuisse locatum. Vnde prætereunda non est docti cæteroqui Philandri oscitantia, qui cùm in Vaccino Campo Forum locasset, dubium tamen hoc minimè persensit.

Figura Romani Fori, ex modo allatis Vitruvii verbis, quænam fuerit, apertissimè constat. Ex tribus enim longitudinis partibus duæ latitudini concedebantur. Philander non improbat, *si Forum duplæ erit longitudinis ad latitudinem.* Sed id contra Vitruvii mentem, quem illustrandum ipse, non oppugnandum, susceperat.

C Stabilito Fori situ, & figura, facile erit ejusdem mensuras determinare. Latitudo fuit eadem, quæ inter Palatinum & Capitolinum montem adhuc visitur. Id quod ex vestigiis ipsis, quæ adhuc exstant, indubitanter colligi ait Nardinus[1]. Tres enim Columnæ Ædi Sanctæ Mariæ Liberatricis proximæ, Arcus Severi, & altera, quæ prope ipsum erigitur, Columna, clarissimè indicant antiqui Fori latitudinem. Quòd si ex Vitruvio longitudo tertia parte latitudinem superabat, perspicuum est Forum ab Æde Sancti Hadriani incipiens, oppositam Sanctæ Mariæ, quæ dicitur *del-* D *la Consolatione*, minimè attigisse; ad summum verò Ædiculam S. Mariæ Gratiarum. Quam longitudinem illud confirmare videtur, quòd Ædes Sanctæ Mariæ Liberatricis dicta etiam fuerit *Sancti Silvestri in Lacu*, inde, nisi fallor, quòd Lacum Curtium respiciat. Cúmque hic Lacus meditullium Fori occupaverit, ut mox addam, par est, ut dicamus situm prædictæ Ædis, Fori Romani medietatem olim occupasse; quòd si hodieque longitudo, quam suprà indicavimus, ritè perpendatur, eandem Sanctæ Mariæ Liberatricis Ædem in medio ejus constitutam comperiemus.

E Sed age, jam investigemus Fori ornamenta. Primis Urbis temporibus præter puram putam aream nullo ipsum ornamenti genere fulgebat. Atque hoc eodem squallore usque ad Tarquinium Priscum Regem permansit. Hic enim primus Forum Porticibus cinxit[2]. Non est tamen existimandum in Theatri modum Porticibus continuato ductu coronatum fuisse: id enim impediebat ab una parte Comitium, quod magnam Fori portionem occupabat; ab altera verò Tabernæ & Templa. Quare jure conjici potest in illis dumtaxat vacuitatibus, quæ Tabernas & Templa interjacebant, additas à Tarquinio Prisco Porticus. Id quod Ha- F licarnasseus[3] indicasse videtur, qui de Tarquinio ait: *Forum mercatorum ac fabrorum tabernis cingens, aliis ornamentis nobilitavit:* ubi nullam habuit specialem Porticuum mentionem. Livius etiam, *circa Forum*, ait, *Porticus, Tabernæque factæ*; quæ argentariæ utique fuerunt. Tractu temporis Tabernæ Templis & Basilicis locum cessere: unde Livius[4] ait, *septem Tabernæ, quæ postea quinque &c.* Quod ad Porticus pertinet, erant ipsæ concameratione duplici, nixæ columnis, aut

1 Lib. 5. cap. 2. 2 Liv. lib. 1. 3 Lib. 3. 4 Dec. 3. l. 6.

pilis Tiburtini lapidis, cum suis epistyliis: iis enim temporibus non adhuc marmoris usus, ut *Dissert.* 4. ex Plinio docui. Cùm ludi ederentur, ornari solebat Forum statuis & picturis [1]. Cæsar carbasinis velis Forum texit, ut spectacula innoxiè conspicerentur. Idem præstitit Octavia Augusti soror, ut salubriùs litigantes consisterent [2]. Sed aliter sensit Cato Censorius, qui litium osor, ne litigantes hoc Forum frequentarent, ipsum muricibus stravit, sicut ait Plinius [3], muricum nomine intelligens acutos lapillos, sicut Nonius interpretatur. Ut eadem spectacula commodiùs à populi multitudine inspici possent, exstruebantur tabulata & subsellia, de quibus Vitruvius, *circùm spectacula*, inquit, *spatiosiora intercolumnia distribuantur, mænianaque superioribus coaxationibus collocentur*: ubi Philander.[4] notat, *coaxationes dixit pro tabulatis, ab axibus, id est, à tabulis.*

In medio Fori erat Colossus Equestris Domitiani ex ære inauratus: de quo Statius cecinit: *Quæ superimposito moles geminata*, (alii legunt *geminata*, alii *gemmata*) *Colosso, stat Latium complexa Forum &c.* Hic Colossus post Domitiani funus jussu Senatus sublatus fuit. Alias statuas vide apud Panvinium, quarum illæ duodecim Deorum Consentium inauratæ omnem admirationem superabant [5]. Plures in Foro columnas extitisse indubitatum mihi est, eò quòd antiquior sit columnarum usus quam statuarum, ut dicam *Tom. 2. Dissert. de Trophæis.* Memoria solùm exstat Pilæ Horatiæ, cui affixa erant Trigeminorum Horatiorum spolia [6]: item Columnæ Milliariæ in Capite Fori constitutæ, ad quam omnes Italiæ viæ desinebant, ut vidimus ex Plinio *Dissert.* 3. In eodem Foro prope Rostra Columnam exstitisse, in cujus apice solare horologium, Plinius [7] testatur: sicut etiam Columnam Mæniam, & Duiliam, de quibus idem alibi [8].

Lacus Curtius medium Fori locum occupabat. Lacus hic Curtius dictus est, quod Metius Curtius Sabinus in eo naufragium passus fuerit [9]. Hic Lacus creditur fuisse vorago illa repentino hiatu horribilis, in quam Curtius Romanus Eques se armatum projecit, ut, juxta Oraculi monitum, statim clauderetur [10]. Aliis existimatur locus fulmine tactus, proindeque ob Religionem à Curtio Consule clausus; numquam enim visus est aquas continere: unde de eo Ovidius ait [11],

——— *siccas qui sustinet aras.*

Ibidem erat olea, vitis, & ficus, quarum frondentibus ramis populus ab æstivi Solis ictibus se tueretur [12]. Fuit in Foro Cloaca Maxima prope Lacum Curtium, quem ab illa exsiccatum existimat Varro. Non longè à Cloaca erant Doliola, *ubi*, sunt Varrònis verba, *non licet despuere: eorum duæ traditæ sunt historiæ, quòd alii esse ajunt ossa cadaverum, alii Numæ Pompilii religiosa quædam post mortem ejus infossa.* Donatus [13] ex Livio [14] credit eum locum ita appellatum, quòd invadentibus Urbem Gallis sacra quædam doliis inclusa ibi recondita fuerint, de quibus nos *Dissert.* 2. Verùm Doliola hæc Livii, non in Foro, sed in Quirinali locanda esse alibi tradam. Ædificia & Templa, quæ circa Forum erant, *Dissert.* 4. & 5. lustravimus. De Tabernis dicam *Tom. 3. Dissert. de Artibus.* Basilicas Fori comites infrà explicabimus. Ejus tandem situs ex superioribus satis liquet.

Sed tempus adest, ut à Romano ad Cæsaris Forum transeamus. Aucta Civibus Urbe, cùm ampliori Foro opus esset, antiquum verò adjacentia circùm Ædificia dilatari minimè paterentur, aliud Cæsar aperuit eo tempore, quo in Gallia bellum gerebat; ut ita indicaret Cæsaris munificentiam potuisse miracula etiam è longinquo patrare. Suetonius inquit aream Foro destinatam à Cæsare coemptam *sestertium millies*, id est, aureorum duobus millionibus cum dimidio. Quam hyperbolicam summam quis sibi valeat persuadere? eo præsertim quòd Cæsaris Forum magnificentià quidem, at non situs amplitudine, enituerit. Hinc Leonardus Portius apud Brodæum [1] *mille* legendum putat, *non millies*: idque confirmat Baptista Egnatius ex Plinio; & Polletus ex eodem: cujus verba hæc sunt: *Pyramides Regum miramur opera, cùm solum tantum Foro exstruendo sestertiis mille ducentis emerit Cæsar.* Quam summam, ait Polletus, imparem omnino esse priori, cùm ex ea tantùm triginta millia coronatorum redigantur. Sed Lipsius Plinii textum aliter affert, non enim habet *sestertiis mille ducentis*, ut apud Polletum, sed *sestertiis millies*, qui numerus idem est cum Suetoniano. Utri credendum sit, judicium penes Lectorem esto. Mihi quidem uterque textus mendo non caret, cùm tantus excessus insolens videatur modico solo coemendo: nec difficile admodum fuit imperitis Scribis *millies* pro *mille* reponere: & nos *Dissert.* 3. jam vidimus quot hujusmodi depravationibus obnoxius fuerit Plinii textus.

Hujus Fori situm Antiquarii quidam [2] in eo collocant spatio, ubi nunc Ædes Sancti Laurentii in Miranda, & Templum Pacis. At falsò: hæc enim loca à Rufo & Victore in quarta Regione constituuntur, Cæsaris autem Forum in octava. Præterquam quòd Forum hoc eousque translatum, Romano proximum minimè fuisset, prout vulgò traditur: nec Ovidius Jani Templum jure dixisset utrique Foro conjunctum. Quare saniori quidem consilio reponendum illud existimo inter Sancti Laurentii in Miranda & Sancti Hadriani Ædes; itaut Templum Sancti Hadriani, quod initium erat Romani Fori, Cæsariani fuerit finis; dicam melius, utriusque nexus: quibus si proximum Nervæ Forum addideris, jure Anastasius Sancti Hadriani Templum *in tribus Foris* valuit nuncupare.

Fori hujus si capacitas inspiciatur, non magna equidem fuit: at si ornamenta, porticus, columnæ, & statuæ intercolumniis positæ, jure asserere potuit Dio [3], *Forum Cæsar exstruxerat Romano pulchrius.* Habuit hic Cæsar statuam loricatam; cùm Romanæ militum ac Ducum statuæ thoraces forent, ut ait Plinius [4], & nos *Tom. 2. Dissert. de Statuis.* Cæsaris equus ex ære, suo, quo usus fuerat, persimilis: de quo Suetonius ait: *Pedibus propè humanis, & in modum digitorum ungulis fixis, eùmque non patientem sessoris alterius, primus adscendit.* Suspicatur Donatus [5] hunc equum à Lysippo antea Macedone factum; transtulisse Cæsarem, mutatisque ungulis, suæ statuæ accommodasse. In medio Fori erexit Cæsar Veneri Genitrici Templum, à qua per Æneam & Iulum originem jactitabat; illudve exstruxit, ut votum solveret, quod ante Pharsalicum bellum conceperat [6]. Huic Templo *Cleopatra perillustrem Deæ imaginem contulit*, sunt Appiani verba *; qui etiam ad-

1 Ascon. in 4. Verr. 2 Suet. in Vita. 3 L. 19. c. 1. 4 In Notis ad hoc cap. 5 Varro de Re Rust. l. 1. 6 Halic. l. 3. 7 L. 7. c. ult. 8 L. 14. c. 5. 9 Liv. l. 7. 10 Varro 4. de L. L. 11 L. 6. Fast. 12 Plin. lib. 15. cap. 18. 13 Lib. 2. c. 20. 14 Lib. 5.

1 In Notis ad Poll. de Foro c. [illegible] 2 Fulv. & Marlian. 3 L. 43. 4 L. 34. c. 1. 5 Cap. 21. 6 Appian. de Bello civili l. 2.

* Fallitur Auctor; nusquam enim reperiuntur apud Appianum, cujus Græca sunt; [illegible], *ad deæ latus egregiam effigiem Cleopatræ statuit*, scil. J. Cæsar, ubi ne gry quidem de donario Cleopatræ: unde liquet eam nihil contulisse, sed tantùm J. Cæsarem illius Reginæ effigie Venerem exornasse, de quo silet Auctor: qui sic festinans & parum sollicitè circumspiciens, Scriptorum loca perperam citat.

addit, ad ejus latus statuam etiam Cleopatræ fuisse. Eidem Templo addidit Cæsar thoracem ex Britannicis margaritis: item sex dactyliothecas, id est, gemmas plures, quasi thecam gemmarum [1]. Ajacis etiam & Medeæ picturæ præ cæteris micabant. Columnæ cujusdam rostratæ meminit Quintilianus, de qua re nos alibi. Adhærebat Templo Atrium, de quo disputant Antiquarii. At mihi creditur idem fuisse cum Basilica, ob structuræ similitudinem, ut mox videbitur. Atrium Libertatis, quod hic videtur à Tullio collocatum, existimaverim fuisse potiùs in Aventino.

Superest nunc ut Augusti Forum describamus. Princeps hic, Cæsaris non modo in Imperio, verùm etiam in ipsa munificentia hæres, animadvertens duo, quæ descripsimus, Fora ne quidem auctæ multitudini sufficere, tertium addidit è suo nomine appellatum. Situm erat prope Cæsaris Forum, ut ab illo usque ad Capitolium & Ædem Sanctæ Martinæ protenderetur, è postica scilicet hujusce Ædis parte. Quare Sancti Hadriani Templum tria hæc Fora complectens, meritò ab Ecclesiasticis Scriptoribus, *in tribus Foris*, dictum est. Hinc laudata superius Fora pro uno eodemque accepit Statius [2], illudve *trinum Forum* appellavit. Si ejus spectaveris molem, angustum fuit; quam tamen angustiam eximiæ Augusti moderationi attribuit Suetonius, inquiens: *Forum angustum fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas Domus.* Si verò splendorem & pulchritudinem metiaris, augustum sanè fuit, & tanto Principe dignum: unde *inter præcipua ejus opera* dicitur Suetonio, & à Plinio [3] inter quatuor admirabiliora Urbis Ædificia recensetur. *Causa exstruendi fuit hominum & Judiciorum multitudo, quæ videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere*, ut idem Suetonius loquitur; qui sic tandem concludit, *itaque festinantiùs publicatum est.* De qua festinantia falsum narrat lepidissimi Augusti scomma Macrobius [4], *Cum*, inquiens, *multi, Severo Cassio accusante, absolverentur, & Architectus Fori Augusti exspectationem operis diu traheret, ita jocatum esse, Vellem, Cassius & meum Forum accusasset:* quasi subindicans, quod si illud Cassius accusasset, absolutum statim fuisset: ubi æquivocationis lepor jucunditate non caret.

Ornamenta hujus Fori, Augusti magnificentiam æquabant. Duas habuit Porticus in oppositis lateribus: in Alis enim exstabat hinc Martis Templum, inde verò Basilica. Templum rotundum erat, Marti Ultori dicatum, cui ipse voverat in Philippensi Bello, quod cum Bruto & Cassio gesserat, ex Suetonio. Templi hujus fastigium Statuis Deorum insigniebatur, quas elegantissimè, more suo, descripsit Ovidius [5]: magis insignis fuit Apollo ille eboreus à Plinio memoratus; apud quem & plures Tabulas pictas ejusdem Fori videsis. Insuper *Statuas omnium Ducum Romanorum triumphali effigie in utraque Fori sui Porticu dedicavit: Professus edicto commentum id se, ut ad illorum velut exemplar, & ipse, dum viveret, & insequentium ætatum Principes exigerentur à Civibus*, ut ipse ait Suetonius. Qui Romani Duces mihi creduntur fuisse Reges tum Albæ, tum Romæ ab Ænea usque deducti. Ab Hadriano postea restauratum, ornatu etiam auctum fuit, Simulachris scilicet è Græcia adductis, ut testatur Spartianus.

Usus Fori hujus fuit Judiciorum celebratio, ex Suetonio, qui ait: *In eo sic publicato cautum est, ut separatim publica Judicia & sortitiones Judicum fierent.* Martis Ludi inibi editi. Carmina item recitata, ut alia id genus prætaream.

1 Plin. l. 9. cap. 35. & Lib. 37. cap. 1. 2 L. 4. Sylv. 3 L. 36. c. 5. 4 Sat. L. 4. 5 L. 5. Fast.

Post Forum Augusti, paulò remotiùs à Romano, fuit Nervæ Forum. Excitatum fuerat à Domitiano: eo autem occiso, Nerva successor perfecit ac dedicavit, ex Suetonio. Ejus situs fuit ab Augusti Foro usque ad Quirinalis radices, ubi nunc *Ædes de' Grilli*; cujus indicio est ingens è quadratis lapidibus murus, qui hodieque visitur, quique in partem Templi Sancti Basilii commutatus est. Pertinuisse verò ad Nervæ Forum inde liquido constat, quòd elapsis annis Nervæ nomen in eo muro legeretur, ut ex Inscriptione, quam affert Faunus, videre est. Non procul ab eo muro tres proceræ Columnæ, quibus Campanaria Turris Ecclesiæ Sancti Basilii imposita est, reliquiæ esse dicuntur Templi Nervæ, quod utique in ejus Foro juxta antiquum morem fuit. Superioribus annis eodem in loco columnæ majores imposito epistylio, fastigioque exstabant, adjecto titulo, IMP. NERVA, quæ deformatæ, Paulo Quinto regnante, in tabulas sectæ, ad Janicularem Aquæ Bracchianæ Fontem exornandum translatæ sunt.

Forum Nervæ appellatum fuit *Transitorium*, non quia per illud in alia Fora transiretur, ut sentit Marlianus, & alii; id enim non erat hujus solum Fori proprium; sed quia Jani Templo insigniretur, cui quatuor inerant Portæ, sive Arcus: hanc enim formam Quadrifrontis Jani Templa sibi vendicabant: Jani autem hujusmodi quadrilateri *Transitiones* dicebantur; quòd transeuntibus semper paterent, sicut *Differt.* 3. indicavimus. Hoc Jani illustre Templum Nerva ex humiliori Delubro in Forum transtulerat, ex Martiale [1]. Ædem quoque Palladi ibi exstruxit Domitianus, quam velut sibi propitiam præcipuè colebat; hinc *Palladium* Nervæ Forum dictum est, ex Aurelio Victore in *Nerva.* Ex his duobus Templis illud Palladis crediderim in medio Fori exstitisse; Jani verò quadrifariam pervium potiùs in transitu adituque fuisse: id enim videtur huic Deo tributum, quod extrema conjungeret.

Forum Nervæ operatissimum fuisse, illud persuadet, quòd ædificatum fuerit à Domitiano, æmulatione quadam Cæsaris & Augusti. Accessit Alexandri Severi liberalitas eidem Foro exornando valde profusa; de quo audiatur in *ejus Vita* Lampridius: *Statuas Colosseas, vel pedestres, vel equestres locavit omnibus cum titulis, & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent exemplo Augusti.* Credit Lipsius columnis additas etiam Porticus; deceptus, nisi fallor, Pausaniæ verbis, qui Tecti meminit, & Camerationis æneæ: deceptus, inquam, (& cum eo Fulvius, ac Marlianus) loquitur enim ibi Pausanias de Trajani Foro, ut ex contextu ipso apparere potest.

In Foro Nervæ non solùm Judicia exercebantur, verùm etiam Rei quandoque mulctati sunt. De Vetronio enim Thurino, qui acceptis muneribus, multa, Imperatoris nomine, petentibus falsò promiserat, sic idem Lampridius: *In Foro Transitorio ad stipitem illum ligari præcepit Alexander, & fumo apposito necavit, præcone dicente; Fumo punitur, qui vendidit fumum.*

Sed verò sileant jam enarrata hucusque Fora, & Trajano, seu Ulpio nuncupato, omnium magnificentissimo, locum & sedem cedant. Hujus situm velut testis omni exceptione major confirmat immanis, nî dicam enormis illa Cochlis, *Trajani Columna* vulgò appellata, quæ hodieque visitur inter Capitolini & Quirinalis Montis radices. Cùm enim Architecturæ leges dictent in meditullio Fori illam collocandam fuisse, necessarium est, ut circa ipsam Trajani Forum collocemus,

1 Lib. 10. ep. 28.

mus. Utriusque Collis abruptæ crepidines parvam sanè aream Foro relinquebant; at hîc enituit Trajani munificentia: complanata enim Quirinalis parte, & æquatis vallibus, latam planitiem, ipsa reluctante natura, comparavit, insignis illius Architecti Apollodori operâ. Idipsum indicat Columnæ Inscriptio, quæ in ejus basi legitur: nam post Trajani titulos, hæc sunt verba: *ad declarandum, quantæ altitudinis mons, & locus tan....bus sit egestus.* In cujus postremo versiculo, cùm aliquæ desint syllabæ, quarum defectum punctis adnotavimus, ita illas supplet Egnatius, *tantis opibus*; Marlianus *tantis operibus*; sed optimè omnium ad rem nostram Donatus, *tantis ex collibus*; nec dissimiliter Janus Gruterus, *tantis ruderibus*. Hæc enim loquendi formula reperitur etiam in Inscriptione Arcadii & Honorii, ubi ita legitur, *ob instauratos muros egestis immensis ruderibus, &c.* Columna hæc alta pedes c. XXVIII. exprimit in extima facie, sculptura anaglyptica admirandi operis, facinora Belli Dacici, post quæ à Trajano feliciter gesta, à Senatu ei dedicata fuit. Continet II. M. D. hominum figuras partim integras, dimidias partim, præter equos, arma, aliaque insignia; omnia verò una manu unoque scalpro insculpta, sicut periti dijudicant. Unica hæc Columna loco multorum voluminum esse posset Eruditis: exhibet enim antiqua sacrificia, pugnas, victorias, trophæa, & hujusmodi sexcenta: ut meritò in tot Hieroglyphicorum explanatione summi Viri insudarint, præsertim Petrus Ciacconius, Petrus Bellorius, & Raphael Fabrettus, quos omnino legi velim. In Columnæ apice Colossus Trajani stetit hastam tenentis, atque auream pilam, in qua ejusdem cineres recondidit Hadrianus, insolenti equidem favore, cùm eo temporis extra Urbem recondi solerent, ut adnotatum nobis est *Dissert.* 6. Eminet nunc Divi Petri Simulachrum, qui Trajano summè illustrior, non Romanum Imperium, devictâ Daciâ, sed debellatis Inferis, cæleste Regnum propagavit.

Trajani Fori ornamenta non mediocrem vulgaremque eloquentiam poscerent. Attendatur emphasis Cassiodori [1], *Trajani*, inquit, *Forum, vel sub assiduitate videre miraculum est.* Quo nihil efficacius concipi ad elegantiam potuisset: pulcherrima enim quæque in assiduo adspectu fastidiunt. Accedat Marcellinus, qui de Constantio ait [2]: *Cùm ad Trajani Forum venisset, singularem sub omni cælo structuram, etiam Numinum assensione mirabilem, hærebat attonitus, per gigantæos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetendos.* Ex quibus verbis nonnulli opinati sont singulas Atrii columnas crassitudine ac celsitate Cochlidem, quæ exstat, æquasse: qui enim alii esse potuerunt *gigantæi contextus, nec relatu effabiles?* Sed meis diebus dubietas omnis sublata est, vidi enim ipse ingentium columnarum non modica fragmenta in Æde seu Monasterio Sanctæ Susannæ excavata, è quibus, ceu tot unguibus, qualis fuerit leo apparet: vix enim à Cochlide superantur. Tradit Pausanias Tectum, & Camerationes, Arcus, Epistylia, & Coronas ex ære fuisse; sicut & Statuas in Fastigiis positas æneas inauratas, præter Gellium, Numismata etiam Trajani ostendunt. De Templo id negat Donatus. In medio Fori ingens assurgebat equus ex ære, Trajanum ferens, cui cùm similem condere vellet Constantius, respondit ei Hormisda Persa, *at priùs stabulum tale condas*, sicut testatur Ammianus: ex quibus verbis colligit Nardinus [3], equum non in Foro, sed intra Basilicam exstitisse; aliter enim ineptè se gessisset Hormisda, stabulum Foro, quod sub dio erat, comparando. Sed his minutiis non est immorandum; comparationes enim, & metaphoræ, sat est ut in aliquo conveniant. Habuit idem Forum, ut & alia, Templum & Basilicam, de quibus infrà: item & Bibliothecam, quam Diocletianus in suas Thermas transtulit, ut alibi: item Arcum Trajano ipsi erectum, ut *Tom.* 2. *Dissert. de Trophæis.*

Auxerunt postea Fori pulchritudinem alii Cæsares: nam Marcus Antoninus iis Nobilibus, qui Bello Germanico interierant, Statuas in Foro Ulpio collocavit, & Alexander Statuas summorum Virorum in Foro Trajani crexit, *undique translatus*, ut ait Lampridius. Duarum, quæ fuerant omnium præclarissimæ, meminit Pausanias, scilicet Augusti Cæsaris ex electro, & Nicomedis Bithyniæ Regis ex ebore. In Bibliotheca eidem Foro adjacente Arcadius & Honorius Statuam Claudiano Poëtæ erexerunt, ut vetus demonstrat Inscriptio: sicut Victorino Rhetori Constantius, ex Hieronymo [1].

Præclarissimum Trajani Forum, præter Judiciorum usum aliis etiam Foris communem, multis insuper illustrioribus exercitiis insignitum fuit. In Basilica enim Ulpia novi Consules Kalendis Januarii servos manumittere solebant. Hadrianus gratiam hominum aucupaturus, pecuniam, quæ Fisco debebatur, debitoribus remisit, & syngraphas incendit in Foro Trajani, *quò magis securitas omnibus roboraretur*, ut ait Spartianus. Ibidem tabulas publicas, ad privatorum securitatem, exuri jussit Aurelianus. Marcus verò Antoninus profecturus ad Bellum Marcomannicum, exhausto ærario, in Foro Trajani *auctionem ornamentorum Imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & crystallina, & murrhina, vasa etiam Regia, & vestem uxoriam sericam*, teste Capitolino in *ejus Vita*. Hic tandem Commodus, cùm togam sumpsit, congiarium dedit, ex Lampridio.

Quinque descriptis hucusque Foris sextum adderem Antonini; quod eo loci locatum fuisse omnino crediderim, qui hodieque *Platea Columnæ* appellatur, ab exstante adhuc columna, quæ à Senatu Antonino Pio erecta creditur ex Numismate apud Erizzum, ubi columna visitur cum his litteris, DIVO PIO. Quoniam verò sculptum in ea cernitur Marcomannicum Bellum à Marco Antonini successore gestum, cujus indicio est pluvia ibi expressa, quam Christiana Legio miraculosè inter ejus Belli ardores à Deo impetrarat, (licèt Romani prodigium suo Jovi attribuerint) hinc inferunt Erudni hanc columnam à Commodo post Marci mortem exstructam: quam Sixtus Quintus restauravit, D. Pauli signo in ejus apice collocato. Utut sit, congruum est, ut credamus tam vastam columnæ molem suo etiam Foro non caruisse, unà cum Templo, cujus meminit Victor; & Basilica, quam Donatus ibi exstitisse putat, ubi nunc Platea *di Pietra*, cui argumento esse credit marmoreas, quæ adhuc visuntur, columnas cum epistyliis; sed de his jam satis.

SECTIO SECUNDA.

De Basilicis, Rostris, Curia, Græcostasi, Senaculo, & Comitio.

MAnsimus dio in Foris sub dio: in commodiorem nunc locum nos Basilicæ invitant. Dictum nobis sæpius, post Romanam gentem moribus excultam, inque civiliorem politiam redactam, è Foris ad Basilicas translata Judicia, suam majestatem resumpsisse. Hinc singulis Judicialibus Fo-

1 Lib. 1. var. Epist. 2 Lib. 16. cap. 10. 3 Lib. 3. cap. 9.

1 In Chron.

A Foris adjunctæ Basilicæ; unde Vitruvius [1] ait: *Basilicarum loca adjuncta Foris, quam calidissimis partibus oportet constitui, ut per hyemem sine molestia tempestatum se conferre in eas negociatores possint.* Basilicarum nobilitatem vox ipsa demonstrat: *Basilica* enim *Regiam Domum* sonat. Hinc rectè Isidorus [2], *Basilicæ*, ait, *prius vocabantur Regum habitacula, unde & nomen habent*: ideoque meritò Philander [3] infert, initio loca fuisse, quò convenirent Principes ad jus dicendum; postea verò quàm additum est Tribunal, Basilicam negotiatoribus cessisse, Tribunali magistratibus relicto: de qua re mox sermo redibit. Erat ergo B Basilica locus spatiosus, tectus, ornatus, Judiciisque peragendis dicatus.

Admodum tamen serò Basilicæ in Urbe invectæ. Anno enim D. XXXIII. ab V. C. in Consulatu Marcelli & Levini non agnitas adhuc Basilicas testatur Livius [4], qui de hoc anno ait, *neque enim tunc Basilicæ erant*. Portiam, quæ omnium prima creditur, eò quòd ante illam nullius prorsus exstet mentio, conditam fuisse Anno D. LXIV. in Consulatu L. Portii & P. Claudii, testis est idem Livius, qui de hoc anno inquit, *Basilicamque ibi fecit, quæ Portia appellata est*. Hujus exemplo aliæ C ædificari cœperunt, nedum publicæ, verùm etiam privatæ in Principum domibus, privatis scilicet Judiciis exercendis dicatæ, de quibus nos *Differt.* 4. *de Domibus.*

Sed age, Basilicæ formam perscrutemur. Fuit ipsa Ædificium, quod duplici, aut quadruplici columnarum ordine, Medianam testudinem simplici, vel duplici hinc atque inde Porticu cingebat: ita Daniel Barbarus [5]: sed longè clariùs Leo Baptista Albertus [6] Basilicæ formam ita explicat: *quò esset Basilica quidem laxior, primariis tectis non sufficientibus, circum addidere Porticus patulas hinc atque hinc, primò simplices, mox etiam duplices.* D Habebat præterea Tribunal in capite, ostio oppositum, ubi paries curvabatur, vel pari, vel minori, quàm semicirculi flexu; eaque flexura *Tribunal* dicebatur, ubi Judicia exercerentur.

Ut autem descriptio hæc magis ob oculos pateat, augustiorum nostri temporis Templorum, quæ Navibus, ut vocant, prædita sunt, exemplar nobis proponamus; ut est Lateranensis Basilica: sicut enim dicam mox, sua Templa è priscis Basilicis Christiani mutuati sunt. Ut ergo Lateranense Templum medium habet Navem, hinc vero atque hinc minores Naves; ita Gentilium Basilicis inerant in longitudine Ambulationes, Vitru- E vius vocat *Medianam*: additæ è lateribus, alarum instar, Porticus, aut simplices, seu singulis lateribus una, ut in Templo Sanctæ Mariæ Majoris videre est; aut duplices, in lateribus scilicet singulis binæ, sicut in Laterano. In his Porticibus ii, qui ad negotiandum convenerant, spatiabantur. Tecta ut plurimum testudinata erant, pilis, columnisque innixa. Locus ille, quem in nostris Templis Latini *Apsidem*, Itali dicunt *la Tribuna*, Gentilium Basilicarum Tribunali respondet, ut nomen ipsum indicare videtur. Erat verò muri flexus in Basilicæ capite ad hemicycli formam, ut hodieque F in primariis Romæ Templis videre est.

Ea erat communium Basilicarum forma. Nobilissimæ autem præter binas hinc inde Porticus, & Medianam Navem, habebant insuper transversam Ambulationem secundùm Tribunalia, quam laudatus Albertus sic explicat: *Et junxere hasce Ambulationes inter se lineamento ducto ad T litteræ similitudinem: itaque Basilica ex Ambulatione constat atque Porticibus.* Transversam hanc Ambulationem Itali in suis Templis appellant *la Nave Croce*. Ob quam Crucis similitudinem, exstructis à se Templis, eam, quam in Lateranensi inspicimus figuram, tradere voluit Constantinus, & Papa Silvester, quippe sub cujus auspiciis de hostibus Constantinus triumphaverat. Relictis interim Christianis Ædibus, de quibus in mea *Eccles. Antiq.* dicam, Vitruvium audiamus, qui ait: *Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis constituantur, ut sunt in Julia Aquiliana.*

In voce autem *Chalcidica*, quam Vitruvius affert, non parùm insudarunt, tum Vitruvii Interpretes, tum Architecti ipsi. Barbarus *Chalcidica* pro Thermis capit; perinde ac si iniquorum quorumdam Causidicorum maculæ aquis purgari possent. Alii apud Philandrum pro officina cudendis pecuniis illam eandem acceperunt; minori sanè errore, lites enim & Judicia magnam habent cum pecuniis affinitatem & sympathiam. Sanissimè omnium Donatus de transversis illis Ambulationibus Vitruvium interpretatur, quas ideo *Chalcidica* appellasse conjicit, quòd è Chalcide nobili Eubœæ urbe illas acceperint Romani, cùm antea simpliciori opere Basilicas suas struerent: vel ad ostendendam ejus operis excellentiam, Chalcide enim splendidè ædificari solebat; unde Arnobius ait, *scribuntur Dii vestri in Tricliniis cælestibus, atque in Chalcidicis aureis cœnitare.* Atque hinc etiam Minervæ Templum, ab Augusto exstructum, ob eminentiam *Chalcidicum* dictum fuit, ut alibi. Ita Donatus [1] doctè quidem, sed omnia ex Philandro. Quòd si meam quis sententiam poposcerit, ego sanè do manum Donato & Philandro; pro certo habens *Chalcidicarum* nomine transversas illas Ambulationes Vitruvium intellexisse. Ad præcidendas tamen tricas atque ambages existimaverim corrigi commodè posse Vitruvii locum, si pro voce *Chalcidica* reponatur *Causidicæ*, quòd illic, prope quippe Tribunal, confertiùs turmæ Causidicorum versarentur, ut mox dicam.

In explicando Basilicarum situ non est cur diutiùs immoremur: erant enim *Foris conjunctæ*, sicut ait Vitruvius: aut è lateribus, aut etiam in medio, prout loci opportunitas postulasset. Earum ornamenta ad structuram pertinentia, ut Columnas, Pluteum, Epistylia, Zophoros, Coronas, Parastatas, & hujusmodi sexcenta, satis explicat Vitruvius suprà laudatus, eorum etiam mensuras & proportiones determinans; à quibus abstineo, cùm puram putam Architecturam sapiant. Illud in compendio nolle sit satis, cinctas fuisse Basilicas Porticibus concameratis, ex coaxatis contignationibus imposissis in Parastatas, columnis, aut pilis adjunctis, supra quam contignationem altera est, & superior Porticus, cujus Tectum testudinatum aliis postibus, parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spatium, & quasi superior Porticus, *Pluteus* vocabatur, qui in utrumque latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò duplices erant ad latitudinem Porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Ita P. Victor eam Fori Basilicam describens, cujus Architectus fuerat Vitruvius. Interim Basilicæ proportiones ab eodem Vitruvio [2] ita stabiliuntur: *Earum latitudines ne minus quam ex tertia, ne plus quam ex dimidia longitudinis parte constituantur, nisi loci natura impedierit.*

Ex enarratis Basilicæ partibus Naves destinatæ erant negotiatorum discursantium itibus reditibusque; hinc *Ambulationes* appellari solitæ. *Chalcidica*, seu juxta nostram emendationem *Causidicæ*, proprior erant Causidicorum Rhetorumque locus, quippe cùm prope Tribunal forent. In Tribunali con-

L

1 L. 5. c. 1. 2 In Etym. 3 In cit. Vitr. loc. 4 L. 6. 5 In cit. Vitr. loc. 6 L. 7. c. 14.

1 Lib. 9. cap. 25. 2 Lib. 5. cap. 7.

consistebant Judices, tum Ordinarii, tum Delegati; Patroni insuper, Cognitores, Notarii, alique Officiales, unà cum testibus. Ibi erant subsellia minorum Judicum, at sella Curulis pro majoribus, de quibus fusè dicam *Tom.* 3. *Dissert. de Judiciis.* Præter ornamenta fixa, ut columnas, parastatas &c. Porticus ipsæ & Naves alia ferè ornamenta non habebant. Pars longitudini obversa, quam nos appellavimus *Causidicam*, metallis præterea, marmoribus, aliisque pretiosiorum lapidum crustis & operibus fulgebat, quòd proximior Tribunalibus foret.

Ut præcipuarum nunc Basilicarum censum adnectamus, recolendum, quod suprà innuimus, primam, quæ Romæ visa sit, fuisse Basilicam Portii. Marcus enim Portius Cato Censor in antiquo Foro, coempto Mœnii Atrio, suam Basilicam ædificavit: ex multis verò Mœniani Atrii Columnis, unam sibi Mœnius reservavit, ubi tignis superimpositis, & extrorsum projectis, ludos in Foro spectaret: unde imposterum similes tignorum projecturæ *Mœniana* appellari cœperunt. Non paucos post annos accessit Basilica Sempronia in Vico Tusco: & multò post, Basilica Opimia in Foro, prope Curiam & Græcostasim, de quibus mox. Item in Foro Romano Basilica Julia, & Pauli Æmilii, *Phrygibus columnis insignita*, ut ait Plinius: imò hanc duplicem fuisse, ex Tullio colligitur. Basilica Caji & Lucii, ab Augusto eorum nomine condita, creditur exstitisse prope Sanctæ Bibianæ Ædem, ubi sphæricus visitur fornix, lateritiis nixus parietibus, quem Fulvius ait suo tempore appellatum *Galluzis Thermas*, id est, Caji & Lucii. Sed his refragatur Nardinus, eò quòd sphærica forma Basilicis insolens, Templorum verò propria fuerit: unde sphæricum Sanctæ Bibianæ fornicem, Templum Minervæ Medicæ credit; Basilicam verò Caji & Lucii eam esse potuisse suspicatur, ubi nunc Sanctæ Mariæ Ægyptiacæ sacra est Ædes. Basilica Pompeji suo theatro adnexa prope Ædem Sancti Caroli de Catenariis erat. Suam habuit Trajanus in proprio Foro. Gordianus in Campo Martio pedum mille. Antoninus in Platea *di Pietra*.. Suam instituerat Severus inter Campum Martium & Septa Agrippina, longitudine pedum mille, itaut tota columnis penderet: quam opere complere haud potuit, morte nimirum præventus, sicut Lampridius testatur.

Sed, relictis Basilicis, alia Judiciorum loca nobis lustranda sunt. Occurrunt verò primò omnium Rostra. Quid hæc fuerint Livius [1] declarat. Devictis enim per C. Mœnium anno V. C. cccc. xvi. maritima classe Antiatibus, naves eorum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, *Rostrisque earum suggestum in Foro exstructum adornari placuit*, *Rostraque id Templum appellatum.* Verumenimvero nolim quemquam hic cum Blondo decipi, amplum quoddam Ædificium sibi Rostra effingendo, quòd Templi nomine à Livio ea insignita fuerint: Templa enim dici meruere, quippe sacra & inaugurata, ut initio hujus *Dissertationis* admonuimus. Cæterùm aliud ea non erant, quàm simplex Pulpitum, aut Suggestus, qui *Tribunal* Plinio [2] dicitur ita inquienti, *antea Rostra navium Tribunali præfecta* * *Fori decoraverant.* Dicam clariùs, consistebant Rostra in Sede quadam basi innixa, ut ex Numismate Palikani apud Augustinum [3] clarè apparet.

Sita fuisse Rostra in medio ipso Fori, indicat manifestè Appianus [4], cùm ait, Μαρίου τὴν κεφαλὴν ὁ Σύλλας ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πρὸ τῶν ἐμβόλων θέμενος, &c. *Caput Marii à Sylla suspensum ad Rostra in medio Fori.* Idemque haud dissimilibus verbis asseruit de Faustuli capite Halicarnasseus. Neque hinc credat quispiam Fori medium hic pro centro capi: ibi enim collocatis Rostris, jam dimidia Fori pars, quæ post orantem erat, (in Rostris enim conciones ad Populum fieri solitas mox addam) conventibus Populi inutilis omnino fuisset: quis enim orantem à tergo inspiceret? Locanda ergo sunt non in media Fori area, sed in alterutrius laterum medietate. At cujus, inquis, lateris? Ejus-ne, quod Palatinum, an quod Capitolium respiciebat? Cùm Asconius Rostra *prope juncta Curiæ* asseruerit, Curiam verò ad Palatini Montis latus exstitisse infrà demonstraturi simus, jure sanè optimo huic eidem lateri Rostra adhæsisse judicabimus. Cúmque Fori medietatem ostensum superiùs sit eò collimasse, ubi nunc Sanctæ Mariæ Liberatricis visitur Ædes, congruum omnino est, ut hic demùm Rostra ipsa constituerimus; itaut Oratores Palatino terga, frontem Capitolio, è qua parte populus Foro aderat, verterint. Quòd si oppositum ex Plutarcho in *Gracchis* colligi posse videatur, quòd ille de Cajo Oratore, tamquam rem insolentem, narret, ita concionatum, ut non ad Senatum & Comitium, ut mos erat, sed ad Forum conversus, consisteret: considerET opus est Cajum hunc in Comitiis pro lege ferenda orasse; in quibus casibus fateor Oratores non ad Forum, sed ad Senatum & Comitium verti solitos; ibi enim Senatores congregati aderant: cæterùm in aliis casibus res aliter, ut antè dictum est, se habebat.

Hæc de veterum Rostrorum situ. Quoniam verò apud Rufum & Victorem, in Regionum Urbis descriptione, Rostra numero II. notata conspiciuntur, hinc suspicati sunt nonnulli, plura Rostra Romæ exstitisse. At malè; ex Scribarum enim imperitia mendum hoc in libros Rufi & Victoris irrepsisse, inde colligi potest, quòd Dio & Asconius, Ruso & Victori synchroni, translata quidem, at non multiplicata, dixerint Rostra. *Erant*, inquit Asconius [1], *Rostra non in eo loco, quo nunc sunt, sed ad Comitium, prope juncta Curiæ*: Dio vero [2]: *Suggestum, quod in medio Fori tunc erat, translatum fuit ad locum, ubi nunc conspicitur.* Sed quò, inquis, translata, & à quo? Transtulit illa Julius Cæsar, sicut idemmet Dio affirmat: hinc *Rostra Julia* ab eodem appellantur. Summa equidem id factum sagacitate, ut ita Rostra in magis angustum locum adsportando populi auctoritatem paulatim imminueret, postea omnino pessumdandam. At quò adsportata? Consulendus est Suetonius, qui de Augusti funere loquens ait: *Bifariam laudatus est, pro Æde Divi Julii à Tiberio, & pro Rostris sub veteribus*, vel, ut aliqui corrigunt, particula *sub* è medio sublata, *veteribus*, *à Druso.* Ex quibus inferri certò potest, nova Rostra pro Æde Divi Julii, ubi Augustus à Tiberio laudatus fuit, exstitisse; funebres enim laudes in Rostris haberi solitas mox dicam: id quod Dio clariùs asseruit, qui de eodem funere scripsit, *ex aliis Rostris, Juliis nuncupatis, Tiberius publicè ita oravit, &c.* Ædem autem Julii sub Palatino Colle fuisse, prope angulum Fori australem, tradidimus *Dissert.* 4. *de Domibus.* Huc ergo vetera Rostra translata sunt.

Rostrorum usus multiplex fuit. Hic Rhetores orabant, agebantque causas; conciones ad populum habebantur, nedum ab Oratoribus, sed ab ipsis adhuc Consulibus in principio & fine sui magistratus: ferebantur hic etiam leges: Defuncti ibidem laudabantur, fatali lecto pro Rostris collocato, ut suis locis fusè dicam. Tractu temporis, grassantibus Romæ seditionibus, *Capita cæsorum*, sicut loquitur Florus, *proponere in Rostris jam usitatum erat: verùm sic quoque Civitas lacrymas*

1 L. 8. 2 L. 16. c. 4. 3 L. 2. Dial. 4 Bell. Civ. 1.

* Leg. præfixo.

1 In Miloniana. 2 L. 43.

mas tenere non potuit, cùm recisum Ciceronis caput in illis suis Rostris videretur, nec aliter ad videndum eum, quàm solebat ad audiendum concurreretur: Antonius enim præcisum Oratoris caput, ubi ille eodemmet anno adversùs eum dixerat, poni curavit: idemque de Octavio Consule fecerat Marius. Unde meritò ita conqueritur Plinius: *Antea Rostra Fori decus erant, veluti Populo Romano corona imposita: Postquam verò Tribunitiis seditionibus calcari ac pollui cœpere, tum à pedibus eorum subiere in capita Civium Rostra.* Cæsari in aurea sella pro Rostris sedenti, Ludosque Lupercales spectanti, Antonius Consul diadema imposuit, Regnique obtulit insignia, sicut nos ipsi in *Dissert.* 2. diximus. Prope Rostra, plerosque insignes viros Statuas equestres habuisse, ex historiis liquet, Syllam præsertim, Pompejum, & Augustum, de quo Paterculus ait, *qui honor non aliis per trecentos annos, quàm Pompejo & C. Cæsari contigerat.*

Sequitur nunc, ut Curias ingrediamur. Curiæ nomen à *cura* derivatur, ex Varrone[1]: licèt aliis à Græca voce Κυρία, *Curia*, quæ concionem primò, deinde locum, ubi Magistratus creabantur, significabat: Canonistis verò à *cruore* vocabulum trahitur. Principio vox hæc sonabat unam è triginta illis partibus, in quas Romanum Populum Romulus distribuit, quæ & Curiæ appellatæ sunt: postea verò Ædem Sacram, in qua unaquæque Curia sua sacra curabat: postremò autem locum omnem, in quo Senatus Rempublicam curare solebat: in qua posteriori significatione ad præsens pertinet argumentum, quod Judicialia Ædificia complectitur: de Curiis enim, in quas Pop. Rom. divisus fuit, dicam *Tom.* 2. *Dissert. de Jur. Pop. Rom.* Curiæ tandem, ubi sacra sua exercebant, idem prorsus erant cum Templis, de quibus *Dissert.* 5. dictum satis est. Usus ergo Curiarum, de quibus hîc est sermo, erat potissimùm pro Magistratuum creatione, concionibus, aliisque Judiciis publicisque actibus peragendis. De earum structura nihil certi apud Auctores reperire fuit: mihi nihilominus creditur rudes olim fuisse, nec ad modum Basilicarum columnis, antis, peristyliis, porticibusque excultas; ita enim Vitruvius in suis *Architecturæ* libris utique earum meminisset: sed potiùs ad modum Exedrarum, seu magnorum Conclavium, ut essent excipiendo Civium numero idoneæ.

Circa numerum Curiarum, earumque situm, nonnulla est controversia. Hæ vulgò recensentur: Curiæ veteres, Hostilia, Calabra, Pompeji, Pompiliana, Julia, Augusti, Gerusia, Octaviæ, Leucadia, ac Saliorum, ut apud Alexandrum ab Alexandro[2] brevi exaratas calamo legimus: quibus ego Præturam Præsentissimam adjicerem: ut Græcorum Curias missas faciam, scilicet, Cholargeam, Phylaidarum, Prytanion &c. Illas tamen a laudato Auctore indicatas, nostrum erit liberaliori manu describere, situsque earum proprios pervestigare.

Ut à veteribus Curiis incipiam, dictum nobis superiùs fuit *Dissert.* 3. in Palatino eas extitisse, in illo scilicet ejus Collis angulo, qui D. Gregorii Templo opponitur; quamvis non desint nonnulli, qui ad Titi Arcum easdem collocaverint; & alii prope S. Petri in Vinculis Ædem: at falsò, ut mox apparebit. Atque has Curias antiquissimas existimo, à Romulo ipso in Urbe sua quadrata excitatas; sicut nomen ipsum subindicat, Tacito[3] enim *Curiæ veteres* appellantur. Quamvis verò eo loci innuere videatur Tacitus, ante Urbem conditam veteres Curias adhuc fuisse; quippe cùm, primam Urbis designationem explicans, dicat, *sulcum designandi Oppidi ad Curias veteres* pervenisse: id tamen figuratè Tacito usurpatum existimem,

1 Lib. 4. de L. L. 2 Gen. Dier. lib. 2. cap. 16. 3 Lib. 12. Ann.

A quod figuræ genus, *Hysteron Proteron*, seu *anticipationem* Rhetorici appellitant: cui meæ opinationi præter Festum mox afferendum, illud indicio esse potest, quòd inquiat ibidem Tacitus, *sulcum* ipsum *ad Forum Romanum* terminasse; quod tamen ante Romulum minimè extitisse, certo certius est. Quas meas conjecturas quanti valent, vendere velim.

Aucta verò Urbe, aliis Curiis opus erat. Quare, sicut ait Festus, *novæ Curiæ proxime Compitum Fabricii ædificatæ sunt, quod parùm amplæ erant veteres à Romulo factæ.* Quas novas Curias satis ad rem Nardinus[1] in prima Regione Capena, B ubi Vicus, Compitumque erat Fabricii, constituit. Sed hæc nihil ad nos: loquitur enim ibi Festus de sacris Curiis, ubi sacrificia curabantur, ut suprà dictum est. Successit ergo Hostilia Curia à Tullo Hostilio Rege erecta. De ejus situ disputarunt amica concertatione Alexander ab Alexandro & Pomponius Lætus, sicut ille laudato testatur loco. Occasionem verò disputationi attulit vetus Lapis in ruinis Templi Pacis effossus, cujus hæc erant verba, IN CVRIA HOSTILIA: unde in Pacis Templo eam extitisse credi jure poterat, sicut Fulvius & Marlianus postea credidere. Sed C ego quidem nolim in Lapidem hunccc ingenia offendere, atque à recta veritatis via deflectere. Suspicari itaque possumus, vel Lapidem illum aliò illuc translatum; vel, adhuc si in Templo Pacis semper ipse manserit, haud inde concludi Hostiliam Curiam inibi extitisse, cùm Lapis Curiam quidem, at non locum commemoret. Non est itaque cur ob modicum obscurumque Lapidem præclarissimos deseramus Auctores, Varronem, Halicarnasseum, Asconium, & Vitruvium, qui in Foro Romano hanc Curiam collocant. In qua autem Fori parte? In ejus meditullio constituitur Donato: sed longè rectiùs Nardino propè San- D ctæ Mariæ Liberatricis Ædem, inter Horreum, quod inibi visitur, tresve illas, quæ prostant adhuc, Columnas: ita enim jure dicere potuit Varro laudatus, *ante hanc* (Curiam Hostiliam) *Rostra*; ut ex indicato superiùs Rostrorum situ apparet. Non erat tamen in planitie ipsa Fori, verùm in elevata Palatini radice, ut per gradus in eam pateret accessus. Pluribus ornata erat statuis &c.

Curiam Hostiliam temporis ingluvie fatiscentem Sylla restauravit[2]: restaurata vero, cùm P. Clodii corpus incensum in ea fuerit, incendio & ipsa E periit[3]. Cujus restituendæ cura Fausto, Syllæ filio, commissa fuit: opus verò ab eo neglectum Cæsar aggressus est ex Senatûs decreto: morte tamen præventus, cùm illud imperfectum reliquisset, ex Populi placito & impensis completum fuit, eique, *Curiæ Juliæ*, inditum nomen, quam tamen Augustus dedicavit[4]. Ne verò existimes abolitum omnino fuisse Curiæ Hostiliæ nomen; à Rufo enim sub hoc nomine adnotata reperitur.

Sed antiquiora jam resumamus, & Curiam Calabram explicemus. Ita appellata vulgò creditur, F à *calando*, seu *vocando*; (Priscis enim *calare* idem erat ac *vocare*) eò quia ad eam, ut Servius[5] inquit, *calabatur, id est, vocabatur Senatus, vocabatur & populus à Rege Sacrificulo, ut, quoniam adhuc Fasti non erant, ludorum & sacrificiorum prænoscerent dies:* clariùs vero Macrobius[6], & nos *Dissert. de Anno*, & *Tom.* 3. *Dissert. de Festis.* In editiori erat Capitolii apice, in Arce scilicet, prope Manlii & Romuli Domum, ex Virgilio suprà laudato. Augusti & Julii Cu-

L 2 rias

1 Lib. 2. cap. 1. 2 Plin. lib. 34. cap. 6. 3 Dio lib. 40. 4 Dio lib. 44. & 51. 5 Lib. 8. Æn. 6 Lib. 1. Sat. cap. 1.

rias modò attulimus. Curiam Pompeji commemorat Suetonius in Julio; & Gellius [1], qui refert ibidem Julium Cæsarem Conjuratorum manibus oppressum obiisse. Gerusiam, quæ & *Seniorum* dicta, apud Varronem [2] videsis; sicut & Octaviam, apud Plinium [3]. Addi his posset Prætura Præsentissima, quæ in *Notitia Imperii* ita legitur, *Præsentissimum Choragium*, at non sine mendo, cùm legi debeat interpunctè, *Præsentissimum. Choragium*. In ea Esquilini Collis erat parte, quæ Amphitheatrum Flavii respiciebat. Nomen verò Præturæ habuit, quòd in ea Prætor Urbanus singulis quibusque mensibus publica Festa, *Compitalia* appellata, indiceret; sicut è Curia Calabra Rex Sacrificulus *Menstrua* indicebat, ut suprà, & alibi meliùs ex Varrone & Macrobio exponemus.

Reliquum jam est, ut transeamus ad Græcostasim. Erat ipsa locus ille, *ubi Nationum sisterent Legati, qui ad Senatum essent missi*, sicut ait Varro; in quo scilicet, vel anteaquam ad Senatum introducerentur, vel postquam introducti fuissent, responsa exspectatores detinebantur. Nomen verò *Græcostasis* è Græcis invectum fuit, tamquam nobili Provinciarum parté, teste Varrone, qui ait, *is, Græcostasis appellatur, à parte, ut multa*. Existimatur communiter, & certè satis benè, fuisse Græcostasim Porticum quandam, aut Xystum, vel Conclave speciosum, ornatumque. At de ejus situ non levis est inter Eruditos controversia. Prope Curiam Hostiliam fuisse, certo certius fit ex Varrone, qui de Græcostasi ait, *sub dextera Curiæ à Comitio locus substructus*, &c. de præciso tamen ejus loco est disceptatio. Summos conatus egit Nardinus [4], ut illum ritè stabiliret: sed obscuritate rei deterritus, obscuriorem illam suis tricis atque mæandris reddidit, instar sepiæ, quæ atramentum fundit, ne capiatur à piscatore. Quantum verò inspicio, videtur ille Græcostasim à Curia sejungere, ut hanc illamque Comitium interponeretur; ait enim: *La Curia al Comitio congiunta non havea solo la porta, e le scale verso il Foro, mà anco un' altra laterale è necessario, che havesse, per cui i Legati delle Nationi straniere si solevano dal Grecostasi introdurre per il Comitio nel Senato*: aliquantùm verò pòst, locum pressiùs indicans, addit: *Il Grecostasi deve di necessità porsi nell' oriental Corno del medesimo Comitio, ch'era trà la Via Sacra, e l'altra, dalla qual dicemmo dividersi la Regione quarta, & ottava: di maniera che il Grecostasi fra la medesima strada, e'l Comitio si frapponesse quasi incontro alla via, c'hoggi è trà San Lorenzo, o San Cosmo, e Damiano.* Quam suam opinionem tum ex Plinii [5] loco confirmat, ubi ait, *cùm à Curia inter Rostra & Græcostasim prospexisset*, &c. tum ex Varrone, qui inquit, *sub dextera Curiæ à Comitio locus substructus*, &c. quæ verba Nardinus vertit, *sotto la destra della Curia di là dal Comitio.*

Verumenimvero post diutinum hujus opinionis examen, falsam illam comperi, nulloque prorsus modo à Curia ipsa Græcostasim dividendam, sed velut ejus fuisse appendicem, imò etiam partem. Quod duplici mihi suadetur momento: tum scilicet Varronis loco rectè perpenso, tum non inepta conjectura. Si enim Varronis consideraverim verba, apparet de Curia eum loquentem, eodem nexu verborum statim ad Græcostasim transeundo adjicere, *sub dextera hujus locus substructus*, &c. unde liqueat, Græcostasim ad Curiam ipsam pertinuisse, eidemque conjunctam. Quibus accedit & ratio ab ipsa Græcostasis definitione petita: cùm enim locus foret, ubi Legati in Curiam introducendi, aut etiam introducti commorarentur, consentaneum rationi est, Curiæ fuisse conjunctam: quis enim sibi ritè suadeat, totum Comitii spatium Legatis fuisse adeundum, ut Senatus responsa haurirent? cùm hodieque appareat eos, qui ad Principes introducendi sunt, in Palatii conclavibus, vulgò *le Anticamere*; detineri. Erat ergo Græcostasis Porticus concamerata, aut Xystus, vel Exedra, aut Conclave, Curiæ tamen adnexum, ad idemque ædificium spectans. Quæ mea sententia licèt neminem habeat auctorem, fautricem tamen habet rationem.

Primus Plinii locus haud video, qui Nardino queat favere, cùm verba illa, *à Curia inter Rostra & Græcostasim*, non modò hujus à Curia distantiam non indicent, verùm & è contrà conjunctionem, quatenus *Curiam* mediam inter Rostra hinc & inde Græcostasim testantur. Locus tandem Varronis pro modulo suo, quem ipse animo conceperat, à Nardino explicatur; cùm satis commodum germanumque habere possit sensum, *à Comitio*, id est, Comitium versùs, seu è Comitii parte; at supra Comitium, sicut è Plinio audivimus: Curiam enim, cujus ea pars erat, in editiori collocavimus loco; itaut è Comitio ad Græcostasim & Curiam ipsam pateret accessus. Sed probabiliora à sagacioribus ingeniis exspecto, Lectorum interim æquo sanoque judicio causam hanc lubens volensque committens. Illud postremò adnotaverim, locum hunc, Plinii ævo, non adhuc exstitisse; cùm dicat ipse [1], *in Græcostasi, quæ tunc supra Comitium, erat* &c. Ab Antonino tamen restauratam ait Capitolinus inquiens, *Græcostadium, post incendium, restitutum.*

De Senaculis pauca subnectam. Hac enim appellatione locus omnis intelligi posset, ubi Senatus ederentur; ut erat Martis Templum, aut Bellonæ. Extra Portam etiam Capenam, quæ & Triumphalis dicta est, Senaculum fuisse, ubi triumphaturis Senatus concedebatur, dictum suprà est, *Dissert. de Topographia Urbis*. Senaculum etiam pro mulieribus in Quirinali Colle Heliogabalus exstruxerat, ex Lampridio. Pressiùs tamen *Senaculum supra Græcostasim, ubi Ædes Concordiæ & Basilica Opimia*, sunt Plinii superiùs laudati verba. Nardino Templum existimatur, aut Concordiæ, aut etiam aliud: sed contra allata modò verba, *Senaculum supra Græcostasim, ubi Ædes Concordiæ*; quæ, nisi cæcus omnino sum, diversitatem inter utrumque præ se ferunt. Aptiùs ergo Ædificium erat in Palatini crepidine situm, ut ita in editiori *supra Græcostasim*, & consequenter supra Curiam loco, exsisteret.

Ultimo locò de Comitio disserendum est; loco scilicet ubi Comitia pro legibus ferendis, creandisque Magistratibus & Sacerdotibus, edi solerent; de actionibus enim Comitialibus dicam *Tom. 3. Dissert. de Comitiis*. Nomen habuisse à *coeundo* Plutarchus in *Romulo* testatur; ibi enim Romulus ac Titus Tatius coeuntes, pacis fœdera stabilivere, ut *Dissert.* 1. dictum est. Mansit diu sine Tecto, sicut Forum ipsum subdiale diu mansit: Tecto tandem insignitum fuit eo anno, quo Hannibal in Italiam venit [2]: obtinuitque tunc Arcus, Peristylia, & Columnas, quarum tres adhuc superstites sunt, prope Sanctæ Mariæ Liberatricis Ecclesiam. Foro Romano fuisse conjunctum, trita est Antiquariorum sententia. Sed qui, inquis, à Foro, cui conjungebatur, distingui poterat, si utrumque sub dio? Hac pressus difficultate Marlianus, & cum eo plures, Fori partem asserit Comitium; contra tamen Veterum fidem; Tullius enim *Orat. pro Sextio* tamquam res diversas utrum-

1 Lib. 14. cap. 7. 2 Lib. 4. de L. L. 3 Lib. 33. cap. 5. 4 Lib. 5. cap. 1. 5 Lib. 7. cap. 60.

1 Lib. 12. cap. 1. 2 Liv. dec. 3. lib. 7.

utrumque accipit, dum inquit, *cùm Forum*, *Comitium*, *Curiam*, &c. Magis sensatè dici potest intermediis parietibus fuisse a Foro distinctum, sicut mediis lignis Septa divisa erant, ut infrà. Foro ergo Comitium situ conjungebatur; item Viæ Sacræ, ubi congressum Romuli Titique Tatii initum alibi diximus; Curiæ etiam Hostiliæ Arcæque Vulcani, quam inter Sancti Laurentii in Miranda & Sanctæ Mariæ Liberatricis Ædes collocavimus *Dissert. de Templis.* Unde hic pariter Comitium ipsum constitui jure potest: ut ita *sub dextera Curiæ* à Varrone dici, & Viæ Sacræ ac Curiæ conjungi commodè potuerit. Præter legum lationes, creationesque Magistratuum, cædere etiam moris erat ibidem virgis Reos [1]: imò & Reos ipsos interficere [2]: Follium ludum ibidem initum testatur Seneca [3]. Nigrum lapidem sepulturæ destinatum in Comitio locaverat Romulus, ex Festo: Varro item sepultum in eo Romulum asserit. Capitolini tandem Fasti, nuper in Æde Sanctæ Mariæ Liberatricis reperti, in Comitio expositi erant, ut alibi dicam.

Aucto postmodum Civium numero, cùm tantæ multitudini modicum Comitium haud sat esset, Comitiales actiones in Campum Martium translatæ sunt: earumque locus, *Septa*, aut etiam *Ovile*, appellatus fuit, quòd trabibus, tabulatis, lignisque contextis septus utrimque foret [4], ad quem per ligneum pontem transitus parabat, ex Suetonio in *Cæsare*. Oppius & Cicero Ovile Porticibus circumdare animo destinarunt [5]: id quod Lepidus & Agrippa opere complerunt, *Septaque Julia* nuncuparunt [6]. Quibus in Porticibus, seu potiùs in area ipsa, Gladiatorü Ludi item Navales celebrari cœperunt, ex Suetonio in *Caligula*; pretiosæ etiam venditæ ibi merces [7]: cùm scilicet Comitiorum usus paulatim exolevisset. Sed quinam pressior Septorum situs? A Blondo & Fulvio in Foro Columnæ reponuntur: at quis credat Septa ab Hadriano restaurata, successorem ejus Antoninum, aut Marcum utique pios, abolevisse, inque Forum permutasse? Marliano in Via Flaminia ad Fontem *di Trevi* constituere placuit Septa: sed malè, ob distantiam à Citorio Monte, ubi Centuriæ ad suffragia ferenda Præconis voce citari solebant, ut alibi trademus. Proxime ergo eum Montem collocari commodiùs possent Septa, ab ejus scilicet radicibus per Campum Martium ad Capranicorum Ædes, Plateamque Capranicam; sicut ex Arcubus Aquæ Virginis Frontino [1] memoratis, & nuper effossis, colligit eruditè Nardinus [2]: qui de Citorio etiam Monte ait, inibi citari Centurias moris fuisse, ut ex vetusta Columna, in Æde Caroli Eustachii exstante, acutè etiam suspicatur, quem omnino vide: nos enim de hac re pleniùs *Tom. 3. Dissert. de Comitiis*.

1 Plin. l. 4. ep. 11. 2 Sen. l. 7. contr. 1. 3 Ep. 10. 4 Serv. in Ecl. 1. 5 Tull. l. 4. ep. 16. 6 Dio l. 53. 7 Mart. l. 9. epig. 60.

Syllabus Auctorum.

HOc de argumento nemo ex professo pertractavit: divisim verò de Foris plura tradidere Antiquarii, Donatus præsertim & Nardinus. Particularem de Foro Romano edidit Libellum Franciscus Polletus: à quo tamen vix unum, aut alterum excerpere licuit verbum, cùm totus in Forensibus actionibus sit occupatus, de quibus nos alibi. De Basilicis pauca quidem Architecti; paulò plura Antiquarii: ut & de Rostris, Curiis, &c. De Comitiis fusè pertractat Grucchius, Sigonius, Merula, Rosinus, aliique complures: sed actiones ipsi Comitiales potiùs, quàm loca ipsa explanant. Noster labor, atque industria, studiosorum commoditati indulgens, eò tetendit, ut singula ad judicialia Ædificia pertinentia in unum congereremus, breviter verò atque dilucidè, nonnullis superadditis, aliis emendatis, certè ordinatis: ut ita unico Dissertationis introitu plura exponerentur curiosorum oculis Ædificia.

1 L. 1. de Aquæd. 2 L. 6. c. 6.

F I N I S.

INDEX DISSERTATIONUM, AC SECTIONUM,

quæ in hoc Tractatu continentur.

FINIS.

LVCII FAVNI
DE
ANTIQUITATIBUS
URBIS ROMÆ,

Ab antiquis novisque Auctoribus exceptis, & summa brevitate ordineque dispositis,

LIBRI QUINQUE.

ALEXANDRO FARNESIO

CARDINALI AMPLISSIMO.

CVm tu Vrbem, ut Princeps secundum Paulum Pont. Max, clarissimis tuis gestis ornaveris, Patriam, ut civis, incredibili & prope singulari studio illustraveris, Cardinalis Ampliss. nemo est omnium, qui non te ut Principem optimum, & civem longè clarissimum admiretur. Nam, ut alia omittam, nonne vel unum illud præclarum tuæ in Patriam pietatis specimen aliorum gesta non modò æquare potest, sed planè etiam obscurare? neque enim satis tibi fuit Libros, in quibus rerum Rom. monumenta exstabant, undique conquirere, nisi illud etiam addideris, ut summa diligentia adhibita præstantissimorum virorum memoriam, tot seculis intermortuam, & terrà tandiu obrutam, in lucem evocares. Cujus rei argumentum est, quòd nuper, è Foro Romano dicam, an è Sacra Via, nihil moror? effossa homo præclarissimarum rerum eruta monumenta in Capitolio collocari jussisti, ad tuæ videlicet Patriæ splendorem, & tui nominis memoriam sempiternam. Quo fit, ut cùm superioribus diebus Faunum, qui *de Rom. Antiquitatibus* scriptitavit, ex illa, quà vulgò utimur, in Latinam Linguam maxima & fide & diligentia vertendum curassem, quo reliquos, qui Auctorem ob ejus Linguæ fastidium aversantur, & exteras Nationes, apud quas Latini sermonis usus latiùs patet, ad hujus Libri lectionem accenderemus, tuo potissimùm nomini inscriptum ediderimus: non quòd per se ipse Auctor studiosis probari non possit, nam & luculentus sanè Scriptor est, & miro ordine singula persequitur: sed maluimus Auctoris in eo genere solertiam, & nostram in eo vertendo diligentiam, tuo nomine commendari. Et simul non ab re fuit, ut, qui Romanarum Antiquitatum memoriam scriptis commendavit, Romani & civis & Principis titulo cohonestaretur, præsertim cùm nostra tempestate ita usu eveniat, ut quicquid tibi dicetur, illico omnibus vel eo tantùm nomine probetur: quod cùm effecerim, satis nostræ diligentiæ, satis Auctoris famæ atque honori consultum putavi. Vale.

Deditissimus Michael Tramezinus.

LVCIVS FAVNVS
LECTORI.

C*Um statuissem* Antiquitatum Romanarum *Librum à me scriptum edere, fortè in quosdam incidi, qui inter se, ut fit, de ea re disserebant: videbantur autem ii mihi in dubium venisse de proprio veroque Romani Fori loco. Duo in iis pugnaciter nitebantur, cùm contenderent Romanum Forum secundùm Vallem fuisse, quæ est inter Capitolium atque Palatium; eorum autem fundamenta in Dionysii Halicarnassei auctoritate præcipuè jecerant. Ait enim, rebus compositis à Romulo atque Tatio,* Ῥωμύλος μὲν τὸ Παλάτιον κατέχων, καὶ τὸ Καίλιον ὄρος· ἔστι δὲ τῷ Παλατίῳ προσεχές· Τάτιος δὲ τὸ Καπιτώλιον, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς κατεῖχε, καὶ τὸν Κυρίνιον ὄχθον. τὸ δ᾽ ὑποκείμενον τῷ Καπιτωλίῳ πεδίον, ἐκκόψαντες τὴν ἐν αὐτῷ πεφυκυῖαν ὕλην, καὶ τῆς λίμνης, ἣ διὰ τὸ κοῖλον εἶναι τὸ χωρίον, ἐπλήθυνε τοῖς κατιοῦσιν ἐκ τῶν ὀρῶν νάμασι, τὰ πολλὰ χώσαντες, ἀγορὰν αὐτόθι κατεσκευάσαντο, ᾗ καὶ νῦν ἔτι χρώμενοι Ῥωμαῖοι διατελοῦσι· καὶ τὰς συνόδους ἐνταῦθα ἐποιοῦντο, cùm Palatinum Romulus, ac Cælium Palatino proximum, Tatius verò Capitolium, ac Quirinalem rupem occupassent, excisa nativa materia campi Capitolio subjecti, ac magna parte lacus repleta, qui cùm esset locus concavus descendentibus ex montibus aquis augebatur, forum ibi constitutum, fuisse Forum, quo tunc etiam Romani uterentur, conventusque illic facerent. *Ex qua auctoritate varia elicientes argumenta, Forum Romanum inter hanc ipsam Vallem à Romulo ac Tatio factum contendebant. Alium præterea ex eodem Auctore locum appellabant, ubi meminit de Vestæ Templo, in quo sua etiam tempestate sacer ignis servabatur, quod esset extra Urbem quadratam Romuli positum, ideoque Numam ipsi Vestæ Templum commune inter Palatinum ac Capitolium condidisse, utroque in Urbem jam recepto colle, atque unis muris comprehenso, cúmque inter hos colles esset Forum, in quo Templum conditum est, similiter in ea Valle, in qua Vestæ Ædes fuisset, Forum Romanum fuisse concludunt. Idem affirmant Plinii auctoritate freti, cùm de Milliario Aureo disserens, ad Fori initium fuisse scribit. Itaque (ajebant) cùm Milliarium ante Saturni Fanum esset, ut omnes Veteres consentiunt, Saturni verò Fanum sub Rupe Tarpeja staret, contra D. Mariæ,* cognomento in Porticu, *Hospitale, quod multis argumentis conjici potest, necessariò relinquitur secundùm eam Vallem exstitisse, quæ inter duos colles est, imò verò secundùm totum id spacii, quod inter duos colles comprehendebatur, iis rationibus argumenta, eorumque sententiam, reliquis penè, cùm quid responderent, non haberent, conticentibus, ac propè consentientibus, confirmabant. Ego verò cùm contrà omnia se habere putarem ac dixissent, tametsi à meliori sententia non recedere polliceor; cùm intelligerem, nisi iis quæ illi attulissent aliquis occurrisset, facilè occasionem præstari eorum omnium evertendorum, quæ hoc Libro collegimus, à verborum contentione abstinui, hoc loco visum est eorum rationes reprehendere, principio ostendemus fieri non potuisse ibi Forum fuisse Romanum ubi illi locabant, deinde argumentis respondebimus: nitebantur, si rectè intellexi, totum id spatii, quod esset inter Capitolium ac Palatinum, à Romulo atque à Tatio sumptum ad Forum constituendum. Mihi quidem verisimile fieri non potest initio ipso Romæ tam amplum, tam ingens Forum ædificatum, non enim Urbis magnitudini respondisset. Si quis verò plura Fora fuisse, atque unius Fori Romani appellatione comprehensa contendat, multò pejus quidem. Nam in Urbe tam insigni cætera suo nomine non caruissent. Atque demum aliquid exstaret. Quòd si Forum Vallis tantùm partem occupabat, Pliniusque Ficum Ruminalem in Foro locat, quod ne Adversarii quidem negent, scilicet ad Palatini radices non fuisse, sequitur à Palatini radicibus Forum abfuisse. Si autem hic erat, quomodo affirmari potest Tullianum Carcerem Fori initio fuisse? omnes enim Veteres Foro imminere consentiunt. Vestigia certè sunt à Capitoli parte ubi fuerit. Quòd si ex hac parte erat Forum secundùm Capitoli radices, quid de Ficu Ruminali dicemus? eam quis neget in Foro fuisse? jam profectò demonstratum est ad Palatini radices à Veteribus positum. Idem de quibusdam aliis Locis afferri posset. Sed quoniam illi à solo Romano Foro omnem istam partem occupatam volunt, quæro ab iis, doceant ubi esset Via Nova? num pars Romani Fori, an idem cum ipso erat? perspicuum est enim Viam Novam in hac fuisse Valle. Livius scribit Tanaquil ad populum de Palatii sui fenestra (id autem ad Statoris Jovis erat Templum, quod ad Viam Novam respondebat) esse locutam. Alibi narrat Aio Locutio Templum in Via Nova supra Vestæ Fanum erectum. Quis Jovem Statorem in Foro fuisse neget? Livius affirmat. Omitto Vicum Jugarium ac Tuscum, qui in ea erant Valle. Plutarchus Concordiæ Templum in Romano ponit Foro, ejus autem Porticus etiam nunc octo ingentes Columnæ stare videmus; Varro tamen inter Capitolium ac Forum locat, quasi aut in Foro, aut Foro propinqua esset; si enim secundùm hanc Vallem fuisset Forum, quomodo affirmari potuisset, ipsam Porticum alibi quàm in Foro fuisse? imò relinqueretur hujusmodi Templum in alia fuisse Via, quæ inter Capitolium fuisset atque Forum. Sed fortasse obscura Livii auctoritas videtur, quam, cùm de Jugario Vico ageremus, adduximus? an non planè intelligitur hunc Vicum inchoasse statim à Carmentalis Portæ ingressu, seque propter Capitoli radices*

usque

usque ad Romanum Forum extendisse? Id iterum idem Auctor declarat, cùm è Capitolio ingens saxum cecidisse in Vicum Jugarium, multosque occidisse; quod si fatemur, sine dubio Milliarium Aureum, si ibi locatur ubi Adversarii ponebant, atque unà Saturni Templum, huic Vico potius quàm Foro Romano pertinebit, si in eadem Valle illud collocemus, atque si Veteribus, communique temporum nostrorum consensui est, præteritis seculis credendum est, quid? quod Suetonius scribit Cæsarem Pont. Maximum in ædibus publicis in Via sacra habitasse, quamobrem addit Plinius gladiatoriis * velis totum Romanum Forum, Viamque sacram usque ad Capitolium contexisse. Hanc Domum Ovidius tradit ab Augusto postea disjectam, Liviæque ibi Porticum constituisse. Præterea nemo negat eodem loco à Vespasiano Pacis Templum, quod Suetonius Foro Romano vicinum exponit, conditum. Si in Valle Forum exstitisset, falsò illud Templum Suetonius ibi apposuisset, quod quidem, ut aliàs demonstravimus, in Comitio fuit, atque etiam in eo ipso Foro, tametsi proximum ipsi tantùm dicat. Idem locus in Via sacra esse affirmari æquè poterat, cùm Suetonius in ea Via Cæsaris Domum locet, quo loco Pacis Templum erectum fuit. Ego quidem quid impediat non video, absurdum certè esset, si quis contenderet Viam sacram, quæ longius quàm Romanum Forum extendebatur, ad Capitolium ducens per Romanum Forum transiret, à qua sententia Adversarii non abhorrere videbantur; hæc quidem Via sacra iccirco sic est appellata, quòd per illam in Capitolium res sacras singulis mensibus ferebant. Quare etiam Augures in Exquilias ad augurandum exeuntes, per eandem Viam accedebant. Eò minùs verò sd impedimento meis rationibus videtur esse, quòd aliud Romani Fori, aliud Viæ sacræ spacium, alia ratio est. Accedit quòd Asconius tradit Clodii cadaver in Forum elatum ac pro Rostris positum, in Curiam verò translatum, in ea fuisse combustum, quo igne Curia ipsa ac Basilica Portia conflagrarit. Varro ante Hostiliam Curiam contra Comitium Rostra fuisse docet. Idemque Asconius asserit, scilicet Rostra vetera in Comitio cum Curia ferè juncta. De iis verò omnibus alibi dictum à nobis est. Quoniam verò in Pacis Templi ruinis marmor cum his literis, IN CVRIA HOSTILIA, inventum est, atque omnium qui de ea re scripsere est opinio Pacis Templum in hac Curia exstructum, & in Liviæ quidem Porticu; deinde nemo negat Curiam ac Rostra in Foro fuisse, pro certo existimandum est hoc loco Forum vel Comitium, quod pars erat Fori, nec verò Vallis exstitisse, quæ inter Capitolium ac Palatinum erat, qui quidem mont ab ea aberat. Pergit Varro à dextra Curiæ Hostiliæ fuisse Comitium, supra Comitium Græcostasim, quem locum nos in Palatini margine contra hanc ipsam Curiam locavimus. Quare narrat Plinius solario Horologio, quod Romæ fuit, Meridiem adjectum esse, cùm Curio inter Rostra & Græcostasim prospexisset talem solem. Quoniam igitur ab hac Palatini parte Ficum Ruminalem fuisse necesse est, quæ erat in Comitio, & ex sententia Varronis Germalus à germanis Romulo ac Remo, ibi inventis, dictus est locus, relinquitur reliquum hujus marginis Palatini, qui est versùs Coliseum, Veliam fuisse appellatum. Si ita est, non enim contrà dici potest, perspicuum est hoc loco non in Valle fuisse Romanum Forum, præsertim cùm Livius atque Solinus Penatum Templum in Velia ponant; Dionysius quidem à Foro Rom. non multùm abfuisse hoc Templum dicit; præterea cùm Livius ipse ac Plinius Junior in Velia Valerii Publicolæ Domum ponant, Plutarchus meminit multò superiorem Foro Rom. ab eo constructam, proptereaque in suspicionem venisse affectati regni; nec verò si Velia non ea, in qua posuimus, parte fuerit, sed alia, videlicet è regione Sancti Cosmi ac Damiani, ut quidam credidere, proinde sequitur Publicolæ Domum eminentem fuisse, ac Foro, si in Valle locetur, superiorem. Nemo est, qui non tradat Cosmi ac Damiani Templum antea Remi, aut Romuli ac Remi fuisse, quod Livius in Foro Rom. fuisse affirmat. Ait enim cùm Carvilius Cos. illud dicaret, tot fuere spolia, quæ ipse Romam ex Samnitum victoria reportavit, ut iis non hoc Templum modò atque ipsum Forum, sed finitimorum etiam Templa ornata sint. Quòd si in Valle fuisset Forum, qui fieri potuisset, ut in Foro fuisset Templum? multa alia afferri possent in hanc sententiam, sed longiùs progressi videmur.

Ab iis quæri posset de locis singillatim quæ in Rom. Foro atque in Comitio erant, ut, ubi fuissent, ipsi judicarent, alteramque Romam fabricarent. Non dubium est quin pleraque absurda afferrent. Verùm eorum argumentis respondeamus, ad finemque properemus. Prima Dionysii auctoritas minimè nobis obstat: ille enim Forum describens eo loco quo nos locavimus sub Capitolio ponit. Nec verò de Valle, quæ media est inter Capitolium ac Palatinum, quam de eo loco, quem nos Foro Romano assignavimus. Imò cùm narrent locum fuisse concavum, unde aquæ stagnarent, quæ ex collibus descendebant, de hoc ipso loco præcipuè intelligere videntur; hic enim Appius aqua stagnare poterat, quàm Vallis; ob Tyberis enim propinquitatem commodiùs exonerari, flumine versùs eam Vallem, quæ ad Velabrum est, restagnante. Altera Dionysii auctoritas nihil quidem impedit: non enim negamus inter hos Colles Vestæ fuisse Templum, satisque Romano Foro vicinum; ita enim se res habet, & nos superiùs suo loco ostendimus, quòd asserat inter hos duos Colles fuiße Forum, vera narrat, quemadmodum & nos de eo agentes dicebamus, non quidem quòd omnino medium inter eos Colles esset, sed ita inter utrumque locatum erat, ut inter Capitolium atque Palatinum fuisse non absurdum sit dicere.

* Leg. carbasinis, ut patet ex Plinio lib. 19. cap. 1.

De Saturni Templo, atque de Aureo Milliario nihil est quòd quicquam respondeamus. Fatentur enim in Fori Romani initio ac capite Milliarium fuisse Aureum, ac prope Saturni Templum. Negamus tamen ea fuisse parte, quæ Marcelli Theatro respondet: quin, si id ita se habuisset, Vicus Jugarius, ut est demonstratum, utrumque ex his locis à Foro Romano separasset. Ubi vero uterque horum locorum fuisset, tunc dictum est cùm in secundo libro cap. 10. de Foro Romano dissereremus. Nec video quemquam, qui de loco Templi Saturni atque Ærarii mentionem faciat, non ibi affirmet fuisse ubi Ædes est D. Adriani. In iis Volaterranus est non contemnendus Auctor, tametsi conjecturis tantum ducatur. Sed equidem non ut meas rationes ipse confirmarem, pugnaciter sententiam atque opinionem meam defenderem, si certioribus argumentis ac rationibus mihi persuaderent. Imò libentissimè aliorum certiorem sententiam sequerer, gratiamque docenti haberem. Quare quousque aliquid verius nactus non fuero, à mea opinione non decedam. Quid dico meam? imò plurimorum doctissimorum hominum, quos in hac re secutus sum. Integrum tamen esse omnibus per me volo ea quæ sibi videantur, probare atque alia investigare. Non me fugit hunc Sermonem, Tractationemque de Romanis Antiquitatibus *dubiam variamque videri, vel quòd minus distinctè de ea re veteres Auctores scripserint, vel ob locorum ruinas, ut difficile sit hoc vel illud pro certo affirmare. Conjecturas sequi necesse est. Nos itaque, qui hæc omnia ab antiquis recentioribusque Scriptoribus collegimus, in re dubia probabilius secuti sumus. Dedimusque operam ut ex iis laboribus, si qui sint Antiquitatis studiosi brevi atque aperta tractatione omnium quæ ab antiquis, nostrisque, litteris commendata sint in hac re cognitionem consequantur. Sed hæc hactenus: abs te peto, ut si quid est, quod ad nostram gratiam afferre possis, libenter adjungas, meque tuearis.*

ORDO HOC LIBRO TOTO SERVATUS.

PRimo libro Portæ Urbis quæ nunc sunt, quæve fuere, earum nominibus novis priscisque additis, continentur. Item Viæ quæ per Portas exeunt, omniaque, quæ in Viis, aut extra Portas fuere. Adeo ut etiam vestigia persequamur.

Secundus liber habet mentionem Capitolii, atque omnium rerum antiquarum quæ in eo aut sunt, aut aliquando fuere. Postea in vallem descendentes, quæ est inter Capitolium ac Palatinum, de antiquis rebus quæ ibi fuere tractamus. De Foro Romano quod cum hac valle conjungebatur, deque suis omnibus, de Palatino, & iis quæ ad eum pertinebant. De aliis quatuor præterea Foris, scil. Cæsaris, Augusti, Nervæ, Trajani, deque suis ornamentis.

In tertio libro sermo est de Aventino ac de iis quæ aut sunt hodie, aut olim fuere. De Testaceo; inde ad aliud latus hujus collis transeuntes primo de iis tractamus, quæ fuere inter Flumen & Capitolium. Mox de Foro Olitorio, de Velabro, de Foro Boario, de Circo Max. de Valle quæ est inter Cælium ac Palatinum usque ad Amphitheatrum Titi. Ad Viam Appiam postea revertentes, de omnibus locis, quæ erant usque ad Portam Capenam, de Cæliolo, Cælio, item de omnibus locis quæ aut fuere, aut nunc reperiuntur, agimus.

Quartus Collem Exquiliarum describit, cum aperta hujus Collis distinctione, mox Viminalem; de Suburra, de Vico Patritio inde tractatur. De Valle Quirinali, non omissis suis partibus. Simili ratione de Quirinali, de Alta Semita, de Circo Floræ, ac de Hortis Salustii. Descripta autem Valle, quæ est inter hunc collem atque hortulos, de colle, de hortulis eum suis locis, demum in Urbem planam de Campo Martio, cum suis omnibus partibus, puta de Valle Martia, de Mausoleo Augusti, de Villa Publica, de Septis, de Pantheo, de Agone, ac reliquis de quibus singillatim mentio est. Item de ea parte Urbis, quæ fuit prope Olitorium Forum inter Flumen ac Capitolium, necnon Campum Martium, ubi Flaminius Circus, Theatrum, ac Curia Pompeji, Campus Floræ, atque alia quædam insigniora fuere.

Quintus liber continet expositionem Tyberis, pontium Insulæ Jovis, regionis Transtyberinæ, omnium partium Vaticani, Aquæductuum, novem aquarum; hæc autem omnia planiùs in sequenti Indice patent.

IN-

INDEX CAPITUM

Quæ in hoc Libro continentur.

LUCII FAUNI DE ANTIQUITATIBUS URBIS ROMÆ LIBRI QUINQUE.

LIBER PRIMUS.

CAP. I.

Romulum Romam condidisse, & ab eo nomen accepisse.

CUm variæ de Urbis Romæ nomine atque origine sententiæ sint dissipatæ, illa proximè ad veritatem accedere videtur, quà proditum est à Romulo Martis ac Sylviæ Vestalis filio originem nomenque inventum fuisse. Varro auctor est habitatorum inopiâ urbis imaginem veriùs quàm justæ urbis similitudinem habuisse: ferunt Sylviam, sive quis Iliam malit appellare, sive à Marte, sive à Loci Genio, sive ab aliquo homine compressam, geminum partum edidisse: ex pueris verò alteri Romulum, alteri Remum nomen inditum: ii statim Amulii avunculi jussu ad profluentem Tyberis aquam expositi traduntur. Fama est foetam Lupam, infantium vagitu commotam, illò cursum flexisse; eàque pueros usos pro nutrice fuisse: quod cùm à Faustulo Regio pastore fortuitò esset deprehensum, Lupa clamore perterrita, pueros sublatos, atque Accæ Laurentiæ educandos traditos ferunt. Cùm primùm verò ætas adolevit, nec à majorum virtute abhorrerent, ubi Numitorem patruum vi Amulii fratris regno pulsum cognoscunt, globo pastorum comparato, Albæ Amulium oppressum obtruncant, Regnumque Numitori atque universam rem Albanam permittunt. Cùmque hos cupido cepisset urbis condendæ, optimum fore compererunt, si his in locis, in quibus educati fuerant, urbem condidissent. Postea cùm inter fratres non planè conveniret quo loco urbs designari deberet, (tametsi id accidisse nonnulli tradiderunt ob nomen urbi imponendum) ex composito templa ad inaugurandum capiunt, priori Remo Augurium venisse fertur in Aventino, Vultures sex, Romulo XII. in Palatino. Orta rursus contentione, quòd alter tempus, alter numerum avium afferebat, ex altercatione ad arma cædemque sese convertêre. Tum Remus, saucio Faustulo, ictus cecidit. Ita solus rerum potitus Romulus tanti Imperii conditor, de suo nomine Urbem appellavit. In bujus autem imperii incremento virtus fortunaque inter sese contendere visæ sunt. Annum quippe agebat Romulus XVIII. cùm Romam conderet; ejus autem fundamenta jactâ constat, tradente Felino, XI. Cal. Majas: post captam Trojam ann. CCCCXXXIII. tum fermè cùm Babylonis opes imminutæ inclinare cœpissent. Quadratam principio posuit, ita ut habitantium numerum ambitus excederet: tunc enim (si Dionysio credimus) tria

A peditum millia, equites ad ccc. fuere: domus circiter mille non ampliùs fuisse Plutarchus est auctor. Centum Senatores creat, qui Urbi consulendæ præessent. Juventutem manu armisque internum imperium tueri & pro reliquis dimicare voluit: ut verò rectiùs res cederent, priusquam Rex esset declaratus, auctoritatem populo dedit Regis ex suo ipsius arbitrio deligendi, ubi cùm flatim summo omnium ordinum consensu Rex appellaretur, legem tulit, ne quis inaugurato regnum, aliumve magistratum peteret; qui mos deinceps Romæ usque ad Ciceronis tempora in Regibus creandis, in Consulatus præterea ac Præturæ pe-
B titione viguit. Summa virtute, ac robore, singularique prudentia, atque bellicis in rebus, atque in civilibus administrandis Romulus fuit; nec mirum: hunc enim cum fratre ad Gabios in litteris disciplinisque erudiendum missum nonnulli memoriæ prodidere, quod ad eorum nobilitatem maximè pertinere videbatur. Urbe jam mœnibus septa, animum adjecit ad illam institutis legibusque corroborandam. Iccirco advocata concione, de concordia, quam tueri deberent, aptè satis commodéque disseruit, fieri ita posse, ut à paucis innumerabiles superentur: mox leges sanxit illis temporibus ac-
C commodatas, quarum sententiam tunc præcipuè afferemus, ubi eò ventum fuerit, ut de iis sit exponendum, quæ in Capitolio fuissent. Illæ quidem tum à Numa, tum ab aliis, inprimisque à Servio Tullio mitigantur: leges profectò ipsæ, optima instituta, ac mores, præterea artes, quæ in hac Civitate diu floruerunt, justitia insuper, clementia, fidesque in populos, quorum ope atque auxilio ad tantam potentiæ gloriæque amplitudinem pervenit, effecerunt, ut se Romanis libentissimis animis Nationes dedissent. His proculdubio artibus ab omnibus Gentibus singuli cùm virtute præstantes, tùm excelsi invictique semper
D habiti sunt, ut ipsam omnium terrarum facilè principem Romam, illustrissimumque orbis universi monumentum fuisse nemo ignoret. Multa habuit nomina hæc florentissima Urbs, quorum unum in vulgus exire non licet Antiquorum religione, quæ nefas habuit illum nominare: quamobrem Val. Soranum debitam pœnam, ob meritum profanæ vocis eo patefacto, persolvisse ferunt. Hinc Angerona silentii dea ore clauso, sactis institutis, colebatur.

CAP. II.

E *De Gentibus, quæ eum locum coluere, ubi condita est Roma.*

PRincipio quo loco Roma condita est, qui locus à mari Tyrrheno millia passuum XV. abest, pastorum, qui per ea loca pastu pecudum vitam propagabant, tuguria fuere. Primi omnium Siculi

li eam regionem tenuere, ii postea ab Aboriginibus, cùm antea Patriæ finibus ejecti essent, Oenotroque Lycaonis filio duce domicilii sedem quærerent, pulsi sunt. Cum his se Pelasgi & plerique ex Thessalia conjunxere, qui domo profugi, huc illucque incerti vagabantur, atque in bellis, quæ cum finitimis gesserunt, auxilio fuere. Sed usque ad Trojani belli tempora uno omnes nomine Aborigines appellati sunt: ferunt his Saturnum fuisse Regem, Cretâque pulsum à Jove filio, à Jano in partem regni, ob usum agri colendi ibi monstratum, receptum, Janoque mortuo, regnum solum adeptum. Tradunt præterea Euandrum ex Arcadia profectum anno LX. ante captam Trojam cum ingenti manu sedem quærentem, ubi Roma postea fuit, constitisse, atque à Fauno Aboriginum Rege hilarè acceptum, in Palatino arcem posuisse, & à Pallanteo Arcadiæ urbe montem nominasse: ajunt vel ab Euandro ipso, vel à Carmenta ejus matre prudentissima fœminarum, Latinos litterarum notas, quibus reliquo tempore usi sunt, accepisse. Huc Hercules cùm appulisset, suavissimè ab Euandro acceptum constat: quo decedente, plurimi Græcorum, qui eum sequuti erant, illic placuit residere, atque in eo Colle subsistere, qui Saturnius antea dicebatur. Sequenti verò tempore Launo Fauni filio regnum obtinente, Æneas in Italiam venit; Tyberimque ingressus, cum Latino fœdere & societate inita, Lavinia in matrimonio habita, ut sibi illorum populorum animos conciliaret, Aborigines, Trojanosque, Latinos omnes appellavit: profligato verò Turno Rutulorum Rege, mortuoque Latino, Æneas in soceri regnum successit: sed is cùm adversùs Mezentium Tuscorum Regem bellum gereret, quarto anno sui regni vitâ excessit, Ascanio filio superstite, qui postea & regno, Lavinioque novercæ tradito, Albam condidit, ubi eorum posteri usque ad Romulum ad cccc. annos regnarunt.

C a p. III.

De Urbe Romuli, deque ipsius Portis.

EXpositum est Urbem Romuli quadratâ formâ fuisse: hæc autem incipiebat à Sylva, quæ est in area Apollinis, & ad supercilium Scalarum Caci, ubi Faustulo Tugurium fuit: à nonnullis existimatum est non plus soli hanc Urbem cinxisse, quàm Palatinum & Capitolium. Forum autem Romanum à T. Tatio additum. Quemadmodum verò ex primorum Scriptorum sententia conjectura percipi potest, ea & Palatinum Collem Capitolinumque continebat. Tradente verò Cornelio Tacito, initium hujus Urbis murus à Carmentæ Saxo ducebat, quæ ultima Capitolii radix putabatur, & cùm se ad Occidentem usque ad viam extenderet, quæ hodie non magno intervallo à Tyberi distat, ad ultimam Circi Maximi partem, ubi Ara Consi fuisse dicitur, pertinebat. Hinc ab alia parte sese flectens ad Orientem æstivum, cúmque paulùm à Titi Amphitheatro procederet, rursum se ad Septentriones ad usque Forum Nervæ, quod & ipsum continebâtur, inflectebat. Denique parvo tractu se detorquens, alteri Capitolii parti, quam cum Palatino comprehenderet, respondebat. Scribit Livius, Palatinum à Romulo primùm, in quo ipse erat educatus, esse munitum, quo nihil videtur aliud indicasse, nisi quòd Palatino primùm munito, Urbem, quæ multò plus complecteretur, ædificavit. Compertum enim est Carmentalem Portam ad Capitolii radices fuisse; quam tamen omnes in nova Urbe à Romulo constructa fuisse consentiunt. Id vel hinc colligi facilè potest, quòd Livius cùm mentionem habeat à quibus quave tempestate Roma aucta sit, nihil omnino de Capitolio meminit, quippe qui locus prima esset ædificatione Romuli contentus. Is quidem Romulus principio auspicato Romam condidit, sulco ducto vomere ex ære facto: aratrum duobus bobus mare & fœmina, hac interiùs, illo exteriùs acto, trahebatur; quibus ubi primùm usus fuit, ambos Palilibus immolavit, qui dies Pali & pastorum deæ statis solennibusque cærimoniis natalique Urbis sacer sanctissimè colebatur. Ideo statutum est ne qua hostia mactaretur, ut lætissimus dies & in primis salutaris sanguine vacaret.

Tres Portas habuit Urbs, aut, ut quidam tradidere, quatuor. Prima sub Capitolio inter Rupem Tarpejam atque Tyberim ad Circum Flaminium, a Carmenta Carmentalis nuncupata: cujus quidem Carmentæ, auctore Solino, infima Capitolii montis pars habitaculum fuit: addit Solinus ad hanc Portam ipsius Carmentæ nunc esse Fanum: Scelerata postea dicta est ab cccvi. Fabiis, qui cum eorum clientibus per eam exiissent, omnes ad unum ad Cremeram sunt concisi; quare malo augurio adscribi solitum est, si quis per illam exisset: propterea in Fano Senatum haberi post illud factum, religiosum fuit, quòd in eo convenerint cùm de Fabiorum profectione tam infeliciter decretum est. Sex. Pompejus scribit, Ædem Fauni tunc extra hanc Portam fuisse prope Theatrum Marcelli. Secunda Urbis Porta, quasi semper rebus in eam comportandis pateret, Pandana est appellata: hac iter erat ad Asylum in Templo, perfugio statutum, ubi sontes excipiebantur, quare liberam esse à quibusdam dicta videtur, nempe quòd liber per eam aditus, exitusque foret; Saturniam M. Varro vocat, cùm asserat Portam, cui postea Pandana nomen fuisset, primò Saturniam ab urbe Saturnia, ibi antea ædificata, nuncupatam. Hæc Porta erat in Velabro. Tertia ad Titi Amphitheatrum fuisse perhibetur: Sabini Romanam potissimùm dixere; quòd per eam rectâ Romam iter esset. Mugoniam nonnulli à boum mugitu, qui per ipsam in Urbem ducebantur, dici maluere: quidam à tribus angulis, quos prope Palatini montis radices faceret, Trigoniam nominarunt. Quartam Janus de suo nomine Janualem dixit: hanc Macrobius ad radices Viminalis Collis locat. Ex his Portis duas, tametsi in Urbis magnitudine atque incremento rebus auctis nullo usui fuissent, minúsque usurparentur, neque portarum instar haberent, ne Regum quidem temporibus, nihilominus perdiu, Carmentalis præsertim, sua nomina retinuere. M. Varro affirmat Mugoniam, de qua paulò antè erat mentio, & simul Romanulam, quam ponit unde ad Tyberis portum descenditur prope Volupiæ Fanum, Palatii, aut Saturniæ urbis portas fuisse.

C a p. IV.

De Mœnibus, varioque Romæ antiquæ circuitu.

ROma, sicut jam antea expositum, Palatinum Capitolinumque tantùm occupavit antiquitus: quamvis Romuli ipsius tempestate post Sabinos victos, ob gentium innumerabilium multitudinem, quæ in Urbem confluentes accipiebantur, factum est, ut Romani, auctore Livio, paulatim nova loca occuparent, munirentque, quòd longè majorem, quàm esset eo tempore, populum futurum animadverterent. Quamobrem, ut scribit Dionysius, Romulus Tatiusque usque adeo Urbis fines propagaruot, ut illi longiùs extensi cum quadam etiam Cælii, Quirinalisque parte, terminarent: hanc partem à Trajano ob ipsius Forum con-

conſtruendum ſolo æquatam accepimus: Tullus Hoſtilius poſt Albam dirutam, illumque populum in Urbem vocatum, Cælium Montem adjunxit, & ad Exquilias uſque perduxit. Ancus Martius deindè, capto Politorio, populoque in Urbem accito, in Aventino, tradente Dionyſio, ſedem dedit. Tunc in Tyberi Sublicius Pons factus eſt: hujus è planioribus locis Urbis foſſa ingens Quiritium maximum munimentum eſt opus: foſſa Quiritium appellata, quod ab ipſorum eſt Romanorum manibus facta. Servius Tullius poſt id tempus deſcriptionem Tarquinii Priſci proſecuturus, qui in animo habebat totam Urbem mœnibus cingere, totum Exquilinum, Quirinalem, Viminalemque Urbi addidit, cæmento autem & calce muris nulla arte ædificatis. Tarquinius Superbus omnium primus muros fabricari opere marmoreo diligentiùs atque elegantiùs inſtituit. Hactenus Urbs ſub Regibus crevit, tametſi extra muros etiam habitaretur, auſpiciis prohibentibus ne longiùs Urbs extenderetur: nam cùm ad Pontem Milvium mœnibus longiùs quàm ad Quirinalem non progrederentur, Campo etiam Martio extra mœnia poſito, vetuere Aruſpices, cùm intra Urbem neque concionem, neque delectum ullum haberi religio eſſet. Quare M. Tullio auctore vel ipſius tempore Urbi Campum Martium includere cogitabant, & hujus loco Campo uti Vaticano: hoc pacto ne Aventinus quidem intra Pomœrium fuiſſe multis Antiquorum monumentis compertum eſt: hoc argumento inter cætera, quòd Remus cùm hunc Montem augurio cepiſſet, minùs proſpere ceſſit, neque Tullium, aut Syllam, Cæſaremve, à quibus eſt Pomœrium ab Urbe dilatatum, cum Montem intra mœnia includi voluiſſe, quamvis, ut eſt nonnullorum opinio, à Claudio Imperatore receptus eſt. Certum eſt, ut ſuperiùs eſt narratum, Aventinum, qui duorum millium paſſuum circuitum continet, ab Anco Martio muro ſeptum fuiſſe, ut Politorienſes ab hoſtium injuriis excurſionibuſque tutos redderet, neque iccirco Pomœrium admiſiſſe. Accedit quòd ne totus quidem colebatur: immo uſquead M. Valerium & Sp. Virginium Coſſ. ſylvis fuiſſe denſiſſimum apparet. Urbis circuitus Regum temporibus anguſtior multò fuit, quàm hac tempeſtate videmus: nam Tarquinii aggeres, qui tunc à Collina Porta ad Exquilinam, ex ſententia Strabonis, per ſex ſtadia extendebantur, hoc tempore multùm ab ipſis differre diſtareque videntur. Conſulum ætate Roma ex ſeſe in dies magis augente civium numero, imperioque creſcente, conſentaneum eſt Urbis quoque circuitum dilatatum, muris in collium jugis locisque editioribus ad majorem ſecuritatem ductis; id autem, ut Strabo putat, neceſſe videbatur, ne hoſtes occupatis collibus, caſtellis, aliiſque operibus factis, de ipſis jacenti Civitati offenſionem detrimentumque afferre poſſent. Itaque idem auctor eſt, neceſſitate magis quàm electione conditam eſſe Urbem; à quo verò, aut quando, non conſtat, conjici tamen poteſt quicquid hodie eſt ſpatii à Capena Porta uſque Collinam cum omnibus collibus & vallibus, quæ in medio ſunt, uſque ad Claudii Imp. Templum tunc intra Urbem fuiſſe. Claudius quidem Aventinum, ut hodie etiam videmus, tranſlata ex eo ubi erat loco Trigemina Porta, ad eum ubi eſt, cùm alibi eſſet, ut dicetur, incluſit. Verùm toties incenſa atque everſa à Barbaris fuit, tum inſtaurata, præterea toties aucta atque in arctum rurſus adſtricta, ut difficillimum ſit veram certamque formam elicere.

Ferunt quidam antiquam Romam DCXLIV. turres, propugnacula propè infinita habuiſſe: hodie CCCLXVI. tantùm eſſe. Tradidit Plinius XIV. millium paſſ. Romæ circuitum ſuo tempore fuiſſe, addito quinto. Aurelianum verò Vopiſcus ait adeò auxiſſe, ut quinquaginta millium paſſuum circuitum contineret, quod quidem mirum videtur: quare plerique ſententiâ cujuſdam Juriſconſulti adducti, Romam etiam ipſos Vicos complecti putarunt, ut cùm quis Romam diceret, unà etiam Vicos comprehenderet: ipſos autem Vicos adeo fuiſſe latos dicunt, ut quicquid ſpatii eſſet ab Ocriculo Ponte Romam versùs habitatoribus frequentiſſimum fuerit, argumento eſt, quòd hoſpites cùm ad eum locum perveniſſent, tunc jam ſe Urbem ingreſſos exiſtimabant. Id accidit Conſtantino Imperatori, qui cùm Romam proficiſceretur, & plus etiam itineris in Vicis adhuc procul ab Urbe verſanti ſupereſſet quàm confeciſſet, ubi Romanum eſſet Forum rogavit: mox portam ingrediens homo puſillâ ſtaturâ anſerum more caput demiſit, quod factum repentè riſus eſt conſecutus: ſed quomodo id de Vicis intelligamus, cùm Vopiſcus præcipuè dicat Aurelianum mœnia Urbis quinquaginta millia paſſuum dilataſſe? num contra Plinii auctoritatem? minimè quidem. Plinius CC. annorum ætate Aurelianum anteceſſit; ſed permirum omnino videtur: opus igitur eſt fateri, ſi Vopiſco fides eſt adhibenda, ab Aureliano id totum, quâ parte eſt Porta Populi, ad primam uſque, ſicut hodie appellant, Portam, quæ millibus paſſuum octo abeſt ab Urbe Roma, incluſam; & tantundem ſpatii à divi Sebaſtiani Porta deflectens, ad hanc proportionem ſeſe ad reliqua circumoccupando contuliſſe. Sed, ut antè expoſui, habet hæc res admirationem: nec obſtat quod Ariſtides ſcripſit Romam à Tyberi uſque ad mare frequentiſſimè habitatam, equidem Villas potiùs exiſtimarem crebras celeberrimaſque fuiſſe. Suetonius meminit Neroni in animo fuiſſe mœnia ad Oſtiam uſque extendere, inde verò ad uſque ſeptem Colles mare perducere. In hujus ruinis Arcadius & Honorius, quaſi miſericordiâ permoti, magna ex parte ipſam inſtaurarunt, ut ex marmore Tiburtino, quod in Porta Ripæ poſitum eſt, cognoſci adhuc poteſt. Pontificum præterea operâ ſæpe eſt reſarcita, in quibus fuit Adrianus primus, & Leo quartus. Is in mœnibus turres XV. aliaque propugnacula facienda curavit. Itaque in Tyberis ripa ad hanc uſque diem turris ad Portam Ripæ, quam idem erexit, viſitur: alia è regione iſtius non diſſimilis ſub Aventino in altera fluminis ripa conſpicitur, ideo conſtructa, ne in Urbem Barbari irruentes, rapinis ipſam, ut antea, prædâque infeſtarent. Accepimus præterea à Beliſario mœnia refecta, quæ adhuc ex laterito facta videntur, cùm priſca ex quadratis lapidibus confecta eſſent. Quamobrem quis non videat crebras murorum mutationes? Caſſiodorus tradit Populum Romanum, muris Urbis partim vetuſtate collapſis, partim à Barbaris dejectis, Theodorum * Gothorum Regem, cùm Romæ & toti ferè Italiæ imperaret, rogaſſe, ut marmora Amphitheatri diſſipata ac jacentia ſibi ad muros inſtaurandos concederet, faciléque obtinuiſſe. Idem fortaſſe de plurimarum Urbis Portarum mutationibus afferri poſſet. Hoc tempore Roma, ſi quis quærat, XIII. millibus paſſuum circuitu continetur.

CAP. V.
De Pomœrio.

DE Pomœrio quoniam ſuperiùs facta mentio eſt, illud admonendum videtur, nihil eſſe aliud quàm locum circa mœnia tam intrinſecus quàm extrinſecus in condendis urbibus relictum, quem Hetruſci qua parte murus eſſet ducendus inaugurato conſecrabant. Id ſpatii neque arari, neque habitari fas erat, & quamvis à pleriſque eſ-

* *Leg. Theodericum.*

ſet amplificatum; dilatari tamen aut mutari non licebat. Idque hac Inſcriptione cognoſcitur:

COLLEGIVM AVGVRVM AVCTORE IMP. CAESARE DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEPOTE. TRAIANO. HADRIANO AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. V. COS. III. PROCOS. TERMINOS POMOERII RESTITVENDOS CVRAVIT.

A Serv. Tullio amplificatum eſt: neque ante Syllam, à quo longius extenſum eſt, mutatum deprehenditur: hunc imitatus eſt filius Cæſar, ut in ænea tabula ad divum Joannem Lateranum conſpicitur in hanc ſententiam:

VTIQVE EI FINES POMOERII PROFERRE PROMOVERE CVM EX REP. CENSEBIT ESSE LICEAT, ITA VTI LICVIT TI. CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO.

In alio marmore Ad Divæ Luciæ idem, ſed planius, apparet:

TI. CLAVDIVS DRVSI F. CAESAR AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII. IMP. XVI. COS. III. CENSOR. P. P. AVCTIS POPVLI ROMANI FINIBVS POMOERIVM AMPLIAVIT. TERMINAVITQVE.

Id ambitione magis quàm neceſſitate adducti, quaſi ab iis Pomœrium ampliari poſſet, à quibus Imperium extenderetur, faciebant: quod Aurelianus ſecutus eſt.

CAP. VI.

De Portis Urbis & Viis in univerſali.

IN varietate Urbis ampliandæ atque contrahendæ ex Portis nonnullæ ſunt excluſæ, unde etiam nomina amiſere; pleræque aliò tranſlatæ retinuere; non paucæ aliud accepere: Plinius xxxvi. fuiſſe connumerat, quamvis corruptus locus exiſtimetur, & xxiv. legendum putent: hodie ad xx. ſunt, ſi eis, quæ trans Tyberim atque in Vaticano ſunt, numeremus: harum nomina hæc eſſe dicunt, cum nominibus Viarum, quæ ab ipſis egrediuntur:

Porta Flumentana, hodie Populi; Via Flaminia.

Collatina ſive Pinciana; Via Collatina.

Collina, aut Salaria, & Quirinalis, & Agonalis; ſed Via Salaria, Viminalis aut Numentana; hodie Divæ Agnetis; Via Numentana.

Exquilina vel Taurina, hodie divi Laurentii; Via Querquetulana.

Tiburtina & Prænestina.

Nævia, ſive major, Labicana, & Præneſtina.

Cælimontana, ſive divi Joannis; Via Campana.

Gabina; Via Gabina.

Latina Porta & Via.

Capena, hodie divi Sebaſtiani; Via Appia.

Trigemina, hodie Divi Pauli; Via Oſtienſis.

Tranſtyberinæ tres ſunt cum Viis ſuis.

Navalis, hoc tempore, Ripæ; Via Parmenſis.

Aurelia, nunc divi Pancratii; Via Aurelia.

Septimiana, ſive ſub Fano, aut Fontinalis; Via Julia.

Triumphalis quoque & Porta & Via perhibentur, feruntque in Vaticano ſex fuiſſe, de quibus mox agendum ſit. Quæ ſunt ex his vetuſtate antiquiſſimæ ex quadratis lapidibus veteri more factæ, ſtare conſpiciuntur, hujuſmodique fuiſſe Urbis mœnia Livius auctor eſt. Ad quamlibet harum Portarum vehicula precio expeditiſſima præſto erant. Ex Viis ab his Portis exeuntibus, tametſi multæ in Urbe, nonnullæ extrà initium ducerent; quædam Conſulares erant, ſicut Aurelia, ac Flaminia; quædam Cenſoriæ, ut Appia; aliæ Prætoriæ; aliæ triumphales; ab hominum dignitate nomen ſortitæ. Strabo ſcriptum reliquit Romanos in viis curandis colles excelſos demoliri, vallesque alias materiâ implere ſolitos. C. Gracchus, ſcribente Plutarcho, publicas Vias partim direxit ſtravitque, partim arenæ munivit aggeribus, iniqua adæquans, & quantum valles torrenteſque abrumpebant, pontibus æquali altitudine ac proclivitate conjungens, pulcherrimam operis ſpeciem oſtendit. Demenſo præterea (ne à Plutarcho aberremus) Viarum ſpatio, ſingulis quibuſque milliariis columnas lapideas ſpatii ſigna præmonſtrantes conſtituit. Alios inſuper eodem, referente, lapides parùm inter ſe diſtantes ex utraque viarum parte diſpoſuit, ut ex illis facilè & ſine ſaltu in equos eſſet adſcenſus. Sed de Portis ac Viis ſingillatim dicamus.

CAP. VII.

De Porta Populi, Viaque Flaminia.

FLumentana quidem Porta non fuit, ubi nunc ea eſt, quam Populi Portam vulgò appellant: nam, ut antea eſt dictum, Campum Martium, qui in Urbe nunc eſt, extra Urbem fuiſſe manifeſtum eſt, eam ſic dixere, ex Sex. Pompeji ſententia, quòd eam aliquando Tyberis perflueret: nec multùm à ripa ac Sixti Ponte, è muri regione, qui conſtructus ab Anco Martio fuerat, Janiculo intra urbem recepto, fuiſſe ſuſpicor. Extra hanc Portam, quà in Capitolium, Lacus fuit Petilinus, unde Capitolium, Livio auctore, videri non poterat. Hæc à Claudio, ubi nunc eſt, tranſlata putatur, à quo in ea parte amplificatum eſt Pomœrium, Flaminiaque eſt à Flaminia Via vocata. Hodie Populi nomen habet à Fano Divæ Mariæ, quod eadem appellatione nuncuparunt. Ad hortorum radices eſt Neroniſque ſepulcrum. Quidam fornicem triumphalem fuiſſe priuſquam vetus Flumentana traduceretur, crediderunt; Beliſariumque ſuper illis fundamentis vetuſtiſſimis mœnia, quæ ab hujus Portæ dextra atque à ſiniſtra ſunt, exſtruxiſſe.

Flaminia igitur à Flaminio Cos. à quo poſt Ligurum victoriam ſtrata eſt, ex hac Porta exire putatur; hujus olim initium ad Viam latam, quæ ad Capitolium ducebat, per Narnienſes, Spoletinos, Fulginates, Fannenſes, Piſaurenſes & Ariminum uſque protenditur. Æmilia verò, quam ſtravit Æmilius Lepidus Flaminii Collega, ab Arimino procedens, Bononiam attingit. Conſtat tamen de alia Flaminia à Scauro ſtrata, quâ ab Piſis ad Vada Sabatia iter fuit. Scribit enim Suetonius, quò faciliùs Urbs adiretur, Auguſtum deſumptam ſibi Flaminiam Viam, Arimino tenus muniiſſe, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia ſternendas diſtribuiſſe: per hanc Viam nono ab Urbe lapide Cæſarum erat Villa, cognomento *ad gallinas*; hujus autem nominis rationem reddit *, ait enim Liviæ Druſillæ, quæ poſtea Auguſta matrimonii nomen accepit, cùm pacta eſſet illa Cæſari, Gallinam conſpicui candoris ſedenti Aquilam ex alto abjeciſſe in gremium illæſam, intrepidéque miranti, acceſſiſſe miraculum, quoniam teneret roſtro laureum ramum onuſtum ſuis baccis: conſervari alitem aruſpices voluiſſe, ramumque eum ſeri, ac ritè cuſtodiri, unde mirè ſylva provenit, ex ea triumphantem poſtea Cæſarem laurum

* Plinius ſcil. lib. 15. cap. 30.

rum in manu tenuisse, coronamque capite gessisse, ac deinde Imperatorea Cæsares cunctos. Ex ea Gallina natum proverbium est, *Gallinæ albæ quempiam esse filium*. Extra hanc Portam Via Claudia teste Ovidio fuit, quæ Flaminiæ jungebatur. Via insuper Cassia sic à Cassio dicta, quod ille stravisset. Hæc Sutrium, Vetrallam, ut hodie vocant, Viterbum, atque in eum agrum quem Bolsenæ hac ætate nominant, ducebat. Secundo ab Urbe lapide in Flaminia Pons est, *Mollem* hodie dicunt, de quo, cum aliis qui in Tyberi sunt, suo loco dicemus.

Cap. VIII.

De Pinciana Porta, & de Collatina.

COllatia Sabinorum civitas Collatinæ Portæ, quæ est in propinquo colle, nomen dedit: quæ urbs quoniam huic Portæ occurreret, effecit ut universus ager ille Romanus Collatiæ nomine diceretur. Fuit autem Collatia Tarquinii Collatini patria, Lucretiæ pulcherrimæ præstantissimæque fœminæ mariti; sic à collatis in eam urbem finitimorum opibus appellatam, scribit Sex. Pompejus. Hodie, multisque ab hinc annis, Pincianam, ab ædium regiarum magnificentia Pincini Senatoris, vocant. Harum autem ædium lapides nobilissimos à Theodorico Gothorum Rege Ravennam aliis ædificiis ornandis invectos accepimus. Belisarium autem muros à Barbaris dirutos ex utraque hujus Portæ latere instaurasse, superius est expositum.

Via verò ab hac Porta initium ducens hodie Collatina, quòd Collatiam duceret, vocatur. Parùm procedens cum Salaria jungitur. Ferunt longiùs sese aliquando extendisse, ut ad eum etiam locum, Frontino auctore, perveniret, ubi Aqua, sicut appellant, Virgo colligebatur. Hujus quidem Aquæ etiam nunc aquæductuum profundissimorum vestigia apparent: per quæ sub Romam occultè tecti Gothi olim irrepsere juxta Pincianam Portam, unde facillimè Urbem cepissent, nisi eorum insidiæ, Procopio teste, patefactæ fuissent.

Cap. IX.

De Porta & Via Salaria.

TErtia Quirinalis ideo est appellata, vel quòd ad Quirinalem Collem duceret, vel à propinqua Cella Quirini. Agonalis etiam est dicta, quorum cùm Tyberis inundationibus Agonales Ludi in Flaminio Circo perfici non possent, per hanc Portam extra Urbem ferri celebrarique cum omni pompa ad Veneris Erycinæ mos erat. Collinam item ex Varronis sententia à frequentibus collibus Quirinalis vocant. Salariam præterea nominant, à sale, quod per eam Sabini in Urbem comportarent. Galli Senones per hanc in Urbem irruisse, eamque direptioni atque incendiis mandasse dicuntur. Sic olim appellata Via est hinc initium ducens, quoniam nulla alia via rectiùs in Sabinos iretur. Numentana enim in hanc desinit ad Eretum, quam Sabinorum villam ad Tyberim positam, Volaterranus montem rotundum putat. In hac Via non procul ab Urbe Fanum erat Veneris Erycinæ, ubi Agonalia Apollini, Tyberis ripas excedente, magna totius Urbis celebritate faciebant. Hoc Templum, Strabone teste, pulcherrimam habuit porticum, votoque positum à Fabio Dictatore, postea à L. Portio dicatum est. Hujus deæ simulacrum Sulpitia Paterculi filia, Fulviique Flacci uxor, omnium fœminarum consensu castissima atque integerrima, consecravit. Huic deæ sictas imagunculas suaque ludicra puellaria virgines offerebant: eademque à matronis, ut quæque optima putaretur, summa veneratione, solenniqoe pompa, cum ferculo colebatur. Augusto enim mense huic membri virilis imaginem offerri mos erat: & quamvis hoc meretricium videri poterat, nulli tamen nisi castitate præter cæteras insigni membrum attrectare licebat, quod attrectatum, mox in Veneris gremium reponebat. Hic Verticordiæ Veneris Statua fuisse putatur, ideo sic appellatæ, quòd fœminarum corda verteret, & ab effrenata libidine revocaret. Extra hanc Portam Honoris fuit Templum, cujus ædificandi illa potissimùm causa fertur fuisse, quòd eo in loco ænea lamina cum iis notis DOMINA HONORIS effodiendo reperta sit: ab hac tribus mill. pass. Annibal castra posuit, ad Anienem; & proxime Herculis Fanum accessit, ut Urbem vexaret. Sed imbribus ac grandine ter perterrefactus, pedem referens, Urbem obsidione levavit. Duobus milliariis ab Urbe in Via Salaria pulcherrimum sepulcrum Licinii Augusti Tonsoris ditissimi quidem hominis visitur, qui similiter Pons Salariæ nomine appellatus, à dextra hanc habet Inscriptionem:

IMPERANTE DN. PIISSIMO AC TRIVMPHALI SEMPER IVSTINIANO PP. AVG. ANNI XXXIX. NARSES VIR GLORIOSISSIMVS EX PRAEPOSITO SACRI PALATII. EX CONS. ATQVE PATRICIVS. POST VICTORIAM GOTHICAM IPSIS ET EORVM REGIBVS CELERITATE MIRABILI CONFLICTV PVBLICO SVPERATIS ATQVE PROSTRATIS LIBERTATE VRBIS ROMAE AC TOTIVS ITALIAE RESTITVTA PONTEM VIAE SALARIAE VSQVE AD AQVAM A NEFANDISSIMO TOTILA TYRANNO DESTRVCTVM PVRGATO FLVMINIS ALVEO IN MELIOREM STATVM QVAM QVONDAM FVERAT RENOVAVIT.

A sinistra hoc Epigramma grandioribus notis legitur:

Quàm benè curvati directa est semita pontis,
Atque interruptum continuatur iter:
Calcamus rapidas subjecti gurgitis undas,
Et libet iratæ cernere murmur aquæ.
Ite igitur faciles per gaudia vestra Quirites,
Et Narsim resonans plausus ubique canat.
Qui potuit rigidas Gothorum subdere mentes,
Hic docuit durum flumina ferre jugum.

Anio, ut Strabo scribit, ad Tybur ortum habens, non admodum infra Salarium Pontem, agrum Sabinum à Romano dirimens, Tyberi jungitur. In Aniene ferunt Iliam sepultam, proxime Marii monumentum fuisse, Cicero auctor est. Ad Anienem Torquatus Gallum aureo torque detracto superavit. In hujus alveo Sibyllæ Tyburtinæ libellum tenentis simulacrum repertum scribunt. Inter Salariam Viam atque Tyberim Lucus fuit, in quo sacra sunt instituta, quòd in eo Gallorum tumultum fugientes, absconditi servatique essent.

Cap. X.

De Porta divæ Agnetis, & Via Nomentana.

VIminalis Porta à Viminali Colle nuncupata, ad cujus extremitatem posita est, superiori succedit. Alii uno nomine utrumque à vicina vi-

viminum Sylva, ubi postea Jovi Viminco Aræ dicatæ sunt, appellatum volunt. Strabo tradit hanc in mediis Tarquinii aggeribus fuisse. Domitianam eandem, & Nomentanam, quòd per eam ad Sabinorum Nomentum iter esset, nonnulli dixere Figulinensem à figulinis, ubi vasa confici solerent, sicut postea ad Testaceum Montem facta perhibentur; hodie Agnetis nomen sortita est. Ad hujus latus, extrinsecus ex more, Neniæ fuit olim Templum, quòd eorum deorum templa, quorum facultas nocendi esset, extra Urbem dedicarent. Iccirco sic dicta putatur, quòd in luctu lamentationibus clamoribusque invocaretur.

Nomentana Via eadem, & Figulinensis, Livio auctore, hinc initium capit; per hanc ad II. lapidem ultra Templum modico intervallo vetustissimum Bacchi Templum exstat sphærica figura constructum, binis per ordinem columnis, quibus fornix sustinetur, circunquaque dispositis, emblemate, aut, ut hodie loquuntur, Musεato opere, picturisque perantiquis apparatissimum. Hic omnia Bacchi gesta in marmore expressa, antiquitate tamen semi-consumpta videntur. Sepulcrum ex porphyrite uvam vitesque habens visitur, Bacchi vulgo sepulturam appellant. Hoc Templum Alexander IV. D. Constantiæ virgini Magni Constantini filiæ dicavit. Quod in porta Templi comprehendi potest, in codemque monumento virginem conditam putant. Idem in Vaticanum traduci Paulus Pont. II. ut eo conderetur, imperavit, sed illi interea morienti, parato sepulcro frui non licuit. Fama est Constantiam virginem, cùm leprà torqueretur, & D. Agnetis operà morbo infestissimo levata esset, Templum illi, & virgines, seque in primis consecrasse. Hodie etiam subterraneo loco, quò per multos gradus descenditur, D. Agnetis Templum, marmoribus eleganter instructum atque ornatum, conspicitur. In hujus festi celebritate Agnos duos velleris candidissimi offerri mos est, ex quorum lana zonas texunt, quibus tanquam ornamento Pontificum creatorum utuntur. Ad Bacchi Templum quædam maximi cujusdam ædificii ruinæ prostratæ cernuntur; Hippodromum fuisse plerique conjiciunt. Hinc trium millium spacio in Aniene Pons est Nomentanus, vetus nomen retinens à Narsete Eunucho, quemadmodum & Salarius factus dicitur. Hujus rei marmor argumento fuit, quod ad memoriam facti prodendam incisum, aliò abductum scimus. Per hanc Viam Salariamque IV. ab Urbe milliario Villa pulcherrima fuisse memoratur Phaontia Neronis Liberti, quò cùm se profugiens Nero recepisset, seipsum interemit.

Cap. XI.

De Porta inter aggeres, & de Querquetulana.

PORtam, quæ nunc post Viminalem interceptam clausamque videmus, nonnulli inter aggeres nominant, quoniam cùm in Viminali Campo sit, quod hodie *Vivarium* dicunt, contra Tarquinii aggeres locata est. Ego quidem, si hujus apud quempiam ex Scriptoribus mentio ulla reperiretur, magis adducerer ut crederem, Viminalem eandem & quæ inter aggeres dicitur, fuisse, præcipuè tùm, cùm, ut suprà exposuimus, in ipsis Tarquinii esset aggeribus, priusquam eo esset loco, quò nunc translatam videmus. Tunc enim sibi hoc præcipuè nomen congruebat. Non desunt, qui Plinii verbis adducti hanc Portam Querquetulanam à propinqua quercu fuisse malunt appellatam. Scribit autem Plinius, Fagutalem Jovem ibi fuisse, ubi Lucus fageus fuit, ac Porta Querquetulana colle, in quem vimina petebantur, Viminalem profectò innuens. Quid, quòd nonnullorum fuit opinio Querquetulanam in Cælio Monte fuisse, auctoritate Taciti freti, qui scriptum reliquit Cælium Montem Querquetulanum nuncupatum. Sex. Pompejus testis est, Querquetulanas Nymphas vocatas, quòd querceto intra Portam Querquetulanam existenti præsiderent. Ex vetustissimis fundamentis apparet antiquæ Romæ mœnia, quæ hoc loco sunt, ab Agnetis Porta rectà ferè ad hanc clausam extendi. Hanc quidem clausam loco edito ac præcipiti positam, tamen quoniam esset inaccessa, minùs ab hominibus usurpatam, Clemens VII. intus extràque pomerio patefacto purgatoque frequentiorem reddidit, quòd non hac tantùm parte, verùm ad omnia etiam mœnia ob propugnandæ defendendæque Urbis, si opus esset, facultatem, civiumque commoditatem curavit. Extra eandem Portam æquata planities est quadrata forma, muroque septa. Prisci vigilum arcem vocabant; ajuntque olim Prætorianis Diocletiani militibus illic domicilia assignata. Scribit Procopius contra Vivarium extra mœnia proximè Urbem parvum quendam murum, nec ab Urbe satis remotum, non quidem ad Urbis tutelam adjunctum est potiùs quam voluptati, eo enim loco feræ claudi consueverunt, unde Vivarii nomen habuit. Hoc verò tempore, qui fundos possessionesque illic possident, majoris discrimine Vivariolum appellant: hujus Portæ interiori parte Viam quamdam maximè celebrem fuisse narrant, ad quam etiamnum Triumphalis Gordiani Cæsaris fornix exstat.

Cap. XII.

De Porta D. Laurentii, & de Via Tyburtina, Labicana, ac Prænestina.

POrtæ clausæ Exquilina, ita Veteribus dicta ab Exquilino, vel Campo, vel Monte, ordine succedit. Taurinam à Tauri capite, quod hodie etiam in ipsius frontispicio sculptum perdurat, nominatam scribunt. Hoc tempore D. Laurentii, ab ipsius Templo, quod ad primum lapidem ab Urbe egredienti occurrit, vocatam nemo ignorat. Tyburtinam quidam agnovere; aliamque longè ab Exquilina Tyburtinam putarunt, quippe quæ inter istam Næviamque esset; nullius tamen Portæ hoc nomine mentio reperitur. Viam tantùm Tyburtinam, quà Tybur concederent, quò æquè Nævia atque Tyburtina ducebat, non inferiorem fuisse. Ex hac Porta excedentibus circiter millia pass. ab Urbe, ut superiùs posuimus, D. Laurentii Templum, à Constantino Magno vario exquisitissimoque marmorum & omnium lapidum genere ac varietate ornatissimum, mirabilique arte inauratum, præsto est. Hoc non multò ab hoc tempore Oliverius Caraffa Cardinalis Neapolitanus præclarè illustravit; sub ara majori hujus Templi ferreis cancellis ossa, & sicut hodie loquuntur *Reliquiæ* D. Laurentii ac Stephani concluduntur. Ab Exquilina, auctore Strabone, Labicana Via, quæ ad Labicanos ducebat, hodie Vallem *Montonem* dicunt, ac Prænestina ab oppido Præneste appellata, incipiebant. Prænestinam tamen intra Urbem habuisse initium, Capitolinus testis est; is enim Gordiani Palatium ad hanc Viam in Urbe fuisse scribit. Labicana à Nævia quondam exibat. Neque absonum videtur, si unica Via à pluribus Portis principium sumeret. Nam ab uno atque eodem loco, verbi causâ, à Labicanis nullo itineris dispendio Romam per plures Portas ingredi poterat. Ad D. Laurentii Templum inter vites obeliscus dirutus exstat, quo auctore sit invectus, conjici non potest. Non procul Mammæus Pons est

est in Aniene, à Mammæa Alexandri Mammæi matre instauratus, & ab Antonino Pio quondam exstructus, vulgò *Mammolum* appellant. Quartus Pons Lucanus in eodem flumine non longè à Tybure differt. Ex Aniene duos fluvios tubis atque euripis Anienem scilicet novum veteremque Roma excipiebat.

CAP. XIII.

De Porta Nævia, & de Via Labicana, ac Tyburtina.

NÆvii nescio cujus Sylva nomen Portæ fecit, quæ Laurentianæ succedit, nunc Majoris, sive S. Crucis nomen est sortita. Quidam super triumphali forma structam volunt. Duæ hinc Portæ, Labicana scilicet atque Tyburtina, aliàs Prænestina, oriuntur. Prænestina in Urbe incipit, super Colifeo, atque intra Cælium Montem & Exquilinum sedens, rectà ad hanc Portam pervenit, Tyburtina verò initium ad Suburram habens, à D. Luciæ in Silice, ut vocant, inde per Arcum D. Viti in Macello, ac proximè Marii Trophæa, præterea Caji Luciique Basilicam, hodie *Gallucias* dictas, variè sese inflectens, ad hanc Portam tandem perducitur. Extra Urbem statim dividuntur, Labicana quidem à dextra ad alveum Aquæ Claudiæ, Columnamque, sic hodie hanc Urbem appellant, Prænestina vero à sinistra, per Gabios transiens, Præneste, *Palæstinam* hodie nominant, tendit.

CAP. XIV.

De Porta D. Joannis ac Via Campana.

CÆlimontana sequitur à Montis Cælii vicinitate appellata, à D. Joannis nobilissimo Templo Lateranensi hodie nomen habens. Asinariam etiam vocant, nulla quidem Antiquorum auctoritate. Sex. Pompejus tantùm hujus nominis meminit, nihilominus inter Latinam Viam atque illam, quà ad Hostiam perveniretur, locavit. Fulmine ictam Livius scribit. Hinc Campana Via ortum habet, quam sic vocarunt, quod in Campaniam duceret, statim in duas divisa, post pusillum spatii iterum cum Latina junguntur.

CAP. XV.

De Porta Gabiusa ac Via Gabina.

INter D. Joannis Portam ac Latinam, in muri recessu, sub Cæliolo Porta clausa est, Gabiusam à Gabiis, quò ducit, dixere. Hanc hodie *urbem Gallicanam* vocant, inter Urbem ac Præneste positam in ipsa Prænestina Via. Ex hac Porta, quemadmodum Livius videtur innuere, Gabina Via ducit originem. Hæc, si Straboni credimus, brevissima fuit, & cum Prænestina jungebatur; fulmine ictam idem Livius tradit. Sunt, qui ex quodam mensuræ genere Metrodii nomine dictam velint. Per hanc hodie Rivus Aquæ Appiæ, nonnullis Aqua Mariana appellata, in Urbem influit.

CAP. XVI.

De Porta ac Via Latina.

LAtina mox adest, veteri nomine servato, sic dicta, quòd à Latio tecta in Urbem ferret: *Campaneam* Romæ hodie appellant. In supercilio Cælioli posita Ferentinam Antiquis nominatam suspicantur, cujus nominis, cùm Portam intelligi-

A mus, tametsi mentio in Auctoribus reperitur, de Latina Via ne litera quidem apud quenquam exstat, si eos exceperimus, qui mille annorum abhinc ætate provecti sunt.

Sed quando Strabo Ferentinum Hernicorum urbem ad Latinam Viam ponit, & insuper Plutarchus de Ferentina meminit, hanc ipsam esse putamus, quòd per eam egredientes, statim in Latinam incurrunt, quà ad Hernicos cæterosque Latinos populos pervenitur. Prope hanc Portam Fanum est D. Joannis Apostoli nomine. Hunc Domitiano imperante ferunt in ahenum olei ebullientis conjectum incolumem integrumque evasisse. B Nec procul aliud ejusdem Joannis Templum vetustate collapsum visitur. Latina per Vallem *Montonem*, ut vocant, usque ad Divum Germanum excurrit, nec longè mox cum Appia conjungitur. Ad quartum ab Urbe lapidem in Latina, Fortunæ muliebris Statua ac Templum fuisse memoratur, hæc tangi à nulla mulierum fas fuit, eâ exceptâ, quæ uni tantùm nupsisset. Valeria Publicolæ filia prima omnium hujus Templi sacerdos facta est. Ad eandem Viam Phyllidis Domitiani nutricis Villa fuit, ubi ea memor Domitianum suum cohonestans, ipsius funeris exsequias C persecuta dicitur, Imperatorisque reliquiis cineribusque in Flaviorum Templum collatis, cum Juliæ Titi filiæ cineribus, quam eadem sustulerat, grandemque educaverat, commiscuit.

CAP. XVII.

De Capena Porta, & de Appia Via.

PArum à Latina distans Capena sese offert. Capena urbs proximè Albam ab Italo Rege condita, quo tempore è Sicilia profectus, cum ingenti Syracusanorum manu ad Fanum venit, Portæ no- D men invenit. Asconius tradit extra hanc Portam Camœnarum Lucum ac Templum fuisse, unde etiam Camœnarum nomen nonnullis Auctoribus meruit. Hodie Sancti Sebastiani vocant, ab ejus Sancti Templo duobus millibus passuum extrà posito. Humidam Juvenalis appellavit, quoniam in loco maximè imo sit. Inter hanc Viamque Latinam Tribus Lemonia fuisse traditur, Sexti Pompeji sententiâ à Lemonia Villa nominata. Ad hanc, auctore Ovidio, Morarii locus perhibetur fuisse sacer cum rivo ex dei nomine nuncupato: hujus lymphâ quicunque ad dei celebritatem convenirent, E Morarii nomine cum religione repetito, sese inspergebant, cùm à criminibus, præsertim perjurio, lustrati, aquâ dilui, falsò existimarent. Ex hac Porta Tempestatis Templum exstitit, Marcelli voto positum. Is enim cùm Sardiniam Corsicamque peteret cum exercitu, ac repentè magna tempestas orta eò discriminis ipsum adduxisset, ut penè obrueretur, quoniam ex illius vi evasit, Templum Tempestati voto nuncupatum exstruxit. In Camœnarum Fano, de quo suprà exposuimus, quod à Fabio nobiliori positum fuerat, Actius Poëta suam statuam, grandem illam quidem & penè vastam, si Actii corpus pusillum spectetur, erexit. F Extra eandem ipsam Portam Apollinis Ara, Honoris Lucus, Templum Spei reperiebatur; paulumque ab hac Porta degredienti, sororis Horatii sepulcrum se offerebat, quadrato lapide, scribente Livio, erectum, quo loco à solo Horatio Curiatii fratres fortissimè sunt prostrati; Curiatiis verò atque Horatiis eodem loco, quo quisque cæsus ceciderat, eodem referente, tumulus structus est: Horatiorum quidem sepultura Albam, Curatiorum Romam spectabat. Ad secundum lapidem ab hac Porta Ridiculi Templum est positum, nempe Annibalis successu ridiculo, qui illic castra po-

suisset, illusus, turpiter pedem referre coactus sit. Appia Via in Urbe incipiens ad Severi Septizonium, quamvis Sex. Pompejus ad Capenam scribit, per Capenam ipsam transiens rectà per Albæ ruinas Ricciæque extensa, item per Terracinam, Fundos, Molam, Sinuessam, per Stellatem denique Campum, Brundusium pervenit. Ita Appius Cæcus, quòd eam Capuam usque straverit, appellavit; qui verò hinc ad Brundusium instruens perduxerit, incertum est. Plutarchus tamen scribit Cæsarem, cùm sibi illius ornandæ negotium esset mandatum, grandem pecuniam in ea consumpsisse: à Trajano postea dicitur instaurata, collibus demolitis, soloque exæquatis, vallibus insuper materiâ variâ oppletis; Reginam omnium Statius appellavit. Adeo lata dicitur fuisse, ut duorum in ea curruum neuter impedimento alteri esset. Scribit Livius, Censores Viam à Capena usque ad Martis Templum, quod augustissimum centumque columnis suffultum Sylla Ædilis dicavit, sternendam curasse. Hujus Templi bona pars, ut est in Christianorum Historiis, precibus Divi Stephani Pontificis, cùm illuc à Valeriano ac Gallieno Imperatoribus perductus esset ut Sacra faceret, corruisse fertur. Juxta hoc Templum Manalis erat lapis, quem cùm propter nimiam siccitatem in Urbem pertraherent, sequebatur statim pluvia; cumque, quòd aquas manaret, Manalem dixere, quasi hoc suo motu manaret pluvia. Refert Livius Martis Simulacrum in Appia sudasse. In hoc Templo Senatus Hostium Legatos audiebat, ne in Urbem intromitterentur. In eadem Sacrarium fuit Deæ Bonæ, ubi Clodius est interfectus. Laurentina Appiæ jungebatur, quo loco Terminalia facere mos erat. Eratque inter Ostienses atque Ardeatiam, à Laurente Sylva Aventini, vel potiùs quòd Laurentum agrum secaret, nominata videtur. In hac Terentii Hortum xx. modiorum fuisse narratur. A dextra in eadem Via ad secundum lapidem D. Sebastiani Templum surgit. Ubi est Callisti Cœmeterium, locis subterraneis manuum opera factis multorum Martyrum sepulturam habens: ubi cellæ adhuc exstant, in quibus nostri sacrificabant, cùm illi Imperatorum metu occultè in suis cærimoniis versarentur. Non procul ab hujusmodi Templo ad hanc Viam ingentes tectorum ædificiorum ruinæ conspiciuntur: in iis Obeliscus est diffractus, & quantùm ex metarum vestigiis conjectura consequi potest, crediderim ibi Antonini Caracallæ Circum exstitisse, quo loco ajunt antea Domicilia Prætoriana fuisse Tiberii Cæsaris militum. Nam tradit Suetonius, Romæ hunc castra constituisse, quibus Prætorianæ cohortes, vagæ ante id tempus, & per hospitia dispersæ, continerentur. In Appia præterea fuit Ægeriæ Lucus à Numa Camœnis dicatus: plurima in hac sepulcra fuere; quorum etiamnum vestigia apparent: idque M. Tullius innuit, *An tu*, inquit, *egressus Porta Capena, cùm Collatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos?* Sed cùm in illis neque ullum ornamentum, neque ulla ferè inscriptio integrè duret, difficile su necesse est, certum quid de iis afferri, uno fortasse excepto, quod paululùm à Caracallæ Circo abest, eo quidem loco quod Caput bovis appellarunt, tale legitur:

CÆCILIÆ Q. CRETICI F. METELLÆ CRASSÆ.

Incertum fuisse ubi sepultus jaceret Scipio Africanus, Livius auctor est; nam Linterni conspiciebatur ipsius sepulcrum cum statua: Romæ similiter extra Capenam tres in Scipionum sepulcro statuæ visuntur, duæ Publii ac Lucii Scipionum, tertia Ennii. Q. Cælii monumentum, in quo Pomponius Atticus ipsius nepos conditus fertur, v. millibus passuum à Capena absuit; Gallieni autem ix. mill. pass. ab Urbe in Appia. In qua quidem millium passuum intervallo Cella reperitur, cui vulgò *Domine quò vadis* inditum est, ea ratione, quò cùm D. Petrus ab Imperatoris indignatione sese subducens Romà profugeret, ibi Christum obvium habuerit, cui dixerit, *Domine quò vadis?* eique illum respondisse, *Romam iterum crucifigi.* Ibi, ut est omnium opinio, in marmore divina Christi vestigia impressa conspiciuntur, quamobrem effectum est, ut sempiternæ ejus rei memoriæ Fanum sit erectum.

CAP. XVIII.

De Trigemina Porta, & de Via Ostiensi.

VLtimam quidem Portam Trigeminam ideo dictam accepimus, quòd per eam ad certamen cum tribus Curiatiis tres Horatii egressi sunt. Verùm tunc non eo erat loco, quo hodie conspicitur: antea enim fuit ad Tyberim, Aventinique radices, juxta Scholam, sicut nunc appellant, Græcorum; Aventinusque non in Urbe erat: idcirco Livius memorat, curâ Ædilium Porticum extra hanc Portam Aventinum versùs stratam: quamvis Solino auctore Alveus Aquæ Appiæ ad Salinas proferretur, qui locus est juxta Trigeminam. Idem scribit Cacum habitasse locum, cui Salinæ nomen est, ubi Trigemina est Porta. Quidam narrant, Aventino intra Pomœrium recepto, hanc ipsam Portam mutatam; atque ad ipsius Aventini radices, Tyberimque, quà in latum Campum Testacei exitus est, renovatam. Hoc autem argumento nituntur, quòd Livius de bello Macedonico tradit ab Ædilibus Porticum inter lignarios, qui, ut mox dicetur, erant ad Testaceum, extra Trigeminam factam. Verùm si neque Sylla, neque Cæsar, intra Pomœrium complecti hunc Montem voluere, quo pacto quis belli Macedonici tempore, quod multò antè gestum est, in Urbem adscitum credat? cùm jam eò Trigemina esset translata? equidem existimo Livii sententiam de Ædilibus, à quibus inter lignarios Porticus intra Trigeminam constructa sit, rectè habere, Porta in suo etiam loco ac sede permanente; egredientibus enim ex hac Porta, occurrebant in Testacco lignarii; nisi fortè quis putet Ancum Martium, à quo ob Urbis tutelam muro Aventinus est cinctus, in Testacci exitu Portam ejusdem nominis reliquisse. Hæc autem eò, ubi nunc est, traducta, divi Pauli nomine ab ipsius Templo nuncupatur: cùm verò Aventinus intra Pomœrium reciperetur, ab hac Porta rectà primùm, postea verò transversùs per fluminis ripam, usque ad Ripam murus ductus est. Quæ verò ab hac initium sumit Via, Ostiensem, quòd Ostiam ducat, dixere: in hac Via, milliario paulò plus fermè ab Urbe, nobilissimum D. Pauli Templum sese offert à Constantino erectum, postea tot ac tam præclaris ornamentis illustratum, atque opere Musivo ab Honorio Pont. variè distinctum: sub hujus Templi ara majori D. Petri ossa atque unà plurimæ Reliquiæ cum summa veneratione servantur. Hujus vestibulum ab Hadriano primo Pont. imitatione Templi D. Petri à Dono instructi, lectissimo marmore stratum constat. Hinc ad mille pass. Cœnobium præsto est, à tribus fontibus nomen retinens: hîc enim caput à D. Pauli cervice divisum, cùm ter insiluisset, tres repentè fontes scaturisse manifestum est, quæ à prætereuntibus videri & gustari possunt. D. Bernardi Monachi locum colunt. Verùm cœli gravitate, quoniam in paludibus sit, & pestilenti adspiratione, penè desertus locus videtur.

CAP.

C a p. XIX.

De Portis Transtyberinis, & de Porta Ripæ, & Via Portuensi.

JAniculum sive Transtyberinum majus ultra flumen est, totumque muro cinctum tres habet Portas: Prima trans Tyberim ac Janiculum Montem posita, à Navali, cui proxima erat, ut scribit Sex. Pompejus, nomen accepit: qui locus ideo sic dictus putatur, quòd eò naves appellerent, ut ex eo loco præcipuè apparet, quam hodie *Ripam* nominant. Quamobrem nunc quoque Porta Ripæ dicitur. Portuensem quidam appellavere, quod eà Portum iretur, quem locum ad Tyberis ostium Claudius Imp. condidit. Quocirca ab illius tempore ad nostram usque ætatem, (nec enim antea notum fuit quo nomine vocaretur) hoc nomen Via ipsa retinuit. In hac Urbe fuit Fanum portum *. Idem Claudius hic turrim in mari exstruxit Phari imitatione, qui ad Alexandriam in mediis fluctibus surgit, lumine super accenso, ut naves noctu cursum tutiùs teneant. Hac tempestate, & turris, & quicquid olim fuerat tantâ impensâ molitum, fluctuum motu atque agitatione paulatim consumptum attritumque corruisse videtur; præter D. Luciæ Templum, cujus dignitatem inter Christianos omnium amplissimam facilèque principem videmus, ut etiam Formiensem Episcopum habeat. Hic locus nunc à quodam cornu Tyberis secatur, atque ideo fluviolum vocant. Portus Urbis ut non tam crebram apud veteres Scriptores mentionem invenias, ita frequentissimè Romani portus, quem ferunt parvam insulam à Tyberi factum, duobus millib. passuum ab Ostia differre. Hæc Suetonius scripsit: Claudius *per tria passuum millia, partim effosso monte, partim exciso, canalem absolvit ægrè, & post* xi. *annos quamvis continuis* xxx. *hominum millibus sine intermissione operantibus. Portum Ostiæ exstruxit, circumducto dextro sinistroque brachio, & ad introitum profundo jam solo mole objecta, quam quò stabiliùs fundaret, navem ante demersit, quâ magnus Obeliscus ex Ægypto fuerat advectus, congestisque pilis supposuit altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.* In dumis, quibus refertissimus densissimusque est locus, pervetusti lapides marmoraque visuntur hujusmodi, ut ad urbem ædificandam satis sint, magnitudine adeo incredibili, ut admirationem moveant intuentibus, quòd eò tantæ moles invehi potuerint: in horum marmorum duobus lateribus notæ exstant, quibus partim, Plinio asserente, pondus, partim numerus lapidum significatur, prout quisque mercator misisset. Sed ad Portam Ripæ redeamus: in ea antiquissimis literis in saxo incisum monumentum exstat, quo indicatur Arcadio atque Honorio auctoribus ac principibus maximam partem mœnium Romanorum instauratam:

S. P. Q. R.
IMPP. CÆSS DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO VICTORIBVS AC TRIVMPHATORIBUS SEMPER AVGG. OB INSTAVRATOS URBI ÆTERNÆ MVROS, PORTAS, AC TVRRES EGESTIS IMMENSIS RUDERIBVS EX SVGGESTIONE V. C. ET MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQ. MILITIÆ STILICHONIS AD PERPETVITATEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO V. C. PRÆF. VRBIS D. N. M. Q. EORVM.

* Fortè leg. *Portumni.*

C a p. XX.

De Porta ac Via Aurelia.

SEcundam Portam trans Tyberim in Janiculi vertice, quem hodie *Montorium* quasi montem aureum dicunt, Aureliam, ab Aurelio Viro consulari structam, Veteres nominavere. Accidit autem quod omnibus ferè Portarum nominibus mutatis, à Viis illæ nomen acceperunt. Quidam duplici causâ sic appellatam hanc Portam, vel ab Aurelio Viro consulari, vel ab Aurelio Imperatore putarunt. Quo nomine apud Priscos esset ignoratur. Nunc Divi Pancratii ab ipsius Templo, quod vel à Symmacho Pontifice, vel, ut quidam opinati sunt, ab Honorio primo positum traditur, nominant. Non me fugit à Procopio, qui Gothorum ac Belisarii res gestas literis mandavit, Pancratianam dici. Deinde brevissimo intervallo ab Aurelia Sepulcrum Adriani constructum, quod hodie Castellum sancti Angeli nominatur. Quod si sic haberet, necesse esset putare Aureliam Viam ad Tyberis ripam juxta Adriani Sepulcrum fuisse. Atque sic ab Aurelio Imperatore dictam, quam in Pomœrio ampliando addidisset. Similiter quæ postea Sancti Pancratii vocata sit, ab Aurelio consulari Viro principiò nomen habuisse. Tradunt præterea eandem, quòd à Trajano refecta esset, Trajanam nuncupatam. Hac iter est ad Etruriæ maritima Pisas versùs. Ad hanc Viam Hortos Galbæ fuisse scimus, in quibus ejus corpus, auctore Suetonio, sepulturæ datum est. In eadem Callistus tribus ab Urbe millib. passuum, nec procul inde Felix primus exstructo priùs Templo ab ejus nomine dicto, sepulti memorantur.

C a p. XXI.

De Porta Septimiana & de Via Julia.

POrta, quæ est intra Pancratianam atque flumen trans Tyberim, multo pòst tempore Septimiana à Septimio Severo Imperatore etiam nunc appellatur: Spartianus est auctor hunc Thermas magnificentissimas juxta Portam sui nominis fecisse: hicque Fanum Septimianum, Aramque itidem Septimianam, & in Portæ frontispicio Septimii nomen incisum fuisse, scribit. Hæc eadem cùm vetustate jam consenuisset, ut fermè jam esset collapsa, ab Alexandro VI. Pont. à fundamentis est renovata. Aliqui sub Jano, quòd sub Janiculo esset, Portam dixere. Fontinalem à fontium Nymphis olim dictam volunt. Livius tradit, ab Ædilibus aliam porticum ad Fontinalem juxta Martis aras, quà in apertum campum itur, erectam. Hinc Via egrediebatur, quæ Triumphali juxta Sanctum Spiritum respondebat. Hanc Julius II. Pont. secundùm Tyberis ripam perpendiculo direxit; pulcherrimis autem ornatissimisque ædificiis utraque ex parte constructis frequentissimam reddidit. Quidam narrant hunc ipsum Pontificem in animo habuisse, ut ea hæc à D. Petro ripam usque, omnibus ædificiis, quæ alterutra ex parte impedimento esse potuissent, demolitis, extenderentur. Suetonius tradit, Viam Vitelliam à Vitelliorum Familia dictam à Janiculo usque ad mare proferri.

Cap. XXII.

De Triumphali Porta ac Via.

Celebratur præterea Triumphalis Porta, sic dicta, quòd per eam triumphi agerentur, & triumphantes Imperatores in Capitolium cum pompa deducerentur. In ripa Tyberis juxta locum, ubi etiamnum quædam fundamenta in flumine, cui Pons Sancti Angeli imminet, antiqua illa quidem visuntur, quæ fundamenta Pontis ejus esse dicuntur, qui est post Sanctum Spiritum. Pons quidem, qui hoc in loco fuerat, quemadmodum & Via, quà ad Obeliscum progrediebatur C. Cæsaris, qui Sancto Petro proximus est, Triumphalis vocabatur. Quin etiam quicquid soli circum ca loca esset triumphale dixere. Nonnulli præterea & Pontem & Portam, quòd in Vaticanum ducerent, Vaticanam appellavere.

Cap. XXIII.

De sex Portis Vaticani.

LEo IV. Pont. Vaticanum muro cinxit: icciréo Urbs Leonina diu nominata est. Sex Portas necessarias quidem fieri curavit. Prima fuit, quam Sancti Spiritus ab ejus Xenodochio, juxta quod esset, vocant, loco edit aliquantulum edito; nec diu est cùm fuit instaurata. Hac trans Tyberim è regione Septimianæ adeunt. Secunda, quæ est ad Vaticani fornaces, Turrionis hodie nomine notatur. Posterula quidem à Posterulo nescio quo Saxone, qui prope hanc habitaret; vel potiùs quòd in posteriore Urbis parte esset constructa, nuncupata est. Tertiam in superiori parte Templi Sancti Petri loco eminenti positam Pertusam appellant. Porticula verò, quæ hinc exiguo spatio distat, ex superiori parte Hortorum, qui in Vaticano sunt, posita, in aliis, quæ sex numero sunt, non reponitur: nec ejus cuiquam usus est, præterquam iis qui Palatium colunt. Quarta est in Foro Sancti Petri, aliàs Peregrina à Peregrini Templo: hodie vel ab Hortorum nomine, vel ob pulcherrimum prospectum *Belvedere* vulgò omnes vocant. Quintam sub Sancti Angeli Castello locatam, quà in Vaticanum itur, nonnulli Posterulam quoque dictam volunt. Sextam illam addunt, quæ ab exitu Pontis Sancti Angeli ad Sanctum Petrum ducit, Æneam dixere ab Ænea. Porta antiqua, quæ inter Castellum atque Pontem, angusta quidem satis atque erecta fuit: hanc Alexander VI. Pont. in Castelli Sancti Angeli instauratione sublatam, alióque translatam, latiorem pulchrioremque restituit, Viamque Alexandrinam usque ad Palatii Portam ad perpendiculum, è medio Pyramide impediente sublata, direxit. Hic omnes ferè Vaticani portas, murosque renovavit vetustate attritos, in muro Via ad Pontificum securitatem commodum-

A que à Palatio Castellum usque facta.

Cap. XXIV.

De aliis antiquis Portis Romæ.

ALiarum Portarum apud Scriptores mentio est; ubi autem illæ fuissent, incertum. In iis Lavernalis fuit à Laverna furum dea, quos Laverniones appellavit Antiquitas. Item Rudusculana, quasi rudis ac deserta. Rutumena ab aurigæ nomine, qui per eam victor ingressus est. Catularia à canicula, cujus tempore B cane rubra mactata sacra ad eam faciebant, quòd ejus numen segetibus maturandis præesse putaretur. Minutia præterea à Minutio, Piacularis, Salutaris, Saginalis, Libitinensis, Fenestella, quà Tanaquil cum populo verba fecisse dicitur, ejus viro Tarquinio ad necem saucio. Accedit Stercoraria ad Capitolii adscensum. Nonnulli à Viis etiam Portas dixere, ut Vejentana, Tiburtina, Prænestina, Valeria, Ardeatina, Flaminia, Salaria, Numentana, Appia, Ostiensis, Portuensis; sed hæc reverà Viarum veriùs quàm Portarum sunt nomina.

C

Cap. XXV.

De Viis quæ olim fuere.

FUere aliæ etiam Viæ prope Romam celebres; ut Valeria, quà in Sabinos Marsosque, hodie vulgò *Tagliacozzo* dictos, iter erat; ut Setina, quæ ad urbem, quam Sessam hodie appellant. Ardeatina Ardeam non procul ab eo loco, ubi nunc Neptunus est, ducebat; eratque hæc Via inter Ostiensem atque Appiam. Asinaria, quam Sex. Pompejus inter Ardeatinam ac Latinam ponit. Sublacensis, sic dicta, quòd eà Sublacum iter esset; juxta hanc D Aqua Claudia derivatur. Vejentana, quòd ad Vejos iret. P. Victor Quintianam, Gallicanam, Patinariam, Cimiiniam, Corneliam, Tyburtinam, Gallicanam, Laticulensemque adjungit. In Urbe præterea nobiles Viæ fuere Alta Semita in Quirinalis dorso; Via lata ad Campum Martium pergens; Suburra admodum celebris ad radices Exquilini; Via Sacra, quæ per Forum Romanum ad Capitolium ducebat; Via nova, recta, publica, fornicata, de quibus tunc agemus cùm locus postulabit. Quemadmodum verò in marmoreo monumento legitur, quod in Porticu Palatii Conservatorum E servatur in Capitolio, suis privatis pecuniis Vespasianus urbanas Vias instauravit. Sic enim habet:

IMP. CÆSARI VESPASIANO AVG.
PONT. MAX. TRIB. POT. III. IMP.
IX. PP. CON. III. DES. IIII.
S. C.
QVOD VIAS VRBIS NEGLIGENTIA
SVPERIOR. TEMP. CORRVPTAS
IMPENSA SVA RESTITVIT.

LV-

LVCII FAVNI DE ANTIQVITATIBVS ROMANIS

LIBER SECVNDVS.

CAP. I.

De ſeptem Urbis Collibus, primò autem de Capitolio.

HActenus de Urbis circuitu, ac de Portis & quicquid extra mœnia eſſet, ſatis expoſitum videtur. Nunc Colles qui nunc ſunt aggrediamur, à quorum numero, quoniam ſeptem quondam fuiſſent, Urbem Septimontium appellavere: hos autem fuiſſe compertum eſt, Tarpejum, Palatinum, Aventinum, Cælium, Exquilinum, Viminalem, Quirinalem: deinde, ut apparet, Cæliolum, & qui Hortulorum, & Transtyberini dicti ſunt, additos fuiſſe non eſt obſcurum. His acceſſit Janiculum & particula Vaticani. Ipſorum verò Collium, vel ædificiorum causâ, quæ in iis Vallibus magnificè exſtructa impediunt, vel ruinarum, explicata ac diſtincta ratio ægrè haberi poteſt. Accedit quòd non uno in loco Colles, qui disjuncti ac ſeparati fuerant, nunc juncti, unius tantùm ſpeciem præ ſe ferant intuenti. Sed de iis particulatim, primùm autem de Tarpejo, ſive Capitolino tanquam inſigniori dicendum: ſacris enim cerimoniis dicatum etiam Cicero prædicat, cùm excellenti in tumulo Civitatis deos deaſque omnes immortales ſedem Capitolii in ſaxo conſtitutam incolere affirmet. In hoc tanquam ex clariſſ. orbis terrarum atque omnium gentium loco ab omnibus terris triumphi petebantur. Initio Saturnius vel à Saturno, qui in eo ſuum domicilium eſſe voluerit, vel ab Urbe Saturnia ab eo condita, dictus videtur. Tarpejus eſt poſtea appellatus à Tarpeja virgine, quæ cùm Capitolii arcem Sabinis prodidiſſet, Romulo cum illis ob fœminas raptas bellum gerente, atque ibi necata ſepultaque fuerit, ex ejus nomine monumentum Colli relictum eſt, quod Rupes Tarpeja, Saxumque Tarpejum vocaretur. Capitolinus deinde nominatus eſt à capite hominis ibi reperto, dum foderent fundamenta in Jovis Templo, auctore Varrone, conſtruendo. Icciroo Haruſpices hanc ſedem, Caputque omnium gentium futuram prædixere. Vulgus verò, à quo omnia corrumpuntur, *Campidoglio* vernaculo ſermone paſſim appellat. Regum temporibus, Livio ſignificante, totum muro cinctum conſtat è quadrato lapide; noſtra autem tempeſtate defoſſis ejus fundamentis ingentia ſaxa eruta ſunt, eaqueforma ſpectatum eſt. Tarquinius Superbus ex pœmeriæ* manubiis Capitolium conſtituit; quamvis à Priſco cœptum illud opus videri poteſt. Mariano bello totum incendio conflagravit; à Sylla tamen inſtauratum, atque à Catulo dicatum accepimus. Cujus rei etiam nunc monumentum argumento eſſe poteſt; iis autem literis inciſum legitur:

Q. LVTATIVM. Q. F. Q. CATVLVM COSS. SVBSTRVCTIONEM ET TABVLARIVM. DE SVO FACIENDVM CVRAVISSE.

Rurſus ſub Vitellio igni depopulatum, atque à Veſpaſiano refectum conſtat: ait enim Suetonius hanc Capitolii reſtitutionem aggreſſum ruderibus purgandis manus primum admoviſſe, ac ſuo collo quædam extuliſſe, ut alios alacriores ad opus redderet. Sub Veſpaſiani mortem deinceps incendio abſumptum, à Domitiano reſtitutum ſeptuagies ſepties centenis millibus aureorum memoratur. Æneas Portas habuit Capitolium, æneaſque tegulas, quas Catulus inauraſſe dicitur: eaſdem Honorius ad Sanctum Petrum tranſtulit, iiſque ipſius Templi tectum contexit; harum quædam ad hanc diem etiam exſtant. Multas turres in Capitolio fuiſſe M. Tullius eſt auctor. Marcellinus ſcribit Magni Conſtantini filium Conſtantem, cùm Romam veniſſet, ipſiuſque ingentia opera & reliqua ſuperbiſſima magnificentiſſimaque Urbis ædificia inhians ſpectaret, admiratione obſtupefactum, præcipuè cùm oculos atque animum ad Capitolium intendiſſet. Non diverſa narrat Caſſiodorus: ait enim ſummum eſſe miraculum Trajani Forum ſpectare, Capitolium verò omnia omnium mortalium ingenia longo intervallo ſuperare. Profectò admiranda ſingula, quæ in eo Colle fuere, ſunt exiſtimata, in quibus Arx, innumera deorum Templa, variaque ornamenta fuere; hodie tamen omnibus iis ſpoliatus Collis, in priſtinum ſtatum & fermè ad antiquam ſolitudinem, quâ ante Urbem conditam fuiſſet, redactus videtur: tunc enim nihil fuiſſe aliud compertum eſt, auctore etiam Ovidio, quàm pabula atque ſylvas, ad quas armenta cogerentur. Sed ſingillatim de omnibus, quæ in Capitolio ipſo fuere, primùm verò de Arce exponamus.

CAP. II.

De Arce Capitolii, de Templo Junonis Monetæ, deque Ædibus Manlii ac T. Tatii.

QUamvis una tantùm appellatione Tarpejus Mons Capitolii nomine vocatus ſit, nihilominus in Arcem atque in Capitolium à Scriptoribus diviſum ſcimus. In rerum geſtarum monumentis legimus, Gallis Senonibus omni impetu in Urbem duce Brenno irruentibus, reliqua Civitate metu deſerta, omnes in Capitolium confugientes, illud tenuiſſe; parumque abfuiſſe quin etiam caperetur, niſi Anſerum clangore & M. Manlii diligentiâ ſervatum fuiſſet, cujus monitu hoſtis penè introductus, de muro deturbatus eſt. Ad Collis radices juxta Sancti Andreæ in vinculis Ædiculam, Portam ex marmore repertam ſcimus, quæ multis gradibus adſcendentibus, illius adſcenſus, qui in Arcem duceret, argumento erat; quoniam verò hæc Porta proxime flumen videtur eſſe,

* Reſcr. *Pometia*, vel *Pometinis*.

existimari potest Tarpejam virginem per eam aquatum exiisse, unde commodum opportunitatem hostis intromittendi nacta sit. Quidam volunt ad eam partem inclinatam Arcem, quà Palatinum Forum Romanum spectat, Ovidii auctoritate adducti, qui suis versibus testatum reliquit, Templum Concordiæ, quod prope Forum erat, cujus etiam nunc vestigia apparent, eo loco surgere, unde plurimi gradus ad Junonis Monetæ, quæ in Arce procul dubio fuerat, ducebant. Scribit Livius Victoriam, quæ in summo Concordiæ Templo erat, fulmine ictam, dum inferretur, ad alias Victorias, quæ in Arce essent, adhæsisse, quare jure hæc loca sibi invicem proxima fuisse conjecere. Dionysius tamen in Sabini belli descriptione apertè indicare videtur ea parte fuisse Arcem, quà superiùs est monstratum: ait enim Romulum cum copiarum parte extra Urbem Exquilinum occupasse; alteram verò, cui dux erat Etruscus Lucumo, Quirinalem nondum eam appellationem habentem tenere jussisse. Quorum apparatu cognito, Tatium Regem Sabinorum nocte exsurgentem exploratum per regionem duxisse, nullumque in agris detrimentum intulisse; ante ortum solis inter Quirinalem & Capitolium in campo castra posuisse; & cùm videret firmo præsidio occupata ab omnibus omnia, neque locum tùtum sibi relictum ullum, in multam incidisse anxietatem, non inveniens quo pacto posset ibi esse diutiùs: nescienti autem quid ageret, inopinatam adfuisse felicitatem, tradito ei loco uno munitionum optimo per hujuscemodi occasionem. Prætergredientibus enim Capitolii radices Sabinis ad explorandum si qua pars collis inveniretur, quæ furto capi, aut vi posset, virgo eos quædam ab excelso speculata conspexit, Tarpeja nomine, ac compellavit. Quibus verbis apparet non Forum Romanum spectasse Arcem, sed in ea parte potiùs, de qua suprà exposuimus, fuisse positam. Tarpejam enim in Arce fuisse fateri necesse est, cùm Sabinos non prope Quirinalem, sed cùm ad radices flumen versùs conspexit. Accedit quòd Rupes Tarpeja, ut mox dicetur, quæ à Tarpeja Vestali nomen accepit, in ea parte est, quæ ad Tyberim vergit, non quà Concordiæ Templum spectatur. Quod attinet ad adscensum Arcis ad Concordiam, illa ratio afferri potest, quòd quia in colle est, ad Arcem verò non uno tantùm ex latere adscendebatur, ab eodem etiam ad Monetæ Junonis Templum adscensus erat, quod ad eam partem positum fortasse fuerat. Locus verò, unde Victoria ad alias, quæ in Arce fuerant, evolavit, non admodum iis vicinus fuisse indicat, vis tamen fulguris non adeo insignem distantiam disjunctionemque verticis istorum locorum denotat, sicut revera non fuisse videri potest. Igitur in Arce Monetæ fuit Templum, voto à Camillo ob rem benè cum Auruncis gestam erectum: à monendo verò dicta est dea; nam ferunt post stragem illam memorabilem à Gallis Senonibus editam, in Arce auditam vocem fuisse Junonis, quæ de quibusdam sacris faciendis Romanos moneret. Manlium verò, cujus virtus præclara, ac fides singularis cognita spectataque fuerat in patriam, cùm obsidione Romani in Capitolio miserè premerentur, quoniam tyrannidem occupare aggressus fuisset, ex Tarpeja Rupe deturbatum memorant. Idcirco sancitum est, ne quis deinceps in Capitolio habitaret: hujus domus, quæ erat in ipso Capitolio, solo fuit æquata; eodemque loco Templum Junonis Monetæ constructum est; hoc autem ibi fuisse putatur, ubi nunc Conservatorum sunt Horti. Solinus tradit eodemmet loco T. Tatium habitasse, quo fuit Monetæ Junonis Templum. Huic signandæ pecuniæ officinam, quæ postea ad Saturni

A Templum translata sit, adjacuisse Livius scriptum reliquit. In Arce Urionis[*] simulacrum ex cupresso fuisse, integrumque perdiu mansisse Plinius[1] meminit. Anseris præterea fuit statua ex argento, cujus clangore plausuque alarum Romani dormientes sunt excitati, qua nocte Galli Capitolium ferè obtinuerunt. Plutarchus narrat, cùm primùm Censores essent renuntiati, munusque jam obire cœpissent, ob memoriam, statim de victu Anserum sacrarum sollicitos, quæ in Capitolio servarentur, illum diligenter curasse solitos.

B

CAP. III.

De Clivis Capitolii, de Capitolio, de Jovis Tonantis Templo, de Fortuna, de Rupe Tarpeja, de Saturni Templo, de Saxo Carmentæ.

VAriæ olim Viæ ad Capitolium adscensum præbebant, quamvis ex iis una omnium celeberrima fuerit. Hanc fuisse putant, quæ contra Velabrum esset; Livius scribit eam à Censoribus sterni jussam, M. Æmilio Cos. Suetonii auctoritas magnam fidem rei addere videtur: ait enim
C Cæsarem Gallici triumphi die Velabrum prætervehentem penè curru excussum esse, axe defracto: adscendisseque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnos [†] gestantibus. In hoc Clivo, M. Tullius scribit, Milonem domum armis clypeisque refertissimam habuisse. Fuit & Stercoraria Porta, nam Sex. Pompejo auctore ad xv. Cal. Julii è Vestæ Templo stercora cæteraque fœda atque immunda quendam in locum, in medio Clivo Capitolino paratum, comportari conjicique solita, quæ Stercoraria Porta clauderentur. Alium adscensum habuit Capitolium, nempe
D è regione Fori Romani, rectà Concordiæ Templum spectantem: ad hujus Clivi radices Servius monet Saturni fuisse Templum. Non diu quidem est, cùm via quædam reperta dicitur, VII. pedum latitudine, quæ à Foro, quod in Capitolio est, versùs Fornicem Septimianam loco plano positam extenditur. Tertius Clivus, ut etiam est superiùs dictum, is erat, qui à Concordiæ Templo ad Junonis Monetæ ducebat. Quartus verò, quemadmodum nunc etiam videri potest, contra Urbis planitiem erat, quæ hodie admodum frequens ac celebris est. Ibi marmorea Porta pulcherrima nostra tempestate reperta est. P. Victor ait in Capitolii
E adscensu, quo hodie sontes puniuntur, Jovis Tonantis fuisse Templum, quod Augustus dicavit liberatus periculorum expeditione Cantabrica, cùm per nocturnum iter lecticam ejus fulgur perstrinxisset, servumque perducentem exanimasset. Quoniam verò, ut tradit Suetonius, ipsius Jovis Templum assiduè frequentaret, somniavit queri Capitolinum Jovem cultores sibi abduci, seque respondisse Tonantem pro Janitore ei appositum. Ideoque non parum fidei somniis adhibens, mox tintinnabulis fastigium Ædis redimivit, quòd ea ferè in januis dependebant. Jovis Tonantis Simulacrum stans
F fulmen tenebat. A Leocra, Plinio[2] asserente, nobilissimo artifice laboratum est. Juxta hoc Fortunæ fuit etiam Templum, ut ex versibus qui in Præneste sunt significatur. Tarpeja Rupes, unde sontes, & qui perjurii damnabantur, Gellio scribente, detrudebantur, ex hac Capitolii parte sese ad Forum Olitorium (Plateam Montanaram hodie vocant) flectens circumibat. Scribit Dionysius collem, de quo præcipitarentur damnati, Foro imminere.

1 Lib. 16. cap. 40. 2 Lib. 34. cap. 8.
* Leg. *Vejovis*. † Alii rectiùs, *lychnuchos*.

Quam-

Quamobrem nonnulli conjecerunt Forum Romanum fecundum radices Capitolii inter hunc Collem atque Palatinum fuiffe: rupemque ibi, ubi tunc morti aliquo crimine damnati deftinabantur, exftitiffe. Sed hic Vicus erat Jugarius. Dionyfius tamen Tarpejæ Rupis appellatione totum Collem comprehendit: ad hujus radices Saturni Templum fuit, ubi vetus Ærarium fervabatur, quod à Publicola primùm conftitutum dicitur. Paucis ab hinc annis hoc loco erat cella cum turri, quam Sancti Salvatoris ærarium five in ftatera, quæ Xenodochio D. Mariæ in porticu, ut nunc loquuntur, erat proxima, nominabant. P. Victor Saturni Templum atque Opis in Jugario Vico locat; dicique poteft eo loco quamvis pofitum, Vico tamen impendiffe: in ftatera appellabant à ftateræ forma, cujus veftigia etiam Varronis temporibus exftabant. Tarpejæ Rupis pars Carmentæ Saxum dictum eft; ea autem eft, quæ ad Tyberim vergens rectà ad D. Mariæ Templum refpondet.

C a p. IV.

De Jovis Opt. Max. Templo, de Clavo Annali, de Templo Termini, ac Fidei.

IN Capitolii margine ex ea parte quæ appofita eft Foro, cui Montanario nomen eft, pulcherrimum ac celeberrimum Jovis Opt. Max. Templum fuit, quod aliquando Capitolini etiam Jovis nomen habuit. Quare multis poft annis ad hujus Collis radices Sancti Salvatoris cognomento in maximis appellatum conftat. Tarquinius Prifcus id vovit, quod deinde Superbus aggreffus in ejus fundamentis tantùm libris argenti XL. millibus expenfis, quoniam Romà ftatim pulfus fit, facrare non potuit, quamobrem à M. Horatio Publicolæ Collega poftea, ut ex marmore, quod in D. Agathæ Templo fervatur, apparet, dicatum eft:

M. HORATIVS CONSVL EX LEGE TEMPLVM IOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS A CONSVLIBVS POSTEA AD DICTATORES QVIA MAIVS IMPERIVM ERAT SOLEMNE CLAVI FIGENDI TRANSLATVM EST.

Templum hoc in circuitu ducentorum fermè pedum erat, Dionyfio fcribente, quoquoverfum; à parte autem qua frons ejus Meridiem fpectat triplici columnarum ordine comprehendebatur; ab obliquis verò partibus duplici: in eo tria facella fuiffe æqualia inter fe communia habentia latera; medium quidem Jovis, & ab utraque parte, Junonis à dextera, à finiftra Minervæ. In hoc Templo fuit adytum, five cella penetralis, in quam ingredi nulli exceptis facerdotibus fas erat. Hic duæ aureæ coronæ fervabantur, unam XX. Philippeis nummis æftimatam Pamphyliæ Legati dono dedere; altera à Carthaginenfibus miffa traditur quo tempore victoriam Samnitum gratulati funt Romanis. Inter hanc & Minervæ Cellam Jovis Imperatoris erat Simulacrum Præneftè invectum. Ante Minervæ Cellam dii ftabant, quos noxios vocitabant, ii tres fuerant ftatuæ, quæ genibus vehementer niti conatumque edere videbantur. Hic prætereà fuit tabula Nicomachi de Proferpinæ raptu. Inter hanc verò & Jovis Cellam fingulis annis Prætor clavum figere folenni ritu ac facrificiis folebat: tunc enim nullo litterarum ufu adhuc inducto, eo numerum annorum fignificabant, Clavumque Annalem appellabant: hoc verò Minervæ tanquam artium inventrici tribuebant. Ad Minervæ Sacellum Juventæ erat Cellula. Plinius fe in eo vidiffe fcribit canem æneum vulnus lingentem. Plurima in hoc Templo figna atque ornamenta fuere: inter cætera Statua aurea, quam Claudius Imperator dedicavit. Alia prætereà Victoriæ nobiliffima. Eodem in Templo loco fubterraneo Libri Sibyllini fervabantur; quorum cura X-Viris committebatur. Hic vafa fex de murrhino fuiffe dicuntur, à Pompejo in triumpho Romam portata. Hic fœdera ac pacta Romanorum atque Carthaginenfium in tabulis æneis ab Ædilibus fervabantur. Palliolum infuper purpureum, cum quo quotiefcunque Aurelianus Imperator regia indumenta fua conferret, pallida, cinerique fimilia, admirabili colore fuo reddebat. Ferunt hoc ab interiore India à Rege Perfarum miffum Aureliano dono datum. In hoc Templo fæpiffimè conciones haberi, & Senatusconfulta fieri confuevere; novique Confules hic facra facere foliti funt. In fundamentis hujufmodi Templi jaciendis humanum caput repertum dicitur, ex quo Capitolio nomen fuit. Cúmque Tarquinius conftituutum haberet, multis fanis fublatis, Jovis Templum in eo exftruere, per auguria deos rogavit, quorum antea Templa fuerant, Jovi-ne cedendum, aliò eorum fanis translatis, putarent? omnium facellorum exaugurationes admififfe aves, in Termini Fano non addixiffe, memorant. Quamobrem eà causà facrificiis decretis, ab auguriis moniti funt, Termini conjunctionem cum Jove æternum Imperium fignificare. Erat autem Terminus nihil nifi rudis quidam lapis: hujus dei Templum in fuperiori parte foramen habebat, ut libera facultas effet adfpiciendi cælum; terminum enim nequaquam occultandum, imò latiùs dilatandum cenfebant. Si quis vero terminum exaraffet, ipfum cum bobus facrum exfecrabilem prorfus graviffiméque puniendum Numa ftatuit. Addunt neque in Martis, neque in Juventæ Fano aves de Jovis Templo addixiffe. Optimo quidem augurio, quafi Terminus fua firmitate Imperii ftabilitatem, ii verò partim florentem viridemque perpetuitatem nullo timore fenefcentis vetuftatis, partim virtutem in bellicis rebus gerendis fignificarent. Ad Jovis igitur Templum fuit Termini Fanum. Vitellii Titique temporibus cum omnibus vicinis ædificiis incendio confumptum Jovis Opt. Max. Templum conflagratumque narrant. Juxta hoc Fidei fuiffe Templum Cicero auctor eft. In hoc Plinius[1] fcribit imaginem fenis exftitiffe pulcherrimam cum lyra, fenemque puerum fidibus docentem, mirè ab excellenti artifice fictum.

C a p. V.

De Templo Jovis Feretrii, Jovis Cuftodis, Vejovis, de Curia Calabra, de Ædibus Romuli, de Senaculo atque Afylo.

FEretrii Jovis Templum ex ea parte, quæ Capitolio refpondet, ubi nunc eft Ara Cæli, fuiffe pro comperto eft. Omnium Templorum antiquiffimum, quippe quod à Romulo voto in Cæninenfium expeditione facto fuerit exftructum, fuiffe traditur. Is in eo bello Acrone hoftium duce cæfo, ipfius fpolia, cùm in Capitolium victor adfcendiffet, in vicina quercu fufpendit: Opima autem ea funt dicta. Livio autem auctore, adeo rara

1 Lib. 35. cap 10.

ejus fortuna decoris fuit, ut usque ad Augustum nullus unquam repertus sit, qui cum locum opimis spoliis ornaret, Cornelio Cosso ac M. Marcello exceptis; quamobrem illustriorem Romulus gloriam est consecutus. Ea autem opima censebantur spolia, cùm dux ducem sua ipsius manu trucidasset. Hoc tempore quasi Romuli institutum sequantur, aut Romanorum triumphantium morem imitentur, in solenni pompa Augusti mensis, Servatoris imaginem circumferunt, atque unà nonnulla simulacra truncis affixa, veluti trophæa, gestare solent. Cùm Romanis fœdus esset feriendum, ex hoc Templo sceptrum sumebant, per quod jurarent, & lapidem silicem, quo fœdus ferirent; à quo quidem feriendi modo putat Sex. Pompejus Templum ita appellatum. Ancus Martius aliquando id ampliavit, collapsumque Cæsar Pomponii Attici cohortatione restituit. Ferunt hîc postea à D. Gregorio Aram Cæli ædificatam. Cœnobium hodie pulcherrimum esse ibi nemo ignorat; nunc Franciscanorum familiæ, olim Monachi coluere. Multas antiquissimas habet columnas, in quarum una legitur: A CVBICVLO AVGVSTORVM. In Templi exitu parvus, sed vetustate insignis, Obeliscus est; præterea tres Statuæ Constantini Imperatoris. In Capitolio insuper maximum Jovis Custodis Templum à Domitiano exstructum fuisse, ab eoque dedicatum ferunt; ac se ipsum in ipsius dei gremio locari voluisse. Quidam ibi fuisse, ubi sal in Capitolio servatur, Senatorisque Palatium est, putarunt. Inter tot autem res vetustissimas hujus collis nihil ferè hoc excepto, tametsi ne illud quidem integrum sit, reperias. Ex quadam tamen Inscriptione, de qua in initio hujus libri mentio est, quæ salis causâ semi-consumpta exolescentibus fugientibusque literis videtur, hoc ædificium Domitiano vetustius fuisse declaratur. Itaque nonnulli hîc Vejovis Templum posuere; P. Victor inter Arcem Capitoliumque locat juxta Asylum. Alii Vejovis Templum in Foro, quod nunc est in Capitolio, posuere. Quemadmodum verò à juvando Jovem, sic à nocendo Vejovem dixere: quibusdam enim ex diis ut juvarent, quibusdam ne nocerent, sacra faciebant. Vejovi capram mactabant: hujus simulacrum, quasi ad nocendum paratus esset, sagittas manu tenebat: iccirco plerique eundem Apollinem existimavere, cui dantur sagittæ. Non desunt qui in Capitolio, ubi sal servaretur, Curiam Calabram ponant. Ea enim erat publicus locus, vestigiaque adhuc exstant Porticus, quæ Foro immineret. Primis illis temporibus culmis Curiam Calabram erexit Romulus. Huc à Rege sacrificulo Senatus populusque ad festa, nonas idusque singulorum mensium percipiendas vocabantur, ex quo nomen Calabræ fuit. Varro scribit juxta Calabram Romuli Domum fuisse, eamque paleis coopertam; prope hanc Senaculum fuit, eo in loco, quotiescunque Reipublicæ consulendum esset, senatus habebatur; multa autem, ut mox dicetur, fuere Senacula. Inter Arcem & Capitolium Asylum Romulus sacrum eò confugientibus qualicunque crimine tenerentur perfugium constituit: in Foro autem Conservatorum fuisse volunt. Dionysius tradit, locum, qui inter duo querceta esset, Misericordiæ Templum appellatum, quod idem est cum Asylo. Theseum præterea ferunt primum omnium apud Græcos Asylum constituisse, tametsi id Statius Herculis nepotibus tribuere videatur, cùm insidias vimque eorum timerent, qui ab Hercule vexati oppressique fuerant. Apud Latinos verò Romulus primus instituit Asylum, quò faciliùs Civitatem habitantibus impleret. Statim enim successit; nam undique, præcipuè ex Sabinis, ingens servorum liberorumque multitudo in Urbem confluxit. Augustus cùm animadverteret occasionem ab Asylo malè faciendi tradi, primus sustulit: hunc Tiberius secutus, omnia penitus ubicunque essent abolevit.

Cap. VI.

De quibusdam Templis, aliisque Locis Capitolii, quæ ubinam sint hodie, ignoratur.

IN Capitolio Erycinæ Veneris Templum à Fabio Max. & Mentis ab Attilio Crasso dicatum fuit: hæc viâ brevi & angustâ tantùm inter se disjungebantur. Salutis, Concordiæ, Libertatis, Victoriæ, præterea Templum Opis à Tatio consecratum, aliquando fulmine scribente Livio tactum: in hoc Scipionis Metelli proavi Statua fuit: Fortunæ primogeniæ, atque obsequentis, à Servio Tullio positæ, Templa fuere. Jovis præterea Sponsoris, quem Tarquinius Superbus erexit, Posthumius dedicavit. Veneris quoque Calvæ in Capitolio, in fœminarum gratiam honoremque, erectum est: nam Gallis Senonibus in Urbem invadentibus, cùm in maxima funium penuria nervos arcubus reliquisque bellicis instrumentis parare non possent, matronæ Romanæ ex capillis detonsis miram copiam ad funes faciendos suggessere. Aliud præterea Venus ipsa, atque itidem Vesta, habuit. Postquam, ut Sex. Pompejus auctor est, omnia quæ essent immunda ac fœda, ad Vestæ Templum, ut superiùs monuimus, ad eam Porticum, quâ Porta Stercoraria clauderetur, deferebantur. Ex Ovidii versibus conjici potest, in eo Jovis Pistoris Aram fuisse, multique in ea sententia fuere, ut Marphorii statuam illius dei simulacrum fuisse dixerint. In Foro Capitolii fuere Favissæ, quæ Cellæ quædam erant & cisternæ subterraneæ, ubi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo Templo collapsa essent, & alia quædam religiosè donariis consecratis. In Capitolio Atrium fuit publicum, fulmine auctore Livio tactum. Bibliotheca præterea nobilissima, plurimisque columnis ornatissima: duas autem habuit Porticus, Metelli alteram, alteram Constantini. Locum insuper fuisse ferunt, ex quo cùm bellum esset indicendum, aut quippiam paciscendum, verbenam sumebant, quâ pater patratus fecialesque coronari mos esset. In Capitolio quoque Senatum haberi, & de Republica decerni sæpissimè solebat.

Cap. VII.

De multis Statuis, aliisque ornamentis, quæ hodie exstant, & olim in Capitolio fuere.

INter cætera atque innumerabilia ornamenta, quibus Capitolium erat refertum, multas habuit Statuas è subjugatis Provinciis Romam invectas, quæ autem hodie visuntur, hæ sunt: In Conservatorum Porticu ingens caput, illudque æneum, Commodi fuisse dicunt, qui è Neronis Colosso dejecto, suum in eodem reposuit. Manus similiter, atque pes ingenti magnitudine spectatur. Ante Porticum duo maxima fluminum simulacra ex marmore, nuda, ac pari forma apparent; Nilum, Tigrimque nonnulli putant repræsentatos, quòd alter sphingi peculiari bestiæ Ægypti nititur, alter tigridem feram immanissimam habet Armeniæ, quâ Tigris præterfluit, uterque verò ad rerum omnium, quæ ad tuendam vitam pertinent, abundantiam significandam Cornu copiæ manu tenet: quidam Naris, atque Anienis amnem, qui in Ty-

berim

berim defluunt, esse suspicantur, tametsi Naris simulacrum dicant ita fingi solere, ut ex urna aquam profundere videatur, quemadmodum Tyberis Lupa ac infantulis significatur. In eadem Porticu ænea Lupa, cujus uberibus Romulus ac Remus lactentes inhiant, conspicitur: de hac Cicero ac Virgilius semper intellexere. Livius hoc signum ab Ædilibus ex pecuniis, quibus mulctati essent fœneratores, positum innuit. Antea in Comitiis ad Ficum Ruminalem, quo loco pueri fuerant expositi, locatum pro certo est: inde in Lateranum; postremò in Capitolium est translatum. Intra hujus Palatii Portam Simulacrum Herculis adhuc puberis æneum inauratumque præterea nudum spectabatur: quod nunc in Palatium translatum, dextrà clavam, sinistrà aurea poma, quæ ex Hortis Hesperidum abstulerat, tenet. Repertum autem in ruinis Aræ maximæ ferunt in Foro Boario. In Palatio Satyrus miræ pulchritudinis est. In Porticu autem caput pedesque cujusdam Colossi marmorei, & simul fragmenta, quæ antea juxta Pacis Templum erant, visuntur. Alia præterea opera marmorea, muris inserta, Antonini ex Dacico triumpho, sive L. Veri ex Parthorum victoria, Statuas habentia ex puro marmore, palam videre licet. Hæc autem à D. Martinæ Templo, quod prope Marphorium est, sublata, hunc in locum traducta sunt. Templum denique marmoreum insigni pulchritudine visendum cernitur. In Palatii interiori parte ænea simulacra duo, sed pusilla, continentur, vetustissima tamen ac speciosissima, alterum stare videtur instar habens servi, alterum nudum innixumque pastori persimile corpore inclinato, spinam acu evellere de pede videtur. Alia signa sed trunca ac mutila non desideres; ingens Leonis X. Pont. Statua, à Romanis ob immunitatem decreta, in eodem Palatio asservatur. Picturæ verò in parietibus septem Regum gesta expressa, præterea fortissimorum Ducum Romanorum triumphos ac victorias habent. In Area Capitolii Statua est equestris M. Aurelii Philosophi ex ære, caduceatoris forma, quamvis L. Vero nonnulli, vel Septimio Severo, assignent. Non diu est cùm ex Templo D. Joannis in Laterano eum in locum Paulus III. Pont. transtulit. Sixtus IV. cùm opus admiraretur, inter cæteras Urbis antiquitates, minúsque aptè eo loco esse animadverteret, basi pulcherrima ornavit. Plurima fuere præterea, quorum nulla certa ratio hodie reddi potest. De nonnullis tamen mentio habebitur, de quibus antea Veteres scripsere. Tres Jovis fuere Statuæ, una tacta fulmine quo tempore Pyrrhus in Siciliam trajecit: Secundam Sp. Carvilius post Samnitum victoriam erexit: hanc Plinius adeo ingentem fuisse refert, ut à Jove etiam Lactario conspiceretur. Hercules duas ex ære habuit; alteram à Sempronio Cos. dicatam, alteram à Fabio Max. Tarentinis superatis positam, opus, auctore Strabone, Lysippi existimatum. Lucullus ex Apollonia Ponti urbe Apollinem xxx. cubitorum, c. verò ac L. talentorum æstimatione invexit, nunc fractum atque dissipatum videtur. Nemesis, Boni Eventus, ac Bonæ Fortunæ Simulacra Praxitelis opera fuere. Jani præterea Imago, in cujus dextera ccc. numerus, in sinistra LXV. quasi ad anni tempus ac dies significandos, notatus erat. Accedunt Regum omnium Statuæ, ex quibus, Plinio teste, nulla, Tullo, ac Numa excepto, annulum habuit. Bruti, Scipionis, à quo victus Antiochus, Syllæque pedestris ex ære claro; Æmilii Lepidi; pueri insuper prætextati bullam ex collo pendentem habentis, quam Senatus ob hostem prælio obtruncatum servato cive decrevit. Metellus ob servatum ab incendio Palladium, cùm parùm absuisset quin unà cum Vestæ Templo conflagraret, Statuam similiter meruit. Adde illam Tiberii, quòd annonam ingravescentem levasset. Plutarchus scribit, Fabium Maximum sibi ipsi equestrem Statuam ex ære posuisse, Populumque Romanum aliam Bruto illi, à quo Tarquinii pulsi fuerunt, mediamque ipsam inter Regum Statuas positam erexisse. Domitianus decreto prohibuit præter auream argenteamque hoc loco nullam poni. Cornelia Gracchorum mater aliam habuit: Scipio Asiaticus tabulam victoriæ contra Antiochum partæ Capitolio addidit. Bocchus in Syllæ gratiam duas triumphales imagines inseruit, in quibus aureus fuit Jugurtha, quem in Syllæ potestatem dederat. Parrhasius Ephesius in Capitolio Theseum pinxit, ubi Clypeus Martis fuit Asdrubalis imaginem habens. Columna præterea Rostrata de cœlo aliquando percussa. Augustus navali bello Ægyptiaca classe superata, ex navium hostilium rostris quatuor columnas confecit, quæ in Capitolio postea à Domitiano locatæ, usque ad Servii, eo auctore, ætatem perdurarunt. Hodie ad Sanctum Joannem Lateranum spectantur. Leges & pleraque publica acta æneis tabulis incisa, sæpiùs monente M. Tullio, ibi servabantur, quarum unam fulmine tactam refert, cùm dicat legum æra liquefacta. Legimus, Vespasiani diligentià tria millia tabellarum, quæ deflagratione Capitolii ruinis obrutæ essent, erutas atque instauratas: præfectique sunt quibus harum reficiendarum negotium datum esset, quod ex marmore vetustissimo significatur:

C. CALPETANVS STATIVS SEX. MÆTORIVS. M. PERPENNA LVRCO T. SARTIVS DECIANVS CVRATORES TABVLARIORVM PVBLICORVM. FAC. CVR.

Tabulæ præterea, in quibus leges Romulus inscribi jusserat, eodemmet loco servabantur; quarum hæc fuit sententia: Nihil inauspicatò faciendum; Patritios tantùm sacrificiis magistratibusque interesse; plebis, agri colendi curam esse; Regum negotium esse rerum omnium sacrarum, quarum Patritii custodes essent; à populo magistratus deferri oportere, Leges similiter tenendas, de communibus negotiis ab eo decernendum; non statim fidem habendam fabulis, quæ falsò de diis dissipantur; nullum ex peregrinis diis, Fauno excepto, sacra facienda; in templis noctu non excubandum; homicidas capite plectendos; nullum insolens atque impudicum verbum mulieribus audientibus effutiendum; toga ad talos demissa utendum; licere cuicumque monstruosos partus de medio tollere; neminem nisi per portas egredi, aut ingredi audere; Urbis mœnia sacrosancta esse; mulieremque legitimè viro, in bonis, sacrificiisque viri sociam habendam, & quemadmodum vir paterfamilias, ita illam matremfamilias putandam; & sicut illa patris, ita viri hæres esset; integrum esse vel viro, vel affinibus, quo libuisset, mortis genere adulteram necare; mulierem, quæ vinum bibisset, adulteræ pœnà teneri; parentibus licere filios aut relegare, aut etiam, si videretur, vendere, aut occidere.

CAP. VIII.

De Vico Jugario, & Tusco.

EXpositis iis, quæ in Capitolio fuere, aut hodie etiam exstant, priusquam ad Palatinum veniamus, quò res dilucidior sit, de iis, quæ in horum collium valle sunt, dicendum videtur. Ad

Capitolii radices ex hac parte Vicus fuit Jugarius, qui, ut ex Livii verbis elicitur, cum Foro Romano terminabat. Nam cùm de quibusdam sacris, quæ à matronis Junoni Reginæ, quæ in Aventino, facienda essent, exponeret, duas Juvencas albas ab Apollinis Templo per Carmentam Portam in Urbem actas scribit; post quas duo Junonis Reginæ simulacra ex cupresso ferebantur; hæc autem XXVII. virgines sequebantur in vestibus oblongis, carmen quoddam rude atque ineptum, sed illi ætati fortasse non ingratum, canentes; has Decemviri, pro quorum ordine illa erant instituta, laureâ coronati non sine solennibus prætextatisque indumentis sequebantur; ait igitur per hanc Portam ingressos Vicum Jugarium, in Forum venisse, atque ibi puellas constitisse, seque manibus per mutua implicitis canentes saltantesque choream instituisse. Inde verò per Vicum Tuscum, per Velabrum, tandem per medium Forum Boarium, per Clivum ad Junonis Reginæ Templum in Aventino positum adscendisse. Ex quo colligi facilè potest Jugarium Vicum ad Tarpeji radices, qua parte Palatinum spectat, fuisse, atque in Forum Romanum respondisse. Præterea colligitur Vicum Tuscum ex alia vallis parte ad Palatini radices extitisse, atque ex uno latere cum Foro Romano, ex altero cum Velabro terminasse. Præsertim cùm Livius scribat, peractis in Foro choreis, per Vicum Tuscum, deinde per Velabrum, quod esset in Aventino, iter habuisse feminas. Igitur non is fuit Vicus Tuscus, ut quidam volunt, totum id spatii, quod inter tres istos colles ac Tyberim interjectum est; nam si ita esset, satis fuisset, si Livius scripsisset per Vicum eos Tuscum in Aventinum adscendisse, tametsi nullius præterea loci mentionem habuisset. Si qui verò putent Velabrum, atque alia loca, quæ hac planitie continerentur, Tusci Vici particulas fuisse, absurdum sit, nisi rem aut ratione aut Scriptorum antiquorum auctoritate planè demonstrent. Certè cùm de Vicis Romanis sermo est, non dubium est eos à reliquis Urbis partibus semotos ac distinctos, neque tam amplos fuisse, ut alias etiam partes complecterentur. Sed Jugarium vel à boum Jugis, quæ ibi conficerentur, dictum est, aut ab Ara Junonis Jugæ, quæ eo esset loco; nam cùm Juno conjugiis præesset, ita cognominatam volunt. Ingens saxum in Jugarium Vicum aliquando ex Capitolio cecidisse Livius testis est, à quo plerique contriti sint. In hoc Vico M. Valerius Amerinus domum habuit; item Ovidius prope Templum D. Mariæ consolationis habuisse dicitur: ipse enim scripsit, cùm domi suæ caput tolleret, Capitolium supereminens videre solitum. P. Victor Opis ac Saturni Templum in Jugario locat, sicut in Turario eorum aræ fuerant. Nonnulli tamen putarunt Saturni Templum idem fuisse, quòd ex hac parte ad Capitolii radices jaceret; dici enim poterat in Vico Jugario fuisse; Tusco verò Vico Tusci nomen dedere: ii enim postquam Romulum, vel, ut quidam tradidere, Tarquinium Priscum auxilio juvere, Cælium Montem domicilio habuerunt; cùm verò hic locus munitissimus videretur, ac de Tuscis nonnihil suspicarentur, ad imam planiciem traductus est, unde ab eis nomen accepit. Quidam putarunt partem ex Porsenæ Copiis Romæ sponte constitisse, cúmque hanc Urbis partem habitassent, ab iis nomen loco inditum fuisse. Iccirco Varro scripsit in eo Vico Vertumni, præcipui Tuscorum numinis, fuisse Templum: ideo autem sic deum appellabant, quòd mercatorum rebus emendis vendendisque mentes inverteret, vel ex Propertii sententia, quòd aliò amnem Tyberinum verterit, hucusque enim antea alluebat. In hujus Templo Ful. Flacii picta erat imago triumphalis. In extrema Vici regione, qui etiam Turarius dictus est, in angulo videlicet Basilicæ Sempronianæ, ferunt ipsius etiam Vertumni simulacrum fuisse: Lenonum hunc fuisse præcipuum domicilium Plautus innuere videtur; præterea etiam hominum nequissimorum. Martialis opera serica hic exerceri solitum scribit, ut & mollissima quæque ex *bombace* ut hodie vocant, & tenuissimi operis, telasque texi: hic etiam Unguentarii versabantur.

CAP. IX.

De Via Nova, de Domo Tarquinii Prisci, de Templo ac Luco Vestæ, de Regia Numæ, de Fornicibus Romuli, de Quirini Templo, & de Lupercali.

IN hujus vallis medio, inter duos, de quibus dictum est, colles, Via Nova quædam fuit, sic, ut Varro ait, appellata, quòd cùm vetus antea fuisset, renovata fuerit. Ovidius ad caput Fori pervenisse innuit. Varro putat hanc ex alio capite Velabrum attingere: ait enim Laurentalia in Velabro fieri eo loco, quo Viæ Novæ exitus est. Quidam putavere rectà ad Septizonium extendi usque ad Piscinam Publicam, atque ad Bassiani Imperatoris Thermas, quas P. Victor in regione Piscinæ ad Viæ Novæ exitum locat. Scribit Spartianus hunc Imperatorem Viam Novam stravisse, quæ sub ejus Thermas esset. Illud etiam addit, hanc Viam omnium reliquarum pulcherrimam. Igitur Varronis verba Velabrum Viæ Novæ, nec verò Viam Novam Velabro respondisse significant. Nec me fugit plerosque Viam, de qua Spartianus meminit, aliam ab ea fuisse existimare, & à dextra aliquantulùm à Severi Septizonio sejunctam incipere. Hoc autem Septizonium in Via Appia erat, & cum ipsa ad Capenam Portam jungebatur. Videtur quidem verisimile; nam Varro Aji Locutii Aram de Novæ Viæ exitum prope Vestam, quæ quidem hoc loco non ad Caracallæ Thermas erat, ponit. Scriptum reliquit Livius à Cæditio plebejo noctu vocem humana clariorem auditam in Via Nova, quæ moneret, ut Magistratibus nunciaret, Gallos adventare, idcoque à Camillo eodem in loco Cellam Ajo Locutio erectam. In hujusce Viæ extremo versùs Forum Romanum Tarquinius Priscus habitavit: nam scribitur Tanaquil cum populo locutam de fenestra Palatii sui, ex ea parte, quæ Viæ Novæ responderet; Rex enim juxta Statoris Jovis Templum domicilium habebat. Quamobrem relinquitur, ut homines existiment Viam Novam ex hac parte proxime Vicum Tuscum initium duxisse, aut hic idem cum Vico fuisse, nisi quis fortasse locum Vico Tusco assignatum Viæ Novæ, aut qui Viæ Novæ fuisset Tusco Vico tribuendum velit; sed hæc descriptio plurima Loca, quæ Viæ Novæ proxima essent, mirum in modum confunderet. Putavere nonnulli in hac ipsa Valle, quæ hodie Sanctæ Mariæ Gratiarum appellatur, Vestæ olim Ædem fuisse; verbis autem Plutarchi adducti sunt, qui scribit, Romanos cùm summa vi pedem à Sabinis referre coacti essent, usque ad Palatii Portam pulsos, tanto robore ac virtute in hostem conversos, ut ipsum statim fregissent, & usque ad Numæ Regiam Vestæque Templum repulissent; quasi Sabinorum fuga versùs Palatium non esse, sed versùs Capitolium, potuisset: ex quo in Vallem descenderant, & ad cujus radices hoc Templum est: vocem similiter à Cæditio auditam de Gallorum adventu, Livius refert, in Via Nova ac super Vestæ Templo accidisse. Hoc autem Templum à Romulo conditum; id verò, auctore Diony-

ny-

nysio, non fuit, in quo perpetuus ignis servaretur, sed aliud Vestæ quidem sacrum, illudque rotundum, atque à Numa exstructum, ut suo loco exponetur; quamvis quidam putarunt hîc Numam Templum ipsum juxta Palatium suum ædificasse; Ovidiusque in Fastis videtur hoc ipsum à Numa juxta Regiam exstructum putare, quòd esset & rotundâ formâ, Vestæque sacrum. Verùm mox suo loco de hujus deæ Templo explicabitur. Ad hoc igitur Templum Viæ Novæ erat Numæ Regia atrium pulcherrimum habens; Horatius meminit Tyberim hucusque inundasse; scribit M. Tullius Vestæ Lucum ad Palatini radices fuisse, juxta Statoris Templum, & in Viam Novam deflexisse; ex eo autem Luco ante captam à Gallis Urbem vocem exauditam refert, ut muri & portæ reficerentur, futurum enim esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur. Erat hic nimirum Lucus à Cicerone ad Palatini radices locatus, & multis persuasit Vestæ Templum D. Sylvestri in lacu Templum, vel D. Mariæ Liberatricis, exstitisse: eò autem magis ad credendum sunt adducti, quòd ex quibusdam sepulcris XII. numero, quæ aliquando hic defodiendo sunt eruta, facilè sacerdotum Vestalium monumenta fuisse declarantur. Nos hîc duo tantùm notasse contenti erimus: hoc fuit Flaviæ Maniliæ:

FL. MANILIÆ VV. MAX. CVIVS EGREGIAM SANCTIMONIAM, ET VENERABILEM MORVM DISCIPLINAM IN DEOS QVOQVE PERVIGILEM ADMINISTRATIONEM SENATVS LAVDANDO COMPROBAVIT ÆMILIVS FRATER ET FLAVII SYLVANVS ET HIRENEVS SORORIS FILII A MILITIIS OB EXIMIAM ERGA SE PIETATEM PRÆSTANTIAMQ.

Aliud Clœliæ Claudianæ erat hujusmodi:

CLOELIÆ CLAVDIANÆ VV. MAX. RELIGIOSISSIMÆ BENIGNISSIMÆQVE CVIVS RITVS ET PLENAM SACRORVM ERGA DEOS ADMINISRATIONEM VRBIS ÆTERNÆ LAVDIBVS SS. COMPROBATA OCTAVIA. HONORATA VV. DIVINIS EIVS ADMONITIBVS SEMPER PROFECTA.

Ex latere hæc etiam inscripta legebantur:

COLLOCATA XII. CAL. APRIL. X C. AVFIDIO ATTICO ETC. ALSINIO PRÆTESTATO COSS.

Quoniam verò in hunc sermonem incidimus, non omittemus Numam, auctore Plutarcho, quatuor tantum consecrasse Vestales; deinde, quoniam illæ sacris non sufficerent, Tarquinius Priscus duas addidit, Vestalem minorem, quam annos VI. majorem, quam X. natam capi fas esse negarunt, XXX. ann. serviebant. Primo decennio sacrorum ritibus ac cærimoniis comprehendendis vacabant: Secundo in Templo ministrabant: Tertio alias, nempe juniores, instituebant. Hoc autem spatio peracto nubere omnibus integrum erat; raro tamen id evenit. Si qua verò incesti crimine damnata esset, vivam suffodi est institutum; tanta erant apud omnes veneratione, ut solæ auctoritate sua pacem inter cives conciliarent. Verùm de Vestalibus tot à Scriptoribus referuntur, ut nimis longum sit, si omnia sint persequenda. Inter Statoris Jovis ac Vestæ Templa quidam vetustos Romuli Fornices fuisse volunt, quos ex lateritio confectos sua ætate corruisse Blondus auctor est. Et cùm antea vetustate ingenti penè diruti essent, refici nequaquam voluere Romani, ut diutiùs maximi hominis memoria conservaretur. In eadem ipsa Valle, quo loco D. Theodori Templum est, Quirini Ædem fuisse memorant, ubi Dionysius lupam æneam cum pueris fuisse tradit. Plinius hoc omnium antiquissimum dicit, fuisseque ante ibi duas myrtos, alteram patritiam, plebejam alteram vocatam. Juxta Lupercal, sive Templum, sive spelunca potiùs, in Palatino ab Arcadibus Pani Lycæo, pastoribus pro deo habito, sacratum. Sicut verò Græci à lupis arcendis Lycæum, ita Latini Lupercal appellare voluerunt. Dionysius ait hanc speluncam opacam frondosamque, ubi Pani sacrificarent, ne suo quidem tempore conjici potuisse quo fuisset loco, idque ex ædificiis plurimis accidisse. Sunt qui putent locum à Lupa Romuli ac Remi nutrice appellatum. Sed quoniam satis perspicuum est pueros non hic, verùm in Comitio sub Ficu Ruminali expositos, atque à lupa lactis nutrimentum accepisse; duo fuisse Lupercalia dicendum videtur; alterum ad Quirini Templum ab Arcadibus pastoribus dedicatum, atque hoc nomine vocatum; alterum in Comitio ad Ficum Ruminalem, sicque à lupa nominatum. Hoc autem ex P. Victoris descriptione facilè confirmatur: nam in Fori Romani regione ait Ficum Ruminalem in Foro fuisse, quo loco etiam Lupercal. Lupercaliorum autem Ludorum originem Romulo ac Remo tribuunt; nam ante conditam Urbem sacris peractis unà cum reliqua Juventute, caprinis pellibus induti, cum joco summaque hilaritate exsultantes, discurrerunt. Nonnulli ex Arcadia hoc solenne in Latium à Carmenta allatum, atque inde institutum ferunt, ut nudi Juvenes per lusum atque luxuriam Lycæum Pana venerantes currerent. Ovidius existimare videtur hoc sacrum ad piam Lupæ memoriam institutum. Nudi hoc sacrificium celebrabant Luperci, per omnes Urbis vicos discurrentes, & quædam carmina ad honorem Lycæi canentes, coriis caprarum occurrentes mulieres verberabant, quæ cùm se ultrò offerrent, facilem partum sperabant.

C A P. X.

De Foro Romano, de Carcere, de Marphorio, de Secretario Populi Rom. de Templo Concordiæ.

NUnc de Foro Romano omnium locorum, qui antiquitus in Urbe essent, celeberrimo dicendum. Adeo cum hac Valle jungebatur, ut à plerisque inter Capitolium Palatinumque sit locatum, re autem vera (quemadmodum olim à Capitolii radicibus extendebatur, parùm à Septimii Fornice, ut hodie apparet, usque ad Palatii fores, quæ prope Jovis Statoris Templum erant) satis patet intra hoc hosce duos Colles positum, quamvis ad latus aliquantulùm pertineat. Scribit enim Livius, cùm de bello meminit quod Sabini gesserunt, jam Capitolio ab illis occupato, in hanc Vallem, de qua sermo est, descendisse, atque à tergo Romanos invasisse, eosque per totum id spacii, quo Forum comprehendebatur, usque ad Palatii portam insecutos. Hucusque igitur illo principio pertinebat; Urbe verò jam aucta, etiam ad Titi Fornicem ampliatum est. Quare Valerium Publicolam ferunt cùm domum, quam in summitate Veliæ haberet, dejecisset, (erat autem Velia in Palatino locus è regione ferè Titi Vespasiani Fornicis) in plano atque in imo Foro ædificasse;

verùm

verùm hoc ipsum etiam Fori ſpacium in anguſtum redactum eſt; bona enim bujus pars Comitii nomen accepit. Hoc autem à Palatio Porta incipiens, quà Forum terminabat, quaſi Titi Fornicem attingebat, conſtat tamen diu potiùs Fori ipſius partem fuiſſe Comitium. Quamobrem Plinius de Ficu mentionem faciens, quæ hoc loco erat, in Foro atque in Comitio fuiſſe ſcribit, tametſi una tantùm eſſet Ficus: adde quòd Latium appellatum eſt idem Forum. Ut verò ſingulatiio de eo dicamus, ſcire oportet carcerem, Livio ſcribente, ad terrorem iocreſcentis audaciæ media Urbe imminentem Foro ædificatum. Huic Servius Tullius ſubterraneum locum addidit non admodum à Syracuſanorum Latomiis diverſum, ſic autem ipſi placuit appellare; hunc Salluſtius aptè deſcribit. Scilicet cùm quis paululùm adſcendiſſet ad lævam circiter xx. pedes depreſſum humi, quem undique parietes emunirent, atque inſuper cameram lapideis fornicibus vinctam, ſed incultam, tenebris, odore fœdam, atque terribilem faciem ejus fuiſſe; nunc D. Petro dicatus eſt locus cognomento *in carcere*. Ibi Cal. Auguſti, priuſquam Eudoxæ Imperatricis juſſu in Exquiliis D. Petri io vinculis Templum eſſet conſtructum, ſolenne feſtum celebrari ſolebat; ſigna adhuc veteris illius formæ apparent, atque veſtigia Hunc autem Locum Sylveſter Pontifex Conſtantini hortatu dedicavit. In hujus frontiſpicio hæc legere licet:

C. VIBIVS. C. FILIVS RVFINVS M.
COCCEIVS M. F. NERVA COS. EX
S. C.

Quamobrem putandum eſt hunc ipſum carcerem renovatum, atque aliis temporibus ampliatum. Quooiam verò ad carceris Syracuſani, quas Latomias dixere, ſimilitudinem Tullianum erat conſtructum, idem Latomiarum nomen impoſuere. Livius auctor eſt duo atria à Catone Cenſorio facta, Titium, atque Martium, hujuſque loci Triumviris curam commiſſam. Quàm verò horrendus ac formidabilis eſſet locus, Latinorum non pauci literis tradiderunt. Ante carcerem ingens ſimulacrum humi ſtratum jacet, Marphorium appellant. Naris effigiem in ſcopulo poſitam nonnulli arbitrantur, ſimilitudine fortaſſe ducti *nar* ſyllabæ, ac *mar*, à quibus hujus vocis initium ſumit, facta literarum mutatione. Alii Rheni effigiem, cippumque æneì equi, qui Domitiano in Foro decretus eſt, fuiſſe putant, ita ut is equus, ſcribente Statio, pede ſubjugati Rheni, de cujus Provincia antea triumpharat, crines premeret. Sunt qui Jovis Panarii ſimulacrum fuiſſe cenſeant, quem Piſtorum deum memorant: hoc autem ideo poſitum accepimus, quòd Romani, à Gallis Senonibus in Capitolio obſeſſi, cùm ſummâ inopiâ commeatus laborare putarentur, ut abundantiam copiamque potiùs indicarent, in hoſtium caſtra pane dejecto effecerunt, ut pacis conditiones acciperent. De Ara Piſtoris Jovis Ovidius meminit, ſuperiorem ſententiam ſequens; quoniam verò panibus refertiſſimum videtur ſaxum, in quo tamquam in lectulo cubat ſimulacrum, ideo adducti ſunt, ut Jovis Piſtoris Statuam putarint. Marphorium præterea deum volunt, quòd ſit juxta Forum Auguſti, quo loco Martis erat Templum; id autem D. Martinæ Ædem plerique exiſtimant, vel quod nomina ſimilitudinem habeant, vel quòd ibi multa triumphalia ornamenta in marmore ſculpta videantur; verùm ex antiquiſſimo lapide palam eſt, hic Populi Romani fuiſſe Secretarium, quo ſecretiſſima quæque ſervarentur; is autem eſt:

SALVIS DD. NN. HONORIO ET
THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS
PRINCIPIBVS SECRETARIVM AM-
PLISSIMI SENATVS QVOD VIR IL-
LVSTRIS FLAVIVS ANNIVS INSTI-
TVERAT, ET FATALIS IGNIS AB-
SVMPSIT FLAVIVS ANNIVS EV-
GARIVS EPIFANIVS VE. PRÆF.
VRB. VICE SACRA IVD. REPARA-
VIT, ET AD PRISTINAM FACIEM
REDVXIT.

Juxta pulcherrimum Concordiæ Templum fuit, quod a Varrone inter Capitolium Forumque Romanum poſitum eſt. Plutarchus in ipſo Romano Foro locavit, in eo enim erat, aut ipſi tam propinquum, ut in eo eſſe prorſus putaretur. Multa Concordiæ Templa diverſis temporibus Romæ præterea fuere, ut ſuo loco dicetur. Hoc verò, de quo ſermo eſt jam inſtitutus, Camillus vovit condiditque ob eam concordiam, quà plebs cum patritiis diſſidens conjuncta eſt. Adhuc Porticus pars Templi hujus exſtat, quæ octo ingentibus columnis ſuſtinetur; in quarum una hæc leguntur:

SENATVS POPVLVSQVE ROMA-
NVS INCENDIO CONSVMPTVM
RESTITVIT.

In Marmore præterea quodam aliquando in ruinis reperto, quod nunc in Templo D. Joannis Laterani ſervatur, hæc Inſcriptio legitur, quæ hujus Templi meminit, & ſimul quo tempore eſſet inſtauratum:

D. N. CONSTANTINO PIO FELICI
AC TRIVMPHATORI SEMPER AV-
GVSTO OB AMPLIFICATAM TOTO
ORBE REMP. FACTIS CONSILIISQ.
S. P. Q. R.
ÆDEM CONCORDIÆ VETVSTA-
TE COLLAPSAM IN MELIOREM
FACIEM OPERE ET CVLTV SPLEN-
DIDIOREM RESTITVERVNT.

Ex hoc Templo ad Junonis Monetæ, quæ in Capitolio erat, plurimis gradibus adſcendebatur; ut verò ex ipſarum columnarum monumento, atque ex Ciceronis verbis conjici poteſt, ad hoc Templum multi gradus ducebant. Queritur M. Tullius in Concordiæ Cella M. Antonium armatos incluſiſſe, ſicque locum ſacrum violaſſe. In hoc ipſo crebrò Senatum haberi mos erat, quare Curia à Lampridio nominatur, hoc eſt, locus, ubi de rebus publicis decerneretur. Eadem de cauſa Sex. Pompejus Senatulum vocat, innuere tamen videtur non ut antea eo loco Senatum cogi. Hoc tempore omnia ejus ornamenta ſublata ſunt. Latonæ Statua, Euphranoris opus, in hoc fuit Templo, quæ Apollinem ac Dianam in ſinu foveret; Nicerates Æſculapium & Nigiam *; Badas Battum, adorantem Apollinem ac Junonem, fecit; Piſiſtratus † Martem atque Mercurium; Sthenis Cererem, Jovem ac Minervam; qui omnes, auctore Plinio, nobiliſſimi fictores fuere. Juxta hunc Locum cùm altè defoderetur, non multo abhinc tempore, loco ſubterraneo quiddam, porticus ferè facie, aut trium officinarum inſtar habens, repertum eſt; qui locus, ut ex Inſcriptionibus comprehendi poteſt, iis dicatus videtur fuiſſe, qui publicis actis notandis præpoſiti erant: hujuſmodi autem ſunt:

C. AVILIVS LICINIVS TROSIVS
CVRATOR SCHOLAM DE SVO FE-

* *Leg. Hygiam.* † *Piſicrates leg.*

CIT.

CIT. BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS. CVR. SCRIBIS LIBRARIIS, ET PRAECONIBVS AED. CVR. SCHOLAM AB INCHOATO REFECERVNT MARMORIBVS ORNAVERVNT VICTORIAM AVGVSTAM, ET SEDES AENEAS ET CAETERA ORNAMENTA DE SVA PECVNIA FECERVNT.

Eodem in loco, sed parte exteriori, hæc præterea habentur:

BEBRYX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS CVR. IMAGINES ARGENTEAS DEORVM SEPTEM POST DEDICATIONEM SCHOLAE ET MVTVLOS CVM TABELLA AENEA DE SVA PECVNIA DEDERVNT.

Hic Cippus inventus est qui super Stilichonis statua jacebat, ut titulus declarat:

FL. STILICHONI V. C.
FLAVIO STILICHONI ILLVSTRISSIMO VIRO MAGISTRO EQVITVM, PEDITVMQ. COMITI DOMESTICORVM TRIBVNO PRAETORIANO, ET AB INEVNTE AETATE PER GRADVS CLARISSIMAE MILITIAE AD COLVMEN GLORIAE SEMPITERNAE, ET REGIAE ADFINITATIS EVECTO PRO GENERO CIVI. THEODOSII AVGVSTI IN OMNIBVS BELLIS ATQ. VICTORIIS, ET AB EO IN ADFINITATEM REGIAM COOPTATO, ITEMQVE SOCERO DN. HONORI AVGVSTI APHRICA CONSILIIS EIVS EX PROVISIONE LIBERATA. EX S. C.

Paucis abhinc annis ex Romano Foro lapides excavati sunt, in quibus Consulum, Dictatorum, ac Tribunorum militum cum potestate consulari nomina sculpta leguntur, sumuntque à nominibus Romanorum Regum principium, atque ad Augustum Imperatorem usque perveniunt. Visuntur præterea incisa eorum nomina, qui triumphum ducere meruerunt, & quo tempore triumpharunt. Sunt hæc lapidum fragmenta, ideoque minùs ordo temporum percipitur, multisque in locis consumptis litteris, non satis planè leguntur. Hi lapides nunc in muro Palatii Conservatorum sub dio positi sunt impensâ videlicet Cardinalis Farnesii, ut inscriptione super Catalogo dictorum magistratuum apparet, & epigrammate Cardinalis Visci sub iisdem litteris inciso.

C A P. XI.

De Septimii Fornice, de Miliario Aureo, de Æde Saturni, & de Ærario.

AD Capitolii radices initio Fori prope locum superius expositum, è regione Templi D. Mariæ, ad hanc usque ætatem Septimii Fornix est, quamvis semiustus ac dirutus; is autem fuit Septimii Severi, quem cæteris omnibus Romanis pulchritudine longè præstitisse commemorant. Hic victoriæ alatæ, & simul trophæa, bellique reliqua simulacra terrestria navaliaque conspiciuntur; hic hujusmodi Inscriptio apposita est:

IMP. CAES. LVCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG.

A

PATRIAE PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO PONTIF. MAX. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CAES. M. AVRELIO L. FIL. ANTONINO AVG. PIO FELICI TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P. OPTIMIS, FORTISSIMISQ. PRINCIPIBVS OB REM RESTITVTAM, IMPERIVMQ. POPVLI ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI, FORISQ. S. P. Q. R.

B

Quamvis huic Imperatoti Fornix erectus est; triumphare tamen noluit, ne de suis triumphum agere videretur; vel quòd non satis commodè in curru sedere posset, cùm ex pedibus vehementer laboraret. Filio tamen id concessit, ut in ea re suis vicibus fungeretur. Hujusmodi autem Fornices iis poni mos erat, qui ex Provinciis rebus benè gestis ad Urbem victores revertebantur. Quamobrem in iis victoriarum ceterarumque rerum insignium simulacra incidi solebant. Plinius auctor est sua ætate hanc consuetudinem Fornicum de-

C

cernendorum cœpisse, idque verisimile fit, cùm nullum vetustiorem Romæ conspiciamus quàm Titi, cujus tempore is auctor fuerat. Veteres enim pro fornicibus triumphales statuas, sive etiam trophæa, clarissimis Imperatoribus erigere consueverunt, ut in Exquiliis hodie videre licet, in quibus Marii ob devictos Cimbros ad hanc usque diem trophæa servantur. In Septimiani Fornicis conspectu Miliarium Aureum Romanum fuisse ferunt. Fuit autem Columna, ex qua, ut tradit Plinius, omnes Viæ Italiæ initium capiebant; ex hac enim Columna discedentes ad quasvis Urbis portas erat accessus, quidam ibi omnes Italiæ Vias

D

incisas, atque ibi terminasse putaverunt. In Urbis autem umbilico eam constituunt; ad caput Romani Fori locavit Plinius; ad Saturni Templum ponit Tacitus. Hæc autem omnia inter se loca quàm proxima fuisse certum est. Saturni Templum id fuisse olim existimatur quod D. Adriani hodie appellant. Macrobius tradit id à Tullo Hostilio sacratum, tuncque Saturnalia primùm sunt instituta; quamvis alii aliter sentiant; verùm Templorum Saturni diversitas id effecit: in iis illud numeratur, quod Augusti hortatu Munatius Plancus erexit; quod verò fuit in Foro longè omnium clarissimum atque celeberrimum putatur fuisse:

E

nam Asconius in ipso Romano Foro Ærarium positum, idemque in Saturni Templo fuisse dicit: ajunt enim hoc regnante ne nomen quidem furti exstitisse, cùm omnia essent communia; sed omnia cum fide summa atque justitia gererentur; nonnulli verò id accidisse ajunt, quòd primus omnium pecuniæ signandæ in Italia auctor exstiterit. Scribit Plinius annis septem ante Bellum Punicum tertium in Ærario Romano auri pondo DCCXXVII. argenti nonaginta duo millia, & in pecuniis CCC. & LXXXV. M. fuisse. Ex quo facilè dijudicari licet, quanta accessio fieri potuerit Ærario, tot

F

Provinciis Regnisque à Romanis partis. In Ærario publica acta atque unà decreta Senatus, Elephantini libri insuper, quibus XXXV. Tribus notatæ essent, asservabantur. Cæsar ad omnem calumniam, odiumque tollendum, libros, quos in Ærario fuere, Suetonio auctore, in quibus Proscriptorum nomina jacerent, comburi jussit. Mos erat, ut priusquam quicquam aliud agerent Legati, qui ex omnibus orbis Regionibus Romam mittebantur, ad Saturni Ærarium accederent, ubi eorum nomina Præfectus in libro describeret: nam Quæstorum fuit cura, pro-

viderent, ne quid illis deesset: quamvis verò Legatorum multitudine effectum esset, ut ex publico non alerentur; illud nihilominus observatum est, scil. ut nomina in Ærario darent. Profectò omnia, quæ ad publicum attinerent, in Ærario custodiebantur. Scribit Plinius, ex Perseo Macedonum Rege devicto tantum auri atque argenti in Ærarium ingestum, ut omnia vectigalia usque ad Hirtii & Pansæ Consulatum amota, Civitatem magnificè relevarint.

In Ærario locus fuit Vicesimarius appellatus, quòd in eo omnium proventuum publicorum vigesima pars, quam nemo tangeret nisi re quapiam maximè premente, reponeretur. Hic ubi primùm designati Censores erant, jurare soliti sunt. In hujus Templi summitate Tritones cum buccinis fuisse Macrobius scribit, quæ buccinæ incurvæ ex marinis conchyliis factæ dicuntur. Ante hoc Templum, scribente Plinio [a], quoniam ficus arbor, radicibus serpentibus, Sylvani atque Isidis Simulacrum, quod ante id Templum erat, subverteret, sublata est. Numismatum ingentem vim ex ære, parvâ admodum formâ & semiustorum, nostro ævo defossam scimus; quamobrem plerique adducti sunt, ut cudendarum pecuniarum officinam ibi fuisse putarent, quam in Capitolium translatam accepimus, quo antea loco fuerat, ad Monetæ Junonis Templum. Multi in eo Saturni Templo, quod ad radicem Capitolii esset, de quo demonstratum jam est, Ærarium fuisse putant; ideo persuasi quòd is Locus nostro etiam tempore D. Salvatoris cognomento in Ærario, aut in statera, nominatus est. Quoniam verò optimo Reipublicæ statu, ut Asconius est auctor, Ærarium in Foro fuerit Romano, nihil obstare putamus, quò minùs in hoc pervetusto Saturni Templo, quod ad Capitolii radicem fuit, Ærarium exstiterit: hoc enim longè eo antiquior est, quod in Foro locavimus. Accedit quòd tametsi in illud Templum tanquam clarius ac celebrius translatum fuerit Ærarium, huic tamen Ærarii nomen succedentibus postea temporibus remanserit. Dicere autem nemo audeat, eò usque Forum attigisse, ut in eo id Templum fuisset, præsertim si, quæ de Jugario Vico exposuimus, meminerit.

C a p. XII.

De Templo Jovis Statoris, de Tarquinii Domo, de Rostris.

STatoris Jovis Templum à Romulo ibi est conditum, ubi contra Sabinos stetit, cùm Jovem orasset, ut sui propè terga vertentes stetissent, ad Palatini fuit radicem, prope D. Mariam Liberatricem, hic autem adhuc altissimi parietes exstant. In extrema Fori Romani parte Livius ponit, quà Palatinus est; ait enim Romanis à Sabinis usque ad Palatii fores exagitatis, & toto Foro effusis, hic Romulum Templum vovisse, quod postea solvisset. Hic Senatus haberi sæpissime solebat: non semel refectum est; ex maximo Neronis incendio conflagravit. E regione istius Templi, scribit Livius [*], Tarquinii Superbi fuisse Domum, in cujus atrio Annius Fecialis sibi ipsi statuam locarit. Cùm Romani bello navali Antiates superassent, ex eorum navium rostris Forum suggestumque ornarunt: ut verò aliqui putant de novo, ex ære ipso quod navibus detraxerant factum est, quare locus ac Templum Rostra appellatum est. Duobus in locis fuere Rostra, quamobrem & novorum ac vetustorum Rostrorum mentio est. Nova prope Jovis Statoris fuere Templum, quà parte Capitolium spectatur, ad Palatini radices, atque in Foro quidem, media ferè inter Jovis Statoris atque Augusti Templum. Vetera ex Asconii sententia in Comitiis apud Curiam Hostiliam, atque eò postea, ubi nova posuimus, translata sunt. Uterque autem ex iis locis celeberrimus fuit. In Rostris Magistratus sedentes jura administrabant, ex iis conciones fiebant, Legesque proferebantur; ad Rostra quippe, qui locus esset celeberrimus, Statuæ erigebantur; ideo accepimus tres ibi fuisse Sibyllæ; unam Camilli; quatuor antiquissimas illas quidem Cælii, Roscii, Nautii, Fulcinii, qui cùm ad Fidenates Legati missi essent, ab illis occisi sunt. Eodem loco, sed celebriori, Cn. Octavii fuit Simulacrum, ut asserit Plinius: *Cn. Octavio, qui Regem Antiochum, daturum se responsum dicentem, virgâ, quam tenebat fortè, circumscripsisset, & priusquam egrederetur circulo illo responsum dare coegisset, in ea legatione interfecto, Senatum Statuam poni jussisse oculatissimo loco in Rostris.* Hoc tamen nonnulli Pompilio tribuunt. Ad Rostra Equestrem Statuam auream Sylla habuit cum hac inscriptione, CORNELIO SYLLAE IMPERATORI FORTVNATO. Addit Plinius, juxta eadem Rostra Herculis tunicati Eleo habitu Romæ, torva facie, Statuam fuisse, in qua tres tituli: L. Luculli Imperatoris, de manubiis; alter, pupillum Luculli filium ex S. C. dedicasse; tertius, T. Septimium Sabinum Ædilem curulem ex privato in publicum restituisse. Ita quisque putabat hac via sibi laudem comparare. Scribit Dionysius ex aliorum sententia loco Fori Romani celebri ac claro Leonem lapideum pro Rostris jacuisse, Faustuli corpori impositum, cùm ibi esset interfectus, quòd Romuli ac Remi pugnantium inter se inermis certamen dirimere voluisset. In iis præponi eorum capita solebant, qui ob insignem aliquam causam interfecti fuissent; tradit enim Appianus Marii Junioris caput pro Rostris medio Foro à Sylla affixum. Post Rostra vetera Romuli Sepulcrum fuisse volunt: erant autem vetera hæc Rostra è regione Græcostasis: ut verò utraque Rostra clara atque illustria fuissent, nihilominus majorem partem rerum, de quibus superiùs est tractatum, in veteribus fuisse potiùs quàm in novis existimant.

C a p. XIII.

De Equo Domitiani, de Lacu Curtio, de Cloaca maxima.

DOmitiani Equus æneus, qui canente Statio adeo memorabile fuit opus, ut etiam inauratum ac gemmis distinctum atque ornatum fuerit, in medio Foro juxta eam columnam, quam hodie solam stare videmus, positus est. Parvo abhinc intervallo, ex superiori parte hujus Colossi, fortasse verò in hortis qui ibi spectantur, nobilissimus Lacus fuit, quem Curtium appellarunt: de cujus nominis origine varia afferuntur. Nonnulli à Metio Curtio Sabino nomen accepisse memorant, qui cùm in prælio, quod inter Sabinos ac Romulum commissum esset, Sabini pulsi atque acie jam inclinata laborarent, eò adductus esset, ut de salute desperaret, exsanguem ac saucium cessisse, seque in lacum profundum recepisse, atque in eum se cum armis conjecisse; ex quo cùm incolumis evasisset, Curtii nomine Lacus appellatus fuit. Alii in medio Foro hiatu facto terram caverna ingenti desedisse ferunt, quæ cùm repleri nulla ratione posset, cùm augures dixissent ad eam opplendam, morbumque civitate tollendum, opus esse

1. Lib. 21. cap. 18.

a Leg. *Plinius*, quem videsis lib. 34. cap. 6.

esse ut in illam quod preciosissimum præter cetera omnia Romæ esset, ingererent, Curtium Equitem Romanum cum armis pro salute ac liberatione Patriæ, & cum equo, se in specum immisisse, quamobrem effectum est, ut hiatus conclusus statim fuerit, ac pestis repentè cessarit. Scribit Livius Lacum Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum, nomenque à recentiori facto fuisse servatum priori obliterato. Quidam à Curtio Consule cognominatum volunt, qui cùm ibi fulmen cecidisset, ex S. C. septus sit. Ait Varro ex hoc Lacu Cloacam publicè derivatam. Livius memorat à Tarquinio Prisco Cloacam maximam B factam, quâ omnes Urbis totius sordes deferrentur in Tyberim; adeo verò magnificum ac spectandum fuit opus, ut cum omnibus præclaris ædificiis, quæ etiam maximè florente Republica instituta essent, comparari meritò potuisset. Plinius scribit ex quo hoc opus erat factum à Tarquinio Prisco, DCCC. annis propè inexpugnabile ad sua usque tempora durasse: amplitudine autem ea fuisse ait, ut vehem feni largè onustam per illam transmitti commodissimè posset. Sunt qui ejus mensuram hodie servent; ajuntque XII. pedum latitudinem habere, nam multis in locis ejus rei C vestigia videntur; subdit verò Plinius, cùm hoc opus Tarquinius Priscus plebis manibus faceret, essetque labor, incertum, longior an periculosior, passim conscita nece, Quiritibus tædium fugientibus, novum & inexcogitatum antea posteaque remedium invenit ille Rex, ut omnium defunctorum crucibus figeret corpora spectanda civibus, simul & feris volucribusque laceranda. Quamobrem pudor Rom. nominis proprius, qui sæpe res perditas servavit in præliis, tunc quoque subvenit. Plinius autem nepos scribit Quiritum fossas appellatas, quòd à Quiritibus hoc ett Romanis essent factæ; tametsi Livius scribit fossas Quiritum D Anc. Martii opus fuisse, ad planitiem Urbis muniendam. Sic apparet duo hæc ædificia uno nomine appellata. Non omittendum & illud, quod nonnulli putent Quiritum fossam eam fuisse, quam Tarquinius post suos Aggeres struxerit. Postea verò in hanc ipsam Cloacam VII. ingentes rivos corrivavit M. Agrippa, qui Cloacæ sordes summoventes munditiem illam reddebant. Non me fugit plerasque alias fuisse Romæ Cloacas, quæ tamen omnes in hanc unam influebant. De hac autem hoc loco diximus, quoniam illa per Romanum Forum transiens, super Lacu Curtio E facta est. •In Cloaca maximam statuam repertam dicunt, Cloacinæ deæ dicatam. Tripliciter ajunt divisam ad Jovis Statoris Templum, partemque hujus hodie etiam per Velabrum excurrere videmus, ac in Tyberim pervenire, modico intervallo ab inferiori ponte D. Mariæ. Harum Cloacarum constituti erant præfecti, quarum præcipua cura esset, ut ex vetustissimis monumentis apparet, inter quæ sequens nunc ante januam domus Vicentii Rustici Romani civis posita videtur, cùm apud Pontem Sixtum reperta fuisset:

EX AVCTORITATE IMP. CAESA- F RIS DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEPOTIS TRAIANI HADRIANI AVG. PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. V. IMP. IV. COS. III. MESSIVS RVSTICVS CVRATOR ALVEI ET RIPARVM TIBERIS ET CLOACARVM VRBIS R. R. RESTITVIT SECVNDVM PRAECEDENTEM TERMINATIONEM PROXIMI. CIPP. PED. CXV. S.

A Idem ex alio marmore antiquissimo significatur:

EX AVCTORITATE IM. CAESARIS DIVI NERVAE FIL. NERVAE TRAIANI AVG. GERM. PONTIFICIS MAXIMI TRIBVNIC. POTESTAT. V. COS. IV. P. P. TI. IVLIVS FEROX CVRATOR ALVEI ET RIPARVM TIBERIS ET CLOACARVM VRBIS TERMINAVIT RIPAM RR. PROXIMO CIPPO P. CCCLXXXVI S.

Accepimus sordes fimumque Cloacarum mille talentis, quòd ad fertilitatem esset omnium optimum, olitoribus vendi solitum à Censoribus.

Cap. XIV.

De Basilica Pauli Æmilii, de Templo Julii Cæsaris, Castoris ac Pollucis, atque Augusti, deque Ponte Caligulæ.

Ut verò ordinem institutum sequamur, scribit Statius Equum Domitiani Pauli Æmilii Basilicam à sinistra, à dextra Julii Cæsaris Templum habuisse, posteriori parte Concordiæ Templum spectasse, quare apparet in medio Foro Basilicam Pauli Æmilii (ut ex Epistola C. Tullii colligitur) pulcherrimam fuisse; Plinius & columnis Phrygiis mirabilem, atque inter magnifica opera quæ Romæ spectari possent, numerat. Plutarchus novies centena millia nummûm in hac Basilica expensa scribit, quæ Cos. cum Marcello à Cæsare acceperat, quare sibi ipsum conciliarat. Putant fuisse hanc inter illud Templum, quod hodie D. Hadriani nomen habet, & pulcherrimum illud Faustinæ, ex cujus Porticu adhuc decem ingentes columnæ exstant, nec diu est cùm ibi aliæ columnæ maximæ, atque una marmoreæ tabulæ aliaque id generis excavata sunt. Julii Cæsaris Templum verò à dextra Equi Domitiani erat in medio, ut jam diximus, Foro versùs Curtium Lacum; nam, Tacito scribente, Galba ante hoc Templum saucius primo ictu cecidit, Curtiumque Lacum eruentavit. Tradit Appianus, cùm funus Cæsaris efferretur in Forum, hic primùm sibi aram, postea verò Templum nobilissimum dicatum, in quo quidem Augustus excellentissimam picturam Castoris ac Pollucis tum Victoriæ affixerit. Veneris quoque è mari exeuntis Simulacrum dicavit. Addunt in eodem Foro Castoris fuisse Templum, ubi tamen, non explicant; non multùm à Vestæ Templo absuisse Dionysius asserit, cùm hujus Templi condendi rationem affert: ait enim, cùm Posthumius Dictator ad Lacum Regillum hostem fudisset, cùmque eo prælio accidisset, ut duo juvenes præclarè ex equis Posthumio opem ferentes pugnassent, & undique conquisiti non reperirentur, existimasse Posthumium ferunt Castorem atque Pollucem illos fuisse: quamobrem iis Templum in Foro erexit, atque eo quidem loco, ubi conspecti fuerant sese atque equos sudore diffluentes lavare in aqua, quæ ad Vestæ Templum fluebat, ibique victoriam prælio partam nunciasse. Iccirco sic positum illud Templum existimatur, ut faciem ad Forum Romanum, posteriorem partem ad Vestæ Templum verteret, ita ut medium esset inter Cæsaris Templum Porticumque Concordiæ. In hoc Templo sæpissime senatus habebatur rebus publicis disponendis. Plinius tradit ante ipsum Q. Martii Tremuli equestrem togatam statuam fuisse, qui Samnites bis devicerat, captâque Anagniâ populum stipendio liberaverat. Ovidius addit, Tiberium ejusque fratrem Castori ac Polluci Templum

posuisse ad Juturnæ Lacum; quidam tamen id Templum, quod erectum à Posthumio fuerat, ab iis potiùs instauratum: quis enim putet ad Templum Vestæ Juturnæ Lacum fuisse? Non magno abhinc intervallo Augusti fuit Templum, quod à Tiberio inchoatum Caligula postea absolvit: is enim super hoc Templo à Palatino ad Capitolium Pontem superbissimum duxit, qui LXXX. columnis candidissimi marmoris sustinebatur, quarum tres adhuc ex Palatini, tres ex Capitolii parte stare videmus.

CAP. XV.

De Templo Faustinæ, de Fornice Fabiano, de Tribunali Libonis, de Templo Jani, de Doliolis, ac de cæteris, quæ in Foro Romano essent.

NUlli dubium est quin Faustinæ Templum à marito sibi erectum in Foro fuisset: nam hoc ipso tempore juxta Pauli Æmilii Basilicam bonam ipsius partem stare videmus; & simul decem ingentes columnas ipsius Porticus, in quibus hæc habentur, DIVO ANTONINO ET DIVAE FAVSTINAE EX S. C. In hujus autem ruinis D. Laurentii Templum fuisse volunt, cui *in Miranda* cognomentum est. Proxime hoc Templum Fornicem Fabianum ac Libonis Tribunal fuisse ferunt: Tremellius enim id ad Faustinæ Templum locat; Libonis verò Puteal, sic Latini appellant, prope hunc ipsum Fornicem reliqui ponunt. Fornicem autem Asconius in Via Sacra, quæ hinc ad Capitolium extendebatur, constituit: Fabius Cos. posuit in victoriæ, quam adversus Allobroges est consecutus, memoriam: icciroo in eo Fornice scuta atque cætera victoriæ insignia expressa videbantur. Hic igitur Libonis erat Puteal, ubi jura reddi sæpè solebant; cùm is locus à mercatoribus ac feneratoribus maximè celebraretur. Prope Jani erat Templum, quod Procopii ætate, ut ipse asserit, in medio Foro erat è regione Capitolii; addit in eo æneam cellam quadratâ fuisse formâ, atque ea magnitudine quæ Jani simulacrum integrum cum duobus capitibus ex ære quinque pedum caperet; subditque geminas Templi fuisse portas, quæ pacis tempore claudebantur, belli patebant, Janumque geminum appellatum. Nonnulli prope Domitiani Equum hoc Templum fuisse volunt; re enim vera parùm ab eo loco, quem suprà posuimus, aberat.

In eodem Romano Foro locus dicitur fuisse, cui Dolioli nomen esset, sic vocatus, quis invadentibus Gallis Senonibus Sacra Romanorum in eodem loco doliolis condita, illic defossa sunt à Flamine Quirinali: quidam ideo putant dictum, quòd multis ante annis Numa quædam mystica ibi reposuisset; nec desunt, qui affirment hoc loco Senonum Gallorum sepultos fuisse cineres. In Foro est columna, quà nullum ædificium sustentatur; solam ibi erectam putant, ut eà alicujus fortissimi viri virtus, ut mos erat, illustraretur. Fortasse autem ea fuit, quam Plinius scribit erectam C. Duillio, qui primus navali prælio Carthaginenses superavit, atque ibi suis temporibus fuisse tradit. In Foro Magistratus deponi, jura reddi plurimis quidem locis, ac Ludos fieri mos erat: quare idem Plinius commemorat, Cæsarem in gladiatoriis Ludis Forum texisse, tuneque in capite Tuberonis Prætoris urbani, in Foro jura pro tribunali reddentis, avem picum ita placidè sedisse, ut manu prehenderetur. In Foro Romano Cæsari equestris Statua erecta est, in cujus capite crinita erat stella, quemadmodum in nonnullis numismatis ejus videre licet. Augustus præterea aliam habere meruit, sed aliæ perplures extitere. Quamobrem Plinius meminit, omnes aliquando quotquot fuissent statuas circa Forum sublatas eorum qui magistratum gessissent, exceptis iis, quæ aut Populi, aut Senatus decreto erant positæ. Plurimæ item fuere columnæ, ut hominum virtutem testarentur. In iis Cæsari Romanus populus statuit ex solido marmore ex Numidia vecto XX. ferè pedum cum hac inscriptione, PATRI PATRIAE. Omnium verò quæ Romæ erectæ essent antiquissimam C. Mœnii fuisse ob Latinos victos Plinius refert. Scribit Dionysius in Foro ipso super angulari lapide trium Albanorum fratrum, qui à tribus Horatiis fuissent superati, spolia affixa; quare Horatiorum pila meruit appellari. Plurimis etiam picturis ornatissimum fuit Forum; icirco scribit Plinius, Lucium Hostilium Mancinum, qui primus Carthaginem irruperat, situm ejus, expugnationesque depictas proponendo in Foro, & ipsum assistentem populo spectanti singula enarrare solitum.

CAP. XVI.

De Locis Comitii, sed in primis de Romuli Templo, de Basilica Portia, de Domo Mœnii, ac de Curia Hostilia.

POst Romanum Forum, quod & Comitium appellavere, Faustinæ Porticus sese offert, quam in Foro similiter esse dictum est, eademque cum Templo D. Cosmi ac Damiani, quod Remi quidam, nonnulli Romuli, plerique utriusque Templum fuisse volunt: quemadmodum enim ii, nempe Romulus ac Remus, ita Cosmus ac Damianus fratres fuere. Hoc autem prudenter Veteres animadverterunt, qui cùm Gentilium templa nostris sanctis accommodarent, quoad ejus fieri potuit, similitudinem aliquam in iis servare ac retinere voluerunt. Id in eo Templo commutando observaverunt, quod Pantheon Prisci vocabant, cum omnium Sanctorum nomine permutarint. Idem in Carmentæ & Catherinæ, in Herculis, qui Alexicacos vocabatur, & D. Alexii, sicque in cæteris Templis prudentissimè secuti sunt. Plinius est auctor, Carvilium Consulem victis Sabinis Romulo hoc Templum construxisse, atque hostium spoliis exornasse: tabulæ marmoreæ plurimæ in parietibus visuntur; primo aditu rotundum est, superiori verò parte apertum ad lumen accipiendum instar Divæ Mariæ Rotundæ: interior pars quadrati longioris formam tenet. Durant adhuc vetustissimæ ipsius fores ex ære factæ. Statim succedit Catonis Basilica, quam Censor ex ære publico ædificatam Portiam appellavit. Quoniam verò in Basilicis jura reddi solerent, & maxima quæque tractari, Tribuni Plebis, dicente Plutarcho, loco unam ex his columnis, quòd esset impedimento, amovere constituerunt. Basilica quidem nihil aliud quàm domum regiam significat. Vitruvius de Basilicis præcipiens monet ipsas cum Foro conjungi, locisque quàm maximè apricis, ut per hyemem commodiùs mercatores exponere res suas possint. Igitur in Basilicis mercatores versari ac jura dici consueverunt. Sciendum quo primùm loco Portia fuit Basilica, Mœnii domum fuisse. Is autem Mœnius fertur absumpto patrimonio domum etiam ipsam vendidisse Catoni, quam ad Forum spectantem habebat, una sibi excepta columna, unde Ludos gladiatorios, signis tabulatisque exteriùs porrectis, spectaret, quæ postea ex eo Mœnii Columna nominata est; inde omnia ædificia exporrecta ad spectandum Mœniana sunt dicta. Asco-

nius

nius refert, Clodii corpus in Curiam illatum, crematumque cum subsellius, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum, quo igne & ipsa quoque Curia flagrarit, & item Portia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.

Sequebatur Curia Hostilia à Tullo Hostilio exstructa, ut ait Varro, ultra veterem Curiam à Romulo ædificatam, non ingentem tamen alii inter veterem ac Portiam locant Hostiliam: in hujus conspectu Rostra vetera fuere, de quibus tunc est dictum, cùm de novis exposuimus. Ait Plinius eodem igne, quo Curia Hostilia consumpta est, Actii Navii quoque Statuæ basim, quæ propè esset, dirutam atque eversam. Idem Auctor scribit, Messalam principem tabulam picturæ prælii, quo Carthaginenses & Hieronem in Sicilia devicerat, proposuisse in latere Curiæ Hostiliæ anno ab Urbe condita quadringentesimo nonagesimo. Sequenti tempore in ruinis marmor inventum accepimus, in quo essent hæc verba, IN CVRIA HOSTILIA. Nullibi autem excepto illo Templo, quod augurato dicatum consecratumque fuerat, de rebus ad Rempublicam spectantibus tractari licebat: quare non omnibus in Templis de iis agi poterat; in quibus hæc facultas esset, Curiæ vocabantur: hæ duorum generum fuere; alia enim erat, in qua de religione tractarent, qualis vetus fuit Curia; alia, in qua de rebus publicis agerent, sicut Hostilia. Vitruvius ponit tria hæc loca, scilicet Curiam, Ærarium, ac Carcerem, in Foro esse oportere.

C A P. XVII.

De Domo Cæsaris, de Porticu Liviæ, de Templo Pacis, de Via Sacra.

VBi maximum Templum Pacis solo æquatum jacere videtur, non procul à D. Cosmi ac Damiani Templo, ferunt C. Cæsaris olim fuisse Domum. Is, scribente Suetonio, in Suburra priùs habitavit modicis quidem ædibus, post autem Pontificatum Maximum in Sacra Via domo publica. Hæ autem sunt ædes, quas cùm Julia sumptuosissimè ornasset, Augustus diruit, ibique Liviæ uxori Porticum erexit. In hac Porticu meminit Plinius vitem fuisse adeo diffusam atque opacam, ut ambulationes omnes subdiales umbrosis pergulis opacaret, adeoque fecundam, ut ex ea duodenas musti amphoras conficerent. Ex hujus loci superiori parte, Curiæque Hostiliæ, tum Basilicæ Portiæ, de quibus paulò antè diximus, Vespasianus postea Pacis Templum condidit, tametsi nonnulli putent Cæsaris Ædes ac Liviæ Porticum superiori loco fuisse Basilicæ Portiæ, Curiæque Hostiliæ, constitutam. Verùm Pacis Templum magnitudine, pulchritudine, ac divitiis omnia Romana Templa superasse affirmant. Nec mirum, cùm in illo omnia vasa atque ornamenta preciosa, quæ ex Hierosolymæ Templo exportata atque in Triumpho à Tito ducta sunt, Templo reposita fuisse non obscurum sit: hujus verò Triumphi ac Victoriæ simulacra adhuc in ipsius Titi Fornice spectantur. Inter ea verò, quibus id Templum ornatum ditatumque fuit, omnia indumentorum genera, quæ in Salomonis familia plurimi æstimarentur quòd gemmis ornata essent, eò congesta atque importata fuere. Sed hæc omnia Alaricus Senior Gothus Romà captà ex hoc Templo summovisse dicitur. Herodianus asserit, istud Templum repentè & propè divinitùs sub Commodo Imp. totum conflagrasse. Irridenda vulgi opinio est existimantis majorem hujusce Templi partem corruisse Christo nascente, singulisque annis die ipsius natali partem dissolvi, præsertim cùm constet annos fermè LXXX. post natum Christum à Vespasiano conditum. Non me tamen latet, aram Paci ab Augusto positam, quam Agrippa auxerit, ubi tamen fuerit non liquet. Nec procul à Pacis ruinis, in Hortis D. Mariæ Novæ, duo fornices conspiciuntur vetustissimi illi quidem, alter ad Occidentem, alter ad Orientem spectat. Ideo nonnulli, duo Templa, Soli alterum, Lunæ verò alterum, posita putant, quæ, auctore Varrone, T. Tatius erexerit: Isidis ac Serapidis fuisse, sunt qui velint, verbis Vitruvii adducti, qui videtur præcipere, ut Isidi Serapidique in Foro, ubi ad mercatum convenirent, Templa constituerentur: hic autem, scil. in Via Sacra, iis celebrari mos fuit, referente Varrone; hæc autem Via, ut idem est auctor, à Carinis inchoare, atque à Cella Siriniæ ex superiori parte Amphitheatri, ad Titi verò Fornicem extendi, atque ex ipsius loci regione, ubi sunt D. Mariæ Novæ Horti, in Forum vero pervenire, Capitoliumque attingere, Pacis Templo à dextra, iis verò duobus Templis, quorum vestigia in D. Mariæ Novæ Hortis apparere dicebamus, à sinistra relictis. Hoc pacto Sacra Via partim Comitii erat, partim Fori Romani: quare multa in Via Sacra esse dicuntur, quæ in Foro ac Comitio esse putabantur. Id de Cæsaris Ædibus, ubi postea Liviæ Porticus fuit, dici potest. Plinius narrat Ludis gladiatoriis, quos ipse exhibuit, ab ejus Domo usque ad Capitolium, Forum omne ac Viam Sacram linteis ac velis contexisse. Scribit Varro sic appellatam Viam, quoniam singulis mensibus Augures ab Arce Capitolii discedentes per eam ad auguria captanda accederent. Alii à fœdere, quod primum inter Romulum atque Tatium percussum sit, ita nominatam volunt. In hujus Viæ capite juxta Larium Ædem domum habuit Ancus Martius. In eadem Mercatus frequentissimus fiebat; ac novæ fruges pomaque hic vendi solita.

C A P. XVIII.

De Ficu Ruminali, de loco proprio Comitii, de Græcostasi, de Concordiæ Templo, de Senatu, de Domo Faustuli, Catilinæ, Scauri, ac de Vulcani Templo.

EXpositis iis locis, quæ à sinistra fuissent Comitii, nunc ad ea, quæ ex alia parte juxta Palatini radices erant, veniamus. Ficus Ruminalis, sub qua Romulum ac Remum expositos memorant, in medio ferè hujus Collis latere fuit, ea parte, quâ Romuli Templum, Curiaque Hostilia spectatur. Quoniam verò ibi germani fratres vel expositi, vel educati essent, Germalum locum nominavere; Varro innuit in Palatini margine locum fuisse, qui, ut alii interpretantur, ex ea parte, quæ supra Jovem Staturem est, usque ad eum locum ferè, qui Titi Fornici opponitur, extendebatur; atque inde ad eum usque locum, qui è Constantini Fornicis regione est, Veliam appellatam. Tacitus gravissimus Auctor Ruminalem Ficum scribit, quæ esset in Comitio, & quæ DCCCXL. ann. ampliùs vivam Romuli Remique memoriam vivens ipsa ac virens conservasset, aliquando exaruisse ramis truncoque prorsus amisso, idque pro tristi omine habitum, quousque ad radices non repullulasset, Urbi exitum significari existimatum esse, quamobrem sacerdotes multum laborasse memorat. Alii à Romulo quasi Romularem vocatam putarunt. Plerique à lupa, cujus mammis educati pueri fuissent, quòd eas Rumas Latini appellarent, dixere. Quidam quod sub ea armenta, æstatis tempore frigora captantia,

herbas ruminare consuevissent. Ex eadem Ficu picum avem, cibum pueris ferentem, devolasse solitum ferunt. Ovidius suo etiam tempore hujus arboris vestigia apparuisse indicat, quam Cornelii insuper Taciti ætate, qui Ovidio posterior fuit, durasse superiùs demonstravimus. Plinius, cum Tacito par ætate, scribit maximam fuisse sacerdotibus curam, ut si quando exaresceret, statim repastinatione renovaretur; proditque hoc loco dicatum in hujus rei memoriam lupæ puerorumque Simulacrum ex ære, quod, ut antea dictum est, in Capitolio spectatur. Hoc verò Livius tradit ab Ædilibus fieri jussum, & simul alia permulta ex feneratorum damnationibus. Sub hunc locum Comitium volunt omnino fuisse, à simul citando appellatum, quòd eo populus ad magistratus creandos conveniret, unde etiam Comitiales dies dicti Comitiis gerendis apti ac dicati, quibus cum populo agi licebat. Ita verò vocatum Plutarchus existimat, quod in eum locum Romulus ac Tatius ad fœdera convenissent. Livius tradit Comitium cùm nunquam tectum fuisset, tum primùm coopertum cùm in Italiam Annibal descendit. Suetonius prodit à Cæsare refectum. Hic Horatii Coclitis Statua fuit, qui pontem solus contra Etruscos defendit; hæc usque ad Plinii tempora, ipso asserente, duravit. Hermodori Ephesii præterea alia exstitit à Romanis erecta; quod sub Decemviris leges è Græcia Romam allatas fuerat interpretatus. Græcostasis verò locus dicitur fuisse, ubi Nationum subsisterent Legati, qui ad Senatum essent missi; à Græcis utpote à nobiliori nomen accepit, quippe quòd ea Gens disciplinarum omnium liberalium atque artium scientiâ cæteras Nationes longissimo intervallo superaret, & præcipuè floreret. Icirco pro dignitate iis domicilium tribuebatur. Supra Comitium erat Græcostasis, collis margini ac palatii, quod erat in Palatino, incumbens. Quare hunc locum multosque super Comitiis appellare soliti sunt, non autem in Comitiis, tametsi proxima essent. Multis gradibus in Græcostasin adscendebatur. Plinius narrat, Flavium vovisse Ædem Concordiæ, si populo reconciliasset ordines; & cùm ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia feneratoribus condemnatis Ædiculam æream fecisse in Græcostasi, incidique in tabula ærea fecisse eam ædem c. quatuor annis post Capitolium dedicatum. Multa Concordiæ fuere Templa; nam præter ea, de quibus antea dictum est, vel Camilli, vel Fulvii dedicatione nota, aliud à Livia Germanici matre positum est, ob eam concordiam, quâ tranquillissimè cum viro vixerat: nam, ut etiam Suetonius est auctor, Tiberius dedicavit. Volunt autem hoc Templum in Liviæ fuisse Porticu. Aliqui in Vulcani Foro locant. In hoc Templo Sardonichen gemmam fuisse ajunt aureo cornu Augustæ dono inclusam, scribuntque Polycratis Samii Tyranni fuisse gemmam: hunc tradunt, cùm sibi visus esset ad summæ felicitatis fastigium pervenisse, ut Fortunam, si posset, placaret, ut secundum vitæ cursum perpetuumque sine ulla offensione futurique mali timore teneret, in altum navigio provectum, atque in profundum annulum, qui hanc ipsam gemmam haberet, è digito detractum, sibi alioqui carissimum, projecisse. Verùm Fortuna ipsa non passa ea de causa Tyrannum mœrere, in piscis eximiæ magnitudinis ventre reservavit, cùmque ille retibus aliquando captus, à Regis servis esset emptus, in ventre annulus repertus est. Ferunt præterea Manilium Prætorem Galliæ Concordiæ Templum vovisse, quod postea ex S. C. ædificavit. Ex iis Templis unum, nam quod fuerit planè ignoratur, ab Opimio Cos. invito populo aut instauratum, aut conditum putant; ideo noctu ibi

A scriptum est, OPUS VECORDIÆ TEMPLUM CONCORDIÆ FECIT. Supra Græcostasin, ut Varroni placet, ubi erat Concordiæ Templum, & Basilica Opimii, Senatus ad res communes tractandas congregabatur, unde etiam Senaculum locum appellavere. Sed variis temporibus varia fuere Senacula; nam præter hoc, quod Concordiæ Templum medium inter Capitolium ac Forum fuit, in Capitolio * aliud, de quo superiùs: aliud in Martis Templo in Via Appia, ubi hostium Legatos admittebant, facta potestate mandata exponendi. Adde quòd suum Senaculum ipse etiam fœminæ in Quirinali ab Heliogabalo constitutum habuere.

B Supra Comitium ad Græcostasin, Ficumque Ruminalem, Domum Faustuli tradunt fuisse; juxta verò Opimii BasilicamCatilinæ, è regione verò D. Mariæ Novæ Scauri Ædes fuere; cujus atrium, ut Plinius arbitratur, primùm marmoreos parietes habuit ex Luculleo quidem marmore, duodequadragenûm pedum longitudine; quamobrem miratur Auctor gravissimus tantam luxuriam à Censoribus silentio legum tolerari potuisse. Juxta Titi Fornicem sub Palatino Vulcani Templum à Tito Tatio positum fuit: hoc autem Sex. Pompejus supra Comitium locat. Hic loton arborem fuisse

C Plinius scribit à Romulo plantatam, quæ postea radicibus sese usque ad Cæsaris Forum diffudit. Hæc autem omnia loca, de quibus est expositum, supra Comitium fuisse, in margine Palatini stare quodammodo videbantur.

CAP. XIX.

De Vespasiani Fornice.

Supra Comitium simili ratione, verùm ex opposito Romani Fori, in Via Sacra adhuc Titi Imp. Fornix conspicitur, imperfectus quidem ac fractus vetustate; hunc sibi ex Hierosolymæ vi-

D ctoria decrevere: omnibusque, qui triumphales essent, antiquior existimatur. In hujus frontispicio hæc habentur:

SENATUS POPULUSQ. ROMANUS
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F.
VESPASIANO AUGUSTO.

Sed aliud ejusdem victoriæ monumentum hujusmodi est in ruinis inventum:

S. P. Q. R.
E IMP. TITO CÆSARI DIVI VESPASIANI FILIO VESPASIANO AUG. PONT. MAX. TR. POT. X. IMPERATORI XVII. XIV. P. P. PRINCIPI SUO. QUI PRÆCEPTIS PATRIÆ CONSILIISQ. ET AUSPICIIS GENTEM IUDÆORUM DOMUIT, ET URBEM HIEROSOLYMAM OMNIBUS ANTE SE DUCIBUS REGIBUS, GENTIBUS AUT FRUSTRA PETITAM AUT OMNINO INTENTATAM DELEVIT.

F In eodem Fornice currus Triumphantis sive Arca fœderis, cui fasces duodecim præcedunt, conspicitur. Spolia item ex altera parte ac triumphali pompa, aureum candelabrum septem ramos continens, in quibus septem lumina accendebantur, quibus, ut quidam censent, septem planetæ significabantur; duæ præterea tabulæ ex marmore, in quibus tota Lex Mosis scripta erat; vasa Templi, aurea mensa, atque alia preciosissima, quæ ut paulò

* Sext. Pompejus istud ponit ad Portam Capenam, & sequens citra Ædem Bellonæ.

antè

A antè demonstratum est, omnia in Pacis Templo, quod Vespasianus erexit, Alaricus verò senior Romà captà diripuit, fuere reposita. Sed quando de Locis Palatini dici cœptum est, ab iis non videtur decedendum.

CAP. XX.

De Colle Palatino, de Palatio, quod inerat, de Romuli Domo, Tullii, Flacci.

B Palatinus Collis omnibus ædificiis consumptis, excepto Fano D. Nicolai à Calisto Pontifice ædificatu, ad priscam solitudinem redactus videtur: nam quemadmodum antea ab ovium, quæ ibi pascerent, balatu nomen Palatini quasi balatini accepit, ita hoc tempore nihil nisi incultum atque agreste omnino videas. Cùm vero Respublica floreret, Regum atque Imperatorum, ut ex ipsius ruinis perspici potest, domicilium fuit. Aruspices ferunt tunc Romani Imperii futuram finem, cùm Palatinus non coleretur. Putant nonnulli à Palante Euandri proavo dictum; aliqui à C Palanteo Arcadiæ urbe, vel à palando, quæ vox errare significat, quòd illic palare, id est errare, pecudes pascendo solerent; seu quòd palantes, id est errantes, Arcades cum Euandro ibi consederunt. Alii à Palantia Latini uxore cognominatum volunt. Tremellius Romuleum appellavit hunc Collem: hodie vulgò majus Palatium vocant; unde amplissima quæque Principum domicilia palatia dici cœpere, quamvis illud Palatium, quod Regum temporibus fuit, modicam quandam partem tantùm ipsius occuparet. A quo verò fuerit auctum, obscurum est. Suetonius scribit, hujus partem usque ad Forum extensam à Caligula, ac in- D genti illo ponte cum Capitolio conjunctam; hoc autem ideo accidisse putant, quòd cùm plures particulam tantùm fecerint, illius mentionem facere Scriptores noluerunt. Hujus Palatii fores juxta Statoris Jovis Templum fuere, Faustinæ Fano oppositæ. Hujus Collis circuitum millium esse passuum nonnulli volunt; humilis quidem est ac depressus, ædificiorum verò altitudine ac sublimitate editus videtur. In ea parte, quæ ad Palatii fores spectat, Servii Tullii Domum fuisse scribunt, præter eam quam habuit in Exquiliis. In eodem Palatio Atrium fuisse dicitur, in quod Senatus convenire frequentissimus solebat, quoniam augurato esset E ædificatum. Ea autem pars, quæ contra Capitolium est, cùm majorem partem Palatii occuparet, minùs frequens privatorum habitationibus atque ædificiis fuisse memoratur. Hac parte Romuli Casam locant. Is autem cum fratre unicus, pastorum more, multa tuguria ex lignis atque arundinibus confecerat; iccirco Dionysius tradit sua ætate unum durasse, in hujus Collis angulo ex Palatio ad Circum divertente, Casa Romuli dictum; quod ut sacrum ii custodiebant, quibus erat horum cura, nihil illi magnificentius addentes; sed si quid aut per hyemem, aut vetustatem F laboraret, quod reliquum esset munientes, diruta ac consumpta, quantum possent, similia prioribus restituebant. In alio hujus Collis angulo Domus fuit M. Tullii Ciceronis, quam à Crasso quinquaginta millibus aureorum nostrorum emit; quam, cùm esset empturus, nec pecuniam in præsens haberet, à Publio Sylla, qui tum reus erat, mutuo accepit: hæc furore Clodii urgente combusta est; atque ibi Libertatis Templum à Clodio conditum, addita pulcherrima Porticu: sed in Ceramio alteram habuit; ipse enim scribit, Clodium Milonis Domum suamque in Ceramio expugnare & incendere conatum esse, domumque P. Syllæ pro Castris sibi ad eam impugnationem sumpsisse. Juxta hanc in Palatino M. Flaccus Domum habuit, super cujus ruinis Catulus, is qui cum Mario Cimbros delevit, pulcherrimam Porticum ædificavit.

CAP. XXI.

De summa Velia, de Domo Valerii Publicolæ, de Templo Victoriæ, de Penatibus, de Orco, de Tulli Hostilii Domo, de loco Palladis, de Templo Cybelis.

Locus verò, quem Veliam sive summam Veliam ab ovium lanis vellendis dixere, nondum usu tondendi excogitato, ut ait Varro, ad eam partem vergit, quæ est intra Titi Fornicem ac Coliseum. In priori igitur Veliæ parte, quæ Foro propinquior est, Valerii Publicolæ fuit Domus: quam, cùm videret populo minùs placere, quòd ibi tanquam in loco edito ac munito habitaret, statim dejectam ac demolitam sub Collis radicibus juxta Turrim, quam Pallaram appellant, ædificavit. In hujus Collis margine fuit Victoriæ Templum à L. Posthumio Cos. dicatum, prope quod Victoriæ ipsi Virginis cognomento Fanum posuisse Catonem Livius scribit. P. Victor utrumque locum in margine Romani Fori locat. Nec procul hinc Templum fuit Junonis Sospitæ. Ab iis locis sequebatur deorum Penatum Templum; hoc non multùm abesse à Foro Dionysius tradit, in eo deorum Trojanorum imagines fuisse, hac inscriptione, DII PENATES. Ii autem duorum adolescentulorum formà erant, pilam manu sedendo habentes. Scribit Solinus eodemmet loco, quo hoc Templum fuerat, Tulli Hostilii fuisse Domum, in qua priùs habitavit, quàm Hostiliam de suo nomine Curiam ædificasset. Orci verò Templum locant prope hunc locum in Collis ferè angulo, qui est supra Constantini Fornicem. Hic, tradit Lampridius, Heliogabalum deo suo Heliogabalo Templum erexisse, quo Matris deûm ministros, ignem Vestæ, Palladium, Ancilia, atque omnia quæcunque maxima veneratione haberentur à Romanis, quo præter cæteros deos ipsius deus coleretur, transferre cogitabat. Locus verò Palladii ibi fuisse dicitur, ubi hodie Fanum est D. Andreæ in Pallara, ut appellant, quasi ipsius Collis angulo; ejus autem ingentes ruinæ admirationis causam afferunt. Ajunt Palladium vetustissimum fuisse Palladis Simulacrum ex ligno à Troja profectum, tunc autem & oculos & hastam simul, quam manu teneret, movisse volunt. Nautam unum ex Æneæ sociis Trojà in Italiam hoc intulisse scribunt, diuque in Vestæ Templo conservatum, neque cuique hoc videre fas fuit, præter Vestalem, cujus Palladii præcipua cura tradita esset; conflagrato verò Vestæ Templo, à Metello servatum tradunt: unde etiam oculis captus dicitur; hicque celeberrimo loco locatus est. Eodem loco Magnæ deûm Matris fuit Templum, Cybelen vocant, à Junio Bruto dicatum, Ludis Megalensibus additis: è Pessinunte autem Phrygiæ civitate allatum est, quare etiam Phrygiam, Matremque Idæam appellant. Hoc autem a Scipione Nasica, quem Senatus optimum judicavit, à flumine in Urbem inductum, in Victoriæ Templo, quod erat in Palatino, locatum est, quousque hoc proprium Templum, ubi repositum fuit, crectum est. Hujus deæ Simulacrum tympanum manu tenebat, turritam verò coronam capite gestabat. Navis verò, quà vecta erat, in arena, cùm Tyberis aquæ valde exsiccatæ essent, hæsit. Quam tamen

Clau-

Claudia Vestalis mira facilitate zona alligata traxit: quoniam verò Simulacrum luto volutatum erat, postero die in Almone fluvio ablutum, Scipio Nasica, ut paulò antè dicebamus, per Capenam Portam in Urbem invexit.

CAP. XXII.

De Domo Augusti, de Templo Apollinis, de Bibliothecis antiquis, de Fidei item Templo, de Thermis Palatinis, de Victoriæ Templo, plurimisque Locis, quæ in Palatino fuerunt.

EO autem latere Palatini, quòd ad Circum Maximum spectat, Domum Augustus habuit, ubi etiam, dicente Suetonio, natus est; Capita bubula locum appellabant: primùm in domo, quæ Calvi Oratoris fuerat, in Palatio postea in ædiculis Hortensii, habitavit. Juxta hanc Domum pulcherrimum Apollini Templum Augustus condidit, cujus etiam nunc vestigia exstant. Hoc autem ideo exstruxit, quòd eo loco de cælo percusso, Aruspices ibi Templum Apollini erigendum monuerunt. In hoc Templo lampades pendebant quasi poma ex arboribus. In eodem Poëtæ sua Scripta, ut quæque probatissima fuissent, reponere soliti sunt. Celeberrimum fuit quidem, superiori loco Solis currum habuit aureum, quare latè tanquam radiis solis Templum splendebat. In eo ipso nobilissimam Porticum Augustus fecit, atque unà Bibliothecam Libris tum Græcis, tum Latinis ornatissimam: in qua Numeriano Oratori Statuam cum hac inscriptione posuit, D. NVMERIANO ORATORI POTENTISSIM. In Bibliotheca, monente Plinio, Colossus fuit Apollinis ex ære L. pedum altitudine. In Porticu verò Varronis fuit Statua sibi viventi erecta. Plinius narrat Apollinis Simulacrum, quod in eo esset Templo, Scopæ opus, Dianæ verò, quod ibi erat, Timothei opus fuisse. In area, quæ ante hoc Templum erat, quatuor Vaccæ æneæ fuere, Prœti filiæ, Myronis artificis & excellentissimi arte fictæ. In hac area locus fuit, quem Romam quadratam vocavere, quòd murus in quadrum ductus locum cingeret. Ibi autem ea omnia, quibus in condendis urbibus uti solent, in optimi augurii signum reponebantur. Hic laurum fuisse ajunt pulcherrimam, quæ ad Capitolii quercum spectaret, tuncque natam ferunt cùm Augustus natus est; hac triumphales coronari mos fuit. In hoc ipso Templo Apollinis Augustus, cùm jam admodum senex esset, Senatum cogere aliquando solebat. Suetonius tradit paulò post Augusti obitum, quo loco natus erat, Cellam sibi erectam. Juxta hunc locum Domum Tiberius habuit, quæ nobilissimâ Bibliothecâ exornata fuit. Plurimæ autem antiquitus Romæ Bibliothecæ memorantur; quarum duæ celeberrimæ sunt existimatæ, Palatina scilicet, quæ eadem esse putatur cum ea, quam in Apollinis Templo Augustus constituit; atque Ulpia à Trajano instituta, satis quidem ornata. In Capitolio alia numeratur Majorum Bibliotheca nuncupata. Alia item Pauli juxta Marcelli Theatrum, quæ etiam Octavia dicta est, quòd ab ea fuerit condita. Verùm hac felicitate, quam maximam nemo non judicat, Veteres caruere, imprimendi artem intelligo, quam à duobus fratribus in Germania inventam M. CCCCLV. ferunt. Vaticanum aliam pulcherrimam habet, quam Nicolaus V. Pont. ex omnibus Orbis partibus Libris conquisitis aut inchoavit, aut auxit: Sixtus verò plurimis Græcis Latinisque Libris auctam illustravit.

In hujus Collis ferè medio Fidei Templum à Numa conditum auctore Livio, vel, ut alii narrant, à Roma Æneæ nepte; vetustate collapsum Augustus restituit. Prope hunc locum fuere Palatinæ Thermæ, atque huc pars Aquæ Claudiæ derivabat, sicut ex altissimis murorum marginibus, quæ adhuc exstant, conjici licet. In Palatini vertice Victoriæ Templum præterea fuit, quod Arcades, qui Euandrum secuti fuerant, Dionysio scribente, condidere. In eodem Colle plurima alia fuere ædificia, quorum ne in ruinis quidem vestigia dignosci possunt. In iis Jovis Victoris Ædes fertur, quam Q. Fabius bello Sabino dicavit. Febris etiam ut minùs noceret ibidem Templum habuit; cui tria posita Templa fuere; id de quo nunc dicebamus; aliud in Campo, ubi Marii monumenta sunt; aliud in extremo Vici Longi. In hæc autem Templa omnia remedia, quibus in ægritudine usi erant, afferebantur. In Palatino ipso Templum fuit deæ, quam à viris placandis Viriplacam vocavere: nam eò, quoties cunque rixæ ac jurgia inter virum atque uxorem orta essent, conveniebant, atque in eodem multis ultro citroque dictis, domum placati revertebantur. Fuit & Saliorum Curia, in qua, cùm conflagrasset, Romuli Lituus repertus est integer; Larium Fanum; insuper Auguratorium, ubi captabantur auguria, &, ut asserit Plinius, Cæsaris etiam Domus fuit: ubi monet Apollinem ac Dianam curru vectos fuisse, præterea aurigam, ex solido fictos lapide; item Victruvii Bacchi * Domus, quæ cùm esset demolita atque constructa de Publico, *prata Bacchi* dictus est locus; is autem admodum Romæ clarus fuisse dicitur. Vanni & prata & domus, insuper, Vicus fuit Padi cognomento, aliusque Fortunæ Respicientis. In hoc Colle solennitatem celebrari cum mercatu mos fuit, quem Palatuar nominabant. Romulum narrant in hoc Colle hastam fixisse, quæ factis radicibus viruit, arborque ingens facta est. Lampridius tradit, areas Palatini è lapide Lacedæmonio atque aliis lapidum nobilissimorum generibus Heliogabalum stravisse, ac de suo nomine Antoninianas vocasse.

CAP. XXIII.

De Cæsaris, Augusti, & Nervæ Foro, atque aliis.

SEd ne quid ex ea parte qua Forum erat Romanum desiderari possit, de tribus aliis Foris, quæ juxta illud erant, dicendum videtur. Forum autem id erat, in quo cives maximè versarentur, negotiationi proprius locus, rebusque vendendis atque emendis accommodatus; quædam fuere, in quibus tantùm causæ agebantur, ac judicia exercebantur. Cæsar post Pompejanam Victoriam, suum Romano Foro proximum constituit. Ibi autem fuit, ubi nunc Horti videntur, post Cosmi ac Damiani Templum. Plinius scribit solum tantùm Foro exstruendo HS millies Cæsarem Dictatorem emisse. Neque verò mercatus causâ institutum tradit Appianus, sed ad causas, judiciaque tractanda. Templum Veneri Genitrici, quod in Pharsalia voverat, condidit. In hac Æde Ajacem, & Medeam, quas Timomachus Byzantius pinxit, atque octoginta talentis venundatas Cæsar posuit. Ante hujus Templi fores Equi Cæsaris Simulacrum fuit, quem anteriores pedes humanos habuisse, nullumque, excepto Cæsare, sessorem passum memorant. Modicum at pulcherrimum fuit id Forum, multisque statuis ornatissimum: in quibus

* Hæc mirè depravata, lege *Vitruvii Vacci*, & vide Livium lib. 8. cap. 19. & 20.

Cæ-

Cæsari una posita est loricata. Veneris ibi Simulacrum fuit opus Arehesilai. Non admodum procul à Domo sua voluit esse, ea autem in Via Sacra fuerat. Et, ut antea expositum est, lotum, quæ io Comitio erat, in Forum usque Cæsaris per stationes municipiorum penetrasse. Augusti verò Forum ideo minùs fuit amplum, quod non putavit eos cogendos, qui domos juxtà haberent. Fuit in Hortis, qui post Marphorium videntur, Templum D. Martinæ variis ornamentis refertissimum: inter quæ Corvini Statua fuit in crista galeæ Corvum habens, à quo in bello adjutus est. Duæ Apellis picturæ, in altera Castoris ac Pollucis cum victoria atque Alexandro Magno; altera belli effigiem revinctis ad terga manibus, Alexandrumque io curru triumphantem habebat. Hic Apollinem fuisse dicunt ex ebore, de quo intellexisse putant Horatium, cùm perdito quodam neglectò dixit, se ab Apolline servatum. Ad hæc verò Forum faciendum Augustus multitudine hominum ac judiciorum adductus est, quibus eùm duo non sufficerent, tertium addendum curavit: iccirco omni festinatione adhibita, nondum etiam Martis Ultoris Templo perfecto, publicavit, ut separatim in eo publica judicia fierent. Hoc Templum bello Philippensi pro paterna ultione suscepto vovit, postea verò ea Fori parte locavit, quæ nunc est juxta D. Martinæ Templum: sanxitque ut hic de bellis triumphisque consuleretur Senatus; provincias cum imperio petituri huc deducerentur; quique victores rediissent, huc insignia triumphorum inferrent. Hoc Forum duas pulcherrimas habuit Porticus, ubi omnium fortissimorum virorum Statuas habitu triumphantium Augustus dedicavit. Adrianus postea Imp. idem restituit. Quare plurimi illud Templum, quod ipsi Antoninus Pius dicavit, sibi ipsi erexisse putant, in qua sententia Capitolinus esse videtur; hocque ab Adriano primo Pont. D. Adriano consecratum, in tribus foris est appellatum, quòd inter hæc Fora conditum esset. Hodie apparet more veteri factum, satisque conspicuum; fores habet æneas. In extremo Augusti Foro, prope radices Quirinalis, vestigia adhuc extant Nervæ Palatii, columnas miræ magnitudinis habentis, quæ Porticus alicujus Palatii fuisse putantur: quare multi Nervæ, non Augusti, Forum existimavere; eò autem magis adducuntur, quòd ferunt Trajanum suum juxta Nervæ Forum, quod ipse dotaverat, condidisse; non tamen animadvertunt Nervæ Forum Transitorium dictum, quòd inde facilè vel ad Cæsaris, vel ad Augusti, vel ad Romanum etiam Forum esset accessus. Nisi quis fortasse arguat hoc medium inter Trajani, Augusti, Romanumque Forum fuisse; verùm nullum reperitur Forum Romæ, quod apertum propriumque auctoris signum, sicut Trajani ac Nervæ Foro accidit, demonstret. Nervæ verò Forum inter ea, quæ Cæsaris, Augustique, & id quod Romanum est appellatum, medium fuit. Hoc, Suetonio auctore, à Domitiano novum est excitatum. Augusti Foro proximum, postque illud Templum, quod D. Adriano dicatum fuit, Transitorium, ut superiùs est demonstratum, vocavere; plurimis columnis ac statuis ornatissimum fuit: quamobrem tradit Spartianus, plurimas multis ex locis Alexandrum Severum statuas pedestres atque equestres superiorum Imperatorum conquisitas, atque cum titulis columnisque æneis, quæ eorum omnium gesta ordine indicarent, io hoc Foro erexisse. Hodie quàm paucissima ex illis ornamentis antiquis, igne labefactata ac corrupta, extant. Hæc autem dimidiata in ejus fragmentis leguntur: IMP. NERVA CAESAR AVG. PONT. MAXIM. TRIB. POT. II. IMP. II. PROCOS. Vice autem Fornicis, aut Monumenti Nervæ, hodie

A Arcam Noe appellant imperiti. Duo præterea à dextra per lapidis jactum inter se distantes spectantur fornices, difficilè tamen quid fuissent comprehendi potest. Hic Jaoi quadrifrontis cum suo Templo (bifrons enim juxta Marcelli Theatrum erat) Simulacrum fuisse memorant. Prope hunc feneratores consistebant mercatoresque opibus parandis intenti.

C a p. XXIV.

De Foro Trajani, cum omnibus quæ in eo essent, de Sepulcro Publicii, de Domo B *Corvinorum.*

Operæ pretium videtur, priusquam è mentione istius Vallis excedamus, ea etiam afferre, quæcunque post Augusti & ultra Cæsaris Forum fuisse traduntur, ut de universa hac planitie plena haberi cognitio possit. Post Augusti Forum, illud Trajani fuit, quod pulcherrimum inter Capitolium atque Quirinalem constituit, iis demolitis ac deturbatis, quæ ferè Capitolium attingerent, ut omnia æquaret. Hujus artifex Apollodorus narratur fuisse, auctore Dione. Habuit autem C pulcherrimam porticum, columnasque ea magnitudine, ut spectantes admiratione obstupescerent, adeo ut gigantum ferè opus putaretur. Infinitis statuis clarissimorum hominum ornatum erat, quæ undique ab Alexandro Severo conquisitæ, eo in loco locatæ ac repositæ fuerant; atque, ut asserit Gellius, in fastigiis Fori Trajani simulacra sunt sita circumundique inaurata equorum atque signorum militarium, subscriptumque est, EX MANUBIIS. Inter cætera autem ornamenta, Claudiani etiam Poëtæ Statua fuit: cujus testis est titulus in quibusdam Ædiculis adhuc servatus, qui est in Constantini Thermis: hujusmodi autem D est:

CL. CLAVDIANI V. C.
CLAVDIO CLAVDIANO V. C. TRIBVNO ET NOTARIO INTER CAETERAS VIGENTES ARTES PRAEGLORIOSISSIMO POETARVM LICET AD MEMORIAM SEMPITERNAM CARMINA AB EODEM SCRIPTA SVFFICIANT, ATTAMEN TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI FIDEM DD. NN. ARCADIVS ET HONORIVS FELICISSIMI AC DOCTIS- E SIMI IMPERATORES SENATV PETENTE STATVAM IN FORO DIVI TRAIANI ERIGI COLLOCARIQVE IVSSERVNT.

Marcellinus tradit, Constantem Constantini filium, cùm Romam venisset, excellentiamque ac magnitudinem in Foro ingentium operum esset admiratus, stupefactum novitate, omni spe talia efficiendi, tandem dixisse, se tantùm Domitiani * equum imitari velle, qui in medio ipsius atrio esset; quamobrem Hormisdam sibi priùs opus esse F respondisse stabulum equo tali parandum, quod ab equi dignitate non abhorreret. Hujus autem equi imago in numismatis Trajani habetur cum hoc titulo, S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. In medio hujus Fori Columna adhuc stare videtur, mirabili artificio facta, quæ Dacicum bellum, atque alia memorabilia hujus Principis gesta demonstrat; in ipsius autem Columnæ basi monumentum est, quod indicat ad planitiem ejus loci æquandam tantum terræ inde adsportatum, ut Collem satis editum tolleret. Id autem hujusmodi est:

* *Leg. Trajani*

Q SE

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS. IMPERATORI CAESARI DIVI NERVAE F. NERVAE TRAIANO AVG. GERM. DACICO PONTIF. MAXIMO TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P. AD DECLARANDVM QVANTAE ALTITVDINIS MONS ET LOCVS TANTIS OPERIBVS SIT EGESTVS.

Hæc Columna cxxviii. pedum altitudine est, ad ejus fastigium gradus clxxiii. ducunt, xliv. habet fenestellas. Hic Principis hujus ossa locata Dion auctor est, solique ex omnibus Imperatoribus intra
B
Urbem sepeliri licuisse. Fuit præterea Triumphalis Arcus Trajano positus. Bibliotheca Templi Trajani veterum Prætorum edicto servari Gellius scribit. Hoc autem loco & Templum atque Bibliothecam fuisse existimatur. In hujus Fori ruinis Symmachus primus Pont. Basilii, Sylvestri, ac Martini Templa condidit. Bonifacius verò VIII. tres turres, quæ spectantur, erexit; mediam militiarum nomine vocavit, quòd eo loco constructa fuisset, ubi militum Trajani stationes essent. Sub Capitolio, ea parte, quæ ad Forum spectat, adhuc Publicii Sepulcri vestigia apparent cum hac Inscriptione:

C C. POBLICIO L. F. BIBVLO AED. PL. HONORIS VIRTVTISQVE CAVSSA SENATVSCONSVLTO, POPVLIQVE IVSSV LOCVS MONVMENTO QVO IPSE POSTERIQVE EIVS INFERENTVR PVBLICE DATVS EST.

Juxta hunc locum, ubi Corvorum Macellum est, Corvinorum Domus fuit, atque hic Via lata initium habuit, quæ aliquantùm versùs populi Portam extendebatur. Sed de iis hactenus, ad ea properandum, quæ ultra Forum ac sub Carinis fuerunt.

D

Cap. XXV.

De Bustis Gallicis, de Vico Scelerato, de Tigillo Sororio, de Telluris Templo, de M. Antonii Domo.

INter Titi Amphitheatrum, atque Carinas, Cæsarisque Forum, ubi nunc est Ædicula D. An-
A dreæ, Busta Gallica exstiterunt, quæ, Suetonio ac Livio auctoribus, in medio Urbis fuere; sic dicta, quòd, scribente Varrone, hic vel sepulti, vel exusti Galli Senones fuerint à Camillo cæsi; quamvis pestilentiâ defunctos Plinius tradit. Vulgus, à quo omnia facilè corrumpuntur, *Portugallum* appellat. Juxta verò Clivum Carinarum, unde hodie ad Divum Petrum *in Vinculis* adscenditur, Vicus, cui Scelerato nomen fuit, initium capit, atque usque ad Gallica Busta protendebatur. Is principio pro bono omine à Sabinis Cyprius dictus est, quo loco consedere, quod apud illos Cyprum bonum significat. Sed posteaquam
B Tarquinius Superbus, narrante Livio, interficiendum curasset Servium Regem suum, corpusque ejus jacens filia carpento supervecta esset, Sceleratus appellari cœptus est. Varro tamen Sceleratum Vicum à Cyprio diversum putat. Inter hunc Vicum ac Carinas Tigillum Sororium fuerat. Erat autem locus Junoni sacer, ubi Horatius, is qui tres Curiatios vicit, piacularibus sacrificiis necem sororis occisæ purgavit. Hîc itidem scribit Dionysius Aram fuisse trabem habentem oblongam, cujus extremitates muris viæ oppositis sustinebantur. Ad hujus Vici caput Domus Cassii fuit, qui,
C quoniam imperium affectavit, statim è medio sublatus est, domo deturbata; Templumque Telluris, Valerio Maximo narrante, quod priùs T. Sempronius quo tempore cum Asculanis bellum gerens, ac cum his prælio dimicans terra subtremuit, vovit, eo loco constructum est; alii tamen hoc Templum juxta Cassii ruinas ædificatum volunt, ubi est D. Pantaleonis Ædes. In hoc scribit M. Tullius Senatum ad publica tractanda cogi solitum, alibi etiam ad Telluris Q. fratris Statuam locasse significat; hic etiam idem Auctor Armamentarium fuisse innuit. Varro addit in quodam hujus Templi pariete Italiæ fuisse descri-
D ptionem. Non procul hinc, auctore Appiano, Domus fuit M. Antonii. Verùm nimis auctus mihi videtur secundus liber, ad tertium accedendum.

LVCII FAVNI DE ANTIQVITATIBVS ROMANIS

LIBER TERTIVS.

Cap. I.

De Colle Aventino, de Clivo qui ibi erat, de Templo Junonis Reginæ, de Scalis Gemoniis, de Templo Dianæ, de Bona Dea, de Hercule, de Armilustro, de Thermis Decii, Trajani, Varii, de Fonte Fauni ac Pici.

HActenus de ea Urbis parte, quæ celebrior procul dubio erat, mentione facta, ad Aventinum deveniamus, ut postea planè ea tractemus, quæ in ea planitie sunt, quæ inter hunc
F Collem, Palatinum, Capitolinumque sita est. Aventinus, ut jam antea expositum est primo libro, muro cinctus dicitur ab Anco Martio, Pomœrio tamen non intromisso, quod à Claudio Imperatore postea intrà receptum est, diu sylvarum densitate asperum, & magna ex parte vastum, minúsque frequens fuit. Hujus circuitus ad duo millia passuum continet. Longior quàm latior est. Duos habet vertices, in quorum medio vallis est, quà ad Circum Maximum via extenditur, quâ ad D. Pauli Templum iter est; adeo ut duorum montium instar spectantibus

ribus præbeat. Ab aliis Collibus omnino disjungitur, cujus major pars Tyberi imminet. Aventinus Albæ Rex Monti nomen dedit, in quo exstinctus sepultusque fuerit. Nonnulli ab Herculis filio ejusdem nominis sic vocatum putant. Quidam ab hominum adventu, quòd commune Latinorum ibi Templum esset, verùm antea hoc nomine appellabatur. Alii ab avibus dictum arbitrantur, quòd eò sub vesperam à flumine in eas sylvas se reciperent. Varro scribit à facilitate adveniendi*, antea enim paludibus ab aliis Collibus mons erat disclusus, ut non aliter quàm ratibus, soluto etiam trajectu, adveherentur. Murceus quoque est appellatus à Cella divæ Murceæ, quæ sub eo fuisset. Remorium à Remo aliquando dixere, quòd ibi Urbem condere designasset, vel quòd ibi sepultus fuerit; quem cùm Romulus fratri sacrasset, nulli habitandum concessit. Quamobrem in hoc Colle juxta Armilustrum locus quidam præcipuus fuit Remoria nomine, tam à captatione Augurii Remi, quàm quòd ibi fuerit sepultus, Urbemque eodem loco constituere proposuisset. Cæterum singillatim de iis dicamus. Clivus, per quem in Aventinum adscendebatur, à Foro Boario, ut, cùm de Tusco Vico agebatur, est dictum, initium habebat; sursumque ad Junonis Reginæ Templum rectà ibatur; id erat in hujus Clivi extremo. Templum hoc Camillus ex manubiarum parte, quas ex Vejis victor abstulit, vovit. Ferunt, cùm Junonis Reginæ Simulacrum è Vejis in Urbem inferre vellent Romani, quemdam ex militibus, seu spiritu divino tactum, sive juvenili joco, *Visne Romam ire Juno*, dixisse, conclamatum esse à cæteris deam annuisse, quin etiam fabulæ datum locum, *velle*, dixisse: iccirco cum ingenti veneratione ac pompa in Aventinum intulere, atque in eo Templo, quod Camillus dedicarat, reposuere. Ad hunc ipsum Clivum Gemoniæ Scalæ fuerunt, ad quas corpora damnatorum tracta rapi ac præcipitari solebant. Suetonius memorat, Vitellium Imperatorem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatum atque confectum, unco tractum in Tyberim fuisse. Quo loco hodie D. Sabinæ Templum flumini imminet, è regione Ripæ, pulcherrimum fuit Templum Dianæ, quod Servius Tullius dedicarat. Commune autem fuit Romanis cum Sabinis, quòd ad Ephesiæ Dianæ Templi, ab Asiæ civitatibus communiter conditi, similitudinem simul ædificaverint. Ferunt ad hoc Aventini Fanum Sabinum quendam miranda magnitudine ac specie vaccam Romam deduxisse, & ante Dianæ aram statuisse; quòd audisset vates cecinisse, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen cùm ad Cornelium Antistitem Fani Dianæ pervenisset, memor responsi, Sabinum ante vivo perfundi flumine jussit, quod infima valle perfluebat, interim Romanum Dianæ bovem immolasse; ejus autem cornua (tametsi huic deæ cervorum tantùm cornua affigere soleret Antiquitas) fixa per multas ætates in vestibulo Templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Dionysius scribit idem Templum ab Anco Martio positum, nisi fortè de alio Anco intellexisse Dionysium putemus. Divæ Sabinæ hic Templum fuit, quod quidam Petrus Episcopus Dalmata à fundamentis exstruxit, perdives quidem ille, atque opere musiato ornavit. Ad hoc Fanum cujusdam Phyllidis domum locat Propertius, inter Templum hujusmodi, Clivusque juxta eum locum, ubi Trigemina erat Porta, nec multùm à Schola Græca aberat. Caci Spelunca, ex qua Herculis boves aversos caudis traxerat, quia si agendo armentum compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deduxissent: sensit tamen, quare Ca-

A cum clavâ ictum occidit, armentoque recuperato Jovi Aram erexit: paulùm ab hoc loco distabant Salinæ, de quibus superiùs est dictum, cùm de Trigemina Porta sermo haberetur. In angulo Aventini Tyberi imminente, sed qui ad Campum fit versus, ubi hodie Testaceum est, eo quidem loco, ubi D. Mariæ Aventinæ Templum erectum est, Templum fuisse dicitur Bonæ deæ, cui tantùm feminæ sacrificarent in operto; ajunt à Claudia Vestali erectum in Fatuæ honorem Fauni filiæ, quam pudicissimam celebrant; quoniam hujus sacris interesse hominibus non liceret; M. Tullius Clodio objicit illius sacra ab eo noctu polluta.
B Inter hoc & Dianæ, Templum Herculis fuisse volunt, ibi quidem, aut juxta illum locum, ubi D. Alexii Fanum cernitur, hominis sanctitate ac vitâ probatissimi: is, ut memorant, cùm Romanus esset civis, diu etiam in paterna domo sub gradibus ligneis usque ad extremum diem vitæ ignotus vixit. Cœnobium D. Bonifacii hic fuisse volunt. Quòd verò hic Herculis Templum exstiterit, ex Armilustro, cui proximum esset, conjiciunt: in quo quidem Armilustro sese Juventus armis exercebat; hic autem, non in Testaceo, fuisse volunt, ut plerique censuere; Plutarchus locum in Aventino vocat, ubi à Romulo Tatius est sepultus.
C Hic autem non diu est cùm marmor inventum est, in quo incisum esset, SACRVM MAG. VICI ARMILVSTRI. Varro Armilustrum idem cum Circo Maximo esse putat, nam utroque in loco Equestres Ludi fiebant, & sicut in Circo equi currebant, ita in Armilustro res quasdam divinas Romani armati faciebant, & sacrificantes tubis canebant. In Armilustro publica arma reponebantur; nam cùm Populus Romanus privata arma non haberet, hinc, quotiescunque ad bella gerenda vocarentur, sumebant; belloque confecto, in eodem redeuntes reponebant. Ex parte istius Col-
D lis, quæ ad Circum Maximum spectat, quo loco nunc D. Priscæ est Fanum, Decii Imp. Thermæ olim fuere, quas ipse sibi ædificavit, vel, ut alii putant, in ejus honorem à Romano Populo constructæ sunt. Hinc ferè ad Armilustrum nonnulli privatum Palatium, ac Thermas Trajani sese extendisse voluere, ad quas quidem Thermas Aquam deduxit de suo nomine appellatam, tametsi ex Aqua Martia aliquorum sententiâ, vel, ut aliorum est opinio, ex Aqua Claudia inducerentur. Thermas Trajani, quas hactenus in Aventino fuisse credidimus, nunc potiùs in Exquilino ponere libet, prope Titi Thermas: movit nos ad hoc opinandum Saxum
E quoddam in Luco Sancti Petri ad vincula nuper inventum, cujus inscriptio talis est:

IVLIVS FOELIX CAMPANIANVS. V.
C. PRAEF. VRBI AD AVGENDAM
THERMARVM TRAIANARVM
GRATIAM CONLOCAVIT.

Fieri tamen posset hunc lapidem ad S. Petrum in vinculis allatum fuisse, & Thermas nihilominus esse in Aventino. Nos verò ut res se habet enarravimus. Non admodum procul ab his Thermis
F Varianæ Thermæ fuere: harum autem, & simul Decii, adhuc vestigia exstant; fabulosè narrant Aventinum speluncam fuisse Fauni ac Pici, quæ fontem haberet, ex quo ipsi biberent; adduntque, cùm Numa vinum in hunc fontem fudisset, ebrios illos redditos, vinctosque ab eo fuisse: quare ab iis didicisse ajunt, quomodo è Cælo fulmina elici (si quando voluisset) statim possent. Hodie rivi quidam spectantur, qui ad Collis istius radicem manantes in Tyberim influunt.

* Leg. *advehendi*, vel *ab advectu*, ut habet Varro.

CAP. II.

De Thermis Antonini Caracallæ, deque aliis quæ in Aventino fuere, & de Aquæductu Aquæ Claudiæ.

IN altero Aventini vertice, qui ad Piscinam publicam spectat, juxta D. Balbinæ Templum, ad radicem scilicet Collis, ingentes muri latissimi, & simul maximæ columnæ, præterea admirabiles ruinæ Thermarum Antonini Caracallæ, quæ nobilissimæ traduntur fuisse, conspiciuntur; has Lampridius ab hoc Principe inchoatas, ab Alexandro autem Severo & absolutas atque ornatas, scribit. Hodie Antignanum locum appellant, quasi Antoninianum. Pars Claudiæ Aquæ his Thermis subserviebat, ex inferiori parte quarum Caracallam nobilissimum Palatium condidisse ajunt. Spartianus tradit, occultam in iis Thermis Cellam fuisse, quam architecti negant posse ulla imitatione, quâ facta est, fieri; nam ex ære vel cupro cancelli superpositi dicuntur fuisse, quibus cameratio tota concredita esset, & tantum fuisse spatii, ut id ipsum fieri negarint potuisse docti Mechanici. Plerique in ipso Aventino fuere, quorum nulla hodie certa ratio reddi potest, ubi præcipuè fuerint. In quibus Ara Jovis Elicii numeratur à fulmine eliciendo; huic autem deo aram ideo erexit, quòd, (ut paulò antè dicebamus) cùm Numa fulminum eliciendorum rationem à Fauno atque à Pico didicisset, Jovi ipsi Aram statuit. Sed cum Tullus Hostilius, qui Numæ in regno successit, aliquando Numæ Commentarios volveret, & ibi quædam sacrificia occulta Jovi Elicio facta invenisset, operatum iis sacris se abdidisse scribit Livius; sed cùm non ritè initum aut curatum illud sacrum fuisset, cum fulmine ictum cum domo conflagrasse memorat. In Aventino Vitellius Imp. Domum habuit. Matutæ Deæ Fanum bello in Vejentes suscepto votum, postea à Camillo dedicatum; Libertatis Templum à Tib. Graccho patre & dicatum & conditum, multisque columnis statuisque æneis ornatum. Hujus Templi Atrium ab Ælio Pæto ac Cethego instauratum creditur. Veneris Marciæ vetustissima Ara. Victoriæ insuper Templum non defuit, ab Arcadibus, ut volunt, positum. Adde Minervæ Lunæque etiam Fanum. Accessit cujusdam Faberii Scribæ Domus pulcherrima, sylvaque Laurentum Jovi sacra, in qua Valentinianus cæsus est, quæ etiam Viæ Laurentinæ nomen dedit. Appius Clodius Cæcus, à quo Via Appia strata est, unde ab ejus nomine sic est appellata, Aquam de suo nomine postea vocatam in Urbem Censor induxit; id autem ann. xx. post Samniticum bellum accidit; ex agro autem Lucullano, quem *Frascatum* hodie vocant, auctore Frontino, per Viam Prænestinam subterraneo Aquæductu circiter xi. mill. passuum deduxit. Postea verò ad Capenam Portam Aquæductu super terram passibus LX. sub Cælium Montem, per Aventinum verò usque ad Salinas, quæ juxta Trigeminam Portam sanè antiquam erant, extendebatur: quædam autem hujus Aquæductus vestigia hac etiam ætate prope hujus Collis radices conspiciuntur, ex ea parte, ad quam Testaceum respondet, ac juxta Scholam Græcam, atque Arcum septem Vespillonum, ubi, scilicet ad Salinas, terminabat Aquæductus. In Urbem verò recepta aqua viginti in partes ad communem omnium usum dispensata distribuebatur. Tradit Procopius inter Latinam atque Appiam Viam duos Aquæductus jungi, statimque dividi; horum alterum Aquæ Appiæ, de quo agimus, esse existimari po- A test. Franciscus scribit hujusmodi Aquam per Urbis Vicos, ac Regiones, pro II. pro V. pro VIII. IX. XI. XII. XIII. XIV. ad varios Urbis usus fuisse.

CAP. III.

De Campo ubi est Testaceum post Aventinum, deque omnibus quæ in eo fuere.

NUnc ad Campum Testaceum veniamus, Aventino relicto: ut verò hinc exordiamur, Te- B staceus Collis fuit humilis, adeo ut qua parte excelsior fuit, CLX. pedum altitudinem non excesserit, nec ultra D. cingitur, ex vasorum ruptorum testis, quas cum in locum figuli congerebant, ita crevit, ut monticuli formam ferè acciperet, Testarum nomen servaverit. Cretâ mirabiliter usi sunt Veteres, adeo ut Plinio tradente etiam deorum simulacra ac templorum ornamenta ex creta factitarint. Hac parietes incrustabant, in eademque vitâ functos sepeliebant. Quare factum est ut Numa septimum figulorum Collegium constituerit. Quoniam verò aquarum commoditate hic C Campus abundaret ob Tyberis vicinitatem, major hujusmodi artificum pars, quod grandiora vasa conficerent, in eo officinas habebant. Quoniam verò, si in flumen vasorum fragmenta ac reliquas sordes ejus artificii injecissent, futurum fuisset ut aliquando alveum fluminis opplevissent, Senatus vetuit ne quicquam ex illis in flumen demitterent, atque icirco Locus Testaceus his assignatus dicitur, ideoque ex earum rerum congerie Collis est effectus. Figulorum autem officinæ in hujus Campi interiori parte inter ipsum Testaceum ac Tyberim fuere; quemadmodum Fabrorum lignariorum in hujus planitiei parte erant, ad quam ex D Urbe discedentes statim accedebant. Nam Livius tradit, ab Ædilibus extra Trigeminam Portam inter Fabros lignarios, Porticum Æmiliam instauratam, Forumque, in quo mercatus fieret, stratum ac trabibus septum fuisse, ipsumque Forum commodius redditum gradibus factis, ut à Tyberi ad ipsum facilior esset adscensus. Ad hanc Porticum Basilicam Æmiliam fuisse quidam tradidere. Sed inter figulos Veneris Myrtiæ Ara fuit, quam Murciam appellatam Plinius testis est, quòd homines pigros languidosque efficeret; Myrteam autem à loco qui myrtis abundaret dictam palam est. Hic Circus fuit, quem intimum vocavere: E hujus autem in vineis etiam sunt vestigia, præsertim quæ sunt juxta flumen. Ad Tyberim Ovidius Lucum Helernam locavit. Ex alia hujus planitiei parte ad D. Pauli Templum cum Urbis mœnibus pulcherrimam Pyramidem integram ferè, ex marmore confectam & conjunctam etiam nunc videmus: ut vero ex litteris conjici potest, Sepulcrum C. Cestii Septemviri Epulonum fuit. Romæ autem sacerdotium Epulones habebant; ii enim cùm potestatem haberent mensam lautissimam ad Jovis Statuam instituendi, atque conquisitissimis epulis cum joco risuque mimorum more vescerentur, F sic dici meruere. Hæ autem sunt Pyramidis litteræ: C. CESTIVS L. F. POB. EPVLO. PR. TR. PL. VII. VIR. EPVLONVM. Inferius verò minores litteræ sunt incisæ; sunt autem hujusmodi: OPVS ABSOLVTVM EX TESTAMENTO DIEBVS CCCXXX. ARBITRATV PONT. P. F. CLAMELAE HEREDIS, ET PONT. L. In media Testacei planitie CXL. Horrea ingentia frumentis condendis reponendisque aptissima fuere, quorum hodie nonnulla sunt vestigia in Joannis Georgii Cæsarini clarissimi viri Vineis, atque aliis vicinis locis; nec diu est cùm quod-

quoddam marmor in Marcelli Capozuchi cognomento Rom. Civis Vinea defossum est, in quo hæc erat inscriptio: NUM. DOM. AUG. SACRUM GENIO CONSERVATORI HORREORUM GALBIANORUM M. LORINUS FORTUNATUS MAGISTER S. P. D. D. Ex alio latere eadem erat inscriptio, excepto quòd pro GENIO CONSERVATORI repositum fuerat FORTUNÆ CONSERVATRICI. In iisdem Horreis, ut asserit Plinius, P. Maticino Præfecto annonæ Columna erecta, & simul Minutio Augurino altera, quòd farris pretium in tribus nundinis ad assem redegerit.

Cap. IV.

De Templo Murciæ, de Fornicibus Horatii, de Salinis, de Templo Vestæ, Fortunæ Virilis, de Foro Piscario.

AD eam nunc planitiem accedamus, quæ inter Aventinum, Tyberim, Capitolium, Palatiumque posita, per Cœlii Cœliolique radices, ad Capenam usque extenditur. Igitur in Aventini radicibus juxta Clivum publicum, non procul à Foro Boario, Ara fuit Murciæ, quam inertibus ignavisque præfuisse prædicant. Hic Livius tradit Latinis in civitatem acceptis sedes datas, ut sic Aventinus cum Palatino jungeretur. Inter Aventinum Tyberimque prope Sublicium Pontem Horatii Coclitis Fornices, quos ipsius virtutis monumenta sempiterna Civitas erexit, cùm solus adversùs Etruscos fortissimè pugnans illis restiterit, fuisse ferunt. Blondus narrat à fundamentis eos demolitos sua tempestate fuisse ad calcem conficiendam, subditque cum famam durasse Horatii, idque quibusdam Inscriptionibus sic esse compertum fuisse. Sub Caci spelunca juxta eum locum, ubi antiqua Porta Trigemina fuit, Salinas, hoc est Cellas, in quibus sal publicum conderetur, sicut hodie in Capitolio reponitur, extitisse accepimus. Prope hunc locum vetustissimum Templum conspicitur, hodie D. Stephano dicatum, quod quoniam formâ rotundâ sit, porticumque similiter habeat rotundam, circùmque XVIII. columnis fulcitur, Vestæ antiquum Templum fuisse censent; nam Veteres Vestam terram putarunt, quâ omnes fulcientur; atque ideo ad terræ similitudinem à Numa ædificatum pilæ instar habens huic deæ existimant: ut verò superiùs est expositum, scribit Dionysius, Vestæ Templum, in quo sacer ignis etiam suo tempore servabatur, non à Romulo dedicatum, sed à Numa, quòd hoc Templum extra eam Urbem est, quam Romulus primùm quadratam constituit, *Numamque ipsum Virgines Vestæ, non Romulum, ut plerique putarunt, statuisse. Ovidius Templum Vestæ, in quo ignis Palladiumque servarentur, ad Regiam Numæ, quæ juxta Romanum Forum erat, locare videtur. Idem Auctor Dionysius refert, inter Palatinum atque Capitolium, prope Forum, seu in ipso Foro commune Vestæ Templum conditum à Numa; cùm enim Romulus in omnibus Curiis propriam peculiaremque Vestam assignasset, nullam communem consecrarat. Ad hoc Templum Regiam habuit Numa, ut etiam antea est dictum; Dionysius atque Ovidius in eadem sunt sententia, illud Templum, quod in Foro & in media Urbe erat, à Numa esse extructum; id verò, quod paulò antè D. Stephano dicatum dicebamus, quoniam extra ipsius quadratam Urbem esset, minus à Romulo conditum: an verò à Numa, aut ab alio quopiam constructum sit, obscurum est, cùm apud alium Auctorem non legerim. Satis est intelligere extra Romuli Urbem quoddam Vestæ Templum fuisse; ex circulari autem hujus Templi forma magis consentaneum est Vestæ fuisse, quàm aut Herculis, aut Matutæ Auroræ, ut aliqui putant, eò magis quod Hercules non hic; verùm remotiùs aliquantò, ibi scilicet ubi fuit Ara Maxima, Matuta verò in Foro Boario Templum habuit. Quòd verò Ovidius in eo Templo servatum fuisse ignem prodit; quod prope Forum esset; Dionysius verò in eo, quod extra Romuli Urbem esset, nihil obstat, quò minùs id diversis temporibus eveniret; horum enim Scriptorum tempora nonnihil dissidere videntur. Ignis verò conservatio Templi Vestæ propria præcipuaque erat, nam nihil præter ignem in eo servari mos fuit, Ovidio etiam ipso asserente. Dionysii quidem sententia non ea mihi videtur fuisse, ut affirmaret in hoc tantùm Templo ignem custodiri; in cæteris verò hujus deæ Fanis minimè, sed quod in isto majori cura cerimoniisque fortasse ignem tuerentur. Ubi verò hoc tempore nec procul hinc, ad D. Mariæ pontem, Templum divæ Mariæ Ægyptiacæ fuit; Fortunæ Virilis Fanum fuisse dicitur; de duobus enim Templis Fortunæ Virilis Dionysius tradit; hoc autem fortasse fuit; tametsi Asylum id fuisse nonnulli putent, seu Templum Misericordiæ, quidam Pudicitiæ, conjecturis tantùm commoti; non ratione quidem ulla, quæ rem planè declaret. Scribit Val. Maximus in Fortunæ Templo ligneam Ser. Tullii Statuam fuisse totam inauratam, quæ, cùm omnia ibi conflagrarent, incolumis atque integra reperta sit: hoc autem ideo accidisse putant, quòd Ser. Tullius à Vulcano formâ favillæ ardentis conceptus traditur, quo tempore in Prisci Tarquinii domo ipsius mater Cornicularia * servitutem serviret. Ex hoc autem Templo prope Tyberim, auctore Varrone, usque ad Ædem D. Mariæ in porticu Forum Piscarium extendebatur; quo loco non pisces tantùm, verùm alia præterea venalia exponebantur: hoc autem cognomen habuit Ædes, quòd in Octavii porticu vel prope illam extructa esset.

Cap. V.

De Theatro Marcelli, de Templo Pietatis, de Carcere plebis, de Curia ac Porticu Octaviæ.

HOc præcipuè loco juxta Tyberim hac etiam ætate pars Theatri Marcelli stare conspicitur, reliquo igni ac vetustate consumpto. In ipsius ruinis hodie Savellorum Palatium constructum est. Quidam in Foro Olitorio ponunt. Ab Augusto conditum hoc Theatrum dicitur in Marcelli Octaviæ sororis filii memoriam, quem illa adolescentem amissum, & Imperii successorem futurum, quoad vixit, luxit; multa præterea ædificia idem Augustus aliis ex suis erexit, in quibus Porticus Liviæ, Octaviæ, Caji ac Lucii nepotum Basilica numeratur. LXXX hominum millia ex hoc Theatro ludos spectare commodè poterant. Hujus Scenam Vespasianus renovavit; in eoque fabulas ac ludos edidit. Hic Plinius videtur existimare Templum Pietatis fuisse, pulcherrimumque exemplum narrat pietatis: *Pietatis*, ait, *exempla infinita toto orbe extitere, sed Romæ unum, cui comparari cuncta non queant. Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera, supplicii causâ carcere inclusa matre, cùm impetrasset aditum, à Janitore semper excussa, ne* quid

Q 3

* Ocrisia vocabatur, de qua videsis Dion. Halicarn. Antiq. Rom. lib. 4. init. & Plin. Hist. Nat. lib. 36. cap. ult.

quid inferret cibi, deprehensa est uberibus suis alens eam. Quo miraculo, matris salus donatu pietati est, ambæque perpetuis alimentis nutritæ, & locus ille eidem consecratus est deæ, C. Quintio, M. Attilio Coss. Pietatis Templo exstructo in ipsius carceris sede, ubi nunc Marcelli Theatrum est. Ita refert Plinius; Solinus tamen patrem illius fœminæ, non matrem, putat. Plinius existimare videtur ubi postea hoc Theatrum est extructum, partem Carceris fuisse plebis ab Appio Claudio decemviro facti, in quo cùm ipse reus capitis servaretur, se ipsum necavit. Hujus quidem Carceris juxta D. Nicolai Templum sunt vestigia, quare etiam *in carcere* nominatum est. Ideo autem hujusmodi Carcer est additus, quòd improborum ac perditorum hominum multitudine increbrescente unus sufficere tot malis non putabatur. Ante Theatrum verò Curia fuit Octavia cum Porticu ejusdem nominis, quam Augustus sorori Octaviæ struendam curavit. Porticus autem à D. Nicolao in carcere, ut putant, usque ad D. Mariam in porticu extendebatur; magnificè autem ædificari Porticus mos erat uno, sæpe etiam pluribus columnarum ordinibus; sub his pluvias subitas ac repentinas vitabant, umbrasque ac frigora captabant, vel deambulabant, variisque sermonibus diem consumebant; quamobrem in meridie solem hieme, à septentrionibus æstivas umbras excipiebant. Variè autem constructæ sunt Porticus, quædam longiores, breviores nonnullæ; idcirco quædam milliariæ, quòd millibus passibus progrediebantur, quædam stadiariæ à stadii longitudine, quæ pars milliarii octava est, vocabantur. Ad de quod nonnullas subterraneas faciebant, ut frigidiores essent per æstatem. Nomina plerunque ab operibus accipiebant: nam aliæ Corinthiorum, aliæ Doricorum, aliæ Etruscorum more factæ, iis nominibus appellabantur. Diis præterea Porticus dicare solebant, ut ex hac Inscriptione cognosci potest:

SILVANO SANCTO L. VALLIVS
SOLON PORTICVM EX VOTO FE-
CIT DEDICAVITQ. CAL. APRILIB.
PISONE ET BOLANO COSS.

In hac ipsa Porticu Octaviæ nobilissimas easque plurimas tabulas fuisse Plinius tradit: in quibus Herculem numerat ab Oeta monte Doridos exacta mortalitate consensu deorum in cælum euntem. Junonis Templum in hac ponunt cum ipsius pulcherrima Statua; Veneris, atque Æsculapii; præterea Dianæ; Fanum insuper Apollinis cum ipsius Statua, Latonæ, atque Dianæ, tum novem Musarum: in iis Apollo erat nudus, item alter citharam tenens. Hic Octaviæ Scholam fuisse narrant; in ea pulcherrimum illum Praxitelis Cupidinem fuisse Plinius scribit, Verri à M. Tullio objectum, propter quem Thespiæ visebantur. Verùm alias exquisitissimas statuas hoc loco ponit Plinius ad ornandum repositas; inter quas Veneris Statuam nobilissimam Phidiæ opus fuisse memorat.

Cap. VI.

De Foro Olitorio, de Templo Jani, de Sacrario Numæ, de Templo Matutæ, Carmentæ, Spei, de Columna Lactaria, de Argileto, de Æquimelio, de Asylo.

Olitorium Forum, in quo olera vendebantur, extra Carmentalem fuit Portam inter Capitolium ac Marcelli Theatrum, ibi fermè ubi nunc A Forum est, quod Montanarium vocitant. In hoc autem Foro, apud Marcelli Theatrum ac Sanctum Nicolaum in carcere in extremo Argileto, Jani Templum locant, quod à Numa supra duas ædiculas positum volunt: in eo autem duas portas ab eo factas, quæ pacis tempore claudebantur, belli patebant. Ajunt cùm Cos. ad bellum proficisci pararet ad bella gerenda toto Senatu comitante eo venire, easque portas solenni ritu aperire solitum. Tacitus narrat, Cn. Duillium, qui primus Carthaginenses bello navali superavit, Jani Templum ad Olitorium Forum erexisse. Quamobrem si fateamur à Numa priùs ædificatum, à Duillio in- B stauratum fuisse dicendum videtur. Multa, tradente Ovidio, Jani fuere Templa. Morem autem Templi vel claudendi, vel aperiendi in hoc, de quo modò dicebamus, servatum, neminem latere volumus: ex aliquorum sententia, nonnullis in eo, quòd in Foro Romano esset, hoc observatum putarunt. Ad hujus Templi latus Numæ Sacrarium locarunt, quo loco res sacras servaret. In hoc Foro, ubi hodie D. Andreæ Templum est, Mentuciæ vel Vinciorum cognomento, Matutæ Junonis fuit Templum, belloque Gallorum à C. Cornelio Cos. dicatum ac factum; vulgus ex Matuta Men- C tuciam fecit. Carmentæ verò Euandri matris Templum, quod ad Carmentalem Portam ab ea vocatum fuit, ad Capitolii radices, ubi semi-diruta D. Catharinæ Cella videtur, fuisse dicitur. Sed Carmentæ Fanum fœminæ posuere, quòd, sicut antea solerent, à Senatu pilentis vectari impetrassent. Idem Forum Spei Templum habuit, quod Sempronii Gracchi consulatu, auctore Livio, totum conflagravit. Hic Lactaria Columna, ita appellata, quod ad eam infantes adducebantur, quibus nutrices essent parandæ. Quoniam verò superiùs Argileti mentio est facta, sciendum Argiletum fuisse Viam, quæ à Velabro, aut ab extremitate Vici Tusci, qui cum Velabro idem ferè fue- D rat, ad Theatrum Marcelli protendebatur. Nomen autem ab Argo Euandri hospite accepit, quòd in ea & occisus & sepultus fuerit: alii ab argilla vocarum dixere, cujus ibi magna esset copia. Sicut verò ea pars, quæ ad Marcelli Theatrum erat, imum Argiletum, ita summum, quod in ipsius loci initio esset, appellarunt. In hujus Fori parte, quæ à dextera est in exitu Carmentalis Velabrum versùs, juxta eum locum ubi D. Joannis decapitati est Templum, Æquimelium fuisse nonnulli volunt. Sic autem dictum est à Sp. Melio, qui cùm in suspicionem affectati regni venisset à Servilio E Ahala Magistro equitum occisus est, bonis proscriptis domoque ejus diruta, & area Æquimelium dicta. Quidam ad Busta Gallica locant; nihilominus Plinius sub Capitolio omnino ponit. In area Argileti magna artificum erat copia, atque mercatorum, præsertim tabernæ Bibliopolarum, quæ Argiletanæ dicebantur. Asylum verò, quod in Capitolio antea constitutum à Romulo fuerat, inde ob multa ædificia postea erecta in eam planitiem, quæ sub Rupe Tarpeja erat, translatum volunt, totumque id spatium, quod est inter Rupem Tarpejam, Forum Boarium, Pontem D. Mariæ at- F que Aventini radices, occupasse.

Cap. VII.

De Velabro, de Basilica Semproniana, de Foro Boario, de Fornice Septimiano, de Templo Jani quadriformis, de Templo Herculis Victoris, & de Ara Maxima.

Velabrum ea fuit planities, quæ quasi quædam Vallis inter Aventinum, Capitolium, atque Pa-

A Palatinum posita, sic dicta quòd ratibus homines à reliquis Urbis partibus in Aventinum veheret: nam ex Tyberis inundationibus in hujus loci imo quasi lacus stagnabantur adeo, ut eos trajiciendo navigarent. Quamvis vero Velabrum exsiccatum repletumque fuisset, postquam cursum Tyberis Tarquinius direxit, nomen tamen vetus mansit, ita ut etiam hoc tempore Sanctum Georgium in Velabro celebrent. Accæ Laurentiæ hic fuisse Aram Cicero innuit: cujus sepulcrum eodem in loco satis celebre fuisse Aotias scripsit. Juxta verò Sigoum Vertumni, quod non multùm à Sancto Georgio in Velabro absuit, P. Africani fuit Domus, B quam postea, Livio auctore, T. Sempronius pecunia quadam publica emit, ibique Basilicam de suo nomine constituit. In Velabri parte, ut mox patebit, Boarium decretum est, ita autem vocatum est vel à bove æneo, qui ibi esset, nam ex ea parte, ut asserit Tacitus, vomere urbis suæ circuitum signare Romulus cœpit; sive à bove, quem Caco victo Hercules hic mactavit; vel à bobus, ut Sexto Pompejo placet, qui ibi vendi emique solerent. Quare Livius tradit bovem io hoc Foro ad tertiam contignationem sua sponte scandisse. Hodie in eodem Foro ad Sancti Georgii Fanum antiquissimus C Fornix stat; Septimio Imperatori ac M. Aurelio ab Argentariis ac Negociatoribus illius Loci erectus dicitur: in eo autem incisa sunt sacrificia boum, quæ ibi fierent. Hanc habet Inscriptionem:

IMP. CÆS. I SEPTIMIO SEVERO, PIO, PERTINACI AVG. ARABIC. ADIABEN. PARTH. MAX. FORTISSIMO FELICISSIMO PONTIF. MAX. TRIB POTEST. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI PATRIÆ ET IMP. CÆS. M. AVRELIO ANTONINO PIO FELICI AVG. TRIB. POTEST. VII. COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSI- D MO FELICISSIMOQVE PRINCIPI ET IVLIÆ AVG. MATRI AVG. N. ET CASTRORVM, ET SENATVS, ET PATRIÆ ET IMP. CÆS. M. AVRELII ANTONINI PII FELICIS AVG. PARTHICI MAXIMI BRITANNICI MAXIMI. ARGENTARII ET NEGOCIANTES BOARII HVIVS LOCI QVI DEVOTI NVMINI EORVM INVEHENT.

Nec procul hinc hodierno die pervetustum Tem- E plum ex marmore, sed magna ex parte dirutum, multisque ornamentis spoliatum conspicitur; quatuor habet facies, quadratæ instar porticus, *logiam* hodie appellaot. Jani quadrifrontis Templum fuisse putatur, quod Veteres io Foro Boario condidere: hujus autem quatuor facies quatuor anni partes significabant, quarum Janus est caput ac princeps; duodecim verò cellulæ, quæ in iis faciebus cernuntur, menses anni denotant, ut superiùs etiam est expositum, cùm de numeris mentio haberetur, quos in manibus Jani Simulacrum haberet. Janus verò bifrons tantùm Romæ colebatur; sed postquam Romani in urbe Faleria, ab F eis capta, Janum quadrifrontem invenerunt, in sua etiam similem habere voluerunt. In Foro ipso Boario non procul à Schola Græca Templum fuit Herculis Victoris; in hoc neque muscæ, neque canes ingrediebantur: hujus autem rei rationem affert Solinus: nam cùm hìc carnem sacrorum distribuisset Hercules, muscarum deum Myagrum devovisse fertur; in Templi verò aditu clavâ relictâ, cùm primùm ipsam canes olfacerent, repentè fugiebant. Hoc quidem Templum (quod Livius rotundum fuisse scribit, quare plerique adducti sunt, ut illud Jani Templum fuisse dixerint, quod Vestæ juxta Tyberim assignavimus) Sixto IV. Pontifice solo æquatum scimus: io cujus ruinis pulcherrima illa Herculis Statua ex ære inaurata, quam hodie, ut antea dictum est, in Capitolio videlicet in Palatio Conservatorum servant, reperta est. Quidam tamen ex Aræ Maximæ ruinis erutam volunt. Hæc quidem ea esse putatur, quæ in Herculis Templo M. Fulvio & Cn. Manlio Coss. posita narratur, nec verò ea, quam Plinius in Foro Boario ab Euandro ipsi dicatam meminit, Herculemque triumphalem appellatam; quoniam in triumphis triumphantis habitu ornarent. Euandri certè tempestate præter Aram nihil præterea habuit Hercules. In his autem ruinis in marmorea tabula hujusmodi Inscriptio reperta est:

DEO HERCVLE INVICTO C. TVL. POMPONIVS PVDENS SEVERIANVS V. C. PRÆF. VRB.

Hoc Templum imaginem Pacuvii Poëtæ elegantissimè pictam habuit. Servos verò neque libertos in illud ingredi fas fuit, præcipuè cùm sacra fierent. Hic prope Scholam Græcam Aram Maximam Herculis, quam ipse erexit, in Circi ferè Maximi ingressu fuisse volunt. Sic autem ab ædificii magnitudine appellatam Servius tradit, quam etiam suo tempore durasse narrat. Hic boum suarum Herculem, quas à Caci antro ac furto recuperarat, decimam sacrificasse ferunt: maxima veneratione erat, quare si quis maximum juramentum requireret, Aram Maximam jurare cogebat. Narrant dixisse Herculem eum fœlicissimum futurum, quicunque frugum omnium suarum decimam obtulisset, atque iccirco Syllam, M. Crassum, ac Lucullum ditissimos memorant, quòd decimas isti Aræ dedissent. Ajunt, cùm Hercules per Italiam boves ageret, siti oppressum, feminam rogasse poculum; id illa cùm negans respondisset non licere quicquam ex paratis sacris gustare, factum est ut hic postea sacrificans, feminas omnino ab iis sacris excludi mandarit. Non procul à Sancto Georgio fons est, quem Juturnæ nonoulli tribuunt, putantque aliquando eò è Foro Romano inductum: Juturnæ verò aqua saluberrima adeo putabatur, ut ea quinquies pueri abluti scabie liberarentur: io Tyberim defluebat; nos verò superiùs retulimus Cloacæ Maximæ cornu per Velabrum fluxisse.

C A P. VIII.

De Templo Fortunæ Prosperæ, Matris Matutæ, de Fornicibus Stertinii, & de Templo Pudicitiæ Patritiæ.

DVo in Foro Boario Templa Servius Tullius condidit; alterum Fortunæ Prosperæ, quam ita, cùm semper secundam rebus suis esset expertus, vocare placuit: (is enim servâ matre natus Romanorum Rex fuit, quare, ut Plutarchus narrat, multa alia Templa Fortunæ sub variis nominibus erexit; nam Masculæ, Primogeniæ, Parvæ, Forti Fortunæ, quam eandem cum Virili fuisse volunt, Convertenti, Benesperanti, Videnti, Templa arasque posuit) alterum verò Matri Matutæ; solennes autem cerimoniæ ac festa utriusque uno atque eodem die celebrabantur. Livius refert, Stertinium post præturam, quam in Hispania gessit, in Ærarium Romanum L. millia librarum argenti contulisse; atque ex manubiis duos in Foro Boario Fornices struxisse, unum ante Matutæ Templum, alium verò in Circo Maximo, omnes-

que

que exquisitissimis inauratisque statuis exornasse. In eodem Foro juxta Herculis Fanum Pudicitiæ Patritiæ Sacellum Livius constituit, ab Æmilio conditum; io quo quidem certamen inter feminas ortum scribit, quæ sacrificatum convenerant: Virginiam enim, Auli filiam Patriciam Plebejo nuptam L. Volumnio Consuli, matronæ, quòd è Patribus enupsisset, sacris arcuerant; brevem altercationem fuisse, sed inde ex iracundia muliebri in contentionem animotum exarsisse, cùm se Virginia & patriciam & pudicam in Patriciæ Pudicitiæ Templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumque ejus, ac rerum gestarum pœnitere gloriata esset. Facto deinde egregio magnifica verba adauxisse in Vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quòd satis esset loci modico sacello, exclusisse, Aramque ibi posuisse: convocatisque matronis plebejis conquestam injuriam patriciarum dixisse: Hanc ego Aram Pudicitiæ Plebejæ dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit, detisque operam, ut hæc Ara, qoàm illa, si quid potest, sanctiùs & à castioribus coli dicatur. Addit Livius eodem fermè ritu & hanc Aram, quo illa antiquior, cultam esse, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro oupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Io Foro præterea Boario primos gladiatorios Ludos editos volunt.

C A P. IX.

De Circo Maximo, & de Templo Consi, ac Neptuni.

EX hac Palatini parte Circus Maximus usque ad Aventinum propè extendebatur. Priùs verò quàm de ejus partibus quicquam afferamus, operæ pretium videtur generatim de iis Circis exponere, qui nullâ aliâ causâ quàm ludorum certationumque sunt instituti: Varro putat ideo Circenses hos Ludos appellatos, quòd priùs locis virentibus atque herbosis inter enses & flumina, quare Circenses quasi circum enses sunt dicti. Verùm potiùs ideo sic appellatos fuisse putandum est, quòd circùm populus fusus spectaret Ludos; sive etiam ab ipso Circo, in quo fiebant. Nam hemicycli figuram, longiorem tamen quàm latiorem, habebant ea loca, in quibus Ludi committebantur. Locum, unde currere incipiebatur, carceres vocabant. Nec inde unquam movebantur priùs, quàm sigoum daretur. In utraque Circi parte pari distantia duæ figebantur metæ pyramidum instar habentes, circom qoas equi currusque revolvebantur. Ut verò liberiùs exspatiari atque excurrere equi possent, noonunquam metæ amovebantur. Circùm autem erant sessiones, in quibus commodissimè spectari poterat. Sed de Cireo Maximo dicendum: huic magnitudo nomen hujusmodi invenit, ut Maximus diceretur. Olim CCCCL. passibus longitudine, C. verò & XXV. latitudine; secundùm verò Plinium, si ædificia computentur, quatuor agri modiis extendebatur; adeo autem capax erat, ut CCXL. millia hominum in eo commodissimè spectare possent. Tarquinius Priscus, Livio narrante, locum huic Circo designavit; loca divisa præterea Patribus Equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati; additque, spectatum fuisse fureis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ut verò Dionysius tradit, primùm sedilia cooperta fecit Tarquinius: antè enim spectabant stantes sub tabernaculis ligneis arundinibus aridis fultis. Sedilia postea hujus Superbus Tarquinius magnificè exstruxit. Plinius quasi novum instauratum à Cæsa-

A re Dictatore scribit. Suetonius præterea meminit
ab eodem Cæsare ampliatum, multaque ibi festa
ab eo celebrata. Ab Augusto verò mirificè ornatum idem Auctor narrat; multosque in eo ludos
per eum institutos, equorum, curruum, venationum; sed præter cæteros Ludum Trojanum celebrasse, ut antiqui sanguinis claritas virtusque
apertiùs indicarentur; ludus autem puerilis erat,
atque equestris, ab Ascanio Æneæ filio originem
docens. Hoc ludi genus divinitus expressisse Virgilius videtur. Claudius carceres ex marmore postea faciendos curavit, metasque, quæ antea ex tophis fuerant lignisque, inauravit. Senatoribus lo-
B cum proprium assignavit, cùm priùs aliis mixti
spectare solerent. Hunc Circum semi-dirutum
Trajanus ampliavit, & ad pulchriorem formam
redegit. Nobilissimis verò columnis atque auro
Heliogabalus ornavit, pavimento è chrysocolla facto; terræ autem genus est chrysocolla, quæ in
aurifodinis nascitur & auri colorem imitatur. Tanta autem pulchritudine fuisse Porticus accepimus,
ut non minùs ad earum ornatum, quàm ad Ludos spectandos convenirent. Circi Maximi carceres ibi fuere, ubi hodie Horti Scholæ Græcæ,
aut ferè paulùm distantes sunt. Suetonius refert in
C interiori parte Circi Maximi ingentem alveum ad
aquas suscipiendas defodisse; stagnum verò à Dionysio vocatum meminimus pedum X. altitudinem
ac latitudinem continuisse. Post autem id stagnum
idem Auctor refert ædificatas esse Porticus tectura
triplici; harum autem imas pavimenta habuisse,
ut in Theatris, parùm superstantia lapidea sedilia,
in superioribusque lignea; & circa eundem Circum extrinsecus aliam fuisse Porticum scribit unius
tecturæ, officinas in se habentem, & habitationes
super eas, per quam adscensus & ingressus essent
venientibus ad spectacula juxta quanque officinam,
ita ut nihil tot millia ingredientium atque abeun-
D tium turbaret. In hunc ipsum Circum, præter varia Ludorum genera, Aquam Appiam inducebant, & in eo instar exigui maris coactis aquis repleto navales Ludos celebrabant, qui quoddam navalis pugnæ simulacrum præ se ferebant. Veteres
Circi Maximi Naumachiam dixere. Eam autem
partem, quæ esset ad Aventinum, Tiberii Cæsaris tempore conflagrasse auctor est Cornelius Tacitus. Valerius verò Maximus asserit, hîc primùm
à Romulo Circenses Ludos institutos, quo tempore Sabinas rapuit, Consualiaque à Conso consilii deo appellasse, quasi illo Conso auctore atque
adjuvante ea sibi successissent, quæ cogitarat in
E uxoribus civibus parandis. Plutarchus memorat,
famam fuisse vulgatam cujusdam dei Aram sub
terra conditam à Romulo esse inventam, eique
deo nomen Conso inditum, sive à consilio, quòd
consilium arcanum & minimè apertum esse oportent; subterraneam haud temerè & opertam dei
Aram esse, quamobrem Ara hujus dei reliquum
tempus latebat; in equestribus autem certaminibus aperiri solebat. Consus postea hic Templum
habuit, quem plerique Neptunum Equestrem esse putarunt. Quare Livius Consualia Neptuni festa vocat: quamvis Diooysius Neptuno Equestri
F ab Arcadibus Templum erectum, Aram verò
cuidam Genio consiliorum custodi positam scribit.
Consualia nihil aliud fuere quàm ii Ludi, in quibus Sabinæ sunt raptæ. Neptuni Templum ibi
locant, ubi nostra tempestate ad Palatini radices,
ad D. Anastasiæ Fanum, quædam Cella reperta
est, variis conchyliis marinis ornata, in quorum
medio, videlicet in superiori parte, Aquila tota
candida, exceptâ cristâ, quæ rubra erat, conspiciebatur.

CAP.

CAP. X.

De multis Templis quæ in Circo erant Maximo, aut prope, ac de Obelisco fracto.

JUxta Circum Maximum Juventutis Templum fuit à Cn. Licinio Duumviro positum; item Mercurii; Veneris, à Fabio Gurgite Cos. filio ex nonnullarum fœminarum mulctis, quæ stupri convictæ fuerant; Cereris præterea, nam, ut tradit Plinius, Damophilus ac Gorgasus, tum Pictores, tum Plastæ nobilissimi, hujus deæ Templum utroque genere artis suæ excoluisse dicuntur. Bacchi atque Ariadnes pictura. Apud Circum ipsum, asserente Tacito, Solis, Liberi, Liberæ, Floræ, Proserpinæque Templa fuere. Nonnulli tradunt hic tres Aras fuisse tribus columnis nixas Samothraciæ diis, scilicet diis Magnis, Penatibus, cœlique ac terræ diis, omniumque rerum auctoribus ac parentibus, positas fuisse. In eodem Circo Stertinius Fornicem, de quo superiùs dictum est, exstruxit. Ad hunc Circum refert Juvenalis habitasse maximum meretricum numerum; apud quem quidam Pompeji Domum, ubi Herculem Myronis nobilissimi artificis fuisse memorant, positam dicunt; nam, ut quidam conjiciunt, juxta Palatinum fuit ad Templum Divæ Anastasiæ, ubi ingentes antiquorum ædificiorum ruinæ conspiciuntur. In Circo similiter Maximo Pub. Victor duos Obeliscos ponit; alterum stantem, alterum humi jacentem, alterum pedum CXXXII. longitudine, alterum verò LXXXVIII. qui fractus est, & terrâ totus ferè obrutus, horum major est; Augustus verò erexit. Plinius tradit hunc præter basim, quæ ex eodem esset lapide, parùm à CXXVI. pedum longitudine abfuisse, atque à Sennesertèo Rege imperatum, cujus Regis tempestate in Ægyptum Pythagoras trajecisset: in erigendo diffractum volunt. Marcellinus refert ex Hierapoli* Ægypti urbe duos Romam ab Augusto Obeliscos invectos, quorum is unus fuit; alter, qui in Campo Martio fuit erectus, de quo mox narrabitur opportunè.

CAP. XI.

De Septizonio Severi, de Constantini Fornice, & de Meta sudante.

POst Circum Maximum in angulo ferè Palatini qui Meridiem spectat, Severi Septizonium est; id autem Sepulcrum fuisse tradunt, quod ipse sibi in Via Appia condidit. Ideo autem, Spartiano scribente, hoc exstrui curavit, ut iis, qui ex Africa proficiscerentur, statim occurreret. A septem quasi zonis columnarum dictum putant, quæ sibi invicem superædificatæ essent; hodie tres ordines ipsarum tantùm videmus: Septisolium aliqui appellarunt; nonnulli à tribus viis, quæ hîc concurrerent, Septodium dixere. Hoc quidem cùm vetustissimum sit, semper ruinam minatur. In hujus frontispicio hæc, sed imperfecta, Inscriptio habetur, C. TRIB. POT. VI. COS. FORTVNATISSIMVS NOBILISSIMVSQVE. Quoniam verò mirabilis hujus Ædificii altitudo videtur, fieri non potuisse multi existimant, ut alii super hos ordines quatuor columnarum ædificati essent. Hic aliquando Templum fuit D. Luciæ Septisolii cognomento, qui titulus Cardinalis est. Hic Gregorius Pontifex IX. creatus dicitur.

A Alterius Septizonii meminit Suetonius, cùm Titum parvis ædiculis natum juxta Septizonium narrat; ubi verò illud fuisset, obscurum est: quidam tamen ad hunc locum fuisse, aut hoc à Severo positum, ad ejus similitudinem renovatum volunt. In alio Palatini angulo, qui Colisæum spectat, Constantini Magni Fornix pulcherrimus conspicitur, minùs corrupta sua ornamenta habens quàm reliqui triumphales Fornices, trophæa adhuc & victorias alatas servans. Hunc Senatus post Maxentium Tyrannum superatum ad Pontem, ut hodie vocant, Mollem erexit, quare in utroque frontispicio hæc leguntur: IMP. CAES. FL.

B CONSTANTINO MAXIMO. P. F. AVGVSTO. S. P. Q. R. QVOD INSTINCTV DIVINITATIS MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO QVAM DE OMNI EIVS FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS REMP. VLTVS EST ARMIS ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT. In fronte verò, quæ ad Orientem vergit, à dextra legitur, VOTIS X. à sinistra, VOTIS XX. facies, quæ est ad Occidentem, habet, Sic. X. à sinistra, Sic. XX. In superiori parte Fornicis, nempe ex uno

C latere, LIBERATORI VRBIS; ex alio, FVNDATORI QVIETIS. Quoniam verò in hoc Fornice quædam divinitus, quædam rudiùs sculpta videntur, quicquid excellentis esset, eò ex Trajani Fornice translatum, reliqua Constantini tempore facta plerique existimarunt. Ante hunc Fornicem Meta pervetusta ex lateritio constructa est, quam Veteres sudantem Metam appellavere, quoniam ex ea satis ampla aquæ copia manaret ad eorum sitim restinguendam, qui eò ad Amphitheatrales Ludos spectandos confluebant. Simulacrum Jovis ænei in ipsius vertice fuisse volunt. Quoniam verò huc venimus, Amphitheatrum

D non prætermittamus licet.

CAP. XII.

De Amphitheatro Titi, de Domo aurea Neronis, de Templo Fortunæ Seiæ.

QUemadmodum Theatrum hemicycli formam habebat, ita Amphitheatrum undique perfectus circulus est, quasi duo sint Theatra; & sicut in Theatris Poëtarum fabulæ atque argumenta

E recitari solebant, ita in Amphitheatro Gladiatorum concursus, ludique præterea, venationes, plerunque pugnæ navales aquâ introductâ, fiebant. Sæpissime in Amphitheatris cum feris homines pretio ducti congrediebantur. Aliqui cùm damnati essent bestiis laniandi objiciebantur. Claudius, compositis rebus Ægypti, ex militibus, qui ab eo defecerant, partem interfici statim jussit, partem Romam misit, ut cum feris congrederentur. Hoc verò, de quo nunc agendum est, Vespasianus condidit in media Urbe, quemadmodum etiam Augustum decrevisse sciebat, Titus postea filius dicavit, ludis magnificentissimè exhibitis. Mar-

F tialis Domitiano tribuit, ut ipsi assentatur; nihil verò hunc fecisse constat excepta incrustatione; ornamentum quidem statuarum in fornicibus addidit, suo, ut mos erat Principum in operibus magnificis, nomine adjuncto. Hodie omnino dirutum est; à Barbaris enim conflagratum fuit, soloque æquatum. Hujus postea saxis in mœnibus reparandis Romani usi sunt, Cassiodoro auctore, cùm id à Theodorico Gothorum Rege priùs impetravissent. Adeo verò sublimem atque editum fuisse Plinius testatur, ut vix ad summitatem humanus oculus accedere posset:

* In Edit. legitur, *Heliopolitana civitate.*

id antem verùm fuisse ex iis vestigiis, quæ adhuc exstant, facilè conjici potest: LXXXVII. enim millium hominum spectantium capax erat. Ne verò aditus atque exitus conturbaretur, (ut de Circo diximus) extrinsecus fuit Porticus, ut adhuc videre est, in cujus omni latere ingressus dabantur, atque egressus patebant. In hujus Fornicibus interiori scilicet parte Statuæ erant fixæ ex marmore, & usque ad hanc ætatem imagines ex gypso durant; quoniam verò Campus, qui in Amphitheatro erat, arenâ spargi solebat, ut fortiùs pedibus inniterentur certantes, aut ut mitiùs caderent, usus obtinuit, ut Arena diceretur. Colisseum vulgò Amphitheatrum ab ingenti Colosso, qui prope hunc locum esset, appellavere: fuit autem hujusmodi Colossus Neronis Statua CXX. pedum altitudine, quem sibi ante Domum erigendum curavit. Post autem hujus immanis Principis mortem Soli dicatum accepimus. Deinde verò, ut superiùs est expositum, ipsius Colossi capite amputato Commodus suum ipsius reposuit. Quoniam verò in Neronis incidimus mentionem, de ejus Domo dicendum videtur priùs, quàm hunc locum omittamus. Admirabilis illa quidem fuit, & quæ omnem humanam fidem superaret: Suetonius enim est auctor, Domum construxisse hunc, quæ quicquid est spatii inter Palatinum atque Cælium, Exquilias usque occuparet; ad Mæcenatis Hortos etiam extendebatur, ut maximæ urbis potiùs formam quàm domus haberet; ut verò huic furori satisfaceret innumerabiles domos civium demolitus est, unde factum est Epigramma:

Roma domus fiet, Vejos migrate Quirites,
Si non & Vejos occupat ista domus.

*Hanc primò *Transitoriam*, postea verò conflagratam, restitutamque, *Auream* nominavit. Ejusmodi Domum cùm absolutam dedicaret hactenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare cœpisse. Cùm vero ignis Romæ accensus esset, Tacito auctore, nunquam exstingui, nisi tota Domo ista, Palatino, ædificiisque proximis absumptis, potuit. Vestibulum ei fuit, in quo Colossus CXX. pedum staret; hunc autem Plinius scribit à Zenodoro factum, quem ideo ex Gallia Romam accersivit. Stagnum habuit maris instar circumseptum ædificiis ad urbium speciem; Rura insuper arvis atque vinetis, & pascuis, sylvisque varia cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. Campos ad seminandum habuit, vinetaque non modica: Porticus trium ordinum fuere mille passuum longitudine. In cæteris partibus omnia auro lita, distinctaque gemmis. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores ex fistulis, ut unguenta desuper spargerentur: præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuò diebus ac noctibus vice mundi circumageretur. Thermæ aquis dulcibus marinisque scaturiebant. In hujus Domus superioribus locis, auctore Plinio, mira arte argenteæ aves incisæ erant. Alibi præterea refert, Aurea Domo Neronem Ædem Fortunæ, quam Sciam appellabant, à Servio Rege sacratam, complexum: hanc Ædem è phengite lapide factam narrat; is lapis candidus atque translucens adeo est, ut illius Ædis foribus clausis interdiu claritas diurna esset, haud aliter quàm specularium modo, tanquam inclusa luce, non transmissa. Juxta hanc Domum fuere horrea quædam, quorum spatium cùm immani ædificio includere optaret, quoniam ex durissima essent materia coædificata, machinis bellicis admotis, atque demum igne machinam est demolitus. Verùm hæc omnia ædificiorum quasi portenta à reliquis Imperatoribus eversa sunt, novaque superædificata fuisse

A constat; atque eo quidem loco, ubi est Amphitheatrum à Vespasiano constructum, ejus Domus stagnum fuerat.

Cap. XIII.

De Templo Isidis, Quirini, Honoris, Virtutis, de Cæliolo, de Templo Dianæ, & de Rivo Appio.

AD Viam Appiam nunc revertendum videtur, ut si quid in hac Valle sit usque ad Portam Capenam explicemus. Expositum est superiùs
B Viam Novam usque ad Caracallæ Thermas sese extendisse, atque juxta Capenam Portam cum Appia se conjunxisse. Hîc igitur, videlicet sub has Thermas, Fanum Isidi Caracalla posuit prope id Templum, quod D. Nerei esse dicunt, ubi Marmor cum hac Inscriptione repertum est:

SAECVLO FELICI ISIAS SACERDOS ISIDI SALVTARIS CONSECRATIO.

Item aliud, quod hujusmodi est:

C PONTIFICIS VOTIS ANNVANT DII ROMANAE REIP. ARCANAQ. MORBIS PRAESIDIA ANNVANT QVORVM NVTV ROMANO IMPERIO REGNA CESSERE.

Servius in Urbe juxta Capenam Portam Templum Quirino ponit, asseritque duo hîc Martem habuisse Templa, alterum in Urbe sub Quirini nomine, quasi tranquillum, Urbisque custodem dicas; alterum extra Urbem in Appia sub Gradivi Martis nomine, quasi bellatorem, atque in ar-
D mis promptum intelligens. Ad hanc ipsam Portam, interiori scilicet parte, Templum fuit à M. Marcello dicatum Honori ac Virtuti, postea verò à Vespasiano instauratum; juxta Portam fuisse dicunt, ut ad bella exeuntes moneret duce virtute gloriam honoremque comparari. Quare D. Augustinus est testis in Honoris Templum non priùs cuiquam ingredi licuisse, quàm in Virtutis esset ingressus. Marius quidem alia Templa Virtuti atque Honori, sed aliis in locis, posuit; ideo Sex. Pompejus aliquantò humiliora ab eo facta, ne altitudine captationes auguriorum impedirent, unde
E deturbari potuissent, scribit. A sinistra in Via Appia, priusquam è Civitate egrediare, Cæliolum conspicitur, in quo olim Dianæ fuit Templum: hoc autem ubi nunc est Fanum Divi Joannis ante Portam Latinam fuisse nonnulli putaverunt: nam in vineis, quæ proximæ sunt, multa antiqua fragmenta marmorea sunt reperta, in quibus venator equo insidens inventus est, canem prope sculptum habens, & simul Rusticum cum baculo præeuntem; frusta vasorum similiter cum Lunæ imagine incisa reperta traduntur. In Cæliolum pars eorum Tuscorum, qui Cælium habitarent, migrasse accepimus, ut mox dicetur. In Valle verò, quæ inter Cæliolum ac
F Cælium est, Piscinam, quò natatum Juventus conveniebat, fuisse volunt. Rivus Appius, ut antè est dictum, is est, qui per Gabinam ingrediens Portam, per hanc Vallem præterfluit, & propter Aventinum labens se cum Tyberi non procul à Salinis commiscet, juxta oppidum, quod hodie *Frascatum* vocant: iccirco partem antiquæ Aquæ Appiæ, sive Rivum Herculanum, putant; nonnulli à fluviolo Almone, in quo cænosum Cybelis Simulacrum ablutum fuerit, cùm è Pessinunte Romam est invectum, Almonem nominatum volunt, & ante Capenam Portam fluens cum Tyberi jungebatur; se-

feruntque quemadmodum Cybelis sacerdotes singulis annis Cal. Aprilibus in Almone abluere deæ Simulacrum solebant, ita hoc tempore, Augusto mense, eodem in Rivo Christi Servatoris imagini pedes lavant, cùm per Urbem cum pompa circumferunt. Sed cùm de iis locis omnibus satis sit expositum, ad Cælium Montem accedendum.

C a p. XIV.

De Monte Cælio, & de suarum rerum parte, utpote de Curia Hostilia, de Mansionibus Albanis, de Templo Fauni, de Hospitiis peregrinis, de Domo Laterana, de Constantini Palatio.

CÆlio Monti Cælius Vibennus Etruscorum Dux, qui cùm subsidio Romulo venisset, cum suis omnibus Romæ constitit, nomen fecit: post cujus obitum eùm de iis populis suspicio incidisset ob loci altitudinem, Vicum Tuscum, ut etiam antea est expositum, ad habitandum illis assignavere; quorum verò nulla esset suspicio, Cæliolum habitandum tradidere. Querquetulanum priùs vocatum hunc Montem Tacitus auctor est, à quercuum copia; asserit etiam quodam tempore Augustum vocitatum: hunc Tullus Hostilius Urbi addidit: ut verò ab Albanis, quos Romam duxit, libentiùs toleretur, hunc locum est impertitus, ipseque præterea ibi locum habitare constituit: longissimè juxta mœnia Collis extenditur usque ad Portam Næviam, ab Exquiliis verò Labicanâ Viâ dirimitur. Juxta angulum, qui Circum Maximum spectat, Curiam Hostiliam de suo nomine Tullus Hostilius condidit; hæc autem alia est ab ea, quæ prope Romanum Forum est: ideo autem Tullus ibi Templum posuit, ut in ea ordo à se auctus reciperetur; post Albæ quidem ruinas est conditum; ex quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus Regiæ cepit, ibique deinde habitavit. Hodie Templum est D. Joanni ac Paulo dicatum, in cujus superbissimo Palatio aliquando Romani Pontifices habitarunt. Quidam tamen volunt ad Curiam esse Hostiliam, atque in paterna horum Sanctorum domo, qui hoc loco Juliani Imperatoris mandato necati sepultique fuere. Hic prope Aquæ Claudiæ alveum D. Thomæ est Hospitium: is locus aliquando fuit, quem redimendis captivis ex Infidelium vinculis assignarunt. In ea parte, quæ Palatino opposita est, D. Gregorii Cœnobium atque ejus Templum videtur, quod ex suis ipsius domibus factum D. Andreæ Apostolo dicavit. In hujus Collis parte, quæ Thermas spectat Caracallæ, quæ in Aventino sunt, fuere olim Albanæ Mansiones; sic cum locum, Albanis ad habitandum traditum, appellavere. Hodie D. Mariæ cognomento in dominica Fanum est; aliquando à Leone X. instauratum. Nec procul hinc, quasi in Collis medio, antiquum pariter ac pulcherrimum Fauni Templum rotundum illud quidem conspicitur, quod à Simplicio Pont. I. Stephano protomartyri dicatum ferunt; nobilissimum omnium Templorum Romæ fuit, marmoreis columnis ornatum, parietesque tabulis marmoreis pulcherrimè tectos habens, insuper elegantissime musivis operibus distinctum. Verùm cùm penè dirutum vetustate esset, Nicolaus V. Templi amplitudinem in angustiorem formam redegit, sicut hodie videmus, & ex inscriptione constat. Ea verò Collis parte, quæ Exquiliis opponitur, ubi Sanctorum quatuor coronatorum Ædes, olim Hospitia peregrina extitere. Augustus ad Italiam tutandam duas classes maximas comparavit, eas autem pro-

A vinciatim distribuit; alteram enim Miseni, alteram Ravennæ ad tutelam superi atque inferi maris collocavit. Exercitum Classis Ravennæ in hybernis atque æstivis Janiculi esse voluit, Miseni in Cælio Monte, in iis quidem Hospitiis, quæ ipse peregrina appellavit. In horum Hospitiorum ruinis à fundamentis Templum Sanctorum quatuor coronatorum Honorius I. Pont. exstruxit: hoc cùm ab Honorio II. Imperatore eversum fuisset, Paschalis II. Pont. renovavit, pulcherrimo Palatio addito. Sub ipsum locum Fanum D. Clementis erectum est, quod ex paterna domo idem ædificavit. Lateranorum verò Domus nobilissima ibi
B quondam dicitur fuisse, ubi nunc est D. Joannis in Laterano pulcherrimum Templum, à Magno Constantino D. Sylvestri precibus constructum; quare diu Constantini Basilicam locum appellarunt. Hic capita Joannis ac Pauli, præterea plurimæ Sanctorum aliorum reliquiæ sunt, quas resurrectionis Domini die exponere & palam proponere omnibus solent. Quatuor insuper Columnæ ex ære, quæ priùs in Capitolio, ut antè est dictum, fuere, ab Augusto ex navium devictarum rostris factæ. Tabula ænea perantiqua benè longam inscriptionem quorundam decretorum ejus
C temporis continens. Mensa quadratæ formæ ibidem servatur, super qua Christum extremam cum Discipulis cœnam fecisse volunt. Arca fœderis, Virga Aaron. Prope hoc Templum Constantini Baptisterium sive Lavacrum est, rotundum, columnis marmoris nobilissimi cinctum, ubi cervos circumquaque fuisse, qui ore aquam in vas effunderent, narrant. Tres Cellas Hilarius Pontifex, unam D. Joanni Baptistæ, quo fœminæ accedere religio est, portas æneas habet, cubiculumque Constantini Magni fuisse prædicant; cruci secundam dicavit ea parte, quæ D. Joannis Hospitio respondet; ibi duæ ligno tectæ columnæ
D sunt, quarum altera semper violarum odorem emittere apertum est; ex Judæa è cubiculo Virginis allatas putant. Supra D. Joannem Sancta Sanctorum miræ venerationis ac reverentiæ locus est, proxime Salvatoris Hospitium à Columnensibus erectum, ædificiis verò ac proventu à reliquis Romanis Heroibus locupletatum, ubi mira pietate infirmis sublevandis operam dant. Prope Lateranorum Domum M. Aurelius Imp. educatus dicitur. Juxta verò D. Joannis Templum, versùs Gabiusam Portam, Constantini fuisse Palatium affirmant.

E

C a p. XV.

De Templo Veneris ac Cupidinis, de Amphitheatro Statilii Tauri, de Palatio Sesoriano, de Aquæductibus Aquæ Claudiæ, de Aniene novo.

VEneris Templum atque Cupidinis ibi quondam fuere, ubi nunc sanctæ Crucis in Hierusalem est Fanum: plurimæ enim maximæque reliquiæ hujus Templi à sinistra videntur. Prope
F hunc locum, qui cum mœnibus Urbis conjungitur, atque Cœnobium Monachorum sanctæ crucis complectitur, magna pars Amphitheatri Statilii Tauri conspicitur, quod suasu Augusti, qui Urbem quotidie ornatiorem fieri volebat, construxit; nec verò tam magnum fuit; hodie majori ex parte dirutum est. Quoniam verò cum mœnibus conjunctum est, facilè argumento esse potest quàm coarctata Urbs sit; existimandum enim est ab Urbis mœnibus omnino abfuisse. Priùs hoc ædificatum, quàm Titi constat, nam aliquantò ante Augustum fuit. An-

te autem Taurum scimus aliud Amphitheatrum à C. Cæsare in Campo Martio conditum, quod postea, Suetonio auctore, Augustus ad Mausoleum ædificandum diruit. Sanctæ Crucis Templum supra Sessoriani, Atrium à Magno Constantino constructum volunt: à plerisque enim adhuc Sessoriana Basilica vocatur. Sessorianum autem Palatium inter hoc Templum atque Næviam Portam, loca quidem proxima, fuisse volunt. Ex iis ornamentis, quæ extant, satis speciosum ac conspicuum Templum est. Helenam Constantini matrem subterraneam Cellam posuisse ferunt, quò fœminis ingredi nefas est, nisi XIII. Cal. Aprilibus, quo die sacrata dicitur. Inter plurimas reliquias frustum ligni crucis, ipsiusque titulus, unus ex denariis argenteis, quis Judas Dominum vendens ipsum prodidit, clavus unus præterea ex iis, quibus affixus est cruci, servantur. C. Caligula duos Aquæductus inchoavit ad duas Aquas in Urbem inducendas, cùm satis esse septem illas, quæ antea influerent, non putaret: hoc verò opus postea M. Claudius magnificè perfecit; quare altera ex iis Claudia Aqua dici meruit, quam ipse ex duobus fontibus, cæruleo altero ob colorem, altero Curtio, induxit; Anienem præterea novum, sic ob alius Anienis differentiam appellatum, qui fluvius priùs in Urbem influebat, & propterea vetus nominatus, inducendum curavit. Scribit Plinius Aquæ Claudiæ opus omnium reliquorum Aquæductuum longissimo intervallo superasse; hunc enim ait omnes Romanos Colles altitudine excedere, atque in id opus sestertium ter millies, cujus cùm rationem putaret Budæus, auri, ut vulgò loquimur, *millionem* ac CCCLXXXV. millia & D. coronatos efficere monuit. Hanc Aquam Claudius à quadragesimo ab Urbe lapide induxit propter viam *Sublaci*, sicut hodie nominant; decem verò millia passuum continebat longitudine is Aquæductus, qui hujusmodi Aquam inducerer; reliqua subterraneo alveo ducebatur. Aquæ Augustæ fons huic datus est, qui priùs Aquæ Martiæ tributus fuerat; verùm quoniam illa per se satis esset, amotus est. Accepit præterea Claudia alium fontem, nempe Albudinum, excellentiâ Martiæ parem. Extra Urbem civium utilitati ac commodo Claudiæ partem impertiverant, in Urbe verò cum Aniene novo miscebatur: postea in XCII. Castella distribuebatur, ut inde omnes Urbis Regiones, quæ XIV. numero erant, potestas esset aquæ fruendæ: Castellum autem parvum quoddam ædificium erat super aquæ alveo, ubi cùm publica esset, in plures dividebatur partes privato publicoque usui; quoniam verò quosdam quasi lacus parvos facerent, ad varios artium mechanicarum usus, ut fullonum, coriariorum, ac similium; hortis quoque irrigandis utebantur. Castellorum præcipui Curatores erant; iccirco Castellarii appellati; quemadmodum sic ex Marmore antiquissimo conjicitur:

D. M.
CLEMENTI CAESARVM N. SERVO CASTELLARIO AQVAE CLAVDIAE FECIT CLAVDIA SABBATHIS, ET SIBI, ET SVIS.

Per Næviam Portam ingrediebatur Urbem Claudia, ubi, ne impedimento esset, alia ex marmore porta facta est, in qua titulus hujusmodi antiquissimus legitur:

TI. CLAVDIVS DRVSI F. CAESAR AVGVSTVS GERMANICVS PONTIF. MAX. TRIBVNICIA POTESTATE XII. COS. V. IMPERATOR. XVII. PATER PATRIAE. AQVAS CLAVDIAM EX FONTIBVS QVI VOCABANTVR CAERVLEVS ET CVRTIVS A MILLIARIO XXXXV. ITEM ANIENEM NOVAM A MILLIARIO LXII. SVA IMPENSA IN VRBEM PERDVCENDAS CVRAVIT. IMP. CAESAR VESPASIANVS AVGVST. PONT. MAX. TRIB. POT. II. IMP. VI. COS. III. DESIG. IIII. P.P. AQVAM CVRTIAM ET CAERVLEAM PERDVCTAS A DIVO CLAVDIO, ET POSTEA INTERMISSAS DILAPSASQ. PER ANNOS NOVEM SVA IMPENSA VRBI RESTITVIT. IMP. T. CAESAR DIVI F. VESPASIANVS AVGVSTVS PONTIFEX MAXI. TRIBVNIC. POTESTAT. X. IMPERATOR. XVII. PATER PATRIAE CENSOR COS. VIII. AQVAS CVRTIAM ET CAERVLEAM REDVCTAS A DIVO CLAVDIO, ET POSTEA A DIVO VESPASIANO PATRE SVO VRBI RESTITVTAS. CVM A CAPITE AQVARVM A SOLO VETVSTATE DILAPSAE ESSENT NOVA FORMA REDVCENDAS SVA IMPENSA CVRAVIT.

Accepimus ex alio Marmore vetusto, ad Næviam Portam reperto, hos ipsos Aquæductus Cælii Montis, vetustate dilapsos ac consumptos, à M. Antonio, L. Septimio, ac M. Aurelio renovatos. Aquæ vero Claudiæ Aquæductus per Cælium sursus extendebatur: cujus rei hodie non uno in loco, præsertim ad D. Mariam in Dominica extant vestigia, ubi sub Aquæductu Arcus est Tivertini cum hac Inscriptione:

P. COR. P. F. DOLABELLA COS. C. IVNIVS C. F. SILANVS FLAMEN MARTIAL. EX S. C. FACIVNDVM CVRAVERVNT, IDEMQ. PROBAVERVNT.

Non procul à D. Joanne ac Paulo, sub hunc ipsum Aquæductum, Castellum vetustissimum integrum ferè ad aquam recipiendam extat. Claudiam Aquam in Palatinum, atque Aventinum, & in quandam Capitoli partem fluxisse volunt. Quoniam verò Anio novus cum Claudia sese miscebat in Urbe, idemque efficiebantur, nonnihil de ea re in præsenti dicendum videtur. Anio novus juxta Sublacum XLII. millibus passuum ab Urbe ex ipso quidem Aniene derivabatur, qui quoniam depressas haberet ripas, solum verù crassum ac, ut sic dicam, luxurians, tametsi nullis imbribus ac tempestate conturbaretur, cœnosus ac turbidus tamen semper fluebat: quare ad ipsum purgandum, prope locum, unde novus Anio corrivatur, piscina constituta est, quò purior ac lucidior Urbem ingrederetur. Verùm parùm ea re profecere; pluviis enim lutulentior fiebat. Huic Aquæ Herculanus Rivus jungebatur, qui in eadem Via, sed purior ac lucidior, oriebatur hujus; tamen commixtione perspicuitatem amittebat. XLII. millibus passuum, ut modo dicebamus, perducebatur Anio novus, excelsiorque cæteris omnibus Aquis, quæ in Urbem inducerentur; & quoniam copia suarum aquarum excrescens reliquas adjuvabat, eas plerunque, inprimis verò Claudiam, conturbabat: igitur omnes reliquas Aquas Anio novus altitudine superabat: huic proximum altitudinis locum Claudia obtinebat; Tertium Julia; Quartum Tepula; Quintum Martia; Sextum vetus Anio;

Anio; demum Virgo; inde Appia; infima omnium Alsietina, quæ Transtyberinæ Regioni aquam, cæterisque locis inferioribus, suggerebat. Frontinus, cùm omnibus Urbis Aquis à Nerva Imperatore præfectus fuisset, novi Anienis alveos restituit, totamque illius aquam in Urbem perduxit.

Cap. XVI.

De plerisque locis Cælii Montis, qui hodie, ubi fuerint, ignorantur.

IN Cælio alia fuere loca, quorum nulla certa ratio reddi potest. Ut Domus Claudii Centimani, qui, ut est auctor M. Tullius, cùm sibi ab Auguribus esset imperatum, ut eam demoliretur, quod inaugurationibus impedimento esset, Calphurnio Lanario vendidit, ut ipsi imponeret; verùm ob fraudem omnem pecuniam restituere coactus est. Tetricorum Domus fuit, ii autem duo ex xxx. Tyrannis fuere, quos Roma habuit Gallieni Imperatoris temporibus, quam Pollio narrat etiam sua tempestate pulcherrimam fuisse; è regione Isii Metellini posita erat: Junii præterea Senatoris, quæ cùm tota arsisset, consumptis omnibus, Tiberii effigies integra atque incolumis reperta est. Claudii Imperatoris Templum in Cælio Vespasianus condidit. Junius Brutus, is à quo Tarquinii pulsi sunt, deæ Carnæ Templum in eodem Colle ædificavit; hanc autem deam vitalium partium hominum curam habere volebant. In Cælio area Martialis fuit, in qua Equiria celebrari mos erat; Ludi enim equestres erant ibi committi soliti, cùm Tyberis inundatione accederet, ut in Campo Martio celebrari non possent. In hoc Colle pulcherrimum D. Erasmi Cœnobium proxima ætate fuit. Hic Macellum maximum, Lupanaria, Antrum Cecropis, Armamentarium, Spoliatoriumque, P. Victor constituit. In Via Labicana, quæ ab Exquiliis Cælium dividit, Quietis fuit aliquando Fanum, atque ea quidem parte, ubi est D. Petri ac Marcellini Templum, è regione ferè D. Joannis Laterani. Verùm ad Exquilias, quas hodiè *Squillas* vulgò nominant, properemus.

LVCII FAVNI DE ANTIQVITATIBVS ROMANIS

LIBER QVARTVS.

Cap. I.

De Exquiliis, particulatim verò de Carinis, ejusque locis, utpote de Thermis, de Palatio Titi, de Curia veteri, nonnullisque aliis locis antiquis, quæ antea fuere, hodieque visuntur.

AEdificia Urbis, quæ in vallibus condita sunt, tum ruinæ id efficiunt ut colles nonnulli vix inter se discerni, certique fines assignari queant. A Cælio igitur Viâ Labicanâ Exquiliæ distinguuntur, quæ cùm initium capiat, ut jam est dictum, prope Colisæum, per hanc Vallem progrediens per Portam majorem exitum habet. Ex alia parte Patricius Vicus, ac Via, quæ ex hac Valle prope Diocletiani Thermas ad Querquetulanam Clausam Portam dirigitur, Exquilias à Viminali segregant. Ab excubus, quas ibi Romulus metu Tatii haberet, vel quod à Tullo Rege excultus habitabilisque factus esset, (nam & *excubiarum* atque *exculti* vocabula cum verbo *Exquiliarum* nescio quid simile habere videntur) nominatas tradunt. Quidam à quisquiliis, quæ esca immunda putatur, quæ ad alites decipiendas spargitur. Omnes reliquos Colles laxitate atque altitudine superant atque in diversa prospiciunt, quippe quæ in plures sint partes divisæ. Itaque multam hujus rei mentionem habet Varro, quam, quoniam minùs opportuna huic loco videatur, prætermisimus. Ut verò majori faciliorique distributione, quæ hujus Collis fuere, percipi possint, dicendum est, medium à Via Tiburtina secari; hæc à Clivo Suburrano incipiens cùm Arcum Gallieni prætergressa est, priusquam ad Marii Trophæa perveniat, quamvis nulla interpositione continenter usque ad Næviam Portam procedat, unde exit, nihilominus hic quasi duo brachia expandat, quorum alterum Via Prænestina est, quæ à sinistra ex Porta D. Laurentii exit; alterum à dextra cum Labicana è regione ferè D. Joannis Laterani conjungitur. Hac distributione hujus Collis loca describere incipiemus. Universa igitur ea pars, quæ à prima medietate Tyburtinæ Viæ cingitur, atque à dextro brachio ad Palatinum vergit, Carinæ ab Antiquis nominata est: quem locum ab Exquiliis quodam modo dividere videtur*, cùm inquit Flaccum Consulem per Carinas in Exquilias ivisse. Ita autem vocatus est locus, quòd inversæ Carinæ similitudinem haberet; Virgilius ab excellentia ac pulchritudine ædificiorum, quibus erat ornatus, lautas appellat. Illustriora autem Carinarum loca, ea parte quæ Suburram spectat atque Palatinum, Titi olim fuere Thermæ; quas, auctore Suetonio, mira celeritate perfecit, easque super Aureæ Domus Neronis parte exstruxit; maxima etiamnum vestigia exstant juxta Sanctum Petrum in vinculis, ubi proximè duo fragmenta sunt reperta ex marmore; in altero flamma erat incisa, & hoc verbum, scilicet, IOVI, inscriptum: alterum hoc habebat, VESPASIANVS AVGV. PER COLLEGIVM PONTIFICVM FECIT. Ad has Thermas Titus pulcherrimum Palatium habuit, ibique fuisse volunt, ubi hodie septem Salæ, ut à vulgari appellatione non decedam, in re, quæ aliter cognosci non posset; novem tamen sunt, nec verò septem, instarque cisternarum sunt. Nihil autem erat is locus nisi Ca-

* Livius sul. lib. 26. cap. 10.

ſtimant. Macellum autem nihil fuiſſe certum eſt, niſi Area, in quam omnia ad victum neceſſaria venalia comportabantur: à quodam Macello fure hoc nomen accepiſſe hunc locum Plutarchus teſtis eſt, qui cùm damnatus eſſet, ejus domum Ædiles ſunt demoliti, ibique Aream fecere, rebus ad vitæ uſum facientibus importandis accommodatam. Varro autem ſic dictum putat hunc locum, quòd omnibus herbarum atque olerum generibus abundaret; hortus enim hîc fuerat, quem Lacedæmoniis Macellum appellatum ferunt, qui cùm in eadem Area fuiſſet, unde nomen eſt ſortitus. D. Antonii Templum, atque unà Hoſpitium, à Petro Capoccio Romano Cardinale, juxta Sancti Andreæ Fanum à Simplicio Pontifice conditum, fundatum traditur.

Cap. III.

De Trophæis Marii, de Domo Æliorum, de Tabernula, de Palatio & Thermis Gordiani, de Baſilica Caji ac Lucii, de Palatio Liciano.

A dextra Viæ Prænestinæ progredienti, quæ per D. Laurentii Portam exit, quam diximus ramum eſſe, qui à ſiniſtra Tyburtinæ naſcitur, ad D. Juliani Templum, Marii Trophæa, quæ hodie *Cimbri* vocant, ſeſe offerunt. Cimbri verò à Cimbris dicuntur populis barbaris atque immanibus, quibus devictis ac fuſis ipſi trophæa erexere: corrupta jam ſunt ac labefactata; in uno trunco tamen marmoreo, duo enim ſunt, thorax cum ſuis ornamentis eſt, præterea Adoleſcentis barbari captivi manibus poſt terga vinctis effigies conſpicitur; in altero clypei, aliaque ad pugnandum accommodata. Suetonius ſcribit à Sylla Marii Trophæa deturbata ac disjecta ob inimicitias, poſteaque à Cæſare Dictatore repoſita in ſuoque loco priſtino erecta. Solebant autem Trophæa hujuſmodi ad monumentum victoriæ poni celebri loco, ſæpe autem in iis locis ubi parta victoria fuiſſet. Hîc Æliorum fuiſſe Domum Val. Maximus aſſerit, ac Marii Cella, in qua ſenatuſconſulto decretum eſt Ciceronem reſtituendum, qui jam Clodiano furore ejectus fuerat. Omnis autem ea Exquiliarum pars, quæ à Trophæis incipiens Sanctum Joannem Lateranum ſpectat, *pro-Mariana Merulana* hodie vulgò nominatur, nempe à Marii Trophæis; Veteres verò Tabernulæ Regionem dixere. Is locus hoc tempore vineas tantùm atque arundineta, quòd totus in plano ſit, habet: in ſupercilio, quod Templo D. Matthæi in Merula imminet, Philippi Imperatoris Thermas volunt fuiſſe, & adhuc quædam veſtigia exſtare. In alia parte versùs Marii Trophæa ad Sanctum Euſebium antiquarum ruinarum veſtigia apparent; Gordiani Imperatoris Thermas Palatiumque fuiſſe creditur, de quo Capitolinus ſcribens ait, Gordianorum Palatium ad hunc uſque diem in Via Prænestina cernitur, ducentaſque ex uno latere columnas habens, nobiliſſimas omnium terrarum Romanis exceptis Thermas continens. Nonnihil ſupra Tarquinii Aggeres, juxta Viam, quâ per Portam, quæ hîc clauſa eſt, egrediebantur, volunt quidam Gordiani Arcum fuiſſe pulcherrimis trophæis variiſque ornamentis marmoreis inſtructum; hujus marmora altiùs è terra defoſſa Cardinalis Sancti Georgii juſſu ad Palatium Templumque D. Laurentii in Damaſo ornandum ſummota ſunt. In Exquiliarum extrema parte, quæ cum mœnibus terminat, inter majorem & D. Laurentii Portam, nobiliſſimam Baſilicam ab Auguſto exſtructam accepimus, atque unà ſuperbiſſimam Porticum Caji ac Lucii nepotum nomine; quare hodie *Galluccii* Thermas hunc ipſum locum depravatè, quaſi Caji ac Lucii, vulgò nominant. Thermas verò ita vocant, vel quòd omnia ingentia ædificia Thermas vulgus appellat, vel quòd reverà duæ eſſent Thermæ, non admodum, ut erat mos, magnificæ. Hodie Arcus eſt antiquiſſimus rotundâ formâ, ferè totus integer; ejuſmodi autem, ut cùm à Pantheone diſceſſeris nullum fortaſſè magnificentius Romæ reperias. Nec procul hinc Licianum fuit Palatium ad Urſum pileatum cognomento, ob urſi pileati effigiem, quæ ibi eſſet. Prope hoc Palatium Simplicius Pontifex Templum D. Bibianæ & tribus millibus Martyrum exſtruxit.

Cap. IV.

De Tarquinii Aggeribus, de Turri atque Hortis Mæcenatis, de Campo Exquilino, de Puticulis, deque cæteris hujus Collis Locis.

Tarquinii Superbi Aggeres, monente Plinio, inter admiranda Vrbis opera memorantur: cùm enim Viminalem ac Quirinalem Ser. Tullii civitas complecteretur, quòd ex hac parte facilè Urbem aggredi & occupare poterant loci opportunitate, aggere propugnaculoque altiſſimo conſtructo Tarquinius periculo occurrit; hoc autem ea parte, quæ humilior eſſet, cum Urbis mœnibus æquabatur, extra mœnia verò Urbi conſuluit facta ingenti ac profunda foſſa. Hoc autem opus ab antiqua Porta Collina ad antiquam Exquilinam extendit: quæ Portæ in mœnium amplificationem multùm ab iis Aggeribus diductæ ſunt. Aggeres verò intra Civitatem recepti, à mœnibus procul ſeparati ſunt. Adhuc quædam ſunt veſtigia, quibus conjici poteſt, quemadmodum ab Arcu ferè D. Viti ad extremas uſque Diocletiani Thermas, quæ ſpectatiſſimæ in Viminali conſpiciuntur, extenditur. Ex inferiori horum Aggerum parte, & prope Thermas, de quibus modò dicebamus, in excelſiori Exquiliarum loco Mæcenatis erat Turris, in qua, quòd ex ea totam Civitatem latè ſpectaret, lætus Nero ſtetit, hiſtrionis habitu Urbis incendium ſpectans, quod ipſe accendi imperaverat, quodque ſeptem dies totidemque noctes continenter ſæviens, omnia vetera pulcherrimaque monumenta conſumpſit. Inter Exquilinum verò Collem, Urbis mœnia, atque Viam, quæ ad Querquetulanam Portam ducebat, quæ nunc clauſa eſt, Area eſt, quam vocant Exquilinam, ita appellata, quòd ad Exquilias eſſet: hîc mortuos ſepeliri mos fuit; Puticulas autem vocabant, ſive quòd in puteorum morem ſepulturas faciebant, ſive quòd ibi cadavera putreſcerent. Noſtra tempeſtate plurima in hac Area variaque marmorea ſepulcra effoſſa ſunt, quædam unum arcum tantùm habentia, quædam duo, ſed ita ut alter alteri incumberet, pavimentis veteri more factis; in muris verò ſepulchella condita cernebantur, in quorum unoquoque duæ urnæ erant, oſſa, cineres, carboneſque ſervantes. Quoniam autem in hac Area exuri corpora cœptum eſt, putore verò Civitas ac fœtore repleta ſolicitabatur, Auguſtum ferunt, qui plurimùm aëris ſalubritati ſtudebat, Senatu aſſentiente, ac Populo Romano, hanc Aream Mæcenati dono dediſſe; in qua nobiliſſimos Hortos inſtituit, quos Mæcenatis appellavere, juxta quos domum Virgilius habuit. Fuit in hoc Colle Exquilinum Forum, Templum inciſæ * Fortunæ, quemadmodum in Capitolio bonæ Simulacrum. In Exquiliis præterea Fœlicitatis Templum, quod

* Leg. *malæ*, ut eſt apud Plin. lib. 2. cap. 7.

buisset, juxta quas vimina surrexisse proditum est. Ab uno latere, ut jam est ante dictum, à Vico Patritio, Viaque quâ diximus Collem hunc ab Exquilino separari, terminatur. Ab alio à Quirinali distinguitur Valle, quæ inter hos duos Colles interjecta est, atque à Via, quæ ab hac Valle discedens rectà per Portam Viminalem egreditur, quam hodie Sanctam Agnetem nominant. Angustus, sed oblongus est Collis; ea autem parte, quæ spectat Quirinalem, Agrippinæ Neronis matris Balnea fuere. Ibi duæ imagines inventæ dicuntur Bacchi cum hujusmodi Inscriptione, IN LAVACRO AGRIPPINAE. In altera parte, quæ spectat Exquilias, ubi Sanctæ Prudentianæ Fanum est, Novatii olim fuere Thermæ: hucusque enim pavimenta vetustissima fumosaque, tum canaliculi conspiciuntur in ipsius Prudentianæ Templo, quod Praxedis sororis precibus commotus Pius primus Pontifex in harum Thermarum vestigiis condidit. Inter hoc ac D. Laurentii Templum, cognomento *in palisperna*, Olympiadis Thermas fuisse volunt. Juxta verò Divi Laurentii Templum ea parte, quæ ad Suburram versa est, Decii Imp. fuisse Palatium tradidere. Diocletiani Thermarum ea etiamnum ad D. Susannæ Fanum vestigia videmus, ut supervacaneum videatur, si quis ex ea re admiratione ducatur, pro Thermis hodie *terminas* vocat. Has Diocletianus Maximianusque inchoavere, Constantius verò atque Maximianus perfecere, ac demum dicavere. Tametsi majori ex parte ruinis oppressæ jaceant, ex arcubus tamen, atque ex columnis ingentibus, operis magnitudo comprehendi facilè potest. Quemadmodum verò in Thermis Titi quædam subterranea loca, veluti cisternæ, quas Thermarum dolia appellant, visuntur; atque, ut etiam est dictum, Castellum erat, quo ad varios lavandi usus in publicis balneis aquam distribuebant, quamvis privatæ Thermæ iis etiam aquis uterentur. Ex varia autem forma hujus Castelli atque ejus, quod in Titi Thermis est, conjici, viderique potest, quòd vel ex locorum natura, vel ex descriptione, varias vel figuras, vel capacitatem hujusmodi Castella haberent. Multa hîc Statuarum antiquarum fragmenta sunt reperta, quorum aliqua in Capitolium, aliqua Florentiam sunt transportata; existimant eas ad loci ornamentum à Principibus locatas. Marmor præterea pervetustum cum hac Inscriptione, quæ loci dedicationem significat, inventum est:

CONSTANTINVS, ET MAXIMIANVS INVICTI AVGVSTI SEVERVS MAXIMIANVS CAESARES THERMAS ORNARVNT, ET ROMANIS SVIS DEDICARVNT.

In alio Marmore hic reperto hæc erant:

THERMAS DIOCLETIANVS A VETERIBVS PRINCIPIBVS INSTITVTAS OMN.

In iis Thermis Ulpiam Bibliothecam fuisse legimus, in qua Elephantini libri servabantur, in quibus acta Principum Romanorum, decretaque Senatus describebantur. In Vineis, quæ mediæ sunt inter Thermas atque Vallem Quirinalem, Diocletiani Palatium fuisse creditur, quo loco ingentium columnarum bases sunt defossæ, quæ adhuc quo priùs loco positæ erant, sedebant: Cella præterea reperta est marinis conchyliis mirificè ornata. Ex alia harum Thermarum parte, quæ ad Septentriones versa est, alia Cella exstat, cujus superior pars ad conchylii marini similitudinem facta est, eratque ex duobus tantùm lapidibus candidissimi quidem marmoris. Principio tenue Thermis initium fuit, quippe quæ balnea tantùm ad corporis salubritatem habuere, quòd ex ipso nomine cognoscitur, cùm nihil Thermarum vox denotet quàm balneum, sudatoriumve. Mox tam magnis impensis fieri cœptæ sunt, Principum luxuriâ, ut sub Thermarum nomine immania ædificia, &, ut Marcellinus ait, instar provinciarum habentia, fierent, porticibus spatiosissimis factis, totque columnis atque operibus adjunctis, ut spectantibus stuporem inducerent. Accedit, quòd in illis etiam Nemora Lucosque adhibebant, oratoria, atque hujusmodi inania. Mos priscis Romanis fuit, non modò cùm Consulum tempore Respublica florebat, sed & Imperatorum temporibus, ut sæpe, quin etiam quotidie lavarent. Quare præter privata Balnea, quæ pro facultatibus domi habebant, publica etiam, ut plebi inservirent, instituta sunt. Pensilium Balinearum primus omnium Sergius Orata auctor fuit. Eò autem turpitudinis res deducta est, ut cum cæteris sese ipsi etiam Imperatores lavarent. Itaque cùm Adrianus aliquando militem quendam jam senem, sibique notum in bello, lavantem, seque costas atque humeros quodam marmore fricantem conspicatus esset, cúmque cur ita ageret militem rogasset, isque quòd servum non haberet, respondisset, cujus servitio in ea re uteretur, & servos atque alia, quibus commodissimè vitam tueri posset, militi donavit: quo exemplo commoti postero die plerique alii senes muris se fricabant, exspectantes idem Adrianum in eos facturum; verùm cùm eos accersisset, atque monuisset quo pacto inter sese mutuo lavare ac fricare possent, indonatos dimisit. Hunc morem unà lavandi M. Antoninus Philosophus modestia singulari præditus sustulit. Septies in die Commodus Imp. lavit; totiesque Gordianus solitus est per æstatem; hieme bis, nonnunquam etiam ter, sæpe cum pulcherrimis puellis lavit; per jocum etiam vetulas deformes secum in balneis adhibuit. In Viminalis vertice C. Aquilii Equitis Romani ac clari Jureconsulti Domum etiam ponunt: hanc Plinius longè pulchriorem scribit, quàm Lucii Crassi, aut Q. Catuli, quæ in Palatino fuere. Post Tarquinii Aggeres usque ad mœnia Campus est Viminalis: (quæ omnia arbustis vineisque referta sunt) ibi puteus olim fuit aquæ vivæ, quem Vivarii puteum dixere, hodieque hunc locum Vivarium appellant, quod multa ibi animalia clausa Veteres haberent; id ex eo etiam perspici potest, quòd nonnullæ caveæ prope mœnia videntur manu factæ ferarum antris ac lustris persimiles.

Cap. VII.

De Suburra, de Vico Patritio, de Valle Quirinali, deque aliis qui in ea essent Locis.

SUburram, ut putant, ideo dixere Veteres, quòd muro Carinarum staret, vel quasi sub Urbe; sub Urbe enim antiqua Romuli fuit. Ad Carinarum radices Suburra extendebatur, ea parte, quæ Quirinalem Vallem spectans, ex aliquorum sententia, à Foro Romano, vel Nervæ Foro, incipiebat, ad Clivum Suburranum perveniebat, qui, ut antea demonstratum est, idem erat cum Viæ Tyburtinæ principio. Non desunt qui supra Coliseum initio Labicanæ Viæ inchoasse Suburram affirment, & secundùm Exquiliarum radices usque ad D. Luciæ in Orphea Templum, vel ad Suburræ principium, ubi Tyburtina incipiebat, extenderetur. Hic Vicus celeberrimus fuit; ibique Cæsar principiò Domum suam habuit, priusquam in Via Sacra habitaret. Hîc meretricum diversoria fuisse Martialis est testis. In hujus Viæ medio turris fuit securæ

cognomento pro Suburra. Hæc à Viarum Præfectis ad dilatandam Viam summota est. Ea verò Vallis, quæ ulteriùs est, quæque à Viminali Exquilias dividit, usque ad Thermas Diocletiani, Vicus Patricius dicta est, à Patritiis, qui eo in loco Tulli Regis jussu habitarunt: eâ causâ, ut si quid in eum moliri fortasse fuissent, è superiori loco opprimi facilè potuissent. Ex alia radicum Viminalis parte, quæ Occasum spectat, Sylvani Templum fuisse putatur, vel ob vetustissima quædam Marmora ibi reperta, quam rem etiam significant, vel ob cujusdam Favonii Jucundi Testamentum, quo id Templum ad hujus Collis radices nominatur. In hac ipsa Valle, quam Suburram vocitabant, juxta D. Mariæ in Campo D. Probæ fuit Puteus; ut ex Inscriptione, quæ juxta Hospitium Epirotarum est, cognoscitur. Sub D. Agathæ Fanum, huic loco proximum, decem Tabernas ita nuncupatum locum quendam fuisse volunt, ex x. tabernarum numero, quæ ibi, ut ex Marmore cognoscitur, fuere. Fortunæ verò Publicæ Templum in Quirinali fuit Valle, quæ inter Quirinalem atque Viminalem erat, ut scripsit Ovidius. In hac ipsa Valle diei crepusculo Romulum Julio Proculo Alba revertenti occurrisse ferunt, cui cùm dixisset Romam rerum dominam futuram, augustiori quâdam formâ se in cælum sustulit; quamobrem in Quirinali supra Sanctum Vitalem, qui est ad hujus Collis radices, ipsi positum est Templum. Manilia Turris à Manilio conditore in Suburræ regione fuit.

CAP. VIII.

De Quirinali, & de iis quæ in eo erant, utpote de Balneis Pauli Æmilii, de Constantini Thermis, de Solis Templo, de Domo ac Vico Corneliorum, de Templis Saturni ac Bacchi.

QVirini Templum Quirinali nomen dedit, vel Quirites, qui T. Tatium Sabinorum bello secuti fuerant: is est, quem Caballum Montem hodie vocant, à duobus equis Praxitelis atque Phidiæ. Suburra plana, Quirinalis Vallis, Via, quâ inde ad S. Agnetem itur, hunc Collem à Viminali dividunt. Ab Hortulorum verò Colle longa illa Vallis separat, quæ usque ad Salariam Portam extenditur. Aliqui autem Quirinalem ab Hortulorum Colle dividi Viâ illa putant, quæ ab Urbis plano per Pincianam Portam egreditur. Ad hujus Collis angulum, quæ Foros spectat, Pauli Æmilii Balnea fuere, quare hodie barbarè ac corruptè vulgus locum *Bagnanapoli*, quasi Balnea Pauli, vocat; Virgines hodie sacræ habitant. In quadam harum ruinarum parte Comitum Familiæ Palatium est, & versùs quendam Collis angulum ipsorum Comitum Turris extat, quam Innocentius tertius in ejus Familiæ memoriam erexit, quòd quatuor Pontifices statim sibi ferè succedentes habuisset. Aliam Turrim maximè excelsam, quæ ea parte conspicitur, quâ Forum est Trajani, Bonifacius VIII. condidit; militiæ Turrim appellant, quòd juxta illum esset locum erecta, ubi militum Trajani Domicilia fuisse putantur. Hodie etiam ædificiorum hujus loci magnam partem videmus, Porticum subterraneam instar hemicycli habentem. In ejus quodam latere vetus ac profundum D. Alberici Templum est. Multa hoc tempore Marmora rotunda cum multis fragmentis marmoreis variè incisis eruta sunt: in horum uno hæc habentur:

A

POTENTISSIMA DOS IN PRINCIPE LIBERALITAS, ET CLEMENTIA.

Ingens caput, quod Trajani fuisse volunt, præterea inventum est. In alia Quirinalis parte, quâ planitiem Suburræ respicit, Cella magnificis pulcherrimisque operibus picta reperta est, piscium præcipuè picturis conchyliorumque marinorum referta, unde Neptuni fuisse Templum creditum est. Inter hunc ipsum locum ac Constantini Thermas D. Agathæ Fanum est; quod, cùm antea Gothorum esset, huic D. Gregorius Pontifex dicavit. Idemque Gregorius quodam Dialogo refert, cùm hoc Fanum hæresi Arrianorum fœdatum esset, velletque in eo Christianorum more sacra facere, ut illud Christo reconciliaret, Dæmonium suis formâ, quem universus vidit populus, repentéque evanuit, ex altari prorupisse. Constantini Thermæ lapidis jactu hinc absuere, quarum maxima vestigia adhuc exstant. In hujus ruinis hæc in marmore Inscriptio reperta est:

B

PETRONIVS PERPENNA MAGNVS QVADRANTIANVS V. C. MI. PRAEF. VRBIS THERMAS CONSTANTINIANAS LONGA INIVRIA, ET ABOLENDAE CIVILIS VEL POTIVS FATALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER AFFLICTAS ITA VT AGNITIONE SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPARATIONIS ADFERRENT DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO SVMPTV QVANTVM PVBLICAE PATIEBANTVR ANGVSTIAE AB EXTREMO VINDICAVIT ET PROVISIONE LONGISSIMA IN PRISTINAM FACIEM SPLENDOREMQVE RESTITVIT.

C D

In vertice hujus Collis non procul hinc dimidia Turris conspicitur, quam icciro multitudo *Mesam* appellat: multi in ea decepti sunt, Mæcenatis fuisse Turrim putantes, cùm in Exquiliis, ut est superiùs dictum, fuisset. Nonnulli putant hujusmodi Turrim ex ornamentis Templi Solis fuisse, quod magnificum vastumque Aurelius Imp. in hoc Colle ædificarit. Prope has Thermas duo equi ingentes hodie videntur ex marmore facti; ex inscriptione, Praxitelis alterum fuisse, alterum Phidiæ, cognoscitur; Romam à Tiridate Rege Armeniæ invectos ferunt. Hic tres Statuæ pedestres Constantini militari habitu fuere, quæ hoc tempore in Capitolio juxta Templum cognomento Araceli visuntur. In alia verò parte, quæ Viam Latam spectat, nempe in Vico, quem hodie Corneliorum vocant, in quo etiam Sancti Salvatoris est Fanum, Corneliorum fuit Domus. Apollodorus est auctor in Corneliorum Vico duas ingentes fuisse Statuas senum feminudorum, qui toto pectore stare videbantur, reliqua corporis parte jacente, altera manu copiæ cornu gestabant: Saturni autem atque Bacchi dicit fuisse, quorum Templa in iis ruinis fuissent: horum autem Templorum sua ætate nondum frontispicia corruisse tradit. Hæc verò eas fuisse nonnulli putant, quæ nunc in Capitolio videmus.

E F

CAP. IX.

De Alta Semita, de Domo Attici, de Templo Quirini, de Domo Flaviorum, de Apollinis & Clatræ Monte, de Capitolio veteri, de Circo ac Templo Floræ, de Clivo Publicio, de alio Quirini Templo, de Vico Mamurrii.

ALta Semita Via fuit Urbis, quæ à D. Salvatoris Corneliorum Templo, sive à Thermis Constantini incipiebat, & per Quirinalis dorsum usque ad D. Agnetis Portam (ejus quidem Viæ pluribus in locis vestigia sunt) extendebatur. Ab hujus Viæ dextra in Collis ferè margine, qui Fano D. Victoris imminet, Pomponii Attici Ciceronis familiarissimi Domus pulcherrima fuit, amœnissima illa quidem non tam ædificio quàm sylva. Ad hanc Domum Quirini fuisse Templum putant, quod pulcherrimam haberet Porticum. Olim in Ginutii Cardinalis Vineis hujus Templi fundamenta sunt defossa, cumque aliis innumerabilibus ornamentis in Capitolium translata sunt, ad scalam aliaque ædificia Templi Aræcœli struenda. Hoc Templum semper claudi solitum ferunt, quasi hominibus nefas esset, an eo loco Romulus esset sepultus, an io cælum evolasset, intelligere; hic enim (ut, cùm de Valle Quirinali dicebamus, est expositum) Romulum Julio Proculo sese obtulisse post obitum constat, icircoque ibi Templum positum est. Ulteriùs, sed supra Altam Semitam, Flavii Domus fuit, loco, quem malum punicum Veteres vocabant; ibi Domitianum natum Suetonius scribit, quamobrem eam Domum postea in Templum Gentis Flaviæ convertit: eodem loco cum hujusmodi Inscriptione repertum est:

INTER DVOS PARIETES AMBITVS PRIVAT. FLAVII SABINI.

In ea autem Collis parte, quæ Viminali opposita est, antiqui Aquæductus sunt vestigia, ex quo maximè perspicuæ, sed tenues aquæ fluunt: hic olim marmoream tabulam cum tribus simulacris inventam scimus; quod à dextra erat hunc habuit titulum, GENIO CELIMONTIS; quod verò à sinistra stabat, HERCVLI IOVIO; tertium, quod erat medium, IOVI CELIMONTEIS. A sinistra deinde Semitæ Altæ ea Quirinalis pars, quæ Portam populi spectat, tota Apollinis ac Clatræ Mons à Veteribus est dictus, ob ea Templa, quæ eo in loco ii dii habuere. Paulò ulteriùs ab Altæ Semitæ sinistra, alia Quirinalis para aliquantùm tollitur, ibique vetus fuit Capitolium cum Jovis, Minervæ, ac Junonis Cella; hæc enim priusquam in Capitolio, in Jovis videlicet Opt. Max. Templo, habuissent, iis diis Cellæ sunt dicatæ. Inter hos duos Colles, Apollinis scilicet Montem ac Capitolium, vetus exigua Vallis est muris cincta; Floræ Circum Veteres dixere; ubi Floralia celebrari solebant à meretricibus nudis cum summa verborum gestuumque lascivia, ex quibus spectans populus incredibilem voluptatem capiebat: in iis Ludis Ædiles ferunt ciceres, fabasque, aliaque hujusmodi spargere solitos. Floram autem excellenti forma fuisse legimus: hæc cùm ingentes opes quæstu meretricio comparasset, Populum Romanum scripsit heredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fenore suus natalis dies celebraretur editione Ludorum, quos Floralia appellarunt. Quòd quia Senatui turpia viderentur, tractu temporis ab ipso nomine argumentum sumi placuit; ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur, deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus aut vitibus benè prosperéque florescerent. Templum autem in hujus Collis margine, quæ ejus Circo imminneret, habuit. Publicius Clivus hic, unde à Circo Floræ versùs Capitolium vetus adscendebatur, fuit. Superiùs, ubi nunc Fanum est D. Susannæ, cognomento inter duas lauros, à Leone IV. olim conditum, Quirini illius, ex quo totus Collis nomen accepit, atque unà Porta quæ prope erat; hodie Salaria dicta, Vitruvio tradente, Templum exstitit. Inter hoc Quirini ac Floræ Templum Tabernæ, eodem auctore, fuere, in quibus minium componeretur. Hic, sed juxta D. Susannæ Fanum, Mamurrii Vicus fuit, ubi ei Statua erecta est, Victore asserente, plumbea: is autem faber nobilissimus est habitus, jussuque Numæ Pompilii clypeos fecit, quos Ancilia vocarunt, quæ Salii, cùm id solenne celebrarent, per Urbem gestabant.

CAP. X.

De Foro, Domo, Hortisque Salustii, de Campo Scelerato, de Pila Tyburtina, de Domo Martialis, deque aliis Locis Quirinalis.

SAlustii Forum prope D. Susannæ fuit Templum, nec adeo procul hinc Domum habuit; cujus pauca admodum sunt vestigia, nomen tantùm mansit, Salustii enim locum vulgus appellat. Ibi Marmor olim defossum est, quod est penes M. Angelum Colotium, cum hac Inscriptione:

M. AVRELIVS PACORVS, ET M. COCCEIVS STRATOCLES AEDITVI VENERIS HORTORVM SALLVSTIANORVM BASIN CVM PAVIMENTO MARMORATO DIANAE. D. D.

Africæ præturam gessit Salustius C. Cæsare adjuvante, ubi amplissimas facultates comparavit, Romamque reversus pulcherrimam Villam ad Tybur emit, celebresque Hortos juxta Domum suam constituit: horum quidem apud Auctores non raram mentionem reperies. In Valle autem, quæ ad prædicta loca prope Portam Salariam, nonnulla horum Hortorum vestigia apparent; hic enim fuisse constat, adeo ut etiam propter mœnia à Salaria ferè Porta ad Pincianam usque extenderentur. In horum medio Collis fuit, qui cum muris conjungitur; ibi Obeliscus Lunæ dicatus humi jacens spectatur, in quo Ægyptiacæ quædam notæ, quas hieroglyphicas vocant, signatæ videntur. Soliti autem fuere Ægyptii litteris, quæ figuris volucrum, ferarum, & aliarum rerum prænotabantur, scribere: quarum quidem singulæ verbum vocemque denotabant, sæpe etiam sententiam significabant: quemadmodum, exempli causâ, Vulturis figurâ naturam signabant; nam in iis avibus nullum marem reperimus; Ape verò Regem intelligi volebant, quòd cum humanitate ac benignitate justitiæ quoque severitatem conjunctam Regem habere oporteret: mel enim non tantùm præstat hoc insectum, sed aculeum sibi ad pungendum additum videmus. Hoc pacto alias etiam figuras animalium fingebant. Scribit Plinius suam ætatem, Divo Claudio Principe, procerissimum hominem Gabbaram nomine ex Arabia advectum ix. pedum & totidem unciarum vidisse; idem addit sub Divo Augusto

fuisse semipede addito, quorum corpora ejus miraculi gratiâ in conditorio Salustianorum asservabantur Hortorum; Posioni & Secundillæ erant nomina. Igitur quoniam nostra ætate inter hunc Obeliscum, de quo modò dicebatur, eamque Viam, quæ ad Pincianam ducit, ubi vulgò *Girlus* dicitur, multa vasa multaque mortuorum ossa sunt reperta, in quibus caput fuit magnitudinis admirandæ, quod existimatum est alterutrius eorum, qui ibi sepulti essent, fuisse. Totum id spatii, quod est inter Domum atque Hortos Salustii Portamque Salariam, Campum Sceleratum Veteres dixere; quoniam, Livio narrante, in eo vivas Vestales stupri damnatas defoderent. Uberiùs rem Plutarchus narrat, moremque Vestalium defodiendarum diffusiùs persequitur: ait enim, quæ virginitatem prodidisset, vivam ad Portam Collinam defodi solitam: eo loco supercilium fuisse intra Urbem terrestre, in longum porrectum, quod Latini tumulum vocent; hic structam esse subterraneam domum haud magnam, in quam è loco superiore descendebatur: jacuisse in ea stratum lectulum, & lucernam ardentem, primitiasque rerum earum, quæ necessariæ sunt ad victum, breves quidem illas, panem scil. aquam in vase, lac & oleum, quasi caveret ipsa domus, ne fame ejus corpus interiret, quæ maximis expiationibus dedicata sit. Ipsam verò pœnæ obnoxiam feretro impositam, & exteriùs obtectam, lorisque alligatam, quò neque vox quiret etiam audiri, per Forum traduci solitam; silentio omnes accedere consuevisse, eamque sine voce gravi cum mœrore quodam transmitti: neque aliud spectaculum dicit horribilius fuisse; neque alium diem mœstiorem Civitatem egisse. Cum verò ad locum feretrum delatum fuisset, solutis vinculis à ministris, sacerdotum princeps precatus arcana quædam, sublatisque ad deos manibus, ante supplicium educit eam capite opertam, constituitque in scalis in domicilium deferentibus, deinde se ipsum cum aliis sacerdotibus avertit. Cùm autem illa descendisset, & scalas tolli solitas, & multa desuper injecta humo domicilium operiri, adeo ut is locus reliquo tumulo æqualis fieret. Sic quidem quæ sacram virginitatem prodidissent, puniebantur. Nec verò minùs castigari ii soliti sunt, qui Vestalibus virginitatem ademissent. In Quirinali alia fuere Templa, locus verò eorum certus ignoratur, utpote Salutis Fanum, quod Fabius Pictor pinxisse dicitur, quodque sub Claudio conflagravit. Scribit Livius, Junium Bibaculum Dictatorem, qui de Æquicolis triumphum egit, hoc Templum vovisse, Censorem verò ædificasse, iterum verò Dictatorem dedicasse. Apis præterea dei Templum Quirinalis habuit; Fortunæ Primogeniæ, quod Cn. Domitius Prætor condidit; Honoris, dei Fidii, Herculis Quirini Templo oppositum; Mulierum Senaculum, ab Heliogabalo constitutum, ut eum in locum convenientes, de iis quæ ad eas pertinerent disceptarent, decernerentque. In ea autem Valle, ubi D. Nicolai Archemoriorum est Fanum, vetus Forum Archemorium fuisse, cùm adhuc nomen servet, creditur. Pila Tyburtina ita appellata magnam hujus Vallis partem exitum versùs occupabat. Floræ verò Circus, de quo paulò antè, prope erat. Ad hanc Pilam Martialis Domum habuisse ipse sibi testis est.

Cap. XI.

De Colle Hortulorum, & de iis quæ aut antea, aut hoc tempore in eo sunt.

Reliquum est ut de Colle Hortulorum dicamus, deque ejus parte, quæ est supra Ædem D. Mariæ populi. Ex distinctione autem, quam de Quirinali fecere, quantus fuisset unà cum suis finibus perspicitur: à Quirinali enim divisus erat Valle, ubi Salustiani erant Horti, longiúsque à Pila Tyburtina ad Salariam Portam extendebatur; ut verò aliorum est opinio, Via, quæ à Civitate plana ad Pincianam Portam ducit, à Quirinali ipsum dividebat. Ex alia parte habet mœnia, Vallemque Martiæ: ita autem à Salustii Hortis est dictus, quoniam in ejus parte fuerant; sive ab Hortis nobilissimis, qui inferiùs fuissent, quemadmodum adhuc esse videmus inter Flaminiam Viam montemque, hodie passim *Hortaliam* nominant. Pincianum insuper hunc ipsum Collem vocatum constat à Pincii Senatoris Palatio. In hoc Colle Solis Templum fuit; id verò ibi volunt fuisse, ubi in Collis vertice prope mœnia ingens ædificium hemicycli formâ, quod quidem parùm à ruina abesse videtur, conspicitur. Nec procul hinc Trinitatis est Ædes, Fratribus, ut vocant, D. Francisci celebrata; ejus verò Templi Ludovicum XI. Galliæ Regem auctorem ferunt, precibus Fratris Francisci Paulæ, quem Leo X. postea canonizavit. Juxta D. Felicis in Pinci Fanum, sive non procul à D. Mariæ populi, in hoc ipso Colle Domitiorum fuit Sepulcrum, in quo Suetonius Neronem ab Ecloga atque ab Alexandra nutricibus conditum scribit. In hujus ipsius Collis angulo, supra Sanctam Mariam populi, murus quidam pervetustus ex quadratis lapidibus est, totus quidem ab imo ad summum fissus, adeoque curvatus & ruinæ proximus, ut nemo sit, qui non mille ab hinc annis corruisse non debuisse putet; nunquam est ab ullo instauratus; putant enim hunc D. Petro curæ fuisse, cùm, tametsi toties à barbaris nationibus Roma vexata fuerit, nullum unquam in eam regionem impetum factum meminerint. Murum inclinatum hodie appellant. Ex hoc Colle candidatos magistratus petentes descendisse volunt, cùm postea in Septis suffragia ferrentur.

Cap. XII.

De Campo Martio, de Valle Martia, de Naumachia Domitiani, de Mausoleo Augusti, de duobus Obeliscis Campi Martii.

Tempus videtur, cùm de Collibus, qui cis Tyberim sunt, expositum sit, ut ea, quæ in Civitate plana fuerant, quæ inter hos Colles flumenque ad Occidentem erant, aggrediamur. Atque ut dilucidiùs, quæ exposituri sumus, percipi possint, dicendum videtur Campum Martium totum id spatii plani occupasse, quod jam pridem extra Urbem fuit; nam mœnia ad Pontem Sixtum incipiebant è regione muri, qui trans Tyberim erat, atque ad Quirinalem usque protendebantur. Quoniam verò universus hic Campus intra Urbem receptus est, difficile est ea loca, quæ aut fuerint ibi, aut non fuerint, recensere. Quo tempore Tarquinius suâ filiorumque insolentiâ pulsus est, omnia loca certis finibus circumscripta sunt, hunc tantùm Campum, qui antea Tyberinus vocaretur, Marti dicare maluerunt, atque iccirco Martium appellavere. Fortè autem ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi, quem Campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tyberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo, Insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temerè flumen, eodem invectis, factam. In hoc Campo

Ma-

Magistratus creari solebant, eóque populus ad suffragia ferenda conveniebat. In eodem sese pubes Romana vario armorum genere exercebat; ludi equestres fiebant; aquamque inducebant ob loci commoditatem. C. verò Cæsar, ac deinde Augustus, atque alii, multis ædificiis superbissimè exstructis, hunc Campum ornarunt. In Campo Martio Statuæ illustribus viris, sicut in Capitolio, poni mos fuit; quare accepimus multas è Capitolio huc Statuas esse translatas, quòd minùs ibi commodè capi possent; easque postea adeo à Caligula dissipatas, ut cum earum inscriptionibus rectè accommodari non potuissent. Strabo scribit apud Campum Martium alium, sed non tam amplum, exstitisse, huncque Agrippæ tribuunt, quo loco Pantheonem ejusque Thermas exstruxit: eam verò partem, quæ à Domitiani Arcu initium sumens, qui in Via Flaminia est, apud Sanctum Sylvestrum atque ad Populi ferè Portam extenditur, Vallem Martiam, quòd una ex inferioribus Martii Campi pars esset, nominarunt. In hac Valle, ad radices propè Collis Hortulorum, Domitiani fuit Naumachia; cujus adhuc nonnulla extant vestigia: nam Suetonius scribit, hic Naumachiam, Stadium, atque Metodium * fuisse; erat autem Naumachia locus manu factus effosso ac circumstructo juxta Tyberim lacu; ludos hic navales pugnasque penè justarum classium Domitianus fecit: hæ verò pugnæ etiam in Circis atque Amphitheatris committi mos fuit, aquâ introductâ vel ad multitudinis voluptatem, vel ut ea re sese exercerent: hoc loco Naumachiæ Augustum antea hujusmodi navales pugnas edidisse volunt, nisi fortasse is locus propiùs Tyberim fuerit. Ex materia Naumachiæ Domitiani Circum Maximum, cujus latera penitus igne consumpta fuerant, constructum volunt. Prope hunc locum Flaviorum Familiæ Templum Domitianus constituit; feruntque in ruinis, quæ sunt circum D. Sylvestri Templum, aliquando crassissimos lateres inventos defodiendo, quorum aliqui haberent, DOMITIANA MAJOR PARS. DOMITIANA MINOR. Quamobrem in hoc ambitu hujus Principis ædificia fuisse putant. In alia quidem parte, quæ est inter Viam Flaminiam ac Tyberim, juxta D. Rochi Templum, qui locus hodie *Augusta* dicitur, admirandum Mausoleum ab Augusto constructum scimus; id autem nihil aliud fuit, quàm sepulcrum, quo omnes Imperatores ejusque affines condi voluit: ita autem appellavit, quòd tam superbè atque magnificè esset factum, quàm Mausoleum Mausolo Regi Cariæ ab Artemisia uxore conditum: id quidem ita egregiis operibus ædificatum est, ut inter septem Orbis miracula sit repositum. Augusti porrò Mausoleum è candido lapide constructum erat; duodecim habuit portas sibi invicem oppositas; in vertice, quem cct. cubitorum altitudine fuisse volunt, æneum ipsius Augusti Simulacrum fuit; ipsa quidem sepulcra non admodum è terra tollebantur. Ex posteriori parte loca ad spatiandum pulcherrima habuit, lucosque amœnissimos ac viridissimos. Hodie marmor rotundum, quod in interiori erat parte, exstat, & quemadmodum ex antiquis vestigiis ejus Loci conjicitur, tres erant muri æquè inter se distantes, ita ut multa præterea sepulcra commodè à se invicem disjuncta capi possent. In his ruinis Marmor repertum est cum hujusmodi Inscriptione:

DIS. MANIB.
M. VLPIO MARTIALI AVG. LIB.
A MARMORIBVS.

Scribit Suetonius, cùm Augustus in Campo Martio Mausoleum ædificandum constituisset, ingens Amphitheatri ædificium dejecit, quod antea C. Cæsar exstruxerat. Duo æquales Obelisci juxta Mausoleum fuere, quorum uterque XLII. pedum cum dimidio longitudinem continebat; alter fractus in via inter hunc ipsum locum ac Tyberim; alter post D. Rochi terrâ opertus spectatur. Juxta autem Populi Portam ingens ac pervetustum ædificium columnæ simile erat, quod Viarum Præfecti dejecere: quale id ædificium fuerit planè ignoratur, tametsi nonnulli Marcelli Sepulcrum fuisse suspicentur, quod Virgilius in Campo Martio ad Tyberim ponit; tamen non animadvertunt potiùs in Mausoleo, quòd propiùs Tyberim fuisset, quàm illud ædificium, cùm Augusti nepos & quidem gratissimus esset, positum existimare oportere.

* Leg. *Odeum.*

Cap. XIII.

De Arcu Domitiani, de Templo Junonis Lucinæ, de Obelisco, de Horologio Campi Martii.

Ad reliquum Campi Martii accedamus, Valle Martia descripta. Via Flaminia, quæ rectâ per Portam Populi exire properabat, ad Septa incipiebat, quo loco Via Lata terminabat, cùm à Capitolio inciperet. Sed ad Arcum Domitiani revertentes, qui, ut est demonstratum, in Via Flaminia est, in Campo Martiæ Vallis Capitolium versùs dicamus Arcum, quem *tripolim* vocant, Domitiano erectum; ejus enim vera ac penè viva effigies ibi expressa videtur, sicut ex ejus numismatis comprehenditur: infrà Urbis direptæ est imago, propè Victoria est, Pallasque gratulantis specie. Ubi verò hodie est, non quidem procul hinc, D. Laurentii in *Lucina* Ædes, Lucinæ Junonis olim fuit Templum; unde nomen sumpsit recens Fanum; quamvis sunt qui à Cælestino Pontifice precibus D. Lucinæ commoto positum volunt, ab eaque nomen esse sumptum. Per lapidis jactum pulcherrimus Obeliscus cx. pedum, quem in Campo Martio ab Augusto locatum diximus, diffractus conspicitur: in quo, ut Plinius meminit, Philosophiæ Ægyptiorum interpretatio inscripta continebatur; additque idem Auctor, huic Obelisco Augustum mirabilem usum addidisse ad deprehendendas Solis umbras, dierumque ac noctium longitudinem, strato lapide ad Obelisci magnitudinem; subditque, Manlium Mathematicum apici auratam pilam addidisse, cujus vertice umbra colligeretur in semetipsam. In quodam hujus latere hæc hodie leguntur:

CAESAR. DIVI. I. F. AVGVSTVS PONTIFEX MAXIMVS. IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XVI. AEGYPTO IN POTESTATEM POPVLI RO. REDACT. SOLI DONVM DEDIT.

Hic defodiendo Solis Horologium cum suis lineis gradibusque distinctum ex metallo inauratum repertum est, in cujus angulis quatuor ventorum imagines opere musivo, cùm hujusmodi Inscriptione, factæ erant:

VT BOREAS SPIRAT.

CAP. XIV.

De Columna Antonini Pii, ac de sua Porticu, de Monte Acitorio.

IN extremo Flaminiæ Viæ à dextra Capitolium versùs, inter Sciarræ Aream atque Pantheonem, Columna, *ad chiocciolas* dicta, Antonini Pii reperitur CLXXV. pedum altitudine, LVI. habet fenestras, gradus difficilè numerari possunt, cùm sint vetustate dissipati; Pub. tamen Victor CCVI. fuisse scribit, quibus ad verticem adscendebatur: in ea hujus Principis gesta incisa erant; nunc semi-consumpta igne est; in apice ejus Simulacrum fuit, ut ex suis numismatis apparet. Clementissimus, justissimusque, tum modestissimus fuit, ajuntque illum sæpius illud Scipionis usurpare solitum, *malle se scilicet civem servare, quàm mille ex hostibus necare*. Pub. Victor addit, præter Columnam huic religioso Principi etiam Templum positum. Nec procul hinc, prope D. Stephani Templum cognomento *trullii*, Porticus pervetusta est, cujus neque principium, neque finis ullus discernitur; XI. tantùm ingentes quædam Columnæ marmoreæ sunt, ita dispositæ, ut quadratam hanc fuisse Porticum demonstrent: Antonini Pii opus fuisse putant. Juxta Antonini Columnam Monticulus tollitur, quem Acitorium vocant: in hunc se populus post lata suffragia in magistratibus creandis conferebat; de hoc mox nonnihil afferetur. Ex ruinis Villæ publicæ, Amphitheatri Claudii, atque aliorum ædificiorum, quæ ibi fuerant, factum credunt; nonnulli ex ea terra effectum existimant, quam Antoninus Pius in erigenda Columna sua defodi jusserit.

CAP. XV.

De Villa publica, de Septis, de Templo Neptuni, de Amphitheatro Claudii Imperatoris.

VIlla publica ingens fuit Palatium Curiæ instar, in quod, quonjam extra Urbem esset, hostium Legati, quibus aditus in Urbem non dabatur, recipiebantur. Hujus frequens est apud Livium mentio. In hac Villa publica Campi Martii, scribit Valerius Maximus, quatuor militum legiones contrariæ partis à Lucio Sylla fidem suam secutas, nequicquam fallacis dextræ misericordiam implorantes, obtruncari jussas. Septa verò, quæ inter Antonini Pii Columnam atque Aquam Virginem fuere, quædam loca, ut ex ipso verbo cognoscitur, putantur fuisse, quæ circumsepta tabulis fuissent. In iis populus in suffragiis ferendis includebatur; unaquæque autem Tribus separata habebat loca; quamobrem, quoniam ad ovium septa similitudine accedebant, Ovilia etiam dixere. Ad Viam Flaminiam atque Fornicatam hæc Livius ponit. Hinc singulæ Tribus ordine vocabantur ad suffragia ferenda; ne verò in Septa redeuntes, eum, quem suffragiis adjuvissent, indicarent, ponte, qui erat prope Antonini Columnam, in Monticulum mittebantur, qui ex alia parte erat; Montem autem, qui nunc corruptè *Acitorius* dicitur, ab eis, qui citati hoc est vocati ad suffragia fuerant, Citatorum appellavere; hujus Pontis Suetonius meminit: ait enim conjuratos cunctatos in Cæsare interficiendo, utrùm illum in Campo per Comitia Tribus ad suffragia vocantem partibus divisis è ponte dejicerent, atque exceptum trucidarent, an in Sacra Via, vel in aditu Theatri adorirentur; quoniam verò Pons tot capax esset, qui suffragia exciperent, & scribenda referebant, non adeo pusillus putandus est. Scribit Cicero ad Atticum se in animo habuisse rem gloriosissimam efficere, nam in Campo Martio Septa Tribunitiis Comitiis marmorea se facturum pollicetur; & tecta, atque ea cingere excelsa porticu voluisse, sic ut mille passuum conficerentur; simulque se adjuncturum Villam publicam; perficere id tamen non potuit bellis civilibus impedientibus. In Septis nonnunquam Populus censeri solitus est. Ludi præterea varii fiebant, sicut Augustum legimus in eis venationes ludosque scenicos edidisse. Apud Septa Neptuni fuisse Templum Dionysius scribit: quod Agrippa plurimis maximisque ornamentis illustrarit; item Claudii Imperatoris, ut Suetonius tradit, Amphitheatrum*, priùs à Tiberio Claudio inchoatum, imperfectumque relictum.

CAP. XVI.

De Aqua Virgine, de Templo ac Lacu Juturnæ, deque Pietatis Templo.

JUxta Septa à Septentrionibus adhuc modicum quippiam Aquæ Virginis videtur, quam per Viam Prænestinam VIII. ab Urbe lapide Agrippa induxerat. Frontinus scribit, Agrippam ter Consulem XIII. an. postquam Aquam Juliam perduxit, Virginem induxisse ex agro Tusculano, qui ex magnifica Villa, quam Lucullus ædificavit, Lucullanus quoque dictus est; hodie *Frascatum* dici putant. Virginem verò Aquam iccirco appellarunt, quoniam virgo militibus quibusdam sitientibus, aquamque quæritantibus, hujus Aquæ venam indicarit. Et quoniam pertenuis Aqua erat, aliis corrivatis rivulis aucta dicitur. Hujus pars in eorum, qui extra Urbem habitant, commodum reservata est; reliqua in Urbem perducta in XVIII. Castella dividebatur, multorum locorum tum privatorum, tum publicorum commodo. Tribus autem Regionibus deserviebat, VII. videlicet, VIII. ac XIV. nunc verò major Aquæductus veteris pars dissipata est, atque hodie juxta Salarium Pontem, nempe à fonte derivatur, qui in monte est, *Zoiasque* vulgò nunc appellant. Hæc una ex tot, quæ quondam Romam inductæ erant, etiam hac ætate durat; verùm (ut dixi) admodum tenuis. Ex omnibus, quæ in Urbem recipiebantur Aquæ, Virginea, Appia atque Alsietina exceptis, Piscinas non habebat; erant autem Piscinæ receptacula quædam, in quibus aquæ collectæ purgarentur, ut in Urbem puriores ingrederentur; reliquæ sex extra Urbem habuere Piscinas, etiam septimo ab Urbe lapide. Plinius tradit, Agrippam, à quo Aqua Virgo Romam est perducta, eodem ipso anno aliarum Aquæductus purgasse ac resarcisse, DCC. lacubus factis, qui mechanicis usibus in Urbe præsto essent. Hæ autem Aquæ irrigandis hortis inserviebant: CXXX. Castella præterea fecit. In omnibus autem iis ædificiis CCC. imagunculas partim ex ære, partim ex marmore, CCCC. columnis marmoreis erectis locavit; quare cùm ab Augusto aliquando Populus vinum petiisset, commotum ferunt ipsum respondisse, *Num vinum rogare audetis, cùm meus gener Agrippa tot vobis aquas induxerit?* Tradit Frontinus, inter cætera commoda ac voluptates, quæ Urbi Aquæ hujusmodi afferrent, salubritatem etiam aëris auxisse, atque sua ætate, quæ Nervæ temporibus fuit, novem Aquas in Ur-

* Hic hallucinatur Auctor; nulla quippe fit mentio hujusmodi Amphitheatri apud Suetonium; cujus hæc sunt verba, in *Vita Claudii* cap. XI. *Tiberio marmoreum arcum juxta Pompeji Theatrum, decretum quidem olim à Senatu, verùm omissum, peregit*: ad quæ procul dubio respexit Auctor noster.

bem

A bem influxisse, scilicet Claudiam, Appiam, Martiam, Juliam, Tepulam, Virginem, Alsietinam, Anienem veterem, novumque; ostenditque Aquæductuum magnitudinem, quibus inducebantur, omnia Orbis atque Romæ etiam ipsius miracula superasse. Item alibi scribit ccccxli. annorum spatio ab Urbe condita nullum aliud Aquæ genus Romanos bibisse, quàm ex Tyberi, aut ex puteis, fontibusve; sed cùm in dies Urbs, populusque cresceret, atque habitationes à flumine distare cœpissent, ac à puteis, qui in ima essent parte, atque propterea aquâ laborarent, locis præcipuè superioribus, non tantùm ad bibendum, verùm etiam ad publicos artium usus, hortosque demum B irrigandos, hujusmodi Aquas perducere tam procul cœpere: has admirabili ordine conservatas fuisse scribit. Harum enim Censores, Ædiles, aut quivis principes curam præcipuam habebant: horum erat facultas hujusmodi Aquas, aut concedere, aut vendere; ingensque pœna iis proposita erat, qui de iis aut abstulissent, aut vel guttam quidem, tam extra, quàm intra Urbem defraudassent, sive imminuissent: quin si quid ex iis deficiebat, ne revocari quidem sine auctoritate ad privata commoda licebat: qui autem præerant summâ diligentiâ nitebantur, ne quid in Aquæductibus C vitii fieret; neve à quopiam in Aquarum juribus ulla fraus, dolusve committeretur. Sed ad Virginem revertamur: per Pincianam Portam illa quidem ingrediebatur, in Campum enim Martium properabat: sub Hortulorum Colle Aquæductu tollebatur. Ubi Hortus est M. Angeli Colotii litterarum præcipui cultoris, atque antiquitatis in primis amatoris; ibi Marmor Tivertinum cum hac Inscriptione servatur:

TI. CLAUDIUS DRUSI F. CÆSAR
AUGUSTUS GERMANICUS PONTIFEX MAXIM. TRIB. POTEST. V.
D IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. III.
AQUÆDUCTUS AQUÆ VIRGINIS
DISTURBATOS PER C. CÆSAREM
A FUNDAMENTIS NOVOS FECIT,
AC RESTITUIT.

Cùm autem penè corruisset hic Aquæductus vetustate, Nicolaus V. nova inscriptione addita restituit. Ovidius in Campo Martio ad Aquam Virginem Juturnæ Turni sororis fuisse Templum asserit: ea autem parte fuisse voluot, quâ Fons est vulgò *Lotreglius* dictus. Hæc Nympha Lacui nomen dedit, in quem mersa, nec unquam apparuisse dicitur; hunc autem prope hoc Templum putant fuisse: quidam ad Templum Vestæ in Foro, quo loco Castor ac Pollux cum equis sudantibus visi sunt. Juturnæ quidem Aquam, Varrone dicente, saluberrimam putabant; quamobrem plerique adversa valetudine affecti cum quadam religione ad eam bibendi causâ accedebant; periode ac hodie videmus nostros homines ad puteum confluere, qui in Sacello est D. Mariæ in via, sic enim vocant; quod non procul ab Juturnæ Fonte abesse videmus. Pietatis Templum in Campo Martio fuisse, F ubi hodie est D. Salvatoris cognomento Templum, nemo dubitat.

C a p. XVII.

De Via Lata, de Templo Isidis, de Foro Suario, de Arcu Camilli, de Templo Minervæ.

Priusquam ex hac parte discedamus, quæ est juxta Colles, quamvis aliquantùm extra Campum Martium sit, de nonnullis aliis Locis agendum, qui reliqui videntur. Superiùs exposuimus Viam Latam à Capitolio usque ad Septa sese extendisse, hodie etiam vetus nomen retinet, ejusque vestigia in Area Sciarræ adhuc restant; adde, quòd D. Mariæ Templum, quoniam in eadem Lata Via conditum est, adhuc in Viæ Latæ cognomen servat. Ad hoc Templum paucis abhinc annis quædam vestigia Arcus cujusdam vetustissimi sunt reperta, in cujus fragmentis imagines victoriarum ac trophæorum exstabant, sed cùm litteræ cecidissent, nihil præterquam VOTIS X. & XX. legi poterat. Hoc autem ab Innocentio VIII. demolitum, ad hoc Templum construendum, volunt. In Via Lata prope Septa Isidis Templum fuit ea parte, quâ D. Marcelli nunc est Fanum: hic olim Marmor cum hac Inscriptione inventum est:

TEMPLUM ISIDIS EXORATÆ.

Josephus narrat Tiberii jussu Isidis Templum omnino deletum, hujusque deæ Statuam in profluentem Tyberim dejectam; præterea omnes ejus sacerdotes cruci affixos, propterea quòd horum suasu Paulina, honestissima castissimaque fœmina, prætextu simulationeque dei Anubis, à quodam Adolescente, qui ipsam perditè amabat, violata fuisset. In hujus Templo multa fœdè turpiterque committi solita Ovidius testis est. Multa Romæ habuit Templa, duo tamen præcipua, hoc, de quo nunc est sermo; atque illud, quod juxta Thermas Caracallæ erat, in extremo Viæ Novæ. Forum verò Suarium, ubi sues vendi solerent, quo loco D. Nicolai est Templum cognomento *in percilibus*, ex hac parte ad Quirinalis fuit radices. Varro tradit Emporia habuisse Romanos, ubi certas res venditari solerent, ab iisque nomina sumpsisse; ut Suarium in quo sues, Boarium in quo boves, Olitorium in quo olera, Piscarium in quo pisces venderentur. Inter Viam Latam atque Minervam Arcus simplex nullo ornamento illustratus conspicitur: Camillo erectum putant, quia adhuc Camilli Arcum nominant; sed quoniam, ut Plinius asserit, triumphales sua ætate poni cœpti sunt, putant hunc Arcum illi similem fuisse, quem Stertinius in Circo Maximo atque in Foro Boario, statuis quibusdam inauratis superimpositis, exstruxit. Minervæ Templi vestigia adhuc in Cœnobio Fratrum Sancti Dominici exstant. Hoc Templum, tametsi in aliud, nempe in D. Mariæ Fanum, conversum sit, nomen tamen vetus retinuit, iccirco Sanctam Mariam Minervæ appellant. Ingens quidem non erat, ut ex muro, qui adhuc in ipsorum Fratrum hortis durat, comprehenditur; eò Cœnobii sordes congerebant, priusquam Clemens VII. cellas ibi adjunxisset. Hoc Templum Cn. Pompejus construxit; cui postea omnia sua ornamenta, quæ bellis gerendis maximisque rebus obeundis compararat, dicavit, ut iis titulis atque insignibus triumphalibus patriam potiùs quàm se ipsum, ut ait Plinius, ornaret. In iis numerus erat quot hominum millia superasset, concidisset, fugasset, Romanoque Imperio subjectos reddidisset; quot naves mersisset, aut captas duxisset; quot oppida atque urbes Imperio Romano adjunxisset, terris à Mæotide ad Rubrum Mare subactis. Triumphi, memorante Plinio, præfatio in hanc erat sententiam: *Cùm oram maritimam à prædonibus liberasset, & imperium maris Populo Romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Judæis, Albanis, Iberia, Insula Creta, Basternis, & super hæc de Regibus Mithridate atque Tigrane triumphavit.*

CAP. XVIII.

De Pantheo, sive de Sancta Maria Rotunda.

IN Campi Martii principio, vel, ut Strabo sentit, in alio Campo, Martio proximo, Pantheon atque Agrippæ Thermæ fuere. Pantheum hodie ferè integrum cum porticu videmus, tametsi veteribus suis ornamentis statuisque careat. A figura rotunda D. Maria Rotunda hodie dicitur. Agrippa, scribente Plinio, Inscriptioneque indicante, Jovi Ultori posuit, Pantheumque appellavit, nam post Jovem diis etiam omnibus dicavit, ut ex vocabulo intelligitur. Alii ita vocatum putant quòd rotundum esset, cæloque persimile. In hujus vestibulo Augusti atque Agrippæ effigies erant. Intus verò innumerabiles deorum imagines effictæ, quæ cellas ad hoc factas occupabant: in primis verò Minervæ, ex ebore opus Phidiæ nobilissimi artificis; Veneris, è cujus aure celeberrima Cleopatræ Unio pendebat. Macrobius scribit, Cleopatra atque Ægypto superatis unionem maximum Romam allatum, quem ex aure pendentem Cleopatra gestare solita esset; alterum enim liquefactum aceto absorbuit in convivio, quod M. Antonio paraverat; illum quidem dimidiatum discissum tanquam singulare atque unicum naturæ opus, atque in duas divisum partes auribus Veneris in Pantheo appensum ferunt: cct. millibus coronatis aureis æstimatum accepimus. Herculis Statua, sed loco imo, id est, humi, posita erat, cui singulis annis hominem Carthaginenses mactabant. Æneas adhuc fores habet hoc Templum, easdem quæ antiquitus fuerant. In medio foramen habet ad lumen diei accipiendum: quoniam verò maximus ille circuitus est à summo ad imum, ne pondere pressum concideret, quædam quasi cavernæ in opere construendo relictæ sunt. Variis marmoribus stratum est pavimentum; foramina multa ad aquam pluviam excipiendam habentur. Ejus Templi altitudo CXLIV. pedes, totidemque latitudo continet. Multis in id gradibus descenditur, cùm olim septem adscenderetur. Ruinæ ingentes ædificiorum, quæ hic sunt, causam esse putantur, quibus terra sublata est. Hujus Templi Porticus ab Agrippa etiam facta XVI. columnis maximis sustinebatur, nunc XIII. tantùm sunt, duas ignis consumpsit, una autem deest; hujus Porticus trabes æneæ sunt, atque inauratæ; officinis tabernisque vilissimis hæ columnæ olim occupabantur, adeo ut vix perspici possent. Eugenius Pont. IV. amovit, columnasque liberavit viâ etiam patefactâ atque ampliatâ. Hodie quibusdam domunculis magna ruderum ac terræ congerie amotis solum quasi Insula relictum est. Tectum Templi plumbeis laminis tegitur, cùm, ut ajunt, ex argenteis antiquitus tegeretur; sed eas Constantinus III. cum omnibus antiquis ornamentis Romam veniens submovit, ut Byzantium illis ornaret. Ea tamen omnia, cùm ille in Sicilia Syracusis in reditu morte esset interceptus, à Barbaris, qui eò cum magna classe appulerunt, direpta, in Ægyptum transvecta sunt. Accepimus hunc Constantinum septem diebus, quibus Romæ commoratus est, majus detrimentum attulisse, quàm Barbaros cct. annis; nihil enim omisit, quod non abstulisset. In Templi frontispicio titulus indicat ejus Agrippæ auctorem fuisse: sic enim habetur:

M. AGRIPPA L. F. COS. TERTIVM FECIT.

Inferiùs notis minutioribus Septimii Severi atque A M. Aurelii, à quibus instauratum est, mentio habetur, tametsi Spartianus scribit ab Adriano priùs refectum. Hujusmodi est titulus:

IMP. CÆSAR L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX ARABICVS ADIABENICVS PARTHICVS MAXIMVS PONTIF. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. PROCOS. ET IMP. CÆS. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG. TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEVM VETVSTATE CORRVPTVM CVM OMNI CVLTV RESTITVERVNT. B

Bonifacius IV. Pont. ab Imperatore Phoca impetravit, ut id Templum D. Mariæ Virgini Sanctisque omnibus dicaret. In Panthei Circo duo Leones pari forma è lapide verò medio inter rubeum nigrumque colorem super basibus visuntur. Duo tandem ex alabastro Vasa, quæ, ut quidam censent, in Agrippæ Thermis huic loco proximis fuere.

C

CAP. XIX.

De Thermis Agrippæ, de Templo Boni Eventus, de Thermis Neronis, Alexandri, atque Adriani.

INter magnifica multaque ædificia Agrippæ, Thermas etiam numerare possumus, ab ejus nomine Agrippinas dictas: harum adhuc nonnulla sunt vestigia post Pantheum, ea parte quæ Capitolium spectat, Plinio verò asserente pulcherrimæ fuere. Inter cætera earum ornamenta pavimenta vitrea habuere. Posteriori ex parte Panthei quondam Thermarum latere Boni Eventus fuit Templum; D cujus ad hanc usque ætatem vestigia extant, atque eo quidem loco, unde superioribus temporibus ab Area D. Eustachii ad Minervæ circumducta est. Ad hoc Templum Palatium nobilissimum à M. Perusio fisci Procuratore exstructum est. Veteres Bonum Eventum summa veneratione colebant, ut eo adjuvante res prosperè caderent: ejus autem Simulacrum Inopis formâ fictum erat, sinistrâ spicam, dextrâ pateram tenens. In Capitolio fuisse Boni Eventus Bonæque Fortunæ imagines Plinius est auctor. Post D. Eustachii Templum, quod prope Pantheon est, Neronis fuere Thermæ: E hodie quoque earum fornices durant; Martialisque testimonio pulcherrimos fuisse putandum est. Juxta hos, ut tradit Lampridius, Alexander Severus suas Thermas ædificavit, Aquamque de suo nomine Alexandrinam postea appellatam induxit, domibusque, quas emerat, dejectis, sylvam fecit: is sylvam suam Thermis publicis donavit; ad lumen verò accendendum oleum tradidit, cùm ante auroram aperiri minimè, ante solis verò occasum claudi soleret. Quidam putant Alexandri Thermas ibi fuisse, ubi Gallorum est Hospitium, Mediceorumque Palatium. Post Neronis Thermas F in quibusdam domibus, quæ ad Septentriones sunt, pavimenta nonnulla pervetera Thermarum, quas quidam existimant fuisse Adriani, tubique plumbei, puteusque aquæ admodum perspicuæ, qui exsiccari exhauririque nequaquam poterat, spectantur. Qua re nonnulli adducti sunt, ut crederent eam esse Aquam, quam Lampridius narrat ex Alexandri Thermis fluxisse. Non procul à Pantheo in D. Macuti Area Obeliscus exiguus vetus stare videtur, tametsi quidam apicem potiùs verticemque alicujus Obelisci ingentis, sed diruti, fuisse, quàm parvum integrumque putent.

CAP.

CAP. XX.

De Circo quem Agonem vocamus, ac de Neptuni Templo.

INter hæc Loca descripta Tyberimque pulcherrimus Campus est, quem Agonem nominant, vulgariùs verò Nagonam. A Ludis Agonalibus sic dixere, quos à Numa Pompilio institutos accepimus, & quinto Idus Januarii solitos celebrari Jano. Quoniam verò Agonis nomine varia spectacula ludosque intelligunt, putandum est varia ludorum genera hic spectata. Superiori ætate etiam Alexandri Circum hunc locum dictum narrant, vel quòd hujus Thermis proximus esset, vel quòd ab eo fuisset instauratus. Hic ultimo dierum, quos *Carnevalem* vulgò appellamus, veterum triumphorum simulacra repræsentantur totius Civitatis ingenti concursu, Mercuriique dies bus huc ad mercatum conveniunt. Plerique valde sunt decepti Flaminium fuisse Circum existimantes, de quo mox dicemus: minùs verò ii falsi sunt, qui Equiriam hunc locum dictum putarunt, de qua etiam statim exponemus. Juxta D. Celsi Templum ingentem Gratiani, Valentiniani, ac Theodosii Arcum fuisse, quem Triumphalem, Marmore ibi invento adducti, dixere. Id autem est hujusmodi:

IMPPP. CÆSSS. DDD. NNN. GRATIANVS, VALENTINIANVS, ET THEODOSIVS PII FELICES ET SEMPER AVGGG. ARCVM AD CONCLVDENDVM OPVS OMNE PORTICVVM MAXIMARVM ÆTERNI NOMINIS SVI PECVNIA PROPRIA FIERI ORNARIQVE IVSSERVNT.

Ubi nunc Templum est D. Blasii ad Tyberim Neptuni volunt fuisse Fanum: ubi eorum, qui naufragium fecissent, tabellæ suspendi solebant, quæ periculum fortunamque eorum declararent. Hoc loco Marmor repertum est, in quo hujus dei mentio erat, tum Adriani instaurationis.

CAP. XXI.

De Ara Plutonis, de Terento, de Caprea Palude, deque aliis Campi Martii Locis.

IN Campi Martii parte extrema ad Tyberim versùs Urbem Aram subterraneam Plutonis fuisse memorant: quò multis gradibus descendebatur, xx. enim sub terram pedibus positam dicunt. Ad alia reliquorum deorum Templa gradibus adscendebatur, in Plutonis tamen ac Consi descendebatur. Iccirco autem id observabatur, quòd Inferorum deus esset; & quoniam consilia arcana atque occulta imprimis oporteret esse, idem in Consi Fano servabatur. Locum hunc, qui in Campo Martio fuit, Terentum appellavere, vel quòd aram sub terram posuissent, vel quòd ibi fluvius ripam fluens tereret, hoc enim verbo rodere significabant. Juxta hanc ipsam Plutonis Aram, quotiescunque Civitas lustraretur, nascentium simul atque mortuorum nomina adnotari solita narrant. Ferunt præterea trigesimo quoque anno populi recensendi fuisse morem, exactisque cerimoniis iterum Aram claudi, sicut antea, solitam. Valerius Maximus tradit, Valesium quendam Sabinum rusticum, perditivem, cùm tres liberos incolumes pestilentia conservatos habuisset, hic xx. pedum altitudine terram cùm defodisset, Plutonis Pro-

A serpinæque Aram reperisse, quibus tres dies ac totidem noctes continenter sacrificarit nigram hostiam. Eo autem bello, quod Romani adversùs Sabinos gessere, hoc loco hanc Aram posuere. Ita verò occultum custodiebant, ne id præter eos quisquam alius intelligeret. In Campo Martio, auctore Livio, Capreæ fuit Palus; ad quam Romulus Nonis Juliis cùm ad exercitum recensendum concionem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso Regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit, nec deinde in terris Romulus ipse fuerit. B Sedam tandem pavore postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux redit, ubi vacuam sedem regiam plebs Romana vidit, solicitam de Rege optimo amisso fuisse, quòd Patrum manibus discerptum putaret, donec Julius Proculus Romulum sibi se obvium in Valle Quirinali dedisse, cælo delapsum affirmavit, orationeque sua mœrorem omnium fide immortalitatis lenivit. Plutarchus asserit, locum fuisse Capream Paludem, in quo Tyberis stagnaret, & propterea tutissimum, quòd eo nisi ex uno latere aditus esset. In eodem Campo Martio Ludi fiebant, quos, quoniam in equis celebrarent, Equiria dixere. Ut vero Cassio- C dorus memorat, per Equiriam, qui locus ibi erat ubi nunc est Fanum D. Mariæ in Equiria cognomento durante, sex currus ab Augusti Mausoleo discedentes, usque ad Flaminium Circum properabant; quamvis difficile sit ob multitudinem ædificiorum planè declarare quam viam currus agitati secuti essent. D. Mariæ in Equiria Templum Anastasius Pont. condidit; in eo excavando quædam Anates æneæ, quæ paucis abhinc annis servabantur adhuc, repertæ sunt. Nonnullas columnas in quodam hortulo istius loci stare videmus, ex quibus intelligere possumus hic aut Templum quodpiam, aut Porticum exstitisse. Equiria Festa Mar- D ti exeunte Februario, præterea etiam Martio mense fiebant; si verò fluminis inundationibus hic celebrari non liceret, in Montem Cælium Campumque Martialem transferebant. In Campo Martio fuit Via Recta. Scribit Capitolinus Gordianum Juniorem constituisse in Campo Martio sub colle Porticum facere pedum mille, hortos, ambulationes amœnissimas, lauris, myrtis ac buxis ornatas. In hoc ipso Campo volunt ab Æmilio Regillo diis Laribus Templum ædificatum, cùm in Antiochiæ bello antea vovisset. In Campo item Martio Syllam sepultum accepimus. Julia C. Cæsaris neptis sepulcrum in eodem habuit, Hirtius E item, & Pansa, Drususque Claudii Imperatoris pater.

CAP. XXII.

De Templo Bellonæ, de Columna Bellica, de Templo Apollinis, Martis, Junonis.

POstquam de Campo Martio est expositum, ac de plana Civitate, quæ versùs Quirinalem est, de aliis, quæ intra Urbem erant, præcipuè de iis, quæ ad flumen sunt, dicamus. Initium verò ab F ea parte facientes, quæ juxta Forum Olitorium est, ad eum usque locum, de quo in tertio libro exposuimus, addamus prope Olitorium Bellonæ Templum fuisse, quam Martis sororem, aurigamque perhibent; proprio huic sanguine, quem è vena brachii mittebant, Sacerdotes sacrificabant: ante Portam Carmentalem hoc Templum ponunt, non enim inde longè aberat. In hoc Templo Senatus cogi senatusque consulta fieri solebant. Hujus auctorem fuisse Appium Cæcum, qui suaserat pacem cum Pyrrho negligendam, Ovidius testis est.

T An-

Ante Templum marmoream stetisse ferunt columnam parvam, bellicam appellatam; quòd cùm Populus Romanus alicui Nationi bellum indiceret, ex hac columna hastam dirigebant ad eam regionem, cui bellum indiceretur; nam cùm longissimè Imperii fines essent ampliati, minùs commodum videbatur hac cerimonia in hostium terra, ut antea solebant, uti. A Bellonæ Templo non admodum procul Apollinis Fanum aberat, ex quo, ut etiam secundo libro est dictum, virgines discesserunt cum omni illa pompa, quam per Vicum Jugarium ac Tuscum ad Junonis Reginæ Templum in Aventinum duxere. In hoc Templo sæpissime Senatus habebatur. Ibique volunt fuisse, ubi nunc est Fanum D. Mariæ cognomento sub Capitolio; iccirco, quòd inter Olitorium Forum ac Circum Flaminium, quo loco Appianus constituit, esset. Ab hujus Templi sinistra spatio modico tres columnæ marmoreæ altissimæ stare videntur; ibi Martis Templum fuisse putatur, quod tanto studio Ovidius extollit ob columnarum nobilitatem ac pulchritudinem. Juno item hic Templum dicitur habuisse: id autem fuisse putant, quod hodie est Sancti Angeli in Piscario Foro; Porticum habet, quam Junoni erectam volunt, quamvis Mercurio nonnulli positam putent: igne consumptam Septimius Severus ac M. Aurelius restituere, ut ex hoc titulo apparet:

IMP. CAESAR L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX AVG. ARABIC ADIABENIC. PARTHIC. MAXIMVS TRIB. POTESTAT. XI. IMP. XI. COS III. P. P. ET IMP. CAES. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS FOELIX AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. VI. COS. PROCOS. INCENDIO CONSVMPTAM RESTITVERVNT.

Sed ad Circum Flaminium transeàmus.

CAP. XXIII.

De Circo Flaminio, de Templo Vulcani, Neptuni, Herculis Custodis, Herculisque ac Musarum, & de reliquis, quæ in eo Circo fuere.

Flaminius Circus ex Sex. Pompeji sententia à Flaminio Consule dictus est, qui prælio ad Trasimenum cum Annibale commisso cecidit; vel, ut scribit Plutarchus, à quodam Flaminio antiquo, qui moriens agrum quendam Populo Romano, ex cujus proventu Equestres Ludi fierent, reliquit; vel, ut ait Varro, quoniam in Campo Flaminio conditus esset. Hic etiam taurorum Ludus equis currebant. Proximus iis locis hic Circus fuit, de quibus modò dicebamus, illisque ubi etiam hodie nonnulla exstant vestigia antiqua inter *Cirtrangularum*, ut nunc appellant, turrim atque viam, quam vulgò officinas obscuras vocant, hæcque loci istius latitudo putabatur, ejus verò longitudo à D. Salvatoris *in palco* Templo usque ad Lodovici Matthæi Ædes. Circi istius eo ferè juxta D. Luciæ Templum erat; in ejus autem medio D. Catharinæ est Fanum, quo loco nostra ætate funes fiebant, aliquando Rosæ Monasterium dixere. Inter ceteros Ludos, Apollinares quoque fiebant: quorum pompam, narrante Livio, dum celebrarent, Tyberis inundatione ingenti, extra Collinam Portam, ut in Veneris Erycinæ Templo ederentur, delatam accepimus. In eodem Circo, vel loco huic proximo, ubi Apollinis Templum fuit, Prata priùs Flaminia fuere; huc sæ-

A penumero Senatus conveniebat ad tractandum decernendumque de publicis rebus. Multæ hîc fuere Statuæ, ac Templa, quæ maxima Circo ornamenta afferebant; ut Vulcani Fanum, ubi accipimus canes vice hominum Templum custodire, nec latrare cuiquam præter sacrilegos solitos; Neptuni præterea, quod ex hac Inscriptione intelligitur:

ABASCANTO AVG. LIB. AEDITVO AEDIS NEPTVNI QVAE EST IN CIRCO FLAMINIO FLAVIVS ASCANIVS ET PALLANS CAES. N. SER. ADIVTOR A RATIONIBVS PATRI
B PIISSIMO FEC.

Multa Scopæ opera fuisse tradit Plinius, ut Neptunum, Thetidem, Achillem, Nereides delphinis impositas, Balænas, Tritones cum innumerabili similium belluarum cœtu. Neptuni præterea Ara fuit, quam aliquando valde sudasse idem est auctor. P. Victor ingens Herculi Templum ponit, custodem Circi Flaminii dictum ait, quare multi ibi olim fuisse putant, ubi nunc est D. Luciæ Fanum, nempe ad tabernas obscuras, nam in hujus ferè loci principio fuisse credunt. Herculis cognomento Musarum similiter fuit Templum,
C quod Herculi ipsi ac Musis communiter posuit Fulvius Nobilior, cùm cogitaret Musarum tranquillitatem, Herculis virtutem, Herculis verò gesta Musarum vim requirere, ut immortalitati commendarentur. Is ex Ambracia IX. Musarum Statuas vexit, atque in hoc ipso Templo dicavit. Vt verò Suetonius scribit, Martius Philippus, Augusti privigni precibus motus, Herculi Musisque commune Templum ædificavit; vel, ut nonnullorum est opinio, in meliorem formam, quàm id quod Fulvius posuerat, redegit. In hoc Circo Vitruvius meminit Castoris fuisse Fanum. Jupi-
D ter præterea Stator aliud habuit ornatissimum. Martialis innuit in hoc Circo pocula fieri solita. Plinius verò in Bruti Callaïci Templo, prope Flaminium Circum, Martis fuisse Colossum tradit.

CAP. XXIV.

De Theatro M. Scauri, Curionis, Cn. Pompeji, ac Balbi.

Quo loco Campus, ut hodie vocant, Floræ est, pulcherrimum Pompeji fuit Theatrum;
E cujus etiam nunc vestigia sunt, præsertim in Vrsinorum stabulo: quoniam verò hoc primum Romæ fuit, horum quidem, quæ lapidibus facta essent, nonnihil de eo dicendum. Mos fuit ut diebus festis Rustici, in pagos ac compita convenientes, diem variis cùm sacrificiis tum ludis celebrarent, quam consuetudinem primi auctores Athenienses in Vrbem recepere; eumque locum ubi hæc sacra ludosque facerent, Theatrum appellavere. Ea autem vox spectandi locum denotat: est autem in hemicycli speciem factum. In medio inter duas frontes Scena erat, in qua recitabant; Orchestra in hoc honorificentissimus erat locus,
F Senatoribusque assignabatur. Romani hoc ædificii genus cum tot externis novisque moribus atque institutis Romam intulere. M. Scaurus omnium primus Romanis Theatrum Ædilis exhibuit; ligneum autem per XXX. tantùm dies struxit, ut in illo Ludos Scenicos ederet; magnitudine omnia supervavit, LXXX. enim hominum millia commodissimè capiebat: scenam habuit triplicem altitudine CCCLX. columnarum in ea civitate, quæ sex Hymettias non tulerat sine probro civis amplissimi: ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam postea genere luxuriæ. Summæ tabulis inau-

inauratis columnæ, imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Verùm longè majus fuit quod C. Curio è ligno fecit, is, qui Bello Civili in Cæsarianis partibus obiit, funebri patris munere, cùm opibus superare non posset Scaurum neque apparatu, ingenio illi utendum fuit. Itaque theatra duo fecit amplissima è ligno vicina, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter se aversis, ne invicem obstreperent scenæ, & repentè circumactis ut contrà starent, postremò jam discedentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus faciebat amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, auctoratum Populum Romanum circumferens. Miratur Plinius, Populum terrarum victorem, & totius domitorem orbis, qui gentes & regna dirigeret, jura externis mitteret, in machina pendentem, & ad periculum suum plaudentem.

Sed ut ad Theatra redeamus, primum omnium, quæ fabricâ essent exstructa, Pompeji fuit opus, ut diutiùs duraret: id verò paulò antè dicebamus; quare eum à Senatu reprehensum Tacitus scribit, quòd perpetuum Theatrum ædificasset. Nihilominus ille hac ratione ingenti sumptui occurrit, quem singulis annis fieri necesse erat novis exstruendis: XL. millium hominum hoc Theatrum capax erat; icciroo cùm Nero nonnullis gravissimis maximisque ex Germania viris Romanum Populum ostendere instituisset, eos ad hoc Theatrum duxit eùm multitudine hominum refertissimum esset. Hoc Theatrum igne corruptum C. Caligula instauravit: Nero autem una tantùm die totum inauravit, ut magnificentiùs Tiridatem Armeniæ Regem acciperet: cùm verò penè consumptum vetustate esset, Theodoricus Gothorum Rex restituit. In Pompeji Theatro Veneris Victricis Templum fuisse volunt; in cujus dedicatione, quæ fuit Pompejo iterum Consule, viginti Elephantes in Circo inter se pugnantes commissi sunt. Nostra ætate cùm post Templum Divæ Mariæ cognomento *in grotta* excavaretur, Marmor cum hac Inscriptione, VENERIS VICTRICIS, repertum est. Ad idem Theatrum Fortunæ Equestris quoque fuisse Templum volunt; nam juxta saxeum Theatrum locavit Vitruvius, quasi hoc solum, cùm è lapide factum esset, sic appellari deberet. Scribit Livius Fulvium Flaccum Equestri Fortunæ nobilissimum Templum condidisse; ut verò tegulis illud cooperiret marmoreis, ut insigne opus perficeret, in Calabriam profectus dimidium Templi Junonis Laciniæ detexit, quod satis putavit ad negotium suum absolvendum. Blondus tradit, cùm sua ætate ad Sanctum Laurentium in Damaso excavarent, ingentia effossa Marmora, in quibus unum cum his verbis inventum est, GENIVM THEATRI POMPEIANI. In Vita verò Damasi Pontificis legimus, eum juxta Pompeji Theatrum Divi Laurentii Templum posuisse, quod ex conditore nomen accepit. Prope hoc Theatrum Senatus decrevit Tiberio Cæsari Arcum ex marmore erigendum; quod opus cùm interpositum fuisset, à Claudio absolutum ferunt. Livius narrat C. Cæsarem in Campo Martio Jovi Colossum xxx. cubitorum dicasse, qui, cùm Theatro Pompeji proximus esset, Pompejanus dictus est. Celebriora Theatra Romæ tria numero fuere, Pompeji, Marcelli, & quod cohortatione Augusti, qui ornatissimam Urbem Romam optabat, Cornelius Balbus ædificavit; nemo est, qui rationem ullam afferre possit, quo loco istud fuerit; quidam tamen inter Pantheum, ac Theatrum Pompeji, Circumque Flaminium, fuisse credidere.

Cap. XXV.

De Curia ac Porticu Pompeji, de Porticu Octavii, ac de Campo Floræ.

Pompeji Curia ante ejus Theatrum fuit: ut enim Plutarchus tradit, nihil fuit aliud quàm pulcherrimum Palatium, quod juxta ipsum Theatrum condiderat. In eo Cæsar à conjuratis necatus est, auctore Suetonio. Hanc Curiam atrium habuisse volunt, (fuit autem post Ursinorum Palatium, unde adhuc vulgò *Satrium* vocant) præterea nobilissimam Porticum, huicque centum ingentes fuisse columnas ordine longo dispositas; in hac Antiphilus, ut ait Plinius, Europam pinxit, Cadmumque. Hæc autem omnia Pompeji monumenta Philippi Imperatoris tempore fuisse legimus, qui Gordiano successit, eaque omnia igne fortuitu correpta omnino interiisse. Inter Pompeji Theatrum atque Circum Flaminium Porticus fuit vetustissima, duplex, io primisque singulari pulchritudine, ab eo Cn. Octavio, qui de Perseo Rege triumphavit, unde etiam ex ipsius nomine Octavii Porticus dicta fuit, exstructa fertur. Hanc ipsam Porticum Corinthiam quoque, quòd ex Corinthio opere æreæ columnæ essent, Plinius appellatam scribit: unde quidam ibi fuisse censent, ubi nunc D. Nicolai cognomento *in calcaria*, quoniam æs χαλκὸν vocant Græci. Hoc Templum igne consumptum Augustus refecit. Campum verò Floræ, sicut etiam hodie nominant, qui hic est ubi hæc quondam fuere loca, à Flora nomen duxisse, quam Pompejus vehementer dilexit, memorant. Ad Judæorum Forum Porticus diruta est, hodie *Ceuram* vocant; Severi fuisse dicunt: at præter vulgarem opinionem ac famam nihil certi est. Sed jam flumen trajiciendum, ut de iis Locis exponamus, quæ in altera parte fuere. Principiò de Tyberi, postea de suis Pontibus dicemus.

LVCII FAVNI
DE
ANTIQVITATIBVS
ROMANIS

LIBER QVINTVS.

Cap. I.

De Tyberi.

Tyberi ab albo colore aquæ Albula inditum est nomen antiquitus: deinde à Tyberi duce Titscorum fortissimo Tyberim dixere: hunc ferunt ad hujus fluminis ripas aliquando maximis latrociniis loca ea infestasse. Alii volunt, eos qui de Sicilia venerunt, Tyberim appellasse ad similitudinem Fossæ Syracusanæ, quam, quoniam contumeliis injuriisque hostium fecere, Tyberim vocavere, quod eorum Linguâ injuriam contumeliamque significat. Livius à Tyberino Albano Rege nominatum putat. Rumonem aliquando agnovere, à ripis ruminandis, hoc est rodendis suâ aquâ. Nascitur, auctore Plinio, in Apennino parùm ab Arno distans: tenui rivo principiò fluit, postea valde augetur, XLII. in eum fluminibus influentibus, in iis Nar atque Anio numerantur, cæteris majores. Tusciam ab Umbria, quam hodie Ducatum Spoletanum vocant, dirimit. Inferiùs deinde eandem Tusciam à Sabinis dividit supra Urbem XIII. millibus passuum; Vejentes primùm separat à Crustuminis, postea à Fidenatibus; demum cùm Vaticanum à Latio divisit, inferiori parte Romæ labitur, & hujus cornu in Tyrrhenum mare influit; unde ingentes variarum mercium naves etiam prope Urbis mœnia perveniunt. A Septentrionibus in Urbem ingreditur, à Meridie exit. Sæpe adeo inundationibus aggeres excessit, ut maxima detrimenta Urbi attulerit non modò priscis temporibus, sed recenti etiam memoria. Plinius id accidere scribit tanquam Urbis portentum, ac futuri mali præsagium, non ut damnum inferat. Antiquitus usque ad Palatinum effusus stagnabat. Ejus alveum Tarquinius Priscus direxit: hunc M. Agrippa longo post tempore imitatus est: saxorum enim ingentibus molibus in fluminis ripis oppositis undarum impetum coercuit. Ipsum verò alveum Augustus purgavit ampliavitque, cùm ruderibus variâque ædificiorum materiâ, quæ ad ipsius ripas concidissent, ita repletus esset, ut factus angustior fuerit. Aurelianus tandem ad utramque partem munitissimum murum ex lateritio duxit, unde alveum munivit, hoc autem ex quibusdam vestigiis adhuc cognosci potest. Prope hujus fluminis ripas, tanquam sacræ essent, ædificare nefas fuit. Ancus Martius omnium primus propiùs ripas navale posuit: is similiter Ostiam ad Tyberim condidit priusquam in mare influat; hanc cùm Saraceni evertissent, Leo IV. Pont. refectam à Corsicis coli voluit. Martinus postea V. propugnaculum fecit, quod Julius II. Urbis circuitu coarctato unà cum mœnibus instauravit. Leo IV. ut primo libro est expositum, juxta Portam Ripæ duas turres erexit, ut Saraceni Tyberi prohiberentur,
B cùm antea incursionibus ac conflagrationibus D. Petrum vexare soliti essent: harum alteram alia fluminis parte adhuc stare videmus; altera ad Aventini radices erat. Hujus fluminis totius, tum riparum, tum alvei præfectos habuere Veteres, quibus horum cura præcipuè tradita erat; id autem ex monumento, quod ad Sancti Angeli Pontem effossum est, probatur: hujusmodi enim est:

C EX AVCTORITATE IMP. CAESARIS VESPASIANI AVG. P. M. TRIB. POT. IV. IMP. X. P. P. COS. IV. CENSOR CAJVS CALPETANVS RANTIVS QVIRINALIS VALERIVS CESTIVS CVRATOR RIPARVM ET ALVEI TYBERIS TERMINAVIT R. R. PROXI. CI. P. CLXXIV.

Idem indicatur duabus Inscriptionibus, quas secundo libro recensuimus, cùm de Cloacis mentionem haberemus, quarum altera nunc ante Templum D. Mariæ Transpontinæ conspicitur.

D

Cap. II.

De Pontibus Tyberis, primùm autem de Sublicio.

Tyberis Pontes VIII. olim fuere, hodie sex tantùm numerantur, duobus consumptis: omnes autem Sublicio excepto a Totila fuisse dejectos volunt. Primus omnium Sublicius fuit; iccirco ab eo initium sumemus. Ancus Martius cùm Janiculum Urbe complecteretur, ne in hostium manus aliquando veniret, in flumine Pontem fecit, ut ab
E una ad alteram ripam commodus esset accessus; non enim hujusmodi flumen est, ut tutò vadari possit. Ligneum hunc Pontem sine ullo clavo ferreo construxit, ut trabes sine fulturis eximerentur; iccirco Sublicium vocatum ferunt: Linguâ enim Volscâ sublicas trabes validas appellant; quamvis ex trabibus ex ilice factis compositum quidam putant. Hunc Pontem singulari animi & corporis robore Horatius Cocles adversùs Etruscos tenuit, quousque à tergo Romani interrupissent; is verò natans ad ripam summo animo pervenit: quare Plinius tradit, quoniam tunc non sine magna difficultate revulsus est, ita ipsum ac-
F commodarunt, ut facilè evelli ac reponi posset: hunc lapideum postea fecit Æmilius Lepidus, unde Pontem Æmilium vel Lepidum appellavit. Cùm postea impetu fluminis disjectus esset, Tiberius Cæsar restituit; mox Antoninus Pius marmoreum fecit; quare etiam nunc Marmoratum vocant: hoc tempore dirutus quidem est, sed in medio flumine vestigia apparent non longè à ripa, ad Aventini enim usque radices extendebatur. Ferunt qua tempestate Hercules in Italiam boves egit, ubi Sublicius fuit, fecisse Pontem, quo tunc usus est, Sacrumque appellatum: Plutarchus

chus tamen scribit ante Herculis adventum ibi pontem fuisse, cùm in *Problematis* quærit, quid sit quòd Maji mense circa pleniluoium de Ponte Sublicio simulacra in Tyberim jacientes, *argeos*, quæ dejiciuntur appellant: quem morem natum fortasse scribit, quòd antiquis temporibus Barbari ea loca incolentes Græcos, quos ceperant, eo pacto interficerent; Argeos enim sive Argivos omnes Græcos vocabant Veteres: Herculem verò postea admirati, ab hospitum & externorum cæde abstinuerunt, docti ab eodem ut veterem morem ac superstitionem imitantes, effigies in flumen abjicerent, quas ex herbis, ex juncis, similibusque componere docuit. Supra Sublicium Heliogabali corpus in Tyberim projectum ingenti saxo alligatum, ut in imo consideret, atque sepulturâ careret, memorant. Seneca auctor est ad hunc Pontem magnam pauperum copiam eleemosynam petentium versari suo tempore solitam.

C A P. III.

De Ponte D. Mariæ.

VRbe crescente, cùm non satis esset Sublicius solus, alius est ædificatus superiori loco, ab Insula verò non procul: Palatinum, quòd Palatino Monti proximus esset, dixere; Senatorum etiam Pons est appellatus. Per hunc iter erat, ut hodie quoque, ad Portam Aureliam, quâ ad Etruriæ maritima progrediebatur. Hujus Pontis columnas à M. Fulvio fundatas volunt. Sequenti verò tempore P. Scipionis ac L. Mummii curâ ac jussu arcum superinductum. Hodie Sanctæ Mariæ, ab ipsius Templo vicino, nominant. Sub hunc Pontem per jactum lapidis Cloaca Maxima sordes demittebat. Sed priusquam ad reliquos Pontes accedamus, quoniam Insulam cum Civitate conjungunt, de ea dicendum.

C A P. IV.

De Insula Tyberis cum omnibus quæ in ea fuere, de duobus Pontibus, quibus cum Urbe ac Transtyberina Regione conjungitur.

TArquiniis ejectis, omnia eorum bona proscripsere Romani; & cùm Marti agrum consecrarent, qui extra Urbem esset, quem ideo Martium dixere, desectam segetem magna vi hominum in Tyberim fudere tanquam devotam atque exsecrabilem; quare, quoniam tenui aqua amnis flueret magnis caloribus, facilè in limo frumenti acervi hæsere. Accidit autem ut paulatim Insula aliis, quæ temerè flumen ferebat, facta sit. Postea credunt additas moles, manuque adjutam, ut tam eminens area firmaque templis ac porticibus, ut etiam hac ætate, sustinendis esset. Jovis Lycaonii olim vocata est, ab hujus dei Templo, quod hic fuisse, Æsculapiique Templo proximum, credunt; ibique præcipuè fuisse, ubi D. Joannis Baptistæ Fanum est. In hac enim Insula tria fuere Templa illustria, Jovis, Æsculapii, ac Fauni. Verùm ob Æsculapii Simulacrum, quod serpentis figurâ fuit, atque ab Epidauro Sibyllinorum librorum monitu traductum est, Æsculapio omnem Insulam consecrarunt; in navis verò memoriam, quâ serpens invectus est, ex marmore Thasio navis facta est, ex una parte serpentis habens simulacrum. Quartam milliarii partem Insula longitudine continet, passus quinquaginta latitudine: triremis formam habet; in cujus prora marmorea navis, de qua mox dicebamus, conspicitur. Æsculapii quidem Templum, quod in hac fuit Insula, ibi conditum est, ubi D. Bartholomæi Templum videmus; aliqui in hujus Templi, quod Gelasius II. condidit, aut instauravit, hortis posuere. Quoniam verò huic deo medicinam Antiquitas tribuit, prope Hospitale infirmis curandis constituere, imò ægrotantes cum summa religione ac fide in Insulam tanquam sacram ad illum deum, qui salutis esset auctor, ferebant. Accepimus plerosque huc servos malè affectos à dominis ferri jussos; quorum gubernandorum cùm fastidium diutiùs sustinere non potuissent, atque ideo eum ab iis se subduxissent, à Claudio Imperatore libertatem recepisse. Ad Æsculapii Templum Ædes fuit Jovis, quam superiùs demonstravimus à L. Furio Purpurione Consule conditam, atque à C. Servilio dicatam. In Insulæ prora Faunus habuit Templum, cujus modica sunt vestigia; id flumine corrodente paulatim interiit. Livius scribit, Cn. Domitium ac C. Scribonium Ædiles ex mulctatitio argento faciundum locasse. In hac Insula Suetonius scribit C. Cæsaris fuisse Statuam, eamque quodam die sereno ab Occidente ad Orientem sese convertisse. Duobus Pontibus & cum Urbe & cum Janiculo conjungitur: is, qui attingit, quatuor capitum Pons dicitur, à quatuor capitibus aut simulacris quadrifrontibus, quæ Pontem à sinistra adscendentibus sese offerunt. Hæc autem ex marmore sunt, Janique putantur effigies fuisse. Fabricium Veteres dixere, quòd ejus construendi Fabricius præfectus esset, quod ex Inscriptione constat, quæ in ipsius Pontis arcu adhuc legitur:

L. FABRICIVS C. F. CVR. VIAR. FACIVNDVM CVRAVIT IDEMQVE PROBAVIT. Q. LEPIDVS M. F. LOLLIVS M. F. COSS. S. C. PROBAVERVNT.

Alter Pons, qui Urbem cum Regione Transtyberina jungit, Cestius est dictus, nunc à D. Bartholomæi Templo, ibi vicino, Sancti Bartholomæi Pontem dicunt. A Valentiniano aliquando atque à Valente, tum à Gratiano Imperatoribus, ut ex titulo, qui à dextra ac sinistra legitur, apparet, instauratum legimus: is hujusmodi est:

DOMINI NOSTRI IMPERATORES CÆSARES. FL. VALENTINIANVS PIVS FOELIX MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAXIMVS GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. COS. II. P. P. P. ET FL. VALENS PIVS FOELIX MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAX. GERMANICVS MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. COS. II. P. P. P. ET FL. GRATIANVS PIVS FOELIX MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAX. GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. COS. PRIMVM P. P. P. PONTEM FOELICIS NOMINIS GRATIANI IN VSVM SENATVS AC POPVLI ROM. CONSTITVI DEDICARIQVE IVSSERVNT.

CAP. V.

De Ponte Sixto, de Triumphali, de Ponte Caſtelli, ac de Ponte Molli.

QVi ſequitur Pons poſt Inſulam, quique extremus in Urbis veteris circuitum adſcitus eſt, à Janiculo Janiculenſis appellatus eſt, quòd proximus eſſet: Aurelium etiam nominavere vel à Via, vel à Porta Aurelia, quâ ad Pontem ibatur. Marmoreum volunt ab Antonino Pio factum, cúmque civilibus bellis disjectus eſſet, diu Pons ruptus dictus eſt. Hodie Pontem Sixtum à Sixto IV. Pont. à quo poſt tot ſecula in eum cultum, quem videmus, revocatus eſt. Priuſquam ad Pontem Caſtelli perveniamus è regione Hoſpitalis Sancti Spiritus vetuſtiſſimi Pontis veſtigia reperiuntur, quem, ut etiam primo libro meminimus, Triumphalem nominavere, quòd per eum Imperatores triumphantes tranſirent. Vaticanus item eſt dictus, quòd per illum in Vaticanum Collem iter eſſet. Si Julius II. Pont. diutiùs vixiſſet, proculdubio inſtauraſſet, ut cum Via ſua Julia, ut ſæpe dicere ſolebat, conjungeret. Ferunt eo nobiles tantùm ac claro loco natos uſos, ruſticorum autem generi nequaquam id licuiſſe. Pontem verò, quem hodie Sancti Angeli vulgò vocant, ab Arce Sancti Angeli, cum qua conjunctus eſt, olim Ælium appellavere, ab Ælio Adriano conditore, quod fortaſſe ideo ſtruxit, ut per illum ſuperbiſſimum ejus ſepulcrum, in altera fluminis ripa poſitum, commodè adiri poſſet: M. CCCCL. cùm Jubilæus celebraretur, ea fuit multitudo ex Sudario revertentium, ut cùm in mulam incidiſſet, neque, undique turba premente, aut retrò pedem referre, aut ulteriùs progredi poſſet, innumeri perierint; partim equorum pedibus calcati atque oppreſſi, partim quoniam è Ponte in flumen cadentes merſi ſunt; itaque eorum causâ binæ illæ Cellulæ, quæ in primo Pontis adſcenſu videmus, factæ ſunt. Hunc Nicolaus V. Pont. domunculis quibuſdam ſubmotis ampliorem reddidit: hunc imitatus Alexander VI. anguſtiſſimâ quâdam portâ ſublatâ, quæ in extrema Pontis parte eſſet, juxta Arcem, longè latiorem fecit, portam longiùs tranſtulit, majoremque priori fieri curavit. Ultimus Pons, qui ſupra Urbem duobus ferè millibus paſſuum ad Viam Flaminiam eſt, Veteribus Milvius fuit; hodie corruptè *Molem* nuncupant. Ab eo M. Scauro conditum volunt, qui temporibus Syllæ fuit. Sæpe disjectus eſt; & ſæpe, antiquis fundamentis non mutatis, refectus eſt. In hoc Ponte Allobroges cum litteris, quas ad Catilinam ferebant, capti ſunt; qua re conjuratio palam detecta fuit. Ad eundem Pontem Conſtantinus Maxentium hoſtem tyrannumque ſuperavit, unde ejus magicâ, quâ ſuperior evadere ſperabat, eluſus eſt. Sed ad alteram ripam tranſeamus.

CAP. VI.

De Tranſtyberina Regione, de Templo Ravennatum, ac de Sepulcro Numæ.

TOta illa Urbis pars, quæ cum Janiculo muris ab Anco Martio cincta eſt, Tranſtyberina, quoniam trans Tyberim eſſet, appellata eſt. Janiculum præterea à Colle ejuſdem nominis dicta eſt. Qui hiſtoriam Martyrum ſcripſere Ravennatum etiam Urbem nominatam narrant: cùm enim Auguſtus poſt Antonii ac Cleopatræ victoriam duas inſtructiſſimas Claſſes ædificaſſet, quarum alteram ad Miſenum ad maria occidua ac meridiana tuenda, alteram ad Ravennam haberet, ut ea Orientis atque Ægypti rebus præſtò eſſe poſſet, Ravennatum copiis domicilio Tranſtyberinam Regionem aſſignavit, unde Ravennatum Civitas eſt appellata. Ubi Ravennatum fuit Templum, ac diverſoriæ Tabernæ, Caliſtus Pont. I. pulcherrimum Templum D. Mariæ trans Tyberim poſuit. In hoc Auguſti tempore olei fons ſcaturiens totum diem ad Tyberim uſque perennè copioſéque defluxit. Quoniam autem ad Auſtrum hæc Regio expoſita eſt, infamis fuit cælo peſtilenti, atque iccirco minùs fuit frequens cultoribus nobilibus, ideo accidit quòd minùs antiquis rebus inſignibus abundarit. Hodie quidem prope Tyberim Portamque Septimianam celebris eſt. Reliqua pars arbuſta tantùm atque hortos habet. Collem Janiculum vocavere, ſive quòd Janus eum incoluerit; ſive quòd in eo ſepultus fuerit; ſive quòd per illum Populus Romanus in agrum Etruſcum tranſire cœperit, nihil autem aliud ſignificare Janum putarunt, quàm ire, aut prodire. Nec vero illud tantùm Janiculum eſt dictum, quod muris cinctum eſt, nam ad Sancti Spiritus etiam Hoſpitale, atque ad eam Vallem, in qua figulorum ſunt fornaces, ubi Vaticani principium eſt, extenditur. Verùm de ea Regione dicimus, quæ ab Anco Martio muro cincta eſt. Scribit Livius, ſub Janiculo Numam Pompilium ſepultum: ac poſt DXXX. annos in agro L. Petilii Scribæ ſub Janiculo ipſo, dum cultores agri altiùs molirentur terram, duas lapideas arcas octonos fermè pedes longas, quaternos latas, inventas eſſe operculis plumbo devinctis; litteris Latinis Græciſque utranque arcam inſcriptam; in altera Numam Pompilium Romanorum Regem eſſe ſepultum; in altera libros Numæ Pompilii fuiſſe: eas arcas cùm ex amicorum ſententia dominus aperuiſſet, quæ titulum Regis habuerat, inanem inventam, ſine ullo veſtigio corporis humani, aut per tabem tot annorum omnibus conſumptis; in altera duos faſces candelis involutos ſeptenos habuiſſe libros non integros modò, ſed ſpecie recentiſſima, ſeptem Latinos de Jure Pontificio fuiſſe, ſeptem Græcos de diſciplina ſapientiæ, quæ illius ætatis eſſe potuit: poſtea cùm ſummam eorum Q. Petilius Prætor legiſſet, & pleraque animadvertiſſet diſſolvendarum religioonum eſſe, libros in Comitio igne victimariis facto in conſpectu populi crematos fuiſſe.

CAP. VII.

De Hortis & de Naumachia C. Cæſaris, de Aqua Alſietina.

SVetonius tradit, C. Cæſarem prope Tyberim Hortum habuiſſe, quo poſtea loco Tiberius Forti Fortunæ Templum poſuit, quod in Tranſtyberina Regione fuiſſe volunt, non longè ab Judæorum Campo: eundem Cæſarem ferunt Naumachiam ſub Urbis mœnia contra D. Coſmi Templum conſtituiſſe: alii tamen Auguſto tribuunt Frontini auctoritate adducti, qui mirari ſe ſcribit rationemque ignorare, quamobrem Auguſtus alioqui prudentiſſimus Alſietinam Aquam, quæ poſtea ab ejus nomine Auguſta dicta eſt, mali ſaporis nulliuſque proinde uſus, in Urbem induxiſſet: niſi fortaſſe ideo perduxit, ut illâ in Naumachia uteretur, reliquam verò irrigandis Hortis impertiret. Hæc Aqua prope Claudiam Viam è Lacu Alſietino derivabatur, aquæductibus autem in Urbem perducebatur, qui ſuis flexibus ad XX. prope millia paſſuum extendebantur: nam, ut Frontinus ſcribit, tam collium ac vallium obicibus, quàm quòd ita inflexa melior reddebatur aqua longo ac ſinuoſo circuitu atque anfractu, aquæductus mi-

minimè verò recto ductu dirigebantur. In hac A Naumachia ipsa, de qua sermo est, Aquæductus pedibus tribus à terra distans conspicitur, mox deficit ac se occultat, atque ad Sanctam Mariam trans Tyberim hujusmodi Aquam docit, usibus autem privatis ac publicis inservit. Adrianus I. Pontifex dicitur hanc Aquam, quæ jam intierat, revocasse.

C a p. VIII.

De Thermis Severi ac Aureliani, de Pratis Mutiis, B *deque cæteris antiquis Locis ac recentioribus, qui vel fuere, vel hodie sunt trans Tyberim.*

TRans Tyberim ab Imperatore Severo Thermas fuisse ædificatas Spartianus est auctor, ab eoque Severianas dictas; Aurelianus item suas, ut ajunt, quibus per hiemem utebatur, exstruxit. Putant quidam in Judæorum Campo fuisse, ubi quædam vetustissima ædificiorum vestigia videntur. Juxta Navale Ripæ Prata fuere Mutia; tantum C autem agri id fuit, quod ad Mutii Scævolæ singularem constantiam ornandam in patriæ salute donarunt. Trans Tyberim fundus præterea fuit, cui *Albion* erat nomen, à luto Albionum sibi proximo, in quo bovem albam sacrificari mos fuit. Hic tribunal Aurelianum constituere, ex quo ferunt Viam Aureliam initium duxisse; ea autem per Portam Pancratianam exibat. Hic ad ripam Tyberis accepimus piscatoribus fuisse morem, ut suos ludos celebrarent. In colle verò Statium Poëtam sepultum legimus: Martialis tradit quendam alium Martialem in Janiculi dorso pulcherrimos Hortos in longum directos habuisse. Numæ in clivo Collis, qui magis Tyberi imminet, D. Ho- D nofrii Templum est, quem Regis Persarum filium tradunt, in Colle verò D. Petri Montorii Fanum; Fratres D. Francisci locum colunt. Aureum autem hunc Collem ideo vocatum volunt, (nam ex Monte aureo Montorium postea reddidere) quòd ibi arena antea, quâ scripta insperguntur, erueretur. Juxta D. Mariæ trans Tyberim Templum est D. Chrysogoni Martyris admodum conspicuum; Cæciliæ item, quod Pasqualis II. posuit; pulcherrimumque D. Cosmi Cœnobium à Sixto IV. Pont. erectum; hoc semper centum Vestales singulari probitate, ac religione, ac vitæ severissimo genere insignes, sed major ex parte honesto loco natæ, E colunt. Ad Campum item Judæorum D. Francisci Templum, ac Monasterium est.

C a p. IX.

De Colle Vaticani, de Circo, de Naumachia Neronis, de Obelisco Vaticani.

VAticano excepto, ad absolvendam provinciam Urbis Romæ describendæ, nihil reliquum fore videtur; itaque dicendum est, Collem Campumque Vaticani, locique ipsius deum, à F vaticiniis, quæ ibi ejus dei virtute fierent, accepisse nomen. Varro tradit, eum esse Vaticanum deum, qui primæ vocis hominibus auctor est. Quamobrem observatum est cùm primùm infantes in lucem editi sunt, primam syllabam hujus dei nominis vagiendo emittere: iccirco in vertice Collis Vaticani dei fuisse Templum. Sextus Pompejus loco id nominis tribuit, quòd vatum monitis Romani Tuscos ejecissent. Ea parte, quæ colitur, longè extenditur Collis, & ferè ad Pontem Mollem pervenit. Vallis, quæ inter Collem ipsum est atque flumen, Vaticanam, sive Vaticanum Campum nominavere. Locus hic, ut etiam primo libro demonstratum est, à Leone IV. Pont. muris est septus, quare Urbem Leoninam idem appellavit. Eodemmet loco, ut etiam est dictum, via, atque ager triumphalis fuit. Tacitus narrat, septum à Nerone factum ad equos domandos atque exercendos, ibique aurigæ specie plebi mixtum Circenses Ludos celebrasse. Hortos verò, quos hoc loco habuit, ad variè torquendos Christianos tribuisse, ut suam ipsius eruditatem tegeret, cùm insimulasset eos ignis, quem ille accenderat, auctores: quo quidem igne Vrbs concremata sit. Stagnum præterea navale instituisse tradunt, Naumachiamque appellatum: in quo navales Ludos juxta Collem, unde nunc ad Portam Pertusam iter est, ederet: iccirco in D. Petri Vita legimus, Templum sibi ad Naumachiam fuisse positum; simulque Hospitale, quod Leo III. Pontifex erexit è regione Sancti Andreæ ac Petronillæ, ideoque Naumachiæ Hospitale appellaverunt. Vaticani Obeliscum Plinius in Neronis Circo locat: hic unus ex tot, qui fuere Romæ, stat. Ad Sanctum Petrum in Via Triumphali erectus est. Memorat Plinius ea nave, quâ ex Alexandria Obeliscum invexit C. Cæsar, nihil admirabilius in mari visum certum esse; cxx. m. modiûm lentis pro saburra ei fuisse; arboris autem illius crassitudinem quatuor ulnas hominum complectentium implesse. Hæc navis demersa est à Claudio Principe tunc, cùm in Tyberis faucibus portum fundare proposuit. Ubi latior est is Obeliscus ix. pedes æquat: pilam inauratam habet fastigium, in qua Cæsaris esse cineres vulgus existimat. Hodie D. Petri *Agugliam* vocant, ob ejus Templum ibi vicinum. Duas habet Inscriptiones;

DIVO CÆSARI DIVI IVLII F. AVGVSTO.

Item:

TI. CÆS. DIVI AVG. F. AVG. SACRVM.

C a p. X.

De Templo Apollinis ac Martis, de Templo Divi Petri, deque operibus antiquis, quæ in eo Loco visuntur, quem vulgò Belvedere *appellant.*

IN Vaticano, ut ait Plinius, urbe vetustior ilex fuit, in qua titulus æreis litteris Hetruscis religione arborem jam tunc dignam fuisse significabat. Hic Apollini Templum erectum volunt, ibique fuit, ubi nunc est D. Petronillæ Fanum. Sic Martis Templum fuisse dicunt in Via Triumphali, ubi D. Mariæ febrium est Templum. Magnus Constantinus à fundamentis nobilissimam D. Petri Ædem construxit, ajuntque in gratiam atque honorem xii. Apostolorum xii. corbes terræ humeris sustulisse in fundamentis jaciendis. Honorius Pont. I. tegulis inauratis totum tectum Templi ornavit; eas autem ex Capitolio, quod Q. Catulus, ut jam antè dictum est, contexerat, sumpsit: hodie ferunt nonnullas etiam in eo Templo spectari. Naviculæ fluctuantis pictura, ex opere musivo facta, Giotti Florentini artificis nobilissimi opus fuisse dicitur. Hujus Templi fores antea argenteas in æreas Eugenius Pontifex IV. mutavit, in illisque Nationes sculpi jussit, quas ipse Ecclesiæ Romanæ conciliaverat, quemadmodum

dum Armenios, Græcos, Æthiopas, Jacobinos, A atque alios. In eodem Templo pomum pineum ex ære singulari crassitudine videmus, habens æreos pavones satis elegantes, quod ex ornamentis sepulcri Scipionum fuisse volunt. In hoc Templo sanctissimum est sudarium, cuspis hastæ, quæ Christo pectus aperuit, D. Andreæ caput, Simeonis ac Judæ corpora, atque innumerabiles propè aliæ reliquiæ; duæ pares statuæ æreæ D. Petri, quarum alteram nonnulli volunt Jovis Capitolini fuisse; Canonicorum cella; Sixti IV. Pont. sepulcrum æreum habet, adeo superbè atque artificiosè elaboratum, ut cum antiquis monumentis conferri possit. Sed quis unquam modum invenire B posset eorum omnium, quæ in D. Petri Templo spectantur? Paucis abhinc annis in Cella Galliæ Regis, quæ in D. Petri est, cùm eam formam ædificando sequerentur, quam Julius II. Pont. proposuerat, excavando marmorea arca inventa est, quam, ut ex iis, quæ in ea reperta sunt, perspicuè constat, sepulcrum fuisse Mariæ Honorii Imperatoris conjugis: cadaveris illius nihil reliquum erat, dentibus, comis, tibiisque exceptis; ex veste autem, quoniam auro intertexta esset, multæ auri libræ, dum in ignem esset posita, exceptæ sunt: capsula argentea, pedis ac dimidii longitu- C dine, palmi unius altitudine, multaque insuper vasa crystallina, atque ex materia, quam *Agatham* vocant, summa arte perfecta inventa sunt. Annuli XL. aurei præterea variis ornati gemmis reperti; in iis smaragdus caput habens incisum; Honorii putatur fuisse, ac quingentorum Coronatorum aureorum æstimatione. Accedebat bulla gemmis intertexta, has literas circùm continens, MARIA NOSTRA FLORENTISSIMA. Laminula item aurea cum iis verbis Græcè scriptis, Michael, Gabriel, Raphael, Uriel. Inter reliquas inaures, monilia, ac similia ornamenta muliebria, quæ in ea capsula inerant, quidam ceu nodus smaragdorum variarumque gemmarum fuit, atque ex pu- D ro auro ornamentum, quod *rizzam* vocant; præterea palmi propè longitudine ex uno latere has notas habens, DOMINO NOSTRO HONORIO. Ex alio, DOMINA NOSTRA MARIA. Sorex ex Celidonia. Conchylia insuper, ac patera ex crystallo. Aurea pila rotunda persimilis lusoriæ, quæ aperiri facilè poterat, cùm in duas partes esset in nucis morem divisa. Aliæ gemmæ innumerabiles ferè, quæ tametsi majori ex parte vetustate corruptæ essent, nonnullæ tamen quasi recentes ac novæ veterem nitorem servabant. Symmachus I. aut, ut nonnulli volunt, Nicolaus III. E hoc loco Pontificum Palatium exædificare cœpit, quod postea tam superbis substructionibus auctum est; sed omnes in eo ornando atque augendo Nicolaus V. Sixtus IV. atque Innocentius superarunt. Multum in eo quidem Julius II. ac Leo X. laborarunt. Julius, nisi morte esset impeditus, amplissima de eo illustrando cogitarat. Hic Cella est insignis Michaelis Angeli opus cum antiquis nobilitate certans. His ædificiis mollissimos illos ac deliciarum omnium plenos Hortos, quos à loci amœnitate *Belvedere* vulgò appellant, conjunxere. In iis infinita excellentissima opera ex marmore facta variis in locis Urbis reperta servantur. Veluti F Nili simulacrum, quod multitudo ranarum, lacertarum, aliorumque multorum generum animalium, quæ flumen illud fert, circumstat: hoc marmor superioribus annis propter Sanctum Stephanum Caci cognomento repertum est; Tyberis effigies cum Romulo atque Remo infantibus, qui cum lupæ mammis quasi garrire videntur; Apollinis statua arcum tenentis ac sagittas, Veneris parvulum Cupidinem intuentis; Cleopatra moriens ac paulatim deficiens; Laocoon ille tam celebri nomine, ac ejus filii serpentum nexibus miris modis vincti: hoc verò totum opus ex solido marmore est. Plinius tradit ejusmodi esse, ut omnibus picturis ac signis meritò sit anteponendum: in Exquiliis inventum est, juxta Thermas Titi, sive in ipsius Palatio, in quo Plinius scribit suo tempore fuisse.

CAP. XI.

De Sepulcro Adriani, de Hospitali Sancti Spiritus in Sassia.

Ælius Adrianus, Spartiano scribente, juxta Tyberim Sepulcrum construxit, quod Monumentum sive Molem Adriani appellavit; nam cùm Augusti Mausoleum jam plenum esset, sibi aliisque successoribus Principibus sepulturam parare voluit. In eo primus ille conditus dicitur; postea omnium Antoninorum, qui eum in Imperii dignitate secuti sunt, cineres sunt repositæ; ex multis id Inscriptionibus satis constat. Scribit Procopius, primùm extrinsecum circuitum hujus ædificii quadratâ formâ atque ex Pario marmore extitisse, singularique & diligentia & arte perfectum: in cujus circuitus medio narrat ædificium rotundum, altissimumque, atque adeo amplum fuisse, ut jactus lapidis ab uno ad aliud latus pervenire non potuerit. Nunc ad Arcis formam reduxere. Bonifacius IX. primus omnium locum munire cœpit, quem reliqui Pontifices subsecuti sunt. Alexander verò VI. fossis, propugnaculis, tormentis æneis, firmisque præsidiis quasi inexpugnabilem fecit. Tunc enim, cùm D. Gregorius preces, quas *Letanias* appellamus, instituit, & unà cum sacerdotum ac populi multitudine cum pompa Sanctum Petrum visitbat, in hujus loci fastigio Angelus, gladium cruentum in vagina condens, visus est, quod fuit argumento Deum mitigatum conciliatumque esse: inde semper Sancti Angeli nomine Moles illa est nuncupata. Aliquando Castellum Crescentii vocatus locus est, à Crescentio, qui eum occupavit, quousque iis Germanis fidens, à quibus obsidebatur, iisdemque cùm se credidisset, crudeliter necatus est. Per hujus Molis fastigia circùm equorum ingentes statuas dispositas fuisse volunt, item hominum, curruum mirabili artificio factorum, eaque omnia Gothorum bello partim integra, partim fracta, in hostem ab iis dejecta, qui præsidio locum tenebant. Quo tempore Alexander VI. hunc locum munivit, dum altiùs excavarent, quædam capita ac fragmenta statuarum statuarum reperta sunt. Juxta Tyberim in Triumphali Via Sancti Spiritus *in Sassia* Hospitale pulcherrimum conspicitur, quod Innocentius III. à fundamentis posuit, multis proventibus additis ad infirmos, ad peregrinos, puerosque eos sustinendos, quorum patres ignorarentur. Sixtus eosdem proventus auxit. *In Sassia* autem ideo cognominatus est locus à Germaniæ populis Saxonibus, qui locum aliquando coluerunt, totusque Vicus Saxonum nomine ideo est dictus. Huic Vico Longobardorum Via juncta est, sic ab illis populis cum habitantibus, postquam Carolus Magnus eorum res in Italia pacavit, appellata.

CAP. XII.

De Aqua Sabbatina, de Scipionis Sepulcro, de Pratis Quintiis.

A Sabbatino Lacu, quem hodie *Anguillare* Lacum appellant, in Vaticanum Sabbatina Aqua influebat: hujus adhuc extra D. Pancratii Portam ruinosum quendam Aquæductum conspici vo-

volunt; hanc ipsam Aquam Adrianus I. maximis impensis ad Sanctum Petrum reduxit, cujus etiam nunc in Circo *Zampillari*, ut vocant, fons est. Inter D. Petri Templum ac Sancti Angeli Arcem, in media ferè via, ingens fuit ædificium pyramidis instar aut metæ habens, quam Alexander VI. Pontifex disjecit, atque omnino sustulit, vel ad Viam, quæ à Palatio ad Arcem duceret, ornandam, vel ut ab Arcis conspectu obstaculum illud amoveret; nam post illud ædificium militum cohors tutò se continere poterat: marmora hujus à Dono I. Pontifice ad D. Petri atrium sternendum adhibita sunt. Sepulcrum Scipionis Africani nonnulli fuisse volunt, Acronis verbis adducti; is enim tradit à Scipione Carthagine superata, rursusque illis deficientibus, Romanos oraculo monitos ut Scipioni sepulcrum constituerent, quod Carthaginem spectaret: quare subdit, ejus cineres è pyramide, quæ in Vaticano erat, eductas, atque in ipsum sepulcrum, quod erexissent versus Carthaginem, fuisse positas. Verùm, ut in primo libro dictum est, in Via Appia Scipionum fuit Sepulcrum: ejus metæ effigiem, seu formam, atque unà Arcis Sancti Angeli, in æreis foribus Templi D. Petri incisam videmus. In Vaticano verò fuere Prata Quintia, in eo quidem, quod à Porta *Burgi*, ut vulgò vocant, quæque Arcis inferiori loco in aperto Campo posita est, egredienti occurrit, ab Arce parùm absunt, hodieque *Prata* appellantur. Hunc Quintii Cincinnati agrum fuisse dicunt, qui, ut ait Plinius, quatuor fuit modiorum *, in eoque colendo Cincinnatum inventum ferunt, cùm dictaturæ sceptrum à Senatu missum accepit. In hoc ipso Campo, qui longè inter Tyberim ac Vaticanum extenditur, ad Quintia Prata, nonnulla antiqua vestigia videntur, ex quibus conjicitur Circum, aut Hippodromum fuisse.

CAP. XIII.

De XIV. *Urbis Regionibus, & cuinam earum* IX. *Aquæ in Urbem inductæ inservirent.*

QUoniam cùm de Aquis mentionem faceremus, quæ in Urbem receptæ erant, quot, quibusve Regionibus unaquæque inserviret, nonnulla attigimus, non alienum videtur quæ, quotque illæ Regiones essent, planiùs indicare. Constat in XIV. Regiones divisam fuisse Urbem Romam: id tametsi Plinii atque aliorum auctoritate perspicuum sit, nihilominus Inscriptionem libuit in eandem sententiam afferre, quæ in quodam Marmore legitur, quod in Capitolio, videlicet in Conservatorum Palatio, servatur: id autem est:

IMP. CAESARI DIVI TRAIANI PARTHICI FIL. DIVI NERVAE NEPOTI TRAIANO HADRIANO AVG. PONTIF. MAXIMO TRIBVNIC. POTEST. XX. IMP. II. COS. III. P. P. MAGISTRI VICORVM VRBIS REGIONVM XIV.

Hæ igitur, ut breviter exponam, fuere.

Prima Portam Capenam ab ea Porta, quæ huic proxima esset, Cæliolum autem, atque Cælii particulam, Vallisque vicinæ, continebat; nonnihilque etiam extra Urbem extendebatur: quod nulli reliquarum contigit.

Cælimontanam secundam dixere; reliquum hæc Cælii Montis complectebatur.

Tertiæ Isidi ac Serapidi nomen fuit. Hæc Amphitheatrum, Exquiliarum partem, ubi Thermæ Titi erant, Trajani, ac Philippi, atque una Suburram occupabat.

Quartam Templum Pacis appellavere, hanc angustam, sed tamen oblongam, fuisse accepimus; inter Palatinum atque Exquilias extendebatur, seque cum tertia Regione nonnihil confundebat: Viam enim Sacram continebat, Pacis Templum, Faustinæ, Telluris, Forum Transitorium, Sororium Tigillum, Carinarumque partem.

Quinta Exquilina fuit, quæ reliquum hujus Collis, Campumque Exquilinum, Turrim insuper Hortosque Mæcenatis, vicinum præterea Collem ac Viminalem Campum amplectebatur.

Sexta Alta Semita, totum Quirinalem, Thermas Domitiani, magnamque Vallis partem, quæ erat inter hunc Collem atque Hortulos, occupabat.

Septimam Viam Latam vocavere, quæ in Via Lata à Collis Hortulorum radicibus ad Agrippæ Campum, atque ad Forum usque Trajani producebatur.

Octava Romanum erat Forum, quæ totum hoc Forum atque unà Cæsaris, Augusti, Trajani, totamque Capitolii Vallem, quæ inter Capitolium Palatinumque extenditur, Forum Boarium, Piscarium, Vicum Jugarium, ipsumque Capitolium, concludebat.

Nonam Flaminium Circum nominabant, quæ Marcelli Theatrum, Balbi, Pompeji, Pantheum, Villam Publicam, magnamque Campi Martii partem comprehendebat.

Decima Palatium dicebatur, totum continens Palatinum.

Undecima Circus fuit Maximus, quæ Circum hunc atque omnia loca, quæ usque ad Trigeminam Portam, ad Salinas, ad Forumque Olitorium producebantur, continebat.

Duodecimam Piscinam Publicam appellabant; hæc angustis finibus circumscribebatur: nam modicum id spatii, quod post Circum Maximum est versùs Aventinum, includebat. Antonini etiam Caracallæ Thermas complectebatur.

Tertiamdecimam Aventinum esse voluere, quæ totum Collem complectebatur.

Quartadecima ea fuit, quam trans Tyberim constituerunt: hæc totum illud spatium, Janiculum, Vaticani partem, Jovisque Insulam comprehendebat. De iis Publius Victor singillatim atque uberiùs tractat. Nobis satis est attigisse, quantum ad id quod ad nostrum institutum pertinet. Sed omnes Regiones, ad quas Aquæ deducerentur, repetamus.

Anio Novus in primis, atque Aqua Claudia, quæ intra Urbem unà confundebantur, in XCII. Castella divisæ ad omnium Regionum Urbis commodum distribuebantur.

Julia in XVII. Castella distributa in Urbe, II. III. V. VI. VIII. X. ac XII. Regioni inserviebat.

Tepula in XIV. Castella digesta, IV. V. VI. VIII. Regioni aquam suggerebat.

Martia LI. Castellis distincta, suæ aquæ usum III. IV. V. VI. VIII. IX. XIV. Regioni subministrabat.

Anio Vetus in XXXV. Castella partitus, novem Regionibus præsto erat, I. scilicet, III. IV. V. VI. VII. VIII. XIII. ac demum XIV.

Virgo in XVIII. Castella divisa, tribus tantùm Regionibus usui erat, VII. VIII. XIV.

Appia in XX. Castella distributa, octo Regionibus, id est, II. V. VIII. IX. XI. XII. XIII. ac XIV. serviebat.

Alsietina verò una toti Transtyberinæ Regioni aquam suggerebat.

* Plin. lib. 18. cap. 3. *jugerum* haber, ut & Val. Maxim. lib. 4. cap. 4.

BREVISSIMA INSCRIPTIONVM ANTIQVARVM INTERPRETATIO, QVÆ HOC OPERE CONTINENTVR.

INanis quidem hic labor fortasse videri posset, si Doctorum causâ susceptus esset; nihilominus cùm major hominum pars harum rerum ignara putaretur, eorum rationibus consulendum existimavi, ut hæc etiam possent intelligere. Harum autem Inscriptionum sensum tantùm declarabimus, non enim Grammaticam docemus.

Pag. 195. A. titulus est, cujus hoc est initium, COLLEGIVM AVGVR. *Collegium Augurum* indicat Adriani auctoritate monuisse curasseque, ut Pomœrii fines in antiquum propriumque locum restituerentur: littera F. *filium* denotat, ille enim Trajani Parthici cognomento filius fuit, ac Nervæ nepos. AVG. verò *Augustum*. PONT. MAX. id est, *Pontifici Maximo*. TRIB. POT. V. significat, *Tribunitia potestate quintum*, hoc est, quinquies Tribuno. COS. III. *Consule tertium*, id est, ter Consule. PROCOS. verò *Proconsule*. Hi omnes tituli sunt honoresque Adriani: hæ omnes abbreviationes aliis Inscriptionibus servient.

Ibid. B. VTIQVE EI. Licere ait terminos Pomœrii ampliare si è Republica sit, sicut Tiberio Claudio Imperatori licuit.

Ibid. C. TI. CLAVDIVS. Tiberium Claudium docet Drusi filium, finibus Populi Romani auctis, Pomœrium quoque auxisse. IMP. significat *Imperator*, quòd XVI. exercitum duxerat. P. P. *Pater Patriæ*: reliqui tituli sunt dignitatis.

Pag. 198. C. IMPERANTE DN. Justiniano imperante docet Narsetem gloriosissimum virum ac patritium, victis celeritate mirabili Gothis eorumque Regibus, Romæque atque universæ Italiæ libertate parta, illius fluminis alveum purgasse, ac in meliorem quàm antea formam, statumque, Pontem Viæ Salariæ à Totila disjectum renovasse. Ejusdem ferè sententiæ videntur esse quæ sequuntur carmina. Scilicet quemadmodum Narses Gothos fudit ac superavit, ita etiam flumini jugum imposuit: idque egit, ut illius aquas subjectas Ponte suo calcari ac premi possent. ANNI XXXIX. hoc est, XXXIX. Imperii sui anno, tot enim annos imperavit Justinianus, NARSES Pontem fieri curavit.

Pag. 205. F. IMPP. CÆSS. Innuit à Senatu Populoque Romano Arcadio atque Honorio Imperatoribus Statuas erectas, quòd Stilicone suadente mœnia, turres, portasque Urbis ingenti ruderum copiâ extractâ instaurarint. Negotium autem Macrobio Longimano rei perficiendæ fuisse traditum. Primæ illæ litteræ, S. P. Q. R. SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS significant. IMPP. CÆSS. DD. NN. *Imperatoribus Cæsaribus*, *Dominis nostris*. AVG. *Augustis*. V. C. *Viri Consularis*, aut *Viro Consulari*, vel etiam *Viro Claro*, primum Stiliconi, secundum Flavio Macrobio respondet.

Pag. 208. E. IMP. CÆSARI. Monet Senatum honorem illum Vespasiano Imperatori decrevisse, quod suâ pecuniâ Urbis Vias refecisset, cùm præteriti temporis negligentiâ dissipatæ essent. S. C. *Senatusconsultum* signat. DES. *designato* IV. reliquum ex superiori expositione plenè intelligitur.

Pag. 210. A. Q. LVTATIVM. Q. Lutatium ac Q. Catulum monet quoddam ædificium de suo faciendum in Capitolio curasse. Prima verba sic interpretare, *Quintum Lutatium Quinti filium*, *Quintum Catulum*.

Pag. 213. D. M. HORATIVS. Horatium Consulem notat Jovis Optimi Maximi Templum dicasse anno post exactos Reges, auctoritatemque Clavi Annalis figendi à Consulibus ad Dictatores, quòd horum major esset dignitas, esse translatam.

Pag. 218. C. C. CALPETANVS. Calpetanum, reliquosque, qui hoc loco nominantur, curatores eorum scriptorum publicorum, illud curarunt faciendum, de quo nulla hoc loco certa haberi possunt. Verba ultima significant *faciundum curarunt*: quæ verò in medio Inscriptionis sunt sic lege, *Cajus*, *Sextus*, *Marcus*, *Titus*.

Pag. 221. C. FL. MANILIÆ. Æmilium atque Rufinum fratres Maniliæ Vestalis, Sylvanum & Hirenæum sororis ipsius filios sepulcrum illud condidisse, docet; atque in Vestalis ipsius laudem Senatum singularem fœminæ sanctimoniam ac venerabilem morum disciplinam in deos probasse.

Ibid. D. Octaviam Honoratam Vestalem Cœliæ Claudianæ Vestali sepulcrum erexisse intellige. V. V. MAX. *Virgini Vestali Maximæ* significat. SS. *Sanctissimis*.

Pag. 224. A. SALVIS DD. Secretarium Populi Romani à Flavio Annio institutum, postea igne absumtum, ab Jugario Epiphanio reparatum, atque ad pristinam faciem reductum intellige. PRÆF. VRB. DN. *Domino nostro Præfectus Urbis*; quæ magna erat dignitas.

Ibid. F. C. AVILIVS. Uterque titulus, eos qui illo continentur, Scholam, ita locum vocabant, suâ pecuniâ condidisse atque ornasse innuit: eam autem Scribis ac Præconibus erexerunt. AVG. L. *Augusti Libertus*. CVR. *Curator*. L. *Lucius*.

Pag. 225. C. FLAVIO. Ex senatusconsulto Flavio Stiliconi Statuam erectam ostenditur: reliqua tituli tantùm sunt Stiliconis dignitatem indicantia, & tam ea quæ præclarè gesserat, quàm sanguinis claritatem ostendentia: is enim primi Theodosii progener, postea Honorio Imperatori filiam despondit.

Ibid. F. IMP. CÆS. L. Septimio Severo Pertinaci ac M. Aurelio Antonino Imperatoribus à Senatu Populoque Romano illum Arcum erectum demonstratur, quòd illi ob singularem virtutem Romanum Imperium vehementer auxissent. Quod reliquum est, coacervatio est tantùm titulorum, qui eorum dignitatem denotant.

Pag. 229. F. EX AVCTORITATE. Messius Rusticus, alvei ac riparum Tyberis Urbisque cloacarum Curator, Adriani Imperatoris Trajani filii jussu, Nervæque nepotis, ruderibus à ripa rejectis, quibus impediebatur, secundùm præcedentem terminationem restituit pedes centum ac quindecim cum dimidio.

Pag.

Pag. 230. A. Julium Ferocem alvei, riparum, A
cloacarumque Urbis Curatorem auctoritate Adriani Imperatoris ripam ruderibus purgatis liberasse, ac cum proximo cippo *terminasse pedes tercentum octuaginta sex cum dimidio*. R. R. *ruderibus rejectis*, PED. *pedes*, S. *semis* significat.

Pag. 236. D. SENATVS. Indicatur Tito Vespasiano Arcum à Senatu Populoque Romano erectum.

Ibid. E. Idem significatur, sed honores, dignitates, titulosque adjungit Principis, scilicet quemadmodum omnino ferè Judæorum Nationem B
deleverit, & Hierosolymam urbem, quam tot clarissimi fortissimique Imperatores tentatam reliquerant.

Pag. 242. D. CLAVDIO CLAVDIANO. Honorius atque Arcadius, felicissimi doctissimique Imperatores, Senatu petente, Statuam in Foro divi Trajani Claudiano Poëtæ erigi jusserunt, licèt ad memoriam sempiternam carmina ab eodem scripta sufficere potuissent.

Pag. 243. A. IMP. CÆSARI. Admirandum C
opus illud à Senatu Populoque Romano Trajano Nervæ filio Imperatori, ad declarandum quantæ altitudinis mons esset, tantis operibus egestis, innuit. GER. *Germanico:* reliqua sunt tituli superius expositi.

Ibid. C. C. POBLICIO. Declaratur senatusconsulto, Populique jussu C. Publicio Bibulo honoris virtutisque causâ locum monumento datum esse, quo ipse posterique ejus inferrentur. ÆD. PL. *Ædili plebis.*

Pag. 248. F. C. CESTIVS. Ibi sepultum D
fuisse C. Cestium Epulonem significat; illudque opus centum ac triginta diebus absolutum, eorum arbitratu qui ibi nominantur. PR. TR. PL. *Prætor Tribunus plebis.* Cestii hæ fuere dignitates.

Pag. 249. A. NVM. M. Lorinum Fortunatum Genio locum illum consecrasse notat, quem Horreorum Galbianorum deum putabant.

Pag. 251. D. SILVANO. L. Vallium voto Porticum Sylvano dicasse, Pisone ac Bolano Coss. E
CAL. APR. *Calendis Aprilibus.*

Pag. 253. C. IMP. CÆS. L. SEP. Ab Argentariis ac Negotiatoribus ejus loci Arcum Septimio Severo, M. Aurelio Imperatori, ac ejus matri Juliæ erectum docet. Multa verba, quæ in ea Inscriptione habentur, cognomina sunt horum Principum ob Nationes victas; ex superioribus autem abbreviationes illas intelligere licet.

Pag. 254. B. DEO HERCVLI. Ab iis, qui nominantur, Herculi quicquid illud fuisset erectum F
monet.

Pag. 258. B. IMP. CÆS. FL. Constantino hunc Arcum positum à Senatu Populoque Romano, quòd Tyrannum ultus esset, declaratur. Fuit autem Arcus ad Milvium Pontem. VOTIS X. & VOTIS XX. significat vota, quæ Principes in iis maximis periculis nuncupabant.

Pag. 260. B. SÆCVLO. Isidi deæ nescio quid sacratum sæculo fælici ab Isia notatur.

Ibid. C. sequenti titulo: Precatur deos Romanæ Reip. Pontifici annuere, cúmque nunc ipsorum Romano Imperio regna cessissent, arcanum eorum studium sibi negari nolunt.

Pag. 263. E. CLEMENTI. Claudia hoc significatur sepulcrum condidisse illi Clementi Aquas Claudiæ Castellario, sibi præterea atque suis omnibus. D. M. *diis Manibus.* N. *nostro* fortasse, vel *nobili*, vel *nepotibus.*

Ibid. F. TI. CLAVDIVS. Claudium Imperatorem duas Aquas Romam perduxisse suâ impensâ, à duobus fontibus Cæruleo scilicet atque Curtio XLV. ab Urbe milliario, Anienem verò novum LXII.

Pag. 264. A. Monet cùm ferè intermissæ essent Aquæ, quas Claudius induxerat, scil. Curtiam Cæruleamque ab Imperatore Vespasiano suâ impensâ Urbi restitutas.

Ibidem: Notatur Aquas Curtiam ac Cæruleam à Claudio, postea ab ejus patre Vespasiano inductas restitutas cùm vetustate dilapsæ essent, novâ formâ perducendas Titum Vespasianum curasse: reliqua patere ex superioribus puto.

Ibid. D. P. COR. P. F. Cornelium Dolabellam Cos. ac Cn. Junium Silanum Flaminem Martialem ex senatusconsulto opus faciundum curasse. P. COR. P. F. *Publius Cornelius Publii filius:* cætera nota sunt.

Pag. 268. E. GALIENO. Marcus Aurelius Victor Arcum Galieno Imperatori dicavit, cujus invicta virtus sola pietate superata est.

Pag. 265. E. F. IMP. CÆSAR DIVI. Augustum aquarum rivos refecisse. Secundus titulus, duo enim vicini sunt, notat M. Aurelium in Urbem Aquam Martiam induxisse, quæ variis casibus erat impedita purgato fonte, adquisito etiam fonte novo, montibusque, ut illam in Urbem perduceret, excisis.

Ibid. F. Tertius titulus demonstrat, Titum Vespasianum Aquæ Martiæ Aquæductum vetustate dilapsum refecisse, Aquamque, quæ in Urbe esse desierat, perduxisse.

Pag. 273. E. CONSTANTINVS. Constantinum, ac reliquos, quorum est in titulo mentio, Thermas & dicasse, & ornasse ostenditur.

Pag. 276. A. POTENTISSIMA. In Principe nihil libertate ac clementia majus declaratur.

Ibid. C. PETRONIVS. Petronius Perpenna Thermas Constantini civilibus bellis ita perditas, ut desperationem omnibus reparandi afferrent, parvo sumptu ab Senatu deputato in pristinam faciem ac splendorem revocavit. MI. *miles:* reliqua notissima ex superioribus sunt.

Pag. 278. D. M. AVRELIVS. M. Aurelius Pacorus, ac Coccejus Stratocles, Veneris Templi Æditui, quod fortasse in Hortis Salustii erat, basim ac pavimentum marmoratum dicarunt. D. D. *dedicarunt.*

Pag. 281. F. DIS. MAN. Sepulcrum Ulpii Martialis Augusti Liberti fuit à marmoribus.

Pag. 282. F. CAESAR. Soli illum Obeliscum A
dicatum ab Augusto Cæsare ostenditur post Ægyptum Populo Romano subactum. DIVI. I. F. *Divi Julii filius:* reliqua patent satis.

Pag. 285. C. D. TI. CLAVDIVS. Imperator Claudius Aquæductum Aquæ Virginis à fundamentis jam disturbatum renovavit.

Pag. 287. F. M. AGRIPPA. M. Agrippa tertium COS. Pantheum condidit.

Pag. 288. A. IMP. Septimius Severus ac M. Aurelius Pantheum vetustate corruptum restituerunt. B

Pag. 289. C. IMPPP. Gratianus, Valentinianus, ac Theodosius Imperatores suis impensis Arcum illum erexerunt. IMPPP. CAESSS. DDD. NNN. *Imperatores Cæsares Domini nostri*; tres literæ sunt repetitæ, quoniam tres essent Imperatores.

Pag. 291. C. IMP. CAES. L. Septimius Severus IMP. ac M. Aurelius Porticum igne consumptam restituerunt.

Pag. 292. A. ABASCANTO. Ascanius ac C
Pallans Abascanto patri, Augusti Liberto, Ædisque Neptuni, quæ in Circo Flaminio erat, Æditno, erexerunt monumentum.

Pag. 296. C. EX AVCTORITATE. Calpetanus, ex auctoritate Imp. Vespasiani Riparum atque Alvei Tyberis Curator, rejectis ruderibus pedibus CLXXIV. usque ad cippum flumen terminavit.

Pag. 298. C. L. FABRICIVS. Fabricius Viarum Curator Pontem faciundum curavit, Lepidus verò Lolliusque Coss. Senatusconsulto probaverunt.

Ibid. CVR. VIAR. *Curatori viarum:* reliqua patent.

Valentinianus, Valens, ac Gratianus Imperatores Pontem Senatus Populique Romani commoditati faciundum curarunt: reliqua, cùm præter dignitatum titulos nihil sit, perspicua sunt.

Pag. 302. C. D. DIVO CAESARI. Obeliscum significat Augusto ac Tiberio Imperatoribus dicatum.

Pag. 305. E. IMP. CAESARI. Magistri Vicorum Urbis ac Regionum quicquid illud fuit Imperatori Adriano dedicarunt.

FINIS.

IOSEPHI MAR. SVARESII,

EPISCOPI VASIONENSIS,

D E

FORAMINIBVS LAPIDVM

IN PRISCIS ÆDIFICIIS

D I A T R I B A.

N E C N O N

A N D R E Æ A L C I A T I,

I V R I S C O N S V L T I,

D E

M A G I S T R A T I B V S,

C I V I L I B V S Q V E

ET MILITARIBVS OFFICIIS,

D I S S E R T A T I O.

IOSEPHI MAR. SVARESII,

EPISCOPI VASIONENSIS,

DE

FORAMINIBVS LAPIDVM

IN PRISCIS ÆDIFICIIS

DIATRIBA.

ILLVSTRISSIMO ET EXCELLENTISSIMO

PRINCIPI,

CAROLO BARBERINO,

DVCI ERETI, PRINCIPI PRÆNESTÆ,

ALMÆ URBIS PRÆFECTO,

IOSEPHVS MAR. SVARESIVS,

EPISCOPVS VASIONENSIS,

Felicitatem.

Illustrissime & Excellentissime Princeps,

DIstinet me procul ab Urbe, atque assiduum hic degere compellit Munus sacrum, quo jampridem suscepto ritè perfungi vehementiùs in dies exopto: non possum tamen, quin animo subinde recurram ad Urbem; dumque permulcet mentem eò convolantem jucundissima recordatio felicis illius ævi, quo mea tam alacriter impendebam obsequia Urbano VIII. sanctissimæ memoriæ Pontifici Maximo, Excellentiæ Vestræ Patruo magno, & Eminentissimo Cardinali Barberino S. R. E. Vice-Cancellario, Excellentiæ quoque Vestræ Patruo; ac exundantes omnigenæ doctrinæ latices hisce uberrimis è fontibus hauriebam. Antiqua verò Urbis monumenta, quà sacra, quà profana, eruere, lustrare, penitusque pernoscere tantorum tamque doctorum Principum beneficio mihi potissimùm licebat. Memini Quæstionem haud injucundam exortam tunc esse, in eaque desudasse ingenia Eruditorum: inquiri namque frequentissimè solebat ab his, qui spectabant io Urbe non sine stupore Amphitheatri Ti-
B ti, vel alterius vetusti ædificii superstites moles, cur ingentes Tiburtini lapides, & immania saxa, è quibus illæ constructæ fuere, quadrata licèt affabrè, dolataque, ac expolita, singula tamen, extimâ in facie præsertim, variis & crebris foraminibus interpuncta viserentur?

Et imperitum quidem vulgus petras hasce scissas eo ex terræmotu, quo concussa tellus tremuit universa, Christo Domino nostro animam efflante [1], fabulatur [2]. Id autem commentum planè ridiculum est: nam ferè omnia illa opera necdum ædificata erant, imò plerique illorum lapidum
C necdum excisi, nec eruti è lapidicinis, cùm ille contigit terræmotus: insuper illis in saxis non sunt scissuræ sive fissuræ, nec hiatus vi naturæ adaperti patent, sed manu & arte sunt facta foramina.

Qui eruditiores haberi volunt, foramina illa Gotthis Urbem diruere atque subvertere, Romanique Nominis prisca monumenta exscindere ac delere tentantibus, & quasi conjuratis adscribunt. Sed ut concedamus Totilam Gotthorum Regem excidium istud fuisse meditatum, Urbemque constituere μηλόβοτον cogitasse, auctore Procopio [3]: id profectò non confecit Totila,
D quin superfuisse non ædificia tantùm, verùm statuas ipsas iotegras in Hadriani Sepulcro vel inde constat, quia Belisarii milites, qui in præsidio ibi collocati erant, eas confregerunt, & illarum frag-

1 S. Matthæi c. 27. 2 Phlegon, Joseph. Euseb. in Chronico. 3 De Bello Goth. p. 218.

men-

mentis in Vitigem & Gotthos conjectis [1], ipsos fortiter repulerunt; imò Totila ipse non tantùm per epistolam à Belisario dissuasus cogitationem illam deposuit; sed cùm Urbem deinde recepisset, illam incoli rursus jussit, in eâque certamen equestre, seu ludos Circenses edi, quos & spectavit; utque scribit Paulus Diaconus Aquilejensis [2], habitavit aliquantùm cum Romanis quasi pater cum filiis: Theodericus verò atque Theodahadus Reges Gotthorum ornatum Urbis & ædificia procurasse videntur, éque variis epistolis apud Cassiodorum id colligitur.

Non desunt [3], qui pro defigendis inserendisque tignis, ut admotæ innexæque illis substructiones ædium inædificatarum suffulcirentur & obtegerentur, quasi columbaria, sive tignorum cubilia, effossa fuisse hisce in lapidibus foramina existimant. Theodericus de horreis destructis concessis Paulino, ut inædificaret, agit in epistola ad Argolicum * Urbis Præfectum, in alia de Turre Circi, & loco Amphitheatri à Volusiano possessis, & restituendis Martiano atque Maximo ejus filiis.

Pro repagulis etiam obfirmandis in tumultibus, bellisque civicis, quæ repagula sequiori ævo pagineumata dicta liquet ex Inscriptione, quæ legitur Romæ in Sancti Jacobi ad Longaram, quam, uti est, appingo:

HANC TVRREM ET PAGINEVMA
FACTA A MILITIA CAPRACORVM
TEMPORE DOM. LEONIS QVARTI
PP. EGO AGATHO C.

Ea munimenta vocata fuerunt ante ccc. plus minus annos *Sbarræ* & *Bastiæ*, à Galli autem *Bailles*, prætendique consueverunt ad arcendos hostes, & arietes, aliasque machinas depellendas, velut antemuralia, quæ LXX. vertunt [4] προτειχίσματα, nominant alii Loricas, Hispani *Barbacanes*, præmuralia Isidorus, antemurana Valla, Ammianus loricas, parapettos, quasi pectoralia, στηθέα, quia obtegunt pectus, Lipsius [5] exponit. Cùm Henricus VII. Imperator Romam venisset, sbarras in domibus Nobilium positas Mussatus [6] prodit. Hannibaldenses quoque Romani proceres sese munierunt in Colisæo, seu Colosseo, in eoque habitarunt, quemadmodum antea *Frangipanes*, quorum fortia commemorat Auctor vitæ Gelasii secundi. Colosseum autem Amphitheatrum Titi ætate illa nuncupabatur, de quo facetum Bedæ vaticinium exstat [7]: *Quamdiu stabit Coliseus, stabit & Roma: quando cadet Coliseus, cadet & Roma: quando cadet Roma, cadet & mundus.* Sic in Gallia Narbonensi Gotthi Nemausensi Amphitheatro insederunt, & præsidium Arenarum vocitarunt; uti narrat Rodericus Toletanus [8] apud Lipsium [9]. Innocentio III. Pontifice sedente [10], cùm Romani cives acriùs inter se discordibus animis armisque certarent, propugnaculis instruxerunt Thermas, & Formas, sive Aquæductus; atque Arcus Triumphales, ipsumque Pantheon, nominatum ideo Sanctam Mariam in Turribus, Cadalous Antipapa communiit [11], ut omittam Belisarii milites, tum Gotthos, dein Exarchos, Crescentium, & Senatores, ipsosque Pontifices rerum Dominos, qui Hadriani Mausoleo arcem superstruxerunt, quæ inter cœlos, usque ad nubes, hodieque Sancti Angeli indigitatur. Imò foramina illa sunt qui putent facta pro pergulis & pegmatis erigendis & sustentandis in nundinis publicisque conventibus; quam in sententiam ivit Donatus, ubi namque describit Amphitheatrum Titi, hæc attexit: *Inferiores pilæ, & arcus extimâ facie crebris foraminibus deformati sunt; id docti indoctique referunt ad feritatem Barbarorum, qui capta in Urbe, quod delere non potuerunt, vi, ferroque mutilatum fœdarunt. Equidem probabilius semper duxi, idque de Bernardino Stephonio, nato illo quidem ad eximiam Poësin, sed unà summæ eruditionis & eloquentiæ viro, audivi; hoc peractum operâ artificum & institorum; illi enim cùm ibi nundinas agere, venumque mercimonia exponere consuessent, adactis solo surculis ex adverso perruptos Amphitheatri lapides fodiebant, ut perticas immitterent sustinendis tabernarum merciumque tegminibus & cadurcis. Eam quippe Urbis partem vicis splendidisque tectis spectabilem cives cum Romano Pontifice in Lateranis ædibus degente incolebant, donec Robertus Guiscardus, ut Gregorium Septimum in Hadriani Mole conclusum ab obsidione Henrici Tertii liberaret, ex consilio Cincii Romanorum Consulis ignem Urbi injecit, ut ex Leone Ostiensi refert Cardinalis Baronius, & majorem Urbis partem, præsertim Cœlium inter & Capitolium sitam, evertit Anno salutis* MLXXXIV. *Quare superfuerunt hæc potiùs signa nundinantis industriæ, quàm Barbariæ sævientis. Cencius Sacræ Romanæ Ecclesiæ Camerarius, qui floruit Anno millesimo centesimo nonagesimo secundo, inter varios opifices recenset Bandonarios Colossei, ibi scilicet exercentes opificium, quos nunc Banderarios vocant, & serica vela consuentes.* Favit religiosus vir popularibus suis, quos perstrinxit Ciaconius Hispanus, qui aliam in sententiam abiens ita disserit [1]: *Nec est cur patiamur Gregorium Magnum hac in re à quibusdam litterarum ignaris potissimum carpi, quòd de suo mandato Veterum ædificia sint diruta, ne peregrini & advenæ (ut ipsi fingunt) ad Urbem Religionis caussâ venientes post-habitis Locis Sacris Arcus Triumphales & monumenta Veterum cum admiratione inspicerent. Absit hæc calumnia à tanto Pontifice Romano, cui certè post Deum patria quàm vita carior fuit. Multa profectò ex antiquis ædificiis excedit vetustas, multa præterea demoliuntur homines ædificandi gratiâ, ut quotidie videmus in Amphitheatro & Septizonio impacta illa foramina, quæ tum in concavo fornicum, tum in conjuncturis marmorum, quadratorumque lapidum exstant, non minùs à Romanis quam à Barbaris evellendi æris causâ creduntur: in fornicibus enim quò levior esset moles, ollas cum numismatis collocabant, lapides verò quadratos æneis clavis firmabant, factum id à Romanis dixerim, si Epirotæ, Dalmatæ, Pannonii, & fæx totius orbis terrarum huc missa Romani appellari possunt.* Hactenus Ciaconius, qui mox agit de statuis disjectis & capite carentibus. Comprobant hanc sententiam Dio Cassius [2] docens veteris Byzantii muros fuisse firmissimos, quorum frons exterior grandibus lapidibus constructa, qui quatuor passus crassi lato ære inter se vincti erant. Xiphilinus Dionis Epitomastes ita exprimit [3]: Καὶ τὰ τείχη καρτερώτατα εἶχον, ὅτε γὰρ θώραξ αὐτῶν λίθοις τετραπέδοις πάχεσι συνῳκοδομημένο πλαξὶ χαλκαῖς συνδεδεμένοις. Josephus [4], & Hegesippus, qui tradunt pleraque murorum Hierosolymitanorum ferro aut ære operta fuisse; Thucydides [5] narrans Athenis muros in Piræeo extructos Themistoclis Archontis jussu, coagmentatos magnis lapidibus, qui secti, quadratique erant, eosumque exteriora ferro & plumbo revincta: hæc sunt Græca verba: Ξυνῳκοδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγωνίοι σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔξωθεν, καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι.

1 Procop. p. 195. 2 Lib. 16 Histor. misc. c. 19. 3 Vitruv. lib. 4. c. 2. de Architect. ibique Philander lib. 3. ep. 29. * lib. 4. ep. 42. 4 Sanctius ad c. 2. Thren. Jerem. & c. 26. Isai. 5 Lib. 2. Poliorcet. dialog. 2. & lib. 1. Dialog. 5. 6 Hist. l. 44. p. 8. 7 In Excerptis seu Collectaneis Bedæ. 8 Lib. 3. c. 7. de Bello Hispan. 9 Lib. 2. c. 5. de Amphith. 10 Auctor vitæ Innoc. III. p. 147. & 149. 11 Donat. Antiq. Rom. p. 224. & 252. lib. 3. c. 7.

1 In Vita Sancti Gregorii PP. I. ad Annum 596. p. 189. Edit. recent. 2 In Sever. 3 P. 403. 4 Lib. 5. c. 28. 5 Lib. 1. p. 19.

Hos

Hos omnes laudat Lipsius [1]. Ænea simulacra Elephantum in Via Sacra præ vetustate dissilientia sarciri mandat Theodahadus Rex Gotthorum, uncis ferreis hiantia membra solidando, apud Cassiodorum [2]. Lapides, quibus antiquæ viæ stratæ silicibus coërcebantur, hinc inde, umbones dicti, ferreis nexibus, atque clavis colligati conjungebantur, quos Gomphos Græcâ voce appellabant, uti Bergerius elicit [3] ex hisce versibus Statii de via Domitia:

Tunc umbonibus hinc & hinc coactis;
Et crebris iter alligare Gomphis,

De Gomphis, id est, clavis ferreis, quibus statuarum membra commissa, fusè disserit Josephus Scaliger [4]; at Libanius [5] asserit in templorum profanorum destructione: ὕτως ὐκ ἦν ῥᾴδιον ἀλλήλων διαζεῦξαι τὺς λίθυς δεσμοῖς ἰσχυροτάτοις εἰσπεπηγμένους. id est, *adeo operosum fuit lapides ab invicem divellere vinculis validissimis constrictos.* Urbs seu Κάστρον Aspalathi, quod à Diocletiano constructum prodit Constantinus Porphyrogenneta [6], ὔτε ἀπὸ βησάλων ἐςὶ ἐκτισμένον, ὔτε ἀπὸ ἐγχωρίων, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν λίθων τετραπεδίκων ἐχόντων εἰς ἀνὰ ὀργυίαν α', πολλάκις ϗ δύο, ϗ τὸ πλάτος ἀνὰ ὀργυίας μίαν, οἵτινες εἰσὶ συναρμοσμένοι, ϗ συνδεδεσμένοι εἰς ἀλλήλους μετὰ σιδήρων ἐν μολίβδῳ ἐγκυλιασμένοι. id est, *conditum non est è latericulis, nec ex indigenis saxis, sed è lapidibus quadratis altis ad ulnam circiter unam, sæpius & duas, latis verò ad unam, qui coaptati sunt, & invicem cum ferro colligati, inque plumbo involuti.* Arx Polæ structa quadrato lapide constat ingenti; nam xx. millium multi, quasi omnes x. millium librarum æquant pondus; tantæ moles ansis, sive * harpaginibus ferreis connexis plumbo vinciuntur. Jovis delubrum erat Apameæ amplissimum, firmissimaque fuit ejus structura; nam lapides omnes erant grandissimi, arctè inter se juncti, & ferro præterea & plumbo illigati [7]; (uti Theodoretus [8] scribit) Maxima saxa immensis ferramentis, & plumbo diffuso ex omni parte compacta & conglutinata erant, è Nicephoro [9]; Lapides ingentes, & inter se constricti, ac ferro plumboque conjuncti, apud Epiphanium Scholasticum [10], & Marsilium Columnam Archiepiscopum Salernitanum [11]. Theodericus [12] Gotthorum Rex Senatui perscribit æris non minimum pondus, & quod facillimum direptioni est, mollissimum plumbum de ornatu mœnium esse sublatum sibi relatum fuisse, jubetque per Joannem V. S. j. virum spectabilem, sive Vice Sacra judicantem, inquiri. De investigando cultu spoliatorum mœnium jussio antea fuerat directa Symmacho [13] Præfecto Urbis, ut ipse testatur. Uncus severus apud Horatium [14], hamus est, & ansa ferrea rerum coagmenta tenaciter asperéque retinens plumbo addito. Unde Vitruvius [15] monet, ut ansis ferreis & plumbo frontes vinctæ sint. Nam ad firmitatem nexus sæpenumerò ferreos uncos plumbo illiquefacto ad perpetuitatem hæsuros operibus & fabricis adjiciunt. Euripid. τύκλον μόλυβδον vocat, ut observavit Turnebus [16].

Venit in mentem quibusdam forata fuisse illa saxa, ut illis annuli ferrei insererentur, è quibus vel suspenderentur trochleæ, ac funes ad egeren-

1 Lib. 3. Poliorc. c. 3. 2 Ad Honorium Præfectum lib. 10. Ep. 30. 3 Lib. 2. de Viis Imper. Rom. c. 7. 4 In Euseb. p. 208. 5 ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, p. 29. 6 C. 23. de Administr. Imper. 7 De Villa in descript. Polæ p. 13. 8 Lib. 5. c. 21. 9 Histor. lib. 9. c. 14. 10 Hist. Tripart. 11 Hydragiolog. p. 118. 12 Apud Cassiod. lib. 1. epist. 21. 13 Lib. 10. ep 14. ubi Juret. 14 Lib. 1. ode 35. 15 Lib. 2. c. 8. de Archit. 16 Lib. 9. c. 14. Adversar.

* *Sive* harpagonibus.

A dam humum effossam, pro thesauris exquirendis, quos ibi latere depositos somniarunt: Vel alligarentur equi, feræ, naves, & alia ad cursus, spectacula, venationes, naumachias, aliosque usus: A'ngεῖς vocitant Græci ferreos annulos, per quos trajiciuntur rudentes, Hesychio teste; priscis sæculis rudiores homines consueverant in portubus lapides immanes perforare, perque illos transmittebant rudentes, & religabant naves, unde cùm Ulysses Corcyrâ discessit, nautæ [1] πεῖσμα ἔλυσαν ἀπὸ τρητοῖο λίθοιο. *Nautæ solverunt oram è perforato lapide:* funis enim nauticus ille vocatur *ora*,
B ab Ovidio [2] *retinaculum*, & ab Homero alibi πρυμνήσιον. Lapidibus quoque tunc anchorarum vice sunt usi, Argonautæ [3] nempe, qui ad fontem Artacii montis prope Cyzicum reliquerunt illum lapidem, qui pro anchora illis erat, & alium accepêre; at relictum Mileti coloni Iones, qui à Neleo ducebant originem, Apollinis oraculo moniti in templo Jasoniæ Minervæ collocatum conservaverunt: lapis fugitivus hic fuit appellatus, quem è Prytaneo (ita vocatur Cyzici locus, ubi est) sæpe profugum fixêre plumbo, uti Plinius recensét in *Historiæ Natur.* [4] Arrianus [5], qui ævo vixit Hadriani Augusti, memorat ad fluvii Phasidis læ-
C vam in templo Deæ Phasianæ, seu Rheæ, in Colchide monstrari anchoram, quam Argonautarum esse ferebant, ferream, sed (ut ipse sentit) recentiorem; visa quoque à se fuisse ibidem fragmenta lapideæ anchoræ, quam veram fuisse arbitratur. Erant & annuli portarum ad fores apprehendendas, pulsandasque; horum meminit Joannes Diaconus [6], deque illis explicandum autumo Panegyristen [7], ubi ait ad annulos sedere digredienti hospiti Maximiano solitom Constantinum; seu cedere, idque obsequium maximum reputatur, & unà cum eruditissimo Cardinale Baronio [8] censeo Constantinum
D comitari consuevisse, seu deducere Maximianum, quando apud eum hospes diverterat, invisendi, salutandive causâ, deorsum usque, ubi parati equi annulis ferreis muro innixis alligari sueti manerent, immò ad annulos usque portarum, ibique sedere Constantinum seu potiùs cedere, ac honorem præstare, Maximiano discedenti. Unde in eo Panegyristæ loco, qui vindice dignus est, non legendum puto, *ad annula fœderas*, ut corruptè legebatur, nec, ut Critici emendarunt, *finister federas*, vel *ad mulos federas*, vel *ad annulos hæseras*, sive, ut Acidalius corrigit, *adambulo*, id est, antè ambulo, *hæseras*, nec ut alius, qui fatetur quidem Apolli-
E nem haud extricare adeo difficilem nodum, divinareque veram lectionem posse, tamen in omnibus scriptum esse affirmat, (*ad annulos federas*) nec quemadmodum Tristanus [9] excogitat, & probare conatur. (cui digredienti Te *ad aram annulo fœderaveras*) Verùm repono, (*ad annulos cedebas*) etsi Tomkus Episcopus Bosnensis [10], eruditione non minùs quàm dignitate illustrissimus, aliam olim mihi adscripserit opinionem.

Quòd si mihi jus esset in Antiquariorum Senatu ferendi suffragii, conflarem è sex istis sententiis unam: nam accidere potuit, ut à protervioribus I.
Gotthis, aliisque Barbaris ad labefactandam &
F evertendam molem Amphitheatri, & reliqua opera deformanda & deturpanda, perrumperentur aliqui lapides: Utque effoderentur ab his, qui II.
ligna indebant, cùm domos inædificarent ad habitandum: Seu cùm repagula desigerent, & his se- III.
se circumvallarent flagrantibus bellis: Vel cùm ad IV.

X

1 Homer. lib 3. *Iliad.* ubi Didymus. 2 Metamorph. 3 Apollon. Rhod. lib 1. Argonaut. p 21 & Scholiast. p. 17. 4 Lib. 36. cap 15. 5 in Περίπλῳ Πόντου p. 4. 6 In Vita Sancti Gregorii M. c. 91. lib. 4. 7 Panegyric. 4. Constant. p. 210. 8 Tomo 3. Annal. Eccles ad Annum 307. p. 17. 9 Tomo 3. Histor. p. 526. 10 In Constantin. p. 127. In Illyric. Sanct. p. 81. Vita Constantini.

usum

usum nundinarum pergulas, & tabernacula excitarent: V. Quin & ab illis, qui ferrum, æs, plumbum, quibus lapides devincti erant, diripuerunt, sive Græcis, sive Romanis, sive Gotthis, quos avaritia occæcavit, quique prædas in Urbe grassando agebant. Certè Constantinus Magnus Augustus Urbis ornamenta plurima in urbem à se denominatum transportari curavit, eamque Romæ spoliis exornavit; Theodericus Gotthorum Rex marmora de domo Pinciana deposita Ravennam dirigi præcepit[1]; Constans autem Πωγωνάτης Urbem demum denudasse atque expilasse narratur.

VI. Præterea insigendos ad annulos pro thesauris, equis, feris, navibus perforari potuère lapides.

VII. Adjicerem quoque hæc foramina facta in ipsa structura ut plurimùm, cùm ambitiosæ illæ admirandæque moles exstruerentur; nam quia è saxis & lapidibus ingentibus constant, illique versari & portari ægrè poterant, terebrari eos necesse fuit, & forari de industria, datâque operâ, ut in his ferreorum forcipum, seu forficum, dentes accommodarentur ad ipsos sublevandos, extollendosque, & aptandos, uti docet Vitruvius[2]. Insuper in imo & summo Amphitheatro tubi sive fistulæ erant dispositæ eâ arte ac fine, ut odorarum quemdam humorem ejacularentur leviter, & inspergerent sedentes, qui è croco plerumque, è balsamo aliquando, ut Hadriano imperante, imò & è rosis, hinc ille canit:

Saxaque roratis erubuisse rosis.

Id è Seneca[3], & Apuleio[4] probat Lipsius, adnotans dictos odoratos imbres à Musa apud Senecam[5] patrem, & sparsiones in glossis, & nimbos apud Martialem. Nec à fistulis solùm hic imber, sed scito magis invento è statuis expressus velut humanus quidam sudor; id Lucanus clarè indicat:

Utque solet pariter totis se effundere signis
Corycii pressura Croci.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum in media & summa præcinctione statuas plures fuisse, partim ad ornatum, partim ad hunc usum. Eas autem scire licet concavas, & per immissas fistulas ferreas, sive æneas, injunctis foraminibus velut per poros, & membra expressum hunc humorem, non sine præsenti quidem auxilio, & manu administrorum. Harum fistularum alias suspicatur fuisse grandes, alias minores, quæ diffusæ per membra erant, nunquam laudatus satis Lipsius[6], quem sequuntur Josephus Scaliger[7], Salmasius, atque Casaubonus[8]. Erant & canales, per quos aquæ refluerent ad naumachias, & usus Theatri, & ad delicias. Hos tubos & canales ferramentis & gomphis coërçere ac revincire opus erat,

1 Variar. 3. lib. 10. Epist. 2 Lib. 10. c. 2. de Architect. 3 Ep. 61. & lib. 2. natur. Quæst. 4 Lib. 10. 5 Lib. 1. & 9. 6 Lib. de Amphitheat. c. 16. 7 Lib. 4. p. 233. in Tibull. 8 In Hist. Aug. f. 30. & 31.

A & lapides forare ad inserenda ea ferramenta, quæ conglutinabantur per plumbaturam seu μολυβδῶσιν, ex Ulpiano, & è Cassio apud Paulum[1], sicut adplumbabantur etiam statuæ: exemptis igitur quà statuis, quà tubis, fistulis, atque canalibus, & evulsis ferreis sive æneis gomphis & vinculis, ipsoque plumbo eruto, patuerunt illa foramina, & nudata torserunt animos inspicientium, & exercent adhuc ingenia Criticorum.

ISTAM igitur QVÆSTIONEM[2] retractatam, & revocatam quasi sub incudem subcisivis horis, quas perire non sinn, fluunt enim mihi parco tempora
B sumptu, & hoc quidquid est opellæ meæ offero atque dedico EXCELLENTIÆ VESTRÆ; multis quippe nominibus ipsi debetur: nam sub dispositione Præfecti Urbis[3] inter alios magistratus habebantur Curatores operum maximorum atque publicorum, quibus adnumerabantur theatra, thermæ, mœnia, pontes, aquæductus, viæ, aliaque ædificia. Unde Architectum deligendi cura spectabat ad Præfectum Urbis, illique dirigebatur, muros Urbis instaurates[4] nutu Arcadii & Honorii AA. curante Fl. Macrobio Longiniano Præfecto Urbis, testatur adhuc Portæ Portuensis
C Inscriptio[5]:

HIC EST LONGINIANVS, QVI FONTES BAPTISMATIS CONSTRVXIT SANCTI PAPÆ DAMASI VERSIBVS NOBILITATOS.

Theodericus Gotthorum Rex Urbe potitus ad Artemidorum Præfectum Urbis rescribit[6], ut pecunia, quæ fuerat fabricis deputata Romanis, sine aliqua dilatione ipso ordinante iterum Romanis mœnibus applicetur, & ad Agapitum Præfectum Urbis[7], ut marmorarios ex Urbe sibi mittat. Roma etiam EXCELLENTIÆ VESTRÆ pa-
D tria est, ejusque natale solum esse se gloriatur; illius ergo nomen quin tenerrimo sinceræ voluptatis sensu animum EXCELLENTIÆ VESTRÆ perfundat non ambigo. At studiorum fructus, quos meo dulcissimos, pertinere ad illos Mæcenates meos jure agnosco; quamobrem EXCELLENTIÆ VESTRÆ, quæ ipsorum generosum se germen exhibet non tantùm sanguine, sed & virtute, ac effusâ in litteras & Litteratos propensione, litterariam hanc Exercitatiunculam lubens meritò nuncupo, quando ea nec in litteris hospes, nec in patria est peregrina, sed illis instructissima, & hujus peritissima evasit. EXCELLENTIAM VESTRAM
E obnixè rogo, ut libenter munusculum levidense, licèt in re gravi & crassa, excipiat, & vel ex eo conjiciat quàm devinctum majoribus EXCELLENTIÆ VESTRÆ me profitear, & EXCELLENTIÆ ipsi VESTRÆ quàm devotum. Vasioni, Kal. Decembribus CIↃIↃCLI.

1 L. 2. D de sepulc. viol. 2 Notit. Imper. Occident. Ibique Pancirol. c. 13. & 16. p. 25. 3 Justinian. Novell. 23. de Præf. Lycaonia § oportet. 4 Apud Cassiodor. lib. 7. Var. Ep. 13 5 Refert illam Donatus lib. 1. de Urbe p. 43. 6 Carm. 40. lib. 2. Ep. 34. 7 Lib. 1. Epist. 6.

FINIS.

CLARISSIMO J. C.

IOANNI PELORDÆ

SENATORI,

CONSERVATORIQUE

BITVRIGVM,

ANDREAS ALCIATUS

Salutem.

CUm primùm in hanc urbem veni, Optime Conſervator, propiúſque te cœpi cognoſcere, nihil antiquius habui quàm ad amicitiam me tuam inſinuare. Videbam enim eâ te eſſe doctrinâ hominem, iis moribus, ut mihi meritò exoptandum eſſet quàm proximè tecum jungi. Nec tu hac in re ullam moram feciſti, quin advenientem ultro exciperes, ſummâque benevolentiâ complecterer is, in dieſque aliis ſuper alia beneficiis ſic exornaſti, ut paria tecum facere poſſe deſperem. Quod unum ſupererat, ut amoris erga te mei monumentum aliquod ſtatuerem, nuper mihi præſtita eſt occaſio. Latebat inter ſcrinia mea hic Libellus perpetuis ob frequentes nævos à me damnatus blattis, quem cùm in manus accepiſſem, exiſtimavi operæ pretium me facturum, ſi à ſitu tenebriſque redemptum perpurgarem, & tuo nomini dicatum ederem. Dubitavi (ut verum fatear) ſæpius, & parum abfuit, quin ſupprimerem, quoniam non ſat dignus videbatur, qui Doctorum oculos aureſve morari poſſet. Scripſerunt ante me hujus argumenti Libros cùm plerique Veteres, tùm & Recentiores non pauci, qui proculdubio luminibus noſtris poſſunt obſtruere. Verùm cùm rurſus perpenderem veteris eos Reipublicæ Magiſtratus ſolùm explicare, nihil momenti ad legalem noſtram profeſſionem conferre: ad hæc, aliud in præſentia mihi non eſſe, quo animum erga te meum teſtarer, mutavi ſententiam, & quos præjudicio quodam ferè damnaveram, abſolvi. Erunt qui debuiſſe hæc me omnia diffuſiùs tractare exiſtimabunt, & quid de his apud omnes Auctores annotaveram, hoc Libello congerere: ſed aliud mihi conſilium fuit. Attigeram pleraque cùm tres Juſtiniani Codicis libros adoleſcens adhuc caſtigavi, (erantque qui jure amicitiæ, quâ τὰ τῶν κοινὰ φίλων, in alios ſuos ejuſdem argumenti Libros redegerant) attigeram in *Diſpunctionibus*, in Libello *De ſingulari Certamine*, aliiſque in locis, quæ ſuo loco moveri non niſi incommodè poterant. Verùm nec eorum ſententiam unquam probavi, qui omnia, quæ ab aliis ubi ubi dicta ſunt, eodem loco collecta parataque habere volunt, verboſoſque hac ratione commentarios fieri nihil curant: cui ſententiæ noſtræ ſi & tu calculum adjeceris, non erit quòd mei hujus conſilii me pœniteat. Vale.

ANDREÆ ALCIATI,
JURISCONSULTI,
DE
MAGISTRATIBUS, CIVILIBUSQUE ET MILITARIBUS OFFICIIS,
DISSERTATIO.

CUM multa sint in Jure nostro non satis hactenus intellecta, tum is maximè Tractatus expositione indiget, qui ad eos Magistratus pertinet, quorum in primo Digestorum libro mentio habetur. Quamvis enim ab Interpretibus multa afferantur, ad Imperatorum potestatem, & Proconsulum, Præsidum, Procuratorum Cæsaris, Juridici Alexandriæ, officium spectantia, non tamen rem omnem ita explicant, ut studiosis satisfacere possint: nam cùm ea munera antiquis Jurisconsultis cognitissima essent, non existimaverunt operæ pretium se facturos, si longo sermone in eorum explanatione commorarentur. At in præsentia propter Latinarum litterarum diuturnam calamitatem, cùm ex Jurisconsultis plena cognitio haberi nequeat, vix quicquam superest unde in certiorem semitam deducamur, nisi Recentiorum conjecturas, &, ut ipsi vocant, divinationes, pro exploratis rebus recipere velimus. Itaque ut huic quoque parti pro virili opem feramus, quæ ad hunc Tractatum pertinentia ex antiquis Auctoribus collegi, in medium proferre, & cum studiosis communicare constitui.

Sciendum igitur Romani Imperii originem à Romulo Regibusque cœpisse: ab his latæ sunt leges, quas Regias vocant. Is Romulus ex antiquioribus Civitatis centum Patres elegit, qui Ordo Senatorius dictus est: ad hunc decernendi jus pertinebat, quæ ex toto Regno ad eum deferrentur. Sed & sacra facere, jus dicere, magistratum gerere, soli Patricii poterant. Quoties verò vel leges sciscendæ, vel magistratus creandi, vel bella decernenda erant, tum Populus Romanus ipse consulebatur, ad eumque hujusmodi negotiorum jus pertinebat; idque Dionysius Halicarnasseus diffusè explicat. Exactis deinde Regibus, Plebis potestas multùm aucta est, eùm, secessione facta, à Senatoribus extorsisset, ut ex corpore suo Magistratus crearentur, qui Tribuni Plebis dicti sunt. Sacrosancti hi erant, summæque auctoritatis, ut qui Senatusconsultis intercedere possent. Et quamvis à principio latæ ab his leges, quas plebiscita vocant, Patricios non obligarent, tamen lege Hortensia constitutum deinde est, ut eo jure, quod Plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur. Sic acerrimum telum Plebi adversus Nobilitatem datum est. Fuit & de eo controversum, quòd majores Magistratus ex Plebe creari Patricii prohibebant, donec & hoc obtentum fuit, ut alter Consul plebejus esset. Cœpere deinde C. Sempronii rogationibus judicia cognoscere: is enim Equestrem Ordinem in eorum possessione locavit, unde turbulentæ seditiones ortæ. Constatque C. Marium & L. Syllam, qui

B ea Senatui demum reddidit, vel hac de re præcipuè contendisse, unde & bellorum civilium maxima incendia orta sunt. Cùm dein pro Senatu Pompejus arma sumeret, Marianasque partes, quæ Plebem tuebantur, Cæsar sequeretur, oppressaque per eum, & dein Triumviros, Repub. cùm in C. Octavium Cæsarem omnia cessissent, novum ipse regimen induxit. Nec enim Regem se, aut Romulum, quòd odiosus superbusque is titulus esset, appellari est passus: sed Romano veterique nomine Imperator & Augustus dici voluit; sumpsitque Censuram & Tribunitiæ potestatis jus, & Max. Pontificem se inscripsit, Patrisque Pa-
C triæ titulum à Senatu Populoque Romano accepit.

Sanè ejus nominum rationem sic Dion exsequitur, ut qui Imperatores appellati sunt, delectum facere, milites conscribere, pecunias colligere, hostibus bellum indicere possint. Iidem & pacem sanciendi, summum supplicium etiam de Senatoribus sumendi, jus habeant: solitos fuisse priscos Duces sic appellari, Tacitus libro tertio auctor est. Illi enim re benè gesta gaudio & impetu victoris exercitus ea salutatione conclamabantur: erantque plures simul Imperatores, nec super cæterorum æqualitatem: concessum ad eam similitudinem
D id vocabulum est quibusdam & ab Augusto & à Tiberio aliisque successoribus. Censores autem vitam moresque nostros examinant, & de eis inquirunt, census rationem ducunt, professionem curant, & pro meritis hos de albo eximunt, illos deligunt: quod & diffusiùs in *Valeriani Vita* apud Trebellium traditur. Ad Pontifices verò Max. Sacerdotiorum conferendorum jus pertinet; sacris enim omnibus auspiciisque illi præsunt. Tribunitiæ jus potestatis eam ob causam sumpsit, quòd sacrosancta ea dignitas nemini que violabilis esset. Nam & si in re levissima solo sermone, nedum
E facto, Tribuni majestatem quisquam contempsisset, tanquam abominabilis & sacer indictâ causâ ad mortem adigebatur. Et has quidem dignitates Octavius accepit, in successoresque suos transmisit, quò potentius illustriusque Imperatorium nomen faceret. Concessum præterea & illud fuit, quòd ante eum Antiquorum nemini, ut legibus solutus esset. Significat hoc, inquit Dion, ab omni legum necessitate liberum, nullique juri scripto obnoxium: ut qui absque illa disquisitione omnem Regum potestatem haberet, quamvis nomine abstineret. Patris verò Patriæ cognomentum apud Antiquos observationis cujusdam paternæ signi-
F ficatio erat, quòd hoc nomine illustrati Principes, omnes quoscumque sibi subessent, ceu filios amarent, illique eos vicissim tanquam patres vererentur. Quamvis Imperatoribus alia quoque nominis ratio reddi posset: nimirum quòd hi in nos eam potestatem exerceant, quam antiquitus parentes in filios

filios habuerunt, hoc est, vitæ & necis. Cogitavit etiam plerumque Augustus de reddenda Republica. Cúmque in Senatu sententiam suam exposuisset, rationarium Imperii tanquam istud restituturus Consulibus tradidit. Sed Senatoribus sive per simulationem, sive metu, sive etiam ex composito, reclamantibus, variasque rationes afferentibus, cur Reipublicæ Monarchia præstaret, in Principatu perseveravit, Deos hominesque testatus intra decennium se omnem administrationem depositurum. Sed cùm ea tempora lapsa essent, rursusque ejurare velle Imperium simularet, Senatus alios decem annos, quibus in eodem magistratu esset, decrevit: atque iterum aliis decem annis, quibus ipse dein exstinctus est, propagavit. Quamobrem inde observatum est, ut ejus successores, quamvis donec vixerint perpetuam administrationem recipiant, tamen singulis decem annis celeberrimos ludos faciant, tanquam Principatum renovent. Ea festa decennalia, vicenalia, tricenaliaque appellata sunt. Arelate Constantium tricenalia celebrasse, Theatralesque & Circenses Ludos ambitioso apparatu edidisse, auctor est Ammianus. Vovebantur autem hi Ludi in proximos decem annos. Quapropter in antiquis nomismatis plerumque hujusmodi Inscriptio cernitur: VOT.X. VOT.XX. hoc est, votis decennalibus, vicenalibusque: Trebellius quoque in *Vita Gallieni*, *Convocatis*, inquit, *Patribus decennalia celebravit, novo genere ludorum, nova specie pomparum, exquisito genere voluptatum*. Nazarius in *Panegyrico*, *In destinatis*, inquit, *decenniis jam vota properantia, & spes volucres constituerunt*. Sed & Mamertinus: *Reservo orationem, quam quinquennio exacto decennalibus tuis dicam*. Exstat Romæ in Lateranensi Basilica Senatusconsultum æreis inscriptum notis, quo potestas Vespasiano Imperatori data cognosci potest. Licere enim illi fœdus quibuscum volet sancire, Senatum habere, remittere, Senatusconsultum per relationem discessionemque facere. Si ejus jussu vel mandato eove præsente Senatus haberetur, perinde servari, ac si ex lege Senatus convocatus esset. Si quos magistratus Senatui P. Q. R. commendasset suffragationeve sua adjuvisset, eorum Comitiis etiam extra ordinem rationem habendam. Fines Pomerii, cùm è Republica censebitur, proferre ei licere. Quicquid ex usu Reipublicæ, divinarum, humanarum, publicarum, privatarumque rerum esse existimabit, ei agere, facere jus potestatemque esse. Quibus legibus plebiquescitis scriptum esset, ne Augustus Cæsar teneretur, eisdem & eum solutum esse. Acta, gesta, decreta ab eo, etiam ante illud Senatusconsultum, perinde rata haberi, ac si Populi Plebisque jussu acta essent: si ejus concessionis causâ aliquid adversùs leges factum esset, fraudi nemini esse, neque quicquam ob eam rem Populo dari debere, nec cui de ea re actionem judicationemque dandam. Quæ tam ampla auctoritas Vespasiano præstita, videtur mihi formula esse ejus potestatis, quam sibi Imperatores attribuebant.

Scribunt Jureconsulti, lege Regia, quæ de Imperio Augusti lata est, Populum Romanum omne suum imperium & potestatem concessisse. Iccirco autem legem eam Regiam appellari arbitror, quòd Romuli constitutione ad Populum jus Regis creandi pertineret. Unde à Tarquiniis Servio Tullo objiciebatur, (ut T. Livius inquit) quòd injussu Populi Regnum invasisset. Cùm ergo Augustus à Populo Romano Imperator creatus est, videtur Regiæ legis observatio in usum revocata, quamvis Regiam planè potestatem ille nunquam usurpavit, sed sua Populo, sua Senatui munia obire permisit: Comitia enim Magistratuum tum quoque celebrabantur, conveniebantque Tribus omnes; candidatosque Populi arbitrio deligi ille sinebat, si modò eos approbasset: nec enim quicquam ab his fieri permittebat, quod præter animi sui sententiam esset: curabatque id maximè, ne indigni, aut quibus jus capessendi honoris erat, per ambitum legibus eriperentur. Quod & à Tiberio aliquoties observatum, donec id juris penitus sibi vendicavit, tradiditque successoribus, ut necessariò in Urbe Roma Lex Julia de ambitu cessaverit.

Senatoribus quoque Augustus non parum detulit; ex his enim quindecim sortiri jussit, qui sibi sex mensibus in consilio essent: plerumque & ipse sententiam in Senatu dicere, unà cum amplissimo ordine decernere. Ad hæc, judicia Senatui permisit, cujus juris causâ antea toties armis certatum fuerat: sicque publica negotia & privatorum maxima tractabantur. Omnium præterea Provinciarum, quæ sub Imperio Rom. erant, formulam ita divisit, ut aliæ Proconsulares, aliæ Prætoriæ, aliæ Præsidiales essent. Proconsulares Senatui, Prætorias Populo demandandas tradidit. In Præsidiales ipse Legatum suum, qui nunc Præses, nunc Legatus Cæsaris eam ob causam dicebatur, mittebat. Deinde factum est, ut etiam Prætoriæ in Senatu per sortes decernerentur: nimirum sublatis ab Imperatoribus Comitiis, qui conventum Populi formidolosum existimabant. Scribit Strabo libro ultimo, omnes Provincias, alias Cæsari, alias Populo attributas: ex his, quæ ad Populum pertinebant, Proconsulares & Prætorias constitutas, quod videlicet viri consulares, vel prætorii ad eas regendas mittebantur. Erant autem hujusmodi Provinciæ imbelles, & quæ militari præsidio non indigebant, neque proximos Barbaros habebant. Quæ enim validiores, & legionum ope indigentes, sibi conservavit: eo videlicet prætextu, quòd Populo pacatiora quæque & pulchriora concederet, ipse difficiliora periculisque & laboribus exposita retineret. Sed revera (si Dioni credimus) ut in manu sua res omnis militaris esset, Senatus autem Populusque inermis Rempublicam repetere non auderet. Proconsulares Provincias fuisse Libyam & Asiam citra Taurum, Strabo auctor est: Prætorias verò, in Hispaniis Bæticam, in Galliis Narbonensem, tum Sardiniam cum Corsica, Siciliam, Illyricum quà in Macedoniam vergit, Cretam, Cyrenaïcam, Cyprum, Bithyniam cum Ponto. Commutabantur tamen plerumque arbitratu Principis. Hinc Lampridius in *Alexandri Vita*: *Provinciarum alias Prætorias, Præsidales plurimas fecit, Proconsulares ex Senatus voluntate ordinavit.* Suetonius in *Claudio*: *Provincias Achajam & Macedoniam, quas Tiberius ad curam suam transtulerat, Senatui reddidit.* Scribit Rufus in eo quem edidit Libello *De Rom. Imperii accessione*, omni ex Africa sex Provincias esse factas, quarum Carthago, Numidia, Cyrenensis, Consulares erant: Tripolis & Mauritaniæ duæ, Sityphensis & Cæsariensis, Præsidales. Pari quoque numero divisas Hispanias, in quibus Bætica & Lusitania Consulares: Tarraconensis, Carthaginensis, Gallitia, Insularis, quæ & trans Fretum, Præsidales. Sed & quandoque Imperator Legatos suos seu Præsidales in aliquam Provinciam missos consulari potestate ornabat, ut videlicet ejus essent auctoritatis cujus Proconsules. Sic C. Plinius Cæcilius Præses Provinciæ Ponti consulari potestate fuit, ut in antiquis Marmoribus annotasse me memini. Major autem Proconsulum dignitas quàm Legatorum ideo erat, quia non nisi Senatores Consularesque viri Provincias sortiebantur: cùm ex Equestri Ordine etiam Præsides eligi possent. Sanè Proconsulum magistratus annuus, Præsidum certus finis non erat, sed in officio perseverabant, donec successor à Cæsare mittebatur. Idque in *Augusti Vita* etiam Tranquillus attestatur. Jus autem milites de-

cimandi, civicaque corona donandi Proconsulibus fuisse Tacitus libro tertio ostendit. Idem 15. auctor est, qui Senatores filiis carerent, Provincias Præturasque inter Patres sortiri non potuisse. Senatusque consulto cautum, ne fictæ adoptiones ulla in parte publici muneris orbis prodessent. Graviorem autem Provinciis Proconsularem fuisse administrationem quàm Præsidum, idem ostendit: dum libro primo tradit, Achajam & Macedoniam onera deprecantes, Proconsulari imperio ad præsens levatas, Cæsarique traditas esse. Cujus rei eam rationem suspicor, quòd Proconsularium Provinciarum vectigalia & tributa publica Pop. Rom. erant, & ad ærarium pertinebant, eoque ea diminuendi Proconsuli jus esset. Quæ verò Præsidibus in Provinciis colligebantur, ad Principem ejusque fiscum spectabant, jusque illi remittendi erat. Hoc enim differt ærarium à fisco, quòd illud publicum, hoc est, Populi Romani; fiscus Principis est. Quod apertissimè C. Plinius in *Panegyrico ad Trajanum Cæsarem* ostendit: *At fortasse non eadem severitate fiscum quâ ærarium cohibes? imò tantò majore, quantò plus tibi licere de tuo quàm de publico credis.* Hinc est quòd maximè in Proconsularibus Provinciis Procuratores Cæsaris erant. Qui ea procurabant quæ ad Cæsarem ipsum seu fiscum pertinerent, his varia potestas attributa à Principibus fuit. Tiberius jus in servitia familiaresque pecunias solùm dedit, adeo ut Lucillium Capitonem Procuratorem in Asia suum à Senatu damnari permiserit, quòd præscripta mandata excessisset, vimque Prætorum usurpasset. Amplius Claudius Cæsar concessit, effecitque ut Senatusconsulto caveretur, parem vim rerum habendam à Procuratoribus suis judicatarum, ac si ipse statuisset. Hinc maximam sibi vim Cumanus & Felix, ejus in Judæa Procuratores, usurpàrunt, de qua meritò Josippus conqueritur. Illud constat, sub Trajano adversùs invitos jurisdictionem nullam Procuratoribus fuisse, ut disceptantibus liberum esset eos non eligere: adhiberi tamen in consilium à Præsidibus debere, cùm de causa fiscali agitur, idem Imperator Cæcilio Plinio rescripsit. At hodie dubium non est, quoties inter fiscum & privatum quæstio vertitur, eos adeundos esse. Scribit Lampridius, Alexandrum Imperatorem eos sæpiùs mutare solitum fuisse, ne annum excederent, etiamsi boni essent, sibi invisos affirmasse, tanquam necessarium malum. Hosce Procuratores Cæsaris, & Procuratores fisci eosdem fuisse non ambigo, qui & alio nomine Rationales, & Procuratores patrimonii appellantur: idque in *Commodo* Lampridius & in *Maximini Vita* Capitolinus ostendunt. Sed & in *Pio*, *Procuratores*, inquit, *suos & modestè suscipere tributa jussit, & excedentes modum, rationem factorum suorum reddere præcepit: nec unquam lætatus est lucro quo Provincialis opprimeretur.* Procurator verò privatæ rationis, cujus quadam Alexandri Constitutione mentio est, ut non multùm à cæteris rationalibus differebat, ita præcipuum Ægyptii Magistratus nomen erat. Devicto enim apud Actium Antonio, exstinctaque Cleopatra, in formam Provinciæ C. Octavius Cæsar Ægyptum redegit. Et quoniam seditiosissimi naturaliter erant Ægyptii, opportunaque tellus alendo bello, noluit eam per Senatores administrari, ne popularibus studiis ducti facilè ad Imperium adspirarent, idque & Dion tradidit. Corn. Tacitus lib. 2. *Augustus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, vetitis, nisi permissu, ingredi Senatoribus aut Equitibus Romanis illustribus, seposuit Ægyptum; ne fame urgeret Italiam, quisquis eam Provinciam claustraque terræ ac maris, quamvis levi præsidio, adversùm ingentes exercitus præsedisset.* Sed & in 12. *D. Augustus apud Equestres, qui Ægypto præsiderent, lege agi, decretaque eorum perinde haberi jusserat, ac si Magistratus Romani constituissent.* Vopiscus scribit, Aurelianum Imp. Saturnino mandasse ne Ægyptum videret. Quod præceptum cùm ille sprevisset, levissima gens, rerumque novarum avida, eum Imperatorem salutavit, quæ necis ejus causâ fuit. Strabo auctor est, devictâ Cleopatrâ in certam administrationem Ægyptum redactam, expurgatamque à Romanis, & ad eam mitti solitos moderatione & prudentia insignes viros sub Præfecti titulo: is est Præfectus Augustalis, qui vicem Regis obtinet. Est & δικαιοδότης, id est, Juridicus, in cujus potestate maxima est judiciorum pars. Est & qui ἴδιος λόγος, quem ego Procuratorem privatæ rationis interpretor: ad quem indagatio bonorum vacantium pertinet, earumque rerum quæ Cæsari debentur. Horum comites sunt Cæsaris Liberti & Actores, quorum fidei majora minoraque judicia creduntur. Ex Patriis autem Magistratibus apud eos est Ἐξηγητὴς, quasi Quæstorem dicas, qui purpuram gestat, aliisque municipalibus honoribus est insignis, omniumque curam habet, quæ civitati utilia sunt. Est & Ὑπομνηματογράφος, id est, Commentariensis, seu Scriba. Tum Ἀρχιδικαστὴς, Judicialem Præfectum rectè appellaveris. Τέταρτος δὲ ὁ νυκτερινὸς Στρατηγός, id est, nocturnus Prætor. Sanè Hypomnematographi quoque mentio est Theodosii & Valentiniani Constitutione quadam: eâ enim sancitum est, quoties Hypomnematographus aliquos qui munera subeant nominat, si sponte illi acciti sunt, Præfecti Augustalis consensum non esse exspectandum, sed protinus functionem exsequendam. Quam Constitutionem ex Doctoribus nostris nemo hactenus mihi videtur percepisse. Cæterum erant etiam Procuratores Cæsaris, non in universum alicui Provinciæ dati, sed particulariter alicui negotio: quod ex antiqua Inscriptione conjectari pronum est, quæ Corinthi in hæc verba adhuc legitur:

THEOPREPON. AVG. LIB. PROC. DOMINI N AVR. SEVERI ALEXANDRI PII FEL. AVG. PROVINCIÆ ACHAIÆ ET EPIRI ET THESSALIÆ, RATIONALEM PVRPVRARVM, PROC. AB EPHEMERIDE, PROC. A MANDATIS, PROC. A PRÆD. GALLICAN. PROCVR. SALTVS DOMITIANI, TRICLINIARCHAM, PRÆPOSITVM A FIBLIS, PRÆPOSITVM A CRYSTALLINIS, HOMINEM INCOMPARABILEM. TI. XANDER AVG. LIB. OFFICIALIS.

Et hi quidem sunt Magistratus, qui ab Augusto constituti, diu perseveraverunt, & tempore, quo Jurisconsulti nostri florebant, maximè viguerunt: nam posteriores deinde Imperatores, quorum Princeps Constantinus, qui Romanorum Coloniam Byzantium transtulit, aliam ipsi formam commenti sunt: tumque cœperunt alii Patritii esse, quàm priùs erant, aliaque Præfectorum Prætorio jurisdictio. Hinc Magistri militum, Magistri officiorum, Comites largitionum, Comites rei privatæ, Comites sacri Palatii, Comites sacri patrimonii. Quorum officia quamvis in Constitutionibus explicata legantur, ut tamen clariùs percipiantur, aliqua adhuc disserere ab re non erit. Constantinus igitur Romanorum civium Coloniam cùm Byzantium transtulisset, sedem quoque eam Urbem Orientalis Imperii esse voluit, Provinciasque certis limitibus designavit, quibus suos Magistratus dedit, Militiamque ordinavit: cujus rei formulam à successoribus quoque observatam, ex antiquo, eodemque innominato, Auctore referemus: is in hunc modum, ut sequitur, scriptum reliquit.

FINIS.

LAVRENTII IOVBERTI,

MONSPELIENSIS MEDICI,

DE

GYMNASIIS,

ET GENERIBVS EXERCITATIONVM

APVD ANTIQVOS CELEBRIORVM,

LIBER VNVS.

EIVSDEM

DE

BALNEIS ANTIQVORVM,

TVM GRÆCORVM,

TVM ROMANORVM,

LIBER ALTER.

FRANCISCVS IOVBERTVS,

J. V. Doctor, Valentinæ Curiæ Judex Major, Regisque Navarræ à Supplicibus Libellis Consiliarius,

STEPHANO MICHAELI,

TYPOGRAPHO LVGDVNENSI,

S. P. D.

AUdio, mi Stephane, fratris mei longè charissimi Laur. Jouberti Medicinæ Doctoris Opera omnia Latina, partim jam antehac edita, partim adhuc nova & nusquam antè visa, duobus distincta voluminibus tuis mandari typis, quæ propediem sint in lucem proditura. Velim equidem & hos de Priscorum Gymnasiis & Balneis Tractatus, qui nuperrimè inscio Auctore ad manus meas pervenere, cæteris illis Operibus adjungi. Siquidem satis maturè tibi reddentur: etenim cùm frater ante dies aliquot in Regis Aulam sui muneris explendi causâ properans hàc præteriret, accidit ut Amanuensis seu negligentiâ, seu festinatione nimiâ, hic domi inter chartas quasdam inutiles duo hi Libelli relinquerentur. At cùm eorum lectione quantumvis accelerata non mediocriter essem oblectatus, quòd in iis quamplurima scitu dignissima animadverterem, quæ non Medicis modò ac Philosophis, sed & quibusvis Antiquitatis studiosis, minimè dubitabam esse profutura, visum est eorum tibi copiam facere, uti simul & semel, operâ tuâ, si videatur, in omnium lucem conspectumque veniant. Alterum certè quidem de Balneis Tractatum mancum & imperfectum esse nemo non videat, quippe cui caput unum aut alterum desit: sed si extremam Auctoris manum ipsiusve consensum exspectaveris, verendum erit, ne haud sine magno Reipub. litterariæ detrimento in longius tempus editio differatur. Quare consilium hoc nostrum æqui bonique consule, atque interim vale. Datum Valentiæ Allobrogum, Calend. April. 1581.

INDEX CAPITUM,

Quæ in hoc Libro continentur.

Medicinæ partem Græcorum vulgus primùm, deinde & Romana gens, sibi persuaserunt, illamque ad salubritatis tutelam, corporis robur & εὐεξίαν comparandam, cumprimis esse necessariam. Et certè non infima postremave Prophylactices, id est, conservatricis Medicinæ pars habenda est, quæ exercitationum, frictionumque & inunctionum varios modos explicat, nec modò inculpatum sani corporis habitum conservare: sed etiam corpus à subtercutaneis excrementis purgare, lassitudines curare & avertere, defectus instaurare, macilentos habitiores reddere, & paulò obesiores pro sanitatis ratione emaciare: & si quæ corporis pars imbecilla fuerit, robustiorem efficere doceat. Hæc qua ratione, & à quibus præstarentur, mox indicabimus, ubi primùm quibus in locis Gymnastice tractaretur ac exerceretur demonstraverimus.

CAP. I.

De Gymnasiis, id est, publicis Exercitationum locis.

GYmnasium propriè dicebatur (ut definit Galenus [1]) locus in publica aliqua urbis regione extructus, quò unguendi, fricandi, luctaturi, discum jacturi, aut tale quippiam facturi confluebant. Sic vocatum à corporis nuditate, etymon denotat: nam seipsos exercere nudos, nullo pudore, assueverant. Hinc ad quodvis exercitii genus communiter & impropriè Gymnasii appellatio pervenit, ut γυμνάζειν, hoc est, exercitium quoque dicatur de iis qui fodiunt, metunt, equitant, vel quidvis aliud vehementius agunt. Porrò Gymnasii structura ac ædificium varias partes habebat, cùm non modò corpora, sed etiam mentes adolescentium in eo exercerentur; nam disciplinæ & bonæ artes in iisdem Gymnasiis docebantur, dicatis scilicet locis Philosophiæ præceptoribus. Atque ideo principes viri frequenter in Gymnasiis spectabantur, non voluptatis gratià tantùm & ut meliores Athletas dignoscerent, verùm etiam ut Philosophorum & aliorum qui varias artes profitebantur, quotidianas disputationes audirent. Sed quia potiores & maximæ pluresque totius ædificii partes à magistris exercitiorum corporis professoribus occupabantur, Palæstræ nomine sæpius Gymnasium totum significari observamus. Romani verò Thermas & Balnea vocitare solebant sua Gymnasia, quòd potissima aut certè nobilissimæ structuræ pars pro Balneis (quæ illis plùs quàm Palæstra fuerunt in pretio) institueretur, tanto sumptu & splendore crescente Principum luxuria, ut Thermæ sæpe instar urbium viderentur. Sed de his paulò post fusiùs tractabimus.

Ad Græcorum Gymnasia nobis redeundum, ex quibus tria Athenis fuere, quæ vel maximè memorantur, Lyceum, Cynosarges, & Academia. Hæc ab ipsa exercitatione corporum ad animorum postea traducta sunt. Lyceum Gymnasioo, vel auctore Luciano, templum erat Apollinis Lycii, cujus simulachrum (quod supra statuam situm conspiciebatur) sinistrâ quidem arcum gerebat, dextrâ verò supra caput refractâ, tanquam ex multa defatigatione, Deum quiescentem indicabat. Dicitur vero Apollo Λύκειος, vel quòd in Lycia Thessaliæ urbe coleretur, vel quòd lupus ei sacer habeatur, vel quòd Λυκόφως, id est, summum diluculum nocte effugiente faciat. Hinc

A Λύκειον, Lyceum, Gymnasium, in quo docebat Aristoteles, auctore Stephano. Cynosarges Gymnasium fuit, in quo nothi exercebantur. Unde εἰς Κυνόσαργες proverbiali convitio dicebatur, quemadmodum εἰς κόρακας [2]. Ab hoc loco dictos putant Cynicos Philosophos, quòd in eo disputarent Athenis, cujus Sectæ princeps & auctor fuisse creditur Antisthenes Socratis discipulus. Aliis tamen placet Cynicos fuisse nuncupatos à canina mordacitate & asperitate, quâ omnium vitia publicè reprehenderent, nulla personarum habita ratione, nemini parcentes. Academiæ Gymnasium, ab Academo viro Atheniensi dictum

B fuisse scribit in *Theseo* Plutarchus. Cæterum, sunt qui existiment Palæstras, hoc est, ædificia exercendis & corporis & animi viribus accommodata, Græcorum consuetudinis tantùm, non Romanorum fuisse: apud quos (inquiunt) non erant Ephebia, id est, loca puberibus exercendis constructa, nec Exhedræ, in quibus Philosophi apud Græcos in Palæstra sedentes disputabant. Gul. Caulius, vir & genere & doctrina illustris, affinis meus clarissimus, in Libello, quem de Balneis & Gymnasiis Antiquorum Gallicè scripsit, Gymnicis exercitationibus caruisse Romanos pro-

C fitetur, & alios habuisse Ludos, ut Circenses, Ludum Trojanum, (quem vulgus nostrum luxato vocabulo *Tornæum* vel *Tornasium* appellat) & pro exercitationibus deambulatoria atque porticus. Idem sensisse videtur in Antiquorum Libris optimè versatus, Galliæ lumen Budæus, qui cùm exercitiorum Græcis consuetorum genera recenset, *Comm. in Leg.* 4. *ff. de his qui notantur infamia*, inquit, Romani iis non utebantur. Quorum sententiis etiam Vitruvius [2] Scriptor Romanus favet, dum ait: Nunc mihi videtur (tametsi non sint Italicæ consuetudinis) Palæstrarum ædificationes tradere explicatè, & quemadmodum

D apud Græcos constituantur, monstrare. Alii [3] tamen scribunt, Romanos Græcorum in delitiis æmulos, incredibili impendio Palæstras construxisse, quam opinionem confirmant infiniti ex Plinio & aliis Latinis Auctoribus loci, ubi de Palæstrarum sumptu & iis quæ ad Palæstras & Athletas pertinebant, mentio fit. Unde colligas, Romanos olim multoque tempore Palæstris ac Gymnasiis illis publicis caruisse, tandem verò in suis Thermis etiam Palæstras exædificasse.

CAP. II.

E

De Gymnasiorum structura.

GYmnasii dictione totum ædificium intelligi, sup. admonuimus. Id erat amplissimum, ut in quo varii exercitiorum corporis modi exercerentur, nec non balneorum & siccarum sudationum cellulæ disponerentur, & locus etiam ad docendum Philosophis concederetur. Qua verò arte singula constarent, quæve ratio structuræ fuerit, non est facile intelligere, quum Vitruvius [4] de architectura, & Palladius [5] de agricul-

F tura, ita obscurè hanc verbis depingant, ut vix tandem eorum mentem assequi possimus. Attamen quantum ingenio præstare valebimus, Gymnasii (quam absolutè Palæstram vocat) descriptionem ex Vitruvio potissimùm discutiemus, hinc sumpto initio.

In Palæstris peristylia (id est, deambulationes columnis clausæ & undique septæ) quadrata sive

 oblon-

1 Lib. 2. san. tu.

2 Erasm. in Chil. Cent. & Bud. in Annot. 2 Lib. 5. de Archit. c. 11. 3 In Lang. Epist. 11. 4 Lib. 5. cap. 11. 5 Lib. 1. tit. 19.

oblonga ita fiebant, uti duorum stadiorum haberent ambulationis circuitionem, quod Græci vocant δίαυλον, scilicet mille ducentorum pedum erat universus peristylii cujusque circuitus: est enim δίαυλον curriculum seu spatium ita constructum, ut dum cursores ad stadii metam pervenerint, flexo cursu per versuram redeant eò unde sunt digressi: à quo διαυλόδρομοι cursores dicti, qui ubi metam pertigerant, celerrimo circumactu unde venerant recurrebant. Alioquin δίαυλος Heroni habet in longitudinem pedes 1200. stadium verò 600. δόλιχος stadia duodecim. Interpres Aristophanis δίαυλος nomine locum intelligit duo stadia continentem, aut ducentorum cubitûm mensuram. Ast Vitruvius in hac Palæstræ descriptione δίαυλον dicit, quod duorum stadiorum, hoc est, pedum 1200. ambulationis habet circuitum. Ex his tres porticus (nostri *gallerias* vocant) simplices disponebantur: & quarta, quæ ad meridianas regiones conversa, duplex erat, uti cùm tempestates ventosæ sunt, non posset adspergo in interiorem partem pervenire.

Inter eas porticus areæ amplissimæ relinquebantur, in medio totius Gymnasii scilicet. In tribus verò simplicibus illis porticibus Exedræ spatiosæ constituebantur, quæ sedes haberent, in quibus Philosophi, Rhetores, reliquique qui studiis delectantur, sedentes disputare solebant. Exedræ autem à sedium frequentia sic nuncupatæ, figuram eorum referebant quæ in Cœnobiis vocantur Capitula. Julius Pollux[1] tradit, sessionem esse ubi viri consident, ἵνα συγκαθέζωνται οἱ ἄνδρες. Porrò in duplici seu quarta porticu hæc membra collocabantur.

1. Ephebeum in medio: hoc verò erat Exedra amplissima cum sedibus, tertia parte longior quàm lata. Erat veluti schola puerorum studentium, in qua etiam exercebantur: nam pueros in palæstram mitti, ut robustiores evaderent, jussit Aristoteles[2].

2. Sub dextro Coryceum constituebatur, in quo pilà Coryco vocatà exercebantur. Apud Vitruvium corrupta dictio est, & pro Corticeo Coryceum legendum; vel, si placet, Couriceum, pro tonstrina, nam κουρὶς novaculam significat. Solebant verò exutis vestibus juvenes alter alterum vicissim & radere & inungere oleo, priusquam ad luctam descenderent, ut ex Luciano colligimus. Romani autem initio psilothris unguentis pro novaculis utebantur, nec ante Urbis conditæ annum 454. tonsores admiserunt, quos tum P. Ticinius Mena ex Sicilia primùm Romam adduxit. Sed meliùs Gulicl. Philander[3] (meo judicio) Coriceum dicit, pro loco ubi puellæ exercebantur: nam ut in balneis caldaria muliebria viriliaque conjuncta, & iisdem regionibus collocata esse jubet Vitruvius[4], & M. Varro lib. *de analogia* tradit[5], in balneo conjuncta fuisse ædificia bina, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur; pudor enim non patiebatur utrumque sexum simul lavari, sed commoditas conjungi desiderabat, ut Gellius scribit[6]. Sic in Palæstra puerorum puellarumque loca, exercitationibus nuncupata, se contingebant. Puellas verò etiam in Palæstris exercitari solitas fuisse, ex Platone didicimus, qui minimè improbat ludorum virginum exercitium in disco jaciendo, & lucta. Atque ejusdem sententia non puellas modò, sed etiam provectioris ætatis mulieres, unà cum viris luctari decebat, ut laboris hujus tolerantià res arduas ac difficiliores aggredi assuescerent. Lycurgus quoque (ut scribit Xenophon[7]) liberarum mulierum corpora, non aliter quàm virorum, exercitari jussit; nec multò pòst pancration & cursum fœminis instituit, non aliter quam viris, judicans utriusque conjugis benè exercitati liberos fore robustiores. Hinc Propertius, amoris furore percitus, conqueritur, quòd Romanæ virgines nudæ in publico non spectentur, Spartiatarum more, quarum exercitia his carminibus celebrat libro tertio elegia decimatertia:

Multa tuæ, Sparte, miramur jura Palæstræ,
Sed mage virginei tot bona gymnasii.
*Quod non infames exercet corpore laudes**,
Inter luctantes nuda puella viros.
Cum pila veloces fallit per brachia jactus,
Increpat & versi clavis adunca trochi,
Pulverulentaque ad extremas stat fœmina metas,
Et patitur duro vulnera pancratio.
Nunc ligat ad cæstum gaudentia brachia loris,
Missile nunc disci pondus in orbe rotat.
Gyrum pulsat equis, niveum latus ense revincit,
Virgineumque cavo protegit ære caput.

Sed de Coriceo satis multa: jam alias partes describamus oportet.

3. A Coriceo proximè Conisterium, ubi pulvere, qui κόνις dicitur, post unctionem luctaturi adspergebantur, ut prehensiones essent firmiores & non lubricæ. Ipsa pulveris inspersio ἁφὴ, *haphe*, dicebatur, usurpato à Martiale[1] vocabulo. Idem pulvis etiam Geometris inserviebat, quo suas figuras designarent. Nic. Perotus Conisterium pro Apodyterio accepit, id est, cella in balneis ubi loturi vestes deponebant, malè prospiciens, si Philandro credatur. Hoc certè utuntur Varro lib. 2. *de Re Rustica*, Cicero & Plinius in *Epistolis*.

4. A Conisterio in versura porticus, frigida erat lavatio, quam Græci λουτρὸν nuncupabant. Versura autem hic significat angulum interiorem conjunctarum ad rectos angulos porticuum. Nam versuræ sunt apud Columellam[2], ubi uno latere absoluto in aliud deflecti necesse est. Sic apud Vitruvium[3] in explicanda Palæstrarum structura: aliàs tamen eidem Auctori[4] versura denotat exteriorem flexum angulorum in parietibus.

5. Ad sinistram Ephebii ἐλαιοθέσιον fiebat, locus ubi ceromate, id est, cerato oleo vel cera oleo subacta (cui terræ quoddam genus admisceri solitum, testis est Plinius[5]) ungebantur luctaturi. Quanquam Elæodeusion potius dicendum videtur, δεύω enim *rigo* significat. Dicitur etiam ἀλειπτήριον, & unctuarium in *Epistolis* Plinii Cæcilii[6], quia scilicet Aliptæ Athletas in eo ungerent. In Elæothesio duæ fiebant portæ, quò faciliùs exciperentur Athletæ ex Palæstra redeuntes, & alii emitterentur præparati.

6. Proximè Elæothesium continuoque ordine disponebatur Frigidarium alterum: ab eoque iter in Propigneum in versura porticus. Dicitur vero Propigneum, quasi suffocatorium, locus ubi ignis præclusus æstuabat: in eo enim carbones accensi Hypocaustum calefaciebant. Præfurnium quoque dici videtur & fornacis os, quo ligna in fornacem induntur, quo nomine utitur Cato *lib. de Re Rustica*[7]. Sic furnorum, quibus nostri panes coquuntur, os, præfurnium vocant. Placet etiam ut pro vaporaria cella usurpatum sit. Habebat enim hypocaustum sub pavimento locum vacuum, in quo ignis succensus calidis vaporibus sudorem eliciebat: cui ex uno latere præfurnium, parva furnorum adstructa erat, in quo ignis inclusus partim hypocaustum calefaciebat, partim aquas. Hoc verò præstabat per spiracula quædam, veluti per fene-

1 Lib. 9. cap. 4. 2 Lib. 8. Polit. cap. 3. 3 Com. in cap 11. lib. 5. Vitruv. 4 Lib. 5. Arch. cap. 10. 5 Lib. 8. 6 Lib. 10. cap. 3. 7 In Lacedæm. Republ.

1 Lib. 7. in Philen. ep. 66. 2 Lib. 2. cap. 2. 3 Lib. 5. cap. 11. 4 Lib. 5. cap. 1. 5 Lib. 10. cap. 13. 6 Lib. 2. 7 Cap. 38.

* Alii rectiùs, *ludos*.

fenestras: atque pro temporis ratione calor per tubulos & intra parietes fornaceos, in cubicula, sudatorium scilicet, vaporarium, & balnei cellas, subibat. Unde Plinius ad Apollinarem: Cohæret cubiculo Hypocaustum, & si dies nubilus est, immisso per angustas fenestras calore, vicem Solis supplet, & suppositum calorem, ut ratio temporis exigit, aut effundit aut retinet. Erant verò parietes fornaci (auctore Plinio [1]) ex terra, & fornacum modo, intra duas tabulas infarcti lateribus crudis ex albicante & cretoso solo in vere compactis circumsepti, imbribus, ventis, igneque incorrupti, omnique cæmento firmiores, per quorum tubulos illis insertos ex Hypocausto in ædificiorum conclavia calor penetrabat. Annotandum verò hic est, Hypocausti nomen cum Propingeo confundi aliquando. Sunt enim qui Hypocaustum seu Hypocausim vocent in thermis, forniculam, caminatamve structuram, sive concamerationes, in quibus ignis succendebatur, unde aqua calefiebat. Papinius *Sylvarum* lib. I.

Tenuem volvunt Hypocausta vaporem.

Cùm igitur sit fornacatum opus, in quo ignis succendebatur, haud dubiè Propingeum quoque denotat Cicero ad Quintum fratrem [2], Vaporarium appellans. Atqui improbandi sunt qui in citatis locis Hypocaustum pro loco ad sudandum accommodo interpretantur. Attamen Ulpianus *Pandect.* libro decimoseptimo [3] mandati fecit mentionem Hypocausti in ea significatione, παρὰ τὸ ὑποκαίειν, id est, *à succendendo*, quia sub ejus pavimento ignis succensus (ut prædiximus) sudorem eliciebat. Illud verò est quod πυριατήριον & Laconicum paulò pòst nuncupabimus. Ast hic Hypocaustum nihil aliud sit, quàm locus in quo ignis accendebatur, ad calefactionem vasorum præcipuè quæ in balneis erant, quod fabrefactum videbatur in modum fornacum seu furnorum, quibus hodie utuntur tonsores & tinctores; cujus Hypocausti os Præfurnium vocat Cato *lib. de Re Rustica* [4], ubi furni calcis fabricam explicat. Tale Hypocaustum etiam significat Vitruvius [5], cùm tria vasa aliena supra Hypocaustum componere docet. Neque subticendum, opinor, fuisse qui Propineum pro Propingeo legerint apud Vitruvium [6]. Est autem Propineum cella, quam Plinius Gustatorium vocavit libro quinto *Epistol.* Sed ad structuræ rationem tandem redeamus.

A Propingeo seu Hypocausto (quale jam descripsimus) proximè, introrsus è regione frigidarii, collocabatur concamerata sudatio, longitudine duplex quàm latitudine, quæ haberet in versuris ex una parte Laconicum ita compositum, ut quàm latum fuerit, tantam altitudinem haberet ad imam curvaturam hemisphærii: mediumque lumen in hemisphærio relinquebatur, ex eoque clypeum æneum catenis pendebat, per cujus reductiones & demissiones perficiebatur sudationis temperatura: ipsumque ad circinum fieri oportebat, ut æqualiter à medio flammæ vaporisque vis per curvaturæ rotundationes pervagaretur. Ex adverso autem Laconici, calidam lavationem constituendam, Vitruvius admonet [7]: ut scilicet Laconicum sudationesque tepidario conjungantur: nam pro eodem dixit Laconicum & Sudationes. Celsus [8] assas sudationes appellat, ad differentiam earum quæ fiunt in balneis: in illis enim sudorem ex calore sicco elici, idem Celsus scribit libro secundo capite decimo septimo. Unde illud Columellæ in Procœmio Operis: Quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus, & exusto sudore sitim quærimus. Seneca in *Epistolis* Sudatoria vocat, & à rotunditate Sphæristeriam, Suetonius in *Vespasiano*, & Plinius Cæcilius in *epistola ad Gallum* de Villa sua Laurentina: erant enim Laconica rotundæ figuræ & veluti turriculæ cameratæ in hemisphærium, Hoc verò differt à testudine, quòd testudo ex duobus arcubus in crucem se in centro secantibus constare videatur, hemisphærium verò planè sphæricum sit atque orbiculatum. Itali *Cuppolam* vocant. Ejusmodi concamerata sudatio fuisse videtur, quam Vitruvius scribit in versuris habere Laconicum. Porrò Laconicum erat testudo seu fornacula ad hemisphærii rotunditatem ex tegulis mammatis, argilla tomentoque compactis constructa, quæ incluso igne per spiracula parva calefiebat. Sic dictum à Laconibus & Spartanis, quibus in usu frequens fuit, quod indicat Martialis [1] de Hetrusci thermis loquens:

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore,
Cruda Virgine, Martiaque mergi;
Quæ tam candida, tam serena lucet,
Ut nullas ibi suspiceris undas,
Et credas vacuam nitere Lygdon.

Idem locus πυριατήριον, & ὑπόκαυσον dicebatur. Apud Dionem [2] legimus πυριατήριον ab Agrippa ædificatum: quod dein Laconicum dicit appellatum, quoniam Lacedæmonii per ea tempora nudi unctique præ cunctis exercebantur. Romanis Calidarium, & (ut præmonui) Senecæ Sudatorium fuit vocatum. Quod verò de clypei suspensione & caloris temperatura priùs diximus, sic intelligi potest. Sub Laconici pavimento concameratio erat, ubi succendebatur ignis: qua ratione Laconicon ὑπόκαυσις appellationem meruit. Erant autem quaquaversum in parietibus ad imam hemisphærii curvaturam, structiles fictilesve canales, sive (ut vocat Proculus *Pandect.* libro octavo *de servitut. urban. prædiorum*) tubuli, per quos flammæ vaporisque vis deferebatur: ubi autem curvaturam contigerat, rotundo æreo operculo, quod Clypeum appellat Vitruvius, (eam enim clypei fuisse figuram, Polybius, ubi de Romanorum castrametatione agit, demonstrat) impedita, sub suspensione pervagabatur. Qui verò sudabant, clypei sublatione suspensioneque, calori moderabantur.

Hæc sunt quæ in Græcorum Gymnasiis Palæstrâ includebantur. Fusiorem de Balneis Tractationem seorsum dabimus, in qua Romanorum luxus explicabitur. Hi siquidem suarum Thermarum meliorem & jucundiorem partem balneis cum frigidis tum calidis constituebant, voluptatis gratiâ plùs quàm sanitatis balnea fabricantes. Græci verò in iis fuere frugaliores, ut qui de corporis exercitationibus magis forent solliciti. In eorum igitur Gymnasiis peristylia illa quadrata vel oblonga, quæ duorum stadiorum circuitionem habebant, in dictis cellulas & cathedras philosophantium absumebantur. In vacuo verò porticus intermedio spatio areæ erant amplissimæ, in quibus juvenes exercebantur luctâ, pugillatu, & aliis exercitiorum modis. Atque totus hic ambitus, Palæstræ nomine designabatur, meo judicio: nam quæ supersunt explicanda de Gymnasii structura, Vitruvius ea disponit extra Palæstram. Nos etiam de iis seorsim tractare oportet, tum ut facilior doctrina sit, tum ne prolixitate nimia hoc caput displiceat.

1 Lib 34. c. 14. 2 Lib. 3. 3 Fornacatorem in Papiniano Pandect. 33. de fundo instructo, interpretamur servum qui in balneis succendendi ignis curam habebat. 4 Lib 5 cap. 10. 5 Lib. 5. cap. 11. 6 Lib. 5. c. 10. 7 Lib. 5. cap. 27. 8 Lib. 3. cap. 11.

1 Lib. 6. epigr. 42. 2 Lib. 53. Historiarum.

CAP. III.

De reliquis Gymnasii partibus.

EXtra Palæstram (inquit Vitruvius) diſponebantur porticus tres: una ex periſtylio exeuntibus, duæ vero dextrâ atque ſiniſtrâ ſtadiatæ. Sic autem vocantur porticus, quòd in eis ceu tectis ſtadiis per hyemem cœlo non ſereno Athletæ exercerentur, aut ſpectantibus hominum copiis certarent, non à paſſuum numero, ſicuti milliariæ à Suetonio in Marone*, quas Vopiſcus in *Aureliano* Milliarenſes vocat. Cæterum, ex duabus ſtadiatis, una quæ ſpectabat ad Septentriones, perficiebatur duplex ampliſſima latitudine; altera ſimplex ita fiebat, ut in partibus quæ erant circa parietes & ad columnas, margines haberent uti ſemitas, non minùs pedum denûm, mediumque excavatum, ut viri gradus eſſent in deſcenſu ſeſquipedali à marginibus ad planitiem: planities verò erat in minus lata pedum duodecim. Ita qui veſtiti ambulabant circum in marginibus, non impediebantur ab cunctis ſe exercentibus. Hæc porticus ξυϛὸς apud Græcos vocitabatur, quòd Athletæ per hyberna tempora in tectis ſtadiis exercerentur. Proximè Xyſtum & duplicem porticum deſignabantur Hypæthra ambulationes, quas Græci παραδρομίδας, vel (ut meliores codices [1] habent) περιδρομίδας, noſtri Xyſta appellant. At cùm Xyſtus & Xyſtum apud Græcos idem ſignificent, apud Latinos tamen nonnihil habent diſcriminis: nam Xyſtos vocant porticus tectas, ubi Athletæ per hyemem exercebantur: Xyſta autem ſubdiales ambulationes, ubi ſudo cœlo ſuas exercebant palæſtras, has Græci περιδρομίδας appellabant. In his ergo per hyemem ex tectis porticibus ſereno cœlo Athletæ prodeuntes deambulabant, aut alioqui exercebantur. Sic verò Xyſta parabantur, ut eſſent inter duas porticus ſylvæ aut platanones, id eſt, loca platanis conſita ſeu plataneta. Nam Plinius libro duodecimo refert platanos Athenis fuiſſe celebratas in ambulatione Academiæ. Phocion verò Grammaticus auctor eſt, πλατανῶνας Græcos appellaſſe loca ſpatioſa latéque patentia, à platani foliorum amplitudine. Nec ſolùm ex platanis, ſed ex quibuſcunque aliis perpetuò virentibus fiebant inter ipſas porticus arboreta, vel in quincuncem digeſta, vel ad lineam ducta, ut ex lauro, cypreſſo, palma, myrto, piro, ſabina, junipera, cedro, tamarice, buxo, oliva, aquifolia, & ſimilibus, quæ perpetuo folio virentia jucundiorem umbram iis locis præbebant, ſuavemque odorem cùm Athletis, tùm ſpectatoribus fundebant. In his ſylvis & arboretis perficiebantur ambulationes & Hypæthræ, quas (ut prædixi) περιδρομίδας Græci vocabant: nos ſubdiales & detectas nominare poſſumus. In iiſdem hortuli, voluptatis gratiâ, componebantur, & opera topiaria in varias animalium ac navigiorum effigies graphicè conſtruebantur. Vitruvius admonet in arboretis fuiſſe ex opere ſignino ſtationes: id verò interpretor de ſedilibus, quæ in hortis variis locis diſponebantur, quo ambulatione feſſi ceu cubiculo recrearentur. Hæc maxima in detectis illis deambulationibus conſtituebantur, nec non in hippodromis, id eſt, locis ad curſus equorum diſpoſitis, quæ intrantium oculis ſtatim ſimul tota ſeſe offerebant, hinc atque hinc plantis perpetuò virentibus conſita. Eſt verò ſigninum opus, quod fit ex teſtis tuſis addita calce. Plinius libro trigeſimoquinto, capite duodecimo. Aliter etiam fieri docet Vitruvius ad finem libri octavi, Galli *Cimentum* vocant. A Cæmentum aliud eſt, nempe lapis rudis non cæſus & vulgaris: unde cæmentitia ſtructura, & cæmentitii parietes, apud Vitruvium libro ſecundo capite ſeptimo & decimo. Porrò, à Xyſto Xyſtici Athletæ vocati ſunt, qui Xyſtos vel Xyſta, id eſt, porticus illas tectas & ſubdiales deambulationes frequentabant, in uſque exercebantur; Xyſtarches verò eſt qui Xyſto præeſt, Tertulliano *lib. ad Martyres.*

Poſt Xyſtum ſtadium erat ita figuratum, ut poſſent hominum copiæ cum laxamento Athletas certantes ſpectare. Hic verò ſtadium pro curriculo, B id eſt, loco ubi curſores aut Athletæ exercebantur, accipere oportet. Aliàs ſtadiorum tria ſunt genera apud Cenſorinum comment. *De die natali*: Italicum eſt pedum 125. Olympicum pedum 600. & Pythicum pedum 1000. At præter vulgarem ſignificationem etiam uſurpatur à Suetonio in *Domitiano*, Martiale libro tertio ad Matronam, Ammiano libro decimoſexto, & Lamprid. in *Vario**. Univerſam Gymnaſiorum ſtructuram abſolviſſe videor, & Palæſtræ, & earum partium quæ extra Palæſtram conſtruebantur. Id tantùm adjeciſſe oportet, quod vel ex Luciano [1] colligimus, per totum Gymnaſium variè diſpoſitas fuiſſe ſtatuas, in eorum C ſcilicet Athletarum laudem & memoriam, qui in exercitiis excelluiſſent. Baſibus verò ſupraſtabant, quibus illorum facta & nomina inſcribebantur. His juvenum animi ad gloriam accendebantur, fiebantque ad labores ſuſtinendos ſubeundaque pericula longè alacriores.

CAP. IV.

De Præfectis Gymnaſiorum & Pædotribis.

EXplicatis utcunque iis quæ ad Gymnaſiorum D ſtructuram, ſingulaſque eorum partes, pertinent, jam uſum dicere, operæ pretium videri poteſt. Priùs tamen nobis proponendi veniunt exercitiorum (quorum gratiâ tot impendiis Palæſtræ conſtruebantur) Præfecti atque magiſtri quinam fuerint. Deinceps qui qualeſque modi exercitationum tam variarum extiterint. Erant in Gymnaſiis, præcipui maximæque auctoritatis Gymnaſtæ vocati, qui omnium exercitiorum vim atque utilitatem noverant: unde pro diverſorum hominum natura ſeu conditione hæc vel illa præſcribebant. Neque verò E tantùm varia exercitationum genera variis imperare ſolebant, quinetiam plerunque exercentibus ſeſe (ex præſcripto) juvenibus adſtare, tum ut rectè fieret exercitium animadverterent, tum ut hortarentur qui generoſiores, vel robuſtiores, aut agiliores eſſent. Sic enim accenſus juvenum animus, ad labores æquiùs & alacriùs ſuſcipiendos promptior evadit. Iidem Gymnaſiarchæ, id eſt, exercitiorum principes dicebantur: & (qui Principum veſtitus erat) purpurati incedebant. Id ex Luciani verbis [2] colligere licet, ubi Anacharſis in eos ſtomachatur qui pancratio decertantes ſeſe paulò atrociùs cædebant, haud aliter quàm hoſtes fuiſſent. Sed ne præſes quidem ille, inquit, inter eos pacem componit, ac pugnam inducta concordia F diſpoſuit: (etenim purpura conjecturam facio, hunc eſſe unum ex illis principem) quin animosè quoque cohortatur & laudat eum, qui alteri incuſſâ in faciem palmâ plagam intulit. Porrò Gymnaſtis ſive Gymnaſiarchis ejuſmodi ſubditi ac inferiores erant Pædotribæ, quorum partes erant, pueros & adoleſcentes exercitiis inſtituere, atque varia exercitiorum genera docere: παιδοτρίβην ſignidem

[1] Apud Vitruv. lib. 5. cap. 11. & lib. 6. cap. 10. legimus, περιδρομίδας.

* Rep. *Nerone*, in ejus Vita cap. 31.

[1] In Dial. de Gymnasiis. [2] Ibidem.

* Sive *Heliogabalo*, quo nomine notior eſt.

dem ad verbum sonat *pueros exercere*. Eorum alii unicum, alii duos, tres, aut plures exercitationum modos callebant, & in lucta, vel cursu, vel disci jactu, aut alio exercitio excellebant: multi quoque in sua quisque professione aliquid excogitabant, quod excellentius videretur. Hos, si placet, Magistris particularibus (quos Galli *Regentes* appellant) in litterariis Gymnasiis compares. Eorum siquidem alii Grammatices partem hanc, alii aliam, hi Rhetoricen, illi Poëticen explicant, & in iis sunt exercitatiores. Alii sunt qui Dialecticen doceant, alii qui Physicen & Metaphysicen prælegant, idque in diversis classibus (ut vocant) & pueris sibi ad erudiendum creditis. Omnibus verò istis Collegii totius Principalis nuncupatus præficitur, quem omnium in universum peritiam habere decet: ex ejus nutu reliqui omnes pendent, atque is est qui pueros his vel illis præceptoribus erudiendos subjicit, ut optimè novit quid cuique sit opus, quum tamen ipse raro doceat: hunc meritò ac propriè Gymnasiarcham, uti illos Pædotribas nuncupare possumus. Nam ut in Collegiis Parisiorum ex Grammaticis præceptoribus hic primus appellatur, alter secundus, ille tertius, sicque deinceps ad decimum usque, & ultra: & ex Philosophis hic Dialecticus, ille Physicus, alius Metaphysicus: sic Pædotribarum variæ fuerunt appellationes, à variis exercitationibus quas peculiariter profitebantur & docebant: hinc dicti Pancratiastæ, Luctatores, Pugiles, Palæstritæ, Discoboli, Cursores, Saltatores, Hoplomachici, Acrochiristæ, Sphæristici, & aliis multis nominibus, quæ eorum officia ac munera in Gymnasiis denotarent, de quibus nos suo loco fusiùs tractabimus. Cæterum, unius & ejusdem generis exercitationum, ut luctæ, pancratii, &c. non unicus, sed plures Magistri seu Pædotribæ in Palæstris reperiebantur: quemadmodum in civitate una multi sunt ejusdem artis opifices, ut sutores, calceolarii, fabri, latomi, &c. Neque unus tantùm Gymnastes illis præerat, si benè conjicio, sed in eodem Gymnasio plures exercitiorum Doctores purpurati sedebant, qui adolescentibus suæ curæ demandatis bonam habitudinem, firmamque sanitatem, atque adeo validum robur conciliarent. Hi verò ex Pædotribis luctatoribus, vel pugilibus, aut aliis Magistrum sibi adsciscebant, & quomodo hunc atque illum puerum exercerent, quandiu, & quo tempore, præscribebant. Sic plures in eadem civitate Medici sanandorum hominum curæ præsunt: ad hos verò singulos ægri divertunt, ut concepta opinione quisque magis placet. Ex artificibus quoque Medico subditis ac inservientibus, nimirum Chirurgis & Pharmacopœis, aliisve quorum operâ Medicorum jussa perficiuntur, is deligitur qui suæ artis peritior, aut etiam gratior vel Medico vel ægrotanti est. Gymnastes etenim, quà Gymnastes, ut inquit Galenus [1], propriæ cujusque artis materiæ omnino ignarus est, sed solùm qualitatem atque vires intelligit. Pædotriba verò diversitatem, quæ in materia est, novit quidem, & singulos motus benè exercet: at quæ sit eorum vis, non intelligit. Hinc rectè colligit, Pædotribam ita esse Gymnastæ ministrum, ut Medici coquus minister est. Quippe coquus cibos aliàs alia ratione præparat, nec tamen quod præparavit quam vim obtineat, novit, aut quænam præparandi ratio censenda sit optima. Ast Medicus alimenta ut coquus parare nescit, verùm quicquid præparatum est, ejus vires probè callet. Si ergo puerum sibi propositum armis exerceri voluisset Gymnastes, peritissimo τῶν ὁπλομάχων adscito, cum omnes sibi promere actiones jussisset: mox ipse elegisset, statuisset, ac imperasset quibus earum sæpe, quibus raro, quibus mediocriter, quibus aut nunquam aut semper exercitari debuisset. Quippe quem non debebat, quæ quodque membrum exercitatio magis agitet, quæve cujusque exercitationis qualitas facultasve sit. Eodem modo si quem pilà exercitare placuisset, hic quoque rursus tum genus, tum qualitatem, tum modum actionis inveniebat, pilæ perito pro ministro adhibito, quo illi omnem ejus generis actionum materiam indicaret. Nam ubi semel inspexerat, non solùm qualitatem, sed etiam vim ejus protinus assequebatur. Ex his facilè intelligas, doctos quidem & litteratos fuisse Gymnastas, ut qui naturæ corporis scientiam, structuramque & exercitiorum ac motuum singulorum facultates optimè callerent. Atque de Gymnastica multi habebantur Libri conscripti à præstantioribus Gymnastis, ut Dione, qui de frictionibus & exercitiis multa scripsit, quantum ex Galeni monumentis [1] possumus deprehendere. Quinimo Gymnasticæ artis gloria eò aliquando pervenit, ut jam sibi vi sanitatis tutelam arrogaret, eamque partem Medicinæ surriperet, Gymnastæ siquidem sanitatis conservationem, non modò robur & εὐεξίας sibi attribuebant, ut Medicis unica morborum curatio relinqueretur: adversus quorum sententiam Galenus librum ad Thrasybulum edidit, cui titulus est, πότερον ἰατρικῆς ἢ γυμναστικῆς ἐστὶ τὸ ὑγιεινόν. Pædotribæ verò illitterati & indocti homines solam praxim & artem variè exercitandi noverant: ubi gladiatores quoque nostri, qui provocandi, feriendique, ac sese defendendi peritiam summa dexteritate exercent: & ex vulgo plerique pilæ exercitii motus omnes elegantissimè exprimunt: at quem usum corporis membris adferat hæc vel illa exercitatio, prorsus ignorant.

Cap. V.

Quinam fuerint Athletæ vocati, & qualis eorum victus.

Athletarum nomine Gymnicos omnes intelligit Pollux, id est, quicunque in Gymnasiis exercebantur. Hi verò sunt Παλαισταί, Δρομεῖς, Πυκταί, Δισκοβόλοι, & Ἁλτικοί, hoc est, Luctatores, Cursores, Pugiles, qui discum in sublime jaculantur, & saltu contendentes. Ἄθλος enim propriè est idem quod certamen: unde Athletæ, quasi certatores dicti fuere. Cæterum ex Athletis præstantiores censebantur Luctatores, Græcis dicti Palæstritæ, cùm & Palæstra (ædificii totius potissima pars) à lucta nomen haberet, & ad luctam robur ingens corporisque moles insignis requireretur: hinc βαρεῖς, id est, *graves*, sunt cognominati: quam appellationem, ut omnium honorificentissimam, Pugiles etiam & Pancratiastæ ambiebant. Sic enim Galenus [2] de iis tradit: *Athletæ*, inquit, *alimentis utuntur succi crassi ac viscosi, illi quidem qui inter eos sunt graves; quo nomine Palæstritæ potissimum appellantur, nunc verò & Pancratiastæ, & Pugiles ita vocantur.* Gravitas autem ex corporis maxima mole comparata, Luctatoribus necessaria videbatur, quum id unum curarent, ne facilè subverterentur ac posternerentur: magis enim pondere, quàm dexteritate, valebant. Pancratiastæ verò & Pugiles non tanta mole indigebant, multóque minùs Saltatores & Cursores. Quinimo Gladiatores, quos agilitate præstare decet, edulio ex fabis parato quotidie plurimùm utebantur, ut refert Galenus [3]; quo scilicet corporis habitum carne non densa, nec constricta, cujusmodi est suilla, imple-

1 Lib. 2. san. tu.

1 Lib. 2. san. tu. 2 Lib. 1. fac. alim. cap. de tritico. 3 Lib. 1. fac. alim. cap. de fabis.

plerent, sed quodammodo fungosiore: cùm enim flatulentus sit is cibus, etiam corpus levius reddere creditur. Reliqui verò Athletæ, quibus id unum erat propositum, ut ad certamina se compararent, in quibus interdum totum diem aut luctari, aut παγκρατιάζειν cogebantur, idcirco cibo indigebant corruptu & evaporatu difficili, qualis est qui succum habet crassum & viscosum. Talis potissimum videtur caro suilla, & panes azymi, quibus soli verè Athletæ (hoc est, Luctatores) vescebantur. Suillam inter omnia edulis valentissimè nutrire, experientia ab Athletis sumpta docetur, inquit Galenus[1]: si enim æquabilibus exercitiis alterius cujuspiam escæ parem molem vel uno die assumant, postridie confestim redduntur imbecilliores. De panibus verò ἀζύμοις hæc prodit[2]: *Panes qui fermento omnino carent, nemini prorsus accommodi sunt. Qui verò bellissimè assati, nec multum fermenti habent, Athletis accommodi sunt.* Ejusmodi panis κωλύφιον propriè dicebatur, ἀπὸ τῶ κώλα ἐξ ἶφι, id est, à robore membrorum; vel ἀπὸ τῶ κόλικος, ut alii volunt, mutato ω in ο: est enim κόλιξ, vel κόλλιξ, panis subcinerius. Coliphii panis meminit Juvenalis, inquiens,

Luctantur paucæ, comedunt Coliphia paucæ.

Et Plautus,

Coliphia mihi ne incocta detis.

Porro, graves Athletæ à variis ferculis, quorum natura & concoctio dissideret, interdiu sibi cavebant, in prandio solùm panem Coliphium devorantes. In cœna verò liberaliùs genio indulgebant, & præcipuè carne suilla vescebantur: neque enim solùm crasso & viscoso alimento, sed etiam plenissimo victu utebantur, atque se cogebant ad multam comestionem, quam Aristoteles in *Politicis* vocat ἀναγκοφαγίαν, quasi cibi sumendi necessitatem; Galenus[5] verò ἐδωδὴν πρὸς ἀνάγκην, id est, coactam comestionem appellat, dum inquit: *Huic non est coacta comestione opus, aut etiam suillæ carnis copia, aut pane id genus*, (Coliphio scilicet) *quo graves Athletæ utuntur.* Voracitatis maximæ specimen olim dedit Theagenes Thasius Athleta, qui taurum uno pastu vorabat. Solus Milo Crotoniata carnium minas viginti deglutiebat, panis totidem, & vini choas tres persiccabat: sed & in Olympia quadrimum solus per diem absumsit taurum, per stadium antea humeris circumlatum. Hinc, opinor, athleticum victum pro valido & ad vires firmandas accommodato, Celsus dixit in hanc sententiam: *Si malum inveteravit, athletico victu corpus firmandum est.* Et athletica habitudo pro corpulenta & firma dicitur, quam Aristoteles ἀθλητικὴν ἕξιν vocavit. Inde est etiam quòd proverbii loco dicamus, vivere athleticè, pugilicè, & pancraticè, id est, optimè atque firmissimè. Attamen Galenus[4] in athleticam εὐεξίαν seu bonam habitudinem & corpulentiam passim invehitur, docetque à nullo unquam vel Medico vel Philosopho probatam fuisse illorum plenitudinem. Euripides in *Autolyco primo* inquit, multa inter Græcos mala versari, athletico tamen genere nil prorsus haberi pejus, ut qui malorum servi sint ac ventris. Hippocrates γυμναστικὴν εὐεξίαν τὴν ἐπ' ἄκρον, periculosam esse pronunciavit. Nam qui ex Athletis Graves nuncupabantur, quum maxima vi decertarent, ut Luctatores, Pugiles, & Pancratiastæ, sæpius grave malum gravemque offensam reportabant, eorumque exercitia periculi erant plenissima. Unde ex iis multi vel claudi, vel distorti, vel fracti, vel oculis orbi, vel omnino muti conspiciebantur, ut Galenus[1] annotat. Quin & nonnulli ab adversariis suffocabantur, aut ictu violento percussi interibant, idque impunè fiebat per legem Aquiliam, cujus verba sunt[2]: *Si in colluctatione, vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, siquidem in publico certamine, cessat Aquilia: quia gloriæ causâ & virtutis, non injuriæ gratiâ videtur damnum datum.* Denique violenta nimis fuisse Athletarum exercitia, quæ & præcocem senectutem accerserent, & vires inutiliter frangerent, hoc argumento probat Aristoteles[3], quòd inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tantùm reperiebantur, qui iidem adolescentes & viri sint victoriam consequuti, propterea quòd vis & robur à violentis laboribus iis auferretur. Sed jam de eorum exercitiis particulatim nobis est disserendum.

CAP. VI.

De Exercitationum in Palæstra fieri solitarum generibus.

Exercitationum ab antiquioribus Græcis fieri solitarum in publicis illis Palæstris, hæ sunt præcipuæ, πάλη, πυγμὴ, παγκράτιον, δρόμος, ἅλμα, δίσκος, σκιαμαχία, χειρονομία, κορυκομαχία, ἀκροχειρισμὸς, ἀλίνδησις, πιτυλισμὸς, ἐκπλεθρισμὸς, ὁπλομαχία, & aliæ, quas nos deinceps sigillatim explicabimus. Earum verò præcipuæ fuerunt quinque, Lucta, Pugilatus, Cursus, Saltus, & Discus, (nam παγκράτιον ex duobus exercitii generibus compositum videtur, ut mox docebimus) quæ uno πεντάθλου vocabulo intelliguntur, à πέντε, quod est *quinque*, & ἆθλος *certamen.* Latini à quinque artibus Quinquertium dixere: & Quinquertiones, eos Ludiones qui his quinque artibus certabant, auctore Festo. Græcè iidem Πένταθλοι vocitati sunt, de quibus meminit Plinius[4] ubi de Myrone loquitur, qui fecerat Discobolum, Minervam, Pentathlos Delphicos, & Pancratiastas. Alexander ab Alex. annotat[5], senatusconsulto cautum fuisse, ut nisi prædictis quinque ludis pecuniam ludere liceret. Eædem exercitationes fuere illa certamina, quæ in Olympia singulis quinquenniis celebrabantur, de quibus nos suo loco fusiùs tractabimus: priùs enim cujusque ludi seu exercitii formam modumque ob oculos proponere ac explicare videtur operæ pretium.

CAP. VII.

De Lucta.

Ab hoc genere exercitii Palæstræ inditum nomen est, ut suprà[6] monuimus: vel quod omnium primum in usu fuerit, vel quòd majoris dignitatis atque momenti existimaretur. Πάλη Græcis dicitur, unde Palæstra: nisi mavis hoc nomen ἀπὸ τῶ πάλλειν deducere, à motu urnæ videlicet, quia Palæstritæ ducti sorte luctabant: dicuntur enim Palæstritæ, vel Palæstrici, qui in Palæstra sese exercent, aut Palæstræ Magistri atque Pædotribæ. Hic Ludus ab Atheniensibus institutus fuisse dicitur, de quo Virgilius,

Pars in gramineis exercet membra palæstris.

Luctantes complexi mutuò se supplantabant, frontequе arietantes concurrebant non secus ac arietes. Lucta

1 Lib. 3. fac. alim. 2 Lib. 1. fac. alim. de tritico. 3 Lib. 8. fin. 14. 4 In orat. suas. ad bon. art. lib. ad Thrasyb.

1 In lib. de exerc. par. pilæ 2 §. fin. in collust. 1. qua actione. 3 Lib. 8. Polit. c. 4. 4 Lib. 34. cap. 8. 5 Lib. 3. Genial. Dierum, c. 21. 6 Cap. 5.

Lucta verò in cœno & in pulvere fiebat, quæ luctaturis substernebantur, ne in duro casus illis contingeret, sed in loco molliore citra periculum prostrati corruerent. Deinde multa lubrica effugia accidere in cœno sudantibus necesse est; nam luto obscurata unctione ex oleo facta, & largo sudore perfluentes, veluti anguillæ è manibus elabebantur. Quæ res plurimùm ad robur & membrorum firmitatem consolidandam confert, quando ad hunc modum luctando alter alterum fortiter apprehendere cogebatur, tametsi crebrò elaberentur è manibus: nam tenere perunctum oleo, & sudore perfluentem excidere conantem, & è manibus effluere laborantem, res non est non modica, aut nullius momenti. Porro, arenam planè diversâ ratione utilem esse censebant, ne, dum complexibus implicantur, laberentur. Postquam in cœno multo exercitio didicerant compescere adversarium quò minùs elaberetur è manibus, propter corporis lubricam comprehensionem: etiam ipsi comprehensi, effugiendi rationem multa assuetudine familiarem sibi faciebant, præsertim cùm tenerentur medii. Ideoque profundam arenam subjicientes, in fossa mutuò se conturbabant, ipsique ultro spargebant pulverem gallorum in morem, (ut inquit Lucianus) quo minùs in complexibus effugerent, arenâ omnem lubricitatem discludentes, adversariique comprehensionem firmiorem in arido subministrante.

C a p. VIII.

De Pugilatu.

PUgilatum Latini vocarunt, quem Græci πυγμὴν appellant. Genus est certaminis, quod cæstibus exercebatur, quibus adversarium feriebant. Erat autem cæstus, clava habens pilas plumbeas, loris bubulis appensas: aut certè bubulis pellibus insutas, quod Virgilius [1] innuere videtur, dum sic inquit:

——— ——— —— Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cæstus
Projecit, quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi, tantorum ingentia septem
Terga boum, plumbo insuto, ferroque rigebant.

De hoc certaminis genere Homerus etiam multa cecinit Ἰλιάδ. ψ. Et Gulielmus Caulius, affinis meus, in lib. quem *de Balneis* Gallico sermone edidit, Pugilatus ichnographiam elegantem expressit. Cæterum Pyctæ, aut Plectici, Latinis Pugiles dicebantur, à pugna, vel à pugno: nam etiam pugnis decertabant, & cæstibus. Ad certamen accedentes, brachia & manus cæstibus illis muniebant. Cicero in *Tuscul.*[2] *Pugiles cæstibus contusi*, inquit, *ne ingemiscunt quidem.* Et iterum: *Pugiles etiam cùm feriunt adversarium, in jactandis cæstibus ingemiscunt. Plangebant autem cæstus projicientes, non pusillanimitate, aut doloris vehementia commoti, sed quia vociferatio vires audaciamque adaugebat, fiebatque ictus vehementior.*

C a p. IX.

De Pancratio, ex Lucta & Pugilatu mista Exercitatione.

OMnium valentissimum ac robustissimum exercitii genus erat Παγκράτιον, quo manibus pe-
A dibusque quasi omni ope, omnibusque (ut dicitur) nervis connixi decertabant, seipsos verberibus mutuis onerantes, & calcitrantes: calcibus enim ac cubitis, non modo pugnis, Pancratiastæ utebantur omnique petendi æmulum prehendendique modo. Hinc Suidas & Phavorinus Παγκρατιαστὴν interpretantur τὸν χερσὶ καὶ ποσὶ πυκτομαχοῦντα, id est, manibus & pedibus (quasi omni ope connixum) pugnantem. Et Παγκράτιον ex eo dictum videtur, quod advocatis omnibus corporis viribus, omniumque nervorum contentione transigatur, πᾶν enim *omne*, & κράτος *robur* significat. Erant igitur qui Pancratiastas pro Pentathlis intelligi volunt, qua-
B si πάντων κρατοῦντας, id est, omnium quinque prædictorum certaminum victores. In qua opinione fuerunt Hermolaus Barbarus [1], Volaterranus, & eos sequuti, qui Παγκράτιον interpretantur πένταθλον videlicet, πήδημα, δρόμον, ἅλμα, δίσκον, & πάλην. Sed eam opinionem doctè refellit Budæus[2], Suidæ, Plinii, & Gellii auctoritate. Non tamen simplex omnino exercitii genus erat Παγκράτιον, sed ex lucta & pugilatu mistum: nam quum Pugil alius, & alius Luctator esset, eos qui Luctatores simul & Pugiles forent, Pancratiastas nuncupabant, ut annotat Alexander ab Alexandro[3]. Id confirmat Nicephorus Gregoras, Interpres Sy-
C nesii in libellum *de Insomniis*, ubi ait Olympica certamina quinque fuisse, Pugilatum, Luctam, Cursum, Jaculum, & Discum: cæterum Παγκράτιον diversum quippiam erat, inquit: σύνθετον γὰρ ἐκ πυγμῆς καὶ πάλης ἦν, *compositum enim ex pugilatu & lucta erat.* Plutarchus [4] quoque Pancration ex pugilatu & lucta mistum fuisse testatur. Aristoteles [5] idem confirmat, in hanc sententiam: Ὁ δὲ δυνάμενος θλίβειν καὶ κατέχειν, παλαιστικός· ὁ δὲ ὦσαι τῇ πληγῇ, πληκτικός· ὁ δὲ ἀμφοτέροις τούτοις, παγκρατιαστικός· ὁ δὲ πᾶσι τούτοις, πένταθλος. *Qui premere ac retinere potest, Luctator est: qui verò pulsando*
D *plagisve inferendis propulsare, Pycticus seu Pugil: qui horum utrisque valet, Pancratiasticus: qui omnibus iis, Pentathlus.* In arena exercebatur Pancration, non aliter quàm lucta: unde illud apud Lucianum: *Erecto corpore stabant, & pulveribus pleni semet verberibus mutuis onerabant, calcitrabant, aliusque alium præfocare videbatur.*

C a p. X.

De Cursu, & Ecplethrismo.

E ΔPOMEIΣ, id est, Cursores Athletæ, reliquos omnes celeritate antecedebant. Hi longum spatium ocyssimè percurrebant, atque tanto robore valebant, ut currendo propulsare & retinere adversarium possent. Fiebat verò cursus in loco minimè solido, sed profunda arena, ubi nulla firmitate planta figi poterat vel sustentari, neque suffulciri promptum erat, cedentibus subinde ad singulos passus pedibus, ut Lucianus ait. Cursorum pars Stadiodromi vocati, stadium percurrebant, unde talem sortiti sunt nuncupationem: vel ex eo quòd in Stadio (loco post Xystum constructo)
F currerent. Pars Diaulodromi dicti, cùm ad metam pervenerant, flectentes eò rursus recurrebant unde cursum inierant: Diaulus enim dicitur ejusmodi circumactus curriculi, id est, curriculum duplum. Erant & Dolichodromi, qui sexies (ut nonnulli putant) stadium curriculo obibant. Dolichus certè longissimus Cursus habebatur. Δόλιχος accentu notato in prima syllaba, no-

Z

1 Lib. 5. Æneid. 2 Lib. 2,

1 Lib. 33. Emendationum. 2 In l. qua actione. ff. de leg. Aquilia. 3 Lib. 5. cap. 9. 4 Sympos. 2. 5 Lib. 1. Rhetor. cap. 5.

nomen est cursus, teste Phavorino: nec aliud denotat, nisi 24. stadia, quæ propemodum faciunt miliare Germanicum. Sunt qui velint, Dolichum esse cursum longum sæpiusque repetitum, quòd δολιχὸν per se Græcis idem sit quod μακρὸν ἢ πολύ. Linacer apud Galenum[1] δολιχὸν vertit, *continuatum diu cursum.* Galeni verba sunt: ὅσαι δ' ἀνειμέναι τῶν γυμνασίων εἰσίν, αὗται δὲ διηνεκῶς γίνονται μᾶλλον, ὥσπερ δόλιχός τις καὶ αἱ ὁδοιπορίαι: id est, ut interpretatur Linacer, *quæ remissiores sunt exercitationes, eæ sine interposita quiete magis fiunt, veluti continuatus diu cursus, quem Græci vocant, & iter facere.* Huc pertinere videtur καὶ τὸ ἐκπλεθρίζειν. Id enim est, uti Galenus[2] explicat, cùm in plethro, hoc est, stadii sexta parte, qui prorsum retrorsumque vicissim, idque sæpius in utranque partem, sine flexu cursitans, unoquoque cursu breve quiddam de spatio demit, quoad denique in unico gressu constiterit. Πλέθρον (auctore Phavorino) centum pedes habet, seu cubitos sexaginta & octo: nam stadium, cujus sexta pars est plethrum, pedes sexcentos obtinet, seu cubitos quadringentos.

CAP. XI.

De Saltu & Halteribus.

QUi halmate, id est, saltu, certabant, ii Halteribus utebantur: sic enim vocabant plumbeas pilas seu massulas, quibus utraque manu se librabant, ut certiùs assilirent. Sunt qui existiment fuisse massulas aut globos plumbeos in circuli formam, qui dimidio longior quàm latior esset. Iis verò inerant fibulæ, quæ manus facilè exciperent, ut in nostris clypeis: alii massas & moles quasdam lapideas plumbeasve, aut ex aliis metallis conflatas, pro Halteribus describunt, ita quidem efformatas, ut manuum digitis insertis commodè attolli possent: non dissimiles forsitan iis quibus hodie ponderum loco utimur. Injustè à nonnullis taxatur Budæus, quòd in suis *in Pandectas Commentariis* asserat, eos esse Halteribus usos qui saltu certabant. Nam eorum duplicem usum fuisse invenio: alterum quem his verbis describit Galenus[3]: *Sunt qui depositis ante se Halteribus, intervallo, quantum inter manus expansas est, distantibus, postea medii ipsi stantes inclinant se, atque attollunt,* &c. Alter fuit saltantibus, qui Halteras in Gymnasio circumferentes saliebant, ut Phavorinus testatur, qui ex Methodii sententia ita scribit: *Halter,* inquit, *est moles quædam, quâ usi sunt qui in Gymnasiis corpora exercebant.* Dictus autem ab ἅλλομαι, quod *salio* significat. Gestantes enim ipsum, & circumferentes, in Gymnasio, saltabant. Quem secundum usum Galenus quoque videtur innuere, dum paulò antè citatis verbis ista proponit: assiduè se inclinare, ac rursus revocare, idque aut pondus aliquod à terra tollentem, aut assiduè in manibus sustinentem. Sed omnium manifestissimè Lucianus id declarat, dum ait: *Fossam, aut aliud impedimentum transilituri, grandia plumbi pondera habebant in manibus.* Fossam verò frequentiùs (opinor) quàm aliud transilire studebant, pro militari exercitio. Locus, ex quo Saltatores prodibant, βατὴρ* dicebatur; mensura verò κανών; & saltus ipse ἐσκαμμένα. Porro, minimè absurdum videri debet, quod initio hujus cap. annotavimus, saltatores pilis aut massulis plumbeis usos fuisse, ut certiùs assilirent: nam experientia id quotidie probat, lapidibus manu contentis meliùs saltari: ejus rei causam esse putant, quòd impetus in lapides cum brachiis commotis impressus, unà moveat rapiatque saltantem. Eadem certè ratione

1 Lib. 2. san. tu. 2 Lib. 3. san. tu. 3 Lib. 2. san. tu.

* Rep. βατής.

A saltaturi præcurrunt, ut ab inchoato impetu leviùs ferantur. Sic non tam laboriosum est cum lapide, quàm inanem jactasse manum: *quia* (ut scribit Aristoteles[1]) *inani jacturn brachium quasi convellitur vehementiùs: nulla enim in re nititur; quemadmodum cùm mittit missili obdito fulcire se potest.* Huic simile est quod observant in chorda balistæ relaxanda: scilicet eam multùm labefactari, si absque sagitta remittatur. Hinc ergo manifestum fit, (quod etiam Aristoteles citatis verbis subjungit) eum ulteriùs prosilire, qui Halteres in manibus tenet, quàm qui non tenet: & velociùs currere manus obquatientem, quàm non obquatientem: nam B saltans ponduscculis susceptis innititur, ait: & qui currit, manus obquatiens se sustentat. Quæ verba etiam obiter nos admonent, Halteras fuisse parvos, atque in saltu usitatissimos. De Halteribus sic habet Martialis in Epigrammatis[2]:

Quid pereunt stulto fortes Haltere lacerti?
Exercet meliùs vinea fossa viros.

CAP. XII.

C *De disci jactu.*

ΔΙΣΚΕΥΕΙΝ, teste Phavorino, est τὸ λίθον ἀφιέναι καὶ ῥίπτειν, id est, *lapidem jacere.* Dictum enim videtur ἀπὸ τοῦ δικεῖν, ὅ ἐστιν ἀφιέναι καὶ βάλλειν: deinde per pleonasmum σ addito, fit δισκεύειν. Sunt autem δίσκοι, λίθοι στρογγύλοι, οὓς χειριζόμενοι ἔρριπτον εἰς μῆκος οἱ γυμναζόμενοι, id est, *rotundi lapides, quos qui exercebantur accipientes in longum projiciebant.* In altum quoque mittebatur discus, & quò quisque robustior erat, eò ab altiori loco descendentem manibus excipiebat. Globus erat lapideus, vel æneus, ferreus, plumbeusve, in medio pertusus, D quem per ejus foramen trajecto fune librabant juvenes: atque sic illius jactu inter se certabant, ut fortior judicaretur qui aut altiùs in sublime, aut longiùs in tractu ultra designatum spatium projecisset. De disco Martialis in Epigrammatis ita scribit lib. 14. epigr. 164.

Splendida cùm volitent Spartani pondera disci,
Ite procul pueri: sit semel ille nocens.

Aliud disci genus videtur Lucianns describere, dum ait: Globus erat æneus & teres, in parvi sicuti figuram formatus, neque lorum neque bal- E teum habens, gravis & ob lævitatem comprehensu difficilis. Hunc sursum manu extortum jaculabantur in aërem, inque longum, contendentes quinam eundem quàm longissimè jactu promoveret, aliorumque metas excederet: quæ res illorum humores firmiores reddebat, & brachia non mediocriter corroborabat. Ejusmodi exercitio nostri etiam hodie contendunt: nempe junctis simul pedibus stantes, lapidem justi ponderis sibi proponunt jaculandum, quem unica manu arreptum, nihil cunctati, quàm longissimè pro suis viribus projiciunt. Neque verò solùm disco jaciendo olim F contendebant, sed etiam (quod huc referri debet) hastâ in longum emittendâ, & variis missilibus. Et hunc quoque exercendi modum nostri retinent.

CAP. XIII.

De exercitio quod πιτυλίζειν vocabant.

HUcusque præcipuas & celebriores Exercitationum species explicavimus: aliæ supersunt quæ in

1 Probl. 8. lib. 5. 2 Lib. 14. epigr. 49. 3 Lib. 2. san. tu.

in minori pretio habebantur, veluti τὸ πιτυλίζειν, quod Galenus [1] interpretatur, quum quispiam summis pedibus ingrediens, tensas in sublime manus, hanc antrorsum, illam retrorsum, celerrimè movebat. Alii dicunt, alteram manum ante & ad superiora, alteram retro & ad inferiora continuò agitare, esse πιτυλίζειν. At Galeno, ut Auctori Græco, coque diligentissimo, credendum magis arbitror, qui manus ambas in sublime tensas habuisse significat. Cæterum, hoc potissimùm exercitii genere ad parietem stantes exercebantur, ut sicubi aberrarent & lapsarentur, apprehenso mox pariete facilè resurgerent. Atque ita exercitantium lapsus fallebatur, ipsaque exercitatio fiebat imbecillior. Juvenalis in *Satyris* pitysma nominat, inquiens [2],

Qui Lacedæmonium pytisimato lubricat orbem.

Quem versum emendat Ang. Politianus in *Miscellaneis* [3], putatque legendum esse Pitylisma, quod exercitationem esse dicit, à Galeno explicatam libro secundo ὑγιεινῶν: quamvis apud cum, inquit, verbum sit potiùs, τὸ πιτυλίζειν, quàm nomen πιτύλισμα. Porro Lacedæmonium orbem acceperim, ut in quo solerent ad cum modum exerceri. Eos itaque Poëta potissimùm significat, qui dicm totum in Laconicis Gymnasiisque contererent uncti nudique. Quare etiam *lubricat* ait, propter oleum & unguen, quo defricti exercebantur. Hæc Politianus, qui alio in loco aliud sentire videtur: nam in *Epistolis* ita scribit [4]: Pitysma cùm dicit Juvenalis, illos innuit, qui conceptos ore aquarum haustus per Laconicum spargunt: verbum enim ipsum διαπιτύζειν etiam apud Alexandrinum Clementem, qui Stromateus dictus, invenitur. Ab hoc Terentianum quoque illud *pitissare* formatum crediderim. Ad pitylisma proximè videntur accedere Chironomia, & alii quidam saltationum modi, qui ad hanc Tractationem de Gymnasiis propriè non pertinent, quòd Scenicorum, non Gymnicorum essent: attamen rei similitudine motus, de iis obiter pertractare commodum ac jucundum fore putavi.

Cap. XIV.

De Chironomia, & variis Saltationum generibus.

Theatricorum artificum alii erant Gymnici, alii Scenici apud antiquos tum Græcos, tum Romanos. Et Gymnici quidem vocabantur, quicunque in Gymnasiis exercitia diversa excolebant; hi nudi sese exercentes populo spectaculum dabant; de quibus hactenus multa diximus, multa dicenda supersunt. Scenici verò appellabantur, qui scenicos agonas exercebant, Comœdi scilicet atque Tragœdi, hoc est, fabularum actores, mimi, pantomimi, archimimi, ethologi, ethopœi, omnes uno nomine Hypocritæ, id est, alienæ personæ simulatores, dicti: Latinè histriones, ludiones, aut ludii nuncupabantur. Inter Scenicos etiam sunt thymelici, saltatores, & chironomi; Thymelici dicuntur citharœdi, citharistæ, psaltæ, lyristæ, tibicines. Saltationis verò antiquæ species tres fuerunt, Pyrrhica, chordax, & sicinnis. Pyrrhica (quæ & Enoplia quibusdam dicitur, hoc est, armata) * Pyrrhicharii vel Purrhicharii vocati fuere: atque hi Græcis Pyrrhichistæ [5], id est, saltatores armati, dicebantur. Cordax saltatio erat obscœna & comica. Sicinnis alio no-

A mine Satyrica saltatio dicebatur. Erat & alia Emmelia vocata, id est, pacata: de quibus omnibus abundè scripsit Lucianus [1]. Ad Chironomos tandem devenimus, qui erant gesticulatores. Chironomia siquidem saltatio fuit gesticulatrix, qualis est hodie quam Mauricam (vulgò *Moriscam*) vocamus: sic dicta à varia & versatili manuum gesticulatione: χειρονομία enim est manuum gestus & gesticulatio, ἀπὸ τοῦ χειρονομεῖν, quod manus certa lege motitare significat. Testis est Phavorinus inquiens: χειρονομῶν κυρίως ἐστὶ· τὸ νομᾶν διὰ χειρῶν. Hinc etiam χειρονόμος histrio, gestu & manuum motu subsultans. Ejusmodi saltationem
B Hispanæ mulieres in suis choreis imitari videntur, cùm digitorum ad pollicem allisione obstrepunt. Chironomiæ à nobis descriptæ meminisse putamus Hippoc. ut ait: ἀκροχειρίη ἰσχναίνει καὶ τὰς σάρκας ἕλκει ἄνω· καὶ κωρυκομαχίη καὶ χειρονομίη τὰ αὐτὰ διαπρήσσεται ἀεί. Alia fuit Chironomia, à Cicerone Palæstra dicta, quæ manuum gestum instituit: ea præceptores & pædotribæ ingenuos pueros motus gestusque corporis docebant, ne status corporis indecorus, aut manus & brachia ineptè proferrentur; & ne caput & oculi ab aliis corporis partibus dissiderent, pedesque appositè
C moverentur. Horum ignaros, Apalæstritas vocabant. Eâ gestuum industriâ Persas generosæ indolis pueros exercuisse plurimùm, & eorum corpora quasi formasse, Xenophon auctor est in *Cyropædia* & *Repub. Persarum*. Sed neque Cicero hanc gestuum & pronunciationis solertiam ab Æsopo & suo Roscio Tragœdis discere erubuit: de qua Quintilianus lib. nono [2] satis multa. Porro, saltationis species quædam esse videtur, quam Galenus [3] describit, prævegetum certè & ocyssimum motum: nam maximè saliebant, ac celerrimè circumacti vertebantur: & genu priùs posito, seu flectentes genua ad terram, iterum surgebant,
D ac emicabant, & crura tum attrahebant, tum maximè divaricabant.

Cap. XV.

De Acrochirismo.

Phavorinus ἀκροχειρίζεσθαι interpretatur, τὸ πυκτεύειν ἢ παγκρατιάζειν πρὸς ἕτερον ἄνευ συμπλοκῆς· ἢ ὅλως ἄκραις ταῖς χερσὶ μετ' ἄλλου γυμνάζεσθαι, id est, *cum altero pugnare aut certare citra complexum: aut omnino cum alio summis manibus exerceri.* Erant ergo Acrochiristæ Athletæ, qui summis tantùm
E manibus inter se depugnabant, nullo reliqui corporis complexu hærentes, ut Palæstritæ. Summa enim manus Græcis dicitur ἀκρόχειρον: nam Veteribus & Hippocrati universum membrum à scapulis ad extremos digitorum ungues χεὶρ vocabatur. Acrochirismo uti olim solitos fuisse Gallos, testatur Possidonius [4], ubi inquit, Κελτοὶ ἐνίοτε παρὰ τὸ δεῖπνον μονομαχοῦσιν· ἐν γὰρ τοῖς ὅπλοις ἀγερθέντες σκιαμαχοῦσι, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀκροχειρίζονται, quod est: *Celtæ Galli aliquando à cœna singulare certamen committunt: aut inarmati umbratili pugna congre-*
F *diuntur, & invicem summis tantùm manibus concertant.* Quæ Possidonii verba refert Athenæus in *Dipnosoph* [5]. Porro ex his conjicio, Acrochirismum nihil aliud esse, quàm fictam illam nostris usitatissimam *Squermiam*, (sic enim σκιαμαχίαν interpretor) quæ pro gladiis summas manus exercet: nam Galenus [6] etiam hæc duo conjungere solet, veluti res affines, ut dum celeres & non violentas exercitationes explicat. *Id genus sunt* (ait) *cursus, & σκιαμαχία*, id est, *umbratilis armorum meditatio, & quum duo summis manibus concertant*, ἀκροχειρίζεσθαι Græci vocant.

[1] Lib. 2. san. tu. [2] Saty. 11. [3] Cap. 38. [4] Lib. 11. epist. 6. [5] In 2. aut damnum de pœnis.

* Hic aliquid desideratur.

[1] In dial. de Saltatione. [2] Cap. 12. [3] Lib. 2. san. tu. [4] Histor. lib. 23. [5] Lib. 4. [6] Lib. 2. san. tu.

Et paulò pòst: *Iatio & curſus, crurum exercitationes ſunt: Acrocheiriſmi & Sciamachiæ, brachiorum ac manuum propria.*

CAP. XVI.

De Sciamachia.

ΣΚΙΑΜΑΧΙΑ eſt umbratilis pugna: ſic dicta, quia quaſi cum umbra fiat, id eſt, nullo adverſario, decertatur; vel quia hujuſmodi pugnæ ſimulachra & ſpecimina ſub tecto fieri ſolita ſunt, non ut vera pugna fiebat in Sole & pulvere. Budæus *Comment. in Pandectas* [1] exiſtimat talem fuiſſe olim Sciamachiam, qualis hodie Laniſtarum, qui digladiandi artem profitentur. Quippe omnes numeros impetendi cædendique, vulnera inferendi vitandique, egregiè tenere videntur, aut etiam ubi punctim cæſimque feriendum: ut ſi quando in Solem pulveremque prodeundum ſit, id eſt, ab illa proluſione ad verum vulnificumque diſcrimen veniendum, tutentur ſe meliùs, & hoſtes invadant cautiùs. Hanc opinionem ſequutus Cælius Rhodiginus [2] autumat Sciamachiam hodie luxato vocabulo dici *Scrimiam*. Verùm ſi vocabuli ſignificationem accuratiùs expendamus, σκιαμαχεῖν idem erit quod umbratili pugna uti: quod ii certè faciunt, qui (ut prædixi) ſecum ipſi pugnam meditantes, nemine repugnante decertant. Quod multi præſtare videntur, quaſi adeſſet illis adverſarius. Atque hanc interpretationem ego lubentiùs amplector, quum noſtri Laniſtæ non adversùs umbram, ſed propoſitum adverſarium ſeſe exerceant, etſi pugna minimè ſeria haberi debeat. Qualis verò ſit noſtrorum Laniſtarum certatio, & quo nomine potiſſimùm vocanda ſit, nos proximè ſequenti capite docebimus; eam enim τῆς ὁπλομαχίας ſpeciem eſſe exiſtimo, quum armis obeatur, licèt retuſæ aciei proponantur gladii.

CAP. XVII.

De Hoplomachia.

ΟΠΛΟΜΑΚΕΙΝ eſt armis pugnare, atque ſub armis exerceri: hinc ὁπλομαχία, dimicatio aut exercitatio in armis: & ὁπλομαχικὸς, qui armis militaribus & ſcuto pugnat. Eum eſſe propriè exiſtimo, quem Gladiatorem ſeu Laniſtam vocamus: Gladiatores enim armis decertant, tales verò generaliter dicuntur omnes qui gladiis pugnant, vel diſcendi gratiâ, priùs quàm in certameo producantur. Olim apud Romanos fuerunt Gladiatores abjecti homines, ut ſervi, ſcelerati, & ſimiles, quos educabant aut locabant ad dimicandum coram populo uſque ad internecionem. Eo ſpectaculo Romani cives aſſueſcebant, negligere ſanguinis effuſionem, vulnera, & homicidia; ut minimè ſtuperent deinceps, vel animo conſternarentur, cùm in vero ac hoſtili conflictu viderent aliquot ex ſuis vel ſauciatos, vel occiſos. Sunt tamen qui putent hujuſmodi ſpectacula potiùs fuiſſe exhibita in memoriam virorum illuſtrium, qui præliando occubuerant. Nam Junius Brutus omnium primus tales ludos in patris honorem exhibuit. Nonnunquam viſi ſunt nobiles quoque & illuſtres viri Romani Gladiatoriam exercere, (præſertim Neronis & Domitiani temporibus, ut Suetonius refert) ad roboris & dexteritatis oſtentationem. Verùm hoc certaminis genus à Conſtantino tandem vetitum fuit, ceu inhumanitatis atrocitatiſque pleniſſimum. Porro, ex Gladiatoribus aliqui dicebantur Retiarii, qui ſcilicet adversùs Mirmillones pugnabant. Illi à reti, quod ſub ſcuto gerebant

1 L. athletas, de iis qui not. inf. 2 Cap. 6. lib. 21.

A ut Mirmillonem involverent, nuncupationem acceperant. Mirmillones verò appellabantur, qui genere quodam Gallicæ armaturæ utebantur, quod mirmillonium vocabant, unde Galli antea Mirmillonci nominabantur, in quorum galeis erat piſcis effigies. Eſt igitur (ut rem iſtam abſolvamus) ὁπλομαχία, in univerſum omnis pugna quæ armis perficitur. Impropriè verò à quibuſdam ſumitur pro quovis exercitio armis comparato; ut ſi quis gravi armatura tectus celeriter agitetur, currat, aut ſaltet. Dimicationes etenim hic nullæ ſunt, neque aliud quàm pondere gravant arma. Hoplomachiam puto ſignificaſſe Cornelium Celſum [1], dum ait:
B *Commodè verò exercent clara lectio, arma*, &c.

CAP. XVIII.

De Corycomachia.

Corycidium, ut teſtis eſt Heſychios, fuit olim concavum ex pellibus ſcutum vel involucrum, quod ſagittantes ſiniſtro cubito apponebant. Corycos verò dicebatur panaria ciſtula, aut vaſculum utri vel folli ſimillimum, ex pellibus conſutum. Fuiſſe quoque navicula & lanceam, plerique teſtantur. Significat etiam follem magnum,
C quo in Corycino balnei ædificio colludebant ceu pilâ. Id quod vel Galeni [2] verba ſatis docent, ubi, celeres & non violentas exercitationes recenſens, ait: Supereſt ut de exercitiis dicamus, quæ celeritate peraguntur, citraque robur & violentiam. Id genus ſunt curſus, & umbratilis armorum meditatio, & ἀκροχειρισμός, tum quæ per Corycum & pilam exercitatio ſit, utique quum à diſtantibus & currentibus adminiſtratur. Corycus Latinè Follis dicitur, pilæ genus ex pelle compoſitæ & inflatæ: Veteres enim follem ſeu folliculum utrem nominabant, qui nihil aliud eſt quàm pellis flatu plena.
D Significat etiam inſtrumentum, quo ventus attrahitur & emittitur ad ignem excitandum. Corycus igitur, ſive follis, pilæ genus fuit, craſſiſſimæ quidem, ſed non admodum gravis: propterea minùs fatigabantur eâ ludentes, quòd agitata lentiùs ferretur, reſiliret magis tardiùſque deſcenderet, quaſi de induſtria ludentem exſpectans. Ob id ſenibus & pueris, ætatis ratione imbecillioribus, aptior pila videbatur. Unde illud Martialis [3]:

Ite procul juvenes: mitis mihi convenit ætas,
Folle decet pueros ludere, folle ſenes.

E Suetonius in *Auguſto* ſeparavit pilam à folliculo, quum pila ſit illa puſilla: folliculus verò (à folle diminutivum) alia vento intumeſcens. *Poſt bella civilia*, inquit, *ad pilam primò folliculumque tranſiit.* Atque eo ludi genere delectatum olim fuiſſe Cæſarem Auguſtum Octavium narrat, cujus de gloria priſcis temporibus publicè quoque certatum conſtat. Porro, quia follis pugno percutiebatur, non palmâ ut reti quæ pilæ, follem pugillatorium cognominarunt. Hinc eſt apud Plautum:

—— *extemplò hercle ego te follem pugilatorium*
F *Faciam, & pendentem incurſabo pugnis, perjuriſſime.*

De quibus verbis colligere poſſumus, ex filo pendente folliculo ſeu folle uſos fuiſſe antiquiores, ac proinde genus ludi viſum remiſſius ignaviuſque: nam ſi, ut hodie ſit, valde inflato folle luſiſſent, vehementiorem exercitationem ſenes & pueri, quàm juvenes habuiſſent. Pila ſiquidem noſtra inflata robuſtiſſimos quoſque ſupra modum exercet. Niſi velis

1 Lib. 1. cap. 4. 2 Lib. 2. ſan. tu. 3 Lib. 14. epigr. 47.

lis Plautum follem suspensum dixisse, qui diu in aëre ictuum vi pendet, nec in terram decidit: ut percussionem frequentem denotet. Atqui si hoc modo interpreteris, non poterit follis noster cum antiquo illo convenire, ob prædictam rationem. Cælius Rhodiginus Corycum à Folle differre putat, idque Galeni testimonio citato, ubi inquit: *Tum coryco, folle, pila, vel per halteres corpus fatigare*, &c. Sed Rhodiginum fefellit Interpres: in Græco enim codice tantùm est, διὰ κωρύκου καὶ διὰ σφαίρας, quod est, *folle & pila*: nam follis apud Latinos, ut prædixi, idem est quod Græcis Corycus.

Cap. XIX.

De Sphæromachia.

PILA instrumentum est lusorium, rotundum ad sphæræ similitudinem; quo ludo graves etiam magnique viri delectati sunt. Scævola enim optimè lusit, atque ad hoc diverticulum animum forensibus negotiis fatigatum transferre solitus fuit. Et Augustus post civilia bella exercitationibus campestribus, equorumque & armorum dimissis, ad pilam se transtulit. Idem permulti alii fecerunt. Ἀπὸ τῆς σφαίρας Sphæromachia ludus ipse vocatus est. Sunt qui etiam locum ipsum Gymnasii, in quo Juventus exerceri consueverat, Sphæromachiam fuisse nominatum sentiunt. Plinius in *Epistol.* Sphæristerion vocat, in quo pila trigonali ludebant, qui locus in publicis balneis etiam Trigon à figura dicebatur. Sphæricum appellat Galenus eum, qui pilæ lusu atque exercitio juvenes imbuit. Idem σφαιριστικὸς dicitur. Σφαιριστὴς verò est qui ludit pilâ, vel peritus pilæ, vel pilaris ludi studiosus. Porro, quatuor pilarum genera fuere. Primum est pila Trigonalis, omnium minima, prædura, firmo pilo plena, à quo Pilam nomen habere putant. Trigonalis verò dicta fuit à Trigone, qui locus erat in thermis triquetrâ figurâ (quam Græci τρίγωνον vocant) ad pilæ ejusmodi lusum ædificatus, & parvo calore tepidus servari per hyemem poterat, ne exuti ad ludendum homines statim rigorem conciperent, néve ludendo exerciti minùs æstuarent. Mittebatur pila ad unum angulum ita ut utrunque parietem contingeret. Reddebatur verò non minùs sinistrâ quàm dextrâ, miramque corporis agilitatem requirebat. Martialis[1] de loco sic scribit,

Seu lentum ceroma teris, tepidumve trigona.

Idem lib. 12. epigr. 84.

Captavit tepidum dextra lævaque trigonem,
Imputet acceptas[*] ut tibi sæpe pilas.

Idem de pila trigonali lib. 14. epigr. 46.

Si me mobilibus scis expulsare sinistris,
Sum tua: si nescis, rustice, redde pilam.

Et lib. 7. ep. 71.

Sic palmam tibi de Trigone nudo
Unctæ det favor arbiter coronæ,
Nec laudet Polybi magis sinistras.

Ex his colligas, sinistræ magis quàm dextræ impulsu eum ludum agi suisse solitum. Juvenum lusus erat, quo vel maximè exercebantur in cor-

[1] Lib. 4. epigr. 19.

[*] Rectiùs, *exceptas*.

A poris motu & agilitate, ut scirent aptè pilam jacere atque excipere, & modò incurrere, modò recurrere. Nec solùm viri, sed & mulieres pilâ oblectabantur, ut ex Homero patet. Apud Galenum[1] duplex est σφαῖρα, id est, *pila*, scilicet magna, & parva. Inquit enim ubi exercitationum genera recenset: Tum coryco, id est, folle, & pila vel parva, vel magna. De parva autem Libellum scripsit, in quo docet quàm commoda utilisque sit ad exercitationem. In hoc secum dissidet ipse, quòd cùm ex æquo omnes corporis partes ludo pilæ exerceri in eo Libello demonstrarit, alibi significet pilæ lusu superiora magis exercitari,
B ut coryco etiam, quem ibidem vocat magnam pilam. Atqui nostra pila pedes, & crura magis quàm brachia lassare videtur, quia est assiduè discurrendum. Altera pila fuit Paganica, à pagis, hoc est villis, ita vocata, quòd pagani eâ uterentur. Grossior & laxior erat, plenaque plumâ, nec ad lusum tam agilis quàm quæ nec adeo levis est, nec jactata facilè resiliebat. Martialis in Epigrammatis[2]:

Hæc quæ difficilis turget Paganica pluma
Folle minus laxa est, & minùs arcta pila.

C Quasi diceret, laxior est pila Trigonali, & arctior firmiorque folle. Est autem follis, tertium pilæ genus, de quo nos superiore capite abundè diximus. Quartum est quod Harpastum vocant, sive Sphennidam. Crassior est quàm pila Paganica, tenuior quàm follis. Ex panno sæpius fiebat, aliquando ex pelle; & lana vel tomento implebatur. Non repercutiebatur, sed cùm multi essent ludentes, & in duas partes divisi, ita ut utrique è regione sibi invicem opponerentur, ad suos quisque pilam transmittere conabatur, quam adversarii præripere studebant. Atque magno labore ludebatur: decidebat sæpe in terram pila, ad quam catervatim currentes se invicem prosternebant. Laborio-
D sum hoc ludi genus grandioribus tantùm convenire potest. Patavini studiosi hunc ludendi morem observant toto quadragesimæ tempore, in quodam circo sese exercentes circa vesperam, tympani sonitu eorum animos excitante. Sed pila utuntur inflatili, mediocris magnitudinis. Sphennidam quoque vocari pilam ejusmodi superiùs admonui: quod nomen est sortita vel ab inventore Sphennida, aut Phenestio, ut vult Clemens Alexandrinus; vel ἀπὸ τοῦ φενακίζειν, quod est *decipere*: in hoc enim ludo fit, ut cùm alteri sæpe ostendant se velle pi-
E lam projicere, alteri tamen jaciant ad fallendum adversarium. Ἁρπαστὸν ἀπὸ τοῦ ἁρπάζειν, id est, *à rapiendo*, vocatum est, quia projectam pilam multi simul conabamur eripere, seque ob eam causam invicem prosternebant. Martialis[3],

Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

Idem[4] de harpasto loquens, sic ait,

Hæc rapit Antæi velox in pulvere Drancus,
Grandia qui vano colla labore facit.

F Artemidorus *de interpretatione somniorum*, Harpastum, inquit, & Sphæra, certamen infinitum significant. Sæpe etiam meretricum amorem. Videtur enim sphæra & harpastum meretrix, propterea quòd nusquam maneat, sed ad multos prodeat. Ab hujus pilæ similitudine, quicquid rotundum ac sphæricum est, Pilam vocamus, cujus diminutivum est Pilula.

[1] Lib. 6. san. tu. [2] Lib. 14. ep 45. [3] L. 4. ep. 19. [4] L. 14. ep. 48.

CAP. XX.

De Alindesi.

ΑΛΙΝΔΗΣΙΣ fuit corporis exercitatio, quâ oleo delibuti ſeſe in pulvere volutabant: à verbo ἀλινδέομαι, ἀλινδοῦμαι, id eſt, *involvor* & *verſor*, unde & loca pulverulenta, in quibus equi ſe volutabant, ἀλινδήθρα vocabantur. Exercitii genus denotat Galenus [1], dum inquit: *Celeres motus ſunt, citra tamen violentiam, & qui in palæſtra eduntur* κυλινδουμένων ὀξέως, id eſt, *circumvolutis humi celeriter*, &c. Et Lucianus [2]: *Alii in cœno*, ait, *ſemet immiſcebant, volutabanturque perinde ut ſues.* Hippocrates [3] quoque hujus meminit exercitii, inquiens: ἀλίνδησις παραπλήσια τῇ πάλῃ διαπρήσσεται· ξηραίνει ἢ μᾶλλον διὰ τὴν κόνιν καὶ σαρκοῖ ἧσσον.

CAP. XXI.

De aliis multis Exercitationibus, inter quas eſt vociferatio & diſputatio.

CElebriores exercitiorum ſpecies, quæ aliquid artis habent, quæque in Gymnaſiis exerceri ſolebant, hactenus ferè recenſuimus. Præter eas infinitæ aliæ excogitabantur, quibus corporis robur comparabant validius, vel has aut illas corporis partes magis exercebant. Pueros jubebant per funem adſcendere, ut robuſtiores evaderent, auctore Galeno. Eſt etiam exercitatio, pedem fixum uni loco & immotum tenere contra adverſarium, ut idem inquit. Pittacus Rex Mitylenæorum rotam pro exercitio verſabat. Alii aquam hauriunt, alii findunt ligna. Milo Crotoniates pomum manu apprehenſum alteri auferendum offerebat, manus ad robur exercens. Aliàs convellere ſe movereque de loco volenti permittebat: quæ crurum maximè exercitatio eſt. Robur quoque partim exercet & firmat, ſi quis alterum complexus medium, aut ipſe medio comprehenſus, manibus digitiſque pectinatim junctis, aut quem complectitur abſolvere ſe jubeat, aut ipſe ſe à complectente ſolvat. Ita etiam etſi quis alterum qui versùs ipſum ſe inclinet, à latere aggreſſus ilia manibus complexus, ceu onus aliquod ſublatum invicem protendat reducatque, ac magis ſi dum geſtat ipſe nutu renutuque corporis utatur: ſic namque ſpinam univerſam ad robur comparaverit. Æquè verò qui pectoribus ex adverſo innixi, magno ſe conatu invicem retrudunt. Etiam qui à cervicibus pendentes, deorſum trahunt, ad robur præparant. Quæ omnia exerceri citra palæſtram aut copioſum pulverem queunt, quocunque conculcato loco erectis ac ſtantibus, uti [4] Galenus refert. Porro litterati homines lectione & vociferatione ac diſputatione ſeſe exercebant in Gymnaſiis. *Commodè exercent*, inquit Celſus [5], *clara lectio, arma, pila, curſus, ambulatio.* Galenus [6] parvæ pilæ exercitationem aliis comparans, eam commodiſſimam eſſe probat, quòd minimè ſit periculoſa, ut aliæ plurimæ: nam voces magnæ pariter ac vehementes, uno tempore affatim emiſſæ, inquit, maxima detrimenta non paucis attulere. Et in lib. κατ. τόπ. balneorum dulcium aquarum uſum commendat ad vocis organa, Phonaſcorum imitatione, dum inquit [7]: *Et ſanè ita faciunt phonaſci, qui magno vocis exercitio utuntur, cùm contendendo oblæſerint vocem. Sunt autem hi citharœdi, & præcones, & tragœdiam ac comœdiam perſonati repræſentantes.* Ἀπὸ τῆς φωνῆς, id eſt, *à voce*, dictus eſt φωνασκὸς, vocis pronunciationiſque magiſter & moderator. Is vocem intorquere, remittere, lenire, & exaſperare docebat. Cura non eadem Oratoribus, quæ Phonaſcis, ait Quintilianus [1]. Et Suetonius de Auguſto: *Pronunciabat dulci & proprio quodam oris ſono, dabatque aſſiduè Phonaſco operam.* Vociferatio, quâ litteratos ſeſe exercuiſſe prædiximus, Latinis vox aſſa nuncupabatur, cùm ſcilicet nullis adjunctis muſicis inſtrumentis canebant. Porro Philoſophos in Gymnaſiis ſolitos fuiſſe diſputare, Vitruvii teſtimonio ſatis probatur, ubi ait: *Cùm Ariſtippus Philoſophus Socraticus, naufragio ejectus ad Rhodienſium littus, animadvertiſſet geometrica ſchemata deſcripta, exclamaſſe ad comites ita dicitur: Benè ſperemus, hominum enim veſtigia video. Statimque in oppidum Rhodum contendit, & rectà Gymnaſion devenit, ibique de Philoſophia diſputans muneribus eſt donatus.* Idem confirmatur verbis Ciceronis [2], dum conqueritur Philoſophorum auditores delectari magis viſo diſco, quàm Philoſopho, qui ſi diſputare inciperet de gravibus arduiſque rebus, ab illis deſerebatur in media oratione, ut ſe ungi curarent. Sed his prætermiſſis, reliquum eſt ut Exercitationum palæſtræ modos abſolvamus, explicemuſque jam quid exercitaturi, & quid exercitati deſiderarent. Magnus ſiquidem fuit cultus corporis ſe in palæſtra exercitantium: quod vel ex Gymnaſiorum ſtructura à nobis ſuperiùs propoſita facile eſt conjicere.

CAP. XXII.

De unctione & frictione præparatoria.

ALiptæ exercitaturos frictione quadam præparabant ad colluctandum, quæ ex eo Præparatoria vocata fuit, Græcis παρασκευάζουσα. Hæc modicè calefaciendo tenues corporis meatus recludebat, & excrementa intercutanea magis fluxilia reddebat, ſolidaſque partes olei unguine emolliebat. De cujus utilitate plura Galenus [3] περὶ ὑγιεινῶν. Quod ad unctionem attinet, ejus non una ratio fuit: ungebantur enim in palæſtris, in balneis, & in conviviis. Omnium primum in Palæſtris ungi cœptum eſt, quod Lacedæmoniorum fuit inventum, ut legimus apud Thucydidem: primi enim Lacedæmonii nudo corpore, & præuncti oleo, exerceri cœperunt; alii poſtmodum terram oleo addiderunt, & ea compoſitio Ceroma fuit nuncupata. Homeri tempore hoſpites in ſolia deſcendebant, lotique oleo ab ancillis ungebantur: id enim ſpectabant, ut quod humoris motu perierat, extrinſeco ſarciretur. Addebant oleum, laſſitudini & frigori conſulentes: nam ejus natura eſt mollire, tepefacere, & ad agendum reddere vegetiora firmioraque corpora. Ob id certè antiquitus plurimo id uſu fuit oleum exteriùs appoſitum, ut membra tepore ſuo foveret, & contra algores muniret, & ad agilitatem artus redderet lubricos. Eadem ratione in Palæſtris fuit uſurpatum: ſed ejus uſus neceſſarius tandem ad luxum voluptateſque verſus eſt. Siquidem miſſa paulò poſt fuere odorata pro Athletis, ut Plinius [4] refert. Igitur oleo corpora inungebant atque emolliebant, quo habiliora firmioraque redderentur: abſurdum eſt enim, (inquit Lucianus) ſi coria oleo emollita atque peruncta ruptioni minùs obnoxia ac diutiùs duratura exiſtimamus, quæ jam ſunt emortua: corpus autem adhuc vitâ animatum, nequaquam melius fore uſu olei opinemur. Et Plinius [5], duo ſunt liquores, ait, corporibus humanis gratiſſimi, intus vini, foris olei: arborum è genere ambo præcipui, ſed olei neceſſarius. Huic ſimile eſt Pollionis reſponſum, eodem auctore, qui à divo Auguſto Cæſare rogatus, qua

1 Lib. 2. ſan. tu. 2 In Dialogo de Gymnaſ. 3 Lib. 2. de diæta. 4 Lib. 2. ſan. tu. 5 Lib. 1. cap. 2. 6 Cap. 5. 7 Lib. 8. cap. 1.

1 Lib. 11. 2 Lib. 2. de Orat. 3 Lib. 2. ſan. tu. 4 Lib. 14. cap. 22. 5 Lib. 22. c. 24.

qua ratione victus illum corporis decrepiti ac animi vigorem centum annos illæsum conservasset, respondisse refertur; intus mulso, foris oleò. Et Democritus consultus qua ratione quis sanus perseveraret, respondit quoque, si interna viscera melle, externa oleo irrigaveris. Proinde meritò Themistocles œconomo succensuisse dicitur, impensæ rationem reddenti, quum audisset parum admodum pecuniæ in oleo comparando insumptum fuisse: quia, inquit, coquus nimis olei cibis immiscuit, quod assumere minùs convenit. Ad convivia tandem transiit, non jam ex oleo simplici & syncero, sed ex aromatis composito ad voluptatem. Nam cum bellariis & corollis secundis mensis unguenta lata sunt, quorum nomen (id verò est μύρον) primus omnium Archilochus usurpavit, si Athenæo credimus. Ἐλαίῳ vocabulo rem significavit Homerus. Μύρον autem quasi μόρον dictum vult Chrysippus, quòd crapula desipientes unguentis uti solcant. Callimachus certè & Sophocles oleum Minervæ, speculum & unguenta Veneri tribuunt, quòd hæc voluptati, illud virtuti natum esset. Et revera (quod apod Xenophontem prædicat Socrates) odorem alium pudicas, alium impudicas decere putamus. Ex unguentis præcipuæ auctoritatis fuere μαλαβάθρινον & νάρδινον: hoc Spicatum, illud Foliatum Romæ dicebatur. Nardino illo pretioso Maria inunxit pedes Jesu, quod testatur Joannes scribens: Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, quod est: *Maria igitur accepta libra unguenti nardini liquidi & multi pretii inunxit pedes Jesu.* Alii [1] in caput effudisse unguentum ejusmodi scribunt. Id autem fiebat, non tam ad odoris suavitatem, quàm ut esset lassitudinis remedium. Ἀκόποις enim talibus ditiores uti solebant; quæ propriè μυράκοπα dici vult Galenus [2], ex acoporum cum unguentis temperatura, nihilo cæteris præstantiora (inquit) nisi odoris suavitate. Idem quid propriè vocetur oleum, & quid μύρον, id est, unguentum, distinguit his verbis: *Oleum rosaceum nominare assolent, quod absque odoramentis præparatum est. Cui autem & horum aliquid inditum fuerit, non id etiam oleum, sed unguentum cognominant.* Et alibi: *Ex dictis cognoscere jam licent & de aliis olei generibus, quæ æquivocè ipsis dicuntur unguentis, putu rosaceo, melino, liliaceo, & quæcunque id genus floribus, fructibus, germinibus, foliis in oleo maceratis conficiuntur. Horum quodque ubi unà cum aromatibus præparantur, unguentum efficitur.*

Superest ut explicemus quid Ceroma vocarint Antiqui, de quo nos sup. meminimus: hoc enim ad unctionem pertinet. Græcia solers & omnis luxuriæ auctor magnâ industriâ ex oleo & terrarum pulvere Ceromata conficere docuit, ea non ex quavis terra, sed ut plurimùm alba illa fullonum, Cimolia dicta, fiebant; aut illa pertenui ex Albano agro allata; aut Bajano pulvere, qui juxta ardentem montem Vesuvium colligebatur. Patrobius Neronis libertus magnis impensis tenuissimam Nili arenulam ex Ægypto ad conficienda Athletarum ceromata Romam adsportari curavit. Tranquillus in *Nerone* Populum Romanum valde indignatum murmurasse ait, quòd publicæ famis tempore navis eo pulvere onusta ex Ægypto missa fuisset pro regiis Athletis. Plinius tamen scribit [3], Puteolano pulvere non multùm distare arenam è Nilo tenuissima sui parte. Hujusmodi sabulum (tanta fuit Antiquis circa id curiositas) Leonatus & Craterus & Meleager, Alexandri Magni duces, curabant deferri cum reliquis militaribus impedimentis ac commeatibus.

1 Matth. c. 26. & Marc. 14. 2 Lib. 2. simpl. med. cap. 27. 3 Lib. 31. cap. 13.

Cap. XXIII.

De pulvere qui ab inunctione inspergebatur.

PUlvis seu sabulum, quo luctaturi post unctionem inspergebantur, ἁφὴ dicebatur. Id verò fiebat, ut corpora ceromate & sudore lubrica mutuas luctantium prehensiones admitterent. Valebat & ad corporis corroborationem, quod licet ex Lucano colligere, dum Herculis & Antæi pugnam describens, ait,

Auxilium membris calidas adspergit arenas.

Hac ratione, opinor, genus quoddam exercitii, ἀλίνδησις vocatum, de quo nos suprà diximus, institutum fuit: ut ex volutatione in arenis corpus evaderet solidius ac robustius. Cæterum pulvis idem κόνις Græcè vocatur: unde apud illos natum proverbium, ἀκονιτὶ νικᾷν, quod est sine ullo repugnante vincere, ut Pausanias de Diodoro Athleta refert, qui in Olympieis ἀκονιτὶ vicit. Id Plinius [1] interpretatur, citra pulveris jactum, ubi Alcimachi picturæ meminit, in qua spectabatur Dioxippus, qui pancratio Olympiæ (ut ille loquitur) citra pulveris jactum, quod vocant aconiti, vicit, coniti Nemea. Ab eadem dictione Conisterium dictum fuit locus, in quo pulvis palæstricus asservabatur. Pollux in Gymnicis instrumentis enumerat pulveris sportulam. Cæterum in arena quoque profunda luctantes se exercuisse, in superioribus est demonstratum: quorum omnium usus minimè contemnendus fuit: nam præter ea quæ suo loco explicata sunt, in arena hoc erat commodi, ut sudorem largiter semet effundentem comprimeret: atque efficeret, ut vis corporis par esset laboribus. Eadem ventis obstaculo erat quo minùs læderentur corpora in tenera atque denudata incumbentibus. Sordes etiam corporis arena eluit, ac hominem longè candidiorem reddit: non eo quidem candore, qui est præ sanguinis ad præcordia confugientis inopia, (qualis est iis qui in umbra semper latitant) sed in firmo habitu.

Cap. XXIV.

Quid ab exercitatione fieret: de strigili & gutto: item de strigmentis & Conisalo.

PEractis in palæstra exercitiorum ludis, Athletas in balnearum cellulas sudorificas demittebant, atque ibi de eorum corporibus oleo illitis, Ceroma unà cum sudore & cœno concretum strigilibus destringebatur. Est enim destringere, lacinia, aut incurvata fricantis manu, vel strigili sudorulentas corporis sordes detergere. Hippocrates [2] mavult spongia quàm strigili sudores in balneis abstergi. Menelaus, aliique Græcorùm heroës, & Romanorum proceres convivia ingressuri, corpus priùs inunctum & lotum strigili ex auro vel argento facta expurgabant, detergebant, destringebantque [3]. Strabo [4] refert Indos eorumque Reges corpora strigili ex ebeno facta abstersisse. Martialis [5] ferreas etiam fuisse strigiles denotat, cùm ait:

Pergamus has misit, curvo distringere ferro,
Non tam sæpe teret lintea fullo tibi.

Antiqui Romani jubebant pueros sibi deferre ad bal-

1 Lib. 35. cap. 11. 2 Lib. 3. vict. sententia 51. 3 Athen. lib. 4. Dipnos. & Homer. Ὀδυσ. δ. 4 Lib. 15. 5 Lib. 14. epigr. 15.

balnea strigiles, ad distringendos sudores: quorum loco nos hodie linteis utimur. Martialis, vel Persius *,

I puer, & strigiles Crispini ad balnea defer.

Iidem spongiis aliquando usi sunt pro strigilibus, ut auctor est Plinius. Spongias verò eas purpurâ infici curabant, pro deliciis: sæpe etiam candidas efficiebant, quod erat valde pretiosum. Porro famuli præter strigiles, guttum seu ampullam ferebant; quem Græci λήκυθον nuncuparunt. Guttus Latinis dicebatur, quòd liquorem guttatim emitteret. Principes ac nobiliores viri paratum habebant ex cornu unicornis animalis: alii ferè omnes ex vitro, vel cornu vulgari, aut bubalino. Eo vase utebantur Romani balnea adeuntes, in quo odoramenta (olea scilicet & unguenta) continebantur, ad inungenda post lotionem corpora, ut polita magis ac lævis caro evaderet. De gutto corneo sic Martialis lib. 14. epigr. 52.

Gestavit modo fronte me juvencus,
Verum rhinocerota me putabis.

Gutti & strigilis formam graphicè describit Apulejus [1] de Hippia loquens: *Magno incepta* † (inquit) *prædicavit, fabricatam semet sibi ampullam quoque oleariam, quam gestabat, lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate: juxta honestam strigileculam, recta fastigiatione clausulæ, flexa tubulatione ligulæ; ut & ipsa in manu capulo moraretur, & sudor ex ea rivulo laberetur.* Artemidorus tradit [2], Xystrophylacem vocari, in quo strigiles asservarentur: & lecythum, in quo oleum, unguentorum & oleorum compositionem variam, quibus in balneis usi sunt antiquiores, fusissimè docet Gul. Caulius, vir antiquitatis peritissimus, dum viveret. Erant & siccæ compositiones διαπάσματα Græcis vocatæ, quibus (ut auctor est Plinius) etiam utebantur ad sistendum absumendumve sudorem in exitu balnei, ut mox frigidâ lavarentur. Eos pulveres nostris odoramentis rectè (ni fallor) compares: pulveribus scilicet odoratis, violaceo ac cyprio nuncupatis.

Cæterum pro corporis detersione in balneis usurpatum quoque fuisse aphronitron invenio. Sic enim habet Galenus [3]: *Aphronitrum fariaæ speciem non habet, neque solutum est, sed congelatum & coactum, quo qui in balneis sordes exterunt quotidie utuntur. Ea detergendi facultate, ut non modò sordes extergeat, sed etiam pruritum sanet, nempe digerendis quæ ipsum excitant saniebus. Hodie loco aphronitri pumice utitur Italia, & scopis quibusdam ex pilo paratis ad sordes in balneis abstergendas, si benè memini.* Superest de strigmentis & Conisalo aliquid dicere. Strigmenta vocabant sordes balnearum, scilicet quæ à corporibus Athletarum exercitatis destringebantur. Item, quæ in Gymnasiorum & balneorum parietibus atque statuis coacervata colligebantur. Græci στλεγγίσματα, γλοιὸς, & ῥύπος vocant, tam balnearum quàm palæstrarum strigmenta. Peculiariter verò πάτον nominari docet Galenus [4], sordem in palæstris acceptam, quæ constaret oleo, sudore, sorde humana, & pulvere. Erat præterea in palæstris terra, Athletarum & deambulantium pedibus conculcata, illorumque sudore vel olei adspergine irrigata, κονίσαλος dicta. Ludorum magistratus aliquando vendidit Gymnasiorum strigmenta octingentis sestertiis, ut auctor est Plinius [5]: eorum enim usus non vulgaris fuit in depellendis morbis, quod ex Dioscoride [1] licet colligere. Ejusdem ferè facultatis erat Conisalos, in molliendis ac discutiendis bubonum atque lactantium uberum humoribus, ut Galenus [2] refert. Idem admonet [3], veteres Medicos morborum adeo solicitos exploratores exstitisse, ut sudorem in balneis concavitate strigilis exciperent, ex cujus colore & sapore qualis esset humorum in venoso genere miscella conjiciebant. Strigilem Græci ξυστρίδα vocant, ἀπὸ τοῦ ξύειν, quod est, *radere* & *polire*. Eadem στλεγγὶς & στλεγγίς quibusdam dicitur. Plinius [4] apoxyomenum dixit, pro eo qui seipsum destringit, & perixyomenum, qui undique id facit.

CAP. XXV.

De Apotherapia, quæ finis est Exercitationum.

EXercitatos in balnearum cellulas dimittebant, ut ceroma de eorum corporibus abraderent, uti prædiximus. Egressos vero in Alipterio frictione, quæ ἀποθεραπεία dicitur, curabant. Porro cùm genere duplex sit Apotherapia, altera quidem exercitationis ceu pars, altera ejus ceu species, ut docet Galenus [5]: nos hic de ea quæ ut pars habetur primùm tractabimus. Omnis exercitationis probè peractæ postrema pars, Apotherapia dicitur. Ea duplici consilio suscipitur, & ut excrementa expurget, & ut corpus à lassitudine tutum reddat. Prior causa etiam exercitationi communis est: proprius verò Apotherapiæ scopus est, ut lassitudinem, quæ succedere immodico exercitio solet, submoveat atque prohibeat. Et Athletis quidem, ut etiam aliis, qui opere corpus fatigant, sicuti qui fodiunt, vel iter agunt, vel remigant, vel tale quodpiam opus vitæ necessarium obeunt, præsto lassitudines adsunt, nisi Apotherapia devitentur. Verùm Athletæ ii, quos labor maximus exercebat, nullo alio exercitandi genere obnoxii erant lassitudini, præterquam eo quod ab ipsis τέλειον, id est, *absolutum*, dicebatur. Athletis siquidem erat necesse, quò videlicet ad immodicos in certaminibus labores, etiam totum diem aliquando continuatos, præparato jam corpore essent, absolutissimum illud exercitium (ipsi κατασκευὴν vocabant) aliquando obire. Aliis, qui tantùm bonæ valetudinis tuendæ causâ exercebantur, minimè necessariam fuisse Apotherapiam contendit Galenus, nisi excrementorum expurgandorum gratiâ. Iis siquidem nullus instat lassitudinis metus. Ast tutissimum est, inquit, Apotherapiâ semper uti. Hæc verò quomodo administrari deberet, ex finium, ad quos ipsa tendit, natura demonstrat: nam quoniam id petitur ut solidarum animalis partium excrementa (quæcunque per exercitationem excalefacta extenuataque in corpore adhuc manent) prorsus ejiciantur: & frictiones, quæ per alios administrarentur, adhiberi oportebat, & unà cum his, tum ipsarum quæ fricantur partium tensionem, tum etiam spiritus cohibitionem. Quod ad frictiones attinet, plurimùm manibus, quoad fieri potest, adhibentur, ut nulla pars corporis nuda maneret: nam postquam à se corpus non ampliùs dimovetur, periculum est ne frigescat ac densescat, dum nulla ope externa calefit. Frictionem verò neque tardam neque duram esse oportet, ideoque oleum fricando corpori largiter circumfundi debebat. Id enim ad velocitatem simul & mollitiem frictionis mul-

1 Lib. 6. Florid. 2 Lib. 5. de Somn. Interp. cap. 6. 3 Lib. 9. Simpl. 4 Lib. 6. Simpl. 5 Lib. 35. cap. 4.

* Sat. 5. ℣. 126. † Alii legunt, *magno in cœtu*.

1 Lib. 1. cap. 14. 15. & 16. 2 Lib. 11. Simpl. 3 Lib. 5. loc. aff. lib. 3. de caus. sympt. lib. 10. fac. alim. & lib. 4. san. tu. 4 Lib. 34. cap. 8. 5 Lib. 3. san. tu.

multum conducit: & alioqui aliud secum non mediocre commodum adfert, quando & quæ tensa sunt remittit, & quæ inter vehementius laborandum fatigata sunt emollit. Igitur media mollis ac dura (quæ eadem mediocris est) frictio efficitur, fricantis quidem manibus valenter injectis, ita ut earum impressio ad duram frictionem proximè accedat, cæterum pinguitudinis copia & velocitate movendi eatenus remissis, ut planè evadat mediocris. Porro tendendæ obiter sunt partes dum fricantur, ut quicquid inter cutem & subjectam carnem excrementorum residet, per cutem expellatur, quippe distentis iis quæ sub cute sunt, omnia foras eliduntur, seu gemina manu expressa: una foris, ejus utique qui fricat; altera intus, ipsis scilicet quæ tenduntur particulis manus vicem supplentibus. Ac propter hæc quidem non exigua portio Apotherapiæ est spiritus cohibitio. Appellant verò ita, ubi omnibus thoracis musculis qui circa costas habentur intentis coactisque exspirationem continemus. Spiritus verò cohibitio, quæ ad Apotherapiam est maximè idonea, jecur, lienem, & ventriculum attollit, tensis qui in thorace sunt musculis universis, remissis qui sunt in scepto & abdomine: ita namque deorsum ferentur excrementa. Secundo autem loco habenda est, quæ mediocriter eos qui in abdomine sunt musculos tendit, quò videlicet ea quæ sub scepto sunt viscera, Apotherapiæ fructum sentiant. His ipsis de causis etiam fasciarum (quæ ἅμματα Græci vocant) circumactus fieri conveniebat, quos fricantes ipsi quum à tergo fricandorum constitissent, circa totum ventrem adhibebant, quum se ex adverso collocassent cervicibus, alias verò costis, & spinæ, & pectori accommodabant: idque converso pariter cum his quodammodo eo qui fricabatur. Circa lumbos vero similis fasciarum circumjectio circumactioque fiebat, tendente se ad singulas eo qui fricabatur, non tamen cum omnibus pariter se revertente: quum neque continuos motus, neque vehementes ei contingere ex Apotherapia conveniret, sed certè aliquos, & quibus ex intervallo frictiones essent interpositæ. Quæ enim & continuæ & vehementes sunt, exercitationis, quam præparatoriam vocant, sunt propriæ: quæ verò nec continuæ nec vehementes, Apotherapiæ. Siquidem præparatoriæ scopus est, corpus cogere atque contrahere: Apotherapiæ contrà, relaxare. Nonnunquam in mediis laboribus etiam Apotherapia utebantur Gymnastarum præstantissimi, in his potissimùm Athletis, quos gravia (ut vocant) certamina exercent: aliàs perpetuò finis exercitationis ritè peractæ Apotherapia est.

Hæc sunt quæ ferè ad verbum ex Galeno[1] excerpsimus; qui fusissimè rem istam tractavit, cujus summa est, Apotherapia, lassitudinis remedium, exercitationis pars censetur, in qua motus adhibentur quantitate mediocres, qualitate verò tardiores. Erat enim agitatio tarda, & citra violentiorem nixum, subinde frequenti quiete interposita, quâ utique fricare hominem oportebat pluribus contrectantibus, quò nec pars ulla refrigesceret, & ocyssimè excrementa digererentur. Fiebat mollis frictio cum pluscula olei pinguitudine administrata, quæ corpora humectabat, distentaque relaxabat. Postremò, ne corporis robur nimiùm difflaretur, Athletarum corpora ψυχρολουσίᾳ in frigidario, aut baptisteriis, vel piscinis adstringebant: sed de frigidæ lotione fusiùs in Tractatu *de Balneis* edisseremus. De Apotherapia id denique annotandum est, non modò Athletas eâ usos fuisse, quinetiam quosvis labore, venatione, peregrinationeve fessos: quoniam laboribus & exercitiis membra similaria exsiccantur & colliquescunt. Atque ne vapores intra cutem & musculos coacervati lassitudinem aut musculorum distentiones parerent, aquæ dulcis lavacro & lubricâ olei frictione corpora humectabant, & subtercutaneas excrementorum reliquias evaporabant. Unde Homerus[1] speculatores à Troja redeuntes, laboreque fessos, sudorem aquâ marinâ abluisse, corpusque oleo unxisse ait. Hinc Athenæus[2], sciunt Trojani belli heroës (inquit) λουτρὰ εἶναι ἄκη πόνων παντοῖα*, id est, *lavacra esse omnifaria lassitudinum pharmaca*: quas aquâ marinâ (quæ nervis maximè est accommoda) solvebant: ac musculorum distentiones ἐμβάσει lavacri insessione laxabant. Postea ne aquarum adspergine corpora rigerent, oleis & unguentis ἀλείμμασι inungebant: in quorum catalogo præcipua fuerunt gleucinum, irinum, amaracinum, abietinum, foliatum, atque spicatum.

CAP. XXVI.

De solennibus Ludis Græcorum.

GRæcorum mos fuit quotidie in Palæstra exerceri. Ludi verò solennes ac publici in Græcia instituti sunt, singulis quinque annis celebrandi, ex quo (opinor) Quinquatrios vocarunt, ut est apud Lucianum. Ad hos undique confluebant ac conveniebant Athletæ. Fiebant verò in Olympia, Isthmo, Nemea, & Pythia. Qui aliquando in omnibus his locis vicisset, Periodonices vocitabatur. In Olympicis certaminibus corona oleagina ex oleastro victori proponebatur; in Isthmiis pinea; in Pythiis vel Pythicis, poma sacerdotes Apollinis proponebant: in Nemeis erat corona ex apio concinnata. Angelus Politianus[3] reprehendit Merulam, quòd sine alicujus testimonio dixerit, coronari pinu eos qui Nemea vicerint; nam Lucianus apio testatur, inquit. Verùm Plutarchus victorem Isthmiis utroque coronat, pinu scilicet & apio. Apud Athenienses oleum ex oliva victori donabatur, ut legimus. Porro, ejusmodi præmia is solus referebat, qui aliorum omnium concertatorum victor exstitisset. Idem cùm præconis voce victor pronunciabatur, à vulgo spectante veluti Deus quidam suspiciebatur. Atque præmia tam exilia merito erant proposita, ut honoris non lucri causâ decertare viderentur.

CAP. XXVII.

Quænam commoditas ex quotidianis exercitationibus exspectaretur.

PRopositis superioribus Exercitationum modis, juvenes tolerandis laboribus assuefiebant, pariterque ictuum declinandorum periti evadebant, neque metu deinceps aversabantur vulnera. Tales siquidem exercitationes animosos reddebant juveniles animos, ut ad subeunda pericula corporibus suis non parcerent. Præterea, salubriorem corporis statum sibi comparabant, atque per omnia robustiores fiebant, patientesque laborum. Cum dejecto in terram vultu luctabantur, & securè procidere, & promptè exsurgere, eadem discebant opera, ut & propellere, & tenaciter amplecti, & loco movere, & præfocare, & in altum sustollere possent adversarium. Hinc non

Aa

1 Lib. 3. sect. 10.

1 Iliad. 10. 2 Lib. 1. Dipnos. 3 Lib. 11. ep. 10.

* Alii meliùs leg. παντοίων.

non folùm firmiora robuſtioraque fiebant corpora, quæ talibus exercebantur laboribus, ſed & ex iis peritiam conſequebantur, ſi quando in neceſſitatem adducti forent talium diſciplinarum in armis. Quippe talis hoſtem complexus citiùs ſupplantatum proſternet, & prolapſus ipſe quam facillimè noſcet exſurgere. Hæc enim omnia ad verum illud certamen, quod in armis peragitur, referre ſolebant: planéque in eam opinionem deſcenderant, ut certò putarent ſe longè melioribus uſuros ita exercitatis, poſtquam primùm illorum nuda corpora emollita atque exercitata, robuſtiora reddiderant, neque minùs levia & habiliora, eademque adverſariis gravia effecerant. Cujuſmodi enim illi armati futuri ſunt, qui nudo ſaltem corpore terrorem hoſtibus incutiunt, neque immodicam oſtendentes corpulentiam, & ſegnem & candidam, aut nimiam quoque corporis maciem pallore deformatam, qualia ferè ſunt mulierum corpora ſub umbra marceſcentia, trepidantia, ac illico multo ſudore perfluentia, neque non ſub galea anhelantia, maximè ſi quando Sol ſub meridiem æſtu ſupra modum calente fervent. Ad quid enim quis uteretur ſitientibus & pulverem ferre

A nequeuntibus, quique viſo tantùm ſanguine ſtatim exanimantur, ac antè moriuntur quàm intra teli jactum atque ad manus cum hoſtibus ventum fuerit. Aſt juvenes prædictis exercitationibus incumbentes, partim rubore, partim nigredine temperanter ſub Sole colorati erant, vultu planè maſculo, multum vigoris atque caloris & virilitatis præ ſe ferentes, neque nimiùm obeſi, neque rurſum nimis tenues & aridi, nimio pondere pergrandes: verùm juſto corporis modo formati, cùm inutilem, tùm ſuperfluam carnium molem abundantiamque ſudore abſumerent. Id autem quod robur præſtat & vigorem, citra mali ad-
B mixtionem, conſervant. Quod enim ii, qui ventilando purgant triticum, faciunt, id illis præſtabant Gymnaſia in corporibus paleas ac ſpicas inanes flatu propellentia, purum autem fructum ſeparantia & accumulantia. Ob id tales juvenes firma proſperitate valetudinis uti, ac quàm diutiſſimè in laboribus perdurare neceſſe erat. Quinetiam ſerò ſudare incipiebant, & raro admodum morbis affecti decumbebant, neque facilè defatigabantur.

LAVRENTII IOVBERTI DE BALNEIS ANTIQVORVM, TVM GRÆCORVM, TVM ROMANORVM,

LIBER ALTER.

CAP. I.

De Balneis & Thermis Romanorum.

QUum veterum Romanorum mos eſſet ſingulis diebus lavari, omnes ferè divites privatas in domibus ſuis Balneas habuerunt: præter quas, vel publico ſumptu, vel alicujus principis viri liberalitate, aliæ in publicum uſum ædificatæ ſunt, quas ab aquarum caliditate Thermas appellavere. In his primùm quidem omnia quæ ad corporis expurgationem neceſſaria videbantur, parata fuerunt: lavacra tepida aut calidioris aquæ, ſudatoria, unctuaria, & quæcunque illis commodiùs administrandis utilia forent. Atque hæc ad ſanitatem munditiemque tantùm hactenus pertinebant. Paulò pòſt verò addita ſunt pleraque voluptati ſolùm inſervientia, ut tandem (omnibus perpetuò certatim aliquid excogitantibus adjicientibuſque, & creſcente Principum luxuria) magno ſumptu ac ſplendore Balnea inſtar urbium viderentur. In Balneorum ſiquidem ædificiis porticus deambulatoriæ, picturis & columnis variis ornatæ, fiebant ampliſſimæ, quæ refrigerationis & voluptatis gratiâ mirè placebant. In porticibus Exhedræ ſpatioſiores diſponebantur, ubi Rhetores & Philoſophiæ Profeſſores diſputabant, ut Græcos in ſuis Gymnaſiis factitaſſe monuimus. Erant præterea & areæ ampliſſimæ in publicis Thermis; ad hæc nemora, prata, ſaltus. Neque omiſſa fuit Palæſtra, quæ ut Græcorum Gymnaſiorum pars erat, uti deſcripſimus, ſic Romanarum Thermarum: cùm
E enim Romani Græcorum præcipui æmuli fierent, illorum mores voluptateſque ſenſim in ſuum uſum traxere: atque Thermas publicas ædificari voluere, quibus nihil eorum deeſſet, quæ in Græcorum Gymnaſiis conſpiciebantur, multò verò ſplendidiora ac elegantiora viderentur. Thermas autem potiùs quàm Gymnaſia nuncupare placuit, quòd lavacra & ſudationes, frictiones atque delicatas inunctiones magis curarent, quàm exercitia quæ in luto vel arena fiebant: hæc enim Romani neglexere, deambulationibus ferè contenti; ſpectaculis verò atque ludis aliis delectati, non multùm Palæſtram coluere: ipſi etenim corpore nudo
F exerceri detrectabant, nec non tam violentis exercitationibus uti quàm erat pancration, vel pugilatus, qui ſaltem ingenui eſſent. Nam Athletas conductos aut ſervos habuiſſe putamus, & infames habitos fuiſſe. Græcorum verò nobiliſſimi quique, & promiſcuè omnes cùm adoleſcentes, tùm juvenes, iis occupabantur. Rectè igitur cenſent qui priùs deſcriptas à nobis gymnicas exercitationes Romanorum conſuetudinis minimè fuiſſe ſcribunt, ut cap. 5. diximus: quamvis Palæſtram, quæque ad illam pertinerent, in ſuas Thermas Romani traduxerint. Balneorum luxus ac delitiæ illis ferè tantùm curæ fuerunt,

runt, quibus virile animorum robur enervabatur: corpus verò, si opportunè illa fierent, aliquot commoditates consequi, sin minùs, ipsum quoque mollius ac malis valde obnoxium reddi videbatur. Cæterum Romanorum Thermas Græcorum Gymnasiis & structura & usu respondisse, facile est conjicere ex iis quæ sparsim scripta legimus de Balnearum seu Thermarum publicarum ædificiis, de quibus mox fusiùs agam. Fuisse verò in Thermis loca exercitiorum, & palæstram, necnon Exhedras Rhetoribus & Philosophis destinatas (præter lavacrorum & sudationum splendidissimas cellas) loci Ciceronis aliquot satis indicant.

Sed quum Græci minimam partem suorum Gymnasiorum Balneis darent, iisque ferè tantùm ad curanda Athletarum corpora uterentur; Romani contrà balneis potissimùm delectabantur ac indulgebant, palæstras verò solùm pro ludis & spectaculis instituebant. Propterea in balneorum & lavacrorum cellis ædificandis maximæ pecuniæ summam insumebant, illisque suarum Thermarum nobiliores partes assignabant.

Cap. II.

De Balnearum seu Thermarum apud Romanos luxu.

Romanorum luxus atque delitiæ nullo in opere magis & clariùs spectabantur, quàm in magnificis Balnearum fabricis, ob quas olim Consules, Ædiles, & Cæsares quoque totos & solidos excavarunt montes, ut tam ferventem quàm gelidam aquam per tubulos & euripos in Balnea derivarent. Horum pavimenta vitreatis tesserulis, versicoloribus lapidum crustis, cæmento aut maltha compactis radiabant, quæ Græci à variegato lapillorum colore λιθόστρωτα: & quòd cœnæ reliquias sub mensa (Græcis ἀναλεκτὰ dictas) non scopis converri, sed manu colligere & spongia detergi oporteret, ob munditiem ἀσάρωτα nuncuparunt. Est enim ἀσάρωτον pavimenti genus artificiosis picturis elaboratum: sic dictum quòd scopis verri non debeat, ab α & σαίρω, id est, *verro scopo*, & *scopis purgo*. Hæc pavimentorum pigmenta (ut prona sunt luxuriæ vitia) N. Agrippa Ædilis, quamvis vir ingenio subrusticus, ut vulgi gratiam demereretur, in cameras suarum Thermarum transtulit: vitreas proculdubio facturus, (inquit Plinius[1]) si vitri usus tunc repertus fuisset. Parietes sectili & omnifario marmorum genere, Phrygio, Carystio, & Porphyrita incrustati, ac statuis ex ære Corinthio conflatis, insertis quoque gemmis adornati fulgebant. Testudines auro refertæ conspiciebantur. Quid verò argentea Balnearum vasa & θησαύρια commemorem, quibus Hetruscum civem Romanum sua adornasse Balnea Papinius lib. 1. *Sylvarum* ita scribit:

Effulgent cameræ vario fastigia vitro.
Nil ibi plebejum: nusquam Temesæa notabis
Æra, sed argento fœlix propellitur unda,
Argentoque cadit, labris nitentibus instat.

Et ne in amœna prospiciendi locus deesset, porticus triplices milliarias marmoreis suffultas columnis (quæ & magnitudine & colorum varietate insignes essent) adstruebant: id enim de Nerone scribit Suetonius, novam ædificasse domum, tanta laxitate ut porticus triplices miliarias haberet: hic ve-

[1] Lib. 36. cap. 25. & 25.

A rò miliarias intelligere oportet, columnas nihil sustentantes; quales olim etiam in balneis prope solia insertis ex ære aut plumbo tubulis, ut in horum anfractu aqua substratæ fornacis fervore incalesceret, construebantur: sed de his nos suo loco plura. Tales non in Thermis solùm conspiciebantur, verùm etiam in divitum porticibus atque areis dispositæ, non ut ædificium sustinerent, sed decoris tantùm & minimè necessarii usus ergo constructæ. Heliogabalus omnium primus creditur sylvas & arboreta in Thermis publicis deputasse. Sergius Orata primus pensiles excogitavit
B balineas, ne quid balnearum deliciis deesse videretur[1]. Cùm igitur tanto sumptu tantoque splendore publicæ Thermæ constarent, & omnis amœnitatis ac elegantiæ plenissimæ conspicerentur, nihil mirum est si Principes quoque ad frequentem earum usum alliciebantur. Usque adeo enim Thermarum usus promiscuus fuit, ut frequentissimè Principes cum populo lavarentur. Tradunt Adrianum in primis hoc facere solitum. Is cùm aliquando Veteranum quendam, notum sibi in militia, conspexisset in balneo dorsum parieti atterentem, percontatus eum fuisse dicitur, cur se marmoribus distringendum dedisset: cúmque ille
C idcirco hoc à se fieri respondisset, quòd servis careret, & servis eum & pecuniâ liberaliter donavit. Paucis verò interjectis diebus, cùm complures ad provocandam Principis liberalitatem eodem venissent, seque parieti identidem attererent, evocari eos jussit, & alium ab alio mutuò confricari. Heliogabalus Thermis frequentissimè est usus cum populo, æstate maximè: & sæpe visus est cum balneari veste domum reverti.

Porro, ex Balneis illis publicis seu Thermis, nominatissimæ ac memorabiles Romæ fuerunt primùm Neronianæ, Agrippinæ, Domitianæ, &
D Antoninæ. In pretio quoque fuerunt Palatinæ, Æmilii Pauli, Olympiadis, Novati, Polycleti, Stephani, Titi, Trajani, Commodi, Decii, Diocletiani, Constantini, Gordiani, Philippi, Severi, Aureliani. Nominantur & à Martiale Claudii Hetrusci, Tuccæ, Grylli, Luppi, Fortunati, Pontici, Severi, Fausti, Poëti, Titi, & Tigillini. Sunt & Lampridio Alexandri, & Varii. Sed posteriores omnes non publicas, sed privatas fuisse suspicor. Nam priusquam communes ædificarentur, divites in domibus suis plerique Balneas habebant, quas, sensim crescente nobiliorum luxu, magno sumptu ac singulari structura fabricabant.
E Hinc verisimile habetur quod ajunt, Sextum Rufum supra octingentas Balneas agnovisse. Privatas verò Thermas fuisse, docent Ciceronis Epistolæ ad uxorem Terentiam & ad Quintum fratrem: scribit enim ex Asia, ubi Proconsul erat, ut curent labrum in suis Balneis locari, illumque certiorem faciant de diligentia in Balneis ædificandis in Villa Arpinate. Atque mos construendi privatas Balneas sic apud ditiores invaluit, ut (quod in publicis monuimus) in istis quoque maximus luxus spectaretur. Id facilè quivis intelliget ex Plinii Junioris verbis, cùm describit suam Villam Laurentinam, cujus, præ cæteris, laudat
F Gymnasii structuram, & Balneorum cellam frigidariam, Baptisteria, unctuarium, hypocaustum, piscinam calidam, Zetas, stibadas, & heliocaminum: quæ omnia nos statim declarabimus, jam enim Balneorum magnificam structuram delineare operæ pretium videtur.

[1] Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 15.

Cap. III.

De Balnearum seu Thermarum structura.

IN Balnearum structura primùm loci delectus habitam fuisse rationem, Vitruvius admonet. Deligebatur verò locus, qui præter salubritatem naturâ calidissimus esset, id est, aversus à Septentrione seu Aquilone. Ad caldaria & tepidarias, hoc est, cellas, in quibus calidum vel tepidum aërem esse oportebat, lumen quærebatur ab Occidente hyberno: sin autem natura loci impediret, utique à Meridie: nam maximè tempus lavandi à meridiano ad vesperum erat constitutum. Vopiscus, cùm tradit Aurelianum Thermas fecisse in Transtyberina Regione hyemales, videtur agnovisse æstivas, atque adeo pro anni tempore exstructas: meminit etiam utrarumque Julius Capitolinus in *Gordiano Juniore*. Porro, ædificii Thermarum interiora omnis amœnitatis & elegantiæ plenissima videbantur, ut suprà quoque admonui: splendens & lucida erat habitatio, ubique multum lumen & claritas studiosè conquisita. In frontispicio Balnearum conspiciebantur duæ statuæ ex ære vel marmore constructæ, quarum altera Æsculapio, altera Sanitati erat dicata. Ambæ faciem elegantem & benè compositam (quam Græci εὐρυθμίαν, nos formam venustam & benè proportionatam dicimus) præ se ferebant. Thermarum pars, quæ lavationi & sudationi necnon frictioni ac inunctioni dicabatur, Galeni tempore (qui sub Antoninis Imperatoribus Medicinam Romæ profitebatur) in quatuor casulas, seu cellas, seu domos, (his enim vocabulis utuntur indifferenter) excepto Apodyterio, erat distincta, ut ex libro 10. *Methodi*[1] colligere possumus; Plinius tamen *lib. 5. epist. 6.* quinque* meminit, nempe Apodyterii. Apodyterium verò (quod Gal. de industria omisit, tanquam balnei pars non sit) dicebatur conclave ante balnei aut hypocausti cellulam situm, in quo exuebantur, ἀπὸ τοῦ ἀποδύειν, quod *exuere* significat. Latini Tepidarium vocarunt, quia hîc tepebat aër, idque vel ex calidis ac siccis vaporibus ab igne delatis, vel etiam humidis ab herbarum decoctione, vel ab aqua ignitis lapidibus aut laminis candentibus inspersa, excitatis. Hinc capsulæ minister præficiebatur, qui depositas vestes servaret, quem Capsularium dicere possis. Proximè Ἀποδυτηρίῳ constituebatur ἐλαιοθέσιον, id est, unctuarium hypocaustum, quod temperati caloris fiebat. Elegans & amœnus erat locus, suavissimis ac pretiosissimis nobilibusque refertus unguentis. In hoc solebant homines ante & post lotionem sudoremque (pro diversa scilicet corporis habitus ratione) inungi. Ideoque ex altera parte Apodyterii fuit, & duas portas habuit, ut scilicet una reliquas cellas superaret: nam hîc non solùm admittebantur qui ex Balneis redibant, sed & qui ex Palæstra revertebantur, quique ad hanc sese accingebant. Sed de hac suo loco. Ex alio latere Apodyterii fuit cella, quæ peculiariter Laconicum dicebatur, de qua nos satis fusè in Gymnasiorum structura meminimus; Galenus hanc partem multis in locis ξηρὸν θόλον, id est, *siccam testudinem*, appellat: siquidem fornicem habuit concameratum, seu locum in se recurvum, in quo succensus ignis calidos atque siccos vapores emittebat ad sudorem eliciendum. Tales fornices & testudines hodiernis etiam temporibus in Balneis Germanorum conspiciuntur, è quibus vapor siccus ad ciendos sudores egreditur, corporibus interim in tabulam quandam sudorem illum excipientem prostratis. Tales quoque esse videntur nostræ Thermæ, quas *Stuffas* vocitamus. Eandem certè partem Galenus aliquando βαλανεῖον appellavit[1]: ut dum inquit: Διαβαδίζειν τοιγαροῦν χρὴ μόνον ἄχρι τῆς δεξαμενῆς, οὐκ ἐνδιατρίβειν τῷ Λακωνικῷ. id est, *ergo transire tantùm ad solium usque, non in Laconico immorari debebit*. Hodie facientes Medicinam aërium nominant Balneum, quòd eo utentes in aëre degant calefacto. Tertia pars (iis qui istis annumerant Apodyterium, secunda verò Galeno) est quæ Solium calidum vocatur. Hæc Laconico sic conjungebatur, ut ab illo ad istam ferretur calidus vapor adeo suavis & jucundus, ut homines in Solio consistentes neque præfocationem, neque aliam aliquam molestiam sentirent. Transmittebatur verò is vapor medio Crytoporticu parvo, quod Galli *alleam* undique clausam dicerent. Ipsa verò cella, ut naturâ calidior esset, ventis exponebatur Noto, Euro, & Zephyro. Hic perfundebantur calidâ, & in Solium aquæ plenum ingrediebantur. Solium verò dicebatur cisterna, aut piscina, vas, aut cupa, in qua homines considentes abluebantur. Unde Latinis & labrum & lavacrum, vulgò etiam Tina, vocatur. Galenus ab inscensu & descensu ἔμβασιν, κολυμβήθραν, & δεξαμενὴν nuncupare solet. Sic enim libro primo *Meth.* cap. 10. Τοιοῦτον γάρ τι συμβαίνειν ἔοικεν ἡμῖν ἐπὶ ψυχρὰν δεξαμενὴν εἰσιοῦσι μετὰ τὰ βαλανεῖα, οἷόν τι καὶ τῷ σιδήρῳ βαφῇ. Id est, *Quippe simile quiddam nobis accidere videtur, cùm in frigidum solium post balneum ingredimur, ei quod ferro accidit cùm tingitur.* Et in libro tertio *sanit. tuen.* post citata paulò antè verba, hæc subjungit, ἀλλ' οὐδ' ἐγχρονίζειν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ δεῖται, id est, *sed nec morari in piscina huic opus est.* Labri forma erat, qualis hodie videtur in pago Sancti Dionysii cupa porphyrea, & quales multæ sunt Romæ ad templum Rotundæ, olim Pantheon vocatum. Labrum autem seu alveus propriè dicebatur, lapidea structilisve fossa Balnearum. Tertia Galeno, aliis verò quarta, Balnei pars erat frigidum Solium, quod Boream omnino spectare debebat, & prorsus à Meridie aversum esse: veteribus Græcis λουτρὸν simpliciter vocabatur.

Ultima cella (seu quarta, seu quinta dicatur) erat nonnihil calida, in qua post usum frigidæ rursus aliquantulùm sudabant, ut omnia excrementa citra refrigerationis periculum vacuarentur. Hæc abstergendo corpori dedicata fuit, atque in ea sudores destringebantur spongiis vel strigilibus. Et ne pavimentum à sordibus inficeretur, vel quò etiam sordes ipsæ faciliùs colligerentur, (nam utiles ad medicinam erant, & plurimi vendebantur) qui abstergebantur, in humilibus labris stabant, quibus strigmenta excipiebantur. Eorum figuram, unà cum abstersionis modo, eleganter depinxit Fabius in Simulachris Urbis Romæ. Porro, quatuor Balnei cellularum & Apodyterii situs is erat, si benè conjicio, ut ordine continuo aliæ aliis connecterentur, at circulo quodam, ut ex illis quatuor prima & ultima Apodyterio conjungerentur. In eo siquidem nudati primam ingrediebantur: ad ultimam verò cùm pervenissent, ut redirent ad Apodyterium pro sumendis vestibus, ineptum fuisset per alias cellas retrogredi. Tepebant verò eadem opera; similique calore Apodyterion ultima cella, quam meo judicio Elæothesium fuisse, rectè dixeris: nam in ea post frictionem & abstersionem inungebantur; in Elæothesio verò olea & unguenta servare solebant. Adde quòd proximè Apodyterium, uti sup. docuimus, situm erat Elæothesium: quod duabus portis erat dona-

[1] Cap. 10.

* Forte, quinti.

[1] Lib. 3. san. tu.

A donatum, ut etiam ex Palæstra redeuntes exciperet. Et (nisi me fallit conjectura) eadem janua emittebantur ad Palæstram, qui frictione & ceromatis unctione præparati videbantur. Licebat igitur iis, qui Balnei partes omnes pertransire volebant, à Solio frigido ad Elæothesium venire per januam quæ Balnea spectabat: alia verò erat Palæstram versùs. Communis omnibus fiebat, quæ ab Apodyterio ad Elæothesium pertinebat.

Ea est Balnearum seu Thermarum structura, qua parte ad lavationem, sudationem, abstersionem, & inunctionem utebantur: de quibus nonnihil præterea annotari potest, quod vice auctarii sit. Illud verò est de consueto & præcipuo usu cellularum, tam quæ sudorem in sicco aëre eliciunt, quam quæ frigidâ aut calidâ lavant. Sed de his capite seq. seorsim dicere præstat.

Cap. IV.

De quatuor præcipuarum Balnei Cellarum usu, & lavationis frigidæ consuetudine.

AVicennam meritò reprehendunt, quòd in prima cella (quam Laconicum diximus vocari) frigidum aërem fuisse dixerit [1]. Eam siquidem ingredientes calido aëri temperato obversabantur, qualis erat Cypri in metallorum scaptensulis, ubi (inquit Galen. lib. 9. *Simpl.* cap. *de calcanth.*) erat in universo descensu caliditas tepida, similis calori primis in domibus Balnearum, quas προμαλακτήρια vocant, id est, *præmollentia*: nam hujus primæ domus calore humores calefacti liquescebant: liquefacti verò per cutem rarefactam evaporare poterant. Ab hac in calidam secundæ domus aquam descendebant, quæ madorem utilem solidis partem immittere poterat, ut inquit Gal. eoque corporibus macilentis idonea videbatur. In tertiæ casulæ frigidam aquam ingredientes, totum corpus refrigerabant, cutem densabant, & vires firmabant. Nam si qua & laxata & justo plus remissa viderentur, ea in naturalem redibant mediocritatem: id quod Balnei quarta pars indicabat, quippe quibus omnia ritè fuissent adhibita, ii post frigidæ usum adhuc sudabant, & omnia ipsis excrementa vacuabantur, citra refrigerationis noxam. Hîc verò detergebantur, & oleis unguentisve superinfusis fricabantur, indeque ad Apodyterium, ut vestes induerent, remittebantur. Cæterum id obiter annotasse juvabit: Romanos initio calidam tantùm cellam (quam peculiariter Laconicum vocavimus) habuisse, uti bodie quoque sola in nostris Thermis est: postmodum verò aliæ fuerunt introductæ, ut Seneca docet [2], atque cùm unicum esset Laconicum, tam ardens parabatur, ut penè adureret: qua ratione vocatum meritò fuit Assa, ab ardeo scilicet, vel areo. Hinc Cornel. Celsus de paralysi loquens, ait [3]: *Inimica etiam habet Balnea, assasque sudationes.* Sèd apertiùs Cicero istud explicat, inquiens [4]: *In Balneariis assa in alterum Apodyterii angulum promovi, propterea quòd ita erat posita, ut earum vaporarium, ex quo ignis erumpit, esset sub tectum cubiculi.* Joan. Maria Catanienus * in lib. 5. *Epist.* Plinii Junioris [5], citata Ciceronis verba referens, pro assa dixit hypocausta, hoc modo: *In Balneariis hypocausta in alterum Apodyterii angulum promovi.* Ex quibus colligi potest, Assam nil aliud significare, quàm locum valde calefactum igne artificiali, ut quem hodie *Poelas* vel *Stuvas* † siccas appellamus.

1 Lib. 1. fen. 2. doct. 2. c. 19. 2 Epist. 86. 3 Lib. 3. cap. 27. 4 Lib. 3. epist. 1. ad Quintum fratrem. 5 Ad Apollin.

* Leg. *Catanæus.*

† Suprà vocavit *Stuffas.*

Cap. V.

De Cella, quæ Solium vocabatur.

SOlii calidi usus non multò pòst ad Romanos venit: erantque initio promiscua (si benè conjicio) virorum & mulierum lavacra: illud enim est meo judicio, quod ajunt Alexandrum balnea promiscuè in Urbe prohibuisse; & M. Aurelium Antoninum, à quodam Philosopho monitum, lavacra mista submovisse. Quod sanè & indecens &
B hominibus indignum videbatur, ut non minùs prudenter quàm facetè responderit Diogenes cùm aliquando è balneis exiret, interrogatus enim an in his multi homines essent, paucissimos esse dixit: rursusque rogatus, an turba multa, confessus est. Tandem igitur distincta fuere lavacra, sic tamen ut vicina, imò contigua fierent. Hinc illud Vitruvii præceptum: *caldaria muliebria viriliaque conjuncta, & in iisdem regionibus collocentur. Sic enim efficietur*, inquit, *ut in vasaria ex Hypocausto communis sit usus eorum utrisque.* Idem & de tepidariis intelligendum. Quin & M. Varro lib. 2. *de Analogia* tradit, in balneo conjuncta fuisse ædifi-
C cia bina, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur. C. Gracchus in oratione de legibus promulgatis, cùm dicit balneas viriles, videtur & muliebres intellexisse. Ejus verba sunt apud Aul. Gellium [1]: pudor enim non patiebatur utrumque sexum simul lavari, sed commoditas conjungi desiderabat. Quod ad structuram attinet, Balnearum, id est, cellæ in quibus lavabant, magnitudo fiebat pro copia hominum; sic verò componebantur, auctore Vitruvio, ut quanta longitudo fuisset, tanta etiam latitudo, tertia dempta, esset, præter Scholam labri & alvei. Labrum autem seu alveum, scapham, & solium vocarunt, lapideam structilemve fossam
D Balnearum: cujus pars erat Schola, locus scilicet ubi posteriores occupato à prioribus labro alveove præstolabantur, & spectantes stabant, ut putat Hermolaus. Aliis placet fuisse porticum quandam circùm labrum amplam & spatiosam, ad eos recipiendos qui erant vestiti, & socios familiaresque exspectabant, sic dicta à præstolando: σχολὴ enim *cunctationem* & *desidiam* propriè significat. Hanc balnei partem significasse videtur Galen. lib. 2. *san. tu.* cap. 18. ubi de Premigene Philosopho Peripatetico verba faciens, inquit: ὁ μὴν οὐδ' ὀλίγον ἢ περὶ τοῦ λουτροῦ περιπάτει ἢ τὰς περὶ τοῦ βαλανείου στοάς, id est, *sed*
E *nec in porticu, quæ est ante Balneum, exiguam ante lavandum inambulationem.* Scholæ labrorum (inquit Vitruvius) ita fiant spatiosæ, ut cùm priores occuparint loca, circumspectantes reliqui rectè stare possint. Labrum verò sub dio atque lumine constituebatur, ne stantes circùm suis umbris obscurarent. Quibus verbis apertè quoque innuit, in circuitu cellæ istius, & proximè labra, fuisse quam ipse Scholam vocat. De alvei autem seu labri latitudine hæc prodit: inter parietem & pluteum non minùs fuisse pedes senos, ut gradus inferior inde auferret, & pulvinus duos pedes. Cæterum, quibus modis calida huic cellæ suppeditaretur, non
F est facile conjectari. Alveorum testudines seu cameræ ex communi hypocausto iis supposito calefaciebant, ut admonet Vitruvius [2], novo quidem invento, ut Seneca ad Lucillium testatur, dum ait [3]: quædam etiam nostrâ demum prodiisse memoriâ scimus, ut suspensuras Balneorum, & impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, quo simul ima & summa foverentur æqualiter. Aqua verò seorsim ministrabatur, calens, tepida, vel

1 Lib. 10. cap. 2. 2 Lib. 5. cap. 10. 3 Epist. 90.

vel etiam frigida ad calidioris temperationem, hoc modo; Ænea vaſa tria diverſis graduum faſtigiis ſupra hypocauſtum ſic diſponebantur, ut aqua ex uno in alterum defluere poſſet. Superiùs erat frigidarium, ex quo frigida, in medio tepidarium, ex quo tepida, inferiùs caldarium, ex quo calida hauriebatur. Quantum verò calidæ ab hoc exibat, tantum ex tepidario in caldarium, & ex frigidario in tepidarium influebat. Sed quale fuit Hypocauſtum, quo dicta vaſa calefaciebant? Hypocauſti vocabulo ſæpe ſignificatur fornax, in qua igne accenſo ſuperius cubiculum calefit. Aſt in balneariis loco moveri poterat, quemadmodum Thermulæ apud nos, quas *Poëllas* vocant: nam Cicero ad Quintum fratrem ſcribit[1] ſe Hypocauſta ſeu Aſſa in alterum Apodyterii angulum promoviſſe, propterea quòd ita erant poſita, ut eorum vaporarium, ex quo ignis erumpit, eſſet ſubjectum cubiculo. Porro in frigidarium vas, quod ſupremum erat, frigida per occultos canales concluſoſque meatus tranſmittebatur ex marmorea cupa, quæ illam ex tecto deſcendentem primùm excipiebat. Eadem arte ex frigidario in tepidarium, atque hinc ad caldarium perveniebat. Hæc faciliùs explicat figura, quam in ſuo *de Balneis* Commentario expreſſit Gul. Caulius.

Neſcio an ænea vaſa, Vitruvio deſcripta, fuerint ad inſtar columnæ rotunda, alta, & anguſta, an præter illa columnæ etiam Miliares dictæ (quòd nihil ſuſtinerent) in Balneis conſtruerentur prope Solia, inſertis ex ære aut plumbo tubulis, ut in horum anfractu aqua ſubſtratæ fornacis fervore incaleſceret. Unde Palladius miliarium plumbeum, cui ærea patina ſubeſſet, inter Soliorum ſpatia forinſecus in Balneis ſtatuere juſſit, fornace tamen ſubjecta. In quem uſum facere (inquit Seneca[2]) ſolemus dracones, & miliaria, & complures formas, in quibus ære tenui fiſtulas ſtruimus per declive circumdatas, ut ſæpe eundem ignem ambiens aqua per tantum fluat ſpacii, quantum efficiendo calori ſat eſt. Frigida igitur intrat, effluit calida. Ita quoque Empedocles Thermas igne ſub terra cooperto incaleſcere credebat. In quibus verò balnearia ſine igne calefiunt, ſpiritus in illa fervens loco æſtuanti infunditur. Hic per rivos * lapſus, non aliter quàm igne ſubdito, parietes & vaſa Balnei calefacit: omnis enim frigida tranſitu mutatur in calidam, nec trahit vaporem † evaporatio, quia clauſa perlabitur: Veteres enim nec ad exitum fumi ſpiracula in cubiculis, ſed Zetas (à ζέω, id eſt, *ferveo*, dictas) conclavia habebant. His ſuberat hypocauſtum, in cujus pavimentum calidior frigidiorve pro temporis ratione aqua diffundebatur, cujus vapor per meatus & tubulos parieti incluſos Zetas calefaciebat. Unde Paulus Juriſconſultus tubulos eſſe definit, per quos paries torretur. Habebant enim in domibus juxta columnas balnearia, & præcipuè Lacones ad ſudandum hypocauſta, ἀπὸ τοῦ ὑποκαίειν, id eſt, *ſuccendere*, dicta. Sed ut clariùs intelligatur Miliarium fuiſſe vas inſtar columnæ rotundum, altum & anguſtum, ad quod fiſtula frigidariæ dirigebatur, & ab hoc ad Solium ſimilis magnitudinis fiſtula procedebat, quæ tantum calidæ duceret interiùs quantum fiſtula illa frigidi liquoris intuliſſet, verba Palladii adſcribenda puto, ubi de enecandis aut capiendis inter alvearia papilionibus ſcribit, inquiens[3]: *Vas æneum miliario ſimile* (id eſt, altum & anguſtum) *veſpere inter alvearia collocemus, & in fundo ejus ponamus lumen accenſum: illic papiliones convenient & circa lumen volitabunt, & anguſtia vaſculi ab igne proximo interire cogentur.*

1 Lib. 3. epiſt. 1. 2 Lib. 2. quæſt. nat. 3 Lib. 1. cap. 10. & lib. 1. ad fin.

* Alii rectiùs, *tubos*. † Leg. etiam, *ſaporem*. [illegible]

CAP. VI.

De frigido Solio, Piſcinis, & Baptiſteriis.

LAcedæmones, quorum rigidi valde mores fuiſſe perhibentur, omnium primi frigidæ aquæ ſua corpora aſſueſecerunt: unde frigidam lotionem Lacedæmonicum ceroma nuncupare ſolebant. Ab his verò, non multò poſt, cæteri Græci uſum accepere. Romani autem diutiſſimè Balneis calidioribus uſi, poſtremò frigida etiam admiſerunt, Antonii Muſæ & Euphorbii fratrum Medicorum præſtantiſſimorum conſilio, qui ſub Octavio Auguſto floruerunt. Hi enim ex Romanis primi instituerunt, ut à Balneis (quas tunc abſolutè Thermas vocabant) piſcinas ingrederentur: quo exhauſtum nimiſque laxatum ac ſupercalefactum ex uſu calidæ corpus refrigeraretur, conſtringeretur, & robuſtius fieret. Paul. Ægin. lib. 1. cap. 51. ψυχρολουτρα vocavit: alii à natando κολυμβήθρα nuncuparunt. Sidonius verò à mergendo Baptiſteria, unde Plinius Tuſculi & Laurentinæ Villæ delicias Gallo ſuo recenſens, inquit *: *Inde à cubiculo Balnei cella frigidaria ſpatioſa & effuſa, cujus in contrariis parietibus duo baptiſteria, velut ejecta ſinuantur, abundè capacia, ſi nare in proximo cogites*, &c. Et ad Apollinarem: *Apodyterium* (inquit) *Balnei laxum & hilare excipit cella frigidaria, in qua baptiſterium amplum & opacum ingredior.* In iis Veteres ſe totos immergebant, ut lavarent & natando corpora exercerent, ac multa ſudatione languida reficerent & corroborarent: ac eorum appellationem hactenus retinuit vas, quo infantes noſtri baptizantur. Talis piſcina fuit illa Hieroſolymis probatica, ſed diviniore uſu ad curam ægrorum quinque porticibus vallata. Cæterum, omnium maximus luxus in conficiendis ſuis piſcinis à Romanis impendebatur, quas Balneis æſtivis ad Septentrionem ſpectantibus adſtruebant. In eas inenarrabili impendio marmore Thaſio ac Porphyrite circumſeptas piſcinarias cellulas, ex fontibus, rivis, ac lacubus per varios euriporum anfractus & ductus, veluti per micandros †, aquam per fiſtulas unguenta & crocum redolentes derivabant. Unde Seneca ad Lucilium[1]. *Utrum ſapientiorem putas, qui invenit quemadmodum in immenſam altitudinem crocum latentibus fiſtulis exprimat, & qui euripos ſubito aquarum impetu implet aut ſiccat?* Et Ælius Lampridius refert, Heliogabalum Imperatorem in euripis vino plenis navales Ludos Circenſes exhibuiſſe, nec unquam niſi unguento nobili aut croco infectis piſcinis nataſſe. Et Oroſius Neronem tam effrenatæ luxuriæ fuiſſe prodidit, ut frigidis & calidis unguentis lavaretur. Fuerunt verò primùm piſcinæ, loca piſcibus continendis propria: ſed deinceps conſuetudo fecit, ut natatoria loca, in quibus balneari poterat, ab Antiquis piſcinæ vocitarentur. Has Romani in publicis Thermis habebant: nec non privatim in domibus piſcina erat pro lavacro, tùm frigido, cùm calido, ad innatandum. Nam & Cicero in ſuis balneariis ampliorem piſcinam exoptat, in qua brachia ſeſe inter natandum minimè contingerent. Antiquiores non tanto luxu, ſed minimo apparatu corpora ſua curabant: nam olim Trojani belli Heroes, & Romani Conſules, dum habenas totius terrarum orbis moderarentur, in pyelis & aſaminthis, id eſt, labris & ſcaphis ex lapide aut ligno ex-

1 Epiſt. 90.

* Lib. 2. epiſt. 17.

† Reſcr. *meandros*.

excavato factis, corpora labore lavabant. Unde & Scipio Africanus fertur corpus suum rusticis & militaribus laboribus squalidum, in Linterno sua in Campania Villa, in exili balnei ergastulo lavisse. At tandem eò luxus omnia prrvenere, ut præter balnearum magnificam structuram unguentis admodum pretiosis profusissimè uterentur, quibus etiam parietes & solia illinebantur, quod notavit Plinius.

Cap. VII.

De reliquis Thermarum partibus.

ZEtas paulò antè diximus in conclavibus olim fuisse, quibus incalescebat cubiculum non viso igne. Zetas enim à ζέω, quod est *ferveo*, vel *incaleo*, deduxisse videntur. Atque iis Veteres usi sunt, pro caminis & focis nostris. Porro fuerunt etiam Zetæ, cùm in privatis domibus, tùm in publicis Thermis, loca non ex igne sed Sole calescentia, in quibus apricari magna cum voluptate solebant Romani. Ideoque Plinius Junior Zetas vocavit suas delitias. Erant enim loca in domibus constructa ad animi & corporis recreationem, concamerata, & tota Soli exposita, alia quadrata, alia hexagona, vel octagona, quæ quatuor, sex, vel octo parietibus circumdabantur. In iis inclusus Sol tepidiorem locum reddebat, quandiu supra nostrum hemisphærium perseverabat. Unde & Heliocaminum istiusmodi locum dixere, quasi Solarem caminum vel fornacem. Budæus in *Pandect.* solare vaporarium esse dixit, in aprico loco situm ad Solis calorem excipiendum. Et ne quando nimius æstus sentiretur, adeoque loci caliditas temperari posset, parietes qui Meridiem spectabant fenestras ligneas oppositas habebant, ut cùm videretur Solis vehementior ardor, illis excluderetur. Hujusmodi loca elegantissimè construi curabant, & lucidissima, non dio exposita, fortè ut pluvio quoque cœlo in iis habitare liceret, ista fuisse hinc conjice, quòd lucidissima fieri curarent: nam si dio exposita fecissent, illud ultro accessisset. Multis igitur fenestris patentibus lucidiora fiebant. Amœna verò politaque & suaveolentia omni arte summoque studio reddebantur. Illic deambulabant Romani clam & privatim, magna voluptate, nam & secretior locus erat, & eò non perveniebat familiæ strepitus. Et ne quid jucunditati deesset, ei proximè jungebantur horti elegantes, arboreta & porticus deambulatoriæ, quas subdiales fuisse existimo. Quæ omnia Romanos construxisse ad eorum instar, quæ Gymnasion (Græcis frequentius & celebre) habuisse diximus, est verisimile. Nam Xystos, in quibus Athletæ per hyemem pluvio cœlo sese exercebant, Romanorum Zetæ referebant, saltem quod ad usum: ut Xysta, seu Hypæthras imitabantur, quas porticus deambulatorias proximè Zetas instituebant. Cæterum, locus hic domus secretior pars erat, & quæ soli hero (exceptis Principibus) patebat, ut illic cùm placeret unà cum uxore & domesticis, nobilibusque aliis quandoque viris & mulieribus, animum recrearent. Eò etiam nonnunquam doctiores viri à Principibus studiosis admittebantur & conveniebant, ut secretiùs & sine strepitu de variis artibus atque scientiis confabularentur. In publicis verò Balneis, seu Thermis, loca ad sedendum & quiescendum eleganter parata conspiciebantur, & quidem plurima, variarumque figurarum: alia in hemicyclum, alia in quadratum, aut alio modo constructa. In his Romani vulgò captabant Solis teporem vel umbram pro variis diei horis, variaque temporum ratione. In Balneis præterea Sphæristerium erat, figura rotunda vel triquetra seu triangula, (unde etiam τριγὼν vocabatur) quod pilæ ludo Trigonali vocato, aliisque diversis exercitiorum generibus accommodum videbatur. Hic locus per hyemem temperato calore tepebat, ut in docenda Gymnasiorum structura diximus. Vespasianus Imperator (si Tranquillo credimus) nihil aliud quàm membra in Sphæristerio fricabat pro sanitatis tutela. Plinius Tusculi & Laurentinæ Villæ delitias Gallo prædicans, post alia multa inquit: *Cohæret & calida piscina mirifica, ex qua natantes mare adspiciunt: nec procul abest Sphæristerium, in quo pila trigonali ludebant.*

Erant & Stibades Antiquis frequentes & usitatissimæ cùm in publico, tùm in privatis domibus. Sic verò appellabant lectos & cubilia ex frondibus vel herbis constructa. Fiebant ad instar cubiculorum seu conclavium, ut hodie quoque solemus, sed nos ex ligneis perticis & trabibus, superimposito opere topiario, ex vite, jasmino, similace, aut alia virente materia, paramus: illi verò ex marmore albo suas ædificabant, quas etiam topiarium opus circumdabat & amplectebatur. Thori quoque & cubilia herbacea fiebant. His eleganter & jucundè Solis æstus repercutiebatur, atque in iis veteres Romani unà cum amicis privata convivia celebrabant, nonnunquam etiam municipes & externos illic excipiebant, magis certè voluptatum illecebris utentes.

Hæc ferè sunt omnia quæ de Balnearum publicarum structura annotari possunt. Deinceps quis earum foret usus, & quæ ad istum pararentur, explicabimus.

Cap. VIII.

Quo modo, & quando Balneis utebantur Antiqui.

VEteribus Romanis consuetum fuisse quotidie lavari, initio hujus Tractatus admonuimus. Ejus verò instituti ratio erat, non tam ad corporis salubritatem, quàm ad munditiem, vel etiam voluptatem & delicias, quibus effœminati & prorsus molles reddebantur: nam, ut de unguentorum suaveolentium luxu nihil dicam, in Balneis jucundissima quæque spectabantur, corpus accuratè mundabatur, pili undiquaque abradebantur, suavi aquæ, nec calidæ nec frigidæ, quandiu placebat, innatabant, atque id illis vice exercitii satis esse videbatur. His non modò corpus, sed & animus quoque delectationem capiebat: unde βαλανεῖον aliqui (ut Suidas & Etymol.) dictum existimant, διὰ τὸ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, id est, quia anxietatem pellat ex animo: quod etiam memorat D. August. lib. 9. *Confess.* cap. 12. *Aliis placet ita vocari, διὰ τὸ τὰς βαλάνους αὔειν, quòd Veteres glandibus vesci moris fuerit, cortices verò succendere: Epaphroditus enim αὔειν exurere interpretatur.* Cur verò mentem exhilaret Balneum, ratio esse potest, quòd cùm corpus humectet & emolliat, humorem melancholicum terrenum & crassum temperat: eoque curas & anxietatem solvere creditur. Quum igitur non modò salubris, verùm etiam jucundus haberetur Balneorum usus, nihil mirum si effrenatæ libidinis nonnullos pluries in die lavisse audiamus. Gordianum Juniorem ita lavandi cupidum fuisse referunt, ut bis hyeme, quater & quinquies (nonnunquam verò & octies) æstate Thermas adire consueverit. Gallienum Juniorem hyberno tempore ter in dies, æstivo septies lavisse. Commodum Imperatorem septies in die lavisse, frequenterque in Thermis cœnitasse, memoriæ proditum est: successorem verò ejus Pertinacem, quamvis in multis esset mode-

A deſtiſſimus, in Balneis tamen publicis die natalis Urbis Commodianis miniſtris laviſſe. Grammaticum Rhemnium ſepties in die laviſſe ferunt, is fuit majorum luxus. Vulgò autem ſemel lavabant, idque hora conſtituta: per hyemem quidem hora planetarum inæquali & diurna, nona: in æſtate verò, octava. Unde Spartianus in *Adriano* tradit, neminem (niſi ægrum) lavari in publico paſſum ante horam octavam. Et Martialis Palæſtræ nomine horam octavam lotioni adſcripſit lib. 4. ep. 8. ad Eudenum *, in hæc verba:

B *Prima ſalutantes atque altera detinet hora:*
Exercet raucos tertia cauſſidicos.
In quintam varios extendit Roma labores,
Sexta quies laſſis, ſeptima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octava palæſtris,
Imperat exſtructos frangere nona toros.

Idem lib. 11. ep. 53. ad Julium Cerealem:

* Leg. *Euphemum.*

Cœnabis bellè, Juli Cerealis, apud me:
Conditio melior ſi tibi nulla, veni.
Octavam poteris ſervare: lavabimur unà:
Scis quàm ſint Stephani balnea juncta mihi.

Sic Gal. lib. 6. *ſanit. tu.* cap. 8. Palæſtræ nomine Thermas & Balnea videtur ſignificaſſe, dum inquit: *Antoninus breviſſimis diebus Sole occidente in Palæſtram ingreditur: longiſſimis autem hora nona, aut ad ſummum decima.*

Heliogabalus Thermis publicis populi uſibus exhibitis, tintinnabulum ammovit. Hoc inſtrumentum æneum erat, quo populus lavandi horâ vocari ſolebat, hodie Campanam dicunt. Martialis libro decimoquarto *Epigr.* cui *Apophoreta* inditum nomen, epigr. 163.

Redde pilam, ſonat æs Thermarum: ludere pergis?
Virgine vis ſola lotus abire domum.

F I N I S.

F. HENRICI NORIS,

Veronensis Augustiniani, Serenissimi Magni Etruriæ Ducis Cosmi III. Theologi, & in Academia Pisana Ecclesiasticæ Historiæ Professoris,

DE DVOBVS NVMMIS

DIOCLETIANI ET LICINII

Ex Cimeliis Sereniss. ac Reverendiss. Principis

LEOPOLDI

CARDINALIS MEDICEI,

DISSERTATIO DVPLEX.

Cum Auctario Chronologico

DE VOTIS DECENNALIBVS

IMPERATORVM AC CAESARVM.

SERENISS. AC REVERENDISS. PRINCIPI
L E O P O L D O
CARDINALI MEDICEO.

SI tantum mihi ingenii esset in re antiquaria intelligenda, quantum tibi, SERENISSIME PRINCEPS, studii ac industriæ inest in eadem supra omne præconium illustranda; profectò hilari ac prompto animo injunctam mihi à tua Celsitudine insignium Numismatum interpretationem adgrederer, nec Eruditorum censuræ ullum mihi metum, vel saltem moram, injicerent, quominus id quod sentio, in litteras mitterem, ac publici judicii aleam tentarem. Cùm ad insignia quæque prioris ætatis monumenta comparanda animum jam pridem contuleris, nulli industriæ, nulli sumptui, nullis denique difficultatibus parcis, ut inscripti antiquitus lapides, pictæ tabulæ, vetusta Numismata vel apud remotissimas gentes conquisita, tuæ planè regiæ Gazæ cùm pretium, tùm splendorem adjiciant. Vidit hæc ætas grande miraculum, cùm magni Principes, hotumque votis ac suis pariter lucris indulgens subditotum avaritia, mille navibus toto Oceano sparsis, ingenti auri atque argenti ponderi, ac pretiosissimis mercibus in Europam devehendis inhiaret, Africanorum marmorum antiquitus inscriptorum acervos, hoc est, victricis Romæ reliquias barbarico squalore sordentes, ac longioris temporis edacitate corrosas, tuis navibus in Etruriam advectas, Mediceorum Musei atria nobilitasse. Scimus olim Romanos Duces è devictis Græciæ atque Asiæ urbibus, eximii operis statuas ac pulcherrima signa abstulisse, ut publici veluti Orbis rapinis privatas in Urbe ædes locupletarent. Verùm tot inscriptos lapides eruditionis tantùm promovendæ gratiâ è longinquo adductos, nullius planè seculi, nullius exempli, sed tui tantùm erga rem antiquariam studii fuit. Cùm verò probè nosses totius Antiquitatis thesaurum in vetustis ac alta rubigine obductis Numismatibus contineri, quamvis regnantis familiæ Gazam innumeris id genus priscæ ætatis monumentis ad miraculum refertam scires, nova tamen eidem & pretii & splendoris incrementa daturus, antiqua Augustorum, Regum, ac Coloniarum Numismata ubique gentium incredibili solertia conquisita, quod de Cæsare vetusta quæque colligente Suetonius dixit, *animosissimè comparasti ;* & cùm ceteri hominum recens cusæ pecuniæ cupiditate ad insaniam usque teneantur, tu priscarum gentium nummis colligendis intentus, pauca ærea ac scabra rubigine exesa Numismata multis aureis redimere, in maximi lucri loco ponis, cùm planè intelligas pretiosa illa supellectile homines non ditiores fieri, sed sapientiores; siquidem totius Orbis historia ære perenni ducta, immortalibus characteribus in nummis descributur. Ceterum tam præclaras primoris ævi memorias haud in sinu condis, vel uni tibi inspiciendas sigillo munis, sed illas liberali prorsus custodia ita servas, ut passim reclusis scriniis, easdem Eruditorum oculis lustrandas exhibeas; & quò absentibus quoque prodesse possis, Numismatum ectypos ad eruditiores Antiquarios transmittis, ut ipsorum commentariis inserta, in oculis omnium, ac in ore famæ versentur. Verùm quòd recens inventorum Numismatum, quibus minus ab auro pretium inest, interpretationem mihi tua Celsitudo injungit, vereor ne quantum tibi laudi dabitur, quòd Eruditorum procul hinc Musis vacantium judicia minimè exspectans, sed moræ impatiens, citissimam eorundem explicationem urgeas, tantumdem mihi vitio deputetur, quòd cùm Antiquariorum sacraria vix à limine salutaverim, illotis, ut ajunt, manibus docta cimelia tractare non extimui. Profectò pudori meo satiùs silentio consulerem, ni jussis tuæ Celsitudinis, quibus restagari piaculum sit, ad opus impelleret, in quo tentando non eruditionis famam, sed purum putum obsequii nomen, & ne hoc quidem cum laude, sed cum venia tantùm exspecto.

SERENISSIMÆ TUÆ CELSITUDINIS

Humillimus atque addictiss. servus
F. Henricus Noris
Augustinianus.

F. HENRICI NORIS,

Veronensis Augustiniani, Serenissimi Magni Etruriæ Ducis COSMI III. Theologi, & in Academia Pisana Ecclesiasticæ Historiæ Professoris,

DE DVOBVS NVMMIS DIOCLETIANI ET LICINII

Ex Cimeliis Sereniss. ac Reverendiss. Principis

LEOPOLDI CARDINALIS MEDICEI,

DISSERTATIO DVPLEX.

DISSERTATIO PRIMA

DE NVMISMATE IMPP. DIOCLETIANI ET MAXIMIANI.

POstquam Romanum Imperium in Augustum, dein successores Principes, cessit, non defuere præclara ingenia, quæ Cæsarum tum bello tum pace gesta in litteras mitterent, ac seræ posteritati commendarent. Verùm quinto postea seculo irruentibus in Italiam Barbaris, ac victricem gentium Provinciam igne ferroque vastantibus, insignia quæque rerum gestarum monumenta communi urbium ac populorum fato conclusa, pessum ivere. Nam cùm injectis facibus nobilissima oppida incendio absumerentur, nulla servandarum Bibliothecarum cura quempiam incessit; cùm singuli quique, publicis privatisque rebus hostium furori permissis, in secretiora montium latibula arreptâ fugâ delaberentur. Hinc tot insignium Scriptorum monumenta interiere, ut fortissimorum Principum gesta vel penitus in obscuro lateant, vel minima ferè parte, tanquam paucæ è publico naufragio tabulæ emerserint. Ipsis etiam saxis Capitolinis, in quibus Consulum nomina æternitati dicata credebantur, eorundem hostium furore dejectis, Romani Imperii Fasti tanta obscuritate oblìti ad posteros pervenere, ut iisdem innixa Augustorum historia, eadem caligine oppressa, per plura secula jacuerit, donec Onuphrius Panvinius, ad Romanam historiam è tenebris eruendam natus, Romanos Fastos pari diligentia ac felicitate pristino ferè nitori restituit. Etenim immane opus adgressus, omnibus tum Græcis tum Latinis voluminibus evolutis, sparsas tota Urbe & Italia Inscriptiones lapidum colligens, Imperatorum Numismata, ac vetusta quæque Antiquitatis Cimelia perlustrans, florentis Reipublicæ ac omnium maximi Imperii Fastos summa

A cum laude reparavit. Hinc ab eruditissimis Scriptoribus tot in eundem congesta elogia, ut justæ molis Librum conficerent, si undique excerpta in volumen cogerentur. Unus instar omnium Lipsius in *Notis ad Panegyrim Plinii*, *Onuphrius*, inquit, *verus Pater principalis Historiæ & Fastorum.* Sed tantæ moli ultimam nondum manum impositam his planè conqueritur Scaliger lib. 5. *de Emendat. Temp.* pag. 497. *Magna perturbatio est in Consulibus, & annis Diocletiani, Constantini Magni, & filiorum ejus in Fastis Onuphrianis, non utique culpâ viri, quem verè ætas nostra* PATREM HISTORIÆ *vocare potuit, sed difficultate rei.* Ego

B quidem, ut ingenuè fatear, licèt Panvini mei (cur enim meum non dixerim, quem eadem patria, idemque religiosæ familiæ institutum mihi conjunctissimum fecit?) diligentiam mirari potiùs, quàm pro merito laudare possim, nunquam tamen adeo animum despondi, ut ejusdem Fastos, sicubi luxati viderentur, reparandorum curam abjecerim; video enim accuratissimum ac solertissimum messorem eo in campo paucas etiam posteris, quas colligerent spicas, fecisse reliquas. Hoc autem veterum schedarum, antiquorum lapidum, ac Numismatum, quæ subinde è tenebris eruuntur, præsidio præstare me posse spero: præsertim in

C tam dulci ac planè beatissimo litterarum otio, quod regiâ Serenissimi Magni Ducis COSMI III. munificentiâ in Etruria nactus sum, ejusdem copiosissimis tum impressorum, tum manu exaratorum voluminum Bibliothecis, ac ditissimis veterum Numismatum gazis, invidenda planè sorte, mihi reclusis. Huic tamen meæ felicitati majora subinde incrementa adjicit erudita Serenissimi Cardinalis LEOPOLDI industria, dum utramque litterariam regnantis familiæ supellectilem nova insignium voluminum copia, ac selectissimorum Numismatum delectu non ad Bibliothecæ

vel Cimeliarchii pompam, sed ad uberrimum Musarum quæstum, ac bonarum artium splendorem exornat. Etenim, ut innumera id genus exempla missa faciam, uno Diocletiani Nummo aureo eodemque pulcherrimæ cælaturæ, quem nuper suum in Museum retulit, tabulæ consulares, hostium ac temporum injuriâ laceratæ, pristino nitori restituuntur. Hoc sanè eximiæ Serenissimi Principis gloriæ grata posteritas deputabit, dum exactam Fastorum, quod Diocletiani Imperii annos attinet, integritatem Scaligero desperatam, Petavio dubiam, ceteris verò aut depravatam, aut confusam, uno sibi aureo à magno Principe redemptam accipiet.

C A P. I.

Nummi Medicei descriptio. Domini titulus à Diocletiano in nummis usurpatus. Initium Imperii Diocletiani ex Paschali S. Proterii Martyris Epistola contra Scaligerum demonstratur. Illius anni Consules ex antiquo lapide ac codice Justiniani adversùs V. C. sententiam assignantur. Vulgaris opinio de Consulatibus Diocletiani & Maximiani proponitur.

IN antica parte Numismatis majoris magnitudinis visuntur Imperatores Diocletianus ac Maximianus laureati, ac consularibus trabeis induti, sese invicem inspicientes. Vterque scipionem eburneum stringit, in cujus superiori parte aquila apparet. Scribit Dionysius Halicarnassensis lib. 3. inter regia dona ab Etruscis victori Tarquinio missa, fuisse *sceptrum in summitate habens aquilam*, eoque usum Tarquinium, ac exactis Regibus annuos Consules. Hinc Juvenalis Sat. 10. ℣. 43. Consulem describens ait,

Da nunc & volucrem, sceptro quæ surgit eburno.

Exstat apud Tristanum tom. 2. p. 507. Gordiani nummus, in quo Imperator trabeatus idem omnino sceptrum stringens exhibetur cum epigraphe, TR. P. IV. COS. II. Inivit quartùm tribunitiam potestatem Anno vulgaris Æræ Christianæ 251. quo alterum consulatum gessit. In nummo etiam Crispi, in quo COS. II. obsignatur, idem Cæsar scipionem eburneum cum aqui- **A** la in summitate regit apud C. Patinum, ut planè appareat, eo sceptro consularem dignitatem significari. In postica parte eminet currus triumphalis junctis quatuor Elephantis; singulos autem bini sessores regunt, adversa ad currum facie. Imperatores stantes in quadriga triumphali, nempe capsa ex omni parte in ambitum causa * vehuntur, desuper victoria, quæ hinc inde palmas spargit. Hæc quidem Victoria in ectypo eodem prorsus modo scalpta est, quo in aureo Numismate exhibetur; neque enim decuit eandem elegantiori stylo in nummi typo signari. Porrò in neutra Numismatis inscriptione epitheton DOMINI legitur, **B** nondum enim Diocletianus invidiosum illum Romanis titulum usurpaverat. Scribit Aurelius Victor Schotti de Diocletiano: *Se primus omnium Caligulam post, Domitianumque, Dominum palam dici passus.* Observo in lapidum inscriptionibus Augustos jam inde ab imperio Commodi Dominos plerumque appellatos. Ita planè nuncupantur Severus ac Antoninus Gruteri pag. 29. Alexander Severus pag. 121. Gordianus pag. 29. Philippus pag. 179. Gallus ac Volusianus pag. 1081. Æmilianus pag. 273. ubi etiam Trajanus in lapide Tarraconensi *Dominus* inscribitur. Hunc tamen titulum subditorum adulatio privato jure Imperatoribus **C** deferebat, quod & in *Epistolis* Plinii ad Trajanum patet; nam hic, teste eodem in *Panegyri*, & Alexander ex Lampridio in *ejus Vita*, *Domini* epitheton recusarunt. Ceterum in nummis primus omnium passim *Domini* titulum usurpavit Diocletianus, cujus exemplum successores imitati sunt. Imò idem Diocletianus adhuc superstes ac procul ab Imperii fastigio, ex quo ad privatam vitam sponte descenderat, Augustis *Dominus* appellabatur, ut patet ex edicto Maximini apud Eusebium lib. 9. cap. 9. & rescripto Licinii *L. 2. de censu* Cod. Theod. Ex inscriptione tamen Numismatis Medi- **D** cei colligitur nondum Anno 287. *Domini* titulum memorato Imperatori delatum fuisse, quem postea, hostibus debellatis, vesana ambitione usurpavit.

Annum V. C. MXL. Æræ Christianæ juxta Dionysianam computationem 287. hoc consulari charactere Panvinus signavit, *Diocletiano* III. *Maximiano* II. *Coss.* Porrò tantùm celeberrimi Scriptoris auctoritas valuit, ut Baronius, Sigonius, Goltzius, Calvisius, aliique Historici ac Chronologi, in eandem sententiam pedibus iverint. Huic tamen communi placito rarissimum Serenissimi Cardinalis Numisma refragatur, in quo cum tertio consulatu Diocletiani prior Maximiani compori- **E** tur, ut ex inscriptione lucet, IMPP. DIOCLETIANO III. MAXIMIANO COSS. Hunc autem characterem non modò exactum arbitror, verùm etiam tanto veterum monumentorum consensu consecratum, ut certè mirari lubeat, viros doctissimos in alienam sententiam descendisse. Hoc ut clariùs ostendam, Diocletianæi Imperii initium præmittendum est cum quinque Consulum laterculis, quorum emendationem ex Mediceo Numismate postea subjiciam.

* Videtur leg. *clausa*.

ANNO VRBIS C.		ÆRÆ CHRISTIANÆ
1137.	CARINO II. ET NVMERIANO COSS.	284.
1138.	IMP. DIOCLETIANO II. ET ARISTOBVLO	285.
1139.	MAXIMO II. ET AQVILINO	286.
1140.	IMPP. DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO II.	287.
1141.	MAXIMO, ET IANVARIO.	288.

Cùm Numerianus Imperator, è bello Persico victor in Europam revertens, Arrii Apri soceri insidiis occubuisset, C. Aurelius Valerius Diocletianus vilissima stirpe in Dalmatia natus, sed longâ militiâ insignis, ac Domesticos id temporis re- **F** gens, Imperator Augustus nuncupatus fuit. Diocletiani inaugurationem peractam anno V. C. 1137. Epochæ Christi 284. Carino II. & Numeriano Coss. locupletissimis testimoniis ab eruditissimis viris Baronio ac Petavio probatum est, quibus dimis-

missis, novas eam in rem probationes arcessam. Sanctus Proterius Patriarcha & Martyr Alexandrinus in Epistola Paschali plures characteres exhibet, quibus initium Diocletianæi Imperii Anno 284. alligatur. Unum tantùm afferam: *In octogesimo nono*, inqnit, *anno ab Imperio Diocletiani superstite Patre nostro & Episcopo Athanasio, cùm* XIV. *Luna Paschalis* XXVIII. *die mensis Phaminoth, id est, nono Kalendarum Aprilium die provenisset, die Dominico, in subsequentem translatum est hebdomadem, ita at quinta die mensis Pharmuti, hoc est, pridie Kalendarum Aprilium, celebraretur Pascha Dominicum.* Est character Anni 373. qui cùm dicatur octogesimus nonus *ab Imperio Diocletiani*, patet Imperium Diocletiani inchoatum Anno 284. Idem tradit S. Ambrosius in Epistola ad Episcopos Æmiliæ, vocans eundem annum octogesimum nonum *ex die Imperii Diocletiani*, quo anno XIV. Martii incidit in diem Dominicam IX. Kal. Aprilium; unde ne Pascha celebraretur in die termini, in alteram Dominicam diem dilatum est. At Anno eodem 284. fuisse Consules Carinum II. & Numerianum fratres Augustos, ex fragmento antiquissimo consulari, quod desinit in Annum 354. à doctissimo Bucherio publicato evidenter demonstratur. Etenim cùm ibidem anni Bissextiles, ac feriæ, in quas Calendæ Januariæ eorundem annorum incidunt, exactissimè designentur, hæc legimus cap. 14. pag. 249. *Carino* II. *& Numeriano B. Mar.* Est planè Annus 284. qui fuit Bissextilis, & Calendæ Januariæ inciderunt in diem Martis Cycln Solis XIII. Lunæ XIX. lit. FE. Unum superest probandum, Diocletianum iisdem Consulibus ad Romani Imperii fastigium evectum. Est planè aureum testimonium nemini hucusque observatum, *L. ut nemo invitus* lib. 3. Cod. Just. ubi legitur in titulo, *Imp. Diocletianus Augustus Camerio*; dicitur verò rescriptum *Dat. Idibus Octobris Carino* II. *& Numeriano Coss.*

Baronius, post Cassiodorum ac Victorium Aquitanum, Anno 284. assignat Carum II. & Numerianum AA. Coss. addens *ab aliis perperam* poni *Carinum* II. & Græcos Fastos appellat, in quibus ait, Carum II. & Numerianum Coss. legi, itemque antiquum epigramma, quod postea subjiciam. Sed ex Fastis libri de Præfectis Urbis, & Anonymi apud Bucherium Carinus II. & Numerianus Consules digeruntur. Imò in Fastis Græcis apud Scaligerum, legimus Ινδ. γ. ΥΠ. ΚΑΡΙΝΟΥ ΤΟ. Β. & ΝΟΥΜΕΡΙΑΝΟΥ. *Indictione tertia Consulatu Carini* II. *& Numeriani.* Erratum est in indictione, nam Anno 284. Kalendis Januarii labebatur indictio secunda; ob proximè intrusum ante Carinum & Numerianum par Consulum Diocletiani & Bassi, error irrepsit. Ex plurimis rescriptis Cod. Just. opinio Cassiodori refellitur. *L.* 3. *de revocand. donat. PP.* II. *Idus Januarias. L.* 5. *de donat. PP. Romæ* VI. *Kal. Februarias. L.* 19. *ex quibus causis PP.* XVII. *Kal. Febr.* quæ omnia rescripta dicuntur data *Carino & Numeriano Coss.* Cùm verò in titulis earundem legum inscribantur *Impp. Carinus & Numerianus*, palam fit ineunte Annn 284. Carum Imperatorem non fuisse superstitem, sed ejusdem filios imperasse, ac unà simul Kalendis Januariis ordinarium consulatum iniisse. Antiquum hoc epigramma à Baronin productum, ejusdem sententiam evertit:

VICTORIOSISSIMO FORTISSIMO ATQVE VICTORIOSISSIMO PRINCIPI IVVENT. CLEMENTISSIMO PRINCIPI IVVENT. M. AVRELIO CARINO IMP. CÆS. M. AVRELIO M. AVREL. NVMER. NOBILISS. CÆSARI CARO INVICTO AVG. NOBILISS. CÆSARI COS. PRO. COS. P. M. TR. POT. II. COS. II. PRO. COS. P. P. PRO. COS. M. AVRELIVS VALENT. V. C. LEG. AVGG. PROPR. PROVINCIÆ HISPANIÆ. CITERIORIS. D. N. M. Q. EORVM.

In hac Inscriptione consulatus II. Cari Imperatoris componitur cum primo Carini, quo tempore Numerianus nondum Consul, sed Proconsul tantùm appellatur, ac proinde rectè cum Numeriano ponitur Carinus Consul II.

Panvinus diem natalem Imperii Diocletiani statuit ipsis Parilibus Vrbis, nempe XI. Kal. Maji, quod postea etiam asseruere Baronius, Goltzius, Calvisius, Scaliger, aliique communiter. Verùm ex Codice Justinianæo, & Eusebio Cæsariensi, qui id temporis vivebat, illorum Scriptorum opinio falsi convincitur. Lib. 10. Cod. laudatur *lex* 4. *de delat. PP.* III. *Kal. Septembris Carino & Numeriano Coss.* in illius verò titulo leguntur, *Impp. Carinus & Numerianus.* Itaque exeunte Augusto vivebat Numerianus, vel ejusdem mortis nuncium nondum Carinus acceperat, si laudata lex ab hoc ipso emissa asseratur. Eusebius cap. 2. de Martyribus Palæstinis in appendice lib. 8. edit. Valesianæ, scribit Romanum Martyrem occisum die 17. Novembris anno primo persecutionis Diocletiani: *Post quod supplicium*, inquit, *conclusus in carcerem, ac diutissimè ibidem maceratus, tandem cum Imperatoris* Diocletiani *Vicennalia jam adessent, & ex solemni more universis, qui in custodia tenebantur, indulgentia publicè per præconem annunciata esset, solus ad quatuor usque puncta distentos habens pedes, in ipso jacens nervo, fractis laqueo faucibus, martyrio, sicut optaverat, exornatus est.* Quo luculento testimonio ostenditur Diocletianum neutiquam ipsis Parilibus Imperium suscepisse, cùm Vicennalia ante diem XIV. Kal. Decembris peregerit. Ex Fastis Siculis, seu Chronico Alexandrino, Diocletianæi Imperii initium intelligimus. Etenim ad consulatum Carini II. & Numeriani hæc leguntur: *Diocletianus Imperator* XV. *Kal. Octobris Chalcedone renuntiatus*, V. *Kal. Octobris Nicomediam purpuratus intravit, & Kal. Januariis Consul processit.* Itaque die 17. Septembris Imperium, exercitu deferente, capessivit. Scaliger primus hosce Fastos publicavit, quos etiam sæpius Panvinus appellat, uterque tamen ad Vrbis Parilia illius Augusti initia fixit, quibusdam Mamertini verbis moti, quæ oppositum tamen indicare Petavius ostendit. Doctissimus Valesius in Notis ad cap. 2. de Martyribus Palæstinis scribit, vel Eusebium, vel Scriptorem laudati Chronici, in assignando primo Diocletianæi Imperii mense non rectè calculos posuisse. Sed ex rescripto Diocletiani signato *Idibus Octobris* A. 284. patet, Eusebium errasse, dum scripsit Vicennalia ejusdem vota soluta die 17. Novembris, cùm *Septembrem* dicere debuisset. Fortè Nicomediæ XV. Kal. Octobris præsente Diocletiano Vicennalia peracta sunt, & postea XV. Kal. Novembris Antiochiæ, ut iisdem solemniis adesset Augustus; illo enim id temporis ea in urbe degenie, appetentibus vicennalibus festis, Romanus occubuit. Ex hac chronologia, tùm Ecclesiastica, tùm profana, Historia plurimùm illustratur; siquidem in sacris Fastis, Numeriano imperante, plurimi Martyres recensentur, cùm idem per octo menses A. 284. in imperio vixerit. Insignis Annalium conditor bimestrem tantùm eidem imperium assignans hæc scripsit: *Cùm Numerianus paulò post patrem interfectus sit: unde quæso quòd nonnulli Martyres sub Numeriano passi legantur in cunctis Martyrologiis? haud res est facilis demonstratu.* Scaliger etiam in Notis ad Eusebium num. 2299. ludos, quos

quos à Numeriano datos Calpurnius cecinit, intra tam paucos dies, quibus eundem patri superstitem putat, vix edi potuisse existimans ait: *Hoc ambiguum mirari magis, quàm solvere possumus.* Quæ tamen ex hucusque demonstratis nullo negotio intelliguntur.

CAP. II.

Doctissimi H. Valesii de suffecto consulatu secundo Diocletiani opinio expenditur. Petavius eidem in laudato consulatu collegam assignat Maximianum Augustum. Ex Mediceo Numismate & antiquis Inscriptionibus refellitur. Vetus Inscriptio mutila explicatur & restituitur.

CArinus Diocletiani inauguratione intellecta, copias undique accersebat, ut æmulum ab Imperio detruderet; itaque civile bellum conflatum. Diocletianus cùm postrema anni parte consulatum suffectum gessisset, Kalendis Januariis A. 285. iterum Consul Collega Aristobulo processit. Henricus Valesius de sacra ac profana Historia ultra omne præconium benemeritus, in Notis ad lib. 23. Ammiani Marcellini cap. 1. pag. 250. scribit A. 285. Kalendis Januariis Carinum III. & Aristobulum consulatum iniisse, nam in Fastis Idacii legimus: *Diocletiani* II. *& Aristobulo. His Coss. occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo Consul processerat.* Aristobulus in castris Carini Præfectum Prætorio agebat, cùm Diocletianus contra Carinum moveret. Horum testis est Victor Schotti: *Ceteris*, inquit de victore Diocletiano, *venia data, retentique hostium ferè omnes, ac maximè vir insignis Aristobulus Præfectus Prætorio per officia sua.* Quare Diocletianus Kal. Januariis non suscepit alterum consulatum cum Aristobulo, cùm hic in Carini castris id temporis militaret, ac præcipuus partium Dux haberetur, nec nisi occiso demum suo Principe, ad Diocletianum se contulerit. Hinc putat vir eruditissimus Diocletianum victo apud Murgum in Mysia superiori Carino, ejusdem utpote hostis, nomen è Fastis expunxisse, seque suffectum Consulem designasse. Sirmondus, ne Carinum tertiò Consulem in Fastis, quos Idacii nomine inscriptos omnium primus publicavit, contra ceteras consulares tabulas obtruderet, nonnulla textui pro arbitrio inseruit, nempe: *His Coss. occisus est Carinus*, [& levatus est Diocletianus Imperator] *qui ipso anno cum Aristobulo Consul processerat*: ut non Carinus, sed Diocletiani * Kal. Januariis consulatum ordinarium inierit. Sed in MS. codice additum illud non legitur, uti patet ex iisdem Fastis, quos postea Labbeus edidit tomo priori Bibliothecæ MS. Gallicanæ; ubi videmus, eosdem Fastos desinere A. 468. Anthemio Augusto Consule, quamvis in MS. ulteriùs etiam procedant. Eos nunquam Idacio homini Hispano adscripserim; hic enim in suo Chronico res ferè tantùm in Hispania gestas recenset, quarum in Fastis illis silentium, ut iidem aliena planè manu digesti videantur. Vocabo tamen Idacianos, quia ex priori editione ita passim ab Eruditis nuncupantur. Præterea errorem eisdem Fastis imponit, dum Anno 285. Diocletianum Imperatorem designatum exhibent, qui anno superiori purpuram induerat. Reponit Reformator Chronologiæ lib. 4. cap. 10. num. 17. *levatus dixit, non creatus, sed exaltatus supra æmulos suos.* At lubrica prorsus interpretatio; siquidem antiquus ille Chronologus novas Principum inaugurationes his verbis passim designat, *levatus est*, ut in Aureliano, Tacito, Maximiano, aliisque patet.

Valesius uti est in Veterum lectione accuratissimus, rectè tertium Carini consulatum ex illis Fastis asseruit. At quòd Diocletianum suffectum Consulem obtrudit, ex Fastis Siculis, seu Alexandrino Chronico, palam refellitur; ibi enim post recitatam Diocletiani inaugurationem ante diem XV. Kal. Octobris, hæc leguntur, Καλάνδαις Ἰανουαρίαις προῆλθεν ὕπατος, *Kalendis Januariis Consul processit.* Adest alterum locupletissimum testimonium *L.* 2. *si quis aliquem*, quæ emissa est à Diocletiano, & dicitur *proposita Kal. Januariis Diocletiano* II. *Aug. & Aristobulo Coss.* Itaque Diocletianus A. 285. ipsis Kalendis Januariis consulatum ordinarium capessivit. Diocletianus cùm accepisset Aristobulum à Carino in trabeæ societatem adscitum, quo probatæ virtutis Ducem in partes traheret, eundem unà secum Consulem designavit. Etenim civili bello Augustos semet unà cum aliis in variis Orbis Romani Provinciis Consules designabant. Postumus cùm imperante Gallieno Galliarum imperium occupasset, plures consulatus gessit, quorum tamen nulla in Fastis mentio. Cernuntur in Cimeliarchio Serenissimi Magni Ducis nummi cum epigraphe: IMP. C. M. CASS. LAT. POSTVMVS P. F. AVG. P. M. TR. COS. II. & apud Tristanum COS. IV. & COS. V. qua de re plura inferiùs in descriptione Nummi Liciniani producam. Quòd verò Aristobulus, quamvis in Carini hostis comitatu summo cum magistratu versaretur, in consulatus consortium à Diocletiano vocatus fuit, eximiæ Aristobuli virtuti detur, vel ab ipso hoste tam honorifico testimonio commendatæ. Ita idem Diocletianus Cejonium Varum Præfectum Urbis à Carino declaratum, in magistratu retinuit. Quòd autem Carini nomen è Fastis à Diocletiano expunctum non fuerit, patet ex *L. ut nemo invitus*, quæ licèt à Diocletiano emissa, *Carini* tamen consulatu subsignatur. Ceterùm victoriam Diocletiani paucis Eutropius perstringens ait: *Carinum omni odio ac detestatione viventem apud Murgum ingenti prælio vicit, proditum ab exercitu suo, quem fortiorem habebat, certè desertum inter Viminacium & Aureum Montem.* In Tabulis Peutingerianis ad ripam Istri in Mysia superiori legimus: *Aureo Monte* X. *Margum* XIV. *Viminacio.*

Concors ferè omnium sententia est, hoc Anno 285. M. Aurelium Valerium Maximianum ab Imperatore Diocletiano Cæsarem designatum; ita scripsere Baronius, Panvinius, Goltzius, Calvisius, & doctissimi nummorum Interpretes Occo, Tristanus, Patinus, Angelonus, aliique passim, præeunte Eutropio lib. 9. Imò Petavius lib. 11. *de doct. temp.* cap. 31. putat Maximianum hoc ipso anno designatum fuisse Augustum, & Consulem suffectum ex vetusti lapidis Inscriptione apud Gruterum pag. 280. *quæ*, inquit, *Diocletiani in secundo consulatu collegam tribuit Maximianum Augustum*: MAXIM.... AVG.... N. DIOCLETIANO II. COSS. SVB FELICE PROC. AVG. N. THERM. ANTONIANARVM *. *Hic in secundo consulatu collegam Diocletianus habuit Maximianum Augustum.* Et quidem quod suffectum Maximiani consulatum attinet, Panvinus lib. 2. *Fastorum* ad annum V. C. apud ipsum 1136. Epochæ Christianæ 284. Maximianum Consulem suffectum ponit Kalendis Julii, & quod annum spectat, consentiunt Calvisius ac Goltzius.

Ut ab hoc postremo incipiam, huic suffecto Maximiani consulatui apertè refragatur Nummus Mediceus, in quo primus consulatus Maximiani ordinarius asseritur, collega Diocletiano tertiùm Con-

* Lege, *Diocletianus.*

* Fortè, *Antoniniarum.*

Consule A. 387. quod ipsum ex antiquo lapide ac plurimis legum subscriptionibus demonstrabo. Miror autem Calvisium Fastos Siculos appellare, cùm illi cum Mediceo Numismate planè concinant; etenim ibidem legitur, ΔΙΟΚΛΕΤΙΑΝΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΤΟ Β. ϗ ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΥ ΕΡΚΟΥΛΙΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ, ut perperam iisdem Fastis suffectus Maximiani consulatus attribuatur. Sed nec antiqui lapidis epigramma Petavio suffragatur; siquidem hoc ejusdem fragmentum à Grutero ponitur:

FLORENT
ET PIISI
D. N. VALE
MAXIM
SEMPER

C. CEIONIV
V. C. PRAE
PRAEF. VRB.
IVDIC. D. N.

In dextero latere,

MAXM. AVG.
N. DIOCLETIANO II. COS.
SVB FELICE PROC. AVG. N.
THERM. ANTONIANARVM.

Profectò minùs rectè Petavius legit *Maximiano Augusto N. Diocletiano* II. *Coss.* ut Maximianus Anno 285. & Augustus & Consul judicetur; nam ita in lapide, ut Eruditi norunt, legeretur, Maximiano & Diocletiano II. AVG. COSS. Cùm verò Maximianus in omnibus inscriptionibus marmorum, & legum, & in tabulis consularibus Diocletiano, à quo imperium acceperat, postponatur, perperam in laudata Inscriptione huic præpositus fingitur. Imò cùm ibidem hæ notæ appareant D. N. & AVG. N. palam fit, unum Diocletianum Imperatorem designari; nam si Maximianus quoque Augustus exprimeretur, litteræ eædem duplicatæ cernerentur, nempe DD. NN. & AVGG. NN. quemadmodum lucet in ceteris Inscriptionibus, in quibus duo Augusti nominantur. Porrò juvat eandem Inscriptionem integram reddere:

FLORENTISSIMO. ET PIISSIMO.
D. N. VALERIO. DIOCLETIANO.
MAXIMO. INVICTO. SEMPER.
AVG. C. CEIONIVS. VARVS. V. C.
PRAEF. PRAETORIO. ET PRAE-
FECTVS. VRBI. VICE. SACRA. IV-
DICANS. DEVOTVS. NVMINI. MA-
IESTATIQ. EIVS. MAXIMO AVGV-
STO DIOCLETIANO II. COS. SVB
FELICE PROCVRATORE AVGVSTI
NOSTRI THERMARVM ANTONIA-
NARVM.

In Libello *de Præfectis Urbi* A. 285. Diocletiano II. & Aristobulo Coss. Ceionius Varus ponitur Præfectus Urbis, quemadmodum in laudata Inscriptione, qui cùm anno etiam superiori Carino imperante in eodem magistratu fuerit, rectè dixit Victor Schotti Diocletianum, occiso Carino, ceteros *retinuisse per officia sua*. Scaliger in Comment. ad Euseb. num. 2231. postremam positæ Inscriptionis partem ante Gruterum ex base Romani lapidis exscriptam protulit.

Ex antiquis inscriptionibus lapidum & nummorum sententia Petavii de vocato in consortium Imperii cum Augusti titulo Maximiano A. 285. refellitur. Marmorum elogia cap. 4. producam; ibi enim Potestas Tribunitia X. Diocletiani cum VIII. Maximiani componitur, ex quo patet, Maximiani imperium in alterum annum protrahendum. Hubertus Goltzius, accuratissimus Numismatum indagator, nummos postremo Maximiani Imperii anno cusos exhibet cum notis L. IH. quibus annus XVIII. designatur, & rectè; siquidem Kal. Aprilis A. 286. purpuram induit, eandemque A. 304. ipsis Kal. Aprilis Mediolani deposuit. Opponit Petavius antiquum *Panegyricum* Maximiano dictum, in quo Orator eundem appellat *vicesimo anno Imperatorem.* At Panegyristes more Oratorum rotundo numero usus fuit. Cùm Diocletianus incunte anno imperii vicesimo vota Vicennalia solvisset, eadem quoque Maximianus, ut cum imperii collega conveniret, biennio anticipavit; laudatur enim ab eruditissimo Patino Maximiani nummus inscriptus VOT. XXX. AVGG. quare quod idem Tricennalia vota nuncuparat, annum imperii vicesimum eidem Orator assignavit.

Ex his manifestè colligitur Maximianum nec Consulem suffectum, nec Augustum Anno 285. à Diocletianum * designatum. Imò vix in communem sententiam trahi possim, qua vulgò tum historici, † nummorum interpretes arbitrantur eodem annò Maximianum Cæsarem nuncupatum. Spartianus in Libello de Vita Ælii Cæsaris ad Diocletianum, scribit eumdem creatum fuisse Cæsarem ab Hadriano non testamento, ut antea moris fuit, *sed eo genere, quo nostris temporibus à vestra clementia Maximianus ac Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filii viri, & Augustæ majestatis heredes.* Intelligit Galerium Maximianum & Constantium Chlorum. Sanè Maximianum Herculium non omisisset, imò prior in exemplum vocandus fuerat, si prius Cæsar, dein Augustus designatus fuisset. Victor Schotti ait: *Maximianum statim fidum amicitia, quamquam semiagrestem, militia tamen atque ingenio bonum, Imperatorem jubet.* Nulla hic facta Maximiani Cæsaris designatio recitatur. Interpretes Numismatum Maximianum Galerium nobilissimum Cæsarem pro Maximiano Herculio obtruserunt. Occo nummos profert cum epigraphe, MAXIMIANVS NOB. CAES. eosque deputat Maximiano Seniori. Ceterùm hominem hallucinari constat ex Inscriptionibus, quæ in postica parte leguntur, M. SACRA AVGG. ET CAESS. NN. item, SALVIS AVGG. ET CAESS. ubi duo Augusti Diocletianus & Maximianus, duoque pariter Cæsares Galerius Maximianus ac Constantius exprimuntur, ac proinde in antica parte Maximianus Galerius, non Herculius, designatur. Duo illi Cæsares A. 291. Kal. Martii purpuram susceperunt, ac proinde illa Numismata post eorundem designationem cusa sunt; cùm tamen Maximianus Herculius à quinquennio Augustus imperaret, ut patet ex nummis, in quibus per annos octodecim inscribitur ΑΥ. Κ. ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΣ. ΣΕΒ. L. A. usque ad L. IH. & à Mamertino in *Panegyrico* recitato A. 289. die natali Urbis idem dicitur *Imperator*, & *Cæsar.* Itaque Eutropius erravit, dum lib. 9. scribit: *Diocletianus Maximianum Herculium ex Cæsare fecit Augustum, Constantium, & Maximianum Cæsares.* Pleno enim quinquennio inauguratio Maximiani Augusti Cæsarum designationem antecessit. Panvinus noster nummum laudat inscriptum, M. VAL. MAXIMIANVS NOB. CAES. & AVREL. VAL. NOB. CAES. Verùm nusquam talis inscriptio in Maximiani Herculei nummis ab aliis Antiquariis, qui Gazas omnes veterum Numismatum diligentissimè perlustrarunt, inventa fuit. Apud Occonem prostant num-

* Leg. *Diocletiano.* † Adde, *tum.*

nummi inscripti, IMP. C. M. A. VAL. MAXIMIANVS P. F. AVGVSTVS. Certe si Panvini Numismata reperirentur, essent rarissima, eisque dubium omne dispelleretur.

Cap. III.

Maximianus in consortium Imperii à Diocletiano adscitus. Plures tituli legum Codicis Just. emendantur. Prior Maximiani consulatus ex Mediceo Numismate cum tertio Diocletiani componitur. Vetus Inscriptio, utriusque Augusti Rescripta, antiqui Fasti cùm Græci tùm Latini Numismati contra communem sententiam suffragantur. Duo laterculi Consulum in Fastis ejusdem nummi præsidio corriguntur.

CUM Carinus maximas adversùs Diocletianum copias ducturus, Gallias legionum præsidiis nudasset, Amandus & Ælianus Imperium in Galliis invaserant, & collecta ingenti rusticorum ac latronum manu nobilissimas Provincias igne ferroque vastabant. Eorumdem nummi Goltzio laudantur, IMP. C. L. AELIANVS. P. F. AVG. & IMP. C. CN. SAL. AMANDVS P. F. AVG. Nec meliori sorte Romana res in Oriente utebatur. Etenim Persæ, quò proximè acceptas à Caro & Numeriano clades ulciscerentur, Romanos limites infestis agminibus irruperant, ac universam penè Syriam in potestatem redegerant. Diocletianus, cùm tot hostibus, toto Romano orbe distantibus, unà simul occurrere nequiret, M. Aurelium Valerium Maximianum imperii collegam adlegit. Hæc in Fastis Idacianis leguntur: *Maximo* II. *& Aquilino. His Coss. levatus est Maximianus senior die Kal. Aprilium.* Et quidem hoc An. 386. Maximianum imperium inisse probat vetusti lapidis inscriptio apud Panvinum A. V. C. 1045. & Gruterum pag. 166. in qua ejusdem TR. P. VIII. cum X. Diocletiani componitur. At Kalendis Aprilis A. 286. latebatur Potestas Tribunitia secunda Diocletiani, qua die eandem primùm Maximianus Herculius inivit. Inscriptionem producam cap. 4. Hinc corrigendus est error Collectorum Cod. Justinianæi, qui in titulis legum emissarum Diocletiano II. & Aristobulo Coss. & Maximo II. & Aquilino ante Kal. Aprilis, scripsere, *Impp. Diocletianus & Maximianus AA.* cùm id temporis unus Diocletianus imperaret. Idem error irrepsit in titulos legum Septimii Severi, cum quo semper Antoninus Augustus copulatur, cùm tamen sexto demum anno imperii Severi patris Antoninus Augusti dignitatem acceperit, ut patet ex Inscriptione antiqua pagina MXX. 2. in qua prima Potestas TR. Antonini Imperatoris cum VI. Severi conjungitur. Cardinalis Baronius rectè observat Maximianum nedum Augustum creatum, verùm etiam Consulem ordinarium in sequentem annum designatum: Hæc de Diocletiano scribit vir doctissimus A. 286. *Maximianum collegam allegat imperii, & in anni sequentis Consulem pariter designavit, quod ex nummis antiquis constat, dum consulatus ejus cum potestate tribunitia secundo aucta describitur, his videlicet verbis*, IMP. MAXIMIANVS P. F. AVG. P. M. TR. P. II. COS. *ut planè appareat Tribunitiam Potestatem primam, quæ cum imperio conferri consuevit, ipsum consequutum fuisse anno ante* PRIMVM *consulatum ipsius, hoc ipso Anno scilicet* 286. Hæc ille Mediceo Numismati conformiter, qui tamen Anno 287. cum vulgari opinione Maximianum Consulem II. obtrudit, ut Potestas Tribunitia Maximiani Kal. Aprilis secundò aucta cum altero ejusdem consulatu jungatur.

Anno 287. Diocletianus tertium, Maximianus primum consulatum iniere, ut ex epigraphe Medicei Numismatis apparet, IMPP. DIOCLETIANO III. MAXIMIANO COSS. quem quidem consularem characterem contra vulgarem Panvini, Baronii, Goltzii, Calvisii, aliorumque sententiam tot tantisque ejusdem, non dicam ætatis, sed planè anni monumentis evincam, ut sanè sperem fore, ut impostèrum universi ab errore vulgari discedant, & consularium tabularum reparationem rarissimo huic Numismati acceptam ferant. Exstat hæc Inscriptio apud Panvinum lib. 2. *Fast.* A. V. C. 1039. Gruterum pag. 283. ubi tamen pro Diocletiano, *Constantino* perperam legitur:

MAGNO. ET. INVICTO. IMP. CAES.
C. VAL. AVREL. DIOCLETIANO.
PIO. FEL. INVICTO. AVG. PONTIF.
MAX. TRIB. POT. COS. III. P. P.
PROCOS. D. N. CORPVS. CORIARIORVM. MAGNARIORVM. SOLAIARIORVM. DEVOTI. NVMINI.
MAIESTATIQVE. EIVS.

DEDICATA. KAL. IAN. D. D. NN.
DIOCLETIANO III. ET. MAXIMIANO COSS. CVRANTE. THESIO. SECVNDO. P. C. CORIARIORVM.

Hoc inscripto marmore, non secus ac lydio lapide, aurei Numismatis character, quo tertius Diocletiani consulatus cum priori Maximiano conjungitur, evidentissimè demonstratur. Nummi ac lapides antiquitus inscripti, locupletissimi testes habendi sunt, cùm nullius amanuensium erroribus obnoxii sint, sed priscæ ætatis memorias ad seram posteritatem integra fide transmittant. Hoc ipsum patet ex pluribus Rescriptis eodem Anno 287. ab Impp. emissis *L.* 2. *de duobus reis. L.* 18. *de pactis. L.* 1. *ne uxor. L.* 15. *de administrat. tut. L.* 7 *de remissione pignoris. L.* 3. *de postliminio. L.* 7. *ad leg. Fabiam. L.* 1. *de abolit. L.* 5. *de patria potestate. L.* 9. *de distract. pignoris. L.* 11. *ad leg. Corneliam &c.* quæ omnia Rescripta in subscriptione dicuntur data DIOCLETIANO III. & MAXIMIANO COSS. Quis autem non intelligat nummis, lapidibus, Principum rescriptis eodem charactere consulari signatis plenam fidem præstandam potiùs quàm iis Scriptoribus, qui post tredecim secula Romani Imperii Fastos digessere? His tam perspicuis probationibus vim adhuc augent Fasti antiquissimi, qui in libello *de Præfectis Urbis* & fragmento Idaciano, item altero apud Bucherium pag. 249. denique in Chronico Alexandrino leguntur, in quibus omnibus anni ejusdem Consules asseruntur Diocletianus III. & Maximianus. Anonymus apud Bucherium ait: *Diocletiano* III. *& Maximiano Sat.* nempè Kalendas Januarias iisdem Consulibus in diem Saturni incidisse, quâ certissimâ notâ indicatur Annus 287. Cyclo Solis XVI. Lunæ III. lit. E. quo anno Kal. Januariis die Saturni ambo Augusti Consules processere.

Panvinus hunc nummum profert, IMP. MAXIMIANVS AVG. TR. P. II. COS. II. P. P. cùm verò Tribunitia Potestas II. Maximiani inceperit Kal. Aprilis A. 287. infert eundem ipso anno fuisse Cos. II. quemadmodum in nummo exponitur. Verùm hinc gradum facio ad alterum laterculum Consulum ejusdem Medicei Numismatis præsidio reparandum, in quo statuendo Ba-

Baronius, Panvinus, Goltzius, Calvisius, ac ceteri inferioris notæ Chronologi, tot insignium virorum auctoritate decepti aberrarunt; siquidem Anno 288. hos Consules attribuunt *Maximum & Januarium*. Verùm Fasti omnes antiqui, quos superiùs laudabam, exhibent illius anni Consules *Maximianum* II. *& Januarium*. Fasti Græci apud Scaligerum hoc par Consulum produnt, ΥΠ. ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΥ ΕΡΚΟΥΛΙΟΥ ΤΟ Β. ϗ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ. *Consulatus Maximiani Herculii* II. *& Januarii*. Anonymus editus à Bucherio cap. 12. comment. in Victorii Aquitani canonem scribit, *Maximiano* II. *& Januario B. Sol.* Illa littera B. annum bissextilem significat, *Sol.* verò Solis, seu, Dominicum diem, in quem iisdem Coss. incidere Kal. Januarii. Profectò Annus 288. fuit intercalaris, ac Kalendæ Januariæ contigere die Solis, seu, ut Christiani dicimus, die Dominico Cyclo Solis XVII. Lunæ IV. lit. AG. Hunc ipsum Maximiani consulatum II. evincunt Nummus Mediceus, ac cetera antiquissima monumenta, quæ anno superiori Maximianum primùm Consulem exprimunt. Legitur itidem hoc A. 288. Maximianus Cos. II. in Fastis Prosperi editis ab eruditissimo Labbeo tom. 1. Biblioth. Gall. MS. Item & Cassiodori, qui tamen omnium sunt corruptissimi. Ex his patet nummum Panvini, in quo Maximianus dicitur TR. P. II. COS. II. cusum esse à Kal. Januarii, cùm id temporis Maximianus esset Cos. II. & Trib. Pot. II. usque ad Aprilem, quo ineunte inchoavit Trib. Pot. III. Erravit Ammianus Marcellinus initio lib. 23. scribens de Juliani Augusti & Sallustii consulatu: *Videbatur novum, adjunctum esse Augusto privatum, quod post Diocletianum & Aristobulum nullus meminerat gestum.* Nam tertio anno à Diocletiani & Aristobuli consulatu Maximianus Augustus Januarium in trabea consulari collegam habuit. Itaque inanem operam ponit doctissimus Valesius, dum ex illis Ammiani Marcellini verbis Idatianos Fastos conatur emendare, contra concordem veterum omnium Fastorum sententiam. Ammianus vel memoriâ lapsus est, vel corruptas Consulum tabulas legit. Certè idem lib. 16. arguit Constantium superbiæ, *quòd nec in trabea socium privatum adsciverit, ut fecere Principes consecrati.* Cùm tamen Diocletianus, Galerius, Constantius, Maxentius, Licinius, ac Constantinus ipse, numquam collegam in consulatu privatum hominem admiserint. Diocletianus, cùm nollet se cum Carino hoste Consulem designare, Aristobulum ab alio nuncupatum, in trabeæ societatem vocavit. Reliquos verò octo consulatus cum Augusto, vel Cæsaribus gessit, ut idem potiùs, quàm Constantius arguendus videatur.

Hæc fusiùs deduxi, ut consularis Medicei Numismatis character integræ prorsus fidei ostenderetur, ejusque præsidio duo Consulum laterculi celeberrimis Scriptoribus depravati, suæ tandem integritati restituerentur. Hinc studiosi quique Fastorum plurimas gratias debent, ipse certè maximas ago, eruditæ Serenissimi LEOPOLDI Cardinalis industriæ, dum insigniora antiquitatis cimelia regiis planè sumptibus comparata, suam in Gazam inferens, eas ad Romanam historiam illustrandam opes suppeditat, quas Litterati, curtæ utplurimum supellectilis homines, suis nunquam viribus assequerentur. Itaque ejusdem rarissimi Numismatis beneficio mirabiles illos Panvini Fastos sic emendamus:

Fasti Panvini ex Nummo Mediceo correcti.

DIOCLETIANO III. Anno V. C. 1040. DIOCLETIANO III. MAXIMIANO II. Christi 287. MAXIMIANO. ET MAXIMO V. C. 1041. MAXIMIANO II. ET IANVARIO. Christi 288. IANVARIO.

In annis etiam Vrbis idem Panvinus erravit. Nam cùm Epocham Dionysianam uno anno citiùs inchoaverit, nempe anno ab V. C. 752. ut Anno Christi 284. in quo Diocletianæi Imperii initium figendum esse certissimis characteribus noverat, Christianam Æram rectè collocaret, unum Imperii annum Probo abstulit, ac par Consulum Probi & Paulini ex Consulibus ordinariis expunxit, ac inter suffectos recensuit. Hinc ab anno V. C. 1030. in digerendis annis Romanæ Vrbis, unius semper anni metachronismum peccat; quare consulatum Diocletiani III. & Maximiani recitat A. V. C. 1039. At Probum & Paulinum fuisse Consules ordinarios præter antiquos Fastos, evidenter probat Rescriptum ipsius Probi Imperatoris L. 2. *de revocat. donat.* lib. 8. Cod. Just. *Proposita* III. *Non. Maji Sirmii Probo A. & Paulino Coss.* Soli autem Consules ordinarii legibus subscribebantur. Hac occasione, veniam dabit Lector, non possum omittere palmarem errorem nuperi Reformatoris Chronologiæ, qui tom. 1. lib. 4. cap. 3. propè finem de Panvino hæc habet: *Ab Ulpio & Pontiano exclusivè ad Tiberianum & Dionem inclusivè, debent poni anni 53. ille autem ponit 52. omittens Licinium Valerianum & Maximum.* Hæc scribens nec Panvini Fastos legit, & suorum planè oblitus fuit. Etenim magnus noster Chronologus Probum & Paulinum omisit, non verò *Licinium Valerianum & Maximum*, qui sanè in nullis omnino antiquis Fastis inveniuntur, nec apud tabulas consulares ipsiusmet Reformatoris, quas tom. 1. pag. 169. concinnat, & iterum repetit tom. 3. pag. 45. in illis enim ab Anno 238. quo Vlpius & Pontianus consulatum gessere, usque ad Annum 291. nusquam *Licinius Valerianus & Maximus* Consules leguntur. Baronius illud par Consulum excogitavit A. 256. Licuit fortasse Reformatori quoque Chronologiæ novos Consules pro arbitrio Fastis inserere, ut assumpti nominis potestatem ostentaret.

CAP. IV.

Quadrigas triumphales in nummo signatas non exprimere triumphum ab Imperatoribus peractum. Designare eorundem victorias Persicas ac Germanicas. Consulatus Maximiani in Numismate positus antiquo Oratori commendatus. Carausius novus in Britannia Augustus. Ejusdem rarissimus Nummus è Medicea Gaza producitur. Panvinus immeritò à Tristano reprehensus.

CONsulari Numismatis charactere omnium priscæ ætatis monumentorum consensu contra vulgarem Chronologorum sententiam comprobato, gradum facio ad explicandas quadrigas, quæ in aversa Numismatis parte visuntur. In primis mihi compertum est non designari triumphum à Diocletiano & Maximiano peractum. Nam licèt iidem Augusti innumeris hostium copiis profligatis, plura toto penè Orbe trophæa erexerint, novis subinde bellis impliciti, triumphum in postrema Imperii, quod abdicarunt, tempora distulere. Mamertinus in *Panegyrico* die natali Maximiani dicto cap. 4. utrumque Imperatorem alloquens ait: *Hos fructus capitis operum maximorum, sic interim meritoriâ * conscientiâ triumphatis,*

* Alii legunt, *meritorum*.

dum TRIUMPHOS *ipsos semper vincendo* DIFFERTIS, *quòd quæcumque pulcherrima facitis, continuò transitis, & ad majora properatis.* Hanc Orationem recitavit A. 291. exacto quinquennio imperii Maximiani, ut in proœmio testatur. Fortasse habita est Oratio XII. Kal. Augusti; hæc enim dies in Actis S. Marcelli Centurionis, sub iisdem Principibus passi, dicitur *natalis Imperatoris* apud Surium 31. Octobris. Verùm cùm æquè intelligi possit dies natalis Diocletiani, rem in medio relinquo. Sufficiat alterutrius natalem ibidem designari, quod nemini hucusque observatum fuit. Idem Mamertinus in *Panegyri* die natali Urbis recitato cap. 13. Romam alloquens ait: *Hi cùm primùm redeant ad te triumphantes, uno cupiunt invehi curru, simul adire Capitolium, simul habitare Palatium.* Dicta est hæc Oratio coram Maximiano A. 289. die 21. Aprilis, ut postea ostendam. Itaque iidem Imperatores A. 287. quo nummus scalptus est, nullum adhuc triumphum Romæ egerant. Eutropius elegantissimus Scriptor in fine lib. 9. scribit utrumque Augustum privato habitu imperii insigne mutasse *post triumphum inclytum, quem Romæ ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum illustri, quâ Narsei conjuges, sororesque, & liberi ante currum ducti sunt.* Henricus Valesius eximiæ eruditionis vir, in Notis ad cap. 13. lib. 8. Eusebii, pluribus ostendit hunc triumphum gestum fuisse Anno 302. Nec ipse quicquam novi eam in rem addere possum, cùm ab accuratissimo Scriptore meliora occupata sint. Hunc triumphum laudat Anonymus Panegyristes in epithalamio coram Maximiano & Constantino recitato, ubi cap. 8. seniorem Augustum alloquens ait: *Te* PRIMO INGRESSU *tuo tantâ lætitiâ, tantâ frequentiâ populus excepit, ut cùm te ad Capitolini Jovis gremium vel oculis ferre gestiret, stipatione sui vix ad Portas Urbis admitteret.* Itaque Maximianus anno imperii XVI. Romam primùm venit, de subactis hostibus triumphaturus, ac proinde nullus eisdem nec collegæ gestus triumphus in Numismate designatur.

Augusti devictis hostibus laureatas statim litteras Romam mittebant, quibus à P. C. perlectis, triumphus eisdem S. C. decernebatur, cusis etiam in perenne delati honoris monumentum Numismatibus. Gordianus Persas abs se victos Senatui per litteras significavit, *quibus*, inquit Capitolinus cap. 27. *in Senatu lectis, quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas vicisset.* Et quidem certum est quadrigas in nummis non semel significare triumphos non ab Augustis Romæ actos, sed eisdem à Senatu decretos. Exstant in Cimeliarchio Mediceo nummi cum quadrigis triumphalibus tum Macrini, tum Maximini; illius cum hac Inscriptione, IMP. CAES. M. OPEL. MACRINVS AVG. P. M. TR. P. II. COS. II. P. P. S. C. hujus verò cum epigraphe, IMP. MAXIMINVS PIVS AVG. P. MAX. TR. P. II. COS. P. P. S. C. ubi victoria utrumque coronans inspicitur. At nec Macrinus de Parthis, nec Maximinus de Germanis Romæ triumpharunt, cùm uterque antequam in Urbem veniret, militum seditione vitam cum imperio amiserit.

Ceterùm cùm triumphales quadrigæ nisi post debellatos hostes decretæ fuerint, investigandæ sunt victoriæ Diocletiano & Maximiano partæ, ob quas in nummo A. 287. percusso currus triumphalis eisdem S. C. decretus fuerit. Diocletianus, victo in superiori Mysia A. 285. Carino, statim contra proximos Germaniæ populos, qui Carino suppetias tulerant, movit, eosque ingenti clade affecit. Interim etiam per legatos rem feliciter in Britannia gessit; unde à Senatu Britannicus, ac Germanicus appellatus fuit, delatis triumphi

A insignibus. Hæc nulla Scriptorum volumina produnt; colliguntur tamen ex hoc antiquo lapide à Baronio laudato A. 285.

IMP. CAES. S. VALERIO. DIOCLETIANO. PIO. FELICI. INVICTO. AVG. PONT. MAX. BRITANNIC. MAX. GERM. MAX. TRIB. POTEST. II. COS. II. P. P. PROCOS. HONORATI. ET DECVRIONES. ET NVMERVS MILITVM, CALIGATORVM.

B Posita est hæc Inscriptio ante XVII. Kal. Octobris A. 286. illa enim die terminabat Potestatem Trib. II. At Germanos ab eodem victos Anno 285. quo Carinum profligavit, patet ex ejusdem *L. 6. de fide instrument. Dat. Nicomediæ* XIII. *Kal. Februarias Maximo* II. *& Aquilino Coss.* nempe A. 286. ex quo rescripto colligo Maximianum eodem anno Kal. Aprilis Augustum renunciatum à Diocletiano Nicomediæ in hibernis morante, ac bellum adversùs Persas ibidem adornante.

Maximianus novus Augustus, cum parte legionum atque auxiliaribus copiis in Gallias contra C Ælianum & Amandum, qui ibidem imperium occupaverant, profectus, utrumque Tyrannum uno ferè impetu oppressit, ac civile bellum, occisis seditionum auctoribus, pari celeritate ac felicitate confecit. Ita intra paucos dies Galliæ in libertatem assertæ, atque ad obsequium revocatæ. Hanc Maximiani victoriam paucis perstringit Orator in epithalamio cap. 8. *Hic est*, inquit de eodem, *qui in* IPSO ORTV *Numinis sui Gallias priorum temporum injuriis efferatas, Reipublicæ ad obsequium reddidit, sibi ipsius ad salutem.* Mamertinus etiam in *Panegyrico* dicto Maximiano ipsis Parilibus Urbis cap. 4. memoratam victoriam cur- D sim celebrans ait: *An non illud malum simile monstrorum biformium* (Ælianum & Amandum intelligit) *in hisce terris fuit, quod tua Cæsar nescio utrum magis fortitudine repressum sit, an clementia mitigatum, cùm militares habitus ignari agricolæ appetiverunt; cùm arator peditem; cum hostem barbarum suorum cultorum rusticus vastator imitatus est? quod ego cursim prætereo, video enim te (qua pietate es) oblivionem illius victoriæ malle quàm gloriam.* Bellum enim civile fuit ab imperita rusticorum, quos Bagaudas dixere, multitudine ducibus Æliano & Amando conflatum. Carausius egregiam hoc in bello operam Maximiano nava- E vit. Scribit Victor Schotti: *Quo bello Carausius Menapiæ civis factis promptioribus enituit: eoque eum simul quia gubernandi (quo officio adolescentiam mercede exercuerat) gnarus habebatur, parandæ classi, ac propulsandis Germanis maria infestantibus, præfecere.* Ex quibus patet errare Calvisium & Alsordum, qui Carausii rebellionem hoc Anno 286. recensent, cùm id temporis Carausius in castris Maximiani summa cum laude militaverit, & in partem victoriæ venerit, ac postea adornandæ classi incubuerit. Germani cùm Romanos civili bello occupatos viderent, superato Rheno in F proximiora Galliarum oppida impetum facientes, omnia igne ferroque vastabant. Maximianus militem recenti contra Tyrannos victoria ferocem contra Barbaros movit, ac divisis copiis, eodem tempore diversis in locis prædas agentes aggressus, universos partim fame confecit, partim aperto Marte prostravit. Audiatur Mamertinus cap. 5. *Quod statim viudum misero illo furore sopito* (nempe civili bello cum rusticis) *cùm omnes barbaræ Nationes excidium universæ Galliæ minarentur, neque solùm Burgundiones & Alamani, sed etiam Chaibones Erulique, viribus primi Barbarorum,*

locis

locis altimi, præcipiti impeta in bas Provincias irruissent, quis Deas tam iasperataa salatem nobis attulisset, nisi ta affaisses? Pluribus Maximiani victorias describit. Itaque A. 286. Ælianus & Amandus, dein Germani qui in Gallias irruperant, à Maximiano victi sunt.

Dum hæc in Galliis geruntur, Diocletianus cum ingenti exercitu è Bithynia discedens, in Persas movit, ac bellum de proximo ostentans, taotum Persarum Regi terrorem incussit, ut is abductis properè è Syria præsidiis, noo modò eandem adventanti Imperatori ultrò cesserit, verùm etiam missa cum muneribus legatione, pacem supplex rogaverit. Diocletianus Antiochia aliisque urbibus incruentâ victoriâ potitus, recenti terrore utendum ratus, bellum undique urgebat, quo metum hostium intenderet. Antiquus Panegyristes victorias Diocletiano nullo suorum cruore, Maximiano verò cum ingenti hostium clade partas describens, ducta similitudine à Jove, & ab Hercule, quorum agnomina iidem Augusti per summam ambitionem assumpserant, hæc inquit cap. 7. *Crede itidem eptimam illam fertilemqae Syriam velat amplexa suo tegebat Eupbrates, antequam Diecletiano sponte se dederent regna Persarum. Verùm boc Jovis sai more auta illo patrie, quo omnia contremiscunt, & majestatis vestri nominis consecutas est. Ta autem, Imperater invicte, feras illas indemitasque gentes vastatione, prælis, cædibus, ferre, iguique domuisti.* Has inter victorias hyems clausit Annum 286.

Diocletianus tertiùm, Maximianus primùm Consules insequentem Annum 287. aperuere, ut ex epigraphe Numismatis apparet, IMPP. DIOCLETIANO III. MAXIMIANO COSS. Et quidem Maximiaous, cùm ipsis Kalendis Januarii palmatam induisset, insigni de Barbaris victoria reportata, primum sui consulatus diem felicissimè auspicatus est. Hæc fusiùs prosequitur Mamertinus cap. 6. quæ cùm maximè illustrent ejusdem Augusti consulatum in Numismate expressum, operæ pretium duxi eadem hic recitare: *Transeo,* inquit, *innumerabiles taas tota Gallia pugnas atque victorias; quæ enim tot tantisque rebus sufficiat oratio? Illum tamea primum coasulatus tui auspicalem diem tacitus præterire nullo mode possum, qae ta solus omnium consecutus es, ut quod tempus antea incipiendis tantummodo rebas aptam videbatur*, tuac primum safficere potuerit peragendis, aaoque sol curricule sue, eoqae brevissimo, & efficia te Consalis inchoantem videret, & Imperatoris implentem.* Postea: *Vidimus te, Cæsar, eodem die & in clarissimo pacis babita, & iu pulcherrimo virtatis ornata. Bonâ veniâ Deûm dixerim, ne Jappiter quidem ipse tanta celeritate faciem cæli sai variat, quàm facilè ta, Imperator, togam prætextam sampte thorace mutasti, bastam posite scipiene rapuisti, à tribunali temes * iu campum, à curuli ia eqaam traastalisti, & rursas ex acie cum triampbo rediisti, tetamque banc Urbem repentina tua in bostes eruptiene sollicitam lætitia & exsultaticae, & aras flagraatibus sacrificiis & odoribas accensis Namini tuo implesti. Ita utroque illius diei sapremo tempore bis divina res pari religione celebrata est, Jovi, dum pre faturis vovetur, tibi, dum pre victoria selvitur.* Maximianus Treviris urbe metropoli Galliarum, ac Imperatorum domicilio, hiemabat, cúmque Rhenus gelu constitisset, Germani populabundis agminibus in Gallias effusi, Treviros usque pervenerant, quos Maximianus ipsi † Kal. Januariis repentina eruptione aggressus, ingenti clade affectos procul à mœnibus propulsavit. Postea appetente Vere, Erulos, Chaibones, aliosque Germaniæ populos suis in sedibus aggressurus, Carausium maritimæ classi præfecit, ut hostes terra marique simul opprimeret. Audiatur iterum idem Orator cap. 7. *Talo igitur,* inquit, *auspicium illias anni qaid sequebatur, aisi uovum aliquod & ingeas miraculam? Quod aatem majas evenire potuit illa tua in Germaniam traasgressione?* Itaque Maximianus Rheno superato, pluribus præliis hoste ubique profligato, victrices aquilas per Germaniam latè circumtulit, ac in Transrhenanis Provinciis Romani Imperii limites fixit. Carausius, qui classi præerat, privatæ potiùs quàm publicæ rei curam gerens, piratas prædas tota maritima Gallia agere sinebat, ut spoliis onustos in reditu ioterciperet, atque ea se occasione ditaret. Neque enim prædam vel in ærarium intulit, neque provincialibus restituit. Hinc cùm intelligeret se in affectati imperii suspicionem venisse, ac successore misso, necem sibi à Maximiano destinatam, cum Classiariis deficiens, io Britanniam transmisit, ac occupata legione, imperium cum Augusti titulo eodem 287. capessivit.

Cùm Maximianus Anno etiam 288. iterum consulatum inierit victoriam illam, quam ipsis Kalendis Jaouarii, teste Oratore, consecutus fuit, primo ejusdem consulatui in Numismate designato, adscripsi, quòd Anno 288. idem Imperator, Germanica expeditione intermissa, ædificandæ classi incubuerit, ut novum imperii æmulum navalibus copiis instructum è Britanoia expelleret. Idem Panegyristes cap. 12. *tote ferè anno* naves ædificatas scribit. Diocletianus recepta Syria, ac plurimis Persarum oppidis in deditionem acceptis, bellum impigrè urgebat. Verùm audita Carausii rebellione, pace cum Persis composita, in Europam se contulit, cum Maximiano de bello contra novum Imperatorem administrando consulturus. Utriusque Augusti colloquium laudat Mamertinus cap. 7. *in que,* inquiens, *vobis mataa præbuistis omnium exempla virtutum, atque invicem vos (quod fieri jam posse non videtur) auxistis: ille tibi ostendendo dona Persica, tu illi spolia Germanica.* Livincius in *Netis* scribit hoc Imperatorum colloquium contigisse Mediolani, ut idem Mamertinus testatur in *Genethliace Maximiani.* Verùm congressus Mediolanensis contigit Anoo 291. desinente primo Maximiani quinquennio, ut in procemio *Genethliaci* idem exponit. Hic verò congressus contigit, antequam iidem Augusti expeditionem maritimam contra Carausium imperii æmulum susciperent, ut ex cap. 12. constat: *Qaid nunc,* inquit, *animi babet ille pirata,* (Carausium notat) *cùm fretum illud, qae solo mortem suam bucusque remoratas est, penè vestres exercitus videat ingressas?* Et postea his Orationem concludit: *Facilè itaqua quivis iatelligit, Imperator, quàm presperi te successus in re maritima secuturi sint, cùm jam sic tempestatam epportaaitas obsequatur.* Habita est hæc Oratio die 21. Aprilis natali Vrbis A. 289. cùm Maximianus classem contra Carausium totis Germaniæ ac Galliæ fluviis educeret. At Carausius bello navali superior, Maximiani classe partim capta, partim adversa tempestate disjecta, pacem cum Britanniæ imperio & Augusti titulo obtinuit. Scribit Eutropius lib. 9. *Cam Carausio tamen, cùm bella frastra tentata essent, contra virum rei militaris peritissimum*, ad extremam pax convenit.* Idem ex hoc singulari Serenissimi Magni Etruriæ DVCIS Nummo colligitur:

* Alii, *venisti.* † Legendum videtur, *ipsis.*

In nummis Occonis, Tristani, Patini, aliorumque legitur PAX AVG. ubi unus Carausius indicatur; at in Mediceo Numismate illo notis AVGGG. Diocletianus, Maximianus, ac Carausius Imperatores designantur.

Ex his colligimus triumphales Diocletiani & Maximiani quadrigas, in Mediceo Numismate scalptas, designare eorundem Principum victorias ante Annum 288. Germanico ac Persico bello reportatas; unde & in antiquis Inscriptionibus iidem *Germanici* ac *Persici* nuncupantur. Recitantur à Grutero pag. 166.

IMP. CÆS. C. AVREL. VALER. DIOCLETIANVS. SARM. MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. X. IMP. CÆS. M. AVREL. VALER. MAXIMIANVS. GERM. MAX. PERSIC. MAX. PONT. TR. POT. IIX. COS... IMP. VIII. FL. VALERIVS. CONSTANTIVS. ET. GALERIVS. VALERIVS. NOBB. CÆSARES. MVRVM.....

Altera:

IMP. CÆS. C. AVR. VAL. DIOCLETIANVS. AVG. PONT. MAX. SAR. MAX. PERS. MAX. TRIB. POT. XI. IMP. X. COS. V. P. P. ET IMP. CÆS. M. AVR. VAL. MAXIMIANVS. AVG. PONT. MAX. SAR. MAX. PERS. MAX. TRIB. POT. X. IMP. VIII. COS. IV. P. P. ET. IMPP. FL. VAL. CONSTANTIVS. ET. GAL. VAL. MAXIMIANVS. FILII. CÆS. MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. CVR. AVRELIO. PROCVLO. V. C. PROV. MAX. SEQ.

Prior Inscriptio posita est intra xv. Kal. Octobris A. 293. & Kal. Aprilis A. 294. quo tempore Diocletianus gerebat Pot. Trib. x. primò initam die 17. Sept. A. 284. Maximianus verò IIX. inchoatam A. 286. Kal. Aprilis. Altera Inscriptio incisa est à Kal. Aprilis A. 295. ad xv. Kal. Octobris ejusdem anni, quo sanè tempore erat Diocletianus Trib. Pot. xi. Maximianus x. Tristanus tomo 3. pag. 366. nummum Maximiani profert cum epigraphe, P. M. TR. P. VIII. COS. IV. P. P. ex quo, inquit, intelligimus Maximianum *anno imperii octavo Consulem* IV. *fuisse, quod Onuphrium ac ceteros fugit*. Hic Censor Onuphrii Fastos non legit, qui in tabulis consularibus lib. 2. hæc grandioribus characteribus scribit: IMP. CÆS. MAXIMIANVS. P. F. AVG. TR POT. VII. VIII. COS. IV. P. P. Rectè cum quarto consulatu Maximiani A. 293. junxit Tr. Pot. VII. usque ad Aprilem, inde verò VIII. ut nullus sit reprehensioni locus.

Quamvis Maximianus nunquam contra Persas pugnavit, *Persici* tamen nomen ex collegæ Diocletiani victoriis obtinuit; solemne enim Augustis fuit victoriarum titulos cum imperii collegis participare, licèt iidem vel Romæ, vel alibi procul à belli periculis degerint. Ita M. Aurelius in Nummis Armeniacus & Parthicus appellatur, cùm tamen Verus Augustus Aurelii Antonini collega bellum cum hostibus gesserit. Peculiari autem Antonini modestiæ Capitolinus deputat cap. 12. quòd post mortem Veri, hunc *tantum Parthicum, Germanicum se vocaret, quod sibi bello proprio pepererat.*

Cap. V.

Numisma Mediceum esse consulare. Eidem simillimus Maxentii Nummus ex Cimeliis CHRISTINÆ Augustæ *profertur atque explicatur. Maxentii consulatus apud Panvinum & alios confusi suo ordine digeruntur. Processus consulares ex Imperatorum rescriptis ac antiquis Scriptoribus illustrantur. Consules ad edendos ludos curru triumphali vectos processisse adversùs Schefferum ostenditur. Chimentelli sententia de sella curuli in curru triumphali rejecta.*

Romani Principes, cùm ceteros magistratus civibus capessendos reliquissent, consulatum tamen ordinarium passim inibant, ut annum in Fastis denominarent, suoque nomine omnia implerent. Egregiè hæc describit Libanius in *Panegyrico Juliani*: *Quid venerabilius*, inquit, *esse potest, quàm universum Orbem terrarum Solis instar appellatione continere, & in ore cunctorum hominum esse nomen à parentibus inditum, cujus memoria multas complectatur necessitates, judicia, nuptias, forum, portus, debita, venditiones, contrahentes, paciscentes, litigantes, fidem per litteras facientes, communicantes, dissidentes, filiorum opulentorum natales, puerorum in scholis institutiones, quorum unum studium est nominare Consules, in quo etiam & acquiescunt. Quod igitur quidem* * *dixit de Jove omnium summo Consule, Jovis vias omnes esse plenas, omnia fora, portus, maria, hoc aliquis dicere possit de Consulibus, qui appellationem cum Deo communem habent*. Et concludit: *Imperator ab illo dignitatis cumulo non minùs ubique celebratur*. Hinc plerique Principes tanta aperiendi in Fastis anni ambitione tenebantur, ut Octavianus Augustus A. V. C. 720. cùm Kalendis Januariis mane pro æde Jovis Capitolini in sella curuli præsedisset, intra paucas horas magistratum abdicaverit. Cujus tertium consulatum septem, quartum tredecim diebus gessit. Novi etiam Imperatores ineunte anno consulatum statim usurpabant, uno Trajano excepto; quare idem à Plinio in *Panegyri* laudatur: *Hoc ergo*, inquit, *honore, quem & incipientes Principes & desinentes adeo concupiscunt ut auferant, tu ocioso ac vacante privatis cessisti*. Quò verò gesti, vel saltem deflorati magistratus memoria ad seros quosque posteros deveniret, Numismata cudebantur, in quibus Consulis effigies cum notis consulatus exprimebatur. Hi Nummi consulares appellantur. Laudantur id genus Numismata passim ab Antiquariis. Apud Occonem Diocletiani Nummus inscribitur in aversa parte, CONSVL IV. P. P. Item alter Maximiani in parte postica signatus, CONSVL. AVGG. NN. *Consules Augusti Nostri*. In aliis majoribus Nummis ipse Consulum processus exprimitur, cujus genetis duos indicat vir Cl. Spanhemius dissert. 8. *de usu & præstantia Numism.* pag. 705. Unum quidem Constantini Magni cum inscriptione, FELIX PROCESSVS COS. VI. AVG. Alterum Maxentii inscriptum, FEL. PROCES. CONSVLAT. AVG. N. quem cùm intellexissem servari in Cimeliarchio CHRISTINÆ Augustæ, ejusdem ectypum per litteras impetratum subjicio:

* Leg. videtur, *quidam*.

Hic

I

Hic consulatus Imp. Maxentii cum quadrigis Elephantorum ac Victoria coronam Principi offerente conspicitur, quæ omnia in Mediceo etiam Numismate exprimuntur. Panvinus quatuor Maxentii consulatus ponit præeunte Scriptore Vitæ S. Marcelli Papæ, & omnes quidem suffectos: primum à Kalend.... A. 306. secundum A. 307. à Kalend. Julii; tertium VII. Kal. Maji An. 308. modò Maximinum, modò Romulum eidem collegas assignans; quartum verò statuit Anno 309. Goltzius de more ad verbum eadem ex nostro Scriptore suis Fastis inseruit, uti etiam Calvisius. Baronius quartum Maxentii consulatum alligat eidem A. 309. Cuspinianus cùm in depravatum codicem libelli *de Præfectis Vrbis* incidisset, unicum tantùm Maxentii consulatum expiscari potuit. Ceterùm ex libello eodem ex nitidiori codice à Bucherio exscripto ac publicato, itemque ex Fastis Idacianis quatuor consulatus Maxentii suis quosque annis designatos accepimus. Occiso Severo, ac Galerio ab Italia pulso, Maxentius ejusque filius Romulus A, 308. consulatum ordinarium inierunt. Anno 309. iidem Consules in Vrbe processere. Exstat nummi inscriptio apud Baronium A. 309. IMP. C. MAXENTIVS P. F. AVG. CONS. II. Tertium consulatum solus gessit A. 310. Vnde infero Romulum Cæsarem, quem pater inter Divos retulit, anno superiori diem obiisse. Visitur nummus mediocris magnitudinis in scriniis Serenissimi Card. LEOPOLDI inscriptus, DIVO ROMVLO NOBIS. CONS. *Nobilissimo Consuli*; ex quo patet eundem mortuum & consecratum fuisse in suo altero consulatu. Quartum denique consulatum Maxentius gessit A. 312. quo vitam cum imperio amisit. In aliis verò Romani Imperii Provinciis Augusti Maxentii hostes, consulatus iisdem annis inire, ut ex Fastis intelligitur.

Quadrigæ in laudato nummo inclytæ Reginæ non designant triumphum Maxentii de Alexandro. Etenim Anno tantùm 310. Alexander victus fuit à Maxentii Ducibus, ut fusiùs ostendam lib. 5. *Historiæ Donatistarum*, & patet ex nummis Græcis, quos laudat Goltzius cum epigraphe, ΑΥΤ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΕΥC. ΕΥΤ. L. A. alius L. B. alius L. Γ. postremus L. Δ. *Imperator Cæsar Alexander Pius Felix Augustus. Anno primo; anno secundo; anno tertio*; tandem *anno quarto.* Itaque Alexander A. 307. cùm, fugato ab Italia Galerio, Maxentius Africam in potestatem redigere conaretur, purpuram induit, quam tamen Anno 310. quarto tyrannidis inchoato occisus amisit. Cùm verò in Numismate Augustæ legatur FEL. PROCESSVS CONSVL. AVG. N. nulla addita nota numerali, prior Maxentii consulatus designatur, quem A. 308. ex ante diem XII. Kal. Majas cum Romulo capessivit. Certè in nummo Constantini consulatus ejusdem VI. exprimitur, (aliam tamen interpretationem subjiciam) quod etiam in omnibus consulatibus Augustorum in nummis obsignatis apparet. Itaque biennio ante debellatum Alexandrum, regium Numisma scalptum fuit. Maxentius plures victorias, antequam classem in Africam mitteret, obtinuerat contra Severum, Galerium,

A & patrem Herculium, ut patet ex *Panegyrico* Constantino dicto post cædem Maxentii cap. 3. In agro nostro Veronensi apud Cotimolam hoc epigramma legitur:

IMP. CÆSARI. M. AVRELIO. VALERIO. MAXENTIO. PIO. FELICI. INVICTO. AVGVSTO. IMP. XI.

Titulus ille Imperatoris toties iteratus plures ejusdem victorias indicat. Hinc ob easdem quadrigæ Elephantorum Maxentio S. C. decerni potue-
B re. Nec obstat eundem bello civili adversus socerum ac patrem victorem evasisse; nam cùm Senatus post Maximini Augusti cædem cogeretur, Cuspidius à P. C. sententiam rogatus dixit: *Victoriæ causa Principibus nostris Maximo, Balbino, & Gordiano statuas cum elephantis decernimus, currus triumphales decernimus, statuas equestres decernimus, trophæa decernimus.* Quòd tamen bello civili victores evaserant, nullum Romæ triumphum egerunt. Exstat in Gaza magni Ducis Numisma æreum majoris magnitudinis exprimens Hadrianum in quadrigis elephantorum cum inscriptione, ΑΥΤ. ΚΑΙC. ΤΡΑΙΑΝ. ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΣΕΒ. L. IZ. Pa-
C tet nummum scalptum fuisse anno imperii ejusdem XVII. Certè Hadrianus nullum triumphum gessit. Hinc honoris tantùm gratiâ quadrigæ elephantorum Hadriano à Græca urbe decretæ sunt. Ita OPVS QVADRIGÆ CVM EFFIGIE IMP. HADRIANI ab Itala urbe dicatum, laudatur in antiquis Inscriptionibus pag. 444.

Ego tamen puto non triumphum, sed processum consularem Maxentii in regio Numismate obsignari. Hujus consulatus mentionem facit antiquus Auctor libelli de Præfectis, *Consules*, inquit, *quos jusserint DD. NN. Augusti.* Quare A. 308. Kal. Januarii ob civilia bella inter Maxentium & col-
D legas Augustos, nulli Consules ordinarii magistratum iniere. Postea, *Ex* XII. (Cuspinianus VII. legit) *Kalend. Maji factum est Maxentio, & Romulo, quod est Diocletiano decies, & Maximiano septies.* Scaliger in *Notis Eusebianis* num. 2320. ex hoc decimo Diocletiani consulatu putavit nondum eo anno Diocletianum purpuram exuisse, pleni quadriennii metachronismo. Galerius Maximianus, quò devoti animi obsequium erga Diocletianum, à quo ad imperium evectus fuerat, testatum faceret, eundem quamvis privatum unà secum Consulem designavit. Hinc Orator in *Panegyrico* A. 310. dicto Constantino post mortem Her-
E culei de Diocletiano loquens ait: *Felix beatusque verè quem vestra tantorum Principum colunt obsequia privatum.* Consules cùm ad magistratus insignia accipienda, vel ad ludos pro delatis trabeis de more edendos prodibant, vulgò *procedere* dicebantur, eaque pompa *processus* nomine indicabatur. Plutarchus in Galba, *Erat etiam*, inquit, *Liviæ uxoris Cæsaris genere conjunctus: itaque opera Liviæ ex palatio* CONSVL PROCESSIT. Græcè, ὕπατος ἐκ παλατίυ προῆλθε. Lampridius in Elagabalo cap. 15. *Denique*, ait, *Kal. Januariis quum simul designati essent Consules, noluit cum consobrino* PRO-
F CEDERE. Auctor Chronici Alexandrini de Diocletiano scribit: Καλάνδαις Ἰανουαρίαις προῆλθεν ὕπατος. Rectè interpres, *Kalendis Januariis Consul processit.* In Fastis Idatianis A. 385. *Occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo* CONSVL PROCESSERAT. In Actis SS. Martyrum Joannis & Pauli apud Surium die 26. Junii: *Cum autem Gallicanus vellet privatus obscedere, rogatus ab Augustis* CONSVL PROCESSIT. Hac eadem phrasi utpote vulgari, Poëtæ etiam usi sunt in novorum Consulum pompa designanda. Claudianus in fine *Panegyrici ad Maulium Consulem* ait:

Con-

Consul per populos, idemque gravissimus auctor
Eloquii, duplici vitu subuinus iu ævum,
PROCEDAT, pariter libris fastisque legendus.

Corippus lib. 4. *de laudibus Justini secundi*, describens consularem pompam, quâ idem Kal. Januariis in publicum exiit, hæc canit:

Consulis adventum summa tardantis in aula
Exspectant, pendentque moras, causasque morarum
Inquirunt, oculosque omnes ad regia tollunt
Limina, PROCESSVMQVE AVGVSTI *Consulis optant.*

Exstat in Cod. Just. *L.* 2. *de Consulibus* hoc Rescriptum Marciani Augusti: *Cessante ergo ista spargendi vilitate, amplissimi* CONSVLES PROCEDENTES *deinceps abstineant hoc errore perdendi.* Rursus *Leg.* 4. Zeno concedit Consulibus PROCEDENDI *legitimam facultatem.* Verùm his omnibus luculentior est Novella Justiniani 105. in qua non solùm processus Consulum leguntur, verùm etiam eorundem numerus lata lege statuitur, ne per ambitionem, aut popularis auræ captandæ gratiâ, patrimonia profusis largitionibus à novis Consulibus absumantur. Hæc sancit Imperator: *Erit* PROCESSVS *primus quo suscipit consulatum, & hujusmodi possidet codicillos Kalendis Januariis.* Dein sex alios processus Consulibus permittit. Nempe ut iterum procedant in Circum ad edenda equorum certamina. Tertiò ad exhibendam venationem ludicram, quâ animalia herbatica à populo diripiebantur. Quartò ad amphitheatrum, ubi homines cum feris depugnabant. Id genus spectaculi *pancarpum* dixere, ut rectè notat Cassianus collat. 5. cap. 14. Quintò prodibant ad dandos Ludos scenicos. Sextò iterum ad edendos Circenses. Postremus processus erat cùm magistratu exibant. Et concludit, *ita septem noctium & processuum complebitur cursus.* Hos processus Consulum egregiè describit Claudianus proximè laudatus, & Panvinus lib. 1. *de Ludis Circensibus.* Certum est Imperatores, Consules, Prætores, aliosque editores munerum curru vectos cùm ad exhibendos ludos procederent. In tabulis magni Panvini ejusque Commentariis hoc omissum fuit, uti constat ex lib. 2. cap. 2. ubi pompam Circensium describens, videtur velle editores ludorum pedites cum reliquis magistratibus in Circum perrexisse. At eosdem curru vectos disertè tradit Juvenalis Sat. 10. ℣. 34.

Quid si vidisset Prætorem in curribus altis
Exstantem, & medio sublimem in pulvere Circi,
In tunica Jovis & pictæ Surrana ferentem
Ex humeris aulæa togæ, &c.

Cùm sub initium imperii Tiberii Cæsaris Tribuni plebis petiissent, ut proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti, cujus honori destinabantur, Augustales nuncuparentur, scribit Tacitus lib. 1. *Annal.* id eisdem permissum, sed *decreta pecunia ex ærario, utque per Circum triumphali veste uterentur: curru vehi haud permissum.* Nempe ne eo honore summis magistratibus æquarentur. Porrò inter spectacula in Mœnianis in sella curuli editores ludorum sedisse eruditè ostendit Chimentellus in præclaro opere *de Bisellio* cap. 12. Suetonius in *Augusto* cap. 43. *Commissione*, inquit, *ludorum, quibus theatrum Marcelli dedicabat, evenit, ut laxatis sellæ curulis compagibus caderet supinus.* Sella curulis adeo erat propria editorum Circensium, ut teste Dione lib. 44. Cæsari S. C.

A datum fuerit, *ut semper curuli sella sederet, exceptis ludis; tum enim sessio ei in Tribunitio subsellio cum iis qui quo tempore Tribunatum plebis gererent, concedebatur.* Finitis ludis, editores munerum eodem curru iterum per Circum procedebant. Hæc ait Livius lib. 45. *Ad x. Kal. Octob. ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio Consuli ad quadrigas mittendas adscendenti, Tabularius, qui se Macedonia venisse diceret, laureatas litteras attulisse dicitur. Quadrigis missis, Consul currum conscendit, & quum per Circum veheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit.* Hæc ille.

B Currum, cui editores ludorum insistebant, fuisse triumphalem tradunt Argolus in *Notis Onuphrianis* lib. 2. cap. 14. Rubenius lib. 1. *de Re Vestiaria* cap. 21. & ob eximiam eruditionem magni inter Litteratos nominis Octavius Ferrarius in *Analectis de Re* item *Vestiaria* cap. 36. Hoc quidem deducunt ex Capitolino, qui in M. Antonino cap. 16. scribit ab Augusto patre in Commodum delatum *citò nomen Cæsaris, & mox sacerdotium, statimque nomen Imperatoris, ac triumphi participationem, & consulatum: quo quidem tempore senex Imperator filio ad triumphalem currum in Circo pedes cucurrit.* Hic verò Capitolinum loqui

C de tempore quo Commodus procedebat ad edendos Circenses pro inito consulatu, ex eo constat, quòd triumphum unà cum patre egit, ex Lampridio cap. 2. ac proinde Antoninus id temporis neutiquam pedes ad currum Commodi cucurrit. Cùm in textu legatur *sine Imperatoris filio*, Casaubonus aliter erratum emendat, pro *sine* ponens *Senatus*, quasi Patres pedites accurrerint Commodo, non quidem Consuli procedenti, sed unà cum Aurelio ac Vero Augustis triumphanti. Verùm in hoc postremo Casaubonus deceptus est; etenim Commodus ex Lampridio cap. 12. *appellatus est Imperator v. Kal. Exuperatorias Pollione iterum,*

D *& Apro Coss. Triumphavit* x. *Kal. Amazonias iisdem Coss.* nempe A. V. C. 929. Christianæ Epochæ 176. Verus autem ante septennium obierat. Itaque ex illo depravato textu Capitolini triumphalis currus edentium ludos minùs certò colligitur. Id meliùs cuipiam fortè probari posset ex Dione, qui lib. 59. describens pompam, quâ Cajus Augustus in suo primo consulatu processit ad exhibendos ludos, ait, *Sex equis tractus est currus triumphalis, quo Cajus vehebatur.* Hanc tamen interpretis versionem non admittit Schefferus lib. 2. *de Re Vehiculari* cap. 14. nam verba illa πομπικὸν ἅρμα non triumphalem, sed pompaticum currum significant;

E πομπὴ enim non triumphum sed pompam apud Græcos exprimit; additque toto illo loco *nihil de bello, multò minùs de triumpho*; ut planè appareat eundem editori munerum non concedere currum triumphalem. Verùm observo currum triumphalem alibi à Dione πεμπτικὸν ἅρμα disertè appellatum; nam lib. 43. describens triumphos Cæsaris ait: *Ceterùm prima die triumphi omen ei adversum obtigit, axe currus triumphalis apud fanum Fortunæ à Lucullo ædificatum confracto.* Græcè legitur τοῦ ἅρματος τοῦ πομπικοῦ. Sed video neque ex Dione currum triumphalem probari; nam omnis currus tri-

F umphalis pompaticus, non omnis pompaticus item triumphalis; thensæ enim ac carpenta, quæ inter Circensium spectacula visebantur, erant currus pompatici, non triumphales.

Ex raro tantùm ac insigni Augustæ Nummo currus triumphalis, quo Consules ad edendos ludos procedebant, innotescit. Zonaras tom. 3. describens formam currus triumphalis ait: *Currus non erat similis ei, cujus usus est in certaminibus ludicris, nec cujus usus in bello, sed rotunda figura instar turriculæ constructus.* Hoc ipsum ex quadrigis triumphalibus, quæ Romæ in arcu Titi visuntur,

tur, aliisque innumeris in nummis Augustorum obsignatis eruditè docuit Panvinus in Libro *de Triumpho*. Currus erat duarum rotarum, cujus capsa erat rotunda, ac in ambitum clausa, in qua Imperator non quidem sedens, sed stans vehebatur; unde Ovidius lib. 3. *de Ponto* el. 4.

Illa Ducis facies in curru stantis eburno.

Prudentius lib. 2. *in Symmachum* ỳ. 555. triumphatores in curru stantes describit:

Frustra igitur currus summo miramur in arcu
Quadrijugos, stantesque Duces in curribus altis.

In omnibus nummorum quadrigis triumphantes Cæsares stantes exhibentur, nusquam sedentes. Rubenius in explicatione gemmæ Augusteæ currum triumphalem arcuatum instar hemicycli exhibet; quæ tamen sententia vetustis omnibus monumentis adversatur. Est currus qualis à Gentilibus Diis dabatur.

Et quidem cùm summis magistratibus munera edentibus vestis triumphalis permitteretur, currus item triumphalis concedi debuit, quo splendidiùs pompam Circensium ducerent. Itaque in nummo Maxentii PROCESSVS ejusdem ad edendos ludos exhibetur, idemque stans in quadriga triumphali visitur, ut planè vera appareat sententia, quæ currum triumphalem editoribus ludorum tribuit, quod tamen nec Salmasius in *Notis ad Capitolinum* in *M. Aurelio* intellexit, & minùs rectè Schefferus negavit.

Quæri possit num in eodem curru posita esset sella curulis, quæ inter præcipua Consulum insignia censebatur. Chimentellus cap. 12. putat in curru triumphali positam fuisse sellam curulem ex Servio *ad lib.* 11. *Æneid.* ỳ. 334. Sed nihil tale ex Servio colligitur: ille enim scribit usum sellæ curulis iis tantùm concessum qui partà victorià, triumphali curru in Urbem invehebantur, quod falsum est; cùm in curuli sederent togati magistratus in Urbe procul à castris, ut ex nummis Ædilium ac Historicis omnibus patet. Rursus eadem Chimentelli sententia refellitur, quia cùm Senatus Parthicum triumphum Septimio Severo detulisset, is ex Spartiano cap. 16. *idcirco recusavit, quòd consistere in curru affectus articulari morbo non posset.* Si in curru triumphali fuisset sella curulis, Severus quamvis podagrà laborans, sedere potuisset. At cùm triumphus stanti in curru perageretur, nullus ibidem sellæ usus esse potuit. Isidorus lib. 20. cap. 11. ait: *Apud veteres Prætores & Consules propter itineris longinquitatem curru provehebantur. Sellæ autem, quæ post eos vehebantur, quibus sedentes jura dicere solebant, à curru curules sellæ sunt nominatæ.* At secus testatur Gabius Bassus apud Gellium lib. 3. cap. 18. *Senatores, qui curulem magistratum gessissent,* dicit *curru solitos honoris gratia in curiam vehi, in quo curru sella esset, supra quam considerent, quæ ob eam causam curulis appellaretur.* Ita cùm Consules in magistratu essent, post eorundem currum sella curulis uti consulatus insigne palam ferebatur; cùm verò magistratum gessissent, sella intra currum reponebatur. Hac ratione uterque Scriptor conciliari possit. Utut sit de hoc, in curru triumphantium nullam curulem fuisse certum est, cùm nullus ejusdem usus ibidem esse potuerit.

Cùm Maxentius in suo primo consulatu quadrigis elephantorum ad edendos ludos processerit, easdem ob victorias Imperatori decretas puto; præsertim cùm in regio Numismate appareat Victoria coronam Principi offerens; editores enim munerum triumphalibus equorum quadrigis de more vehebantur. Fortassis etiam Tyrannus, qui post fugatum ab Italia Galerium cuncta pro arbitrio agebat, propria auctoritate elephantos currui junxit, quo pompam splendidiorem duceret. Rem in medio relinquo. Ceterùm cùm in nummo Mediceo non exprimatur PROCESSVS consularis Augustorum, consequens fit, ut eorundem tantùm victoriæ indicentur, ob quas utrique, vel Diocletiano saltem, triumphus in quadrigis elephantorum decretus fuerit, ut pluribus paulò inferiùs demonstrabo.

Unum hic adjiciam, epigraphen regii Numismatis posse etiam sic explicari, *Felix processus consularis Augusti Nostri.* Alteram verò nummi Constantinioni, *Felix processus consulatis sextus Augusti Nostri.* Ut in hoc Constantini Numismate non quidem sextus ejusdem consulatus inscribatur, sed sextus processus, quum idem in consulatu sextùm ad edendos ludos exivit. Scribit de Gordiano Seniori Capitolinus cap. 3. *Quæsturam magnificentissimè gessit; ædilitatis suæ tempore* XII. *Populo Romano munera, id est, per singulos menses singula de suo exhibuit.* Itaque duodecies ad edendos ludos processit. Hos tamen processus ad septem Justinianus reduxit. Posterioris ævi Augusti cùm Consules procederent, sedebant in sella hominum humeris imposita, ut de Justino II. scribit Corripus lib. 4. & de Mauricio Simocatta lib. 1. cap. 12. ait: *Agebatur annus Mauritii secundus, cùm hyeme Consul creatus, conscensa sella regia, summoperè perspicuus erat. Ferebant Imperatorem non equi, non muli, non elephanti, sed, quod longè pretiosius est, homines.* Sed de his aliàs.

CAP. VI.

Pompejus elephantos Africano triumpho primùm Romæ currui junxit. Quadrigas elephantorum Persici triumphi proprias evasisse, Alexandri Severi ac Gordiani exemplis ostenditur. Capitolini textus minùs rectè Scheffero correctus. Antiquariorum de quadrigis equorum in Alexandri Imp. Nummis sententia refellitur. Hac occasione laterculus Consulum in Fastis depravatus restituitur. Quadrigas triumphales elephantorum in Numismate Mediceo Persicas victorias Diocletiani designare.

ROmani adversùs finitimos Latii ac Thusciæ populos bello feliciter gesto, re adhuc tenui & angusta, humiles planè triumphos agebant. Romulum pedibus omnium primum triumphasse, ex pedestribus ejusdem statuis spolia ferentibus, probat luculenter Plutarchus in libello *de Vita Romuli* adversùs Dionysium Halicarnassensem. Dein aucta una cum imperio triumphi pompa, Tullius Hostilius & Ancus Martius equo vecti de hostibus triumpharunt. Idem verò Plutarchus testatur Tarquinium Priscum quadrigis equorum Romæ primitus triumphasse. Etenim cùm bello difficili duodecim Thusciæ gentes in potestatem Populi Romani redegisset, *inde*, inquit Florus lib. 1. cap. 5. *fasces, trabeæ, curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætexta; inde quòd aureo curru* QVATVOR EQVIS TRIVMPHATVR. *Togæ pictæ, tunicæque palmatæ; omnia denique decora & insignia, quibus imperii dignitas eminet.* Ita rudis ille populus præclara quæque cùm pacis tùm belli ornamenta Etruriæ accepta tulit. Camillus, debellatis longo ac periculoso bello Vejentibus, albos equos currui junxit, & hos quidem æqua fronte locatos. Scribit de Camillo Livius dec. 1. lib. 5.

Maximè conspectus ipse est curru equis albis juncto Urbem invectus, parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum, Jovis ac Solis equis æquiparatum Dictatorem in religionem etiam trahebant. Verùm ubi Romanus Populus latè per Orbem arma circumtulit, & ditissimas Provincias in Capitolii jura transcripsit, triumphorum pompa sumptuosissima evasit, & planè humanum modum prætergressa, omnem prorsus formam exuit priscæ tenuitatis. Certè, ut cetera omittam, albi equi, qui olim humani triumphi pompam, quod Numinum quadrigis deputati erant, superare visi sunt, præ assiduitate Romanis quibusdam Imperatoribus viluerunt. Hinc ab insuetis quadrijugibus nova triumphis pompa quæsita. Pompejus omnium primus de Africa triumphans, quadrigis elephantorum in Capitolium venit. Plinius lib. 8. cap. 2. *Romæ*, inquit, *juncti elephanti primùm subiere currum Pompeji Magni Africano triumpho, quod priùs India victa triumphante Libero Patre memoratur.* Nec ullus in religionem traxit, quadrijuges Bacchi ad currum junctos; tunc enim Romani, magna Orbis parte subacta, divisum cum Diis imperium jactabant. Quadrigæ poste… elephantorum vehendis in Circum statuis Principum consecratorum deputatæ sunt, qui honor Augusto primùm S. C. decretus fuit. Hinc Dio in *Nerone* apud Xiphilinum: *Et elephanti, qui trahebant currum Augusti, in Circum ingressi eò usque, ubi Senatores sedent, processerant.* In Cimeliarchio Mediceo quadrigæ elephantorum in nummo primæ magnitudinis visuntur, cum inscriptione, DIVO AVGVSTO S. P. Q. R. Item Vespasiani statua in altero Numismate currui elephantorum imposita, cum epigraphe, DIVO AVG. VESP. Et id genus nummi passim apud Antiquarios prostant. Cùm Septimius Severus Pertinacem inter Divos retulisset, *jussit statuam ejus auream curru elephantorum in Circum vehi.* Dio apud Xiphilinum in Pertinace. Itaque quadrigæ elephantorum aureis Divorum Principum imaginibus in Circum trahendis inserviebant.

At sequiori ætate Imperatoribus Persico triumpho quadrigas elephantorum decerni solitas disertè testatur Capitolinus in tertio Gordiano cap. 27. *Quadrigæ*, inquit, *elephantorum Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas vicisset, ut triumpho Persico triumpharet.* Eruditissimus Schefferus libro 1. *de Re Vehiculari* cap. 9. contendit mendum in Capitolini textum irrepsisse; *Eccur enim*, ait, *quia Persas vicit, quadrigæ elephantorum decerni tandem ei debuerunt? Non sunt elephanti propriè ac speciatim usitati Persis. Itaque*, concludit, *vix credo sic Capitolinum scripsisse.* Non sum nescius Imperatores, antequam à Romanis cum Persis bella gererentur, quadrigis elephantorum in triumpho usos, uti de Pompejo proximè ex Plinio referebam. Exstat etiam nummus Trajani apud Erizzium, in quo idem in quadrigis elephantorum exprimitur, cum inscriptione, ΑΥΤ. ΤΡΑΙΑΝ. ΓΕΡ. ΔΑΚΙΚ. *Imperator Trajanus Germanicus Dacicus.* Cùm Parthicus non appelletur, constat nummum cusum fuisse post victum Decebalum, ac Daciam in Provinciam redactam, priusquam in Orientem contra Parthos moveret; ac proinde quadrigas elephantorum, in ejusdem Numismate signatas, non indicare Parthicam victoriam. Ceterùm ut Capitolini dictum adversùs viri clariss. dubitationem defendam, res mihi paulò altiùs ex Herodiano lib 6. cap. 2. repetenda est. Macrinus ultimus Romanorum Principum cum Artabano Rege Partho-
n. im bellum gessit, cui Anno 217. post cruenta
cei tamina finis impositus. Inde Artabano cum
Arta xerxe Persarum Rege infaustis auspiciis bella-
tum c ft. Etenim Artaxerxes acie superior, Arta-
bano i terfecto, regnum Arsacidarum, qui jam inde à Crassi cæde cum Romanis de Orientis Imperio variâ fortunâ contenderant, Persarum ditioni adjecit. Hinc victoriâ tumidus, possessam Persis, ante Alexandri Magni irruptionem, Asiam armis vindicaturus, Mesopotamiam infestis agminibus ingressus, prædas totâ Syriâ agere, ac Romana castra fluminum ripis ad Imperii limites tutandos imposita expugnare. His Romæ nunciatis Alexander Severus Imperator habito ubique militum delectu, cum ingenti exercitu Romanorum primus in Persas movit, cum quibus variis etiam præliis conflixit. Postremo prælio tanta clade Persas affecit, ut fugato Artaxerxe Mesopotamiam receperit, ac cum ingenti præda in Urbem victor redierit. Alexandri orationem in Senatu habitam recitat Lampridius cap. 56. ejusdem initium, quod plurimum ad rem facit, exscribam: *Persas P. C. vicimus. Longâ eloquentiâ opus non est; tantùm scire debetis, quæ illorum arma fuerint, qui apparatus. Jam primùm elephanti septingenti: iidemque turriti cum sagittariis, & onere sagittarum. Ex his trecentos cepimus, ducenti interfecti jacent, decem & octo perduximus, &c.* Porrò Alexandrum primum de Persis triumphum quadrigis elephantorum egisse testatur laudatus Lampridius cap. 57. *Dimisso*, inquit, *Senatu Capitolium adscendit, &c. Post hoc cum ingenti gloria, & comitante Senatu, Equestri Ordine, atque omni populo, circumfusisque undique mulieribus & infantibus, maximè militum conjugibus, pedes palatium conscendit, quum retro currus triumphalis à quatuor elephantis traheretur.* Ut victoriæ pompa illustrior fieret, capti elephanti triumphali currui S. C. juncti sunt. Hinc quadrigæ elephantorum Persici triumphi propriæ evasere, quòd iisdem prior de Persis triumphus Romæ ab Alexandro peractus fuit. Gordianus anno tertio ab Alexandri Severi obitu imperium indeptus, Attico & Prætextato Coss. secundum contra Persas bellum gessit, insignemque ab iisdem victoriam reportavit, *effectumque est*, inquit Capitolinus cap. 27. *ut Persæ, qui jam in Italia timebantur, in regnum suum pugnante Gordiano redirent, totumque Orientem Romana Respubl. detineret.* Ipse etiam elephantos plurimos cepit, ac duodecim Romam misit, quos postea Philippus ludis secularibus confecit. Delatis autem Romam Gordiani laureatis, eisque in Senatu lectis, *quadrigæ elephantorum*, inquit Capitolinus, *Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas vicisset, triumpho Persico triumpharet*, nempe alterum de Persis triumphum ageret curru elephantorum vectus, uti Alexander primùm paulò antè de iisdem hostibus triumpharat. Cùm Persæ septingentos in acie elephantos contra Romanos instruxerint, minùs rectè scribit vir insignis, non fuisse id genus animalium propriè ac speciatim Persis usitatum; nam Pyrrhus, Annibal, aliique paucos tantùm elephantos Romanis in præliis objecere. Profectò Parthorum robur in cataphractorum equitatu fuit; soli autem Persæ in bello adversùs Romanos magnam victoriæ spem in elephantorum numero posuere. Opponit idem Schefferus: *Nunquam triumphantibus à Senatu legimus decretum quo animalium genere uterentur in curru.* At hoc contigit, quòd quadrigis tantùm equorum triumphandi mos fuit. Elephantorum quadrigæ triumpho Persico Alexandro Imperatori primùm S. C. decretæ sunt; hinc ejusdem exemplo Gordiano etiam destinatæ. Et quidem Balbino, & Maximo, ac Gordiano post occisum Maximinum, *statuas cum elephantis* S. C. decretas testatur Capitolinus; cùm tamen in historia Romana statuæ tantùm equestres S. C. destinatæ dicantur. Quare sicuti statuæ elephantorum decretæ sunt: itidem & currus elephantorum decerni potuit.

Ceterùm quadrigas elephantorum Alexandro Persico triumpho ductas, ejusdem Alexandri num-

nummi dubias facere videntur; etenim nusquam triumphus Alexandri quadrigis elephantorum, sed equorum tantùm in nummis exprimitur cum epigraphe in antica parte, IMP. SEV. ALEXANDER AVG. & in postica, P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. Duo id genus Numismata continet Gaza Ser. Magni DVCIS, tria verò Cimeliarchium Serenissimi Card. LEOPOLDI, quorum unum est majoris magnitudinis & cælaturæ pulcherrimæ. Carolus Patinus, vir planè doctissimus, & in nummorum interpretatione summa cum laude versatus, putat quadrigis equorum in laudatis Numismatibus designari triumphum Persicum; in qua sententia video etiam fuisse Erizzium, Angelonum, aliosque Antiquarios. Non possum eruditissimi viri sententiæ accedere, cùm eadem Dionis testimonio penitus revellatur. Alexander Tribunitiam Potestatem à Senatu accepit Anno 222. mense Martio. Quod mensem attinet, testes sunt Dio & Lampridius. Annus evidenter probatur ex lapide antiquo, in quo Heckædecaëteridem Paschalem S. Hippolyti Martyris incisam legimus. Hic eidem titulus præfigitur: *Anno primo imperii Alexandri Imperatoris, facta est* XIV. *Paschæ Idibus Aprilis Sabbato.* Est character insignis A. 222. Christianæ Epochæ; nam eo anno Idus Aprilis incidunt in diem Sabbati, ac in XIV. Lunam Paschalem. Consules illius anni in fragmento consulari apud Bucherium pag. 247. ponuntur, *Antoninus* IV. *&* *Alexander Mar.* ubi significatur iisdem Coss. die Martis contigisse Kalendas Januarias, qui est alter evidentissimus character ejusdem Anni 222. Cyclo Solis VII. Lunæ XIV. lit. F. Baronius initium Alexandri ac eosdem Consules posuit Anno 224. Panvinus Anno 223. Itaque Tribunitia Potestas VIII. Alexandri inchoavit A. 229. mense Martio, quo anno ordinarii Consules statuuntur Alexander Augustus III. & Dio II. Exstat in Cod. Just. Alexandri lex XI. *de pactis PP. Non. Decemb. ipso Augusto* III. *&* *Dione* II. *Coss.* At hoc anno Alexandrum nondum expeditionem Persicam suscepisse, sed degisse Romæ, & ad Campaniæ delicias divertisse, testatur ejusdem anni Consul, idemque Historicus celeberrimus Dio Cassius in *Alexandro*, ubi cùm narrasset, se à Prætorianis accusatum fuisse, at *Alexander*, inquit, *horum rationem habuit nullam, sed contra me magis honestavit; secumque unà designavit secundum Consulem.* Quod cùm ægrè milites ferrent, *Jussit*, inquit, *mihi Alexander, ut alicubi extra Urbem commorarer in Italia tempore hujus consulatus mei. Quod cùm fecissem, Romam veni, dein profectus sum ad ipsum in Campaniam*, &c. Ibi verò asserit, Artaxerxis contra Parthos victoriis ingentem Romanis terrorem incussum, nullamque contra eosdem susceptam ab Alexandro expeditionem recitat. Ex hoc tam locupleti testimonio patet Alexandrum anno Trib. Pot. VIII. Romæ & in Campania commoratum; tantùm abest, ut eo anno in Oriente degens cum Persis pugnaverit. Quare quadrigæ equorum signatæ *Trib. Pot.* VIII. non exprimunt triumphum Persicum, sed alias Alexandri victorias, quas per legatos obtinuit. Easdem paucis perstringit Lampridius in *Alexandro* cap. 58. *Actæ sunt res feliciter & in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, & in Illyrico per Varium Macrinum affinem ejus, & in Armenia per Junium Palmatum, atque ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ, quibus in Senatu & apud populum lectis, omnibus nominibus est adornatus.* Exstat rarissimus nummus Alexandri in Gaza Medicea, in aversa parte signatus quadrigis triumphalibus cum victoria stantem in curru Imperatorem coronante, cum epigraphe, P. M. TR. P. VII. COS. II. P. P. S. C. ut planè constet eundem Anno etiam 228. victoriam alicubi contra hostes consecutum fuisse, unde quadrigæ triumphales eidem S. C. decretæ sunt. Hac occasione unus Consulum laterculus à prima usque ad octavam Trib. Pot. Alexandri corrigendus est. Etenim Anno 225. Panvinus, Calvisius, Petavius, Ricciolius, ceterique, Consules assignant *L. Turpilium Dextrum & M. Memmium Ruffum.* Verùm ex lapide apud Gruterum pag. 121. & ex altero saxo pag. 9. statuendi sunt Consules *Fuscus* II. *& Dexter.* Exstant plura Rescripta Alexandri *L.* 6. *de test. militis. L.* 4. *de impub. substit. L.* 2. *de liberis præt. L.* 7. *de fideicommissis*, signata *Fusco* II. *& Dextro Coss.* Fragmentum consulare apud Bucherium pag. 247. Consules exhibet *Fuscum & Dextrum Sat.* Et rectè; nam A. 225. Kalendæ Januariæ inciderunt in diem Saturni Cyclo Solis X. Lunæ XVII. lit. B. Interim mirari licuat, cur nusquam in lapidibus, aut nummis Alexander Mauritanicus, Armeniacus, sed neque Persicus inscribatur. Sed de his hactenus.

Victi ab Alexandro Persæ, dein iterum à Gordiano profligati, octodecim annos pacem servarunt, donec viribus reparatis, Valeriano imperante tertium Romanis bellum intulere, ac insigni victoria acceptas ab Alexandro & Gordiano clades compensarunt, capto Imperatore, ac legionibus cæsis. At ne universam Asiam sub jugum mitterent, Odenati ejusque conjugis Zenobiæ virtus fecit. Aurelianus in bello contra Zenobiam auxiliares quidem Persarum copias, in Reginæ subsidium missas, intercepit, cum Persis tamen pacem coluit; aureo etiam curru in signum amicitiæ ab illorum Rege donatus fuit, teste Vopisco in libello de Vita ejusdem cap. 33. Carus quartum bellum Persicum suscepit, caprisque Ctesiphonte ac Colche nobilissimis Persarum urbibus, dum victoriam feliciter exercens, castra in Tigridis ripa metatur, fulmine ictus occubuit. Imperator Diocletianus quintum bellum contra Persas gessit, ac recepta Syriâ, plurimis hostium oppidis captis, &, ut ait Orator in *Panegyrico Constantii*, *Partho ultra Tigrim redacto*, Narseum Persarum Regem ad petendam pacem coegit. Hinc ob Persicas victorias *quadrigæ elephantorum* eidem *decretæ sunt*, *utpote qui Persas vicisset, ut triumpho Persico triumpharet*: quemadmodum de Gordiano Capitolinus superiùs laudatus loquebatur. Et quamvis nulla veterum Scriptorum monumenta appellare possimus, Mediceum Numisma horum fidem facit, in quo Diocletianus quadrigis elephantorum triumphans exhibetur. His etiam accedit Mamertinum hæc scribere in *Panegyrico ad Maximianum* ipsis Parilibus recitato: *Hoc eodem modo Rex ille Persarum, nunquam se ante dignatus hominem confiteri, fratri tuo* (Diocletianum intelligit) *supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit; offert interim varia miracula, eximiæ pulchritudinis feras mittit, amicitiæ nomen impetrare contentus, pacem promeretur obsequio.* Cap. 10. Has autem inter feras fuisse elephantos crediderim, quòd ob usus bellorum plurimi à Persis fiebant, quos cùm Diocletianus in victoriæ signum Romam misisset, uti Alexander ac Gordianus olim fecerant, eidem triumphus in quadrigis elephantorum S. C. decretus fuit. Num verò idem Imperator A. 302. quo de universis hostibus tum à se, & à collega, Maximiano, tum à Cæsaribus Constantio ac Galerio superatis triumphavit, quadrigis elephantorum usus fuerit, in medio relinquo, neque ausim hac de re quidpiam sine teste affirmare.

DISSERTATIO SECVNDA
DE NVMISMATE
LICINIANI LICINII AVG.

ALterum Numisma, item aureum, est Licinii Imperatoris, sed mediocris magnitudinis, cum epigraphe satis obscura: unde variæ ejusdem interpretationes excogitatæ, quas haud vacat in examen adducere; illis enim omissis, veram ejusdem rarissimi Nummi explicationem subjiciam; quod priùs quàm exsequar, operæ pretium duxi Liciniani tum in Europa, tum in Asia imperii chronologiam præmittere, ut annus ejusdem Decennalium, quæ in Numismate inscripta sunt, intelligatur, simulque anni tertii ibidem expressi ratio constet, cùm aliàs hæc annorum diversitas vix secum invicem componi posse videatur.

C A P. I.

Liciniani in Europa imperii chronologia ex MS. Mediceo ac Nummis statuitur. Licinium Cæsarem & Augustum simul designatum. CHRISTINÆ Augustæ Numisma perperam Tristano explicatum.

CUm Maxentius, Severo Cæsare Maximiani patris insidiis sublato, Urbem occupasset, ac Italiæ & Africæ inhiaret, Galerius Augustus Severi mortem ulturus, cum validis copiis toto Illyrico ac Oriente contractis, Romam contendit. Henricus Valesius, vir planè doctissimus, vetusti Scriptoris Excerpta, quæ diu cum blattis luctata fuerant, in calce ad Historiam Ammiani Marcellini publicavit, ex quibus pleraque Majoribus nostris ignorata deprehendimus. Scribit Anonymus: *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, & castra Interamnæ ad Tiberim posuit. Tunc legatos ad Urbem misit Licinium & Probum, per colloquium petens, ut gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium precibus magis quàm armis optata mercaretur.* Itaque errat Victor Schotti, qui ait Licinium designatum Augustum, ad Illyrici munimentum relictum, antequam Galerius in Italiam descenderet; nam Licinius adhuc privatus Galerii castra secutus, legatione apud Maxentium perfunctus fuit. Hac tamen legatione despecta, Tyrannus Galerii milites, ingentis donativi spe allectos, suas in partes passim trahebat. Quare Galerius veritus ne ab universo exercitu desereretur, castris incensis, ac Italia omni, quacumque iter faciebat, militi in prædam concessa, in Pannoniam inglorius rediit, ac tertio Idus Novembris, testibus Idacio ac Chronico Alexandrino, Licinium imperii consortem designavit. Erat Licinius *Daciâ oriundus, notus ei antiqua consuetudine, & in bello, quod adversùs Narseum gesserat, strenuis laboribus ac officiis acceptus.* Hæc Eutropius lib. 10.

Annus inaugurationis Licinii non idem ab omnibus statuitur. Baronius ad A. 307. Gothofredus in Notis *l. 1. de infr. his quæ à tyrannis*, Petavius in *Chronico*, scribunt Licinium Anno 307. purpuram induisse. Valesius in *Notis* ad laudatum Anonymum, Idatium secutus, initium Liciniani imperii statuit Anno 308. quod tamen ultra biennium protrahunt Panvinus, Calvisius, ac Goltzius. Imò Sigonius lib. 2. *de Imperio Occident.* scribit Licinium ad imperium evectum A. 311. XI. K. Maji, nempe ipsis Parilibus. Sed aliud insuper controversum est, num Licinius priùs Cæsar, dein Augustus designatus fuerit. Hoc enim pluribus contendit Tristanus tom. 3. *Comment.* 82. Petavius, Ricciolius, aliique passim, quibus tamen refragatur Scaliger in *Notis Eusebianis* num. 2324. Exstat in Bibliotheca Serenissimi Magni DVCIS Etruriæ antiquus Eusebii Cæsariensis codex in pluteo LXX. in quo pag. 144. recitatur titulus edicti Anno 311. ab Imperatoribus Galerio, Constantino, ac Licinio publicati; in editis Eusebii voluminibus Licinius omittitur, quem tamen Cl. Valesius post Nicephorum lib. 7. cap. 23. ex aliis etiam MSS. suo tandem loco restituit. In titulo edicti Galerius inscribitur *Tribunitiæ Potestatis* XX. *Consul* VIII. Constantinus *Tribunitiæ Potestatis* V. ita enim ex Nicephoro lacuna implenda est, postea in laudato codice legitur: καὶ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Οὐαλέριος Λικίνιος εὐσεβὴς, εὐτυχὴς, ἀνίκητος, σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ τέταρτον, Αὐτοκράτωρ τὸ τρίτον, ὕπατος, Πατὴρ Πατρίδος, Ἀνθύπατος. *Et Imperator Cæsar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiæ Potestatis* IV. *Imperator* III. *Consul, Pater Patriæ, Proconsul, &c.* Hoc edictum emissum fuit paulò post initium Anni 311. quo Maximianus Galerius in omnibus Fastis ponitur Consul VIII. Idem verò inierat Tribunitiam Potestatem Tiberiano & Dione Coss. A. 291. Kalend. Martii, teste Idatio, & antiquo Panegyriste in Oratione ad Constantium Cæsarem. Quare Tribunitia Potestas Galerii vicies repetita, desinit in fine Februarii A. 311. ac proinde edictum illud, in quo ejusdem Trib. Pot. XX. signatur, emissum fuit ante Martium, quo tempore ejusdem consulatus octavus cum Tribunitia Potestate XX. rectè componitur. Ex his evidenter initium Liciniani imperii deducitur; nam cùm ex Fastis Idatii & Chronici Alexandrini ejusdem inauguratio contigerit *Carnunto* IV. *Idus Novembris*, ini-

initium Tribunitiæ Potestatis, quæ unà cum purpura novis Principibus id temporis deferebatur, statuendum est A. 307. ut postea Anno 311. ante Martium inscribi potuerit in titulo edicti, *Tribunitiæ Potestatis* IV. Hoc ipsum ostendit aureum Numisma Licinii, quod interpretandum suscepi; nam Decennalia ejusdem ineunte decimo imperii anno cum tertio anno imperii ejusdem in Asia junguntur; Anno autem 316. III. Idus Novembris tertius Asiatici imperii annus Licinio labebatur, ut inferiùs ostendam, ac proinde initium Tribunitiæ Potestatis ejusdem alligari debet Anno 307. Itaque ex litterariis Principum Etruriæ Cimeliis, nempe ex Laurentiano Eusebii codice, & ex Serenissimi Cardinalis Numismate initium imperii Liciniani in Europa, Historicis hucusque controversum, suo demum tempore assignatur, nempe die 11. Novembris A. 307.

Porrò Licinium unà simul & Cæsarem & Augustum designatum ex Eusebio ac nummorum inscriptionibus mihi satis apertè colligitur. Eusebius, cùm lib. 8. cap. 13. Valesianæ editionis, recitasset Constantini in Britannia inaugurationem, hæc scribit: *Post hæc Licinius communi Imperatorum suffragio Imperator, & Augustus declaratus est. Quod quidem Maximinus ægrè admodum tulit, qui hactenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ ceteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renunciatus est.* Eusebius omni exceptione major testis habendus est, quippe qui sub Maximini imperio vixit, eumque Cæsareæ in Palæstina de facie novit, cujus etiam jussu ob Christianæ Religionis professionem in carcerem conjectus fuit. Itaque Eusebius testatur Licinium creatum fuisse Augustum, ac statim Maximinum novi hujusce Imperatoris designatione intellecta, propria auctoritate, non exspectato Galerii, aut Constantini, vel Maxentii consensu, semet Augustum dixisse. Tristanus tomo 3. *Comment.* 82. pag. 429. ac Valesius in *Notis* ad laudatum Eusebii testimonium, & ad c. 13. lib. 8. & ad cap. 1. lib. 9. scribunt Maximinum Anno 311. defuncto Galerio avunculo, Augusti titulum primitus usurpasse, quod & de Licinio affirmant. Ego ex nummis ab Occone laudatis rem planè definiam, ac palam faciam, quantum præsidii ex nummorum inscriptionibus ad exactam Romanorum Principum historiam assequendam habeamus. Hi nummi Occoni viro diligentissimo laudantur, IMP. MAXIMINVS. P. F. AVG. in postica parte signati, GENIVS AVGVSTI. A. *alias* B. *alias* Γ. *alias* Δ. *alius* E. *alius* ς. *omnes* SIS. In aliis ejusdem nummis legitur, IOVI CONSERVATORI. A. *alius* B. *alius* Γ. *alius* Δ. *alias* ς. *omnes* SIS. Hi nummi percussi sunt Sisciæ, qua in urbe moneta cudebatur; unde & in Notitia Imperii nominatur *Procurator monetæ Siscianæ*. At certum est apud Antiquarios Græcis illis litteris A. B. Γ. Δ. E. ς. sex imperii annos significari, quod longa Numismatum omnium Augustorum serie ad oculum Goltzius demonstravit. Ex his patet Maximinum per sexennium Augusti titulo decoratum, ultima enim nota ς. sextum numerum apud Græcos designat. Cùm verò exeunte Anno 313. bellum civile inter Licinium ac Maximinum eruperit, ut cap. 2. ex ipsius Maximini edictis ostendam, consequens fit, ut Licinius in honorem Maximini Augusti circa initia Anni 308. Sisciæ, quæ erat Pannoniæ urbs, ubi apud Sirmium idem Licinius imperii sedem posuerat, Galerio Augusto apud Serdicam commorante, nummos cudendos jusserit, ut pleno ferè sexennio Maximini nummi cum Augusti titulo Sisciæ obsignati dicantur. His, quæ planè evidentia sunt, stabilitis, Licinii imperium inchoatum fuit III. Idus Novembris A. 307. cujus inaugura-

A tionis nuncio in Orientem delato Maximinus molestè ferens novum hominem sibi & Cæsari & nepoti à Galerio prælatum, se pariter sine collegarum consensu, propria auctoritate Augustum, invidia stimulante, nuncupavit. Galerius, quò civilium bellorum causam averteret, factum probavit, quod etiam Licinius non modò ratum habuit, verum etiam, ut Maximini amicitiam demereretur, nummos ejusdem effigie cum Augusti titulo obsignatos in Pannonia, ubi imperabat, cudi jussit. Hoc ipsum fecisse Constantinum ac Maxentium constat ex nummis Maximini Augusti imagine signatis cum epigraphe, GENIO POP. ROM.
B cum litteris PTR. nempe *Percussa Treviris*, ubi Constantinus domicilium habebat. In Gaza Magni DVCIS extat nummus cum inscriptione, IMP. C. GAL. VAL. MAXIMINVS P. F. AVG. & in postica parte, S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. Quo nobili titulo Maxentius Maximinum insignivit; sed mutus mulum perfricuit. Etenim Maxentius, cùm iniquo esset animo erga Constantinum ac Licinium, *amicitiam ac fœdus cum altero Orientis Tyranno fovebat*, teste Eusebio lib. 8. cap. 14. Itaque regiâ planè viâ, nemini tamen hucusque calcatâ, (adeo homines aliàs eru-
C diti, Numismatum luce relicta, obscuris prorsus conjecturis ducuntur) ad veram Liciniani imperii epocham perveni. Goltzius Græcos Licinii nummos profert inscriptos, AT. K. OYAA. AIKINIAN. AIKINIOC. ΣEB. L. A. postremum L. IE. *Imp. Cæsar Valerius Licinianus Licinius Augustus. Anno primo.* Postremus, *Anno* XV. ut planè luceat, eundem designatum Augustum antequam Galerius A. 311. imperium cum vita relinqueret; victus est enim Licinius, ac ad privatam vitam redactus A. 324. uti scribit Idatius, vel Anno 323. ut aliàs ex Constantini Rescriptis ostendam. Hinc infero Licinium simul Cæsarem & Augustum creatum, quod præter adducta Maximini Numismata Sisciæ
D obsignata, inde etiam eruditè colligit Scaliger, quòd nullus hucusque ab Antiquariis nummus repertus fuit, in quo Licinius NOB. CÆS. inscriberetur. Non Occo, non Goltzius ejusmodi inscriptionis Numismata laudarunt, cùm tamen omnes penè Gazas diligentia incomparabili scrutati fuerint. Profectò in copiosissimis Serenissimorum Etruriæ Principum Cimeliarchiis nusquam Licinius Senior Cæsaris titulo inscribitur; sed nec in Gaza Inclytæ Reginæ talis nummus visitur, uti mihi per litteras significavit Franciscus Camelus regii Musei
E Præfectus ac in re antiquaria summa cum laude versatus; quod item testatum fecit vir illustrissimus Comes Joannes de Lazara, cujus ditissima scrinia plurima Licinii Numismata continent, omnia tamen Augusti titulo obsignata.

Exstat in regiis Cimeliis CHRISTINÆ Augustæ Licinii Nummus æreus minoris magnitudinis, sed insignis ac planè rarissima inscriptione signatus, cujus hîc ectypum exhibeo:

F

Joannes Tristanus Antiquariorum hujus ætatis facilè princeps tom. 3. *Comm.* 82. pag. 428. ejusdem omnino typi nummum aureum tamen pro-

ducit, cujus inscriptio in antica parte alteri Augustæ similis legitur, in postica verò hanc epigraphen præfert, IOVI. T. VICT. CONSER. DD. NN. AVG. ET CÆS. in inferiori parte hisce notis signatur, M. K. Γ. Putat Tristanus designari ibidem Galerium Maximianum, quem Jovium non semel appellat Auctor Chronici Alexandrini, itemque Licinium Cæsarem, quem contendit mortuo tantùm Galerio Augusti titulum usurpasse. Itaque hanc nummi interpretationem concinnat, *Dominorum Nostrorum Jovii Invicti Augusti*, nempe Galerii Maximiani, *& Cæsaris* Licinii Senioris. Et in aversa, *Jovi Tutatori, Victori, Conservatori Dominorum Nostrorum Augusti & Cæsaris.* Placuit explicatio Henrico Valesio in eruditissimis Notis ad cap. 9. lib. 9. Eusebii Cæsariensis, eamque haud incommodam dixit eruditissimus Spanhemius dissert. 8. *de usu & præst. Num.* pag. 748. Verùm Tristanus hac in re adeo infeliciter calculos posuit, ut totam planè illam rarissimi Nummi interpretationem erroneam obtruserit. Hæc diligentiùs ostendam, non solùm quòd Liciniani Nummi explicationem, in qua versor, plurimùm promovent, verùm etiam quòd intelligo me id incomparabili Reginarum MAXIMÆ beneficentiæ debere. Nam cùm me nuper AVGVSTA in regium Litteratorum Senatum, extra dubiam suffragiorum aleam, divali oraculo adlegerit, nec ex præscripto Academiæ, in regio Musarum sacrario orationes recitare possim, tum quòd ab Vrbe disto; tum quòd longiùs ab erudito ac eleganti genere dicendi, quale sacras aures decet, me remotissimum sentio, cruda hæc antiquariæ artis rudimenta in devotæ mentis ac obsequii testimonium offero; vereor tamen, ne regia Cimelia novi inter Antiquarios hominis proletaria studia ac ignobiles curas excludant.

Inprimis Tristani interpretatio violenta apparet ex illa verborum transpositione, quæ à Numismatum ac lapidum inscriptionibus aliena est. Profectò mihi compertum est duos ibidem Licinios designari, Augustum patrem, ac Cæsarem filium; nam Cæsar exhibetur adolescentulus, mento ne levi quidem lanugine asperato, quod in nummo præsertim regio optimè servato ad oculum patet; ac proinde nequit esse Licinius Senior, siquidem hic occisus fuit A. 325. *ferè sexagenarius*, teste Victore Schotti; idem ab Eusebio vocatur *senex decrepitus* lib. 10. cap. 8. Sozomenus etiam libro 1. cap. 7. scribit hoc ab Apolline Licinio responsum datum,

Te juvenes, grandæve pater, vexare feroces
Certum est: te infirmum manet ærumnosa senectus.

Quare Licinius quadragenario major in imperii societatem à Galerio vocatus fuit. Errat iterum Tristanus putans Diocletianum ac Galerium, non verò Licinium Jovios appellatos; nam laudatur à Cl. Spanhemio dissert. 8. *de usu & præst. Num.* pag. 747. nummus cum epigraphe, IOVIVS LICINIVS AVG. Diocletianus M. Maximianum imperii collegam designans, eundem in Valeriam familiam, quam jactabat, adscivit: se quidem Jovium, Maximianum verò Herculium appellans. Hinc cùm Diocletianus Galerium, Maximianus Constantium filios sibi adoptassent, Galerius Jovii; Constantius Herculei nomen sortiti sunt, uti lucet ex Chronico Alexandrino & antiquo Oratore, qui in *Panegyri* recitato coram Maximiano ac Constantino Constantii Aug. F. cap. 8. ait: *Hic est*, nempe Maximianus, *qui nomen quod accepit à Deo principe generis sui dedit vobis: qui se progeniem esse Herculis non adulationibus fabulosis, sed æquatis virtutibus comprobavit.* Ibidem etiam iidem dicuntur *Imperatores semper Herculei.* Hinc cùm Galerius Maximinum ac postea Licinium etiam adoptasset, uterque Jovius fuit. Hoc se nomine inscribit Maximinus in edicto apud Eusebium lib. 9. cap. 9. & item Licinius in laudatis Numismatibus. Porrò omnes in Valeriam Diocletiani familiam transiere, ut ex eorundem nummis apparet. Scaliger putat adoptatos à Diocletiano Jovios appellatos, Valerios verò quos Maximianus in filios adscivit. Constantinus cùm solus Romani Imperii fastigium occupasset, Valeriæ familiæ nomine antiquato, filios Flavios nuncupavit. Errat tertiò Tristanus scribens Licinium unà simul Cæsarem ac Consulem designatum. Nam Licinius ex Fastis Græcis, Cassiodori, ac Victorii Aquitani A. 311. Consul ordinarius fuit, collega Maximiano VIII. cùm id temporis esset Trib. Pot. IV. ut ex edicto ostendi. Hinc corrigendi sunt Panvinus, Calvisius, ac Goltzius, qui putant A. 311. Kal. Januariis solum Maximianum Galerium Consulem processisse, Licinium verò postrema ejusdem anni parte consulatum suffectum gessisse; in edicto enim ante Kalend. Martii A. 311. publicato Licinius disertè inscribitur *Consul*, ac proinde consulatum ordinarium Kal. Januariis inivit. Errat IV. addens bellum inter Licinium ac Maximinum ex recèns usurpato à Maximino Augusti titulo derivasse. Nam Licinius, ut ostendi, non modò eundem titulum collegæ ratum habuit, verùm etiam nummos in honorem Maximini cum *Augusti* epigraphe pleno ferè sexennio Sisciæ in Pannonia, ubi imperabat, scalpendos jussit. Errat V. dicens Licinium post Galerii obitum Augustum primitus appellatum; in titulo enim laudati edicti unà cum Galerio inscribitur, *Imperator Cæsar Augustus*; & rursus *Imperator* III. ex quibus constat ob reportatas victorias Imperatoris nomen à victore exercitu tertiò eidem delatum. Errat VI. asserens Galerium universum Illyricum Licinio regendum tradidisse; nam Galerius Rhætiam tantùm ac utramque Pannoniam Licinio commisit; Illyricum verò, Thraciam ac Asiaticas Provincias citra Diœcesim Orientalem sibi reservavit. Scribit Anonymus Valesii: *Tunc Galerius Licinium Cæsarem fecit; deinde illo in Pannonia relicto, ipse Serdicam regressus*, &c. ubi etiam interiit. Denique minùs rectè interpretatur litteras in inferiori parte inscriptas, M. K. Γ. *Moneta Karnuntensis*, quasi nummus scalptus sit, ubi primùm Licinius purpuram à Galerio accepit. Etenim Γ. annum tertium imperii designat; qua sanè nota nequit indicari annus imperii Licinii, quod tum primò auspicabatur, neque Galerii, qui anno imperii XVII. Licinium in imperii societatem vocavit. Idem Antiquarius numeralis illius notæ explicationem omisit, quòd neutrius imperio congruere intelligebat.

Num verò idem posticæ partis inscriptionem optima fide retulerit, alii fortè ad dubium vocabunt. Ipse integram eidem fidem accommodo. In Nummo Augustæ legitur: *Iovi Optimo Maximo, & Victoriæ Conservatoribus Dominorum Nostrorum Augusti & Cæsaris.* Est accurata Eruditissimi Amici interpretatio. Romani Victoriam uti Deam in templis venerabantur. Cùm bello secundo Punico Hiero Siciliæ Rex auream Victoriæ statuam pondo CCCXX. Romanis dono misisset, testatur Livius dec. 3. lib. 2. Senatum Regi scripsisse: *Victoriam omenque accipere, sedemque se Divæ dare, dicare Capitolium templum Jovis Opt. Max. in ea arce Vrbis Romæ sacratam, volentem, propitiamque, firmam ac stabilem fore Populo Romano.* In uno eodemque templo plures Victoriæ imagines adoratas ex eodem colligitur dec. 3. lib. 6. *In æde*, inquit, *Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in ante fixæ erant*,

erant, hæsit atque inde procidit. Scribit de Augusto Dio lib. 51. *Tum Curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit, in eaque imaginem Victoriæ posuit, quæ hodie quoque exstat, Tarento olim Romam advecta, & à Cæsare in Curia posita, & spoliis Ægyptiacis decorata; ex quo Cæsar nimirum ostendebat, imperium se ex Victoria esse adeptum.* Herodianus lib. 7. ait duos Maximini milites *Curiam ingressos sic ut ultra aram quoque Victoriæ penetrarent.* Hæc imago Victoriæ stetit in Curia usque ad imperium Constantii, qui cùm Anno 357. primùm Romam venisset, *nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illic videret; jussit auferri.* Hæc D. Ambrosius in Epistola contra Symmachum ad Valentinianum Juniorem. Ceterùm Gentiles mortuo Constantio eandem aram Victoriæ restituendam curarunt, quam cùm Gratianus Augustus iterum amovendam jussisset, eodem occiso gravissima ob eam rem dissidia inter Symmachum Præfectum Urbi & S. Ambrosium emersere, uti ex utriusque Epistolis lucet. Egregiè sanctissimus Episcopus Gentilium insaniam vellicans ait: *Sic Deam esse Victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas: donatur, non dominatur: legionum gratia, non religionum potentia. Magna igitur Dea, quam militum multitudo sibi vendicat, vel præliorum donat eventus?* Prudentius etiam Poëta Christianus lib. 2. *contra Symmachum* ait:

Non aris, non farre molæ Victoriæ felix
Exorata venit: labor impiger, aspera virtus,
Vis animi, excellens ardor, violentia dura,
Hanc tribuunt, durum tractandis robur in armis.
Quæ si defuerint bellantibus, aurea quamvis
Marmoreo in templo rutilas Victoria pennas
Explicet, & multis surgat formata talentis,
Non aderit, versisque offensa videbitur hastis.

At Gentiles Victoriam Numen putabant, quam etiam conservatricem ac custodem Romani Imperii arbitrabantur. Hinc Symmachus ad Valentinianum Juniorem scribebat: *Multa Victoriæ debet Æternitas vestra, & adhuc plura debebit. Aversentur hanc Potestatem, quibus nihil profuit: vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis Potentia ista votiva est; nemo colendam neget, quam profitetur optandam.* Quæ Ethnici hominis dicta laudati Patres non tam confutarunt, quàm irrisere. Claudianus lib. 3. *de laudibus Stilichonis* canit:

Quæ verò procerum voces, quàm certa fuere
Gaudia, cùm totis exsurgens ardua pennis
Ipsa Duci sacras Victoria panderet ædes!
*Et * palma viridi gaudens, & amicta trophæis?*
CVSTOS IMPERII *Virgo quæ sola mederis*
Vulneribus, nullumque doces sentire laborem.

Itaque Gentiles utrumque Numen, nempe Jovem ac Victoriam, Licinii Augusti ac Licinii Cæsaris conservatores, in eodem Numismate inscripsere, quemadmodum, teste Livio, in eodem quoque templo Romæ adorabantur.

Vtrumque Numisma tum æreum in Cimeliarchio regio, tum aureum Tristani obsignatum fuit Anno 317. cùm Kalendis Martii Licinius puer ab Augusto patre Cæsar designatus fuit; hujus enim inaugurationem eo anno contigisse ex Idatio aliisque antiquissimis Scriptoribus cap. 4. demonstrabo. Id evincit annus tertius Licinii in Tristani Numismate Græca nota Γ. designatus. Et quidem, ut in sequenti capite evincam, Anno 317. ad Kal. Martias numerabatur tertius annus imperii Licinii in Asia. At in nummo Augustæ annus prior nota numerali A. indicatur, scilicet Licinii Junioris, qui id temporis imperium auspicabatur. Etenim in nummis non designabantur anni tantùm Augustorum, verùm etiam Cæsarum nobilissimorum. Exstat nummus in Gaza Medicea inscriptus; CONSTANTIVS NOB. CÆS. in aversa parte legitur, SIS Γ. nempe *Sisciæ anno tertio.* Constantius Chlorus A. 293. post Kal. Martias annum tertium imperii degebat, quo tempore Diocletiani nonus, Maximiani octavus numerabatur. Res est certissima ex nummis Maximini, Galerii, aliorumque Cæsarum apud Occonem & Goltzium. Eos verò nummos non quidem apud Carnuntum in Pannonia, verùm apud Cyzicum in Bithynia percussos puto, atque legendum, *Signata moneta Kyzici anno primo*, & in altero, *Moneta Kyzicensis anno tertio.* Ostensum enim est nummum utrumque cusum fuisse A. 317. id verò temporis Carnuntum non ad Licinii, sed ad Constantini imperium spectabat; & quamvis Augusti intra imperii sui fines nummos in collegarum honorem obsignabant, cùm Constantinus tunc Idola palam aversaretur, vix crediderim ausos fuisse monetarios superstitiosam illam inscriptionem Jovi ac Victoriæ dicatam apud Vrbem Christiani Imperatoris nummis imprimere. His adde nummos in Pannonia apud Sisciam & Sirmium, non verò Carnunti, solitos scalpi. At Cyzicum erat urbs Bithyniæ, in qua Provincia Licinius Orientalis Imperii sedem posuerat. Monetariorum Ordinem apud Cyzicum ab Imperatoribus antiquitus institutum narrat Sozomenus lib. 5. cap. 14. Et *thesauri* apud Cyzicum memorantur Ammiano Marcellino lib. 26. cap. 8. pag. 326. edit. Valesii V. C. Numismata etiam cum epigraphe ΚΥΖΙΚΗΝΩΝ passim Antiquariis laudantur.

CAP. II.

Singularis Baronii sententia de initio Liciniani in Asia imperii ex edictis imperatoriis ac Numismatum inscriptionibus adversùs vulgarem opinionem demonstratur. Subscriptio legis in utroque Codice perperam signata emendatur.

AD exactam Medicei Numismatis intelligentiam annus occupatæ à Licinio Augusto Asiæ indagandus est. Hoc enim peculiare in rarissimo Nummo visitur, quòd in eodem diversi ejusdem Principis anni obsignantur; nam licèt in nummis aliorum Cæsarum anni Tribunitiæ Potestatis cum annis imperii non conveniant, unde Decennalia M. Aurelii cum anno Tr. Pot. xxv. in ejusdem nummis junguntur, quod item in aliis passim apparet, nusquam diversi imperii anni, hoc insigni Numismate excepto, una simul exprimuntur. Sanè littera Γ. tertium Licinii Augusti annum designat, qui cum Decennalibus ejusdem nobis componendus venit.

Anno 311. ineunte Galerius Maximianus insanabili morbo correptus, effusi Christiani sanguinis pœnas tardæ Numinis vindictæ se dare sentiens, edictum superiori capite laudatum publicans, veræ religionis professionem liberam fecit. Verùm ut oraculi verbis utar, *orabat hic scelestus Dominum, à quo non esset misericordiam consecuturus.* Quare cùm toto corpore tabefactus, ultimo fato urgeretur, Licinium Augustum totius Illyrici, quod in septemdecim Provincias dividebatur, hæredem instituit; Asiaticam verò Diœcesim, in qua Bithynia, Pontus, Galatia, aliæque Provinciæ numerabantur, Maximino Augusto nepoti legavit. Hac imperii divisione concordia inter utrumque stabilita,

* Alii legunt, O.

lita. Vtri Thracia contigerit, in obscuro latet. Quispiam Maximino potius deputarit, quòd exorto inter utrumque bello, Maximinus in Illyrico cum Licinii copiis conflixit. In Thracia autem prior belli turbo detonuisset, si hæc ad Licinium spectasset; neque Maximinus tantas ex Asia copias in hostili littore exposuisset, si nullum in Europa portum possedisset. Rem in medio relinquo. Galerius post edicti publicationem, teste Eusebio lib. 8. cap. 18. *continuo vita simul ac doloribus liberatus est*. Maximinus novi imperii Provincias lustraturus, in Bithyniam se contulit; & quidem Anno 312. ineunte, Nicomediæ degisse patet ex Actis S. Luciani Martyris, qui obiit die 7. Januarii; quod etiam testatur Eusebius lib. 9. cap. 6. *Sed & Lucianus*, inquit, *Antiochenæ Ecclesiæ Presbyter, vir tum vitæ continentia, tum sacrarum litterarum scientiâ conspicuus, perductus Nicomediam, in qua tunc civitate Maximinus morabatur, cùm defensionem fidei illius, quam profitebatur, coram Præside edidisset, conjectus in carcerem trucidatur.* In actis familiari Græcorum errore, pro Maximino Maximianus scribitur, sed ex Eusebio textus emendandus est; præsertim cùm Galerius apud Serdicam longiori morbo conflictatus, finem vivendi fecerit. Hæc consultò adnotavi, quòd in Annalibus Luciani Martyrium à V. C. retrahitur ad A. 311. Maximiano Galerio Nicomediæ commorante. Interim legi possunt quæ ad hoc ipsum adducit vir eruditissimus idemque pientissimus Bollandus in Prolegomenis ad Acta Luciani Martyris tom. 1. mensis Jan. D. VII. §. 5. num. 50. ubi ineluctabili argumento meam, imò veram sententiam confirmat.

Constantinus cùm bellum adversùs Maxentium mente agitaret, ac probè nosset Tyrannum veterano Diocletiani milite armatum, cum Licinio fœdus percussit, eumque Constantia sorore eidem desponsata, arctiùs sibi quæsita affinitate conjunxit. Anno 312. Constantinus in Italiam descendit, ac duplici prælio apud Veronam Maxentianis superatis, victrices aquilas ad Vrbem rapuit. Victus est Maxentius ad Pontem Milvium V. Kal. Novembris, & insequenti die Constantinus victor Vrbem ingressus, Italiam, ac paulò pòst Africam occupavit. Scribit Auctor Excerptorum apud Valesium, Maxentium fluvii gurgitibus absorptum; addens: *postera die corpus ipsius levatum flumine, & caput ejus incisum in Vrbem perlatum est*. Nazarius verò describens ingressum Constantini in Vrbem ait: *Sequebatur hunc comitatum suum Tyranni ipsius teterrimum caput*, &c. Itaque rectè in Kalendario veteri apud Bucherium pag. 286. legitur, V. *Kal. Novembris Evictio Tyranni*. IV. *Kal. Ingressus Divi*. Quæ de clade Maxentii ac ingressu Constantini planè intelligenda sunt. Bucherius de Licinio eadem perperam accepit; Licinius enim XIV. Kal. Octobris apud Chalcedonem victus, Nicomediam fugit, nec postridie diei pugnæ Constantino se dedit, cùm Chalcedo distet Nicomedia M. P. LX. ut constat ex Tabulis Peutingerianis, & Itinerario Hierosolymitano. De anno victi Maxentii litem intendit Scaliger, qui Constantini victoriam in Annum 313. protrahit. Sed ex infallibili charactere refellitur. Anno 313. die secunda Octobris, curante Constantino, habita est Romæ Synodus in caussa Donatistarum à S. Melchiade Papa; dicitur verò ille consessus coactus *Constantino ter & Licinio ter Coss*. VI. *Nonas Octobris feria sexta*, apud Optatum Milevitanum lib. 1. *cont. Parmenianum*. Est Annus 313. quo dies secunda Octobris incidit in feriam sextam Cyclo Solis XIV. Lunæ X. lit. D. Itaque anno superiori Roma victo Maxentio in Constantini potestatem venerat.

Constantinus tertium vix mensem Romæ moratus, urbanis rebus compositis, Mediolanum profectus, Constantiæ nuptias cum Licinio illuc accito splendidissimâ pompâ celebravit. Cùm de Imperio restituendo in commune consulerent, id è re publica visum est, ut persecutio adversùs Christianos toto Orbe Romano inhiberetur, data interim cuique libera Religionis pro arbitrio colendæ facultate. Itaque celebre edictum promulgarunt, quo Christiani cultus observantia permittebatur. Exstat edicti formula apud Eusebium lib. 10. cap. 5. Hanc legem mense Martio emissam fuisse patet ex *L*. 1. *de bonis vacant*. quæ dicitur à Constantino *data Mediolani* IV. *Idus Martias Constantino* III. *& Licinio* III. *Coss*. A. 313. Quare id temporis duo Imperatores Mediolani morabantur. Scribit Anonymus: *Nuptiis celebratis Gallias repetit Constantinus, Licinio ad Illyricum reverso*. Auctor est Eusebius utrumque Augustum edictum pro Christianis ad Maximinum transmisisse, ut illud toto etiam Oriente ab eodem publicaretur: *Partæ*, inquit, *de Tyranno victoriæ nuntium, ipsamque adeo legem ad Maximinum, qui in Orientis partibus etiam tum imperabat, seque ipsi amicum simulabat, transmisere*. Ex his patet errare Petavium, aliosque existimantes Maximinum Anno 312. victum à Licinio, diem obiisse. Verùm communis ferè sententia est eundem Anno 313. post ingentem cladem à Licinio acceptam, acerbissimis cruciatibus consumptum, apud Tarsum infamem animam exhalasse. Ita scribunt Sigonius lib. 3. *de Imp. Occid.* Valesius in Notis ad cap. 50. lib. 9. Panvinus lib. 2. *Fast.* ad A. V. 1066. Goltzius, Calvisius, & ceteri passim Chronologi, quibus addendus est Gothofredus in Comment. ad *L*. 2. *de censu Cod. Theod.* Ceterùm Cardinalis Baronius victoriam Licinii, ac Maximini mortem in Annum 314. refert, quam doctissimi Scriptoris sententiam verissimam puto.

Cùm Constantinus ac Licinius legem pro Christianis mense Mario ad Maximinum transmiserint, certum est eundem id temporis utrique amicum fuisse, quod disertè laudatus Eusebius testatur; alias Licinius relictis nuptiarum solemniis, bellum contra eundem adornasset, nec tam procul ab hostili solo in Italiam se contulisset. Ex his corrigendus est Gothofredus, qui putat ante Junium contigisse mortem Maximini, ac universum Orientem in Lacinii potestatem venisse. Video virum insignem id probare ex lege secunda *de Censu*, cui titulus præfigitur, *Idem AA. ad Eusebium V. P. Præsidem Lyciæ & Pamphiliæ*; & dicitur *data Kal. Jun. Constantino A.* III. *& Licinio* III. *Coss*. A. 313. Cùm verò duo illi Augusti fuerint Constantinus & Licinius, & Lycia ac Pamphilia Anno demum 324. Constantini imperio accesserit, uni Licinio laudatum Rescriptum attribuendum est, ac ex consequenti ante Junium mortuo Maximino, idem in Asia imperabat. Hæc Gothofredus. Verùm errorem irrepsisse in subscriptionem, patet ex litteris ab utroque Augusto ad Maximinum datis. Quare legendum est *Constantino* IV. *& Licinio* IV. *Coss*. nempè A. 315. uti evidenter ostendam ex edictis Maximini Anno 313. & 314. publicatis. In Cod. Just. *L. un. de capitatione* eadem lex graviori errore uni Constantino attribuitur, cùm id temporis Asia ad Licinium spectaret. Ibidem verò hæc leguntur: *Sicut etiam sub Domino & Parente nostro Diocletiano Seniore Augusto*, &c. quibus patet Diocletianum adhuc fuisse superstitem, aliàs Divus nuncuparetur, cùm Licinius eundem inter Divos retulerit, ut ex nummo Goltzii atque Eutropio lib. 10. colligitur.

Maximinus, ubi transmissam ab Imperatoribus pro Christianis legem accepit, indignari, fremere, ac atrocia quæque mente agitare; verùm *metu*

co-

eorum qui jusserant, inquit Eusebius lib. 9. cap. 9. A *hanc primum pro Christianis epistolam veluti suopte motu & ex propria auctoritate conscriptam ad Præsides imperii sui, necessitate adactus direxit.* In titulo epistolæ legitur, IOVIVS MAXIMINVS *Augustus Sabino.* Ibi paulò post initium hæc ait, *Cùm anno præterito Nicomediam feliciter essem ingressus*, &c. Erat autem Nicomediæ ineunte Anno 312. ubi Lucianum Martyrem neci tradidit ex Eusebio, cujus verba superiùs recitavi. Epistolæ summarium his verbis continetur: *Si quis sua sponte Deorum cultum suscipiendum agnoverit, hunc ambabus ulnis amplecti oportet. Quòd si qui religioni suæ inhærere maluerint, arbitrio ac potestati suæ* B *sunt permittendi.* Hæc ille. Interea arroganti tumore elatus, cœpit collegas Augustos contemnere, tanquam qui post ipsum ad imperium evecti fuerant. Hinc in titulis edictorum, in quibus omnium Augustorum nomina de more inscribebantur, primum sibi locum vindicabat; eademque mentis vesaniæ agitatus, bellum rupto fœdere Licinio intulit, ac cum innumerabili armatorum multitudine in Illyricum irrupit. Licinius collectis undique copiis contra hostem processit, quem inito certamine in fugam compulit, captis castris, ac universo Maximini exercitu, qui cladi superfuerat, C objectis armis in victoris potestatem veniente. Maximinus vix è manibus hostium elapsus, celeri fuga in Asiam sese recipiens, Tharsum petiit, ut novis copiis coactis pugnam repeteret. Tunc institutæ contra innoxios Christianæ legis professores persecutionis pœnitere, Deorum Sacerdotes trucidare, ac Christianorum Deum licèt serò metuere. Audiatur Eusebius: *Post hæc*, inquit, *cùm Christianorum Deo gloriam laudemque tribuisset, & absolutissimam atque uberrimam legem pro eorundem Christianorum libertate tulisset, mox gravissima ægritudine correptus, nulla ipsi dilatione concessa,* D *extremum diem clausit.* Lib. 9. cap. 10.

Hæc contigisse Anno 314. ineunte Vere probatur ex edicto, quod morti proximus Tyrannus publicavit, in quo hæc ait: *Superiore anno datis ad singulos Provinciarum Præsides litteris statuimus, ut si quis adhærere huic sectæ, & religionis illius observantiam sequi vellet, ei liceret absque ullo impedimento in proposito suo permanere.* At legem *ad Præsides imperii sui* direxit post edictum Anno 313. mense Martio ab Imperatoribus Constantino & Licinio ad se transmissum: quam quidem legem cùm testetur SVPERIORE ANNO datam, evidenter deducitur hanc alteram legem emissam E Anno 314. Profectò non video quomodo hæc à quopiam in dubium vocari possint, cùm ipsa Tyranni edicta tam clarè & apertè loquantur. Doctissimus Valesius in Notis ad cap. 10. lib. 9. scribit in hoc edicto appellari à Maximino epistolam datam ad Sabinum Præfectum Prætorio Anno 312. quam Eusebius retulit cap. 9. Miror virum diligentissimum in tanta luce cespitasse. Eusebius in capite nono testatur Maximinum dedisse ad Sabinum epistolam pro Christianis, postquam accepit edictum, quod pro iisdem Christianis Constantinus ac Licinius publicaverant; illud autem F Anno 313. emissum, post debellatum Anno superiori 312. exeunte Octobri Maxentium, constat eodem edicto apud Eusebium lib. 10. cap. 5 in quo hæc leguntur: *Cùm nos Constantinus ac Licinius Augusti felicibus auspiciis Mediolanum venissemus*, &c. Fuisse verò Constantinum Mediolani IV. Idus Martii se ac Licinio III. Coss. A. 313. *L. 1. de bonis vacantibus* ostensum est. Et quidem Sabinus per triennium fuisse Præfectum Prætorio in Oriente ex Maximini litteris ad eundem datis colligitur. Cùm Anno 311. ante Martium Galerius edictum pro Christianis emisisset, Maximinus *nuda voce*, inquit Eusebius lib. 9. cap. 1. Sabino injunxit, ut per litteras Provinciarum Rectoribus significaret, Imperatores persecutionem adversùs Christianos inhibere. *At ne sex quidem integris mensibus* ostensam potiùs quàm datam pacem servavit; nam eodem anno plures Martyres in Phœnicia, Ægypto, ac Bithynia occidit, quorum præcipuos nominat Eusebius cap. 6. Petrus Patriarcha Alexandrinus passus est, teste Eusebio lib. 7. in fine, *anno nono persecutionis* Diocletiani VII. Kal. Decembris ex Excerptis Chronologicis à Scaligero editis, annus autem nonus persecutionis fuit 311. Lucianus passus est Anno ineunte 312. die 7. Januarii; quo tempore jussu Maximini Christiani ex urbibus pulsi sunt. Tyranni litteras recitat Eusebius lib. 9. cap. 7. Eadem verò persecutione Anno 312. durante, pestis, bellum, ac fames subjectos Maximino Provincias innumeris cladibus devastarunt, quas fusiùs cap. 8. recitat earundem oculatus testis. Ex his patet Anno tandem 313. Maximinum datis ad Sabinum litteris decennali persecutioni finem imposuisse, quas sanè litteras cùm in edicto abs se instante morte publicato testetur SVPERIORE ANNO DATAS, evidentissimè lucet Tyrannum Anno 314. imperium cum vita amisisse. Hoc ipsum demonstrant nummi jussu Licinii in honorem Maximini apud Sisciam percussi, in quibus cùm sextus Maximini Augusti annus signetur, & post initia Anni 308. primùm scalpti fuerint, uti capite superiori evicimus, Anno 313. sexto Maximini Augusti percussi sunt, quo exeunte bellico apparatui rupto fœdere idem incubuit, ac Vere appetente cum Licinio conflixit. Idem duo insignia Numismata in hac Dissertatione explicata demonstrant. Etenim Anno 316. III. Idus Novembris ineunte anno decimo Licinii, postquam Anno 307. purpuram apud Carnuntum induerat, tertius ejusdem in Asia imperii annus labebatur; & rursus Anno 317. circa Kal. Martii nondum idem tertius annus exierat, cùm in nummo Tristani percusso in designatione Licinii Cæsaris, quæ contigit A. 317. Kal. Martii, annus pariter Licinii tertius obsignetur, ex quibus deducitur Licinium post Kal. Martii A. 314. mortuo Maximino imperium in Asia inchoasse. Exstat apud Gualterium in antiquis Inscriptionibus Siciliæ insigne hoc elogium:

> RESTITVTORI. LIBERTATIS. AC
> FVNDATORI. PVBLICAE. SECVRI-
> TATIS. D. VAL. LICINIANO. LICI-
> NIO. PIO. FELICI. INVICTO. AVG.
> DOMITIVS. LATRONIANVS. V. C.
> CORR. P. S. DEVOTVS. N. M. QVE.
> EIVS.

Domitium Latronianum Anno 313. fuisse Correctorem Provinciæ Siciliæ colligitur ex epistola Constantini ad Chrestum Syracusanum apud Eusebium lib. 10. *Quoniam igitur*, inquit, *plurimos ex diversis ac propè infinitis locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Calendas Augusti jussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus, ut accepto publico vehiculo à viro clarissimo Latroniano Correctore Siciliæ, &c. intra eundem diem ad prædictum locum occurras.* Synodus autem Arelatensis habita est Volusiano & Anniano Coss. A. 314. Itaque hoc ipso anno ob debellatum Maximinum, qui bello civili conflato publicam Romani imperii securitatem turbaverat, laudata Inscriptio Licinio victori dicata fuit. Auctor est Eusebius eundem Licinium Antiochiam profectum, Maximini ministros præstigiarum ac multorum criminum reos, tormentis prius excruciatos, neci tradidisse. Postea: *Adjuncti sunt*, inquit, *his omnibus etiam*

Maximini liberi, quos ille jam imperii consortes & titulorum atque imaginum participes fecerat. Horum Cæsarum nomina ignorantur, cùm nusquam vel apud Historicos, vel in nummis appareant. Ita ab Anno 314. anni imperii Licinii in Asia numerari cœpti sunt.

His tamen obstare videtur Idatius, qui Anno 314. VIII. Idus Octobris recitat prælium inter Constantinum & Licinium apud Cibalim in Pannonia, quod vix contingere potuit; si Licinius per æstatem Antiochiæ degisset, quod Eusebius testatur. Video Petavium in Annum 315. Licinii cum Constantino bellum protrahere. At Gothofredus ex legibus à Constantino Anno 315. datis Thessalonica, Sirmio, ac Naisso, quæ Macedoniæ, Pannoniæ, ac Daciæ urbes sunt, evidenter probat ante Octobrem illius anni Illyricum in potestatem Constantini venisse, ac proinde bellum gestum fuisse A. 314. quo VIII. Idus Octobris victo apud Cibalim, ac postea in Mardiensibus campis Licinio, Constantinus septemdecim Illyrici Provincias cum Rhætia ac Pannonia imperio suo adjecit, Asia & Orientali Diœcesi unà cum Thracia, Mœsia minori, ac Scythia in Europa Licinio permissis. Rem fusiùs discutiam libro primo *Historiæ Donatistarum.* Interim certum est ante æstatem A. 314. nulla inter Constantinum ac Licinium dissidia exorta fuisse; etenim Constantinus VII. Kalend. Aprilis Volusiano & Anniano Coss. A. 314. Treviris morabatur, ut patet ex *L.* 20. *de administrat. tutorum* Cod. Just. Ibidem *Lex* 8. *de Judiciis* data iisdem Coss. Idibus Maji titulum præfert, *Impp. Constantinus & Licinius Augusti.* Quare id temporis pax inter utrumque servabatur; aliàs Constantinus publicum hostem neutiquam in legis ejusdem inscriptione secum junxisset. Præterea in actis purgationis Cæciliani coram Æliano Proconsule Africæ habitis Volusiano & Anniano Coss. legitur: *Apud Maximos Imperatores causa agenda erit*; & inferiùs: *Constantinus Maximus semper Augustus & Licinius Cæsar, ita pietatem Christianis exhibere conantur*, &c. Neque hic cum Constantino ejusdem hostis Licinius nominatus fuisset in judicio habito in Africa, quæ ad Constantinum pertinebat. Hujus causæ cognitionem ex Actis proconsularibus D. Augustinus testatur habitam fuisse XV. Kal. Martias in fine lib. ad Donatistas post collationem.

Cap. III.

Decennalia Constantini ac Licinii eodem anno acta. Fasti Panvini à Scaligeri censura vindicati. Vota Quindecennalia ex nummis illustrata. Vicennalia bis solita nuncupari. Constantinus anno imperii decimo evoluto, Licinius inchoato Decennalia dederunt. Vota Decennalia soluta, & Vicennalia nuncupata in hoc Licinii Numismate primùm obsignata. Nummus Theodosii Junioris perperam V. C. expositus. Bulengerus erroris notatur.

Annus agebatur reparatæ salutis CCCXVI. Sabino & Rufino Coss. quo Licinius Augustus Decennalia festa peregit. Hæc quidem nullis Scriptoribus, aut Antiquariis memorantur; nam licet in nummis Occonis ac diligentissimi Patini legantur inscriptiones DN. LICINI AVGVSTI VOT. XX. incertum est, num ibidem designentur vota nuncupata anno decimo, vel potiùs quintodecimo imperii ejusdem; simili enim charactere utraque vota id temporis in nummis exprimebantur, ut postea ostendam. Itaque uno hoc Serenissimi Cardinalis nostri Numismate vota Decennalia Licinii soluta, & Vicennalia nuncupata exponuntur, & quod nummo pretium quàm maximum auget, annus eorundem Decennalium numerali illa Græcorum nota Γ. indicatur, & insuper annus Liciniani imperii decimus non quidem exactus sed inchoatus exprimitur, quod nusquam in nummis sequiori Augustorum ætate obsignatis apparet, postquam anni Tribunitiæ Potestatis à Claudii II. principatu in nummis omissi sunt. Constantinus exacto decimo imperii anno Decennalia in Occidente splendidissimâ pompâ celebravit A. 316. VIII. Kalend. Augusti die natali imperii. Licinius ejusdem non tam in imperio collega, quàm æmulus, tertio postea mense III. Idus Novembris die itidem natali imperii, ejusque anno decimo ineunte, Decennalia in Oriente dedit, ne Orientales Provinciæ, quæ ipsi parebant, spectaculorum pompam Occidenti inviderent. Hæc quòd aliis Scriptoribus partim negantur, partim ignorantur, paucis exponam.

Exstat etiamnum Romæ propè Amphitheatrum insignis arcus, ipsis Constantini Decennalibus erectus cum hoc elogio:

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO.
MAXIMO. P. P. AVGVSTO. S. P. Q. R.
QVOD. INSTINCTV. DIVINITATIS.
MENTIS. MAGNITVDINE. CVM.
EXERCITV. SVO. TAM. DE. TYRANNO. QVAM. DE. OMNI. EIVS.
FACTIONE. VNO. TEMPORE. IVSTIS. REMPVBLICAM. VLTVS.
EST. ARMIS. ARCVM. TRIVMPHALEM. INSIGNEM. DICAVIT.

VOTIS. X.	*Sub sacrificiis*	SIC. X.
VOTIS. XX.	*insculptis*	SIC. XX.

Baronius in *Annalibus Ecclesiasticis* A. 315. scribit eo anno quo Constantinus decimum imperii auspicabatur, Decennalia festa celebrasse, cujus sententiam subscribunt Tristanus tom. 3. pag. 584. in notis ad nummum Constantini Junioris, Calvisius in *Chronico*, aliique. Panvinus lib. 2. tabulatum consularium Sabino & Rufino Coss. A. 316. ait: *Imperatoris Cæsaris Constantini Augusti Decennalia acta, & vota suscepta Vicennalia.* Scaliger lib. 5. *de Emend. Temp.* pag. 476. cùm initia imperii Constantini statuerit A. 307. D. 18. Septembris, Vicennalia protrahit ad Annum 327. & ex consequenti Decennalia putavit acta A. 317. ubi pro summa sua auctoritate censuram subjicit: *Hactenus in his omnibus peccatum est à Fastorum & Chronologiarum conditoribus, quamvis summæ eruditionis & magni in litteris nominis.* Panvini nostri calculos accuratissimè ductos ex insigni nummo Cl. Patini ostendam, ac universam hanc controversiam penitus tollam, ut planè sperem fore ut nullus deinceps annum Decennalium Constantini in dubium vocet. Igitur doctissimus idemque amicissimus Carolus Patinus pag. 467. Numisma profert inscriptum CRISPVS N. C. COS. II. cum epigraphe in postica parte: BEATA TRANQVILLITAS, & in basi, seu ara, VOTIS XX. Hoc Numisma scalptum est Anno 321. quo Crispus & Constantinus FF. Cæsares consulatum secundum gessere. Scribit Scaliger Constantiniani imperii Fastos esse corruptos. At hæc excusationis loco obtrudit, quò chimæricam illam chronologiam annorum Imperatoris Constantini uni sibi somniatam defendat.

Cer-

Certum est Synodum Romanam à Melchiade celebratam fuisse die 2. Octobris Anno 313. quod ex charactere feriæ evidenter evincitur. Porrò D. Augustinus à Synodi ejusdem die usque *ad* III. *Nonas Majas Crispo & Constantino iterum Consulibus*, in libro ad Donatistas post collationem cap. 33. numerat annos septem, ac menses exactos sex. Itaque duo illi Cæsares iterum Consules processere A. 321. Duo alia collegia Consulum ibidem S. Doctor recitat cum supputatione annorum ac mensium, ubi cum Fastis Panvini, qui tamen locum S. Patris ignoravit, planè concordat; & quidem vivente Augustino Fasti consulares in archivis publicis exacti & incorrupti servabantur. Præterea in antiquo fragmento consulari edito à Bucherio pag. 250. scribitur, *Crispo* II. *& Constantino* II. *Sol*. Quo ultimo verbo designatur iisdem Consulibus Kalendas Januarias incidisse in diem *Solis*, seu, ut Christiani loquimur, diem Dominicum. Est infallibilis character Anni ejusdem 321. cujus prima dies fuit Dominica Cyclo Solis XXII. Lunæ XVIII. Lit. A. Volo hic Constantiniani imperii Fastos stabilire ex insigni Inscriptione, quæ ejusdem ferè exempli in duplici lapide Parmæ ac Patavii legitur. Exhibet eandem Gruterus pag. 159.

D. N. IMP. CAES. CONSTANTINO. P. F. VICTORI. AVG. PONT. MAXIMO. TRIBVN. POTESTAT. XXIII. IMP. XXII. COS. VII. P. P. PRO. COS. &c.

In Fastis Panvini A. V. Capitolino 1081. ponuntur Coss. Constantinus Aug. VIII. & Constantinus Cæs. IV. Æræ vulgaris 329. Itaque ante octavum consulatum Constantinus Augustus inierat annum Tribunitiæ Potestatis, seu imperii XXIII. At si imperium capessivit, uti Scaliger contendit, Anno 307. Tribunitia ejusdem Potestas XXIII. inchoatur Anno 329. ac proinde coincidit cum consulatu octavo ejusdem. Quare cùm in laudata Inscriptione dicatur Trib. Pot. XXIII. Cos. VII. in Annum 306. ejusdem initia retrahenda sunt. Ex quibus patet non solùm Fastos consulares optimè digestos fuisse, verùm etiam ineptè prorsus Constantini Decennalia Anno 317. & Vicennalia A. 327. ab eodem Scaligero alligari, qui tamen vibrante supercilio, ut ait Poëta, clamabat *in omnibus peccatum esse à Fastorum conditoribus*. Ceteri verò laterculi Consulum imperii Constantiniani ex ejusdem legum subscriptionibus nullo labore apud Gothofredum initio tom. 1. Cod. Theod. leguntur.

Quòd autem eadem Decennalia minùs rectè statuantur ad A. 315. ex laudato Crispi Numismate manifestè demonstratur. Etenim certum est non designari ibidem Vicennalia Crispi; nam Anno 321. qun Cos. II. processit, annum quintum imperii auspicabatur, ut ex Idatio & Nazario postea ostendam; designatus enim fuit Cæsar Kal. Martii A. 317. Idem verò Crispus A. 324. gessit tertium consulatum collega Constantino fratre item Cos. III. Quare cùm Vicennalia in nummo jungantur cum altero Crispi consulatu, citra dubium Constantini patris Vicennalia ibidem exprimuntur, quæ solutis votis Quindecennalibus Anno 321. die 25. Julii Crispo II. Cos. nuncupavit. Nazarius in insigni *Panegyrico*, quem in Quinquennalibus Crispi ac Constantini Junioris recitavit, hæc ait: *Quintumdecimum annum maximus Princeps salutaris imperii degit, sed auguramur jam Vicennalia, & venturi fidem superiorum felicitate sentimus. Quinquennalia beatissimorum Cæsarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia & spes volucres constiterunt.* Hanc Orationem habuit Kal. Martii A. 321. die natali Cæsarum, quo tempore Constantinus *quintumdecimum imperii annum degebat*; siquidem A. 306. die 25. Julii illud inierat; illis verò verbis, *jam auguramur Vicennalia*, designat post quatuor statim menses Vicennalia Constantini Augusti, solutis Quindecennalibus, suscipienda esse. Hoc idem patet ex *Panegyri* Porphyrii Optatiani eodem Anno 321. acrosticho carmine exarato, in quo rubris characteribus scribitur, AVG. XX. CAESS. X. ille enim tum Augusti patris Vicennalia, tùm filiorum Cæsarum Decennalia, quòd eodem anno concurrebant, eodem carmine celebravit. Hinc disertè canit:

Sancte Pater, Rector superûm VICENIA *læta*
AVGVSTO, *&* DECIES *crescant solemnia* NATIS.

Hæc vota, quæ anno imperii decimoquinto solvebantur, dicebantur Quindecennalia, quæ licèt nullis ferè Scriptoribus hoc nomine memorentur, in nummis tamen Augustorum indicantur. Exstat apud Occonem Numisma inscriptum, FL. IVL. CONSTANTIVS P. F. AVG. & in postica parte, FELICITAS ROMANORVM; & in medio laureæ, VOT. XV. MVLT. XX. Item in Gratiani nummo, VOT. XV. MVLT. XX. Hæc Quindecennalia Gratiani laudat Symmachus lib. 10. epist. 26. ad Valentinianum Juniorem, cujus verba cap. 4. recitabo. Exstat etiam parvus Theodosii Junioris nummus apud eximium virum Apollonium Bassetum signatus, VOT. XV. MVLT. XX. Augusti anno imperii decimo nuncupabant vota Vicennalia, exacto verò quinquennio vota pro dimidia parte secundi decennii feliciter peracti solvebant, & iterum Vicennalia repetebant. Imò observo ex rarissimo nummo apud Occonem solutis votis Decennalibus suscepta vota Quindecennalia ac Vicennalia. Est Numisma Fl. Constantis Constantii Aug. F. Inscriptum, VOT. X. MVLT. XV. XX. *Vota Decennalia multis Quindecennalibus, Vicennalibus.* Legitur in nummis Constantii, VOT. XX. MVLT. XXX. & rursus, VOT. XXV. MVLT. XXX. & VOT. XXX. MVLT. XXXX. & pariter, VOT. XXXV. MVLT. XXXX. Illa vota dicebantur tertia, quinta, septima Quinquennalia, & Marcellinus in *Chronico* laudat *octava* & *nona Quinquennalia* Theodosii Junioris. Cùm Augustus exacto primo imperii decennio, rursus in quinquennium Romanæ rei administrationem suscepisset, Agrippa altero statim anno, teste Dione lib. 54. *ludos Quinquennales propter ejusdem principatum dedit.* Posteriores Augusti Quindecennalia vocarunt, quòd exacto tertio quinquennio imperii edebantur. Hæc adnotata volui, quòd eorum cognitio planè necessaria est ad intelligenda vota Vicennalia Constantini Anno 316. suscepta, ut ex actu Romano patet, & iterum Anno 321. nuncupata, uti ex nummo Crispi, nec non Nazarii & Porphyrii *Panegyricis* indicavi; præsertim cùm Vicennalium iteratio tum Historicos tum Antiquarios plures latuerit; siquidem cùm legebant VOTA XX. decimo tantùm imperii anno eadem ab Augustis nuncupata arbitrabantur, cùm anno quoque quintodecimo concepta fuerint, & iisdem omnino characteribus in nummis obsignata. Hæc suboluit Tristanus tom. 3. pag. 568.

Ex his evidenter demonstratur annus Decennalium Constantini; nam cùm iterum vota Vicennalia susceperit A. 321. Crispo II. Cos. Quindecennalia egit anno imperii quintodecimo exacto, nempe tertio augustæ dominationis quinquennio

evoluto; ac proinde Decennalia solvit Anno 316. cùm exacto primo alterius decennii quinquennio A. 321. Vicennalia conceperit: quæ sanè sexto secundi quinquennii anno nuncupasset, si Anno 315. Decennalia celebrasset, quemadmodum Baronius aliique contendunt. Hanc Decennalium Constantini chronologiam eruditissimi Patini nummo acceptam fero, cujus beneficio annus Decennalium maximi Principum, celeberrimis Scriptoribus controversus, extra dubium ponitur A. V. C. 1069. Christianæ Epochæ 316. VIII. Kal. Augusti. In Fastis Idatianis: *Constantino VII. & Constantino Cæs. Coss. edidit Vicennalia Constantinus Romæ.* Est Annus 326. In calce etiam Chronici Eusebiani legimus: *Vicennalia Constantini Nicomediæ acta, & sequenti anno Romæ edita.* Anno 325. ineunte vicesimo imperii, Constantinus, cùm in exitu esset Synodus Nicæna, Vicennalia peregit, ex Sozomeno lib. 1. cap. 24. Anno verò 326. Romæ more veteri, nempe exacto altero Decennio imperii, celebrata fuerunt; ac proinde Anno 316. Romæ Decennalia ejusdem acta sunt; alias si in Annum 315. retrahantur, undecimo anno evoluto, Decennalia secunda præter morem Romani solvissent.

Hæc Decennalia Constantini A. 316. in Romano Orbe ingenti populorum lætitia peracta, in invidia ac planè odiosa Licinio fuere, quem jamdiu livor erga collegam Augustum urebat. Hinc ne unus Constantinus inter celeberrimam Decennalium pompam in ore Romanæ gentis versaretur, decrevit Decennalia anticipare; quare anno statim decimo imperii ineunte, nempe ex statuta cap. I. chronologia III. Idus Novemb. eodem A. 316. vertente, vota Decennalia solvit, ac Vicennalia suscepit, quæ in Mediceo Numismate ita obsignata sunt, SIC. X. SIC. XX. Et quidem Licinium anno decimo ineunte, non autem exacto, Decennalia dedisse ex ejusdem insignis Numismatis inscriptionibus constat: etenim ibidem visitur Γ. qua numerali Græcorum nota tertium imperii annum designari ex innumeris Numismatibus Antiquariis omnibus compertum est. Cùm verò constet non exprimi ibidem annum tertium imperii, ex quo A. 307. purpuram à Galerio accepit, (neque enim anno tertio Decennalia egisset) colligitur designari ibidem An. tertium Liciniani imperii in Asia, quod cùm initium habuerit A. 314. ut cap. 2. ex Maximini edictis ostendi, Anno 316. III. Idus Novembris die Natali Licinii, tertius ejusdem in Asia Augusti annus labebatur, qua die ineunte imperii decimo Decennalia vota solvit, ac Vicennalia nuncupavit; quæ solemnia si decimo imperii anno evoluto celebrasset, nummus Δ. obsignatus appareret, cùm A. 317. quartus ab Asia occupata ejusdem imperii annus fuisset. Hoc idem ex altera ejusdem Numismatis inscriptione lucet, OB. DV. FILII. SVI. Etenim Anno 317. Kal. Martii, ut ex Idatio ac Chronico Alexandrino constat, Licinius, Licinii Augusti filius, designatus fuit Cæsar; cujus sanè dignitas inscripta legeretur, nempe, OB. DV. CAES. NOB. vel CAES. F. quod cuique vel leviter in re antiquaria versato compertum est, si die 11. Novembris A. 317. decimo imperii confecto, Decennalia celebrasset. Quare cùm sine Cæsaris titulo Licinii Augusti filius in Nummo inscribatur, Decennalia ejusdem acta sunt A. 316. filio nondum in imperii consortium vocato. Hæc Licinii Decennalia anno decimo imperii ineunte, non verò exacto peracta, sine exemplo fuere; etenim ab omnibus retrò Augustis semper decimo anno evoluto celebrata fuerant, quod ex nummis peculiari Dissertatione ostendam. Unus Postumus, qui in Gallus imperante Gallieno purpuram usurpavit, ineunte decimo anno tyrannidis, Decennalia vota solvit; ut patet ex ejusdem nummo apud Tristanum. Ex quibus elicitur Licinium invidia stimulante, statum Decennalium tempus anticipasse. Fateor Diocletianum & Maximianum, & fortè Antoninum Severi Aug. F. Vicennalia vicesimo imperii anno inchoata peregisse; quamvis exemplo Licinii posteriori ævo Augusti Decennalia prima, de his enim loquor, inito statim decimo regni anoo solverunt. De Theodosio Juniore testatur Marcellinus Comes in *Chronico* ad consulatum Honorii X. & Theodosii IV.

Illud autem peculiare habet hoc Licinii Numisma, quòd in ipso primùm Decennalium solutio, & Vicennalium susceptio diversa planè inscriptione, quàm antiquitus fieri consuevit, exprimantur. Etenim priori ævo neutiquam in eisdem nummis votorum solutio, & nuncupatio obsignabatur. Extant Antonini Pii & M. Aurelii Numismata inscripta, VOTA SOL. DECENN. & rursus alia cum epigraphe, VOTA SVSCEP. DECENN. II. Præterea in aliorum Principum nummis legimus, VOT. X. & VOT. XX. Nullius hucusque ab Antiquariis nummus exhibitus fuit, in quo Imperatorum, qui ante Licinium Romanum Orbem rexere, vota Decennalia soluta, ac Vicennalia concepta unà simul exprimantur. Possit fortassis quandoque talis inscriptio ante Licinium reperiri: hoc tantùm assero, hactenus inventam non esse. Hoc Anno 316. eadem primùm apparuit Romæ in arcu triumphali Constantino dicato, in quo legimus, VOTIS X. VOTIS XX. & rursus, SIC. X. SIC. XX. cujus inscriptionis æmulatione eodem anno Decennalia Licinii in nummo inscripta suot, SIC. X. SIC. XX. nempe *sicut Decennalia sic Vicennalia.* Et quidem hic designari vota tum soluta illis notis, SIC. X. tum nuncupata, SIC. XX. patet ex Constantis nummo apud Tristanum tom. 3. pag. 607. ita inscripto, FL. IVL. CONSTANS PIVS FELIX AVG. & in altera parte in laurea, SIC. V. SIC. X. Constans ex Fastis Idatii designatus fuit Cæsar Dalmatio & Xenophilo Coss. A. 333. VIII. Kal. Januarias; idem ab ante diem XI. Kal. Junias A. 337. mortuo Constantino Magno patre ex Cæsare evasit Augustus, quare cùm in nummo inscribatur *Augustus*, designantur ibidem vota Quinquennalia, quæ initio delatæ purpuræ susceperat, post quinquennium soluta, & vota in decennium nuncupata; ac proinde legendum est in Liciniano Numismate, SICVT V. *feliciter* acta sunt, SIC. XX. æquè *feliciter* peragantur. Exstat antiqui lapidis inscriptio pag. 116. CAESARVM DECENNALIA FELICITER.

Observo aliam insuper Inscriptionem Constantino ac Licinio imperantibus inventam, quâ in eodem Numismate priorum votorum solutio, & novorum nuncupatio exprimebatur, quæ postea aliis antiquatis, ferè sola in usu fuit. Exstat apud CL. Patinum Licinii Cæsaris nummus cum epigraphe, VOT. X......XX. & Constantini obsignatus, VOTIS V. MVLTIS. X. nempe iterandis, seu agendis, vel, ut Nazarius ait, extendendis. Inscripta id genus Numismata argentea Constantii, Juliani, Joviani, Valentiniani, & Valentis visuntur in Cimeliarchio Serenissimi Cardinalis LEOPOLDI. Porrò hic designari vota Quinquennalia, vel Decennalia soluta, & Decennalia, vel Vicennalia suscepta, patet ex nummo Occonis ita signato, FL. IVL. CONSTANTIVS P. F. AVG. & in laurea, VOT. XV. MVLT. XX. Constantius renunciatus fuit Cæsar A. 324. VI. Idus Novembris ex Idatio ac veteri Kalendario apud Bucherium. Anno 334. vota solvit Decennalia ac XV. nuncupavit. Anno 337. mortuo

Con-

Constantino patre ex Cæsare Augustus dictus fuit, qui titulus cùm in laudato ejusdem Numismate legatur, A. 339. vota Quindecennalia solvit, & Vicennalia nuncupavit. Hæc magnum Baronium fugere; siquidem A. 394. nummi ectypum exhibet cum epigraphe, D. N. THEODOSIVS P. F. AVG. ubi in postica duæ figuræ sedentes capite radiato conspiciuntur, addita inscriptione, VOT. XXX. MVLT. XXXX. *Vides*, inquit, *Theodosii Senioris veram certamque vultus effigiem*; addit in altera parte, *Sacerdotali decoros habitu geminos illos quos in visu vidit Apostolos, Joannem & Philippum, expressos reddi.* Ex ignorato Tricennalium in nummis obsignatorum charactere, in alienam prorsus interpretationem descendit. Designantur ibidem Theodosii Junioris Tricennalia vota soluta, & nuncupata simul Quadragennalia. Scribit Marcellinus in *Chronico*: *Theodosio* XIII. *& Valentiniano* III. *Coss.* A. 430. *Theodosius Imperator Tricennalia gessit.* Profectò Theodosius Senior cùm diem obierit anno imperii decimo sexto, non potuit vota XXX. solvere, imò ne quidem suscipere. Hunc sanè eundem lapidem offendit Occo in nummis Theodosii Senioris, quos profert inscriptos, VOT. XXX. &, TR. P. XXXII. COS. XVII. &c. cùm Theodosium Juniorem iidem exprimant; Senior enim decessit TR. P. XVI. COS. III. Bulengerus etiam initio lib. I. *de Imper. Rom.* reprehendit Marcellinum, quòd dixit, Theodosium celebrasse octava & nona Quinquennalia: *Non satis video*, inquit, *qui Theodosius major octava & nona Quinquennalia celebrarit, cùm vix* 30. *annos ad imperii gubernacula sederit.* Palam hallucinatur; etenim Marcellinus laudat octava & nona Quinquennalia Theodosii Junioris, qui imperavit annos XLVIII. M. VI. D. XIX. ex quo IV. Idus Januarias A. 402. adhuc in fasciis mense ætatis nono Cæsar designatus fuerat. Idem verò Bulengerus quatuordecim annos imperii Seniori Theodosio supra sedecim, quos idem in imperio vixit, quòd nihil de suo largiebatur, liberali stylo donavit. Ceterùm in nummo ab eruditissimo Scriptore prolato, non designari geminos Apostolos habitu sacerdotali exornatos, sed Imperatores Theodosium ac Valentinianum certum est; præsertim cùm Valentinianus minor consobrino appareat, quippe qui Anno 430. quando illud Numisma scalptum fuit, annum agebat ætatis decimum, Imperatores verò radiato capite, quemadmodum nostra ætate Divorum imagines, in nummis passim exprimi solitos, docent eorundem Numismata apud Alamanum in *Notis ad arcanam historiam Procopii*, & Patinum pag. 497. Tristanus eruditè notat in nummis, in quibus vota soluta & suscepta mediis illis notis MVLT. designantur, quandoque exprimi utraque vota nuncupata. Et quidem in Gaza Medicea exstat Numisma inscriptum, D. N. MAGNENTIVS P. F. AVG. & in postica parte, VICT. DD. NN. AVG. ET CÆS. VOT. V. MVLT. X. Cùm Magnentius à Constantio victus, manus sibi intulerit anno tertio ac mense septimo imperii, vota Quinquennalia non solvit, ac proinde utraque vota nuncupata in laudato nummo signata sunt. Idem constat in nummo argenteo Joviani apud Ser. Card. LEOPOLDVM cum epigraphe, VOT. V. MVLT. X. Jovianus enim mense imperii octavo improvisa morte decessit.

C A P. IV.

In Mediceo Numismate illis notis OB DV. *non designari data Quinquennalia Licinii Junioris, sed oblationem devotam ejusdem Decennalibus Augusti patris exhibitam. Imperatorum largitiones tempore Decennalium devotis provincialium oblationibus resarcitæ. Licinium Juniorem Decennalibus patris nondum Cæsarem fuisse ex eodem Nummo demonstratur.*

INitio quidem, ut ingenuè fatear, arbitrabar illis notis OB DV FILII SVI designari Licinii Junioris Quinquennalia, easque ita interpretabar, OB DATA QVINQVENNALIA *Filii sui.* Etenim ea phrasi Quinquennalium celebratio passim expressa habetur apud Marcellinum in *Chronico*, qui subinde ait, *Quinquennalia dedit*, *Decennalia dedit*; quam loquendi formulam fuisse etiam Græcis familiarem eruditè notat Scaliger lib. 5. *de Emend. Temp.* pag. 470. Huic tamen explicationi duo obstare vidi. Primum quòd Marcellinus ea phrasi apertè designat Quinquennalium solutionem, non verò nuncupationem; etenim Theodosio XVII. & Festo Coss. A. 439. ait: *Theodosius Imperator octava Quinquennalia edidit.* Post quinquennium A. 444. *Nona Quinquennalia dedit.* At idem Scriptor Arcadio VI. & Probo Coss. A. 406. ait: *Theodosius Junior Quinquennalia dedit*, quæ, ut calculos ducenti patet, prima Marcellino statuuntur, ex quo Theodosius A. 402. renunciatus fuerat Cæsar. Itaque idem est dare Quinquennalia, ac solvere, non verò eadem suscipere, ut nuncupare. Rursus inscriptio basi legenda foret, *Sic Decennalia, sic Vicennalia* feliciter dentur; qua ratione unà simul facta fuisset Quinquennalium, Decennalium, ac Vicennalium nuncupatio, quæ sanè tot votorum anticipata susceptio sine exemplo, ac præter illorum solemnium institutum pro arbitrio fingeretur. His denique accedit Licinium Juniorem dubio procul inscribendum fuisse Cæsarem, si ejusdem Quinquennalibus idem nummus obsignatus fuisset, quemadmodum constat ex omnibus nummis, in quibus ejusdem & aliorum Cæsarum vota V. exprimuntur. Hoc ipsum vetat, ne Quinquennalium Licinii Junioris solutio intelligi possit; quæ cùm data fuerint A. 321. nummus obsignatus fuisset nota numerali Z. qua septimus Liciniani in Asia imperii annus indicaretur. Itaque pro comperto habeo non significari Licinii Cæsaris Quinquennalia, sed Licinii Augusti vota Decennalia soluta, & Vicennalia nuncupata.

Hinc unam & alteram illarum notarum OB DV interpretationem subjicio. Prima est, OB DICATA VOTA FILII SVI. Etenim cùm inter Decennalium solemnia non modo Imperatores pro sua, & Romani imperii incolumitate, verum etiam urbes, magistratus, ac singuli quique pro salute Principis vota nuncuparent, Licinii pueri Nobilissimi vota Decennalibus Licinii Augusti patris ab eodem suscepta, in insigni Numismate explicantur, ac *dicata vota* nuncupantur; qua planè phrasi utitur Silius Italicus lib. 7.

Junoni pallam conceptaque VOTA DICABANT.

Illis autem litteris D. & V. *dicatum* ac *votum* significari colligitur ex innumeris lapidum inscriptionibus Diis dicatis initio Thesauri Gruteriani.

Altera interpretatio est, OBLATIO DEVO-

TA *filii sui.* Exstat in lib. 7. Cod. Theod. insignis titulus de *Oblatione votorum*, ubi hoc Arcadii & Honorii Rescriptum laudatur: *Quando* VOTIS *communibus felix annus aperitur, in una libra auri solidi septuaginta duo obryziaci Principibus* OFFERENDI DEVOTIONEM *animo libenti suscipimus.* Ita inter *votorum* solemnia *oblatio devota* laudatur. Hæc votorum nuncupatio pro incolumitate Imperatorum fiebat III. Non. Januarias, quæ dies in Kalendario veteri inscribitur *nuncupatio votorum*; quod etiam patet ex nobili Inscriptione apud Gruterum pag. 118. Hanc votorum susceptionem præcedebat oblatio devota strenarum, quæ Imperatoribus in signum obsequii Kalend. Januariis dabantur, de quibus eruditè Gothofredus in commentario ad eandem legem, & Bulengerus lib. 2. *de Imp. Rom.* cap. 27. De eisdem antiquus Poëta canit apud eundem Bulengerum:

Strenæ præterea aitent
Plures aureolæ munere regio
Jani principiis auspicio datæ,
Fausto temporis omine,
Ut ferret ducibus strenuis,
Annus gesta recentior.
Illas nobilitas Cæsaribus piis,
Rex dignis procerum dabat.

Solebant Augusti inter Decennalium solemnia nummos in populum spargere, ac militem ingenti donativo ditare. Severus suis Decennalibus *bis millies sestertiûm* impendit, teste Dione in Excerptis Xiphilini. Ea pecuniæ summa quinque milliones scutatorum Romanæ monetæ conficit. Constantinus Augustus suis Vicennalibus *universis populis*, ut ait Eusebius lib 3. *de Vita ejusdem* cap. 22. *tam iis qui per agros, quàm qui in urbibus habitabant, magnam pecuniæ vim distribui jussit.* Profusam tam prodiga manu pecuniam nullus ad calculos revocavit. Profectò ob eximias hasce largitiones Constantinum vulgò ignominiæ causâ *Trachalam* appellatum, testatur Victor in *Epitome*, cujus scommatis originem plerique frustra divinare conati sunt; unus tandem rem nobis explicuit Illustrissimus Suaresius, lucem præferente MS. Sexti Rufi ex Bibliotheca copiosissima ac planè regia Eminentissimi Francisci Barberini, sacri Senatus Principis ac de Republica litteraria ultra invidiam & omne præconium benemeriti. Ceterùm Imperatores opima congiaria ac profusa donativa, quibus plebis acclamationes ac militum obsequia sibi mercabantur, ex provincialium tributis & frequentibus indictionibus conflabant; nihil sanè largituri, si nihil à subditis abstulissent, vel certè accepissent. Unus Trajanus, Augustorum optimus, Plinio celebratur in *Panegyri*, quòd congiarium daret de suo, alimenta de suo, *quodque*, inquit, *gratissimum est accipientibus, sciunt dari sibi quod nemini est ereptum, locupletatisque tam multis, pauperiorem esse factum Principem tantum.* Sed ne Trajano quidem in paternis agris apud Italicam aurea illa messis succrevit. Donavit spolia Germanica, Dacorum manubias, subditorum tributa. Hinc factum est, ut dispendia largitionum, quas suis Decennalibus maximas Augusti faciebant, ex devota oblatione subditorum supplerentur. Exstat insigne testimonium Symmachi lib. 10. *epist.* 26.* ad Valentinianum Imperatorem: *Senatus*, inquit, *salutare tuum Numen precatur, at in hac* OBLATIONE, *quæ nonnihil superioribus addidit, intelligas hoc esse curatum, ne sub te minus posse videamur. Nam Divis Parentibus tuis ob* DECENNIUM *singulis minor summa decreta est. Etiam Divus frater Mansuetudinis vestræ cùm* TERTIUM LUSTRUM *ævi imperialis exigeret, parciore munificentia honoratus asseritur: nunc in amorem tuum*

* Est 33. in Edit. Ph. Parei, Francof. 1651.

A *stadia nostra creverunt: nam mille sexcentas auri libras* DECENNALIBUS *Imperii fastis* DEVOTUS *Ordo promisit, &c.* In his habemus *oblationem devotis* Senatus in festis Decennalibus ac Quindecennalibus Imperatorum. Una urbs Decennalibus Valentiniani Junioris mille ac sexcentas libras auri eidem dono dedit, hoc est, Romanos scutatos 288000. etenim ex *lege* 13. *de susceptoribus* emissa à Valentiniano Seniore A. 367. ac laudato superiùs Rescripto Honorii dato A. 395. septuaginta duo solidi libram auri conficiebant; solidus verò valebat Romanæ monetæ denarios, seu, B ut vocant, Julios vigintiquinque, ut eruditè tradit doctissimus J. Fredericus Gronovius lib. 4. *de pecunia veteri* cap. 25. & alibi passim ex Dione lib. 55.

Cùm Licinii Augusti Decennalia peragerentur, Præfecti Provinciarum, Magistratus urbium, ac Corpora artificum devotam oblationem pecuniarum Licinio de more faciebant, qua in re ne Licinius Licinii Augusti filius ab aliis superari videretur, donum devotus obtulit, nempe ingentem vim aureorum, ejusque oblationis memoriam in nummis obsignatam posteritati commendavit. Quare ubi in Symmacho legimus *oblationem devoti Ordi-* C *nis*, Decennalibus Valentiniani: ita Decennalibus Licinii Imperatoris inscripta est in nummo *oblatio devota filii sui.* Et quidem litteras OB. apud Veteres significasse *oblatum*, seu *oblationem*, testatur Manutius. Alteras verò notas DV. *devotam* exprimere docent Paulus Diaconus de notis litterarum, & Magno de notis Juris, ubi legit DB. siquidem prisca ætate promiscuè *devotus* ac *debotus* dicebatur. Hæc ipsa tradit ex laudatis Scriptoribus Eques Sertorius Ursatus, generis claritate ac eruditionis famâ illustrissimus, in præclaro Opere *de notis Romanorum.*

Ex eadem Inscriptione intelligitur annus quo Li- D cinius Junior designatus fuit Cæsar. Panvinus lib. 2. *Fastorum*, Crispi, Licinii, ac Constantini Cæsarum inaugurationem statuit Anno 314. Baronius, Tristanus, & Calvisius in Annum 315. eandem referunt. Prosper in *Chronico*, à doctissimo Labbeo publicato, illam collocat ad Annum 316. Reformator Chronologiæ scribit Crispum & Constantinum Juniorem creatos Cæsares Anno 315. Licinium verò renunciatum A. 317. Hæc tamen postrema opinio adversatur antiquis omnibus Scriptoribus Zosimo, Victori Schotti, Anonymo in Excerptis apud Valesium, Idatio, Prospero, Auctori *Chronici Alexandrini*, Eusebio in *Chronica* ex E interpretatione Hieronymi, qui uno consensu tradunt unà simul designatos fuisse Cæsares, Crispum, Licinium, ac Constantinum. Verùm ex Fastis Idatianis ac Chronico Alexandrino, hoc nostro seculo in lucem editis, res tandem innotuit. Scribit Idatius: *Gallicano & Basso* A. 317. *His Coss. levati tres Cæsares, Crispus, Licinius, & Constantinus die Kal. Martii.* Nazarius initio *Panegyrici* ait: *Quintumdecimum annum maximus Princeps Constantinus salutaris imperii degit, sed auguramur jam Vicennalia, & venturi fidem superiorum felicitate sentimus. Quinquennalia beatissimorum Cæsarum occupatos in gaudiis habens, &c.* F Habita est hæc Oratio Kalendis Martii die natali Cæsarum Crispi ac Constantini, cùm ineunte anno quinto vota Quinquennalia solverent, ac Decennalia susciperent. At Anno 321. Kal. Martii Constantinus agebat annum xv. imperii, & ex consequenti ea die festa Quinquennalia Cæsarum acta sunt; quod etiam ex Porphyrio patet, qui eodem anno ait suscepta vota x. Cæsarum, ac xx. Constantini. Verba ejusdem laudavi cap. 3. ubi ex Patini nummo Vicennalia Constantini nuncupata probavi A. 321. Itaque nec cum Panvinio

A.

A. 314. nec cum aliis A. 315. Licinii & aliorum Cæsarum inauguratio statuenda est, ne Quinquennalia dicantur soluta anno septimo, vel sexto evoluto, ex quo Cæsaris dignitatem acceperant. Ex Mediceo Numismate, atque altero Tristani cap. 1. explicato, Idatii sententia demonstratur. Licinius Junior in nummo Decennalibus Augusti patris nempe III. Idus Novembris A. 316. non inscribitur Cæsar; neque enim legimus OB. DV. CÆS. F. SVI. sed præcisè, OB DV FILII SVI; ex quibus rectè superiùs inferebam, Licinium nobilissimum puerum nondum id temporis fuisse Cæsarem. At in Tristani nummo legitur, DD. NN. IOVII LICINII INVICT. AVG. ET CÆS. Quare cùm percussus fuit nummus, Licinius Junior Cæsaris appellationem acceperat. Vtrumque Numisma obsignatur numerali nota Γ. quià tertium Liciniani in Asia imperii annum indicari cap. 2. monstravi, & iterum cap. 6. ostendam; tertius autem ejusdem Licinii annus exit circa Majum A. 317. ex ibidem stabilitis. Hinc Licinii Cæsaris designatio intra III. Idus Novembris A. 316. & Majum anni insequentis claudenda est; ac proinde rectè statuitur in Fastis Idatianis, & Chronico Alexandrino Kalendis Martii A. 317. Gallicano & Basso Consulibus. Ita antiquissimi Fasti cum Mediceo Nummo concordant; imò eisdem ex tam insigni Numismate integra fides asseritur.

His, ut ingenuè fatear, videtur obstare antiqui lapidis inscriptio, quam recitant Panvinus A. V. C. 1067. & Gruterus pag. 284. 7.

FLAVIO. VALERIO. CRISPO. NOBILISSIMO. CÆS. FILIO. CONSTANTINI. MAXIMI. ADQVE. INVICTI. SEMPER. AVG. ET. NEPOTI. DIVI. CONSTANTI. OVINIVS. GALLICANVS. V. C. PRAEF. VRB. ET IVDEX. SACRARVM. COGNITIONVM. DEVOTVS. N. M. Q. EIVS.

Ovinius Gallicanus ac Bassus fuere Consules ordinarii A. 317. quare cùm in posito epigrammate non inscribatur CONSVL, sed tantùm *Præfectus Urbi*, videtur colligi eandem Inscriptionem dicatam fuisse A. 316. quo Gallicanus, ut patet ex indice Præfectorum Vrbi, eundem magistratum gessit. Antequam in rarissimum Serenissimi Principis nummum inciderem, arbitrabar Idatii Fastos ex laudata Inscriptione emendandos; neque enim legebam Gallicanum Consulem, sed Præfectum Urbis, cùm tamen consulatus in virorum illustrium, qui eundem gesserunt, inscriptionibus semper appareat, erat enim dignitas infra imperatoriam omnium maxima. Verùm ex Libello *de Præfectis Vrbi*, Cuspiniano primùm invento, res tota aperitur. Ovinius Gallicanus, ut ibidem patet, designatus fuit Præfectus Vrbi A. 316. Coss. *Sabino & Rufino*, *pridie Nonas Augusti*; Anno verò 317. successorem accepit *Idibus Maji Septimium Bassum*. Quare A. 417. Kalend. Martii die Natali Cæsarum erat Præfectus Vrbi, quemadmodum in vetusto illo lapide inscribitur. Nec tamen *Consul* pariter nominatur, quia priori parte illius anni nondum ab Augustis Constantino & Licinio ordinarii Consules designati fuerant. Hæc in Libello *de Præfectis* leguntur: *Consules quos jusserint DD. NN. Augusti. Ex die* XIII. *Kal. Martii Gallicano & Basso.* Gallicanus priusquam delati magistratus nuncium acciperet, Inscriptionem illam in lapide sculpendam curaverat, ut eadem Kalendis Martii die natali Cæsarum, in honorem Crispi publico loco dicaretur. Degebat id temporis Imperator procul ab Vrbe in Dacia apud Serdicam, ubi die 16. Aprilis signavit *L. 6. ad. l. Jul. de vi publica* Cod. Just. quæ prima est sub eodem titulo in Cod. Theodosiano. Quare cùm die XIII. Kal. Martias Gallicanum Consulem designaverit ac publicaverit, is post dicatum Crispo epigramma, sui consulatus nuncium accepit.

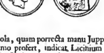
Auctor est Aurelius Victor in Epitome Licinium Juniorem *mensium ferè viginti* Cæsarem creatum. In Zosimi lib. 2. viginti annorum perperam scribitur, cùm Anno 313. Constanna, Licinii Cæsaris mater, Licinio Augusto juncta fuerit; anni pro mensibus, sive Zosimi, sive Amanuensium errore, positi sunt. Cùm Licinius creatus fuerit Cæsar Kalendis Martii A. 317. Decennalibus Augusti patris sedecim mensium puerulus erat, natus Anno 315. mense Julio. Ex his deducitur oblationem devotam Decennalibus Licinii Augusti nuntiquam exhibitam fuisse à puerulo Cæsare Licinio, sed nomine ejusdem à Senatu Nicomediensi, ut tam munifica adulatione Imperatoris gratiam captaret.

C A P. V.

Domitianus IOVI CONSERVATORI *Romæ sacellum dicat, ac eodem titulo nummos primùm inscribit. Eadem inscriptio in Licinii Numismatibus frequentissima. Licinius Augustus nunquam Christianam Religionem professus. Acta S. Basilei Amaseni à V. C. censura vindicantur. Philostorgius mendacii convincitur. Collectores Synodi Nicænæ Provincias in subscriptionibus confundunt. Amasia Helenoponti metropolis. Nulla hujus nominis urbs in Armenia secunda. Martinianus Augustus Jovis Conservatoris titulo omnium postremus Nummos cudit.*

INscriptio, quæ in postica parte Medicei Numismatis visitur, facilis est, ac passim in aliis Imperatorum, præsertim verò Joviorum, nummis occurrit, nempe, IOVI CONSERVATORI. Exprimitur ibidem Juppiter sedens, manu dextra victoriolam tenens, sinistra longius sceptrum stringit, cum aquila dextrorsum ad pedes, in cujus rostro sertum apparet.

Tres id genus Licinianos nummos æreos cum iisdem figuris atque inscriptione Antiochiæ & Nicomediæ obsignatos, mihi ostendit Apollonius Bassetus Canonicus Laurentianæ Basilicæ, idemque Serenissimo Magno Duci COSMO III. à secretis; in his autem Juppiter non quidem sedens, sed stans conspicitur. In Cimeliarchio Serenissimi LEOPOLDI exstat nummus Diocletiani in Græca urbe percussus, huic Liciniano ferè similis, cujus ectypum exhibeo.

Victoriola, quam porrecta manu Juppiter in Licinii nummo profert, indicat Licinium tum partas victorias Jovi acceptas ferre, tum nova ex hostibus trophæa ab eodem sperare. Sceptrum oblongum Numinis ejusdem potestatem Ethnicis somniatam exprimit; illum enim cœlum terrasque pro arbitrio, &, ut ait Cicero lib. 2. *de nat. Deor.*

Deor. omnia nutu regentem finxere. Hinc Venus apud Poëtam eundem alloquutura ait *Æneid.* x. ℣. 18.

O pater, ô hominum, divûmque æterna potestas.

Jovem verò cum aquila ad pedes passim adoratum, oculatus testis Lactantius tradit lib. 1. *de falsa relig.* cap. 11. *Nam quod aliud*, inquit, *argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cùm ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur?* Cùm Juppiter contra Titanos moveret, ac facrificium in littore faceret, scribit ex Anacreonte Cæsar in Arato apud eundem Lactantium, *aquilam ei in auspicium advolasse, quam victor bono omine acceptam, tutelæ suæ subjugarit.* Hinc aquila Jovis ales ac ministra apud Poëtas passim decantata.

Plurimis sanè epithetis Juppiter apud Gentiles honorabatur, quæ in priori parte operis Gruteriani leguntur; hinc acutè dixit Minutius Felix in *Octavio, tot sunt Jovis monstra, quot nomina.* Cùm Licinius per adoptionem Galerii in familiam Diocletiani transisset, Jovii cognomen per summam ambitionem assumpsit, ut superiùs ostendi. Hinc ejusdem nummi Jovis effigie passim obsignati cum epigraphe, IOVI CONSERVATORI. Domitianus incenso à Vitellianis Capitolio, clam elapsus, apud æditum sese occuluit, postea, inquit Tacitus lib. 3. *Hist. potiente rerum patre, disjecto æditui contubernio, modicum sacellum* IOVI CONSERVATORI, *aramque posuit, casusque suos in marmore expressit.* Exstat nummus mediocris magnitudinis in Gaza Serenissimi Magni DVCIS inscriptus, IMP. CÆS. DOMITIAN. AVG. GERM. COS. X. & in altera parte, IOVI CONSERVAT. S. C. In antiqua Vrbis descriptione in Regione XI. ponitur *sacellum Jovis Conservatoris.* Pausanias lib. 3. scribit prope Epidaurum fuisse templum *Jovis cognomento Servatoris*, Διὸς ἐπίκλησιν σωτῆρος. Idem lib. 8. laudat apud Megalopolim *templum Jovis cognomento Servatoris.* At Juppiter non hominum tantùm, verùm etiam & privatarum possessionum conservator habebatur, sub hoc ipso titulo publicis Inscriptionibus eidem dicatis. Pag. 18. *antiq. Inscript.* legimus, IOVI O. M. CONSERVATORI POSSESSIONVM ROSCIORVM, &c.

Licinius unà cum Constantino A. 313. publico edicto Christiani cultus exercendi facultatem fecerat, non quòd sanctissimæ Religionis mysteria probaret, sed ut Constantino collegæ Augusto, Christianis sacris addicto, rem gratam faceret, ac provincialium benevolentiam sibi conciliaret, dum superstitiosos Gentilium ritus observans, Christianis vero liberam proprii cultus potestatem faciens, utrosque ex æquo in officio & obsequio futuros sperabat. Ex illo tamen edicto, quod toto Romano Orbe Christianis favorabile publicatum fuerat, non modò Constantinus, verùm etiam Licinius hostis Idolorum nostris hominibus creditus fuit. Auxit fidem quòd Licinius, cùm profligato Maximino infensissimo Christiani nominis hoste Antiochiam venisset, in Jovis Philii Sacerdotes severè animadvertit, ac omnes, *qui adversus religionem nostram*, inquit Eusebius lib. 9. cap. 11. *insolenter debacchati fuerant, capite damnavit.* Hinc Paulinus Antistes Tyri in dedicatione templi A. 314. pro concione tum Constantinum tum Licinium concelebrans dixit: *Adeo ut, quod nunquam antea contigerat, summi Imperatores honoris illius, quem Dei beneficio acceperunt, sibi conscii, jam in mortuorum simulacrorum faciem conspuant, & profanos Dæmonum ritus conculcent, ac vetustum errorem à majoribus traditum irrideant, unum verò Deum cùm erga omnes tùm in se ipsos maximè beneficum agnoscant*, &c. *Christum Dei Filium universorum Regem esse profiteantur.* Apud Eusebium lib. 10. cap. 4. à quo lib. 9. cap. 9. vocatur Licinius θεοφιλὴς *Dei amantissimus.* Imò in Actis S. Basilei Martyris Episcopi Amaseni in Ponto hæc scribuntur: *Licinius igitur omnipotente D. N. Jesu Christi manu adjutus, quippe qui Christi fidem sincero animo tunc observabat, victoriam de Maximino reportavit.* Postea ejusdem apostasia describitur: *Solius & veri Dei, omniumque Creatoris confessionem reprobavit, idque post jusjurandum illud quod Dei amantissimo Imperatori Constantino sæpius exposuit, nullo unquam tempore se à Christianorum fide defecturum, sed illius se fore propugnatorem.* Hæc scribit de Licinio Joannes Nicomediensis, qui eidem Imperatori convixit, & in fine Actorum *per Deum* Lectorem *obsestatus* ait, *ut nihil subtrahas, neque quicquam illi addas.* Ex his Licinius quandoque Christianæ Religionis professor describitur.

Ego tamen arbitror nunquam Licinium Christianæ Religioni nomen dedisse, sed Ethnicorum erroribus & quidem semper adhæsisse. Id nummi ejusdem testantur; etenim ab Anno 314. quo Asiam obtinuit, hac inscriptione obsignantur, IOVI CONSERVATORI. Ita legitur in nummo laudati Basseti cum notis in inferiori parte, S. M. N. B. nempe, *signata moneta Nicomediæ anno secundo* ejusdem imperii in Asia, hoc est, Æræ nostræ vulgaris 315. Anno pariter 316. & 317. idem titulus visitur in nummis fusiùs mihi explicatis. Alterum Basseti Numisma cum eadem inscriptione exhibet in medio notam E. cum litteris in postrema parte, S. M. ANT. nempe *anno quinto* imperii *signata moneta Antiochiæ*: Anno Christianæ Epochæ 308. At certum est Licinium Anno 319. persecutionem contra Christianos instituisse; siquidem illius jussu Theodorus Dux insignis, quòd Diis sacra facere noluit, *ensi fuit consummatus Februarii mensis die septimo, Sabbato, hora tertia*: in Actis apud Surium die 7. Februarii. Est character Anni 319. Cyclo Solis XX. Lunæ XVI. litt. D. Baronius ex depravata subscriptione legis primæ *de Veteranis* Cod. Theod. Licinio sex imperii annos aufert, cumque Anno 318. ad privatam vitam redigit. Hanc tamen opinionem eruditè refellit Petavius in *Paralip. de Doctr. Temp.* pag 861. eam certè prochronismi convincit character feriæ, quâ Theodorus asseritur sub Licinio passus, cujus obitus in Annalibus A. 316. recitatur; cùm tamen eo anno dies septima Februarii inciderit in feriam tertiam Cyclo Solis XVII. Lunæ XIII. litt. AG. Video hæc ipsa Bollando viro diligentissimo observata tom. 2. Men. Febr. ad Acta S. Theodori. Eusebius lib. 2. *de Vita Constantini* cap. 69. cùm narrasset Galerium ac Maximinum insanabili morbo correptos, Christianorum persecutionem inhibuisse, addit: *Hæc cùm Licinius non aliorum sermone didicisset, sed factis ipsis percepisset, tamen velut densa quadam caligine animo ejus offusa, eadem quæ illi agere instituit.* Idem Eusebius cap. 5. recitat orationem, quam Licinius ad milites habuit priusquam aciem contra Constantinum instrueret: *Viri*, inquit, *amici & commilitones; hi quidem quos colimus, & quos ab ultimis usque majoribus colendos accepimus, Dii sunt patrii. Iste verò qui adversarum nobis partium copias ducit, moribus institutisque majorum violatis, ad impiam nullos credentium Deos opinionem descivit, peregrinum quendam nescio unde quæsitum temerè amplectens Deum*, &c. Quæ quidem testatur Eusebius se accepisse ab iis *qui orationi ejus interfuerant.* Hinc patet eundem, Deorum cultui à majoribus accepto semper adhæsisse. Quid verò reponemus Joanni Nicomediensi,

si, qui in Actis memoratis S. Basilei Amaseni Episcopi & Martyris disertè affirmat, Licinium quandoque Christianam fidem professum fuisse? Doctissimus Valesius in *Notis ad cap.* 1. *lib.* 2. *de Vita Constantini* non dubitat hanc censuram ferre: *Acta Basilei, quæ apud Metaphrastam exstant, inepta mihi videntur & fabulosa.* Etenim ibidem recitatur passio Basilei Amaseni Episcopi jussu Licinii interfecti, cùm tamen Philostorgius lib. 1. *Historiæ Ecclesiasticæ* cap. 8. testetur adfuisse in Nicæna Synodo *ex Ponto Basileum Amaseæ*, quod etiam apparet in fragmento Philostorgiano, quod adducit Niceta lib. 5. *Thes. Orthod. fidei* cap. 7. quod idem tradit Nicephorus lib. 8. cap. 4. Sanctus Athanasius Oratione priori contra Arrianos scribit *ex Ponto Magnum Basilium* Nicæam ad Synodum venisse. Quid? Eusebius, qui ceteros insigniores Episcopos à Licinio trucidatos laudat, nusquam Basilei Martyris meminit?

Fateor quædam in Actis Basilei Amasiæ Episcopi parum veritati congruere; certè quæ de relegato in Gallias Licinio traduntur, omnium Scriptorum testimoniis falsitatis convincuntur; constat enim eundem Tyrannum Thessalonicam relegatum fuisse. Quare hic idem Auctor potuit errare in iis quæ de Religione Christiana Licinii in litteras misit: fortassis tamen excusandus, quod ex celebri Edicto pro Christianis publicato antequam Asiam occuparet, sanctissimæ Religionis professor palam ab absentibus creditus fuit. Nunquam tamen ausim omnem Actis laudatis fidem abrogare, cùm in Martyrologiis Græcorum pariter ac Latinorum, itemque Chronico Eusebiano asseratur Basileus Amasiæ Episcopus sub Licinio Imperatore ob Christiani cultus professionem occisus. Eusebius in lib. 10. *Hist. Eccles.* cap. 8. fusiùs crudelia Licinii in Episcopos gesta describens: *Modus porrò*, inquit, *cædis, quo illos sustulit, novus planè nec ante unquam auditus. Sed quæ apud Amasiam & reliquas Ponti urbes perpetravit, omnem crudelitatis modum transcendunt.* Eadem repetit lib. 2. *de Vita Constantini* cap. 1. ubi quamvis neminem Præsulum Tyranni jussu exstinctorum nominatim laudet, Basileum tamen in illorum numero fuisse suadet instituta apud Amasiam contra Christianos persecutio. Hæc levi brachio attingo; nam spero fore ut Actis Basilei Amaseni integram fidem adstruant viri doctissimi Henschenius & Papebrochius in perennibus & nullo unquam ævo interituris commentariis de gestis Sanctorum; siquidem testantur se in Actis Sanctorum mensis Aprilis martyrium Basilei Amaseni cùm Græcè, tùm Latinè exaratum, ac de more, hoc est, eruditissimis notis illustratum, iisdem, quos laudant, faventibus Superis, impressisse. Hæc ex indiculo Sanctorum Aprilis à P. Papebrochio sibi transmisso significavit Antonius Magliabecus Musarum Æditimus, idemque omnium Librorum helluo, ac Litteratorum toto Orbe scribentium diligentissimus & officiosissimus nomenclator, fautor, adjutor.

Interim Philostorgius mendacii convincitur, qui Basileum Athanasio ob Orthodoxi dogmatis professionem commendatum, decimo octavo loco inter Arianos apud Nicæam numeravit. At illum non fuisse insignem illum Amasiæ Episcopum ex subscriptionibus Nicænæ Synodi evincitur; ibi enim legitur *Eutychius Amaseæ* Basilei Martyris successor. Video tamen hic erratum esse à Collectoribus Conciliorum; nam Eutychius Amaseæ ab iisdem ponitur inter Episcopos Armeniæ majoris. Hinc Carolus à S. Paulo & Labbeus cum Cossartio duas Amasias ponunt: unam Metropolim Helenoponti, aliam in Armenia secunda intra Diœcesim Primatis Melitenensis. Sed nusquam hæc Amasia in Armenia legitur; nam Provincia Armeniæ secundæ antiquitus *ex sex omnino constans urbibus* dicitur à Justiniano in Novella 31. ubi quatuor Armenias distinguit, earumque cùm veteres tùm novas urbes recensens, nusquam Amasiæ meminit. Idem patet in notitia Episcoporum, Leonis Imperatoris ad Andronicum filium, ubi sex tantùm Armeniæ secundæ civitates recenset, quas inter nulla Amasia recitatur. Collectores Conciliorum cùm legerent nomina Episcoporum qui Nicænam Synodum celebrarunt, continuata serie ducta, eadem sub Provinciarum Titulis seorsim posuere. Hinc cùm Eutychius Amasiæ Episcopus medius esset tum inter Eulogium Sebastenum Metropolitam Armeniæ primæ, & Euethium Satalensem, tum Heraclium Zelonensem, ac Elpidium Comanum, quos omnes notant in utraque Armenia Episcopos fuisse, Eutychium Amasenum Armeniæ pariter Episcopis adnumerarunt. Verùm ex ignorantia Ecclesiasticarum Diœceseon error derivavit, nam inter Episcopos utriusque Armeniæ medio loco sedebat Metropolita Amasenus. Patet ex Tabulis Leonis Sapientis, ubi post Episcopos Armeniæ primæ ponitur Metropolita Amasiæ cum ceteris Episcopis Helenoponti, post quos nominatur Primas Melitenensis cum Suffraganeis Armeniæ secundæ. In Synodo Chalcedonensi sexcentorum ac triginta Patrum eodem prorsus loco sedebat Primas Amasenus, ita enim ibidem legimus:

Joannes Sebastiæ metropolis primæ Armeniæ.
Seleucus Amasiæ civitatis metropolitanæ Helenoponti.
Constantinus Melitenæ civitatis metropolis Armeniæ secundæ.

In Synodo S. Flaviani recitata act. 1. Concilii Chalcedonensis dicitur *Seleucus Dei gratiâ Episcopus Amasiæ Hellesponti*, & in Synodo Ephesina *Palladius Amasiæ Hellesponti*. Legendum est *Helenoponti*; siquidem Præsul Cyzicenus erat Metropolita Hellesponti. Pontus verò in duas Provincias dividebatur, nempe in Helenopontum ob Helenæ matris honorem jussu Constantini sic appellatum, & Polemoniacum ab antiquo Rege Polemone; hujus metropolis erat Neocæsarea, illius verò Amasia Strabonis Geographi patria, cujus situm idem lib. 12. diligentissimè describit. In antiquis nummis Amasia inscribitur ΜΗΤ. ΠΡ. ΠΟΝ. nempe, *Metropolis prima Ponti*, quòd Neocæsarea secunda erat ejusdem regionis metropolis. Vir doctissimus Spanhemius dissert. 9. *de Nummis* pag. 885. putat aliam ejusdem tractus metropolim signari in nummis inscriptis ΤΟΜΕΟC ΜΗΤΡΟ. ΠΟΝΤΟΥ. *Tomos metropolis Ponti.* Tomi fuit urbs metropolis Ponti in Scythia. Scribit Ammianus lib. 27. *Scythia, in qua celebriora sunt aliis oppida Dionysiopolis, & Tomi, & Calatis.* Tomi in Europa urbs Ovidii exsilio nobilitata; Amasia verò in Asia longo terrarum ac æquoris spatio Tomis dissita, neutiquam ejusdem tractus oppida dici possunt; quare respectu unius Neocæsareæ Amasia prima metropolis in nummis inscripta fuit. Exstat etiam Numisma apud ornatissimum virum Patinum in Trajano cum epigraphe, *Nicomediæ metropolis primæ Ponti & Bithyniæ.* At non vacat hîc antiquæ Ponti descriptionem inserere: cùm plus justo fortè digressus videar, ut acta Basilei Martyris, ejusdemque Catholici Antistitis fidem adversus Philostorgium defenderem. Hæc sibi valdè probari affirmavit Carolus Datus, cujus nobilissimi viri cùm familiaritate utor, tùm eruditione sæpe proficio.

Licinius, qui per sexennium, priusquam Illyricum amitteret, nummos tum sua tum Maximini imagine obsignatos, cum inscriptione, *Jovi Conservatori*, Siciæ cudendos, dein primo etiam Asiatici imperii quadriennio, eadem inscriptione signandos jusserat, huic tandem suo Jovi Conservatori maledixit. Auctor est Eusebius Licinium, antequam contra Constantinum aciem instrueret, hæc pro concione ad milites dixisse: *Si Deis nostris, qui quamplurimi sunt, & multitudine nunc utique antecellunt, unus ille nescio unde profectus Constantini Deus superior exstiterit, nemo posthæc in dubium revocet quisnam colendus sit Deus: sed ad potiorem accedat, eique victoriæ præmium deferat.* Sperabat autem se Deos *verè servatores atque auxiliatores* habiturum. Lib. 2. *de Vita Constantini* cap. 5. Victus apud Hadrianopolim A. 324. die 3. Julii, serò licèt intellexit, se inani voto *Jovi Conservatori* fidisse, eoque titulo in nummis frustra eundem coluisse. Itaque Jovem non conservatorem, sed desertorem, imò inane numen appellans, *novos*, inquit ibidem Eusebius cap. 15. *investigabat Deos, utpote à prioribus in fraudem inductus. Nec memoria repetebat quæ paulò antè de Diis in concione dixisset. Nec Deum, qui pro Constantino pugnasset, agnoscere volebat, sed multò plures & novitios Deos non sine risu ac ludibria cœpit inquirere.* Verùm cùm nulli Deorum plenè fideret, ac plus præsidii à probata fortissimi ducis virtute se habiturum speraret, Martinianum Officiorum Magistrum in ruinæ potius quàm imperii societatem adscivit. Exstat in Bibliotheca Serenissimi COSMI III. insigne volumen MS. Anonymi Antiquarii Panvinii amicissimi, in quo hujus nummi ectypus exhibetur, D. N. M. MARTINIANVS P. F. AVG. & in postica parte, IOVI CONSERVATORI. Hujus Numismatis iconem profert Tristanus tom. 3. pag. 474. cum notis S. M. N. A. sc. *Signata Moneta Nicomediæ Anno primo.* Verùm Licinius altero prælio apud Chalcedonem die 18. Septembris victus, unà cum Martiniano novo Augusto Nicomediam sese recepit, ibique à victore exercitu obsessus, facta deditione, in castra Constantini venit, ac vitâ Constantiæ uxoris precibus impetratâ, privatum hominem apud Thessalonicam degere jussus fuit, Martiniano statim occiso, uti Zosimus scribit, vel, ut alii referunt, in Cappadociam relegato. Illud observo, laudatum Martiniani nummum omnium postremum IOVIS CONSERVATORIS inscriptione obsignatum fuisse, cùm illa ante annos 240. in Domitiani Cos. x. Numismate primùm apparuerit, & in successorum Principum ac Joviorum præcipuè nummis passim legatur. Etenim Constantinus Jovis Conservatoris inscriptione inhibita, aliorumque Deorum nominibus ac titulis vetatis, victricis Crucis trophæum, ac Christi Servatoris nomen in nummis obsignanda jussit, quæ quidem in labaro, galeis Imperatorum, ac militaribus signis sculpta visuntur.

CAP. VI.

Annus imperii Augustorum in nummis passim sculptus. Scaligeri censura confutatur, ac Nervæ nummus explicatur. In Numismatibus Viminacii unum annona, vel anni designetur. Vetus Inscriptio perperam Tristano intellecta. De Frumentariis Legionum. Annos Cæsarum in nummis Latinis numeralibus Græcorum notis expressos. Nomina urbium in iisdem notata. Licinii Nummus Nicomediæ anno tertio ejusdem in Asia imperii obsignatus.

IN nummis annos imperii Augustorum passim obsignatos videmus. Initio quidem sculpebantur anni Tribunitiæ Potestatis, à quibus anni imperii deducebantur. Horum auctor venit Dio lib. 53. *Gerere quidem*, inquit, *tribunatum plebis nefas ducunt Imperatores, quum ipsi utique patricii sint: omnem verò Tribunitiam Potestatem, quantum unquam maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cum Tribunis plebis renovant, annorum imperii ipsorum hinc summa colligitur.* Eadem verò die quà annos imperii, annos quoque Tribunitiæ Potestatis iterasse ex nummis & lapidum elogiis constat, idque à Panvinio satis abundè demonstratum est. Anni Tribunitiæ Potestatis usque ad Claudii II. imperium in nummis procusi sunt; deinde iisdem omissis, notæ numerales Græcorum in usum venere. Græciæ urbes initio annos Tribunitiæ Potestatis in nummis obsignabant illis notis ΔΗ. ΕΞ. nempe Δημαρχικῆς ἐξουσίας, *Tribunitiæ Potestatis*, vel post litteras Α. vel L. numerum annorum imperii exprimebant. Hoc ultimum adeo confidenter Scaliger inficiatur, ut opinionem *jocularem* irrisionis causâ nuncupaverit in Notis Eusebianis num. 2194. *Aliàs*, inquit, *M. Antoninum necesse fuerit hoc pacto imperasse* XXXIV. *annos cum* L. ΔΔ. *in ejus nummis legamus. Item in nummis* T. Vespasiani *L. ΙΑ. qui biennium imperavit: in nummis Nervæ* Α. Γ. *qui vix inchoavit annum secundum imperii.* Verùm palam Scaliger hallucinatur; ignorans in laudatis nummis exprimi annos Tribunitiæ Potestatis M. Antonini ac Titi, qui totidem in nummis & antiquis saxis leguntur. Uterque Tribunitiam Potestatem accepit, antequam soli imperium capessèrent; Titus enim cum Vespasiano patre & M. Aurelius cum Antonino Pio plures Tribunitiæ Potestatis annos numerarunt. In nummo Nervæ annus tertius designatur; qui quidem tertius imperii annus attribuitur Nervæ in nummis etiam Latinis apud Occonem & Goltzium, & in antiquo lapide Gruteriani Thesauri pag. 185. cùm tamen certum sit Nervam A. 96. Epochæ vulgaris die 18. Septembris post occisum Domitianum, ad imperium evectum, & decimo septimo postea mense imperandi & vivendi finem fecisse, ex Dionis Excerptis, Clemente Alexandrino lib. 1. *Stromat.* & Theophilo Antiocheno lib. 3. *ad Autolycum.* Quare obiit Nerva mense VII. Trib. Pot. II. Itaque vel ubique erratum est in assignando eidem anno tertio; vel fortè idem Kalendis Januariis præter morem cum Tribunis plebis Tribunitiam Potestatem bis iteravit. In nummo Græco Nervæ apud Goltzium legitur disertè ΕΤΟΥϹ ΤΡΙΤΟΥ, *Anno tertio.* Ex aliis tamen nummis error planè corrigendus est. Etenim tum apud Occonem tum apud Goltzium exstant nummi ejusdem inscripti, TR. P. II. COS. IV. IMP. II. Gessit autem consulatum IV. A. 98. quo

quo ineunte, nempe die 27. Januarii, diem obiit.

In nummis Græcis quandoque annus imperii Cæsarum discertè & sine notis designatur. Exstat nummus in Cimeliarchio Serenissimi Cardinalis cum epigraphe, Α. ΚΑΙ. ΤΑΚΙΤΟϹ. ϹΕΒ. ΕΤΟΥϹ. Α. *Imperator Cæsar Tacitus Anno primo*; & in Gaza Magni DVCIS visuntur duo Numismata Diocletiani cum inscriptione, ΕΤΟΥϹ Β. ΕΤΟΥϹ Γ. nempe in uno, *anno secundo*; in altero, *anno tertio*. Nusquam *anni* scalpti leguntur in nummis Latinis, præterquam in iis qui Viminacii in Mysia superiori cusi sunt; sed, ut ingenuè fatear, nullus hucusque illarum notarum veram interpretationem invenit. Exstat nummus Philippi Imperatoris apud Tristanum tom. 2. pag. 557. cum epigraphe, P. M. S. COL. VIM. & in inferiori parte, ANN. VII. hoc est, inquit Tristanus, *Provinciæ Mysiæ superioris colonia Viminacium. Annona septima.* Etenim ait Legionem VI. Victricem cognomento *Frumentariam* in Mysia stativa habuisse, ac annonæ in horrea devehendæ securitati præfuisse; siquidem in veteri saxo, in quo colonia Viminacium legitur, laudatur *P. Antonius Victor* MIL. LEG. VI. VICTRICIS. FRVM. scilicet, *Frumentariæ*; cui interpretationi eruditus Amicus noster fidem accommodavit. Verùm nemo non videt gravem injuriam Legioni VI. irrogari, quæ ob fortiter in prælis gesta *Victricis* titulum honoris causâ decorata, ad plaustra & angarias postea deprimitur, tanquam devehendæ annonæ præsidio unicè destinata. Sed planè legendum est, *P. Antonio Victori militi Legionis* VI. FRVMENTARIO. Hoc constat ex altero saxo apud Gruterum pag. 530. & Baronium A. 261.

T. AVRELIO. PIO. MIL. LEG. VI. VICTR. FRVMENTARIO. &c.

Baronius eruditè hosce milites Legionum Frumentarios ex antiquis Scriptoribus probat ad Annum 261. Græci etiam hunc militem φρουμεντάριον appellabant, ut patet ex Epistolis Dionysii Alexandrini apud Eusebium lib. 6. cap. 40. Unum hic addam quod in Baronii *Annalibus* desideratur, Diocletianum Frumentariorum ordinem exstinxisse, quòd, teste Victore Schotti, *cùm ad explorandum annunciandumque, qui fortè in Provinciis motus exsisterent, instituti viderentur, compositis nefariè criminationibus, injecto passim metu, præcipuèque remotissimo cuique, cuncta fœdè diripiebant.* Certè Hadrianum *per Frumentarios occulta omnia explorasse* testatur Spartianus cap. 11. Sed nec interpretatio de annonarum illatarum numero subsistit; siquidem in nummis Philippi legimus, PROVINCIA DACIA AN. II. Est hoc Numisma in Scriniis Serenissimi LEOPOLDI. Rursus in nummo Æmiliani apud Patinum visitur, PROVINCIA DACIA AN. VII. In nummis verò Viminacii Decio imperante in Gaza Magni DVCIS exstat inscriptio, AN. XI. quis autem putet ab una urbe, quàm ab universa Provincia, pluries annonam in horrea publica deportatam? Spanhemius *dissert.* 9. pag. 876. Arbitrantur in laudatis nummis designari annos deductæ sub Gordiano coloniæ; nam exstat nummus Gordiani inscriptus, COL. VIM. AN. I. dein plures recta annorum serie sub ejusdem successoribus numerantur usque ad Decium, quo imperante nummi Viminacii signantur, AN. XI. & XII. Hæc tamen explicatio falsitatis apertæ convincitur. Etenim laudantur à Goltzio nummi Alexandri & Juliæ Mæsæ cum epigraphe, COL. VIM. AN. I. & AN. II. ex quibus patet Viminacium jure coloniæ exornatum, antequam Gordianus ad Romanæ rei fastigium eveheretur. Præterea in Scriniis Numismatum Sereniss. Cardinalis ab Etruria in eadem tabella visitur nummus Gordiani cum epigraphe, COL. VIM. AN. V. & duo Philippi, quorum unus inscribitur, COL. VIM. AN. III. alter verò, AN. IV. Itaque non exprimuntur anni à deducta colonia, cùm iidem nequaquam recta serie deducantur, sed iterum sub Gordiano, & postea imperante Philippo, inchoati appareant. Certè in nummis Daciæ non exprimuntur anni coloniæ deductæ. Quare res mihi in obscuro latet; video enim facilius esse aliorum interpretationes confutare, quàm quicpiam certi statuere.

In nummis, post Gallienum à Latinis percussis, anni imperii Principum numeralibus Græcorum notis indicari cœpti sunt. Sanè in Maximini & Licinii nummis Sisciæ percussis id ad oculum patet; in iis enim visuntur Α. Β. Γ. Δ. Ε. Ϛ. quibus notis sex anni eorundem Cæsarum designantur, nec ullus antiquariæ rei peritus id hucusque in dubium*. Quinque Licinii Numismata cum epigraphe, IOVI CONSERVATORI, Sisciæ cusa laudat Occo; illorum postremum Ε. obsignatur, quo quintus ejusdem in Illyrico imperantis annus exprimitur. Cùm verò idem Augustus debellato Maximino Asiam in suam potestatem redegisset, anni imperii Asiatici ejusdem numerari cœpti sunt. Extat apud eundem diligentissimum Antiquarium nummus Licinii in inferiori parte postica obsignatus, S. M. N. Α. Alter visitur Licinii nummus apud laudatum Canonicum Bassetum cum notis, S. M. N. Β. Tertius est insignis Serenissimi Cardinalis obsignatus, S. M. N. Γ. in quibus tres Liciniani in Asia, ubi nummos illos cusos ostendam, imperii anni indicantur. Has ergo Græcas litteras annos imperii explicare certum est, neque majorem ad rem manifestam illustrandam operam ponam.

Illis prioribus litteris S. M. N. urbs in qua causa † est pecunia designatur, nempe *Signata moneta*, vel *Sacra moneta Nicomediæ*. Video etiam monetam quandoque dictam divalem. Nummus Theodosii apud Occonem in aversa parte epigraphen præfert, VICTORIA AVGGG. & inferiùs, M. D. CON. OB. scilicet *Moneta Divalis Constantinopoli obsignata*. Ita & litteræ Augustorum passim *divales* nuncupatæ, sicut pleraque alia quæ ad Imperatores spectabant, ut Eruditis compertum est. Nummus Licinii apud Dn. Bassetum exstat cum inscriptione, IOVI CONSERVATORI AVGG. in inferiori parte, S. M. ANT. & in medio, Ε. hoc est, *signata moneta Antiochiæ anno quinto*. Nempe Anno 318. quo circa Majum annus quintus imperii Licinii in Asia inchoabatur. Ex quibus lucet minùs rectè in Annalibus bellum postremum Licinii cum Constantino, ejusque ad privatam sortem dejectionem ad illum annum referri, neque enim in nummis Constantinus hostis nominatus fuisset ab Antiochenis qui Licinio parebant.

Nicomedia ab imperio Diocletiani erat regium domicilium Augustorum in Asia commorantium; ubi plura ejusdem Principis Rescripta signata leguntur in Cod. Justinianeo. Anno 303. ferale illud contra Christianos edictum Nicomediæ primùm propositum fuisse testatur Eusebius lib. 8. cap. 5. præsente ibidem Imperatore, cujus *conclave & palatium*, ultore Numine, id temporis fulmine depastum, suismet oculis vidisse affirmat Constantinus Augustus in cap. 25. orationis Sanctorum cœtui inscriptæ. Maximinum in eadem urbe degisse patet ex ejusdem edicto cap. 2. recitato. Licinius victo Maximino Orientalis Imperii sedem apud Nicomediam fixit. Hæc scribit

* Verbum *vocavit*, vel simile, excidit. † Leg. *cusa*.

Joannes Nicomediensis in Actis S. Basilei Amaseni: *Licinius cùm totum Orientem sub se haberet, magno cum apparatu ad nostræ regionis urbem Nicomediam venit unà cum conjuge sua, ut in regia domo habitaret, & Orientis Imperium teneret.* Hinc Marcellinus lib. 22. cap. 9. vocat Nicomediam *urbem inclytam, ita magnis retro Principum amplificatam impensis, ut ædium multitudine privatarum & publicarum, rectè noscentibus regio quædam Urbis æstimaretur æternæ.* Diocletianus, teste Victore Schotti, eandem splendidissimis ædificiis exornaverat. Anno 324. Licinius Nicomediæ à Constantino obsessus se urbemque victori dedit, anno imperii sibi à Galerio delati XVIII. Asiatici verò XI. Constantinus Nicomediam ingressus, ibidem celeberrimam Epistolam *ad Sanctorum cœtum* inscriptam vulgavit, in qua Idololatrici cultus vanitatem evellit, ac Christianæ Religionis sanctitatem laudat ac communit. In cap. 25. legitur, *Testatur hæc urbs Nicomedia*, &c. ut plane non absque divinæ providentiæ consilio factum putem, ut ex eadem urbe, ubi sævissimum contra Christianos edictum ante unum supra viginti annos conditum fuerat, leges postea pro evertendis Idolis, ac Christiano cultu servando, pientissimus ac religiosissimus Imperator emitteret. Nicomediæ moneta cudebatur, & adhuc plurima ibidem obsignata antiquitus Numismata in Cimeliarchiis visuntur. Est insignis Nummus in Gaza Medicea cum epigraphe; ΑΥ. ΚΑΙΣΑΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ. ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ ΜΗΤ. ΚΑΙ. ΠΡΩΤ. *Imperator Cæsar Antoninus, Nicomedia Metropolis, & prima.* Exstat elegans Dionis Chrysostomi Oratio ad Nicomedienses, dum de primatu cum Nicæensibus contenderent, quorum hæc verba vellicat, *Pro primis partibus litigamus.* Frequentia sanè fuere inter utramque urbem de primatu Bithyniæ litigia. Legantur litteræ Valentiniani & Valentis ad Nicomedienses & Nicæenses datæ, quæ recitantur act. 13. Synodi Chalcedonensis; ubi Imperator decernit Nicæam esse *secundo loco* Bithyniæ metropolim, laudans *priscam consuetudinem.* Et quidem postquam Nicomediæ imperii sedes posita fuit, non tantùm Bithyniæ, sed totius Orientalis Imperii urbs princeps evaserat.

Itaque cùm Licinius Augustus apud Nicomediam regium domicilium statuisset, Decennalia imperii ibidem celebravit. Quare Nicomedienses, ut inter splendidissimam Decennalium pompam egregio facto Augusti gratiam sibi quàm maximè conciliarent, nummos procudere, in quibus Licinii vota Decennalia soluta, simulque Vicennalia nuncupata obsignarunt, eosque specioso titulo OBLATIONIS DEVOTÆ Licinii pueri Licinii Aug. F. inscripserunt. Horum unus est aureum Serenissimi nostri CARDINALIS Numisma, cujus interpretationem rudi ac debili eruditione tentabam.

F. HENRICI NORIS
PARERGON
CHRONOLOGICVM
DE VOTIS DECENNALIBVS.

AD ILLVSTRISSIMVM ET AMPLISSIMVM SENATOREM

FERRANTEM CAPPONIVM,
SERENISSIMI MAGNI DVCIS ETRVRIÆ
VIGILANTISSIMVM AC SOLERTISSIMVM AVDITOREM, &c.

PRÆFATIO.

CVM nuper, *Illustriss. & Ampliss. Senator*, meorum studiorum calculum exigeres, ac tibi significassem me in explicandis Decennalibus Licinii Augusti stylum exercere, difficilem mihi quæstionem intulisti, num hæc veterum Principum solemnia anno imperii decimo ineunte, vel potiùs evoluto peragerentur; cui quidem difficultati cùm actutum solvendæ non essem, rem me in examen vocaturum promisi. Itaque veterum Auctorum voluminibus, atque antiquorum lapidum ac Numismatum inscriptionibus summâ diligentiâ ac pertinaci studio perlustratis, Decennalia Imperatorum suo quæque tempore acta, litteris mandavi. Verùm cùm intelligerem, hæc ni-

nimiam fortè curiositatem redolere, nec scribentis laborem pari Lectorum utilitate pensari, id consilii cepi, ut hac occasione consulares tabulas sequiore Augustorum ætate digestas, ac temporum injuriâ fœdatas, pristino nitori restituerem. Hæc levia ac planè inglorius labor quibusdam censebitur; pauci enim sunt, qui in illas se annorum tricas excutiendas committere audeant, sed insignium Scriptorum vestigia, longo licèt intervallo sectantes, non modò omnem inquirendi veri molestiam effugiunt, verùm etiam illos qui eam in rem diligentiorem curam intendunt, quasi Veterum contemptores accusant, ingenia non secus ac vina vetustate commendantes. Sed horum me nasi neutiquam morari potuerunt, quominus proposito abs te quæsito responsurus, Romanorum Principum chronologiam ac veteres Fastos, si non ad incudem, ad limam saltem revocarem. Quòd si meis hisce nugis, quas esse aliquid putare soles, albos calculos adjeceris, magno judice à morosorum, ne quid durius dicam, censuris absolvar. Etenim nemo non intelligit, quantum tuo judicio deferendum sit, qui ex Astreæ solio vice sacra judicans jura Etruscis gentibus reddis; ex Themidis cortina sententias, imò oracula promens, longioribus litigiis supremam diem imponis; splendida Equestris S. Stephani militiæ, ac Pisani pariter Athenæi arbitria facis, ut ingens armatorum Equitum globus, ac frequentissimus sacris Musarum operantium chorus tuo tribunali sistatur. Ita illis formidatos barbaris enses; hi verò celebratos editis voluminibus stylos, tuo pari clementia ac severitate fulguranri supercilio submittunt, & dum uterque nobilissimus Ordo vitæ suæ ac fortunarum causas rerum DOMINO per te aperiendas exspectat, ejusdem potentissimi, &, qui proprius illius titulus est, sapientissimi Principis gratiam, te conciliatore, sibi feliciter ominatur. Et quidem, ut de me loquar, cùm Serenissimi Magni Etruriæ DVCIS lateri adhærens Pisis versarere, quoties ex altiori tribunalium solio ad humilia adolescentium subsellia descendens, Ecclesiasticæ Historiæ scholam, lectiones, quas è cathedra dictabam, auditurus intrabas, quantùm augusta illa Sapientiæ delubra tuæ præsentiæ radiis illustrabas, tantùm iisdem Professoris oculos mentemque hebetabas, ut secus ac de Memnonis statua prodidere, elinguis penè ac mutus evaderem. Verùm quòd frequentiùs ad me audiendum accedebas, sumpto animo, securiori voce sacra illa loquebar. Hinc crescente audacia, chronologicam Dissertationem, sive argumentum, sive stylum spectes, vel ipsa pumice aridiorem, tuarum gratiarum flosculis ornandam exhibeo, ut eadem comitate quâ loquenti aures, scribenti oculos etiam commodes. Itaque hæc tibi Romanorum Principum Decennalia nuncupo; alii tua quoque probati Etruriæ Dominis ministerii DECENNIA, hoc est, aureum Astreæ seculum à Ferrante restitutum grandiori stylo seris posteris commendabunt.

DISSERTATIO CHRONOLOGICA DE VOTIS DECENNALIBVS.

CAP. I.

Decennalium Votorum origo, Sacrificia, Ludi, Largitiones Principum, Vrbium oblationes, Panegyrici,

ANtequam Decennalium Augustorum chronologiam aggrediar, operæ pretium duxi nonnulla veluti procemii loco præmittere, quæ eadem festa plurimùm, ut ego quidem arbitror, illustrabunt. Vota pro Reipublicæ incolumitate tum in quinquennium, tum in decennium Romanis antiquitus nuncupata, Latinæ Historiæ conditor Livius passim tradit. Flaminio cum legionibus ad Thrasimenum ab Annibalo cæso, vota Quinquennalia suscepta sunt: *Si res Populi Romani ac Quiritium ad quinquennium proximum salva servatu erit.* Hæc laudatus Scriptor lib. 2. dec. 3. Idem lib. 1. dec. 3. scribit: *Cujus Attilius Seranus Prætor vota suscipere jussus, si in decem annos R. P. eodem stetisset statu.* At civilibus odiis eversa Republica, ac Romani Orbis imperio ad Augustum ac successores Principes devoluto, vota Quinquennalia ac Decennalia pro Imperatorum incolumitate concipi cœpere. Etenim Augustus veritus, ne Populus plurium seculorum libertati assuetus, unius imperium excuteret, in decennium, dein in quinquennium, denique in plura rursus decennia Romani imperii regimine assumpto, invidiam æquè ac periculum se declinaturum putavit. Itaque teste Dione lib. 53. septimum consulatum gerens A. V. C. 727. à Parilibus ineunte, Romani Orbis imperium in decennium capessivit. Scribit Censorinus cap. 21. *de Die Natali*, id contigisse *ex ante diem decimum sextum Kal. Februarii.* At Ovidius lib. 1. ℣. 587. *Fastorum* Idibus Januarii id actum dicit:

Idibus in magni castus Jovis æde Sacerdos
Semimaris flammis viscera libat ovis.
Redditaque est omnis populo provincia nostro,
*Et tuus Augusti * nomine dictus avus.*

Petavius lib. 10. *de Doctr. Temp.* cap. 70. Censorino consentit. Panvinius lib. 2. *Fastorum* V. C. 727. rem in medio relinquit. Scaliger lib. 5. *de Emendat. Temp.* pag. 427. indignatus Antiquos secum invicem discrepare ait: *Quis igitur finis contradicendi futurus, si de re tam insigni ne inter Veteres quidem constas?* Profectò memoranda videtur dies, quæ Romanæ monarchiæ initium dedit; hactenus enim Augustus quæsitam armis dominationem, armis itidem sibi servarat, ac vi occupatum imperium septemdecim annos tenebat, quod cùm seriò, an per simulationem deponere vellet, effecit ut illud sibi ultro à S. P. Q. R. deferretur, quod memorato Vrbis anno 727. in decennium admisit. Insignem diem vetusta Inscriptio Narbonensis Augusto dicata designat apud Gruterum pag. 229. cujus fragmentum, quod rem nostram attinet, subjicio:

VII. QVOQVE. IDVS. IANVAR. QVA. DIE. PRIMVM. IMPERIVM. ORBIS. TERRARVM. AVSPICATVS. EST. THVRE. VINO. SVPPLICENT. ET. HOSTIAS. SINGVLAS. IMMOLENT.

Ex hoc tam luculento testimonio patet Augustum non die 17. Januarii, uti scripsit Censorinus, neque 13. ut voluit Ovidius, sed planè septima imperium in decennium suscepisse, à qua die celebris annorum Augustorum Epocha, Censorino laudata, exordium duxit. Dicata est insignis illa Inscriptio A. V. 764. nam ibidem Augustus dicitur TRIB. POTEST. XXXIV. & in titulo legitur, *T. Statilio Tauro L. Cassio Longino Coss.* x. *Kal. Octobr.* Ex quibus mirari liceat Panvini ingenium, qui ex lapidis fragmento, quod pag. 295. Operis Gruteriani exhibetur, scripsit Cassium Longinum à Kalendis Julii in locum Æmilii Lepidi Consuli ordinarii A. V. 764. suffectum fuisse.

Cùm A. V. 736. ad Parilia VII. Idus Januarias decimus confirmati imperii annus Augusto exiret, in proximum quinquennium, ac dein alterum, regimen rursus accepit, teste Dione lib. 54. quo elapso iterum in decennium rem Romanam moderandam suscepit, quod & quintum denique iteravit. Porrò ineunte singulo quoque decennio vota pro ejusdem incolumitate nuncupabantur, & decennio evoluto solvebantur, atque hinc Decennalia Imperatorum derivasse tradit Dio lib. 53. *Quam ob causam*, inquit, *posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis imperium deferatur, tamen singulis decenniis festum pro ejus renovatione agunt, quod hodie etiam fit.* Itaque vota Decennalia exeunte anno decimo augustæ dominationis solvebantur, & in proximum decennium iterabantur.

Cùm idem Augustus exacto priori decennio in quinquennium rursus imperium regendum suscepisset, altero ejusdem quinquennii anno, ex Dione lib. 54. *L. Domitio & P. Scipione Coss.* V. C. 738. *Agrippa Ludos Quinquennales propter ejusdem principatum dedit.* Hinc Cæsarum Quinquennalia exordium sumpsere. Nero evoluto primo imperii quinquennio, ac altero inchoato, Ludos Quinquennales celebravit. Scribit Tacitus lib. 14. *Ann. Nerone* IV. *Cornelio Cosso Coss. Quinquennale ludicrum Romæ institutum est ad morem Græci certaminis.* Idem verò lib. 16. Silio Nerva & Attico Vestino Coss. ait: *Ac fortè Quinquennale ludicrum secundo lustro celebrabatur.* Hi tamen Ludi Quinquennales perpetui à Nerone conditi sunt, unde & eosdem exhibuisse Gordianum testatur Victor Schotti: *Eoque*, inquiens, *anno lustri certamine, quod Nero Romam invexerat, aucto firmatoque, in Persas profectus est.* Ludi verò Quinquennales juxta initi imperii diem, quinquennio exacto, Imperatoribus edebantur. Scaliger Neronis Quinquennales singulo quoque quinquennio ineunte datos scribit lib. 5. *de Emend. Temp.* pag. 440. hinc de agone Neroniano à Gordiano exhibito ait: *Is fuit agon quadragesimus sextus.* Ibidem etiam Tacitum re-

* Alii, *Augusto.*

reprehendit, quòd Ludos Quinquennales sexto anno iterum à Nerone peractos scribit. At Scaligerum turpiter hallucinatum Lipsius in *Notis ad Tacitum*, aliique eruditi observarunt. Nero instituit Ludos Quinquennales A. V. C. 813. Christianæ Epochæ 60. Cyclo Solis XIII. Lunæ IV. Nerone IV. & Cosso Coss. Eosdem iterum dedit A. V. 818. Æræ Christianæ 65. Cyclo Solis XVIII. Lunæ IX. Silio Nerva & Vestino Coss. Itaque evoluto statim quinquennio exhibiti sunt; neque enim uti Olympici Ludi ineunte quinto, sed in fine quinti anni edebantur, unde rectè Neronianum agona *lustri certamen* Victori appellatum; lustrum enim ex annis quinque solidis conflatur. Ex his patet Gordianum dedisse agona Neronianum XXXVII. V. C. 993. Christi 240. Vettio Sabino & Venusto Coss. Quinquennales Neronis in ejusdem nummis signantur apud Occonem, NERO CAESAR AVG. & in postica, CERTA QVINQ. ROM. & pag. 116. antiquarum Inscriptionum legitur, NERONIS QVINQVENNALIB. Scribit Suetonius in *Nerone* cap. 21. *Cum magni æstimaret cantare, etiam Romæ Neroneum agona ante præstitutum diem revocavit.* Quibus verbis non quidem anoum, sed anni tempus illum antevertisse significat; cùm anno quinto idem ludicrum repetitum Tacitus dicat. De his hactenus. Ceterùm quinquennia imperii, de quibus sermonem institui, memorantur apud Lampridium in *Diadumeno* cap. 2. Spanhemius dissert. 7. *de usu & præst. Numism.* pag. 646. nummum Postumi exhibet cum epigraphe, QVINQVENNALES POSTVMI AVG. Postumus anno Augustæo 290. imperium in Galliis per tyrannidem exercebat. Nulla Imperatorum Numismata ante hoc Postumianum Quinquennalia imperii exhibent, quæ tamen à Constantini imperio in nummis Cæsarum frequentissimè occurrunt.

Festa Decennalium splendidissimâ pompâ agebantur. Et primò quidem sacrificiis ac votis ad aras Divûm. Laudatur in antiquis Inscriptionibus pag. 116. vetustus lapis in Romano Foro sub Arcu Septimii effossus, in cujus priori latere legitur, CÆSARVM DECENNALIA FELICITER. In altero latere pergunt ad sacrificium, primò Sacerdos vestitu Gabino super humerum cinctus, deinde mactatores duo cum suis malleolis, quodam canistrum cum fructibus deferente. Sequuntur sus, & aries coronatus, ac taurus cinctus stolatusque. Dicebantur id genus sacrificia *Suovetaurilia*, de quibus agit Gutherius lib. 4. *de vet. jure Pont.* cap. 18. & SVOVETAVRILIA MAIORA leguntur in veteri saxo pag. 121. Operis Gruteriani. In tertio latere visitur Sacerdos, cui Victoria vestem imponit, idemque pateram vini in ignem, qui in tripode est, infundit. Adstat etiam puer duabus fistulis unà in os insertis canens, qui itidem visitur in insigni Numismate Mediceo, in quo sacrificium Ludis Secularibus Domitiani factum exhibetur. Denique in quarto latere novem Sacerdotes ordine procedunt, quos inter duo cohortium signa cernuntur. Hæc fuere Decennalia Constantii Senioris ac Maximiani Galerii, vel Severi & Maximini, aut filiorum Constantioi & Licinii Junioris; nam illi tantùm unà simul Cæsares fuere. Vota Decennalia in hæc ferè verba ad aram Jovis Capitolini concipiebantur: *Preces posco Jupiter, uti sies volens propitius in decennium N. Augusto; quod si facxis, tunc tibi votum bove aurato vovemus esse futurum. Ludis Circensibus vovemus esse futurum. Ludis Gladiatoriis vovemus esse futurum*, &c. Similem ferè formulam eorundem votorum concinnat Panvinus lib. 2. *Fast.* V. C. 727. Tertullianus in Libro *de corona militis* cap. 12. describens vota, non quidem Decennalia, sed

A quæ quotannis III. Non. Januarias pro incolumitate Imperatorum nuncupabantur, ait: *Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca & verba: Hunc tibi Jupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum.* Viri eruditi minus rectè hunc Septimii textum intellexerunt. Baronius ad A. 315. initio ait, *Principia appellat domum Principis*; at Pamelius in *Notis* interpretatur, *in principiis imperii*. Falsa utraque interpretatio. Principia erant loca castrorum, ubi milites legionarii, principes nuncupati, degebant. Erant autem principes in unaquaque legione mille ac ducenti ex Polybio B lib. 6. quo loci ait in legione milites ita à Tribunis distribui solitos: *Natu minimos & pauperrimos in velites: proximos his in hastatos: ætatem florentissimam in principes: maximos natu in Triarios.* Hinc miles apud Terentium in *Eunucho* IV. 7.

Tu hosce instrue; hic ego ero post principia.

Pollio in *Regilliano* ait: *Cùm alia die mane processisset, à principiis Imperator est salutatus.* Res ex Varrone, Livio, Floro, Vegetio, aliisque patet, & pag. 347. antiqua Inscriptio legitur dicata C militi PRINCIPI ET PRIMIPILO LEG. VII. Itaque à militibus in castris vota primùm pro Imperatore suscipiebantur; postea à civibus in Capitolio. Gruterus ait legendum *Capitolio*, non *Capitoliis*, ac mendum ex voce *principiis* irrepsisse. Sed non video cur eo scrupulo tangamur; nam & Virgilius *Capitolia* sæpius dixit. Bulengerus lib. 1. *de Imp. Rom.* cap. 35. textum Tertulliani ita legit: *Hunc tibi Jupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse facturum, id est, esse facturos.* Miror virum doctum in fragmentis Inscriptionum, quas ibidem laudat, non adnotasse passim legi, VOVIMVS ESSE FVTVRVM. Ceterùm perperam D scribitur, *Hunc tibi Jupiter bovem*, &c. quasi bos altero anno mactandus, votorum nuncupationi præsens adstiterit; est enim legendum *Nunc*, ut votum præsens exprimat; vel certè cum nostro Moreau in *Notis* ad illa verba, *Tunc*, ut hostiam stato tempore mactandam indicet; nam est vetus Inscriptio pag. 119.

Quod si FACXIS. TVNC. TIBI. IN EADEM. VERBA *bovem fronte* AVRATA. VOVIMVS. ESSE FVTVRVM.

E Gallienus teste Vopisco cap. 7. *decennia celebravit novo genere ludorum, nova specie pomparum, exquisito genere voluptatum.* Primum verò ejusdem processum describens cap. 8. *Omnes viæ*, inquit, *ludis strepitnque & plausibus personabant; ipse medius cum picta toga & tunica palmata inter Patres (ut diximus) omnibus Sacerdotibus prætextatis Capitolium petiit.* Hostiarum pompam præmiserat. Etenim processerunt *etiam ultrinsecus centeni albi boves, cornibus auro jugatis, & dorsualibus sericis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab utraque parte ducentæ præcesserunt.* Et cap. 9. *Sic confecto itinere, celebratisque hecatombis, ad domum re*F*giam rediit.* Cùm centum hostiæ ad aram mactabantur, id sacrificium hecatombe dicebatur; qua de re legendus est Capitolinus in *Maximo & Balbino* cap. 11. Ceterùm superstitioso Idolorum cultu antiquato, Constantinus, aliique Christiani Augusti ad aram Dei Opt. Max. pro Decennis ac Vicennis vota peragebant. Eusebius in Oratione, quam Tricennalibus Constantini recitavit, pia Principis Orthodoxi vota, facta cum impuris Ethnicorum Cæsarum festis comparatione, describens ait: *Solus ex omnibus qui Romano imperio unquam præfuerunt, tertio jam Decennalium circuitu*

à

à summo omnium Imperatore Deo honoratus hanc festivitatem non terrenis quibusdam spiritibus, ut Veteres illi; nec spectris Dæmonum imperitam multitudinem seducentiam; nec fraudibus aut commentis hominum impiorum celebrat. Sed ipsi, à quo honoratus est, Deo gratias persolvit: conscius scilicet honorum quæ ab eo accepit. Non Veterum ritu palatium cruore ac tabo inquinans; nec fumo & igne, & holocaustis terrenos Dæmones placans: verùm summo omnium Regi gratam & acceptam victimam, suum videlicet regium animum ac mentem Deo dignissimam consecrans, &c. *Hanc igitur maximam hostiam ante omnes ritè immolat Imperator. Immolat verò utpote bonus pastor, non*

Agnorum cædens primogenitorum hecatombas:

Sed rationalis gregis, qui ab ipso pascitur, animos ad cognitionem Dei cultumque perducens. Hæc ille.

Inter votorum ac sacrificiorum solemnia primus Decennalium dies exibat, reliqui Circensibus ac Theatralibus Ludis deputabantur. Valesius in *Notis ad Orationem Eusebii de laudibus Constantini* ait, *Durabat hæc festivitas uno aut altero die, quo Circenses ac Theatrales Ludi edebantur.* Longiùs eadem solemnia extendit Ricciolius in Chronologia, ut jactat, Reformata; etenim in magno Chronico ad A. 320. ait: *Romæ Quinquennalia Cæsarum celebrata anno 15. Constantini hoc anno à die 25. Septembris* (voluit dicere Julii) *inito; ideoque ad annum quoque sequentem pertinentia.* Cùm hic Scriptor illorum Cæsarum inaugurationem statuat cum Baronio ad A. 315. & anno quinto evoluto, nempe 320. Quinquennalia festa recitet, nescio cur sexto quoque anno elapso eadem solemnia peracta affirmet. Profectò hæc Reformata Chronologia Quinquennalium reformanda est. Sed nec Valesii numerus constat; siquidem Severus integram hebdomadem Decennalibus Ludis impendit. Hæc scribit Dio apud Xiphilinum: *Tum edita sunt varia spectacula propter reditum Severi, & decennium principatus ejus.* Postea: *Septingentæ feræ, mansuetæque bestiæ simul concurrere, & postea confodi, visæ sunt. Occisis enim singulis diebus centum pro numero dierum festorum, qui septem fuerunt, septingentæ sunt occisæ.* Trebellius Pollio cùm cap. 9. dixisset Gallienum priori die Decennalium festorum hecatombem celebrasse, ait: *Ad domum regiam rediit: conviviisque & epulis depulsis, alios dies voluptatibus publicis deputabat.* Et quidem pluries ipsum ad edendos Ludos processisse, ex iis quæ recitat cap. 8. intelligitur: *Præcesserunt*, inquit, *& decem elephanti, qui tunc erant Romæ, mille ducenti gladiatores, pompaliter ornati, cum auratis vestibus matronarum; mansuetæ feræ diversi generis ducentæ ornatu quàm maximo affectæ. Carpenta cum mimis & omni genere histrionum, pugiles flaculis* non veritate pugnantes. Cyclopea etiam luserant omnes apenarii, ita ut miranda quædam & stupenda monstrarent.* Itaque diversis ille diebus dedit Ludos Gladiatorios, Amphitheatrales, Scenicos, & Thymeliacos, &c. At Christiani Imperatores Gladiatorum Ludis omissis, Circenses ac Theatrales tantùm exhibebant. Scribit Marcellinus lib. 14. *Arelati agens Constantius, post Theatrales Ludos atque Circenses ambitioso editos apparatu die* VI. *Idus Octobris, qui imperii ejus annum tricesimum terminabat*, &c. Verùm erravit Marcellinus Octobrem pro Novembri scribens; nam in veteri Kalendario apud Bucherium pag. 287. VI. Id. Novembris legitur, *Natalis Nervæ & Constanti* CM. XLVIII. quod item tradit Idatius in *Fastis*. Bucherius illis notis CM. quæ toties in eodem Kalendario leguntur, suspicatus est significari *congiarium*; sed certum est designari *Circenses missus*; ibidem enim sæpius scribitur CM. XXIV. Circenses missus à Caligulæ principatu quoties edebantur; fuere viginti quatuor, uti ex Dione ac Cassiodoro eruditissimus meus Panvinus ostendit lib. 1. *de Ludis Circens.* cap. 14. quamvis etiam *quadraginta missus cucurrisse* anno Urbis millesimo testetur Cassiodorus in *Chronico*. Hinc cùm in diem VI. Iduum Novembris duorum Imperatorum natalis incideret, Circenses missus duplicabantur. Et quidem Circenses Ludi integram penè diem plerumque occupabant. Scribit Socrates lib. 4. cap. ult. de Seniori Theodosio: *Atque ante prandium ita morbo relevatus fuit, ut equorum certamina spectare posset; post prandium derepentè cœpit adeo graviter ægrotare, ut ad spectacula procedere nequiret. Filio igitur mandatum dedit, uti certamina illa perficienda curaret.* In lib. 8. *Confess.* D. Aug. cap. 6. *Cùm Imperator* Treviris *pomeridiano Circensium spectaculo teneretur*, &c. quasi manè illud fuerit inchoatum. Quare Constantius non una eademque die Tricennalia festa egit; præsertim cùm præter diversa Ludorum genera, etiam Panegyres coram frequentissimis Auditoribus recitarentur, quibus non eadem quæ spectaculis dies destinabatur; aliàs Oratores sibi ac Musis verba fecissent, ceteris rotundo agmine in Circum ac Theatrum confluentibus. Ex his constat Decennalium solemniis faciundis vix alteram diem sufficcisse; nec tamen ausim dies Ludorum certo quodam calculo digerere, qui pro Principum vel Magistratuum munificentia aut parsimonia augebantur, vel minuebantur. Idatius in *Fastis* Valentiniano III. & Eutropio Coss. *His Coss. Quinquennalia Arcadius Augustus propria cum Theodosio Augusto patre suo editionibus ludisque celebravit* XVII. *Kal. Februarias.* Quòd nempe ea dies esset natalitia imperii Arcadii, quâ festa illa inchoabantur, ac sequentibus postea diebus absolvebantur.

Augustos suis Decennalibus donativum militibus ac populo dedisse ex Dione atque Eusebio *Dissert.* 2. ostendi, quo loci etiam de oblationibus, quas urbes ac Provinciæ iisdem solemniis faciebant, abundè dixi, ut Liciniani Numismatis epigraphen explicarem, quæ haud vacat repetere, ne per eandem lineam serram frustra reciprocem. Constantinus magnus primis Decennalibus, datis ad Vectium Rufinum Præfectum Urbi litteris, Populum Romanum regia liberalitate sibi devinxit. Exstat ejusdem Rescriptum *L.* 1. *de longi temporis præscript.* in hæc verba conceptum: *Ex donatione Principum, aut quocunque modo, rem ad fiscum pertinentem, usque ad nostra Decennalia sine aliqua interpellatione possidentes (secundùm jus enim hæc intelligitur esse possessio) securi possideant. PP.* X. *Id. Jan. Romæ Sabino & Rufino Coss.* Hoc Edicto superiorum Principum erga P. R. beneficia ac liberalitates ratas habuit, secus ac olim Galba Augustorum avarissimus fecerat, de quo hæc Tacitus lib. 1. *Hist. Bis & vicies mille sestertiûm donationibus Nero effuderat. Appellari singulos jussit, decuma parte liberalitatis apud quemque relicta.* Galvanus in tt. *de usufructu* dissert. 51. cùm in laudato Rescripto Constantini legeret Decennalia numero plurali elata, eandem legem de viginti annorum, hoc est, duorum Decennalium præscriptione perperam intellexit; cùm Sabinus & Rufinus gesserint consulatum A. 316. quo in ante diem VIII. Kal. Augusti decimus imperii annus Constantino exivit. Hinc S. P. Q. R. in grati animi obsequium eodem anno insignem arcum triumphalem munificentissimo Imperatori erexit, in quo ejusdem Decennalia inscripsit, uti *Dissert.* 2. fusiùs ostendi.

Præterea iisdem Decennalium solemniis rei è carceribus dimittebantur, teste Eusebio Cæsariensi, cujus verba laudavi *Dissert.* 1. cap. 2. Rursus

* Leg. *facculis.*

ſus à præclariſſimis Oratoribus Panegyrici de Imperatorum laudibus recitabantur. Exſtant adhuc Orationes Nazarii celeberrimi Rhetoris de Quinquennalibus Criſpi ac Conſtantini Junioris, itemque Carmen Porphyrii Optatiani de iiſdem Cæſaribus; utrobique autem tum Orator tum Poeta Conſtantini Auguſti laudes exſequitur. Item ſupereſt Panegyris Euſebii Cæſarienſis Tricennalibus ejuſdem Magni Principis recitata. Inter Orationes Themiſtii xiv. editionis Petavii *Quinquennalis* inſcribitur; & primo Maximiani Herculei quinquennio evoluto, Panegyrim abs ſe ſcriptam teſtatur Mamertinus in Oratione eidem Auguſto die Natali dicta: *Neque enim*, inquit in Procemio, *Orationis ejus, quam compoſueram, faciam jacturam, ſed eam reſervo, ut quinquennio vestri exacto Decennalibus tuis dicam: quoniam quidem luſtris omnibus prædicandis communis Oratio eſt.*

Imperatores inter eadem feſta ſplendidiſſimis & omni regio apparatu inſtructiſſimis epulis nobiliores quoſque excipiebant. Scribit Euſebius lib. 8. cap. 13. de Impp. Diocletiano ac Maximiano: *Quo quidem tempore ii qui ſummum Imperii adminiſtrabant, Decennalibus ac Vicennalibus expletis, in feſtivitatibus, ſpectaculis, epulis, omnique hilaritatis genere pacatè & tranquillè degebant.* Idem Gallienum ſuis Decennalibus feciſſe teſtatur Trebellius Pollio cap. 9. *Conviviiſque & epulis depulſis, alias dies voluptatibus publicis deputabat.* Vbi tempore eorundem ſolemnium ineptiſſimum illum Principem hæc ſubinde dixiſſe affirmat: *Et quid habemus in prandio? & quæ voluptates paratæ ſunt? & qualis cras erit ſcena? quales Circenſes?* Cùm ineunte viceſimo anno imperii Conſtantinus Vicennalia celebraret, ac id temporis Nicænæ Synodo adeſſet, Patres ad regium convivium vocavit. Sozomenus in fine lib. 2. *Erat*, inquit, *Romanis in more poſitum, ut decimo quoque anno imperii cujuſque Imperatoris diem feſtum celeberrimo hominum conventu agitarent. Quapropter Imperator opportunum ſibi tempus ad id, quod inſtituerat, oblatum arbitratus, totum Concilium ad epulum invitavit: omneſque donis, prout cujuſque dignitas poſcebat, honorificè remuneratus eſt.* Hæc de feſtis Decennalibus levi brachio attigiſſe ſufficiat, antequam ad id, quod præcipuè intendo, gradum facerem.

CAP. II.

Auguſtus ac Tiberius decimo imperii anno evoluto Decennalia celebrarunt. Herwartus biennium Tiberio auferens refutatur. Scaligeri opinio de annis Imp. Domitiani corrigitur. Ptolomæi à Romanis Faſtis diſſidium. Petavii ea de re ſententia rejicitur.

LIcinium Auguſtum anno imperii decimo ineunte Decennalia egiſſe in ſuperiori *Diſſertatione* nobis probatum eſt; modò oſtendam eadem ſolemnia præter morem anticipata fuiſſe, cùm ab Auguſto & ſucceſſoribus Decennalia, decimo anno evoluto, peracta fuerint; qua occaſione pleraque etiam Imperatorum Numiſmata explicabo. Et quidem Auguſtum ſingulis quibuſque decenniis vota ſolviſſe, & nova iteraſſe ex Dione colligitur, cujus verba capite ſuperiori laudavi. Idem lib. 56. ait: *L. Munatio C. Silio. Coss. Auguſtus quintum in decennium gubernationem Reip. invitus accepit: Tiberio Tribunitiam Poteſtatem prorogavit.* Hæc poſtrema vota Decennalia ſuſcepit A. V. 766. uſque ad Parilia, Chriſtianæ Epochæ 14. vii. Idus Januarii. Nam uti anno Vrbis 736. exeunte, quod disertè Dio teſtatur, cùm primum decennium im-

A perii exiret, in quinquennium rurſus Reip. adminiſtrationem ſuſcepit; ita exeunte anno 766. imperium in quintum decennium capeſſivit, & Decennalia iv. utriſque Sextis Coss. die ſeptima Januarii ſolvit, ac Decennalia quinta nuncupavit. Verùm Auguſto eodem anno mortem oppetente ea vota irrita cecidere.

Tiberium eadem feſta Decennalia Imperii celebraſſe, quamvis Tacitus ſubticeat, Dio prodit lib. 57. ubi ait, *Ludos Decennales factos, decem annis imperii ejus tranſactis.* Itaque edita ſunt Decennalia A. V. 777. xiv. Kal. Septembris die natali Tiberii. Idem lib. 58. ſcribit: *Viceſimo anno imperii*
B *quum* Tiberius, *frequens in Albano & Tuſculi eſſet, in Vrbem non venit, ſed Conſules L. Vitellius & Fabius Perſicus decennium nuncupavere, quaſi ei, ut Auguſto uſitatum, tunc imperium prorogarent. Verum hi Ludos Decennales ſimul celebrarunt, & pœnas dederunt.* Itaque Tiberius Decennalia ſecunda ſolvit anno imperii viceſimo abſoluto, nam L. Vitellius ac Fabius Perſicus geſſere conſulatum A. V. 787.

Herwartus, qui *ſe novæ ac veræ Chronologiæ* Auctorem publicavit, contendit cap. 248. Conſulares Faſtos, quod Tiberii imperium attinet, eſſe
C corruptos, ac duo paria Conſulum irrepſiſſe; unde & anni imperii ejuſdem tres ſupra viginti poſt obitum Auguſti vulgò crediti, cùm biennio minùs ſolus rei Romanæ præfuerit; nam duobus ferè annis, vivente Auguſto, imperavit; nempe lata per Conſules lege, *ut*, teſte Suetonio cap. 21. *Provincias cum Auguſto communiter adminiſtraret.* Hæc ille excogitavit, ut initium Chriſti naſcentis, ejuſque nova quadam ſupputatione ſtabiliret. Sed prodigio propius eſt Plinium ac Tacitum, qui eodem ſæculo exeunte vixere, in depravatos Faſtos incidiſſe, cùm hi in Tabulis Capitolinis, in archivis Vrbium, ac certiſſimis monumentis integri ſerva-
D rentur. Scribit Plinius lib. 33. cap. 2. *Tiberii demum principatus anno nono in unitatem venit Equeſter Ordo: annulorumque auctoritati forma conſtituta eſt C. Aſinio, C. Antiſtio Coss. anno Vrbis conditæ* DCCLXXV. nempe uſque ad Parilia. Tacitus initio lib. 4. *Ann.* ait, *C. Aſinio, C. Antiſtio Coss. nonus Tiberio annus erat.* Itaque anni imperii Tiberii incipiunt à conſulatu utriuſque Sexti V. C. 767. Vellejus, qui id temporis ſcripſit, lib. 2. Tiberii geſta ab obitu Auguſti laudans ait: *Horum ſedecim annorum opera quis, cùm inſerta ſint, oculis animiſque omnium in partibus eloquatur?* Teſtatur autem ſe ea litteris mandare M. Vinicio Conſule, cui & opus illud
E nuncupavit. Geſſit Vinicius conſulatum juxta Faſtos vulgares A. V. 783. Æræ Dionyſianæ 30. Inde verò per annos xvi. retrocedentes erimus ad A. V. 767. Dionyſianum verò 14. quo obitus Auguſti, & initium Tiberii in Faſtis ſtatuitur; ac proinde optimè illi digeſti ſunt. Rurſus à Vinicii conſulatu ad L. Vitellium & Fabium Perſicum quadriennium excurrit; hi enim ponuntur Conſules A. V. 787. Dionyſiano 34. quo labente die 19. Auguſti Tiberius viceſimum imperii annum complevit; quare & Decennales Ludos iterum iiſdem Conſulibus ſolutos teſtatur Dio.

Hoc ipſum ex annis Tribunitiæ Poteſtatis tum
F Auguſti tum Tiberii evidenter oſtenditur. Auguſtus teſte Dione lib. 54. in ſuo conſulatu undecimo A. V. 731. Tribunitiam Poteſtatem perpetuam à P. R. accepit, quam eidem *continuatam per ſeptem & triginta annos* aſſerit Tacitus lib. 1. *Annal.* Exſtant nummi Auguſti apud Goltzium & Occonem inſcripti in poſtica parte, PONTIF. MAXIM. TRIBVN. POTEST. XXXVII. Itaque inchoaverat ſeptimam ac triceſimam Tribunitiam Poteſtatem A. V. 767. Chriſtianæ Epochæ 14. Scribit de Auguſto Dio lib. 55. *Antiſtio Vetere*

& Lelio Balbo Coss. Tiberio Tribunitiam Potestatem in quinquennium concessit. Nempe A. V. 748. Anno vero 753. apud Rhodum degenti Tiberio, exit postremus annus Tribunitiæ Potestatis. Augustus postea Cajo ac Lucio nepotibus acerbo fato sublatis, *Tiberium adoptavit ac Tribunitia Potestate ad annos decem data, in Germaniam ablegavit.* Hæc Dio lib. 55. Suetonius in *Tiberio* cap. 15. idem tradit, nisi quòd rursus in quinquennium Tribunitiæ Potestatis collegam Augusto factum dicit. Diem adoptionis designat Vellejus lib. 2. *Ælio Cato Sentio Cos.* v. *Kal. Jul. post V. C. annis* DCCLVII. *abhinc annis* XXVII. Itaque rectè vulgares Fasti dispositi sunt; siquidem à Sentii consulatu ad Vinicium Consulem 27. paria Consulum numerantur. Vir maximus & planè incomparabilis Panvinus observavit Tiberium V.C. anno 757. v. Kal. Julias inisse Tribunitiam Potestatem VI. cùm Augustus esset Trib. Pot. XXVII. Hoc evidenter patet ex Tabulis Capitolinis apud Gruterum pag. 295. ubi Potestas Trib. Augusti XXX. conjungitur cum IX. Tiberii, & tres insuper annos Tribunitiæ Potestatis utriusque ibidem eodem numero auctos videmus, quorum postremus ita exprimitur:

IMP. CAES. DIVI. F. AVG. PONT. MAX. TR. POT. XXXV. TI. CAESAR. AVGVSTI F. DIVI N. TR. POT. XIV. C. SILIVS P. F. P. N. L. MVNATIVS L. F. L. N. PLANCVS.

Ex qua Inscriptione apertè Fasti stabiliuntur, in quibus A. V. 766. C. Silius Nepos & L. Munatius Plancus Coss. ponuntur, quo anno Augustus Trib. Pot. XXXV. Tiberius verò XIV. gessit usque ad v. Kal. Julias, qua die XV. auspicabatur. Extant etiam nummi Tiberii inscripti, TI. CAESAR. AVGVSTI. F. TRIB. POT. XVI. Item, TI. CAESAR. DIVI. AVG. F. AVG. IMP. VII. TR. P. XVI. Ex quibus patet Tiberium A. V. 767. die 27. Junii inisse Trib. Potestatem XVI. adhuc Augusto superstite, quo XIV. Kal. Septembris diem defuncto, ac inter Superos relato, Tiberius DIVI filius, atque Augustus in nummis inscriptus est; nam licèt Augusti nomen non usurparet, ut ait Suetonius capite 26. *audiens tamen, aut legens ferebat*, ex Dione lib. 57. Tiberium anno Trib. Pot. XXXVIII. decessisse ex nummis intelligitur. Servatur in Cimeliis Serenissimi Cardinalis LEOPOLDI Numisma majoris magnitudinis inscriptum, TI. CAESAR. DIVI. AVG. F. AVGVST. P. M. TR. P. XXXIIX. Item in Tiberii epitaphio apud Panvinum lib. 2. *Fast.* ad A. V. 790. & Gruterum pag. 236.

OSSA TI. CAESARIS. DIVI AVG. F. AVG. PONT. MAX. TR. POT. XXXIIX. IMP. VII. COS. V.

Hinc confutatur Herwartus biennium imperio Tiberii auferens; nam cùm Tiberius obierit XVII. Kal. Aprilis anno Trib. Pot. octavo supra trigesimum, contigit ejusdem mors A. V. C. 790. Acerronio & Pontio Coss. uti tradunt Tacitus ac Dio, cùm imperasset post excessum Augusti A. 22. M. 6. D. 28. Quare rectè Dio scribit Decennalia secunda Tiberii peracta L. Vitellio ac Fabio Persico Coss. anno imperii ejusdem vicesimo exacto, cùm idem esset Tribunitiæ Potestatis XXXVI. Nec proconsulare imperium Tiberio ab Augusto delatum novos Chronologiæ calculos juvat. Etenim, ut optimè notat Petavius lib. 11. *de Doctr. Temp.* cap. 7. Germanicus teste Tacito lib. 1. *Ann.* proconsulare imperium obtinuit, qui tamen nusquam inter Imperatores numeratur. Imò in nummis inscribitur, GERMANICVS CAESAR TI. AVG. F. DIVI AVG. N. COS. II. Gessit autem alterum consulatum anno Æræ vulgaris 18. cùm ante quadriennium proconsulari imperio à Tiberio ornatus fuerit, quo honore tantum abest, ut ad imperii fastigium evectus fuerit, quin potiùs nulla illius ratio in titulis ejusdem habebatur, quod itidem in dicatis eidem inscriptionibus lapidum patet apud Gruterum pag. 236.

Post Tiberium Claudius, Nero, Domitianus, ac Trajanus ultra decennium imperarunt, quos Decennalia festa de more celebrasse certum est, quamvis nulla eorundem mentio apud Historicos reperiatur. Scio Panvinum ad Ann. V. 804. dicere: *Quo anno, ut scribit Dio, festa Decennalia Claudii Imp. celebrata sunt.* Idem tradit de Nerone, ac Domitiano, Dionem utrobique appellans, quod etiam facit Calvisius. Verùm nusquam illorum Principum Decennalia laudato Scriptori memorantur; neque in nummis inscripta apparent. Idem ad A. V. 860. Trajani Decennalia ex eodem Dione recitat; quare ne insignem Historicum imposturæ reum traducamus, ideo Dionem eidem citatum puto, quòd ille testatus fuit omnes Imperatores, Augusti exemplum secutos, singulis imperii decenniis exactis, Decennalia vota solvisse. De Trajani die natali imperii, ejusque principatus annis numerandis plura scribit Reformator Chronologiæ tom. 1. lib. 4. cap. 8. n. 13. Et quidem gloriatur se post Panvinum tandem nactum verum initium imperii Trajani, *videlicet annum Epochæ Christi* 97. *diemque* 18. *Septembris.* Ea etenim die, quæ natalis erat Nervæ, Trajanus ab eodem in consortium imperii vocatus fuit. Sed dies 18. Septembris non erat dies natalis imperii, sed vitæ Trajani. Scribit Plinius in *Panegyri* versùs finem: *Nam quòd cum potissimum mensem attribuisti, quem tuus natalis exornat, quàm pulchrum nobis, quibus editio, quibus spectaculo celebrare continget diem illum triplici gaudio lætum, qui Principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit?* Itaque die 18. Septembris occisus est Domitianus, electus Nerva, ac Trajanus in lucem editus. Hinc in catalogo veteri apud Bucherium pag. 276. in quo ortus Principum & quidem meliorum describuntur, legimus, *Divi Trajani* XIV. *Kal. Octobris.* Quæ verò dies natalis imperii ejusdem fuerit, ignoratur. Certum tamen est ante exitum anni Christi 97. Trajani inaugurationem contigisse; *Nam*, inquit Plinius in *Panegyrico* ad eundem, *secundum consulatum Imperator quidem, sub Imperatore tamen inisti.* Anno 98. ambo Imperatores Nerva IV. Trajanus II. Consules Kal. Januariis processere. Addit Reformator: *Videtur procul dubio Trajanum Romam accitum, & per aliquod tempus Nervæ in imperio regendo satisfecisse.* At Plinius in *Panegyri* ait: *Gessisti alterum consulatum, scio: illum exercitibus, illum Provinciis, illum etiam ceteris Gentibus poteris imputare, non nobis. Audivimus quidem te omne munus Consulis obiisse, sed audivimus, &c.* Ergo Trajanus Anno 98. Romà absens, consulatum secundum gessit, nec morienti Nervæ adfuit. Imò cùm ineunte Anno etiam 99. difficili bello occuparetur, Româ aberat, unde delatum consulatum tertium recusavit. Audiatur Plinius: *Atque ego video proximo anno consulatus recusandi hanc præcipuam fuisse rationem, quòd eum absens gerere non poteras.* Hæc quidem certissima sunt. Idem Plinius lib. 10. epist. 28. scribit ad Trajanum, se XV. Kalendas Octobris Bithyniam intrasse, additque: *Non possum de mora queri, cùm mihi contigerit, quod erat auspicatissimum, natalem tuum in Provincia celebrare.* Nempe die insequenti. De die verò natali imperii scribit epist. 60. sed quinam is fuerit, non exponit.

Ha-

Hadrianus Decennalia ac Vicennalia celebravit, quorum diem disertè prodit Spartianus cap. 4. *Quinto*, inquit, *Iduum Augusti die, legatus Syriæ litteras adoptionis accepit : quando & natalem adoptionis celebrari jussit. Tertio Iduum earundem quando & natalem imperii instituit celebrandum, excessus ei Trajani nuntiatus est.* Iniit imperium Hadrianus A. V. 870. Æræ Dionysianæ 117. Itaque Decennalia egit A. V. 880. Vicennalia A. 890. die undecima Augusti. Ptolomæus in *Almagesto* plures observationes cœlestes describens, easque annis Nabonassari atque Imperatoris Hadriani assignans, uno anno initia imperii Hadriani, ejusque successoris Antonini antevertit. Scaliger lib. 5. *de Emend. Temp.* pag. 456. annum imperii Domitiano aufert, scribens eundem ineunte anno xv. imperii occisum fuisse, nempe A. Æræ vulgaris 95. die 18. Septembris; qua ratione initia Trajani, Hadriani, atque Antonini uno anno citiùs, quàm in Fastis, collocat. Verùm ex Numismatum inscriptionibus ejusdem prochronismus refellitur; siquidem Domitianus in nummis dicitur TR. P. XVI. quare attigit annum xvi. augustæ dominationis. Tacitus, qui Ludis Secularibus Domitiani inter xv. viros præfuit, in *Proœmio ad Vitam Agricolæ* ait: *Quid si per quindecim annos, grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque sævitiâ Principis interciderunt.* Cruentum Domitiani imperium ibidem describit. Præterea Suetonius cap. 16. testatur Domitianum pridie quàm periret affirmasse, fore *ut sequenti die Luna se in Aquario cruentaret.* At Anno Christi 96. die 18. Septembris, quâ occisus est Domitianus, Luna fuit in 23. gradu minut. 10. Aquarii, uti Calvisius eruditè observavit.

Petavius lib. 11. *de Doctr. Temp.* cap. 22. scribit se perdiu miratum fuisse Ptolomæi à Romanis Fastis dissidium; deinque putat Ptolomæum quendam canonem adhibuisse, in quo Romanorum Principum initia à Cajo Caligula uno anno antevertuntur; inde unius anni labes eidem contracta. Sed Petavii opinio refellitur ex lib. 7. *Almagesti* cap. 3. ubi Ptolomæus recenset observationem cœlestem anno duodecimo Domitiani, Nabonassari verò 840. die 2. Tybi mensis, cùm Luna operiit ultimam Plejadis meridianam. Fuit dies 29. Novembris A. 92. Epochæ vulgaris, quo tempore à die 13. Septembris duodecimus Domitiani annus labebatur Nabonassari 840. Igitur Ptolomæus in annis Romanorum Principum ab imperio Caji numerandis non deficit, cùm à Caji obitu anno quinquagesimo primo eosdem rectè digesserit. Cùm Trajanus in imperii societatem à Nerva vocatus fuerit, anno autem insequenti Nerva diem obierit, suspicor Ptolomæum annum primum Trajani illum putasse, quo Imperator à Nerva dictus fuit, ac ejusdem initia retraxisse ad iv. Kal. Februarias A. 97. unius anni prochronismo. Etenim lib. 7. cap. 3. refert anno primo Trajani Nabonassari 845. die 16. Mechir ineunte, spicam Virginis Luna coopertam fuisse, hora quiota post mediam noctem, & post horam iterum Spicam apparuisse. Contigit hæc observatio die 11. Januarii A. 98. quo tempore adhuc superstes erat Nerva Imperator, à cujus tantùm obitu anni imperii Trajani Dioni, Eutropio, Chrysostomo, ac ceteris Scriptoribus numerari cœpti sunt. Sed his adhuc obstat, Ptolomæum imperante Antonino scripsisse, & tamen annos imperii ejusdem uno semper anno antevertere. Fateor me huic nodo solvendo non esse; Fastos tamen Panvini exactissimè digestos ex dicendis constabit, ubi iterum de Ptolomæi ab iisdem dissidio sermo redibit.

CAP. III.

Decennalia Antonini Pii primùm in Nummis scalpta visuntur. Panvini opinio de anno eorundem expenditur. Ptolomæi prochronismus ex antiqua Inscriptione ac Nummis demonstratur. Vulgaris opinio de annis imperii Hadriani rejicitur. Marci Aurelii initia ac Decennalia exponuntur. Baronii sententia de anno delatæ Commodo Tribunitiæ Potestatis, ex Nummis Mediceis emendata. Plura Numismata Commodi illustrantur.

CÆsarum Decennalia in nummis Antonini Pii primùm scalpta visuntur; num in decessorum Principum Numismatibus eadem vota signata fuerint, in incerto latet; sanè nullum id genus nummum hucusque Antiquarii prodiderunt. Antoninus Pius A. V. 890. usque ad Parilia, Epochæ Christianæ 138. ab Hadriano, teste Capitolino cap. 4. *adoptatus est v. Calend. Martias die, factusque est patri & in imperio proconsulari & in Tribunitia Potestate collega.* Vota Decennalia solvit exacto decennio A. V. 900. die 25. Februarii. Exstat in Gaza Medicea mediocris idemque vulgaris nummus cum epigraphe, ANTONINVS AVG. PIVS. P. P. TR. P. XI. & in aversa, PRIMI DECENNALES COS. IV. Rursus anno vicesimo evoluto vota Decennalia secunda solvit, & in tertium decennium nuncupavit. Laudatur à Panvino lib. 2. *Fast.* & ab Occone nummus inscriptus, ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XXI. & in postica, VOTA SOL. DEC. II. COS. IV. Ea solemnia, quæ sequiori ætate Vicennalia dicta sunt, id temporis Decennalia secunda nuncupabantur. Panvinius lib. 2. *Com. in Fastos* A. V. 901. ait: *Hoc anno more veteri, Pii Decennalia acta, & anno sequenti vota Decennalia II. suscepta.* Etenim laudat nummum signatum, ANTONINVS AVG PIVS P. P. TR. P. XXII. & in aversa parte, VOTA SVSCEPTA DEC. III. Hujus inscriptionis Numismata visuntur in Gaza Serenissimi Cardinalis LEOPOLDI, & in celebri Cimeliarchio Joannis de Lazara Comitis Patavini, & laudantur Occoni aliisque Antiquariis. Antoninus anno A. V. 900. v. Kal. Martii iniens Tribunitiam Pot. XXI. vota Decennalia secunda solvit, & Anno insequenti eadem die inchoata Tribunitia Pot. XXII. vota Decennalia tertia suscepit. Hæc doctissimo viro sententia stetit, quam tamen prorsus falsam existimo. Cur enim Antoninus votis Decennalibus II. solutis, in alterum annum Decennalia tertia nuncupanda distulisset? Profectò eadem die, exacto imperii decennio, vota solvebantur, & nova in alterum decennium concipiebantur. Livius lib. 7. dec. 3. scribit: *Tunc Dictator & ludos fecit, & in sequens quinquennium vovit.* M. Antoninus, ut proximè ostendam, cùm esset Trib. Pot. XX. exacto imperii decennio, vota Decennalia egit, simulque Vicennalia nuncupavit. Plinius lib. 10. epist. 44. scribit Trajano: *Solemnia vota pro incolumitate tua, quâ publica salus continetur, & suscipimus, Domine, pariter & solvimus;* & rescribit Trajanus libenter se intelligere eundem cum provincialibus *& solvisse vota & nuncupasse.* Imò exstat nummus Antonini cum epigraphe apud Occonem, ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XXII. & in postica parte, VOTA SOL. DECEN. II. COS. IV. ut planè pareat, eodem anno Trib. Pot. XXII. & solvisse vota Decennalia II. & Decennalia III. suscepisse.

Cùm Cæsares in spem imperii ab Augustis evecti, Tribunitia Potestate ornarentur, ac iisdem Imperatoribus defunctis rei Romanæ fastigium occuparent, bis Decennalia festa celebrabant; nempe elapso decennio ab accepta Tribuoitia Potestate, itemque evoluto decennio ab obitu Imperatorum, quibus in imperio successerant. Coostat id exnummis Aotonini Philosophi, Commodi, & Caracallæ, quos suo inferiùs loco producam. Itaque Antoninus Pius A. V. 910. usque ad Parilia Christianæ Epochæ 158. v. Kal. Martii vota Decennalia secunda solvit, exacto vicesimo anno Tribunitiæ Potestatis, ut patet ex nummo, in quo cum TR. P. XXI. eorundem votorum solutio obsignatur. At anno Vrbis 911. Æræ Christi 159. die v. Idus Julii, quà mortuo Hadriano, solus imperium capessivit, vota iterum Decennalia secunda solvit, & tertia suscepit, ut constat ex laudatis nummis, in quibus inscribitur TR. P. XXII. illam enim inierat eodem anno v. Kal. Martii. Ex hisnummorum inscriptionibus omnium penè Scriptorum, præsertim recentiorum, chronologia refutatur; siquidem putant eodem Anno 138. vulgaris Æræ die 25. Februarii Antoninum ab Hadriano adoptatum fuisse, delata eidem Tribunitia Potestate cum imperio proconsulari: die verò decima Julii in demortui Hadriani locum successisse. Hinc Hadriano tribuunt imperii A. 20. M. 11. Verùm ex recitatis nummorum inscriptionibus, colligo mortem Hadriani Anno 139. contigisse, Antonino Pio II. & Bruttio Præsente Coss. ac proinde Hadrianum imperasse annos XXI. menses XI. Profectò antiqui omnes Latini Scriptores meæ sententiæ suffragantur. Spartianus, qui Hadriani Vitam diligentissimè in litteras misit, capite 26. ait: *Imperavit annis* XXI. *mensibus* XI. Victor Schotti scribit: *Apud Bajas tabe interiit anno imperii absque mense vicesimo secundo.* Eutropius lib. 8. *Obiit in Campania sexagenario major, imperii anno* XXI. *mense* X. *die* XXIX. Hoc ipsum vetustæ lapidum Inscriptiones evincunt apud Gruterum pag. 252. & 256. in quibus Hadrianus inscribitur TRIB. POT. XXII. Igitur anno imperii vicesimo secundo interiit. Appello etiam testem Capitolinum in *Vita M. Aurelii* cap. 5. *Octavodecimo*, inquit, *ætatis anno adoptatus, in secundo consulatu Antonini jam patris sui Adriano ferente, gratia ætatis facta, Quæstor est designatus.* Et statim cap. 6. *Adriano Bajis absumpto, quum Pius ad vehendas ejus reliquias esset profectus, relictus Romæ, avo justa implevit, & gladiatorium, quasi privatus Quæstor, edidit munus.* Habemus M. Aurelium in secundo consulatu Antonini, nempe Anno 139. Hadriano gratiam annariæ legis petente, Quæstorem designatum, quo in magistratu ejusdem avus Hadrianus Imperator interiit. Itaque ex Capitolino obiit Hadrianus Antonino Pio II. & Bruttio Coss.

Ex his locupletissimis testimoniis Chryserotis, Dionis, aliorumque Græcorum sententia refellitur, qui tradunt Hadrianum anno imperii XX. mense XI. obiisse, cum quibus Panvinus, Sigonius, Goltzius, Calvisius, aliique vulgò sentiunt; simulque vota Decennalia Antonino TR. P. XXII. soluta & nuncupata exponuntur, quæ in vulgari opinione nulla planè ratione cum anno vicesimo secundo Tribunitiæ Potestatis componi possunt. Ptolomæus lib. 11. *Almagesti* cap. 1. ait de stella Jovis: *Anno* XXI. *Hadriani Paophi* 13. *seq.* 14. *ante mediam noctem horis duabus, invenimusque in gradu piscium* 7. 54. Item: *Primo Antonini anno Athir secundùm Ægyptios die* 20. *seq.* 21. *post mediam noctem horis* 5. *invenimusque Jovem in gradu Arietis* 14. 23. additque inter utramque observationem interjacere *annum Ægyptiacum unum, dies* 37. *& horas* 7. Prior observatio contigit Anno nostræ Epochæ 136. die 31. Augusti, altera Anno 137. die 8. Octobris, uti ex Tabulis Prutenicis observatum est. Errat Ptolomæus etiam in designandis initiis imperii Pii; nam ex inscriptione antiqui lapidis ac vetustis Scriptoribus ostendam Antoninum Anno 138. ad imperium evectum. Cæterùm postremum Hadriani annum Antonini imperii primum fecit, quòd ille, longo ac difficili morbo correptus, procul ab imperii curis extra Vrbem id temporis degit.

Anno Æræ Dionysianæ 161. V. C. 913. usque ad Parilia, M. Aurelium Antoninum, mortuo Pio Nonis Martii, uti ex Dione deducit Panvinus, imperium cum Augusti titulo obtinuisse ex duabus antiquis Inscriptionibus demonstro. In fragmento eruto Romæ apud Vaticanum Anno 1596. hæc leguntur Gruteri pag. 300.

M. ÆLIO. AVRELIO. VERO. CÆSARE III. L. ÆLIO. AVRELIO. COMMODO II. COS. COOPT. L. PETRONIVS. SEVERVS. NO. I. ANVS. P. R C. ANN. DCCCCXIII.

Alterum epigramma exstat apud Panvinum A. V. 914. & Gruterum pag. 63.

POMPONIVS. FAVSTVS. SILVANVM. CVM. BASE. D. D. DEDICAVIT. IDIBVS. APRILIBVS. IMP. M. AVRELIO. ANTONINO III. IMP. VERO. AVGVSTO. COS. II.

Prior Inscriptio posita est A. V. 913. à Kalendis Januariis usque ad Parilia, nam XI. Kal. Maji inchoabatur annus Vrbis 914. juxta supputationem Varronianam. Fuit Annus Epochæ Christianæ 161. Posterior verò Inscriptio dicata fuit post Nonas Martias. Horum ratio est, quia in priori epigrammate M. Antoninus dicitur *Ælius Aurelius Cæsar*, ejusque collega *Ælius Aurelius Commodus*; etenim duo isti Principes post Antonini Pii mortem, nova sibi nomina primùm imposuerunt. Scribit Capitolinus in *M. Aurelio* cap. 7. *Post excessum Divi Pii à Senatu coactus regimen publicum capere, fratrem sibi participem in imperio designavit, quem L. Aurelium Verum Commodum appellavit, Cæsaremque atque Augustum dixit. Antonini mox ipse nomen recepit.* In altera verò Inscriptione uterque dicitur Imperator; & unus *Antonini*, alter *Veri* nomine appellatur. Exstant etiam in Gaza Medicea nummi majoris magnitudinis cum epigraphe, AVRELIVS CÆSAR AVG. PII F. & in postica visitur quadriga triumphalis cum inscriptione, TR. P. XV. COS. III. Item Numisma obsignatum, IMP. CÆS. M. AVRELIVS ANTONINVS AVG. & in postica, CONCORDIÆ. AVGVSTORVM. TR. P. XV. COS. III. Itaque Anno 161. Nonis Martii mortuo Antonino Pio, M. Aurelius erat Tribunitiæ Potest. XV. Ex priori Inscriptione Panvini Fasti confirmantur, qui A. V. 914. à Parilibus Consules ponit Impp. Antoninum III. & Verum II. ex altera verò Epocha imperii M. Aurelii Antonini demonstratur, simulque initia decessoris Pii ostenduntur collocanda ad A. Christianæ Æræ 138. Scribit Capitolinus in *M. Aurelio* cap. 5. Antoninum Pium v. Kal. Martias ea lege ad imperium evectum, ut sibi M. Aurelium, & hic Lucium Commodum adoptarent. His autem peractis ait: *Jussusque in Adriani privatam domum migrare, invitus de maternis hortis recessit.* Postea cap. 7. *Denique*, inquit, *per viginti & tres annos in domo patris ita versatus, ut ejus quotidie amor cresceret, nec præter duas noctes per tot annos ab eo emansit duabus vicibus.* Idem Scriptor in *Vero* cap.

cap. 3. ait: *Fuitque privatus in domo Imperatoris viginti & tribus annis.* Quare si ab Anno Christi 161. quo contigit mors Antonini Pii, succedentibus M. Aurelio & Vero, per viginti & tres annos retrocedamus, initium imperii Pii erit A. 138. v. Kal. Martias, ac proinde erraruut Ptolomæus ac eundem secutus Scaliger imperium Antonini Anno 137. auspicantes. Marcus Aurelius Antoninus, cognomento Philosophus, evoluto decennio imperii, vota Decennalia solvit, ac Decennalia secunda suscepit A. 171. Nonis Martiis, cùm esset Tribunitiæ Potestatis XXV. In Cimeliis Mediceis visuntur nummi hisce notis obsignati, IMP. M. ANTONINVS. AVG. TR. P. XXV. & in postica, VOTA SOL. DECENN. COS. III. S. C. Item, PRIMI. DECENNALES. Apud Occonem, VOTA SVSCEPTA DECENN. II. COS. III. Obiit M. Aurelius ex Dione ac Tertulliano XVI. Kal. Aprilis A. 180. imperavit A. 19. ac mensem. Cùm verò nulla ejusdem Numismata Decennalia secunda soluta exprimant, statum eorundem solemnium tempus servavit: neque eadem incunte anno vicesimo augustæ dominationis celebravit.

M. Aurelius Commodum excepit, imperii non autem virtutum hæredem. Porrò Numismata Commodi cùm sub diversis annis Tribunitiæ Potestatis VOTA exprimant, non leve negotium facessunt. Baronius ad A. 178. scribit Commodum à M. Antonino patre designatum Imperatorem Pollione II. & Apro II. Coss. *adeptumque*, inquit, *hoc anno Tribunitiam Potestatem nummi demonstrant & Capitolinus.* Gessere illi consulatum A. V. 929. Christi 176. Peccat anni metachronismum. Cernuntur in Cimelarchio Magni Ducis quatuor nummi Commodi majoris magnitudinis cum epigraphe, M. COMMODVS ANT. P. F. AVG. BRIT. & in alia parte, P. M. TR. P. XVII. IMP. VIII. COS. VII. P. P. S. C. Rursus alter in postica inscriptus, HERC. ROM. CONDITORI P. M. TR. P. XVIII. COS. VII. P. P. S. C. Gessit Commodus septimum consulatum A. V. 945. Christi Domini 192. quo exeunte nocte ante Kal. Januarias occisus fuit, ex Dione teste oculato. In ejusdem etiam epitaphio apud Panvinum legitur, TRIBVNITIÆ POTEST. XVIII. IMP. VIII. CONSVLI VII. Si anno postremo imperii ejusdem finita TR. P. XVII. inierat XVIII. primam Tribunitiam Potestatem suscepit A. 175. Pisone & Juliano Coss. Id contigisse die vicesima Januarii putavit Panvinus, quem de more sequuti sunt Calvisius ac Goltzius. Scribit Lampridius cap. 12. Pisone & Juliano Coss. A. 175. Commodum die 20. Januarii *assumptum fuisse in omnia collegia sacerdotalia*; die verò 19. Maji *in Germaniam cum patre profectum.* Quare quò majori cum potestate ad exercitum veniret, Potestatem Tribunitiam suscepit die 27. Februarii, qua eadem ornati fuerant pater & avus; vel certè Nonis Martii, die Natali M. Aurelii patris. Ita diem liceat divinare. Addit ibidem Lampridius: *Appellatus Imperator* v. *Kal. Exuperatorias*, nempe die 27. Novembris, *Pollione iterum & Apro Coss.* cùm id temporis gereret Trib. Pot. II.

His, quæ planè certissima sunt, stabilitis, plurima Commodi Numismata, quorum epigraphas Occo recitat, facillimè explicantur. Usus autem sum volumine hujus diligentissimi Antiquarii edito Augustæ Vindelicorum A. 1600. è selecta Bibliotheca nobilissimi Domini Abbatis Aloysii Strozzæ potentissimi Galliarum Regis apud Serenissimum Magnum DVCEM ministri. Exstat in Scriniis Comitis Joannis de Lazara Numisma Commodi inscriptum, VOTA DECENN. SVSC. TR. P. VI. IMP. IV. COS. Legitur eadem inscriptio apud Occonem pag. 316. Rursus alter nummus apud laudatum Comitem inscribitur, SÆC. FEL. P. M. TR. P. VI. &c. & in clypeo à Victoria appenso, VOT. DEC. Hæc vota Decennalia suscepit A. V. 180. die 17. Martii, qua die patre defuncto solus imperium obtinuit, anno VI. TR. Pot. Rursus apud Occonem pag. 322. inscribitur nummus, M. COMM. ANT. P. FEL. AVG. BRIT. & retrorsus, VOT. SOL. DEC. P. M. TR. P. XII. IMP. VIII. COS. V. P. P. Gessit Commodus quintum consulatum A. V. 186. quo quidem anno die 27. Novembris fungens Tribunitia Potestate XII. decennium communicati sibi à patre imperii explevit, ac vota Decennalia solvit. Hinc apertè rejicitur Baronii sententia dicentis, Commodum unà simul Tribunitiam Potestatem & Imperatoris dignitatem ab Augusto patre accepisse, cùm annus imperii decimus exierit duodecimo Tribunitiæ Potestatis. Denique pag. 326. apud laudatum Antiquarium Numisma Commodi in corona quercea hanc inscriptionem præfert, VOT. XX. P. M. TR. P. XV. IMP. VIII. COS. VI. S. C. Anno Epochæ Christianæ 190. idem Augustus fuit Consul sextùm, quo anno desinente decennio, ex quo patre defuncto, rei Romanæ administrationem acceperat, vota Decennalia solvit, ac Vicennalia nuncupavit. Eadem tamen solemnia dies aliquot anticipavit, antequam annum TR. P. XV. expleret. Observavit Panvinus in nummis Commodi vota in alterum decennium nuncupata, Vicennalia primitus appellata, cùm antea Decennalia secunda dicerentur, ut ex nummis Antonini Pii & M. Aurelii ostensum est.

CAP. IV.

Septimii Severi Decennalia. Dionis Interpres castigatur. Baronii ac Panvini opiniones de anno delatæ Antonino Caracallo Tribunitiæ Potestatis examinantur. Inscriptionum veterum contradictiones tolluntur. De die Ludorum Secularium Severi error Panvini. Decennalia Antonini, eorumque annus statuitur. Occo Caracallo Nummos Elagabali perperam deputat. Antoninus omnium primus Vicennalium tempus antevertit. Alexandri Severi Decennalia in Nummo Mediceo inscripta.

IMperatore Commodo Kal. Januariis V. C. 945. usque ad Parilia, vulgaris Epochæ 193. occiso, ac brevi quinque mensium spatio Pertinace, dein Didio Juliano violenta morte sublatis, ut ostensi potiùs, quàm dati Principes visi fuerint, Septimius Severus Kalendis Juniis S. C. Tribunitiam Potestatem cum Augusti titulo accepit, quem ante paucos dies Pannonici exercitus Imperatorem salutaverant. Exstat argenteus Severi nummus in Cimeliis Serenissimi Cardinalis LEOPOLDI cum epigraphe, VOTA SVSCEPTA X. Hæc Decennalia splendidissimâ pompâ eidem Imperatori celebrata recitant Dio & Herodianus. Interpres Dionis ex Xiphilini Excerptis scribit: *Interea Severus postquam attigit decennium principatus sui, congiario populo prætorianisque militibus dato, eis tot aureos, quot annos imperaverat, dedit.* Quibus videtur significare Severum non exacto decennio, ut moris fuerat, sed eodem incunte Decennalia dedisse. Græci Scriptoris verba ita planè nobis interpretanda sunt, Σεβῆρος δὲ ἐπὶ τῆς δεκαετηρίδος τῆς ἀρχῆς. *Interim Severus circa decennium sui principatus.* Quæ de exacto decennio accipienda esse hic nummus ostendit apud Occonem pag. 355. L. SEPTIMIVS SE-

VERVS PERT. AVG. & in postica, VOT. SVSC. DEC. P. M. TR. P. XI. COS. III. P. P. Anno 203. Æræ nostræ Kal. Junii decimo imperii anno exacto, iniens Tribunitiam Potestatem undecimam, Decennalia egit. Scribit Spartianus cap. 16. Severum Antiochiæ tertium consulatum, Antonino filio collega, iniisse, nempe Anno 202. inde Vere appetente, per Palæstinam in Ægyptum se contulisse, & Memphim usque progressum, interiora Provinciæ summa curiositate lustrasse. Itaque Kal. Juniis cùm decimum imperii annum auspicaretur, procul ab Urbe aberat, & anno tantùm insequenti Romæ Decennalia celebravit, quæ integram hebdomadem omni genere ludorum complexa Dio testatur. Severi decennium cùm ceteri summa cum hilaritate peragerent, nostris Christianis luctuosum fuit. Auctor est Eusebius lib. 6. *Hist. Eccl.* cap. 2. *Severo annum imperii decimum agente, ardentissimum persecutionis incendium flagrasse, atque innumerabiles martyrio coronatos.*

In Antonini Caracalli Severi Aug. F. Tribunitiæ Potestatis, itemque Decennalium anno statuendo magni viri Baronius ac Panvinius dissentiunt, & ab utroque ipse discordo. Baronius ad A. 210. quem Anullini II. & Frontonis consulatu designat, scribit eo anno Antoninum iniisse Tribunitiam Potestatem, simulque in consortium imperii cum Augusti titulo à patre vocatum. Rursus ad A. 200. Antonino Augusto III. & Geta Cæsare Coss. recitat Antonini Decennalia. Quare eadem solemnia, auctore Baronio, ineunte anno decimo ejusdem Principis acta fuere. At Panvinus putat Tribunitiam Potestatem cum Imperatoris titulo delatam fuisse Antonino Kalendis Juniis A. V. 951. Saturnino & Gallo Coss. Panvinum exscribunt Calvisius ac Goltzius. Cùm ex nummorum ac lapidum inscriptionibus annum communicatæ Antonino Tribunitiæ Potestatis sedulò indagarem, in Cimmeriis planè tenebris me versari sensi, ac omnem penè inveniendæ veritatis spem abjecissem, nisi satius duxissem rei difficultatem præmonstrare, quam fortè alii felicioribus auspiciis superent. Exstant tria Numismata in Gaza Medicea cum epigraphe, ANTONINVS PIVS AVG. GER. & retrorsum, P. M. TR. P. XX. COS. IV. P. P. S. C. Eadem Potestas Tribunitia Antonini vicies aucta in lapidum monumentis legitur apud Gruterum pag. 191. & 270. Obiit Antoninus C. Bruttio Præsente, T. Messio Extricato Coss. VI. Idus Aprilis V. C. 916. ad Parilia: demonstratur egregiè annus hic obitus memorati Imperatoris. Laudatur in Cod. Just. Rescriptum Antonini *L. 9. de negotiis PP.* VIII. *Kal. Mart.* itemque *L. 3. de contrahenda stipul. PP.* VI. *Kal. Mart.* Hæc Rescripta proposita sunt *Præsente & Extricato Coss.* Itaque cùm illi Consules magistratum iniere, Antoninus imperabat. At eundem iisdem Consulibus & imperandi & vivendi finem fecisse probat fragmentum vetustum pag. 300. Operis Gruteriani:

IMP...... SEVERVS........ COOPTATVS C. BRVTTIO. PRAESENTE. T. MESSIO. EXTRICATO. II. COS. P. R. C. ANN. DCCCCLXX.

Annus Urbis 970. coincidit cum Anno Epochæ Christianæ 217. à Parilibus. In fragmento veteri consulari apud Bucherium pag. 247. legitur, *Præsente & Extricato Mer.* Etenim Anno 217. Kalendæ Januariæ incidere in diem Mercurii Cyclo Solis II. Lunæ IX. litt. E. Porrò ibidem non dicitur cooptatus Imperator Antoninus, qui nusquam apud Latinos Severus dictus fuit, sed ejusdem successor Macrinus, qui se *Severum nuncupavit* ex Capitolino cap. 2. & ex ejusdem nummis constat, in quibus inscribitur, IMP. CAES. M. OPEL. SEV. MACRINVS. AVG. Quare anno Urbis 916. Antoninus Severi Aug. F. occisus fuit, & quidem octavo die Aprilis, ut scribit Dio qui eidem convixit. Cùm verò in inscriptionibus marmorum ac Numismatum idem dicatur Tribunitiæ Pot. XX. eandem Potestatem cum Augusti nomine primùm accepit A. 198. Saturnino & Gallo Coss. Exstat Romana Inscriptio apud Panvinum A. V. 953. & Gruterum pag. 269. cujus hoc fragmentum subjiciam:

M. AVRELIO ANTONINO PIO FELICI AVG. TRIB. POTEST. III. PRO. COS. &c. DEDIC. PR. NON. APRIL. TI. CLAVDIO SEVERO. C. AVFIDIO VICTORINO COS.

Posita est Inscriptio A. V. 953. die 21. Aprilis inchoando, Æræ vulgaris 200. die 4. Aprilis. Quare si id temporis Antoninus inierat Trib. Pot. III. Anno 217. VI. Idus Aprilis occisus, agebat TR. POT. XX. uti in nummis & lapidibus laudatis inscribitur.

His tamen opponuntur insignia elogia, quæ etiamnum visuntur Romæ, ex quibus post Kal. Junias A. 198. evincitur tradita Antonino Tribunitia Potestas. In superiori parte Panthei legitur:

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX. ARABICVS. ADIABENICVS. PARTHICVS. MAXIMVS. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. PROCOS. ET. IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. TRIB. POT. V. COS. PROCOS. PANTHEVM. VETVSTATE. COLLAPSVM. CVM. OMNI. CVLTV. RESTITVERVNT.

Severus Augustus A. V. 956. Christi Domini 203. Kal. Junii inibat TR. P. XI. cum qua cùm copuletur TR. P. V. Antonini, fit consequens, ut Antoninus anno V. 951. nostræ Epochæ 198. post Kalendas Junias primam Tribunitiam Potestatem auspicatus fuerit. Rursus in porticu templi S. Angeli in Foro Piscario visitur epigramma, in quo Tribunitia Potestas sexta Antonini cum undecima Severi jungitur. Habetur apud Gruterum pag. 172. In celebri Arcu Septimii in Foro Romano Severus inscribitur, TRIBVNIT. POTEST. XI. Antoninus verò, TRIBVNIT. POTEST. VI. At in altera item Romana Inscriptione Gruteri pag. 191. Severus dicitur, TRIB. POT. XI. Antoninus, TRIB. POT. V. Si cum Tribunitia Potestate undecima Severi concurrit quinta, & sexta Antonini, minùs rectè Panvinus & alii asserunt Kalendis Juniis die natali imperii Severi Antoninum Tribunitiam Potestatem accepisse. Sanè Panvinus priorem illam Inscriptionem referens A. V. 956. pro XI. scripsit X. Sed ex altero elogio rejicitur; neque tam facile est lapides ac membranas corrigere. Laudantur aliæ Inscriptiones antiquæ, in quibus Tribunitia Potestas prima Antonini cum VI. Severi conjungitur apud Gruterum pag. 1020. rursus cum VIII. ejusdem Severi pag. 264. Ex tot elogiis luculenter probatur Antoninum A. 198. post Kal. Junias designatum fuisse Augustum delata eidem Tribunitia Potestate. Quare Anno 217. VI. Idus Aprilis occisus, agebat annum Trib. Pot. XIX. qui igitur fieri potest ut in nummis & lapidibus ejusdem Tribunitia Pot. XX. & Anno 200. die 4. Aprilis ter-

tertia inscripta fuerit? Reinesius lib. 1. *Variar.* cap. 21. volumen promisit inscriptum, *Examen Inscriptionum veterum*; at ille vitam ante Operis editionem explevit. Hujus eximii voluminis autographum Joannes Fritsch Typographus Lipsiensis apud se esse testatur in epistola nuncupatoria ad Librum Gutherii *de Jure Manium*. Jacobus Sponius vir eruditissimus supra tria millia Inscriptionum collegit, quæ in Gruteriano Thesauro desiderantur; idem verò nunc in Græciam navigationem adorniat, antiqua elogia ex temporis ac Barbarorum injuriis æternitati asserturus, suamque in Galliam redux, grandi volumine has omnes ac reliquas insuper lapidum difficultates infringet.

Severus A. V. 949. Æræ Dionysianæ 196. contra Albinum movens, apud Viminacium in superiori Mysia Antoninum filium Cæsarem destinavit ex Spartiano cap. 10. Quòd verò Senatus consultum nondum accessisset, dictus est Antoninus Cæsar destinatus. Constat hoc ex Inscriptione pag. 300.

LATERANO. ET RVFINO. COS. COOPTATVS. EX S. C. M. AVRELIVS. ANTONINVS. CÆS. DESTINATVS.

In altera etiam Inscriptione Narbonensi pag. 266. Severus dicitur TRIB. POT. IV. & ibidem laudatur Julia Domna M. AVRELI. ANTONINI CÆS. mater. Tribunitia Potestas IV. Severi exibat A. 197. Laterano & Rufino Coss. Victus est Albinus ex Spartiano in *Severo* cap. 11. die 19. Februarii A. 198. Tunc Severus inter festa ob reportatam victoriam dum de more Imperator ab exercitu salutaretur, nempe IX. X. & XI. ut ex nummis deduco, Antoninum Cæsarem abs se antea dictum, Imperatorem Augustum destinavit, Tribunitia Potestate eidem delata. Hinc in una & altera Inscriptione legitur pag. 267.

M. AVRELIO. ANTONINO. CÆS. IMP. DESTINATO.

Severus Galliæ ac Britanniæ rebus compositis, eodem Anno 198. Romam venit, jussitque Senatui, ut Antonino Cæsari Imperatoris insignia decerneret. *Cæsarem deinde*, inquit Spartianus cap. 14. *Bassianum filium suum Antoninum à Senatu appellari jussit, decretis imperatoriis insignibus.* Hinc factum est, ut cùm quidam annos augustæ dominationis Antonini numerarent à die qua ille in Galliis à patre destinatus fuerat Imperator, alii verò à die qua S. C. nomen & insignia imperatoria eidem tradita sunt, in signandis annis Tribunitiæ Potestatis Antonini variaverint. Ex his refellitur Panvinus, qui putavit Severum A. V. 957. die suo natali Kal. Juniis Ludos Seculares celebrasse; nam Kal. Juniis Antoninus agebat Tribunitiam Potestatem VI. cùm pater Severus duodecimam iniret. In nummis verò legitur, ANTONINVS PIVS AVG. PONT. TR. P. VII. & in postica parte, COS. LVD. SÆC. FEC. S. C. Cùm verò Ludi Seculares, teste *Zosimo* initio lib. 2. ederentur post messem, mense circiter Julio Antoninus Trib. Pot. VII. inivit, labente Severi XII. quæ unà cum ejusdem Ludis Secularibus in nummis obsignatur.

Ex his chronologicis & quidem difficillimis tricis ad Antonini Caracalli Decennalia redeo. Exstat nummus apud Occonem pag. 374. inscriptus, ANTONINVS PIVS AVG. & in altera parte, VOT. SOLVT. DEC. COS. III. Anno Domini 208. Antoninus III. Consul fuit unà cum Geta Cæsare II. Cùm Anno 198. Tribunitiam Potestatem, nomenque Augusti obtinuerit, ut ex pluribus Inscriptionibus probatum est, palam fit, eundem anno imperii decimo evoluto Decennalia celebrasse. Baronius scribit eundem designatum Imperatorem Anno 201. illius autem Decennalia recitat initio A. 210. Panvinus ait eundem Imperatoria insignia accepisse A. V. 951. Decennalia verò egisse A. V. 960. Apro & Maximo Coss. Quare utrique anno decimo imperii ineunte, Decennalia Antonini perperam statuuntur; ita tamen ut Baronius Antoninum uno anno tardiùs Augustum faciat, Panvinus uno item anno Decennalia anticipet. Errat etiam Occo dum nummum Decennalium Antonini recitat Pompejano & Avito Coss. A. 209. Trib. Pot. Antonini XII. cùm ad annum superiorem ea solemnia retrahenda sint, Antonino Trib. Pot. XI. ineunte. Sed aliud insuper Occoni erratum est; siquidem pag. 369. & 370. nummos Antonini in postica signatos, PONTIF. MAX. TR. P. II. COS. II. Caracallo attribuit, cùm exprimant Imp. Elagabalum Antoninum; ille enim Anno 205. Consul I. fuit, ac Tribunitiam Potestatem VII. Kal. Januariis gerebat. Elagabalus Anno Epochæ Christianæ 218. erat TR. P. II. COS. II.

Antoninus primus Romanorum Principum statum Vicennalium tempus antevertit. Proferuntur ab Occone ejusdem Numismata in postica parte hanc epigraphen exhibentia, TR. P. XX. COS. IV. P. P. VICT. PART. ubi cernitur Victoria in clypeo inscribens, VOT. XX. Anno 217. Tribunitiam Potestatem vicesimam auspicabatur, quo tempore Vicennalia imperii egit, quæ ineunte anno XXI. veteri more celebrari debuerant. Diocletianus ac Constantinus Vicennalium tempus uti Antoninus uno anno anticiparunt, ut postea ostendam. Ab Antonino ad Gallienum viginti Principes Romano imperio præfuerunt, quos inter unus Alexander Severus decennium augusti regiminis explevit; ceteri intra paucos annos violenta morte sublati sunt, uno Hostiliano dempto, qui pestilentià interiit. In Alexandri nummis Occo pag. 415. unum profert in aversa parte signatum, VOTIS DECENNALIBVS. Ubi nuncupata initio imperii vota exprimuntur. Exstant in Gaza Serenissimi Magni Ducis COSMI III. Numismata Pupieni, Balbini, Maximini, Æmiliani, Volusiani, Decii, item in Cimeliis Serenissimi Card. LEOPOLDI, nummi Pertinacis, Hostiliani, & Galli Treboniani, in quibus omnibus legimus, VOTIS DECENNALIBVS. Cùm nullus eorundem Imperatorum quartum imperii annum attigerit, imò quidam paucos tantùm menses Principes vixerint, colligimus laudatam epigraphen designare vota, quæ in ipsis imperii auspiciis iidem in decennium suscepere. Alexander de more anno decimo exacto, nempe nostræ Epochæ 232. Lupo & Maximo Coss. vota Decennalia solvit, & Vicennalia nuncupavit. Hæc vota exprimuntur in nummo Gazæ Mediceæ, in quo Alexandri effigies visitur cum inscriptione in postica, VICTORIA AVGVSTI: Et in clypeo, VOT. X. à Victoria scribuntur.

cum Gallieni & Valeriani, sperare te convenit sumptu publico. Ex quibus doctissimus Historicus contendit post consulatum Memmii Fusci, qui in laudato consessu Consul ordinarius dicitur, ponendos esse Consules ordinarios Gallienum iv. & Valerianum à Kal. Januariis usque ad 22. Maji, à qua die intere suffectum consulatum Crinitus & Aurelianus, qui postea imperium indeptus fuit. Ceterùm ne novum par Consulum intrudat, scribit Valerianum *Volusianum* etiam ab aliis in Fastis appellari.

Petavius Baronii ratiocinio planè convictus, anno Vrbis 1012. Christi 259. attribuit Consules Gallienum iv. & Valerianum Cæsarem. Nec tamen ausus vulgares Fastos corrigere, Anno 261. statuit *Gallienum* v. *& Volusianum Coss.* qua ratione octo ordinarios consulatus Imperatori Gallieno assignat, cùm septem tantùm in omnibus Fastis ejusdem Principis consulatus asserantur. Quòd vero unum par Consulum intruserat, ne Chronologicæ Tabulæ luxarentur, expunxit consulatum Secularis ii. & Junii Donati. Idem Petavius lib. 11. *de Doctr. Temp.* cap. 27. Baronii ac Panvini Fastos discutit, ac concludit: *Ita ambo inter se concordes Dionysianam & vulgarem Æram biennio morantur; donec ad Probum Imperatorem perventum est, ubi biennium uterque tacitè dissimulavit. De altero anno, qui omissus est, satis constat; nam Paulum* (voluit dicere Probum) *& Paulinum Onuphrius, Baronius verò Probum & Lupum præterennt. At quodnam par alterum Consulum in illorum Fastis desideretur, id verò difficile est conjicere. Nec in horum tantùm duorum, sed in cæteris unum aliquod par Consulum deesse videtur.* In his sanè minùs rectè calculos ponit. Nam falsum est Panvinum biennio Æram Dionysianam morari, siquidem uno tantùm anno citiùs eandem inchoat; nempe V. C. 752. A. Juliano 44. Augusto xiii. & Plautio Sylvano Coss. Baronius vero eandem Æram auspicatur A. V. 751. Juliano 43. Cornelio Lentulo & Messalino Coss. Rursus falsum est Baronium Epocham laudatam biennio prævertere usque ad imperium Probi; illam enim biennio anticipat usque ad exitum Decii Augusti, postea usque ad septimum annum Gallieni triennio ab eadem discrepat. Omissis verò duobus collegiis Consulum, uno tantùm anno ab illa deinceps distat, donec uno consulatu Probi inter suffectos rejecto, Anno 280. Messalam & Gratum Coss. statuens, Dionysianam Epocham tandem assequitur. Errat denique Petavius, dum judicat in Fastis Panvini unum par Consulum desiderari, præter consulatum Probi & Paulini, ut inferiùs demonstrabo. Sed de Baronii Tabulis priùs dicendum est.

In primis minùs rectè, ex Actis Pionii Martyris, novum par Consulum in Fastos intrusit. Exstant illa apud Surium & eruditissimum Bollandum in gestis SS. Februarii, eademque Annalibus Baronius inseruit A. 254. Initio dicitur captus Pionius *vicesima tertia Februarii Sabbato*, ac per forum tractus, ubi plurimi Judæi versabantur, quia *cùm magnum esset Sabbatum feriabantur.* In calce verò idem Pionius asseritur martyrio apud Smyrnam coronatus: *Julio Asiæ Proconsule, Proclo Quintiliano magistratum gerentibus, Consule tertiùm Messio Quinto Trajano, Decio Augusto: ante iv. Idus Martias, more Romanorum; Asiæ autem more, septimi mensis undecimo, die Sabbati, hora decima,* Hinc Baronio Messius Trajanus Decius iii. & Gratus ii. Coss. asserti Anno 254. Et quidem hoc anno dies undecima Martii incidit in Sabbatum, Cyclo Solis xi. Lunæ viii. litt. A. at vicesima tertia Februarii fuit feria quinta, hoc est, dies Jovis; nec dies 23. Februarii, & 11. Martii possunt in eandem feriam coincidere, quorum nihil eidem Scriptori adnotatum est. Sed nec illud verum est, mensem Martium esse apud Asiaticos mensem septimum, fuit enim sextus, ut eruditè demonstrat Vsserius in parvo sed plane aureo libello *de Macedonum & Asianorum Anno Solari* cap. 2. Aprilis Romanorum erat apud Asiaticos mensis septimus, qui initium auspicabatur à 25. Martii, ut patet ex ejusdem Tabulis cap. 4. quas suæ *Chronologiæ Reformatæ* inseruit Ricciolius tom. 1. lib. 1. cap. 20. Itaque apud Asianos septimi mensis dies undecimus correspondet diei 4. Aprilis juxta Romanos. Anno 251. dies undecima septimi mensis fuit feria vi. Cyclo Solis viii. Lunæ v. litt. E. quare Acta illa depravata sunt, ac corrigenda ex Chronico Alexandrino, in quo Martyrium Pionii dicitur consummatum die 12. nempe Non Aprilis, quamvis ibidem, uti notavit Vsserius, mensis Asiaticus vi. pro vii. perperam scribatur. Ex his habemus Pionium martyrii palmâ coronatum mensis septimi duodecima Sabbato, quo charactere designatur Annus 251. cui in Fastis attribuuntur Consules Messius Quintus Trajanus Decius iii. & Decius Cæsar. Collector Actorum S. Pionii pro Cæsare *Decio*, legit *Deltio*, & pro arbitrio *Gratum* ii. addidit. Igitur par illud Consulum ex Fastis expungendum est.

Michael Alfordus Ecclesiasticorum Britanniæ Annalium digestor tomo primo ad A. 262. in fine ait: *Duorum annorum differentia passim occurrit: & illam componere non est, fateor, mearum virium, Baronium tamen libentiùs sequor, quia ille conscribendis Annalibus, labore & industria præcessit omnes.* Hinc ibidem ex Tabulis Consularibus rejicit Æmilianum & Bassum ii. Itemque Secularem ii. & Donatum; inserit autem Gallienum iv. & Valerianum Cæsarem. Ita uni Baronio fidem accommodans, à Panvini Fastis discedit. Verùm rectè utrumque illud collegium Consulum Panvino assertum, ac annis V. C. optimè assignatum demonstro. Æmilianum ac Bassum ii. fuisse Consules ordinarios patet ex omnibus antiquis Tabulis, Victorii Aquitani, Prosperi, Idatii, fragmenti consularis apud Bucherium pag. 248. (hos quatuor Scriptores nondum editos eruditissimus vir non vidit) Cassiodori, Eusebii Canone Chronico, & Fastis Siculis apud Scaligerum, Auctore denique Libelli *de Præfectis Vrbi.* Sed quod rem evincit, exstant in Cod. Justinianæo plura Rescripta Impp. Valeriani & Gallieni iisdem Consulibus signata. Etenim *L. 15. de pactis. L. 12. de transactionibus. L. 4. de conditione ad causam dati. L. 7. de privilegia fisci. L. 5. soluto matrimonio. L. 5. ad l. Fabiam. L. 6. quod cum eo.* Hæc, inquam, omnia Rescripta dicuntur *Data Æmiliano & Basso Coss.* Vnde minùs rectè Baronius ad A. 262. initio scripsit: *In Codice Justiniani Bassus semel tantùm cum collega Æmiliano Consul positus invenitur*, cùm septies cum hoc ipso jungatur, & pluries etiam simul nominati fuere, si quis id diligentiùs velit inquirere. Putat autem Æmilianum eundem fuisse cum Aurelio Memmio Fusco, *cui fuerit quoque cognomentum Æmilianus.* Verùm *Tusci & Bassi* consulatu, dicuntur signatæ *L. 2. in quibus causis. L. 16. de inoff. test. L. 12. ad S.C. Vellejanum*, & alia Rescripta. *Item Tusco & Basso Coss.* signantur Acta passionis S. Cypriani. Baronius ac Panvinus ex Vopisco ac Trebellio Pollione pro *Tusco* putant Fuscum reponendum. Imò ex subscriptionibus legum duo illi Scriptores corrigendi sunt. Et quidem in Fastis Græcis ac Latinis *Tuscus* Consul laudatur. Exstat antiquum epigramma in Ortacinis, recitatum ab Alfordo A. 261. dicatum, TVSCO ET BASSO COSS. Ceterùm Æmiliani & Bassi ii. consulatus insigni charactere designatur in antiquis Actis martyrii S. Fructuosi, quorum est initium apud Bollandum ad diem 21. Januarii: *Valeriano & Gallieno Imperatoribus, Æmiliano & Basso Coss. xvii. Kal. Febr. die Dominico.*

Est character anni V. C. 1012. quo dies 16. Januarii incidit in diem Dominicum Cyclo Solis XVI. Lunæ XIII. litt. B. Et dicuntur socii cum eodem Fructuoso ad supplicium *producti* XII. *Kal. Februarii feria sexta.* Itaque errat Petavius ponens Æmiliani ac Bassi consulatum A. V. 1013. Christi 260. anno enim superiori consulatum gessere.

Alterum par Coosulum, quod improbant Baronius ac Petavius, est Secularis II. cum Junio Doonato. Exstant tamen plurima Gallieni Rescripta iisdem Consulibus signata, *L. 4. de obligationibus. L. 5. de testamentaria tutela. L. 3. de prædiis. L. 6. quæ potiores. L. 1. ubi de hereditate*, & aliæ plurimæ, quæ dicuntur *Dat. Seculare* II. *& Donato Coss.* Omnes Fasti superiùs laudati eosdem Consules tradunt. In veteri fragmento apud Bucherium legitur, *Seculare & Donato B. Sol.* nempe illum annum fuisse Bissextilem ac Kalendas Januarias incidisse in diem Solis. Rectè ergo meus Panvinus anno Urbis 1013. eosdem Consules statuit; fuit enim ille annus Bissextilis ac prima Januarii incidit in diem Solis seu Dominicum, Cyclo Solis XVII. Lunæ XIV. litt. A. G. Fuit annus Epochæ Dionysianæ 260. Ex his duo laterculi Consulum meo Panvino digesti, adeo solidè & evidenter demonstrantur, ut planè sperem fore ut imposterum cunctis adprobentur, procul abire jussis aliorum Scriptorum opinionibus, quamvis easdem viri insignes invexerint.

Jam ad arcem veluti caussæ ventum est, ad consulatum Gallieni IV. & Valeriani Cæsaris. Profectò hic in nullis Fastis legitur, & Pollio in *Gallieno* cap. 1. scribit, *Gallieno igitur & Volusiano Coss.* &c. Video quidem in laudatis à Baronio Actis designatos fuisse à Valeriano Imperatore Consules ordinarios Gallienum & Valerianum, suffectos verò à die 22. Maji Crinitum & Aurelianum. Verùm neutiquam illi consulatum iniere. Etenim si Aurelianus anno Domini ex Baronio 262. vel 259. uti vult Petavius, consulatum suffectum gessisset, anno primo imperii iniens Kal. Januariis consulatum ordinarium, dictus fuisset Consul II. rursus cum Capitolino procedens Consul A. 271. Consul III. fuisset. Denique annum postremum imperii quartùm Consul clausisset. At in omnibus Fastis tertium tantùm Aureliani consulatum legimus. In veteri saxo apud Baronium, Panvinum, ac Gruterum dicitur Aurelianus,

TRIB. POT. V. COS. DESIG. III.

Et postea:

DEDIC. KAL. FEBR. AVRELIANO. AVG. III. ET MARCELLINO. COS.

Illi enim qui suffectum consulatum gesserant, si postea consulatum ordinarium inissent, Coosules II. dicebantur. Scio Baronium ad initium A. 205. scribere: *Hoc anno primùm à Severo factum est, ut consulatus suffecti cum ordinariis numerarentur; sicque ea ratione Plautianus, qui suffectum egerat consulatum, hoc anno creatus Consul ordinarius, secundùm Consul positus est.* Hæc ex Dione probare contendit. Verùm longè ante Severum id moris fuisse certum est. Vespasianus ex Suetonio cap. 4. egerat consulatum suffectum, cùm verò ordinarium capessivit, Consul II. in Fastis & Inscriptionibus nummorum ac lapidum dictus fuit. Domitianus Consul XVII. ubique inscribitur, quamvis sexies coosulatum suffectum gesserit. Quid? quod ipse Severus Imperator Cos. II. dictus est anno primo imperii, cùm Kal. Januariis Consul processit; idem autem gesserat consulatum suffectum cum Apulejo Rufino, ex Spartiano cap. 4. Scribit Dio Plautianum, antequam consulatum ordinarium iniret, *ornamenta consularia* honoris gratiâ à Severo accepisse; at hoc non est consulatum suffectum gessisse. Tacitus lib. 1. *Hist.* cùm recitasset Consules ab Othone suffectos in varias Kalendas A. V. 822. scribit Romæ auditam victoriam tertiæ legionis de Sarmatis reportatam: *Postquam*, inquit, *id Romæ compertum, M. Aponius Mœsium obtinens triumphali statua, Fulvius Aurelius, & Julianus Titius, ac Mumisius * Lupus Legati legionum consularibus ornamentis donantur.* Dicebantur hi Consules non ordinarii, nec suffecti, sed honorarii, nempe non penes potestatem, sed insignia tantùm atque ornamenta Consulum. Legantur Panvinus lib. 1. *Comment. in Fastos*, & Lazius lib. 9. *de Rep. Rom.* cap. 4. Itaque cùm Aurelianus ad imperium elatus ter consulatum ordinarium gesserit, & à Baronio ac Petavio anno ultimo Consul III. dicatur, quod laudata Inscriptio demonstrat, fit consequens ut Valeriano imperante consulatum suffectum non gesserit. Quod inde derivasse existimo; quia eodem anno victo ac capto in Perside Valeriano Augusto, Gallienus solus imperium consecutus, alia collegia Consulum pro arbitrio designavit; ita consulatus, antequam illum iniret, Aureliano abrogatus. Panvinus, ejusque exscriptores Calvisius ac Goltzius, cùm putent Aurelianum Consulem suffectum processisse, Kalendis Januariis anni primi imperii Aureliani Consules ponunt Aurelianum hominem nescio quem privatum & Bassum. Sed in Chronico Canone Eusebii apud Scaligerum disertè legitur, *Aurelianus Augustus & Bassus.* Et quidem novi Imperatores primis statim Kalendis Januariis consulatum ordinarium inibant, quod item Aurelianum fecisse non dubito. Neque obstat Memmium Fuscum gessisse magistratum anno quinto Valeriani, ac proinde non potuisse dici à Vopisco Consulem ordinarium anno quo captus est Valerianus; is enim septimo imperii victus, ac castris exutus, in Persarum potestatem venit. Etenim Memmius Fuscus Consul ordinarius appellatur, non quasi eodem anno eo magistratu fungeretur, sed quòd ante biennium illum gesserat. Ex his constat Gallienum IV. ac Volusianum anno Urbis 1014. Consules rectè assignatos, non verò Gallienum ac Valerianum; neque enim Baronio assentiri possum, dum ait Valerianum Cæsarem potuisse Volusianum etiam cognominari. Nam Valerianus erat cognomen Liciniæ Familiæ, ut ex nummis Valeriani Senioris ac Gallieni patet; & Valerianus Junior in Numismatibus dicitur, P. LIC. VALERIANVS CAES. At Volusianus fuit ex Familia Petronia, & bis imperante Gallieno Præfectus Urbi fuit, ut ex indiculo Præfectorum Vrbis à Cuspiniano publicato intelligitur.

Petavius admisso cum Baronio consolatu Gallieni IV. & Valeriani Junioris, statuit etiam A. V. 1014. Christi 261. Gallienum V. & Volusianum, quos omnes Fasti laudant. Itaque octo consulatus Gallieno idem assignat, cùm tamen certissimum sit, memoratum Imperatorem septies tantùm Consulem inscribi. Exstat *Lex 3. de ordine judiciorum*, quæ dicitur *PP. Gallieno Aug.* V. *& Faustino Coss.* Rursus in eodem Cod. Just. laudatur *Lex 7. de probationibus PP. Gallieno* VII. *& Sabinillo Coss.* At Petavius scribit Gallienum VI. & Faustinum; & rursus Gallienum VIII. & Sabinillum. Exstant nummi apud Goltzium inscripti, IMP C. P. LIC. GALLIENVS P. F. AVG. P. M. TR. P. XIV. COS. VII. P. P. & alter, TR. P. XV. COS. VII. Cùm verò Gallienus occisus fuerit anno Tribunitiæ Potestatis XV. apertè colligitur, perperam à Petavio Gallienum Cos. VIII. affirmari. Hæsit in eadem salebra Ricciolius, qui cum Peta-

* Leg. *Numisius.*

viq

A vio consulatum Secularis & Donati expunxit, Gallienum IV. ac Valerianum Consules intrusit, Æmiliani ac Bassi consulatum altero anno retulit, ac denique Gallienum VIII. Consulem produxit. Tot in errores lapsi sunt ob illud collegium Consulum adversùs omnium veterum Tabularum fidem invectum. Et quidem Ricciolius, qui suo volumini *Chronologiæ Reformatæ* titulum dedit, ut tam grande nomen impleret, debuit trium laudatorum Scriptorum Fastos in examen adducere; præsertim cum lib. I. tomi prioris cap. 4. num. I. testetur se laborasse *in Fastis Consularibus sectiis, quàm hactenus factam sciamus, concinnandis.* Verùm e-
B jusdem Tabulæ tot mendis scatent, ut in una tantùm pagina ultra sexaginta errata deprehenderim. Sanè alienis oculis ac manu in eisdem exscribendis usus videtur, ne tam supinæ negligentiæ vir aliàs eruditus, reus traducatur. Ex his tamen evidenter monstratum est, nostri Panvinii Fastos, qui Gallieni Imperatoris annos designat, accuratè deductos esse, ut idem jure ac merito cum Lipsio honoris gratiâ *Pater Fastorum* nuncupandus videatur.

At enim non modo in collegiis Consulum, verùm etiam in initiis imperii Valeriani ac Gallieni statuendis tres illi Scriptores dissentiunt. Baronius
C exordium horum Principum ponit Gallo II. ac Volusiano Coss. V. C. 1005. ita enim scribit ad A. 257. Panvinius anno V. 1006. Vibio Volusiano II. & Valerio Maximo Coss. Denique Petavius in sequentem annum 1007. Christi Domini 254. eosdem Augustos ad imperium evectos arbitratur lib. 13. in *Chronico*. Baronii opinio antiquis Inscriptionibus adversatur. Exstant nummi cum epigraphe, IMP. C. P. LIC. VALERIANUS P. F. AUG. P. M. TR. P. II. COS. III. P. P. item, IMP. C. P. LIC. GALLIENUS P. F. AUG. TR. P. II. COS. II. Juxta Baronium Anno 258. fuere Consules Valerianus Aug. III. &
D Gallienus Aug. II. Itaque si cum tertio Valeriani ac secundo Gallieni consulatu jungitur Tribunitia Potestas II. utriusque, palam evincitur illos eandem cum imperio non misse Anno 255. nam annus secundus exstitit A. 257. Valeriano II. & Gallieno Coss. Præterea exstat duplex epigramma apud Gruterum pag. 275. in quo Gallienus dicitur, TRIB. POTEST. IV. COS. III. Gessit tertium consulatum ex Fastis Baronii A. 260. quo anno terminasset Trib. Pot. V. si primam A. 255. auspicatus fuisset. Eadem sententia apertè etiam ex superiùs stabilitis revellitur: etenim probatum est Baronium duo collegia Consulum ab annis imperii
E Valeriani & Gallieni exclusisse, quæ tamen cùm certis argumentis testificanda esse monstraverim, ne sedecim anni augustæ dominationis Gallieno assignentur, ejusdem initia ad A. V. 1006. cum Panvino figenda sunt. Respondet Petavius lib. II. *de Doctr. Temp.* cap. 26. *eum novo anno Juliano, novam Tribunitiam Potestatem inchoatam.* Hæc opinio, quam in *Dissert. de Nummo Licinii* cap. 6. insinuavi, prorsus falsa est. Etenim Tribunitia Potestas initio statim delati imperii suscipiebatur, nec Kalendis Januariis anni Juliani iterabatur, sed die ipsa natali imperii. Hinc eodem anno Juliano, diversi Tribunitiæ Potestatis anni concurrebant. Hoc
F ex nummis constat, præcipuè Domitiani, qui plures consulatus ordinarios junxit. In illis inscribitur, TR. P. IV. COS. XI. & rursus, TR. P. V. COS. XI. Plura Numismata Commodi ex Cimeliis Mediceis laudavi cap. 3. in quibus anno postremo imperii dicitur, TR. P. XVII. COS. VII. & TR. P. XVIII. COS. VII. Eo autem anno septimum consulatum cum vita explevit. Id evincunt etiam innumeræ lapidum inscriptiones. Unam ex Grutero pag. 573. laudabo, in qua legitur:

IMP. CÆSAR VESPASIANVS AVG. PONT. MAX. TR. POT. II. IMP. VI. COS. III. DESIG. IIII. &c.

Vespasianus Kal. Julias A. V. 822. Tribunitiam Potestatem cum imperio accepit, ex Tacito lib. 2. *Hist.* gessit tertium consulatum A. V. 824. si Kalendis Januariis A. 823. Tribunitiam Potestatem iterasset, anno sequenti, quo tertiùm Consul processit, inscriptus fuisset TR. POT. III. Idem ex nummis Vespasiani apud Goltzium ostenditur.

Præterea evidenter demonstro Baronium ac Petavium minus rectè annos imperii Gallieni digessisse: nam huic Augusto omnes Scriptores ac nummi ejusdem quindecim annos imperii tribuunt. Certum autem est eundem interfectum apud Mediolanum Paterno II. & Marioniano Coss. circa XIII. Kal. Aprilis, nam IX. Kal. Apr. ejusdem mors, ac Claudii electio Romæ nuntiata est, ex Trebellio Pollione in *Claudio* cap. 4. At juxta calculos Baronii Gallienus init imperium A. 255. moritur A. 269. Petavius in *Chronico* scribit Gallienum appellatum fuisse Imperatorem A 254. occisum vero A. 268. Igitur ex utriusque Scriptoris supputatione Gallienus annos tantùm quatuordecim in imperio vixit. At Gallienum annos quindecim imperasse probatur ineluctabili testimonio Porphyrii, qui id temporis vixit. Scribit in *Vita Plotini*: *Decimo autem Gallieni Imperatoris anno ego Porphyrius è Græcia unà cum Antonio Rhodio Romam veniens, Amelium reperi, octo & decem jam annos Plotino familiariter usum.* Postea ait: *Hi ergo libri unus atque viginti, quando eum primò conveni, scripti jam erant, quando Plotinus maxum & quinquagesimam ætatis annum agebat, ego autem & hunc ipsum annum, & quinque insuper deinceps cum Plotino versatus sum.* Itaque usque ad exitum ferè decimiquinti anni Gallieni Porphyrius cum Plotino vixit; siquidem ait: *& hunc ipsum annum,* nempe ut antea dixerat, *decimum Gallieni* inchoatum: *& quinque insuper* eidem Plotino Romæ convixit. Denique addit: *Quo verò tempore in Sicilia vitam agebam, quò perveneram circa quintam decimumque Gallieni Imperatoris annum, Plotinus libros quinque composuit, & ad me in Siciliam misit.* Igitur ex Porphyrio Gallienus imperavit annos ferè solidos quindecim, quorum ultimo desinente, ille Româ profectus, in Siciliam secessit. Panvinus Gallieni imperium inchoatum scribit A. V. 1006. finem verò ejusdem recitat A. V. 1021. ac proinde ex illius calculis quindecim anni solidi Gallienani imperii habentur; unde ejusdem sententia sive in Fastis disponendis, sive in annis memorati Augusti deducendis, exactissima est, & omnium veterum monumentorum testimoniis stabilitur; Baronii verò ac Petavii opiniones procul à vero abeunt, ut hucusque invictis plane argumentis ostendi.

Ex his colligitur annus Decennalium Gallieni; hæc enim acta sunt A. V. 1016. Epochæ vulgaris 263. Nummio Albino & Maximo Dextro Coss. Id non modò constat ex hucusque servato tempore Decennalium, verùm etiam ex Pollione, qui narratis solemniis, ac Ludis Decennalibus Gallieno peractis, statim ait, *Gallieno & Saturnino Coss.* Incidit horum consulatus in A. V. 1017. quare anno superiori Decennia Gallieni celebrata sunt.

Cap. VI.

Anni imperii Claudii Gotthici & Aureliani statuuntur. Baronius ac Panvinus imperium Probi ac vulgares Fastos decurtant. Ex Rescriptis Probi & vetusto epigrammate refelluntur. Petavius unum par Consulum Fastis addendum contendit. Panvinii in deducendis annis Bissextilibus hallucinatio. Ejusdem error cum prochronismo veterum Sacerdotum perperam à Calvisio confunditur. Ex eclipsibus error Panvinii corrigitur. Decennalia ac Vicennalia Diocletiani & Maximiani suis annis assignata.

SEdecim annorum spatio, qui à Gallieni exitu usque ad imperium Diocletiani excurrunt, nullus Romanorum Principum, qui id temporis imperarunt, vota Decennalia solvit; quare illis omissis ad Decennia ac Vicennia Diocletiani transeundum esset. Verùm cùm videam annos imperii eorundem passim confundi, ac Consulares Tabulas circa eadem tempora à nobilissimis Scriptoribus depravari, rem Chronologiæ studiosis gratam me facturum spero, si quæ eam in rem observavi, hic inseram. Etenim quamvis plerique hanc Spartam aggressi sunt, cùm rem minùs evidenter demonstrarint, nullam penè opinionem profligarunt, imò ne loco quidem movisse visi sunt. Sanè Baronius à Decio Imperatore usque ad Diocletianum, nempe ab A. 249. usque ad 284. omnium Imperatorum initia prævertit. Id Calvisius, Gordonius, Petavius, aliique observarunt. Verùm quòd ne illi quidem satis solidè Baronianam chronologiam emendarunt, sibi descriptas epochas neutiquam aliis persuasere. Hinc Michael Alfordus in *Annalibus Ecclesiæ Britannicæ* A. 253. ait: *Scio multos, Philipporum mortem ante biennium recensere: Baronianam chronologiam causantes, quòd Imperatorum annos malè digesserit. Sed novorum ingeniorum vitium est, novis rebus delectari, & antiqua nauseare.* Ita in omnibus Baronio adhæret. Petavius vir omnium diligentissimus, cui in rebus Chronologicis nemo par aut secundus hoc sæculo opponatur, rectè Fastos Baronii ac Panvini lib. 11. *de Doctr. Temp.* emendat. Sed alium insuper in iisdem errorem notat, qui planè nullus fuit, & minùs rectè annos Romanorum Principum statuit. Horum opiniones certioribus, quàm ab ullo hucusque præstitum sit, argumentis rejiciam. Cùm verò apud eosdem certum sit A. V. 1021. Gallieno occiso, Claudium Gotthicum ad imperium evectum, Paterno II. & Mariniano Coss. ut ea quæ dicturus sum, facillimè intelligantur, seriem Consulum subjiciam à proximè laudato A. V. usque ad A. 1036.

A. Christi D.		Urbis Cond.
269.	Claudius Aug. II. Ovinius Paternus.	1022.
270.	Flavius Antiochianus Furius Orphitus.	1023.
271.	Aurelianus Aug. Pomponius Bassus.	1024.
272.	Quietus Voldumianus.	1025.
273.	M. Claudius Tacitus Furius Placidianus.	1026.
274.	Aurelianus Aug. II. Julius Capitolinus.	1027.
275.	Aurelius Aug. III. Avonius Marcellinus.	1028.
276.	M. Claudius Tacitua Aug II. Fulvius Æmilianus.	1029.
277.	Probus Aug. Paulinus.	1030.
278.	Probus Aug. II. Virius Lupus.	1031.
279.	Probus Aug. III. Ovinius Paternus.	1032.
280.	Messala Gratus.	1033.
281.	Probus Aug. IV. Junius Tiberianus.	1034.
282.	Probus Aug V. Pomponius Victorinus.	1035.
283.	Carus Aug. II. Carinus Cæsar.	1036.

Inter annum necis Gallieni, & annum quo Diocletiani imperium exordium sumpsit, paria Consulum quindecim mediant in Fastis antiquis libri de PP. Urbis, fragmenti apud Bucherium p. 249. Idatii, ac Prosperi.

Claudium Imperatorem A. V. 1021. IX. Kal. Apr. Imperatorem à Senatu dictum testatur Pollio cap. 4. Anno insequenti cum Paterno ordinarium consulatum gessit. Lib. 3. Cod. Just. *l. 6. de servit. & aqua* laudatur Rescriptum Imperatoris Claudii ad Priscum, & dicitur *PP.* VII. *Kal. Maji Claudio Aug. & Paterno Coss.* Anno V. 1023. Christi 270. notantur Consules Antiochianus & Orphitus. Panvinus scribit hoc anno pridie Non. Febr. Aquilejæ Claudium fatis concessisse, cùm imperasset A. 1. M. 11. Eundem intra biennium decessisse scribunt Eusebius, Victor, Cassiodorus, Eutropius, quibus consentit Petavius lib. 11. *de Doct. Temp.* cap. 26. Panvinum omnino sequuntur Calvisius ac Goltzius. At optimè Baronius probat Claudium ultra biennium imperasse. Etenim Porphyrius illius temporis Scriptor in Libello *de Vita Plotini* ait: *Agebat verò tunc Plotinus annos sex atque sexaginta, secundo Claudii imperatoris anno jam peracto.* Rursus ex responso eidem fata consulenti dato apud Pollionem c. 10.

Tertia dum Latio regaantem viderit æstas.

Itaque tertiam æstatem in imperio exegit. Hæc Baronius. Profero insigne testimonium nulli hactenus observatum. In Cod. Just. legitur *l. 2. de diversf. rescrip.* in cujus titulo notatur, *Imp. Claudius Aug. Prisco*, & signatur, *Dat.* VII. *Kal. Novembris Antiochiano & Orphito Coss.* Quare Claudius regnavit An. 2. M. 7. Hinc Gruteri pag. 276. in vetusto saxo inscribitur, TRIB. POT. III. COS. II.

Aurelianus Claudium excepit; Quintillus enim Claudii frater vicesimum tantùm diem imperavit. Huic annos sex imperii Veteres omnes assignant, seu cum Eutropio lib. 9. A. 5. M. 5. Baronius finem Aureliani protrahit ad consulatum Probi II. & Paterni, ita ut septem annos imperarit: atque occisum V. Kal. Aprilis A. 278. cùm imperium iniisset A. 271. Ex nummo, in quo Aurelianus inscribitur TR. P. VII. in eam sententiam descendit. Petavius in *Chronico* scribit ultra quinque annos imperasse. Panvinus undecim menses supra quartum annum eidem tribuit. Horum Scriptorum chronologiam falsam ostendo. Exstant apud Panvinum, Baronium, ac Gruterum antiquæ Inscriptiones; prior dicata est à Furio Orphiin Præfecto Urbi, in qua Aurelianus dicitur TRIB. POT. V. COS. DESIG. III. altera verò exprimit Aurelianum TRIB. POT. V. P. P. COS.

COS. III. Ex Fastis illa posita est A. 274. quo Furius Orphitus Urbis præfecturâ perfunctus est; hæc verò A. 275. quo idem Augustus Consul tertiùm fuit. Scribit Idatius: *Aureliano III. & Marcellino. His Coss. occisus est Aurelianus Imp. Cenofrurio, & levatus est Tacitus Romæ.* Nuncium mortis Aureliani tertio Non. Februarias Romam allatum scribit Vopiscus in libro *de Vita ejusdem* cap. 41. Cùm verò prope Heracleam Thraciæ interemptus fuerit, mense Januario interiit. Vixit itaque in imperio A. 4. M. circiter tres, nam ex laudatis Inscriptionibus inivit tertium consulatum anno imperii quinto inchoato. Inde octo mensium interregnum fuit, exercitibus novi Principis designationem arbitrio S. P. Q. R. deferentibus, ac vicissim Senatu eam potestatem militi faciente. Denique à Senatu subrogatus fuit Tacitus VII. Kal. Octobris ex Vopisco cap. 4. *de Vita Taciti*, ubi S. C. laudat. A. V. 1029. Christi 276. Tacitus Aug. II. & Æmilianus ordinarii Consules processere. In fragmento consulari sæpiùs laudato dicitur, *Tacito II. & Æmiliano B. Sat.* nempe illum annum fuisse Bissextilem, ac Kalendas Januarias incidisse in diem Saturni. Est planè annus memoratus 276. Cyclo Solis V. Lunæ XI. litt. BA. Tacitum mense imperii sexto occisum scribunt ex Vopisco ceteri Chronologi; ducentesimo die periisse auctor est Victor. Itaque obiit die 17. Aprilis A. 276.

Sequitur imperium Probi, in quo Panvinus ac Baronius extra rectæ chronologiæ orbitas excurrunt; & in tanta Fastorum perturbatione Petavius quoque minùs rectè calculos ponit. Cùm Panvinus uno anno Æram vulgarem Christi anticipasset, eandem inchoans ab anno Juliano 44. Urbis 752. Augusto XIII. & Plautio Sylvano Coss. ut initium imperii Diocletiani A. 284. Christianæ Epochæ statueret, consulatum Probi ac Paulini inter suffectos rejecit, ac annos quinque imperii Probo assignavit. Baronius cùm biennio eandem vulgarem Epocham antevertisset V. C. 751. Cornelio Lentulo & Messalino Coss. duos consulatus ordinarios imperante Gallieno è Fastis expunxit, ut superiori capite ostendi. At ob consulatum Decii III. & Grati II. intrusum, ne annus redundaret, consulatum Probi II. & Lupi ab ordinariis excludit ad A. 279. Verùm quòd annos septem Aureliano attribuerat, imperii Probi tempus decurtavit. Hinc in *Annalibus* post A. 276. quem consulatu Aureliani III. & Marcellini notat, omittit cum Cassiodoro consulatum Taciti II. & Æmiliani, qui tamen in omnibus Fastis ibidem recitatur; duos verò consulatus Probi & Paulini, item Probi II. & Paterni II. scribit gestos fuisse à Probo, Aureliano adhuc rerum potiente, quo occiso, Taciti inaugurationem recitat, ejusque ordinarium consulatum post Probum II. & Paternum in Fastos infarcit, eoque notat, annum 279. quo Probi initia figit, eique annos imperii solidos quatuor assignat; ejus verò necem recitat A. 283. Caro & Carino Coss.

Certum est Probum annos solidos sex imperasse; nam disertè Julianus Augustus in Libello *de Cæsaribus* scribit Probum septimum annum attigisse. Exstat insigne epigramma apud Adamum Rupertium in *Observat. ad Synopsim Besoldianam* pag. 388.

IMP. CAESARI. M. AVRELIO. PRO-
BO. PIO. FEL. INVICTO. AVG. P.
M. TRIB. POTESTATIS. VI. COS.
IV. RES. PVBLICA. TVCCITANO-
RVM. DEVOTA. NVMINI. MAIES-
TATIQVE. EIVS &c.

Juxta Baronii ac Panvini chronologiam, & quidem veram, anno Christianæ Epochæ 281. Pro-

A bus IV. Consul cum Tiberiano fuit, quo anno in Baronii opinione inivit Tribunitiam Potestatem III. juxta Panvini calculos V. Utriusque Scriptoris anachronismi ex laudata Inscriptione corriguntur. In Eusebiano Chronico legitur: *Secundo anno Probi, juxta Antiochenos 325. juxta Tyrios 402. &c. insana Manichæorum hæresis in commune humani generis malum exorta.* Æra Antiochena an. 48. Tyria 125. Dionysianam Epocham anticipant, qui si à datis numeris apud Eusebium detrahantur, erimus ad Annum 277. Rectè S. Leo sermone 2. de Pentec. ait eandem hæresim emersisse *Probo Imp. Paulinoque Coss.* Hæc acutè Sca-
B liger notavit lib. 5. *de Emend. Temp.* p. 463. quæ tamen neutiquam rem Baronio persuaserunt; conatur enim ad A. 277. eadem quibusdam interpretationibus infringere. Itaque luculentiora testimonia appello, quibus integra fides adhibenda est. In Cod. Just. lib. 8. t. 56. *de revoc. donat. l.* 2. legitur Rescriptum Probi Imperatoris ad Felicem, & subscribitur, *PP.* III. *Non. Maji Sirmii Probo Aug. & Paulino Coss.* Rursus lib. 2. tit. 17. *Ut nemini l.* 1. laudatur Rescriptum ejusdem Probi ad Octavium, & signatur, *Dat.* IV. *Kal. Julias Probo Aug.* II. *& Lupo Coss.* Ex
C duobus hisce Rescriptis Baronii ac Panvini sententiæ evidenter refelluntur. Etenim ex eisdem constat Probum ac Paulinum fuisse Consules ordinarios, quod Panvinus negavit. Rursus probatur Probum ac Lupum non fuisse Consules suffectos, quod Baronius putabat. Præterea ostenditur Probum imperasse A. 277. quo cum Paulino consulatum primum gessit, quod Baronius inficiabatur, scribens id temporis Aurelianum rei Romanæ præfuisse. Cùm verò ante Probum Tacitus imperarit, ac novo anno Juliano consulatum cum Æmiliano inierit, patet ejusdem consulatum rectè in Fastis immediatè locari ante consulatum
D Probi Aug. & Paulini A. 276. ac proinde minùs rectè Baronium eo Taciti Aug. consulatu notasse A. 279. Hæc primi omnium, absit dictis ambitio, observavimus, quæ eximiè Fastos illustrant, & annos Probi, Taciti, atque Aureliani certissimis characteribus designant, ac tam evidenter disponunt, ut planè sperem, fore ut deinceps omnis de iisdem dubitatio tollatur.

Petavius lib. II. *de Doct. Temp.* cap. 26. putat unum par Consulum in Fastis desiderari; unde ait: *Probum & Paulinum Onufrius, Baronius Probum & Lupum prætereunt. At quodnam par alterum Coss. in illorum Fastis desideretur, id vero dif-*
E *ficile est conjicere. Nec in horum tantùm duorum tabulis, sed in ceteris unum aliquod par Consulum deesse videtur.* Postea: *Sed nihilominus par unum Consulum in Fastis vulgaribus inserendum arbitror, sive Imperatore Probo, sive alio quopiam, &c.* Verùm inani suspicione Petavium duci certum est. Etenim si tantùm Probus Aug. & Paulinus Onuphrianis Fastis addantur, nullum par alterum Coss. neque in Panvini nec in vulgaribus Fastis desideratur. Philippus Augustus Ludos Seculares celebravit anno Urbis millesimo exacto, ac primo supra millesimum ineunte. Hic autem annus
F V. M. ipsis Parilibus completus notatur Philippo Aug. III & Philippo Aug. II ut constat ex nummis, in quibus legitur, IMP. M JUL. PHILIPPUS AUG. & in postica, SÆCULARES AUGG. COS. III. Capitolinus in *Gordiano Juniori* cap. 33. scribit Philippum *millesimum ab Urbe condita annum in consulatu suo & filii sui celebrasse.* At Victor Schotti in libro *de Cæsaribus* cùm dixisset A. V. millesimum celebratum à Philippo Augusto, ait: *Nostra quoque ætate post mille centesimus, Consule Philippo, excessit, nullis, uti solet, solemnibus frequentatus.* Annis Urbis M.C. evolutis Philippi ac Sallia consulibus

norandus est, ut supra mille centesimus excessisse dicatur. Apud Panvinum duo illi Consules inere magistratum A. V. millesimo ac centesimo, non quidem completo, sed Parilibus inchoato. Igitur unum tantùm par Consulum, nempe Probi Aug. & Paulini, deficit in Fastis Onuphrii. In fragmento Bucherii legitur, *Philippo* III. *& Philippo* II. *B. Sat.* Nempe illum annum fuisse Bissextilem, ac Kalendas Januarias incidisse in diem Saturni. Est character A. V. M. ipsis Parilibus completi, & MI. inchoati, Christi Domini juxta vulgarem Epocham 248. Cyclo Solis v. Lunæ II. litt BA. Porrò ibidem ab utriusque Philippi consulatu centesimum primum par Consulum, inclusis terminis, notatur, *Philippo & Salia B Ven.* Est annus Urbis MC. ipsis Parilibus exactus, Christianæ Æræ 348. qui fuit Bissextilis, & Kalendæ Januariæ die Veneris contigere, Cyclo Solis XXI. Lunæ VII. litt. CB. Apud Panvinum centum tantùm collegia Consulum ab utrisque Philippis Coss. ad Philippum & Saliam Coss. inclusivè numerantur. Addatur consulatus Probi & Paulini, integer numerus constabit. Præterea Sextus Rufus in *Breviario* ad Valentinianum Augustum ab V. C. usque ad primum ejusdem Principis annum *numerantur*, inquit, *anni mille centum decem & septem.* Et rectè; nam Valentinianus iniit imperium Joviano & Varroniano Coss. v. Kal. Martii ex Idatio. At scribit Ammianus de ejusdem inauguratione libro 26. *Nec videri die secundo, nec prodire in medium voluit, Bissextum vitans Februarii mensis tunc illucescens.* Est annus Epochæ vulgaris 364. qui fuit Bissextilis, Cyclo Solis IX. Lunæ IV. litt. DC. Itaque Annus 364. Æræ Christianæ concurrit cum A. V. 1117. Apud Panvinum A. V. 1116. primus Valentiniani annus statuitur. Ex his patet in Panvini Fastis unum tantùm par Coss. desiderari, nempe Probum Aug. & Paulinum, quos fuisse ordinarios Consules ex Rescripto Probi manifestè monstrabam. Miror autem Panvinum scribere consulatum Probi ac Paulini omitti in libro *de Præfectis V.* edito à Cospiniano, nam hic Scriptor ex eodem libello memoratos Consules laudat, ac iisdem Coss. Ovinium Pacatianum Præf. Urbis ponit, qui item legitur in eodem Anonymo iterum edito à Bucherio pag. 236. Idem Panvinus lib. 3. *Com. in Fastos* A. V. 1116. cùm ex Ammiano notasset annum primum Valentiniani Senioris fuisse Bissextilem, annum etiam Urbis 1116. eundem esse certo sibi argumento probatum dicit. Nam Cæsar in suo consulatu IV. annos ob incuriam depravatos & plurimis diebus abundantes correxit, & ad cursum Solis emendavit, atque annorum Julianorum Epocham instituit. At si post eum annum, inquit, singulo quadriennio annum Bissextilem numerabis, invenies annum ab eo consulatu 408. Bissextilem omnino esse debere; cùm autem annus primus Valentiniani sit CCCCVIII. à quarto Julii Cæsaris consulatu, reliquum est, ut omnis hæc annorum summa inter consulatum quartum Cæsaris & Valentiniani initia optimè perfectéque digesta sit. Hæc vir doctissimus. Verùm in eo lapsus est, quòd Bissextiles ex anno primo Juliano deduxit, cùm ex emendatione Bissextilium ab Augusto facta eosdem digerere debuisset. Etenim anno Juliano secundo occiso Cæsare, Sacerdotes in Bissextilibus decernendis statim errarunt, ita ut teste Solino cap. 2. *Per annos sex & triginta cùm novem dies tantùm sufficere debuisset, duodecim sint intercalati; quod deprehensum Augustus reformavit, jussitque annos duodecim sine intercalatione decurrere, ut tres illi dies, qui ultra novenarios temerè fuerant intercalati, hoc modo possent repensari. Ex qua disciplina omnium postea temporum fundata ratio est.* Eadem tradit Macrobius lib. 1. *Sat.* cap. 16. Annus primus Julianus coincidit cum anno Urbis 709. Annus tricesimus sextus cum 744. Quo annorum spatio duodecies intercalatum fuit. Duodecim annis sequentibus ex decreto Augusti non fuit intercalatum, & sine Bissextilibus fuere; quare annus Julianus 48. Urbis 756. sine Bissextili fuit; qua ratione ex tribus quadrienniis sine intercalari tres illi dies compensati sunt. Ut verò postea intercalaretur, quatuor anni solidi debuere excurrere, ut ex quatuor quadrantibus integer dies colligeretur, ad Bissextilem restaurandum. Quare exacto anno Juliano 52. anno insequenti 53. Urbis 761. post Parilia, VI. Kal. Martias Bissextum ab Augusto restauratum est. Hic annus fuit Æræ Christianæ VIII. Cyclo Solis XVII. Lunæ IX. litt. AG. Addito autem consulatu ordinario Probi & Paulini, quem Panvinus inter suffectos perperam rejecerat, annus Dionysianus 364. Urbis 1117. evadit Bissextilis per quadriennia post reparatum ab Augusto Bissextilem, novem supra octoginta.

Calvisius in *Chronico* ad A. 364. scribit Panvinum ex supputatione illorum Bissextilium ab anno primo Juliano ad annum primum Valentiniani *gloriari de certitudine suorum Annalium. Sed pueriliter errare, & antiquum Pontificum errorem renovare.* Verùm ipsum potiùs Calvisium errare mihi compertum est: nam testatur Solinus spatio sex ac triginta annorum Pontifices duodecimum Bissextilem decrevisse, cùm tantùm novies esset intercalandum. Et Macrobius laudatus ait: *Cùm oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare; illi,* nempe Pontifices, *quarto non peracto, sed incipiente intercalabant. Hic error sex & triginta annis permansit, quibus annis intercalati sunt dies duodecim, cùm debuerint intercalari novem.* Itaque ex errore Pontificum à primo usque ad tricesimum sextum annum Julianum duodecim Bissextiles acti sunt. At juxta Panvinum novem tantùm Bissextiles spatio illorum 36. annorum fuere, nempe anno 4. 8. 12. &c. illa enim iteravit per solida quadriennia, quæ centum ac duo numerantur ab anno primo Juliano ad 410. qui coincidit cum primo Valentiniani Imperatoris, si semel cum Panvino consulatus Probi & Paulini ab ordinariis expongatur. Et quidem Bissextiles ex decreto Cæsaris in forma anni Juliani agendos fuisse anno 4. 8. 12. &c. uti dixit Panvinus, sentiunt viri doctissimi quos laudant, & sequuntur Petavius lib. 4. *de Doctr. Temp.* cap. 3. & Ricciolius lib. 1. tomi prioris *Chron. Refor.* cap. 22. Etiamsi Panvinus correctionem Augusti adnotasset, errorem quem in Fastis ob illud par Consulum expunctum admisit, corrigere non potuisset, imò suam inde supputationem confirmasset. Nam post annum Julianum 36. ex Solino ac Macrobio jussit Augustus annos 12. sine intercalatione decurrere, ut tres dies ex errore Pontificum admissi repensarentur. Itaque ultimus Bissextilis anni Juliani 48. qui annos duodecim sine intercalari terminabat, omissus fuit. Potuit autem Augustus Bissextilem reparare anno Juliano 52. V. C. 760. nam à VI. Kal. Martias A. 48. quæ erat dies omissi tertii Bissextilis, ad VI. Kal. Martias A. 52. quatuor anni solidi 365. dierum ac sex insuper horarum habentur, quæ quater repetitæ optimè annum Julianum 52. Bissextilem constituebant; unde ex solidis quadrienniis octoginta & novem vicibus repetitis, erimus ad A. V. 1116. Julianum 410. & hunc Bissextilem juxta supputationem Panvini. Ast aliter ab Augusto decretum est.

Ex his patet nostrum Scriptorem ex actis ab anno Juliano primo usque ad primum Valentiniani ex Bissextilibus suorum Fastorum calculos minùs rectè probasse, neque à Calvisio ejusdem sup-

supputationem ex dispositione Bissextilium à Julio Cæsare instituta, solidè refutari. A posteriori tantùm, ut inquiunt, Fastorum Panvini metachronismus in annis Vrbis, post omissum consulatum Probi ac Paulini, digerendis refelli potest. Id autem ex eclipsibus evidenter ostenditur; illæ enim obscuritates Luminarium nitidissimi characteres sunt, quibus certissimus annorum ordo describitur, & ex defectibus Planetarum omnis Fastorum defectus emendatur. Scribit Dio lib. 60. A. V. 798. Vinicio Quartino II. & Statilio Corvino Coss. Kalendis Augusti, die natali Claudii Imperatoris, eclipsim Solis contigisse, quam Claudius in publico programmate populo proposuit, ne defectus ille die natalitio in malum omen sibi ab ignava plebe verteretur. Astronomicæ Tabulæ exhibent illam eclipsim eodem A. V. 798. Kal. Augusti H. 10. post mediam noctem, Sole in 6. gradu Leonis. Si à primo anno Bissextili Valentiniani, Cyclo Solis IX. litt. DC. per annos 318. regrediaris, eris ad Cyclum Solis 27. litt. B. Claudio Romæ imperante. At eo anno Kalendæ Augusti inciderunt in diem Lunæ, quâ nulla ex Tabulis Astronomicis eclipsis contigit. Itaque Valentiniani initium anno Bissextili 364. non contigit anno Vrbis 1116. ut dicebat Panvinus. At si ab anno Valentiniani primo per annos 319. regrediaris, eris ad Cyclum Solis 26. Lunæ VIII. litt. C. quo anno Kalendis Augusti, die Solis, contigit eclipsis Dioni memorata, & in Tabulis Astronomicis ostensa. Igitur anno Vrbis 798. quo contigit eclipsis, adde annos 319. habebis A. V. 1117. atque hic erit primus Valentiniani. Ex his patet Panvinum unius anni metachronismum in annis ab Vrbe condita digerendis peccare. Inseratur ejusdem Fastis collegium Probi Augusti & Paulini Coss.!A. V. 1030. nostræ Epochæ 277. anni omissi labes reparatur; nec video quodnam aliud par Consulum in ejusdem Fastis à Petavio desiderari possit, *sive*, ut ipse ait, *Imperatore Probo, sive alio quopiam, quod nominatim concipere, propter Consulum in illis depravata vocabula, minimè possumus.* Nam ex recitata eclipsi, cujus certa dies à Dione describitur, & ex aliis passim, quas ipse Petavius lib. 8. aliique vulgò referunt, unum par tantùm Consulum ab anno primo Juliano ad 409. desideratur; esse verò Probum ac Paulinum, ex ipsius Probi Imperatoris Rescripto probatum est, cui veritati omnes Fasti veteres suffragantur. Cùm verò ex Ammiano annus Julianus 409. V. C. 1117. Christi 364. fuerit Bissextilis, per quadriennia solida 89. retrocedentes, habebimus Bissextilem ab Augusto restauratum A. Juliano 53. Vrbis 761. Christi 8. Cyclo Solis IX. litt. AG. non verò anno superiori, quamvis, uti ostensum fuit, potuerit eo ipso intercalari. Cur verò ab hoc in alterum annum Bissextilis ab Augusto dilatus fuerit, non incongruè tradit Ricciolius laudatus num. 10. Hactenus pro restaurandis Fastis atque annis imperii Probi.

Baronius cùm annos septem imperii Aureliano tribuisset, quò in quartum annum imperium Probi prorogaret, atque in angustum ab Æra Diocletiani anno Dionysiano 284. ex certissimis notis sibi probè collocanda, redigeretur, coactus est mortem Probi atque initium Cari recitare ad A. 283. Idatius eodem anno apud Sirmium Probum occisum refert, Caro II. & Carino Coss. Cùm hic Taciti mortem Probo ac Paulino Coss. recitasset, in anno pariter obitus Probi designando aberravit. Vopiscus in *Caro* cap. 5. testatur, interfecto Probo, à militibus Carum Imperatorem renunciatum. Hujus inaugurationem contigisse A. 282. ex insigni Inscriptione demonstravi in *Dissert.* priori *de Nummo Diocletiani* cap. 1. Exstat Lib. 7. Cod. Just. *L. 5. quando provocare*, Rescriptum Cari Imperatoris *Dat. Idibus Januariis Caro & Carino Coss.* Itaque initio Anni 283. Carus imperabat, ac proinde anno superiori imperium iniit. Hucusque in *Annalibus* initia Romanorum Principum, vel eorundem obitus, uno Claudio dempto, sub alienis planè Consulibus à Decio usque ad Carum recitantur; cùm tamen Panvinus ne semel quidem in his aberraverit. Et quidem Baronius, cùm dixisset à quibusdam [Panvinus in margine notatur] initia imperii Decii statui Æmiliano & Aquilino Coss. eosdem hisce perstringit: *Cùm consulatus subducant è Fastis, ordine temporum semper confuso, diversis se aliosque implicant labyrinthis.* Hæc ille ad A. 251. Optimè tamen Panvinus imperantis Decii primordia alligat A. V. 1002. nam *L. 2. de hæred. action.* laudatur Rescriptum Decii Imperatoris *PP.* XIV. *Kal. Novembris Æmiliano & Aquilino Coss.* Hinc ipse insignis Scriptor, ordine temporum semel confuso, ut ejusdem verba reddam, tres consulatus è Fastis subducit, annos imperii Principum, qui id temporis regnarunt, pro arbitrio auget, minuit, ac unà simul confundit; etenim Philippis ac Decio unum, Gallo & Volusiano unà cum Valeriano ac Gallieno duos imperii annos communes facit: Aureliano biennium donat, quod postea annis Probi demit. Hosce omnes anachronismos ex lapidum ac nummorum inscriptionibus, ipsis Augustorum Rescriptis, antiquorum Fastorum fragmentis, ac denique Cyclorum præsidio, nempe cœlestibus characteribus, emendavi.

Æra Diocletiani initium auspicatur Anno Nabonassari ab ante diem 13. Junii 1032. Vrbis 1037. Juliano 329. Epochæ Christianæ 284. quo anno Diocletianus XV. Kal. Octobris apud Chalcedonem ab exercitu Imperator salutatus, purpuram induit, uti fusiùs in *Dissertatione* priori cap. 1. ostensum est. Ejusdem ac Maximiani collegæ Decennalia laudat Eusebius lib. 8. cap. 17. Hæc autem decimo imperii anno exacto celebrata, colligo tum ex insolita consuetudine, tum etiam ex Panegyrico die natali Maximiani recitato, in quo Orator ait: *Gaudeo igitur (si fas est confiteri) dilatam esse illam cupiditatem meam; neque enim Orationis ejus, quam composueram, facio jacturam, sed eam reservo, ut quinquennio rursus exacto Decennalibus tuis dicam; quoniam quidem lustris omnibus prædicandis communis Oratio est.* Si alterum quinquennium exactum laudat, Decennalia anno decimo evoluto agenda erant. Ceterùm utrumque Augustum Vicennalia præter statum tempus solvisse ex eruditissimi Patini nummo atque Eusebio indicavi in *Dissert de Numismate Diocletiani* cap. 2. Hæc Vicennalia vota soluta sunt A. D. 303. V. C. 1056. à primis Decennalibus ab Augusto celebratis 329. Ex his, quæ fusiùs digessi, patet Licinium omnium Augustorum primum Decennalium solutionem anticipasse, cujus rei causam rationemque in proxima *Dissertatione* explicatam, iterum cum Lectorum molestia non vacat repetere. Non est animus Decennalia Principum, qui post Constantinum Romanum imperium moderati sunt, in litteras mittere; cùm eadem & plurima eorundem Numismata, & Idatii ac Marcellini Fasti designent, ut de anno illorum solemnium dubitare nemo possit.

Hoc de Votis Decennalibus, ut Velleji verbis utar, *voto finiendum volumen sit.* Te immortale Numen, vosque Etruriæ præsides ac custodes Divos precor ac posco, ut Serenissimo Magno Duci COSMO III. plura quàm Augusto DECENNIA solvantur. *Non pacem, non concordiam, non securitatem, non opes oramus, non honores: simplex cunctaque ista complexum unum omnium votum est, salus* PRINCIPIS. Hoc sanè votum omnibus gentibus, cunctis hominum

num ordinibus, sed præcipuè bonarum artium Professoribus concipiendum est, cùm illum jam pridem Musarum præsidium senserint, ac modò præsentissimum Litteratorum Numen adorent. Etenim cùm Princeps juventutis remotas quasque gentes regii vultus serenitate beaturus, Europam lustraret, Gymnasia, Academias, atque omne litterarum secretum rimabatur, angustos umbraticorum hominum lares augustus hospes implebat: doctorumque hominum laureis verendæ majestatis fasces submittebat, ita ut non exterarum gentium mores, non nobilissimarum urbium miracula, non potentissimorum Regum opes spectaturus; sed Academiarum frequentiam, Bibliothecarum apparatum, ac eruditorum hominum vultus invisurus, advenisse videretur. Inde suam in Etruriam redux, naves ingenti voluminum pondere, hoc est, litterariis manubiis, Musarum spoliis, doctaque Gaza onustas, in patrios Portus summisit. Dein magno Genitore suo inter sydera recepto, in ipsis augustæ dominationis auspiciis, non antiquarum urbium mœnia, non arcium propugnacula, non armamentaria, non classem reparandam jussit, sed Laurentianam Bibliothecam, avitum illud ac copiosissimum Latiæ Græcæque sapientiæ thesaurum, regio ornatu illustrandam injunxit, eamque in tanta mole fortunæ primam initi imperii curam posuit. Et quamvis amplissimæ ac felicissimæ ditionis habenas moderetur, non equestria certamina, non theatrales ludi, non frequentatæ venationes, quibus inter lascivientis fortunæ illecebras Principes indulgere solent,

A breves eidem non dicam dies, sed horas suffurantur; nam omni regiarum voluptatum aditu sibi studiosè intercluso, post pia eaque longa Christianæ Religionis officia, sanctiori mente, ac suo Numine jam plenus, secundas legendis voluminibus horas impertit, ut cum ipsa pietate ac litteris imperium planè partiri velle videatur. Probè enim intelligit nobilius esse, pietatis ac sapientiæ famam, quam imperii fines extendere. Hinc tanta ejusdem erga doctæ Palladis alumnos propensio, tam liberalis, tam inexhausta, & suum, id est, regium in mortem * effusa munificentia. Haud enim patitur illos intra privatos ac pauperes lares servientium gregi B immixtos latere, sed eosdem vel sacris apicibus dignatus, multa in luce collocat: vel honorariis diplomatis compellatos, ac ditissimis congiariis allectos, in Pisanum Athenæum, celeberrimum sapientiæ in Etruria emporium, regia manu deducit, eisque lætiora fata dispensat, ut penè invidia mordeantur, qui procul eorundem fortunam inaudiunt. Hunc Principum Optimum eundemque doctissimum ingenuarum artium Professoribus diu Superi commodent; sera & pronepotibus tantùm nota dies cœlo afferat, & uti Divos decessores suos virtutum ac litterarum gloria, ita imperii quoque C diuturnitate superet; quot enim pro ejusdem incolumitate VOTA DECENNALIA iterabimus, totidem Reipublicæ litterariæ securitatis ac felicitatis sæcula nuncupabimus.

* Vocem hanc depravatam esse nemo non videt: an leg. *mentem*, vel *morem*?

F I N I S.

POGGII FLORENTINI
DE
FORTVNAE VARIETATE
VRBIS ROMAE,
ET DE RVINA EIVSDEM,
DESCRIPTIO.

POGGII FLORENTINI

DE

FORTVNAE VARIETATE

VRBIS ROMAE,

ET DE RVINA EJVSDEM,

DESCRIPTIO.

NUper cùm Pontifex Martinus paulò antequam diem suum obiret, ab Urbe in agrum Tusculanum secessit valetudinis causâ, nos autem essemus negociis curisque publicis vacui, visebamus sæpe deserta Urbis. Antonius Luscus vir clarissimus egoque admirantes animo veterum collapsorum ædificiorum magnitudinem, & vastæ Vrbis antiquæ ruinas, cùm ob tanti Imperii ingentem stragem, tùm stupendam profectò ac deplorandam fortunæ varietatem; cùm autem conscendissemus aliquando Capitolinum Collem, Antonius obequitando paululùm fessus cùm quietem appeteret, descendentes ex equis, consedimus in ipsis Tarpejæ Arcis ruinis, pone ingens portæ cujusdam marmoreum limen, plurimasque passim confractas columnas, unde magna ex parte prospectus Urbis patet. Hic Antonius cùm aliquantùm huc & illuc oculos circumtulisset, suspirans, stupentique similis, O quantum, inquit, Poggi, hæc Capitolia ab illis distant quæ noster Maro cecinit *!

Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis,

Ut quod is versus meritò posset converti, Aurea quondam, nunc squalida, spinetis vepribusque referta. Venit in mentem *Maronis* illius Æneas, per quem olim Urbis imperium stetit, quem pulsum patriâ, profugum atque egentem, cùm in Africam appulisset, supra Carthaginis ruinas insedisse ferunt, admirantem suam & Carthaginis vi e n, simulque fortunam utriusque conferentem, addubitantemque utrius fortunæ majus spectaculum extitisset. Ego verò immensam hujus Urbis stragem nulli alteri possum conferre, ita cæterarum omnium vel quas natura tulit, vel quas hominum manus conflavit, hæc una exsuperat calamitatem. Evolvas licet historias omnes, omnia scripturarum monumenta pertractes, omnes gestarum rerum annales scruteris, nulla unquam exempla mutationis suæ majora fortuna protulit, quàm Urbem Romanam pulcherrimam olim ac magnificentissimam omnium, quæ aut fuere, aut futuræ sint. Et quidam doctissimus Græcus Auctor, cùm ad amicum suum scriberet, Romam videre cupientem, non urbem, sed quandam quasi cœli partem appellat eam. Quo magis dictu admirabile est & acerbum adspectu, adeò speciem formamque ipsius immutasse fortunæ crudelitatem, ut nunc omni decore nudata, prostrata jaceat instar Gigantei cadaveris corrupti atque undique excesi. Deflendum quippe est hanc Urbem, tot quondam illustrium Virorum atque Imperatorum fœtam, tot Ducum, tot Principum excellentissimorum altricem, tot tantarumque virtutum parentem, tot bonarum artium procreatricem, ex qua rei militaris disciplina, morum sanctimonia, & vitæ legum sanctiones, virtutum omnium exempla, & benè vivendi ratio defluxerunt, quondam rerum dominam, nunc fortunæ ludibrium omnia vertentis in iniquitatem, non solùm imperio majestateque sua spoliatam, sed addictam vilissimæ servituti, deformem, abjectam, solâ ruinâ præteritam dignitatem ac magnitudinem ostentantem.

Missa faciamus ablatum imperium, distracta regna, Provincias amissas, in quibus dandis atque auferendis propè jure suo fortuna principatum exercet: illud majorem in modum lugendum videtur, libidinem ejus intra Urbis mœnia grassatam, adeò in illa diruenda atque evertenda funditus sævisse, ut si quis reviviscat ex priscis illis antiquæ Urbis civibus, alios homines intueri, aliam se longè urbem incolere assereret; ita ejus specie & ipso solo subversis, ut nihil ferè recognoscat, quod priorem urbem repræsentet. Et quidem commutantur regna, transferuntur imperia, desciscunt nationes, populi. Varia est enim mens hominum semper nova appetentium; ad fortunæ nutum commovetur, ut haud insuetum videatur, hanc illius arbitrio parere. At verò ædificia hæc Urbis, tum publica, tum privata, quæ cum ipsa immortalitate certatura, partim penitus extincta, partim collapsa atque eversa, relictis admodum paucis quæ priscam magnitudinem servent, supra fortunæ vires esse credebantur.

* Æneid lib. 8. ℣. 348.

Stupenda quippe vis est ac varietas fortunæ, quæ etiam ipsas ædificiorum moles, quas extra fatum illarum conditores existimabant, funditus demolita, nihil ferè ex cunctis rebus reliqui fecit. Quid enim majus Orbis vidit unquam, quàm tot ædificia Vrbis, templa, porticus, thermas, theatra, aquæductus, portus manufactos, palatia fato suo absumta, & ex tanta rerum magnificarum copia nihil aut parum fermè superesse? Tum ego: Meritò, inquam, admiraris, Antoni, fortunæ injuriam in hac urbium parente tam fœdè vexando excitatam, quam ipse quotidie inspiciendi causâ perlustrans non mirari solùm, sed etiam queri cogor, nihil ferè integrum, paucas admodum reliquias ex prisca illa Vrbe, & eas semesas ac corruptas apparere. Nam ex publicis aut privatis operibus liberæ quondam Civitatis interrupta quædam & ea parva vestigia visuntur.

Exstant in Capitolio fornices duplici ordine, novis inserti ædificiis, publici nunc salis receptaculum, in quibus sculptum est litteris vetustissimis, atque admodum humore salis excesis:

Q. LVTATIVM Q. F. ET Q. CATVLVM COSS. SVBSTRVCTIONEM ET TABVLARIVM DE SVO FACIVNDVM CVRAVISSE, OPVS IPSA VETVSTATE VENERANDVM.

Sepulchrum quoque Capitolium juxta C. Publicio, quo ipse posterique ejus inferrentur, virtutis honorisque causâ Senatusconsulto jussuque Populi datum.

Item Pons supra Tyberim, quo itur in Insulam vetustissimi operis, quem L. Fabricium C. F. Curatorem viarum faciendum curasse epigramma testatur; & M. Lepidum M. F. M. Lollium M. F. Coss. approbasse.

Arcus insuper supra viam inter Aventinum Montem, ex lapide Tiburtino, quem ex litteris incisis constat P. Lentulum Scipionem, & T. Quintium Crispinum, ex S. C. faciendum curasse atque approbavisse.

Sunt & monumenta quædam scripta, quæ hodie *Cimbron* appellant; Templum ex manubiis Cimbricis à C. Mario factum: in quo adhuc ejus trophæa conspiciuntur.

Adjiciunt & Pyramidem prope Portam Ostiensem mœnibus Vrbis insertam, nobile sepulchrum * C. Cestii septemviri Epulonum, quod *opus ex testamento Pont. Cla. Melæ diebus* cccxxx. *perfectum* litteræ in eo incisæ ferunt. Quò magis miror integro adhuc epigrammate doctissimum virum F. Petrarcham in quadam epistola sua scribere id esse sepulchrum Remi. Credo secutum vulgi opinionem, non magni fecisse epigramma perquirere fruticetis contectum. In quo legendo qui postmodum secuti sunt, minore cum doctrina majorem diligentiam præbuerunt. In quo laudo, inquit Antonius, curam & diligentiam tuam, Poggi, qui ista tum publicorum, tum privatorum operum epigrammata intra Vrbem & foris quoque multis in locis conquisita, atque in parvum volumen coacta, litterarum studiosis legenda tradidisti. Utcunque id cæteri accipiunt, inquam, ad utilitatem certè communem diligenter omnia, nonnulla verò inter virgulta & rubos latentia, ex tenebris eruta, ut aliis paterent, ad verbum integra expressi, ut si (quod persæpe vidimus) ea Romani everterint, saltem titulorum extet memoria. Hæc sola igitur ex tam multis nondum servitute oppressæ Civitatis ornamentis fortunæ incuria ad nostram ætatem usque perdurant. Quid loquar de sequentium temporum, in quæ similis clades pervasit, ædificiorum magnificentia? plurima & præstantissima memorantur, per varios Imperatores, privatosque tunc Civitatis principes sumtu constructa, tum ad publicum, tum ad privatum usum. Gloriari solitus erat divus Augustus, Urbem se marmoream reddere, quam lateritiam accepisset. Cujus suasu cùm gener Agrippa, Asinius Pollio, Plautius, Cornelius Balbus, reliquique amici eam variis operibus exornassent, præter Pantheum cum porticu, cujus tectum trabes & tigna ærea pro lignis habet, M. Agrippæ opus insigne, & fornicem ex Tiburtino lapide nunc conspicuum inter Palatium & Tyberim, in quo divi Augusti nomen est insculptum, cætera demolientis fortunæ sævitiam subierunt. Erat Civitas referta templis, delubris, ædibus deorum dearumque, quos cives superstitioni dediti colebant. Ex his paucorum vestigia supersunt.

Templi Pacis conspicui, quondam à divo Vespasiano constructi, tres tantùm arcus super ingentem reliquorum, qui sex erant, ruinam eminent fermè integri; ex pluribus verò miræ magnitudinis unam tantùm stare vides marmoream columnam, reliquis tum disjectis, tum inter templi ruinas sepultis.

Erat penes Capitolium, versùs Romuli templum, cujus pars muri vetustissima quadrato lapide nunc quoque mirandam speciem sui præbet, hodie Cosmæ & Damiani Martyribus consecratum.

Huic proximum fuit divi Antonini divæque Faustinæ templum, nunc beato Laurentio dedicatum; cujus porticus plurimæ marmoreæ columnæ ruinam effugerunt.

Castoris insuper & Pollucis ædes contiguæ loco edito in Via sacra, altera Orientem, altera Occidentem versùs, hodie Mariam novam appellant. Inclytus quondam cogendi Senatus locus, cujus majori ex parte collapsi parva vestigia supersunt: in quem me sæpissimè confero, revocans stupore quodam oppressum animum ad ea tempora, cùm ibi oratoriæ sententiæ dicebantur, & aut L. Crassum mihi, aut Hortensium, aut Ciceronem orantem proponens.

Erat deæ Vestæ templum juxta Tyberis ripam, ad initium Montis Aventini, rotundum ac patens, undique nullo muro, frequentibus tantùm columnis suffultum. Id posteri Martyri Stephano dedicarunt.

Ædis Minervæ portio conspicitur, ubi nunc Domus est Prædicatorum, unde & loco Minervæ est inditum nomen. Juxta eam porticus ingens ruderibus oppressa, quam nunc ad saxa in usum calcis perquirenda effossa humo, multis prostratis ad terram columnis, conspexi.

Prope porticum Minervæ statua est recubantis, cujus caput integra effigie, tantæque magnitudinis, ut signa omnia Urbis excedat. Quidam ad plantandas arbores faciens scrobes detexit. Ad hoc visendum cùm plures in dies magis concurrerent, strepitum adeuntium fastidiumque pertæsus horti patronus congesta humo illud texit.

* De quo vid. Clariss. Octav. Falconerii Dissertatio, Tom. IV. *Antiq. Roman.* p. 1461.

Ca-

Capitolio contigua Forum versùs superest porticus ædis Concordiæ, quam, cùm primùm ad Urbem accessi, vidi fermè integram opere marmoreo admodum specioso. Romani postmodum ad calcem ædem totam & porticus partem disjectis columnis sunt demoliti. In porticu adhuc literæ sunt S. P. Q. R. incendio consumtam restituisse. Ex adverso ædes erat Telluris, cujus nulla exstant vestigia; Salvatorem *in tellumine* hodie vocant, pro tellure *tellumen* corrupto vocabulo dicentes.

Placet quibusdam, neque abest à veri conjectura, fuisse Saturni templum juxta Forum: Prisci ærarium vocabant; nunc Adriano Pontifici sacratum.

Stat ad hanc diem nobis porticus ædes Mercurii; eam religio nostra ad Angelum Michaëlem transtulit, ubi nunc est piscatorium Forum.

Templum Apollinis in Vaticano juxta Basilicam beati Petri translatum, in Dei cultum servavit religio nostra.

Cernitur in radicibus Tarpejæ, ad Aventinum versùs, ædes vetustissima, unica testudine, ex lapide Tiburtino, quam nostri sanctum Michaëlem in statera appellant, quod nonnullos movet ut id existiment Jovis Templum fuisse, motos verbi similitudine. Quod procul à vero abest: nam in radicibus Palatini Montis id Templum positum atque ædificatum Livius refert.

Junonis Lucinæ ædis nihil præter nominis memoriam conservatum est, ubi Ecclesiam ædificarunt nostri Laurentio Martyri, quam Lucinam cognominarunt.

Thermas publicas septem fuisse accepimus lavacra plebis, quæ ita à priori facie commutatæ sunt, omnique decore exutæ, olim communi usui deputatæ, Diocletiani, & item Severi Antonini, servato ad hanc diem conditorum nomine. Permaxima vestigia & cæteris incorruptiora majorem in modum adspicientes movent, non sine admiratione quadam, quid sibi voluerit ad tam vilem usum tanta ædificiorum moles, tot tantarumque columnarum, tam varii generis marmorum apparatus.

Constantinæ in Colle Quirinali sitæ reliquias suas haud pares superioribus ostendunt. Constantini id esse opus testimonio epigramma est, in quo patronum Perpennam Vrbis Præfectum illas reparasse legimus.

Alexandri Severi Thermas scimus fuisse prope M. Agrippæ Pantheum, quarum plura exstant & præclara vestigia.

Domitianas (quarum perpauca rudera conspiciuntur) fuisse in his locis ubi nunc Sylvestri Ecclesia, scriptum in vita Pontificum adverti. Reliquarum obscura oblivio nihil nobis certi reliquit, ne ad conjecturam quidem, quibus in locis, adeò ætas longinqua nomen obliterat, quamvis tanta impensa, tanto robore ædificatæ. Legisse memini in Martyrum libris, cùm à Diocletiano fabricarentur, qui fuit fidei nostræ hostis acerrimus, centum & quadraginta Christianorum millia ad id opus pluribus annis in modum servitii addicta.

Arcus triumphales quot fuerunt numero nequaquam memoriæ proditum est, sed pro multitudine Imperatorum cæterorumque, ad quorum gloriam constituebantur, plurimos fuisse crediderim. Exstant salvis titulis Septimii Severi, Titi Vespasiani, Constantinique ferè integri, pars Nervæ, Trajani quædam præcipui operis residet juxta Comitium, in quo sculptæ litteræ Trajani arcum fuisse dicuntur. Duo insuper Via Flaminia, titulo in altero penitus deleto, in altero corrupto, quorum eum, qui est prope Laurentium in Lucina, ubi plura signa marmorea insunt, vulgo ob victoriam trium civitatum, prout antiquum epigramma seniores se legisse referebant, *Triepolim* hodie quoque arcum appellant. Alterius nomen (perpaucæ enim litteræ superexstant, & antiquæ cælaturæ tabulæ quædam è marmore, quas sæpe miror insaniam demolientium effugisse) antiquitas penitus abolevit. Est alter præterea Gallieno Principi dicatus, ut suprascriptio indicat, Via Numentana. Legi quoque titulum ejus arcus, quem devictis Judæis & Hierosolymis deletis, Vespasiano in Circo Maximo, ubi nunc horti sunt, Gentilitas dicavit.

Ductus aquarum novem fuisse refert Julius Frontinus, (cujus Libellum ipse paulò antè reperi absconsum abditumque in Monasterio Cassinensi) Appiam, Anienem veterem, Martiam, Juliam, Virginem, Alsietinam, Claudiam, Anienem novum, adeò sumtuosa opera & structura mirabili, ut idem Julius, qui ab divo Nerva Curatorem aquarum se factum ostendit, Ægypti Pyramidibus censeat æquanda. Anio novus à miliario LXII. Claudia ultra miliarium XLIV. Martia à miliario XXXVI & etiam opere arcuato partim excisis, partim effossis. Quæ intercedebant montibus in Vrbem deducebantur. Sola ex his Virgo in Vrbem fluit, quæ à miliario VIII. concipitur. Cæteræ intermissæ collapsæque sunt, nonnullis solo æquatis, amissaque non solùm forma, sed etiam dignoscendi conjectura.

Videntur reliquiæ omnium magnificentissimi Aquæductus, qui à divo Claudio in Vrbem ad Cœlium Montem usque perductus est, unde & cœli montem nominabant. Et L. Septimio Severo, & M. Aurelio Antonino Pio, cùm vetustate collapsus & corruptus plurifariam esset, à Sala restitutus, ut refert sculptum in marmorea tabula epigramma.

Theatris & Amphitheatris Vrbs referta erat ad ludos populo edendos: ingens pulcherrimumque omnium fuisse dicunt, quod media ferè Vrbe ex lapide Tiburtino opus Vespasiani, Coliseum vulgò appellatum, atque ob stultitiam Romanorum majori ex parte ad calcem deletum. Alterius portio est inter Tarpejum Collem Tyberimque, ubi ad præsens macellum patet, quod olim C. Julium Cæsarem destinasse scribunt. Ex adverso via intermedia plures sunt columnæ marmoreæ. Pars porticus Templi ut ajunt Jovis, cujus portio rotunda, novis ædificiis, interius verò hortulis occupatur. Tertium ex latere quadrato juxta Ecclesiam quam Hierusalem appellant, his novis insitum mœniis, partem efficit ambitus murorum Vrbis.

Est & locus ingens plebis receptaculum, hodie agonem appellant, ad venationem ac spectacula editus. In quo & quique Romani hodie quotannis ludos licèt insulsos quosdam exercent.

Sepulcra tum Imperatorum, tum civium, miro opere permulta historiæ tradunt. Mausoleum à divo Augusto, in quo conditus fuit, inter Flaminiam & Tyberis ripam constructum, duobusque ornatum obeliscis. Divi Adriani ac divæ Sabinæ molem inprimis conspicuam, juxta Pontem, quem suo quoque nomini dicavit.

Alterum disjectum vineis occupatur, licèt locus A in morem collis editus, conditorum (Augusta enim appellatur) nomen servet; Alterum, quod Castrum sancti Angeli vulgò dicunt, magna ex parte Romanorum injuria, licèt adhuc titulus supra portam extaret integer, disturbavit; quod certè funditus evertissent, (id enim publicè decreverant) si eorum manibus pervia absumtis grandibus saxis reliqua moles exstitisset.

Trajani & item Antonini Pii de cœlo tacta cochleæ columnæ marmore speciosæ sepulchra, in quibus conditorum gesta sculpta sunt, multos magnitudine sua ad spectaculum trahunt. Prius ex parte titulum servat; alterius nullæ resident litteræ.

Juxta Viam Appiam ad secundum lapidem integrum vidi sepulchrum Q. Cæciliæ Metellæ, opus egregium, & id tot seculis intactum, ad calcem postea majore ex parte exterminatum.

Illud quoque Via Ostiensi à secundo miliario juxta Tyberim adhuc integrum manet M. Antonii Antii Lupi, cum inscriptione egregia rerum ab se gestarum, quod tribus tantum prægrandibus saxis, altero super alterum, constat.

FINIS.

FELICIS CONTELORII,

PROTONOTARII APOSTOLICI,

DE

PRÆFECTO VRBIS

L I B E R.

Imprimatur, si videbitur Reverendiss. P. Mag. Sacr. Pal. Apost.

A. Episc. Bellicastr. Vicesger.

EX mandato Reverendiss. P. Magistri Sacri Palatii perlegi Librum *de Præfecto Vrbis*, conscriptum à D. Felice Contelorio Proton. Apostolico, & nihil Catholicæ fidei, bonisve moribus adversum in eo comperi, & ideo subscripsi. Romæ prid. Cal. Octobreis CIƆ IƆ CXXXI.

Josephus Maria Suaresius.

Imprimatur.
Fr. Nicolaus Riccardius Sacr. Pal. Apost. Mag.

T H A D D Æ O
B A R B E R I N O,
ERETI DVCI, PRÆNESTÆ PRINCIPI,
S. R. E. CAPITANEO GENERALI,
ET ALMÆ VRBIS
P R Æ F E C T O,
FELIX CONTELORIVS

Felicitatem.

GRATVLOR Vrbis Orbis principi, quia te gaudens agnoſcit, & colit Præfectum inſigni munere VRBANI VIII. patrui tui, quem divinitus Eccleſiæ præpoſitum, ſupremumque ſuum Dominum ſuſpicit & veneratur. Gratulor tibi quòd eximiarum virtutum, quas tam luculenter exprompſiſti, tibi delatum ſit aliquod præmium. Verùm ut in hac gratulatione gratus etiam aliquantiſper eſſe videar, offero Librum *de Præfectura*, quem non tam è ſingularibus Pauli atque Vlpiani Libris, qui ferè interciderunt, quàm è vetuſtis Ritualibus, & optimè fidei probatiſſimæque notæ Diariis concinnatum tibi uni reſervavi. Hunc igitur libenter & comiter ut excipias ſupplex rogo; id enim ſi conſequar, erit quod mihi gratuler, & alacriùs orare pergam æternum Numen, ut ſoſpite ſemper VRBANO Pont. Max. Principeque optimo proſperioribus te ſucceſſibus in dies adaugeat & fortunet.

Auctores manuſcripti inediti ex Bibliotheca & Archivio Vaticano in Opuſculo citati.

Liber Ritualis, ſive Ordo Romanus in Codice Cencii Camerarii de Cenſibus Eccleſiæ Romanæ.
Liber Politici Benedicti Presbyteri Canonici S. Petri, ad Guidonem de Caſtello tit. S. Marci Presb. S. R. E. Card. poſtea Celeſtinum II.
Alius liber Ritualis num. 4734.
Alius ſcriptus Martino V. & Calixto III. Pontif.
Cæremoniale Paridis de Graſſis Magiſtri Cærem.
Regiſtrum Bullarum & Brevium Summ. Pont.
Inſtrumenta ex Archivio Vat. & Monaſterio SS. Andreæ & Gregorii ad Clivum Scauri, & alia.
Pandulphus Oſtiarius in Vita Gelaſii II.
Boſo S. R. E. Presb. Card. in Vita Adriani IV.
Auctor Vitæ Paſchalis II. Gregorii VII. Innocentii II. Innocentii III. & Gregorii IX.
Regiſtrum B. Mariæ Farfenſis.
Hugo Abbas in Hiſtoria ejuſdem Monaſterii.
Romualdus Archiepiſc. Salernitanus in Chronico.
Diarium Rerum Florentinarum ab Anno 1406. ad 1439.
Diarium Pauli Lelli Petroni.
Diarium Jacobi Volaterrani Sixto IV. Pontif.
Diarium, ſeu Cæremoniale Joannis Burcardi à Sixto IV. ad Julium II.
Paridis de Graſſis à Julio II. ad Leonem X.
Blaſii de Cæſena Clemente VII. & Paulo III. Pontif.
Angeli Epiſcopi Thelcſini Paulo IV. Pont.
Ordo Romanus vetuſtus.
Petri Burgenſis Cæremoniale in Sacriſtia Pontificia.
Liber Civitatis Corneti, qui inſcribitur Margarita.

SVMMARIVM CAPITVM.

Cap. I.

De Vrbanæ Præfecturæ Origine & Antiquitate.

Præfecturæ Vrbanæ origo & antiquitas, num. 1.
Augustus Imperator Præfecturam auxit, num. 2.
Alexander Severus Præfectos à Senatu accepit, num. 3.
Præfecti sub Gothorum Regibus, num. 4. & *cap. ult. ad Annum* 410. *Sub Longobardorum Regibus*, num. 5. & *ad Annum* 568. & *deleto Longobardorum Regno*, num. 6. & *ad Ann.* 800.
Petrus Præf. Vrb. jurat fidelitatem Innocentio Tertio, num. 7.

Cap. II.

De Vrbis Præfecti Indumentis, & Ritu, quo creari solet.

Caligæ, seu Zanchæ, num. 8.
Tunica Dalmatica, seu Tunicella, Senatoria, aut aurifrigiata, num. 9.
Chlamys, seu Mantum, vel Pallium, vel Pluviale, num. 10.
Pileum, Tiara, Infulæ, seu Corona, & varia ejus forma, num. 11.
Ritus, quo Præfectus creatur, num. 12.
Recipitur ad osculum oris, num. 13. 59.
Publicè epulo excipitur à Pontifice, num. 15.

Cap. III.

De Præfecti Officio.

Præfectus Pontificem nullo intermedio comitatur etiamsi adsint Reges, num. 16. & *quoties comitatur, toties stipendia recipit*, num. 17.
Rosa donatur à Pontifice, num. 18.
Julium Secundum Bononiam ingredientem post Oratores comitatur, num. 19.
Fimbrias posteriores Pontifici attollit, num. 20. & 14.
Vmbellam supra caput Pontificis primo loco gestat, num. 21.
Stapedem Pontifici tenet, num. 22.
Equum freno deducit, ibidem.
Principes aliquot, qui Pontificem adextraverunt, num. 23.
Delatio Imaginis Sanctissimi Salvatoris, & Præfecti munus, num. 24.
Die festo Sancti Andreæ in Vaticano faces suppeditat, & comitatum Pontificis convivio excipit, num. 25.
Pontifice celebrante vestibus Præfecturæ indutus præsens adest, ibidem.
Electioni Pontificis antiquitus intererat, ibidem.
Occurrit Imperatori ad Urbem venienti, num. 26.
Illumque ducit per Vrbem, & proximè præit, sive equet, sive pedes incedat, num. 27.
Eidem Vrbem ingredienti, vel Coronam suscipienti ensem nudatum præfert, num. 29.
Præfectus Prætorio & Protospatarius ensem deferunt Imperatori, & Comestabuli Regi Franciæ, num. 30.
Freno equi ducit Imperatorem, num. 31.
Eidem stapedem tenet, num. 32.
Interesse debet ejus Coronationi, num. 33.

A *An coronet Imperatorem*, num. 34.
An Imperator solvat æs alienum Præfecti, ibidem.
Ad Præfectum spectat publicas vias tutas reddere à Latronibus, num. 35. & 37.
Recipit ex singulis Furnis singulos panes, à qualibet Taberna mensuram vini, & caput vervecis, num. 36.

Cap. IV.

De Vrbanæ Præfecturæ Potestate ac Jurisdictione.

B *Præfecti Jurisdictio maxima*, num. 38. & *seqq.*
Vice sacra judicat, & quid hoc sit, num. 39.
A Rectoribus Provinciarum appellabatur ad Præfectum, num. 40.
An Senatum habere potuerit, num. 41.
Magistratus varii, qui subsunt Præfecto, num. 42.
Bona vacantia in Civitate Leoniana sibi vendicabat, num. 43.
Creabat Judices, & Notarios, num. 44.
Castra aliquot Præfecturæ attributa, num. 45.
Insignia, & Nummus Præfecti, ibidem.

C

Cap. V.

Vrbanæ Præfecturæ Prærogativæ.

Præfectus Princeps erat Senatus, & primus in eo sententiam dicebat, num. 47. *Variis titulis decoratur*, num. 48.
Quibus Vrbis Magistratibus antecellat, num. 46. & 47. 51. 52. & 53.
Præfectus Prætorio, & Militum illi, deposito Magistratu æquiparatur, num. 49.
Præfertur Oratoribus Cæsaris, Regis Franciæ,
D *Regis Hispaniarum, Angliæ, Poloniæ, & Reipublicæ Venetæ, ac aliis tam intra, quàm extra Cappellam*, num. 55.
Prælatis Palatinis, ibidem.
Proceribus & Dynastis, num. 56.
Præfecto ad Vrbem venienti obviam itur à familia Papæ, & Cardinalium, Vrbisque Proceribus, num. 57.
Insignia Præfecturæ suscipit à Pontifice, eaque die solemni pompa equitat, num. 58.
In supremo gradu solii ad Papæ dexteram parieti innixus consistit Diacono Cardinali proximus, num. 59. & 13.
E *Incensum, Pacem, Candelas, Palmas, & Cineres recipit post Cardinales, sed ante Assistentes & Oratores*, num. 60.
Aquam in ultimo loco tanquam digniori infundit manibus Pontificis, num. 61.

Cap. VI.

Series Præfectorum à Romulo Rege usque ad hæc tempora, & varia de illis historia.

Nomina & cognomina Præfectorum, & Inscriptio-
F *nes, quæ pertinent ad Præfectos.*
Honoratus Primus Vrbis Constantinopolitanæ Præfectus ad Annum 361.
De Restauratione Basilicæ Sancti Pauli ad Ann. 380. & 473.

FE

FELICIS CONTELORII,

PROTONOTARII APOSTOLICI,

DE

PRÆFECTO VRBIS

LIBER.

CAP. I.

De Vrbanæ Præfecturæ Origine & Antiquitate.

1 VRbanam Præfecturam si quis ipsi Vrbi coævam dixerit, is Cornelium Tacitum [1] gravissimum Historicum auctorem habebit, qui ait à Romulo, Tullo Hostilio, Tarquinio Superbo adversùs hostes domo proficiscentibus, ne Vrbs sine Imperio foret, Præfectos in tempus delectos fuisse. Idem post exactos Reges à Magistratibus eamdem ob causam subiode factum præter ipsum Tacitum [2] docent Livius [3] & Pomponius Juris Consultus [4]. Accedit alia causa, ob quam creabantur singulis annis paucos dies Magistratum gesturi, Feriæ Latinæ [5].

2 Intermissam sæpius potestatem amplificavit, continuamque ex temporaria fecit Augustus Cæsar, tum Mæcenate bellorum Civilium tempore Vrbi præposito; tum deinceps Messala Corvino, Statilio Tauro, & Lucio Pisone, (velut Dioni [6] placet) Marco Agrippa.

3 Qui Augustum consequuti sunt Cæsares, quos maluere Vrbi Præfectos deligere soliti sunt, solus Alexander Severus, quò gratiam à Senatu iniret non nisi ab illo accepit, ut novo ita subsequentibus Imperatoribus repudiato exemplo usque ad Theodosii Junioris Principatum [7].

4 Gothorum Reges, qui ab Anno post Christum natum 412. usque ad 553. in Italia regnarunt, Præfectos Vrbi nihilo seciùs quàm Imperatores legere: ab Anno 586. usque ad 774.
5 florentibus Longobardorum rebus quatuor numerantur Vrbis Præfecti, quorum prior est Sanctus Gregorius Magnus [8]; cæterorum, qui his successere, nomina vel Scriptorum negligentia oblitteravit, vel (quod simillimum veri reor) concidente Romano Imperio, ac Ravennæ Exarchatu sublato, eâdem ruinâ hic Magistratus involutus est.

6 Rursum velut redivivum lego apud Anastasium Bibliothecarium [9] eodem Anno 774. circa quem Desiderius postremus Rex Longobardorum à Carolo Magno in Gallias ductus est. Hinc qui usque ad Annum 1198. Vrbis Præfecturam gessere in criminis reos, ac inter Cives jus dixisse testantur idem Anastasius [1], & Hugo Abbas [2]. [3] Demum Innocentio III. ad 7
Pontificatum recens evecto Petrus Vrbi Præfectus in Consistorio publicè fidem ac subjectionem Juramento spopondit, atque ab eo dignitatis insignia accepit. Qui ab illo ad hanc usque diem Præfecti numerantur, ii nonnisi à Summis Pontificibus electi potestate atque ornamentis ab eisdem donati sunt; quod ex eorum serie, quam infrà exhibebimus, apertum erit.

CAP. II.

De Præfecti Vrbis Indumentis, & Ritu, quo creari solet.

VNdenam ortum habuerint indumenta, quibus Vrbis Præfectus ornatur, non admodum certum est. Præteritorum quippe sæculorum inscitia, ac barbaries ita omnia obscuravit, ut in plerisque ne conjecturæ quidem, aut divinationi locus reliquus sit; Nos, qui aperta hoc Commentario sectamur, de Præfecti ornamentis ea tantùm, quæ apud Scriptores recepta
sunt, in medium afferemus. Ac primùm qui- 8
dem, ut ab interioribus ordiamur, Caligas, seu Ocreas, sive Calceos, quos nonnulli minùs usitato vocabulo *Zanchas* [4] appellarunt, Præfecto tribui video non uni colores. Alteram enim ex aureo textili, alteram ex purpureo confe-
ctam fuisse memoriæ proditum est [5]. Utitur 9
præterea tunica Dalmatica laxioribus manicis, atque utroque ex latere aperta, ex serico rubro, cujus oræ phrygio opere auro exornatæ sunt; eam, qui de sacris Cæremoniis altero abhinc sæculo scripsere, & alii antiquioris ætatis, aliquando Tunicellam, nonnunquam aurifrigia-
tam, aut Senatoriam dixerunt [6]. Deinde Chla- 10
mydem, sive Paludamentum induit, quod aliqui Mantum, alii Pallium, nonnulli Pluviale appellarunt. Id ex veste holoserica punicea confectum, auroque ad extremas oras distinctum circuli formâ, una tantùm ex parte apertum ad talos usque dimittitur, ac supra dexte-
rum humerum aurea ligula nectitur. Jam ve- 11
rò capitis tegumentum, quod aliqui Tiaram, alii Coronam, quidam Pileum ad modum Ducalis biretti, nonnulli Infulas vocant ex serico purpurei coloris, non unius semper formæ fuisse compertum est [7]. Aliquando cubitali fermè al-

1 Lib. 6. Annal. 2 Loco citato. 3 Lib. 4. Decad. 1. 4 Lib. 1. §. & hæc omnia ff. de orig. Jur. 5 Tacit. loco citato. Gell. lib. 14. cap. 18. Alex. ab Alex. lib 6. c. 20. 6 Lib. 54. 7 Cod. de Præf. Vrb. 8 S. Gregor. lib. 9. epist. 1. Baron. tom. 7. Annal. ad Ann. 582. Ciaccon. in ejus Vita. 9 In Adriano I.

1 Loco cit. 2 In MS. Farfen. 3 In Vita Innoc. Tertii, & Registro. 4 Benedict. in Polinca. Jacobus Card. de Coronat. Bonif. Oct. lib. 2. c. 9. 5 Lib. 1. sacr. Cærem. sect. 7. c. 4. de ordo servan. &c. Instrum. 23. Febr. 1472. Gaspare Blondo Not. Diar. Leon. X. Pont. 6 Bened. in Polit. Auct. Vitæ Innoc. Tertii. Bulla Sixti Quarti 9. Kalend. Martii 1471. lib. 1. sacr. Cærem. sect. 2. c. 4. Diar. Leon. X. Instr. sup. cit. 7 Lib. 1. sac. Cær. sect. 7. cap. 4. Paris de Grass. Diar. Leonis X. Lelli Petron. in chron. cit. Bulla Sixti Quarti cit. Aliud Diar. Leon. X. suprà allegatum.

titudine in metam assurgens aurea cruce phrygii operis distinguebatur tæniis utrinque pendentibus, quo usus est Florentiæ Jo. Antonius Vrsinus, Eugenio IV. Pontifice [1]; aliquando verò apice in alteram partem obverso: nonnunquam depressius, latiusque in summo: semel etiam veluti squammis consertum, usurpatum est. Quæ hactenus de Præfecti vestibus, ac præcipuè de pileo docuimus, ea ex æneacarum laminarum sculptura impressa, hic legentium oculis subjecimus, adjectis numerorum notis, ut quæ mox dicentur iis facilius accommodari possint. Primo in lamina suo ordine Paludamentum, Tunica, & Caligæ exprimuntur: deinde plura pileorum genera, quibus olim Præfectos usos esse video: namque pileum, qui numero quarto notatur, indicant sacrarum Cæremoniarum, tum liber sæpiùs laudatus, tum Magistri. Alter, cui quinarii numeri nota inscripta est, visitur Caprarolæ in Ædibus Farnesianis depictus, eoque vel Octavium, vel Horatium ejus fratrem, dum Præfecturam gereret, usum esse credere par est; cui persimilis est ille, quem in Caroli Quinti coronatione gestasse Franciscum Mariam Ruvereum Vrbini Ducem narrat Jovius [2]. Tertium, cui numerus sextus præfixus est, depictum videmus Romæ in Porticu Ecclesiæ Sanctæ Mariæ Transtyberim ad dexteram. Quartus, qui numero septimo distinguitur, marmore expressus est Viterbii in sepulchrali monumento Petri de Vico Vrbis Præfecti, apud Fratres Ordinis Prædicatorum. Quinto, qui numerò octavo notatus coronam adjunctam habet, Callistus Tertius Petrum Ludovicum de Borgia, & Sixtus Quartus Leonardum de Ruvere unà cum reliquis Præfecturæ insignibus donasse creduntur [3]. Cùm enim illius ævi Scriptores coronam appellaverint, aliquam ejus formam in ima sui parte expressam habuisse satis indicarunt; hoc insigne eo in pretio habuit Franciscus Maria Dux Vrbini postremus, ut eo caput suum ipso in tumulo contegi mandaverit. Præfectus equo utitur ornatissimo, purpureaque veste instrato, cui aureum ephippium, aureæ phaleræ, aureæque freni bullæ adhiberi solent [4].

12 Cæterùm Ritus, quo Præfectus à Pontifice creatur, hujusmodi perhibetur [5]. In Pontificio Sacello præsente Sacro Cardinalium cœtu, vel in aliquo Templo, qui Præfecturæ insignibus donandus est, inter sacrorum solemnia duobus ex procerum numero primoribus utrinque associatus ad Pontificem ducitur: Tum flexis in imo solii gradu genibus ad ipsum accedit, pedibusque de more exosculatis nixus genibus, fidei ac subjectionis Juramentum præstat: Inde ad solii imum regrediens consuetum pallium sagumque exuit, ac solio iterum conscenso genibus incumbens suarum vestium consecrationi interest, dum à Pontifice veteri precatione per-
13 agitur: Tum ab eodem Dalmatica, Chlamydeque induitur. Deinum pileo capiti imposito ad osculum oris admittitur; exinde à sacrarum Cæremoniarum Magistro in supremo solii gradu proximè post Diaconum Cardinalem inibi adsidentem ad Pontificis dexteram collocatur, eis-
14 que ad sacri finem adstat parieti incumbens. Mox Pontificem discedentem assectatus pone pluvia-
15 lis vestis oras sustinet. Postremò Pontifex eundem nondum depositis Magistratus insignibus epulo publicè exceptum, collocutioneque coram omnibus in scamno sedentem dignatus dimittit;

1 Anonym. Rerum Florent. 2 Lib. 27. Histor. 3 Lellius Petron. in Diar. Instr. Gasparis Blond. 4 Diar. Leon. X. 5 L. 1. sacr. cærem. sect. 7. c. 4. Diarium Pauli Tertii Pont. Instr. pub. suprà alleg.

Et demùm solemni pompa revertitur, ut inferiùs dicetur. Quæ modò diximus, ea tum à Sixto Quarto, cùm Leonardus de Ruvere, tum à Paulo Tertio, cùm Octavius Farnesius Præfecturam iniere, ferè servata sunt. Hæc eadem superiores Pontifices imitatus servavit Sanctissimus D. N. VRBANVS Octavus, cùm die 6. Augusti Anno 1631. in Pontificio Sacello Quirinalis Palatii inter sacrorum solemnis insignibus Præfecturæ, quæ Francisco Maria Secundo postremo Vrbini Duce è vivis erepto cessaverat, D. THADEVM, fratris filium, Principem Prænestinum, & Eretanorum Ducem, donavit.

CAP. III.

De Præfecti Officio.

QVo die quis renunciatus Pontifex solemni pompa eques deducebatur, Vrbi Præfectus sui Magistratus insignibus atque ornamentis indutus illum proximè, vel antecedebat, vel ad latus, sive antè, sive pòst, nemine intermedio comitabatur [1]. Idem fieri consueverat, cùm primùm Pontificià coronatus Tiarà, è Vaticana Basilica Lateranenses Ædes adibat, isque ordo adeo ratus erat, ut Caroli Secundi Siciliæ Regis interventu in deductione post Coronationem Bonifacii Octavi turbatus minimè fuerit: de qua hæc habet Stephanus Cajetanus de Stephaneschis Cardinalis Sancti Georgii [2]. 16

——— Tum lora tenebant
Illustres, Gallique Duces, Carolusque Secundus
Rex Siculus, Carolusque Puer, Prolesque, juventa
Floridus Hungariæ materno à stipite nomen, &c.
Deficimus, vincique juvat, succumbere rebus
Verba placet, voliti est mentem ne oblivia captent,
Quod rubeis, croceisque ricis umbracula velent
Mixta Ducem fari, radius ne verberet illum
Objectus, Laterisque Comes, paulumque sequester
Quod ferat obsequium preciosum gausape nari,
Sublevita prior, manto quod splendidus una
Auri subcinctus caliga, subcinctus, & una
Scarleti ponendus erat Præfectus, & Almæ
Vrbis Apostolicum juxta, comitantibus illum.
Judicibus tectis pluviali corpora scisso.

Die Christi Domini natali, atque eo, qui consequitur, duobusque prioribus diebus Paschatis equitantem Pontificem proximus Præfectus eques obliquè præibat [3]. Quoties autem illum eques comitabatur, toties quadraginta solidi denariorum Papiensium ipsi persolvebantur, nec raro quindecim sportulas, unumque vini, alterum verò secundarii cadum accipiebat [4]. 17

Dominica quarta Quadragesimæ, quo die Rosa aurea consecratur, Pontifex equo insidens, rosamque manu præferens Templum Sanctæ Crucis in Hierusalem invisere solitus erat, Præfecto & Proceribus festo apparatu deducentibus [5]. Is deinde in reditu ad Lateranense Palatium Pontificem prægressus equo dimisso eidem pedes obviam factus, illius equum freno eò usque ducebat, ubi erat exscensurus. Inde in cubi- 18

1 Ord Rom. c. 2. titul. Quomodo Papa dat prab. Bened. Canon. in Ritual. auct. Vitæ Innocent. Tertii. Ritual. apud Cenc. Camerar. 2 De coron. Bonif. Octavi lib. 1. cap 9. 3 Ordo Rom. c. 2 Bened. in Rit. 4 Ritual. apud Cenc. 5 Ritual. apud Cenc. Benedict. Canon. Cæremon. sub Martino V.

Pag. 110
in Carrarola Viterbii

biculum affectatus Rosam, quæ ab illo donabatur, palam gestans magno comitatu domum reduci consueverat.

19 Quo die Julius Secundus Bononiam paulò antè in deditionem acceptam solemni pompa est ingressus, equestris comitatus series hujusmodi fuit [1]. Præcedebant equites levis armaturæ, peditesque armis instructi; sequebantur Signiferi, tum Advocati, Cubicularii, Acolythi, Cameræ Clerici, Rotæ Auditores, Dynastæ, ac Principes; His adjuncti erant Regum Oratores Laici; deinceps Urbi Præfectus; tum Equus, quo Sacrosanctum Eucharistiæ Sacramentum vehebatur; deinde Cardinales Diaconi, Presbyteri, Episcopi; demum Pontifex umbellâ desuper protectus. Post Pontificem equitatus visebatur Patriarcharum, & Præsulum, tum Pontificio Sacello Adsistentium, tum eorum, qui à Regibus missi, Oratorum munere fungebantur: postremum occupabant locum Archiepiscopi, atque Episcopi, aliique Præsules, atque insignes viri togati. Agmen claudebant confertæ militum cohortes ovantium speciem vultu atque incessu præ se ferentes.

20 Cùm Pontifex pedes sacris ornatus vestibus aliquò se confert [2], ad Laicum inter cæteros nobilissimum, hoc est, ad Regem, seu Imperatorem, si adsint, pertinet postremas pluvialis vestis fimbrias, vel syrma attollere: Idcirco ab Urbis Præfecto, utpote inter cæteros dignissimo, præsentibus Cæsaris, Venetæque Reipublicæ Oratoribus, præstitutum novimus [3] Romæ in Vaticanis Ædibus Anno 1504. quo tempore à Julio Secundo Galeottus Franciottus de Ruvere Cardinalis rubro galero donatus est.

Die Christi Corporis festo Anno 1506. eidem Pontifici ad Sacellum accedenti Lacinias anteriores sublevarunt Cubicularii unà cum Cardinalibus; posteriores verò tenuit Præfectus; quod iterum factum est paulò pòst Principe Macedoniæ, & Galliæ, ac Venetorum Oratoribus comitantibus.

21 Quod verò ad quadratam umbellam spectat, quæ hastilibus sussulta supra Pontificis caput solemni ritu aliquando gestari consuevit [4], usu receptum est, ut quò quisque dignitate alios antecellit, ita in ea deferenda loco prior sit; Quamobrem Anno 1505. & 1506. primo loco Præfectus, deinde Princeps Macedoniæ, tum Regii Oratores illam ante cæteros gestasse narrantur [5]: in libro *Sacr. Cæremoniarum* disertò præcipitur, ut quotiescumque Pontifex equo sedens solemniori pompa deducitur priores incedant Proceres, ac Dynastæ, tum Regum ac Principum Oratores sequantur, deinde si quis aderit Magnus Princeps, aut Urbi Præfectus.

22 Pontifici equum conscendenti [6] quicumque inter præsentes nobilitate cæteris præstat, stapedem tenet, ac pedes equum fræno aliquantulùm deducit, ejusmodi obsequii genus (quod Pontificem adextrare superiorum ætatum Scriptores dixere) Sancto Silvestro [7] exhibuisse nar-

23 ratur Magnus Constantinus; Luitprandus Rex Longobardorum Zachariæ [8]; Pipinus Rex Francorum Stephano Secundo [9]; Ludovicus Imperator Nicolao Primo [10]; Federicus Tertius Adriano Quarto [11], & Alexandro Tertio; tum Urbano Quinto Carolus Quartus; Gregorio Undecimo Vincislaus Caroli filius [12]; Martino

1 Paris de Grass in Diar. 2 Lib. sac. Cærem. sect. 2. c. 3. tit. Consecratio &c. & lib. 2. c. 14. de Missa major. Paris in Cær. 3 Paris in Diar. 4 Lib. 2. Cærem. c. 15. sect. 2. 5 Paris in Diar. Lib. 1. sect. 12. c. 2. 6 Lib. 1. sacr. Cær. sect. 2. c. 3. Petr. Burgen in Cær. Bened. Canon. in Romali. 7 Acta Sancti Silvestri. 8 Platina in Vita Zachar. 9 Baron. ad Ann. 753. 10 Idem ad Ann. 858. 11 Bosso in ejus Vita. 12 Romualdus Archiep. Salern. in Chron.

Quinto Sigismundus Imperator [1]; Nicolao Quinto Fridericus Tertius; Clementi Septimo Carolus Quintus [2]. At Gregorio Nono [3], quòd Rex, aut Imperator minimè adessent, suo Jure exhibuit Urbi Præfectus, quem etiam Dominica quarta Quadragesimæ exhibere solitum suprà docuimus.

Die Beatæ Virginis in Cælum Assumptæ sacro in supplicatione [4], quâ per aream Lateranensem à Cardinalibus Christi Servatoris Imago à S. Laurentii Basilica deferebatur, Præfectus cum duodecim Viris (iis fortasse, qui è Plebe delecti seni sbrasis, seni verò promissis barbis Senatum referebant) accensas antè ipsam faces, quoad totam aream præteriret, gestabat [5]. 24

Ad Præfectum itidem pertinebat die S. Andreæ festo, dum in Vaticana ejus Ecclesia solemni cæremonia à Pontifice sacrum peragebatur, faces ac cereos suppeditare, universumque Pontificis comitatum convivio excipere, in eam tamen rem Decimæ quædam illi attributæ erant. Dum verò in Lateranensi Basilica sacra celebrabantur, ex laicis (inquit Panvinius [6]) antiquitus aderat Præfectus Urbis pallio serico indutus, & caligâ unà rubeâ, & aliâ aureâ calciatus cum septem Palatinis Officiis, sive Judicibus, qui & Ordinarii vocabantur, & cum Clero & Populo Romano Pontificis electioni intererant: horum nomina sunt Primicerius, & Secundicerius, hi duo dextrâ lævâque Papam in omnibus Processionibus & publicis conventibus comitabantur, &c. aderant præterea Senatores, Judices, Advocati, Scriniarii, Præfecti navales cum suis Prioribus, & omnibus postremò Nobilibus, & Proceribus Romanorum adstantibus. 25

Accedenti quacumque de causâ ad Urbem Imperatori, ubi Cardinalibus Legatis extra Ecclesiæ fines occurrentibus jusjurandum præstitit, se Beati Petri ditionem defensurum, obviam suæ dignitatis ornamentis induti prodire solent Urbis Præfectus cum Procamerario, Senator, Conservatores, cæterique Aulæ Præsules [7]. Ita Nicolao V. Pontifice in adventu Friderici Tertii servatum legimus. 26

Si Imperator per Urbem eques, vel pedes incedat, illum proximè Præfectus sui Magistratus ornatus insignibus præire solet, quod in Ludovici Bavari ad Vaticanum deductione factum fuisse tradit Joannes Villanus bis verbis [8]; *El Prefetto di Roma sempre audandoli innanzi, come dice il Titolo suo, & era adestrato da sopradetti quattro Capitani Senatori, & Cavalieri, & da Jacopo Savelli, & Tibaldo di Santo Statio, con molti altri Baroni di Roma:* quæ Latinè reddita sic se habent: „ Urbis Præfectus (quod sui muneris erat) illum semper prævivit, quatuor Principes Viri (*hoc est, Sciarra Columna populi ex-Ductor, Buccius de Processo, Ursinus de Urbinis ex-Senatores, & Petrus de Montenigro Eques*) unà cum Jacobo Sabello, & Thebaldo à Sancto Statio, aliisque Romanis Proceribus pedites equi frena vicissim tenentes comitabantur. Cùm Fridericus Tertius, de quo modò diximus, peregrinationis gratiâ Anno 1468. Paulo Secundo Pontifice Urbem repeteret in magno equitum comitatu, Proceres antecedebant, & Principes; sequebantur Oratores; Tum Ladislsus Pannoniæ atque Bohemiæ Rex, post illum Præfectus Urbis sui Magistratus or- 27 28

 natu

1 Concil. Constan. sess. 41. 2 Jovius lib. 27. Hist. 3 Auctor Vitæ Gregorii Noni. 4 Bened. Canon. in Rituali. 5 Sansimus de familia Ursina pag. 12. Baron. ad Ann. 1014. quos Bene. Sancti à Benedicto Ost. Coronationi interfuisse ait. 6 De septem Eccl. de Basilica Lateran. 7 Card. Papien. in Comment. 8 Histor. Flor. lib. 10. c. 16.

A natu insignis; postremus inter duos Cardinales
Legatos Imperator [1].
29 Cum Imperator Coronam suscepturus [2], vel
post illam susceptam, aut alio quovis tempore
solemni pompa Urbem ingreditur, Præfectus in-
signibus indutus nudatum ensem eidem præ-
ferre consuevit; idque Clemens Quintus,[3] in
Coronatione Henrici Septimi, atque Innocentius
Sextus in Coronatione Caroli Quarti servari præ-
cipiunt diplomatibus ea de re ad Legatos Car-
dinales missis [4]. Ac Bononiæ in Caroli Quinti
Coronatione, & dum benemeritos equestri di-
30 gnitate donaret, servatum tradit Jovius [5]. Idem
B muneris ensem ante Imperatorem gestandi, Præ-
fecti Prætorio, & Protospatarii [6]; In Gallia
verò ante Regem Comitistabuli proprium fuit [7].
31 Cùm Cæsar Vrbem ingreditur, quadratam
umbellam nobiliores Cives deferunt, Conserva-
tores freno equum ducunt, cùm ad locum per-
ventum fuerit, ubi descensurus est, Præfectus
& Senator freno à Conservatoribus accepto du-
32 cunt aliquantulùm. Tum Præfectus stapedem
descendenti tenet, eumque peditem pedes proxi-
33 mè antecedit. Ad haec interesse debet Præfectus,
dum Cæsari à Pontifice Imperii corona imponi-
tur, quod testatur Clemens Septimus in litteris
C ad Franciscum Mariam Vrbini Ducem ea de re
34 missis die 7. Februarii 1530. Neque verum est
quod Bartolus [8] nullo teste affirmavit à Præfecto
Imperatorem coronari; id enim tum Imperato-
rio Juri [9], tum sacris Canonum decretis [10], & re-
ceptæ tot sæculis consuetudini repugnat; aliud
quod idem Auctor habet ab Imperatore ad co-
ronam suscipiendam Vrbem ingrediente omne
Præfecti æs alienum solvi nonnulli [11] præter
ipsum affirmant, fortè ob obsequium, quod
Præfectus illi exhibet, dum venit ad Vrbem.
35 Spectabat etiam ad Præfectum publicas vias
D prope Vrbem à Latronibus & Grassatoribus tu-
36 tas reddere. Eam ob causam, vel etiam ob ad-
junctam Vrbanæ Annonæ curam ex singulis Vr-
bis furnis singulos panes, atque ex singulis Cau-
ponis, seu Vinariis Tabernis, singulas vini men-
suras, unumque Vervecis Caput stipendii aut
vectigalis nomine quotidie ea conditione exige-
bat, ut si quis inibi à Latronibus in veste, pe-
cuniâ, aut aliâ quapiam re damnum passus esset,
37 id illi Præfectus resarciret de suo [12]. Innocentius
Tertius hoc potissimùm Præfecti munus re-
spexit, cùm Gregorio Diacono Cardinali Pe-
trum Vrbis Præfectum adjunxit ad Latrones fu-
E gandos perdendosque. Idem disertè tradit Six-
tus Quartus in diplomate ad [13] Leonardum de
Ruvere Vrbis Præfectum, & in alio [14] ad Joan-
nem ejus successorem. Quæ ex Præfecti Officio
ad Jurisdictionem pertinent, ea seorsim peculia-
ri Capite complexi sumus.

CAP. IV.

De Vrbanæ Præfecturæ Potestate ac Jurisdictione.

F TAm multa sunt, quæ de Vrbanæ Præfectu-
ræ Potestate ac Jurisdictione in legum Pan-
dectis ubique occurrunt, tam multa, quæ In-
terpretes, Jurisque Periti ad eas declarandas
collegerunt, ut illa nedum explicasse, sed levi-
ter attigisse longum nimis legentibus ac labo-
riosum futurum sit. Nos, ut institutum tenea-
mus, præcipua quædam, eaque in breviarium
contracta, percurremus, fontesque indicabimus;
unde qui volet, largiùs haurire possit.
Omnium criminum [1], quæ tum in Vrbe, 38
tum intra centesimum ab Vrbe lapidem admit-
tebantur, cognitio, Cæsarum tempore, ad Vr-
bis Præfectum spectabat; omnia corporatorum
genera, universosque cives, & populares suæ
B subjectos Jurisdictioni, Imperioque parentes ha-
buit; relegandi ac deportandi in Insulam, in
Vrbe, negociatione, vel professione, vel advo-
cationibus, & foro, aut spectaculis in tempus,
vel in perpetuum interdicendi potestas illi erat:
Servos & mancipia de Dominorum sævitia,
aut turpitudine, Dominos de servis libertisque
querentes, interdicto Quod vi, aut clam, aut
interdicto unde vi, contendentes audiebat: in
Tutores, Curatoresve, qui perperam admini-
strationem gererent, atque in eos, qui Colle-
gium illicitum iniisse dicerentur, vindicabat;
C pecuniarias Argentariorum causas judicabat: ad
haec carnis cura, atque ut justo venderetur pre-
tio, & fori Suarii, armentorum, ac pecudum,
omnisque spectaculorum disciplina illi demanda-
ta erat, Vrbanam Annonam unà cum ejus Præ-
fecto administrare consueverat. De capite Sena-
torum adjunctis Quinque viris sorte delectis co-
gnoscebat [2]: id quod deinceps Theodorici Re-
gis jussu etiam usurpatum est [3], Civiles verò
eorumdem causas solus audiebat [4], quanquam Se-
natorum Jura tutari, ac dignitatem defendere,
teste Symmacho [5], ejus potissimum munus erat.
Dicebatur præterea, Vice sacra [6], hoc est, (ut 39
D Inscriptio, quam infrà exhibemus, apertè testa-
tur) loco, seu nomine, vel auctoritate Cæsaris
judicare, causasque cognoscere. A Rectoribus 40
Provinciarum ad Vrbanam Præfecturam appel-
labatur [7]. Item à duobus Prætoribus, qui in
Vrbe jus dicebant [8]. Plures habebat Advocatos,
qui causis, quæ se coram agebantur præstò
erant [9]. Agitatores, Scenicique, atque omnia ad
ludos pertinentia Præfecti arbitrio peragebantur:
Vrbem à Civibus atque Artificibus, si quando
opus esset, custodiri jubebat, curabatque ut calx
fieret pro formis aquæductuum reparandis, cu-
jus vectoribus pro singulis vehis singulæ vini
E amphoræ, postmodum verò singuli solidi præsta-
bantur, quorum tres partes prædiorum posses-
sores, quartam verò Præfectus in tot vini am-
phoris pendebat. Porro calx, cujus vehum tria
millia Vmbri, & Piceni, Campani, & Thusci
novem millia, Romæ repræsentabant, tam pro
reparandis aquæductibus, quàm pro publicis
Vrbis ædificiis reficiendis, Præfecti jussu insume-
batur [10]. Hoc ipsum confirmat Theodoricus Go-
thorum Rex [11], qui ait ad Præfectum publico-
rum ædificiorum curam refectionemque specta-
re. Primos Vrbis Consules Comitiis Centuria- 41
tis à Præfecto creatos tradit Livius [12], Senatum
F habere potuisse disertè docet Varro [13]: an ve-
rò idem liceret Præfecto, qui Latinarum * solùm
causâ in Vrbe relinquebatur, controversum fuit:
Idem

1 Mag. Cæremon. ejus temporis, & lib. sac. Cærem. p. sect. 3. tit. de Urb. ingress. Imper. 2 Rituale in Biblioth. Vatic. n. 4734. tit. ord. ad benedicen. Imperatorem. lib. 1. Cærem. loco cit. 3 in Bulla data 25. Cal. Julii Pontif. anno 6. 4 Litteræ ipsius Caroli dat. Romæ Non. Apr. 1355. 5 Lib. 27. Histor. 6 Codinus de Offic. Urb. Constant. Jo. Persius de Præf. Præt. 7 Vincentius Lupanus de Magistrat. Franc. Lib. Cæremon. loc. cit. 8 Ad L. 2. § hæc autem actio. ff. si quis testam. lib. 9 Tit. de stat. & consuet. post usus feudor. 10 Cap. venerabilem de elect. in 6. & in Clem. ne Romani de Jurejur. & in lib. sac. Cærem. sect. 5. lib. 1. 11 Scriptores commun. Nicol. Boer. dec. 199. n. 9. Barb. cons. 56. n. 9. Lauden. de Princip. q. 539. 12 Paulus Lelli Petronus in Chron. ms. 13 Bulla data Calend. Decembr. Anno 1472. 14 Idibus Martii 1457.

1 In tit. Digestorum, & C. de Offic. Præf. Urb. 2 31. Cod. Theod. tit. de accusat. 3 Cassiod. lib. 4. var. epist. 22. & lib. 1. epist. 12. 4 Cod. Theod. tit. de Jurisd. l. 4. 5 Lib. 10. epist. 62. 6 Azon. l. præcipimus n. 1. C. de appell. lib. 7. & colligitur ex inscriptione posita infra Ann. 260. 7 L. 13. Cod. Theod. tit. de appellat. 8 L. si apud utrumque C. de appell. 9 Vopisc. in Floriano. l. ad similit. 16. l. Advocati 14. C. de Advocat. divers. Jud. 10 Notitia Imperii Occidentalis c. 3. ex Cod. Theod. 11 Cassiod. lib. 1. var. epist. 6. & lib. 3. epist. 29. & 30. 12 Lib. 1. extremo. 13 Apud Gell. lib. 14. c. 7.

* Scil. *Feriarum*.

Idem tamen Varro [1], quem alii sequuntur, A licuisse affirmat. Theodorici Gothorum Regis 42 ætate præerat Senatui [2]. Accedit quod in alios complures Urbis Magistratus Jurisdictionem atque imperium exercebat [3]. Hi sunt: Præfectus Annonæ, cujus erat munus frumentum alendo populo in Urbem invehendum distribuendumque curasse: Præfectus Vigilum, qui Tribunis præerat noctu ad prohibenda incendia circumversantibus: Formarum Comes, qui reparandis aquæductibus incumbebat: Comes Riparum atque Alvei Tyberis & Cloacarum, qui Fluminum Ripas muniebat, Alveum Tyberis & Cloacas purgabat: Comes B Portus, cujus erat Portum Claudii ad Ostia Tyberina advecta à Terracinensibus calce reparare, curamque mercium, quæ inibi exponebantur, gerere, atque omnes ab injuriis vindicare: Magister Census, qui singulorum civium bona, ex quibus census aliqua occasione solvendus esset, describebat: Rationalis vinorum, qui vino in Urbem vehendo, ejusque vectigali solvendo præerat: Tribunus Fori Suarii, qui curabat, ut justo pretio sine fraude ac morbo sues venderentur: Consularis Aquarum, qui aquis in Ur- C bem derivandis dividendisque præpositus erat: Curator Operum maximorum, qui Circum Maximum, Mœnia Urbis, Campum Martium, Campum Viminalem, munda atque integra præstabat: Curator Operum publicorum, qui Prætoria, Thermas, Basilicas, Amphitheatra, Bibliothecas, Naumachias, Theatra, Curias, Arcus, aliaque hujusmodi farta ac tecta conservabat: Curator Statuarum, qui prospiciebat, ne publicæ Statuæ effringerentur, aut læderentur, neve à furibus noctu tollerentur: Curator Horreorum Galbianorum, qui Horrea, sive à Gal- D ba Principe exstructa, sive à Galbione Valentiniani Duce frumento repleta, quibus frumentum Populo distribuendum custodiebatur, farta atque integra conservabat: Centenarius, seu, quod idem est, Centurio Portus, qui Militibus Portum tuebatur: Tribunus Rerum Nitentium, qui operam dabat ut viæ, fora, publicaque ædificia, munda ac nitida essent [4]. Ad hæc Curatores Regionum ac Viarum Urbis eos, qui ultra vectigalia quicquam ab aliquo exegissent, puniendos ad Præfectum transmittere poterant. E Confirmantur ex his pleraque, tum ex Theodorici Regis Litteris, ut est apud Cassiodorum [5], tum veterum Inscriptionum testimonio [6], quibus, & curam Annonæ Macelli, & Mœnium per Italiam construendorum, & Triumphalium Arcuum extra Urbem ædificandorum, ad Præfectum pertinere declaratur.

1 Gell. lib. 14. c. 8. 2 Cassiod. var. lib. 3. epist. 22. 3 Notitia Imperii Occidentalis à c. 5 usque ad 10. 4 Julius Capitolinus in Marco. 5 Lib. 6. var. c. 4. lib. 2. epist. 30. lib. 10. epist. 27. 6 Infra ad Annum 369. 340. 378. 394. 402. 356.

Consequentibus Sæculis, quænam fuerit Ur- 43 banæ Præfecturæ potestas, ac Jurisdictio magis incertum est. Illud tamen ex Hugone Farfensi Abbate habetur [1] Præfectum Anno 1010. inter litigantes jus dixisse: habetur etiam ex Diplomate Calisti Secundi Præfectum in Civitate Leoniana Jus habuisse eorum bona, qui sine liberis decederent, sibi vindicandi; quod deinde ipsum postulante sublatum est ab eodem Pontifice Anno 1123. Præterea ex publicis tabulis colligimus Jus 44 fuisse Præfecto Judices creandi, & Notarios. Constat enim Annis 1270. 1332. 1335. 1340. 1347. 1372. ab eo creatos Notarios Angelum Leonardi, Joannem Magistrum Roberti filium Viterbiensem, Nicolaum Jacobum Ægidii filium Sutrinum, Petrum Joannis Torchæ filium Anguillariensem, Tomaum Petri filium Vassanensem; Judices verò Nicolaum Cari filium, & Franciscum Joannis filium Viterbiensem, qui se subscribebant his verbis:

Ego Angelus Leonardi auctoritate Almæ Urbis Præfecti Notarius, vel, *Ego Nicolaus Dei gratiâ Sacræ Romanæ Præfecturæ Judex, & Scriniarius.*

Post aliquod annorum intervallum [2] à Calisto 45 Tertio Præfecti Ditioni atque Imperio restituta sunt Oppida, Vetus Civitas, Montagnola, Caprarola, Vetralla, Carbonianum, Julianellum, Tulpha nova, præterea Castrum Valeranum, Rispampanum, Arx Mons Romanus, Mons Major, Casamarii, & alia quædam [3], quorum regimen ac dominatus Urbanæ olim Præfecturæ conjuncta erant.

An Præfecto monetæ cudendæ jus (ut fertur) aliquando fuerit, equidem quæsivi diligentiùs, investiganti tamen nihil adhuc se obtulit præter nummum, qui Viterbii, dum ea fortè Urbs in illius ditione esset, cusus dicitur; cum in lamina vides altera parte ejusdem Urbis insignia unà cum sex panibus, qui ex furnis (ut suprà monuimus) Præfecto singulis diebus dari consueverant; altera verò litteram P. quæ nominis Præfecti initium est, referentem. Quod peculiaria Præfecturæ insignia pertinet: illa sunt Aquila alba extensis alis in area punicea, quæ Viterbii, & alibi insculpta etiam visuntur cum pluribus panibus circa illam dispositis, Aquila ipsa Rosam, quâ Præfectus à Pontifice donatur, (ut superiùs diximus) sustinente, id quod ex veteribus monumentis deprehendere libet, quorum ac unius plumbi imaginem cum litteris hieroglyphicis Theodori Præfecti exhibendum putavi.

Cap.

1 In Hist. ms. Bibliot. Vaticanæ. 2 In Litteris de hac re, Dat. Romæ prid. Calen. Augusti 1455. 3 In Bulla Alexandri Sexti die 23 Junii 1497.

CAP. V.

Urbanæ Præfecturæ Prærogativæ.

QUæ suprà de Præfecti Officio attulimus, ea hujus Magistratus Prærogativis ita connexa atque inserta sunt, ut inter hæc duo discrimen reperire difficile admodum sit. Verùm, ut de Prærogativis magis constet, alia hic præcipua ac propria enumerabimus, ex quibus quo loco apud Romanos Principes ac Pontifices Præfecti dignitas fuerit, satis apertum erit.

46 Ac primùm antiquioris temporis observationibus prætermissis ajo Valente, Gratiano, & Valentiniano Imperatoribus Præfectum Urbis omnibus cujusque generis Magistratibus, sive Urbanis, sive Militaribus, ut dignitate, ita loco an-
47 tecessisse [1]. Ajo præterea illum Præsidem ac Principem Senatus fuisse, atque ante Patritios, Consules, Consulares, Præfectos Magistrosque Militum, & Viros Illustres sedisse, ac sententiam dixisse [2].

48 Quod pertinet ad appellationes atque honorarios titulos, quibus olim Præfectus decoratus est, illum reperio vocatum fuisse Illustrem, Illustrissimum, Gloriosissimum, Eminentissimum [3]: Tributa præterea hæc illi fuisse ab Imperatoribus, Tua Magnitudo, Tua Sinceritas, Illustris Auctoritas Tua, Sublimitas Tua, Nobilitas Vestra, Eximietas Tua [4]; A Gregorio Magno [5], atque ab aliis veteribus Amplitudo Tua, Eminentia Tua, Gravitas Tua, Culmen Tuum, Magnificentia Tua [6]. Demum appellatum Illustrissimum, atque Excellentissimum testantur, qui ante centum & quinquaginta annos de sacris Cæremoniis scripserunt [7].

49 Et quamquam de Urbani Præfecti Dignitate ac Prærogativis Romani Principes ita cautum esse voluerunt, ut dum Magistratum gereret, nemo illi ex cæteris Magistratibus æquipararetur, eo tamen abdicato illos, qui aut Prætorii Præfectura, aut Militum Magisterio perfuncti essent, eidem pares fecerunt, itaut eum voluerint esse priorem, qui alios promotionis tempore & codicillorum adeptione præcessisset [8].

50 Quæ ab Adriani Primi Pontificatu, usque ad Benedictum Decimum à Romanis Pontificibus Urbis Præfecto dignitatis honestamenta tributa sunt pleraque, Scriptorum incuria ignorantur. Quæ consequuntur tempora usque ad Gregorium Undecimum, atque ab illo ad Eugenium Quartum ea partim diuturnâ Pontificum absentiâ extra Italiam, partim fœdo Schismate universæ Ecclesiæ tristia, ita rerum perturbationibus involuta sunt, ut Romæ, nec Populo lex, nec Pontifici Majestas, satis constarent; licet illa tum Avenione, ubi considebat, ante Schisma vigeret ac effloresceret. [9]

Quamobrem tam calamitosis Romæ temporibus, frustra quærat quis de Prærogativis, quæ Urbis Præfectis à Pontificibus tribuerentur. Verùm sublato Schismate, ac Jacobo de Vico Urbis Præfecto Ecclesiæ perduelli securi percusso, rursum Præfecturæ sua dignitas, atque auctoritas restituta est ab Eugenio Quarto Pontifice Anno 1435. Et Franciscus Ursinus Tra-

A nensis Comes, & Cupersani Dominus, in Jacobi locum suffectus, quæ post id temporis sequuntur ea litterarum monumentis, publicisque tabulis ac diplomatibus testata sunt.

Atque ut ab Urbis Senatore ordiamur, eum 51
ubique Præfecto loci dignitate cessisse, neque usquam ea de re in controversiam venisse reperio. Ex eo fit non modò Urbis Conservatores, sed etiam Populi Romani Vexilliferum, qui dignitate Senatori inferiores sunt, Præfecto posthaberi. Atque hæc ut Jure debentur, ita semper servata fuisse memoriæ proditum est [1].

Urbis etiam Gubernatori Præfectum anteferri 52
B solitum sacrarum Cæremoniarum liber typis editus tradit. Ibi enim statuitur in Pontificio Sacello Præfectum priorem thure venerandum, eidemque priori pacem ac cereum deferenda [2]. Præterea multa in Ephemerides, quæ Diaria vocant, relata sunt [3], ex quibus constat Præfecto ante centum & viginti quinque annos in solemnibus publicisque pompis potiorem locum à Gubernatore concessum fuisse, ut Anno 1605. cùm Oratores Regum Poloniæ, & Galliæ, ac Venetæ Reipublicæ ad præstandam suorum Principum nomine Pontifici obedientiam numeroso Equitum comitatu Urbem primùm ingre-
C derentur; Atque Anno 1606. cùm eodem modo ingrederentur Oratores Ducis Sabaudiæ. Quibus respondit in distributione tum Palmarum, tum Cereorum, quæ à Pontifice fit, Præfectum Gubernatori perpetuò prælatum fuisse [4].

De generali Ductore copiarum Ecclesiæ utrùm 53
Præfectum præcedere debeat, an subsequi, vel ex eo dubitari posset, quòd apud veteres sacrarum Cæremoniarum Magistros nulla omnino hujus muneris ac dignitatis mentio reperiatur. Verumtamen non me fugit Urbis Præfecturam quolibet Militari Magistratu Romæ antiquio-
D rem esse; Cæsares (ut paulò antè memini) Præfectum Prætorio, omnesque sive pedestris, sive equestris Militiæ Magistros Præfecto Urbis dignitate inferiores esse voluisse: In libro sacrarum Cæremoniarum, de quo diximus, cùm de thure Altari adhibendo sermo est [5], & apud Sanctum Joannem Chrysostomum [6] potiori ac nobiliori loco Præfecti, altero Ductoris mentionem fieri; at nobiliori loco censeri majoris cujusdam dignitatis indicium esse solet [7].

Utriusque Pontificiæ Custodiæ Præfecti, hoc 54
est, Equitum levis armaturæ, atque Helvetiorum, Præfecto Urbis ubique assurgunt.

E Cæsaris, Galliæ, Hispaniæ, Angliæ, Polo- 55
niæ, Regum Oratores eidem, tum in Pontificio Sacello, tum extra, velut dignitate superiori semper de loco decesserunt. Ita faciendum præcipitur in Codice sacrarum Cæremoniarum [8], tum in descriptione equestris comitatus, cùm Pontificem solemni ritu deduci mos est. Tum in festo Purificationis Beatæ Virginis, cùm Cerei, & Dominica Palmarum, cùm Palmæ distribuuntur [9]. Habetur hoc ipsum de ordine thuris exhibendi, atque offerendæ Pacis [10]. Præfectus aquam manibus Pontifici Anno 1505. coram Cæsaris ac Regum Oratoribus postremus de-
F dit, qui locus dignissimus est: iisdem affectantibus & pluvialis vestis fimbrias sustulit, & umbel-

1 Lib. 3. C. de off. Præf. Urb. Novell. 70. coll. 5. tit. 23. Ut ordi Præf. Urb. & Novell. 62. de ord. Sen. coll. 5. tit. 17. Sym. lib. 10. epist. 36. 2 Novel. citat. 62. Cassiod. lib. 6. var. c. 4. & lib. 6. epist. 7. colligitur ex Inscriptione ad Ann. 177. 3 Spec. de Jurisd. omn. Jud. § 1 n. 2. Jo. Franc. Purp. in l. 1. nu. 91. ff. de off. ejus Diocl. Imp. Ann. 286 à S. Tiburtio martyre. 4 L. 1. C. de rapt. Virg. l. 1. C. de Præp. sac. Cubic. lib. 12. 5 S. Greg. lib 1. ind. 3. epist. 28. 6 L. ad similitudinem C. de advoc. divers. Judic. 7 L. 2. C. de offic. Præf. Urb. l. 9. C. de spectac. & scenic. l. 2. C. de stud. liber. Urb. Rom. Passio S. Cæciliæ mart. Constan. Imp. apud Baron. Ann. 420. Paris de Grass. in Diar. ad diem 24. Maji f. 216. 8 L. 1. & 2. lib. 12. C. de Præf. Præt. sive Urb. ubi Cujac. & lib. 2. tit. 5. de Præpos. sacr. Cubiculi lib. 12.

1 Lib. 1. sac. Cær. sect. 3. & sect. 14. c. 1. & l. 3. sect. 5. Paris de Grass. in Cær. ms. Idem in Diar. servatum ait in festo in Corporis Christi Ann. 1505. Burcard. in Diario servatum tradit, Dominica Palmar. Anno 1506. 2 Lib. 2. sect. 1. tit. de festo Purif. lib. 3. sect. 5. tit. 3 De Incensat. Altaris, & de ord. dand. Pacem. 4 1. Martii Jo. Burcard in Diar. fol. 160. 28. Aprilis, Burcard. fol. 168. Burcard. ibid. Burcard. ibid. 5 L. 30. sect. 5. tit. de Incens. Altar. 6 Homil. 73. vel 25. in Matth. 7 Cap. Episcopus dist. 17. l quoties de usufr. glos. in c. bone quidem 50. distinct. 11. 8 Lib. 1. sect. 12. c. 1. tit. Ordo quomodo Papa equitat in Pontificalibus. L. 2. sect. 2. tit de hoc facto. 9 Lib. 3. sect. 3. tit. de Incens. Alt. 10 Ibidem tit. de hac re.

bellam primo loco gestavit, ut alibi à nobis observatum est.

[1] Die duodecima Maji Anno 1504. cùm equestri pompa Regis Angliæ Oratores ad obedientiam Pontifici exhibendam [1] Vrbem primùm introducerentur, Præfectus primo Oratori dexter adequitavit, cùm eidem Tarentinus Archiepiscopus adequitaret sinister, secundus Orator ad dexteram habuit Salernitanum Principem, ad sinistram verò Britenoriensem Episcopum; tertii Episcopus Zamorensis latus tegebat sinistrum, Episcopus verò Redonensis Regis Galliæ Orator dexterum.

[2] Die decimaquinta Aprilis Anno 1505. singulorum Regis Galliæ Oratorum eamdem ob causam Vrbem solemni equitatu primùm intrantium dexteræ singuli suo ordine adhærebant, Præfectus, & duo Apostolici Palatii Præsules; sinistræ verò Vrbis Gubernator, Episcopus Aquensis Regis Romanorum Orator, atque Episcopus Plocensis Orator Regis Poloniæ.

[3] Idem omnino factum legitur erga Oratores Venetos, dum eodem Anno die 28. Aprilis ad obedientiam Pontifici præstandam Vrbem primùm ingrederentur. Vt enim modò commemoravimus Principem inter deducentes locum Præfectus obtinuit. At qui inter deducentes erant Vrbis Gubernator, Orator Regis Romanorum, atque Orator Regis Galliæ.

[4] Die prima Junii eodem Anno primus Orator Regis Lusitaniæ obedientiam Pontifici exhibiturus, inter Præfectum atque Jaderensem Archiepiscopum medius, dextero lateri hærentem Præfectum habuit, alter verò, medius inter Episcopum Agriensem & Episcopum Aquensem Regis Romanorum Oratorem, habuit Agriensem.

[5] Die decimaquarta Aprilis Anno 1506. primò Oratori Ducis Sabaudiæ, qui, ut reliquorum Principum Oratores, de quibus hactenus diximus, Romam venerat, ut Pontifici obedientiam Pontificatus initio de more præstaret, Præfectus eques incessit ad dexteram, Vrbis Gubernator ad sinistram, secundò Palatii Præsul ad dexteram, atque ad sinistram Venetus Orator, tertiò Palatii Præsul ad dexteram, ad sinistram verò Orator Florentinus.

[6] Die vigesimaquinta Januarii eodem Anno, cùm Pontifex in Cœnobio Sancti Pauli extra Vrbem unà cum Cardinalibus epularetur, solus Præfectus Cardinalium mensæ adsedit, cùm tamen constet Principum Oratores, & Pontificem in via associatos esse, & sacro interfuisse. Idem factum narratur eodem Anno die vigesimaquinta Aprilis, in quem Paschæ festum incidit, cùm Pontifex post solemne sacrum uno & vigiuti Cardinalibus stipatus in domo Cardinalis Papiensis epulis exceptus est. Vnus enim Præfectus cum Cardinalibus convivio est adhibitus.

[7] Eodem Anno cùm Antonius Ferrerius Cardinalis Perusiæ Legatus ab Vrbe discedens à Cardinalibus de more equestri comitatu deduceretur, proximè post Cardinales Diaconos Præfectus incessit, eidemque in Diaconorum serie postremò præteriens Legatus gratias egit.

[8] Die vigesimaquarta Maji eodem Anno cùm in Palatio Vaticano Jordanus Vrsinus Felicem de Ruvere in matrimonium duxisset, nuptialique epulo Cardinales, aliique Proceres excipererentur, Præfectus post Cardinales sedit, secundùm illum Vrbis Gubernator, deinceps suo ordine Cæsaris, Regis Galliæ, atque Hispaniæ Oratores.

[1] Quo die Ferrariæ Dux Forum Syllæ (Imolam vocant) ad Pontificem venit ingenti Procerum comitatu, Præfectoque proximè præeunte medius inter duos Cardinales eques processit.

Præfectus omnibus Proceribus, & Dynastis, 56
sive Romanis, sive exteris, quibus in Pontificis Sacello Cardinalitii Subsellii jus non est, tum privatim, tum publicè anteferri solet. Eam ob causam Julio Secundo Pontifice, Macedoniæ, & Salerni Principes, Mantuani Marchionis frater, Nolanus Comes, & alii eidem nobiliorem locum concessere.

[2] Præfectus cùm ex itinere ad Vrbem venit 57
solemni Pompa, atque ingenti Equitum multitudine, & Nobilium celebritate excipitur. Præcedere solent muli festum in morem exornati, atque itinerariis sarcinis onusti, quas stragula integit vestis gentilitiis ejusdem Insignibus opere phrygio depicta: hos regunt agasones laxioribus sagis coloratis induti: subsequuntur Tubicines, tum Pontificiæ Custodiæ Equites, mulæ purpureis dorsualibus instratæ, auratisque bullis decoræ, quibus insident famuli à pedibus cum Cardinalitiis galeris secundùm humeros dependentibus; deinde honestiores Cardinalium famuli, aliique nobiles viri permistè. Hos excipit familia Pontificis suis muneribus, ordinibusque distincta; dehinc Tympanistæ, tum Romani Proceres, ac Dynastæ ingenti circumpedum turba associati, quos sequitur Præfectus peditibus famulis veste consimili ornatis, magno numero stipatus, interque duos principis dignitatis viros medius Helvetiis Pontificis Custodibus utrinque ad latera procedentibus [3]. Agmen claudunt Præsules, aliique insignes togati complures [4]. In hunc fermè modum Vrbem intrarunt Joannes Ruvereus Præfectus Anno 1472. & Franciscus Maria Feltrius ejus filius Anno 1504. idem iterum Anno 1505 [5].

Novissimè cùm TADDAEVS BARBERINVS, Prænestinus Princeps, Erctanorum Dux, & Copiarum Ecclesiæ Generalis Ductor, ab VRBANO VIII. patruo absens in Consistorio quarto Idus Maji Anno 1631. Præfectus Vrbis creatus esset, captaque Sedis Apostolicæ nomine Vrbinatis ditionis possessione ad Vrbem rediret, tertio Cal. Augusti, qui dies festo illius ingressui dicatus erat, obvism ad Portam Flaminiam processere familiæ, tum Pontificis, tum Cardinalium, atque Oratorum, omnesque qui Romæ aderant Proceres ac Dynastæ, singuli ingenti famulorum peditum numero stipati, equisque generosis ac vestibus insignes.

Pontifex inter Missarum solemnia eum, quem 58
Vrbis Præfectum delegerit, insignibus Magistratus vestibus sacro ac veteri ritu induere solet. Eumdem à Pontifice digressum, iisdemque ornamentis insignem per Vrbem equestri pompa, magnoque apparatu illi ipsi, quos paulò antè commemoravi, comitari solent, domumque deducere; huic tamen posteriori deductioni accedunt præterea omnes Populi Romani Magistratus suis singuli vestibus ac peculiari dignitatis ornatu conspicui. [6] Hujusmodi honoris

b l ob-

1 Jo. Burcard. in Diar. fol. 120. 2 Idem fol. 168. 3 Idem fol. 170. 4 Idem fol. 176. 5 Idem fol. 219. 6 Paris de Grass. Burcard. in Diar. fol. 229. 7 31. April. Paris in Diar. fol. 230. 8 Paris ibid. fol. 236.

1 Paris ad Ann. 1506. 2 Lib. 3. sacr. Cærem. sect. 5. tit. de Incens. Alt. tit. de Ord. dand. Pacem. 3 Jacobus Volat. in Diar. Sixti IV. Ann. 1483. 4 Jo. Burcard. in Diar. Julii II. 5 Paris de Grass. in Diar. Jul. II. 6 Hist. Florent. ab Anno 1406. usque ad Ann. 1439.

obsequium præstitum legimus Florentiæ Francisco Vrsino Anno 1436. cùm ab Eugenio Quarto Vrbis Præfectus inauguratus est. [1] Persimile Romæ tum Leonardo de Ruvere Anno 1472. tum Octavio Farnesio Anno 1538. cùm hic à Paulo Tertio, ille verò à Sixto Quarto Vrbanâ Præfecturâ est insignitus. Cumulatissimum verò Anno 1631. THADDÆO BARBERINO VRBANI Octavi fratris filio. Nam præter hos, de quibus in priori Comitatu diximus, posteriorem auxerunt frequentes Populi Romani Magistratus, tum solemnibus indumentorum ornamentis insignes, tum assectantium multitudine ac pompa maximi conspicui.

59 [2] Quo die Præfectus in Sacello Pontificio Præfecturæ Insignia suscipit, ad osculum oris à Pontifice admittitur, atque eodem ipso ornatu in supremo solii gradu ad Papæ dexteram pariceti innixus, consistit Diacono Cardinali, qui adsidet proximus, idemque facit quotiescumque vel in eodem Sacello, vel in Templo coram Pontifice res sacra solemni ritu peragitur, consuetis suis vestibus indutus. Ita Julio Secundo Pontifice Anno 1504. in Epiphania, & die Palmarum Franciscus Maria Feltrius ibidem inferiorem habuit Robertum Salernitanum Principem [3]; iterum eodem Anno in Templo Beatæ Mariæ supra Minervam die Beatæ Virginis Annunciationi sacro [4]; denuo Anno 1506. tum festo die Purificationis Beatæ Virginis, tum Dominica Palmarum [5]. Ita Leone Decimo Pontifice Anno 1521. Joannes Maria Camerini Dux Vrbis Præfectus die Purificationis Beatæ Virginis in Pontificis solio ipsi propior stetit, quam Nolanus Comes [6]. Denique in publico Consistorio Franciscus Maria Feltrius, Mantuani Marchionis fratre, ac Salernitano Principe in solu sinistra parte adstantibus, in dextera constitit [7].

60 Vbi sacrarum Cæremoniarum Magistri de Tbure in Sacello Pontificio adhibendo, de Pace offerenda, de Cereis die Purificationis Beatæ Virginis, aut Palmis Dominica Palmarum distribuendis, de Cineribus Quadragesimæ initio suscipiendis, de Pontificia Vmbella gestanda, de aqua celebrantis Pontificis manibus affundenda præcipiunt, ibi semper Præfectum omnibus post Cardinales, illosque Principes, qui in eodem scamno Cardinalibus adsident, sive Clericis, sive Laicis sine ulla controversia anteferendum esse docent [8]: neque excipiunt Præsules cujuscumque dignitatis, ac muneris, etiamsi sacris vestibus induti sint [9]. Ita Anno 1506. Præfectus die Purificationis Beatæ Virginis Cereum à Pontifice accepit ante Episcopos Assistentes, Constantinum Macedoniæ Principem, atque Oratorem Cæsaris; & Anno 1505. relicto majori Cereo, quem ad Pontificis dexteram tenebat, Cereum ab ipso minorem ante Salernitanum Principem accepit, qui tamen acceperat ante Præsules Assistentes [10]. At Præsules Assistentes ante Vrbis Gubernatorem accipere solitos certum est, à quo sine controversia accipitur ante Cæsareum, & Regios Oratores [11]. Idem in Palmarum distributione contigit Anno 1505. & 1506. quo tempore Præfectus Palmam gestabat ad Pontificis dexteram, Princeps verò Salernitanus atque Vrbis Senator gestabant ad sinistram. 61 Quod ad manuum ablutionem pertinet, certum est Pontifici solemni ritu celebranti quater aquam manibus ministrari, eumque, qui postremus ministrat, dignitate cæteris præcellere. Ea de causa memoriæ traditum est [1] Anno 1505. Julio Pontifici die Paschatis aquam primùm à Florentino Oratore datam, secundùm à Veneto, tertiùm à Polono, quartùm à Præfecto Vrbis. Et die Nativitatis Domini primùm à Florentino Oratore, secundùm à Veneto, tertiùm à Constantino Macedoniæ Principe, quartùm à Præfecto.

1 Gasp. Blond. in publi. Instrum. Ex Diar. Mag. Cærem. 2 Blasius de Cæsena in Diario Pauli Tertii ad Ann. 1538. Lib. 3. sacr. Cærem. sect. 5. c. 2. Paris de Crass. tit. de his, qui in sol. Pontif. stare vel sedere solent fol. 60. & 205. & in Cæremon. ms. tit. de incensat. general. & in Diar. ad Ann. 1505. 3 Burcar. in Diario fol. 104. Paris in Diar. fol. 69. 4 Paris in Diar. fol. 108. 5 Burcar. in Diario fol. 218. 6 Burcard. ibidem fol. 215. 7 Burcard. ibidem fol. 312. 8 Lib. 3. sacr. Cærem. sect. 5. 9 Paris in Diar. fol. 187. 10 Paris in Diar. fol. 77. 11 Paris in Diar. ad hos annos.

CAPUT VI. & ULTIMUM.

Series Præfectorum à Romulo Rege ad hæc usque tempora, & varia de illis historia.

QVos nonnulla mea diligentia conquisitos Vrbi Præfectos habere potui, eos hic tibi exhibeo: qua in re fateor me usum fuisse operâ tum Onuphrii Panvinii, tum Auctoris Anonymi, qui ab Anno post Christum natum 256. eorum numerum recensuit usque ad Annum 355. Quorum Scriptorum Chronologias secutus laborandum minimè duxi, ut castigatiores à me homine aliis rebus occupato prodirent, quàm ab illis otio fruentibus editæ sint. Multos Præfectos, qui eisdem exciderant, supplevi: reliquos, qui posteriori ætate ad id dignitatis sunt evecti, suo ordine enumeravi: Notas atque Inscriptiones ex veteribus monumentis cum plurimorum nominibus adjeci: videbis, Lector, & conferes.

Anni ab Vrb. Cond.

DENTRES ROMULEUS Romulo Rege, Tacit. lib. 6. *Annal.* Eusebius in *Chronico.*

NUMA MARTIUS, sive MUMARTIUS Rege Tullo Hostilio, Tacit. *ibidem.* 82

SPURIUS LUCRETIUS Rege Tarquinio Superbo, Tacit. *ibid.* Dionys. lib. 4. *Antiq. Rom.* num. 86. 219

Consules, qui Præfecti munus obirent, creati, ut videtur innuere Tacit. dicto lib. 6. *Annal.* sed apud Titum Livium Decad. 1. lib. 2. in fin. sic legitur: *duo Consules Comitiis Centuriatis à Præfecto Vrbis creati sunt.* 244

SPURIUS LARGIUS à Consulibus creatus Præfectus scilicet Vrbis, ut aliqui interpretantur apud Dionysium *Antiq. Rom.* lib. 8. num. 73. 267

PUBLIUS LUCRETIUS, Titus Liv. lib. 2. Dec. 1. 294

QUINTUS FABIUS VIBULANUS, Dion. Halic. lib. 10. num. 27. Tit. Liv. lib. 1. Dec. 1. 296

QUINTUS SERVILIUS, Alexander ab Alexandro *Genial. Dier.* lib. 6. cap. 20.

FILIUS QUINTI SERVILII eidem substitutus, Alex. *ibidem.*

Anni Christi.

CILICIUS, seu CILNIUS MÆCENAS Augusto Imperatore, Tacit. lib. 6. *Annal.*

MARCUS MESSALA CORVINUS eodem Principe, Tacit. *ibidem*, Alexan. ab Alexan. *Genial. Dier.* lib. 6. cap. 20. de quo fortè Cl. Rutilius Numatianus in *Itinerario*, 1

Hic & Præfecti nutu Prætoria rexit;
Sed menti & linguæ gloria major inest.

TAV-

1 Lib. 3. Cærem. sect. 5. c. 4. Paris in Diar. fol. 205.

TAVRVS STATILIVS, Tacit. eodem lib. 6. *Annal.*

15 LVCIVS PISO, qui per viginti annos in Præfectura probatus, publico funere ex decreto Senatus celebratus est, Tacit. dicto lib. 6. *Annal.* Suet. in *Tiberio*; huic Horatius *Poeticam* inscripsit.

Inter hæc tempora reponendi videntur

ÆLIVS LAMIA, qui non ampliùs biennio superstes in Magistratu obiit, Notitia Imperii Occid. cap. 4. *de Præf. Vrb.*

PAVLVS ÆMILIVS Pauli filius, de quo exstat Inscriptio Sagunti in Arcis pariete:

PAVLO ÆMILIO PAVLI FILIO PAL.
REGILLO XV. VIR SACRIS FACIVND.
PRÆFECTO VRBI JVRI DICVNDO
QVÆSTORI J. CÆSARIS AVGVSTI.
PATRONO.

COSSVS, de quo Seneca lib. 12. *Epist.* ad Lucillum Epist. 84. *Tiberius proficiscens in Campaniam Cossum fecit Vrbis Præfectum.*

50 TITVS AVRELIVS FVLVIVS, de quo Julius Capitolinus in *Antonino Pio*, initio: *Avus*, inquit, *Antonini Titus Aurelius Fulvius, qui per honores diversos ad secundum Consulatum, & ad Præfecturam Vrbis pervenit.* Recens Auctor in *Comment. Reip. Romanæ* lib. 2. cap. 2. num. 30. fol. 93. meminit Onuphrius ad Annum 86.

60 FLAVIVS SABINVS, Vespasiani Cæsaris germanus frater, qui 12. annis Præfecturam Vrbis obtinuit, ex Tacit. lib. 3. *Hist.* & lib. 1. *Adjungitur*, inquit, *Licinius Proculus intima familiaritate Othonis suspectus consilia ejus fovisse, Vrbi Flav. Sabinum præfecere, judicium Neronis secuti.* Et lib. 2. *Hist. Id ei Plautius Varus Præfecturâ functus ex intimis Dolabellæ amicis apud Flavium Sabinum Præfectum Vrbis objecit.* Et de eo fortè loquitur Suetonius in *Vita Vespasiani*.

75 MARCVS ANNIVS VERVS, avus Marci Antonini Imperatoris Philosophi, Capitolin. in *Marco Anton.* Anno Christi 122. Consul, & adscitus inter Patricios, Censoribus Vespasiano & Tito, hoc est, Anno 57.

De quo fortè Inscriptio Beneventi in quadam Taberna:

C. LVCIVS C. F. STEL. SABINVS BENEVENTI DECVRIO VIVVS SIBI, ET GALLIAI PARATAI VXORI, ET LVCCIO VERECVNDO FRATRI, POSTERISQVE SVIS FECIT, MILITAVIT IN COH. OR. VRB. ADIVT. TRIB. ORFIT. SECVTOR, OPTIO, VALETVDI. OPTIO ARCARIS SINGVLARIS BENEFICIO TRIBVN. QVÆSTIONIBVS FACTIS PER ANNIVM VERVM PRÆFECTVM VRBIS, ET TESSERARIVS OPTIO SIGNIF. FISCI CVRAT. OPTIO ABACT. CORNICVLVS TRIB. BENEF. VVLTEI ASTATIN. PRÆF. VRB. MISSVS AB IMPER. ADRIANO AVG. SERVIANO III. VI. BIOVARO COS. BR. VIA MAIENVTIO CLARO II. COS. IN FIN. P. XX. IN AGR. P. XX.

LVCIVS VOLVSIVS Præfectus Vrb. de quo Plin. lib. 7. *Nat. Histor.* cap. 14. & Onuphr. ad Annum Christi 57.

PEGASVS Jurisconsultus floruit sub Vespasiano & Domitiano, *l. 1. in fin. ff. de origin. Juris*; de illo Juvenalis Sat. 4. 84

—— rapta properabat abolla
Pegasus attonitæ positus modò Villicus Urbi, &c.

Vexabat enim tunc Romam Domitianus. Porrò Villici appellatione Vrbanos Præfectos censeri apud Poëtas animadvertit Cujac. cap. 37. lib. 10. *Observation. Juris.*

TITVS PLAVTIVS M. F. de quo Inscriptio in Agro Tiburtino ad Pontem Lucanum in Sepulcro Marmoreo:

TI. PLAUTIO M. F. AN....... SILVANO ÆLIAN. PONTIF. SODAL. AUG. III. VIR. A. A. A. F. F. Q. TI. CÆSARIS LEGAT. LEG. V. IN GERMANIA PRÆF. URB. LEGAT. ET COMITI CLAUDII CÆSARIS IN BRITANNIA, CONSULI, PROCONSULI, ASIÆ LEGAT. PRÆPOSIT. MOESIÆ, IN QUA PLURA, QUAM CENTUM MILLIA EX NUMERO TRANSDANUVIANORUM AD PRÆSTANDA TRIBUTA, CUM CONJUGIBUS, AC LIBERIS, ET PRINCIPIBUS, AUT REGIBUS SUIS TRADUXIT. MOTUM ORIENTEM SARMATAR. COMPRESSIT, QUAMVIS PARTEM MAGNAM EXERCITUS AD EXPEDITIONEM IN ARMENIAM MISISSET &c. PRIMUS EX EA PROVINCIA MAGNO TRITICI MODO ANNONAM P. R. ADLEVAVIT, HUNC LEGATUM IN HISPANIAM AD PRÆFECTURAM URBIS REMISSUM SENATUS IN PRÆFECTURA TRIUMPHALIBUS ORNAMENTIS HONORAVIT, AUCTORE IMPER. CÆSARE AUGUSTO VESPASIANO VERBIS EX ORATIONE EJUS Q. I. SS.

MOESIÆ ITA PRÆFUIT, UT NON DEBUERIT IN ME DIFFERRI HONOR TRIUMPHALIUM ORNAMENTORUM, NISI QUOD LATIOR EI CONTIGIT MORA TITULUS PRÆFECTO URBIS, HUNC IN EADEM PRÆFECTURA URBIS IMPER. CÆSAR AUGUSTUS VESPASIANUS ITERUM CONSULEM FECIT.

Meminit Panvinus ad Annum Christi 77.

QUINTUS SATURNINUS Præfectus Urbis, cujus filius ponitur Consul ab Onuphrio ad Annum Christi 88.

ANIANVS, quo Præfecto passi sunt Simplicius & Servilianus die 20. Aprilis Anno 100. teste Baronio in *Annalib.* tom. 2. 100

BÆBIUS MACER initio Imperii Adriani Præfectus Urbi etiam ipsi Imperatori metuendus; Spartianus in *Vita Adriani: Tantum autem statim clementiæ studium habuit, ut cùm sub primis Imperii diebus ab Tatiano per epistolas esset admonitus, ut & Bæbius Macer Præfectus Urbis, si reniteretur ejus Imperio, necaretur*, &c. *neminem læderet.* 118

LUCIUS CATILIUS SEVERUS, proavus maternus Marci Imperat. & Consul. ad Annum 122. cujus meminit Julius Capitol. in *Vita Marci Antonini Philosophi*, initio: *Bis Consul, & Præfectus Urbi.* Spartianus in *Adriano: Antonini adoptionem plurimi tunc factam esse doluerunt, speciatim Catilius Severus Præfectus Urbi, qui sibi præparabat Imperium.* 122

125 Circa Ann. 125. ab aliquibus ponitur AVRELIANVS Præfectus Vrbis sub Alexandro Papa, qui evectus est ad Pontificatum Anno 118. vel 121. ut placet Baronio; hic plures baptisatos die 10. Aprilis navi impositos in mare deduci, & ligatis ad colla lapidibus in profundum demergi jussit, ut in Martyrologio.

132 HERMES, de quo in Actis Alexandri Papæ & Martyris apud Surium mense Maji, & exstat Inscriptio in antiquo marmore Sacelli Sancti Pastoris in Ecclesia Sanctæ Pudentianæ:

Martyris & Papæ Felicis honore secundi,
Nec minus Hermetis Præfecti martyris Vrbis,
Et Tranquillini, Marci, Marcellique avi.

137 MARCVS ANTONINVS PHILOSOPHVS, natus Anno Christi 122. & paulo post annum 15 expletum circa Annum 137. creatus est Vrbis Præfectus, Jul. Capitol. in *ejus Vita*.

ORPHITVS, seu MEMMIUS VETRASIVS ORPHITVS, Præfectus Vrbi Antonino Pio post tertium annum Imperii. Capitolinus in ipso *Antonino: Successorem viventi bono Judici nulli dedit, nisi Orphito Præfecto Vrbis, sed petenti.* De quo exstat Inscriptio Romæ prope S. Stephanum in Silice in Basi marmorea:

APOLLINI SANCTO MEMMIVS VETRASIVS ORPHITVS V. C BIS PRÆFECTVS VRBI ÆDEM PROVIDIT, CVRANTE FL. CLAVDIO EVANGELO V. C. COMITE.

Et alia in Templo S. Priscæ in Monte Aventino:

HONORI.
MEMMIO VETRASIO ORPHITO V. C. NOBILITATE, ACTIBVSQVE AD EXEMPLUM PRACIPUO PRÆFECTO VRBI, ET ITERVM PRÆFECTO VRBI, PROCONSVLI APHRICÆ, AC TERTIO SACRARVM COGNITIONVM JVDICI COMITI IN CONSISTORIO ORDINIS PRIMI LEGATO SECVNDO IN DIFFICILLIMIS TEMPORIBVS PETITV SENATVS, ET POPVLI ROMANI, COMITI ORDINIS SECVNDI EXPEDITION. BELLICAS GVBERNANTI, CONSVLARI SICILIÆ PONTIFICI SOLIS PONTIFICI VESTÆ, XV. VIRO S. P. CONSVLI, PRÆTORIQVE X. OMNIBVSQVE PERFVNCTO HONORIBVS INTRA ÆTATIS PRIMORDIA OB PROVIDENTIAM, ET STATVM OPTIMVM VRBI ROMÆ AB EO REDDITVM. CORPVS OMNIVM MANCIPVM STATVAM SVB ÆRE CONSTITVIT.

Romæ in Basi effossa ad Templum Sanctorum Joannis & Pauli in Cælio Monte:

DOMINO NOSTRO.
CL. JVLIANO NOBILISSIMO AC FORTISSIMO CÆSARI MEMMIVS VETRASIVS ORPHITVS V. C. ITERVM PRÆF. VRB. JVDEX SACRARVM COGNITIONVM TERFIVM D. N. M. Q. EJVS.

164 VRBICIVS, quo Præfecturam gerente Ptolomeus passus est die 19. Octobr. quem Baron. in *Annal.* ponit ad Annum 164.

165 RVSTICVS Præfectus Vrbis, seu Præses, dum S. Justinus Martyr passus est, Baron. ad Ann. 165.

PVBLIVS, quo Præfecto septem filii Sanctæ Felicitatis coronati sunt Martyrio die 10. Julii ad Ann. 175. sub Marco Aurelio, Baron.

VITRASIVS POLLIO, ut in Litteris Marci Aurelii Imper. in quibus pœnam statuit eis, qui Christianos accusaverint, cùm illorum precibus videlicet 12. legionis, quam fulminatricem postea dixit, pluviam de cælo lapsam, & fulmina in hostem conversa testetur, & victoriam de hostibus in Bello Marcomannico reportasse, anno ab Vrbe condita 927. ut refert Onuphrius in *Fastis* ad suprascriptum annum.

CLEANDER sub Commodo Imperatore, ex Post
Marcellin. lib. 26. 181

PERENNIVS, seu PERENNIS, cujus tempore B. Apollonius Senator die 18. Aprilis passus est, ad Annum 189. secundùm Baron. Hunc Herodianus lib. 1. *Histor.* ponit Præfectum Militum Prætorianorum.

PATERNVS ad hæc tempora referendus est, de quo Lampridius in *Commodo: Præfectos Paternum & Perennum non diu tulit, ita tamen ut etiam de his Præfectis, quos ipse fecerat, triennium nullus impleret*, &c. *& Præfectos Vrbi eadem facilitate mutaret.* Hic quoque fuit Præfectus Prætorio.

FVSCINIANVS, seu FVSCIANVS, de quo 194
Capitolinus in *Pertinace: Post hos Præfectus Vrbi factus, in qua Præfectura post Fuscianum hominem severum Pertinax mitissimus & humanissimus fuit.* Tertullianus lib. 1. cap. 6. *ad Nationes: Vnde ista quoque talis ante Tragædia erupit Fusciano Præfecto Vrbis judicata punitione Senatus*, Anno scilicet 194. quo Anno, die ultima cæsus est Commodus Imperator, ut ex Clemente Alex. lib. 1. *Stromat.* Dubia mihi est hujus Anni supputatio, si enim Pertinax plures annos Præfecturam gessit, atque ex Præfecto creatus est Imperator Anno 195. non potuit Fuscinianus esse Præfectus Anno 194. Sed quicquid sit de supputationis veritate, satis est, cum Præfectum ante Pertinacem fuisse.

PERTINAX, &c. Imperator Calendis Janua- 195
rii 195. ex Præfecto creatus est Imperator, Falcone & Claro Consulibus. Fuit per plures annos Vrbi Præfectus, ut ex Herodiano lib. 2. *Histor. Cæteri tot annos Vrbi Præfectum non honore solùm, sed etiam admiratione dignissimum judicastis*, inquit Lætus in *Orat. ad milites.*

CLAVDIVS SVLPICIANVS, seu FLA- 197
VIVS CLAVDIVS &c. Pertinacis socer, Vrbis Præfectus, creatus est Consul Anno Christi 197. Herodian. lib. 2. *Histor. Eodemque tempore Sulpicianus, & ipse Vir Consularis, ac Præfectus Vrbis, socerque Pertinacis, Imperium licitabatur.*

DOMITIVS DEXTER, de quo Spartianus in *Severo*, & quem Onuphr. ad Annum 199. locat Consulem II.

PLAVTIANVS Severo Imperatore, Marcellin. lib. 26. *Et onerosior Plautiano, qui Præfectus, itidem sub Severo, ultra mortale tumens cuncta confuderat, ni gladio periisset ultore.* Recens Auctor *de Rep. Rom.* lib 2. cap. 2. fol. 93. num. 40. Herodianus lib. 3. *Hist.* hunc asserit fuisse Præfectum cohortibus Vrbanis fol. 71.

AVFIDIVS VICTORINVS, cujus meminit Capitolin. in *Marco*, & fuit secundùm Consul ad Ann. 181. ut habet Panvin. in *Fast.* cujus exitat Inscriptio in Fano Fortunæ in Littore Adriatico:

MAR-

MARCO AVFIDIO FRONTONI PRONEPOTI M. CORNELI FRONTONIS ORATORIS COS. MAGISTRI IMPERATORVM LVCI, ANTONINI NEPOTI AVFIDI VICTORINI PRÆF. VRB. II. CONS. FRONTO. COS. FILIO DVLCISSIMO.

Circa 200 AMMIVS MANIVS CÆSONIVS NICOMACHVS ANICIVS PAVLINVS, de quo exstat Inscriptio Romæ in Vinea Pontificis:

HONORI.
AMMIO MANIO CÆSONIO NICOMACHO ANICIO PAVLINO V. C. CONS. ORDINARIO PRÆF. VRBI, IVD. SACRARVM COGNITIONVM, CONSVLI PROVINCIÆ ASIÆ, ET HELLESPONTI VICE SACRA IVDICANTI LEGATO KARIENSI SVP. PRO. CONS. APHRICÆ ANICIO IVLIANO PATRE SVO, CVIVS PROVIDENTIA, ATQVE EVTILITAS, ET INTEGRITAS REIPVBLICÆ CORPORI CORARIORVM INSVLAS AD PRISTINVM STATVM SVVM, SECVNDVM LEGES PRINCIPVM PRIORVM IMPERATORVM VAL. SEPTIMI SEVERI, ET M. AVRELII ANTONINI RESTAVRARI, ATQVE ADORNARI PER VICINVM EA SVA PROVIDIT IN MERA MEMORIA, ATQVE IN OMNIA IVSTITIA SVA CORPVS CORARIORVM PATRONO DIGNO STATVERVNT.

201 PLAVTIANVS VRBIS Præfectus relictus à Severo Imper. dum in Orientem unà cum filiis profectus est, Baron. in *Annal.* tom. 2. fol. 305.

Per hæc tempora FABIVS CYLO SEPTIMIVS, de quo in *l.* 1. *ff. de offic. Præf. Vrb.* & in *l. inter pœnas, ff. de interdict. & relegat.* Idem legitur fuisse Consul ad Annum 205.

202 POMPONIVS BASSVS, de quo Spartianus, & Dio, ab Alagabalo cum filio Messala interfectum fuisse scribit, ut refert Onuphr. ad ann. V. C. 964. in *Fastis.*

218 C. PERPENNIANVS, ut in Inscriptione, quam refert Onuphr. Panv. in *Fastis* ad annum. 970. & alii:

M. OPELI ANTONINI DIADVMENIANI CÆSARIS PRINCIPIS IVVENTVTIS C. PERPENNIANVS V. C. PRÆF. VRB. DD.

229 VLPIANVS, seu VLPIVS, Alexandro Severo imper. quo Præfecto inter alios passus est S. Hippolytus Episcopus Portuensis die 22. Augusti 229. ut tradit Baron.

232 TVRCIVS AMACHIVS, seu ALMACHIVS, eo Præfecto Sancta Cæcilia die 22. Novembris, & Tiburtius, & Valerianus, & Maximus die 14. Aprilis passi sunt, juxta ea, quæ tradunt Marianus Scotus in *Chron.* Ann. 235. & Card. Baron.

Circa 239 SABINVS: Jolius Capitolinus in *duobus Maximinis: Interfectus est Sabinus Præfectus Vrbi, percussus in Populo:* Et in *Gordiano Seniore: Tunc & Præfectus Vrbi Sabinus, Consularis Vir, fuste percussus, occisus, & in publico derelictus est.*

MAXIMVM PVPIENVM ex Præfecto Vrbis Senatus Augustum appellavit, Capitolin. in *duobus Maximinis.*

254 FL. EVRYCLES EPITYNCANVS, de quo Panv. ad ann. 996. cujus exstat Inscriptio Romæ in S. Vito ad Arcum Gallieni in Macello Liviæ in Basi:

FL. EVRYCLES CONDITOR HVIVS FORI EPITYNCANVS V. C. COS. X. KAL. FEBR. PRÆF. VRB. ARRIANO ET PAPO COSS.

CEIONIVS ALBINVS, cui scribit Valerianus Augustus, ut Aureliano tunc Duci exercitus, postea Imperatori, pabulum extra ordinem decernat. Epistolam refert Vopiscus in *Aureliano.* Hic videtur fuisse Consul Ann. 334. idcirco haud est verisimile, eum hoc tempore Vrbis Præfectum fuisse, nisi dicamus alium esse ejusdem nominis; de hoc loquitur Inscriptio Romæ ad Arcum Septimii Severi in Basi: Circa 254

EXSTINCTORI TYRANNORVM, AC PVBLICÆ SECVRITATIS AVCTORI D. N. VALENTINIANO PERPETVO, AC FELICE SEMPER AVGVSTO. CEIONIVS RVFIVS ALBINVS. V. C. PRÆF. VRBI ITERVM VICE SACRA IVDICANS D. N. M. Q. EIVS.

L. VIRIVS PAVLLINVS, de quo in hac Inscriptione, quam Panvin. refert ad ann. V. C. 1006.

D. N. C. ÆMILIANO FORTISSIMO PRINCIPI HERCVLI CONSERVATORI L. VIRIVS PAVLLINVS V. C. COMES DOMESTICORVM PRÆF. VRB. D. N. M. Q. EIVS.

AVRELIVS MARCELLINVS, de quo in Inscriptione relata à Panvio. ad ann. V. C. 1018. in antiquo Arcu Veronæ: 256

COLONIA, AVGVSTA, VERONA NOVA, GALLIENIANA, VALERIANO II. ET LVCILLO CONS. MVRI VERONENSIVM FABRICATI EX DIE III. NON. APRILIVM DEDICATI PR. NON. DECEMBRIS IVBENTE SANCTISSIMO GALLIENO AVG. N. INSISTENTE AVRELIO MARCELLINO V. P. DVC. DVC. CVRANTE IVLIO MARCELLINO.

Illæ literæ V. P. notant Virum Perfectissimum.

LOLLIANVS, qui Valeriano Augusto II. & Gallieno Augusto Consulibus fuit Præfectus, Panv. ex incerto de Præfectis Auctore, qui ab hoc incipit.

VALERIVS MAXIMVS. incer. Auctor, & Panv. ad ann. 1008. ab Vrbe condita.

MVMMIVS ALBINVS, Panv. ad ann. 1009. 257

JVNIVS DONATVS, Panv. ad ann. 1010. hoc Præfecto passæ sunt Sancta Ruffina & Secunda sorores, Valeriano quartùm & Gallieno tertiùm Coss. Baron. reponit ad Annum 260.

CORNELIVS SÆCVLARIS, Panv. ad ann. 1011. & seq. 259

CENSORINVS, de quo Trebellius in ipso, *Bis Consul, bis Præfectus Prætorii, ter Præfectus Vrbis, quartò Proconsul.*

NICETIVS, cujus magistratus tempore Sancta Eugenia die 25. Decembris Anno 262. jugulata est, secundùm Baron. 262

MVMMIVS ALBINVS ab Ann. Chr. 263. ad 265. 263

AP. POMPEIVS FAVSTINVS, Panvin. ad ann. 1015. de quo mentio in Inscriptione: 265

AP. POMPEIVS FAVSTINVS. V. C. PRÆF. VRB. DD.

266 PATERNVS.
268 MACER RVFINIANVS, seu L. CÆSONIVS LVCILLVS MACER RVFINIANVS, cujus Inscriptionem refert Panvin. è vico Corocollo translatam ad Vrbem in Hortos Carpenses:

C. CÆIONIVS C. F. QVIRINA LVCILLVS MACER RVFINIANVS CONSVL FRATER ARVALIS PRÆFECTVS VRBI ELECTVS AD COGNOSCENDAS VICE CÆSARIS COGNITIONES PROCOS. V. PROV. AFRICÆ INTER XX. VIROS EX SENATVSCONSVLTO R. P. CVRANDÆ CVRATOR AQVARVM, ET MINICIÆ CVR. ALVEI TIBERIS, ET CLOACARVM VRBIS, LEGATVS PROV. AFRICÆ, EODEM TEMPORE VICE PROCONSVL, CVRATOR. R. P. TVSCVLANORVM, CVRATOR R. P. SVESSANORVM, PRÆTOR KANDIDATVS, QVÆSTOR KANDIDATVS ELECTVS IN FAMILIAM PATRICIAM X. VIR STLITIBVS IVDICANDIS.

269 PETRONIVS VOLVSIANVS ad annum 1021.
270 PLACIDVS, quo Præfecto Interamnæ passus est B. Valentinus die 13. Februarii Anno 270. Claudio Cæsare, ut placet Baron.
271 FLAVIVS ANTIOCHIANVS ad annum 1023.
Post 271 IVNIVS TIBERIANVS, Vopiscus in *Aureliano* in princip. *Hilaribus, quibus omnia festa & fieri debere scimus, & dici impletis solemnibus, vehiculo suo me & judiciali carpento Præfectus Vrbi, Vir Illustris, ac præfatu reverentiæ nominandus, Junius Tiberianus accepit.*
273 POSTHVMIVS VARVS, Panv. ad ann. 1023.
275 PLATO, quo Præfecto Vrbis Basilides, Tripodes, Mandales, & alii die x. Junii passi sunt Anno 275. ut censet Baron. Hic in Martyrologio vocatur etiam Præses.
275 276 FVRIVS ORFITVS, hunc Baronius ponit Præfectum ad Annum Christi 275. & subdit: *Seriem Præfectorum à Cuspiniano in Commentario ad Cassiodori Consules positam non constare.* Hic fuit Consul Anno 276. deque eo exstat Inscriptio Romæ:

IMP. CÆS. L. DOMITIO AVRELIANO PIO, FÆLICI, INVICTO, AVG. PONTIF. MAXIMO GOTHIC. MAX. GERMANICO MAX. TRIB. POT. V. CONS. DESIG III. IMP. P. P. PROCONS. RESTITVTORI ORBIS, INVICTISSIMO, ET VICTORIOSISSIMO PRINCIPI FVRIVS ORFITVS. V. C. PRÆF. VRBIS DEVOTVS NVMINI, MAIESTATIQVE EIVS DED. KAL. FEBR. AVRELIANO AVGVSTO III. ET MARCELLINO COS.

276 POSTHVMVS SYAGRIVS, Panv. ad ann. 1028.
277 OVINIVS PACATIANVS, Panv. ad ann. 1029. *l. si quis 2. C. de sponsal.*
278 FVRIVS LVPVS, Panv. ad ann. 1030.
281 OVINIVS PATERNVS, Panv. ad ann. 1033.
282 POMPONIVS VICTORINVS, Panv. ad ann. 1034.
283 TITVRIVS ROBVSTVS, Panv. ad ann 1035.
284 CELERINVS, quo Præfecto Chrysanthus & Daria ejus uxor die 25. Octobris passi sunt; si hæc facta sunt Valeriano Principe, necessariò cadunt in Annum 255. si verò Numeriano, in Annum 283. Baron. in Martyrologio nihil certi affirmat, sed in *Annal.* reponit sub Numeriano ad Ann. 284.
MARCIANVS, quo Præfecto Marinus Senator 22. Decembris passus est, ex Baron. sententia ad Ann. 284. tom. 2. fol. 715. num. 10. 284
CEIONIVS VARVS, hunc Baronius refert gessisse Præfecturam Anno 284. & eodem Anno eamdem dignitatem gessisse Chromatium, & non esse mirandum, subdit, duos eodem tempore dici Præfectos, cùm illi etiam ex usu loquendi vocantur Præfecti, qui Vicariam tantùm gererent Præfecturam, de qua re alibi: Chromatium fuisse Præfectum Vrbis asseritur in Actis, seu Vita S. Sebastiani; illius Palatium positum erat in Vrbe ad Ecclesiam S. Stephani in Piscina. 284
JVNIVS MAXIMVS, Panv. ad ann. 1038. & 1039. *l. quoniam 7. C. ad l. Flavium de Plagiar. l. ubi falsi* 22. *C. ad l. Corneliam de falsis.* 286
POMPONIVS IANVARIVS, Panv. ad Ann. 1041. & 42. Circa hæc tempora 288
JVLIVS FEROX CAMPANIANVS, de quo exstat Inscriptio in duobus Statuarum Basibus, olim in Domo Bernardini Cardinalis Maffei:

IVLIVS FEROX CAMPANIANVS V. C. PRÆF. VRB. AD AVGENDAM THERMARVM TRAIANARVM GRATIAM COLLOCAVIT.

TVRRIANVS GRATIANVS, Panv. ad ann. 1042. 290
IVNIVS TIBERIANVS, Panv. ad ann. 1043. 291
CLAVDIVS MARCELLVS, Panv. ad ann. 1044. 292
SEPTIMIVS ACYNDINVS, Panvin. ad ann. 1045. & 46. 293
ARISTOBOLVS, Panv. ad ann. 1047. 295
CASSIVS DIO, Panv. ad ann. 1048. 296
AFRANIVS ANNIBALIANVS, Panv. ad ann. 1049. 297
ARTORIVS MAXIMVS, Panv. ad ann. 1050. 298
ANICIVS FAVSTVS. Panv. ad ann. 1051. de quo loquitur Inscriptio in Horto Julii Tertii, Fragm. 299

SIMVLACRVM MINERVÆ ABOLENDO INCENDIO TVMVLTVS CIVILIS IGNI TECTO CADENTE CONFRACTVM ANICIVS ACILIVS AGINATIVS FAVSTVS V. C. ET INL. PRÆF. VRB. VICE SACRA IVDIC. VI.

POMPEIVS FAVSTINVS, Panv. ad ann. 1052. 300
ÆLIVS DIONYSIVS, Panv. ad ann. 1053. 301
NVMMIVS TVSCVS, Panv. ad ann. 1054. 302
IVNIVS TIBERIANVS, Panv. ad ann. 1055. 303
HERACLIVS RVFFINVS, Panv. ad Ann. 1056. de quo fortè *l. 3. C. de offic. Præf. Vrb.* 304
POSTHVMIVS TITIANVS, Panv. ad ann. 1047. 305
LEODICIVS, quo Præfecto Papia & Maurus Milites die 29. Januarii, & Apronianus 2. Februarii Anno 303. passi sunt, teste Baronio. 303
AVRELIVS, quo Præfecturam administrante Basilides, Cyrinus, Nabor, & Nazarius die 12. Junii Anno 303. Martyrium subierunt, Baron. 304

304. SEM-

304 SEMPRONIVS, cujus Magistratus tempore B. Agnes die 21. Januarii ignibus injecta est. Baron. de ea loquitur in *Annal.* ad Annum 304. licèt affirmet certum annum non haberi.

306 ANNIVS ANNVLINVS, Panv. ad ann. 1058.

307 JVSTVS TERTVLLVS, Panv. ad ann. 1059.

308 STATIVS RVFINVS, Panv. ad ann. 1060.

310 ANNIVS ANNVLINVS XXXIII. Præfectus Vrbi fuit III. Cal.

HERACLIVS RVFINVS II. Præfectus Vrbis, ut refert Panv. ad ann. 1062.

311 TARQVINIVS PERPENNAS, quo Præfecto die 22. Augusti passus est S. Timotheus, de quo Baron. ad Ann. 311.

313 RVFINVS VOLVSIANVS, seu C. CEJONIVS RVFIVS VOLVSIANVS, qui fortè est idem cum eo, de quo ad Ann. 364. & de quo exstat Inscriptio:

VICTORIIS. D. D. N. N. C. CE-
IONIVS RVFIVS VOLVSIANVS
V. C. PRÆFECTVS VRBI ITE-
RVM IVDEX SACRARVM CO-
GNITIONVM.

Romæ in Thermis Antoninianis in Basi:

. . . . FLORES . . . .
. . . . ET PIISS . . . .
. . . . D. N. VALE . . . .
. . . . MAXIM. . . . .
. . . . SEMPER . . . .
. . . . C. CEJONIVS . . . .
. . . . V. C. PRÆF. . . . .
. . . . PRÆF. VRB. . . . .
. . . . IVDIC. D. N. . . . .

Romæ in Basi ex Thermis Antoninianis allata in impluvium S. Petri ad Vaticanum:

VICTORIIS, TRIUMPHISQUE
MAGNIFICO D. N. VALENTINIA-
NO INCLYTO PRINCIPI SEMPER
AVG. RVFIVS VOLVSIANVS V. C.
PRÆF. VRB. ITERVM IVDEX
SACRARVM COGNITIONVM
CLEMENTIÆ EIVS DEDICATVS.

Romæ in Palatio Farnesiorum ad Campum Floræ in Basi Gordiani:

VICTORIIS, TRIVMPHISQVE MA-
GNIFICO D. N. VALENTI INCLY-
TO PRINCIPI SEMPER AVG.
RVFIVS VOLVSIANVS PRÆFE-
CTVS VRBI ITERVM IVDEX SA-
CRARVM COGNITIONVM CLE-
MENTIÆ EIVS DICATVS.

Et alia Romæ in Basi effossa in Foro Romano ante ædem Sancti Adriani 1548.

MAXIMO PRINCIPI INDVLGEN-
TISSIMO DOMINO VALENTI
TRIVMPHATORI SEMPER AV-
GVSTO C. CEIONIVS RVFIVS
VOLVSIANVS V. C. PRÆF. VRBI
ITERVM IVDEX SACRARVM
COGNITIONVM SERENITATI
EIVS DICATVS.

Et alia Romæ in S. Potentiana apud Sanctam Mariam Majorem:

RELIGIOSISSIMOQUE C. CEIO-
NIO RUFIO VOLUSIANO V. C.
CORR. ITALIÆ PER ANNOS
OCTO PROCONSULI AFRICÆ,
COMITI DOMINI NOSTRI CON-
STANTINI INVICTI, ET PERPE-
TUI SEMPER AUGUSTI, PRÆ-
FECTO URBI, IUDICI SACRA-
RUM COGNITIONUM CONSULI.

Panv. ad ann. 1068. putat eumdem esse cum Fl. Rufio Cejonio Sabino, de quo exstat Inscriptio:

MAGNIS DIS. SACRVM
FL. VALERIUS RUFUS V. CL.
PR. URB. LEG. PROV. GAL.
NARB. QVÆST. PROV. AFR.....
VOTUM QUOD ABIENS FECIT.
POST REDITUM DE SUO I. S.
L. M.

MAXIMUS, de quo infrà. 314

VECTIUS RUFINUS, Panv. ad ann. 1067. 315

OVINIUS GALLICANUS, Panv. ad ann. 1068. de quo Inscriptio Romæ in Atrio Hortorum Card. Cæsii in Basi: 316

FLAVIO VALERIO CRISPO NO-
BILISSIMO CÆSARI, FILIO CON-
STANTINI MAXIMI, ATQUE IN-
VICTI SEMPER AUGUSTI, ET
NEPOTI DIVI CONSTANTINI, O-
VINIUS GALLICANUS V. C.
PRÆF. URB. ET IUDEX SA-
CRARUM COGNITIONUM DE-
VOTUS N. M. Q. EIVS.

SEPTIMIUS BASSVS, Panv. ad ann. 1069. *l. 1. C. de legibus, & constit.* & Ann. 319. ut in *l. si quis 7. C. ad l. Juliam de vi public.* & Anno 321. *l. eorum 4. C. de Malefic. & Mathemat.* 317

JANUARIUS, *l. abolitio 2. C. de abolitionibus.* 318

VALERIUS MAXIMUS BASILIUS, Panv. ad ann. 1071. Baron. hoc eodem Anno, & ejus Præfecturam asserit fuisse prorogatam ad annum quartum, *l. cum veterum 15. C. de donation. l. si quis C. ad l. Juliam Majestatis.* 319

LUCER, seu LUCRIUS VERINUS, Panv. ad ann. 1077. 323

ACILIUS SEVERUS, Panv. ad ann. 1077. 325

ANICIUS IULIANUS, Panv. ad ann. 1078. 326

PUBLIUS OPTATIANUS, Panv. ad ann. 1081. 329

PETRONIUS PROBIANUS, Panv. ad ann. 1082. 330

ANICIUS PAULINUS, Panv. ad ann. 1083. 331

PUBLIUS OPTATIANUS, Panv. ad ann. 1083. 333

ANICIUS PAULINUS, Panv. ad ann. 1084. 334

RUFINUS ALBINUS, Panv. ad ann. 1087. 335

VALERIUS PROCULUS, Panv. ad ann. 1089. 337

MECILIUS ILARIANUS, Panv. ad ann. 1090. 338

TURCIUS APRONIANUS pridie Idus Julias, Panv. ad ann. 1091.

TITUS FABIUS TITIANVS VIII. Calen. Novembr. Panv. ad ann. 1092. de quo loquitur Inscriptio Romæ:

TITUS FABIUS TITIANUS V. C.
CONS. ORDIN. PRÆF. URB.
CURAVIT. Ro-

Romæ in duabus Basibus in Foro Romano repertus, & tertia, quæ est in Foro Trajani:

FABIVS TITIANVS V. C. CONS. PRÆFECTVS VRBI CVRAVIT.

Romæ in marmore ante ædem SS. Cosmæ & Damiani:

FABIVS TITIANVS V. C. CONS. PRÆF. VRB. CVRAVIT IBID. T. FABIVS TITIANVS V. C. CONS. PRÆF. VRB. CVRAVIT.

Et fortè de eodem loquitur Inscriptio Romæ in ruinis Palatii Titi Imper. reperta Anno 1589.

PROPVGNATORI ORBIS
AC ROMANÆ REI..
. . . .
VICTORI AC
TRIVMPHATORI
SEMPER AVGVSTO
FABIVS. . . . . CONSER.
PRÆF. VRBI ITERVM IVDEX
COGN. SACR. MAIESTATI EIVS
DICATISSIMVS.

Et Inscriptio Romæ in Vinea Francisci Montoni Galli ad Viam Flaminiam extra Portam Flumentanam in Basi:

FABIO TITIANO V. C. CORRECTORI FLAMINIÆ, ET PICENI, CONSVLARI SICILIÆ, PROCONSVLI PROVINCIÆ ASIÆ, IVDICI SACRARVM COGNITIONVM, COMITI PRIMI ORDINIS, CONSVLI ORDINARIO, PRÆFECTO VRBIS, PEREGRINVS SERBVS DOMINO PRÆSTANTISSIMO.

Fortè huic inscripta est *l. si servus* 2. *C. de sepulchro violato*, quamvis ibidem legatur *Tatianus*.

341 AVRELIVS CELSINVS, Panv. ad ann. 1093.

342 MAVORTIVS LOLLIANVS, Kalend. Aprilis, Panv. ad ann. 1094.

342 ACO. CATVLLINVS PHILONIANVS, pridie Nonas Julii, Panv. ad ann. 1094.

344 Q. RVSTICVS, III. Idus Aprilis, Panv. ad annum 1096.

345 RVFINVS, III. Nonas Julii, Panv. ad ann. 1097.

346 PROBINVS, Panv. ad ann. 1098.

347 PLACIDIVS, VII. Kalend. Januar. Panv. ad ann. 1099.

348 VLPIVS LIMENIVS, Præfectus Prætorio, & Vrbi, pridie Idus Junias, Panv. ad ann. 1099.

349 HERMOGENES, VII. Kal. Junii, Panv. ad ann. 1101.

350 TITVS FABIVS TITIANVS, III. Kalend. Martii, Panv. ad ann. 1102.

351 AVRELIVS CELSINVS, Kalend. Martii,
CÆLIVS PROBINVS, IV. Idus Majas,
CLODIVS ADELPHIVS, VII. Idus Junias,
VALERIVS PROCVLVS, XV. Kalend. Januarii,
} Panv. ad ann. 1103. & 1104.

De quo fortè loquitur Inscriptio:

POPVLONII.
L. ARADIO, VAL. PROCVLO V. C. AVGVRI, PONTIFICI MAIORI QVINDECIM VIRO, SACRIS FACIENDIS PONTIFICI FLAVIALI, PRÆTORI TVTELARI, LEGATO, PRO PRÆTORE PROVINCIÆ NVMIDIÆ, PERÆQVATORI CENSVS PROVINCIÆ GALLECIÆ, PRÆSIDI PROVINCIÆ BIZACENÆ, CONSVLARI PROVINCIÆ EVROPÆ, ET THRACIÆ, CONSVLARI PROVINCIÆ SICILIÆ, COMITI ORDINIS SECVNDI, COMITI ORDINIS PRIMI, PROCONSVLI PROVINCIÆ AFRICÆ, VICE SACRA IVDICANTI, EIDEMQVE IVDICIO SACRO PER PROVINCIAS PROCONSVLAREM, ET NVMIDIAM, BIZACIVM, AC TRIPOLIM, ITEMQVE MAVRETANEAM SITIFENSEM, ET CÆSARIENSEM PERFVNCTO OFFICIO PRÆFECTVRÆ PRÆTORIO COMITI ITERVM ORDINIS PRIMI INTRA PALATIVM PRÆFECTO VRBI, VICE SACRA ITERVM IVDICANTI, CONSVLI ORDINARIO.
HVIC CORPVS SVARIORVM, ET CONFECTVARIORVM AVCTORIBVS PATRONIS, EX AFFECTV FIDEM IVRE DEBITO STATVAM PATRONO DIGNO PONENDAM CENSVIT.

SEPTIMIUS MNASEA, V. Idus Septemb. 1104. 352

NERATIUS CEREALIS, VI. Kalend. Octobris, Panv. ad 1104. & ad hunc annum reponit Baron. tom. 3. *Annal.* de quo exstat Inscriptio in Basi Statuæ repertæ Romæ ad Arcum Septimii Severi Anno 1347. 353

RESTITVTORI VRBIS ROMÆ, ATQVE ORB. .... ET EXSTINCTORI PESTIFERÆ TYRANNIDIS D. N. FL. IVL. CONSTANTIO VICTORI, AC TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO.
NERATIVS CEREALIS V. C. PRÆF. VRBI VICE SACRA IVDICANS. D. N. M. Q. EIVS.

Romæ in Hortis Perettinis:

NERATIO CEREALI V. C. CONS. ORD. PRÆF. VRB. CONDITORI BALNEARVM CVRSIVS SATRIVS PATRONO OMNIA PRÆSTANTISSIMO.

MEMMIVS VITRASIVS ORPHITVS, VI. Idus Decembris, Panv. ad ann. 1105. cui fortè scripta est *l. 1. C. de quadriennali præscript.* 353

DOMITIVS LEONTIVS, Panv. ad ann. 1107. Leontio missa est *l. damnato* 7. *C. de Hæret. & Manichæis*, sed cùm sit data Constantinopoli Anno 435. crediderim non loqui de hoc Leontio, sed de alio Præfecto Vrbis Constantinop. 355

MAVORTIVS LOLLIANVS, cujus Panvinus tanquam Præfecti Vrbis meminit ad ann. 1107.

MEMMIVS VITRASIVS ORPHITVS, Panv. ad ann. 1108. de quo exstant fortè Inscriptiones positæ sub anno 137. Hucusque incertus de Præfectis. 356

BASSVS, Panv. ad ann. 1112. Si idem est cum Junio Basso. Baron. in *Annal.* illum reponit ad Annum 358. de quo ponit Consules Eusebium & Hypatium, & de eo exstat adhuc pulcherrimum sepulchrum in Cryptis Vaticanis cum hac Inscriptione: 360

IVNIVS BASSVS V. C. QVI VIXIT ANNOS XXXXII. MENSES II. IN IPSA PRÆFECTVRA VRBIS NEOPHYTVS IIT AD DEVM VIII. KAL. SEPTEMB. EVSEBIO ET YPATIO COSS.

BAS-

BASSO inscripta est *l. Præsides 2. C. de Assessor. & Domestic. l. Procuratoribus 22. C. de Procurat. l. si constiterit 4. C. finium regundorum, l. in Universis 10. C. qui dare Tutores, vel Curat.*

360 ANICIUS TERTULLUS, Panv. ad ann 1112.

361 HONORATUS, ex Præfecto Prætorii Galliarum primus Præfectus Urbis Constantinopolitanæ factus est, teste Eusebio Pamphilo lib. 2. *Chronicorum*, Olymp. 285. Ideoque si Lector posthac inveniet aliquem, qui non sit Urbis Romanæ Præfectus, rogo ut deleat.

Primus Præf. Constant.

362 ANICIUS MAXIMUS, Panv. ad ann. 1114. de quo *l. cum à nobis 5. C. de dilat. l. si manumissus 2. C. de libertis, l. libertat 10. C. de Patria potest.* & vide suprà ad Ann. 319.

363 L. TURCIUS APRONIANUS, Panv. ad ann. 1115. & *l. potioris C. de offic. Rect. Prov.* de quo fortè loquuntur Inscriptiones infra ponendæ: Fani Fortunæ in Piceno in Portæ antiquæ, & suprema Arcus fascia:

DIVO AUGUSTO PIO PATRI DOMINORVM.

In media Arcus fascia:

IMP. CÆS DIVI F. AUGUSTUS PONTIFEX MAXIMUS CÆSAR XIII. TRIBUNICIA POTESTATE XXXII. IMP. XXVI. PATER PATRIÆ MURUM DEDIT.

In infima fascia:

CURANTE L. TURCIO SECUNDO APRONIANI PRÆF. URB. FIL. ASTERIO CORR. FLAM. ET PICENI.

Eadem ferè Inscriptio legitur in Arcu Triumphali Arimini:

IMP. CÆSAR. DIVI JUL. FIL. AUGUSTUS PONT. MAX. COS. XIII. TRIB. POT. XXVII. P. P. MURUM DEDIT. CURANTE L. TURCIO SECUND. APRONIANO PRÆF. URB.
F. ACTIO V. C. CORRECT. FLAM. ET PICENI.

Ut refertur in Appendice Inscriptionum fol. 6. n. 4.

Romæ in Domo Julii Porcarii ad Sanctæ Mariæ supra Minervam:

L. TURCIO APRONIANO V. C. FIL. L. TURCI APRONIANI V. C. PRÆFECTI URBIS NEPOTI L. TURCI SECUNDI C. V. CONSULIS QUÆSTORI, PRÆTORI, QUINDECIMVIRO, SACRIS FACIUNDIS CORRECTORI TUSCIÆ ET UMBRIÆ, OMNI VIRTUTE PRÆSTANTI, STATUAM EX ÆRE ORDO SPOLETINORUM AD MEMORIAM PERPETUI NOMINIS COLLOCAVIT. CURANTIBUS FL. SPE. V. P. ET CONDONIO TAURO JUN. POST AMANTI ET ALBINI CONS.

Romæ in Palatio apud Sanctos Apostolos in tabula marmorea:

EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI V. C. PRÆF. VRB.
RATIO DOCVIT, VTILITATE SVADENTE, CONSVETVDINE MICANDI SVMMOTA SVB EXAGIO POTIVS PECORA VENDERE, QVAM DIGITIS CONCLVDENTIBVS TRADERE, ET ADPENSO PECORE, CAPITE, PEDIBVS, ET SEVO LACTANTE, ET SVBGVLARI LANIO, ET DENTIBVS RELIQVA CARO CVM PELLE, ET INTERANEIS PROFICIAT VENATTORI SVB CONSPECTV PVBLICO, FIDE PONDERIS COMPROBATA, VT QVANTVM CARO OCCISI PECORIS ADPENDAT, ET EMPTOR NORIT, ET VENDITOR COMMODIS OMNIBVS, ET PRÆDA DAMNATA, QVAM TRIBVNVS, OFFICIVM, CANCELLARIVS, ET SCRIBA DE PECVNIIS CAPERE CONSVEVERANT; QVÆ FORMA INTERDICTI, ET DEPOSITIONIS SVB GLADII PERICVLO PERPETVO CVSTODIENDA MANDATVR.
EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI V. C. PRÆF. VRB.
LICET FORMAM DISPOSITIONIS ACTA CONTINEANT, AD FIDEM TAMEN GESTORVM PLENIVS MEMORIÆ TRADENDAM TABVLAM PLACVIT ADFIGI QVÆ PVBLICARET ORDINEM RERVM.
QVOM SVARIOS VIDEREMVS DAMNIS ADFECTOS, ET EOS ETIAM ORDINES, QVI SVARIAM FACIVNT, PROVIDIMVS HIS LEVAMEN, ET TITVLO CANONICO VINARIO, VT VIGINTI MILLIA AMPHORARVM ANNVA CONSEQVANTVR, SVB EA DIVISIONE, VT DVÆ PARTES SVARIIS, TERTIA VERO HIS ORDINIBVS SVFFICIAT, QVI SVARIAM RECOGNOSCVNT, ITA VT IIDEM ORDINES JVXTA CONSVETVDINEM TAM PROPRIVM, QVOD APPELLATVR, QVAM ANNONIS EXOLVANT, ET MODERATIONE ADHIBITA PERINDE A POSSESSORE SVSCIPIANT, ATQVE ACCIPERE SVNT SOLITI, ANTIQVO MORE PRÆEVNTE, INTERDICENTES, NE ENORMIA ILLA, INDEBITAQVE PRÆSTENTVR, QVÆ TAM TRIBVNVS, QVAM PATRONI DIVERSI, ET VARIA CONSEQVEBANTVR OFFICIA, CONTRA QVOD INTERDICTVM, SI QVI AVSI FVERINT DE COMMVNI LARGIRI, ET SCRIBÆ QVIDEM, CÆTERIQVE POENÆ SVBJACEANT.

Romæ in Campo Martio in Basi marmorea:

TVRCIVS APRONIANVS V. C. PRÆF. VRB. CVRAVIT.

C. CEJONIUS RUFIUS VOLUSIANUS, 364
Panv. ad ann. 1116. Vide suprà ad Annum 313. Inscriptiones.

QUINTUS AURELIUS SYMMACHUS, 364
Panv. ad ann. 1116. *l. intra Urbem C. de operib. public. l. disputare 2. C. de crimine sacrileg.* ad eum fortè missa est *l. 4. de sentent. ex pericul. recitan.* Data Mediolani Kalend. Decembris, & *l. 44. de appellat.* Data pariter Mediolani sub Consulibus Clearcho & Ricimere Ann. 384. quamquam non repugnat missam esse ad L. Aurelium Avianum Symmachum Urbis etiam Præfectum.

365 C. CEJONIVS RVFIVS VOLVSIANVS, Panv. ad ann. 1117.

365 LAMPADIVS, Panv. ad ann. 1117.

366 VIVENTIVS PANNONIVS, Paov. ad an. 1118.

367 VETTIVS PRÆTEXTATVS, Panv. ad an. 1119. Ammian. lib. 27. Baron. ad Ann. 368. quo gereote Præfecturam, pulso ab Vrbe Vrficino Pontifice Schifmatico, quies, & pax reddita est Chriftianis; exftat ad eum Epiftola Valentiniani, Valentis, & Gratiani in Libro *Epiftolarum de Controverfia Liberii & Felicis* fol. 38. in Bibl. Vatic. num. 4903.

Exitat de eodem Infcriptio Romæ ad S. Alexium:

VECTIO AGORIO PRÆTEXTATO V. C. ET IN L. CORRECTORI TVSCIÆ, ET VMBRIÆ, ILLYRICI, ITALIÆ, ET APHRICÆ CONS. DESIGNATO ACHAIÆ, PRÆF. VRB. PRÆF. PRÆTORII, CONSVLARI LVSITANIÆ, PROCONSVLI LEGATO AMPLISSIMI ORDINIS SEPTIES, ET AD IMPETRANDVM REBVS ARDVIS SEMPER OPPOSITO, PARENTI PVBLIC. PRIVATIMQVE REVERENDO, VT ETIAM STATVÆ IPSIVS DOMVS HONORARET, INSIGNIA CONSTITVI, LOCARIQVE CVRAVIT.

Et Romæ in Horto Matthæiorum:

AGORII.

VECTIO AGORIO	CVRIALI
PONTIFICI VESTÆ	NEOCORO
PONTIFIC. SOLI	HIEROPHANTÆ
QVINDECIMVIRO	PATRI SACRORVM
AVGVRI	PRÆTEXTATO V. C.
TAVROBOLIATO	QVÆSTORI
CANDIDATO	ACHAIÆ
PRÆTORI VRBANO	PRÆFECTO VRBI
CORRECTORI TVSCIÆ,	PRÆFECTO PRÆT II.
ET VMBRIÆ	ITALIÆ, ILLYRICI
CONSVLARI	CONSVLI
LVSITANIÆ,	DESIGNATO
PROCONSVLI.	

In latere finiftro:

DEDICATA KALEN. FEBR. D. N. FL. VALENTINIANO AVG. III. ET EVTROPIO CONSS.

Hoc eft Anno Chrifti 367. Inter hæc tempora reponendus eft

364 LVCIVS VOCONTIVS VICASIVS, de quo loquitur Infcriptio:

D. N. VALENTI MAXIM. PRINCIPI SEMPER AVGVSTO L. VOCONTIVS VICASIVS V. C. PRÆF. VRB. ITERVM PRÆF. LEG. VI. PRÆF. PR. PR. PROV. GAL. PROC. XX. HER. EJVSDEM L S. E. D. N. M. Q. E. D. D.

365 & 368 Q. CLODIVS HERMOGENIANVS OLYBRIVS, *l. ne quis 16. C. de pœnis*, *l. abftinendum 4. C. quorum appell. l. nullus 4. C. ad l. Juliam Majeftatis*, *l. quifquis 6. & l. providendum 7. C. de poftulat.* Panv. ad ann. 1120. de quo loquitur Infcriptio Romæ reperta ad Bufta Gallica:

TYRANNIÆ ANICIÆ IVLIANÆ C. F. CONJVGI Q. CLODI HERMOGENIANI OLYBRII V. C. CONSVLARIS CAMPANIÆ PROCONSVLIS AFRICÆ, PRÆFECTI VRBIS, PRÆF. PRÆT. ILLYRICI PRÆF. PRÆTOR. ORIENTIS CONSVLIS ORDINARII FL. CLODIVS RVFVS V. P. PATRONÆ PERPETVÆ.

Eidem directæ funt Litteræ Valentiniani, Valentis, & Gratiani in Libro *de Controverfia Liberii & Felicis* in Vaticana Bibl.

RVFFINVS, *l. 3. C. de officio Præfecti Urbis.* 368

AMPELIVS ANTIOCHENVS, Panv. ad ann. 1122. eidem fcribuot fupradicti Imper. Vrfini inquietudine provocati in eodem Libro fol. 40. *l. 2. C. de offic. Præf. Urb.* 370

CLAVDIVS, Panvin. ad ann. 1124. 373

EVPHRAXIVS, Pan. ad ann. 1126. 375

L. AVRELIVS AVIANVS SYMMACHVS, de quo in Bafi Statuæ exftat Romæ Infcriptio in Capitolio: 377

L. AVR. AVIANO SYMMACHO V. C. PRÆFECTO VRBI CONSVLI, PROPRÆFECTIS PRÆTORIO IN VRBE ROMA, FINITIMISQVE PROVINCIIS, PRÆFECTO ANNONÆ VRBIS ROMÆ, PONTIFICI MAJORI, QVINDECIMVIRO L. F. MVLTIS LEGATIONIBVS PRO AMPLISSIMI ORDINIS DESIDERIIS APVD DIVOS PRINCIPES FVNCTO, QVI PRIMVS IN SENATV SENTENTIAM ROGARI SOLITVS AVCTORITATE, PRVDENTIA, ATQVE ELOQVENTIA PRO DIGNITATE TANTI ORDINIS MAGNITVDINEM LOCI EJVS IMPLEVERIT, AVRO ILLVSTREM STATVAM, QVAM A DOMINIS, AVGVSTISQVE NOSTRIS SENATVS AMPLISSIMVS DECRETIS FREQVENTIBVS IMPETRABIT, IDEM TRIVMPHATORES PRINCIPES NOSTRI CONSTITVI, APPOSITA ORATIONE JVSSERVNT, QVÆ MERITORVM EJVS ORDINEM AC SERIEM CONTINERET, QVORVM PERENNE JVDICIVM TANTO MVNERI HOC QVOQVE ADDIDIT, VT ALTERAM STATVAM PARI SPLENDORE ETIAM APVD CONSTANTINOPOLIM COLLOCARET.

A dextro latere;

DEDICATA III. CALEN. MAJAS D. N. GRATIANO IIII. ET MEROBAVDE COSS.

Hoc eft Anno Chrifti 377.

PROBIANVS, Panv. ad ano. 1128. fortè de eo loquitur Infcriptio Romæ in Bafi marmorea: 377

GABINIVS VETTIVS PROBIANVS V. C. PRÆF. VRB. STATVAM COLLOCARI PRÆCEPIT, QVÆ ORNAMENTO BASILICÆ ESSE POSSET INLVSTRI.

Et eadem eft uno vel altero verbo mutato cum alia Infcriptione, quæ legitur apud Gruterum fol. 171. num. 7.

Q. CLODIVS HERMOGENIANVS OLYBRIVS, Panv. ad ann. 1130. 379

SALVSTIVS, cui Valentinianua, Theodofius, & Arcadius fuper forma Bafilicæ Sancti Pauli fcribunt. 380

De

A

De Constructione Basilicæ S. Pauli Apostoli.

VAlentinianus, Theodosius, & Arcadius Augusti Salustio Præfecto Vrbis. Desiderantibus nobis contemplatione venerationis antiquitus jam sacratam Basilicam B. Pauli Apostoli pro sanctimonia Religionis ornare, pro quantitate Conventus amplificare, pro studio devotionis attollere, gratum fuit tuæ sublimitatis Officium, quod ad inspicienda universa, ut res exigebat, detulisti, & omnem situm, B locorumque faciem sermonis congrui diligentia nostræ serenitatis auribus intimasti; instructiores enim nos jubere decuit, quæ jubenda sunt; quare participato examine cum Venerabili Sacerdote, intimatisque omnibus, & magnificentissimo Ordini, & Christiano Populo, quæ jubemus sublimitas tua rem diligentiore tractatu & plena rerum inspectione discutiat, & si placuerit tam Populo quàm Senatui iter vetus, quod Basilicæ prætereat dorsum, quodque Ripæ Tyberini amnis adjacet, innovari; ita ut præsens via spacio futuri operis applicetur, catenus per Architectos C futuræ Basilicæ diriget formam, quatenus se planicies extructioni amica prætulerit, ne ulla inæqualitas splendorem fabricæ amplificentioris sublimet, siquidem in omni mœnium facie decor summus est, quem servari oportere prima statim fronte magnarum ædificationum demonstrat intentio; jam illud ipsa res exigit, & ut synopsis operis construendi fideli tendatur examine, sumptuumque omnium juxta precia rerum, quæ in sacratissima Vrbe sunt, prætaxatio plenius ordinetur, adque nostram Clementiam debita maturitate referatur, ut communi omnium consilio nostræ quoque se- D renitatis nutus accedat, quò faciliùs id, quod devota mens statuit, pro tantæ Religionis meritis expleetur; & alia manu Principis: Divinitas te servet per multos annos, parens carissime atque amantissime.

FALTONIVS PROBVS ALYPIVS, frater uterinus Q. Clodii Hermogeniani Olybrii, sub quo Almachius, cujus commemoratio agitur die prima Januarii, passus est, ut in Martyrologio.

MARCVS SALVIVS JVLIANVS, proavus Juliani Imperat. qui à Panv. ponitur ad ann. E 901. quo tempore Consulatum gessit. De Faltonio exstat Inscriptio:

DOMINO NOSTRO FL. THEODOSIO AVGVSTO FALTONIVS PROBVS ALYPIVS V. C. PRÆF. VRBIS.

381 FL. ANNIVS EVCHARIVS EPIPHANIVS, Panv. ad Ann. Christi 381. de quo loquitur Inscriptio Romæ:

F

FL. ANNIVS EVCHARIVS EPIPHANIVS V. C. PRÆF. VRB. VICE SACRA JVD. REPARAVIT.

Quæ videtur esse eadem cum ea, quæ est in hemicyclo Templi Sanctæ Martinæ, quod olim Secretarium Populi Romani fuit, ad Forum Romanum:

SALVIS DOMINIS NOSTRIS HONORIO ET THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS, SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS, QVOD VIR ILLVSTRIS FLAVIANVS INSTITVERAT, ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT FL. ANNIVS EVCHARIVS EPIPHANIVS V. C. PRÆF. VICE SACRA JVD. REPARAVIT, ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT.

GRACCHVS, Vir Clarissimus, candidatus Christianæ Religionis, de quo S. Hieronymus ad Lætam epist. 7. ante paucos annos propinquus vester Gracchus nobilitatem propriam sonans nomine, cùm Præfecturam gereret Vrbanam, nonne specum Mithræ, & omnia portentosa simulacra subvertit, fregit, excussit. Baronius tamen ad Annum 383. dubitat, an Gracchus Vrbanam, an vero Prætorii gesserit Præfecturam, eidem uti V. P. missa est *l. 1. C. ne quis in sua caus. jud.* 383

SYMMACHVS Vrbis Præfectus ponitur à Baronio in *Annalibus* ad hunc Annum, Joannes Fersius *de Præfectis Prætorio* cap. 6. & Panv. ad Ann. 391. asserit L. F. Avianum Symmachum Virum doctissimum, cujus etiam exstant Epistolæ, iterum fuisse Vrbis Præfectum, & recens Auctor *de Republ. Roman.* lib. 2. cap. 2. 384

PROCVLVS, *l. præbemus 24. C. ad legem Corneliam de falsis*, *l. 1. C. de Tutor. & Curat.* 389

ALBINVS, *l. servos C. ad legem Juliam de vi public. & l. si quis publicorum* 8. *de serv. fugitiv.* Vide ad Ann. 409. 390

ANICIVS PAVLINVS JVN. Præf. Vrbis sub Consulatu Gratiani S. & Theodosii, ut in *l. 4. & 5. de scenicis C. Theodos.* quem Baronius asserit esse Paulinum Nolanum in *Annalib.* tom. 4. fol. 709. littera D. 394

De eo exstat Inscriptio Romæ in Basilica Lateran.

D. N. CONSTANTINO MAXIMO, PIO, FELICI, AC TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO OB AMPLIFICATAM TOTO ORBE REMPVBLICAM FACTIS, CONSILIISQVE S. P. Q. R. DEDICANTE ANICIO PAVLINO JVN. C. V. COS. ORD. PRÆF. VRB. S. P. Q. R.

ÆDEM CONCORDIÆ VETVSTATE COLLAPSAM IN MELIOREM FACIEM OPERE ET CVLTV SPLENDIDIORE RESTITVERVNT.

Romæ in Thermis Constantini:

Q. FABIVS HONORATVS T. ANNÆVS PLACIDIVS AMPLIFICATORI VRBIS ROMÆ DOMINO NOSTRO CONSTANTINO MAXIMO, PIO, FELICI, VICTORI, AC TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO, ANICIVS PAVL. JVN. V. C. CONS. ORDINARIVS PRÆFECTVS VRBIS, ET IVDEX SACRARVM CONSTITVTIONVM PIETATI EIVS SEMPER DICATISSIMVS.

Romæ in Ædibus Dominorum de Cavaleriis ad Campum Floræ in Basi Statuæ Anicii Jun

ANICIO PAVLINO IVN. C. V. PRO. COS. ASIÆ, ET HELLESPONTI CONSVLI ORDINARIO, PRÆFECTO VRBI, VICE SACRA IVDICANTI, OB MERITVM NOBILITATIS, ELOQVII, IVSTITIÆ, ATQVE CENSVRÆ, QVIBVS PRIVATIM AC PVBLICE CLARVS EST, PETITV POPVLI ROMANI, TESTIMONIO SENATVS D. D. N. N. TRIVMPHATORIS AVG. CÆSARVMQVE FLORENTIVM STATVAM SECVNDAM AVRO SVPERFVSAM LOCARI SVMPTV PVBLICO PLACVIT.

Romæ in Ædibus D. Altoviti ad Pontem Ælium:

ANICIVS PAVLINVS . . . .
S.MIGNVS SANCTVS V. . . . .
PROCONS. AFRIC. CONS. . . . .
PRÆFECT. VRBI ACCEPIT . . . .

Circa hæc tempora, hoc est, ab Anno 394. reponendus est

394 FLAVIVS MACROBIVS LONGINIANVS, ut in Inscriptione Romæ in Porta Ripæ, quam Portuensem, vel Navalem appellant:

IMPP. CÆSS. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO VICTORIBVS ET TRIVMPHATORIBVS SEMPER AVGG. OB INSTAVRATOS VRBI ÆTERNÆ MVROS, PORTAS, AC TVRRES, EGESTIS IMMENSIS RVDERIBVS, EX SVGGESTIONE V. C. ET INLVSTRIS MILITIS, ET MAGISTRI VTRIVSQVE MILITIÆ STILICONIS, AD PERPETVITATEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT, CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO V. C. PRÆF. VRB. D. N. M. Q. EORVM.

394 FLAVIVS PISIDIVS ROMVLVS, de quo fit mentio in Basi marmorea, olim in Palatio de Valle:

. . . .
VIRO BIS CONSVLI ORDINARIO, MAGISTRO VTRIVSQVE MILITIÆ, COMITI DOMESTICORVM, ET STABVLI SACRI, ATQVE AB INEVNTE ÆTATE PER GRADVS CLARISSIMÆ MILITIÆ AD CVLMEN REGIÆ AFFINITATIS EVECTO, SOCIO BELLORVM OMNIVM, ET VICTORIARVM, AFFINI ETIAM D. THEODOSII AVGVSTI, ITEMQVE SOCERO D. N. HONORII AVGVSTI, POPVLVS ROMANVS PRO SINGVLARI EIVS CIRCA SE AMORE, ATQVE PROVIDENTIA STATVAM EX ÆRE, ARGENTOQVE IN ROSTRIS AD MEMORIAM GLORIÆ SEMPITERNÆ COLLOCANDAM, DECREVIT, EXEQVENTE FL. PISIDIO ROMVLO V. C. PRÆFECTO VRBIS.

397 PRÆTEXTATVS, *l. filios C. de ingratis liberis*. Inter hæc tempora fuit etiam Præfectus Urbi

400 FL. PHILIPPVS, de quo exstat Inscriptio in Foro Trajani ante Domum Q. Joannis Corisii, nunc in Hortis Barberinis:

FLAVIVS PHILIPPVS VIR. CLAR. PRÆF. VRBI NYMPHEVM SORDIVM SQVALLORE FOEDATVM, ET MARMORVM NVDITATE DEFORME AD CVLTVM PRISTINVM REVOCAVIT.

Is ponitur Consul ad Annum Christi 408.

A AVRELIVS PRVDENTIVS CLEMENS, Post 400
sub Honorio & Arcadio post Ann. 400. ut in Libro *Poetarum Ecclesiasticorum*, impresso Basileæ.

PETRONIVS MAXIMVS, de quo Inscriptio exstat Romæ in Sancta Maria Angelorum in Foro Transitorio ante Basilicam Nervæ:

PETRONI MAXIMI.
D. D. D. N. N. N. INVICTISSIMI PRINCIPES, HONORIVS, THEODOSIVS, ET CONSTANTIVS CENSORES, REMVNERATORESQVE VIRTVTVM.
B PETRONIO MAXIMO V. C. PRÆF. VRB. OB PETITIONEM SENATVS AMPLISSIMI, POPVLIQVE ROMANI, STATVAM MERITORVM PERENNE MONVMENTVM IN FORO VLPIO CONSTITVI IVSSERVNT, CVM A PROAVIS, ATAVISQVE NOBILITAS PARIBVS TITVLORVM INSIGNIBVS ORNATVR, QVI PRIMÆVVS IN CONSISTORIO SACRO TRIBVNVS, ET NOTARIVS MERVIT NONODECIMO ÆTATIS ANNO SACRARVM REMVNERATIONVM, PER TRIENNIVM COMES, POST PRÆF. VRB. ÆT. . . .
C SEX MENSIBVS, HASQVE OMNES DIGNITATES INTRA VIGESIMVM-QVINTVM ASSECVTVS ÆTATIS ANNVM, PVBLICVM IN SE TESTIMONIVM, ET ÆTERNORVM PRINCIPVM JVDICIVM PROCVRAVIT.

Romæ in Basi marmorea in Theatro Sancti Pauli, quam Jacobus Sirmondus indicat esse apud S. Mariam Majorem in Sidonium Apollinarem lib. 2. epistola 12.

PETRONIVS MAXIMVS V. C. PRÆF.
D VRBI CVRAVIT.

Recens Auctor *de Repub. Roman.* lib. 2. cap. 2.

SENATOR, de quo *l. Manichæos* 4. *C. de* 407
Hæreticis & Manichæis.

SEXTVS AVRELIVS VICTOR, de quo Post
exstat Inscriptio Romæ in Basi effossa ad Fo- 409
rum Trajani Anno 1563.

. . . . . IORVM PRINCIPVM CLEMENTIAM . . . . NCTITVDINEM, MVNIFICENTIAM SVPERGRESSO D. N. FL. THEODOSIO
E PIO, VICTORI, SEMPER AVG. SEX. AVRELIVS VICTOR V.C. VRBI PRÆF. JVDEX SACRARVM COGNITIONVM D. N. M. Q. E.

CÆCINA DECIVS ACINATIVS ALBI- Post
NVS, de quo loquitur Inscriptio Romæ in 409
Palatio Archiepiscopi Ravennaten. in Civitate Leoniana in Basi:

SALVIS D. D. N. N. HONORIO ET THEODOSIO PP. F. F. SEMPER AVGG.
F CÆCINA DECIVS ACINATIVS ALBINVS V. C. PRÆF. VRBIS FACTO A SE ADJECIT, ORNAVIT.

Romæ in Domo Francisci Liscæ in Parione:

N. N. FL. ARCADIO JO. FELICI. VICTORI AC TRIVMPHATORI SEMPER AVG. CÆCINA DECIVS ALBINVS V. C. PRÆFECTVS VRBI VICE SACRA JVDICANS, DEVOTVS NVMINI, MAIESTATIQVE EIVS.

416 CLAU-

416 CLAUDIUS RUTILIUS NUMATIANUS
417 GALLUS, Præfectus Urbis, ut de se testatur in ejus *Itinerario* versu 157.

Si non displicui, regerem cùm jura Senatus,
Si colui Sanctos, consuluique Patres;
Nam quòd nulla meum strinxerunt crimina ferrum,
Non sit Præfecti gloria, sed Populi.

Et infrà:

Hic Præfecturam sacræ cognoscimus Urbis,
Delatam meritis dulcis amice tuis,
Exornent virides communes gaudia rami,
Provecta est animæ portio magna meæ.
Sic mihi sic potiùs placeat geminata potestas,
Per quem malueram rursus honore fruar.

Et Sidonius Apollinaris Carm. 7. num 297.

Intemerata mihi Præfectus jura regebat.

VENERIUS RUFUS successit Rutilio, ut patet ex versibus suprà positis, *Hic Præfecturam*, &c. cui idem Rutilius Librum dedicavit.

418 SYMMACHUS Urbis Præfectus, ut in ejus Relatione & Litteris datis ad Honorium Imper. de Bonifacii Papæ electione IV. Kalend. Januarii, secundùm Baron. tom. 5. in *Annal.*

420 VOLUSIANUS, ad quem Constantius Tertius Imperator Augustus Edictum contra Pelagianos mittit, ut in tom 3. *Constitutionum Imperatorum*, quas collegit Melchior Goldastus damnatæ memoriæ fol. 593. Baron. tom. 5. *Annal.* ad Ann 420. ubi ponit Edictum illius contra Christianos. Cuidam Volusiano uti Præfecto Urbis inscribitur *l. 1. C. de off. Præf. Urb.*

423 RUFIUS PRÆTEXTATUS, Panv. ad Ann. 423. de quo exstat Inscriptio Romæ juxta Templum S. Nicolai de Forbitoribus in Regione Columnæ in Basi Statuæ:

RUFIUS PRÆTEXTATUS POSTHUMIANUS C. V. FILIUS MAGNIFICI VIRI MARIANI PRÆFECTI PRÆTORIO, ET CONSULIS ORDINARII, QUÆSTOR CANDIDATUS, PRÆTOR URBANUS, TRIBUNUS, ET NOTARIUS PRÆTORIANUS, PRÆFECTUS URBI, SECUNDO CONSUL ORDINARIUS, QUOS TANTOS AC TALES HONORES PRIMO ÆTATIS SUÆ FLORE PROMERUIT.

433 ANICIUS ACILIVS GLABRIO FAUSTUS, de quo Panvin. ad Ann. Christi 433. in *Fastis*, de quo loquitur Inscriptio Romæ effossa ad Circum Flaminium, ubi hodie dicitur, *Le Botteghe oscure*:

D. D. N. N. ÆTERNIS PRINCIPIBUS HONORI . . . . ANICIUS ACILIUS GLABRIO FAUSTUS V. C. PRÆF. URB. . . . . FATALI CASU SUBVERSAM IN FORMAM PRISCI USUS . . . .

441 FLAVIUS CYRUS PANAPOLYTES, de quo fortè *l. qui fine 19. & l. Basilicum 20. C. de oper. public. l. qui sub prætextu 9. C. de sacrosanct Eccles. l. quicquid C. de Advocatis divers. Judicum.*

447 FALTONIUS PROBUS ALYPPIUS, de quo suprà post Annum 380. Circa hæc tempora NILUS postea Monachus, de quo Panv. in *Vita Hilarii Papæ* in MS. nisi fortè sit P. V. Constant.

468 CAIUS SOLLIUS APOLLINARIS SIDONIUS Præfecturâ donatus ab Anthemio Consule, ex epistola 9. lib. 1. ejusdem Sidonii, & epistola 16. lib. 9. in Saphico, ubi sic cecinit:

Accepi capiens honorem
Qui Patrum, ac Plebis simul unus olim
Jura gubernat.

FLAVIUS EUGENIUS ASELLUS, de quo Post exstabat Inscriptio in Tholo Aræ Maximæ in 473
Basilica S. Pauli extra muros Urbis:

FL. EUGENIUS ASELLUS V. C. PRÆFECTUS URBIS V. S. L. REPARAVIT.

De eo Sidonius Apollinaris lib. 1. ep. 7.

IN CAPITOLIO CUSTODIEBANTUR AB HOSPITE FLAVIO ASELLO COMITE SACRARUM LARGITIONUM, QUI ADHUC IN EO SEMIFUMANTEM PRÆFECTURÆ NUPER EXTORTÆ DIGNITATEM VENERABANTUR.

Ubi Scholiastes testatur se vidisse hujusmodi Inscriptionem, quam etiam refert Gruterus fol. 193.

ADAMANTIUS Præf. Urb. cui missa est Con- 480
stitutio Zenonis de novis operibus.

AGABITUS Theodorico Secundo Rege Gothorum, ad quem scribit apud Cassiodor. lib. 1. epist. 6. 22 & 33.

ARTHEMIDORUS eodem Theodorico, 493
Cassiod. lib. 1. *Var.* epist 42. *Hinc est, quod nunc te per indictionem feliciter tertiam ad Præfecturæ Urbanæ culmen erigimus, tribuentes tibi in ea Civitate fasces, ubi perpetui sunt honores.* Et epist. 43. & 44. & lib. 2. epist. 34.

ARGOLICUS eodem Theodorico. Idem Cassiod. lib. 3. *Variar.* epist. 11. *Per indictionem quartam Præfecturæ Urbanæ Infulas tibi copiosa liberalitate largimur*; & epist. 12. & 33. lib. 4. epist. 22. & 25 & 29.

REPARATUS Athalarico Rege, qui cœpit re- 531
gnare Anno 526. Cassiodor. lib. 9. *Variar.* epist. 7. & sub Joanne Secundo.

SALVANTIUS eodem Athalarico, lib. 9. *Variar.* epist. 16. & 17. apud Cassiodorum.

SANCTUS GREGORIUS PAPA gessit Præfecturam Urbanam antequam esset Pontifex, ut ipsemet Gregorius lib 3. epist. 1. ad successorem Constantium testatur: *Quamvis decessor fraternitatis tuæ Laurentius districtissimam cautionem Sedi Apostolicæ remiserit, in qua viri nobilissimi ex legitimo numero subscripserunt, inter quos ego quoque tunc Urbanam Præfecturam gerens pariter subscripsi*, refert Baron. *Annal.* tom. 7. ad An. 581. & Ciacon. in *ejus Vita.*

Idem S. Gregorius scribit LIBERTINO Expræfecto epist. 20. indict. 2. epist. 32. indict. 2.

GREGORIO Expræfecto, epist. 11. indict. 2. epist. 50. 54. & seq. indict. 3.

GERMANUS V. P. Gelasio Secundo Pontifi- Circa
ce, & Anno 590. quo S. Gregorius renun- 585
ciatus est Pontifex. Hugo Abbas in *Hist. Monasterii Farsen.* in Biblioth. Vatic.

ROMANUS V. P. initio Pontificatus ejusdem Gregorii ponitur; hic erat Patritius Exarchus Ravennæ; an fuerit etiam Præfectus, incertum est, Baron. ad Ann. 595.

LEONTIUS Exconsul Præf. Urb. S. Greg. lib. 600
8. epist. 15. indict. 3. lib. 7. epist. 34. indict. 1.

JOANNES gloriosissimus Præfectus, cui S. Circa
Greg. scribit epist. 7. & 8. lib. 8. indict. 3. 600

DOMINICUS, ex Anastasio Bibliot. in *Vita A-* Circa
driani Primi fol. 164. Theodatæ relictæ Q. 774
Dominici Præfectorii, hoc est, Præfectura functi, *l. 1. ff. de Decurion.*

CONSTANTINUS Præfectus Urbis tempo- Circa
re, quo Carolus Magnus Hispaniam invasit; 800
Franciscus Sansovinus *de familiis Ursinorum* lib. 1. fol. 8. apud quem sit fides.

96, PETRVS Præfectus Urbis, ex Ciacconio *de Vitis Pontificum* in *Vita Joannis* fol. 972. Cyprianus Manentus in *Hist. Civitatis Vrbevetanæ* lib. 1. ad Ann. 975. Hugo Abbas Farfen. qui sic loquitur:

Joannes autem Papa XIII. à Rofredo Comite Campanino Petri Præfecti adjutorio, & vulgo, & populo, & decurionibus est comprehensus, & in Castello Sancti Angeli reclusus, quem abstrahentes in Campaniæ partibus in exsilium egere. Interfecto vero Rofredo Joannes Papa reversus est in suum honorem; at ubi Otto Imperator Romam venit, & hæc gesta audivit, Romanorum Coosules comprehendit, & ultra montes direxit; de vulgo autem & populo in patibulum XII. suspendit; Præfectum verò in potestatem Papæ dedit, qui ejus barbam abscindere fecit, & capillos ejus, & in Caballo Constantini ad omniom exemplum suspendit, exspoliatum super Asinum posuere averso capite ad caudam Asini, & manibus sub cauda ejus, & posuere utrem pennatum in capite & in coxis ejus, & tintinnabulum ad collum, & per totam Romam flagellatum duxere, & tunc in carcerem misere; post hæc Imperatori dedere: Rofredi quoque Comitis Beneventani, & Stephani Vastararii ossa de sepulchris abstracta furis Romam sunt projecta.

1003 CRESCENTIVS de Turre Vrbis Præfectus, Sergio Papa IV. Hugo Abbas Farfensis in *Historia*. Hic donavit Monasterio Sublacensi de Castello Apollori, & Sancti Angeli, ut loquitur Registrum Farfense fol. 37. & habitabat in Palatio D. Caroli Imperatoris ad Basilicam B. Petri Apostoli, ex eodem Registro anno 6. Benedicti VIII. Guido 33. Abbas Farfensis, Conventus (ut ait Hugo Abbas) coram Joanne Patritio, & Crescentio Præfecto pro Ecclesia Sancti Benedicti, & Sancti Blasii de Thermis Alexandrinis à Presbyteris S. Eustachii, &c. hic tyrannicè usurpavit Imperium Romæ & Italiæ, Cyprian. Manentus in *Historia Civitatis Vrbevetanæ* Anno 991. & fortasse Præfecturam: de eo fit mentio in Tabulis donationis pro Monasterio Sancti Gregorii ad Clivum Scauri die 23. Novembris indict. 3. Benedicto VIII. Pontifice, Henrici Imperatoris anno 6. qui incidit in Annum salutis 1018.

1060 JOANNES Dei gratiâ Romanorum Præfectus, in Registro Abbatiæ Farfensis, Nicolao II. Pontifice, & anno primo Gregorii VII.

1061 Gregorio VII. Pontifice fit mentio STEPHANI Præfecti in manusc. codicibus Bibliot. Vatic. & apud Paulum Bemriedensem in *Vita ejusdem Gregorii*.

1077 CENCIVS, seu CINTHIVS, de quo Paulus in *Vita Gregorii* VII. Petrus Damianus lib. 8. epist. 1. & 2. hic Cadalum Antipapam carceri mancipavit, & permittente Gregorio VII. liberavit.

RICCARDVS de VICO Vrbis Præfectus: ab Anno 1080. usque ad Eugenium IV. putant nonnulli Vrbanam Præfecturam in hac Familia semper continuatam, sed eorum error ex hac nostra Præfectorum Serie apertè redarguitur. Cyprianus Manentus ait Joannem Præfectum de Vico ad Annum 975. apud quem sit fides.

1088 BENEDICTVS, apud Petrum Diaconum lib. 4. cap. 2. *Chronici Cassinen.* Baron. Inscriptio ad Pontem quatuor Capitum.

1099 PETRVS de VICO, Zazzara de Familiis Italiæ, sed de cognomine fides sit penes Auctorem.

PETRVS Præfectus Vrbis obiit Paschali II. 1114
Pontifice, & alii filium Petri Leonis, alii puerum eligere student, ut rem totam ejus temporis Auctor enarrat, quem Baronius ad Ann. 1115. fol. 107. asserit esse Petrum Diac. Card. Bibliothecarium.

PETRVS Præfectus Vrbis Gelasii II. defensio- 1118
nem suscepit adversùs Cencium Frajepanem. Pandulphus Ostiarius in *Vita Gelasii* MS. in Bibliotheca Vaticana, Baron. ad An. 1118. fol. 125. & fol. 128. ubi ex Pandulpho hæc habet: Petro Vrbis Præfecto &c. Præfectura Vrbis nequam & indignissimo homini est stabilita, Princeps, clypeus omnium Curialium Stephanus Northmannus collaudantibus omnibus Protector, & Vexillifer in Dei Patris nomine minis efficaciter ordinatur, & ad Vrbis custodiam cum jam dictis optatur; vivebat Calisto II. Pontifice Anno 1123. ut in ejus Bulla dat. Albæ v. Idus Julii indictione 1. Pontificatus anno v. Quâ aboletur jus, quod sibi Præfectus vindicabat, succedendi illis, qui ab intestato & sine hærede decedebant in Civitate Leoniana, & Anno 1126. ut in Bulla Honorii II. ad Rogerium Pisanum Archiepiscopum, (ut ibidem habetur) quem investit per baculum de consecratione Episcoporum Insulæ Corsicanæ. Dat. Laterani dicto Anno, & Pontif. II.

HVGO Vrbis Præfectus, filius Leonis Fraje- 1130
panis, juvit partes Anacleti II. Pseudopontificis, ita apud Baron. tom. 12. ad hunc Annum fol. 194. in quibusdam verò Tabulis, in quibus agitur de Castro Anticuli Tiburtinæ Diœc. die x. Jaouarii indict. IX. anno 1. Pontif. Anacl. II. non Hugo, sed Vguccio appellatur.

THEBALDVS Vrbis Præfectus, & Petrus 1134
Latronis occurrerunt Lothario Regi, & Innocentio II. in Vrbem redeunti prope Ecclesiam S. Agnetis; & IX. Junii Lotharios coronatus est Laterani, ex Auctore nondum in lucem edito *de Vita Innocentii* II. in Bibl. Vatic.

Populus Romanus (ut loquitur Otto Frisingensis in *Chronico* lib. 7. cap. 31.) cum Patritio suo Jordane filio Petri Leonis in furorem versus Præfecturæ dignitatem abolentes omnes Principes ac Nobiles ex Civibus ad Patritii subjectionem compellunt; deinde Eugenius III. ad exitum Anni 1146. cum Romanis pacem iniit ea conditione, ut Patriciatus Dignitatem exfestucarent, & Præfecturam in pristinam dignitatem reciperent. Idem Auctor cap. 34.

PETRVS de PAPA Vrbis Præfectus, apud 1155
Radevicum lib. 2. *de rebus gestis Federici Primi Imperatoris* cap. 67. & 70. qui in Pseudoconcilio quodam Papiensi pro Victore IV. Pseudopontifice testimonium dixit adversùs Alexandrum III. ut testatur Boso Presb. Card. in *Vita Adriani IV.* mss. in Arch. Vaticano; hic Arnaldum hæreticum capitali supplicio damnavit, ut post Ottonem Frisingen. narrat Bar. ad An. 1155. fol. 390.

JOANNES, cujus filius cedit Adriano IV. duo millia marcarum argenti, apud Cenc. Camerarium in Vatic. Arch. Paschalis III. (ait Bar. ad An. 1166.) Antipapa in præsentia Episcoporum, & Religiosorum Lombardiæ, & Tusciæ, Illustris quoque Vrbis Præfecti Romæ, & multorum Nobilium Romanorum eligitur. Federicus Primus Imperator blandis verbis allocutus legatos Romanorum, eos dimisit, & in Vrbem legavit Othonem Palatinum, & Heribertum Aquen. Archiepiscopum, quibus mandavit.

.... con-

. . . . *consensu Præsulis, atque*
Totius Populi veterem renovare Senatum,
Reddere primævo Præfecti jura vigori.

Vt canit Guntherus lib. 10. *Ligurini.* Anno verò 1177. Venetiis pacem iniit cum Alexandro III. & ut Tabulæ Anagninæ loquuntur, omnem possessionem, seu tenimentum, sive Præfecturæ, sive alterius rei, quam Romana Ecclesia habuit, & ipse abstulit per se, vel per alios bona fide restituet: de his Tabulis meminit Sigonius *de Regno Italiæ* eodem Anno; vivebat Joannes Ann. 1178. Vrbis Præfectus, & Castri Albani Montis Dominus & contra Alexandrum II. fovebat Joannem de Struma Calistum Antipapam, cui postea Alexander ad suos pedes devoluto, Præfecturam confirmavit, Romualdus Archiepiscopus Salernitanus in *Chronico* MS. ad eumdem Annum in Biblioth. Vatic. Huic Raino Civitatem Tusculanam concessit, cum permutationis nomine Montem Flasconis, & Burgum Sancti Flaviani accepisset, ut latiùs prosequitur Baron. in *Annal.* ad Ann. 1170.

1170 OTTO, seu forsan OCTAVIANVS de PAPA, qui Constantiam Imperatricem ex Apulia redeuntem ad Imperatorem deduxit, Godefrid. in *Annal.* ad eumdem Annum.

1198 PETRVS Vrbis Præfectus, Innocentio III. Pontifice Anno 1198. ut in Registro ejusdem Innocentii anno 1. in quo sic legitur:

Altera die post consecrationem D. Innocentii Papæ III. Petrus Vrbis Præfectus in Consistorio Lateranensis Palatii publicè juravit ei, & successoribus suis, atque Romanæ Ecclesiæ fidelitatem contra omnem hominem, & recepit ab eo Investituram Præfecturæ per mantum, & deinde fecit ei ligium hominium inter manum ipsius, qui donavit ei Cuppam argenteam in signum gratiæ. Consecratus est autem idem D. Innocentius Papa III. eadem die solemniter in Apostolica Sede, quâ B. Petrus Apostolus in Episcopali fuit Cathedra collocatus. Concordat Auctor incertus *Vitæ ejusdem Innocentii.* Hic (ajunt Tabulæ Monasterii B. Mariæ in Campo Martio) hortos habebat extra Portam Sancti Pauli *in contrada*, quæ vocatur Mons, de quibus etiam fit mentio in Registro anni 1. & 2. Honorii III.

1219 THEOBALDVS Præfectus Vrbis, habetur in Litteris Honorii III. Pontificatus anno III. & IX.

1224 GOTTEFRIDVS Theobaldi filius, Papæ Subdiaconus & Cappellanus, totius Sardiniæ & Corsicæ Legatus, cui, ut loquitur Honorii III. Diploma, nomine Ecclesiæ Romanæ recipienti Benedicta Judicissa Calaritana viginti annuas argenti libras obtulit nomine Census pro Regno Calaritano, seu Judicatu, ac tota Terra, quam habebat in Sardinia: quæ omnia se ab Ecclesia Romana possedisse & possidere recognovit.

1230 JOANNES Vrbis Præfectus, habetur in Tabulis XI. Kalend. Maji 1230. relatis in libro Cencii de Censib. B. fol. 159. col. 4. Hic ab Auctore *Vitæ Gregorii* IX. anno ejusdem VII. dicitur, Joannes Poli Comes Albæ, & Dei gratiâ Almæ Vrbis Præfectus Illustris Senator.

1297 PETRVS de VICO Vrbis Præfectus, in Libro, qui inscribitur *Margarita Cornetana*, qui Corneti est.

1304 MANFREDVS Præfectus Vrbis, habetur in Diplomate Nicolai V. Pseudopontificis, dat. Viterbii Id. Septembris anno I. & in *Margarita Cornetana*, ubi appellatur Potestas Corneti.

JOANNES de VICO Præfectus Vrbis, Auctor 1346
Vitæ Nicolai Rentii, seu *Cola de Rienzo*, & Innocentio VI. Pontifice, Vrbis Præfectus, perditionis alumnus, & Rebellis Ecclesiæ nominatur in publicis Tabulis, quibus Civitas Tuscanellæ obedientiam præstitit Ægidio tituli Sancti Clementis Presbytero Cardinali Sedis Apostolicæ Legato die 3. Aprilis 1354.

PETRVS de VICO, Vrbano V. Pontifice die 1366
15. Maji 1366. & ejus uxor Maria filia Vrsi Comitis Anguillariæ, habentur in publicis Tabulis, cujus Jo. Sepulveda *de rebus gestis Ægidii* passim meminit.

FRANCISCVS de VICO, Vrbano V. Ponti- 1369
fice, ut in Bulla dat. XVIII. Kalend. Februarii ann. VIII. quâ monetur, ut intersit disceptationi de Castro Brazani; quod Populus Romanus ab eo repetebat, & in aliis Diplomatibus sæpissime. Greg. XI. Pontifice in Arbitri sententia inter Franciscum de Vico, Ludovicum Militem, Joannem Sciarræ de Præfectus, atque Populum Romanum, quâ Franciscus ad Vrbis Præfecturam restituitur, & damnatur ad restituendum Castrum Fabricæ Hospitali S. Spiritus in Saxia; Possessionem verò Carcari Populo Romano; Actum Anagniæ die 13 Octobris 1377. Pontificatus Gregorii XI. anno septimo.

ANGELVS, Vrbano VI. Pontifice, de quo 1378
Theodorus à Niem *de Schismate* lib. 1. cap. 14. 1379
Sed Joannes & Raynaldus de Vrsinis fratres dicti Jacobi Cardinalis, qui postea in Civitate Aquilæ in rumore populari simul interfecti fuerunt, atque Horatus prædictus, & Angelus Præfectus Vrbis, necnon Jordanus de Monte, etiam de Vrsinis, & multi alii Proceres Vrbis foverunt tenueruntque partem Clementis, & suorum Cardinalium præfatorum, & Vrbem ipsam undique per gyrum impugnarunt: & Ciacconius in *Vitis Pontificum* in Cardinale Thoma Vrsino num. 36. narrat Angelum civili conspiratione Viterbii interfectum.

JOANNES SCIARRA de VICO, Bonifacio 1390
IX. Pontifice, quo tempore plura Castra occupavit, ut habet Julius III. in confirmatione Privilegiorum Castri Bagnajæ Viterbien. Dioec. 4. Nonas Decembris 1553. & quidem fortè idem est

JOANNES de VICO, Martino V. & Eugenio IV. Pontificibus, ut habetur in fide publica, quæ illi data est die 4. Octobris 1420. huic à Martino 14. Kalend. Maji Pont. ann. 5. condonata sunt omnia crimina, nullo excepto, etiam majestatis, si fortè ab eo schismatis tempore perpetrata essent.

JACOBVS de VICO Joannis filius; hujus bona veluti Ecclesiæ perduellis Eugenius IV. proscripsit, nec multò pòst eumdem acie victum captumque Joannes Vitellensis Patriarcha Sedis Apostolicæ Legatus in Vetralla securi percussit; gesta hæc sunt pervigilio Sancti Angeli mense Septembris Anno 1435.

FRANCISCVS de VRSINIS Comes Tra- 1435
nen. & Cupersani, Eugenio IV. Pont. die 14. Kalen. Novembris 1435. creatur Vrbis Præfectus, ut in Diplomate hac de re, cujus formam qui consecuti sunt Pontifices, in conferenda dignitate Præfecturæ aliqua ex parte exprimere consueverunt. Id autem ita se habet:

Di-

Dilecto filio Francisco de Ursinis Comiti Traven. & Cupersani, Almæ Urbis Præfecto, salutem.

„DUm ad insignem generis claritatem, inconcussimamque constantiam devotionis & fidei, & præclara opera Domus & Familiæ Ursinorum erga conservationem, & defensionem, & incrementum etiam Status, & honoris Ecclesiæ, Romanorumque Pontificum hactenus per eam impensa, & quæ per te etiam amore prædecessorum tuorum gesta sunt, & quotidie laudabiliter geruntur, dirigimus aciem nostræ mentis decens & dignum meritò existimamus, ut personam tuam, sicut inter alios præcipua quadam virtutum & meritorum laude præfulget, ita specialis & præcipui honoris titulo decoremus.

„Cùm itaque dignitas Præfecturæ Almæ Urbis per privationem per nos de ea factam, seu per obitum Q. Jacobi de Vico ipsius Urbis Præfecti, sive præmisso, sive alio quovis modo, seu ex cujuscumque persona vocet ad præsens, nos cupientes, prout ex debito tenemur Officii Pastoralis, ut honor, dignitas, & officium Præfecturæ hujusmodi in virum conferatur prosapia & virtutum meritis insignitum, qui amet & defendat Statum Ecclesiæ, & ornamentum & gloriam afferat præfatæ Urbi, justitiam colat, exaltet bonos, & improbos compescat, & insuper confidentes, quòd ejus auxilio, qui est bonorum omnium Auctor & Perfector, per strenua & laudabilia tuæ prudentiæ opera hanc dignitatem in te collatam reddes meritò digniorem: Te Præfectum Almæ Urbis cum Officio, Dignitate, Exercitio, Auctoritate, Arbitrio, & Potestate Præfecti Urbis hactenus attributis, motu proprio, non ad tuam, vel alterius pro te nobis super hoc oblatæ petitionis instantiam, sed de nostra mera liberalitate, & ex certa scientia, de plenitudine potestatis nostræ, ac ven. fratrum nostrorum, videlicet Jordani Episcopi Sabinen. Antonii tit. Sancti Marcelli, Joannis tit. Sancti Petri ad Vincula, Francisci tit. Sancti Clementis Camerarii nostri, Angelotti tit. Sancti Marci Presbyterorum Lucidi Sanctæ Mariæ *in Cosmedin*, Dominici Sanctæ Mariæ *in Vialata*, Diaconorum S. R. E. Cardinalium consensu, ad laudem Divini nominis & Ecclesiæ, & Urbis prædictæ statum & honorem facimus, constituimus, ordinamus, & etiam deputamus; Tibi nihilominus omnia & singula agendi, disponendi, ordinandi, statuendi, mandandi, faciendi, & exercendi, & exsequendi, quæ Præfecti ipsius Urbis, qui pro tempore fuerunt, facere, disponere, mandare, ordinare, exsequi & exercere quomodolibet potuerunt, seu etiam debuerunt, tam de consuetudine, quàm de jure arbitrium, potestatem, & jurisdictionem, motu, potestate, & scientia similibus plenariam concedentes, ac volentes, ac etiam statuentes, ut omnibus & singulis honoribus omnibus Præfectis Urbis olim quomodolibet ex quacumque auctoritate concessis, licitè & liberè uti possis, ac etiam gaudere mandantes, &c. Dat. Florentiæ 1435. 14. Novembris anno 5.

Idem Franciscus fide Juramentorum Sedi Apostolicæ præstitit, ut narrat Notarius his verbis:

Die 10. mensis Novembris Anno, quo suprà, scilicet 1448. Nobilis Vir Franciscus de Ursinis Almæ Urbis Præfectus debitum homagium, necnon fidelitatis solitum Juramentum in forma solita præstitit in manibus Rev. in Christo Patris D. Jacobi Episcopi Avenionen. in Officio Camerariatus Locumtenentis, & hoc nomine Sanctiss. D. N. Papæ, & Sedis Apostolicæ. Romæ apud Sanctam Potentianam, præsentibus DD. Petro Burgen. Clerico Cæremoniarum Sanctiss. D. N. Baptista de Monte Rotundo d. D. Locumtenentis familiari, & me S. Consin.

JOANNES ANTONIUS de URSINIS, Comes Taliacotii & Albæ, creatur Urbis Præfectus à Calisto III. An. 1456. 1456

PETRUS LUDOVICUS de BORGIA S. R. E. Capitaneus, nepos Calisti III. ab eodem P. V. creatur 1457. 1457

ANTONIUS de COLUMNA Princeps Salerni, frater Prosperi Sancti Georgii ad Velum Aureum Diaconi Cardinalis, creatur à Pio II. Præfectus Urbis, & (ut Bulla loquitur) unus, qui primogenitus tempore sui obitus fuerit superstes, Kalend. Januarii 1455. Petro Antonio Columnæ Antonii filio, qui patre decedente cæteris fratribus major erat, quia duodevigesimum annum non excedebat, Magistratus à Sixto IV. in Consistorio abrogatur, ut est in Diplomate. Datum Romæ Anno 1471. 15. Kalend. Martii, Pontificatus anno primo. 1458

LEONARDUS de RUVERE, nepos Sixti Quarti, creatur ab eodem Sixto 13. Kalend. Martii 1471. 1471

JOANNES de RUVERE de Aragonia in Civitate Senogallien. & Comitatu Mondavii Vicarius, frater Juliani Episcopi Ostien. S. R. E. Cardinalis, nepos Sixti Quarti, & ejusdem Joannis filius natu major, ab eodem Sixto creatur. Dat. 16. Kalend. Januarii 1475. 1475

FRANCISCUS MARIA de RUVERE, postea Dux Urbini, filius Joannis, huic, cùm 55. ætatis annum ageret, Alexander Sextus Litteras Sixti Quarti confirmavit sub Dat. 9. Kalend. Februarii 1501. Idem à Julio II. Pontifice & ejus tertia generatio Urbanâ Præfecturâ donantur. 1501

LAURENTIUS MEDICES, Leonis X. fratris filius. Hic Francisco Mariæ Urbini Duce, quod Cardinalem Papiensem de Alidosiis Sedis Apostolicæ Legatum interfecisset, tum Ditione, tum Præfectura multato, utrobique illi ab ipso Leone sufficitur 55. Kalend. Septembris 1516. 1516

JOANNES MARIA de VARANO, Dux Camerini, ejusque primogenitus à Leone X. creantur Præfecti 6. Idus Augusti 1520. 1520

Leone è vivis erepto, Adrianus VI. 6. Kalend. Aprilis Anno 1523. Francisco Mariæ de Ruvere Urbini Ditionem ac Præfecturam restituit. Utrum verò ille ad Præfecturam statim redierit, incertum mihi est. 1523

OCTAVIUS FARNESIUS, Pauli III. nepos, post Francisci Mariæ obitum, die 30. Octobris Anno 1538. ab eodem Pontifice in Consistorio Præfectus renunciatus est, cùm annum ætatis ageret quintumdecimum, edito priùs privilegio ætatem nondum adultam eidem non obesse; nec auditus est Guidobaldus Francisci Mariæ filius, qui Præfecturam post obitum patris sibi delatam postulabat. 1538

HORATIUS FARNESIUS Præfecturâ, quam Octavius ejus frater dimiserat, donatur à Paulo III. 3. Nonas Maji 1547. 1548

1555 GUI-

1555 GVIDOBALDVS Francisci Mariæ filius Vrbini Dux à Paulo IV. Præfectus creatur Ann. 1555. 6. Nonas Julii, eique conceditur in Magistratu successor filius natu maximus.

1574 FRANCISCVS MARIA Guidobaldi filius Vrbini Dux postremus Anno 1574.

1631 THADDÆVS BARBERINVS, Princeps Prænestinus, Generalis S. R. E. Copiarum Ductor, atque VRBANI VIII. fratris filius, creatus ab eo est die 12. Maji 1631. in Consistorio, dum Pontificis & Romanæ Ecclesiæ nomine Vrbinatis ditionis, quæ Francisci Mariæ Ducis obitu ad liberum Sedis Apostolicæ dominatum ac regimen redierat, possessionem caperet.

Incertum quo Anno ponendi, vel prætermissi.

MAGNENTIVS, quo Præfecto die 14. Julii Justus passus est.

DVCENNIVS GEMINVS Præfect. Vrb. à Corn. lib. 17. vocatur apud recentem Auctor. in *Comment. de Repub. Rom.* lib. 2. cap. 2 fol. 92. nu. 30.

DRACO, quo Præfecto passus est S. Felix genere Romanus cum Adaucto socio, ut affirmat Ambrosius Leo de Nola lib. 2. cap. 13.

Ex Inscriptionibus Jani Gruteri. Romæ circa Agonem:

APOLLINI Q. LOLLIVS VRBICVS PRÆF. VRBIS.

Aldus legit *Prætor Vrbis.*

Romæ in Impluvio Domus Antonini ad Theatrum Marcelli: Basis Marmorea eò translata ex Templo Herculis, quod est ad Scholam Græcam:

DEO HERCVLI INVICTO C. IVL. POMPONIVS PVDENS SEVERIANVS V. C. PRÆF. VRB.

Romæ apud S. Pudentianam:

. . . . S. VAL. MESSALA V. C. PRÆF. VRB. . . . . . SPLENDOREM PVBLICVM IN VICO PATRICIO VICTORIÆ, ET FIERI, ET ORNARI PROCVRABIT.

Romæ in ædicula S. Helenæ juxta Thermas Constantinianas:

PETRONIVS PERPENNES MAGNVS QVADRATIANVS V.C. ET IN L. PRÆF. VRB. CONSTANTINIANAS THERMAS LONGA INCVRIA, ET ABOLENDÆ CIVILIS, VEL POTIVS FERALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER AFFLICTAS, ITA VT AGNITIONEM SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPARATIONIS AFFERRENT, DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO SVMPTV, QVANTVM PVBLICÆ PATIEBANTVR ANGVSTIÆ AB EXTREMO VINDICAVIT OCCASV, ET PROVISIONE LARGISSIMA IN PRISTINAM FACIEM, SPLENDOREMQVE RESTITVIT.

Romæ in loco Simon Magus:

CASTALIVS INNOCENTIVS AVDAX V. C. PRÆF. VRB. VICE SACRA IVDICANS BARBARICA INCVRSIONE SVBLATA RESTITVIT.

Romæ apud Alexandrum Rondonum:

RVFIVS ANTONIVS AGRYPONIVS VOLVSIANVS V. C. PRÆF. VRBI ITERVM VICE SACRA IVDICANS CVRAVIT.

Romæ in Ædibus Colotianis ad Aquam Virginem in Basi:

M. AVR. VICTORI C. V. PRÆFECTO FERIARVM LATINARVM SACERDOTI DEI SOLIS RELIGIOSISSIMO IOVINVS CALLIDIANVS CONDISCIPVLVS PATRONO DIGNISSIMO.

In Via Ostiensi primo ab Vrbe lapide in sepulchro marmoreo:

D. M.
M. ANT. ANTII LVPI PR. PATRICII AVGVRIS QVÆST. SODAL. TITII TRIB. MIL. LEG. II. ADIVTR. FIDEL. X. VIR STL. IVD. PRÆF. FERIARVM LATINARVM, CVIVS MEMORIA PER VIM OPPRESSI IN INTEGRVM SECVNDVM AMPLISSIMI ORDINIS CONSVLTVM, RESTITVTA EST, SEPVLCHRVM AB EO COEPTVM CLAVDIÆ REGILLÆ VXORI, ET ANTIÆ MARCELLINÆ FIL. PIETATIS SVÆ ERGA EVM TESTIFICANDÆ GRATIA, ET NOMINIS EIVS IN PERPETVVM CELEBRANDI PERFECERVNT ADFINES. M. VALERIVS BRADVA MAVRITIVS PONTIF. ET ANTONIA VITELLA AMICI. Q. FABIVS HONORATVS, T. ANNÆVS PLACIDVS.

Romæ apud Titum Celsum sub simulacro hominis togati:

M. AVRELIO M. F. SEVERIANO PRÆFECT. VRB. M. AVRELIVS SYNTHYCHVS FILIVS, ET FLAVIA NICE PARENTI OPTIMO FECERVNT. VIXIT AL. M. VIR. D. I. ET IVLIÆ ZOSINÆ LIB. EX HYLLO.

Romæ prope Cæsarinos in Basi:

L. FABIO M. F. GALER. SEPTIMINO CILONI PRÆF. VRB. C. COSS. II. M. VIBIVS MATERNVS ILVRENSIS A MILITIIS CANDIDATVS EIVS.

L. FVRIO L. F. PAL. VICTORI PRÆF. PRÆT. IMPER. OMNIVM HO-

HONORATO, ET DONATO IN PROVINCIAM PARTHIAM, ET VER..... CORONA MVRALI, VALLARI, HASTA PVRA SINE VEXILLIS, OBSIDIONALIQVE CORONA DONATO PR. ÆGYPTI, PRÆF. VRB. PROC. A RAT. PRÆF. PRÆT. MISSV RAVENNATIVM PROC. LVDI MAGNI PROC. PROVINCIÆ HISPANIÆ ET GALL. PRÆF. ALÆ FRONTONIANÆ TRIB. LEG. II. ADIVTIC. VII. COH. BRACHARVM IN BRITANNIA.

Romæ in Sancta Pudentiana:

....

V. S. IVDICANTI PROCONS. AFRICÆ, ET V. S. IVDICANTI PRÆF. VRBIS, ET V. S. IVDICANTI, ITERVM COMITI ORDINIS PRIMI INTRA PALATIVM PRÆF. PRÆT. CONSVLI ORD. PLACIDVS SEVERVS V. C. FILIVS PATRI RELIGIOSO, ET ANTONIA MARCIANILLA C. F. NVRVS SOCERO SANCTISSIMO.

Romæ ad Templum S. Alexii in Aventino:

FLAVIO PLACIDO SEVERO V. C. PRÆF. COS. ORIENTIS V. S. IVDICANTI PROCONS. PROPR. PROV. AFRICÆ, ET V. S. IVDICANTI PRÆF. VRBI, ET V. S. IVDICANTI ITERVM COMITI ORDINIS PRIMI INTRA PALATIVM PRÆF. PRÆT. CONSVLI ORDINARIO.

Fortè idem cum Placido, de quo ad Ann. 270. Romæ apud Joannem Dominicum Florentium:

SPEI AVG. SACR. GN. GEMINIVS GN. L. NYMPHIVS Q. GRANIVS Q. L. EVTACTVS A. CORNELIVS A. A. L. EPAGATHVS A. CORNELIVS A. L. CONDITVS SVA PEC. DD. PERMISSV. T. CATII CATVLLINI SEXTI SECVNDINI PRÆF. VRB. REG. XIII.

Romæ in marmore:

A FABIVS FELIX PASIFILVS PAVLINVS V. C. ET IN L. PRÆF. VRBI DEDICAVIT.

Romæ in Hortis Matthæiorum:

HIC CONSECRATA EST SEX. ÆLI TERTI CONIVX SERGIA SYNTYCHE, SERGI PAVLI QVONDAM PRÆF. VRB. ALVMNI CHRYSIPPI ALVMNA FECERVNT ÆLII FERTIVS, ET COMA INCOMPARABILI FÆMINÆ.

B ERVTIVS CLARVS bis Consul, vir morum litterarumque veterum studiosissimus, Aulus Gellius *Noctium Atticarum* cap. 16. lib. 13.

PANCRATIVS Præf. Vrbi, *l. nemo C. de Sacrosanct. Eccles.*

STVDIVS Vrbis Præf. *l. conventicula* 15. *C. de Episc. & Cler.*

PALLADIVS, *l. cum quis* 19. *C. eod. tit.*

GENNADIVS, *l. Archigerontes* 6. *C. de Episc. Audien.*

C GRACILIANVS, *l.* 1. *C. de Hæretic. & Manichæis.*

CLEARCHVS, *l. cuncti* 3. *C. eod. tit.*

CONSTANTINVS, *l.* 5. *C. eod. tit.*

NEPHRIDIVS, *l. unica C. de officio diverf. judicum.*

JVSTINIANVS, *l. ad similitudinem* 16. *C. de advocatis div. judic.*

PANCRATIVS, *l. licet* 24. *C. de Procurat.*

HIERIVS, *l. nulli* 2. *C. de formulis, & impetrat.*

SEVERVS, *l. nulli* 10. *C. de Judicis*, *l. ædificia C. de operib. publ.*

D NEBRIDIVS, *l. habita* 5. *C. de nundinis.*

AVRELIANVS, *l. generali* 2. *C. de Tutor. & Curator.*

MONAXIVS, *l. ne Magistratuum* 13. *C. qui dare Tutores.*

AFRICANVS, *l. testamenta* 18. *C. de Testament.*

HYPATIVS, *l. quisquis* 3. *C. quorum appellationes.*

POTITVS, *l. meminerint* 6. *C. unde vi.*

ÆMILIANVS, *l. si cui loci* 9. *C. de ædific. privat.*

AVRELIANVS, *l. si quando* 8. *C. de operibus public.*

E ISIDORVS, *l. nemo C. de jure liberor. l. inter virum* 2. *C. de infirmandis pœnis.*

VALERIANVS, *l. non prius* 7. *C. de Calumniat.*

FINIS.

MARMORIS PATAVINI
INSCRIPTI OBSCVRI
INTERPRETATIO,

TRIPLICI COMMENTARIO CONFECTA,

E MVSEO REINESII.

CVM MANTISSA PRO VIRIS CLARISSIMIS PHILOLOGIS PATAVINIS.

AD PERILLVSTREM VIRVM

DN. IOANNEM CAPELANVM

REGIS CHRISTIANISSIMI

CONSILIARIVM.

P E R I L L V S T R I   V I R O

DN. IOHANNI CAPELANO,

REGIS CHRISTIANISSIMI CONSILIARIO, PATRONO INDVLGENTISSIMO,

FREDERICVS BRVMMERVS.

QVanquam nullum mihi tempus jucundius est, quàm id quod in conspectu & adloquio tuo consumitur, pietatis tamen in Te meæ fervore, qui dies noctesque me stimulat, contineri diutiùs non potui, quin Te Epistola hac compellandi consilium arriperem. Habet enim hoc observantia & veneratio, quæ magnorum hominum virtutibus & meritis debetur, ut non minùs studeat publicè quàm privatim se illis exhibere, nec tam verbis, quæ abeunt & evanescunt, quàm quæ consistunt ac permanent, memoriam sui testatam relinquere. Eum porrò cultum & reverentiam, si quisquam, Te profectò, Perillustris Capelane, mereri, omnium qui aditu, sermone & congressu tuo fruuntur, una vox & consensio est. Quid enim de morum tuorum sanctitate dicam, quæ tanquam è specula lux quædam, quam probi & honesti observent, in Te elucet? Quid doctrinæ, quâ polles, elegantiam, quâ peregrinos & advenas allectos subinde ad Tui spectaculum evocas, commemorem? Jam acerrimum istud tuum de doctorum virorum operibus & monumentis judicium, summumque ex eo talia provehendi ardorem quis paulò humanioris notæ ignorat? Quem præterea fores tuas pulsantem aperiendi facilitas, & inusitata singularisque comitas, (quâ & me immeritum non ita pridem excepisti, & jam magis magisque in dies complecteris) non in admirationem conjicit & totum extra se ponit? Certè hæc sive cogitem singula, sive universa expendam, speciem aliquam reviviscentis quasi in Te Nestoris videre mihi videor. Quemadmodum enim, ut Poëtarum inter Græcos princeps ait, *ex ejus lingua dulcior melle fluebat oratio;* consiliaque ab ipso profecta Regum Regi Agamemnoni adeò probabantur, ut non Ajacis, sed Nestoris similes decem habere optaret; ita suavitas sermonis tui planè Nestorea quoties degustatur, toties degustandi cupidinem exacuit: Consilia verò tua quantopere Regi Maximo placeant! Quàm mirifica voluntatis inclinatione ab illustrissimo Colberto audiantur, eventus eorum prosperrimi & Reipublicæ litterariæ maximè salutares abundè declarant. Qualia enim sunt ista, quóve tendunt? non equidem ad urbes expugnandas, qui finis Nestoris consiliorum in Trojæ obsidio erat; sed ad delubra Musarum instauranda, & ad fovenda atque regiis opibus sustentanda ingenia omnibus scientiis liberalibus exculta, quæ non solum in Gallia, sed etiam in universa Europa, ac præcipuè Germania nostra exstant & eminent. Ac rectissimè proinde Eruditorum chorus Capelanum, ut Nestorem Gallicum, Græco in consiliis etiam superiorem celebrat, colit, diligit, observat, suspicit, & in quo uno inferior est, Homerici annos illi votis non desinentibus precatur. Sanè cùm in his consiliorum tuorum præconibus ob fructum pariter inde ad se redundantem non postremum quoque locum sibi vindicet Thomas Reinesius, fidi erga Te clientis officio in præsentia me fungi posse judicavi, si hoc Ἀποσπασμάτιον, ex ejus Inscriptionum veteris Romæ Syntagmate, Tibi offerrem, quod quidem jamdiu prælo paratum, nuper, uti nosti, divinæ Regis Christianissimi, solius talium Statoris, munificentiæ exposuit, simulque hoc ipso gaudium meum super Viri ob litteras per sexennium sanctè mihi culti & amati unicè bona apud Te gratia & favore testarer. Rogo igitur hoc munusculum pari animi propensione, quâ & in Reinesium & in me offerentem hactenus fuisti, suscipias, &, si tanti videatur, sapientissimis tuis suasionibus perficias, ut non magis mihi de benevolè à Te suscepto, quàm Reinesio, imò universo Litteratorum ordini, de valde Tibi probato congratuler. Ex eo enim, velut particula quadam primaria, facilis Tibi de toto Syntagmate conjectura fuerit. Quod superest, Vir perillustris, Deum pro salute tua, in qua tantum eruditi orbis incrementum continetur, orabo assiduè, ut consilia, quæ amplificandis litterarum studiis tam præclarè impendis, eam ipsam in posterum, quam hucusque, vim & pondus habeant, utque mihi, quod voti ac desiderii mei caput est, in illustri patrocinio tuo quàm diutissimè liceat gloriari.

Scrib. Parisiis xi. Cal. Martii M. DC. LXVII.

MAR-

MARMORIS PATAVINI
INSCRIPTI OBSCVRI
INTERPRETATIO,

Triplici Commentario confecta,

E MVSEO REINESII.

Cum Mantissa pro Viris Clarissimis Philologis Patavinis.

ANTIQVARIIS EXAMINANDVM
Saxum suspendam XII. *uncias altum*, XXII. *longum*; *in Hortis Sertorii Vrsati, Patavini Nobilis & Medici, ad Thermas Aponi non ita pridem erutum.*

Q. MAGVRIVS. Q. F. FAB.
FEROX
LVS. EPIDIXIB. ET CETAES. I. II. III. IN
GREG. VETVRIANQVAE. ET. IVNI
ORVM. A. A. DICAVIT. EVRAS. VIII.
ET. PERTIC. VNCINOR. XII. N. CCL. IX.

Ego Davus: Quis Oedipus?

VErba hæc sunt CL. V. Thomæ Bartholini, Professor Regii Hafniæ, inter principes Anatomicorum hodie maximè illustris, quæ additamenti vicem Vindic. Anatomic. pro parente subnexuit An. MDCXLVIII. eoque primus in hasce oras attulit Monumentum, de cujus quippe obscuri sensu summi in Italia Viri laborarunt. Horum conatibus & juvandi hasce litteras prolixæ voluntati noo invidemus, neque quovis modo detrahimus, cùm alia omnia de materia Inscriptionis sentienda esse, & explicandam eam aliter, planum facimus. Saoè publicè interest doceri verum, vel saltem vero similius, & seponi ea, quæ festinantibus, sæpe non satis attentis cogitata, quamvis sagacissimis, exciderunt aliena veri; quæ in quovis Scientiarum genere reperiri ob humanæ mentis imbecillitatem plurima, protrudi quoque ab ingeniis infelicium divinaculorum in hoc genus Antiquitatis litterariæ non pauciora, quotidie experimur. Promovit autem hoc quicquid est operæ, imò hortatu crebro, humanissimis Epistolis exrudit vir clariss. Prof. in Illustri Salana publicus, Joh. Andreas Bosivs, qui ut est *antiqua sepolta & cæca vetustas quæ facit* cognoscendi ardore singulari & acrimonia de talibus judicandi, & Bartholiniana primus ostenderat mihi, & rogarat sententiam. Ad hoc ipse saxi dominus Sertorivs Vrsatvs de Vrsatis, qui in Hortis suis erui viderat An. MOCXLI. id in Mopumentorum Patavinorum synaxario Patavii, Ao. MDCLII. apud Frambottum publicato, totidem litteris apicibusque vulgavit; quo viso non differendum ultra promissum esse putavi; sed agendum gnaviter, tam ut satisfacerem iis, qui in illo hærere videbantur, quàm ut Eruditis, avidis ejusmodi elegantiarum, sensûs mei, candidi & simplicis, copiam facerem. Judicium fuerit penes peritos: emanento cæteri.

De Magvrio multa ἄνω κάτω ῥεμβόμενος dubitavi, quòd adpellatione ista Familiam inter Romanas unquam fuisse sive in manuscriptis Codd. sive in impressis, sive in marmoribus & tabulis noc legissem hactcous, nec audivissem à quoquam; & divinabam igitur descriptorum erratum hoc esse, qui litteras figurâ & pronunciatione cognatas G & S commutaverint, & Magvrivm dederint pro Masvrio. Massvrios, Masvrios autem vel maximè illustravit ille cognomine Sabinvs, sectator Atteji Capitonis, Pompon. *in l. 2. D. de Orig. Jur.* Antistio Labeoni & Coccejo Nervæ contrarius in respondendo de Jure, electus in hoc ab Octavio Augusto tanquam legum & morum P. R. adprimè doctus: memoratus Plinio lib. VII. c. 55. Ejus rubricam nominavit Persius *Sat.* 5. id est, leges & responsa. Diversa ejusdem scripta, Libros memoriales Juris Civilis, Commentarios de Indigenis, Librum de furtis laudat Gellius passim: primum ejus memorabilium Macrob. 3. *Saturn.* 6. alia Bertrandus *l. 1. Vit. Jurisp. p.* 26. *& seqq.* Sunt etiam in lapidibus Masvrii, cognom. Alexandri M. Imp. Vespas. an. V. 823. apud Grut. p. CCXL. Attici, P. P. L. in 3. p. MCXVI. & Q. in Capuano 8. p. DCCCXVI: Felicis, Q. ib. Hygini, C. an. V. 905. p. MLXXVII: Pothimi, M. an. V. 823. Imp. Vesp. p. CCXLI: Secvndi, C. an. V. 905. p. MLXXVII. Masvriam M. F. Marcellam in lap. Rom. 2. p. DXXXV. posito dvorvs Geminis, sc. C. Rubellio & C. Fusio, Coss. an. V. 782. filiam fuisse Massurii Sabini licebit, puto, conjicere, quòd tempora

pora prorsus consentiant. In lapide Florentino Græcè inscripto, n. 36. Class. II. pertinente ad Imp. Septimium Severum ac filios, quem Fr. Lindenbrogio JC. acceptum fero, mentio est inter alios Poëtas, Paradoxos, Comœdos, Tragœdos, Γεμματι⟨κ⟩ῷ ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥΣ, ΜΑCCΥΡΙΟΥ. CΤΑΔΕΟC. ΚΩΜΩΔΟΥ. ΠΕΡΙΟΔΟΝΕΙΚΟΥ. ΠΑΡΑΔΟΞΟΥ ΚΑΙ ΝΟΜΟΔΙΚΤΟΥ. ubi Menecratem istum Massurii filium fuisse video. Juvabat conjecturam de MASVRIO, quòd compertum haberem G & S sæpissimè alternare in saxis à manibus Quadratariorum; hinc in Nemaus. 3. p. CCCCLXVII. & 3. p. DCCLII. SENVCIOS dedisse, qui in aliis emendatiùs sculptis vero nomine GENVCII, GENVSII: sic in Sabar. II. p. OCCCXXVI. SENECIO pro GENECIO, Genesio, Genicio, Genisio: ita SENTIOS, modò in GENTIOS, modò in CENTIOS: NASELLIUM, qui & Nacellius & Nasennius, in NAOELLIUM, in 5. p. OCCXVIII. transformasse.

Hæc ita mihi videbantur de MASURIO. Verùm postquam lapidem ab ipso possessore descriptum inspexissem cum cura, aliter sentire cœpi, & damnato isto MAGURIUM recipio. Gens MAGURIA, etsi nuspiam exprimatur elementis hisce, verè tamen Romana est, eademque cum MAGULLIA, quæ & MAGULNIA per ἀντίστοιχον. A. MAGULLIUS. A. LIB. EUHODUS est in Messan. I. p. DCCCCXLVII. I. p. OCCCCLXXXVI. item MAGULLIA TYCHE, ib. Q. MACULNIUS. Q. F. in Terracin. 13. p. MLXXIX. Ἐναλλαξις liquidarum L & R usitatissima est non Græcis tantùm & Latinis, sed & Ebræis Barbarisque: de his ut doceam locus non est: ἴσασιν οἱ μεμνημένοι. Qui volent adeant Bochartum in *Phaleg & Canaan*. De Græcis Schol. Apol. I. *Argon. ad v.* 308. Συγγενὲς τὸ Λ τῷ Ρ. hinc ἀχεῤῥίδες, ἀχλάδες. Schol. Theocr. *Id.* I. v. 134. ὑδερηλοί, ὑδερηροί, ἵμπολ⟨ο⟩ς, ἵμπερ⟨ο⟩ς, Δάμαλις, Δάμαρις. Ob eandem permutabilitatem è Græco μάγειρ⟨ο⟩ς, μάγειῤῥ⟨ο⟩ς, Latinis exiit Macellus: ex ἱεσς, lis; è σκίῤῥιον, stellio: è σιρὸς, silus, id est, fovea: è λείριον, lilium: ex ἀμόλγη, amurca: ex ἅλως, area, &c. Igitur quomodo PLALIA gens & PLARIA, VETURIA & VETULLIA, VITULLIAQUE in lapp. obvia eadem habenda, pariter MAOULLIA & MAOURIA: nihil verius. Illam verò etiam formata inde prorsus referunt cognomina: MAGULLA GAVII, in 10. p. DCCCCXII: MAOULLINUS Octavii, in Rom. 2. p. DCXCVIII: MAOUNUS M. Mæcii, in 8. p. MXII.

Cognomen FEROX à moribus, animi magnitudine tractum, præterquam Magurio huic, etiam adhæsit Pompejis; *Cn. Pompejo Feroce Licuriano* Cos. cum C. Pomponio Rufo, in Rom. apud Grut. p. LXVII. item Anniis; ANNIUS FEROX, Senior & Junior inter adlectos Scenicorum an. V. 921. in 6. p. MLXXXIX: Cæciliis; Q. CAICILIO FEROCI, in 9. p. CCCIV: Nervianis; NERVIANUS FEROX in 234. Cl. I. Posthumiis; L. POSTHUMIO Q. F. FEROCI, in 6. p. MXCIX. Valeriis; M. VALERIUS FEROX, in I. p. CCCII. Vittoriis; L. VITTORIO. L. F. FEROCI, in I. p. CCCCLXXXIX. TIU. JULIUS FEROX, Curator alvei & riparum Tiberis & cloacarum Vrbis, an. IV. Consulatus Trajani A. hoc est, V. 853. nominatur in 3. & 4. p. CXCVIII. Hunc anno Consul. III. Trajani Consulem ex KL. Nov. facit Panvinius *; quærerem ex eo cur hoc saxo, quod anno proximè sequente positum est, Consulatûs à Feroce gesti nulla sit mentio, si gessisse verum est? Plinius *ep. ad Trajanum* 88. Julium Ferocem, sub cujus imperio Præfectus cohortis fuerit Nymphidius Lupus, vocat *Virum clarissimum*: inde fortassis Consulatus ejus adstrui poterit; anno tamen manente incognito. Imò verò cùm è Plinii ad Arrianum ep. XI. l. II. quæ anno IV. Consulatus Trajani Aug. scripta est, certò constet Julium Ferocem tum designatum Consulem fuisse, potiùs in quatuor unitatis in lapide sculptis notis unam abundare dixero, & pro Consulatu IV. legero III. Sic enim fiet, ut lapis prior Consulatu Ferocis positus, Consulatui ejus pòst gesto nihil præjudicet: idemque patet ex eo, quòd Plinio Tertulloque suffectus fuerit collega Acutio Nerva ex Kl. Nov. Ad Vrsejum Ferocem JC. Proculejanum scripsit Julianus JC. *l.* 32. *D. de vulg. & pup. subst.* De eo plura in *Eponymol. V. Ferox.* Cùm librariorum & descriptorum circa saxa oscitantiam cogito, non dubito adfirmare cognomenta FEROX, & alterum ei consonum HIERAX, JERAX, ZERAX (toties enim variat) subinde permutata fuisse tàm in libris quàm in marmoribus, ut quod horum cujusque proprium certò scire, ut maximè contendamus, nequeamus. Noti tamen è veteribus monumentis HIERACES, N. AFINIUS, T. ARRUNTIUS: L. CAPRIUS. TI. FLAVIUS: M. HERENNIUS: M. VLPIUS. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ. Nunc tenemus hominem possessorem vel colonum agri ad Aponum amnem, bodie ditionis Patavinorum in Venetia, QUINTUM MAGURIUM QUINTI FILIUM, tribulem Tribûs FABIÆ FEROCEM. Civem Patavinum fuisse, quod volunt, probabile, non omnino pro certo habemus. Neque enim à tribu ad originem seu patriam colligere licet, quod fecit Holstenius, cùm tribus, in quam relata colonia vel civitas, non ita adfecerit cives, ut ejusdem tribus eos omnes esse necesse esset. Quod ne temerè dixisse videri possim, adstruere opus habeo. In lapide Vicetiæ exstante 8. p. CCCXXXVIII. (propè Fregellas in Latio vidisse Pighium refert Gruterus 8. p. MXCIII.) M. ENNIUS. M. F. MENENIA VICENTINUS est: ibidem Q. JULIUS. Q. F. MENENIA CATULLUS, in 9. p. CCCCXXI. Vicetia autem, uti & circum-Padanæ reliquæ in tribu Fabia, quod indubium prorsus: quomodo ergo, qui cives Vicentini erant, in tribum Meneniam adscripti? Nimirum perpetuum non erat cives censeri in tribu, in qua civitas patria: & nudum ideo falli Antiquarios, qui tribum sequi habitationem, mutatâ eâ mutari tradiderunt. Deinde cùm ex una tribu in aliam vel honoris & præmii, vel ignominiæ & pœnæ causâ (erant enim aliæ aliis honoratiores) à Censoribus moveri & transferri mos fuerit, quomodo è tribu de ortu hominis judicari poterat, cùm qui hodie in Palatina emineret, cras in Dumia reperet? Patronus Liberto in civitatem recepto emere potuit tribum, *l. Patronus* 15. *D. de legatis* 3. nun. vel suam vel alienam; eo tamen origo ejus non indicabatur. L. Cornel. Balbus Theophanes ab adoptante dictus, à Cn. Pompejo civitate donatus, in tribum Crustuminam pervenit, Cic. *Orat. pro Eo*, quæ erat in Sabinis, Liv. *l.* XLII. non quòd Gades, unde ille domo, tribus Crustuminæ, sed quòd patronus ejus, etsi fortassis Romæ habitaret. Genus unius capitis in diversis tribubus notavi: LABERIOS, L. in Æmilia, 9. p. CCCCXXVII: L. DECIMUM in Claudia, 3. p. MCXXXIII: L. in Fabia, 2. p. MCIX. Quid, quod patres & filios, fratres quoque in tribus diversas digeri consuevisse pariter è lapidibus constet? quod Romanis moribus fiebat mox cùm nati essent & nomina accepissent: sanè TIBerio CLaudio QUIRINA, KAPITOLINO MENSIUM IV. infanti lapis sepulcralis positus è CLAUDIO ASCLEPIADE patre, 4. p. DCLXXVI. Athenis seriùs ἐγγραφὴ εἰς τοὺς φράτορας ἢ δημότας, & quidem pro lubitu celebrabatur: re-

* Sic omnes fermè Auctores illum nominant, at doctiss. Noris, qui cum eo eandem patriam, idemque religiosæ Familiæ institutum habebat, semper *Panvinium* appellat.

relatio in ephebos anno æt. XVIII: inſcriptio in tabulas lexiarchicas, εἰς νέους, εἰς ἄνδρας, an. æt. XX. Ἀλλὰ τοῦτον μὲν ἅλις ; hoc agamus. Iſtc MADURIUS A. A. id eſt, AD vel APUD AQUAS. (ſic expreſſum eſt in cippo Patavino, 3. p. DCCCCXVIII. TU VIATOR. VALE. AD. AQUAS. & ſic vocabant thermas ſeu balneas Aponenſes.) DICAVIT EDRAS VIII. ET PERTICAS VNNEIAAEUM XII. N. CCLIX. cui verò fini? Luſibus, EPIDIXESIN ET CETAESESIN IN GREGE VETURIANA, QUÆ ET JUNIORUM dicebatur: hoc eſt, in uſum iſtius Corporis ſeu Sodalium ad Veturiam Juniorum (Tribus hæc erat ſive Centuria, ſive Claſſis, cui in Comitiis Centuriatis jus ſuffragiorum & ex ſortitione prærogativa competebat: nominat eam Livius *l.* 26. eratque alia etiam Veturia Seniorum) pertinentium. Hic ſenſus eſt ænigmatis; quem ut pro vero agnoſcere poſſit quiſque, fecerit ἱερωσύνα ſequens.

Thermis balneiſve, ubi curando corpori vacabant Veteres, porticus præſtrui ſolebant: in Aponenſibus veſtigia porticûs mille pedum exſtare adfirmant B. Scardeonius & L. Pignorius. Inſtrui etiam alia ædificia officinæ & cellæ, recipiendis tàm indigenis quàm adventoribus φιλολουτροῦσι: hinc PORTICUS IN QUA EST CUBICULUS, in Rom. 8. p. CLXXII. item Bibliothecæ ibi haberi. Porticum ſimilem prorſus Aponenſi iſti memorat lapis 21. p. MXC. Vaſione Vocontiorum ſpectatus, in quo C. APPIUS FLAVUS H. S. L. id eſt, ſeſtertium quinquagies AD PORTICUM. ANTE. THERMAS. MARMORIBUS. ORNANDAM. LEGAſſe laudatur. DE PORTICU P. CCLX. ET EXEDRA. ET PRONAO, ſtructa Tibure eſt, in 3. p. CLXXII. MEDICUS etiam LUDI GALLICI (in Reg. Vrbis ſecunda) PORTICUM ET EXEDRAM DEDICAVIT, Romæ in 3. p. LXV. Cicero quoque in porticula Tuſculani exedria quædam nova ſibi inſtituta eſſe, quæ tabellis ornare velit, ſcribit VII. *ad Fam.* 23. In ejuſmodi porticibus omnis generis ludi exhibebantur, oſtentabant ſe artifices ſcenici, ὁπλόμαχοι, ἁρμονικοί, & id genus fabulæ producebantur, quod ἐνδείκνυσθαι & διδάσκεσθαι dicebant, declamationes de materiis variis, veris, fictis fiebant à Sophiſtis, & recitationes Poëmatum, diſputationis quoque inter Eruditos ita, ut in ſcholis, diatribis, recitationes huic exercitio paratis agitabantur; quod è Seneca, Plinio, & Gellio nemini ignotum eſſe poteſt. Sophiſtarum Oratorumve μελέται & declamationes erant ἐπιδείξεις, quòd fierent cum quadam oſtentatione. Plut. *lib. de laude ſui*: Οἱ ῥητορικοὶ σοφισταὶ τὸ Θείως, καὶ τὸ Δαιμονίως, καὶ τὸ Μεγάλως (quæ acclamationes ſunt & adulationes plauſorum & probantium auditorum) ἐν ταῖς ἐπιδείξεσι προσδεχόμενοι. De iiſdem & de reliquis exercitatoribus uſurpat Theophr. *charact. eth. c.* 6. Pauſan. lib. 2. *El.* in Gymnaſio apud Eleos, ubi Curia horum eſt, ἐπιδείξεις, inquit, ἐνταῦθα λόγων τε αὐτοσχεδίων καὶ συγγραμμάτων ποιοῦνται παντοίων. Jambl. 1. *Pythag.* 12. δημιουργημάτων καλῶν καὶ ἔργων καὶ λόγων ἐπιδείξεις, εἰώθεσαν ἐν ταῖς πανηγύρεσι γίνεσθαι. Et Ælian. 9. Ποικ. c. 36. Ψάλτης Ἀντιγόνῳ ἐπεδείκνυτο, cithara nim. ludens. Himerii quoque Oratio quædam eſt, ὅτε τὴν ἐπίδειξιν ἀξιούμενος ἀνεβάλλετο, hoc eſt, quòd rogatus ſpecimen edere diſtuliſſet, apud Phot. Cod. CCXLIII. Ipſa etiam loca, ubi habebantur ſeu auditoria, ἐπιδείξεις. Patet è Philoſtrato, ubi de Polemone.

Jam ergo de EPIDIXESIN non eſt dubitandum; quamvis aliud quoque aliquando in mentem fuerit mihi, nimirum minima unius alteriuſve litteræ mutatione, quæ in hoc genere exercendæ Critices omnino admittenda eſt, ſi obſcura ex lucem capiant, legi commodè poſſe, Luſuum

9 Lusuum

IBIDEM (ſc. Ad Aquas) EXIBITIONI: quorum omnium in excuſis manifeſta ſunt veſtigia: quid enim facilius quàm P pro I, P pro B vel arripi à deſcriptore non cauto ſatis, vel ſculpi à marmorario? Verùm quia proximè ſequens vocabulum è Græca L. deſumſit Auctor, convenit magis antecedens quoque ex ea petitum eſſe, & quidem ex arte rhetorica utramque CETESES ſunt Ζητήσεις: (Græcum hoc neminem offendere debet in ſaxo Latino, cùm τὸ EPIDIXES præceſſerit) ζητήματα, ἀπορίαι, ἀπορήματα, hoc eſt, *Quæſtiones, Dubia, controverſa Capita*, de quibus diſceptari inter Philoſophos ſolet, & in quibus exitum invenire difficile ſit, cùm in utramque partem tam ἀποφατικοὶ quàm καταφατικοὶ urgeant rationes. Eædem CETESES fortaſſis reperirentur in ſaxo Veſunenſi 4. CLXXI. ubi BASSVS quidam dicitur ædificaſſe vel dedicaſſe CONSÆPTUM, BASILICAS. DUAI. CET..... & quædam alia, quæ caſus fracturæ & mutilationis ne ſciremus nobis invidit & abolevit. Ibi verò Ceteſes fuerint loca, in quibus quæſtiones & problemata proponi ſolvique ſolent, ut ἀκρόασιν interdum pro θεάτρῳ vel Auditorio ſumimus, ubi interrogando & reſpondendo converſamur. Τὸ CETAESESIN planè refert id quod in ſaxo eſt CETAES. I. II. III. ſi notas numerales colligamus in litteras, quod omnino ut quid velit intelligamus faciendum. Prima unitatis nota adpictis tranſverſariis dabit E: è reliquis quidni exeat ſyllaba SIN? Hæc obſervatio & ratio ἐπίσημα quæ adparent numerorum in litteras transformandi obſcuriſſimas inſcriptiones & intellectas hactenus nemini, vel perperam explicatas, reddit manifeſtiſſimas. Docui ad 16. Cl. I. commentario. In Langingenſi 4. p. DLVIII. PEENCIUS, AV. F. IIS. LEO. legendum M. id eſt, Miles LEGIONARIUS. In Moguntiacenſi 6. p. DLII. Materninus Pardus ARMATURÆ XXII. eſt, numerorum ſignis quatuor in totidem litteras converſis, ARMATURÆ PRÆFECTUS. In Tarraconenſi p. CCCCXV. eſt de Q. GARGILIO, quòd fuerit TRIBUNUS MILITUM, EQUES XCIII. Novum hoc genus Equitum nuſquam auditum, ſi cogites eſſe litteras in lapide, non ſigna numerorum, quæ dedit deſcriptor cum oculis gramioſis, offeret ſe quod eſt veriſſimum EQUITI ROMANO. Τὸ X natum è littera R: C ex O dimidiato: III. è littera M. In Lugdun. 3. p. DCCCXXXI. nota numeralis III. corrupta eſt è ſyllaba HI: COSSUTIÆ. ANT. III. PIS: pro ANTHIDIS. In 13. p. XXII. HONORIUS VII. AL. pro VITALIS. In 11. p. DCCCXCII. SV. SICCIANUS, pro MILES S. in 7. p. MXIII. PRIIIIILLA, pro PRIMILLA. In 4 p. XXIV. METELLA. S. DE NOMINE SUO FECIT. Scaliger exponit de METELLIA Prima, notam numeralem exiſtimans eſſe, quæ revera erat littera I: nimirum METELLA IDE: de quo cognomine in *Eponym.* In ſaxo Abrigæ in ditione Parentii reperto, quod ex Iſtriâ Patavium tranſtulit Præſul Æmonæ Jac. Phil. Tomaſinus, & refert Vrſatus f. 237. eſt IIII. CRESCENS ADIUTOR TABULARIORUM, puta Aug. vel Principis. Prorſus ocioſæ ſunt quatuor iſtæ virgulæ perpendiculares, & inexplanabiles, ſi pro numeris & nota quaternarii habeantur; ſin in litteras coaptentur, rem exhibent ipſam & Antiquitatis Romanæ illuſtrem particulam, hominem Veſpaſiani Aug. Tabulariis, Rationalibus, ſeu Procuratoribus rei privatæ Adjutorem. Hic ille CRESCENS CÆSARIS VESPASIAN. eſt in 2. p. LXXXIII. & pleniore adpellatione in Romano quodam, quod Cl. Bartholinus vidit deſcripſitque, Flavius CRESCENS AUG. Libertus A RATIONIBUS. Adpello Flavium ob FLAVIAM AUG. L. DAPHNEN, quæ ibidem nominatur, Sororem ejus. Quomodo verò hæ quatuor litteræ TITUS FLAVIUS ex

iſtis

istis quatuor notis generentur, obvium cuivis est, si cogitet transversas, minutiùs sculptas fortè in T, F, & L, in lapide detritas à descriptoribus non potuisse agnosci. Quoties autem τὸ I, sive litteræ, sive numeri signum sit, cum L commutatum observamus? In 3. p. CCCXXX. AVGUSTI LIBERTO AGILIO, pro AGILLONE, id est, à poculo, à cyatho, pincerna, scanzio: in 9. p. LIV. OCIATIA pro OCLATIA: in 10. p. DCCCLXVIS. IACEANE pro LACAENE vel Lacæna: MANCILIVS pro MARCELLVS in Dusseldorp. 31. Cl. VIII. in 4. p. CCCCXXVII. ANNORUM XIIX. pro XLIX. & sic corrigendum esse adparet è dignitate seu officio hominis, qui fuisset III. Vir, Auro, Argento, Æri, Flando, Feriundo: quod juveni ann. XIIX. minùs competit. Ex eadem observatione saxum Narbonense, 7. p. CCCCLXXXVIII. interpretari rectè possumus; quod, nisi advertatur, prorsus non intelligetur. P. VINICIO. M. F. LEGION. I. AEDILI. Hic si τὸ I. habeas pro nota numeri, & Legionis primæ sive militem, sive equitem, sive Præfectum imagineris, ineptum id erit, &, quia lapidi sic infertur, quod in eo nequaquam est, violentum. Sin, ut revera est, accipias pro littera longa, & copules cum præcedente vocula, commodissimè resultat cognomen hominis LEGIONI. Esse vero hoc cognomen Romanum, nusquam præterea lectum, discimus è Neapolit. 2. p. MCXXV. ubi Q. NVMISIVS. Q. L. LEGIO inter magistros Larum Augustorum. Contrà numerorum notas transisse in litteras, ut vox VNI hodie legatur pro VIII. id est, octo, ad Probum in *Eumene* observarunt Editores Argentinenses: de quo loco tamen aliter sentiunt Viri non minùs eruditi. Certius testimonium est, quod peto è 5. p. DXXXIX. ubi quidam Crastinius Martinus Miles cohortis III. PRÆTORIÆ S. T. M. quod exponendum est copulatis ST. M. verò reformata in III. STIPENDIORVM Trium: quod vel decies expressum in saxis, militum memoriæ dedicatis. GREX VETVRIANA hoc loco est φρατρία, σύστημα, Corpus, Cœtus, Sodalitium, Collegium dictum ita à Veturio quodam vel auctore, vel magistro. Φροντίσταρχον, Inscr. 1. p. CXXV. γυμνασίαρχον, 4. p. CLXIX. προστάτην γυμνασίου, p. CCCXXVII. Priorem Corporis, *Nov. Theod. de suar. boar. & pec.* Græca Juris Cæsarei Paratitla vocant Διοικητὴν συστημάτων; quem Inscr. 7. p. CCCCLXVI. CVRATOREM CORPORIS, alium à magistro, occupatum rebus Societatis, possessionibus & reditibus disponendis & conservandis. In Vrbe, in Provinciis partem Curialium maximam faciebant ejusmodi cœtus, & peculiaribus institutis & consuetudinibus, immunitatibus etiam quisque eorum constabat. Plurium in saxis mentio est; unde petantur. De Patavino isto nihil dum audivimus quidquam, silentque rerum Patavinarum Scriptores unà cum Antiquariis, quos ea Vrbs semper habuit nobilissimos. Altera istius Gregis adpellatio, quâ IVNIORVM quoque dicitur, à Sevirorum ordine & à Tribuum Corporibus desumpta est. IIIIII. Vir Augustalis SENIOR, in 14. p. MCLXXIX. VI. Vir SENI. in 5. p. CCCCXLIX. VI. VIR SEN. ET AVG. in 8. p. XLIII. VI. VIR IVNIOR, in 7. p. CCCLXXXIV. VI. Viri IVNIORES, in 1. p. MVII. SEX VIRI IVVENES COLLEGIATI, in Casulano, 98. Cl. VI. Ita Tribum Palatinam Corporis Junioris, in 11. p. DCCXI. Tribum Palatinam Corporis Seniorum Clientium, in 9. p. MCXV. Tribum Succusanam Juniorem, in 3. p. CCXXXSX. habemus. Plura hac de re dici nequeunt, nisi inanibus conjecturis indulgere libeat. EDRAS VIII. interpretor sedes octo, sedilia, βάθρα, in 199. Cl. I. βήματα, ἕδρας, καθέδρας, in quibus consistebant recitantes tanquam in suggestibus. Vitruv. l. 5. c. 11. *Constituuntur autem in tribus porticibus exedræ spaciosæ, habentes sedes, in quibus Rhetores reliquique qui studiis delectantur sedentes disputare possunt.* In Romana 4. p. CLXX. inter ornamenta Scholæ nominantur Sedes æneæ. SEEDES in Alterina 8. p. CLXXI. nimirum geminare solebant Quadratarii nonnulli vocalem longam; quod de AA paulò pòst observabitur. Strabo l. 17. de Museo Alexandriæ: ἔχων περίπατον καὶ ἐξέδραν, καὶ οἶκον μέγαν, ἐν ᾧ συσσίτιον τῶν τοῦ Μουσείου μετεχόντων φιλολόγων ἀνδρῶν, id est, porticus ambulationi & corpori exercendo, & loca sessui parata pro disserentibus & doctrinas conferentibus. Plin. *l. 5. ep.* 6. sedilia è marmore: Vitruv. *proœm. l.* 7. in eodem secretas *sedes* Judicibus, in conventu ludorum musicorum fuisse distributas scribit. Cicero quoque *de Orat.* ubi de gymnasiis, *porticus, palæstram, & tot locis sessiones* nominat. Athenis imprimis, ubi Philosophorum, Sophistarumque & Rhetorum cœtus plures, totidem, in quibus convenirent, scholæ ac stationes, Academia, Lyceum, Cynosarges, Pœcile; in quarum quavis structæ sellæ, quas θώκους & θρόνους vocabant. Lucianus in *Jove tragœdo de disputantibus in Stoa:* βοῶντες καὶ διαπληκτιζόμενοι ἐπὶ τῶν θώκων καθήμενοι. Inde σύνθωκοι, σύνεδροι, concessores, combennones: item à materia πέτρας: Themistius λόγῳ ὑπὲρ τοῦ λέγειν: & Aratus *epigr.* in Diotimum Grammaticum apud Steph. in Γάργαρα. in 2. *Antholog.* t. 40. Latini LOCA: hinc in 10. p. MLXXIV. TRIBVNAL CVM LOCIS est Tribunal cum sedibus adstructis vel circumpositis; sedentes enim judicasse compertum est. Videre id non potuit Salmasius, quòd corruptæ lectioni, C. M. pro CVM inhæreret, in ep. *ad Cl. Sarravium*, & divinando frustra se fatigavit. Locus autem seu pegma, è quo docebant οἱ σοφισταί, editius è lapide vel ligno, θρόνος Eunap. in *Sopol.* Olympiodoro apud Phot. Cod. LXXX. θρόνος σοφιστικός est honor & jus docturæ publicæ; inde συνθρόνους ἐσομένους, collegæ in officio docendi. Item Βῆμα, quod etiam Rabbini suum fecere; בימה enim adpellant suggestum in Synagogæ medio constitutum, quem adscendit is qui Legem prælegit, vel verba facit ad populum. Ecclesiasticis Scriptoribus ambo, pulpitum, analogium, lectrum, lectorium: etiam δέξιθρον, τόπος ἐν ᾧ ἐπιδείκνυνται οἱ λέγοντες.

Constabit hinc Euras, quas è Polluce docet Holstenius esse orbes annulosve ferreos muro trabibusve infixos, huic loco minimè omnium convenire: repugnat enim ratio proportionis, quæ debebat esse inter annulos & inter, quas trajici per eos imaginatur usui isti, quem ponit, perticas: quippe perticæ CCLIX. vel duplo plures, quibus sustineantur, curas requirunt, duas nimirum quævis earum, vel totidem tamen numero quot sunt ipsæ. Non ergo sufficeissent octo curæ tot perticis intra se recipiendis. Quæ etiam illa tanta munificentia, quam saxeo monumento inscriptam oportuit, perticas cum uncinis dicare thermis? Prorsus aliud hic latet: Nimirum præter EDRAS, seu HEDRAS (τὸ H in saxis omittitur, additur, transponitur, cujus sculpturæ rationem toties observamus) structas in porticu, in usum, de quo dicebam, etiam PERTICAS VNCIAARVM XII. numero CCLIX. spacio porticus ampliando de fundo seu tenemento suo thermis attiguo contribuit MAGVRIVS. Cùm igitur porticum Thermis Aponensibus præstructam pedum mille fuisse referant Scriptores τῶν Πατρίων Patavini, sequitur fide hujus monumenti quartam ejus & quod excurrit partem liberalitati Magurii istius acceptam ferendam esse, qui de agro suo spacium pedum CCLIX. ad eam contribuit, prorsus ut Damianus Sophista, teste Philostrato lib. 2. & Suida in Δαμ. stadii longitudine ex urbe porticum templo Ephesino adstruxit. De significatu, quem vocabulo PERTICA impono, nemo dubitet; fuisse enim ejus in pedatura Veterum varium usum, remque ipsam, *perticas*, pro temporum & regionum ratione variè mutatas, vario-

que pedum numero fuisse, ipsi Gromatici Scriptores fatentur. Vetustissimi pedalem mensuram & pedem, qui est XVI. digitorum, XV. unciarum adpellarunt; perticarum & decempedarum adpellatio, quâ fustem longum agris mensurandis κανόνα, κάμακα, regulam; item funem & catenam eidem usui significat; est inventum Augusteo ævo posterius; & longè differt à groma, χωροβάτην, quo castra agrosque metabantur; Scriptoribus mediæ ætatis *perticæ arpennales* dicuntur: sic charta Teutonis Abbatis in *Chron. Besuensi* pagg. 511. & 512. iisdem *perticata terræ* est pedum XVI. & dimidii in longitudine, & XXIV. pedum in latitudine. Alii *perticatam terræ* computant in pedes XX. *libratam terræ*, *carrucatam terræ*, *virgatam terræ*, *bovatam terræ*, aliter atque aliter. Recentioribus Auctoribus usum vocabuli *Pertica* pro pede tribuit Vir summus: *Varro & Columella non sic eo utuntur*, inquit. Atqui nihilominus ii qui sic utuntur sunt antiqui, quod apparet ex hoc monumento, ante annos mille quingentos inscripto, pertinente ad seculum Antoninorum.

Hinc liquidum satis est, VNCINORVM nullum hic locum esse posse aut rationem: sed cùm de certo agri solive modo vel spacio, quod pede seu perticâ dimetiri mos est, sermo fit; pes autem sive geometricus sive mechanicus constet digitis unciisve, & in ea ceu partes minimas resolvatur, τὸ VNCIAARVM prorsus verum esse, & vel à Marmorario præter Auctoris mentem corruptum, (ut hoc genus quippe rude & illitteratum plerumque prodigiosè peccat quàm plurima; occurritque sæpius; ubi unico versu bis terve delirarunt, dederuntque à præscriptis alienissima) vel à Descriptoribus, quibus exesa vetustate litterarum signa illuserunt, depravatum. Hisce ne quidem suspicantibus vitii quid subesse, exire potuit ex hoc illud, quòd vocabulum novem litterarum conspicerent in saxo, non adtenderent autem morem Marmorariorum, (qui geminare vocales in syllabis naturâ longis solerent, sculpserantque VNCIAARVM) geminatam vocalem AA non intellectam in syllabam NO rectè se mutare putaverunt: quod longè secius est. VNCIAARVM, ut THRAACVM in Patavino 5. p. CCCCLXXX. fortè ex ejusdem Quadratarii officina, è qua Magurianus noster. In Græco è Delo allato Venetias, 55. Cl. I. ΕΝ ΔΗΛΩ. L. BETILIENVS VAARVS, in Aletrino 8. p. CLXXI: idemque cognomen fuit Q. Posthomii, in Brixiano 6. p. MXCIX. totidem litteris sculptum; sed Editores mutarunt in VARRVS: quod velut nusquam præterea lectum meritò suspectum est. VAAROS autem seu VAROS fuisse Posthumiorum constat inde, quia Posthumium Varum Præf. Vrbi an. 1024. liber *de Præfectis* nominat. Sic Q. VAARIVS: VAARIA VAARILLA, in Narbon. 10. p. DCCCCXCVIII. C. VAARIVS. STEPHANVS, in Volaterr. 129. Cl. XVII. Ælius VAALerianus EQVes LEGionis XX. in 2. p. CXXXII. ut videtur, dum succurrat certius: IVLIAANE, in San-Justino 12. p. DCCCCXIV. Plura exempla requiri ex Indicis Inscr. c. 19. lit. A & O possunt. Mos autem scribendi iste ab ipsis Grammaticis desumtus est; voluit enim Accius geminatis vocalibus scribi naturâ longas syllabas; (idque in vetustis manuscr. Codd. nonnunquam servari vidimus, correctum à posterioribus, qui vitiosum esse existimabant) aliis adjecto vel omisso apice longitudinis & brevitatis notam ostendi posse placuit: Terent. Scaurus *de Orthogr.* Id verò genus liberalitatis, quo Collegiis, Societatibus, Gildis vel pecuniæ erogabantur legabanturve, vel possessiones & agri vel reditus tamen ex iis annui adsignabantur, tralaticium est, & vel è Plinianis *Epp.* Eruditis cognitum. Idem fecit MAGVRIVS, qui fundi sui partem pedum CCLIX. porticus ad Aponum ornandæ, sive Reip. sive municipibus, vicanisve, sive Gregi, quem vocat, VETVRIANO donavit, DICAVIT, concessit. Privatis etiam ab amicis factum idem aliquando in sepulturas; hinc illud, LOCVS CONCESSVS P. ÆLIO ROMANO, apud Celsum Cittadinum, Tr. *de Lingua Vulg. Ital.* c. 20. & in altero Romano, 11. p. DCCCCXXXVII. C. Clodius Euphemus P. Cornelio Mauro LOCVM ARAE (sepulcralis, in 11. p. DCCL. quæ & MENSA, 10 6. p. DCCCL.) DONAVIT. QVÆ. COLLIGIT. IN. SOLO. POSITA. PEDES. QVADRATOS. TOTOS. III. Interdum Scto populique jussu LOCVS PVBLICE DATVS EST, in 1. p. CCCCLV. Interdum DECVRIONVM DECRETO, 5. p. MXCII.

Hoc denique igitur de lapide apud Thermas Aponenses sentio; præterea non esse epitaphium, ut Liceto visum; cujus ariolationes quo habendæ loco sint, vidit antè Holstenius; indicio alio non opus est, toto cum cælo errasse, & somniasse de Fabro uncinorum ferreorum trium millium centum & octo pro piscatoribus thynnorum in mari Gaditano, de LVSITANIS epitiixibus de GRÆGORA piscatui præfecto, de VETVRIA CETAESTRITA, cetariorum Præside, nemini homini unquam auditis lectisve, etiam nusquam Orbis & Antiquitatis Romanæ, quantacunque est, reperiendis; Fabulæ de Tasmo, Lamiæ turres, & pecten Solis ista sunt ex Hannonis Periplo & Libris Libycis. Neque feliciùs divinavit Holstenius, de tribus zetis seu diætis, quas struxerit MAGVRIVS apud Thermas. Accepit τὸ CETAES casu quarto, quomodo ergo stabit hoc cum τῷ EPIDIXIBVS in tertio? Deinde Epidixes litterarii exercitii specimina, declamationes, dissertationes, μελέται, διαλέξεις, recitationes sunt, quarum causâ, vel quibus dicatæ fuerunt à Magurio hedræ; Zetarum gratiâ vel Zetis dicatas fuisse quomodo intelligam? Etiam incongruum est Zetas primam, secundam, tertiam, dicere, pro tribus, confunditur enim adpellatio numeri ordinalis cum cardinali. Tres Zetas expressisset Marmorarius signo ternarii vel monadis ter repetitæ sic, III. quod frequentissimum: atqui hic unitatis, binarii, ternariique numeri notæ sunt I. II. III. Restat igitur non esse istas nominis numeri sive cardinalis sive ordinalis notas, sed colligendas reformandasque in litteras, uti demonstravi. Quod verò *de usu perticarum cum uncinis*, de quibus vestimenta suspenderent sive lavantes sive ludentes, adfert firmandæ conjecturæ suæ Vir Illustris, de suo id nobis nolentibus admetitur. Veteres enim Græcos, Romanos, Barbaros ita consuevisse nondum quisquam eorum, qui de Balneorum, Palæstrarum, Xystorumque dispositione & partibus, de lavandi ritu scripsere, tradidit: sed in FAMILIA THERMENSI, (nominat hanc lapis Patavinus 5. p. CLXXXI.) præter fornacatores, aquarios, unctores, frictores, suppilones seu picatores, erant ἱματιοφύλακες, vestispici, custodiæ vestium deputati homines, *capsarii* Paulo *l. 3. D. de offic. Præf. vig. qui mercede servanda in balneis vestimenta suscipiunt*; ejusque ministerii meminit sub adpellatione ἱματιοφυλακούντων Lucianus in *Hippia*, & Epiphanius *hær.* XXX. ubi de συνεισόδῳ S. Johannis & Ebionis in balneo Ephesino. Idem Lucianus balneum ab Hippia mirè commendans & exquisita arte, commemorat etiam ἱκανὰς ... τοῖς ἀποδυομένοις ἀποθέσεις, id est, sufficientia pro eorum, qui loturi se exuerent, vestibus reconditoria seu depositoria fuisse. Perticarum ad hoc non meminit; neque licet de his exponere τὰς κοινὰς τῶν ἱματιοφυλακούντων κατασκευάς, quas ibi nominat: (hæ enim sunt cellæ seu habitatiunculæ eorum) Servi verò, servabant reposita, non suspensa de paxillis, in exutorio seu spoliario, quæ balneis adhærens cel-

la

la erat vel cecus, Gr. ἀποδυτήριον. Plin. lib. v. epist. 6. *Apodyterium balinei laxum & hilare.* In Lexico vetusto, *Apolucium est locus ubi vestes exuuntur in balneo.* Videri poterat esse ἀπολύσιον, absolutorium, exsolutorium. Sed vero similius est spectasse Grammaticum τὸ ἀποδυτήριον, quod Balbo Apodisterium; legendumque igitur, Apodusium, Apodysium, ἀποδύσιον; ut ὑπόδυσις, ὑπόδυον, de quo in Epist. ad Rupert. pag. 561. *Ferrum cudit ferrum, & Vir exacuit faciem amici sui*; Quidni igitur sperem è sententiarum amica collatione in hac litteraturæ secretioris parte, quæ videbantur obscurissima, dispulsis tenebris fore

A

cuivis manifesta? Judices autem æquos Veritati, in cujus gratiam & hæc & alia quæcunque scribimus, concessuros non dubito. Tradamus mutuas operas, doceamus *sine invidia*; doceamur *sine fastidio.*

Νῦν Σφιγγὸς γρίφους Οἰδίπους ἑρμηνεύω·
Φίλος μὲν ξυνιεῖς, ἀξυνέτοις δ' ἐχθρός.

Lipsiâ, Anno O. R. CIↃ. DCLXI. finiente.

REINESIUS.

FORTUNII LICETI

GENUENSIS,

In Gymnasio Patavino Prof. Physiologi Ordinarii,

De saxo Patavino Maguriano

DIVINATIO.

Sertorius Ursatus ab Ursatis Nobilis Patav. & Medicus *Monument. Patavin.* l. 1. sect. 5. f. 214. edit. Patav. An. 1652.

OBscurissimus iste lapis XII. *uncias altus*, XXII. *longus*, *Aponi ad Thermas in Hortis meis erutus fuit An. salutis* MDCXLI. *De quo Eruditorum sententiam, tum præsertim Clarissimi Fortunii Liceti Secundo de Quæsitis per Epistolas expiscatus fusissimam ejus obtinui enodationem; nec alius, quod sciam, ipsum interpretatus est, suæ autem disceptationi, quam longissimè deducit, doctissimus Licetus loco citato hanc imponit coronidem: Quare jam Epitaphii sensus apertus videtur hujusmodi:*

Quintus MAGURIUS Quinti filius

FABER primarius, plurimos habens sub se ministros, fabricantes instrumenta ferrea, necessaria numerosæ multitudini piscatium uncinis è mari Gaditano Thynnos innumeros initio æstatis cujuslibet anni.

FEROX cognominatus vel à truculentia vultus, vel ab asperitate ferociaque morum, vel à conditione servili, quâ Lucernarum antiquarum Plastes agnomen sibi FORTIS imposuit: quale plurimis in lucernis antiquis legitur.

LUSITANIS EPIDIXIBUS, qui supremi Judices fuerunt ad Gades Thynnorum piscatui Præfecti.

ET CETAESTRICIS, qui Præsides exstitere Cetariorum, ubi Thynni capti membratim diffindebantur, saliebantur, & in cadis ad venum asservabantur.

I. II. III. Primis, qui seniores Epidixes erant. Secundis, qui Cetæstritæ similiter ætate provecti, sedentes pro suo quisque Tribunali jura dabant, atque dicebant Piscatoribus & Salsamentariis. Tertiis, qui robusti juvenes Epidixes Cetæstritæque circùm obequitantes, operariorum turbam immensum cogebant, & bajulis imperii sui urgebant ad opus. Nominatim verò & particulariter in honorem sibi dilectiorum, sub quorum Præfecturis artem fabrilem cum emolumento suo maximo fabricans Uncinos piscatorios exercuerat, nimirum:

IN GREGORAM Epidixen, Piscatui Præfectum supremum.

VETURIAMQUE Cetæstritam, Cetariorum Præsidem: seniores Judices duos sibi chariores.

ET IUNIORUM Aliorum Animas ad sepulchrum honorarium vocatus: qui juniores Epidixes, Cetæstritæve, tertio continebantur ordine Præfectorum infra Gregoram & Veturium, qui duobus in prioribus ordinibus sedebant.

DICAVIT in honorario tumulo ab se apud Aponenses Thermas constructo.

EURAS gemmas OCTO, donarium mortuale congruentissimum Fabro ferrario dedicanti, judicibus Præfectis vitâ defunctis, Tumulo sepulcrali, & Thynnorum Piscatui.

ET PERTICAS item sepulcrales UNCINORUM DUODECIM, numero ducentas quinquaginta novem. Continentes propterea ferreorum uncinorum tria millia centum, & octo; Symbolum magisterii fabrilis, quo ferramenta præcipua, tum celebri piscatui Thynnorum necessaria, fabricavit sub illorum Præfecturis Magurius Fabrorum Princeps ad Herculeas Columnas in Lusitaniæ littore Gaditano.

Hæc eruditè & accuratè disertissimus Licetus. Sed cùm in conjecturis quibuscunque divinare liceat, videant quæso, qui antiquitatum notitiâ pollent, qualenam sit ænigma hoc abstrusissimum, & an illa nota FAB. non potiùs pro FABIA tribu, quàm pro fabro sit accipienda, cùm ibi locata sit, ubi in omnibus monumentis tribui locus attribuitur? An vox illa EURAS non cum re rustica aliquid habeat commune, & esse possint Euræ, ferra axi innitentia, quæ à rota teruntur, ut in sua Amalthæa *è Julio Polluce collegit Josephus Laurentius? Et an PERTICAE & UNCINI ibi descripti non cum agri mensura conveniant, & instrumenta ad agros metiendos denotent?* Hactenus Ursatus.

VIRI CLARISSIMI

LVCÆ HOLSTENII, DE MONVMENTO MAGVRIANO, AD IOANNEM RHODIVM EPISTOLA.

MAlo parcius solvere, quàm longiore procrastinatione debitum augere. Promissam tibi Magurianæ Inscriptionis explicationem, sive divinationem potiùs meam ad antiquum illud ænigma nunc exhibeo. Vbi illud jure meo ab humanitate tua postulo, ne mihi culpæ aut vitio vertas, si à doctissimi amici nostri expositione tantùm recedam, quantùm dissidet Hesperiis Gadibus Eridanus. Ego enim Patavinam Inscriptionem existimo Magurii civis Patavini, Aquis Aponis dedicatam, in quarum margine repertam scribis. Magurius ille in xysto sive porticu aquis imminenti de suo posuerat Euras illas & perticas, quas lapis commemorat, ut lusoribus gregis Veturianæ, quæ grex etiam Juniorum dicebatur, eorumque exhibitionibus sive exercitiis servirent, quæ singillatim explicare operæ pretium fuerit.

Q. Magurium Patavinum fuisse ostendit tribus Fabia, in quam omnes Transpadanæ civitates relatæ fuere, cùm Romana civitate donarentur. De Brixia, Verona, Mantua multi lapides id testantur apud Rossium, Panvinium & Gruterum. De Patavio idem Gruterus aliquot affert ex Scardeonio, quos videre est, CCCCXL. 4. DCCCS, 52. DCCCXXCV. 3. DCCC. S. DCCCCXXI. 59. DCCCCXLV. 4. & apud Montem silicis CCCC. 5. neque hac de re quisquam in his studiis paulo versatior dubitabit.

Ferocis cognomen sæpius antiqui lapides exhibent. Sic Annius Ferox senior & junior apud Gruterum MLXXXIX. 6. ut alios taceam.

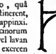
LVS. EPIDIXIB. ET. CETAES. I. SI. SSS. de Lusorum Epidixibus & Zetaes, sive diætis tribus intelligo. Ideoque in voce CETAES errorem Quadratarii, vel potiùs* Scriptoris Patavinitatem agnosco, qui pro Z posuit C, fortè quòd vocis originem & orthographiam ignoraret. Lusorum epidixes in Thermis & Xystis olim exhibitas notius est, quàm ut indicari à me debeat, post Mercurialem, Fabrum & alios. Epidixes autem de omnium generum ludis & artificiis, non de solis Poëtarum & Rhetorum recitationibus accipi, cùm alii, tùm Cresollius in *veterum Rhetorum Theatro* prolixè docet. Porticum verò illam mille pedum, cujus vestigia juxta Aquas Aponi Scardeonius & Pignoria* exstare affirmant, ædificia sive distincta cubicula (has enim Zetas Veteres dixere) quàm plurima habuisse ignorare non potest, qui Vitruvium legerit lib. V. cap. XI. ubi de Palæstris & Xystis agit.

* Leg. *Pignorius*.

GREG. VETVRIAN. Integris vocibus Gregis Veturianæ explico, ubi illud primum moneo Gregem fœminino genere olim dictum fuisse, quod Lucretii exemplo & auctoritate firmat Nonius, apud quem *Buceriæque greges* lib. 2. legitur. Sic quoque in magno Inscriptionum Opere, CCCXXXVIII. 5. GREX RVSSATA habetur. Veturiana autem dicebatur, quod à Veturio aliquo instituta fuerit. Hanc enim Veturianam Familiam Patavii fuisse docent lapides antiqui apud Gruterum DCCCCLVSS. 50. & DCCCXCV. S. & alius qui Vigizotti exstat, DLXVIII. 2. ex Scardeonio. Vicentiæ quoque Viturios fuisse ostendit lapis DCCXLVIII. 8. Eadem grex sive schola lusorum etiam Juniorum appellabatur, sive quòd non nisi juvenes ad eam admitterentur, sicuti apud Gruterum LVSVS IVVXNVM legitur; sive potiùs quòd jam ante alia schola sive grex lusorum fuisset in iisdem Thermis instituta: ut apud Gruterum DCCXI. 2. Tribules Corpori Juniorum in Tribu Palatina, & MCXV. 8. Tribules Corporis seniorum clientium Tribus Palatinæ, atque ita passim in *Notitia Imperii* Scholæ militum juniorum & seniorum leguntur.

A. A. Aquis Aponis intelligo, atque ita Scaliger in Indice magni Operis Inscriptionem Patavinam apud Gruterum DCCCCXVIII. 3. *Vale ad Aquas*, rectè Aponas explicat. Fontibus autem sive aquis præsertim medicatis, quòd sacræ haberentur, varia dedicata constat ex antiquis monumentis. Sic apud Eminentissimum Card. Barberinum in pyramide marmorea, AQVSS. ALBVLIS. SANCTISSIMIS. &c.

EVRAS nos intelligere unus Pollux docet, cui varia curruum ferramenta, explicanti lib. I. cap. 10. Euræ sunt ferramenta, quibus axes curruum muniuntur & quæ rotis atteruntur. Romæ vulgò *sprangas* ferreas vocant: ego hoc loco ferramenta vel muro vel trabibus ligneis infixa accipio, quâ perticas uncinis clavatas sustinerent, eâ scilicet formâ quâ hic appinxi. Perticarum autem & uncinorum usum eum fuisse puto, ut vel lavantium vel potiùs ludo sese exercentium vestimenta sustinerent. Hunc obscurissimæ Inscriptionis sensum existimaverim, donec viri doctiores veriora me docuerint. Romæ XXIV. Augusti CIↃ. IↃC. LXI.

M A N T I S S A
P R O
ANTIQVARIIS ET PHILOLOGIS
P A T A V I N I S.

His potissimum debebantur ista, quorum propria sunt, quorum patriam Vrbem celeberrimum augustissimumque Litterarum, Virtutum, & Eruditionis omnis Emporium illustrant. His etiam velut maximè idoneis Judicibus, quippe quibus saxa ista vernacula sunt, & quotidie inspiciundi ea rimandique copia suppetit, ista ἀπανθίσματα conjecturarum, emendationum, interpretationum exhibita velim, ut vel voluntatis benè merendi nomen gratiamque auferam, vel si minùs feliciter divinationum hoc genus mihi successerit, candidos merear, experiar, excitemque monitores, & in hoc studio adjuvas *.

I.

Patavii apud Alex. Bassanum.

> POPPIA. CAVALERINA. ET
> TIB. MARCELLVS. QVIETVS.
> SARCIN O.O. AB. SOLO. FABRI
> CAVERVNT......

Ita è Scardeonio repræsentat Gruterus n. 7. p. DCCCCXVIII.

Patavii in ædibus Bassanorum.

> POPPIA. CAVALERINA. ET. ATIC....
> MARCELLVS. QVIET. ARSINOO.
> AB. SOLO. FABRICAVERVNT. N. CCCC.

Ita Sert. Vrsatus *Monum. Patav.* lib. 1. f. 2. f. 68. & V. C. Thomas Bartholinus in *Collectan. manuscr.* qui tamen ultimas quinque omisit.

Titulus iste fabricam mausolei seu sepulchri indicat, quod fortasse nemini hactenus suboluit ob incognitas siglas O. O. & collectas, quas disjungi oportuit, voculas duas in unam, SARCIN. Neque nomina quidem structorum sana sunt. POPPIA eadem est cum POPPÆA è rebus Neronis Aug. apud Sueton. & Tacitum nota. Simplices & diphthongi frequenter permutantur. Sunt in lapidibus POMPIVS, ICEMENIVS, in 5. p. DCXCII: IRINEVS, in 6. p. DLXXX: PARAGMIVS, ANESTITVS, VERNE: pro POMPEIVS, OECVMENIVS, EIRENÆVS, PARACMÆVS, παρακμαῖος, ANÆSTHETVS, ἀναίσθητος, VERNÆ. Sunt itidem AEOS, in Mediolan. ÆCLOGE, in 4. p. DCCCCXCII: MENAELAVS, in 7. p. MCIX; SVEIS, in 8. p. DCCCCLXVI: 9. p. DCCCCLXXXVI: SIBEI, in 8. p. DCXXXIII: DIIIBVS, in 6. p. DCLVI: SIISTIA HIILLAS, in 6. p. LXIII: EPHOEBO, in 4. p. DCLXXXIX: MOESICUS, in 6. p. DXXXII. pro EOS, EGLOGE, MENELAVS, SVIS, SIBI, DIEBVS, SESTIA HELLAS, EPHEBO, MVSICVS. CAVALERINA? hoc nec Romanum nec barbarum est, sed corruptum à descriptoribus. Verùm puto, C. F. VALERINA; co-

A gnomen hoc est SEVERIÆ, in Lugdun. 10. p. DCCXLI. Nihil magis obvium quàm prænominum initiales litteras singularias cum nominibus coalescere; hinc in 3. p. MXXII. TIMAGIO pro TI. MAGIO: in 3. p. DCCCXXXV. TRASIDIO pro T. RASIDIO: in 3. p. XX. VESPECIATIÆ pro VR Flaminicæ SPECIATIÆ. Pancharia Soteris est in omnibus editionibus Plin. lib. 10. *ep.* XI. pro P. Ancharia. Anchariorum Familia è Cicer. & Tacito: Ancharenorum, eadem, è lapidibus nota est. ATIC. ATICIVS exponi potest: eadem Familia cum eodem cognomine nominatur in 4. p. MCL: ATICIA MARCELLA: quanquam videatur legendum
B ATILIA, & sic est in 8. p. DCCLXXII. Sin in saxo vestigium detritæ litteræ M deprehendi posset, mallem MATICIVS; Maticii enim notiores Aticiis, qui fortassis fictitii. QVIET. ita Vrs. & Barthol. Τὸ QVIETVS, quod è Scard. habet Gruterus, meritò seponitur, abundans nimirum syllabâ, quæ hodie in saxo non conspicitur. Exponam, QVIETORIUM. Non memini alibi legere quàm in saxis, 2. p. DCCCX: 11. p. MCXXXI. REQVIETORIVM, in 4. p. DCCCLXXXIII: in 1. p. DCCCCLIV. in 8. p. MXXX. Gr. ἀναστήριον dixero cum Lycophrone, ut κοιμητήριον. ARSINOO. Prorsus desperatum
C hoc, nisi subveniret lectio Scard. conservata à Grut. SARCIN. quæ si puncto inter tertiam & quartam dirimantur, exibunt, SARcofagum, CINerarium, partium in ædificiis monumenti, rem sepulcralem attinentia vocabula. *Sarcofagus marmoreus*, *fictilis*, *terrenus*, *duplex*, exstat in Grut. Arca marmorea, quæ eluvione amnis, qui prope Apulum in Dacia Mariso miscetur, in conspectum venerat, visa An. 1623. Opitio, Cibinii descripta à Wilh. Cothurnio & aliis quoque Rob. Robertino, Berneggero, Kœstelio, Ruperto communicata, SVPERPOSITUM PILÆ EXTRVCTÆ SARCOFAGVM, in quo VARENIA PROBINA CONDITA
D ERAT, memorat. CINERARIVM, quod aliis *reliquiarium*, est in 11. p. CCCCXVIII: 10. p. DCCCL. MASSA CVM CINERARIO, in 3. p. DCLXIII. O.O. Silent hic qui Antiquorum notas nobis explicarunt: nec extricarunt Auctores Indicis Inscr. Puto me rectè conjicere significari Ollas Ossoarias. Figuram talium expressit ex Apiano Grut. 1. p. DCCCCLXIII. In monumento ÆDICVLAM CVM OLLIS OSSVARIIS habemus in 6. p. DCXXVI: OLLAS. N. XXXIV: CVM. SARCOPHAGO. MARMOREO. FECIT. M. PLÆTORIVS, 8. p. CCCVIII: OLLAS DECEM, in 11. p. DCLI. Vocant etiam VASCELLVM. ET. MASSAM, in 6. p. MCVIII.
E Locus talium legabatur, donabatur, in 7. p. DCCLXIV. dabatur quoque PVBLICE EX DECR. DECVRIonum, in 4. p. CCCCXXIV. Formula, AB SOLO significat quantum ædificii è solo exstet, vel solo, sive publicum sive privatum id sit, instructum visui pateat. In 3. p. CLXVI. FVNDAMENTA. MVROSQVE. AB. SOLO. FACIVNDOS. COERAVERVNT: fragmentum quod plenius in 2. p. CVII. auctumque præterea duobus versibus à Cl. Tomasino: PERFECTO. AB. SOLO. BALNEO, in lap. Juliæ apud Opit. l. 2. *Silv. Poet.* p. 108. Extrema sumtum structuræ monumenti impensum, *Nummos quadringentos* notant: quod in simi-

* Leg. videtur, *adjuvem.*

libus curiosè annotatum observamus. In Patav. 5. p. DCXLII. in locum monumenti pro SEPVLLIO expensi N. CCLVI. Pariter in Patav. 13 p. LXXXIII. N. CCCCIX. in structuram pro ISIDE REGINA. In Jader 9. p. CDIX. Emporium sterni, arcum fieri, & statuas superponi conjux in memoriam mariti testamento jussit. Ex HS. DCDXX. PR. id est, ex sestertiis nongentis viginti præsentibus: in 8. p. DCXXII. monumento in culturam H. S. VII. legata sunt.

II.

Patavii apud Joh. Cavinium.	*Patavii apud Bassanos.*
D. M.	M. D. M.
IN. MEMOR.	N. MEMOR.
VSIÆ. L. FIL.	VSIÆ. L. FIL.
TERTVLLIANÆ.	TERTVLLINÆ.
SACERD. DIVAR.	SACERD. DIVARVM.
MATRI. SVÆ.	MATRIS SVÆ.
SEX. APPI.	SEX. APPVLEIVS. MARCELL.
	D. D.
è Scard. Grut. 4. p. XXIX.	è Schedis Pinelli Grut. 4. p. XXXIX. Vrsatus, l. d. f. 59. & Bartholin.

Matri Deûm Magnæ inscripsit hunc titulum SEXTVS APPVLEIVS, quod monumenta tutelæ Numinum adsignare solerent; IN MEMORIAM verò MATRIS SVÆ LVSIÆ (ita Vrsatus) vel CVSIÆ TERTVLLINÆ, ex adfectu filiali. DEDICAVIT. De dignitate fœminæ consentit utraque descriptio, etsi in paucis, nullius adeo rei variet. Pignorius SACERDOTEM DIVARUM interpretatur *Cybeles*, *Cereris*, *& Proserpinæ*; Vrsatus adprobat. Verùm ipsa loquendi ratio refutat hanc expositionem. Cybele, Ceres, & Proserpina Deæ sunt, non Divæ. DIVÆ autem fœminæ Augustæ, Augustorum conjuges, Decreto Senatûs, matres, sorores, filiæ, neptes, socrus quoque & nurus, ἀποθεωθεῖσαι seu in Dearum numerum relatæ consecratione, cujus certi ritus & insignia, ut templa, sacerdotes, aræ, religiones, pavones, carpenta: quæ omnia è nummis earum cognosci, petique etiam possunt ab On. Panvin. lib. 2. *Fast.* & J. Gutherio *de Jure Man.* lib. 2. c. 5. & 6. Quin & facta consecratione nominibus Dearum, JVNONES, VENERES, DIANÆ AVGVSTÆ adpellabantur. DIVAS autem MATRIS SVÆ, id est, JVNONES quomodo intelligi velint, requirendum fuerit ab Indicis auctoribus, qui sic interpretantur cap. 1. lit. D. Quomodo, aio, JVNONES DIVÆ MATRIS SVÆ, & quæ, & cujus? Prorsus ἀνεκδιήγητα hæc sunt & ἀσυναίρετα. Vnica casus in saxo mutatio tantam obscuritatem attulit rei per se satis manifestæ, quem conservavit in sua descriptione Scardeonius. Mihi verissimum videtur, quod est simplicissimum, de secundo casu modò dictum. DIVAS autem intelligo vel DIVAM PLOTINAM AVG. Trajani Avo. conjugem, 7. p. CCCXXII. & DIVAM MARCIANAM AVGVSTAM, sororem AVG. TRAJANI: sic est in arcu Anconæ, 6. p. CCXLVII. & DIVAM MATIDIAM, AVGustæ (scil. Marcianæ) filiam AVGUstam, in Suessano 9. p. CCLII: vel DIVAM MATIDIAM AVO. & DIVAM JVLIAM SABINAM AVO. filiam ejus, Adriani A. conjugem, in 7. p. CCLII. Vtrum quis eligat, nihil errabit, quia nomina Divarum expressa non sunt; dictæque iisdem vixere temporibus. In lapide Arimin. 11. p. MLXXXVIII. LEPIDIA PROCVLA adpellatur SACERDOS DIVÆ FAVSTINÆ AVG. (quæ fuit Galeria Annia Faustina, M. Antonini PII Avg. conjux) & DIVÆ MATIDIÆ AVO. de qua modo. Huic planè similis LVSIA APPVLLEI mater, etsi quarum Divarum Avgg. fuerit conjicere solùm potuerimus.

III.

Patavii apud Bassanos.

VIVA. F. & ET S. L. CAETRO
NIO. L. L. ANDEROVDO VIRO. &c.

Vrsatus l. d. f. 68.

Patavii in Vico Caudæ longæ.

VIVA F. S. S. L.
CAETRONIA. L.
L. ANDERRVVO. VIRO. &c.

è Scard. Grut. 3. p. MCLV.

Mutilum capite hoc saxum est, exciditque nomen fœminæ, quæ VIRO suo L. CÆTRONIO & filio FIRMO, filiæque PRIMAI, quos sequentes versus comprehendunt, memoriam statuit. Pravum est τὸ CÆTRONIA versu secundo è Scard. neque sequentibus copulari potest. Monstrosum cognomen hominis Romani est, quod exhibent descriptores triplex: ANDERCVDO: ANDEROVNO: ANDERVVO. Faxo, ut verè Latinum sit; saltem doctos lectores oratum adeo, ut conjecturæ rationabili & emendationi probabili locum quadantenus dare velint. Hoc venerationis Antiquitati debemus, nihil ejus, ut videatur exiguum, negligere. Existimo autem post conditionem hominis, quòd fuisset L. Cætronii Libertus, tribum ejus annotari: quod ita tenere in lapidibus nemo nescit. Legam igitur disjungendo juncta, AN. id est, ANiensi tribu, quæ notissima: reliqua dabunt vel cognomen vel officium Viri. Si Scardeonii scripturam, quæ videtur è tribus optima, sequamur, nullo negotio è DERVVO exibit GERVLO. D & G quàm sibi similes? & quàm facilè commutabiles? In 7. p. DCCXLVII. ARIAGNE est pro ARIADNE. in 4. p. DXX. & 4. DCCXLVI. ADNAMATONIS, & ADNOMATI pro AONOMATI, quod interpretor è Germanica Lingua in *Eponym.* lit. A. V si inclinetur refert L. exstatque sculptum V pro L in 8. p. CCCLXXIX. DVVIÆ pro DVLIÆ: in 2. p. MLXII. VATINILLÆ pro L. LATINILLÆ, uti est in 16. p. DCCCXXXIIX. in 10. p. DCCXII. AVENTINA pro VALENTINA. AVLIANVS in 5. p. CLXXII. pro ALLIANVS: VEPONIVS pro LEPONIVS. Si hîc idem factum cogitemus, rem habebimus expeditam. GERVLVS & geminata liquida GERVLLVS cognomen C. LARTII, in Inscr. reperta Salutiis, 76. Cl. II. & P. SENECII, in 7. p. DCCCLXII. Sin de cognomine non persuasero, officium hominis esto GERVLVS. Geruli adparitores seu ministri sunt minorum magistratuum ac Tribulium digesti in Decurias, ut Corpus constituerent, & quidem lectum è Libertis, quod patet è Romana 6. p. DCXXVI. Hinc DECVRIALES GERVLI in Rom. 11. p. MLXXV. & MEVIVS, DECVRIALIS GERVLVS, in Rom. 4. p. DCXCVI. Collegium hoc non minus ac reliqua ejusmodi certis constabat legibus ac ritibus, habebat sua emolumenta, immunitates, reditus, impensas, erogationes, arcam communem, prætereà suos ἐπιμελητὰς, ἐφόρους, φροντιστὰς, λογιστὰς, curatores, ψηφιστὰς seu Rationales, actuarios, arcarios & numerarios. Etiam DISPENSATORES. Ex his FORTVNATVS DECVRIALIVM GERVLORVM DISPENSATOR, in 12. p. MIX. celebratur. Ferè est, ut Viatoribus & Accensis annumerem tales, quos & ipsos in Decurias relatos constat è 1. p. MCXVI. hoc tamen discrimine, quòd hi magistratuum majorum essent, illi inferiorum, Tribuumque, utrique habitu servili, etsi interdum sanguinis ingenui, quod de viatore Tribunicio Gemello Valer. lib. IX. c. 1.

IV.

IV.

Patavii apud Bassanos.

C. BRICENIO. C. F.
CLEMENTI. S. ET
COELIAE VOTIENAE
VXORS, &c.

Vrsatus l. d. f. 69. è Scard. & Grut.
3. p. DCCLXIV.

Patavii in mœnibus ad portam de Avantio.

C. BRICENIO. C. F.
CLEMENTIS. ET
COELIAE VCHINS
VXORI, &c.

Vrsat. l. d. f. 124. è Scard.

Difficile conjectu est quo consilio Scardeonius saxum unum velut geminum producat, an quòd diversis Vrbis locis exstiterit, an quod diversam lectionem deprehenderit vel etiam intulerit ipse. Sanè ob cognomen COELIÆ, quod aliud in uno, aliud in altero, adparebat, non debuit. Vnum illud verum est VCHINI, sulitterum: quod quomodo transire in τὸ VOTIENAE, octo litterarum potuerit, non comminiscor. Manifesta *παρορασία* est Apiani & B. Amantii, quique hos secuti sunt. Neque cognomen id est, sed familiæ nomen, VOTIENUS, VOTENNIUS. Votienus Montanus Narbonensis Rhetor, à Tiberio relegatus in Baleares, Tac. lib. 4. *Ann.* Hier. in *Chron.* notus etiam è Sen. *suasor.* 21. & 28. Mart. lib. 8. epigr. 72. Ab ea adpellatio Tribui Votienæ. In 1. p. DCCCCX. DOMITIO L. F. Votiena MONTANO. & alibi. Vera & primitiva sculptura (prima enim littera E fuerat deperdita) EVCHINI, quod idem cum EVCHENI, ut NICINI cum NICENI, in 11. p. DCCCLXXXIX. STACTINIS cum STACTENIS, in 3. p. DCCCCXXXII. In hoc genus Græcis cognominibus Latina saxa, quasi tertiæ flexionis essent, obliquos formavere in ENIS, ENI, pro ES, AE. Hinc CHRESTENIS, in lap. Rom. 19. Cl. XV. & in 13. p. DCCCLIX. pro CHRESTES seu Chrestæ: MARCIANENI in Vicent. apud Vrs. f. 277. pro MARCIANÆ: DANENI, in 3. p. DCCCXVIII. BERONICENI, in 4. p. CCCLXIII. Callisteni, in 3. p. M. GLYCENS, in 9. p. DCCCCVIII. EROTICENI, in 5. p. DCCCCXCII. RODINENI, in 8. p. DCCCCXLVII. GRAPTENI, in 4. p. DCCCXXXVII. in quibus omnibus syllaba ultima, si ad usitatam Latinis formationem reducantur, abundat. EVCHE verò, pro cognomine muliebri quod Latinè OBSECRATIO, in Rom. 10. p. DCXVIII. ANTISTIÆ, OBSECRATIONI; sumtum, ut EVCHVMENE, AVGE, GNOME, RHOME, HEDONE, & plura talia: de quibus in Epist. ad Rupertum XXXVI. p. 290.

V.

Patavii in ædibus Bassanoram.

P. MANLIVS. SYRVS. P. F. III. V. CAP. &c.

ita Vrsatus l. d. f. 69. & Barthol.

Patavii apud Alex. Bassanum.

P. MANLIVS. SVRVS. P. F. SIII. V. CAP.

ita è Fabricio & Scard. Grut. 2. p. CCCCXXXV.

Memorabilis conjugum maritali concordia incomparabilium pactio in isto saxo continetur, nimirum quid honoris alter cui supervivere contigerit ad sepulcrum jacentis alterius præstare quotannis teneatur, & quid posteri; nec indiget interprete; de dignitate solùm istius Manlii oritur è diversa scriptura dubium, Triumvirumne, an Quatuor-Virum Capitalem habere debeamus. Dicam, quod sentio, nihil arroganter præjudicaturus; inspectio lapidis cum majore cura facta de tota re decidet. Quatuor-Virum Capitalem meritò suspectum duxêre Viri summi, eóque non retulerunt in Ind. cap. V. quo oportebat; neque Triumvirum Capitalem agnovere in hoc saxo, quippe quem pariter d. l. omiserunt annotare. Mihi de utroque idem videtur; sed notam IIII. V. omnino retinendam: post delendum C, sinendumque τὸ AP. quod de quali IIII. Viro loquatur indicat, nim. de IIII. Viro Ædilicia Potestate. Esse hanc siglarum AP. vel A. P. significationem tradunt illi l. d. testimoniis Inscriptionum octo; quibus ego & hujus addidero, & alterum saxi Veronensis, de quo mox: neque supererit scrupuli tantillum. Quatuor-Viri autem Ædilicia Potestate magistratus fuêre Municipales & Colonici, non Vrbani; & hinc saxa, quæ eos nominant, omnia in Municipiis & Colonis Italiæ reperiuntur; nimirum Mediolani, Angleriæ, Brebiæ, Comi, Foro-Sempronii, Augustæ Taurinorum, Tarvisii, Ferentini, Tibure, Ocriculis, in Foro Rhegino Calabriæ, Cyperani &c. quod observasse non est inutile.

VI.

Veronæ apud Cæsarem Nichesolam
Patricium & Canonicum.

HONORI
M. GAVI. M. F.
POB. SQVILIANI
EQ. PVB. IIII. VIR. I. D.
IIII. VIR AP. VB. &c.

Vidit L. Pignorius, refertque in Comm. de servis pag. 35. & Bartholinus: item Patavii apud Corradenos Vrsatus l. d. f. 229. & Palermus lib. 3. de vera Plinii patria c. 1.

De cognomine istios GAVII *admodum debilem sibi conjecturam esse*, quòd nim. dictus sit *à corporis forma, quâ squillæ instar gibber esset*, fatetur Vrsatus. Sanè infirma est & nemini vel modicè cauto persuaserit; ea verò, quâ adpellatum sic putat *a sonitu vocis simili tintinnabulo exili, quod communiter Squilla dicitur*, ne pueris quidem fatuis. Quis enim credat Romanos veteres è Germanorum Lingua mutuatos esse cognomina? *Squilla skella*; à sono, Schall ita dicta tintinnum, tintinnabulum seu nola est, quæ circumferri, trahive manu, brutis etiam de collo suspendi solet: de quo more Aimoinus lib. 3. *Hist. Fr. c.* 82. est & in Lege Salica, Wis. G. Burg. & Longob. Non utar ambagibus: SQVILLANVS est ESQVILIANVS ab Esquilus, à quibus & Tribui adpellatio, sic dictus. Fortassis in saxo vestigium est resectæ E; vel consonans sculpta gravida est vocali sua quâ pronunciari solet, quamque in talibus hodie exprimere solent Galli, *escot*, *eschevins*, *esquadron*, *estoffer*. Etiam in veteribus legibus legi *sceptus*, *scanduit*, *sculcatores*, pro *exceptus*, *excanduit*, *exculcatores* notatum à Salmasio memini. ESQVILINVS, ISQVSNVS, idem cognomen Cornelii Lentuli Cos. an. V. CCLXXV. à Tribu: de ESQVILINIS, Q. BLÆSIO, 4. p. DCLXXIIII. de DOMITIO, 4. p. DCLIII. de Ju. RVFICANO, 3. p. DCCCXXIII. à Tribu ita denominatos fuisse, non dixero. SQVILLVM in Liciniis nominat Glandorpius: habuit autem ex Auctore *de Bello Alex. c.* 52. Videtur SVILLVM voluisse, quod est inter cognomina à studio aliquo apud Panvinium.

VII.

Patavii in ædibus Scard.

IMP.
EGNATI
PII. FEL. AVG.
MAX. TRI. P.
P. P. COS. II. P.

Vrsatus l. d. f. 316.

Saxum

Saxum hoc cùm Imp. Romani, ignoti hactenus, & nulli, quod sciam, Historicorum nominati, memoriam contineat, à Scard. verò & Vrsato neglectim fuerit habitum, eò faciliùs adduci me passus sum, ut indicarem candidè, quid de eo videretur. Ἐν λόγῳ. Est ille, quem ΠΟΠΛΙΟΝ A ΛΙΚΙΝΙΟΝ ΙΓΝΑΤΙΟΝ ΓΑΛΛΙΗΝΟΝ vocat lapis conservatus à Fulvio Vrsino *not. ad Treb. Poll.* & inde repetitus à Grutero n. 1. p. CCLXXV. P. Licinii Valeriani AVG. F. Augustus: cujus consulatus secundus incidit in An. Christ. 255. Stemma ejus e libris & lapidibus tale est:

Valerius — N. N.
Treb. Pollio, ed. Lugdun. p. 1.

Matiniana *Cruf. ann. Suev. P. 1. lib. 5. c. 2.*	— P. Licinius, Valerianus AVG. factus Imp. An. Ch. 253. cognom. Colobius, *P. Diac.* 10 *hist. misc. c.* 31. captus à Persis an. Imp. 6.	— N. N. prior conjux.	— Q. Julius Gallienus vir summus in Rep. *Pollio p.* 29. avus Salonini Gall.	— N. N.

Gn. Cornelia Supera AVG. in numo apud Tristan. t. 3. f. 134. an. est Superantiæ.	Valerianus Junior, alia quàm Gallienus matre natus, *Poll. p.* 8. Imp. & cos. An. Chr. 265. *Poll. p.* 9. & 24. P. Corn. Lic. Valerianus Cæsar, in 12. p. MLXXXV. & in 8. p. CLVIII. Nobiliss. Cæsar inscr. l. XI. C. de transact. l. 16. C. de inoffic. test. & l. 4. C. de condict. ob cau. dat. circa Mediolanum occisus unà cum fratre Gall. Aug. An. 267.	N. N. N. N. Gallienus fratrum suorum liberos conjugavit, *Pollio p.* 20.	P. Licinius Valeriani AVG. F. Gallienus. Πόπλιος Λικίνιος Ἰγνάτιος Γαλλιηνός, Inscr. 1. p. 275. & in duobus numis Græcis; altero Περσικῶν apud Tristanum l. d. f. 90. 91. In 4. ib. P. DECIVS vocatur, sine dubio pro LICINIVS.	— Pipa seu Pipara, Regis Barbarorum F. *Pollio: P. Diac. l. d.* concubina: *Sex. Aur. Vict. V. Eponymol.* in *Adila.*	— Cornelia Salonina AVG. in 2. 3. 4. p. 275.

Saloninus Gallienus Junior, 6. p. 275. Cæsar, *Pollio p.* 7. Salonianus *P. Diac.* occiso eo à Gallis Posthumus arripuit imperium, *Pollio p.* 32.	P. Licinius Saloninus Valerianus, Nob. Cæs. Princ. Iuvent. nepos Valeriani A. Gall. & Salon. AVGG. Filius, S. p. 275. & *Casaub. ad Poll. f.* 209. *a.*	Cornelius, *P. Diac. l. d.*	Q. Julius Saloninus Gallienus Imp. Fil. Gall. & Salon. Augg. 7. p. 275. *Panv. lib.* 2. *Fast. p.* 47.	JVLIA, nobiliss. puella, *ibid.*

Non ignoro quædam à viris doctis disputari adversus ea, quæ de conjugibus Lic. Gall. A. hîc allata sunt, sed quia quod de avo Salonini dixi, certissimum est, fieri non potest, quin quod illi de conjuge eademque concubina, ἴσως clarissimam S. Aur. Victoris interpolando, aliterque exponendo sciscunt, à vero sit alienum.

VIII.

Patavii in ædibus Bassanorum.	*Patavii apud Alex. Bassianum.*
P. CHARM SOSTHE MEDIC. IIIIII. VIR. AVG. SIBI ANCHAR	P. CARM. SOSTHE MEDIC. IIIIII. VIR. AVG. ANCHAR
ita Vrsatus l. d. f. 70.	ita ex Vrsino Grut. 3. p. DCXXXIII.

Vitium sculpturæ, vel etiam scripturæ, quod primum versum in utraque descriptione insedit, ultimus nobis patefecit, nomen familiæ verum ANCHARIOS in utraque lectione repræsentans integrum. Et sanè deesse in capite nominis unam al- B teramve litteram ex Vrsati delineatione satis liquet. Fuerit igitur P. ANCHARIUS M. f. SOSTHENES MEDICUS, qui SIBI & ANCHARIIS liberis suis, quorum nomina vetustate vel casu potiùs absorpta sunt & subducta nobis, titulum posuit. Hujus conjugem fuisse P. Anchariam Soterida, de qua Plin. lib. X. ep. XI. vel è cognomine conjicere posse videor, quod τῷ SOSTHENIS synonymum est. Hoc enim familiare uxoribus, ut vel iisdem cum maritis cognominibus adpellarentur; sic ATILIA ALBINA à CELSIDIO ALBINO, in 10. p. DCLXXV. ÆLIA SVRIA à M. STATIO SVRIONE, in 5. p. DCCCXXX. POMPEIA VALERIANA C ab ANNIO VALERIANO, in 8. p. DCLXVIII. vel æquivalentibus; hinc P. Marii NIGRI conjunx CORVINA, in Patav. 10. p. DCCCVI. SOSTHENES aptum Medico cognomen, ut SOTER, SOZON, SOSAS: Sosipolis Medico Alexandrino, Aetii Antiocheni magistro, Philostorg. lib. 3. *Hist. Eccl.* s. PAVSANIAS, PAVSILYPVS, SYMPHORVS, CALVS, CALLISTVS, EVTYCHVS, FAVSTVS, in lapidibus occurrentia: & in 5. p. DLXXXI. LYSIPONVS, cognomen Medici ocularii; sic enim emendandum est, quod edidere CVTISONVS. Et in isto Medicorum Ordini honorifico, restituto lapidi Romano, *vocamento* Commentatiunculæ hu- D jus mihi FINIS. Lipsia Anno O. R. CIƆ IƆCLXI. finiente.

F I N I S.

DELINEATIO
DIANÆ ARELATENSIS

RETRACTATA ET EMENDATA

A

FRANCISCO DE REBATV,

CONSILIARIO REGIO, ET EIVSDEM
CIVITATIS SEDIS DECANO.

NVNC PRIMVM E GALLICO IDIOMATE
IN LATINVM VERSA.

Pp

ILLVSTRISSIMO VIRO

FRANCISCO ADHAYMAR

DE MONTEIL, DE GRIGNAN,

Archiepiſcopo Arelâtenſi, Abbati de Aigue-belle, Primati & Principi, Conſiliario Regio in ejus ſanctioribus Conſiliis.

ILLVSTRISSIME VIR,

Diana adeò celebris noſtræ civitatis, quam honorem mihi ſumſi ante aliquod tempus Tuæ Amplitudini offerendi, nonniſi recens è terra prodiens, ubi mille quingentos aut ſexcentos annos abſcondita jacuerat, nondum ſatis erat expurgata ad tuam merendam approbationem. Delineatio, quam tum temporis exhibui, rudi tantùm depicta erat Minervâ. Et licèt lineamenta ibi apparuerint fortia & ſatis expreſſa, non tamen majoris facere volo, quàm adumbrationem mediocriter recipi dignam. Retractavi eam ab iſto tempore, & vividioribus illuſtravi coloribus, quales Diana meretur, quam in apertiſſimo poſui lumine, ut eam adſpectui exhibeam qualis eſt, ſoror Apollinis, Jovis filia, omnium Deorum maxima, ut Pindarus eam vocat. Eſt igitur, Illuſtriſſime Vir, hæc Imago ita reparata, quam Amplitudini Tuæ ſiſto, animo renovato & ſimiliter iterum tacto illuſtriſſimo affectu amoris & gratitudinis quàm maximè ſinceræ & reverentiâ plenæ, quem plus quàm unquam poteſt, aut debet, habere, ſe aſſerit

Illuſtriſſime Vir

Tuus humillimus, obſervantiſſimus
& addictiſſimus ſervus

DE REBATV.

Arelatæ 7. Julii 1659.

DELINEATIO
DIANÆ ARELATENSIS
RETRACTATA ET EMENDATA
A NOBILI
FRANCISCO DE REBATV.

PErscrutatio & cognitio rerum antiquitatem spectantium, quemadmodum difficilis revera est, ita etiam pulchra semper existimata fuit, & magnam iis, qui animum ad illas appulerunt, attulit gloriam. Utilitas, quæ inde percipitur, haud exigua est, & delectatio perquàm grata, quare non sine ratione dicere me puto, illum, qui hac de materia publicè edit Tractatus, universalem omnium mereri applausum.

Duo antiquissima in nostra urbe habemus Idola, veneratione digna propter divinos honores, qui ipsis olim fuerunt exhibiti, & excellentem ob pulchritudinem pretiosa; digna sanè, quæ repleant animum desiderio gloriæ, quà, dum ea, quantum res exigit, io omnium producit cognitionem, se ipsum reddat notum, & ad summum honoris

A & ingenii evehat gradum, quantum ejus fieri potest: hoc autem ei in ipso scriptionis opere curæ esse debet, & ut civitati suæ celebritatem, & ut suorum civium favorem sibi conciliet.

Arelate multis nominibus magnà famæ gaudet glorià. Titulus Romæ Gallicæ, qui ipsi datus est ab Ausonio, & comparatio, quam ego feci, declarare satis possunt, illam in splendore positam esse. Nullus autem dubito, pulchras ejus Statuas, & præcipuè incomparabilem ejus Dianam extollere pretium. Plures civitates ob similia opera magni fuerunt æstimatæ. Multi in Gnidum navigarunt videndi tantùm gratià Praxitelis Venerem; cujus
B laus & existimatio fuit tanta, ut Rex Nicomedes ejus emendæ cupidus, omnia civitatis hujus debita, quæ haud exigua erant, solvere promitteret. At verò Gnidu illam ei vendere recusarunt, hoc Marmor, quod celebrem suam reddebat civitatem, pluris quàm cætera omnia facientes. Nonne Cupido, ejusdem manus opus, fuit gloria Thespiæ Bœotiæ civitatis, quò plures eandem

A dem ob causam profecti sunt? & quis pro certo affirmet annon peregrini, qui hunc Tractatum lecturi sunt, aut illi qui jam eximia hæc opera viderunt, & illorum pulchritudinem palam fecerunt, talem curiosorum animis impresserint ideam, quæ ipsos ad ea coram perspicienda constringat?

Dicamus igitur (omisso Jove) de nostra Diana ea, de quibus meus Lector forsitan instrui desiderat: scil. An verum sit hanc esse Dianam: Quomodo sit inventa: Qualis de ea fiat relatio: Cujusnam ea olim fuerit usûs: Et quas ob causas nos eam tanti æstimemus.

Curiosæ sunt hæ quæstiones, sed solutu difficiles, B saltem cum aliqua certitudine, propter profundam oblivionem rerum istius temporis, quarum, pro ratione extremæ illarum antiquitatis, ad nos vix tenuis famæ perlabitur umbra.

Hoc tamen loco dicam, non solùm id quod Traditio (quæ non parvæ est auctoritatis) nos docet, sed etiam id, quod aliunde intenso studio & labore ediscere potui ex magna farragine scriptorum, collectorum à Domino Johanne Gertousio Doctore nostræ urbis, (cujus historiam meditabatur) cui *Miscellaneorum* indidit titulum; ubi jam Belleforestum, modò Gervasium Tilesberiem C Regni Arelatensis Mareschallum allegat, modò etiam librum nostrarum antiquitatum, à Ludovico de Romieu Doctore compositum, qui per magnam incuriam deperditus est; ex qua omnium confusione, tanquam ex indigesto Chao, operosa quam adhibui selectione, magnam partem lucis mutuatus sum, quâ Lectorem meum curiosum persuado, præterea propriarum mearum Reflexionum ipsi faciens copiam; sicut ex sequenti Sermone videbit.

Præter excellentem pulchritudinem & raram majestatem, quæ in hac Statua apparent, maxima est probabilitas & conjectura illam verum esse D Dianæ Idolum, cui cives nostri tempore Paganismi suam exhibuerunt venerationem, eam supremo revera adorantes cultu, qualem Deus verus & vivens meretur; quàm sæpissimè & abundantissimè sacrificia animalium & bestiarum cornutarum ei offerentes; & (quod non minùs percellens quàm narratu horrendum est) per nimiam crudelitatem & abominabilem furorem super crudelibus suis aris quotannis primo Maji die immolantes tres formosos infantes publicâ pecuniâ emtos, & cum in finem pinguefactos; quorum sanguine innumerabilis multitudo adspergebatur, quæ huic spectaculo intererat; quod secundùm illorum fidem ad E expiationem & salutem publicam erat utile.

Fiebat hoc sacrificium in Templo, quod ejus nomini consecratum erat, eminentiori urbis loco superbâ structurâ & Regiis sumtibus inædificatum, multo marmore ditatum, magnificâ Architecturâ ornatum, in cujus structuræ zophoris ordine dispositi erant orbes & boum capita, quorum adhuc aliquas temporis dentibus abrosas videmus reliquias in zophoro Arcus, qui nunc Franciscanorum dicitur, annexi Domui illustr. de Boches; & quæ adhuc extus conspiciuntur sub Turre, quæ Rolandi vocatur, supra quinque magnas portas, quæ præcipuum hujus Templi introitum F exhibebant, & muro clausæ hodie mœnium urbis nostræ partem faciunt.

Hæc est fides, quæ nobis de patre ad filium fuit tradita, & id, de quo dictus Gervasius (præterquam quod taceat de Diana) quandam mentionem fecit in suo Libro *de Mirabilibus mundi*, & capite *de distinctione Galliarum* folio 26. Qui ad vocabulum *Arelas*, sumta occasione in ejus etymologiam inquirendi, dicit urbem nostram sic appellatam fuisse, quasi *ara lata Deorum*, & maledictam hanc superstitionem penitus abolitam fuisse ab eo tempore, quo sanctus Trophimus Episcoporum nostrorum primus venit, qui postquam ipsis nostram Religionem & Crucis mysterium prædicasset, ipsos docebat, solum sanguinem, qui homines salute bearet, esse sanguinem Jesu Christi.

Quo facto nullus dubito (licèt id scriptum non sit) primos hos Christianos sanctâ in inhumana adeo sacrificia ductos irâ, in ipsa Diana ultos esse crimina, quæ ipsius occasione commiserant, disrupisse ejus Idolum, evertisse ipsius aras, destruxisse & igne consumsisse ejus Templum: id quod conjicere licet ex reliquiis quæ supersunt; & ex ejus Imaginis fragmentis; ex columnis marmoreis fractis; ex Architecturis & ornamentis, quæ in terra sunt inventa, & post mille quingentos annos in lucem protracta sunt.

Quod autem Gervasius dixit, omnes Regni Provincias & alios earum vicinos horum solennium sacrificiorum gratiâ ad infinitum usque populorum numerum convenisse, in memoriam me revocat illa quæ Rosinus libro 11. cap. 7. *suarum Antiquitatum Romanarum*, dixit de simili solennitate, quæ Romæ in honorem ejusdem Deæ observabatur, his verbis: *Primum Dianæ Templum Romæ in Aventino Monte exstructum fuit, &c. Quò convenientes civitates quotannis privatim simul & publicè sacra facerent, exercerentque forum rerum venalium certis temporibus: & si qua offensa populis incideret, inter sacra Deorum conciliarentur ex aliorum populorum arbitrio.*

Quantum verò ad id, quod idem Gervasius scriptum reliquit, sacrificia ista peracta fuisse in nostris suburbiis, & in loco dicto *la Roquette*, valde dubito an non erraverit, & ejus ratiocinium ipsum erroris convincere videatur. Dicit enim in hoc loco, duas immensæ magnitudinis exstructas fuisse columnas, iisque impositam aram, in qua miserabile illud celebrabatur sacrificium. Nunquam enim audivi hoc in loco *la Roquette* duas fuisse columnas, quarum facit mentionem: audivi quidem de templo isto augusto & superbo, de quo modò locutus sum, & cujus vestigia etiamnum in loco eminentiori nostræ urbis conspiciuntur, ubi duæ columnæ immensæ revera magnitudinis (quarum materia pretiosa est, ad formam jaspidis elaborata) adhucdum supersunt, & admodum magnus lapis supra ipsas; quæ majori cum fundamento fidem facere videntur hoc in loco, quàm in altero *la Roquette*, istam sacrificii celebrationem fuisse peractam.

Grandes hæ & magnæ columnæ ita variegatæ & ex magnis granis, quæ murrhinas, smyrides & diversorum colorum agathas referunt, compositæ, occasionem mihi præbent resolvendi in transitu dubium, quod multi proposuerunt, (sicuti non adeo diu quidam doctiss. Germani, me visitationis honore dignati, ex me quæsiverunt) An illæ ex fusili materia constarent, propter enormiter immensas massas, quæ ex uno eodemque frusto conspiciuntur; animo comprehendere haud valentes, ad illas tam longè transferendas, aut erigendas, ullum suppeditari posse medium. Quibus (ut etiam omnibus) respondi, naturales hos esse lapides, non verò fusos, innitens auctoritati Plinii & aliorum veterum Auctorum, qui à doctiss. de Vigenere allegantur in *suis Annotatis ad Continuationem Philostrati*, in Titulo, *Satyrus, aut Callistratus*, allegantes lapicidinas, ex quibus sectæ fuerunt: ut & quomodo translatæ fuerint & erectæ.

Post hanc digressionem revertamur ad miseros istos infantes oblatos nostræ Dianæ, cujus considerans qualitatem Virginis, Deæ, & indolem ad-

eò clementem, ut Cretensibus dederit occasionem linguâ vernaculâ ipsam appellandi *Britomartem*, quod sermone nostro (dicit Beroaldus ad hæc vocabula *Dictynna Diana* Comment. in lib. 11. Apul. *de Aureo Asino*) sonat Virginem dulcem; immane quantum miror, & credere nequeo, illam talibus crudelitatibus delectatam fuisse: cùm verisimile non sit, (uti Plutarchus in lib. *de Oraculorum defectu* loquitur) ullum unquam fuisse Deum, qui postulaverit & petierit, ut sibi offerrentur homines: quod non nisi perversis & malis convenit spiritibus, qui pestem, famem & terræ sterilitates, bella civilia & seditiones adducunt; quorum ira & lethale odium mitigari non potest, nisi offerendo iis homines, imò infantes Regum, consentientibus etiam patribus, necessitate coactis.

Sed fortasse aliquis detestabili huic crudelitati aliquod patrocinium vellet quærere, illam tegendo magno amore, quo erga formosos hosce pueros affecta esset, quorum corporibus illa gaudere nec vellet nec posset, ut loco cit. Plutarchus loquitur; qui mihi in memoriam revocat sacrificium Polyxenæ, filiæ Regis Priami, oblatum Manibus Achillis, (exempli gratiâ) qui post suum obitum Principibus exercitus Græcorum apparuit, ab iis Virginis hujus postulans sanguinem; cùm notum sit, eum propter eximiam ejus pulchritudinem deperiisse ipsam, & ejus nuptias petiisse. At verò Dianam quod attinet, quæ est (ut dixi) Virgo venationi dedita, & præterea Dea, quis animo comprehendet, illam talibus obnoxiam esse posse passionibus. Poëtæ tamen illam in tanto honore non habuerunt, ut eam non introduxerint tanquam ardenti correptam amore sub nomine Lunæ, (Diana enim aut Jane, est Luna, ut dicit Rosinus) narrantes eam formosum Endymionem in Latio monte Cariæ profundo sopiisse somno, ut eò commodiùs eum deosculari posset. Et hoc est, quod Spirituum amorem spectat.

Alii prætexuerunt mandatum Oraculorum & absolutam Deorum voluntatem respectu horum sacrificiorum, quibus velle resistere in hominibus summa foret stultitia. Et hanc ob causam Apollonius Thyaneus, ex relatione Philostrati libro sexto & capite 10. *de ejus Vita*, juvenes Lacedæmonios excusat, qui se flagellis cædi patiebantur usque ad magnam effusionem sanguinis ad modum Scytharum, imò usque ad mortem, sicut Plutarchus in *Vita Lycurgi* vidisse se asserit supra altare Dianæ, quæ Orthia dicebatur: quæ inaudita est cæcitas à parte populi tam benè instructi, ut dictum est; & barbara crudelitas à parte Divinitatum, si verum est, illas talia præscripsisse mandata. Quare Thespesion respondens Thyaneo, absque ullo scrupulo dicit, Deos Græciæ hac in re exiguâ præditos fuisse sapientiâ, quòd mandaverint tales homines, quales erant Spartani, virgis cædi, qui profitebantur se libertatem præ omnibus aliis rebus in maximo habere pretio. Et procul dubio verum dicit.

Exemplum enim Scytharum quod attinet, & illorum Dianæ, illam hac sanguinis profusione delectatam fuisse verum est, ut ex multis testimoniis odiscimus, & imprimis ex Epistolâ Regis Theoderici ad Maximum scriptâ, quæ facit caput 42. libri 5. *Var.* Cassiodori; ut & feros hosce homines docuisse Spartanos ut Dianam suam talibus honorarent sacrificiis. Notum est etiam in Taurica Chersonneso tempore Regni Thoæ, Dianæ Tauricæ immolatos fuisse peregrinos: & paulò ante Regem Agamemnonem filiam suam Iphigeniam, quò impetuosos ventos propitios sibi redderet, qui suam in Aulide detinebant classem, hujus loci obtulisse Dianæ; & post captam & destructam Trojam Vatem Calchantem consultum respondisse, illorum reditum (cui etiam mirum in modum resistebant venti) Græci alicujus morte obtentum iri. Sed cui usui inserviunt hi prætextus & exempla, cùm tamen sint exsecrabiles, & si homo hominem exuat, ferociorem ipsum faciant tigrem quàm ipsas Tigres? Ob hanc rationem ad detestationem exsecrabilis adeò consuetudinis, Gelon, Carthaginensibus ad urbem Himeram profligatis, pacem cum iis faciens, ipsos Articulis pacis inserere coëgit, se non ampliùs Saturno in sacrificium suos oblaturos esse infantes. Theodericus profectò, licèt Gothus, justa cum indignatione exclamat: *O Spectaculum actione deterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat! O miseræ deceptionis errorem, illam desiderasse colere, quæ hominum morte placabatur!*

At verò nimis longè nostrum de subjecto funesto adeò & inauspicatum protraximus sermonem. Dicamus concludentes absque profundiori inquisitione in causas horum sacrificiorum, esse Satanam, qui extremas hasce confusiones & rationis perturbationes in Mundo idololatriæ dedito produxit; & quidem ita, ut Deus ipsi tantundem aliis in locis quàm apud nos per incognitum adorabilis suæ Providentiæ judicium permiserit; donec per Filium suum tempore præordinato eundem hunc Mundum secum reconciliare ipsi placuerit; & expulso Tyranno cum sua tyrannide, ut Patri pacifico miseros mortales gubernare, & in tantum iis delectari propter veram illorum fidem & bonorum operum exercitium, quantum eos olim aversatus fuerat propter cultum falsis Diis præstitum, & exsecrabilia crimina commissa, de quibus jam modò locuti sumus. Et hoc est, quod convenientius de nostra Diana dicere me posse credidi.

Restat jam, ut de statu nostræ Statuæ loquamur, & quomodo per benevolæ fortunæ favorem & singularem urbis nostræ felicitatem nos illam hodie possideamus; uti etiam de judicio, quod perita ingenia de eo tulerunt; & tandem de eo quod mihi videtur.

Fundus, in quo olim templum, quod dicitur esse nostræ Dianæ, fuit exstructum, Collegii usum civibus nostris præbuit; & Jesuitæ, qui eum possidebant, ipsum reliquerunt, ut suum Collegium in pulchriori & commodiori domo stabilirent. Tam amplus hic & spatiosus fundus privatis hominibus fuit divenditus, qui ipsum partiti sunt, & ædificia ei superstruxerunt; quorum unus, dictus Brun Presbyter, magis vicinus, imò etiam duarum istarum illustrium columnarum, de quibus antea sermo fuit, possessor, ad exstruendam cisternam effodiens terram, primo Statuæ hujus invenit caput, cujus majestatis plena forma statim amplissimos Consules Anni 1651. incitavit, ut illud publico sibi compararent nomine; jubentes deinde terram ulteriùs circa istum locum effodi invenerunt corpus; & haud ita procul vestibus indutæ partes fuerunt detectæ, crura & pulchri pedes, quæ basi annexa majori artificio erant elaborata, quàm ut efferri possit: quæ cùm admirationis publicæ essent objectum, ego perpendi, Sculptorem, qui hanc effecerat Statuam, forte illis intensius quàm reliquis partibus impendisse studium, & resciisse forsan id quod dixit Oppianus Cilix libro secundo *de Venatione*, eam appellans ΚΑΛΛΙΣΦΥΡΕ ΦΟΙΒΗ, Diana pulchris pedibus, atque ideo oportuisse eos elaborari & sculpi hunc in modum. Brachiale habet aut armillam, quæ anteriorem sinistri ejus brachii partem cingit, similem illis, quas simili loco gerunt multæ figuræ dimidiæ exstantes ex antiquo marmore confectæ, quales Romæ in Borghesiorum Hortis conspiciuntur, ut

ut patet ex delineationibus, quas Franciscus Perrerius effecit, quarum altera qualitate Musæ, nutricis Bacchi, donata est à Johanne Petro Bellorio, qui ipsi notas addidit, & altera Baccha est. Priscianus annulos hosce Brachialia, Latini Armillas vocant; quia antiquitus humeri æquè ac brachia, eo quo conjunguntur loco, Armi dicebantur: & tales armillæ gerebantur tanquam singulare ornamentum pulchri brachii, quod nudum & sine manica conspicitur: his armillis etiam Romani milites, Centuriones, & Equites in præmium rei in bello benè gestæ honorari solebant, teste Livio libro 10. qui allegatur à Pierio libro 41. capite 33.

In hac Dianæ armilla parvum conspicitur foramen formâ umbilici præditum, cui selectam quandam magni pretii gemmam insertam fuisse judicant. Si in rebus adeò obscuris conjicere licet, ego puto Topazium fuisse duas ob rationes. Prima est, quia hæc gemma auget virtutem suam & diminuit, sicut Luna crescit & decrescit; & eximium pro lunaticis est remedium; quare etiam Lunaris dici posset: ut scriptum reliquit Petrus Arondel Anglus in suo Dialogo 10. ubi tractat de lapidibus pretiosis. Secunda ratio est, quia Topazius iram compescit & luxuriam, juxta opinionem Petri de Bonifacis, nobilis & magni Poëtæ Provincialis, qui de virtute & proprietate Gemmarum composuit carmen, citatum à celeberr. Nostradamo in sua *Historia Provinciæ*, pag. 424. ad Annum 1367.

Probabilis itaque & rationis verisimilitudini innixa est hæc conjectura, Dianam hac gemma donatam esse, quæ singulis diebus crescit & decrescit, & quam cuilibet constat esse virginem, & singulari modo impuritatis detestatam esse vitium. Habet adhuc hæc Statua exiguum foramen supra frontem, ejus, ut putatur, usus, ut illi parva ex chrystallo aut argento efformata crescens inseratur luna. Materia ejus est ex leucophæo marmore: pro certo asserere non possum, an non sit ex eo lapide, qui marmaritis vocatur, quem doctiss. de Vigenere in *Callistrato* Junioris Philostrati cinereum esse dicit; an verò incendia aut humor terræ, quæ marmor hoc mille & sexcentos annos in sinu suo conditum tenuit, hunc ei colorem indidisse potuerint. Viri eruditi magni illam pretii esse existimant, & credunt ei aliquid inesse, quo cum pulcherrimis, quæ Romæ conspiciuntur, possit comparari. Gaudeo ejus Auctorem scopum suum tam benè attigisse, minorem enim adesse non oportebat pulchritudinem, ut dignè repræsentaretur illa, quam Euripides in suo *Hippolyto* Jovis filiam, sororem Apollinis, & omnium Deorum maximam appellat. Totum ipsi deest dextrum brachium & sinistri dimidia pars: corpus ejus est nudum usque ad aliquod spatium infra umbilicum: Statura ejus plus quàm naturalis est; id quod eam clariùs ostendit esse Deam, non minùs quàm ejus vestis, quæ usque ad pedes descendit. Et ex primo indicio Æneas persuasus fuit uxorem suam Creüsam, quæ Trojæ incendio periit, factam esse Deam, quoniam illa se oculis ejus majorem offerebat quàm antea; *& nota major imago*: exque descendente vestimento matrem cognovit Venerem, quæ ipsi ementitâ veste occurrebat, quando cùm post longum sermonem ipsi valediceret, *pedes vestis defluxit ad imos, & vera incessu patuit Dea.*

Postquam hæc Statua in Curia collocata fuit, quilibet eam cum animi intentione vidit, & de ea suam dixit sententiam. Et præcipuè quæsitum fuit, an illa posset esse dicta Diana. Id quod quidam negabant, ejus corporis innitentes nuditati, quæ pudorem offendit; cùm credi minimè possit Sculptorem ignorasse eam Virginem esse, eumque contra decorum voluisse peccare.

Hæc ratio me percellebat. Et, ut verum fatear, ullam Dianæ Imaginem vidisse me non memini, quæ corpus haberet ita denudatum; nisi quando cum suis sociis balneum frequentabat: id verò erat in loco separato, à conspectu hominum quàm longissimè remoto; ideo malè cessit Actæoni ipsam conspexisse nudam, etiamsi id fortuito tantùm casu & sine ullo malo factum esset consilio; adeò & pudicitia & verecundia ipsi erant curæ. Quomodo igitur quis in loco sacro illam meretricis formâ exponere ausus fuisset? Profectò Cartari in Libro *de Imaginibus Deorum*, de Diana scribens, dicit, illam repræsentatam fuisse vestitam, ut Nympha, habitu succincto, cum arcu in manu, & sua pharetrâ sagittis plenâ à latere. Et si figuræ, quæ Romæ in marmoribus antiquis conspiciuntur, possint mereri fidem, comperietur in Arcu Constantini Dianam (cui Imperator sacrificium offerens exsculptus est) tunicâ esse vestitam, infra mammas fasciâ cinctam supra tenuem togam talarem, quæ usque ad ipsius genua descendit, habentem cothurnos pedibus alligatos, in fronte lunam crescentem, pilos constrictos sicuti nostra Diana, spiculum in manu; nihil nudi exhibentem præter brachia & aliquam crurum partem: sicut etiam altera ista Diana in Hortis Medicæis, tecta levi tunicâ supra indusium, quod ad genua descendit, cum cothurnis ad crurum usque medietatem, reliqua habens nuda, dextra manu arcum, alterâ cervæ catulum tenens, qui ipsam mulcet: quæ mihi satis evincere videntur Idolum nostrum non esse Dianam

At verò non obstantibus hisce rationibus & exemplis in medium productis, puto satis validis inniti me fundamentis ad sustinendum hoc Dianæ revera esse Idolum, quemadmodum in Sermonis hujus initio declaravi.

Et primò supponere oportet hanc veritatem, eò meliùs stabilitam, quòd pro fundamento habeat Antiquitatem, quæ eam fulcit, ut & nostram legem, quæ cum ea convenit: nempe Divinitates esse repræsentatas nudas quoad partes superiores; tectas vero quoad inferiores: respectu personarum quibus sese manifestant, quæ duobus modis possunt considerari. Alii enim homines in cælo sunt, de facie ad faciem videntes Divinitatem, talem qualis in se ipsa est, apertam & detectam. Homines in his terris illam non nisi confusè cognoscunt, per umbras, ambiguitatibus & ænigmatibus involutam, idque repræsentatur per vestimenta, quæ ad pedes usque eam tegunt. Et hoc est quod eruditiss. du Choul dixit in suo Libro *de Religione Romanorum*, qui exhibens numismata ænea Marci Aurelii, quarum figura repræsentat Jovem partim nudum, partim vestitum, asserit Veteres hoc ita fecisse, ut per occultam & mysticam suam Theologiam significarent, res subliminiores hominibus debere esse absconditas, Diis autem Cælestibus apertas & detectas. Vincentius Cartari in *de Imaginibus Deorum* p. 156. sic de eis loquitur: *Partes superiores erant nudæ & apertæ, ad nobis significandum, Deum se manifestare divinis Intelligentiis; & inferiores erant tectæ & vestitæ, quia* illas

illas nos videre non possumus, quandiu inferiorem hunc mundum incolimus.

Seneca huic Deorum nuditati alium applicat sensum, licèt ea totam spectaret personam; generaliter de iis asserens capite octavo lib. *de Tranquillitate animi*, eos esse nudos, quia omnia largiuntur, & nihil sibi ipsis reservant.

Sed Cartari pag. 52. libri suprà allegati alium adhuc affert sensum ex Alexandro Aphrodisæo, quem citat: qui scriptum reliquit, Deorum & Regum statuas antiquitus factas fuisse nudas, ut indicarent, illorum potentiam detectam esse & omnibus manifestam; illosque animam & cor liberum possidere nullis vitiis commaculatum, sine ullo velamine fraudis & calliditatis.

Hæc nuditas supposita & probata primæ meæ rationi præbet fundamentum, scilicet nostram Dianam potuisse esse sculptam ita nudam, quemadmodum Jupiter, qui est ad ipsius latus: & si testes vocare velim antiqua marmora Romana, ex iis patebit, in Templo sancti Francisci *Ad Ripas* Glaucum & Portumnum Deos marinos repræsentatos esse quasi ludentes in mari, & in tergis suis ad delphinorum figuras efformatis portantes duas Nymphas aut Deas, non minùs nudas saltem quàm nostra Diana, uti patet ex delineationibus ejusdem Perrerii, quas ego possideo: ex quibus dictus J. P. Bellorius asserit primam esse Leucothoen, quæ eadem est cum Aurora: Secundam verò Thaliam, lyram tenentem manu, quam unam esse constat ex Musis & Gratiis, quæ licèt juvenes & virgines, nudas tamen sese in conspectum dare non recusant.

Memorabile autem est illud nuditatis exemplum, quantum Divinitates spectat, quod jam producam. Tres Dearum maximæ Juno, Minerva & Venus ex mandato Jovis duce Mercurio de cælo descendunt, ut se coram Paride Alexandro sisterent, cui mandatum erat, ut pomum aureum illi ex tribus hisce concertatricibus daret, quam pulcherrimam esse judicaret. Quo in statu illæ conspiciendas se præbuerunt? Desidero illas nudas videre, inquit Paris. Denudate vos, ipsis dicit Mercurius: quod illæ sine ulla difficultate statim faciunt; imò ne ipsa quidem Minerva, utut virgo, refractariam se præbuit. Nulla in illarum corpore fuit pars, quam juvenis hic Judex non perspexerit, ipsis etiam rogantibus: adeò hic sexus summo desiderio flagrat, ut & pulchræ sint, & pulchritudinis famam sibi vindicent. Nosti eventum, & id quod Lucianus lepidissimè narrat 20. Dialogo, cui titulus *Deorum Judicium*, quò te ablego, si tibi videbitur esse è re: postquam tibi indicavero, quando seriò res agitur, ut sese pulchras ostendant, nullum ipsas retinere pudorem: juxta id, quod Apulejus convenienter huic subjecto dicit libro *de Aureo Asino*, quòd *pleræque indolem gratiasque suas probaturæ, lacinias omnes exuunt, amicula dimovent, nudam pulchritudinem suam præbere se gestiunt, magis de cutis roseo rubore, quàm de vestis aureo colore placituræ.*

Secunda mea ratio Traditioni suum debet fundamentum, cujus magna in nostram fidem est potestas, quæ ab omni tempore de patre ad filium nobis persuasit id, quod videmus de Arcu antiquo, qui uni angulorum domus clariss. *de Boches* & Fratrum Minorum furno conjunctus est, Turrim dictam Rollandi, (quæ cum clausis Arcubus, qui ipsius lateri adjacent pleni Architecturis, mœnium nostrorum facit partem) Collegium vetus, ubi duæ magnæ istæ existunt columnæ, & omne illud spatium, habita semper fuisse Templi Dianæ reliquias; ideoque quia hæc Statua prope istas inventa est columnas, quæ accuratè medium istius spatii occupant locum, debet nobis parere conjecturam illam, revera esse Dianam.

Quòd si veteres consuetudines approbatæ & in praxim deductæ communi consensu, vim juris obtineant & legem imitentur juxta §. *ex non scripto, Instit. de jure natur. gent. & civili.* sufficiatque spatium decem annorum, ad illarum stabiliendum valorem juxta Glossam ad vocabulum *Diuturni*; quare Traditio aliqua & opinio mille & sexcentos annos hominum animis sine ulla variatione infixa, nullam omnino obtinebunt auctoritatem?

Tertia ratio, quæ me ad hoc credendum impellit, sunt ornamenta & zophori Templi, quod ipsi consecratum fuisse dixi, quantum illa (obscurè licèt) observare est supra majores ejus porticus, ubi insignia & veluti vestiariæ tesseræ hujus Deæ expressæ sunt, scilicet cornua boum, quinimo boves, qui ad humeros usque ex certis quibusdam veluti rosarum foliis egrediuntur, alternatim dispositi cum orbibus ad rosarum figuram efformatis: quæ cornua à Romanis Dianæ Aventinæ attributa fuerunt (quibusdam aliis propria erant cornua cervi; quamobrem etiam *Elaphiarum* nomen ipsis fuit impositum, Strabò libro 8. *Geographiæ*.) propter rationem, quam tradit Cartari *de Imaginibus Deorum*, & Rosinus libro 2. *Antiquitatum Romanarum* capite 7. in utriusque titulis *Diana*.

Restat jam, ad absolvendum hunc Tractatum, ut quorundam Curiosorum satisfaciamus quæstioni, qui scire desiderarunt, utrum nostra Diana opus esset Sculptoris Græci an verò Latini: qua in re antequam me explicem & meam proferam sententiam, dicam, doctiss. Cartari pagina 12. *de Diis* proposuisse, quòd Plinius scripserit Græcorum fuisse morem ut statuas suas efficerent nudas, contrà ac Romani, qui illas formabant vestitas, aliquâ saltem tunicâ, colobio, aut thorace.

Non tamen puto certam esse hanc Regulam & universaliter veram: apud Auctores enim invenio, qui de rebus antiquis fecerunt sermonem, statuis suis sæpe vestes induisse Græcos; Latinos verò econtra non semper eas vestibus texisse.

Lysimachus Alexandri successor numismata argentea & ænea cudi curavit, in quorum latere dextro repræsentatum est ejus caput, pars verò aversa Minervam exhibet sedentem, cum galea in capite, sinistro brachio innitentem suo scuto, dextra manu parvam sustinentem Victoriam, cum Litteris Græcis utrique impressis, in æreo, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ, & infra sedem, ΚΑΛΧΑ: sicuti illa vidi apud doctiss. du Choul pag. 54. lib. *de Religione Romanorum:* Minerva verò optimè vestita est, ut etiam Victoria. Sebastianus Erizzus in Tract. *de Numismatis* pag. 178. profert Numisma Græcum æreum Neronis, quod ab una parte repræsentat ejus caput coronatum, cum hisce litteris circùm scriptis.... . ΣΑΡ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡ ΝΕΡ..... in parte aversa habet figuram Victoriæ, manu sinistra tenentis coronam lauream, & sinistra palmas, cum hoc vocabulo anteriori, ΡΟΔΙΩΝ. At verò conspicitur nitidissimè vestita à collo usque ad pedes. Pag. 396. exhibet Numisma Antonini Caracallæ, grande ex flavo me-

metallo, & Græcum, aversa parte habens pulcram figuram sedentem, cum turribus in capite, Cybelen aut matrem deorum repræsentantem; portantem manu dextra Victoriam, & sinistra cornu copiæ, cum hisce litteris Græcis in antica, ΑΔΡΙΑΝΟΡΟΔΕΙΤΩΝ; illa autem perquàm benè vestita est, ut & Victoria similiter.

Sicut è contrario Latini non semper Imaginibus suis induerunt vestes, sed ipsas sæpe formarunt nudas; ut evidentissimè patet ex exemplis, quæ in libris Numismatum reperiuntur, & in illo de Imaginibus Deorum: sicut apud Erizzum pag. 183. ex pulchro metallo illud Numisma Auli Vitellii, in Urbe Roma cusum, signatum in aversa parte figura Martis Gradivi, hoc est, Victoriosi, qui in totum est nudus, humero portans Trophæum, quod sinistrà sustinet manu, & dextrà spiculum: & idem Mars similiter nudum se præbet conspiciendum in aversa Numismatis ærei Imperatoris Marci Antonini, pag. 338. & pag. 343. idem Mars Gradivus nudus apparet in aversa Numismatis Lucii Veri & Hercules, pag. 358. in aversa Numismatis Commodi, & multis aliis in locis. Et in Libro doctiss. du Choul *de Relig. Roman.* omnes imagines Jovis, quæ sunt in aversa Numismatum Lucii Lentuli & Caji Marcelli Consulum, pag. 62. Antonini Pii, pag. 63. & paginis sequentibus in Numismatis Gordiani, Vespasiani & aliorum, figuras videbis nudas: & apud Rosinum libro 2. *Antiquitatum Romanarum* cap. 5. Colossum Jovis Pompejanum dictum.

Non igitur certa est regula, vestem alicujus statuæ probare illam esse Latinam; neque magis, Græcam eam esse, si veste careat; quoniam & Græci & Latini ex arbitrio utrorumque illas aut nudas, aut vestitas efformarunt, prout ipsis placuit.

Aliud profectò Statuarum est genus, quod nec omnino nudum, nec in totum est vestitum; quod medium quasi inter duo reliqua obtinet locum; quemadmodum illas in Libris videre licet, ad aliquod infra umbilicum spatium usque nudas, cætera vestitas usque ad pedes; sedentes aut erectas, qui omnium vetustissimus est situs; cùm non minor in perito Sculptore sit perfectio pannum marmoreum bene plicare, quam corpus efformare, quod veræ carnis teneritudine sua exhibeat similitudinem. Hunc in modum repræsentatum esse videmus Jovem Capitolinum in Libro cit. doctiss. du Choul pag. 42. quod Latinum est Numisma: Alexandri Regis Epirotarum Numisma, quod Græcum est, pag. 47. Domitiani Græcum & unum Latinum, pag. 58. Marci Aurelii, pag. 59. Jovis Anxuris de Pansa, pag. 67. quæ erectæ sunt, & benè suis impositæ pedibus, quales sunt Genius Senatûs in aversa Antonini Pii; & apud Erizzum in *lib. Numismatum* pag. 200. Æsculapius Adriani, pag. 264. Alia Victoria Lucii Veri, pag. 342. Et nostræ denique Dianæ & Jovis statuæ, quæ jam dictis testimonium præbent; sed quæ omnes cæteroquin nullam adspergant lucem Plinii regulæ, quantum eam, quam facit, distinctionem spectat. Ita ut quæstio de Græcis Statuis & Latinis impræsentiarum planè non sit decisa.

Attamen dicam (melioribus nihil detrahere volens opinionibus) quando adspicio excellentem nostræ Dianæ pulchritudinem & majestatem; nuditatis hujus teneritudinem, quæ ad digiti contactum introrsum recedere debere videtur; formosum istum vultum animatum & caput illud divinum, quod ex se ipso aliquid cogitare crederetur magni; hosce capillos nostris mollitie similes, tanta cum gratia compositos; vestem ejus rugis plicatam, ut ex tenui flexilis & tractabilis serici materia fabricatam eam esse diceres; pulchros istos pedes, Thetidis pedibus elegantiores; innixus Virgilii versibus lib. VI. *Æneidos*,

Excudent alii spirantia molliùs æra,
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus.

Id quod Servius ejus Interpres dicit intelligi debere de Corinthiis & Pariis, qui Græci sunt, quibus hic Poëta minimè dubitat in arte sculptoria præeminentiam supra Romanos tribuere; procul omni dubio ego illam existimarem esse Græcam.

Præcipuè verò & ultimo loco propter illam maximi valoris & momenti conjecturam, quæ desumitur ex iis, quæ Strabo scripta reliquit initio libri 4. *Geographiæ*, ubi postquàm dixisset urbem Massiliam opus esse Phocæensium, eamque intra suos muros & in sua Arce quoddam possidere EPHESIVM, quod dicit esse Ephesiæ Dianæ Ædem sacram; ulteriùs Nationis hujus in eas regiones refert adventum: unde propositionem meam confirmare conor, & probare, non solùm nostram Statuam Græci Artificis esse opus, sed etiam alterius quàm Dianæ eam esse non posse.

Cùm Phocæenses (inquit idem Auctor) ex terra sua natali excessissent, illorum Principem oblitum esse indicare, quòd iter suum sub auspiciis Dianæ Ephesiæ instituere deberent: id quod eos urbem Ephesum petere coëgit, ut Deam consulerent quidnam sibi in hoc suo proposito esset faciendum, & ejus mandata acciperent; eam cuidam Aristarchæ dictæ in somnio apparuisse, eique mandasse, ut certum aliquod in Sacrario assumeret simulacrum, & unà cum Phocæensibus aggrederetur iter; eoque absoluto illos huic Deæ extructo templo, Aristarcham Flaminiam aut Sacerdotem constituisse, & postea in omnibus civitatibus, ubi illorum dispersæ erant coloniæ, hanc Deam singulari modo decenter iisdem affectam esse honoribus, qui eidem huic Statuæ divinæ habentur cum omnibus aliis ceremoniis, quas in principali sua & Metropolitana Urbe recipere solet.

Ex his meus Lector hæc duo jam comprehendit, scilicet ab una parte Græcos (Phocæenses enim Græci sunt populi Minoris Asiæ) nostram incoluisse regionem, quoniam ibidem Massiliam condiderunt; & ab altera totam hanc Regionem Dianæ repletam fuisse cultu, quia sub faventibus hujus Deæ auspiciis longum illorum & molestum ad finem perductum fuit iter.

Imò etiam adhuc quoad Linguam Græcam, respectu nostræ Statuæ, in eodem Strabone videri poterit illustrem illam urbem Massiliam adeo fuisse Græcam, ut exquisita Eloquentiæ & Philosophiæ scientia Græcè ibi doceretur, & contractus eâdem conscriberentur Lingua; & ejus cives adeo amicos fuisse & familiares Græcis, ut ΦΙΛΕΛΛΕΝΕΣ fuerint appellati. Regia nostra ci-

Civitas Arelate, quam Græci jam tum possidebant, & quæ prima nobiles hosce hospitio excepit Peregrinos, quos vidit civitate donatos, simul ac illorum Princeps ex hoste & supplice Regis factus esset gener, censeri debet præterea quàm maxime libenter unà cum illorum personis etiam libentissimè recepisse il- A lorum Linguam, Religionem, & cultum istius Deæ, quæ ipsis Ducem se præbuerat, ei apud se exstrui curasse superbum aliquod EPHESIVM, & ab eo ipso tempore aut deinceps divinam illam fabricari Statuam, quæ nostro materiam præbuit Sermoni.

F I N I S.

GEMINIÆ
MATRIS SACRORVM

TITULUS SEPULCRALIS

EXPLICATVS;

VERVS EXEQVIARVM RITVS VNA DETECTVS;

A

IOANNE IACOBO CHIFFLETIO,
EQVITE, PHILIPPI IV. REGIS CATHOLICI MEDICO
A CVBICVLIS.

APPROBATIO.

Geminiæ Titulus sepulcralis explicatus, & verus Exequiarum ritus detectus, à Joanne Jacobo Chiffletio, Medico Regio, publicam merentur lucem.

Gaspar Estrix Plebanus & Librorum Censor Antverpiæ.

MONERE, A MEMORIA; QVOD IS QVI MONET, PROINDE SIT AC MEMORIA: SIC MONIMENTA QVÆ IN SEPVLCRIS, IDEO SECVNDVM VIAM, QVO PRÆTEREVNTES ADMONEANT, ET SE FVISSE, ET ILLOS ESSE MORTALES. Varro.

ILLVSTRISS. ET EXCELLENTISS.

D. D. FRANCISCO DE MONCADA,

MARCHIONI DE AYTONA, COMITI DE OSSONA,
BELGICÆ BVRGVNDIÆQVE PRO REGE GVBERNATORI,
NEC NON MILITIÆ TERRA MARIQVE
PRÆFECTO SVPREMO.

EXemplo Marci Catonis, ſepulcra legens, EXCELLENTISSIME DOMINE, non vereor, quod ajunt, ne memoriam perdam, imò, ut ille, ipſis legendis in mortuorum memoriam redeo. Quemadmodum enim æternæ legis meminiſſe, prudentiæ tribuitur: ſic illâ non terreri, ſapientiæ, quia iter aperit ad vitam ærumnis, doloribus, & invidiæ minimè obnoxiam. Mors verò licèt reapſe omnibus ſit æqualis, ſenumque ac juvenum funera ex æquo ſint permixta, apud poſteros tamen diſtingui ſolent, vel oblivione quæ ſolerter evitari, vel gloriâ quæ honeſtè poteſt ambiri. Hac dudum mihi, fateor, animus ad ſtudia accenſus non vulgaria, è quibus hauſi hæc paucula reconditæ doctrinæ FVNEBRIA, quæ tum ex voto meo viventibus proſint, tum gratiæ tibi à me ſi non ſolutionem, ſaltem debitionem publicè teſtentur. Tu ſoles enim, VIR MAXIME, noſtras eſſe aliquid putare nugas: tu non ita pridem in Muſeo meo coràm adeſſe voluiſti, horarum aliquot inſumpto tractu in luſtrandis curioſè numiſmatis, gemmis, ſignis, & ſcriptis libris: in quibus, etſi conquiſitis, nihil tibi obſcurum occurrit, nihil peregrinum. Sed hæc privata ſunt. Quid pro REGE & BELGICA, anno elapſo, qui bellici tui imperii primus fuit, non præſtitiſti, Bouchinium Comitatus Auſtrevanenſis caput, quod ab REGIS Imperio deſciverat, illicò per te REGI aſſertum: Inſula dein S. Stephani ad Moſam occupata & munita, validum iniquis Batavorum prædationibus frænum: hoſtis denique, qui Brabantiam ſe velle deglutire palàm jactabat, andacia repreſſa Regio exercitu, quem tua rexit conſtans & animoſa præſentia. Diſcant exemplo tuo Magnates maturè ſe, filioſque ſuos, utrique Palladi devovere; diſcant Reges & Principes, ſago ſimul & togâ præclaris rerum gubernacula credere. Tu verò, HEROS INCLYTE, perge quo cœpiſti pede; omnium voluntatem in te propenſam habes, Ordinum, militum, populi, & ſic Dei: majores in poſterum palmæ tibi non deerunt. Ego interea ſolito favore tuo nixus, aggredior Tituli ſepulcralis à vulgo non intellecti explanationem; opportunè, ni fallor, in hac temporum infelicitate, quâ ob Sanctiſſimæ PRINCIPIS noſtræ, veræ & piiſſimæ Sacrorum Chriſtianorum Matris deceſſum, fati & mœrotis acerbitate perculſi & pullati omnes ſumus.

Vivus quadratæ formæ lapis, erutus Vesontione, in pomœrio Boreali, juxta viam, ubi propugnaculum à S. Claudio denominatum exstrui cœptum Anno M. DC. XXXIII. *sic est inscriptus:*

GEMINIÁ. II. IVLLA
ARAVSIENSIS. MATER
SACRORVM. HIC
ADQVIESCIT
D. IVL. PI. AVGTVS. CON. PI
ISSIMÆ. ET. AVRÆ
SEVERI. QVI. M. PRO. F.
OBSER.

GEMINIÆ TITVLVS SEPVLCRALIS EXPLICATVS A IOANNE IACOBO CHIFFLETIO.

GEMINIÁ. II. IVLLA.

GEMINIA, gentilitium apud Romanos nomen, sed plebejum, frequens in antiquis monumentis apud Janum Gruterum [1]. Ductus ille supra lineam, est fabrile mendum. II. *secunda*, vel nominis numero, vel nascendi ordine. IVLLA, cognomen Geminiæ.

ARAVSIENSIS.

Agnomen Geminiæ à loco natali tractum, urbe scilicet quæ *Arausio*, in Provinciâ Narbonensi; Plinio [2] *Colonia Secundanorum*; Ptolemæo Ἀ'ραυσίων: unde Sidonius [3] vocem *Arausionensis* deduxit. Dicta est postmodum *Arausica*, ubi Concilia Arausicana seu Arausicensia celebrata Annis CD. XLI. & D. XXIX. Inusitatum vocabulum *Arausiensis*, deductum puto à voce *Arausia*, vel *Arausium*. Loci porrò natalis Geminiæ hic adjecti causam Theophrastus indicavit, ubi dixit [4]: *Si uxor obierit, monumento ejus, & mariti, & patris, & matris nomina*
C *inscribet, itemque* CVJAS *ipsa sit.*

MATER SACRORVM.

Feminas, apud Antiquos, Sacerdotes fuisse tam certum est, ut non sit ambitiosè probandum. Sed cur Geminia hic dicatur *Mater Sacrorum*, singularis est indagationis. Juliam Mammæam dictam invenio *Matrem castrorum*. Goltzius [5] ex Kalendario profert hanc sine nomine inscriptionem, MATRI SACRVM. Sola mihi reperta est Ge-
A minia cum honoraria *Matris Sacrorum* appellatione. Romæ, in Hortis Matthæjorum, hæc antiquo marmori sunt inscripta [1]:

VETTIO. AGORIO
PONTIFICI. VESTÆ
PONTIFICI. SOLI
QVINDECIMVIRO
AVGVRI
TAVROBOLIATO
CVRIALI
NEOCORO
HIEROFANTÆ
PATRI. SACRORVM.

B Per varia Sacerdotia evectus fuerat Agorius ad supremum *Patris Sacrorum* munus: primum *Pontifex*, seu *Sacerdos Vestæ*; deinde *Soli*: *Quindecimvir*, ad librorum Sibyllinorum custodiam & inspectionem: *Augur*, quarto loco, benè; quia Numa, inter genera Sacerdotum, quartum ordinem facit de cælo signa observantium: *Tauroboliatus*, hoc est, taurorum sacrificiis suppositus & purgatus, quem ritum bellè descripsit Prudentius [2]: *Curialis*, Flamen, Nonio Marcello *Cu-*
C *riæ Sacerdos*: *Neocorus*, templi custos: *Hierofanta*, qui ad sacra Hecates sacrorum filiis & candidatis mysteria aperiebat, ut Euryclides apud Laërtium [3]: tandem *Pater Sacrorum*, sive Sacerdos summus, cærimoniarum præses & sacrificiorum, in sacris Mithriacis. Quidni Geminia nostra, inter dicatas Sacris feminas, ad parem dignitatem per gradus etiam adscenderit? Romæ in basi fractâ mentio fit [4] MANLIÆ FADILLÆ REGINÆ SACRORVM. Metis in veteri tabula legi-

1 In In...ipt. Orb. Rom. 2 Lib. 3. cap. 4. 3 Lib. 6. ep. 12. 4 In Charact. 5 In Thes. rei antiq.

1 P. 1102. 2. 2 Peri Steph. hym. 10. 3 In Aristippo. 4 Pag. 1017. 8.

legitur [1], ARETE DRVIS ANTISTITA; quæ somno monita Sylvano & Nymphis loci publicam memoriam dicarat. Brixiæ in S. Salvatoris exstat hoc Epitaphium [2]: COELIÆ. PATERNÆ. MATRI. SYNAGOGÆ. BRIXIANORVM: quod idem est ac *matri cœtus pii, in quo sacra peragi solita*; non equidem, ut puto, Judæorum. Hi certè tituli honorarii ad Matris Sacrorum munus tam propè accedunt, ut unum & idem videantur. Sed nos adhuc propiùs, præferente facem magno Vate [3]:

Fit CALYBE *Junonis anus, templique Sacerdos.*

Calybem Junonii templi Sacerdotem, paullò post irridens Turnus sic alloquitur:

Sed te victa situ, verique effeta senectas,
O MATER, *curis nequidquam exercet, & arma*
Regum inter, falsâ vatem formidine ludit.
CVRA TIBI DIVVM EFFIGIES ET TEMPLA TVERI.

Hic disertè *Matrem* habemus, & *templi Sacerdotem*, ob senium ad sacrorum summa evectam. Ita nostra Geminia, quod reliquarum sacra Vesontione facientium Antistita esset, quòd Divorum effigies & templa tueretur, rectè dicta fuerit in lapide *Mater Sacrorum*, in Romano municipio; ut in alio monumento, quod Cartamæ in Hispania [4], JVNIA RVSTICA dicitur SACERDOS PERPETVA ET PRIMA IN MVNICIPIO CARTIMITANORVM.

HIC ADQVIESCIT.

[5] Sic planè Lugduni in fossis S. Vincentii, & Mediolani ad S. Nazarium [6]. Defunctis enim Ethnici quietem precabantur. Tibullus [7]:

Et BENE, *discedens dicet*, PLACIDEQVE QVIESCAS.

Alibi:

Sic BENE *sub tenerâ parva* QVIESCAT *humo.*

Virgilius de Antenore [8]:

—— *Nunc* PLACIDA *compostus* PACE QVIESCIT.

Rationem Tacitus [9] adfert animo ancipiti, ob defectum Christianæ fidei: *Si quis piorum* MANIBVS *locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ*, PLACIDE QVIESCAS. Hujus, puto, ratiocinationis fundamento nixi, sepulcrum vocabant AGRVM SOMNI, QVIETORIVM, & REQVIETORIVM, ut passim in tumulis videre est.

D. IVL. PI. AVGTVS.

D nota prænominis *Decimus*, ex Polybio, Diodoro, Dionysio, Plutarcho, Dione. *Decium* alii ex Probo & Diomede interpretantur; quod prænomen plebejum fuit, & huic planè loco magis conveniens. IVL. lego *Iullus*, nomen à quo Geminia *Iullæ* cognomentum sumpserit: nam si prænomina à viris, auctore Onuphrio [10], feminæ traxerunt, ab illis etiam cognomina potuerunt assumere; quod omisisse Panvinium haud miror, cùm ipse, ad libri sui calcem, nonnulla in eo argumento à se prætermissa non diffiteatur. PI. AVGTVS. cognomina *Pius*, *Augtus*. Augtum alibi non legi, etsi Auctum multis locis.

CON. PIISSIMÆ.

Appositè *conjugi piissimæ*, quia Matri Sacrorum Pietas enim eximia dicatas numinibus feminas præ aliis decebat. Ceteris uxoribus, ob alias causas, positum legas, *frugalissimæ*, *fidelissimæ*, *castissimæ*, *innocentissimæ*, *rarissimi exempli*, &c.

ET AVRÆ SEVERI.

Subaudi CONJVGI; quæ vox eleganter omissa, ne jam scripta repeteretur. Positus ergo fuit hic lapis duabus feminis, eodem sepulcro conditis, Geminiæ Augti & Auræ Severi conjugibus, fortè

—— *quas certus amor, quasque hora novissima junxit,*
Quocque rogis restans unâ requievit in urnâ.

QVI. M. PRO. F. OBSER.

QVI, Severus nempe Auræ maritus. M. *monumentum*: quod etsi propriè sit *inscriptio sepulcri memoriæ causâ*, hic tamen sumitur pro sepulcro ædificato, ut ex sequentibus patebit.

PRO. F. OBSER. sunt qui legant, *pro foribus obseravit*. Et quidem sepulcra fornicata seu concamerata, certum est januis fuisse clausa. Petronius [1]: *Præclusis conditorii foribus*. Vopiscus de Tacito Imperatore [2]: *Mortis omina hæc fuerunt; patris sepulcrum, disruptis januis, se aperuit*: quod prodigiale habitum, quia obseratæ erant. Inscriptio inedita, Romæ reperta:

DIS. MANIBVS.
PIERI. AVG. L. PRÆC
PVERR. CÆSARIS. N
FLAVIA. NICE. CONIVNX
B. M. TITVLVM CVM VALVIS
ÆNEIS. D. S. P. PERMISSV HERMÆ
AVG. L. A. CVB. DOMITIÆ. AVG.

Julius Firmicus *sepulcrorum janitores* obiter tetigit in hæc verba [3]: *In tertio loco Mercurius cum Saturno ab horoscopo partiliter constitutus, pollinctores faciet, ac funerarios mortuorum, cadaverum custodes, ac sepulcrorum janitores.* Verùm quia sepulcris occlusis, janitoribus non erat opus, crediderim hic intelligi ministros viliores, qui ante absolutum funus, ad apertas sepulcri fores starent ad removendam turbam, vel certè qui agri muris cincti, in quo sepulcrum esset, januam custodirent.

Nihilominus lectio illa, *Pro foribus obseravit*, probari mihi non potest: elegantiùs enim scriptum fuisset, *qui monumentum obseravit*, ut *obsignare cellas* apud Plautum legitur [4]: vel certè, *qui monumenti fores obseravit*, ut Suetonius [5] *obseratas Curiæ fores* dixit. Frustra namque illud *Pro*, quod est *ante*; quia non nisi deforis obserabantur conditoria; nec ullus, unà cum mortuis, speluncâ se includebat, ut sepulcrum ab intus obseraret: quod semel clausum, ad eum modum manebat perpetuò, & ex more. Ammianus [6]: *Bibliothecis, sepul-*

1 P. 82. 9. 2 P. 151. 1. 3 Virg. 7. Æn. 4 P. 174. 2. 5 P. 181. 6. 6 P. 970. 1. 7 Lib. 2. Eleg. 4. & ult. 8 Lib. 1. Æn. 9 In Vita Agric. 10 Lib. de Ant. nom.

1 In Satyr. 2 In Floriano. 3 Lib. 3. cap. 2. 4 Casina. 5 In Tiberio. 6 Lib. 14.

pulcrorum ritu, in perpetuum clausis. Optatus Afer [1]: *Unicuique sepulcro sufficit unum funus, & clauditur.* Distingue tamen, nisi sepulcrum hæredes sequeretur, & alteri condendo demuò aperiretur: unde C. Pedo Albinovanus [2] conqueritur de frequentia funerum in domo Augusti, quibus condendis sepulcrum fuerat aliquoties apertum:

Claudite jam Parcæ, nimium reserata sepulcra
Claudite, plus justo jam domus ista patet.

PRO. F. OBSER. alii legunt, *pro fronte observavit*; quod nec probo. Ager qui ad monumentum pertinebat, si muro cinctus, frontem habere dicebatur. Hinc Probus in Notis, IN. FR. P. VI. *in fronte pedum sex.* IN. AG. P. X. *in agro pedum decem.* Marmor Arundellianum ex Latinis octavum: IN. FRONTE. P. XII. IN. AGRO. P. XII. Sed hæc de privato sepulturæ loco, non de publica area, qualis ea fuit, quâ mulieres hæ conditæ sunt. Neque ad rem fuisset, Severum agri fores quamvis privati obserasse, quas reserari quotidie nullum secutum fuisset incommodum: nam ad ejusmodi loca itus, aditus, ambitus sæpe concessus, ut passim in lapidibus videre est.

Igitur, PRO. F. OBSER. lego, *pro Flamine obseravit*: quemadmodum F. singulare, Flaminem notat in Viennensi lapide [3], quem *Flavio Constantino Augusto* inscripsit M. ALFEVS. APRONIANVS. PP. F. id est, *perpetuus Flamen.* Hoc posito, ritum aperio à nemine hactenus observatum.

VERVS EXEQVIARVM RITVS DETECTVS.

Circa funera pubbcis Sacerdotibus multa prohibita erant; & primùm quidem Auguribus, *contrectare feralia*: unde, apud Tacitum [4], Tiberius Germanici factum non probavit, qui cæsis ante sextum annum in Variana clade militibus, & condendis trium legionum ossibus, primum tumulo cespitem posuerat, dicens, *Imperatorem Auguratu, & vetustissimis cærimoniis præditum, contrectare feralia non debuisse.* Pontifici deinde *cadavera inspicere* vetitum, quòd adspectu illorum polluto sacrificare fas non esset. Hinc *Tiberius Cæsar* (apud Senecam [5]) *& quem genuerat, & quem adoptaverat*, cùm amisisset; *ipse tamen pro rostris laudavit filium, stetitque in conspectu posito corpore, interjecto tantummodò velamento, quod Pontificis oculos à funere arceret.* Augustus quoque (apud Dionem [6]) *laudationem Agrippæ recitavit, velo quopiam ante mortuum expanso.* Causam se ignorare fatetur Dio; sed de Pontifice Senecam vera scripsisse Lipsius existimat [7], cui assentiuntur Docti omnes: sacer enim Pontifex erat; ideoque non ipsum tantùm arceri adspectu funesto, sed & statuas Deorum voluerunt. Albinovanus de Drusi funere id insinuat:

Dique latent templis, nec iniqua ad funera vultus
Præbent, nec poscunt thura ferenda rogo.
Obscuros delabra tenent, pudet ora colentum
Adspicere, invidiæ quam metuere meta.

Imò si positæ essent Deorum statuæ in loco ubi supplicia & cædes, velari eas mos fuit, aut transferri; quod notat ipse Dio: *Claudius*, inquit [8], *delectabatur gladiatoribus, & præsertim meridianis. Ideo plerosque servos, qui Dominos sub Caio & Tiberio calumniati erant, hoc modo perdebat: eorumque tantus fuit numerus, ut Augusti statuam eo loci positam jusserit transferri, ne aut semper adspiceret cædes, aut semper velata esset.* Apud Christianos, in templis mos est antiquus, Divorum imagines velandi, sacræ tempore Quadragesimæ; quia tunc, puto, per luctum prævium, ex ritu veteri quadragenarium [1], in Ecclesiâ viget mortis Christi recordatio, velis obductis indicata; ratione sanè ab Ethnica superstitione multùm diversâ, licèt usu non absimili.

Pontifici præterea *cadaveris contactus & ad funus deductio, seu prosecutio*, vetita erat. Dio in funere Cæsaris Augusti [2]: *Tum Tiberio impunitas data, quòd cadaver (prohibitum enim erat) tetigisset, ac comitatus fuisset.* Prohibitum erat, ne sacræ Pontificis manus & oculi inquinarentur: quod tamen à Senatu non semel dissimulatum; nam & *Augustus Agrippæ funus extulit* [3]; & idem Tiberius [4] *quorumdam illustrium exequias ad rogum usque frequentavit.*

De Flamine Diali, sic Fabius Pictor apud Gellium [5]: *Locum in quo bustum est nunquam ingreditur; mortuum nunquam attingit*; FVNVS TAMEN EXEQVI RELIGIO NON EST. De eodem Festus: *Funebres tibiæ dicantur, cum quibus in funere canitur, quas audire Flamini Diali putabant illicitum.* Joannes Kirchmannus vir alioqui doctissimus hîc hæret: *Nam si*, inquit, *Flamini exequiis interesse nefas non fuit, certè tibias ipsum audivisse erit necesse.* Exequi funus, Kirchmannus interpretatur [6] *exequiis interesse*, seu *prosequi funus*, sed profectò citra acumen, & nimis vulgari fide. Nodum illum ecce solvo, si non Herculeum, necdum saltem à quoquam extricatum.

Igitur EXEQVI verbum explico, *perficere, absolvere*: unde qui opus aliquod perficit, Isidoro, AB EXEQVENDO dicitur EXECVTOR. Hinc apud Fabium Pictorem, *Flamini funus exequi, religio non est*: verto, *Flamini funus absolvere, seu perficere, absque scrupulo licet.* Quod hercle à Flamine aptiùs fieri non poterat, quàm sepulcri, jam complicatis valvis, per seram occlusione; sic enim, quia reliquias jam conditas nec videbat Flamen, nec tangebat, non polluebatur: clausa namque monumenta pollutionis contagio sacros homines non afficisse, argumento est, quòd *Antoninus Philosophus* (etsi Pontifex, ut reliqui Cæsares) *suorum magistrorum sepulcra, aditu, hostiis, & floribus exornare solitus esset* [7]. Ad meum sensum Albinovanus de Augusto loquens [8]:

Condidit Agrippam quo te Marcelle sepulcro,
Et cepit generos jam locus ille duos.
Vix posito Agrippâ TVMVLI BENE IANVA CLAVSA EST;
PERFICIT OFFICIVM FVNERIS *ecce soror.*

Hoc est, vix Agrippæ generi funus absolvit Augustus, obseratâ sepulcri januâ, cùm ecce soror ejus Octavia C. Marcelli filii funus eodem modo exequitur & perficit. Vbi notandum, tumuli januam à Poëta non dici nudè *clausam*, sed *benè clausam*: quod de alia opera quàm obseratione non intelligo; nam *serâ remotâ valvas patere*, & *fores pandi*, Nonius [9] & Varro [10] dixerunt. Obiter quoque advertendum, quòd ut cespitinum sepulcrum per glebæ injectionem, ita lapideum & concameratum per obturationem, religiosum fiebat; scilicet occlusis valvis, quarum obseratio, funeris erat

1 Lib. 2. adv. Parm. 2 Eleg. de morte Drusi. 3 Pag. 293. 7 4 Lib. 1. Annal. 5 In Consol. ad Marc. 6 Lib. 54. 7 Ad 4. Annal Tacit. 8 Lib. ult.

1 Me vide Lim. sep. c. 6. 2 Lib. 54. 3 Dio loc. cit. 4 Suet. in Tib. c. 32. 5 Lib. 10. c. 15. 6 Lib. 2. Fun. c. 21. 7 Iul. Capit. 8 Loc. cit. 9 V. Pandulum. 10 Lib. 6. de Ling. Lat.

erat executio. Funeris ergo munus absolvit noster Severus, sepulcrum Geminiæ obserando, idque vice Flaminis, fortè absentis, qui exequi illud debuerat, vel ex munere suo, vel in gratiam Matris Sacrorum, & majoris honoris illi Antistitæ ultrò exhibendi causâ. Eo vero titulo vices Flaminis obivit Severus, quòd ipse esset *vir Flaminalis*, sive Sacerdos minor: quæ vulgaris nuncupatio scitè in lapide omissa, quia tacitè expressa, cùm ei tantùm qui è flaminatu esset, Flaminis obire munus liceret. Verùm funeris executionem accuratiùs penderemus.

Scio EXEQVIAS ampla significatione sæpe sumptas pro pompa funebri, & honorariâ funeris deductione: quæ Ausonio passim dicitur *Exequialis honos* [1]; Sulpitio Severo in Vitâ S. Martini, *obsequium funeris*; Balderico in Chronico Cameracensi [2], *Funebritas*, unde vox Gallica, *Funerailles*. Nihilominus pompæ illi & funeris deductioni qui intererant, propriè *funus sequi*, *prosequi*, & *persequi*, non verò *funus exequi* dicebantur. Apulejus [3]: *Funus, toto feralem pompam prosequente populo, deducitur ad sepulturam.* Seneca [4]: *Funus ignoti hominis prosecuturi.* Festus: *Funus prosecuti, redeuntes ignem supergrediebantur aquâ adspersi; quod purgationis genus, suffitum vocabant.* Terentius:

— — — Funus interim
Procedit, sequimur, ad sepulcrum venimus.

Macrobius [5]: *Mortuos ad sepulturam persequi oportere cum cantu, plurimarum gentium vel regionum instituta sanxerunt.* Nazianzenus de funere S. Basilii: *Plena erant fora, porticus, duplicia & triplicia tabulata, hominum illum deducentium, præeuntium, sequentium, affectantium, seque invicem conculcantium.* Quibus loquendi modis docemur, strictè sumptas *exequias*, non significasse funebrem pompam, sed ipsam executionem, seu perfectionem funeris, per monumenti obserationem, de qua suprà: quæ muneri Flaminico permissa, teste Fabio Pictore; ipsa verò funeris deductio, vel prosecutio, Pontifici vetita erat, ut ex Dione probavimus. Itaque *prosequi funus*, & *exequi funus*, ita differunt, ut via & terminus, ut funeratio & sepulcrum: namque, Servio teste [6], *funeratio sepulcrum præcedit*; id est, prosecutio funeris præcedit ejusdem executionem, quemadmodum ædificatio exædificationem, seu ædificii perfectionem. Illas tamen dicendi formulas confusè, etsi minùs religiosè, à Scriptoribus usurpatas invenias, non secùs ac *ire exequias*, *venire exequias*, & *solvere exequias*; quæ tamen perinde distinguuntur. Phormio apud Terentium [7]:

EXEQVIAS *Chremeti, quibus commodum,*
ITE, *hem tempus est.*

Hannibal apud Silium Italicum [8]:

— *Vos* ITE *superbæ*
EXEQVIAS *animæ.* —

quod idem est, ac si dicerent, *Prosequimini funus ad persolvendas exequias.* Apulejus [9]: *Asclepiades cùm fortè in civitatem se reciperet, & rure suo suburbano rediret, adspexit in pomœriis civitatis funus ingens locatum; plurimos homines ingenti multitudine, qui* EXEQVIAS VENERANT, *circumstare, omnes tristissimos & obsoletissimos vestitu.* Homines illi multi exequias venerant, hoc est, ad

A sepulturam corpus comitati fuerant, & stabant circa rogum, donec *supremæ exequiæ* peractæ essent; nempe donec ossa lecta, defleta, deposita, & obseratum monumentum, quod erat verè & propriè *exequias solvere*, seu *explere*. Cornelius Gallus [1]:

Ac velut EXPLETIS *defunis* EXEQVIIS.

Cultè Virgilius [2] ad hunc ritum, post Cajetæ nutricis Æneæ ossa urnâ condita, & inscriptum sepulcro nomen:

B *At pius* EXEQVIIS *Æneas ritè* SOLVTIS,
Aggere composito tumuli. — —

Hoc est, post occlusum monumentum; quod Ovidio marmoreum fuit [3]:

— urnâque Æneia nutrix
Condita, marmoreo tumulo breve carmen habebat.

Mos ille notus etiam Ausonio Æmiliæ Hilariæ scribenti epitaphium [4]:

Hæc quia uti mater monitis & amore fovebas,
C SVPREMIS *reddo filius* EXEQVIIS.

Propertius ad Cynthiam [5]:

Cùm mihi AB EXEQVIIS *somnus penderet amoris,*
Et quererer lecti frigida regna mei.

Ab exequiis, hoc est, post expletum & absolutum funus per obturationem sepulcri.

Addo Cœnam seu Epulum funebre, quod ad ipsum sepulcrum fiebat, & supremas exequias statim sequebatur, inde dictum EXEQVIVM.
D Festus: *Silicernium dicitur cœna funebris, quam alio nomine* EXEQVIVM *Scriptores vocant.* Quia nempe fiebat immediatè postquam funus executum, seu exequiarum erat [6]. Varro: *Funus* EXEQVIATI *cum laufu, ad sepulcrum antiquo more silicernium confecimus.*

Quæ quidem à me de Exequiis dicta hactenus, tribuenda moneo vulgari & plebejo mori, quo funus (quod, ex Donato [7], *pompa erat exequiarum*) ipsas exequias seu sepulturam immediatè præcedebat. In Cæsarum namque funeribus, ordine contrario quandoque id fiebat; nam priùs
E cremabant cadavera, & reliquias sepulcro condebant, ordinario munere exequiarum: deinde cum otio funebrem pompam, & novum rogum instruebant ad consecrationem. Capitolinus morem illum clarè expressit in Antonino Philosopho, ubi exequias à funere bellè distinxit: *Adrianum sepulcro* (inquit) *corpus patris* (Antonini Pii) *intulerunt, magnifico* EXEQVIARVM *officio: mox justitio secuto, publicè quoque funeris expeditus est ordo.* Verba illa, *magnifico exequiarum officio*, explico, sumptuosâ urnæ collocatione, cum lacrymis, amomo, balsamo, & aliis pretiosis odoramentis, quam secuta est monumenti obseratio.
F Idem de Septimio Severo factum tradit Herodianus [8], cujus nempe corpus in Britannia ignibus traditum, cineres cum odoribus in alabastri vasculum conjecti, & Romam relati; ubi, more reliquorum hominum, Marci sepulcro sumptuosè conditi sunt: postmodum cum cereâ defuncti imagine lecto impositâ, peractum est imaginarium funus, novaque incensa pyra pro consecratione.

1 Epist. 3. 2 Lib. 2. cap. 23. & 86. 3 L. 11. Met. 4 De Brev. Vit. c. 19. 5 L. 2. Som. Scipion. cap. 9. 6 In 6. Æneid. 7 Act. 3. sc. ult. 8 Lib. 15. Punic. 9 L. 4. Florid.

1 Eleg. lib. 2 Æn. 7. 3 Met. 14. 4 Parent. 6. 5 Lib. 4. 6 Meleagro ap. Non. 7 In Ter. And. 8 Lib. 3.

A Ex quibus constat, sepulturam seu exequias illorum Cæsarum præcessisse funebrem pompam, contra communem ritum, quo funus deducebatur longo prosequentium ordine, mox cremabatur cadaver, & consequenter ossa & cineres claudebantur monumento, quod postremum erat *exequi funus*.

Concludo, & dico, in funere plebejo supremas mortuorum exequias, primas fuisse in intentione, ultimas in executione, unde & illis nomen. Et quia *exeqaias ire*, seu *prosequi funus*, Flamini seu B Pontifici vetitum erat, *exequias* autem *explere*, sive *funus exequi* eidem licitum, rectè in lapide nostro legemus de Severo, *qui monumentum pro Flamine obseravit*: id est, *qui vice Flaminis monumentum obserando, supremas absolvit exequias*, vel breviùs, *qui funus executus, seu exequiatus est*. Ritus rarus, inauditus, & sepulcri titulo reverà dignus.

Atque hisce paucis quia Tituli sepulcralis explicationem videor executus, finem facio, si priùs binis amicorum petitionibus fecero satis. Prima C est, cur in pomœrio Vesontino, juxta viam, repertus Geminiæ titulus. Lex XII. Tabularum respondet: HOMINEM MORTVVM IN VRBE NE SEPELITO, NEVE VRITO. Ratio triplex: prima, ne fœtore corpora viventium inficerentur: secunda, ne funestarentur sacra civitatis, quæ contaminatum iri existimabant, si intra urbis mœnia mortui sepelirentur: tertia, propter ignis periculum, quia in funere Clodii ipsa Curia & Porcia Basilica flagrarant. Idem per Provincias postea vetitum fuit, primùm D. Hadriani Rescripto, deinde Antonini Pii [1], quod D Diocletianus & Maximianus postea firmarunt; ne sanctum municipiorum jua pollueretur rerum funestarum adspectu, sed incolarum domicilio sanctitas relinqueretur, sacris non contaminatis. Vbi ergo mortui condebantur? Extra civitatis portam. Apulejus [2]: *Portam civitatis egressi, monumentum quoddam conspicamur*. Circa urbem. Livius [3]: *Cùm priorem populationem sepulcris circa Vrbem diruendis exercaisset*. In suburbio. Ovidius de ossibus urnâ concludendis [4]:

E *Atque ea cum foliis & amomi pulvere misce,*
Inque suburbano condita pone loco.

In pomœrio. Iterum Apulejus [5]: *Adspexit in pomœriis civitatis funus iagens locatum*. Denique juxta viam, vel in ipsâ viâ. Porphyrio [6]: *In Aggeribus* (id est, in viis militaribus) *religiones & sepulcra erant*. Propertius [7]:

Si te fortè meo ducet via proxima busto,
Esseda cælatis siste Britanna jugis.

F Quæ omnia conveniunt loco, ubi lapis Geminiæ effossus, qui haud dubiè communi sepulturæ destinatus fuit; extra portam, circa urbem, in suburbio, in pomœrio, juxta viam; denique non longè à Battalibus, propter frequentes cædes; ut alius ob eamdem causam, etiam Vesontione, in pomœrio Occidentali, è regione arenarum, quem *campum nigrum* vocant [8].

1 Lib. 9. §. Divus. ff. de Sep. viol. 2 Metam. lib. 4. 3 Lib. 30. 4 Lib. 3. Trist. Eleg. 3. 5 Flor. 4. 6 Epod. Od. 5. in Can. 7 Lib. 2. Eleg. 1. 8 Vide Vesont. p. 1. cap. 26. & 28.

Altera quæstio est, cur integrum cranium, juxta lapidem Geminiæ, cum aliis ossibus ignem non expertis repertum. Planè existimo, ossa illa esse posterioris & Christiani ævi, quo spatium sepulturæ publicæ dicatum, extra civitatem servatum fuerit; ad eumdem quidem usum, sed immutato ritu, ut ubi cadavera primùm cremabantur, eodem postmodum loco humata fuerint. S. Joannes Chrysostomus [1], qui vitam mortalitate commutavit Anno Christi CDVII. omnem civitatem & omne castellum, ante ingressum sepulcra habuisse, idque, suo tempore, usu receptum testatur. Et Constitutio Concilii Braccarensis primi, celebrati Anno D. LXIII. de Galliæ civitatibus id clarè asseverat, his verbis: *Firmissimum hoc privilegium usque nunc retinent Galliæ civitates, ut nullo modo, intra ambitum murorum, cujuslibet defuncti corpus sit humatum*. S. Gregorius Turonensis Episcopus [2], qui vivebat sub finem sexti sæculi, agens de B. Radegunde mortua in urbe Pictaviensi, scribens visa, de ejus funeratione disertè narrat, *Sanctum corpus psallendo deduci cœptum, sub muro urbis transitum, & ad sepulturam ventam, ubi in loco Sacerdotali benedictione non sacrato, locata capsa, in fossâ, quæ spatiosior facta est, ablatis duorum sepulcrorum singulis spondis*. Ibi, ante annos mille, sepulturam Christianam habemus extra urbem, in loco profano, ubi alia corpora jam sepulta erant. In Gallia passim, extra urbes & vicos, cœmeteria Christianorum occurrunt; quæ priùs fuisse Ethnicorum, Diis Manibus inscripta saxa ostendunt. Propinquioribus sæculis, pace Ecclesiæ datâ, polluta pleraque, cùm funera in urbes & sacras ædes reducta. Atque hinc est, quòd Vesontione, & alibi in templis, vix ulla reperiantur monumenta, nisi post sæculum duodecimum.

Magnam porrò Vesontione mutationem vel ex eo licet colligere, quòd Geminiæ lapis eò loci effossus fuerit, ubi monumentum fornicatum & obseratum non occurrit: quod tamen titulo suppositum fuisse, verba indicant, *hic adquiescit*. Manibus scilicet haud pepercit fortuna, quæ memoriam servavit in vivo seu virgine lapide, quem Vesontini vulgò vocant *Vergenne*:

—— data sunt ipsis sua fata sepulcris [3].

Mirabilem namque subversionem, & loci publici antiquitatem simul testantur ossa grandiora integra combustis fragmentis confusè permixta; urnæ variæ reliquias cinerum continentes; pocula Samia operæ eminentis; vascula vitrea & testacea postremo lacrymarum muneri destinata; lucernæ sepulcrales testaceæ; armillæ æneæ; argentea & ænea Neronis & aliorum Cæsarum numismata, quæ hac illac sparsa insgno numero inter fodiendum operis occurrerunt: quibus certè si adfuissem, Scriptum hoc meum plenius exivisset: eo qualicumque, VIR EXCELLENTISSIME, fruere, vive & vale, ut Reipublicæ Christianæ virtutibus tuis longiùs præluceas. Bruxellæ, ex Museo, Kal. Januariis Anni Christiani M. DC. XXXIV.

1 Serm. de Fide & Lege. 2 De Glor. Confess. cap. 106. 3 Juven. Sat. 10.

F I N I S.

DISSERTATIO
DE
OTHONIBVS ÆREIS.

AVCTORE

HENRICO THOMA CHIFFLETIO,
IOANNIS IACOBI F.

SERENISSIMO ARCHIDVCI,

LEOPOLDO

GVILIELMO,

AVSTRIACO, BVRGVNDICO,

BELGARUM SEQVANORUMQUE

PROREGI,

VERI AC PERFECTI PRINCIPIS

PROTOTYPO,

OTHONIS IMP. NVMISMATA,

EX AVRO ET ARGENTO LEGITIMA;

EX ÆRE NONNISI ADVLTERINA,

VENERABVNDVS OFFERT

HENRICVS THOMAS CHIFFLETIVS,

IOANNIS IACOBI F.

INDEX CAPITVM.

vacare gaudio cœpit, ut ab eo crederetur orta patriæ ſecuritas, & quies.

X. SECVRITAS. P. R. Alius ſecuritatis typus, quem ſic deſcribit Ant. Auguſtinus [1]: *Stans erecta, ſiniſtrâ ſceptrum, dextrâ lauream tenens corollam*, quæ victoris præmium eſt.

XI. SECVRITAS. P. R. Alia *ſecuritas*, ut ait Seneca, *affluens* hic ſpectatur, cum cornucopia & clypeo. Tacitus: *Profectus Otho*, QVIETEM *Vrbis*, *curaſque Imperii*, *Salvio Titiano fratri permiſit*.

XII. PAX. ORBIS. TERRARVM. Numiſma cuſum, poſtquam [2] *Pax & concordia ſpecioſis & irritis nominibus jactata ſunt*. Quæ pax enim eſſe potuit bellis civilibus? *ubi ſolitudinem faciunt, pacem appellant* [3].

CAPVT II.

Communi ſapientum ſententiâ ærei Othones antiqui non inveniuntur.

PRODVCTIS & explicatis ex materia principali Othonibus legitimis, ſuccedit quæſtio, *An ex viliori æris metallo cuſi antiquitus Othones reperiantur*. Diſſolvit controverſiam Sereniſſima CHRISTINA, Suecorum, Gothorum, Vandalorumque incomparabilis Regina, quæ cùm à parente meo inaudiſſet allatum è Germania Sereniſſimo Archiduci Othonem æreum, Apollinari reſponſo ſubdidit: QVI ÆREVM OTHONEM·REPERERIT ANTIQVVM, PHILOSOPHICVM LAPIDEM INVENERIT. Dictum ſapiens, Auguſtum, aureâ dignum ſtatuâ. Vt namque pro illo lapide fruſtra multi bona ſua dilapidant; ita pro hoc numiſmate omnes in vanum exercent induſtriam.

In eamdem ſententiam deſcenderat jampridem Æneas Vicus Parmenſis, Antiquariorum primipilus: ſic enim ille, ubi agit de numiſmatis ex ære Corinthiaco [4]: *Delle medaglie di rame grandi con la effigie di Auguſto, tacio, perche ſe ne ſono poche, & meno di quelle di Ceſare. Di* OTHONE *non dico, la cui effigie niuno, ſenza ſuo inganno, ſi vantu haver veduta ſtampata in rame.* Hoc eſt: *De numiſmatis æreis majoribus cum effigie Auguſti, taceo, quia rarò occurrunt, Cæſariſque rarius. De* OTHONE *nihil dico, cujus effigiem nemo, abſque errore proprio, jactare poteſt ſe vidiſſe æri impreſſum.* Alio item loco [5]: *Le medaglie di* OTHONE *in argento, & in oro, ſono tutte rare: ma di rame, ſin qui non ne ho veduta alcuna anticha, ne parlando con vechi profeſſori di coſe antiche, in tutta Italia, ho ancor trovato uno, che veduto ne habbia, ben di finto aſſai.* Ideſt: *Numiſmata* OTHONIS *argentea & aurea omnia ſunt rara: ſed antiquum hactenus nullum vidi æreum; neque agendo cum ſenibus rerum antiquarum per totam Italiam profeſſoribus, vel unum nanciſci licuit, qui vidiſſet, ſed adulterata plurima.*

Succedit Antonius Piſo, vir de Antiquitatibus optimè meritus [6]: *Profert Joannes Sambucus* OTHONEM, *octavum Imperatorem, quem dicit ſe in ære ſervare; quod inauditum eſt, & incredibile Italis Antiquariis, qui negant ullum reperiri numiſma* OTHONIS *æreum*.

Mirabilis Claudii Menetrii genius fuit, in diſquirendis nummis aſſiduus, totus in illis: Italicam tellurem Sequanus amavit ut matrem, quòd illa tot pareret, tot aperiret ingenia, promente terrâ quotidianam materiem, ſemperque novam ſcribendi. Notus fuit Nicolao Peireskio, Laurentio Pignorio, Equiti Caſſiano à Puteo; & cui non notus, cùm Eminentiſſimi Cardinalis Franciſci Barberini Antiquarius fuerit? Interrogatus aliquando à meis, parente, & patruo, tam exploſum eſſe hunc Romæ nummum, reſpondit, ut qui ÆREVM OTHONEM jactaret ſermonibus, venderet fabulam.

Nullum Adolphus Occo refert, ille ſedulus ſcriniorum in Germania ſcrutator: nullum Joannes Triſtanus, qui in hoc ſtudio conſumpſit ætatem: nullum Franciſcus Angelonus, numiſmatum nuperus editor. Pol, iſti cùm non loquuntur, conſentiunt, Plautinumque [1] hic locum habet:

Pergo ad alios, venio ad alios, deinde ad alios; una res,
Omnes compacto rem agunt.

Quod ergo falſum eſt, obducto veri ſimulacro, ac nomine, oculis noſtris, animiſque fucum facit; & quamdiu nos fugiet falſi verique numiſmatis diſcrimen, perpetuò allucinabimur.

CAPVT III.

Cur ærei Othones legitimi non exſtent.

SEBASTIANVS Erizzus, & Levinus Hulſius, cauſam fuiſſe ſcribunt breve Othonis imperium. Imperavit Otho, ut Suetonius tradit, diebus nonaginta quinque; ut Caſſiodorus, menſibus tribus, & diebus quinque. Spatium vides; & ſi perpendas, brevius Helvii Pertinacis, qui octoginta ſeptem; Quintilli, qui ſeptemdecim; Floriani, qui octoginta diebus imperium tenuerunt. Illorum tamen ærea numiſmata noſtris verſantur in oculis. Non igitur conſtat illa ratio, tranſeamus ad aliam.

Numiſmata aurea, argentea, & electrea Imperatores arbitrio ſuo cudi jubebant vel in monetis Palatinis, vel in caſtris. Vnde Dio Auguſtum ſcribit [2], *pecunias ſuas ab ærario ſeparatim habuiſſe.* τὰ χρήματα, *pecunias*, explico aureos & argenteos uſuales nummos, qui juſſu Cæſarum cudebantur. Plinius de aureis [3]: *Paulatim Principes imminuêre pondus aureorum.* Lampridius de Heliogabalo: *Varias nummorum aureorum formas invenit causâ largitionis.* De argenteis Suetonius in *Auguſto*: *Nummum argenteum notâ ſyderis Capricorni, quo natus eſt, percuſſit.* Rurſum Lampridius de Alexandro Severo: *Alexandri habitu plurimos nummos figuravit, &* *quidem* ELECTREOS: *plurimos tamen aureos.* Electrum auro ſimul argentoque, vel naturâ, vel arte mixtis conſtabat [4].

Æris autem ſignandi auctoritas penes Senatum erat: unde nummi ærei notam SC. hoc eſt, *Senatuſconſulti*, præſerebant in averſâ facie, uſque ad tempora collabentis Imperii: quibus cùm Reſpublica per Tyrannos lacerata fuiſſet, Senatus auctoritate caſſâ ac deminutâ, factum eſt, ut omne nummi genus, etiam æreum, Imperatoris ſolo juſſu cuderetur, nulli inſcriptâ SC. notâ, ſed aliâ; quæ locum monetæ in civitate aliqua, ut Conſtantinopoli, Sciſſiæ, Aquilejæ, Treviris, Lugduni, vel alibi cuſæ indicaret.

Quod dixi de auctoritate Senatus in ſignando ære primis Imperii Romani ſæculis, firmatur ex Dione, cujus hæc ſunt verba de Caligula [5]: CAJI *memoriam ægrè ferentes, omne æreum numiſma, quod ejus imaginem haberet, conſlari juſſerunt.* Æreum dumtaxat Caligulæ numiſma conflatum ſcribit

1 Dial. 2. 2 Tacitus. 3 Idem in Agricola. 4 In Diſcurſibus, l. 1. cap. 6. 5 Idem cap. 18. 6 Cap. 2. fol. 3. 6.

1 In Captivis, Act. 3. Sc. 2. 2 Lib. 53. 3 Lib. 33. cap. 3. 4 Plin. l. 33. cap. 4. 5 Lib. 60.

bit Dio, non aureum, non argenteum: quia scilicet æreum solum jussu Senatus signatum fuerat, ejusque decreto conflari solum poterat.

Atqui constat Othoni non favisse Senatum, qui favore militum imperium arripuerat. Tacitus[1]: *Manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fugâ populi forum, districta adversus dubitantes tela.* Et paulò antè: *Milites Romani disjectâ plebe*, PROCULCATO SENATU, *truces armis, rapidis equis forum irrumpunt.* Deinde per aliquot paginas: *Fremit miles, & Tribunos, Centurionesque proditionis arguit, tamquam* FAMILIÆ SENATORUM *ad perniciem Othonis armarentur.* Tum denique: *Undique arma, & minæ, modò in Centuriones, Tribunosque, modò in* SENATUM *universum.* Plutarchus[2] etiam rogantes inducit milites, *ubi essent* HOSTES CÆSARIS SENATORES. Suetonius currentes per Palatium, *cædem* SENATUS *flagitantes.* Et Dio[3] de Othone: *Milites multitudine munerum, blandisque sermonibus in tantam licentiam scelusque induxerat, ut aliquando sint ausi in Palatium irruptionem facere, cùm frequentes* SENATORES *apud Othonem cœnarent; interfectisque iis à quibus arcebantur, tandem irruere eò ubi convivium agebatur, occidereque* OMNES, *qui intus erant, solis iis, qui inde abierant, aut se uspiam aliquò abdiderant, conservatis: cujus rei causâ Otho & præmium ipsis largitus est, perinde ac si id facinus in gratiam ejus fecissent.*

Certè si Otho (*cujus*, Tacito teste[4], *nota fuit adulatio*) prætulit nomen Senatus, non admisit auctoritatem. Idem Tacitus: *Multos è magistratibus, magnam Consularium partem, Otho, non participes aut ministros belli, sed* COMITUM SPECIE, *secum expedire jubet.* Alio loco: *Erat grande momentum in nomine Urbis, ac* PRÆTEXTU SENATUS. Itemque alio: *Eas, quæ Lugduni agebant, copias* SPECIE SENATUS *misit.*

Memorandum hic etiam Othonem Imperatorem à Senatu & populo ne titulo quidem honestatum. De Claudio Gothico narrat Pollio: *Adulator* SENATUS, *adulator Populus Romanus, adulatrices exteræ Gentes, adulatrices Provinciæ; siquidem omnes ordines, omnis ætas, omnis civitas, statuis, vexillis, coronis, fanis, arcubus, bonum Principem, aris ac templis honoraverunt.* Tam verò nudus fuit ab ejusmodi monumentis Otho, ut nulla ejus superfuerit epigraphe in ære, lapide, marmore, præter sepulcralem, eamque non ut pro Imperatore, sed quasi pro vernula positam. *Vidi ego*, inquit Plutarchus, *cùm Brixilli essem, & modicum monumentum, & inscriptionem ejusmodi*, M. OTHONIS. Suetonius de Vitellio: *Lapidem nomine Othonis inscriptum intuens, dignum eo mausoleo ait.* Ex quo scilicet vixisse colligas potiùs quàm imperasse Othonem, à cujus morte milites *infensum Othoni* SENATUM *adhuc arbitrabantur*[5].

Hæc cùm ita sint, mirum non est, nulla Othoni cusa fuisse ærea numismata, cum SC. nota. Cur verò Senatus auctoritate, quam sibi totam usurpaverat Otho, ad æs signandum non sit usus, hanc mihi parens meus mentem injecit: Othonem superbum ac prodigum Imperatorem fortassis abhorruisse à vili æris materia, quæ sordidam æruginem facilè contrahit: & situm est in experimento, contactu æris manus infici odore pravo, veneni etiam participe materia, & quæ à poculentis abdicetur & esculentis. Unde vero simile est Othonem, qui cutem curabat & capillos, suaviter fragrantibus *odoribus perfusus*[6], etiam,

1 Lib. 2. Hist. 2 In Othone. 3 Lib. 64. 4 Lib. cit. 5 Tacitus. 6 Plinius lib. 13. c. 3.

quod mirêre, *in plantis pedum*; dictus idcirco à Martiale *mollis Otho*, & à Juvenale *pathicus Otho*, hoc est, suis datus affectibus: vero, inquam, simile est illum æream odio habuisse materiem. Odia individuis peculiaria sunt, & connata: sunt qui caseum abhorreant, alii vinum: sunt qui poma & rosas, quarum odore animo linquuntur: alii felis, alii muris adspectum exhorrescunt. Scaliger ad conspectum nasturtii ita contremiscebat, ut horrore quassatus abire cogeretur. Illa autem odia ab idiosyncrasia, certoque corporeæ mixtionis modo derivantur. Ut sic planè veritati non repugnet, Othonem æream materiem odisse, quâ numquam usus legitur, sed auro sæpius & argento.

Plutarchus de illo[1]: *Quoties Galbam invitaret, sæpiùs cohortem excubantem nundinabatur largitionibus*, AUREOS *in singulos dividens.* Item Suetonius: *Quoties cœnâ Principem exciperet*, AUREOS *excubanti cohorti viritim dividebat.* Rursum Plutarchus[2]: *Fama est cùm Nero aliquando pretioso unguento, quo unctus erat, Othonem adspersisset; illum contrà insequenti die excipientem Neronem, repentè fistulas* AUREAS *&* ARGENTEAS *diversis locis proposuisse, quæ quasi aquam magna vi fuderunt unguentum.* Et inferius de Othone eodem: *Deficienti ab Nerone Galbæ primus ex Rectoribus Provinciarum aggregavit se, offerensque quicquid in poculis, & mensæ instrumentis*, AURI *&* ARGENTI *haberet, tradidit Galbæ, ad signanda ex eo numismata.* Vides Othonem ad cudendam pro Galba pecuniam aut æs sprevisse ob materiæ vilitatem, aut odisse naturali fastidio & contemptu.

Respexit deinde parens meus ad Italicum vocabulum OTTONE, (Latini *æs flavum* dicunt) fortè fluxum ex eo, quòd Imperator Otho ab ære abhorreret, & adoptatum per ἀντίφρασιν, *sicut ex adverso* (verba sunt Sidonii[3]) *majores nostri prælia, quibus nihil est fœdius, Bella dixerunt: quique etiam pari contrarietate Fata, quæ non parcerent, Parcas vocitavere.*

Varii nunc sunt, ut fuere olim, Principum affectus: quæ ex ære numismata spernebat Otho Cæsar, hodie Serenissimus Archidux noster præ aliis æstimat propter magnitudinem, & aversarum imaginum elegantiam multiplicem; secundo loco aurea habet; postremo argentea.

CAPUT IV.

Pseudo-Othones ærei duo primæ magnitudinis, itemque alii plures ejusdem formæ explosi.

POstquam sæculo præterito exsulare barbaries cœpit, litterarumque gloria restitui, Viri principes, & rerum antiquarum studiosi, numismata vetera congerere orsi sunt, & Imperatorum series instituere. Primos inter duodecim Cæsares decrat ipsis æreus Otho, quem undequaque scrutari, quovis pretio investigare. Unde lucri aviditas corruptorum excitavit ingenia. *Patavinus quidam*, inquit Ant. Augustinus[4], *hac in plasticâ* * *excelluit, veteres nummos feliciter exprimens, ut spectanti voluptatem præberent, & nisi peccarent interdum vel litteræ, vel imagines, nihil requirus ampliùs.* Illi Patavino Artifici Joanni Cavinio nomen erat, cujus nota fraus, nota & manus, sed laudata felicitas: tam bellè namque typis novis expressit Othones æreos, ut omnes expeterent, nisi novitas demeret pretium. Duos dumtaxat repræsento, in qui-

1 In Galba. 2 In Nerone. 3 Lib. 2. Epist. 2. 4 Dial. 12.

* Leg. videtur *plastica*.

quibus eædem inscriptiones, sed diversa emblemata partium aversarum.

Primus Patavini æreus Otho idem pænè est cum alio adulterino, quem vidit Jacobus Strada, descripsitque in hunc modum [1]: *Numisma æreum Othonis vidi, in cujus altera parte ara conspicitur, cui Imperator togatus adstat. Ab altera parte aræ est Tribunus militum loricatus, & paludatus, jungens in ara dextram cum Imperatore. A tergo Tribuni sunt alii milites loricati gerentes signa militaria, cum inscriptione*, CONCORDIA MILITVM. *Infrà subscriptum SC.* Sola differt inscriptio, quæ in nostro legitur, SECVRITAS P. R. videturque desumpta ex æreo numismate, quod exstat in MS. Goltziano, ubi eædem litteræ & imagines nullo prorsus discrimine sunt expressæ.

In alio numismate, quod hic secundo loco insculptum habes, eadem est SECVRITAS P. R. sed alio typo erecta, ferens coronam lauream. Ejusmodi Pseudo-Othones multorum manibus teruntur, quos pulchritudinis gratiâ servant, non antiquitatis.

Alium Othonem æreum Joannes Sambucus ad finem suorum *Emblematum* edidit magno cum gaudio, quod Joanni Groliero significavit his verbis [2]: *Per hoc triennium multis modis Bibliothecam auxi ornavique meum, atque antiqui operis numismatu, quæ tu adeò extollebas, maximè raris cumulavi, ut vel summis Cardinalibus admirabiles Romæ & per Italiam Principibus fuerint: præsertim* OTHO *hic* ÆREVS, *cum circo Hadriani, & Pescennia*, VNICVS, *quod sciam, in Europa.* Plaudit sibi Sambucus de suo unico Othone, cui rosione artificiali detritum caput, & planè mutila inscriptio. Aodio Sambuci querelam, & credo facilè, *patrimonium ejus quorumdam mercatorum imposturâ diminutum.* Quisquis illi mercem hanc obtrusit, malignè imposuit. Insusurravit aliàs Lipsius Gischno tamquam in aurem [3], *plus famæ Sambucum, minus habuisse doctrinæ.*

Octavium Stradam quis mendosum non arguat? Duos exhibuit Othones æreos; quorum vultus si conferas cum aureis & argenteis, qui nemine contradicente legitimi sunt, tam esse dices similes, quàm ova ovibus.

Hubertum Goltzium oportet adeamus: ille, Erycii Puteani elogio [1], *instaurator antiquitatis*, Othones æreos aliquando viderit? Perqoisivi in tabulis, & respexi, sed non veros. Deceptum Goltzium dicemus rerum falsarum ludibrio? Non hoc quidem, sed audi: aliter pingere, aliter explicare solitus Goltzius; si tulisset judicium, damnasset errorem.

Doctus est Lud. Savotus, & opus ejus æstimo Gallici saporis: voluit ille turbam sequi, & errare cum multis: *Pescennii*, ait [2], *numisma in quovis metallo rarum est post æreum Othonis.* Existimavit ergo Savotus exstare veros Othones æreos. Alibi [3] dicentem observo: *notitiam numismatum longos requirere annos, sumptusque infinitos; nec licuisse sibi per conditionem, effusione pecuniarum tantâ, ad ejusmodi pervenire notitiam.* Non igitur Savoto licuit examinare Othones, & pro uno æreo expendere quingentos supra mille Brabanticos florenos, ut aliàs Carolus Croyus Dux Arschotanus pro supposititio, qui ex æreo Titi numismate effictus erat. Dicam ampliùs, æreum Othonem, inductâ dolo specie, à Buquingamio Duce emptum aliquando Jacobis Anglicis quingentis, qui florenis Brabanticis quinquies millenis æquales pretio erant. *Æstimaretur*, inquit Lævinus Hulsius [4], *nummus æreus elegans Othonis authenticus aliquot centum, immò mille aureis.* Rectè quidem, *æstimaretur*, si occurreret: sed uno falso ære vilitas auro redditur, atque, ut jam Plinii ævo [5], *pluribus veris denariis adulterinus emitur.*

[1] In Epit Thesaur. [2] In nuncupatoria, An. 1561. [3] Epistolar. Misc. cent. 1. epist. 2.

CAPUT V.

Othones quatuor ærei, primæ & secundæ magnitudinis, ex aliorum Cæsarum nummis veteribus sunt effícti.

Accuratam numismatum antiquorum collectionem, *studium elegantiæ* appellabat Lipsius [6]. Audeo majore encomio *studium Principum* nominare, quod in eo nec meliora discant, nec plura quàm Principes. *Heroicum* jam ab initiis Romani Imperii *studium* fuit, quo oblectatus Augustus [7] *amicis munera dividebat, nummos omnis notæ, etiam veteres Regios, ac peregrinos.* Hodie Augustissimus Imperator FERDINANDVS III. ejusmodi antiquitatum delectatur amœnitatibus, Romanæ magnitudinis, vel in numismate magnus inspector, interpres summus: cujus genium ac virtutem æmulatus Serenissimus noster LEOPOLDVS GVILIELMVS, interrogare per litteras Augustum fratrem voluit de Othonibus æreis, ut si quos haberet, mitteret examinandos. Quaternos per intervalla lubens misit Imperator, Marcum Antoninum Cæsarem imitatus; qui etsi versatissimus in omni studiorum genere, omnibus tamen non credidit, sed *diu inquisivit quod erat verum.*

1 In Geneal. Puteau.
2 Parte 4. cap 21. pag. 189.
3 Parte 4. cap. 1.
4 In Othone.
5 Lib 33. cap. 9.
6 Cent. 9. epist 5.
7 Sueton. in Aug

Primum numiſma Cæſareis codicillis incluſum ut accepit Viennâ Sereniſſimus, parenti meo porrexit, ut judicaret. Non diu hæſit parens, quin affirmaret Othonem eſſe novum ex antiquo Galba efformatum: quod & idem poſtmodum patruus meus Balernenſis Abbas calculo ſuo firmavit. Conſensêre item rogati ſententiam Viri eruditiſſimi, Otho Zylius, Albertus Rubenius, & Caſperius Gevartius, qui in adulterato Othone illo Galbæ lineamenta ſupereſſe cenſuerunt. Idemque poſtremo ac decretorio ſuffragio ſanxit Sereniſſima Regina CHRISTINA, cùm percupiiſſet videre numiſma, quod à parente meo ipſi eſt oſtenſum. Naſus enim Othoni ſpurio ſupereſt aduncus, quem Galbæ tribuit Suetonius; contractiores genæ, ac velut recedentes, ut in ſene, cùm Otho pinguior eſſet, & ſpectabilior viridi in ætate.

Præterea in epigraphe circa Othonis caput (præter alios nævos) obſervabis pedatam nimis eſſe adſpirationem H. nimiamque apparere inter crura diſtantiam, præter ſcribendi ejus temporis morem; quemadmodum videre eſt in epigraphis aureorum argenteorumque Othonis numiſmatum, necnon & in æreis avi ejus III-Viri monetalis, quæ Sereniſſimus ſervat, quibus inſcriptum, M. SALVIVS OTHO. Id quod etiam obſervari poteſt in HADRIANI nummis, atque in aliis multis Marci Aurelii, Fauſtinæ utriuſque, Didiæ Claræ, ac Juliæ Piæ, in quibus legitur HILARITAS, ubi paſſim non adeo pedata adſpiratio, cruraque paulò ſunt conjunctiora.

Denique averſum Emblema, LIBERTAS PVBLICA, cum pileo in dextra, Galbæ proprium eſt, propterea quod poſt mortem Neronis, *plebs pileata Urbe tota diſcurreret*, teſte Suetonio: qua de re Aurelius Victor: *Adeo cunctæ Provinciæ, omniſque Roma interitu Neronis exſultavit, ut plebs induta pileis manumiſſionum, tamquam ſævo exempta dominio triumpharet.* Libertas certè adeò Galbæ propria fuit, ut ejus numiſma conſenſu Senatus reſtituerit Nerva, in cujus averſa parte circa typum libertatis ſcriptum: IMP. NERVA. CÆS. AVG. REST. Quod & idem proprium Galbæ ſymbolum inſtauravit etiam Trajanus cum epigraphe, TRAJANVS AVG. GERM. DAC. PART. REST. Vtrumque nummum propriâ delineatum manu reliquit Hubertus Goltzius. Sed & hanc marmoream baſim edidit Gruterus [1], quæ ad rem facit:

IMAGINVM. DOMVS
AVG. CVSTODIB. SIGNVM
LIBERTATIS. RESTITVTÆ
SER. GALBÆ. IMPERATORIS. AVG.
CVRATORES ANNI SECVNDI.

Secundum numiſma antiquum eſt, non eſt tamen antiquus Otho, cùm palam ſit non eſſe Othonianorum temporum: qui enim verſatus ſit in Numiſmatica praxi, animadvertet à Julio Cæſare uſque ad Hadrianum, in æreis numiſmatis rotunditatem formæ ſpectari, paucis demptis, quæ ſub Auguſto cuſa ſunt in Colonia Nemauſenſi, in quibus Auguſti & Agrippæ capita, & in averſa parte crocodilus. Quapropter hoc numiſma Othoni tributum non rectè ad illa tempora refertur, cùm ejus forma ſit inæqualiter rotunda, qualis primùm cœpta cudi ſub Antonino Pio.

Ad hæc, præter rotunditatem, quam habent numiſmata ante Antoninum Pium, ortæ ſunt illis ſemi-rotundæ, quæ in hoc Othone adulterino planæ ſunt & angulatæ, quod etiam fieri cœptum ſub Antonino Pio. Adde craſſitiem laminæ enormem proportione rotunditatis, quæ in præcedentium Imperatorum nummis non occurrit niſi cum magnitudine conveniens, idque raró. Ex quibus omnibus ad oculum patet, hoc numiſma non ſolum benè referri ad Antonini Pii tempora, ſed in eo vultum Antonini expreſſum fuiſſe, ex quo demptâ barbâ, mentoque deminuto, Othonianus vultus fuerit fictus; ſed non affabrè omnino, cùm ſuperſit è ſcalpro galericali aſperitas in capite Othonis; ut etiam in corolla, quam averſa figura ſtans dextrâ tenet. Neque ita eraſit Artifex litteras, quin earum veſtigia ſuperſint, non tantùm in poſticâ parte, ſed in anticâ etiam, ubi, præter alias labes, ductus obliquus adhuc reſtat poſt nomen Othonis. Poſtremò, demptâ, ſi quis velit, inſcriptione, valde imperitus erit, qui Othoni tribuet gracilem hunc vultum, cujus plenior facies & rotundior erat.

Tertium Othonem ut vidi, inſcriptionem laudavi nitidam & exſtantem, proportionem commodam, Romanos characteres pulchrè expreſſos. Sed non obſervavit adulterator, *ne quid nimis*. Nimiùm enim expolita eſt adverſa nummi facies, & quaſi nova: depreſſâ nummi veteris laminâ, expreſſæ nimis diligenter exſtant litteræ novæ, & puncta minutula; cùm poſtica pars croſa ſit ærugine. Aliam verò arguas Artificis oſcitantiam, qui capillitium non planè compoſuit Othonianum in morem, neque per gradus ſatis diſcriminavit; quod cum aureis argenteiſque legitimis comparando obſervavit ipſemet Sereniſſimus.

Formam præterea numiſmatis obſerva: ejus congruentiæ & magnitudinis nullæ ſunt ab Auguſto uſque ad Trajanum: omnia enim vel majoris vel minoris ſunt formæ, neque adeò craſſa. Denique inſcriptionem ſi demas, Othonianum eſſe vultum no-

¹ P. 218. num. 12.

nemo dixerit, sed potiùs Hadrianeum, ex quo reflexâ in frontem comâ, abrasisque mentum ac genas obducentibus pilis; ut tuberosior appareret vultus, non operosum fuit fingere caput, quod accederet ad Othonianum.

Quarti Othonis hic in tabella expressi mentionem facit Erizzus, & injiceret veritatis scrupulum, nisi quòd se vidisse ait numisma, hic videres coram quàm exiguâ fictum sit industriâ. Totum Augusti caput est, quale in nummis III-Virorum monetalium. Capilli Augusti ad Othonis rationem negligentiùs sunt compositi. Servavit Artifex aversam nummi Augustei partem totam, in qua SC. intra coronam lauream. Numisma denique malè exceptum est à lima eodem modo, quo illa Nemausensia, de quibus antè, quorum ne unum quidem limâ non arrosum vidi, vel per oras, vel per capita, vel per emblemata in modum monetæ antiquatæ; quod dignum aliàs examine singulari.

Isthæc autem numismata quatuor à nobis examinata cùm successivè per Cursores remisisset ad Cæsarem Serenissimus, alterum ex illis (primum nescio, an secundum) ostendit Imperator Illustrissimo Comiti Nicolao Draskovich, Camerario suo, hujus studii peritissimo, qui primo intuitu verum esse Othonem dixit, deceptumque in sua crisi parentem meum. Nummo tamen postmodum domi attentè considerato, ad Imperatorem Posonii agentem has dedit Litteras doctrinæ plenas & ingenuitatis.

Erravi nuper, Imperator Auguste, circa agnitionem numismatis Othonis Imperatoris, temerè & præcipitanter illud pro legitimo approbando. Hujus erroris mei à Majestate vestra humiliter veniam peto. Sed hic diutiùs ac diligentiùs considerato numismate, tandem agnovi illud ab Impostore quopiam (quibus abundat Italia) falsificatum esse, ac in antiquo numismate, deleto priori, caput Othonis, sive effigiem taliter qualiter incisam, sive insculptam esse. Potissimùm autem litteræ malè insculptæ idipsum indicant evidentissimè: neque enim forma litterarum est ævi Othonis, sed longè posterioris: quod Majestati vestræ sacratissimæ coràm aliquando efficacissimis & evidentissimis rationibus comprobabo. Quare, clementissime Imperator, recanto palinodiam, Chiffletium absolvo, neque ipsum præteriti erroris arguo; ac me M. V. *sacratissimæ humillimè commendo. Viennæ* XIV. *Aprilis, Anno* M. DC. LV.

CAPUT VI.

Minuti Othones ærei vel fuère argentei subærati, vel ad argenteos veteres fusi.

VEtus est fraus æreos nummos auro illinendi: scribit enim Suetonius [1], *Julium Cæsarem in primo consulatu tria millia pondo* AVRI *furatum in Capitolio, tantumdem* INAVRATI ÆRIS *reposuisse.* Sunt etiam illiti auro nummi cultus & honoris causâ: habemus domi optimorum Imperatorum, Trajani & Probi, ærea numismata, quibus auri folia ab antiquo sunt inducta; quodque Trajanum refert, supra caput perforatum est ad gestationem, de qua fusè parens meus in *Anastasi Childerici Regis* [2].

Alia fraus fuit, ut aureis crustulis æream laminam interponerent, nummosque percuterent. Themistius [3] vocat χρυσίον ὑπόχαλκον, *aurum subæratum*. Itemque Persius [4]:

1 In Julio. 2 Cap. 18.
3 Orat. 2. 4 Sat 6.

—— *& veri speciem dignoscere calles,*
Ne qua SVBÆRATO *mendosum tinniat* AVRO.

Tinnire verbum ad æs propriè pertinet, cui sonus est acutus. Qui solidos eo modo adulterabant, criminis rei censebantur. *Qui nummos* AVREOS, ait Vlpianus [1], *raserint, finxerint,* FINXERINT, *si quidem sint liberi, ad bestias dentur; si servi, summo supplicio afficiantur.*

Argentei subærati, & subferrati etiam, passim exstant in abacis Antiquariorum. Plinius de illis [2]: *Miscuit* DENARIO *Triumvir Antonius* FERRVM: *miscent* ÆRA *falsæ monetæ*: id est, falsi Monetarii, ut alibi dixit, *servitia, opera, dignitates, officia.* Fraus illa solemnis primùm fuit tempore Reipublicæ, contra quam lex promulgata: *Ars facta*, inquit idem Plinius [3], *denarios probare, tam jucunda* LEGE *plebi, ut Mario Gratidiano vicatim togatas statuas dicaverit.* Artem illam non aliam fuisse existimo, quàm ut nummi serrâ ad oras dentarentur, ut appareret, nullam intus latere laminam æream, vel ferream; unde *serratos nummos* vocarunt, hic in Belgio satis frequentes; ut verè Tacitus dixerit [4] de Germanis nostris: *Pecuniam probant veterem,* SERRATOS, *bigatosque.* Peccarunt Cœlius Rhodiginus, Æneas Vicus, & Fulvius Vrsinus, qui *serratos* credidere dictos ab impressa serræ nota. Aliter, & verè Claudius Chiffletius pro-patruus meus [5]: *Serrati Tacito, quorum circumferentia serrata sit.* Penè rem tetigit Lipsius [6], cùm *dentatos* vocavit; sed nec rationem adjecit, quam habe à laudato Chiffletio: *Incidebantur circa oras, ut fraus falsariorum agnosci posset, qui laminis aureis & argenteis æs interponebant.*

Falsarii postmodum novos cuderunt denarios, & quidem serratos, sed interpositâ tanto artificio æreâ lamellâ, ut observari dolus nequiret: quâ fraude rursus compertâ, serrationis usum Respublica neglexit: nulli enim hactenus visi à nobis nummi Imperatorii, qui serratione conspicui essent: etsi subinde perseverarit subæratio à primis Cæsaribus usque ad Imperii declinationem. Julios enim vidimus, Augustos, Tiberios, Nerones, Galbas, Vitellios, Vespasianos, aliosque subæratos: unicum Othonem argenteum subæratum servat Serenissimus, quem ipsi Româ attulit Joannes Michaël Rita, eximius antiquitatis cultor: typo similis est ei, quem tertio loco attulimus capite primo.

Ex nonnullis autem argenteis subæratis solum æs restat cum nota typica, vel ob temporis diuturnitatem deciduâ argenti lamellâ tenui, vel eâ certè absumptâ, quòd in sulphureo solo nummi resederint.

Parvos ejusmodi ex ære rubro Othones hodie reperire est, in quibus quamvis detritioribus, vultus & inscriptio Othonis dignosci queunt, ut in numulo, quem habet scientissimus in hoc studio P. Otho Zylius, cujus epigraphe est, VICTORIA OTHONIS. Alium cum inscriptione, SECVRITAS P. R. servat patruus meus Balernensis Abbas, qui in sermone familiari mihi narravit, popularem suum & amicum Claudium Menetrium, cùm Romæ degeret, in similes numulos Othonis æreos incidisse, quos vel argenteos subæratos fuisse, vel fusos ab argenteis judicabat; cujus ego sententiæ lubens & volens subscribo.

1 L. Quicumque. ff ad leg. Corn. de falsis. 2 Lib 33. cap. 9.
3 Loc cit. 4 Lib. de Germ. 5 De ant. numism. cap. 7.
6 In Notis ad Tac. de Germ.

CAPVT VII. & VLTIMVM.

An exſtent antiqui ex ære Othones Græci.

ÆNeas Vicus, Antonius Piſo, & Claudius Menetrius, periti Antiquarii, non viſos in Italia legitimos Othonis æreos nummos abſolutè profeſſi ſunt, nullâ Græcorum exceptione [1]. Vnicum tamen produxit Octavius Strada, quod averſum Aquilam præfert cum lauri ramo. Sed apertam falſitatem oſtendit caput, quod laureâ eſt redimitum.

Julius Cæſar, calvitio deformis [2], *deficientem capillum revocare à vertice conſueverat, & ex omnibus decretis ſibi à Senatu honoribus, non aliud aut recepit, aut uſurpavit libentiùs, quàm* IVS LAVREÆ *perpetuò geſtandæ.* Otho Imperator [3], *propter raritatem capillorum, galericulum capiti adaptavit, & ita annexuit, ut nemo dignoſceret.* Vnde in veris ejus nummis, quos exhibuimus capite primo, non expreſſum eſt cum laurea caput ejus, ſed cum galericulo.

Adulterationem præterea prodit inſcriptio, quæ eſt ejuſmodi, Μ. ΟΘΩΝΟΣ. ΚΑΙΣΑΡΟΣ. ΣΕΒΑΣΤΟΣ. Qui hanc finxit, Græcè peritus non fuit: aliter enim ſcripſiſſet ΣΕΒΑΣΤΟΥ, non ΣΕΒΑΣΤΟΣ.

In Catalogo MS. numiſmatum Franciſci Gottifredi, Nobilis Romani, alterum Othonem reperi ſic breviter deſcriptum inter ærea ſecundæ magnitudinis:

> *Caput Othonis Græcum:*
> CA. ΟΘΩΝΟΣ. ΚΑΙC. CEBACTOY.
> *Mons:* ΚΑΙCΑΡΕΙΑC. ΕΤ:::::

Imperatorium numiſma, cum figura montis, & inſcriptione ΚΑΙCΑΡΙΑC, nullum hactenus viſum ab Antiquariis ante tempora Macrini [4], qui Cæſarea civitate oriundus erat, & filii ejus Diadumeni. Macrini duo deſcripſit Adolphus Occo, & primum quidem ſic:

> ΜΗΤΡΟΠΟΛ. ΚΑΙCΑΡΙΑC. ΕΤ Β.
> *Monticulus, ex cujus alterâ parte Luna, alterâ ſtella.*

1 Supra cap. 2. 2 Sueton. in Julio. 3 Idem in Othone. 4 Lamprid. in Macrino.

Huic planè ſimile delineatum habemus nitidâ Goltzii manu. Alterum ſic deſcripſit Occo:

> ΜΗΤΡΟΠ. ΚΑΙCΑΡΙΑC. ΝΕΟΚΟΡΟΥ. ΕΤ Β.
> *Videtur monticulus, ſed diverſus à ſuperiore; nummus pulcherrimus.*

Quod attinet ad Diadumenianum, Triſtanus [1] exhibet ejus averſum numiſma cum inſcriptione ΜΗΤΡΟΠ. ΚΑΙCΑΡΙΑC. circa montem rupibus aſperum, quem arbitratur eſſe Argæum Cappadociæ montem, à populis indigenis pro Deo habitum.

Ex adductis porrò colligere licet, numiſma Othonis Græcum, quod poſſidet Gottifredus, ex Macrini, vel Diadumeni antiquo fuiſſe confictum. Si liceret archetypum inſpicere, fraudem faciliùs detegeremus.

Ceterùm pro hujus capitis colophone, iſthoc appono ratiocinium: Adfert Lampridius [2] Imperatoris Macrini concionem ad milites, quâ monet ſe Diadumenum filium ſuum ANTONINVM nuncupaſſe, quòd intelligeret deſiderium ingens Antonini nominis apud illos manere. *Hac habita concione*, addit Scriptor, *ſtatim apud Antiochiam* MONETA *Antonini Diadumeni nomine percuſſa eſt: Macrini uſque ad* IVSSVM SENATVS *dilata eſt.* Antiocheni ergo nomine Antonini intellecto exhilarati, Diadumeno Cæſari monetam anticipatione percuſſerunt; ſed Macrini Imperatoris uſque ad Senatus mandatum diſtulerunt. Vnde datur intelligi, in longè diſſitis ab Vrbe Provinciis nummos æreos Imperatoribus haud fuiſſe cuſos ante Senatus juſſionem. Æris enim vel ſignandi, vel ſignatum conflandi auctoritatem penes Senatum dumtaxat fuiſſe, ſuprà docuimus capite tertio. Oſtendimus etiam ibidem, *Othoni non faviſſe Senatum, hoſtes fuiſſe Othonis Senatores*, qui nulla ejus honori & memoriæ cudi fecerunt Romæ ærea numiſmata. Quocirca credere par eſt, longè minùs in Græcia Othoni fuiſſe cuſa, infenſi Senatus auctoritate ac juſſu.

Cùm itaque Othones æreos, tam Latinos quàm Græcos, de falſitate & adulterio convicerimus, ſi prodeat alicubi verus Otho æreus, mirabimur: ſi non prodeat, nec inquiremus.

1 Tom. 2. pag. 316. 2 In Diadumeno.

F I N I S.

CLAVDII CHIFFLETII
DE
ANTIQVO NVMISMATE
LIBER POSTHVMVS.

EX EDITIONE ALTERA
CORRECTIORE.

APPROBATIO CENSORIS.

EXIMIA *ſunt quæcumque à Chiffletiorum manu & mente. In quibus hic de Antiquò Numiſmate Liber Poſthumus; quem poſteritate & prælo cenſeo digniſſimum. Bruxellæ pridie Idus Octobris,* M. DC. XXVIII.

Joan. Bapt. Stratius Librorum Cenſ.

ILLVSTRISSIMO GENEROSISSIMOQVE

D. D. LVDOVICO

MARCHIONI MATHÆIO,

HEROIBVS ROMANIS PROGENITO,

HISPANICI ORDINIS DE ALCANTARA

EQVITI,

NECNON SERENISSIMI ARCHIDVCIS

LEOPOLDI GVILIELMI

PRIMÆ DECVRIÆ CAMERARIO,

ANTIQVVM NVMISMA,

QVO DE PRIMARIO VRBIS IMPERIO

QVIDQVID CELEBRARI POTVIT,

ÆTERNA IMAGINE SERVATVR,

HENRICVS THOMAS CHIFFLETIVS,

IOANNIS IACOBI F.

DD. LM.

INDEX CAPITVM.

CLAV-

æqualitate quantitatis, subveniret; eaque materia formâ publicâ percussa, usum dominiumque non tam ex substantia præbet, quam ex quantitate. In quibus verbis notandum est, usum separari à dominio, rectissimè; quemadmodum possessio à proprietate: nihil enim est aliud possessio, quàm usus rei, ut Jaboleno & Ælio Gallo visum est apud Festum; quod pluribus demonstravit Jacobus Cujacius[1], princeps Jurisprudentiæ, dux & auctor studiorum meorum. Illud verò apud Paulum, *non tam ex substantia præbet, quàm ex quantitate*, sic intelligendum, in pecunia non corpus, sive substantiam, aut speciem, sed quantitatem cogitari, ut dixit Papinianus alibi[2]; corpus enim à quantitate separat Jurisconsultus[3]. Quamvis autem (nam & eò revertimur) dicatur ab Aristotele Nummus non naturâ, sed lege valere, non ideo existimandum est Juris Civilis esse Nummum. Etsi enim forma quidem publica cujuslibet nummi civilis sit, quia instituto cujusque civitatis nummus signatur; tamen ut omnes ferè gentes nummo utantur, id hominum consensus effecit, non lex civilis: unde juris gentium, sive juris hominum (ut appellatur à Tacito) nummum esse dicimus, ut & ferè omnes alios contractus. Certè mutuum, quod in pecunia numerata consistit, juris gentium esse scimus[4]. Licèt autem inveniantur quidam populi, nummi usum respuentes, ideo non minùs nummus ipse in genere consideratus, juris gentium erit; sicut nec furtum jure hominum turpe esse desinit, quamvis permissa sint apud Lacedæmonios furta. Inter eos verò populos, alii in totum, alii minùs ab usu nummorum abhorrebant: nam Lacedæmonii, de quibus dixi, etsi non vero & proprio, saltem sui cujusdam generis nummo utebantur, ut in *eorum Republica* docet Xenophon. Montani porrò Hispaniæ populi, quantum olim nummis detulerint, aut quid in vicem nummorum substituerint, sic Strabo retulit[5]: Ἀντὶ δὲ νομίσματος οἱ δὲ λίαν βαθεῖ φορτίων ἀμοιβῇ χρῶνται, ἢ τὸ ἀργύρου ἐλάσματος ἀποτέμνοντες διδόασι. *Loco nummorum gravi admodum sarcinarum permutatione utuntur, vel extensi argenti laminæ frustum abscissum exhibent.* At verò Silurum Britanniæ gentem, nummum refutare, Solinus scribit; cùm tamen generatim de Britannis ita Cæsar[6]: *Utuntur autem nummo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo.* Verba Solini sunt, de Siluris loquentis[7]: *Cujus homines etiam nunc custodiunt morem vetustum, nundinas ac nummum refutant, dant res & accipiunt, mutationibus necessaria potiùs quàm pretiis parant.* Quo in loco bonus Auctor mutationem à pretio distinguit; rectè, id est, permutationem ab emptione. Explosa enim est Sabinianorum sententia, qui emptionem rebus fieri posse putabant, permutationem emptionis speciem constituentes; obtinuitque Proculi sententia[8], permutationem non emptionis, sed contractus speciem affirmantis. Unde factum, ut nostri Auctores mutationis verbo, sive permutationis, haud facilè in emptione usi sint; quod tamen alii Scriptores, verborum nostrorum incuriosi, minimè servant: nam Columella[9], *ære mutare*; Plinius[10], *permutare pretio*; Ammianus Marcellinus[11], *aureis decem mutare*, dixerunt.

1 In l. quæst. 115. de Verb. sign. 2 In Paratit. D. de Acq. possess. 3 L. Si is qui 94. D. de solut. l. planè 39. §. 1. de leg. 1. l. Lucius 24. D. depos. Bart. in l. 1. n. 2. D. de contrah. empt. 4 L. ex hoc Jure D. de Just. & Jur. §. Jus autem gentium Inst. de Jur. Nat. Gentium & Civili. 5 Lib. 3. Geogr. 6 Lib. 5. Bel Gall. 7 Cap. 25. 8 Lib. 1. de contr. empt. 9 Lib. 8. c. 5. 10 Lib. 9. cap. 35. 11 Lib. 25.

CAPUT III.

De utilitate considerationis veteris Numismatis.

Mihi autem non universam rei nummariæ rationem, sed tantùm veteris Numismatis, ac præcipuè Romani, considerationem scribere instituenti, de ejus utilitate ac fructu potiùs dicendum videtur: quem si quis homine liberaliter nato, nobilissimoque dignum esse judicaverit, is ad verum meâ sententiâ proximè accedit. Quid enim honestius, quàm eorum vultus intueri, quorum nominis fama in Auctorum scriptis & hominum sermone celebratissima est? quosque vel præclarè gesta imperia commendant, vel turpiter acta vita dedecorat? *Hujus enim nullum est felicitatis specimen* (si Plinio credimus[1]) *quàm semper omnes scire cupere, qualis fuerit aliquis.* Credo hoc studio inflammatum M. Varronem, illustrium virorum imagines in Bibliothecæ habuisse dispositas, & unicuique suum subjectum elogium, atque ea de re postea libros Imaginum conscripsisse[2]: quem Philostratus apud Græcos aliquot pòst sæculis est æmulatus. Videbatur enim iniquum doctissimo Varroni, ut tot illustrium virorum vultus atque habitus, cum præclaris illorum scriptis aut factis posteritati non traderentur: qua inventione muneris, etiam Diis invidiosus fuisse dicitur, quando immortalitatem non solùm dedit, verùm etiam in omnes terras misit, ut præsentes esse ubique & claudi possint. Inde etiam acris Historicis cura, statum, habitumque corporis viri illius, cujus vitam historiâ cupiunt includere, describendi. Id autem, in quo Varronis sudavit ingenium, in quo Historicorum diligentia commendatur, nobis magna ex parte præstat veterum Numismatum contemplatio; in quibus expressos vultus eorum, qui illustres in Republica sua fuerunt, animadvertimus. Nam qui Rom. Reipub. studio tenetur, quâ nulla umquam in terris major, nulla pluribus virtutum, vitiorumque documentis fecundior; & fortè fortunâ in scrinium deducatur præstantis alicujus viri, hoc nummorum genere instructissimi, Dii boni! quas suavitates, quos fructus ex hac contemplatione percipiet? dum hinc Consulares nummos, Triumphales, Dictatorios; inde Triumvirales, Imperatorios, consecratorios & peregrinos, digestos ac in seriem lineamque dispositos adspiciet? dum vultum ex vultu comparabit: dum mores ex oris cujusque delineamentis colliget, & bonos à melioribus, optimos à nequissimis & postremissimis segregabit ac distinguet? Certè, si aliorum gaudium meo metiri liceat, fatebor ingenuè, nihil mihi umquam gratius contigisse, quàm cùm aliquando, clarissimorum hominum beneficio, mihi hujusmodi nummorum adspectu frui datum est. Magna enim utilitas ex hoc studio accedit Antiquitatis cognitioni, & verior ac certior Fastorum series ordinatur. Quibus adjumentis freti Reipub. Rom. illustratores, multa rectiùs quàm Veteres, hujus historicæ partis ignari, constituerunt. Nam & Imperatoriorum nominum ordinem, numerum, Consulatus, Tribunitias Potestates, Patris Patriæ, Patris Senatus appellationes, in tanta Romanæ Historiæ egestate, non aliunde tutiùs petere possumus: ac si quid dignum & memorabile contigerit, quove id tempore acciderit, abundè docemur; idque signat nummi ferè cujusque pars altera. Ut

Tt omit-

1 Lib. 35. cap. 2. 2 Gell. l. 3. cap. 11.

omittam orthographiam germanam ac veram, quæ non minùs ex antiquis nummis quàm ex marmoribus & libris repetenda est. Ipsæ etiam mechanicæ Artes, Pictura, Cælatura, Statuaria, Flatuaria, Metallaria, hac antiquitatis parte maximè juvantur; cùm id artificiosum & in suo genere excellens judicetur, quod ad antiquitatem proximè accedit. Denique ipsa vetus historia, temporum ioiquitate manca, diminuta, corrupta, obscura, ab ipsis antiquis nummis suppetias & lucem postulare sæpe cogitur. Quot enim apud Auctores loci mutili, corrupti, non intellecti, hodie restituti, integri, clari & aperti deprehenduntur veterum numismatum beneficio? Quin etiam veteres Historiæ controversias nummorum antiquorum cognitio componit: cujus rei exemplum sit, quòd cùm olim dubitaretur inter Eruditos, utrum Firmus, qui sub Aureliano Tyrannidem invaserat, Princeps & Augustus fuerit, necne, non aliunde certius petit Vopiscus [1] testimonium, quàm quòd, percussâ monetâ, Augustus fuerit vocitatus: *Quin etiam* (inquit) *nummos ejus Severus Archontius protulit.* Similiter si ambigeretur, Tetricus, qui unus ex triginta Tyrannis Imperium iovaserat, Cæsar vel Augustus fuerit vocatus, necne, fidem facient nummi, ejus nomine percussi, qui passim apud nos inveniuntur; quia dum in Gallia Præsidatum regeret, Imperii ornamenta sumpserat [2]. Denique Imperatoriæ dignitatis certius oullum fuit signum, quàm moneta cusa, quod Trebellius Pollio satis ostendit, cùm ait [3]: *Odenatum participatum Imperio Augustum vocavit*, (Gallienus scilicet) *ejusque monetam, quâ Persas captos traheret, cudi jussit.* Idem Auctor Trebellianum, Imperii invasorem, monetam etiam cudi jussisse narrat. Sed & ubi de Victorina loquitur, quæ etiam ad Imperium adspiravit: (adeò profligata res Romana Gallieni temporibus fuit) *Cusi sunt*, inquit, *ejus nummi ærei, aurei & argentei, quorum hodieque exstat forma apud Treviros.*

C A P V T IV.

Quòd Veterum & Recentiorum nonnulli parùm diligenter, aut feliciter nummis antiquis usi sunt.

EXemplo Vopisci, viri diligentissimi, potuisset Julius Capitolinus [4] provocare ad vetera numismata, in decidendâ illâ Græcorum Auctorum & Latinorum controversiâ, *Maximus*, an *Pupienus* vocatus fuerit, qui cum Balbino adversùs Maximinum Tyrannum Imperator à Senatu fuit appellatus. Inde enim, tamquam à capite memoriæ, certissima hujus rei decisio petenda erit: quod præstitit nostro sæculo Onuphrius Panvinius, diligentissimus Fastorum Scriptor, qui antiquum nummum profert, in quo utroque nomine *Pupienus Maximus* appellatur. Præterea si Sex. Aurelius Victor curiosiùs antiqua numismata lustrasset, non turpe in Historia mendum commisisset, cùm de Aureliano scribit: *Iste primus apud Romanos diadema capiti innexuit; gemmis & aurata omni veste, quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, usus est.* Meminisse debuerat Victor, antea de Caligula se scripsisse: *Primus diademate imposito Dominum se jussit appellari.* Atqoe ut, quod de gemmis & aurata veste scribit, prætermittamus, (verius enim de Aureliano Vopiscus retulit, *vestem ne holosericam quidem in vestiario habuisse*) certè cùm in Philippum & alios Imperatores incidimus vittatos, diadematosque, falsitaris, aut negligentiæ non ferendæ reum facimus Victorem; non solùm quòd erraverit, sed etiam erroris causam Paulo Diacono, eadem ab ipso accepta referenti, præbuerit. Possem plures alios Veterum locos proferre, in quibus hæsit Veterum industria, propter incuriosam Numismatum inspectionem. Sed & nostri sæculi homines, si quando plus fidei conjecturis suis, quàm certissimis his documentis adhibent, in Romanis temporibus digerendis aliquando impingunt: id uno argumento demonstrare constitui. Nemo est horum studiorum peritus, quem lateat, qualis, quantusque sit Onuphrius Panvinius; is tamen in præclaro illo & operoso *Fastorum Romanorum* Opere constituit Cæsarem Augustum, Divi filium, Patrem Patriæ ex Senatusconsulto appellatum fuisse, Non. Febr. an. V. C. 758. Valerio Messalâ & Corn. Civicâ Coss. utiturque, hujus rei confirmandæ causâ, nummo argenteo, atque Ovidii & Suetonii testimonio. Sed neque Ovidius, neque Suetonius, quamvis de Augusti Patris Patriæ appellatione loquantur, annum hunc designant, quo id factum fuisse asserant. Præterea nummus argenteus, quo nititur Onuphrius, magis cum oppugnat, quàm adjuvet: nactus sum enim ejusdem generis nummum, in cujus parte una, quæ Augusti vultus exprimit, ita exaratum est: CÆSAR. AVGVSTVS. DIVI. F. PATER. PATRIÆ: in postica verò parte, quæ Caji & Lucii personas refert, unà cum parmis, & hastis, ac Sacerdotiorum insignibus, hæc leguntur: C. L. CÆSARES. AVG. F. COSS. DESIGN. PRINC. IVVENT. Parmas autem & hastas aureas acceperunt ab equitibus, cùm virilem togam sumpserunt, quibus mortuis eæ in Curia suspensæ sunt, Dione teste [1]. Illa verò postrema nummi verba Onuphrium satis monere poterant, Cæsarem Augustum Patrem Patriæ appellatum fuisse antequam Cajus & Lucius, ejus filii adoptivi, mortem obiissent; & non in annum 758. hanc primam appellationem conferendam esse, quo tempore, mortuis Cajo & Lucio, in spem Imperii per adoptionem Augusti jam venerat Tiberius. Nam cùm nummus ille, Cajo & Lucio Coss. designatis ac Principibus Juventutis appellatis, percussus fuerit, aut saltem eo anno, quo exstincti, corporaque eorum Romam transportata sunt, ante adoptionem Tiberii, quo tempore jam Augustus Patris Patriæ appellatione utebatur; multò sanè antè, quàm putaverit Oouphrius, hanc appellationem ei fuisse decretam, dubium non est: cùmque Valerio Messala, legationem Senatus nomine suscipiente, id factum fuisse dicat Suetonius, arbitrarer decretæ hujus appellationis tempus ad Messalæ Volusii Consulatum referendum non esse, sed Messalæ Corvini Oratoris, quem Augusti III. Coss. Collegam fuisse scimus anno Vrbis 723. cujus Consulatus meminit Cornelius Tacitus [2]: quo tempore Horatius de Augusto scribere potuit [3]:

—— Hic magnos potiùs triumphos,
Hic ames dici Pater, atque Princeps.

Alludens non tantùm ad Patris Patriæ, sed etiam Principis appellationem, quam Augustum recepisse, exsecrata Domini nuncupatione, Ovidius ait, his verbis Romulum, quem alloquitur, Augusto comparans [4]:

Vis tibi grata fuit, florent sub Cæsare leges,
Tu Domini nomen, Principis ille tenet.

Nam

1 In Firmo. 2 Trebell. Pollio in Tetrico. 3 In Gallienis. 4 Capitol. in Maximo & Balbino.

1 Lib. 55. 2 Lib. 13. 3 Ode 3. lib. 2. 4 Lib. 2. Fast.

Nam & de Augusto Suetonius scripserat: *Domini appellationem, ut maledictum & opprobrium, semper exhorruit.* Ex quibus omnibus, à me hoc & superiore Capite memoratis, patet, quòd ut veteres nummi lucem Historiæ afferunt, incerta componunt, erronea detegunt, mendosa coarguunt; ita sine Historiæ exacta cognitione, Auctorumque lectione, ferè inutilem esse veterum nummorum usum atque inefficax studium. Quòd si quis vanas esse hujusmodi occupationes & inquisitiones Numismatum existimet, is non aliud à me responsum feret, quàm pulchrum esse, vel Augusti Cæsaris exemplum imitari, quem hujus nummorum generis percupidum fuisse, indicio est, quòd, ut Suetonius de eo scripsit, *amicis munera diviserat, nummos omnis notæ, etiam veteres regios, ac peregrinos.* Sint sanè aliqui studii hujus contemptores, & in sua sibi placeant merce, non deest tamen hodie honestorum, honoratorum, eruditorumque magna copia, qui in hoc veteris monetæ officio versantur industriè, quorum præclara studia imitari mallem, quàm obscuras illorum negotiationes, venalis cujusdam scientiæ tectas involucro, vel primis digitis attrectare. Memini me apud Symmachum aliquando legisse [1], *Spectatorum veteris monetæ solus superfsum:* sed quod ille de se suo tempore & sensu dixit, felici hoc nostro tempore, meoque sensu dicere jure possum, *Spectatorum veteris monetæ multi, iidemque illustres superfunt.*

CAPVT V.

De ponderatis, numeratis, mensuratis Nummis, primis Numismatum materiis, & successione metallorum.

NVmerari, non appendi solitos nummos, maximè post signi usum, docet Aristoteles [2]: primò enim simpliciter magnitudine ac pondere definitos; ad extremum verò notâ signatos, ut labore metiendi vacui & liberi essent, quia signum impressum quantitatem repræsentaret. Numerabantur tamen, & appendebantur simul Abrahami tempore, ut divinæ Litteræ testes sunt [3]: verùm eo tempore signatos fuisse, vel affirmare, vel negare, in tanta vetustate haud equidem possum. Apud Romanos autem initio Civitatis, & multò postea, nummos non numeratos, sed appendi solitos, cùm Plinius, tùm Varro & Festus tradunt: cujus primarii instituti gratiâ, quamvis labore ponderandi signo impresso liberati, tamen dicis causâ, in emptionibus mancipi, ut Plinius appellat, nexi dationibus & liberationibus, libra interponebatur. Emptiones mancipi separo à nexu, ex sententia Mutii Scævolæ, apud Varronem [4]: *Nexum, inquit, Manilius scribit omne, quod per libram & æs geritur, in quo sint mancipi: Mutius Scævola, quæ per æs & libram fiant, ut obligentur, præterquam si mancipio dentur. Hoc verius esse, ipsum verbum ostendit de quo quæritur: nam idem quod obligatur per libram, neque suum fit, inde nexum dictum.* Ex quo apparet, aliud esse suum fieri, & aliud obligatum habere, id est, aliud esse nobis deberi, aliud nostrum esse; quæ toto genere distinguuntur, ut dominium ab obligatione [5]. In emptionibus mancipi dominium transfertur, resque nostra fit: mancipatio enim species alienationis est, modusque transferendi dominii, Vlpiano auctore [6]: unde Horatius dixit [7]:

Si proprium est, quod quis librâ mercatur & ære:

In nexu non transfertur dominium, sed tantùm obligatio contrahitur. Verius ergo Varroni visum est Mutium definire nexum, quàm Manilium, quàm Ælium Gallum apud Festum, qui emptiones mancipi nexus definitione includebant. Porrò ut nexu dando, ita & liberando semper libra interveniebat. Livius enim de Manlio Capitolino ait: *Inde rem creditori palam populo solvit, librâque & ære liberatum emittit.*

Vt ad rem igitur revertamur, qui prius appendebantur nummi, postea numerari cœperunt. Hodie autem non tantùm numero, verùm etiam pondere constant; nam ut argenteos numeramus, ita aureos etiam appendimus. Metiri verò nummos usu publico, post inventum signorum usum, nunquam receptum memini: id privatim divitibus & pecuniosis concessum, ut de Vmidio quodam refert Flaccus [1], quem ita divitem fuisse ait, ut non appenderet, sed metiretur nummos:

> —— *nec facias, quod*
> *Vmidius quidam (non longa est fabula) dives,*
> *Vt metiretur nummos: ita sordidus, ut se*
> *Non umquam servo meliùs vestiret.* ——

Sed jam tempus est, ut de Numismatum materiis dicamus: nam, nisi eis cognitis, & quo demum tempore unaquæque admissa sit, haud umquam rectè in veterum Numismatum cognitione versabimur.

Signati ergo nummi prima Romæ materia fuit æs, indeque *Assi* & *Ærarii* nomen Varro deducit [2]. Et Jurisconsulti [3], Antiquitatis observantissimi, etiam aureos nummos *Æs* dicunt: ab origine enim & primo rerum usu infinita sunt in Lingua Latina denominata, quæ mutato eo tamen remanserunt, quemadmodum *Pascua* appellata vult Plinius [4] *omnia, ex quibus populus reditus habet, quia solum hoc diu vectigal fuerat.* Eadem est & Fideicommissorum, & Tribuum, & Centumvirorum appellationis ratio. Æris autem appellatione etiam aurichalcum intelligimus, quia inter genera æris refertur à Plinio; quâ materiâ nummi plerique inveniuntur. Porrò apud Romanos (nam de eorum Numismate præcipuè agimus) Servius Tullius, qui in multis aliis Rempub. beneè constituerat, primus etiam æs signasse dicitur à Plinio, his verbis [5]: *Servius Rex primus signavit Æs. Antea rudi usos Romæ Remeus tradit:* sic enim magna pars excusorum Librorum, & qui potissimùm versantur in manibus, præfert, cùm tamen calamo exaratus codex, & alius antiquus, ante ceotum ferè annos editus Parmæ, in *Remei* locum, *Timeum* adscribant; & rectè, nam hic est *Timeus*, quem inter Auctores externos Plinius refert, atque scripsisse de disciplina Metallica. Existimarem eumdem esse, qui oratione Græca de rebus Pop. Rom. composuit, cujus meminit Gellius [6], & qui Siculus dicitur à Dionysio [7], quem etiam proprio libro bella Romanorum cum Pyrrho descripsisse tradit. Grave autem æs Romæ initio fuisse haud dubium est, cùm asses librales essent: unde & *gravis Æris* appellatio frequens apud Livium, & alios: Festus: *Grave Æs dictum est à pondere, quia deni asses singuli pondo libræ efficiebant, denarium ab hoc ipso numero dictum.* Et quamvis, reformato variè asse, fuerit ex librali factus sextantarius, unciarius, &

 se-

[1] In Epist. [2] L. 1. Polit. cap. 6. [3] Genes. 23. [4] Lib. 6. [5] L. non ut ex plurib. D. de Reg. Juris. l. scribit. §. 1. D. de auro & arg. leg. [6] L. 2. de sepu. serv. in fragment. tit. de acquirend. dom. [7] Lib. 2. Ep. ad Flor.

[1] Lib. 1. Satyr. 1. [2] Lib 4. [3] L. Etiam D. de verb. signif. [4] Lib. 18. cap. 3. [5] Lib. 33. cap. 3. [6] Lib. 11. cap. 1. [7] Lib. 1.

femunciarius nihilominùs gravior femper æreus quam argenteus, aut aureus nummus, quorum paulatim imminuebantur pondera, ut de auro docet ibidem Plinius.

CAPUT VI.

De Numifmatis ærei primis fignis, ac de Roftratis & Ratitis Nummis.

VT nulla ferè fuit gens, nullus populus, qui nummo non uteretur; fic propriam ac peculiarem formam, ut etiam propriam vim ac valorem fuis quilibet dedit nummis. Athenienfium moneta vetus bovem infculptum habebat, ideoque *Bos* dicta, quam eis fignaffe Thefeum Plutarchus auctor eft [1]: horum verò diobolum noctuam impreffam gerebat. Denique Corinthii Pegafum; Tarentini Tarantem, Neptuni filium, delphino vectum; Dardani gallorum gallinaceorum pugnam; Afpendii luctatores; Rhegini leporem; Cephaleni equum; Thafii Perfam; Argivi murem nummis fuis infculpferunt: quorum omnium mentio exftat apud Jul. Pollucem [2]. Tradit etiam Athenæus [3] Samios nummis fuis pavum impreffiffe, quia pavus Junoni, quæ ibi colebatur, facer erat; quod videre eft ex antiquis nummis Fauftinæ Antonini Pii conjugis; in quibus ex una parte Juno ftans fculpta eft, cujus pedibus adhæret pavo, cum hac infcriptione, JUNONI REGINÆ. At verò Romanos fignis propriis nummos percuffiffe ab initio nummi recepti, idem qui fæpe mihi Plinius auctor eft. Nam ubi de Servio Tullio, qui primus æs fignavit, dixit, continuò fubjecit [4]: *Signatum eft notâ pecudum.* Sed & alibi ait [5]: *Servius Rex ovium boumque effigie primus æs fignavit. Addo & vervece*: quò pertinere exiftimo Varronis fragmentum, quod tamquam ftatuæ operis antiquiffimi trunculum, feu femi-membrum divulfum à fuo corpore agnofco, deerrans fine nomine & honore apud Nonium Marcellum, quodque huic iterum difputationi, veluti proprio fuo corpori, conglutinandum ac ferruminandum effe duxi. Verba Varronis funt [6]: *Aut bovem, aut ovem, aut vervecem habet fignum.* Sed & idem alibi [7]: *& quod æs antiquiffimum, quod eft flatum, pecore notatum eft*: fic enim is locus mihi repurgandus videtur, in quo paffim fuccrevit, iterataque eft mendosè vox *Pecore*. Poftea, reformato Affe, mutata fuit prima illa æris nota. Nam ubi de fextantariis Affibus Plinius fcripfiffet, ita ex continenti fubjecit [8]: *Nota æris fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera roftrum navis; in tricute verò & quadraate rates.* De Roftratis autem & Ratitis intelligendus Ovidius, hujusce rei & inftituti caufam hanc reddens, cùm de Saturni in Italiam adventu & Jani hofpitio loquitur [9]:

At bona pofteritas puppim formavit in ære,
Hofpitis adventum teftificata Dei.

Quæ tamen Ovidii ratio Plutarcho non fatisfeciffet, qui characteris hujus myfticam & allegoricam rationem adfert [10]: à quo qui volet repetere poterit; indicaffe enim mihi fufficit. Macrobii [11] autem fententiam prætermittere mihi religio eft, qui aliter, quàm ceteri omnes, inftituti hujus auctorem altiùs repetit; Janum videlicet, *cùm primus æra fignaret, fervaffe in hoc reverentiam Saturni, ut quoniam ille navi fuerat advectus; ex una quidem parte fui capitis effigies, ex altera verò navis exprimeretur, quo Saturni memoriam etiam in pofteros propagaret.* Hæc quidem Macrobius. Janum autem æs primum fignaffe, Saturno auctore & monitore, tam mihi novum non eft (quia de Saturno ita Eutropius [1]: *Ipfe etiam eis nummos æreos primus inftituit*) quàm nave fignaffe, quod poft Servii tempora primùm factum, vel certè poft Janum, Plinius & Ovidius, quos fuprà retuli, oftendunt. Quod fi verum fit, (in tam profunda ermo antiquitate quid certi poteft conftitui?) probabile eft, imitandæ vetuftatis gratiâ, veteres Romanos, Affe reformato, eafdem notas & figna iterum ufurpaffe, diuque in Romana Republica hoc nummi genus retentum fuiffe, quod vel ex fequentibus clariùs apparebit. Placet etiam veteris cujufdam puerilis inftituti, ad hoc nummi ærei genus pertinentis, non negligendam obfervationem ex eodem Macrobio referre; fubdit enim [2]: *Æs ita fuiffe fignatum, hodieque intelligitur in aleæ lufu, cùm pueri denarios in fublime jactantes, capita aut navim, lufu tefte vetuftatis, exclamant*: quod ferè lufus genus videmus à noftris pueris hodie frequentari.

CAPUT VII.

De argenteo Numifmate, quando primùm fignatum, & quibus fignis; ubi de Bigatis, Quadrigatis, Serratis & Subæratis Nummis.

DE argento fignato fic Plinius [3]: *Argentum fignatum eft anno Urbis* CD. LXXXIV. *Q. Fabio Cof. quinque annis ante primum bellum Punicum.* Sed cùm aliàs ufitatum fit Plinio, in notandis temporibus non alterius Confulis, fed utriufque meminiffe, mirum eft hoc in loco alterum fuiffe prætermiffum, ac in re momenti non minimi. Fuerit fanè hoc Poëtis familiare, apud quos fæpe lex carminis utrumque Confulem non recipit; in Plinio tamen, aliifque liberioris orationis Scriptoribus, id non facilè tolerabimus: talis enim annorum defignatio valde eft incerta. Quæ me ratio compulit, ut diligentiùs Joannis fratris manufcriptum Plinii librum evolverem, in quo hæc germanæ lectionis veftigia reperi, Q. OC. FABIO. CONS. ut ita omnino legendum exiftimem, Q. OGVLNIO. C. FABIO COSS. ut ex Eutropio in Faftis fuis reponendum docuit vir magnæ diligentiæ Onuphrius Panvinius: Ogulnii enim nominis & prænominis non parva veftigia in veteri exemplari fuperfunt. Et ne quis de nomine Ogulnii dubitet, vel ea ratione adducor rectum effe, quia hoc tempore alter Confulum ex plebe erat. Fuiffe autem Q. Ogulnium plebejum (nam Fabios patricios nemo nefcit) ideo exiftimo, quia anno Vrbis 453. Tribunatum plebis geffit, tefte Livio, his verbis [4]: *Certamen injectum inter primores civitatis, Patricios Plebejofque à Tribb. Pleb. Q. & Cn. Ogulniis, qui undique criminandorum Patrum apud Plebem occafionibus quæfitis, &c.* De nummi autem argentei charactere fic Plinius loco fuprà citato: *Nota argenti fuere Bigæ atque Quadrigæ, & inde Bigati Quadrigatique dicti.* De Bigatis poffum Livii nonnullos locos proferre, veluti de Q. Minutii Confulis triumpho, in quo argenti Bigati tria millia & ducenta tranflata fuiffe narrat [1]. Sed & M. Marcellum L. Plantio fortiffimo juveni Nolano, quòd ftrenuè in Cannenfi pugna fe geffiffet, donarium

1 In Thefeo. 2 Lib. 9. 3 Lib. 14. Oipnof. cap. 25. 4 Lib. 33. cap. 3. 5 Lib. 18. cap. 3. 6 Lib. 1. de Vita Populi Rom. 7 Lib. 2. de Re Ruft. 8 Lib. 33. cap. 3. 9 Lib. 1. Faft. 10 Probl. 40. 11 Lib. 1. Saturn. cap. 7.

1 Hiftor. lib. 1. 2 Loco citato. 3 Lib. 33. cap. 3. 4 Lib. 10. 5 Lib. 32.

narium his verbis obtulisse scripsit [1]: *Macte virtute esto, apud me tibi omnis bonos atque omne præmium erit, & quò frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse, lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, Bigatosque quingentos Quæstorem numerare jubet.* Idem Livius de Helvii ovatione [2]: *Argenti infecti tulit in ærarium* XIV. *millia* P. SEPTINGENTA TRIGINTA DVO, *& signati Bigatorum* XVII. *millia* XXIII. Sed & de iisdem Festus [3]: *Nummi Quadrigati & Bigati à figura cælaturæ dicti*; ut *Serrati* Tacito [4], quorum circumferentia & extremitas serrata sit: *Pecuniam probant veterem, & diu notam, Serratos Bigatosque.* Tales vidi aliquot in agro Bisontino erutos. Incidebantur autem circa oras, credo, ut faciliùs Falsariorum fraudes cognosci possent, qui laminis aureis & argenteis æs interponebant, nummosque cudebant subæratos, cuivis Antiquario notissimos, de quibus intelligendus Persius [5]:

—— & veri speciem dignoscere calles,
Ne qua subærato mendosum tinniat auro.

CAPVT VIII.

Ante Servium Tullium Populum Romanum ære signato usum fuisse, non rudi, ut Timæus voluit: declarantur aliquot Plinii & Dionysii loci.

QUæ de primo nummi signati tempore apud Romanos diximus, ea Plinii (quem omnes hucusque secuti sunt) auctoritati deberi palam professi sumus; adeóque in dubium illa revocare, non tam Plinium, quàm eos, quos sectatus est, Auctores gravare est, atque id, quò nos quasi manu ducit Plinius, aggredi; quem hoc genus contradictionis tentasse potiùs, quàm perfecisse, satis ex sequentibus apparebit. Dabunt, credo, mihi, hanc disputationem aggredienti, facilè veniam omnes, quibus notæ & perspectæ sunt Annalium veterum varietates circa Vrbis Romanæ primordia. Non enim L. Pisoni cum Fabio Pictore, quamvis antiquiori; non Catoni, Annio Fæciali, Tuberoni, Cassio Heminæ, Valerio Antiati cum Pisone, aut inter se, conveniebat: quorum dissidentes sententias dum unusquisque, modò hanc, modò illam sequitur, discordiæ haud leves in tota Romana Historia coortæ sunt. Indeque est, cur sæpius à Dionysio Livius [6], à Livio ceteri dissentiant: nemo enim se putat errare, qui suis nititur Auctoribus. Varietatis verò tantæ tres potissimùm redduntur rationes à Livio; quia res vetustate nimiâ obscuræ, veluti quæ ex magno loci intervallo vix cernuntur; tum quòd & paucæ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis rerum gestarum memoriæ; & quòd etiam, si quæ in commentariis Pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa Vrbe pleraque interiere. Quid quòd etiam res multò post Gallica incendia gestæ mirabili varietate narrantur, cujus rei argumentum est haud leve in libris Numæ Pompilii repertis: nam & in numero librorum, & personis & formâ involucri, aliisque circumstantiis pugna est, non solùm inter Veteres illos, Pisonem Tuditanum, Varronem, Antiatem, Cassium Heminam; sed etiam Recentiores, Livium, Valerium, aliosque. Verùm, ut ad præsentem exsecutionem revertamur, priùs verba Plinii aggrediemur, quibus Timæum (ut videtur) secutus, Servium Tullium Regem primùm æs signasse contendit, cùm antea rudi ære uterentur: nam æqualem Vrbi signati æris auctoritatem ideo existimo, quia duo sunt in omni Republica nummorum genera; unum proprium ac peculiare civitati; alterum verò commune exteris etiam populis, cum quibus commercia exercentur: quod & Plato [1] in sua Republica admittebat, ut scilicet peculiare numisma quotidiani usus gratiâ inter cives comparatum sit, ex eoque mercenariis opificibus mercedes persolvantur, quod apud ipsos quidem in pretio sit, apud alios autem homines reprobatum, commune autem illud valeat in expeditionibus bellicis, & profectionibus ad externos homines, sive legationis, sive commercii, aut rei alterius civitati necessariæ gratiâ; cujusmodi potuit esse initio Civitatis Romanæ numisma Græcum, ut ex sequentibus clariùs apparebit. Vernaculo eo, & apud illos percusso numismate, usos Romanos fuisse non dubitabit, qui fœneratores jam tum exstitisse, ac Plebem ante Servii Tullii tempora ære alieno fuisse obstrictam ab ipsis Romanæ antiquitatis Auctoribus repetierit. Verùm hujus rei comprobandæ gratiâ testimonium ipsius Servii Tullii advocemus, qui antequam Rex à Pop. Rom. creatus esset, neque dum aliquid sancire potuisset, gratiæ sibi parandæ causâ eorum debitorum, quorum res valde erant tenues, fidesque in præcipiti versabatur, nomina omnia, æsque alienum dissolvit, mensis in foro positis, spectantibusque omnibus, numeravitque creditoribus debita, ut de eo Dionysius Halicarnassæus, probatissimus Antiquitatis Auctor, scriptum reliquit [2]. Quorsum autem mensa, quorsum numeratio præsens, nisi nummorum usus jam tunc fuisset? Æreos autem vel saltem fuisse ut credam, Plinii adducor auctoritate, qui his Auctoribus, quos antè secutus fuerat, postea veritatis controversiam facere videtur, ac tacitè adnuere Numæ Pompilii temporibus, immo & Vrbis initio nummum æreum fuisse. Sic enim, ubi de ære loquitur, ait [3]: *Docuimus quamdiu Populus Romanus ære tantùm signato usus esset, & alia, quæ vetustas tradidit, cùm æqualem Vrbi auctoritatem ejus declararet, à Rege Numa collegio tertio ærariorum fabrûm instituto:* quæ ne aliò, quàm ad æs signatum, referri possint, illa verba, *auctoritatem ejus*, satis evincunt. Ceterùm malè de Plinio meriti essemus, per quem toties profecimus, ac proficimus quotidie, si ei in verbis præcedentibus luxato, auctoritate veteris Libri medicas ac fideles manus non adhiberemus, cùm ejus restitutio illustriùs nostram sententiam confirmet. Sic igitur manuscriptus liber Joannis fratris: *Alia vetustas æqualem Vrbi auctoritatem, &c. Alia vetustas*, id est, alii vetustatis Auctores, quos Varro videtur sequi. Sed & ubi de annulis eorumque usu loquitur, hæc subjicit: *Celebratior quidem usus cum fœnore cœpisse debet: argumento est consuetudo vulgi ad sponsiones etiamnum in annulo, exsilientes acta alio tempore, quo nondum erat arrha velocior, ut planè affirmare possimus, nummos antè apud nos, mox annulos cœpisse.* Quod si nummi annulos præcesserunt, ante Numæ tempora jam fuisse nummos in usu meritò colligemus, cùm idem Auctor paulò antè scripserit, Numæ Serviique Tullii statuas annulos habere, quos cùm velociorea nummis senserit, ideoque consuetudine vulgi ad sponsiones exsilire, facilè id animadvertet, qui meminerit nummos æreos maximè vetustissimos valde graves fuisse, ut satis suprà demon-

1 Lib. 23. 2 Lib 34. 3 In verbo grave æs. 4 Lib. de Germ. mor. 5 Satyr. 6. 6 Initio lib. 6.

1 Lib. de Legibus. 2 Lib. 4. Antiq. Rom. 3 Lib. 34. cap. 1.

monstravimus, ideoque & appendi solitos. Cùm enim asses librales essent, non dubium, quin sextantarius nummus, aut unciarius annulu consucto ponderosior fuerit. Graves autem æreos nummos fuisse vel hic Livii locus indicabit [1]: *Patres bene cœptam rem perseveranter tueri, conferre ipsi primi; & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant.* Indicio erunt & alii loci, ubi gravis æris meminit sæpiùs, quàm ut à me ambitiosè recenseri debeant. Ejus verò consuetudinis, quâ arrhæ nomine annulus exsiliebat, meminerunt etiam Jurisconsulti nostri [2]: meminit Terentius [3]: *Chæream*, inquit, *ei rei præfecimus, dati annuli, locus, tempus constitutum est.* Cúmque plurali numero usus sit Comicus, facit ut suspicer utrimque datos fuisse annulos. Quod etiam exemplum Justiniani Imp. & Antoniæ conjugis ejus (quam *Theodoram* postea vocatam existimo) magis confirmat, relatum apud Aymoinum Monachum [4], Historiæ Francorum veterem Auctorem. Ceterum de arrhis & arrharum contractibus qui plura scire voluerit, legat quæ eruditè (ut omnia) observavit Jacobus Cujacius. Postremò Timæi illius Pliniani fidem magis dubiam faciunt Livius & Dionysius, quorum uterque cùm Servii Tullii instituta pacis bellique retulerit, de nummo æreo primùm percusso nullum verbum facit; ut omittam Timæum nationis Græcæ fuisse, cui in his Romanæ Vrbis originibus, vix suis civibus perspectis ac cognitis, credi temerè non debet.

CAPVT IX.

Populum Romanum argento signato, quamvis peregrino, usum initio fuisse; multò citiùs tamen Romæ signatum videri, quàm Livius, Plinius, aliique voluerint.

AT verò nummo argenteo tamdiu caruisse Romanos, primumque fuisse percussum quinque ante primum bellum Punicum annis, si quis negare audeat, habebit repugnantem non ipsum Plinium tantùm, sive Plinii Auctorem, sed T. Livium & Eusebium. Nam etsi Livii decimusquintus liber desideretur, in quo hujus rei aperta erat mentio, supplet tamen Livii defectum Florus in ejus libri compendio, cùm ait: *Tunc primùm Pop. Rom. argento uti cœpit.* Quæ verba ad tempora, quæ Plinius designavit, videntur pertinere, cùm subsequentibus libris primum Carthaginiense bellum descripserit Livius; sed tamen quo impulsu commovimus superiora, eodem, aut, nisi fallor, majore hanc de argenteo nummo traditionem convellemus: conabimur enim ostendere tantum-non cum ipsa Vrbe aureorum argenteorumque nummorum parem auctoritatem, ut hoc interim consequamur, Pop. Rom. his perpetuò fuisse usum, etsi non propriis, & apud eos signatis, saltem peregrinis; signatos verò nedum quo illi putant anno, sed Regum ipsorum tempore, firmissimis stabiliemus auctoritatibus. Pugnabimus ergo primùm aureis telis: nam auro suum honorem, aurique sacram famem initio Vrbis non defuisse, hæc habeo argumenta; quòd Tarquinii Prisci filius [5] bullâ aureâ donatus sit à patre, cùm in prætexta hostem occidisset; quòd Regum Romanorum cultus ex auro esset, aurea videlicet corona, aureique flaminis vestis. Et, ut à publicis personis ad privatas deveniam, nonne Tarpeja virgo in ipsis Romanæ Vrbis incunabulis auro corrupta dicitur à Sabinis [1]? Nonne Tarquinius Superbus in consilio Latinorum cujusdam Turni Aricini servum in domini necem sollicitavit, auroque corrupit [2]? Cesserat etiam his temporibus aurum mulierum ornatui, quæ, auro purpuraque depositis, dicuntur luxisse Junium Brutum, & Valerium Publicolam [3]. Quod si ultrà progrederer, non deessent hujus rei auctoritates: crescente enim Civitate, crevit & auri fames, ususque crebrior. Idque & XII. Tabularum Leges profitentur, quæ vetant, ne aurum sepulcris addatur, nisi cui auro dentes vincti erunt; quod non vetarent, nisi solitum esset fieri. At verò Varronem audiamus referentem memorabilem Sibyllæ historiam de libris Tarquinio Prisco divenditis; nam ex ejus *Rerum Divinarum* libris hæc nobis conservavit Lactantius [4]: *Ea novem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulavit. Rex adspernatus pretii magnitudinem, &c.* deinde addit: *Denuo tribus aliis exustis, cùm in eodem pretio perseveraret, motus est Rex, & residuos trecentis aureis emit.* Ex quibus verbis apparet, Philippeos aureos fuisse, & Romanis jam tunc familiares; alioquin cur Sibylla nummum inusitatum postulasset, aut Rex ei dedisset? In Varronis autem verbis notatu dignum est, quòd ad Tarquinium Priscum referat, quæ Dionysius & Gellius [5] Superbo tribuunt, ut mirer Plinium ita scriptum reliquisse [6]: *Inter omnes convenit Sibyllam ad Tarquinium Superbum tres libros attulisse:* cùm tamen tam apertè à ceteris Varro dissentiat, & in nomine Regis, & in numero librorum, magis miror Plinii inconstantiam, (nisi illa Librarii, non Auctoris vitio acciderit) qui in Regis nomine varius est, videturque alio in loco cum Varrone sentire, ac Tarquinium Priscum agnoscere Sibyllinorum emptorem; nam Sibyllæ & Actii Navii statuas, Tarquinii Prisci ætate positas disertè contendit [7]: quem locum si sequamur, consentientem habebimus Varroni Plinium in Tarquinii nomine. Idque cùm ab illis, qui de Sibyllis scripserunt, non fuerit animadversum, à nobis negligi hoc loco minimè debuit. Sed ut, quam telam primùm ordiri cœperam, pertexam, si aureo numismate, cuicuimodi tandem illud fuerit, usi sunt veteres illi ac primi Romani, multò magis argenteum illis familiare fuisse existimandum est. Cùm enim Populus Romanus in maxima annonæ caritate, frumento emptitio & advectitio, ut Siciliensi, uteretur, quod sæpissime factitatum esse post Reges exactos, & multò ante primi belli Punici tempus, Livius multis in locis auctor est; quomodo à commerciis se expedire Pop. Rom. potuerit, nisi aureo argenteove nummo gentibus illis probato, non video. Nam emptionem tunc rebus, non pecuniâ factam, nemo dicet, qui sciverit usitatam hujusmodi emptionem nullo tempore apud Romanos fuisse; alioquin Sabinianorum sententia haud tam facilè rejecta fuisset, qui permutationem ab emptione non distinguebant, ut dixi suprà. Inde enim maximum suæ opinionis momentum sumere potuissent. Movet me præterea, quòd Livius de Tarquinio Superbo scripsit: *Is primus (inquit) bellum Volscis in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit; ubi cùm divenditâ prædâ XL. talenta argenti auri que recepisset, concepit animo, &c.* Quibus verbis opinor apertè demonstrari, usum argentei aureique nummi illis temporibus celebrem fuisse. Nam & Talenti vocabulum quamvis varium sit, ut ex Polluce, Hesychio & Suida colligimus, magis tamen

1 In fine l. 4. 2 L. exempt. §. Is qui vina emit. ff. de act. empt. 3 In Eunucho. 4 Lib. 2. c. 1. 5 Plin. lib. 33. cap. 1.

1 Dionys. lib. 4. Livius lib. 1. 2 Livius ibidem. 3 Dionys. lib. 4. 4 Lib. 1. c. 6. 5 Lib. 1. 6 Lib. 13. cap. 13. 7 Lib. 34. cap. 5.

men solere ad pecuniam signatam referri notum est; utque hoc in loco faciamus, verbum, *divendita*, cogit. Quinimo Dionysius Halicarn. idem bellum referens [1], quamvis paulò aliter rem narret, tamen argentum hoc fuisse signatum innuit, cùm ita partitam prædam declaret à Tarquinio, ut retentâ in constructionem templi decimâ, militibus reliquas pecunias distribuerit; tantumque auri atque argenti captivi numerum fuisse dicat, ut singuli milites *quinas argenti minas* acceperint. Unde manifestum est (quid enim apertius dici posset?) nummo argenteo signato jam tum Romanos fuisse usos; Servii quoque Tullii temporibus, qui in censu instituendo, ut refert Dionysius [2], jussit omnes Romanos referre ac describere sua bona sive substantiam, eaque argento æstimare. At si nummus argenteus in usu non fuisset, cur bona uniuscujusque adærare jussisset? aut quomodo id aliter fieri potuisset? Nam hic est præcipuus nummi usus, ut eo omnia æstimentur. Adde quòd ex Varrone in Annali, apud Charisium lib. 1. idem *Servius Tullius argentum conflasse primùm dicitur*. Porro cùm suprà demonstraverimus ex Dionysio, in usu Romanis fuisse *minas*, peregrini nummi argentei genus, idem in *drachmis* ex eodem Auctore faciemus, qui sollicitatam à Tarquiniis Romanam Plebem, & servitia concitata referens, atque ut in Patricios nefariè conspirarent, largitionibus occultis impulsa, tandem patefactâ conjuratione, indicio duorum Laurentinorum, quorum nomina erant P. & M. Tarquinii, indicibus accessisse hæc præmia ex S C. tradit, *argenti denas millenas drachmas*, *agri verò publici jugera vicena*. Valde igitur eo tempore familiaris erat argenteus nummus, cùm in præmii beneficiique vicem cederet. At verò, ut minùs de argentei nummi usu dubitemus, efficiet loculi vel reconditorii ejus appellatio prisca, quæ etiamnum est superstes. *Flavissas* autem ea loca dicta fuisse ex Q. Valerio Sorano scriptum reliquerat Varro [3], in quadam ad Servium Tullium Epistola, quem solitum dicere ait, *Quos thesauros Græco nomine appellamus, priscos Latinos Flavissas dixisse, quòd in eas non rude æs argentumque, sed flata signataque pecunia conderetur*. Ex quibus omnibus æquævus Urbi argentei nummi, quamvis peregrini, usus arguitur. At verò tanto tempore, quanto Plinius, Livius, aliique volunt, Populum Romanum argento signato Romæ caruisse, atque in tanta jam Imperii mole Urbisque magnitudine, tamdiu argento peregrino belli pacisque commercia cum exteris nationibus exercuisse, vix mihi fit verisimile, præsertim cùm inciderim aliquando in T. Minucii Augurini nummum argenteum, qui si est Consul, L. Posthumii Collega, anno V.C. 448. (nam in Romanis antiquitatibus alium his nominibus nondum inveni) maturiùs quàm illi voluerint, signatum Romæ argentum fuerit necesse est: nam Consules illi, triginta & quod excurrit annis, Q. Ogulnii & C. Fabii Consulatum præcesserunt. His alii plura superaddere poterunt, quibus magna veterum numismatum copia suppetit, unde tutiùs multò repetuntur, quàm ab Auctoribus. Quæ si mihi præstò fuisset, exivisset scriptura hæc nostra locupletior instructiorque: certè non dubitassem firmioribus urgentioribusque rationibus Plinii Liviique auctoritates convellere: sed satis sit digitum intendisse, atque ejus rei diligentissimos, & quibus otia curiosiùs ista tractandi non desunt, admonuisse. Homini certè in alio studii genere occupatissimo, publicisque muneribus adstricto, hæc satis superque sint.

1 Lib. 4. 2 Ibidem. 3 Gell. l. 2. Non. Marcell. in Flavissis.

C A P V T X.

De aureo Numismate, quando percussum, Ejus formæ variæ.

NVnc verò de aureo Numismate dicendum, cujus multò obscurior est origo; nam & quod primum aurei nummi signum fuerit ignoratur. Tantùm scribit Plinius [1] post annum LXII. percussum esse seriùs quàm argenteum. Sed utcumque sit, constat aureos nummos semper rariores argenteis fuisse; non quòd minor esset auri quàm argenti copia, sed quia in varios liquationum & filorum usus magna vis auri deperiret. Ita enim Vopiscus de Aureliano Imp. [2] *Habuit in animo, ut aurum neque in cameras, neque in tunicas, neque in pelles, neque in argentum mitteretur, dicens plus esse in rerum natura auri quàm argenti, sed aurum per varios bractearum, filorum & liquationum usus perire, argentum verò in suo usu manere*. Denarium verò aureum ante Plinium fuisse signatum existimo, cùm ipse scribat [3] hujus instituti auctorem incertum esse, ejusque nomen latere; ut valde mirer Lampridium scripsisse [4], Elagabalum primùm formas binarias, ternarias, quaternarias & denarias invenisse; cùm & denarius ex auro antè fuerit percussus: quid enim aliud sint formæ binariæ, ternariæ, denariæ, & ceteræ, quàm formæ bilibres, & deinceps, non video. Verba ejus subjiciam, ut apertiora sint: *Formas binarias, ternarias, & quaternarias, & denarias etiam, atque ampliùs, usque ad bilibrem quoque, & centenarias, quas Elagabalus invenerat, resolvi præcepit, neque in usu cujusquam versari; atque ex eo his materiæ nomen inditum est*. Ecce quas binarias formas antè dixerat, postea *bilibres* appellat, cùm ait, *usque ad bilibres*; quæ verba licèt obscura, hoc mihi præferre videntur, Alexandrum Imp. resolvi præcepisse formas omnes à bilibribus, id est, binariis ad centenarias, & quæ centum libras valerent, ut particula *usque* includat etiam binarias formas: hac enim interpretatione mihi videtur adjuvandus Auctor, puri sermonis non nimius amator. Ergo remanserunt tantùm aurei; quos qui primus signaverit nescio. Illud scio, si Lampridii fides sequenda sit, semissarios aureos primùm Alexandrum Severum instituisse, sed & aureos trientes, cùm etiam quadrantes cogitasset. Verba Lampridii sunt: *Tuncque primùm semisses aureorum formati sunt: tunc etiam, cùm ad tertiam partem auri vectigal decidisset, tremisses, dicente Alexandro, etiam quartarios futuros, quod minùs non posset, &c.* Ex quibus verum apparet, quod Plinius multò antè scripserat [5], *Paulatim Principes auri pondus imminuisse*. Sed imminutum sæpissime solidum jam inde ab ejusdem Plinii tempore, argumento est Constantini Lex ita præscripta: *Pro imminutione, quæ in æstimatione solidi fortè tractatur, omnium quoque specierum pretia decrescere oportet* [6]. Vult itaque Imperator, ut species, quæ inferuntur à collatoribus, & possunt argento vel auro æstimari, eo imminuto pretia earum decrescant; solidi autem imminutionem exempli gratiâ posuit, quasi & argentei nummi imminui possent: dictio enim *fortè* paradigmatica est.

1 Lib. 13. cap. 3. 2 In Aurel. 3 Lib. 33. cap. 3. 4 In Alex. Severo. 5 Lib. 33. cap. 3. 6 Lib. 2. de Veter. numis. potest. C. lib. 11.

CAP.

A

CAPVT XI.

De confusione Auri, Æris & Argenti, ac de incoctilibus seu tinctis Nummis, & aliis speciebus.

SEd de æreis, argenteis, & aureis nummis hactenus, quas maximè proprias fuisse monetæ materias existimo, cùm qui monetæ flandæ faciendæ præessent, III-Viri monetales ita appellarentur, A. A. A. F. F. id est, ut ex Probi Libro B *de Notis* constat, *auro, ære, argento, flando, feriundo*; quorum etiam in libris nostris mentio est aperta [1]. Non solùm autem ex simplici ære, auro argentoque, sed iis etiam commixtis & confusis nummi fiebant. Æs enim argento misceri solitum, jam inde à Livii Drusi Tribunatu plebis institutum est, quem Plinius ait [2] octavam partem æris argento miscuisse; quod & diu in Rep. Rom. retentum fuisse, cùm veteres nummi multi, tùm verò Constantii Constitutio argumento est [3], quâ puniuntur statuarii, qui pecuniam purgant separato ære ab argento. Æs ab auro separari olim non C potuisse, dici ab Vlpiano nostro [4]; an hodie possit, sciunt hujus artis periti. At quin etiam olim æs ab argento deduci potuerit, non est dubitatum; ait enim Callistratus [5]: *Si ære meo & argento tuo conflato aliqua species facta sit, non erit ea nostra communis, quia cùm diversæ materiæ æs atque argentum sit, ab artificibus separari, & in pristinam materiam reduci solet.* Existimavit JC. plus esse cognationis æri cum auro, quàm cum argento, ideoque conjuncta & commixta difficiliùs ab illo quàm ab hoc deduci & separari. Varias præterea & diversas horum metallorum mixtiones olim in numismatis fuisse ex ipsorum adspectu hoD die nobis constat. Quin etiam ex incoctilibus nummi formabantur; nam & complures ejusmodi me vidisse memini. De incoctilibus autem sic Plinius [6]: *Album* [plumbum scilicet] *incoquitur æreis operibus Galliarum invento, ita ut vix discerni queat ab argento, eaque incoctilia vocant. Deinde & argentum incoquere simili modo cœpère, equorum maximè ornamentis, jumentorumque jugis in Alexia oppido: reliqua gloria Biturigum fuit. Cœpère deinde & esseda, & vehicula, & petorita exornare.* Nummi autem ex incoctilibus facti, sunt (ni fallor) illi, qui in Lege Cornelia *Tincti* dicuntur, & cujusmodi multi inveniuntur. Incoctilia opera olim, E ut & hodie argentata, dicebant; nam quod de essedis, vehiculis & petoritis Plinius ait, de carrucis ita Lampridius [7]: *Carrucas Romæ, & rhedas Senatoribus omnibus, ut argentatas haberent, permisit; interesse Romanæ dignitatis putans, ut his tantæ Vrbis Senatores veherentur.* Rectè Senatores expressit Lampridius; nam id privatis non licebat, qui eboratis aut æratis tantùm vehiculis utebantur; quibus tamen postea etiam argentatis vehi concessit Aurelianus; nam de eo ita Vopiscus: *Dedit præterea potestatem, ut argentatas privati carrucas haberent, cùm antea ærata atque eborata vehicula fuissent.*

1 Pomponius in lib. 2. de Orig. Jur. 2 Lib. 33. cap. 3. 3 L. Comperimus. C. Theodos. de fals. mon. 4 Lib. 5. §. 1. ff. de Rei vind. 5 L. Lacus. ff. de Acq. rer. dom. 6 Lib. 34. cap. 17. 7 In Alexandro.

CAPVT XII.

De Nummis Electreis, & duplici Electro metallico. Explicatus Lampridii locus in Elagabalo. *Emendata* L. Pediculis de auro & arg. leg. *Et Julius Capitolinus in* Pertinace *restitutus.*

AVro etiam & argento commixto, id est, Electro, primus, ut arbitror, Alexander Severus nummos cudi jussit, qui, ut suprà demonstravi, totam rem monetariam diligenter retractavit. De eo sic Lampridius: *Alexandri habitu nummos plurimos figuravit, & quidem electreos aliquantos, sed plurimos tamen aureos.* In quod nummi genus si quis hodie incideret, vix electreos, nisi historiæ peritus, suspicaretur, propter incognitum ferè nostro sæculo electri usum. *Electrum* autem non *succinum* hic intelligimus, sive *Glesum*, sed propriam metalli speciem, auro & argento constantem, de quo ita Plinius [1]: *Vbicumque quinta argenti portio est, electrum vocatur. Scrobes eæ reperiuntur in Canaliensi. Fit & cura electrum argento addito: quod si quintam portionem excessit, incudibus non resistit.* Unde manifestum est, duplex esse electrum, nativum & factitium. Sed præcipua nativo gloria, cùm propter raritatem, tùm verò vim eximiam, quam his verbis prædicat Plinius: *Quod est nativum, & venena deprehendit; namque discurrunt in calicibus arcus cælestibus similes, cum igneo stridore & gemina ratione prædicunt.* Indeque Veterum studium circa vasa electrina, ut puta lances, calices, pateras, quorum omnium frequens apud Auctores mentio, ut Sereni:

Produnt electri variantia pocula virus.

De nativo autem electro, non eo quod artificio constat, intelligendus hic Lampridii locus in *Elagabalo*, cùm de impurissima illa bellua & Imperii monstro ita loquitur: *Scobe auri porticum stravit & argenti, dolens, quòd non posset & electri.* Si enim potuit auri & argenti scobe porticum substernere, cur non etiam ei perfacile fuisset, electro illo factitio libidines suas & profusissimas voluptates adimplere; cur doluisset in electro, quod in auro non fecerat, nisi raritas electri hos ei doloris stimulos subjecisset? Nam & suprà Plinium jam adduxi hujusmodi scrobibus electreis Canaliense tantùm celebrantem. Eadem electri naturalis paucitas efficiebat, ne vasa ex solido electro Veteres efformarent; sed cùm aliæ partes argenteæ aut aureæ essent, cavum vasis electreum erat, quia in venenis coarguendis eâ in parte maximè vires suas exerebat. Et hujus generis vasa quædam fuisse in auctione rerum Commodi Imp. scriptum reliquit Julius Capitolinus; nam cetera ejus auctionis insignia referens addit [2]: *Vasa electro, auro, argento, ebore, citroque composita.* Vbi vulgò legitur, *eluto auro*, sed corruptissimè; cur enim po- F tiùs *elutum aurum*, quàm *obrizum*, dixisset? Deinde quis non videt curæ non fuisse Auctori, unicuique speciei suum addere epithetum? & *elutum aurum, ebur Indicum, argentum pusulatum, &c.* dicere, quin potiùs enumerare metallorum aut materiarum species, quibus ea vasa constarent? Sed quia de vasis electrinis mentionem fecimus, non importunè mihi videbor in medium proferre Jurisconsulti Responsum, quod de iis scriptum exstat: nam & ex suprascriptis lucem recipiet, & tur-

1 Lib. 33. cap. 4. 2 In Pertinace.

turpe in eo mendum breviter indicabimus. Ait JC.[1] *Neratius Proculum refert ita respondisse, vasis electrinis legatis nihil interesse, quantum ea vasa, de quibus quæritur, argenti, aut electri habebant, sed utrùm argentum electro, an electrum argento cedat: id ex adspectu vasorum faciliùs intelligi posse: quod si in obscuro sit, inspiciendum esse, in utro numero ea vasa is qui testamentum fecit, habuerit.* Cur Paulus Responsi hujus auctor maluit à Neratio quàm Proculo sumere? quia fortè nihil in Proculi Scriptis eâ de re; nam non omnia sua Responsa in libros referebant, sed eorum discipuli, quibus præsentibus de jure respondebant, ea postea litteris mandabant. Sic Alphenus Servi, sic Africanus Juliani Responsa digesserunt: quoties enim, *respondit*, in Alpheno legimus[2], Servium intelligamus oportet, nisi Servio ipsi atque Alpheno injurii esse velimus, dum alteri propria detrahimus, alteri tribuimus aliena. Neratium autem fuisse Proculejanum notius est, quàm ut à me ultrò comprobetur. Fingamus ergo (ut ad Jurisconsultum revertamur) eum sensisse de vasis, non Commodianis illis nimiùm preciosis & ambitiosis, sed quæ ex electro & argento tantùm constarent; vasa autem electrina legata fuisse, quæ vasa debebuntur? Et certè nihil tam repugnans dici aut fingi potest, quàm quod hic Proculus respondit. Nam si, ut volunt, ex adspectu jus accessionis metimur, valde multùm intererit, plus auri sit, an electri; alioquin cur ad adspectum JC. provocat? an ut magis pretium tantùm, quo res esse* preciosior, non materia perpendatur? minimè: nam sæpe in eo tractatu definitum est, semper cùm quærimus, quid cui cedat, illud spectari, quid cujus rei ornandæ causâ adhibeatur, ut accessio cedat principali, non quæ sit pretiosior. Præterea & totus hic locus ex Pauli ad Vitellium libris[3] sumptus est, qui ne in pictura quidem accessionis regulam vitiari concessit. Adspectus ergo electri deprehendet non quidem artem & figuram, (quæ quia electro ornando adhibetur, cedit principali, quamvis pretiosior) sed quantitatem[4]; quòd si is potentior sit, certum est argentum cedere electro, ut in margaritis, ornamentis muliebribus contextis, in quibus auri adspectus eminebat, respondit Paulus[5]. Non erit autem potentior adspectus, nisi & objectum electri prævalcat; nam ratione objecti metimur adspectum; ergo necesse est plus insit electri quàm argenti. Vnde apparet falsò respondisse JC. *nihil interesse, quantum ea vasa, &c.* nam & subsequentibus è diametro repugnant, quæ nos ad adspectum deducunt. Quamobrem stat mihi hæc sententia, corruptum esse Jurisconsulti Responsum, nec aliter subsistere, quàm si illud *nihil* in nihilum redigamus, & in ejus locum substituamus *multum*; vocem quidem specie & figurâ affinem, sed vi ac potestate contrariam; aut verò utramque subducamus; vel *nihil* in *nonnihil* commutemus. Quod ut ita sentiam, cùm ratione prædictâ commoveor, tùm verò quia in Pandectis Florentinis, omnium emendatioribus, sed & aliis quibusdam libris, non *idque*, verùm simpliciter *id* legitur; ut integer locus non à subditítia tantùm voce, sed etiam à mendo distinctionis vacuus ita legi debeat: *Vasis electrinis legatis multum interesse, quantum ea vasa, de quibus quæritur, argenti aut electri habebant: sed utrùm argentum electro, an electrum argento cedat, ex adspectu vasorum faciliùs intelligi posse, &c.* Qui ad judicium aurium descendere, seriem ac filum orationis expendere, & rationum momenta suis ponderibus examinare voluerit, nihil à nobis temerè tentatum, immò verò ulcus fœdum & latens patefactum ac sanitati restitutum judicabit.

[1] L. Pediculis. §. Neratius. ff. de aur. & arg. leg. [2] Lib. 2. in fin. de Orig. jur. [3] L. Cùm aurum. §. Perveniamus & §. fin. ff. eodem §. Si tamen. Instit. de Rer. div. [4] L. In rem. ff. de Rei vind. [5] D. L. Pediculis. §. 5.

* Videtur leg. *esses.*

CAPUT XIII.

De Nummis Scorteis, seu Coriaceis, Stagneis & Plumbeis.

SCorteos nummos aliquando percussos fuisse, & vim numeratæ pecuniæ habuisse, exigente ita rerum necessitate, non erit dubium ei, qui in Auctorum lectione fuerit versatus. Quod non solùm apud Lacedæmonios, sed aliquando Romæ factitatum fuit: quando autem, & quâ de causâ, obscurum est. Auctor enim incertus, subjectus *Notitiæ utriusque Imperii*, (qui mihi videtur Arcadii & Honorii temporibus vixisse) sic ait: *Posteriores fastidientes priscæ vilitatis inventum, formatos è coriis orbes auro modico signaverunt, quibus Regum munificentia & commutationum necessitas intactis collatoribus utebatur.* Sed & potior Auctor Seneca, *Æs*, inquit[1], *alienum habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corium formâ publicâ percussum, quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum numeratæ pecuniæ præstat.* His addatur & hic Hieronymi locus in *Apologia contra Ruffinum*: *Cùm montes aureos pollicearis, ne scorteum quidem nummum de thesauris tuis profers.* Id aliquando in Gallia factitatum Joannis Regis temporibus, cùm alii, tùm ex nostris Vidius Papius Auctor est[2]: ut mirer, fabulosum existimatum à Car. Molinæo, quod de coriacea moneta traditur; qui si eos Auctorum locos notasset, haud dubiè aliter sensisset. Nam, ut de Joanne Rege usquequaque verum non putem, tamen, quin alio tempore coriacei nummi introducti fuerint, ex præcedentibus nemini dubium esse potest. De Stagneis verò nummis in Pandectis Florentinis mentio; de quibus in *Observationibus* Cujacius[3], ubi monstrat scribendum *stagneos*, non *stanneos*. Plumbeorum meminit Plautus non semel. In *Trinummo*:

Numquam nummum credam plumbeum.

In *Casina*:

Cui homini hodie peculi non est nummus plumbeus.

Item Martialis lib. 10.

—— quamdiu salutator
Anteambulones & togatulos inter,
Centum merebor plumbeos die toto.

Ejusmodi nummi minuti è plumbo Romæ fodientibus sæpe occurrunt: haud dubiè olim percussi, ad viliora rerum pretia æstimanda; quamquam Lege Cornelia vetitum erat, argento plumbum admiscere, ut factitabat ille faber, ad quem Plautina persona in *Mostellaria*:

Tace tu faber, qui cudere soles plumbeos nummos.

[1] Lib. 5. de Benefic. cap. 14. [2] Decisione 493. Tract. de Vsur. [3] Lib. 11. Observ. cap. 1.

CAPUT XIV.

De Monetariis, Procuratoribus Monetæ, ac Præpositis Thesaurorum. Indicatus in Notitia utriusque Imperii *defectus.*

ABsoluta quantùm licuit de Nummorum materiis quæstione, nunc de monetæ Opificibus ac Præpositis strictim dicemus. Qui igitur monetam flabant, signabant, faciebant, *Monetarii* dicebantur, & sic passim in Jure nostro appellantur [1]: ut valde mirer Joannem Baptistam Egnatium virum doctissimum, *suis in Vopiscum Annotationibus*, Monetariorum appellatione Gynæciarios & Baphiarios etiam comprehendere voluisse, quorum & nomina & officia diversa sunt. Monetariorum autem conditio quamvis ita vilis fuerit, ut à dignitatibus prohiberentur, neque eam facilè mutare possent; tamen corpus eorum & officium latè diffusum fuisse, argumento est bellum sub Aureliano ab iis suscitatum; in quibus comprimendis septem millia Hiberorum, Ripariensium, Castrianorum, & Daciscorum militum interempta fuisse, Aurelianus ipse quadam apud Vopiscum Epistola profitetur. Cui magis credendum existimo, tumultus illius motum ad Felicissimum Rationalem referenti, quàm Eutropio, Victori, Paulo Diacono, qui incuriosiùs, & secùs quàm res gesta sit, eâ de re loquuntur. Monetarii porro magnas sæpissime fraudes invehebant in ratione monetæ: unde non mediocria damna & Reipublicæ & privatis infligebantur. Nam & nummos contra verum eorum usum vendebant, ac mercis loco habebant; quosque arbitror Lege Cornelia de falsis maximè comprehendi [2]; in cujus pœnam dicuntur incidere nummorum emptores ac venditores. Hoc autem perfamiliare Monetariis fuisse hujusmodi, ostendit Auctor incertus jam citatus, ubi de fraude & correctione monetæ agit: ait enim: *Ementis eamdem solidam fraudulenta calliditas, & vendentis damnosa necessitas, difficultatem quamdam ipsis contractibus intulerunt, ne rebus possit interesse simplicitas.* Sed quia, ut dixi, diffusum valde erat eorum Corpus, ac longè latéque patebat, vix coërceri hujusmodi fraudes poterant. Cui quidem malo idem Auctor anonymus, vir meâ quidem sententiâ & civilis & armatæ partis prudens, tali remedio occurrendum existimat: *Ut Opifices monetæ redacti undique in unam insulam congregentur, nummariis & solidorum usibus profuturi, à societate videlicet contiguæ terræ prohibiti, ne commixtionis licentia fraudibus opportuna integritatem publicæ utilitatis obfuscet, &c.* Monetariis autem primùm credo præfuisse Triumviros Monetales, de quibus suprà diximus, quorum officium diu in Republica retentum, ac sub Imperatoribus adhuc creatos, ab antiquis marmoribus didici. Erant & Prætores; quibus etiam commutatis ab aliis Imperatoribus, (nam variè habita & commutata ejus rei forma, ut ait Tacitus) tandem ad Præfectos ærarii res rediit, qui & in Republica diu manserunt, & ultimorum Imperatorum tempore; idque ex Symmachi *Epistolis* & Marcellino patet. In *Notitia Provinciarum utriusque Imperii* nullam eorum fieri mentionem miror: quorum loco Præpositi Thesaurorum constituuntur, qui unà cum Procuratoribus Monetæ sub dispositione Comitis sacrarum Largitionum esse dicuntur. Atque in *Notitia Imperii Occidentis* (nam Orientalis hac in parte mihi videtur manca) duodecim enumerantur, unà cum locis quibus præpositi erant. Procuratores autem Monetæ ut in *Notitia Orientali* desunt prorsus, ita in *Occidentali* mihi videntur imperfectè numerari, hi videlicet: *Procurator Monetæ Sisciana, Procurator Monetæ Aquileensis, Procurator Monetæ Urbis Romæ, Procurator Monetæ Lugdunensis, Procurator Monetæ Arelatensis, Procurator Monetæ Trevirorum.* Cùm tamen plures fuisse, numerus Præpositorum, de quo suprà, sit argumento; nisi dicamus non unicuique Præposito Thesaurorum suum Monetæ Procuratorem fuisse, quod in tanta eorum temporum caligine adseverare non ausim. Tantùm existimo Monetæ Procuratores nummos cusos, & à Monetariis acceptos, Præpositis Thesaurorum tradidisse, atque in eorum rationes apud Rationalem retulisse. At verò *Notitia Orientalis*, ut dixi, in Præpositorum ac Procuratorum Monetæ, simulque Rationalium, bonâ sui parte deminuta est. Nam non est dubium, quin Oriens suum habuerit Monetæ officium multis in locis: Alexandriam enim inter cetera possum citare, in qua Monetam fieri solitam ab Ammiano Marcellino didici. De reliquo autem Monetæ officio spatiis iniquis exclusi, ac destituti Auctorum veterum ope, plura non dicemus.

1 L. 1. C. de Falsa Moneta. Lib. 6. C. lib. 12. de Dignit. l. 1. & l. Si lust. C. de metal. lib. 11. 2 L. Lege Cornelia. ff. ad L. Corn. de Fals.

CAPUT XV.

De veteri more suscipiendæ pecuniæ è publico erogatæ. Vindicatus Eumenii locus: ac de veteri adorationis ritu.

CUm olim militibus stipendia, aut aliis salaria de publico solvebantur, denique cùm principalis largitio suscipiebatur; hic mos invaluit, Imperatorum recentiorum maximè temporibus, ut oblatam pecuniam non antè susciperent, quàm adorationis aut venerationis quadam specie uterentur. Nam cùm antiquitas illa Imperatores aut Principes veluti præsentia numina coleret, ita etiam signa eorum, seu imagines, pari venerationis cultu prosequebatur. Indeque sacros Principum vultus tam sæpe legimus, & *Adorationis* verbum eo in sensu. Cúmque nummi vultus Principum referrent, verisimile est etiam à suscipientibus adoratos fuisse. Cujus antiquitatis apertissimum est vestigium in illa Eumenii *Oratione de Scholis instaurandis*, quæ inter Panegyricos alios exstat; sic enim, cùm de salario suo loquitur, vetus editio, & hac in parte melior, habet: *Hoc ego salarium, quantum ad honorem pertinet, adoratum accipio, & in accepti ratione perscribo, sed expensum referre Patriæ cupio:* qui locus mihi videtur integer, & observationis non vulgaris index: neque facilè *adoratum* in *adæratum* commutarem; cur enim *adæratum suum salarium* diceret Eumenius, cùm ei in pecunia numerata fuerit constitutum? ita ut adæratione opus non fuerit; idque ex Constantii Imp. Epistola Orationi inserta fit manifestum. Annonæ adærari poterant, salaria non item: salaria enim separantur ab annonis in Lampridii *Alexandro*. Præterea an absurdius est adorari sacros vultus in pecunia numerata, quàm in militaribus signis? namque id fieri solitum, atque in veteri militia usitatum sexcentis locis probare possem; sed unus aut alter suffecerit. Ait Vegetius [1] de prima cohorte legionis, quæ *milliaria* dicebatur: *Hæc imagines Imperatorum, hoc est, divina & præsentia signa, veneratur.* Item Tertullianus in *Apologetico: Religio Romanorum tota castrensis signa veneratur, signa jurat, omnibus Diis præponit, omnes illi imaginum suggestus insignes monilia crucium sunt:* sup-

1 Lib. 2. cap. 6.

suppara illa vexillorum & labarorum, stolæ crucinum sunt, &c. Item Cl. Julianus Cos. Vrbis Romæ, in *Epist. ad Pupienum & Balbinum*, à Jul. Capitolino relata: *Denique legionibus ipsis* (gratulatus tum scilicet) *& auxiliis, quæ ubique terrarum jam vestros vultus adorant*, &c. In summa, Principum vultus sive æreos sive marmoreos adoratos fuisse, D. Ambrosius (qui mihi est multorum instar) testis erit optimus; ait enim [1]: *Sola ære fusa capita, & ducti vultus de ære vel marmore, ab hominibus adorantur.* Hoc minùs mirum ei videbitur, qui observaverit Imperatores inclinantis Imperii non ægrè tulisse hujusmodi adorationis cultum, cùm & *cælestia*, & *divalia*, sua *statuta*, dicant, & *divinæ sanctionis afflatus* [2]. Per adorationem verò intelligo venerationem, quæ procumbendo fiebat, & quæ primis Imperatoribus fuit insolita; sed postea ab adulatoribus invecta, quibusdam placuit, quibusdam displicuit. Eam sanè in se prohibuit Alexander Severus. At de Pertinace ita Capitolinus: *Fuit in Curia honorificentissimus, ita ut Senatum faventem adoraret.* De Othone item Tacitus [3]: *Nec deerat Otho protendens manus, adorare vulgum, jacere oscula, & omnia serviliter pro dominatione.* Ritum autem veteris adorationis si quis fortè requirat, hic à Suetonio traditur, ubi de L. Vitellio loquitur [4]: *Primus C. Cæsarem adorare ut Deum instituit, cùm reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quàm capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens*, &c.

CAPUT XVI.

De antiquorum Numismatum vi ac potestate hodierna; an in iis sit merx, aut pretium. Explicatæ quædam Juris Civilis quæstiones.

CVm, ut ait Aristoteles [5], nummi non naturâ, sed νόμῳ, id est, *lege*, valeant, in nobisque sit ut mutentur, & reddantur inutiles, & Remnius Fannius Palæmon de iis ita scripserit [6],

—— non fœdere certo
Naturæ, sed lege valent hominumque repertis:

videndum est, quid nummus valeat antiquus, aut quem hodie præbeat usum; quæ disquisitio ferè tota nostra est, & à libris nostris repetenda. In qua ita breviter sentio, nummos antiquos usum hodie pecuniæ numeratæ non præbere [7]. Itaque cùm in emptione & venditione ex una parte sit pretium, ex alia merx, numismata antiqua pretii loco non erunt, sed mercis potiùs, quia in emptione & venditione pretium debet in numerata pecunia consistere, id est, eâ pecuniâ, quæ inter cives recepta & usurpata sit: abolita enim est eorum sententia, qui emptionem rebus fieri posse existimabant [8]. Ergo potiùs mercis vicem [9] obtinent vetera numismata, vel, ut Lampridius ait, materiæ. Vt enim pecunias in usu publico constitutas pretium oportet esse, non mercem, id quod lege Constantini statuebatur [10]; sic etiam numismata, quæ usum pecuniæ numeratæ non præbent, mercis non pretii loco sunt, ut de Victoriato Plinius [11] ait, quem ex Illyrico advectum mercis loco habitum fuisse dicit: quod de Victoriato peregrino intelligo, (nam idem jus de peregrinis consensu civium non receptis, ac de reliquis antiquis nummis statuendum existimo) fuit enim & Romanus lege Clodia percussus, ut idem Auctor scribit, cujus potestas quæ fuerit, Volusii Mæciani verba subjecta ostendunt [1]: *Victoriatus nunc tantundem valet, quantum quinarius olim; at peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum & drachma, habebatur.* Ex quibus colligimus, Victoriatum Romanum pretii peregrinum mercis loco censeri. De Romano etiam Victoriato intelligendus Tertullianus, cùm ait [2]: *Vanis Victoriati vel quamcumque eleemosynæ operationem sinistrâ consciâ facere prohibemur.* Nummi genus tamquam non magni pretii Tertullianus elegisse videtur, quodque olim in stipem ferè cederet. Signum autem Victoriæ habuisse, indeque nomen ex nummorum adspectione deprehendi, & Plinius ostendit [3], in cujus verbis maculam, levem quidem, sed non negligendam, ex manuscripti libri collatione sustuli, in quo ita scriptum inveni: *Est autem signatus Victoriæ, & inde nomen:* vulgò *Victoriâ* legitur, non tam eleganti ratione loquendi; sic enim dicimus Latinè, *ad Pacis*, *ad Vestæ*, præcisa locutione, scilicet ut subintelligamus ædem, sive templum. Signatus igitur Victoriæ, id est, signatus notâ & charactere Victoriæ. In hac emendatione nullum est meum audax facinus, qui libro veteri & ratione nitor. Porro Valentinianus & Valens Imperatores aliquando effecerant [4], ut veteri numismati sive solido sua redderetur potestas, & eo res seu species emerentur aut distraherentur, dummodo debiti ponderis aut speciei probæ essent & materiæ: quod desuetudine inumbratum revocaverat Philosophus Novellâ Constitutione [5], quæ etiam hodie usu recepta non est, veteri desuetudine remanente [6]. Quid ergo? nullus erit antiqui numismatis honos, & usus legibus cognitus & approbatus? Immo maximus: etsi enim satis superque retulerimus laudatissimam eorum vim & potestatem, tamen ex Legum nostrarum verbis demonstrabimus nobilissimum eorum usum. Ait ergo Pomponius Jurisconsultus de iis [7]: *Numismatum aureorum, vel argenteorum veterum, quibus pro gemmis uti solent, ususfructus legari potest.* His verbis nihil dici potest accommodatius ad commendationem studii veterum numismatum, quod etiam olim frequens fuisse indicant jura, quæ ad illa aptantur. Ergo in iis legatis constituitur ususfructus, non fictitius ille Senatusconsulto [8] introductus, sed verus & proprius; tamquam vetera numismata etiam rerum numero sint, in quibus non abusus, sed usus est, id est, quæ utendo non consumuntur, cùm iis pro gemmis uti soleamus, in quibus verus inest ususfructus. Sit ergo hoc constitutum & fixum, vetera numismata gemmarum vicem obtinere in quæstione ususfructus; non quòd gemmæ sint aut lapilli, (repugnat enim definitio à Jurisconsulto [9] tradita) sed quia in usufructu relicto aut constituto gemmarum locum occupant *, iisque pro gemmis utamur. Et quia de legato numismatum loquitur Pomponius, nihil extra lineas fecisse videbor, si nonnullas quæstiones breviter dissolvero, ab hac de veteri nummo disputatione non alienas. Quæro igitur, An auri vel argenti legati appellatione veniant antiqua numismata? Quod puto: certum est enim aureum numisma aurum esse. Denique cùm auri legati vel argenti appellatione pecunia numerata non in-

1 Hexaem. 6. cap. 6. 2 Lib. 9. C. Theod. de Stud. lib. Urb. Rom. 3 Lib. 17. 4 In Vitel. cap. 2. 5 Lib. 5. Ethic. c. 5. 6 In Carm. de pond. & mens. 7 Lib. 1. de contrah. empt. §. Item pretium Instit. de emp. & vend. 8 Lib. 1. C. de contr. empt. 9 L. emptionem C. de Rer. permut. 10 Lib. 5. C. Theod. Si quis pecuniam conf. vel mercandi causâ transtul. 11 Lib. 33. cap. 3.

1 Lib. de Asse. 2 Lib. de Virginibus veland. 3 Lib. 33. cap. 3. 4 Lib. 1. C. lib. 11. de Vet. numism. potest. 5 Nov. Leonis 52. 6 Vide Novel. Theod. 7 L. Numismatum. ff. de Usufruct. 8 Lib. 9 de Usufr. ear. rer. quæ usu cons. 9 L. Cujus aurum. ff. de Auro & arg. leg.

* Rectius vid. *occupent*.

intelligatur, quod (contrà quàm Cicero[1] putaverit) Jurisconsultis nostris[2], fidelissimis hujus controversiæ arbitris, placuit; veteres autem nummi pecuniæ numeratæ potestate non fungantur: reliquum est, ut auri & argenti appellatione comprehendantur. Item quæro, An auri vel argenti facti nomine veniant? Quod non puto: quia argentum factum à signato separatur tamquam diversum; ergo auri vel argenti signati nomine comprehendantur. Quidni? cùm & peregrini, ut Philippei, eâ veniant appellatione: ait enim Ulpianus[3]: *Si autem aurum vel argentum signatum legatum est, id paterfamilias videtur testamento legasse, quod ejus aliquâ formâ est expressum: veluti quæ Philippi sunt, itemque numismata, & similia.* Hæc verba non ad peregrinos tantùm, sed & veteres, ac denique quâcumque formâ expressos, pertinent. Philippi nummi peregrini sunt, utpote Macedonici, quorum frequens apud Livium mentio; & Horatius de Chœrilo, Regi Alexandro grato, dicit[4],

Rettulit acceptos Regale numisma Philippos.

Fuere postea usu Romæ recepti Philippei nummi, tam ærei quàm argentei, quorum frequens etiam apud Auctores mentio[1], à Philippo Imperatore dicti, ut Antoniniani & Aureliani, ab Antoninis & Aureliano. Eâ Philippeorum formâ & pondere cùm alii postea ferirentur, quamvis alio quàm Philippi vultu, tamen Philippei dicebantur. Itaque Valerianus Imperator in quadam ad Zosimionem Procuratorem Syriæ Epistola, ait de Claudio, qui postea rexit Imperium[2]: *Dabis Philippeos nostri vultus annuos centum quinquaginta.* Cùm autem in superioribus quæstionibus aurum vel argentum factum à signato distinxerimus, id cùm ex Jurisconsultorum, tùm verò aliorum Linguæ Latinæ Auctorum usu fecimus. Apud Livium enim ita Valerius ait[3]: *Cautum erat, quò ne plus auri & argenti facti, quò ne plus signati argenti & æris haberemus*, &c. Ceterùm quas suprà decidimus quæstiones, eæ demum obtineant, ut constituimus, si de voluntate testatoris dubitetur, quo casu ad Juris interpretationem decurrimus; nam si appareat utro in numero vetera sua numismata testator habuerit, facti an signati argenti numero, eam proculdubio sequemur, ut in toto eo Tractatu faciendum esse prudenter monent Jurisconsulti.

1 In Top. 2 D. l. Cùm aurum. in princ. l. Q. Mut. 17. §. 1. Et auro arg. leg. 3 D. leg. Quint. §. pœn. 4 Epist. 1. lib. 2.

1 Vopisc. in Aurel. & Probo. 2 Trebel. Pollio in Claudio. 3 Lib. 24.

Marmor Dolæ Sequanorum in Æde sacra D. Georgii.

VERBO ÆTERNO
ET CLAVDIO CHIFFLETIO,
LAVR. CONSILIARII REGIS MAGNI F.
SEQVANO,
DOLANÆ ACAD. ANTECESSORI,
RARA SANCTITATE VITÆ,
RARISSIMA IVRIS BONARVMQVE ARTIVM
PROFESSIONE CLARISSIMO:
QVI IN IPSO ÆTATIS ET STVDIORVM VIGORE,
CVM VARIA AD LEGES, AD HISTORIAS,
AD ELOQVENTIAM DIV MEDITATA COLLIGERET,
GRASSANTIBVS TORMINIBVS RAPTVS,
ET SVBLATVS IN CÆLVM,
PATRIÆ DESIDERIVM, BONIS AMOREM,
STVDIOSIS ÆMVLATIONEM, IMPROBIS INVIDIAM,
SIBI GLORIAM, SVIS LVCTVM RELIQVIT.
IOANNES CHIFFLETIVS MEDICVS,
FRATRI INCOMPARABILI ET B. M.
HVNC TITVLVM S. S. E. D. D. D.
NATVS EST ANNO A CHRISTO NATO
M. D. XLI. PRIDIE ID. IVLII.
DENATVS M. D. XXC. XVII. KAL. NOVEMB.
HVNC LAPIDEM NOSTRI MONVMENTVM ET PIGNVS AMORIS
ACCIPE, ET ÆTERNVM FRATER AVE ATQVE VALE.

F I N I S.

GEORGII GREENII,

HOLSATI,

DE

RVSTICATIONE ROMANORVM,

NEC NON

DE

VILLARVM ANTIQVARVM

STRVCTVRA APVD EOSDEM,

COMMENTARIOLVS.

ILLVSTRISSIMO atque GENEROSISSIMO.

BARONI. ac DOMINO.

D^N. CAROLO.

LIBERO. BARONI.

DE. FRIESEN.

Rotaviæ &c. Domino, Potentissimi Electoris Saxoniæ in Consilio Sanctiori Senatori, & Consistorii Ecclesiastici supremi Præsidi gravissimo, Mæcenati Eruditorum certissimo, Patrono & Promotori meo maximo.

Dedico

ILLVSTRIS IPSIVS NOMINIS ADMIRATOR, ET INFRA SERVOS CLIENS PERPETVVS,

GEORGIVS GREENIVS HOLSATVS.

NOndum excesserat ex ephebis ætas, MÆCENAS ILLVSTRIS, cùm FRISIORVM magnum Nomen, suâ quidem gloriâ illustre, sed ex Tuis præsertim in Patriam meam meritis, inter Cimbros cives meos multùm celebratum, tacitâ mente suspicere atque venerari cœpi. Sanctius tamen Illud, & imprimis TVVM postmodum habui, quando perfectior ætas divinam sapientiam, admirandam prudentiam, heroicas virtutes, salutis publicæ curam, maximam in Patriam pietatem, Musarum tutelam, aliaque in TE, quæ oculos trahunt, & Europa stupet, æstimare docuisset; atque ego totam Europam in FRISIORVM cultu esse intellexissem. Quorsum enim deinceps pedem ponerem, sive in Germania apud Cattos, Suevos, Rauracos, Nemetes, Belgasque agerem, sive extra Germaniam, in Anglia, Dania, aut in Suecorum ditionibus versarer, aut cum Gallis essem, ubique gloria Tui Nominis coruscabat, & Virtutum Tuarum sapientiæque laudes extollebantur. Partim quòd fama Illustris Nominis illuc penetrasset, (non enim adeò ingratæ sunt Musæ nostræ, ut illorum, qui ipsas diligunt, tuentur, aut cultores alios fovent ac sublevant, occultare nomina velint) partim quòd IPSE, cùm aliquando has obiisses regiones, Virtutum Tuarum memoriam reliquisses. Accendebant hæc animum, ut TE sibi placare Numen secum constitueret, atque venerari religiosiùs; etiamsi nomen, quo potissimùm delectareris, aut cultum, quo placari posses, ipsum lateret. Quocunque tandem modo colere tunc satis erat. Verùm processit postea mentis aviditas, & quod in Sacræ paginæ Religiosis etiam advertimus, intueri oculis Numen, quod mente hactenus contemplatus eram, gestiit, cùm à Musis contenderet, ut viam, quâ adire illum Præsidem & Ducem suum, mentisque profiteri reverentiam possem, aperirent. Idque eò contentiùs postulavi, quò pluris meâ interesset, & meam erga TE pietatem TIBI notam fieri, & memet ipsum à TE non ignorari. Siquidem, cùm compertum haberem, quid olim prudenter instituisset Respublica Lacedæmoniorum, ut advena, qui commodo nullo Rempublicam juvare posset, nec se alicujus Civis egregii favori applicuisset, ejiceretur; verebar, ne idem in me quoque, quod ipsi usui hactenus non fuerim, Saxonia statueret, nisi me Aris Tuis, MAGNE MÆCENAS, & Illustri Nomini, quod invidiæ tutissimè opponitur, applicuissem. Atque impetraveram illud, cùm in Bohemiam me contendentem Dresdæ benignè admitteres, nec tantùm admitteres, sed gratioso intuitu, nescio quæ non beneficia impertireris ac promitteres. Quo animus erigebatur quidem, & ad cultum, tuumque obsequium multò gnavior fiebat: sed nondum satiatus erat vultu adspectuque Tuo. Vnde mox consilium subortum ipsi est, fingere novum nomen, quo

TE

TE denuo adiret, atque parare sacrum aliquod, quod TIBI TVTELARI suo faceret, quòd nunc eâ quâ par est humillimâ devotione offero, TVOQVE illustri Nomini do, dodico. Exiguus est Libellus, quem ad pulvinar Tuum depono, cui TV IPSE, quod Pragâ me reduce in Secessum TE receperas, argumentum suppeditasti. Enimvero hoc de RVSTICATIONE & VILLIS VETERVM thema nec temerè occupavi, nec quo exhiberem aliquid, quod TE fugeret: quî enim in TE alicujus rei ignorantia deprehenderetur? cùm TVte TIBI viva Bibliotheca sis, ut proinde nulla rerum divinarum humanarumque scientia ab homine exspectari possit, quam IPSE TIBI non præstes: sed quòd loco temporique illud convenire, nec ingratum TIBI fore arbitrarer; quo nemo ad Veterum morem publicam sollicitudinem erudito otio unquam dispunxit elegantiùs, aut amœnis litteris sapientiùs in Secessu quietem collocavit. Sic enim, licèt totum TE negotiis Principis impendas, in omni tamen elegantiori litteratura excellis, ut huic soli invigilasse videaris. Religio mihi sit in Virtutum Tuarum laudes excurrere, PATRONE OPTVME MAXVME, ne parùm facundâ linguâ minimum dicendo, aliquid iis deteram. Modestè potiùs TIBI supplico, qualecunque hoc donum Aris Tuis impositum respicias. Nec TE, quod mutilum est, quale Dii aversantur, qui integris perfectisque placari cupiunt, offendat. Non potuit non idem mihi quod canibus contingere, qui festinando nimiùm cæcos pariunt catulos, quoniam & ego intra paucas septimanas hunc fœtum concepi & edidi; & ipse festinabat, quò TE in Secessu morantem offenderet. Id quoque deprecari maximè opus habeo, quòd nullâ liturâ politum sine ornamentis apparet: cùm luteum verè Opus foret, necessum fuit imitari figulos, antè aprico testaceum opus exponentes quàm expoliant, quò induretur, nec prensantium manibus adhæreat. Quare si & TV, VIR ILLVSTRIS, hoc nostrum GRATIÆ TVÆ radiis illustrare dignaberis, & limatius aliquando ad TE & ornatius redibit. Demitte igitur Generosum Spiritum, atque eâ, quæ TIBI innata est generosa quædam humanitas, quam summus in Curia Electorali locus non mutavit, verùm, quod omnes mirantur, auxit, erga me utere. Solent Dii in donis consecratis non pretium æstimare vel ornatum, sed pietatem mentis, sed animi obsequium. TV, si dederis, jure applicationis fruar,

Numinis instar erit semper mihi, meque fatebor
Muneris esse Tui.

Dabam Lipsiæ prid. Id. Octobr. Anni O. R.
M DC LXVII.

INDEX CAPITVM.

GEORGII

GEORGII GREENII, HOLSATI, DE RVSTICATIONE ROMANORVM COMMENTARIOLVS.

CAPVT I.

Licet à Republica ad otium secedere.

Otii nominis tanta est suavitas, atque dulcedo, ut facilè neminem offenderit; quin potiùs omnes amœnitate sua ad amplexum sui rapere valeat. Nam ea nunc ingenii humani imperfecta est conditio, ut continuos labores & concatenatas molestias sustinere nequeat, sed remittere interdum & interponere negotiis seriis otia necessum omnino habeat. Quemadmodum arcus, nisi remittantur nonnunquam, vel franguntur, vel amittunt feriendi impetum: pariter comparatum est cum ingenio hominum, nimia perpetuaque intentione frangitur, aut virtute sua minuitur. Quod ergo in Cælatoribus aut Pictoribus deprehendimus, quòd oculos diu intentos ac fatigatos remittunt atque avocant, &, ut dici solet, pascunt; idem omnibus incumbit, relaxare animum, & quibusdam oblectamentis reficere, vel quasi pascere. Quanquam & ipsa oblectamenta opera sint, & otium, ad quod nos referimus, negotium audiat, ex quo aliquid fluere possit aut erui salutare. Non enim illud probatur otium, quod vetus Comicus otiosum appellavit, quo animus non remittitur, sed resolvitur. Aliud longè otium est, ad quod hortantur sapientes, atque frui permittunt. Quale illud Scipionis Africani, nec non Ciceronis fuit, litteratum & cum Philosophia atque dignitate conjunctum; quod ipse Cicero lib. 3. *de Off.* §. 1. seqq. explicat. In quo qui versantur, idem cum Scipione dicere audent [1]: *Nunquam se minùs otiosos esse, quàm cùm otiosi sunt.* Hujusmodi otium suadet Seneca *ep.* 68. *Otium tibi commendo, in quo majora agas & pulchriora, quàm ea, quæ reliquisti.* Mirum id videbitur cuiquam, otium dici quod meritò est negotium, & statuere esse eadem, quæ cum semet ipsis pugnare atque mutuò convellere videntur. Quare intentiùs inquirendum erit in Philosophorum veterum mentem, ut quid ipsis fuerit otium, aperiatur. Non autem eum animi torporem, qui segnities est, dixere otium; (quanquam aliàs hæc vox eam significationem quoque admittat) sed distinguentes inter id, quod est vitam segnem ducere, & agere in otio, opposuere hoc nomen turbido & inquieto vitæ statui, minimè verò omni negotio. Et quemadmodum Cicero, non uno in loco, otium Reipublicæ dixit illam tranquillitatem, quæ post motus turbasque sedatas reducitur; ita sapientes dixere privatæ vitæ statum otium, quo quis semotus à turbis strepituque Civitatum, à congressu & frequentia hominum, aut procul à curis officiisque publicis, inter Musas litterasque vitam transigit: partim ut in virtute se meliorem reddat, partim ut contemplationibus vacet, aut ea ordinet rerum actionumque præcepta, quibus non patria modò civitas, sed omnes omnium gentium homines regerentur. Si testibus hæc res indigeret, laudare possem, præter Ciceronem *de Oratore*, &c. Senecam, aliosque; sed Plinii testimonium mihi sufficit hoc loco. Hic *lib.* 1. *ep.* 9. „Satius est, ut Attilius noster „eruditissimè simul & facetissimè dixit, otiosum esse „quàm nihil agere. Et *lib.* 4. *ep.* 23. Quando otium „& secessus mei non desidiæ nomen, sed tranquilli„tatis accipient. Ad hoc otium quidam ita nati videntur, ut alieno à negotiis civilibus animo, tantùm ad otium suæ quasi naturæ impetu ferantur: quales olim Pythagoras & Pythagoræi, qui congressus hominum fugiebant; item Democritus & Anaxagoras, qui se totos ad cognitionem rerum transtulerunt. Cujusmodi homines nec omnino culpandi sunt, nec ab otio illo abstrahendi.

Quæsitum quondam est à Stoicis & Epicureis, *An homo sapiens in otio & secessu possit agere?* nec convenit inter ipsos super hoc argumento. Stoicorum hoc erat præceptum, πολιτεύσεσθαι τὸν σοφὸν, ἂν μή τι κωλύῃ, *iturum ad Rempublicam sapientem, nisi quid impediat.* Hoc Zenon præcepit: quo nomine Tacitus lib 14. *Annal.* Stoicis tribuit: *Quod arrogans sit Secta, reddens homines turbidos & negotiorum appetentes.* Quæ verò illa justa impedimenta sint, quæ sapientem à Reipublicæ negotiis retrahere possint, explicat Seneca in *fragmento de otio aut secessu sapientis* c. 30. *Causa*, inquit, *illa latè patet, si Respublica corruptior est, quam ut adjuvari possit; si occupata est malis; non nitetur sapiens in supervacuum, nec se nihil profuturus impendet: si parum habebit auctoritatis & virium: nec illum erit admissura Respublica, si valetudo illum impediet.* Sic Stoici opinabantur; à quibus in alteram contrariamque partem ivere Epicurei, statuentes [1]: *Non accedet ad Rempublicam sapiens, nisi si quid intervenerit:* id est, explicante hanc limitationem Lipsio, *si Patria periclitatur; si lex eum cogit; si populus ignarum eligit.*

Quid in hoc sententiarum divortio eligendum sit, non obscurum esse potest; id nempe dicendum, quòd utrique sententiæ aliquid adhæreat emendandum. Sed supponendum in antecessum erit circa sententiam Stoicorum, hominem non tantùm Reipublicæ, sed & sibi, Deoque esse factum; seu, ut Schola Pythagoræ apud Stobæum docuit, *Factus & conditus est homo, ut contempletur rationem universæ naturæ & sapientiæ, eidemque hoc opus est, acquirere & considerare omnium quæ exstant sapientiam.* Vel juxta Epicteti effatum: *Deus hominem spectatorem hunc in mundum induxit, & sui & suorum operum, nec spectatorem tantùm, sed enarratorem & præconem.* Vel si placent verba Senecæ omnium lucu-

Xx

1 Cic. l. cit. & Plutarch. in Apopht.

1 Senec. fragmento cit. & ep. 86.

luculentissima: *Natura nos ad utrumque genuit, & contemplationi rerum & actioni.* Quæ verba ideo malo, quia sunt Stoici Philosophi. Quòd si verò quisquam hoc principium negatum ire vellet, ipsa hunc ratio recta redargueret. Quorsum enim tam ardens sciendi desiderium indidisset natura homini? Nam omnis intellectus naturâ scire desiderat; quod & Aristoteles affirmat, & Veterum molestæ peregrinationes atque indefessus acquirendi rerum cognitionem labor arguunt. Nisi igitur hoc desiderium expleatur, non finit hominem perfectè esse beatum. Quomodo enim is posset dici beatus, qui perpetuâ indigentiâ laboraret; qui semper appeteret, & frui nunquam vel satiare appetitum auderet? Rectum & cordatum Epicuri dictum est, modò reliqua consentirent: *Quod non convivia aut commessationes, non item amores, non alia oblectamenta faciant vitam jucundam:* ἀλλὰ νήφων λογισμὸς, καὶ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς. *Sed sobria & vigilans ratio, causas explorans cur quidque eligat aut vitet.* Similiter etiam Aristoteles judicat *de part. animal.* lib. 1. c. ult. καὶ τῆς, inquit, εἰ καὶ κατὰ μικρὸν ἐφαπτόμεθα, ὅμως διὰ τὴν τιμιότητα τοῦ γνωρίζειν, ἥδιον ἢ τὰ παρ' ἡμῖν ἅπαντα. *Illius* (sc. cognitionia rerum divinarum) *si vel minimam partem adepti sumus, suavius hoc nobis, quam si omnia inferiora, quæ circa nos sunt.* (sc. cognosceremus) Vt ea impræsentiarum subticeam, quæ Aristoteles lib. 10. *Eth.* c. 6. 7. 8. de perfecta felicitate disputavit. Hanccine cognitionis & scientiæ sitim impressisset natura, ut dum negaret restinguere, perpetuò torqueret? neutiquam. Insuper ita gignit natura hominem ad utrumque, ut & ipsa distinguat ingenia, discernatque imprimendo voluntatem, & impetum quendam mentis ad hæc vel illa vitæ studia sectanda, fingendoque ingenium hominis, aut ad otium & quietem, aut ad negotium regendasque civitates: paucos enim ad utrumque simul formabit.

Deinde quæstio proposita in tres partes poterit dividi. Primùm, ut possit aliquis vel à prima ætate contemplationi veritatis atque justitiæ rerum divinarum & humanarum totum se tradere, rationem vivendi quærere atque exercere secretò.

Secundò, ut possit aliquis emeritis jam in publico stipendiis, provecta ætate, vel aliâ impellente causâ, à civitatibus ad otium animum referre.

Denique, ut possit nonnunquam, non deserendo Rempublicam, in curarum levamen & animi refocillationem ad tempus secedere. Primam & secundam partem negabant Stoici; tertia ne quidem in dubium vocabitur. Verùm enim verò quod primam attinet, cum Stoicis facere nequeo; aut omnes, etiam quos natura suo indicio contemplationi destinaverit, ad forum damnare. Qua ratione is peccasse dicendus sit scire cupio, qui naturæ ductum sequutus, omne vitæ curriculum in investigando vero justoque posuit; siquidem naturæ voluntatem & officium, cui ipsum Creator destinarat, implevit. Nec justè desidiæ accusabitur, quoniam & hoc ipsum contemplari & ratiocinari est non esse desidem, dum ratio à segnitie ad opus ducit. Si interponat Stoicus nos omnes Reipublicæ esse natos: dabimus illud responsi, quod Seneca suppeditat *de otio & secessu sapientis* c. 30. „Hoc ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis; si minus, paucis; si minus, proximis; si minus, sibi. Nam „cùm se utilem cæteris efficit, commune agit negotium. Quomodo qui se deteriorem facit, non „sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus iis, „quibus melior factus prodesse potuisset: sic si „quis benè de se meretur, hoc ipso aliis prodest, „quod illis profuturum parat &c. Multa præter hæc in hanc rem disseruit cap. 31. & lib. 1. *de Tranq. animi* c. 3. quæ paginæ angustia non capit. Non is certè Reipublicæ commodum modò promovet, qui se rebus agendis præparat, & operâ suâ juvat; sed etiam qui ad obtemperandum se ritè componit, & virtute obediendi; sic enim Schola Politicorum distinguit, animum instruit. Ne dicam veteres Philosophos in iis artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem formarentur, atque Reipublicæ pararentur, in otio omne tempus atque ætates suas consumsisse; quo ipso Reipublicæ non parùm profuere. Liceat id ex Seneca confirmare, qui *ep.* 90. hæc scripsit: „Solon, qui Athenas æquo jure fundavit, inter „septem ævi sapientiâ notos. Lycurgum si eadem „ætas tulisset, sacro illi numero accessisset octavus. „Zalcuci leges Charondæque laudantur, hi non „in foro, nec in Consultorum atrio, sed in Pythagoræ tacito sanctoque secessu didicerunt jura, „quæ florenti tunc Siciliæ, & per Italiam Græciæ ponerent. Et *de Vita beata* c. 32. idem: „Nos certè sumus qui dicimus, & Zenonem & „Chrysippum majora egisse, quàm si exercitus duxissent, gessissent honores, tulissent leges, quas „non uni civitati, sed humano generi tulerunt. Adde c. 3. Senecæ *de Tranquill. animi*, & *epist.* 8. Nec alia fuit Ciceronis sententia lib. 9. *ad Famil.* ep. 2. „Si minùs in curia atque in foro, tamen in litteris & libris, ut doctissimi Veteres „fecerunt, navare operam Reipublicæ, atque de „moribus & legibus Reipublicæ quærere, & scribere & legere πολιτείας possumus.

Sed ad alteram quæstionis partem me conferam, atque posse quenquam ab ipsa Republica, cui manum jam admoverat, vergente ad exitum ætate, aut alia de causa, in otium se recipere, & partes suas deserere, ostendam. Cum Epicuro disputare, quòd sapiens omni tempore Reipublicæ munia obire possit & debeat, haud erit necessarium; siquidem, quæ hoc negat sententia, cùm communem hominum societatem convellat aut labefactet, absurditate sua corruit. Stoicos nunc oppugnabo, qui in actu mori jubent, (Seneca *ep.* 8.) vel ut alibi [1] Seneca, usque ad ultimum vitæ finem in actu esse: quod omnibus probari non potest. Non moveor, ut contradicam Stoicis, exemplo Vestalium apud Romanos, quarum tempus tricennale erat, referente Plutarcho in *Numa*, & ex hoc decem annos discebant, decem operabantur sacris, totidem deinde docebant alias, quæ ipsæmet fuerant edoctæ & fecerant. Nec cedo auctoritati Plinii, qui *l.* 4. *ep.* 23. ita distinguit ætatis humanæ partes: quòd prima vitæ tempora & media Patriæ, extrema nobis impertire debeamus. Neque urgeor instituto Romanorum, quod majorem annis sexaginta otio reddit. Ipsa me hoc natura docet, quæ, dum senibus vires agendi subtrahit, veniam quasi operum concedit. Inhumanum certè foret & ingratum, ne dicam injustum, qui per omne vitæ tempus Reipublicæ molestam curam pertulit, & publicum privatæ utilitati anteposuit, omniaque incommoda patienter devoravit, illi tantillum otii in senectute velle invidere, aut denegare redhostimenti loco tranquillitatem, quo ad exitum iterque ultimum se accingere possit. Mittamus hæc, quoniam aperta satis, ut cum Seneca manum conseramus. Quod dixit Seneca, *Sapientis esse abstinere se à Republica, si occupata est malis, si corruptior quam ut adjuvari possit*, admitti simpliciter & sine distinctione non potest. Non equidem illi, qui in bivio adhuc hæret, & cuinam Reipublicæ accedat, deliberat, auctor esse cupio; ut vel Atheniensium se adjungat, in qua Socrates ob virtutem damna-

ba-

[1] Fragmento de otio & secessu sapientis.

batur; aut Carthaginensium, cùm assidua seditione agitaretur; aut aliam ingrediatur, cui cùm virtus tùm libertas infesta est. Sed de tali casu sermo mihi est, ubi quis vel in civitate natus, vel in illam receptus semel fidem & operam illi addixit, aut curam publicam suscepit; is certè, si inciderit in summum discrimen Respublica; aut cùm desperato malo cœperit conflictari, eam curam abjicere non potest, aut quia immedicabile est vulnus, operam suam subducere. Si secus opinatur Seneca, ceu nobis videtur, postulamus eum erroris; non contenti argumento quo utitur, quòd non sit sapientis niti in supervacuum. Sæpe enim desperatissimis morbis, præter omnem spem, medicina audendo inventa est: ut non denegare ægroto Medicus consilium & operam soleat, quamdiu vel non rejicit medicamenta, vel conclamatus non est. Parentibus aut cognatis decumbentibus, adhærere solemus ex pietate quadam lectulo, ministrare indesinenter, observare ægritudinis intervalla; & derelinquere eos, antequam concesserunt, impietati verteretur. Quantò magis id officium Reipublicæ ac Patriæ tribuendum est; quâ juxta Ciceronem *Philip. 5. nulla cognatio propior est, in qua parentes continentur*; cui ita copulati & quasi desponsati sumus, ut, nisi ipsa nos ejecerit injustè, aut dimiserit ultrò, abire nequeamus. Damus id Senecæ, quòd sapiens ex ratione agere debeat, & non niti in supervacuum, quamdiu id in sapientis est potestate; at quando in extremo malum versatur, sæpius pro ratione fortuna est. Ut in morbis curationis ratio non semper dari potest, nec in bello victoriæ; sic in Republica laborante non omnes eventus à ratione pendent, & magnam sibi quoque partem fortuna vendicat. Et nemo ita sapientiâ munitus est, quin interdum se fortunæ permittere usu ipsi veniat. Socratis gloria sapientiæ imminuta non est, potiùs ex eo immortalis facta, quod, cùm Athenæ à triginta Tyrannis essent oppressæ, & planè pessundatæ, ut nulla recipiendæ libertatis animis spes appareret, nec ulli remedio contra tantam vim malorum locus ostenderetur, (his verbis Seneca calamitatem Athenarum c. 3. *de Tranq. animi* describit) pedem portâ non extulit, ut loquitur Cicero *ad Atticum*, sed in medio fuit, & lugentes Patres consolatus, & desperantes de Republica exhortatus est, divitibus opes suas metuentibus seram periculosæ avaritiæ pœnitentiam exprobrans, & magnum circumferens exemplar imitari volentibus, cùm inter triginta dominos liber incederet. Medicus in desperatione, gubernator in tempestate cognoscitur; horum omnium famam extollunt pericula: ita moris est sapientibus viris ingeniorum facultatem periculorum difficultatibus probare. Quòd si verò omne, quod vires suppeditant, facultatis frustra in Patriam impenderit civis, nec spes post perditam operam consumtamque virtutem salutis reliqua fuerit, vel si ipsa nolit Medicum, tandem in otium se recipere potest. Id in navium Magistris cernimus, qui adversis etiam ventis, furente tempestate, & reluctantibus fluctibus navim in portum inferre laborant, ubi verò exciderint, statione sunt contenti. Ita accipienda sunt Ciceronis verba lib. 9. *ad Famil.* ep. 6. *Quis hoc non dederit nobis, ut cùm operâ nostrâ patria sen non possit uti, sen nolit, ad eam vitam revertamur, quam multi docti homines fortasse non rectè, sed tamen multi etiam Reipublicæ præponendam putaverant.* Aurea Senecæ verba in hanc rem scripta ex c. 3. *de Tranq. animi* allegare possem, sed intermitto; satis enim de hoc argumento philosophati sumus, & longiùs, quàm volui, fluxit oratio.

Id nunc explicandum restat, quòd feriari à seriis negotiis interdum, & respirare animo, quò

A alacrior ad curam redeat, homini sapienti concessum sit. Non statuimus homini, qui se Reipublicæ mancipavit, licere pro lubitu à negotiis ad otia ruris & quietem confugere; aut assiduâ laboriosi operis statione fatigatum corpus voluptariâ peregrinatione recreare; aut studiis privatis animum detinere; vel denique ex placito disponere diem. Qui imperii negotia sustinet, non magis is ex arbitrio suo otiari potest, quàm ille se incurvare, cujus humeris fabulosa Antiquitas mundum imposuit. Suprema lex optimi civis est; *Ne quid Respublica detrimenti capiat*: ad hanc in singulis respiciendum est, huic per omnia obtemperan-

B dum; ne idem de ipso conqueri Patria necessum habeat, quod Nicetas de Imperatoribus Romanis: *Imperatores consuevisse in ora Campaniæ, in magnificentissimis Prætoriis æstivare, quod sæpe rebus magnis impedimento fuit.* Verùm si imperii negotia non impediunt, si non repugnat Reipublicæ fortuna, permittimus sapienti cessare à negotiis, & ab occupatione ad vacationem, ab industria ad otium, à civitate in Secessum animum nonnunquam transferre. Eam enim vicissitudinem imposuit nobis quædam naturæ nostræ necessitas, quam effugere non possumus. De qua Cicero lib.

C 2. *de Orat.* postquam meminisset Lælii & Scipionis rusticationes: „Quemadmodum volucres videmus procreationis atque utilitatis suæ causâ fingere & construere nidos, easdem autem cùm aliquid effecerint levandi laboris sui causâ, passim ac liberè solutas opere volitare: sic nostri animi forensibus negotiis atque urbano opere defessi, gestiunt ac volitare cupiunt vacui curâ atque labore. Exinde est quòd Respublica Romana, ditissima exemplorum virtutis, certis anni temporibus, solvere animos curis & laboribus Curiæ forique, atque in otio reficere civibus suis indulsit, de quo nunc plura.

D

CAPUT II.

Securum otium veteres Romani in Villis & Secessu quærebant.

VEram tranquillitatem & securum otium veteres Romani non intra Urbis mœnia, sed ruri in Secessu, in Villis, hortisque suis quærebant[1]. Nam licèt omnis urbana vita inquieta turbataque sit, maximè tamen quæ Romæ amplissi-

E ma in Astu agebatur, molesta fuit, & plurimis clamoribus multoque strepitu perturbata. Audire inanes discursiones hominum, strepitus transcurrentium essedorum & equitum; interesse officio togæ virilis[2]; sponsalia ac nuptias frequentare; venire ad signanda testamenta; rogari in consilium & in advocationem; vacare officiis clientum ac manè salutantium; spe metuque nec non multis rumoribus sollicitari; hæ erant in Urbe Romana molestiæ, quæ animum distendebant, fatigabant, (& si vera sunt quæ Seneca de Chrysippo suo, Lipsius mavult Crispo, refert, quòd assidua eum salutatio ad mortem perduxit) tantum non

F enecabant. Ne dicam de clamoribus libariorum, potulariorum, crustulariorum, & omnium popinarum institorum, item balneatorum, alipilorum, & ejus farinæ hominum; partim mercem insignita quadam modulatione, partim operas suas Stentorea voce venditantium. De quibus Seneca in *epistola 56.* Ab hisce molestiis multùm remota est tranquilla sedataque vita, quæ in Secessu & ruri agitur. Non exscribam Horatii *epistolas* 10. &

1 Martialis lib. 5. ep. 21. l. 12. ep. 69. 2 Plin. l. 1. ep. 9.

14. lib. 1. quibus prærogativas vitæ rusticæ deprædicat; nec compilabo scrinia sive Veterum seu Recentiorum, qui de vitæ rusticæ laudibus plurimum commentati sunt. Audivisse Plinium satis erit (*lib. 1. ep. 9.*) datis in Villa Litteris: *Nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse pœniteat: nemo apud me quenquam sinistris sermonibus carpit. neminem ipse reprehendo, nisi unum me, quum parùm commodè scribo: nulla spe, nullo timore sollicitor, nullis rumoribus inquietor. Mecum tantùm & cum libellis loquor.* Et adjungam Tertulliani verba, quæ libro *de Pallio* [illegible] de pallio Cynico fecit, quoniam negotia Urbis molesta & profundum in secessibus otium optimè explicant: *Ego nihil* (inquit pallium Cynicum) *foro, nihil campo, nihil Curiæ debeo; nihil officio advigilo, nulla rostra præoccupo, cancellos non adoro, subsellia non contundo, jura non conturbo, causas non elatro, non judico, non milito, non regno. Secessi de populo; imo unicum negotium mihi est, nec aliud curo, quàm ne curem &c.* Tanta est Secessus tranquillitas. Hinc Cicero indicaturus summam tranquillitatem quâ domi fruebatur, comparat cum otio rustico, lib. 6. ep. 19. *ad Fam. Otium domus est, quæ nulli Villarum mearum cedat: Otium omni desertissimâ regione majus: Itaque ne litteræ quidem meæ impediuntur, in quibus sine interpellatore versor.* Idem alibi Tusculanum lenimen laborum dixit, lib. 1. *ad Atticum* ep. 4. *Uno illo in loco ex omnibus molestiis & laboribus conquiescimus.*

Sed ut specialiùs dicamus, quærebant otium io Villis, hortis, & municipiis, quæ propterea *Secessus* appellabantur. Vocabulum quidem *Secessus* nonnunquam quemlibet secretiorem & ab arbitris strepituque remotum locum notat. Cyprianus epist. *ad Donatum* lib. 2. *Epp.* locum secretum, meditationibus & confabulationibus commodum, appellat Secessum: *Dant secessum vicina secreta, ubi dum erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per arundines bajulas repunt, viteam porticum frondea tecta fecerunt.* Eodem sensu Plinius: *studia altissimus ille secessus affatim suggerit*, lib. 2. ep. 8. In specie tamen vel ipsa Rusticatio, vel loca extra Urbem, in quibus otio litabant & Musis, Secessus appellata sunt. Plinius *lib. 2. ep. 13.* apertè Secessum opponit Urbi: *Ille meus in Urbe, ille in secessu contubernalis.* Tacitus lib. 14. *Annal.* c. 62. *Magna ei præmia & secessus amœnos promittit.* Suetonius in *Nerone* c. 34. *Submissis qui Romæ morantem litibus, & in secessu quiescentem per convitia & jocos, terrâ marique prætervehentes inquietarent.* Et in *Augusto* cap. 72. *Ex secessibus præcipuè frequentavit maritima, Insulasque Campaniæ, aut proxima Urbi oppida, Lanuvium, Præneste, Tibur.* Quibus verbis etiam illud docemur, Romanos in municipia, tanquam in Secessus, otii causâ, se retulisse. De quo etiam Plinii testimonium in promptu est, *lib. 5. ep. 15. Secesseram in municipium &c.* Deinde præter municipia, Secessus etiam hortos comprehendit, in quibus Veteres otiandi & quietis causâ habitarunt. Suet. in *Vita Tiberii Claudii* c. 5. *Tunc demum abjecta spe dignitatis ad otium concessit, modò in hortis & suburbano, modò in Campaniæ secessu delitescens.* Et Lampridius *de Heliogabalo*: Secessit in hortos Spei Veteris. Confirmatur idem *l. 16. ff. mandati & l. 66. ff. de donat. int. Vir. & Ux.* in qua lege mentio fit Virginis Sponsæ, in hortos deductæ ante nuptias. De quo ritu JCti, qui antiquitates legunt, observant, Virgines nupturas quondam in hortos fuisse deductas; vel ut nuptiæ ibidem celebrarentur, quibus Venus præsidebat, quæ hortorum quoque dea credebatur; vel quòd Veteres in hortis habitationes habuerunt: conf. *l. 3. §. 3. ff. de injur. & famos. lib.* Nec habitationis modò, sed majoris voluptatis ergo, exstruxerunt amœna maximè & sumptuosa ædificia, quæ diætas vel Zætas appellarunt. Lege Brissonium in *Select. ex Jure Civili Antiq.* lib. 3. c. 13. & Anton. Velserum in *Epistola ad Hieron. Fabrum de diæta*, quæ *Commentario* Pignorii *de Servis* addita est. Inde quoque est, quod ob commodiorem habitationem hortos suos penu instruxerant, *l. 4. §. 5. ff. de penu leg.* De Cicerone constat, quomodo Epistolis Atticum suum identidem monuerit, ut sibi hortos emeret Urbi vicinos, ne ab Urbe abesset. Habitare enim malebant in hortis Urbi junctis, præsertim Senatores [1]. Commorantes enim in hortis suburbanis, non absentes sed præsentes, non extra Urbem sed esse in Urbe censebantur, quod probat Brissonius *l. cit.* multis Juris textibus. De hortis Urbi junctis conf. *lex 4. §. 5. ff. de penu leg.* Cujusmodi fuerunt Horti Mæcenatis ad Esquilias, de quibus C. Pedonis Albinovani *Elegia in obitum Mæcenatis* loquitur:

Maluit umbrosam quercum Nymphasque canentes,
Paucaque pomosi jugera certa soli,
Pieridas Phœbumque colens in mollibus hortis.

Horti Salustiani, à C. Crispo Salustio Historico exstructi, & ad amœnitatem valde exornati. Hic cùm universum ferè patrimonium profudisset, ac paternam domum vendidisset, ut ab adulterii, quo accusatus fuerat, crimine se redimeret; à Cajo Julio Cæsare Numidiæ est præfectus; quâ expilatâ ditissimus factus est, & hortos extra pomœrium ad Collinam Portam, prope malum punicam, & Tiburti Villam, exstruxit, ac adeò exornavit, ut in deliciis haberentur, & Principes deinceps possiderent. Vid. Vopiscum io *Aureliano.* Pariter & Ovidii Poëtæ horti erant prope Urbem & Tiberim, ad initium Viæ Claudiæ, de quibus ipse *lib. 1. eleg. 9.* Cæterùm etiam hortos longâ viâ ab Urbe remotos, in aliis regionibus, possidebant, ad quos non minùs secedere solebant; *l. 16. ff. mandati* indicat hortos Aurelii Quieti, quos Ravennæ habebat, in quos omnibus annis secedere solebat.

De Villarum secessu nunc non dicam, tam apertum hoc est, quòd Veteres otiandi causâ in Villas secesserint; ut nullo teste indigeat. Præsens quidam, Plinii secundi amicus, adeò capiebatur otio & deliciis Villarum, ut à se impetrare non posset reverti ad Urbem; quo nomine ipsum Plinius Epistolâ quâdam monebat, ad Urbem rediret, atque temperaret vitam rusticam urbanis molestiis, ne voluptates istæ satietate languescerent [2]. Est *ep. 3. l. 7. Ut si cœnam tibi facerem,* scribit amico Plinius, *dulcibus cibis acres acutosque miscerem, ut obtusus illis & oblitus stomachus his incitaretur: ita nunc hortor, ut jucundissimum vitæ genus nonnullis interdum quasi acrioribus condias.*

CAPUT III.

Non omnibus hoc otium Respublica Romana, nec omni tempore indulsit.

PRivilegium aut beneficium fuit rusticari, & frui in Secessu otio, noo omnibus, sed notæ tantùm auctoritatis hominibus concessum: quales fuerunt Imperatores, Senatores, Patricii, Pompejus, Cicero, Cato, Labeo, (cujus mentio fit *l. 2. §. 47. ff. de orig. Jur.* & apud Gellium *l. 13. Noct.*

1 Martialis lib. 6. ep. 43. 2 Confertatur Symmachus passim multis Epistolis.

Noct. Att. cap. 10. & 12.) aliique. Hoc colligo ex textu *legis* 21. §. 10. *ff. de Recept. qui arb.* Casus qui legi latæ occasionem præbuit, hic erat: Si arbiter litigatores in eo loco, qui sit circa Urbem, adesse jusserit, an parendum? & respondet Legislator, *omnino* SI EJVS SIT AVCTORITATIS arbiter, ut IN SECESSIBVS SOLEAT AGERE: Quis non animadvertit, verba legis ea quæ dixi, aperta quasi fronte referre? Conferantur præterea Commentaria JCtorum in illam legem. Quemadmodum verò non omnibus hoc otium concessit Respublica, sic nec omni tempore eodem frui permisit. Primâ quidem ætate, quum nondum adolevisset Imperium Romanum, cùm omnes in Urbe cives dediti essent agrorum culturæ, & major rusticationis gloria, omnem ætatem ruri extra Urbem transigebant. Quintus Cincinnatus ab aratro ad Dictaturam vocatus est; ad quod, postquam juverat Patriam, citissimè rediit; ita ut dubium foret, an festinantiùs reddiderit fasces victor, an acceperit Dictator nominatus. Idem de Cajo Fabritio & Curio Dentato recensent Annales. Cicero *de Senectute: A Villa arcessebantur in Senatum Curius & cæteri senes, ex quo, qui eos arcessebant, Viatores nominati sunt.* Luculentissimè omnium de hisce Columella loquitur *Præfatione in lib.* 1. *de Re Rustica: Nundinarum conventus manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo diebus urbanæ res agerentur; reliquis administrarentur rusticæ. Illis enim temporibus proceres civitatis in agris morabantur, & cùm consilium publicum desiderabatur, à Villis arcessebantur in Senatum. Ex quo qui eos evocabant Viatores nominati sunt.* Adultâ verò ætate Romanâ, cùm minor esset rusticationis gloria, & fiduciâ frumentationum publicarum cultura agrorum cessaret, vel servis aut vinctis & colonis esset commissa; cùm voluptatis & otii capiendi causâ modò secederent, & frequentia negotiorum Urbis plures postularet manus, plurium operas; lege cautum est, ne omni vitæ tempore in Villis hærerent, *l. un. C. Si Cur. relict. civ.* verba legis sunt: *Curiales* (id est, Primores Urbis) *jubemus interminatione moneri, ne civitates fugiant, aut deserant rus habitandi causâ; fundum quem civitati prætulerint, scientes fisco esse sociandum.* Una quidem causa hujus Constitutionis Imperatori fuit, quòd proceres Urbis, Curiæ & fori munia, ceu molesta onera, declinarent; & ut ab iisdem liberarentur extra Urbem se reciperent. Cui deinde hæc accedebat, quòd Principes putarent, ad cultum civitatum facere Primorum urbium præsentiam, nec parùm eâdem urbium augeri splendorem & fortunam. Ad hunc penè modum nobilibus Italis necessitas à nonnullis Principibus imponitur hodie, certis anni temporibus in Urbe morandi; quod & ad urbium ipsarum splendorem & vectigalia simul exigenda satis ingeniosè excogitatum est.

Quo ergo tempore licebat otiari? Eo puta, quo solemnes anni curarum induciæ fuerunt, & judiciaria cura remissa, tempore messis & vindemiarum. Ita expressum est *l. ne quis messium ff. de fer. & dilat. Ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad judicium venire, oratione Divi Marci exprimitur; quia occupati circa rem rusticam in forum compellendi non sunt.* Ex *l. omnes dies C. de feriis* concedunt Imperatores Valent. Theod. & Arcad. curarum remissionem Judicibus: *Omnes dies jubemus esse juridicos, illos tantùm manere feriarum dies fas erit, quos geminis mensibus ad requiem laboris indulgentior annus excepit; æstivos quidem dies fervoribus mitigandis, per autumnos fructibus decerpendis.* Hasce ferias Veteres in Villis & Secessibus rusticationibus & otio collocasse[1], perspicuè docent Minutius Felix, & Cyprianus. Ille in *Octav. Ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant. Nam id temporis post æstivam diem in temperiem semet autumnitas dirigebat.* Nempe cùm in Secessu ageret & illud de Religione eruditum colloquium institueret. Cyprianus lib. 2. *ep. ad Donatum*: *Tempestivum hoc tempus est reddendi promissa; quo indulgente vindemia, solutus animus in quietem solemnes ac statas anni fatigantis inducias sortiatur:* Quæ hic de stato feriarum tempore Donato scribit Cyprianus, ex *l. ut in die Dominico C. de feriis* explanari possunt. Ibi Imperator Theodosius: *Causæ vel lites quiescant, & à die octavo Kal. Julii usque in Kal. Augusti messis feria concedatur: & à Kal. Augusti usque in decimum Kal. Septembris agendarum causarum tribuatur licentia: à decimo autem Kal. Septembris usque in Idus Octobris vindemialis feria concedatur.* Idem ex parte apud Plinium legimus *lib.* 8. *ep.* 21. *Julio mense maximè lites interquiescunt.* Et si Suetonium poscimus, narrat de Augusto, statuisse Imperatorem: *ne Septembri Octobrive mense necesse esset in Senatum venire præter sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent.* An quidem hæc Augustus ex animo sanciverit, ut Senatores molestiis senatoriis sublevaret, an prætexuerit hanc saltem causam, non sine causa dubitare quis posset. Illi certè, qui ingenium Augusti & axiomata imperii Principis perspecta habuerit, minimè vera, sed speciosa causa videbitur. Veram autem eam habebit, quòd auctoritati Principis, & potestati quam affectabat, neutiquam conduceret, Senatum veteris Reipublicæ frequenter cogere, & in rerum consilia vocare. Quicquid tandem de eo sit, est & antiquum Calendarium Romanum, quod Boxhornius in *Notis ad Historiam Augustam* nobis communicavit, in quo legitimi senatus dies singulis mensibus consignati sunt. Refert Calendarium hoc, Senatores Romanos mensibus Octobri & Novembri semel tantùm singulo mense venisse in Senatum. Quod dubio procul vindemiarum causâ ita constitutum est, quæ in Italia mense Octobri, alibi verò mense Novembri, ut censet Boxhornius, contingebant.

Hisce feriis accensent alii sationum tempora, auctoritate *legis* 1. *C. de Agric. & Cens.* de quo vide Perez. *ad Codicem.* Sed etiam aliis diebus, qui rerum agendarum non erant, quos Cicero l. 3. ep. 8. *ad Quinctum Fratrem* dies ludorum appellat, rusticatum secedere licuisse monstrante Cicerone *l. cit.* mihi persuadeo. Cic. lib. 1. *de Orat.* §. 7. ludorum Romanorum diebus L. Crassum, quasi colligendi sui causâ, se in Tusculanum contulisse. Etiam in Saturnalibus concessum erat justitium & cessatio à foro & causis. Martialis *lib.* 7. *ep.* 27. ut Macrobium non citem:

Otia dum medius præstat tibi parva December.

Parva quæ hîc dicit, alibi *l.* 7. *ep.* 52. ad quinque dies extrahit, quod ex Caligulæ instituto est, qui ad quinque dies protraxit. Hac verò stati temporis lege, illi non tenebantur, qui incumbente provectiore ætate novissimam vitæ partem in Secessu componere instituerant. Fortassis etiam, qui negotiis fori non erant impliciti. De Silio Italico Plinius *lib.* 3. *ep.* 6. *Novissimè ita suadentibus annis ab Urbe secessit, seque in Campania tenuit: ac ne adventu quidem novi Principis, inde commotus est.* Idem *ep.* 8. de Spurinna refert, quòd postquam obierat officia, gesserat magistratus, rexerat Provincias, tandem in otio ultimam ætatem consumsit. Nihilominus quemadmodum sæpius eve-

[1] Vid. Symmachus lib. 3. ep. 23. & l. 1. ep. 13. & 8.

nit, ut incidente quodam negotio, Senatores ex prædiis in Vrbem accerserentur & tanta velocitate citati accurrerent, ut ipsos sæpe Viatores anteverterent: ita reliqui soluti lege, restitutâ monarchiâ, nonnunquam venire in Vrbem, & Principi facere officium habebant necessum, ostendit hoc Plinius, dum *lib. 3. ep. 7.* & c. 48. *Panegyrici in Trajanum* comitatem summam Trajani extollit, quòd negligentibus salutantium officia non facilè succensere solitus sit, sed excusatos habere comiter, quos aliquid quasi magis necessarium domi tenuisset.

CAPVT IV.

Romani rusticantes in Villis seria tractabant.

HÆrentes in Villis & Secessu rusticari dicebantur: non quidem ea ratione, quâ olim hæc vox studium & culturam agri denotabat, & illi dicebantur rusticari, qui exercebant agrum, & fructus causâ rebus rusticis vacabant. Sed latiùs extensa significatio vocis omnes rusticari dicit, qui in agris morantur, seu fructus seu delectationis causâ agros inviserint. Vtamur testimonio Ciceronis, qui *Oratione pro Archia* §. 16. *Studia*, inquit, *delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur*, RVSTICANTVR [1]. Et lib. 2. *de Oratore* refert, quomodo Lælius cum Scipione solitus fuerit RVSTICARI. Apponam etiam ex Symmacho locum. *Lib. 6. ep. 66.* scribit duobus Juvenibus in Secessu agentibus, & venatione se exercentibus, quod probat: *Vos malo cum Atilio rusticari, & ludum virium sequi, quàm bonis verbis deduci ad instituta desidiæ.* Hi rusticantes vel in seriis erant occupati, vel in rusticis, ut Symmachus appellat, voluptatibus. Quod etiam penè Cicero lib. 1. *de Orat.* §. 249. expressit: *Qui fundos suos obeunt, aut fructus causâ, aut delectationis invisunt.* Summatim exprimit rusticantium labores Martialis *l. 5. ep. 21.*

—— Gestatio, fabulæ, libelli,
Campus, porticus, umbra, virgo, thermæ,
Hæc essent loca semper, hi labores.

Inter seria recenseo curam prædii & studia. Secedebant in agros, ut eosdem & rem familiarem oculis subjicerent, mandarent procuratori de agricultura, aut imperarent villico, colligerent fructus, vel alia rei familiaris ordinarent [2]. Martialis de rusticatione sua *l. 4. ep. 90.*

Rure morans quid agam, respondeo pauca, rogatus.
Luce deos oro, famulos post arva reviso.
Partibus atque meis justos indico labores.

De Sexto Pompejo Hispaniæ citerioris Principe observavit Plinius l. 14. c. 5. *Hist. Nat.* quòd podagrâ correptus fuerit, *cùm horreis suis ventilandis præsideret*, quem dolorem eo sedavit, quòd sese in triticum super genua mersit. Adi etiam Symmachum *lib. 3. ep. 23. Nos hîc in otio* RVSTICAMVR, *aut multis modis autumnitate defruimur. Nam postquam doliis nova vina commisimus, quæ calce & prælo subacta fluxerunt, trapetis teritur bacca Sicyonia, ut præcox olea in usum olivi viridis mulceatur. Interea loci ferarum domos indago sollicitat, ut incertus agricola in officia diversa discurrat. Alii scalis ad arborum summa prorepunt. Plerique condita musta defecant. Nonnulli apium vestigia odorâ canum sagacitate disquirunt.*

1 Symmachus l. 4. ep. 32. l. 5. 23. Apollinaris Sidonius infinitis in locis Epistolarum hac voce utitur. 2 Cic. lib. 2. de Orat. §. 249. Plin. lib. 4. ep. 1. Symmachus l. 1. ep. 5. lib. 5. ep. 17.

Deinde studiis potissimùm in Villis applicabant animum, quibus magis reficitur, quàm risu, lusu, aut joco: secedebant enim ut non minùs stilo quàm vomeri incumberent, ingenium quàm rus excolerent, ut scribit Sidonius *l. 8. ep. 4.* Et Philosophi omnium maximè in Secessu litteris incumbebant, legentes Libros & audientes qui legerent: erudire adolescentes diversis artibus; meditari, & de summis rebus Philosophorum colloqui; disputare controversa, & quæ disputata subtiliter in libros referre. Plinius *lib. 7. ep. 25. Terentius Junior equestribus militiis, atque etiam procuratione Narbonensis Provinciæ integerrimè functus, recepit se in agros suos, paratisque honoribus tranquillissimum otium prætulit. Hunc ego invitatus hospitio, ut bonum patrem familiæ, ut diligentem agricolam intuebar, de his loquuturus, in quibus illum versari putabam, & cœperam, cùm ille me doctissimo sermone revocavit ad studia. Quàm tersa omnia! quàm Latina! quàm Græca! nam tantum utrâque Linguâ valet, ut eâ magis videatur excellere, quàm cùm maximè loquitur. Quantum ille legit! quantum tenet! Athenis vivere hominem, non in Villa putes.* Digna sunt ut audiantur quæ Cicero *Philippicâ* 11. de M. Varronis Villa disserit, postquam Antonii injustam deprædationem & Bacchanalia in Villa increpasset, §. 104. 105. *O tecta ipsa misera quam à dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. Quæ in illa Villa antè dicebantur? quæ cogitabantur? quæ litteris mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio, omnisque doctrina.* Et alibi Cicero de studiis & otio Doctorum luculenter dixit: *Vt homines labore assiduo & quotidiano assueti, cùm tempestatis causâ opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi à negotiis publicis, tamquam ab opere aut temporibus exclusi, aut voluntate sua feriati, totos se alii ad Poëtas, alii ad Geometras, alii Musicos contulerunt, alii etiam, ut Dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt &c.* Symmachum laudare supersedeo, qui *l. 1. ep. 53.* Agorio Prætextato illud encomium studiorum tribuit: *Remissa tempora, & ab negotiis publicis feriata Libris Veterum ruminandis libenter expendis.* Produco in medium exemplum Ciceronis, qui l. 15. *ad Atticum* ep. 2. & 4. mentionem facit disputationum Tusculanarum. Nam quæ in *Tusculanarum Quæstionum* libris consignata sunt, subtiliter antè in Tusculano Secessu sunt disputata. Et quæ apud Minutium Felicem gravis de Religione disputatio legitur, habita est in Secessu. Propterea solebant juvenes, qui animum artibus dederant, aut Reip. se destinaverant, Philosophos & prudentes viros, in Secessus euntes, comitari; quò studiis, colloquiis, & disputationibus ipsorum interessent, & aliquid memoriâ usuque dignum ex ipsis imbiberent. Tradidit id nobis Cicero lib. 1. *de Orat.* §. 24. Cum L. Crassus se in Tusculanum diebus ludorum contulisset, comitabantur ipsum adolescentes, in quibus magnam spem majores natu dignitatis suæ collocaverant. C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, & P. Sulpicius, quibus supervenerunt Q. Mucius & M. Antonius. In quo Secessu primo die de universa Republica multùm inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt; sequentibus verò de artificio dicendi plurimùm disseruerunt. Et alibi l. 9. *ad Att.* ep. 18. indicat Orator, se ludum aperuisse in Tusculano, atque adesse sibi quosdam discipulos, quos institueret. Nec non *ep. 16. Hirtium ego & Dolabel-*

bellam dicendi discipulos habeo, (sc. in Tusculano) *cœnandi magistros. Puto enim te audivisse, illos apud me declamitare, me apud eos cœnitare.*

Denique scripsisse in Secessu Libros, ex multis Epistolis Ciceronis confirmari posset, sed nunc ad Labeonis tantùm exemplum provocabo. Erat vir magno ingenio & multâ doctrinâ conspicuus, qui dudum Consulatum meruerat. Ipse totus in litteris ita annum diviserat, ut sex mensibus Romæ cum studiosis esset, sex mensibus secederet, & conscribendis Libris operam impenderet, inde 400. volumina reliquisse fertur, Gellius l. 13. *Noct. Att.* c. 10. & 12. Cæterùm licèt in Secessu & æstate delicatè tantùm Minervæ & studiis inserviendum foret, ex Plinii judicio *l.* 9. *ep.* 10. nonnulli tamen in Secessu ita litteris Librisque imminebant, ut ne quidem inter exercitia valetudinis, cùm gestarentur, ambularent, lavarentur, aut fricarentur, vel etiam cùm venarentur, avocare animum, aut sibi temperare à Musis vellent. De avunculo suo Plinio Seniore id Junior Plinius commemorat, *ep.* 5. *l.* 3. *ad Macrum*, quâ indefessum avunculi in studiis laborem enarrat: *In secessu solum balinei tempus studiis eximebatur. Quum dico balinei, de interioribus loquor. Nam dum distringitur, tergiturque, audiebat aliquid aut dictitabat.* Et Plinius Junior cùm venabatur, pugillares & stylum in promptu gerebat, ad notanda ea, quæ in sylvis meditatus erat, *l.* 1. *ep.* 6. & *l.* 9. *ep.* 36. *l.* 5. *ep.* 18. & Martialis *Præf. in l.* 12. in provinciali solitudine se intemperanter studere, de se ipso affirmat. Ad quod intemperans studium Seneca *ep.* 15. hortatur: *Gestatio & corpus concutit, & studio non officit, possis legere, possis dictare, possis audire: quorum nihil nec ambulatio quidem vetat fieri.*

Sic satis multa de studiis rusticantium diximus: non intempestivum forsan erit, de Bibliothecis, quibus Villas & Secessus dotaverant, quædam verba nunc facere. Maximum Veterum studium fuit in conquirendis Libris, & comparandis numerosis Bibliothecis, quarum indices perlegere vix totâ vitâ domino integrum foret, non semper in studiorum instrumenta, sed sæpius ornamenta cœnationum & spectaculum. Siquidem moris fuit [1], frontes Librorum decenter pumicibus lævigare, umbilicos superbè expolire, & titulos minio vel cocco, non fine insigni ornatu, inscribere; (de quibus Lipsius in *Syntagm. de Bibliothecis* plura scripsit) Seneca c. 9. *de Tranquillitate animi* hanc studiosam, vel inanem luxuriam graviter reprehendit, quam studiosiùs jam non persequemur. Ad Villas referimus stylum, in quibus vel studiorum gratiâ, vel in speciem & cultum parietum conquisitas Bibliothecas deprehendimus. Ostendit eas *lex* 12. §. 34. *ff. de instr. & instr. leg. Instructo fundo & Bibliothecam & Libros, qui illic erant, ut quoties venisset, uteretur*, (paterfamilias) *contineri constat: Sed si quasi apothecâ Librorum utebatur, contra erit dicendum.* Martialis quoque *l.* 7. *ep.* 16. meminit ruris sui delicati Bibliothecâ:

Ruris Bibliotheca delicati
Vicinam videt unde Lector Urbem &c.

Nisi cuipiam arriserit, exponere de loco in quo Libri positi fuerunt. Nam juxta textum *leg.* 52. *ff. de leg. & fideicomm.* 3. vox Bibliothecæ aliàs locum, seu ædificium, seu armarium; (sicut dicimus eboream Bibliothecam emit [2]) aliàs Libros (sicut dicimus Bibliothecam emisse) significat. Et paulò pòst: *Armaria plerique Bibliothecas appellant.* (Armaria sunt repositoria vel loculamenta, ex ebore & cedro tecto tenus sæpius exstructa, & variis loculis seu nidis, quæ vox Martialis est, distincta; morisque erat optimos Libros in summo forulo, eos verò qui minoris erant æstimationis, in infimo & ultimo reponere, Martialis *l.* 7. *ep.* 4. & *l.* 1. *ep.* 118.) Sed intelligamus ita verba Martialis, quòd locum non Libros significent, dabitur nobis nihilominus hoc; Prædium Martialis non armariis tantùm & loco, sed etiam Librorum supellectile instructum fuisse. Subjiciemus Plinii auctoritatem, qui *lib.* 3. *ep.* 7. de Silii Italici fortuna: „Plures iisdem in locis Villas „possidebat, adamatisque novis priores negligebat. „Multum ubique Librorum, multum statuarum, „multum imaginum; quas non habebat modò, „verùm etiam venerabatur, Virgilii [1] ante omnes, „cujus natalem religiosiùs quàm suum celebrabat; „Neapoli maximè, ubi monumentum ejus adire, „ut templum, solebat. Facit mentionem Bibliothecarum in singulis Villis; sed præterea indicat morem, quo Veteres in Bibliothecis & Larariis suis imagines statuasque virorum, doctrinâ & virtute illustrium, positas habebant. De Alexandro Severo tradidit Ælius Lampridius: „In Larario „suo, ubi rem divinam faciebat, habebat divos „Principes, sed optimos, electos, & animas san„ctiores, in queis & Apollonium, & quantum „Scriptor suorum temporum dicit, Christum, A„braham, & Orpheum, & hujusmodi cæteros, „ac majorum effigies. Et post pauca: „Virgilium „Platonem Poëtarum vocabat, ejusque imaginem „cum Ciceronis simulacro in secundo Larario ha„buit, ubi & Achillis, & magnorum virorum. „Alexandrum verò M. inter Divos & optimos in „Larario majore consecravit. De statuis in Bibliothecis positis multa scripsit Lipsius in *Syntag. de Bibliothecis*, qui ut inspiciatur ad manus non est; nec operæ pretium multum desudare in re notissima. Conf. Plinius *lib.* 35. *c.* 2. Seneca *de Tranq. animi* c. 9. & *ep.* 64. quâ causam venerationis exponit; partim ut accenderent animum ad imitationem; partim ut illis Præceptoribus generis humani, à quibus tanti boni initia fluxerunt, justus honor exhiberetur. Haberem plura ex Capitolino, Spartiano, sed non appono, remitto Lectorem ad Casaub. *Notas in Sueton. Augustum*, & Frigelii Libellum *de Statuis*.

CAPUT V.

Veteres rusticantes solebant ruri variis animi oblectamentis se reficere.

Non semper imminebant seriis, sed honestam voluptatem indulgebant nonnunquam animo, & reficiebant variis oblectamentis. Sæpius depositâ omni urbanâ severitate, ad ludicra descendebant. Hujus primum testem damus Ciceronem, qui lib. 2. *de Orat.* §. 22. Scipionis & Lælii rusticationem commemorat: „Sæpe ex socero meo „audivi, cùm is diceret, socerum suum Lælium „semper ferè cum Scipione solitum rusticari, eosque „incredibiliter repuerascere esse solitos, cùm rus ex „Urbe tanquam è vinculis evolavissent. Non au„deo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet „narrare Scævola, conchas eos & umbilicos ad Ca„jetam & ad Laurentum * legere consuevisse, & ad „omnem animi remissionem ludumque descendere. Simile quiddam refert de Scævola Valer. Max *l.* 8. *c.* 8. „Optimè pilâ lusisse traditur, quia videlicet „ad

1 Martialis l. 8. ep. 72. l. 1. ep. 67. l. 1. ep. 2. &c.
2 Plinius l. 2. ep. 17.

1 Sidonius l. 8. ep. 4. de Consentii agro, dicto Octaviano, thesauris Bibliothecalibus largè referto.
* *Rescr. Lucrinum.*

„ ad hoc diverticulum animum suum, forensibus „ ministeriis fatigatum, transferre solebat. Alveo „ quoque & calculis vacasse interdum dicitur; cùm „ benè ac diu jura civium & cæremonias Deorum „ ordinasset: ut enim in rebus seriis Scævolam, „ ita & in scurrilibus lusibus hominem agebat, quem „ rerum natura continui laboris patientem esse non „ finit. Ad quæ Augustus se dimiserit, quando animum recreare volebat, narrat Suetonius in *Augusto* c. 83. „ Modò talis aut ocellatis, nucibusque „ ludebat cum pueris minutis, quos facie & garrulitate amabiles undique conquirebat, præcipuè „ Mauros & Syros. Pari modo Minutius Felix cum Octavio suo rusticatus, in Secessu puerilis lusus spectaculo, tanquam summa voluptate capiebatur, quem in *Octavio suo* describit: „ Cùm ad „ id loci ventum est, ubi subductæ naviculæ sub„ stratis roboribus à terrena labe suspensæ quiesce„ bant, pueros videmus certatum gestientes, testa„ rum in mare jaculationibus ludere. Is lusus est, „ testam teret in jactatione fluctuum lævigatam, „ legere de littore, eam testam plano situ digitis „ comprehensam, inclinem ipsum atque humilem „ quantum potest super undas inrotare: ut illud „ jaculum vel dorsum maris raderet, dum leni „ impetu labitur: vel summis fluctibus tonsis emi„ caret, emergeret, dum assiduo saltu sublevarur. „ Is se in pueris victorem ferebat, cujus testa & „ procurreret longiùs, & frequentiùs exsiliret.

Inter rustica delectamenta ponit etiam Cicero l. 2. *ad Atticum* ep. 6. numerare fluctus maris: *Ita*, inquit, *complexus sum otium, ut ab eo divelli non queam. Itaque aut libris me delecto, quorum habeo Antii festivam copiam, aut fluctus numero.* Ita solebant Veteres in Villis maritimis pascere animum fluctuum maris agitatione. Audiamus Minutium Felicem: *Jam liberum littus tenebamus*, loquitur de prodeambulatione sua secundùm littora, „ ibi arenas extimas velut sterneret ambula„ cro persundens lenis unda tendebat. Et ut sem„ per mare, etiam positis fluctibus, inquietum „ est, & si non canis spumosisque fluctibus exibat „ ad terram, tamen crispis torosisque ibidem er„ roribus delectati perquàm fumus, cùm in ipso „ æquoris limine plantas tingeremus, quòd vicis„ sim nunc ad pulsum nostris pedibus adluderet „ fluctus, nunc relabens ac vestigia retrahens in „ sese resorberet. Nec fluctus labentes maris, & ruentes cum murmure undas spectare erat tantùm volupe, sed etiam observare prænavigantes, & cymbas variis coloribus ornatas inter fluctus saltantes adspicere, erat jucunda in Secessu recreatio. Seneca *ep.* 51. *Habitaturam tu putas unquam fuisse in Utica Catonem, at prænavigantes adulteras numeraret, & adspiceret tot genera cymbarum variis coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam &c.* quibus Seneca molles illas visus delicias Catoni placuisse, quin potiùs detestatus ipse fuerit, negat: adde Symmachi *lib.* 3. *ep.* 82. & 55. Quæ omnia nobis causam ostendunt, cur JCtus ad *l.* 15. *ff. de Serv. præd. Urb.* inter prospectus gratiores non impediendos, montium & hortorum quales sunt, etiam numeraverit prospectum maris, videlicet quòd ejus voluptate maximè caperentur. Lege Martialis *ep.* 64. *l.* 4. qui Villam suam à spectaculorum deliciis commendat.

Præterea Venationibus exercebant in Secessu; quod genus recreationis Sallustius quidem in *Bello Catilinario* servile officium appellavit; verùm invenit neminem, qui in hanc suam sententiam iret. Increpat ipsum hoc nomine Symmachus *l.* 5. *ep.* 66. & Plato, Cicero, Virgilius, Sidonius Apollinaris, Herodotus & omnes alii laudant ferarum venationem, quòd corpori robur addat, manum peritiâ feriendi erudiat, & homines illâ ad similitudinem bellicæ disciplinæ exerceantur: digna est ut legatur *epistola* Plinii 6. *lib.* 's. Multum igitur erat venandi studium in Secessu, ut vel retia ponerent feris, vel canibus insectarentur, vel cominus venatulo † conficerent, aut eminus lanceâ emissâ manu fugientem prosequerentur. (de hisce artibus Martialis *lib.* 1. *ep.* 11. 12. 13.) Molestum certè foret omnia in hanc rem testimonia, quæ ex Cicerone, Plinio, Symmacho aliisque depromi possent, audire; laudabo pauca. Plinium *lib.* 9. *ep.* 36. & 16. *lib.* 5. *ep.* 18. Symmachum *l.* 5. *ep.* 53. *l.* 3. *ep.* 23. *l.* 5. *ep.* 18. Et Plinius *lib.* 5. *ep.* 6. commendat Villam, quòd variam & frequentem venationem habeat. Concludam Suetonii testimonio, qui de Domitiano *c.* 19. *Centenas variis generis feras sæpe in Albano secessu conficientem spectavère plerique; atque ex industria ita quarundam capita figentem, ut duobus ictibus quasi cornua effingeret.* Dum cornu vocem audimus, injicitur simul recordatio illorum, quæ Symmachus *l.* 5. *ep.* 66. scripsit: Quòd Veteres captorum cervorum cornua honori numinum sacrare, & aprinos dentes liminibus affigere soliti fuerint. Et si ex Martialis *l.* 1. *ep.* 50. mihi conjectura feliciter cecidit, major fuit ipsis voluptas venari leporem, quàm cervos, damas, aut apros sectari: lepus enim, cùm callidior sit, magis solet venatorem exercere.

Denique & in Secessu piscabantur animi causâ. Martialis *l.* 1. *ep.* 56. de deliciis ruris:

Cui licet exigui nemoris rarisque beati
Ante focum plenas explicuisse plagas;
Et piscem tremulâ salientem ducere setâ, &c.

Plinius *l.* 9. *ep.* 7. laudat Villas propter piscandi commoditatem, quòd ex una possit despicere piscantes, ex altera ipse piscari, hamumque è cubiculo, ac penè etiam lectulo, ut è navicula jacere. De Augusto quoque Sueton. c. 83. narrat, quòd animi laxandi causâ piscari hamo consueverit. Huc referri debent quæ Cicero l. 2. *ad Att.* ep. 6. de lacertarum captura injicit: *Ad lacertas captandas tempestates non sunt idoneæ.* Muretus quidem in masculino *lacertos* legit; sed minimum refert, quo genere legas, utrumque receptum est apud Latinos. Fuisse autem lacertas inter aquatilia numeratas, docet nos Plinius *l.* 32. *c. ult* & Aristot. l. 9. *Hist. Anim.* c. 2. qui inter pisces gregales lacertas referunt. Erant Antiquis in medicamentis, Plinius *l.* 29. *c.* 6. verùm etiam in cibum sumebantur muriâ conditæ, unde muriatos lacertos dixit Martialis *l.* 10. *ep.* 48.

Secta coronabunt muriatos ova lacertos.

Et *l.* 3. *ff. de penu leg.* lacertas cum muria sua penui cedere statuitur.

Deveniamus nunc ad alia oblectamenta animi, quibus in Secessu rusticantes fruebantur. Volupe erat adstare piscinis, vocare suis nominibus pisces, ut ad manus accederent, vel plausu compellere; pascere item, & spectare vorantes. *Nostri Principes*, scribit Cicero *ad Atticum* l. 4. ep. 30. *digito cœlum se putant attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manus accedant.* Eandem delectationem notat Martialis *l.* 4. *ep.* 30.

Sacris piscibus hæ natantur undæ,
Qui norunt dominum, manumque lambunt,
Illam, quâ nihil est in orbe majus.*
Quid? quod nomen habent, & ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.

De

† Leg. *venabulo.*

* Domitiani intelligit.

De Cæsaris piscina audiendus est Plinius *l.* 10. *c.* 70. *Pisces quidem auditus nec membra habent, nec foramina, audire tamen eos palam est, utpote cum plausu congregari feros ad cibum consuetudine in quibusdam vivariis spectetur: & in piscinis Cæsaris genera piscium ad nomina venire, quosdam singulos.* Notissimum est, Veteres, invalescente luxu, sub mensis in cœnaculis habuisse piscinas, de quo seq. Tractatu, & in hisce aluisse pisces, certis nominibus insignitos; testis est mihi Martialis *l.* 10. *ep.* 30.

——— ——— ——— tutâ de sua mensâ
Piscina, rhombum pascit, & lupos vernas.
Natat ad magistrum delicata muræna.
Nomenculator mugilem citat notum,
Et adesse jussi prodeunt senes mulli.

Postremùm quæ diximus confirmabimus ex Varrone l. 3 *de Re Rust.* c. 17. ubi de piscinis in Hortensii Villa, quarum piscibus ipse non vescebatur: *Neque satis erat*, inquit, *eum non pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret ultrò, ac majorem curam sibi haberet, ne ejus esuriant mulli, quam ego habeo, ne mei in Roseo esuriant Asini, &c.*

C A P V T VI.

Veteres curabant in Villis valetudinem, & valetudinis causâ gestabantur.

VEteres Romani dabant in Secessibus operam valetudini. Nam illud debemus Reipublicæ patriæ, impendere curam valetudini, ne neglectâ corporis curâ, quod fulcimentum animi est, Patria membri utilis & necessarii jacturam faciat. Quapropter cum morbis conflictantes conferebant se rus: ut morbum sanarent, & in sereniori & salubriori aëre restituerentur. Id rogat Plinius *l.* 5. *ep.* 19. Paullinum pro Liberto Zosimo, *ut ægrotum in Villam recipere velit, quò curationibus superesse commodiùs posset.* Vel si non decumberent, studebant tamen in Secessu valetudini, ut anteverterent morbo; & valetudinem, quam assidui urbani labores detriverant, sustentarent. Ea autem remedia, quibus vel ad tuendam vel inducendam sanitatem utebantur, erant moderatus corporis motus, qui vel gestatione, vel ambulatione, vel alio exercitio corpus concutiebat; insolationes, balnea, frictiones, & alia, de quibus in sequentibus quædam dicturus sum, hoc capite gestationis modum saltem explicabo. Motus ita inservit valetudini, quod corpus concutit, & concussione laxat, ut Seneca *ep.* 15. rem exponit: it. *ep.* 56. „Mihi tamen opus erat concutere corpus, ut sive bilis insederat faucibus, discuteretur, sive ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum jactatio. Levissimè autem corpus concutiebat gestatio, præsertim mollis & sedatior, quam plerumque in Villis adhibebant. Plinius de rusticatione sua in Tuscis *l.* 9. *ep.* 36. „Post somnum demum lectionemque non vehiculo, (sed quod brevius quia velocius) equo gestor. Seneca *ep.* 55. „A GESTATIONE cùm maximè venio non minùs fatigatus, quàm si tantùm ambulassem, quantùm sedi, labor est enim & diu ferri: ac nescio an eò major quia contra naturam est, quæ pedes dedit, ut per nos ambularemus, oculos, ut per nos videremus. Sed ad Plinium recurro, qui *l.* 9. *ep.* 15. iterum gestationis mentionem facit: *Interdum equum conscendo, ac patremfamilias hactenus ago, quòd aliquam partem prædiorum, sed pro* GESTATIONE, *percurro.* Vereor, (quod obiter indico) ut Pancirollus in *Lectionibus variis V. Juris* l. 1. c. 55. acu mentem horum verborum tetigerit, dum ly * *percurrere*, non de gestatione equestri; sed cursu pedestri exponit. *Percurro*, inquit, id est, *loco equestris gestationis pedes percurro.* Nihil enim in verbis Plinii lego, quod talem explicationem urgeat, quin potiùs hic optimus sit sensus. Loco gestationis, quam aliàs in Villa, in spatio huic motioni destinato peragere solitus sum, nunc equo agros percurro. Satis probata sic est in Villis gestatio; ast si rectè calculum pono, initio tantùm in Villis extra Urbem gestati sunt Romani, ut non nisi crescente luxu in Urbe cœperit fieri gestatio. Versus Martialis [1] id docere videntur;

Et rus in urbe est, vinitorque Romanus;
Intraque limen clausus essedo cursus.

Locus quo gestabantur in Villis erat peculiaris, huic exercitio in specie dicatus, qui GESTATIO appellatus, de quo seq. Tract. dicam. Sed nonnunquam extra Villas excurrebant per agros viasque publicas. Id, præter Plinium modò citatum, perhibet Suetonii locus, quo secretum Galbæ vivendi modum sub Principatus Neronis initio describit: „Ad medium prope Neronis Principatum in Secessu plurimum vixit: ne ad gestandum quidem unquam iter ingressus, quàm ut secum vehiculo proximo decies H. S. in auro efferret. Videlicet si casus aliquis subitò nunciaretur, qui fugæ necessitatem ei afferret, ne à pecunia imparatus reperiretur; quoniam Veteres consueverunt pecuniam, ad subitos fortunæ adversæ casus sublevandos, secum circumferre: vid. Casaub. *ad locum citatum Suetonii*, & *ad Apuleji Apologiam.*

Proferamus stylum ad gestamina, ut loquitur Tacitus *lib.* 11. & 14. *Annal.* seu ad explicandum modos gestationum. Celsus lib. 2. *de Medicina* c 15. quod totum de gestatione est, exponit genera gestationum: *Levissima*, infit, *fit navi, seu in portu, seu in flumine, vehementior in alto mari, vel lectica, aut scamno, acrior vehiculo.* Navibus Veteres fuisse in Villis gestatos, nemo in dubium vocabit, qui plurimas Villas Romanorum ad mare positas fuisse, aut adhæsisse lacubus perpendit; qui naves lusorias Romanorum novit; easque nec ad usum belli, nec ad merces evehendas factas fuisse, sed ad lusum tantùm atque circumvectationis delicias, Salmasio *ad Vopisci Aurelianum* commentanti credit. Qui Senecæ de luxu agentium in Secessibus ad Bajas scribenti *ep.* 51. attendit: *Videre ebrios per littora errantes, & commessationes navigantium, & symphoniarum cantibus perstrepentes lacus &c. quid necesse est?* Quantò certius est, cùm & ipsi rusticantes de se asserant quòd navigent. Est & apud Senecam Mæcenatis quoddam suffragium in aurea *Epistola* 13. quòd stylus & sermonis character respondeat ingenio hominis. Referam verba: *Vides ut alveum lintribus arent, versoque vado remi iciant hortos.* Ita legit Lipsius, ut sensus sit: Videsne ut arent alveum tenuem inter hortos, & remis sublatis hortos ipsos verberent? Verùm an valetudinis causâ, an ex voluntate illud fecerint, definire nequeo. In continenti gestabantur lecticâ, inquit Celsus. Lectica erat gestamen, quod lecticarii succollando suppositis cervicibus gestabant. Seneca

1 Lib. 12. epig. 57.

* Vox nihili, Correctorum vel Typothetarum imperitiâ depravata, pro qua forsan reponendum τὸ Gr.

ca *ep.* 110. „Hoc itaque ipsi mihi dico, quoties „tale aliquid perstrinxerit oculos meos, quoties „occurrit domus splendida, cohors culta servorum, „lectica formosis imposita calonibus. Conf. Pignorium *de Servis p.* 136. Huic officio deligebant homines robustos, Liburnos, Britannos, Syros &c. de Syris produco testes Martialem & Juvenalem: hic *Satyr.* 6.

Non melior silicem pedibus quæ conterit atrum,
Quàm quæ longorum vehitur cervice Syrorum.

Martialis *l.* 9. *epigr.* 3. ita lusit:

Octo Syris suffulta datur lectica puellæ,
Nondum sandapilæ pondus amicus erit.

De Britannis est vetus Inscriptio apud Torrentium:

TI. CLAVDIVS. AVG. L. QVADRA-
TVS. DEC. LECTICARIORVM.
BRITANNICORVM. VIX. ANN. LX.

Etiam ex Germanis lecticarios esse lectos multis Tertulliani testimoniis probat Lipsius *Elect.* lib. 1. c. 19. Lecticariis tradidit Beroaldus asseres & fulcimenta in manus, quibus fulcirent gressus, nam ita exponit locum Suetonii *lib.* 4. *c.* 58. *Ad primum tumultum lecticarii cum asseribus in auxilium accurrunt.* Nec non locum Martialis *lib.* 9. *ep.* 23.

Ut Canusinatus nostro Syrus assere sudet.

Ego verò solidum hujus conjecturæ fundamentum non invenio. Quæ ratio est conjectandi? accurrerunt in auxilium cum asseribus, ergo asseres fulciendi causâ in manibus gestarunt? & qui conciliabitur cum Martiali, qui sudasse asseribus scribit? firmior certiorque videtur Lipsii conjectura loco citato *Electorum*. Sed omnium optimè fortassis dicetur, asseres fuisse sudetes*, quibus lectica portabatur; in quam sententiam Buchnerus *ad Fabrum* inclinat. Confirmant idem Scholiastes *in Juven. Satyr.* 3. ad versum,

Qui sequitur, ferit hic cubito, ferit assere duro
Alter.

Antonius Mancinellus: „Asseres, inquit, pali „dicuntur vel perticæ. Cæsar namque libro 2. de „Bello Civili ait: Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi. Et Hirtius lib. 4. de Bello Ale„xandrino: Asseres remorum usum obtinebant. „Asser item lignum & longum & eminens, quo „lectica portatur à servis. Juvenalis *Satyrâ* 7.

Perque solum † Juvenes longo premit assere Medos
Empturus pueros.

Et Domitius Calderinus Veronensis: „Asser, ut non„nulli sentiunt, tabulam significat, sed meâ senten„tiâ à Juvenale & Martiali accipitur pro ligno emi„nente, quo lectica sustinetur. Consentit quoque Georgius Merula, *lignum hac in parte habetur, quo utebantur lecticarii.* Lecticæ formam satis descripsit Lipsius *l. cit.* quare paucis adjectis actum non agemus. Fuit sedes pulvinaribus & lecto structa, in qua gestati recumbebant, & somnum capere poterant, sed & studere, legere atque scribere. Juvenalis *Satyra* 3. de usu lecticæ:

*Atque aliquid ** leget, aut scribet, vel dormiet*
intus:
Namque facit somnum clausâ lectica fenestrâ.

* Leg. *sudes.* † Rescr. *forum.* ** Rep. *obiter.*

Et Suetonius de Augusto *c.* 78. *Sic quoque sæpe indigens somni, & dum per vicos deportaretur; & depositâ lecticâ inter aliquas moras condormiebat.* Si rectè capio verba Ciceronis lib. 7. *ad Famil.* ep. 1. in lecticis, si non omnibus, nonnullis tamen bini gestari potuerunt: *Tu verò istam imbecillitatem valetudinis tuæ sustenta & tuere, at facis, ut nostras Villas obire, & mecum simul lecticulâ circumcursare possis.* Alii legunt *mecum nostrâ simul lecticalâ &c.* Denique opertam & clausam fuisse lecticam liquet etiam ex Cicer. ep. 12. lib. 9. *ad Atticum*, quâ Lentulum aperuisse paullùm lecticam, ut à viatore cognosceretur, scribit. Sed mox aliud gestationis genus inventum est, atque cœpit vilescere lecticæ usus; *gestatoria sella* illud dicebatur; Celsus scamnum, Tacitus gestamen appellant. In eo plures erant sedes, nam ut apud Tacitum est lib. 2. *Annalium*, Narcissus sibi in eodem gestamine sedem poposcit & sumsit. Confirmat hoc etiam Plinius Junior *l.* 3. *ep.* 5. de Plinii Majoris studiis referens: *In itinere quasi solutus curis huic uni vacabat. Ad latus Notarius cum libro & pugillaribus, cujus manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidem asperitas ullum studii tempus eriperet. Quâ ex causâ Romæ quoque sellâ vehebatur.* Nimirum ut Notarius juxta latus sedem capere posset. Formam hujus gestaminis adeò certam Auctores nobis non tradiderunt. Lipsius suspicatur, eam ita compactam fuisse, ut apta esset ad sedendum, eoque discretam à lectica, quæ ad jacendum parata erat. Colligit tum ex voce ipsa, tum quia non lectus in sella, sed tantùm cervical, ad caput reclinandum. Juvenalis:

Ut spectet ludos conducit Ogulnia vestem,
Conducit comites, sellam, cervical, amicas.

Materiam sellæ indicavit Lampridius in *Heliogabalo*, recensens constitutionem Imperatoris, qui definivit, quæ matronarum pilento, quæ equo sagmario, quæ asino veheretur, quæ carpento mulari, quæ boum; quæ sellâ veheretur, pelliceâ, vel osseâ, vel eboratâ, vel argentatâ. Erant hinc sellæ vel pelliceæ, vel osseæ, eboratæ, aut argentatæ. Reliqua, quæ de gestatoria sella, & de sella muliebri, de sellis varii generis, variisque usibus destinatis dici, nec non de cathedris in medium afferri possent, legantur apud Lipsium in *Electis* l. c. Pignorium *de Servis* p. 142. seqq. Bajulabant sellam gestatoriam etiam Lecticarii. Est locus Suetonii in *Othone* c. 6. *Tunc abditus propere muliebri sellâ in castra contendit, ac deficientibus lecticariis &c.* Tandem & id demonstrandum erit, Veteres gestationem sellariam, ut ita dicam, valetudinis ergo adhibuisse; quod ex Cælio Aureliano damus: *Ante cibum*, inquit, *præterea erit adhibenda gestatio portatoriâ sc. sellâ, sine vehementi motu, quo partes vehementer patientes releventur*, lib. 1. c. t.

Tandem de gestatione & illud notandum, quòd in gestationibus valetudinis ergo susceptis fuerit certus passuum numerus observatus, quod in antiqua Inscriptione apud Pignorium, Pancirollum aliosque, quam alibi reddemus, invenimus.

Tertium gestaminis genus est vehiculum, idque communissimum. Plinius *lib.* 3. *ep.* 1. de Spurinna: *Mox vehiculum adscendit, assumit uxorem singularis exempli, vel aliquem amicorum, ut me proximè.* Sueton. *lib.* 5. *c.* 33. de Tiberio: *Aleam studiosissimè lusit: de cujus arte librum quoque emisit. Solitas etiam in gestatione ludere, ita essedo alveoque adaptis*, ne lusus confunderetur.* Multa dici possent de vehiculis Veterum, de variis vehiculi

spe-

* Scrib. *adaptatis.*

speciebus, Carrucâ, Rhedâ, Carpento, Pilento, Curribus, quæ vehendis portandisque hominibus potissimùm parata fuerunt; nec non de superbo vehiculorum ornatu. Erant enim vehicula cælata argento, argentata, eborata, ærata, mox auro obducta, & gemmis distincta; pari modo in jumentis & mulis trahentibus vehicula, magnifici sumptus conspiciebantur; juncturæ & ornamenta erant ex auro parata; & soleas induerant mulis argenteas. Verùm immorari hisce non vacat: explicuit aliquam horum partem Meursius *de Luxu Romanorum* c. 11. & Guido Pancirollus in *variis Lectionibus utriusque Juris*.

Id demum addendum est; quod etiam recensita hactenus ex parte inferunt: Veteres quando gestarentur, adjunxisse sibi amicos & comites, quibus otium fallerent. De Cicerone audivimus, quod invitaverit Marium l. 7. *ad Famil.* ep. 1. de Spurinnâ idem quoque Plinius, quòd uxore vel amico comite vectus sit, ut haberet quibus cum confabularetur. Plinius sibi adjunxit Notarium; Tiberius adscivit cum quo luderet. Delicati homines habebant in vehiculo secum pueros delicatos, teneros & molles, quod ex Martialis *ep.* 13. *l.* 10. constat:

Cùm cathedralicios portet tibi rheda ministros.

Lautioris fortunæ qui erant, ut cum splendore & magno apparatu incederent, conduxerunt anteambulones, pedissequos, qui ante, pone, & juxta gestamen irent; vel etiam sua sponte accedebant clientes, & comitabantur dominum. Martialis *lib.* 3. *ep.* 36.

Horridus ut primo semper te mane salutem,
Per mediumque trahat me tua sella lutum:
(si me jubes)
Lassus ut in thermas decimâ vel serius horâ
Te sequar Agrippæ, cùm laver ipse Titi.

Item *lib.* 9. *ep.* 102.

Denariis tribus invitas, & manè togatum
Observare jubes atria, Basse, tua.
Deinde hærere tuo lateri, præcedere sellam, &c.

Idem *lib.* 10. *ep.* 10.

Lecticam sellamque sequar? nec ferre recuso:*
Per medium pugnas sed prior ire lutum.

Adde *lib.* 9. *ep.* 23. Sed qui gestationem, ob corporis infirmitatem, perferre non poterant, hisce excogitavit Asclepiades aliud remedium & exercitationem, suspendendo lectulos, quorum jactatu aut morbos extenuarent, aut somnos allicerent. Plinius *lib.* 26. *c.* 3. & Celsus lib. 2. *de Medic.* c. 15.

C A P V T VII.

Veteres ambulabant in Secessu, insolabantur, aliisque dabant operam exercitiis, ut valetudinem sustentarent atque reficerent.

VEteres exercitiis plurimùm favebant, ut singulis diebus se exercerent atque agitarent corpus suum; partim ob animi delectationem, ut iisdem resocillarent; partim ad Juventutis disciplinam, ut Juvenum corporibus robur, & membris agilitatem conciliarent, denique ut sanitatem hoc remedio tuerentur. Ob sanitatem (qui considerandi modus noster est) utebantur exercitiis, non modò quod sudorem elicerent, & noxios humores, Seneca *ep.* 15. sed etiam quod ex placitis suorum Medicorum credebant, exercitationes corporis esse ad balnea præparatoria, sine quibus non essent conducibilia, maximè sanis. Hoc ex Galeni lib. 2. *de tuend. sanit.* constat; neque non exinde dicitur, quòd antè probè exercitati semper lavarentur. Si pluribus testibus res opus habet, Martialem adducemus *lib.* 14.*:

Non pila, non follis, non te paganica Thermis
Præparat, &c.

Vide etiam *l.* 14. *ep.* 45. Sed varia sunt exercitationum genera, quæ sanitati Veterum inserviebant, quæ à Galeno lib. 2. *de sanit. tuend.* nec non ab Andrea Baccio Elpidiano, Cive Romano, in Commentario quem *de Thermis* scripsit & prodidit Venetiis 1571. lib. 7. c. 6. & 7. item Hieronymo Mercuriali *de Arte Gymnastica*, & aliis enumerantur: nec nostri instituti est, omnia illa explicare, aut Doctorum pagellas describere; ordinis saltem causâ quædam, priusquam ad balnea & lotiones deferebamur, erant degustanda. Dividebantur à Medicis pro ratione ætatis, roboris, & valetudinis; & alia senibus decrepitis, vel morbo debilitatis; alia junioribus & mediæ ætatis vel integris viribus viris imperabantur. Hisce robustiora exercitia conveniebant. Fodere, remigare, discum mittere, celeriter moveri, saltare, grave quodvis telum jaculari, continuatis jactibus onere maximo sublato, & acclives ambulare; gravi armaturâ tectum celeriter agitari, per funem manibus apprehensum scandere, quomodo in Palæstris pueros exercebant; vel è fune vel pertica manu apprehensâ sublimem pendere, ac diu tenere; manibus in pugnum reductis, iisdemque prolatis, vel in altum sublatis: halteribus seu globis plus minus gravibus seorsum positis, utrâque se inflectentem manu attollere, quæ robustior erit exercitatio, si qui ad sinistram manum fuerit, dextrâ conetur attollere, & sinistrâ, qui ad dextram; movere se saltu, cursus ad metam instituere, summis invicem manibus concertare; complecti quempiam manibus digitisque *pectinatim*[1] junctis, iisque divellere se adniti; medium apprehendere, ac sublatum, ceu magnum onus, protendere & reducere; erectum & circumactum se propè adstantem mutare; stare, nec sinere se loco dimoveri, quo exercitio Milo Crotoniates celebratur; pectoribus ex adverso innixos magno se conatu invicem retrudere; manu alterâ tanquam fune, collo alterius injectâ, ipsum retrorsum trahere ac revellere; coryco & parvâ pilâ ludere: ne dicam de acrocorismis seu festivis saltationibus, & sciamachiis, quæ crura, brachia & manus simul exercent, aliisque, de quibus Auctores laudati, potissimùm Galenus. Hæc junioribus & robustis.

Senioribus & gravibus viris competebant aliæ moderatæ exercitationes; scil. per vocem, si legendo aut cantillando exerceatur, item ambulationes, jactationes in lectis pensilibus &c. Commodè adducemus exemplum Augusti, de quo Suetonius c. 83. *Exercitationes campestres equorum & armorum statim post bella civilia omisit, & ad pilam*[2] *folliculumque transiit, mox nihil aliud quàm vectabatur & deambulabat.* Cùm scil. nervorum

* Alii, *recusas.*

1 De digitis pectinatim nexis adi Justi Zinzerling. Promulf. Critic. juvenil. p. 104. 2 De pilæ lusu cons. Mercurialem in Gymnastica, & Fabrum in Agonistico.

* Est lib. 7. epigr. 31.

debilitas fecisset incrementum. Sed ad nostros rusticantes veniamus. Plinius de Spurinna in Secessu degente: *Pilâ vebementer & diu movetur.* Plinius idem de se ipso *lib.* 9. *ep.* 36. reddens rationem otii in Secessu: *Mox orationem Græcam Latinamque clarè & intentè, non tam vocis quam stomachi causâ, lego, pariter tamen & illa firmatur.* Ita antiquis Medicis visum fuit, vocis claræ excitationem non modò inter exercitia, sed etiam inter medicinas recensere. Hæc Plinii sententia est, lib. 28. *Hist. Nat.* c. 4. idem videtur Celso lib. 2. *de Medic.* c. 8. & probatur Galeno in libro *de Voce*; ideo quòd instrumenta omnia vocis permovet, dilatatque, naturalem excitat calorem, & quò magis fit assidua, eò magis universis corporis partibus communicatur. Ex hisce principiis præcipit Seneca vocis exercitium: *Nec tu intentionem vocis contemseris, quam verb te per gradus & certos modos attollere, deinde deprimere &c.* Et paulò pòst: *non id agitur ut exerceatur vox, sed ut exerceat.*

Vertam nunc ad deambulationes stylum, quibus multùm oblectabant animum, & mederi valetudini solebant. Possem plura ex Plinio, Cicerone, Symmacho, aliisque, testimonia cumulare, sed nolo in re certa esse negotiosus. De Augusto referentem Suetonium adducam testem, c. 83. *Vectabatur & ambulabat: ita ut in extremis spatiis subsultim decurreret, sestertio † vel lodiculâ involutus.* Dicit Suetonius Augustum ambulasse, dein ita ambulasse, ut spatium in fine decurreret, & graviori motu, levi nempe saltatione, valetudini subveniret. Deducit pleniùs hæc Casaubonus: „Veterum Asclepiadarum divina solertia, quæ „ambulatio cuique morbo conveniret, subtilissi„mè vestigaverat. Itaque alium jubebant per pla„na, alium per clivosa, alium brevioribus spatiis, „alium longioribus ambulare: quosdam contento „cursu, quosdam leni; nonnullos subsiliendo, sic „ut duo vel tria exercitationis genera miscerent, „ambulationem, saltum, cursum. Hujus porro (sal„tum dico) species multæ, in longum, in altum, sa„liaris seu fullonius, ut Seneca appellat *ep.* 15. E„rant & aliæ penè innumeræ ambulationum species, „quarum Hippocrates 2. & 3. de Diæta, & Oriba„sius l. 6. & alii multi Medici passim meminerunt. Hactenus Casaubonus; nunc recensebimus ex Plutarcho aliisque: Veteres certum numerum passuum in deambulationibus observasse Plutarchus in *Vita Ciceronis* auctor est: *Fuit aliquando in corporis cura curiosus & nimius, ut ad certum numerum frictionibus & ambulationibus uteretur.* Confirmat id Plinii narratio de Spurinnæ rusticatione *lib.* 3. *ep.* 1. *Manè lectulo continetur, horâ secundâ calceos poscit, ambulat millia passuum tria: nec minùs animum quàm corpus exercet.* Ex eâdem epistolâ: *Peractis septem millibus passuum, iterum ambulat mille.* Nec semel tantùm in die, sed identidem ambulationibus indulgebant, & per plurima intervalla defatigabantur ambulando. Plinius, ut de se ipso perhibet *lib.* 9. *ep.* 36. primùm gestabatur vehiculo; mutatione hac refectâ, paululum redormiebat; deinde ambulabat, & post cœnam denuo ambulabat. Idem de Spurinna narrat epistolâ paulo antè citatâ. Tanta erat Antiquis ambulare voluptas, tantum censebant conducere valetudini. Unicum offendo Plinium Seniorem, qui ambulationes increpavit, arbitratus, omne tempus studiis esse impertiendum, ex Plinii Junioris *lib.* 3. *ep* 5. Sed etiam locum indicabimus. Ambulabant ordinariè in Xysto vel porticu: Cicero *de claris Orat. quum ambularem in Xysto.* Xenophon in *Oeconomico*, εἰ ἐν τῷ ξυστῷ περιπατοῖεν, *si in Xysto obambularent*. Erant etiam certa spatia in Villis ambulationibus destinata, quæ ambulationes dicebantur, de quibus seq. Tract. agemus. Illud prætermittendum non videtur, sæpius extra Villam ad littora maris Veteres exspatiatos esse. Non repetam quæ suprà ex Minucii Felicis Octavio citavi, sed Ciceronis verba ex ep. 13. lib. 14. *ad Atticum* afferam: „Litte„ris quæris, atque etiam me ipsum nescire arbitra„ris, utrum magis tumulo prospectuque an am„bulatione ἀλιτενεῖ delecter. Est me hercule, ut di„cis, utriusque loci tanta amœnitas, ut dubitem „utra anteponenda sit. Erat quæstio de Prædiis Cumano & Puteolano, illud in tumulis situm erat, hoc in littore. Insuper & in umbra ambulare solebant, & in Sole; præsertim in Sole, nam & hoc conducere valetudini credebant. Plinius de Spurinna *lib.* 3. *ep.* 1. *In Sole, si caret vento, ambulat nudus.* Et Celsus Medicus lib. 1. *de Medicina: Melior est ambulatio sub dio, quàm in porticu, melior si caput patitur in Sole, quàm in umbra.* Quæ nos ad insolationes Veterum quasi manu deducunt, dum etiam rusticantes hisce dedisse operam in Secessu inferunt. Veteres inter præsidia valetudinis habuerunt, sedere, ambulare, aut jacere nudato corpore in aprico Sole, utiliusque visum est in Sole quàm ad flammam & in hypocausto sudare. Plinius de avunculo *ad Macrum lib.* 3. *ep.* 6. *Si quid otii, jacebat in Sole, liber legebatur &c.* paulò pòst: *post Solem plerumque frigidâ lavabatur.* Et *lib.* 6. *ep.* 16. iterum de avunculo: *Usus ille Sole.* Suetonius de Augusto: *Augustus verò quando ungebatur, ungebatur autem sæpius, non sudabat in Sole, cujus erat impatiens,* (Solis ne quidem hyberni erat patiens, & domi quoque non nisi petasatus sub divo spatiabatur) *sed ad flammam, & deinde perfundebatur aquâ egelidâ, vel multo Sole calefactâ.* Sed ex Martiale docemur, secessisse Veteres in Villas & Secessus, ut corpus insolarent; partim valetudinis causâ, partim ut cutem nitidiorem redderent; *lib.* 10. *ep.* 12.

I precor & totos avidâ cute combibe soles,
Quàm formosus eris, dum peregrinus eris:
Et venies albis non cognoscendus amicis,
Livebitque tuas pallida turba genas.
Sed via quem dederit, rapiet cito Roma colorem;
Niliaco redeas tu licet ore niger.

Insolabantur ut pallorem depellerent, hinc dum Urbanos insolato opponit, vocat pallidam turbam: & *lib.* 1.

Sole utitur Charinus, & tamen pallet.
Tingit cutem Charinus, & tamen pallet.

Conf. Senecam, qui ep. quadam inter luxus rationes colorari in Sole numerat. Ex his alii uncti utebantur Sole, alii sine unctione, quod Cicero *Solem assum*, Plato (ἥλιον καθαρὸν) sicut alterum *Solem unctum* dixit, lib. 12. *ad Atticum* ep. 6. *Pro isto asso Sole, quo tu abusus es in nostro pratulo, à te nitidum Solem unctumque repetemus.* Quid sanitati præstet Sol vel assus vel unctus, pluribus exponit juxta mentem veterum Medicorum Andreas Baccius lib. 2. *de Thermis* cap. 17. quem vide. Præterea alii insolabant se desidentes, alii decumbentes, alii stantes, aut ambulantes, aut currentes; & peculiaris erat in ædibus locus apricationibus dedicatus, quem *Solarium* dixerunt aut *Mœnianum*. *Solarium* dicebatur, quia Soli patebat, ad excipiendam auram & vaporem Solis, ut in Sole percoqui possent; & inde est, quòd Ulpianus *l.* 17. *ff. de Serv. Urb. præd.* contra servitutem eum egisse judicat, qui umbram facit in heliocamino vel solario, quia umbram facit in loco, cui Sol est necessarius [1]. *Mœniana* verò unde sint dicta solaria,

† Leg. *segestri*, vel *segestro*, ut Casaubonus ad hunc locum.

1 Turneb. lib. 18. Advers. c. 2. Buchn. ad Plin. ep. 16. l. 6. Publius Victorius &c.

ria, exponit Isidorus Hispalensis lib. 15. c. 3. *Orig. Mænianus collega Crassi in foro projecit materias, ut essent loca in quibus spectantes insisterent, quæ ex nomine ejus Mæniana appellata. Hæc & Solaria, quia patent Soli, posthæc alii lapide, ubi materia ædificare porticibus Mæniana, & foribus, & domibus adjecerunt.* Hæc in editiori ædium loco ædificabantur, ut Soli magis paterent. Evincit hoc jocus Augusti, apud Macrobium *Saturn.* lib. 2. c. 4. Cùm de Tyriæ purpuræ, quam emi jusserat, obscuritate Augustus quereretur, dicente venditore, erige altiùs & suspice: his usus est salibus. Quid ergo? Ut me Populus Romanus dicat benè cultum, in Solario ambulaturus sum. Vel ergo ipsa tecta ædificiorum plana, & undique aprica, erant solaria; vel certæ ædium partes iis instructæ fuerunt. Quod Suetonius *lib. 6. c. 16. Formam ædificiorum Urbis novam excogitavit: & ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum Solariis incendia arcerentur.* Si tamen feliciter conjicio, etiam in infimo ædificiorum plano, spatia quædam Solaria nuncupata reperiuntur. Congruum enim magis videtur locum Plauti *Milit. gloriosi* Act. 2. Sc. 3.

Neque solarium, neque hortum, nisi per impluvium.

Item locum Suetonii *lib. 5. c. 10. prorepsit ad Solarium proximum, interque prætenta foribus vela se abdidit*, exponere de imo ædium loco, in quibus ambulantes, stantes, aut currentes &c. apricabantur. Qui decumbentes Sole utebantur, & in strato, & in sale, aut super corio, sabulo, tritico, & arenâ jacebant. Saburratio dicebatur, quando sub Sole saburrâ corpus obruebant, sive foret saburra maris, sive mineralis, quæ præferebatur. Arenatio, quando se in arena calida fluviatili volutabant, quo remedio Symmachus adversus podagræ dolores usus est, *lib.* 8. *ep.* 45. nec non Augustus cùm & ipse pedum dolore vexaretur. Conf. Celsum lib. 2. *de Medic.* c. 17. & Andream Baccium *de Thermis* lib. 2. c. 17. 18. Alii verò super arena volutabant corpus, ut ferendo calori adsuefacerent. Sicuti illi, qui frigori præparabant, vel in nive se versabant, vel statuas nive obductas nudi amplexabantur. De insolationibus super corio, furfure, tritico, consule Baccium *loco* proximè *cit.* & veterum Medicorum Commentaria. Concludimus ex hisce, Veteres ut nudi exercebantur, ita etiam nudos versatos in Sole fuisse, si per valetudinem fieri posset; sin minus, sumebant gausapam, pallam, segestrum, vel lodiculam, quâ corpus contra nimium Solem defendere possent. Quod vel Augusti exemplum apud Suetonium monstrat.

Et jam si ad clepsydram scriberemus, imponerem huic capiti finem, sed quoniam hac lege non constringimur, liceat despicere, qualenam exercitationis genus Seneca intellectum velit, cùm *epistolâ* 15. ait, *manus motæ cum pondere.* Lipsius in *Annotationibus* & *ad locum cit. Senecæ*, & *ad epistolam* 56. interpretatur de Halteribus, quibus olim usi sunt saltatores, ad librandum corpus; hodie tali libratione utuntur funambuli. Erant istæ massæ plumbeæ, in circuli dimidiati, aut & aliam formam factæ, quarum crebra mentio apud Auctores incidit. Juven. *Sat.* 6.

—— magno gaudet sudare tumultu,
Cùm lassata gravi ceciderunt brachia massâ.

Ad quem locum Scholiastes, Domitius Calderinus Veronensis: „De halteribus intelligit, nam halte„rea pondera erant, quibus ambabus manibus „comprehensi & salientes utebantur, & qui vole„bant sudare antequam lavarentur. Arist. saltans „ponderibus susceptis innititur. Georgius Merula Alexandrinus, Scholiastes Juvenalis, in eundem locum Juvenalis, aliter de halterum usu loquitur: „In balneis varius circumsonabat clamor. Nam „sudaturi, auctoribus Celso & Paulo, se exerce„bant: nunc graviora onera ferendo, nunc alte„res rotando, quam item rem Seneca Epistola„rum septimâ (est quinquagesima sexta) signifi„cat, hæc scribens: Supra ipsum balneum habi„to: propone nunc tibi omnia genera vocum, „quæ in odium possunt inducere aures: cùm for„tiores exercentur, & manus plumbo graves ja„ctant: cùm aut laborant, aut laborantem imi„tantur. Ergo gravi massâ alterum accipe. Nam „alter sive alteres, quantum in antiquo Etymolo„gico Græco legi, ex plumbo massa quædam erat: „quâ ad exercenda corpora in Gymnasiis uteban„tur, ab ἄλλομαι, quod est salio: nam circumdu„cebant alteres, dum saltando se exercerent: Un„de Julius Pollux Gymnasiorum instrumenta enu„merans, hæc ait, pelveris * sporula, alteres, tro„chi, & disci. Quod autem in balneis alteres ha„berent, aut quòd jactarent, ostendit Martialis „de Philenide † dicens,

Alteres facili rotat lacerto.

Si Galenum consulamus, & Andream Baccium, dicent: halteres fuisse duo pondera posita in solo, in quorum medio stantes, & sese deinde inflectentes, dextrâ sustulerunt à sinistrâ, sinistrâ vero à dextrâ positum. Ex quibus illud percipimus, non unam fuisse halterum speciem, & exercuisse halteribus manus seu brachia, etiam extra saltationes, ad sanitatem. Sit ita, inventos primùm esse halteres in commodum saltatorum, & nomen suum exinde accepisse; negari tamen nequit, usos esse halterum agitatione vel jactatione tantùm ad exercendum lacertos. Quòd Veteres manuum jactatione valetudini medicati fuerint, dubio caret: siquidem de Augusto Suetonius *lib.* 2. *cap.* 82. *Quoties nervorum causâ marinis albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat, ut insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo duretam vocabat, manus ad pedes alternis jactaret.* Ut verò vehementior esset motus, injecerunt manibus pondus. De tali motu sive jactatione lacertorum, pondere halterorum aggravatorum, sive antrorsum & retrorsum, sive sursum & vorsum moveantur, accipio verba Senecæ tam *epistolâ* 15. quàm 56. & tale genus exercitii videtur Galenus lib. 2. *de sanit. tuend.* innuere, mentionem faciens agitationis, quæ continuatis jactibus pondere maximo sublato fit. Reliqua, quæ de halteribus dicenda forent, vide apud Hieron. Mercur. in *Gymnastica*, Bisciolum *Hor. subseciv.* lib. 3. cap. 9. & Raderum *in Martialis lib.* 14. *ep.* 45.

CAPUT VIII.

Veteres in Secessu valetudini inservientes lavabantur sæpius, fricabantur, ungebantur &c.

CRebrò lavabantur Veteres, vel munditiei causâ vel valetudinis. Lavabantur statim post exercitationem, & cùm sæpius exercitationes repeterent, etiam toties soliti sunt ad lotiones redire, & abstergere sudores. Imprimis lavabantur accubituri ad epulas. Plinius de Spurinna, *lotus accubat*, *lib.* 3. *ep.* 1. & alibi sæpius hujus ritus meminit. Huc spectant salsum Martialis epigramma

* An *pulveris*? † Rectiùs, *Philæni*, vel *Philæne*.

l. 9. *ep.* 20. Petronii de convivio Trimalcionis narratio, & alia loca Ciceronis, Martialis, aliorumque. Vnde Artemidorus scripsit: balneum nihil aliud suo ævo fuisse, quam transitum ad cœnam. Quin & surgentes ab epulis proluebant corpora, quod Barthius lib. 6. *Adverf.* c. 11. ex Arriani lib. 7. probat. Et causa, cur toties laverint corpus tam Romani quam Græci, Barthio hæc redditur; quòd lini apud eos usus non fuerit, inde sordes statim corpore abluendæ, nisi eas in ipsa vestimenta pervenire vellent, quæ cùm alba essent, deformabantur illicò concepto sudore. Olim, ut Senecæ testimonio probatur *ep.* 86. non quotidie lavabantur, multo minùs toties: *Scipio non quotidie lavabatur. Nam, ut ajunt, qui priscos mores Vrbis tradiderant, brachia & crura quotidie abluebant, quæ scilicet sordes opere collegerant: ceterum toti nundinis lavabantur*, sc. cùm in urbem venissent. Sed post M. Pompeji ætatem, totos se singulis diebus lavare cœperunt; ut censet Baccius *de Thermis* l. 7. c. 12. Et fuerunt, qui septies in die lavarentur, quod de Commodo Cæs. & Gordiano asseruot Scriptores: vel si noo septies, tamen multoties. Adeò enim delectabantur olim balneis, ut nunquam difficiliùs ægrotos obsequentes haberent Medici, quàm ubi imperata erat balneorum abstinentia, ut ipsorum Libri nos docent. Reprehendunt alii hanc lotioonum frequentiam, & in vitium vocantes, luxuriam atque mollitiem ioterpretantur; vide plurium testimonia apud Joh. Savaronem Claramontensem in *Notis ad epistol. 9. libr. 2. Sidonii Apollinaris*, Lamprid. in *Vita Alex. Sev.* alii verò defendunt, & noo vile exinde emolumentum Rempublicam accepisse credunt. Licèt enim ad oblectandum corpus plurimi balneis uterentur; nihilominus per hæc oblectamenta deducebantur ad exercitationes crebras, tanquam lavandi præparatorias; quibus denique ad armorum industriam animum adsuefaciebant, ut faciliùs militiæ labores possent sustinere. Deinde & aliam causam afferunt, quòd illi, qui ab honestis conatibus quodammodo tepescere cœpissent, per hasce delicias à vitiis, quæ otia dant, retraherentur, nec essent planè nihil agentes; quod facem seditionibus & pravis motibus præbere solet.

Sed mittimus ea, & ad modum lavandi exponendum contendimus. Quomodo enim ex Veterum opinione lotiones valetudinem sanaverint aut roboraverint, satis prolixè à Galeno, Oribasio, Celso, antiquissimis Medicis, nec non Andrea Baccio in *Tractatu de Thermis* ostensum est. Lavabantur vel in aqua frigida, & piscinâ; vel in thermis, tam publicis, quàm privatis. Piscinæ dictæ sunt, quòd & pisces haud dubiè continerent, non tamen ad usum piscium; nam ad hoc propria erant vivaria, sed ad munditiem aquarum servandam, ad lotionem, natationem, atque amœnitatem. Cicero scribit Quincto Fratri: *Latiorem piscinam voluissem, ubi jactata brachia non offenderentur.* De Alexandro Severo Ælius Lampridius: *Post exercitia corporis unctus lavabatur, ita ut Caldariis vel nunquam, vel rarò, piscinâ semper uteretur, in eaque unâ horâ propè maneret.* Idem de Heliogabalo: *Non nisi unguento nobili, aut croco piscinis infectis, natavit.* Plinius describens Prætorium in Villa Tosculano *l. 5. ep. 6. Si natare latiùs aut tepidiùs velis, in area piscina est, in proximo puteus, ex quo possis rursus adstringi, si pœniteat teporis.* Oribasius, Galenus, Aristoteles referunt natationes inter exercitia corporis, & remedia valetudinis. Origo repetenda esse videtur à piscina publica, sub Clivo Capitolino constituta, ad quam natandi causâ populus confluebat. Coosulatur Festus. Et ex hac dictæ sunt parti-

A culares natationes piscinæ, quas ubique in Villis habebant, ut ex Plinio aliisque constat. Sed de Piscinis plura libro sequenti. Hæc lotio, quæ cum natatione conjuncta est, est antiquissima, & ante balnea accepit ortum. Nam Juvenes exercitati satis in Campo Martio, ut pulverem sudoremque detergerent, atque simul ad obeunda aquarum pericula excitarentur, natare in piscinis solebant. Inde veterum quidam Philosophorum permiserunt, immo mandarunt hasce lotiones, quia corpus ad frigus & laborem indurant, cùm thermæ molle illud & effœminatum reddant.

Alt deveniamus ad thermas privatas, in quibus B non omnes eodem modo, sed pro morbi cujusque conditione lavabantur. Alii frigidâ, alii calidâ, nonnulli simplici aquâ, quidam infectâ & medicatâ perfundebantur. Augustus, nervorum infirmitate & doloribus vexatus, utebatur marinis, albulisque. Nam ex Plinii judicio, aqua marina est maximè salubris illis, qui ex pedibus laborant, aut nervorum infirmitate occupati sunt, *lib. 31. c. 6.* Quod si aqua marina & à naturâ medicata præsto non esset, arte præparabatur. De hoc idem Plinius [1] *loco cit.* designans modum conficiendæ muriæ, cujus maturitatis indicium est, C quòd ovum innatet, juxta Galeni regulam lib. 4. *Simpl.* quam etiam ii, qui carnes muriâ condiunt, hodienum attendunt. Adjungo Celsi Medici calculum: *Aquam marinam*, inquit, *vel muriam duram fervefacere oportet; deinde in pelvem conjicere, & cùm jam homo pati potest, pedes demittere.* Sicuti verò aquam ex sale medicam præparabant, ita etiam sulphuratam, aluminatam, bituminatam, aut nitrosam facile erat arte ad lavandum conficere. Deniqoe erant thermarum diversæ partes & membra, sive cameræ, cellæ, ita collocatæ, ut ex una io aliam facilè transiretur, Hypocaustum, Laconicum, Calidarium, Frigidarium, Tepida- D rium, & Sphæristerium. In alia sudabant, in alia abluebantur tepidâ, in alia frigidâ, in nonnullis fricabantur, aut distringebantur. Plinius Junior *lib. 3. ep. 5.* de avunculo suo: *In secessu solùm balnei tempus studiis eximebatur; quum dico balinei, de interioribus loquor, nam dum distringitur, tergiturque, audiebat aliquid aut dictitabat.* De Augusto Suetonius cap. 82. *sudabat ad flammam*, (id est, in balneo, interprete Beroaldo) *deinde perfundebatur egelidâ aquâ, vel multo Sole calefactâ.* Andreas Baccius lib. 7. *de Therm. c.* 10. hunc tenorem & ordinem lavationis recenset: E *Primum exercitium, deinde balneum, ubi frictio fiebat, & detersio, mox statim frigidæ lavatio, postea cibus & potus, ultimò somnus.* De frictione ergo aliquid dicendum est, quâ utebantur in balneis. Suetonius in *Vespasiano* cap. 20. quòd membra sibimet in Sphæristerio ad numerum defricavit. Quod dicit seipsum fricasse, explicandum ex Plinio Seniore *lib. 26. c. 3.* „Asclepiades quinque „res maximè communium auxiliorum (in Libro „quem inscripsit *communium auxiliorum*) professus „est, abstinentiam cibi, vini, fricationem corpo„ris, ambulationem, & gestationes; quæ cùm „unusquisque semetipsum sibi præstare posse in- F „telligeret, faventibus cunctis, ut essent vera „quæ facillima erant, universum propè huma„num genus circumegit in se, non alio modo, „quàm si cœlo emissus advenisset. Cognosce, Lector benevole, ex hisce, cùm originem eorum valetudinis remediorum, quæ hactenus tractavi, quam Plinius Asclepiadi tribuit; (Celsus verò lib. 2. c. 14. *de Medic.* ait, Asclepiadem omnia ab Hippocrate accepisse, & ea tantùm, quæ Hippocrates paucis verbis dixerat, pluribus exornasse) tum

1 Vid. ibi Dalechampius.

tum illud quoque, quòd Veteres vel seipsos fricarint, vel ministerio servorum sint fricati. Illud abundè quidem probatum est, hoc testibus non caret. Referam quædam ex Ælio Spartiano in *Vita Hadriani Cæsaris:* „Cùm quodam tempore „veteranum quendam, notum sibi in militia, dor„sum & ceteram partem corporis vidisset attere„re, percunctatus, cur se marmoribus destringen„dum daret? ubi audivit hoc idcirco fieri, quod „servum non haberet; & servis eum donavit & „sumptibus. Verùm alia die, cùm plures senes ad „provocandam liberalitatem Principis parieti se at„tererent, evocari eos jussit, & alium ab alio invicem „defricari. Mercurialis verba paulò pòst reddam. Nitar hoc loco etiam Clementis Alexandrini testimonio, qui de moribus Christianis *Pædagogii* libros conscripsit, & in fœminarum intemperantem libidinem graviter invehitur: „Eò venere intemperan„tiæ mulieres nostri temporis, ut cœnent, & „fiot ebriæ, dum lavantur. Viris autem & fœmi„nis aperta communia sunt balnea, ac ex eo exu„untur ad intemperantiam, &c. ita quæ coram suis „maritis vix se exuerint, simolatum pudorem pro„babiliter præ se ferentes. Licet autem aliis volen„tibus, eas quæ domi sunt inclusæ, nudas vi„dere in balneis: hic enim se exuere spectatori„bus tanquam corporum caupooibus, non erube„scuot. Quæ autem noo usque adeò pudorem „exuerint, externos quidem excludunt, unà au„tem cum suis mioistris collavantur, à servis nu„dæ exuuntur, & ab eis itidem nudis fricantur. Hactenus Clemens Alexandrinus, increpans ea, quæ contra verecundiam & summam in Thermis honestatem Romanis servatam libido & intemperantia induxerant. Honestiores tamen Matronæ non servorum, sed ancillarum ministerio utebantur, quod Pignorius ex antiquo lapide *Tract. de Servis* p. 48. probat. Fricabantur verò unguibus. Plinius *l.* 28. *c.* 4. *Remediis adnumeratur exercitatio, intentio vocis, ungue fricari cum ratione.* Seu ut pleoiùs dicam, vel sicca erat fricatio, vel madida. Optimè facit ad sanitatem judice Baccio lib. 2. *de Thermis* c. 17. fricatio ex sale in aquam aut oleum illiquato, si cum eo io Sole aut igne defricentur &c. Sed summatim complectitur Mercurialis lib. 1. cap. 12. „Aderant servi fricandis „corporibus destinati, qui ad præscriptum Gymna„stæ, aut Pædotribæ, modò nudis manibus, mo„dò unctis, modò cum linteis, aliàs duris, aliàs mol„libus, aliàs asperis, aliàs mediocribus, vario ac di„verso modo, prout opus erat, corpora fricabant. Dum peculiarem in fricando methodum observasse fricantes, ex Mercuriali audimus, redit in memoriam, quod Suetonius dixerat, Vespasianum ad numerum fricasse; nec non de Cicerone Plutarchus, quòd in fricando numerum certum observarit. Eum numerum censet Torrentius *ad Suetonium*, (qui ea ex Celso lib. 2. *de Medic.* c. 14. mutuatus est) definivisse ex viribus corporis fricandi. Si perinfirmom foret, sufficere poterat quinquagies; si robustius vel ducenties erat faciendum. Nam vehemens fricatio spissat, lenis mollit; multa adimit corpus, auget modica, Plinius *l. cit.* Sufficiat hæc dix[illegible] fricatione; neque strigilum usus prætern[illegible]s videtur, quibus io balneis stringebantur. [illegible]nalis *Sat.* 3.

> —— *domus interea secura puellas* *
> *Jam lavat, & bucca foculum excitat, & sonat unctis*
> *Strigilibus, pleno componit lintea gutto.*

Unctis ait *strigilibus*: credo intinxisse strigiles in oleo, & unctis strigilibus rasisse cutem, vel ad leniendum dolorem, quem cutis ex rasura sentiret; vel ut sudores inhiberentur. Quam ob caussam strigili ampulla apud Pignorium additur. Plautus in *Persa* Cynicis ampullam & strigilem tradit; nec non inter parasitica instrumenta numerat strigilem rubiginosam & ampullam rubidam in *Sticho.* Cicero lib. 4. *de Finib. bon. & mal.* de Stoicis; quòd dicere soliti sint, quoties de vita beata sermo fieret: *Si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla aut strigilis accedat; sumpturum sapientem eam vitam potiùs, quo hæc adjecta fiat, nec beatiorem tamen ob eam causam fore.* Existimabant igitur Stoici, strigilem esse quoddam beneficium humanæ vitæ. Verùm simos potiùs solliciti, ut sciamus, quale instrumentum balneatorium fuerit. Scholiastes *ad Juvenalem* modò ferreum, modò æneum appellat Instrumentum, ad radendum lavantium corpus, sudoremque tergendum idoneum. Sed non ferreum tantummodo fuit & æneum, sed etiam ex osse & argento conficiebantur strigiles, teste Galeno. Formam describit Apulejus, & expressit ære Pignorius, quam à Nicolao Fabricio Romæ acceperat, *de Servis p.* 46. reperies eandem & apud Mercurialem lib. 1. *Artis Gymn.* c. 8. & Martialis confirmat, quando *curvum ferrum* appellavit. Neque usum in fricandis corporibus strigiles solùm commodabant, sed utebantur tanquam instrumento applicandis medicamentis; probat illud Pignorius *l. cit.* addo Celsum, qui medicamentum in aurem per strigilem instillari jubet. Cùm raderent corpus, non molliter sed asperè id agebant. Inde Suetonius de Augusto; quòd assiduo vehementique strigilis usu plurifariam sibi callum contraxit; & Juvenalis, quòd *sonarit strigilibus domus.* Quod cùm ferre noo possent ægroti, spongiâ non strigilibus abstergebantur sudores. Subjiciam Lucilii versiculum, quo exprimitur superstitiosa & nimia corporis cura in balneis, prout restitutus est à L. Carione *Antiq. Lect.* Comm. 1. c. 12.

> *Scabor, suppellor, desquamor, pumicor, ornor,*
> *Expilor, pingor.* —— —— —— ——

Post hanc curam abstergebantur linteis & sindone, ut loquitur Galenus, uncti in eleothesio, vel eleothecio, ut Raderus *ad Martialem* legit; qui tenuioris fortunæ erant, simplici oleo, lautiores unguento exotico, vel lautè admodum composito. Nec dici satis potest, quàm pretiosè uncti fuerint oleo Mendesio, Cyprino, Narcissino, Susino, Megalio, Nardino, sive Foliato, Spicato, Cupressino, Myrteo, & Nucato, de quo vide Meursium in *Mantissa ad Librum de Luxu Rom.* c. 12. adi imprimis Plinium *lib.* 13. *capp.* 1. & 2. ubi de compositione unguentorum, Galenum, Theophrastum lib. *de Odoribus*, Athenæum *lib.* 15. *c.* 14. aliquot seqq. Miror Meursium, qui luxum Romanorum justo Libello detegit, non hunc quoque luxum indicasse. Quidam balnea, in quibus se abluebant, vel aquam, quâ lavabantur, inficiebant unguentis, ut odorem & virtutem corpori immersa diutiùs servarent. Id suprà de Heliogabalo nobis retulit Lampridius. Martialis *lib.* 10. *ep.* 13.

> *Et Thetis unguento palleat uncta tuo.*

Hadrianus, referente Spartiano, fuit profusor unguenti, nam io honorem Trajani balsama & crocum per gradus theatri fluere jussit. Caligula calidis frigidisque unguentis [1] lavabatur. Sueton. *lib.*

* Resc. *patellas.*

1 Caligulæ tempore una lotio constitit 4608. coronatis, unguento impensis: vid. Giattani computatio, apud Schildium ad Suet. Calig.

lib. 4. *cap.* 37. bunc imitatus est servus quidam Neronis; & alius quidam privatus jussit spargi parietes balnearum ungueoto; alii solia, nonnulli vestigia pedum tingebant, Plinius *lib.* 13. *c.* 3. Catullus *Fabullo:*

Nam unguentum dabo, quod meæ puellæ
Donarunt[1] *Veneres, Cupidinesque;*
Quod tu cùm olfacies, Deos rogabis,
Totum ut te faciant, Fabulle, nasum.

Tandem non semel in die, sed bis terve ungebant corpus. Seneca ep. 86. *Parum est sumere unguentum, ni bis die terque renovetur, ne evanescat in corpore.* Nec liniri satis erat, sed perfundi, inquit Plinius: quod etiam Horatius dictum voluit:

Perfundi nardo juvat.

Et Juvenalis *Satyra* 8.

—— *Cosmi toto mergatur aheno.*

Nec est quod dicas, hunc luxum tantùm in Vrbe habitasse, imò & extra portas in prædia exiit: nam in Villis quoque habebant unctoria, ut Plinius scribit, vel cellas unguentarias, in quas unguenta reponebantur. Observabis etiam in ampullis, quibus in balnea oleum & unguentum deportabatur, luxum; erant facta ex cornu rhinocerotis. Juvenalis *Satyra* 7.

—— *magno cum rhinocerote lavari.*

Alibi *Satyra* 3. ampullam unguentariam guttum dixit,

—— *pleno componi lintea gutto.*

Et quidem guttus dicebatur, quòd guttatim oleum lavantibus affundebat: pauperibus ex cornu bovino, sed ditioribus ex cornu sive naso rhinocerotis erat factus, quæ Martialis *l.* 14. *epigr.* 52. & 53. nec non Scholiastes *ad Juvenalis locum* probabunt. Hanc, ut & alia instrumenta balneatoria, solebant servi deportare in balnea. Clemens Alexandrinus ait anteferre; testatur enim lib. 3. *Pædagogii* c. 5. consuevisse Nobiles anteferre ad balneas vasa innumerabilia, aurea, atque argentea, quorum hæc quidem ad lavandum, illa ad edendum, alia ad propinandum, nec non carbonum craticulas, & cathedras. Quæ verba & eum in finem citavi, ut illustrarem illud Juvenalis *Sat.* 8.

Thermarum calices inscriptaque lintea vadit.

Ultima verba indicant luxum in linteis, quibus abstergebantur; quod variâ texturâ quasi inscripta & picta fuerint. Prima verò verba id docent, Veteres in thermis potasse, quod præter Juvenalem Martialis *lib.* 12. *ep.* 58. & Quintil. *lib.* 1. *c.* 9. asserunt. Comedisse quoque liquet ex Suetonii *Augusto*; *In balneo demum post horam primam noctis duas bucceas manducavi, priusquam ungi inciperem.* Satis dixi de usu & ratione lavandi Veterum, nec non de luxu eorum in balneis[2]; agendum nunc foret de disciplina in balneis usitata, nisi Joh. Savaro Claromontensis in *Notis ad Sidonii ep.* 2. *lib.* 2. affatim de hoc argumento dixisset: cui adjunge Baccium lib. 7. cap. 12. *de Thermis.* Unicum adjiciam illis intactum relictum. Quod Virgini vitio datum fuerit, si cum maritata lavasset. Hieronymus *ad Lætum: Scio præcepisse quosdam, nec Virgo Christi* (id est, Christiana) *cum Eunuchis lavet, nec cum maritatis fœminis, quia alii non deponant animos virorum, aliæ tumentibus uteris præferant fœditatem. Mihi omnino in adulta virgine lavacra displicent, quæ se ipsam debet erubescere & nudam videre non posse.*

[1] Dono mittebantur unguenta, Seneca l. 2. c. 32. de Ira.
[2] Providebant de eo, ut semper in Villis medicamenta in promptu essent: nam l. 12. § 41. ff. de instr. & instr. leg. theriacum, & cætera medicamenta, quæ secessus causâ dominus ibi habuit, instructo fundo legato inesse judicat JCtus.

CAPVT IX.

Veteres rusticantes non secus ruri atque in Vrbe diem ordine disposuerunt.

MOs erat Veterum, dividere diei spatia, atque ad solaria & clepsydras vivere, ut singulis horis negotia certa destinarent, & non sine ordine vitam agerent. Sapientum hoc est præceptum. Theodoricus apud Cassiodorum *l.* 1. *epist. ult. Distinguat spatia diei actibus suis, horarum aptissimè momenta constituat, ordo vitæ confusus agitur si talis discretio sub veritate nescitur; belluarum quippe ritus est, ex ventris esurie horas sentire, & non habere certum, quod constat humanis usibus attributum.* Est & vetus Scriptor apud Stobæum, ex quo de Xenocrate illud legimus: Ξενοκράτης διαιρῶν ἑκάστου μέρος τῆς ἡμέρας εἰς πρᾶξίν τινα καὶ τῇ σιωπῇ μέρος ἀπένεμε. Plura deinde adducemus, & jam nullum aliud dabimus præterea exemplum, quàm Medici Crinæ Massiliensis, qui secundùm horarum legem corpus curandum esse imperabat; cujus Plinius meminit *lib.* 29. *cap.* 1. Diem artificialem dividebant in 12. horas, spatium scilicet illud inter occasum & ortum Solis; nec brevior anni dies brumalis alium numerum horarum constituit; id saltem intercedebat inter æstivos & hyemales differentiæ[1], quòd illæ essent majores, quia longior dies; hæ breviores, ob brevius diei spatium; atque sic deinceps mediis anni temporibus ex proportione horæ responderent. Et fuisse alium horarum modum, quantitatemque veterum, quàm nostrorum temporum, liquidò constat ex Sidonii *ep.* 8. *l.* 4. *jam duæ secundæ facilè processerant*, id est, horæ quatuor ab ortu Solis ferè effluxerant; quod punctum respondet tempori diei nostræ post nonam, vel circa nonam, sic enim describit: *Jam Sol adultus roscidæ noctis humorem radio crescente sorbuerat, æstus ac sitis invalescebant, atque in profunda serenitate contra calorem sola quæ tegeret nebula de pulvere.* Indicant certè hæc verba vel tempus circa meridiem, vel diei partem, quæ ad meridiem inclinat. Explicabant autem hasce partes diei ad legem clepsydræ. Sidonius *lib.* 2. *ep.* 13. cujus verba paulò pòst accipies. Citabimus nunc alia ex *ep.* 9. *l. cit. Ecce & ab Archimagiro adventans, qui tempus instare curandi corpora moneret, quem quidem nuncium, per spatia clepsydræ horarum incrementa servantem, probabat competenter ingressum quinta digrediens.* Ad clepsydram ergo vivebant. Horologia enim, quæ & diei & noctis horas [illegible]arent, non erant in Vrbe alia penes priv[illegible] Primis temporibus Prætoris ex arbitrio pe[illegible] diei distinctio. Varro l. 5. *de L. L.* ex Cassonio: *Prætorem accensum solitum esse jubere, ubi ei videbatur horam esse tertiam, inclamare horam esse tertiam, itemque meridiem, & horam nonam.* Primum horologium, quod Romæ statutum est, alii in Capitolio, nonnulli in æde Dianæ positum fuisse volunt. In

[1] Conf. Mart. lib. 12. ep. 1. Raderus in Notis ad lib. 4. ep. 7. ejusdem Mart.

In Foro postea aliud constitutum constat, quod ex Sicilia advectum fuit, quo unico horologio tota Urbs diu horas accepit, Censorinus. *de Die natali* c. 22. & Salmasius *ad Sueton.* Hinc, censente Salmasio, Proceres Romani pueros in ministerio habuere, qui horas sibi nunciarent: huc trahitur locus Suetonii *lib.* 8. *cap.* 16. *Tunc horas requirenti, pro quinta, quam metuebat, sexta ex industria nunciata est.* Martialis *l.* 8. *ep.* 67.

Horas quinque puer nondum tibi nunciat.

Adde Lipsium lib. 2. *Elect.* c. 28. & Hieronymum Magium *de Tintinnabulis* cap. 5. & 6. Idem apud Græcos consueverat, & dominabus erant ancillæ, quæ hoc munere fungebantur. Hesychius, πορτεία ἡ παραγγέλλουσα τὴν ὥραν ταῖς κατημέναις. Quò spectat ministerium servorum monitoriorum, quod apud Romanos constitutum erat, ut dominum monerent, quid hàc vel illà hora agendum ex dispositione foret. Seneca *de Brevitate Vitæ* c. 12. „Nec illos quidem inter otiosos „numeraveris, qui sellà te & lecticà huc & illuc „ferunt, & ad gestationum suarum, quasi deserere illas non liceat, horas accurrunt: quos „quando lavari debeant, quando natare, quando „cœnare, alius admonet, & usque eò nimiùm „delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non possint an esuriant. De hisce etiam Valer. Max. *lib.* 8. *cap.* 7. ubi monitricis meminit: „Carneades cùm cibi capiendi causâ recubuisset, „cogitationibus inhærens, manum ad mensam „porrigere obliviscebatur, nisi monitrix domestica „temperato inter studia officio, manum necessariis „usibus aptasset. Ita Plinius, *postquam Balnei hora annunciata est*, *libr.* 3. *ep.* 1. Sidonius Apollinaris *l.* 2. *ep.* 9. cujus verba paulo antè adduxi. Accipio etiam Senecæ verba *ep.* 15. de iisdem: „Quòd si velis deinde quemadmodum ambules „discere, admittes istos, quos nova artificia do„cuit fames: erit qui gradus tuos temperet, & „buccas edentis observet, (conf. Plinius *lib.* 28. „*c.* 5.) & in tantum procedet, in quantum ejus „audaciam patientiæ credulitate perduxeris. Fallor? an loquor certa? quod hæc negotiorum ad clepsydras dispositio potissimùm fuerit privatorum, non ita Principum; his enim, cùm omnem Reipublicæ curam sustineant, & omnia in ipsos negotia incidant, perque horas ferè singulas novi labores emergant, adeò integrum non est definire exactè per horas negotia, uti privati solebant, qui uni tantùm rei agendæ supersunt. Id mihi Sidonius inculcare videtur *lib.* 2. *ep.* 13. ubi Petronii Maximi Principis vitam, quam olim vel privatus vel Senator egerat, confert cum Principatu suo: „Profectò invenis, *inquit*, hominem beatiorem „priùs fuisse, quàm beatissimus nominaretur. Igi„tur ille, cujus anteriùs epulæ, mores, pecuniæ, „pompæ, litteræ, fasces, patrimonia, patrocinia „florebant, (NB) cùm ipsa sic denique spatia vitæ „custodiebantur, ut per horarum dispositas cle„psydras explicarentur, is nuncupatus Augustus, „ac sub hac specie palatinis liminibus inclusus, an„te crepusculum ingemuit, quòd ad vota perve„nerat. (NB) Cùmque mole curarum pristinæ „quietis tenere dimensum prohiberetur, veteris „actutum regulæ legibus renuntiavit, atque per„spexit, pariter ire non posse negotium Principis „& otium Senatoris. Nec tamen planè sine ordine transegère diem, sed pro re nata disposuerunt, Sueton. *lib.* 3. *cap.* 11.

Hic usus vivendi & modus collocandi horas non erat omnibus idem, quod ex illis imprimis Scriptoribus, qui Vitas Magnatum consignarunt, perspectum est. Tradidit Seneca quædam de hoc argumento lib. *de Tranquillitate Animi* circa finem: „Magni viri quidam sibi menstruas certis diebus „ferias dabant: quidam nullum non diem inter & „otium & curas dividebant, qualem Pollionem „Asinium Oratorem magnum meminimus, quem „nulla res ultra decimam retinuit. Ne Epistolas „quidem post eam horam legebat, ne quid novæ „curæ nasceretur; sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. Sed neque omnes post decimam à studiis requiescebant. Martialis sæpe nocturnis vigiliis carmina scribebat; & Augustus à cœna se in lecticulam lucubratoriam recipiebat, residua diurni actus in Imperii commentarios ad multam noctem referens. *Quidam medio die*, pergit Seneca, *interjunxerunt*, *& in postmeridianas horas aliquid levioris operæ distulerunt*[1]. Ea apud Græcos consuetudo observabatur; sed quia hi nihil ad nos, de Romanis petemus exempla. Notissimum est, Romanis post medium diem jus dicere fas minimè fuisse[2]: exstat apud Auctorem *ad Herenn.* lib. 1. & multæ Principum leges id prohibent: confer Plutarchum *Rer. Roman.* cap. 84. Inde est quòd matutinum tempus Virgilio *pars melior diei* dicitur, & *l.* 2. §. *cujuscunque ff. de verb. sign. pars major diei cujuscunque est horarum septem primarum diei, non supremarum.*

Sed descendamus ad specialia, ut videamus sigillatim horarum operas, partim ruri, partim in Urbe; ita tamen, ut cordatiorum & honestiorum usum vivendi, non verò eos respiciamus, quorum meminit Seneca *de Brevitate Vitæ* cap. 12. nec qui ad exemplum Veri Imperatoris noctes diesque in Villis ingenti luxuria debacchabantur, Julius Capitol. in *Vita Veri Imperatoris.* Ducem constituimus, quem sequamur, Martialem, qui *lib.* 4. *ep.* 8. urbanorum operum dispositionem, & *lib.* 5. *ep.* 90. rusticationis usum exponit, ad quæ duo epigrammata pauca commentabimur. *Prima*, inquit Martialis, & *altera* salutationis officio destinata erat. Hoc officio auspicabantur diem exorto Sole; imò sæpius antevertebant clientes luci, certantes inter se, quis prior venire posset; is enim majorem sportulam aut gratiam promeruisse sibi persuadebat. Quod Juvenalis testimonio certum est *Sat.* 3. *vers.* 126. Sed si primà & secundâ horâ officium absolvere, & domi omnibus apparere non potuissent, tertià se in Forum conferebant, ad salutandos Equites, & Judices, qui in triplici Foro sedebant. Observat illud Domitius Calderinus Veronensis, Scholiastes *ad Juvenalis Satyram* 1. Explico secundum hanc glossam Martialem *lib.* 4. *ep.* 79.

Discurris totâ vagus Urbe: nec ulla cathedra *est*,
Cui non mane feras irrequietus ave.

Adde *ep.* 34. *lib.* 8. Quibus hoc officium fiebat, erant potentiores, summo vel aliquo in loco positi. Si commodum foret, accipiebant, sin minus, simulabant morbum, somnum[3]; prætexebant absentiam, aut fingebant occupationes, quod per janitorem clientibus significabatur. Vid. Martialis *lib.* 9 *ep.* 8. *l.* 2. *ep.* 5. *l.* 9. *ep.* 19. nam molestum erat & laboriosum, tantæ multitudini, quæ apud unum sæpius confluebat salutandi causâ, vacare, præsertim cùm multi valdè importunè se gererent. Qualem Hieronymus *Epistolâ ad Eustochium* describit: „Cùm festinus exsurgit, salutandi ei ordo dispo„nitur, viarum compendia requiruntur, & penè „usque ad cubicula dormientium senex importunus „ingreditur. Si pulvillum viderit, si mantile ele„gans, si aliquid domesticæ supellectilis, laudat, mi„ratur, attrectat, & se his indigere conquerens, non

1 Conf. id. Seneca ep. 83. ubi operum diurnorum suorum rationem reddit. 2 Conf. Clariss. D. Struvii Compend. Chronol. 3 Cicero pro Cn. Plancio §. 66. Neminem à congressu meo neque janitor meus, neque somnus absterruit.

„tam impetrat, quàm extorquet, quia singulæ „metuunt veredarium Urbis offendere. Quis adeò importunos non excluderet? Sæpius autem dum inducbant, admittebant salutatores, & accipiebant officium. Sueton. in *Vespasiano*: „Dum salutaba„tur, aut calciabat ipse, aut amiciebat. Hoc officium facere erat clientum & juniorum, qui Consules, Senatores, Equites, Philosophos, Patricios, aliosque honoratiores & potentes amicos, etiam matronas vetulas divites, à quibus hæreditatem exspectare poterant, tali observantiæ cultu mactabant, Juvenal. *Sat.* 3. (Solebant maximo in honore habere eos qui sine liberis erant, & officiosissimo ac obsequentissimo cultu prosequi, ut hæredes ab illis instituerentur. Hieron. in *Epistola ad Nepotianum* 2. testatur, purulentiam stomachi, & phlegmata pulmonis propriâ manu clientes excepisse &c.) Apparebant ad hoc officium salutaotes in albis togis, exceptis Nobilibus, qui purpurâ induti erant, Mart. *lib.* 4. *ep.* 79. *l.* 9. *ep.* 94. & 103. *l.* 1. *ep.* 56. *l.* 10. *ep.* 10. & *l.* 4. *ep.* 26. adde Ausonium in *Ephemeride*. Formula salutantium erat brevissima. Latini accedentes AVE, recedentes VALE dicebant. Græci χαῖρε ϗ ὑγίαινε, ut est in Dionis *Hadriano*, & apud Plutarchum περὶ ἀδολεσχίας. Succinctam fuisse formulam, indicat Sidonius *lib.* 9. *ep.* 9. „Salutatio „nisi negotium aliquod activa deportet materia, „succincta est: quam qui porrigit verbis non ne„cessariis, à regula Salustiani tramitis detortus ex„orbitat, quæ Catilinam culpat, habuisse satis „eloquentiæ, sapientiæ parum. Unde AVE di„cto, mox VALE dicimus, orate pro nobis. Sermo quidem est Sidonio de salutatione, quæ fit per litteras. (siquidem Veteres salutantes per litteras, etiam alloquebantur se invicem voce *Ave* vel *Salve*; & concludebant cum *Vale*; quibus inter Christianos adjiciebatur, *Orate pro nobis*. Quemadmodum Ausonius *Paulino*:

Quid probibet Salve aut Vale brevitate paratâ
Scribere.)

Sed ductus est hic scribendi modus ab officio quotidianæ salutationis. Porrò ut officiosior esset salutatio, vocabant Dominos suos, quos adibant, item Reges, Martialis *lib.* 7. *ep.* 94 & *lib.* 8. 44. idem & Juvenalis confirmat. Figebant & oscula, aut porrigebant, sive potiùs prensabant manus. Servi osculabantur manus dominorum, liberi verò os vel genas. Martialis *lib.* 7. *ep.* 94. & *lib.* 9. *ep.* 44. *lib.* 2. *ep.* 21.

Basiu das aliis, aliis das, Posthume, dextram.

Etiam osculo excipiebantur clientes. Suetonius *l.* 7. *c.* 6. de Othone: „Mane Galbam salutavit: „utque consueverat, osculo exceptus, etiam sacri„ficanti interfuit, audivitque prædicta haruspicis. Hoc officio merebantur sportulas, quarum non semel meminit Martialis:

Si matutinos facile est tibi rumpere somnos,
Attritâ veniet sportula multa togâ.

Et Juvenalis *Satyrâ* 1. ad hoc præmium intendens, sportulam posuit pro salutatione ipsa:

Ipse dies pulcro distinguitur ordine rerum,
Sportula, deinde forum &c.

Unicum addendum, illud VALE vel SALVE fuisse mutuum; hac voce utitur Ausonius, & salutatos resalutasse salutantes Ausonius in *Ephemeride*, & Martialis *lib.* 5. *ep.* 52. & 67. dicunt.

Tum quoque mediocris fortunæ homines & ab inferioribus officia ac salutationes exspectasse, eadem autem majoribus reddidisse. De quo festivum epigramma Martialis est *lib.* 2. *ep.* 18.

Mane salutatum venio, tu diceris isse
Ante salutatum: jam sumus ergo pares.
Sum comes ipse tuus, tumidique anteambulo Regis,
Tu comes alterius: jam sumus ergo pares &c.

Sed revertamur ex Urbe ad rusticantes nostros. Liberati erant ab hac molestia cùm ruri agerent[1] licèt enim nonnulli salutatum apparerent etiam in Secessu, quod colligo ex Martialis *l.* 12. *ep.* 69. pauci tamen admodum fuerunt; & hinc Martialis primum opus ruri fuit, non salutationibus vacare, sed rem divinam facere, *lib.* 4. *ep.* 90.

Rure morans quid agam? respondeo pauca rogatus,
Luce Deos oro — — — —

Idem de se Ausonius in *Ephemeride*, & Lampridius de Alexandro Severo narrat in *Vita ipsius*. Sæpe in horam usque tertiam dormiebant. Martialis *lib.* 12. *ep.* 18.

Ingenti fruor improboque somno,
Quem nec tertia sæpe rumpit hora.
Et totum mihi nunc repono, quicquid
Ter denos vigilaveram per annos.

Confer usum vivendi Alexandri Severi apud Lampridium in *ejus Vita*. Vel excitati à somno studebant & meditabantur aliquid. Plinius de seipso *lib.* 9. *ep.* 36. „Evigilo cùm libuit, (*agebat in Tu„scis*) plerumque circa horam primam, sæpe ante, „raro tardiùs: clausæ fenestræ manent. Mirè enim „silentio & tenebris animus alitur, ab iis quæ avo„cant abductus & liber: & mihi relictus non ocu„los animo, sed animum oculis sequor &c. Et de Spurinna *lib.* 3. *ep.* 1. „Mane lectulo continetur, „horâ secundâ calceos poscit, ambulat &c. Vel ubi necessum erat, curabant valetudinem statim novo mane, aut ibaot venatum. Sidooius *l.* 5. *ep.* 17.

Mane novo, seu cùm ferventia balnea poscunt,
Seu cùm venatu frons calefacta madet.

Martialis autem, credo, *horâ secundâ* ordinavit servitia ruris, loco citato:

— — *famulos post arvu reviso,*
Partibus atque meis justos indico labores.

Vitio non dabitur, si hoc loco quædam de curâ rustica Patrisfamilias apposuero, quæ quidem superiùs commodiurem invenissent locum, sed exciderant. Paucis eam comprehendit Cicero lib. 16. *ad Fam.* ep. 21. „Emisse te prædium vehementer „gaudeo. Habes ubi deponendæ tibi sint urbani„tates, rusticus Romanus factus es. (NB. olim nomen rustici inter odiosa non fuit, sed ut Cato *Præf. in lib.* 1. *de R. R.* „Quum virum bonum laudabant, „ita laudabant, bonum agricolam, bonumque colo„num) Cùm ego mihi nunc ante oculos tuum jucun„dissimum conspectum propono, videor videre e„mentem te rusticas res, cùm villico loquentem, in „lacinia servantem ex mensâ secundâ semina. Specialius verò officium Patrisfamilias, item quæ cum villico loqui debeat aut soleat, declararunt Scriptores rei rusticæ. M. Cato lib. *de R. R.* c. 2. Columella *lib.* 1. *cap.* 7. & Palladius *cap.* 6. qui imprimis urget necessariam esse domini præsentiam, quoniam ex Symmachi sententia *l.* 5. *ep.* 17. „Inane erit, quicquid remoto atque inconsulto pos„sessore tentatur. Ex recentioribus Heresbachius *de R. R.* & Egidius vander Myle in *oblectatione vitæ rusticæ*. Ovidii denique curam agriculturæ afferam ex lib. 1. *de Ponto*:

Non

[1] Conf. Sidon. lib. 1. ep. 2.

Non meus amissos animus desiderat agros,
Ruraque Peligno conspicienda solo.
*Nec quos pomiferis * positos in collibus hortos*
Spectat Flaminiæ Clodia † juncta Viæ.
Quos ego nescio cui colui: quibus ipse solebam,
Ad sata fontanas (nec pudet) addere aquas.
*Sunt ibi, si vivunt, nostrâ quoque consita quædam *,*
Sed non & nostrâ poma legenda manu.

Tertiâ deinde *horâ* in Urbe agebantur causæ in foro, quod præter Martialem Juvenalis *loco citato* ostendit:

Sportula, deinde forum, jurisque peritus Apollo,
Atque triumphales.

Sic quæ rem publicam & officia curiæ spectabant, peragebantur horâ tertiâ & sequentibus. Sidonius *lib.* 1. *ep.* 2. de Theodorico, *Peractis sacris antelucanis reliquum mane administrandi regni cura sibi deputat.* Martialis verò, cùm ruri hæreret, dabat hisce horis operam litteris:

Inde lego, Phœbumque cio, Musamque lacesso.

Idem Spurinna, *ambulare, legere, disserere.* De avunculo suo *lib.* 3. *ep.* 5. Plinius Junior: *Ante lucem ibat ad Vespasianum Imperatorem, inde ad delegatum sibi officium, reversus domum, quod reliquum erat temporis, studiis reddebat.* Et etiam in Secessu erat totus in studiis. Post *quartam, quintâ labente*, vel *elapsâ*, prandebant. Prima ætate Romanorum, erat flagitium bis in die comedere, postea verò consuevit civis Romanus levem & facilem cibum in meridie sumere; usque dum invaluisset copiosiùs prandere. Plinius Junior de avunculo suo *lib.* 3. *Reversus domum, quod reliquum erat temporis, studiis reddebat. Post cibum sæpe, quem interdiu levem atque humilem, & facilem Veterum more sumebat.* Et Sidonius *lib.* 2. *ep.* 9. cùm esset in Villis Ferreoli & Apollinaris: *Prandebamus breviter copiosè Senatorium ad morem: quo insitum institumque multas epulas paucis paropsidibus apponi, quamvis convivium per edulia, nunc assa, nunc jurulenta, variaretur.* Sic apud Martialem *lib.* 4. *ep.* 90. quo Martialis rationem rusticationis suæ reddit: legunt nonnulli codices, *Prandeo, poto, cano &c.* & hæc lectio Doctis magis arridet, quàm altera.

Sed quod horâ quintâ decedente, aut sextâ labente, pransi fuerint, nunc est ostendendum. Habetur in terminis apud Sidonium: „Ecce & ab „Archimagiro adventans, qui tempus instare curandi corpus moneret, quem quidem nuncium, „per spatia clepsydræ horarum incrementa servantem, probabat competenter ingressum, quintâ digrediens. Idem ex *lib.* 4. *ep.* 7. Sidonii colligitur: *Jam duæ secundæ facilè processerant &c. tum longinquitas viæ per virens æquor campi patentis exposita, visentibus, quippe ob hoc ipsum serò pransuris, ingemebatur.* Sic Ausonius in *Ephemeride*:

Quod cùm per horas quatuor
Inclinet ad meridiem,
Monendus est jam Sosias.

Nempe ut convivas ad prandium invitet. Sic enim sequitur:

Tempus vocandis namque amicis appetit,
Ne nos vel illi demoremur prandium.

Et paulò pòst:

Sosia, prandendum est, quartam jam totus in horam
Sol calet, ad quintam flectitur umbra notam.

* Heinsius legit, *piniferis*. † Idem, *Clodia*. * Idem mavult, *quondam*.

Huc traho verba Martialis, *sexta quies lassis.* Nam post prandium in meridie interponebant somnum. Nec non quæ Martialis *lib.* 8. *ep.* 67. *in Cæcilianum* lusit:

Horas quinque puer nondum tibi nunciat, & tu
Jam conviva mihi, Cæciliane, venis.
*Cùm modò distulerint raucæ vadimonia chartæ *;*
Et Floralitias lasset arena feras.

Quæ si nihil aliud, hoc tamen probant, Veteres post quintam, cùm finita essent negotia publica, sumsisse aliquem cibum, licèt convivia tempore Martialis forsan non celebrarint. Et si *epigramma* 90. Martialis *libr.* 4. nec non *epistolam* 9. *l.* 2. Sidonii cum cura inspexeris, habebis etiam in prandio sibi famem exercitationibus opsonasse. Confer omnino dispositionem diei quâ Alexander Severus utebatur ex Ælio Lampridio.

Vertamus nunc stylum ad meridiationes Veterum, quibus propter valetudinem, ut respiraret corpus, indulgebant. Non dicam impræsentiarum, eò dementiæ processisse Gentiles, ut etiam deos in meridie à somno occupari crediderint, adeò ut omnis accessus, strepitus & tumultus circa fana esset interdictus, ne deorum quies interpellaretur, de quo Meursius in *Miscellaneis.* Romanos interjunxisse meridie, ut loquitur Seneca, & meridiasse, in aprico est. Varro: *si non insitito somno diem diffinderem meridie, non viverem.* Meridiabant Augustus, Caligula, Severus, Trajanus, ut ex ipsorum Vitis apparet. Cic. *de Div. meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam.* Plinius de se ipso, quòd in Tuscis solitus fuerit meridiari, in Laurentino cùm esset hyeme non item, sed exemisse somnum meridianum. Quibus verbis in eam opinionem deducor, ut credam, sola æstate, non hyeme, meridiasse, & confirmant mentem, quod Plinius *libr.* 7. *ep.* 4. *dein cùm meridie (erat enim æstas) dormiturus me recepissem.* Reddit causam meridiani somni, æstatem; nec indiguisse hyeme tali refectione corpus dicendum videtur, quoniam brevior esset dies. Idem de avunculo *lib.* 3. *ep.* 5. dormiebat minimum. Mox quasi alio die studebat in cœnæ tempus. Quod & apud Sidonium docemur *lib.* 1. *ep.* 2. de Theodorici Regis vitæ qualitate: „Dapibus expleto somnus meridianus sæpe nullus, semper exiguus. Et *lib.* 2. *ep.* 9. „Excusso torpore meridiano paulisper equitabamus, quò faciliùs pectora marcida cibis cœnatoriæ fami exacueremus. Conf. Plin. *lib.* 7. *ep.* 4 & Buchneri in eundem Notas. *Romam, post prandium meridiantibus Romanis, ab Alarico captum*, tradit Procopius. Tandem quæ diximus confirmantur per *leg.* 26. *ff. de operis libert.* Præcipitur, *ut à libertis non nisi operæ liberales exigantur*, id est, ut adjicit JCtus, *ut adquiescere eos meridiano tempore, & valetudinis & honestatis suæ rationem habere permittatur.* Ex quo textu agnoscimus, non lautiores tantummodo voluptatis causâ meridiasse, sed etiam alios quoscunque locatores, meridianis horis acquievisse, & quidem, quod JCtis notum est, invito quoque conductore. Quò facit Isidori explicatio *lib.* 20. *cap.* 3. *Merenda, quòd pueri operarii meridient.*

Satis hæc confirmata sunt, progrediamur ad alterum quasi diem, id est, alteram pomeridianam diei partem. Sic enim Plinius de avunculo suo scribebat: „Dormiebat minimum, mox, quasi „alio die, studebat in cœnæ tempus. Hoc diei spatium post excussum meridianum somnum transigebant variis studiis, usque ad octavam [1]. Plinius studebat, quem etiam alii Philosophi & sapientes modum

[1] Confer. Alexandri Severi usus vitæ ex Lampridio.
* Alii rectius, *quarta*.

servare solebant. Martialis cùm in Villa esset: *Prandeo*, inquit, *poto*, *cano*, *ludo*: Sidonius equitabat: Theodoricus certis horis tabulæ & calculorum ludo animum exercebat. Alii ambulabant, & inter ambulandum confabulabantur; vel etiam, præsertim qui pransi erant, exercebant se ante balnea. Nam *hora* deinde *octava* æstate erat hora balnei; hyeme *hora nona*, juxta Plinium *lib.* 3. *ep.* 1. & Martialis *Ephemeride* sua:

Sufficit in nonam nitidis octava palæstris.

Et *lib.* 11. epigr. 53.

Octavam poteris servare, lavabimur unà.

Julius Capitolinus refert, ante Alexandri Severi tempora nunquam thermas ante auroram apertas fuisse, & semper ante Solis occasum claudi consuevisse: ipsum vero mutasse, & oleum luminibus thermarum donasse. Vitruvius *lib.* 5. *c.* 10. commune tempus lavandi constituit inter meridiem & vesperam, cùm maximè calidæ auræ spirant. Antoninus Pius ad curam corporis promtissimus, sub bruma sive brevibus diebus, Sole occidente, in palæstram ingressus, & lavari solitus est; in solstitio autem horà nonà, vel [illegible] summum decimâ. Communissimè tamen hora octava observabatur, sive in Villa, sive in Urbe agerent. M. Cicero scribit de Cæsare *ad Atticum*: *Ambulavit in littore, post horam octavam in balneum, unctus est, accubuit, edit, bibitque opiparè.* Inde est quod Ælius Spartianus de Hadriano Cæsare monumentis tradidit: *Ante horam octavam in publico neminem nisi ægrum lavari passus est.* Hæc balnei hora publicè tintinnabulo indicabatur, cujus sonitus populum ad lavandum invitabat, quod ex Martiali probari posset, privatim verò à pueris & servis nunciabatur.

Tandem accumbebant *horâ nonâ* cœnæ, quæ lautior erat prandio, & sæpe in multam noctem protrahebatur. Confer quæ Plinius *lib.* 3. *ep.* 1. ex qua cognosces, etiam in Secessu opiparè & splendidè cœnasse, atque epulas Comœdiis, lectione Librorum, sive studiis distinxisse. Et post cœnam, si quid restaret diei, Comœdiis, sermonibus jucundis & utilibus, diem componebant. Plinius *lib.* 9. *ep. ult.* *Si agendi necessitas instat, quæ frequens hyeme, non jam Comœdò vel Lyristæ post cœnam locus: sed illa quæ dictavi identidem retractantur, ac simul memoriæ frequenti emendatione proficitur.* Quæ Epistola id quoque indicat, diversitatem quandam inter rusticationis & vitæ modum, quem hyeme, & quem æstate observabant, intercessisse. Nonnulli ambulabant usque ad somni tempus, quod in Vitis Imperatorum *Historiæ Augustæ* observabis. Hoc vivendi modo consumebant Veteres diem, conficiebant horas, sæpius non sine religione aut superstitione. Nam sicuti dierum auspicia captabant, & infaustas, quibus vetabantur negotia seria inchoare, aut perficere, notabant; (sic enim Augusto omnes Nonæ erant infelices) pariter quoque horarum auspicia observabant. De utroque Suetonius *lib.* 6. *c.* 8. *Inter horam sextam septimamque processit ad excubitores: cùm ob totius diei diritatem, non aliud auspicandi tempus accommodatius videretur.* Hanc superstitionem perstringit Juvenalis *Sat.* 6.

Ad primum lapidem vectari si placet, hora
Sumitur ex libro.

A

CAPVT X.

Veteres non in togis, sed tunicis in Secessu rusticabantur.

QVod Symmachus *libr.* 7. *ep.* 9. scripsit: *In vestitu hominum, cæteroque vitæ cultu, loco ac tempori apta sumuntur*; id sine dubio ex instituto Reipublicæ Romanæ hausit, in qua diverso habitu & officia & vitæ actiones discernebantur. Habebat in animo Alexander Severus,
B ut refert Lampridius in *ejus Vita*, omnibus officiis genus vestium proprium dare, & omnibus dignitatibus, ut à vestitu dignoscerentur; & omnibus Servis, ut in populo possent agnosci, ne quis seditiosus esset, simul ne Servi Ingenuis miscerentur. Sed hoc Ulpiano Pauloque displicuit, dicentibus; plurimum rixarum fore, si faciles essent homines ad injurias. *Tunc satis esse constituit, ut Equites Romani à Senatoribus Clavi qualitate discernerentur. Pœnulis intra Urbem frigoris causâ ut senes uterentur, permisit, cùm id vestimenti genus semper itinerarium, aut pluviæ fuisset.*
C In Theodosiano Codice habetur Rescriptum Impp. Gratiani, Valentiniani & Theodosii A. A. A. ad Pancratium *l.* 1. *C. de habitu quo uti op. intra Urb.* Quo Senatoribus togâ, Officialibus, per quos statuta Judicum perficiuntur, pœnulis indui præcipitur; ut hujusmodi agnitione conditionem suam testarentur, ut verba legis habent, eosque proinde conditio vel dignitas vestiret. Et antiquum fuit institutum Urbis Romanæ, procedere cum toga in publicum; quod quia certissimum, non probo alio quàm Suetonii testimonio, referente in *Vita Augusti* c. 40. *dedisse Principem operam, ut habitum vestitumque pristinum reduceret*; (togas
D intelligit, quas deposuerant, ausi cum tunicis & pœnulis in publicum exire) *& cùm vidisset pro concione pullatorum turbam, indignabundum exclamasse: En Romanos rerum Dominos gentemque togatam! negotiumque Ædilibus dedisse, ne quem posthac paterentur in Foro Circove nisi positis lacernis Togatum consistere.* Nolo de habitu Servorum, de tunica plebis, de vestitu puerorum & adolescentum, denique de vestibus ministerii Imperatorii dicere: illud magis cognatum est argumento nostro, quòd alio vestitu Romani in otio & domi usi sunt, alio cùm in negotiis versarentur. In negotiis semper togati conspiciebantur, partim Se-
E natores, partim Advocati, Causidici, etiam qui salutatum manè venissent. Inde officia Fori & Curiæ dicebantur togata; domi autem, quia toga molesta erat, levioribus vestibus induebantur, chlamyde, aut tunicâ, aut lacernâ. Sed chlamydis etiam usum privatum interdixit Theodosius Constantinopoli *leg. cit.* concessitque tantùm quieta, id est, pacis vestimenta, colobiorum, ac pœnularum. Sidonius *lib.* 1. *ep.* 5. de Ricimeris cum filia Anthemii Imperatoris nuptiis: *Jam coronâ sponsus, jam palmatâ Consularis, jam cyclade pronuba, jam togâ Senator honoratur, jam pænulam
F deponit inglorius.* Spartianus in *Hadriano* Senatores & Equites Romanos semper in publico togatos esse jussit, nisi si à cœna reverterentur. Ostendunt hæc abundè, fuisse alium vestitum Veterum in otio, alium in negotiis. Sed explicanda sunt ultima verba ex ritibus Romanis: consueverant Romani in cœna inducre vestem, quam *cœnatoriam* dixerunt, vel *tricliniariam*, *l.* 33. *ff. de auro & argento leg.* utebantur hac & viri & fœminæ, unde erat vel muliebris vel virilis; qualis autem inter hasce fuerit differentia, dicere non possum. Post cœnam exutis cœnatoriis, sumebant iterum chla-

chlamydes aot tunicas & pœnulas. Sidonius *libr.* 1. *ep.* 11. *Vix post hæc alia pauca, surreximus, paululum ab inspectu Imperatoris processeramus; atque etiamnum chlamydibus induebamur &c.* Post cœnam ergo, cùm nulla negotia expedienda superessent, prodire in publicum vel cum tunica, aut cum chlamyde licebat, neutiquam cum cœnatoria. Martialis *l.* 14. *ep.* 135. Si tamen veritati hæc testimonia non sufficiunt, adducam & illud, quod ludos spectarint in pœnulis, non io toga. Olim pœnularum usus tantùm Tribunis plebis erat concessus, ut iisdem, cùm identidem io publico essent, se adversùs pluvism defenderent. Spartianus in *Hadriano: Pœnulas quibus uti Tribuni plebis pluviæ tempore solebant, Imperatores autem nunquam &c.* Deinde ludorum spectatoribus indulsit Commodus Imper. spud Lampridium. Et contra consuetudinem pœnulatos jussit spectatores, non togatos ad munus convenire: quod funeribus solebat. Postremò concessit pœnularum indumentum Alexander Severus senibus intra Vrbem, frigoris causâ. Habuisse etiam vestes quibus in balneis amicirentur, liquet ex Lampridii *Alex. Severo: Dedit Præsidibus Provinciarum inter alia singulis vestes forenses binas, domesticas singulas, balneares singulas* &c. Soccurrit adhuc locus Suetonii ex *Vitellio* c. 8. *Subito à militibus è cubiculo raptus, ita ut erat in veste domestica.* Et præclarum institutum Reipublicæ Romanæ hoc fuit; dequo Cicero *pro Flacco: Hæc ratio ac magnitudo animorum in majoribus nostris fuit, at, quum in privatis rebus, suis sumptibus, minimo contenti, tenuissimo cultu viverent; in imperio atque in publica dignitate, omnia ad gloriam splendoremque revocarent.* O quam surtum hoc consilium! O divinum institutum! beatiores certè forent Respublicæ si hoc instituto viverent. Quis autem rusticantium fuit habitus? In *l.* 12. §. 41. *ff. de instr. & instr. leg.* fit mentio vestium, propter Secessum in fundo depositarum, quæ legsto instructo fundo inesse statuuntur. Non induebantur togâ molestâ, nec calceis opus habebant. Plinius *lib.* 7. *ep.* 3. *quousque calcei nusquam? nusquam togæ?* ita enim restituit hunc locum Buchnerus: & *lib.* 5. *ep.* 6. *Nulla necessitas togæ*; & Martialis *lib.* 12. *ep.* 18. quo docet quàm pingue in Villa otium sit, quanta Vrbis molestia:

Ignota est toga, sed datur petenti
Rupta proxima vestis à cathedra.

Intelligit quamcunqoe vilem vestem, primò obviam. Dum verò calceus ruri non fuisse dicitur, minimè id de nullo accipiendum est, quasi oullus omnino calceorum fuisset usus; sed intelligendi sunt elegantiores, quibus io Vrbe ornari necessum erat. Eò intendit digitum Martialis *lib.* 1. *ep.* 50. quod est de deliciis & tranquillitate ruris:

Lunata nusquam pellis, & nusquam toga,
Olidæque vestes murice.

(Sequor non Farnabii sed Lipsii explicationem *Elect.* lib. 1. cap. 25. quæ etiam Raderi est) Tunicis è contra utebantur in Secessu, is enim erat rusticorum habitus. Cicero *contra Rullum* de Capuanis: *Jam verò qui metus erat tunicatorum illorum?* per tunicatos iotelligit rusticos, in Coloniis, Villis, & Municipiis, in quo omnibus Interpretibus convenit, Lipsio, Radero ad Martial. Savaroni ad Sidonium, aliisque. Concinunt hisce Martialis & Sidonius, qui otium in Villis *tunicatam quietem* dixerunt: Martialis *lib.* 10. *ep.* 51. & Sidonius *libr.* 2. *ep. ult. Destinas illuc usque ad adventum hirundineum, vel ciconinum, Jani Numæque ninguidos menses in otio fuliginoso sive tunicatâ quiete transmittere.* Idem *lib.* 5. *ep.* 7. *Hi sunt, qui invident tunicatis otia.*

CAPUT XI.

Etiam Convivia ruri instruebant, invitabantque amicos ad fruendum otio.

VT nullius boni sine socio satis jucunda possessio est, ex judicio Senecæ *ep.* 67. ita nec satis jucunda videbatur vita in Secessu sine socio aut contubernale. Vxores & liberos duxisse secum in Villas certius est quàm ot probari debeat. Plinius in Tuscis agens: *Mei nusquam salubrius degant: usque adhuc certè neminem ex iis, quos eduxeram mecum, (venia sit dicto) ibi amisi*, *l.* 5. *epp.* 6. 18. Scribit hæc Plinius, quoniam regio Tuscorum pestilens & noxia credebatur, Sidon. *l.* 1. *ep.* 5. Vitruvios *l.* 1. *c.* 4. & Plinius *l. cit.* Est & hoc præceptum Scriptoris rei rusticæ, quòd uxor unà in Secessum deducenda sit. Invitabant rusticantes amicos suos, ut secum ruri & otio fruerentur. Ita Horatius invitat Tyndaridem amicam in Lucretilem suam *libr.* 1. *od.* 17. Ita Agricola Sidonium invitabat in Secessum ad piscationis voluptatem, miseratque ipsi naviculam, quà adveheretur, *lib.* 2. *ep* 12. adscribam verba, quoniam quædam notatu digna habent; „Misisti tu quidem lenunculum „mobilem solidum lecti capacem, jamque cum „piscibus. Tum præterea gubernatorem longè pe„ritum, remiges etiam robustos expeditosque, qui „scilicet eâ rapiditate prætervolant amnis adversi „terga, qua defluit. Sed dabis veniam quod invi„tanti tibi in piscationem comes venire dissimulo „&c. Describunt hæc nobis formam navium, quibus Veteres animi gratiâ vehebantur, nempe erant cubilibus & lectis instructæ, vel ita paratæ, ut lectum, ædificatum culcitris thorum, (ut alibi Sidonius *l.* 8. *ep.* 12. loquitur) recipere possent. Unde Senecæ l. 7. *de Benef.* cap. 20. *cubiculatæ dicuntur:* & Ausonius Theooi *ep.* 5.

Expositum super paradas, lectoque jacentem,
Corporis ut tanti non moveatur onus.

Vide qoæ Savaro *ad Sidonium* scripsit, & ex Baptista Egnatio Schildius *ad Suet. lib.* 1. *cap.* 52. snnotavit. Sed hæc quasi in transcursu. De Heliogabalo testatur Lampridius, quòd amicos suos nobiles rogaverit, ut venirent in vindemias. Ingens enim & abundans erat lætitia vindemialis. De Tiberio Constantino Cæsare narrat Paulus Diaconus, eum ritu Imperatorio rus petiisse, ut vindemiali lætitiæ operam impertiretur, diebus triginta. Celebrabatur cum multa libertate, ac factorum dictorumque licentiâ, ut multa jocularia in dominos & audientibus dicerentur. Heliogabali impuri hominis vindemialis licentia describitur apud Lampridium *c.* 10. „Cùm ad vindemias vocasset „amicos nobiles, & ad corbes (*Casaub. ad uvas electas ad edendam*) „sedisset, gravissimum quemque „percunctari cœpit, an promtus esset in Vene„rem, erubescentibusque senibus exclamabat: Eru„buit, salva res est, silentium ac ruborem pro „consensu ducens. Addidit præterea ipse quæ fa„ceret sine ullius pudoris velamento. Postquam „senes vidit erubescere ac tacere, vel quia ætas, „vel quia dignitas talia refutabat, contulit se ad „juvenes, & ab his cœpit omnis exquirere, à qui„bus cùm audiret ætati congrua, gaudere cœpit „& dicere, verè liberam vindemiam esse quam „sic celebrarent. Ferunt multi ab ipso primùm re„pertum, ut in vindemiarum festivo multa in do-

„minos jocularia & audientibus dominis dicerentur, „quæ ipse composuerat, & Græca maximè. Sicuti autem Heliogabalus invitavit amicos ad vindemias, ita alii ad venationes, & gestationem, aliasque voluptates sollicitarunt: vid. Ciceronem l. 7. *ad Famil.* ep. 1. qui non semel amicos sollicitavit, ut obirent Villam suam. Plinius *l. 6. ep.* 14. & alibi, Sidonius *l. 2. ep.* 2. invitat Domitium suum, ut apud se clementissimo recessu canicularem inclementiam falleret, & *ep.* 12. Agricolam. Accedebant etiam non invitati, qui amicum inviserent; ita Cæsar & Octavius visitabant Ciceronem in Puteolano hærentem, quod ipse quâdam Epistolâ amico narrat: alibi lib. 14 *ad Attic.* ep. 18. & lib. 2. ep. 14. conqueritur de frequentia visitatorum: lib. 15. ep. 2. *ad Att. Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam: tanta in his locis erat multitudo.* Et l. 15. ep. 13. „Ego in Pompejanum properabam, non quòd hoc loco quicquam pulchrius, „sed interpellatores illic minùs molesti. Symmachus etiam *lib.* 6. *ep.* 33. *frequentia mihi, quæ sola Romæ venerabilis judicatur, amicorum præstat adventus.* Scripsit hæc degens in Secessu suburbano. Easdem querelas audies ex Martiali *lib.* 12. *ep.* 69.

A

Matutine Cliens, Urbis mihi causa relictæ,
Atria, si sapias, ambitiosa colas.
Ocia me somnusque juvant, quæ magna negavit
Roma mihi: redeo, si vigilatur & hic.

Tandem illud quoque subticendum non est, in Villis epulas & convivia instituisse. Domitianus celebravit in Secessu Albano Quinquatria Minervæ, Sueton. l. 8. c. 4. *Domitian:* & Nero Claudius Cæsar frequentavit Quinquatruum festivos
B dies apud Bajas, Tacitus l. 14. *Annal.* c. 4. De M. Antonio dicit Cicero in *Philippicis*, quòd natalitia dederit in Hortis suis. Quò spectat quod suprà c. 2. *ex ff. de donationibus inter Vir. & Ux.* allegavimus, quòd Veteres nuptias in hortis celebrarint. Quibus huic libro, *de Rusticatione Romanorum*, manum ultimam imponimus, proferentes eam ad sequentem, qui *de Villarum structura* exarabitur.

GEORGII GREENII, HOLSATI, DE VILLARVM ANTIQVARVM STRVCTVRA APVD ROMANOS.

CAPVT I.

Quædam Italiæ antiquæ Villæ indicantur.

POstquam de rusticationis modo apud Veteres nonnulla dicta sunt, nunc
E loca ipsa, in quibus tam amœnas voluptates, & tranquillum otium invenerunt, perlustrare juvat. Amplissimum hoc argumentum est, in quo satis multa & plura, quàm quibus nunc sufficimus, nobis explicanda offeruntur; præsertim si per omnes Prætorii partes ire, aut quæ in Villa rustica reperiebantur, singula illustrare instituerenus. Verùm quia non eo fine, ut Doctis satisfaciamus, aut aliquem de
F hisce erudiamus, sed planè alio hæc scribimus, merebimur veniam, si quædam intacta majori otio relinquantur. Primum caput *de Villis Italiæ* constituimus, non omnibus, sed quondam conspicuis & ornatissimis, ac quantum nobis ex antiquiorum rerum monumentis de illis constat. Pauca enim de illarum cultu & splendore regio tradita sunt, neque omnium nomina novimus quidem. Siquidem totam ferè Italiam occupaverant privati, ut vix publico quicquam reliquum foret; cuncta erant adeò ad voluptatem & delicias prætoris, piscinis, hortis, vivariisque exculta & occupata, ut vix aratro & sementi ager superesset. Præsertim in regiono Tuscanâ, Albanâ, & Bajanâ erant plurimæ exstructæ Villæ, quoniam amœnissimæ; præsertim Bajarum regio ob aquas calidas sanitati commodissima fuit, multâ amœnitate & voluptate conspicua, juxta illud Horatii:

E

Nullus in orbe Sinus Bajis prælucet amœnis.

Et Seneca *ep.* 51. vocat Bajas *diversorium vitiorum, ubi sibi plurimum luxuria permittit, & tanquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur.* In Bajana regione fuit *Villa Luculli* magnificè exstructa & polita; „Ipse in Bajano tantâ ardebat „curâ, ut architecto permiserit, suam pecuniam „consumeret, dummodo perduceret specus è pi„scinis in mare objectaculo, quo æstus bis quoti„die ab exorta luna ad nonam proximam introi„re, aut redire rursus in mare posset, ac refrige„rare piscinas, Varro l. 3. *de R. R.* cap. 16. adde
F Suet. in *Tib.* c. 73. Cæterùm quas Villas, quæ opificia maritima, quosve hortos Lucullus exstruxerit, vid. apud Plutarchum in *Vita Luculli* & Plinium l. 9. *H. N.* cap. 54. Idem habuit in Tuscano diætas mediterraneas & speculas. Marci Luculli *Villa*, cujus mentionem Varro facit *l. cit.* ubi sita fuerit non adeò constat, fuisse putant ad radicem Miseni, in littore, versus Prochyten, ubi sub undis piscinarum ruinas conspici perhibetur, Schottus in *Itiner. Italiæ*, *p.* 559. Q. Hortensius Orator, in regione Bajanâ, ad Baulos, *Villam* possidebat, quod probatum est à Schotto; quam-

vis Tacitus lib. 14. *Annal.* ubi blandimenta Neronis, quibus Agrippinæ imposuit, enarrat, dicat, fuisse hanc Villam ipsos Baulos. Cui accedit Symmachus *libr.* 1. *ep.* 1. quod dissidium non componimus. Varro de hac Villa Hortensii *lib.* 3. *c. ult.* referens quantam curam impenderit in piscinas, & magis sollicitus fuerit de ægrotis piscibus, quàm de malè habentibus servis. Fuisse etiam Hortensio in Tusculano Villam certum est ex Plinii testimonio *l.* 35. *cap.* 11. Caji Pisonis *Villa*, in regione Bajana, quàm amœna fuerit atque culta, vel exinde colligitur, quòd Nero hujus amœnitate captus, crebro eò ventitabat, balneasque & epulas inibat, omissis excubiis & fortunæ suæ mole, Tacitus lib. 15. *Annal.* Illi quoque ad quos primos fortuna Romani Populi publicas opes transtulit, C. Marius & Cn. Pompejus & Cæsar exstruxerunt quidem *Villas* in regione Bajana, sed illas imposuerunt summis jugis montium. Videbatur hoc magis militare, ex edito speculari latè longéque subjecta. Quod verbis Senecæ recensui *ep.* 51. Circa Tibur etiam plurimæ Villæ conspiciebantur, præsertim qua parte Tusculum itur. Inter quas *Villa* Hadriani Imp. lautissimè exornata eminebat, de qua Ælius Spartianus in *Vita ejus: Tiburtinam Villam mirè exædificavit, ita ut in ea & Provinciarum & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut Lyceum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Pœcilen, & Tempe vocaret, & ut nihil prætermitteret, etiam inferos finxit.* Quem latet *Villa* Cæsarum, quæ etiam ad Gallinas Auctoribus dicitur? Villa hæc, quæ olim Vejentanum, juxta Plinii descriptionem *lib.* 15. *cap.* 30. fuit Tiberii, imposita Viâ Flaminiâ, juxta nonum ab Vrbe lapidem. Vnde acceperit nomen ad Gallinas, exponit Suetonius in *Galba* c. 1. Cùm Livia olim, Augusti conjux, statim post nuptias Vejentanum suum reviseret, prætervolans aquila ei Gallinam albam, ramulum lauri rostro tenentem, ita ut rapuerat, demisit in gremium: cúmque nutriri alitem placuisset, tanta pullorum soboles provenit, ut hodie quoque ea Villa ad Gallinas vocetur. Quid dicam de *Villa* Antonini Pii, *Lorinum* vel *Lorii* Auctoribus nuncupata? quæ duodecimo ab Vrbe milliari fuit, in qua diem obiit Imperator Hadrianus; vid. Julius Capitolinus in *ejus Vita*. Diversum est ab hoc Lorio *Laurentium*, in Via Hostiensi, non longè à Lanuvio, quo Commodus pestis tempore secessit. Quid referam de *Villa Tiburtina* Manlii Vopisci? quam Statius describit libr. 1. *Sylvar.* carm. 3. de Pollii cujusdam? quam idem Statius l. 2. *Sylv.* carm. 2. versibus illostravit, commendans à largo vini proventu. Quid de *Villa* Pansæ, Cic. lib. 5. *ad Att.* ep. 12. de *Villa Siliana*, lib. 12. ep. 26. quæ Villula pusilla & sordida dicitur? quid de Marci Crassi agris, qui in agris suis Sestertium M. M. possedit, Quiritum post Syllam ditissimus, nec fuit satis, nisi totum Parthorum esurisset aurum? Plin. *l.* 33. *cap.* 16. de *Villis* Quinti Fratris, quarum mentio ap. Cic. l. 3. ep. 1. *ad Quintum Fratrem.* Qoid de Servilii Vatiæ *Villa*, quam Seneca *ep.* 55. delineavit in regione Bajarum sitam? Quid de Axii Appi *Villa* in Rosea? fuit autem Rosea campus Reatini agri fertilissimus, cujus tanta fuit fertilitas, ut etiam perticæ longitudinem altitudo herbarum excesserit, & quantum per dies demptum esset, tantum crescebat noctibus singulis, vid. Serv. *in l.* 7. *Æn. Virg.* Scipionis Africani Linternini, sic dicti, quod prope oppidum Linternum situm esset, meminit Plinius *lib.* 16. *cap.* 44. Quòd vita arborum ibidem consitarum immensa sit, vel valde longæva.

De Ciceronis *Villis* nunc quædam recensebo Possedit plurimas; In Campo Solonio, quæ exinde *Selonium* dicebatur. Habuit etiam *prædium Pompejanum* vicinum, cujus meminit Plutarchus, & ipse *Pompejanum suum* vocat, in *Epistolis ad Atticum* lib. 14. epp. 17. 18. 19. Ad oppidum Trebulum erat *Trebulanum* Ciceronis, de quo passim in Epistolis. Inter plures eminebat *Puteolanum*, quod nomen à vicinis Puteolis accepit; refert ipse Cicero nobis hanc Villam libr. 14. *ad Att.* epp. 7. 18. & lib. 15. ep. 1. Imposita fuit littori, teste Plinio: sed hodie rudera loco à littore remotiori conspiciuntur: causam vide ap. Schottum in *Itiner. Italiæ p.* 563. & Cluver. in *Ital. antiq.* Hæc fuit Academia Ciceronis, quam insigni Bibliothecâ, multisque signis, ex Græcia ab Attico missis, exornaverat [1]. Hermathenam imprimis nominat ornamentum Villæ suæ proprium. In hac composuit egregia sapientiæ monumenta, libros ejusdem nominis; in qua & monumentum sibi instauraverat, ceu verò non in toto terrarum orbe fecisset. In parte prima hujus Villæ, cùm ab Antistio Vetere possideretur, eruperunt fontes calidi, perquam salubres oculis, quas Laurea, libertus Tullii, carmine celebravit, Plinius *lib.* 31. *cap.* 2. Præter Puteolanum [2] celebrat etiam Cicero *Villam Cumanam*, aliàs *Cumanum suum* lib. 14. *Ep. ad Atticum: Perpaucis diebus Pompejanum, post hæc in Puteolana & Cumana regna renavigare. O loca cæteroqui valde appetenda! interpellantium autem multitudine penè fugienda.* Mentio fit & alibi Cumani à Cicerone lib. 15. *ad Att.* lib. 14. ep. 19. Hæc intelligenda venit, quoties *Villam ad Lucrinum* nominat, nam ad lacum Lucrinum erat posita, quod indicat ep. 3. *ad Att.* l. 14. ubi quidem nunnusculam Villam appellat. Nec prætereundum est *Formianum* Ciceronis, quod & Cajeta dictum. Gemino namque nomine exstat, propterea quòd in medio oppidorum, Cajetæ & Formiarum, situm fuit. Duplex hoc nomen demonstratur ex ep. 3. lib. 1. *ad Atticum*: „Quæ mihi antea „signa misisti, ea nondum vidi, in Formiano „sunt, illa omnia in Tusculanum deportabo. Ca„jetam, si quando abundare cœpero, exornabo. Confer nunc *epistolam* 1. „Signa quæ nobis cu„rasti, *scribit*, ea sunt ad Cajetam exposita, nos „ea non vidimus. Apertum est, loqui Ciceronem de iisdem signis, utrâque epistolâ, quæ modò in Formiano, modò Cajetæ exposita refert. Accedit & aliud testimonium. Memorant Plutarchus in *Vita Ciceronis*, ubi Villam hanc ab amœnitate commendat, & Valer. Max. *lib.* 1. *cap.* 4. Ciceroni, cùm Cajetæ moraretur, omina cædis, ab Antonio intentatæ, apparuisse. Auctor verò libri *de Viris illustribus*, qui Aurelio Victori additus est, ait contigisse, cùm Formiis fortè quiesceret. Rudera hujus Villæ adhuc hodie cerni putant, dicique communiter *La Villa di Cicerone.* De hac Villa sunt accipienda verba *epistolæ* 14. *libr.* 2. *Basilicam habeo non Villam frequentiâ Formianorum.* Plures Ciceronis Villas nominat Plutarchus in *Vita Ciceronis*; omnibus tamen anteponendum est *Tusculanum*, Villa, quæ olim Syllæ Dictatoris fuit, teste Plinio *l.* 22. *cap.* 6. & à vicino oppido Tusculo appellationem nacta est. Gratissima hæc fuit Ciceroni & valde jucunda, quò multa ornamenta & signa comportaverat, ceu ipse in *Epistolis ad Atticum* indicat: *Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, cùm illò venimus, placeamus.* Conf. l. 1. ep. 1. *ad Att.* epist. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 10. &c. Quod eò faciliùs fidem inveniat, quoniam tota Tusculana regio amœnissima, delicata & saluberrima fuit. Sic enim Seneca l. 4. *de Benefic.* c. 4. *Nemo Tusculanum aut Ti-*

1 Conf. lib. 2. ad Att. ep. 1. 2 Etiam Catulus quidam habuit Prædium Cumanum, Cic. l. 4. Acad. quæst. §. 10.

Tiburtinum emere paratus salubritatis causâ & æstivi secessus, quoto anno empturus sit disputat. Et notabis, in Tusculana regione plurimas fuisse Villas, quæ omnes Tusculani nomen acceperant, & addito Possessoris nomine distinguebantur. Liquet ex Ciceronis loco lib. 1. *de Oratore* ab initio. Sic in Albana regione plurima erant Prædia, Albani nomen quæ habebant: & quæ ad Tibur oppidum, aut in regione circa dicebantur Tiburtina. Sed ad Tusculanum Ciceronis redeamus, ubi multas Scholas habuit, Oratores & sapientes formavit, atque ea, quæ in libris *Tusculanarum Quæstionum* comprehenduntur, disputavit. Hæc de Ciceronis Villis, quantum instituto nostro convenire credebamus.

Si hinc in agrum Solonium relegimus iter, obviam fiet nobis Marii *Villa*; & alia quædam Mucii, de quibus Plutarchus in *Vita Marii.* Sed transeamus ad sanctissimi & integerrimi Varronis *Villam*, quæ sub Casino oppido fuit, quam Cicero 2. *Philippic.* §. 104. 105. celebrat, (verba alibi reddidimus) & ipse lib. 3. cap. 5. *de R. R.* prolixè describit; fuit verè studiorum diversorium. Quot porro Villas ex Juvenale, Martiali, Cicerone, Sidonio Apollinari, Symmacho aliisque monstrare possem? Dicendum foret de *Albano* Pompeji ad Lacum Albanum, Viamque Appiam; de *Albano* Clodii, vicino Pompejano; de *Lucretile* Horatii in Sabinis, quam *lib.* 1. *od.* 15. decantat; de *Sublacensi* Neronis apud Frontinum in libro de *Aquæ-ductibus*; de ea quæ *Spelunca* Sueton. *l.* 3. *cap.* 39. & Tacit. l. 4. *Annal.* dicitur; de *Pausilypo* Pollionis in Campania, prope Puteolos & Neapolim, quam moriens Augusto legavit, ut refert Dio *l.* 54. conf. Plin. *l.* 9. *cap.* 53. de *Tuscis* & *Laurentino* Plinii, quas describit *l.* 9. *epp.* 15. & 36. *l.* 5. *epp.* 6. & 18. *l* 4. *ep.* 1. & 6. de *Villa* Gordianorum, in Via Prænestina, quæ ducentas columnas uno peristylo habebat, quarum quinquaginta Carysteæ, quinquaginta Claudianæ, quinquaginta Synnades, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ fuerunt, Capitolinus in *Gordiano.*

Sed satis pervagati sumus Italiam, figamus pedem, & vertamus ad alia calamum. Conferantur Crusius *de Hortis*, Draudius *ad Solinum*, Schotti *Itiner. Italiæ*, Cluverii *Italia Antiq.* Bosii *Roma subterran.* aliique. Observabis autem, quòd exemplis monstrari posset multis, unum Civem Romanum sæpe plurimas Villas possedisse: lege Juvenal. *Satyram* 14.

CAPVT II.

Nomina Villarum propria explicantur.

Villæ nomen unde originem traxerit, jam non inquiro; Varro *de L. L.* Villam quasi vehillam dictam credit; sed displiceat aliis, eam litem nostram non faciemus. Nec disputabo cum Valla, quomodo Villa, prædium, fundus, hæc vocabula significatis distinguenda sint. Novi juxta *l.* 15. *ff. de instrum. & instrum. leg.* Villam esse partem fundi; sed neque illud me fugit, non Ciceronem, nec Poëtas, nec Plinium hanc Grammaticorum subtilitatem attendere. Conf. Varron. lib. 1. *de R. R.* cap. 16. Cic. in *Orat. pro Milone* aliisque in locis. Primum nomen & antiquissimum, quo Villæ nominabantur, erat *Horti.* Nunquam enim Legibus XII. Tabularum occurrit Villæ vox, semper Horti appellantur, in ea significatione, ut Plinius *l.* 19. *cap.* 4. refert: nam adeò ampla fuit initio hæc vocis significatio, ut etiam omnis Villa comprehenderetur, auctore Festo Pompejo. Quæ significatio postea exspiravit, cùm vox Villæ subnasceretur. Sive tamen Villas dicas, sive Hortos, de eo tecum non certabimus, quibus animus est de nominibus Villarum specialibus hoc Capite quædam notare. Nomina specialia & quasi propria indebantur communiter à regionibus, in quibus exstructæ erant: hinc Albanum, Tusculanum, &c. vel à vicino oppido; ita Formianum, Cajetanum, & Pompejanum Ciceronis, quia Villæ Pompeji vicinum erat. Adjiciebatur deinde nomen Possessoris, melioris discriminis ergo, Pompejanum Ciceronis, Tusculanum Ciceronis, &c. Vel etiam à Possessoris nomine ducebatur appellatio, Pompejanum, item Zenobia, de quo Trebellius Pollio: *Sic Alexandri Severi Palatium cum stagno in regione Bajana, quod Mammæa dictum est, in honorem matris, cui nomen Mammæa erat.* Unde succedente novo Possessore, novum etiam nomen contigit. Trebellius Pollio in 30. *Tyrannis* de Zenobia scribens: *Ferturque vixisse*, inquit, *cum liberis, matronæ jam more Romanæ; datâ sibi possessione in Tiburti, quæ hodie Zenobia dicitur.* Unde mirum est, Puteolanum Ciceronis, sub novo Possessore, retinuisse Ciceronis nomen, ut Plinius refert.

Præterea propter amœnitatem, & quædam recreationis beneficia, solebant delicata & voluptuosa nomina Villis suis imponere. Observat id Varro in suæ ætatis hominibus, quòd Villis suis delicata nomina, usque inde è Græcia petita, imponere consueverint. Talia sunt nomina Pausilypum, quod Vedii Pollionis Villæ prope Neapolim inditum fuit. Natum est ex amœnitate loci, quæ λύπην παύει, *animi mœrorem sedat*; ita ἄμπελος παυσίλυπος dicitur apud Athenæum *vitis mœroris sedatrix.* Hujusmodi est Academiæ nomen, quod Cicero Puteolano dedit, ab exemplo Athenarum: vid. Plin. *l.* 31. *cap.* 2. & Cicero l. 1. ep. *ad Atticum*: „Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est; & ornamentum Academiæ proprium meæ, quod & Hermes commune omnium, & Minerva singulare est ejus Gymnasii insigne. Quare velim, ut scribis, cæteris quoque rebus quamplurimis eum locum ornes. Provoco etiam ad Plinium, qui duas possidebat Villas, quarum alteram Tragœdiam, alteram dixit Comœdiam; illam, quod quasi Cothurnis, hanc, quòd quasi Socculis sustineretur; altera enim erat imposita saxis, altera verò lacum tangebat. Addo novum exemplum. Hadrianus Imperator exstruxerat Villam in Tiburtina regione, Tiburtinam dictam, eamque magnificè exornaverat: ut in ea & Provinciarum & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut Lyceum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Pœcilen, Tempe vocaret. Huc quoque referenda sunt quæ Suetonius in *Vita Aug.* cap. 72. tradidit. Quòd Secessum in edito singularem Syracusas & τεχνόφυον appellavit, ideo, quod locus ille ipsi, cùm solus esset, non minùs arrideret, quàm delicato cuipiam Syracusæ, urbs Siciliæ amœnissima, & quòd ad artes excogitandas exornandasque conduceret. Concludam denique hoc Caput illis, quæ de Villis XII. deorum commemorantur. In Insula, quæ Capreæ dicebatur, erant exstructæ XII. Villæ, quæ Cæsarum habitæ sunt; de his censet Lipsius *ad Tacitum l.* 4. *Annal.* imposita ipsis XII. deorum nomina fuisse, quoniam Suetonius Capreis Villam, cui nomen Jovis hæsit, assignat, Suet. in *Tib.* cap. 65. ita & Horti Spei Veteris acceperunt Deæ nomen, Lampr. in *Heliogabalo* cap. 13.

CAP.

C A P U T III.

Prædiorum & Villæ commoda juxta Antiques ostenduntur.

OMnis ager Romanus fuit ab initio Reipublicæ, sicuti omnia ea, quæ armis publicis occupantur, sunt totius Communitatis, & non nisi indulgente Republicâ cedunt privatis. Postea visum est Reipublicæ, inter privatos dividere, ut eò studiosiùs exercerentur, & quæ erant universorum, singuli meliùs fruerentur. Sæpe etiam militibus veteranis emeritis, in solatium neglectæ rei familiaris, & præmium operæ Reipublicæ datæ, aut ob rem benè gestam, conferebantur: quod tam certum est, quàm quod certissimum, ut etiam eos non lateat, qui nondum ære lavantur. Addam tamen unicum locum ex Historia Augusta, quo constet Romam semper hunc morem observasse. Ita Lampridius in *Vita Alex. Severi: His verò, qui Rempublicam benè gesserant, consularia ornamenta decreta sunt, additis etiam Sacerdotiis & agrorum possessionibus, iis, qui erant pauperes, & ævo jam graves.* Dehinc Villas exstruere cœperunt in agris concessis, quò ea, quæ studio agriculturæ ex agris quæsiverant, deportarent. Non vero regia Palatia, non superba Prætoria erexerunt, sed simplices frugalesque casas, nullis deliciis sumtuosas, in quibus nihil urbani, nullæ tabulæ pictæ, nullum citrum, aurum, minium Armenium, nulla tectoria emblemata & signa Lysippi aut Antephyli, sed ubique pastoris & satoris erant vestigia. Qualis fuit M. Catonis Consularis Viri & Censoris, de qua Gellius *l.* 13. *cap.* 23. Tum omnis agricultura non voluptates & delicias, sed utilitatem & commodum rei familiaris spectabat, non plantabantur quibus oculos tantùm pascerent, nec quæ odorem spargerent serebant, sed quorum proventu substantia domus augeretur. Et si quæ contigisset optio eligendi, ad fertilitatem & salubritatem modò respiciebant, curabantque unicè, ut Villa fundo responderet. Sed postquam urbani rusticantibus felicem tranquillitatem & ruris divitias invidere cœperunt, atque amor habendi jussit prædia emere, & colonos parare, ipse mox luxuriam genuit, quæ quotidie se ipsam incitat, & ingenio crescit; quæ primùm supervacua concupiscere cœpit, inde negligere necessaria, & intendere eò ingenium, ut corporis atque sensuum libido expleretur. Hinc rusticitatis & miseriæ fuit habitum, possidere prædium angustum, licèt fertile, sine Prætoriis, piscinis, vivariis, & spatiosis ambulationibus. Villæ in urbium ferè magnitudinem extendebantur. Prætoriorum moles regio sumtu ornabantur, piscinæ & stagna imitabantur amplissimos lacus, imò ipsa penè maria. Plurima quidem cultores agrorum nova inveniebant, (Senec. *ep.* 90.) per quæ fertilitas augeretur, sed eum in finem, ut quæ serebantur arbores, opaciorem umbram ambulantibus redderent, aut spectantium oculos majori voluptate afficerent.

Sed ne hæc fingere videamur, testimoniis confirmabimus. Conqueritur Salustius *in Catilinam: Domos atque Villas cognoveris in urbium modum exædificatas.* Et Tiberius in Litteris ad Senatum: *Infinita esse Villarum spatia*, Tacit. l. 3. *Annal.* Et sicut domos instar urbium exstruebant, ita etiam *rura instar Provinciarum dilatabant*, Sen. *ep.* 90. Optimè Varro *lib.* 1. *cap.* 13. de veterum & sui temporis Villarum differentia agens, Antiquorum studium appellat diligentiam, novissimorum luxuriam: „Illi, *inquit*, faciebant ad fructum „communem, hi faciunt ad libidines indomitas. „Itaque illorum Villæ rusticæ erant majores quàm „urbanæ, quæ nunc sunt pleræque. Contrà il„lic laudabatur Villa, si habebat culinam rusticam „bonam, præsepes laxas, cellam vinariam, & o„leariam ad modum agri aptam, & pavimento „proclivi in lacum, quod sæpe ubi conditum no„vum vinum, orcæ, ut in Hispania fervore in„usti ruptæ: nec non & dolia, ut in Italia, ne „vinum prolueret. Item cætera ut essent in Vil„la hujusmodi, quæ cultum quærerent, provi„debant. Nunc contrà Villam urbanam quàm „maximam ac politissimam habeant, dant ope„ram: ac cum Metelli & Luculli Villis pes„simo publico ædificatis certant. Quocirca hi „laborant: ut spectent sua æstiva tricliniaria „ad frigus orientis: hiberna ad Solem occidentem, „potiùs quàm orientem. Antiqui non curabant „in quam partem cella vinaria, aut olearia fene„stras haberet; dum fructus in eo vinarius quæ„rat ad dolia aëra frigidiorem. Huc spectat tota Oda 15. lib. 2. *Carm.* Horatii, quâ Antiquorum frugalitatem extollit, & luxum sui ævi reprehendit. Sufficiant hæc de antiquorum temporum Villis in genere monuisse.

Ad frugalem illam simplicitatem Veterum erat exstructa Villa publica, cujus Varro l. 3. cap. 2. *de R. R.* meminit; erat exstructa in Campo Martio; ad illam solebant cives animi gratiâ exspatiari, vel, si in Campo Martio in Comitiis esset versandum, ad fallendum moræ tædium secedere. Utilis quoque erat ad administrandam Rempublicam: ibi cohortes ad delectum Consuli adductæ considebant, arma ostendebant: & Censores ibi censu admittebant populum, Varro *l. citat.* Qua occasione distinguitur optimè inter Villas publicas & privatas. Nam præter Varronem suggeritur nobis nomen Villæ publicæ à Cicerone lib. 4. *ad Att.* ep. 15. „Efficiemus rem gloriosam: „nam in Campo Martio septa Tribuniciis Co„mitiis marmorea sumus & tecta facturi: ea„que cingemus excelsa porticu, ut mille pas„suum conficiatur. Simul adjungetur huic ope„ri VILLA etiam PUBLICA.

Sed nos agere incepimus de Villis privatis in Prædiis privatorum, in quibus Romanorum magnificentia spectari potest. Priùs tamen agemus paucis de fundis, antequam ad Villas nos vertamus, & ea, quæ in fundis commoda aut requisita esse volebant, expendemus. Est omnium rei rusticæ Scriptorum ea unanimis sententia, quòd soli fœcunditas & aëris salubritas sint conditiones prædiorum, quæ abesse non possint. Cùm nemo adeò insanæ aut perversæ mentis sit, ut in agrum, qui sumtus non exercet, impensas facere velit, aut operam impendere frustra; nec aliquis agri benignitate frui possit, si cœli inclementia sanitatem affligit, ac quotidie perimit. Consule Columellam libr. 1. *de R. R.* cap. 3. & 4. Quapropter, cùm Plinius agrum suum esset laudaturus, commendat eum primò à salubritate, deinde à fertilitate, *lib.* 5. *ep.* 6. à salubritate ita, ut argumenta, quibus salubritatem colligit, sint: Cœli & ventorum temperata conditio, Incolarum veterum longævitas, denique illorum natura, quæ regio fert, aut ferre recusat. Quibus etiam judicium superstrui poterit, si potissimùm emptor in se descenderit, & num ea quoque sibi, quæ aliis congrua sunt, conveniant, cum ratione perpenderit. Quæ fertilitatis signa sint, explicarunt satis rei rusticæ Scriptores; supersedemus hinc illorum explicatione, nec eò dilabimur, cùm à nostro scopo, quibus animus non est agriculturæ scientiam hic profiteri, aut præcepta illius artis seu disciplinæ, sic loquitur Varro, tradere, quodammodo remota esse videantur; ac per diversas quasi ruris species eundum, & quod

solum arvis, quodnam pratis, quod hortis, vineis, aut olivetis commodum sit, ostendendum foret. Persequimur ea commoda, quæ Veteres in prædiis eximiis requirebant. Nempe præter duo illa memorata commendant Villam maximè, juxta Marci Porcii Catonis, nec non Columellæ judicium, via facilis, aquæ beneficium, & optimus vicinus, quibus annumerabitur, ut Vrbi vicina sit. Ob vicinitatem Vrbis laudat Plinius Laurentinum suum, *lib. 2. ep. 17.* si enim vicina est Vrbi, inter occupationes quotidianus excursus post negotia fieri potest. *Ast qui longinqua, ne dicam transmarina, rura, mercantur*, inquit Columella lib. 1. *de R. R.* cap. 1. *velut hæredibus patrimonio suo: & quod gravius est, vivi cedunt servis suis, qui tam longâ dominorum distantiâ corrumpuntur, & corrupti post flagitia quæ commiserunt, sub exspectatione successorum rapinis magis quàm culturis student.*

Augetur deinde præstantia Villæ, si viâ ad illam itur compendiosâ, amœnâ, stratâque, ut cum cœno colluctandum non sit. Multum certè confert iter commodum: primùm, quod est maximum, ipsam præsentiam domini; qui libentiùs commeaturus sit, si viæ difficultatem non reformidet: deinde ad vehenda & exportanda utensilia, quæ res frugibus conditis auget pretium, & minuit impensas rerum invectarum, quia minoris apportantur eò, quo facili nisu perveniatur &c. apud Columellam *libr. 1. cap. 3.* Ob hanc felicitatem viæ laudat Villam suam Plinius *loco cit.*

Aquâ indiget Villa, partim ut irrigentur arva prataque, partim si navigabilis sit amnis, anni proventus deportentur.

Omnibus tamen hisce est bonus vicinus anteponendus: sicut enim malus vicinus inter eas causas est, quæ fundos confines supra justam æstimationem emere cogunt, juxta *leg. 54. ff. de legatis 2.* ita reddit bonus vicinus fundum maximè vendibilem. Quod Themistocles indicare voluit, cùm venalem fundum proscripsisset, jussit indicare præconem, ὅτι ϗ ἀγαθὺς ἔχει γείτονας, *quòd vicinos haberet bonos.* Adde Sidonii *ep. 14. l. 2.* Denique cùm prædia ad delicias instituere cœperunt, ut amœnos fundos haberent, dederunt operam. Tandem jusserunt Veteres, habere rationem facultatum suarum, ut agrum paraturi non majorem emerent, quàm ratio calculorum pateretur. Hoc Sapientis ex septem antiquis Sapientibus fuit præceptum, & acutissimum Pœnorum effatum: *Imbecilliorem agrum quàm agricolam esse debere, ne si colluctandum sit cum agro, & fundus prævaleat, allidatur dominus.* Columella *lib. 1. cap. 3.* hoc latiùs deducit, & Marcus Cato *libr. 1. cap. 1. Sumtuosus ager ne fiet; Scito idem agrum quod hominem, si sumtuosus erit relinquere non multum.* Inde est, quòd Cicero præcipiens Attico, ut agrum vel hortum sibi emeret, semper hortatus est, ut suarum rationum modum respiceret, libr. 12. *Epist. ad Atticum*, & Plinius de agro suo non sine laude refert, quòd tutelâ sumtuosa non sit, *l. 2. ep. 17* & *libr. 3. ep. 19.* quòd exiguis sumtibus colatur. Modum verò & numerum agrorum definiverunt Scriptores rei rusticæ: quidam centum jugera, quod Marco Catoni placuit; alii, ex lege Licinia, quingenta jugera constituerunt; quem modum tamen deinceps libido possidendi supergressa est, cùm non tam agros quàm Provincias haberent [1]. Optimus, juxta Columellam, modus cuique est, voluntas facultasque, l. 1. cap. 3. *de R. R.* Hæc de fundis Veterum: despiciamus nunc, quæ præcepta aut placita de ponendis in fundis Villis dederint. Primum est, ut in saluberrima regionis parte ædificium constituatur, ubi aër calore & frigore tem-

[1] Confer Meursium de Luxu Rom.

A peratus est. Placuit Veteribus Villas vel ad mare vel ad lacus ædificare; Suetonius de Augusto, quod insulæ Campaniæ & secessus maritimi ipsi fuerint gratissimi, *lib. 2. cap. 72.* & de Caligula: *In exstructionibus Prætoriorum atque Villarum omni ratione postbabitâ nihil tam efficere concupiscebat, quàm quod effici posse negaretur. Et jactæ itaque moles infesto ac profundo mari &c. cap. 37. lib. 4.* Scilicet, ut Horatius *l. 3. Od. 1.* conqueritur, submovere maria, ut Prætoria & Villæ locum invenirent:

Contracta pisces æquora sentiunt,
B *Jactis in altum molibus: huc frequens*
Cæmenta demittit redemptor,
Cum famulis, dominusque terræ
Fastidiosus.

Idem narrat Statius de Pollii cujusdam Villa lib. 2. *Sylv.* carm. 2.

—— placido lunata recessu,
Hinc atque hinc curvas prorumpunt æquora rupes.
Dat natura locum: montique intervenit unum
C *Littus, & in terras scopulis pendentibus exit.*

Et aliquantò pòst:

Quum jam fessa dies, & in æquora montis opaci
Umbra cadit, vitreoque natant Prætoria ponto.

Sed videntur hi non satis curæ habuisse valetudinem, quoniam aër marinus non conducit corpori, sed multas offensas parit, nisi longa consuetudine corpus induratum sit. *Lacuum verò & paludum vicinitas*, inquit Columella, *gignit armata* D *infestis aculeis animata, quæ in nos densissimis examinibus involant. Tum etiam natricum serpentiumque pestis hiberna destituta uligine, cœno & fermentata colluvie venena emittit: ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi, quorum caussas ne quidem Medici perspicere possunt.* Confer Varronem *de R. R.* l. 1. c. 12. Prohibet quoque Columella, Villam ad viam militarem propter multa incommoda exstruere. Varro suadet, provideatur, ut intra Villæ septa aqua sit, sin minus quàm proximè. Denique ut fundus Villæ responderet voluerunt, ne Villa fundum, si excederet, aut fundus Villam, si pro modo fundi minor foret, quærere neces- E sum haberet.

CAPVT IV.

Prætorium, cultissima pars Villæ, in cubicula æstiva & hiberna dividitur.

DVo in prædiis spectanda sunt, primùm Villa ipsa, deinde quæ circa vel extra Villas fuerunt. Circa Villam erant vinea, hortus irriguus, F salictum, oletum, pratum, campus frumentarius, sylva cædua, arundinetum, arbustum, & denique sylva glandaria, Cato lib. 1. *de R. R.* cap. 1. Varro lib. 3. *de R. R.* cap. 3. etiam Ornithones, Leporaria, & Piscinas inter ea, quæ circa Villam, & partim fructui, partim delectationi sunt domino, recenset. Villam ipsam quod spectat, in duas, vel, ut Columella *lib. 1. cap. 6.* in tres partes distinguebatur, urbanam, rusticam, & fructuariam. Vrbana dicebatur ea, quæ ad elegantiam, voluptatem, & animi delicias erat exstructa, & inde nomen sortita est, quia magis

ad

ad urbanam vitam quàm rusticam curam apta fuit: vel etiam quoniam ad modum urbanarum ædium erat ædificata. Docet enim nos Vitruvius, *easdem fuisse rationes ædificiorum in Vrbe & ruri, nisi quòd in Vrbe atria proxima januis solent esse, ruri verò Pseudo-urbanis statim peristyla, deinde tunc atria, habentia circum porticus pavimentatas, spectantes ad palæstras & ambulationes.* Rustica pars erat agrestibus rebus ipsisque agris ac fructuum curæ convenienter parata, in qua culina, & cubilia animantium, bubilia, equilia, ovilia, caprilia, & omne instrumentum rusticum atque cellæ servorum rusticorum, ut existimo, exstructa erant. Fructuaria dicebatur pars, in quam anni proventus & reditus recondebantur; continet cellam olearium, torcularia, cellam vinariam, defructoriam, fœnilia, palcariaque, apothecas, & horrea. Vrbana-pars, quam Vitruvius *l.* 6. *cap.* 8. Pseudo-Vrbanum dixit, appellatur etiam absolutè Prædium Vrbanum: nam *Vrbana Prædia*, juxta Vlpianum *l.* 168. *ff. de verb. sign. omnia ædificia accipimus, non solum ea quæ sunt in oppidis, sed & si fortè stabula sunt, vel alia meritoria in Villis & vicis: vel si Prætoria voluptati tantum deservientia: quia urbanum prædium non locus facit, sed materia. Proinde hortos quoque, si qui sint in ædificiis constituti, dicendum sit Vrbanorum appellatione contineri. Planè si plurimi horti in redita sunt, vinearii fortè, vel etiam olitorii, magis hæc non sunt urbana.* Vocata etiam Prætorium est, quod non modò Gulielmus Philander *ad lib* 6. *cap.* 8. *Vitruvii* observat, sed etiam ex multis textibus Juris Romani Auctorumque testimoniis liquidum ac planum est. Suetonius in *Augusto* cap. 72. nominavit Villas elegantiores, in quas Augustus secedere solebat, vel partem earum Vrbanam, *ampla et operosa Prætoria.* Idem *lib.* 3. *cap.* 39. locum, ubi Nero cœnaverat, qui Tacito *Villa Speluncæ* dicitur, vocavit Prætorium, cui Speluncæ nomen erat; adde lib. 4. *de Vita Caligalæ* cap. 37. & Statium loco suprà cit. Ex textibus Juris illud plurimi evincunt: *l.* 2. *ff de Serv. præd. rust.* recenset inter servitutes Prædiorum rusticorum, *si liceat altius tollere, & officere Prætorio vicini, vel cloacam habere per vicini domum & Prætorium.* Et *l.* 12. *ff. de usu & hab.* conjunguntur Villæ & Prætoria tanquam pars & totum: it. *l.* 91. *ff. de legat.* 3. *Lucio Titio prædia mea illa cum Prætorio &c. do. l.* 198. *ff. de verb. sign. Prætoria voluptati tantùm deservientia.* Sic Palladius lib. 1. *de R. R.* tit. 8. & 9. agit de exstructione Prætorii. Adderem Tertull. lib. *de Idololatr.* Sed abundè satis hæc confirmata sunt. Si quæras, cur Prætoria? respondent alii, quòd sicut in Vrbe solius Principis domus Prætorium appellabatur, reliquorum civium non item, ne vel hac una re Principis dignitate participarent: sic in Villis rusticis, in quibus ferè quisque dominium tantum habet in suos, quantum Princeps in suos subditos habet, Prætorium dixerunt, ubi quasi Rex & Princeps habitaret. Sed subtilis magis est ratio hæc, quàm solida. Verisimilius Casaubonus dixit: *Illud appellabatur Prætorium, quod Prætore dignum erat, vel non indignum, hinc Prætoria domus, quam Prætori sive Principi habitare indecorum non erat.* Rectè hæc Casauboni se habent: Prætoria erant Prætorum, magnificè splendidéque exstructa, ut majestatem Imperii Romani intuentibus injicerent. Quare & Villæ, quæ ita exornatæ erant, ut eandem majestatem possent referre, vel non imminuerent, scitè Prætoria dicebantur. Demonstrari autem facilè posset, tantâ magnificentiâ exstruxisse Prætoria, ut Prætorem Principemque non dedecerent; tanto parasse luxu & splendore, ut vitio non careret. Plutarchus in *Vita Marii*: *Villam Marius amœnam & molliùs habebat instructam, quaàm conveniret viro, qui tot bella & expeditiones perpetraverat; eam ferunt* LXXV. *millibus denariorum Corneliam emisse, nec multo interlapso spatio L. Lucullus quingentis millibus & ducentis est licitatus.* Inde dixit Cicero Villas *ocellos Italiæ* libr 16. *ad Attic.* ep. 6. & respexit Cicero ad illum luxum ep. 1. lib. 3. *ad Quinctum Fratrem: Tua Villa, quæ nunc est, tanquam Philosophia videtur esse, quæ objurget cæterarum Villarum insaniam.*

Concluderem Caput hoc, nisi adhuc quædam de partibus Villæ suburbanæ generatim essent monenda. Partes Prætoriorum, quas Cicero l. 3. *ad Quinctum Fratrem* ep. 1. & Plinius membra vocarunt, sunt cubicula, cœnationes, balnearia, ambulationes &c. de quibus deinde in specie agere decrevi. Distinguebantur in æstivas & brumales; non enim tantùm æstate agebant in Prædiis, sed etiam hieme. Sueton. *de Augusto* cap. 72. *quamvis parùm salubrem valetudini suæ Vrbem hieme experiretur, assiduéque in Vrbe hiemaret.* Et apud Ciceronem in *Epistolis*, non uno loco, legimus hiemationis agrestis in Prædiis mentionem. Sic suprà citavimus Plinium, quod rationem operum diurnorum & hieme & æstate ruri redderet. Sed confirmabimus, quæ modò dicta sunt de discrimine cubiculorum hiemalium & æstivorum. Scriptores rei rusticæ non posco. Apud Plutarchum in *Lucullo* reprehendit Lucullum Pompejus, quod Villam optimè ad æstivam habitationem struxisset, verùm brumali habitationi fecisset incommodam. Ad quæ Lucullus arridens dixit: *Putasne minùs me quam grues & ciconias sapere, quin cum temporum articulis commutem Diætas?* Luculentiùs id patet ex Varrone *de L. L.* l. 4. *Postquam ubi cœnabant plura* (scil. cubicula) *facere cœperunt, ut in castris ab hieme hiberna hibernam domus vocarunt: contra æstivam &c.* desiderantur quæ sequuta sunt. Suet. in *Augusto* cap. 72. refert tanquam insolitum & præter consuetudinem Romanorum de Augusto, quòd per annos ampliùs quadraginta eodem cubiculo *hieme & æstate* permansit. Adde Vitruvium l. 7. *de Architect.* cap. 7. qui triclinia æstiva, hiberna, verna, & autumnalia commerat, & *lib.* 7. *cap.* 4. invenimus passim apud Plinium *l.* 2. *ep.* 17. Vitruvium *lib.* 7. *c.* 4. *l.* 6. *c.* 3. & alibi vocem *hibernaculum*, quo ejusmodi conclave hiemale designatur. Sidonius *hiemale triclinium lib.* 2. *ep.* 2. & *Carm.* 22. vers. 180. *thermæ hiemales.* Conf. Pallad. *tit.* 9. Hanc partium Prætorii discriminationem ex Asia, omnis luxuriæ officinâ, & Romani luxus quasi vaginâ, manasse censet Casaubonus; quæ in eo non substitit, sed suppellex deinde etiam in hiemalem & æstivam distincta est, ut refert idem Casaubon *ad Sueton.* In ordinatione sive collocatione harum partium observabant cœli plagas; aliam namque plagam spectabant hiberna, aliam æstiva, quanquam inter Auctores per omnia consensus non sit. Vitruvius *l.* 6. *c.* 7. suadet, ut hiberna Occidentem hibernum, æstiva Septentrionem excipiant. Varro hiberna ad Occidentem quidem dirigit, sed æstiva ad Orientem, *lib.* 1. *cap.* 13. ubi & illud monet, Antiquos tam sollicitos non fuisse in digerendis conclavibus. Palladius *tit.* 9. jubet, ut hiberna ita constituantur, quò per totum diem à Sole illustrari possint. Consule etiam Columellam *lib.* 1. *cap.* 6. Omnes in eam sententiam conspirant, ut æstiva sint à Sole remota, hiberna verò Solis radiis exponantur. Versùs quam plagam Bibliothecæ, balnearia & ambulationes ponenda sint, vid. apud Vitruvium & Columellam ll. cit. Id tandem ex Plinii *lib.* 2. *ep.* 17. referendum occurrit, æstiva altiori

in loco, hiberna in tutiori & imbribus ac ventis magis subducto, fuisse constituta. Colligo ex hisce verbis: „Post hanc cubiculum cum procœtone, „altitudine æstivum, munimentis hibernum. Et quæ paulò antè præcedunt: „Hujus cubiculi & „triclinii illius objectu includitur angulus, qui „purissimum Solem continet & accendit, hoc hi„bernaculum, hoc etiam gymnasium meorum est. „Ibi omnes silent venti, exceptis qui nubilum „inducunt, & serenum antequam usum loci eri„piunt. Habes hîc situm hibernorum, quòd ventis subducta fuerint, & exposita Soli, cujus radiis etiam calefiebant.

Opportunus nunc forsan erit hîc locus indicandi, quo Veteres modo sua hiberna calefecerint. Certum ex iis est, quæ ex Plinio modò audivimus, Solis radiis incaluisse; nec dubium mihi, ita fuisse exstructa, ut Solem multo repercussu exciperent, atque ita calor augeretur. Id innuere videtur Plinius, quando *purissimum Solem accendere angulum* dicit, & in subsequentibus, de Xysto & Cryptoporticu *teporem Solis infusi repercussu auget*. Sed etiam arte calefiebant, nempe ex caminis. Casaubonus quidem in *Notis ad Suetonium* negat, in cubiculis vel tricliniis fuisse caminos, existimans favillâ vivente, vel carbonibus candentibus sive prunis, in triclinia illatis, excitasse calorem, quod locus Suetonii in *Vita Tiberii* cap. 74. confirmat: *Ac Miseni cinis è favilla & carbonibus ad calefaciendum triclinium illatus, exstinctus & jam diu frigidus, exarsit repentè primâ vesperâ, atque in multam noctem pertinaciter luxit.* Quanquam verò hunc calefaciendi triclinia modum non refutem, verba enim aperta Suetonii illum probant; tamen nec illud negari potest, in tricliniis fuisse caminos, in quibus ignem accenderent. Suetonius in *Vita Vitellii* cap. 18. *Nec antè in Prætorium rediit, quàm flagrante triclinio ex conceptu camini.* Ejusdem rei testem habeo Sidonium, *carmine* 22. *de Burgo sive Castello Pontii Leoncii* vers. 188. seqq.

Occiduum ad Solem post horrea surgit opaca,
Quæ dominis hiberna domus. Strepit hic bona flamma,
Appositas depasta trabes, sinuata camino
Ardentis petit unda globi, fractoque flagello,
Spargit lentatum per culmina tota vaporem.

Evincunt hæc quæ dixi; nam hiberna domus est triclinium, vel cubicula, in quibus Pontius hiemare solitus est. Dilucidiùs dixit *l. 2. ep. 2.* Sidonius: *A cryptoporticu in hiemale triclinium venitur, quod arcuatili camino sæpe ignis animatus pullâ fuligine infecit.* Quid apertius dici posset? Sed ad quartum calefaciendi modum, tres enim jam percepimus. Etiam hypocaustis adjunctis calefiebant. Negat id, si rectè memini, Marcellus Donatus in *Dilucidationibus ad Lampridii Heliogabalum*: (deficior enim nunc Auctore) sed minimè negandum est, cùm *lex* 55. §. 3. *ff. de legat. & fideicomm.* 3. expressè mentionem faciat *diætarum hypocaustarum*, quæ lignis pariter atque balnea calefiebant. Et quod firmius testimonium Plinii testimonio esse potest? Ipse *lib.* 2. *ep.* 57. structuram Prætorii in Laurentino exhibens: „Applicitum est cubiculo, „*scribit*, hypocaustum perexiguum, quod angu„stâ fenestrâ suppositum calorem, ut ratio exigit, „effundit, aut retinet. Et *l.* 2. *ep.* 6. Idem cubi„culum hieme tepidissimum, quia plurimo Sole „perfunditur. Cohæret hypocauston, & si dies „nubilus, immisso vapore Solis vicem supplet. Seneca lib. *de Providentia* c. 4. „Cujus cœnatio„nem subditus & parietibus circumfusus calor „temperavit, hunc levis aura non sine periculo „stringet. Addere ex Sulpicii Severi *epist.* 1. de Vita Martini Episcopi etiam quædam possum: „Deinde cùm se Martinus cubitum collocasset, „insuetam mollitiem strati malè blandientis hor„rescit, quippe qui nuda humo, uno tantùm ci„licio superjecto cubare consueverat. Itaque quasi „acceptâ permotus injuriâ, stramentum omne „projecit. Casu supra fornaculam partem paleæ „illius, quam removerat, aggessit. Ipse ut erat „moris nuda humo, lassitudine itineris urgente, „requievit. Ad mediam ferè noctem, per inter„ruptum, ut suprà diximus, pavimentum, ignis „æstuans arescentes paleas apprehendit. Philandri descriptionem hypocaustorum adducere operæ pretium erit: „In subterranea scil. structura fornix „erat oblongus, & ex eo quaquaversum in inti„mis parietibus de industria relicti structiles ad „summam contignationem canales, qui nares ha„berent ad loca omnia, in quibus vellem procura„re calorem, contectos exemptilibus operculis. „Fornix ille partim concalesciebat succensis lignis: „cineres enim & fuliginem reperimus: partim fer„ventibus implebatur aquis, unde per canales pa„tefactis naribus (Plinius suprà fenestras appellavit) „excipiebant œci, triclinia, cubicula, & ejusmo„di ædificia calidum vaporem, ad Vitruvii l. 7. „cap. 3. Hæc satis de hibernis, apponam æstivi delineationem ex Sidonii Apollin. *lib.* 2. *epist.* 2. „Post edulia excipiet te diversorium, quia mi„nimè æstuosum, maximè æstivum. Nam per „hoc quod in Aquilonem solum patescit, habet „diem, non habet Solem. Hic jam quàm volupe, „auribus insonare cicadas meridie concrepantes, „ranas crepusculo incumbente blacterantes, cygnos „atque anseres concubia nocte clangentes, intem„pesta gallos gallinaceos concinentes, oscines cor„vos voce triplicata puniceam surgentis auroræ „facem consalutantes. Diluculo autem philomelam „inter frutices sibilantem, prognen inter asseres mi„nurientem, cui concentui licebit adjungas fistulæ „septiforis armentalem Camœnam, quam sæpe no„cturnis carminum certaminibus insomnes nostro„rum montium Tityri exercent, inter greges tin„tinnabulatos, per depasta buceta reboantes, quæ „tamen varia vocum cantuumque modulamina pro„fundiùs confovendo sopori tuo lenocinabuntur. Solebant quoque, teste Placido Grammatico, Antiqui frigidâ aquâ in subterraneum fornicem è formis demissâ, omnes ædium particulas per emissam lenia spiritus evaporationem, adscendentis per tubos hypocausti, (de quibus suprà in hibernis) refrigerare. Id Galenus l. 9. & 10. *Methodi* euripo posse fieri censet. Vid. Philander *ad Vitruvii l.* 7. *c.* 3.

CAPVT V.

Cubicula & Diætæ Prætorii perlustrantur.

STructuram Villarum & formam partium maximam partem ex structura domorum in Urbe colligere possumus, cùm utrobique ferè par fuerit ratio, testante Vitruvio *lib.* 6. *cap.* 8. Præter ea tamen satis expressum ad vivum Villarum veterum exemplum reliquere nobis Plinius *lib.* 2. *ep.* 17. & *lib.* 5. *ep.* 6. & Sidonius *lib.* 2. *ep.* 2. Statius, aliique; ex quibus partim de compage membrorum, partim formâ partium certiores reddimur. Compactionis modus in omnibus Villis idem omnino non fuit, quod in exemplis cernere licet; membra verò eadem reperimus; hæc ergo, ut perlustremus, ingrediamur. Cubicula primùm visitabimus & Diætas, quarum plurimæ in Villis fuerunt;

runt. Sunt quidem qui de solis dormitoriis vocem cubiculi malè accipiunt, quos Plinius & Sidonius refutant; dum ille *lib. 5. ep. 6. dormitorium cubiculum*, & *l. 2. ep. 17. cubiculum noctis & somni:* hic *l. 2. ep. 2. dormitorium cubiculum*, faciendi discriminis causâ inter cubiculum, ubi per diem manebant, & ubi noctu somnum capiebant, adjectâ limitante voce dixit. Ne referam quod Plinius *l. c.* membrum dormitorium cubiculo adhærere asserat; aut ad Suetonium, aliosque provocem. Hæc cubicula etiam alio nomine triclinia vocantur, quanquam me non fugit Servium judicasse, maximo in errore hærere, qui triclinium ipsam basilicam & cœnationem dicunt; contrarium tam perspicuum tamen est, ut qui probare illud ingrederetur, lucem afferret in meridie. Consule Vitruvium, Stuckium, Ciacconium, & alios. Vocantur etiam Diætæ. De qua voce quidem omnes ferè aliquid dixerunt, sed potiùs involverunt rem quàm explicarunt, & quot capita, tot inveniuntur opiniones, fingentes modo hanc, modò illam vocis significationem. De vocis ortu & forma vide Turneb. *lib. 24. c. 4.* Cœlium Rhod. l. 12. *Ant. Lect.* c. 18. Velserum in *Epist. ad Hieronymum Fabrum Medicum de Zeta & Zetario &c.* adjecta est Pignorii *Commentario de Servis*, Joh. Mariam Catanæum in *Annotat. ad l. 2. ep. 17. Plinii Secundi*, aliosque deinceps citandos. Conveniunt in eo ferè omnes, Diætam & Zetam ab eadem origine processisse, neque distingui voces significatione, aut alia quadam re, præterquam dialecto. Ast quam partem domus denotent, in hoc magnoperè dissident. Communiter id observatum volunt Interpretes, Raderus, aliique; JCtis notari hac voce habitationem amœnam, voluptatis causà in hortis extructam. Quod quidem non nego, sed ea significatio nec JCtis, nec orationi Legum est propria. Plinius quoque Secundus *l. 2. ep. 17.* eodem sensu dixit: *horti Zeta est, amores mei, revera amores, ipse posui.* Neque non alium hujus vocis significatum invenimus in Jure, quo idem significat quod cubiculum, *l. uxorem* §. 3. *ff. de leg.* 3. „Fortunio, inquit Scævola, liberto „meo, ex domo mea, quam libertis dedi, Diætam, „in quà habitabam, item cellarium junctum eidem „Diætæ concedi volo; item *l. Lucius ff. de donat.* „Hospitio illo, quamdiu volueris, utaris in superioribus Diætis omnibus gratuitò; item *l. Codicillis ff. de usu fructu leg.* „Libertis meis habitationem in domo, quamdiu vivent; Pactiæ & „Trophimæ Diætas omnes, quibus uti consuevit, „habitent. Quid ergo est causæ identidem crepare, JCtis notat habitationem vel cubiculum in horto, cùm nec soli, nec unicam hanc significationem agnoscant: addo *l. 1. ff. de Naut. Caup. & stabular.* in qua Ulpianus custodes navium appellat diætarios. Quanquam enim nonnulli per diætarios intelligant eos, qui annonam navis administrant, verba tamen ipsa legis alium sensum monstrant: *Et sunt quidam*, sic habent verba, *in navibus qui custodiæ gratiâ navibus proponuntur ut ναυφύλακες, id est, navium custodes (& diætarii.)* Intendit JCtus sine dubio digitum ad naves cubicularias. Athenæus *lib. 5. c. 8.* refert, navem admirandam Hieroni Syracusano fuisse, quæ quatuor Diætas habuit; quæ triginta virorum lectos capiebant: item aliam Diætam naviculariorum quindecim thoros continuisse, tres præterea thalamos tricliniares, in quorum uno, proræ proximo, culina exercebatur. Scaliger aliam hujus Ulpiani textus explicationem *ad Catalecta Virgiliana* suppeditat *p.* 293. „Paulo, *inquit*, JCto Zetarii vocantur à „Diæta, quæ erat custodum non solùm in navibus, verùm etiam domibus. Planum hoc ex in„scriptione lapidis Tiburtini:

AD. ID. SEPULCHRUM. HORTUS. QUI. EST. CINCTUS. MACERIA. ET. DIÆTA. ADIUNCTA. JANUÆ. CUSTODIÆ. CAUSA. SEPULCHRO. CEDAT.

„Nam custodes post januam locatos paucos puto „esse qui ignorent. Unde etiam Janizari apud „Turcas. Calchondilas de eorum gestis lib. 1. „Othomannici generis Principem satellites sibi ad„hibuisse & allegisse, quos Janitzaros, id est, Ja„nuas Regis seu Principis appellaverit. Hæc Scaliger. Quæ omnia satis ostendunt, JCtos voce Diætæ non solùm notare amœnam in hortis habitationem. Pergimus ad alios. Molanus, Baronius, & Calepinus faciunt Diætam locum unius lectuli capacem, cum sellis duabus, qui velis obductis & reductis modò adjicitur cubiculo, modò aufertur. Si ad hanc solam significationem alligant vocem Diætæ citati Auctores, meritò repudiata est à Velsero, & Marcello Donato in *Dilucid. ad Lampridii Heliogabalum.* Si verò præter hanc formam Diætarum aliam admittunt, nihil absurdi dixerunt; quoniam expresse Plinius *lib. 2. ep. 17.* „Quà ma„re contra parietem medium Zeta perquam elegan„ter recedit: quæ specularibus & velis obductis „reductisque modò adjicitur cubiculo, modò au„fertur. Lectum & duas cathedras capit. Aliam significationem vocis & formam Diætarum produxit Nicolaus Perottus in *Cornucopia*: „Zetæ, *in„quit*, quæ in usu nostra tempestate non sunt, „Veteres autem frequentissimas in domibus habe„bant, loca erant in variis partibus domus, ad „quæ meatus quosdam inter parietes relicti, qui „tubuli dicuntur, adscendentes ex imo spiritus fri„gidæ seu calidæ aquæ in pavimento inferiore „sparsæ: locum ipsum autem tepefaciebant, aut „refrigerabant, prout ratio temporis exigere vi„debatur. Erroneam hanc explicationem statuit Marcellus Donatus *l. cit.* Sed non planè ejiciendus est cum sanguine infans; omnino meminit textus Juris, quod jam indicavimus, Diætarum hypocaustarum, quæ lignis æquè atque balnea calefiebant. Notum autem est ex Seneca, aliisque, per tubos parieti impressos effudisse Veteres calorem in balnea, de quo deinceps. Concedi ergo potest, quasdam Zætas ita fuisse instructas; quod verò omnium hæc una fuerit forma, illud negandum. Aliis notat cœnationis locum eine Taffel-Stuben / quod vero convenit, sed nonnunquam etiam eidem contradistinguitur. Vid. Velserum *l. cit.* & Plin. *l. 5. ep. 6.* Turnebo est Diæta ædificium vel membrum domus, cœnationem & cubiculum habens, l. 23. c. 4. *Adv.* Marcellus Donatus comparat Diætas cum Germanorum hypocaustis, dictis Stuben / in quibus vel cœnant, vel moram trahunt; quibus adhærent dormitoria & cubilia ad somnum facta.

In tanto Auctorum dissidio illud videtur dicendum: vocem hanc esse ex illarum numero, quæ plures significationes obtineat; atque modò amplissimo significationis ambitu complecti quodcunque cubiculum, quamcunque cellam etiam Servorum, si Scaligeri explicationi locus est concedendus. Deinde coarctatur vocis significatus, atque notat majorem partem constructæ Villæ, quæ plura cubicula comprehendit, Germani forsan einen Stock. Sic Plinius *lib. 5. ep. 6. Diætæ duæ, quarum in altera cubicula quatuor, alterâ tria.* Item: *Est in hac Zeta dormitorium cubiculum, quod diem, clamorem sonumque excludit: junctaque ei quotidiana amicorumque cœnatio.* Denique speciali modo accipitur vox Diætæ pro Cœnatione, vel alio quodam cubiculo speciatim: quibus observatis, sunt

enim in Auctorum verbis hactenus citatis fundata, difficultas omnis erit è medio sublata.

Hæ Diætæ, seu malis cubicula, distinguebantur nominibus; nam varia cœnaculorum & cubiculorum cognomina apud Scriptores reperiuntur. Lampridius refert de Alexandro, quòd in palatio Diætam exstruxerit, dictam *Mammæam*, quod mater Mammæa vocaretur; quod imperitum vulgus deinde ad mammam dixit: & in Bajano fecit Palatium, quod *Mammææ* nomen accepit. Plutarchus, quòd Lucullus Diætam Apollinem cognominarit; unde nota est vox, *Cœnatur in Apolline*, ubi hospitibus suis magno impendio cœnam apposuit. Hic enim Lucullus non tantùm nomina diversa inscripserat cœnaculis, sed etiam constituerat quanti cœna paranda esset in illo cubiculo. Vid. Plutarchum in *Vita Luculli*. Claudio Imperatori Diæta fuit, Hermæum nomine, ut auctor est Tranquillus. Strabo tradit, Alexandriæ ab Antonio Triumviro factam esse Diætam regiam, quam *Timonion* appellavit; in quam post Actiacam pugnam secessit, & vitam Timoniam seu solitariam egit. Huc referri potest cœnatio illa parva Domitiani, *Mica* appellata à parvitate, de qua Martialis *lib.* 2. *ep.* 43. Eusebius in *Chron. A. C.* 90. Distinguebantur deinde alia ratione cubicula in Prætoriis, quod ex Plinio & Sidonio aliisque cognoscimus. Plinius *l.* 2. *ep.* 17. meminit cubiculi, quod Andron appellatum fuit: *Interjacens andron parietem cubiculi hortique distinguit*; apud Sidonium verò legitur *matronale triclinium*: & Plutarchus in *Poblicola* meminit Diætæ pellicum. Quod non obscurè nobis subjicit Veterum habitandi modum, quo viris & fœminabus distincta habitacula fuerint, de quo Vitruvius *l.* 6. *cap.* 10. & de Græcorum consuetudine Æmilius Probus in *Præfat*. *Andron* enim est ἀπὸ τȣ̃ ἀνδρὸς, & notat viri mansionem seu cubiculum. Confer Festum, Suidam, Pollucem, Vitruvium *l. cit.* & Joh. Mariam Catanæum *ad Plinii locum*.

Hæc credo erant cubicula in quibus ordinariè habitabant, & statariâ quasi mansione morabantur. Nam ad alia deinde se conferebant vel cœnandi, vel animum pascendi causâ. Et habebant cubicula, vel Sole refulgentia, vel umbrâ opaca, prout aut Sole uti placuit, aut umbrâ. Plinius *lib.* 5. *ep.* 6. *In altera* (sc. Diæta) *cubicula erant quatuor, in altera tria, ut circuit Sol, aut Sole utuntur aut umbrâ*. Hæc in Tuscis. Eidem quoque in Laurentino maximè umbrosum cubiculum fuit: „Mox zetecula refugit, *(hisce describitur)* quasi in „cubiculum idem atque aliud. Lectulus hic & „undique fenestræ, & tamen lumen obscurum „umbrâ premente, nam lætissima vitis per omne „tectum in culmen nititur & adscendit. Sed de illis Zætis, in quibus cœnabant, pauca dicemus, quantum Villas nostras attinet. Plinius etiam hujusmodi cubiculum *Gustatorium* vocat. Non enim nunc facere possum cum Catanæo in *Notis ad Plinium Secundum*, exponente Gustatorium, ad mentem Martialis, de mensa contenta putaminibus testudinum, quam primus Carbilius Pollio, prodigi ac sagacis ingenii, ad instrumenta luxuriæ fertur excogitasse, licet sciam Martialem *l.* 14. *ep.* 88. Gustatorium pro mensa tali accepisse; cùm verborum nexus alium sensum monstret; & constet, Plinium non ad instructi novam speciem, sed ad aliud cubiculum procedere. Quicquid sit de eo, cernimus Prætoriorum in Villis cœnacula amœnissimo semper loco imposita, ut jucundo inde prospectu, cùm ventrem cibis opplerent, animum satiare possent. Plinius de cœnaculo uno in Laurentino: „Modica cœnatio plurimo Sole, plurimo mari „lucet. Et de alio: „Cœnatio quæ latissimum „mare, longissimum littus, amœnissimas Villas „prospicit. Et *lib.* 5. *ep.* 6. plura. Sidonius *lib.* 2. *ep.* 2. in cœnaculis Abitacensis secessus voluptatem prospectus deprædicat: „Ex hoc triclinio fit „in diætam seu cœnaculum transitus, cui ferè to„tus lacus, quæque tota lacui patet. Quo loci „recumbens, si quid inter edendum vacas, pro„spiciendi voluptatibus occuparis. Hinc jam spe„ctabis, ut promoveat alnum piscator [1] in pela„gus, ut stataria retia suberinis corticibus exten„dat, aut signis per certa intervalla dispositis, „tractus funium librentur, hamati scilicet, ut no„cturnis per lacum excursibus, rapacissimi sala„res, in consanguineas agantur insidias. Quid „enim hinc congruentius dixerim, cùm piscis „pisce decipitur? Tanta erat voluptas inter epulas animum & oculos quoque pascere. Porro Cœnationes erant vel graviores vel leviores, ut loquitur Plinius, id est, vel amplæ & spatiosæ, vel angustæ, qualis illa Domitiani dicta *Mica* ob breve spatium. Levior, quæ aliàs Plinio *l.* 2. *ep.* 17. *modica* dicitur, quoad cultum & ornamenta minor vel omnino non erat vel parùm. Lipsius quidem *ad epp.* 18. & 100. *Senecæ*, explicaturus quid ibi apud Senecam sint Pauperum cellæ, hæc supponit: „Veteres præter cœnationes „illas magnificè instructas, habuisse in ædibus „alias cœnationes seu cellas, nullo mundo orna„tas, in quibus tenuem aut pauperem victum „imitarentur. Causam exponit ipse Seneca *Consolatione ad Helviam* cap. 12. „Sumunt quosdam „dies, (*divites*) cùm jam illos divitiarum tædium „cepit, quibus humi cœnent, & remoto auro, ar„gentoque fictilibus utantur. (docet *Seneca* id fecisse varietatem interponendi causâ, alii addunt & hanc rationem, ut inopiæ se assuefacerent.) Sed hæc levior cœnatio cultu superbo non deficitur. Nam in Plinii Tuscis levior navicularum & avium figuris innatans circuit, id est, figuris navicularum & avium tessellata, & vermiculato pavimento, in quo variæ erant figuræ navicularum & avium. Sicut hodie, inquit Catanæus, Romæ, in ædibus saxorum * cernimus diversorum piscium, ita ut impositæ aquæ innatare videantur.

Circumferamus nunc oculos ad Sigmata vel Stibadia, quæ ad accumbendum in cœnaculis posita erant, quod nemini non notum esse potest. Si non aliunde, certè ex Sidonio *lib.* 2. *ep.* 2. postquam enim usus tricliniorum cessavit, cœperunt Stibadiis & Sigmatis uti. Sunt verò Stibadium (Græcis στιβὰς τὸ στιβάδιον) & Sigma apud Grammaticos synonymicæ voces, quæ significatione conveniunt, & Stibadium à figura semicirculari accepit Sigmatis appellationem. Utraque vox notat lectulum vel thronum mensis appositum, ut convivæ in illis accumberent. Est quidam non infimo inter Grammaticos loco Brodæus, qui mensam interpretatus est; cui se Lipsius opposuit, stans & pugnans pro ea sententia, quam nostram fecimus & communior est. Brodæi causam Savaro *ad Sidonium* tueri satagit, nixus auctoritate Sidonii, & Petri Archiepiscopi Ravennatis. Sidonii loca & testimonia laudantur ex *lib.* 2. *ep.* 2. *Carmine, quo Ominatium ad natalem diem suorum invitat*; nec non ex *Carmine de Burgo Pontii Leontii* vers. 214. Sed quod pace tanti viri dictum sit, non video, qui in Sidonii verbis patrocinium Brodæi causæ invenire possit, cùm optimè de lectulis seu thoro, in quibus mensæ accumbebant, exponi queant. Nec tanti sunt, quæ ex Petri Archiepiscopi Ravenn. sermonibus attulit, ut Brodæi partes tueri possent, quod verba

1 Veteres piscantium spectaculo libenter oblectabant animum, Plin. l. 5. ep. 7. Martial. de littore Formiano l. 10. ep. 30.

* Sic habetur in Catanæi *Notis*, fortè *Saxonum*.

ba ipsa inspicientibus quoque videbitur. Ex Athenæo forsan quædam adduci possent pro Brodæo, quæ ipsi in calamum non venêre: sed nolo hujus litis me facere participem; cùm vix unum vel alterum Auctorum suffragium Brodæo faveat; reliqua omnia evincant, Sigmata fuisse thoros & lectulos, qui in locum tricliniorum surrogati sunt [1]. Differebant à triclinis primò figurâ; tricliniorum figura erat recta, Sigmatum lunata seu semicircularis: quod tam ipsa appellatio ostendit, quàm quæ in descriptione porticus, quæ Constantinopoli in tertia Urbis Regione, apud Zosimum *lib.* 3. dicuntur: *Porticus semirotunda, quæ ex similitudine fabricæ sigma Græco vocabulo nuncupatur.* Adde Mart. *lib.* 4. *ep.* 87. Sidonium *lib.* 1. *ep. ult.* Juvencum & Paulinum Poetas, quorum verba deinceps scribemus. Secundò in eo est discrimen, quòd triclinium omnibus mensis conveniat, Sigma non item, quippe secundùm mensæ magnitudinem variat, & vel majus est, vel minus; unde tertiò numero lectulorum non conveniunt: triclinia tribus tantummodo lectulis erant instructa, & tres capiebant convivas; verùm Sigma vel septem vel octo. Memini quidem Casaubonum *ad locum Lampridii in Vita Heliogabali* negasse ogdoadem in Sigmate convivarum. Locus Lampridii est: *Habuit & hanc consuetudinem, ut octo calvos rogaret ad cœnam, item octo luscos, & item octo podagrosos, octo surdos, octo nigros, octo longos, & octo pingues, cùm capi non possent uno Sigmate, ut de his omnibus risus citaret.* Ad hæc verba commentatur Casaubonus, *singulæ nempe ogdoades: nam septenos capiebant Sigmata, non octonos. Martialis, septem Sigma capit.* Verùm miror vehementer, Magno Casaubono non venisse in mentem Martialis versum *lib.* 14. *ep.* 87.

Accipe lunatâ scriptum testudine Sigma
Octo capit.

Aut quod Sidonius *lib.* 1. *ep. ult.* referat, in epulo Majoriani Augusti uno Sigmate assedisse mensæ octo cum ipso Augusto. Vel si venerunt in mentem, forsan dixit cum Ciacconio, Martialem non hîc tam veritatem attendisse, quàm in alio loco. Recordor equidem ab Antiquis legem convivalem sancitam fuisse, ut septem tantùm essent in convivio convivæ; sed non adeò id observatum est, quin vel octo vel novem quoque adhibuerint epulis. Unde Salmasius in *Notis ad Historiam Augustam*, quod Sigmata alia dicta sint hexaclina, alia heptaclina, octaclina, vel enneaclina, ex numero convivarum, quos capere poterant. Et locus Lampridii parùm imò nihil favet Casaubono, quoniam illa verba, *cùm capi non possent uno Sigmate*, non de singulis ogdoadibus intelligi debent, sed de pinguium numero, quibus majus & amplius Sigma strui debuisset, quàm octo communis habitudinis hominibus. Quoniam ergo ipsos angustius Sigma non capiebat, risus inde excitatus est Imperatori. Et sic locum Lampridii pro numero octonario nunc citamus. Si verum est quod nonnullis visum, Christum cum Discipulis suis in Sigmate seu Stibadio accubuisse, ἐπὶ σιβάδος, ut loquitur Chrysostomus *Hom.* 27. *in Ep.* 1. *ad Corinthios*, & Capuæ est opus musivum, à Desiderio Casinensi Abbate, qui postea Pontifex Victor II. fuit, dedicatum, quod idem ostendit, conjicere tuto possumus, Stibadia etiam ampliora fuisse octaclinis. Adde narrationem de convivio Maximi Augusti, cui interfuit S. Martinus Episcopus, apud Paulinum l. 3. *de Vita Martini*, & Sulpicium Severum.

Sed in viam revertamur, & ex Salmasio *ad Hist. Aug.* accipiemus quartum differentiæ momentum: censet enim, lectulos in Sigmate fuisse sine distinctione perpetuos, qui in tricliniis distinguebantur; ut ex Stuckio, Ciacconio, aliisque constat.

Hic mihi etiam de ordine, quo in Sigmate sedebant, liceat quædam in medium afferre. Duo quasi cornua referebat Sigma; alterum dextrum, sinistrum alterum: & honoratior seu supremus locus erat accubitus in cornu dextro; secundus in sinistro, & sic deinceps, qui hisce viciniores fuerunt. Cognoscimus hæc ex Sidonio & Juvenco. Juvencus Poëta Christianus *lib.* 3. *in caput* 14. *Lucæ* sic expressit legem Christi convivalem:

Si vos quisque vocat cœnæ convivia ponens,
Cornibus in summis devitat ponere membra
Quisque sapit, veniet forsan si nobilis alter,
Turpiter eximio cogetur cedere cornu.

Sidonius illum accumbendi ordinem expressit *lib.* 1. *ep. ult.* quâ modum convivii Augusti Majoriani in Circensibus Ludis exponit: „Primus jacebat „cornu sinistro Consul ordinarius Severinus. Juxta eum Magnus, olim ex-Præfecto, nuper ex-„Consule par honoribus persona geminatis: re-„cumbente post se Camillo filio fratris, qui dua-„bus dignitatibus & ipse decursis, pariter orna-„verat pro-Consulatum patris, patrui Consula-„tum. Pæonius hinc propter: atque hinc Athe-„nius, homo litium temporumque varietatibus „exercitatus. Hunc sequebatur Gratianensis, „omni ab infamia Vir sequestrandus, qui Severi-„num sicut honore post ibat, ita favore præces-„serat. Ultimus ego jacebam, quâ purpurati la-„tus lævum margine in dextro porrigebatur. Cognosce ex hac relatione quæ diximus, Lector: nam in dextro cornu, ut in loco supremo, sedit Imperator, in cornu sinistro, tanquam secundo loco, Consul, & sic deinceps. Peculiare quiddam adhuc observari poterit in convivio Maximi Augusti, cujus jam memini ex Paulino & Severo. In dextro cornu considebat Imperator, in sinistro Consul Euodius, deinde reliqui, S. Martino verò posita est sella extra Stibadium, ad dextram Imperatoris, in qua sessum cepit Episcopus. Apud Gregorium Turonensem Arianus quidam hospitio excepisse Catholicum legitur, cui in sinistro cornu locum dedit, lib. 1. *de Mirac.* c. 8. Videntur hæc nobis contradicere, cùm verisimile sit, & exigat honestatis ratio, quòd ipsi concesserit locum supremum, tanquam hospiti. Sed nihil hæc de sententia nostra nos movent, ludibrio enim hospes convivam ut in aliis, sic etiam in hoc habuit. Si plura de Stibadiis scire cupis, adi Suidam & Athenæum, qui Stibadia ex herbis, & lignis, ramisque constructa fuisse asserunt. Sed hujusmodi forsan facta sunt, cùm rudior esset hominum ætas, & nondum luxuriâ diffluerent mortalium animi; aut, quod opinor maximè, cùm in hortis struerentur vel castris. Plinius enim ex candido marmore factum Stibadium refert *l.* 5. *ep.* 6. & ita structum, ut incubantium pondere quasi expressam aquam redderet Heliogabalus præter ea Sigmata, quæ in lectulis sternebantur, aliud quoddam illorum genus invenit, de quo vide Lampridium in *Heliogabalo* cap. 25. εἰκονισμὸς Stibadii videri poterit apud Ciacconium *de Triclinio*.

Nondum egredimur cœnatione, sed etiam Euripos & piscinas in cœnaculis spectare lubet; nam verisimile est hunc luxum etiam in Villis habitasse, quamvis citare possim Sidonium *Carm.* 22. vers. 209. seqq. *de Burgo Leontii*; quem inter Secessus refero:

Al-

1 Sidonius Carmine de Burgo Leontii Sigma pro ipso cœnaculo & hibernum Sigma pro hiberna cœnatione posuit.

Alta volubilibus patet hinc cœnatio valvis,
Fusilis euripus propter, cadit unda supernè
Ante fores pendente lacu, venamque sequuti
Undosa inveniunt nantes cœnacula pisces.

Et quòd per singula cubicula in Villis ducti sint fontes, Statius in *Tiburtino* ostendit:

An picturata lucentia marmora venâ
Mirer, an emissus per cuncta cubilia lymphas?

Hunc luxum mulris Seneca perstringit lib. 3. *Nat. Quæst.* c. 17. & 18. „In cubili natant pisces: & „sub ipsa mensa capitur, qui statim transferatur „in mensam. Parum videtur recens mullus, nisi „qui in convivæ manu moritur, &c. &c. & *epistola* 100. item *de Tranquill. animi* c. 1. „Quid „perlucentes ad imum aquas & circumfluentes „ipsâ convivia loquar? Dum in Cœnaculo versamur, adjiciemus locum ex Seneca, qui nobis probabit, quàm elegantes & multâ arte elaboratæ fuerint mensæ, *de Tranq. Animi c.* 1 „Placet „mensa, non varietate macularum conspicua, nec „per multas elegantium dominorum successiones „civitati nota: sed in usum posita, quæ nullius „convivæ oculos nec voluptate moretur, nec accendat invidiâ. Consule Meursium *de Luxu Rom.* cap. 9. qui plurima de mensarum superbo cultu apud Romanos.

De fenestris nunc nonnulla exarabo in lectione Auctorum observata, quoniam partes cubiculorum sunt, & Veteres Prætoriorum conclavia multis fenestris, quod ex Plinii Junioris narratione certum est, illustrare consueverunt. Cicero lib. 2. *ad Atticum* ep. 3. meminit fenestrarum: *Fenestrarum angustias quod reprebendis, scito te* Κύρε παιδείαν *reprebendere. Nam cùm ego idem istud dicerem, Cyrus ajebat viridariorum* διαφάσεις *latis luminibus non tam esse suaves. Si* καὶ εἰδώλων ἐμφάσεις *videremus, valde laborarent* εἴδωλα *in angustiis, nunc fit lepidè illa* ἔκχυσις *radiorum.* Videtur hic Cyrus Stoicorum Sectæ fuisse addictus, qui visum per emissionem radiorum ex oculis fieri discipulos suos docuerunt, unde angustius fenestræ spatium fecerunt, existimantes, quòd quò arctior fuerit aditus, eò junctiores & certiores in exitu sint visivi radii, obque id suaviores egressiones. Contraria hisce erat Epicureorum opinio, qui per receptionem specierum accedentium ad oculos, oculum officium suum homini præstare, persuasum sibi habebant, atque propterea patulas struxerunt fenestras, ut ingressus patens foret & inoffensus. Qua opinione is forsan imbutus fuit conditor Tuscorum Plinii, qui latissimas fenestras inseruit; vel Laurentini, quod fenestras non minores valvis habuit. Quæ fenestrarum forma etiam postmodum maximè placuit, quòd fenestræ latiores & patentes non parùm domus splendorem magnificentiamque augerent, & habitatores id agerent, ut multo Sole cubicula calefierent, vel æstate aurâ frigidâ reficerentur. Materia fenestrarum erat testa lapidis specularis, qui ita præparari poterat, ut lumen transmitteret, atque ventos imbresque arceret, vid. multa de hoc scripta apud Pancirollum part. 1. *Rerum Memor.* tit. 6. Item Plinium *l.* 36. *c.* 22. *In Arabia quoque esse lapidem, vitri modo translucidum, quo utuntur pro specularibus.* Seneca eam lapidis præparationem inter ætatis suæ inventa refert: *Quædam nostrâ demum memoriâ prodisse scimus, ut speculariorum usum, perlucente testa, clarum transmittentium lumen*, *ep.* 90. & cap. 4. *de Providentia.* Ex vitro quoque fuisse, simul hæc verba nobis subjicere videntur, est enim antiquior usus vitri, quàm

A speculariorum. Et dubium mihi nullum, vitrum quoque fenestrarum vario fuisse colore tinctum, sicut Statius in Etrusci balneo:

Effulgent cameræ vario fastigia vitro.

Confer Savaronis *Notas ad Sidonii lib.* 2. *ep.* 10. Fenestras fuisse quadratas, non arcuatas, affirmat Philander *ad Vitruvii lib.* 2. *c.* 6. Præter hæc possem de cubiculorum structura memorare, quòd quædam in apsida curvata fuerunt, quædam cum, quædam sine procœtone structa; idque Plinii testimonio ex *ep.* 17. *lib.* 2. confirmare, sed restat potiùs, ut de servorum cubiculis
B quædam huic Capiti inseramus. Auctor est nobis Plinius in descriptione Laurentini sui, fuisse in Prætoriis etiam cubicula servorum exstructa; quod de familia urbana intelligo, non rustica, quæ in parte Villæ rustica habitabat: verba sunt *lib.* 2. *ep.* 17. *Reliqua pars lateris hujus servorum libertorumque usibus detinetur, plerisque tam mundis, ut accipere hospites possint.* Cubicula servorum, quæ vel in Prætoriis, aut Villis, vel etiam in ædibus urbicis condita erant, dicuntur Auctoribus communi nomine cellæ: *Nam cellas Latini*
C *vocant omnia gurgustiola infimæ sortis hominum*, ait Casaubonus *ad Sueton.* Marcus Cato *de R. R.* cap. 14. *Faber hæc faciat oportet, præsepis bubus bibernas, æstivas faliscas, equile, cellas familiæ, carnaria, &c.* Cùm hæc verba, *cellas familiæ*, Scaligero crucem figerent, mutavit scriptionem, ponendo S. pro C. legitque *sellas*; & interpretatur de sellis, ventris expletioni inservientibus, ad usum familiæ comparatis. Ausonius Popma rejiciebat hanc Scaligeri emendationem, & exponit de cellis in quibus penora familiæ reponebantur, sed præter rem. Non nego cellam unam penum asservasse, sed præterea luculenter demonstrari
D potest, servorum cubilia cellas esse vocata, in quibus feriantes habitabant, & noctu cubabant. Non urgebo impræsentiarum, vocem familiæ passim apud Latinos pro servis accipi; occurrit Suetonii locus in *Vita Vitellii* c. 16. Ubi cùm deserta omnia reperisset, dilabentibus etiam qui simul erant, zonâ se aureorum plenâ circumdedit, confugitque in cellulam janitoris, religato pro foribus cane, lecto & culcitrâ objectis. Idem ex Petronio liquet: *Non longè ab Ostiarii cella canis ingens à catena vinctus, in pariete erat pictus, &c.* Adde Colum. *l.* 1. *c.* 6. Vitruvium *lib.* 6. *cap.* 10.
E Ipse Cicero *Philipp.* 2. *Conchyliatis Cn. Pompeji peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres.* Inde dictæ sunt Monachorum cellæ, quòd essent instar servilium quondam cubiculorum arctæ & angustæ. Vix enim capiebat cella duos servos. Et sunt qui opinantur, servos in cellis non solos cubasse, sed semper cum socio. Colligunt ex Senecæ libro *de Brevitate Vitæ* c. 12. Illum tu otiosum vocas, qui vinctorum suorum greges in ætatum & colorum paria diducit. Nec non ex Plauti *Sticho* act. 5. sc. 1. Apud Sidonium locus quidam in Prætorio dicitur Consistorium *lib.* 2. *ep.* 2. *Interjecto Consistorio perangusto,*
F *ubi somnolentiæ cubiculariorum dormitandi potius quàm dormiendi locus est.* Appellationis causa procul dubio hæc est, quòd cubicularii ibidem consisterent & excubarent. Et tantum de cubiculis Prætorii.

CAP,

C A P V T VI.

Ornatus Cubiculorum fuit maximus, imò regius.

Distinguit *l.* 12. *ff. de instructo & instr. leg.* inter instrumenta & ornamenta domus. Instrumenta ea dicuntur, quæ ad tutelam pertinent, quæ tempestatis aut incendii causâ parantur. Ornamenta verò, quæ ad voluptatem parantur, ut tabulæ pictæ, &c. Subjicitur & aliud exemplum, velorum scilicet; velis enim operiebant domos suas Romani, quò ædificia ex vento vel pluviâ vitium non contraherent, & hæc vela, quæ cilicia dicuntur ex pilis pecorum, inter necessaria domus instrumenta censentur: alia verò vela suspendebantur frigoris & umbræ causâ, & hæc ad ornamenta domus vel cubiculi spectant. Non igitur argumento vel officio nostro egredimur, si de ornamentis Diætarum Prætorii nonnulla disseramus; quoniam splendida, superba, magnifica, imò regia, & regiis majora ostentant. Primùm foris spectabimus, & alta culmina mirabimur, quæ nobis Juvenalis *Sat.* 14. ostendit:

Ædificator erat Cetronius, & modò curvo
Littore Cajetæ, summâ nunc Tiburis arce,
Nunc Prænestinis in montibus, alta parabat
Culmina villarum &c.

Ita de patre; & mox ait filium marmore extulisse ædificia:

—— —— *filius amens,*
Dum meliore novas attollit marmore Villas.

Constat ex Seneca Veteres turritas fecisse domos [1], *Consolat. ad Helviam* c. 9. Dubitandum ergo non est, etiam Villarum Prætoria turribus exornasse, & potissimùm verba Salviani de Prætoriis Villarum esse accipienda: *Non superbas ac præeminentes excelsis arbibus domos, non supra humanos visus elata culmina, nec inserta nubibus aerio habitatore fastigia.* Ideo quòd omnes sumtus ferè in Villarum culturam effunderent, ne quid voluptatis aut luxuriæ deficeret rusticantes. Dum Villam Africani nec lautam nec politam intueor, quam Seneca *ep.* 86. describit: *Vidi Villam structam lapide quadrato, murum circumdatum sylvæ, turres quoque in propugnaculum Villæ utrimque subrectas. Cisternam ædificiis ac viridibus subditam, quæ sufficere in usum vel exercitus posset.*

Duo, quæ ad Villarum structuram spectant, animadverto; primum est, quòd muris, munimentis, & propugnaculis circumsepta fuerint; alterum, quòd turres propugnaculorum spectaculo suo ornarint Villas. Villæ ipsæ ex marmore erant exstructæ pretioso. Juvenalis *loco citato:*

—— —— —— *alta parabat*
Culmina Villarum, Græcis, longéque petitis
Marmoribus: vincens Fortunæ ac Herculis ædem.

1 Adde Plinium l. 2. ep. 2.

Et paulò pòst:

—— —— *turbavit filius amens,*
Dum meliore novas attollit marmore Villas.

Græca & longè petita marmora sunt Lacedæmonium, Carystium, & Chium, item ex Armenia, Numidia, & Ægypto advectum: vide Plinium *l.* 36. *c.* 6. & alibi. Sed illa verba, *vincens Fortunæ ac Herculis ædem*, ostendunt maximam magnificentiam Villarum: nam vetus Interpres Juvenalis putat indigitari ædem Fortunæ, ex lapide Phengite candido & translucenti in Cappadocia reperto: quare & foribus opertis interdiu claritas ibi diurna erat, haud alio specularium modo, tanquam inclusâ luce non transmissâ, quam Nero aureâ domo amplexus est: vid. Plinius *lib.* 36. *c.* 22. hanc si superarunt Villæ magnificentiâ, dubium non est, totas fuisse etiam foris marmoreas ornatissimasque. Quam Herculis innuat ædem Poëta, nondum consentiunt Interpretes; quidam exponunt de ea, quam Marcius Philippus exstruxit Herculi Musarum, de qua Suetoo. *lib.* 2. *c.* 29. ita duo Scholiastæ Juvenalis: vel de ea, quam Domitianus condidit. Marcellus Donatus *ad Sueton.* de illa, quæ Tiburi fuit, accipit verba Juvenalis: & qualis tandem fuerit, certè divina fuit, & cultissima, dignaque ut inter exempla ponatur, nec tamen accessit ad Villarum superbam elegantiam. Conferamus quoque Festi, vel potiùs Catonis apud Festum suffragium: *Dicere possum*, inquit, *quibus* VILLÆ *atque ædes* ÆDIFICATA, *atque expolita maximo opere, citro atque ebore, atque pavimentis Punicis stent.* Quæ verba nos in ipsa conclavia deducunt, in quibus tantus apparuit splendor, tam dives ornatus, ut fidem me hercule excedat. Magna mole extollebantur cœnationum fastigia. Sen. *Consolat. ad Helv.* cap. 9. laquearia fuerunt auro tecta. Plin. *l.* 33. c. 3. ubi originem hujus cultus refert: *Laquearia* [1], *quæ nunc & in privatis domibus auro teguntur, post Carthaginem eversam primò inaurata sunt in Capitolio, censurâ L. Mummii. Inde transiere in cameras, in parietes quoque, qui jam & ipsi tanquam vasa inaurantur.* Docet nos Seneca laquearia cœnaculorum versatilia & ita coagmentata fuisse, ut subinde alia facies atque alia succederet, & toties tecta quoties fercula mutarentur, *ep.* 90. Ibidem & hæc verba de Antiquorum frugalitate leguntur: *Non tecta cœnationi epulum recepturæ parabantur, nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria auro gravia penderent.* Meminit etiam eâ epistolâ Philosophus cælatorum laquearium. Si exemplum vel specimen versatilium laquearium desideras, ingredere domum auream Neronis, cujus structuram Suetonius depinxit *lib.* 6. *c.* 31. *Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores fistulis, at unguenta desuper spargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuò diebus ac noctibus vice mundi circumageretur.* Nec laqueata solùm tecta operiebant cubicula & cœnationes, sed etiam concamerata. Plinius *lib.* 2. *ep.* 17. *cubiculum in apsida curvatum.* Quid laquearia à cameris differant, ostendit Salmasius in *Notis ad Hist. Aug.* & *Vopisci Aurelianum: Laquearia ex tabulis ligneis fiebant, & erant plana. Cameræ* [2] *& curvatæ*

1 Lacunaria inaurata appellat Sidonius bracteata l. 2. ep. 10. 2 Curvatas fuisse cameras probat etiam [illegible] Savaro ad Sidonii l. 9. ep. 7.

eruut & trussilatæ atque inductæ tectorio. De forma ipsarum nec non de tectorii præparatione vid. Vitruvius *lib. 7. c. 3.* Multis modis expoliebantur hæ cameræ, coronario opere, musivo, ærographiâ, vel encaustice, de quibus vide Vitruvium & Salmasium *ad Spartianum.* Denique inaurabantur, quod ex Vopisci *Aureliano:* cùm hic in animo haberet prohibere, ut aurum neque in cameras, neque in tunicas, neque in pelles, neque in argentum mitteretur. Quod sapientissimum animi consilium fuit, quia aurum in laminas diductum, & aliis rebua impactum usu deteritur, ut ad nullum usum deinceps redire queat. Propertius alium morem recenset disponendi cameras eburnas in trabes auratas, *lib. 3. eleg. 2.*

Quòd non Tænariis domus est mibi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Demittamus nunc oculos ad pavimenta & parietea; quàm splendidus ibi cernitur ornatus! Varus depictis emblematibus, metallis, gemmisque, auro, marmore, & argento cuncta erant adornata. Statius de Villa Vopisci *Tiburtino:*

Dum vagor adspectu vultusque per omnia duco,
Calcabam nec opinus opes: nam splendor ab alto
Desinus, & nitidum referentes aëra testæ,
Monstravêre solum, varius ubi picta per artes
Gaudet humus, superantque notis Asarota figuris.

Item:

Vidi artes, Veterumque manus, variisque metulla
Viva modis, labor est auri memorare figuras
Aut ebur; aut dignas digitis contingere gemmas.

Sunt verba in hanc rem non prætermittenda apud Senecam *ep.* 86. „Pauper sibi videtur ac „sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis or„bibua refulserunt; nisi Alexandrina marmora „Numidicis crustis distincta sunt: nisi illis „undique operosa & in picturæ modum va„riata circumlitio prætexitur: nisi vitro abscon„ditur camera: nisi Thasius lapis, quondam „rarum in aliquo spectaculum templo, pisci„nas nostras circumdedit &c. Eò deliciarum „pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus. Indicat hisce verbis nonnullos incrustationis parietum modos. Marmore indui parietes ait & pavimenta, vel marmoris crustis. Primus id fecit Romæ Mamurra Præfectus fabrûm C. Cæsaris. Plin. *lib. 36. c. 6. Primùm Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ in Cælio Monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram.* Plinius Junior *lib. 9. ep.* 39. cùm esset refecturus ædes Cereris in prædiis suis, præcipit Mustio Architecto, marmora emat: *Velim emas marmora, quibus solum, quibus parietes excolantur.* Et in banc rem sunt notatu digna verba Senecæ Rhetoris lib. 2. *Controvers.* 9. ubi multa de deliciis luxuriæ mortalium: *In hos ergo exitus varius ille secutur lapis, ut tenui fronte parietem tegat, quam vinctus severè in hoc pavimentum levatum.* Ab initio vestiebantur parietes tabulis pictis, sed mox in totum pictura à marmoribus pulsa est, ut Plinius *lib. 5. c.* 1. loquitur. Quando verò cœperit marmoris usus, vide apud eundem Plinium *lib.* 36. *capitibus primis.* Et quidem primùm tecti sunt parietes abacis seu tabulis marmoreis, postmodum verò crustis pro abacis usi sunt; & crustas variâ figurâ dispositas, si naturâ maculosæ variæque non essent, picturâ fingebant. Discimus ex Plinii *lib.* 35. *c.* 1. „Nunc verò in totum marmoribus „pulsa (sc. pictura) jam quidem & auro, nec „tantùm ut parietes toti operiantur, verùm & „interraso marmore, vermiculatis ad effigies „rerum & animalium crustis. Non placent aba„ci, nec spatia montis in cubiculo delitentia, „cœpimus & lapidem pingere. Hoc Claudii „principatu inventum: Neronis verò maculas „quæ non essent, in crustis inserendo unita„tem variare, ut ovatus esset. Numidicus ut „purpurâ distingueretur, Synnadicus, qualiter „illos nasci optarent deliciæ. Conf. Turneb. l. 26. c. 3. *Advers.* & Casaub. *ad Sueton.* Sic cùm non tantùm pingerent marmora, verùm etiam crustis distinguerent diversoa colores, dixit Seneca, *marmora Alexandrina crustis Numidicis distincta sunt.* Item, *quòd in picturæ modum variata fit circumlitio.* Sunt enim marmora alia aliis coloribus imbuta, prout regio, quâ nascuntur, tinxerit. Indicat Sidonius *lib. 2. ep.* 2. ubi de Villæ balneo: *Jam si marmora inquiras, non illic quidem Paros, Charystos, Proconissos, Phryges, Numidæ, Spartiatæ rupium variatarum posuêre crustus &c.* Luculentiùs in *Epithalamio Ruricii:*

Hic lapis est de quinque locis dans quinque colores,
Æthiopus, Phrygius, Parius, Pœnus, Lacedæmon,
Purpureus, viridis, maculosus, eburnus, & albus.

Confer Vitruvium *lib. 7. c. 5.* Illud te quoque monitum velim, cogites; Veteres non ornatus modò causâ, sed etiam ut frigidæ essent ædes marmore incrustasse. Palladiua *lib. 1. tit.* 9. & Sidonius in *Propemptico:*

Seu contra rabidi Leonis æstus
Vestis frigore marmorum penates.

Item *lib.2.ep.2. Sed etsi nullo peregrinarum caussium rigore ditamur; habent tamen tuguria seu mapalia mea civicum frigus.* Non prætereundum hic opua tectorium, dum de marmoreis incrustationibus agimus, nam Varro lib. 3. *de R. R.* c. 2. monstrat Villam opere tectorio politam. Initiò cùm tectoria ex calce & arenâ præpararentur, inter infima ornamenta Villarum erant, quod mihi colligi posse videtur ex Gellii *lib.* 13. *c.* 23. & Seneca dixit hæc gregalia tectoria *ep.* 86. sed postmodum majori arte & elegantiâ confecta sunt. Plinius *l.* 23. *c.* 23. *Tectorium*, inquit, *nisi ter harenato* (id est, calce arenâ permistâ) *& bis marmorato* (marmoratum fit è marmore trito & calce vivâ) *non satis splendoris habet.* Confer Vitruvium *lib. 7. c.* 3. & 6. ubi Philander in *Notis*, quòd Veteres admiscuerint incrustationibus conchas, potissimùm fontium fornicibus, quod nostra ætas imitatur. Quod genus videtur in Villa Ciceronis ad Formias interspersis purpuris, peloridibus, cæterisque conchis.

Sed abundè diximus de incrustatione marmorea, de picturæ ornamentis nunc quædam fari incipimus. Jam audivimus ex Plinio, picturam à marmoribus in totum fuisse expulsam: alibi *lib. 36. cap. 25. Pavimenta*, ait, *originem apud Græcos habent elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulêre eam.* Satis inde quidem constat picturis expolivisse parietes & pavimenta, sed pluribus roborare possumus auctoritatibus. Varro lib. 3. c. 2. *R.R.* de incultiori Villa: *Nuncubi hic vides citrum? aut aurum? aut minium? aut armenium? num quod emblema?* &c. Et paulò pòst: *Tua hæc in Campo Martio* (sc. Villa) *oblita est tabulis pictis, nec minùs signis ornata.* Plenius expressit Sidonius *lib. 2. ep. 2.* ubi de balnei sui simplicitate: *Interior parietum facies solo lævigati cæmenti candore contenta est. Non hic per nudam pictorum corporum pulchritudinem turpis prostat historia, quæ sicut ornat artem, sic devenustat artificem. Absunt ridiculi vestitu & vultu histriones, pigmentis multicoloribus Philistionis supellectilem mentientes. Absunt lubrici tortuosique pugilatu & nexibus palæstritæ, quorum etiam viventum luctas, si involvantur obscœnius, casta confestim Gymnasiarchorum virga dissolvit. Quid plura? nihil illis paginis impressum reperietur, quod non vidisse sit sanctius. Pauci versiculi lectorem adventitium remorabantur.* Ad duo hîc advertas animum velim, Lector benevole; alterum est, quòd figuris pictis parietes ornarunt; alterum, quod balneorum parietibus turpes historias inscripserunt, quod Christianos non decebat. Addimus testimonium Symmachi *lib. 6. ep. 50. In minoribus balneis piscinalem picturis potiùs quàm musivo excoli non probavi.* Conf. Vitruvius *lib. 7. c. 5.* Pomponii Gaurici liber *de Sculptura*, cum *Commentario* Ludovici Demontiosi *de Sculptura, Cælatura, Scalptura, & Pictura Antiquorum*, Abrahami Gollæi * Anno 1609.

Videbimus nunc vitreas Senecæ cameras, quibus respexit ad morem Veterum; quòd vitreis ornamentis domos induxerunt. Statius:

Effulgent cameræ vario fastigia vitro.

Certum quidem est, calluisse antiquos Architectos artem expoliendi tectoriis parietes, ut vitri pelluciditatem referret, sed etiam vero tegebant parietes pavimentaque vitro. Fl. Vopiscus in *Vita Firmi: Nam & vitreis quadraturis bitumine aliisque medicamentis insertis domum induxisse perhibetur.* Accersendus quoque Plinius ut sententiam ferat *lib. 36. c. 25.* „Pulsa deinde „ex humo pavimenta in cameras transiêre è vi„tro; novitium & hoc inventum. Agrippina † „in Thermis, quas Romæ fecit, figulinum opus „encausto pinxit, in reliquis albaria adornavit, „non dubiè vitreas factura cameras, si priùs „inventum id fuisset, aut à parietibus scenæ, „ut diximus, Scauri pervenisset in cameras. Reperies etiam in parietibus Bibliothecæ loco marmoris vitrea tectoria apud Boëtium. Deinde specula parietibus tanquam venusta emblemata inseruêre, ex vitro aut alio pellucido lapide confecta, vide Vitruvium *l. 7. c. 3.* & Salmasium in *Notis ad Hist. A.* Et, ut pertexamus hujus Capitis filum, de ornatu Diætarum sciatis; parietes Tyriis & hyacinthinis regiisque velis induisse, de quo Tertullianus *de hab. mul. Parietes Tyriis & hyacinthinis, & illis regiis ve-*

* Leg. *Gorlai.* † Leg. *Agrippa.*

A *lis, quæ vos operosè resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur.* Purpurâ stravisse Sigmata Paulinus *de Vita Martini* l. 3. init.

Stipant subjectas regalia fercula mensas,
Dives in excelsis splendescit purpura fulcris.

Item Sidonius *Carm.* 17.

Non tibi gemmatis ponentur fercula mensis,
Assyriusque murex nec tibi Sigma dabit.

B Nec minùs pretiosa fuisse illa vela existimandum est, quæ umbræ causâ suspendebantur in cubiculis, vel quæ circa columnas extendebantur, quarum mentio fit *l. 12. ff. de instr. & instr. leg.* vel quæ foribus appensa sunt, ut cubicula operirent; id enim statuendum est ex lege elegantiarum & ornatus, quæ jubet, ut cultus sibi ubique respondeat, & colligi potest ex Sidonii *lib. 4. ep. 24.* ubi de Maximi Villa; miratur Villam omnem suum cultum deposuisse, & foribus cilicum vela esse appensa. Si probandum foret quòd velis opertæ fuerint fores, possem allegare Lamprid. qui in *Heliogabalo* de
C Principe refert: *Cùm milites Heliogabalum in hortorum secessu hærentem trucidatum venissent, Imperator exterritus se in angulum condidit, objectuque veli cubicularis, quod in introitu erat cubiculi, se texit.* Facilè quoque & illud ostendi posset, cubiculorum fastigia olim velis, non cameris nec laquearibus, tecta opertaque fuisse, si ingrueret imber vel pluvia, nam aliàs erant hypæthra & aperta: confer *legem citatum* 12. & Senecam *ep.* 90.

Sed prætereo hanc partem, & dum animus ad Balneorum Basilicas tendit, assigno huic Ca-
D piti sub calcem locum ex Suetonio in *Vita Augusti* cap 72. & quædam de statuis columnisque. Columnis utebantur Antiqui non in ornamentum, sed fulcimentum, quia omnium firmissima esse fulcimenta putabant; quod alicubi Plinius tradidit: deinde verò in ornamenta potissimùm positæ sunt. Savaro distinguit inter pilas & columnas; pilæ erant saxeæ & fulciebant ædificia, columnæ verò ad ornatum collocabantur, hinc optimis Auctoribus dicuntur *columnæ purpuræ ædificiorum.* Sed sequor Plinium l. 36. c. 6. *H. N.* qui aliter me informat: *Columnis utebantur in templis nec lautitiæ*
E *causâ, (nondum enim ista intelligebantur) sed quia firmiores aliter statui non poterant.* Et ne excipere possit Savaro, apud Priscos olim alitêr obtinuisse, adjungam verba Senecæ *ep.* 86. *Quid cùm ad balnea libertinorum pervenero? Quantum statuarum, quantum columnarum, & nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, impensæ causâ?* Videtur Seneca distinguere inter columnas nihil sustinentes, & fulcientes ædificia. Et quid moror, Savaronem ex Juvenalis, Martialis & Statii auctoritatibus redarguere? Juvenalis *Sat.* 7.

F *Parte aliâ longis Numidârum fulta columnis*
Surgat, & algentem rapiat cœnatio Solem.

Martialis *l. 5. ep.* 13.

At tua centenis incumbunt tecta columnis.

Et Statius in *Epithalamio Stellæ:*

Pendent innumeris fastigia nixa columnis.

Bbb 2 Et

Ex eodem Statio confirmabimus quoque, quæ à nobis dicta sunt de ornamentis, quæ ex statuarum & columnarum decore Villis addebantur, ad Plinii enim auctoritatem non confugiam. Statius *Sylvâ 7.* Tiburtinæ Villæ Vopisci hæc ornamenta commemorat:

Vidi artes, Veterumque manus, variisque metalla
Viva modis; labor est auri memorare figuras,
Aut ebur, aut dignas digitis contingere gemmas:
Quicquid & argento primùm, vel in ære Myronis
Lusit, & enormes manus est experta Colossos.

Idem de Villa Pollii, *Surrentino:*

Quid referam veteres ceræque ærisque figuras?
Si quid Apellei gaudent animasse colores,
Si quid adhuc vacuâ, tamen admirabile Pisa
Phidiacæ rasêre manus, quod ab arte Myronis
Aut Polycletæo jussum est quod vivere Cælo,
Æraque ab Isthmiacis auro potiora favillis
Ora ducum, & vatum, sapientumque ora piorum,
Quos tibi cura sequi —— ——

Alio ornatu instruxit Villas suas Augustus; de quo Sueton. *loco* antea *cit.* quo loco concludam: *Ampla & operosa Prætoria gravabatur. Et neptis quidem suæ Juliæ, profusè ab ea exstructa, etiam diruit ad solum: sua verò quamvis modica, non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu, quàm Xystis & nemoribus excoluit, rebusque vetustate ac raritate notabilibus: qualia sunt Capreis* (alii codices legunt *capita*) *immanium belluarum ferarumque membra prægrandia, quæ dicuntur, Gigantum ossa, & arma Heroum.* Possem quidem cultum feralem & ornamenta, quibus in luctu induebant cœnacula, referre, sed remitto Lectorem ad epulas ferales Domitiani, de quibus Xiphilinus ex Dione. Apparavit ædes nigerrimas ex omnibus partibus: erant atra laquearia, parietes ac pavimentum, sedesque nudæ eodem modo collocatæ erant. Hæc de capite sexto, sit nunc septimum.

CAPUT VII.

Balneorum structuram & cultum describit.

QUi veterum Villarum structuras explicarunt, Plinius & Sidonius, nullum ferè Prætorii membrum, dum omnia ostiatim exhibent, studiosiùs descripserunt quàm balnea: vel quòd inter vitæ adminicula summè necessaria haberent; vel quòd multis sumtibus & luxurioso cultu structa essent. Nam cùm natura ab initio monstraret lavandi necessitatem, siquidem non dubium est, quin necessitas, quæ homini imperavit curam valetudinis, defendere ab æstu corpus, & tueri contra frigus, eadem etiam, ut sanitas servaretur, imperaverit munditici curam, & à sordibus corpus purgandi studium. Quod quidem aqua simplici in fluviis fieri potuit; sed mox in id incubuit solertia humana, ut commodè fieret, excogitavitque adminicula, quibus commodè lavaretur; præsertim cùm lautionibus corporis membra refici persentisceret; donec à commoditate & utilitate ad abundantiam & luxum, quæ tritissima semper ad luxuriem via fuit, ingenium humanum processit. Sed si ad Romanos respiciamus, ignorabat Roma in pueritia sua balneorum usum. Juvenes in palæstra defatigati & pulvere sordidi diluebant sudorem pulveremque in Tiberi fluvio, teste Vegetio. Postquam verò accepissent quæ apud Græcos lavandi esset ratio & commoditas, crescente præsertim juventute, ac exercitiorum studio, incivile visum est & rusticitatis esse, illustrem civitatem in luculentis fluminis aquis quotidie lavari; atque cœpit mox consilium more Græcorum balnea struere. Sed differre propositum necessum habuit propter aquarum penuriam. Nondum enim didicerant artem, per fistulas & euripos aquas in alias regiones perducendi, vel in colles, quos tunc habitabant maximè, extrahendi & elevandi. Anno tandem 444 ab V.C. Valerio Max. & P. Decio Mure Coss. Censore Appio Claudio curante, primum statutum est decretum, ut ex Tusculano in Vrbem aqua duceretur, quæ à Curatore Appia appellata est. Quam curam deinceps & alii suscepêre, & plurimæ aquæ in Vrbem adductæ sunt, de quibus vide Baccium l. 7. *de Thermis* cap. 4. constructique sunt lacus, alvei brevi muro clausi, in quibus aquæ reciperentur, deinde balnea & piscinæ in loco publico; mox indecorum habitum, virum gravem & divitiis vel officio celebrem cum plebejis in loco publico lavari, inde sunt facta balnea privata in Vrbe. Neque hic substitit solertia humana, sed etiam ruri & in Villis condidit balnea: nam ab initio non exstitisse in agris balnea probatur ex Seneca *ep.* 86. quâ scribit, Veteres in nundinis tantummodo se totos lavisse, videlicet cùm venissent in Vrbem. Sed si tempora Romana prima cum ultimis conferas, quanta deprehendetur in primis structuræ & cultus simplicitas! quantus in ultimis luxus & voluptas! de quo apud Senecam *ep.* 86. plurima: *Olim pauca erant balnea, nullo cultu exornata. Cur enim ornaretur res quadrantaria* *, *& in usum, non oblectamentum reperta?* Postmodum nullibi major luxus apparuit quàm in balneis: cæca erant Antiquorum, aut obscura, aut sine lumine. Seneca *l. cit.* de balneo Africani, quod ceu antiquæ frugalitatis exemplum nobis porrigit: *In hoc balneo Scipionis minimæ sunt rimæ magis quàm fenestræ, muro lapideo exsectæ, ut sine injuria munimenti lumen admitterent.* Et verisimile est pudoris ergo intrasse obscura balnea, ne se nudos viderent, confer. Savaro *ad Sidon. lib. 2. ep. 2.* Sed deinceps obscura illa balnea vocavere blattaria, & parata sunt amplissimis fenestris, quò plurimum Solem reciperent, & non lavarentur solùm, sed etiam colorarentur, multaque in luce decoquerentur, aut ex solio agros & maria prospicerent, ut loquitur *Seneca.* Simplici & gregali tectorio incrustabantur parietes, qui postea auro, colore vario, marmore, operosâ picturâ & gemmis fulgebant. Ne dicam de argenteis epistomiis, quæ aquas fundebant; de superbis piscinis, quas Tha-

* Sic restituit Coelius Rhodig. Antiq. Lect. l. 30. c. 19.

Thasius lapis, rarum quondam io aliquo templo spectaculum, circumdedit; de columnis auro ornatis saltem impensæ causâ factis, & quæ alia erant luxus spectacula.

Balneorum erant certa membra & partes; quod ex Plinio, Vitruvio, Sidonio, Celso, Galeno, Palladio, Columellâ, aliisque, tum ex Icone Thermarum Diocletianarum apud Baccium *l. 7. c. 5.* cognoscere integrum est. Primum membrum dicebatur Apodyterium, cujus meminit Plinius *l. 5. ep. 6.* & Cicero *ad Quinctum Fratrem*: ubi ingressuri ad balneas deponebant vestes; appellabatur etiam Tepidarium, unde Celsus lib. 1. cap. 4. *de Med.* refert, *solitos primùm paululum in Tepidario sudare sub veste, & tum transire in Calidarium*: in quod etiam loti ex Frigidario revertebantur, ut abstergerentur & uncti vestibus se iterum induerent. Ex Tepidario hoc descendebant in Caldarium, ubi sudabant, & in calidam aquam se immergebant. Unde dicitur *Sudatorium* Senecæ. Item *Laconicum*, quòd Lacones hunc ritum primùm instituerunt, teste Plutarcho in *Alcibiadis Atheniensis Vita*. Quanquam alii balneum Laconicum distinguant à Caldario, ut Galenus, &c. quibus Caldarii vox specialiùs accipitur, non pro toto membro, sed pro piscina seu baptisterio calidâ aquâ redundante, quæ erat io hac parte, ob quam Sidonio cella aquarum coctilium dicta est, *lib. 2. ep. 2. Hinc aquarum surgit sella coctilium, ubi & vis ferventis undæ per parietem foraminatum flexilis plumbi meatibus implicita singultat.* Idem appellat *conclave succensum*. Nam succendi dicebantur balneæ, & subjacebat fornax[a], quæ succendebatur, & calorem per fistulas & tubulos, qui alibi in Jure cuniculi appellantur, immittebant succenso, *l. 55. ff. de leg. & fideicom. leg. 13. ff. de serv. præd. urb. l. 58. ff. locat.* & *l. 8. §. ult. ff. si serv. vind.* & Seneca *ep. 90.* confer. l. 3. *Nat. Quæst.* cap. 24. & Vitruvium *l. 5. c. 10.* Huc facit, quando in codicibus Juris fit mentio lignorum ad usum balneorum; jumentorum, quibus ista ligna deferuntur; mancipum thermarum, qui subvectionem lignorum curabant; calefactorum; item quòd calefactio balnearum inter munera personalia censetur, quæ JCtis cognita sunt. Post sudorem emissum io Caldario in Frigidarium se recipiebant, quæ Plinio est cella frigidaria, *lib. 5. ep. 6.* aliis dicitur piscina: nam vox piscinæ non tantùm notat vivarium in quo aluntur pisces, sed etiam labrum dicitur piscina; quod Plinius, ni fallor, me docuit *l. c. Cubiculum despicit ante piscinam, quæ fenestris servit ac subjacet, strepitu visuque jucunda: nam ex edito desiliens aqua, suscepta, marmore albescit.* Hisce receptaculum aquæ ex marmore factum appellat piscinam. Porro piscina ponitur pro balneo; Plinius piscina calida pro balneo calido, & Senecæ sunt piscinæ sæpius balnea *ep. 86.* Accipitur etiam specialiter pro Frigidario, ita apud Palladium lib. 1. *de R. R.* t. 39. Piscinales cellæ sunt cellæ frigidariæ balnei, confer. Sidon. *Carm.* 19. Denique etiam piscina appellabatur quicunque alveus, in quo natare solebant privatim, vel in Villis vel in ædibus; quod non ex uno loco Ciceronis, Plinii, aliorumque ostendi posset. Plinius *l. 5. ep. 6. excipit cella frigidaria, in qua baptisterium amplum atque opacum. Si natare latiùs aut tepidiùs velis, in area piscina est, in proximo puteus, ex quo possis rursus adstringi.* In frigidaria hac cella morabantur, & aquâ frigidâ perfundebantur, & sæpe quasi cataclysmo, vid. Cæl. Aurel. l. 1. *Chron.* cap. 1. ut corpus & cutem adstringerent: credebant enim calorem dissolvere, frigus adstringere. Sidonius *Carm.* 19. quod in piscinam fecit:

Intrate algentes post balnea torrida fluctus,
Ut solidet calidam frigore lympha cutem.

Item Martialis *l. 1. ep. 50.*

Tepida natabis lenè Congedi vada,
Mollesque Nympharum lacus,
Quibus remissum corpus adstringas brevi
Salone, qui ferrum gelat.

Erant magnificè exstructæ frigidariæ: Sidonius: *Hinc frigidaria dilatatur, quæ piscinas publicis operibus exstructas non impudenter æmularetur.* Seneca *ep. 86.* quòd Thasio lapide pretioso piscinæ fuerint exornatæ. Plinius *ep. 17. lib. 2.* ita structuram intra parietes describit: *Inde balinei cella frigidaria spatiosa & effusa, cujus in contrariis parietibus duo baptisteria velut ejecta sinuantur, abundè capacia, si innare in proximo cogites.* Confer. *lib. 5. ep. 6.* & prolixam cellæ frigidariæ descriptionem dedit Sidonius *lib. 2. ep. 2.* quam non exscribemus totam, quia prolixior; eam modò partem hîc proferam, quæ baptisterium delineat. „Huic Basilicæ „(id est frigidariæ) appendix piscina forinsecus, seu, si græcari mavis, baptisterium ab „Oriente complectitur, quod viginti circiter „modiorum millia capit. Huic elutis è calore „venientibus triplex medii parietis aditus per „arcuata intervalla reseratur. Nec pilæ sunt „mediæ, sed columnæ, quas Architecti peritiores ædificiorum purpuras nuncupavêre. In „hanc ergo piscinam fluvium de supercilio „montis elicitum, canalibusque circumactis per „exteriora natatoriæ latera curvatum, sex fistulæ prominentes, leonum simulatis capitibus effundunt, quæ temerè ingressis veras „dentium crates, meros oculorum furores, certas cervicum jubas imaginabuntur. Hîc si „dominum seu domestica seu hospitalis turba „circumstet, quia præ strepitu caduci fluminis „mutuæ vocum vices minùs intelliguntur, in „aurem sibi populus consabulatur. Ita sonitu „pressius alieno, ridiculum affectat publicus „sermo secretum. Hactenus Sidonius describens baptisterium, quod etiam piscinæ nomen habebat: & hinc puto factum esse, quòd frigidaria cella piscina vel piscinalis diceretur, quia piscinas & baptisteria comprehendebat. Hisce membris adjungit Plinius Sphæristerium *l. 5. ep. 6.* cujus etiam meminit *Ulpianus l. 16. ff. mandati: Si Aurelius Quietus mandaverit Medico, ut in hortis ejus, quos Ravennæ habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, Sphæristerium & hypocaustum, & quædam ipsius valetudini apta, suâ impensâ faceret*, &c. Monendus hîc erit Lector, ut observet in Historia Romana, ab initio exercuisse corpora variis motibus, cùm Thermæ nullæ essent: introducto autem Thermarum usu, cùm peritia Architecturæ magis elaborata, vel cognita esset Romanis, mox Thermæ ad exercitiorum loca exstructæ sunt. Sic Nero Neronianas suas juxta Agonalem Circum ob Ludos construxit, qui ibi celebra-

[a] De constructione fornacis vid. Constantinum l. 2. c. 3. de Agric. Vitruvium & alios.

lebrabantur. Et Titus Vespasianus, dedicato Amphitheatro, Thermas celeriter exstrui jussit, ad Amphitheatri & exercitiorum, quæ in eo fiebant, commoditatem. Donec tandem more Græcorum Thermæ cum Palæstris conjungerentur, & pars balnei fieret Sphæristerium. Erat locus rotundus, quod ex Plinio constat *lib. 5. ep. 6. Apodyterio superpositum est Sphæristerium, quod plura genera exercitationis, pluresque circulos capit.* Probatur etiam ex nominis ratione, dictum enim videtur à sphærica figura; nisi eorum probare malles opinionem, qui à pila, quam Græci σφαῖραν dicunt, derivant. Hic locus erat multis palæstris & exercitiis destinatus, quod Plinius nobis indicavit. Quanquam Ælius Lampridius in *Vita Alexandri Severi* videatur locum, quo pilâ ludebatur, dixisse Sphæristerium: *Post lectionem operam palæstræ & Sphæristerio, aut cursui, aut luctaminibus mollioribus dabat.* Et Suetonius *tepidarium* dixit Sphæristerium, c. 20. *Vitæ Vespasiani.* Non enim affirmare ausim, Suetonium intellexisse locum palæstrarum, qui nunquam legi, quòd Veteres se in Sphæristerio fricarint. Cætera quæ de balneorum structura & ornatu dicenda forent, ex illis quæ de cubiculis in genere dicta sunt, cognoscentur. Nam & camerata (ut ex Cælio Aurel. l. 3. *acut. morb.* cap. 17. liquet, *in balnei fornice, quam appellant acbicolum sive cameram*) & picturis, marmore, vitro, &c. lautissimè erant exornata. Et ut absolvam, balnearum aliæ in Villis erant rusticanæ, in quibus familia, ut inquit Columella & ex eo Palladius, feriatis saltem diebus lavaretur, neque enim frequentem earum usum robori corporis operariorum conducere credebant.

Tandem spectabimus in Villarum structura loca sanctiora, qualia sunt monumenta inhumatorum, & delubra deorum. Ponebant in Villis & Secessu diis aras, exstruebant in ipsorum cultum templa, & faciebant sacra: ejus rei testem habeo Martialem *lib. 10. ep. 92.* quo Mario rusculum suum Nomentanum commendat, unà cum diis & sacris, præscribitque formulsm, quâ diis sacrificans pro se intercedere debeat:

Ubicunque noster Martialis est, dices,
*Hæc * ecco mecum dexterâ litat vobis*
Absens sacerdos; vos putate præsentem,
Et date duobus quicquid alter optarit.

Idem illud ex Plinio confirmatur, quando *lib. 9. ep. 39.* in Villa Cereri ædem exstruxisse legimus. Et Cicero de Villa loquitur lib. 13. *ad Atticum* ep. 29. *Ad id autem quod volumus* ἀφίδρυμα *nihil aptius videtur quàm lucus, quem ego noram, sed celebritatem nullam tum habebat, nunc audio maximam.* Sed & in Villis fuisse inhumatos dubium nullum est. Scipio Africanus conditus est sepulchro in Villa sua, & draconem ibidem custodivisse ejus manes finxerunt, Plin. *lib. 16. c. 44.* Mart. *l. 5. ep. 3.* & Hadrianus Imperator in Villa Ciceronis Puteolis est compositus, additumque ab Antonin s in honorem ipsius templum, referente Ælio Spartiano in *ejus Vita.* Conferantur *epigrammata* Martialis 115. & 116. *l. 1.* & *lib. 10. ep. 43.*

* Alii, *Hæc.*

CAPUT VIII.

Gestationum & ambulationum spatia contemplatur.

AMbulasse Veteres quotidie sanitatis causâ narravimus libro super. nunc spatia in quibus deambularunt, quæ Ambulationes item Gestationes dicta sunt, describenda veniunt. Aliæ verò gestationum flectebantur in circum, aliæ tendebant vel exporrigebantur in directum. Plinius *lib. 9. ep. 7.* de duabus Villis suis: *In altera recta gestatio longo limite super littus extenditur, in altera spatiosissimo Xysto leviter inflectebatur.* De hoc testantur antiquæ Inscriptiones:

GESTATIO. CIRCINI. EXTERIOR. A. DIÆTA. APOLLINIS. AD. DIÆTAM. EANDEM. IN. CIRCVITV. P. DCCLXXVII. EFFICIT. VIII. M. P. II. ET. P. CXV. E. XLVII. M. P. XII. ET P. XVIII. GESTATIO. INTERIOR. A. DIÆTA. EANDEM. IN. CIRCVIT. P. ⊖. EFF. V. P. LX. M. P. XIII.

Altera Inscriptio apud Lipsium exstat:

IN. HOC. POMARIO. GESTATIONIS. PER. CIRCVITVM. QVINQVIENS. EFFICIT. PASSVS. MILLE.

Et hæ gestationes circulares, ut ex Inscriptionibus atque Plinii Epistolis liquet, erant vel exteriores, vel interiores; illæ latiori circuitu, hæ angustiori constabant. Deinde & hoc ex Auctoribus dicendum. Gestationes alias fuisse subdiales & apertas, alias clausas & opertas tectis. De illis loquitur textus *legis 13. §. 4. ff. de usufruct. &c. Si fortè voluptarium fuerit prædium, viridaria vel gestationes vel deambulationes, arboribus infructuosis opacas atque amœnas habens, non debet dejicere, ut fortè hortos olitorios faciat, vel aliud quid quod ad reditum spectat,* id est, vel vineam vel olivetum. Ex quibus liquidum est cognoscere, fuisse ambulationes loca subdialia, opaca tamen inflexis arboribus & viridariis. (fortè cupressis fuerunt multùm vestitæ, quod colligi potest *ex l. 16. §. 1. ff. Quod vi aut clam*) Erat Romæ subdialis Liviæ vel Claudiæ porticus, quam vitis inumbrabat: refert id Plinius *lib. 14. c. 1, Una vitis Romæ in Liviæ porticibus subdiales ambulationes umbrosis pergulis opacat.* De qua etiam Martialis *l. 1.* sive *de Spectac. ep. 2.*

Claudia diffusas ubi porticus explicat umbras.

Idem ex Plinio demonstrari posset, sed priùs dicturus sum de clausis & opertis, quàm Plinii verba adscribam. Clausæ ambulationes & gestationes erant in porticibus. Martialis de Villa Reguli *l. 1. ep. 13.*

Hic rudis æstivas præstabat porticus umbras,
Heu quàm penè novum porticus ausa nefas!
Nam subitò collapsa ruit, cùm mole sub illa
Gestatus bijugis Regulus esset equis.

Et

Et Juvenalis *Satyr.* 4.

Quid refert igitur quantis jumenta fatiget
Porticibus? Quanta nemorum vectetur in
umbra.

Cicero l. 13. ep. 29. *ad Atticum* de ambulatio-
ne tecta: „Tecta igitur ambulatiuncula adden-
„da est, quam ut tantam faciamus, quantam
„in Tusculano fecimus, propè dimidio mino-
„ris constabit isto loco. Et alibi in Epistolis
meminit ambulationis in porticu Europæ. E-
rant Porticus loca tectis munita & in eum fi-
nem exstructa, ut se contra imbres, tempestates
& Solis æstum in illas reciperent. Quod liquet
ex Vitruvio, qui l. 5. *de Architect.* c. 9. „Post
„scenam, *inquit*, porticus sunt constituendæ,
„uti cùm imbres repentini ludos interpellave-
„riot, habeat populus quò se recipiat ex thea-
„tro. Eandem ob causam cùm Plinius in Præ-
diis suis ædem Cereris reficere in melius & ma-
jus instituisset, decrevit addere porticus, tan-
quam suffugium imbris & Solis, quò se homi-
nes ad sacra accurrentes tutò reciperent, *lib.* 9.
ep. 39. Adde *lib.* 5. *ep.* 6. & *lib.* 2. *ep.* 17.
Hæ porticus eleganter politis columnis, pro
more Romanorum, erant instructæ & super-
impositæ. Cic. lib. 3. ep. 1. *ad Quinctum Fra-
trem*: „Villa mihi valde placuit, propterea
„quòd summam dignitatem pavimentata porti-
„cus habebat: quod mihi denique apparuit,
„posteaquam & ipsa tota patet, & columnæ
„politæ sunt. Pavimentatam fuisse porticum
subindicat Cicero; idem refert Vitruvius l. 6.
c. 8. *Architect.* „Ruri, *inquit*, pseudo-urbanis
„statim peristylia, deinde tunc atria habentia
„circum porticus pavimentatas. Magnum pre-
tium porticus erat in longitudine, unde Poë-
tæ semper illud epitheton apponunt. Virgi-
lius:

Porticibus longis fugit ac vacua atria lustrat.

Conf. Barth. l. 44. *Advers.* c. 15. Erant con-
clavibus instructæ. Cic. lib. 1. *ad Quinctum Fra-
trem* ep. 9. *Imprimis inferior porticus & ejus
conclavia fiunt rectè.* Sed de porticibus millia-
riis, stadiariis, subterraneis, simplici duplici
ordine columnarum exstructis, & quæ huc spe-
ctant, vid. apud Lucium Faunum in explica-
tione * Porticus Octaviæ, ubi nunc est fanum
Divæ Mariæ in porticu. Illud saltem addam,
porticus & ambulationes dedicatas & consecra-
tas adeoque sacras fuisse. Plinius *l.* 5. *ep.* 12.
„Accepi litteras tuas, quibus cognovi specio-
„sissimam te porticum sub tuo filiique tui no-
„mine dedicasse. Cicero clariùs *Orat.* 29. *pro
domo sua* §. 121. „Postem teneri in dedicatio-
„ne oportere videor audisse templi. Ibi enim
„postis est, ubi templi aditus est, & valvæ.
„Ambulationis postes nemo unquam tenuit in de-
„dicando, &c. Sed nec hoc forsan prætermit-
tendum, non omnem porticum opere lateritio
vel cæmentitio tectam fuisse, sed eam quoque
dici porticum, quæ consertis inter se & reflexis
arborum fruticumque ramis tegitur, seu, ut
Cyprianus epistola ad Donatum, *vitea* vocatur
porticus. Dicitur etiam porticus apud Plinium
& Sidonium *Hypodromus*, ita scribo, non Hip-
podromus. Placet namque nota Sirmondi *ad
Sidonii l.* 2. *ep.* 2. „Mendosè vulgati exhibent

* Quam vide sup. pag. 250. 251.

A „Hippodromum [1], id est, Circum: non enim
„Circum intelligit, qui quorsum in ædium ve-
„stibulo, aut quid habet cum cryptoporticu com-
„mune? sed tectam ut dixit longitudinem,
„& clausum undiquaque deambulacrum: qua-
„lia sunt in vestibulis magnatum, aut qualia,
„quæ stadia opaca vocat Tertullianus in libello
„ad Martyres. Hypodromus autem ex eo di-
„ctus, quod sub eo incedatur; sicut peridromus
„in Xysto hypæthra ambulatio à circumitu, &
„diadromis à transitu, balnei membrum in Hip-
„pia Luciani. Sic Sirmondus optimè de Hypo-
B dromo, atque corrigit communem scriptionem Pli-
nii, ostenditque ineptè legi Hippodromo pro Hy-
podromo. De Xysto etiam dicendum foret, sed
quoniam brevitan studendum, remittimus Lecto-
rem ad Clarissimi Buchneri *Notat in Plinium*,
Donatum *in Suetonium*, Salmasium *in Tertullia-
num de Pallio*, Vitruvium, aliosque. Despicia-
mus de eo potiùs, quomodo hasce deambula-
tiones multa amœnitate arborum, plantarum,
& variorum emblematum ex buxo efformato-
rum, vel opere topiario vestiverint; quod Pli-
nius Junior potissimùm nobis tradidit, cujus
verbis melioris perspicuitatis ergo, quædam ex
C Plinii Senioris lib. 16. *H. N.* c. 33. præmitti-
mus: *Trahiturque etiam in picturas opere histo-
riali venatus classesve, & imagines rerum te-
nui folio, brevique & virenti supervestiens.* Lo-
quitur de cupresso, cujus ramos ita inflectere
& colligare poterant, ut varias figuras refer-
rent, & hæ erant non invenustum ambulatio-
num ornamentum. Plinius *l.* 5. *ep.* 6. „Ante
„porticum Xystus concisus in plurimas species
„distinctusque buxo, demissus inde pronusque
„pulvinus, cui bestiarum effigies invicem ad-
„versas buxus inscripsit. Acanthus in plano
D „mollis, & penè dixerim liquidus: ambit hunc
„ambulatio pressis variéque tonsis viridibus:
„inclusa ab his gestatio in modum Circi, quæ
„buxum multiformem, humilesque & reton-
„sos manu arbusculos circumit. Idem ipse
Plinius *l.* 2. *ep.* 17. refert, quòd gestationes
hortos circulares incluserint ambitu suo, vel
etiam vineas habuerint adjacentes, aut sylvas,
roseta, aliaque ad amœnam voluptatem com-
posita: verba legantur apud Auctorem. Non
incommodè hic citabitur Ciceronis locus lib.
1. *de LL.* §. 15. „Visne igitur ut ille Cre-
„tæ cum Clinea & cum Lacedæmonio Me-
E „gillo, æstivo quemadmodum describit die
„in cupressetis Cnosiorum, & spatiis silvestri-
„bus crebrò insistens, interdum acquiescens
„de institutis rerum publicarum, ac de opti-
„mis legibus disputat: sic nos inter has pro-
„cerissimas populos, in viridi opacaque ripa
„inambulantes, tum autem residentes, quæ-
„ramus iisdem de rebus aliquid uberius, quàm
„forensis usus desiderat. Quibus indicat Ora-
tor, Veteres in viridibus, amœnis, & valde
umbrosis locis ambulacra instituisse; atque ibi-
dem de rebus gravissimis inter deambulandum
disseruisse, disputasse, atque sermonibus con-
F tulisse. Vel si quæ secreta amico essent com-
mittenda, animusque explendus doloribus ad
amici aures, servabant ea deambulationibus,
atque in ambulacris apud familiares depone-
bant: quod Cicero alibi subindicat, l. 2. ep.
12. *Famil. Cum una me hercule ambulatiuncula
atque*

[1] Respicit ad verba Sidonii, à parte vestibuli longitudo tecta intrinsecus patet, mediis non interpellata parietibus, quæ quia nonnihil ipsa prospectat, etsi non hypodromus, saltem cryptoporticus, mihi jure vocabitur.

atque uno sermone nostro omnes fructus Provinciæ non confero. Et l. 1. *ad Attic.* ep. 15. *Multa sunt enim quæ me sollicitant, anguntque, quæ mihi videor aures nactus tuas, unius* AMBVLATIONIS SERMONE *exhaurire posse.* Quibus tam Commentariolo huic nostro, quam Capiti præsenti finem imponimus. Fuit quidem in animo extendere partim libri secundi filum latiùs, atque nonnulla, quæ partem Villæ rusticam, nec non frumentariam, & quæ circa Villam sunt, illustrassent, attexere; par-

A tim de toto argumento libros quatuor consignare, quorum tertius de supellectile & instructu Villæ, quartus in specie de ministerio rustico fuisset. Sed nunc deponendus est calamus, & abstrahendus hisce animus, quem alia negotia severiora sibi revocant. Si hæc boni consules, benevole Lector, & pinguius majusque otium nonnunquam suppetierit, non modò ea quæ nunc scripsimus limatiùs elaborata aliquando conspicies, sed etiam alteram partem Tibi pollicemur.

F I N I S.

SOLI DEO GLORIA.

ALDI MANVTII,
PAVLI F. ALDI N.

DISSERTATIVNCVLÆ
EPISTOLICÆ,

I. DE REATINA URBE, AGROQUE, SABINAQUE GENTE.
II. DE AQVIS IN VRBEM ROMAM OLIM INFLUENTIBUS.
III. DE RATIONE INTERKALANDI.
IV. DE ACCUMBENDI ET COMEDENDI RATIONE.
V. DE CONVIVIO TEMPESTIVO, SEU INTEMPESTIVO.
VI. DE AUSPICIIS.
VII. DE TRABEA.
VIII. DE SUBSELLIIS.
IX. DE SIGNO ET STATUA.
X. DE PARMA, CLYPEO, SCUTO, PELTA, ANCILE.
XI. DE PRIMIPILO.
XII. DE DRACHMIS.
XIII. DE SESTERTIIS.

ALDI MANVTII, PAVLI F. ALDI N.

DISSERTATIVNCVLA I.

DE REATINA VRBE, AGROQVE, SABINAQVE GENTE,

AD M. ANTONIVM AMVLIVM CARDINALEM.

Saepè audio de parente meo, cùm dicat se tibi debere plurimum, non eo tantùm nomine, quòd ad exornandam augendamque virtutem, quam deformavit magna ex parte, atque imminuit temporum iniquitas, assiduè totus incumbas; verùm etiam, quòd ipsum praecipua quadam humanitate sis complexus, officiisque quotidie quibus potes, (potes autem plurimis) ita tuearis, ut sibi maximum in patrocinio tuo praesidium atque ornamentum esse constitutum intelligat: &, quoniam tua in illum merita ad me quoque pertinent, fovet enim simul, atque alit & patris industriam, & studia mea, benignitas tua; ideo decrevi ex iis studiis, quae à te sustentari video, si quos fructus percipiam, eos ad te, tamquam tibi debitos, mittere: qui si neque uberes, neque suam assecuti maturitatem videbuntur; peto à te, ne mihi vitio vertas, neve hoc meum praeproperum officium condemnes, verùm nimiâ quâdam indicandae tibi singularis observantiae nostrae cupiditate excuses: nihil exiguum videri potest, cum optima voluntate conjunctum: &, quam aetas mihi nunc facultatem negat, dies afferet, ut spero: labori enim & operae non parcam, ut in tuis laudibus praedicandis, quod onus praesentes ingenii mei vires non ferrent, aliquando mihi satisfaciam. Interim ad te mitto Reatinae Vrbis, Agrique, Sabinaeque Gentis descriptionem: quae ideo collegi, ut, quoniam, creatus ejus Civitatis Episcopus, ad curam tui muneris aliquando accedere cogitares, quod Reatini omnes, eximiâ tuarum virtutum famâ commoti, vehementer exoptant, ad summum tuum in illam Civitatem studium, si fieri posset, aliquid adderes; cùm eam & vetustate & multis rebus admodum insignem cognosceres.

Ac primùm de Sabinorum Regione sic Strabo *Geographiae* lib. V. Ἀνέχουσι πρὸς τὰ Ἀπέννινα ὄρη, τὰ πλησιάζοντα τῷ Ἀδρίᾳ, πρῶτοι μὲν Ὀμβρικοὶ, μετὰ δὲ τούτους Σαβῖνοι, τελευταῖοι δ' οἱ τὴν Λατίνην ἔχοντες. *Sursum tendunt usque ad Apennini partes Adriae appropinquantes, primi Vmbri, ab his Sabini, & postremo loco Latini.* Et paulò pòst: Ἡ Σαβίνη μεταξὺ τῶν Λατίνων κεῖται, καὶ τῶν Ὀμβρικῶν· ἐκτείνεται δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς τὰ Σαμνιτικὰ ὄρη, καὶ μᾶλλον συνάπτει τοῖς Ἀπεννίνοις τοῖς κατὰ Οὐεστίνους τε, καὶ Πελίγνους, καὶ Μάρσους. *Sabinorum regio interjecta Latinis & Vmbris, extenditurque & ipsa usque ad montes Samniticos, magis tamen accedit ad Apennini eas partes, quae sunt vicinae Vestinis, Pelignis, & Marsis.* Et infrà: Σαβῖνοι στενὴν οἰκοῦσι χώραν, ἐπὶ μῆκος δὲ διήκουσαν καὶ χιλίων σταδίων ἀπὸ τοῦ Τιβέριος, καὶ Νωμέντου πολίχνης, μέχρις Οὐεστίνων· πόλεις δ' ἔχουσιν ὀλίγας, καὶ τεταπεινωμένας, διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους. Ἀμίτερνον, καὶ Ῥεάτῳ πλησιάζει κώμη Ἰντεροκρέα, καὶ τὰ ἐν Κουτιλίαις ψυχρὰ ὕδατα, ἀφ' ὧν καὶ πίνουσι, καὶ ἐγκαθίζοντες θεραπεύουσι νόσους. Σαβίνων δ' εἰσὶ καὶ οἱ Φόρουλοι, πέτραι πρὸς ἀπόστασιν μᾶλλον, ἢ κατοικίαν, εὐφυεῖς. Κύρεις δὲ νῦν μὲν κωμίον ἐστιν, ἦν δὲ πόλις ἐπίσημος, ἐξ ἧς ὡρμήθησαν οἱ τῆς Ῥώμης βασιλεύσαντες, Τίτος [A] Τάτιος, καὶ Νουμᾶς Πομπίλιος· ἐντεῦθεν δὲ καὶ Κυρίτας ὀνομάζουσιν οἱ δημηγοροῦντες τοὺς Ῥωμαίους. Τρήβουλα τε, καὶ Ἤρητον, καὶ ἄλλαι κατοικίαι τοιαῦται, κῶμαι μᾶλλον ἢ πόλεις ἐξετάζοιντ' ἄν. Ἅπασα δ' αὐτῶν ἡ γῆ διαφερόντως ἐλαιόφυτός ἐστι καὶ ἀμπελόφυτος, βάλανόν τε ἐκφέρει πολλὴν, σπουδαία δὲ καὶ βοσκήμασι τοῖς τε ἄλλοις καὶ δὴ τὸ ἡμιόνων γένος τὸ Ῥεατίνων διωνόμασται θαυμαστῶς..... ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες. τούτων δ' ἄποικοι Πικεντῖνοί τε καὶ Σαμνῖται.... Τὴν δ' ἀρχαιότητα τεκμήριον [B] ἄν τις ποιήσαιτο ἀνδρείας καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, ἀφ' ἧς ἀντέσχον μέχρι πρὸς τὸν παρόντα χρόνον. Φησὶ δ' ὁ συγγραφεὺς Φάβιος, Ῥωμαίους αἰσθέσθαι τοῦ πλούτου τότε πρῶτον, ὅτε τοῦ ἔθνους τούτου κατέστησαν κύριοι. Ἔστρωται δὲ δι' αὐτῶν, ἥ τε Σαλαρία ὁδὸς οὐ πολλὴ οὖσα, εἰς ἣν καὶ ἡ Νωμεντανὴ συμπίπτει, κατὰ Ἤρητον, τῆς Σαβίνης κώμην, ὑπὲρ τοῦ Τιβέριος κειμένην, ὑπὲρ τῆς αὐτῆς Πύλης ἀρχομένη τῆς Κολλίνης. *Sabini angustam incolunt regionem, in longum ad CIↃ. stadia porrectam à Tiberi & Nomento oppido usque ad Vestinos: urbes habent paucas, easque continentibus bellis attritas, Amiternum, Reate, cui vicinum est oppidum Interocrea,* [C] *& aquae frigidae ad Cutilias, quas bibunt, & iis insidentes morbis medentur. Sunt etiam Foruli Sabinorum, saxa ad rebellionem quàm habitationem aptiora. Cures nunc viculus est, quondam urbs illustris, ex qua orti sunt T. Tatius & Numa Pompilius Romae regno potiti: unde qui Populum Romanum affantur, Quirites appellant. Praeterea Trebula, & Eretum, aliaeque id genus domicilia, pagis potiùs quàm urbibus annumeranda. Tota Sabinorum regio egregiè ferax est olearum ac vitium, multumque fert glandis, ac pecori producendo opportuna est: praesertim verò Reatini muli laudantur mirum in modum..... Antiquissima gens est Sabinorum, indigenarum nimirum;* [D] *ab his sunt Picentini & Samnitae.... Vetustatem eorum licet sumere pro argumento fortitudinis ac virtutis eorum, quâ freti ad hoc usque tempus perdurarunt. Fabius historiae scriptor inquit tunc demum Romanos sensisse divitias, cùm eam gentem sibi subjecissent. Strata est per Sabinos Via Salaria non longa, in quam Nomentana incidit apud Eretum Sabi-*

binorum vicum supra Tiberim, *ab eadem Porta incipiens Collina.* Interocrea verò, cujus à Strabone mentio fit, oppidum fuit, non longè à Reate, ut ex Antonini *Itinerario* cognoscitur: licèt in omnibus Libris impressis, etiam in illo, quem proavus meus, Andreas Asulanus, edidit, mendosè legatur, *Interocrio.* Virgilius quoque, cujus versus apponam, *lib.* VII. nominat Amiternum, Heretum, Mutuescas, Nomentum, Casperiam, Forulos, Roseam agrum, Velinum lacum, Tetricum, & Severum montes, flumen Himellam: quo loco & vetustatem gentis indicat:

Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc à quo diffunditur & tribus, & gens,
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuescæ,
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque & flumen Himellæ.

Probitatis verò famâ ita Sabini homines floruere, ut eis omnia tutò committi posse viderentur: itaque Cicero in quadam *ad Trebonium epistola* * ita scripsit: „Oratorem meum Sabino tuo commen„davi. Natio me hominis impulit, ut ei rectè „putarem: nisi fortè Candidatorum licentiâ hîc „quoque usus, hoc subitò cognomen arripuit. „Etsi modestus ejus vultus, sermoque constans „habere quiddam à Curibus videbatur. Nimirum & Virgilius ad integritatem spectavit, cùm dixit lib. VIII. *Curibusque severis.* Et Statius *Silv.* lib. IV. *Curibusque vetustis.* Et Horatius, *rigidos Sabinos*; Ovidius, *tetricas Sabinas* vocavit, & alio loco *incultas*: quod est indicium pudicitiæ: coluntur enim eæ, quæ placere cupiunt: qua de re sic Horatius *Epodon* Ode 2.

Quòd si pudica mulier in partem juvet
Domum, atque dulces liberos,
Sabina qualis, aut perusta solibus
Pernicis uxor Appuli.

Et Juvenalis *Sat.* X.

—— sanctos licet horrida mores
Tradiderit domus, ac veteres imitata Sabinas.

Item Martialis *lib.* I. *epigr.* 63.

Casta nec antiquis cedens Lævina Sabinis,
Et quamvis tetrico tristior ipsa viro &c.

Quid religio? ubi culta diligentiùs? de quo Plinius: „Sabini, inquit †, ut quidam existimavere, „à religione & cultu deorum, Sevini appellati; „Velinos accolunt lacus, roscidis collibus: Nar „amnis exhaurit illos sulfureis aquis; Tiberim „ex his petens replet, è monte Fiscello labens, „juxta Vacunæ nemora, & Reate in eosdem con„ditus. Respiciens ad illud Virgilii *lib.* VII.

—— —— audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini.

In quo illud Ennii Virgilius est imitatus, VI. *Annalium*, apud Priscianum lib. X.

Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas.

* Ea est 20. lib. 15. †. Lib. 3. Hist. Nat. cap. 12.

Plinius autem, cùm dixit, *quidam existimavere*, Varronem videtur indicare: quod ex Festo cognoscitur: quamquam originem nominis aliò retulit Porcius Cato, ut ait Dionysius Halicarnasseus *lib.* 2. in quo hæc sunt: Κάτων δὲ Πόρκιος τὸ μὲν ὄνομα τοῖς Σαβίνοις τεθῆναί φησιν ἐπὶ Σαβίνου τοῦ Σάγκου, δαίμονος ἐπιχωρίου· τοῦτον δὲ τὸν Σάγκον ὑπό τινων Πίστιον καλεῖσθαι Δία. *Scripsit Cato, Sabinorum gentem esse nominatam à Sabino, filio Sangi, dei gentilis, qui & Pistius dictus est.* Livius autem Sabinis optimam disciplinam tribuit: ait enim de Numa *: „Suopte in„genio temperatum animum virtutibus fuisse opi„nor magis, instructumque non tam peregrinis „artibus, quàm disciplina tetrica ac tristi ve„terum Sabinorum: quo genere nullum quon„dam incorruptius fuit. Ad hanc laudem accessit militiæ gloria: itaque Virgilius de Italia sic, lib. 2. *Georg.*

Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam
Extulit.

Cicero etiam in *Oratione pro Ligario*: *Sabini*, inquit, *fortissimi viri, Cæsari probatissimi, totusque ager Sabinus, flos Italiæ, robur Reip.* Et à Livio acerrima Sabinorum cum Romanis bella, varia fortuna, exponuntur.

Nunc de Reatina urbe: quam ab Herculis comite conditam esse, opinio fuit: & Suetonius in *Vespasiano* †: „Mediocritatem, *ait*, pristinam ne„que dissimulavit umquam, ac frequenter etiam „præ se tulit: quin & conantes quosdam origi„nem Flavii generis ad conditores Reatinos, co„mitemque Herculis, cujus monumentum exstat „Via Salaria, referre, irrisit ultro. Id confirmat vetus Inscriptio, quæ est in templo D. Mariæ, Reate:

LOC
CVLTORVM
HERCVLIS RESP
SVB. QVADRIGA
IN . FR . P . XXX
IN . AGRO . P . XXV
HVIC LOCO
Q . OCTAVIVS . COMMVN
T . FVNDILIVS . QVARTIO
IN . FR . P . XIIII
IN . AGRO . P . XXV
DONAVERVNT

Et hi versus, qui sunt in ejusdem urbis foro:

SANCTE
DE. DECVMA. VICTOR. TIBEI. LVCIVS MVNIVS. DONVM
MORIBVS. ANTIQVEIS. PRO. VSVRA HOC. DARE. SESE
VISVM. ANIMO. SVO. PERFECIT. TVA PACE. ROGANS. TE
COGENDEI. DISSOLVENDEI. TV. VT. FACILIA. FAXSEIS
PERFICIAS. DECVMAM. VT. FACIAT VERÆ. RATIONIS
PROQVE. HOC. ACQVE. ALIEIS. DONIS DES. DIGNA. MERENTI.

HVNC autem deum Martianus libro secundo *Nuptiarum* appellat Sancum, his verbis: „Ex duo„decima Sancus tantummodo advocatur. Lactantius

* Lib. I. cap. 18. † Cap. 12.

tius verò *lib.* I. *cap.* 15. „Privatim, *inquit*, singuli populi gentis, aut urbis conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu feminæ castitate mirabiles, summa veneratione coluerunt; ut „Ægyptii Isidem*, Mauri Jubam, Macedones „Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, „Sabini Sancum, Romani Quirinum, Athenæ „Minervam, Samos Junonem, Paphos Venerem, „Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Et Festus: „Proterviam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, „aut Sanco, qui scilicet idem est deus. De eodem sic Ovidius lib. VI. *Fast.*

B

*Quærebam, Nonas Sancto *, Fidio ve referrem,*
*An tibi, Semipater: tunc mihi Sanctus * ait:*
Cuicumque ex istis dederis, ego numen habebo:
Nomina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Et Varro *de Sermone Lat.* lib. IV. „Ælius Gallus, „Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius, ut Græci „Διόσκουρον Castorem, & putabant hunc esse Sanctum ab Sabina Lingua, & Herculem ab Græca.
C Et Propertius eum pro Hercule agnoscit, cùm ait †:

Sancte pater, salve, cui jam favet aspera Juno.

Et Silius *lib.* VIII.

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant
Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant,
Sabe, tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

D Et Plutarchus in *Caussis* *, in Sancti templo statuam ait ex ære positam C. Cæciliæ, conjugis unius ex Tarquinii liberis. Et Dionysius lib. IV. ejus jurisjurandi, quod inter Tarquinios & Sabinos factum est, monumentum ait Romæ positum in templo Jovis Pistii, quem Romani Sanctum vocabant. D. Augustinus alio nomine appellat, si modò locus mendo vacat: ait enim lib. XVIII. *de Civit. Dei* cap. 19. „Sabini Regem „suum primum Xanthum, vel, ut aliqui appellant, Xanthium, retulerunt in deos. De eodem mentio in lapide, qui est in domo Gabrielis:

E

PATRI. REATINO. SACR
OB . HONOREEM . AVGVSTOR
VI . VIRI . AVGVST.
T . BETVINVS . FELIX
:.LICINIVS . SVCCESSVS
:POMPONIVS . MODERATVS
ET . TIVS . MODERATVS
**:.::.:VS . HERMEROS
.::.::VS . ACHORISTVS
L. D. D. D

F Nomen suum Reatina urbs videtur sumsisse à Rhea Dea, id est, Cybele; cui etiam dicatam fuisse, ostendit Silius *lib.* VIII. in illo versu:

—— Magnæque Reate dicatum
Cælicolûm matri.

Rheam verò Cybelem fuisse, & Scriptor antiquus Cornutus, & Suidas perspicuè demonstrant.

* Leg. Sanco & Sancus, ut probat eruditiss. Heinsius Not. ad vers. 213.
† Lib. 4. eleg. 10.
* Sive in Quæst. Rom.

A Nobilitatur & Vespasiano Imperatore urbs Reate, in qua natus est: ait enim Suetonius*: „Natus in Sabinis, ultra Reate, vico modico, cui „nomen est Phalacrine, XV. Kal. Dec. vesperi. Et infra †: „Cutilias ac Reatina rura, ubi æstivare quotannis solebat, petiit. Hîc exstinctus „est IX *. Kal. Julii, annum agens ætatis sexagesimum ac nonum, superque mensem ac diem „septimum.

Accedunt lapidum antiquorum testimonia.

Ad D. Petri.

C. CARANTIO
VOLTINIA
VERECVNDO
VIENNAE. VETERANO.
CHO. VII. PR. DEDVCTO.
AB. DIVO. VESP. REATE. TI
CARANTIO. PHOEBO. ET
CARANTIAE. EPAENFIENI
LIB. POSTERISQ. SVIS
IN. AGRO. P. VI. IN. P. P. V

Et ad D. Mauri.

D I S. M.
C. COMINIO. C
VETERANO. MI.
PR. MARTIALIS. MI
DEDVCTVS. REATE A. DIVO
VESPASIANO. VIX. A
C. COMINIVS C.
SECVNDINVS. PATRI. BENEMEREN
C. COMINIA. C. L. F. C

Item in ædibus Petri Sylverii.

DIS. MANIBVS.
C. IVLIO. C. F.
LONGINO
DOMO. VOLTINIA
PHILIPPIS. MACEDO
NIA. VETERANVS
LEG. VIII. AVG. DEDVCTVS
AB. DIVO. AVGVSTO
VESPASIANO. QVIRIN
REATE
SE. VIVO. FECIT
SIBI
ET. IVLIAE. C. LIBERT
HELPIDI. CONIVGI. SVAE
ET. C. IVLIO. C. LIBERT. FELICI
ET. POSTERISQ. SVIS. FEC
ET. C. IVLIO. C. L. DECAMBRO
ET. IVLIAE. C. L. VENERIAE
ET. C. IVLIO. C. L. PROSDOXO

Neque solùm Vespasiano Imperatore, sed Numa etiam Pompilio, qui, Curibus accersitus, Romæ secundus regnavit, jure Sabini gloriantur: de quo Virgilius *lib.* VI.

—— Primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis, & paupere terra
Missus in imperium magnum.

* In ejus Vita cap. 2.
† Cap. 24.
* Rep. VIII.

Varro autem *de Sermone Lat.* lib. IV. „Quartæ, „*inquit*, regionis Palatium, quod palantes cum „Euandro venerunt; aut quòd Palatini, qui & „Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur „Palatium, ibi consederunt. Cujus rei apud Dionysium quoque Halicarnasseum *lib.* I. mentio fit. Solinus verò, „Palatium, *inquit*, nemo dubita„vit, quin Arcades habeat auctores: à quibus „primùm Palanteum opidum constitutum; quod „aliquandiu Aborigines habitaverunt, & propter „incommodum vicinæ paludis, quam præterfluens „Tiberis fecerat, profecti Reate, postmodum re„liquerunt.

Reatina civitas in media ferè Italia sita est: qua de re Plinius *lib.* III. *cap.* 12. „In agro, *inquit*, „Reatino Cutiliæ lacum, in quo fluctuet insula, „Italiæ umbilicum esse, M. Varro tradit. Et Solinus *cap.* 7. „Umbilicum, ut Varro tradit, in „agro Reatino habet Italia. Qua in sententia videtur Virgilius fuisse, cùm ait *lib.* VII.

Est locus Italiæ in medio, sub montibus altis,
Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis, & toto vertice torrens.

Nunc agri Reatini admiranda persequamur. Varro lib. IV. *de Sermone Lat.* „A fontibus, & flu„minibus, & ceteris aquis, dei, ut Tiberinus à „Tiberi, & ab lacu Velino Velinia, & Nymphæ „Commotiæ ad lacum Cutiliensem, à commotu, „quòd ibi insula in aqua commovetur. Plinius *lib.* III. *cap.* 12. „In agro Reatino Cutiliæ la„cum, in quo fluctuet insula, Italiæ umbilicum „esse, M. Varro tradit. Et *lib.* 2. *cap.* 94. „Quæ„dam terræ ad ingressus tremunt, sicut in Gabien„si agro, non procul Urbe Roma, jugera fermè „ducenta equitantium cursu; similiter in Reatino. Et eodem *libro*, *capite* sequenti: „Quædam insu„læ semper fluctuant, sicut in agro Cæcubo, & „eodem Reatino, Mutiensi, Statoniensi: in Vadi„monis lacu, & ad Cutilias aquas opaca silva, quæ „numquam die ac noctu eodem loco visitur. Et ibidem *cap.* 103. „In Ciconum flumine, & in „Piceno, lacu Velino lignum dejectum, lapideo „cortice obducitur. Ibidem, paulò post: „In exi„tu paludis Reatinæ saxum crescit. Et ibidem: „In Reatino fons Neminiæ appellatus, alio atque „alio loco exoritur, annonæ mutationem signifi„cans. Et *lib.* XXXI. *cap.* 2. „Cicero, *inquit*, „in Admirandis posuit, Reatinis tantùm paludi„bus ungulas jumentorum indurari: quem Ciceronis locum cùm significaret Isidorus, *Etymologiarum* lib. XIII. cap. 13. hæc ait: „Reatinis pa„ludibus jumentorum ungulas indurari, dicunt. Cutiliis aquis remedium tribuit Plinius *lib.* XXXI. *cap.* 2. ad medicinam stomachi, nervorum, universi denique corporis, his verbis: „Cutiliæ, in „Sabinis gelidissimæ, suctu quodam corpora in„vadunt, ut prope morsus videri possit, aptissimæ „stomacho, nervis, universo corpori. Et eodem *libro*, *cap.* 6. „Bituminata, aut nitrosa, qualis „Cutilia, utilis est bibendo, atque purgationibus. Et Celsus *lib.* IV. *cap.* 5. „Consistere in frigidis „medicatisque fontibus, quales Cutiliarum, Sym„bruinarumque sunt, salutare est. Quo in loco malè quidam, *Subcutiliarum*; cùm de Symbruinis mentio sit apud Tacitum *lib.* XI. & XIV. Et Vitruvius *lib.* VIII. *cap.* 3. „Est, *inquit*, a„quæ frigidæ genus nitrosum, uti Pinnæ, Vesti„næ Cutiliis, aliisque locis similibus, quod po„tionibus depurgat, per alvumque transeundo etiam „strenarum * minuit tumores. Dionysius autem Halicarnasseus illustrem ac nobilem urbem ap-

A pellat Cutiliam *lib.* I. quo loco & de lacu, & de insula mobili mentionem facit his verbis: Ἀπὸ δὲ σταδίων ἑβδομήκοντα Ῥεάτου Κοτυλία, πόλις ἐπιφανής, πρὸς ὄρει κειμένη· ἧς ἐστιν οὐ πρόσω λίμνη τεττάρων πλέθρων ἔχουσα τὴν διάμετρον, αὐθιγενῶν πλήρης ναμάτων ἀπορρέοντος ἀεί, βάθος, ὡς λέγεται, ἄβυσσος· ταύτην ἔχουσάν τι θεοπρεπὲς, ἱερὰν τῆς Νίκης οἱ ἐπιχώριοι νομίζουσι, καὶ περιείρξαντες κύκλῳ στέμμασι, τοῦ μηδένα τῷ νάματι πελάζειν, ἄβατον φυλάσσουσιν, ὅτε μὴ καιροῖς τισι διετησίοις, ἐν οἷς ἱερὰ B θύουσιν, ἃ νόμος, ἐπιβαίνοντες τῆς ἐν αὐτῇ νησῖδος, οἷς ὅσιον· ἡ δὲ νῆσός ἐστι μὲν ὡσπερεὶ πεντήκοντα ποδῶν τὴν διάμετρον, ὑπερανέστηκε δὲ τοῦ νάματος, οὐ πλεῖον ἢ ποδιαῖον ὕψος· ἀνίδρυτός δ' ἐστὶ, καὶ περιάγεται πολλαχῇ, δινοῦντος αὐτὴν ἄλλοτε κατ' ἄλλους τόπους τοῦ πνεύματος· χλόη δέ τις ἐν αὐτῇ φύεται βουτόμῳ προσεμφερὴς, καὶ θάμνοι τινὲς οὐ μεγάλοι, πρᾶγμα κρεῖττον λόγου τοῖς ἀθεάτοις ὧν ἡ φύσις δρᾷ, καὶ θαυμάτων οὐδενὸς δεύτερος. „Septuagesimo à Reate stadio abest „clara urbs Cutilia, monti apposita; & ab ea non „longè lacus quatuor jugerum magnitudine, na- C „tivis & perennibus fluentis plenus, immensæ „profunditatis, ut perhibent: huic numen quod„dam præsens, ipsumque Victoriæ sacrum indi„genæ autumant: & circumquaque coronis cincto „neminem propinquare sinunt, inaccessosque ser„vant ejus latices, nisi cùm stata sacra post bien„nium recurrentia suo ritu faciunt, iis quibus fas „est, in parvam ejus insulam conscendentibus; „ea diametrum habet fermè quinquaginta pedum, „nec plùs quàm pedem ex aquis eminet, instabilis „& huc illuc plerumque fluitans, alio atque alio „ventis eam impellentibus. In ea gramen quod- D „dam provenit butomo *seu carici* simile, & du„mi quidam non magni; res supra captum eo„rum qui naturæ contemplationum imperiti sunt, „& nullo miraculo inferior. Idem *lib.* 2. sic: Κάτων δὲ Πόρκιος τὸ μὲν ὄνομα τοῦ Σαβίνων ἔθνους τεθῆναί φησιν ἐπὶ Σαβίνου τοῦ Σάμου, δαίμονος ἐπιχωρίου· τοῦτον δὲ τὸν Σάμον ὑπό τινων Πίστιον καλεῖσθαι Δία· πρώτην δ' αὐτῶν οἴκησιν ἀποφαίνεται γενέσθαι κώμην τινὰ καλουμένην Τεστεῖναν, ἄγχου πόλεως Ἀμιτέρνης κειμένην, ἐξ ἧς ὁρμηθέντας τοὺς Σαβίνους εἰς τὴν Ῥεατίνην ἐμβαλεῖν, Ἀβοριγίνων ἅμα κατοικούντων, καὶ πόλιν αὐτῶν τὴν ἐπι- E φανεστάτην Κοτυλίας πολέμῳ χειρωσαμένους κατασχεῖν· ἐκ δὲ τῆς Ῥεατίνης ἀποικίας ἀποστείλαντας ἄλλας τε πόλεις κτίσαι πολλὰς, ἐν αἷς οἰκεῖν ἀτειχίστοις, καὶ δὴ καὶ τὰς προσαγορευομένας Κύρεις· χώραν δὲ κατασχεῖν τῆς μὲν Ἀδριανῆς θαλάττης ἀπέχουσαν ἀμφὶ τοὺς ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίους σταδίους· τῆς δὲ Τυρρηνικῆς τετταράκοντα πρὸς διακοσίοις· μῆκος δὲ αὐτῆς εἶναί φησιν ὀλίγῳ μεῖον χιλίων σταδίων. „At Porcius Cato nomen Sabinis „impositum ait à Samo Sanci filio; Sancum verò „istum fuisse regionis genium, & à nonnullis Dium „Fidium (*Græcè* Δία Πίστιον) appellari. Eorum F „primam sedem fuisse vicum quendam Testrinam „nomine, non procul Amiterna situm; unde ex„peditione facta Sabinos Reatinum agrum inva„sisse, tunc habitatum Aboriginibus; urbemque „ipsorum nobilissimam Cutilias armis occupasse: „missisque è Reatino agro coloniis, inter alia op„pida multa, sed immunita, etiam Cures con„didisse: regionem autem illos occupasse ab A„driatico Mari distantem stadiis circiter CCLXXX. „à Tyrrheno autem CC. & XL. in longitudinem „verò patere paulò minùs mille stadiis. Macro-

bius

* Leg. *strumorum.*

A bius etiam *Saturnaliorum* lib. I. „Pelasgi, *inquit*, „ut Varro memorat, cùm, sedibus suis pulsi, „diversas terras petissent, confluxerunt plerique „Dodonam; & incerti, quibus adhærerent locis, „ejusmodi accepere responsum:

> Στήχεται * μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν
> Ἠδ' Ἀβοριγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται
> Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ,
> Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε
> φῶτα.

B „Acceptaque sorte, cùm Latium post errores plu„rimos appulissent, in lacu Cutiliensi enatam in„sulam deprehenderunt: amplissimus enim cespes, „sive ille continens limus, seu paludis fuit, coa„cta compage, virgultis & arboribus in silvæ li„centiam comptus, jactantibus per omne mare „fluctibus vagabatur; ut fides ex hoc etiam Delo „facta sit, quæ celsa montibus, vasta campis, „tamen per maria migrabat. Hoc igitur miracu„lo deprehenso, has ibi † sedes prædictas esse di„dicerunt; vastatisque Cutiliensibus incolis, occu„pavere regionem, decima prædæ, secundùm re„sponsum, Apollini consecrata, erectis Diti sa- C „cello, & Saturno ara: cujus festum Saturnalia „nominaverunt.

Livius Cutilias inter Reate & Amiternum constituit, *lib.* XXVI. *Cœlius*, inquit, *Romam euntem ab Hereto divertisse eò Hannibalem tradit, iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Summium, inde in Pelignos pervenisse.*

Agri quoque amœnitas ita celebrata est apud Veteres, ut eam Thessalicis Tempe comparaverint: itaque Cicero dixit *ad Atticum* ep. 15. lib. IV. „Reatini me ad sua Τέμπη duxerunt, ut agerem „caussam contra Interamnates apud Consulem, & D „decem legatos, quòd lacus Velinus, à Man. „Curio emissus, interciso monte, in Narde fluit; „ex quo est illa siccata, & humida tamen modicè „Rosia: vixi cum Axio; qui etiam me ad Se„ptem aquas duxit. Eadem de re sic Varro *de Re Rust.* lib. III. cap. 2. „Comitiis ædiliciis cum „Sole caldo ego, atque Axius Senator tribulis „suffragium tulissemus, & candidato, cui stude„bamus, vellemus esse præsto, cùm domum re„diret, Axius mihi, Dum diribuntur, inquit, „suffragia, vis potiùs Villæ publicæ utamur um„brà, quàm privati candidati tabellà, dum ita E „ædificemus nobis? Opinor, inquam, non so„lùm, quod dicitur, Malum consilium consul„tori esse pessimum, sed etiam, Bonum consi„lium, qui consulit & qui consulitur, bonum „habendum: itaque imus, venimus in Villam, „ibi Ap. Claudium augurem sedentem invenimus „in subselliis, ut Consuli, si quid usus poposcis„set, esset præsto: sedebat ad sinistram ejus Cor„nelius Merula, consulari familia ortus, & Fir„cellius Pavo Reatinus, ad dexteram Minucius „Pica, & M. Cætronius Passer: (sic enim lego, non *Petronius*, ex antiquo lapide, qui est Romæ ad Aquam Virg. in Hortis olim Car. Vall. F cujus in extrema epistola sequitur exemplum) „ad quem cùm accessissemus, Axius Appio, sub„ridens, Recipis nos, inquit, in tuum ornitho„na, ubi sedes inter aves? ille, Ego, inquit, te „præsertim, cujus aves hospitales etiam nunc „ructor, quas mihi apposuisti, paucis antè diebus „in Villa Reatina, ad lacum Velini eunti, de „controversiis Interamnatium & Reatinorum co„gnituro. Sed non hæc, inquit, Villa, quam„quam ædificarint majores nostri, frugalior, &

* Leg. Στείχετε. † Alii meliùs, *sibi*.

A „melior est, quàm tua illa perpolita in Reatino? Et Tacitus in primo *Annalium* sic: *Nec Reatini silebant, Velinum lacum, qua in Narem effunditur, obstrui recusantes: quippe in adjacentia erupturum.* Addam & Virgilii testimonium de lacu Velino: is enim sic *lib.* VII.

> *Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini.*

Quo loco Servius, „Velinus, *inquit*, lacus est „circa Reate, juxta agrum, qui Rosulanus voca„tur. Varro tamen dicit, lacum hunc à quodam „Consule in Naram, vel Naren fluvium (nam B „utrumque dicitur) esse diffusum: post quod tan„ta est ea loca secuta fertilitas, ut etiam perticæ „longitudinem altitudo superarit herbarum: quin „etiam quantum per diem demtum esset, tantum „per noctes crescebat: quod Virgilius ad suam „Provinciam transtulit, dicens:

> *Et quantum longis carpent armenta diebus,*
> *Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.*

Quem locum explicans idem Servius, „Vbertas, „*inquit*, fuit in Rosulano agro, postquam Veli- C „nus siccatus est lacus, ut longam perticam ma„gnitudo superaret herbarum. Columella *lib.* VIII. *cap.* 16. Velinus lacus lupos auratasque habet. In eodem lacu dixit Plinius *lib.* II. *cap.* 62. nullo non die apparere arcus. Et *lib.* XXXI. *cap.* 2. in Velino lacu potantes calculo sanari. De fertilitate, etsi jam recitata Servii verba non obscurè indicant, subjungere tamen placuit quæ scripta sunt apud Plinium *lib.* XVII. *cap.* 4. „Cæsar Vopiscus, cùm „caussam apud Censores ageret, campos Roseæ „dixit Italiæ sumen esse, in quibus perticas, pri„die relictas, gramen operiret. Quæ verba sumsit Plinius à Varrone; qui lib. I. *de Re Rust.* „Cæsar, D „*ait* „Vopiscus, Ædilicius, caussam cùm ageret „apud Censores, campos Roseæ Italiæ dixit esse „sumen, io quo relicta pertica postridie non ap„pareret, propter herbam. Festus, „Rosea, *inquit*, „in campo Reatino campus appellatur, quòd in „eo arva rore humida semper feruntur. Eandem Sabinii agri amœnitatem notat Horatius *Carm.* lib. I. Od. IX. his versibus:

> *Vides, ut altu stet nive candidum*
> *Soracte, nec jam sustineant onus*
> *Silvæ laborantes, geluque*
> *Flumina constiterint acuto.*
> E *Dissolve frigus, ligna super foco*
> *Largè reponens: atque benignius*
> *Deprome quadrimum Sabina*
> *O Taliarche merum diota.*

Item Od. XVII. ejusdem libri:

> *Velox amœnum sæpe Lucretilem*
> *Mutat Lycæo Faunus, & igneam*
> *Defendit æstatem capellis*
> *Vsque meis, pluviosque ventos.*
> *Impunè tutum per nemus arbutos*
> F *Quærunt latentes, & thyma deviæ*
> *Olentis uxores mariti,*
> *Nec virides metuunt colubros:*
> *Nec Martiales hœdiliæ lupos,*
> *Vtcumque dulci, Tyndari, fistula*
> *Valles, & Vsticæ cubantis*
> *Lævia personuere saxa.*
> *Dii me tuentur: Diis pietas mea,*
> *Et Musa cordi est: hinc tibi copia*
> *Manabit ad plenum benigno*
> *Ruris honorum opulenta cornu.*
> *Hic in reducta valle, Caniculæ*

Vi-

Vitabit æstus, & fide Teia
Dices laborantes in uno
Penelopen, vitreamque Circen.
Hic innocentis pocula Lesbii
Duces sub umbra, nec Semeleïus
Cum Marte confundet Thyoneus
Prælia; nec metues protervum
Suspecta Cyrum: ne malè dispari
Incontinentes injiciat manus,
Et scindat hærentem coronam
Crinibus, immeritamque vestem.

Et eodem libro, Od. xx. *ad Mæcenatem:*

Vile potabis modicis Sabinum
Cantharis. ——

Item *Carm.* lib. 2. Od. xviii.

—— *nihil suprà*
Deos lacesso, nec potentem amicum
Largiora flagito,
Satis beatus unicis Sabinis.

Item *Carm.* lib. 3. Od. xiii.

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus
Cras donaberis hœdo,
Cui frons turgida cornibus
Primis, & Venerem, & prælia destinat
Frustra: nam gelidos inficiet tibi
Rubro sanguine rivos
Lascivi soboles gregis.
Te flagrantis atrox hora Caniculæ
Nescit tangere: tu frigus amabile
Fessis vomere tauris
Præbes, & pecori vago.
Fies nobilium tu quoque fontium,
Me dicente cavis impositam ilicem
Saxis, unde loquaces
Lymphæ desiliunt tuæ.

De cochleis Reatinis sic Varro *de Re Rust.* lib. iii. cap. 14. *Genera cochlearum sunt plura, ut minutæ albulæ, quæ afferuntur è Reatino, & maximæ, quæ de Illyrico apportantur, & mediocres, quæ ex Africa afferuntur.*

Hæc verò de asinis Reatinis mirabilia. Apud Varronem *de Re Rust.* lib. ii. cap. 6. „Murrius, „Ego, inquit, de asinis potissimùm dicam, quòd „sum Reatinus, ubi optimi & maximi fiunt, è „quo seminio ego hic procuravi pullos, & ipsis „Arcadibus vendidi aliquoties. Igitur, asinorum „gregem qui facere vult bonum, primùm videndum, ut mares, feminasque bona ætate sumat, „utique, ut quàm diutissimè fructum ferre pos„sint firmos, omnibus partibus honestos, corpo„re amplo, seminio bono, ex iis locis, unde op„timi exeunt: quod faciunt Peloponnenses, cùm „potissimùm eos ex Arcadia emebant, in Italia „ex agro Reatino. Et eodem *libro cap.*8. „Qui non „habent eum asinum, quem supposuerunt equæ, „& asinum admissarium habere volunt, de asinis „quemque amplissimum & formosissimum, quem „habere possunt, eligunt, quique seminio natus „sit bono, Arcadico, ut Antiqui dicebant; ut „nos experti sumus, Reatino: ubi tricenis ac „quadragenis millibus H-S admissarii aliquot ve„nierunt. Idem Sexagesi, apud Nonium: „An, „si equam emisses quadrupedem, ut meo asino „Reatino admitteres, quantum poposcissem, de„disses equimenti? Strabo lib. v. Τῶν ἡμιόνων γὰρ τῶν Ῥεατίνων διαφερόντως θαυμαστῶς, *Reatini muli laudantur mirum in modum.*

Et, quoniam erant in Italia coloniæ, municipia, præfecturæ, liberæ civitates, neque erat omnium eadem administratio, sciendum est, Reate præfecturam fuisse: porro, quia præfecturarum duo genera, ut ait Festus; Reate præfectura fuit ex illo genere, in quas ibant Præfecti, à Prætore urbano Romà missi: hinc illud Ciceronis *in Catilinam*, Oratione tertia: *Ex præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum operâ utor assiduè in Reip. præsidio, cum gladiis miseram.* Ejusdem præfecturæ mentio lib. 2. *de Nat. Deor.* *Hæc autem præfectura jus ferendi suffragii habebat.* Testis Vellejus *Hist.* lib. 1. *Suffragii ferendi jus Sabinis datum.* Item Valerius, *lib.* 1. *cap.* 8. *De Castoribus visis bello Latino, & Persico, P. Vatinium nominat, Reatinæ præfecturæ virum.*

Hæc de Reatinis tuis: quæ tibi, licèt humilia videri possint, (majora enim postulat dignitas tua) non tamen parùm grata fore confidimus: nam in tuis maximis virtutibus maximè tamen elucet humanitas. Romæ, ∞ D LXIV. Kal. Sext.

Romæ,

in Hortis olim Car. Vall. ad Aquam Virg.

Q . CAETRONIVS
Q . F . PVB
PASSER
MIL. COH. IIII. PR. ANNIS XVIII
MISSVS. DVOBVS. GEMINIS
SIBI. ET
MASVRIAE. M. F. MARCELLAE
VIXI. QVOD. VOLVI. SEMPER. BENE
PAVPER. HONESTE. FRAVDAVI
NVLLVM. QVOD. IVVAT. OSSA. MEA
IN. F. P. XI. S. IN. AGR. P. XIII. S

DIS.

DISSERTATIVNCVLA II.

DE AQVIS,

IN VRBEM ROMAM OLIM INFLVENTIBVS.

AD

IOANNEM MORONVM

CARDINALEM.

SI, quæ Antiquorum monumenta sparsim apud Scriptores scripta leguntur, JOANNES MORONE, Cardinalis amplissime, in unum collecta ob oculos posita essent; non est dubitandum, majorem, quàm nunc habemus, Antiquitati nos honorem habituros. Vel Aquæductuum cura quàm Romanis cara, quàm in honore fuit? Feci igitur libens, ut Aquas, in Urbem Romam olim influentes, describerem: in quo cùm mihi ipsi placeam, qui de Studiosis benè merendi avitam consuetudinem imiter, est sanè, cur alio nomine mihi magis placeam: quòd Tibi, tanto viro, cujus tanta in nos merita exsistunt, ut omnem spem gratiæ referendæ abjicere sim coactus, aliqua tamen ex parte gratum faciam. Tu me hilari illo fronte, quo semel es complexus, hilariter accipe: meque in tuorum, Tibique addictorum, numero primum locum obtinere ne graveris: enitar quidem certè, ut me non indignum tanto honore judices.

AB VRBE condita per annos CDXLI. contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebant: postea in Urbem influxere Aquæ, Appia, Anio Vetus, Marcia, Tepula, Julia, Virgo, Alsietina, quæ eadem vocatur Augusta, Claudia, Anio Novus. APPIA, à Censore Appio Claudio Cæco, anno Vrbis CDXLII. in Urbem inducta, in agro Lucullano concipiebatur, Via Prænestina, inter milliarium sextum & octavum, diverticulo sinistrorsus passuum DCCXXC. Ductus ejus habuit longitudinem à capite usque ad Salinas, qui locus est ad Portam Trigeminam, passuum undecim millium CXC. subterraneo rivo passuum undecim millium CXXX. substructione & supra terram opere arcuato proximè ad Portam Capenam, passuum LX.

ANIO VETVS concipiebatur supra Tibur vigesimo milliario. Ductus ejus habuit longitudinem passuum XLII. millium; rivo subterraneo passuum XLIII. millium CCXCVII. substructione supra terram passuum CCCII. Distribui cœptus est Vetus Anio Vico Publicii ad Portam Trigeminam, qui locus Salinæ appellabatur, post annos XL. quàm Appia perducta est, anno ab Urbe condita CDXXCIX. Man. Curius Dentatus Censor, anno Urbis CDXXCI. Anienis, qui postea Vetus dictus est, aquam in Urbem perducendam ex manubiis de Pyrrho captis curavit. Post annum nonum ex S. C. Duumviri creati aquæ perducendæ, Curius idem, & Fulvius Flaccus: perduxit Flaccus, Curio mortuo intra quinctum diem quàm erat Duumvir

A creatus. Hæc aqua, & Anienis quoque Novi minùs permanebat limpida: nam sumebatur ex flumine, ac sæpe etiam sereno turbabatur: quoniam Anio, quamvis purissimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, auferebat aliquid, quo turbaretur, priusquam deveniret in rivos: sed Anio Vetus, cùm plerumque libra esset inferior, incommodum intra se tenebat. Novus autem Anio vitiabat ceteras aquas: nam, cùm editissimus veniret, & in primis abundans, aliquando defectioni aliarum succurrebat; inquinabat igitur alias aquas, maximéque Claudiam: sed Nerva Impe-
B rator aquas omnes discernendas curavit: effecitque, ut Anio Vetus, quia minùs salubris, in hortorum rigationem, & in ipsius Urbis sordidiora exiret ministeria. Anienis quoque Novi vitia exclusit: omisso enim flumine, repeti ex lacu, qui est super Villam Neronianam Sublacensem, ubi limpidissima est, jussit: nam, cùm oriretur Anio supra Trebam angustam, seu quia per saxosos montes decurreret, paucis circa ipsum oppidis objacentibus cultis, seu quia lacus altitudine, in quo excipiebatur, velut depuraretur, imminentium
C quoque nemorum opacitate inumbratus, frigidissimus simul ac splendidissimus perveniebat. Anno ab Urbe condita DCIX. cùm Appiæ, Anienisque ductus, vetustate quassati, privatorum etiam fraudibus interciperentur; datum est à Senatu M. Titio Prætori negotium eorum ductuum reficiendorum & vindicandorum: &, quoniam incrementum Urbis exigere videbatur ampliorem aquæ modum, eidem mandatum, ut curaret quatenus alias Aquas posset in Urbem perduceret, & ampliores ductus faceret, Reipublicæ causâ.

A tertio milliario opera fabrorum duxit, cui ab
D Auctore MARCIÆ nomen fuit: perducta est anno Urbis DCXII. in Capitolium, atque etiam in Colles Cœlium & Aventinum. Sed, posteaquam Nero Imperator Claudiam opere arcuato assumsit, exceptam usque ad templum divi Claudii perduxit, ut inde distribueretur; Marcia & Julia, quæ ipsa quoque in eos colles perducta fuerat, non ampliatæ, sed amissæ sunt. Nerva Imperator, quia, quoties Claudia casu aliquo deficeret, fiebat, ut celeberrimi colles sitirent, plures Aquas, in primisque Marciam iis restituit, eamque ampliore opere à Cœlio in Aventinum usque per-
E duxit. Hujus Aquæ splendor à capite integer, nihil, aut minimùm pluviâ inquinabatur, si putei exstructi objecti essent: sed, cùm Novus Anio editissimus veniret, & in primis abundans aliarum aquarum defectioni aliquando succurreret, imperitiâ Aquariorum, deducentium in alienos cum specus, frequentiùs quàm explemento opus erat, etiam sufficientes aquas inquinabat, maximè Claudiam; quæ, per multa millia passuum pro-

prio perducta rivo, Romæ demum cum Aniene permixta, perdebat proprietatem, adeoque obvenientibus non succurrebat, ut pleræque aquæ accerserentur per imprudentiam, noo uti dignum erat aquis parientium Marciam, ita ut ipsa, splendore & frigore gratissima, balneis, ac fullonicis, & relatu quoque fœdis serviret ministeriis. Omnes ergo discerni placuit, tum singulas ita ordinari, ut in primis Marcia potui tota serviret, & deinceps reliquæ, secundum suam quæque qualitatem, aptis usibus assignarentur. Concipiebatur Marcia Via Valeria, ad milliarium XXXIII. atque sub Nerone Principe primùm strata ad milliarium XXXVIII. finita substructionibus, pænè statim stagnino colore præviridi. Ductus ejus habebat longitudinem à capite ad Urbem passuum LX. millium DCC. & semis, primùm rivo subterraneo, deinde opere supra terram, tum opere arcuato, mox substructione, postremò rursus opere arcuato. De hac Aqua Plinius *lib.* 31. *cap.* 3. à Frontino in ejus auctore dissentiens, hæc tradit: „Clarissima Aquarum omnium io toto orbe, „frigoris salubritatisque palma præconio Urbis, „Marcia est, ioter reliqua deûm munere Urbi tri„buta. Vocabatur hæc quondam Aufeia, fons „autem ipse Piconia. Oritur io ultimis montibus „Pelignorum: transit Marsos & Fucinum la„cum, Romam non dubiè petens: mox, specu „mersa, in Tiburtina se aperit, IX. mill. pass. „fornicibus structis perducta. Primus eam in Ur„bem ducere auspicatus est Ancus Marcius, unus „è Regibus, postea Q. Marcius Rex in prætura; „rursusque restituit M. Agrippa. Idem & Virgi„nem adduxit ab octavi lapidis diverticulo II. mill. „pass. Prænestina Via: juxta est Herculaneus ri„vus; quem refugiens, Virginis nomen obtinuit. „Horum amoium comparatione differentia suprà „dicta deprehenditur; cùm, quantum Virgo tactu, „tantum præstet Marcia haustu: quamquam utri„usque jampridem Urbi periit voluptas; ambitio„ne avaritiaque io villas ac suburbana detorquen„tibus publicam salutem. Idem *lib.* 36. *cap.* 15. *Q. Marcius Rex*, inquit, *jussus à Senatu Aquarum Appiæ, Anienis, Tepulæ ductus reficere, novam à nomine suo appellatam cuniculis per montes actis intra præturæ suæ tempus adduxit.* De hac Aqua mentionem invenimus in sequentibus Inscriptionibus antiquis, quas hîc placuit subscribere:

Romæ, in Porta Esquilina, nunc D. Laurentii.

IMP. CAESAR. DIVI. IVLI. F. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS. COS. XII
TRIBVNIC. POTESTAT. XIX. IMP. XIIII
RIVOS. AQVARVM. OMNIVM. REFECIT

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS FELIX. AVG. PARTH. MAXIM
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
AQVAM. MARCIAM VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM. PVRGATO. FONTE. EXCISIS. ET. PERFORATIS
MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVISITO. ETIAM. FONTE. NOVO. ANTONINIANO
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVCENDAM. CVRAVIT

IMP. TITVS. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVG. PONTIF. MAX
TRIBVNICIAE. POTESTAT. IX. IMP. XV. CENS. COS. VII. DESIG. IIX
RIVOM. AQVAE. MARCIAE. VETVSTATE. DILAPSVM. REFECIT
ET. AQVAM. QVAE. IN. VSV. ESSE. DESIERAT. REDVXIT.

TEPVLA, ex agro Lucullano, quem quidam Tusculanum credidere, in Cœlium Collem, Aventinum, & Capitolium à Censoribus Cæpione & Longino perducta est, anno Urbis DCXXVII. Hujus Aquæ fontes nulli fuere: venis quibusdam constabat, quæ interceptæ sunt in Julia: itaque caput ejus observabatur à piscina Juliæ. Concipiebatur Via Latina, ad milliarium XI. inde rivo suo in Urbem perducta, Juliæ pôst mixta: nam Agrippa anno Urbis DCCXIX. ad milliarium XII. Via Latina, alterius Aquæ proprias vires collegit, & Tepulæ rivum intercepit: acquisitæque ab inventore nomen JVLIAE est datum; ita tamen divisa erogatione, ut maneret Tepulæ appellatio. Ductus Juliæ efficiebat longitudinem passuum XV. millium CDXXVI. opere supra terram, substructione, opere arcuato.

Idem Agrippa, annis XIII. post Juliam deductam, VIRGINEM, in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit: dies, quo primùm in Urbem responderit, V. Iduum Jun. invenitur. Virgo appellata, quòd quærentibus aquam militibus puella virguncula quasdam venas monstravit; quas secuti, qui foderant, ingentem aquæ modum invenerunt: ædicula fonti apposita hanc virginem pictura ostendit. Aliter Plinius *lib.* XXXI. *cap.* 3. *Agrippa*, inquit, *Virginem adduxit ab octavi lapidis diverticulo II. millium passuum, Prænestina Via: juxta est Herculaneus rivus; quem refugiens, Virginis nomen obtinuit. Aquarum duarum, Virginis & Marciæ, comparatione differentia deprehenditur; cùm, quantum Virgo tactu, tantum præstet Marcia haustu.* Idem *lib.* XXXVI. *cap.* 15. „Agrippa in Ædilitate sua, adjecta Vir„gine Aqua, ceteris corrivatis atque emendatis, la„cus DCC. fecit, præterea salientes CV. castella „CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus „iis signa CCC. ærea, aut marmorea imposuit, co„lumnas ex marmore CD. eaque omnia annuo spa„tio. Concipiebatur autem Virgo Via Collatia, ad milliarium octavum, palustribus locis, Signino circumjecto continendarum scaturiginum causâ. Adjuvabatur ex compluribus aliis acquisitionibus: ideo mensura ejus ad caput ioveniri non potuit. Veoiebat per loogitudinem passuum XIV. millium CV. rivo subterraneo passuum XI. millium DCCCLXV. supra terram passuum ∞ CCXL. substructione rivorum locis compluribus pass. DXL. opere arcuato pass. DCC. acquisitionum ductus rivi subterranei efficiunt passus ∞ CDV. Arcus Virginis ioitium habuere sub Hortis Lucullanis: finiebantur in Campo Martio, secuodùm frontem septorum. Aquam Virginem in hac Inscriptiooe, quæ est in Ædibus Colotianis, nominatam videmus:

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XV. P. P. COS. DESIG. IIII
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT

Et in duabus præterea, ad Trinitatis ædem, in hortis.

I.

VIRO
TI. CAESAR. AVG.
PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. XXXVIII
COS. V. IMP. VIII

I

P. C C X L

Et 2.

VIRO
TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAESAR
AVG. GERMANICVS
TRIBVNIC. POTESTAT. IIII
COS. III. IMP. VIII. P. P
I. P. C C X L

ALSIETINAM cur perduxerit Augustus, non satis intelligitur, nullius gratiæ, immo & parùm salubrem, & nusquam in usus populi fluentem: nisi fortè, cùm opus naumachiæ aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit: & quod naumachiæ cœperat superesse, hortis subjacentibus, & privatorum usibus ad irrigandum concessit. Concipiebatur ex Lacu Alsietino, Via Claudia, milliario XIV. Ductus ejus efficiebat longitudinem passuum XXII. millium LXXII. opere arcuato passuum CCCLIIX.

Idem Augustus in supplementum Aquæ Marciæ, quoties siccitates agerent, auxilio aliam Aquam, quæ vocatur AVGVSTA ab inventore, ejusdem bonitatis, opere subterraneo usque ad Marciæ rivum perduxit.

A Post hos Caligula, cùm parùm & publicis usibus, & privatis voluptatibus septem ductus aquarum sufficere viderentur, anno Urbis DCCXC. duos ductus inchoavit: quod opus Claudius magnificentissimè consummavit, dedicavitque anno Urbis DCCC. VI. Kal. Aug. alteri nomen, quæ ex fontibus Cæruleo & Curtio perducebatur, CLAVDIÆ datum: hæc bonitate proxima Marciæ: altera, quoniam duæ Anienis Aquæ in Urbem fluere cœperant, ut faciliùs appellationibus dignoscerentur, ANIO NOVVS vocari cœpit. Plin. *lib.* XXXVI. *cap.* 15. *Vicit*, inquit, *antecedentes aquarum ductus novissimum impendium operis inchoati à C. Cæsare, & peracti à Claudio: quippe à lapide quadragesimo ad eam excelsitatem, ut in omnes Urbis partes levarentur, influxere Curtius atque Cæruleus fontes: erogata in id opus HS ter millies.* Et Suetonius in *Claudio*: *Opera magna potiùs, quàm necessaria, multa perfecit; sed vel præcipuè Aquæductum, à Cajo inchoatum.* Idem paullò pòst: *Claudiæ Aquæ gelidos & uberes fontes, quorum alteri Cæruleo, alteri Curtio, & Albudino nomen est; simulque rivum Anienis Novi lapideo opere in Urbem perduxit, divisitque in plurimos & ornatissimos lacus.* Concipiebatur Claudia Via Sublacensi, ad milliarium XXXIIX. ex fontibus duobus amplissimis & speciosis, Cæruleo, qui à similitudine appellatus est, & Curtio: accipiebat & eum fontem, qui vocabatur Albudinus, tantæ bonitatis, ut Marciæ quoque adjutorio, quoties opus esset, ita sufficeret, ut adjectione sui nihil ex qualitate ejus mutaret. Claudiæ ductus longitudinem habebat passuum XLVI. millium, rivo subterraneo, opere supra terram, opere arcuato, substructione rivorum, opere arcuato. De Aqua Claudia testimonium præbent hæ tres Inscriptiones:

(Marginal letters B and C stand beside the lines "choati à C. Cæsare…" and "dia Via Sublacensi…" respectively.)

Romæ, in Porta Nævia, nunc Majore.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIF. MAXIM
TRIBVNICIA. POTESTATE. XII. COS. V. IMPERATOR. XXVII. PATER. PATRIAE
AQVAS. CLAVDIAM. EX. FONTIBVS. QVI. VOCABANTVR. CAERVLEVS. ET. CVRTIVS. A
MILLIARIO XXXXV
ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM
PERDVCENDAS. CVRAVIT

IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVST. PONTIF. MAX. TRIB. POT. II. IMP. VI. COS
III. DESIG. IIII. P. P.
AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO
CLAVDIO. ET. POSTEA. INTERMISSAS. DILAPSASQVE
PER. ANNOS. NOVEM. SVA. IMPENSA. VRBI. RESTITVIT

IMP. T. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX
MAXIMVS. TRIBVNIC
POTESTATE. X. IMPERATOR. XVII. PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. VIII
AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA
A. DIVO. VESPASIANO. PATRE. SVO. VRBI. RESTITVTAS. CVM. A. CAPITE
AQVARVM. A. SOLO. VETVSTATE. DILAPSAE. ESSENT. NOVA. FORMA
REDVCENDAS. SVA. IMPENSA. CVRAVIT

Castellarius Aquæ Claudiæ nominatur in sequenti Inscriptione:

D . M
CLEMENTI . CÆSARVM
N . SERVO . CASTEL
LARIO . AQVÆ CL
AVDIÆ . FECIT . CLAV
DIA . SABBATHIS . ET . SI
BI . ET . SVIS

In Arcu quoque ex Tiburtino, Aquæ Claudiæ ductui subjecto, sequentes litteræ leguntur:

P . CORNELIVS . P . F . DOLABELLA COS
C . IVNIVS . C . F . SILANVS . FLAMIN . MARTIAL
EX . S . C
FACIVNDVM . CVRAVERVNT . IDEMQVE . PROBAVERVNT

ANIO NOVVS Sublacensi Via, ad milliarium LXII. in suo rivo excipiebatur ex flumine: quod cùm terras cultas circum se haberet soli pinguis, & inde ripas solutiores, etiam sine pluviarum injuria limosum & turbulentum fluebat: ideoque à faucibus ductus interposita est piscina limaria, ubi inter amnem & specum consisteret, & liquaretur aqua: sic quoque, quoties imbres supervenirent, turbida pervenit in Urbem. Ductus Anienis Novi efficiebat passuum LIIX. millium occ. rivo subterraneo, opere supra terram, substructionibus, opere arcuato, substructione, opere arcuato: hi sunt arcus altissimi, sublevati in quibusdam locis CIX. pedum. Aquæ duæ in omnem partem Urbis attollebantur: ex reliquis aliæ majore, aliæ leviore pressura cogebantur. Altissimus erat Anio Novus; proxima Claudia; tertium locum tenebat Julia; quartum Tepula; dehinc Marcia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquabat; sextum Anio Vetus; septimum Virgo; octavum Appia: quæ, cùm ex urbano agro perducerentur, non in eam altitudinem perduci potuerunt: omnium humillima Alsietina fuit, quæ Transtiberinæ Regioni, & maximè subjacentibus locis serviebat. Apud Antiquos omnis aqua in publicos usus erogabatur: legeque cautum ita fuit, ne quis privatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu abundaret: quam posteri caducam vocarunt: & hæc ipsa non in alium usum, quàm in balnearum, aut fullonicorum, dabatur: eratque vectigali statuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, concedentibus reliquis. Jus dandæ, vendendæve aquæ Censorum fuit, quoties in Republica erant; cùm non erant, Ædilium Curulium.

Tutela singularum Aquarum locabatur: eorumque operum probandorum cura fuit penes Consules aliquando, & Ædiles, interdum etiam Censores: postea tota res ad Curatores transiit: primusque Curator ab Augusto nominatus Messala Corvinus. Nerva imperante gessit eam curam Sex. Julius Frontinus, Vir Consularis, qui scripsit in eo munere libros duos *de Aquis*, unde nos hæc sumsimus, adhibito studio, ut, quæ ille fusiùs, nos quam brevissimè fieri potuit exponeremus. Eos libros, à nobis innumeris ferè locis ex ingenio emendatos, propediem emittemus. Quantopere autem curæ fuerit, ne quis violare ductus, aquamve non concessam derivare auderet, cùm ex multis apparere potest, tùm ex hoc, quòd Circus Maximus ne diebus quidem Ludorum Circensium, nisi Ædilium, aut Censorum permissu, irrigabatur: quod durasse etiam, postquam res ad Curatores translata, sub Augusto, scripsit Atejus Capito. Agri verò, qui aqua publica contra legem essent irrigati, publicabantur, mancipia etiam, sicut ea, quæ adversus legem fecisse dicebantur. In iisdem legibus adjectum est ita: *Ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publicè salit: si quis oletarit, H-S x. millium multa esto.* Oletato, videtur esse, olidam facito. Jus impetratæ aquæ neque heredem, neque emtorem, neque ullum novum dominum apud Veteres sequebatur. Balneis, quæ publicè lavarent, privilegium antiquitus concedebatur, ut semel data aqua perpetuò maneret: postea omnis aquæ cum possessore instauratum est beneficium.

Familiæ duæ erant, quæ aquis operam præberent, una publica; Cæsaris altera: publica antiquior, quam Augustus, ab Agrippa sibi relictam, publicavit, homines circiter CCXL. Cæsaris familiæ numerus, CDLX. quam Claudius, cùm aquas in Urbem perduceret, constituit. Utraque familia in aliquot ministeriorum species diducebatur, villicos, castellarios, curatores, silicarios, tectores, aliosque opifices. Commoda publicæ familiæ ex ærario dabantur: quod impendium exonerabatur vectigalium reditu ad jus aquarum pertinentium: ea constabant ex hortis, ædificiisve, quæ fuere circa ductus, aut castella, aut munera, aut lacus: quem reditum prope H-S CCL. millium, salientem, ac vagum, deinde in Domitiani loculos versum, justitia Nervæ populo restituit, Frontini sedulitas ad certam regulam redegit; ut constaret, quæ ad hoc vectigal loca pertinerent. Cæsaris familia ex fisco accipiebat commoda: unde & plumbum, & omnes impensæ, ad ductus, & castella, & lacus pertinentes, erogabantur.

Tutela ductuum in primis necessaria: corrumpuntur enim aut vetustate, aut impotentiâ possessorum, aut vi tempestatum, aut culpâ malè facti operis: quod sæpius accidit in recentibus: ferè aut vetustate, aut vi tempestatum partes ductuum laborant, quæ arcuationibus sustinentur, aut montium lateribus applicatæ sunt, & exarcuationibus, eæque per flumen transjiciuntur: minùs injuriæ subjacent subterranea, nec gelicidiis, nec caloribus exposita. Vitia autem ejusmodi aut talia sunt, ut, non interpellato cursu, subveniatur eis, aut emendari nisi aversa non possunt, sicut ea, quæ in ipso alveo fieri necesse est. Hæc duplici ex caussa nascuntur, aut limo concrescente, qui interdum in crustam durescit, iterque aquæ coartat: quod aut tectorio corrumpitur; unde fiunt manationes; quibus necesse est latera rivorum & substructiones vitiari. Pilæ quoque ipsæ, topho exstructæ, sub tam magno onere labuntur. Refici, quæ circa alveos sunt rivorum, Æstate non debent; ne aquæ intermittatur usus, tempore, quo præcipuè desideratur; sed Vere, vel Autumno, & maxima cum festinatione; ita ut, antè præparatis omnibus, quampaucissimis diebus rivi cessent: neminem fugit, per singulos ductus hoc esse faciendum; ne, si plures pariter avertantur, desit aqua civitati. Ea, quæ non interpellato aquæ cursu effici debent, maximè structura constant; quam suis temporibus & fidelem fieri oportet. Idoneum structuræ tempus est à Kal. Apr. in Kal. Nov. ita ut optimum sit intermittere eam partem Æstatis, quæ nimiis caloribus incandescit: quia temperamento cæli opus est, ut ex humore commodè structura combibat, & in unitate corroboretur. Non minùs autem Sol acrior quàm gelatio præcipit materiam: neque ullum opus diligentiorem poscit curam, quàm quod aquæ obstaturum est. Fides itaque ejus per singula secundùm legem, notam omnibus, sed à paucis observatam, exigenda est.

Illud

A Illud nulli dubium esse crediderim, proximos ductus, id est, qui à sexto milliario, lapide quadrato, consistunt, maximè custodiendos: quoniam & amplissimi operis sunt, & plures aqoas singuli sustinent: quos si necesse fuerit interrumpere, major pars aquarum Vrbem Romam destituet. Remedia tamen sunt, ut his difficultatibus inchoatus alveus excitetur ad libram deficientis; alveus verò plumbatis canalibus per spatium interrupti ductus rursus contineatur. Plerumque autem vitia oriuntur ex impotentia possessorum: qui plurimis modis rivos violant. Primùm enim spatia, quæ circa ductus aquarum ex S. C. vacare debent, B aut ædificiis, aut arboribus occupant: (arbores magis nocent, quarum radicibus & concamerationes & latera solvuntur) deinde vicinales vias agrestesque per ipsas formas dirigunt: novissimè aditus ad tutelam præcludunt: quæ omnia S. C. provisa sunt. Plinius *lib.* XVI. *cap.* 42. arbores indicat, quibus ad aquarum ductus utebantur: *Pinus*, ait, *piceæ, alni ad aquarum ductus in tubos cavantur; obrutæ terra, plurimis durant annis.* Adjiciam illud ex eodem, ut veterum Romanorum magnificentia cognoscatur. „Si quis, *inquit lib.* XXXVI. *cap.* 15. „diligentiùs æstimaverit aquarum abundan„tiam in publico, balineis, piscinis, domibus, „euripis, hortis suburbanis, villis, spatioque adve„nientis exstructos arcus, montes perfossos, con„valles æquatas; fatebitur, nihil magis mirandum „fuisse in toto orbe terrarum. P. Victor. Aquas XXIV. in Vrbem influentes, his nominibus appellat, Appiam, Marciam, Virginem, Claudiam, Herculeam, sive Herculaneam, Tepulam, Damnatam, Trajanam, Amniam, sive Anniam, Alsiam, vel Halsietinam, vel Halsientinam, quæ & Augusta dicta, Cæruleam, Juliam, Algentianam, Ciminiam, Sabatinam, Aureliam, Septimianam, Severianam, Antoninianam, Alexandrinam, Anienem Novum, Anienem Veterem, Albudinam, Crabram.

DISSERTATIVNCVLA III.

DE RATIONE INTERKALANDI, AD ALEXANDRVM FARNESIVM CARDINALEM.

C DE ratione interkalandi cùm multi scripserint, FARNESI amplissime, quid tamen obstat, cur non aliquid nos quoque in medium afferamus? nam, quia satis hæc est obscura notitia, & quòd in obscuritate non facilè vitatur error, ideo nobis placuit operam in hoc genere diligenter ponere, ut ea, quæ dispersa, nec admodum, ut res indicat, aperD ta, apud Veteres leguntur, collecta à nobis & patefacta, si modò tantum industriâ proficere potuimus, impertirentur iis, quos rerum antiquarum scientia delectat. Quod eò libentiùs factum à nobis est, quo Tibi ostenderem, patris mei me judicium secutum, Te observare, ac in eorum loco ponere, in quorum clientela summum mihi præsidium esse constitutum intelligo.

Verùm, ut initium nostræ narrationis paullò altiùs repetamus: triplici anno Romanos diversis temporibus usos esse, sciendum est: primo primi Regis Romuli, altero Numæ, tertio C. Cæsaris, qui perpetuam dictaturam obtinuit: sed RomuE lus, bellorum peritior quàm astrorum, incerto usus est anno; qui dies CCCLX. in duodecim mensibus complexus, ut Licinius Macer, Fenestella, Plutarchus credidere, vel CCCIV. in decem mensibus, ut Junio Gracchano, Fulvio, Varroni, Suetonio, Censorino, Macrobio, Solino, placuit, quibus ego assentior, neque cum Lunæ rationibus congrueret, ut annus Græcorum, qui dies habuit CCCLIV. quem secutus est Numa; neque cum Solis cursu, ut Ægyptiorum annus, quos C. Cæsar postea imitatus, annum ex diebus CCCLXV. & quadrante constituit. Ovidium quidem lib. 3. *Fastorum* posuisse, annum Romuli cum Lunæ decimo F orbe terminatum, valde miror: nam, si ita fuisset, cur Numa curam anni ad Lunæ cursum dirigendi postea suscepisset? Macrobio igitur potiùs in hac re quàm Ovidio credendum: cùm præsertim erraverit idem Ovidius in eo, quia Numam à Pythagora doctum in eodem libro tradit: in quo Macrobius vidit acutiùs, qui dixit Numam ante Pythagoram fuisse: quod Livius quoque sensit, & in eo falsam aliorum opinionem coarguit.

Inscitia Romuli necessitatem attulit interkalandi: nam, cùm ejus annus, ut dixi, neque cum Sole, neque cum Luna conveniret, nonnunquam usu veniebat, ut frigus anni æstivis mensibus, & contrà calor hiemalibus incideret; quod vitium ita corrigebant: tantum dierum sine ullo mensis nomine patiebantur elabi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cæli habitus instanti mensi aptus inveniret *. Hoc Macrobius, qui Macri etiam Licinii ad comprobandam Romuli interkalationem testimonio utitur.

Post Romulum Numa, vel ingenio, vel doctrina præstantior, fluctuantem annum ita constituit, ut singulos Lunæ cursus singulis mensibus imitaretur: & quia Lunæ annuus circuitus perficitur diebus CCCLIV. ideo suum annum, ut Lunæ cursibus responderet, totidem dierum efficit; sed idem mox, studio imparis numeri, diem unum addidit: ut ex impari numero & annus constaret, & singuli etiam menses, excepto Februario, quo mense diis Manibus justa solvi voluit: itaque deminutionem inferis paremque numerum convenire judicavit: uno igitur die annum Græcorum annus Numæ superabat: ideo cùm alternis annis modò dies viginti duos, modò viginti tres, qui sunt annis octo dies nonaginta, inter diem vigesimum tertium, & vigesimum quartum Februarii, Numa interkalaret, ut undecim illos dies & quadrantem, quibus annuo Solis cursu annuus Lunæ cursus inferior est, reprehenderet, ratio non con-

* Leg. *inveniretur.*

grucbat: nam ejus interkalatio Græcorum quidem instituto, qui & ipsi octavo quoque anno dies interkalabant nonaginta, respondebat: sed unus ille dies in anno additus efficiebat, ut octo annis octo dies abundarent, & Solis cursum præterirent: hoc vitium, non satis constat, utrum ab ipso Numa an ab aliis postea emendatum sit; Macrobius videtur auctor esse, ab aliis cognitum & emendatum. Ego Numæ potiùs hoc tribuerim, cùm præsertim & annos XLIII regnaverit, ut errorem suum spatio temporis facilè posset intelligere, & in eo genere observationis, qui jam annum ad Lunæ rationem ordinasset, versari solitus esset. Emendatio fuit hæc, ut tertio quoque octennio interkalarentur dies tantùm sexaginta sex, non, ut duobus superioribus octennis, nonaginta: ita redibat annus, qui XXIV. annorum spatio diebus XXIV. excurrerat, ad Solis mensuram definitam, detractis de ordinaria octo annorum interkalatione, quæ erat, ut ostendimus, dierum nonaginta, XXIV diebus.

De interkalari verò mense, quem alternis annis modo dierum viginti duorum, modo viginti trium à Numa interpositum jam diximus, significat Cicero in *Oratione pro Quinctio*, cùm ait: *Pridie Kal. interkalares:* quo loco vigesimum tertium Februarii diem, qui proximus antecedit primum interkalaris mensis diem, significari non dubito; nam, qui dies sequebantur Idus Febr. ii signabantur nomine Kalendarum interkalarium, si modo annus erat interkalaris: (alternis enim annis, non singulis, fiebat interkalatio) ipsi verò dies interkalares sic appellabantur: primus, Kalendæ interkalares: alter, quarto Nonas interkalares, (nam quattuor tantùm, non sex Nonæ in mensibus erant interkalaribus, ut major esset Kalendarum numerus, quàm reliquorum dierum: quod in ordinariis quoque mensibus servatum est) tertius, tertio Nonas interkalares: & sic deinceps usque ad mensis interkalaris Idus, id est, ad diem interkalarem decimum tertium. Deinde verò singulis diebus nominabantur Kalendæ Martiæ: nam primus dies post Idus interkalares, dicebatur, si dies viginti duo interkalabantur, XV. Kal. Martias, subductis in hac ratione quinque postremis Februarii diebus, qui sequebantur post interkalares: eodemque modo reliqui dies interkalares, & quinque prædicti dies Februarii, à Kalendis Martiis nomen accipiebant, deminuto numero usque ad Kalendas Martias: sin autem dies viginti tres interkalabantur; tunc primus dies post Idus interkalares dicebatur, XVI. Kal. Martias: alter, XV. tertius, XIV. & sic deinceps.

Fiebat autem, ut dixi, alternis annis hæc interkalatio, non post ultimum Februarii diem, sed post vigesimum tertium, id est, post Terminalia, ut omnino Martius mensis post Februarium sequeretur, vetere religionis more, sicuti Macrobius existimat. Verùm hæc postea ratio, ut Cicero docet lib. II. *de Leg.* & Macrobius lib. I. *Sat.* parùm diligenter a Sacerdotibus observata, (horum enim erat interkalandi cura) vel quia prorsus omnem superstitione aliqua interkalationem omitterent, vel quia dies interdum aliquot, ut publicanis, aliisve gratificarentur, adderent, majorem perturbationis occasionem præbuit: arbitratu autem suo Pontifices, præter institutum Numæ, interkalare consuevisse, satis planè docent Epistolæ Ciceronis, secunda lib. VII. *ad Marium*, & *ad Atticum* tres, nona, decima tertia, & ultima lib. V. & epistola Coelii nona lib. IIX. ut Macrobii, Censorini, aliorum testimonia prætermittam.

Hanc igitur inconstantiam C. Cæsar tertiùm Consul, pro jure & officio suo, quia Pontifex max. erat, sustulit, additis ad annum Numæ decem diebus & quadrante, qui quattuor annis diem unum facit: itaque necessaria fuit quadriennio quoque unius diei, ex quattuor quadrantibus confecti, interkalatio, quæ hodie quoquè observatur, ut Solis cursus æquaretur: is dies post XXIV. Februarii diem, qui sexto Kalendas vocatur, ex antiquo interkalandi more interpositus bissexto Kalendas dictus est: quo anno dies XXIX. in eo mense numerantur. Sed, ut annus cum Solis cursu inciperet, qui usque eò progressus erat Sacerdotum vel incuria, vel fraude, ut æquinoctium, quod esse debebat, ad Græcam, Ægyptiamque rationem, quam Cæsar spectabat, die Martii XXV. vel XXVI. (nam die XXV. Martii notant æquinoctium Columella, Plinius, & marmorea duo Kalendaria) incideret in diem Maji XVII. (ut ex epistola 15. lib. X. *ad Atticum* intelligitur) interkalavit Cæsar dies LXV. nam in Dione, qui dies LXVII. & in Censorino, qui LXIIX. nominat, opinor esse mendum: rectè enim ratio quadrat, si legatur LXV. nam ad dies CCCLV. qui erat annus Numæ, additis à Sacerdotum collegio primùm diebus ordinariis interkalaribus XXIII. ut ait Censorinus, deinde à Cæsare extra ordinem diebus LXV. qui dispertiti sunt duobus mensibus interkalaribus inter Novembrem & Decembrem, fiunt in anno dies CDXLIII. quo numero dierum affirmat Macrobius fuisse ultimum illum confusionis annum, quem Cæsar ad Solis cursum redegit. Suetonius dies illos, qui biennio quoque XXII. aut XXIII. à Pontificibus interkalabantur, mensem interkalarium vocat: cujus verba, quia pertinent ad ea, quæ diximus, comprobanda, recitabimus: *Fastos*, inquit, *Cæsar correxit, jampridem vitio Pontificum per interkalandi licentiam adeò turbatos, ut neque messium feriæ Æstati, neque vindemiarum Autumno competerent: annumque ad cursum Solis accommodavit, ut CCCLXV. dierum esset, &, interkalario mense sublato, unus dies quarto quoque anno interkalaretur. Quo autem magis inposterum ex Kalendis Jan. nobis temporum ratio congrueret, inter Novembrem & Decembrem mensem interjecit duos alios; fuitque is annus, quo hæc constituebantur, quindecim mensium cum interkalario, qui ex consuetudine in eum annum inciderat.* Sublatum à Cæsare mensem interkalarium, Suetonius dicit: quia, redacto ad cursum Solis anno, nihil deinde opus fuit interkalatione illa vel XXII. dierum priore biennio, vel XXIII. posteriore: quæ mensis interkalarius vocabatur, licet dierum numero mensem non æquaret. Eandem historiam Plutarchus litteris mandavit: Οὐ μόνον, inquit, ἐν τοῖς παλαιοῖς πάνυ χρόνοις τεταγμέναις ἐχρῶντο Ῥωμαῖοι ταῖς τῶν μηνῶν πρὸς τὸν ἐνιαυτὸν περιόδοις, ὥστε τὰς θυσίας καὶ τὰς ἑορτὰς ὑποφερομένας κατὰ μικρὸν, εἰς ἐναντίας ἐκπεπτωκέναι τοῖς χρόνοις ὥρας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν τότε οὖσαν ἡλιακὴν οἱ μὲν ἄλλοι παντάπασι τούτων ἀσυλλογίστως εἶχον, οἱ δὲ ἱερεῖς μόνοι τὸν καιρὸν εἰδότες, ἐξαίφνης καὶ προῃσθημένου μηδενὸς, τὸν ἐμβόλιμον, προσέγραφον μῆνα, Μερκηδόνιον ὀνομάζοντες, ὃν Νομᾶς ὁ βασιλεὺς πρῶτος ἐμβαλεῖν λέγεται, μικρὰν καὶ διατείνουσαν οὐ πόρρω βοήθειαν ἐξευρὼν τῆς περὶ τὰς ἀποκαταστάσεις πλημμελείας. Καῖσαρ δὲ, τοῖς ἀρίστοις τῶν Φιλοσόφων καὶ Μαθηματικῶν τὸ πρόβλημα προθεὶς, ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἤδη μεθόδων ἔδειξεν ἰδίαν τινὰ διηκριβωμένην μᾶλλον ἐπανόρθωσιν· ᾗ χρώμενοι μέχρι νῦν Ῥωμαῖοι, δοκοῦσιν ἧττον ἑτέρων σφάλλεσθαι περὶ τὴν ἀνωμαλίαν.

Qui-

Quibus hæc Latinè respondent: *Non modò in antiquissimis temporibus utebantur ambitu mensium Romani ad annum ita constituto, ut & sacrificia, & festi dies, paullatim suo loco moti, in contraria temporibus temporu delaberentur; verùm etiam Solis cursum, qui tunc erat, alii quidem prorsus ignorabant, soli verò Sacerdotes, occasione cognita, ex improviso & præsentiente nemine, mensem interponebant, interkalarem appellantes, quem Numa Rex primus interposuisse dicitur, neque magnum, neque diu duraturum remedium nactus anni perturbati. Cæsar autem, optimis Philosophis & Mathematicis quæstione proposita, propriam quandam ac certiorem ex rationibus jam examinatis correctionem ostendit; quâ Romani adhuc utentes, in culpam inæqualitatis minùs quàm alii videntur incidere.* Quo igitur anno Cæsar annum correxit, eo anno dies illi omnes Novembris mensis, qui Kalendarum Decembrium nomine signari solebant, appellari cœpti sunt, omissa Decembris mentione, Kalendarum interkalarium priorum nomine; hoc modo: quartus decimus Novembris dies dicebatur; XVII. Kal. interkalares priores: & sic deinceps, usque ad ultimum Novembris diem, qui vocabatur, II. Kal. interkalares priores: qui est dies in epistola *ad Ligarium*, lib. VI. *Fam.* à Cicerone nominatus. Quo loco vir doctus legit, V. *Kal.* non, ut in omnibus veteribus libris, quos quidem ego viderim, II. *Kal.* Sed ego satis habeo, quid mihi placeat, ostendere & probare; suum quisque judicium sequatur.

Ubi verò prioris interkalaris mensis dies primus erat appellandus, sic dicebant, Kalendæ interkalares priores; ubi secundus, sexto Nonas interkalares priores; ubi tertius, quincto Nonas interkalares priores; ubi quartus, quarto Nonas interkalares priores; ubi quinctus, tertio Nonas interkalares priores; ubi sextus, pridie Nonas interkalares priores; ubi septimus, Nonis interkalaribus prioribus. Eadem erat in Idibus ratio; post Idus autem qui primus sequebatur dies, id est, decimus sextus, is vocabatur XIX. Kal. interkalares posteriores: sic deinceps usque ad extremum ejusdem mensis diem, qui vocabatur II. Kal. interkalares posteriores. Primus verò dies secundi mensis interkalaris, in quo erant dies XXXI. Kalendæ interkalares posteriores; secundus, sexto Nonas interkalares posteriores; & deinceps reliqua. Itemque in Idibus: sextus decimus vero dies dicebatur, XVIII. Kal. Decembris: & sic deinceps. Nunc triplicem Romanorum annum, Romuli, Numæ, & Cæsaris, ostendamus.

Annus Romuli, dierum CCCIV.

Martius mensis dies habet	XXXI.
Aprilis	XXX.
Majus	XXXI.
Junius	XXX.
Quinctilis	XXXI.
Sextilis	XXX.
September	XXX.
October	XXXI.
November	XXX.
December	XXX.

Numæ annus, dierum CCCLV.

Januarius dies habet	XXIX.
Februarius	XXIIX.
Martius	XXXI.
Aprilis	XXIX.
Majus	XXXI.
Junius	XXIX.
Quinctilis	XXXI.
Sextilis	XXIX.
September	XXIX.
October	XXXI.
November	XXIX.
December	XXIX.

Cæsaris annus, dierum CCCLXV.

Januarius	XXXI.
Februarius	XXIIX.
Martius	XXXI.
Aprilis	XXX.
Majus	XXXI.
Junius	XXX.
Quinctilis	XXXI.
Sextilis	XXXI.
September	XXX.
October	XXXI.
November	XXX.
December	XXXI.

Scrupulus ille remanet, quo modo Cæsar interkalationem fecerit dierum LXV. quod videri potest non omnino necessarium: quia, si retrahendum erat æquinoctium à die XVII. Maji, in quem diem incidit primo belli civilis anno, ad diem XXV. Martii; satis erat interponere dies LII. Respondetur id, quod non modo verisimile, sed etiam necessarium videtur: quemadmodum ante primum belli civilis annum mutatus erat æquinoctii dies, transductusque à die XXV. Martii ad diem XVII. Maji, Pontificum culpâ, qui suo arbitratu, ut dixi, interkalationibus uterentur; sic à primo belli civilis anno, quo C. Marcellus & L. Lentulus consulatum gessere, ad quartum, quo Cæsar tertiùm Consul fuit, eâdem culpâ protrusum esse æquinoctium dies tredecim ultra diem XVII. Maji.

DIS-

DISSERTATIVNCVLA IV.

DE ACCVMBENDI, ET COMEDENDI RATIONE.

AD NICOLAVM GAETANVM SERMONETANVM CARDINALEM.

CVM de Accumbendi & Comedendi ratione variè à multis disputatum sit, non injucundam rem me facturum putavi, si & ipse quædam à me observata in lucem proferrem, Antiquitatis juvandæ gratiâ: io quo patrem avumque meum cùm sequar, par est, eorum me quoque æs alienum solvere: quod autem majus, quam avum ex eo loco, cui Familia Tua jus dicit, avitoque imperio præest, originem ducere? Quodque majus est, patrem meum Tu semper io tuis numerasti, singularemque illi benevolentiam ostendisti. Quæ cùm ad me filium pertineant, nolui committere, nostram observantiam, quam Tibi singularem debet Familia nostra, tacitam præteriri: sed eam posteris testatam relinquere volui. Et, cùm nunc majora non possim, hoc saltem vel exiguo signo contentus, animum pro re accipias, rogo.

ACCVMBENDI in lecto, aut sedendi in sella; varius mos fuit apud Romanos. Priscis temporibus, cùm frugalitas & modestia vigerent, sedebant, non accumbebant, viri pariter & mulieres. Pòst cum opibus, ut fit, succedente luxu, paullatimque ad mollitiem moribus inclinantibus, accumbere viri cœperunt, mulieres in sedendi consuetudine, pudoris gratiâ, diu permansere. Id ego ex illo Virgilii versu primùm conjeci,

Perpetuis soliti patres considere mensis.

Quo loco Servius, *Mäjores*, inquit, *nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt à Laconibus & Cretensibus, ut Varro docet in libris de Vita Populi Romani: in quibus dixit, quid à quaque traxerit Gente.* Isidorus etiam Hispalensis *Etym.* lib. xx. cap. xi. *Apud Veteres*, inquit, *non erat usus Accumbendi, unde & Considere dicebantur: postea, ut Varro ait de Vita Populi Romani, viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus.* Accessit Valerii Maximi testimonium: *Feminæ*, ait *lib.* II. *cum viris cubantibus cœnitabant: quæ consuetudo ex hominum convictu ad divina penetravit: nam Jovis epulo ipse in lectulum, Juno & Minerva in sellas ad cœnam invitabantur. Quod genus severitatis ætas nostra diligentiùs in Capitolio quàm in suis domibus servat: videlicet, quia magis ad rem pertinet, deorum, quàm mulierum, disciplinam contineri.* Postrema Valerii verba mulieres etiam, contagione morum depravatas, unà cum viris accumbere cœpisse tantùm in Capitolino Jovis epulo, antiquitatis gratiâ, sedere solitas, apertè demonstrant. Huc pertinet illud Ciceronis,

A ep. I. *ad Attic.* lib. v. *Discubuimus omnes, præter illam.* Et Ovidius, in quadam Elegia:

Ibis, ut accumbas: clam mihi tange pedem.

Et Plinius, *lib.* IX. *cap.* 35. Lolliam Paullinam, Caji Principis matronam, accubuisse ostendit. Sessio igitur vernacula fuit, mansitque cum frugalitate & pudore aliquandiu, id est, ut ego arbitror, usque ad Asiam devictam, Græciamque cognitam: nam ex eo tempore Civitas, externi belli metu, victo jam Hannibale liberata, divitiisque aucta, peregrinos mores libenter adscivit, & ab antiqua
B continentia ad luxuriam nequitiemque deflexit: unde Horatius:

Græcia victa suum victorem cepit.

A Græcis enim primùm manavit Accubitus: quem Populus Romanus, semel acceptum, in magnis copiis perpetuò retinuit. Sed, ut Accubitus index est dissolutæ lætitiæ, & jucunditatis cujusdam viro gravi parùm dignæ: sic Sessio severior & à voluptate remotior. Propterea Cato ille Vticensis, quo nemo patriam dilexit magis, post exortum
C civile bellum, mœrore animi affectus, sedens, non cubans, semper cœnavit: quod à Plutarcho scriptum legimus. Fortasse eodem modo Græci, posteaquam & ipsis, fastidita vetere parcimonia, contemtaque verecundiæ norma, delicatè & molliter vivere placuit, morem cubandi in cœna à Barbaris acceperunt: nam Syphacem Numidiæ Regem cubantem cœnasse, & cum eo Scipionem & Hasdrubalem in eo loco, testatur Livius *lib.* IIX. Nec dubito, quin Virgilius rationem habuerit barbaræ consuetudinis, cùm de Didone scripsit:

D *Cùm venit, aulæis jam se Regina superbis*
Aurea composuit sponda.

Et mox, de Æneа:

Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto.

VETERIBVS in more fuit, quater ut in die cibum sumerent: prima erat matutina Jentatio, quam Prandiculum Prisci appellaverant; mox Prandium; tum Cœna; postremò Comessatio: nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen
E sumsit, cum Prandio eandem apud Veteres fuisse, monet Festus: quamquam eam post Prandium & post Meridiem collocat Nonius. Sed hæc facilè, habita ratione temporum, controversia dirimitur: ut priscis temporibus Merenda pro prandio fuerit, prandii nomine, & usu nondum inducto; deinde verò, ut luxus, & nequitia serpit, cùm à

Me-

Merenda ad Cœnam, id est, à meridie ad vesperam, unde Vespernam (ut ait Plautus apud Festum) Cœnam dixere, jejunitas nimiùm longa videretur, Prandii usua in Merendæ locum & horam successerit; Merenda verò post eam horam, unde nomen sumserat, id est, post meridiem, producta sit, qui hodieque mos retinetur. Item non quater modò, sed quinquies quotidie cibum capi solitum esse, constabit. Certè multò ante Festi ætatem, qui tamen de suorum temporum consuetudine non loquitur, & Prandium & Merendam in usu fuisse, ex Plauto intelligitur: quamquam homines, eleganter & liberaliter educatos, non modò quinquies, sed nec quater, ac nec ter quidem, comedisse, numquam crediderit: quod & Suetonius videtur comprobare: notat enim hoc non ut generale & apud omnes usitatum, sed ut extraordinarium quiddam, & Vitellio cum paucis commune, quod epulas trifariam semper, interdum quadrifariam, in Jentacula, Prandia, Cœnas, Comessationesque dispertiverit. Sed Celsus ne prandium quidem ut ordinarium videtur agnoscere: ait enim *lib.* IV. Tamen faciliùs fert adolescens quàm puer, & uno cibo quàm prandio quoque assuetus. Et *lib.* I. *cap.* 3. Hieme si prandet aliquis, utilius est exiguum aliquid, & ipsum siccum, sine carne, sine potione sumere: æstate verò, & potione, & cibo corpus sæpiua eget: ideo prandere quoque commodum est. Cœna igitur præcipua fuit, & in ea largiùs vescebantur; convivasque, quos paullò lautiùs vellent excipere, ad cœnam, non ad prandium invitabant: hinc sæpe apud Ciceronem in *epistolis ad Papirium* mentio Cœnarum, numquam Prandii: quamquam, ut dixi, Prandia quoque in usu fuere, quibus etiam, ut apud Macrobium scriptum est, lex Didia sumtum definivit: sed prandendi morem puerorum magis quàm adolescentum fuisse, & æstate potiùs quàm hieme, Celsi verba, proximè recitata, demonstrant. Id quidem constat, cùm horâ nonâ cœnaretur, quod ex eo versu satis intelligitur,

Incipit exstructos frangere nona thoros,

locum Prandio vix fuisse: mane enim, paullò

A post somnum, quis putet? nec de tertia, aut quarta, aut quincta hora crediderim: non enim stomacho tantum spatii ad concoquendum relinqueretur, ut cœnæ vacare posset: cùm à prandio ad cœnam hodie quidem horas novem, aut minimum octo videamus interponi. Itaque, paucos admodum pransos esse, (de ingenuis & nobilibus loquor) aut, si quis pranderet, exiguo cibo contentum fuisse, ratio docet: prandere autem solitos existimo pueroa, qui famem non ferunt; opifices, servos, viatores, quorum vires labore fractas atque imminutas refici & augeri cibo necesse est. Hora cœnæ cùm semper fuerit, ut exemplis per-
B spicuum est, diei nona, longè distat à more nostro: nam, cùm apud Veteres ex duodenis horis æquè dies omnes noctesque constarent, æstivis diurnis longioribus, nocturnis brevioribus, hiemalibus verò contrà; quis non videt, cœnas olim hieme diurnas fuisse, quæ nobis nocturnæ sunt; cæteris autem anni partibus omnino longius à vespera quàm nostras absuisse?

Eduliorum dissimilitudo apud eos fuit: in quo lucrum à nobis in jactura factum: nam garum illud, quo nullæ umquam exquisitæ epulæ caruerunt, præterea muriam, halec, tyrotarichum, & hujusce generis multa, nec turpe est ignorare,
C nec infructuosum. Sumatur exemplum à garo, ut ex hoc uno de reliquis conjectura fiat: venisse gari congium aureis quindenis, auctor est Plinius. Congium autem libras decem capit: ergo singulæ libræ aureo cum dimidio venierunt: quid hodie tanti est? quamquam nos quidem gulæ libenter indulgemus, nec jacere patimur eduliorum pretia: verumtamen, quod garo comparetur, nihil video: sicut nec in Mullo, quem Romæ TRIGLIA, Venetus BARBONE appellant, hodie quisquam, ut opinor, ita insanierit, ut emendum putet, Asinii Celeris, viri consularis, exem-
D plo, octo millibus nummûm, qui sunt, nummo nostro, aurei CCXL. nec magnitudo pondus excusat: nam binas ponderis libras raro admodum, ut Plinius asserit, Mullus exsuperat.

Vinis quoque eos plurimum tribuisse præter alios, Plinius quoque testatur, *lib.* XIV. *cap.* 6.

DISSERTATIVNCVLA V.

DE CONVIVIO TEMPESTIVO, SEV INTEMPESTIVO.

AD JO. FRANCISCVM COMENDONVM CARDINALEM.

QVs vel in emendandis, vel in explanandis Antiquorum Scriptis versantur, præclarè operam suam ponere mihi videntur. Quàm multa enim in iis reperiuntur, quorum vel intelligentia non ita facilis, vel depravata lectio Lectores remoratur? Vidi ego plurimos non inertea viros aliquando in quibusdam hæsitare, quæ si vel emendentur, vel explanentur, non solùm eorum facilem cognitionem reddunt, sed &, ut ad ulteriora progrediantur, hominea invitant. Sed, quid ego hæc ad Te? Cujus ea est eruditio, ut admirationem conciliet; qui tantum judicio excellis, quantum dignitate præstas: cui majora quoque deberi, nemo bonus est, qui non & fateatur & cupiat. Ego certè, virtutis amore incensus, observantiam Tibi summam debeo; quod à patre, dum viveret, mihi traditum, quantum in me erit, omnibus ingenii viribus enitar, ut præstem.

COENARUM antiquissima Romanis consuetudo fuit, à propinquis, ut arbitror, deducta Sabinis, quorum & in victu & in omni vita severior, quàm ceterarum gentium, disciplina fuit: parcè comedebant, cibo simplici, nullo, præter famem, condimento: postea, rerum copia bellis parta, peregrinitate paullatim priscos mores immutante, parcimonia transiit in luxum: inde cœna lautior, & ab hora vigesima prima, quæ tum nona semper dici erat, in noctem producta: convivia, ne parùm opportuna, contraque morem Majorum esse viderentur, tempestiva dicta, vocabulo rem excusante; mansitque nomen in consuetudine corrupta: nam, quod ex Veterum monumentis liceat colligere, multa liberiùs inter epulas & dicebantur, & fiebant, quæ graves & boni viri non probarent: ideo videtur Cicero de tempestivis conviviis ita loqui, tanquam in iis turpitudinem aliquam agnoscat; cujus rei perspicuè documentum afferunt illa verba *pro Muræna: Nemò ferè saltat sobrias, nisi fortè insanit, neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto: tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio.* Et subjungit, *Nullum turpe convivium ostenditur*; planè significans, non interfuisse Murænam tempestivo convivio: ut in eo saltasse, quòd in moderato honestoque convivio non liceret, dici posset. Nec sine probro dicitur illud *pro Archia: Quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alæ* *, *quantum pilæ, tantum mihi egomet ad hæc stadia recolenda sumpsero?* Non laudat Cato ille Senior tempestiva convivia, cùm ait †: *Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis conviviis delector*: sed usitata ostendit, iisque se delectari non propter epulas, sed propter cœtum amicorum, sermonisque delectationem: quasi alii non easdem ob caussas tempestivis conviviis interessent: epulari enim ei propositum est, ut ne hac quidem voluptate, quæ epulari accubatione percipitur, carere senectutem significet, cum eo tamen, ut eligat id, quod in ea voluptate honestum est, sermonis videlicet fructum, & jucunditatem; reliqua juvenibus concedat. Quid? quæ *ad Atticum* lib. IX. epist. 1. scribuntur, an reprehensione carent? *Audio*, inquit, *bonis viris hanc cunctationem nostram non probari, multaque in me & severè in conviviis tempestivis quidem disputari.* Et *ad eundem*, in eodem libro, epist. 13. *Viris bonis me non nimis excuso: quas enim eos cœnas & facere & obire scripsit ad me Sextius? quàm lautas? quàm tempestivas?* Reprehenduntur cœnæ, quia lautæ, quia tempestivæ: contra verbi significationem usitatam: sed ad vituperandum ita multa concurrunt exempla, ut assentiri cogar in eo, quod non placet. Quid enim dicam ad illud Taciti lib. XI. *Annal. Claudius, domum regressus, & tempestivis epulis delinitus, ubi vino incaluit, iri jubet, nunciarique miseræ, dicendam ad caussam postera die adesset.* Equidem de modicis epulis loqui Taci-

* Leg. *alea.*

† De Senect. cap. 14.

A tum non arbitror, cùm subjungat, *ubi vino incaluit.* Eoque minus dubitare licet, quia *lib.* XIIX. † severitatem & tempestiva convivia ut contraria constituit: *Discubuerat*, inquit, *Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Virginio. Legati Tribunique ex moribus Imperatorum severitatem æmulantur, vel tempestivis conviviis gaudent: perinde miles intentus, aut licentior.* Hæc de tempestivo convivio, pro re scilicet contra verbum: nunc, an aliquid pro verbo dici possit, sic, ut cum re consentiat, consideremus.

Primùm nemo dubitat, quin, cùm interpretamur, sententiæ nostræ ad antiquorum exemplarium testimonia sint accommodandæ: quo posito, locus ille *pro Muræna*, à nobis recitatus, nihil, quod à propria verbi natura discrepet, habebit: quattuor enim veteres libri, tres Maffejani, unus, quem patri meo singulari doctrinâ vir, omniumque quos in vita noverim humanissimus, Gulielmus Sirlettus Cardinalis dono dedit, habent, *Intempestivi* * *convivii*, non, *Tempestivi*: ita fiet, ut res cum verbo congruat: nam ibi de turpi convivio, cujus comes esset extrema saltatio, sermonem fieri satis constat. Accedit Suetonius, cujus hæc sunt in *Caligula* cap. 45. *Absentem Senatum, populumque gravissimo objurgavit edicto, quòd, Cæsare præliante, & tantis discriminibus objecto, intempestiva convivia circum & theatra & amœnos secessus celebrarent.* Nec tempestiva, sed intempestiva convivia Curtius appellat *lib.* VI. *Intempestiva*, inquit, *convivia, & perpotandi, pervigilandique insana dulcedo, ludique & greges pellicum, omnia in externum lapsa sunt morem.* Idem paullò pòst: *Igitur cùm intempestivis conviviis dies pariter noctesque consumeret, satietatem epularum ludis interpolabat.* Hæc à tempestivis conviviis intempestiva distinguunt, turpia scilicet ab honestis. Nec de luxuria atque immoderatis epulis, sed D de temperato convivio, locutus est Apulejus *Apologia prima*, cùm dixit: *Nuptiæ-ne illæ fuerunt, an aliud celebratum officium, an tempestivum convivium?* Cur igitur, cùm intempestivum convivium sæpe nominetur, tempestivum ad ejus rei significationem, quæ suum nomen habet, usurpari credam? Dicatur id, quod licet, tempestivum; quod contrà, intempestivum: Latinè & propriè loquemur: quod si secus est in pervulgatis libris; abesse mendum numquam putabo, nisi si de Latina Lingua ita sentimus, ut eodem interdum verbo contraria comprehendat. Nam, quod ad locum *de Senectute* cap. 14. pertinet: in E deteriorem partem accipi necesse non est; cùm dicat Cato, non se tantùm conviviis tempestivis interesse, verùm etiam suos æquales, & illos ipsos, quibuscum loquebatur, Scipionem & Lælium, viros eos, quibus gravitate, temperantia, & integritate æquari fortasse nonnulli, præferri certè nemo posset. Hæc pro nostro ingenio: Lector eruditus perpendat ac judicet.

† Sive lib. 2. Histor. cap. 68.

* Et sic habetur in hodiernis Edit.

DIS.

DISSERTATIVNCVLA VI.

DE AVSPICIIS

AD

FERDINANDUM MEDICEM

CARDINALEM.

CVM multa in Antiquorum Scriptis obſcura reperiantur, quæque illuſtratione egeant: nihil tamen difficilius quàm totam auſpiciorum rationem reperiri vix poſſe arbitror. Nihil enim docti viri de ea re ſcripſere; ut in re tam difficili, tamque ardua, quid homines opinari debeant, ſæpe ignorent. Factum igitur à me eſt, ut quædam in hoc genere collecta ederem, fortaſſe non injucunda. Magnum hoc, fateor: ſed tamen magna aggreſſis (etiamſi non, quod cupiunt, aſſequantur) aliqua ſaltem ex parte laus debetur. Hæc autem Tibi, FERDINANDE, potiſſimùm dicare volui, quòd, cùm magni illius Coſmi filius ſis, qui liberales Diſciplinas vetere majorum exemplo magnis præmiis, dum vixit, ad antiquam dignitatem revocavit, paternæ quoque laudis imitator egregius ab omnibus judiceris.

CVM aliæ veterum auſpiciorum partes, amiſſis injuriâ temporum auguralibus libris, aut prorſus incognitæ nobis, aut obſcuræ admodum ſunt; tum illa perdifficilis, & à nemine ad hanc diem, quod quidem ego legerim, ſatis explicata ſcientia eſt; utrùm ad ſolos augures auſpicia planè omnia, an ad augures quædam, ad magiſtratus alia, proprio quodam & ſeparato jure, pertinerent. Augurum & magiſtratuum auſpicia multis modis diverſa. Primùm, augures auſpicabantur, ut ex quibuſdam ſignis vel probarent aliquid, vel vetarent: magiſtratus, ſi comitiis auſpicabantur, nunquam non vetabant; aliis rebus, pro ſignorum ratione, item ut augures, aut vetabant, aut probabant. Deinde augures nunciationem ſolam habebant, ſine ſpectione: magiſtratus utramque. Tertio loco, augures neceſſariò adhibebantur: magiſtratus, niſi cùm vellent, non auſpicabantur. Quartò, augures obnunciabant vel inſtitutis comitiis, vel habitis jam, vel futuris: magiſtratus futuris tantùm. Quinctò, augures obnunciabant, cùm auſpicati eſſent: magiſtratus, & poſt auſpicium, & ante. Sextò, tres augures interdum, ut in ferenda lege Curiata, quandoque unus, ut in comitiis magiſtratuum, auſpicio utebatur: magiſtratus autem vel unus, qui de cælo ſervaret, impedire legum comitia poterat. Singula probemus.

Primum hoc fuit, augures obſervaſſe quædam ſigna, ex quibus aut probandam rem eſſe, aut vetandam interpretarentur: id nemo vocabit in dubium; quis enim ignorat, aves quaſdam boni ominis, adverſi alias fuiſſe? dextra auſpicia contraria, ſiniſtra proſpera? hæc ſcientia non more tantùm, quaſi tradita per manus, ab ipſo primùm accepta Romulo, qui Urbem auſpicato condidit, ſed libris etiam continebatur: de quibus *ep.* 9. & 11. *lib.* 111. item lib. 11. *de Leg.* lib. 1. *de Divin.* & apud Feſtum fit mentio. Poteſtatem eorum in utramque partem, ſanciendi, vetandi, planiſſimè lib. 11. *de Leg.* Cicero expreſſit. Magiſtratus verò ceteris quidem in rebus, ut Cicero lib. 11. *de Divin.* oſtendit, ſigna obſervabant, ex quibus aut prohiberent, aut probarent: comitiis autem, vel ſi nullâ inſtructi ſcientiâ eſſent, nulla ſignorum obſervatione, ſolo auſpicio vetabant; ſive aliquid contrarium vidiſſent, ſive non vidiſſent. Itaque in *Oratione pro Domo*, *Negant*, inquit, *augures, fas eſſe agi cum populo, cùm de cælo ſervatur.* Ipſa igitur actio, non ea, quæ agentes vidiſſent, impediendi vim habebat. Hoc ſi cui videtur incredibile, loca inſpiciat, atque conſideret, in quibus hoc auſpicii genus nominatur: equidem illa Ciceronis verba *Phil.* 2. *Confecto negotio, bonus augur, Alio die, inquit. O impudentiam ſingularem! quid videras? quid ſenſeras? quid audieras? nec enim te de cælo ſervaſſe dixiſti, neque hodie dicis.* Hæc, inquam, ego ſic interpretor. Cùm tu, quibus augures ſignis adducuntur, ut, Alio die, dicant, ex iis nullum videris, ſenſeris, audieris; cur obnuncias? nam ſi, quod Conſul potuiſti, de cælo ſervaſſes: haberes, quò confugeres: obnunciare enim potuiſſes, ſi nihil vidiſſes, ſenſiſſes, audiſſes. Verùm, de cælo te ſervaſſe, neque dixiſti, neque hodie dicis. Quid igitur, dicet aliquis, obnunciabat magiſtratus? Hoc ipſum, ſe de cælo ſervaſſe: ut in *Oratione pro Sextio*: *Victa eſt Reipublicæ cauſſa, & victa non auſpiciis, non interceſſione, non ſuffragiis; ſed vi, manu, ferro: nam, ſi obnunciaſſet Fabricio is Tribunus Pl. qui ſervaſſe de cælo diceret*: accepiſſet Reſpublica plagam, ſed eam, quam acceptam gemere poſſet.* Ergo Tribunus Pl. non aliquo adverſo ſigno, ſed eo ipſo obnunciabat, cùm ſe de cælo ſervaſſe diceret. Nam, quod in eadem *Oratione*, non ita multò pòſt, ſequitur de Sextio Tribuno Pl. *Cùm Reipublicæ cauſſam ſuſcepiſſet, cúmque auſpiciis religionique parens, obnunciaret quod ſenſerat:* id exaggerandi gratiâ oratoriè dictum puto: ut augeretur ſcelus eorum, qui Sextium Tribunum Pl. non modò ſimpliciter obnunciantem, id eſt, ſe de cælo ſervaſſe dicentem; quod cùm fieret, agi cum populo nefas erat; ſed obnunciantem id, quod ſenſerat, propemodum occiderant. Huc illud pertinet, quod objicit Vatinio Tullius: *Num quem poſt Urbem conditam ſcis Tribunum Pl. egiſſe cum plebe, cùm conſtaret ſervatum eſſe de cælo?* Signa non appellat: ipſum per ſe, ſervare de cælo, tribunicias actiones impedire demonſtrat. Hanc opinionem Dio *lib.* XXXIX. vel maximè confirmat: *Cùm è cælo*, inquit, *atque ex aliis quibuſdam publica divinatio fieret: ea, quæ è cælo, maximam vim habebat, ſic, ut cetera quidem auſpicia, quæ multa erant, per ſingulas actiones, illud autem ſemel tantùm quocumque die fieret.*

* Alii, *diceret.*

Hoc igitur hujus auspicii maximè proprium erat; illud prætcrea, quòd in aliis rebus omnibus vel permittebat quædam fieri, & fiebant, nullo ampliùs auspicio per singulas res adducto, vel prohibebat, & rejiciebat aliquid; populi verò suffragationes omnino vetabat, eratque semper ad ipsas prodigium, sive faustum omen esset, sive triste. Quoniam igitur multi, vel legum lationes, vel magistratuum creationes, quæ ad populum deferrentur, impedire cupientes, prænunciabant, ut eo die de cælo servaturi: propterea veritus Clodius, ne, si Ciceronem accusasset, dilationem & moram judicio nonnulli facerent, legem tulit, ne quis magistratus, per quos dies populum aliqua de re suffragia ferre oporteret, de cælo servaret. Quid apertius? nonne magistratum, qui de cælo servat, ut populi comitia prohibeat, a signis non pendere demonstrat? Ut omittam duorum locorum testimonia, quorum altero satis certo, ex *Oratione pro Domo*, altero non admodum dubio, ex *Phil.* 2. jam sum usus.

Ac mihi quidem hujus tantæ potestatis, cunctis magistratibus attributæ, caussam quærenti, admirabilis planè veterum Romanorum sapientia videri solet: qui cùm populi levitatem, inscitiamque nossent, inutiles quandoque Reip. leges jubentis; in auguribus autem, varia signa observantibus, præsidii minùs quàm in magistratibus positum viderent; auspicia de cælo, ut præsenti remedio subitis malis occurreretur, nullis obligata signis, libero impediendi jure, magistratibus dederunt. Exemplis non egemus: servavit sæpe Consul Bibulus de cælo, ut Cæsaris, collegæ sui, legibus obsisteret, servavit autem ut Consul, non ut augur: nam, si quis augurem fuisse dixerit, opponam Ciceronis testimonium: qui scripsit ad Caninium, ipsius Bibuli Quæstorem, Bibulum ad se litteras misisse de auguratu filii sui: ex quo patet, augurem patrem non fuisse: nam duobus ejusdem gentis mandari sacerdotium illud non licuit; quod apud Dionem lib. XXXIX. scriptum est. Exstat ejusdem impedimenti significatio in ep. 16. lib. 2. *ad Att. De Rege Alexandrino placuisse sibi aliquando confici; Bibulus de cælo tum servasset, nec ne; sibi quærendum non fuisse.* Et *ad eundem* ep. 3. lib. IV. *Proscripsit, se per omnes dies comitiales de cælo servaturum.* Qua proscriptione, comitia ædilitia fieri non posse, ostendebat: cùm agi cum populo non posset eo die, quo de cælo servaretur. Propterea, ne hoc auspiciorum genere impedirentur ea comitia, quæ creandis magistratibus haberentur, leges latæ sunt: de quibus Cicero *Phil.* 2. *Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; & si quis servavit, non habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet nunciare.* Porro, quia Tribuni Pl. legibus interdum neglectis, comitia impedire cupientes, de cælo servabant, ut ep. 3. lib. IV. *ad Attic.* Sextius, & Milo, & *ad eundem* ep. 16. ejusdem libri, Q. Scævola, ideo Consules, ut *lib.* XIII. Gellius docet, in edicto, quo significabant, quis comitiis centuriatis dies futurus esset, hoc addebant ex vetere forma perpetua, ne quis magistratus minor de cælo servasse vellet. Cùm igitur, qui de cælo servabat, comitia impediret; locum illum Ciceronis ep. *ad Fam.* 30. lib. VII. *Ille autem, qui comitiis esset auspicatus, centuriata habuit*, non puto sic intelligendum, ut arbitremur Cæsarem servasse de cælo: (ipse enim sua comitia impediisset; & contra leges fecisset, quæ servari de cælo comitiis vetabant) sed auspicabatur Cæsar per augures: quod erat in more positum; vel auspicabatur ipsemet ut augur: nam eo sacer-

A dotio præditus erat: itaque Cicero epist. *ad Fam.* 68. lib. XIII. vocat eum collegam suum.

Alterum, ad ostendendam dissimilitudinem, illud erat: augures nunciationem sine spectione habuisse, magistratus utrumque: id Varro significat obscurè, Cicero clarissimè: Varro sic lib. V. *de Ling. Lat. In auspiciis distributum est, qui habeant spectionem, qui non habeant.* Non enim opinor hoc significari: augures alios habuisse spectionem, alios non habuisse: sed potiùs, auspicia sic inter augures & magistratus fuisse distributa, ut spectionem magistratus haberent, augures non haberent: dubitationem omnem tollit Cicero in
B *Phil.* 2. nam, cùm Cæsar Consul ostendisset, velle se, priusquam ad bellum Parthicum proficisceretur, Dolabellam Consulem surrogare; Antoniusque ejus collega, & idem augur, iratus Dolabellæ, eo se sacerdotio præditum esse dixisset, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset: *Incredibilem*, ait Cicero, *stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, & Consul esses, minùs facere potuisses? Vide, ne etiam faciliùs: nos enim nunciationem solùm habemus, Consules, & reliqui magistratus etiam spectionem.*
C Quibus verbis communem augurum & magistratuum nunciationem, propriam fuisse magistratuum spectionem, apertè demonstrat: in quo majorem habeo fidem Ciceroni, præsertim auguri, quàm Festo; qui, cùm Cicero nunciationem auguribus det, spectionem adimat, ipse contrà adimit nunciationem, spectionem tribuit: si modò locus ille mendo vacat. Apertiùs etiam Varro in *Rhetoricis*, à Nonio appellatus: *Eo die*, inquit, *cis Tiberim redeundum est: quòd de cælo auspicari jus sit nemini, præter magistratum.* Non enim dubito, quin, auspicari de cælo, sive servare de cælo, & spectionem habere, idem sit.
D Nec de auguribus Cicero, sed de magistratibus illud prodidit lib. II. *de Divin. De cælo servare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario: ille renunciat.* Hoc enim dicit. Olim qui auspicabantur, de cælo servabant: nunc auspicantur per pullarium; in Urbe scilicet: nam extra Urbem Proconsules, aut Proprætores auspicari solere, infrà negat: & subjungit caussam: *Qui auspicia non habent*: id est, quibus auspicari non licet: non enim eam potestatem à populo acceperunt, quam accipiunt ii, quibus magistratum populus mandat: quo referuntur illa verba: *Dejotarus auspiciis semper utebatur: nos, nisi dum à populo auspicia accepta habemus, quàm multum iis utimur?*
E At suprà diximus, impedisse semper, qui de cælo servaret. Diximus, sed in comitiis populi; ex auctoritate Dionis: nam in aliis rebus observari solere signa, quibus aut prosperum auspicium fieret, aut adversum, concessimus: propterea, dum comitia magistratuum haberentur, non licuisse de cælo servare, ostendit Cicero in *Phil.* 2. Cùm igitur dixit loco suprà recitato, *Nunc imperant pullario: ille renunciat*, manere quidem servandi de cælo morem significat, sed per pullarium: & intelligendum, præterquam
F comitiis: in quibus cur uteretur pullario, vel pullos observante, vel alia signa, cùm semper in comitiis, quæcumque signa essent, impediret? Rursus adversari videtur Varro, cùm dixit: *Auspicari de cælo jus est nemini, præter magistratum.* Cicero autem *auspicari pullarium* ait. Pullarius auspicari propriè non dicitur, sed adhiberi in auspicium ab eo, qui auspicatur, id est, à magistratu. Ita magistratus auspicatur de cælo comitiis ipse, ceteris rebus per pullarium: cur enim alienâ vel scientiâ, vel operâ uteretur in iis rebus, quas omnino, quibuscumque signis, ipso tantùm auspicio

sci-

sciret impediri? Quòd si quis magistratum pullario semper usum esse contendat, saltem ut species quædam veteris auspicii retineretur: cùm hoc, quando solam rationem sequimur, caremus exemplis, non valde pugnabimus: modò stet illud, quod satis probatum putamus, servare de cælo, comitiis impedimentum semper fuisse, aliis rebus non item: quod planè Dio narrat: idque non augurum, sed magistratuum, fuisse: quod ex Varrone cognovimus: *Auspicari de cælo jus est nemini, præter magistratum.* Cum quo Cicero consentit, solis magistratibus spectionem tribuens *oratione secunda in Antonium.* Quòd si quis, de cælo servatum esse aliis quoque rebus, præterquam comitiis, aliquo scire cupiat argumento, legat illud lib. II. *de Divin. Auspicia, quibus utimur, sive tripudio, sive de cælo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. Q. Fabi, te volo mihi in auspicio fuisse. Volo, respondet: audivi. Hic apud majores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet: peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat: id enim silentium dicimus in auspiciis, quod omni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris est. Illi autem, qui in auspicium adhibetur, cùm ita imperavit is, qui auspicatur: dicito, si silentium esse videtur: nec suspicit, nec circumspicit: statim respondet, silentium esse, videri.* Quibus verbis Cicero genus illud auspiciorum describit, quod, servare de cælo, vocabatur; cùm dicat: *Nec suspicit.* Mox de tripudio sequitur: *Dicito, si pascuntur aves.* Cùm igitur pullarius interroganti magistratui respondeat, silentium, esse videri: videlicet ostendit, auspicium vitio carere; itaque rem, auspicio commissam, posse fieri: quod referri ad comitia nullo pacto potest; quæ, servante de cælo magistratu, ita semper impediebantur, quasi silentium nunquam esset, id est, quasi adversa signa semper essent: ergo non comitiis tantùm de cælo servabatur.

Tertio loco posuimus: augures necessariò adhibitos esse; quod utrumque satis constat: quis enim nescit, neque magistratuum comitia, neque legum haberi potuisse, nisi augures adessent, & probarent? quod perspicuè docet Cicero lib. II. *de Leg.* & *ad Atticum* epist. ult. lib. IV. Augures tres in ferenda lege curiata adesse oportere demonstrat. Magistratus autem servare de cælo nulla res cogebat: sed, ubi comitiis impedimento esse cupiebant, tunc de cælo servabant. Objici potest: nonne Consulem, comitia consularia cùm habere vellet, auspicari necesse erat? Negari non potest: sed tunc de cælo non servabat: quod, ostendimus jam, comitiis magistratuum non licuisse; ne scilicet impedirentur: verùm auspicabatur per augures, aut ipsemet, si augur esset, altero auspicii genere, id est, tripudio: cui dabat operam pullarius augure spectante: duo enim auspicii genera lib. II. *de Divin.* Cicero nominat, servare de cælo, & tripudio uti: nam avium volatus, aut cantus, necessaria non sunt: non enim sunt in nostra potestate: sed, si incidunt, ex iis quoque auspicium capitur; si non incidunt, auspicium tamen peragitur tripudio necessario. Ejusdem generis fulmina, vel tonitrua sunt: quæ cùm audiebantur, irrita comitia erant.

Quarta inter augurum & magistratuum auspicia dissimilitudo fuit: augures non obnunciasse futuris tantùm comitiis, verùm etiam institutis, aut jam habitis; magistratus futuris tantùm. De auguribus Cicero sic lib. II. *de Leg.* „Quid majus „est, quàm posse à summis imperiis & summis „potestatibus comitiatus, & concilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid gravius, quàm rem susceptam dirimi, unus si augur, Alio die, dixerit? quid magnificentius, „quàm posse decernere, ut magistratu se abdicent „Consules? Hæc ad comitia vel instituta, vel jam habita, pertinent: quod sequitur, ad futura: *Quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi jus aut dare, aut non dare?* Ejusdem generis exempla non desunt. Magistratus autem obnunciare solitos esse, priusquam comitia haberentur, planè docet Cicero *Phil.* 2. „Quisquam-ne, *inquit*, divinare „potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi „qui de cælo servare constituit? quod neque licet „comitiis per leges: &, si quis servavit, non habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet „nunciare. Idem intelligitur ex epist. 3. lib. IV. *ad Att.*

Quinctum erat, de diverso obnunciandi tempore: nam, cùm augures obnunciarent è signis, obnunciationem auspicio posteriorem esse, satis constat: magistratibus autem semper impedientibus, observatio signorum necessaria non erat: ita enim obnunciabant, quasi adversa signa semper essent: propterea liberum illis fuit, non modo post auspicium, sed ante etiam obnunciare: quasi divinarent, vitii aliqoid in auspiciis futurum: hoc ne mirum videatur, Cicerone teste comprobetur: *Quisquam-ne*, ait in *Phil.* 2. *divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo servare constituit?* Idem *lib.* XXXIX. ostendit Dio: Προεπήγγελλον, inquit, ὡς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μαντευσόμενοι. Id est, *Prænunciabant, ut de cælo die illa servaturi.* Vbi legisse videtur Interpres, parùm intellecta re, μαντευσάμενοι, vertit enim, *De cælo se servasse, obnunciare solebant.* Eòdem illud pertinet epist. 3. lib. IV. *ad Att. Proscripsit, se per omnes dies comitiales de cælo servaturum.* Proscriptio enim illa, obnunciatio quædam est. Obnunciatum etiam à magistratibus post auspicia, legimus in *Oratione pro Sextio* duobus locis: ut alia omittantur exempla.

Postremum fuit, augures, cùm lex curiata ferretur, adesse tres oportuisse: id ex epist. ult. lib. IV. *ad Att.* planè liquet; comitia verò magistratuum cùm haberentur, satis unum fuisse: quod Cicero lib. II. *de Leg.* ostendit, his verbis: *Quid gravius, quàm rem susceptam dirimi, unus si augur, Alio die, dixerit?* Magistratum unum de cælo servantem impedire comitia potuisse, ex iis, quæ suprà diximus, patere satis arbitramur. Quocirca magistratuum, aut augurum auspicia, quod initio proposueram, differunt inter se plurimùm.

DISSERTATIVNCVLA VII.

DE TRABEA

AD

JOANNEM DONATVM.

QVi Te norunt, JOANNES DONATE, (omnes autem ob eximiam integritatem norunt) ita prædicare solent: Te tamquam speculum aliquod pellucidum esse, in quod ceteri intuentes, virtutum singularum imaginem apertè perspiciant: patere aures justitiæ tuæ omnibus, qui Te alloqui velint: justum non minùs amare quàm nosse; in eoque nemini parcere, dum unicuique suum tribuatur: potissimúmque eum esse, cujus aditus bonis minimè intercludatur: posse autem, qui litterarum amore flagrant, omnia ab humanitate tua sperare, quæ eorum rationibus conducant. Quo fit, ut ego, à quo maxima quæque exspectari, cùm patris & avi memoriam recolo, præclarè novi, & minima præstari posse, imbecillitatis ingenii mei planè conscius, vix confidam, maximum in Teipso patrocinium positum mihi putem: &, tua ope fretus, ea consequi me posse sperem, quorum auxilio tantæ exspectationi non succumbendum mihi dubitem. Hæc igitur ad Te mittere placuit, exiguum meæ voluntatis signum, si rem spectes; si animum, maximum, & quale vix à quoquam desiderari possit.

TRABEARVM tria genera Suetonius in *libro de Vestimentis*, auctore Servio *in lib.* VII. *Virgilii* ℣. 612. fuisse ostendit, unum è sola purpura, diis consecratum; alterum è purpura, non sine albo, quo Reges utebantur; tertium augurale, è purpura & cocco: secundum genus ab Equitibus, cùm trabeati Idibus Quinct. transveherentur, usurpatum puto: ut Regum potiùs, quàm deorum, aut sacerdotum amictum imitarentur: hoc autem genere usos esse etiam eos, qui triumphabant, Ausonius Poëta docet: nam, ubi Gratiano Imperatori pro consulatu gratias agit, *In procinctu*, inquit, *& tum maximè dimicaturus, Palmatæ vestis meæ ornamenta disponi feliciter, & bono omine: namque iste habitus, ut in pace Consulis est, sic in victoria triumphantis. Parum est, si qualis ad me trabea mittatur, interrogas: te coram promi jubes.* Quibus ex verbis primum illud constat, triumphalem Romanis trabeam fuisse; quod alibi non legimus; triumphabant enim in toga picta: deinde, consularem; quod Reip. temporibus inusitatum fuit; prætexta enim tunc & Consules & reliqui magistratus utebantur: postremò, trabeam & palmatam vestem idem esse: quod cujusmodi sit, considerandum: aut enim de palmata tunica loquitur, aut de palmata toga: si de tunica, dissentit à Floro, qui trabeam & palmatam tunicam in Tarquinio Prisco separatim nominat: & Plinius *lib.* IX. *cap.* 39. distinguit à trabea tunicam lati clavi: latum clavum autem palmatam esse tunicam ostendam. Plinius enim, *Purpuræ*, ait, *usum Romæ semper fuisse video, sed Romulo in trabea: nam toga prætexta & latiore clavo Tullum Hostilium à Regibus primum usum, Etruscis devictis, satis constat.* Diversum à trabea latum clavum apertè demonstrat: at latus clavus si post Etruscam victoriam in Vrbem venit, certè tunica palmata fuit: quam cum toga picta Romam ex Etruria allatam esse non modò Florus, verùm etiam Dionysius asserit: & videtur Festus idem significare, cùm ait: *Tunica palmata à latitudine clavorum dicebatur, quæ nunc à genere picturæ appellatur.* Non igitur de tunica, sed de toga palmata, quam nominat Martialis, locutus Ausonius videtur: quod si ita est; sequitur, ut toga palmata sit idem cum toga picta: nam eodem loco subjungit Ausonius: *Hæc est picta, ut dicitur, vestis non magis auro quàm tuis verbis.* Sed Reip. temporibus togâ pictâ numquam Consules usi sunt. Aurum quoque trabeæ dat, non solùm in hoc loco, sed in extrema etiam *gratiarum Actione*: ait enim: *Trabeam non magis auro suo quàm tuo munere splendidam.* At Suetonius, cùm tria trabearum genera describeret, nullam auri mentionem fecit. Apparet igitur, Gratiano imperante, & trabeatos Consules fuisse, qui prætextati antea fuerant; & trabeam fuisse togam auro pictam, contra veterem consuetudinem: fuerat enim aurum quidem in toga picta, non tamen in trabea: & diversas ostendit Plinius *lib.* IIX. *cap.* 48. seorsum utramque nominans; *Trabeis*, ait, *usos accipio Reges; pictas vestes jam apud Homerum fuisse, unde triumphales natæ.* Quæ cùm dicit, primùm à trabeis pictas vestes discernit: deinde illud ostendit, pictas vestes, non trabeas, inter ornamenta triumphalia fuisse: quamquam Imperatorum ætate, ut prætexta, sic toga picta Consulum in pace fuerit: quod, præter Ausonium, in *Alexandro Severo* Lampridius docet. Militarem habitum, post Reges, crediderim trabeam fuisse, quo Consules in bello uterentur: id mihi venit in mentem, Livii locum lib. XXXII. consideranti, *Consul*, inquit, *cùm Corcyræ hibernasset, Vere primo in continente trabeatus ad hostem ducere pergit.* Propterea equestres turmæ, bellicam speciem repræsentantes, Idibus Quinct. ante Censores transvehebantur. Valerius Max. *lib.* II. *cap.* 2. *Trabeatos Equites Idibus Julii Q. Fabius transvehi instituit.* Et apud Tacitum *lib.* III. in funere Germanici: *Præcedebant incompta signa, versi fasces, atque, ubi colonias transgrederentur, atrata plebs, trabeati Equites.* Et Suetonius in *Domitiano*: *Eadem formidine oblatum à Senatu novum & excogitatum honorem, quamquam omnium talium appetentissimus, recusavit: quo decretum erat, ut, quoties gereret consulatum, Equites Romani, quibus sors obtigisset, trabeati, & cum hastis militaribus præcederent eum inter lictores, apparitoresque.* Eodem vestitu Salios quoque sacerdotes usos esse, Dionysius *lib.* III. auctor est: sed, quia trabeas illas περιπορφύρους φοινικοπαρύφους vocat, id est, purpurâ prætextas, puniceo colore alternis intertexto; satis constat, eum locutum esse de tertio illo trabearum genere, quod Suetonius è purpura factum & cocco sacerdotibus attribuit.

DISSERTATIVNCVLA VIII.

DE SVBSELLIIS

AD

PAVLLVM TEVPVLVM

EQVITEM.

ETSI nulla mihi tecum, PAVLLE TEVPVLE, consuetudo intercedit, faciundum tamen putavi, ut Te in eorum numero collocarem, quorum auctoritas plurimum mihi adjumenti posset afferre. Tu enim, ob summam in consuetudine facilitatem, in agendis rebus gravitatem, ita Senatui Veneto carus es, ut meritò Te omnes in oculis ferant. Tu non vitâ solùm atque naturâ, sed sermone etiam comis es: ideoque multorum Tibi amicitiam adjunxisti, qui Te usquequaque in ore habent, ut propemodum singularem, excellentiam ingenii Tui esse dicant. Ne sit igitur Tibi mirum, si ego hæc in tuo nomine apparere volui: ut, meam summam observantiam Tibi indicans, à Te non indignus prorsus tuo patrocinio judicer.

SVBSELLIORVM duo genera fuere, unum, in quibus ii, qui caussas agebant, sive defenderent, sive accusarent; alterum, in quibus ipsi Judices considebant. De Varrone epist. 10. lib. XIII. *Fam.* ita Cicero scriptum reliquit: *Versatus in utrisque subselliis, optima & fide & fama.* Nisi si versatum Varronem dicit in publicis privatisque caussis, cùm in utrisque fidem & ingenium ostenderet. Accusatorum subsellia nota sunt ex *Oratione pro Roscio Amerino*: patronorum fuisse quis dubitet, cùm accusatorum fuerint? cùm præsertim reorum subsellia nominentur in *epistola* M. Cœlii, & proximos reis patronos sedisse verisimile sit.

Quod ad subsellia Judicum attinet; scire illud oportet, præfuisse judicio vel eos, qui curulem magistratum gererent, ut Prætorem, Ædilem Curulem; vel qui non curulem, ut Tribunum Pl. Ædilem Pl. Quæstorem, Triumvirum. Curulis magistratus in curuli sella sedebat, reliqui Judices, cum eo caussam cognoscentes, in subselliis: quamquam Ædiles Curules, soli-ne, an cum consilio judicarent, haud planè liquet: in eo etiam differebant à Prætoribus, quòd tribunal Ædiles Cur. non habebant, Prætores habebant. Qui verò, magistratum non curulem gerentes, judicabant, ii vel sedentes in subselliis, non in sella curuli, vel stantes audiebant: sedentes, ut Tribuni Pl. Quæstores, Triumviri: hos enim nominat Pædianus: quibus ego Ædiles Pl. & Centumviros addo: stantes, ut ii, quos Cicero significat in *Bruto*, cùm ait: *Si, angustè & exiliter dicere,*

A *Atticorum est: sint sanè Attici, sed in Comitium veniant, ad stantem Judicem dicant.* Ita subsellia & Judicum erant cum curuli magistratu judicantium, & ipsorum magistratuum, qui Curules non essent. De hoc genere Judicum, qui de majoribus caussis cognoscerent, dixit Cicero in *Bruto: Subsellia grandiorem & pleniorem vocem desiderant.* Et *ibidem: Volo hoc Oratori contingat, ut, cùm auditum sit, eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal.* Et *pro Cluentio: Accusabat Tribunus Pl. idem in concionibus, idem ad subsellia.* In *eadem* infrà: *Rem à subselliis in Rostra detulit. Pro Posthumo: Dixerunt hic modò*
B *nobiscum ad hæc subsellia. In Vatinium: Quæro ex te, num quis reus in tribunal sui quæsitoris adscenderit, eumque vi disturbarit, subsellia dissiparit, urnas deleverit?* Quibus locis confutari videtur opinio Pædiani, qui majoribus caussis adimit subsellia; &, ubi tribunalia sunt, ibi subsellia negat esse: *Alienum*, inquit, *alii non nomen proprium putant esse, sed alienum, & alterius judicii, & non ex auditorio Prætoris, majorumque caussarum, sed à subselliis, hoc est, non à tribunalibus: sunt enim subsellia Tribunorum, Triumvirorum, Quæstorum, & hujuscemodi minora judicia exercentium, qui non in sellis curulibus, nec tribunalibus, sed in subselliis considebant.* Quod ad Tribunos, Triumviros,
C Quæstores attinet, rectè sensit: ii enim non in sellis curulibus, sed in subselliis, considebant: quod verò subsellia separat à majoribus caussis, & à sellis curulibus & tribunalibus, falsum existimo: nam, etsi magistratus ipsi non in subselliis, verùm in sellis curulibus, considebant: Judices tamen, qui erant illis in consilio, sedebant in subselliis: quod Ciceronis testimonio jam probavimus. Illud verò, quod ait idem Pædianus, *Qui non in sellis curulibus, nec tribunalibus considebant*, non ita accipio, quasi qui in tribunalibus, ii non sederent in sellis curulibus: nam Prætor & tribunal habebat, & sedebat in sella curuli: quod exem-
D plis probare facilè possum: sed ostendere voluit, non omnes, qui sederent in sella curuli, tribunal habere, ut Ædiles Cur. cùm tamen qui tribunali, iidem curuli sella uterentur, ut Prætores: locus autem editior, in quo Prætor sedens in curuli sella jus dicebat, tribunal vocabatur: in quo tamen, præter ipsum Prætorem, sedisse videntur Judices nonnulli: quod illa verba demonstrant lib. I. *de Orat. Nobis in tribunali Q. Pompeji Prætoris urbani sedentibus.* Et Vitruvius *lib.* v. tribunal ita describit, ut locus in eo compluribus fuisse videatur.

DISSERTATIVNCVLA IX.

DE SIGNO,

ET STATVA.

AD

JOANNEM MICHAELIVM

EQVITEM.

SÆpe mecum cogitavi, Joannes Michaeli, quonam modo meam Tibi ostendere benevolentiam possem: nec tamen in hac mea cogitatione quidquam umquam dignum occurrit amplitudine Tua. Peropportunè accidit nunc, ut, hæc edens, possem huic meæ voluntati satisfacere. Hoc certè affirmare non verear, si tantum Tibi satisfecero, quantum intimis animi mei sensibus oblatam hanc mihi occasionem lætor, rectissimè mecum acturum. Nec dubito, Te meum hoc munusculum hilari fronte non accepturum, cùm summa Te humanitate præditum omnes dicant.

Quaeritur, sit-ne idem signum cum statua, an aliquid intersit: ego signis & statuis communem opinor esse materiam: eandem utrique nomini rem subesse non opinor: de materia primùm, de significatione diversa mox agemus: signorum materia multiplex, aurum, argentum, æs, marmor, ebur: quorum tria prima funduntur, marmor scalpitur, ebur tornatur: &, quamquam aurea signa & argentea non nominentur; nihil tamen obstat, quin, ut ex ære fiunt, itidem ex argento & auro fieri possint; cùm præsertim de aureis argenteisque statuis mentio fiat apud Plinium & alios: ærea verò marmoreaque signa appellat Varro lib. III. *de Re Rust.* & Epitome Liviana *lib.* LII. Plinius verò sæpissime: idem nominat eburnea *lib.* XXXIV. *cap.* 8. & *lib* XXXVI. *cap.* 15. & Cicero lib. IV. *in Verrem*, *Nego*, ait, *ullam gemmam, aut margaritam fuisse, aut quidquam ex auro, aut ebore factum, signum ullum, æneum, marmoreum, eburneum; nego ullam picturam neque in tabulis, neque textilem fuisse, quin quæsierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit.* Eadem, quæ signorum, statuarum materia: nota est aurea Gorgiæ, notæ argenteæ Augusti, ænea Alexandri Magni, & Sp. Cassii, marmoreæ multorum, eburnea Apollinis, ex Plinio & aliis. Ergo signa & statuæ materiâ non differunt: videamus, an differant formâ.

Fuit aliquando, cùm dimidiata signa esse, statuas integras existimarem; nunc opinioni meæ obstare multa animadverto; primùm signa duo, quæ Cicero ibidem appellat, unum Cupidinis è marmore, alterum Herculis ex ære; nam neque Cupido, neque Hercules dimidiati finguntur. Nec verò illa signa non integra fuisse existimandum est, de quibus idem Cicero statim hæc subjungit: *Erant ænea præterea duo signa, non maxima, eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quæ manibus sublatis sacra quædam, more Atheniensium virginum, reposita in capitibus, sustinebant. Canephoræ ipsæ vocabantur.* Idem infrà, *eodem libro: Erat admodum amplum & excelsum signum cum stola.* Nominat etiam Jovis Imperatoris signum: quod integra totius corporis forma fuisse, nemo, ut opinor, dubitet: omitto alia ejusdem exempla, quibus integra signa demonstrantur. Quare nec formâ differunt à statuis signa. Possit etiam suspicari aliquis, non materiâ, nec formâ distingui statuas à signis, verum eorum conditione, quorum imagines referantur; & statuas esse hominum, deorum signa. Negatur: nam Cicero ipse Canephoras illas, quas inter signa nominavit, postea deas non fuisse demonstrat: ait enim: *Tibi habe Canephoras: deorum simulacra restitue.* Accedit Plinii testimonium *lib.* XXXIV. *cap.* 7. quo loco ait, in M. Scauri ædilitate tria millia signorum in scena fuisse: quæ si quis putet deorum fuisse omnia, alucinetur. Idem, cùm inquit fuisse Rhodi, Athenis, Olympiæ, Delphis tria millia signorum, de omni signorum genere loquitur, non de iis, quæ deorum tantùm essent. Præterea, canis ex ære, vulnus suum lambens, in cella Junonis dicatus, & rana ac lacerta in columnarum spiris insculptæ, quæ omnia nominat idem Plinius, signa, an statuæ dicentur? signa certè: sphingem quoque ex ære Corinthio, quam Verres reus Hortensin donavit, & Amazonis simulacrum, quo mirè delectatus est Verres, & buculam Myronis videmus inter signa memorari. Non igitur deorum tantùm, sed hominum etiam, atque adeò brutorum, signa sunt: quod si ita est; quæri oportet certiorem notam, quâ signa à statuis & secernere possimus, & internoscere: veritatem autem, rerumque vim ac naturam, nihil aperit magis quàm definitio; itaque signum & statuam placet definire.

Signum est è solida materia similitudo vel dei, vel hominis, vel bruti. Statua est item è solida materia similitudo dei tantùm & hominis. Latiùs igitur patet signi nomen quàm statuæ. Differunt etiam, ut puto, ratione loci: nam, quæ in foro statuæ sunt, aut in alio publico & profano loco, statuæ, non signa, dicuntur: eadem in domibus, ac templis signa vocantur potiùs quàm statuæ: itaque simulacrum Herculis Tunicati, quod prope Rostra fuit, statuam Plinius appellavit *lib.* XXXIV. *cap.* 8. at simulacra Cupidinis & Herculis, ablata à Verre ex Heji Mamertini sacrario, signa, non statuas, Cicero nominat lib. IV. *in Verrem*: & omnino quæ sustulit Verres ex ædibus deorum, signa semper vocat Cicero, numquam statuas. Quæ igitur statuæ sunt, eædem, si è publico loco in privatum transferantur, signa erunt: rursusque si è privato signa in publicum, modò & integra sint, & hominum, aut deorum, statuæ appellari poterunt: locus igitur nomen mutat, & altera caussa, quòd signum de brutis etiam dicitur, statua non dicitur.

Ter-

Tertium discrimen illud est, quòd signa hærent interdum in eadem, è qua educta, vel in qua intus incisa sunt, materia, ut rana & lacerta suprà nominatæ, quæ insculptæ sunt in columnarum spiris; & illa, quæ in gemmis, vel in alia pro annulorum usu materia inciduntur. Statuæ verò & expressæ sunt, non in cavo latentes, & ab ea, unde factæ sunt, materia disjunctæ. Nec eo moveor, quod ait Plinius *lib.* xxxiv. *cap.* 5. in domibus etiam privatis statuas fuisse, atque in atriis: nam idem ait id esse factum ad exemplum Fori, in quo statuæ poni solebant, ad prorogandam hominum memoriam, cùm in earum basibus honores inscriberentur. Quare statuæ propriè, quæ in Foro; signa, quæ vel in ædibus privatis, ut epist. iii. lib. vii. *Fam.* & ep. 3. 6. 7. 8. lib. i. *ad Att.* declarant; vel etiam in templis, ut ex lib. iv. *in Verrem* intelligitur. Nam illud Plinii *lib.* xxxiii. *cap.* 3. *Harpocratem, statuasque Ægyptiorum numinum, in digitis viri quoque portare incipiunt:* non ut propriè dictum accipio, sed quòd reprehendere luxum sui temporis Plinius voluerit, damnatâ eorum insolentiâ, qui figuras Ægyptiorum numinum, & solidas, & immoderatæ magnitudinis, in annulis gestarent: quam sententiam statuarum vocabulo, ut significationem augeret similitudo, aptè ac decenter expressit. Hæc si cui non probantur, aliam ineat rationem dubitationis amovendæ: fortè enim hoc dici potest, ita statuam à signo differre, ut speciem à genere; & statuas omnes signa esse, non contra.

DISSERTATIUNCULA X.

DE PARMA, CLYPEO, SCUTO, PELTA, ANCILE.

AD ALOYSIUM CONTARENUM EQUITEM.

SI tantum in me esset ingenii, quantum ad prædicandas eximias animi Tui dotes requiri omnes sciunt, Aloysi Contarene, non vererer in iis prædicandis aliquantisper immorari. Verùm, cum ego me optimè norim, quid faciam? eas tacita oratione contemplabor, ingenium vehementer admirans; summaque ope enitar, ut aliquando is sim, qui huic meæ voluntati morem gerere possim. Interim nolui hoc qualecumque sit judicium de Te meum non apparere. Hæc ad Te mitto, studiorum meorum fructum. Quæ si Tibi non displicuisse intelligam, animos mihi ad majora aggredienda addes.

De genere primùm, tum de generis partibus, dicemus. Genus est scutum, idemque generis pars: nam & parma, clypeus, pelta, ancile, scuta vocantur: & propriè scutum illud est, quo Romanæ legiones, Latinique socii, atque Itali utebantur: cujus à Polybio descripta forma, suo loco infrà ostendetur. Parma igitur, clypeus, scutum, pelta, ancile, genere sunt idem: corporis enim protegendi, arcendæque injuriæ causâ sunt inventa: formâ verò, materiâ, usu differunt: quod antequam ostendamus, dicendum est de nominibus ipsis: quorum parma Latinum est, ex eo vocata, ut lib. iv. *de Lingua Lat.* ait Varro, quòd à medio in omnes partes par; clypeus à κλέπτω, quod est *tego*, quasi καλύπτω: id putavit Servius in eo Virgilii versu, lib. vii. *Æn.*

Nec clypei, currusve sonant.

Quamquam Plinius à γλύφω, id est, *scalpo*, ductum existimat: ait enim *lib.* xxxv. *cap.* 3. „Scutis, quibus ad Trojam pugnatum est, continebantur „imagines: unde & nomen habuere clypeorum, „non, ut perversa Grammaticorum subtilitas voluit, „à cluendo. Scutum à σκύτος, quia pellibus tegeretur, Veteres nonnulli derivatum tradidere: vel etiam, quòd ex pellibus totum constaret: qualia fuisse Priscorum scuta, quæ postea ob firmitatem lignea fuerint, Polybius ostendit. Varro autem à sectura deducit: quod minutè consectum sit tabellis. Pelta barbarum esse nomen arbitror, itemque cetra: vel, si Græcum utrumque, inter ea vocabula referantur, quæ primigenia Varro appellat, quòd aliunde non gignantur, sed suas radices habeant. Ancile Latinum est, ab ancisu, quod est ab am & cædo, quasi circum cædo; ut ambio, circumeo; amburo, circumuro: scutum enim fuit ab utraque parte incisum: quod Varro breviter, ideoque subobscurè, dixit. Festus autem satis planè: *Ancile, scutum breve, sic appellatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum, infimumque ejus latus medio pateret.* Juba & Plutarchus à Græco deducunt: sed Varronem & Festum sequor libentiùs: est enim certior, præsertim in Latinis vocabulis, Latinorum fides, quàm Græcorum.

Parmæ forma.

Parma rotunda fuit: ejus formam Polybii verbis exponemus: Τοῖς νεωτάτοις, inquit in libro περὶ τῆς ὁπλιτῶν κατασκευάσεως, παρήγγειλαν μάχαιραν φορεῖν, καὶ γρόσφους, καὶ πάρμην· ἡ δὲ πάρμη καὶ δύναμιν ἔχει τῇ κατασκευῇ, καὶ μέγεθος ἱκανὸν πρὸς ἀσφάλειαν· περιφερὴς γὰρ οὖσα τῷ σχήματι, τρίπεδον ἔχει τὴν διάμετρον. Quibus hæc Latinè respondent: *Tironibus mandaverunt gladium ferre, & hastas, & parmam: parma verò cùm vim habet, ob structuram, tum idoneam securitati magnitudinem: cùm enim rotundâ figurâ sit, diametrum habet tripedalem.* Livius *lib.* xxxviii. de parmæ magnitudine idem, quod Polybius, tradit: *Gladiis*, inquit, *à velitibus trucidabantur, hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus utitur: gladio Hispaniensi est cinctus.* Varro apud Nonium: *Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis,*

A mis. Nonius parmam breve scutum fuisse ait: quid ita verum est, si cum scuto, quod Polybius describit, conferatur: alioqui non breve scutum; cùm diametrum habeat trium pedum: aut Nonii ætate parmarum magnitudo non eadem, quæ Polybio & Livio scribente fuit.

Clypei forma.

Clypeus à parma differt non formâ, sed materiâ: nam in Festi *Fragmentis* est: *Clypeum Antiqui ob rotunditatem etiam corium bovis appellarunt, in quo fœdus Gabinorum cum Romanis fuerat descriptum.* Accedit ea ratio, quod Attius Poëta comparavit cœlo clypeum: ait enim in *Agamemnone*, *In ultissimo cæli clypeo.* Quibus verbis Varro subjungit, *Cavum enim clypeum.* Ex comparatione igitur cæli & rotundum & cavum clypeum fuisse, colligitur. Ovidius quoque unicum Polyphemi oculum clypeo comparavit:

Unum est in media lumen mihi fronte, sed instar
Ingentis clypei.

Si clypeo comparatur oculus; certè rotundum clypeum esse constat: quod Virgilius aliquanto clariùs demonstravit: nam lib. III. *Æn.* de eodem Polyphemo dixit:

C

—— *telo lumen terebramus acuto*
Ingens, quod torvu solum sub fronte latebat,
Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis instar.

Oculi ingentis, & clypei Argolici, & Solis eandem formam facit, id est, rotundam: forma enim & oculi Polyphemi, & clypei Argolici, addita Solis mentione declaratur. Cognoscitur & clypei forma ex ipso nomine, ἀσπὶς enim Græcè dicitur; **D** ut infrà, collatis inter se Livio & Dionysio Halicarnasseo, probabimus: ἀσπὶς autem rotunditatem significat; unde serpens ille, orbiculari sese forma involvens, dictus est. Jam Homerus planè formam expressit ἐν τῷ *Iliad.* ψ. cùm dixit, ἀσπίδα πάντοσ' ἐΐσην, id est, *clypeum ab omni parte æqualem.* Et in argenteo vetere nummo imaginis Augusti, quem antea vir omni virtute perpolitus, Hannibal Carus, nunc habet fratris ejus filius, rotundâ formâ clypeus cernitur. Posterioribus temporibus ad ovatam speciem clypeos redactos esse, Columnæ duæ Trajani & Antonini declarant. Ælianus etiam Macedonicos gravis armaturæ pedites, **E** id est, phalangitas, ἀσπίσι περιφερέσι, id est, *rotundis clypeis*, usos esse demonstrat, nec majoribus quàm octo palmorum, id est, bipedali diametro: quòd si Romani quoque clypei bipedales tantùm fuere, quod verisimile videtur, siquidem accepti sunt à Græcis, ideoque à Dionysio & Plutarcho Argolici vocantur, minores quàm parma uno pede fuerunt; quam tripedalem habuisse diametrum ostendimus.

Scuti forma.

F Scutum opinor esse, quod Polybius, Dionysius, Plutarchus, Josephus θυρεὸν appellant, oblonga forma quadrata, ad januæ similitudinem, unde nomen acceperit: curva tamen superficie, ut ostendit Polybius: itaque non una perpetua tabula, sed dissectis pluribus fieri oportuit: ex quo Varronis orta etymologia est: audiamus Polybii verba: Ἔστι, ait, ἡ Ῥωμαϊκὴ πανοπλία, πρῶτον μὲν θυρεός· οὗ τὸ μὲν πλάτος ἐστὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας, πένθ' ἡμιποδίων, τὸ δὲ μῆκος ποδῶν τεττάρων· ὁ δὲ μείζων ἔτι καὶ παλαιστιαῖος. Ἔστι διπλοῦ σανιδώματος, ταυροκόλλῃ πεπηγώς, ὀθονίῳ. μετὰ δὲ ταῦτα μοσχίῳ δέρματι περιειλημμένος τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν. ἔχει δὲ περὶ τὴν ἴτυν ἐκ τῶν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν μερῶν σιδηροῦν σιάλωμα, δι' οὗ τάς τε καταφορὰς τῶν μαχαιρῶν ἀσφαλίζεται, καὶ τὰς πρὸς τὴν γῆν ἐξερείσεις· προσήρμοσται δ' αὐτῷ καὶ σιδηρᾶ κόγχος, ἣ τὰς ὁλοσχερεῖς ἀποστέγει πληγὰς λίθων, καὶ σαρισσῶν, καὶ καθόλου βιαίων βελῶν. Quæ sic Latinè convertuntur: *Romana armatura est, primùm quidem scutum: cujus latitudo est, in superficie curva, pedes duo cum dimidio, longitudo, pedes quattuor:* **B** *quod si majus, palmo amplius. Constat ex duplici tabulato, taurino glutino conjunctum, velo intertecto: deinde superficies exterior pelle vitula circumdatur. Suprà & infrà extremis partibus ferrea lamina munitur, ut & gladiorum vehementes impetus sustineat, & ne, cùm humum tangit, atteratur. Aptè etiam in eo ferrea constituta concha est, quæ lapidum, sarissarum, cujuscumque demum violenti teli crebros ictus propulsat.* Miror Janum Lascarem, præstantis ingenii virum, clypeum pro scuto accepisse, ubi locum Polybii convertit: hæc est enim scuti, non clypei, descriptio: quod mihi videor affirmare posse multis de caussis: primùm, quòd θυρεὸς ex Polybii descriptione, & ex ipso nomine, quadratus est; clypeus verò, ut ostendi, rotundus: deinde, quòd mentio duplicis tabulati, & pelliceum integumentum, clypeo non convenit, qui totus erat æreus, ut infrà probabimus, nec ullis tegebatur pellibus, sed ære nudo splendebat; unde Virgilius, *Ardentes clypeos*: tum, quòd non solùm ætate illa, quâ Polybius litteris hæc mandavit, id est, circa Punici belli tertii tempora, sed multò etiam antè, scutis Romani utebantur, ut hæc Livii verba *lib.* VIII. de Latinis armatura Romana instructis, declarant: *Clypeis antea Romanis usi sunt: deinceps, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere.* Idem *lib.* IX. *Arma clypeus, sarissæque illis, Romano scutum, majus corpori tegumentum.* Et *lib.* XLII. bello Macedonico ademta Romanis esse scuta dicit suprà ∞ c. Postremò, quod à Polybio & Dionysio Halic. ubi agit de Romanorum armatura, θυρεὸς vocatur, id à Livio scutum dicitur *lib.* I. qui verò clypeus à Livio, ἀσπὶς à Dionysio, non θυρεός. Afferamus utriusque testimonium: *Arma*, inquit Livius de prima classe, *bis imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære.* Et paullò post de secunda classe: *Arma imperata, scutum pro clypeo.* Dionysius autem de prima classe: Ὅπλα φέρειν ἐπέταξεν, ἀσπίδας Ἀργολικὰς, καὶ δόρατα, καὶ κράνη χάλκεα. Latinè sic: *Arma ferre jussit, clypeos Argolicos, hastas, & galeas æreas.* Et de secunda: Ἀντὶ τῶν ἀσπίδων ἀνέδωκε θυρεούς. Latinè, *Pro clypeis tradidit scuta.* Et Strabo, quam urbem in Africa Plinius & alii Clupeam, Lucanus & alii Clypeam vocant, eandem ait Aspidem nominari: quia scilicet curvatas in clypei speciem turres haberet.

Clypei, Scuti, Parmæ materia.

De materia, quàm secundo loco proposueram, constat Livii Dionysiique verbis proximè recitatis, ex ære clypeum fuisse. Idem Livius *lib.* XLV. *Edito*, ait, *ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naves impositis.* Ideo Virgilius *Æn.* lib. II. *Ardentes clypeos* dixit. Et Festus Ennianum illud, *Prolato ære adstitit*, interpretatur, clypeo ante se protento. Scutum vero non æreum, sed ligneum, fuisse, Polybii testimonio jam demonstratum est: in quo Romanorum industriam in militari studio licet admirari: non enim è quovis ligno, sed ex arborum præcipuè aquaticarum, scuta faciebant; maxi-

maximè autem ficus & salix, quia levissimæ, probabantur: cur aquaticæ arbores ceteris præferrentur, caussam verbis lepidissimis, ut est elegantis admodum Scriptor ingenii, Plinius explicavit *lib.* XVI. *cap.* 40. *Frigidissima*, inquit, *quæcumque aquatica, leatissima autem, & ideo scutis faciendis aptissima: quorum plaga contrahit se protinus, clauditque suum vulnus, & ob id contumacius transmittit ferrum: in quo sunt genere ficus, salix, tilia, betulla, sambucus, populus utraque. Levissimæ ex his ficus & salix, ideoque utilissimæ.* Parmam verò loream fuisse, auctor est Suidas.

Clypei & Scuti usus.

Reliquum est, ut de usu dicatur. Romulus ante bellum Sabinum clypeis Argolicis utebatur: Sabinis in civitatem receptis, eorum scutis uti maluit: qua de re sic Plutarchus: Θυρεοῖς δὲ τοῖς ἐκείνων ὁ Ῥώμυλος ἐχρήσατο, καὶ μετέβαλε τὸν ὁπλισμὸν ἑαυτῷ τε καὶ τῶν Ῥωμαίων, Ἀργολικὰς πρότερον ἀσπίδας φορούντων. Id est: *Scutis eorum Romulus usus est, suamque & Romanorum, qui Argolicos antea clypeos ferebant, armaturam mutavit.* Ser. Tullio regnante, & clypeos, & scuta Romani gessere, sed clypeos milites primæ classis, id est, præstantiores, scuta verò secundæ: quod utrumque Livii & Dionysii testimonio perspicuum fecimus. Postea videntur scutis usi esse: ait enim Livius *lib.* VIII. *Clypeis antea Romanis usi sunt: deinceps, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere.* Illud miror, secundo Punico bello triariis clypeos, non scuta, à Livio tribui: ait enim *lib.* II. *Spoliare cupientem triarii objectis clypeis arcuere.* Quod si factum dicatur, quia triarii, cùm hastas haberent, commodè scutis, quæ clypeis majora erant, uti non possent: rursus quæram, cur igitur tertio Punico bello scutis usi sunt, nulla triariorum exceptione, legionarii omnes: quantum è Scriptore illius ætatis Polybio licet intelligere? ut omittam, quòd idem Livius *lib.* XXXI. scuta Romana, tamquam omnium communia peditum, appellat: & scuti pedestris, numquam clypei, mentio crebra reperitur apud Cæsarem, Tullium, & alios. Servius Grammaticus clypeis eùm ait fuisse majora * scuta, & addit: *Clypei peditum sunt, scuta equitum:* in utroque satis ostendit, armaturæ mutatam esse rationem: clypei enim & scutis & parmis minores fuere; quod suprà ostendimus. Scuta verò ut concedamus equitibus, quod in Epistola † Galbæ ad Ciceronem hæc verba declarant: *Equum immisi ad eam legionem tironum, quæ veniebat ex castris, scuto rejecto:* idque Josephus *de Judaico Bello* lib. III. confirmat: adimenda tamen peditibus non sunt; nisi si Polybii, Livii, Dionysii auctoritatem adspernamur: ut Ciceronem omittam, qui *Phil.* II. *Cum gladiis*, inquit, *agmine quadrato sequuntur scutati milites.* Nihil-ne igitur, dicet aliquis, equestria scuta differunt à pedestribus? Crediderim, breviora fuisse equestria; ut levitate aptiora essent ad movendum: quia major in equite cursus quàm in pedite requiritur. Et illud Galbæ, quod recitavi, *Equum immisi, scuto rejecto*, scuti parvitatem demonstrat. Scuto verò pedestri, cujus longitudo pedum quattuor fuit, latitudo duorum cum dimidio, qui posset eques uti? nam, si ante pectus ferret, hostem, scuto interposito, videre non posset; sin ab latere, pectus remaneret intectum.

* Vel alio Exemplari usus est Auctor, vel oscitanter legit locum Servii, qui planè contrarium dicit, subjungit enim verbis hîc citatis, *ut hæc*, scil. scuta, *breviora, illi verò*, scil. clypei, *longiores*, ad lib. 9. Æneid. ỳ. 370.

† Ea est 30. lib. 10. Fam.

Parmæ usus.

Parmam fuisse levis armaturæ, id est, velitum; ex iis, quæ suprà diximus, intelligitur: accedit Livii testimonium *lib.* XXVI. *Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maximè vigore ac levitate corporum veloces: ejus * parmæ breviores quàm equestres, & septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest.* Idem *lib.* XXXI. *Veliti Romano, parmam, gladiumque habenti.* Et *lib.* XLIV. *Pugnatum utrimque est levi armatura,... missilibus procul regia auxilia meliùs pugnabant; comminus stabilior & tutior aut parma, aut scuto Ligustino, Romanus erat.* Virgilius *lib.* IX.

Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.

Vbi Servius, *Quasi tiro.* Velites enim, licèt, quo primùm tempore sunt instituti, ex legionibus electi sunt, postea tamen tirones fuere, extra legionem. Equestres quoque parmæ nominantur à Livio *lib.* II. *Desiliunt*, ait, *ex equis, provolant in prœlium, & pro antesignanis parmas objiciunt.* Et *lib.* IV. *Eò se inferunt, objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident.* Et *lib.* VIII. *Equus, ad vulneris sensum, prioribus erectis pedibus, magna vi, cùm caput quateret, excussit equitem: quem cuspide, parmaque innixum, attollentem se à gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit.* Et *ibidem*: *Vexilla se suorum parmasque cernere equitum.* Apud Nonium Sallustius *Hist.* lib. IV. *Soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad ea arte se quisque in formam parmæ equestris armabat.* Equestres tamen à velitaribus magnitudine differebant: dixit enim Livius de velitibus *lib.* XXVI. *Eis parmæ breviores quàm equestres. Parmulis pugnare*, ait Festus, *milites soliti sunt; quarum usum sustulit C. Marius, datis in vicem earum Bruttianis.* Idem alio loco: *Bruttianæ parmæ dicebantur scuta, quibus Bruttiani sunt usi.* Quibus verbis non hoc dicit, sublatum esse parmarum usum, sed, pro Romanis Bruttianas esse inductas, non mutata forma (rotundas enim ætate sua Varro, Mario junior, ostendit) sed magnitudine vel aucta, vel imminuta: aucta tamen verisimilius est, quia Romanas Festus parmulas, Bruttianas verò parmas appellat. Non alienum videtur, id adscribere, quod apud Suidam legimus; Carthaginienses parmâ usos esse, Πάρμας, inquit, δερμάτινοι θυρεοὶ παρὰ Καρχηδονίοις. Quod est, *Parmæ, lorea scuta apud Carthaginienses.*

De Peltæ, sive Cetræ, forma, usu, materia.

Pelta & cetra admodum similia sunt: quod ut affirmem, his adducor argumentis. Livius *lib.* XXVIII. *Menippum quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit.* Et *lib.* XXXI. *Nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat.* Jam, quos Livius *lib.* XLII. & XLIV. ex Persei, Macedonum Regis, exercitu cetratos vocat, eosdem Plutarchus in *Æmilii Vita* peltatos. Interpres tamen Leonardus Aretinus, & postea Gulielmus Xylander, cùm differre cetram à pelta opinarentur, Κρητικαὶ πέλται, καὶ Θρᾳκικὰ γέρρα, verterunt, *Cretenses peltæ, & Brucicæ † cetræ*: cùm neque γέρρα necesse sit esse cetras: est enim vel scutum Persicum, vel scuti generale nomen: & cetræ à peltis, ut ostendi, non differant: Plutarchus autem ita loquatur, ut diversa Cretensium Thracumque scuta ostendat.

 Ter-

* Refer. *eis.*

† Rep. *Thraciæ.*

Tertius Interpres Hermannus Cruserius, dum superiorum Interpretum imitari vestigia turpe ducit, dupliciter peccat, primùm pro Creticis peltis *parmas*, deinde pro gerris Thraciis *trugulas* convertens: parmam autem diversam esse à pelta, superiora demonstrant: tragulam verò missile telum esse, non scutum, exemplis intelligitur. Lunam semipleoam pelta referebat: unde Virgilius lib. 1. *Æn.*

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Et Suidas: Πέλτη, ἀσπὶς ἴτυν * μὴ ἔχουσα, *Clypeus rotunditatem non habens.* Utebantur eo scuti genere Amazones; (ut antiquissima repetam) quod ex Virgilio, Plinio, Nonio perspicuum fit; Macedones, ut Livii, Plutarchi, Æliani testimonio patet; Afri, ut ait Servius de cetra; quam non differre à pelta diximus; Hispani, ut Cæsar, Livius, alii; Cretenses, quod io *Æmilio* docet Plutarchus. De materia, quem sequar, unum auctorem habeo Servium: is loreum ait scutum fuisse. Ælianus etsi materiam non nominat, leve tamen scutum, exiguumque vocat.

* Leg. ἴτυν.

De Ancilis forma, materia, usu.

Ancilis formam Festus ostendit his verbis: Ancile appellatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum, infimumque ejus latus medio pateret. Neque ab hac descriptione dissentire Plutarchus videtur: apud quem hæc scripta sunt io *Numa*: Ἀγκύλια καλοῦσι διὰ τὸ σχῆμα· κύκλος γὰρ οὐκ ἔστι, οὐδὲ ἀποδίδωσιν, ὡς πέλτη, τὴν περιφέρειαν, ἀλλ' ἐκτομὴν ἔχει γραμμῆς ἑλικοειδοῦς· ἧς αἱ κεραῖαι καμπὰς ἔχουσαι, καὶ συνεπιστρέφουσαι τῇ πυκνότητι πρὸς ἀλλήλας, ἀγκύλον τὸ σχῆμα ποιοῦσιν. Latinè: *Ancilia vocunt propter figuram: circulus enim non est, neque exprimit, ut peltu, orbiculatam formam, sed excisu est, ita ut revoluta linea fias: cujus extreme purtes inflexæ, & pariter densitate altera ad alteram conversæ, curvam figuram efficiunt.* Quæ si cui videntur obscuriora, nummum æreum Antonini Pii, quem habet insigni doctrina & humanitate vir Fulvius Ursinus, inspiciat; in quo ipsam Ancilis imaginem, à Festo & Plutarcho designatam, facilè recognoscet. Æreum fuit, eoque Salii sacerdotes utebantur; quod utrumque Plutarchus ostendit: & Varro armilustrum ait esse dictum ab luendo, aut lustro, id est, quod circumibant ludentes ancilibus armati.

DISSERTATIVNCVLA XI.

DE PRIMIPILO.

AD

HANNIBALEM CRVCEIVM.

CVM multa apud Veteres scripta obscuritatis habent plurimum, HANNIBAL CRVCEIE; tum verò, quæ ad militiam pertinent, difficulter à nobis intelligi, quis ignorat? Primipilus quid sit, quidque in militia significet, video à multis dubitari. Volui igitur, quæ hac de re in Veteribus observavi, edere; eaque in Tuo nomine apparere: ut, hac re, patrem imitans, meam quoque summam observantiam Tibi ostenderem, ortam ab eximiis tuis erga nos officiis, quorum memoriam nulla umquam dies apud nos oblitterabit, nulla vetustas imminuet.

PRIMIPILVS, & Primus pilus, non idem sunt: nam Primipilus, sive Primopilus, (utrumque enim, ut infrà ostendam, Veteres dicebant: unde Primipilaris, apud Quinctilianum, *lib.* VI. Plinium *Epist.* lib. X. & apud Suetonium io *Tiberio*, & Spartianum io *Pescennio Nigro*; Primopilaris autem in antiquis lapidibus reperitur) Centurio primus fuit, inter decem Centuriones Triariorum. Primus pilus autem non Centurio, sed centurionatus, fuit, quem ordinem Centurio Primipilus ducebat. Utriusque subjungam exempla, & Centurionis primùm, deinde ordinis. Exemplorum autem quia duo genera sunt, quæ ex Libris, quæque ex antiquis lapidibus sumuntur; primùm à libris ordiar. Cæsar, de Primipilo Centurione, lib. II. *Belli Gall. Primipilo P. Sextio, multis vulneribus confecto.* Livius, *lib.* VII. *P. Salonius alternis prope annis & Tribunus militum, & primus Centurio, erat, quem nunc Primipilum appellant.* Idem, *lib.* IIX. *Duo Primipili ex utraque acie inter Triarios erant.* Valerius, *lib.* 1. *cap.* 6. de Prodigiis: *Aquilarum alteru vix convelli à Primipilo potuit.* Addam etiam Dionysii Halic. verba, quæ sunt lib. IX. Εἷς τῶν ταγμάτων τῇ λαμπροτάτῃ ἀρχῇ κεκοσμημένος, ᾗ τὰς ἑξήκοντα ἑκατονταρχίας ἕπεσθαί τε, καὶ τὸ κελευόμενον ὑπηρετεῖν, κελεύει νόμος. Τούτους Ῥωμαῖοι τοὺς ἡγεμόνας τῇ πατρίῳ γλώττῃ Πριμοπίλους καλοῦσι. *In una legionum illustri ornatus imperio, cujus ductum & jussu sexaginta Centuriones cum suis maoipulis sequi lex jubet: quos Duces Romani vernacula Linguâ Primopilos nominant.* Quibus verbis intelligitur, Centurioni Primipilo solitas obedire sexaginta centurias, id est, totam legionem. Et Vegetius, cum Aquilæ præfuisse, quod erat signum legionis, *lib.* II. demonstrat. Cujus potestatis ea ratio fuit; quia, cùm essent in legione tria militum genera, denis singula Centurionibus instituta, hastati, principes, triarii; & ceteris omnibus triarii, ætate, usu, fortitudine, præstarent; eo fiebat, ut primus Centurio triariorum non modò reliquis no-vem

vem triariorum Centurionibus, verùm etiam reliquis hastatorum & principum Centurionibus imperare posset. Propterea dixit Dionysius, cum sequi solitas sexaginta centurias. Verùm id perquam rarò factum opinor; quippe cùm in prœliis separatim singuli ordines, hastati, principes, triarii, pugnarent: quod si & hastati & principes loco moti, fusique ab hostibus, fuissent; tunc triarii, fugientibus exceptis, renovatâ pugnâ hostes invadebant, eosque hastati & principes, modò victi, sequebantur: ita, permistis ordinibus, unum esse oportebat, cujus voluntati & imperio milites omnes parerent; is autem primus Centurio, id est, Primipilus, fuit: qui, cùm Aquilæ præesset, ut ait Vegetius, & inter Centuriones triariorum primum locum obtineret, jure omnibus reliquorum quoque ordinum Centurionibus imperabat. Quod & Plinius *lib.* XXII. *cap.* 6. declarat; inquit enim: *Primum pilum capessens sub Catale, exclusam ab hoc legionem suam hortatas, Tribunum suum, dubitantem per castra hostium erumpere, interfecit, legionemque eduxit.* Quibus verbis constat, eum, qui primum pilum duceret, primum locum in legione, post Tribunum militum, obtinere solitum. Livius quoque honoratiores ceteris Centurionibus indicat fuisse Primipilos, cùm ait, *lib.* XLII. *Cùm Tribuni militum Centuriones, sed primum quemque, citarent; tres & viginti Centuriones, qui primos pilos duxerant, citati Tribunos Pl. appellarunt.* Quemadmodum autem Primipili primum locum inter omnes suæ legionis Centuriones obtinebant; sic primæ legionis Primipili honore præstabant omnibus ceterarum legionum Primipilis. Propterea Sp. Ligustino, qui antea quater primum pilum duxerat, primus pilus, in legione prima, virtutis caussâ, est assignatus. Quod apud Livium scriptum est, *eodem libro.*

Hæc ex Libris: nunc lapidum testimonia subscribamus.

Fulginei. 1

P . AELIO . F . PAPIR
MARCELLO . CENT
PRVM . SVB . PRINCIPI . PE
PEREGRINORVM . ADSTATO
ET . PRINCIPI . ET . PRIMIPILO
LEG . VII . GEM . PIAE . FEL . ADLEC
TO . AD . MVNERA . PRAEFF
LEGG . VII . CLAV . ET . PRIMAE
ADIVTRICIS . V . F . FLAMINI
LVCVLARI . LAVREN . LAVINA
PATRONO . ET . DECVRIONI
COLONIÆ . APVLESIVM . PATRONO
CIVITAT . FORO . FLA . FVLGINIA
ITEMQVE . IGVVINORVM . SPLEN
DIDISSIMVS . ORDO . FOROFLAM
CVIVS . DEDICAT . DECVRIONIBVS
ET . LIBERIS . EORVM . PANEM
ET . VINVM . ꟗ . XX . N . ITEM
MVNICIPIBVS . ꟗ . IIII . N . DEDIT

Soræ, ad D. Restitutæ. 2

L . FIRMIO . L . F
PRIM . PIL . TR . MIL
IIII . VIR . I . D
COLONIA . DEDVCTA
PRIM . PONTIFICI
LEGIO . IIII . SORANA
HONORIS . ET . VIRTVTIS
CAVSSA

Capuæ, ad D. Vincentii. 3

PAVLO . AEMILIO
PRIMIPILO . BIS
PRAEFECTO . EQVIT
TRIBVNO . COHORTIS
IIII . PRAETOR
. . . . SENECIO

Romæ, in domo Cæsia. 4

M . POMPEIO . M . F . ANI . ASPRO
7 . LEG . XV . APOLLINAR . 7 . COH . III . PR
PRIMOP . LEG . III . CYREN . PRAEF . CASTR
LEG . XX . VICTR
ATIMETVS . LIB . PVLLARIVS
FECIT . ET . SIBI . ET
M . POMPEIO . M . F . ET . CINCIAE
COL . ASPRO SATVRNINAE
FILIO . SVO . ET VXORI . SVAE
M . POMPEIO . M . F . COL . ASPRO . FILIO . MINORI

Venafri, post tribunal altaris majoris Episcopatus. 5

SEX . AVLIENO . SEX . F . ANI
PRIMOPIL . II . TR . MIL
PRAEF . LEVIS . ARMAT.
PRAEF . CASTR . IMP . CAESAR . AVG
ET . TI . CAESARIS . AVGVSTI
PRAEF . CLASSIS . PRAEF . FABR
II . VIR . VENAFRI . ET . FORO . IVLI
FLAMINI . AVGVSTALI
NEDYMVS . ET . GAMVS . LIB

Senogaliæ, in Piceno. 6

P. P.......... A. PRIMOPILO. SPECTATAE. VIRTVTIS
EQVESTRIS . ORDINIS . V
PATRIBVS . ET . PLEBI. . GRATO
OB . GRATAM. . ADOLESCENTIS. . INDOLEM
BENE . MERITAM. . SAXVM. . DEDIT

Parmæ. 7

PRAEF . LEG . XX . VALEN
VICTR . PRIMOP . LEG
X . GEMIN . PIAE . FIDEL
CENT . LEGION . IIII . SCY
THIC . XI . CLAVD . XIIII . GEM
VII . GEMIN
PATR . COL . IVL . AVG . PARM
PATR . MVNICIPIORVM
FORODRVENT . ET . FORO
NOVANORVM . PATRON . COL
LEGIOR . FABR . ET . CENT . ET
DENDROPHOR . PARMENS
COLLEG . CENT . MERENTI

Brixiæ, apud Forum piſcarium vetus, nuper effoſſ. 8

C . MEFFIO . C . F
CLA . SAXONI
PRIMO . PILO . PRAEF
COHORT . PRAEF . FABR
PONTIFIC . QVINQVEN
COHORS . CARIETVM . ET
VENIAESVM

Emendandus locus Plinii, *lib.* III. *cap.* 3. in quo, *Vennenſium*, corruptè legitur.

Bononiæ, in ædibus Aquilinorum. 9

.... ENTICOL . Q . F . C . B
.... PRIM . PIL . PRAEF . EQ
..... VIR . I . D
.... PIL . TRIB . MIL . PRAEF
.. AEF . FABRVM
.. QVINQ . POTEST
..ICVS . DE . P . S . D

Taurini, in ædibus Aiacum. 10

C . GAVIO . L . F
STEL . SILVANO
PRIMIPILARI . LEG . VIII . AVG.
TRIBVNO . COH . . II . VIGILVM
TRIBVNO . COH . XIII . VRBAN.
TRIBVNO . COH . XII . PRAETOR.
DONIS . DONATO . A . DIVO . CLAVD.
BELLO . BRITANNICO
TORQVIBVS . ARMILLIS . PHALERIS
CORONA . AVREA
PATRONO . COLON.
D . D .

Matellicæ. 11

C. ARRIO . C . F . COR . . . . . .
CLEMENTI . MILITI . COH . IX
PR . EQVITI . COH . EIVSDEM . DONIS
DONATO . AB . IMP . TRAIANO
TORQVIBVS . ARMILLIS . PHALERIS
OB . BELLVM . DACICVM . SINGVLARI
PRAEFECTORVM . PR . TESSERARIO . O
PTIONI . FISCI . CVRATORI . CORNICVL.
TRIBVNI EVOCATO . AVG . 7 . COH . I . VIGIL . 7
STATORVM . 7 . COH . XIIII . VRB . 7 . COH . VII . PR.
TRECENARIO . DONIS . DONATO . AB . IMP.
HADR--O . HASTA . PVRA . CORONA . AVREA
7 . LEG . III . AVG . PRIMIPILARI . II . VR . QVIN
QVENNALI . PATRONO . MVNICIPI
CVRATORI . REIPVBLICAE
DECVR . ET . AVG . V . ::: MVNICIPES . MAT..

Tarraconæ. 12

TEMPLVM . HOC . SACRVM . HER....
..... AVGVSTI . NOMEN . FELIX
REMANEAT . STIRPIS . SVAE . LAETETVR....
PARENS . NAM . QVOM . TE . CAESAR . TE . M....
EXPOSCE . DEVM . CAELOQVE . REPERIES...
MVNDVM . REGES . SINT . HEI . TV . . EI . . SORTE....
HVIC . IMPERENT . NEGANTQ . NOS . FELICIBVS . VOTEIS SVEIS
L . AVRELIVS . L . F . PAL . RVFVS . PRIMOPILARIS
..... XVI . MILITARIS . SEC .....
..... IMP . CAESARIS ....

In

In Hispania. 13

L . AVRELIVS . L . F
PAL
RVFVS
PRIMOPILARIS
LEG . XVI
H . S . E

De ordiois ductore, qui Primipilus, vel Primopilus, vocabatur, diximus. Nunc de ipso ordine, qui Primus pilus, non Primipilus, aut Primopilus, appellabatur, ea, quæ scripta sunt à Veteribus, afferamus. Cæsar lib. III. *Belli Gall. P. Sextius Baculus primi pili Centurio.* Idem planiùs etiam *lib.* v. *Balventius anno superiore primum pilum duxerat.* Et *lib.* VI. *Sextius primum pilum apud Cæsarem duxerat.* Et lib. I. *Belli Civ. L. Pupius, primi pili Centurio.* Et *lib.* III. *Scævam, Centurionem, ab octavis ordinibus ad primum pilum traduxit*: tametsi mendosè in vulgatis libris eo loco legatur, *Primipilum*: nam in antiquo Borromæi Cardinalis libro est, *Primum pilum.* Et *ibidem*, infrà: *Crastinus primum pilum superiore anno in legione decima duxerat.* De hoc ordine significasse eundem puto lib. v. *Belli Gall.* cùm dixit: *Erant in ea legione Centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus.* Et Tacitum *lib.* XIX. *Occisi sex primorum ordinum Centuriones.* Et Livium *lib.* VII. *Septimum primum pilum jam Tullius ducebat.* Et *lib.* IIX. ubi de acie tertia loquitur: *Sub signis quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat, earum unamquamque Primum pilum vocabant: tribus ex vexillis constabat.* Cùm dicimus etiam Centurio primi pili, idem valet, ac si dicamus, Centurio primum pilum ducens: quod ostendit Sallustius in *Jugurtha.* Et Velleius *lib.* II. *Primi pili Centurionem, nomine Vibillium, fuste percussit.* Liv. *l.* II. *Populus dedicationem ædis dat M. Plætorio, primi pili Centurioni.* Suetonius in *Caligula*: *Nonnullis Centurionibus, ante paucissimos, quàm consummaturi essent, dies, primos pilos ademit, causatus senium cujusque & imbecillitatem.* Et Valerius *lib.* IX. *Dedicatio ædis Mercurii M. Plætorio, primi pili Centurioni, data est.* Et Tacitus *lib.* XIII. *Curam præsidiorum Pactio Orphito, primi pili honore perfuncto, mandat.* Et *lib.* XIX. *Aquilam Ælius Verus, primi pili Centurio, servaverat.* Et Plinius *lib.* XXII. *cap.* 6. *Primum pilum capessens, legionem eduxit.* Hæc ex Historia. Sed à Cicerone quoque tria suppetunt hujusce generis exempla. Epist. 20. lib. v. *ad Atticum*: *Cohortem primum totam perdidit, Centurionemque primi pili, Asinium Dentonem.* Et in *Oratione pro Balbo*: *L. Marcius, primi pili Centurio, cum Gaditanis fœdus icisse dicitur.* Et *in Antonium, Oratione* XII. *Cùm Aquilæ primi pili nummos aureos daret.* Quo loco subaudiri, Centurioni, non dubito: alioqui legendum putarem, *Aquilæ Primipilo.*

Constat igitur ex Cæsare, Sallustio, Cicerone, Livio, Velleio, Suetonio, Valerio, Tacito, Plinio, ordinem in militia fuisse Primum pilum: de quo lapidum testimonia non habemus: ordinis autem ductorem fuisse Primipilum, & lapidibus, & libris, probatum jam est. Quæri potest: cùm Primipilus appellaretur is, quem fuisse primum in Triariis Centurionem, Livio maximè teste probavimus, qui eum Tribuno mil. honore proximum locat, quibus nominibus reliqui novem Triariorum Centuriones appellarentur. Opinor, numero distinctos fuisse, ut post Primipilum diceretur, Centurio secundi Triarii; post hunc autem, Centurio tertii Triarii, eademque ratione, usque ad decimum. Et, cùm dixit Cæsar, *Ab octavis ordinibus ad primum pilum Scævam traduxit*, indicat, opinor, Scævam, à Centurione octavi Triarii, primum Centurionem, id est, Primipilum, ob virtutem, esse factum. Sic Primus hastatus, pro primo ordine hastatorum, à Cæsare nominatur, *lib.* II. *Belli Civ. Cecidit*, inquit, *Q. Fulginius, ex primo hastato legionis* XII. *qui, ob eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat*: id est, à decimo hastato, per omnes reliquos ordines, usque ad primum. Et Cicero lib. I. *de Divin. Signifer primi hastati signum loco movere non potuit.*

Eadem ratione Primus princeps vocabatur Primus ordo inter principes; sic secundus, tertius, usque ad decimum. Vnde illud, in Ciceronis *ad M. Brutum epistola*: *Nasennius Cretensi bello, Metello imperatore, octavum principem duxit.* Transibant autem Centuriones, virtutis gratiâ, ab inferiore ordine ad altiorem; ut à decimo hastato ad nonum; à nono ad octavum; & sic, usque ad primum: à primo verò hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde à primo principe ad decimum triarium, sed ad primum, qui priscis temporibus vocabatur primus Centurio; posterioribus, Primipilus, ut Livii verbis ostendimus. Hanc mihi conjecturam de Centutione primi hastati ad ordinem Primum principem traducto, Livius affert: apud quem *lib.* XLII. ita loquitur Sp. Ligustinus: *Hic me imperator dignum judicavit, cui Primum hastatum prioris centuriæ assignaret: tertiò iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversùs Ætolos & Antiochum Regem est missus: à M. Acilio mihi Primus princeps prioris centuriæ est assignatus.* De Centurione autem primi principis, ad ordinem primi pili traducto, sic Vegetius *lib.* II. *Vetus consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoveretur Centurio primi pili.* Hactenus rectè Vegetius. Quod autem subjungit, in eo mutatam militiæ rationem declarat: ait enim: *Qui non solùm Aquilæ præerat, verùm etiam quattuor centurias, id est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat.* Primùm, non quattuor centurias, verùm unam tantùm, gubernabat Primipilus: & erant in Triariis, quot Manipuli, totidem Primipili; qui antea, ut *lib.* VII. scripsit Livius, primi Centuriones appellati fuerant. In hoc igitur valde à Polybio, cui plurimum io historia tribuo, Vegetius dissentit. Quòd si centuria Manipulus est, ut equidem facilè credo; quia Centuriones, qui Manipulis præerant, nominabantur; non intelligo, quî potuerint in quattuor centuriis milites esse quadringenti. Concedam, priscis illis temporibus, cùm Roma Regibus pareret, atque etiam aliquantò pòst, centenos fuisse milites in centuria; sed, quo tempore adversùs Latinos Romani, T. Manlio Torquato & P. Decio Mure Cos. dimicarunt, in singulis hastatorum principumque manipulis erant milites sexageni; præterea Centuriones duo, vexillarius unus: Triariorum autem 180. & Centuriones item duo, vexillarius unus: totidemque & Rorarii, & Accensi, in eodem, cum Triariis, manipulo: nam in tertia acie quindecim manipulos Livius constituit; quos etiam Ordines vocat: singulosque dividit in partes tres, Triarios, Rorarios, Accensos. Age, Livianos manipulos omittamus: de iis cogitemus, quos Polybius denos quidem in singulis militum generibus, id est, in Hastatis, Principibus, Triariis, diverso tamen militum numero, constituit: singulis enim Hastatorum & Principum manipulis milites attribuit CXX. Triariorum autem manipulis dimidium, id est, LX. Ita neque Vegetio cum Livio, aut

sit Polybio, neque rursus inter Livium & Polybium convenit. Quid, quòd primum pilum in acie prima statuit Vegetius, contra quem Livius, & Polybius, qui locum ei postrema in acie inter triarios assignat: nimirum diversis temporibus magna rei militaris facta commutatio est. Nec enim perpetuò mansit ea militiæ ratio, quàm à Polybio, qui cum Africano Minore vixit, explicatam videmus. Ille pilum solis velitibus tribuit, hastatis autem & principibus veruta bina; triariis, neque pilum, neque veruta, sed hastam, præter gladium: Cæsar autem lib. III. *Belli Civ.* (ut uno contenti simus exemplo, cùm suppetant multa) jacta esse pila, significat, ab iis, qui cum Crastino evocato contra Pompejanos procurrerunt: quos non fuisse velites, qui minimæ fortitudinis erant, ostendit non obscurè: ait enim: *Electi milites eum circiter* CXX. *voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.* Vt omittam, quòd legionem C. Marius auxit, ad militum sex millia: ut is esset ordinarius numerus, qui antea fuerat quattuor millia ducenti: quod Polybius memoriæ prodidit.

DISSERTATIVNCVLA XII.

DE DRACHMIS

AD

JO. VINCENTIUM PINELLUM.

VEllem, quo erga Te sim animo, ita dignoscere posses, ut ea, quæ oculis cernuntur: perspiceres certè eximiam voluntatem erga Te meam; nec vulgariter me sentire de Tuis virtutibus videres: Te, tuaque studia extollere, & in Te amando nemini cedere: &, quamquam virium imbecillitate non is sim, qui tua merita pro dignitate enumerare possim; amore tamen videor posse aliquid, atque adeo multum apud Te gratiæ mihi conciliare.

DRACHMARVM Atticarum duo genera fuere: unum ante Solonem, alterum à Solone inductum; utrumque XCVI. drachmarum in libra, sed pondere diversum: quia Solonis drachmæ leviores antiquis quarta parte ipsarum antiquarum fuerunt: ut XCVI. Solonis drachmæ non plus ponderis haberent, quam LXXII. superiores. Quod ex Plut. etiam intelligitur: quamquam loquitur perplexè: ait enim centum drachmarum à Solone minam esse factam, cùm antea LXIII. fuisset; quòd si ita sentit, ut verba videntur ostendere, forsitan erravit: nunquam enim variatus est in Mina drachmarum numerus, sed mutatum in drachmis pondus, cùm centenæ semper in Mina fuerint. Hoc igitur aut significavit Plutarchus, aut significare debuit, centum drachmas, à Solone percussas, non plus habuisse ponderis quàm septuaginta quinque superiores: quod idem erat, si dixisset, è drachmarum septuaginta quinque veterum pondere novas centum à Solone factas: sed, cùm ante Solonem Minam dixit fuisse drachmarum septuaginta trium, aberrasse mihi videtur à vero: convenit enim inter omnes, numquam apud Athenienses, ac ne apud alias quidem Gentes, drachmas in Mina fuisse pauciores centum. Etiam illud operæ pretium est animadverti; cùm dicimus, in Mina drachmas centum fuisse, drachmas quidem centum numero significari, sed pondere tantum nonaginta sex; cùm in eo pondere centum ferirentur, quattuor centesimas lucrante officina: ita septuaginta duæ pondere numero erunt septuaginta quinque; & quadraginta octo, quinquaginta; & triginta quattuor, viginti quinque; cùm drachmam unam in viginti quinque officina lucretur; quæ sunt duæ in quinquaginta; & tres in septuaginta quinque, & quattuor in centum: quas modò centesimas quattuor appellavi.

De hoc posteriore drachmarum genere, à Solone inducto, loquitur Livius *lib.* XXXIV. cùm ait *in tetradrachmo denarios ferè tres inesse.* Ex quo fit, ut, cùm in Mina sint tetradrachma viginti quinque numero, pondere autem viginti quattuor, id est, drachmæ centum numero, pondere autem nonaginta sex, in eadem Mina sint denarii ter viginti quinque numero, pondere autem viginti quattuor, id est, septuaginta quinque numero, pondere septuaginta duo. Nec verò, quia Livius addidit; *ferè*, propterea quisquam dubitet: nam, cùm monetæ pondus paullulum nonnunquam & apud Græcos & apud Romanos imminui non ignoraret, ideo veritus, ne quando drachma & denarius, officinarum fraude, non æquarentur, de incerta re sibi planè affirmandum non putavit. Cùm igitur & denarius & antiqua drachma æquè superarent Soloninam drachmam quarta utriusque parte, tertia verò Soloninæ; patet, ejusdem esse ponderis denarium & antiquam drachmam, & ex eo sequi, ut septem antiquæ drachmæ in uncia Romana feriantur, æquè ac denarii; in uncia verò Attica denarii octo æquè ac drachmæ. Sed quoniam Solon, cùm drachmæ pondus minuit, id maximè secutus est, ut debitores onere levaret æris alieni; propterea drachmæ pondus in moneta dumtaxat imminutum, in medicinis videtur idem remansisse, ut à denarii pondere nihil differret: ideo scripsit Plinius *lib.* XXI. *cap.* ultimo: *Drachma Attica denarii argentei habet pondus:* ferè enim Attica observatione Medici utuntur. Quamquam, non modò Plinii ætate, sed multis antè annis, video drachmæ pondus in moneta fuisse idem quod ante Solonem fuerat, id est, idem cum denarii pondere: quod intelligere facile est; cùm & Varro apud Plinium, & Festus, & Pollux, Talentum æstiment sex millibus denarium: qua æstimatione denarium drachmæ respondere perspicuum est. Vt igitur Drachma, sic Mina, & Ta-

Talentum, mutatum eſt. Minam verò, vel antiquam, vel à Solone inductam, ne quis putet libræ Romanæ æqualem pondere fuiſſe: nam antiqua gravior fuit quàm libra, Solonina verò latior. Probemus utrumque.

In Solonis Mina denarios tantùm fuiſſe LXXII. cùm de tetradrachmo ageremus, oſtendimus: at in libra Romana denarios XXCIV. Plinius & Celſus ponunt: ſunt igitur in libra Romana duodecim denarii plures quàm in Mina Solonina; quod idem eſt, ac ſi dicas: Libra ſuperat pondere Minam Soloninam ſeptima ſui parte; ſexta Soloninæ. In drachma verò antiqua ſi tantundem eſt ponderis, quantum in denario, quod jam probatum eſt, ſequitur, ut quemadmodum drachmæ ſunt in Mina XCVI. item denarii totidem ſint, id eſt, duodecim plures quàm in libra: ita fit, ut libra pondere ſuperetur à Mina antiqua, ſeptima ſui parte, octava verò Minæ. Veriſimile autem eſt, libram Romanam reſpondere pondere Minæ Euboicæ: quia Africanus Major, cùm Antiocho imponeret leges tributi, præſcripſit Talenta Euboïca; quaſi nihil Euboica Mina differret à libra Romana.

A Concludimus igitur ſic: Octo drachmæ antiquæ Atticæ æquales pondere ſunt octo denariis; octo Soloninæ, ſex denàriis; octo Euboicæ, ſeptem denariis.

Nunc, ut nihil omittatur, quod ad Drachmarum cognitionem pertineat, omnes omnium gentium Drachmas, adſcripto cujuſque valore, nominabimus.

I. Drachma Attica, ante Solonem, cujus uſum à Solone ſublatum, poſtea tamen reſtitutum diximus, ejuſdem fuit cum denario ponderis; & pe- B pendit Venetos trientes, qui ſunt Marculorum tertiæ partes,	48.
II. Drachma Solonis,	36.
III. Euboïca, Romanæ unciæ octava pars,	42.
IV. Babylonica,	49.
V. Corinthiaca,	50.
VI. Ægyptia,	56.
VII. Æginetica, & Hebraïca civilis,	60.
VIII. Hebraica ſacra,	120.
IX. Syriaca.	144.

DISSERTATIUNCULA XIII.

DE SESTERTIIS.

AD JO. CRATONEM A CRAFFTHEIM.

Nihil magis ex animi mei ſententia poteſt accidere, Jo. Crato, quàm cùm Tuis meritis aliqua ſaltem ex parte reſpondendi aliquam rationem ineo: vereor enim aliquando, ne me, quòd in referenda gratia minimè reſpondeam, in habendo quoque imparem judices: quod præcipuè vitandum mihi ſtatui: &, ut id affirmanti credas, ſummoperè peto. Quæ ſint Tua erga nos merita, ſentio: quid debeam, agnoſco: debitum fateor, de ſolutione cogito: & forſan animo reſpondebunt vires. Sed, quid ago? Tu animo contentus, amplius à me non requiris: &, quæ Tua eſt humanitas, majoribus me officiis in dies onerare non deſinis.

Animadverts, permultas in Antiquorum libris reperiri Seſtertiorum ſummas, quæ non facilè ad ejus pecuniæ, quà nunc utimur, rationem transducantur. Nec enim omnes in hoc ſcientiæ genere verſantur; &, qui verſantur, non omnes tamen rectè ſubducunt; &, qui rectè, iis tamen ſæpe non placet; alienàque, ſi liceat, induſtriâ frui malunt: quare dedi operam, ut explanarem omnia, quæcumque cogitandi & ſubducendi moleſtiam afferre poterant, ab exigua ſumma principio ſumto, ad immenſam narrationem perducta.

Quattrino, quadrans, qui erat quarta pars aſſis, nummus æreus, teruncius argenteus.
Marchetto, quadrantes tres.
Bajocco, quadrantes quattuor.
Groſſetto, quadrantes duodecim, id eſt, aſſes tres, quibus æſtimabatur argenteus nummus Seſtertius: qui poſt ſecundum Punicum bellum tribus aſſibus, id eſt, duodecim quadrantibus, permutatus eſt: cùm antea decem tantùm quadrantibus, id eſt, duobus aſſibus & ſemiſſe tertio. Placuit autem Veteribus in ratione pecuniaria ſeſtertios potiùs quàm alios nummos nominare; ut nulla eſſet tanta pecunia, quam non, multiplicatis ſeſtertiis, exponerent. Et, quoniam, ut illi ſeſtertios, ſic nos ſcutatos in qualibet ſumma nominamus: ſubſcribemus, quot ſeſtertii ſcutatum unum conficiant. Quo poſito, ſatis conſtabit, quo modo ſeſtertiorum ſummæ, in Antiquorum libris inventæ, per ſcutatos, quibus utimur, poſſint explicari. Sed, vitandæ ſatietatis cauſſâ, per quoſdam quaſi gradus denarii numeri, omiſſis levioribus ſummis, propemodum innumerabilibus, eò uſque procedemus, ut, quantum auri in univerſo terrarum orbe vix reperitur, per hanc, ut ita dicam, ſeſtertiariam rationem comprehendamus. Ac primùm de ſcutato uno, qui conficitur ſeſtertiis tricenis ternis & aſſe. In quo illud animadvertendum, de eo ſcutato ſermonem eſſe, qui permutabatur denis Juliis Romanis, quorum erat idem argenti pondus, quod in hodiernis undecim; & permutabantur ſinguli quadragenis quadrantibus, id eſt, ſeſtertiis tricenis ternis & aſſe: qui erant omnino in decem Juliis ſeſtertii triceni terni cum aſſe. Quam ſummam per ſcutatum unum interpretabimur.

H-S XXXIII. cum aſſe	*Scudo uno.*
H-S ∞	*trenta.*
H-S decem millia	*trecento.*
H-S centum millia	*tre mila.*
Decies centena millia H-S,	

	vel, Decies, (utroque enim modo dicitur)	*trenta mila.*
	Vicies (& hîc, & in sequentibus omnibus, ad extremum usque, subauditur, centena millia)	*sessanta mila.*
	Tricies	*novanta mila.*
	Quadragies	*cento venti mila.*
	Quinquagies	*cento cinquanta mila.*
	Sexagies	*cente ottanta mila.*
	Septuagies	*dugento dieci mila.*
	Octogies	*dugento quaranta mila.*
	Nonagies	*dugente settanta mila.*
	Centies	*trecente mila.*
	Ducenties	*seicento mila.*
	Trecenties	*novecento mila.*
	Quadringenties	*un millione, e dugente mila.*
	Quingenties	*un millione, e cinquecente mila.*
	Sexcenties	*un millione, e ottocento mila.*
	Septingenties	*due milliona, e cento mila.*
	Octingenties	*due milliona, o quattrocento mila.*
	Nongenties	*due milliona, e settecente mila.*
	Millies	*tro milliona.*
	Millies decies	*tre milliona, e trenta mila.*
	Millies vicies	*tre milliona, e sessanta mila.*
	Millies tricies	*tre milliona, e novanta mila.*
	Millies quadragies	*tre milliona, o cento venti mila.*
	Millies quinquagies	*tre milliona, e cento cinquanta mila.*
	Millies sexagies	*tre milliona, o cento ottanta mila.*
	Millies septuagies	*tro milliona, o dugento dieci mila.*
	Millies octogies	*tre milliona, e dugente quaranta mila.*
	Millies nonagies	*tre milliona, e dugente settanta mila.*
	Millies centies	*tre milliona, e trecento mila.*
	Millies ducenties	*tre milliona, o seicento mila.*
	Millies trecenties	*tro milliona, e novecento mila.*
	Millies quadringenties	*quattro milliona, o dugento mila.*
	Millies quingenties	*quattro milliona, e cinquecento mila.*
	Millies sexcenties	*quattre milliona, o ottocente mila.*

A	Millies septingenties	*cinque milliona, e cento mila.*
	Millies octingenties	*cinque milliona, o quattro cento mila.*
	Millies nongenties	*cinque milliona, e sette cento mila.*
	Bis millies	*sei milliona.*
	Bis millies centies	*sei milliona, e trecente mila.*
	Bis millies ducenties	*sei milliona, o seicente mila.*
	Bis millies trecenties	*sei milliona, e novecento mila.*
	Bis millies quadringenties	*sette milliona, e dugente mila.*
B	Bis millies quingenties	*sette milliona, e cinquecento mila.*
	Bis millies sexcenties	*sette milliona, & ottocento mila.*
	Bis millies septingenties	*otto milliona, o cente mila.*
	Bis millies octingenties	*otte milliona, o quattrocento mila.*
	Bis millies nongenties	*etto milliona, e settecente mila.*
	Ter millies	*nove milliona.*
	Quatter millies	*dodici milliona.*
	Quinquies millies	*quindici milliona.*
	Sexies millies	*diciotto milliona.*
C	Septies millies	*vent'un milliona.*
	Octies millies	*ventiquattro milliona.*
	Novies millies	*ventisette milliona.*
	Decies millies	*trenta milliona.*
	Vicies millies	*sessanta milliona.*
	Tricies millies	*novanta milliona.*
	Quadragies millies	*cento venti milliona.*
	Quinquagies millies	*cento cinquanta milliona.*
	Sexagies millies	*cente ottanta milliona.*
	Septuagies millies	*dugento dieci milliona.*
	Octogies millies	*dugente quaranta milliona.*
	Nonagies millies	*dugento settanta milliona.*
D	Centies millies	*trecento milliona.*
	Ducenties millies	*seicento milliona.*
	Trecenties millies	*novecente milliona.*
	Quadringenties millies	*mille, o dugento milliona.*
	Quingenties millies	*mille, e cinquecento milliona.*
	Sexcenties millies	*mille, e ottocento milliona.*
	Septingenties millies	*due mila, e cento milliona.*
	Octingenties millies	*due mila, e quattrocente milliona.*
	Nongenties millies	*due mila, e settecente milliona.*
	Millies millies	*tre mila milliona.*
	Decies millies millies	*trenta mila milliona.*
	Centies millies millies	*trecento mila milliona.*

FINIS.

PAVLI IOVII,

NOVOCOMENSIS MEDICI,

ET EPISCOPI NVCERINI,

DE

ROMANIS PISCIBVS

LIBELLVS.

AD

LVDOVICVM BORBONIVM

CARDINALEM AMPLISSIMVM.

PAVLVS IOVIVS, NOVOCOMENSIS MEDICVS, ET EPISCOPVS NVCERINVS, AD

LVDOVICVM FARNESIVM CARDINALEM AMPLISSIMVM.

SVades, Reverendiſſime ac Illuſtriſſime Domine, qui etiam jure optimo compellere potes, ut ea litteris tradam, quæ de Romanis Piſcibus eruditè atque ſubtiliter fuere diſputata, quum TE & Joannem Lotharingum præclariſſimi ingenii Cardinalem Clemens Pontifex familiari convivio, veluti animum remiſſurus, hilariter excepiſſet. Res eſt cognitu tractatuque difficilis, cùm propter infinitam ferè naturæ piſcium varietatem, quæ me & pleroſque alios admodum curioſos hactenus irrito labore fatigavit, tùm propter incredibilem Scriptorum diſcrepantiam, qui ex multiplici Linguarum varietate perpetuas hujuſmodi ſtudiis tenebras offuderunt. Quibus de cauſis neceſſe eſt, ut animus rei difficultate permotus totum hoc munus, quod majoribus doctrinæ exactioriſque judicii nervis eſſet extendendum, haud mediocriter reformidet. Sed ea eſt dignitas, amplitudoque tua, & morum ſuavitas cum ſingulari optimarum litterarum cupiditate conjuncta, ut honoris mei vel gloriolæ, ſi qua ingenuis ſtudiis parta eſt, jacturam planè facere, quàm honeſtiſſimo deſiderio tuo penitus deeſſe malim. Verùm tu poſtea judicaveris, an ego qui rem tam difficilis argumenti & majorem omnino ingenii facultatem poſtulantis ſuſcepi, impudentiæ culpâ vacaverim, quum ejus nominis veniam jam deprecer, ut officioſus & perhumanus appaream. Proinde hunc Libellum ab acrioribus Cenſoribus minùs ſeverè judicari velim, quando cum feſtiva quadam hilaritate veluti ludibundus, dum multi per hæc Saturnalia, aleæ, cæteriſque voluptatibus vacarent, antiquis meis earum rerum obſervationibus memoria repetitis, excogitaverim, & aliqua ex parte perfecerim. Eritque hic malè feriati hominis ingenuus labor, fortaſſe præludium juſti abſolutique Operis, ſi qui litteris ac induſtriâ pollent, propoſita oculis, & à me quaſi per tranſennam commonſtrata, accuratiùs contemplari, ac uberioribus interpretationibus illuſtrare voluerint. Ego certè hoc munere, & Tibi in primis, & illis gratum feciſſe videbor, animuſque etiam meus tanquam amœniore diverticulo recreatus ad inſtitutas abſolvendæ Hiſtoriæ lucubrationes & firmior & alacrior revertetur. Exibit enim in publicum propediem hujuſmodi laborioſiſſimi Operis prima Decas non ſine aliqua ſpe immortalitatis, & tum quidem multo auctior & ornatior, ſi eam Tibi & Franciſco Regi tuo, quem liberalibus ſtudiis delectari audivimus, aliquando placuiſſe cognovero. Vale.

Ex Vaticano IV. *Calendas Aprilis* MDXXIV.

INDEX CAPITVM.

PAVLI IOVII,
NOVOCOMENSIS MEDICI,
ET EPISCOPI NUCERINI,
DE
ROMANIS PISCIBUS
LIBELLUS.

Caput I.

De Piscibus in genere.

Singulorum Piscium nomina naturamque indagare, sicuti infiniti propè laboris est, & doctrinæ haud mediocria, ita præsentis non erit instituti, quum Græci Auctores, qui naturæ rerum abdita diligentissimè perscrutati sunt, suaque nomina singulis rebus indiderunt, de toto aquatilium genere variis voluminibus abundè conscripserint. Neque ipsum Plinium civem meum penitus imitabor, qui ut Græcorum inventa Romanis litteris exprimeret, totâ naturâ ubique mirificè repræsentatâ, non modò conclusi maris ac fluminum pisces, verùm etiam ipsas belluas toto Oceano fugientes persecutus est. Itaque nostrorum littorum finibus non abscedam, atque ii tantùm Pisces, è quibus Romæ generosa parantur opsonia, è Tyrrheno mari, fluviis, ac lacubus Italiæ citabuntur. Neque mirum Curiosis esse debuerit, si quæ Veteres prodidere, nostræ tempestatis piscationi, omni ex parte, minimè consenserint. Nam, etsi easdem semper animantium species perpetuo naturæ ordine terra marique fuisse nequaquam sit dubitandum, multa tamen variis de causis variata atque immutata videntur. Insani siquidem Principes, quibus opes ludibrio erant, sicut hominum, ita & piscium colonias aliquando deduxere, ut luxuria in promtu haberet, quæ paulò antè frustra concupisset, & novos inde incolas ipsa littora mirarentur. Scarum enim illum prænobilem in Græcia piscem, quem Ennius Poëta, ob excellentiam, *Jovis cerebrum* vocitabat, Optatus Tiberii Cæsaris Libertus, ut ante eum Lucullus cerasum, Campanis littoribus importavit, cujus sobolem vel penitus interiisse, vel, ut credi par est, longo patrii maris desiderio abductum, in Græciam remeasse putamus. Acipenser quoque ille Regum mensis usurpatus, & conversa in caput squammarum serie insignis, eadem ratione, quòd fortasse fuerit inquilinus, hac ætate procul dubio evanuit. Peregrinantur enim sua sponte pisces, sæpiusque natalibus locis demigrant, tædioque littorum, vel ab innata lascivia, ad quærendas novas sedes per immensa pelagi spacia deferuntur. Novos etiam pisces retibus exceptos piscatores admirati sunt, quos de extremis maris recessibus, imisque profundi gurgitibus, provenire, vel per Gaditanas fauces in mare nostrum à vastissimo Oceano irrumpere credendum est, sicuti etiam

A certis annorum curriculis inusitati generis aves è diversa terrarum regione in Italiam advolasse traduntur.

Multa quoque piscatoriæ artis instrumenta defecere, quum ejus præcepta aut per manus tradi, aut litterarum memoriæ, intercidentibus Veterum libris, demandari nequiverint, & contrà, novæ fraudes, aliæque insidiæ à recentioribus sint excogitatæ, quæ res non mediocrem ad dignoscendos pisces difficultatem attulisse videtur: ita ut existimare liceat quosdam pisces, uno argumento quòd nusquam appareant, vitare retia atque astu nostrorum artes ludificari; aliquos verò frequentius,
B quàm antiquis evenerit, capi, de quorum nomine nunc maximè dubitemus. Constat nonnullos pisces, alias in nullo censu, quòd mirè Principum gulæ placuissent, summam per aliquod tempus publica quadam assentatione claritatem obtinuisse, qui postmodùm exstinctâ cum his Regibus raritatis opinione, quum omnes saporem ipsum æquali ac libero totius populi judicio metirentur, vilissimo demum pretio venierunt: uti modò Merluccie plebejo admodum pisci Hadrianus Pontifex sicuti in administranda Republica hebetis ingenii, vel depravati judicii, ita in esculentis insulsissimi gustus, supra mediocre pretium,
C ridente toto foro piscario, jam fecerat. Nec mirum esse debet, quum diversum alii atque alii palatum habeant, numerosioraque opsonia mari petantur quàm terra, siquidem non modò volucres cæterasque sylvarum animantes fœcundissima maria gignunt, sed ex ipsis piscibus etiam instrumenta, stupenda varietate, quæ homines imitentur, in fabriles usus abundè præbeant, nihilque animo concipi vel oculis videri possit, intra hoc cœlum, quo nos integimur, quod ipse Neptunus pater in opulentissimis profundi regnis non habeat & benignè largiatur.

D Sed & major piscium copia, majorque varietas, quàm nunc conspicere contingat, antiquitus Romæ visebatur, quum in summo luxus fastigio peregrini pisces à remotissimis Ionii Siculique littoribus peterentur: ob idque expeditissimi myoparones essent instituti, quorum remigio quicquid Brundusii, Messanæ, Tarentique excelleret, Romanis culinis protinus inferretur, eosque tum maximè sapidos pisces æstimarent, quos & maximo piscantium labore & summis sumtibus quæsivissent. Sed hoc certè parum fuerit, Ionii incolas perforatis inclusos caveis captivos trahere, adnitentibusque remis ac velis longinqua verrere ma-
E ria, ut magnæ Græciæ opsonia non recentia modò, verùm adhuc spirantia, Romani lurcones absumerent; quum in quibusdam Cæsaribus ea quoque prurientis gulæ petulantia fuerit, ut in maritimis regionibus pisces fastidirent, quos postea, in montanis locisque mediterraneis quum

essent,

essent, veluti sordescente venatione, per dispositos equos & quidem multa timentium servorum diligentia adduci curarent. Adinventæ quoque fuere Piscinæ, quas ad mare insano quidem sumtu exstruebant, ut sævientium aliquando ventorum rabies & hac quoque hominum industria vinceretur, nec castigari luxuria posset, etiamsi Æolus atque Neptunus, cæteraque Ponti numina, infensa ac infesta epulantibus esse voluissent.

Itaque nullo anni tempore, nullisque in locis, etiam à mari procul remotis, egregii Romanis mensis pisces defuere. Siquidem studium ejus rei, curamque illam, inveterati gentis mores excoluerant, quando nulla vel frigidulo, ut poëticè dicam, digna Equite cœna censeretur, quæ marinis dapibus caruisset. Nos verò contrà nisi lege coacti piscibus vescimur, quum certis diebus volucrem aut quadrupedem esitasse piaculum sit. Ita ut, si animi religione solverentur, nunquam profectò pisces ipsos, sed capum, perdicem gancones, pro mullis, auratis, ac lupis, sectaturos apparcat: atque hos tantùm fortasse, quum gula quotidianis expleta ferculis nova sibi ad invitandam famem diverticula quæsiverit. Tantumque abest, ut pisces cupidiùs affectemus, ut quadragenis illis verni jejunii diebus, neque deorum metu, neque infamiâ permoti, aliquando ad vorandas carnes detestanda cupiditate rapiamur. Quibus de causis effectum est, ut neglecta piscatione, vetera piscium nomina penitus exoleverint. A nostris enim Vere tantùm ipso, enixè certatimque piscantibus omnis generis pisces minimè capiuntur. Etenim pisces pro varietate temporum modò vagantur, modò latibula quærunt, in quibus se condant, neque illorum captura est, nisi certis ferè temporibus. Clupeæ ad prima statim Veris signa, quum Ciconiæ adventant, subire Tyberim solent, inclinante Vere nusquam apparent. In Lario etiam lacu Pigus piscis ille clavis caligaribus insignis, ut Plinius refert, non aliàs unquam à me, hoc etiam curiosè quærente, conspici potuit, quàm Vergiliarum ortu, quibus maximè diebus Turdi gregatim ab Alpibus in vineta devolare consueverunt. Sed id præsertim in causa est, cur sæpius fallamur, & difficillimè vera ea vocabula deprehendamus, quòd aliis atque aliis nominibus diversi littorum tractus (ut Plinianis utar verbis) eosdem pisces appellent. Nec mirum, quum rem Romanam ita volentibus fatis barbaræ Nationes afflixerint, ipsaque Europa, externarum Gentium repleta coloniis, jampridem veras litteras & antiquam dignitatem amiserit.

C A P. II.

De Capidolio.

MAximus inter pisces, qui hæc littora attingant, Capidolius ab Romanis appellatur: unum ex his, paucis antè annis, vasta corporis magnitudine, oculis ac dentibus truculentum, irata maria ingentibus propulsum fluctibus humilia in vada detruserunt non longè à Graviscis in ora Tuscorum. Inhæsit multa reciprocantis pelagi jactatione fatigatus arenæ, quam pondere suo impetuque sulcaverat. Neque inde sua oppressus mole circumagere sese præ inertia aut evadere potuit, quum maria modò tantis inflata fluctibus, subsecuta tranquillitate, frustra eluctantem frequentibus prægrandis caudæ flexibus, fugamque in altum multo gemitu molientem, quieto vadosoque in littore destituissent. Ergo perpetuis veluti circumvallatus aggeribus, crebro multoque reflatu indignabundus & exspirans, circumfusis populis prædæ atque spectaculo fuit, membratimque securibus cæsus & subditus prælis in lucernarum usus liquorem præbuit: tanta erat belluæ vastitas, tantaque ejus dorsi altitudo, ut facilè utrinque pariter equitantibus mutuum adspectum eriperet. Fuere miraculo ingentia ossa in templorum vestibulis suspensa, & in his præsertim oculorum receptacula, quæ orbem prægrandis dolii æquabant. Sed ea res mox in prodigium versa est, sicuti tristi admodum eventu statim apparuit: quum enim æstivi soles fœda putrescentis belluæ viscera fervoribus excitata famie corrupissent, (quanquam aggesta materia teterrimi odoris fastidio cremaretur) brevi tamen adeò fœtido noxioque vapore regionem suapte natura pestilentem infecit, ut ea inauditi spectaculi voluptas multis incolarum funeribus eo Autumno constiterit.

Non multis quoque antè annis alia ejusdem generis bellua non longè ab Arni fluminis ostio, sæviente Austri flatibus tempestate, vadis illisa est, quam morbo ac senio multaque agitatione confectam similis accolarum concursus dissecuit, extractisque ad spectaculum costis, spinæque sphondylis, continuò concremavit, ne gravi eo halitu aër adfectus insalubrior redderetur.

Capidolium à Plinio Orcam vocatum esse crediderim, quam spectante Populo Romano Claudius Cæsar Ostiensi in portu longo plagarum ordine conclusam, veluti maximo in circo, vel ipsa Naumachia, Prætoriana classe invectus, circumfusoque milite, expugnavit atque confecit: nec minore quidem spectaculi gloria quàm antea serpentem ad Bagradam Attilius Regulus admotis castris & directis catapultis atque balistis oppresserit. Orcæ cum Balenis continenter bella gerunt & toto Oceano cruentissimis inter se præliis dimicant; utræque Gaditanum Fretum aliquando ingrediuntur.

Est & in Oceano cetarii generis Rota, quam vidit Lusitana classis, dum extremum Æthiopiæ promontorium superaret; geminas dorso rotas gestare videbatur, ad earum similitudinem quæ frumentarias molas impellente vento editioribus in locis circumducunt. Extimuere tantæ belluæ congressum periti nautæ, qui modò ignoti maris immensos fluctus certaque pericula contemserant, satiusque visum conversis velis fugam capere, quàm exspectare belluam terribili fragore vasta spumosaque maria proscindentem, & superbo fremitu veluti conspectis hostibus prælium cientem. Neque eam terruere excussa navibus tormenta, quorum boatibus ea maria resonabant, fugientesque proculdubio immanis bellua vastis mæandris adnatando fuisset consecuta, ventis ac velis celeritate cedentibus, nisi mirabunda substitisset: quippe quæ perpetuam intendentibus fugam satis gloriosa insectatione victoriam expressisse videretur.

Conspicitur & Physiter piscis extra Columnas Herculeas, Flator ab Latinis appellatus, qui frequenti reflatu præaltas undas evomere solet: ita ut procul navigiorum vela ob spumantis aquæ candorem appareant. Eæ belluæ superiore biennio quibusdam Cæsarianis è Britannia in Hispaniam trajicientibus magnum terrorem incussère, quum Gallorum navigia ea velorum specie è longinquo repræsentassent, qui tum ardente bello ea maria infestis classibus obsidebant. Sed jam Oceano suas belluas relinquamus, quum fercula mensarum potiùs quàm naturæ maris tam multa miracula simus narraturi.

CAP.

CAP. III.

De Bove bellua & Canicula.

SEd antequam ad eos pisces, qui conviviis inferuntur, proposito ordine veniamus, Bos ille ingentis latique corporis, natantium hominum devorator, minimè erit prætereundus. Is admirabili callíditate in mari nostro grassatur, portusque & exculta ædificiis littora sæpius frequentat, inde occultus & quasi torpens simulatâ segnitiâ natantes adoritur. Bendinellus Saulus Cardinalis sæpius referre solebat, se admodum adolescentem cum aliis ejus ætatis sodalibus natandi studio, non longè à portu in mare altiùs provectum, in hujusmodi belluam incidisse, quæ sedato ac maximè tranquillo in mari quieta & immobilis distinctè atque perspicuè visebatur, cujus adspectu adeò expaverit, ut timore præpediente ab solita natandi peritia penè destitutus, ægrè se receperit. Æthiopem verò, qui peregregius erat urinator, quique ipsis adolescentibus corpora eorum ac animos maris periculis paulatim insuefaciendo natandi artem tradebat, subsidenti in insidiis belluæ obvium celeri natatu prodiisse, sive ut paventium mentes, ejus monstri incursu consternatas, despecto periculo confirmaret, vel ut ipse ad referendum miraculum belluæ effigiem propiùs intueretur. Sed belluam prædæ intentam illum temerè adnatantem immani exceptum hiatu confestim devorasse, neque alia infeliciter pereuntis Æthiopis edita signa, præter spumam cruentam, agitato in mari ebullientem, ita ut priùs multiplici & peracuta dentium serie confixus, quàm devoratus esse crederetur. Oppianus homicidam Bovem elegantissimè descripsit, cujus sententia à Lippo pulcherrimis versibus Latinè tralata est, quum cæteri Auctores de hoc nullam ferè mentionem fecissent.

Est & infesta natantibus ipsa Canicula, quæ mortiferis potiùs dentibus mordicùs homines dilacerat, quàm devoret, quum capite tantùm sæva castigatum habeat ventrem & in prælongam ac tenuem exeat caudam, cujus astus, naturamque multo simul metu, multaque audacia memorabilem, si referre conarer, insulsissimè facerem, quum Plinius incomparabili eloquentia brevitateque, uti miri ejus ingenii mos fuit, suo loco eam expresserit.

CAP. IV.

De Sturione.

EX omnibus piscibus, qui lautioribus apponuntur mensis, nullus est toto mari, vel amnibus, ipso Sturione procerior atque sapidior. Siquidem ubique terrarum & maximum pretium & summam dignitatem hac ætate semper obtinuit. Maria hunc gignunt, sed eum flumina maximè nobilitant; pinguescit enim dulcium aquarum haustu, subagrestemque illum saporem exuit, qui præalto in mari concipitur. Magnos amnes perquàm libenter subit, propterea in Nilo, Tanai, & Danubio, Padoque fluminibus maximè reperitur.

Caput ejus rostratum est, & ad effigiem quadratæ pyramidis protensum. Os illi est sine maxillis, sine dentibus, diversum penitus ab reliquorum piscium forma, idque sub mento in ipsa propè juguli parte ad similitudinem fistulæ arundineæ rotundum, semperque patens, & cartilagineum, & summè candidum, cujus hiatum in procerioribus hasta brachii crassitudine haud facilè impleret. Cæterùm totum caput dura potiùs & callosa cartilagine quàm certis ossibus constat, quod ex lento

A quodam & præpingui mucore concretum esse videtur. Naribus autem omnino, quæ illi pertenues sunt, supra rostrum refrigeratur, cùm branchiis omnino latis careat, & si quam hauriendo recipit aquam, illam eodem prono ore statim regerit. Toto autem dorso crassiores quædam squamæ ossea duritie certo numero ordineque distinctæ, intercurrente spinæ acie ad elegantiam eminent, ut in magnificentioribus valvis hodie videmus, quas ferrei atque inaurati clavi certa serie confixi decentissimè figurant. Cæteræ corporis partes cuticulari & scabro admodum operimento potiùs quàm perpetuis squamis integuntur, idque ad subviridis

B utrique coloris speciem.

Quo nomine autem ab antiquis Sturio fuerit appellatus, haud facilè divinaverim, quando gravissimi nostræ tempestatis Scriptores variis sententiis inter se dissentiant, quæ quidem magno etiam intervallo à veritate discrepant. Et has quidem sententias vanis innixas conjecturis aliquantò facilius erit confutare, quàm verum certumque nomen celebratissimi piscis in medium afferre. Satis tamen fuerit, Curiosos de alienis erroribus admonuisse, ut aliud ipsi accommodatius ac melius investigent, si nos fortasse minùs proprium nomen

C invenisse videbimur.

Raphael Volaterranus, qui laboriosissimum cunctis de rebus volumen condidit, arbitratus est eum hodie Sturionem esse, qui apud Græcos Labrax, apud Latinos verò Lupus fuit; cujus opinionem plerique Romanæ Academiæ Proceres, & ante alios Thomas Phædrus & Portius Camillus, omnibus conviviis probaverunt, his maximè adducti argumentis, quod Lupus Tyberinus longè omnium piscium apud Romanos esset laudatissimus, & is maximè qui cloacas Vrbis intraret, atque inter duos pontes caperetur, qua una modò conditione Sturiones omnium judicio summam saporis commen-

D dationem accipiant, sicuti eos Horatius & Juvenalis, itemque M. Varro, & Plinius, & Macrobius celebrarint: referre etiam ad prisci nominis conjecturam, Sturiones hodie à nostris piscatoribus Lupos appellari, solereque eos capto eo pisce, quum retia trahunt, clariore voce præ lætitia, Lupi nomen ingeminare. Quæ conjecturæ multis rationibus mihi admodum frivolæ videntur, quum id genus argumenti apud Dialecticos fallacissimum sit, Lupi Tyberini sunt delicatissimi, sed Sturiones Tyberini sunt delicatissimi, igitur Sturiones sunt Lupi. In hoc enim non comparatur totum Luporum

E genus cum aliis piscibus, sed eorum, qui in Tyberi capiuntur, ab his, qui in alto degant mari, differentia exprimitur. Ridiculum enim esset etiam apud mediocriter intelligentes, parasitos Laccism, Spigolam, atque Lampetram in Tyberi pariter captos, qui mox Latinè nominabuntur, uno prælato Sturione in secundis dignitatis gradibus collocare, quum Sturio non semper sit gratissimus, utpote qui in mediis tantùm solstitii fervoribus laudetur.

Poggius doctioris Poggii filius in senectute non modo eruditus, sed usque ad iracundiam in condiuturа ferculorum morosus & vehemens parasitos,

F quum Sturionem apud Antiquos Lupum fuisse & ipse crederet, in Pontificiis, quas maximè sectabatur, cœnis dicere solebat, Veteres insulsum habuisse palatum, quòd tantoperè Lupum celebrassent; cum enim carnes habere cùm præduras, tùm multa glutinosioris succi exuberantia insuaveis, quæ priùs appetentes satient & explent quàm delectent. Propterea non domini, sed familiæ potiùs mensis apponendum esse censebat, uno tantùm excepto capite, cujus elixi & leucophago conditi, latebras & recessus omnes ipse furcula simul ac digitis avidissimè scrutabatur.

Sed

Sed ne in refellendis eorum argumentis nimiùm immoremur, dicamus Lupum alium esse piscem à Sturione, Spigolam vulgari nomine nuncupatum, quo probato, Sturionem illis sine nomine relinquemus. Spigola hodie apud Romanos est, qui Venetiis Varollus, Lupacius in Liguria, in Etruria Araneus, & Lupus in Hispania vocitatur. Romanus inter Tiberinos captus pontes omnium consensu palmam obtinet: constat enim piscatorum testimonio, qui pluris illum, quàm in alto captum mari, lautorum opsonatoribus vendunt. Is admodum vorax subire cloacas solet & mediæ cryptas intrare Suburræ, ut ait Juvenalis *, circa sterquilinia & ejectitias sordes moratur, obvia quæque devorat, nec piscibus ullis, vel corruptissimis escis parcit. Paucis antè mensibus quum in foro piscario ingens Spigola exenteraretur, oblongus serpens in ventre repertus est. Quibus de causis in Tiberi mirum in modum pinguescit & adolescit: nec abnuerim etiam Sturiones subire amnem & pinguioribus aquis gaudere, eosque tantò sapidiores esse, quantò magis à maris littoribus recesserint. Sed hac ratione Lupus & Sturio idem esse minimè probatur, quum utraque differentia ambobus æquè conveniat: subire enim amnem Tiberinum, & ea pastione gaudere atque pinguescere, proprium potiùs Spigolæ quàm Sturionis esse videtur: quoniam non comparamus Sturionem in alto captum cum eo quem in Vrbe expiscamur, quum nunquam ferè Sturio vel certè rarissimè in præalto mari capiatur, ut piscatorum testimoniis clarè deprehendimus; at contrà Spigola & ex alto mari & ex amne Tiberi quotidie hamis vel retibus extrahatur. Ita ut Horatium id innuisse clarè admodum existimemus, quum dicit †:

Vnde datum sentis, Lupus hic Tyberinus an alto
Captus hiet, pontesne inter jactatus, an amnis
Ostia sub Tusci? laudas insane trilibrem
Mullum, in singula quem minuas pulmenta necesse est.
Ducit te species video; quid pertinet ergo
Proceros odisse Lupos? quia scilicet illis
Majorem natura modum dedit, his breve pondus.
Jejunus stomachus rarò vulgaria temnit.

Patet igitur Lupos capi & in alto, & inter pontes, quod evidentissimè in Spigolis hodie contingit. Facit etiam ad conjecturam non contemnendam illud, *captus hiet*; quis enim unquam Sturionem vidit hiantem, quum os sub rostro habeat, & immobile & angustum, quodque nullo vel vertebræ, vel ductilis mandibulæ beneficio dilatari potest? in Spigola autem sit repandum & latum, uti semper in ipsis videmus, soleantque ad elegantiam opsonatores malo Aurancio lassatas illas hiantis oris maxillas adimplere.

Neque illud obstiterit, quod dicere solebat Amiterninus pertinax Grammaticus, qui perpetuas cum syllabis lites exercuit, Horatium scilicet dixisse *proceros odisse Lupos*, ut significaret parvos majoribus esse præstantiores, quod ad amussim Sturionibus ipsis congruere videator, quando Lurcones & diligentissimi quique Ganeonum parvos Sturiones, quos Porcelletas appellant, repudiatis majoribus, consectentur. Plurimùm enim à Poëtæ sensibus bonus ille Grammaticus aberrabat: nam Horatius proceros Lupos cum seipsis minoribus non comparavit, sed cum Mullis trilibribus, sicuti paulò pòst apertissimè declarat, dicens majorem à natura modum Lupis esse datum, qui Mullis parùm crescentibus sit denegatus. Verùm is tum egregiè & magno quidem cum joco, quum superbè contenderet, à nobis coarguebatur: interrogantibus enim quemnam antiquitus piscem fuisse Spigolam putaret, quam adeò libenter ipse edere soleret, si Lupus Sturio esse diceretur, respondebat illam esse Squillam, ridendo quidem errore, ut in proprio capite *de Squillis*, quum de Juvenalis versibus agetur, diffusè narrabimus.

Sed id me plurimùm movet, quòd Spigola hodie in Hispania Lupus appelletur, quæ una terrarum Latinam Linguam magna ex parte incorruptam conservavit, ipsique Ligures proximum Latino ejus piscis nomen pronuncient. Cæterum ad tollendam hujus quæstionis ambiguitatem, Aristotelis sententiam adducemus, ait enim Lupum esse squamigerum & quaternis pinnis innatare: quæ differentiæ ipsum Sturionem excludere videntur, quum non squamis, sed cute potiùs aspera contegatur, nec quaternis pinnis ad natandi usum instruatur. Præterea Galenus in tertio *de Alimentis*, Lupum, ait, subtiliorem generare sanguinem, & propterea cum perdicis carnibus quadam similitudine convenire, quod nemo sanus Medicus Sturioni attribuere audebit, quum crassum potiùs humorem adgeneret, & valde lentum, quod viscosum dicunt, ipsisque aptiùs adultæ vitulæ carnibus, quàm perdicum levissimis pulpis æquiparetur. Cornelius quoque Celsus, ad corroborandam Galeni auctoritatem, Lupum & Mullum inter pisces levioris esse alimenti apertissimè dicit, quod & nostrâ quoque experientiâ quotidie comprobatur. Porro ipse divus Ambrosius in *Hexahemero* teneritudinem in Lupo mirificè laudat, sicuti Plinius in eodem mollitiem extollit, quum nec Sturionis prætereneræ sint carnes, & Luporum longè tenerrimæ consensu omnium habeantur. Putavere etiam Plinium, quum Lupos à candore lanatum lanatos dictos asserat, de Sturione intelligere voluisse, quòd Sturionum carnes plurimùm albicare videantur quasi Lupi, vel argentearum squamarum candore, vel summo illo lactearum carnium albore, cæteros omneis pisces non superent. Illud quoque Martialis *,

Laneus Euganei Lupus excipit ora Timavi,

eorum opinionem apertè redarguit, quoniam Timavus flumen in finibus Aquilejensium, cujus ostia celebrata à Virgilio, hodie magna ex parte extenuata oblimataque sunt, Sturiones non habet, qui tamen Varollis & Troctis abundat. Quòd si dicatur Martialem pro Timavo Medoacum, qui hodie Patavinorum Brenta est, accipere voluisse, eadem ratione respondemus, quum Brenta manifestè, aut nullos, aut certè paucissimos, & quidem minutulos Sturiones ferat; ita ut Martialis celebraturus Sturionem, insulsè admodum ad Timavum recurrisse videatur, quum in propinquo Padum haberet, & sua magnitudine insignem & multa Sturionum copia longè clarissimum.

Ad certiorem quoque opinionis nostræ fidem pertinere videtur id, quod à piscatoribus non sine miraculo de Spigolis hodie recitatur, quos, ut hamo hæserint, statim discurrere magno nixu, dilatareque vulnera referunt, ut hamorum insidiæ excarnificato sponte gutture excidant, atque eo modo in libertatem se vendicare; id quod distinctè Plinius ipse Aristotelem secutus commemorat. Ex adverso autem constat, Sturiones solis retibus capi, nunquam verò hamis, præsertim si cubito majores fuerint, eosque piscatores referunt, magno impetu plagarum sæpe maculas dilatare & abrumpere consuevisse, propterea que accidere, ut ha-

* Sat. 5. ℣. 105. † Serm. lib. 2. sat. 2.

* Lib. 13. epigr. 89.

hamis non capiantur, quoniam Sturiones lambendo sugendoque potiùs, quàm vorando, inepto ad escam corripiendam ore ipso, sine controversia alantur.

Cæterùm id me plurimùm admonet, ut Lupum Sturionem esse non posse certissimè credam, quoniam & Lupi omnium fermè Scriptorum testimonio, & Spigolæ hodie, hamorum lineas dentibus serratis abrodere soleant, quod Sturiones ipsos, quum dentibus manifestè careant, efficere posse nemo sanus affirmaverit. Exstat quoque apud Columellam dictum illud Philippi admodum luxuriosum, qui apud hospitem Cassino in oppido Lupum sibi in cœna appositum gustabundus exspuit, addens, *peream*, inquit, *nisi piscem putavi*, quasi vellet innuere solos Tyberinos Lupos piscis nomine dignos esse, cæteros autem Lupos inter quisquilias potiùs quàm inter pisces esse reponendos: ex quo ego planè conjicio illum Lupum Sturionem esse minimè potuisse, quando ejus tractus amnes, qui sunt in Cassinate agro, & in Arpinatium finibus, Sturiones non ferant. Quisnam autem fuerit ille Lupus M. Philippi palato ingratus, docebimus, quum de Troctis agetur.

Secunda opinio de nomine Sturionis Franciscum Philelphum principem habuit, in qua etiam nunc quosdam è nostris Transpadanis, exoletæ admodum eruditionis, esse video. Is ut erat inter imperitos audax, utpote qui rudi illa tempestate Græcarum litterarum notitiâ clarus atque insignis evaserat, Sturionem Latinè esse Attilum, pluribus per totam Italiam epistolis super ea re conscriptis divulgavit, indoctos appellans non sine verborum contumelia, qui secus ac ipse crederet, de vi ejus vocabuli sentire voluissent: sed tantum abest, ut verum nomen invenerit, ut ipse, dum alios inscitiæ bonarum litterarum arguere contendit, in alium aliquantò graviorem errorem pueriliter sit lapsus. Scribit enim Sturionem nullo modo Lupum esse, quoniam Lupus sine controversia is hodie sit piscis, qui ab omnibus Lucius appellatur, quoniam λύκος Græcè Lupus sit, qui postmodum immutatâ litterâ in Lucium, depravantibus Latinis, abierit: exprimitque Philelphus effigiem illius Lucii oblongi piscis, extenti capitis & oris maximè denticulati, qui survas per transversum fascias habet, dorsum item atrum & ventrem admodum candidum, quique amnibus ac lacubus totius Italiæ maximè sit familiaris; quasi præproperus senex non animadverterit Lupum quadrupedem Lycum, piscem verò Labraca, a suis Græcis appellari. Sed per deos immortales! quænam insania fuerit, Lupos tantoperè ab omnibus Auctoribus commendatos, dicere eosdem esse qui vulgò Lucii vocitentur, quum Lucii plebeja potiùs inter opsonia censeantur, quàm Romæ Nobilium usurpentur mensis: ita ut nunquam, nisi in summa marinorum penuria, sicut aliquando accidit piscatione tempestatibus sublata, in mensam veniant, & id tum etiam ad honestandam potiùs patinam, ut dicunt, quàm ad convivas eo edulio conciliandos.

Dicebat Poggius Lucio, etiam ex Cimino lacu, & ei quidem præpingui, nullam unquam inesse gratiam, nisi quum solus in maxima convivarum inedia prandiis apponeretur: miror quoque tantæ lectionis hominem apud Ausonium ea carmina minimè lectitasse, quibus Lucius ignobilis piscis alius à Lupo, apud Belgas & Britannos frequens nominatur, ut proprio capite *de Lucio* mox dicemus. Neque mirum esse debet, si Lucius apud Antiquos parùm celebratus esse videatur, quum paucos, præter unum Ausonium, Auctores curiosus etiam Lector sit inventurus,

A qui de lacuum & fluviorum piscibus fecerint mentionem, quando Lupum inter marinos pisces, qui tamen flumina subeant, ab omnibus adnumerari, Lucium verò nunquam intrare maria, uno totius Europæ consensu manifestissimè constet.

Cæterùm Philelphus Sturionem antiquitus fuisse Attilum asserebat, unius Plinii auctoritati innixus, qui in nono *Naturalis Historiæ* cap. 15. quum de Thynnorum magnitudine loqueretur, dicit: *Sunt & in quibusdam amnibus haud minores, Silurus in Nilo, Esox in Rheno, Attilus in Pado inertiâ pinguescens, ad mille aliquando libras* B *catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.* Quibus adductus verbis Attilum non posse esse alium à Sturione putavit, quum Sturiones illos prægrandes, qui in Pado caperentur, piscium ejus amnis longè maximos arbitraretur, quod manifestè falsissimum est: nam Attilus is est, qui à Ferrariensibus Adelus servato antiquiore vocabulo nuncupatur, piscis inquam ipso Sturione amplior, & effigie, sapore, pretio, & totâ ferè naturâ ab eo dissimilis, atque adeò diversus, ut in proverbium Ferrariæ venerit, quum duas inter se res maximè distantes significare volunt, eas sic differre, ut Sturionem ab Attilo, dicant: uti nu- C per nobis etiam confirmavit Ferrariensium legatio, ab Alfonso Atestino ad Clementem Pontificem missa, cujus erant principes Casellius celeber Jureconsultus, & Antonius Costabilius grandævus senex usu rerum & vitæ splendore insignis.

Tertia opinio Sturionem apud Plinium Torsionem fuisse affirmat, cujus præcipuum auctorem Theodorum Gazam exstitisse complures arbitrantur: eam paucis ante annis acerrimè defendebat Longolius Gallus, singularis doctrinæ juvenis, & qui proculdubio summum Latinæ eloquentiæ fastigium fuisset adeptus, nisi mors D immatura cum in medio optimorum studiorum cursu sustulisset. Adducebatur ea maximè ratione, quòd Plinium videbat Sturionis formam atque naturam in capite de Torsionibus expressisse, quum dicit *: *Delphinorum similitudinem habent, qui vocantur Torsiones; distant & tristitia quidem adspectus; abest enim illa lascivia, maximè tamen rostris canicularum maleficentia assimilati.* Horum enim verborum testimonio, Sturiones iidem qui Torsiones esse videbantur, atque eâ præsertim conjecturâ, quòd quum minorem quàm in Delphinis videamus, cùm adspectu ipso, tùm nata- E tu lasciviam præ se ferant, etiam fistulam habeant, uti in Delphinis conspicitur, quamquam diverso modo à natura sit indita: nam Delphini per suam exspirant & refrigerantur fistulam, ea autem pro ore Sturiones utuntur, quum, uti suprà diximus, & per nares & parvas branchias aërem pro vitalibus refrigerandis attrahant: novitiumque hoc Sturionis nomen antiquo Torsionis vocabulo plurimùm alludere, ipse Longolius arbitraretur. Quibus adductus argumentis Theodorus Gaza, ut erat in transferendis Græcorum sensibus, Plinianorum verborum observator atque imitator diligentissimus, apud Aristotelem in octavo *de Historia Animalium* Phocænam, *Tursionem* verterit, F veluti ab ipso Plinio vocabulum mutuatus. Cæterùm si bona cum venia bonis mortuis licet refragari, nos docebimus Theodorum Torsionem pro Sturione nequaquam accepisse, vel si acceperit, plurimùm erravisse; Plinium quoque per Torsionem ipsum, quem nunc quærimus, Sturionem significare minimè voluisse. Siquidem Gaza quum Aristotelem Latinè interpretaretur dicentem in octavo de *Historiis Animalium, in ponto fera nulla est, præter Delphinum & Phocænam*, pro Phocæna Tur-

* Lib. 9. cap. 9. ubi leg. *tursionibus*.

Turſionem dixit, quem Phocænam ſciebat ab Ariſtotele inter viviparos piſces eſſe connumeratum, quum Ariſtoteles alios piſcium eſſe oviparos, alios autem viviparos, id eſt, qui catulos parerent, dixiſſet. Nemo autem adeò imperitus eſt, ut neſciat Sturiones eſſe oviparos, ut ex quotidiano eſu deprehenditur, & ex ſalſamentis Caviaris, quæ ex ovis Sturionum ſine controverſia conficiuntur. Neque enim credendum eſt, tantæ eruditionis ac diligentiæ hominem, uti fuit Theodorus, adeò puerilitcr fuiſſe hallucinatum, præſertim quum hunc ipſum locum aliter à Plinio fuiſſe cooverſum animadverteret, qui pro Phocæna non Torſionem, ſed vitulum marinum ſubſtituerit, ut diligenter Hermolaus in *Caſtigationibus* annotavit. Præterea apud Ariſtotelem Phocæna Sturio eſſe non poteſt, quum in ſexto *de Natura Animalium*, ubi ejus effigiem exprimit, clariſſimè dicat, Phocænas omnino carere branchiis, ſed branchiarum loco fiſtulam habere, quod Sturionibus minimè accidit, quoniam præter fiſtulam oris, uti diximus, branchias manifeſtè habent, quamquam parvas & anguſtas, ſi illas tantæ molis piſci comparemus, ita ut Sturio nullo modo Phocæna eſſe poſſit. Subjungit quoque Ariſtoteles Phocænam naſci in Ponto, quod de Sturione minimè dixiſſet, quando Sturiones omnibus ferè in maribus facilè reperiantur, magnamque eorum copiam inſignes fluvii alant, ſive in mare noſtrum, ſive io ipſum Oceanum evolvantur. Quod verò Plinius Torſionem, Sturionem eſſe putaverit, mioimè crediderim vel hoc uno argumento, quòd Sturionis, & magnitudine, & frequentia, & ipſo denique pretio admodum celebrati piſcis, ab ipſo Plinio nullam, præterquam hoc uno in loco, mentionem factam eſſe videamus, quum vel minimos & in eduliis etiam prædamnatos piſces, non modò in nono peculiari aquatilium libro, ſed in aliis obiter locis ſæpius nominet atque depingat. Unde putaodum eſt Plioii Torſiones, ſicuti Ariſtoteles aſſerebat, in Ponto Euxino potiſſimùm verſari, oec temerè per alia maria, extra Helleſponti, Thraciive Boſphori anguſtias evagari. Porro Plinius, ſi verba Ariſtotelis conſideremus, pro Phocæna Torſionem intellexiſſe videtur, qui Torſio eodem teſte maleficus eſt, quoniam canicularum roſtris aſſimiletur, & ipſa quoque Phocæna ab Ariſtotele veluti maximè malefica feræ nomine nuncupatur. Sed Sturio quomodo maleficus eſſe poſſit, non video, quum dentibus omnino careat, ſic fortaſſe à natura formatus, quoniam piſcibus noo alatur. Ridiculum enim eſſet dicere Sturionem in piſces graſſari per ipſam tantùm laſciviam. Nam magni piſces alios perſecuotur, ut interemtis veluti proprio pabulo veſcantur. Sed ut hanc inveteratam de Torſione opinionem penitus convellamus, paulò pòſt alium à Torſione, & quidem ſæpius ab ipſo Plinio celebratum piſcem, Sturionem eſſe monſtrabimus.

Quarta opinio Hermolai Barbari fuit, viri nobiliſſimorum ſtudiorum gloriâ inſignis, qui rogatus ſententiam in tanta Eruditorum diſſenſione, per epiſtolam Paulo Corteſio reſpondit, Sturionem aotiquitus Hyccam fuiſſe, ex teſtimonio Athenæi hac conjectura adductus, quòd Hycca porcum ſignificet, Sturionem autem Porcelletam, quum præſertim ſit parvus, appellari à noſtris magna ejus nominis conſormitate. Nihil enim melius hactenus invenerat Hermolaus, utpote qui ingenioſus & prudens ineptas jam de Lupo, Attilo ac Torſione opiniones repudiarat. Potuit cum movere Ambroſius, qui in Dominica Paſſione dicit, *Gutto ſive Gulo Porcellum amat, ut comedat*, quaſi per Porcellum Am-

A broſius Hyccam expreſſerit, & in *Hexahemero* ait, Judæos marinis porcis veſci, quibus terreſtribus non veſcantur. Sed hæc conjectura frigida admodum videtur, quum alius ſit in mari Porcus piſcis diverſus à Sturione, hodieque plures obeſi piſces & qui præpingue abdomen habent, Porci à piſcatoribus appellentur; ſicuti Thynnum à Strabone & à Polybio porcum appellatum eſſe videmus. Cæterum ipſe Hermolaus in *Corollario*, quod Dioſcoridis interpretationibus appeodit, Julidas ait vocatos eſſe porcos, qui tamen longè diverſiſſimi ſint à Sturionibus; Syagrim quoque piſcem appellari potuiſſe à nomine Suis. Athe- B næus quoque, qui Hyccam auctoritate Callimachi ſacrum veluti ob ſaporis excellentiam appellari dicit, mentionem de alio piſce intulit, quem ὗς, *ὕην*, id eſt, ſuem vel aprum nuncuparint. Alii etiam Græcorum Porcum marinum Pſammatida vel Pſammitin cognominatum putant, ut clarè appareat Hermolaum, Hyccam Sturionem eſſe, pro conſtanti in ea epiſtola affirmare minimè debuiſſe; præſertim quum in *Caſtigationibus Plinianis* & in ipſo *Corollario* de nomine Sturionis plurimùm ambigere videatur. Quem modò Tomum Thuriaoum poſſe eſſe dicat à Thu- C riis oppido Italiæ in Brutiorum ora, ut ipſe opinatur, dictum, alludente vocabuli ſimilitudine; præſertim quum Athenæus aſſerat, Tomum Thurianum io Italia delicatiſſimum eſſe opſonium, modò eum putet eſſe Galeotem vel Xiphiam Strabonis auctoritate, modò eum dictum fuiſſe affirmet Scyllam, & Lamiam, & Carchariam, ad extremum verò tot nominum diverſitate perplexus fateatur, vel Sturionem antiquitus his appellationibus vocitatum eſſe, vel ſic dictum à Thuriano Tomo delicatiſſimo opſonio; quod tantopere à Græcis celebretur. Sed illud me præſertim movet, quòd nemo Auctorum quos D legerim, præter uoum Athenæum, de Hycca pariter & Tomo Thuriano fecerit mentionem, quando Sturio celebratiſſimus piſcis, ot ſæpius dixi, certo claroque nomine fuerit appellandus. Verùm hæc noſtra inventa, quæ ludendo excogitavimus, in bonam partem à Lectoribus accipi velim, atque eo animi candore quo ſcripſimus à doctioribus perpendi: non enim is ſum, qui obtrectatione alienæ laudis eruditior videri velim, quum ulla in parte cum his, quos ſuprà redargui, vel ingenio vel eruditione minimè ſim conferendus. Igitur in tanta Eruditorum altercatione licebit & mihi propriam attuliſſe opinionem, E ita tamen ut cum præfatione priùs atteſter, me tandiu in ea ſententia permanſurum donec aliud, quod magis arriſerit, diligentiores invenerint.

Dicamus igitur Sturionem ab Antiquis Silurum fuiſſe appellatum, quem pro Glani Theodorus apud Ariſtotelem interpretatur; ſed de hoc quum plures apud me certiores ſint conjecturæ, hoc uno tamen maximè argumento adducor, ut Sturionem opiner eſſe Silurum, quoniam mirum hercle videatur, quòd hac ætate, quiſnam piſcium antiquitus Silurus fuerit, penitus ignoremus, qui F adeò in mari ac fluviis, teſtimonio Ariſtotelis, Plinii, Athenæi, & Auſonii, ſit celebratus, ex adverſo autem de Sturionis antiquo oomine plurimum dubitemus, qui ſit omnium ferè totius orbis fluviorum incola longè notiſſimus. Neque enim credendum eſt Veteres adeò inſulſi fuiſſe guſtus, ut arbitremur eos Sturionem minimè cognoviſſe, aut Silurum ipſum veluti aliquo naturæ defectu, tota ejus generis exſtincta ſobole, penitus evanuiſſe. Silurus, auctore Plinio atque Auſonio, fluviatilis pariter ac marinus eſt, & quidem prægrandis, ſed præcipua magnitudine in Nilo &

Gange veluti amnium maximis: cæterùm carne prædulci, nullis ossibus vel spinis intersitis, rostro item caudaque Delphino simillimus, ita ut compellare eos libeat, qui propterea Torsionem Sturionem esse volebant, quod effigie ac rostro Delphinis assimilaretur. Id verò me etiam plurimùm movet, quòd in Nilo, Borysthene atque Danubio, uti Plinius de Siluris ait, etiam nunc frequentissimos Sturiones esse cognoscamus: nam in omnibus Nili ostiis & superiùs prope Memphim Ægyptii Sturionem expiscantur. In Borysthene verò, qui hodie Nieper est amnis, Phasique & in ipso Tanai apud Tanam emporium tanta eorum est copia, ut cetariæ ibi institutæ sint officinæ, in quibus ea salsamenta ex Sturionum ovis salitis, quæ *Caviaria* dicimus, itemque ipsa schinalia ex summo Sturionis spinali dorso, sale fumoque inveterata conficiantur. In Danubio autem adeò frequentes sunt & magni, ut ex eo minores etiam amnes subeant, qui in ipsum influunt, sicuti Dravam, Savum & Tybiscum, & ut mirum non sit eos etiam Menim amnem subire, sicuti Plinius ait, prope Lisboum, in quo Siluri, ut in Danubio, innatantes equos deprimant. Menim autem cum Hermolao cum amnem esse putaverim, qui alio nomine dicitur Oenus: is Suevorum gentem è Vindelicia ab Austris, qui Norici sunt, dividit, Danubioque miscetur, ita ut ab Istro Istrionem piscem hunc esse dictum putem, quo in amne sit insignis, ut hodie videmus & Athenæo placet, qui Silurum Istrianum sive Danubianum honoris atque excellentiæ causâ ubique nominavit. Sed audiamus Ausonium de Siluro in *Mosella* canentem, qui ignobiles etiam Tincas minimè præterit:

Nunc pecus æquoreum celabrabere, magne Silure,
Quem velut Actæo perductum tergora olivo
Amnicolam delphina reor sic per freta magnum
Laberis, & longi vix corporis agmina solvis,
Aut brevibus defensa vadis, aut fluminis ulvis,
Aut quum tranquillos moliris in amne meatus;
Te virides ripæ, te cærula turba natantum,
Te liquidæ mirantur aquæ: diffunditur alveo
Æstus, & extremi procurrunt margine fluctus.
Talis Atlantiaco quondam balæna profundo.

Quid enim certius notari exprimive potuit his versibus quàm pro Sturione Silurus? qui & magnus & fluvialis pariter ac marinus, & Delphino similis ac ipso tergore verum olei colorem referre videatur: conveniunt profectò hæc omnia Sturioni & quidem ad amussim, ita ut necesse sit, eos qui id negaverint, & afferre aliquem magnum piscem ex his fluminibus pro Siluro, qui sit à Sturione diversus, & alium ostendere apud Ausonium per quem Poeta Sturionem voluerit demonstrare. Non enim credibile est, eum qui minimos quosque fluviatiles propriâ nomenclaturâ persecutus est, ipsum Sturionem proculdubio vel sua magnitudine, vel dignitate amnicolarum regem adeò somniculosè præteriisse. Illud quoque opinioni nostræ aliqua ex parte suffragatur, quòd in Canariæ Insulæ amnibus (ea ad Atlanticum vergit Oceanum) multi ac optimi Sturiones piscatione capiantur, uti Hispani Lusitanique referunt: qui dum novas incogniti Orbis terras inusitata ac admirabili navigatione per immensum Oceanum quærunt, Fortunatis Insulis aquationis gratiâ quotidie applicant. Cujus Canariæ amnes ipse Plinius Siluris abundare commemorat, neque mirum est, quum is piscis omnium magnorum amnium sit familiaris, uti in Thamesi Britanniæ, alisque amnibus, qui in Oceanum erumpunt, manifestè conspicimus. Hispania autem omnis Sturionem, *Sulium* appellat, ita ut parùm ea vox à Siluro, qui item & Sulius dicitur, abesse videatur; quando, ut antè dictum est, una terrarum Hispania veterem Romanæ Linguæ sonum atque ipsa vocabula non sine rubore dediscentis Italiæ retinuerit. Quomodo autem Siluri in Sturiones abierint, nuper docuit, & quidem, ut arbitror, felicissimè invenit Michael Sylvius, apud Clementem Pontificem Lusitaniæ Regis Legatus, qui uti est optimarum litterarum atque omnis antiquitatis scientissimus, testatur Sulios longè optimos, omnium confessione, in Asturia reperiri, unde Asturiones dicti sint, veluti ab regione nobilissimos producente novum cognomentum, vetere repudiato nomine retulisse videantur. Divus quoque Ambrosius opinioni huic nostræ adstipulatur, quum dicit, Silurus de aliorum piscium vermibus vivit: Sturiones namque, uti diximus, granditusculos pisces devorare nequeunt, quum ore sub rostro à natura constituto non facilè nisi minutissimos corripiant, & propterea solis suctionibus nutriantur, ut etiam Albertus Magnus asserit, appareteque hodie in his evisceratis, in quorum ventriculo, qui perangustus est, nunquam devorati pisces reperiantur. Subdit tamen Ambrosius, *inutilis sæpe præda piscantium*, ut videatur in edulis Silurum minimè commendare, sed ego, *in*, syllabam temerè à Librariis additam putaverim, siquidem Silurus apud Athenæum dicitur sapidissimus; quum enim Latum piscem Siculo in mari frequentem vellet laudare, à carnis candore suavitateque cum Danubiano Siluro comparavit; neque illud Plinii parùm convenire Sturioni autumaverim, quum dicit Silurus carne prædulci, nullis ossibus spinisve intersitis, quum Sturionem habere ossa manifestè appareat. Existimo enim Plinium intelligere voluisse Silurum unâ tantùm perpetuâ, quâ trajicitur, spinâ esse contentum, nullasque subinde spinas (uti in aliis accidit) à sphondylis oriri, quibus tota caro, corporisque ambitus veluti costis sepiatur, delicatæque illæ pulpæ multo cum fastidio tum periculo comedentium contineantur.

Cæterùm, uti ego arbitror, Sturiones non eo in pretin fuere antiquioribus, uti nostris temporibus videmus, sive quod ejus caro per se dura & multo mucore pinguedinis repleta celeriter sui desiderium primis mensæ congressibus auferat, sive quòd pergravis ac molesta tenuioribus stomachis esse deprehendatur: videtur & nonnullis Juvenalem, vilem omnino piscem Silurum annotasse, quum dixit*,

Vendere municipes fracta de merce Siluros:

sed venditorem potiùs vilem quàm mercem ipsam, hoc est, Crispinum ab Ægypto, Juvenalem innuisse crediderim, qui Siluros fractos, id est, membratim cæsos, uti hodie videmus, aliquando in humiliore fortuna venditarit. Quo in loco Juvenalis, Georgius Merula oculatissimus Grammaticus Siluros non esse multùm absimiles à Sturionibus arbitratur, utpote qui jam animadverterat illos, qui Lupum, Attilumve, Torsionemque & Hyccam Sturionem dicerent, à veritate plurimùm erravisse.

Quantum autem pertinet ad piscis naturam, dicimus eum tardè concoqui, & propterea ex ejus excretionibus multam generari pituitam. Vitium ejus carnis aliqua ex parte tolleretur, si in tabellas pollicis digiti crassitudine secaretur, torreretur que in craticula, & quidem ex præcepto Galeni, oleo, sale, acetoque leni, atque iterata adspergine inditis; sed qui palato potiùs quàm stomacho studere videntur, elixum eum cum leuco-

* Sat. 4. ỷ. 33.

phago

pliago passim comedunt. Is quum toto ferè capiatur anni circuitu, Æstate tamen adulta longè probatissimus æstimatur. Siluri felle cum Attico melle permisto suffusos bovum oculos Veteres inungebant, ut Aëtius affirmat, qui medicæ artis præcepta Græco sermone conscripsit. Sed id potiùs ex ejus humoris acredine, quàm ab occultiore Siluri piscis proprietate provenire putaverim, quum etiam ex felle quadrupedum ac volucrum, & inter alias Perdicum, ægris hominum oculis nota collyria injicere soleamus.

Cap. V.

De Vmbrina.

SEcundùm Siluros Sciena è grandibus primam saporis obtinet claritatem. Eam M. Varro & Columella Vmbram appellant, quam & Ennius quoque celebravit, ut ex Apulejo deprehenditur, dum ait,

> *Melanurum, Turdum, Merulamque Vmbramque marinam.*

Hæc tota latioribus squamis integitur, denticulata est, & Aristotelis Pliniique auctoritate in capite lapidem habere consuevit; agilis est & plurimùm vorax; propterea Ausonius ait, celer Vmbra natatu. Capitur cum Siluris frequenter circa ostia fluviorum & in alto etiam, quod Siluris non contingit: ipsa quoque canicularibus diebus pinguescit, parique ferè pretio cum Siluris Æstatis tempore venundatur: eam hodie Romani Vmbrinam vocant. Capita Vmbrarum sicuti & Silurorum Triumviris rei Romanæ Conservatoribus dono dantur, qui piscatores inveterata quadam consuetudine eorum capitum tributi nomine vectigales fecerunt: capiti enim summa inest gratia, auctoritate etiam Archestrati, qui in parandis opsoniis, quòd eorum ingeniosissimus esset artifex, Dædalus à Græcis appellabatur. Is Vmbrini capitis nobilem quandam condituram, ut apud Athenæum videre est, multis carminibus expressit: propterea hodie etiam quum pretio parari non possint, gulosi ea capita quàm avidissimè consectantur. Exstat adhuc in ore quorundam facetorum ridenda fabula de T. Tamisio, qui Romanis aulicisque salibus erat insignis, sed gulæ adeò prostitutæ, ut infamis haberetur. Is quum per servum, qui in foro piscario in eam curam intentus excubare solebat, ingentis Vmbrinæ caput Triumviris delatum esse cognovisset, in Capitolium protinus adscendit, ut simulato apud Magistratum negotio, sermoneque de industria protracto, prandium captaret. Verùm illud Triumviri jam Riario Cardinali donandum decreverant, ita Tamisius quum limine Curiæ efferri ingenti coronataque patina caput illud nobile conspexisset, primo deceptus consilio, illud subsecutus est præmisso servo, qui vestigiis deferentium ministrorum insisteret. Nec multò pòst quum Riarianis ædibus inferretur, *benè habet, salva res est*, inquit Tamisius, *opiparè excipiemur*: erat enim in primis mensæ Riarianæ, quæ longè omnium semper lautissima fuit, familiaris. At Riarius, ut erat naturâ munificus, *maximum*, inquit, *hoc Triumvirale caput maximo debetur Cardinali*, statimque Federico Sanseverino proceritatis admirandæ Cardinali transmittitur. Colligit extemplò togam Tamisius, Riarium intempestivæ munificentiæ incusans, in mulamque resilit, & munus ad Sanseverinianam domum consequitur. Idem pari liberalitate facit Federicus, caputque ipsum splendidis exornatum verbis auratâque illatum patinâ Chisio Publicano ditissimo deferri jubet, quòd ei multo ære alieno gravibusque usuris obstrictus erat. Volitat tertia jam spe avidam frustratus gulam æstuans Tamisius, festinabundusque incalescente jam die in Transtyberinos Hortos, quos ipse Chisius magnificentissimos exstruebat, contendit; ibique fessus admodum & multo sudore madidus, quòd gravis erat abdominis, quartò à fortuna decipitur; quippe qui Chisium caput illud recentibus floribus redimitum adamato Scorto, cui ab forma eruditisque illecebris *Imperiæ* cognomen fuit, ut extemplò deferretur curantem reperit. Flectit itaque indignabundus habenas retrò, nec tamen subiratus gulæ, quæ herculeos labores attulerat & ad Imperiam jam multo sole Sixtini Pontis semitam exurente adequitat. Ad extremum anhelantis gulæ ea vis atque libido fuit, ut qui per totam Vrbem fuerat raptatus, idem & togatus senex cum Scorto, admirante novi hominis adventum, nullo pudore discubuerit; sic ut mirari desinamus Apicium, qui, ut ait Athenæus, cùm Linterni Astacos cancros piscaretur, audissetque longè maximos & nobilissimos in littore Africo reperiri, eò properè, stimulante gula, insigni navigio delatus est; statimque priusquam in terram descenderet, occurrentibus ibi piscatoribus cum Astacis, quòd famæ exspectationique minimè respondissent, protinus conversis velis, nec salutata quidem Africa, in Italiam ad grandiores Astacos sit reversus. Cæterùm eadem propè Vmbrinæ ac Siluro carnium conditio: utræque enim, ut diximus, non mediocre imbecillioribus stomachis negotium facere consueverunt.

Cap. VI.

De Thynno.

THynni multitudine sua omnibus littoribus sunt noti, gregatim vagantur, ob id in Euripia maxima eorum est captura. Irrumpunt Majo mense in mare nostrum ab Atlantico Oceano, cogentibus Xyphiis, hoc est, Spathis piscibus, qui telo à rostris prominente instructi eos toto mari persequuntur. Simplicissimi sunt piscium, propterea vel inanibus terriculamentis acti facilè vadis atque littoribus intruduntur: eo modo Gaditanus populus infinitam eorum multitudinem magno quæstu solennique spectaculo retibus extrahit. Saturantur inde captorum recentibus pulpis circumfusæ gentes, reliqua illorum multitudo cetariis infertur, saliturque: asservati verò membratim cadis celebri mercimonio per omnem ferè Europam diffunduntur: verùm solo abdomine valent, quæ pars à Romanis *Tarentellum* dicitur, quòd etiam Tarentino in sinu, ubi opima piscium omnium captura est, Thynni sale asserventur: reliquæ corporis partes, utpote quæ pingui succo admodum careant, in ignobilis populi usum veniunt, quæ *Melanarya* à Plinio nuncupantur. Primus ab ipso statim ovo Thynnorum fœtus Cordyla dicitur, qui mox in Limarias evadit, ex Limariis autem adolescentibus Pelamides fiunt, sic à luto dictæ, quas nunc etiam *Palamias* vocamus: quum verò Pelamides pedalem excessere magnitudinem, in Thynnos abeunt. Porrò ex Thynnis (ut Athenæo placet auctoritate Sostrati) quum in summum excreverint, Orcyni infesti cæteris piscibus efficiuntur. Adeò enim Thynni augentur, ut Plinii testimonio caudæ eorum latitudinis duorum cubitorum reperiantur, qui postea quindecim talentis pependerint. Sed huic opinioni adversari videtur Aristoteles, quum asseveret Thynnos biennio vitam finire, idque esse compertum verisimili admodum ratione, quoniam certo anno cùm piscatoribus Limariæ defecissent, Thynni etiam sequenti anno de-

defecerint, veluti omnibus fermè captis Limariis nullæ reliquæ superfuerint, quæ in Thynnos adolescere potuerint, ita ut credam Thynnos biennii ætate excedentes aliis nominibus appellari, ut Orcynus & Pompilus navigiorum comites, quem de genere Thynnorum esse Plinius arbitratur. Circa ortum Caniculæ œstrum patiuntur, parva animante sub pinnis aculeum insigente, quo dolore incitati navigia plerumque transvolant. Idem accidit Xiphiis, quos modò nominavi. Capiuntur ii circa Zephyrium, quod extremum est Italiæ promontorium, *Sparticentum* à nautis hodie nuncupatum. Retulit Joannes Marius Cataneus Novariensis, multarum litterarum notitiâ insignis, qui Locrensi in littore Xiphiorum piscationi interfuit, eos tanta esse ingenii docilitate, ut Græcanicum sermonem, quo ille magnæ Græciæ tractus utitur, ab Italico distinguere videantur, idque admirandis argumentis deprehendi, quum Græcas voces minimè reformident, ad Italicarum verò sonum repentè diffugiant, quod complures Brutii testati sunt. Ii in Oceano Indico in tantam augentur magnitudinem, ut validissimis rostris Lusitanarum navium latera ad sesquipalmum aliquando perforarint. Xiphii bonitate & pretio Siluris fermè sunt æquales, verùm hæc littora rarò adeunt, veluti qui perpetuis maris æstibus, ut in Freto accidit Siculo, gaudere videantur: propterea Xiphii forma, ut in aliis fiet piscibus, picturâ non exprimetur, quod eum videre hactenus mihi non contigerit. Sed Thynni pariter ac Xiphii, quum œstrum patiuntur, veluti noxii damnantur mensis.

Cæterum Thynni eximiè pinguescunt, adeò ut porci jure ipso nuncupentur, cùm etiam, ut Polybius tradit, in profundis littoribus, uti porci solent, glandibus vescantur. Thynni recenti pulpa juxta ventrem, ipsoque pingui fumine, sicuti palato grati, ita stomachis languidioribus, quibus nauseam pariunt, valde inimici: circa verò dorsum & caudam contraria ratione quemadmodum ab nimia ariditate parùm delectant, ita superfluo nudati humore minùs officiunt. Falconius Etruscus plebejus ganeo, sed eruditioris gulæ, quum in Hispania cetariis præesset, novum ac sapidissimum opsonii genus è Thynnorum ventre commentus est, circumciso abdomine umbilicos enucleando, & sale, acetoque, & feniculo inclusos cadulis condiendo, ita ut mox id cibarii genus plerique appeterent, ac propter jucunditatem mirarentur, quem modò ut inutilem ex officinis everrere consuevissent. Sed in universum saliti Thynni sicuti vim allevandi intermortui gustus mirificam habent, ita multa bile aggenerata, sanguinem incendere, jecinoraque adurere consueverunt. Recentes pulpæ rectissimè coquuntur in vino Corsicano & oleo, pipere etiam cùm cepis minutatim cæsis superaddito, quod genus condimenti *Azemi- num* Ligures vocant. Pelamides autem multum nutriunt & urinam cient, sed tardè concoquuntur, auctore Athenæo, qui tamen eas salitas stomachis conferre testatur. At Thynnorum jecinoribus mira proprietas inesse traditur ad prohibendam puerorum lanuginem, improbo quidem Mangonum invento, qui quum mares castrare dirum atque crudele nimis ducerent, ipsa tamen virilitatis initia retardare, veluti proposita pleniore libidine contendebant.

CAP. VII.

De Lechia.

Est & alius generosus piscis, magnitudine atque colore medius inter Thynnum & Umbram, quem Romani pariter & Ligures Lechiam appellant. Eam aliqui Centrinam antiquitus fuisse arbitrantur, quoniam pugnacissima sit & atris solidioribusque aculeis, quanquam non omnino longis, circa dorsum armata, ut Oppianus de Centrina expresserit. At Lechia corio integitur minimè squameo, sicuti in Thynnis videmus, sed levi & splendido, quod argenteum est, & cœruleo colore perfusum; caudæ verò pinna crescentis Lunæ figuram efficit, concava illa rotunditate ad circini ductum effigiata. Ejus etiam generis, quæ latiorem habet ventrem, vulgò piscatores Lopidam & alium Lopida aliquanto minorem Stellam appellant. Ego Lechiam antiquitus fuisse Amiam putaverim, quam Plinius cum Thynnis exire Pontum asserit: nam tota specie maximè Thynnis cognata esse videtur, & Oppianus sudaces Amias appellat, quas comparat Thynnis, & inire prælia cum Delphinis dicit. Aristoteles quoque Amias carnivoras esse, & serratos habere dentes, branchiasque contectas testatur: quæ branchiæ adeò patulæ mihi minimè videntur in Lechia uti in aliis, veluti Umbris, & Lupis, & Coracinis conspicimus. Sed ut de hoc nihil certi proferam, verba Oppiani me movent, qui dicit Amias hirudinum more Delphinorum exsugere sanguinem, quod Lechiis attribui jure non potest, quum & in tripedalem crescant magnitudinem, & peracutis dentibus solidisque aculeis sint instructæ, quibus armis non fugiendo, sed pugnando per vulnera & cædem de Delphino victoriam consequantur. Verùm hoc de minoribus fortasse Amiis dixisse Oppianum aliquis existimabit. Illud quoque Aristotelis de Amiis parùm Lechiis convenire videtur, ait enim propterea Amias sic dictas, quòd gregatim vagentur, Lechias autem solitarias sæpius capi manifestum est, quod rarò accideret, si turmatim, uti Thynni & plerique alii pisces, per altum & littora deferrentur.

Cæterum ut Amiam hodie Lechiam esse credamus, etiam id argumento esse potest, quòd Amiæ & prætenera & gustui suavissima carne à Græcis Auctoribus esse traduntur. Nam uti citat Athenæus, & Epicharmi, qui de Sirenibus scripsit, & Archippi antiquissimi Poëtæ carmina extant, quibus Amiæ ab ipsa gratiore pinguedine magnopere commendantur. Ipse quoque Archestratus, qui universam terram cunctaque maria peragrasse visus est, ùt gulæ delitias singula ubique edulia explorando gustandoque diligenter exquireret, Amiam veluti nobilissimum piscem in *nuptiis Hebes* celebravit, docuitque solenni præcepto eam felicissimè coqui, si conspersa origano, & involuta junco, cucurbitæque foliis ad prohibendum succi delicatioris effluvium, mitioribus flammis torreretur. Modò autem constat Lechiam laudatissimo fumine & sapore præpinguium pulparum esse pretiosam, cujus capita Sturionum Umbrinarumque capitibus Romæ omnium judicio præferuntur. Probatissima autem in Ligusticis littoribus capitur. Ottobonus Fliscus, genere ac hospitalitate illustris, quum Genuæ essem, festivo matronarum convivio tricubitalem nobis apposuit Lechiam, quæ non modò Romanorum, sed & pelagiorum piscium omnium laudes magno intervallo superavit; ita ut aliqui subtilioris gulæ homines pulparum suavitate allecti semesa ex Lechiis opso-

opsonia in contumeliam avium atque quadrupedum, in alterum diem reponi sibi plerumque præcipiant Quo fit ut Lechiam proculdubio fuisse Amiam fateamur, quum nullum, qui insigni sapore præstet, piscem sine certo Latino nomine simus relicturi, & nullus ab ipsa Lechia piscis hodie nobis occurrat, quem Amiæ nomine appellare audeamus. Neque enim mihi persuaderi potest, ut eam in illorum sententiam, qui Lechiam eundem esse piscem credunt, quem pro Sturione Hyceam putavit Hermolaus, eo levi argumento, quòd Hycca præposito articulo, sicuti nunc Italiæ veterem elocutionem amittentis mos est, in Lechiam abiisse videatur. Porrò Icesius in libro *de materia* Amias ab optimo succo teneritudineque commendavit, atque non multa cum difficultate in ventriculis secerni, sed non multum omnino præbere nutrimentum.

Cap. VIII.

De Corvo.

Corvum eundem esse & Coracinum Theodorus Gaza existimare videtur, veluti à Corvo Corvulus, sive Coracinus descendat: cui Hermolaus & Volaterranus refragantur, quoniam auctoritate Athenæi Coracinus à verbo Græco, quod genas oculosque frequenter movere significat, non autem à Corvo, qui Græcè fit Corax, dictum existiment. Ego autem secus ac Volaterranus putat, Corvum genere ipso à Coracino minimè differre arbitror, ea maximè ratione, quòd de Corvo nullam ferè à probatis Scriptoribus mentionem fieri constet, auctoritate vero omnium Antiquorum Coracinus sit & latus piscis, & subniger, & squamosus; quæ differentiæ ei, quem nos hodie Corvum appellamus, manifestè consentiunt: nam Corvus gibberosus est, & proportione cæterorum squamosorum admodum latus videtur, uti accidit Coracinis, quos Parmenio Rhodius, qui scripsit de re coquinaria, ut allegat Athenæus, Platistaticos à latitudine corporis appellavit. Nigricantes quoque in Corvis pinnas conspicimus, quas Aristophanes in libro de palustribus, Coracinis attribuit. Sunt enim pelagii & fluviales Coracini. Verùm hæc nostra flumina nullos aut certè rarissimos ferunt, in Nilo tamen, Plinio Martialeque auctoribus, & in amne Bæti ulterioris Hispaniæ reperiuntur, Gadibus vero & circa Fretum Herculeum laudatissimi simul ac maximi, pares Niloticis, capiuntur, quos Zeos, & item Fabros a colore atræ fuliginis appellabant. Coracinus ex his est piscibus, qui commodè atque feliciter saliuntur, sicuti Galenus in libro *de Alimentis* refert: cum salitum Eutidemus apud Athenæum, qui de salsamentis scripsit, Saperdam vocari affirmat. Ita ut Persius idem intellexisse videatur, cùm dicit *,

—— *Saperdamque advehe Ponto.*

Nos verò cùm æstate frequentiùs, quàm hyeme, ut Plinius etiam auctor est, eum capiamus, ferventi oleo ad mediam cocturam mergere, & extractum protinus sale acetoque in sportulis myrti foliis certo ordine substratis reponere solemus, quâ industriâ adversùs omnem caloris contumeliam per hebdomadas asservatur. Coracinus & præsertim Niloticus prædulces habet carnes, quem verò proximis littoribus expiscamur tripedalem ad summum non excedit magnitudinem, sed carne & aridiuscula, & ob id ab his, qui gulæ delitiosiùs student, parùm

* Sat. 5. ℣. 134.

A laudata. Athenæus elixo tostum meliorem esse testatur; nos verò contraria consuetudine quum recentes & grandes nancifcimur, æneis excoquimus cacabis simplici in aqua, extractumque virentibus petroselini foliis coronamus, sicuti etiam fit in Umbrinis, quas & sapore & squamarum latitudine plurimùm referunt. Neque id inepta ratione, nam duriores eorum pulpæ omnem penitus saporis gratiam amitterent, nisi aliquo juris lenocinio ab innata illa duricie mollirentur. Cæterùm quamquam concoctu sunt difficiles, paralyticis tamen mirè B conferunt, ut auctor est ille Plinius qui *de Medicina* librum conscripsit. In Coracini capite lapillus invenitur; quem puerorum collo pro amuletis suspensum regio morbo adversari, ignobiles quidam Auctores tradiderunt.

Cap. IX.

De Spigola sive Lupo.

Lupum antiquitus fuisse, quem Romani Spigolam, Varollum Veneti, Etrusci Araneum, Hispani Lupum, Ligures verò Lupacium appellant, in capite *de Siluro* diffusè monstravimus: C solertissimus piscium habetur, & idem delicatissimus, præsertim è Tiberi, & inter duos pontes, quòd aquæ subjecti fluminis ab multis cloacarum effusionibus pinguiorem escam subeuntibus præbeant. Lupus hamo captus vulnera contemto dolore fortissimè laxat, & excusso hamo, protinus refugit; inclusus verò retibus imis in vadis sulcum crebro motu caudæ, rejectis arenis facit, atque ita subterlabitur, ut Oppianus auctor est, & hodie piscatores majoribus etiam miraculis additis, uno consensu fatentur. Propterea ab ipsa vehementia à Græcis Labrax appellatur. Parit bis in anno D Lupus, ut Aristoteli placet: summa inest saporis gratia hyeme captis, & Januario præsertim mense: tunc enim & teneritudine, uti divus ait Ambrosius, & mollitie candoreque, ut Plinius asseverat, maximè commendantur. Luporum aliqui sunt lanati vel lanei à candore, ut Plinio Martialique videtur; aliqui varii, ut Columellæ placet, qui in piscinis ait includi posse Lupos sine macula, quos secernit ab his qui Varii sunt, ita ut proculdubio credam Varios majores apud Ambrosium esse de genere Luporum, quos & Troctas appellat. Troctam enim esse Lupini generis apparet, ut adspectu mutuaque naturæ col- E latione perspicitur, ut latiùs in capite proprio *de Trocta* disseremus. Cæterùm Luporum carnes in ratione valetudinis à Galeno mirificè laudantur, quòd subtiliorem generent sanguinem & perdicis carnibus æquiparentur. Athenæus autem Lupos ait boni esse succi & non multi nutrimenti, quorum tamen superfluitates non facilè secernantur, sed Cornelius Celsus Lupos sicuti & Mullos levioris esse alimenti testatus est.

Cap. X.

De Cephalo.

F Mugiles Græco nomine Cephalos Romani vocant, qui in plura genera partiuntur. Alii enim à capitis amplitudine Capitones, aliqui à prominulis inferioribus labris Labeones, qui hæc cognomenta Romanis familiis indiderunt, alii item Cestres, alii Bacchi, alii demum Myxini, & Chelones, & Leuchisti, & Mucones appellantur. Capitones mense Decembri gravescere, ait Aristoteles, qui id genus piscium & in mari, & in stagnis, & in fluminibus gigni, ut videmus, asse-

verat: in universum Mugiles sunt velocitate admirabili, ut sagittæ arcu emissæ, quum lasciviunt, vel retia saltu transvolant, esse videantur: è mari aliquando amnes, & ex fluviis ipsa maria ingrediuntur: animal est minimè maleficum, utpote quod alga tantùm ac herbis atque his, quæ in profundo vado ac ripis sunt, quisquiliis nutriatur; propterea cæteri pisces, qui minimè in alios grassari solent, Mugilem ut sanctum ac optimum in honore habent & venerantur. Probat eos Galenus, qui marinis fluctibus exercentur; eos verò, qui in stagnis & fluminibus urbium sordes & sterquilinia alluentibus maximè detestabiles asseverat, quòd ex eo alimento admodum feculento vitium contrahant. Dorionis quoque auctoritate marini fluvialibus præponuntur: sed ii præsertim sunt pessimi, qui sua sponte in stagnis atque paludibus ex limo nasci dicuntur, ut sunt qui in Etruria ex Prillino lacu apud Orbatellum ad mediterranea deferuntur: ita ut & illos etiam vituperare liceat, quos Padusæ atque ipsi lutulenti Fossæ Clodiæ canales, viscere prætenero Ferrariensibus & Venetis gratos, copiosissimè præbent. Icesius Græcus Auctor Athenæo perquam familiaris, idem & Coquus & Medicus, Cephalos & gustui gratos & laudabilis succi esse asserit. Galenus verò eos tardissimè & multo quidem ventriculi cum labore digeri atque secerni prædicat, præcipitque in eorum conditura debere addi herbam origanum, cujus virtute facilior excursus ad ventrem inferiorem fieri videatur; eos tamen salitos minùs noxios esse testatus est. Nos verò Cephalos omnes plenius eos in cœna comedentibus dolorem capitis, quem morbum Medici recentiores Cephalæam dicunt, post paucas horas inducere sæpe deprehendimus, maximè si ad lautiores cœnas stomachi tenuiores accesserint.

CAP. XI.

De Aurata.

Veteres non modò Auratam piscem in honore habuerunt, sed & Sergii Romani Patritii luxuriosa ejus piscis æstimatione perpetuum familiæ cognomentum fecere: siquidem à mari Auratarum aliorumque pelagiorum piscium semina atque vivaria in mediterraneos lacus deferebant, ut in obsequium popinarum tralata maria viderentur, quæ pretiosa edulia dulcioribus denegata undis, improbo opulentiorum studio, quotidianis cœnis copiosè suggererent: sic Auratas, Lupos & Murænas suburbani Lacus, Sabatinus & Ciminus, & multò remotiores Vulsinensis & Velinus aliquando procrearunt, quæ seminaria degenerante sobole, quum externi pisces parùm feliciter alienis in sedibus provenirent, paulatim interiere. Ex Auratis, quæ toto passim mari mira fœcunditate progignuntur, Tarentinam antiquiores prætulerunt, sed eam maximè, quæ illata Lucrinis stagnis Concharum esu pinguesceret, ut ait Martialis illo in carmine *:

Non omnis laudem, pretiumque Aurata meretur,
Sed cui solus erit concha Lucrina cibus.

Nonnulli optimorum studiorum laude insignes existimant inter Auratas Scarum illum Antiquis pretiosissimum piscem à piscatoribus vendi, qui dentes humanis similes & ad ruminandas maris herbas plurimùm idoneos habeat, maximéque squamarum specie Auratis assimiletur. Cæterum ego crediderim eum non facilè à nobis deprehendi, er-

* Lib. 13. epigr. 90.

A rore vendentium, qui similitudine decepti, neque animadversa saporis nobilitate, in foro piscario eum Auratis & Sargis commiscere consueverint: consensu tamen piscatorum Sapphirus piscis, sic à cyaneo ejus gemmæ colore dictus, inter Auratas longè sapidissimus existimatur, qui fortasse Scarus Antiquis fuerit. Porro Auratæ æstate rarò, hyeme autem frequentissimè capiuntur, quæ tum laudatiores existunt: ipsæ inter cæteros pisces peculiari quadam dote singularem & saporis simul & salubritatis gratiam obtinent, auctore Cornelio Celso, qui eas in ratione ægrorum alendorum levioris nutrimenti existimavit. Rectè coquuntur, si ex
B præcepto Galeni eas in craticula subditis mitioribus prunis, oleo & sale, acetoque consperseris.

CAP. XII.

De Dentice.

Synodontes pisces, Latini Dentices vocant, proximos Auratis & Pagris: habent enim prominulos dentes, & sunt lati, subrubraque varietate conspicui: appellatur & hic Synodus à Græcis alio nomine Charax, id est, vallatus, uti est perpetua
C exstantium dentium serie septus. Athenæus eum in fretis longè optimum esse ait; qui & salubrior est Galeno auctore, quum in universum meliores evadant, quos plurima jactatione inquieta æstuosaque maria fatigarint: eum Actius Syncerus Neapolitanus, hujus ætatis Poëta nobilissimus, in lusibus piscatoriis celebravit, quum dicit:

Dat Rhombos Sinuessa, Dicarchi littora Pagros;
Herculeæ Mullum rupes, Synodontas Amalphis.

Synodum Latini veteres pariter ac neoterici vulgò
D Denticem appellant, probantque eum ex Illyrico Dalmatiæque littoribus, & præsertim ex Salona atque Tragurio; quæ gentes concisum in frustra * & semicoctum multo croceo & perspicuo gelu condiunt, cadisque includunt, ita ut toto fermè anno per omnem Italiam & Romæ idem advectitius & recentissimus habeatur. Id genus autem opsonii Medici magnopere detestantur, & ante alios Petrus Aponensis, qui rudi illa tempestate divini conciliatoris cognomentum in ea optimarum litterarum strage promeruit. Is enim pisces semel coctos, asservatosque, & præsertim vasorum conclusos operculis, mortiferam qualitatem adquirere,
E mandentesque certo plerumque veneno inficere, ratione atque experimento deprehendisse affirmavit.

CAP. XIII.

De Fragolino.

Auratas sequuntur Pagri, sive Phagri, Fragolini vulgò dicti, ex his qui assantur piscibus longè probatissimi: sunt enim & gustui gratiores, & stomacho nequaquam molesti, utpote qui rationabiliter febricitantibus ipsis conceduntur: nam præter id quod de omnibus saxatilibus
F Avicenna intellexit, Pagri nullam viscosi lentique humoris exuberantiam habent, qui etiam ipso jure coocduntur; quoniam quum universum piscium genus frigidæ atque humidæ sit naturæ, humida frigidaque cibaria febricitantibus Hippocratis auctoritate debentur; ut aliquando mirer quosdam scrupulosiores Medicos, quum febris adsit, totum propè piscium genus prædamna-

* Leg. *frusta.*

damnare. Phagros Romani & magna pars Tyrrheni littoris accolarum Fragolinos, Veneti Albores, ipsi vero Ligures antiquo servato nomine Pagros appellant, quos, quum sesquipalmi magnitudinem excesserint, in Dentices sive Synodontas evadere communis piscatorum consensus existimavit. Ii pisces à colore ipso (apparent enim rubro vino madefacti) Erythrinis & Jecinoribus piscibus assimilantur, auctore Speusippo, ut ait Athenæus: cujus testimonio manifestè reprehenduntur, qui Fragolinos Oppiano atque Aristoteli Erythrinos esse putant, quos Theodorus Gaza Latine Rubeculas interpretatus est, quum ibi Athenæus Phagros Erythrinis comparet, qui sint genere diversi, sed in ipso colore conveniant. Verùm id me plurimùm movet, ut ab illorum opinione recedam, quod Aristoteles & Plinius Erythrinos, vel Rubeculas gravidas & plenas ovis, toto anni tempore capi asserant, quum in eo genere mares non sint: quod Fragolinis minimè accidit, qui passim pluribus anni mensibus sine ullo ovorum vestigio comeduntur. Illud quoque accesserit ad confirmandam opinionem, nam dum grata palato Fragolinorum capita exsugimus, plerumque tenuior lapillus dentibus importunus occurrit, sicuti Aristoteles & Plinius eorum capitibus inesse tradunt. Videmus etiam eorum corda triquetræ figuræ similia, ut Antiqui prodidere. Pagri ex sententia Icesii Vere ipso, Archestrati autem exortu Caniculæ sunt præstantiores; nos autem Hyeme eos longè sapidissimos experimur, sed ad summam saporis gratiam accersendam, ganeonum judicio, tres omnino conditiones requirere dicuntur, scilicet ut sint & recentes, & frixi, & frigidi, ita tamen ut Aurancii mali succo ac modico pipere torpescentes eorum pulpæ aliqua ex parte molliantur & excitentur.

Cap. XIV.

De Salpa.

Salpa piscium pulcherrimus nomen retinet, atque omnibus notus est, siquidem cum à cervice in caudam per argentea latera, aureæ, rubentesque lineæ certis distinctæ intervallis decentissimè depingunt: unde Græci antiquiores Mnaseæ Colophonio *, quòd poëma varium edidisset, Salpæ cognomentum indiderint: frequens est & procerus in Balearico mari, & præsertim ad Ebussum Insulam à copiosissimis salinis celebratam: appellatur ab aliquibus, ut Plinius auctor est, obscœnus piscis, quòd percoqui non possit, nisi ferulâ verberetur. Solitarius est, paritque bis in anno Luporum more. Naturâ astutus esse perhibetur, & longè omnium liquidissimè audit: Æstate melior est, & è toto mari circa Mitylenen probatissimus. Cæterum ille Archestratus, qui in coquinaria à Græcis alter Theognis vel Hesiodus existimatus est, Salpam semper malum nobili carmine pronuntiavit, ita ut mirum minimè videatur, si hodie quoque is piscis, qui tam operosè atque eleganter à naturâ depingitur, ab optimatium mensis ut insulsus & mendax sit repudiatus.

[* Vel *Locro*, vid. Athen. lib. 7. cap. 10.

Cap. XV.

De Sargo.

In hæc maris Sargus non semper (quanquam sit notus) enavigat, qui Brundusii, Ennii Poetæ testimonio, longè optimus habetur, præsertim si prægrandis fuerit: ii namque, quos Romæ habemus, Auratam magnitudine vix excedunt, quam etiam latitudine atque argenteis squamis referunt. Sargus Autumno & Vere parit, ut ait Aristoteles; is alios minimè comitatur veluti superbus; nullam inesse gratiam littoralibus, ait Plinius: quod mirum videtur, quum is maximè circa littora capiatur, ut in libro *de historiis Animalium* Ælianus latissimè disserit: ubi Sargos ait caprarum esse amatores, eosque propterea facilè capi ad earum umbram, quam in extremis littorum marginibus & scopulis collocatæ adversùs solares radios in æquora projiciant & extendant, atque ea specie amore præfervidi facilè alliciantur. Optimus est Sargus occidente Orionis sydere, tum enim vites foliorum honore spoliantur. Archestratus in popinalibus deliciis mihi sæpius allegandus, Sargum siccæ carnis esse, ac ob id assatum eum & calidum, caseo acetoque conditum probat, sicuti uno edicto omnes sicciores pulpæ pisces condiendos præcipit, secus ac in præpinguibus & teneris sit necesse, qui solo sale atque oleo inditis, in craticula sapidissimè percoquuntur *.

Cap. XVI.

De Capone.

Capo littoribus nostris familiaris, Venetis autem ignotus, caput habet valde magnum, & illud quidem enorme, quadratum, & nullis vestitum pulpis. Oculi in eo sunt admodum ingentes, extenta supercilia, os languidum, minuti dentes, sub mento autem oblongæ ac rubentes pinnæ ad impexæ barbæ similitudinem: cætero autem corporis trunco rotundus est & teres, decrescitque in caudam æqualiter extenuatus quousque in postremam definat caudæ pinnam. Porro ventrem habet valde candidum, sed puniceo colore Mullorum similitudine variegatum; dorsum autem flavescere potiùs quàm rubescere videtur. Solidis quoque & albicantibus constat pulpis, sed qui tamen aliquanto salubrior sit quàm sapidior eruditioribus præsertim gnatonibus, qui illum veluti aridiusculum adspernantur. Reperiuntur & alii Capones, qui bifurcata habent rostra & dorsum osseis squamis armatum, quos in genere Caponum piscatores ipsi mares esse testantur. Ego autem aliud genus esse crediderim. Cæterum hæc est vera & expressa Caponis effigies, quæ, dum piscium antiquiora vocabula quæritarem, mihi haud temerè de singulis dubitanti non mediocre negotium fecit, quum modò illum à magnitudine capitis de genere Capitonum, alludente recenti nomine, esse putarem; modò Orphum ab oculorum adspectu & rubro colore arbitrarer; modò Erythrinus, sive Rubecula ob eundem puniceum colorem esse videretur: nulla enim ex recenti gentium appellatione antiqui nominis conjectura adferebatur, ut pro certo possem aliquid

Iii Eru-

* Idem Athen. loco proximè citato.

Eruditorum auribus dignum affirmare, quum Romani eum Caponem, Organum Ligures, Galli verò Rosettum, quod eorum Lingua rubetum sonat, appellent.

Sed Capitones de genere Mugilum, vanamque subinde ejus nominis conjecturam esse deprehendimus, sicuti existimare videtur Volaterranus, qui imprudenter Caponem putavit esse Labeonem. Orphum verò majorem esse piscem, & unica etiam trajectum spina, quod in cæteris rarissimè accidit, & denique tardissimè eum mori, si etiam cultro medius dividatur, auctoritate Æliani, Athenæi, & Oppiani clarè constat. Erythrinum quoque esse non posse eadem ratione apparet, quâ opinionem de Pagro refellimus; quoniam is toto anno gravidus, ovisque plenissimus capiatur, Capones autem magna ex parte ventre vacuo reperiantur. Sed nos eum proculdubio de Mullorum genere esse putamus, parati mutare sententiam, si acutiores meliorem attulerint. Siquidem Mullum expressissimè refert & capitis effigie & ipso colore puniceo, qui nullis aliis in piscibus, excepto Capone, & Mullo, ea claritate conspicitur. Aliqui enim barbam habent, qui barbati & barbatuli à multis & præsertim à Cicerone dicuntur. Quòd autem duo sint Mullorum genera apud Athenæum planè perspicitur: antepoonit enim barbatum Mullum imberbi Mullo, sicuti Sophron Poëta judicabat. Plinius quoque id Mulli genus, quod est diversum ab his qui gemina barba capillari insigniuntur, Alutarium appellavit, quod barbatorum comparatione vilissimum erat. Volaterranus in hoc decipi visus est, quoniam Mollos barbatos eos esse, quos vulgus Barbos vocat, arbitratur, Barbos scilicet vivaces illos & ab ovorum malacia valde noxios, quum Barbatus sit marinus, hic verò Barbus sit fluvialis: ab Ausonio enim Barbus vivax celebratur, qui etiam, eo argumento quòd tardè moriatur, de genere Mullorum barbatorum esse non potest, quoniam Mulli, teste Plinio, sicuti & nos sæpius vidimus, cùm primùm extracti retibus fuerint, protinus exspirent; contra verò Barbi venales in lacubus ligneis, ut in Ticinensi foro videre est, diutissimè vivant. An autem Alutarius is sit qui Capo nuncupatur, in medio relinquemus. Nec etiam absurdum foret, si pro Capone Citharus acciperetur: naturâ enim qualitateque pulparum, ut Galenus innuit, Citharum a Capone non multùm differre deprehendimus.

CAP. XVII.

De Laccia.

Laccia Piscis Romanæ Academiæ doctissimos quosque diu torsit, quum in Vrbe longè fapidissimus haberetur, nec facilè reperirent quonam Latino vocabulo foret appellandus, adeò ut ipse Pomponius Lætus Grammaticorum ejus ætatis princeps, & Platina idem ab ingenii monumentis & diligens Historicus & Cocus industrius, temerè Lupum esse crediderint, duplici quidem errore, quando & quid Laccia antiquitus fuerit, & qui sit hodie Lupus Tyberinus, penitus ignorasse videantur. Is piscis subtilissimis contectus est squamis & argenteo fulgore conspicuus, pulparum verò mollitie saporeque admodum delicatus, verùm adeo frequentibus ac molestis spinulis prætenteræ ejus carnes impediuntur, ut in conviviis illarum tædio atque periculo summæ suavitatis gratiam amittant. Subeunt Lacciæ Tyberim amnem ad prima Veris signa, sed tum strigosæ & ab quadam marinæ salsuginis ariditate

A parùm amabiles, quæ mox paucorum dierum morâ Tyberinis in undis mirificè pinguescunt: rarò cubitalem superant magnitudinem, & incipiente statim Æstate in maria revertuntur, sic ut reliquo tempore rarissimè appareant. Præter ipsum Tyberim, Arnus & Vmbro in Etruria, in Campania vero Lyris & Vulturnus laudatissimas præbent: in Pado quoque reperiuntur haud ignobiles, in Galliæ vero Hispaniæque amnibus longè maximæ, sed quas sapientiores parasiti Tyberinis minimè esse comparandas existiment. Hispani Savalos, Alosas Galli & Campani, Etrusci autem & Veneti vetere servato nomine Clu-
B peas appellant: apud Aristotelem verò, Strabonem, Ælianum, Oppianum, & Athenæum Thrissas legere est, quam vocem Alosam interpretantur Theodorus Gaza & Gregorius Tiphernas, ita ut idem esse & Thrissam, & Alosam, & Clupeam, quam modò Romani Lacciam appellent, manifestè appareat, quoniam Ausonii Poëtæ Alosa, quum dicit,

Stridentesque focis opsonia plebis Alosas,

Romanæ Lacciæ, uti Galli referunt, omnino si-
C millima sit, & Clupeæ Venetæ atque Etruscæ idem esse cum Lacciis censeantur. Verbanus Lacus, qui hodie Major cognomine nuncupatur, item & ipse Larius Acones pisces ferunt, effigie ac sapore Lacciis persimiles, verùm magnitudine inferiores, utpote qui ad summum, pedalem mensuram non excedant: Vere quoque sunt graciles naturâ à Lacciis plurimùm diversâ, Autumno autem quàm optimi: neque illud obstiterit quod à plerisque dicitur, Clupeam eandem & Lacciam esse non posse, quando Clupea tantæ (ut videmus si Laccia sit) nobilitatis piscis, ab antiquis Aucto-
D ribus Latinis parùm celebratus esse videatur: nam unus mihi pro omnibus Ennius Poëta amplissimè satisfacit, quum dicit,

Omnibus ut Clupea præstat, Mustela marina.
Mures sunt Æni, aspera ostrea plurima Abydi,
** Mus Mitylenæ est.*

Celebrat etiam alios pisces, sicuti videre est in his carminibus, quos † Apulejus in *Apologetico* citavit. Id verò accidisse crediderim, quoniam Clupeæ toto fermè anno delitescant, tantùmque perangusto illo adolescentis Veris tempore, quo solùm
E insigni sapore præstent, veluti in ostentationem sui, amnes subeundo capiantur, ita ut acutè & perurbanè dixerit Hieronymus Vida, idem summus & religiosissimus Poëta, quum in convivio de Polyporum Luporumque prudentia dissereretur, neminem Clupea pisce prudentiorem sibi videri, quoniam non aliàs, nisi quum obesus esset, appareret, & quidem opportunissimo tempore, quando Vere ipso, per sacras leges sublatis carnium opsoniis, ipsi pisces in summo honore à Christianis habeantur. Cæterum Lacciæ uberrimè nu-
F triunt, sed glutinosioris alimenti excrementa in stomachis non facilè atteruntur: propterea ab ipsis exhalationibus intempestivam somnolentiam inducere & sitim augere existimantur, præsertim si appetentibus ad explenda vel mediocris etiam gulæ desideria minimè defuerint: quod paucis, vel certè ipsis tantùm è summo ordine Nobilibus, ob ejus piscis grave pretium raritatemque contingit.

CAP.

* Hic versus in Cod. Roman. portentosè erat deformatus, inquit eruditiss. Casaub. in Not. ad Apul. Apolog. cujus hoc initium sic restituit, *Mitylenæ est pecten.*
† Habuit in animo *versus*, ut sæpe fit; leg. *quos.*

Cap. XVIII.

De Trigla.

Latini veteres Triglam à Græcis appellatam, Mullum vocavere, à colore Mulcorum calciamentorum, quæ languidum ruborem illum, uti in Persici & Cyclamini herbæ inversis foliis conspicimus, repræsentat, ut, referente Plinio, Fenestella existimavit. Triglæ verò nomen ob id à Græcis fuisse inditum, quòd Dianæ Hecati dicaretur, quæ sit triformis, unde Virgilius dixerit,

— *tria virginis ora Dianæ.*

Ea verò de causa Dianæ sacrificari testatur Athenæus, quoniam Triglæ Lepores marinos hominibus mortiferos, uti venatici canes, venatricis deæ auspiciis persequantur. Eam Romani hodie, quum jam vetus Latinum Mulli nomen exoleverit, Græco vocabulo Triglam appellant: fuit is Antiquorum prodigo luxu adeò insignis & pretiosus, ut sæpius argenti puri pondere à privatis etiam Quiritibus emeretur, quum pedis longitudinem superaret. Galenus, ut erat acerrimus Romanæ luxuriæ castigator, unius ejus piscis æstimatione plerumque miratus est eorum gulam, qui tantulum piscem tanti emerent; cui eruditi Ganeones subtilissimè respondebant, proceriores propterea quæri, quòd in majoribus & majora capita & ampliora jecinora ad condenda varia pulmenta invenirentur, ut ex Horatiano carmine, quum dicit,

Mullum in singula quem minuas pulmenta necesse est,

& ex Plinii verbis, qui halecem ex jecinoribus Mullorum confici affirmat, manifestè deprehenditur. Trigla ter in anno parit, nec ampliùs, quoniam ter fœtis vermiculus innascatur, qui genitalia femina protinus abrodat. Triglæ admodum sunt voraces, ita ut humanis etiam cadaveribus vescantur, sicuti in hanc sententiam expressit Oppianus, quum dicit,

Trigla vorat fœdas sordes, & mergit in alvum
Omnes illuvies Ponti.

Probantur Mulli qui barbati sunt duplici crine à mento defluente: altera species ignobilis, Alutarium vocatur: in Thasi Insulæ littoribus optimi & maximi evadunt; apud nos hyeme & suburbano in mari capti maximè laudantur. Ligusticis enim & Venetis, itemque Neapolitanis non eâ saporis gratiâ, quamquam sæpe multò grandiores in convivia veniant. Galenus ait Triglæ carnem neque pinguem, neque lentam, aut viscosam esse, sed duram atque friabilem, propterea gratam gustui, & digestione facilem, & in genere alimenti naturæ hominum congruentem & maximè accommodatam; sed eam Plinius nervis inutilem existimavit: rectè atque salubriter in craticula coquitur, quæ longè sapidior erit, si petroselini subfrixa folia atque instillatus cum oleo Aurantiorum succus accesserint. Apicius nepotum ille maximus gurges in Garo, quod ex salitorum Scombrorum muria liquamen erat, vivos Mullos, ut sapidiores evaderent, enecavit. Triglam, si in vino suffocetur, idque à viro protinus ebibatur, impediendæ Veneris potestatem habere Athenæus, auctoritate Therpsiclis, affirmavit, qui & mulieres quoque, si illud itidem potaverint, minimè posse concipere testatus est.

Cap. XIX.

De Sauro, Trachuro, & Scombro.

Saurus antiquum nomen adhuc retinet, nec pedis magnitudinem excedit; minores fricturæ nomine veniunt. Sunt enim multa piscium genera, quæ ob parvitatem in sartagine frixoria ferventi oleo coquuntur, sicut Triglæ, Bocæ, Scombri, Trachuri, Pagri, & Auratæ, & propterea uno nomine frictura vulgariter appellantur. Sauros Galenus à carnium mediocritate laudavit, quòd mediæ sint inter duras & molliores: Athenæus quoque eos sapidissimos esse ait, si exemtis branchiis, caseo, sale, atque origano condiantur. Trachina & ipsa etiam in fricturæ numerum refertur, quam Trachurum, ut Oppiano videtur, esse putamus, vel, ut Athenæo placet, Trachidam eo argumento, quòd infestam & propè lethalem spinam in cervicibus habeat, & binas item alias & quidem acutissimas ab auribus prominentes. Hic piscis oblongus est ac tenuis & falcatus in ventrem, cujus latera lineæ frequentes & obliquæ vergentes ad cæruleum colorem pulcherrimè describunt. Scombrum verò nostri Lacertum appellant, qui a Venetis antiquo nomine nuncupatur. Cornelius quoque Celsus eum pro Lacerto accipere videtur, ex quo salsamentum fieri ait; Interpres etiam Galeni antiquior & ineptior Saurum, Lacertum perperam appellavit. Scombri & oblongi & exiles sunt, & sulphureo colore conspicui, præsertim quum in aquis vagantur: Vere pinguescunt, quo tempore Venetiis inter delicatiora opsonia reputantur. Romæ autem ab innata quadam siccitate sunt ignobiles. Icesius minores Scombros majoribus anteponit, quos bono succo nutrire ventres autumat, sed qui tamen difficilis secretionis habeantur.

Cap. XX.

De Asello & Merula.

Asellum proprio nomine Ligures, Romani verò Scarmum & Merluzum appellant: capite est admodum lato pressoque, ut in Gobiis videmus, ore autem maximè denticulato ac patulo: cætero corpore est oblongior: squamæ sunt admodum minutæ & vergentes ad cinereum colorem, sicuti in asellis quadrupedibus conspicimus: M. enim Varro Merulam, Turdum, Umbramque, & Asellum à colore, quem referant, ait appellari. Aselli, dum æstivi soles fervescunt, ardoris impatientiâ latitant, sicuti Glaucus & Aurata, nec quoties pariant, inveniri potuit, ut ait Aristoteles. Eorum genera sunt duo, majores Banchi, qui in bipedalem magnitudinem augentur, & minores, quos Callarias vocant. Plinius eos in capite lapillum gerere & delicatos esse commemorat; Galenus verò cum saxatilibus æqualem habere carnem attestatur. Sunt & Turdi subviridi colore & frequentibus guttis, ut in volucribus videmus, variegati atque insignes, itemque Merulæ, Κόκκυγες *Coccyges* à Græcis appellatæ, quæ ab medio quodam colore inter atrum atque subfulvum Merulis avibus assimilantur; sed in aquatilium genere non eam habent saporis nobilitatem, quam Turdis ac Merulis avibus Veteres attribuere. Siquidem & Turdi admodum insulsi sunt, & Merulæ, ut

Athenæus ait, difficillimè concoquuntur, in quarum conditura Archestratus ille Poëta parasitus cum caseo maloque granato & sale atque oleo silphium admiscuit, quod, ut Hermolao placet, laserpitii genus est; sed quomodo is succus concretus & odoratus in condnura piscium convenire possit, alii viderint. Sunt & Phycides Tincarum viridium colorem atque effigiem referentes, (Fici vulgò nuncupantur) qui Procerum patinas raro implent, quum insipidissimi sint.

CAP. XXI.

De Boca.

DOrsum picturatum habet Boca, piscis notus omnibus fermè littoribus, atque uno tantùm nomine nuncupatus; dictus est à voce, propterea quòd sacer sit Mercurio eloquentiæ deo, sicuti Citharus Apollini, Dianæ Trigla, Libero patri Citulus, Veneri Apua, & ipsi Neptuno Pompilus navigiorum comes. Aristophanes autem Byzantius, ut Athenæo placet, Bocam potiùs Boopam appellari debuisse asserit, quoniam is piscis prægrandes habeat oculos, sicuti & Silurum, potiùs Seiurum à crebro motu caudæ nuncupant. Cæterum Bocæ fœcundissimæ sunt, & gregatim capiuntur, solentque eas piscatores in oleo acetoque semicoctas cum myrto plurima in canistris asservare, quæ postmodum in remotissimas à mari Italiæ regiones mercimonii causâ deferuntur.

CAP. XXII.

De Gobio.

GObio, vel Gobius, Venetiis frequens, & pingui teneritudine delicatus, rarissimè Romæ conspicitur; pro squamis variam cutem habet & valde lubricam: candicantes nigris, Plinio auctore, præferuntur; virides autem sunt pessimi; semipedalem longitudinem non excedunt; circa littora parere solent, ut Aristoteli placet, & vadoso potiùs in mari ac æstuariis quàm in alto, vel ubi fluctus scopulis alliduntur, quanquam & ejus generis majores sint ex saxatili genere, quos & Caulinos & Cothonas, ut Hermolao videtur, Siculi vocavere. Icesius Gobios multi esse succi & facilis digestionis asserit, sed qui & exiguum simul & malum præbeant nutrimentum. Galenus autem dicit Gobiones circa arenosa littora & saxosa promontoria esse, & gustui gratos & in prima & secunda digestione facilè secerni; contra verò qui ostiis fluviorum & stagnis caperentur, valde detestabiles. Sunt etiam fluviales Gobii, ex Verbano præsertim & Lario lacubus, qui insignes habentur, ipsis jecinoribus palato gratissimis, eos & Strincios & Botetrissias Insubres appellant. In Etruria quoque, in Marina præsertim amniculo, qui ex Apennini jugis apud Pratum oppidum in Arnum evolvitur, Joctii sunt pisciculi delicatiores, Gobionibus admodum similes, qui quum effigiem illam mirè exprimant, etiam in tantula carne eundem saporem habent.

CAP. XXIII.

De Scorpæna.

SCorpionem & Scorpænam Aristoteles diversos facere videtur; idem & putavit Athenæus, qui citat Aristotelem: unde Hermolaus quoque ipse in *Corollario* nihil pro certo affirmarit. Cæterum Scorpænam fermè omnes vernaculo nomine nuncupamus piscem subrusum, variumque, & multis armatum aculeis, cute autem minimè squamea, sed Gobionis similitudine lubrica, qui, ut ait Ambrosius, venenato aculeo sit truculentus: eorum unum genus pelagium est, alterum palustre; illi rufescunt, ii verò nigricant, qui & minùs probantur. Pariunt bis in anno; in universum Icesii auctoritate ventrem leniunt, facilè secernuntur, & quum multo abundent succo, multum etiam alimenti præbent. Epicharmus in *Nuptiis Hebes* Scorpænam ait esse solitarium & marina vesci alga: minores, qui semipedalem longitudinem non excedunt, majoribus anteponuntur judicio Archestrati, qui fuit opsoniorum structor longè subtilissimus.

CAP. XXIV.

De Perca & Melanuro.

PErcas pelagias Romæ raro videmus: assimilantur hæ Mænis ipsis, quæ hodie Menulæ dicuntur: nam subsurvas habent zonas, quibus ipsæ toto corpore squamosæ & argenteæ distinguuntur; in dorso impares eminent aculei tenui inter se membrana conjuncti. Propterea Athenæus Percam ait spinis esse coronatam, & insigni varietate conspicuam. Pulchræ quidem sunt, grateque gustui, & languentibus salubres. Plinius inter saxatiles eas connumerat, & ex iis qui hyeme capiantur. Dux & magister Percarum est Melanurus, qui alio nomine Oculata dicitur à magnitudine oculi, ut Theodorus interpretatur; varius est & frequentibus guttis conspersus, non absimilis Auratæ, verùm naturâ, ut Æliano placet, piscium & timidissimus idem & cautissimus; nam ex ipsa maris tranquillitate piscatorum adventum præcognoscit, mergitque se profundissimo mari; si vero in summas aquas fuerit enatandum, agit circa scopulos, & mira sagacitate in spumis latitat, quas infracti scopulis fluctus continuè excitant. Cornelius Celsus Oculatam in genere alimenti maximè probavit: Numenius verò Melanuros vim obstruendarum venarum habere, & multo Sargis sapore & succo inferiores esse testatur; ita ut Melanurus alius ab Oculata esse videatur, sicuti sensisse Plinium putamus, qui Oculatam Soleis atque Passeribus admiscuit, & in eodem versu utriusque mentionem separatim facit, quod & diligentissimus Hermolaus animadvertit, quum in hoc pisce aut Plinium, aut Theodorum erravisse arbitraretur. Id verò Gazam movere potuit, quoniam Aristoteles, quum de Scaro mentionem faceret, semper Melanurum illi conjunxit, idemque fecisse Celsus videretur: nam Scarum semper cum Oculata nominavit, quasi quum Melanurum dictionem Græcam reformidaret, Oculatam pro Melanuro substituerit; qui piscis à Latinis, uti hodie Venetiis & alibi, Ocbialis propter oculorum magnitudinem nuncupatur; non autem is à nigritie caudæ, sicuti Græ-

ci

ci appellabant, Nigricauda vel Atricilla vocetur. Sed Melanurus, qui Neapoli frequens est, Romæ raro conspicitur, sic ut nemini mirum esse debeat, si ejus veram effigiem instituto picturæ opere minimè referemus.

Cæterum Percæ, ut ait Aristoteles, in fluviis & lacubus etiam versantur. Iique hodie in Gallia summam obtinent dignitatem alendis febricitantibus, appellantque eos Galli antiquo nomine Percas, quos celebravit Ausonius Gallus, quum dixit in *Mosella*:

Nec te delitias mensarum Perca silebo,
Omnigenas inter pisces dignande, marinis
Solus puniceis facilis contendere Mullis.

In Italia autem laudatissimi sunt è Lario lacu, quos Novocomenses ipsi Perceccos appellant: eos fama est fuisse advectitios & inquilinos, tralatis scilicet seminibus è lacu Eupyli, qui Lambrum emittit amnem, ut meminit Benedictus Jovius frater in Larianis Lusibus ad Minitium Calvum,

Eupylis exigua sum Perceccus ortus in unda;
Meque peregrinum Larius inde tulit.

Sed Eupylis multò minores quàm Larius Perceccos producit, quoniam magna ex parte vel influentium aquarum defectu, vel occultiore aliquo hiatu terræ haustus, multis antè annis exaruit, abitque in tres minores lacus, aquis in depressiora loca subsidentibus, qui à Licino Foro vetere oppido, quod & ipsum interiit, plebis Licini Lacus hodie nuncupantur. In Lario Percæ ad pedalem crescunt magnitudinem, croceas pinnas habent, & maturescentibus præsertim uvis ab ipso pingui & præteneris interaneis magnopere commendantur. Medici ferè omnes Galliæ Cisalpinæ Percas ægris robustioribus apponere non dubitant, præsertim si crudarum uvarum succo, quem agrestam vocant, diligentissimè condiantur. Diocles quoque Medicus in libro *de Salubribus*, ut Athenæo placet, Percam è saxatilibus, qui molliores habeant carnes, ut sunt Turdi, Merulæ, Gobii & Phycides, plurimùm laudavit.

Cap. XXV.

De Rhombo & Passere.

HActenus de squamosis piscibus, nunc de planis agemus, qui spinas habent, & de his quæ ab Aristotele Σελάχη, *Selachæ*, quòd spinis careant, & à Plinio *cartilaginata*, appellantur. In his principatum obtinet Rhombus, sic dictus fortasse ab instrumento Thessalico magico, quòd Rhombum, id est, rotundum sit: est enim his piscis longè latissimus & ovali figura rotundior, quæ forma in instruendis aciebus Rhombi nomine à Scriptoribus rei militaris appellatur, unde Martialis *lib.* 13. *epigr.* 81.

Quamvis lata gerat patella Rhombum,
Rhombus latior est tamen patellà.

Græci Auctores Rhombum Ψήττης Psittæ nomine vocarunt, ita ut Psitta genus ad Rhombum, Passerem & Soleam esse videatur. Aristoteles namque Rhombi nusquam meminit; sed Passeres, sic hodie nuncupati à Romanis, magnitudine, saporeque, & figura etiam oblongiore à Rhombis differunt; in eo quoque dissimiles, quoniam dexter situs sit resupinus Rhombis, lævus autem Passeribus & Soleis.

Cæterum Rhombus inter planos obtinet principatum, quem nobilis quidam aulæ Procerum circa popinales delitias ingeniosissimus aquatilem Phasianum appellare solebat, non absurda quidem comparatione, sicuti & Soleas Exterois, Lampetras Coturnicibus, Lupos altilibus Capis, Sturiones verò Pavonibus adæquavit, ut ex coquinariis Commentariis, quæ ejus Coci nomine circumferuntur, licet intueri. Capitur Rhombus toto anno, & circa pinguiorem arenam & arenulas extremasque littorum margines natat transversus, convolvitque se certis flexibus Strabonum more, ut situs oculorum vitium emendet, suaque potiùs latitudine quàm pinnarum adminiculo fretus cursum dirigit; omnium profectò & temporum & locorum piscis, idemque & delicatus & salubris, hyeme tamen quàm æstate, & in Italia Ravennæ quàm alibi multò laudatior. Rhomborum pulpæ sunt candidæ, & presso quodam humore succulentæ, quæ affatim & salubriter alunt, modò in prima concoctione, quæ celebratur in stomacho, superfluæ earum partes perfectissimè secernantur. Galenus in alendis convalescentibus Rhombos in jure simplici cum modico sale, porris & aneto intritis percoquebat. Sanis autem & his qui sensum appetentis stomachi dejectum habuissent, tostos in crate, acetoque conspersos, vel frixos cum Garo ac vino apponere consuevit.

Cap. XXVI.

De Solea,

SEquitur Solea, Lingulaca à M. Varrone nuncupata, ab Athenæo autem Βούγλωσσος, *Buglossus*, quòd bovinæ linguæ effigiem imitetur, hodie in lautioribus conviviis in summa etiam cæterorum piscium copia, magnam obtinet claritatem. Probatur hyeme & frixa Aurancii mali succo pipereque conspersa. Maxima in Belgicis Oceani littoribus reperitur, nostrates pedalem longitudinem raro superant. Soleæ maleficos pisces defugiunt, eaque solùm frequentant loca, in quæ belluæ minimè accedunt, ita ut argumento sint maleficos non esse, ubi ipsæ veluti solutæ metu vagantur. Solea levissimum adgenerat nutrimentum in stomacho, facilè concoquitur, & in secundis venarum & jecinoris digestionibus nulla fermè noxiarum superfluitatum excrementa relinquit.

Cap. XXVII.

De Citula, sive sancti Petri pisce.

PIscem è genere planorum, similitudine Istricis ipsa dorsi acie aculeatum, capite extento, ore latissimo, cujus maxillæ ex perspicua membrana constare videntur, Romani Citulam & sancti Petri piscem, uti & Veneti, Ligures autem Zaphirum appellant. Sunt in ejus utroque latere gemini orbes, qui bina imprimentium digitorum vestigia esse videntur. Sapore, pretio, & effigie, si caput abscideris, ipsi Rhombo persimilis. Quo autem nomine Latini veteres Græcique illum appellarint, pro constanti affirmare non ausim. Quibusdam videtur esse Chalcis de genere Rhomborum apud Columellam. Putavi ego illum esse Ἀκανθίας,

Acanthiam, qui sit de genere Galeorum apud Athenæum, sic dictus, quod spinosus sit: & certè si Galei prolem ore suscipiunt, ut eam ab invadentium piscium injuria tueantur, hic piscis ante omnes os habet aptissimum, ut ea pietatis in filios officia commodissimè præstentur. Acanthiæ certè Oppiano è genere Galeorum sunt & aculeati; sed is fortasse est, qui à nobis Columbus piscis appellatur, infimæ plebis opsonium, qui oblongus est, & cartilaginatus, spinamque habet in dorso. Aliquando quoque dubitavi, an esset Citharus, quem sæpius Galenus cum Rhombo nominavit, asserens Rhombos sapidiores & meliores esse Citharis, ut manifestè in mensa utriusque collatione deprehendimus: invenio tamen apud Athenæum piscem Citulum dicari Libero patri, sicuti Citharum Apollini, Triglam Hecati, Apuam Veneri: qui, si nominis conjecturam sequemur, profectò Citula Romanus antiquorum Græcorum Citulus esse poterit.

CAP. XXVIII.

De Torpedine.

TOrpedo effigie potestateque admirabilis, sic dicitur, quoniam capta in retibus, priusquam attingatur, piscatorum manus stupefaciat: propterea Veneti eam *Sgramfum*, quod est torpescentis membri affectus, appellant. Romani autem modo *Battipotam*, modo *Foterisiam*, frequentiùs vero *Oculatellam* dicunt, quòd in ejus dorso quinque ocellos subnigros ipsa natura depinxerit. Subrufa est pronâ parte, supinâ autem candida. Averroes cæterique Philosophi Torpedinem ea qualitate manus afficere, quâ ferrum à magnete lapide pertrahatur, existimarunt. At Galenus Torpedinem inter pisces, quibus vescimur, in tertio *de Alimentis* nominavit, quanquam ea hodie à plebe egentissimisque hominibus tantùm comedatur.

CAP. XXIX.

De Raja, & aliis.

SVnt etiam è planis Rajæ, & Squatinæ, & item compositi ex utrisque Rhinobates, sive Squatrajæ, quæ fœdæ sunt adspectu, atque esu admodum injucundæ, quum inter sordidæ plebis atque pastorum opsonia censeantur. Rajarum fel auribus sanandis aptissimum est. Squatinarum autem scabrum tegumentum ad poliendum ebur propter asperitatem ab artificibus expetitur: ex eo cultellorum & falcatorum ensium vaginas Turcæ, Barbarique maritimi, admodum pulchras conficere solent, quas *Sagrinas* appellant. Est etiam hujus generis Pastinaca, idem & Turtur, & Trigon, quæ à mortifero aculeo lethalis ab Oppiano dicitur, quo Vlysses ictus à filio perierit, hodie Bruccus dicta. Hæc simul & Raja & suprà citati pisces è mustellino sunt genere, prolem tamen ore (ut alii solent ejus speciei) suscipere nequeunt propter caudarum asperitatem.

CAP. XXX.

De Congro.

POst planos pisces oblongi & lubrici citabuntur, & ante alios Conger subalbus, & teres, qui ingentis Anguillæ speciem præ se fert. Hunc Icesius ait omnibus gregalibus piscibus duriorem, & ob raritatem carnium tenuissimè nutrire, neque laudabilem præbere succum, eum tamen stomacho minimè esse molestum aut incommodum. Idque Galenus affirmat, qui dicit Congros parum afferre nutrimenti, cæterum facillimè eorum carnes digeri atque secerni, ita ut mirer Albertum Magnum, quum dicit Congros nativa quadam proprietate lepram morbum generare. Congros in immensam crescere magnitudinem apud Sicyonem Peloponesiam Eudoxus tradit, ita ut cursum longitudine superent. Porro Archestratus in libro *de legibus ventris*, Congros in Italia longè optimos judicavit, quod mihi nequaquam verisimile videtur; quando neque hodie aulæ Principes, neque ipsi cupedivoræ Congrum magnifaciant, solique Hispani Romanæ Vrbis inquilini eum, exoticis quibusdam pultariis incoctum, in summo honore habere videantur.

CAP. XXXI.

De Muræna.

MUrænæ toto mari sunt frequentes, sed in Siculo longè maximæ atque optimæ: eas Columella flutas appellavit, quòd summis in aquis fluitent, unde accidat, ut in nimiis Solis ardoribus exusta cute sese mergere nequeant, amissaque flexuosi motus agilitate capiuntur. Sunt maculosæ & in collo aliquot stellas ad formam Septentrionis habere dicuntur, quæ statim morientibus evanescant. Mira in his sagacitas, nam ut se captas sensere, hamum avidissimè devorant, dentibusque lineam protinus abrodunt, & effugiunt. Veteres Romanos a vivacitate potiùs quàm a saporis præcellentia Murænas æstimasse crediderim, quoniam magna eorum copia in quotidianos usus, vivariis inclusa diutissimè poterat asservari, cæteris piscibus, aut tædio carceris, aut vitio piscinarum facilè pereuntibus. Constat enim C. Hirtium ex vivariis epulo triumphali, Dictatori Cæsari sex millia Murænarum mutua appendisse. Mansuescunt, & de manu hominis escam accipiunt. Crassus ille cognomento dives Murænam altilem adamavit, adeò ut fato functam aliquando luxerit, & tumulo indiderit. Extat quoque illud falsissimum Crassi dictum, quum L. Domitio admodum ridenti atque admiranti, quòd mortuam defleret Murænam, respondit, *mirum quidem esse quod extinctum piscem lachrymis prosequeretur, sed multò quidem admirabilius, quod ipse tres à se elatas uxores non lugeret:* extulerat enim tres uxores Domitius, quas quidem veneno, ut dotibus potiretur, sustulisse dicebatur. Aliquæ etiam fœminæ in delitiis Murænas habuerunt, ut Antonia Drusi, quæ uni spectatæ mansuetudinis gemmatas inaures addidit. Vescuntur humanis carnibus Murænæ, idque Vedii Pollionis crudelitate verum esse apparuit, qui damnatos servos in vivarium demergebat, ut illi non exemplo, sed paulatim in minutissimas discerpti partes Murænarum morsibus absumerentur. Ferunt Murænas in cauda vitalem spi-

ſpiritum habere, propterea illas aliquantò celeriùs interimi, ſi in extrema caudæ parte potiùs quàm in capite ſuſtibus verberentur. Sanga Romanus Poëta lepidus, cujus beneficio * Athenæum Latinum legimus, quum Pyrgorum in littore piſcaremur, docuit Muranas ab Antiquis exoſſari Plauti auctoritate, ut eorum carnes nullis impeditæ ſpinis gratiores redderentur, ingentemque ille Muræam binis bacillis utraque manu comprehenſis mediam adſtringendo detergendoque, rectè & feſtivè admodum exoſſavit. Serpentes cum Murænis coire, quas ſibilo e profundis in littus evocent, divus Ambroſius & complures Antiquorum tradunt; cui opinioni Athenæus refragatur auctoritate Andreæ, qui *de his quæ falsò creduntur* librum edidit. Murænæ toto anno pariunt; eſtque de genere earum Mutus robuſtior, & grandior, & unicolor, larici ligno colore perſimilis, ut Ariſtoteli videtur, quem Myrinum Plinius appellat. Invenitur & Muræna fluvialis multò minor, quæ unam tantùm habet ſpinam, & Gallaria †, auctoritate Dorionis, ab Athenæo nuncupatur, ita ut arbitrer hanc minorem Murænam intelligere voluiſſe Athenæum pro ea, quæ à nobis Lampetra vocitetur, ſed de hoc mox diffuſè diſſeremus. Murænarum carnes non minùs nutriunt quàm Anguillarum atque Congrorum, ut Iceſius aſſerit. Verùm ab duritie quadam innata & ex tenaci humore laborioſiſſimè digeruntur, ſed à lactibus eximiis ſummam commendationem accipiunt, quibus Heliogabalum Cæſarem inſana prodigalitate, quum in mediterraneis eſſet, aulam omnem ac ruſticos paviſſe Lampridius in *Hiſtoriis* affirmavit.

CAP. XXXII.

De Acu.

Eſt & Acus de longorum genere, quæ à Græcis Rhaphis & Bellona dicitur; roſtrum habet Gruis vel Ciconiæ ſimilitudine, colorem verò argenteum, ſpinam autem, ut Albertus Magnus annotavit, viridis coloris. Hic piſcis ſerò parit, & per Æſtatem tantùm, utero dehiſcente tempore partus, ſecus ac cæteris accidat piſcibus, qui ipſo vulvæ foramine pariunt, ut Ariſtoteles exiſtimavit. Humidum bonumque ſuccum ejus carnes præbent, ſed tardiuſculè cæterorum comparatione concoquuntur.

CAP. XXXIII.

De Anguilla.

ANguillas, quòd anguibus aſſimilentur, M. Varro dictas exiſtimavit: naſcuntur ex limo algarumque putredine imis in lacubus & fluviis, nullo coitu, nullaque fœtura, ut ait Ariſtoteles: vivaciſſimæ ſunt, quoniam branchias habent peranguſtas, unde etiam fit, ut turbidas aquas difficillimè tolerent. Reperiuntur & in mari Anguillæ ſecundis amnibus devectæ ſecus ac aliis contingat piſcibus, qui è mari ſubire amnes, allecti aquarum dulcedine, conſueverunt: & eæ quidem multò ſapidiores videntur, quàm ipſæ prognatæ nutritæque in amnibus, veluti quæ viſcoſum lentumque illum habitum penitus exuant ſalſarum aquarum egregio temperamento. Neque tamen credendum eſt, in alto ac profundo mari dulciorem deeſſe humorem, quo maximè piſces foveantur: nam, ut ait Ariſtoteles, in profundis vadis aquarum dulcium venæ perennes exiſtunt, & in ipſa marinarum aquarum mole portio certa dulcioris humoris reperitur; quum maris aqua, neque ſimplex ſit, neque, ut aliqui voluerunt, purum elementum; argumento ſunt vaſa ceræ è navigiis in altum demiſſa, quæ paucarum horarum ſpatio dulci aqua per meatus ſubtiliſſimos recepta, manifeſtiſſimè replentur, ut Democritus ante Ariſtotelem, & utroque poſterior Theophraſtus experimento deprehenderunt.

Cæterum Anguillæ in mari rariſſimè, frequenter verò in omnibus fermè fluviis ac lacubus Italiæ capiuntur. Sed ingentes & ſapidiſſimas alit Vulſinenſis lacus, quarum incredibilem multitudinem capi vidimus in excipulis ad egreſſum Martæ amnis fabricatis, cùm Alexander Farneſius Cardinalis Leonem Pontificem in eam amœniſſimam regionem ab Urbe venandi ſtudio ſecedentem regali magnificentia ſuſcepiſſet. Anguillas omni ex loco, omnique tempore, & præſertim circa Solſtitium, Medici deteſtantur. Stomachis enim & renibus ſunt inimicæ, ſed præcipuum ſentiunt nocumentum ex earum opſoniis, qui arenulas mingere conſueverunt, quoniam illæ anguillari glutino in calculos cogi & adſtringi videantur: podagrâ quoque laborantibus manifeſtè officiunt, nec ullis morbis medentur, ſic ut iniquè feciſſe natura videatur, quæ tam ſuavem reſutandis exſpuendiſque piſcibus ſaporem indiderit. Cæterum Anguillas minimè noxias, ſed quæ propter exilitatem commodè verubus torreri non poſſint, gignit Serius Cremonenſis agri fluviolus, qui in Adduam excurrens Vidæ Poëtæ paternas poſſeſſiones interluit.

CAP. XXXIV.

De Lampetra.

SVbeunt Arnum & Tyberim Lampetræ, atque in his præſertim amnibus ad generoſum habitum adoleſcunt. Anguillis, vel parvis potiùs Murænis, aſſimilantur: ſunt enim lubricæ & nigricantes, tendente tamen earum parte prona ad cœruleum colorem, utroque autem gutturis latere foraminulentæ, ſiquidem ſeptenis paribus fiſtulis mirabili ordine à natura fabricatis acceptam aquam emittunt, quum branchiis omnino careant, nec cubitalem excedere magnitudinem ſoleant. Omnibus autem Galliæ Ciſalpinæ rivulis, ipſiſque præſertim Ticini atque Adduæ emiſſariis, multæ reperiuntur pretioſæ admodum, quamquam minimi digiti craſſitudinem rariſſimè ſuperent. Sed Romanis præcipua nobilitas à magnitudine atque ſapore, adeo ut denis ſæpe aureis ſingulæ veniant, ipſo præſertim Vere, quo maximè probantur: neque enim dum jejunamus & frugi eſſe debemus, luxuria caſtigatur. Retulit Platina in culinariis ſuis duorum Cardinalium luxu ſuperbiaque certantium opſonatores centum aliquando argenteorum nummûm uni Lampetræ pretium feciſſe, quum in foro piſcario ambitioſiùs contendendo eum piſcem pertinaci atque inſana profuſione veluti ad haſtam licitarentur. Lampetram Neoterici quaſi à lambendis petris dictam putant, quàm Græcis γαλεὸν, *Galeum*, Latinis verò Muſtelam fuiſſe arbitramur. Eam Ennius Poëta pretioſiſſimis æqualem facit, & Plinius bonitate Scaro proximam eſſe teſtatur, & Ambroſius guſtu ſuavem vocat. Porro Galeorum plura ſunt genera, ut apud Ariſtotelem, Athenæum, Oppianumque, ac ipſum præ-

fer;

* De hoc dubitat eruditiſſ. Caſaubonus Præfat. Commentar. in Athenæum.

† Errat Auctor, Athenæus enim non dicit, Murænam nuncupari Gallariam, ſed Aſellum; videſis locum lib. 7. *Deipnoſophiſt.* cap. 18.

ſetum Galenum licet intueri: dicitur enim piſcis Muſtela è Galeis, ſive ex Muſtelino genere, ut Theodorus Gaza paſſim interpretatur, prolem ore ſuſcipere & rurſus emittere, ut illam à piſcium maleficorum injuria tueatur. Cæterum Galenus in tertio libro *de Alimentis* Philotimum reprehendit, qui Galeum in ordine duras habentium carnes collocabat, quum Galaxius ſit is piſcis è genere Galeorum, quem Latini Muſtelam appellant, piſcis, inquit, & mollis & apud Romanos glorioſus. Neque enim ille vetus pariter ac ineptus Galeni Interpres unquam pro Galeo Muſtelam interpretatus eſt. Quod profectò Theodorus feciſſet, qui ſemper nominibus Græcis pro virili Latina vocabula reddere conſuevit. Iceſius pariter, in libro *de materia*, è genere Galeorum meliores & molliores Aſterias appellavit, ita ut fortaſſe putandum ſit eum pro Aſteria Lampetram intelligere voluiſſe, quòd Lampetra quaſi à maculis, quamquam obſcurioribus, ſtellata ſit, & mollis, & delicata. Invenio quoque nonnullos Auctores, qui parvam Murænam pro Lampetra intelligant, ut ait Athenæus auctoritate Dorionis: apud quem fluvialis Muræna, quæ marina ſit multo minor, Gallaria * nuncupatur, quoniam unam tantùm habeat ſpinam. Poteſt quoque accidere, ut idem ſit Gallaria Athenæi, & glorioſus Galaxius Galeni unius litteræ commutatione, neque mirum eſſe debet, quum utriuſque Auctoris Græci codices corruptiſſimi habeantur. Albertus quoque Magnus Lampetram, Murænam parvam appellavit, qui quamquam ſit ineptus & barbarus, minimè tamen hoc ſomniaſſe putandus eſt, quum ex Veterum potiùs commentariis laborioſiſſimè excerptis, quàm à multo nobilioris ingenii acumine, tot tantaque volumina condiderit. Id verò me plurimùm movet, ut Galeum pretioſum apud Græcos, noſtratem hanc Lampetram non eſſe exiſtimem; quoniam is Galeus, qui Rhodi longè omnium delicatiſſimus eſt, ab Archeſtrato in eo libro, quo vitam quærit Sardanapali, dicitur eſſe Acipenſer, qui Plinio auctore rarus inventu eſt, & ſquamis ad os verſis conſpicuus. Verùm ipſi Græci infinita quadam nominum congerie Acipenſerem appellant, ut qui modò Ellopem, modò Callionymum, modò Anthiam, modò Callichthyn, quem etiam miniſtri cum tibiis coronati conviviis inferrent, cum vocare conſueverint. Sed ut arbitrer Lampetram antiquitus fuiſſe Muſtelam, Plinius apertiſſimè ſuadet, quum dicit in lacu Rhætiæ Brigantino Muſtelam eſſe marinæ æmulam: namque is hodie Lacus Hydrius eſt in Tridentinorum finibus, qui proculdubio antiquitus fuit Brigantinus. Is emittit amnem Cliſium, in quo Lampetræ reperiuntur. Sebinus quoque Brixianorum Lacus Brigantino proximus, qui hodie Hiſejus dicitur, & Ollium amnem emittit, ut plures ejus accolæ mihi affirmarunt, aliquando Lampetras Etruſcis ac Romanis ſpecie ſaporeque ſimillimas præbuit. Neque propterea dixit Plinius marinæ æmulam, quia captam mari intelligere velit, marinæ enim ſunt, quæ in Arno ac Tyberi capiuntur. Diſtant ſiquidem longo intervallo pulparum bonitate ab his, quas in alto mari expiſcari aliquando ſolemus, quum ſubaridæ agreſteſque ſint, ita ut exprimere Plinius voluerit Muſtelas, quæ nunquam mare attigerint, ſapore commendandas dulcibus in aquis reperiri: neque enim Plinium Lampetras parvas (quas *Lampetroccias* vocamus) marinis comparare voluiſſe credendum eſt: nam ſi de parvis intellexiſſet, ad Brigantinum ignobilem lacum & ipſis abſtruſum in Alpibus minimè fuiſſet recurrendum, quum, uti ſupra diximus, tota Gallia Ciſalpina in omnibus fluviolis ac rivis copioſiſſimè reperiantur. Unde verò Lampetram Antiqui Muſtelam appellarint, incertum eſt. Verùm ego piſcem illum à longitudine, candoreque ventris, & à tergoris ſuperioris ſubluteo colore (uti in quadrupedibus Muſtelis videmus) dictum eſſe putaverim. Fuere aliqui eruditiores noſtræ tempeſtatis, qui Lampetram apud Plinium Lumbricum fuiſſe crederent, quum *lib.* 9 *cap.* 20. dicat, *Duæ omnino ſunt pinnæ longis piſcibus, ut Lumbricis, & Anguillis, & Congris*, quum & Lampetræ ſint longæ & Lumbricis terreſtribus certo confinio aſſimilentur. Verùm locum ibi depravatum eſſe oſtendit Alcyonius vir doctus, quum Plinius eadem verba ab Ariſtotele mutuatus eſſe manifeſtè deprehendatur. Verba autem Ariſtotelis hæc ſunt ex libro primo *de natura animalium:* Τῶν δὲ νευστικῶν ὅσα ἄποδα, τὰ μὲν πτερύγια ἔχει ὥσπερ ἰχθὺς, καὶ τούτων, οἱ μὲν τέτταρα πτερύγια, δύο μὲν ἄνω ἐν τοῖς πρανέσι, δύο δὲ κάτω ἐν τοῖς ὑπτίοις, οἷον χρύσοφρυς καὶ λάβραξ. Τὰ δὲ δύο μόνον, ὅσα προμήκη καὶ λεῖα, οἷον ἔγχελυς καὶ κόγγρος. Τὰ δὲ ὅλως οὐκ ἔχει, οἷον μύραινα, ἀλλὰ χρῆται τῇ θαλάττῃ, καὶ ὥσπερ οἱ ὄφεις τῇ γῇ, καὶ ἐν τῷ ὑγρῷ ὁμοίως νέουσι. *Quæ autem in genere natantium pedibus carent, hæc aut pinnis natant, ut piſces, quorum alii quaternas, binas ſcilicet parte prona, & binas ſupina habent, ut Aurata & Lupus. Alii binas tantùm, quæ longæ, leveſque ſunt, ut Anguillæ & Congri: aut nullas omnino habent, ut Muræna, ſed ita mari utantur, ut terra ſerpentes, modoque ſimili repunt in humore.* Theodorus autem vertit *levibus* loco *lubricis*, quandoquidem in mendoſam Plinii lectionem incidit, nec ſatis animadvertit, quo pacto caſtigare eam oporteret, ut Librariorum vitio *lubricis* dictionem in *Lumbricis*, addita M littera, abiiſſe omnino credendum ſit. Porro Hermolaus in *Caſtigationibus Plinianis* nihil de Lumbricis diſſeruit; in *Corollario* autem apud Dioſcoridem, quum Muſtelam nominaret, quiſnam is piſcis apud Neotericos eſſet, cautiſſimè ſubticuit: utpote qui de eo piſce nihil certi adhuc ſe comperiſſe meminerat. Quòd ſi hæc nonnullis, qui in explorata veritate moroſi ſunt, minimè ſatisfecerint, operæ pretium erit eos Lumbrici nomen pro piſce apud aliquem idoneum Auctorem reperire, quod certè nunquam (niſi fallimur) vel accuratiſſima lectione poterit inveniri. At ſi Lumbricus erit piſcis, qui Lampetra dicitur, teſtimonio alicujus fortaſſe Auctoris ab inferis revocati, quis demum contrà piſcis erit ipſa Muſtela ab Antiquis tantopere celebrata? quum nullus ferè ſit piſcis palato gratiſſimus, cui ſuum nomen, idemque antiquum, non reddiderimus.

Lampetræ igitur ſuaviſſimæ ſunt, Martio tamen Apriliquе menſibus tantùm: nam incipiente Æſtate dureſcit nervus interior, qui illis pro ſpina eſt. Cæterum delicatiore quodam condimento multò majorem, quàm ab ipſis pulpis, nobilitatem accipiunt: necare enim eam in Cretico vino ſolent, eique myriſtica nuce os claudere, & foramina illa totidem caryophyllis adimplere, in teganoque convolutam in ſpiras additis avellanis tritis, medulla panis, oleo, vino Cretico, aromatibuſque ad temperatiores prunas, certis momentis ſedulò excoquere: quo condimento Leo X. in minore fortuna, joci cauſà, ut convivium exhilararet, Marianum Cucullatum ſalſum & ridiculum hominem memorabili impoſtura decepit: namque funem inſtar Lampetræ incoctum, multoque illo jurulento immerſum grandi in patina appoſuit, ut notam omnibus ejus edacitatem gulamque elu-

* Idem ſuprà pag. 877. ubi vide Notam.

eluderet, qui jam magna pultarii parte absumta pseudolampetram aggressus, diu multúmque cum ea maxillis ac dentibus inhærente colluctatus, cachinnum cunctis tollentibus facetissimè respondit: *Utinam sic mihi sæpius illudatis! nam in hoc condimento non modò funes, sed & ipsas catenas, quibus insani vobis similes vinciuntur, & cum voluptate quidem absumerem.* Cæterum Lampetrarum pulpis nullam vim noxiam inesse putandum est, quando & duritie & lento pingui prorsus exspoliatæ sint, quibus maximè conditionibus pisces stomachis incommodi esse consueverunt. Dicere autem eas ab occultiore potestate nervis adversari, impudentis, vel scrupulosioris ingenii esse putamus.

Cap. XXXV.

De Trocta.

Quid Trocta Romanis antiquitus fuerit, haud facilè adfirmaverim, quando unus tantùm è Latinis Ambrosius, solusque ex omnibus Græcis Auctoribus Ælianus Troctam nominarint; & id quidem admirandum est, quum omnium, qui dulcibus in aquis generentur, hic piscis longè nobilissimus æquali cunctarum gentium judicio censeatur; quamobrem in hoc præsertim pisce condonandam mihi ab Eruditis veniam existimo, si ingenuè me nondum ejus vocabulum à Veteribus * usurpatum reperisse minimè inficiabor. Sed Troctam de Luporum genere fuisse apud Antiquos crediderim, uti Moderatus Columella curiosos atque oculatos Lectores admonere videtur, quum Lupos fine macula piscinis includi posse asseveret, aliosque esse Lupos dicat, qui Varii appellentur, ita ut Luporum alii sint fine macula, id est, marini, qui & amnes subeant, alii Varii, hoc est, fluviatiles, qui dulcibus in aquis generentur, unde & Troctam ab aliquibus ingloriis Auctoribus Varium majorem appellari videmus: certè Trocta admodum varia est nigricantibus maculis totum dorsum speciosè pingentibus. Spigolæ verò unicolores potiùs atque argenteæ esse videntur, quamquam & ipsæ veluti ad retinendam Lupini generis appellationem subatris punctis, sed minoribus & languidioribus, quàm in Troctis videamus, notatæ sint. Neque enim arbitrandum est Columellam per Lupos traductos in Ciminum & Sabatinum lacus, vel Troctas vel Lucios intelligere voluisse: supervacaneum enim fuisset Troctas indidisse, quarum maximam copiam suburbani amnes omni tempore suggererent, ut ex Reatinis, Sublaqueanisque, & ex ipso Tyburtino Aniene quotidie videmus. Præterea neque Romanæ luxuriæ neque admirabilioris magnificentiæ fuisset, alios quàm pelagios pisces illis in lacubus disseminasse: de marinis enim Columella loquebatur, & quidem nobilissimis: ut de Auratis & Murænis simul cum Lupis ipsis clarè testatus est, quos tamen omnes deficiente paulatim eorum sobole, quum diu naturæ repugnare nequiverint, penitus interiisse manifestè videmus: improbumque illud

A factum & dictum luxuriosum Philippi apud Cassinatem hospitem certissimam facit conjecturam, Lupum illum, quem ut insulsissimi saporis exspuerat, & probro subindc fuerat persecutus, fuisse Troctam, quum in illis amnibus Cassinatium, Soranorum, & Arpinatium Troctæ plurimùm capiantur, quas Spigolis Tyberinis pinguioribus minimè comparandas Philippus esse judicabat. Plinius quoque aliquos Lupos à candore lanatos appellari dicit, & illud quidem propriè & eruditè; nam Lupos, id est, Troctas, in universum secundùm carnes rubescere, Spigolas autem pelagias pariter ac Tyberinas insigni candore albicare clarissimè constat.
B

Cæterum Troctam non facilè in Tyberi reperies, sicuti nec ipsam Spigolam aliis in amnibus Urbi propinquis. Cur autem solus Ælianus Troctam ampliore elogio celebrarit, propterea id accidisse putaverim, quòd ille fuerit Prænestinus, & ibi Troctæ plurimæ subjectis in amnibus capiantur: qua etiam ratione Divum Ambrosium Antistitem Mediolanensem, veluti Larianis Troctis assuetum, vulgato etiam tum ejus
C piscis nomini inservire voluisse credendum est. Sed Ælianus Troctam è genere marinorum facit, quæ cum Delphinis pugnare soleat, sic ut id nomen nostrati Troctæ parùm convenire videatur; eam dicit continuos habere dentes & eos quidem incisorios, captamque hamo non retrocedere, sed continuè sequi, ut eo deglutito, inferiùsque demisso lineam abrodat, propterea à piscatoribus hamos ansæ longioris fuisse excogitatos, saltatrixque ab eo Trocta appellatur, quod & nos hodie videmus; nam eas adversos amnes, vel è præruptissimis etiam cautibus decidentes, incredibili impetu subire compertum est: ab Nare enim fluvio in Velinum lacum, qui hodie
D Pedelucus est, stupenda velocitate volucrum modo adscendere creduntur: qui lacus abaltissimo montis vertice, certis primò coarctatus angustiis, & mox tota aquarum mole præcipitatus, nec subjectis quidem cautibus madefactis, veluti è cœlo in ipsum profluentem Narem effunditur. Nos quoque Troctas majores audivimus in Larii ripis lascivo excursu extremas arenæ margines aliquando ad justi passus longitudinem profulcasse. Troctæ longè omnium maximæ centum
E aliquando librarum pondo Lario in lacu progignuntur, & quidem omni alio, vel marino etiam pisce sapidiores, præsertim si Majo mense & in Brefciæ torrentis ostio capiantur: mortuæ paucissimis horis summam illam saporis gratiam amittunt, quoniam ob pinguem illam teneritudinem quàm ocyssimè computrescunt. Coquuntur concisæ in tabellas in lebetibus lapideis torno fabricatis, simplici in aqua, multo sale indito, aliaque subinde accersita condimenta penitus adspernantur. Musco enim quodam pruinæ simili paulò pòst sponte emisso, rubentes pulpæ protinus efflorescunt, ita ut quum refrixerint, multò gratiores esse videantur. Morus tamen nobilis parasitus, qui plurima eruditioneque in opsoniis pulmenta commentus est, Troctam cubitalem in præpinguis capi jure coquendam esse cen-
F sebat, sicuti & Phasianum adultum, quem mediocriter in eodem capi jure elixare, ac demum ad avertendam ariditatem, quæ torrendo conciperetur, omenti hœdini reticulo multis caryophyllorum clavis confixo involutum ad mitiorem prunarum vaporem in veru percoquere consuevit.

Soleo ego plerumque mirari quosdam, qui, ut sapientiores videantur, Benacinum Carpionem,

* Jos. Scaliger, Eruditorum princeps, lib. 1. cap. 3. Auson. Lection. putat Troctam, vel Truttam, esse Forionem, cujus meminit Auson. in Mosella ℣. 130. & qui à Mosellæ accolis & Germanis vocatur *Fohre.*

nem, Padanum Silurum, & è mari plures pisces, Larianis Troctis vel anteponere, vel exæquare soleant, & item Soranæ Troctæ in eo genere principatum attribuant, quum maximè fallantur: neque enim opsoniorum adeò imperitus esse possum, ut temerè de hac re judicare sim existimandus, quum ex supero inferoque mari cunctisque propè totius Italiæ lacubus ac fluminibus nobilissimos pisces lautis sæpe conviviis gustaverim, & certa comparatione contulerim: sed fortasse evenit, ut homines ea maximè probent esculenta, quibus à pueritia insueverint, uti Nobili accidit Florentino, qui, quum in cœna Leonis Pontificis pelagii pisces vario discumbentium judicio certatim atque impensè laudarentur, *Extollatis ut lubet*, inquit, *convivæ, marinos pisces, ego certè Thrasymenam Tincam, conditam leucophago, his vestris Triglis, Spigolis, & Rhombis prætulero*: quod dictum ut insulsum omnibus præ risu lachrymas excussit, & in proverbium paulò post receptum, auctori, qui antea ignotus erat, maximam attulit claritatem. Assueverat enim ille Tincæ pisci, qui à Florentinis mediterraneis hominibus, sacri præsertim jejunii tempore, in summo honore habetur. Troctæ pinguiores, ut sunt Larianæ, multo succo replere corpora, genitalemque humorem copiosè suggerere dicuntur, uti Avicenna de omnibus propè piscibus, si recentes & calidi comedantur, uno edicto pronuntiavit: ægris tamen evidentissimè nocent, utpote quæ tardè laborioséque in stomachis atterantur & secernantur. At fluviales, quæ adverso torrentium impetu fatigantur, atque occurrentibus inæqualium vadorum petris illisæ castigatiora sumina & aridiusculas carnes ostendunt, Medici blandiores ægris apponere commendareque non dubitant. Quas etiam in paralyticorum cibariis magnopere laudavit ille Plinius *, qui elegantem librum *de morbis atque remediis* conscripsit. Fuit is proculdubio Plinio *Naturalis Historiæ* Scriptore & Plinio Cæcilio posterior, vocatusque est Plinius Valerianus Medicus, cujus marmoreum sepulchrum Comi, ubi Pliniorum familia floruit, in templo divi Probini, aquæ sacræ labello suppositum & pulcherrimis incisum characteribus conspicitur.

CAP. XXXVI.

De Tinca.

Tincæ nomen novitium & recens esse videtur, quando ejus piscis prisci Auctores, uno excepto Ausonio, nusquam meminerint. Est tamen celebratus apud Ciceronem quidam facetus Orator Placentinus cognomine Tinca, qui fortasse ab eo pisce sit cognominatus, quemadmodum Florentiæ Laurentius Medices senior, uti erat perurbanus, cuidam celebris familiæ civi se domi Tincam ingentem exquisita arte coctam falsò jactanti, Tincæ cognomen; quod illi postea fuit æternum, indiderit. Ego verò palustres hos pisces nullo in pretio apud Antiquos fuisse putaverim, & propterea nullis litterarum monumentis fuisse celebratos, neque plurimùm movet Ausonius, qui Tincas & Lucios ignobilissimis piscibus adnumeravit, neque eum vetera vocabula subditis novitiis nominibus supprimere voluisse credendum est,

* Cujus etiam meminit *sup. p. 862.*

A quum cæteri omnes pisces ab eo veteri nomine celebrentur. Sed Tinca, quamquam plebejus sit piscis, sicuti tota fermè Italia conspicimus, & Ausonii quoque testimonio notum est, quum dicit *,

virides vulgi solatia Tincas,

aliquando tamen in lautorum mensas venit, & ex his Romæ præsertim Marsicana è Fucino lacu, qui nunc Celanus dicitur. Fucinianæ
B labrum inferius attritum habent, quod ejus generis indicium est, quippe quæ plurimùm saxoso ejus in lacus vado volutentur. Fert & laudatissimas parvus ille lacus quartodecimo ab Urbe lapide apud Bacanam Sylvam, quam Antonino Pio notam *Itinerario* esse videmus, quibus non modo plebeji, sed splendidi etiam optimates sæpius vescantur. Nobilis ille inter aulæ proceres longè omnium ætatis nostræ popinalis lautitiæ studiosissimus, qui ducenta millia aureorum nummûm in ventrem se condidisse aliquando gloriatus est, Tincas Bacanianas Autumno captas, allio laridoque contritis,
C additisque odoratis oleribus & multo aromate, in teganis ad vaporem tepidioris furni felicissimè percoquebat. Fert & Tincas quamquam minores, sapore tamen minimè contemnendo, sanctæ Praxedis lacus, in Latii Sabinorumque finibus, qui Regillus antiquitus fuit, illâ nobili devictis Samnitibus pugnâ celebratus, sed eæ cum Rais & Squatinis, cæterisque vilissimis piscibus, apud Pantheon, ignobili foro, infimis hominibus venundantur. Planna in *Culinariis suis* fœdè lapsus est, quum Tincas antiquitus Mænas fuisse existimavit, quæ sine controversia ii sunt pisces, qui Menulæ vel Ci-
D ruli à Venetis appellantur, pisces inquam noti & Ciceronis auctoritate vilissimi.

Cæterum Medici Tincis omnibus vim quandam inesse ad progignendam febrem existimant, quoniam maximè in cœnosis degant, & putrescentis limi sordibus vescantur. Verùm eas scissas per dorsi longitudinem, pedumque & manuum plantis applicatas, ardentis febris fervoribus plurimùm adversari quidam putarunt ex Secta Judæorum, qui quamquam sordidè admodum & ridentibus aliis talia experirentur, aliquando tamen ipsis æstuantibus ex-
E optata blandimenta feliciter attulisse comperti sunt.

CAP. XXXVII.

De Lucio.

Lucius nusquam mari, ubique autem stagnis ac lacubus cum Tincis frequentissimè reperitur, qua una ratione, qui eum antiquitus Lupum fuisse existimant, manifestè convin-
F cuntur. Ausonius quoque Lucium nominat † cum Tinca, quem tamen ab olido nidore ingratum mensis esse testatur: propterea non facilè dijudicaverim, an is sit qui Lucius ab Italis, à Gallis verò *Brochet*, Brosettus, dicitur, quoniam is inter gratos secundæ classis ipsorum fluvialium in Gallia Belgica atque Britannia censeatur. Venditant eum omni tempore vivum innatantemque ligneis vivariis Britanni, ventremque illius

* In Mosella ŷ. 125. † Ibid. ŷ. 122.

illis ultro cultris aprriunt ad ostentandam eorum pinguedinem, quæ plagis exprimitur, ut emtores adspectu suminis alliciantur: neque resutati propterea commoriuntur: coeunt enim protinus patentia vulnera Tincarum contactu, quòd earum tenaci illuvie, veluti glutinoso medicamine, solidentur. Thrasymenus lacus ejus generis longè maximos atque optimos nutrit: bicubitalem enim aliquando excessere magnitudinem: post Thrasymenios è Cimino, qui hodie Rusilloni lacus dicitur, (fuit is vicus antiqoitus Rus Syllanum) laudatiores Romæ habentur: nam quos præbet Bracciani lacus, qui olim Sabatinus fuit, & sapore & magnitudine sunt inferiores. Effigiem Lucii, quum de Lupo ageretur, ad amussim expressimus, ita ut posteri, quem ego piscem Lucium nominarim, minimè sint dubitaturi. Hic piscis admodum salubris omnium Medicorum judicio putatur.

Cæterum ab insulsa quadam pulparum siccitate nullam unquam in optimatum mensis laudem vel commendationem adeptus est. Ita ut ii nostrates Lucii cum Gallicis dignitate minimè sint comparandi, & te tuosque convivas, lautissime Ludovice, aliquando deceperint, quum opsonatores Galli incomperto adhuc agresti illorum sapore dum emerent, sola proceritatis specie ducerentur: non enim maximi semper optimi; nam in omni genere piscium media ætas, quæ nondum summam magnitudinem implevit, Cornelii Celsi auctoritate commendatur. Cæterum Luciorum mandibulæ tostæ, in pulveremque redactæ, si aurei pondere cum vino sumantur, in vesica & renibus calculos frangere consueverunt.

C A P. XXXVIII.

De Rayna sive Burbaro.

ALunt singuli Italiæ lacus suos pisces, qui cæteris ejus generis anteferantur. Nam sicut in arboribus cæterisque animalibus videmus, sic & in ipsis aquatilibus contingit, ut aliæ atque aliæ aquæ diversis piscibus occultiore quadam proprietate, vel à terreno, vel à pastione, vel ab ipso demum cœlo prorsus accersita, non solùm ad majorem corporis amplitudinem, sed etiam ad ipsam saporis felicitatem plurimùm conferre videantur. Probare etenim ficus è Liguria solemus, Etrusca persica, Vesuvianas uvas, à Clodia Fossa Padique ostiis melopepones, Appulas amygdalas, Campana malagranata, Picentes olivas, è Romano agro poma apia, è Sabino pira mustea, Tarentinas juglandes, castaneas è Clavenna Rhæticis proxima Alpibus, Nursina rapa, & ex Vmbria expetita Romæ terræ tubera: ex animantibus item boves Insubres, juvencas Romanas, Tuscos apros, vitulas Surentinas, hœdos Vmbros, arietes Pistorienses, gallinas Patavinas, & columbas Interamnenses, à magnitudine saporeque plurimùm commendamus.

Larius igitur lacus, ob longitudinem à Virgilio * *Maximus* nuncupatus, pisces longè omnium maximos gignit, Troctas centum aliquando librarum pondere & Burbaros ducentarum. Sed Burbari illi ingentes videri potiùs liquidis ac perspicuis in undis quàm capi retibus possunt, quum ea impotenti impetu plerumque dilacerent: subeunt solstitii diebus umbrosos specus in rupibus Licinianis, quæ sunt in adversa Larii ripa contra Insulam, Euripumque illum geminum à Cæcilio Plinio celebratum: eos industrius quidam Sacerdos sagittis arcubalistâ emissis, quum in profundo quiescentes fuscinis atque tridentibus attingi non possent, vulnerare conabatur, neque tamen sagittæ longo alligatæ funiculo, nisi aversis officiebant, quum illa squamarum serie thoracati earum ictus facilè repellerent. Sunt & in Mantuano lacu, qui restagnante Mincio amne latè diffunditur, Burbari pisces sapore longè optimi, nam Lariani sola magnitudine sunt insignes: rarò ii bipedalem excedere magnitudinem solent, lati sunt, & ingentium subauratarum squamarum specie, rotundoque item labro auri colorem referente, pinnisque pariter subcroceis, longè pulcherrimi: eos Veneti Raynas, ipsi verò Ticinenses, Placentinique, & cæteri Padi accolæ Carpenas appellant. Humidiores carnes, sed tamen innoxias habent, quòd non tenaci, sed aqueo potiùs humore abundent. Linguâ autem maximè valere dicuntur, nam & sapore præstat, & vim habet augendæ Veneris, sicuti in Tincarum & Anatum linguis experimur.

* Georg. lib. 2. ỳ. 159. quo loco alii Viri docti, inter quos Verrerius, Bern. Saccus, & Castillionæus, putant, *Maxime* non esse epitheton Larii lacus, sed proprium lacus nomen.

C A P. XXXIX.

De Polypo, Sepia, & Loligine.

PRæter squamosos pisces, & lubricos, & planos, est etiam mollium genus, sic dictum, quoniam ad tactum molle sentiatur, ut sunt Polypi, Loliginea, & Sepiæ. Constat Polypus corpore admodum parvo, & in medio ad emittendam aquam fistulato, quod pluribus brachiis & crinibus instruitur, quibus uti est omnium fermè piscium solertissimus, obvia quæque comprehendit, ligat, involvit, atque flagellat, & ipsis denique ostreis siliceo tegumento egregiè munitis insidias molitur. Sunt enim ei cirri multiplices, plurima in extremis prætenturis acetabula, itemque frequentes pediculi, manusque plicatiles, quibus admiranda facinora, dum venatur, edere consuevit: hiantibus siquidem conchis lapillum imponit, ut illis sese occludendi facultatem eripiat. Leonem, qui validam Murænam chelarum forcipibus necat, cirris involvit, complexumque sugendo paulatim interimit. Repit quoque frequenter in terram, oleas adscendit, & in ædificia aliquando transgreditur. Refert Plinius Polypum insignis audaciæ ac magnitudinis in cetariis Hispaniæ irrepsisse noctu ad lacus ligneos, salsamentaque exedere & populari consuevisse; ad extremum præfectis furem observantibus, latratu canum deprehensum, expugnatumque totius familiæ concursu, atque ægrè telis ac tridentibus fuisse confectum, cujus cadaver ad insignis pugnæ memoriam Trebius Niger Proconsuli L. Lucullo transmiserit. Polypus ultra bimatum non vivit, quem exspirare in Venere aliqui prodiderunt. Caput eorum cartilagine constat, quæ celeriter durescit, immaturamque illis senectam adferre solet. Carnes Polyporum Galeni atque Athenæi auctoritate duræ sunt & difficillimæ digestionis: si verò concoquantur, non omnino malum, aut exiguum præbent alimentum. Salsugine autem sua Veneris pruritum excitant, & mirificè languidis atque defessis auxiliantur. Afferuntur Venetias ex Illyrici Dalmatiæque ora sale inveterati, quorum acetabula & extremitates cirrorum à senibus ad parandam sobolem expetuntur.

Alexis Poeta in *Pamphila*, ut citat Athenæus, quum incitamenta Veneris percenseret, Bulbum & Polypum ante alia celebravit. Plinius quoque ille, qui *de Medicina* librum conscripsit, ut alibi diximus *, Polypos cardiacis conferre arbitratus est. Sepia autem & Loligo in hoc differunt, quod Sepia latior, Loligo longior est: hæc rubrum, illa nigrum in timore liquorem emittit. Inest Loligini, quæ hodie Calamarium dicitur, gladiolus perspicuus & crystallo persimilis; Sepia autem corpulentiam quandam habet inter spinam & os mediam naturæ fungosæ atque friabilis. Utrique sicuti & in Polypo sunt barbæ, crines, & acetabula, sed aliquantò breviora, quibus escam corripiunt: corporum verò alvei aliquantò capaciores quàm in Polypis, quod natura prolixioribus postea capillamentis in Polypo compensavit. Sepia, ut ait Athenæus in libro *de medicina piscium*, elixa ventri confert; succus ejus subtilem reddit sanguinem & movet crisim per hæmorrhoidas: ova autem ejus auctore Plinio urinam cient, renumque pituitas detrahunt. In universum verò mollium genus difficillimè in stomachis concoquitur, si autem coquatur, plenius nutrimentum præbet. Qua ratione, ut ait Athenæus, Venerem excitare dicuntur; nam in concoctionibus primis, quum maximè laboratur, ventum plurimum generari necesse est, quo maximè virilia inflentur, & Venus ipsa vel in senibus quamquam languidula reviviscat. Nobis verò manifestè compertum est, quæcuoque opsonia ex mollibus piscibus conficiantur, in stomachis studiosorum aut otiosorum ægerrimè coqui, multaque subinde incommoda corporibus adferri, quoniam primæ digestionis vitia in hepatis ac venarum secretionibus rectè corrigi non possunt, neque sanguis ad idoneam puritatem elaborari; qua maximè de causa Clementi Pontifici Maximo, ex hujuscemodi mollibus opsonia appetenti, in mensa palam totum eorum genus sæpissime sim detestatus.

Cap. XL.

De Locusta.

MOllibus piscibus Crustacei succedunt, inter quos Locusta primam obtinet dignitatem; eam Aristoteli Carabum esse Theodorus existimavit. Oppianus autem pro Carabo Leonem intelligit, qui Theodoro sit Cammarus: nam ubi prælium Carabi cum Muræna multis versibus elegantissimè describit, Carabus denticulato forcipe instructus exprimitur, quo Murænæ collum corripiat. Cæterum sine controversia Locusta est Carabus, quanquam, ut ait Hermolaus, hæc nomina confundantur. Pedibus siquidem ejus forcipes desunt, ut ait Aristoteles. Præterea Locustam corpore rubenti, aculeato, & aspero esse constat, ut ex Suetonio etiam apparet, qui Tiberium ait apud Capreas piscatori faciem Locusta † perfricari jussisse, quòd ille à tergo insulæ per devia atque aspera, ut Locustam dudum captam offerret, ad se improvisus erepsisset. Contrà verò Cammarus, qui Leo apud Pli-

A nium est, uti etiam nunc vulgari appellatione nuncupamus, & forcipes habet pro manibus, & corpore levi atque cœruleo multisque subnigris maculis splendet, ut Aristoteles pulcherrimè depinxit, & nos quotidie videmus, quem etiam Astacum appellavit Oppianus: nos verò Cammaros appellamus eos, qui dulcibus in aquis reperiuntur, ad parvorum Leonum effigiem, qui dum coquuntur, protinus rubescunt: eorum maxima habetur copia in Gallia Cisalpina, quæ est frequentibus amniculis irrigua. Sunt & Majæ grandiores, rotundiore ventre, gressu in terra segnes, in aquis autem
B velocissimæ, Veneti *Grancevolas* vocant, quarum rotundioribus testis specula includere ad elegantiam solent. Sunt & Paguri, *Granciporri* hodie nuncupati. Item Squillæ sine chelis, quas Oppianus cæterique omnes Græci Carides appellant: eas mirum in modum commendavit Apicius in coquinario opere; Romani hodie *Cammerugias* & *Pernocias* vocant. Sunt qui arbitrentur Squillas esse id Cancrorum genus, quod Gibbum Aristoteles appellavit, videntur enim Squillæ admodum gibbæ. Quid autem sit Squilla Juvenali
C illo in carmine *,

Adspice, quàm longo distendat pectore lancem
Quæ fertur domino Squilla.

Ego putaverim illum Crustaceorum nomina confudisse, voluisseque intelligere pro Squilla Locustam, aut Leonem, qui dominis apponi consueverint; per Cammaros autem illos scilicet parvos designasse, qui Locustarum ingentium collatione, veluti minutuli, ignobilioribus
D bus conviviis apponerentur. In universum Crustacea ab ovis commendatiora sunt, pinguescereque solent plenilunüs: auctore autem Galeno totum Crustatorum genus ob carnium duritiem difficillimè concoquitur, salsumque humorem adgenerat, sed aliquantò mitiorem ipsis Testaceis, de quibus mox agemus. Cancri autem & Cancelli, qui caudam non habent, latoque corpore & valde rotundo constant, quique colore rufescunt, & appensi lineis apud macellum Hadriani Pontis venundantur, hecticis & lenta febre laborantibus mirè conveniunt, quoniam humidum, leveque, & valde refri-
E gerans alimentum præbent, præsertim si (uti præcipit Galenus) in aqua prædecocti magna ex parte salsuginem innatam exuerint: hunc Cancrum, qui Græcè est Καρκῖνος, *Carcinus*, si in patella uratur vivus, sub Canis syderis ortum, quum Sol in Leonem Zodiaci transit, à rabido cane commorsis mirificè auxiliari Æschrion Galeni præceptor affirmavit. Pelops autem Medicus Galeno etiam familiaris id à qualitate materiæ ipsius Cancri, non autem à peculiari ejus naturæ proprietate provenire testatur, cujus opinionem nemo ferè secutus est. Sed Dioscorides intellexit de fluvialibus Can-
F cris, quos cum vite alba concrematos admista gentiana rabie affectis prosperè semper exhibuit.

Cap.

* Suprà pag. 862.

† Voluit dicere *Mullo*, nam *Locustâ* os lacerari imperavit Tiberius: totum hunc locum perturbatum vid. apud Sueton. lib. 3. cap. 60.

* Sat. 5. ℣. 80.

Cap. XLI.

De Ostreis & aliis Testaceis.

E Testaceorum genere Romæ in pretio habentur Ostrea, Pectunculi, & Tellinæ. Ostrea mittit Corsica, sed rarò, & sæpe olida, quoniam adversis tempestatibus impedita navigatione, vel prædonibus Mauris intercluso mari, non facilè ad Urbem perveniunt. Ea verò, quæ à Pisauri littore paucis antè annis afferebantur, exstincta veluti eorum progenie penitus abierunt. Ostrea, quum Romana res magnitudinis atque luxuriæ fastigium teneret, à Brundusio in Lucrinum lacum transportabantur, quæ veluti ea peregrinatione gaudentia, adoptataque dulcibus aquis mirificè pinguescebant. Fuereque Ostrea adeò in honore ipsis gulæ proceribus, ut in remotissimas à mari regiones ligneis lacubus apportarentur. Refert Athenæus Apicium nobilem parasitum, qui superioris nomine appellari promeruit, vasis summâ industriâ fabricatis ad Trajanum in mediterraneis Mesopotamiæ contra Parthos bellum gerentem recentissima Ostrea detulisse. Ea maximè probantur, quæ magnarum navium carinis adhærent, & ab urinatoribus de manu colliguntur. In universum Ostrea, ut ait Galenus, salsum humorem aggenerant, & præsertim si cruda comedantur, propterea tentiginem in salacibus plurimùm adaugent: alvum quoque ea movere Plinius Medicus asserit, qui & eorum testas ambustas dyssentericis prodesse, frixam verò eorum carnem à veneno comesti Leporis marini liberare testatur. Plinii autem *Naturalis Historiæ* Scriptoris auctoritate, stomachum reficiunt, fastidiis medentur, molliunt leniter alvum, tenasmonicos juvant, & Veneris pruritum salsugine sua vehementer incitant, coctaque in testis distillationibus prosunt. Affinem Ostreis Pectines sive Pectunculi, quos hodie Conchulas dicimus, naturam atque saporem habent. Sunt striatæ & subrubra carne, & in Tarentino sinu laudatissimæ & grandiores, quæ auriti Pectines Latinè appellantur, unde Horatius dixit*,

Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Sequuntur parvæ illæ Conchulæ à veteribus Latinis Mytili, à Romanis autem hodie Græco nomine Tellinæ nuncupatæ, quæ bellariorum locum obtinent, sunt enim gratæ gustui, verùm arenulis scatent, & propterea calculosis officiunt. Cinerem earum calum pilorum in palpebris prohibere Oribasius affirmavit. Sunt & alia Concharum genera propè infinita, ut Purpuræ, Buccinæ, Aures, Digiti, Ungues, Patellæ, Cochleæ, quæ consulto præterimus, quoniam suburbano in mari rarissimè capiantur. Est & Echinus non ingratus Principum mensis spinoso castaneæ tegumento assimilatus, cujus generis est Echinometra multò major, in alto tantùm mari progenitus, quem Aristoteles urinæ distillationibus efficacissimè mederi testatus est. Venit & inter mensarum delitias Vertibula sive Urtica, callus quidam ad magnitudinem juglandis, cujus durities, ut ait Aristoteles, media est inter testam & corium, colore subpallido & rubenti; ea frequenter in Pyrgorum littore ad Centumcellas reperitur, quam sicuti palato jucundissimam, ita & stomachis minimè insalubrem esse conjicimus.

* Lib. 2. Sat. 4. ỷ. 34.

Cap. XLII.

De Salsamentis.

SUperest ut de Salsamentis pauca attingamus, quæ adeò in honore apud Græcos fuerunt, ut Athenienses Chæreptrili *, qui salsamenta venditabat, filios in gratiam patris civitate donarint. Romani quoque huic rei plurimùm studuerunt, ut ex Plinio licet conjectari. Garum ante alia in pretio fuit, liquamen ex salitorum Scombrorum muria confectum, quod in varios culinæ usus veniebat: conficiebatur optimum in Africa, quod sociorum quoque appellatum est. Sed id hodie penitus exolevit. Maxima nunc gratia est Cephalorum ovis, quæ geminis folliculis circumcisa parte fuminis, recentibus Cephalis eximuntur, quæ Græco nomine passim ὠὰ τάριχα, *Oa Taricha*, id est, *Ova salita*, nuncupantur. Secundùm Oa Taricha eminet Caviarium, quod ex Sturionum ovis in Ponto conficitur, ita ut salita in massam ingentem cogantur & cadis includantur; cruda ea comedimus, vel in panis crustulis ad prunas ustulatis: modico enim igne salsamenta in universum indigent, auctoritate Athenæi, qui, quum de celeriter factis loquimur, in proverbium cessisse ait, *citiùs quàm salsamenta coquantur*: sicuti de Asparagis Latini usurparunt. Caviaria Julio secundo Pontifici Maximo mirificè placuerunt, quòd dejectum ei ciborum gustum sæpius allevassent, & siti vinisque pariter, ut in senibus accidit, mirè lenocinari viderentur. Sunt etiam in summa commendatione ex ipsis Sturionum pulpis spinalia, sic vulgò nuncupata, quæ laricinis lignis assimilantur. Laudant & Moronem; ignoti nobis piscis prædura frusta, valdeque rubentia, quæ Mæotidis paludis accolæ mercimonii causâ transmittunt, ea priùs edi commodè non possunt, nisi aquæ calidæ perfusione molliantur. Sardæ, quæ Plinio Theodoroque sunt Trichiæ, itemque quæ vocantur vulgò Haleces, aliquantò Sardis minores, in magno usu alendis familiis existunt. Sunt ii digitales pisciculi, qui longè optimi in Liguria saliuntur: eas aliqui Apuas esse voluerunt, quæ auctoritate omnium ferè Antiquorum ex limo fiunt, & in magna copia apud Piræeum Athenarum portum capiuntur. Ex Cimbricis quoque littoribus Aringhæ, pedales pisces, in cratibus, sale ac fumo inveterati, nobis afferuntur, quibus Hermolaus quum eas citaret proprium nomen non indidit, utpote qui Halecis vocabulum ab illis Gentibus usurpatum non probabat. Adducuntur quoque ex finibus Gothiæ atque Norvegiæ cubitales Merluceiæ, adeò duræ & extentæ, ut fustibus assimilentur, quas in delitiis Germanorum, qui Urbem incolunt, esse videmus. Sed Thynnis præcipuè fora omnia & tabernæ salsamentariorum replentur, de quibus latè in proprio Capite disseruimus. Salmones etiam Gallia Belgica quotannis mittit, sed in plebis usum, quum saliti pristinam nobilitatem amittant.

* Leg. *Chærephili*, ex Athenæo lib. 3. cap. 33. init.

Cæterum ex falitis palmam, omnium confeffione, ætate noftra obtinent Carpiones ex Benaco lacu, qui fubfnxi modicè faliuntur: referunt ii Troctarum faporem, atque ipfam corporis fpeciem: nam & pulpæ eorum rufefcunt, & argentea tergora variis punctis depinguntur. Sed quæ in Troctis nigra funt, in Carpionibus rubra confpicimus, ita ut is pifcis, qui Aufonio Salar vocatus eft, proculdubio effe videatur, quum in *Mofella* dicit,

Purpureifque Salar ftellatus tergora guttis.

A Nullibi quàm Benaco ex omni Italia Carpiones gignuntur. Propterea factum effe crediderim, ut Antiqui, qui de pifcibus fcripferunt, veluti de ignoto pifce potiùs quàm de ignobili nullam fecerint mentionem. Porro omnis generis Salfamenta fanguinem inflammant, bilem augent, & ftranguriis obfunt: his verò, qui multâ infulsâ pituitâ repletum habent ftomachum, ficcando detrahendoque auxiliantur, immoderatè verò his utentes, vel etiam fenes ipfos vehementer ad Venerem incitare plerique Auctores tradiderunt.

F I N I S.

I. BAPTISTÆ DONII,

PATRICII FLORENTINI,

DE RESTITVENDA SALVBRITATE AGRI ROMANI,

OPVS POSTHVMVM,

VRBANO OCTAVO
PONT. MAX.

IAMPRIDEM AB AVCTORE INSCRIPTVM,
NVNC VERO AB EIVS FILIIS DICATVM
EMINENTISSIMIS ET REVERENDISSIMIS
S. R. E. CARDINALIBVS,
ET ILLVSTRISSIMO EXCELLENTISSIMOQVE
PRÆNESTES PRINCIPI, ERETI DVCI &c.

BARBERINIS.

D. Augustinus Coltellinus I. V. D. videat, & referat an in hoc Opere sit aliquid quod fidei Catholicæ, vel bonis moribus adversetur. 22. Febr. 1665.

Vinc. de Bardis V. G. F.

Illustriss. & Reverendiss. Domine.

V. Cl. p. m. I. Baptistæ Donii Opus nihil nisi utile & pium continet, Vrbi & Orbi proficuum: utinam bonæ mentis meditationibus benedicat Deus! ut restituta Salubritate Agri Romani, operariis in vinea Domini securior fiat commoratio; Peregrinis verò undequaque confluentibus ad sanctam Civitatem tutior pateat quandocunque accessus. Ita precor, pro editione mea manu subscribens

Augustinus Coltellinus.

Imprimatur servatis servandis. Vinc. de Bardis Vic. Gen. Fl.

Adm. Rev. P. Ioannes Maria de Cutiliano Ord. Min. Obs. Consultor hujus S. Officii Flor. videat, & referat, &c. hac die 23. Augusti 1666.

Fr. Io. Paulus Giulianettus à Flor. S. Offic. Flor. Canc. de mand. Reverendiss.

Nihil censura dignum contra fidem ac bonos mores in hoc erudito Opere à me perlecto vidi; in cujus testimonium propr. manu subscripsi, die 26. Augusti 1666.

F. Ioannes Maria à Cutiliano Min. Obs.

Stante prædicta attestatione impr. Flor. hac die 28. Augusti 1666.

Fr. Io. Paulus Giulianettus à Flor. S. Off. Flor. Canc. de mand. Reverendiss.

Ioannes Federighius.

EMINENTISSIMIS ET REVERENDISSIMIS
PRINCIPIBVS AC DOMINIS,

D. FRANCISCO EPISCOPO OSTIENSI,

SACRI COLLEGII DECANO,
AC S. R. E. VICECANCELLARIO,

D. ANTONIO EPISCOPO PRÆNESTINO,

AC S. R. E. CAMERARIO,

D. CAROLO TITVLO S. ANGELI

IN FORO PISCIVM DIACONO,
S. R. E. CARDINALIBVS,

ET ILLVSTRISSIMO EXCELLENTISSIMOQVE
D. MAPHAEO PRAENESTES PRINCIPI, ERETI DVCI, &c.

BARBERINIS.

IMmortalem Vrbani Pont. Optimi Max. Patruique Veſtri gloriam recolentes, CARDINALES EMINENTISSIMI, ac PRINCEPS EXCELLENTISSIME, maximo Dei beneficio contigiſſe credimus, ut quis ad ea tempora naſceretur, quibus ille ſummus terrarum Arbiter Chriſtianæ Reipublicæ clavum moderabatur. Manifeſtum ſanè felicitatis argumentum ſub eo Principe vitam ducere meruiſſe, cujus præclara facinora perennem laudis materiam poſteris præbuerunt. Quis enim Romanorum Pontificum egregiis rerum geſtarum monumentis adeò clarus exſtitit, ut ampliſſima ejus opera animique magnitudinem ſuperare potuerit? Tot magnificentiſſima ædificia ad augendum Dei cultum Vrbemque exornandam immenſis ſumtibus exſtructa; tot mirificæ munitiones, validaque propugnacula ad reprimendos perditorum hominum impetus excitata; tot ad propulſandam peſtilentiæ latè graſſantis perniciem cautiones adhibitæ, ſuſceptique labores, aliaque innumera, quibus æternitatem nominis prometuit, ſatis ſuperque teſtantur eorum temporum proſperitati adſcribendum eſſe in Vrbano Pontifice cunctas eas dotes admirari potuiſſe, quas à ſupremo rerum conditore Deo ſingillatim diſpertiri ſolitas, in unum collatas fuiſſe credendum eſt, ut non deeſſet virtutum omnium abſolutiſſimum exemplar, quod ſibi prudentiſſimi Principes ad imitandum proponerent. Nec ſilentio prætereundus eximius ille Litterarum amor, quo vehementer incenſus conquiſitos undique ſingulari doctrina ac eruditione præditos viros magnis propoſitis præmiis ad exercendos cum laude ingenii nervos excitabat, nec patiebatur unquam copioſis deſtitutos auxiliis animum deſpondere: verùm incredibili quadam munificentia eos fovens, ampliſſimiſque honoribus cumulans, ad capeſſenda bonarum artium ſtudia cæteros invitabat; qui adeò frequentes ea tempeſtate Romam confluebant, ut omnium doctrinarum inventrices Athenas æmulari Vrbs auguſtiſſima videretur; veteque uſurpari tunc poſſet quod de priſcis temporibus teſtatum reliquit Satyricus, *vigebant artes ingenuæ, ſummumque certamen inter homines erat, ne quid profuturum ſæculis diu lateret.* Nec mirandum plurimos ea ætate Litterarum omnium cognitione præſtantes exſtitiſſe, cùm magni excelſique animi Pontifex, præter inſignem benevolentiam quà ſtudioſos complectebatur, ſedulam & ipſe, inſtar celeberrimi illius æquè Philoſophi ac Imperatoris Marci Antonini, nullo rerum graviſſimarum ſummorumque negotiorum detrimento, liberalibus diſciplinis navaret operam, & in id maximè incumberet, ut totius Antiquitatis notitiam compararet; ac penitiora ſtudia pertractans omnigenam eruditionem abundè paſceret; cujus adipiſcendæ deſiderium, quo à primis uſque annis flagraverat, ad ſupremæ digni-

LII tatis

tatis apicem evectus nunquam depofuit, editifque femper victuris ingenii fui monumentis univerfo terrarum orbi manifeftum fecit. Hæc omnia nobifcum animo verfantes meritò fortunatum parentem noftrum p. m. dicere poffumus, cui non tam omnium virtutum ornamentis excultum, atque unicum Mufarum Patronum venerari Pontificem contigit, quàm erga fe benigniffimum experiri: novis enim quotidie beneficiis cumulatus, veterumque familiarium loco habitus, ejus potiffimùm commendatione perhonorificum à Purpuratorum Patrum Collegio Secretarii munus confecutus eft; in quo cum magna nominis fui gloria, nec minori fortunarùm incremento, libentiffimè confenuiffet, nifi labantem immatuto fratrum obitu domum fulcire, genufque fuum reparare fatius duxiffet; ut fuffectis in locum fuum liberis, honorum patri delatorum jucundiffima recordatione Vobis in perpetuum devictis, ac impensè deditis cultui & venerationi inclytæ Domus Veftræ, tot tantifque beneficiis, quibus ipfe pleniori obfequio ac diuturniori famulatu aliqua ex parte remunerandis impar fuiffet, gratam faltem vicem rependeret.

Quapropter fidem noftram ab eo obftrictam liberare, memorifque animi fignificationem declarare cupientes, operæ pretium nos facturos putavimus, fi Veftris potiffimùm aufpiciis Opus hoc in lucem ederemus; quod Vobis, ut fperamus, non omnino ingratum, Auctori nonnihil gloriofum, nobis verò ad Veftrorum in nos magnitudinem meritorum publicè conteftandam idoneum præcipuè fore confidimus. Libellum, quem gloriofiffimo nomini Veftro confecratum volumus, hilari ferenaque fronte fufcepturos Vos in maxima fpe fumus, non tantùm quòd humanitatis eft Veftræ offerentis animum potiùs quàm rei oblatæ pretium expendere; verùm etiam quòd fibi ab Auctore nuncupari non recufaverit nunquam fatis laudatus Pontifex; cujus heroicarum virtutum, ac potiffimùm præclatæ libetalitatis hæredes optimis artibus promovendis gnaviter incumbitis, ac fapientiæ ftudio flagrantes viros mirifico amore profequi omnique beneficiorum genere cumulare nunquam ceffatis; ut non poftrema Barberinorum Principum gloria videatur, & nobiliorum difciplinarum poffeffione cæteris antecellere, & earum cultoribus eximios fe præbere fautores. Sed non id agimus, ut in egregiis animorum Veftrorum dotibus meritifque in totum ferè Chriftianum orbem extollendis immoremur, quibus alioqui pro dignitate prædicandis metuendum eft, ut pares effe poffint difertiffimi quique Oratores; quorum eloquentiæ nunquam deficientem laudum copiam fuppeditabunt Catholicæ Religionis latè propagandæ cura, ingenii præftantia, doctrinæ magnitudo, in maximis negotiis obeundis dexteritas ac prudentia, aliæque complures virtutes, quarum omnium luculentiffima exempla à Vobis in ifto fublimi Dignitatis faftigio edita quem non adverterunt?

Plurimum quoque gratiæ & commendationis acceffurum Opeti exiftimamus ex rerum, quæ in eo tractantur, pondere atque utilitate; maxima enim fperati debet, fi rectè omnia adminiftrentur, quæ facienda cenfet Auctot pro reftituenda Agri Romani falubritate, quem in priftinum ftatum reduci poffe fitmis validifque, ut putamus, rationibus oftendit; ut minimè defperandum fit quin latiffimi feraciffimique campi rurfus coli habitarique poffint; magno utique publicæ rei bono, nec minori fortaffe genitoris noftri exiftimatione, qui (ut revera erat Romanæ majeftatis ftudiofiffimus) fummis hoc in votis habebat, ut ad cæteras Vrbis æternæ dotes agri falubritas refponderet. Sed religio nobis eft in focietatem laudum Veftrarum parentem noftrum admittere; quidquid enim in bonarum artium ftudiis profecit, id totum acceptum referri debet Veftræ erga ipfum liberalitati, ac præcipuè Tuæ, FRANCISCE CARDINALIS BARBERINE, Princeps opt me eruditiffimeque, cujus immortalia in eum promerita grata femper mente recolemus: & quando illorum is eft numetus, ut fatis cumulatè gratias agere Tibi non valeamus; illud certè præftabimus, ut tantas habere, quantas maximas animi noftri capere poffunt, non definamus. Et fanè nullum propenfæ voluntatis ac eximiæ munificentiæ teftimonium excogitari poreft, quod patri noftro Tui femper obfervantiffimo non exhibueris: illum namque in ædibus tuis benignè exceptum, aulicorumque numero adfcriptum, itinerum comitem adjungere, confiliorum

Tuo-

Tuorum participem facere, ejusque operâ in Latinis conscribendis Epistolis uti voluisti; & quod in maximi beneficii loco ponendum, æquissimum Te semper (quæ Tua est humanitas) æstimatorem ac judicem studiorum, quibus operam dabat, præbens, ad labores alacriter subeundos, extremamque manum imponendam iis lucubrationibus, quæ studiosis magno usui esse poterant, incitasti: sperabat enim fore aliquando ut Eruditi comprobarent, quòd tersum tuum ingenium acerrimumque judicium non læsisset.

Extremum illud esset, ut summis Vos, CARDINALES AMPLISSIMI, ac PRINCEPS EXCELLENTISSIME, precibus obsecraremus, ut hunc qualemcunque Commentarium, multis nominibus & rationibus Vobis debitum, adversùs malevolorum obtrectationes invidorumque morsus tueremini: sed minimè dubitamus, quin ejus Operum defensionem suscepturi sitis, quem, dum viveret, amore singulari complecti multisque modis ornare non destitistis. Quòd si nos benigno favore à Vobis respici, conatusque nostros probari intellexerimus, nostrarum partium esse putabimus majora quædam ejusdem Auctoris, & fortasse Reipublicæ litterariæ non leviter profutura Syntagmata, (ac in his antiquarum Inscriptionum Collectanea, Opus magni moliminis ac multiplicis utilitatis) quorum ad perfectionem nihil ferè desideratur, in lucem usumque publicum sub Vestri nominis auspiciis proferre; aliaque tantùm affecta (si humaniorum litterarum auxilio, quibus excolendis pro exiguis ingenii nostri viribus incumbimus, paternis vestigiis insistere dabitur) ad umbilicum perducere ac de eorundem editione quamprimum cogitare.

Nos interea Deum supplices venerari non cessabimus, ut Vestri patrocinii semper exoptati compotes fieri nos contingat; nec minùs ut Vos communi commodo nunquam non prospicientes quàm diutissimè servet incolumes. Benè & feliciter valete, ac nos amplissimæ Dignitatis Vestræ studiosissimos in fidem clientelamque Vestram recipite. Florentiæ VI. Id. Maji MDCLXVII.

EMINENTIIS VESTRIS, ET EXCELLENTIÆ TVÆ

Devotiss. & Obsequentiss. Servi

Franciscus, Alexander, & Angelus Denii.

AD LECTOREM.

Etsi multa gravissimorum Scriptorum loca, quæ non aliena ab Auctoris instituto videbantur, sive ab ipsomet in Adversariis notata, sive à nobis inter legendum animadversa, eo animo collegeramus, ut non mediocri auctario locupletatum Opus hoc Eruditorum judicio committeremus; quia tamen res erat plurimi otii, nec alioquin ea Librorum copia suppetebat, quæ necessaria est hanc Spartam pro virili exornare cupientibus, editionem Operis diutius remorari ac studiosorum commodis deesse noluimus. Accedit quòd nullum tam iniquum alienorum laborum æstimatorem fore putamus, qui parentem nostrum propterea reprehensione dignum putet, quòd in argumento adeò operoso ac in tanta rerum varietate cuncta persequi non potuerit: in magna enim sylva (ut ait rerum rusticarum Scriptor elegantissimus Columella) boni venatoris est indaganter feras quamplurimas capere, nec cuiquam culpæ fuit, non omnes cepisse. Quanquam igitur hoc Opus plurimis rebus ornari, nec pœnitendis additamentis illustrari potuerit, dignum nihilominus censeri debet, quòd publici juris fiat, Eruditorumque calculis approbetur. Nam ut de insigni utilitate, quâ non Urbem modò cæterarum Reginam, patriamque omnium communem, sed universum ferè terrarum orbem ager Romanus ex Auctoris sententia repurgatus afficeret, nihil in præsentia dicamus; multa sanè occurrunt ex Philologiæ penu depromta, quæ rei Antiquariæ curiosis indagatoribus magni momenti videri possint: partim enim Romanorum magnificentiam in ingentium operum consummatione vindicat ab eorum calumniis, qui de Romani Imperii majestate ac splendore nimis anguste sentiunt: partim Veterum mores atque instituta solerter exquirit: partim veros locorum situs ac facies tum ex Auctorum testimoniis, tum ex propriis observationibus deprehendit. Sed ne quis putet Auctorem φιλολογικῶς tantùm, non τεχνικῶς de restituenda salubritate agri Romani agere; sciendum est de aeris, (quo nomine ventos etiam comprehendimus) aquarum, terræque natura, ac proprietatibus Physicè disserere, veras insalubritatis causas ostendere, potissimaque remedia indicare, quibus illa, si non in totum tolli, at magna saltem ex parte mitigari queat: quam utilitatem respicientes Romani Pontifices utinam præclarum hoc Opus sedulò aggredi, orbique Christiano tam insigne commodum afferre aliquando constituant!

Verùm dissimulandum non est, locos quosdam mutilos, nonnullasque lacunas in hoc Opere ab eo relictas, quibus explendis plurimum laboris devorandum nobis fuit: quàm feliciter id præstiterimus, tuum esto judicium, erudite Lector; nos locos indicare voluimus. Ac primùm pag. 929. E. deerat numerus milliarium, quibus Lorium Antonini Imp. Villa ab Urbe distabat; pag. verò 930. A. deerat itidem quoto esset ab Urbe lapide Ficulea; nos ad septimum circiter positam notavimus, quia Cluverio teste eo loci sita erat, ubi nunc fanum conspicitur, vulgari appellatione dictum S. Vasile, inter quod & Romam totidem milliaria numerari putamus. Pag. 948. A. B. poni debuerat annus, quo Tibur æquatum solo fuit; quia tamen ægrè reperiri poterat apud Scriptores earum rerum quæ caliginoso illo sæculo contigerunt, indicare saltem voluimus à quibus diruta, & à quo restituta fuerit ea urbs, ut annorum numerus faciliùs indagari posset: sic & pagina eadem C. omissi erant tum annus quo Præneste mœnibus nudatum, tum quo funditus eversum fuit; lacunas supplevimus apposito eo annorum numero, quem in Historia Pontificum affert Ciacconius. Pag. 954. C. agit Auctor de quibusdam Populis longiùs à Sole positis hyememque asperrimam habentibus: eos decimi Climatis incolas constituimus; sicut octavi qui in Climate minùs Boreali habitant.

Illud etiam monere non abs re fuerit, ad confirmandam Auctoris sententiam Scriptorum quorundam nobiliorum testimonia à nobis quandoque adhibita fuisse: & ut cætera missa faciamus, pag. 991 D. E. insignem ac pulcherrimum Herodiani locum attulimus; ex quo facilè quivis intelliget, cur lauros potissimum in aggeribus Castelli conserendas Auctor putaverit.

Quod verò ad errata attinet, etsi adhibita quantum fieri potuit diligentia in id maximè laboravimus, ut in manus Eruditorum quàm emendatissimum veniret Opus; quia tamen inepti Amanuensis exemplo suprà quàm credi possit corruptissimo ac innumeris ferè mendis referto usi sumus, σφάλματα quædam irrepserunt, quæ licèt Auctoris menti non adversentur, pravam tamen scribendi rationem præ se ferunt, & genuinas ac probatis Latinæ Linguæ Auctoribus usurpatas dictiones cum barbaris & vernaculis confundunt: ut exempli gratiâ pag. 916. D. verbum hoc Castronem pro genere quodam morbi, aliaque hujuscemodi; inter propria verò nomina pag. 920. F. Zagarolum, pag. 947. F. Cornetum &c. oblongo charactere, quod pronum alii, alii Italicum vocant, describenda erant, uti nunc fit, & ut sæpius alibi à nobis factitatum observabis, candide Lector. Leviora quædam menda, quæ plerunque à Typographis admittuntur, cùm facile à quolibet deprehendi queant, brevitatis causâ præterimus: nonnulla tamen ab iisdem admissa, quæ videbantur graviora, quæque Auctori maculam inurere poterant, in calce hujus paginæ annotavimus *.

Hæc sunt de quibus te monere satis causæ habuimus, benigne Lector: cujus humanitatis erit, conatum hunc nostrum atque ingens bonas artes juvandi desiderium, æqui bonique consulere, animumque addere ad ea perficienda evulgandaque, quæ parens noster publico Eruditorum usui exponere cogitaverat, quorumque spem fecit in Operum suorum Synopsi propediem in lucem prodiitura. Vale.

SAN.

* Hæc & alia, quæ hîc notantur, in hac Editione accuratè emendavimus.

SANCTISSIMO D. N.

VRBANO OCTAVO

PONT. MAX.

I. BAPTISTA DONIVS

FELICITATEM.

Dinocratem Architectum ferunt, BEATISSIME PATER, Alexandro Macedoni magnificorum operum cupiditate incenso persuadere conatum, ut Athon montem editissimum immensi cujusdam Gigantis specie deformaret, altera manu non modicam gestantis urbem, altera craterem ingentem, in modum lacus, quò universæ illius montis aquæ fontesque confluerent. Verùm portentosam artificis audaciam adspernatum Regem unico responso elusisse, cùm diceret nulli usui futurum oppidum, quod fructiferis circùm agris, unde civibus alimenta suppeterent, cariturum esset. Et meritò quidem, BEATISSIME PATER: nam ut otiosa atque inania opera, quantumvis profusissimis sumtibus atque ingenti molimine consummata, apud ignaram plebeculam reperiant fortasse admirationem ac plausus; apud sapientes tamen cordatosque viros nequaquam pari laude censentur: ut quæ, quod præcipuum esse debebat, utilitate sua careant ac fructu; nec quidquam ampliùs quàm insanam vanamque potentiam ostendant. Nequaquam igitur tantum gloriæ possident Ægyptiorum Regum Pyramides, quamvis adversùs injuriam vetustatis tot jam sæculis invictæ, quantum Romanorum veterum flumina æmulantes Aquæductus, quà complanatis, quà intercisis montibus per longa spatia fluentes: quantum militares Viæ ingentibus stratæ silicibus, ac per magnam terrarum partem ad commercia gentium diffusæ: quantum Pontes, Emporia, Portus, Fora, Basilicæ, Curiæ, Porticus; quæque alia gens ad mansuefaciendos homines nata magnificentissimè perfecit: nam ea quidem, quorum præcellit luxus utilitatem, commemorare me suppudet, apud SANCTITATEM TVAM præsertim, quæ morum arbitra ac magistra non supremæ tantùm dignitatis virga, sed internæ quoque virtutis norma dignoscitur.

Ne idem eventurum sit mihi, BEATISSIME PATER, magnam difficilemque tractationem aggresso, sanè non leviter reformido, tenuitatis meæ præsertim conscius, nec ignarus à summatibus etiam viris, nedum ab infimis sacri istius solii celsissimum culmen summa cautione ac reverentia nunquam non adiri: sed quæ Tua summa benignitas est, quam tanta Majestas non imminuit, si minùs ἐγχείρημα istud placebit, aut titulo Operis, quod Tuis sanctissimis pedibus subjicio, ἐργασία non respondebit; non despero, quin magni illius Regis instar sola errati atque ἀποτυχήματος admonitione, vel inscitiam, vel temeritatem meam castigasse contentus, voluntatem publicæ rei commodandi, quantum exiguæ meæ vires sinunt, certè non damnes: atque ut ille Dinocratem in exstruenda sui nominis civitate feliciùs postea exercuit; sic Tu porrò in aliis operum ministeriis experimentum mei sumere non recuses. Atque utinam tantum mihi suppeteret ingenii atque eloquentiæ, ut res à Te gestas amplissimas, Tuasque potissimùm virtutes stylo consequi possem! eniterer profectò, ut excitata in multiplicem seriem laudum quasi celsissima Pharo auspicatissimi Tui nominis, undecunque absolutissimi Pontificis ac Principis exemplum posteris prælucceret. Sed quoniam multò majorem hæc artificem postulant, non committam certè, ut πανταχῆ ἐκ ποδῶν, quantulacunque mea facultas est, pigro ignavoque otio torpescat. Video enim injunctam abs Te mihi laborandi necessitatem, immò currenti, quod dicitur, calcar additum, cùm commendatione Tua, atque EMINENTISSIMI CARDINALIS BARBERINI, Senatus amplissimus honestissimum mihi Secretarii munus imposuit. Quo beneficio non minùs ad exercendos omnes ingenii atque industriæ meæ nervos animatum me sensi, quàm ad meam in Te pietatem ac devotissimam mentem quocunque genere obsequii possem contestandam. Itaque non modò notitiam Episcopatuum ab diligentissimo doctissimoque Lauro, qui me præcessit, inchoatam, SANCTITATIS TVÆ jussu perficere; sed multò latioribus finibus ac longè operosiùs aggressus sum, (quod Opus nunc quidem satis bellè procedit) sed alia quoque magni moliminis &, ut spero, fructus Συντάγματα à me olim incœpta subsecivis horis expolienda suscepi. Sed quoniam hæc partim ab instituto meo aliena cuipiam videri poterant, partim adminicula quædam requirebant, quæ non erant ad manum, in commodiorem locum seposita sunt.

I. BAPTISTA DONIVS,

PATRICIVS FLORENTINVS,

DE

RESTITVENDA

SALVBRITATE

AGRI ROMANI.

Querela hominum de agri Romani insalubritate.

Magna solet esse ac frequens hominum querela hac tempestate Romæ versantium, non advenarum modò, sed etiam civium atque incolarum; quòd cùm hæc Urbs, alioqui florentissima, nihil fermè desideret eorum quæ vitæ quotidianus usus exposcit, non ad necessitatem tantùm, verùm etiam ad voluptatem & copiam; scilicet situs opportunitatem; ædificiorum frequentiam ac commoditatem; tum omnis generis copiarum magnam abundantiam; aliaque hujusce modi: cúmque circumjacentis agri natura sit admodum fertilis ac præpinguis, ejus tamen salubritas ad cæteras dotes minimè respondeat, immò Romanæ Urbis conditio hac ex parte sit planè deploranda. Nam cùm aliis in locis frequens sit rusticandi consuetudo, quæ & sanitatem corpori atque animo diuturnis curis ac negotiis fesso tranquillitatem restituit: hìc, ubi propter multiplices atque assiduas curas, quibus magna pars hominum, præsertim spectatiorum, ferè distringitur, agrorum secessus ac ruris otium nimiopere expetuntur; ab æstivo Solstitio ad Æquinoctium usque Septembris, & nonnunquam longiùs, non modò sine maximo vitæ periculo pedem portâ proferre, pernoctandi in propinquis locis gratiâ, neutiquam licet, sed nec in vineis, quæ intra mœnia sunt, tutò conquiescere. Suppetunt quidem, si longiùs procesferis, amœnissimi ac saluberrimi colles, quibus omni tempore feriari atque oblectare te possis; sed nec omnibus Albanæ, Tusculanæque Villæ, ac Tiburtini ruris deliciæ sunt expositæ; nec ex facili & quandocunque volueris in longinqua patet excursus. Quare non sine causa Transalpinos atque exteros homines nonnunquam admirari videmus, Amplissimorum Præsulum, Romanorumque Procerum, tanto studio ac sumtu villas ac suburbana ædificata fuisse, atque omni genere ornamentorum locupletata; ex quibus, si fortè illò æstate accesseris, tum maximè sit excedendum, cùm vespertinæ auræ frigus ad manendum invitarit.

Rusticandi consuetudo aliis in locis.

Anni tempus ad rusticandum Romæ periculosum.

Recessus quidam salubres, sed longius positi in montibus.

Peregrini mirantur suburbana tantis sumtibus exstrui atque ornari à Proceribus Romanis.

Ex qua Cœli inclementia illud quoque perincommodè accidit, ut uberrimi feracissimique campi raris cultoribus nec satis diligenter colantur; atque hæc Urbs nobilissima minimè sanè pro magnitudine sacri profanique imperii; quibus peculiari Dei beneficio decoratur, populo atque habitatoribus exuberet. Enimverò, si rem acri cura æstimare velimus; atque hinc sanctitatem locorum; ædificiorum laxitatem; templorum magnificentiam ac vetustatem; rerum gestarum memoriam; perennium aquarum copiam; frugum omnium ac fructuum affluentiam; hortorum amœnitatem; statuas, signa, tabulas pictas, columnas, obeliscos, thermas, amphitheatra; ac demùm rerum omnis generis visendarum varietatem & copiam reputemus: illinc verò nobilium virorum ac Principum Aulas; crebrarum legationum magnificentiam; Tribunalium diversitatem atque ordinem; doctorum ac prudentium virorum frequentiam; gentium propè omnium quotidianum affluxum; quodque magis refert, jus ex æquo omnibus tributum; securitatem à perditorum hominum vi ac cædibus; apertum omnibus per laborem atque industriam ad summos honores iter; patriam denique Christianarum gentium communem, ac Romani Pontificis Sedem augustissimam hanc esse cogitemus; haud sanè ulli Italicæ civitati populi frequentiâ cessuram fuisse dicemus; nisi Cœli ac locorum salubritate plerisque concederet.

Ob æstûs intemperiem ager Romanus alioqui ferax parum colitur, nec Urbs satis frequentatur.

Romanæ urbis commoda, dotes, atque ornamenta.

Cogitationem meam hoc loco præterire non possum, in quam, uti solet, aliam ex alia re cum animo meo reputans, nonnunquam deveni. Nam cùm vetus illud Latium adeò desertum, squalidum, atque incultum adspicerem, ut si paucorum oppidorum incolas demas, omnis propemodum veterum Latinorum soboles radicitus interiisse videatur, campique prorsus inculti sint mansuri, nisi ut aves quædam aliunde in Italiam commeare solent, ita agricolarum catervæ è Tuscorum ac Picentium finibus; tum etiam è Pelignorum ac Samnitium montibus lucri aviditate illecti quotannis advenitant, qui agri Romani vastitatem expleant, ac serendis metendisque frugibus operam suam locent: cùm hæc, inquam, quotidie viderem, & contrà reputarem Latium esse quod gentes propè omnes edomuerit, ac vi armorum mansuefactas ad accipiendas Euangelii leges præparaverit; Latium esse quod innumerabiles exercitus è sinu suo effuderit; Latium esse quod non Italiam modò, sed Gallias, Hispanias, Britannias, Germanias, Noricum, Pannonias, Daciam, Illyricum, Sardiniam, Siciliam, Africam, præcipuasque orbis terrarum Provincias Colonis frequen-

Cogitatio Auctoris de ubis terrarum senectute.

Latium hodie pene desertum.

Advenæ agrum Romanum colunt.

Latinorum ingens olim multitudo, & Coloniæ emissæ.

Alba oppidum intra cccc annos ex quo condita fuit xxx. Colonias emisit.

quentarit: cùm ex unica Latii Urbe tenuibus orta initiis intra cccc. fermè annorum spatium triginta non modica oppida propagata fuisse cognoscerem, subiit animum rerum humanarum fragilitatem misereri, earumque incredibilem vicissitudinem admirari. Qua ex cogitatione illud quoque consequutus videor, ut eò proclivior sim in eorum sententiam, qui firmis sanè rationibus orbem terrarum ad extremam propè senectutem devenisse confirmant. Ut enim cùm frondes arboribus decidunt, appropinquare hyemem, hoc est, anni senium intelligimus, cùm hominem calvum fieri intuemur, senescere illum minimè dubitamus; ita cùm hoc Latium, mundi videlicet ac terrarum caput, cultoribus penè vacuum atque oppidis infrequens contemplamur, ultimæ senectutis tanquam mundi calvitiem quoddam signum agnoscimus.

Similitudo mundi senescentis ab arboribus & hominibus ducta.

Sed ut eò redeam unde digressus sum, illud in confesso apud omnes esse debet, cùm Urbs Roma Pont. Maximi Regia sit, quotidieque ingens hominum numerus propter varia negotia, quæ hîc necessariò tractantur, huc confluant, nec tamen cæteras omnes Italiæ urbes incolarum numero assequatur, non aliò referendum esse, quàm in circumjectæ regionis naturam parùm certè salubrem atque humanis corporibus accommodatam. Nam quantum quidem ad ipsam Urbem attinet, etsi mihi propositum non est de illius salubritate, vel insalubritate περιηγουμένως disserere; non abs re tamen fuerit quædam hîc obiter à me observata proferre: nam Marsilius Cagnatus, qui diu Romæ magna cum laude doctrinæ & experientiæ medicinam fecit, libellumque conscripsit DE SALVBRITATE AERIS ROMANI, satis accuratè de tota re disputavit. In cujus equidem sententiam, ut verum fatear, valde propensus sum; unà cum illo existimans injuriâ hujus Urbis aërem tamquam omnino noxium ac pestilentem damnari. Nam primùm longo intervallo scimus pestilentiam minimè hîc ut in aliis Italiæ oppidis fuisse grassatam: deinde nec fortassè morbi hîc frequentiores aut graviores quàm aliis locis (quæ salubetrima vulgò habentur) solent exsistere; ac sæpe, uti hac æstate evenit, nusquam major salubritas. Ægritudines verò, quas hujus Urbis tamquam peculiares Alex. Petronius agnoscit, nempe lassitudo virium repentina, gravedo capitis, ac plethora facilè credi potest non tam aëris vitio quàm aliis de causis, quod Cagnato probatur, exoriri.* Idemque dicendum est de morbis aliis, qui licèt frequenter Romæ sæviant, non idcirco tamen Romanæ Urbis ἐπιχώρια, sive ἐνδήμια, hoc est, vernaculi & peculiares dici debent: cujusmodi sunt febris quotidiana cum καταλήψει, quam Asclepiades (qui ætate Pompeji Magni Romæ floruit) apud Galenum crebrò Romæ exsistere prodidit semitertiana, Græcis ἡμιτριταῖος, quam Galenus itidem sæpe Romæ grassantem expertus est; Incubus, sive ἐφιάλτης, qui non morbus, sed symptoma potiùs est, sanguinis exspuitio; eique affinis tabes, sive φθίσις. Ex his morbis, licèt nonnulli humidioris aëris peculiares videantur, Incubum verò ab ejus crassitie gigni probabile sit; nullus tamen ejusdem malignitatem, sive pestilentem vim, indicare videtur. Præterea nemo ferè nescit, plurimis in locis peculiares quasdam certasque ægritudines frequentiùs invalescere; quæ sive aëris, sive aquarum, sive alimentorum vitio efficiantur, non propterea earum regionum aër noxius ac pestilens censeri debet. Sic Achaja olim lippitudine frequenter exercebatur; Athenæ podagrâ; Ægyptus ac Syria elephantiasi, quam vulgò lepram vocant; Myconos calvitio; Caunus lienis vitio. Sic hodie strumas in Hispania; bronchocelem in Alpibus; Tridenti pleuritidem; Venetiis hæmorrhoidas; in Ægypto hernias; in Britannia sudorem Anglicum; in Pannonia febrim Hungaricam; in Polonia plicam, quam vocant Polonicam; vulgares esse morbos audimus & legimus. Quin etiam regiones quædam, locaque omnium confessione saluberrima, Cœlique magna temperie gaudentia, minimè carent frequentioribus quibusdam & quasi familiaribus morbis. Sic peticulæ (hoc est, noxia illa exanthemata, quæ putridas malignasque febres comitari solent) juvenes juxta ac senes Florentiæ (quæ cum quavis Italiæ urbe salubritate certat) frequenter exercent: Ἀποπληξίαι verò provectiores ætate crebrò aggrediuntur. Tertianæ quartanæque febres Carpetanos frequenter infestant, cùm tamen tota ea regio, ac præsertim Madritum, (quæ Mantua Veterum creditur) omnium consensione Hispanorum saluberrimo aëre atque excellentissimis aquis perfruatur, ut propterea Hispaniarum Reges posthabita Toleti orbe, quæ veterum Regum antiquissima sedes fuit, situque gaudet omni ex parte peropportuno, ibi solium collocarint. Sunt quædam etiam Regiones à certis quibusdam morborum generibus immunes, nec aliis continuò bonitate aëris præcellunt; sed propter insitas quasdam atque obscuriores causas: qua ratione in Hungaria Comitialem morbum; in Scotia quartanam febrim ignotam esse credi potest.

Romani populi mediocritas ad agri intemperiem referenda.

De Romani aeris salubritate doctè disseruit Marf. Cagnatus.

Aër Romanus falso pestilens habetur.

Libro iv. Cap. i. De Victu Romanorum.

Ægritudines Romanæ Urbis peculiares aliorsum referendæ.

Febris quotidiana cum καταλήψει Romæ frequens.

Incubus, & tabes Romæ etiam frequentes adstipulante Galeno.

Morbi aliquot certis regionibus frequentius grassantes.

Loca etiam saluberrima certis quibusdam morbis obnoxia.

Madritum ob aeris salubritatem posthabita Toleto à Regibus Hispaniarum colitur.

Quædam regiones à quibusdam morbis immunes.

Quòd si quis objiciat senes Romæ perpaucos videri; atque hinc Romani Cœli gravitatem velit adstruere; primùm ei cum eodem Marsilio respondebo, senes ubique paucos conspici: deinde non tam id aëris causâ, quàm ob alias rationes, quas ipse recenset, paucos Romæ ad senectam ætatem pertingere. Observatum præterea fuit Neapoli (quâ non alia magis Italiæ urbs salubritate Cœli atque amœnitate regionis gloriatur) non admodum multos consenescere: frustra igitur hujusmodi argumento insalubrem Romam nonnulli dictitant. Non agam tamen astutè, aut dissimulanter, sed potiùs, quod mihi videtur, candidè ac sincerè proferam. Romanum aërem noxium fortasse naturâ atque insalubrem existimare possumus; sed certè ubicunque tectis atque ædificiis frequens est Vrbs, ibi tutò ac salubriter non minùs quàm ubivis locorum toto anno vita traducitur. Suadet hoc, quòd ubi paulò à frequentia tectorum longiùs processeris, experimento cognoscitur Cœli quædam gravitas atque intemperies: sic in hoc perpetuo Quirinalis Collis dorso Pontificia domus optimo ac saluberrimo aëre gaudet: contra horti ac vineæ, quæ circa Thermas Diocletiani atque Emissarium Aquæ Felicis sunt, in quibus minùs tuta est

Objectio quorumdam a senum paucitate: & solutio.

Pauci Romæ senes ob causas à Marsilio allatas. Neapoli quoque pauci senescunt.

Romanus aër natura gravior, sed tectorum causâ satis commodus.

Experimento hoc probatur.

est habitatio, ac pernoctatio; tantóque periculosior, quantò propiùs mœnibus Urbis, Portæque Nomentanæ, hoc est, Piæ, successeris: immò (quod mirum Exteris videatur) brevissimi intervalli discrimine, hîc salubris aër existimatur, illic contra noxius & damnabilis: ut in hoc eodem Quirinali declive illud latus, quod in Meridiem & Exquilias vergit, ubi D. Vitalis ædem videmus, malè audit, (etsi fortasse injuriâ) contrà alterum in Septentrionem ac Portam Salariam obversum tutum ac salubre perbibetur.

Regula locorum salubrium dignoscendorum.

Denique ut universim rem definiam, quæcunque loca crebris ædificiis ambiuntur, atque editiora sunt, & in Septentrionem atque Orientem spectant, & longiùs à Tiberi absunt, salubriora: vice versa quæ sejuncta sunt & remota à frequentioribus tectis, situque sunt humili, ac maximè in convallibus, tum propiora Tiberi, in Meridiem atque Occasum Solis spectantia, minùs salubria à peritioribus habentur. Quæ verò media quadam conditione sunt, ita ut partim bonas, partim malas qualitates participent, prout plures, paucioresve utrinde sumserint, ita magis, vel minùs salubria existimantur. Qua ratione efficitur, ut Capitolium, eaque pars, quam dixi Quirinalis Collinis; Exquilini verò ea, quæ Viminalem propiùs adspicit, ubi D. Petri ad Vincula templum conspicitur; eademque ratione summum Janiculum, ac Collis Hortulorum; præterea Collis ille, qui vulgò Citorius dicitur; (ex quo imperiti quidam Antiquarii nescio quem *Citatorium* somniarunt, qui potiùs, ut doctiores judicant, ex Villæ Publicæ ruderibus simul aggestis in collem excrevit) itemque Sabelliorum domus supra Marcelliani Theatri congeriem posita; quòd editiora sint, & quoquoversus frequentibus tectis ac focis circumdata, saluberrima totius Urbis loca jure censentur. Planities verò Campi Martii ac recentioris Romæ non multò minùs; nisi quòd ex domus ac vici, qui Tiberi imminent, aliquantò etiam magis ab editioribus locis, quæ primo loco recensui, salubritate superantur. Proximo gradu sunt ii montes, qui à meditullio Urbis longiùs absunt, ut Exquilini & Viminalis major pars, Palatinus, Cælius, Aventinus, quorum habitatio certis temporibus periculo, vel certè suspicione non vacat: quanquam Exquilinus, utpote magis ad Septentrionem atque Ortum Solis expositus, haud paulò fortasse salubrior est: Aventinus verò, (quod de Janiculo quoque par est credi) licèt infrequentior sit ac Tiberi vicinior, & in Meridiem atque Occasum magis vergens, propter ejus non modicam altitudinem, meliori conditione censetur; Pontifices enim Maximos quatuor ab hinc sæculis solitos ibi versari accepimus; hodieque videmus eos, qui in Cœnobiis S. Sabinæ ac S. Alexii victitant, percommoda valetudine frui. Reliqua sunt loca plana veteris Urbis, quæ deficientibus ædificiis, pigroque atque immoto aëre sordescentia, & propter veteres parietinas cryptasque aliquantò etiam magis noxio, planè incommoda atque insalubria vulgò feruntur; quæ nominatim recensere nil attinet: hoc tantùm adjiciam, ob rationes suprà positas quotidianamque experientiam cæteris deteriora esse, quæ vel Tiberi adhærent, vel convallium instar montibus obsepiuntur: ex quo liquet regionem Circi Maximi inter Palatinum atque Aventinum sitam, omnemque illum campum, qui inter Aventinum, ac Tiberim, Portamque Ostiensem jacet, planè noxium esse ac damnabilem.

Loca Urbis saluberrima.

Loca mediocriter salubria.

Loca insaluberrima.

Regula ad dignoscendum utrum duorum locorum salubrior sit.

Quod si quis regulam aliquam desideret, quâ dijudicare possit, duorum locorum, quorum alteri ex iis, quas attuli, bonis conditionibus una, alteri alia patrocinetur, uter sit salubrior; videndum est scilicet, quænam earum conditionum potior sit. Exemplo res fiet manifestior. Æliæ Arcis Australi parti favet propinquitas Urbis, ejusque frequentissimæ regionis ex adverso positæ: contrà Boreali ejusdem Arcis parti, quæ Neronianis Pratis imminet, objectus ipsius Aquilonis commodat, ubique ferè, sed Romæ præcipuè salubris. Utribi igitur tutior ac salubrior habitatio in ea Arce degentibus erit? & ratio ipsa docet, & experientia ostendit, commodiorem eam habitationem esse, quæ ad Urbem & Pontem ipsum Hadriani spectat, licèt in Austrum vergat ac flumen indidem adspiciat: quoniam nimirum Boreæ flatus non semper aërem ventilat ac purgat: contrà purgatio, quæ ab hominum frequentia, ac tectis, focisque efficitur, perpetuò durat. Sunt verò etiam peculiares magis quædam causæ, quæ ad corrigendos insalubrium locorum situs magnum momentum afferre possunt. Exempli causâ: statio equitum custodiæ Pontificiæ, ac S. Inquisitionis carcer, quæ Leoninæ regionis mœnibus ad Meridiem adhærent, eam sedem obtinent, quâ vix alia tota Urbe damnosior ac minùs salubria reperietur. Primùm enim insaluberrimis ventis Austro, Africo, atque Euronoto locus is objacet: deinde occidenti Soli, qui potissimùm ingentem vaporum copiam excitare solet, quàm maximè est expositus: denique concavus est ac depressus in modum convallis, quam Janiculi jugum, ac Vaticani collis brachium efficit: qua ratione necesse est aërem ibi facili negotio computrescere; cùm minùs bellè perfletur; atque ex repercussu imminentium collium Solis radiis supra modum æstum augeri. Numquid igitur homines ibi perpetuò morbosi sunt ac brevis vitæ? nequaquam: immò S. Officii curatores ac ministri, cæterique proximas ædes incolentes, commoda sanè valetudine utuntur. Inclusorum verò, qui in ejusdem Tribunalis carceribus detinentur, (qui, ut accepi, bellissimè valent ac diutissimè vivunt) alia ratio est: id enim efficit cùm victus admodum sobrius, tùm vitæ genus sedatum atque aëri minùs expositum, ut propterea, qui inde emittuntur, brevi fermè intereant. Sed cùm propinquus ager adeò sit perniciahs ac noxius, ut ob id *Vallis Inferni* vulgò audiat; quid proximam Leoninæ Urbis partem tolerabilem efficit, nisi fornacum ignis, calcem, lateres, aliaque fictilia sine intermissione percoquens? magnam quippe vim depurgando aëri nactus est ignis: quod alio indicio fiet manifestum.

Arcis Æliæ, seu S. Angeli Borealis, & Australis pars.

Australis salubrior.

Statio equitum custodiæ Pontificiæ, & S. Inquisitionis carcer.

Qui ibi habitant salubriter vivunt.

Vallis Inferni.

Ea pestilentia, quæ Venetias Anno MDLVI. afflixit, Murani incolis (qui omnes ferè artem vitriariam exercent in Insula duobus circiter milliaribus Venetiis remota) pepercisse dicitur, fornacum scilicet vitria-

Murani Incolæ Anno MDLVI. Venetiis à peste immunes.

riarum causâ assiduè ibi succensarum: itemque Romæ vicus coriariorum ob acrem myrteorum foliorum suffitum, quæ ibi cumulatim putrescunt, immunis ab ea peste, quæ postremò Vrbem afflixit, exstitisse narratur. Sed cùm hodierna pestilentia, quæ miserabiliter Italiam depascitur, satis ostenderit contagionis vi non aëris vitio eam serpere; nec Cœli temperiem quidquam prodesse, ubi ea lues invasit: cúmque ipsos Muranenses hujus eladis exsortes minimè fuisse hoc tempore compertum sit; maneat hoc fixum ac ratum, bonitatem ac tenuitatem aëris adversùs veram & genuinam pestilentiam parùm quidem proficere; sed tamen adversùs hujusmodi morbos, quos aëris gravitas progignit ac fovet, ut sunt febres malignæ putridæque, pulmonis vitia, cachexia, aqua inter cutem, & his similes, non nativam tantùm ac primigeniam aëris puritatem ac salubritatem plurimùm conducere, sed eam quoque, quæ extrinsecus atque ex accidenti efficitur, ignibus scilicet, flatibus, suffimentis, habitatione, non leviter prodesse. Qua ratione id quoque sequitur, ut cùm jampridem pestilentiam Roma non senserit, ut suprà dixi, nec crebriùs, aut damnosiùs epidemici morbi hic quàm alibi sæviant, nequaquam insalubre ac noxium Romanum Cœlum esse existimandum. At enim historia vetus docet, antiquis temporibus & stante adhuc Republica creberrimè pestilentiam Romæ grassatam fuisse; siquidem, ut idem Marsilius sæpius à me laudatus studiosè collegit ex Livio, ducentorum annorum spatio ad consulatum usque Cn. Cornelii & C. Duillii, qui annus fuit ab Vrbe condita CCCCXC. vicies ac bis pestis Romam exercuit; & tamen ea tempestate, cùm nondum urbani exoticis deliciis luxuque fracti atque enervati fuissent, immo etiam tum agros assiduè exercerent, ac bellicis studiis apprimè dediti, solibus, ventis, frigoribusque perpetiendis assuescerent, sani maximéque robusti fuisse debuerunt: præterea ipsamet Vrbs, quamquam iis lautitiis ac magnorum ædificiorum miraculis, quæ postea successerunt, minùs abundans, tamen & rebus ad victum necessariis sufficienter instructa, ædificiisque solidis ac benè compactis, scienterque atque εὐρύθμως fabricatis (quæ Veterum erat ædificandi ratio, etsi imperiti aliter censent) luculenter ornata fuit: deinde ager ipse iis temporibus optimè cultus ac tectis frequens, (propter quam potissimùm rationem non insalubrem fuisse paulò pòst docebimus) urbanis hominibus operum rusticorum, vel militiæ causâ foras prodeuntibus, nequaquam ut hodie perniciem afferre poterat. Adhæc Romana Civitas primis Reipublicæ temporibus nec infrequenter habitabatur, ut solitudo in ea exitiabilis esset, nec rursus tanta incolarum multitudine affluebat, ut nimia turba invicem sibi officeret ac sordibus squaleret, quibus maximæ quæque urbes scatere solent; ac propterea pestilentia (vera-ne, an καταχρηστικῶς ita vocata non disputo) sæpius divexari. Quin etiam si verum est, ut doctiores putant, quantò propiùs homines à prima sui origine aberant, tantò fuisse valentiores ac robustiores, consentaneum erat, minùs etiam illa ætate genus humanum morbis ac pesti fuisse obnoxium. Consideremus igitur quænam fuerit causa, cur nihilominus ea tempestate tam crebrò pestis hanc Vrbem invaserit; huic namque disceptationi valde connexa est ea tractatio, quæ est de agro Romano, ejusque SALVBRITATE RESTITVENDA.

Primo loco statuendum est, id quod Latinæ Linguæ peritis facilè insinuari potest, Pestis ac Pestilentiæ vocabulo apud Veteres non eam tantùm, quæ propriè pestis hodie dicitur, sed quemcunque morbum paulo latiùs se diffundentem ac populariter grassantem, appellatum fuisse: qua ratione omnes ii morbi, qui à Græcis ἐπιδήμιοι dicuntur, in hunc censum veniunt, cum ea tamen differentia, quòd pestis de hominibus, pestilentia de locis, propriè ac purè loquentibus, crebriùs usurpatur. Mitto latiorem pestis notionem, quâ quidquid fermè noxium erat atque importunum Veteres appellabant, ut cùm Lucret. *lib.* III. ait:

Discidium ut nequeat fieri sine peste maloque:

quod non semel etiam apud Plautum occurrit, & vernaculæ quoque Linguæ usus agnoscit: missa hæc, inquam, facio, cùm instituto nostro minùs quadrent. Sed hanc pestem seu pestilentiam pro communibus ac popularibus morbis, qui ob pravam anni constitutionem eveniunt, frequenter olim contigisse nil mirum: quippe non hîc Romæ solùm, sed alibi etiam idem hodie passim evenire videmus. Sic Anno MDCXXII. æstas atque autumnus magnum proventum malignarum febrium attulerunt, quæ paucis mensibus multa hominum millia, ad vicena, vel tricena fermè, atque ex his plurimos nobiles atque illustriores, oppresserunt. Anni verò MDCXXVI. recens est memoria, cujus ingressus, atque initium hyemis perniciem plurimis, non hîc Romæ tantùm, sed tota ferè Italia conflavit: ob vehementes enim Boreæ flatus, qui subitò Austrinos dies eosque perhumidos exceperunt, multas destillationum pravas ac noxias species excitavit, præsertim, quam ridiculo nomine *Castronem* vocant, quâ caput ac signanter fauces obsidentur. Hic morbus multos ex debilioribus, eisque qui non satis obtecti incederent, afflixit, vel interemit: æstate verò Anni MDCXXIX. ingens hominum numerus ob malignas febres, quæ patulis atque humilioribus Vrbis locis, maximéque in Leoniana Regione exarserunt, in rationem Libitinæ venit; quarum si vel modica pars hoc tempore, quo pestilentiæ metu nihil non suspectum est, exstitisset, clamarent omnes pestem sine dubio Romæ grassari, atque ab ejus accessu, tanquam ab Orci faucibus, refugerent. Antiquiora exempla non requiro, cùm minùs ad institutum meum faciant; atque hæc sufficere videantur, ut non minùs frequenter, quàm olim, si pestis vocabulum latiùs accipiatur, eam hodie existere fateamur. Age verò, cùm olim circumjecta Romæ regio (ut inferiùs ostendemus) tam frequenter incoleretur, ut oppidorum, vicorum, villarumque numero nulli Italiæ parti concederet; hodie verò penè deserta sit atque ædificiis vacua; quid mirum si tum frequentiùs popu-

Item in Vrbe coriarii, & ejus rei causa ex opinione vulgi.

Hodierna Venetiarum peste Muranenses afflicti.

Veram pestilentiam aëris salubritas non arcet. Adventitias tamen epidemicos morbos salubritas aëris tum nativa, tum adventitia conducit.

Non crebrius Romæ quam alibi epidemici morbi sæviunt, ideoque Romanum Cœlum pestilens habendum non est.

Frequens pestis mentio apud Tit. Livium.

Etsi tunc homines robustiores forent.

Et Vrbs melius ædificata.

Atque ager tectis frequentior.

Et Civitas mediocriter populosa.

Genus humanum eò valentius, quò primæ suæ origini propius.

Disceptatio de Vrbe Roma connexa cum ea quæ de agro agitur.

Explicatio hujus difficultatis à notione vocabuli Pestis.

Pestis apud Veteres pro epidemicis morbis ac popularibus appellata.

Hujusmodi morbi An. MDCXXII. MDCXXVI. & MDCXXIX. regnarunt.

Præsertim in Leoniana Regione Anno MDCXXIX.

A magna olim frequentia hominum.

popularibus morbis Latium exerceretur, cùm plures essent, qui participare hoc malum ac latiùs communicare possent: deinde cùm tanta esset urbanis hominibus cum proximis Latii oppidis & cum agro propinquo communicatio, ut una propè Civitas censeri posset, potuit à Livio lues extra Romam exorta, etiamsi minùs intra Urbem pervenisset, cum iis morbis, qui propriè Urbem affligebant, connumerari: immo ex ipsius verbis suspicari id planè licet; nam libro v. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss. scribit pestilentiam ortam in agro Romano ex siccitate & caloribus nimiis; quæ pestilentia talibus quippe orta initiis fortasse intra agrum substitit; nec Urbem (quæ propter insitam humiditatem æstate sicca & calida commodissimè valet, ut nuper experti sumus) unà corripuit: tametsi cùm hujusmodi æstas advenerit, ob id etiam Romæ salubris esse consuevit, quod maturiùs messis colligitur: qua ratione duabus hisce proximis æstatibus paucissimi agricolæ in morbum inciderunt.

Æstas calida & sicca Romæ præcipue salutaris.

Id etiam accidit, quod propterea messis maturius fit.

Ob paucitatem hominum in Latio populares morbi minus deprehendi possunt.

Præterea cùm hodie tanta sit in proxima regione hominum paucitas; etiamsi populares hi morbi nonnunquam ibi invalescant, haud facilè deprehendi possunt, ut olim. Mitto quòd iis temporibus, quantum ex silentio Auctorum liquet, minùs in usu fuisse videtur ea cautio, quam pestilentiæ tempore magno cum fructu servari diligenter videmus; ut nemini ferè ex suspectis locis, nedum ex infectis venienti aditus patefiat, nec ullius generis sarcinæ indidem advectæ suscipiantur, quamdiu id malum duraverit; aut certè nisi priùs diligenter explorato viatorum itinere, atque habitu corporum, agnitisque magistratuum chirographis, qui sanos eos ac sanis ex locis profectos liquidò testentur; iisque testimoniis deficientibus, quadraginta dierum spatio, secluso aliquo suburbiorum in loco, procul à consortio hominum victitantes, sanitatis suæ præbuerint indicium. Quare cùm nondum Veteres harum cautionum, usu ipso edocti, utilitatem animadvertissent, facilè mihi persuadeo, etiamsi natura humana tunc longè validior fuerit, majora tamen incommoda à pestilentiæ viribus accepisse.

Antiqui pestilentiæ tempore magis incauti.

Ideo pestis majorem stragem edebat.

Disquisitio de Urbis hodierna dispositione.

Venio nunc ad eam partem, quæ ad hodiernæ Urbis dispositionem ac faciem pertinet; qua in re primùm illud statuendum est, multò planiorem ac magis æquabilem, quàm olim fuerit, nunc esse Romæ superficiem: nam & quotidiana docet experientia, ad dirigendas semitas & commodius iter vehiculis præstandum multa Urbis loca complanata fuisse ac quotidie complanari, ut hic in Quirinali, qui à Sixti V. Pont. Max. tempore aliquot pedibus depressus fuit; & contrà ea Vallis, quæ inter Quirinalem & Viminalem diffunditur, quotidie exaggeratur atque extollitur. Sed ratio potissimum convincit, non modò colles aquarum delabentium vi in dies deprimi, sed subjectas valles collapsis ædificiis paulatim assurgere: quod adeò manifestum est, ut probatione non indigeat. Salubriorem verò, (saltem in universum) propter hanc causam, Urbis positionem in dies evadere facilè Marsilio concesserim: revera enim priscis temporibus, qui in convallibus inter montes sitis habitabant, tenuiores scilicet ac pauperculi; cùm ad altitudinem eorundem montium accederet ingens domorum in iis positarum elatio, non optimo loco degebant: adeóque nihil mirum si iis morbis forent obnoxii, quos aër crassior, humidior, caliginosior, raróque, aut nunquam à Sole illustratus, ac multis inquinamentis sordens ingenerare potest.

Superficies Urbis hodie planior & æquabilior.

Salubrior hodie Roma universim.

Veterum ædificiorum ingens altitudo.

Et sanè non modica fuit veterum ædificiorum altitudo, ut Aristidis Rhetoris (vixit is Hadriano imperante) Oratio in Urbem Romam palam ostendit; in qua licèt oratoriè ac propè poëticè rem in Cœlum efferre videatur, satis tamen causæ habuit, cur id faceret, præsertim cùm sæpius opus fuerit nimiam eam privatarum domuum altitudinem, ad crebras ruinas atque incendia evitanda, à Principibus cohiberi: quod Augustus primùm providentissimus Princeps præstitit: mox Nero ipse, cùm Urbem à se concrematam instauravit: ac demùm Nerva Trajanus. Constat id etiam ex Vitruvii ac Plinii gravissimorum Auctorum locis, quorum verba hîc subjicienda duxi; ac prioris quidem: *In ea majestate Urbis & civium infinita frequentia innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in Urbe, ad auxilium altitudinis ædificiorum res ipsa coegit devenire, &c.* Necessarium scilicet remedium, ubicunque urbium capacitas incolarum numero inferior est, quod nostra ætate Genuæ accidere videmus, ubi propter angustiam loci, non modò ædes in altum extollunt, sed vicos ac semitas non admodum dilatant: qui mos Romæ quoque saltem in veteri Urbe ante Neronis incendium fuisse videtur; præsertim nondum inolita consuetudine tam crebrarum vectationum. Plinius verò, cùm nonnulla de majestate ac magnitudine Romanæ Urbis protulisset, hæc subdidit: *Quò si quis altitudinem tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari.* Atqui ut hæc vera satisque probata existimo, ita non libenter Marsilio concesserim, quod nimis facilè (pace tanti viri dictum sit) sibi persuasit, viarum dispositione atque ædium structura (quibus verbis ille utitur) hodiernam Urbem veteri præcellere: nam si paucas aliquot vias eximas (quibus sanè haud facilè aliæ similes uspiam reperientur) eosque vicos, qui sub Colle Hortulorum jacent, nequaquam Urbis semitæ adeò sunt eleganter dispositæ ac directæ, ut antiquis conferri, nedum præponi, (quantum ego existimo) ullo modo debeant: præsertim si non veterem illam, quæ, ut Cornelius testatur, *Arta itinera hucque & illuc flexos atque enormes vicos habuit*; sed posteriorem Neronianis temporibus restauratam cogitemus, de qua idem refert: *Cæterum Urbis quæ domus supererant* (l. *perierant* cum Lipsio) *non ut post Gallica incendia, nulla distinctione, nec passim erectæ: sed dimensis vicorum ordinibus & latis viarum spatiis, cohibita ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque porticibus, quæ frontem insularum protegerent.* Suadent hoc primò tum Veterum opes ac mores, qui nullis sumtibus ac laboribus parcebant, ut Sedem Imperii & adspectu pulchram & magnificentia spectandam haberent: deinde auctoritas ipsa priscorum Scriptorum, qui

Augustus, Nero, Trajanus privatarum ædium altitudinem cohibuerunt.

Vitruvii locus.

Plinii locus.

Marsilius falsò credidit hodiernam Urbem viarum dispositione atque ædium structura antiquæ præstare.

Post Neronis incendium Roma directas latasque habuit semitas.

contrarium manifestè docent; nam Tacitus disertè ibidem loquens de irreparabili jactura multarum rerum Neroniano incendio absumtarum, inquit: *Jam opes tot victoriis quæsitæ, & Græcarum artium decora, exin monumenta ingeniorum antiqua & incorrupta, quamvis in tanta resurgentis Urbis pulchritudine, multa seniores meminerant, quæ reparari nequibant.* Qui verò ex *Agraria* Ciceronis *adversùs Rullum* locus à Marsilio affertur, ubi Tullius (*Romam*, inquit, *in montibus positam, & convallibus, cœnaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, præ sua Capua planissimo in loco explicata ac præ illis semitis irridebunt atque contemnent*) minùs ad rem facit; nam de posteriori Urbe, in qua Galenus vixit, quæque cum hodierna comparanda fuerat, minimè hæc dici queunt; quæ Capuam illam veterem rectitudine ac latitudine viarum æquasse videtur: nec tamen etiamsi hac in parte Capuam illam priscam, aut Smyrnam, aut hodiernam Antuerpiam, viarum pulchritudine ac directione Roma vetus minimè adæquavit, continuò dicendum erat hodiernam, *ædificandi ratione, viarum amplitudine, rectitudineque, & reliqua dispositione (quod antiquæ Urbi desuit) spectandam esse*, &c. Quod verò ad rationem ædificandi pertinet, hîc quoque Marsilius paulò humilius quàm par erat sensisse videtur de Antiquorum in domibus fabricandis peritia atque judicio: *Timuere*, inquit, *olim aeris vitium: itaque fenestras domorum parvas, angustas, & raras, & in summis cubiculis struebant, unde vix luminis aliquid cubicula illustrabat: quamobrem multis in locis in ipso meridie lucerna opus fuisse omnino existimo.* Nam cùm reliquis in rebus adeò scientes atque insignes in ædificando Veteres extiterint, an credibile erit tam parum hic eos vidisse? Præterea cùm ædium privatarum nihil fermè ab illa ætate ad nostram memoriam pervenerit; non video sanè quibus ab ædificiis ea ratio illuminandarum ædium & conclavium colligi potuerit. Fateor quidem non tam fenestrarum amplitudine, numero, ac dispositione, quàm aliis ornamentis, ædium suarum prospectum Veteres exornasse; sed tam parcos atque inscios in perforandis parietibus eos fuisse, ut Marsilius credidit, vix equidem puto, nisi propter specularium penuriam (quæ, quod ex lapidis certo quodam genere fierent, ad solos fortasse divites pertinebant) parciores fuerint in luminibus fenestrarum captandis. Vetustissimo tamen ac rudiori sæculo (neque enim dissimulandum est) specularium usus non fuit: quæ nunc etiam in Hispania non valde frequentatur; minori utique damno, propter aëris illius insignem temperiem ac benignitatem.

Objectio Marsilii ex Agraria Ciceronis.

Et ejus solutio.

Marsilius humiliter sensit de Antiquorum peritia & magnificentia in ædificando.

Probabile non est in captandis luminibus imperite egisse, qui totius architectonicæ disciplinæ scientissimi erant.

Ædium privatarum Veterum vix quidquam superest.

Etsi Veteres non tam fenestrarum fortasse concinna dispositione ac frequentia, quam aliis operibus ædes ornabant.

Vetustiori sæculo specularium usus non fuit. Nec in Hispania parum frequentantur ob aëris salubritatem.

Cæterùm minimè oblivisci debemus, etiamsi tanquam rem certam atque indubitabilem & Marsilius asserat, & vulgus existimet, vicorum latitudinem rectamque dispositionem sanitati conducibiliorem esse; fuisse tamen qui refecta à Nerone Urbe existimarent, *veterem illam formam salubritati magis conduxisse; quoniam angustiæ itinerum & altitudo tectorum non perinde Solis vapore perrumperentur.* Ea quippe est rerum humanarum conditio, ut quæ uni

Quidam censebant vicorum angustiam salubriorem fuisse.

A profunt, alteri obsint: quæ nonnunquam salutaria sunt, interdum etiam sint perniciosa. Sic fortasse quantum latitudo, ac rectitudo viarum, ac situs altior prodest ad eam aëris purgationem, quæ à ventis siccis ac Sole fit; tantundem conducit ad nimios æstatis calores temperandos ac vehementiores Boreæ flatus per hyemem frangendos altitudo ædium, semitæque potiùs flexæ quàm directæ. Quare difficilius aliquanto est statuere, utra species sit ad valetudinem corporum potior, quàm utra sit ad oculorum voluptatem elegantior. Dis-

Ex parte id verum.

B par verò ratio meo judicio aquarum est, quarum ingens copia (& miror silentio omissas à Marsilio) in varia castella, nymphæa, fontes salientes, lavacra, lacus, thermas, balnea, stagna, euripos, piscinas, tubos, fistulas dispertita, non tam æstivo tempore Urbem refrigerabat, quàm hyberno eandem, utpote situ & positione paulò humiliorem ac perhumidam, nimiò plus sanè quàm opus esset ad sanitatem corporum, madefaciebat. Sed nimirum pensabant hoc facilè cùm multa commoda

Aquarum tamen frequentia parum olim salubris.

Roma situ humilis & caliginosa.

C & voluptates, quæ ex tanta aquarum ubertate proveniebant, tùm verò pulchritudo ac magnificentia Urbis, majestate illius imperii digna, quæ non alia magis re se ostentabat, quàm ductibus iis aquarum, quibus, ut Cassiodorus ait, *flumina quasi constructis montibus perducebantur*: quapropter de iis loquens Plinius, nihil magis mirandum fuisse in toto terrarum orbe exclamavit. Frontinus verò nec Pyramides ipsas, moles scilicet otiosas ac inertes, cum iis comparandas duxit. Quinetiam cò tolerabilior hæc ubertas aquæ tum Romæ

Ex aquæductuum frequentia multa commoda & voluptates percipiebantur.

Plinii & Frontini testimonia de aquæductuum priscorum mirandis operibus.

D fuit, quò minus lutosa & spurca exinde fiebat: cùm latis silicibus constrata esset, nec crebris vehiculorum discursibus hodiernum in morem inquinaretur, ac pluribus fortasse cloacis exsiccaretur. Sed hæc de Urbis ipsius situ & dispositione dicta sufficiant: quando hæc potiùs Philologorum ritu, animi causâ, delibavi, quàm ut ad institutum sermonem valde sint necessaria.

Roma olim minus lutosa ac madens.

De agro verò Romano, ut aliquando incipiam, tribus quasi gradibus progrediE tur ad finem disquisitio. Primò enim, omissa superflua quæstione (quæ potiùs nominis est, quàm rei) an salubris, vel insalubris sit, quærendum erit qualis olim fuerit: secundo quibus ex causis hæc gravitas, atque intemperies proveniat: ultimò quibusnam operibus ac remediis ad pristinum statum paulatim reduci queat. Sed prius hujus, quem dico, agri termini ac fines statuendi videntur. Antiquissimis temporibus agri Romani limites non longè admodum protendebantur: nam cùm Varro ex Augurum disciplina inter cæteras differentias notasset, alium esse Romani, alium

Ad agri tractationem transitio.

Priscus ejus status. Causæ hodiernæ insalubritatis. Remedia.

Designatio limitum hujus agri insalubris.

Romanus ager olim angustus.

F Gabini agri qualitatem, colligere hinc possumus Romanum agrum à Gabino tunc temporis suis quibusdam finibus distermìnatum fuisse; etsi oppidum Gabii, quod Via Prænestina circa *Zagarolum* fuit, dirutum tunc esset, vel in vici formam redactum: qua ratione existimare licet Fidenas, Collatiam, Laurentum, aliaque finitima oppida (quamvis ex his aliqua nomen tantùm retinerent) suum habuisse agrum seu territorium à cæteris divisum, & à Ro-

Finitima oppida licet collapsa proprios agrorum terminos servabant.

Ager Romanus non sic accipitur.

Romano sejunctum. Sed nequaquam sic à nobis ager Romanus intelligitur; nec eo modo, quo Diœcesim, quæ propriè est Romani Pontificis, comprehendit; quatenus ab Ostiensi, Albana, cæterisque distinguitur: sed totus ferè veteris Latii, agrique Volsci planitiem, Etruriæque Pontificiæ (Patrimonium nunc vocant) maritimam partem, ac præterea Sabinorum proximam ac magis campestrem regionem: totum enim hoc spatium experientia ipsa, & paucitate ædificiorum testante, noxium atque insalubre est; ita ut ab æstivo solstitio ad autumnale æquinoctium, plus minùs, ab urbanis hominibus frequentari non possit; à rusticis verò, (quorum nemo indigena est) quamvis robustioribus, Cœlique injuriis magis assuetis, non sine periculo, & magna ipsorum pernicie, tumultuariè excolatur.

Comprehensio regionum insalubrium.

Specialis finitio hujus Agri.

Longitudo hodierni Latii.

Est igitur, ut particulatim rem aggrediar, totus ille tractus maritimus, qui ab Vrbe Tarracinam (quæ non longè abest à Regni Neapolitani limitibus) L. circiter milliarium spatio usque protenditur, Cœli gravioris ac morbosi: qui veteris Latii terminus fuit, ut vetustissimi Antium, sive Circeji; recentioris verò Liris, seu Garelianus. Ab altera vero parte non dissimilis conditionis maritima Tusciæ regio ferè omnis, quæ hinc Tiberi, illinc Macra fluvio finitur; nisi quòd, quæ Arni atque Auseris ostiis adjacet, paulò salubrior est; & aliquantò etiam magis Lunensis regio, ac Lucensium ditio. Alia quidem sunt Italiæ loca gravi noxioque Cœlo prædita; sed ea non tam latè patent, ut paulo pòst ostendemus. Itaque propria quodammodo esse videtur hæc calamitas, & vastitudo duarum Italiæ nobilissimarum Provinciarum, Latii, atque Etruriæ. Sed hujus quidem eam partem, quæ extra Ecclesiæ fines jacet, nec ad institutum nostrum pertinet, omittemus. In latitudinem verò Ecclesiasticæ ditionis, insalubris Tusca regio magis minúsque porrigitur, prout montes maritimum campestremque tractum magis minusque coarctant. Supra Vrbem verò ager Sabinus nec ipse turus, aut salubris est, nisi ubi paulatim supra circumjecta Tiberi loca assurgit, & ad montes propiùs accedit. Nec tamen æqualis, aut uniusmodi existimanda est horum locorum facies, & qualitas: alibi enim fermè pestilens ac lethalis, ut circa Ostiam ac Portum, alibi mediocriter noxia, sicuti est omnis ferè littoralis regio, quæ longiùs paludibus recessit: alibi demùm magis tuta, nec fortasse omnibus annis exitialis, sed gravioribus dumtaxat atque imbecillioribus hominibus. Ejusmodi est montibus propinquior & remotior à mari. Quod adeo verum est, ut tres quasi salubritatis gradus his regionibus statuere possimus: quemadmodum nobilissimum atque humanissimum virum Tiberium Mutium, S. R. E. Cardinalem atque Episcopum Viterbiensem, narrantem audivi, suæ Diœcesis insalubria loca trifariam dividi posse, partim eorum in quibus vix quisquam diutiùs perennat, nec qui nascuntur foetus sunt vitales, ut Montalti; secundò ubi pueri, qui ibi nascuntur, adolescunt, atque adulti, etsi non saluberrimè, vivunt tamen, ut Centum Cellis; tertiò ubi advenæ quoque perennant, sed sæpe æstate languent,

Tusciæ maritima ora fere tota morbosa.

Alia etiam Italiæ loca insalubria.

Sed Latium & Etruria propriè ad insalubria.

Non una tamen horum locorum species, & qualitas.

Alia enim magis, alia minus gravia.

Agricolæ Romanenses ob aëris gravitatem hic sedem non figunt.

ut Tusciniæ. Nil igitur mirum, cùm hæ regiones ad propagandam sobolem tam parùm idoneæ sint, si agricolarum quotannis huc confluentium turba non paulatim huic Cœlo assuescat, ac stirpem ex se relinquat, quæ postmodum in dies excrescens, ac stabilem hic sedem figens, pro indigenis reputetur. Quippe homines conditionis hujus Cœli non ignari, nil ampliùs cogitant, quàm, ubi locellos compleverint, in patriam ad uxores ac liberos quamprimum reverti, atque unà cum iis suo labore atque industria partis nummis placidè frui: aut quibus luculentior merces obvenit, agellum in suorum conspectu, procul ab aëris periculo, commercari. Eorum tres classes constituere præcipuè possumus, Vinitorum, Aratorum, ac Pastorum.

Sed in patriam quamprimum reverti festinant.

Rusticorum genus ad tria fastigia reducitur, Vinitorum, Aratorum, Pastorum.

Vinitores vineas cùm intra, tùm extra Vrbem sitas, atque etiam in Albano, & Tusculano agro, exercent, non certa fructuum portione sibi reservata, ut coloni partiarii solent, præsertim in Etruria, sed annua mercede sibi constituta, nimirum certa pecuniæ summa, cui solent etiam alia ad victum necessaria adjici. In casis hi habitant juxta vineas suis, quas ipsimet custodiunt; præcipuaque opera suis manibus administrant; putationes videlicet, sationes, insitiones, & similia: quibus verò sufficere ipsi non possunt, ut pastinationibus, cæterisque gravioribus operibus, operarios, qui quotidiana mercede victitant, assignant; quorum ingens numerus in compita quædam certaque Romæ loca, præsertim ad Theatrum Marcelli, confluere solet, atque in diversoriis tabernisque cibum somnumque capere: quidquid verò in diurnam mercedem vinitores operariis persolverint, dominis expensum ferunt. Vinitores plerique Flaminiæ, ac Tusciæ ulterioris, agrique Parmensis incolæ sunt: operarii vero varii generis, maximaque ex parte Nursini ac Picentes; prætereaque Marsi ac Peligni, (Aprutiensium nomine magis nunc noti) qui optimi fossores perhibentur propter insignem corporis duritiem ac robur, & ad opus faciendum alacritatem: quare non modo ad rusticas operas expetuntur, sed etiam ad fabriles, si quando hic Romæ, aut in proximo arena effoditur, saxa exciduntur, fundamenta excavantur, parietinæ veteres comminuuntur. Fabri verò cæmentarii, (ut ἐν παρέργῳ id quoque dicam) qui in veteri Inscriptione Florentina PARIETARII vocantur, sunt maxima ex parte Insubres, nonnulli etiam Florentini; sed hi potissimùm nobiliores fabri; ut sunt redemtores, mensores, & monitores, (protomagistros nunc vocant) ac præterea lapicidæ. Ex olitoribus etiam, cæterisque hortorum curam gerentibus, puta institoribus, topiariis, viridariorum custodibus plurimi etiam Florentini sunt ac Tusci. Nec illud omittendum est, leviores quasdam operas, ut vindemias, spicilegia, & sarritiones, magna ex parte ab hisce pauperculis urbanis, senibus, mulieribus, & pueris, qui parva mercede conducuntur, expediri.

Ratio colendi vineas.

Operariorum turba.

Eorum statio.

Vinitorum natio.

Optimi fossores qui.

Cæmentariorum patria.

Plurimi operum redemtores, & Architecti Florentini.

Item olitores, & viridariorum custodes.

Urbana plebecula leviora quædam opera in agris facit.

Secundo loco recensendi veniunt qui non in propinquo vineis dant operam, sed longiùs ab Vrbe campos triticarios colunt; quos videlicet arant, serunt, metunt: hos proprio vocabulo aratores appello; quam-

Ad aratorum genus transitus.

vis frequentiùs sic vocentur qui, ut olim nonnullis in locis, præcipuéque in Sicilia, (ut notum est ex Verrinis Orationibus) sic hodie conductitiis operis, non suis manibus, alienos agros exercent: eos nunc Romæ dicunt *artem campi facere*: quomodocunque igitur hi vocentur, aratores, vel agricolæ, ex vario ac promiscuo hominum genere constant; sed ut plurimùm ex agro Piceno, ac Nursino, Umbriaque.

Aratorum Romanensium nationes.

Porrò ut meliùs intelligatur hujus agri Romani colendi ratio, atque hodiernus illius status, sciendum est, eum hodie in pauca, eaque amplissima latifundia divisum esse, quas *tenutas* & *casalia* vocant; non ut olim in mediocres fundos, sicut in Etruria, & Gallia Cisalpina, magnaque Italiæ parte videmus: quapropter necesse est ad insignem paucitatem casas quoque ipsas, ubi rustici degunt (quas etiam *casalia* vocant) jam esse redactas; quæ sanè rarissimæ in tota hac ingenti planitie conspiciuntur.

Agri Romani hodiernus status.

Casarum agrestium paucitas.

Earum structura.

Ædificio ut plurimùm constant modicè elaborato, nec magna positionum cura, aut delectu, sed ferè ubi casus tulerit, aut aquæ manantis opportunitas suaserit, excitato. Quibusdam etiam locis non optimæ aquæ puteis, aut etiam fossis manufactis (quibus aqua pluvia excipitur) contenti sunt miseri agrestes.

Plerisque casalibus adjacent aquarum scatebræ.

Plerunque verò casalibus adsita sunt aquarum receptacula majoris formæ, quæ *fontanilia* vocant, bifariam divisa; quò aqua partim è proximo fluens, partim longiùs tubo ducta delabitur. Eò pecora atque jumenta aquatum ducunt, atque indidem quoque homines hauriunt.

Cultura agri Romani simplex ac rudis.

Cæterùm agrorum hujusmodi cultura longè distat ab ea, quæ amœnioribus atque etiam sterilioribus locis exercetur; in quibus summa diligentia ac varietate operum, ac consitionum, rura tractantur: hîc enim omnis circa rem frumentariam ac fœnisicium agricolarum cura consumitur; frumenta verò potissimùm in novalibus agris (hodie *majesi*) feruntur, hoc est, iis qui alternis annis conquiescunt; quanquam nonnulli, ob vastitatem regionis cultorumque paucitatem, rariùs etiam exercentur: quædam etiam hujus agri portio restibilis fit; ea sic vocatur, quæ quotannis, aut duobus saltem junctis, obseritur, cujusmodi campos *colti* vocant. In his ubi messis facta, ac stipula Augusto mense incensa est, per autumnum mox sementem jaciunt, atque unica aratione, per medias terræ porcas sulcum ducentes, semen operiunt; nec ad proximam usque messem quidquam ampliùs faciunt, aut segetes revisunt. Novalia verò Majo mense (unde vulgaris appellatio iis obtigit) proscinduntur, atque in universum quater in directum & transversum aratro ducto ad sationem usque autumnalem arantur.

Novalia.

Agri restibiles.

Stercoratio, ac sarritio rato in usu.

Stercorandi verò ac sarriendi agri, partim ob colentium ignaviam, partim ob nativam terræ feracitatem, usus ac vocabula fermè obsoleverunt; fimus enim, qui è stabulis Romæ magnâ copiâ educitur, in profluentem abjici solet. Messem ubi collegerint in prægrandes acervos componunt, quam deinde in aream deportant, ibique in orbem jumenta agentes, triturando sementem educunt.

Quoteni homines in singulis casalibus.

Solent verò in singulis casalibus deni, vel duodeni homines, aut etiam plures, præsertim ubi pecora atque armenta sunt, (de quibus jam dicemus) versari, usque dum scilicet messis absoluta fuerit: tunc enim, si paucos excipias, qui tectum gregesque custodiunt, protinus ob aëris gravioris metum domum regredi festinant. Videas quoque sic plerosque morbosos, pallidoque adspectu, ac vix firmandis vestigiis, nedum sarcinulis, aut ferramentis ferendis habiles, catervatim mœstos ingredi, quippe quorum magna pars in urbanis nosocomiis vel vitam relinquant, vel longo tempore cum morte luctentur.

Magna pecorum copia in agro Romano.

Magna præterea in his locis visitur pecorum omnis generis atque armentorum copia; quæ partim à casalium dominis aluntur, (ea totum annum ferè in iisdem locis pascuntur) partim ex frigidioribus ac montanis regionibus Flaminiæ scilicet atque Umbriæ, tum ex Sabinorum, Marsorum, Pelignorum, Æquicolarum saltibus, adulto autumno in hæc campestria & tepidiora loca iniguntur. Eadem interdiu quidem pascuntur in pratis agrisque compascuis, quos certa quadam mercede (posterioris ætatis Scriptores *Terraticum* vocant) cum dominis pacta, pastores sibi utendos ac fruendos conducunt; noctu verò in reticulatis caulis quiescere coguntur.

Pastores ubi cubent.

Ipsi verò pastores stramentitiis tuguriis, uti meliùs possunt, conquiescunt, atque aëris injurias propulsant. Atque hæc per transitum de agri Romani qualitate, ejusque hodiernis cultoribus, deque culturæ ratione summatim dicta sufficiant.

Antiquus hujus regionis status.

Consequens jam est, ut qualis olim fuerit hujus regionis facies, ac status, ex Auctorum scriptis nostrisque observationibus indagemus.

Italia prævalida olim ante Romanorum potentiam.

Antequam Romanorum potentia per Italiam sese latè fudisset, eamque armorum vi sibi subjugasset, florentissimus ipsius fuit status, & cùm multitudine populorum magna ex parte diversis institutis, ac moribus, ac variis linguis utentium; tùm frequentiâ incolarum, atque opibus, terræque ubertate spectabilis: eoque tempore non Græcæ tantùm civitates, quæ præcipuos Italiæ portus atque optima quæque loca insederant; sed alii quoque populi nequaquam invicem subjecti, sed liberi ac suis legibus utentes, mirificè excellebant: erat enim ea tempestate quasi adolescentiæ & juventutis Italiæ medius quidam status; quemadmodum plena ipsius juventus mihi fuisse videtur sub initiis Punicorum bellorum; qua tempestate incredibile dictu est quàm valida & florens Italorum natio fuerit, & quàm numerosis copiis formidabilis:

Italiæ juvenilis ætas sub initiis Punicorum bellorum.

Prælium Romanorum adversus Gallos.

quamobrem eo prælio, quo Romani totius ferè Italiæ viribus subnixi, cum Gallorum exercitu (qui Congolitano & Ancoreste ducibus Etruriam vastabant, ac copiis numerosissimis, non ex Cisalpinis tantùm, sed ex populis trans Alpes usque accitis, maximum terrorem Italiæ incusserant) C. Attilii & L. Æmilii Coss. ductu fortissimè conflixerunt, cæsa sunt ex hostibus circiter xxxx. millia, capta decem millia: de qua pugna præstat cognoscere quid Polybius gravissimus & oculatissimus Scriptor testatum reliquerit:

Gallorum ingens clades.

Ὁ μὲν οὖν πρὸς τοὺς Κελτοὺς πόλεμος τοιοῦτον ἔσχε τὸ τέλος, κατὰ μὲν τὴν ἀπόνοιαν καὶ τόλμαν τῶν ἀγωνιζομένων ἀνδρῶν, ἔτι δὲ κατὰ τὰς μάχας καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς ἀπολλυμένων καὶ παραταττομένων, οὐδενὸς καταδεέστερος τῶν ἱστορημένων. Id est, *Hic tandem belli Gallici finis fuit*,

fuit, quo nullum usque in hunc diem, vel obstinatione animorum, vel militum audacia, vel atrocitate præliorum, vel multitudine interfectorum, vel numero copiarum majus aut audivimus, aut legimus. Idem verò Polybius memoriæ prodidit comparasse Italiam eò tumultu septingenta peditum millia, & septuaginta equitum: quamvis Livius & Plinius hunc numerum extenuent. Sed hac in re Polybio, qui ferè suppar iis temporibus fuit, procul dubio fides est magis adhibenda. Qua ex re & multis aliis argumentis, quæ longiùs ab instituto absunt, ac præsertim ex multitudine oppidorum, quæ Romanorum bellis excisa sunt, & ex Æliani testimonio, qui tradit olim Italiam habitatam fuisse urbibus mille centum nonaginta sex, liquidò cognosci potest, Italiam tum frequentissimè ac diligentissimè cultam fuisse.

Ingens militum numerus, quem eo Gallico tumultu Italia comparavit.

Variorum Hist. libro IX cap. XVI. Italia quàm populosa tum fuerit.

Sed quoniam evagari latiùs nec licet, nec lubet, nec ab instituto sermone (qui de finitima Latini, Sabini, atque Etrusci agri planitie esse debet) longiùs digredi; consentaneum videtur propinqua aliquot Romæ oppida, campestris tractus præcipuè, recensere; quæ partim ante Romani imperii ἀκμὴν ac florem, partim postea penitus defecerunt: quod validissimum erit argumentum ad eam frequentiam, quam his locis fuisse contendimus, adstruendam. Verùm id summatim conficiam, atque omissis amplioribus probationibus ac locorum designationibus, quod ab aliis accuratè præstitum est, potissimùm à Cluverio, qui incredibili diligentia omnia ferè veterum Auctorum loca in sua *Italia* collegit, digessitque. Plinius igitur *lib.* III. *cap.* V. de veteri Latio loquens hæc oppida recenset, quæ ita sua ætate defecerant, ut eorum vestigia jam abolita essent: *In prima Regione*, inquit, *præterea fuere, in Latio clara oppida, Satricum, Pometia, Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene, Tifata, Cænina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Corniculum, Saturnia, ubi nunc Roma est: Antipolis, quod nunc Janiculum in parte Romæ: Antemnæ, Camerium, Collatia, Amiternum, Norba, Sulmo, & cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi, Albenses, Albani, Æsolani, Acienses, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusuetani, Coriolani, Fidenates, Foretii, Hortenses, Latinienses, Longulani, Manates, Macrales, Mutucumenses* (lege *Mucamitenses* ex Livio, qui *Mucamitem* nominat) *Munienses, Numinienses, Olliculani, Octulani, Pedani, Pollustini, Querquetulani, Sicani, Sisolenses, Tolerienses, Tutienses, Vimitellarii, Velienses, Venetulani, Vicellenses. Ita ex antiquo Latio quinquaginta tres populi interiere sine vestigiis.* Eodem capite, *A Circeiis*, inquit, *palus Pontina est, quem locum viginti trium urbium fuisse Mutianus ter Consul prodidit.* Ad quem locum videsis quæ notat Cluverius pag. 900. ubi præter errores, qui ex Scriptorum vitio irrepsisse videntur, multiplicem Plinii negligentiam arguit, qui eosdem populos bis nominaverit, ut Norbam, & Norbanos; & quorundam exstare vestigia negaverit, quæ tamen ea ætate, & sequentibus supererant, Antemnam scilicet, Collatiam, Norbam, atque Sulmonem. (quamvis de hac postrema valde dubito, an id oppidum fuerit quod *Sermoneta* nunc dicitur, licèt locorum situs suadere id videatur) Miror etiam cùm Antipolim (sive ut Cluverius ex Dion. Halicar. legit *Æneiopolim*) nominaverit, quæ in monte Janiculo fuit, & Saturniam, quæ Capitolium antiquissimis temporibus occupavit, & Querquetulanos, qui Querquetulanum montem, id est, Viminalem, incoluisse videntur, cur non etiam Pallanteum veterum Arcadum oppidum, in Palatino monte situm, recensuerit: nisi Velienses intellexerit Pallantei incolas; quando Velia Palatii in Vrbe Roma pars fuit, ut notum est. De cætero, ubi *Sicani* legitur, *Sacrani* reponendum videtur; qui & ipsi, ut ex Festo & Servio constat, pulsis Siculis circa hos colles substiterunt; nec alioquin ullius Sicæ oppidi mentio exstat. Memorantur etiam à Livio *libro* VII. Empulum & Sassula de Tiburtibus capta oppida, quæ an Plinii ætate exstiterint incertum.

Recensio complurium oppidorum olim Romæ propinquorum.

Cluverii diligentia in horum oppidorum positionibus indagandis.

Nomina veterum Latii oppidorum.

Plinii oscitantia in his locis recensenda.

Pallanteum à Plinio omissum.

Alia oppida à Livio memorata.

Aliud etiam ex enumeratis à Plinio oppidis ætate ipsius superfuisse videtur; quod in gratiam nobilissimæ Columnensis Domus, illustrandæque antiquitatis causâ, & ut manifestum sit quantum utilitatis ex antiquarum Inscriptionum collectione atque observatione capere possimus, ex una earum (quarum post Gruterum ad sex millia ferè collegi, non Ethnicarum modò, sed Christianarum etiam veterum) liquido deprehendisse videor. Paucis igitur ab hinc annis in vinea proxima Marino, non ignobili oppido Columnensium in Latio, effossa est basis ad L. Aurelium Cæsarem Imp. Antonini Pii filium pertinens, cum nonnullis fragmentis aliarum basium, quæ ipsius honori impositis statuis dicatæ fuisse videntur; quarum descriptio hæc est:

Auctoris collectio veterum Inscriptionum.

INSCRIPTIONES BASIUM A MVNIENSIBVS POSITARVM.

Basis ex lapide Piperno, quem alii Privernatem vocant, effossa in vinea Septimii prope Mansium oppidum.

Fragmenta aliarum basium effossa in eadem vinea.

Ap-

Apparet igitur tàm ex integra basi quàm ex aliarum fragmentis erectas fuisse à Decurionibus CASTRI MOENIENSIVM, cujus nulla, quod sciam, alibi mentio exstat, nisi quòd pro certo puto hos ipsos esse, quos Plinius *Munienses* vocat: nam, ut ex veteribus Grammaticis notum est, Romani OE diphthongum in multis postes in V verterunt, exempli gratiâ, ex MOERO, MVRO, ex COERAVERVNT, CVRAVERVNT; ut in Inscriptionibus antiquis passim: sic à Pœnis formarunt Punicos, &c. Oppidum igitur, sive Castrum, quod vulgò Muninm, dicebatur paulò magis antiqua forma MOENIVM, & pro MVNIENSES, MOENIENSES in his basibus repositum fuit: ut majestatis priscæ retinendæ causâ in publicis monumentis factitatum fuisse aliàs observavi. Nec est cur quisquam in dubium vocet hosce lapides non aliunde advectos fuisse, quod de unico tantùm fortasse credi posset. Sed notabilis in primis est Castri appellatio pro majori Castello, & quasi oppido, quæ in ejus sæculi monimentis non facilè aliàs occurret. Nemo igitur posthac ambiget quin vel Marinum ipsum fuerit olim Munium dictum, vel certè non longè ab eo situm. Quapropter erudita, ingeniosaque potiùs, quàm vera habenda est conjectura Cluverii, existimantis hoc idem oppidum dictum olim fuisse Ferentinum, seu caput aquæ Ferentinæ: quem sequutus est doctissimus Holstenius, ejus itinerum comes, & magni illius Operis particeps ac socius qui fuit, in carmine Phaleucio, quo Excellentissimi Thaddæi Barberini & Annæ Columnæ nuptias celebravit. Et sanè eorum conjecturam, qui similitudine nominis freti ex Marino Marianum fecerunt, semper dubiam & suspectam habui; utpote qui hanc analogiæ speciem nunquam probaverim, nec in hujusmodi locorum appellationibus, quas Romanæ familiæ dederunt, vocalem I sic elidi observarim. Sed de his aliàs fortasse opportunior erit dicendi locus. Non desunt etiam, qui propter hos lapides fuisse eo loci Antonini Imperatoris Villam existiment; quod, nisi alia proferant indicia, nescio quàm probabiliter dicatur. Sciebant quidem Antonini quandam Villam nominari; sed ea diverso admodum loco fuit, Aurelia nimirum Via ad XII. lapidem, quæ Lorium dicebatur, ut ex Julio Capitolino constat.

Mœnienses harum inscriptionum, & Munienses Plinii iidem.

In publicis monumentis, majestatis retinendæ gratiâ, sermo antiquus affectabatur.

Castri appellatio eo sæculo rarior hoc significatu. Marinum olim erat Munium.

Philippi Cluverii conjectura de primo Marini nomine.

Holstenius Cluverii comes, & operis Geographici particeps fuit.

A Mariano Marinum fieri analogiæ ratio non patitur.

Antonini villam hic fuisse quidam falsò putant.

Cæterùm hic idem L. Aurelius Villam habuit sumtuosissimam à se ædificatam, cujus meminit idem Capitolinus in *Vita ipsius*; sed eam quoque longè diverso situ, Via Clodia in Tuscis. Sed hæc minùs ad præsens institutum faciunt: id verò magis, quòd ex oppidis à Plinio connumeratis nonnulla in propinquis locis, quæ hodie insalubria, (ut de reliquis taceam, quorum situs ignoratur) aut ferè in agri Romani planitie fuerunt; videlicet Ficana Festi Pompeji testimonio ad XI. lapidem Via Ostiensi sita, Fidenæ, Collatia, Antemnæ, Cæninа, Crustumerium, Tellena, Politorium, Lavinium, Camerium, Corniculum, Corioli, Pometia, Longula, Pollustia. Livius etiam *libro* II. Cenum oppidum prope Antium memorat: Ovidius Castrum (Inui scilicet) inter Antium & Lavinium. Quid de aliis dicam, quæ Plinii ætate exstitere? Quædam etiam frequentiâ incolarum & ædificiorum elegantiâ plùs vel minùs floruerunt; nimirum Ostis, Laurentum, Ardea, Antium, Aricia, Lanuvium, Gabii, Bovillæ, Ficulea. Quarum postrema, (ut obiter id quoque notem) quanquam Latinorum oppidum, in finibus tamen agri Sabini fuit, Via scilicet Nomentana, cui priùs Ficulensis vocabulum fuit Livio teste, (P. Victor Figulensem vocat) ac fortasse circa VII. lapidem, ubi ad utrunque Viæ marginem arcuatas substructiones quondam observavi: nisi potiùs fuisse malumus inter utranque Viam, Nomentanam ac Salariam, haud magno intervallo inter se distantes; quando, ut ex Actis S. Caji Papæ, & ex aliis S. Laurentii Martyris constat, extra Portam Salariam erat civitas Figlina; quam cum Figlinis Exquiliarum apud Varronem lib. IV. *de Lingua Latina* cave confundas, & à Ficulea diversam putes. Sic enim posteriori ætate dicebatur, quamvis viro docto aliter visum. Quod satis indicat Ficuleam non à ficubus, sed à figulis denominatam esse; licèt apud T. Livium ac Ciceronem *, qui suburbani Ficulensis meminit, per litteram C hoc vocabulum scribatur; retenta scilicet veteri consuetudine, quæ usum § G ignorabat.

L. Aurelii sumtuosissima villa.

Oppida in campestri tractu (qui hodie insalubris) olim sita.

Alia oppida olim florentia.

Ne verò diligentiam in supervacuis affectare videar, mitto Sudertum, Verentum, adhæc Cortuosam, Contenebram, & Artenam Livio memorata oppida, aliaque quæ credibile est circa hunc tractum fuisse. Ex alia verò Tiberis parte in Tuscia, oppida fuerunt, parùm salubribus hodie locis: in littore, Portus Trajani, Fregenæ, Alsium, Pyrgi, Centum Cellæ, Graviscæ, Cosa, Telamo, Populonium, Vetulonia: in mediterraneis verò, Cære, Tarquinii, Forum Aurelii, Forum Claudii, Verentum, Vicus Matrini, Statonia, Volsci, Rusellæ; quæque partim semi-deserta hodie sunt, partim modica oppida, Blera, Nepet, Sutrium, Suana, Saturnia, aliaque. Ex his pauca deligemus, omissis brevitatis gratiâ cæteris; eaque satis liquidò, ut opinor, probabimus florente Romanorum Imperio ampla, benéque ædificata, ac valde celebria fuisse. Nam ut de Portu Romano sileam, cujus ingentes ruinæ satis per se ostendunt ejus veterem cultum ac magnificentiam: (de quo non satis constat quando & à quibus dirutum fuerit; an à Leone IV. Pont. Max. meniente, ne à Sarracenis occuparetur; an verò ab ipsismet Sarracenis, qui magnam partem Italiæ, maritimam præsertim, vastaverunt; quod credibilius est) illud certè in præsentia minùs silendum videtur, Viam Portuensem, cujus non obscura vestigia etiamnum supersunt, hoc peculiare præ cæteris habuisse, (quod peritissimus Architectus, & rei antiquariæ magnus investigator, Leo Baptista Albertus primùm observavit) quandam videlicet seriem lapidum elatiorum, quæ latitudinem ipsius Viæ bifariam dividebat; nempe ut una pars Romam versùs euntibus, altera Roma ad mare proficiscentibus inserviret: id eâ gratiâ scilicet, ne ex adverso occurrentes invicem se truderent (tanta erat hujus Viæ celebritas) ac retardarent. Nunc verò

Alia oppida quorum ignoratur situs.

Tusciæ oppida regionis insalubris.

Maritima.

Mediterranea.

Portus Romanus, sive Augusti ingentes ruinæ.

Circa viam Portuensem observatio.

Nnn (Tan-

* Epist. XXXIII. lib. XII. ad Attic.

(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)

Via Portuensis nunc omnino deserta. si quis hac via proficiscitur, mirum est si unum quempiam obvium habeat.

Ostia urbs. Age verò, ut ad Ostiensem urbem transeamus; nullius fermè crebrior est apud Latinos Scriptores mentio; adeò ut non desint exempla, ex quibus frequentissimam eam fuisse probemus: sed paucis ero contentus. Condita hæc urbs ab Anco Martio Rege fuit, deducta illuc civium Romanorum colonia, ad sinistram Tiberis ripam, prope ipsius ostia; unde ei nomen impositum est. Magnam passa est calamitatem Marianis temporibus, cum aliis nobilibus Latii oppidis Antio, Aricia, Lavinio direpta ac vastata: sed nihilominus posteriori tempore pristinam dignitatem ac frequentiam recuperasse videtur. Corn. Tacitus, ubi tradit quomodo incensa à Nerone Urbe egenæ plebeculæ, quæ fortunarum suarum jacturam fecerat, subventum fuerit, ait, utensilia ab Ostia aliisque municipiis subvecta fuisse: *Et subitaria ædificia exstruxit, quæ multitudinem inopem acciperent. Subvectaque utensilia ab Ostia & propinquis municipiis.* Plinius Junior, obi elegantissimâ Epistolâ, tanquam mirificus architectus, Villam suam Laurentinam describit non longè ab Ostia sitam, multiplicesque illius commoditates enumerat, ad extremum subdit: *Suggerunt affatim ligna proximæ sylvæ: cæteras copias Ostiensis colonia ministrat. Frugi quidem homini sufficit etiam vicus: quem una Villa discernit: in hoc balinea meritoria tria. Magna commoditas, si fortè balineum domi vel subitus adventus, vel brevior mora calefacere dissuadeat. Littus ornant varietate gratissima nunc continua, nunc intermissa tecta villarum, quæ præstant multarum urbium faciem, &c.* Quæ omnia ideo attuli, quoniam multa notatu digna hinc erui possunt. Primò eam fuisse tunc temporis Ostiæ urbis lautitiam ac cultum, ut non frugalioribus tantùm, sed lautioribus etiam & urbanis in proximo rusticantibus omne genus commoditatum suppeditare potuerit. Secundò frequentissimas fuisse villas circa littus; de quo postea dicemus. Tertiò non tantùm oppida, sed vicos etiam in agro Latino fuisse complures; uti semper persuasum habui. (ut præteream Villam Priapi in agro Ardeatino, ex qua Leo V. Pont. Max. oriundus fuit) Quartò magnam fuisse celebritatem Ostiensis & Laurentinæ Viarum, (quarum in medio erat Pliniana Villa) cùm in unico vico tam propinquo Ostiensi urbi tria balnea calefierent: etsi frequentissimam tunc fuisse lavandi consuetudinem omnibus notum. Ex Plinii loco multa notantur.

Verùm rejectis vulgatioribus testimoniis sequens cippus, sive columna in Portu Ostiensi reperta, atque illinc in Hortos Carpenses translata, (cujus Inscriptionem ex *Adversariis* Achillis Statii depromsi) palam docebit, splendidum ac benè ædificatum oppidum Ostiam fuisse: in ea quippe memorantur, Forum, Ædes Volcani, Veneris, Fortunæ, Cereris, Spei, Macellum cum ponderibus, (videlicet stateris grandioribus ad magna onera ponderanda) Tribunal marmoreum in Foro, statua inaurata, & alia statua ahenea posita ab Ostiensibus P. Lucilio Gamalæ, qui suprascripta opera constituit, vel restituit, ut Inscriptio loquitur, quæ talis est: Splendor Ostiensis urbis ex antiqua Inscriptione ostenditur. Ædificia Ostiæ in hac Inscriptione memorata.

P. LVCILIO
P. F. P. N. P. PRO
NEP. GAMALAE
..AED. SACR VOLK
...EADLI. D. D. ALLECTO
...RATIS. DECVRIONI
.ONTIFICI. ĪI. VIR. CENSO
RIAE. POT. QVINQVENNAL.
....IN. COMITIS. FACTO CVRA
...PECVNIÆ PVBLICÆ. EXIGEN
..VE ET. ADTRIBVENDÆ
..IN. LVDOS. CVM. ACCEPISSET PVBLIC...
...VCARRI MISTII. DE. SVO. EROGATI
ONEM. FECIT
...M. SVA. PECVNIA. VIAM. SILICE. STRAVIT
QVÆ. EST. IVNCTA. FORO. AB. ARCV. AD. ARCVM.
..EM. EPVLVM. CVM. TRICHLINIS. CCX. VII
COLONIS DEDIT
..EM. PRANDIVM. SVA. PECVNIA. COLONIS,
OSTIENSIBVS. BIS. DEDIT.

IDEM.

.DEM. AEDEM. VOLCANI. SVA. PECV
NIA. RESTITVIT
:.DEM. VENERIS. SVA. PECV
NIA. CONSTITVIT
:.EM. AEDEM. FORTVNAE. SVA. PECV
NIA. CONSTITVET
..EM. AEDEM. FORTVNAE. CERERIS. SVA. PECVNIA.
CONSTITVIT
..EM. PONDERA. AD. MACELLVM.
CVM. M. TVRRANIO. SVA. PECV
NIA. FECIT
:...AEDEM. SPEI. SVA. PECVNIA
....TITVIT
..EM. TRIBVNAL. IN. FORO. MAR
MOREVM. FECIT
VIC. STATVA. INAVRATA. D. D.
P. P. POSITA. EST.
..EM. AHENEA. D. D. P. P. POSITA
.ROXVME. TRIBVNAL. QVAES.
..EREA CVOD. CVM. RES. PVBLICA.
.RAIDIA. SVA. VENDERIT *. OB. POL.
ICITATIONEM. BELLI. NAVALIS.
HCXV CC REIPVBLICAI DONA
...NC FVNERE PVBLICO
....COCFFER CEN... ERVNT.

Nec dubitandum quin plurima alia ornamenta ædificiaque sumtuosissima in tam celebri colonia fuerint.

Antium. Venio nunc ad urbem Antium, quam & ipsam non primis tantùm Romanæ Reipublicæ temporibus florentissimam fuisse ostendam; sed postea etiam summopere splendidam atque ædificiis ornatam. *Ejus opulentia & splendor antiquus.* Dionysius Halicar. Ἄντιον πόλις ἐπιφανεστάτη τοῦ Οὐολούσκων ἔθνους, hoc est, *Antium urbs Volscorum nobilissima*. Livius *lib.* II. opulentissimam olim fuisse testatur, & *lib.* VI. caput Volscorum. Notissima sunt etiam bella, quæ non modò Reges Romani, sed ejectis etiam Regibus, diutissimè ac pertinacissimè cum Antiatibus Populus Romanus exercuit. Ex eo verò bello, quod Numicius Cos. cum Antiatibus gessit, cognoscimus (Dionys. *lib.* VIII. docente) habuisse Antiates præter urbem altiori loco positam, nempe ubi nunc D. Blasii fanum est, oppidulum aliud in littore mœnibus clausum: quod ipsis erat rerum venalium forum ac navale: *Antium navale & portum habuit ab urbe separatum.* quod interdicto iis usu maris, æquatis solo mœnibus, ac navium receptaculis complanatis, abductisque navigiis dirutum penitus à Romanis fuit. Strabo etiam *lib.* V. scribit diu piraticam eos exercuisse, junctis etiam cum Tuscorum classe viribus. *Antiates classe olim validi.* Non eo tamen inficias; quin Antii portus primis temporibus mediocris fueris: quo à Romanis corrupto ac diruto, postea locus importuosus mansit; ut inter alia liquet ex eodem Strabone, qui ἀλίμενον πόλιν vocat. Illud certè constat, Neronem Cæs. qui summopere eo loco delectatus est, quòd ibi genitus esset, atque ex Poppæa filiam suscepisset, non modò veteranis eò missis coloniam frequentasse; sed magnificentissimum ei portum addidisse, cujus ingentes etiamnum supersunt ruinæ; præcipuè molis, quâ includebatur, ac Phari, quæ noctu navigantibus prælucebat. *Nero Antium præcipuè adamavit, ornavitque.* De ædificiis verò celebre ibidem fuit Fortunæ templum cum sortibus, quod vulgò notum: itemque Æsculapii in littore, cujus multi etiam meminerunt; Valer. Maximus, Auctor de Viris illustribus, & alii. *Ejus nonnulla ædificia enumerantur.* Magnis insuper, crebrisque ædificiis, ac Principum Romanorum secessibus nobilitatum fuisse Strabo docet his verbis: Ἑξῆς δ᾽ ἐστὶν Ἄντιον, ἀλίμενος καὶ αὐτὴ πόλις.... νυνὶ μὲν ἀνεῖται τοῖς ἡγεμόσιν εἰς σχολὴν καὶ ἄνεσιν τῶν πολιτικῶν, ὅτε λάβοιεν καιρόν· καὶ διὰ τοῦτο κατῳκοδόμηνται πολυτελεῖς οἰκήσεις ἐν τῇ πόλει συχναί, πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπιδημίας. Id est, *Sequitur oppidum Antium, & ipsum importuosum .... cæterùm Principum otio atque vacationi ab civilibus occupationibus dicatum est: ideoque magnifica ac splendida inibi sunt ædificia exstructa permulta, excipiendis eorum secessibus.* Quæ post Strabonis ætatem multò magis dici potuerunt, cùm sequuti post Tiberium Principes, Nero, aliique summopere eum locum adamaverint atque ædificationibus excoluerint.

* An *vendiderit*, vel *venderet*.

Hadrianus Antiati villa præcipue delectabatur.

rint. Huc pertinet Philostrati locus in *Vita Apollonii*; ex quo discimus Hadriani prætorium apud Antium fuisse, quo præ aliis maximè delectabatur.

Neptunium oppidum juxta Antii promontorium. Ejus incolæ Africanæ originis vulgo creduntur. Sed verisimile non videtur.

Minimè verò prætereundum hoc loco videtur (etsi Romæ incolis satis id notum est) oppidum maritimum mille circiter passibus a veteris Antii reliquiis dissitum, quod Neptunium dicitur, (vulgo *Nettuno*) cujus incolæ ab Afris, sive Mauris, oriundi vulgò creduntur. Suadet hoc mulierum habitus discolor, & ab Italico valde diversus, quæ nonnunquam ad Urbem veniunt. Verùm ut de eo dubitem facit, non tam, quòd nulla sit hujus Africanæ coloniæ in historiis mentio, (nec enim ignoro paucissimos, nec eos satis diligentes exstare rerum Scriptores, quæ vigentibus Sarracenorum armis atque illo caliginoso sæculo contigerunt) quàm, quòd minùs credibile videtur, gentem Christiano nomini infensissimam, & de Italia à se vastata pessimè meritam, vel ausam fuisse tam prope Christiani orbis caput sedem figere, vel tantopere hanc viciniam adamasse, vel denique à finitimis gentibus non minùs religiosis quàm fortibus permissum id eis fuisse: nisi fortasse credamus Nationem Mahometicis erroribus ad insaniam usque addictam, subito iis ejuratis, Christianos ritus suscepisse. Quidquid sit, nulla hodie, quod sciam, Mahometicæ superstitionis, vel Arabicæ Linguæ vestigia apud Neptunienses supersunt; eóque minùs credibile videtur ortu Arabes, sive Afros esse. Cæterùm genus est hominum, quantum ex relatu aliorum comperi, quo nullum in toto Latio desidiosius, ac minùs industrium: nam cùm agros valde uberes in proximo habeant, agriculturam negligunt: cùm sylvas avibus ac feris refertas, nec venatui, nec aucupio student: denique cùm mare piscibus fœcundum accolant, piscandi imperitos esse illud maximè probat, quòd marinis piscibus Roma careret, nisi quotannis Provinciales Galli cupidine lucri illecti Romam confluerent ad piscaturam exercendam. Atque hæc de Antio dicta sunto.

Rerum incuria.

Galli piscatores quotannis ad piscatum Romam veniunt.

Alia oppida olim celebria ac splendida.

Probare etiam possem, Laurentum, Lanuvium, Cære, aliaque ejusmodi oppida antiquis Auctoribus sæpiùs nominata, (quæ propter aëris intemperiem hodie ferè deserta sunt) ante Italiæ excidium populo frequentia, ædificiis ornata, cultu splendida, opibus referta fuisse: id enim præter alia liquet ex magistratibus dignioribus, qui non minùs quàm in celeberrimis Italiæ coloniis ac municipiis ibi fuerunt; ut veteres Inscriptiones præcipuè ostendunt: ac de Lanuvio *Miloniana* in primis *Oratio* Ciceronis id palam testatur: tum insignium aliquot virorum numerus, quos passim apud Antiquos legimus indidem oriundos: tum quòd urbanorum frequens erat in iisdem locis commoratio: sed tot testimoniis atque argumentis abundamus, ut ea conquirere distædeat; cùm res sit multis nota, atque aliò festinet animus atque impetus scribendi. Priùs tamen nonnulla carptim dicamus de ea frequentia ædificiorum, quam, præter suburbia, Villæ in proximo sitæ efficiebant.

Lanuvium nunc Città Lavinia.

Celebriores viæ longissima habuerunt suburbia.

Celebriores igitur Viæ ad multa milliaria continuis ædificiis utrinque infessæ fue-

A runt; puta, tabernis, officinis, diversoriis, villis, suburbanis, ac monumentis etiam sumtuosioribus: qua de re lege, si lubet, Nicolai Bergerii Opus *, quod *de Viis militaribus Romanorum* Gallica Lingua † fusè ac diligenter conscripsit. Via igitur Appia, quæ omnium princeps ac celeberrima fuit, Aricia tenus continuis fermè ædificiis occupata erat; quorum magna etiam nunc rudera utrinque conspiciuntur. Ex adverso, Flaminiæ ædificia Ocriculum usque pertingebant. Ostiensis etiam ad mare usque pariter culta atque habitata
B fuit, ac similiter ferè Tiburtina quousque Tibur perveniret, ut doctissimus Lipsius etiam observavit: quod de aliis frequentioribus Viis, puta, Prænestina, Portuensi, Latina, Salaria, Nomentana, Aurelia, Cassia itidem credi potest. Nec tamen, ut verum fatear, adeò perpetua fuisse puto quoquoversus hujusmodi ædificia, ut non aliquibus locis vacuæ areæ superessent, præsertim horti maceriis obsepti. Nil mirum igitur pronuntiasse Plinium magno, sed vero encomio, *exspatiantia tecta multas addidisse urbes*.
C Dionysius verò Halicarnasseus, qui sub Augusto vixit, hoc est, multò antequam magnificentia, ac multitudo ædificiorum, tum intra, tum extra Urbem, ad summum pervenisset, scriptum nihilominus reliquit loca circa Urbem sita minimè cincta mœnibus fuisse, verùm adeò spissa ac frequentia, ut non facilè quis intelligere posset ubi inciperet, ubi desineret Urbs; Οὕτω συνύφανται τῷ ἄστει ἡ χώρα, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένης πόλεως ὑπόληψιν τοῖς θεωμένοις παρέχεται: idest, *Adeò suburbana ipsi Urbi adhærent &*
D *conjuncta sunt, & speciem immensæ cujusdam longitudinis spectantibus exhibent*. Hinc factum est, ut cùm Hormisdas nobilis Persa in comitatu Constantii Cæs. Romam Via Flaminia accederet, ab Ocriculo Urbem priùs ingressus fuerit, quàm, ubi ea inchoaret, discernere posset, Ammiano Marcellino testante **. Jam verò Tiberis ripas continuis ferè Villis ad mare usque circumvestitas nonnulli produnt. De littore verò maris, ne quis putet solam Cam-
E paniam sic excultam fuisse, ex Plinii Junioris suprà allato loco perspectum est, in eo fuisse *nunc continua, nunc intermissa tecta Villarum*: quamvis nec Tuscum, nec Latinum littus, non modò salubritate, sed nec amœnitate, aut prospectuum elegantià valde sit commendandum, aut ullo modo cum Campania, aut reliqua Italia ad fretum usque conferendum. Si cui verò nondum planè persuasum est, circumjectam Romæ regionem, maximè in locis humilioribus ac parùm salubribus, creberrimis villis ac prætoriis ornatam atque interstin-
F ctam fuisse, eat ipse quoquoversus, ac omnem regionem circumlustret; tam multas parietinas ac ruderum cumulos ubique ferè

Viæ Appiæ frequentia ædificia.

Flaminiæ.

Ostiensis.

Tiburtinæ.

Ea ædificia perpetua non fuerunt.

Tiberis utraque ripa usque ad mare frequentibus ædificiis infessa.

Apud littus creberrimæ Villæ.

* Latinitate donatum ab Henr. Christ. Henninio invenire est Tom. x. pag. 1. *Thes. Antiquit. Roman.*

† Histoire des grands chemins de l'Empire Romain.

** Lib. 16. cap. 10. ubi hæc dicuntur de Constantio Cæs. non de Hormisda; vid. omnino locus, si vacat.

Plurima ædificiorum rudera quoquoversus circa Romam. Etsi plurium deleta sunt vestigia. Aliud argumentum ad adstruendam veterum ædificiorum circa Romam frequentiam ex Arenariis sumtum.

ferè reperiet, ut nullam ampliùs hæsitandi causam habiturus sit: quanquam minimè dubitandum est multò plurium vestigia penitus esse deleta; erutis videlicet fundamentis, atque alio rursum adsportatis cæmentis ac lateribus ad novas ædificationes, ut quotidie fit.

Addam in hanc rem argumentum, quod alicui fortasse mirum, ne dicam absurdum, videbitur: verùm sic quoque magni ponderis apud me est. Arenariæ cryptæ antiquis temporibus ad extrahendam arenam in usum ædificiorum excavatæ, (quod hodie diversa ratione faciunt supernè effossa terra, ut in pastinationibus solet) tam multæ extant non in proximo tantùm ac sub vineis Vrbi propinquis, sed etiam longiùs & in omnes ferè partes ad mare usque & montes Prænestinos; atque ab alio Cœli cardine in Etruriam etiam longissimè, (nec defuit quibusdam abditiora quædam ac penitus sepulta veteris ævi miracula rimandi studium) ut totus hic Latii ac Tusciæ suburbanæ tractus (cujus infimum solum unius naturæ est tophaceum & sabulosum) penitus suffossus ac propè pensilis existimari possit; unde fit, ut vix unquam internis flatibus quatiatur: ita longi, & multiplices, ac multifariam inter se implicati subterranei meatus quoquoversus patent, ut immensi cujusdam labyrinthi speciem præbeant. Hujusmodi cryptæ, sive cuniculi, Arenariæ etiam simpliciter dictæ, leguntur in veteribus Sanctorum Martyrum Actis; Catacumbæ etiam, quòd sæviente Tyrannorum persecutione innocens Christi plebs subterraneis hisce locis interdiu potissimùm delitesceret, cubaret, cibum caperet, sacrosque conventus haberet. Ab his, tanquam à genere species, distant Cœmeteria, quæ Vrbi ferè propinquiora sunt, ac militaribus viis adsita, (multa enim supersunt) laxioribus, sed brevioribus spatiis diffusa, sacellis, sepulchris, aris, atque id genus ædificationibus luculentiùs ornata: qualia fermè nonnulla quoque fuerunt apud Ethnicos subterranea monumenta, quæ & conditoria dicebantur, opere lateritio parietibus in ambitum suffulta: in queis crebri loculi cum urnis atque ossuariis ad unicam ferè familiam spectantibus disponebantur; qualis fuisse videtur is, qui in Vrsinianis Bibliothecæ Vaticanæ Collectaneis antiquitatum describitur, ex suburbano Exquilinæ Portæ, ni fallor, ad Sex. Pompeji domum, ut videtur, pertinens. Verùm de omnibus his subterraneis miraculis, ac præsertim sacris Cœmeteriorum antiquitatibus, luculenter atque eruditè pertractat Joannes Severanus, Congregationis Oratorii Sacerdos, in eximio Opere ab Antonio Bosio olim incœpto, quod *Romam subterraneam* inscripsit, ex quo magna cum voluptate ac fructu infinitas res minimè protritas ac vulgares haurire licebit.

Earum ingens magnitudo, & numerus.

Cryptæ arenariæ in Martyrologiis simpliciter Arenariæ dictæ, & Catacumbæ.

Earum species, Cœmeteria.

Conditoria veterum Ethnicorum.

Sed quorsum hæc, inquies, de suburbanis Arenariis extra propositum scopum commemoratio? nimirum ut ostendam, tantam fossitiæ hujus arenæ copiam (de cujus speciebus vide Vitruvium *lib.* II. *cap.* IV.) ex tot tantisque cuniculis longo tempore, ut apparet, egestam fuisse, ut si vel totam Latii planitiem Roma occupasset, sufficere quodammodo ac penè redundare potuerit; nedum iis ædificiis suppetere, quæ intra mœnia exstiterunt: quorum verus ambitus, quando à Gothis direpta est, testante Olympiodoro apud Photium, XXI. milliaria collegit; quæ octodecim hodiernorum ferè summam conficiunt *: quare nisi tàm immensam arenæ copiam in alios quàm ædificationis usus conversam esse velimus, necesse est ut dicamus, infinitis propè ædificiis proxima Vrbi loca fuisse contecta. Atque hinc intelligi potest ingens ea populi multitudo, (quamvis id paulo post diligentiùs excutiemus) quæ Romæ veteri à plerisque tribuitur: neque enim si rem acriùs perpendere volumus, tot centena hominum millia intra eum, quem dixi, murorum ambitum recipi potuisse videntur. Namque (ut rem enucleatiùs expendamus) cùm hodiernorum mœnium circuitus, comprehensa Leonina regione, XV. milliaria explere feratur; atque adhuc multæ veteres Portæ (structuræ genus id docet) supersint; quædam porro paulò supra nostram memoriam iisdem vestigiis renovatæ sint; cúmque etiam maneat Castri Prætorii ad extremam atque orientalem Vrbis partem murus, (quanquam fortasse recentioris structuræ) quod spatium, exauctoratis à Magno Constantino prætorianis cohortibus, adjectum Vrbi fuerit, ita ut ex his indiciis colligi possit hodierna mœnia maxima ex parte super antiquis fundamentis excitata fuisse; & tamen ex adverso dicatur antiquum ambitum circiter XVIII. hodiernorum milliarium fuisse; quo tandem pacto hanc ἀντιλογίαν componemus? Si quid igitur mei judicii est, (quod tamen non asseveranter affirmo) existimarem, eos qui olim Vrbem dimensi sunt, per anfractus ac sinus mœnium (qui hodie etiam multis in locis conspiciuntur) non directo tramite mensuram exegisse; qua ratione aliquantò major milliarium numerus consurgit: contrà verò, qui hoc tempore XV. milliaria Romanæ Urbi tribuunt, eo modo intelligere, si sine ambagibus ac flexibus dimetiens linea ducatur: quod si verum est, antiqua atque hodierna Vrbis capacitas parùm inter se distabunt: nam eundem planè esse murorum circuitum, id dici nullo modo potest; quibusdam enim locis, eos, qui dejecta à Gothis mœnia refecerunt, ab eorum fundamentis aliquantùm deflexisse palam liquet: ut circa Portam Trigeminam, cùm antiquus cis Tiberim murus recta regione Transtiberinum in ulteriori ripa desinentem peteret; quod & illius nonnulla vestigia, & recentioris, qui Testaceum Montem complectitur, enormior deflexus, (& miror ab iis, qui vetustæ Romæ delineationem ediderunt, non esse animadversum) & Cæstiani monumenti juxta eandem Portam situs (per cujus centrum mœnia ipsa ducuntur) liquidò ostendit: postea, dum Vrbs reficeretur, existimarunt firmiorem ac munitiorem eam fore, si Cæstiana pyramide tanquam propugnaculo quodam in ipsis mœnibus uterentur, & elatior ille priscarum testarum cumulus, (ex quo indicio propè accoluisse figulos Antiquarii notant) intra Vrbem inclusus, aggeris usum Romanis potiùs quàm hostibus præstaret. Quod ita esse, si cætera deessent indicia, vetus illa consuetudo, stante præsertim Republica, in-

Hinc etiam apparet maxima Romanæ Urbis frequentia.

Hodiernus Romæ ambitus.

Hodierna mœnia super antiquis fundamentis fermè excitata.

Antiquus atque hodiernus Vrbis ambitus parum differre, videntur.

A Porta Trigemina, sive S. Pauli, usque ad Tiberim murus latius quam olim diffunditur.

* Vide Borghinum *de origine Florent.*

Sepulchra olim intra Vrbem struere non licebat.

inviolabiliter observata, mortuos extra Vrbem humandi, ac sepulchra monumentaque exstruendi, satis ostenderet. Cæterùm, quoniam in Cæstiani sepulchri mentionem incidimus, illud obiter adnotasse liceat, interiorem ipsius cellam, etsi hodie maximam partem terrâ oppletam, vetustissimis picturis etiamnum ornatam conspici; quibus Julius Mancinus, Archiatrus eruditissimus, in suo *de Pictura* Opere, parem atque ipsi monumento antiquitatem tribuendam putat.

Interiores Cæstiani sepulchri parietes antiquas picturas etiam nunc servant. Julii Mancini de Pictura opus.

Sed ut ad veterem Romæ ambitum revertar; si cum paulò quàm hodie majorem, aut penè eundem constituamus, nequaquam is tantæ capacitatis fuerit, quantam ex primo intuitu quis facilè judicaret: propterea quòd magna creberrimaque spatia continuit nullius ad habitandum usûs; sed partim vacua, partim otiosis ædificiis attributa: quod, qui in antiquæ Vrbis descriptionibus versati sunt, non ignorant. Nam, per Deum immortalem! quantum urbanæ areæ occupasse tandem putamus, tot magnificentissima Templa, tot latissimas Thermas, Circos, Amphitheatra, Naumachias, Horrea, aquarum Castella, Fontes, Lavacra, Lacus, Janos, Basilicas, Porticus? tot rerum venalium & civilium Fora? tot areas, campos, hortos, viridaria, aliaque id generis? quantum ea, quæ non perinde omnibus nota, Lucos ædibus sacris nunc adsitos, nunc circumfusos? semitas Insulis circumjectas? quarum multitudinem ex Sex. Rufi libello *Descriptionis Vrbis Romæ* (ejus enim esse, non P. Victoris, jampridem Philander notavit) cognoscere possumus. Quantumvis excelsas privatorum domos exstitisse dicamus, (quarum altitudinem LXX. pedibus Augustus, LX. Nero definivit) quantumvis angustè vilem plebeculam olim habitasse credamus, (modo ne putemus plebis Parisiensis instar nimis arctè angustéque id factum, quod nec temporum illorum splendor, nec Italicæ gentis munditiesi patitur) necesse est fateamur paulò majorem turbam, nedum tot illa centena millium intra Vrbem pleraque ex parte quà sacris, quà publicis ædificiis, quà inanibus areis occupatam, minimè recipi potuisse: adeò ut, nisi constaret ex dictis aliisque quæ consultò omisi, innumeris ædificiis suburbanum agrum obtectum fuisse; hoc uno argumento inanem illam quorundam de multis millionibus Romam olim incolentibus sententiam convellere possemus.

Vetus Romæ ambitus non pro sua magnitudine capax, & quare.

Insularum ingens Romæ numerum.

Vetus Roma infinitam turbam recipere non poterat.

Disceptatio de multitudine incolentium olim Romam.

Age igitur, quoniam ad banc instituto nostro affinem disputationem devenimus; Justus Lipsius (quo nemo meliùs, uberiùs, majorique judicio Romanas antiquitates exposuit) quatuor hominum milliones (in queis dimidiam partem servorum ponit) Romæ, aut circa eam, id est, in suburbiis, hortis, ac tabernis (ne quis de propinquis oppidis accipiat) habitasse censuit: quæ sententia ut in speciem favorabilis, & pro tanti viri auctoritate probabilis est, ita, si rem acriùs expendamus, (dicam enim quod sentio non dissentiendi studio, sed veritatis asserendæ; nec ut maximi viri nomen carpam, cujus memoriæ ut si quis alius addictus sum) nequaquam stare potest. Nam, ut constat ex Monumento Ancyrano, Augustus Cæsar aliquoties censum egit; ut in sexto consulatu, quo collegam habuit M. Agrippam; quo censita sunt civium Romanorum capita quadragies centum millia & sexaginta tria: nec magnum fuit aliorum censuum discrimen, ut idem Monumentum ostendit; atqui notum est, præsertim ex Livii historiis, in censibus referendis non separatim urbanos, sed omnes simul Romanos cives liberæ conditionis, demtis pueris ac mulieribus, quotquot ubique gentium erant, adnumerari. Cùm igitur Augusti ætate tota Italia Civitatis jure gauderet, neque in Provinciis admodum multi tum cives reperirentur, (coloniæ enim perpaucæ tunc temporis extra Italiam Civitatis jus possidebant; nec milites ac negotiantes satis notabili numero Italicorum censum augebant) cùm etiam sub Claudio, quo Civitas multis populis communicata est Corn. Tacito testante, censa sint non plura quàm sexagies novies centena sexaginta quatuor millia, id est, septem circiter milliones: cùmque hodie Italia, quippe multò infrequentiùs culta, ab hujusmodi rerum peritis novem hominum milliones continere dicatur; credibile fit ex suprascripto censu, Augusti ætate octodecim saltem milliones, id est, duplo majorem summam in Italia exstitisse: siquidem proportione ejus numeri alios sex milliones puerorum ac mulierum adjungere possumus: atque item alios sex, peregrinis unà comprehensis, servorum atque ancillarum; quorum ingentem olim numerum, ne toties dicta repetamus, apud eundem Lipsium antiqui Scriptores produnt; ut missas faciam veteres sepulchrales Inscriptiones, quarum maxima pars ad Libertinos pertinet. Hæc summa non videbitur immodica ei, qui antiquam Italiæ frequentiam (cujus Australis hodie pars raris cultoribus exercetur) probè cognoverit; nimis exigua videbitur, qui unicam Romæ Vrbem quatuor milliones habuisse crediderit, nec dubitaverit (quod valde probabiliter dicitur) quin, quot virilis ætatis Romani cives in censum adscribebantur, totidem circiter puerorum ac mulierum liberæ conditionis capita, ac totidem etiam servorum & ancillarum numerarentur.

Augusti Census.

Botero, & similibus.

Dimidia Italiæ pars infrequenter hodie culta.

Quem igitur numerum, inquiet aliquis, Vrbis incolarum, si Lipsianus tibi nimius videtur, fuisse existimas? Ego, si quid mei judicii est, circiter decies centena hominum millia, aut non multò plures in ipso Imperii flore, puta sub Trajano, vel Hadriano, fuisse puto; quæ summa non nimis modica censeri debet, etiamsi Cæsarea Cappadociæ urbs quadringenta millia Zonara teste habuerit; etiamsi Agrigentum florentissima olim Siciliæ civitas, Diogene Laertio scribente, (antequam scilicet Syracusæ ad tantam amplitudinem excrevissent) octingenta millia numeraret. Nam quòd Alexandria illa celebris, illa dives, illa post Romam omnium confessione secunda (cujus ambitum ex Plinii dimensione quindecim milliarium fuit) non nisi trecenta millia liberorum capitum, Diodoro tanquam rem magnam asserente, habuerit, (etsi Lipsio id parùm credibile videtur) potiùs pro nostra opinione facit, etiamsi trecenta aut quadringenta servorum ac peregrinorum millia ad explendum septingentorum, vel octingentorum millium numerum adjiciamus; quo vix minorem Alexandriæ fuisse pu-

Auctoris opinio de numero Romam olim incolentium.

Cæsarea Cappadociæ.

Agrigentum.

Alexandriæ ambitus & numerus incolarum liberæ conditionis.

Incolæ Alexandriæ in universum circiter septingenties credibile fuisse videntur.

Rationes Lipsii immensum illum incolarum Romæ numerum adstruentis.

puto: nec magnum, contra quàm Lipsio videatur, statuo discrimen inter Romana tempora & posteriorum Regum; sub quibus etiam frequentia populi, ut ex historiis conjicere licet, mirabiliter floruit. Age verò, potissimas rationes, quæ Lipsium in eam opinionem induxerunt, consideremus.

Aristides. Polemo Sophista. Galenus. Seneca Lucanus.

Ajunt peregrinos ex toto orbe confertim Romam confluxisse: non nego id factum. Non desunt etiam Auctores, qui *commune totius terræ oppidum: orbis compendium & epitomen: Urbem urbium: totas nationes illic simul atque junctim habitasse: frequentiam, cui vix Urbis immensa tecta sufficiant: capacem generis humani & mundi fæce repletam*, quæque alia in speciem magnificè, & ferè à Rhetoribus ac Poetis μεγαληγόρως dicuntur; quæ tamen, si rectè intelligantur, verissimè dici confiteor: sed hæc non minùs vera esse possunt, si aliquot singula hominum millia, non dena, vel centena singulis nationibus, quæ Romam incolebant, tribuamus. Nec est quòd satisfactum Lipsius putet iis, qui, unde tam immensæ turbæ alimenta suppeterent, quærunt, si publicas illas frumentationes obtrudat, & Senecæ dictum; *in qua* (Roma) *consumitur quidquid terris omnibus aratur.* Scimus enim solùm his decies centenis hominum millibus ingentem profectò frumenti modum quotannis ex Sicilia, Africa, Ægypto, aliisque frumentariis Provinciis exportari oportuisse. Scimus eas ipsas Provincias non minùs frequenter habitatas, quàm diligenter cultas fuisse. Scimus complura non modica oppida circa Romam fuisse, (quod suprà innuimus) quibus alendis, vel peregrè advecto frumento, vel ex suismet agris comparato opus fuit. Scimus suburbana loca, præter ea quæ dixi, tam crebra ædificia Cerealibus operibus erepta, (quod rei rusticæ Scriptores non sine stomacho atque indignatione detestantur) Bacchi & Pomonæ cultui, immò Floræ ac Dianæ, hoc est, viridariis, stagnis, nemoribus, ambulationibus à delicatis lautisque hominibus in tanta opum ac voluptatum affluentia attributa fuisse. Quare non est, cur Suetonii locum in *Nerone*, ubi *pestilentiâ unius autumni triginta funerum in rationem Libitinæ venisse* scribit, Lipsius sollicitet, ac trecenta millia reponat, ut responsuram magis magnitudini ejus populi, quam animo conceperat, summam repræsentaret. Sed nimirum decepit optimum virum, ac Romanæ majestatis supra modum studiosum, immensus nec satis credibilis numerus incolarum Cairi, quem undenam hauserit divinare non possum: nam ut relatu eorum, qui Ægyptum non in mappis ac tabulis tantùm lustrarunt, accepi, Cairum septingenta, vel ad summum octingenta capitum millia non excedit: quo loci notatu dignum est, si Ægypti aër ejusmodi est, ut quinis vel senis diebus (quod Cornelius Celsus indicat) jubentibus Medicis inediam ægri tolerare in eo potuerint; & si Arabica, atque Ægyptia gens (ut sunt ferè omnes Orientales) valde sobria est ac frugalis, ut quæ pomis, pultibus, oleribus, ac leguminibus magna ex parte victitet; ea alimenta, quæ Cairitis sufficiunt, nequaquam dimidio pauciores Gallos, Britannos, aut Germanos solidiori cibo, multisque carnibus edendis assuetos sustentare posse: ut mihi longè mirabilior Lutetiæ frequentia qualiscunque est quàm Cairi, aut ullius Asiaticæ urbis, videatur.

Ad eas rationes responsio.

Senecæ magnificum dictum de Romæ magnitudine.

Suburbana loca florente Imperio arvorum usum non frequenter præbebant.

Lipsius pestis mortuorum numerum apud Suetonium auget.

Quid Lipsium deceperit.

Lutetiæ magna frequentia admirabilior quàm Cairi.

Atque hæc de antiqua Romanæ Vrbis amplitudine ac multitudine incolentium dicta sufficiant: hoc tamen addito, non ignorare me, Probum, vel Aurelianum Principem muros Vrbis ad quinquaginta circiter milliaria adauxisse, si Vopisco ac Zosimo fides. Sed quoniam credere par est vetustos atque interiores illos muros non propterea dejectos fuisse, sed potiùs exteriorem illum ambitum, abductis à Constantino Byzantium multis Romanorum civium millibus, ipsomet Lipsio fatente, desiisse; (priùs etiam vacuæ areæ non modica spatia comprehendisse videntur, ut si quis Parisiense S. Germani suburbium aliaque proxima mœnibus cingat) ideo circa notiora illa ac vetustiora mœnia, quæ multò diutiùs durarunt, insistendum erat potissimùm.

Quomodo intelligendum auctam fuisse Vrbem ad L milliaria.

Suburbanorum ædificiorum frequentia etiam post tempora Longobardorum. Crebritas fundorum id docet.

Verùm quod propiùs ad rem nostram facit, ut ad suburbanorum ædificiorum multitudinem indagandam redeamus, non modò rebus Italiæ florentibus, ac nondum sequutis Barbarorum vastationibus, hæc villarum frequentia quoquoversus circa Vrbem spectabatur, sed multò etiam propius nostram memoriam, atque etiam post tempora Longobardorum. Id enim apertè docet tam minuta agri Romani divisio, ac frequens fundorum mentio; retentis adhuc ab antiquiori tempore nominum appellationibus, ut liquet maximè ex Vitis Romanorum Pontificum medii temporis apud Anastasium; adhæc ex privatis nonnullis instrumentis, quæ in Archivis supersunt. Vnicam tamen lapideam tabulam præterire non possum, quæ in pronao Basilicæ Vaticanæ parieti affixa spectatur, cujus generis, ætate P Manlii, qui de eadem Basilica scripsit, sex aliæ legebantur; sed eæ incuriâ hominum, & contemtu antiquitatis perierunt. In iis, non minùs quàm in hac, continebantur nomina prædiorum ac terrarum, quæ B. Gregorius diversis Ecclesiis liberaliter donavit. Inscriptio igitur ita se habet, servata etiam (ut in rebus antiquis decet) illius ætatis corrupta scribendi ratione, cùm promiscuè V pro B, & contrà usurparent, ut Olibetum pro Olivetum.

Quorum nomina apud Anastasium Bibliothecarium.

Et in tabula Gregoriana pronao Basilicæ Vaticanæ affixa.

Quid ea tabula doceat.

DQ

✠ DOMINIS SCIS AC BEATISS PETRO ET PAVLO APOSTOLORVM PRINCIPIBVS GREGORIVS INDIGNVS SERVVS
QVOTIENS LAVDI VESTRAE VSIBVS SERVITVRA QVEDAM LICET PARBA CONQVIRIMVS VESTRA VOBIS REDDIMVS NON NOSTRA LARGIMVR
VT HAEC AGENTES NON SIMVS ELATI DE MVNERE SET DE SOLVTIONE SECVRI NAM QVID VNQVAM SINE VOBIS NOSTRVM EST
QVI NON POSSVMVS ACCEPTA REDDERE NISI QVIA PER VOS ITERVM ET IPSVM HOVT REDDEREMVS ACCEPIMVS VNDE EGO VESTER
SERVVS REDVCENS AD ANIMVM MVLTVM ME VOBIS BEATI APOSTOLI PETRE ET PAVLE ESSE DEVITOREM PROPTER QVOD AB VVERIBVS
MATRIS MEAE DIVINAE POTENTIAE GRATIA PROTEGENTE INTRO GREMIVM ECCLESIAE VESTRAE ALVISTIS ET AD INCREMENTVM
PER SINGVLOS GRADVS VSQVE AD SVMMVM APICEM SACERDOTII LICET INMERITVM PRODVCERE ESTIS DIGNATI IDEOQVE
HOC PRIVILEGII MVNVSCVLVM HVMILI INTERIM OFFERRE DEVOTIONE PRAEVIDI STATVO ENIM ET A MEIS SVCCESSORIBVS
SERVANDVM SINE ALIQVA REFRAGRATIONE CONSTITVO VT LOCA VEL PRAEDIA CVM OLIBETIS QVI INFERIVS DESCRIBVNTVR
QVOS PRO CONCINNATIONE LVMINARIORVM VESTRORVM A DIVERSIS QVIBVS DETENEBANTVR RECOLLIGENS VESTRA VOBIS DICAVI
IMMVTILATA PERMANERE ID EST IN PATRIMONIO APPIAE MASS VICTORIOLAS OLIBETV IN FVND RVMELLIANO IN INTEGRO
OLIBETV. IN FVND OCTABIANO IN INTEGRO MASS TRABATIANA OLIBET. IN FVND BVRREIANO VT SP OLIBET IN FVND OPPIANO VT SP

OLIBETV IN FVND. IVLIANO IN INTEGRO OLIBET. IN FVND. VIVIANO VT SVP. OLIBET. IN FVND. CATTIA . . . V . . . .
OLIBET. IN FVND. SOLIFICIANO. VT SP. OLIBET. IN FVND. PALMIS VT SVP. OLIBET IN FVND. SAGARIS. V . . . .
OLIBET. IN FVND. MARANO. VT SVP. OLIBET. IN FVND. IVLIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. SARTVRIANO VT SP.
OLIBET. IN FVND. CANIANO ET CARBONARIA VT SVP. MASS CESARIANA OLIBET. IN FVND. FLORANO VT SVP . . .
OLIBET. IN FVND. RISCIANO ET GRASSIANO VT SVP. OLIBET. IN FVND. PASCVRANO VT SP. OLIBET IN FVNDO
VARINIANO VT SVP. OLIBET. IN FVND. CESARIANO. VT SP. MASS PONTIANA. OLIBET. IN FVND. PONTIANO VT SP.
OLIBET. IN FVND. CASAROMANIANA VT SP. OLIBET. IN FVND. TATTIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. CASAFLORANA VT SP.
MASS STEIANA OLIBET. IN FVND. BERRANO VT SP. OLIBET. IN FVND. CACCLANO VT SP. OLIBET. IN FVND. PONTIANO VT SP
OLIBET. IN FVND. AQVILIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. STEIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. CASSIS VT SP. MASS TERTIANA
OLIBET. IN FVND. CAMMELIANO ET FVND. TORTILLIANO VT SP. OLIBET IN FVND. CASACVCVLI VT SP. MASS NEVIANA
OLIBET. IN FVND. ARCIPIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. CORELLIANO VT SP. OLIBET. IN FVND. VRSANO VT SVPER
IN PATRIMONIO LABICANENS. MASS ALGISIA. OLIBET QVI EST AD TVFV IVXTA ANAGNIAS IN INTEGRO
OLIBET QVI EST IN SILBVLA ET MODICAS TALIAS CATAGEMMVLVM AG MILIIT OLIBET IN APLINEAS IN INTEGRO
OLIBET. QVI EST IN CLAVIANO OLIBET. QVEM TENET FRANCVLVS COLONVS IN FVND. ORDINIANO IN INTEGRO

Ii fundi mancipiis sive adscriptitiis fere colebantur.

Hujusmodi fundi suos propriosque cultores habebant conditione plerunque servos, quorum usus ad inferiores usque ætates pervenit; ac proinde minimè dubitandum est, quin in singulis casæ ac domus rusticæ fuerint. Quare cùm in tot fundos ager Romanus tum esset divisus, sicuti hodie meliorem Etruriæ ac Galliæ Circumpadanæ partem videmus; necesse est ut ingens etiam numerus rusticarum ædium fuerit, quæ propriè villæ Rusticæ dicebantur; sicut Urbanæ, quæ ad dominorum usum ædificatæ erant, ut ex rei rusticæ Scriptoribus, ac Pandectarum libris, & veteribus Grammaticis intelligitur.

Villæ Rusticæ & Urbanæ discrimen.

Porrò illud in hac tabula adnotandum videtur, Massas in agro Latino complures fuisse, quarum singulæ aliquot fundos continebant. Massæ igitur vocabantur (etenim rudiorum gratiâ, ut ab initio præfatus sum, aliqua necessariò sunt dicenda) plurium fundorum ad eundem dominum spectantium, atque etiam plurium camporum, ubi latifundia sunt, comprehensio, qui ab uno actore (quem hodie *factorem* dicimus) administrabantur. Idem ferè significabat possessio, ut patet ex Symmachi *epistola* XLI. *lib.* X. in qua Massa Cæsariana in finibus Prænestinorum sita (quam in D. Gregorii tabula nominari puto) paulò post possessio Cæsariana vocatur. Et sanè hodierna locutio *possessionem* eodem ferè significatu usurpat; licèt apud nostrates propriè vocetur, *una fattoria*, fundus verò, *un podere*: apud Urbinates autem fundus parvus *possessio* dicitur, ingens fundus, *un podere*. Fit etiam crebra hujus vocis mentio non tantùm apud Anastasium, sed & in Constitutionibus Imperatorum Codicis Theodosiani & Justinianei; ut exempli gratiâ, Massa Cæsiana in Anthemii Novella de bonis vacantibus & alibi frequenter, ut aliis observatum. Inde conductores Massarum (quomodo eos vocat Gregorius *lib.* XII. *ep.* XX.) Massarii etiam postea dicti sunt, ut in legibus Longobardorum, & apud Petrum de Vineis *lib.* III. *epist.* LXVI. quod vocabulum multi adhuc Italiæ populi usurpant: sed latiori alibi significatu *Massariam* vocant ancillam. Josephus etiam Suaresius Bibliothecæ Barberinæ præfectus eruditissimus superesse hanc vocem etiam apud Transalpinos suos, maximè Arelatenses, mihi confirmavit; atque illos eodem significatu dicere, *un Mas*, quod cæteri Galli, ut plurimùm, *une grange*. Sed quoniam Massa ædificium quoque rusticum significabat, inde accidit, ut commoditatis gratiâ tabernis aliisque domibus deinde juxta excitatis, ac coalescentibus paulatim habitationibus, vici primùm, inde castella, & oppida evaserint. Ex quibus hodieque nonnulla Massæ nomen retinent, ut in Etruria prope Populonium, *Massa di Maremma*, & in Lunensi agro, *Massa di Carrara*; in Campania verò, *Massa Lubrensis*. Massæ ergo dictæ videntur, sive quòd ex pluribus fundis una quasi massa fieret, seu potiùs, quod in præcipuo fundo latius esset ædificium ubi moraretur actor, ac villicus, ac villæ fructuariæ usum præberet, eóque tanquam in massam quandam fructus ac fruges congererentur. Sed hæc jam extra rem: quare ad institutum sermonem redeamus.

Massæ quid fuerint.

Quid possessiones.

Massæ vocabulum exstat etiam in Codicibus Theodosiano & Justinianeo.

Hinc hodie Massarii, & Massariæ vocabula uspiam supersunt.

Etiam apud Gallos.

Ex iis Massis vici & oppida coaluerunt.

Villa fructuaria.

Cùm igitur abundè probatum sit admirandam omnis generis ædificiorum copiam longè latèque olim circa Romam stetisse, etiam multo post Gothicas clades; atque inde satis liquere possit, quovis anni tempore urbanos homines suas villas, ruraque etiam, maritimis ac gravioribus locis posita sine ullo metu adiisse; attamen ut morosioribus etiam satisfaciam, atque omnes prorsus scrupulos evellam, testimonio veterum Scriptorum id quoque probandum videtur. Et quidem succurrit primùm ex *Epistolis* M. Tullii *ad Attic.* XLIV. libri XIII. quæ incipit: *Pollex quidem, ut dixerat, ad Idus Sextiles, ita mihi Lanuvii pridie Idus præsto fuit.* Ex quo loco constat circa Idus Sextilis, sive Augusti, periculosissimis nempe totius anni diebus, Lanuvii, quod nunc *Città Lavinia* dicitur, in Via Appia Ciceronem egisse, sub id tempus, quo Cæsaris adventus ex Hispania post devictos Afranium & Petrejum exspectabatur. Ne quis verò objiciat, illud oppidum, utpote editum, non fuisse insalubre; neu quis opinetur totam æstatem ibi exegisse, sequens *Epistola* paucis post diebus, certè ante Calendas Septembris, data (arguit id rerum series) satis indicat paulò post illinc Ciceronem discessisse, cogitantem videlicet certo quodam die Antii quiescere, postridie vero Romæ, vel in suarum Villarum aliqua (inquit enim, *Cras ante meridiem, domi*) manere; deinde proximis Calendis in Tusculanum recurrere. Quas locorum mutationes paucis iis diebus à Cicerone nulla necessitate urgente factas tunc fuisse planè convincit connexarum rerum, ut dixi, series, quæ duabus iis ac præcedentibus sequentibusque Epistolis tractantur: præsertim cùm Cornelius Nepos in *Vita Pomponii Attici* testetur, sexdecim his Epistolarum voluminibus adeò diligenter de publicis privatisque rebus à Ciceronis consulatu usque ad extremum tempus ab eo tractari, *Ut ea qui legat, non multùm desideret historiam contextam eorum temporum.* Et sanè facilè deprehenditur in hisce libris ea omnia narrari, vel indicari, quæ hoc intervallo memoratu digna contigerunt, nisi dum Cicero atque Atticus unà fuerunt.

Frequentia ædificiorum in agro Romano satis probat quovis anni tempore Veteres rusticari solitos etiam locis gravioribus.

Evidentius tamen ostenditur ex locis Auctorum. Ex Epistola quadam Cic. ad Atticum.

Ostenditur Calendas, quas nominat, proximas esse intelligendas, id est, Septembris.

Cæterùm cùm satis constet, ut suprà diximus, multò etiam infra magnas illas Barbarorum vastationes, agrum Romanum crebris fundis distinctum, & consequenter tunc etiam benè cultum ac frequenter habitatum fuisse; dispiciendum jam videtur, quandonam ingens hæc & miseranda vastities facta fuerit. Si quid igitur mei judicii est, incœpisse eam tunc primùm opinor, cùm Astulphus Longobardorum impius Rex, Stephano III. Papæ ac populo Romano infensus, adversùs ea, quæ Pipino Francorum Regi semel ab eo victus promiserat, Urbem Romam iterum vexare quàm acerbissimè cœpit; eamque circumquaque obsidere: quo tempore nec sacris, nec profanis ædificiis pepercit; quin obvia quæque rabie quadam efferatus dirueret, incenderet, ac pessundaret: qua de re Epistolæ aliquot ab eodem Stephano in Galliam ad Pipinum missæ adeò miserabiliter conceptæ exstant, ea præsertim, in qua Sanctorum Apostolorum Petri & Pauli Pipinum ad Romæ opitulandum obtestantium persona inducitur, ut penè le-

Inquiritur tempus cum ager Romanus vastari ac deseri cœpit.

Ostenditur ab Astulpho Longobardorum Rege id primum evenisse.

Epistolæ Steph. III. à Pipino Francorum Rege contra Astulphum opem rogantis miserabiles.

Multò plus damni ager Romanus à Longobardis quam à Gothis accepit.

legentibus lachrymas extorqueant. Multo majora tunc igitur damna ager Romanus, proximaque oppida, ac vici, villæque à Longobardorum armis pertulisse videntur, quàm olim a Gothis ac Vandalis, qui Vrbem ceperunt ac diripuerunt. Quamobrem tunc præcipuè arbitror populatione latè facta, vicisque ac tectis rusticorum maxima ex parte incensis, hunc agrum infrequentèr coli cœpisse: antea enim Barbari Romam invadentes, munitionibus tantùm circà locis vim intulisse videntur; eaque solùm diripuisse, quæ caput Orbis aggredientibus occurrebant, quæque circumsidentibus Vrbem usui esse poterant; ingentium fluminum ritu, quæ ubi per patula ac declivia feruntur, quidquid obvium est, nec ultra, prosternunt: ubi verò occurrente obice retardantur, longinqua etiam in præceps trahunt, geminatàque ruinà moram ulciscuntur.

Deinde à Ludovico II & Francis.

Sequenti dehinc sæculo (vide rerum vicissitudinem) Francorum copiæ, gentis olim ad tutelam Apostolicæ Sedis pene natæ, in proximo castra habentes, ac Ludovicum Secundum ducem secutæ, (de Ludovici Pii filio, Caroli Magni nepote, Pipini pronepote quis hoc credat?) quem Sergius Secundus, populusque Romanus, omni genere officiorum atque obsequii exceperat, non mediocrem cladem miserrimis hisce agris intulerunt: nullis enim injuriis lacessitos, nullis affectos contumeliis, sed amicè primùm & quietè hospitantes, mox militari insolentia tanquam in hostico omnia circùm ædificia barbarum in morem vastasse, frugesque ac sata corrupisse historiæ loquuntur. Consecuta statim sunt infelicia ea tempora, cùm discordiis atque ignavia Christianorum Principum, maximéque Caroli Magni nepotum, Occidentis Provinciæ mirum in modum labefactatæ atque afflictæ fuerunt. Quare superioris Italiæ regiones nemine resistente ab Hungaris, inferioris verò à Sarracenis, sed multo diutiùs, cædibus, rapinis, atque incendiis vastatæ sunt. Ab iis igitur non modò Apulia, Lucania, Bruttii, Salentini, quos in populos maximè ea pestis incubuit, sed Tuscorum Latinorumque fines, plerisque maritimis oppidis excisis, miserandum in modum direpti lancinatique fuere: quocirca Romani agri cultores, partim in captivitatem abducti, partim occisi, partim assiduarum populationum metu, relictis terris ac patriis finibus, in tutiora ac maximè montana loca concesserunt, ibique hæserunt. Nec dubitandum quin otiosè lentéque, tanquam interriti lupi pingui prædæ incubantes, proximum hunc agrum teterrima gens laniarit atque confecerit; præsertim per Joannis Papæ VIII. in Gallia absentiam. Quinimmo sapientissimus senex Laudivius Cardinalis S. Sixti mihi confirmavit superesse adhuc circa *Cornetum* (cujus Episcoparum aliquandiu tenuit) eorum habitationis vestigia, quas cryptas Sarracenorum vocant. Tunc igitur potissimè secutam hanc vastitiem, quam videmus, agrisque derelictis, aërem ingravescere cœpisse crediderim.

Discordiis Caroli Magni nepotum Occidentis vires accisæ.

A Sarracenis præcipuè ager Romanus vastatus inter annos DCCC. & M.CCC.

Joanne VIII. præsertim Pont. Maximo.

Habitaculorum Sarracenorum vestigia apud Cornetum.

Anacephalæosis Romanarum vastationum. Vrbis.

Denique ut rem in pauca conferam; Vrbem Gothi vastavere, maximè sub Totila ac Vitige: agrum circumjectum Longobardi Francique sub Astulpho & Ludovico II. littoralem partem; maritimaque oppida, atque ipsum Vaticanum Sarraceni: oppida verò suburbana in montibus posita, quæ posterioribus etiam temporibus floruerunt, dissidiis inter Romanos Pontifices, ac Germanos Cæsares, populum Romanum, atque urbanos proceres sæpiùs coortis, vastata sunt atque eversa. Sic Tusculum florentissimum tunc oppidum Anno MCLXIX. à Romanis mœnibus nudatum est, ut Cæs. Baronius ex Romualdo prodit, ac demùm Anno MCXCI. penitus excisum, ut ex Rogerii Annalibus idem notat. Tibur à Germanis dirutum, à Friderico Ænobarbo post aliquot annos restitutum est. Albanum (id enim verius, licèt alii Albam dicant) ab Henrico III. Cæsare vastatum; mox cùm iterum excitatum fuisset, à Romanis Anno MCLXVIII. sub Alex. III. Pont. Max. funditus eversum est; cúmque iterum à Sabellis castelli in modum angustiori ambitu, uti nunc est, super Pompejanæ Villæ ruderibus restitutum fuisset, sub Eugenio IV. rursus solo æquatum fuit. Præneste à Bonifacio VIII. Anno MCCIC. mœnibus, quæ ex lapide quadrato mirandi operis (quædam horum supersunt reliquiæ, multóque magis Fori atque adjacentium ædificiorum) antiquitus manserant, nudatum direptumque, ac denuo Anno MCCCCXXXV. solo æquatum fuit. Reliqua oppida longiùs sita variis etiam bellorum casibus passim attrita fuere: tum verò complura castella, ac vici intestinis civium Romanorum discordiis exusti dirutique sunt, ut hodie nulla Italiæ pars, sicut antea dictum est, magis sit sola ac deserta.

Oræ maritimæ.

Oppidorum propinquorum in montibus.

Tusculi.

Tiburis.

Albani.

Prænestæ.

Longinquiorum.

Nulla Italiæ pars desertior.

Sed quoniam de populationibus Sarracenorum incidit mentio, prætermittere non possum (quoniam propter obscuritatem temporum res paucis nota est) insignem victoriam, quam Joannes X Pont. Max. usus operà populorum sibi subditorum, præcipuè Marsis, cæterisque illius tractus montanis hominibus, quando maximè afflictæ imbecillæque vires Romanæ Vrbis videbantur, de teterrima illa gente gloriosè retulit: ut vel hinc quivis intelligat hanc sacrosanctam Sedem ad peculiarem Dei Optimi Max. curam pertinuisse semper, sanctosque Apostolos Petrum & Paulum custodes ac defensores suos non semel expertam fuisse: qua ex re illud etiam cognosci poterit, insignem perpetuò fuisse fortitudinem ac militare robur iis populis, qui supra Romam accolunt, Marsis videlicet, Æquicolis, Hernicis, cæterisque illius tractus, qui Sarracenos fudisse narrantur. Quin-etiam, ut vel hinc appareat fatalem quodammodo Romanorum Pontificum exstitisse virtutem ac nomen ad Sarracenorum atque Ismaëlitarum debellandam; sciendum est eximiam aliam victoriam de iisdem antea reportasse Joannem hujus nominis VIII. eorum operà usum, qui ad manum erant, cùm illos è Galliis rediens proxima Vrbi littora insedisse videret, ac demùm feliciter inde exturbasse. Priùs etiam Leonis IV. auspiciis Neapolitani, Amalfitani, Cajetani comparata classe, quantum eorum temporum patiebantur angustiæ, cum navalibus ipsorum copiis numero ac robore formidandis atque exercitatissimis, post divina mysteria in æde B. Aureæ Ostiæ percepta, acceptamque à Sanctissimo Pontifice

Insignis victoria Joannis X. adversus Saracenos.

Fortitudo bellica populorum Ecclesiæ Romanæ subditorum.

Romanorum Pontificum nomen, & potestas fatalis ad devincendos Ismaelitas & Mahometanos.

tifice benedictionem, adeò acriter conflixerunt, ut hostilibus navibus partim demersis, partim abductis, aut dispersis, ingentem captivorum numerum fecerint: quorum etiam operâ prudenter idem Leo usus est in reficiendis Ecclesiis ab ipsismet dirutis, atque in moenibus Vaticanæ regionis (quæ Leonina civitas inde dicta est) extruendis. Memorabile profectò exemplum, atque omni tempore à Romanis Pontificibus recolendum, quo adfuturum sibi perpetuò in Christi persequendis hostibus divini Numinis auxilium, ac Beatorum Apostolorum Petri & Pauli præsentissimam opem certa fiducia spondeant: neque enim alia tam insignes referri victorias Christiana pietas sinit, adversùs pugnacissimam gentem continuis propè victoriis ferocem; de Græcorum potentia & Constantinopolis Ducibus semper triumphantem, à paucis Italiæ (cujus tunc vires admodum attenuatæ erant) populis tam mirabili successu partas. Sed de his rebus gestis fusiùs apud Sigonium *de Regno Italiæ*, Sabellicum, aliosque, qui illorum temporum historias conscripserunt.

Saracenorum mancipiorum operâ Leo IV. in restituendis Ecclesiis usus est.

Ex his exemplis Pontifices Romani certum sibi præsidium à Cœlesti Numine adversus Ecclesiæ perduelles spondere possunt.

Nunc ad institutum nostrum redeamus: hactenus enim ostensum fuit suburbanum agrum non florentibus modò rebus Italiæ, sed longè etiam postea benè cultum ac frequentibus tectis ornatum fuisse. Jam verò ne quis existimet contendere me non minùs hunc agrum salubrem ac temperatum esse quàm Crotoniensem olim, nunc Fesulanum; aut si quis alius est tota Italia omnium confessione saluberrimus, (quod cùm sit apertè falsum; ita quæ à me ad hanc rem afferuntur, à conjunctis arguendo falsa quoque esse quispiam asserat, aut in dubium vocet) ostendendum videtur nonnulla loca ex iis, quæ hodieque damnantur, ipsorum confessione Veterum ita improbata fuisse, ut reliqua prorsus tuta ac salubria crederent atque experirentur. Strabo igitur (quo nemo Geographorum majori fide ac diligentia susceptum munus executus est, aut locorum status ac qualitates peritiùs exposuit) de Latio testimonium hoc protulit *: Ἅπασα δὲ ἡ Λατίνη ἐστὶν εὐδαίμων καὶ παμφόρος, πλὴν ὀλίγων χωρίων τ̃ κ̀ † τὴν παραλίαν ὅσα ἑλώδη καὶ νοσερά, οἷα τὰ τῶν Ἀρδεατῶν καὶ μεταξὺ Ἀντίου καὶ Λαουινίου μέχρι Πωμεντίνου: *Omne* (inquit) *Latium felix est, & omnium rerum ferax, exceptis paucis quibusdam locis maritimis, quæ palustria sunt atque morbosa, qualis est Ardeatinus ager, & quod est inter Antium & Lavinium usque ad Pometinum campum.* Cætera igitur agri Latini loca minimè morbosa fuerunt, qualia hodie jure optimo censentur, cùm experientia rerum magistra id liquidò confirmet. Et quidem Ardeatinus ager perpetuò ob insalubritatem malè audiit, & ob nimium Solis ardorem, qui eam regionem torret, appellationem habuisse videtur. Propterea Seneca ad Lucilium scribens *: *Quæ observanda tibi sunt* (inquit) *ut tatior vivas dicam. Tu tamen sic audias censeo ista præcepta, quomodo si tibi præciperem, qua ratione bonam valetudinem in Ardeatino tuereris.* Hinc etiam Martialis Curiatium quendam redarguit †, à quo aër Tiburtinus damnabatur:

Non contendit Auctor Romanum agrum saluberrimum esse.

Quædam enim loca etiam à veteribus damnabantur.

Strabonis locus de Latii qualitate.

Ardeatinus ager semper malè audiit.

* Lib. 5. † Leg. παρὰ.
* Epistola CV. † Lib. IV. epigr. LX.

Ardea solstitio, Castranaque rura petantur,
Quique Cleonæo sidere fervet ager:
Quum Tiburtinas damnet Curiatius auras,
Inter laudatas ad Styga missus aquas.
Nullo fata loco possis excludere: quum mors
Venerit, in medio Tibure Sardinia est.

Pontinas porrò paludes, & loca finitima semper morbosa habita fuisse notius est quàm ut probari amplius debeat. Hinc Servius ad illud Vergilii, *Atina potens: Civitas est*, inquit, *juxta Pontinas paludes dicta Atina à morbis, qui Græcè Ἄται dicuntur, quos paludum vicinitas creat.* At enim insalubrem fuisse Atinam propter dictam caussam verum puto; sed vocabuli originem illinc duci non tam facilè credo: semper enim suspectas habui hujusmodi Grammaticorum ἐτυμολογίας, quarum radices in alienis Linguis quæruntur: ostendere enim priùs oportuit, Atinam non à Volscis, (quorum Lingua à Græca distabat maximè) sed à Græcis fuisse conditam. Addam locis à Strabone recensitis Pupiniæ agrum (unde Pupinia Tribus ortum habuit) ab Vrbe non longè dissitum, nempe octo circiter milliaribus citra Tusculum & Gabios, olim etiam parùm salubrem habitum. Columella *lib.* I. *cap.* IV. *Nam Pupiniæ* (de Attilio Regulo loquitur) *pestilentis simul & exilis agri cultorem fuisse eum loquuntur historiæ.* Huc pertinet M. Catonis *de Re Rustica* locus, ubi de Villa, quæ ædificanda locatur, agens ait, loco pestilenti, ubi æstate opus fieri non potest, quartam partem pretii debere accedere: nam etsi dubitari possit, an de remotioribus, atque extra Latium, & proximam Etruriam positis agris loquatur; magis est tamen, ut de propinquioribus intellexerit: cùm illius ætatis frugalitas suadeat, nondum Romanos in longinquo Villas ponere cœpisse. Ex dictis igitur liquet, antiquis etiam temporibus quandam campestris Latii partem parùm salubrem habitam fuisse. In Etruria verò pluribus locis Cœlum grave ac noxium fuisse dubitari non potest: nam ut primùm de tota regione maritima loquar, scitum est illud Plinii Junioris, Villam suam, quam prope Tifernum Tiberinum habuit, Apollinari suo describentis: cùm enim audisset Apollinaris Plinium in Tuscis rusticari æstate solitum, suadet ne faciat, ut valetudini consulat; ad quem ita respondet: *Amavi curam & solicitudinem tuam, quod cùm audisses me æstate Tuscos meos petiturum, ne facerem suasisti, dum putas insalubres. Est sanè gravis & pestilens ora Tuscorum, quæ per littus extenditur: sed hi procul à mari recesserunt*, *&c. In universum igitur ora Tusciæ maritima, contrà quàm in Latio, gravis ac pestilens habebatur. Notum etiam est Graviscas, cujus situs ex observatu Cluverii sub Cornetanis collibus ad mare fuit, duobus circiter passuum millibus ad lævam Martæ fluvii ripam, à Cœli gravitate sic appellatas fuisse: ideoque à Vergilio *intempestas* Servio docente vocari. Rationem affert Rutilius in *Itinerario* inquiens:

Item loca circa Pontinas paludes.

Pupinia insalubris.

Testimonium Columellæ.

M. Catoni non ignota fuerunt loca pestilentia.

Plinii Junioris auctoritas.

Ora Etruriæ maritima ferme omnis inclemens habebatur.

Et signanter Graviscæ.

Inde Graviscarum vestigia rara videmus,
Quas premit æstivæ sæpe paludis odor.

Ad ostium fluvii Aronis non longè ab Vrbe aliud oppidum fuit Fregenæ dictum;

quod

A
quod item ob aëris gravitatem malè audiit: quamobrem Rutilio dicuntur *Obsessæ campo squalente Fregenæ*, nimirum propter sylvas, stagna, paludes, atque salinas ab Arone fluvio ad Trajani Portum, Tiberim versùs porrectas, ut idem Cluverius notat.

Et Fregenæ.

Coloniæ maritimæ, quarum vacatio observata est bello Punico 2.

Huc pertinet etiam Coloniarum duarum Antiatis atque Ostiensis à militibus tradendis immunitas; quam iis solis bello Punico secundo Senatus Romanus ratam esse voluit: nam cùm aliæ quoque maritimæ coloniæ teste Livio *lib.* XXVII. sacrosanctam vacationem, hoc est, legibus sacramento firmatis dicerentur habere; easque recitare jube-
B
rentur; *nullius tamen, cùm in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est, &c.* Eodem etiam referri potest Cornelii Taciti testimonium de Vaticani agri insalubritate, (quamvis hoc magis ad eam speculationem pertineat, quæ de Vrbe est) cùm inde etiam sequatur, regionem propinquiorem Tusciæ non usquequaque tutam salubremque fuisse.

Vaticanus ager testimonio Taciti gravis.

Ex his satis, ut opinor, ostensum est, pauca quædam littoralis campestrisque Latii loca insalubria olim habita; aliquantò plu-
C
ra in Tuscis; in Sabinis verò nemo Veterum, quod sciam, questus est unquam agros noxios pestilentesque reperiri. Quare cùm multò majorem hujus agri partem à veteri salubritate degenerasse jam videamus; proximum est ut dispiciamus, an ulla cultura vel industria ad pristinum statum reduci possit, & quænam ea sit porrò indicemus. Sed quod doctrinæ ordo postulat, atque usus medendi suadet, aperiendæ priùs sunt hujus insalubritatis causæ; ut iis probè cognitis, radicitus, si fieri potest, eam
D
postea exstirpemus. Et ratio ipsa, & Medicorum ac Physicorum consensus docet, quæcunque loca tenui puroque aëre gaudent, siccoque potiùs quàm humido; quæ neque nimio æstu torrentur, nec nimio frigore congelantur; quæque patulo liberoque Cœlo fruuntur, & cùm Solis radiis, tùm mediocribus ventis exposita sunt, salubria, vitæque hominum idonea esse: contrà morbosa atque insalubria, quæ pigro, crassoque, ac supra modum humenti aëre gravantur; item valde æstuosa, aut perfrigida; tum humilia, aut concava, quò nec
E
Solis radii, nec ventorum agitatio facilè pervenit; vel quæ nimiùm violentis flatibus infestantur; aut denique contrariis qualitatibus non paulatim, sed subitò afficiuntur. Præcipue verò morbosa censentur nebulosa, uliginosa, palustria, salsuginosa; ac ventis simul humentibus ac fervidis obnoxia; quæque aura qualibet fœtida, cœnosa, sulphurea, bituminosa afflantur; ac demum halitu quovis insueto ac gravi.

** Maxima pars agri Romani deterior evasit.*

Quænam loca salubria.

Quæ contrà insalubria.

Præcipuè morbosa.

Quoniam verò aqua non minus ferè ad
F
vitam necessaria qoàm aër existimatur; adeò ut Aristoteles pronunciet aquarum mutationem graviorem esse quàm ipsius aëris; consentaneum quoque est, ea loca commodiora esse, quæ meliores aquas habent; minùs, quæ deteriores. Aquæ verò probæ censentur, sive puteales, sive fontanæ, sive fluviales sint, (alii enim alias optimas ducunt) tenues, leves, ac pellucidæ; nec odore, saporeve, aut alia extranea qualitate præditæ: quocirca cùm contrariorum contraria sit ratio; pravæ noxiæque erunt crassæ, turbidæ, ponderosæ, crudæ, fœtentes, putridæ; nec tantùm ingrati saporis, aut odoris, sed quovis propemodum odore, sapore, aut colore præditæ: quare minùs idoneæ potui habentur palustres, aut stagnantes, lutosæ, sulphureæ, bituminosæ, aut quocunque metallico succo infectæ; itemque ex glacie, nive, aut grandine liquatæ; ac demum quæ longiùs à primigenia ac elementari puritate recesserunt.

Aristotelis sententia de aquarum mutationibus.

Quæ sint aquæ salubres.

Quæ pravæ.

Ea verò, quæ maximè aëris statum & qualitatem immutant, (quo in censu sunt venti) in dignoscendis locorum qualitatibus potissimùm attendenda sunt. Omissâ igitur differentiâ, si qua est, inter Ventum, Spiritum, Flatum, atque Auram; itemque celebri ea quæstione, utrùm ventus sit aër commotus atque agitatus, ut Hippocrates, ac Stoici, Veterumque plerique existimarunt; an potiùs terræ exhalatio, ut Peripatetici volunt; an utrunque, ut verius existimo: illud maximè statuendum est, quosdam ventos salubres esse, quosdam noxios, ac ferè illos, qui ex siccis frigidisque locis afflantur, salubres: ex calidis verò atque humentibus, insalubres. Tales verò ventos exsistere, qualia sunt loca per qoæ transeunt, experimento compertum est; ac ferè qui terrestri itinere feruntur, serenitatem; qui mare, magnaque flumina, aut lacus trajiciunt, pluvias adducunt. Sic Aquilo, qui in Italia Græciaque siccus ac sudus est, in Africa pluvius atque humidus exsistit. Contrà Auster Afris serenus, nobis summopere pluvius censetur. Quos duos dumtaxat permutare vices Plinius videtur credidisse, de ventis fusè tractans *lib.* II. *cap.* XLV. XLVI. & XLVII. Atqui Favonius pari modo trans Alpeis fermè pluvias gignit, qui in Cisalpina regione serenitatem parit. Valentiæ in Hispania cùm essem, Favonium in ea urbe vehementer calidum atque æstuosum deprehendi, sicca nimirum atque æstuosa Hispaniæ loca transeuntem antequam eò perveniat; Subsolanum verò frigidiorem, à mari scilicet venientem; quod apud nos maris inferi accolas contrario modo fit. Aquilo in Etruria adeò siccus est, ut æstivo tempore fruges vehementer adstringat ac plantas adurat. In Flaminiæ Æmiliæque regionibus multò humidior est, ex Hadriatico quippe Sinu adveniens. Illud verò magis mirandum videtur, in iisdem regionibus Austrum, quem ipsi *Corinam* vocant, cùm ab Apennino ac siccis terris longo tractu feratur, adeò infestum incolis esse, ut cùm exoritur, validas ac periculosas febres statim apportet. Mirum, inquam, videri hoc cuipiam poterit, qui maximè Hippocratem legerit Aphorismo V. tertiæ Sectionis disertè tradentem, omnes morbos, qui ab Austro gignuntur, ab ejus humiditate provenire. Sed facilis est responsio, ideo Austrum iis locis, quamtumvis siccum, nihilominus exitialem esse; quòd vehemens valde sit ac confertus; quam vehementiam, dum ex altis montibus delabitur, acquirere videtur: tales enim exsistere ventos, qui ex sublimioribus montibus ac vallibus efflant, quotidie experiuntur, qui circa Pyrenæum, Cataloniæ littora, præsertim verno tempore cùm nives resolvuntur, legunt; & Liguriæ nonnullis in locis, ut ex adverso Monilium, quibus imminet mons satis cel-

Venti potissimùm attendendi.

Quinam horum salubres, quive insalubres. Tales venti, qualia loca per quæ transeunt.

Non tantum Aquilo & Auster pro locorum diversitate vices permutant.

Auster Flaminiæ præcipuè noxius, quamvis à siccis locis veniens.

Hujus ratio.

Venti ex alto labentes conferti ac vehementes.

celsus, & in metæ modum fastigiatus, à quo venti procellæque violentissimæ ac subitæ feruntur; quem idcirco incolæ *Respo* vocant, quod bufonis instar validè efflet: quam esse causam præcipuam puto, cur Auster Flaminiæ populis adeò sit infestus; licèt non negem ob siccitatem, caloris vim intendi, ut Baldinius inquit *Commentario in Hippocratem de aquis, aere, & locis.* Itaque propter hanc rationem minimè dubito, quin Mauri quoque, qui sub Atlante Boream versùs degunt, si quando Auster ab eo monte flat, noxium ac morbiferum experiantur. Probabile etiam est, nonnihil humiditatis Austro, cùm in Flaminiam pervenit, superesse, quæ longo spatio attenuata, cùm is ventus supernè cum impetu ac propter vallium angustias consertus feratur, eò magis penetret ac febres acutiores progignat: videmus enim aquas ipsas medicatas, quæ ex alto labuntur, ut fit ἐν ταῖς ἐμβροχαῖς, celeriùs ac validiùs qualitates suas corporibus imprimere: qua ratione dicendum erit ejusmodi Austros, acutiores morbos efficere; crassiores verò ac majori humiditate gravidos, ut in Latio ac maritima Etruria, diuturniores potiùs; nec experientiam refragari puto: immò hinc evenire videtur, ut Romæ autumnus maximè pernicialis sit, cùm æstivis diebus Austri vehementiores citra imbres assiduè flaverint; quod Alex. Petronius lib. 1. *de Victu Romanorum* observat. Sanè, ut modicum fervidæ terræ tractum sufficere intelligamus ut venti incalescant; *Quarnaro* ventus à Pisaurensibus & Urbinatibus sic dictus, (quem esse puto Euronotum) cùm ex Apulia veniat, in iis locis sata vehementer adurit; quodque magis mirum est, ventus Circius, qui Galliæ Narbonensis superiorem ac potiorem partem halitu suo refrigerat, regionem, quæ circa Forum Julium & Antipolim est, comburit ac segetibus nocet, quanquam à Boreali plaga flans: ex quo liquet minimè fabulam esse, quod Provinciales dictitant, illum ventum, quem ipsi *Mastral* vocant, ab eo monte flare, qui ob id *Ventosus* nuncupatur, qui Provinciam à Septentrione claudit: quod postea Veteribus animadversum fuisse deprehendi, apud Plinium hæc reperiens: *Item in Narbonensi Provincia clarissimus ventorum est Circius, nec ulli violentia inferior. Ostiam plerunque rectà Ligustico mari perferens: idem non modò in reliquis partibus cœli ignotus, sed ne Viennam quidem ejusdem Provinciæ urbem attingens: paucis ante limitibus jugi modici occursu tantus ille ventorum coercitus.* Magna enimverò ventorum vis est, atque humanæ naturæ supra modum proficua, vel noxia; adeò ut non tantùm inferiores facultates perturbet, sed superiores etiam afficiat; ac populorum mores non sine ratione multùm immutare putetur. Nam ubi iidem fermè venti, nec admodum validi spirant, homines ibi esse constantes ac sedatos gravissimi Auctores docent; ubi verò validiores flatus parvoque momento contrarii existunt, inquieti & inconstantes homines esse solent. Atque ut animi causâ longiùs progrediar, pro natura locorum varios esse hominum mores notum est: sic Asiaticos propter Cœli clementiam ac terræ amœnitatem molles atque effeminatos: contrà Scythas ob inclementiam Cœli victusque asperitatem, incultos, asperos, ac bellicosos agnosci.

Siccitas caloris vim acuit.

Exemplum ab aquis medicatis ex alto labentibus.

Austri sicciores acutos morbos efficere videntur, humidiores verò diuturnos.

Circius Galliæ Narbonensi salubris, aliis infestus.

Le Mont Venteux supra Avenionem.

De hoc vento Plinii locus.

Ventorum vis ingens etiam in moribus gentium immutandis.

Exemplis id ostenditur.

Asiaticorum & Scytharum.

Illud verò non perinde omnibus notum, regiones eas, in quibus crebræ magnæque temporum mutationes fiunt, non tantùm circa flatus, sed etiam circa primas qualitates; ubi scilicet & vehemens æstas, & hyems intensissima esse solet, ibi homines audaces, iracundos, magnisque perturbationibus obnoxios degere: contrà verò ubicunque regio temperata est, nec magnis Cœli mutationibus subjacens, homines mites ac sedatos reperiri. Testimonio esse possunt iidem Asiatici, qui placidis semper moribus, nec armorum exercitio valde dediti, sed remissioribus potiùs studiis fuere. Ægyptii verò imbelles quidem ac timidi, sed nihilominus rerum novarum cupidi instabilesque censentur. Hoc iis accidit propterea quòd licèt æstatem hyememque permodicam sentiant, immò teste Plinio * calidus semper aër apud eos sit, tamen in alia qualitatum συζυγίᾳ magna apud eos mutatio accidit, nempe circa siccitatem atque humiditatem: nam propter Nili inundationes, quâdam anni parte aërem humidum habent, reliquâ sicciorem. E contrario decimi Climatis incolæ cùm longiùs à Sole positi hyemem asperrimam ac diuturnam habeant, nihilominus, quòd æstivo tempore dies apud eos sint longissimi, vehementer quoque Solis radiis torrentur; adeò ut ii fructus, qui calido aëre lætantur, modò terra sit idonea, copiosi ac prægrandes ibi gignantur, ut pepones; cùm tamen in Climate octavo minùs Boreali non tam benè proveniant. Ejusmodi est Sarmatarum ac Roxolanorum tractus, qui ob dictas causas sanguinarii ac bellaces existunt. Adhæc Afri, sive Afro-Arabes, qui Numidiam colunt, (videlicet Tunetanum, & proxima regna, non *Biledulgerid*, quod Arabicè palmiferam regionem sonat, quæ potiùs Getulia Veterum est, quàm Numidia, ut plerique Leonem Africanum secuti crediderunt) eodem Leone testante supra modum sunt iracundi atque ad rixam conciti; adeò ut omni ferè tempore in oppidis passim conspiciantur jurgia ac pugnæ inter incolas. Quod à summa regionis siccitate ac ventis Meridionalibus calidis ac siccis provenire credendum est: eaque ratione Hispanos, quamvis & ipsi siccam calidamque regionem colant, minùs esse iracundos, quod ejusmodi ventis careant.

Ægyptii imbelles, sed rerum novarum cupidi. Ægyptus qualis sit.

Ægyptus nunc sicca, nunc humida.

Biledulgerid non est Numidia, sed Getulia.

Afri & Numidæ valde iracundi & contentiosi.

Hispani sunt sedatiores.

Qua in re illud mihi notatu dignum videtur, quod de Pithecusa, quæ aliàs Ænaria dicitur, Insula, nunc *Ischia*, Julius Cæsar Capacius in *Historia Neapolitana* refert; eam Insulam Pithecusam à Græcis dictam, quòd ejus incolæ simias, quas πιθήκους illi vocant, moribus referre videantur, cùm sint subdoli, versipelles, calidoque atque exprompto ingenio simiarum instar: quod propter ignes subterraneos sulphureumque ejus Insulæ solum evenire consentaneum est; atque illinc etiam vino, quod ibi nascitur, peculiarem quandam vim communicari; sunt enim ejus Insulæ vina (quæ Romæ *Grechi d' Ischia* dicuntur, & magnâ copiâ advehuntur in usum servitiorum ac tenuiorum hominum) prorsus calida, & sicca, & sulphureæ faculta-

Res notabilis de Ænariæ incolis.

Vinum etiam ejus insulæ sulphureæ qualitate præditum.

* Lib. XVII. cap. 2.

tis. Sic vina, in tophaceis ac sabulosis locis nata, sicca aliquantulùm sunt, sed levia ac suavia: Io aluminosis, ut *Tolfana*, siccà pariter, sed validiora.

Vina in aluminoso solo genita.

Ex hactenus dictis satis patet qoænam loca salubria, quæve insalubria existimari debeant, quæque sint, quæ id efficiant, universales causæ. Sunt vero quædam aliæ magis speciales, quæ hic vel illic bonum pravumque aërem reddere possunt, puta halitus graveolentes ac fœtidi; ut circa Amsancti lacum in Hirpinis, & olim circa Avernum; itemque prope Salernum ob oryzæ segetem, quæ assiduè stagnantibus aquis irrigatur; ut in campo Fulginate, ubi gravior est odor æstate, cùm cannabis in proximo fluvio maceratur; ut in Sardinia Insula prope oppidum *Coginas*, ubi turris quædam pentagona esse dicitur ab Auriis Genuensibus exstructa, in quam si quis ingrediatur, nulla apparente causa, (sed certè ob pestiferum aliquem halitum) è vestigio moritur. Verùm nihil æquè aërem inficit quàm palustrium aquarum spirationes, quæ æstate, cùm Solis radiis inardescunt, multiplices morbos corporibus creant. Quamobrem Pontinæ paludes ob hanc causam perpetuò infames fuerunt; qualia loca multa in Italia reperiuntur calamitosa atque æstivo tempore lethalia. Talis est fermè tractus omnis ad mare superum ab Histria Ravennam usque, paucis locis exceptis, potissimùm agro Pavino *. Ad inferum verò quidquid ferè à Ligurum finibus & Macra fluvio ad Lirim & Campaniam littoris extenditur. Nec desunt hujusmodi loca in aliis Italiæ regionibus, ut in Apulia, præsertim circa Salapiam, nunc *Salpe*, ob Cœli potissimùm inclementiam, semi-desertam: quamvis ob eandem causam antiquitus eò, ubi nunc est, ab inferiori & maritimo loco Senatus Romani permissu Salapini oppidum suum traostulerint, ut ex Vitruvio notum est. In Samnii etiam campestri regione ac tractu Beneventano hujusmodi loca reperiuntur, ut circa Telesiam, quæ ideo ferè nunc deserta manet; atquè ipsius Beneventi aër propterea à multis damnatur: quanquam Nicolaus Eustachius, qui hac de re Libellum conscripsit, injurià id fieri contendit. Sed vide, si lubet, Procopium *Rerum Gothicarum* lib. I. Nec desunt Lucanis iosalubria quædam loca, ut io Pæstano sinu prope antiqui Pæsti ruinas, quæ *Piesti* nunc accolis dicuntur, ubi flumen *Salsum* dictum in proximam paludem refusum, morbosum aërem efficit, quod Strabo etiam agnovit. Circa Aquilejam verò vicus est, *Villa Vicentina* dictus, adeò gravia ac pestilens, ut vix ad XXV. aonum incolæ pertingant. Quinetiam Liguria alioqui saluberrima, paucis quibusdam locis & ipsa propter aquas stagnantes insalubrior est, ut prope *Finarium*, & Albingaunum. (etsi hìc quidem adscribendum potiùs id videtur cannabi, quæ in propinquo flumine, ut Fulginei, maceratur) In Hispania Provincia admodum salubri propter similem causam stagnantium aquarum circa novam Garthaginem non optimus aër est, atque exinde ea urbs, cæteroqui celeberrima portuque optimo prædita, minùs frequenter habitatur. Sardiniam morbosam esse adcò tritum est, ut locum proverbio fecerit: quod sanè non alia ratione evenit, quàm propter noxias exhalationes salinarum ac paludum, quæ in ea Insula sunt; quibus accedit montium versùs Liguriam & Corsicam altitudo, à quibus non modò flatus subitanei ac vehementes afflantur, qui magnam idcirco intemperiem gignunt; sed Boreæ salubres auræ intercipiuntur. In Sicilia stagnum quoddam marinum, sive æstuarium, *Thalicis* Arabico vocabulo nuncupatum, haud longè ab Hypsa fluvio, nunc *Belici*, æstivo tempore accolis perniciosum est, ut Thomas Fazellus testatur; quòd ex ejus aquis aër crassior & concretior reddatur.

Quædam magis peculiares causæ aërem salubrem insalubremque efficientes.

Spirationes paludum potissimum aëri infestæ.

Pontinæ paludes.

Maris Hadriatici ora ab Histria Ravennam usque.

Ad mare inferum ora Tuscia & Latii.

Salapia sedem olim mutavit.

Item in Samnio loca gravia.

Cœlum Beneventanum à Nicolao Eustachio vindicatur.

In Lucania prope Pæstum.

In Liguria prope Finarium & Albingaunum.

In Hispania prope Carthaginem novam.

Sardinia morbosa, & quare.

Vide Strabonem.

Sed ut antiquiora quædam repetam, Myuntis (oppidum id fuit Ioniæ) cives Strabone referente cùm ob terræ motum obstructum aliquando fuisset Mæandri ostium, tanta ibi repentè exstitit culicum atque ejusmodi animalculorum multitudo, atque aër usque adeò nocens evasit, ut Miletum proximam civitatem commigrare iis necesse fuerit. Si quis autem plura hujusmodi exempla requiret, adeat diligentiores Geographos, apud quos non pauca reperiet: ac denique si locorum qualitates dignoscere volet, in primis Hippocratem legat in lib. *de aquis, aëre, & locis*; in lib. *de diæta*; & in lib. *de flatibus*, si ejus est id Opus: Oribas. *Collect.* lib. IX. qui multa ex Anthyllo & Sabino de regionum qualitatibus decerpsit: Aëtium *tetrab.* I. serm. III. cap. CLXII. & CLXIII. ex Arabibus verò Averroem & Avicennam: ex semi-antiquis Auctoribus potissimùm Albertum Magnum *de Nat. loc.* ex recentioribus Ponsardum, qui de salubrium locorum ad ædificandum delectu Gallicè scripsit: aliosque, quos enumerare non vacat.

Myuntis civium ob terræ motum insalubre evasit.

Auctores præcipui, qui de locorum qualitatibus tractant.

Verùm data occasione operæ pretium fuerit alia quædam oppida Episcopalia dumtaxat, atque intra Italiam sita, (omnia enim recensere infinitum esset) quæ sive loci vitio, sive ob squalentes ruinas ac solitudinem, sive injurià atque per calumniam (nam id quoque malo prorsus exemplo nonnunquam prætexitur ab iis, quos pastoralis curæ tædere cœpit, aut terrena potiùs quàm cœlestia solicitant) damnantur, ut ex Actis Sacri Cardinalium Collegii, & Consilii sive Congregationis rerum Consistorialium, maximéque ex Commentariis Anquisitionum Episcopatuum & Abbatiarum Consistorialium colligere licuit, enumerare. Sunt igitur præter illa, quæ suprà nominavi (Ostiam, Portum, Albingaunum, Beneventum, Telesiam, Salernum) in Etruria *Castrum Farnesiorum*, Sutrium, Nepet, Massa Populoniensis, *Grossetum*. In Gallia Cispadana, Venetia, & finitimis locis Raveona, Senogallia, *Cervia*, Hadria, Ferraria, Concordia, *Torcellum*, Caprulæ, Pola. In Campania, Samoio, ac proximis regionibus Aquinum, Cales, Calenum, Allifæ, Bovianum, Æsernia, Compsa, Acerræ. In Salentinis Brundusium. In Bruttiis Croto, quis credat? cujus apud Græcos Auctores adeò salubritas celebratur, ut locum proverbio invenerit, Κρότωνος ὑγιέστερος, quemadmodum magnitudinem atque opulentiam ipsius (fuit enim quondam princeps Italiæ urbs) indicare

Recensio urbium Italiæ Episcopalium, quæ insalubres esse feruntur.

Croto hodie insalubris habetur; olim ita salubris, ut proverbio locum fecerit.

* An, *Patavino.*

Aliud proverbium Crotonis veterem potentiam opulentiamque ostendens. Quædam ex his oppida injuriâ insalubritatis damnari videntur. Baiæ pestilentes evaserunt.

A care volentes notum Jambum osurpabant, Μάταια τ' ἄλλα παρὰ Κρότωνα τ' ἄστεα. Sed ur dixi nimiùm hac in parte homines quidam persuasioni suæ favent; sive potius quod dicitur, *Sabini quod volunt somniant*: quare pro certo habeo non pauca ex his oppida inclementiæ aëris falsò damnari. Etsi non ignoro magnas atque incredibiles esse rerum vicissitudines: quis enim crederet, Bajas illas veteres Romanorum delicias, quas longis morbis fatigati reficiendarum virium causâ multi olim petebant, hodie insalubres ac pestilentes evasisse? & tamen B id adstruit vir in primis gravis & doctus Julius Cæsar Capacius in *Puteolana Historia*.

Signa dignoscendæ qualitatis aëris, & primum longævitas.

De cætero priusquam propositæ regionis naturam propiùs atque exactiùs scrutemur, nonnulla signa adnotanda videntur, ex quibus qualis, quæque circa aëris qualitatem sit regio, definire possimus. Ac primùm ubicunque homines serò senescunt ac diu vivunt, optimum ac purgatissimum esse Cœlum pervulgatum est. Tales ferè sunt montanæ regiones, nisi nimiùm gelidæ C fuerint, aliisve de causis, puta, aquarum vitio, aut ventorum nimis vehementium, decollent. Quapropter apud Gallos in Petrocoriis & in Arvernorum supernatium montibus, in Apennini verò quibusdam locis, ut supra Regiensem agrum, longissimæ ac præviridis senectutis homines reperiuntur: quemadmodum Tmoli, qui mons Phrygiæ est, cacumine, centum quinquaginta annos incolas vivere Mutianus gravis apud Plinium Auctor disertè testatur; ut longinqua magis aut minùs comperta fabulosisque silentio transeam. Hujus-D modi etiam est Insula Melita, quamvis situ humilis ac ventosa; propterea quòd sicca nihilominos valde est, nec magnis Cœli mutationibus obnoxia. Saluberrimum item Athonis montis aërem esse credendum, ubi nunc complura Cœnobia Basilisni Ordinis visuntur; olim nonnulla oppida extabant; in his Apollonia, cujus incolæ Macrobii cognominabantur: nec enim longum hujus montis incolarum ævum carnium viperinarum esui dumtaxat (propter quem etiam *nec capiti, nec vestibus eorum noxia corpori inesse animalia* Plinius refert) adscriben-E dum esse putaverim. Illud verò perquam dignum notatu est, ea maximè loca temperatissimo aëre frui ac longævos homines progignere, quæ elata quidem ac sublimia, sed non præaltis ac perfrigidis montibus edita; verùm quæ longiori terrarum fastigio lstenter assurgunt, ut in multatum regionum mediis & à mari procul recedentibus spatiis; quorum altitudinem flumina illinc in diversum dilabentia ostendunt, ut in F Vmbriæ tractu circa Spoletum, ubi Apennini juga modicè attolluntur. Ibi enim, si uspiam in Italia, vivacissimi homines reperiuntur; qualis erat Sacerdos quidam, qui expleto centum triginta quinque annorum curriculo non ita pridem excessit è vivis: qualem ostendere possum Laurentium quendam à *Camuro* fabrum ferrarium vividæ adhoc ac vegetæ senectutis, quamvis centesimo quinto abhinc anno natum; co nempe quo Roma Borbonio duce capta est ac direpta, quod parentes suos dicere solitos religiosè affirmat: habitat is haud procul ab æde B. M. *in Montibus*; si quid & hoc

Longævi Petrocoriorum & Arvernorum supernatium quidam & Apennini incolæ supra Regium.

Qui Tmoli verticem incolebant cl. annos vixisse perhibentur. Melitenses vivaces.

Athonis montis aër saluberrimus, ideoque ejus incolæ vivacissimi.

An propter viperarum esum? propter hoc scilicet, atque aëris bonitatem. Loca sublimia in mediterraneis, non tamen editissimis montibus assurgentia, præcipue saluberrima:

Ut tractus circa Spoletum.

Exemplum duorum Spoletanorum qui diutissime vixerunt.

ad rem pertinet. Mulierum etiam fœcunditas partusque faciles bonitatem aëris aquarumque ostendunt; unde naturalium facultatum vigor, probaque alimenti digestio oritur, sine qua animantia minimè fœcunda esse possunt. Hinc apud Plinium legimus (quod in Actis temporum D. Augusti se invenisse scribit) XI. ejus consulatu, Lucioque Sylla collega ad III. Idus Aprilis C. Crispinum Hilarum ex ingenua plebe Fesulana cum liberis novem, (in quo numero filiæ duæ fuerunt) nepotibus viginti septem, pronepotibus viginti novem, neptibusque novem, prælara pompa, cum omnibus his in Capitolio sacrificasse.

Aliud signum mulierum fœcunditas.

Exemplum illustre de Fesulani cujusdam numerosa familia.

Porrò ad aëris bonitatem referre, utrùm plures mares, an fœminæ alicubi gignantur, non puto; sed potiùs aliunde id fieri; maximè ab alimentorum genere ac ventis, quibus ea regio subest: ac ferè ubi plures fœminæ quam mares nascuntur, aër solet esse placidus ac mollis; ut Venetiis in Italia, Aurelianis in Gallia. Corporum pulchritudo, atque elegans dispositio, atque in viris quidem compactior ac musculosior species cum valentibus viribus; in mulieribus potiùs habitus plenior ac tenerior, optimum etiam indicium bonitatis aëris præbent: potissimùm verò color cutis vegetus ac floridus: quo indicio Claudius Tolomejus, Epistola quadam ad Annibalem Bellarmatum, montis Argentarii regionem salubrem esse, & urbi ædificandæ peropportunam contendit. Fœminarum verò pulchritudo aërem non tantùm salubrem, sed temperatum meo judicio indicat: siquidem tales sunt in Britannia, quæ testimonio C. Cæsaris, quanquam Borealis, hyemes tepidiusculas experitur. Contraria sanè ratione, ubicunque homines luridi sunt, pallidique, corporis cute subflaccida, ac ventribus cruribusque turgidis, ibi necesse est loca morbosa, uliginosa, ac palustria esse. Tales sunt testimonio Hippocratis Phasiani, qui Colchidis inferiorem regionem circa Phasim fluvium accolunt, quæ calida est ac multis aquis perfusa. Tales videmus perpaucos eos homines, qui maritimum Latium atque oram Tusciæ colunt. Tales etiam Sæpini, Acerris, ac Boviani homines esse Nicolaus Eustachius refert; Beneventi verò decoros ac formâ egregiâ: quo indicio salubritatem Cœli Beneventani adstruit. Claritas vocis deinde non obscurum signum præbet aëris & aquæ salubris. Et sanè Hippocrates eosdem Phasianos omnium hominum gravissimè loqui testatur, propter aëris crassitiem atque usum aquæ palustris. In regione Salernitana oppidum, sive castellum quoddam est situ palustri admodum & calido, (Jovis Fanum, vulgò *Gifone* dicitur) cujus incolæ habitu corporis sunt crasso, pingui, ac prætumido; colore pallido & cadaveroso; incessu, gestuque segni, ac rustico; loquela quadam crassa lentaque; voce gravi atque intus in naribus resonante; ac denique quales ad amussim Phasianos describit Hippocrates. Ab iis novum personæ nomen in scenas inductum est, quam vulgu *Pulcinellam* vocant, quæ in vulgaribus comœdiis, mimos Antiquorum potiùs quàm comœdias referentibus, sannionis novum genus, & blenni, ac bucconis hominis exprimit; qualis in Atellanis erat maccus. Hæc ideo a

Plures mares quam fœminas alicubi nasci, aliò referendum est.

Forma corporum & robur qualitatem aëris ostendunt.

Claudii Tolomeji sententia de monte Argentario. Fœminarum pulchritudo quid denotet. Britannia temperata, & formosarum mulierum altrix.

Signa aëris non boni. A pravo corporum habitu. Phasiani populi quales.

Claritas vocis indicium aëris atque aquæ salubris.

Deformis habitus incolarum Jovis Fani in Picentinis. Qualis Phasianorum describitur ab Hippocrate. Novum personæ genus ab his in scenas inductum. Comœdiæ vernaculæ mimos veterum potius quam comœdias referunt.

me

me relata sunt, ut quales in palustribus calidisque locis homines gignantur exemplo fiat manifestius. Porrò claram validamque supra modum vocem deprehendi apud Lunæburgi incolas, quod castellum est ad Alpium Grajarum radices in Sabaudia, cùm illac transirem. Erat enim fortè dies festus sub occasum Solis, cùm agrestes homines utriusque sexus in æde sacra hymnos Deo concinentes audivi, admiratus in primis voces admodum canoras clarasque; ac simul habitudinem corporum validam benéque compactam: ex quo intelligere possumus optima ac defæcatissima aqua illos uti; quæ cæteroquin in Alpibus ex glacie ac nive liquata homines gutturosos ac strumosos efficit. Simili ratione gingivarum firmitas bonitatem aquarum potius quàm aëris, quantum ego existimo, denotat: siquidem à contrariis arguendo scorbutus morbus, (stomacacen, ac scelotyrben Veterum esse volunt) quo in longis navigationibus ora gingivæque præcipuè putrescunt, cruraque vitiantur, non aliunde, quàm ex aquæ putrefactæ potu evenire creditur. Veruntamen in regione *Caindu* Orientalis Scythiæ, Marco Paulo Veneto referente, incolis gingivæ subinde putrescunt propter ingentes, ut ferunt, æstus, accedentibus palustribus quibusdam putridisque vaporibus, qui inibi regnant; cujus ægritudinis unicum ferè remedium habent assiduum salis in ore gestatum.

Vox clara & valida Lunæburgensium in Alpibus Grajis.

In Alpibus homines gutturosi ac strumosi crebro sunt ob aquas ex nivibus liquatas.

Gingivarum firmitas bonitatem aquarum potius quam aëris ostendit.

Scorbutus morbus qualis.

Caindui Orientalis Scythiæ populi gingivis laborant ob magnos æstus & palustres vapores. Ideo salem assiduè ore gestant.

Sumi etiam aliunde possunt salubritatis Cœli indicia, præsertim ab avibus, quæ cùm in eo vivant elemento, eoque plurimùm indigeant, constat etiam ubi id pestilens atque inquinatum est, naturæ quodam instinctu ab eo summopere sibi cavere. Porrò ubi frequens est copia eorum animalium, quæ ex putredine nascuntur, scire licet aërem ibi esse non optimum; quanquam minimè diffitear culicum, muscarum, atque hujusmodi insectorum frequentiam aërem non prorsus morbosum necessariò indicare; sed tamen humidiusculum, nec omnino saluberrimum; ut hîc Romæ, ac Valentiæ in Hispania. Ea verò copia bufonum, quæ in proximis Romæ aquosis locis, quibusdam anni temporibus, adspicitur, nihil ampliùs quàm corruptas eas aquas & jam fœtentes ostendit. Notum etiam est creberrimos in agro Romano serpentes anguesque per æstatem spectari, adeò ut non semel equitantibus acciderit in latentes foveas pondere subrutas delabi, ibique ab anguibus cum equis devorari. Sæpenumero etiam, cùm stipulæ incenduntur, serpentes metu flammæ velocissimè exsilientes cernuntur, exstinctoque igne complures à flamma circumventi atque exusti. Adhæc in paucis iis ædificiis, quæ sparsa circùm in agro sunt, ova serpentium crebrò reperiri dicuntur; sicut & ipse in fenestris Episcopii Portuensis aliquando me reperiisse memini: quæ non tam fortasse Cœli intemperiem, quàm soli desertionem vastitudinemque sequuntur. Propiora indicia sunt aëris tetri ac præhumidi, quæ à mucore quodam viridi, qui ejusmodi in locis parietibus ac supellectili adhæret, capiuntur; sicut videre licet apud D. Anastasii ædem ad aquas Salvias Via Ostiensi. Pari fermè ratione muscus, & cremium, quod in tegulis, ut hîc Romæ, crebrò

Alia qualitatis cœli indicia. Ab avibus.

A copia animalium ex putredine ortorum.

Bufonum copia in agro Romano aquas corruptas tantum denotat. Ibidem magna serpentium copia.

Eorum ova in desertis locis crebrò videntur.

Indicium aëris præhumidi.

A subnascitur, (ut propterea sæpius tecta detergenda sint) indidem provenire credendum est; aëris scilicet crassioris atque humidioris vitio.

Jam verò, cùm abundè, ut opinor, demonstratum sit, quæ bonum, ac noxium aërem efficiant, quibusque indiciis id dignoscatur; consequens esse videtur, ut hujus agri, Romani propriè, naturam diligentius inspiciamus, causasque indagemus, propter quas tantò gravior, quàm olim erat, evaserit; ut iis probe cognitis, quod polliciti sumus, opportuna remedia afferamus. B Ordinem autem hunc servabimus, ut priùs notiores causas ac magis latè patentes, tum magis peculiares atque obscuriores adnotemus. Primùm igitur officere non leviter puto Austri flatus, qui directò in hanc plagam feruntur: cùm enim hic ventus inter alios summè sit calidus, atque humidus, (quæ duæ qualitates conjunctæ, Aristotele docente, corruptionis sunt effectrices) humores ac præcipuè sanguinem inficit; unde putridæ malignæque febres exsistunt. Sanè hunc ventum cæteris perniciosiorem esse omnes fatentur, C ac signanter Hippocrates libro sæpius laudato *de aqua, aere, & locis*; quotidianaque experientia idem confirmat, ut pluribus exemplis ac testimoniis non sit opus: nisi quis ad rem pertinere putet, quod aliquando in veteribus hisce ædificiis deprehendi, qua parte Australes ventos adspiciunt, multò magis quàm reliquis locis lapides ac parietes vetustate corrosos videri. Sciendum porrò est, vulgari Romanorum omniumque ferè Italorum Lingua *Scirocco* (Arabico vocabulo, apud quos dicitur *Xaloq*) D vocari omnem ventum à Meridionalibus plagis venientem, atque adeò ipsum Austrum; qui potiùs, ut avorum ætate dicebatur, *Ostro* vocandus esset. Propriè verò loquentibus *Scirocco* ventus est, qui Græcis Euronotus perhibetur, Latinis veteribus Vulturnus. Hic sanè apud nos multò deterior ipso Austro esse videtur, cùm longiori pestilentis terræ tractu feratur; ideoque quidquid est insalubris littoris legens à Pontinis usque campis, noxios vapores Romam versùs expellat, ac secum rapiat. Notus verò, sive Auster propiùs à mari veniens E Ostienses tantùm paludes, aut ad summum Laurentinas, antequam huc perveniat, transcendit. Africus verò ex altera Tiberis parte ad sinistram Austro adhærens, quamvis in mari Tusco omnium violentissimus sit, & quòd transversim littus feriat, periculosissimus; reliquis duobus ob eandem rationem mitior est, ac minùs pestilens. Huc accedit, quòd etiam Veterum testimonio, & Plinii in primis, Auster præcipuè in Italia humidus & cæteris nocentior: (Vulturnum enim non excepit, quòd exi- F tialis ejus vis non tam latè pateat) *Humidi*, inquit, *Africus, & præcipuè Auster Italiæ*. Et paulò post: *Saluberrimus autem omnium Aquilo, quia siccus & frigidior: noxius Auster, fortassis, quia magis humidus.* (ita ex vet. cod. legit Manutius) Multùm etiam refert, quòd, ut idem Plinius, atque experientia docet, Auster (quo nomine laterales etiam, atque in his Vulturnum intelligere possumus) præcipuè periculosissimo anni tempore, hoc est, post mediam æstatem exoriatur; cùm Africus sub initium Veris

po-

Romæ crebro tecta detergantur ob muscum & cremium in tegulis nascens.

Transitio ad agri Romani naturam inspiciendam.

Agendum prius de causis insalubritatis notioribus. Prima causa insalubritatis agri Romani Austri flatus crebri ac validi.

Cur Auster reliquis ventis sit damnosior.

Auster falsò *Sirocco* vocatur Arabico vocabulo.

Scirocco propriè Euronotus. Euronotus Romæ, quam Auster deterior, & quare.

Cur Auster propriè dictus minus hic sit perniciosus. Africus mitior ex ventis Meridionalibus.

Alia ratio cur Australes venti cæteris graviores sint ab anni tempore, quo flant maxime.

potiùs has regiones afflare videatur. *Post biduum autem*, ait Plinius, *exortus* (Caniculæ) *iidem Aquilones constantiùs perflant diebus quadraginta, quos Etesias vocant. Molliri vis creditur Solis vapor geminatus ardore syderis: nec ulli ventorum magis stati sunt. Post eos rursus Austri frequentes, usque ad sydus Arcturi, quod exoritur undecim diebus ante æquinoctium autumni.* Enimverò de Roma præcipuè, ac proximis locis hæc intelligenda esse nemo, opinor, dubitabit.

De Roma ac proximis locis Plinius intelligendus.

Secundo loco perniciem afferre non falsò creduntur tot paludes, ac stagna, quæ Latii Tusciæve littoribus adjacent, atque interioribus etiam locis: quorum licèt aliqua pars antiquis etiam temporibus fuerit; eorum tamen numerus valde postea excrevit partim hominum incuriâ, partim desertione terrarum, cultorumque penuriâ. Ex his Pontinæ paludes (quæ longissimo tractu, id est, xx. circiter milliaribus protenduntur) ab omni hominum memoria exstitisse videntur, ut ex suprà allato loco Strabonis conjicere possumus: etsi quædam earum portio non semel exsiccata fuit, ut postea videbimus. Laurentina palus, vel ἑλῃ Θυιτιναῖς Laurentinæ paludes Vellejo etiam Paterculo memorantur *lib.* II. *Sulpicium*, inquit, *adsecuti equites in Laurentinis paludibus jugulavere.* Quin & Vergilius *lib.* XII. cùm fracto gladio Turnum circumspicientem locum fugæ inducit, hæc habet:

Secunda causa insalubritatis Crebræ paludes.

Earum numerus ob desertionem agrorum excrevit.

De Pontinis paludibus.

Vndique enim densa Teucri inclusere corona:
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.

Ad quem locum non sine causa miratur Cluverius hæc à Servio notari, *Vasta palus, quæ nunc non adparet:* cùm hodieque totus is tractus sylvis ac paludibus invius sit. Cætera, quæ hic alii notarunt de apris circa Laurentum frequentibus, ne actum agam, dicere supersedeo. Circa Ardeam itidem stagnantes aquas ut hodie, sic olim fuisse suprà ex Strabone adnotavi; ut circa Graviscas in Tuscia. Non omiserim hoc, quod à peritissimo Mathematico Benedicto Castellio Monacho Casinensi accepi, Tiberim amnem, ut hîc prope Romam videmus, ubique ferè per angustam quandam vallem non directo cursu fluere, sed multis anfractibus Mæandri penè in modum tortuoso curvari: cùm igitur in iis flexibus loca quædam concava atque humilia occurrant, si quando plenior ingruit, facili negotio iis in locis exundat, atque in æstatem usque non sine accolarum pernicie restagnat.

Loca palustria juxta Ardeam, Et Graviscas.

Benedictus Castellius.

Tiberis cursus sinuosus atque in anfractibus ϛεναγώδης.

Paludibus tanquam appendices adjungo salinas, sylvas, ac fontes medicatos, qui diversis modis bonitati aëris obsunt. Salinæ nunc satis amplæ circa Ostiam sunt, olim etiam juxta Portum Augusti, (ex quo nomen ei loco mansit, hodie *Campo Salino*) sed promoto longiùs littore ob aggestam à Tiberi terram & portus inutilis evasit, & Salinæ nomen usumque perdiderunt. Celebres olim, vel vetustissimis temporibus, Romanorum salinas fuisse, indicio est Via Salaria, quam Varro sic dictam prodidit, quòd per eam Sabini à mari sal in suam regionem convectarent. Vicinitatem verò salinarum noxiam esse & ratio, & Scriptorum auctoritas docet. Ratio, quòd cùm sal æstivo tempore fiat, atque in areis ad id paratis aqua paulatim exsiccetur & condensetur, necesse est magnam exhalationum copiam inde diffundi, qui aërem sine dubio inficiunt. Mitto nunc subtiliorem aliam abstrusioremque rationem, quam accuratiùs infrà exponam. Auctoritas verò Anthylli Medici præstantissimi apud Oribasium *Collect.* lib. IX. cap. XI. ostendit, regiones salsas, ac suapte natura perhumidas, spirationes graves ac perniciales emittere; ut dubitari non possit, quod suprà ex Strabone attulimus, quin verissimum sit ob hujusmodi salinas Sardiniam maximè morbosam esse.

Paludum appendices salinæ, sylvæ, fontes medicati. Salinæ Ostienses.

Romanenses salinæ olim celebres.

Salinarum propinquitas noxia, & quare.

Anthylli sententia de pestilentibus spirationibus à salsuginosis locis exhalantibus.

Sylvæ autem, quæ pleramque Latini ac Tusci littoris plagam hodie occupant, non modicam & ipsæ partem hujus insalubritatis ferunt: cùm enim humili madentique solo plurima earum pars sit, necesse est passim lamas atque hujuscemodi loca hyberno tempore effici; quæ sive penitus adulta ætate exarescant, sive paululùm siccentur, sive in hyemem usque perdurent, (ut credibile est accidere in umbrosis depressisque locis) non minùs quàm paludes ac stagna, nisi quòd sparsim, non confertim, halitus tetros ac foetentes exspirant. Quinetiam hæ sylvæ præpediunt, ne venti montani ac salubres, cùm flant, aërem ibi conclusum everrant purgentque.

Sylvæ circa littus frequentes.

Cur noxiæ.

A medicatis seu metallicis aquis nemo sanæ mentis perniciales vapores exhalari negaverit; præsertim qui non ignoret metallorum afflatus quantum fossoribus obsint; aut audiverit unquam prope Viterbium, aliisque regionibus, ubi graveolentes ac sulphurati fontes scaturiunt, quàm longissimè illinc homines abscedere. Sunt verò hujusmodi fontes non uno in Latii loco, ut puta, circa Ardeam, de quibus ita Vitruvius *libro* VIII. *capite* 3. *Sunt etiam*, inquit, *odore & sapore non bono frigidi fontes, qui ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia transeunt, & ab his per longum spatium terræ percurrentes refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, coloreque corrupto, ut in Tiburtina Via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui sulphurati dicuntur.* Nec verò diffiteor ejusmodi fontes non ubique aërem inficere, quod certè in Puteolano atque Ænaria Insula minùs præstant: sed tamen ubi cæteroquin aër gravior est, si odores atque halitus extranei ac foetentes accedant, multò deteriorem eum fieri ob talem commistionem verisimile est. Constat enim multas res prorsus putridas, etiamsi maximè conclusæ sint, nisi unà commisceantur, non proinde aërem corrumpere: alioquin si minùs id esset necessarium, cùm tam multa in privatarum ædium latibulis quotidie putrescant, multò sæpius vitiari aërem videremus. Insigne hujus rei exemplum exstat in suprà laudato Baldinii *Commentario*, quam suo tempore Florentiæ evenisse testatur. Erat, inquit, puteus in caupona quadam ad D. Laurentii non admodum profundus, nec alioqui contectus; in quem omnis generis ejus tabernæ fordes ac

De aquis medicatis sive metallicis.

Fontes medicati in Latio frequentes.

Nocent maxime, ubi alioquin aër non probus est.

Res putrefactæ ob variam ac discordem mistionem potissimum aeri officiunt.

Exemplo id probatur.

Ppp pur-

purgamenta projiciebantur, quæ usque adeò aërem intus inclusum vitiarunt, ut cùm fortè gladius aliquando intro cecidisset, ejusque dominus libramento funis se illo demisisset; vix ad imum pervenerit, cùm subitò occlusa anima enectus est. Interim alius accessit, ut ei misello spiritum jam efflanti opitularetur: sed ipse quoque celeriter est præfocatus. Tertius qui descenderat, citiùs animadverso periculo, ac retractus vix mortem effugit. Quæ narratio satis docet, ex rerum diversarum simulque commistarum putredine pestilentissimum aërem halitumque progigni; quod adeo verum est, ut non modo res per se fœtidæ noxiæque, sed esculenta ac potulenta, si unà putrescant, vehementer aërem corrumpere possint. Quod in postremo *Conclavi*, in quo Sanctissimus D. N. felicissimè electus est Pont. Max. liquidò apparuit: nec enim aliunde doctiores Medici existimant tot uno tempore tamque exitiales morbos ibi exstitisse, quàm ex vino, fructibus, carnium frustis, cæterisque mensarum analectis projectis atque acervatis, bajulorum potissimùm aliorumque ministrorum ignaviâ atque incogitantiâ.

Tertia causa littoris situs ac facies.

Tertia hujus Insalubritatis causa, immò fortassè pondere, ac τῇ ἐνεργείᾳ cæteris prior censenda est situs ac positio littoris. Est enim totum hoc Latii ac Tusciæ littus valde humile, ideoque declive & arenosum; quale genus littoris, ut puto, antiquitus plagam vocabant. (unde nostrum *piaggia*, & *spiaggia*) Necesse est igitur mare minùs profundum esse; sed quasi perpetuum æstuarium: atque hinc evenit, ut cùm fluctus alluerit, relabente mox æstu, non modicam arenæ partem madentem relinquat; quæ assiduis Solis radiis verberata, atque alga passim putrescente, (quod graveolentia ipsius docet) magnam, æstate præsertim, noxiarum exhalationum copiam quodammodo exsudet ac remittat; quæ totum, quoquoversus patet, campestrem tractum inficere atque inquinare possunt. Quod adeò verum est, ut quamvis hoc mare perpetuò immotum atque inagitatum maneret, tamen adhuc non modicam vaporum vim eructaret; quò magis enim à Sole fervesit, eò magis exhalat: vehementiùs autem calefieri, quò minùs aquæ sustinent hujusmodi brevia, nec profunda littora, satis, ut arbitror, manifestum est. Hæc causa si sola esset, non omnino fortassis oram maritimam inhabitabilem redderet; sed magni utique eam esse momenti negari non potest: videmus quippe ubi hæc littoris species deficit, statim omnes gravioris Cœli cessare querelas. Hinc enim quà desinit Latium, Circejus mons, & Cajetæ oppidum optimo ac purgatissimo aëre gaudent; nec minùs ubi vadosum Tusciæ finitur littus, statim post Macram fluvium, Liguriæ ora saluberrimo Cœlo fruens attollitur: non quòd illisa cautibus ac scopulis, atque in altum tenui adspergine unda resiliens, fervent spuma circumfusum aërem purget, ut Bernardinus Gomesius in Opere elaborato *de Sale* nimis leviter credidit, sed partim quòd is non nisi jam terrestribus & crassioribus inquinamentis depuratus ad editiora loca pertingat; partim quòd ejusmodi littora profundo mari (quod nullas, aut paucas ἀναθυμιάσεις efficit) non cœnosis ac fœtidis æstuariis vallantur. Nam etsi ex salsuginosis locis vapores qui elevantur, salsedinis expertes esse credi possit, cùm docentibus Chymistarum experimentis, ex aqua salsa per *destillationem*, quam vocant, non nisi dulcis evaporetur; nihilominus quoniam littorale solum sive suapte sponte, sive ob cadentes pluvias, dulci intus humore aliquatenus madet; atque, ut experimento comperi, aqua dulcis salsæ commista citiùs ac faciliùs putrescit; non propterea marinam aquam evaporationum expertem esse credendum est: præsertim cùm omnis aqua, quantumvis salsa, dulcis humoris portiones quasdam semper habeat admistas; ut ex eodem suprà allato experimento constat: de quo fusiùs Blasius Vigenerus in erudito *Commentario de Igne & Sale*: ne Aristotelem, aliosque Auctores advocem, qui crediderunt demisso in mare vase aliquo cereo, aut hederaceo inani, atque obturato, per ejus meatus dulcem laticem paulatim intus penetrare. Quare etiamsi littus hoc nostrum humile atque arenosum nullis lacunis lamisque squaleret, nec unquam imbribus madesceret; attamen ipsamet aqua marina terræ arenæque permista magnam graviorum halituum vim æstivo tempore emitteret; tantóque magis pestilentium, quantò, favente locorum situ, non pauxillo tempore, sed diutiùs ac tractim computrescerent.

Quid plaga proprie.

Cur littus humile & arenosum valde obsit.

Comparatione locorum id ostenditur.

Ratio Gomesii inepta.

Cur edita littora salubria.

Ex aqua salsa non nisi dulcis evaporatur.

Aqua dulcis salsæ commista faciliùs putrescit.

Aqua salsa dulcis portiones habet admistas.

Quarta hujus insalubritatis, & ipsa minimè contemnenda, ratio afferri potest ex Romani Cœli (quo nomine proximam circà regionem etiam intelligo) intemperie; non quidem quatenus ea significat vel nimiùm vehementes calores, vel supra modum intensum frigus, vel utrunque: nam reapse de hujuscemodi intemperie neque Vrbs, neque ager ipsius jure queri possunt: sed quatenus hoc Cœlum obnoxium est subitis magnisque mutationibus; cave enim credas quidquam illo mutabilius aut inconstantius; usqueadeo Protei in morem mille formas induit: unica quippe die nonnunquam videmus sex, vel octo conspicuas temporum conversiones à frigore, vel calore, vel medio tempore; à serenitate, vel nubibus; Borea, vel Austro, aut aliis ventis; pluvia, nive, grandine, iride, cæterisque aëris impressionibus. Hujus inconstantiæ causam nullam aliam manifestiorem afferre possumus, quàm modico terræ spatio duas quodammodo contrarias diversissimasque regiones; quarum ea quæ in plano est, tepens, atque humidior, Solique ostenta, ac marinis auris obnoxia, longè alium adspectum ac temperiem obtinet quàm superior ac montana; quæ valde frigida, & ventosa, atque aliis ventis exposita, plurimùm ab illa distat. Accidit id propter altitudinem montium, qui hanc Latii Etruriæque planitiem, nisi quà mari alluitur, perpetuò quasi jugo coërcent: inter quos è regione Latii non pauci sunt elati admodum, & cum Italiæ editissimis certantes; ut indicium præbent nives maxima anni parte iis insidentes. Incipiunt igitur Volscorum montes (ut de interioribus ac celsioribus taceam, quorum amplior circuitus est) secus

Quarta causa intemperies ac mutabilitas hujus regionis.

Hujus inconstantiæ causa.

Latii, & Etruriæ campestris regio præaltis montibus vallatur.

Descriptio horum montium.

ous Vfentem fluvium non longè supra Tarracinam: mox supra Privernum, Setiam, Signiam, Norbam Septentrionem versùs adscendunt: dehinc supra Coram; inde supra Velitras in Occidentem flectuntur, atque Albanis jugis continuantur: qui rursus in Septentriones reflexi, quà Tusculanos colles excipiunt, paululùm deinceps ad Orientem redeunt, dum Prænestinis jugis connectantur; quibus Æquicolarum, mox Tiburtium prælti montes adhærentes denuò ab Aquilone ad Occasum vergunt; quos Sabinorum non humiles colles excipientes cum Soracte conjungunt. Ii mox non longo camporum interstitio (qui & ipsi remotioribus montibus ponè clauduntur) Ciminiis jugis appropinquant; quæ inter Occidentem ac Septentrionem supra Volsinios procurrentia, dehinc ab ea regione Volsiniensium collibus in solstitialem Occasum directis fiiuntur: qui & ipsi Tinnis montibus inter Suanenses & Volcientes in Meridiem versis; ac supra Cosam non longè à monte Argentario desinentibus, propè nectuntur. Sunt & intra hanc regionem quidam tumuli, collesque, maximè in Etruria: sed ii permodici sunt, nec ullo loco habendi.

Hæc campestris regio in modum theatri figurata.

Quare manifestum est hunc terræ tractum instar alicujus theatri montibus undique esse circumclusum, nisi qua parte mari alluitur, quod quasi proscenium caveam prospectat: ac proinde media planities orchestræ locum quodammodo obtinet.

Allusio.

Et sanè decebat Cœlestis Numinis providentia hunc locum ad speciem theatri conformari, qui tanquam orbis terrarum compendium, quidquid alibi dignum memoratu geritur mortalium oculis hic quotidie exhibet.

Cùm talis sit igitur horum locorum facies ac positio, minimè dubitandum videtur, quin propter hanc inæqualitatem tam subitæ temporum mutationes & non unius tenoris dies hic crebrò exsistant. Multis id probare possem rationibus atque exemplis; sed ne nimiùm in singulis hæream, consultò ea missa facio.

Sardiniæ Australis pars Romanæ regioni valde similis.

Hoc unum dicam, Sardiniæ Australem partem, temporum inæqualitatibus ac mutationibus & ipsam valde obnoxiam & pariter morbosam, (cujus quoque planities Austro exposita undique præaltis retrò montibus circumcluditur) Romanæ regioni quasi ἐκ τοῦ παραλλήλου respondere: contrà quasi ex diametro ei adversari Circumpadanam regionem, quæ uoiusmodi fermè situm planum patulumque obtinet, & statas temporum vices perpetuo ferè tenore coonservat; eoque nulli Provinciæ salubritate cedit.

Circumpadana regio quasi ex diametro ei adversa.

Porrò cùm omnes subitæ magnæque mutationes humanis corporibus plurimùm incommodent, ut Medici docent, & nominatim Hippocrates lib. *de octimestri partu*, & post eum Federicus Bonaventura in eruditissimo Opere, quod eodem titulo Ducis Vrbini jussu conscripsit: præcipuè verò noxiæ, quæ in horum trium aliquo consistunt, in genere victus, in locis, in temporibus.

Periculosa mutatio cùm subitò è frigidis locis in calida, aut contrà transitus fit.

Verùm omisso primo capite, quod huc minimè pertinet, dico noo sine periculo de locis admodum frigidis in valde calida, aut è converso transitum fieri, quod in primis ex animadversione Suetonii Paullini de bello cum Germanis committendo apud Tacitum differentiis elucescit; ait enim: *Jam Germanos, quod genus militum apud hostes atrocissimum sit, tracto in æstatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli cœlique haut toleraturos.* Sed multò magis id liqoet ex eo quod de Peruviæ Provinciæ natura Nicolaus Monardes refert. Hujus planitiem æqualem admodum patulamque in immensam ferè longitudinem, hoc est, ad tria leucarum millia secundùm maris littus protendi: à mari introrsus non ampliùs octo leucarum spatio dilatari. Cæterùm perpetuam ferè æstatem hìc esse, adeóque fervidam, ut vix unquam decidant imbres: in proximis autem montium jugis, quæ longissimo tractu planam hanc regionem terminant, editaque valde sunt, assiduum toto anno rigorem atque intolerabile frigus cum quotidianois ferè pluviis vigere. Itaque cujuscumque generis animantia montanæ regioni assueta, si in planitiem descendant, brevi omnia in languorem incidunt ac pereunt: quod ex ejusmodi locorum diversitate, nec aliunde evenire pro indubitato habetur. Sed quod res nostras propiùs tangit, hæc superioris inferiorisque regionis discrepantia ibi maximè elucet, ubi brevi locorum confinio altera alteram sequitur: quod ut evidentiùs appareat, exemplum à Bernardo Sacco allatum, hodiernaque experientia confirmatum proponam.

Exemplum diversitatis regionum ex Cryptæ Ferratæ situ desumtum.

Tusculani collis radicibus adjacet Cœnobium in primis nobile ac splendidum, quod *Crypta Ferrata* dicitur, à Basilianis Monachis habitatum. Ædificio constat amplo laxoque in modum arcis, vel castelli; & supra Tusculanæ Ciceronis Villæ parietinis, non obscuris indiciis, exstructum creditur. Distat is locus ab agri Romani infima planitie millia passuum duo. Medio clivi spatio versùs Solis occasum vicus desertus ac semirutus conspicitur, modico tantùm diversorio superstite, quem *Burghettum* vocant. Inter eum vicum & *Cryptam Ferratam* antiqua sylva stadii longitudine protenditur. Infra hanc versùs Occasum & ipsum vicum aqua insuavis scaturit, nec aër admodum tutus est: quapropter is vicus desertus remansit. Verùm ab sylva ad Cœnobium pergentibus, sive ad orientem Solem ac montanam regionem aër purus atque innoxius perdiu noctuque occurrit; aqua etiam in mediis pratis è fonte quodam saluberrima promanat. Hujus diversitatis rationem Paulus III. Pont. Max. quondam admiratus dicitur: quam idem Saccus adfert talem. *Burghetti* vicus gravem fœtidamque auram à tetra pernicialique scrobe haurit non longè ab eo loco in planitie sita; quæ sulphureum vaporem assiduè exhalat, atque ob id *Sulphurata* vulgò quoque dicitur. Igitur occiduis veotis spirantibus vapor ille pestilens directò fertur in vicum; sed neutiquam sylvæ illius tractum confiniumque transcendit: quod experimento statim cognoscitur; nam si ab hac sylva egressus in prata *Cryptæ Ferratæ* Cœnobio propinqua gradum feceris, orientali aura ab Algido ac montibus perflante mirificè te recreari senties. Sanè ut non gravatè concesserim, propter hujusmodi sulphureum halitum magna ex parte eum tractum gravem esse

ac morbosum; sic fatendum etiam videtur, ut nulla esset sulphuris exhalatio, tamen quò campestri regioni situs propior est, eò deteriorem editioribus locis habendum esse: statuendum enim aliquod confinium utriusque regionis, salubris nimirum & insalubris; atque etiam interstitium quoddam ex utroque temperatum, quod neque omnino sit noxium, nec prorsus salubre tutumque: & sanè si quis est in hoc campestri tractu elatior paulò tumulus, haud parùm commodior quàm subjecta planities existimandus est: siquidem aër ejusmodi vaporibus crassis ac palustribus gravidus non valde, ut jam antè diximus, supra terræ infimum solum attollitur; neque tamen certa perpetuaque hujus discriminis regula, aut mensura tradi potest: adeò ut sub eodem tecto, hic Romæ præsertim, longè salubrior sit in superioribus cœnaculis habitatio; quamobrem bonæ valetudinis studiosi quàm possunt maximè hanc cautionem observant: contrà in siccioribus locis, ut Madriti, infra terram depressis cubiculis sine noxa utuntur. Quin etiam minimè dubitandum est, si quis diligentiùs observet, circa campestris & montanæ regionis confinia nonnunquam spirantibus à mari ventis Australibus perniciosisque, simul salubres ac montanas auras exadversum flare; quæ, ubi jam in campos descenderis, utpote imbecilliores, nullo modo sentiantur. Quod (mirum sanè tam brevi intervallo) liquidò me observare memini cùm prope Genuam secundùm littus navigaremus; ejus enim triremis, quæ littus propiùs legebat, flammulum puppi impositum (quod ab officio Anemoscopium quispiam dixerit) terrestri aura ventilabatur; alterius verò non longo intervallo dissitæ marino atque exteriori flatu in contrarium pulsabatur.

Non tantum sulphurei fontis halitus, sed etiam campestris loci natura plagam inferiorem Crypta Ferrata contaminat.

Tumuli elatiores campestris tamen haud parum commodiores.

Romæ quoque salubrius in summa ædium parte habitatur.

Madriti hypogæa impune habitantur.

Observatio de diversitate ventorum in mari.

Verùm objicere quis possit, cùm Auster (eadem ratio est lateralium ventorum Euronoti atque Africi) ab humili infimaque plaga spiret, (quæ causa est ut vehementiùs ac diutiùs mare commoveat quàm Boreas) & campestris hujus agri facies devexa sit, ac sensim in littus declivis, proinde videri ejusdem Austri vim, & quos secum rapit malignos vapores, locis à mari dissitis non modicè assurgere; ac minimè, ut dicebamus, infimum tantùm ac solo proximum aërem gravem propterea & perniciosum esse. Cui ἀπορήματι, ut satisfaciam, non nego quin ingruentibus Austris graviores hujuscemodi halitus satis altè extolli queant, & saltem ad modicos colles pertingere: veruntamen multò perniciosiores sunt certè, ubi ferè semper incubant, quàm ubi raro ac fortuitò aërem quasi per transennam inficiunt: quippe ubi ventus conquieverit, non tantùm ii crassi vapores residunt ac deorsum feruntur; sed etiam inquinatior ac deterior aëris pars procul dubio subsidit: quemadmodum de nonnullis fluminibus fertur, quæ lacus quosdam, aut alios amnes influentia, propter aquarum suarum levitatem, minimè commiscentur; sed perpetuò immista ac discreta labuntur.

Objicitur Austri flatus ad colles usque assurgere posse.

Objectionis solutio.

Comparatio à quibusdam fluminibus sumta.

Porrò loca secundùm littus posita multò melioris conditionis esse (quod suprà innui) quàm interiùs sita, ac longiùs à mari, non una ratio convincit; nam cùm marinus aër sit ferè salubris, si quam noxam ἀπόγειος, ac μεσόγειος talibus locis infert, eò leviùs sentiunt, quòd ab illo non ambiuntur. Cùm verò venti perflant, si quidem à mari veniant, purum ac benignum aërem introrsus etiam pellunt, noxiumque abstergunt: sin autem sint apogæi ac montani flatus, etiamsi aërem campestrem intermedium pravæ qualitatis super ea loca transportent; quia tamen ipsi quoque, qui salubres αὐτοφυῶς sunt, unà miscentur, multò tolerabiliores adveniunt. Contrà remotioribus atque interioribus sedibus utrinque à ventis noxius aër immittitur, tranquilloque Cœlo palustres crassique vapores tantò graviùs insidunt. Quocirca longè commodior Ostiensis ac Laurentinus situs existimandus quàm interjectæ regionis inter illud littus & Urbem Romam; quam à fossoribus atque agricolis tantopere metui compertum est, ut æstivis diebus confecto opere diurno induci non possint ut ibidem pernoctent. Constat hoc etiam exemplo Centum Cellarum, quæ licèt ab Aquilone collibus premantur, qui salubres auras magna ex parte intercipiunt, non tamen omnino sunt pestilentes; immò si oppidum esset paulò frequentius, non dubitandum quin habitabile ac satis tutum quovis anni tempore evaderet: quod vel maximè præstari potest pulcherrimo eo portu repurgato ac refecto; quod opus longè utilissimum hodie peculiari Sanctissimi D. N. providentià luculenter urgetur: cujus inter multiplices curas, quæ de tutela ac securitate ditionis Ecclesiasticæ mirè sollicitum assiduè exercent, non postremam hanc reputaverim. Dignam enimverò mentis suæ magnitudine cogitationem, quæ non ad breve dumtaxat tempus, sed in longam posteritatem extendit utilitatis egregiæ fructum. Cùm sit igitur Centum Cellarum aër non omnino pestilens ac noxius, accedente incolarum frequentia, multiplicatisque tectis, satis commodum salubremque tandem evasurum sperare possumus. Verùm cùm tanta sit campestris hujus regionis & montanæ seu collinæ diversitas, minùs mirandum videtur eos, qui æstivo tempore vitandi caloris gratià, aut captandæ solitudinis ac quietis sive Tibur, sive in Tusculanos, Albanosque colles, atque hujusmodi loca secedunt, non nisi post refrigeratum autumnalibus pluviis aërem exortumque Aquilonis (quod circa Idus Octobris evenire solet) Romam fermè reverti.

Cur loca in ipso littore sita commodiora sint quam longius remota.

Media loca inter viam Ostiensem & Appiam ab opetariis præcipue performidantur.

Qui æstate Romà discedunt ad montanos secessus reverti non solent ante Idus Octobris.

Jam verò opportunum videtur, ut de æstivo ad Urbem accessu, indidemque recessu, animi saltem gratià, aliquid dicamus; utrùm scilicet non modò eo tempore periculosa sit huc ex longinquo migratio, sed etiam discessio: an verò sit hoc commentitium & falsum. In priori quidem sententia plerosque esse video, & nominatim id docet sæpiùs laudatus Baldinius in *Commentario in dictum Hippocratis librum.* Contrariam verò opinionem Marsilius tuetur, (cujus apud me potior est auctoritas) qui disertè tradit, si quis æstate saluhriorem in locum ex Urbe proficiscatur, (sic enim intelligendus est hic discessus) tutò id facturum. Cui sententiæ ego quoque, ut verum fatear, non invitus accedo; cum ea tamen cautione, ut qui in viam se dat,

Digressio de æstivo ad Urbem accessu.

Dissensio Baldinii & Marsilii de periculo discessus æstivi ab Urbe.

Marsilii sententia probabilior.

dat, intermedio itinere locis gravibus noxiisque moram ne trahat, præcipuéque ne dormiat; inde enim accidere puto, ut multi æstate Florentiam petentes intereant, multoque plures, qui Neapolim proficiscuntur. Cum enim proxima Viæ Flaminiæ pars propter hujus regionis qualitatem sit insalubris; sed Cassiæ, quà Florentiam itur, multò major portio; Appiæ verò, quæ Neapolim ducit, aliquantò etiam magis, (quippe ad Lirim usque propemodum) nil mirum si hausto per viam noxio aëre atque humoribus jam corruptis, ubi quis quieverit, morbus exsurgat. Quinimmò, ut ex multis itineribus a me confectis observasse videor, plerunque accidit, ut qui longo aliquo itinere Cœli ac tempestatum adversitatibus afflictatus fuerit, non antè ferè in morbum incidat, quàm post absolutam peregrinationem. Quod in nostro ex Gallia reditu compluribus ex familia EMINENTISSIMI DOMINI CARDINALIS BARBERINI evenit: quos inter Andreas Eudæmon-Joannes, eruditissimus Soc. Jesu Sacerdos, postquam aliquot dies inter Senam ac Romam ægrotasset, intra paucas horas quàm Romani Collegii limen attigisset, exspiravit: ejus verò socius Hieronymus Albergottus Aretinus, nobilitate generis non minus quàm sanctitate vitæ insignis, qui priùs satis bellè valuisset, vix dum inita Vrbe, maligna febri oppressus paucis diebus ex humanis excessit in ipso flore ætatis. Ego verò, cùm in toto itinere nec minimum languorem expertus essem, vix Romam sub vesperam redii, cùm eadem nocte in febriculam incidi, à qua tamen Deo volente celeriter sum liberatus. Cæterùm si quis habitu cacoethicus, pravisque humoribus refertus vel in salubriora loca demigret, cùm ea ferè tenuiori aëre constent, hunc sibi mortem plerunque accelerare compertum est: quippe rarus ac subtilis aër tam pravis quàm bonis humoribus faciliorem transitum, & quasi *vehiculum*, ut Medici loquuntur, per internas venas & & conceptacula ad vitalia præbet.

Obsertvatio de longa itinera peragentibus.

Reditus ex Gallia EMINENTISSIMI CARDINALIS BARBERINI.

Aër tenuis ac salubris quibusnam mortem acceleret.

Verùm, ut in gratiam Transalpinorum aliquid de æstivo ad Vrbem accessu, saltem rudiori Minerva, dicamus; si quis in itinere non fuerit supra modum à Sole calefactus, neque in labore, vigiliis, Venere, crapula modum non tenuerit; nec gravioribus locis, noctu potissimùm, somno indulserit, videtur sine periculo quovis tempore Romam accedere posse; præsertim, si aliquot dies loco clauso domi se contineat ac quiescat, victuque tenui ac refrigerante utatur. Si verò is sit πληθώρᾳ prægravatus, aut nimio sanguine vel naturâ, vel ob pleniorem victum turgens, plurimùm ei proderit, si quamprimum phlebotomia sibi caverit. Enimvero non tam locorum fortassè quàm temporum inæqualitas atque ἀνωμαλία metui attendique debet: nec enim statim ac aliquis per æstatem ex planitie in frigidam ac montanam regionem commigrat, (ut quotidie evenit iis, qui Tibur secedunt) morbo se implicat: sed tamen cum aliquo fortassè periculo id fieret, si quis ad altissimos usque ac frigidissimos montes nullâ interpositâ morâ adscenderet ibique consisteret; præsertim minùs mutata veste. Quanquam æstate quidem minùs periculosior esse videtur ex calidis locis in frigidiora transitus, quàm vice versâ; modo ne eodem reditus fiat. Vtcunque se res habeat, maneat illud perpetuò fixum ratumque, omnes magnas ac repentinas mutationes plenas esse periculi atque exitii; quamtumvis æstate à calidis locis in frigida, hyeme à frigidis in calida transitus fiat: moderatiores autem non modo non nocent, sed etiam sunt valde aliquando salutares. Multo plus itaque discriminis habent subitaneæ temporum conversiones, cùm propter alias causas, tùm quod magis de improviso fiunt, ac sæpe nec allevandæ vestis, nec onerandæ nobis spatium tribuunt: quæ sola mutatio de hac campestri plaga tantùm loquentibus habenda præ oculis est; cùm de agricolis præsertim sermo sit, non adeò delicatis hominibus, ut his cautionibus obstringi debeant: neque utramvis regionem colentibus ultrò citróque commeandi necessitas admodum incumbat.

Digressio de æstivo ad Vrbem accessu.

Quid observandum æstate Romam adeuntibus.

Temporum inæqualitas aliquando periculosior quàm locorum.

Cur subitæ temporum conversiones periculosiores quàm locorum mutationes.

Cæterùm intemperiem regionum, quatenus ingentem hyeme rigorem, ibidemque validiores æstate regnantes calores, aut contrà æstivo quidem tempore ferventissimum æstum, hyberno non modicum frigus significat, minimè salutiferam esse notius est quàm ut argumentis ac testimoniis indigeat: illud non omnibus notum in hujuscemodi locis pestilentiam, si quando ingruat, violentiùs grassari solitam; ut in Polonia ac Lithuania, quæ cùm vehementissimo gelu hyeme premantur, non parùm etiam æstate ob dierum longitudinem incalescunt: & pariter in Mauritania, quæ non tantùm æstuosissima, sed etiam ob altissimos montes, qui perpetuò ferè nive operiuntur, hyeme algentior est paulò.

Quales regiones vehementius pestis affligat.

Quintam insalubritatis causam sibi vindicat, ni fallor, hujus regionis superficies; quæ cùm nec plana sit, nec montosa, sed potiùs ubique multis convallibus & concavis locis depressa; qui in iis cavitatibus intercipitur aer haud facilè à ventis perflari potest, ideoque inagitatus permanens ex facili putrescit ac vitiatur; & licèt non putresceret, qui ab Austris ibi relictus est vix à supervenientibus Aquilonibus penitus depurgari aut renovari posset. Quod in locis planis ac montosis contrà fit: in iis enim ventorum vis totum hoc inane sine ullo obstaculo pervadit: in his montosis etiamsi colles occurrant, tamen iis circumfusus flatus oppositam etiam partem per vallium angustias collustrat: aut quamvis perpetuum dorsum occurrat, nisi præaltum fuerit, ei illisus extollitur ac superfunditur; aut si ex alto venit, ut Boreales solent, nullo negotio transcendit.

Quinta causa superficies agri Latini. Qualis illa sit.

Sextò intemperiem inducunt calores æstivi, sub Sole præsertim, quibus hæc regio nimiopere torretur; ac vehementiùs sanè quàm pro Climatis ratione: qui tantò magis perniciales sunt, quantò minùs noctes eundem tenorem servant; cùm frigidusculæ hic potiùs esse soleant, tum propter auras marinas atque occidentales, tum propter earum spatium prolixius, quàm in Climate magis Boreali, ut notum est. Auget verò hanc validioris æstus noxam non minor profectò ejusdem aëris humiditas, quæ συζυγίαν efficit humanis corporibus planè infestam. Nam ut rectè notat Magnus Al-

Sexta causa Æstivi calores immodici.

Eò magis noxii quod noctes frigidiusculæ sunt.

Præsertim ob adjunctam aëris humiditatem.

Alberti Magni sententia.

Albertus, quibus in locis aër à Sole sic incalescit, ut magnam vaporum copiam solum eructet, nec tamen calor sit usque eò vehemens, ut illos discutere queat atque ἀφανίζειν, minime salubris est habitatio: qualia loca magnis ac frequentibus tonitruis fulgetrisque infestari solent; quod in Latio ac littorali Etruria evenire videmus: quam esse causam ferunt, cur olim Tusci fulguralem scientiam præ cæteris Nationibus calluerint.

Quænam loca magnis ac crebris tonitruis fulgetrisque infestari soleant. Tusci olim rei fulguralis peritissimi, & quare.

Oritur vero immoderatus hic æstus non tam ex repercussu Solis radiorum ad montes oppositos, qui à Septentrionibus Romæ imminent, quàm ab ejusdem aëris crassitie, quæ vehementiùs calorem concipit; & reflexu eorumdem radiorum, qui in proximo mari ac littore fit.

Causa effectrix immodici hujus æstus. Crassities hujus aëris. Reflexus Solis radiorum in proximo mari.

Cùm enim à Meridiano atque Occiduo cardine hæc regio Solem adspiciat, reflecti radios introrsus necesse est, & quidem ad maximam diei partem; eóque validiùs, quò littus æquabilius est atque arenosius: mare verò propter perspicuitatem ac superficiei Levitatem ad radiorum ἀνάκλασιν tanquam speculum accommodatius. Intendi præterea calorem credibile est ex frequentia harum convallium, de quibus suprà egimus, quæ multò magis quàm memorati montes (longiusculè enim ii absunt) ex repercussu Solis fervorem augent.

Cur repercussus horum radiorum sit validus ac diuturnus. Convalles agri Latini calorem acuunt.

Ut autem clariùs elucescat reflexionem solarium radiorum potissimam esse magnorum æstuum causam, (quanquam id lippis ac tonsoribus notum est) illustri exemplo rem confirmabo. Susis (qua in urbe olim Reges Persarum hyemare consueverant) adeo fervens æstas sentitur, ut comburat lacertas sub meridiano Sole per apricum reptantes; ideoque incolas cogi ædificia superingesta humo ad binarum ulnarum crassitudinem contegere Strabo testatur.

Susa æstuosissima.

Id autem evenire propter montes ad Boream objectos, qui partim frigidiores auras intercipiunt; partim ex reflexu radiorum Solis earum vim augent ac conduplicant.

Ob montes ad Septentrionem imminentes.

Contrà Carpetani montes, (nunc *Sierra de Guadarrama*) qui Septentrionem versùs Madrito objacent, cùm remotiores sint ac toto ferè anno nivosi, non modo ei ab calore non officiunt, sed potiùs frigidiusculis auris, quæ circa vesperam quotidie ferè illinc solent exsurgere, non leviter commodant; quam ob causam & propter aëris siccitatem ac tenuitatem æstus sanè pro regionis positu non admodum molesti ibi sentiuntur.

Septima causa aquarum malitia, quæ tamen vitari potest.

Septimo loco afferri potest aquarum malitia, quæ in his regionibus non ubique sane probæ existunt: fit enim plerunque, quod suprà indicavi, ut quæ loca parùm propitium habeant Cœlum, aquis etiam bonis minùs abundent. Sed quoniam non tanta hic est aquarum penuria, (ut inferiùs ostendemus) ut deteriorea etiam necessariò bibendæ sint, supervacaneum est antiquissimum rerum principium, si Thaleti credendum est, ac rem oppidò omnium utilissimam, ut cum Pindaro loquamur, in societatem criminis cum aëre isto tot modis infesto vocare. Aliquantò plus difficultatis ac controversiæ habere videtur qood nonnulli suspicantur magis quàm affirmant, hujus agri solum suapte vi halitus quosdam noxios, æstate potissimùm, remittere: in quam eos suspicionem adducit color quidam insolens, (ut iis videtur) nec passim obvius, quo cùm summa ipsius superficies, tùm inferior etiam pars infecta conspicitur: quod si ita esset, parùm humana remedia profutura metuendum foret.

Color terræ in hoc agro quibusdam videtur infectus.

Sed ut quod sentio liberè dicam, non arbitror sanè ita esse, nec vapores adscendere puto, nisi ubi cœnosa, palustria, aut aqua marina perfusa loca occurrunt, aut ubi Charonii quidam specus, vel aliqua mephitis à metallicis spirans venis exhalatur: nec alioquin colorem istius terræ (quantum mihi videre licuit) adeò insolitum adnotavi, ut non alibi sæpe saluberrimis in regionibus planè similem observaverim.

Non videtur tamen hunc colorem adeo insolitum; nec credibile graves halitus possim exhalari.

Disquisitio de soli inferioris natura.

Aliquantò subtiliorem indaginem meretur inferior hujus soli natura ex topho ut plurimùm atque arenacea materia constans: in quo maximè dispiciendum videtur, an ejusmodi terræ species, accedentibus aliis noxiorum halituum causis, earum vim acuere atque augere possit; nam per se quidem tophum satis esse salubrem ostendit Etruriæ Pontificiæ mediterranea pars, cui ubique ferè tophus subest, & nihilominus saluberrima censetur; ut circa urbem veterem, Perusiam, & totum eum tractum: immò extra Ecclesiæ fines in Senensi; quod Julius Mancinus in *Commentario* inedito *de rebus Senensibus* ad salubritatem conducere existimavit; tale solum minùs vaporosum esse ratus.

Tophus per se non videtur insalubritatem afferre.

Julii Mancini Commentarius MS de rebus Senensibus.

Quod si verum est, frustra dubitamus an propterea Latium insalubrius sit; cùm vice versa salubritatem id augeat. Sanè non dissimulandum est, (quod alicui mirum fortasse videbitur) etsi interdiu quidem silices aliaque saxa duriora intensissimum sub Sole fervido calorem concipiant, noctu tamen refrigescere: contrà tophum, arenosamque terram, licèt interdiu non adeo vehementer Solis radiis inardescat, multò tamen pertinaciùs in noctem calorem fovere: unde fortasse evenit, ut cryptæ in hujusmodi solo excavatæ æstate frigidissimæ sint.

Tophus pertinaciter calorem noctu retinet magis quàm silex.

Cardanus hoc ampliùs, non retinere tantùm, sed multum etiam concipere caloris tophum putavit; cujus rei causam affert, quod suapte natura calidus sit: in quo meritò à Scaligero reprehenditur; quanquam & ipse aberrasse à vero videtur, dum ait id evenire potiùs, quòd densus sit: cùm multò densior sit silex, immò omne aliud ferè lapidum genus; qui minùs tamen pertinaciter calorem fovent.

Cardanus merito à Scaligero reprehensus. Ipsius etiam Scaligeri ratio improbatur.

Probabiliùs igitur dici potuisset, non tam celeriter à topho quàm à silice calorem excedere, quòd ille minùs suapte natura frigidus sit; nam propterea calidum dici non posse ex eo etiam liquet, quòd infra terram cryptarum aërem ambiens, vehementiùs quàm lapides eum refrigeret, aut certè frigidum conservet. Vereor enim ne mihi non constem, si majorem refrigerandi vim topho quàm silici tribuam, qui hunc & densiorem & naturali facultate frigidiorem statuerim.

Quid probabilius dici possit.

Verùm quomodo tophus, qui medium quiddam est inter lapidem & terram, (cùm sit densior terra, rarior verò lapide) calorem supra terram pertinaciùs retineat, frigus verò infra terram intensiùs foveat, altioris est indaginis: quodque penitus definiri nequeat, nisi probè cognita natura τῆς ἀντιπεριστάσεως, cujus contemplatio non est hujus loci.

Tophus medium quiddam inter terram & lapidem.

Illud verò minùs intelligere me fateor, cur idem Scaliger acerrimi judicii atque incredibilis eruditionis vir pronuntiaverit, solum uli-

Scaliger asserit uliginem soli augere calorem.

uliginosum maximis caloribus suppeditare materiam; cùm certè uligo, & aqua ad terram, atque aërem refrigerandum potiùs valeat.

Nunc illud quæri posset, an cùm experientia constet tophum æstate in multam noctem diurnum retinere calorem, conducibile id sit sanitati corporum, an adversum; seu ut thesim potiùs quàm hypothesin statuamus, magisne salubres sint æstate noctes calidiores, an frigidiores. Verùm in confesso esse debet, ut æstivæ noctes frigidiusculæ, quales Romæ multò magis quàm in Gallia Cisalpina aut Florentiæ sentiuntur, ad quietem captandam commodiores sunt; ita si nimiùm frigidæ forent, ob rationes suprà positas improbandas esse. Sed id quidem in temperatis regionibus vix, aut raro contingit. Mirum enim mihi visum fuit, cùm Augusto mense Madrito Valentiam nocturnum iter in comitatu EMINENTISSIMI CARDINALIS BARBERINI capesserem, adeò frigidas in Castella noctes expertum me esse, ut cùm in trajiciendo *Sarama* fluvio scapham præstolarer, dum ad citeriorem ripam accederet, pedibus penè obrigescerem. Nam in Lusitania quidem, regione alioquin æstuosissima, perfrigidas esse noctes æstivas nil mirum; cùm id ab Favonio longissimo tractu ab Oceano afflante evenire possit: quanquam, nisi pari sorte sit Gallæciæ, Aquitaniæ, & Mauritaniæ maritima pars eidem mari objacens, existimare possumus aliunde hoc evenire; nimirum ex vaporibus ab ipsamet terra noctu surgentibus, quæ alioquin aquas in summo habere fertur; adeò ut fontium scatebræ ibi tepidiusculæ sint: quapropter haustam ex iis aquam noctu refrigerant, ut fiat potui jucundior. Juvat hanc conjecturam natura soli illius valde arenosa, ideoque permeabilis; potissimùm Tingitanæ regionis, quæ propterea sterilior est.

> Noctes æstate nimium frigidæ insalubres.
> Vbinam noctes perfrigidas Auctor expertus sit.
> In Lusitania æstivæ noctes satis frigidæ.
> Cujus etiam causa indagatur.
> Scatebræ fontium in Lusitania tepidæ.
> Lusitania valde arenosa.

Postremo illud in disceptationem adduci posset, (nam de hoc quoque affirmare nihil ausim) an frequentia cryptarum cavernarumque, quæ circa Romam sunt, (eademque ratio est veterum parietinarum, quamvis pleræque hodie defecerint) in quibus aër inclusus facilè corrumpi posse videtur, ac proximum porrò inficere. Credidisse hoc videtur gravis in primis ac nobilis Scriptor Otho Episcopus Frisingensis, Friderici primi patruus, & Cisterciensis Monachus, qui ubi de adventu Imperatoris ad Vrbem tradit, inter alia hæc scribit: *Jam tempus imminebat, quo Canis ad morbidum pedem Orionis micans exsurgere deberet. Et vicinis stagnis, cavernosisque, ac ruinosis circa Vrbem locis, tristibus erumpentibus & exhalantibus nebulis totus vicinus crassatur aer ad hauriendum mortalibus lethifer ac pestilens. Vrgebatur hoc incommodo in Vrbe civis, hoc tempore ad montana consuetus fugere: in castris miles tanta desuetus aëris intemperie, &c.* Ex quibus cognosci potest Othonem existimasse partim ob propinquas paludes, partim ob cavernas veterumque ædificiorum squalentes ac semi-dirutas cameras, quibus aër conclusus putrefit, insalubrem eum fieri. Verùm hoc loco notandum est, Cavernas propriè esse cavitates terræ non admodum profundas latasque; Cryptas verò profundiores specus, ut Arenarias, de quibus suprà diximus. Et quidem supervacuum meo judicio sit, hujusmodi cavernas à cryptis, quibus adde si lubet Antra ac Speluncas, distinguere; cùm eadem ferè aëris qualitas sub terram conclusi hîc, aut illic esse videatur. Alia tamen ratio esse potest parietinarum supra terram exstantium; in quibus qui intercipitur aër, faciliori negotio fortasse corrumpitur. Sanè qui hujusmodi arenarias cryptas non semel introgressi sunt, disertè testantur nulla in eis fœda animantia, non halitus graviores, aut aquarum colluviem, aut quippiam tetrius atque insuavius occurrere; sed omnia fermè sicca & pura, & (quod mirum maximè videri debeat, cùm in modicis his vinariis cryptis contrà sit) nec æstivo tempore aërem perfrigidum, nec hyberno nimiùm calidum deprehendi. Cujus rei causam non deerunt fortasse, qui ex Physicis principiis inquirant; mihi enim sufficit, ut rem à fide dignis accepi, simpliciter attulisse.

> Disceptatio de cryptis ac parietinis agri Romani.
> Otho Frisingensis perniciales eas esse censuit.
> Quid differant Cavernæ à Cryptis.
> Cur cryptarum aër existimandus sit minimè putridus ac pestilens.
> Idem valde temperatus cognoscitur.

His igitur ita se habentibus non usqueadeo pestiferum esse crediderim aërem in cavernosis hujusmodi locis interclusum: præsertim cùm Christiani veteres, sævientibus τ͂ εἰδωλολατρῶν persecutionibus, diutissimè hic degere consueverint. Etsi tamen, ut verum fatear, interdiu tantùm his latebris eos usos puto; cùm propter immensam Vrbis magnitudinem ac frequentiam noctu apud familiares suos in suburbanis, immò urbanis etiam domibus tutò latitare potuerint. Verumtamen, utut sit, harum parietinarum cryptarumque eam esse vim ac malignitatem, ut notabiliter aëri officiant in tanta regionis latitudine, haud facilè mihi persuadeo.

> Christiani veteres persecutionum tempore satis tuto ibi degebant. Sed interdiu ferè, non noctu.

Sequuntur eæ rationes, quæ non tam regionem pestilentem atque inhabitabilem reddunt quàm id efficiunt, ut ejus cultores durare ibi planè non possint. Mitto desertionem ipsam agrorum, ac vastitudinem unam ex potissimis causis esse, cur hæc ipsa regio deterior fiat: etsi id quoque ab hisce causis maximè efficitur; hoc enim ad ultimam hujus sermonis partem propriè pertinet, in qua de remediis agemus. Aio igitur, non tantùm quia hujus agri constitutio partim naturâ, partim eventis insalubrior est, lethalibus ac difficillimis morbis ejus incolas implicari; sed aliis etiam de causis aliunde petitis. Primùm enim homines, qui has terras colunt, omnes ad unum sunt advenæ, atque ex longinquis locis, iisque saluberrimis, maximaque ex parte montanis; quæ longissimo intervallo multisque differentiis ab hoc tractu distant: scilicet frigoris & caloris; situs montani & campestris; & consequenter aëris tenuis ac crassi; soli sicci atque humentis; ac demùm positionis mundi, illic quidem propiùs ad Septentrionem, hîc remotiùs: quapropter vix unquam huic regioni assuescunt: ab insuetis verò plus noxæ fieri pervulgatum est. Deinde miseris hisce agricolis omnia penè sunt adversa: nam cùm in agris opus faciunt, sine requie ulla laborant, ac totos dies in Sole consistunt; raro occurrentibus tectis, aut antris, ac rarissimè arboribus, sub quibus meridianos æstus vel paululùm devitent. Jam verò casæ illæ agrestes maxima ex parte malè materiatæ, nec optimis locis positæ exiguum præstant adversùs Coeli injurias præsidium: tum verò nullis cameris intus suspensæ, & raro

> Aliæ causæ extra ordinem, quæ cultoribus agri Romani obsunt.
> Cultores hujus agri omnes advenæ & saluberrimis locis assueti.
> Aliæ adversitates horum hominum.
> Casæ agrestes malè materiatæ.

Æstivi calores in hoc agro vehementissimi.

rarò hypogæis excavatæ, æstivos ardores, qui vehementissimi hic sunt, vix leviter arcent; atque humi plerunque cubantibus haud sanè tutum noctu cubile præbent. Quid verò de iis dicam, qui sub dio nocturnam quietem capiunt? quæ cùm parùm tuta ubique sit, tùm multo infestior humilibus atque homentibus locis, ac præsertim:

Subdialis cubatio quam perniciosa, maxime his locis, & cum Luna lucet.

Cùm suos ignes coeunte cornu
Junxit, & curru properante pernox
Exserit vultus rubicunda Phœbe.

Ex dictis igitur satis constare arbitror, ea, quæ circumfusam Romæ regionem morbosam insalubremque reddunt, partim congenita, atque à natura insita illi esse, ut tolli non possint; partim adventitia ac separabilia. Quæ cùm ita se habeant, exploratumque sit antiquis temporibus nullum penè terrarum angulum tam benè ædificatum ac frequenter habitatum fuisse ut regionem hanc nostram; illud necessariò sequi videtur, eam non esse usqueadeo morbosam ac pestilentem, ut prorsus sit inhabitabilis existimanda; nec rursus adeo salubrem, ut cum Italiæ plerisque conferenda sit: tutam tamen, & quovis tempore, & cujusvis sexus, ætatis, & conditionis hominibus accommodatam, si diligentia accedat, eaque fiant quæ pristinum statum ac formam, ex parte saltem, ei reddere possint. Quibus perficiendis nec intolerabilem laborem, nec infinitos sumtus, nec immensam operarum multitudinem, nec longissimum tempus requiri, satis etiam, opinor, ex infrà dicendis manifestum erit. Sed priùs constituendi videntur quidam gradus bonitatis aëris ac locorum, quò res comparatione & exemplis illustrior fiat; ut quoto reponenda sit hæc regio faciliùs æstimare possimus.

Ex supradictis infertur agrum Romanum nec omnino insalubrem esse, nec valde salubrem; talem tamen, ut diligentia adhibita tuto coli habitarique possit.

Præparationibus opus esse, nec immensis, nec nimium sumtuosis.

Gradus quidam bonitatis aëris.

Primus est saluberrimi, ac temperatissimi, atque omni prorsus vitio carentis; in quo homines & diutissimè vivere, & vitalia munera jucundè atque εὐμαρῶς explere possunt: in quo Fesulas, exempli causâ, apud Tuscos ponimus; Pausilypum & Stabias apud Campanos. Secundus est in quo nulla notabilis gravitas, aut qualitas bonæ valetudini officiens deprehenditur, vitæque cursus ordinarius est; ut Bononiæ. Tertius ubi Cœlum jam est vel justo humidius, aut calidius, aut frigidius, aut alia ejusmodi qualitate supra modum afficitur, ut aliquantùm humanæ vitæ incommodet; quemadmodum inter Bononiam ac Ferrariam; ut in Alpium vallibus; ut in Apuliæ Dauniæ campis. Quartus ubi præ nimio alicujus qualitatis excessu morbi periculosi ac difficiles exsistunt, ex quibus nonnulli pereunt, compluresque habitu fiunt morboso & languido; ut Ferrariæ, proximisque locis inter Padi ostia. Quintus ubi jam insignis est Cœli gravitas, ac lues, quæ plerosque malignis febribus perimit, aut morbis insanabilibus implicat; licèt cum aliqua cura nonnulli tuto ibi degere possint; ut circa Viam Appiam & Ostiam. Huic classi adscriberem Insulam quandam Australem Gulielmi Sehutem navigationibus paucis abhinc annis detectam; ad quam cùm Batavi appulissent, omnes incolas peculiari aliquo morbo aut vitio affectos deprehenderunt; ut nihil deformius aut monstrosius fingi potuerit: hunc enim gibbum, hunc ventriosum, hunc varicosum, hunc distortis oculis, hunc gutturosum, hunc tumentibus buccis visos fuisse; & cætera ad hunc modum. Sextus & ultimus ubi jam locus est pestilens ac planè exitiabilis, atque omnes ferè brevi intereunt; ut circa Aquilejam & apud *Montem Altum* in Tuscis.

Insula Australis, cujus omnes incolæ morbosi ac deformes.

Ex his facilè tertium gradum antiquis temporibus obtinere potuisse agrum Romanum existimo: & nunc etiam non immensis molitionibus ad eundem statum paulatim posse reduci. Nec enim credendum est naturam ipsam humanam eousque senio effœtam ac fatigatam esse, ut minimè sub eo Cœlo durare possimus, ubi Veteres sine periculo noxaque degebant. Ut enim concedam aliquot abhinc sæculis breviori spatio humanæ vitæ curriculum definiri cœpisse, hominesque partim imbecilliores, partim brevioris staturæ jam nasci, (quod minimè ambigendum videtur) ex multis tamen indiciis deprehendere licet, præsertim ex ossium mensura in antiquis sarcophagis repertorum, & eorum compluribus Inscriptionibus, (in quibus quantum quisque vixerit, more tunc passim recepto, adnotatum videmus) nihil, vel perparum ab Augusti Imperio, quo CHRISTUS DOMINUS natus est, ad hanc usque ætatem diminuta corporum amplitudo, aut humanæ vitæ cursus contractus cognoscitur. Quod ita esse, etiamsi omnia quodammodo in pejus ruere ac retrò sublapsa referri exploratum sit, minùs mirum videri debet. Etenim sicut homines videmus, cùm à virili ac florida ætate in senium declinant, sive canescentibus capillis, sive cute in rugas subsidente, parvo tempore magnam subire mutationem: postquam verò jam senilem habitum & κατάστασιν ceperint, aliquot annorum interstitio eundem adspectum atque ætatis tenorem propemodum præ se ferre; ipsis viribus vix aut parùm decrescentibus, tametsi sensim immutentur: ita planè magno huic mundo totique hominum generi evenire credendum est; cúmque jam ad senectutem suam pervenerit, latenter atque ἀκαταλήπτως immutari. Quocirca stultè faciunt qui verentur nec ad excolendum hunc agrum, quem ipsi prorsus damnabilem ac pestilentem sibi fingunt, ullos jam homines idoneos repertum iri. Nec item audiendi sunt, qui nihil nisi de visu ac mensura animi sui æstimantes, de antiquitate perperam judicant; nec facilè admittunt quæ de magnis Veterum operibus prædicantur: nec qui versa vice de nostris temporibus tam angustè sentiunt, ut si quod opus magnificum ab Antiquis ædificatum proponitur, continuò exclament nec omnium hodie Principum vires ad simile faciendum suffecturas; perinde ac si hujusmodi opera à Gigantibus essent ædificata, aut à larvis ac Dæmonibus, (ut ignarum vulgus non in Italia tantùm, sed alibi etiam ridiculè putat) ac nos è genere Pygmæorum essemus. Apage hujusmodi nugas ac perversa judicia. Facessant procul etiam qui omnia metuunt: omnia desperant: omnia nova, aut ἐκ τοῦ πάλαι repetita, fictitia, ac chimærica appellant: qui nihil fieri posse putant, nisi quod quotidie fieri vident. Quos ut refellamus, videamus quænam potissimùm difficultates in re

Quoto gradu olim fuerit ager Romanus.

Falsò quidam credunt naturam humanam prorsus senio effœtam esse.

Certa aliquot sæcula homines imbecilliores ac brevioris vitæ sunt.

A CHRISTI DOMINI temporibus humanæ vitæ cursus, & mensura corporum vix diminuta.

Ratio desumta ab individuis.

Mundus ad senectutem pervenit.

Minime audiendi qui desperant ullos jam repertum iri idoneos his agris frequentandis.

Nec qui Antiquitati parum favent, aut rursus nimium tribuunt.

Nec qui omnia metuunt.

Proponuntur difficultates in re hujus occurrentes.

re nostra sese objiciant; & an ulla ratione tandem expugnari queant.

Principio cum indubitatum sit nullum esse præstantius remedium huic regioni sanandæ, quam tectorum ædificationem, & deductionem colonorum, (quorum vel sola frequentia atque ignes domestici aërem purgare possunt ac meliorem efficere) primi, inquiunt, qui hæc loca ingredientur, miserabiliter occumbent, nec malignitatem aeris evincere poterunt; atque idem fiet de secundis, de tertiis, aliisque: quare hæc difficultas erit inexplicabilis. Secundò undenam homines evocabuntur vel adeò sui negligentes, vel confidentes, ut tanto cum periculo hæc tesqua ac deserta velint excolere? Aliorum scilicet exemplo docti cavebunt, si sapient, ne Caniculæ sydus eos hic opprimat. Tertiò quibusnam ex locis tantam multitudinem cogemus, quæ tot incultis ac squalentibus locis sufficiat? nam si particulatim vacua hæc loca complere velimus, non poterit à paucis regio probe purgari; non exsiccari paludes; non sylvæ collucari; non ea denique fieri, quæ mitigare aerem possunt. Hæ sunt igitur difficultates, hi scopuli, quos inevitabiles quidam sibi persuadent: quibus ut respondeam, exponam primùm qua ratione administranda mihi videatur harum regionum [illegible], quove ordine in his operibus procedendum sit: tum si quæ manebit difficultas, pro ingenii mei captu ei satisfaciam. Ac primùm eo posito, quod ambigendum non est, naturam locorum ac situm nulla humana vi mutari posse; nec effici, exempli gratiâ, ut Cœlum hoc Romanum sit constantius, ac magis æquabile; nihilominus affirmo hominum manibus atque industriâ, & sumtibus non immodicis ad pristinum statum reduci posse; fierique hanc regionem prorsus habitabilem ac tutam.

Quod primi, qui hæc loca ingredientur, miserabiliter ac[...] reddere nequibunt.

Quod non reperientur qui velint tanto periculo se exponere.

Quod ad[...] tantam multitudinem, quæ frequentandis his agris sufficiat, repetere.

Primùm exponendum quo ordine præparatio[...] locorum facienda sit, tum ad difficultates propositas respondendum.

Naturalis locorum conditio mutari non potest.

Primum opus præparatorium Paludum desiccatio.

Primùm ergo paludes ac stagna ductis in mare fossis quam diligentissimè siccabuntur, ut nihil pigræ ac marcentis aquæ, si fieri possit, intus remaneat: complanatis etiam depressioribus locis, aggestaque terra ubi opus erit. Non nimiùm magna id molitione fiet, præterquam circa Pontinas paludes: reliquæ enim nec sanè prægrandes sunt, aut à mari ac fluvus sic remotæ, ut non facilè derivari possint. Majus sine dubio negotium erit in Pontinis; de quibus satis causæ esse videtur ut fusiùs agamus, earumque situm describamus, quantum ex eorum qui viderunt relatu & Chorographicis chartis colligere potuimus. Pontina igitur palus (sive Pometina, nam à Pometia celebri olim Volscorum urbe dictam nonnulli putant) planitiem satis magnam occupat veteris ac novi Latii, quod magna ex parte Volscorum fuit: in longum enim triginta circiter milliaribus extenditur à Tribus Tabernis (quas ferè ubi nunc *Cisterna* est Cluverius fuisse docet) ad Tarracinam usque; in latum verò à mari introrsus, ubi latissima est, octo passuum millia propemodum patet. Ejus pars, quæ in mare longiùs procurrit, subjecta est Circejo monti satis edito, qui peninsulam facit: quæ quidem Trojanis temporibus Insula fuisse perhibetur, ut ex Homero collegere multi, atque in his Varro apud Servium. Locus, ut olim à Circe nobilitatus, (quam in ejus vertice Regiam habuisse in fabulis habetur) sic hodie multiplici herbarum genere, quæ in varios rei medicæ usus à rhizotomis conquiruntur, famam obtinet. Influunt in hanc paludem, eamque efficiunt Nymphæus fluvius, nunc *Nissa*, qui potiùs rivus dicendus esset: ulteriùs Amasenus supra Privernum incipiens: mox Vfens, hodie etiam *Aufente* dictus: aliique rivi, ac minores fluvii. Hujus tractus antiquissimis quidem temporibus infimam tantum ac proximam Circejis partem aquis contectam fuisse, atque iis profundis, verisimile est; cætera sicca, aut stagnantibus aquis immunia: alioqui non video quomodo ea, quæ à Plinio ex Mutiano afferuntur de viginti tribus urbibus, quæ olim hîc erant, congruere possint cum Homeri testimonio, qui Circejos mari circumdatos prodidit. Vtcunque se res habeat, posteriori ætate exaggeratis limo eorum fluviorum ostiis, eoque restagnantibus aquis palus excrevisse ac dilatari cœpisse videtur. Scimus hanc sæpius fuisse exsiccatam tàm ad lucrandos agros, qui demersi nulli usui sunt, quàm ad noxium aërem, qui, ut suprà diximus, inde ab Austris Romam infertur, propulsandum. Cæterùm à nemine in totum id præstitum videtur; nec fortasse natura loci id patitur. Antiquissima hujus rei memoria exstat ab Anno V. C. DXCI. quo, ut ex Livii Epitome constat, Pontinæ paludes à Cornelio Cethego Cos. cui ea provincia evenerat, siccatæ, agerque ex iis factus. Julius Cæsar dehinc, quo nemo magnificorum operum studiosior fuit, easdem vel siccare molitus est, ut Plutarchus in *ejus Vita* prodidit; vel certè destinavit, ut Suetonius *cap.* XLIV. scribit. Aggressus postea id feliciùs est Augustus Cæsar, qui magnam earum partem desiccasse videtur: quò pertinent versus Horatii *:

Accuratior descriptio Pontinarum paludum.

Longitudo XXX. milliarum.

Latitudo VIII.

Circejus mons insula fuit Trojanis temporibus.

Multiplicem herbarum copiam educat ad rem medicam conducentium.

Nomina præcipuorum fluminum Pontinas paludes influentium.

Qualis olim harum paludum natura.

Sæpius à multis desiccatæ, sed non penitus.

A Cornelio Cethego Cos.

Julius Cæsar idem efficere vel incœpit, vel destinavit.

Augustus Cæsar eas desiccavit.

Debemur morti nos nostraque; sive receptus
Terrâ Neptunus, classeis Aquilonibus arcet,
Regis opus: sterilisve diu palus, aptaque remis
Vicinas urbeis alit, & grave sentit aratrum:
Seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis.

Ad quem locum vetus Interpres hæc habet: *Divus Augustus duas res divinas fecit, ut Pontinam paludem exsiccaret, & ad mare meatum habere cogeret, ut postea arari posset: deinde portum Lucrinum munivit.* Post Augustum an alii Romani Principes idem opus præstiterint incertum; quando nihil de hoc produnt Auctores: nisi quòd Trajanum per eas viam stravisse Dio Cassius refert: Τὰ ἕλη, inquit, τὰ Πομπτῖνα ὡδοποίησε λίθῳ, καὶ τὰς ὁδοὺς παρῳκοδόμησε καὶ γεφύρας μεγαλοπρεπεστάτας ἐξεποίησε. Hoc est, *Per Pontinas paludes viam saxo stravit, exstruxitque juxtà ædificia, pontesque magnificentissimè fecit.* Posteriori ætate Theodoricus Gothorum Rex excelsi animi Princeps, & Veterum æmulator, oblimatis temporum injuriâ fossis, & fluminum faucibus aggestione terræ obstructis, suggerente Decio quodam, viro Patricio, denuo hoc opus refecit, ut constat ex Cassiodoro *lib.* II. *epist.* XXXII. & XXXIII. quod confirmat etiam vetus Inscriptio Tarracinæ reperta, quamvis magna ex parte vetustate oblitterata, quam non abs re duxi huc inserere:

Trajanus per Pontinas paludes viam stravit.

Theodoricus Gothorum Rex easdem siccavit.

Qqq DN.

* De Arte Poet. ℣. 63.

DN. GLORIOSISS. ADQ. IN
CLVTVS. REX. THEODORICVS. VICT
AC. TRIF. SEMPER. AVG. BONO. REIP.
NATVS. CVSTOS. LIBERTATIS. ET
PROPAGATOR. ROMANI. NOMINIS
DOMITOR. GENTIVM.

DECENNOVII. VIAE. APPIAE. ID. EST. A. TRIP.
VSQ. TERRACENA. ITER. ET. LOCA. QVAE
CONFLVENTIBVS. AB. VTRAQ. PARTE. PALVDVM
sic
PER. OMNES. RETRETRO. PRINCIPVM. INVNDAVERANT
VSVI. PVBLICO. ET. SECVRITATE. VIANTIVM
ADMIRANDA. PROPITIO. DEO. FELICITATE
RESTITVIT. OPERI. INIVNCTO. NAVITER. INSVDANTE
AD: CLEMENTISSIMI. PRINCIPIS. FELICITER
DESERVIENTE. PRAECONIIS. EX. PROSAPIA. DECIO
RVM. CAEC. MAV. BASILIO. DECIO. V. C. ET. INL.
sic
EXPF. VRB. EXPPO. EXCONS. ORD. PAT. QVI. AD.
PERPETVANDAM. TANTI. DOMINI. GLORIAM. PER
PLVRIMOS. QVI. ANTE. NON. ERANT. ALBEOS . . .
. . . . DEDVCTA. IN. MA
RE. AQVA. IGNOTAE. ATAVIS. ET. NIMIS. ANTIQVAE
REDDI. . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Quid sit Decennovium in hac Inscriptione.

A Porrò Decennovium inferiori sæculo fluvium ipsum Usentem incolæ appellarunt, (ut ex Procopio *Gothicorum* libro primo docet Cluverius) quòd undeviginti milliarium spatium supra Tarracinam conficiat. Post Gothorum tempora ad nostram usque memoriam, an aliquis præter Sixtum V. aggressus hanc molitionem fuerit, dicere planè non possum; quando librorum penuriâ valde laboramus: nec alioquin otium nobis superfuit eos, unde hæc haurire possemus, studiosiùs conquirendi, evolvendique. Verùm inter alia egregia opera Nicolaum V. id aggressum fuisse ab EMINENTISSIMO DOMINO FRANCISCO CARDINALI BARBERINO accepi; cujus inter tot ardua negotia, quæ assiduè illum solicitum habent, non postrema cura est, recondita etiam, ac paucis nota, nedum obvia, ac protrita solerter rimari, atque omnifaria eruditione capacissimum rerum omnium pectus instruere. Denique patrum nostrorum ætate Sixtus V. Pont. Max. Princeps animi magnitudine nulli secundus, & ipse pariter hujus paludis exsiccandæ provinciam suscepit, & aliqua ex parte perfecit.

Nicolaus V. proavorum nostrorum ætate Pontinas paludes siccare aggressus est. FRANCISCI CARDINALIS BARBERINI eruditio. Sixtus V. postremò idem opus aliqua ex parte perfecit.

B C Verùm, ut quod dicebam magis elucéat, nunquam penitus has paludes fuisse desiccatas, notandum est multos veterum Scriptorum earum meminisse: ut Vergilius, qui Saturæ paludem nominat (ut rectè Cluverius affirmat) *lib.* VII.

Ex eo ostenditur nunquam has paludes defuisse, quod plurimi Scriptores earum meminerint.

Quà Saturæ jacet atra palus, &c.

Juvenalis *Sat.* III. Lucanus *lib.* III. Martialis *lib.* X. *epigr.* LXXIV. Vibius Sequester, Plinius, Servius, aliique. Optime verò, D ut solet, ejus situm ac positionem describit Strabo his verbis: Πλησίον δὲ τῆς Ταῤῥακίνης βαδίζοντι ἐπὶ τῆς Ῥώμης παραβέβληται τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ διῶρυξ ἐπὶ πολλοὺς τόπους πληρουμένη

Strabo ad vivum describit Pontinas paludes.

A τοῖς ἑλείοις τε καὶ ποταμίοις ὕδασι· πλεῖται δὲ μάλιστα νύκτωρ, ὥς' ἐμβάντας ἀφ' ἑσπέρας ἐκβαίνειν πρωίας καὶ βαδίζειν τὸ λοιπὸν τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ· ἀλλὰ καὶ μεθ' ἡμέραν ῥυμουλκεῖται δ' ἡμιόνων. Hoc est, *Prope Tarracinam, quà Romam itur, adjacet oblonga fossa palustribus ac fluvialibus aquis plena; per quam noctu potissimum navigatur, ut qui sub vesperam conscendunt, manè egrediantur, & reliquum terrestri itinere per Appiam conficiant: cæterùm interdiu etiam ducentibus mulis remulco navigatur.* Meminit hujus fossæ Horatius *Sat.* V. *lib.* I. qua festivè iter suum à B Roma Brundusium describit: ex quo intelligitur à Foro Appii ad Lucum Feroniæ XV. passuum millibus protensam fuisse. Hodie verò corruptis vetustate itineribus, atque Appiæ Viæ tramite multis in locis derelicto, non ampliùs per paludes transitur; sed altiori itinere per montes à *Cisterna* Sulmonem Cajetanorum Ducum oppidum, atque inde aliquot mansionibus in Viam Appiam prope Tarracinam reditur.

Horatius fossæ navigabilis in Pontino meminit.

Appia Via in Pontinis non amplius frequentatur.

Num igitur, inquiet aliquis, Pontinæ paludes, quibus exsiccandis Antiquorum C potentia non suffecit, multò nunc minoribus opibus jam erunt desiccandæ, ut Latio atque Urbi æstivo tempore consultum sit? Respondeo etiamsi Scriptores minimè tradant qua fini exsiccatæ olim fuerint ab Augusto Cæsare primùm, deinde à Theodorico Rege, Pontinæ paludes, attamen verisimile esse catenus stagnantes in iis aquas egestas fuisse, quà longiùs à fluminibus dissitæ, vix, aut nunquam ab iis refrigerabantur: sed potiùs hìc atque illac, quà concava depressaque loca occurrerent, seorsim putrescebant: nec necesse fuisse, aut hodie D esse, omnes eas aquas quæ stagnum efficiunt emitti & corrivari; sed eas tantùm, quæ vel occultis venis scaturientes exitum non reperiunt, vel imbribus coacervantur, vel certè quas fluvii excrescentes longiùs ab alveis

An paludes Pontinæ penitus exsiccandæ sint.

Quatenus desiccandæ videantur.

A alveis suis humilibus in locis deponunt: quæ postea fluviis ipsis subsidentibus, ob altius solum intermedium, in cœnosis lacunis putrescunt; aut cum gravibus ac θολεραῖς ἀναθυμιάσεσι æstate exarescunt.

Tabula Chorographica Petri Benefii.

Quantum vero ex Tabula quadam Chorographica hujus regionis apud humanissimum cordatumque virum Petrum Benesium colligere licet, flumina quæ olim in stagna littori adposita (quæ quatuor præcipua comparent in longum porrecta, atque inter se faucibus quibusdam pervia) è montibus fluebant, lucrandorum agrorum causâ, commutato
B cursu per novos alveos in mare feruntur inter Circejos ac Tarracinam.

Opera Sixti V. temporibus in Pontino effecta ad salubritatem aëris nihil profecerunt.

Verùm ne quis existimet iis operibus, quæ Sixto V. Pont. Max. administrata sunt, quidquam ad Latini Cœli bonitatem effectum esse; sciat à privatis redemtoribus, (per quos, non per publicos mancipes res gesta est) dum suum quisque compendium sequitur, nec tantùm agros lucrari studet, sed ex piscatu quoque loculos implere, coercitis passim cataractarum quarundam obice fluminum alveis, magnam terrarum portionem, quæ desic-

Ob fraudes ac sordes redemtorum.

C canda erat, aquis adobruisse: ac fortasse vice versa rivos canalesque ab iis locis avertisse, quæ cùm æstate non penitus siccescant, præstabat potiùs inductis perennibus aquis cooperiri.

Privatorum quæstus sæpe publico nocet.

Quare privatus quorundam quæstus communi utilitati, ut evenire solet, non leviter incommodavit. Quod ut à peritis ac fide dignis accepi, eò retuli, ut quantum huic generi hominum partim indocto, partim avidiori, certè de gloria ac publica utilitate minùs solicito in hujusmodi molitionibus adhibendum sit fidei, Principes hoc documento intelligant; atque ut
D magis elucescat magnis hisce operibus nullum esse majus obstaculum quàm avaritiam ac sordes.

Principes hujuscemodi mercenariis nimium fidere non oportet.

Sed hæc exactiorem quandam τοποθεσίαν, immò diligentem ipsorum locorum inspectionem desiderant; si quis rectum proferre judicium velit de harum paludum natura, situque, atque operibus, quæ ibi fieri possent. Veruntamen in universum statuendum videtur, ut quæcunque paludum partes à fluentibus aquis sejunctæ refrigerari ac subinde renovari nequeunt, omnino si
E fieri possit desiccentur; convectaque terra compleantur, ne rursus lacunas efficiant. Stagna verò profundiora amplioraque, quæ siccari penitus nequibunt, quantùm plurimùm fieri poterit, contrahantur; & quacunque copia erit, perennes à fluminibus ac rivis aquæ inducantur. Circa Urbem verò tantò diligentius id fiat, quantò propinqua quàm longinqua pestis perniciosior. Jam verò cùm salinarum propinquitas usque eò pernicialis sit, ut suprà ostensum, optimum quidem foret in tota hac Roma-
F nensi regione nullas esse: quòd si carere iis non possumus, nec tam certum lucrum agri sanandi gratia despiciendum ducimus, proximum est, ut quàm longissimè, si fieri possit, Ostienses hasce transferamus: puta circa Tarracinam, aut Circejos in Pontino littore; ubi fortasse opportuni situs copia non deerit. Quoniam verò ab usque eo tractu flantibus Euronotis pestilentes halitus Romam pervenire possunt, haud futili remedio, ni fallor, huic malo occurremus, si juxta easdem salinas Urbem versùs procerarum arborum sylvam, maximè pino-

A rum, obseremus: exaggerata etiam, si opus fuerit, quàm altissimè terra ad eam latitudinem, quæ aliquot arborum ordinibus sufficiat; ut multò efficaciùs ab exitialium ventorum flatibus illinc surgentibus non Latinus ager tantùm, sed Roma quoque ipsa protegatur. Atque hanc quidem pineti consitionem secundùm citeriorem paludum Pontinarum limitem, tametsi nullæ ibi salinæ exstruerentur, (modò tamen reliqua opera non omittantur) utique faciendam existimarem: eaque ratione omnem
B ferè illarum noxam cessaturam: præsertim cùm ejusmodi materia ad tot tamque multiplices usus expetatur.

Aliud opus huic adnectitur Sylvarum excisio.

Sequitur opus huic contrarium; sed non minimæ profectò utilitatis, ideoque omni ratione perficiendum: sylvarum nimirum excisio, quæ maximam partem horum littorum occupant, nec exiguo sanè aëris detrimento: quippe non tantùm ventorum liberum perflatum impediunt, sed Solis radios magnoperè præpediunt: unde frequentes lamæ lacunæque cœnosæ depressis condensisque locis exsistunt, quæ non mini-

Quæ multis sæpe salubritati officiunt.

C mam partem Cœli hujus gravitatis ferunt: ut appositè omnino Albertus affirmaverit inter magnas sylvas aërem spissum ac suffocatum reperiri: ideoque interjectas iis terras parùm commodas esse, quas ideo succisione sylvarum ab Antiquis purgari consuevisse. Nec ideo tamen necesse erit omnes omnino sylvas radicitus exstirpare, sed hìc atque illìc sparsim, ac ferè ubicunque cœnosa loca sese objiciunt.

Non tamen prorsus excindendæ.

Interim ut in Urbis usum ligna sufficiant, servari hic modus poterit; ut emundato priùs à dumis ac virgultis solo, arbores dumtaxat
D interlucentur, hoc est, ubi densiores sunt, succidantur; nonnullæ solo tenus, reliquæ ad hominis altitudinem cædantur, ex iisque fiant sylvæ cæduæ capitatæ, sicut apud nos in Etruria; ubi solent quercus eo modo amputatas relinquere, ut juxta incisionem cùm pullulaverint, validissimos in gyrum surculos, cæteris defractis, crescere sinant: ii mox septenûm vel octonûm annorum spatio cùm adoleverint, ad brachii ferè crassitudinem eodem modo circa eum locum desecantur; atque ita sylva
E rursus emundatur.

Arborum interlucatio.

Quæ culturæ species, si in his Latii ac Tusciæ maritimis sylvis usurpetur, non tantùm ad aërem depurgandum salutariter cedet, sed etiam ad lucrum ex agro capiendum utiliter: partim enim arvorum modus augebitur, partim major graminis copia ad alenda pecora subnascetur: nam arbores quidem relictæ superfluo pondere levatæ ac rarefactæ celeriùs adolescent; unde lignorum jactura non parùm reficietur.

Hæc culturæ species salutaris simul ac lucrosa.

Tectorum ædificatio.

His absolutis exstruenda erunt tecta at-
F que habitacula novis colonis, eaque quàm scientissimè atque appositissimè fieri poterit. Mirum enim est quantum in hujusmodi gravioribus locis domus domui præstet: rectè ac prudenter ædificata, temerè ac sine judicio exstructæ. Itaque in primis opus erit acri peritoque Architecto, addo etiam erudito, quales hodie pauci reperiuntur; qui omnia exploret, omnia perscrutetur, nihil intentatum relinquat, nihil sine summa ratione atque judicio moliatur. Et sanè multis exemplis docemur quantum momentum afferat ad utilem

Multùm refert in his locis, qua ratione domus exstruantur.

Eruditi Architecti pauci hodie occurrunt.

salubremque habitationem opportuni situs electio, atque ædificii commoda aptaque distributio. Unico M. Varronis contentus ero, qui in lib. 1. *de Re Rustica* sub Tremellii Scrofæ persona, *Ita enim*, inquit, *salubritas, quæ ducitur è cœlo ac terra, non est in nostra potestate, sed in naturæ: ut tamen multum sit in nobis, quòd graviora quæ sunt, ea diligentiâ leviora facere possumus. Etenim si propter terram, aut aquam, odoremve, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus, aut propter cœli regionem ager calidior sit, aut ventus non bonus flet: hæc vitia emendari solent domini scientia ac sumtu: quod permagni interest ubi sint positæ villæ, quantæ sint, quò spectent, porticibus, ostiis, ac fenestris. An non ille Hippocrates Medicus in magna pestilentia, non unum agrum, sed multa oppida, scientiâ servavit? Sed quid ego illum voco ad testimonium? Non hic Varro noster, cùm Corcyræ esset exercitus, ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris novis aquilone, & obstructis pestilentibus, januaque permutata, cæteraque ejus generis diligentia suos comites ac familiam incolumes reduxit?* Quem locum ideo huc integrum inserui, ut magni Auctoris testimonio manifestum sit, quantum diligentia atque ars valeat in corrigendis etiam locis suapte natura gravibus ac morbosis.

Insigne exemplum ostendens multum conferre ad salubritatem aëris ædificiorum positionem ac distributionem.

Porrò quod ad situs capiendos attinet, enitendum in primis, ut celsissima quæque loca eligantur; utpote in regione humili, ac præhumida, nec nimiùm editis collibus assurgente. Quòd si deleta olim oppida, aut quædam semi-deserta minuendæ impensæ gratiâ (quod valde rationabile est) reficere præoptarimus, quàm nova ædificare, facili negotio id consequemur: Antiqui enim, qui sapientissimè optimos quosque situs in condendis oppidis eligebant, nec hujus qualitatem regionis ignorabant, editiora quæque loca adamasse videntur; ut ex oppidorum veterum Ariciæ, Lanuvii, Lavinii positionibus liquet. Quamobrem si locorum optio dabitur, præferenda sine dubio primùm sunt prælta, & secundùm mare posita; sed ea diligenter muniantur propter piratas: secundò præalta ac remota à littore: tertiò humilia, sed mari proxima. In planis verò locis atque à mari remotis nullo pacto inædificandum videtur, nisi post longum tempus, crebris jam undique tectis cujuscunque modi excitatis. Præcipuè verò memoria teneamus Columellæ præceptum: is enim ubi de Villæ positione loquitur, hoc habet: *Præstat à mari longo potiùs intervallo quàm brevi refugisse, quia media sunt spatia gravioris halitus.*

Quinam situs eligendi.

Antiqui editissima quæque loca in hoc Latio ad habitandum delegerunt.

Quænam loca cæteris potiora sint.

In planis atque remotioribus locis initio minimè inædificandum.

A mari refugisse longius præstat quàm brevi intervallo.

Verùm antequam peculiares quasdam cautiones in his agricolarum ædificiis adhibendas trado, dispiciendum videtur, an conducibilius sit casas villasque rusticas sparsim per agrum collocare in suis quasque fundis prædiisque: an potiùs certis quibusdam locis castella exstruere, in quibus agrestium unius pagi vel regiunculæ omnis turba versetur; singulæ tamen familiæ seorsim suos lares colant. Priori modo aliquantò minores sumtus fient: quippe mœnia, vel fossæ, aliæve hujusmodi munitiones compendifient; atque habitationis utilitas, quæ maximè à focis atque aëris agitatione petitur, latiùs se communicabit. Posteriori ratione major quidem fiet sumtus, sed cum grandi solidoque emolumento. Primùm enim rusticorum familiæ & fructus agrorum tutiores erunt, non modò adversùs subitos grassatorum incursus, sed à manu etiam militari, dum mediocribus saltem operibus loca muniantur: deinde longè certiori eventu atque efficaciùs aër depurgabitur: quod enimvero dispersis habitationibus vix sperandum est. Præstat igitur minora spatia cum certiori effectus spe occupare, quàm latiora cum minori fructu. Proinde ut super tanta re judicium meum proferam, sic faciendum existimarem. Desiccatis paludibus, sylvisque aut excisis, aut collucatis, nisi oppidum aliquod maritimum, puta Antium, aut Laurentum, reparare velimus, (quod pulchrius ac gloriosius foret) aut locum aliquem semi-desertum novis agricolis complere, ut Ardeam, aut *Sabellum*; proxima aliquot Urbi loca, vel unum saltem, si quis experiundi gratiâ id malit, deligendum esset optimo ac maximè opportuno situ; præsertim ubi probæ ac perennis aquæ copia non desit; in aliquo colle edito, aut tumulo elatiori. Ibi præter ædem sacram (cujus procuratio erit ejus Sacerdotis, cui animarum cura incumbet) domus ædificandæ erunt quot primæ statim ἀποικίᾳ sufffecturæ videbuntur, exempli gratiâ centum, vel ducentas. Quamprimùm etiam præalta fossa locus muniendus erit, introrsus regesta terra, ac firmiter exaggerata, opere potissimùm cespititio, si solum erit tenax: additisque vallis, aut validis stipitibus in summo aggeris margine confertim defixis, munimentum habebimus ad multos annos durabile, & cùm ad speciem decorum, tùm contra hostilem vim satis tutum. Vallorum modum ac speciem quoniam ex Polybio Lipsioque petere promtum, ne actum agam, hîc non describo: hoc tantùm addo, si valde robustos densosque, nec unica serie connexos defigamus, ita ut intermedia spatia luto paleis solidato stipentur, loricæ muralis usum, atque, ut opinor, adversùs mediocria tormenta satis firmæ bellè præbituros, & adversùs incendia vix penetrabilis. Figura Castelli opportunior videtur fore quadrata; cujus singulis angulis totidem propugnacula ad hodiernum morem applicabuntur. Magnitudo erit nec nimis laxa, ut nullo tempore verisimile sit eam implendam; nec rursus adeò angusta, ut quandoque crescentibus incolis spatium desit: id quod Liburno oppido propter opportunitatem ac celebritatem illius portus memoria nostra accidit: quanquam non æquè id metuendum hîc est; præsertim cùm quantumcunque velimus, extollere domus ac tolerabili sumtu terreas has munitiones proferre liceat. Portas satis erit binas relinqui, è regione invicem oppositas. Qua in re illud animadversione dignum est, hujuscemodi opera ac munimenta ab ipsismet agricolis, iis diebus, quibus à cultura agrorum feriabuntur, fieri posse: magna utique commoditate ac sumtuum compendio. Magistratibus atque Judicibus haud sanè opus erit: nisi dum oppidorum faciem castella induxerint, & numero ac splendore incolentium excreverint. Verùm suf-

Utrùm conducibilius sit villas sparsim exstruere, an castella, seu vicos potiùs.

Quid prior ratio commodi habeat.

Quid posteri ratio.

Hæc anteferenda est.

Quo ordine procedendum.

Oppidum aliquod maritimum opportuni situs reædificandum videtur.

Quænam ædificia struenda. Ædes sacra; Domorum numerus.

Fossa.

Et agger ex cespitibus.

Atque in eo valla.

Quid ad valli speciem antiquam addendum videatur.

Figura Castelli quadrata.

Propugnacula in angulis.

Magnitudo Castelli.

Liburni portus & oppidum nimis anguste definitum fuit.

Magna pars harum munitionum ab ipsis agricolis fieri poterit.

Vico-magistri. *Eorum officium.*

sufficiet ex provectioribus ætate atque experientibus unum, vel alterum fieri Vico-magistrum, qui quandam præfecturæ speciem obtineat; ejusque operâ, cùm quid erit castellanis denuntiandum, Princeps utatur.

Rerum militarium magistri ac duces. *Sine ullis præfecturæ insignibus.*

Adhæc duo, vel tres rerum militarium non omnino rudes ex iis, qui aliquot stipendia laudabiliter confecerint, (nec deerunt, si militandi præbebitur occasio) nec imperando sint prorsus inhabiles, rebus militaribus præficientur: nullis tamen militiæ insignibus, vel autoramentis supra agrestem modum decorandi. Eorum munus erit armorum tractationem cæteros docere, stationes servare, excubias agere, & reliqua ad hunc modum: ut si quando necessitas ingruat, incolæ Castellum defendere ac fortiter repugnare per se ipsos sciant.

Armamentarium, & Horreum. Horum custodes. *Satisdato cavebunt.* *Arma magis necessaria quæ paranda.* *Exercitatio sclopi diebus festis permittenda.* *Scorpionum seu arcuballistarum aliquot dena.* *Eorum usus nondum apud Gallos exolevit planè.*

Quare utile erit unicum saltem Armamentarium, itemque unicum Horreum in Castello fieri; additis singulis custodibus, qui claves penes se habeant, atque earum curam gerant: qui nisi quantùm opus erit in solo possederint, satisdato Reipublicæ caveant. In Armamentario servabuntur armorum aliquot paria, puta galearum, loricarum, hastarum, & sclopporum majoris formæ: minores quidem sclopi (cave de sclopulis manuariis intelligas) rusticis unà cum gladiis permitti poterunt, ut ad sui defensionem atque in aucupio iis utantur; tum etiam ut diebus festis (quemadmodum in Gallia solent) in fossis Castelli, aut campo ad scopum, si volent, se exerceant. Poterunt etiam aliquot dena scorpionum, seu majorum arcuballistarum parari, quibus utiliter munitiones defensabuntur; præsertim si fortè sulphuratus pulvis defecerit. Et sanè hujus teli species apud bellicosam Gallorum gentem nondum planè exolevit; quamvis in expeditionibus ac prælus minimè ab iis assumatur, sed in tuendis mœnibus maximè usum suum præstet; quemadmodum arcus & sagittæ apud Anglos, nationem alioqui pugnacem, nec sclopi tractandi imperitam.

Quid in Horreo reponendum.

Jam verò Horreum reponendo frumento, sali, cæterisque annonariis copiis, quæ vel incolis publicè attribuentur, vel contrà ab iis pensitabuntur, destinari quivis intelligit.

Opifices magis necessarii quinam in Castello statuendi.

In eodem Castello, ne quotidie rusticos ab opere avocari contingat, opifices magis necessarii, eorumque tabernæ collocabuntur; singulæ saltem in uno quoque genere opificii. Hi fermè sunt calceamentarii, vestiarii, artopolæ, lanii, mulomedici, fabri materiarii, ferrarii, cæmentarii, caupones.

Pharmacopola rei medicæ non omnino imperitus. *Tonsor partes rei chirurgicæ non planè rudis.*

Ad tuendam etiam sanitatem satis erit vel unicum esse pharmacopolam, qui rei medicæ non sit prorsus imperitus, eique facultas dabitur propter loci tenuitatem alia quædam ad victum utilia vænum exponendi. Vnicus etiam tonsor suffecerit ad chirurgi vices, in levioribus saltem curationibus, implendas.

Proruptabula vulgo Petarda. *Pontes subductarii.* *Tormenta muralia minoris formæ.*

Consultum etiam fuerit ad evitanda proruptabulorum pericula, quibus de improviso ac nocturnis ferè impressionibus castella oppidaque, perruptis claustris à Turcis vel grassatoribus, opprimuntur, Pontes subductarios singulis Portis adnecti; nonnullaque tormenta muralia, saltem minoris formæ, quæ in Propugnaculis statuantur, incolis tradi.

Quomodo colli edito & in summo capaci ædificandum. *Quid in angustiori colle servandum.* *Quid ubique fiat.*

Verùm cùm præcipua cura esse debeat, quæ ad opportunam collocationem idoneamque dispositionem Castelli pertinet, operæ pretium duxi, (quanquam nimiò fortasse arrogans videbor iis pertractandis, quorum minimè scientiam profiteor) tamen ut hæc πραγματεία absolutior sit, quidnam præterea in distributione ædificiorum observandum videatur, indicare. Siquidem igitur collem ceperimus modicè editum satisque capacem, in summo ipsius vertice totum Castellum ædificabimus: sin autem apex sit angustior, collis verò ita sublimis, ut tecta alicui lateri applicata nihilominus ab infima planitie satis extollantur, tum Ædes sacra in summo exstruetur cum adjuncta Area, eoque numero Casarum, quem locus recipiet: reliqua Castelli pars ei lateri potissimùm applicabitur, quod verget in Septentrionem. Igitur in hujusmodi positionibus perpetuò ferè hæc regula servari poterit; ut Ædis sacræ absis, seu postica pars, in Meridiem atque Austrum spectet, aut etiam versùs Euronotum, seu Ortum hybernum, pro conditione cujusque loci; quâ inspectâ peritus Architectus utram volet regionem Cœli sectabitur. Sed ponamus Ædis sacræ anticam partem in Septentrionem, posticam in Meridiem constitutam esse, quæ positio sanè cæteris salubrior existimari debet? nam de Ecclesiæ amplitudine ornatuque qualis esse debeat, nil certi definiri potest; cùm id pro præsentibus copiis, tùm pietate ac voluntate ædificantis æstimari oporteat. Cæterùm auctor sim, ut ante frontem Ecclesiæ Pronaum sive Porticus statuatur, quæ multiplices usus præstabit, si satis lata pro loci conditione fiet; cujus tectum lapideis columnis, si ratio impensæ, aut commoditas suaserit; si minùs, lateritiis parastatis suspendetur. Fenestras omnes specularibus cujuscunque generis muniri præstabit quàm apertas relinqui, aëris noxii vitandi causâ.

De Ecclesiæ amplitudine & ornatu nihil certi statui potest. *Pronaum templi multifariam utile.* *Fenestræ Ecclesiæ specularibus muniendæ.*

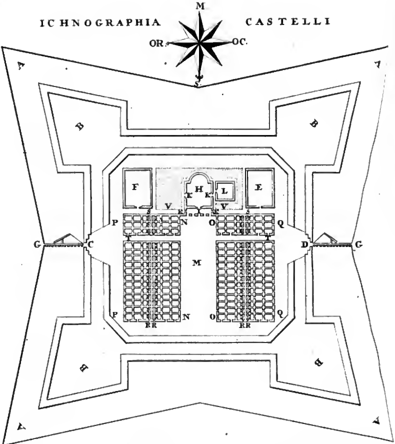
Cœmeterium extra Ecclesiam faciendum. *Conditoria funebria in templis sæpe fœtent.* *Area, seu Platea ante Ecclesiam.*

Cœmeterium extra Ecclesiam potiùs fieri oportet quàm intra eam structilia monumenta; etsi hic mos hodie ubique ferè inolevit. Non rarò enim hujusmodi conditoria non satis diligenter operculata adeò fœtentes halitus eructant, ut non sine valetudinis periculo diutiùs quis ibi consistere possit. Ante Ædem sacram, ubi ampla Area aperiri nequibit, saltem Platea pro modo lata relinquatur; rectâ regione secundùm Ædis longitudinem producta.

Domuum series utraque quomodo collocandæ. *Singulis Casis totidem Chortes adjungendæ.*

Ab utroque latere Plateæ Domuum series collocabuntur; singulæ tricenarum ferè, aut quinquagenarum; quarum hæc Orientalis erit, illa Occidentalis; utrique à tergo alia series totidem Domuum adjicietur; relicto tamen inter utranque eo spatio, quod binis in ordinem Chortibus collocandis sufficiat; ita ut singulæ Domus singulas ponè se habeant, à fronte, & à lateribus maceriis, vel sepibus invicem divisas. Verùm ut omnia clariùs elucescant, non ab re fuerit supradictam Castelli distributionem apposito Schemate ob oculos ponere.

ICHNOGRAPHIA CASTELLI

A *Fossa*
B *Propugnacula*
C *Porta Orientalis*
D *Porta Occidentalis*
E *Armamentarium*
F *Horreum*
G *Pontes subductarii*

H *Ecclesia*
I *Pronaum*
K *Ianuae Ecclesiae, et Pronai*
L *Cameterium*
M *Platea sive Area*
N *Series Domuum interior Orientalis*
O *Series Domuum interior Occidentalis*

P *Series Domuum Orientalis exterior*
Q *Series Domuum Occidentalis exterior*
R *Chortes rusticae Domibus interiectae*
S *Murus praelitus Austrum arcens*
T *Via Publica*
V *Lucus ad Aedis sacrae utrumque latus*

Haec Domorum dispositio accommodatior iis

Haec aedificiorum dispositio potissimùm conveniet iis locis, ubi tam Occidentis quàm Orientis adspectus saluber est. Ibi

A

enim ianuae Domorum tam in publicum exeuntes quàm in Chortes; itemque fenestrae utrolibi: spectantes partim ad Ortum, par- locis, qui venti Occidentales suaves non sunt.

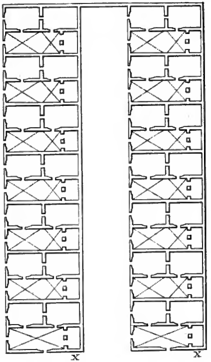
Januæ Domorum & fenestræ.

partim ad Occasum aperientur: extremæ etiam Domus, id est, ab Ecclesia remotiores, à Septentrione etiam lumina atque introitus habere poterunt. Vbi vero nec Occidentalis adspectus, ventique inde spirantes tuti sunt, major erit adhibenda cautio, ac diversa paulò dispositio: namque ad eosdem Cœli cardines directis cùm ipsius Ecclesiæ, tùm vicorum limitibus, Domorum tantùm parietes alio modo ordinabuntur: ita ut in utroque latere tàm Orientali quàm Occidentali vacuum spatium inter geminos Domorum ordines, videlicet interiorem atque exteriorem, relinquatur, hoc est, minimè Chortibus attribuatur; sed, ut in urbanis semitis, pervium fiat. Chortes (quæ multis rusticorum usibus necessariæ sunt) singulis Domibus alternatim interserantur; januæque ac fenestræ ad Septentrionis & Orientis regiones dumtaxat aperiantur: exempli causa, Series Domorum interior lateris Occidentalis januas in Plateam Castelli, seu malis Aream Templi, exeuntes ha- A bebunt: fenestras item anteriorum cubiculorum eodem respicientes: ostia Chortibus applicita Septentrionem adspicient: in postica verò parte cubicula indidem à Septentrione illuminabuntur: Porticus, quæ Chortis partem quandam tegere debent, Orientem ac Plateam versùs spectabunt. Verùm in lateris Orientalis interiori ordine Domuum omnia contrario modo fient: nam januæ quidem minimè in Plateam patebunt, ne Occidentales ventos excipiant; sed in postico, quà semita binos ordines tectorum discriminat, aperientur; eodemque respi- B cient fenestræ contiguorum, seu Orientalium conclavium, & Porticus rusticæ in Chortibus: cubicula verò, seu conclavia Plateæ continentia fenestras pariter à Septentrione habere poterunt: & vice versa, hujus lateris exterior series, sicut interior Occidentalis ordinabitur: quemadmodum exterior Occidentalis, sicut interior Orientalis; ut sequens Ichnographia ostendit.

Alia dispositio Domorum, ubi venti Occidentales noxii quoque sunt.

Chortes rusticis multis modis utiles.

Notandum est in utroque Schemate Chortibus rusticis adjunctas esse Porticus, quibus in hoc tantùm littera X apponitur; tum quod Auctor de hac Domorum dispositione agens earum meminerit, tum majoris perspicuitatis gratiâ, quod præsens Domorum alterius lateris Ichnographia laxiori forma designatas exhibeat.

Maceria altior, quæ Austrum arceat, ubi struenda.

Cæterùm extremus limes, qui in priori διατυπώσει series Chortium Austrum versùs terminat; in posteriori verò distributione vicos, sive semitas finit, præcludi poterit Maceria, sive Muro altiori, qui Austrinos flatus quàm maximè arceat, præsertim ubi Castellum non acclivi, sed plano loco collocabitur. Post eam Maceriam ad Ædis sacræ utrunque latus totidem Luci statui poterunt, sive unicus, qui totam Ecclesiam excepta fronte ambiat, ex proceris ac densis arboribus, puta cupressis, pinis, ulmis, prout hanc vel illam speciem loci conditio magis adamaverit: nam & eæ, quibus

fœ

Arbores quæ æstate folia deciduunt etiam utiles.

folia deciduunt, utiliter assumentur; cùm æstate potissimùm usus suos habituræ sint. Quare non mediocris loco gratia, atque ornatus conciliabitur: totaque Australis Castelli regio partim objectu Ædis sacræ, partim Luci (qui ejus altitudinem facilè æquabit) obsepta, Austrinos flatus, quantùm opus erit, excludet: idemque præstabunt altiora quædam ædificia ad utrumque latus Ecclesiæ in vicorum capitibus juxta Luci limites excitata, puta hinc Horreum, illinc Armamentarium. Cavendum porrò erit, ne in Australem regionem, ubi Lucus est, aditus ostiorum pateant à Septentrione in Meridiem, sed obliqui potiùs, ut in priori Schemate: in quo non tantum Orientalis Ecclesiæ & Pronai paries singulis ostiis perforatur, sed Occidentalis etiam: in hac enim parte totidem fieri posse dictum est, ubi flatus inde spirantes non fuerint insalubres.

Ædis sacræ & Luci altitudo noxios ventos arcebit.

Idem præstare poterunt Horreum & Armamentarium.

Cautio adhibenda in luminibus ostiorum & fenestrarum aperiendis.

Sed communis quædam regula in ostiorum ac fenestrarum luminibus aperiendis tradenda videtur; ut si alicubi Australium ventorum ingressus vitari non poterunt, detur opera saltem, ut exadversum aditu patefacto ex facili effluant; ne quoquam impingentes resiliant, aut resident. Multis enim id modis nocet ac longè perniciosius est, quàm si in transcursu tantùm pestilens aura locum aliquem inficiat.

In aggeribus Castelli lauri obserendæ.

In aggeribus Castelli eleganter atque utiliter lauri singulæ, vel binæ seri poterunt; quæ & loci gratiam & salubritatem etiam augebunt, ac munitiorem efficient. Quod genus arborum, ut præ cæteris seligendum putem, magis etiam quàm ulmos, populosque, quæ *Antverpiæ* ac Lucæ mœnia eleganter coronant, illud maximè me movet; quòd earum umbram atque halitum non minùs salutarem esse quàm odoratum verisimile sit: quod Herodiani adstipulatu confirmari potest; qui lib. 1. *Hist.* Commodum Imperatorem ad evitandam pestilentiam Laurentum secessisse scribens, ait id à Medicis ei persuasum, quod existimarent sylvas laurorum, quibus illa regio abundabat, suavitate odoris & umbrarum amœnitate ad aëris propulsandam contagionem plurimùm valere. Sed præstat hic Auctoris testimonium afferre: Κόμμοδος, συμβουλευσάντων αὐτῷ τινῶν ἰατρῶν, εἰς τὴν Λαύρεντον ἀνεχώρησεν· εὐψυχότερον γὰρ τὸ χωρίον, καὶ μεγίστοις κατάσκιον δαφνηφόροις ἄλσεσιν (ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῷ χωρίῳ) σωτήριον εἶναι ἐδόκει, καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀέρος φθορὰν ἀντέχειν ἐλέγετο, εὐωδίᾳ τε τῇ τῆς δαφνῶν ἀποφορᾶς, καὶ τῇ τῶν δένδρων ἡδείᾳ σκιᾷ. Id est, ut vertit Politianus, *Commodus (ita scilicet quidam medicinæ periti persuaserant) Laurentum secessit: quòd frigidior ea regio sit, sylvisque è lauru permultis opaca, à quo etiam regioni inditum nomen. Valere enim plurimùm ajebant ad aëris evitandam contagionem, cùm odores laurorum, tùm ipsarum amœnitatem umbrarum.* Quinetiam cùm quarundam arborum, (quid nisi propter halitus spirantes?) ut nucum ac taxorum, graves umbræ noxiæque perhibeantur, contrarium illis genus salubrium solertissimam benignamque naturam non genuisse rationi congruum non est. Quòd si quis in gravioribus locis lauros, in salubrioribus ulmos, aliasve hujus generis serendas esse putaverit, non repugno. Illum etiam usum hæ arbores præstabunt, ubi crassiores evaserint, præsertim ubi nec mœnia, nec loricæ murales erunt; quod post eas tutiùs consistere poterunt explodendis sclopis milites, qui locum tuebuntur.

Quarundam arborum umbræ graves.

Conjectura à contrario ducta.

Alius usus harum arborum.

Illud quoque monendum videtur, ut Casæ hujusmodi rusticæ, tametsi propter crassitiem parietum duplicabitur impensa, quàm altissimæ fiant, ut ad purgatiorem ac salubriorem aërem tantò propius accedant. Adnotasse præterea videor, fornicati operis atque omnis generis camerarum usum valde frequentem apud Antiquos fuisse, non modò in publicis ac lautioribus ædificiis, sed etiam in privatis ac rusticanis; ut ex parietinis passim extra Vrbem occurrentibus animadvertere licet. Eorum exemplo camerata in primis cubicula fieri vellem, nisi sumtus modum excedat; non tam quia per æstatem frigidiora sunt, (nec enim id agrestibus hominibus curæ esse debet) sed quoniam crassiores firmioresque parietes ideo ædificandi erunt: qui & diutiùs durabunt, & non tam facilè rimis patebunt, quæ humentes ac noxios regionis flatus admittunt.

Casæ rusticorum quàm altissimæ faciendæ.

Fornicum usus quàm olim frequens.

Camerarum in cubiculis utilitas.

Aquarum verò salubrium copia dici vix potest quantum utilitatis allatura sit: ideoque iis deligendis non minor cura adhibenda est, quàm aëris ac situs. Omni igitur studio curandum, ut quàm optimæ ac frigidissimæ, (nam & id magni refert æstivis caloribus mitigandis) ex quocunque genere haberi poterunt, conquirantur. Vbi ergo manantium aquarum copia non erit, ibi putei, si intus salubres erunt venæ; si minùs, cisternæ ædificandæ erunt, quæ ad usum incolarum sufficiant; nec impensis tam necessariis parcendum: quanquam vix uspiam, quantum ego conjicio, id necessarium erit: quotus enim locus occurret ubi, si putealis aqua, aut fontana potui idonea deficiat, non ab aliquo fluvio rivoque duci possit? Nam in Latio quidem præter Tiberim, atque Anienem, & obscuriores quosdam fluvios in alterutrum defluentes, Veresis mediocris amnis, (nunc teste Cluverio *Paserano* dictus) qui paulò supra *Gallicanum* exortus, quatuor millia passuum infra Tibur Anieni miscetur, circumjectis campis fermè sufficere potest. Sub Vrbe Roma Almo tenuis, sed nobilis antiqua superstitione fluvius, inter primum & secundum lapidem in Tiberim labitur; qui vulgò *Acqua d'Accia* dicitur: unde similitudine nominis, ut existimo, inducti quidam aquam Appiam, quæ opere arcuato in Vrbem olim ducebatur, esse putant. Sequitur exiguus & ipse, sed clarus fabulis, fluvius Numicus, sive Numicius dicendus est, juxta locum, ubi quondam Lavinium situm erat, exoriens; ac tribus infrà milliaribus in mare influens. Dehinc juxta *Neptunium* Loracina prælabitur, & ipse modicus fluviolus; sed aquæ, ut conjectura fert, non malæ: siquidem ex eo C. Lucretius *, qui Prætor bello Persici Macedonico fuerat, impensâ suâ aquam Antium perduxit. Vltra Antium Astura amnis celebrior (hodie etiam nomen retinet) & major, è montibus longiùs in mare delabitur. Post hunc Nymphæus; aliique, qui in paludes Pontinas confluunt. Nec desunt etiam in proximo alii uberes ac salubres rivi, quamvis mi-

Aquæ salubres omni ratione conquirendæ.

Quid faciendum ubi manantes aquæ non sunt.

Enumeratio fluviorum Latii. Tiberis. Anio. Veresis fl.

Almo fl.

Numicius fl.

Loracina fl.

Astura fl.

Nymphæus fl.

* Livius lib. XLIII.

Aqua Crabra.

minimè fluminum vocabulo insigniti; qui non modicam aquæ copiam accolis suppeditent. Vt aqua Crabra, (hujus Cicero pluribus locis meminit) quæ sub Tusculo uberi vena scaturiens rivum efficit, qui ubi proximos hortos rigaverit, vallem Circi Maximi inter Palatinum & Aventinum secans, Tiberi commiscetur, aquæ *Marauæ*, seu *Marianæ* vocabulo.

Aqua Ferentina.

Vt aqua Ferentina, quæ sub *Marino* Castro in nemorosa valle pulcherrimo ac copiosissimo fonte promanans, infra quartum ab Vrbe lapidem in Tiberim fluit.

Juturnæ fons & lacus.

Nec omittendus Juturnæ fons, & lacus; nam & hic præcipuè ob salubritatem ab Antiquis celebratur. Varro lib. IV. *de Lingua Latina: Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.* Servius *ad lib.* XII. *Æneidos: Juturna fons est*, inquit, *in Italia saluberrimus juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est inditum.* Hunc Juturnæ fontem, ut Cluverius ostendit, necesse est eum esse, qui ex Albani montis radicibus atque ex ipso lacu, ut vulgo fertur, profluens, sub ipsa Via Appia sonorus & copiosus adeò, ut statim molas verset: unde non longè progressus in lacum diffunditur haud magnum, quem paululùm corrupta voce *Lago di Turno* nunc vocant: ex lacu deinde ad Tiberim defertur, cui miscetur quinto milliario ab Ostia, septimo verò ab Vrbe Roma.

M. Tullii & Augusti Cæsaris ætate ex emissario lacus Albani aqua rigandis hortis deserviebat.

Notandum tamen est M. Tullii quoque atque Augusti Cæsaris ætate ex lacus emissario in usum agrorum reductis claustris aquam derivari solitam fuisse. Ostendit id locus Ciceronis II. *de Divinatione* post hiatum quendam... *Ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem, Vrbemque retinendam.* Dionysius *lib.* I. Ἡ δὲ λίμνη βαθεῖα ἐςὶ καὶ μεγάλη, καὶ αὐτὴ διὰ κλεισιάδων ἀνοιγομένων ὑποδέχεται τὸ πεδίον ταμιευομένων ὁπόσα βούλονται τῶν ἀνθρώπων τὸ ὕδωρ. Id est, *Lacus profundus est atque magnus, ex quo reductis claustris in subjectos campos aqua promitur, quantum ejus volunt incolæ.*

Lacus Nemorensis & Regillus.

Deinde ut alios quosdam lacus, Nemorensem scilicet, sive Aricinum, nunc *Lago di Nemi, o di Genzano*, Regillum, nunc *S. Praxedis* nuncupatum, pertranseam; itemque nonnullos olim celebres fontes, mul-

Aquæductuum veterum fontes.

torum aquæductuum capita, scatebrasque, (quas exaruisse non est credendum) è Latii potissimùm regione Vrbem olim influentium, nunc verò deperditorum, si quis in eo curam intendere vellet, facilè deprehendet: ut aquarum Juliæ, Tepulæ, Appiæ, Martiæ. Quinetiam ex ipsismet ductibus, qui in Vrbem hodie influunt, è Latio quidem aquæ *Felicis*, è Tuscia *Paulianæ*, (sive ea Sabbatina, sive Alsietina est) quæ non optimæ potui deprehenduntur, quædam pars in usum agricolarum atque οἰκιῶν propinquarum concedi poterunt: quæ nihilominus rusticanis hominibus erunt non ingratæ, aut inutiles; præsertim si antequam bibantur, in cister-

Qua ratione supradictæ aquæ commodiores reddi possint.

nis ad id factis eliquentur attenuenturque, quod factu difficile non est: geminæ enim cisternæ fabricantur invicem junctæ, non modicæ amplitudinis, si castellis vicisque integris inservire debeant; sed altera capa-

Geminæ cisternæ quomodo fabricandæ.

cior minuta glarea substernitur, per quam minutatim aqua transcoletur in alteram minusculam, unde hauritur: atque hac ratione commodior potui evadit.

Hæc igitur, aliaque ignobiliora flumina, lacus, fontes, quos sciens prætereo, regionem Latii rigant: proxima autem Etru-

Etruscus, ac Sabinus ager non minus quàm Latium aquis abundans. Quid faciendum ubi longinqua erit aquatio.

ria ac Sabinorum ager non minùs quàm Latium saluberrimis aquis exuberant. Quibus igitur locis longinquior erit aquatio, quacunque ratione poterit, eò aquam ducendam vel opere arcuato, vel subterraneis cuniculis, vel apertis rivis existimo; ut res humanæ vitæ tam necessaria potiùs redundet quàm deficiat: præsertim si non vicum, castellumque, sed aliquod oppidum reficere, aut de novo condere atque ornare aggrediemur.

Antiqui diligentes & magnifici in proximis oppidis aquæ copia instruendis.

Qua in parte non minùs quam cæteris rebus majores nostros & magnificos & diligentes fuisse cognoscet, qui aquæductuum quæ Ostiæ supersunt vestigia, quamvis tam propinquo Tiberi, inspexerit: quales & Antii, aliisque non ignobilibus oppidis sine dubio extiterunt.

Quàm sit utilis ac necessaria hæc salubrium aquarum conquisitio.

Sanè hæc salubrium aquarum conquisitio inter magis necessaria atque utilia opera præsentis πραγματείας adscribenda est; adeò ut cum paludum exsiccatione probaque ædificiorum collocatione contendat: quibus tribus quasi præcipuis fundamentis tota hæc molitio innititur: quod ita esse tum antiquis, tum recentibus experimentis probandum insuper videtur.

Exemplis id confirmatur. Philostratus in ejus vita.

Herodes Atticus, non magis liberalium artium studiis quàm cæteris laudibus florens, atque ob id Imperatori Hadriano carus in paucis, cùm super Principis gratiam opibus etiam polleret, Canusium non

Canusium inducta aqua ab Herode Attico reædificari ac frequentari cœpit.

obscurum Apuliæ oppidum aquæ inopiâ valde laborans, (ut omnis fermè ea regio, adeo ut multis in locis hodieque pretio ematur) atque ob id desertum, inductâ aquâ ut frequentaretur rursus ac refloresceret effecit: Ὤικισε δὲ (inquit Philostratus) καὶ τὸ ἐν Ἰταλίᾳ Κανύσιον ἡμερώσας ὕδατι, μάλα τούτου δεόμενον, id, est, *Canusium in Italia inducta dulci aqua, cujus vehementer indigebat, habitabile reddidit.*

Pisarum urbs ob eandem causam commodius habitatus.

Nostra vero ætate cùm Pisis æstivo tempore plurimi ægrotarent, eaque civitas salubris aquæ copiâ vehementer deficeret, Ferdinandus Primus maximi animi ac providentiæ Princeps rem dignam sua magnitudine aggressus est: nam conquisito perductoque aquæ rivo eam urbem & ornavit atque insigni utilitate affecit: nam ab eo tempore tanta mutatio insecuta est, ut longè salubriùs ac tutiùs ibi incolæ degant. Sed nihil attinet omnia ea loca, quæ inductis aquis convaluerunt ac salubria facta sunt, curiosiùs persequi atque in superfluis morari Lectorem.

Aliud opus magnæ molitionis, quod dubitanter proponitur; nec nisi longo post tempore tentandum.

Quod reliquum est præter dictas molitiones alia quædam maximi momenti sese scribenti objicit: sed quæ propter magnitudinem operis non nisi longo tempore & à multis hominibus perfici potest; ideoque non nisi post multiplicatos cultores regionemque tractabiliorem jam effectam de ea cogitandum videtur. Sed tamen quandocunque licuerit, tentanda utique est, cùm priùs inter peritos constiterit operis fructum non minorem labore atque impensa futurum; nec negotium supra modum impeditum fore. De hoc enim judicium ferre non est ejus, qui ut liberè ac simpliciter, ita parcè

A ac modestè in publicum usum cogitationes suas profert, non ut normam agendi aliis tradat, sed ansam potiùs ac materiam meliora proferendi. Etsi igitur perdifficile videatur naturalem statum ac [illegible] finitimæ regionis corrigere atque immutare; ideoque nullo humano consilio, nulla vi, aut operibus littoris positio ac facies (quam inter præcipuas pestilentis aëris causas tertio loco recensuimus) in aliam speciem converti possit; arbitror tamen & huic incommodo remedium aliquod satis certum atque efficax me reperturum, si laboris atque B impensæ ratio constaret. Sed res exemplo fiet manifestior.

Bataviæ & Frisiæ ora littoralis qualis.

Batavorum ac Frisiorum ora littoralis adeo humilis ac depressa est, ut ab Oceani fluctibus quandoque demergeretur, (sicut portioni cuidam *Zelandiæ* evenit, cujus adhuc sub aquis turres tectorumque culmina conspiciuntur) nisi aggeribus quibusdam prægaltis ac continuis in extremo margine appositis, quas *Digas* sive *Dunas* vocant indigenæ, maris æstum ac violentiam arcerent.

Aggeres sive Dunæ Batavorum, ac finitimorum.

Hujusmodi aggeres in his littoribus constructi fortasse tertiam insalubritatis causam tollerent, aut mitigarent.

Ad hoc exemplum si C humilis hæc & declivis Latini Tuscique littoris plaga, quà primùm madescere fluctu incipit, hujusmodi aggeribus præductis communiretur; fortasse si non in totum, at majori tamen ex parte, pestilentium ἀναθυμιάσεων fomes, atque origo cessaret. Ut enim penitus tolli posse verear illud me movet, quòd cùm longiùs à littore hujusmodi aggeres jaci nequeant, tum propter immensitatem operis, tum quòd intrinsecus vacuus locus complendus esset, probabile est proximiorem adhuc maris partem, utpote parùm profundam, non- D nihil exhalaturam: quodque magis refert, ubicunque flumina ac rivi sese in mare exonerant, atque ubi incilia palustribus aut pluvialibus aquis exhauriendis aperienda erunt, intermisso ibi intersectoque aggeritio opere quandam æstuarii speciem futuram, quæ non perinde salubris evaderet. Veruntamen non magnopere id mihi formidandum videtur; sed potiùs credendum hoc opere absoluto, multis partibus campestris hujus regionis aërem puriorem, sicciorem, ac denique commodiorem fore.

An majus esset periculum piraticarum exscensionum.

Nec est, cur quisquam vereatur Tur- E carum ac Maurorum exscensionibus oram Latii maritimam (cujus unica tutela perhibetur littoris natura importuosa atque inaccessa) propterea magis expositam fore; cùm eò loci aggeres ducendi sint, quò brevibus tantùm naviculis dabitur accessus: immò siquando piratarum navigia aperta vi milites exponere conabuntur, tantò magis nostris ex superiori loco repugnandi facultas præstabitur.

Respondetur oram maritimam potius tutiorem fore.

Atque hæc præcipua fermè opera sunt, quæ ad conciliandam F agro Romano salubritatem tanquam fundamenta quædam præstruenda videntur.

Aliæ molitiones tanquam subsidiariæ.

Sunt & aliæ levioris operis molitiones tanquam subsidiariæ; quæ licèt à majoribus, quas dixi, sejunctæ parvum momentum sint allaturæ, attamen iis adjunctæ non leviter collatis viribus conducent.

Arborum ordines in campis.

Hujus generis sunt arbores, quæ si recto ordine circa camporum limites conserantur, & fructum iis & gratiam augebunt; atque agricolis sub meridiem opus facientibus, fervidioribus horis (quibus interquiescere ii solent) non sine magno valetudinis com-

A modo tutamen aliquod ab nimio Solis ardore præbebunt: qui eousque vehemens circa Romam est, ut suprà diximus, (ob aëris crassitiem sine dubio) ut non tantùm urbanis ac delicatioribus hominibus, sed durioribus etiam ac rusticis vehementer obesse possit; etsi non statim ejus violentia, noxaque ab his sentitur.

Sol hic valde vehemens.

Laudaverim itaque in primis ut, præter arbores fructiferas, aliasque lignorum, aut pabuli causà deplantandas, quàm creberrimis locis sylvulæ aucupatoriæ more nostratium Florentinorum plantarentur, maximè se- B cundùm fluvios rivosque; quos hic non deesse suprà demonstratum est.

Sylvulæ recitariæ sive aucupatoriæ Florentinorum. Earum utilitates.

Multas enim ac multijuges commoditates & delectationes exhiberent: nam neque tantùm misellis agricolis umbracula meridiantibus offerrent, sed etiam cremium lignorumque nonnullam copiam ad usum furnorum ac domestici foci: quodque caput est, fundorum dominis jucundissimum in primis aucupii genus maxima anni parte suppeditarent.

Sed quoniam res est non passim omni- C bus nota, consultum videtur, ut data occasione, in gratiam eorum qui ingeniosa commenta adamant atque imitari student, hujusmodi sylvulas instituendi rationem ostendam, sicut à nostratibus in suis illis amœnissimis ac cultissimis fundis adornantur.

Earum descriptio atque aucupandi modus.

Electio loci.

Primùm ergo locus eligitur, qui potiùs humilis & concavus sit quàm sublimis, ne validioribus ventis infestetur; quique à sylvis aliquanto spatio sit remotus: maximè in agris cultis, ubi ficus, aliorumque agrestium fructuum, qui aves allicere possint, copia non desit: ac potissimùm D secundùm fluvios, aut rivos perpetuò manantes; aut si ii desint, juxta torrentes, qui autumno saltem atque hyeme fluant.

Loci præparatio ac repastinatio.

Totus autem is locus, quem conserere voles, pastinandùs priùs est satis altè, ut feliciùs stirpes proveniant.

Latitudo harum sylvularum.

Longitudini nullus modus præfiniri potest: latitudini decem, vel duodecim ad summum passus sufficient; quantum scilicet rete majoris formæ, quod Pantherem sive Panagrum dicere possumus, (vulgò *una ragna* vocatur) in transversum extenso obsepiri potest.

Panagrum retis genus.

Quale genus arborum ac fruticum conserendum.

Ubi locus repastinatus est, omne ge- E nus sylvestrium arborum ac fruticum ibi deplantatur, ex iis potissimùm, qui baccas turdis ac merulis gratas diutissimè proferunt, atque etiam ex perpetuò virentibus; quæ ita cum aliis admiscentur, ut sylva non transluceat. Hujusmodi sunt Lauri, Juniperi, Arbuti, Oleastri, Lauri tini, Myrti, Ilices, Alni, Ulmi, Acceres, Pruni, Cerasi, Pyrique sylvestres, Corni, Frutices sanguinei, Vitices, Li- F gustra, Rubi; quinetiam Hederæ, Labruscæ, atque hujusmodi plantæ, quæ aliarum fulturà egent, quæque copiosam gratamque avibus escam præbent, quàm creberrimæ esse debent, ut libentiùs aves ibi consuescant.

Præcipuè copiosam escam suppeditantium.

Salix perticalis Florentinis Salicone.

Laudatur & Salix perticalis; quoniam cùm arescere & putrescere inceperit, majores formicas complures gignit, quæ mirum in modum ab aviculis expetuntur.

Crebræ ficus ficedularum gratia juxta serendæ.

Quòd si ficedularum magnam copiam habere potissimùm voles, ficus frequentes utrinque juxta sylvam adserantur, maximè præcoces, atque ejus generis, quæ fructus dulces ac copiosos, diutissiméque pariunt:

Ficus albicerate.

riunt; cujusmodi ficus *albæ* à nobis dictæ, Romæ satis [illegible] *fichi rovelli*, quæ Plinii albicerate esse videntur, ab albo cereoque colore sic nuncupatæ. In hujus sylvulæ medio relinquendus est trames purus, ut per eum singuli homines commodè incedere possint: verùm certis quibusdam spatiis, puta quæ inter se intersint unico jactu lapidis, calles transversi emundato loco faciendi; ejus latitudinis, ut, cùm rete ibi tensum fuerit, impellente vento, non facilè spinis, ac virgultis, ramisque arborum adhærescat. Utrinque verò ad extremos calles erigendi sunt stipites singuli ejus mensuræ, quæ sylvam ad certam altitudinis normam æqualiter detonsam paululùm excedat. In horum summis capitibus trochleæ, vel harpagones affigendi sunt; per quos transenna, quæ rete sustinet, duci possit. Altitudo retis ea esse debet, ut in summo sylvæ fastigium adæquet; deorsum verò paulùm supra humum attollatur, ita ut spatium ne desit lapidibus, qui crebri funiculis quibusdam ab imo margine dependentibus suspenduntur; stabiliendi retis gratiâ, quod fusco colore tingendum; ut cùm extensum est, quam minimè cernatur, eoque magis aves decipiat. Quòd si turdis ac minoribus simul aviculis capiendis idoneum cupis, angustioribus maculis faciendum est; sed tam crasso filo, ut à minoribus aviculis non impunè trajiciatur; aut a turdis, merulisve disrumpatur. Porrò rete hoc minusculum utrinque retiis singulis crassioribus ac grandibus maculis contextis prætegitur; ita ut omnium trium extremæ oræ simul conveniant, connexæque sint communi funiculo, qui totum retis ambitum continet. Summus autem funiculus, qui rete extensum sustinet, anulis insitis adnectitur, qui per transennam (funis sic vocatur à quo rete dependet) ducuntur. Superioribus angulis altrinsecus alii duo funiculi alligantur, quibus rete utrinque dilatatur atque extenditur; similique ratione postea reducitur ac constringitur. Iidem extenso rete utrinque ultra stipites humi alligantur. Infimi item anguli breviores singulos funiculos habent, qui infimam retis partem ad stipitem continent. Item à media ipsius, summaque ora singuli funiculi utrinque descendunt, qui cum æqualiter protensi sunt, ac deorsum alligati, diagonalem cum medio rete angulum efficiunt, præstantque ne à ventis huc vel illuc impellatur. Extenso rete danda opera est, ut creberrimi per omnem ipsius regionem sinus fiant; ut cùm aves impetu volantes impegerint, iis involutæ ne elabantur: quapropter medium rete tenue aliquanto amplius ac sinuosius fit, quàm crassiora duo, quæ extensa nullos sinus facere debent. Hujusmodi autem sinus, cùm rete probè extensum fuerit, ac funiculis quoquoversus firmatum, geminis arundinibus in summo crenatis fiunt; quibus rete variis locis comprehensum, utrinde voles, per majores maculas educitur.

Trames per mediam sylvulam pergens. — *Calles transversi ad tendenda retia.* — *Stipites utrinque juxta calles.* — *Trochleæ in stipitum vertice. Transenna retis.* — *Lapides ab imo appensi.* — *Panagrum pro turdis ac parvis aviculis ut faciendum.* — *Retia crassiora utrinque panagium tegentia.* — *Funiculi ductorii.* — *Alii duo funiculi breviores deorsum.* — *Alii duo funiculi mediani.* — *Sinus crebri faciendi.*

Modus aucupandi.

Modus autem aucupandi hic est. Ab uno capite sylvulæ tres homines sensim incedentes ad eum locum pergunt, ubi rete subtensum est; ita ut utrinque singuli juxta sylvam, tertius medio ipsius tramite æqua fronte, vel aliquantò magis retró incedentes, tum adspectu, tum modicè excitato strepitu aves intra sylvam volitantes impellant in retia: cum hoc tamen discrimine, quòd si turdos, præsertim ante adultam hyemem ac priusquam pingues evaserint, capere voles, levissimo strepitu lentoque valde incessu in plagas urgeantur; alioqui perterriti facilè evolant, atque aucupis spem decipiunt: sin autem merulas, aliquantò majorem strepitum pedum & virgultorum quassationem facere licet: si ficedulas atque ejusmodi aviculas χαμαιπετεῖς, vehementiùs adhuc obstrependum est; atque etiam ab iis, qui forinsecus incedunt, glebæ se lapides antrorsum in sylvam conjiciendi, ut piger avicularum, præsertim pinguium, volatus excitetur. Quin & illud in venatu turdorum solertes aucupes factitant, ne facilè, si sursum avolent: fisticulo vocem accipitris imitantur; aut etiam si avis est ad manum, eam sursum dimittunt: quia, ut consuevit, supra sylvam circumvolante, majore metu perterriti turdi non audent evolare; sed sensim ac taciti in plagas incurrunt. Atque hæc ὁδοῦ πάρεργον dicta sufficiant de conserendis in agro Romano ad morem nostrum retiarus sylvulis, non minori cum utilitate quàm oblectamento.

Diversa ratio pellendi aves pro natura diversa. — *Fisticulum, nunc fischio.*

Nunc quod instat agamus. Quoniam verò superiùs nonnullas externas atque adventitias causas delibavimus, quæ præter nativam Cœli hujus gravitatem, agricolarum valetudinem perturbant ac morbos exaugent; congruum videtur, ut & extraordinarias quasdam cautiones ostendamus, quæ plurimùm & ipsæ rusticis hominibus conferent ad bonam valetudinem conservandam morbosque præcavendos. Ac primò quidem occurrunt aquæ: cùm enim fortasse quantavis diligentia adhibeatur, superfutura quædam loca sint probabilis aquæ carentia, videndum est, num aliquo artificio (quando nihil ferè est, quod industria non assequatur humana) aquæ probæ ac potabilis copia ubique haberi possit. Sunt quidem multa experimenta corrigendarum aquarum, quæ à variis afferuntur, sed ea nimis operosa sunt, & potiùs explendæ curiositatis quam tuendæ valetudinis: quæ putidum est recensere. Omitto etiam ridicula & magica; quale est illud, quod Plinius de herba Æthiopide ex Magorum libris refert, amnes ac stagna eâ conjectâ desiccari: quod tamen meritò deridet: *Siccentur*, inquit, *hodie Æthiopide Pontinæ paludes, tantumque agri suburbanæ reddatur Italiæ*. Prætermitto quoque pulegium, quod, si aquæ insalubres bibendæ fuerint, idem tritum adspergi jubet: quod nimiam diligentiam, sive potiùs curiositatem redolet. At enim quod de allio produnt, ejus esu aquarum vitia corrigi; & verissimum puto, & operæ pretium duco, ut de illius utilitate, quæ multiplex est, (adeò ut *theriaca rusticorum* vocetur) agrestes admoniti, magnam ipsius copiam, ubicunque sedem fixerint, diligenter ferant. Quam præcipuam fuisse causam puto, cur olim Athenienses navigationem adornantes allia in retibus imposita secum ferrent; Romanique remiges tam libenter ea quondam essitarent: unde Plautus in *Pœnulo*, Act. 5. Sc. 5. ꝟ. 35.

Extraordinariæ quædam cautiones à rusticis nostris servandæ. — *Cautio de aquis.* — *Artificia quædam depurandæ aquæ nimis operosa.* — *Plinius pulegium aquis potandis adspergi jubet.* — *Allii esu aquarum vitia corriguntur.* — *Romani remiges multum allio utebantur.*

— tum autem plenior
Allii ulpici, quàm sunt Romani remiges.

Allii vis putredini resistens ac corroborans.

Habet enim allium vim quandam ἀντισηπτικὴν, hoc est, putredini ac corruptioni directò adversantem: tum etiam robur ac vires mirificè auget, excitatque spiritus; quanquam minimè unguenta exotica redolens. Sapienter itaque Antiqui, qui ejus facultatem non ignorarent, atque animadverterent in navibus frequenter aquas corrumpi, (unde longiores navigationes sumentes in scorbutum morbum incurrunt, de quo suprà nonnihil diximus) nautas, remiges, classiarios alliis præmuniebant; quæ non modò antidoti usum præberent, sed opsonii quoque. Erat etiam poscæ usus olim apud milites atque agricolas frequens; nunc etiam, ut audio, in Venetorum navibus; quam non sine magna utilitate æstivo tempore rustici nostri usurpare possent. Habet enim & ipsum acetum (quòd aquæ admistum posca vocatur) vim putredini maximè resistentem, atque in magnis caloribus, ut notum est, multùm refrigerat. Quinetiam animadvertisse videor poscæ potum apud nauticam turbam valde olim usitatum fuisse. Huc enim referendum est quòd Suetonio teste A. Vitellius Asiaticum libertum olim sibi carum, Puteolis poscam vendentem deprehendit: quo in oppido propter propinquitatem Misenatis classis maxima nautarum & classiariorum turba versabatur. Atque hæc de potu dicta sufficiant.

In classibus frequenter aqua corrumpitur.

Poscæ usus laudatur.

Quid sit posca.

De cibatu rusticorum pauca.

De cibatu verò rusticorum quid attinet plura persequi, cùm iis necesse sit vesci quæcunque casus obtulerit, aut præsens copia suppeditarit? cùm tamen & illud in confesso sit, quo magis à noxiis pravisque alimentis abstinuerint, eò saniores magisque longævos fore. Ac fructus quidem in agro minùs suppetere, tantisper dum ad pristinam salubritatem prorsus redierit, hominesque penitus ei insueverint, non adeò dolendum est. Notum enim puto quot & quàm graves morbos per autumnum nimiùm liberalis fructuum esus conciat: quibus si etiam aëris non omnino tuti labes accesserit, metuendum erit ne hominum quantumvis valentium ac robustorum natura tot adversis victa tandem succumbat.

Fructuum esus.

Largior fructuum esus morbos excitat.

De vestitu eorundem pauca.
Thoraces scortei laudantur.

A cibatu potuque proximum est vestitus dixisse rationem; de quo illud tantùm monendum habeo, thoraces scorteos in hoc agro, & ubicunque noxii regnant venti, plurimum utilitatis allaturos: cùm enim densa atque impermeabilis sit pellium materia, aëris ac præcipuè ventorum injurias à corporibus validè prohibet; quæ alioquin multis cutis meatibus pervia, facilè eorum malignam vim exciperent ac pravas qualitates imbiberent. Vtantur igitur rustici, si me audiunt, scorteis corporis integumentis minimè antrorsum apertis, sed prorsus clausis; quæ longè fortassis utiliora per æstatem forent quam per hyemem pelliceæ vestes; quibus eos Satyrorum instar amictos videmus, frigoris arcendi causâ, vel potiùs ob pellium vilitatem. Solem autem æstate valde noxium capiti, præsertim eorum quos stantes & immotos ferit, cùm omnes fateantur, (etsi rusticos nostros nimiùm delicatos neutiquam velim) quoniam tamen his in regionibus, ut sæpiùs dixi, præter modum perniciosus est; laudaverim sanè ut agricolæ ac pastores, dum æstate opus in agro faciunt ac pecora custodiunt, petasis, aut umbellis latioribus ex quacunque materia factis utantur: saltem usque dum perpurgato aliquantùm aëre, ortaque ex iis sobole, alii subnascantur huic Cœlo magis assueti atque assuetudine firmiores. Cùm verò nocturno potissimùm tempore Latini Cœli maligna noxiaque vis sentiatur, multa salubriter excogitari possent ad cubatum rusticorum spectantia; quæ non modicè, ut ego quidem existimo, eorum sanitati conducerent: puta si in summa atque altissima ædium parte cubarent: si supra stramenta quædam ex siccis atque odoratis herbis confecta, quibus tomenti vice segestria infarciri possent: præterea conquisitis iis frondium herbarumque generibus, quæ assiduè odoratos halitus remittunt, propriamque vim adversùs aëris malitiam habent, manipuli ex iis parati parietibus & contignationibus utiliter suspendi possent; & majorem utique fructum quàm suffimenta præstarent, quæ ad breve tantùm tempus durant.

Petasorum latiorum gestatus utilis agricolis ac pastoribus per æstatem.

Noctu maximè hujus regionis aër noxius.

De cubatu rusticorum.

Aliud monitum levius de columbis alendis.
Pisces in cisternis aquam servant incorruptam.

Illud quoque quamvis fortasse subtile nimis ac περίεργον non omiserim: sicut pisces in puteis ac cisternis agitatu suo creduntur aquam incorruptam tueri; ita fortasse columbæ circa rusticorum tecta volitantes, nonnihil aërem, præsertim immotis ac silentibus ventis, ventilarent ac tenuiorem melioremque efficerent. Quare quàm creberrimos peristereonas in summis tectorum culminibus faciendos censeo: ex duplici autem columbarum genere domesticas potiùs, quæ haud longè à nido recedunt, ideoque ad hoc officium accommodatiores sunt, deligendas. Quòd si quis suspicetur, propterea quòd hæ aves pestilentiæ tempore occidi solent, bonitati aëris potiùs officere ratus à stercoris odore id provenire; sciat enecari eas consuevisse, quòd facilè de loco in locum pestilentiæ semina, ut cæteræ quoque aves, animaliaque domestica, transferre possint: non quòd ipsarum stercus cæteris gravius atque ad citandam pestem efficacius sit: immò cùm prævalidum sit, siccæque facultatis, adeò ut à Medicis in usum τῶν ἐναντιεμῶν adhibeatur, videtur potiùs pestilentiæ adversari, sicut reliqui quoque acutiores odores. Sed de hoc quidem Medici judicabunt: nobis non vacat de columbino fimo disputare.

Peristereones.

Ex utro columbarum genere seligendum.

Objectio quædam.

Pestilentiæ tempore columbæ non occiduntur propter stercoris odorem; sed quod pestis semina transferre possunt, ut cætera domestica animalia.

De caminis verò tam notum est, quàm quod notissimum, eorum frequentia crebraque succensione aërem perpurgari atque effici salubriorem: quare fusiùs de hoc agere nihil attinet.

Camini focique frequentes aëri prosunt.

Verùm locus admonet, ut de stipularum succensione aliquid dicamus: solent enim Romanenses agricolæ peractis messibus (quas non ad infimum solum servandæ paleæ gratiâ, ut nostrates faciunt, quibus fœni penuria est, sed ad medium culmum recidunt) Augusto mense, circa Idus ferè, ignem stipulis immittere, ut unà incensis malignis herbis, earumque seminibus, (quod stercorationis pariter ac fermentationis terræ vicem implet) cùm autumno insequente solum proscissum fuerit, lætiùs deinde segetes proveniant. Vnica enim hæc ferè

De stipularum incensione quædam.

Quamobrem id fiat.
Loco stercorationis adhibetur.

est

est campestris hujus regionis stercorandæ ratio. Cæterùm, id non hodie atque heri inolevisse ex eo colligitur, quòd in Calendario rustico lapideo, quod est in peristylio Farnesianæ domus, sub Augusto mense legitur STVPVLAE. INCENDVNT. id est, incenduntur: quod item exstat in altero simili Calendario Vallensium, nisi quòd quædam verba aliter concipiuntur; ut hic STVPLAE, (pro stupulæ, sive stipulæ) unde proxima in hodiernum vocabulum *stoppie* mutatio emanat: quapropter ut rei fortassè nimis notæ tritæque Scriptores Rei rusticæ qui quidem exstant, Vergilio excepto, mentionem facere supersederunt. Quindecim verò dierum spatio plus minùs hæc stipularum durat incensio; nisi quòd prout sicca, aut pluvia fuerit æstas, ita vel maturiùs, vel seriùs perficitur. Iis diebus manifestè Romæ calor intenditur: tum verò aër densus ac fumidus circa Vrbem facilè animadvertitur. Etsi autem non eâ gratiâ stipula succenditur: hinc tamen quandam aëris depurgationem subsequi, & communis fert opinio, & ratio ipsa convincit, quæ purgatricem igni vim indubiè tribuit. Quamobrem institutum esse huic Vrbi saluberrimum, quidquid putet Bernardus Saccus in *Historia Ticinensi*, minimè dubitandum. Poterit fortasse nonnunquam contrarium accidere; ut si per eos dies pluviæ fortè deciderint, atque ita humor intempestivè cum calore adventitio nimioque, qui febrium seminarium esse solet, geminetur. Sed id vix, aut perrarò evenit: quare minùs est attendendum. Insignem verò vim esse ignis ad aërem depurgandum, illinc quoque discere possumus, quòd inter alia depellendæ pestis remedia, Medici doctissimi præcipiunt crebras lignorum strues succendi, quibus perniciosa lues per aërem inexplicabili modo diffusa tollatur. Quod divinus Hippocrates in magna illa pestilentia, quam Thucydides describit, non sine ingenti utilitate magnaque sua laude factitasse proditur. Deinde si calor siccus ac purus, quantumvis vehemens, humanis corporibus tantopere incommodaret, non tam salubris esset Africa, ac Numidia, cujus incolas rarò morbis tentari, sed senectute plerunque dissolvi, gravissimus cum primis Auctor Sallustius scribit in *Jugurthino*. Non negamus tamen quin locis naturâ siccis & fervidis, si æstas supra modum calida contigerit, febres ardentes acutæque nonnunquam exsistant: quod tamen fortasse non tam caloris immodici culpâ, quàm pravorum humorum vitio, (sive à victu inordinato, sive à præcedenti aëris constitutione) quos subsequens æstus in venis corrumpit ac putrefacit, evenire crediderim. Sic Anno MDCVII. quo æstas calida ac sicca fuit, in Apulia & Campaniæ locis nonnullis calidioribus magna copia febrium acutarum atque ardentium succrevit; ex quibus multa millia mortalium interiere, ut Nicolaus Eustachius testatum reliquit *. Quanquam hujusecmodi morbi epidemici, cujuscunque generis sint, non tam vitio tempestatum atque aëris, quàm superiorum corporum ac syderum multifariam coeuntium, maligna quadam vi in hæc inferiora occulto influxu derivantur. Quibus omissis; quæ ad præsens institutum non faciunt, non modò retinenda videtur hæc stipulas incendendi consuetudo, quæ hactenus in Latio viguit; sed sumto hinc exemplo quàm creberrimos ignes circa [illegible], si quæ in proximo fient, post eas consumtas excitandos putaverim usque ad autumni conversionem: quod tempus Græci, ni fallor, φθινόπωρον vocant. Hæc si rectè atque ordine fient, quavis sponsione facta reciperem, rem ex sententia processuram.

Calendaria rustica vetera.

Scriptores Rei rusticæ ut rem tritam prætermiserunt. Quamdiu duret.

Iis diebus calor Romæ intenditur. Inde aërem depurgari vulgo creditur, nec falso.

Bernardus Saccus falsò credidit hoc institutum aëri potius obesse.

Ad pestilentiam depellendam quidam jubent crebros ignes succendi. Hippocrates id feliciter præstitit. Aliud argumentum ostendens stipularum incensionem proficuam esse.

Sallustius Africam ac Numidiam salubrem esse testatur.

Cur in regionibus fervidis calores immodici nonnunquam noceant.

Annus MDCVII. Apuliæ & Campaniæ exitialis.

Pestilentia non tam aëris vitio quàm syderum influxu derivatur.

Crebri ignes post stipulas incensas circa nova habitacula accendi possent.

Autumni posterior pars Græcis φθινόπωρον. Auctoris asseveratio de felici eventu harum molitionum.

Ast his operibus ac [illegible] omissis, quicunque agricolæ in has terras inducentur; in certissimum exitium dabuntur. Quod inter alios expertus est aliquot abhinc annis optimus ac nobilissimus vir, Jo. Baptista Sacchettus; qui cùm latifundium, quod amplissimum hæc familia in Ostiensi habet, benè ac diligenter cultum vellet, accitis aliquot ex agro Florentino rusticis, culturam aggressus est: sed id tam improsperè ei cessit, ut breve intra tempus exitialibus morbis omnes absumti fuerint: insigni præbito documento non esse alienigenas cultores in hæc loca temerè inducendos.

Jo. Baptista Sacchetus conatus in Ostiensi.

Verùm ut, quod extremum in hoc sermone nostro propositum erat, explicemus: age jam sit eo modo, quem dixi, præparatus ager; exsiccatæ noxiæ paludes; excisæ sylvæ; corrivata opportunis locis aqua, aut defossis puteis usui hominum exposita; sit etiam unicum aliquod castellum, aut si mavis vicus opportuno loco, habitaque ratione salubris prospectus in luminibus aperiendis, ædificatus, ac rebus ad victum necessariis instructus: undenam, quove ex hominum genere novos colonos desumemus, qui agros colere sciant & velint; & non modò sine periculo vivere, sed sobolem etiam ex se relinquere valeant? Non levis profectò quæstio ac difficultas; & quam pro captu nostro enodari operæ pretium fortasse fuerit.

Postrema disquisitio de hominibus comparandis.

Regnante nuper Paulo hujus nominis V. Pont. Max. (cujus propter egregia opera, quibus Vrbem excoluit, nunquam memoria interibit) exactæ sunt ex Hispaniæ regnis Maurorum reliquiæ magna sine dubio publicæ rei utilitate, atque Hispanici nominis gloria, etsi cum aliquo fortasse privatorum dispendio. Cùm itaque eorum multi, qui in Africam, antiquam scilicet patriam suam, atque Hispaniæ propinquam, deportari cum aliis debuerant, variis casibus ad Galliæ atque Italiæ littora appulissent, quibusdam in hæc Pontificiæ ditionis maritima loca exscendendi potestas facta est: qui cùm ferè essent homines strenui atque industrii, reique rusticæ, sed potissimùm hortensis, apprimè scientes; fuere qui Pontifici suaderent, ut eam gentem profugam atque extorrem non modò reciperet, sed in hisce sedibus larem figere atque ædificare sineret, agrorum videlicet excolendorum causâ, ex quibus magna percipi utilitas posset. Veruntamen, quod pace illorum dictum sit, consilium istud discriminis multum, utilitatis nihil pollicebatur. Quid enim? tanta-ne est in Italia hominum penuria, & Latini campi exerceri non poterunt, nisi eos hominibus non dico alienigenis, ac vilissimis, atque ejectitiis,

Quid sub Paulo V. de Mauriscis ex Hispania exsulantibus propositum fuerit.

Homines erant industrii ac diligentes agricultores.

Quidam Pontifici suadebant, ut Mauris regionem colendam attribueret. Cur id consilium non esset utile.

* Lib. de aere & situ Benevent. civit.

Homines erant falsaci & Christiano nomini infensi.

tiis, sed supra quàm credi potest fallacissimis & Christiano nomini, quidquid simulent, infestissimis tradamus? Mitto quod turpe, atque indecorum; ac Romanæ Sedis majestate prorsus indignum videtur, horum agrorum iis tradere culturam, quorum majores excursionibus suis & cladibus funestissimis vastitatem eis intulerunt: nisi fortasse argutior aliquis hoc ipsum urgeat, justum atque εὔλογον fuisse, ut quasi proavorum suorum delicta suo sudore ac laboribus expiaturi, solitudinem hanc & vastitatem ab illis factam suis corporibus resarcirent. Dignum enimvero mulctæ genus, si non ut coloni liberi ac soluti glebas nostras atque has nobilissimas terras arbitratu suo temperarent; sed tanquam vilissima nequissimaque mancipia, onusti ferro ac vinculis excolerent agrum à majoribus olim suis devastatum: nec potiùs ipsi metum nobis inferrent, quàm nutum nostrum exhorrerent: denique si non successu temporis, nimia Principum indulgentia, an incuria, in unam gentem nobiscum coalescerent; nec Agar ancillæ spuria, atque intestabilis proles, per speciem simulati fœderis, mysticæ Saræ nobilissimum genus, ac populum Dei electum contagione turpissimi sanguinis fœdaret: nec ex hac terra spiritum ac sanguinem ducerent, quam exstinctam olim penitus voluerunt. Det nobis Africa potiùs, ut olim æmula hujus Imperii pervicax; sic hodie sacrorum nostrorum implacabilis hostis, catenatos ac robustos fossores suos, quorum lacertis arbitratu nostro pingues Latii ac Tusciæ glebas frangamus: aut si majora augurari libet, (quando sub VRBANO Principe omnia in melius sese vertentia nil non magnum sperare sinunt) redeat potiùs ad obsequium pristinum illa ferax, illa pinguibus arvis exuberans: quæque nobis desunt frumenta, ex arcis suis in nostra horrea summittat. Apage igitur quàm longissime genus hominum leve, infidum, impium, quos salubri consilio Hispani ex sedibus suis ejecerunt: præsertim cùm Hispani Cœli siccissimi ac saluberrimi ab hoc nostro diversitas vix fortasse passura fuerit, ut ibi nati atque educati, hic perennarent. Mitto aliam apud eos, aliam apud nos fuisse culturæ formam, quæ non facilè permutari potest, aut debet. Sed quod magis refert, corrumpendæ religionis periculum silendum non est: neque enim sine magna contagii suspicione gens avitæ superstitionis ut mirè tenax, ita ejus propagandæ vehementer cupida, inter rusticos homines imperitos ac rudes, & nescio quo humanæ naturæ vitio in deterius pronos, versari potuisset. Mitto aliud periculi genus, quod non ad illaqueandos animos, sed ad corpora catenis ac compedibus vincienda pertinet. Quis enim non assiduè trepidaret, si gens Italico nomini perpetuò infensa, atque in dies augescens, oram maritimam insideret? nimirum ut quoties Turcarum classes conspicerentur, metuendum foret, ne sociatis viribus nos opprimerent. De Mauris igitur rectè meo judicio factum est, quòd ab hac plaga repulsi sunt.

Græci Agarenos vocant; ipsi vero Saracenos atque Ismaelitæ dici volunt: ex quorum genere cum Afris commisso Mauri erant. Votum Auctoris.

Salubri consilio Hispani ex sedibus suis Mauros ejecerunt. Hispaniæ cœlum siccum ac salubre. Corrumpendæ religionis periculum.

Aliud periculum à Turcis.

Quid de Batavis sentiendum.

Quidam verò nationem ut toto cœlo diversam, sic moribus planè adversam, proponunt; videlicet Batavorum, Catholicorum dumtaxat, quos idoneos maximè ad hanc solitudinem frequentandam existimant: jamque, ut audio, Tarracina certis quibusdam legibus iis tradita est ad habitandum. De quibus ut dicam quod sentio, non me fugit gentem esse probam, candidamque, & si quæ alia, sedulam atque industriam: itaque arbitror tutò iis quantumvis magnam hujus terræ portionem tradi & concredi posse: hominibus scilicet nulli Principum mancipatis; & ita fidelibus, ut sicut hodie Helvetii Alamannicâ gens ad custodiam corporum præcipuè expetuntur ab Regibus, ita olim Romani Cæsares eorum operâ libentissimè uterentur. Adde quod propter hominum miram frequentiam & mulierum fœcunditatem non magno fortasse negotio excrescerent, & quidquid vacui soli est paulatim complerent: adhæc popularium suorum naves commercio Linguæ ac sanguinis facilè cum suis mercibus ad proximos portus stationesque allicerent: quæque alia in speciem pulchrè ac magnificè dicuntur. Verùm cùm Bataviæ Cœlum (adde etiam si vis victus rationem) huic nostro sit propemodum è diametro adversum, perfrigidum nimirum ac saluberrimum; contrà hoc calidum ac morbosius; si ulla gens cum magno suo periculo in has terras migraret, hæc foret maximè: præsertim cùm cibatu potuque pleniore utatur, & corpore potiùs sit pingui fluxoque, quàm duro ac sicco, ut opus esset. Quare sicut unum alterumve locum ex maritimis atque editioribus non invitus iis permiserim; ita totam campestrem regionem iisdem tradere, aut destinare, inconsultum crediderim, nec minùs ipsis quàm nobis infructuosum.

Batavorum gens proba, candidaque, & industria.

Helvetii Alamannica gens.

Romani Principes Batavis corporum custodibus aliquando usi.

Quænam obstare videantur, cur ii utiles esse non possint. Bataviæ Cœlum quale.

Item habitus corporum.

Maneat igitur hoc fixum atque ἀναμφισβήτητον, novos colonos non è longinquo petendos esse, si in proximo suppetant. Nec enim tanta est Italorum penuria, ut ex ultimis ac disjunctissimis terris cultores accersere debeamus: quod Hispania fortassis effugere non potest, si vastitatem à Maurorum discessu relictam explère velit: video enim Navarretum in *suis Politicis dissertationibus*, ubi ejus infrequentiæ causas & remedia perquirit, vehementer suadere, ut ex Circumpadano genere cultores potissimùm deligantur. Nobis verò quæ necessitas subest ut, si quæ supersunt, genuini Italici sanguinis reliquiæ cum quacunque gentium colluvie commisceantur? Itaque tutiùs atque utiliùs, si quid mei judicii est, nostra tradentur fidei hominum nec moribus, aut Lingua, nec culturæ genere discrepantium: cùm præsertim quò quis natalibus ac patria huic regioni propinquior erit, eò magis etiam aëri Cœloque insuescet; quod & ratio ipsa, & experientia confirmat: omnes enim magnæ repentinæque mutationes, ut dictum est, periculosæ exsistunt, etiam quæ in melius fiunt; quantò magis quæ in deterius? Hujusmodi porrò hominum τῶν μακρόθεν migrationes & illa necessario sequitur mutatio, quæ in victus genere versatur: quæ ipsa per se gravis est, nedum si aliæ accedant. Vt igitur in frugibus ac seminibus transferendis peritiores agricolæ faciundum monent; ita in hac colonorum traductione curabimus, ut potiùs de gravioribus locis, Cœloque de-

Novi coloni è proximo potius petendi.

Dissertationes politicæ de Navarrete.

Cur Italici potius deligendi.

Omnes magnæ mutationes, etiam quæ in melius fiunt, ancipites.

Exemplum à seminibus petitum.

deteriori, si fieri possit, quàm de salubriori eos deducamus.

De gravioribus locis quàm hæc nostra coloni peti non possunt.

Sed quoniam minùs id licet, cùm graviora in Italia loca, quàm Latium maritimum hodie est, vix homines colant; eligamus certè quàm proximos, eosque reliquis præferamus: nec consilii profectò pœnitebit.

Unde potissimum desumendi videantur.

Igitur quàm maximè sumendos censeo ex Pontificiæ ditionis finibus; si minùs, ex Etruria & Samnio certè, proximisque locis. Ex populis autem Romanæ Ecclesiæ subjectis nemo negaverit,

Volsci atque Hernici maximè idonei forent.

Volscos præcipuè atque Hernicos idoneos fore. Est enim hoc genus hominum cùm loco proximum, tùm laboris ac Solis apprimè patiens, & toto corporis habitu solidum ac strigosum: cujusmodi decet esse procul dubio novos hujus agri cultores.

Quales esse deceat novos agricolas.

Sed quoniam haud oppido multi inde haberi poterunt, potior pars constare debebit ex Picentibus ac finitimis Piceno Umbris: qui cùm sint homines ut plurimùm rudes atque inconditi, ac præterea robusti valde, graviora ex rusticis operibus perbenè administrare poterunt. Ex ulteriori verò Tuscia, nimirum ex agro Florentino, Pistoriensi, Lucensi, Aretino, insuper ex Urbinati, ac Flaminiæ, Æmiliæque regionibus non exigua copia bonorum agricolarum accedet. Hi sunt ferè, ut suprà indicavi, ingeniosiores, atque ad subtiliora opera ruris magis quàm superiores accommodati: ideoque vinearum culturæ potiùs quàm arationibus hodieque dant operam: cùm verò saluberrimis regionibus sint educati, non facilè se gravioribus locis committunt.

Præparationibus, quæ suprà dictæ sunt, factis, etiam mulieres tuto huc commigrarent.

Sed tunc dispar ratio foret; quando præparata, ut diximus, regione, sine periculo huc fieret migratio non modò virorum, sed etiam mulierum quantumvis imbecilliorum: quas non gravatè secum ducerent, ubi importunioris Cœli cessaret metus, vitæque commodioris spes assulgeret.

Conjugiorum cura non deserenda.

Cæterùm quoniam conjugiorum cura non ultima esse debet; illud addere possumus, utile in primis fore, si agricolis hisce advenis, qui quidem uxores quærent,

Puellæ pauperculæ urbanæ novis colonis nuptui tradi poterunt. Quid utilitatis inde sequuturum sit.

aliquot ex his urbanis puellis pauperculis, quæ quotannis ex sacrarum ædium proventibus, aut piis legatis elocantur, nuptui tradantur: qua ratione fiet, ut Urbem magis adament, ejusque quasi se cives existiment: nec verendum erit, ne eas utpote imbecilliores, ac teneras, atque agrestibus laboribus inassuetas, modò unctiusculæ dotes accedant, adspernentur;

Quotidiano exercitio duriores fient & laboribus rusticis magis idoneæ.

præsertim cùm ex quotidiana laborandi consuetudine paulatim & ipsæ duriusculæ sint evasuræ, atque etiam, si ea omnia quæ retuli, vel certè majori ex parte ritè priùs administrata fuerint, Cœli injurias non malè toleraturæ: adeò non est pertimescendum, ut viri agrestes atque indomiti post tot prævias cautiones perdurare hic non possint.

Primis annis multa domi à mulieribus administrari poterunt.

Hoc quoque lucro apponendum, quòd primis potissimùm annis, cùm nondum rura vario consitionum genere exculta erunt, multa à mulieribus domi administrabuntur cum magna virorum suorum utilitate ac fructu, non modò in domesticis officiis, sed in lanificio atque aliis artibus.

Etiamsi primo aliqua pars novorum colonorum interent, non esse desperandum.

Veruntamen dissimulandum non est, etiamsi ex novis hisce colonis primo statim incolatu, præsertim ubi graviores anni advenerint, nonnulli qui imbecilliores erunt, interierint, non irreparabilem hanc fore jacturam: quandoquidem qui remanebunt, ubi complures annos huic Cœlo insueverint, tuti deinceps perennabunt, ac liberos gignent; qui nullo jam periculo usurpare poterunt, *Hic domus, hæc patria est.* Tum novi quotidie coloni pretio illecti advenient, qui defunctorum numerum supplebunt: ut minimè desperandum sit, quin post aliquot annos satis hominum probatorum atque induratorum habeamus, qui saltem unum aliquod mediocre Castellum tutò ac sine metu incolant; ex quorum deinceps liberis alia subinde loca *συνοικίζειν* possimus.

Comparatio à remigibus petita.

Sic in hominibus ad triremes damnatis evenire videmus, ut primò statim multi, qui tam durum vitæ genus tolerare nequeunt, celeriter moriantur: quorum in locum aliis suffectis tandem justus ac plenus remigum numerus cuique navi conficitur ex iis, quos tot labores atque incommoditates impunè perpessæ robustiores ostenderint. Sed modo ea quæ dixi præstentur, necesse non erit, opinor, tam aspero atque infausto experimento; sed omnes propemodum tutò ac prosperè in novis coloniis vitam traducent.

Tutissima potiùs quàm brevissima ratio frequentandi hujus agri eligenda.

Veruntamen auctor semper fuerim, ut tutissima potiùs quàm brevissima ratio frequentandi hujus agri eligatur: qualis ea est, quam dixi, ædificatis opportunioribus locis castellis; non sparsim ac temerè rusticorum casis villisque constructis.

Ubi regio oppidis, castellis, vicis frequentata erit, privatim villæ quoque construentur.

Quanquam ubi semel compluribus castellis, vicis, atque oppidis regio frequentata fuerit, ultrò à privatis hominibus commoditatis gratià villæ ac tecta agrestia hac illac exstruentur: in quibus non minùs bellè, ac libenter etiam, quàm in frequentioribus locis quivis degent.

Complura agri Urbinatis castella migrantibus in villas rusticis deserta manserunt.

Quare mirandum non est in agro Urbinatium saluberrimo ac frequenter habitato complura castella, migrantibus in villas rusticis, deserta mansisse; ut in valle Metauri *Primicerium*, *Caissam*, *Paginum*, *Montaltum*: in valle *Foliæ Montem Guiducii*, *Montem Falcum*, *Scletium*, *Montem Fabrorum*, *Collem Attii*, *Talaculum*, *Petrianum*, aliaque.

Conclusio Operis de augendis commodis ac privilegiis rusticorum.

Jam verò, ut instituto sermoni colophonem addam, dicendum aliquid esset de commodis ac privilegiis novorum colonorum, quæ & inviolabiliter servari atque augeri operæ pretium foret, ut tantò libentiùs huc confluerent: sed in re alioquin satis nota non multùm immorabimur.

Apud Respublicas benè constitutas agricolæ in pretio habiti.

Fuit quidem omni tempore penes Respublicas benè constitutas agricolarum genus (artem quippe tam necessariam humanæ vitæ exercentium) magno in pretio atque existimatione; iisque magna ab legibus cùm antiquis, tùm recentibus privilegia & commoda concessa sunt.

Allusio.

Et jure sanè leges ei professioni faverunt, cujus præses atque inventrix, ut est in fabulis Veterum, leges quoque ipsas prima Ceres invenit.

Ægyptiorum institutum.

Igitur apud Ægyptios (quæ gens antiquissima fuit, & plurimùm ab aliis instituto discrepans) floruit maximè agricolandi studium: id eveniebat, quoniam rusticis hanc unam *πραγματείαν* exercere licebat, nec ullo tempore, ullave causâ ab agris avocabantur; sed tradita per manus agrorum cura exigua mercede à dominis conductorum, quos patres exercuissent, nunquam liberi deserebant: quod & hodiernis Indis (de veris ac

præ-

præcipuis loquor · Brachmanica Lingua utennbus, quorum Respublica valde est affinis Ægyptiæ) usu receptum est: neque enim eorum rusticis vel ad militiam, vel ad cæteras artes adspirare fas est. Immò id quoque antiquis Indis teste Diodoro *lib.* II. factitatum, qui à bello reliquove opere liberi atque immunes ætatem omnem in agris colendis consumebant. Apud Græcos verò longum esset connumerare, quàm multa in gratiam & commodum rusticorum statuta sapienter fuerint: quæ apud Politiarum Scriptores, aliosque miscellaneos Auctores sparsa reperies.

Indorum Respublica Ægyptiæ veteri affinis.

Apud eos item rustici professionem suam deserere non possunt.

Idem olim apud eos factitatum.

Græci multa in agricolarum utilitatem statuerunt.

De Romanis verò nostris (ut antiquiora missa faciam) libet pauca quædam decerpere circa potiores leges, quæ ab Imperatoribus prudenter sancitæ, etiamnum magna ex parte servantur. Hujusmodi est Constantini Augusti Rescriptum *lib.* XI. Codicis Justinianei, titulo *de agricolis & censitis*; quo agricolas in rustico opere versantes ad extraordinaria onera trahendos non esse pronuntiavit. Tales sunt ejusdem Constantini, Theodosii, Anastasii, & Zenonis Sanctiones, quæ agricolas à publicis oneribus personalibus excusari volunt: in titulis Codicis Justinianei, *De salgamo hospitibus non præstando*, *De metatis*, *De re militari*, *De cursu publico*. Sed nihil æquè ubivis locorum invaluisse video, quàm ut ne pignoris nomine, aut debiti solvendi causà instrumentum rusticum agricolis auferatur. Cùm verò instrumentum rusticum triplex sit, mutum, in quo sunt aratra & ligones; semivocale, in quo sunt bovea & asini; vocale, in quo sunt mancipia, quorum loco hodie veniunt operarii liberæ conditionis; apud plerasque civitates usu receptum est, ne priora duo ex causa æris alieni publici privative capiantur. Apud Gallos etiam hoc ampliùs; ut Renatus Choppinus docet Edicto Regio Anni MDLXXI. servatur, ut rustici homines æris alieni obtentu ne in carcerem abripiantur. Nec deseruit hanc partem Romanorum Pontificum provida ac salutaris cura: nam præter alios, qui commoda agricolarum ampliarunt, Pius V. Pont. Max. saluberrimam Constitutionem edidit Anno MDLXVI. quà inter cætera cautum voluit, ut frumenta ad Vrbem deferentes non modo ab omni pro iis portorio solvendo sint immunes; sed ne adversùs eos eorumque bona æris alieni causâ cuiquam manus injectio sit. Item ne ii, qui intra XL. lapidem agros exercent, messis aut sationis tempore in jus trahantur; aut quidquam agrestis rei iisdem auferatur, si aliunde solvere possint. Item ne boves aratorii, aliave rustica instrumenta, propter quamcunque civilem obligationem unquam iis eripi possint: immò rerum dotalium privilegiis atque immunitatibus gaudeant. Hæc igitur, aliaque hujus generis jura, commoda, privilegia, immunitates, exemtiones, vacationes agricolis Romanis concedi ex usu fuerit; ut partim iis illecti, partim iis operibus, quæ facienda esse dixi, meliùs animati & lubentiùs patriis sedibus à se relictis careant, & alacriùs culturæ agrorum, ut quæque cuique obvenerit, manus admoliantur. Magnæ enim ægritudines magna variaque fomenta desiderant. Atqui & agrum hunc nostrum gravi contumacique morbo oppressum quodammodo dicere possumus; & cùm remediis à me recensitis morbosum habitum exuerit, non facilè tamen, apud imperitos præsertim, fidem recuperatæ penitus sanitatis inveniet. Quidam enim diu cunctabundi, & quasi omnia prætentantes, vix tandem induci poterunt, ut quidquam commercii cum eo exerceant: demum opimis præmiis incitati, & quotidianis experimentis edocti, deposito omni metu, & sibi quæstuosum, & reliquis tutum agnoscent.

Imperatorum Constitutiones agricolis faventes.

Vbique ferè invaluit ne instrumentum rusticum quovis titulo rusticis auferatur.

Gallorum consuetudo.

Romanorum Pontificum circa hanc partem solicitudo.

Rusticum instrumentum rerum dotalium privilegiis Pius V. gaudere voluit.

Magnis morbis valida remedia adhibenda.

Faxit Deus Opt. Max. ut tanto tamque insigni bono omnium terrarum Parens ac Princeps quamprimum Roma fruatur; atque hinc novæ cujusdam juventutis effœtus jam ac languidus senio mundus spem ac documentum sumat: eaque gloria tibi, VRBANE PONTIFEX MAXIME, potissimùm contingat; quo nemo unquam Romanorum Præsulum vel ad magna atque illustria opera excogitanda majori solertia ingenioque fuit, vel ad examinanda disponendaque graviori judicio, vel ad prosequenda firmiori constantia. Ad consummanda verò perficiendaque reliqua, tua, hoc est temporum nostrorum, felicitas, ut spero, non deerit: quando accensis validéque commotis inter Christianos Principes exitialibus ac difficillimis bellis, tuis maximè paternis consiliis, providisque admonitionibus, præter omnem spem atque exspectationem, non semel arma conquievisse, pacemque compositam vidimus, ut nuper: & quod vix quisquam tam brevi tempore potuisse fieri unquam sperasset, dejectam afflictamque cùm in Gallia, tùm in Germania Calvinianam factionem hisce proximis annis gavisi sumus: ut fatale quodammodo Pontificatus tui sit Rem Christianam magnis agitari motibus, sed majoribus incrementis ampliari. Nec vires, aut voluntas egregio ac fructuoso, ut reor, operi deerunt: cesset modo pertinax hoc atque exitiabile pestilentiæ malum, quod magna tot populorum strage jamdudum grassatur: ad quod certè sedandum nullum Divinum humanumque præsidium, quantum in te fuit, intactum reliquisti: nulli labori, aut solicitudini te patruo dignissimus FRANCISCVS CARDINALIS BARBERINVS pepercit; ut, qui est humanissimus, hoc est humani generis amantissimus, in id maximè à Deo Opt. Max. hoc tempore terrarum orbi concessus videatur, ut te Auctore ac Magistro humani generia miserias levaret ac solaretur.

Votum Auctoris.

Non semel difficillima bella inter Christianos Principes Sanctissimi D. N. opera per ssimum ac feliciter conquieverunt.

Calvinianorum factio in Gallia ac Germania hoc tempore afflicta.

Pontificatus Sanctissimi D. N. fatale videtur Rem Christianam magnis motibus concuti, sed vehementius augeri.

Sanctissimi D. N. & CARDINALIS BARBERINI ad depellendam pestilentiam mira solicitudo ac vigilantia.

LAVS DEO.

FINIS.

GAILLARDI GVIRANI,

IN NEMAVSENSI SENESCALLIA
PRÆSIDIALIQVE CVRIA REGII CONSILIARII,
ET IN SVPREMA ARAVSIONENSI SENATORIS,

EXPLICATIO

DVORVM VETVSTORVM

NVMISMATVM

NEMAVSENSIVM

EX ÆRE.

Ex Editione altera, auctiore & emendatiore.

DESIDER. ERASMVS *de ratione instit. discip. in Princip.*

Tenenda Antiquitas, quæ non modò ex vetustis Auctoribus, verùm etiam è Numismatis priscis, è Titulis, Saxisque colligitur.

PA. PETAVIVS in Francorum Curia Consiliarius, in *Veterum Nummorum Gnorismate*,

CVM NOVA TOT QVÆRANT NON NISI PRISCA PETO.

L E C T O R I.

AEGRE, fateor, Lector benevole, inductus ſum amicorum ſuaſu, ut hæc ſpecimina rei Antiquariæ retractarem, quæ olim in privatum uſum tumultuario opere de induſtria congeſſeram, ne in vulgus emanarent; coegerunt tamen exemplarium defectus, & illi, quos non indelectabant ejuſmodi minutiæ, manum operi iterum admovere, fœtumque informem tollere, quem certo conſilio haud pridem in publicum abjeceram. Diſplicebat equidem, cùm adverterem ea, quæ obelis & lituris aliquando transfixeram, in hoc Opuſculum me inſcio irrepſiſſe, & nonnulla è ſedibus ſuis emota, quæ interpunctionibus incuriosè diſcreta, ſenſum verborum interturbabant. Cape igitur, candide Lector, ſecundas haſce curas profecto accuratiores, auſim dicere, & eruditiores; nec enim ſolùm ſuis reddidi locis, quæ Typographi incuria paſſa fuerat liberiùs evagari, ac in tam luxurianti Auctorum ſegete, ut antea conſtitueram, multa reſcidi; ſed & adjeci non pauca, quæ explanationem pleniorem & uberiorem deſiderabant; ne quis fortè objiciat me pridiana opſonia, ſeu cramben, ut ajunt, recoctam nauſeanti ſtomacho apponere. Præterea, Inſcriptionem Nemauſenſem elucidavi, quam nullus, qui ad manus meas pervenerit, rei Antiquariæ Scriptor explanaverat. Etenim viri alioquin poliriorum litterarum notitiâ clari, ac Antiquitatum diſertiſſimi Oedipi, dictionem in illo marmore exaratam incognitis accenſuerunt, cùm ſignificatum illius è ruderibus vetuſtatis eruere non poſſent: ego tamen exiſtimo, me tam concinnam hujuſce Inſcriptionis interpretationem in medium attuliſſe, ut eam omnes qui harum rerum ſtudio tenentur, ni fallor, comprobaturos confidam, cùm vetuſtatem ſapiat & veritati videatur eſſe conſona. Tandem Virginem Lanuvinam, diu in tenebris reconditam, haud mediocri lumine perfudi, locoſque indicavi, quibus adjuvari poſſint ad plura inveſtiganda, qui res reconditas perſcrutantur. Binos Nummos Nemauſenſes demum, non ſatis accuratè ex Archetypo à Scalptore expreſſos, meliori forma exhibeo.

Atqui dum hæc adornarem, nova mî facies inopinave ſurgit. Deyronus Nemauſenſis quippe, Libello *de priſcis ædificus Nemauſenſibus* Gallicè edito, conatus eſt ſcripta mea carpere, & in pleriſque ab opinionibus meis & communibus diſcedere, Annæum Rulmannum, è cujus ſcriptis & ſchediaſmatis multa deſumſit, ut plurimùm ſecutus. Verumtamen quidquid proponat, priorem ſententiam non muto: caput nempe cum caſſide, rudiore forma efformatum in Nummulo Nemauſenſi, cujus notitiam, ut puto, prior habui quàm Triſtanus à Sancto Amante, eſſe potiùs Martis quàm Nemauſi conditoris: tum ex ſimilitudine vultus variis aliis Nummis impreſſi; tum aliis argumentis ac rationibus, quas non benè perſpexit prædictus Auctor: ſed maximè quia Arecomici potiſſimùm, ſicut & priſci Galli, rei militaris à parvulis perſtudioſi, quemadmodum notum eſt omnibus, MARTEM bellorum præſidem, illis *Heſum*, hoc eſt fortem, ſingulari cultu proſequebantur, ipſique Jovi anteponebant, atque Nemauſi parenti Herculi, quem *Ogmium* cognominabant, quod Deyrono haud compertum. Inſuper cum illuſtriſſimis & litteratiſſimis Viris Michaële Hoſpitalio, Theodoro Bezâ, conſtanter affirmo, Pontis Gardii ſtructorem incertum & incognitum eſſe; probabiliùſque magnificentiſſimum opus iſtud, cui nec Gallia, nec Hiſpania, aut Italia ipſa, par habet, M. Agrippæ quàm aliis adſcribendum; quia non tantùm militares vias in Galliis ſtravit, pontes erexit temporibus Auguſti, ſed plurimas aquas in urbes perduxit, & Nemauſum fortaſſis; quæ, non dudum Colonia facta, pomœrium ſuum proferri, ædificia magnifica excitari, mœnia turrita Romano more conſtrui gloriabatur. Ideo Agrippa propter præcipuum in aquis deducendis ſtudium, ſummamque diligentiam, titulum CVRATORIS PERPETVI AQVARVM, vel AQVÆDVCTVVM, Romæ poſtea obtinuit: neque litteræ interpunctæ A. E. A. & imago Iſidis velatæ, Ponti inſculptæ, juvare poſſent opinionem illorum, qui exiſtimant Hadrianum, Ægyptiorum ſuperſtitionibus admodum deditum, auctorem ædificii atque Aquæductus, ad uſum præſertim Amphitheatri noſtri fuiſſe; namque certiſſimum eſt, nullum veſtigium ſimulacri Iſiaci, aut litterarum antiquæ notæ, in ullo Pontis loco inveniri: quæ licèt extarent, nunquam tamen AQVAM EMISSAM AMPHITHEATRO ſignificarent, ut ſciunt pueri qui nondum ære lavantur; quin meliùs, AGRIPPA EST AVCTOR, aut quidpiam ſimile ſonarent. In cæteris refellendis & coarguendis otio non abutar: Lectori ſtudioſo, Civibuſque noſtris, Veritatis amatoribus, dijudicandum relinquo, an veroſimile ſit, Vrbem noſtram, ſemper à mari interno tribus aut quatuor leucis hodiernis ad minus diſtantem, inter maritimas à Geographis habitam, & Turrim Magnam pro munitiſſimo propugnaculo uſurpatam, Romanique, ut ipſe fatetur, Operis in uſum Phari ac ſpeculæ ad navigantium curſus regendos ædificatam fuiſſe ab Aſiaticis Phocæenſibus, (qui jampridem regnante Romæ Tarquinio Priſco Maſſiliam condiderant) oppidumque ampliſſimum firmis craſſiſque cinctum muris, qui à Carolo Martello deſtructi, & magna parte labefactati fuerunt; non A. DCCXXXI. ut notavit nuperus Scriptor, ſed ad A. DCCXXXVI. in quo

GAILLARDI GVIRANI,

IN NEMAVSENSI SENESCALLIA PRAESIDIALIQVE CVRIA REGII CONSILIARII, ET IN SVPREMA ARAVSIONENSI SENATORIS,

EXPLICATIO PRIORIS NVMISMATIS NEMAVSENSIS EX AERE.

DE incredibili Numismatum vetustorum copia, Romanorum maximè, quæ adhuc NEMAVSI supersunt, & quotidie ex ipso terræ sinu atque sepulcris antiquis eruuntur, tàm ipsâ notarum typorumque diversitate, quàm pretio & materiæ nobilitate spectabilium, *Antiquitatum nostrarum Nemausensium lib.* 1. *cap.* VI. & in *Tractatu de Re Nummaria Veterum*, in usum meum conscripto abundè dicimus: ubi plurimorum interpretationem judicio nostro satis congruam damus. Quamvis enim vetustas ipsa multa absumserit, & longè plura in varios usus conflata fuerint; dandum tamen hoc immensæ & fatali Romanorum potentiæ, quòd minimè exhausti ejusmodi Nummi, passim etiamnum, & abundanter per omnes terrarum oras diffundantur, & præsertim in regiones olim Romano Imperio subjectas.

Hic considerandi tantùm & discutiendi veniunt *vetusti duo*, qui tunc in Civitate nostra procudebantur; in quorum aversis partibus inscriptum characteribus Romanis COL. NEM. vel NEM. COL.

Majoris semuncialis affabrè scalpti, qui & hodie Urbis sigillum & insignia, ut ostendetur inferiùs, atque altero minore frequentioris, veram figuram, quam è multis delegi, hic subjicio:

In antica parte conspiciuntur duo capita aversa, quorum alterum coronâ rostratâ, alterum verò laurei ac triumphali insignitur. Superoè IMP. ad latera PP. inferiùs DIVI F. in postica Crocodilus gradiens, palmæque ramusculos calcans, catenâ ferreâ religatus ad palmam lemniscatam, cui annexa est corona quernea, Crocodili caudæ imminens, cum litteris COL. NEM.

Numisma istud ex ære (unicum argenteum se vidisse asseveravit Tornerius Nemausensis, num-
A morum veterum curiosus indagator) graphicè describitur ab egregio auctore *Antiquitatum Nemausensium* cap. XX. qui imagines esse arbitratur M. Antonini Philosophi, & L. Veri, aversâ facie non obversâ, (quo situ ferè semper pinguntur Imperatores, qui simul Imperii habenas tenuerunt) ut diversam illorum indolem & ingenium ostenderent Nemausenses. Marcus Aurelius Antoninus quippe optimi ac sapientis nomen meruerat; Verus autem in Imperii consortium adscitus Anno Christi CLXIII. moribus corruptis, in fœdas voluptates effundebatur, animi fluxioris, remissiorisque vitæ: ideoque notas IMP. DIVI. F.
B P. P. ita conjungens, sic exponit: IMPERATORES DIVI FRATRES PATRES PATRIÆ. Per Crocodilum palmæ alligatum, Ægypti, jam in Provinciam redactæ, rebellionem à prædictis Impp. auspiciis Avidii Cassii repressam ac coercitam notari, & per hasce litteras COL. NEM. COLONIAM NEMAVSVM intelligi, illisque temporibus Nemauso in Ægyptum coloniam deductam: quæ omnia, inquam, affirmat Auctoribus Jul. Capitolino, Eutropio, Ausonio, Aurelio Victore. Albenatem sequitur Petrus Borellus Medicus Regius, Celticorum vocabulorum nomenclator peritissimus, *Antiquitat.*
C *Castrens.* pag. 109.

Jacobus Grasserus Basileensis *Dissertatione de Antiquitat. Nemausensibus* Tiberium & Drusum Nerones, Liviæ filios, juvenili facie hîc exhiberi judicat, & sic litteras adscriptas legit & interpretatur: IMPERATORIS PATRIS PATRIÆ DIVI FILII. *Plurimis enim testimoniis constat* (inquit) *Augustum privignos istos filiorum loco, paterno prorsus amore prosequutum.*

Verùm probabiliùs ab hac sententia recedunt celeberrimi Nummographi, cùm veteres, tùm recentiores.

D Nam Æneas Vicus Parmensis, qui primus omnium, nisi fallor, partes alteras Nummorum explanavit, in Augustarum imaginibus & vitis, ad Agrippinæ M. F. Numismata, icones esse censet M. Agrippæ coronâ aureâ rostratâ ornati, & Octaviani Augusti laureati, à tergo verò Crocodilum, palmamque arborem, signum Coloniæ Nemausensis.

Sebastianus Erizzo Nobilis Venetus *Declarat. Nummor. Imperator*. in *Augusto*, idem sentit; tradens insuper hujusmodi Numisma à NEMAVSO COLONIA effictum, in Augusti honorem, & victoriæ Actiacæ argumentum, Ægyptique in Provinciæ formam ab eo primùm redactæ, M. Agrippæ ductu & auspiciis, *quem ideo Octavius au-*

aurea corona, rostris navium insignita, donavit: A
vel, ut alii asserunt, multò ante ob res prosperè
gestas contra Sext. Pompejum Cn. F. & Siculos,
quorum triginta naves depresserat. Vellejus Paterculus *Hist. Rom.* lib. posteriore cap. LXXXI.
Illam coronæ classicæ, quâ nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit. Dio *lib.* XLIX. pag. 457. Edit. Græco-Lat. Henrici Stephani: *Agrippam aureâ coronâ rostratâ donavit, quod neque ante, neque post eum contigit ulli*. Et Livii *Epitome* CXXIX. *M. Agrippa navali coronâ donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat*. Etsi aliter visum Plinio
non dubitanti affirmare *Histor. Nat.* lib VII. cap. B
XXX. & lib. XVI. cap. IV. ante Agrippam *Marco Varroni* in piraticis bellis à Pompejo Magno concessam fuisse coronam navalem, seu rostratam; cui assentiendum opinatur Vir magnus lib. v. *de Militiâ Romanâ* Dial. XVII.

Et cùm ab anno Vrb. cond. DCCXVI. plurimæ periodi victoriæ Actiacæ notentur à Josepho Scaligero *de Emendat. Temporum* lib. v. & Isac. Casaubono *ad Suetonii caput* XVII. in *Augusto*: Hubertus Goltzius Antiquarius diligentissimus *Fastor. ac Triumphor. Rom.* pag. 203. existimat insignem
istum Nummum conflatum fuisse à Nemausensibus, post Triumphi celebrationem Romæ factam, mense Sextili anno Vrb. cond. DCCXXIV. vel rectiùs DCCXXV. ex Dionis lib. LI. & LII. principio.

Accedit Adolphus Occo Medicus Augustanus *Imp. Romanor. Numismat.* in *M. Agrippa*: quapropter cùm epigraphe digniorem, Octavium nempe, præferat ac demonstret, legendum, IMPERATOR DIVI FILIVS PATER PATRIÆ.

Ita etiam Antonius Augustinus Archiepiscopus Tarraconensis, fulgidissimum rei antiquariæ sidus, *de veterum Numismat. Antiquitate* Dial. II. & VI. D
& Antonius Piso Doctor Medicus in tractatu Gallico, & descriptione Numismatum pulcherrimorum cum figuris pag. 102. qui sententiam Albenatis fuggillat; quia per IMP. & unicum F. nunquam in Inscriptionibus veteribus, & Nummis, IMPERATORES & FRATRES intelliguntur; sed per duplex PP. IMPP. F. autem *Filius*, vel *Facit*, plerunque significat, apud Valerium Probum, Petrum Diaconum, Petrum Apianum, Hubert. Goltzium, & alios Grammaticos Notarum expositores. Concordat tamen cum Albenate in explicatione verbor. COL. NEM. COLONIA NEMAVSVS, vel NEMAVSVM, (utro- E
que enim modo dicitur) aut NEMAVSENSIS. NEMAVSENSIVM itidem, non COLVBER NEMAVSENSIS, ut in Diplomate Francisci I. infrà descripto: nec COLLIGAVIT NEMO, ut nugatur Claudius Paradinus *Symbolic. Heroic.* fol. 88. cujus opinionem jam explosam demiror amplexatos fuisse viros summos Vlyssem Aldrovandum Patricium Bononiensem in *Historia Animalium de Quadruped. digitat. ovipar.* lib. I. pag. 688. Petrum à Sancto Romualdo Congregationis B. Mariæ Fuliensis Monachum *Thesauri Chronologici & Historici* Tomo I. in *Augusto*
Cæsare, M. Vulsonem à Columbaria *Tesser. Gentilit.* lib. VI. Petrum Andoque Senatorem Biterrensem in *suis Galliæ Narbonensis Annalibus* lib. III. F

Pro nostra communi opinione stat præterea eruditissimus Pierius Valerianus *Hieroglyphic.* XXIX. pag. 270. ubi COL. AEG. perperam pro COL. NEM. legitur; & Gulielmus Catelius Senator Tolosanus, optimè de posteritate meritus, *Commentariorum de rebus Occitaniæ* lib. II. cap. V.

In prædicto Numismate Octavius IMPERATOR, sive summus Monarcha, appellatur: quia jam prænomen istud acceperat ab anno Vrb. cond. DCCXVI. Occo in *Augusto* pag. mihi 45. & 46. Goltzius *Fastor. Rom.* pag. 193. ex Fulvii Vrfini Lib. *de Familiis Romanorum* in *Julia*, qui Dionem notat contrarium *lib.* LII. sentientem anno nempe DCCXXIV. de quo tamen legendus Casaubonus *ad Suet. cap.* LXXVI. in *Julio*.

AVGVSTVS ex potiore sententia & consilio L. Munatii Planci, Augusto ipso VII. & Agrippâ III. Coss. anno Vrb. cond. DCCXXVII. ut vult Casaubonus *ad cap.* VII. *Suet.* in *Aug.* ex Dione *lib.* LIII. vel ut aliis placet ab anno DCCXXVI. Fasti Consulares à Dionys. Gothofredo editi ad finem Cod. Justinianei, Nicolaus Vigoerius *Biblioth. Histor.* idcoque in Numismate nostro, antea signato, Octavius illo cognomine non insignitur.

Sed quomodo, inquies, per duplex PP. PATER PATRIAE intelligendum? cùm à Senatu Populoque Rom. cognomen istud Augusto Cæsari delatum tantùm fuerit anno Vrb. cond. DCCLVIII. juxta Casaubonum *ad Suet. cap.* LVIII. vel anno DCCLVII. ut placet Vignierio, Calvisio in *Operibus Chronologicis*, quo tempore Vipsanius Agrippa, in Numismate Nemausensi repræsentatus, obierat in Campania anno Vrb. cond. DCCXLII. Dio *lib.* LIV. Rectiùs igitur per PP. *Publicè Posuit*, vel *Pecuniâ Publicâ*, aut quid simile exponendum in hunc sensum: IMPERATORI DIVI FILIO PVBLICE POSVIT COLONIA NEMAVSVS, litteras utriusque frontis, ut sæpe fit, ad hunc modum copulando.

Respondeo, quòd Romæ quidem tunc temporis auctoritate publica Augustus PATER PATRIÆ cognominatus est, sed quin antea adulatoriè ad exemplum Jul. Cæsaris (Suet. in *Jul.* cap. LXXVI. Dio *lib.* XLIV.) patris sui, à pluribus ita appellatus fuerit, negare nullus potest; cùm illud probare facile sit, non tantùm ex celebri Numismate nostro, sed ex pluribus quæ recensentur ab Occone, à v. Consulatu Augusti, seu anno Vrb. cond. DCCXXIV. pag. 50. 51. 52. 60. 62. 65. & Goltz. *Fastor.* pag. 201. 203. ubi PATER PATRIÆ, vel PARENS PATRIÆ inscriptum, non modò litteris singularibus, sed syllabis, & plena dictione verbisque integris.

Cognomen autem istud ab omnibus Imperatoribus assumtum, ut ostenderent se in cives eamdem potestatem habere, quam patres in liberos. Maria Catanæus *in Plinii Trajanum* pag. 28. Cæsar Bulengerus *de Imperatore Rom.* lib. I. cap. 17. quod tamen initio non hac de causa Augusto decretum; verùm ut ille & cæteri deinceps admonerentur, ut eos quibus præessent tanquam filios amarent, & ut ipsi à civibus patrum loco colerentur, Dio *lib.* LIII. pag. 583. Interpretes *ad cap.* LVIII. *Suet.* in *Augusto*. Cæterùm ante D. Julium & Octavium primus omnium *Romani proximus auctor Tullius eloquii*, conservatâ patriâ in conjuratione Catilinaria, *Pater Patriæ* à Q. Catulo ac M. Catone frequentissimo Senatu nominatus fuerat; Plin. VII. 30. Juvenalis *Satyr.* VIII. versu 244.

— sed Roma parentem,
Roma Patrem Patriæ Ciceronem libera dixit.

Negotium non facit, quòd in isto Numismate Agrippa quodammodo AVGVSTO adæquatur; quia etiam antequam illius gener esset, Imperatori admodum carus & familiaris erat: & cùm Agrippa prud. ntissimus ac summoperè mod ratus esset, rebus benè gestis & gloriâ belli excellens, illum *quamvis ignobilem loco* (ipsi Mecænati præponens)

ponens) honoribus inauditis prosequutus est Augustus, & ut verbis Galbæ apud Tacitum utar *Histor.* I. pag. mihi 408. *in proximo sibi fastigio collocavit.*

Dio *lib.* LIV. pag. 605. *quodammodo ad Imperium provexit.*

Annulum suum signatorium ei commisit, Dio *lib.* LI. in principio.

Et si quando simul in bellum proficiscerentur, tabernaculum suo simile dedit, ac signum militare ut ab utroque acciperetur, jussit, idem Dio initio *lib.* LIII.

Posteaque Lucium & Caium Agrippæ filios adoptavit, Dio dicto *lib.* LIV. pag. 610.

Imò mortuum laudavit, & in suo Mausoleo condidit, Occo in *Agrippa.*

Piso *lib. citato cap.* VI. affirmat plures nummos vidisse, in quorum priori orbe vultus Augusti & Agrippæ, ut in Nemausensi, appositi: & Erizzo in *Augusto* nummum aureum exhibet, in quo corona rostrata, & in medio litteræ majusculæ C. A. hoc est, CÆSAR. AGRIPPA. Menestr. *Numismatum* pag. 21. ejusmodi:

Quos tamen nummos non temerè & inconsulto Principe in eam formam cusos putamus: quod etiam observavit Ludovicus Savotus Medicus Parisiensis *de Re Nummaria* parte I. cap. III.

Coronâ rostris navium ornatâ jure merito donatus est, ut jam diximus, Agrippa ab Augusto (Imperatores namque jus illud sibi solis vendicabant, ut colligitur ex Tacito *Annal.* III. pag. 106. Suetonio in *Aug.* XXV. & *Tiber.* XXXII.) propter devictos Sext. Pompeïum in Sicilia, Antonium & Cleopatram, *Regum Reginam*, apud Actium Epiri promontorium, celeberrimis prælis maritimis, Dio *lib.* XLIX. & LI. Suet. *Augusto* cap. XVI. & XVII. Quæ corona in summo pretio erat, & dabatur ei, qui primus in hostium navem vi armatus transilierat; aut Ducibus, qui navale aliquod magnum decus magnâ industriâ sibi pepererant. Eam soli civicæ postponit naturæ Mystes unicus *lib.* jam *citato* XVI. *cap.* IV.

Corona laurea, sive triumphalis, quâ Augusti caput cingitur, antiquitus Cæsarum gestamen erat, ut & triumphantium, Suet. *Julio* cap. XLV. & *Tiberio* cap. XVII. Plinius *lib.* XV. *cap.* ultimo, Gellius V. *Attic.* cap. VII. ubi notat mutatam posterioribus seculis materiam; & pro lauro, crescente luxu, aurum suppositum. Pomp. Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori Victori aureæ præferuntur, quæ temporibus antiquis propter paupertatem laureæ fuerunt.*

Sed cur Crocodilus Numismati Nemausensi insculptus, ut & in aliis Julii & Augusti Impp. Ægypti symbolum? Quia licèt alibi nascatur, attamen Ægypti peculiare animal censetur; & Plinio *lib.* VIII. *cap.* XXV. Nili animal dicitur: à Poëtis *Nilicola*, *Niligena*, *Niliacus*, & Ægypto, superstitionum matri, infamia hæc est objecta, quòd monstra coleret, & inter alia sacra præcipuè Crocodilum adoraret, quod *exsecrandum* videtur, non solùm *Sapientiæ* cap. XV. 18. & 19. Eusebio *Præpar. Evangel.* II. cap. I. sed & ipsi Augusto *ridiculum* apud Dionem *lib.* L. pag. 496. & *lib.* LI. pag. 520. Juvenali *Satyr.* XV. in princip. *insanum:*

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Ægyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars hæc, &c.

Cùm enim quidam eos interficerent, ut Tentyritæ, ideo *Pars hæc* Joanni Britannico, Commentatori diligentissimo, sunt illi qui apud Meridem lacum habitant. Queis addit Ombitas, Coptitas & Arsinoitas Laurent. Pignorius *exposit. Mensæ Isiacæ* pag. 21. & 27.

Adorationis causa, quòd Crocodilus solus inter animantes elinguis, Plin. *lib.* VIII. *cap.* XXV. ideoque silentii hieroglyphicum; imò Divinitatis, ad quam silentium maximè spectat, Plutarch. *de Iside & Osiride* ad finem. Deus enim sub alto & profundo silentio cuncta mortalium opera diligenter examinat, omniumque merita intuetur, Aldrovandus *lib. cit.* p. 689. Diodorus lib. I. cap. IV. *rerum Antiq.* & Britannicus alias adorationis causas tamen afferunt.

Crocodilus porrò religatus cernitur, non solutus liberque, ut in Nummis Jul. Cæsaris, in quibus inscriptum ÆGYPTO CAPTA apud Scriptores rei monetariæ: quia Augustus prior Ægyptum penitus subegit, tributariamque reddidit, Strabo *Geogr.* XVII. pag. 548. quod pater Julius non ausus fuerat, sed Regnum illud Cleopatræ, fratrique ejus minori permiserat, anno Urb. cond. DCCVII. veritus Provinciam facere, ne quandoque violentiorem Præsidem nacta, novarum rerum materia esset, Suetonius *Julio* cap. XXXV. cui incommodo ut remedium adferret Augustus, rei politicæ peritissimus, Præfectum Ægypto præposuit, qui eam *loco Regum regeret*, Strabo *ibid.* & Tacit. *Histor.* I. pag. 406. Is vocatur *Præfectus Augustalis* apud Justinianum *Digest.* & *Cod.* cujus sedes Alexandria, Tacit. II. *Annal.* pag. 81. Suet. *Tiber.* cap. LII. Non audens prudentissimus Imperator eam Provinciam ulli Senatori committere, propter gentis levitatem, & regionis ubertatem, claustraque terræ & maris: quin & in illam proficiscendi potestas nemini fuit, nisi Princeps ipse nominatim concessisset, *quod inter alia Dominationis arcana*, Tacit. & Suet. *ibid.* Dio *lib.* LI. pag 521. Arrianus lib. III. *de vita Alexandri*, asserit Romanos ab illo edoctos fuisse Ægyptum eo modo custodire; nec quemquam Senatoru Ordinis eò mittere, sed aliquem ex Equestri, non illustrem tamen.

Palma, quâ symbolicus Nummus insignitur, proculdubio victoriæ Augusti de Ægypto argumentum firmissimum; *quoniam ingenium ejusmodi ligni est, ut urgentibus opprimentibusque non cedat*, Gellius *lib.* III. *cap.* VI. ex Plutarcho. Ursinus in denario Sicinii, in quo ramus palmæ cum corona laurea victoriæ partæ monimentum. Livius *lib.* X. ad finem notat anno Urbis cond. CCCCLXI. Romæ tum primùm victoribus palmas datas & coronas, translato è Græcia more, de quo Pausanias *lib.* VIII. & Libanius Sophista in *Elogio palmæ & pomi* Tomo II. Sermone VI. Vide etiam *l.* I. *Cod. de Princip. agent. in rebus* tit. XXII. lib. XII. ubi *palma* pro victoria ipsa usurpatur à Gratiano, Valentiniano, & Theodosio Imppp. Et Rescriptum Severi & Antonini Caracallæ relatum ab Ulpiano in *l.* I. §. 12. *D. de extraord. cognit.* Qui præmium, quod Advocatis victoriæ causâ in judicio dabatur, vocabulo sat singulari, nec Juris Interpretibus prioris ævi cognito, *Palmarium* nuncupant: nam & in togata militia causarum patronis Victoribus Palmæ dabantur, quas domum referebant, ut januas adornarent, Juvenal. *Sat.* VII. v. 118. præ omnibus Martial. *lib.* VII. *epigr.* XXVII. *ad Fuscum* Causidicum.

Nec

Nec solùm palma victoriæ nota, sed & hilaritatis, partâ jam de hostibus victoriâ, *Apocalyps.* VII. 9. *Esdræ* IV. cap. II. 46. Unde novimus quapropter Dominicâ Palmarum Christum Servatorem Hierosolymis Hebræi acceperint, occurrentes cum ramis palmæ atque oleæ. Augustinus *Dial.* II. nummos Augustarum enuntiat, ex quibus hæc facillimè probantur.

Advertendum etiam, Lemniscos è palma pendulos non inutiliter poni in latere sinistro Numismatis; in quibusdam, in utroque.

Lemnisci, Siculum vocabulum Hesychio, Græcis sunt tæniæ strictæ angustæque, Casaubonus *in Athen. lib.* V. *cap.* VII. Turnebus *Adversar.* lib. XVII. cap. III. Festo *fasciolæ coloriæ* (ita restituit Scaliger) *dependentes ex coronis*, de quibus Plinius *lib.* XXI. *cap.* III. Politianus *Miscellaneor.* cap. LXXII. Nummos & marmora, in quibus Lemnisci, prout in nostro Nummo apparent, referunt Ursinus in Gente Cornelia & Sicinia, & El. Vinetus *Not. ad Ausonii epist.* XX. n. 469. D. sic:

Coronæ istæ lemniscatæ in magno honore erant, Plinius *loco citato*, & *lib.* XVI. *cap.* XIV. Pamelius *Annot. ad Tertull. de corona militis cap.* XII. n. 159. & Claud. Salmasius, Criticorum nostri seculi facilè princeps, *Notis ad Vopisc.* Servius *ad lib.* V. *Æneid. versu* 270.

Puniceis ibant evincti tempora tæniis.

Non dumtaxat coronæ, sed etiam palmæ, in nobiliori victoria lemniscis ornabantur, & in præmium victoribus dabantur, Ausonius *ibid.* versu 5.

Et quæ jam dudum tibi palma poëtica pollet,
Lemnisco ornata est; quo mea palma caret.

Sed meliùs Sidonius id exprimit de Valentiniano III. ita canens *Carm.* 23.

Hic mox præcipit æquus Imperator
Palmis serica, torquibus coronas
Conjungi, & meritum remunerari.

Quippe coronis torques, & palmæ sericis, hoc est, sericatis tæniis nectebantur, Jo. Savaro Sidonii Interpres accuratissimus, & ante illum Josephus Scaliger, immortale litterarum decus, *lib.* I. *Ausonianarum Lectionum* cap. X. Henric. Salmuth. *Notis* doctis sanè ac laboriosis *ad Guid. Panciroll. rerum memorabilium* lib. I. *de Triumphis*, & Jacobus Chiffletius, qui *Vesontionis suæ* parte I. cap. XLII. L. Veri Numisma aureum exhibet, in quo imago victoriæ alatæ cum lemniscato serto in manibus cernitur, cum litteris in ambitu, VICT. AVG. TR. POT. VI. COS. II. victoriæ ab Imperatore illo de Parthis reportatæ nota certissima. En aliud Antonini Caracallæ apud Jacob. Biæum *Numismat. Imperat.* Tab. LIV. in cujus altero latere, Victoria gradiens coronam lemniscis insignem dextrâ gerit, sinistrâ palmam: & circum orbem, VICTORIA PARTHICA MAXIMA, de qua Spartianus in *Vita illius*.

A Corona, quæ Palmæ ramo alligata est, in nonnullis nummis pensilis, an è quercu, lauro, aut ex alia materia non facilè dignosci potest, ob tenuitatem & exilitatem. Quernam tamen fuisse certò crediderim, quia cæteris nobilior, Plin. *lib.* XVI. *cap.* IV. & illâ donabantur qui civem in prælio servaverant, & eodem tempore hostes prostraverant, Plutarchus in *Coriolano*. Et ob id concessa Julio in expugnatione Mitylenarum, Suet. *cap.* II. & deinceps omnibus Cæsaribus tanquam universi orbis servatoribus, Plin. *ibid.* Ideoque in eorum vestibulis aut foribus perpetuò ponebatur, Suet. de *Tiberio* cap. XXVI. *& civicam in vestibulo coronam recusavit.* Ovid. I. *Metamorph.* fab. 9. vers. 562. ita cecinit:

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabis, mediamque tuebere quercum.

Valerius Maximus *lib.* 2. *cap.* VIII. in fine: *Ceterùm ad quercum pronæ manus porriguntur, ubi ob cives servatos corona danda est, quâ postes Augustæ domus sempiternâ gloriâ triumphant.* Videsis Tiraquell. *in Genial. Dier. Alexandri lib.* III. *cap.* XXVII. & VI. *cap.* VI. Et quod docet Dio *lib.* LIII. pag. 580. Octavio Cæsari nempe, cùm orationem de ejurando Regno, dividundisque Provinciis, habuisset, multos honores delatos: ut scilicet ante ipsius domum in Palatio lauri ponerentur, ac super eas coronæ querneæ suspenderentur, quod perpetuus hostium victor, ac civium esset servator. Adde cum Suet. *cap.* LI. omnium clementissimus. Non abs re igitur coloni Nemausenses civicam coronam Augusto offerunt, & publico atque perenni monumento dedicant; quia etiam in pugna Actiaca multis civibus Romanis, Antonii partes sequentibus, lubenti animo pepercerat, exemplo paterno; quam erga Antonianos summam *lenitatem Ducis* sic extollit Vellejus, suprà laudatus *lib.* II. *cap.* LXXXV. *citiùsque vitam veniamque Cæsar promisit, quàm illis ut ea precarentur persuasum est.* Et postea: *Victoria verò fuit clementissima, nec quisquam interemtus nisi paucissimi, & ii qui deprecari quidem pro se non sustinerent.*

Quid literæ Romanæ IMP. DIVI F. PP. & COL. NEM. significent, ostensum. Jam observandum venit, quòd cùm Galli veteres eo sermone uterentur, quo hodie Helvetii: vel, ut placet P. Ramo *de morib. vet. Gall.* Aremorici, seu Britanni Celtici: *Nemausensibus*, utpote Rom. Imperio subditis, nisi Latinè scribere, saltem in monumentis & tabulis publicis, nefas & incivile, ut constat ex Valerio Maximo *lib.* II. *cap.* II. *sect.* II. & ex fragmento faceti testamenti civis Nemausensis, ad portam Coronalem exstantis, innumerisque lapidibus inscriptis. Hoc enim inter arcana Imperii Poëtarum principi XII. *Æneid.* versu 821. *victoriæ lex*, ut sermonem Romanum per omnes terrarum oras diffunderent, pulsâ protinus omni barbarie ac morum feritate; sicut loquitur Libanius Panegyrico IMP. Juliano Cos. dicto, Orat. VIII. tum etiam sacra, & leges omnibus communicarent, Strabo *lib.* III. & XII. B. Augustinus *de Civit. Dei*, lib. V. cap. XVII. & lib. XIX. cap. II. Critognatus Arvernus, vir asper & intractabilis, apud Cæsarem *Commentar. lib* VII. *de Bello Gall.* cap. LXXVII. irâ concitatus sic suos increpat: *Quòd si ea quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam* (Narbonensem) *quæ in Provinciam redacta, jure & legibus commutatis, feris securibus subjecta, perpetuâ premitur servitute.* Quamobrem Europæ quædam regiones in præsentiarum non alio Jure quàm Civili reguntur, & præsertim patria nostra Linguæ Occitanæ,

næ, ex pacto & antiquis concessionibus, à Francorum Regibus comprobatis, & diserte in Tolosatium unione expressis; de qua & duabus aliis conditionibus, de quibus cum Principe (Philippo III. ut nonnulli testantur) conventum, ut nempe Regii tantùm stemmatis Prætoribus Provinciæ decernerentur, & ne indictiones ipsi imponerentur nisi priùs habitis Populi Comitiis, ac de omnium Ordinum sententiâ, Chopinus de *Doman.* I. cap. VII. G. Benedictus in Cap. Raynutius, verbo *& uxorem*, N. CCCCXCIX. unus instar omnium, Casanova, in elegantissima diatriba de jure allodii in Septimania instituto, & vindicato, lib. I. cap. VI.

Sed ut eò revertamur unde digressi sumus; non diutiùs hærendum in expositione verborum COL. NEM. id est, COLONIA NEMAVSVS, quæ acceptarum ab Augusto gratiarum ac beneficiorum memor, nummos istos sedulò ex ære feriundos curavit ingenti copiâ, post triumphum, ut diximus, in Urbe peractum, anno V. C. DCCXXV. Vignerio, Petavio, & aliis Chronologiæ peritis, de Ægypto capta, sociatis laboribus & operâ M. Agrippæ ducis strenui, *militis boni*. Hoc enim observari solitum, non solùm Romæ, sed & in Provinciis, ut egregia facinora, atque res bello feliciter gestæ, publicis numismatum monumentis impressæ, in hominum memoriam revocarentur: &, quantùm in ipsis erat, immortalitati æternitatique consecrarentur; additis nonnunquam vultibus & imaginibus, ad vivum expressis, eorum quorum ope & industriâ istud factum, & Respublica rectè administrata. Barnabas Brissonius, Senatus Parisiensis Præses dignissimus, vir Jurisprudentiæ in antiquam dignitatem restituendæ natus, *de Formul. & solemnib. Pop. Rom. verbis*, lib. IV. pag. 396. observat ejusmodi nummis causas aliquando adjici solitas, brevi elogio: veluti, REPVB. CONSERVATA. ASIA RECEPTA. CIVIBVS SERVATIS. FISCI IVDAICI CALVMNIA SVBLATA. VEHICVLATIONE ITALIAE REMISSA. & similibus. Vel etiam quia Agrippa Pontis Gardii, & admirabilis aquæductus aquas fontanas Uticâ Arecomicorum, hodie Useriâ, Nemausum, illorum principem ac primariam, deducentis auctor extiterat, ut arbitratur Nicol. Berg. *Itiner. Rom.* IV. cap. XXXVII. (de quo & nos ampliùs alibi) adducti forsitan fuere Nemausenses, ad honores istos illi decernendos. Hæc autem numismata memoralia, quale & nostrum, monetæ vicem aliquando præbebant; ut pluribus rationibus ostendunt Archiepiscopus Tarraconensis, sæpius laudatus, Dial. I. Piso, & Savotus *lib.* I. per totum: & ad æternam rerum prosperè gestarum gloriam persæpè in sacris & ludis spargebantur, ac in vulgus jactabantur; quædam deponebantur in terræ sinu, sepulcris & fundamentis Templorum, Palatiorum, Thermarum, Theatrorum, aliorumque insignium ædificiorum; ut non mirum si tam multa à priscis illis seculis Nemausi effossa fuerint, & præsertim dum munitiones excitarentur in postremis bellorum civilium æstibus: si tot, inquam, quotidie vinitoribus & operariis nostris occurrant hujusmodi nummi aurei, argentei, ærei, non ficti & adulterini, vetustatemve ementientes; sed legitimi, & verè antiqui: quos quidam tanto studio colligunt & coacervant, ut ex illis æraria historica pene completa habeant, summo rei antiquariæ & litterariæ bono.

Ex nummis duobus, jam celebratis, arguitur Nemausum COLONIAM Romanam fuisse nobilissimam, inter quatuordecim Narbonensis Galliæ, quas recenset Onuphr. Panvinius *Imper. Rom.* pag. 217. & ex Mela *de situ Orb.* lib. II. cap. V. Ptolom. *lib.* II. *cap.* X. aliisque probatis Auctoribus, priscis ac recentibus, quos affert Jo. Savaro Arverniæ Præses, togatorum lumen, *Not. ad Sidon. epist.* IX. *lib.* II. Sed meliùs ex Inscriptionibus pervetustorum lapidum, Nemausi repertorum, qui sequuntur:

T. TVRPILIO. T. F. VOL.
CAPITONI. AED. COL.

Al. VTVLIVS

DEO NEM.
X. TITVLLVS
PERSEVS
HOROLOGIVM
ET CERVLAS II.
ARGENTEAS
T. P.

HOROLOGII dedicationem, more vetusto factam, docet quidem Vir omni litteratura celeberrimus, ac Antiquitatis cultor eximius, ex Inscriptione Viennensi, cui adjungendæ Gruterianæ pag. 6. 6. & 227. 6. Plinius *lib.* VII. *cap.* ult. Sed quid per CERVLAS DVAS ARGENTEAS intelligendum, noluit definire: & accuratissimus Goltzius in *Thesauro suo rei Antiquariæ* CERVLAS inter dictiones incognitas & exoletas recenset; quemadmodum & alii lapidum Collectores, totius vetustatis instauratores diligentissimi. Si licet, in re perobscura, vaticinari sine lauro & tripode, cùm C. pro G. frequentissimè in perantiquis marmoribus & numismatis scriberetur, GERVLAS, hoc est, Bajulas duas, Horologium portantes, hic denotari suspicor. Horologia quippe, ut jam dictum est, Diis consecrata, quinetiam in templis posita, quæ ab illis nomen habuerunt & HOROLOGIARIA cognominata, Lapis Albæ Juliæ apud Gruter. 6. n. 6. Habuerunt autem hæc Horologia aquea, de quibus loquimur, ornamenta sua, quæ *Parerga* dicuntur Vitruvio *lib.* IX. *cap.* ult. cujusmodi fuerunt *Buccinæ*, quæ canebant: *Calculi*, qui projiciebantur: *Metæ*, quæ vertebantur. Hujusmodi sigilla intelligebat DECIMVS TITVLLVS PERSEVS, quæ ex argento, TESTAMENTO suo PONI volebat, jusseratque, vocatque GERVLAS DVAS ARGENTEAS; Sigilla nempe ex argento, refercotia duas Gerulas, seu Bajulas, quæ movebantur, quasi Horologium ipsum sustinerent.

De NEMAVSO isto, quem ob ingentia merita vesani Nemausenses, sicut Romani *Quirinum* suum, in Deorum numerum retulêre, alio in loco fusiùs, Deo dante, agemus: hic ostendere sufficiet, quòd in aliis quibusdam saxis Nemausus non solùm COLONIA, sed COLONIA AVGVSTA indigitatur:

D. M.
M. SENVCII
SERVATI. Q. COL.
AVG. NEM. AB. AER.
ET. IVLIAE. HELPIDIS
VXORIS. OPTIMAE
V. P.

Sic etiam Gruter. 467. 3.

T. INDEDII TERTII.
AED. COL. AVG. NEM.
DOMITIA. EORTE. SIBI ET VIRO
DE. SE. BENE MERITO. V. F.

Albenas & Gruter. 323. 5. legunt perperam INDESII. Colonia igitur AVGVSTA NEMAVSVS, quia hoc honore ab *Augusto* decorata, coloniarumque jure donata; vel quia illius auspiciis colonia civium Rom. Nemausum deducta, ad tumultus Gallicos sedandos, hostium finitimorum incursos reprimendos, populos subactos coercendos, plebis urbanæ exhauriendæ causâ: quas rationes & alias docent Sigonius *de Antiq. Jure Ital.* lib. II. cap. II. & III. Rosinus *lib.* X. *cap.* XXII. & XXIII. Quapropter in pluribus nummis, qui recensentur ab Occone in *Augusto*, & ab Augustino *Dial.* II. *Antiquit.* Coloniæ ab illo Imperatore conditæ, vel deductæ, AVGVSTÆ cognominantur: COLONIA CALAGVRRIS AVGVSTA: COLONIA AVGVSTA PATRENSIS: COLONIA CÆSAR-AVGVSTA: COLONIA AVGVSTA EMERITA, &c.

Tempus porrò definire, quo Nemausum COLONIA illustravit Augustus, perquam difficile & arduum; cùm nolla publica moonumenta supersint. Vulgatior opinio (quicquid dicat Auctor incertus in *Vita Augusti* Gallicè conscripta, ad calcem Parallelorum Plutarchi addita) id contigisse post reditum illius ex Ægypto, Grasserus dissert. *de Antiq. Nemaus.* pag. 23. & Golnitzius *Itinerar.* pag. 548. Eapropter AVGVSTVS apud Nemaus. Arecomicos in summa veneratione, eique, ut & IOVI, vota nuncupata. Vetus istud marmor conspiciebatur Patrum nostrorum memoriâ in arce Sancti Privati, prope Nemausum:

SANCTITATI
IOVIS. ET
AVGVSTI. SACRVM
LVCILIVS
CESTI ◦ F.

Exstat etiam apud Gruterum pag. 10. n. 1. & Grasser. pag. 52. qui legit CESTIO F.

Numismata AVGVSTI, in queis caput radiatum, vide apud Occonem pag. 81. 82. cum fulmine, ut alter Jupiter pag. 44. 49. Interpretes *in Suetonii cap.* LII. *&* LIV. *in* AVG. Alia quæ Divinitatem pleniùs declarant cum lemmate: AVGVSTO DEO. DIVO AVGVSTO. PROVIDENTIAE. AETERNITATI AVGVSTI. ibid. & apud alios Scriptores de monetis antiquis.

Et cùm cæteri Imperatores post mortem fuerint tantùm consecrati, D. AVGVSTVS tamen templa vivus emeruit, Servius Grammaticus *ad Virgilianum versum 6. Ecl.* I. & 42. *Georg.* I. Horatius *lib.* III. *Ode* III. & V. & *lib.* II. *epist.* I. versu 26.

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Aras quippe Deorum juraturi tenebant. M. Tullius *pro Flacco*, *Is si aram tenens juraret, crederet nemo.* Sed meliùs hunc ritum expressit more suo Comicorum princeps in *Rudente* Actu V. Sc. II.

Gr. *Tene aram hanc.* La. *Teneo.* Gr. *Dejura te mihi argentum daturum,*
Eodem die viduli ubi sis potitus. La. *Fiat.*

Habuiſſe autem aras anſas quaſdam, unde & commutatione litterarum nomen ſumſerunt, cuivis mediocriter erudito compertum eſt. Cùm autem D. Auguſtus horoſcopante Capricorno, hoc eſt, Sole primas Capricorni partes obtinente atque peragente, natus eſſet; inde non ſolùm futuram magnitudinem & principatum, ſed *Divinitatem* etiam, portendi voluerunt Mathematici: & Theogenes auditâ hac illius geniturâ *exſilivit*, *adoravitque eum*, Suet. in *illius Vitâ* cap. XCIV. Quando enim Sol in Capricorno incipit ab imis in alta remeare, Capræ naturam videtur imitari, quæ dum paſcitur altum ſemper ab imo petit: & Platonici Capricorni ſignum *Portum Deorum* vocarunt. Videatur Macrob. *in Somnium Scip. lib.* I. *cap.* XII.

Non Romæ tamen, & in Italia, AVGVSTO vivo & inter mortales agenti Templa dicata aræque erectæ, ſed in Provinciis ſolùm, Suet. cap. LII. in *Aug.* Dio *lib.* LI. pag. 524. & à Tarraconenſibus primis *datum in omnes Provincias exemplum*, idem Tacit. *Annal.* I. pag. 47. quibus nuntiantibus palmam in ara ejus enatam, acutè argutéque reſpondit Imperator, *Apparet quàm ſæpe accendatis*, Auctor Quintilianus *Inſtitut. Orat.* VI. cap. IV. Sic Ancyrani in Galatia maturè ei vivo Templum exſtruxerunt, Caſaubonus *in Sueton. lib.* II. ad finem. Joſephus *Antiquitat. Judaic.* XVI. cap. X. Pergameni in Aſia, Nicomedienſes in Bithynia, Dio loco citato, Tacit. *Annal.* IV. pag. 158. Bituriges Viviſci, ſeu Burdigalenſes, in Galliis ſolennes aras illi dedicarunt, El. Vinet. *in Auſonii Vrbes* n. 208. B. Andr. Thevet. *Coſmograph.* XIV. cap. IV. Vol. II. Similiter Lugdunenſes & Narbonenſes, quæ deſcribuntur à Grutero pag. 227. 229. Catello & Andoque in Occitanicis.

Notanda interim fœdiſſima LVCILII adulatio, in marmore jam deſcripto, vel potiùs cæcitas pluſquam Ethnica, qui IOVEM & AVGVSTVM inſignes inceſtuoſos & adulteros, SANCTOS tamen nuncupat. De IOVE luculentiſſimum teſtimonium ſuppeditat Aurel. Victor referens: *Caligulam habitu Deorum ſuorum inceſſiſſe, ſequè Jovem uſſeruiſſe, quia tres ſorores ſuas ſtupro maculaverat:* Poëtæ paſſim, Virgil. I. *Æneid.* verſ. 50. Ovid. *Metamorph.* IX. fab. II. Seneca Tragicus dramate *Hercules furens* in princip. Junonem ſic exclamantem introducit:

Tellus colenda eſt: pellices Cœlum tenent.

De AVGVSTO Suet. diſertiſſimè *cap.* LXX. CŒNA *quoque ejus ſecretior in fabulis fuit, quæ vulgò δωδεκάθεος vocabatur, in qua Deorum Dearumque habitu diſcubuiſſe convivas, & ipſum pro Apolline ornatum, non Antonii modò epiſtolæ, ſed & ſine auctore notiſſimi verſus:*

Cùm primùm iſtorum conduxit menſa choragum,
Sexque Deos vidit Mallia, ſexque Deas.
Impia dum Phœbi Cæſar mendacia ludis,
Dum nova Divorum cœnat adulteria.
Omnia ſe à terris tunc Numina declinarunt;
Fugit & auratos Juppiter ipſe thronos.

Nec ſolus LVCILIVS CESTI filius in eo errore: vitium enim ſeculi & temporum, ut conqueruntur Sancti Patres, Tertullian. *Apologetic.* cap. IX. Cyprian. *contra Donatum* lib. I. cap. II. Lactant. *Divinar. Inſtit.* I. cap. XX. Saresberienſ. *de Nug. Curial.* III. 24. Panagius Salius *Veduſtiados*, ſeu *Galliæ Chriſtianæ*, lib. I.

Porrò cùm COLONIÆ amplitudinis majeſtatiſque Pop. Rom. quaſi effigies parvæ ſimulacraque eſſent, ut loquitur Gellius *lib.* XVI. *cap.* III. Varro lib. IV. *de Ling. Lat.* ex pleriſque lapidibus, qui deſcribuntur cap. II. & III. *Inſcriptionum noſtrarum*, ut jam diximus, & cap. V. VII. & VIII. quas ſummo ſtudio collegimus & digeſſimus, (numero DXXV.) & aliis teſtimoniis conſtat NEMAVSVM Septemgeminam ſuos Magiſtratus ſacros & politicos (non tamen pari dignitate ac Romanos) habuiſſe: Pontifices nempe, Flamines, Flaminicas, Veſtales, Lupercos, Sodales, Legatos, Duumviros, Decuriones, Prætores, Ædiles, Quæſtores, Tribunos Militares, Centuriones, Præfectos vigilum & armorum, itidemque Fabrûm: Sexviros, Quatuumviros Juriſdicundi, & ab Ærario, alioſque ibi memoratos, necnon Corpora & Collegia, Ædes, Templa, Muros firmiores quàm priſcos Gallicos, judicio Jul. Cæſaris *Commentar.* VII. cap. V. & Petri Rami *de moribus veter. Gallor.* pag. mihi 20. & 66. Pontes, Aquæductus; & invaleſcente luxuria, Thermas, Balneas, Palatia, Baſilicas, Capitolium, Amphitheatrum cum Campo Marti ſacro, Columnas, Statuas, Coloſſos, Tabulaſque, Monumenta Romano charactere inſculpta, Numiſmata, Gemmas inciſas, Vias munitas ac militares: Pomœrium ampliaſſe, Domos magnificas ædificaſſe, Prætoria ac Villas, quæ adhuc priſcum nomen retinent, quarum XLV. alibi recenſuimus. Quid enim aliud quæſo vocabula hæc Celtiſmi noſtri, AIMARGVES, CAISSARGVES, DOMESSARGVES, FABIARGVES, & ſimilia ſonant? Quam ejuſmodi loca inhabitata, agroſque cultos à Nobilibus quibuſdam, oriundis ex Familiis Rom. AIMILIA, CASSIA, DOMITIA, FABIA, allectis & adductis, non tam ubertate ac fertilitate ſoli Nemauſenſis, quàm aëris ſerenitate & ſalubritate; aut etiam, ut mercaturæ operam darent: nam & jam Ciceronis ævo Gallia Narbonenſis, civibus Romanis negotiationem exercentibus admodum frequens erat, *Orat. pro Fontejo*, habita anno Urbis conditæ DCLXXIV. *Audacter hæc dico, Judices, non temerè confirmo, referta Gallia negotiatorum eſt, plena civium Romanorum. nemo Gallorum ſine cive Romano quicquam negotii gerit:* & alibi. Ideoque Plinio *lib.* III. *cap.* IV. Gallia Narbonenſis *Italia veriùs quàm Provincia* dicta: vel etiam propter ſingularia beneficia & privilegia, quæ à Populo Rom. & Cæſaribus ei conceſſa fuere; de quibus Suet. *Julio* cap. LXXVI. & LXXX. Dio *lib.* LII. & LIV. Lipſ. *ad Annal. Taciti* XI. & XII. Andoque *lib.* II. & III. quæ hic referre non eſt inſtituti mei; ſed ea tantùm quæ in dulciſſimam & chariſſimam patriam collata fuere: ne in beneficos & benemeritos municipes meos ingratus videar. Namque ut primùm Nemauſus Arecomicorum caput, ſeu metropolis, ſub jugum Romanorum cum Gallia Narbonenſi miſſa fuit, poſt Allobrogicum & Arvernum bellum confectum ad Iſaræ & Rhodani confluentem, anno Urbis conditæ DCXXXIII. vel potiùs poſt Cimbricum à C. Mario, anno DCLII. Vignierio, & Dionyſio Petavio *Rationar. Temporum* partis primæ lib. IV. cap. XIV. & aliis Chronologis, non ſtatim ut aliæ civitates Galliæ, teſte Cicerone in *Fontejana* prædicta, ſtipendiaria & vectigalis facta fuit; ſed tributorum onere immunis permanſit, tanquam juris Latini, vel Italici: quod multis probare nititur Albenas, apud Nemauſenſes Senator olim digniſſimus, & de illis benè meritus, ſed nominatim auctoritate Pauli J. C. in *lege* VIII. *De Cenſib.* & Accurſii *ad l.* I. *D. eod.* & Andr. Alciati celeberrimi Juriſc. *ad l. Cenſere.* CXI. *De verbor. ſignific.* Alexandri *Genial. Dier.* IV. cap. X. Quod ita accipiendum, ut non omnino libera Nemauſus, ſed vectigalibus, tribu-

butis, ac capitationibus haud attrita fuerit; sicut declarat Alciatus ipse *Dispunct.* II. cap. XXI. & apertiùs Sigonius *de Antiq. Jure Italiæ* lib. I. cap. IV. & XXI. quandoquidem cives ipsi Romani tributa quædam ac vectigalia pendebant. Consulatur doctissimus Ant. Dadinus, Altesserra *rerum Aquitanic.* lib. III. cap. III. & vir incomparabilis Samuël Petitus *Observat.* II. cap. IV.

Et cùm ante Romanorum adventum, Respublica præstantissima esset, Gallorum regulis non obnoxia, (ut aliæ, quæ optimatum consilio regebantur, de quibus loquitur Cæsar *Commentar.* VI. cap. IV.) pagos 24. sibi subditos habens, Strabo *lib.* IV. oppida Plinio *lib.* III. *cap.* IV. ex Populi Romani & Cæsarum concessione, speciem aliquam pristinæ libertatis per aliquod tempus retinuit: nec Proconsules, Proprætores, & alii Magistratus in eam missi cum securibus, sicut in alias; ut asserit. Suet. in *Tiber.* cap. XI. & in *Calegula* cap. III. sed NEMAVSENSIBVS, & illorum subditis, suis uti legibus permissum, Strabo prædicto *lib.* & XVII. in extremo,, Tiraquell. *in Alexandrum*, Dadinus *locis citat.* Præses Falcetius *Antiquitat. Galliæ* I. cap. XIV. similiter ac Massiliensibus, Vocontiis, Strabo *lib.* IIS. & IV. & Atrebatibus ob ingentia merita, Jul. Cæsar *lib.* VII. *cap.* XIV.

Fallitur proinde Auctor *Antiquitat. Nemausens.* & cum illo Golnitz. *Itinerar.* pag. cit. dum asserunt NEMAVSENSES ad Romanos tantùm devenisse sub Pompeio Magno, adducti auctoritate Plinii *Histor. Nat.* VII. cap. XXVI. Cui addi potest Florus, sive quis alius Auctor exstiterit Epitomes Livianæ *Decad.* XCIII. Cic. *pro Lege Manil.* Salust. *Histor.* Fragment. III. qui Pompeium *Galliam recepisse* affirmant. Sed hi de civitatibus rebellantibus & jam Romanorum jugum detrectantibus intelligendi: inter quas cur Nemausus?

Ex superiùs adductis patet quàm laudabili consilio, *Cives Nemausenses* ad memoriam Antiquitatis, & Majestatem Vrbis, rejecto tauro aureo, quem Christianissimi Regis concessione præferebant in Scuti solo coccineo, Anno MDXXX. decreverint à Rege ipso postulare, ut in posterum illis permissum foret, imagines Nomismati antiquo, quod jam descripsimus, insculptas, Crocodilum nempe Palmæ alligatum, Sertum, seu coronam pensilem (quam è lauru faciunt) cum litteris COL. NEM. in posteriori orbe exaratis, pro insignibus gestare. Super hoc ergo, summo omnium studio & rogatu, factum est a Francisco I. felicissimæ memoriæ Principe, & egregio rei antiquariæ cultore, Rescriptum mense Jun. Ann. MDXXXV. cujus verba ex Archivo publico describere operæ pretium duxi: quis multa notatu digna occurrunt, ex usu idiomatis Gallici; & ut summi Principis beneficium, ac amor in *Nemausenses nostros* magis innotescat omnibus.

FRANCOIS par la grace de Dieu, Roy de France, A tous presens & advenir. Nous avons receu la forme de l'Emphitheatre envoyé par nos chers & bien amez les Consuls, manans, & habitans de nostre Ville & Diocese de Nismes, & entendu par nostre amé & feal Maistre Antoine Arlier Docteur és Droicts, & Consul de nostredite Ville, la Palme, Coleuvre enchainé, & Chapeau de Laurier dans ledit Emphitheatre enclos, avoir esté anciennement les Armoiries & Enseignes de nostredite Ville de Nismes: ce que nous a ledit Arlier clairement demonstré, tant par apparentes raisons, que par le revers de plusieurs antiques Medailles, esquelles, & en l'une des faces, avons veu à demy relief figuré ledit Coleuvre sans aisles, à quatre pieds, passant,

A *enchainé à une Palme, & en icelle un Chapelet en forme de laurier pendant, & au dessous les deux pieds de devant dudit Coleuvre, un petit rameau d'une Palme: d'avantage écrit en lettres antiques majuscules & syncopees, suivant le stile des Anciens,* COLVBER NEMAVSENSIS. *Advertis aussi les Consuls de nostredite Ville de Nismes, avoir puis peu de temps * en ça impetré de nous un Taureau d'or pour les armes de ladite Ville; voulans par ce, & desirans conserver, ou bien renouveller les loüables antiquitez, & desquelles avons esté & sommes grandement amateurs; mesmes à nostredite Ville, qui est sur toutes autres de nostre Royaume illustre,*
B *chef à present du Diocese, & Siege principal de nostre Seneschaussée de Beaucaire, en augmentation d'honneur, restauration, comme dit est, de l'Antiquité, & pour autres bonnes & grandes considerations à ce nous mouvans, à iceux Consuls, manans & habitans de nostredite Ville de Nismes: Avons octroyé & octroyons, Voulons & nous plait, de nostre propre mouvement, & certaine science, pleine puissance & authorité Royale, par ces presentes, que demis & rejetté le Taureau d'or que nous, comme dit est, autrefois à eux concedé en leur ancien champ de gueules, soient d'oresenavant & à perpe-*
C *tuité ledit Coleuvre à la Palme enchainé, & le Chapelet de Laurier en icelle pendant, & d'avantage écrit en lettres antiques majuscules ces deux mots:* COL. NEM. *ladite Palme entre lesdits deux mots, & par dessus, & tout ainsi qu'est contenu en la figure cy-empreinte, laquelle est purement pourtraicte, & tirée du revers des antiques Medailles, ledit Coleuvre, Palme & Chapelet de synople, comme plus approchant du naturel d'iceux, la chaine & les lettres d'or, le tout sur l'ancien champ de Guenles.*

D

SI DONNONS *en mandement par ces mesmes presentes, à nostre Seneschal de Beaucaire, ou à son Lieutenant, que de nostre present octroy, & contenu cy-dessus, il fasse, souffre, & laisse lesdits Consuls, Manans, & Habitans de nostredite Ville de Nismes, joüyr & user pleinement, perpetuellement, & à tousjours; cessant, & faisant cesser tous troubles & empeschemens au contraire: en contraignant,*
E *ou faisant contraindre lesdits Consuls, & Habitans d'icelle nostredite Ville, par toutes les voyes & manieres deuës & requises, à rejetter ledit Taureau d'or; & au lieu d'iceluy d'oresenavant porter ladite Armoirie, & enseigne cy-dessus figurée, & empreinte: & d'icelle user tant en leurs Seaux, que sur les portes de nostredite Ville, & en autres lieux & endroits accoûtumez; où besoin & requis sera: Et afin que soit chose ferme & stable à tousjours:* NOVS AVONS *fait mettre nostre Seel à cesdites presentes, sauf en autres choses nostre droict, & l'autruy en toutes.* Donné *à Kuc, au mois de Juin, l'an de Grace mil cinq cens trente-cinq, & de nostre Regne le vingt-*
F *uniesme. Par le Roy. Le Sieur de Montfaucon Grand-Maistre, & Mareschal de France, present.* BAYARD.

Leües, publiées au Conseil de la Cour Presidial de Nismes, & registrées au livre dudit Conseil, presens Messieurs les Gens du Roy, le 29. de Novembre, l'an MDXXXVI. LANSARDI. *Contentor*, DESLANDES.

Diplomatis istius tres errores, inter alios, notandi veniunt.

* An. MDXVI. au mois d'Avril à Lyon.

Primus, quando cives Nemausenses per Arlerium Consulem Regi exponunt, Animal, in Numismate averso effigiatum, *Colubram esse inalatum, gradientem, quadrupedem*, ac proinde dictiones contractas COL. NEM. de COLVBRO NEMAVSENSI intelligendas: cùm certissimum sit, ut demonstratum est, *Crocodilum* esse fluviatilem, nullam similitudinem cum Colubro habentem, qui inter serpentes pedibus orbatos ponitur à musiscio Conrado Gesnero Tigurino *Histor. Animal.* lib. v. de serpentibus, litt. C.

Secundus, dum in interpretando Scuto Symbolico fascias seu lemniscos è palmæ ramis pendentes omittunt; quod non erat parvi momenti, ut superiùs probavimus.

Tertius, cùm in pristina area coccinea parmæ tesserariæ, in qua taurum aureum ferebant, in illius locum apponi subrogarique postulant Palmam, Colubrum & Sertum, sive coronam viridis aut prasini coloris, tanquam ad germanum ac genuinum proximè accedentis, catenam & litteras COL. NEM. ex auro; contra rei tesserariæ præscriptas leges, quæ non patiuntur symbolicas imagines primarias, seu principes, ut sunt in prædictis insignibus Nemausensibus, *Palma*, *Crocodilus*, & *Sertum*, eo modo usurpari, ut coloribus colores, metalla metallis, vellera velleribus mutuò incubent; & si aliter pingantur, id tesserariarum iconum rationem legitimam adulterat: nisi fortè ex gravissima causa & extra ordinem fiat; & tunc erotematicæ & postulatitiæ tesseræ, Gallis *Armoiries à enquerre*, appellantur; ut de Gotofredo Bullionio traditur, cujus Scutum Symbolicum describunt Hieronymus à Bara, & Vulso dict. tractatu *cap.* v. & Cassaræus *Catalogo gloriæ mundi*, pag. 49. Quapropter pictores hodierni quidam, in miniato laterculo, Palmam, atque Crocodilum, & cæteras imagines auratas, prasino seu *sinopleo* inumbratas & illustratas, sic exprimunt:

Et clarissimus Andoque, litterarum omne genus doctissimus, *Histor. suæ* pag. 62. scutarium nostrum typum enuncians ac explicans, vult in eo depingi palmam viridem, cui alligatus est catenâ argenteâ Crocodilus cæruleus, in parma aurea; colores eo modo metallo imponens, ex recepto artis scutariæ usu. Verumtamen videant *Nemausenses*, an melius esset insignia delineare, quemadmodum expressa fuerunt in Regiis Litteris.

Laudandi interea Consules, qui ad memoriam venerandæ Antiquitatis, & eorum quæ proposita sunt confirmationem, in Domus civicæ majori aula *Crocodilos duos Niloticos* asservant exenteratos, & accuratè infartos, qui è laqueari dependent, quorum alter comparatus fuit pecuniâ publicâ ad Annum Domini MDLXXXVI. alter autem ad Annum MDXCVII. ex Ægypto ambo, per mare vicinumque Rhodanum, ut puto, transvecti, quos advenæ summa cum voluptate conspiciunt.

ALTERIUS NUMISMATIS INTERPRETATIO.

Nunc ad alterius Numismatis interpretationem accedendum, quod sic in æs incidi curavimus:

NUMMULUS iste admodum rarus, non ità eleganter utrinque cælatus, ut præcedens, à nullo Scriptore monetario visus & publicatus fuit, præterquam à magni nominis viro Jo. Tristano Santamantio *Commentar. Histor.* Tom. I. in *Augusto*, qui existimat caput galeatum, esse ipsiusmet NEMAUSI, urbis nostræ fundatoris, Herculis Gallici filii, ex Stephano *de Urbibus*, & Suida: apud quos Nemausus urbs Galliæ à *Nemauso* Heraclide; & alios, quos adi; quod & aliquando in nostris *Antiquitatibus Nemausensibus*, si per Deum propitium eas publici Juris facere liceat, fusiùs nos declaraturos confidimus.

In posteriori circulo spectatur Dea SALUS, baculo innixa, escam è disco porrigens duobus* Serpentibus arrectis, cicuribus, cum litteris Rom. NEM. COL.

Quare Serpentes, Angues, ac Dracones (quamvis enim propriè sumti inter se differant, apud Auctores tamen non proletarios confunduntur, & sunt synonyma) Æsculapio, & Hygiæ filiæ, seu Saluti attribuantur, non solùm in omnibus ferè statuis ac simulacris, sed etiam innumeris Numismatibus, quæ summo studio collegit Historiæ genius Aldrovandus *de Serp. & Dracon.* lib. I. & II. Rationes in promtu sunt: quia instaurantur quotannis, tempore verno nempe, positis exuviis, ut & medicamentis ægroti mutantur, Plin. *lib.* VIII. *cap.* XXVII. Hieronymus Aleander *explicat. tabulæ Heliacæ* XCV. & quibusdam herbis sibi medentur, Ælianus *Histor. Animal.* VI. cap. IV. & LXIII. Imò se in vitam revocant, Addit. Pier. pag. 580. Vel quòd ab anguibus multa in genus humanum remedia procedant; & apud Ægyptios, Græcos, & Romanos, Serpens non solum corporis, sed etiam animæ salutare symbolum fuit, Addit. ad Pier. ibid. & Aldrovand. pag. 79. qui forsan ab Hebræis edocti, Mosen Serpentem æneum fecisse, cujus adspectu sanabantur percussi, *Numeror.* XXI. quem deinde Ezechias confregit, *quia filii Israel adolebant ei*, *Reg.* II. cap. XVIII. 4. aut propter visus perspicaciam, ut postea ostendetur; Medici enim oculatissimi esse debent: sive propter prudentiam, quæ præsertim in Medico requiritur; Serpens autem prudentiæ symbolum, *Estote prudentes sicuti Serpentes*, *Matth.* X. vers. 16. *Genes.* III. vers. I. quod & multis argumentis ostendunt Bened. Pererius in *Genes. Comment.* VI. cap. I. & Aldrovand. *lib. citato.*

Ad illustrationem porrò istius Numismatis lege Alciat. *Emblem.* I. & CXLIX. & Claud. Minoem *ibid.* ac disce ex Æliano *Histor. Anim.* lib. VIII. cap. XII. Serpentem, Æsculapio dicatum, *Παρείαν*, *Pariam*, vocari; igneo colore, acerrimo oculorum sensu, ore largo: qui tamen, cùm mitis sit, nihil nocet mordendo; ut nec illi, qui nascuntur

* *Serpens* ad differentiam volatilium.

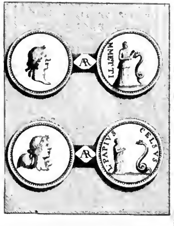
A
tur in Epidaurio agro, Pausan. *Corinth.* II. Cujusmodi etiam erat illi qui à Tristano exhibetur in Nummo Juliæ Sabinæ, illi adblandiens; & ita cicur, ut ex ore illius cibum caperet; & Tiberio Imperatori *erat in oblectamento serpens * draco, quem ex consuetudine manu suâ cibabat*, Suet. *cap.* LXXII. Similiter auctor est Philostratus Junior, Apud Locrensi fuisse draconem mansuetum, pedum quindecim, quo ille utebatur convictore, & comite, instar canis. Vide etiam apud eumdem Ælianum VI. *cap.* LXIII. historiam mirabilem draconis & pueri cum eo familiariter nutriti; & quæ tradit *lib.* XVII. *cap.* V. de Aspidibus, qui
B
ab Ægyptiis coluntur, & mansuefiunt: ut & omnes illi qui videntur circa Pellam Macedoniæ urbem, illustratam maximè natalibus Philippi & Alexandri M. Lucianus *Dial. Alexander seu Pseudomantes:* quales hodie quoque mulierculæ Romanæ, æstivis maximè mensibus, in deliciis habent, ut & olim Glacilla Martialis *lib.* VII. *epigr.* LXXXVI.

Si gelidum collo nectit Glacilla draconem.

Imò qui propriè dracones in genere ἑρπυστικῷ nominantur, veneno carent, Plin. XXIX. *cap.* IV. Non adcò miranda igitur, quæ de Lanuvinis Virginibus fingunt Poetæ, quotannis in sacro Luco
C
cibum ingenti draconi præbentibus, & eo modo, si escam attingeret, virginitatem suam probantibus, Ælian. *lib.* XI. *cap.* XVI. Propertius Poeta cultissimus insignitè *lib.* IV. *eleg.* VIII. quæ inscribitur de Cynthia & Dracone:

Lanuvium annosi vetus est tutela Draconis
Hic ubi Tartareæ non perit hora moræ.
Qua sacer abripitur cæco descensus hiatu
Qua penetrat † (Virgo tale iter omne cave)
Jejuni Serpentis honos, cum pabula poscit
Annua, & ex ima sibila torquet humo,
Talia demissæ pallent ad sacra puellæ,
Cum tenera anguineo creditur ore manus.
Ille sibi admotas à Virgine corripit escas,
Virginis in palmis ipsa canistra tremunt.
Si fuerint castæ, redeunt in colla parentum,
Clamantque Agricolæ, fertilis annus erit.

Vrsinus, in tabulis gentis Mettiæ & Pappiæ, duos hosce denarios exhibet, ex quibus hæc facilè colliguntur: in illorum quippe aversis, Virgo anguem Lanuvinum pascens cernitur.

* *Serpens* ad differentiam volatilium. † Al. *pentral.*

Tristanus in Nummis M. Aurelii & Faustinæ minoris *Operum* Tomo I. Getæ, Elagabali, Tomo II. Herodiani & Gallieni, Tomo III. multos describit, in queis Dea Salus, aut Imperatores, vel Augustæ, draconibus mansuetis, vel suapte naturâ, aut arte, ac industriâ hominum, cibum porrigunt è disco, vel scutellâ, quam extendunt, quæ mola sive placenta ὑγιεία Polluci vocatur *lib.* XI. *cap.* IX. & Hesychio. In gratiam studiosorum, qui copiam nummorum & librorum non habent, quatuor apponam elegantiores.

D
Lege etiam si lubet *Inscript. Rom.* pag. 74. & Aldrovand. *loc. citat.* lib. I. pag. 84. & 85.

Conjectura Santamantii in explicatione imaginis, in priori parte figuratæ, valde probabilis est. Mihi tamen videtur caput galeatum, Deam Romam Denariis impressam referens, esse MARTIS, rectiùs quàm NEMAVSI conditoris, quibusdam commentitii ac fabulosi: quia Mars eo modo pingitur in pluribus Numismatis apud Tristanum ipsum, in *Constantino* M. Vol. III. G. Choulium Lib. *de vet. Rom. Religione*, pag. 222. & 223. in Nummis Vitellii, Antonini Pii, Severi Caracallæ, Gordiani, Alexandri Mammeæ F. & alio-
E
rum, & Goltz. *Fastor.* pag. 189. Et prisci Nemausenses Arecomici dicuntur apud Jul. Cæsarem, Strabonem *lib.* IV. Melam *lib.* II. *cap.* V. Ptolomæum *lib.* II. *cap.* X. quasi Martis gens, populus, regio, Ἄρεως Κώμη, & aliis Volcis fortiores ac præstantiores, Tit. Liv. *lib.* XXI. *cap.* 26. fol. 197. Edit. Francof. de illis loquens, *Volcarum gens valida*, & Plutarch. in *Annibale* cap. III. Ideoque MARS illis in præcipuo cultu, ex priscorum Gallorum instituto, quos MARTEM religiosè coluisse asserit Cæsar *Comment.* VI. cap. IV. & latè Gorop. Becanus *Gallic.* IV.

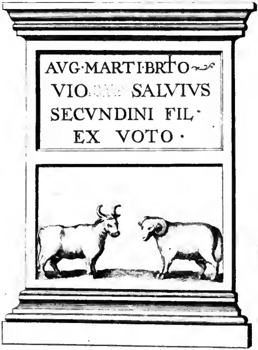
F
Vlpianus apud Cujac. *Tit.* XXII. *Qui hæredes institui possunt*, Sect. VI. meminit Constitutionis Gallorum, quæ MARTEM hæredem instituere permittebat: *Dei enim hæredes institui non poterant, præter eos quos S. C. constitutionibus Principum instituere concessum erat.* Gellius *lib.* XVI. *cap.* VI. citat hæc verba Pomponii, Attellanarum Poetæ, in Gallis Transalpinis:

Mars, tibi voveo facturum,
Si unquam redieris, bidenti verre.

Confirmat lapis sacer, affixus propugnaculo por-

portæ Coronalis, ita vetuſtate & injuriâ temporum detritus & corruptus, ut vix legi poſſit, & mutilus etiam apud Graſſer. pag. 75. ac abſque figuris: ut & apud Gruterum LVII. n. 10. ex A quo tamen, & ſchedis illorum, qui fermè integrum viderunt, quandoquidem ab Albenete prætermiſſus conſultò videtur, ita erit ſupplendus & reſtituendus.

BRITO

AVG. MARTI. ſine dubio AVGVSTO MARTI; hoc eſt, Sancto, plurimùm Colendo, Adorando, Venerando, &c. B

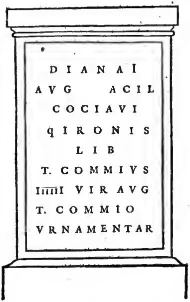
Lapides alios vetuſtos MARTI AVGVSTO inſcriptos, adducit Gruterus pag. 57. & 1068. & aliis Diis Deabuſque, SILVANO AVGVSTO. FORTVNÆ AVGVSTÆ pag. 1068. Duorum Nemauſenſium hæc ſunt verba:

MERCVRIO AVG
T. VALERIVS GRATVS
EX VOTO
VALERIAE PATRONAE SVAE

MERCVRIO AVGVSTO
M. PVLLIVS CELSVS ET
L. DOMITIVS SEDVLVS
EX VOTO

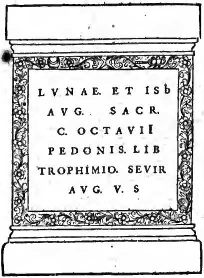
C In vico de *Manduel* proximè Nemauſum, ita dicto, ut multi exiſtimant, à manibus DVELLI civis Rom. ibi ſepulti, etiam nunc hi duo leguntur incorrupti & elegantiſſimi:

DIA.

q inverſum pro recto P.

V. pro O. ſæpe in antiq. Inſcriptionibus.

ISIDI

A Simulacrum verissimum, ut dictum, est non CONCORDIÆ, vel IVNONIS Sospitæ, ut quibusdam placet, sed Deæ SALVTIS, aut HYGIÆ Æsculapii filiæ, serpentem flexuosis voluminibus implicatum dextro brachio manu decurtato, sinistra cornu-copiam tenentis.

In hunc namque modum figurabatur plerumque, tàm à marmorariis quàm a monetariis, Baptista de Cavaleriis *antiquarum Statuarum Urbis Romæ* Tab. xliv. Occo in nummis duobus Adriani pag. 224. 227. quibus epigrapha, SALVS PVBLICA, illustrissimus Constantius Landus Complanus Comes, in Antiochi Soteris numisma iii. B Addendus Tristanus in Nummis Antonini & Faustinæ minoris, Vol. i. Caracallæ, Elagabali, & Decii, Vol. ii. ubi multa ex Aristide *facror. Serm.* iv. & Pausaniæ *lib.* ii. aliisque claris Auctoribus, enarrat de parvulo Telesphoro cucullato, Salutis & Æsculapii comite ac ministro, qui sanitatem perficere credebatur; quem descripsimus pag. 53. Nec omittendus Salmasius ὁ μακαρίτης, qui *in Spartianum* pag. 38. plurima non contemnenda de Diis Auxiliaris ac Asseclis, Assessoribus seu Consentibus, more suo congerit.

A Meritò apponitur Amaltheas cornu; ad denotandam ubertatem, hilaritatem, felicitatem, quæ per salutem, aut ex ea nascitur: ista enim cæteraque boni ominis, per cornu-copiam in numismatis significantur, Erizzo in *Tito*, Augustinus *Antiquitat.* lib. si. Nihil enim optabilius esse debet, quàm bona valetudo, Plato lib. ii. *de Legibus.*

Cuditur sedens in cathedra, tanquam Dea, Cassan. *Catalog. glor. mundi* pag. 121. Justus Rycqoius singulari libello *de Capitol. Rom.* cap. xix. vel quia eo situ requietem adfert; aut quòd sedere identidem debent qui convalescunt; quamB vis nonnunquam pedibus stans, aliquando baculo incumbens, prout in Numismate nostro, repræsentetur; quasi recuperatâ confirmatâque valetudine, surgere è lecto ægroti soleant. Ergo, amice Lector, improbatis Neotericorum pravis sententiis, nostris lubens accede: ac

Vive, vale; si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti; si non, his utere mecum.

FINIS.

QVIA in Observationibus ad priscos Nummos Nemausenses, *crebrò mentionem fecimus studii & diligentiæ, quam horis subcisivis impendimus in conquirendis ac investigandis Tabulis antiquis, Lapidibus, Nummis, Gemmis, Statuis, Sigillis, Imaginibus, Sepulcris, cæterisque Monumentis, maximè ut Civitatem nostram illustriorem & celebriorem redderemus; Syllabum rerum, quæ in instituto Opere in* III. *Volumina distincto tractantur, in studiosorum gratiam tradere, nostrisque Concivibus hanc operam præstare necessarium duximus, ut antiquitatem à situ quodammodo vindicemus, quandoquidem, ut bellè & verè canit Ausonius,*

MORS ETIAM SAXIS, NOMINIBVSQVE VENIT.

VOL. I.

ANTIQVITATES NEMAVSENSES.

LIBER I.

CAPVT I.

AVCTORES XLVI. veteres & recentiores, Græci, Latini, Franco-Gallici, qui de Nemauso, necnon illius antiquitate, dignitate, splendore, nobilitate, situ, & cæteris ad eam spectantibus loquuntur.

CAP. II.

NOTÆ, & Observationes in Auctores præcipuos Nemausum laudaotes, in queis hæc scitu digna occurrunt. In prima Narbonensi, Celticæ Galliæ membro, populi olim clari Volcæ Tectosages seu Tectosagi occidui, & Arecomici ortivi, quorum Nemausus caput ac Metropolis. Arecomicorum vires, opes, fines satis ampli, Regiones, Montes, Urbes, Oppida, Vici, Fluvii, Portus, Insulæ recensentur. Privilegia in illos à Pop. Rom. & Cæsaribus collata. Peregrinatio Augusti in Galliam Narbonensem, & de Circio Vento eam infestante. Secessus Tiberii in Insulam Rhodum, & Statuarum triumphalium eversio à Nemausensibus facta, ac de injuria à callido Principe dissimulata. Nemausensium promtum obsequium & cultus erga Tiberium cæterosque Imperatores. De nobilium, ac civium Romanorum, in Civitatem Nemausum adventu, temporibus Augusti, & XLV. Villarum, aut ampliùs, ædificatione in agro Nemausensi priscum adhuc nomen retinentium. De Insula vulgò *la Camargue*, quædam obiter annotantur. De situ Urbis nostræ, & itineribus Romanis, ac Viâ Aureliâ publicâ, seu militari, ducente Româ per Tusciam ac Alpes maritimas Arelaten, *Nemausum*, Narbonem, Tarraconem, ad ultimas Hispanias usque, columnis milliariis ornatâ & distinctâ. De Cœli ac soli Nemausensis bonitate & ubertate, hortorum amœnitate, saltuum ac nemorum (idiomate nostro *Garrigues*) semper vernantium & fragrantium (qualis mons Hymettus, aut Arabia felix) præ-

A stantiâ; cocci, seu grani tinctorii, Arabum *Kermes*, serici, mellis, lactis, cascolorum, lanæque magno proventu: necnon vini generosi, ficuum, pomorum, oleique præpinguis, frugumque omnis generis.

CAP. III.

DE ORIGINE Urbis nostræ, ab HERCVLE, non Thebano, sed Ægyptio monstrorum domitore, vel NEMAVSO filio ad annum mundi MMCCC. aut præter propter, ut nonnulli,
B volunt, conditæ: deque Polypædia Herculis.

CAP. IV.

DE illis qui Dominio NEMAVSI potiti fuere, & variâ fortunâ ac cladibus, sub Gallis, Romanis, Gothis, Francis.

CAP. V.

C COMITES à Carolo Magno, & Ludovico Pio, Gothis & Saracenis profligatis, Aquitaniæ, Galliæ Narbonensi, cæterisque Provinciis ab Aula remotis præpositi. Postremorum Comitum ac Vice-Comitum NEMAVSENSIVM res gestæ memorabiles, ex Archivis publicis & Scriptoribus coætaneis: eorum jura, privilegia, beneficia Consulibus & civibus NEMAVSENSIBVS concessa, à Francorum Regibus pleniùs confirmata, post Nemausensis Comitatus cum sacro patrimonio confusionem, per decessum sine prole Alphonsi Pictonum Comitis Lud. IX. fratris, & Joannæ Tolosanæ Raimondi VII. ultimi
D Comitis filiæ. Senescalli in locum Vicariorum Comitum à Regibus Christianissimis instituti. Series (interrupta tamen) Senescallorum Bellicadri & Nemausi, ab Anno MCCXXVI. & MCCXXVIII. ignota hactenus & inedita.

CAP. VI.

EXPLICATIO duorum vetustorum Numismatum Nemausensium ex ære.

CAP.

A

CAP. VII.

NEMAVSVS *Christiana*, Ædibus facris, Epifcopatu, quatuor Conciliis illuftris. *Politica*, & *Forenfis*, Confulatu, & diverfis Judicum Decuriis, deque earum Jure, Auctoritate, & Judiciaria ditione. Ad finem Capitis, Chartarum Nemaufenfium ope, fupplentur aliquot Epifcopi, à G. Catello Senatore Tolofano, & aliis in Præfulum Nemaufenfium nomenclatura prætermiffi.

B

LIBER II.

CAPVT I.

SIMVLACRVM novæ & antiquæ Vrbis, deque craffiorum murorum ambitu, nonaginta, ut quidam coojiciunt, validis turribus munitorum; & nominatim de Turri Magna, feu Decumana, Vinateria, & Caftelli Regii turribus. Defignatio infignium ædificiorum & feptem collium, quibus Vrbs infidebat.

CAP. II.

PORTÆ recentes fex, & vetuftæ decem, cum viis publicis, & vicinalibus ducentibus ad Volcas finitimos, Gavaros Saluvios nempe, Helvios Celtas, Gabalos, Cemmenos montes, Arvernos, Rutenos, Cadurcos, Tectofages, Narbonios, feu Atacinos, & populos remotos.

CAP. III.

DESCRIPTIO Amphitheatri, & figurarum fymbolicarum in illo fculptarum; itemque Campi Martii.

CAP. IV.

DESIGNATIO Ichnographica & Orthographica Bafilicæ Adriani, five Capitolii, hodie domus quadratæ.

CAP. V.

TEMPLVM ad Fontem, Dianæ nuncupatum, cum folo Ichnographico & optica ædificii delineatione.

CAP. VI.

DE Fonte famofo, & Viftro fluvio pellucido, per proximas paludes in mare Volcicum uno oftiolo defluente.

CAP. VII.

DE Echo refonabili.

CAP. VIII.

DE Balneis & Thermis, ac Sphærifteriis.

CAP. IX.

PONS Gardius cum Aquæductu fuperimpofito, aquas limpidas ex Vticæ fontibus facris per feptem leucas Nemaufum flexuofis femitis derivante.

CAP. X.

PALATIVM antiquum, hodie Forum Judiciarium, feu Dicafterium.

CAP. XI.

TEMPLVM Cathedrale Beatæ Virgini confecratum, cum reliquiis vetuftatis, tàm intra quàm extra, confpicuis.

C

CAP. XII.

BASILICA, feu Hofpitium Regium, vulgò *Thefauraria*.

CAP. XIII.

CVRIA Civilis, aut Municipalis Senatus.

D

CAP. XIV.

COLVMNA cum Salamandra flammis obfepta, quam erexit Francifco I. Francorum Regi P. P. M. P. Q. N. *Patri Patriæ*, *Magiftratus Populus Que Nemaufenfis*, cùm Urbem nempe ingrederetur Anno M. D. XXXIII.

E

CAP. XV.

GYMNASIVM Litterarium, five Academia à Francifco I. fundata Anno M. D. XXXIX. à cæterifque Regibus beneficiis ornata: deque illius difciplina, legibus, Rectoribus, feu Gymnafiarchis doctrinâ præftantibus.

CAP. XVI.

F

TEMPLA duo Reformatorum.

CAP. XVII.

PLATEÆ & Fora.

LIBER III.

CAPVT I.

VETVSTATIS reliquiæ Nemausum illustrantes cum figuris, quæ non inveniuntur apud Albenatem, nec alios Antiquitatum nostrarum descriptores: & præsertim Simulacra, Sigilla, Statuæ Deorum, Dearumque, Imperatorum, Augustarum, necnon illustrium Romanorum, ut Mutii Scævolæ dextram foculo ad sacrificium parato injicientis, M. Curtii juvenis se cum equo in specum pro salute Reip. immittentis, aliorumque clarissimorum virorum.

CAP. II.

SIMVLACRA, & effigies ignotæ.

CAP. III.

AQVILÆ marmoreæ capitibus truncatæ, atque diversorum Animalium Icones, Pavimentum tessellatum, quod *Mosaicum* dicunt. Graphia ac Stili, Fibulæ Vestiariæ, item & Citharœdicæ, quibus pudenda Citharœdorum & Comœdorum coërcebantur, Claves ferreæ, Strigileculæ æneæ Balneariæ, Specula è chalybe, Lampades pensiles, ac demum Candelabrum vitreum elegantissimi operis.

CAP. IV.

INSIGNIA Religionis Romanæ cum instrumentis Sacrificiorum, Disco, Paterâ ex ære variæ formæ, Simpulo, Capedunculâ, Gutto, Vrceo, Aquiminali, Ahenis, aliisque Vasculis, tum æreis, tum fictilibus, è terra Lemnia, è nostra supellectile antiquaria ferè depromtis.

CAP. V.

RES FVNEREÆ describuntur. Duplex defunctos monumentis condendi modus, frequens apud Romanos & Arecomico-Nemausenses, corpora terræ mandando, vel igni comburendo. Exhibentur quædam Sepulcra marmorea, Sarcophagi, Arcæ lapideæ, plumbeæ, Vrnæ sepulcrales, ac cinerariæ, marmoreæ, ex ære fusili, fictiles, è terra rubra, subnigra, è vitro, præsertim vascula lacrymatoria, plurimaque vascula ignota testacea, Lucernæ sepulcrales fictiles, æneæ cum lychnuchis, seu candelabris tripedibus ex metallo, quæ Antiquarii nondum viderunt; deque oleo & lino incombustibili multa disseruntur. Deorum Penatium & Isidis sigilla, è sepulcris recens eruta, delineantur: Item aviculæ, pisces, & animalia queis defuncti in vita oblectabantur, crepundia cum quibus pueri tumulati. Specula è chalybe rotunda, necnon quadrata, strigiles, torques, armillæ, instrumenta quædam Sutorum, Chirurgorum, Architectorum, & aliorum Opificum; Gemmæ, Aonuli, Numismata, Sepulcra integra QVADRATORVM, VRSINORVM, TROBIORVM, MATERNORVM & ignotorum, paucis abhinc annis detecta & effossa, Curiosis demum aperiuntur & evulgantur. De Naulo, sive pretio Charontis portitoris, Græcis *δανάκη*, quod mortuorum ori imponebant pro vectura, in sepulcris Nemausensibus satis frequenter invento.

CAP. VI.

NVMMI Aurei, Argentei, Ærei, diversis temporibus Nemausi reperti magno numero: item Annuli, Lapilli, ac Gemmæ incisæ, & excisæ. Elegantiorum figuræ proferuntur.

CAP. VII.

VIRI illustres; item Scriptores Nemausenses veteres & recentes.

CAP. VIII.

MORES & studia Nemausensium, cùm priscorum, tùm hodiernorum.

VOL.

VOL. II.

INSCRIPTIONES ANTIQVAE DXXV.

VRBIS ET AGRI NEMAVSENSIS, necnon Locorum & Oppidorum intra III. aut IV. lapidem, ad faciliorem intellectum, in XVI. capita distinctæ, fuisque Iconibus expressæ.

VOL.

VOL. III.

DE RE NVMMARIA VETERVM.

CATALOGVS Auctorum, qui de Numismatibus scripserunt, vel qui ad illorum intelligentiam faciunt. A

DE utilitate capienda è Numismatis.

AN Numisma sint monetæ annumeranda.

DE materiâ, & falsitate Nummorum.

DE fabricatione, & notis Nummorum diversi generis.

DE characteribus, numeris, & litteris in illis expressis, diversæ formæ.

DE Numismatibus incognitis, vel saltem obscuris & abstrusis.

EXPLICATIO & illustratio DXXXVI. antiquorum Numismatum ex diversis Auctoribus, & *solo Nemausensi* collectorum, ordine al-
B phabetico, cum figuris.

QVICQVID SVB TERRA EST IN APRICVM PROFERET ÆTAS.

FINIS.

IACOBI GRASSERI,
BASILIENSIS,
DE
ANTIQVITATIBVS NEMAVSENSIBVS
DISSERTATIO,
QVA,

præter Populi Romani magnificentiam, varii ritus explicantur.

ORNATISSIMIS ET PRÆSTANTISSIMIS VIRIS,

D. LVCAE LIECHTENHANIO, ET D. I. GEORGIO ECKENSTEINI,

AMICIS SINGVLARIBVS

S. P. D.

NOn dubito, Intimi mei, nonnullos fore qui Dissertationem hanc meam de Nemauso visuri, illud Euripidis in me usurpent,

Ὡς ἐν γε κρίνοιτ' ἂν ὐ καλῶς φρονεῖν,
Ὅστις πατρῴας γῆς ἀτιμάζων ὅρυς,
Ἄλλην ἐπαινεῖν, καὶ τρόποισιν ἥδεται.

Meo quidem judicio non rectè sapit,
Qui spretis Patriæ finibus,
Alienam laudat, & moribus gaudet alienis.

Siquidem uberrima suppeteret materia, sive quis antiquiora illa cum Romanis gesta, à quibus Augusti temporibus per L. Munatium Plancum Galliæ Comatæ Prætorem, Rauricum Colonia ducta: sive seculis nostris viciniora, de miranda illa, excusso jugo, in libertatem vindicatione, variisque bellis divinis auspiciis & præsidiis feliciter gestis, locorum gnarus, veritatisque studiosus methodicè & perspicuè concipere vellet, in primis cùm Latinæ Musæ omnium penè horum memoriam despexisse videantur.

Ego Romanorum illustria illa monumenta, quæ Nemausi deprehendi, melioribus ingeniis publicè exhibiturus patriam nostram non sperno, nec tam vana imitatione, qua nonnulli vix Rhodanum Nccarumve transgressi laborant, alienos mores indui, ut Helvetius difficulter videri possim: religioso sanè animo sæpius illud expertus quod Ovidius Naso libro primo *de Ponto* scribit,

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, & immemores non sinit esse sui.

Theseus licèt Ariadnem, ut Philostratus Lemnius in illius pictura refert, summis amoribus prosequeretur, cupiebat tamen quàm anxiè vel fumum solummodo Athenarum videre, quod & Vlyssem apud Alcinoum optasse 9. *Odyss.* legimus. Et profectò quicunque ingenuam mentem à natura inditam experitur, cum Luciano testari cogitur, patriæ fumum cuilibet clariorem videri quovis igne qui alibi est lucuientissimus. Tantum autem licèt patriæ amorem debeamus, generoso tamen animo, si quando fata ita volunt, quamlibet terram Viro forti patriam esse statuamus, ita apud exteros victuri, ut quemadmodum totum Cœlum nobis promitti scimus, sic universum hunc sublunarem mundum, gremio suo materno libenter nos suscipere credamus. Hinc peregrinationes, quæ animis ingeniisque plurimùm conducunt, nullo modo pusillanimitate urgente negligere, nec etiam illas temerè, sed prudenter & fortiter suscipere decet: siquidem quocunque tandem devenimus, patriam offendimus, cum parentibus, fratribus & amicis versaturi: quod ego ubique locorum, per Dei miserationem, in peregrinationibus meis observavi: adeò ut meritò Narbonensis Provinciæ, in qua dum biennium egi plurimos veros amicos expertus sum, nobiliores antiquitates publici juris fecerim. Meruit hoc Nemausensis Academia, quæ me in consortium Vticâ, ubi ab Amicis, Civium Vrbisque genio delectatus, detinebar, vocavit. Meruit Politicus & Ecclesiasticus Senatus, qui me non advenæ, sed indigenæ, quin amici & fratris loco charissimum habuit. Meruit Monspelium quoque, quo nescio quid mihi unquam jucundius obvenit. Pulcherrimæ hujus urbis memor Gigordi, Pacii, Sauravii, Serrani & Saraceni, ut & Nemausensium, Chalassii, Cheironii, Ferrerii, Gaisadi, Barnerii, Lansardi, aliorumque Amicorum sanctissimam memoriam summo cum affectu exosculor.

JACOBI GRASSERI

DE

ANTIQVITATIBVS NEMAVSENSIBVS

DISSERTATIO.

Diligentiùs Romanam illam majestatem considerаturi, demisso animo nostri seculi miserebimur, & tanquam degeneres humi repentes, nec non adhuc victricium armorum tonitruis perterriti, ad illustria illa Trophæa vix oculos nostros ulva & alga inumbrati attollere audemus. Surgunt quidem nonnulli hoc ævo animi, qui cælestibus vegetati spiritibus cum immortalitate tanta cum generositate certant,

Vt vix humana videantur stirpe creati.

Sed nescio tamen quid heroici natura prioribus indiderit, ut non solummodo eorum, dum inter vivos agerent, dexteritas, sed & postquam dissoluti corporis ergastulo se subtraxissent, nomen omnibus terrori esset: adeò ut superstites ætas observantiæ igitur fortiores & meliores defunctorum nominibus intimarit, unde Camillos, Fabricios, Scipiones & Augustos tanquam entheorum genniorum participes plurimos honoratos videmus.

Tanta etiam nonnulli fuerunt animi magnitudine, ut quos vivos unius regni licèt vastissimi limitibus continere nequivit, exanimes diversis mundi plagis Natura deposuerit:

Crassum Parthus habet, Libyco jacet æquore magnus
Julius ingratum perfudit sanguine Romam.
Et quasi non posset tot tellus ferre sepulchra,
Divisit cineres.

Vt taceam potentissimam Monarchiam, quæ Latium terrarum orbi præsidere voluit, conscia memoria Helvetios nostros veneraturus, imò ingemisco pectore, si quando animum subit, quam generosis imbelles procreati simus parentibus, quos inermes Mavortia olim illa Cæsarum proles offendisse non sine æterna jactura dolet. Non tantùm, sed enim mortalium genus, sed & communis nostra mater Tellus, ceu febri quadam affecta, pristino virtutum vigore deficit, utpote quæ communia ingeminans suspiria adversam Lucinam incuset.

Vt volantibus oculis universum hoc prætercam, ecquid cùm Roma floreret, augustius in Gallia Nemauso fuit, cujus rudera sine tristi stupore nemo arbitrabitur?

Sed vicissitudinem humanam experta, rarum tandem illud decus, quo vel Romanis ipsis admirationi fuit, dejectum sensit, ut suo quoque exemplo testaretur, nihil sub Cælo unquam floruisse, quod communem hanc tempestatem effugent. Non tantùm hominibus, sed & urbibus invida mors imminet. Majori avaritia laborat senex Cha-

A ron, quàm ut homuncionum naulo contentus, civitatum obliviscatur.

Nemausi fundamenta Hercules jecisse creditur, occasione filii Nemausi, eùm interfecto Geryone ex Hispaniis illac in Italiam tenderet. Iter hoc ab omnibus cùm Græcis tùm Latinis annotatur Auctoribus: nec quisquam negaverit Herculem civitatibus condendis fuisse occupatissimum.

Quòd autem filii nuper ibidem nati nomine urbem nobilitarit, more suo factum: siquidem ab Afro filio Africam, à Scytho Scythiam, à Sardo Sardiniam, à Bento Bentesium, postea Brundi-
B sium, ab Olyntho Olynthum, & ab aliis alias regiones & urbes denominatas hinc inde legimus.

Hinc Stephanus *de Urbibus* scribit: Νίμαυσος πόλις τῆς Ἰταλίας *, ἀπὸ τοῦ Νιμαύσου Ἡρακλείδου, *Nemausus urbs Italiæ* *, *à Nemauso Herculis filio.*

Italiæ autem urbem vocat, quòd ab Italis, hoc est, Romanis, habitaretur: quemadmodum in antiquo codice, qui ibidem in Bibliotheca Episcopali asservatur, Nemausus Gothiæ urbs appellatur, quòd videlicet à Gothis usque ad Caroli Martelli tempora possideretur, ut & alio loco Gothorum regia appellatur. Vnde regio barbarè *Languedoc*, quasi *Land der Goth*, vel inversis litteris,
C *Goth land*, id est, regio Gothorum, vocatur.

Plinius etiam *lib.* 3. *cap.* 4. Heracleam, quam Nemausum credimus, in Narbonensi Gallia ad ostium Rhodani ponit. Videmus non procul inde Rhodanum in Mare Mediterraneum exonerari.

Tantum ergo Romani Urbis fundatorem Genium urbis Nemausum tanquam Deum tutelarem aris & templis coluerunt.

Gothicus furor & temporis injuria duas nobis dedicationes reliquit, ex quibus narrationi fidem facimus: quas clarissimus Jurisconsultus D. Isaa-
D cus Chironius, ob integritatem & variam doctrinam amicus singularis, cùm illic degerem, mihi monstravit:

DEO. NEM---
--X. VTVLIVS
PERSEVS
HOROLOGIVM
ET. CERVLAS. II.
ARGENTEAS
T. P.

Fragmentum insignis tabulæ:

E --EO. SILVANO. ET. LIBERO:
PATRI. ♡ ET. NEMAVSO ♡
---RCHVS. SYNODI.--------

Figura cordis spina aut stilo compuncti, utrinque nomen Nemausi ambit: arbitror indicium esse maximi affectus; similem figuris † in plurimis epitaphiis ibidem repertis videmus.

* Rep. Γαλλίας, *Galliæ*, quidquid hìc annotet Auctor.
† Vid. leg. *figuram.*

Adjungit posterior dedicatio Genium, Diis maximè à gente illa cultis: Silvanum in silvis, quæ circa Nemausum, quam quidam ideo à nemoribus dictam nugantur, venerabantur. Sic etiam vicini Phocenses prope Massiliam silvam instar templi habebant, ut videmus *libro* tertio apud Lucanum, cujus versus prisci moris ergo adjicio:

Lucus erat longo nunquam violatus ab ævo,
Obscurum cingens connexis aëra ramis,
Et gelidas altè summotis solibus umbras.
Hunc non ruricolæ Panes, nemorumque potentes
Sylvani, Nymphæque tenent, sed barbara ritu
Sacra Deûm, structæ diris altaribus aræ,
Omnisque humanis lustrata cruoribus arbos,
Si qua fidem meruit superos mirata vetustas,
Illis & volucres metuunt insistere ramis,
Et lustris recubare feræ, nec ventus in illas
Incumbit silvas, excussaque nubibus atris
Fulgura, non ullis frondem præbentibus auris.
Arboribus suus horror inest: tum plurima nigris
Fontibus unda cadit, simulacraque mœsta deorum
Arte carent, cæsis exstant informia truncis.
Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
Attonitos, non vulgatis sacrata figuris
Numina sic metuunt: tantum terroribus addit
Quos timeant non nosse deos, &c.

Liberum Patrem ob generosissimas vineas, quibus regio ad Formiarum usque invidiam abundat, coluerunt, quod & alia dedicatio innuit, quæ Ægyptiorum more, quorum forsitan nonnulli eo tempore Nemausi erant, Bacchum Serapin vocat, quem aliàs etiam Osirim appellarunt. Martialis,

Isæum Serapin Nilus veneratur Osirim.

Tibull. *lib.* 1. *eleg.* 7.

Hic docuit teneram palis adjungere vitem,
Hic viridem dura cædere falce comam.
Illi jucundos primùm matura sapores
Expressa incultis uva dedit pedibus.
Ille liquor docuit voces inflectere cantu,
Movit & ad certos nescia membra modos.
Bacchus & agricolæ magno confecta labore
Pectora tristitiæ dissoluenda dedit.
Bacchus & afflictis requiem mortalibus affert,
Crura licèt dura compede pulsa sonent.
Non tibi sunt tristes curæ, non luctus Osiri,
Sed chorus, & cantus lenis, & aptus amor.

Quod autem horologium dedicatur, more vetere factum. Viennæ fragmentum offendi, ubi

......RIVS. MANS......
...ROLOGIVM. DESV......
..RES. P. A. NOVO
......RES.

Item aliud, quod delubrum refert, cum litteris supra testudinem H--ROL--G--M.

Geryonis tricorporis statua, quæ hodie in Campo Martio, sic enim omnis vicinia Amphitheatri in antiquis instrumentis, quæ Nemausi supersunt, appellatur, in honorem Herculis fundatoris erecta fuit. Existimarunt enim se de Tutelari benè merituros, si illius adventui congratulantes, recentis victoriæ indicem posteris consecrarent. Nec dubito antiquitus ludos in Herculis honorem celebratos eo in loco, quem tandem Romani, admiranda illa Amphitheatri mole, quam nec temporis injuria infringere valet, eminere voluerunt: nuspiam enim temerè quemvis locum sacris suis destinarunt. Quamvis autem me non fugiat, veteres,
A sive Græcos, sive Latinos intellexeris, strenuè pugnaturos Herculi sacrificantes ludos venisse, ut ex Paulo Æmilio apud Plutarch. in *ejus Vita* constat: auderem asserere Nemausense Amphitheatrum communi suffragio, cùm terrà marique serenissima pax esset, Fundatori Herculi dedicatum. Adspice taurorum illud par, quo Amphitheatri portæ superbiunt, & iveris in sententiam quam hic adscribo.

Exhibui paulò antè Geryonis tergeminam statuam, monstro nunc tauros, quos victor domitis Ebusæ, majoris & minoris Balearicæ concordis Regibus in Italiam abduxit.

B Passim autem apud Auctores occurrit Herculem & Mercurium certaminum & hujuscemodi ludorum præsides fuisse habitos, ut apud Pind. 10. *Nem.* & 2. *Pyth.* Orph. in *Hym. Mercur.* Pausanias etiam in *Messen.* refert, in curriculo Messeniaco statuas fuisse Mercurii, Herculis & Thesei, quas Græci certaturi summè venerabantur. Et in *Arcadicis* ait prope stadium urbis Megalopolitanæ fuisse templum Mercurio & Herculi unà dedicatum. Viennæ lapidem, inter alias singulares antiquitates, prope templum D. Mauricii videmus:

C D. D. FLAMINICA. VIENNÆ. TEGVLAS. ÆNEAS. AVRATAS. CVM. CARPVSCVLIS. ET. VESTITVRIS. BASIVM. ET. SIGNA CASTORIS. ET. POLLVCIS. CVM. EQVIS. ET. SIGNA. HERCVLIS. ET. MERCVRI
D. S. D.

Mercurius autem certaminum judex & arbiter ante Herculem fuit; hic enim, ut apud Theocrit. in *Eidyll.* est, in lucta ab Harpalico Phanopæo
D Mercurii filio institutus, & superato Gigante, ut Philostratus in pictura Antei refert, à Mercurio coronatus fuit.

Augustus, exstincto M. Antonio, victor ex Ægypto redux, Nemausum Coloniam duci proculdubio voluit: unde Suetonius cap. 4. in *Tiberio* scribit: *Pater verò Tiberii, Quæstor C. Cæsaris, Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulit: quare & Pontifex in locum P. Scipionis substitutus, & ad deducendas in Galliam Colonias, in queis Narbo & Arelate erant, missus est.* Confirmat numus vetus, Nemausi frequens, qui Crocodilum palmæ arbori alligatum, lauream-
E que coronam, hodie Vrbis sigillum & insignia, in Ægyptiacæ victoriæ testimonium, altera verò facie duorum Juvenum capita cum inscriptione, IMPP. PP. D. F. exhibet. Ego Tiberium & Drusum Nerones, Liviæ filios esse judico, ut sit *Imperatoris patris patriæ Divi filii.* Plurimis enim testimoniis constat, Augustum privignos istos filiorum loco paterno prorsus amore prosequutum. Quantæ etiam Tiberius auctoritatis Nemausi fuerit, vel ex eo liquet, quòd imagines & statuas ibidem habuit: quas tamen, cùm in Insula Rho-
F do Alrenus* à Romanis moribus biennium egisset, subvenerunt, ut habet Tranquillus in *illius historia* capite 13. Vnde etiam Nemausensium in Romanam majestatem serius amor apparet. Nemausus igitur Colonia est, quæ trans Rhodanum in via versùs Narbonem ducenda erat: cis autem Rhodanum in Arelatensi parte, sive Tarascum, sive alia aliqua Provinciæ, ut hodie totam illam regionem vocamus, urbs sit non disputo. Apparet autem Augustum illa Galliæ parte maximè delectatum quæ Rhodano adjacet, siquidem etiam

ex

* Vox depravatissima, leg. omnino *alienus*.

ex Cajetana Inscriptione novimus, iisdem temporibus per L. Munatium nostrum Plancum, Lugdunum Coloniam factam. Nullæ ergo rationes sunt, quibus nobis patiamur Nemausum Aricomicorum ab Antonino illiusque fratre Vero Imperatoribus ductam: quemadmodum etiam ridiculum est, COL. NEM. pro *Colonia Nemausensium*, legere, *Colligavit nemo*, ut ille in *Symbolis Heroicis* asserit. In eo autem numismate Nemausus Colonia vocatur, ut & in quibusdam inscriptionibus, quæ à præstantissimis viris, D. Chalassio, & D. Gaisado, mihi exhibitæ, quarum lucem clarissimus Jacobus Zuingerus seriò sæpe exegit:

L. IVLIO. Q. F. VOLT
NIGRO
AVRELIO. SERVATO
OMNIBVS. HONORIB
IN. COLONIA. SVA
FVNCTO
IIIIII VIRI CORPORAT
NEMAVSENSES
PATRONO
EX. POSTVLATIONE. POPVL
L. D. D. D.

T. INDESII. TERTII. ÆD. COL
AVG. NEM. DOMITIA. EROTE
SIBI. ET. VIRO. DE. SE. BENE
MERITO. V. F.

C. FVLVIO. C. FIL. VO
LVPO. SERVILIAN— — —
ADLECTO. INTER. PRÆTOR— — —
AB. IMP. CÆSARE. AVG. VESPA— —
PRÆFECTO. ALÆ. LONGINIA
IIII. VIR. AD ÆRARIVM— — —
PONTIFICI. PRÆFECTO. VIGI— — —
IVLIA. D. FIL. CONCESSA
VIRO.

D. M.
VMIOII. AVITI. MILIT.
LEG. VII. GEMIN. FELICIS
BENEFICIARI
IVNII. OMVLLI. CONSVLAR
CVRA. T. VITRASII. POLLION
LEGATI AVG.

— NORAT. IIII. VIR. IVRIS
DICVNDI PONTIFIC.
PRÆF. VIGIL. ET. ARMOR
Q. LVCRETIVS. HONORAT
PATRI. OPTIMO PIETATIS
. . . .

D. M.
SEX. AVRELI
ZOSIMI
STATORI. NEM.
AVRELIA. COS
MIA. FRATRI
PIISSIMO.

L. LETIVS
MARVLLVS
IIIIII. VIR. AVG.
DECVR. ORNAM.
V. F.

D. — — — —
C. FVLVIN. — — — — — — —

RI. IIIIII. VIR, AVG. — — —
PORAT. ET. DECVRIO
NIS. ORNAMENTAR — — —
FVLVIA. G. F. GASSIAN— —
PATRIS. RARISSIM. ET
SANCTISSIM.

D. M.
IIIIII. VIR. AVG.
Q. AVRELIO
HERMÆ
VESTIAR. ITAL.
IIIII. VIRI. AVG.
POLITICVS
PHOEBVS
RESTITVTVS. LIB.
ET. SYNTYCHE. LIB.

D. M.
M. CORNELII. M. F. VOLT.
MAXIMI. IIII. VIR. AB. ÆR.
PONTIFICIS.

— — — — — — — — — — — — — —
ET. PHILOMVSO
Q. SOLONII. ET F. VO— — —
SEVERINO
EX. V. DECVRIIS. EQVO
PVBLICO LVPERCO
IIII. VIR. AB. ÆRAR.
PONTIFICI
FLAMINI. PROVINCIÆ
NARBONENSIS
TRIB. MILITVM. LEG. VIII. AVG.
CIVITAS FOROIVLENSIVM
PATRONO.

D M.
SAMIÆ. ET FIL.
SEVERINÆ
FLAMINI. AVG. NEM.
C. TERENTIVS
ANICETVS. AMICÆ
OPTIMÆ. ET. SIBI.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
IIII. VIR. AB. ÆR.
POMPIA. SERVATILLA
VIRO
PIENTISSIMO.
IIIIII. VIR. AVG.
C. MARCIVS
PHILOLOGVS
V. S. P.

D. M.
ET AEMILII. FIRMI
AED. COL. ET.
CLOVSTRIÆ. SVAVIS
VXORIS
AEMILIANVS. FIL.

L. DOMITIO L. F. VOL.
AXIOVNO. PR. IIII. VIR. ESS.

— — — CÆSAR — — —
— — — RMANICI
PRÆ — — — —

Diis.

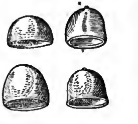
DIIS. MANIBUS
IIIIII. VIR. AVG.
C. POMPEII
DIOMEDIS
T. F.

D. M.

Q. AVREL. EVHEL.
PIST. IIIIII. VIR
AVG. CORP.
Q. CVRIVS. AVRELI
ANVS. FIL. ET
AVREL. EVTYCHES. IB.

D. M.

C. VETTII. HELIS
IIIIII. VIR. AVG. ET
VETTIAE SERVANDAE
VXORI
VIVI SIBI POSVERVNT.

Sunt quatuor pilei, quorum frequens figura in epitaphiis hic Nemausi inventis; acceptam autem libertatem, cujus pileus apud Romanos index fuit, significare pueri norunt.

D. M.

IIIIII. AVG. ET SCARIVS
RVFINVS. SIBI ET SVIS
V. F.

IVLIAE THALLVIAE
IIIIII. AVG.
L. IVL. HESYCHIVS. CONTVB.

In dextra hujus tabolæ parte, uxoris, in finistra verò mariti facies insigniter sculptæ sunt: exstat simile opus Vticæ, vel Vsetiæ, in vicinior *.

D. M.

IIIIII. VIR. AVG.
C. VETTI HERMETIS
IVLIA FVSCINA
VXOR
F.

IIIIII. VIR. AVG.
SEX. LVCRETIVS
LASCIVVS
SIBI ET LICINIÆ
SATVRNINAE
VXORI
V. F.

D. M.

IIIIII. VIR. AVG.
T. ICARI SOTERICHI
SERANA
VXOR.

* Rep. *vicinia.*

A ...L. VARERIAN. MIL....
...AVG. MILITAVIT ANN.....
..., MEN. VII. DIES. XXI.
...IXIT. ANN. XXXS. MENS...
... IES. XXVI. SVLIA. IVL...
...ILIO SANCTISSIMA...
... TATIS ET SIBI VIVA...

MANIBVS
SEX. SPVRII. SEX. F. VOL.
SILVINI
EVCHARISTVS. ET. GERMANVS. LIB.
IIIIII. VIR. AVG.

B

D. M.

M. ICCI
SOTERICHI
IIIIII. VIR. AVG.
OBRIA PHILESTE
MARITO KARISSIMO.

Quo jure autem Nemausus nobilissima Romanorum Colonia donata fuerit, vel ex eo patet quod Strabo affirmat, plurimos Nemauso Romam ivisse ut Magistratum peterent: adeò ut Nemau-
C sенses maximis Matris Romæ privilegiis fruerentur. Hinc Romani tantopere ob aëris, terræ & maris bonitatem Nemauso delectabantur, ut ad Romæ simulacrum novam Coloniam ædificarint. Aër serenus, æstate quidem à Canicula incensus, sed Ethesiarum flamine jucundus; Ver floreum; Æstas fructuum ditissima; Autumnus rarissimis uvis, pomis punicis, suavissimis ficis & oleis superbissimus; Hyems nullo frigore horrida, sed perpetuum quoddam Ver spirans, inter nectareas delicias incolarum animos & corpora reficit: mare perpetuò pisculentum, venationes & aucupia uberrima, fontes saluberrimi, thermæ admirabi-
D les, quæ vel Bajas Æsculapio sacras æquarent. Vide clariss. Dorthol. anni *Bellucenses.*

Vestiga diligentiùs priscum Vrbis situm: assurgit septemgemina collium veneranda series, quam mœnia incluserunt, cæsia in formam laterum saxia, qualia nos Augustæ Rauracorum, quam Mun. Plancus Coloniam duxit, prope Basileam nostram, & Aventici in potentissima Bernensium Ditione habemus, quæ Babylonicum opus mentiri possent. Advenam Amphitheatrum stupefaciet reliquis insignium operum ruderibus, quorum venerabilem conspectum Gothi Romanæ ma-
E jestatis jurati hostes oobis inviderunt, arbitrantis oculos distrahentibus. Sed ut semel dicam, quod viatores vix longis cogitationibus concipiunt. Quid si Romani Nemausum hac magnificentia exstruxissent, ut toti mundo significarent se ad tantum devenisse potentiæ fastigium, ut in hostium terram Romæ olim ab ipsis captæ & incensæ imaginem transferre valerent?

Amphitheatrum ex maximis & ferreis quasi albis saxis, quæ polita marmor referrent, tantâ industriâ ædificatum, ut nescias num ingeniorum, an corporum plus quàm humanas illas vires mira-
F ri debeas. Crederes Palladem Gigantibus architectonicam monstrasse. Figura totius molis ovalis est, sexaginta insignes in ordinem arcus efficiens, quorum quilibet crassitie decem, distantia vero unius ad alterum duodecim pedum, magnum Vrbi decus addit. Fuit olim quasi in medio Vrbis; hodie mœnia despicit, quà Monspelium itur. Justus Lipsius, qui juvenis sene major fuit, in tractatu *de Amphitheatro Nemausensi*, hujus partem exhibuit vulgariter præfatus: sed vel Nemausum non vidit, vel nihil inde speravit. Novimus quidem Lugdunum & Valentiam orbes nobilissimas fuisse, sed quibus indiciis probaverit Amphitheatris

tris eruisse longè pulchrioribus? Ego licèt diligentissimè quosvis angulos scrutarer, nihil talium deprehendi, cùm tamen illæ vix immanioribus tempestatibus fuerint concussæ. Arausioni C. M. arcus triumphales, & insignem Circi partem vidEmus. Arelati Amphitheatrum superest. Biterris non ita pridem in quodam horto similis operis vestigia detecta sunt. Narbo etiam multis antiquitatibus ornatur: sed quid hæc omnia præ Nemauso? Tanta saxorum mole, ut diximus, exstructum est hoc Amphitheatrum, ut diu à Gothis arcis & munitissimi propugnaculi loco, cui etiam turrim imposuerunt, habitum fuerit. Pinnæ, quibus saxa præminent ad malos regendos, integræ sunt, pauci gradus devoluti, arcus omnes & fornices ruinæ inexpertes: Orchestra tantùm ædificiis in arena à Gallis exstructis ante paucos annos cessit. Caveæ, quibus leones aliæque ad munera feræ detinebantur, muris intectæ sunt. Non procul à taurorum, de quibus suprà, capitibus, paulò inferiùs ad latus Lupa cum Romulo & Remo conspicitur: & in alio loco Pluto cum draconibus. Constat autem inferis in hujuscemodi locis aras fuisse positas, quas humano, heu! diaboli suasu, irrigabant sanguine. Incidit, dum horrens hæc cogito, illud Prudentii,

Hæ sunt deliciæ Jovis infernalis, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Averni.

Post Amphitheatrum secundum locum hodie habet Domus quadrata, seu Capitolium, ut vocant, ædificium magnificentissimum, pulcberrima columnarum serie suffultum, & circa tectum exquisitissimis sculpturis exornatum, ut affirmem vix hodie sculptores inveniri qui in tenerrimo gypso præstent, quod illi durissimo saxo ingeniosissimè & felicissimè expresserunt. Simile prorsus ædificium Viennæ Allobrogum exstat, quod à Christianis beatissimæ Virgini à multis hinc annis dedicatum est. In quem usum autem destinatum fuerit, variis variæ sunt opiniones: ego nec domum privatam, nec forum aliquod fuisse reor, sed potius sacellum alicujus Dei assererem.

Templum Dianæ magnificentissimum fuisse præter rudera, quæ haud vulgaria, cultus Divæ arguit. Cùm enim portubus, viis, venationibus & piscationibus, ut ex Callimacho & reliquis Veteribus patet, præesse crederetur, dubium non est Romanos in frequentissima ex Hispaniis in Italiam via sumtuosissimum Deæ tanta religione cultæ, quam & Venus apud Eurip. in *Phædra μεγίστην δαιμόνων* appellat, illiusque sacerdotem quibusdam in locis tam lautum dicit, ut diadema regium gestaret, exstruxisse.

Fons etiam Dianæ, qui prope illius templum ex durissimo saxo tanto gurgite scaturit, ut quandoque Vrbi inundationem minetur, ut ex epigrammate constat, quod in Collegio à Francisco primo fundato ad portam exstat, quo sumtu fuerit ornatus ex pavimentis tessellatis, si aliquantulum terram ibidem foderis, colliges. Ego cùm quandoque cum Amicis curiosiùs emblemata illa vermiculata, ut cum Lucilio loquar, scrutarer, Villæ Tiburtinæ recordabar, de qua Papinius Statius meus, cujus vetustissimum manuscriptum Nemausi decus nobilissimus Joh. Chalassius in amicitiæ sacramentum mihi dono dedit:

Calcabam nec opinus opes, nam splendor ab alto
Defluus, & nitidum referentes aëra testæ
Monstravere solum, varias ubi picta per artes
Gaudet humus, superantque novis Asarota figuris.

Nostra ætate superbiant Parisienses Nymphæ, S. Germani in Palatio Regio mirandis ludentes operibus, quibus humana ingenia nobilius nihil excogitarent, nisi superioribus seculis ars & natura invicem certasset, ne quid posteri haberent, cujus inventione elati, priscorum Auctorum monumenta negligerent.

Num autem fons hic Divæ tantùm, ceu lavacrum, consecratus fuerit, an verò in eo sacerdotes ejus ex more, ut apud Appolion. 3. *Argonaut.* & apud alios videmus, antequam sacra facerent, se lavarint, non disputo, cuivis propriam, siquidem tanti non est periculi, relinquens opinionem.

Doctissimus Johannes Steckius, peregrinationis meæ per illas Provincias suavissimus comes, fragmentum mihi exhibuit, ex quo Nemausensium in Dianam religionem fusiùs colliges:

Isis — — — — — — — — —
Serapis. Vestæ. Dianæ. somni
Hs. n. vi. phialas. ii
Chrysen .. cli .. gna
Deorvm. argentea. castrensia
Domo. haberat. Item. — —
Dedicatione templi. Isis. et. Serapis. Deo. — — — — — — — —
— — onibvs. Nemavsensivm. et
ornamenta — r — singvlis
*. v. ita. vt. in. pvblico. vescerentvr. distribvi. ivssit. in. qve
eivs. domvs
— telam. h. s. n. x. reliqvit
Item Imaginem. Martis. argenteam. ex
Amnagensibvs. dedit
c. ordo. ... eitvr.

Vidi etiam insignem lapidem cum hac Inscriptione:

Lvnæ. et. Isidi.
Avo. sacr.
C. Octavii.
Pedonis. lib.
Trophimio. Severi
Avg. v. s.

Isidis hujus templi, veræ fornices fuerunt, in quibus creberrimæ adulteriorum occasiones dabantur: hinc ad amantem Naso,

Ne fuge Iliacæ Memphitica sacra juvencæ,
Multas illa facit quod fuit ipsa Jovi.

Vnde non immeritò Tiberius, ut Josephus ait, sacerdotes ejus crucibus affixit & templa destruxit.

Illices hujus fontis aquas despicit Turris magna, vel Romana, ut vulgò vocant, admirabili structura monti imposita. Sunt qui Pharum fuisse arbitrentur, alii autem Mausoleum putant. Prætendunt illi mare vicinum pisculentum, & Italicis atque Hispanicis navigationibus frequens. Hi turris concavitatem Conditorium cum Hypogæo conjiciunt, freti testamenti fragmento, & aliis sepulchralibus indiciis ibidem inventis. Testamentum hodie ad portam Coronæ visitur, hac inscriptione:

. SIQVIS. EX. IIS. QVI. SVPRA SCRIPTI SVNT. CVM MORIAR. NON. VIVET. SIVE. POST. MORTEM. MEAM. MORIETVR. TVM. QVI. RELIQVI. IN. EORVM. LOCVM. QVI. MORTVI. ERVNT. ALIOS. PER. SVFFRAGIA. SVBSTITVANT. QVOS. DIGNISSIMOS. PVTAVERINT. DVM. NON. MINVS. IN. PERPETVVM. TRIGINTA. SINT. LICEATQVE. IIS. QVI PRAESENTES. ESSE. IIS. DIEBVS. NON. POTERVNT. IN. LOCVM. SVVM. CONVIVAM. EX. AMICIS. SVIS. MITTERE. EIVSQVE. MAVSOLEI. CLAVES. DVAE. PENES. ALIQVEM. LIBERTORVM. MEORVM. ET. CVRATOREM. CVIVSQVE. ANNI. SINT

SVBSTITVTI,

TROVCIVS MATERNVS.
C. LICINIVS SOTERICVS.
A. FVLVIVS TARENTINVS.
S. IVLIVS COSMVS.
TI. CLAVDIVS EROTEMVS.
P. ACILIVS. PHILODESPOTVS.
Q. CANINIVS EVTYCHVS.
Q. IVVENT. VENVSTVS.

Cùm autem Duellio Cos. S. C. cautum fuerit, ne quis in Vrbe sepeliretur, cujus & XII. Tabularum lex, & Cic. 2. *de Legibus* meminit, nisi quis virtutis causâ legibus non teneretur, consentaneum est primarium quendam Romanum Mausoleo illo conditum fuisse: attestatur vetus lapis Romæ inventus:

C. POPLITIO. L. F. BIBVLO. AED.
P. HONORIS. VIRTVTISQVE. CAVSA
SENATVS. CONSVLTO. POPVLIQVE.
IVSSV. LOCVS. MONVMENTO.
QVO. IPSE. POSTERIQVE. EIVS. INFERRENTVR. PVBLICE. DATVS. EST.

Idem apud Græcos observatum videmus: Capaneus enim teste Philostrato Lemnio in *Euadne*, Argis: Menœceus filius Creontis, qui consilio oraculi pro patriæ salute se interfecerat, Thebis prope portam Nelam †, ut & ibidem Amphion cum liberis & fratre prope portam prælidem *, sepultus fuit, ut annotat Pausanias in *Bœoticis*. Rara itaque sepulchra in urbibus: in viis autem, hortis & agris creberrima: unde adhuc hodie quoque ex vestigiis Viam Appiam Veterum sepulchris à dextris & à sinistris frequentissimam videmus. Et Cicero 1. *Tuscul.* *An tu egressus Porta Capena, cùm Calatini Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulchra vides.* Ita etiam legimus Acrisium Argivorum Regem, à Perseo ex Danaë nepote & civibus ante portam Larissæ, ut & tandem Perseum quoque in Via, quâ Mycenis Argos iter fuit, ad latus magnificè sepultum esse. Frontinus *de limite agrorum* lib. 1. ait Veteres in campis statuisse terminos quadratos, & interjectis locis arcas & monumenta. Quin casulas & ædificia monumentis in agris superimponebant, ut Petronii *Satyrico* videre est, ubi ait: *Imperator Provinciæ latrones jussit crucibus affigi, secundùm illam eandem casulam, in qua recens cadaver matrona deflebat.* Probat morem vetus Inscriptio:

M. AVRELIVS. ROMANVS. ET.
ANTISTIA. CHRESIME. VXOR.
EIVS. FECERVNT. SIBI. LIBERTIS.
SVIS. POSTERISQVE. EORVM. MONVMENTVM. CVM. AEDIFICIO. SVPERPOSITO.

† Rep. *Neitin.* * Leg. *Prætidem*, vel potiùs *Prætidas portas.*

A Quod & Jurisconsulti plurimis locis confirmari norunt.

Quarto ab Vrbe lapide Aquæductus superat, opus ingenii structura mirabile, cui par nec Germania, Italia, aut Hispania habet. Angliam non allego, in illa enim nihil talium monumentorum offendere potui.

Vulgò *Pont du Gard*, pons Gari vocatur; integit enim fluvium (qui ante biennium horrenda inundatione Alestum, ubi Comitis stabuli Lebernthcus hortus, invasit): tribus arcuum ordinibus, adeò ut inferior pons, qui pervius, infimas; secundus medias; tertius, cui Aquæductus in-
B cumbit, supremas montium partes pluribus arcubus conjungat. Aquæ prope Uticam, ubi templi Nympharum vestigia, & pluria Romanorum monumenta D. L. Allardo, & D. L. Brunerio, amicis desideratissimis indicibus, vidi, colligebantur, & per diversos canales in magnum illum Gari Aquæductum derivatæ, Nemausum ducebantur.

Non procul à Domo quadrata intimus meus Alexander Vom Stein Noviomagensis in privatis quibusdam ædibus magnam lapideam tabulam monstravit, in qua artificiosissimè Pegasus scul-
C ptus cum inscriptione,

PROCVL ESTE PROPHANI.

Reliquiæ proculdubio alicujus templi Musis olim dedicati, quandoquidem ob vicinum Massiliense Athenæum, Nemausi bonas Literas floruisse, vel solus Domitius Afer Nemausensis, de quo Eusebius ad Annum Christi XLVI. testatur, quantùm ille antem Musis dilectus fuerit docti norunt. Perpende etiam epigramma ibidem inventum:

D

—— ATRONI. FAMAM. BARBA ———
OVIVS. ROMA. LIBRIS. ADERIT. ———
AMISSOS. ORNAT. TITVLIS. EN. ASPICE ——
QVOS. HABET. INCOLVMES. FOVIT. AMORE ——
SVPREMAS. EBROR. NE. POSSIT RVMPERE. CER——
ARTE. SVA. CAVIT. CLAVSIT. OPERTA. FIDE
EXCIPIET. MANES. SVA. QVI. SINE. LITE. RELIQVIT
LAVDABIT. STVDIVM. CVI. SVA. CVRA. CAV—

E

Ælius Spartianus in *Vita Adriani*, ut & Dion Cassius mentionem faciunt Basilicæ, Nemausi in honorem Plotinæ Trajani uxoris exstructæ, cujus ne vestigia quidem Gothicus furor posteris reliquit. Aquis Sextiis lapis superest, qui magnificentiæ nos certiores facit:

PLOTINA. TRAIANI. VXOR. SVMMA HONESTATE. INTEGRITATE. FVLGENS. STERILITATIS. DEFECTV. SINE. PROLE. FECIT. CONIVGEM. QVI. EIVS. OPERA. HADRIANVM. ADOPTAVIT. IN. IMPERIO. SVCCESSOREM. HABVIT. A. QVO. IN. BENEFICIIS.
F MEMORIA. NEMAVSI. ÆDE. SACRA. MAXIMO. SVMPTV. SVBLIMIQVE. STRVCTVRA. AC. HVMNORVM CANTV. DECORATA. POST. MORTEM. DONATA. EST.

Eodem fato multa splendoris Romani testimonia, quæ communi sepulchro condita deprehendimus, non sine gemitu & dolore æquè ferentes tot insignium operum jacturam. In effectum heu tandem pro-

productum est, quod Neronis ille deliciarum ingeniosissimus Arbiter divino carminis fluore Satyræ immiscuit,

Omnia quæ tribuit Romanis arcibus odit,
Muneribusque suis iratus destruet istas
Idem qui posuit moles Deus.

Diu enim Ditis Fortunam his verbis alloquuta,

Ipsa suas vires odit Romana juventus,
Et quas struxit opes malè sustinet: adspice latè
Luxuriam spoliorum, & censum in damna furentem,
Ædificant auro, sedesque ad sydera mittunt.
Expelluntur aquæ saxis, mare nascitur arvis,
Et permutata rerum statione rebellant.
En etiam mea regna petunt: perfossa dehiscit
Molibus insanis tellus: jam montibus haustis
Antra gemunt: & dum varios lapis invenit usus,
Inferni manes cœlum sperare jubentur.
Quare age Fors, muta pacatum in prælia vultus,
Romanosque cie, ac nostris da funera regnis.

Aquilæ Romanorum insignia, quæ passim per Vrbem candido lapide effigiatæ visuntur, ornamentum fori aut palatii alicujus sine dubio fuerunt, quibus Gothi capita detruncarunt, significantes se orbis etiam caput Romam conculcaturos.

Qualia quantaque insuper Romanorum monumenta Nemausi desiderentur, innuunt Cæsarum epigrammata, quorum tabulas tantùm videmus:

SANCTI TATI IOVIS ET AVGVSTI SACRVM LVCILIVS CESTIO. F.	Viennæ columnam vidi cum his verbis: NVMINIBVS AVG. ET. DEAE. DIAN.

IMP. CÆSAR
D. AVG. F. AVGV.
PONTIFEX. MAX.
TRIB. POT. XXXIII
REFECIT. ET
RESTITVIT.

TI. CÆSAR
DIVI. AVG. F. AVG.
PONTIF. MAX.
TRIB. POT. XXXIII
REFECIT. ET.
RESTITVIT
V

IMP. CÆSAR
DIVI. F. AVG. PONTIF.
MAXIMVS. COS. XII
COS. DESIGNATVS. XIII
IMP. XIIII. TRIBVNICIA
POTESTATE. XX

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CÆSAR
AVG. GERMANICVS
PONTIF. MAX. TRIB.
POT. COS. DESIG. II
IMP. II. REFECIT

T. CLAVDIVS
DRVSI. F. CÆSAR
AVGVST. GERMANIC.
PONTIF. MAX. TRIB.
POT. COS. DESIGNAT. II
IMPE. II. RECEPTI
LXXXV

IMP. CÆSAR
D. HADRIANI. F.
T. ÆLIVS. HADRIANVS. ANTONIVS
AVG. PIVS
PONT. MAX. TRIB. POT.
VIII. IMP. II. COS. IIII
P. P.
RESTITVIT
I

Sic & duæ aliæ similes Inscriptiones exstant, quarum una habet RESTITVIT. II. altera RESTITVIT. VI.

Statuæ nonnullæ antiquæ cùm in plateis, tùm in ædibus visuntur: inter omnes autem nitidissima illa Cintiæ est, cum inscriptione,

CINTIAE. HONORATE
FIDELIS. TABVLA.

Videmus faciem affabrè factam, cum capillitio elatiore, quali hodie nobiles feminæ turritam Cybelem referunt. Solebant autem antiquitus lautiores Dominæ crinem fastigiare, & in summum verticem adstringere, in modum turris: unde Juvenalis *satyra* 6.

--- tot adhuc compagibus altum
Ædificat caput.

Infucabant etiam adscitos crines, quibus promissi non erant, Apulejus lib. XI. *Mil. Adtextis capite crinibus feminam mentiebatur.* Habebant insuper adulterinorum crinium futiles quasdam formas, quas capiti ut veras adponebant. Firm. *Astr.* l. 8. cap. 7. *Appositis alienis crinibus fictam pulchritudinem mentiuntur.* Tertull. *de cultu fem. Adfigitis nescio quas enormitates sutilium capillamentorum, nunc in galeri modum, nunc in cervicem retro suggestum.* Juvenalis Interpres *crinem suppostitium* appellat. Vide plura apud Hieronym. Epist. *ad Demetriad. Man.* Artemidorum *lib.* 1. Clement. Alexand. Xiphil.

Num autem viris hoc in usu quoque fuerit, relinquo; hodie inveniri qui turpissimis his nugis delectantur, ridiculum est.

Acus etiam crinalis, quam mulieres hodie capillamento circa aures infixam gerunt, olim in usu fuit. Petron. in *Satyr. Psyche acu comatoria cupienti mihi invocare Quiritium fidem, malas pungebat.* Martial. *lib.* 2. *epigrammi.* 66.

Vnus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, incerta non benè fixus acu.

Isidorus *lib.* 19. *Acus sunt quibus in feminis ornandorum crinium compago retinetur, ne laxiùs fluant.* Hieronymus *adversùs Rufinum: Fecerunt hoc & Fulvia in Ciceronem, & Herodias in Joannem, quia veritatem non poterant audire, & linguam veriloquam acu discriminali confodiebant.* Ex Vlpiano liquet acus illas gemmis ornatas fuisse, quod & hodie fieri videmus.

Pergamus nunc ad Epitaphia, quorum plurima elegantissima occurrunt, ex quibus constat quàm sincero affectu Veteres sese invicem æternùm prosequuti fuerint. Heu fidem hodiernam, quæ

A Alpinis nivibus frigidior facta! Epitaphia à liberis parentibus consecrata:

D. M.

MARCI. NIGRI
NI. F. MARCEL
LINVS. ET. MAR
CELLINA PA
TRI. PIISSIMO

Q. CAECILIO
RVFINO. P
FAVSTAE. CRASSONIS. F. M
&. CAECILIO. FAVSTINO. F
&. CAECILIVS
NVNDINVS
B PARENTIBVS. VXORI. FILIO. SIBI
V. P.
&. CAECILIO. NVNDINO
SYNTYCHE. VXOR. RESTIT.

ΘΕΟΙΣ. ΚΑΤΑΧΘΟ-
ΝΙΟΙΣ
ΑΝΝΙΑ. ΕΥΤΥΧΙΑ
ΑΠΠΙΟΣ. ΑΝΝΙΟΣ
ΜΗΤΡΗ
C ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΗ

D. M.

IVLIAE. RHODIAE
L. IVL. EPICTETVS
VXORI. KARISS. ET
IVLII. PERPETVVS
ET. PATERNVS
MATRI. PIISSIMAE

D. M.

BOVDIAE. PRIMIAE
TERENTIA. M. FIL
D MARCELLA
MATRI. OPTIMAE

CN. POMPEIVS. CN. F. MAXIMVS
FONTANVS. SIBI. ET
CN. POMPEIO. CN. F. MAXIMO. AVG
ET. C. MARIO. PATRI
EX. TESTAMENTO

D. M.

FORTVNATAE
PRIMITIVS. MATRI

E T. GEMINII. F
T. GEMINIVS
TITVLLVS
PATRI

D. M.

VALERIAE. MVNA-
TIAE. L. MVNATIVS
TITVLLVS. SORORI
ET. MVNATIA. MARCELLA
AVIAE

MEMORIAE
LVCANI
F PATRIS
POMPEIANVS
FILIVS

D. M.

C. BODVACI
MAXIMI
MAXIMIA
PATERNA. FIL
ET. ANTHIS
LIB

D. M.

T. BODVACII
KARI
GRAIA. E. MESSORIS. F
C. BODVACIVS
KARVS
SIBI. ET. PARENTIBVS
V. P

A. GRANIO. SEX. VOLT
BOVDO
ET. DISETONI. MATRI
HOMVLVS. LAPIS. ALCHIMEDO. LIB

L. POMPEI. CALLISTI
ET. SVLPVLCIAE
PRIMVLAE
SEXTILIA
ATHIS
SIBI. ET. MATRI
V. P

D. M.

POMPEIAE
FLAVIAE
MATRIS
MISERRIMAE

D. M.

MVTIAE
FIRMIANAE
TVRTVLIAE
MATRI

AVL. IVL. MYRONIS. IVL
SEVERVS. ET. IVL
SEVERIANVS. PATRI
CARISSIMO. ET
CAMVLATIAE. SEVERAE
MATRI. VIVENTI
POSVERVNT

Epitaphia à parentibus liberis facta:

D. M.

L. KARI. AEMILIA
L. KARIVS
COMMVNIS
ET. AEMILIA
ZOSIME
FILIO
PIISSIMO

L. CORNELIO
ATHENAEO
ANTHVS. PATER

D. M.

L. TAVRINI
AVRELI
CIVI
ELVSINENSI
ANNOR. XXIII
PARENTES.

D. M.

D. M.

MACCIAE. SATVRNIAE
IERIVLLA. MATER
ET. MACCIVS. PATER

D. M.

VALERIAE
MAXIMINI. FILIAE
ANNOR. III. DIER. XXIII
MAXIMINVS. ET
VELADVS. MAXIMINI. FIL
ET. LVCINA. LVCVLLI. FILIA
PARENTES

D. M.

PVER. EVTYCHES
ANNOR. VII. TYCHE
MATER. ET. CESTIVS
TREPTION

D. M.

VALERIAE. CELSINAE
VALERIVS. CELSVS
ET. VALERIA IANVARIA
FILIAE. PIISSIMAE
ET. SIBI. V. P

D. MANIB
T. NORBANI. NIVALIS
VALERIA. SEVERINA
MATER. FIL

AGRICOLAE. FILIAE PIISSIM ---
-- XORI. OPTVMAE

D. M.

FABIAE. Q. F
CRISPINAE
QVINTIA
CRISPA. MATER

EXINCOMARVS
CRAXANII. F

TITIA. CRESSVTIA
ME. QVAE VIXIT ANN. XXII
DIEB. XIIII. CAECIL. CRESCEN
TIAE. FIL. PIISSIM. MATER. PVSIL

D. M.

VALERIÆ. T. F
TITVLLÆ
VALERIA. GEMINA
FILIAE. PIISSIMÆ. P

D. M.

SEX. SAMMI
APRONIANI
SAMMIA
HELPIZVSA
MATER

D. M.

OPPIÆ. L. F
VARENIÆ
ANN. VI. M. IX. D. V
OPPIA. L. FIL
SECVNDILLA. FILIAE
KARISSIM.

D. M.

SEX. IVL. MESSIANI
SEX. IVL. DIONYSIVS
FILIO. PIISSIMO
ET. SIBI. V. P

A A maritis uxoribus erecta:

L. SILVIVS. PA-
TERNVS. VXORI
RARISSIMI. EXEMPLI
CVM. QVA. VIXIT. ANN. XXXII
SINE. VLLA. ANIMI. LAESVRA
ET. S. V. P

D. M.

NÆVIÆ
PRIVATÆ
CN. NÆVIVS
B DIADVMENVS
VXORI. OPTIM

DIIS. MANIBVS
CAIL. CATIL. NIGER
P. ANTONIÆ. SERVATÆ.
N. CALICATIVS. NIGRI-
NVS. SIBI. ET. OPTIMÆ
VXORI. V. F

SIBI. ET
D---V MIÆ. REMVLLÆ
VXORI. ET
S. SPVRIO. DECVR. F

C SALVVM. IRE

CÆ. SONIÆ
HORÆÆ
M. FVSCIVS. NEDYMVS
CONIVGI. KARISSIMÆ

SALVVM REDIRE.

Cum insigni mulieris facie:

DIIS. MANIBVS
CORNELIÆ
GRATÆ. T. CONNIVS
D SILANVS. VXORI

D. M.

MESSIÆ
CALLITYCHES
ARTEMIDORVS
CONIVG. KARISS.

D. M.

C. APRONI. FVLVI
ET. SERVATÆ
VXORI

E Epitaphia maritis ab uxoribus posita:

D. M.

SEX. AVII. CAPELLIANI
LICINIA. FAVSTINA
MARITO. SIBI. MERENTISSIMO
SVB. ASCIA. POSVIT

Similia Viennæ vidi, ut

D. M.

ET. MEMORIÆ
F ÆTERNÆ
DIV. LELIÆ. ATILIÆ
L. LEPIDVS BASILÆ-
VS. CONIVG. KAR
PONEND. CVRAVIT
ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT

TITIÆ. CATIAE. DEFVNCT
ANNORVM. VIII. M. V. D. VIII
CVTIA. BVBATE. FIL. PIISSIMÆ
ET. SIBI VIVI. POSVIT
HOC. SAX. SVB. ASCIA. DED. EST

D. M.

SERVI
SEVERI. F
CASSIA
MISERA. MATER
FILIO. INCOM-
PARABILI. ANN
XXIII. ARAM. PO-
SVIT. ET. SVB. A. D

Aſcia magnificentiam innuit, quæ à Romanis In funere & monumento ſtruendo adhibita, unde Plautus opus aſciatum vocat affabrè politum & exornatum. Sub aſcia autem polire olim ſepulchralibus legibus Romæ in duodecim Tabulis vetitum fuit, ne in rogo & ſepulchro faciendo magni ſumtus fierent. Hinc etiam prohibitum, *Ne aurum adderetur, ne murrata potio mortuo inderetur, neve longæ coronæ, neve acerræ adhiberentur, ne plura funera uni fierent, ne lecti plures inferrentur.* Sed priſco illo & modeſto more, quem Naſo noſter *Faſtorum* lib. 2. ſequentibus verſibus deſcribit, omnia adminiſtrarentur:

Eſt honor & tumulis animas placare paternas,
Parvaque in exſtructas munera ferre pyras.
Parva petunt manes: pietas pro divite grata eſt
Munere: non avidos Styx habet ima deos.
Tegula porrectis ſatis eſt velata coronis,
Et ſparſæ fruges, parvaque mica ſalis:
Inque mero mollita ceres, violæque ſolutæ.
Hæc habeat media teſta relicta via.

Hodie in nonnullis locis tam inſana eſt Epitaphiorum frequentia, ut poſteri ne quidem pro unico verſiculo ſpatium ſint reperturi, niſi parietarias iſtas herbas, *ut Conſtantinus de Trojano, inanium titulorum nimium ſtudioſo, dixit*, & laſcivientes hederas, religionis dememores evellere velint.

Præſtaret ſanè nos vivos virtutibus potiùs quàm mortuos picta lapidum ſtrue inclareſcere, modò inclareſcere illis hoc modo licet, qui cum vivi fuerint ignotiſſimi.

Rideremus hortulanos, ſi plantam, quam virentem florentem per totum ver & æſtatem negligenter occultaſſent, hyeme verò marcidam & exſiccatam multis cum præconiis adſpiciendam exhiberent. Quid quæſo juvat ex lapide multorum inſignium vanitate ornato, illum tandem noſcere, de quo dum viveret nihil unquam inaudivimus? ſed hi mores, heu, noſtri ſunt ſeculi, quo ingenio & virtute gloria quæri deſiit, & quo propriæ mentis vigore cùm nolimus, aliarum opere, ſaxorumque beneficio ignotam memoriam poſteris obtrudere velimus. Sed revertamur ad monumenta noſtra, quæ Nemauſi vidimus, alio tempore nugas iſtas examinaturi, ſiquando Poëmatum meorum Libellum edere libuerit:

D. M.

L. TERTVLLI. MARCIANI
PRIMVS. PATRON
ET. DELPHINVS
HEREDES
P.

D. M.

RVSTICÆ. AVXES
HONORATA. PATRON

D. M.

BEBRIAE. PYRANDI
BALBIA. SECVNDILLA
PATRON. PIISSIM. LIB

ATRO. IVLIO
VARO

D. M.

MVSICI
Q. APVLEIO
SALITO
PARCIS
L. VALERIV.HYBR
V. S. L. M
IVLIA. D. F
MARCELLA
VIVA. SIBI
POSVIT

MANIBVS
LVTATIAE. C. F
CARCEIAE

D. M.

VIDIAE
MVSAE

EXINCOMARVS
CRAXANIL. F

D. M.

C. TERENTIVS
ROMVLVS
SIVE. DRIMYLVS
VNCTOR. SIVE
POLLINCTOR
V. S. ET. SVIS. F

L. CAECILIVS
SEXTIANVS
SIBI. ET. SVIS

GOTTIO
ALBANO

SEX. IVL. CALATA
CRESCENTI. DONATAE
MELIVS. TROPHIMVS
PARCIS. VALERIVS

D. M.

LIVII. LICRINI. L. IVLIVS
PECVLIARIS. LIBERTO
OPTIMO. ET. PIENTISSIMO

D. M.

HERMETIS
SEX. AVIVS
VARVS. SERVO
OPTIMO

L. LVCRETIO
CALIDIANO
C. PARVCIVS
TROPHIMVS
ET. CALIDIA
DORIS. LIB

D. M.

Q. POMPEI
EVTYCHETIS
& POMP. CLINIAS
CONLIB

C. VALERIO. L. F. VOL
LVSSORI. Q. COL

IVNIAE. PRIMILLAE
IVNIA. AVXESIS
ET. IVNIVS. GRAECVS
LIB

C. AVTESTIO
Q. F. VOL
PALVSTRI

D. M.

D. M.

L. HELVI
EPAGATHIONIS
ET. L. HELVI
NICIAE
L. HELVIVS
PHILEROS. LIB
ET. POPILIA. MYSTIS

D. M.

C. ALLII. C. VOLT
MACRINI
EVPORVS. ET
TRYPHAENA
LIB

G. Q. N
TROPHIMVS
SER

D. M.

L. SENNII
PRIMI
VITALIS. COLLIB
SEX. OLEATIO
HONORATO

DIS. MANIBVS
CORNELIAE
ATTICAE

MANIBVS
REBVRRI. VIRILI
F. LINTEARI

D. M.

TERTVLLA
SVCCESSI
F. VIVA. SIB
POSVIT

MANIBVS
Q. DECCII
SENECIONIS

D. M.

HELVIAE. HELVI
F. VALERIAE
M. VALERIVS
MAXIMVS. ET
M. NVMERIVS
MARTIALIS
H. P

L. CAECILIO. ATRO
EX. TESTAMENTO

D. M.

TIB. IVLI
AVLINI
HEREDES
AVG. MARTI. BRITO
VIO-- SA -- V-VS
SECV --D - N
EX. VOTO

D. M.

BASILICES
L. AMILIVS
HERMAS
VIRRIVS. A —
·NEM-V-S-

P. BRITTIO
SATVRNINO

In superiori hujus tabulæ parte radius, quo textores utuntur, inferiore autem forfex visitur,

A adeò ut liqueat mechanicas artes apud Veteres honorificè habitas fuisse, nosque plurimùm degenerasse, apud quos non tantùm mechanicæ, sed & liberales artes, imò omnis generis Musæ despectui sunt: unde mores nostros considerans, sæpius illud Petronii Arbitri in *Satyrica* ingemino: *Amor ingenii neminem unquam divitem fecit: nescio quomodo bonæ mentis soror est paupertas:*

Qui pelago credit, magno se fœnore tollit,
Qui pugnas & castra petit, præcingitur auro,
Vilis adulator picto jacet ebrius ostro,
B *Et qui sollicitat nuptas, ad præmia peccat:*
Sola pruinosis horret sapientia pannis,
Atque inopi lingua desertas invocat artes.

D. M.

POMPEIA
PANNYCHIDI
L. IVNIVS
EVTYCHVS
ET. IVNIA
TRYPHOSA.

D. M.

BETVTIA. PRI-
MA. VIVA. SI-
BI. ET. POPILIO
VICTORI. AMICO

D. M.

L. TREBONIO
NICEPHORO
PATILLO. COPONI
EPAPHRODITVS
AMICO. OPTIMO

D. M.

IVL. SEVERINÆ
IVL. PATERCVLVS
CONSOBRINÆ
ET. ATTIA APHRO-
DIE. AMVLCAE
GEMELLAE
ALBANVS. CONTVB

D. M.

AVITI. GEMELLI. F
NEMONIA
GINGE
CONTVBERNALI

D. M.

BARBARVLAE
&. V. ANNOS. XXII
M. II. D. IIII
BARBARA. ET
PHILVMENVS. I
ET. HELICON
CONTVBERNALI
KAR
D. M. BARBARAE
ET. PHILVMENI. V. S. F.

——————

——————

--- NOMIAE. QVAE
VIXIT. ANN. XXXIX
M. III. D. I. POTAMON
CONTVI E NAL ---
BER

——————

——————

D. M.

QVINTO. COELIO
EPITYNCANO
ELVSA. SECVNDILIA

SODALI
MVMER. C. POMP. MARI
FAVSTVS---XXXVII
N. ARABVS
LVC. AC. CONTVBERNALI
DE. SVO

D. M.

MARTINI
SILVINI
F

CRISPINI
AVITI. LIB
M. V. F

D. M.

IVL. ASPASIAE
Q. AELIVS
SATVRNINVS
POSVIT
G. ATILI
EVTYCHETIS
STEPHANIS
CONTVBERNALI
OPT

D. M.

SEX---CII
SEVERI
SEX. POP. -------
AMICVS

D. M.
TVTAE
MAXVMI. F
VTVLIVS. F

D. M.
VERI
VELAGENI. F
VTVLIVS. F

Ad portam Coronæ exstat fragmentum magni saxi, in quo antiquis Græcis litteris hæc legi possunt:

--- ΝΕΜΤΣΩ. ΤΩΝΑ ---
ΘΤΑΝ. ΤΡΑΙΑΝΟΝ. ΚΑΙ-
ΣΑΡΑ. ΣΕΒΑΣΤΟΝ.

In alia quadam quadrata tabula inscriptio hæc exstat:

FVLGVR
CONDITVM
DIVOM

Usitatum morem Lucanus *libro* primo non procul à fine attingit, in hunc modum canens:

Dumque illi effusam longis anfractibus urbem
Circumeunt, Aruns dispersos fulminis ignes
Colligit, & terræ mæsto cum murmure condit,
Datque locis nomen.

Draco, qui ex adversum ædium nobilissimi Doncini de Lansard, Consiliarii Regii, Amici mei colendissimi, columnæ, cùm Franciscus primus, Rex laudatissimus, Urbem ingrederetur, impositus fuit, vetera Gothorum, quorum, ut monui, Nemausus aliquandiu Regia, insignia sunt. Putabant autem Gothi Præconem Aquilam propulsaturum.

A De urnis nihil dicam, sufficiat scire illis non tantùm cineres in conditoriis asservatos, verùm, ut doctissimum Turnebum ex Propertii versu *lib.* 3. *eleg.* 11.

Neve aliquid de te flendum referatur in urna,
Sic redeant illis qui cecidere locis,

monere memini, eorum qui militiæ perierant, ossa in patriam relata fuisse. Hujuscemodi urnarum hinc inde per Viennensem & Narbonensem
B Galliam plurimas elegantissimasque diversarum formarum offendi.

Hæc mihi variis negotiis distento & distracto, librorumque præsidio destituto inciderunt, quæ Nemausensibus Inscriptionibus inserere placuit: oro benevolos Lectores, in primis Narbonenses meos, desideratissimos Amicos, syncerum meum affectum agnoscentes, omnia hæc serena fronte suscipere dignentur, donec ad patrias Musas reduci, digniora exhibere dabitur. Deo Optimo Maximo Sospitatori & Tutelari nostro clementissimo sit in sempiternum gloria, quòd tam miranda miseratione in Genevensi morbo mihi adfuit,
C ut non tantùm Chirurgorum & Medicorum, quos diligentissimos grata mente veneror, manus evadere, sed etiam vegetum prorsus & incolumem per diversas regiones feliciter peregrinari me voluerit.

ELEGIDIUM AMPLISS. ET CLARISS. VIRI D. IACOBI LECTI ACAD. ET REIPUBL. Genevens. Antecessoris primarii,

D

cùm Sabaudi Chirurgi cujusdam imperitia, gravi diuturnoque morbo detinerer.

Non cerebrum potuit, non, ô Grassere, tuum cor
Scæva manus, tuatim sed violare pedes.
Imprecer huic? an quod tali dedit hospite longùm
Posse frui, Musæ, deliciisque tuæ,
Ignoscam? At cælo solidum solamen ab alto est,
Et pariter nobis, & tibi noster amor.
Nos etiam vix te, nos ægrè dicimus ægram,
Tam benè qui cerebro, tam benè corde vales.
E *Vos tamen ipsa quibus Regum sunt corpora curæ*
Auxiliatrices ferte, referte manus,
Errerem, aut reparate scelus, meliore medelâ,
Si quid ab ingenio, si quid ab arte potest.
Sic numen vatum, numen commune medentum,
Sic utriusque pater mandat Apollo chori.

IAC. LECTIVS IO. IACOBO CRASSERO NOVANtiqua Nemausensia publicanti.

Priscarum, Grassere, places indagine rerum,
F *Nec minùs ingenio, nec minùs arte places.*
Latiùs hoc alii: sed non valuere quod ausi:
Plus tuus in parvo cernitur orbe labor.
Et monumenta, licèt manes defossa sub imos,
Appeteret Stygios vel tua cura lacus:
Hinc tibi deinde tamen nesciri nescia surgit
Gloria luce procul conspicienda suâ.
Qualis ubi pariter radice in Tartara tendit,
Porrigit & cælo populus alta comas.
Testis erit sanctum retinens Offredus honorem,
Tessera judicii testis & ista mei.

FINIS.

DE

ORDINE EQVESTRI

VETERVM ROMANORVM

DISSERTATIO,

EX ANALECTIS

VENERANDI SVI PARENTIS

MAGNAM PARTEM

HAVSTA & EDITA

A

CHRISTIANO WILHELMO EYBENIO.

EQVESTRIS.
SVB. IMPERIO. ROMANO - GERMANICO.
ORDINIS. SPLENDIDISSIMI.
IN - AC. MEDIATIS.
MEMBRIS. OMNIBVS. AC. SINGVLIS.
ILLVSTRIBVS. GENEROSIS.
MAGNANIMIS. ET. NOBILISSIMIS.
MENTE. MANVQVE. STRENVIS.
PECTORIBVS.
FORTISSIMIS. PARITER. AC. PRVDENTISSIMIS.
CVMPRIMIS. AVTEM.
EX. EO. ORIVNDIS.
COELI. ROM. GERMANICI.
POTISSIME. QVA. SERENVM. EST.
IMO. SERENISSIMVM.
ASTRIS. MAJORIBVS.
AC. SIDERIBVS. ILLVSTRISSIMIS.
EMINENTISSIMIS. POTENTISSIMIS. REVERENDISSIMIS.
CELSISSIMIS.
RELIGIOSISSIMIS. AC. VENERABILIBVS.
ELECTORIBVS. ET. PRINCIPIBVS.
ECCLESIASTICIS.
CÆTERISQVE. PRÆLATIS.
EQVESTRIS. ILLIVS. ORDINIS.
ORNAMENTO. INCOMPARABILI.
MVNIMENTO. INVICTO.
DOMINIS. SVIS.
CLEMENTISSIMIS. BENIGNISSIMIS.
GRATIOSIS. OBSERVANDISSIMIS.
HOC.
QVICQVID. EST. EXOTERICÆ. DISSERTATIONIS.

DE ORDINE EQVESTRI VETERUM ROMANORUM DISSERTATIO.

I.

PRinceps ille creator Vrbis suo ex nomine vocatæ, Romulus, hunc statum Reipublicæ imposuit, ut primum omnem multitudinem ætate validam, in Legiones, quarum una trium millium Peditum & treecentorum Equitum tunc fuit, distribueret, reliquis vulgi loco habitis, uti refert Plutarch. in *Romulo* p. 24. edit. Wechel. add. Sigon. lib 1. *de antiq. Jur. Civ. Rom.* c. 15. Bœcler. *de Legion. Rom.* cap. 2.

Porrò autem, Dionysio narrante, viros genere, virtute & opibus præcellentes, quibusque jam erant liberi, ab obscuris, humilibus & egenis, quos *plebem* & *plebejos* dixêre, secerneret; & ex prioris generis, *Patricios* vocârunt, Senioribus centum eligeret, ab ætate vel virtute *Senatores*, ab honore, pietate, auctoritate vel liberorum copiâ (sic enim variant in his Auctores) *Patres*, appellatos, quorum consilio omnia ageret: denique trecentos Juvenes, (tametsi *mille*, unde *militum* nomen descenderit, add. *l.* 1. §. 1. *ff. De Testam. milit.* prodant alii; vid. Isidor. lib. 9. *Etymolog.* cap. 3.) quibus tum ad corporis sui custodiam, tum ad urgentes necessitates uteretur, corpore robustissimos conscriberet, modò *Equites*, modò *Pedites*, si credimus Pighio tom. 2. *Annal. Roman.* pag. 279. dictos; aut veriùs, jam ex equis, jam pedibus, nostrorum *Dragonorum* adinstar, pugnare doctos, uti Dionysius *lib.* 2. scribit: add. in seqq. ibi: ut sibi & in *equestri* & in *pedestri* pugna propugnatores essent: de cætero enim *equites* vocat cum Virgilio libr. 9. *Æneid.* vers. 370. tercentum scutati equites &c. ubi Servius, Sext. Aurel. Victor in *Vita Romuli*, Pomponius in *l.* 2. §. 15. *ff. de O. J.* Livius etiam pedestri exercitui non accenset, sed disertè opponit potiùs, lib. 1. *Hist.*

II.

Plutarchus verò in *Vita Romuli*, nec Pedites, nec Equites vocat, sed *Juvenes*, quando memorat, quòd Romulus, sub finem regni insolentior & elatior factus, non nisi *Juvenum* istorum catervâ stipatus egerit, iveritque: ubi etiam addit, his omnibus commune fuisse nomen, *Celeres*, à ministerii celeritate, ut plerosque scribere testatur Dionysius, eò quòd *promtos* & ad opus *veloces* Romani *celeres* vocent. Sed alii à Duce suo, *Fabio* CELERE, ita nuncupatos volunt, uti Festus *lib.* 3. de quo & Ovidius lib. 4. *Fast.*

Hoc CELER *urget opus, quem Romulus ipse vocavit,*
Sitque, CELER, *curæ, dixerat iste, tuæ.*

Aptissimè omnium, ni fallor, à Græco κέλης, Æolicè κέλλης, hoc est, *equus*, deduxeris cum Ruperto in *Commentar. ad l.* 2. §. 15. *ff. de O. J.* prout etiam *Caballarius*, qua voce mediæ ætatis

A Scriptores pro *Equite* utuntur, nunc *Cavallier*, *Chevallier* &c. in *Glossar. Lat. Græc.* vertitur κέλης, ἱππεύς.

Uti autem & ante Romulum nominis hujus aliquis sub Regibus Latinis fuisse usus, & quivis promiscui milites sic vocati videntur; Virgilius sanè lib. 11. *Æneid.* ubi circa Latinorum Regum tempora agit, nec non Messapus canit, *Celeresque Latini* &c. ita post Reges exactos, *Flexumines*; deinde eò, quod *Trossulum*, Thuscorum oppidum, sine ullo *peditum* adjumento occupassent, *Trossuli*; & tandem à Latino *equus* (vid. infrà *num.* 8.) *Equites* dicti. Confer. Plin. *lib.* 33. *c.* 2.
B Tiraquell. *ad Alex. ab Alexandro libr.* 6. *Genial. Dier. cap.* 22. *lit.* z. Pigh. lib. 1. *Annal. Rom.* pag. 16.

Apertè Festus in libr. *de verb. signif.* Celeres, inquit, *Antiqui dixerunt, quos nunc* Equites *nuncupamus.*

III.

Celeres hi, sive *Equites*, *ex clarissimis familiis*, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων οἴκων, uti loquitur Halicarnasseus, lecti sunt à Romulo, nec nisi ex *Primori-*
C *bus Civitatis*, aliàs *duodecim*, quæ postmodum accessêre, *Equitum centurias* scripsit Servius Rex, memorante Livio *d. lib.* 1. Et fiebant per *curiarum*, in quas, tanquam *partes* XXX. numero *tribus* (nam hæc vox propriè *tertiam* Civitatis *partem* significat x. *centurias* continentem) quandoque appellatas Livio, vid. *libr.* 10. Sigon. libr. 1. *de antiq. Jur. Civ. Rom.* c. 3. Rupert. *ad d. l.* 2. §. 2. totum populum distribuerat Romulus, consuetâ suffragia, ex unaquaque *denis* electis.

Perpetuo circa Regem esse tenebantur, ipsum *hastati* per Vrbem sequi seu stipare, (Leibgarde hodie vocatur, Græcis Σωματοφύλακες, Gallis *le*
D *corps de garde* * dicti) & jussi ministeria ejus expedire; in ipsa verò militia propugnatores ei & defensores esse.

Sæpe in prœliis victoriæ auctores, cùm non pugnæ modò facerent initium, sed & omnium postremi se reciperent. Pugnare quoque *ex equis*, ubi campus ad equestre certamen esset commodus; *pedibus* verò, ubi locus esset asper, & ad equitandum minimè aptus: ceu ex Dionys. *lib.* 2. suprà jam notavimus.

Tribus autem centuriis, seu curiis majoribus, & triginta minoribus, seu decuriis, comprehensi *Celeres* sub tribus *Centurionibus* & triginta *Decu-*
E *rionibus*; omnes verò sub uno erant Duce, *Tribuno* inde *Celerum* dicto, qui *veluti secundum locum* à Regibus obtinebat, verbis loquor JCti *in l.* 2. §. 15. *ff. de O. J.*

Uti verò cum tempore (respic. n. 2.) pro *Celeribus* dicti *Equites*; ita pro *Tribunis Celerum* successerunt *Equitum Magistri*, non aliter *Dictatoribus*, ac illi *Regibus*, postea adjuncti, quorum porrò officium ferè tale fuit, quale sub Imperatoribus Præfectorum Prætorio, *d. l.* 2. §. 19. *ff. de O. J.* ut horum ad similitudinem seu vicem *Magistros Equitum* à Principibus institutos vel electos esse scri-

* Perperam, rep. *Gardes du corps.*

bat Aurelius Arcadius Charisius, *in l. un. in pr ff. de Offic. Præfect. Prætor.*

Nec aliunde est procul dubio, quòd Præfecti etiam Prætorio ex *Equestri* sumerentùr Ordine, adeò ut ante Titum Præfectura Prætorio nunquam, nisi ab *Equite* Romano, fuerit administrata, notante Suetonio in *Tito* c. 6. §. 4. quomodo Tacitus Prætorianis Clementem Arretinum, *quanquam Senatorii Ordinis hominem*, præpositum tamen, ceu insolens quid memorat, lib. 4. *Histor.* cap. 68. utut is ipse locus erroris hactenus revincat Suetonium, quatenus Præfecturam istam, & ante Titum, *Senatoriis*, infrequentiùs licèt, delatam fuisse probat; conf. Joan. Ferf. *de Præfect. Prætor.* cap. 3. pag. 17. seqq.

Ita cùm Præfecti Prætorio carerent, primùm dignitate civilium Magistratuum, Sejanum autem *insignibus Prætoriis* donasset Tiberius, novum id & *pro excessu fastigii* Equestris, hoc est, officii in *Equites* competentis, fuit habitum. Vid. Tacit. lib. 4. *Annal.* cap. 43. Dio Cocc. in *Excerpt. Peiresc. p.* 666.

Rationem autem, quare *Præfectura* hæc postmodum & *Senatoriis*, imò & *Consularibus* patuerit, non aliam assignat Onuphrius Panvinus lib. 2. *descript. Civit. Rom.* p. 287. quàm quòd ex *Præfectis Prætorio ipsi Imperatores creari cœpti essent.* Interim ex pristino jure mansit, ut *Equestris Ordinis Equitumque electio ac tuitio ad Præfectum Prætorio pertineret*, ceu ex inscriptione *legis un. C. Theodos. de Equestr. dignit.* colligit Jac. Gothofredus in *Not. ibid.* licèt non quoque nunquam *Præfecti vigilum*, utpote non minùs ex *Equestri Ordine* creari soliti, teste Dione *lib.* 55. functionem illam sustinuerint. Vid. Jac. Gothofred. *ad l.* 3. *C. Theodos. de infirm. his qui sub Tyr.* &c. & *l. un. C. Theod. de his qui veniam ætat.*

IV.

Quemadmodum verò sub *Regibus* duas tantùm in partes, seu *duo* in *corpora* (ut loquitur Pomponius *l. 2. §. 16. ff. de O. J.*) omnis civitas Romana fuit divisa, multitudinem seu *plebem*, & *Senatum* seu Patricios: ita etiam *duæ* tantùm *gentes* fuerunt, *Plebejæ*, & *Patriciæ*, jure connubiorum, honorum in divinis & humanis, vestitu & ornatu aliisque similibus distinctæ: *tribus*, qui postmodum accessere, *civium ordinibus*, interque eos *Equestri*, tunc temporis nondum cognitis.

Utut enim *Ordinum* quoque *varietatem* Romulus (verba recitamus Sigonii ex *d. lib. 2. cap. 2.*) *intulisse videatur; idem enim Senatum, idem Equites instituit, ex quo intelligi posset, qui neque Senatores, neque Equites essent, eos ab eodem in tertio plebis ordine relictos fuisse.* Hactenus Sigonius.

Sed contrà provocamus ad Livium, Dionysium & alios veteres rerum Romanarum Scriptores; utpote qui, *sub Regibus*, non plurium, quàm *duarum populi Romani partium, seu gentium, Plebis* nempe, & *Patrum*; nullius verò, nedum *triplicis* aut *Equestris, Ordinis* mentionem faciunt, utpote post Reges exactos demùm in Civitatem Romanam introduci cœpti noscique: quod fatetur etiam Sigonius d. lib. 2. *de antiq. Jur. Civ. Roman.* cap. 3. ubi, dum addit, *Celeres* à Romulo institutos, *Equestris Ordinis*, Senatorio oppositi, *primordia & fundamenta* fuisse, satis innuit, quæ *ex cap. præced.* 2. allegavimus verba, non tam de ipso *Ordine Equestri*, quàm de ejus *fundamentis* & *seminario* intelligi debere.

Equidem ipse Valerius Maximus Priscum Regem scribit, Senatum auxisse & *Ordinem Equestrem* uberiorem reliquisse. Sed corrigitur à Sigonio pariter atque excusatur, quasi *d. cap.* 3. *Equestrem Ordinem* abusivè dixerit pro *Equitibus*, non *Senatorio* Ordini in *Civitate*, sed *Peditatui* sive *pedestri exercitui* in *acie* opponendis. Nec aliter, credo, capiendus erit Zonaras, quando Tarquinium Superbum, plerosque Patrum & *Equestris Ordinis* sustulisse memorat.

Interim satis hinc apparet, quo tempore *Equestris*, quem dicimus, *in Civitate* esse cœperit *Ordo*, non *militaris* scilicet atque, ut vetus ille, *peditatui*, sed *civilis*, adeóque *Senatorio* & *Plebejo Ordini* oppositus & variis rebus, de quibus infrà, ab utroque distinctus. Hi enim sunt *tres* illi celeberrimi *Ordines*, quorum intuitu *Romam tripartitam* fecit Ausonius in vulgato *Edyll.* XI.

Martia Roma triplex, Equitatu, Plebe, Senatu.

V.

Plebejo, inquam, *Ordini* opponitur *Equestris*, non *Plebi*. Plebis enim appellatione *sine Patriciis & Senatoribus cæteros Cives* omnes, adeóque & *Equites*, comprehendi ac significari ipse Imperator noster docet *in §. leu est 4. Inst. de I. N. G. & C.* & Jure-Consultus *in l. plebs est.* 238. *ff. de Verb. sign. Plebs*, ait, est *cæteri Cives, sine Senatoribus*, hoc est, (vid. Joh. Jac. Draco *de orig. & jur. Patricior. cap. 1. n. 8.*) *Patriciis* quibuslibet. Conf. Gruch. lib. *de Comit. Roman.* cap. 4.

Gellius item lib. 10. *Noct. Attic.* cap. 20. plebs, inquit, *ea dicitur in qua* gentes Patriciæ *non insunt*, quæ dum solæ excluduntur, *Equites* includi, hoc est, *plebe* contineri, evidens est. Id quod clarissimè edixit Livius *lib. 5. cap.* 4. ibi: *auspiciis differebat* Plebs, inque ea Equestris Ordo, *à Patriciis & Senatu*. Et Inscriptio illa aræ Narbonensis apud Gruter. *n.* 229. ibi: ad quam quotannis IX. Kal. Octobr. ——— tres. *Equites. a. plebe.* &. *tres. libertini.* hostias. singulas. immolent.

Apud Salustium quoque *de Rep. ordin.* In *duas* partes ego Civitatem divisam arbitror, ait Mæcenas, in *Patres* & *Plebem.* Nec non in *l. 2. §. 20. ff. de O. J.* perpetua est totius Civitatis in *Plebem* & *Patres*, tanquam *duas partes* integrantes & totum exhaurientes, *bimembris partitio*; ubi etiam §. 26. *utrumque corpus* vocantur. Imò Festus P. Valerium Consulem ex *Plebe* CLXIV. allegisse in numerum Senatorum scribens, *Plebis* verbo *Ordinem* potiùs *Equestrem*, quàm *reliquos Plebejos* apertè designat: ex isto siquidem *Ordine* Senatus suppleri solebat, in tantum, ut *Seminarium Senatûs* ea re audiret; quomodo vocavit Imperator Alexander Severus, apud Lampridium, & Perseus Macedonum Rex, apud Livium *lib.* 43. de quo add. Sigon. lib. 2. *de antiq. Jur. Civ. Roman.* cap. 2. pag. 76. Lipf. *de magnitud. Rom.* lib. 4. cap. 2.

VI.

Equites nempe in *Plebe*, quatenus hæc, *Patriciis*, tanquam *gens genti*, opponitur, sicuti principio fuere, ita semper manserunt, etiam tunc, quando certum Civium Ordinem, *Equestrem* dictum & à *Plebe* non minùs quàm à *Senatu* diversum, constituere cœperunt. Nec enim *à gente ad Ordinem* rectè argumenteris; ut nempe qui in *Equestri*, adeóque non in Plebejo est *Ordine*, idem quoque non *plebejam*, sed equestrem habeat gentem: *gentium* quippe *triplici*, uti *Ordinum*, haud factà, sed *duplici* semper retentà *divisione*. Quâ ratione evenit, ut splendidissimis ex Ordine Equestri *gens* tamen non alia quàm *plebeja*, ipsique *gentis* intuitu *verè plebeji* fuerint. Id quod agnoscens M. T. *Cicero*, majoribus licèt *Equitibus* Romanis, imò per Tullum Atium, Volscorum Regem,

atavis

atavis editus Regibus, *suam Tulliorum* familiam, tanquam *plebejam*, a *Tulliorum Longorum*, utpote *Patricia*, Servium Tullium, Romanorum Regem, laudante Auctorem, cordate distinguere haud dubitabit in *Bruto*: confer. Sigon. *de nominib. Rom.* c. 6. ubi & Ciceron. disertè *plebejum* vocat.

Cum tempore tamen & *tertia gentium* species, uti à *Patriciis*, ita & ab *aliis plebejis* discreta, accessisse videtur, *Equestrium* nomine. Atque ita accipimus, quod idem *Tullius*, se non *plebejo*, sed *Equestri loco* seu familiâ ortum dixit, in prima *Agrar.* & in *Orat. contra P. Servil. Rull.* 1. ibi: *habeat me ipsum sibi documento, quem* Equestri ortum loco, *Consulem videt.* Suetonius item Augustum, *Equestri familia*; Tacitus libr. 6. *Annal.* cap. 15. Vinicium patre atque avo Consularibus, cætera *Equestri* familiâ fuisse. Nimirum *Equestrem* appellant *familiam*, subjicit, ista recitans Sigonius *d. lib. 2. cap. 3.* in qua multi honores extiterant: dignitas tamen Equestris, quod nos addimus, à majoribus accepta perditrarat.

M. Jacobus Angelus Scarparia, uti Andr. Scottus lib. 4. *Tullian. quæst.* c. 2. vel de Scarparia, uti Gesnerus in *Bibliothec.* eum vocat, & quem Fr. Fabritius Marcodar. *in epist. 2. ad Lector. Histor. Cicer.* eundem cum Leonardo Aretino facit, Auctor vetus & superioris seculi Ao. 95. 40. Romæ in Bibliotheca Cœnobii D. Brigittæ in libro *de vita Ciceronis* pag. 1. & 44. habet sequentia: Tulliorum Familia, quamvis a Volscorum Rege Tullo orta, tamen procedente tempore, claritate nominis exstinctâ, in *nobilitatem* adusque consenuisse videtur: non usque adeò demersa, quin & Romæ *supra vulgus* emergeret ac *Equestrem locum*, qui *medius* inter Patres & Plebem habebatur, obtineret.

VII.

Interim non dissimulandum, *Equites* sive *Equestrem Ordinem*, non secus ac *Senatorium*, non *Plebejo* tantum *Ordini*, sed & *plebi* passim opponi. Ipse Cicero in *Orat. pro Milone*, Eques *Romanus unus, duo de* plebe *novi homines*: & *in Catil. ab* Equestri *Ordine quem trucidâsti*, *à* plebe, *cui spectaculum*, &c. nec non Livius: *Consensum Senatûs* Equestris Ordo *est secutus*, *Equestris Ordinis* plebs. Et *libr.* 5. ibi: *Laudare* Equites, *laudare* plebem, &c. Suetonius in *Claud.* è plebe *homo* —— *deprehensus est*, *reperti &* Equestris Ordinis *duo*; in *Nerone*: *Tum Senatus atque* Equestris Ordinis *pars melior & intacta perniciosis consiliis* plebs, &c. Item in *Domitiano* cap. 4. ibi: *Septimontiali sacro quidem* Senatui, Equitique *panariis*, plebi *sportellis cum obsonio distributis*, &c. Plinius: annulos planè *medium ordinem* tertiumque *plebi* & Patribus inservisse. Tacitus lib. 1. *Histor.* cap. 35. *Tum verò*, inquit, *non populus tantùm & imperita* plebs *in plausus & immodica studia*, *sed* Equitum *plerique ac Senatorum* —— *ruere intus ac se Galbæ ostentare.* Valer. Max. *lib.* 2. *cap.* 2. ibi: *Penes quos* Senatus, *&* Equestris Ordinis *& universæ* plebis *decus erat.* Alex. ab Alex. lib. 5. *Dier. Genial.* cap. 24. ibi: *Domitianus etiam congiarium nummorum* ccc. Senatui *&* Equestri Ordini *panaria*, plebi *verò sportellas cum obsonio*, &c.

Nec Poëtæ aliter: Martialis *lib.* 4. *epigramm.* 2.

Cùm plebs *&* minor ordo *maximusque.*

Ausonii versiculus jam suprà in fio. *num.* 4. est recitatus. Idem Horatius innuere videtur *lib.* 1. *epist.* 1.

Si quadraginta sex, septem millia desunt,
Plebs *eris* —— ——

Et Martialis *lib.* 5. *epigr.* 26.

Quadringenta tibi non sunt, Cherestrate, surge.

Confer. *Jurisprud. Heroic. in Auctuar. ad part.* 1. *art.* 1. edit. 1616. Et sic Thomas Schmith lib. 1. *de Republ. Angl.* cap. 18. Romanos *populi* voce *Equites Plebemque* complexos fuisse scribit.

Omittimus plura, cùm ex his abundè constet, sæpe *plebis* vocem pro solo Ordine *plebejo*, non pro omnibus illis accipi, qui plebe continentur seu *generis plebeji* sunt.

Quomodo quidem eò sensim res devenisse videtur, ut vox *plebis* non minùs *Ordinem*, cui *Equester* oppositus, quàm genere seu gente *plebejos*, iisque comprehensos & *Equites* denotârit: quo eodem in sensu etiam *populum* pro *plebe* dictum reperies, uti in illo Martialis lib. 8. epigr. 15.

Dat Populus, *dat gratus* Eques, *dat thura* Senatus.

Salust. *de Republ. Ordin.* ibi; semperque *nobilitatis* opes diminutæ, & jus *populi*, id est, *plebis*, (sed gentem, non Ordinem significantis) amplificatum. Tacitus lib 4. *Histor.* cap. 53. ibi: *Senatus* & *Eques*, & magna pars *Populi*, id est, *plebis*, seu *plebeji Ordinis.*

Et sequiori ævo nihil frequentiùs quàm *populum* pro *plebe* accipi, Gallis inde hodieque *populace* dicta. Quid quòd Latini etiam vocabulum *populi* generale ad unam ejus speciem, *plebem*, denotandam, adjectivo aliquo addito restrinxerunt quandoque. Sic in *Fragm.* Petronii, itaque *populus minutus* laborat &c. *minor populus* in *Capitul.* Ludov. II. Imp. tit. 2. c. 5. Gallicè, *le menu peuple.* *Equestrem* autem *Ordinem* aliis vocabulis *minorem*, *medium*, *tertium*, *alterum Ordinem* dixerunt locis infrà allegandis: *secundum* ipse Imperator dicit *in l.* 10. *C. de nupt.*

Guntherus lib. 3. *Ligur.* de Arnoldo Brixiensi loquens, sic canit:

Quin etiam titulos verbis renovare vetustos,
Patricios recreare Viros, priscosque Quirites,
Nomine Plebejo *secernere nomen* Equestre.

De eodem Arnoldo Otto Frisingensis lib. 1. cap. 27. *de gestis Friderici*: *His diebus*, inquit, *Arnoldus quidam. . . . . . ex Ecclesiastici honoris invidia, Urbem Romam ingreditur, ac Senatoriam dignitatem* Equestremque Ordinem *renovare ad instar Antiquorum volent*, &c.

VIII.

Originem igitur & primam quasi materiam *Equestri Ordini* præbuerunt *Celeres* seu Equites, tribus, ut suprà §. 3. traditum, à Romulo distincti *centuriis*, postmodum aliis sex, nec non XII. ex *primoribus Civitatis* conscriptis, aucti à Servio.

Primam quasi *materiam* diximus, sensu non alio quàm quo *Celeres* illos *semina* vocant, *primordia* & *fundamenta*, Sigonius *loco* suprà *cit.* Rosin. lib. 1. *Antiquit. Rom.* cap. 17. quoque olteriùs *Equestrem Ordinem seminarium* esse dixit Senatûs Alexander Severus suprà §. 5. in fin. laudatus. Quemadmodum verò *Patricii* alii *majorum*, alii *minorum* gentium erant, prout nempe vel citiùs, (a Romulo) vel seriùs, à subsequentibus Regibus

gibus & Bruto Consule, Sylla Dictatore, Julio Cæsare, Augusto & aliis Impp. in Ordinem istum adsciti fuere. Conf. Tacit. lib. XI. *Annal.* cap. 25. Dion. *lib.* 54. Sigon. *d. lib.* 1. *cap.* 7. ubi Patricios *majorum* gentium, *majoris*, *minorum*, *minoris antiquitatis* interpretatur.

Ita & inter *Equites* simile obtinuisse discrimen, inde patet, quòd nonnullos elogio *illustrium*, *splendidorum*, *insignium*, *primariorum*, *amplissimorum*, &c. præ cæteris ornari passim videmus: loca inferiùs alia occasione indicabuntur non pauca. Vid. interim Læl. Bisciola tom. 1. *Horar. subseciv.* lib. 13. cap. 12.

Illius autem generis, quos *primores Equestris gradûs* cum Livio lib. 2. *Histor.* post princ. vocare liceat, rursus *Patriciorum* adinstar habitos crediderim non tantùm eos, qui à *vetustioribus* ipsum per Romulum lectis Equitibus descenderunt; sed etiam iis oriundos, quos Servius Rex ex *primoribus Civitatis*, quosque Censores postea ex *patriciis familiis* adjecerunt. Cum Sigonio autem, *primores Equitum* interpretante, qui *equo publico merebantur*, tantò minus facere possum, quantò is rectiùs alibi omnem in Civitate Ordinem Equestrem, Senatorio oppositum, non nisi Equitibus *publicum equum habentibus* definit *d. cap.* 3. post princ. Reliqui ergo *minorum gentium* Equites erunt.

IX.

Præterea Equitum nonnullos appellabant *Veteres*, quorum scilicet *Pater*, *Avus* & *reliqui Majores* Equites Romani fuissent, definitore Cicerone in *Orat. pro Planc.* add. Sigon. *d. cap.* 3. pag. 82. cui consequitur, *Novos* dictos, qui *tales Majores* ciere non potuerunt, vel quorum, uti Lælius Bisciola *d. lib. cap.* 12. sub fin. explicat, Majores non *Equestris*, sed *Plebeji* fuissent Ordinis. Majus autem lumen in *illorum* quàm *istorum* eluxisse *Nobilitate Equestri*, nullum dubium: unde P. Attici *perpetuò acceptam à Majoribus dignitatem Equestrem* honoris causâ allegat Corn. Nepos, modò is *Vitæ ejus* est Auctor. Prout ex adverso puncturus Patricios, *Nobilitatem* plerosque eorum ex Albanis & Sabinis, *non genere nec sanguine*, sed *ex cooptatione in Patres*, habuisse, aut Regibus lectos, aut, post Reges exactos, jussu populi: Canulejus Tribunus Plebis declamat apud Livium.

Quid quod vel *Plebejis* honori duxerint qualiscunque suæ gentis *antiquitatem*. Sic Tacitus *lib.* VI. *Annal.* cap. 15. L. Cassium, quem Cæsar nepti suæ Juliæ, Germanico genitæ, maritum destinârat, à *familiæ ornamentis* laudaturus, cum dicit *plebeji* quidem *Romæ generis*, verùm *antiqui* honoratique esse. Sic hodie in Frisia honoratiores existimantur Rustici, qui vetustâ familiâ sati, &c. Et memini nonnullis in *urbibus* Cives, quamvis *plebejos*, hujus sui generis ob *antiquitatem* digniores vulgò aliis reputari, sic Erb-Manner/ quod in Episcopatu Monasteriensi & hodie quidem valde controversum est nomen, essent *Munni*, id est, *Vasalli hæreditarii*, sive *antiquiores*.

X.

Novorum autem *Equitum* ultimi procul dubio fuerunt, non dicam *Mancipes* & *Scribæ*, hi enim inter *Publicanos* (de quibus infrà) erant, Ascon. 1. *in Verr.* sed *Libertini* & *Liberti Cæsarum*, quibus hi *Equestrem dignitatem* crebrò elargiebantur, ut plurimùm quidem aureo illis donato annulo. Vid. Tacit. lib. 1. *Histor.* cap. 13. lib. 2. cap. 57. lib. 4. cap. 3. & 39. Xiphilin. in *Epit. rer. Roman.* Dion. Nicæi, ubi sub hæc tempora, inquit, Mæna à Sexto ad Cæsarem defecit; qui Cæsar Sexto reposcenti non modò non tradidit, sed eum *in honore* habuit, atque *in Equestrem Ordinem* cooptavit, *concesso ei jure aureorum annulorum*. Est autem, addit, *jus aureorum annulorum*, (à Modestino *l.* 14. *ff. de excusat. Tutor.* διακτυλίων χρυσῶν appellatum) quod solus Princeps *Libertis* dat, propterea, quòd olim, *nisi iis*, *qui Senatorii erant aut Equestris Ordinis*, annulos aureos ferre non licebat.

Immò Mago ille apud Liv. *lib.* 23. *cap.* 12. bello Punico secundo apertè, inquit, *neminem nisi Equitem*, atque eorum ipsorum Primores id gerere insigne. Add. Dion. *lib.* 48. in actis anni DCCXVI. ibi: *nisi Senator esset aut Eques*, Alex. ab Alexand. d. l. 3. *Genial. Dier.* cap. 26. p. 256. edit. And. Tiraquell. Sigon. lib. 2. *de antiq. jure Civ. Rom.* cap. 3. in fin. adeò, ut *donare* aliquem seu *honorare annulis* vel *aureo annulo*, &, *facere Equitem Romanum*, pro iisdem haberentur dicerenturque. Ita Suetonius in *Jul. Cæs.* cap. 33. ibi: *Existimatur etiam* Equestres census *pollicitus singulis*, *quod accidit opinione falsâ*, *nam cùm in alloquendo exhortandoque*, *sæpius digitum lævæ manus ostentans*, *affirmaret*, *se ad satisfaciendum omnibus*, *per quos dignitatem suam defensurus esset*, annulum *quoque æquo animo detracturum sibi*: *extrema concio*, *cui facilius erat videre concionantem*, *quàm audire*, *pro dicto accepit*, *quod visu suspicabatur*: *promissumque* jus annulorum *cum millibus quadragenis* * *fama distulit*. Hæc Suetonius *d. l.* & cap. 39. ibi: *donatusque quingentis sestertiis &* annulo aureo *sessum in quatuordecim è scena per orchestram transiit*. Tacitus lib. 1. *Histor.* cap. 13. *Non minor*, inquit, *gratia Icelo*, *Galbæ* Liberto, *quem annulis* aureis donatum Equestri nomine Martianum *vocitabant*. Add. lib. 2. *Histor.* cap. 57. in fin. Et Juvenalis *Sat.* 7.

Ille & militiæ multis largitur honorem,
Semestri vatum digitos circumligans auro.

Et *Sat.* 11.

Talibus à Dominis post cuncta novissimus exit
Annulus, *& digito mendicat Pollio nudo.*

Item Suetonius in *Aul. Vitell.* cap. 12. *A primo imperii die*, inquit, aureis donavit annulis *super cœnam*, (circumforaneum aliquem Lanistam) *cùm manè*, *rogantibus pro eo cunctis*, *detestatus esset severissimè talem* Equestris Ordinis *maculam*.

Usque autem adeò frequens & usitatum id tandem evasit, ut *Liberti Cæsarum*, nondum aureis licèt donati annulis, attamen pari ferè cum *Equitibus* jure gavisi, ac Provinciis, hactenus per *Equites* regi solitis, *promiscuè* deinceps Liberti ab Imperatoribus præfecti sint. Vid. Tacit. lib. 5. *Histor.* cap. 9. ibi: *Judæam Provinciam* Equitibus Romanis aut Libertinis permisit.

XI.

Dispescebantur denique *Equites* in *militares*, *equo publico* militari, & cæteros, *equo privato* merentes; Sigon. *d. cap.* 3. in med. sed conf. suprà §. 8. in fin.

Postremò in *Vrbicos* & *Municipales*; illis in Vrbe domicilium erat, his in municipiis. Vnde Municipales isti Equites, qualis & Ciceronis Avus, Marcus, Arpinas scil. Municeps (non ipse Cicero, qui civis Romanus) fuit, Vrbicis multò inferiores habiti, usque adeò, ut, judice Petro Fabro lib. 1. *Semestr.* cap. 2. tantò minores & inferiores Romanis fuerint, quantò Decuriones Sena-

* Refer. *quadringenis.*

natoribus, nec sine fundamento: Equites enim Municipales (1) non fuere perfecti seu *optima lege* Cives, (*non ingenuos Cives Romanos* vocat Cicero in *Bruto*) quoniam, cùm tria hæc, *domicilium*, *honores*, & *tribus* seu *suffragiorum jus*, Civem Romanum constituerent, primo Municipes caruere, curias scilicet, harum sacra & reliqua jura secum afferente. Vid. Sigon. lib. 1. *de antiq. Jure Civ. Rom.* cap. 1. & lib. 2. *de antiq. Jure Ital.* cap. 7. Quin etiam, cùm quædam Municipia nec jus suffragii haberent, ex illis oriundi Equites hoc etiam caruere, & proinde imperfectiores quàm illi fuerunt Cives Romani. Atque hanc fortè ob caussam Poëtæ Municipales istos Equites, Vrbicos æmulari conatos, riserunt: uti Juvenalis *Sat.* 8.

Hic novus *Arpinas* ignobilis, *& modo Romæ*
Municipalis Eques *galeatum ponit ubique*
Præsidium attonitis, & in omni gente laborat, &c.

(2) In Album Equestre sive Matriculam Equitum non fuere relati, quippe quòd hæc novorum Equitum inscriptio in sola Vrbe à Censore, qui etiam publico equo & annulo donabat, atque in Ordinem Equestrem legebat, fieri soleret, non etiam in Municipiis; Senec. *lib.* 3. *de Benefic.* ibi: *Non potest ad hæc sumi Judex ex turba selectorum, quem* census in album & Equestris hæreditas *misit.* Sueton. in *Claud.* cap. 6. ibi: *non modò albo Judicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* Et in *Domitiano* cap. 8 ibi: Equitem Rom. *erasit* Judicum albo. Add. alleg. à Dempstero *ad Rosin. lib.* 5. *Antiquit. Roman. cap.* 17. ubi is quidem Municipalium Equitum conditionem nimis quàm deprimit, equos publicos & albi adscriptionem iis denegans, ast nullo id, nedum idoneo, testimonio comprobatum dedit. Contrà verò Tullius in *Orat. pro A. Cluent.* Equites hos Municipales *à nobilitate*, inter suos imprimis, commendat; imò Imp. Tiberius Juliæ, suæ per Germanicum nepti, Vinicium destinavit maritum, licèt huic *oppidanum* (hoc est *municipale*, vid. Sigon. lib. 2. *de antiq. Jure Ital.* cap. 6.) *genus* esset, Equestri familiâ Calibus prognato. Sic quoque apud Gellium *lib.* 10. *cap.* 3. Gracchus M. Marium Quæstorem Sidicinum Municipalem, hominem vocat suæ civitatis *nobilissimum.* Optimè omnium Imperator noster Justinianus in *Novell.* 38. *Præf.* de quibusvis inferioribus civitatibus, tàm Coloniis, quàm Municipiis, universè agens, in earum unaquaque, ad imitationem Urbis Romæ, *nobiles viros* (εὐγενοῦντες) lectos olim seu adunatos esse ad curiam Senatus constituendam, &c. testatur.

Neque tamen albo suo senatuque Municipales hosce destitutos planè fuisse quis putet; illud enim quod attinet, cùm omnibus collegiis, cohortibus, militibus clericis, Sacerdotibus, curialibus, &c. &c. sua fuerint alba, quibus collegarum & sodalium inscripta nomina: Νομοκάνων *tit.* 2. *c.* 1. & ex eo *l.* 3. *C. de incert. person.* haud vero est simile, honoratissimum Ordinem Equestrem albo suo caruisse. De hoc apertè testatur Tacitus *Senatorium Ordinem* Plebesque Puteolis, oppido Italiæ, Legationem ad Senatum Rom. misisse lib. 13. *Annal.* cap. 48. ubi Decuriones istos Municipales expressè Senatum dicit.

Uti quoque Equestrem Ordinem seminarium fuisse Senatûs Rom. suprà dictum, ita ex eodem potiùs quàm ex Plebe Decuriones in Municipiis non minùs ac Coloniis sumti videntur. Etenim Nobilibus Senatus seu curias Municipales olim adunatas scribit Imperator in *Novell.* 38. pr. & plebejos honoribus Decurionum fungi prohibitos testatur JCtus *in l.* 7. §. 2. *ff. de Decurion.* Ne dicamus curias hasce non minùs re, suo tamen modulo, quàm nomine Senatum Rom. imitatas esse, *l.* 33. *l.* 36. *C. de Decurion. d. Nov.* 38. & nihil frequentius, quàm ut Municipia se quoque SENATVM POPVLVMQVE scripserint, Plebe & Equitibus populi nomine comprehensis.

Sed tota hæc res, imprimis quod alba ista spectat, decidi poterit, ut Dempsterus intelligatur de albo Urbano, cui equidem non fuere inscripta Equitum Municipalium nomina, sed hisce in Municipiis, præsertim in quibus notabili aliquo Equitum numero essent hi Equites, proprium suum fuerit album, sive idem cum albo curiæ seu Decurionum, (de quo in *l.* 45. *C. de Decurion.* & *tot. tit. ff. de alb. scrib.* quodque respondebat albo Senatorio Urbis memorato Tacito lib. 4. *Annal. cap.* 42. fin. ibi: albo Senatorio *erasit*) sive ab eo diversum, &c.

XII.

Quantum ad *Colonias*, de iis aliud, quàm de Municipiis, neutiquam erit statuendum. Præterquam enim, quòd Coloniæ Municipiorum ac Coloni Municipum nomine continentur, & à JCtis, vid. *l.* 1. *ff. ad Municipal.* Livio, Cicerone, Tacito, (qui lib. 2. *Histor.* cap. 21. Colonos vocat *Municipale vulgus*) Paulo *in Pompejan. Epitom.* & nemine non; uti Gellius lib. 16. *Noct. Attic.* cap. 13. in princ. ipsemet fatetur, appellari olim sueverunt. Confer. Marc. Welser. lib. 5. *Rer. August. Vindelic.* pag. 108. & seqq.

Coloniæ Municipiis potiores etiam ac præstabiliores semper existimatæ propter amplitudinem majestatemque Populi Romani, cujus istæ Coloniæ quasi effigies parvæ simulacraque quædam esse videntur: adeò ut antiqua etiam ac præcipua quædam Municipia in jus Coloniarum mutari gestiverint, atque id ab Imperatoribus pro magno beneficio petierint atque impetraverint, quæ quasi verba sunt Gellii *d. c.* add. Sueton. in *Octav.* cap. 46.

Si ergo Municipiis suus fuerit Equestris Ordo, eaque splendidiora reddidit, multò magis Colonias eodem floruisse ornamento indubium est, & his verbis, quòd effigies parvæ & simulacra quædam Populi Romani sint juraque & instituta ejus omnia habeant, quamvis generaliter, attamen satis disertè, indicat Gellius *d. l.* Maximè cùm ipse Imperator Justinianus in *Novell.* 28. *Præfat.* omni exceptione major testis, clarissimè rescribat sequentem in modum: *Qui Rempublicam olim nobis disposuerunt, existimaverunt, oportere secundùm regiæ Urbis instar* (similitudinem, μίμησιν) *adunare in unaquaque civitate nobiles viros & unicuique Senatus dare curiam, per quam debuissent agi, quæ publica sunt atque omnia fieri secundùm ordinem.*

Sigillatim verò id probant cùm ea loca, in quibus *Equitum Colonicorum* mentio; ex. gr. Ciceronis in *Orat. pro Planc.* iisdemque nunc ex Municipiis (de Coloniis sermo est) adsunt *Equites Romani*; Claudii Imperatoris, in *Orat. super Civitate Gallis danda*, quam æneis tabulis Lugduni incisam recitat Pandorinus, ibi: *Ex. qua. Colonia. inter. paucos. Equestris. Ordinis. ornamentum.* &c. Taciti in *Vita Agricolæ* cap. 4. ubi socerum suum Agricolam Forojuliensi Colonia ortum ab utroque avo Equestrem nobilitatem habuisse narrat; tùm plurimæ veteres Inscriptiones: Monobricensis lapidis:

II. VIRI. VNA. CVM. ORD. EQVEST. ET. POPVLO.

Lugdunensis:

DECVRIONIBVS. ORDINI. EQVESTRI. IIIIII. VIRIS. AVG.

August. Vindelic. in ædibus Peutingerorum:

ÆDEM. CVM. SVIS. ORNAMENTIS. SIBI. ET. ANTONIO. ÆLIANO.
EQVITI. ROMANO. DECVRIONI. MVNIC. ÆL. AVG. &c.

Welserus *p.* 212.

XIII.

Eodem autem modo Equites facti in Coloniis seu Municipiis, quo in Vrbe Roma, videntur: quod de Imperatoribus aureorum annulorum datione vel aliàs in Equestrem Ordinem recipientibus Plebejos vel alios, nullum habet dubium. Et cùm Censores quoque in Coloniis plerisque fuerint, Quinquennales dicti, uti vult Welserus *lib.* 5. pag. 101. & seq. ab iis non secus ac in Vrbe lectos fuisse Equites, admodum est verisimile. Nisi fortè Decurionum Ordo istac potestate functus est, prout idem Augustalitatis honorem decernere consuevit, seu Augustales facere: quorum scilicet Equestri geminus genuinus honor, si non penitus idem cum illo fuit, in quam sententiam ego propendeo, haud parùm inde confirmatam, quòd inter Decuriones & Plebem medius Ordo Augustalium & à tribus hisce Ordinibus Decuriones lecti fuerint, uti habet Suessana Inscriptio:

HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. DECREVIT. ORDO.
DECVRIONVM. ET. AVGVSTALIVM. ET. PLEBS. VNIVERSA.

Augustalium igitur Ordo vel non alius ab Equestri, vel Equites à creatione Decurionum exclusi, atque ita Plebe inferiores fuerunt habiti, id quod planè absurdum; cùm non modò Augustalium non secus ac Equestrem Ordinem dignitatis inter Senatum & Plebem mediæ fuisse, inter certissima habeat Welserus *d. l.* 5. p. 104. Sed ipsis quoque VI. Viris Augustalibus Ordo Equestris præponatur in *alleg. Inscript. Lugdunensi.* Et videntur Augustalium nomen eadem accepisse ratione, quâ nonnullæ Coloniæ, præ aliis, Augustæ nomen, quasi hic Ordo Augustis imprimis dilectus & familiaris fuit: quorsum spectat suprà *alleg. Orat.* Claudii Imp.

XIV.

Constituerunt Equites Romanos quicunque Civitatem ipsam variasque Civibus dignitates largiendi, hoc est, omnium summum Romana in Republica jus olim habuerunt, Reges puto, Populus, Imperatores. Et fecerunt id tum per semetipsos, seu *immediatè*, tum per alios, seu *mediatè*: porrò vel *expressè* & verbis, vel *tacitè* & factis.

XV.

Immediatè, & quidem *expressè*, quando v. g. A ipse Imperator quosvis idoneos allegit ad supplendum *Ordinem Equestrem*, prout, hoc valde imminuto, Caligulam Imperatorem fecisse memorat Dio lib. 59. *Histor. Rom.* ibi: *Quum Ordo Equestris diminutus esset, ex omni, etiam extra Italiam, Imperio multis adfinitatibus & opibus auctos primores in eum allegit.*

Sic Tiberius Imperator Masurium Sabinum non amplis facultatibus & grandem natu, annorum ferè quinquaginta, ex plebe natum, ob virtutem tamen & juris cognitionem eximiam, sic opinante Johanne Bertrando, Præside Tholosano, B *de JCtis* pag. 72. in *Equestrem Ordinem* recepit, *l.* 2. §. 47. *ff. de Orig. Jur.* add. Henel. *de Viris JCtor.* pag. 314. ibi: *sine divitiis. Tacitè*, ex facto vel *concedentis*, vel *alterius*, vel *utentius.*

Illuc referimus *annuli aurei dationem*, dum videlicet hisce alicui concessis quis in Ordinem Equestrem allectus censebatur. Vid. suprà *num.* x. quamvis *in l.* 1. *& seqq. ff. & C. de jure aur. annulor.* jus seu beneficium *aureorum annulorum à dignitate Equestri* haud obscurè distinguatur, & per *illud*, nullâ Equestris honoris mentione factâ, *majorem* tantùm aliquam *ingenuitatem* Liberto acquiri dicatur, ut etiam Isidorus lib. 20. *Etymol.* C scribat, annulos aureos solis ingenuis ferre licuisse.

Gothofredus & alii, ut nodum hunc solvant, aliud quicquam non afferunt, nisi quòd isto *annulorum* munere si non *veri*, saltem *quasi-Equites* efficiantur. Sigonius *d. lib.* 2. *cap.* 3. in fin. ita exponit, ut, quibus à Magistratu *annulus aureus* datus, (de his enim loquitur) non quidem *Equites*, sed eo jure essent, quo lecti à Censoribus, cujus portio non infima, *considere in* XIV. *gradibus*; non secus ac alii fuerunt *Senatores*; alii eo gradu, ut *in Senatu sententiæ dicendæ jus* haberent, D non tamen Senatores essent, qui *Pedarii Senatores* appellati à Gellio lib. 3. *Noct. Attic.* cap. 18. add. Tac. lib. 3. *Annal.* cap. 65. Liv. lib. 27. *Hist. Rom.* Cic. lib. 1. *ad Attic.* epist. 14. 15. &c.

Prout hodie multis in Provinciis *Landsassii*, qui *genere Nobiles non* sunt, in *Comitiis* tamen provincialibus suffragii seu sententiæ dicendæ jus obtinent, æquè ac Nobiles sive Equestris Ordinis homines.

Annon potiùs, ut inspiciatur *primò*, quid senserit Imperator (nam si v. g. Provinciæ, in quam *Eques Romanus* mitti solebat, illicò præfecerit E *Libertum annulis honoratum*, omninò sensisse ac voluisse videtur, ut *Equestris* in talem *dignitas* transiret) annulo Libertos donans? *deinde* verò, si nimirum istud non appareat, cùm beneficia Principum latissimè interpretari nos oporteat, *l.* 3. *ff. de constit. Princ.* add. *l.* 2. *C. de bon. vacant. cap.* 15. *de R. I. in Vito.* Grot. lib. 2. *de J. B. & P.* cap. 16. n. 12. in dubio *Equestris* censebitur collata *dignitas*, modò *Libertus* censum habuerit congruum. Confer. Sigon. *d. l.* ubi & *Libertinos* annulo sæpe donatos refert, eo consilio, ut non *Equestria* modò *ornamenta*, sed *jura* etiam *ingenuorum* eâ largitione iis tribuerentur, inter quæ & hoc, quòd F tales *Imperiali cœnæ* adhiberi deinceps potuerint; prout Augustus Imperator, neminem unquam Libertinorum *cœnæ* adhibere solitus, Mænam tamen, annulorum munere *priùs assertum in ingenuitatem*, adhibuit, teste Suetonio in *Augusto* cap. 74.

XVI.

Factum alterius inferioris scilicet, intelligimus 1. *Censoris*, qui Senatorem, cujus facultates usque eò, ut Senatorio haud ampliùs censui sufficiant,

ciant, fortunæ, non suo vitio decreverunt, Senatu ejecit atque hoc ipso in *Ordinem Equestrem* redegit, Rosin. lib. 7. *Antiquit. Roman.* cap. 10. Zonaras *lib.* 2.

Ita de C. Curtio, quòd, possessione quâdam in Volaterano amissâ, Ordinem Senatorium tueri vix possit, Cicero scribit in *epist. ad Valer.* Et Cn. Fulvii, Fulvii Flacci Censoris fratris, senatu moti meminit Vellejus Paterculus lib. 1. *Histor. Rom.* cap. 10. num. 6. add. Liv. *lib.* 41. *cap.* 27. item Frontin. *lib.* 4. *cap.* 1. *n.* 32. 2. *Senatoris* sive *Patricii* ad plebem se conferentis, vel *Patriciorum* tantùm *jura repudiando*, vel in *gentem plebejam*, *Equestrem* tamen, (utpote de quo eminentiore plebejorum genere hîc agitur) se *adoptando*. Quam in rem Octaviorum, L. Minucii Augurini, P. Clodii, Dolabellæ, &c. exempla adducunt Livius, Suetonius in *Aug.* cap. 2. Sigonius *d. lib.* 1. *cap.* 7. in fin. Et multos quoque *Senatorum*, quorum res familiaris afflicta, *filios* ac *nepotes* Dio narrat Senatoriam dignitatem non modo non appetiisse, sed eâ quoque ultrò se abdicasse; quæ abdicatio seu renunciatio Senatorii, simulque acquisitio *novi Equestris Ordinis* privatâ auctoritate fieri potuit, cùm ex Equestri *transitio*, vel *reditio* in *Patricium*, publicam desideraret. Sueton. in *Augusto* cap. 2. ibi: *Ea gens* (Octavia) *à Tarquinio Prisco Rege allecta* in Senatum, *mox à Servio Tullio* in Patricias *transducta*, *procedente tempore* ad plebem *se contulit*, *ac rursus magno intervallo per D. Julium* in Patriciatum *rediit*. (Julius Cæsar scilicet Dictator lege Cassiâ, de qua Tacitus lib. 11. *Annal.* cap. 25. num. 3. Patriciorum numerum augens, adscivit in eum etiam Augustum.)

Unde hîc, uti etiam ex iis, quæ mox sequentur, illud observamus, *Equestrem* dignitatem *Senatoria* & *Patricia*, tanquam *majore minorem*, contentam fuisse; ita ut, qui *hac*, citra crimen tamen, vel jussus, vel sponte sua excidisset, vel denique per ætatem uti non potuisset, *illam* tamen haberet *salvam* retineretque: non secus ac numerus *binarius* continetur *ternario*, & post amissam *familiam* manet *civitas*, & post hanc *libertas*, §. 2. *& seq. Inst. de cap. deminut.* Add. *l.* 5. §. 2. *&* 3. *ff. de extraordinar. cognit.*

Atque sic in Germania Principes, Comites & Barones in inferiorem Ordinem, Baronum & Equestrium, se liberosve suos redigere quandoque sunt soliti: de quo aliàs plura.

X V I I.

Neutrius denique *factum*, sed naturalis quidam ætatis defectus, in causa est, ut *Eques Romanus* usque ad legitimos annos sit, qui *Senatoria* gaudet origine, non *ætate*. Post Isidorum Sigon. *d. lib.* 2. *cap.* 3. §. *quod autem*. Et facit huc Livii locus ex *lib.* 21. *cap.* 59. ibi: *cum quinque* Equestris *Ordinis*, Senatorum *fermè liberis*, &c. qui scilicet vel propter ætatem, vel alias causas, præcedenti §. expositas, nondum Senatores fuere.

X V I I I.

Ad eos, qui *mediatè* & *expressè*, hoc est, non suâ, sed *majoris alterius*, Regiæ, Populi vel Imperialis potestatis vi atque auctoritate constituerunt Equites, referendi sunt *Consules*, *Censores*, *Dictatores*, *Cæsares*, cæterique *censendi jure* potiti. Constituebantur autem ab his *Equites* dato sive assignato equo publico. Vid. Liv. *lib.* 39. ibi: *neve Censor ei* equum publicum *assignaret*, &c. Cicero *Philipp.* 6. ibi: *Equit. Rom.* equo publico, &c. Sigon. *d. lib.* 2. p. 80. &c. Varro lib. 7. *de Ling. Lat.* vocat eum *mille assarium*. Prout contrà, *eo ademto* Equites esse desinebant; ut & hîc obtineat regula illa naturalis, nihil videlicet tàm naturale esse quàm eo genere quodque dissolvi, quo colligatum est, *in l.* 35. *ff. de R. J.* add. *l.* 100. *l.* 153. *ff. eod.* §. *ult. Inst. quib. mod. toll. oblig.*

Equus autem *publicus* opponitur *privato*, & dicitur is, qui publico & impendio comparabatur & sumtu stipendioque, unà cum Equisone, seu curatore equi, alebatur & exhibebatur. Conf. *l.* 15. *ff. de re milit.* ibi: impendiis *expungitur*. Vid. Gronov. lib. 3. *de Sestert.* cap. 2. pag. 273.

Equi dationem sequebatur inscriptio, de qua suprà §. XI. Interim fuere plures censu quàm equo publico Equites. Livius: *quum repentè quibus* census Equestris *erat*, equi publici *non erant assignati*. Adde Gronov. *d. l.* pag. 277.

Uti de cætero ab *equis*, quibus militàrunt, *Equites* dicti, & *Ordo Equester*, ita *reliquam plebem*, quæ pedibus seu peditem militavit, *κατ᾽ ἀναλογίαν* & discriminis ergo melioris, *Ordinem* vocare *pedestrem* quid vetaret? imò jam dudum sic vocavit, quod mirere, Historiæ Romanæ Parens, Livius *lib.* 5. à quoquam hactenus, quod sciam, haud observatum, eò tamen pertinens, ut *peditem mereri* sic esse nota videatur deficientis *dignitatis equestris*; non secus, ac olim apud Germanos nemo *Equestris militiæ* capax fuit, nisi *illorum* ex *Ordine* esset, qui hodie simpliciter *Nobiles* seu *Equestres* audiunt.

Huc spectat vetus Inscriptio, quæ *Nevidumi*, Germanicè *Nevis*, civitate scil. Equestrium, exstat

D. *JVL. L. F. VOL. RIPHANÕ.*

CAPITONI. BASSIANO.

EQVO PVBLICO HONORATO

PRÆFECTO. FABRVM.

TRIB. MIL. COH. I. GAL.

L. JVL. BROCCHVS.

VALER. BASSVS.

FILIO.

apud Guilliman. lib. 1. *Rer. Helvet.* cap. 9.

XIX.

An num verò & *nativitate* facti sunt *Equites?* prout ex servis servos, ex liberis liberos, nasci ajunt JCti nostri, cumque iis Imperator, *in* §. 4. *Inst. de jur. perf.* add. *l.* 5. *ff. de stat. hom. priac. Inst. de ingenuis.* Affirmandum utique & toties jam tum affirmavimus, quoties *Equestrem dignitatem* non modò accipi à *patre*, *avo*, cæterisque *majoribus*, sed quoque ita, & quidem quàm longissimè, acceptam *Equites veteres*, ac *majorum* velut *gentium*; constituere ac proinde *optimâ lege* talem esse diximus suprà §. 8. & seq.

Inter *hanc* verò & *libertatem ingenuitatemve* notabilis in eo est differentia, quòd *matris* conditionem, non patris, in *servitate* & *libertate*; *patris* verò, non matris, uti in *Civitate* & *Senatoria Patriciaque* dignitate, ita & in *Equestri* sequantur liberi. Utut de cætero nec nulla apud Romanos cùm *maternæ originis*, tùm omnis alius *fœmineæ cognationis*, habita fuerit ratio, si non ad constituendam vel propagandam, saltem ad stabiliendam, augendam & illustrandam nobilitatem: duo enim vincula fortiùs ligant quàm unum, arg. *l. fin. C. de edict. D. Hadr. toll. l.* 1. *ff. de privileg. creditor.* & duplicata dignitas plus tribuit, quàm una sola, Tiraq. *de Nobilit.* cap. 5. n. 8. Prout huic fini *aviæ*, *matris*, *avoram* & *proavorum maternoram*, *amitæ*, *consobrinorum*, &c. imagines à Tacito; imprimis lib. 2. *Annal. cap.* 27. ibi: Proavum *Pompejum*, amitam *Scriboniam*, *quæ quondam Augusti conjux fuerat*, consobrinos *Cæsares*, *plenam imaginibus domum ostentat*: & *cap.* 46. ibi: *claritudine* materni generis anteibat. Suetonio, Herodiano, &c. passim allegatos videbis. *l.* 1. §. 47. *ff. de Orig. jur.* add. Nolden. cap. 11. *de Nobilit.* n. 14. ibique cit.

Vode vero admodum fit simile, idem in *Equestri* servatum esse *nobilitate*: imò in *Vita Agric.* cap. 4. disertè id probat Tacitus, soceri sui, Agricolæ scilicet, *Equestrem nobilitatem* inde repetens, quòd utrumque *avum*, tàm *maternum* quàm paternum, procuratores Cæs. habuerit: prout hujus generis nobilibus, & novis etiam hominibus, ut ducendo majoris nobilitatis fœminas suam magis magisque confirmare & augere satagant, consulit Mallcolus in *Dial. de Nobilit.* cap. 19.

Privilegii ergo singularis est, quando *materna origo* censetur, eamque sequuntur liberi, cujusmodi *in l.* 1. §. 2. *ff. ad Municipal. & de incol.* de Iliensibus dicitur, ut, qui matre Iliensi natus, eorum Municeps fiat, & plenissimâ immunitate aliisque ipsis concessis privilegiis (vid. *l.* 17. §. 1. *ff. de excusat.* add. Sueton. in *Claud.* cap. 25.) fruatur: Delphensibus quoque ac Ponticis concessum fuisse tradunt, ut, qui ex *matre* Delphensi vel Pontica natus, Ponticus & Delphensis dictus sit filius. Et Gothofredus *ad d. l.* 1. annotat, in nonnullis Galliæ locis obtinere consuetudinem, quam vocat *le ventre annoblit*, quâ etiam *venter*, id est, *mater*, *nobilitatem* liberis præstet: *Consuetud. Treceas.* art. 8. *Senonens.* artic. 149. *Calvimont.* 5. & 11. Similisque in Campania vigere dicitur consuetudo, quâ *mater sola nobilitet.* Vid. Connan. lib. 11. *Commentar. Jur. Civil.* cap. 11.

Singulare quoque est, quod in Civitate Lovaniensi de certis familiis dicitur, ut è quibus uxorem ducens, licèt ipse *ignobilis* sit, liberos tamen procreet & posteros relinquat Nobiles, Vernul. in *Histor. Acad. Lovaniens.* Lips. in *Lovan.* lib. 2. cap. 3. Et in universum moribus Germanorum, etiam antiquissimis, (vid. Tacit. lib. 11. *Annal.* cap. 16. & seq. ubi jam tum inter Germanos Principum nobilitatem *materais* quoque *avis* illustriorem redditam observat) *nobilitatis* non à patre tantùm, sed & à *matre* profluentis, ratio habetur, ita, ut hæc origo ad nobilitatem, si non specie, saltem *grada* illustriorem reddendam haud parùm conferat. Vid. Bertram. *de Comit. concl.* 43. Nolden. *de Nobilit.* cap. 8. §. 59. Mallcol. *de Nobilit.* cap. 19. Limnæ. lib. 6. *de I. P.* cap. 5. n. 62. & lib. 9. cap. 12. n. 58.

Notandum quoque hodie Principes, Magnates & Heroes, Nobiles & Reges in suis insigniis miscere quandoque *insignia familiæ matrum*, perinde ac patrum, nomina quoque familiarum retineri *per mulieres*, perinde ac per masculos, &c. quæ verba sunt Tholosani lib. 7. *de Rep.* cap. 11. n. 90. Quem morem ipsis nostris Imperatoribus haud improbari ex eo patet, quòd illi propriis datis codicillis conjunctionem illam seu unitionem paternorum & maternorum insignium nonounquam disertè concesserunt, uti factum à Carolo V. diplomate eam in rem dato, exstante in *Jurisprudentia heroica.* Et novi Virum nobilissimum, cujus uxor *avi* potiùs *materai*, quàm patris, nomen VV. de T. etiam publicè atque in ipsis nuptiarum solennibus, præferre amavit; quod quidem exemplo prorsus novo fieri tantùm non omnibus tunc visum, sed tamen antiquissimo satisque illustri firmare id atque tueri licet, Sabinæ scilicet Poppææ, quæ patre T. Ollio genita nomen *avi materni* sumsit illustri memoria Poppæi Sabini, consulari & triumphali decore præfulgentis: vid. Tacit.

cit. lib. 13. *Annal.* cap. 45. pr. nostra autem matrona avum habebat maternum, non fratris tantùm sui & Majorum, sed proprio quoque decore præfulgentem.

X X.

Quòd autem *Nativitatem* à cæteris *causis constituentibus* secrevimus, ratio non alia est, quàm quòd *Equestrem* dignitatem *hæ* quidem de novo pro- & in familiam, antea ejus expertem, introducunt, *illa* verò jam exsistentem in familia *conservat*, & ad posteros propagat. Vno verbo: *illa* constituit in *uno individuo*, *istæ* in *tota* veluti *specie*. Hoc modò teneatur, nominare de cætero aut concinnare varias istas causas per nos licebit, quomodocunque libitum cuivis fuerit.

X X I.

Constituebantur *Equites* non tantùm 1. ex gentibus *plebejis* & quidem *primoribus*, sed etiam 2. ex *patriciis*, Sigon. *d. lib.* 2. *cap.* 3. conf. suprà §. xv. *&* xvi. & infrà §. xxv. 3. utrisque tamen *ditioribus*, non minorem scilicet quàm 400. HS. sestertiûm quadringentorum millium, censum, quem Andr. Alciatus in *Commentar. ad l.* 237. *ff. de V. S.* decem ferè millium aureorum nostratium, Lipsius autem lib. 4. *de magnitud. Rom.* cap. 2. decies mille Philippicorum summam æquare putant, habentibus, qui *Equester* inde dicitur. Insignis de hoc locus est apud Suetonium in *Jul. Cæs.* cap. 33. ibi: *Existimatur etiam* Equestres census *pollicitus singulis; quod accidit opinione falsa: nam cùm in alloquendo exhortandoque, sæpiùs digitum lævæ manûs ostentans, affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, annulum quoque æquo animo detracturum sibi: extrema concio, cui faciliùs erat videre, quàm audire concionantem, pro dicto accepit quod visu suspicabatur: promissumque jus annulorum cum* millibus quadringenis *fama distulit.* Vnde & Juvenalis *lib.* 1. *satyr.* 2.

Quadringenta dedit Gracchus *sestertia* dotem
Cornicini. —— ——

Sic Caligula multos, gradu & *opibus auctos*, ex Italia in *Ordinem Equestrem* adscivisse memoratur Dioni lib. 59. *Histor. Rom.* vid. suprà §. xv. add. Manut. in lib. *de Senatu Rom.* Rosin. lib. 1. *Antiquit. Roman.* cap. 17. Alex. ab Alexandro lib. 4. *Genial. Dier.* cap. 11. Læl. Bisciola tom. 1. *Horar. Subsecivar.* lib. 13. cap. 12.

Quanquam successu temporis & hic census non adeò accuratè observatus sit: constat enim viros de Republica benè merentes & meritos, jure etiam Civitatis *censuque Equestri* destitutos, in hunc Ordinem tamen nihilominus cooptatos esse, id quod jam suprà allegatum Masurii Sabini JCti, cujus mentio fit *in l.* 2. §. 47. *ff. de O. I.* exemplum probat. Vid. Rupert. in *Commentar. ad d. l.* add. Henel. in *ejus Vita*, ubi ipsum, utut *census Equestris expertem*, ob *virtutem* tamen & *jurisprudentiam eximiam Ordine Equestri* donatum scribit.

4 Postea non *ingenuis* tantùm, sed ex *Libertinis* quoque & *Libertis*, præsertim Imperatorum, *Equestris dignitatis* portas, sequiori imprimis ævo, (nam antea *Libertini* ne quidem *milites* fieri poterant, cùm sub Cn. Papirio & C. Mario demum militare Libertinos cœpisse referat Florus in *Epit. Liv. lib.* 74.) omnino patuisse, ex Historia Romana notissimum, & suprà quoque jam notatum est. Quid quòd Claudius Imperator *Libertos*, quos rei familiari præfecit, *sibique & legibus adæquavit*, cujus & sæpius audita vox, parem vim rerum habendam à *Procuratoribus* suis (qui plerumque erant *Liberti*, vid. Tacit. lib. 1. *Histor.* cap. 58. & lib. 5. cap. 9.) ac à se judicatarum, memorante Tacito lib. 12. *Annal.* cap. 60. add. Sueton. in *Claud.* c. 12. prout & aliàs *Liberti Equitibus Romanis*, & *hi illis*, quoad ministeria, Principatus & munia, sub Imperatoribus ut plurimùm sunt exæquati, Tacit. *lib.* 1. *Histor.* cap. 58. & lib. 5. cap. 9.

Interim Alexander Severus Imperator *Libertinos* nunquam in Ordinem Equestrem redegit, asserens, *seminarium Senatorum Equestrem esse locum*, teste Lampridio in *Severo*: quomodo Sylla Dictator Senatum ex Equestri Ordine supplevit, Flor. in *Epit. Liv.* lib. 89. Lips. *de magnitud. Roman.* lib. 4. cap. 2. sic pro temporum varietate variarunt hæc talia, variantque hodiernum.

X X I I.

Senatorum ornamenta, quibus præ *medio*, id est, *Equestri* Ordine gaudebant *illi*, à Tullio, in *Orat. pro A. Cluentio*, hæc enumerantur: *Locus*, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen & gratia, *toga prætexta*, *sella curulis*, *insignia*, fasces, exercitus, imperia, Provinciæ, denique *imago* ipsa ad posteritatis memoriam tradita: quod idem & in *Orat. pro C. Rabir. Postum.* addit. Tacitus verò lib. 2. *Annal.* cap. 33. distinctos *Senatûs*, ait, & *Equitum* census, non quia diversi naturâ, sed ut locis, ordinibus, dignationibus antistent.

Quorsum hæc? inquies, nimirum *Equestris Ordinis* sive Equitum conditio & *status*, quem in Republica Romana obtinuerunt dupliciter, adspici & considerari potest, *absolutè* & *relatè*. Ad *relatam* considerationem pertinent loca jam adducta: ex quibus tamen de plerisque, *formam* Equitum *absolutè* seu *in se* spectatam continentibus haud difficulter judicium fieri potest.

X X I I I.

Primùm verò & in genere supponendum est, *Equites* fuisse *Cives Romanos*, & quidem *secundò optima lege*, id est, omnia Civium Romanorum *jura*, *domicilia*, *tribus* & *honorum* consecutos; *municipalibus* tantummodo exceptis, qui domicilio caruerunt, seu suprà §. xii. dictum. Attamen *tertiò plebe*, (quæ non *Ordinis*, sed *gentis* hic involvit notionem) non *Patribus* seu *Patriciis* comprehensos. Quanquam *quartò* his *Ordinis dignitate proximi* fuerint, adeóque hactenus *plebem* inter ac *Senatum medii*. Ita Cicero *pro Domo*: Proximus *est huic* (Senatui) dignitate *Ordo Equester*, &c. Appianus: de *Equitum* etiam, qui *medii inter Senatum & plebem* sunt interjecti, colligenda benevolentia cogitavit, &c. lib. 2. *de Bello Civili.* Imperatores *in l.* 10. *C. de nupt.* ibi: *secundi ordinis*, intellige, post *Senatorium* vel *clarissimum*.

Vnde cùm aliquo tempore (*arg. l. un. C. Theod. de his qui ven. ætat.*) inferiorem in locum essent detrusi, Imperatores Valentinianus & Valens suo eos loco restituere, atque *secundi gradus* (sunt verba *l. un. C. de Equestr. dignitat.*) *in Vrbe omnium*

A *obtinere dignitatem voluerunt*. Quamvis nec tempora defuerint, quibus *Equestris Ordo* non tantum cum *Senatu* confusus propè, sed *hic illi* subjici visus est, Senatusque *dignitate sola*, Equester autem Ordo *potentiâ* opibusque superior fuerit, Appian. *d. l.* Plutarch. in *Vita Gracchi*, Alexander ab Alexandro d. lib. 2. *Genial. Dier.* cap. 29 in princ. Ita Cicero *Equestrem Ordinem Senatui conjunctissimum* vocat lib. 1. *ad Familiar.* epist. 8.

Censu iidem *quintò* suo proprio, & à *plebe* (secundùm illud Senecæ *Declam. l.* 2. census *Rom.* Equitum *à* Plebe *secernit*) & à *Senatoribus* distincto. Vti enim *bis* m [illegible]. HS. ad m [illegible]. HS. extensus, vid. Sigon. *d. lib.* 2. *cap.* 2. pag. 76. B ita *Equitibus* m [illegible]. HS. Vid. Sueton. *d. cap.* 33. & *Plebejis* in prima classe m [illegible], in secunda m [illegible], in tertia m [illegible], in quarta m [illegible], in quinta m [illegible], in sexta denique proletariis 1500. ac capite minutis 375. census sufficit. Vid. Sigon. *lib.* 1. *cap.* 4.

Sextò jure honorum, eoque partim *communi* cum aliis *Plebejis*, de quo constat ex Sigonio, Rosino, &c. partim *proprio*, nec Patriciis nec Plebejis communicato. Et huc pertinet, quòd solis Equitibus Romanis patuere (1) olim quidem *Præfectura Prætorio*, item (2) *Præfectura Vigilum*, C & (3) *Augustalis Ægypti*, quam nulli, nisi *Equites Romani*, jam inde ab Imperatore Augusto obtinuerunt, *loco Regum*, uti Tacitus ait lib. 1. *Histor.* cap. 11. & Imperium, ad similitudinem *Proconsulum*, lege sibi datum habuerunt, *l. un. ff. de Offic. Præfect. Augustal.* unde *Equestres Ægypto præsidentes* alibi vocat Tacitus, lib. XI. *Annal.* cap. 60. addens, *lege apud eos agi* D. Augustum jussisse, decretaque eorum perinde haberi, ac si *Magistratus Romani* constituissent.

Judæam quoque Provinciam, defunctis *Regibus* aut ad modicum redactis, Claudius Imperator *Equitibus Romanis* aut *Libertis* permisit, è quibus *Antonius Felix* per omnem sævitiam ac libidi- D nem jus regium servili ingenio exercuit, Drusillâ Cleopatræ Reginæ & Antonii nepte in matrimonium acceptâ, ut ejusdem Antonii Felix progener, Claudius Imperator nepos esset, verba iterum recitamus Taciti lib. V. *Hist.* cap. 9.

Ut (4) alias *Provincias*, quibus itidem *Equites* præfici soliti, taceamus. Vid. Strabo lib. 17. *Geograph.* in fin. Alex. ab Alexandro lib. 2. *Genial. Dier.* cap. 59. ibique Tiraquell. in *Notis*.

Septimò insignibus [1] *aureorum annulorum*, uti à *Plebe* distincti, Plin. *lib.* XXXIII. *cap.* 2. ibi: annuli *distinxere* alterum Ordinem à Plebe, *&c.* E Ita cum *Senatoribus* conveniebant; quos *tunica lati clavi*, id est, tunica *latis clavis* ornata, qui erant ornamenta quædam purpurea, *clavorum* speciem præbentia, tunicis attexta, seu fortasse assuta: (vid. Brisson. lib. 3. *Select. Antiquitat. ex Jure Civil.* cap. 16. Unde & passim in Jure occurrit *Tribunus Laticlavius*, hoc est, *Senatorius*, Alciat. in *Commentar. ad l.* 237. *ff. de V. S.* ita quoque Ovidius lib. 4. *Trist.* eleg. 9. pro *Senatoria dignitate* ponit *latum clavum*) pro quo *Equitibus angusti clavi* (unde *Tribunus Angusticlavius* apud F Sueton. in *Othone* cap. 10.) usus fuit, ab *utroque Ordine* separavit. Vid. Lamprid. in *Alexand. Sev.* ibi: *Tum satis esse constituit*, *ut* Equites Romani à Senatoribus clavi *qualitate discernerentur*. Sigon. *d. l.* pag. 12. ubi allegat locum notabilem Vellejі Paterculi, A. Ruben. lib. 5. *de Re Vestiar.* per aliquot. capp.

Annulorum tamen usus postea ad alios quoque *Plebejos* pervenit, non *militum* tantùm *præcipuos* & *Sacerdotes*, sed *Libertos* quoque. Vid. *tot. tit. ff. & Cod. de jure aureor. annulor. &c.*

(2) *Calceorum alutatorum* cum adsuta *lunula* & *quatuor corrigiis* seu *ligulis*: quod uti ornamentum *non* fuit *Equitum*, sed solorum *Senatorum* sive *Patriciorum*; vid. Balduin. *de Calc. Antiq.* cap. 8. latè Alb. Ruben. lib. 2. *de Re Vestiar.* cap. 1. seqq. sic cum cæteris Plebejis *Equites*: primùm quidem *peronibus*, postea & *calceis ex aluta*, sed *absque lunula* & *unam* tantùm *ligulam* habentibus, usi sunt: at *mulleos* (unde Frisii & Belgæ Muleu/ Meulen/ dixère calceamenti speciem, quam nos Pantoffeln) sive *crepidas* præ reliquis *Plebejis* peculiares habuere, antehac Senatorum proprios. Ita enim Servius *ad lib.* 8. *Æneid. Thusca calceamenta*, *& dicit* crepidas *quas primò habuere* Senatores, *post* Equites Romani, *nunc* milites. Vid. Alb. Ruben. *d. l.* & conf. Balduin. *d. tr.* cap. 10. & cap. 14. Ejusdem commatis est, quod Caligula Imperator *vestis Senatoriæ* usum *Equitibus* dedit, & *spem Senatum ingrediendi*, teste Dione lib. 59. *Histor. Rom.* de quo conf. A. Gell. lib. 3. *Noct. Attic.* cap. 18. ubi *Equites* istos *Pedarios* vocat. Lael. Bisciola tom. 1. *Hor. Subseciv.* lib. 13. cap. 12. pag. 984. Sigon. *d. lib.* 2. *cap.* 2. pag. 78.

XXIV.

Huc denique spectant *octavò* alia, præter *honores*, *Equestris Ordinis jura* ac *ornamenta*, veluti (1) *Auspicia*, quibus *Plebs*, inque ea *Equester Ordo*, à Patriciis & Senatu differebat. Liv. lib. 6. *Histor.* cap. 41. ibi: *Penes quos igitur sunt* auspicia *more majorum? nempe* penes Patres: *nam Plebejus quidem Magistratus nullus auspicato creatur.* Nobis *adeò propria sunt* auspicia, (verba sunt Appii Claudii Crassi) *ut non solùm quos populus creat Patricios Magistratus, non aliter quàm auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in Magistratibus quidem habent*, &c.

(2) *Judicia*, quæ à *Senatoribus* ad *Equites* primùm traostulit C. Gracchus; & cùm hi noo satis *judiciorum Principatu* contenti, apertè in Senatores, etiam *extra judicia*, insultarent, atque, *muneribus capti*, ea turpiter ac immoderatè xcciperent, &c. (ob quam eandem causam antea *Senatus* judiciis exciderat, scilicet quòd ea, ob *pecunias captas*, ut Appianus loquitur, flagrassent infamia) *utrique* postmodum *Ordini* ita communicavit *judicia* M. Julius Drusus, Tribunus Plebis, ut æquâ parte penes *Senatum & Equites* essent. Tandem etiam de *Plebe* admissi, & imprimis *Tribuni Ærarii*, utpote qui ex *Plebe* fuerunt, nisi quòd C. J. Cæsar ad *duo genera* Judicum, *Equestris Ordinis* & *Senatorii*, judicia denuò redegit; prout hæc omnia ex Appiano, Vellejo Paterculo lib. 2. *Histor. Rom.* cap. 13. & cap. 32. &c. Cicerone, Floro, Suetonio in *Jul. Cæs.* cap. 41. &c. Pædiano & aliis ordine proponit probatque Sigonius lib. 2. *de antiq. Jure Civ. Rom.* c. 18. Ex quo pleniorem capiunt lucem tradita Taciti lib. XI. *Annal.* cap. 22. ibi: *& quanquam* Equites judicia recuperavissent, &c. & lib. XII. *Annal.* cap. 80. ibi: *Semproniis rogationibus* Equester Ordo *in* possessione judiciorum *locaretur*, &c.

Secundùm illud tamen, quod Cicero ait, in judice non *dignitatem* modò, (qualis præcipuè in *Senatoribus*) sed *fortunam* quoque spectari debere; non quilibet aut *quocunque censu* Equites fieri *Judices* poterant, sed tantùm qui, ut Sigooius conjicit, *amplissimo*, hoc est, supra Senatorium aut Equestrem, *censu* fuissent, cujus rei ratio non est in obscuro, quin imò ex iis, quæ de *muneribus* & *corruptionibus* jam jam dicta, ultrò patescunt.

Ejusdem generis est (3) jus *loci* vel *subsellii* (*Stallum*, v. g. in choro, hodie vocant) in theatris. Quamvis enim *Equites* & *reliqua Plebs* promiscuè

miscuè, *Senatoribus* tantùm solis discretis, antea spectassent, deinceps tamen *Equites* etiam *a reliqua Plebe seorsim* consederunt *in quatuordecim gradibus* sive subselliis, idque *lege theatrali*, cujus primus auctor Julius Cæsar aut Augustus, nam *Juliam* appellat Plinius *l.* 33. *c.* 2. ibi: *Hac de causa constitutum, ne cui id jus esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri avoque paterno* sestertia quadringenta census *fuisset*, *ex* Lege Julia Theatrali *in* quatuordecim ordinibus *jus sedendi:* quamque retentam sub Nerone, seu magis renovatam, testatur Petronius in *Satyr.* add. Scholiastes Juven. *ad vers.* 324. *Sat.* 14. ibi: *bis septem Ordinibus*, id est, *gradibus, Equitum Romanorum.*

Cujus graduum distinctionis primus auctor L. Rosc. Otho fuit, ut tradit L. Flor. vid. Dempster. *in Paralip. ad Rosin. Antiq. Rom. l.* 5. *c.* 23. Vellej. Patere. l. 2. *Hist. Rom.* cap. 32. ibi: *Et Otho Roscius Lege suâ Equitibus loca in theatro restituit*, pro quo tamen Just. Lipsius & Jac. Schegkius legendum rectiùs putant, *locu in theatro instituit.* Conf. Plin. *lib.* 7. *cap.* 30. Cic. *Phil.* 2. add. Sigon. lib. 2. *de antiq. Jure Civ. Roman.* cap. 19. Quod factum anno V. C. 686. uti ex Antonio Augustino annotavit Dempsterus *d. l.* ita ut Roscia Lege *Equites quatuordecim gradibus* illis assignatis a Senatu & Plebe distincti fuerint, Sen. lib. 3. *de Benef.* cap. 9. add. Sigon. *d. lib.* 2. *cap.* 10.

(4) *Immunitas*, eaque non tantùm *à prosecutionum formidine*, uti loquuntur Imperatores Valentinianus & Valens, *in l. un. Cod. Theodos. de Equestr. dignit.* hoc est, specierum fiscalium, auri, animalium, &c. *l.* 1. *&* 2. *Cod. Theod. ne operæ à collat.* add. *l. un. C. de aur. publ. persecut. l.* 47. *ff. de curs. publ. l.* 12. *seq. ff. de susceptor.* sed ab *indictionibus* quoque, quæ vel ipsum manent Ordinem *Senatorium*, *d. l. un.* ibique Jac. Gothofredus.

(5) Severa probibitio Imperatoris Vitellii, *ne ludo & arenâ polluerentur Equites*, Tacit. lib. 2. *Histor.* cap. 63. in hoc itidem paris Senatorio cum Ordine existimationis.

Quid autem illa, scil. Oratio, quæ pro M. Othone (L. Roscium Othonem intelligit) subitò & sine ulla præmeditatione effecit, cùm ille *Romanos Equites*, mixtim cum *cætera Plebe*, spectare solitos, lege lata *segregasset*, ac ob id *Plebs se despectam* putans, summo odio in Othonem accensa, venientem in Theatrum maledictis ac jurgiis incessisset, contrà *Equestris Ordo* declamaret, animis undique inflammatis, &c. de quo posteriori conf. Cicer. *Orat.* 23. *pro L. Muræn.* ibi: *L. Otho, vir fortis, meus necessarius*, Equestri Ordini *restituit non solùm* dignitatem, *sed etiam* voluptatem, &c.

XXV.

Ut proinde, uti *dignitate* proximus, adeóque minor hic Ordo fuit Senatorio, ita *libertate* non *par* modò, quod sensit Vespasianus Imperator, (apud Suetonium *cap.* 9.) sed *major* quoque ac *superior* exstiterit. Non secus ac hodie *Equestris Ordo immediatus* ab iis collectis & oneribus, quibus obnoxii sunt *Senatores Imperii* in omnibus Imperii Collegiis seu Senatibus, immunitate gaudent. Ita de iis, qui sunt in Suevia, per Edictum ab Imper. Ferdinando An. 1561. datum: add. Ming. *de superiorit. territ. conclus.* 47. Besold. *de Equestr. dignit. discurs.* 10. &c. ejusdem licèt *honoris jurisque Senatorii* communione atque exercitio nunc quidem non gaudeat.

XXVI.

Non incongruè forsan hîc quærimus, *An Equites Stipendiarii Equestris Ordinis apud Romanos fuerint*, vel omnes, vel non saltem nulli? Præmittendum verò, ut quæstionis argumentum meliùs intelligatur, olim apud Romanos non minùs ac alias gentes ignota fuisse stipendia militaria, sed privato sumtu, ut Festus loquitur, se aluisse milites, tàm equestres, quàm pedestres. His tamen priùs quàm illis stipendium de publico constitutum & paulò quidem antè, quàm Romana Civitas capta est à Gallia, circa annum V. C. 347. conf. Liv. *lib.* 4. sub fin. & *lib.* 5. in princip.

Ad Equites verò eadem liberalitas quasi triennio pòst pervenit, quando nimirum Vejos Romani obsidebant; tunc enim primùm equis mereri Equites cœpisse scribit Livius *d. lib.* 5. Scilicet Equestris Ordo jam dudum equos de publico habebat, quos & dandi & adimendi penes Censores jus fuit, Liv. *d. l.* Gell. lib. 4. *Noct. Attic.* cap. 20. Val. Max. *lib.* 2. *cap.* 9.

XXVII.

Stipendia autem de publico eos demum accepisse memorat Livius, qui nullos habuere assignatos equos publicos, sed suis equis se militaturos promiserunt. Et hos tamen, ad quæstionem propositam ut redeam ac respondeam, non secus ac eos, quibus equi publici assignati, Equestris Ordinis fuisse, aut saltem, quod Livius disertè prodidit *allegato loco*, censum Equestrem habuisse, non dubito. Et quando aliàs Equitibus stipendii nomine triplum, quando ipsis Peditum Centurionibus duplum: agrorum quadragena jugera Equiti, quando vicena Pediti; centena quadragena Equiti, quando Centurioni centena, data fuissent. Conf. Erycius Puteanus *de stipend. militar.* cap. 7. 9. 10. & 16. ut taceamus, militiæ annos in Equite denos, in Pedite vicenos fuisse: Coloniæ deductis si qs. 3000. aut plures ivere Pedites, trecentos tantùm iis additos fuisse Equites, &c.

XXVIII.

Præsentis denique loci est quæstio; *An Equites Romani fuerint Nobiles?* à nemine, quod sciam, ante & post Lælium Bisciolam (tom. 2. *Hor. Subseciv.* lib. 13. cap. 12.) ex professo tractata, imò ne mota quidem, vel in medium proposita. Nobis ante omnia *duo significatûs* vocis *Nobilium* accuratè hîc distinguendi videntur.

Primùm enim *Nobiles* ex usu Civitatis *Romanæ* specialiter ac *propriè* dicebantur, qui majorum suorum habuerunt imagines, Rosin. lib. 5. *Antiquitat. Roman.* cap. 19. isthic *novis hominibus*, qui *suam* duntaxat, illic *ignobilibus*, qui *nullas* planè haberent, oppositi.

Deinde *generaliter* & *universè* omnes illi audiere *Nobiles*, qui *Plebe non* continerentur, sed supra eam evecti, aliàs *Proceres*, *Principes*, *Primores*, *&c.* Tacit. lib. IV. *Histor.* cap. 14. ibi: *Primores gentis (scilicet Batavorum) & promtissimos vulgi*, &c. Et cap. 43. ibi: *Equestris Ordinis virum, sed auctoritate famâque inter Proceres*, &c.

Et

Et cap. 54. ibi: *Primores* Galliarum, &c. Et lib. 11. *Annal.* cap. 19. ibi: Plebes, *Primores*, Juventus, Senes, &c. Et lib. 1. *Annal.* cap. 55. ibi: Ubi Segestes suasit Varo, ut se & Arminium & cæteros *Proceres* vinciret, nihil ausuram *Plebem Principibus* amotis, &c. Et cap. 57. ubi *Procerum* uxores *nobiles fœminas* vocat. Et lib. VI. *Annal.* cap. 42. ibi: qui *Plebem Primoribus* tradidit, &c. Lib. XII. *Annal.* cap. 10. ibi: *Nobilitati Plebique* scil. Parthorum, juxtà intolerandam, &c. In *Vita Agricolæ*, ibi: per *Principes* factionibus & studiis trahuntur. Jul. Cæs. l. 6. *de Bello Gall.* ibi: Non solùm in omnibus civitatibus atque pagis partibusque, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum sunt *Principes*: junct. seqq. ibi: *Nobilitate* Æduorum interfectâ, &c. obsidesque ab *iis Principum* filios &c. & postea sese in servitutem dicant *Nobilium*, &c.

Iisdem Romanis dicti, sive *Majorum*, sive *suâ*, sive *nullis* gauderent *imaginibus*. Ita in verbis Canuleji, Tribuni Plebis, apud Livium lib. IV. *cap.* 4. ibi: Quid? hoc si polluit *Nobilitatem* istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non *genere*, nec *sanguine*, sed per *cooptationem in Patres* habetis.

Nobilitatis causa affertur *triplex*, *genus*, *sanguis*, & *cooptatio in Senatum*, neutrâ, certè non ultimâ, cum imaginibus quicquam habente negotii: eodemque sensu Patricios vocarunt *Nobiles*, & Patriciorum factionem *Nobilitatem*, Liv. *lib.* VI. *cap.* 42. ibi: concessumque ab *Nobilitate* Plebi de Consule plebejo: à Plebe *Nobilitati* de Prætore uno, &c. *lib.* XXI. & passim: add. qui alia Auctorum collegit loca Sigon. lib. 2. *de antiq. Jure Civ. Roman.* cap. 20. item Senatores *Nobiles*, & Senatum *Nobilitatem*, Ammian. Marcellin. *lib.* XVI. & *lib.* XXVIII. *l.* 2. *Cod. Theod. de Nupt. ibique* Jac. Gothofred. in *Not.*

Imaginis autem jus tribuebant *Magistratus curules*, inter quos primus sive infimus fuit *Ædilitas*: unde Cicero, *Ædilis* designatus, *jus imaginis* —— adeptum se esse, ait, *in Verr. summus* & ultimus *Regia dignitas*: sic Ancus *Numæ Regis imagine Nobilis* dicitur Livio. Qua quidem ratione nostris Ducibus & Comitibus, quod obiter hic monemus, plurimæ & perpetuæ ferè sunt imagines.

Nobilior autem est, qui (1.) *plures* imagines, (unde Ancum Martium, *unâ* tantùm imagine Numæ quando *Nobilem* vocat Livius, hactenus *non valdè Nobilem* fuisse, innuit) (2) *honoratiores* habet; qua ratione jam laudatus Ancus Martius *Nobilissimus* fuit, quia Numæ imago *Regiæ*, hoc est, *honoratissimæ*, fuit *Nobilitatis*. Conf. Tacit. lib. XI. *Annal.* cap. 16. & seq. ubi Italus Flavii filius, quia *stirpis Regiæ*, cæteros *Nobilitate anteire* dicitur, lib. XII. *Annal.* cap. 37. ubi Caractaco Regi Britannico ob *Regiam* dignitatem itidem *summa* tribuitur *Nobilitas*, &c. lib. IV. *Histor.* cap. 13. ubi Julius Paulus & Claudius Civilis reliquos, etiam nobilissimos Batavos & Primores gentis, multò anteivisse propterea dicuntur, quia *Regiâ* fuerunt *stirpe*: cui proxima Consulum, Dictatorum, Prætorum, &c. Et hujusmodi *honoratiores imagines* origo procul dubio ac seminarium fuerunt Principum ac Procerum seu illustrium familiarum, non apud Romanos tantùm, sed inter Germanos quoque & reliquos, quos illi Barbaros dixêre: de quo fortassis infrà & alibi plus. Et (3.) maximè *paternorum Majorum imagines*, quamvis nec nulla *maternarum* seu *fœminearum* habeatur ratio: ceu suprà §. XVII. jam monitum.

Hinc verò obiter nunc patet, quare *imagines* & *honores* pro *Nobilitate* dicant Latini; item *honoratos* pro *Nobilibus*, de quo aliàs plura.

XXIX.

Aut ergo quæstionem propositam quod attinet, *Nobiles* in priori & *peculiari*, aut in posteriori ac *vulgari* sensu accipere placet.

Si *priori* in sensu, quæstio nostra erit Domitiana, qui enim poterit *Eques*, seu *Equestri familia natus*, qua talis, hoc est, cujus Majores *nullis honoribus* functi, ullas habere *imagines*, (hoc est, imaginum ex causa *Nobilis* esse) cùm *HAS sola Equestris conditio* tantùm abest, ut producat, seu contineat, ut removeat potiùs atque excludat. Ipsum audiamus Marcum Tullium, Senatorem & Consulem Romanum, non *Equestri* modò gente, eâque ab ipsis usque Volscorum Regibus vetustissimâ & splendidissimâ, oriundum, sed *dignitatis* quoque suæ & *honoris*, si quis alius, retinentissimum cupidissimumque: Me *hominem novum (non Nobilem)* dicit *Orat. in Rull.* Consulem fecistis. Et paulò antè: „Mihi quidem apud vos *de* „*meis Majoribus*, dicendi facultas non datur, non „quòd *tales* fuerint, quales nos illorum sanguine „creatos, disciplinisque institutos videtis, sed quòd „laude populari & *honoris vestri* luce caruerunt. Et de Sulpitio in *Orat. pro Murænu*: „Tua no„bilitas, Sulpiti, hominibus litteratis notior, „*populo obscurior*; (quasi diceret, *scholastica* po„tiùs *Nobilitas* est, de qua Auctor Jurisprudentiæ „heroicæ, quàm *civilis*) pater enim fuit *Equestri* „*loco*, avus nullâ illustri laude celebratus: quare „ego Te semper *in nostrum numerum* aggregare „soleo, ut cùm *Equitis* Romani* esses *filius*, &c. Et Octavios, qui in *Equestri Ordine* substitêre, tanquam *ignobiles*, alteris Octaviis, *Nobilibus*, opponit Suetonius in *Octaviano*. Ipse Augustus, addens se nihil ampliùs, quàm *Equestri familia* ortum, scribit, in qua & *primus Senator* pater suus fuerit.

Ex quibus & aliis similibus locis manifestum est, *Equites Romanos* non secus ac reliquos de *Plebe*, *ignobilibus* & *obscuro loco* oriundis connumerari, *Nobilibus* verò & honoratis, seu iis, qui quorumve Majores *honoribus*, hoc est, Magistratibus curulibus functi, indeque *imagines* adepti essent, non minùs semper opponi, quàm Proceribus seu Principibus, *Equestresque* adeò familias *Nobilibus* seu luce imaginum claris, non minùs ac obscuras *Plebejorum* gentes contrà distingui.

Sic apud rerum Romanarum Scriptores passim in sensu *strictiori & Romanis* quasi *proprio Nobilitatem* non minùs ac Proceres, *Plebi* & consequenter, seu implicitè, etiam *Equitibus* videmus opponi; imò his explicitè quoque ac disertè in illo Livii *lib.* X. *cap.* 4. *Nobilitas Equitesque* Bovianum perfugerant, &c. uti & Taciti lib. 17. *Histor.* cap. 43. *Equestris Ordinis* virum famâque (non ordine, gente, vel dignitate) inter *Proceres*. Qualis Avorum nostrorum memoriâ fuit, imò plus fuit, FRANCISCVS de SICKINGEN, tanto pectoris animique robore ac belli artium exercitatione atque potentiâ præditus, ut vicinos quosvis, non pares modò vel paulò potentiores, Comites puta, Civitates Imperiales, &c. sed ipsos quoque Principes ac Electores potentissimos bello lacessere haud pertimuerit, adeóque Historicis de sese non aliter, ac de magno aliquo belli Duce seu Imperatore, multa memorabilia scribendi materiam dederit. Vid. scriptum *de bello Sickingiano* inter *Scriptores Rerum Germanicarum* à Frehero editos. Quod autem *Sickingius* in sago, hoc in toga HEN-

RI-

RICVS fuit RANTZOVIVS, LXX. arcium vel pleno vel feudali jure Dominus, Reg. Maj. Dan. Consiliarius intimus, in Ducatibus Sleswici, Holsatiæ & Dithmarsiæ Pro-Dux, Præfectus Segebergensis, &c. sequentium Librorum & Tractatuum, partim suo, partim ficto, partim nullo inscripto illis nomine, Auctor & Editor; nempe *belli Dithmarsici descriptionis* & *delineationis accasatæ Chersonesi Cimbricæ*, &c. *Speculi Astrologici*, &c. *de annis climactericis & Imperiorum periodis*, &c. *de rebus gestis Friderici* II. *Dan. Reg.* &c. *quatuor voluminum nativitatum*, &c. *Commentarii bellici*, &c. *Variorum Epigrammatum*, &c. &c. Cui summo inter Equestres *Rantzovio* secundus, vel sua ipsius confessione, JOACHIMVS SCHVLENBVRGIVS, qui scilicet ab Augusto Saxoniæ Electore interrogatus, num Romano in Imperio etiam tantis divitiis, arcibus, prædiis & famâ inter sui Ordinis homines parem nosceret, respondit: unus, unus est, qui tàm divitiis, arcibus, prædiis & fama, quàm libris & liberis me superat, atque is est Reg. Maj. Dan. in Ducatibus Gubernator & Legatus, *Henricus Rantzovius*: verba recitamus Petri Lindenbergii in *hypotypos. arcium, palatiorum, &c. Heur. Rantzovii*, in *præf.*

XXX.

Sed à recentibus hisce atque alienis redeundum ad vetera & quidem ad *posteriorem & latiorem* acceptionem *Nobilitatis*. Vbi non dubitamus, *Equites* & esse, & rectè dici *Nobiles*, hoc est, ex eo genere Civium, qui *Plebe digniores*, seu *honoratiores* ac *sublimiores*. Prout hoc omnibus illis, quæ de *Plebeji* & *Equestris Ordinis* differentia, & hujus cum *Senatorio* affinitate suprà disseruimus, quæque de eadem habent Alexander ab Alexandro *d. e.* Lælius Bisciola *d. lib.* 13. *cap.* 12. consectaneum est.

Et huc pertinet, quòd non minùs in *Equestrem Ordinem*, quàm in *Senatum*, honestissimos quosque (imò non nisi *nobilibus familiis editos plebejos*, si Bisciolæ fidere licet, de quo infrà §. XXXII.) allegere consueverunt Romani, ceu ex Dione Halicarnasseo suprà patuit. Add. Sueton. in *Vespasiano* cap. 9. *l. un. Cod. Theodos. de Equestr. dignit.* ibique Jacob. Gothofredus: quod *Equitibus* non minùs, ac *Senatoribus*, scenicis ac gladiatoriis operis interdictum, Sueton. in *Augusto* cap. 43. conf. suprà §. XXIV. in fin. quòd *Equitibus Romanis illustribus*, æquè ac *Senatoribus*, Ægyptum, nisi permissu Imperatoris, ingredi non permissum, Tacit. lib. 2. *Annal.* cap. 59. quòd Justinianus Imperator in epistola (quam exhibet Cujacius *lib.* 10. *observat.* 2.) Titionum familiam *honestissimam* & *pernobilem* vocat: nisi illam supposititiam esse stylus Ottonum quàm Justiniani ævo convenientior manifestè proderet.

XXXI.

In summa, quemadmodum utrumque hunc Ordinem non tàm *libertate* inter se quàm *dignitate* differre censuit Vespasianus Imperator, (apud Sueton. in *Vespasiano* d. cap. 9.) sic eadem *dignitate Equestrem Plebejo præstare* certum est, non multò aliter, ac hodie sublimem Nobilitatem distinguimus ab inferiore seu simplice, ita tamen, ut *istam* non minùs ac *illam* Plebi seu *Plebejis* anteponamus.

Atque inde omnè liquet, quo sensu Cicero, cùm se *novum* profiteretur *hominem*, hoc est, *Nobilem* esse negaret, Sulpitio tamen, ibidem *Equestri* duntaxat *familiâ* edito, *Nobilitatem* tribuerit, (in suprà *alleg. Orat. pro Muræna*) quare item EQVESTREM *Nobilitatem* Agricolæ dixerit Tacitus, (in *Vita ejus* cap. 4.) huic scilicet competentem eo nomine, quòd utrumque *avum Procuratorem Cæsarum* habuit, adeòque distinctum à *majori* sive *Senatoria* & *honoraria* eorum *Nobilitate*, quorum parentes non tale Procuratoris munus, sed *honores*, hoc est, (interprete ipso Imperatore *in* §. 7. *Inst. de Jur. Nat. Gent. & Civ.*) *Magistratus Curules* gessissent. Ceu eadem ratione & *juridicam* seu *jureconsultoriam Nobilitatem* eorum, qui quorumve Majores de Jure responderunt & Jurisprudentiæ studio inclaruêre, vocare liceret; imò jam pridem vocavit ipse Spartianus, quando, in *Vita Imperatoris Didii Juliani*, *Salvium Julianum Imperatoris* jam laudati proavum paternum bis Consulem & Præfectum Urbi fuisse scribens, mox adjicit, & *Jureconsultum* fuisse, *quod MAGIS eum NOBILEM* fecerit. Quomodo etiam Pomponius (*in l.* 2. §. 47. *ff. de Orig. Jur.*) quamvis *Patriciâ familiâ* editum, adeòque *sanguine* seu *genere jam tum nobilissimum*, nihilominus ab eo, quòd *avum maternum* habuerit *Tuberonem*, Juris publici & privati doctissimum, *Sulpitiumque* Severum *proavum maternum*, Jureconsultum itidem celeberrimum, non aliter laudat, ac si *per hos majores Jureconsultos*, materni quamvis generis duntaxat, *nobilior* multò & *illustrior* redditus esset. Qui Pomponii locus *haud mediocre argumentum* Zasio videtur, ad hoc, ut approbetur, *splendidis eos ornari Majoribus*, qui à *Jureconsultis nascerentur*. Utque non injuriâ *Doctorum liberi* (si modò parentes & *doctrinâ* & *dignitate* sint *illustres*) *sanguinis seriem cum gloria* recensere possint. Quod & ipsum notandum putat circa *Nobiles*, qui, cùm frequenter *legali scientiæ* operam dederant, nomen tamen *Doctoris* fastidiunt; cùm tamen legalis doctrinæ lumen Nobilitati magno intervallo præluceat, quæ Zasii verba, non nostra, sunt, repetita ab Henelio in Tract. *de Vit. JCtor.*

XXXII.

Suo igitur in genere *Equites* sunt *Nobiles* suoque in sensu, etiam *quà tales*, de cætero enim quatenus *Senatoria* sunt origine, sed vel ob ætatem, vel ob censum Senatorio minorem aliasve ob causas Ordinem Senatorium nondum iniissent, altero quoque ac *strictiore* in sensu *Nobiles* existant, hoc est, *Majorum* habeant *imagines*, cùm in ipso etiam Plebejo Ordine hac ratione *Nobiles* dentur. Nempe postquam *Curules Magistratus*, antea *Patriciorum* proprios, *Plebs* nacta est, simul *imagines* ponendi easque cum *Nobilitate* posteris relinquendi jus accepit. Unde Tribuni Plebis apud Livium *l.* VI. *c.* 37. legem de Consulum altero ex Plebe semper creando suadentes, benè inferunt, *ex illo*, isthâc scilicet lege rogatâ, *in Plebem ventura omnia, quibus Patricii excellant, Imperium atque honorem, gloriam belli*, GENVS, NOBILITATEM, *magna ipsis fruenda* (NB.) MAIORA *liberis acquirenda*. Sic C. Terentius Varro, Lanii filius, qui Consul ad Cannas malè pugnavit, *posteros* reliquit *Nobiles*, saltem una sui imagine, & is ipse est, qui apud Livium *homines verè plebejos* à *plebejis Nobilibus* (nec alis utens verbis) signanter discernit, eoque viam quasi præivit Sigonio, Bisciolæ, &c. *Nobiles* in *Patricios* & *Plebejos*, (hoc nomine & *Equites* complexis) &

Bbbb *hos*

bos à cæteris *plebejis ignobilibus* dividendi. Sic unus idemque homo apud Romanos esse simul poterat, perque sæpe erat, & *Plebejus*, gente scilicet, & *Eques* seu *Equestris Ordinis*, & *Nobilis*, imò *Nobilissimus*, si *plures* fortè *honoratiores que* Majorum numeraret imagines.

In eo tamen *Equestris Ordinis*, quoad hanc rem, *prærogativa* fuit, quòd in ipso multò plures fuere *Nobiles* quàm in reliqua *Plebe*: nimirum quoniam *Equites* non temerè ex *Plebejis quibusvis*, sed plerumque ex *Nobilibus* eorum *familiis* legebantur; imò semper id factum vult Bisciola, ac proinde *Equites omnes* fuisse *Nobiles*, concludit, dict. lib. 13. *Horar. Subsecivar.* cap. 12. §. *quarta demum*.

Verùm perpetuum id non fuisse, sed *familiis verè* etiam ac *merè plebejis*, indigenis quidem & *Civibus Romanis* maximè, deinde etiam *peregrinis*, quos modò *corporatis* non oporteret adnecti, *l. un. Cod. Theodos. ac Equestr. dignit.* add. infrà *eod. Cod. de corpor.* vid. *d. l. un.*

XXXIII.

Quousque ergo verum quomodoque sit intelligendum, quod *Equites dignitate* à Senatoribus differre ex Cicerone & Tacito suprà diximus, hactenus dicta declarant.

Notabile est, quod nunc addimus, &, quàm exiguum istud tandem sit factum discrimen, novo documento arguit. Virum nempe Præfectorium *Equestri* tantùm *dignitate* præferri fœminæ Senatoriæ sive Clarissimæ; LL. & rationes vid. ap. Jac. Gothofred. *p. 1. de præcedent. cap. 5.* §. 33. ille utut privatæ sit conditionis, non hæc.

A Unde apparet, *sexûs* dignitatem cum *Equestri* junctam *parem Senatoriæ* fecisse, non secus ac hodie v. g. *Abbates* non-Principes *Abbatissis-Principibus* præponi ipsis in Comitiis Imperii nostri Germanici constat, pro quo more add. *pr. ff. de Senator.* Quæ cùm ita habeant, haud mirandum adeò, Senatores ac Patricios in Equestrem sæpe Ordinem, solâ quippe uti dignitate tantùm non parem, ita potentiâ quandoque superiorem, olim se recepisse, de quo suprà §. XVI.

B

XXXIV.

Pro coronide addimus, in Galliis olim *Equites* fuisse non alios à *Nobilibus*, adeoque nullos nisi *Nobiles*. Si enim eorum, qui aliquo sunt numero atque *honore*, hoc est, supra plebem ignobilem, *duo* tantùm in omni Gallia fuerunt *hominum genera*, alterum *Druidum*, alterum *Equitum*; si tamen in eadem *Nobilitas* & *Nobiles* fuere, (uti fuerunt procul dubio) *Principes* aliàs & Proceres eidem Cæsari, Livio & aliis vocati, quibus plerique de *Plebe* in servitutem se dicare consueverint, & singulis sui fuerint *Ambacti* sive *Clientes*, (C) vid. Cæs. lib. VI. & passim *de Bello Gall.* Oportet utique *Equites* hos & omnes & vel solos, vel unà cum Druidibus, *Nobiles* in Galliis fuisse. Sic hodie in Germania Equites seu *Ordo Equestris*, & *Nobilitas* seu *Nobiles*, Gallicè *la Noblesse*, pro iisdem haberi constat.

Hodie inquam, nam duobus & pluribus abhinc seculis Equestris Ordinis nondum Nobiles erant, aut dicebantur, sed illi soli, qui aliàs *Illustres* audiunt, Principes inquam, Comites, Barones, &c.

F I N I S.

IOANNIS SERVILII
DE
MIRANDIS ANTIQVORVM
O P E R I B V S,
OPIBVS, ET VETERIS ÆVI REBVS,
PACE BELLOQVE MAGNIFICE GESTIS,
LIBRI TRES.

AD
LADISLAVM VRSVLVM
EQVITEM AVRATVM V. CLAR.

CLARISS. ET PRÆSTANTISS.

VIRO

D. LADISLAO VRSVLO,

EQVITI AVRATO, CONSVLI ANTVERPIENSI,

JOAN. SERVILIVS

S. D.

CVM arcano naturæ ductu, ac nescio quo genio incitante, in Principum favorem atque venerationem pronior fuerim semper, mirari satis nequeo, quo pacto nuper fluctuantibus clarissimis quibusdam Rebuspublicis tumultibus atque inauditis hactenus motibus, divinius quiddam atque augustius sentire de eadem re cœperim. Nam qui antea vulgare quiddam atque triviale Reipublicæ regere gubernacula putaram, sensi quàm sit paucorum, ac non nisi eorum quos æquus adspexit Jupiter officium. Quod enim videamus clarissimas Respublicas, atque adeò florentissima Regna, gravissimis motibus ac tempestatibus concuti labefactarique, tot fortunarum commutationes rerumque omnium tumultus oriri quotidie, (si quis rem vero judicii examine pensiculetur) deprehendet nihil adeò in culpa esse, quàm quòd civilium rerum administrationem cujuslibet esse hominis credamus: cùm rerum gubernationi præesse omnium negotiorum humanorum longè sit maximum, & quod summam desideret prudentiam. Non enim simplex quædam aut communis imperandi regendique Rempublicam est ratio, neque in genere de eo præcipi potest: sed quod in omni negotio spectandum præcipitur, hîc maximè locum habet: ut, quid locus, quid tempus, quid rei ratio postulet, consideremus: quæ res non tàm præceptis philosophicis, quàm prudentis cujuslibet Præsidis consilio, usu, atque exercitatione constat. Eadem enim præcepta in tanta ingeniorum, temporum, locorum, atque adeò rerum mutatione, ac quasi μιξαμορφώσει quadam, qui citra gravem rerum humanárum ruinam consistere possint? ut nullum planè nobis admirationem mereri debeat videri, tot clarissimas Respublicas, validissimas Nationes, florentissima Imperia generali illa præceptorum, quæ de gerendis rebus præcipiunt, ratione fuisse eversas olim, atque etiamnum everti quotidie. Non enim quod quidam autumant generali quadam gubernandi ratione instructum esse oportet eum, qui rectè de rebus velit statuere, sed eam, quam partim ex disputatoriis & ad contentionem paratis rationibus, partim ex civilibus & de Republicâ gubernanda præcipientibus legibus atque institutis, tum ex quotidiano rerum usu collegit cognitionem atque prudentiam, solerti quodam judicio pro temporum, locorum, ingeniorum, atque rerum ratione temperare. Vt enim solertis Medici appellationem non meretur, qui omni corporis constitutioni, omni ætati, omni morbo, omni tempori eadem adhibet medicamenta, sic nec Gubernatoris industrii nomine dignus erit, qui omni pedi eundem calceum (ut ajunt) studet inducere. Quare non possum non fœlicissimas eas habere Regiones, quibus divino hoc civilis prudentiæ dono insignes Principes, Consules, atque Senatus à diis immortalibus obtigerunt. Quod si cui sibi obvenisse hoc tempore licet jactitare Regno aut Reipublicæ, certè Antverpiæ nostræ, qua toto Orbe nullam quisquam opinor hac ætate florentiorem vidit usquam, licebit maximè. Veterum fabulis proditum est, insigni quopiam munere à singulis diis olim quandam, cui donorum multitudo coacervata Pandoræ nomen indidit, honoratam: à Jove fœlicitatis munere percussam, à Pallade sapientiæ, à Mercurio solertiæ, atque item ab aliis alio: quam rem non tam ineptè ac impiè quis crediderit: verùm hæc nostra Pandora Antverpia, qua non fœlicitate, qua non vetustate, quo non rerum successu ab eo, cui omne bonum donum referri debet acceptum, est insignita? Vrbs est, sive potiùs totius Orbis theatrum amplissimum nobilitatis vetustate, loci situ, portuum oportunitate, ædium tam privatarum quàm publicarum magnificentiâ super Garamantes & Indos nobilissima. Non tam legibus Lacedæmonem Lycurgus muniit, Athenas Solonis æquitas, ac hæc sanctissimarum legum atque politiarum quasi aggere quopiam validissimo obsepta est atque firmata: vt dubium non sit ejus potentiæ rerumque successui perpetuò (quod & nominis omen certò pollicetur) aliquid iri adjectum, dum sint qui earum rerum habenas prudenter (quod fœlicissimis avibus inito L. Vrsuli & F. Dilphii Consulatu illi obtigisse optimi quique ac sapientissimi meritò judicant) noverint temperare. Eversa est potentissima illa Romani Imperii æmula Carthago: at cui rei id potiùs attribuetur, quàm quòd nimio militaris rei studio sacrosanctarum legum, justitiæ, politicarum rerum cultum aut abjecerit aut neglexerit. Jacet & ingens Ilii poeticis carminibus decantatissimi gloria, & antiquam Tyri nobilissimi emporii fœlicitatem earundem rerum neglectus evertit,

tit, & potentissimam Romanæ Vrbis monarchiam fortuna simul & prudentiæ legumque cultus deseruit. Vt taceam interim quod & nostra ætas vidit, clarissimas Respublicas quorundam temeritate, ne dicam, an civilitate, gravissimâ ruinâ turpiter pessundatas? quod futurum non fuerat, si præsenti rerum statui civiliter aliquid donare, quàm pertinaciter occurrere maluissent. Tantum in rebus humanis momenti habet (quod sapientes quique præcipiunt) foro uti temporique sese cum industria quadam accommodare. Notum est super ea re Phocylidis carmen,

Καιρῷ λατρεύειν, μήτ' ἀντιπνέειν ἀνέμοισι.

Quam rerum moderationem, cum ditissimo Heroïcarum virtutum numero, cùm dii in te cumularint, quæ rectæ administrationis pars? quod boni prudentisque viri officium meritò in te poterit desiderari? Non enim commemorare lubet vetustissimam Vrsulæ gentis nobilitatem, clarissimaque majorum stemmata, non totius corporis prorsus Heroïcam majestatem, ne aut affectibus duci vehementioribus; aut nimia rerum tuarum admiratione judicio errare videar. Admirari magis lubet, quæ omnibus sano judicio præditis in te videntur maximè suspicienda atque exosculanda: incredibilem morum suavitatem, nulli non expositam benignam atque affabilem comitatem, ingenium mirè dextrum, rerum futurarum prudentiam, nusquam non sibi præsens judicium, in omni rerum genere eximium, prudentem, ac Nestoream eloquentiam, ditissimo Historiarum penore sic enutritam, sic rationum sententiarumque vibrantium ossibus ac nervis compactam, ut ipsa quodammodo Eloquentia, Prudentia, rationumque soliditas inter sese certare videantur. His omnibus autem divinus ille tenacissimæ memoriæ Thesaurus, ingenii signum præcipuum, sic subservit, ut neque Cyro ejusmodi naturæ dono clarissimo, neque Pontico illo Rege Mithridate, qui duabus & viginti Gentibus, quibus imperitabat, sine interprete jura dixit, eo nomine inferior debeas judicari. Ad hæc æquitatis studium, quam justitiam vocant, virtus in iis qui præsunt summa ac singularis, sic in te elucet atque eminet, ut etiam cæteris omnibus naturæ dotibus, quibus à diis immortalibus ad prodigium usque exornatus es, destitutus, sola hac virtutum omnium periodum absolvisse videaris. Hanc qui habet, nulla virtute cassus debet judicari. Constat enim illabefacta Aristotelis Philosophorum facilè principis auctoritas *ἐν δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσαι ἀρετὴ ἔνι*, hoc est, *in justitia nullum non virtutis genus contineri.* Hæc omnia cùm simul cum optimis quibusque ac prudentissimis, quorum non paucos nostra hæc habet ANTVERPIA, tacitè in te agnoverim ac exosculatus semper fuerim, non potui mihi temperare, quin publico elogio idem aliquando facerem testatissimum, atque inter tot undiquaque his rebus tacitas congratulantium voces, solus sumta ex humanitate tua confidentia, in apertam ac liberam sententiam prorumperem. Quanquam idipsum Caroli V. Imper. Rom. semper Augusti suffragium atque calculus, dum & te, & Dilphium, civitatis hujus nostræ ornamenta præcipua, hujus tantæ urbis habenis gubernandis præponeret, fecisse videatur. Qua quidem re, quid in terris aut amplius, aut augustius poterit contingere? Non quòd aut ambire te, aut etiam delectari publico hoc testimonio credam, quem non hominum laudibus, sed sola virtute, rectéque factorum conscientiâ prudenter niti audiam: sed ut gliscenti indies in pectore ex virtutis tuæ admiratione amori aliquando satisfacerem. Circumspicienti itaque mihi, atque mentem quoquoversus versanti, qua ratione huic rei occurrere possem, cùm verba, quibus animi mei sententiam & affectum aperirem, deessent, obtulit se commodùm memoriæ exemplorum quorundam sylvula, quam olim in vetustatis commendationem ex probatissimis quibusque Auctoribus, dum non paucos incircumspectiùs de ea & sentientes & loquentes ferrem iniquiùs, congesseram. Visum est munusculum non quidem tua virtute atque amplitudine dignum, sed quale mihi per ætatem rerumque usum dare, & quo utcunque honestissimo animi motui morem gerere licuit. Iis enim muneribus amabilem hanc tuam virtutem honoro, non quæ tu merebaris, sed quæ ipse præstare potui. Non enim libet hic verbis munusculi hujus dignitatem apud te ornare, quod non pauci maximo sibi studio habere solent, ut ne cùm persuasissimum habeam ipsam C. T. summo in litteris atque hujuscemodi argumenti rebus judicio præstare, supervacaneam planè simul & inutilem operam mihi sumere videar, & audiam quod in adagiis est *σαυτὸν ἐπαινεῖς ὥσπερ Ἀστυδάμας*, neve dum mihi impensiùs placeam, multis meritò displiceam. Ergo qua possum veneratione atque officio, per animi tui generositatem & dignitatem, per familiæ tuæ excellentiam, per omnigenas, quibus à diis propitiis ornatus es, virtutes, precor, ut hanc *δόσιν ὀλίγην τε φίλην τε*, & qua neque accommodatius quid, neque magis congruum dari potest; (cùm optimè conveniat ut Heroum gesta, Heroi, illustrium illustri, florentis ævi, magnificorumque operum fœti, magnificentissimæ, clarissimæque urbis Consuli dedicentur) in amoris affectusque testimonium perpetuum benignè suscipias, favoreque quod à T. C. studiosissimo adfertur, prosequaris. CHRISTVS Opt. Max. C. T. patriæ commodis diu servet incolumem. Antverpiæ Idib. Aprilis.

IN-

INDEX CAPITUM.

LIBER PRIMVS.

LIBER SECVNDVS.

XXXII.

INDEX CAPITUM.

LIBER TERTIUS.

IOANNIS SERVILII
DE
MIRANDIS ANTIQVORVM
OPERIBVS,
OPIBVS, ET VETERIS ÆVI REBVS,
PACE BELLOQVE MAGNIFICE GESTIS,
LIBER I.

CAPVT I.

De Pyramidum prodigiosissimis structuris.

PRimam magnificentissima prodigiosissimaque Pyramidum structura, ociosa pecuniarum ostentatio, laudem quasi jure suo sibi usurpet. Appellantur autem Pyramides, quadratæ moles, flammarum in morem surgentes, nobilissima in Ægypto ædificia tantæ vastitatis, ut in quasdam earum, in cepas, allia, & caseum talentûm decem millia & quingenta dicantur expensa. Rationem excidendi atque statuendi Pyramides docet Plinius hoc modo *: *Dicantur Pyramides in eadem Ægypto Regum pecuniæ ociosa ac stulta ostentatio, ne pecuniam successoribus aut æmulis insidiantibus præberent, aut ne plebs esset ociosa.* Quanquam mihi hanc circa eam insaniam luxuriantes Regum pecuniæ scopum præfixisse videantur, ut mirabilibus his structurarum molibus, tanquam sempiternis divitiarum monumentis, opum suarum perpetuam in hominum animis memoriam relinquerent. Fuere quidem initio vilioris famæ atque existimationis; sed paulatim effectum est, dum alter alteri magnificentiæ gloriam, majoribus educendis molibus, conatur præripere, ut in eam vastitatem sint evectæ, ne humanis manibus, sed deorum potentia, aut Giganteis viribus, quibus montibus montes mirabili roboris fiducia impositos in fabulis est, exercevisse viderentur, effectumque tandem ut inter clarissima decantatissimaque Orientis miracula sacrari mererentur. In serie, ordine, numero, ac altitudine cujusque non futuri sumus curiosi, cùm ultra quàm numerari possint crebra sint horum miraculorum spectacula, ultraque omnem celsitudinem quæ manu fieri posset fastigiata, etiam umbrarum mensuram egressa, veluti prærupta arduaque tenebrosarum nubium procul aspicientibus impendere videantur. Ex eo autem altitudo cognoscetur, quòd ad radices molis positis cacumen quadraginta passuum amplitudine vix acus tenuitatem reddere videatur. His autem ne Græcorum fabulas vanitatemque redolere credantur, nostro hoc tempore Petri Martyris in eas terras Legati opera fidem conciliavit.

* Lib. 36. cap. 12.

CAP. II.

De Chemmi Rege Ægyptio.

IN hanc vetustatis laudem admirationemque Chemmis Regis opulentia prima procedat. Hujus opus totum ex Arabicis lapicidinis constabat, altitudine ultra jugera octo eductum, quatuor angulorum paribus intervallis distinctum, quorum quodlibet ab inferiori parte jugera septem continebat, ex lapide durissimo, difficillimoque ad tractandum, sed æternum permansuro constans. Magnitudini operis trecenta sexaginta hominum millia annis viginti deputata fuere. Quanta autem fuerit operis vastitas hinc colliges, quòd post trium millium quadringentorum annorum intervalla, integrum inconcussumque perstans stupore atque terrifico quodam horrore etiam ipsius Diodori Siculi id spectantis oculos perstrinxerit.

CAP. III.

De Chabræo Ægyptio Rege.

NEc sumtuosissima hac patris structura remoratus filius Chabræus, tanquam ex largissimis auri venis immensa opum vi scaturiente, simili honori studens, opulentia, structuræque artificio ex æquo cum priore certantem crexit Pyramidem, ut quemadmodum imperii, ita & gloriæ magnificentiæque paternæ hæreditatem adsumeret. Hanc ex patris opere quilibet facilè æstimaverit: Evidentissimum immensæ opulentiæ argumentum, & ἀέναον ϗ ἐπίῤῥυτον ῥέον τὸν χρυσὸν, neque divites illas renascentis auri venas ulla prodigalitate exhauriri potuisse.

CAP. IV.

De Mycerino Ægyptio Rege.

MYcerinus quoque memoranda hac Pyramidum fama totum Orbem divitiarum admiratione implevit, edocuitque quantum priorum Regum infanis sumtibus opes fuerint labefactatæ, qui eo maximè nomine locupletissimam gloriam est adsecutus, quòd priorum Regum sumtibus, omnibus exhaustis regni ejus terris, tam vastum structuræ opus, aut animo concipere, aut sumtibus circumscribere non sit veritus. Erant singula latera jugerum trium ex eodem quo reliquæ Pyramides lapide, nisi quòd nigro à fundamentis ad quindecim cubitos consurrexerint. Quid dicam? neque sumtu, neque altitudine, neque ar-

tificio reliquis futura erat inferior, ni intempestiva præcoxque fati necessitas pulcherrimos magnificentissimosque conatus interventu suo dirupisset.

CAP. V.

De tribus aliis Pyramidibus à singulis Regibus prædictis uxorum nomini atque sepulturæ consecratis.

MAgnitudine rerum hactenus gestarum cujus meritò non obstupescat animus? Vlteriùs tamen itum est ab iisdem quos trium prædictarum Pyramidum auctores commemoravi. Non contenti enim hucusque profusionis habenas laxasse, nec priorum operum sumtu territi, nec opum diffidentiâ remorati, singuli singulis quas duxerant uxoribus, Pyramidum moles, opus artificio structuraque cum prioribus pari, omnia omnium Ægyptiorum ædificia excedens, crexere. In quibus non tàm Regum impendia, quàm Architectorum ingenia & artem admireris. Quarum tertiam, minimam quidem illam, sed laudatissimam, à Rhodope meretricula, Æsopi fabularum Philosophi conserva, meretricio quæstu opibus conquisitis, maximo miraculo constructam, Plinii secundi Historia adserat.

CAP. VI.

De Pyramide duodecim Ægypti Regum communi sepulcro.

SAbbacus Rex, deorum cultui præ cæteris omnibus deditissimus, cùm sacrilegio sacerdotumque cæde invasum imperium obtinere detrectaret, (nam nisi per cæsorum cadavera sacerdotum, viam sibi in cedendo aperiret, nocturna visa illi imperium derogabant) cumque depositis regni insignibus ad patrios fines remeans, turbatum Reipublicæ Regnique statum reliquisset, in duodecim Ægyptios totius Regni curæ transferendæ subditis occasionem dedit. Qui cùm animis maximè concordibus consentientibusque quindecim annos regnum administrassent, superiorum omnium Regum gloriam, superbissimi operis ostentatione superare conantes, Pyramidem, preciosissimo lapide conspicuam, quadratam, quoquoversus ultra stadium protensam, sculpturæ artificio, operisque magnificentia, nullis antè constructis cedentem ædificarunt, ut quos regni consensus imperiique gubernacula concordi amicitia junxissent, eosdem & fati necessitas communisque sepulturæ honor conjungerent. Quid multa? Conati sunt hac omnium antè Regum gloriam obscurare. Et ni præmatura horum dissensio opus jam cœptum interrupisset, opere, sumtu, artificio, cæteras omnes superatas, obscuriori fama gloriaque celebrari effecissent, & superare docuissent, quibus antè nil magnificentius construi posse videbatur.

CAP. VII.

DE VETERVM PORTENTOSI OPERIS OBELISCIS.

De Semiramide.

PYramidum narratio, similis structuræ Obeliscorum memoriam nobis subjicit, quorum opera quoque inter clarissima Orbis miracula annotantur. Quid autem sint Obelisci, cujusque rei gratiâ inventi constitutique sint, commodiùs Marcellinus explicuerit, quem loquentem audiamus: *In Vrbe Roma* (inquit) *intra labra ingentia diversasque moles figmenta Ægyptiorum numinum exprimentes, Obeliscos vidimus plures, aliosque jacentes & comminutos, quos antiqui Reges, bello domitis gentibus, aut prosperitatibus summarum rerum elati, montium venis, vel apud extremos Orbis incolas perscrutantes excisos, erectosque diis superis in religione dicarunt. Estque asperrimus lapis in figuram metæ cujusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam, utque radium imitetur gracilescens paulatim specie quadrata, in verticem productus angustum, manu lævigatus artifici.* Primus autem Ægyptiorum Rex Methres hos instituit, qui cùm ignobiliori sit famâ & rerum gestarum gloriâ, neque multum laudis vetustati sit additurus, patietur primam hujus rei gloriam Semiramidi Assyriorum Regis Nini uxori attribui. Hæc ex Armeniorum montibus Obeliscum excisum, ad centum quinquaginta pedum mensuram porrectum, latitudine circa imas radices ad viginti quatuor pedes se protendente devexit, paulatim, ut dictum est, excrescente longitudine, latitudine se in arctum ita constringente, ut cum longitudine latitudo paulatim decrescat. Opus laboriosissimum excisu, sed quod in devehendo non parum plus difficultatis laborisque exhibuerit. Curribus innumeris per immensa locorum intervalla, montium asperas crepidines, vallium horrendos hiatus delatum, Euphrates flumen excepit, fidelique alveo concreditum Babyloniæ reddidit. Cujus quæ major gloria, quàm quòd in urbis celeberrimo loco eductum septem toto Orbe clarissimorum operum numero, structuræ monstrositate meruerit annumerari.

CAP. VIII.

De Obelisco Thebis consecrato.

QVin & Thebæ istiusmodi insigni vetustatis monimento claræ extitere. Ad hoc opus montibus excidendum viginti hominum millia deputata dicuntur. Tantæ autem fuit vastitatis altitudinisque, ut Rex id subjecturus cùm vereretur ne non machinæ, quibus in altum educebatur, ponderi sufficerent educendo, quo majus periculum Artificum indiligentiæ denunciaret, filium cacumini alligarit, insanaque molis erigendæ cupiditate, filii vitam sacrilegio quodam, periculo prostituerit, ut ejus laboris studio diligentiori cura Obeliscus, inconvulsus, nullaque ex parte labefactatus erigeretur. Insigne magnificentiæ hujus argumentum, Cambysis Regis furorem, quo splendidissima urbs in cineres liquescebat, cruentas, incendiisque imbutas manus, pulcherrimo operi pepercisse. Nec hunc tantùm; habuit enim & alios duos, alterum à Smairo positum, alterum 48. cubitorum Eraphii opus.

CAP. IX.

De Ptolomæo Philadelpho.

HVjus laudis hæreditatem sibi Ptolomæus Philadelphus, clarissimis magnificentiæ suæ insignibus, Alexandriæ positis Obeliscis vendicavit. Hic octoginta cubitos longitudine exæquabat, quem Nectabis Rex purum exciderat, tantæ molis, ut aliquando major in statuendo quàm excidendo labor fuerit: quanquam Satyri Architecti ingenio major difficultatis pars sit evicta. E Nilo enim ad montium loca amplissima deduce-

ducebatur fossa, quà ratibus duabus in latitudinem patulis mirabili artificio deportabatur, tanta difficultate, ut ob operis laborem devehendique artificium Architectus quinquaginta talentis, præter operæ ejus designatum præmium, donatus abierit.

CAP. X.

De Pherone Ægyptio.

TE quoque hujus gloriæ communione dignissimum, Pheron, memoriâ complector, qui patris Sesostris defuncti cæcitatem, occulto naturæ sensu in te acceptam, magnifica hac Obeliscorum mole expiasti. Cùm enim responsum redditum esset, placato ejus dei numine qui Heliopoli coleretur, urinaque mulieris quæ conjugii fœdus sanctum illibatumque coluisset adhibita, absolutissimo oculos fruiturum officio, expertus multarum, præcipuè propriæ uxoris urinam, cùm oculorum vitium ratum persisteret, tandem hortulani cujusdam uxoris castitate, oculis cùm tenebræ fugatæ, luxque esset reddita, dei beneficium, cujus monitu oculorum aciem receperas, duobus ingentibus Obeliscorum saxis, omnis ætatis memoria dignissimis, latitudinis octo, altitudinis cubitorum centum, rependisti. O stupendæ prodigalitatis opus, quo etiam deorum meritis te parem fore credidisti!

CAP. XI.

De Augusto Cæsare.

HVnc exterorum luxum & Roma, ne quid magni in se desiderari posset, neve cujusquam quod magnificum judicarat, expers facti esset, & si non universum, ex parte tamen est imitata. Neque enim ut Veterum labor, excidendi molestia, neque apud extremos Orbis incolas, in summorum montium jugis scrutandi augebatur difficultate, sed quos inexhaustus priscorum Regum luxus, bello domitis gentibus, aut fœliciter magnarum rerum cœptis transactis, diis superis dicarunt, evulsos tantùm ad Vrbem suam transtulerunt. Cujus quidem gloriæ communionem primus Augustus sibi usurpavit. Inter Romanos enim Obeliscos, singulare memoriæ elogium merebitur, qui ex Alexandriæ portu, miraculi gratiâ advectus Puteolos, inibique consecratus per tenebras ignibus ostensis nocturnos nautarum cursus dirigebat. Est & alterius cujusdam fama per gentes nationesque sparsa, quem sive dei reverentiâ, cujus nomini dicatus fixusque steterat, sive, quod verisimilius, operis magnificentiâ territus, nec movere, nec contrectare etiam Augustus dicitur ausus. Quem Constantinus pòst neglecta dei religione, operisque difficultate magnanimo pectoris robore superata, per Nili alveum Alexandriam devexit. Cùm interim parandis machinamentis, navique admirandæ magnitudinis, moli devehendæ ardentissimo studio navatur opera, Principis morte (ita ut fit) omnium ardor elanguit. Tandem tamen impositus ad id fabricatæ navi, per maria, Tyberisque fluenta inusitatæ molis pondere obstupescentia, in vicum Alexandri tertio ab Vrbe lapide sejunctum infertur. Hinc lapsibus impositus volubilibus, promotusque leviùs, per Ostiensem Portam Circo illatus est maximo. Sola post devehendi perque terras trahendi labores restabat erectio, quæ cùm fieri posse humanis viribus desperaretur, inculto hominum robori temperata industria erectionis spem injecit. Pars trabes paulùm erectas, quarum densitas nemorum referebat figuram, subtexunt; pars vastos innectit culmini funes; pars machinas subjicit; denique quod ait ille, opere omnis semita fervet. Quanta (dii immortales) molis vastitas, quam, post maria Tyberisque undas superatas, in altum educi posse desperatum est. Hic etiamnum reperitur jacens in Naumachia obrutus tellure, centum triginta pedum, præter basim. Cæterùm uberior Reipublicæ Romanæ hujus magnificentiæ gloria contigit. Secutæ enim ætates & alios transtulerunt, quorum unius structura Martium quem vocant Campum gloria illustravit. Alterius cujusdam miraculo, Salustiana Hortis decus est additum. Quin & Augusti monumentum, duobus hujus structuræ molibus, multam vetustati gloriam conciliavit. Habuit & Vaticanum hujusce operis insigne sumptuosissimum ab Sesostridis filio Nuncoreo excisum, cujus etiam ad nostra hæc tempora usque visentibus apparere manifesta vestigia, ii, quibus res experientia patuit, scriptum reliquere.

CAP. XII.

DE VRBIS ROMÆ THEATRIS.

AVfert animum Theatrorum prodigiosissimum humani ingenii ædificium, inter mira memorandaque non infimo dignum commemorationis honore. Sed priusquam de ipso agamus, pauca quædam prælibanda sunt, ut quid sit Amphitheatrum, & cujus rei gratiâ exstructum, intelligatur. Theatrum igitur à Græca trahitur etymologia, dicitur enim ἀπὸ τοῦ θεάομαι, quod est *specto*, & habet hemicycli formam. Amphitheatrum autem haud dubiè appellatum ἀπὸ τοῦ ἀμφὶ καὶ θεάομαι, quod est, *circumspecto*, quasi in unum juncta duo visoria. Amphitheatrum primum omnium Titum invenisse Cassiodorus est auctor. Ejus hæc sunt verba: Hoc Titi Principis potentia divitiarum profuso flumine excogitavit ædificium fieri, & cùm Theatrum Hemisphærium Græcè dicatur, Amphitheatrum, quasi in unum juncta duo visoria, rectè constat esse nominatum, quòd speciem ejus arena concludat; & ut currentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent, dum quædam prolixè rotunditas universa collegerat. Horum autem hanc tradit originem idem Cassiodorus, quem super hac quoque re audiamus: Cùm agricultores feriatis diebus sacra diversis numinibus per lucos vicosque celebrarent, Athenienses primum agreste principium in urbanum spectaculum collegerunt, Theatrum Græco vocabulo visorium appellantes, quòd eminus adstans turba conveniens, sine aliquo impedimento videatur. Et infra Ritus Romani sicut cætera externa ad suam Rempublicam non inutiliter trahentes, ædificium alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt.

CAP. XIII.

De M. Scauro.

EXcellentissimi spiritus laudatissimæque in hujus rei structuria magnanimitatis gloriam sibi M. Scaurus vendicat, cui primam hujus gloriæ laudem inviolabilis Plinii auctoritas magnifica hac verborum commemoratione tribuit: *Marcus Scaurus* (inquiens) *in sua Ædilitate fecit opus maximum omnium, quæ unquam fuere*

humana manu facta, non temporaria mora, verùm æternitatis destinatione. Fuit autem scenæ triplicis, trecentarum sexaginta columnarum. Pars inferior scenæ de marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam pòst genere luxuriæ. Summæ columnæ, imæ duodequadragenûm pedum, tabulis inauratis. Cavea ipsa cepit hominum octoginta millia. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Opus vix humani ingenii cogitatione circumscribendum.

CAP. XIV.

De C. Curione.

HUnc tamen luxum, cui nullum insaniæ genus par videri potuit, C. Curio, qui bello civili in Cæsarianis partibus obiit, ingenio superare contendens, in funebri patris munere Theatra duo juxtà fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter se aversis ne invicem obstreperent scenæ, & repentè circumactis ut contrà starent: postrema jam die discedente tabulis & cornibus inter se coeuntibus faciebat amphitheatrum & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magistratum populumque Romanum circumferens. Quid miretur quis in hoc primum? inventorem an inventum? artificem an auctorem? ausum cogitare aliquem hoc an suscipere? parere an jubere? Hæc tamen omnia Curio, neque Rex, aut gentium Imperator, non opibus insignis; uti qui nihil in censu præter discordiam Principum habuerit.

CAP. XV.

De Pompejo Magno.

QVis hic gloriæ tuæ famam sine summa invidentiæ nota transiliat? cùm præcipuam in hujus operis genere laudem divitiæ tuæ sibi vendicaverint, qui mansura Theatri sede posita, ne singulis annis pro cujusque victoris libidine erigendorum struendorumque Theatrorum molestia magistratus laboraret, vanisque hujus luxus sumtibus ne quotannis Reipublicæ vires effœtæ exhaurirentur, perpetuum fama nomen ad posteros transmisisti? Cujus quanta fuerit vastitas Neronis institutum satis edocet, qui Germanorum Legatis regni sui vires ostentare cupiens, publicis ludis ad certum diem populum, quem sigillatim vintimque percensere infiniti propemodum operis fuerat, in hoc convocatum, caveæque ejus quasi gremio comprehensum, avidorum subjecit oculis. Quid non efficiant inexhaustæ Rom. opulentiæ vires, quæ eas erexere moles, quas vetustatis invidia labefactari potuisse obstupescimus, easque ea temperarunt arte, ut nihil factitium, sed omnia viva viderentur, quando sic tecta cautibus fuerit, ut præter artem additam & ipsa quoque naturalis fit visa. Cavea saxis pendentibus absidatis, juncturis absconditis in formas pulcherrimas convenerat, ut cryptas magis excelsi montis, quàm aliud humanis manibus credas fabricatum. Hæc gloriæ potentiæque monumenta quos magis quàm Romanos decuerunt, ut qui imperio opibusque omnium gentium superabant imperia, ac prodigiosissimis quoque ea artis humanæ structuris antecedebant.

CAP. XVI.

De Augusto Cæsare.

AB eo qui lateritiam Vrbem, marmoream sumtibus suis fecerat, infinitis præterea, iisdemque clarissimis ornamentis eandem illustraverat, Theatrum maximum pulcherrimumque opus octoginta hominum millium capax constructum, miraculi quoque habendum loco quis negaverit. Ego te, licèt id sub Marcelli nepotis ex sorore Octaviæ nomine, ut pleraque alia sub alieno, conditum sit, memoria complector, omnemque hujus laudis gloriam tibi tribuo. Hujus etiam ad hæc nostra usque tempora pars, licèt vetustate igneque corrupta, inter Capitolium & Tyberim cernitur.

CAP. XVII.

De Nerone Cæsare.

DIssimile ex parte exemplum, ne Titulorum numerus in infinitum excrescat, his subjungendum duximus, indignissimum rati, hujus facti claritudinem, quæ summum quoque divitiarum ornamentum priori conciliat ætati, sua laude defraudari. Cupiens profusissimus Princeps Tiridatis Armeniorum Regis oculos novo atque insolito profusionis luxu perstringere, unius diei opera amplissimum hoc Theatri opus auro obduxit, & quo antè ad populi multitudinem Germanis ostendendam fuerat usus, nunc ad regni opes indicandas aureis laminis texit: sic compendio quodam potentiam opulentiamque Vrbis Theatri vastitas exteris prodidit. O Imperium viris opibusque florentissimum!

CAP. XVIII.

DE PORTENTOSIS LABYRINTHORUM STRUCTURIS.

HAnc antiqui ævi magnificentiam Labyrinthi portentosissimum humani ingenii opus excipiat, quorum memoria ut jam memoratis operibus ætate prior, sic hoc infinita gloriæ fama latissimè per omnium gentium oras non intermoritura memoriæ buccina detonat. Quod quantum vetustatem quoque non modica laude ornaturum videtur operis nostri mellificio adjungendum putavi.

CAP. XIX.

De Ægyptio Labyrintho.

ET Ægyptius ut ædificandi ordine prior exstitit, sic priorem quoque narrationis locum sibi obtinebit. Ac sanè quidem cùm de hujus conditore summa controversia Doctorum ingenia gravissimis scrupulis torserit, difficile planè fuerit, quis in eam insaniam primo animo volutatam eruperit, certa opinione in tanta sententiarum varietate, litteris prodere.

Quare quæ parum ad magnificentiæ hujus commendationem attinent omissis, Veterum vestigiis insistentes, quæ verissima videbuntur, atque ad institutum cursum pertinebunt, maximè scribemus. Opus fuit hoc Labyrinthi ædificium, omnium propemodum, quæ ingenio manuque humana facta sunt, tum ob magnitudinem plus quàm humanam, tum ob artificiosissimum structuræ ini-

mi-

mirabilisque artificii ingenium maximè mirandum. Duodecim aulis tecto opertis, portis altrinsecus oppositis insigne, quarum sex contiguæ Aquilonem, totidem Austrum spectabant, quas portarum propemodum innumeræ moles ad cælum usque eductæ, murusque continuus obsepiebat. Domicilia habebat partim sub terras tendentia, partim terræ solo imposita, utriusque loci tria millia quingenta. Nec vana in iis fides, cùm Scriptorum ipsorum qui eum nobis depinxere diligentia, curiositasque non fama auditioneque tantùm, sed & oculis hujus rei miraculum perlustraverit: quanquam subterraneorum adspectu, religionis metu abstinere sint prohibiti, ita ut hic sacerdotum ejus loci præfidum fidei aut assensuri, aut omnino magnificentissimæ rei cognitione carere sit necesse. Superiora autem, ut dixi, monstrosissimis structuris oculos mentemque ipsorum Scriptorum perstrinxerunt. Aulæ, quas suprà nominavi, ad conclavia; hæc rursus ad cubicula transitum præbebant, è quibus egressos solaria excipiebant, indefesso structurarum ordine, errore inextricabili exitum ingressis negantia. Eundo perlustrandoque jam fessos, pluribusque emensis cœnaculis porticibusque ad nonagenos usque gradus elatis, inexplicabilis ille viarum error, crebris itinerum ambagibus, occursibus, recursibusque meatuum, perpetuo ostiorum ordine succedente, hominum animos ludens excipit. Præter hæc omnia, densissimæ Pyramidum moles ipsius molis angulos obsepiebant. Sed præstat hæc cujusque cogitationi relinquere, ne si nimia laude à nobis celebrentur, vani, si minore quàm pro merito, magnificentiæ operis detrahere videamur. Quid futurum sit denique, si his monstris monstrosiora laborem addere, cùm in iis quæ hactenus sunt dicta vix fidem sim inventurus? Hoc tamen interim dicam, tantas Veterum opes tantamque potentiam extitisse, ut quæ illi his rebus freti profusissimè designarunt, nos vix animo fideque capere possimus.

Cap. XX.

De Labyrintho Cretensi.

Secundus ab Ægyptio Cretensis fuit, quem Dædalus prioris admiratus tum amplitudinem, tum artificium in Creta erexit, non ut quemadmodum prioris auctor, vesana aut artis, aut divitiarum ostentatione se efferret: sed ut informe illud Poëtis decantatum monstrum inexplicabili viarum errore retineret. Hic centesimam tantùm Ægyptii partem continebat, quippe eam quæ itinerum ambages, occursus ac recursus viarum inexplicabiles complectebatur. Ægyptus enim præter Pyramidum creberrima miracula, aularum solariorumque frequentiam, multa ad structuræ ornamentum portentosissima habuit. Hujus autem Labyrinthi structura nuda, nullisque supervacuis sumtibus onerata, nisi quòd dolosas illas ambages inextricabilemque Ægyptii errorem repræsentarit. Polito lapide tecti fornices concinnatique. Ipsum opus millia passuum ampliùs ambulationis continens, ita inter se recursibus occursibusque viarum involutis perplexisque, ut & ipse structuræ Architectus memoriæ diffidens, cùm penitiora ejus Theseo comite ad abolendum infame illud Minotauri monstrum non nisi primi introitus limini filo annexo, quo vestigia regeret, quo ex profundissimo barathro in superas emergeret auras, eum penetrare sit ausus. Et hunc quamquam citissimè ejus abolita sint vestigia, perpetuo gloriæ decore honorari non invidebimus.

Cap. XXI.

De Labyrintho Lemnio.

Lemnii Labyrinthi cùm parcissimè Auctores meminerint, quòd ad reliquorum formam, ad quorum exemplar constructus erat, exigi posse videretur, nos quoque in ejus descriptione non anxiam admodum ponemos operam: præsertim cùm nihil (quod equidem meminerim) præter cæterorum amplitudinem eximii habeat. Quare ejus memoria contenti, ad cæterorum exemplaria, eos, qui sagaci anxiaque cura cujusvis perfectam efflagitant descriptionem, ablegabimus.

Cap. XXII.

DE ITALICO LABYRINTHO Porsennæ Hetruscorum Regis Sepulchro.

Italicum autem monstrosissimo opere nulli omnium cedentem, quis indictum pertransierit? Sensit enim & Italia dulcem illam gloriæ nominisque propagandi titillationem, barbaricisque Regum Nationumque omnium opibus, Regum Nationumque domitrix se superari puduit. Hujus cùm structuræ insania omnem omnium fabulositatem superare videatur, utemur M. Varronis verbis, quæ simul & pleniorem rei fidem conciliabunt, simul & nos ab omni vanitatis fabularumque prava suspicione absolvent. Sepultus est (inquit) Porsenna Rex Hetruriæ sub urbe Clusio, in quo loco monimentum reliquit lapide quadrato. Singula latera pedum lata tricenûm, alta quinquagenûm. Inque basi quadrata intus Labyrinthum inextricabilem, quò si quis improperet, sine glomere lini exitum invenire nequeat. Supra id quadratum Pyramides stant quinque. Quatuor in angulis, & in medio una. In imo latæ pedum septuagenûm quinûm, altæ centum quinquagenûm, ita fastigiatæ ut in summo orbis æneus & petasus unus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis tintinnabula, quæ vento agitata longè sonitus referant, ut Dodonæ olim factum. Supra quem orbem æneum quatuor Pyramides insuper singulæ exstant, altæ pedum centenûm. Supra quas uno solo quinque rursus Pyramides, quarum altitudinem Varronem adjicere puduit. Fabulæ Hetruscæ tradunt tamen, æquali fuisse altitudine cum toto opere. Quid dicam? O inconcussas regni vires, quas tantæ molis impendium non labefactarit! Sed & hic tanquam diis invidiosus præmaturo concidit exitio.

Cap. XXIII.

De sumtuosissimo Simandii Ægyptiorum Regis sepulchro.

Diversi quidem tituli, sed rei propemodum ejusdem exemplum subjiciemus. Ex quadraginta & eò amplius quibus clara nobilisque olim fuit Ægyptus monumentis, solius Simandii Regis sepulchrum, quod cùm ob claritudinem præter cætera omnia maximè Scriptorum opera emituerit, operæ pretium facere visi sumus, si dispositionem hujus structuræ attexamus. Cujus si magnitudinem vastitatemque perpendas, quas statues manus, quibus tam vasta moles educi potuerit!

Si artificium ſpectes, nihil ingenioſius magnificentiuſque humana induſtria cogitari poſſe fatearis erit neceſſe. Circuitu decem ſtadiorum menſuram complectebatur. In faucibus porta longitudine duo jugera, altitudine quinque & quadraginta exæquabat cubitos. Dehinc ingreſſis obvium ſe ferebat lapideum periſtylium quadratum, cujus ſingula latera quatuor jugerum menſuram æquabant. Hoc autem animalia varia ex unico lapide ſexdecim cubitorum exſculpta, ſibi mutitens ſuſtinebant. Hoc prætergreſſos alia rurſus porta, prioris ſimilitudinem forma & magnitudine per omnia referens, (niſi quòd largiore ornata erat ſculptura) excipiebat. Ingreſſum hujus ſtatuæ tres ſervabant magnitudine admirabili, unici lapidis: quarum unius ſedentis pedes ad ſeptem excreſcebant cubitos Poſt hanc portam & aliud erat periſtylium, ſculpturam arte ſuperiore etiam magnificentius, quæ mirando artificis ingenio Regis vitæ tranſactæ quaſi ſummam inſpectantium objiciebat oculis. Non procul hinc domus erat columnis ſuſpenſa, cujus quodlibet latus jugera duo complectebatur. Hic ſumtuoſiſſimum regii cineris receptaculum monumentum, præter ſummum materiæ precium, præter inſanam cujuſcunque luxus prodigalitatem, aureo circulo ad trecentos ſexaginta quinque cubitos extenſo cubiti craſſitudine circundatum. In cujus ſpacii complexu certa menſuræ proportione, anni, dies, aſtrorum motus, quidve de iis Ægyptiorum Aſtrologorum obſervatio certaque experientia ſtatuerat, futurumque prædixerat, continebatur. Hic & aliud prodigalitatis exemplum, quam in deum ejus loci præſidem ex aureis argenteiſque metallis annuatim profuderat Simandius, cujus precii ſumma inibi ad ejus rei memoriam erat ſcripta, Mioæ ter decies centena & ducenta millia millium. Quid hoc aut ſumtu magnificentius, aut ſolerti artificis ingenio excellentius cogitari unquam poterit?

CAP. XXIV.

De Zoroaſtæ Bactrianorum Regis ſepulchro.

ZOroaſtes Bactrianorum Rex armis opibuſque potentiſſimus, qui primus Nini Aſſyriorum Regis tyrannidi collecto exercitu occurrere eſt auſus, munificentiæ, quam vivus exercuerat, pulcherrimum etiam faſtigium in morte impoſuit. Sepulchrum enim novem ſtadiorum altitudine, latitudine decem conſtruxit, ut quem immenſus hujus orbis meatus vivum non continuerat, hoc mortuum tanquam jam palmam præbentem haberet.

CAP. XXV.

De Amaſi Ægyptiorum Rege.

AMaſis, præter multa divitiarum ſuarum exempla, ædificiom è ſolido lapide ab urbe Elephantina, Saim uſque artificum induſtriâ promovit, in quo triennium totum exegerunt delectorum artificum millia duo. Ejus autem ædificii tectum extrinſecus erat unius & viginti cubitorum longitudine, latitudine quatuordecim, octo ſublimitate. Hujuſcemodi vaſtiſſimam molem lapideam, per tot montium præcipitia convalliumque hiatus promotam, quis eſt, qui inter veteris magnificentiæ exempla reponi debere neget?

CAP. XXVI.

De Ælii Hadriani Cæſ. Mole.

ÆGyptiis in Pyramidum ſtructuris non tam ſtudio fuit ut loca munitionibus propugnaculiſque obfirmarent quàm ut vanam opum ſuarum in poſterorum animis relinquerent memoriam. Utrumque autem Hadriani moles obtinuit. Siquidem & Urbi propugnaculum, auctoris verò nomini æternam divitiarum opinionem conciliavit. Deſcribitur autem à Procopio hoc modo: Hadriani quondam Imperatoris ſepulchrum extra Portam Aureliam jactu lapidis impoſitum. Primus ejus ambitus quadrati figuram habet, conſtat enim totus ex marmore Pario, ſumma Artificum diligentia exædificatus. In medio verò hujus quadrati rotunda moles adſurgit, excelſa altitudine, & tanta, ut in extrema ejus parte area ſit, cujus diameter vix jactu lapidis tranſigitur. Quam molem Beliſarius occupans pro arce & præſidio contra Gotthos uſus eſt. Erant olim in ſumma parte undique magnæ ſtatuæ hominum, equorum, quadrigarum miro artificio elaboratæ: has partim integras milites demoliti, partim confractas in hoſtes dejecerunt. Hanc etiam nunc Romani Pontifices pro præſidio habent, vulgò ſancti Angeli arx, dubium an veſana hominum ſuperſtitione, nominatur.

CAP. XXVII.

De Septizonio Severi.

COmmodè nobis veterum monimentorum ſplendorem ſcrutantibus Severiani Septizonii, quo Imperatorum quoque cineres condebantur, memoria incidit. Erat autem Septizonium magna quædam moles quadrata, quæ ſeptem quaſi zonis vel columnarum ordinibus invicem ſuperimpoſitis in modum quatuor porticuum ambiebatur: ita ut columnæ quantò altiores eò minores brevioreſque diſponerentur: in cujus medio quatuoe parietes loculos quoſdam facientes ſurgunt, in quorum ſummo vel Regum, vel Imperatorum condebantur cineres. Hujus autem adhuc ſupereſſe dicuntur tres operis ambitioſiſſimi velut zonæ, columnarum pulchritudine, magnificentia, altitudine ſpectabiles, ex quibus connectuntur. Quanta futura erat totius operis altitudo, ſi moles integra cum totis ſeptem zonis ſupereſſet, cùm tantam tres ſolæ hominibus admirationem extorqueant.

CAP. XXVIII.

De Mauſoleo, Mauſoli Cariæ Regis cineribus ab uxore Artemiſia dicato.

NOn tàm molis ipſius quàm picturarum nobilitatis nomine, ſeptem Orbis miraculis clarum Mauſoleum mariti amori ab Artemiſia uxore datum annumeratur. Patebat id ab Auſtro & Septentrione ſexagenos ternos pedes. Brevius autem erat aliquanto à frontibus. Toto circuitu extendebatur pedes quadringentos xi. Attollebatur in altitudinem viginti quinque cubitis. Columnis cingebatur xxxvi. Ab Oriente Scopæ Artificis manu cælatum, a Septentrione Bryaxis, à Meridie Timothei, ab Occaſu Leocaris, tanta operis elegantia, ut inter ſeſe Artificum manus quodammodo viſæ ſint concertaſſe. Neque hactenus ſatis qua-

quatuor artificum industria visum fuit nobile, nisi quintus quoque accederet. Nam supra pteron, Pyramis altitudine inferiorem structuram æquavit viginti quatuor gradibus in metæ cacumen se contrahens. In cujus summitate quadriga marmorea, quam Pythis fecisse dicitur. Hæc universo adjecta operi, centum quadraginta pedes structuræ hujus molem evehebat. Opus immortalitatis quoque operibus meritò annumerandum.

Cap. XXIX.

De Augusti Cæsaris Mausoleo.

ETiam invitus in hoc magnificentiæ genere consistere cogor, adeò certatim hujusce modi operum examina (ita ut fit) ex aliis alia sese memoriæ offerunt, stilique nostri officium sibi efflagitant: quorum Augusti, quòd non sibi tantùm, sed Imperatoribus cognatisque omnibus commune exstruxit sepulchrum, neutiquam suo honore fraudandum videtur. Id opus in Martia Valle interque Flaminiam Viam ripamque Tyberis exstruxit. Ejus verò magnificentiam Suetonius, qui id inspexit, quod æternum id futurum putarit, scribere neglexit. Quare Cassiodorum, omnium ultimum qui de rebus Romanis scripsere, de eo audiamus necesse est. Cujus hæc sunt verba: Sed mundi dominus ad potentiam suam opus extollens, mirandam Romanis erigens fabricam, in Vallem Martiam tetendit Augustus. Immensa moles firmiter præcincta montibus continetur, ubi magnarum rerum indicia clauderentur. Bissena quippe hostia ad duodecim signa posuerunt. Commemoratione quoque, inquit Strabo, dignissimum est quod Mausoleum appellant, in excelsis fundatum molibus, lapide niveo, & perpetuæ viriditatis arboribus coopertum, in summum usque ad verticem, ccl. cubitorum, ad fluminis ripam coaggeratum. In cujus summo positum est Cæs. Augusti simulachrum ex ære fabricatum. Sub aggere ipso sunt ejus loculi & cognatorum & necessariorum. A tergo verò locus est mirifica continens ambulacra. In medio autem campi spacio, busti exstat ambitus, & hic ipse niveo perfectus lapide, in circuitu ferreos cancellos habens & plantatas interiùs præ se ferentes populos. Habet duos Obeliscos, quorum alter minor quidem, sed loco altior, qui Pinciano nunc in Colle prostratus cernitur, Lunæ, alter Soli dicatus. Is est (ut ait Plinius) Obeliscus qui in Campo Martio centum decem pedes à Mesorolide est inscriptus. Splendidissimum & hoc commemorationeque dignissimum est opus.

Cap. XXX.

DE SPLENDIDISSIMIS THERMARVM VRBIS ROMÆ STRVCTVRIS.

PRiusquam ab hac omni magnificentiæ genere insigni Vrbe Roma cogitationis aciem removeamus, visum est ab his Pyramidum Obeliscorumque splendidissimis operibus, ad non ignobiliora ejusdem Urbis Thermarum miracula, non exigua quoque veteris illius opulentiæ argumenta, transire. Quorum principia ob vetustatem, Scriptorum operâ non enituere. Quod quidem incuriosæ hominum negligentiæ tribuetur, tanti operis primum auctorem principiaque in densissimis oblivionis tenebris delitescere. Plurima sunt
A quorum magnificentiam miramur, obstupescimus, veneramur, cùm tamen à quo inventa constructaque sint temporum injuria nobis oblitteraverit. Hæc si Curiosorum curiosa diligentia anxia requirat, Veterum socordia non mea castigetur negligentia. Primas tamen quæ Scriptorum admirationem meruere (ni interim nos fallat memoria) Romana magnificentia sibi vendicabit. Ut enim balnea tum privata, tum publica, omni benè institutæ Reipublicæ tribuerim, ita sumtuosissimas eas propemodumque divinas ædificiorum cœlum attingentium moles, Romanæ soli adsignaverim opulentiæ. Nam quis ita oscitanti diligentia, ne
B dicam an negligentia, Veterum pace belloque res gestas est scrutatus, qui vetustissimum balneorum usum ubique sibi obvium non observaverit. Sed nos omissis quæ aut nullam aut sanè perquam exiguam in se habent admirationem, ad splendidissima horum operum exempla stili nostri impetum retorqueamus. Non enim circa curiosas otiosorum hominum speculationes morari nobis est visum; sed quicquid insigne æternàque dignum memoriâ splendor effecit, quàm possimus compendiosissima narratione memoriæ tradere. Proinde quid sibi nominis ratio velit, quæve ad has
C moles ædificandas ratio Imperatorum aut alioqui divitiis clarorum hominum animos concitarit, deque magnitudine vastitateque dicemus. Thermas Græcæ originis vocabulum esse quis nescit, locaque quæ aut calentibus aquis ipsis, sive aqua fornice igneo calefacta, lavandi sudandique usum præbuerunt, vocatas? easque exstructionum insanias à luxu (quanquam non paucos qui in iis desudarunt modestè constet usos) profectas, ut his officiis popularis auræ gratissimus susurrus extorqueretur, dum in iis conveniens populi multitudo, lusibus, sudandoque animi vigorem excitat, jucundissimoque colludentium spectaculo oculos
D mentemque recreat, dum hyemis injuriam gratissimo tepore levat, æstatisque injurias tectorum umbra opacitateque devitat. Privatis ergo omissis, quas vel mediocriter divites habuisse constat, Principum circa eas res luxuriantium magnificentiam dicamus, in quibus nullum neque modum, neque mensuram fuisse, ex etiam nunc exstante Diocletiani Thermarum prodigiosissima mole cui non manifestum erit? quas nec barbarica ira, nec vetustatis malevolentia, nec furaces eorum manus, qui aquæductuum reliquorumque splendidissimorum ædificiorum lapides ac marmora in privatarum ædium exstructiones asportarunt, variantesque
E alternantium structurarum vicissitudines, per annos mille ducentos demoliri potuerunt: quarumque reliquiæ etiam nunc miserabiliter concisæ, universæ Italiæ palatia, magnitudine, operisque sumtuositate præcedere existimantur. Tantò Veterum opes splendidiores, animi sublimiores nostris his (ne quid amplius dicam) effœtis planè temporibus, ut nec reliquias quidem animo aut sumtu, in speciosissima florentissimaque totius Orbis parte, sola propemodum vetustatis imitatrice, quisquam mille ducentorum annorum spacio interjecto, superandas aut æquandas saltem sibi existimaverit. Erant autem in his varia
F & propemodum infinita loca, variis exercitiis, usibus, voluptatibusque deputata: quædam ad calefaciendas aquas circulari forma, quæ non tantùm locis nihil ultra solum infimum erectis, verùm etiam pensilibus calidam ministrabant, qoam jam lotionibus inquinatam canales subterraneique meatus in cloacas evolvebant. Erant Apodyteria, lavantium vestes depositas servantia. Areæ amplissimæ, vastissimis circumdatæ porticibus, quas diversi coloris ingentes marmoreæ fulciebant columnæ, quarum nonnullas non sine animi stupore

pore

pore etiam nunc adstantes obstupescimus, nonnullas jacentes comminutasque non sine gravissimo dolore cernimus, multas pro templorum ornamentis nobilitas auferri fecit. Pavimenta vero lithostrota, diversicoloribus conspicua tessellulis, parietes marmoreis tabulis incrustati. Erant & Xysti laxissima amplitudine porticus, hibernis athletarum exercitiis deputatæ, & natatoria populi ludis deliciisque exposita, & quis credat? etiam nemora, denique nihil non magnificentiæ undique relucebat, ut meritò inter Orbis miracula facrari cum Pyramidum reliquisque Orientis miraculis superbissimis debeant. Qui autem hujusce rei gloriam hac magnificentia meruerint, jam dicere aggredior, sola nominis honorifica mentione contentus, ad ea quæ jam dicta sunt Lectoris cogitationem relegans, ex quibus operis magnitudo solerti indagatione facile perpendi poterit. Nobis quoque hæc jam satisfactura erant, nisi peculiari oratione nobilissimorum operum auctores celebrari mererentur, & instituta scribendi ratio in exempla rem digerere compelleret.

CAP. XXXI.

De Nerone Rom. Imperatore.

AC primùm quidem in tanto laudis splendore Neronis subit magnificentia, quæ non infimam hujus gloriæ portionem sibi vendicavit, immensis Thermarum ponderibus constructis, ubi post Alexandrinæ sunt positæ, quarum etiam nunc ingentes ruinas conspici vetustatis studiosi asserunt. Neronianarum autem cum re nomen simul interiit, omnisque hujus munificentiæ memoria, pari affecta adflictaque calamitate, in perpetuis mersa tenebris delitesceret, ni æternis credita res litteris bona fide posterorum cognitioni foret reddita. Itaque te nunc appellamus. Quòd nunc conspicuus emineas, nunquam morituris Scriptorum monumentis acceptum referre debes. Quæ enim tu ad æternitatem construxeras, brevissimum temporis spacium ita absorpsit, ut ne nominis quidem reliquiæ vestigiaque in nostra versatura sint memoria, nisi fidissimis rerum gestarum custodibus litteris forent tradita. Tanto certiora minusque mortalitati sunt obnoxia quæ doctorum hominum scriptis posteritati traduntur, quàm quæ sui admiratione splendoreque perpetuam hominum conantur eblandiri memoriam.

XXXII.

De Vespasiani filio Tito August. Cæsare.

EAndem quoque magnificentiæ hujus splendore instigatus Titus Vesp. amor & deliciæ (quod ait ille) generis humani, divitiarum potentiæque gloriam ad posteros transmisit. Hoc tamen ejus cæterorum munificentia mirabilior, quòd qui in tanta alieni continentia vixerit, ut ne concessas solitasque collationes acceperit, nemini ante se munificentia, apparatissimis largissimisque edendis miraculis, impar sit repertus. Hic etiam ille qui recordatus neminem quodam die suam in se sensisse liberalitatem, omni ætati memorandam vocem edidit: Amici, (inquiens) diem perdidi, triduanique Vrbis incendii calamitatem multò quàm antè speciosiore celebrioreque publicarum privatarumque ædium structura supplevit.

XXXIII.

De Antonino Caracalla Cæsare.

VErùm tui infandum devotumque caput, cujus omnis memoria sceleratissimam fraternæ cædis detestatur impietatem, invitus memini, utpote digni qui sempiternis oblivionis tenebris sepultus, ex omni hominum memoria deturberis, cùm nihil aliud quod commemorationis gratitudinem mereatur, quam quod amplissima Thermarum extrueris miracula, per totius vitæ cursum patraris. Eximium sanè opus, cujus solearem cellam, ulla alia ratione, quàm qua facta erat, fieri potuisse negarint Mechanici. Nam ex ære vel cupro cancelli suppositi esse dicti sunt, quibus concameratio tota credebatur tanta latitudine, ut non fieri posse latior mechanices peritissimi judicaverint. Quarum adhuc ingentes ruinæ cum altissimis parietibus columnisque semi-sepultis muæ & magnitudinis & pulchritudinis conspici dicuntur. Indignus planè es, cui tanti operis gloria tribuatur.

CAP. XXXIV.

De M. Agrippa.

NEque ab hoc laudis genere M. Agrippa alienus exstitit, qui non minùs hic veræ laudis quàm in aquæductus opere meruerit. In utroque certè perpetua nominis sui præconia invenit.

CAP. XXXV.

De Septimio Severo Cæsare.

ET te, bellicis rebus nomine antè Imperatorum inferior, Severe, orationis mææ angustiis, præclarissimorum virorum, qui hac in re nominis sui propagarunt memoriam, clessi interferi patere. Non ignoro enim à quanto armorum splendore te ad Thermarum efficia avocem; sed dignaberis quoque illustrissimis Principibus, qui Vrbis splendorem mirabili hujus generis opere illustrarunt, adnumerari. Nihil tuæ gloriæ vetustatis derogavit invidia, quæ hujus tuæ structuræ opera infestissimo rosit dente, cùm ejus memoria etiamnum recens in hominum mentibus vigeat.

CAP. XXXVI.

De Gordiano Cæsare.

AGe & Gordianum ad hanc in Vrbis Romæ splendorem effusissimorum Principum classem referamus, qui præter monstrosissimam regæ ædificationem ducentas columnas uno stilo continentis, Thermarum portentis, qualia tunc non nisi Romæ nusquam Orbis terrarum habebat, constructis, clarus etiamnum in hominum animis atque nunquam moriturus vivit.

CAP. XXXVII.

De Diocletiano Cæsare.

QVid? an ego te, prudentissime munificentissimeque Imperator Diocles Dalmaticæ regionis urbe oriunde, indictum abire finam? qui quo ve-

vera opulentiæ tuæ exhiberes ſpectacula, neque cum Imperii Rom. inclinatione privatas opes inclinatas certiſſimis doceres argumentis, neminemque jam commemoratorum Principum validis Imperii nervis fruentium inferiorem te eſſe, mirandum in Eſquiliis Thermarum cum ſumma laude erexiſti ædificium. Cujus adhuc operis fragmenta ruinaſque noſtra hæc tempora cum admiratione venerantur, quæ talia ſunt, ut non tantùm omnium Principum palatia magnitudine ſumtuque æquare, ſed etiam ſuperare ab iis, quorum oculos tanti operis ſplendor perſtrinxit, commemorentur.

C A P. XXXVIII.

De Cæſare Domitiano.

QVod tuæ munificentiæ in hoc laudis genere perquam tenuis ſenſus ad nos labatur, Chriſtiani nominis invidiæ, qua ſupra omnes pectoris tui violentia exarſit, non diligentiſſimæ eorum temporum curioſitati imputabis. Meritò enim eorum, qui ſibi non virtute, ſed ſtructurarum inſaniis immortalitatem promittunt, opera ſempiternis oblivionis traduntur tenebris. Quare neque ego te orationis beneficio, illuſtriore ſama, quàm violati numinis juſtiſſimum conſilium patitur, dignabor. Non enim Chriſtianorum calamis celebrari mereris, quorum ſanguine effera mentis tuæ rabies ſatiare non potuit. Hujus quoque rei gloria utinam æquè tibi poſſit derogari, ac perverſiſſimæ mentis labe nomen tuum conſpurcari eſt proclive.

C A P. XXXIX.

De Aureliano, Conſtantino, & Novato Principibus.

NOn ſinunt me diutiùs licèt magnificentiſſimis operibus clariora ac diverſi generis exempla immorari. Sed ne nominis veſtri invidia, illuſtriſſimi Principes Conſtantine, Aureliane, & tu Novate, qui omnes de nomine veſtro vocatis Thermis Reip. gloriam honeſtatis, laborare videar, cùm præclarorum exemplorum multitudo nos revocet, tenui ſaltem mentione honeſtabo.

C A P. XL.

DE MIRANDIS PONTIVM STRVCTVRIS.

De Semiramide.

NOn erit hìc præclariſſimum interque mirabilia Orientis opera numerati Pontis miraculum, quo Euphratis Babyloniam interfluentis ripas Semiramis omnis generis operum fœcundiſſima mulier junxit, honore ſuo fraudandum. Erat enim ſummæ difficultatis opus aut fundamenta jaci, aut jacta non ſtatim fluminis vi everti, altiſſimum limum flumine quo penitus ad fundamenta jacienda egeſto, vix ſuſcipiendo operi firmum ſolidumque ſolum reperiebatur, arenæ autem ſubinde cumulatæ, ſaxiſque, quibus ædificii moles incubitura erat, annexæ, dum inundantiſſimi fluminis vi ob meatus obſtructos laxarentur, rapidiore quàm ſi libero curſu inerant impetu undas in Pontem illidebant. Columnæ recto erant in imum fluminis itinere demiſſæ, duodenûm pedum ſpacio inter ſingulas poſito, ferreis truncis,

A qui liquefacto plumbo atque infuſo ipſas Pontis conjuncturas compingerent, circumvinctæ: eæque ne aut violenti fluminis rapiditate, aut undarum alluvie labefactatæ everterentur, cavarenturque, angulosis ſeptæ circummunitæque ſunt ſtructuris, in eam altitudinem extra aquas eductæ, ad quam efferveſcentis fluvii rabies perventura non credebatur; quæ omnia, ne quid magnificentiæ ſumtuumque deeſſet, immortali cedro, cypariſſo, ac palma ſummi precii lignis ad quinque in longitudinem ſtadia, in latitudinem triginta pedes conjungebantur. Opus nulli omnium, quæ ſequens edidit memoria, neque ſumtu, neque magnificen-
B tia inferius.

C A P. XLI.

De Xerxe.

GRæcorum fabulis Xerxes illuſtratiſſimus, Iſthmi Achaïci anguſtiis exercitus labore perfoſſis, majoris potentiæ oſtentandæ libidine ex proximi conatus ſucceſſu inſtigatus, fretum id,
C quod Abydum Cherſoneſi ora ſalebroſa Helleſponto in mare procurrente disjungit, continuis ſuccedentium navium ordinibus exercitui ſuo tranabile reddidit, cujus anguſtiæ ad ulteriorem continentem ſeptem erant ſtadiorum. Jam erat exercitum tranſportaturus, cùm ſævior derepente exorta maris tempeſtas, navium retinaculis partim intumeſcentis undæ vi diſruptis, partim navibus inter ſe colliſis convulſiſque, maximi laboris difficultatiſque negotium breviſſimo momento prorſus fecit irritum. Cujus injuriæ dolore exacerbatus Regis animus, potentiæ exemplo etiam ſacrilegii ſcelus cœpit adjicere, in non ſentientem
D Neptunum compedes mittere, acerbis conviciorum plagis ſævire, ac etiam ſi diis placet verbera inſonare; miſit enim qui trecentas plagas infligant, compedes in pelagus mittant, ac conatibus ſuis rebellem Neptunum hujuſcemodi increpatione caſtigent. O aqua amara! Dominus hoc te ſupplicio mulctat, quòd nunquam malè de te meriti cœptis procaciter reſtiteris. Te tamen velis nolis pedibus tranſmittam. Nec diutina mora. Nihil acerbiſſima tempeſtatis jactura moratus (mirabile viſu dictuque) navium numero pelagus denuo obtexit. O nimia potentiæ confidentia, quâ non tantùm exciduntur montes, vallium hiatus
E æquantur, ſed cui etiam ipſa rerum natura cedere cogitur!

C A P. XLII.

De Alexandro Magno.

NIhil hujus quoque potentiæ nimium fuit. Perſis in Suſidarum Pylarum anguſtiis, quas Ariobarzanes loci fretus naturâ, Regis adventum
F excepturus, inſederat, in fugam conjectis, Perſepolim urbem regionis caput, dum recentis ſtragis terror deſidi omnium animos detineret ignavia, feſtinans à Tiridate regiæ Gazæ cuſtode admonitus, plebem de regiis theſauris diripiendis conſilium inire, properavit eos relictos occupare. Ad hæc Tiridatis inſtigationes voceſque docentis expeditum eſſe iter, loca ab omni hoſtilis fraudis ſuſpicione eſſe alieniſſima, quaſi frigidam ſuffundebant. Quare cum omnem benè gerendæ rei ſpem in unica celeritate poſitam cognoſceret, equitatu tantùm adſumto, immenſum iter

unica emensus nocte, prima luce in Araxis fluminis ripis constitit. Hic nihil tanta festinatione actum cùm videret, Araxe iter impediente, ni ea qua tantum itineris transmiserat celeritate, flumen quoque emetiretur, vicis qui in propinquo erant dirutis atque direptis, saxisque in fundum demersis, strenuè brevissimo momento, quod multorum annorum opus laborque videri poterat, quasi Ponte obduxit, inopinatoque adventu, plebis furore conjurationeque discussis, arce regia thesaurisque ex voto potitus est.

CAP. XLIII.

De Julio Cæsare.

LIbentissimè Cæsarem Alexandro, fortem forti, magnificum magnifico jungimus, qui Ubiorum deditiorum Populi Romani precibus motus, quos assiduis eruptionibus ferocissima Suevorum gens territabat, quò hostem nominis sui auctoritate ac amicitiæ opinione, quâ Ubiis junctus videretur, à maleficio & injuria coerceret, omnino Rhenum sibi trajiciendum existimavit: quod quidem navibus moliri cùm ignominiosum & sui & Populi Romani dignitati reputaret, etsi nimia fluminis rapiditas, latitudo ac altitudo omnem Pontis sternendi spem eripere viderentur, mirabili tamen ratione instituta, decem dierum spacio, quibus materia etiamnum rudis comportata fuerat, omni opere perfecto exercitum traduxit. Nec semel hæc quidem. Sed secundò quoque Rhenum, cujus objectu fretus securè hostis Cæsaris adspernabatur vires, Ponte quasi jugo captum Populi Romani usibus servire coegit. Tantam materiam cæsam, junctu isque contra eam fluminis rapiditatem colligatam brevissimo decem dierum spacio, is minimè mirabitur, qui sexcentas triginta naves in summa omnium rerum inopia (cùm materia ex Hispanis esset comportanda) incommodissimo hyemis tempore ad Britannicum bellum ab eodem constructas diligentiùs animadverterit.

CAP. XLIV.

De Nerva Imperatore.

QVid de Danubio verticosissimo ferocissimoque flumine, tanta gurgitis altitudine, pelagique in morem latissimè diffuso, pontibus à Trajano Nerva strato dicam? Cujus quidem hæc fuit occasio. Romanæ legiones Danubium trajectæ, omnem eam regionem latè armis tenebant, quibus ne fluvio frigore adstricto libera præsidiorum auxiliorumque negaretur inductio, eaque res Barbaris Romanos vexandi, reique benè gerendæ præberet occasionem, itinere, commeandique ultro citroque facultate interclusa, opus mirandum maximéque mirabile adgressus est Trajanus. Viginti stabant ex quadrato lapide pilæ, altitudine pedum centum & quinquaginta, præter id quod fundamentum firmitatemque terræ immissum præbebat. Latitudine autem sexaginta pedum continebantur, inter se centum & septuaginta pedes distantes, fornicibus concamerationibusque conjunctæ. Tantas moles in ea fluminis altitudine rapiditateque, in limosis vadis, stabiliri, columnas exstrui potuisse, maximam sempiternamque ætati ei divitiarum magnificentiæque gloriam conciliavit.

CAP. XLV.

DE FLUMINIBUS DERIVATIS.

De Myride Rege Ægyptio.

EAdem insania, quæ maria fluminaque pedibus meabilia efficit, terras quoque navibus permeabiles reddidit, ad quod genus opera animus versus, in Ægyptii Regis Myridis admirationem rapitur, qui acceptas regni habenas amplissimis splendidissimisque conatus decorare operibus, quibus & regni amplitudinem extenderet, simul sibi apud posteros perpetuam munificentiæ opulentiæque gloriam lucraretur, decem stadiis supra urbem admiranda utilitate, magnitudine incredibili, lacum tria millia & sexcenta stadia complectentem ambitu, in præceps quinquaginta passus tendentem, effodit. Hoc quidem consilio. Nili incerta sunt incrementa, proque iis fluctus terra incolis partitur, nam flumen justam mensuram excedens superfluo limo agros reddebat inutiles, ipsaque sibi obsistebat fœcunditas: infra consuetos autem limites sedens, siccitate nimia arefactos agros sterilitate adficiebat, alterutroque vergente fluvii natura, æquè gravis exspectanda erat agricolis calamitas. Cui incommodo hujuscemodi Regis potentia temperamentum addidit, ne cùm supra modum excresceret, diutiùs aquis terræ incubantibus, superfluo limo redderentur agri inutiles, neve aquæ infra consuetam altitudinem residentis defectus eosdem siccitate perderet, quæ inundantis supra modum Nili rabiem, tanquam vinculis injectis, frenaret, & segnitiem demissiùs se effundentis consilio castigaret, ducta à fluvio ad hunc lacum usque per stadia octoginta quinque jugera latitudine fossa, quæ effervescentis fluminis aquam receptam, nunc ostiis clausis, nunc apertis, pro agricolarum emitteret arbitrio, publicum regionis vitium privatis sumtibus consilioque castigavit. Quæ faucium ipsius fossæ (dii immortales) pondera, quæ sive relaxarentur, sive clauderentur, quinquaginta talenta (quæ nostratæ numismate cèto millia librarum Flandricarum septingentas & eò ampliùs constituebant) in sumtus sibi postulabant? Quæ ejusdem amplitudo? ex cujus vectigalibus numerosissima Salsamentariorum turba, Reginæ ipsi in unguentorum delicias, reliquumque corporis cultum, singulis diebus argenti talentum suppeditabat. Non me contineo quin exclamem, O inexhaustam regni opulentiam! O animum tantis divitiis dignum, qui iis in multa sæcula publicæ utilitati agros tanquam largissimo imbre irrigavit!

CAP. XLVI.

De Sesostri Rege Ægyptio.

MEmoria Sesostris quoque in hujus reimunificentia semper recens posteritati erit, neque unquam invidiosa temporum injuria, ignorantia hanc laudem obruet, qui omnem eam oram, quæ à Memphi ad mare spectat, crebris aquarum à flumine derivatarum alveis ita distinxit, ut duplici commoditati servirent, campi fluviali lympha rigarentur, navesque compendiosiore aditu reciperentur, qua ex re ampliore rerum copia terræ navigationis commoditate imbuerentur. Neque unica hæc ora tanta Regis sensit officia. Pleraque enim Ægypti loca, hostium incursibus ob itinerum facilitatem patentia, frequentibus inter-

terjectis à fluvio fossis, ab omni hostili vi secura reddidit. A

Cap. XLVII.

De Semiramide.

HOc quoque quàm clarum memorabileque exemplum haberi debet. Pontis per Euphratem fabricandi curam cùm animo concepisset Semiramis, lacus effluvio effosso, omnem fluminis vim eò contorsit, ne aut recens jacta pontis fundamenta rapiditate sua disjiceret, aut Architectis moliendi perficiendique molestiam præberet. B Quanta paludis effossæ amplitudo, quæ perenni inundatione fluminis torrentis vortices gremio suo nihil gravata excepit: dum pontem divinum planè opus stravisset, pristini alvei crepidines iisdem lateribus, quibus Babylonici muri celeberrimum Orientis miraculum compacti erant, solidasset, innumeros propemodum ad aquam ex urbe descensus publicæ utilitati eadem materia extendisset. Quibus omnibus perfectis (numinum fides) Euphratem è stagno ad priorem cursum revocavit. An quisquam tam torpenti in veteris magnificentiæ consideratione ingenio reperiri poterit, C cujus non hic præcordia, dum hominum arbitrio tantorum fluminum violentiam subjectam ac quasi eorundem nutu sursum deorsum jactatam audit, flagrantissimo admirationis igne calescant.

Cap. XLVIII.

De Cyro Persarum Rege.

NOn minus admirationis in hominum animis ejusdem imitatione exempli reliquit Cyrus, D quanquam non iisdem quibus illa motus causis, sed per animi impotentiam gravissimis iracundiæ succumbens adfectibus, ut quam illa publicæ utilitati operam desumserat, hic inani vindictæ cupiditate in non sentientem exardescens exhibuerit. Expeditione in Babylonem desumta, cùm Gyndis amnis ripas, multas emensus terras, attigisset, qui cùm undarum objectu diutiùs aliquantò quàm tanto furori par erat, à cœpto itinere retineret, rapidioribusque vorticibus, altioreque aqua pedestrem negans transitum, non nisi navium adjumento spem transportandi exercitus faceret, è sacris equis (quos tum sic vocabant) quidam sive juvenili quadam E petulantia, sive virtutis ostentatione instigatus, aut ut reliqui exercitus moram exemplo suo castigaret, alveum fluminis ingressus natatu ulteriorem fluvii oram petebat; qui in medium provectus, ubi vastiores volvebantur undæ, contorquentium atque in orbem se rotantium fluctuum vorticumque rapidorum violentiâ obrutus, mediis aquis absorbebatur. Cyrus mulebri ulciscendi cupiditate ob fluminis injuriam exæstuans, se ita id redditurum exile, ut ne transeuntium genua undis adspergat, comminatur. Nec mora. Suscepta expeditione omissa, exercituque ad opus perficiendum distributo, F in centenos octogenos, aut, ut Orosius opinatur, quadragenos & sexagenos alveos flumen comminuit. Tantam potentiam, quæ naturæ ipsi violentas barbaricasque ausa sit inferre manus, ac post se quasi catenatam ducere, quis æternæ cedro mandandum esse negabit?

Cap. XLIX.

De eodem.

PRioris conatus feliciter succedente alea, animos Cyrus tollens, id quod in Gynde secundùm Euphratem flumine clarissimo antè tentatum successus optatos erat consecutus, in Euphrate quoque simili gloria perfecit. Babylonis enim longo jam tempore frustra obsidione pressis, (quippe qui futurarum rerum statum animo prævidentes, multorum annorum commeatum convexerant) cùm jam consilii inops à spe capiendæ urbis excidisset, quam & mœnium vastissima moles fluminisque altissimi latitudo roboraverant, seu à quopiam submonitus, seu per se quid in rem foret animo prævidens, rem perpetuæ seculorum omnium memoriæ consecrari dignam adgreditur. Flumine in vicinam paludem, quam Semiramis pontibus id ipsum flumen junctura olim effoderat, inertiori copiarum parte inducto, alveum pristinum ita siccum reddidit, ut vix vadantium suræ levi fluctuum adspergine adluerentur. Qua occasione oblata antè à Cyro admoniti, urbem minimo captam negotio devastant. Dignus es planè nobilissimæ hujus urbis expugnatæ gloria, cùm potentiæ tuæ non magis laboriosum esse statuta perficere, quàm statuere à diis immortalibus sit concessum.

Cap. L.

De Xerxe Persarum Rege.

XErxem illum superbissimum Freti Hellespontiaci littora navibus jungentem, perque mare pedibus vadentem, naturæque officia pro arbitrio mutantem, quis hic præterеat? Superiore classe juxta Athon navibus prælectum adflictata, pristini itineris periculum longitudinemque fugere volens, Athon in longitudinem passuum mille quingentorum à Continente abscidit, perfodit, transnavigavit, fretoque navigabilem reddidit, perpetuo ad ulteriorem usque isthmi oram alveo deducto, qui compendioso itinere classem in ulterius mare deduceret, quod alioqui non nisi longissimo maris tractu navigatione reflexa fieri poterat. Sic elementorum commutata natura, terras marium, maria terrarum usum præbere, quælibet pro arbitratu suo fingens atque refingens, potentiâ suâ adegit, tanquam qui eorum non usum sed imperium à cœlo adsignatum haberet. Adeò nihil ita arduum, quod aut Veterum animus tentare detrectaret, aut opes potentiaque perficere nequirent.

Cap. LI.

De Semiramide Assyriorum Regina.

SImilibus opulentiæ nervis fulta, in similia magnificentia illustris apparuit Semiramis, cujuscunque generis admirabilium operum mulier fœcundissima. Ecbatanam clarissimum Mediæ caput cùm accessisset, præter regiam regio insignem luxu aquæductuum quoque commoditate frui fecit. Erat urbs campestri maximéque importuno loco sita, nullis neque fontium, aut fluminum, aut alicunde accersitæ per aquæductus aquæ alveis irrigata. Quare ne dum gloriæ urbis augendæ curam impenderet, necessariæ rei inopia laboraretur, aquæductum summo impendio laboreque (quod res ipsa secum rationem incunti

fatis loquitur) per Orontem arduum accesfluque difficilem montem produxit. Omnibus enim circumquaque positis locis scaturientium fontium leves aquarum vortices, præterquam imis montis radicibus, quæ ingenti lacu alluebantur, natura inviderat. Cui malo remedium adhibendum rata, per montem, cujus recto itinere adscensus stadia viginti quinque explebat, maximo & labore, intolerabilibusque fumtibus, ima radicis parte ruptum, lacum in urbem fossa latissima, altitudine quadraginta quinque pedes elata, induxit. Animum muliebrem tantarum rerum cogitationibus non succubuisse, non defecisse thesauros, dum saxosi montis radices tantos meatus repugnante natura admittere coguntur, quis satis queat admirari?

Cap. LII.

De eadem.

ANtiqua reliquorum Principum exempla, aurem mihi vellicantia, à te retorqueant, quanquam non usquequaque titulo respondens exemplum subjicere placuit. Per Ecbatanos ad Jarcieum montem iter destinatum cùm frequentia montium præcipitia valliumque horrendi hiatus non nisi cum gravissimo totius exercitus labore periculoque negarent, illa potentiæ suæ oblatam materiam gaudens, discussis anfractibus, locisque concavis horrendisque præcipitiis ad planum deductis, breviorem simul & expeditiorem viam reddidit. Quod idem paulò pòst in omnibus Persidis, cæterisque quibus imperabat Asiæ locis, quæ aliquam naturæ imitationem requirere videbantur, montibus saxisque incidendis, vallium hiatibus in planum efferendis, ab eadem repræsentatum est.

Cap. LIII.

De Crœso, Lydorum Rege.

ITer Crœsi exercitum ducentis Halis fluvius, ex Tauri montis radicibus per Ciliciam Cappadociamque defluens, interjectu suo remorabatur, nec ob altitudinem vado transiri, nec ob materiæ inopiam pontibus sterni poterat. Facillimum tantæ opulentiæ Regis iis difficultatibus repertum remedium est. Amplissima enim fossa à superiore fluminis parte circum castrorum latera deducta, in eamque aquis derivatis, alveum à fronte castrorum positum, mirabili opere post exercitus terga circumduxit, copiasque in citeriore fluminis parte consistentes, portentoso operis miraculo, in ulteriorem ripam transmisit.

Cap. LIV.

De Ptolomæo Ægyptio.

HAbet & Ægyptus insigne hujus gloriæ monumentum, fossam à Pelusiaco ostio sumtuosissimo opere ad Rubrum usque Mare deductam, quam cœptam Nechaus, ob summam operis difficultatem, multorum annorum requirentem labores, imperfectam relinquere coactus est; cujus pòst Darius, cupiens aliquod potentiæ liberalitatisque Ægyptiis relinquere monumentum, aut ut officiis subjectorum animos obnoxios sibi redderet, perfectionem meditabatur; à quo conatu eùm eum sive inundationis periculum, sive laboriosissima operis difficultas dejecisset, interruptos fossarum anfractus relinquere est coactus. Ptolomæus autem horum aut animi demissionem aut inopiam castigare volens, opportuno loco sinuosa ductibus fossa extensa, rem Dario majorem quam pro humanis viribus visam, singulari artificio perfecit; & quo non tantùm divitiarum penuriam, sed etiam imperitiam Dario exprobraret, eo fossam aquarum fluxu temperavit, ne aut inundationis periculum metui, aut navigationis commoditas prohiberi possit. Navigationi relaxatis fossæ ostiis, quod satis erat aquæ dabatur, iisdem reclusis, nimiæ ejus multitudinis metus accolis adimebatur. Sic quod nulli hactenus à diis immortalibus datum videri potest, commoditate absque alicujus periculi metu frui, hujus Regis opibus agrestibus evenit.

Cap. LV.

De Alexandro Magno.

IN aliis plerisque magnus, in hoc quoque non parva magnitudinis exempla edidit Alexander: Babylonem hic, quam medius Euphrates interluebat, cùm fossam pariter & aggerem instituisset, subito flumine averso per ipsum fluminis alveum ingressus capit.

Cap. LVI.

De C. Julio Cæsare.

FOrtissimi imperatoris Alexandri mentio in C. Cæs. strenuissimi quoque Principis memoriam me rapit, qui Uxellodunum Cadurcorum oppidum in præcipiti positum, eùm neque ob firmitudinem præruptosque, quibus obseptum erat, aditus machinis bellicis expugnari posse videretur, siti adflictum recissis aliòque contortis fontis, qui obsessis aquæ præstabat copiam, venis, ad deditionem compulit; eùm tantam rem non hominis cujusquam consilio, sed deorum tantùm potentiâ fieri potuisse in animum induxissent.

Cap. LVII.

De P. Servilio Isaurico.

P. Servilius, quem Isauros munitissima Ciliciæ arx Isaurici nomine honestavit, eùm in obsidione ocio senesceret exercitus, locorum natura urbem defendente, ac commeatus, quem eò ex marium deprædationibus convexerant, fame eandem expugnandi spem adimeret, novam commentus victoriam, flumine averso, siti ad deditionem compulit, cujus victoriæ perpetuum trophæum Isaurici nomine adsumto sibi ipse erexit.

Cap. LVIII.

De Q. Metello Macedonico.

QUanquam vulgaribus hic rebus, nec divino magnificentiæ splendore nitentibus non sit locus, erat nihilominus duobus triumphalibus Macedonici & Celtiberici nominibus insignitus Metellus in exempla referendus, qui memorabili ac admirabili exemplo castra hostium, in submissioribus locis constituta, fluminis emissi vorticibus inundavit.

Cap.

Cap. LIX.

De Demetrio Rege, Cæſ. Dictatore, C. Principe.

SI in arduis conatus ſua non caret laude, nec mihi Demetrius Rex, Dictator Cæſar, Domitius Nero, ſuâ fraudandi ſunt gloriâ, Iſthmi Achaici anguſtias incredibili opere quanquam infauſto (ut omnium patuit exitu) perfodere in animo inſtituentes. Id quis in Caligula profuſiſſimo Principe miretur, quem id efficiendum, quod fieri poſſe negaretur, ſibi ſumere ſolitum accepimus.

Cap. LX.

DE ROM. AQVÆDVCTIBVS.

LIberiùs per omnes terrarum angulos cogitatione vagantis animum, unius Romæ inviſa alibi Aquæductuum miracula nimio operis ſplendore ad ſe rapiunt. Ingentis horum magnificentiæ argumentum, nullas quanquam gelidi caloribus æſtuantes nationes, aut animo complecti, aut labore circumſcribere eas fuiſſe auſas, & ferociſſimam Gotthicæ immanitatis barbariem, quam ne Vrbis quidem præclariſſimæ reverentia à feritate, facibus, demolitione prohibuit, horum operum admiration. ab injuria abſtinere compuliſſe. Quòd ſi quis diligentius aquarum abundantiam, balneas, piſcinas, euripos, domos, hortoſque ſuburbanos, quæ horum aquâ perluebantur, venientium inſuper ſpatia, excelſiſſimoſque arcus, quibus aquam locis dimiſſionibus excipi neceſſe erat, animadvertat, montes perfoſſos, convalles æquatas, pyramidum otioſas moles, cæteraque Græcorum fabulis opera illuſtrata, minoris eſt habiturus, ac innumeris neceſſariiſque Aquæductuum miraculis vel comparare propemodum pudebit. Ea enim etiamnum minitantium murorum pondera, principem totius Orbis Vrbem qui πεπηγεγφώς nobis delineant, verborum magnificentia ſtupentibus nobis exponunt, ut non mediocrem hinc vetuſtati laudem omnino conciliandam putem, quæ ſingulari cujuſque deſcriptione facilè patefecet: in numero ordineque non admodum erimus ſolliciti, quæ cùm inutilem prorſus moleſtiam habeat, nihil propemodum ad hoc noſtrum ædificium conferuot, ſed otioſis tantùm hominibus moleſta anxietate ſe macerandi præbent occaſionem.

Cap. LXI.

De Appio Claudio Cenſore.

REpublica Romana ſecundioris fortunæ afflatu luxuriante, veterumque ſordium pauperiem novo ſplendore eluente, aquæ è fontibus aut Tyberi hauſtæ uſus, prodigioſiſſimis Aquæductuum miraculis, commutatus eſt. Cujus oſtentationis prima gloria Appio Claudio (cui poſtea caſus Cæci cognomen addidit) tribuatur. Hic Appiam (quæ appellatione hac perpetuæ auctoris nomen memoriæ conſecravit) poſt Samnitici belli finem, M. Valerio Maximo, P. Decio Mure Coſſ. in Vrbem induxit. Hæc tamen quanquam Appii nomen perpetua fama illuſtret, non parùm C. Fabii ejuſdem dignitatis collegæ opera adjuta eſt, qui ejus aquæ venis inquirendis nimio ſtudio incumbens Venocis cognomine locupletatus eſt. In agro Lucullano, Via Præneſtina, inter milliarium VI. & VIII. diverticulo ſiniſtrorſus, paſſuum ſeptingentorum octoginta concipitur, ducta à fontibus ad Salinas, locum Trigeminæ Portæ vicinum, ad paſſuum undecim millia centum triginta extenſa, ſaluberrimo ſcaturientium aquarum fluxu, meatu ſubterraneo paſſuum undecim millium centum triginta, ſubſtructione verò & ſupra terram opere arcuato, ad Portam Capenam paſſuum LX. labens privatis publicíſque uſibus ſerviebat. Dignum omni admiratione miraculum.

Cap. LXII.

De M. Curio Dentato.

APpius hujus laudis ſucceſſionem M. Curio Dentato cenſoriæ dignitatis titulo illuſtri tradidit, qui Anienis veteris aquam ex manubiis à Pyrrho Epirota captis in Vrbem perducendam curavit. Cujus operis progreſſu Curii morte interrupto Fulvius Flaccus perfectæ rei gloriam ſibi rapuit, qui (res miranda!) partim vaſtiſſimis arcuum molibus erectis, montibus vi perruptis, camporum declivitatibus æquatis, per quadraginta duo paſſuum millia in Vrbem aquas perduxit.

Cap. LXIII.

De M. Titio.

APpiæ Anienſque ductibus partim vetuſtate, partim ſceleratis privatorum maoibus quaſſatis, M. Titus, qui tum Prætor inter cives peregrinoſque jus dicebat, provinciam collapſos Aquæductus reficiendi in ſe accepit; & quoniam florentiſſimæ Vrbis incrementum amplioris aquæ uſum requirere videbatur, eò omne ſtudium intendit, quò alias aquas in Vrbem elationibus arcubus perduceret, propoſitique tandem compos factus, licèt pleriſque ſenatoriæ dignitatis viris obluctantibus, Aquam cuniculis per montes actis, meatu mille ſeptingentorum & eo amplius, ſubterraneo rivo paſſuum LIV. millium CCLXVII. opere autem ſuper terram arcuato paſſuum VII. millium CCCCXIV. à ſuo oomine Martiam dictam in Vrbem adduxit. Operis magnificentiam ſeſtertiûm quatuor millia & octoginta ad id decreta, quæ tamen ſumtuum impendia nullo modo æquare potuerunt, ſatis comprobant.

Cap. LXIV.

De C. Servilio & L. Caſſio Cenſoribus.

ET vos clariſſima nominis Romani lumina, qui morum cenſurâ Romanorum opulentiam ornaſtis, novarum Aquarum inductione Vrbi ſplendorem, vobis immortale nominis decus conciliaſtis, memoria complector. Siquidem ut cùm bellicæ rei ſplendore Vrbis quoque ornamentum creſceret, anno poſt Martiam undevigeſimo, hoc eſt, Vrbis conditæ M. C. XXVIII. ex agro Lucullano, quem quidam Tuſculanum credunt, Tepula Aqua Romam uſque, & quidem admirabilius in ipſum Capitolium, ad XI. milliarium perducta, æternam hujus rei magnificentiâ laudem meruiſtis.

Cap. LXV.

De Agrippa.

EJusdem Vrbis augmento claris egregiisque viris annumeretur & Agrippa, qui ædilitatis suæ tempore, præter cæterarum Aquarum corrivatos emendatosque Aquæductus, Virgineam Aquam ex agro Lucullano per quatuordecim millium passuum longitudinem, aliorum exemplo, partim rivo subterraneo, partim in aëre suspenso libratoque, in Vrbem perduxit, cujus venas fontemque puellæ cùm reperisset indicio Aquam Virgineam nominavit. Quo opere, officiis nunquam intermorituris civium animos sibi devinxit, non tàm ob ingentem aquæ vim salubri aura Vrbem puriorem reddentem, alluvieque ejusdem sordes eluentem, quàm ob incredibilem lacuum numerum hominum usibus deputatum, ut non immeritò Augustus morosas vulgi vinum flagitantis preces hoc dicto repulerit, *Tot aquas introduxit Agrippa meus; & vinum quæritis.*

Cap. LXVI.

De Octaviano Cæs. Augusto.

NEc tu mihi Romani Imperii honor, illustrissime Princeps, indictus abibis, qui hujus gloriæ non infimam partem ex splendoris Romanæ Vrbis augmento tibi rapuisti. Alsietinam Aquam è lacu unde profluit Alsietino dictam, quanquam nullius gratiæ & parùm salubrem nullaque propemodum in parte hominum usibus, nisi Naumachiæ servientem, propriis sumtibus in Vrbem induxisti, quæ quod Naumachiæ supererat, hortis irrigandis, sordibusque eluendis attribuebat. Et præter hæc Martiæ alveum, nimiis siccitatibus aquam negantem, largiore fonte inducto, perpetuo fluxu Vrbem tibi obnoxiam reddere fecisti. O indefessas Romanæ potentiæ vires, quæ neque externorum bellorum molibus quassari, nec inauditis luxuriæ generibus, nec operum sumtuumque magnificentia ulla ex parte debilitari potuere!

Cap. LXVII.

De Caligula Cæs. ejusque successore Claudio.

CAjus quoque Cæsar, qui Imperii summam post Tiberium invaserat, duos novos ductus inchoavit, quòd opus Imperii successor magnificentissimè perfecit. Alteri cujus aquæ fontibus Curtio & Cœruleo derivabantur Claudii nomen datum; Alteri novi Anienis, quo commodiùs à veteri appellationis discrimine dignosceretur. Claudia Sublacensi Via concepta, ductu quadraginta sex millium passuum, partim venis subterraneis, partim supra terram altissimis quibusdam in locis arcubus librata, Vrbem minitabunda ingrediebatur. Novi autem Anienis ductus per octo & quinquaginta passuum millia, (O monstrum inauditum!) mirabili arcuum ultra centum pedes alicubi fastigiatorum opere, Vrbem gratissimo madore fœcundabat. Horum prior Aquæductus omnes, sumtuum impendio, structurarum celsitudine vincebat, quippe lapidea excelsitate omnes & montes & urbis exæquans, in hujus structuræ sumtus quingenta & sexaginta talentûm millia erogata fuere. Sed ego orationi meæ modum in A hoc magnificentiæ genere statuam, cùm Romani in hujuscemodi operum magnificentiam profundendi finem invenerint nullum; non enim omnium Aquæductuum descriptiones consectandi nobis fuit animus, qui ultra decimum nonum excrevere numerum, sed eorum quasi gustum aliquem vetustatis admiratoribus præbere fuit animus, ut inexhaustas illas καὶ ἀεὶ ῥέοντας sorti omnis magnificentiæ ævi divitias veluti per transennam inspiciendas præbeam.

Cap. LXVIII.

B

De Domitiani Naumachia.

DIversi quidem nominis, rei propemodum ejusdem exemplum placuit subtexere Domitiani Naumachiam, ingens quondam latéque patens ac lacunarum instar effossum stagnum ad Romanam juventutem exercendam, quæ disceret & in aquis adversùs hostes pugnare. Quod & ipsa nominis etymologia satis edocet: dictus enim is locus Naumachia; ὅτι αὐτόθι ταῖς ναυσὶ μάχοιντο, id est, *quòd ibi navibus certarent.* Erat autem ingens per Martiam Vallem aqua ducta protensaque juxta C Tyberim lacus, qui derivatis è flumine aquis oppletus, latissimum maris exhibuit prospectum, quoquoversus aquis nullo fluxu impetuque torquentibus, pro pugnæ ratione navium cursus recipiens, facilesque iisdem flexus atque reflexus utrinque concurrentibus exhibens, dum neque hanc fecundiore æstu concitatiùs in adversam illidit, neque illius violenter ruentibus ac adversantibus undis cœpta eludit, ejus latitudinis ut justæ classis navales sæpius exhibuerit pugnas.

D

Cap. LXIX.

DE VETERUM AGGERIBUS MUNIMENTISQUE MEMORABILIBUS.

De Ogdoo Ægypt. Rege.

NIhil quod ad amplitudinem attinet sacrosanctam illam vetustatem omisisse & vastæ aggerum munimentorumque moles, quas aut pacis tempore aut belli summa cum gloria erexit, E abundè testatum esse voluerunt. Cujus laudis primas sibi Ogdous clarissimus Ægyptiorum Rex usurpabit, qui Memphim celeberrimam ac munificentissimam urbem, centum & quinquaginta stadia patentem, (ne annua Nili inundatione, qua universa fœcundatur Ægyptus, urbis decus deformaretur) adhærentesque ei agros aggere validissimo opposito ea quæ maximè Notum respiciebant parte circumdedit. Reliquas urbis partes altissimo effosso lacu decoravit, in quem fluminis abundantia derivata circumquaque loca finitima irrigaret, munitissimasque urbis regiones redderet, quibus commoditatibus in eam claritudinem urbem evexit, ut succedentium Regum series, F relictis Thebis, eam sibi regni sedem regiis inibi constructis delegerit. Quis non admiretur inexplicabilem Regis potentiam quidlibet pro arbitrio fingentis ac refingentis, dum flumen alibi tanquam ejus gubernacula retinens alveo se condere, alibi tanquam laxatis habenis terris irrumpere cogit.

Cap.

Cap. LXX.

De Sesostri Rege.

REi magnificentiâ obstupefacta, cogitationis acies laborat, tacitusque tantam materiæ copiam in has tuulorum angustias arctari conqueror. Sesostris terra marique victoriæ suæ meta constituta, cùm reversus domum post annorum novem spacium, omnem belli gerendi posuisset curam, largissimis spoliis militum virtutem (quorum strenua opera in bello usus fuerat) cùm pensasset, diis quoque tantorum gestorum adjutoribus cùm persolvisset stipendia, (omnes enim Ægypti urbes dei, quem præcipuè colebant, splendidissimo templo sacrato ornavit, nullius ad tantas res opera accersita, quod & ipsæ templorum frontes pro elogio sibi usurparunt, quo nullius Ægyptiorum Regum in ejusmodi operibus opera usos se fuisse jactabant) à diis ad homines munificentiæ suæ monimenta convertens, permultosque humo evecta molitus est aggeres, quo urbes in declivi positas, annuaque Nili inundatione vexatas, transferri jussit, sævientisque fluvii rabiem, quæ subjecta passim loca, homines, pecudes, urbes denique ipsas latè inundabat, hoc remedio compescuit. Sic si unius loci incommoditatem correxisset, quo stupore hominum mentes attonitæ ducerentur, cujus cùm tot exstiterint hoc beneficio adfectæ urbes, maximè tot jam enumeratis sumtibus gravati, quis non splendoris atque munificentiæ hujus fide obruetur?

Cap. LXXI.

De eodem.

NOn æquum fuerit ejusdem magnificentiæ exemplum alterius narrationi involvere, ac turba obrutum peculiari præconio fraudare. Hic idem murum amplissimæ molis ab ea Ægypti parte, qua Syriam Arabiamque spectabat, (quam hostili irruptioni accommodam natura fecerat) à Pelusio ad Solis civitatem usque, per vastissimas solitudines stadiis supra mille quiogentis deduxit. Sic terrarum natura emendata naves ex cedro ducentorum octoginta cubitorum exteriùs deauratæ, deargentatæ interiùs, deoque, cujus numen Thebis colebatur, ab hoc ipso oblatæ, gloriam facilè obfuscaverint.

Cap. LXXII.

De Semiramide.

HUjus magnificentiæ laudem Semiramidis opulentia quoque meruit. Erat splendidissima omnium terrarum urbs Babylon unius anoi labore perfecta, Fluvii interlabentis ripæ sumtuosissimo opere pontibus junctæ, aliò fluenti rapacitas detorta, ne quid interim ea aggerum jaciendorum commoditate data cessaretur, neve humile quid, quod cæteræ magnificentiæ non responderet, conspiceretur, terreas fluvii crepidines, muro latitudine urbis ipsius inter Orientis miracula reputata mœnia æquante circumvinxit. Nihil illam tantæ urbis opus; Nihil aliò cootorta Euphratis fluenta; Nihil speciosissimam pontis structuram; Nihil tot sumtus, quibus mulier circumfrementes passim populos tyrannidisque insuetos in officio retinuit, hujus divitias labefactasse, qua verborum veneratione celebrari merebitur?

Cap. LXXIII.

De Babyloniorum Rege Syro.

SPlendidiore titulo monstrosissima hortorum pensilium ædificia, vulgatum illud Græcorum fabulis miraculum, ornari mererentur: sed cùm res si anxia hac quælibet in suos titulos partiendi cura laborem in immensum esset progressura & infiniti ordines constituendi forent, visum est non incommodè hujusce operis genus hoc complecti posse titulo, cùm & id humo evecta in aggerum figuram coalucrit. Hujuscemodi plusquam humanarum virium opus nimia-ne opum ostentationis cupiditate an saturo urbis fastidio incitante molitum sit, utrum dicam non habeo. Quanquam ut urbis tædio fastidiosos Regum animos, dulci viridantium herbarum virore, jucundo florum adspectu, arborum gratissima umbra, lenique scaturientum fontium susurro recreatos, iterum tædiosis urbium muneribus restitueret, hujus structuræ consilium fuisse videatur, cùm non alio efficaciùs remedio, quàm gratissima hortorum aura florumque amicissimo spiritu fragrantium, animi sollicitι rerum gubernaculis, negociosissimisque Reipublicæ officiis jam fracti pristino vigori restitui potuerint. Huic rei cùm urbs ob continente serie domos annexas locum negaret, neque temporis exiguitas, quod à curis sollicitudinibusque intermissionem aliquando præbebat, extra urbem fieri permitteret, pensilium hortorum remedium adhibendum esse statuerunt, ut & urbes hortorum amœnitate commendarentur, & horti urbium splendorem non desiderarent, ut id quod rerum natura negabat, industria opum viribus suffulta suppleretur. Ad hujusmodi præclarum divitiarum ornamentum Babyloniorum Regis Syri animum pellicis affectata gratia protrusit, quæ cùm Persicorum pratorum amœnitatem, quorum adspectu è montibus frui solita erat, in Babylone plana prorsus nullisque montium jugis distincta regione desideraret, virum impulit ut patriæ regionis imaginem, quam natura inviderat, artificio repræsentaret, amœoitatemque naturæ hujus operis genere imitaretur. Rex quo pellicis animo gratificaretur, nihil inusitato terris portento territus, in quam opum suarum vires extenderet, materiam nactum se gaudens, hortum quoquoversum quatuor jugerum mensuram implentem firmissimis, quæ pondus sustinerent, basibus substratis erexit. Aditus montis adspectum, artificiosa naturæ imitatione, paulatim ab imo acclivis referebat, variis interim præcipitiis opere exaggeratis, quæ longè latèque subjectorum camporum, sylvarum viridantium, vallium tacitos secessus oculis subjicerent, labentiumque rivulorum adspectu desuper intuentium oculos satiarent. Testudines in solo positæ totius horti pondus sustinentes, inde aliæ aliis excrescente paulatim altitudine impositæ fuere. Superiores, quibus horti murorum superficies continebatur, altitudine quinquagiota cubitorum eminebant, latitudo earum pedum erat duodecim, murus vigioti duorum pedum latitudine constructus. Solum hoc modo stabat. Erant lapideæ trabes sexdecim pedum longitudine, sex latitudine. Super has pro pavimento stratæ arundines asphalto compactæ. His duplici ordine cocti lateres gypso concinnati imponebantur. His rursus plumbeæ tegulæ, ne qua humiditas demanans guttis testudines exederet. Huic autem emittendæ varia collocata erant aquæ receptacula. Pavimento sic constituto profunda humus, quæ & magnarum arborum radicibus sufficeret, coacervata est. In eo enim proceræ

ceræ validiſſimæque arbores truncis octo cubitos latis, quinquaginta pedes altis, tanquam in terra ſua alebantur, quarum radices Aquæductus occultè fabricatus ſaluberrimo madore irrigabat. Quid multa? Effectum ut Perſici agri miro artificio ſitum repræſentans abſentis patriæ deſiderium Reginæ excuteret.

Cap. LXXIV.

De Semiramide.

RVrſus ego te, Babylonici regni gubernatrix ſplendidiſſima, in vetuſtatis laudem citare compellor, quæ totius Perſidis loca in latiorem patentia planiciem, (ne videlicet ulla terræ conditio tuum non ſenſiſſe ſe quereretur officium) amœniſſimis montium jugis diſtinxiſti, qui aut præclarorum ducum ſepulchra, aut imponendas urbes quaſi dorſo acciperent. Sic te locorum ſitus transferentem, montes gratiſſima camporum planicie, planicies montium amœnitate commutantem, quis niſi nullo admirationis igniculo calens æternitati conſecrandam hic negaverit.

Cap. LXXV.

De Alexandro Magno.

OMnia magnificentiæ exempla Alexandri moles, qua inſulam Tyron continenti junxit, propemodum ſuperaverit, quæ freti æſtibus, quibus quatuor ſtadiis à continenti dividebatur, aggeribus recluſis pedeſtres victoris terrarum copias tranſmiſit. Quo arctiùs intra freti anguſtias volutabantur maria, hoc arctiùs furere, vaſtoſque fluctus etiam tranquillo mari in littus evolvere, ac aggerum moles ſubruere. Quare difficile erat periculoſumque navibus pendentes & inſtabiles, cum iis qui è ſolido tela jaciebant certamen inire. His tamen omnibus ſuperatis difficultatibus Alexander, qui ſe freti rapidiſſimi beneficio tutos credebant, ut in continente eſſet effecit, profunditatemque illam, latitudinem, ac rapacitatem maris, quas nulla quantumvis vaſtiſſima ſaxa, nullæ quantumvis proceræ arbores omnibus exhauſtis terris expugnare poſſe videbantur, quarum rerum conatus non tantùm tanquam irriti ab oppidanis negligebantur, ſed & à ſuis tanquam ἀμήχανα viſi minùs alacriter capeſſebantur, etiam diis propemodum invidentibus aggere ſolidavit. Videre erat mirandam Regis ſpiritu pleni cum mari luctam, quod ingeſtum erat patulo ore ac voraginoſis fluctibus abſorbente. Aggeres cùm in montium altitudinem excreviſſent, nondum tamen fluctuum faſtigia æquabant. Variæ audiebantur Tyriorum per opprobrium in laborantium conatus voces, inter cæteras, num Neptuno vincula injicere pararent, adeò illos irritos futuros conatus ſpes perſtrinxerat. Quibus contumeliis militum virtute tanquam cote acuta, jam moles extra aquas ſurgebat, ſenſimque in urbis excidium promovebatur, dum violentior ſurgens procella, fluctuum omnem impetum huc convolvens, omnem operis compagem, ſaxa, arboreſque condenſatas disjiceret, brevique temporis momento tot dierum opus ita abſorberet, ut nulla ejus Alexander reverſus veſtigia invenerit: hic neque animi fracti, neque de priore alacritate remiſſum eſt quicquam, qui univerſum Orbem armis potentiaque ſubjecerit, freti interlapſu ab unis Tyriis excludi ſeu ſuperari indignum rebatur. Novum molis opus orſus, in adverſum fronte recta oppoſuit, quod priorem jacturam incautiore poſitione perpeſſus videbatur, & quoniam priora opera variis hoſtium incurſibus exagitata noverat, ampliorem aggeri latitudinem, quæ & turribus ſuſtinendis ad hoſtium impetum profligandum par eſſet, circumſcripſit. Totæ arbores cum ingentibus ramis alto demerſæ grandibus onerabantur ſaxis, quibus aliæ rurſus humo ſaxiſque exaggeratæ, indiſſolubili nexu opus intricabant, effectum denique ut quæ ne divina quidem ope impleri poſſe maria exiſtimata ſunt etiam turres machinaſque ferentia, ad urbem aditum exhibuerint, nobilique illa inſulæ continenti junctæ gloria Alexandrum honoraverint.

Cap. LXXVI.

De eodem.

NOn convenit unico, è largiſſima celebrium operum ſegete depromto, exemplo contentum, ſtilum alio retorquere, ac expromtam hanc obviamque hujuſce generis miraculi gemmam ruſtica manu legere dedignari. Erat unica Mardorum gens Hyrcaniæ finitima, ſævis barbariſque prædita moribus, quæ ſola omnium gentium regnorumque victoris adventum intrepida audierat, nec legationibus aut pacem poſtularat, nec etiam imperata factura videbatur. Erat res periculi difficultatiſque plena adversùs hoſtem præruptis rupium jugis inſidentem inhærentemque confligere, ſi qua plana erant, prodigioſiſſimo munimenti genere impedierant Barbari; arbores denſiſſimis inter ſe ordinibus conſerunt, quarum flexiles adhuc ramos deorſum contortos rurſus terræ inſerunt, quæ res & vigorem duabus radicibus ſuccum digerentibus, mirabilemque firmitudinem continuis tricis, perplexiſque ramorum nexibus tanquam laqueis iter impedientibus, tutiſſimumque in rebus dubiis accolis præbebat ſuffugium. Maximi erat laboris, imò irriti, cædendo iter aperire. Impliciti enim inter ſe arborum rami, viminum in modum ſuſpenſis circulis ictus fruſtrabantur. Loci fiducia propemodum ſecuri, hoſtem, qui infeſtis aggeribus etiam freta obſtruxerat, virgulta ferarum ritu ſubeuntes, occultis telis laceſſebant, à quibus non pauci, dum ignotis in locis trepidè verſantur, ad latebras protracti ſunt, inter quos regius quoque equus Bucephalus. Quæ res dolore iraque exagitatum ſatis per ſe præcipitem Regis animum ad pellendos latebris latrones perpulit. Adversùs novum munimenti genus novo quoque atque inaudito uſus eſt conſilio; planiciem enim ramorum tricis impeditam (mirabile viſu) terrarum molibus obruit, & quod cædi Barbarorum vetuerat conſilium, aggeſta humo exaggeravit. Cujus rei novitate viſa Barbari, indicique in majorem altitudinem latitudinemque opus creſcere animadvertentes, ac propemodum jam ſylvas obrui, ſedibus excuſſi victoris ſeſe permiſerunt arbitrio.

Cap. LXXVII.

De Tito Veſpaſiano Cæſ. Auguſto.

OMnia fermè Hieroſolymam circundans munitio miracula exceſſerit, ſive operis amplitudinem, ſive temporis exiguitatem, quo tantum opus confectum eſt, conſideres. Titus, cùm admoto milite capi non poſſe urbs videretur, cùm tanta obſeſſis virtutis etiam adeſſet fiducia, ut eruptionibus quotidianis in Romanos ſummo impetu

ceu irruerent fœdissimaque fuga loco propelle- ent, accedentibus interim loci ipsius amplitudine, difficultateque totam muro civitatem adoritur, opus ut paucis dicam Romanâ prorsus dignum potentiâ. Exercitu in operas distributo tanta alacritas incidit, quolibet studium diligentiamque summam in ipsius Imperatoris oculis exhibente, ut totum opus triduo, quod vix totidem annis fieri posse credi posset, effectum sit, uno minus quadraginta stadiis ambitu patens, foris ad defensionem tredecim castellis munitum, quorum gyrus ad dena protendebatur stadia. Quo opere sibi quod voluit est adsecutus, nobis quod omni ævo miremur reliquit.

Cap. LXXVIII.

De eodem.

ET aliud eadem obsidio admiratione plenum exemplum edidit. Gliscente enim in urbe famis calamitate, cùm jam miserabilis ubique rerum facies enitesceret, tecta omnia, omnes viæ mulierum, senum, infantiumque penuriâ enectorum cadaveribus essent præclusæ, multi jam ægrum fame traherent spiritum, sepulturæque locum ante fati diem occuparent, (cùm tanta morientium turba commodè humo mandari nequivisset, sed in fossas è muris præcipitaretur) Titus miserabili ejus atrocitatis adspectu motus, si quo modo tantam populi pervicaciam, omni salutis spe ademta, frangere posset, aggeres quatuor, unum contra interioris templi adytum, alterum contra exedram, aliorum duorum unum contra occidentalem templi portam, alterum ab Aquilone maximo labore ac miseria, à nonagesimo etiam stadio materia congesta comportataque, incboavit, sperans (ut dixi) hoc opere deterritos, cùm omnem fugæ viam præclusam, brevique urbis perituræ fatum conspexissent, saniora pacis inituros consilia; sed licèt populi ferociem tantorum operum adspectus non fregerit, nobis tamen omnique posteritati clarissimi operis futurum est exemplum.

Cap. LXXIX.

De Sylvio res Judaïcas administrante.

OMni Judaïcæ terræ tractu bellis à Romanis subacto, unicum rebelle supererat castellum Massada, naturæ beneficio munitissimum, saxo undique abruptis montibus cincto impositum. Præter duos omnino accessus, quorum alter ad Solis ortum spectans in difficillimum explicabatur aditum, alter verò ab Occidente faciliori aliquantò via extendebatur, cæteris undique partibus etiam pecorum firmissimis facillimisque gressibus erat invium. Ab Jonatha pontifice ante ædificatum Herodes ad quemvis fortunæ eventum sic circummunivit, ut nulla humana vi expugnari posse videretur. Per totius verticis gyrum sexaginta stadia extensum murum, cubitos duodecim altum, latum octo, è candido lapide duxit, turribus viginti septem quinquagenorum cubitorum altitudine, per totius muri ambitum, locis oportunis interstitis, ut externi commeatus copia interclusi, hujus operis circumductu, cinctum agrum colendo, saluti suæ consulant. Nihil quod ad protrahendam longiùs obsidionem utile videri poterat, quodque fortiter strenuéque vitæ tutandæ spem facere videbatur, huic deerat: ita adversùs quemvis hostium impetum natura opereque erat communitum, tantaque frumenti, vini, olei, cæterorumque, quorum usus natura requirit mortalium, intus reposita copia. Hoc Rom. rebellantium Judæorum princeps Eleazarus, magni vir animi, corporisque viribus excellens, cum nongentis, quos idem spiritus ad extrema audenda incitarat, insederat. Ad quod cùm armis oppugnandum venisset Sylvius, qui mortuo Basso in Judææ administratione successerat, primo quidem, ne cui effugiendi daretur facultas, oppugnandi consilium (quod inexpugnabile videretur) cùm prorogasset, muro circumvallavit. Diligentiùs tandem loci naturâ perspectâ, cùm unicum tantùm locum, qui aggeris jactum accipere posset, (cæteris omnibus ultra nubes prominentibus scopulis munitis) cognovisset, vallum, licèt is locus trecentis cubitis castello inferior esset, militibus adferre jussit, quibus alacrem navantibus operam, jam jam castelli celsitudinem æquaturus, in ducentos cubitos evectus est. Verùm cùm cespites machinarum bellicarum oneri cessuri viderentur, altissimum super hunc ingentibus saxis congestis, factum est tribunal quinquaginta cubitos latum, cui rursus turris sexaginta cubitorum imposita est, unde balistarum tormentorumque jactibus defendentes mœnia propulsabantur. Quid moror? Effectum ut quod vix giganteis manibus fieri posse videbatur, Rom. tempora omnis generis maximorum exemplorum fœcundissima humanis manibus everterint.

Cap. LXXX.

De C. Caligula Cæs. Augusto.

NOn mirum est hîc quoque Caligulam conspici, qui omnium ingenia propemodum hujuscemodi sumtuum prodigalitate superavit. Miretur quis jactas ab hoc infesto ac profundo mari aggerum moles, campos montibus æquatos, montium juga incredibili celeritate camporum in modum complanata, nummos è Basilica Juliæ per dies non paucos in plebem sparsos, de cedro liburnicas gemmatis puppibus, versicoloribus velis factas, magna porticuum, thermarum, tricliniorum laxitate, vitium & pomiferarum arborum varietate conspicuas, quibus inter choros ac symphonias discumbens, Campaniæ littora peragrabat, cùm id potentiæ suæ objici in quotidianis haberet precibus, quod non posse effici summo omnium consensu pronunciaretur.

Cap. LXXXI.

De Septimio Severo Pertinace.

NEque Severum hujuscemodi molis sumtus deterruit; maximis enim gravissimisque in Britannia præliis gestis, cùm bonam Insulæ partem armis domuisset, receptum ditionique Romanæ subjectum tractum fossa, valloque firmissimo crebris turribus castellisque distincto per centum & triginta duo passuum millia à mari ad mare porrecto, ab indomitis neque Rom. parentibus armis disjunxit.

Cap. LXXXII.

De C. Julio Cæsare.

MVltum quoque gloriæ laudisque ex hujuscemodi aggerum munitionumque molibus ja-

ciendis ætati ſuæ Cæſar Julius conciliavit: Helvetios incenſis vicis pagiſque omnibus, quò deſperationem virtute acuente per obſtantia ferra ſibi iter patefacerent, in Provinciam Romanam irrumpere conantes, muro ſexdecim pedum altitudine, à lacu Lemano ad montem Juram uſque per decem novem paſſuum millia incredibili celeritate evecto, coercuit.

Cap. LXXXIII.

De eodem.

QVa verborum magnificentia, etiam infeſto mari ejuſmodi jactos aggeres proſequendum meritò eſt? Omni enim Gallia propemodum Rom. fidem ſequente, ſoli Veneti, fiducia loci, (quòd oppida in extremis lingulis promontoriiſque, quæ in mare excurrebant, poſita, pedibus, cùm ſe ex alto æſtus ſenis quibuſque horis incitaviſſet, aditum negarent, naves autem decedente æſtu ſicco in littore relictæ, inhabiles atque ad prædam expoſitæ redderentur) neque Legatos de pace miſerant, neque imperata facturi videbantur. His itaque rebus omnium oppidorum oppugnatio impediebatur. Aggerum autem extructionem prohibebant continuo fluxu atque refluxu alternantes undæ, recentia operum fundamenta violenter auferentes, neque aliquid omnino munimentum labori favebat, cùm ex mari volutæ undæ, præcipites ac ſumma rapacitate remeare properantes, quicquid fundo jactum erat, ſumma cum indignatione, quaſi compedes ſibi injici ægrè ferentes, everterent. Omnem tamen ætas ea vivida ac præclarorum operum ſtudioſiſſima difficultatem perrupit; extruſis enim mari aggeribus etiam mœnia ipſa æquantibus, quos adire pridem impoſſibile fore crediderant, de fortunis ſuis deſperantes nidis ſuis excuſſit, pervia omnia potentiæ ſuæ reddidit, ac Alexandrum Tyron Inſulam continenti jungentem rei geſtæ ſimilitudine æquavit, numero etiam ſuperavit, cùm hoſtes excuſſi loco uno, in ejuſdem oportunitatis loca ſe ſuaque omnia transferrent, inextricabileſque novi laboris quaſi Labyrinthos victori ſcrutandos præberent, quibus quidem non aliud effectum eſt quàm quod præſens periculum in diem promoverint, patientiamque Cæſaris inuſitato furore commutarint.

Cap. LXXXIV.

De Nerviis, Galliæ Belgicæ Populis, Q. Cicer. Cæſaris Legati caſtra oppugnantibus.

ADmirabile ſtupendi operis exemplum Nervii Q. Ciceronis hyberna oppognantes edidere. Inſidiarum ſpe dejecti, cùm fraudem, quâ Sabinum Cottamque fortiſſimos clariſſimoſque viros Cæſaris Legatos eluserant, ſolertia ſua deprehendiſſet, ac omnino ſe caſtra relicturum negaſſet, vallo XI. pedum altitudine, foſſa quindecim pedum latitudine, per decem paſſuum millia (quis credat? tribus horis (quodque eò eſt admirabilius) omni ferramentorum uſu carentes, quibus id fieri ſolitum, ceſpites gladiis tantùm circumcidentes, manibus ſaguliſque terram exhaurientes, caſtra, ne cuiquam fugæ pateat exitus, circumplectuntur. O omni ætati ſtupendum miraculum!

Cap. LXXXV.

De Alexandro Magno.

ALexander ut terris, quas bello ſubegerat, perpetuam ſui relinqueret memoriam, urbem Alexandriam, ſuper amnem Tanaim, intra decimum ſeptimum diem conditam ſundatamque muro quoque per ſex paſſuum millia munivit.

Liber Secvndvs.

Capvt I.

DE PRINCIPVM IN PLEBEM LIBERALITATE.

DIvitis atque præpotentis vetuſtatis exempla me ſcrutantem ad ſe Principum munificentia, qua laxiſſimis habenis in plebem ſunt invecti, convocat; cui quidem facilem me præbeo, non tam ut aliquid ornatus ſplendoriſque ſacroſanctæ illi vetuſtati (quò omnis labor hic noſter reſpectare videtur) ex ejuſmodi commemoratione concilietur, (Imperii enim amplitudo magis iis quæ dat, quàm quæ accipit illuſtratur) quàm ut hujus rei reſpectus præſentis moribus aliquid proſit.

Cap. II.

De Coccejo Nerva Imperatore Romanorum.

IN hoc virtutis laudiſque ordine primus Nerva, moderatiſſimus prudentiſſimuſque Princeps, tanquam anteſignanus nobis progredietur. Hic quicquid pœnæ nomine tributi acceſſerat plebi indulſit, adflictas civitates relevavit, puellas pueroſque parentibus natos egeſtoſis ſumtu publico per univerſa Italiæ oppida ali juſſit. Ad ſuſtentandam civium adflictorum vitam, decies & quinquagies centena millia nummûm erogavit, pecuniis exhauſtis, veſtibus, vaſis aureis argenteiſque etiam ſuper ſupellectilem precioſam, ſive propria ſive publica eſſet, auctioni ſubjecit, ex eaque precium corraſum civitatis neceſſitati elargiebatur.

Cap. III.

De Octavia Octaviani Auguſti ſorore.

TVa quoque jure laudibus vehenda liberalitas videtur, quæ Marcelli filii fortiſſimi adoleſcentis funus, clariſſimo Poëtarum principis celebratum elogio, ingenti ac vix credibili precio, millibus ſeſtertiûm cujuſlibet verſus querelæ elargitis honoraſti. Dignum & hoc factum, quod nulla ſæcula taceant, quare & nobis hic in ordinem redigatur, ſi quo modo Principum in ſcurras, mimos, moriones, concitandi riſus artifices, aliaque id genus τ' γελῶς ἀχθῦ liberalitatem, ad Doctorum curam officiaque honeſtiora hæc narratio traducat, tandemque ſuus litteris honor conſtare incipiat.

Cap. IV.

De Alexandro Magno.

INcredibile dictu est hunc nulla neque præliorum neque magnificentiæ impendia, quibus præ cæteris omnibus floruit, exhausisse. Imperii enim positis terminis, quo aut terrarum solitudines, aut marium sinus æstusque prodire passa sunt, multis passim exstructis urbibus, invictæ opulentiæ documentis, exercitum, quem multis jam annis omnibus bellis periculorum & cujuslibet fortunæ socium habuerat, præda abducta virtutisque præmiis amplissimis onustum dimittit, & quo hoc jam illorum virtuti elargitum præmium nulla ex parte concisum remaneret, omne æs alienum ad xxiv. talentorum millia proprio ære se soluturum promisit. O opes! O liberalitatem!

Cap. V.

De Senatu Romano.

QVis credet Senatum Romanum, civibus immodico ære fœneratorum pressis, ejus solutionem Reipublicæ tot belli sumtibus gravatæ humeris imposuisse, solutionemque privatam in publicam curam vertisse.

Cap. VI.

De Sesostris Ægyptii Regis patre.

SEsostris Regis pater & ipse Rex opus planè decorum regiumque aggressus est. Nati enim filii futuram animo prævidens magnitudinem, summamque virtutis indolem certissimis corporis lineamentis colligens, ne hujus virtuti virtutis instrumenta deessent, omnes eodem die, quo filius in luminis auras progressus erat, natos ad mille septingentos, communi cum filio pædiâ institui, communia litterarum rudimenta, disciplinæque militaris exercitia imbibere, proprio impendio jussit, sperans inter unà educatos, & iisdem militiæ vexillis assuetos, arctiorem animorum unionem orituram, corpore animisque devinctos, communi præsidio filii sui ferociam fracturos. Neque patrem hoc fefellit institutum. Siquidem adhuc adolescentior à patre in Arabiam missus, quo virtutis olim indole exhibitæ aliquod quasi daret documentum, omnem eam gentem liberam antè servitutisque insuetam subegit; dein Libyæ majorem partem in deditionem accepit. Sed de hoc aliàs. Nunc Regis summæ divitiæ atque liberalitas considerandа nobis veniunt, quibus ea filii comitum turba, à primis ævi rudimentis ad virile robur educta, hunc laudis ordinem promeritus est.

Cap. VII.

De Vlpio Trajano Cæsare.

TRajanus maximi eo sæculo ornamenti cui hîc non in mentem veniat? Cùm ita resonanti eloquentiæ tuba ejus liberalitatem C. Plinius decantet, ut ejus sonitus ad quaslibet terras ad omnium temporum homines facilè penetrarit, jucundisque vocum harmoniis audientium aures impleverit. Hic plus minus quinque millia ingenuorum sobolis electissimæ ex omni Imperio con-

A quisita, ita ali, iisque studiis à præceptoribus institui curavit, ad quæ naturæ impetu trahi videbantur, quosdam ad castra, alios ad tribus implendas, alios ut tales evadant quibus alienis opus non sit alimentis.

Cap. VIII.

De eodem.

HVic immorari numerosa hujus tuæ gloriæ exempla me diutiùs non sinunt. Dedisti po-
B pulo congiarium, donativi partem militibus. Hoc in hac largitione quis leviter transeat, neminem omnino, neque quem valetudo domi continebat, aut marinæ undæ violentia longiùs à cursu instituto jactatum, notata littora adire non patiebatur, aut quem excrescentium fluminum rabies congiarii die adesse non patiebantur, liberalitatis tuæ expertem abiisse. Negotiis (inquit laudum tuarum buccinator Plinius) aliquis, valetudine alius, hic mari, ille fluminibus distinebatur, exspectatus est, provisumque ne quis æger, ne quis occupatus, ne quis denique longe fuisset, veniret quis-
C que eùm vellet, veniret quisque eùm posset. Sic tu disjunctissimas terras munificentiæ tuæ ingenio velut admovisti, immensaque spacia liberalitate contraxisti, intercessisti casibus, occursasti fortunæ, omnique conatu adnixus es, ne quis è plebe Romana, dante congiarium te, hominem magis sentiret quàm civem. Hoc quoque magnificum præter aliorum Principum liberalitatem præstitisti, quòd infantum quoque curam in te susceperis, laboremque parentibus liberos ostendendi, obsecrandi, supplicandique ademeris, qui omnes non rogatus, non visus, non interpellatus, recipi jussisti; atque jam inde ab infantia publici parentis
D munus obisti, ut tantum omnes uni tibi, quantum parentibus suis quisque deberet. Pulchrè hoc vidisti, optime Princeps, plebe neglecta, nutaturum ruiturumque Imperium, nisi id larga Principum manus foveat, augeat, amplectatur. Facti hujus laudem mitto. Opes tantùm quisque animo suo perpenseat velim.

Cap. IX.

De Heliogabalo Cæsare.

E IN res non minùs sumtuosas, quanquam non æquè honestas, Heliogabali opulentia quoque apparuit. Hic convivis largis haustibus excellentibus, quadrigas, equos stratos, basternas, rhedas certaminis præmia proposuit. Eximiè autem in bibendi palæstris excellentium vinositatem aureis millenis, centenis argenti pondo honorare solitus traditur. Quin & in Euripis hunc vino oppletis (O profusionem!) navales pugnas populi oculis exhibuisse apud Auctores in confesso est. Nunquam minoris centum sestertiis, hoc est, argenti libris triginta, eum autem largiùs sestertiis
F tribus millibus cœnasse. O divitias ingentes, quas etiam res ita utiles abjectæque imò parum honestæ sibi usurparunt! Quid futurum fuerat, si honesta materia hujus potentiam exercuisset? eùm ea liberalitatis officia in sordida pudendaque effuderit officia. Quòd liberalitatem principe viro dignam exercuerit laudo; quod autem in quos usus ea insumi debuerit, ignorarit, cui velit vitio quisque adscribat.

Cap. X.

De Ælio Hadriano Imperatore Rom.

HAdriani quoque in hoc argumenti genere memoria apprehendenda est, qui duplex populo congiarium, ternis viritim aureis divisis, dedit. Et præter hæc infinitam pecuniam, quæ fisco debebatur, privatis debitoribus in Urbe ac tota Italia, reliquisque quæ Romano Imperio fidem dederant Provinciis, remisit, & quo omnibus debiti soluti roboraretur securitas, syngraphos chirographosque, in Trajani Foro comportatos, incendio absumsit.

Cap. XI.

De eodem.

HÆc Hadriani liberalitas in reliquis ejusdem decoris facinoribus investigandis animum jam aliò intentum progredi incitavit. Senatoribus, quibus opes tenuiores erant, quàm pro ejus dignitatis tuendæ ratione, maximè autem quos non profusio, sed fortunæ invidentia ei necessitati subjecisset, sua liberalitate patrimonium ampliavit, vulgique inopiam eadem propulit, & Senatus dignitatem retinuit. Sed aliò stilus reflectatur.

Cap. XII.

De eodem.

GRavissimo sim obnoxius crimini, si quæ toties pulcherrimè laudabiliterque designasti, simplici commemoratione contentus transgrediar. Non enim æquum fecero, si quæ tu diversis temporibus diversa munera summâ cum laude profudisti, unâ atque eâdem exempli angustiâ complectar. Sunt deinde omnia hæc munificentiæ tuæ facta eâ dignitate obsepta, ut peculiarem narrationem sibi quasi jure suo merito vendicare, non in turba, invisa, neglecta, ac non pensitata delitescere, debeant. An non seorsum dici meretur, te in socrus honorem alienis terris conquisita aromata distribuisse, in Trajani honorem balsamum, quod Hiericonis sylvæ tantum exsudant, nobilissimum nulloque pretio exæquandum liquorem, crocumque, pretiosissimum quoque germen, abundanter per Theatri gradus fluere jussisse, ut hinc collectum populus in longos usus reponeret. Sic cujusque civis domum sumtibus privatis effecisti pharmacopolium, omni tempori, omni fortunæ tuam exponens beneficentiam, ut robustorum sanitatem tuereris, affectorum pristinæ valetudini restitueres. Quo non beneficii merito? Qua non liberalitatis laude? Quo non opulentiæ argumento insignis hic apparuit?

Cap. XIII.

De Caligula Cæsare.

TRiste illud terrarum portentum, cui universos cives Romanos una constare cervice in votis erat, nostro quoque calamo hic celebrabitur, non ut infami illi cruorisque humani sitientissimo monstro, sed vetustati ornatus accedat. Congiarium tricenûm sestertiûm bis populo elargitus est, totiesque instructissimas regali luxu dapes, Senatui, Equestrique Ordini, ad easdem & conjugibus & utriusque sexus liberis accersitis, eosdem omnes posteriore epulo invitatos, purpuræ ac conchyliorum fasciis splendidissimis muneribus oneratos dimittens.

Cap. XIV.

De Claudio Cæsare.

NIhil interim de Claudio dicendum est? qui innumera populo congiaria sæpissime elargitus est, & annona deficiente negociatoribus certa lucra proposuit, in se damno suscepto, si quid cui per tempestatem accidisset, naves mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit.

Cap. XV.

De Domitiano Imperatore.

HIc, præter spectacula magnificentissima assiduè edita, in quibus exhibendis nemine inferior adparuit, congiarium populo nummorum trecentorum ter dedit, atque inter spectaculi munus largissimum epulum adposuit. Cæterum luxum, ex quo non exiguas vires institutum nostrum sumturum est, qui legere desiderat, Suetonium consulat. Nos iter propositum decurramus.

Cap. XVI.

De Nerone Cæsare.

CLara & Neronis principatus initio adparuit liberalitas, qui ex Augusti præscripto imperaturum se professus, neque prodigalitatis, neque clementiæ, neque comitatis exhibendæ ullam omissurum occasionem jactabat. Populo viritim quadragenos nummos divisit, Senatori cuique nobilissimo, cujus dignitati impar videbatur patrimonium, annua salaria constituit. Felicem Populum Romanum, si quæ virtutis futuræ adsumti Imperii initio documenta exhibuit, pari exitu comprobasset! Beneficentia enim hæc miserè in civium capita pari sævitia commutata detonuit. Siquidem ut olim citra delectum quemlibet benevolentiam suam sentire voluit, ita pòst mutato rerum ordine, interimendi cædibusque grassandi delectum aut modum nullum sceleratissimus parricida adhibuit. Sed desinam; non enim semiferi hominis truculentiam atroci oratione exagitare propositum est.

Cap. XVII.

De C. Julio Cæsare.

AGe verò, quem primo nominatum loco oportuit, hic te interseri patieris, Cæsar; in te maxima enim opulentiæ adparuerunt exempla, qui divitias non voluptatis, aut deliciarum gratiâ, sed tanquam parata viris fortibus præmia, apud te conservabas. Cujus rei laus aliud & tempus, aliud ingenium, aliud argumentum requirit. Hic tantùm congiarii in populum ostentata sumtuositas prædicabitur, cùm cætera omnia liberalitatis tuæ documenta, ut instituti mei postulat ratio, breviter comprehendi nequeant, aut si maximè queant, à re proposita videantur aliena: populo

pulo hic præter frumenti modios duos, totidemque ulei libras, trecentos quoque nummos viritim divisit. Dediteepulum populo ac visceratíonem, & post Hispaniensem victoriam duo prandia. Cùm enim prius parciùs quàm pro imperatoria liberalitate præbitum judicaret, avaritiæ sordiumque infamiam novo atque largiore multo prandii apparata quinto die pòst honorificè eluit. Vtinam hic humani pectoris cogitatio, paulisper singula pensitans, pedem figat, videret upinor compendiosissima methodo, quantò hujus nostri ævi rebus Veterum fuerint opulentiores!

CAP. XVIII.

De Augusto Cæsare.

QVid autem Augusti opulentià unquam quisquam vidit augustius, qui frequentissimè præter cæterorum omnium morem hisce liberalitatis munus vacavit, quibus plenam illam & opibus inexhaustam, magnificentissimisque facinoribus fœtam ætatem, in posterorum animis non desiit propagare. Omnis ordo hujus sensit liberalitatem. Senatorum censum majori opum accessione ampliavit, pro octingentis millibus ad duodecim sestertiûm summam evectum. Congiaria populo frequenter dedit, sed diversæ summæ, modò quadragenorum, modò tricenorum, nonnunquam ducenorum quinquagenorumque nummorum, ne minoribus quidem pueris (quod sua interim non caret laude) præteritis, ad quos ejus munificentiæ fructus extendi solitus non erat. Neque in hac tantùm re opulentiæ ejus exundarunt flumina. Siquidem annonæ difficultatibus populi laborantis penuriam, sæpe levissimo, interdum (prout necessitas urgebat) nullo pretio viritim admenso frumento placavit. Et (quis credat?) præter tantum opum in Rempublicam, in splendorem, ac magnificentiam Vrbis, quam se ex lateritia marmoream relinquere jactitabat, præter creberrimas largitiones, præter ardua, periculosissima, sumtuosissimaque bella, quæ inexhaustos ac incredibiles opum cumulos conterere facilè poterant, testamento Populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertiûm legavit. Prætorianis militibus singula millia nummorum, cohortibus urbanis quingentos, legionariis trecentos, quam summam quanquam confiscatam repositamque habebat, etiam repræsentari jussit. Quem non tantarum opum hic admiratio capiat?

CAPVT XIX.

De Aureliano Imperatore.

JVngendus est Augusto quanquam ætate inferior Aurelianus. Hic vacillantibus jam Romani Imperii nervis divitiarum tamen in Populum distributione non admodum Augusto concessit. Siquidem quod nullus antè opum fiducià fretus tentarat, cæteris Imperatoribus omnibus aut oleum, aut panem, aut porcinam largientibus, hic, ne quid populi voluptatibus deesset, vinum quoque præbuit. Quod ut perpetuò fieret, Hetruriæ loca, quæ sylvestribus agris summæ fertilitatis ad Alpes usque marinas excurrebant, quoniam vitibus ferendis maximè idonea cognoverat, coemere statuit, montes sylvasque incultas, fœdoque situ squallentes, translatis eo captivorum multis agminibus, vitibus excolere; harum beneficio quotannis largissimè nullo pretio Populo vinum statuit emetiri. Quin & hic quoque congiariorum profusione Populi egestatem ter levavit, ejusdemque nuditatem vestium adjumento fulsit, ne in ullo benignitatis genere officium suum claudicare videretur.

CAP. XX.

De Pertinace Imperatore.

HElvii quoque Pertinacis opes congiariorum largitione enituere, quem Populo centenos dedisse denarios, prætorianis militibus duodena promisisse millia, dedisse sena Auctores testantur.

CAP. XXI.

De Alexandro Severo.

QVid nunc Alexandrum Severum referam? cujus divitiæ quoque huic loco interseri suo jure merentur, qui congiarium Populo ter dedit, donativum militi ter, & præter congiarii pecunias carnem Populo divisit, ne dicam interim immensas opes, quas in pauperum usus quotidie elargiebatur.

CAP. XXII.

De M. Antonio Philippo, Antonino Pio, Commodo, Severo Afro, Imperatoribus Romanis.

ANtoninus Pius bis congiarium Populo, toties donativum militibus dedit. Vini, olei, tritici difficultatem ærarii privati damno sæpius sedavit. M. Anton. ter largitione hac insignis apparuit. Commodus quoque septingentos denarios in singulos effudit. Non autem tu, Severe Afer, hujus rei finem claudis, quòd cæteris omnibus hac in re inferior extiteris, sed ut quemadmodum narrationi huic dederunt clarissimi initium, ita & tu pari exempli magnitudine eidem quasi fastigium imponas. Quis enim non inter præclarissima numeret potentiæ exempla, quòd diligentissimam semper annonæ curam habueris, congiarium diviseris, & (quod divini ingenii, divinæ potentiæ argumentum erit) moriens septem annorum canonem reliqueris, ut viginti quinque modiorum frumenti millia (ô potentiam monstrosam!) singulis diebus expendi possent. Sed de his hactenus, cùm omnia exsequi non minùs supervacuum sit quàm infinitum.

CAP. XXIII.

DE MEMORANDIS PRINCIPVM VETERIS ÆVI THESAVRIS.

De Davide Rege & Propheta.

A Quo potiùs quàm à Davide, qui speciosissimos & Regis locupletissimi & Prophetæ sanctissimi divinæ vocis encomio obtinuit titulos, Regum Principumve opes describendi initium desumam? Hic cùm templi Domino ædificandi provinciam in filium, qui in regnum successurus erat, Solomonem transtulisset, iisque operis sumtu magnificentiaque obstupefactus terreretur, hujuscemodi voce filii trepidationem castigavit, *Confortare & viriliter age, ne timeas, neque paveat.*

veas. Ecce ego in paupertatula mea præparavi impensas domus Domini, auri talenta centum millia, & argenti mille millia talentorum, quam summam Budaica supputatio decies majorem Darianis opibus, Græciæ toti (in suarum rerum laudem effusissimæ) decantatissimis, constituit. Atque interim templi structuræ soli tantum pecuniarum destinatum fuisse verisimile est, sepositis ingentibus thesauris belli gerendi nervis, quibus regiam dignitatem vir bellicosissimus, in tanto rerum motu, in tanto irritatorum vicinorum odio, si quid acciderct, tueri posset. Fœlix opibus fuit quidem, at prophetiæ dono, quo inter cæteros eminuit, fœlicior.

CAP. XXIV.

De Solomone Hierosolymarum Rege splendidissimo.

SEcundus in hoc proscenium Solomo, prudentiæ opulentiæque dotibus facilè princeps, prodiatur. Prudentiam, utpote rei quam agimus minus accommodam, mittemus. Ad opes stilus revocabitur. Hic, quod divini etiam organi vox proclamat, ultra omnes terræ Reges divitiarum honore fuit insignitus, quo regni Judaici habenas moderante, nunquam a quoquam usurpata vox, liberè fuit jactata: Eandem argenti & lapidum, cedrini ligni & sycomori, quam ubertim agrestia proferunt loca, fuisse æstimationem. Quotannis huic, præter vectigalia negociantium, regnique subjectorum tributa, (quorum summa nulla supputatione circumscribi potest) auri pondus sexcentorum sexaginta sex auri talentorum adscribebatur. Possessa verò ab eo decem millia talenta auri, neque hac inferior argenti summa. Bijugum equorum quadragena millia, bissena equorum jam pugnam meditantium parata in stabulis fuere. Fecit ex auro purissimo ducenta scuta, cujuslibet operi sexcentis auri siclis in laminas extenuati destinatis, trecentasque peltas ejusdem metalli, in quarum singulas trecentæ auri minæ insumtæ, omnia vasa usui quotidiano deputata aurea. Fecit & summæ magnitudinis thronum ex ebore, quem auro obductum roboravit, nullis etiamnum terrarum Regibus imitatum opus. Quid autem inani opera in divitiarum numero circumscribendo molestamur, cùm templi ædificati splendor, (quem omnia admiratura sunt sæcula) inexhaustæ hujus opulentiæ certissima præbeant argumenta; cujus describendi ex Veterum monumentis laborem alibi fortasse nobis desumemus. Fœlicem hunc, cui divitias pari sapientia conjungere à superis propitiis concessum est!

CAP. XXV.

De Dario Persarum Rege.

COmmemoratione Judaicorum Regum, ad Persicæ opulentiæ exempla deducor. Inter quæ memoriæ se prima Darianæ potentiæ offert consideratio, è cujus regno post turpissimam in campis Adrastis sexcentorum millium fugam, post eodem dedecore notata quadringenta hominum millia, centum LXXX. talentorum millia Alexandrum victorem transtulisse produnt. Neque id mirum cuiquam videri debet, cùm ex una Asia vectigali quotannis quingenta septuaginta quatuor talentorum millia reciperet. His vererer ut hominum fides accedat, nisi maximè fide dignorum Scriptorum auctoritate suffultus, tantæ rei, omnis mendacii suspicionis securus, ausim decantare præconia.

CAP. XXVI.

De Cyro Persarum Rege.

ADmirabiles ac propemodum incredibiles Cyri (quem avus insomnii prodigiis admonitus regii pecoris pastori feris objiciendum tradidit) divitiæ exstitere, quem quoque in eam claritudinem fortunæ arbitrium evexit, ut Babylonem Orbis miraculis adnumeratam, bello tentatam etiam vi ceperit. De quo aliis. Hujus opes (Mida Phrygum, Crœso Lydorum, insignis opulentiæ Regibus domitis) in unum redactæ quingena argenti talentorum millia effecerunt. Quorum æstimationem ad nostratis pecuniæ æstimationem calculo redactam, quadringentorum millionum coronatorum qui supputandi molestiis sese intricarunt efficere numerum prusitentur. Quid hic dices? fœlicior-ne tantis fortunæ blandimentis lactatus, atque in eam potentiæ opulentiæque admirationem evectus, à fallaci ejusdem vultu in eam mortis ignominiam conjectus infœlicior fuerit.

CAP. XXVII.

De Sardanapalo Assyriorum Rege.

CUjus animum non ingens admiratio subeat, mulicre quavis corruptiorem Regem, inter scortorum greges muliebri lascivia eminentem, purpuram colo trahentem, pensa inter virgines partientem, eam pecuniarum congeriem repositam habuisse, quæ cum fortissimorum moderatissimorumque Regum divitiis paria facere, interque opulentissimos thesauros numerari possent. Syrorum talentorum auri decem milliones, nostrate numismate coronatorum sexdecim millia, septingenti quinquaginta milliones. Et hæc quidem auri summa, ad quam si argenteæ gazæ κειμήλια conferes, Assyriarum opum æstimatio ad quadraginta septem millia millionum, eum septingentis quinquaginta millionibus librarum Turonicarum & eo amplius progreditur. Quos thesauros omnes ab Arbacto Præfecto victus simul cum corpore flammarum voracitati tribuit. Effeminatiori-ne fuerit vita, an morte viriliori, quis dixerit?

CAP. XXVIII.

De Crœso Lydorum Rege opulentissimo.

NEquaquam Crœsi divitiis similis narrationis honor negandus est, cujus opulentiam etiam Adagio vulgata loquentium consuetudo memoriæ consecravit, ut Lyd. Crœsi Gazæ maximam inusitatamque opum vim denotaret. Et quanquam certus numerus (quod equidem sciam) à nemine tradatur, sagaci tamen ingenii investigatione, conjecturarumque verisimilium præsidio, ad penitiorem ejus cognitionem penetrabimus. Quomodo enim non divitiis clarus fuerit, qui solus Cyrum invictæ potentiæ Regem sine terrore audivit, obviam ei ivit, restitit, conflixit, qui post fumtuosissimum bellum tandem victus, victoris ærarium plus minus quingenis talentorum argenti millibus locupletavit. Opibus fœlix fueras, ni fallacis fortunæ blandimenta tantâ infœlicitate regni tui exitum onerassent, expertusque esses prudentissi-

tissimum hoc à Solone prædictum oraculum, εὐ-θῦνα εὐδαίμονα εἶναι πρὶν πρὸς τὸ τέλος τοῦ βίου ἀφίκηται, ἢ τὸν θάνατον ἀκριβῆ ἔλεγχον εἶναι τῆς εὐδαιμονίας.

Cap. XXIX.

De Priamo Phrygum Rege.

QUid decantatius decennali Trojanorum cum Græcorum proceribus, ob hospitii jura adulterio per Paridem temerata, bello? Quæ unquam belli tempestas latiùs longiùsque sævivit? Quæ unquam undatio validiùs regni alicujus aggeres pulsavit? Eam tamen ferocientium bellorum rabiem, divitiarum mole objecta ad decem annos usque ab irruptione cohibuit: quam etiam frustra oppugnaturi undiquaque fuerant, ni viribus difficili ad cuniculorum fraudes fraudulentaque consilia se convertissent. Nunquam majore impetu arma inter se collisa crepuere. Pertinaciori studio haud temerè aliàs in mutuas cædes certatum est. Vix aliàs campus densiores hominum catervas vehementiore cædis rabie vidit exagitari, quæ omnia perpetua interruptaque serie, fœliciter scaturientium opum beneficio ad decem annos usque, summo cum omni seculorum stupore cucurrere.

Cap. XXX.

De Mida Phrygum Rege.

HUjus etiam divitiarum admiratio simplices vulgi animos ad fabularum figmenta traduxit; cùm enim fontes, unde tanta pecuniarum copia scaturiret, ignorarent, fabulam excogitare urgebat necessitas: Apollinem scilicet comiter ab eo hospitio acceptum ejus humanitatem hoc præmio fœnerasse, ut quæcunque is manibus tractaret, veteri deposita & forma & materia in auri splendorem converterentur. Hujus calamitatem immensis auri argentique ponderibus Cyri thesauros amplifasse jam dictum est, unde facilè horum æstimatio aliqua sumi poterit. Nos enim aliò torquere vela propositi ratio admonet.

Cap. XXXI.

De Alexandro Magno terrarum domitore.

QVid de Alexandro dicam? aut quâ verborum gratiâ invictæ hujus potentiæ thesauros efferam? quibus immanissimas maximéque barbaras totius Orbis gentes gravissimo horrore latè terruit, quorum splendor quantumvis longè positorum oculos lumine perstrinxit, quorum fama aut pacis fœdera conditionesque, aut belli Inducias, à bellicosissimis etiam extorsit. Neque immeritò: invisam enim inauditamque à gentibus Regibusque inter initia surgentis Macedonici regni, omnibus, communibus viribus eum terrorem tanquam commune aliquod incendium restinguere conantibus, thesaurorum vim in cujuslibet fortunæ eventum reportavit. Summa (ut Scriptores tradunt) centum millia, seu decem myriades talentorum Atticorum fuit, aut si mavis sexaginta milliones coronatorum. Quanta interim omni virtuti, omni officio, omni occasioni exposita hujus liberalitas admirationem sibi meritò usurpabit? Aristotelis, Peripateticæ Sectæ principis, doctrinæ virtutisque admirationem octoginta talentis, hoc est, quadringentis octoginta coronatorum millibus, honoravit. In Bucephali emtionem talenta 13. hoc est, septem millium & octingentorum coronatorum precium profudit. Et præter belli cum totius Orbis viribus gesti sumtus, triginta puerorum millia, studio disciplinisque excolendos aluit, quorum virtus iis, quos jam diu bellicis laboribus fatigarat, succederet. Quid autem duo talentorum millia referam, quæ Thessali missionem Dario capto consecuti, præter stipendium accepere? Sed quanquam inani opera me videam molestari, qui tam latè patentem uberemque divitiarum segetem certis quasi classibus comprehendere laborem, non tamen mihi temperaverim, quin speciosissima munificentissimaque aliquot potentiæ exempla adjiciam. Quid enim de convivio regali luxu prorsus diffluente Macedonibus exhibito dicemus? in quo omnes ad novem millia, aurea phiala ad diis libamina facienda donati referuntur. Quid de immensa auri vi, ad novem millia, octingenta & septuaginta talenta, quam creditorum vexationibus molestisque exactionibus è suo ærario elargitus est. Quid an non de Ephestione eximio Alexandri amico dicam? quem quum vivum dilexisset, mortuum sepulchro, cujus structuræ duodecim talentorum millia deputata sunt, decoravit. Quæ autem oratio in omnis generis officiis diffusam ejus opulentiam divitiasque, non dicam merita dignitate, sed vel succisa narratione comprehenderit? quas mulorum juga dena millia, quinque camelorum vexisse, Historicorum fides adprobat. Sed narratio finem inveniat, cùm hujus divitiæ nullo sumtu, nulla munificentia, nullis largitionibus, nullis operum splendoribus, ullam sibi metam invenerint. Sed hanc tantorum bonorum fœlicitatem ut te adprehendisse meritò lætatus es, sic eandem tam exiguo amisisse tempore meritò dolebis.

Cap. XXXII.

De Ptolomæo Cypri Rege.

MAjor de Ptolomæi divitiis opinio quàm ipsæ divitiæ fuerunt: tanta enim harum fama fuit, ut victor Gentium Populus, donare etiam regna consuetus, P. Clodio Tribuno duce, septem talentorum millia exegerit, aut vivi Regis, ejusdemque socii bonorum confiscationem mandaverit, divitiarum æmulatione, citra omnem controversiam, ad tam duras pacis leges incitatus. Rex, incertum solutionis-ne diffidentiâ, an veteri fortitudinis nobilitatisque gloriâ, aut rei indignitate motus, scelus ne pristina dignitate indignum conspiceret, veneno, aut, ut quidam arbitrantur, maris strangulatus vorticibus fatum accelerans, simul cum vita & opes amisit, quæ Porcio Catone principe liburnis per Tyberinum ostium in Vrbem invectæ, copiosiùs quàm ullius triumphi opes ærarium locupletavere.

Cap. XXXIII.

De Asiæ divitiis.

TOt talentorum millium summa imperata Cyprium Regem ad immaturam degenerem miseramque mortem rapuit. Sed ô fœlicem Asiam, quam nulla exactionum atrocitas ad tam desperata consilia adegit! Hæc Alexandrum ejus jam littora navigatione in conspectu habentem, nimia sua fertilitate opulentiaque proprias opes impartiri fecit, opinantem Asiaticum aurum cupiditati tantæ tantisque operum cœptis, quibus vix quic-

quam

quam par reperiri posse videbatur, sufficiturum. Hæc sævissimis Antonii exactionibus ad talentorum viginti myriades, atrocissimæ à L. Sylla ob defectionis à Rom. fide suspicionem, mulctæ viginti millium talentorum, hoc est, duodecim millionum coronatorum, non succubuit. Hæc pecuniarum cupidissima Gallorum pectora, qui exuberante in patria populi multitudine, sive externorum divitiis adducti, novas sibi sedes quærentes, in eam delati fuerant, divitiis satura domum remisit. Cujus auri moles fuit pondo centum decem millia, hoc est, (ut plerique volunt) aureorum solatorum centum octoginta milliones, unà cum centum viginti quinque millibus, argenti autem pondo quinquies decies centum millia, quæ summa quadraginta milliones centum viginti quinque millia solatorum aureorum conficiet, utriusque autem metalli summam si conjungas, ducentos viginti milliones ducenta sexaginta quatuor millia solatorum reperies. O diis etiam ipsis invidiosam opulentiam!

CAP. XXXIV.

De Cleopatra Ægypti Regina.

SEd Cleopatræ divitiarum luxuria magis etiam est admiranda, quæ incerta ambiguaque Romani Imperii spe, præter multa opulentissimaque aliarum rerum subsidia, pari ejus quam Asiæ, defectionem molienti, mandarat Populus Romanus talentorum summam, Antonii partes & fovit & juvit. Quæ autem sumtuum magnitudo illius thesauros exhauriret, quæ unionem centies sestertiis à Planco luxuriæ arbitro æstimatum, nostrate pecunia septuagenis librarum Flandricarum millibus, nongentis, & septendecim, sola luxuriæ cum Antonio æmulatione, vino dissolutum, (proh scelus!) exsecrabili ventris ingluviei immisit; parata etiam (ni ab certaminis arbitro victoria adjudicata fuisset) & alterum ejusdem precii ab aure detractum in similem convertere nequitiam. Sed tu, quantum opulentiâ hâc tuâ gloriæ obtines, tantum fœdissimâ hâc tuâ luxuriâ infamiæ tibi conciliasti.

CAP. XXXV.

De Ægyptiorum divitiis.

ÆGyptus arctissimis terræ limitibus patens, quot, quantis, & quàm præclaris opulentiæ exemplis clara, hominumque doctissimorum præconiis est celebrata? Nulla memorandis structurarum operibus clarior, nulla in decorum officia sumtuosior, nulla egregiis immortalitateque dignis exemplis hac insignior apparuit. Quæ omnia suo loco, in ordinem redacta, quantum per historiarum monumenta licuit, reperies. Hæc Romanorum armis subjecta, uberrimam splendidissimamque pecuniæ messem quotannis ad duodecim talentorum millia quadraginta, nostra æstimatione septem coronatorum milliones & quingentos, in Romani fisci latè patentia horrea mittebat. Quæ etsi ingens sit pecuniæ summa, Ægyptiarum tamen opum claritudine indigna propemodum videtur.

CAP. XXXVI.

De Prothei Ægyptii Regis filio.

OMnes omnium divitiis insignium Regum opulentiam post te longè fueras relicturus, si iis quibus cæteri liberalitatis vacasses officiis. Nunc autem etsi divitiarum gloriâ clarus fueris, utpote qui quadringenta talentorum millia moriens reliqueris, tamen quia sordidè per omnem vitam vectigalibus tributisque colligendis exigendisque intentus incubuisti, nullisque neque deorum muneribus, neque hominum liberalitati vacaveris, meritò citra nominis honorem tenuissima laude celebratus abibis. Si quam tibi opum splendor nobilitatem adjunxit, eam indecoræ regiaque beneficentia planè indignæ sordes derogant.

CAP. XXXVII.

De Perseo Macedonum Rege.

QVis dixerit Perseum, Philippi secundi Macedoniæ Regis filium, gratioribus successibus fortunæ blandimenta foverint, an majori ignominia adsecerint. Agitatum diu à patre cum Romanis bellum, ejusdemque morte jam sopitum, hic exsuscitat bellico fretus apparatu, quem jam pridem mortuus pater reliquerat. Quid ni juveni gloriæ æstu flagrantissimo, cujus præcordia juvenili temeritate calebant, tanta rerum copia animos tolleret, cùm præter Macedonicum invictæ opinionis exercitum, copiis innumeris ad decem annos alendis sumtus à patre paratus, huic in thesauris & horreis fuerit? Hunc tamen quemadmodum fortuna amplissimâ divitiarum gloriâ in sublime evexit, ita paulò pòst turpissimo lapsu à tantis splendoribus præcipitavit, ut regnum, quod sceleribus subitò paratum erat, subitò quoque diis scelera vindicantibus amitteretur.

CAP. XXXVIII.

De Tectosagibus Galliæ Populis.

COgit me opulentiæ splendor, neque vestri in hoc præclariss. Principum ordine, intactam relinquere memoriam, quanquam hujus exempli magnificentia Asiæ magis divitias celebret, tamen quoniam quæ victoris virtus sibi bello paravit, possessorem mutant, indignum visum est vos vestro honore fraudare, non quo me vestræ rapacitati patronum constituam, sed ut ne ego vobis si quam in hac re admirationem obtinetis, negligenti silentio denegare videar. Incredibili enim auri argentique vi famâ nomenque vestrum celebratur, cujus summa aurea centum decem millia pondo, argentea quinquies decies centena millia pondo constituebat. Quæ divitiarum portenta si diligenti supputationis examine in unum redigas, ducentos viginti milliones ducenta sexaginta quatuor millia aureorum solatorum cum sexcentis efficere compererentur. Quid unquam terra opulentiâ hâc opulentius, splendore hoc splendidius, magnificentiâ hâc magnificentius habuit?

Cap. XXXIX.

De Vejentum incredibili opulentia.

AGe verò, quando à regnorum exemplis ad privatarum gentium opes nimia admiratio nos deduxit, non abs re fieri censeam, si Vejentes eadem stili tenuitate, quâ cæteros omnes quodammodo celebravere, neque id opinor indignè fecerit, cùm horum res ad prodigium usque splendidissimæ, splendidissima quoque amplissimaque narratione decorari mereantur, nobis enim undique certo quodam verborum compendio uti ab initio est propositum. Hi post decennalem obsidionem cùm cuniculorum fraudibus, artibus Romana certè virtute indignis, capti essent, tantas opes victori populo reliquerunt, ut & decimæ Pythio Apollini voverentur, totaque Urbs Romana ad prædæ direptionem evocaretur, cùm qui urbem ceperant, aurum capere non potuerint. Tantò illis fuisse facilius urbem capere, quàm divitias auferre, quæ secula non admirabuntur?

Cap. XL.

De Antiocho Syriæ Rege.

ANtiochi Parthis bellum inferentis exercitus tantâ opum copiâ abundavit, ut & gregarii milites caligas auro fingerent, aureos clavos crepidis subjectos habuerint, proculcarintque materiam, cujus impotenti desiderio cæteræ gentes in furias ferrumque amentes feruntur. Ad culinæ usum huic argentea fuerunt instrumenta, tabernacula textilibus sigillis adornata fleterunt, quasi non animi fortitudine, manusque promtitudine, sed opum luxuriâ bellum conficeretur. Ferunt hunc cùm invictæ Romanorum potentiæ bellum illaturus esset, exercitum magnificentissimo armorum apparatu instructum (cùm plerique hastis scutisque aut aureis, aut argenteis eniterent) circumduxisse, Hannibali ostentasse, rogasseque num hæc Romanis satis essent futura, cui irrisoriè Hannibal respondierit, Etiam etsi avari sint admodum. Hæc fœlicis ac vernantis illius sæculi præclara sunt opum argumenta, sed avaro hosti præda magis optabilis, quàm ulla ad vincendum strenuo mora.

Cap. XLI.

De Ptolomæo.

CLarissimo quoque innundantium opum exemplo Ptolomæus sua tempora ornavit, quem Varro, gravissimus certè hic incredibilis propemodum rei adstructor, tradit, Pompejo non longè à Judæa res gerente, octona equitum millia propriâ pecuniâ sustinuisse, mille convivas aureis potoriis, cæteris vasis, ferculisque mutatis saginavisse.

Cap. XLII.

De Elisa.

QVo piaculo clarissimo Tyriorum sanguine ortam, quæ æmulæ Romani Imp. urbis auspicatissima jecit fundamenta, taceam? Hæc Sichæo Herculis sacerdoti, qui honos secundus à Rege erat, nupsit, cui magnæ quidem, sed dissimulatæ opes erant, quasque non tectis, sed terræ latebris Regis metu crediderat. Re tamen vulgi rumore

A ad Regem delata, cœca tantarum opum cupiditate in furias actus, contra juris humani reverentiam, contra sanctissima cognationis vincula, omni pietatis ratione posthabita, avunculum eundemque affinem trucidat, easdem quoque machinas in sororis vitam structurus, ni maturâ fugâ futurum declinasset periculum. Quæ opibus, jam olim spe à fratre devoratis, in naves delatis, Africæ littoribus adpulit, incolasque mutuarum rerum commercio gaudentes in amicitiam sollicitavit, ideoque urbis statuendæ emto, solo opum præsidio fulta etiam Romano Imperio tremendam urbem
B Carthaginem condidit.

Cap. XLIII.

De Mithridate Ponti Rege.

TOt cladibus oppressus Mithridates, Syllæ fœlicitate, Luculli virtute regno angustissimis limitibus circumscripto, quanta tamen (dii immortales) divitiarum gloria, etiamnum infortuniis hinc inde eundem sepientibus, insignis apparuit? In fugam actus copias, auro, argento, vestibus
C multi precii copiosissimè per itinera sparsis periculo exemit, ardentes hostium animos prædâ temerè disjecta ab insectatione avertit, ut quam virtus incolumitatem negarat, divitiæ præstarent.

Cap. XLIV.

De Privatorum quorundam Opulentia.

TEmpus erit privatæ quoque opulentiæ aliquot subjicere exempla; ne omnem auri ar-
D gentique vim in sola Regum, Principum aut Cæsarum abiisse æraria quis suspicetur, subjectis interim aut graviter esurientibus, aut incommodè vitam exigentibus, ut civium penuria Regum opulentiâ fulta, & calamitas publica in privatam versa utilitatem videretur.

Cap. XLV.

De M. Crasso.

E MAjoribusve abundarit divitiis, an majori habendi cupiditate flagrarit homo insatiabilis avaritiæ Crassus, tot seculis incertum, nondum ᾗ αἰώνιον παρέμωνε. Hujus animum divitiis insatiabilem tanto viro indigna vox prodidit: Neminem sibi videri divitem, nisi cujus opes annuo reditu legionis alendæ sumtus toleraverint. In agris suis sestercium viginti millia possedit, vix credibiles nostris his temporibus opes, quæ nostrate ære quinquagies centena millia aureorum coronatorum, regios prorsus thesauros, efficiebant: quas quàm honestè pararit, nemini incertum; nempe ex civilium bellorum incendiis, nocentum pecunio-
F sorum scelere, judicii corruptelâ, corrigendo, locupletum proscriptione, municipum cæde; delictum, decretum, aliena, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium, denique omnia venalia habendo. An enim honestis artibus, ex trecentis talentis, quæ hæreditario jure patris morte illi cesserant, ad tantam opum vim, septem millium centum talentorum, consecrata interim Herculi decima parte, publico epulo ad plebis favorem conciliandum tribusque nummis viritim datis, pervenisset? Sed benè habet, quòd qui aliorum sanguine se imbuerat avaritiâ impulsus, pro-

proprio tandem eadem instigante turpiter fœdatus jacuerit.

Cap. XLVI.

De M. Tullio Cicerone.

CRasso populi opinione longè ditissimo M. Cicero non parùm ab ea divitiarum mole semotus, propria opinione longè ditior exstitit. Illius enim pecuniæ augmentum minori cupiditatis flagello præcordia pulsabat, sequebaturque (quod dici solet) major crescentem cura pecuniam. Hic centenis quæ ex prædio sumebat sestierciis contentus, plura habendi cupiditati viam præclusit. Cujus divitiæ etsi præ cæterorum Romanorum opibus minimè claræ memoratæque fuere, nostro tamen huic ævo ingentem admirationem summumque opulentiæ veteris daturæ sunt argumentum, cùm quæ tunc obscuræ nullaque hominum famâ jactatæ jacuere, nunc propemodum (ne nimium dicamua) splendore nos terreant. Prædia habuisse duodeviginti minimè oscitabundo ingenio ad Atticum scriptas epistolas legentibus perspicuum erit. Horum nomina aliquot quantum memoriæ beneficio adjuvor subjiciam: Tusculanum doctissimo *Tusculanarum Quæstionum* Opere nobilitatum; Lanuvinum; Asturicense; Phormianum; Puteolanum; Alsiense; Arpinate, Manlianum; Pompejanum, &c. Quin non parùm huc facit Terentiam viri ab exsilio in Vrbem revocati sorti congratulantem, sexdecim curribus Brundusium usque per tot locorum intervalla occurrisse. Egregium sanè divitiarum argumentum, quæ (viro ex quo solo tota familiæ pendebat fortuna amoto, tot tantisque invidorum arrosionibus concisæ) iis viribus subsisterint, quæ amicis lætitiam, invidiosis mœrorem, nobis etiamnuoc admirationem non intermorituram reliquerint. Fœlix heu nimiùm fœlix, ni tuam virtutem filii improbitas insano luxu turpissimisque sceleribus commaculasset! At te tua virtus consolabitur.

Cap. XLVII.

De Qu. Cicerone, M. Tull. Cic. fratre.

NI me properantem majorum rerum ad se traherent exempla, nonnihil in Qu. Ciceronis divitiis ocii temporisque ponerem, quas nunc cursim tanquam per transennam inspiciendas proponam. Ex autem quo dilucidiore apparebunt argumento quàm pomposissima Villæ in Arcano structura, cujus splendor etiam ipsius Ciceronis oratione celebrari meruit. Quæ is de ea memoriæ prodidit, subjicienda duximus: *In Arcano* (inquit) *ad quartum Idus Septembres fui, Aquam, quam ibi ducebant, non longè fluentem à Villa, vidi, nihil ei restabat, præter balnearia & ambulationem, & aviarium. Summam dignitatem pavimentata porticus habebat, quod mihi denique apparuit, postquam & ipsa tota patet, & columnæ politæ sint. Cameras quasdam non probavi, mutarique jussi, quo loco te in porticu scribere ajunt, ut atriolum fiat. Equidem hoc quod meliùs intelligo adfirmo, mirifica suavitate te Villam habiturum, piscina & salientibus aquis, additis palæstra & sylva viridicata. Quanquam ea Villa, quæ nunc est, tanquam Philosophia videtur esse, quæ objurget cæterarum Villarum insaniam.* Hactenus Cicero. Videndum est autem ne quam cæterarum Villarum insaniam castigaturam esse dicit, nunc victrix è sublimi nostras, æmulationis secura, ridere meritò possit, ut quæ splendidissimo eo sæculo nimium structuræ luxum castigavit, nunc sorte commutata mendicitatem exprobret.

Cap. XLVIII.

De Plinio Juniore.

STatutum est ex similibus Villarum insanis structuris, & Plinii Secundi opulentiam perscrutari. Quo enim certiore argumento, quàm ex iis quæ præter familiaris rei quotidianos sumtus, non tam ad necessitatem quàm ad evaoidam immortalitatis consequendæ titillationem inanemque ostentationem sibi excrescens illa divitiarum luxuria finxit, opulentiæ exempla colligemus? Omittam enim nunc amplissimam pecuniæ summam, quâ Quintiliani filiæ nuptias tanquam parens alter & fovit & ornavit, quinquaginta millia nummûm, quâ ampliorem multò collaturus erat, ni munusculi, ut ipse vocabat, mediocritate impetrare se posse sperasset, ne recusaret. Omittam ducenta oummûm millia, quæ pro accessione agrorum precii contemtim quodammodo neglexit. Nec tricena sestercia quotannis ad patriæ vires refocillandas, stupendas nostro hoc ævo divitias dicam, quæ quidem omnia multum venerationis à nobis jure suo exigere videntur, sed Villarum gratiam, quarum quasdam proprio stilo celebravit, io auditoris animum revocabo, Porticuum, Atriorum, Arearum, Cavædiorum, Balneorum, Hypocaustorum, Turrium, Piscinarum sumtus, nitorem & elegantiam. Quorum omnium qui exactam reqoiret descriptionem, cum Auctore ipso, qui de industria in iis depingendis laborasse videtur, angulos omnes vigili memoria oberrabit, non dubium erit quin summa in iis opulentiæ argumenta residere sit comperturus. Nomina quæ se inquirenti obtulerunt hæc sunt; Thusci, Tusculani, Tiburtini, Præoestini, Laurenti, Larium, &c. Sed extra institutæ orationis angustos fines evagamur; quare retro vela vertenda, laxiúsque oberrans materiæ luxuries tanquam frænis injectis est cohibeoda.

Cap. XLIX.

De Æsopo Tragœdo.

NE autem iocredibili hac magnificentia cujusquam animus in vanitatis suspicionem transversus agatur, non abs re fuerit quæ de prodigiosis Æsopi Tragœdi Histrionica arte corrasis opibus, Scriptores literis ad posterorum transmiserunt memoriam, hic allegare, quæ & nos, nisi sanctissima Auctorum fide atque auctoritate moveremur, deliramenta anilia prorsus sapere clamitaremus. Centum sestercis (ut interim reliquarum rerum luxus taceatur) patinam sibi coemit auream, nulloque non luxuriæ genere per vitam cùm diffluxisset, monens eas tamen filio opes reliquit, ut uniones vino dissolutos (proh scelus!) convivarum deliciis exhibuerit, indignum ratus ni pro inusitatis facultatum montibus, novo inusitatoque cibi genere hospitum densaret ingluviem. Quantum veræ laudis ea profusio honestis usibus, quorum nunquam non obvia est materia deputata, conciliasset! At tantæ ineptiæ, ne dicam insaniæ, diutiùs immorari nos piget.

Capi

Cap. L.

De Lucullo Romano.

VEram hujus rei gloriam Luculli ingentis spiritus viri opulentia obtinuit, qui licèt non tanto studio divitiarum famam adspectarit, divitiis tamen perbeatus extitit. Hanc rem nunquam satis laudata incorruptissimi pectoris vox produdit. Cotta enim collega terra marique profligato, inque Chalcedone concluso, cùm milites ad amplioris gloriæ materiam Mithridatis regnum, collegæ salute neglecta, invadendum celeberrimis monitis stimularent, respondit se unius Romani militis incolumitatem tueri malle, quam splendidissimas hostium res sibi vendicare. Hic ex senatusconsulto ad classem in Mithridaticum bellum parandam tria talentorum millia decreta repudiavit, suisque sumtibus tantæ molis facinus exsequutus est, ut non temerè vulgo numinis ope tantas maria terrasque obsidentes copias dispulisse hunc sit creditum. Mirabile quid, omnique ætati inauditum hujus viderunt tempora tantâ omnium rerum copiâ adfluentem exercitum, ut bos drachma, mancipium quatuor drachmis venderetur, reliquaque præda aut passim relinqueretur, aut neglecta dissiparetur, confertis jam omnibus omnium castrorum cellis, ut amplioris prædæ capiundæ non sufficerent. Cùm jam senex procul à bellorum tumultibus semotus, otio studiosæque quieti sese dedisset, præcipuè exuberans illa divitiarum inundatio, quæ se hactenus certo quodam continuerant alveo, veteris parsimoniæ ruptis aggeribus latè efferbuit, ut non immeritò ex Togato Xerxem Tubero Stoicus eum adpellarit. Hortos multis post ætatibus inter sumtuosissima Regum opera numeratos exornavit. Opera juxta mare circa Neapolim magnificentissimè constructa, maritimas ædes easque nullo non luxuriæ splendore expolitas, quibus maris sinus piscososque rivos circumduxerat, quæ eloquentia dignè prædicet? De Tusculano verò spaciosissimis thalamis, porticibus, ambulationibusque exornato, è quibus longè latèque in campos subjectos prospectus patebat, tacendum satius esse duxi, quàm parum dicere. Immensam quoque divitiarum ejus famam hoc quoque adprobat, quòd Prætori exhibendi spectaculi gratiâ chlamydes centum postulanti, ducentas purpurei coloris tanquam ex immenso κειμηλίων acervo desumtas dari jusserit. Nunc qua prædicatione narrari, quo animi stupore audiri meretur, incredibilis in quotidianas mensas insumta opum vis. Erant huic diversa convivis accipiendis cœnacula, singulis sumtus, splendor apparatusque certus sigillatim designatus fuit. Quorum quod Apollinis titulo inscriptum erat, quinquaginta millium cœnam sibi vendicabat. Cuique suus designatus honos fuit, ut convivii loco dicto, convivii quoque sumtus ministrorum memoriæ objiceretur. Bibliothecas publicas, quibus studiosorum levaret inopiam, studiumque suo præsidio ad majora incrementa eveheret, & construxit & habuit. Has ingenti ære partis undique terrarum doctissimis hominum monumentis venustè instructas studioso cuique semper patere voluit. Quare tu, si quis alius, beatus fortunatusque non divitiis tantùm, sed & divitiarum opinione semper prædicaberis.

Cap. LI.

De Apicio popinæ instruendæ Professore.

VIro excellentissimo ac in quovis liberalitatis genere præcipuo, Apicium altilium omnium nepotum gurgitem, etiam (si diis placet) popinæ scientiam profitentem, quà non dico Italiæ, sed totius Orbis mores tanquam contagio quodam infecit, subjicere placuit, quo fœdissimi hominis viciniâ clarius hujus gloria illucescat, flagitiosissimique hujus gurgitis infamia, majori reprehensione, majori exsecratione ab omnis ævi hominibus exsibiletur. Cujus opum-ne, an luxus dicam, insaniam quum Annæus Seneca primi inter Philosophos nominis, eleganti teretique, & quod nostro convenit instituto succinctâ orationis formâ percurrat, nostro stilo parcendum, ejusque verba transcribenda esse duximus: *Apicius* (inquit) *nostra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando Philosophi velut corruptores juventutis abire jussi sunt, scientiam popinæ professus, disciplinâ suâ sæculum infecit. Cujus exitum nosse operæ precium est. Cùm sestertiûm millies in culinam congessisset, cùm tot congiaria Principum, & ingens Capitolii vectigal singulis commessationibus hausisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm inspexit. Superfuturum sibi sestertiûm centies computavit, & velut in ultima fame victurus, si sestercio centies vixisset, veneno vitam finivit.* Summa per luxum insumti fuit, vicies quinquies centena aureorum millia. Quam verò luxuriæ sustentandæ imparem existimavit, ad ducenta quinquaginta aureorum millia evasit. O prodigi animi fœdissimam ingluviem! quæ sibi subtracta uberioris luxuriæ materia in miseram sese necem, vitæ pertæsus, quæ sine consuetis luxuriæ sustentamentis agenda esset, præcipitarit. Divitiarum nomine te quoque in hoc proscenium induxi, dignum alioqui qui perpetuis oblivionis tenebris obruare.

Cap. LII.

De Cæcilio Claudio.

QVanta quoque (dii immortales) divitiarum gloriâ Cæcilius Claudius inclaruit! qui ultima testamenti sui voluntate opum suarum contexens catalogum, liberè professus est, licèt civilium bellorum furor magnâ ex parte opulentiæ suæ nervos laxasset, tamen servorum quatuor millia centum sexaginta, boum juga tria millia sexcenta, reliqui vero pecoris ducenta quinquaginta septem millia hæredi relinquere. In numerato pondo sexcenta millia, supremo funeris honori sestertiûm undecim millibus destinatis.

Cap. LIII.

De Pallante, Callistho, & Narcisso, Cæsaris Claudii Libertis.

AN quicquam Crassi auro inexplebilis divitiis par esse credendum est? Attamen hos tres Pallantem, Callisthum, & Narcissum servitutis jugo liberatos, Claudii Cæsaris principatu, eum superasse Plinii Scriptoris diligentissimi Historia confirmat.

CAP. LIV.

De Pythio quodam Bithynico.

NVnquam moriturâ orationis gloriâ divitiarum Pythii memoriam Plinii quoque diligentia in hominum animis reliquit, qui platanum auream, vitemque illam nobilem Dario Regi donavit. Xerxis copias, hoc est, septem octoginta hominum millia, epulo excepit, stipendium quoque quinque mensium frumentumque pollicitus, ut è liberis quinque in delectu exsistentibus unus tantùm senectuti suæ concederetur. Quæ cogitatio tam inexhausta divitiarum maria perscrutetur?

CAP. LV.

De L. Sylla.

TV quoque repubescente semper opum tuarum laude clarus illustrisque apparebis; præter plurima enim quæ in te contulit fortuna munera, etiam opulentiæ honore te insignivit, quos quomodo majori verborum compendio universos complectar, quasi Plinii insistens vestigiis, unico verbo quod res est dicam: Crasso ipso (cujus admiratio omnes attonitos reddidit, ad quos se fama penetravit) non divitiis parem fuisse, sed etiam eadem præcelluisse. Rerum summam consecutus, populo convivia exhibuit, ea omnium rerum copia inundantia, ut plurima omnis generis condimenta cibariaque, non sufficiente famelica plebis ingluvie, in fluvium dejicerentur. Tuas licèt admirer divitias, hoc tamen ni ad os tibi dicam, quod olim opes jactanti quidam patricia gente oriundus ad aurem obganoivit; qui vir bonus esse posses, qui, cùm nihil à patre relictum sit, tot ac tanta possideas!

CAP. LVI.

De Phryne meretrice.

AGe imbecillioris animalis sexus, mulieris privatæ opes, fidem publicis regnorum opibus concilient: Phryne corporis usurâ tantum corraserat opum, ut Thebarum mœnia ab Alexandro diruta, se privatis sumtibus instauraturam sit professa, si munificentiæ suæ memoriam perpetuam, hoc muris inscripto titulo, Ἀλέξανδρος μὲν κατέσκαψεν, ἀνέστησε δὲ Φρύνη, ad posteros dimanare pateretur. Quam opum tuarum laudem publicis operibus instaurandis ambiisti, eam vivæ Scriptorum litteræ tibi peperere immortalem.

CAP. LVII.

In Floram Romanam.

QVid nunc de Flora, cui divitiarum amplitudo ad divinos honores aditum patefecit, dicam? Imò quid non de exsecranda Romanæ pestis lue dicam? quæ altissimo libidinis barathro, totius Vrbis divitias, fœdissimâ corporis usurâ contraxit, quæ tot clarissimos senatoriæ patriciæque gentis juvenes, gloriæ, honori, virtutique natos indignâ luxuriæ illecebrâ dementatos fractosque, in otium atque ignaviam præcipitavit, atque à virtutis tramite in vitiorum abrupta præcipites atque transversos egit. Quod te Populus Romanus hæ-
A res scriptus falso errore deorum cœtui adnumerarit, divinosque honores, ludos Floralia adpellatos, consecraverit, ad pœnæ cruciatusque incrementum, quo te perpetua conscientiæ carnificina furiæque malorum ultrices subigunt, datum esse, nunc meritò experiris.

CAP. LVIII.

De quibusdam Italis.

B VTinam quem cæteris memoriæ honorem attribuo, vobis quoque, quorum nomina longa oblivione jam sunt sopita, dare liceat! Quare tantarum opum laudem incerto nomini adsignare quanquam invitus necessitate urgeor. Hi Tiberio Graccho, plus æquo popularem captanti auram, animum facinoris jam olim mente agitati maturandi indiderunt, quos sena septenâ atque iis plura servorum millia in agris habuisse deplorat, indignum ratus, omnem opulentiam nobilium luxui soli patere, plebem variis sese bellorum periculis alienæ tantùm pompæ exercere. Itaque contra tantarum opum insanias lata Lege Agraria, adversariis
C cædis caussam quanquam minus honestam præbuit. Conatus est prudentissimo consilio liberiores divitiarum habenas vir præclarus contrahere: sed dum plebis honori nimiùm studet, honoris sui, famæ propriæ, atque ipsius vitæ jacturam fecit.

CAP. LIX.

De Gorgia Leontino Oratore clarissimo.

ET Gorgiam celeberrimum olim totius Græciæ Oratorem dicam, quem ad tantas opes orato-
D riæ artis quæstus evexit, ut intentatum exemplum hominum primus exhibere aggressus sit, auream solidamque Delphis statuam erexit, quámque is quæstus eâ memoriâ uber fuerit divitiarum suarum monumento declaravit, & quo nostri ævi Scriptores Oratoresque celeberrimi vix famem tolerant, eo is insuitata luxuriæ exempla primus statuit. Vsque adeò effœta hæc senescentis mundi tempestas à superba illa nobilique priorum temporum magnificentia degeneravit. Acerbiore hìc (licèt oportuna data occasione) Epiphonemate non utar.

E

CAP. LX.

De Dolabella, Cassio, & Bruto Romanis.

ATque de Dolabella, Bruto, & Cassio minimè hoc loco silere convenit, quos scriptis nobis Auctorum diligentia prodidit, exercitum ingentibus copiis constantem (cùm à Senatu minus tempori subvectum esset stipendium) menses aliquot sustentasse, mediique temporis injuriam
F frumenti vestiumque copiâ profligasse. Dignum quod inter summa hujus rei reponatur exempla facinus.

CAP. LXI.

De Rom. mulieribus.

CVjusvis ordinis, cujusvis sexus hominibus cùm promiscuè hujus laudis participes reddam, quo pudore clarissimo Romanarum matronarum facto non

non eundem narrationis honorem adhibebo, quæ cùm in publico ærario deesset aurum, & summa pactæ cum Gallis mercedis conficeret, propriis id persolverunt impendiis.

CAP. LXII.

De Busa Canusina.

NUlla ætas clarissimi hujus exempli memoriam apud se finet abolescere. Busam Canusii civem tanta divitiarum fœlicitate excelluisse, ut decem millia Romanorum, (quos memorabilis apud Cannas strages reliquos fecerat) cùm iis publicè mœnium tectorumque usus tantùm tribueretur, etiam frumento, veste, viatico juverit. Nihil tamen tanto sumtu ejus contractæ sunt copiæ, sed in divitiarum claritudine reliquam ætatis semitam decurrit.

CAP. LXIII.

De Venusinis.

IN Venusino populo non quidem divitiis, sed re gesta simile exemplum memoria adprehendendum est. Varrone ex clade Cannensi trepidè fugiente quatuor hominum millia, quos fugæ ducebat comites, per familias distributa, omni hospitalitatis benevolentia tractarunt, in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, in pedites denos, armaque quibus deerant dederunt, quod per se vix memoriâ dignum, ea temporum injuria cum exhausto locupletissimo omniumque gentium spoliis repleto Rom. ærario, opes suas Senatus in medium protulisset, summis opum exemplis adscribet.

CAP. LXIV.

De Surena Partho.

SUrena Parthus obscurus in oblivionis tenebris ferè delitescens, horridum situ squaloreque caput in lucem proferat. Continenter quacunque iter faceret, mille camelorum agmen oneribus deportandis post se trahebat, ducentos pellicum currus, equos cataphractos mille, quos leviorum ingens multitudo sequebatur; servorum clientumque equitatu ad decem millia usque stipatus eminebat.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

DE REBUS OLIM MAGNIFICENTIA MEMORABILIBUS.

HActenus pacis tempore gesta exempla, quæ vetustati aut gloriam aut admirationem aliquam videbantur allatura, absolvimus. Quid restat nisi ut eadem brevitate, licèt non pari animi alacritate, ex bellica gloria magnificentiaque eadem quem possumus splendorem adjungamus. Res est, fateor quidem, quæ non tàm narrationem quàm commiserationem emereatur, sed huc nos inconsulta quorundam temeritas, atque imperitia, abjectiùs longè quàm par est sacrosanctæ vetustatis caniciem reverendam habentium, præsentiumque rerum illecebra ob oculos versante nostræ patrumque nostrorum memoriæ res gestas, ampliori quàm mereri videntur favore, studio, atque prædicatione prosequentium, invitos impellit, ut suus cuique ætati honos, atque admiratio constet, nec sic nostra falsis laudibus attollantur, ut vetera meritis interim laudibus inhonestè nostra dissimulatione fraudentur.

CAP. II.

De Assyriorum Rege Nino.

PRimo narrationis honore celebretur, qui primus avitum illum omnium Regum gentiumque morem (quo tuendi tantùm imperii fines, non proferendi curâ sollicitabantur) insolita regnandi cupiditate mutavit, uberrimamque ingeniis scribendi omnique posteritati admirandi materiam suppeditavit. Finitimis hic partim armis, partim insolito belli horrore in deditionem acceptis, cùm accessione nova fortior in dies ad alios transiret, ausus etiam est Bactrianorum regnum, loci natura difficillimum præbens accessum, hominum numero viribusque validissimum, armis bis tentare. Cùm enim prima irruptione pulsus se imbecillioribus, quàm ad tantum negocium viribus fultum esset expertus, majoribus opus esse ratus copiis, electissimorum peditum decies septies centena millia, equitum millia duodecim, parem equitibus falcatorum curruum numerum cùm contraxisset, prioris fugæ ignominiam ulturus proficiscitur, fugatoque Zoroaste, qui venienti cum quadringentorum millium exercitu obvius processerat, victorem civitatibus exercitum admovet, quibus omnibus diversâ ratione, ut in tali re fieri solet, captis, potentissimi Principis nomen primus pro immortali trophæo sibi erexit.

CAP. III.

De Semirami Nini Regis uxore.

SEmiramis verò in regno succedens, quadraginta duos annos imbellem adhuc atque innocentem longaque quiete torpentem populum cædibus exercendo, à viro potentiæ nomen adquisitum majori virium accessione ampliavit. Siquidem non contenta iis, quos regno vir solus tunc bellator adjecerat, terminis, Æthiopiam bello vexatam cædibus crudelissimè funestavit. Neque etiam illam Indorum potentia quo minus ulteriora peteret repressit; quid enim animum ter decies centenis peditum, equitum quingentis, curruum centum millibus fulsultum (quæ in Indiam ducta, inter Auctores constat) à tam magnifico scelere deterruisset? Sed hæc ut potentiæ inexhaustæ gloriam hac re immortalitati consecravit, ita crudelitatis fœdissimam ignominiam sibi lucrifecit, cui in pace viventes populos nefanda sanguinis cupiditate ardenti persequi & trucidare fuerit voluptati.

CAP. IV.

De Sardanapalo Assyriorum Rege.

SIc in fatis erat, ut quod immoderata crudelitate barbaricque cœperat regnum, desidia socordiaque administratum in excidium dilaberetur. Ea enim luxuria voluptateque per mille trecentos annos a Semiramide ad hunc Sardanapalum administra-

nistratum est, ut nihil tanto tempore magnopere memoria dignum sit administratum, Sardanapalum autem inter scortorum greges purpuram colo trahentem, habitus mollitie, oculorum lascivia quævis scorta superantem, nimia effœminatio præter cæteros omnes nobilitavit, ut tantis mersum voluptatibus virile quid memoriaque dignum gerere, ac non prorsus regno excidere, inter portenta meritò possit haberi. Itaque Arbaces quidam genere Medus, virtute animique magnitudine pari, indignum ratus, totius Orbis imperium ejus nutu, quem colo purpuram aptantem repererat, ductari, iis quibus præerat Medis, adhæc Persis, Babyloniis, Arabibusque ad defectionem sollicitatis, haud dubia belli mutatique animi consilia tractare cœpit. Nimam ex quatuor his gentibus, quas ad novi consilii societatem impulerat, quadringentis hominum millibus, armis, consiliique gravitate munitissimus insedit. Tantis deliciis eviratum Regem Sardanapalum, nihilominus novarum rerum studium atque nimia regni opulentia validissimo huic exercitui prudentissimo callidissimoque imperatore firmato obviam misit, cruentissimisque duabus pugnis inter hostium agmina detonare fecit. Sic quem virtute, calliditate, cæterisque militiæ stratagematis non poterat, nimiâ hominum turbâ obrutum oppressit. Pensandum in hoc conflictu quantæ copiæ, quanta inundatio fuerit, ubi à plusquam muliebris animi Rege quadringenta hominum millia, callidissimo omnisque versutiæ peritissimo imperatore firmata, in extremam bis fortunam fuere deducta, quanquam paulò pòst solutiore cura castra servans, atque ex victoriæ gaudio, poculis, somno quietique indulgens, subita trepidatione inopinato hostibus irrumpentibus, tantum chaos dissipatum regiæ necis occasionem præbuerit. Ille enim fortunis jam ad extremum deductis, cùm etiam Euphrates sanguinolentas ex suorum cædibus traberet undas, exstructa pyra, auro argentoque omni, veste insuper regia cum uxoribus, innumerabilique Eunuchorum turba ei imposita, in flammas sese demisit præcipitem. Quantæ (dii immortales) ejus regni vires, quæ tanta sub ea Regum ignavia præstitere!

CAP. V.

De Medorum armis.

MAximi bellorum motus, fœcundissimaque armis tempora hujus imperii mutationem excepere, plerisque jam servitutis jugum expertis in libertatis spem se erigentibus, civitatibusque singulis populari imperio uti volentibus. Qusre variis cladibus hinc inde à singulis dimicatum est sæpius, dum mutuo excidio fatigati, insigni pietate justitiaque Regem Cyaxarem communi suffragio crearent Medorum populi: qui propinquis in amicitiæ societatem receptis, collapsum jam Monarchiæ statum in Medis instauravit. Maxima hujus potentiæ exempla Aristeus bello cum Cadusiis gesto edidit. Huic occasionem Persodes quidam natione Persa, judicio quodam ex amico infensus Regi redditus, cùm adsumta militum manu ad Cadusios profugisset, præbuit. Apud quos cùm sibi justitiæ atque virtutis non mediocrem opinionem conciliavisset, cumque etiam sororis matrimonio, quam ejus gentis potentissimo viro desponderat, cùm firmasset, summa belli ad se ob virtutem delata, ducentorum millium hominum exercitum coegit, castrisque positis belli consilia adversùs eum, cujus scelere erat impulsus, novum hoc studium agitabat. Rex subito

A tanto terrori occursurus ad octingenta hominum millia in arma correpta in aciem educit, quibus non aliud quàm Medorum potentiæ argumentum exhibuit. Quingentis enim millibus clade absorptis, cum reliquis trepidus in regnum refugit, viresque regni validissimo hoc ictu ita concussit, ut earum ruinæ etiam Astyagis tempore sonitu suo totum Orbem impleverint. Sic hoc ut opibus potentiaque splendidissimum, ita gloriâ brevissimum fuit regnum.

CAP. VI.

B

De Cyro primo Persarum Rege.

LAbentis jam dissipatæque Medorum Monarchiæ auctoritatem Cyrus suscepit, cujus magnitudinem etiam cœlestia insomniorum prodigia, intentatæque ab avo Astyage necis declinatio, prodigiosissimique à cane nutricis præstitum obsequium prænuntiavere: viderat enim avus quietis tempore, ex Mandanes filiæ naturalibus vitem enatam in tantam amplitudinem subitò se propagasse, ut ejus palmites universam umbra sua involverent Asiam, cujus somnii fidem antè etiam
C visa insomnia, quæ filiæ urina eandem inundari præ se ferebant, approbavere. Huic rei etsi consilio suo pulchrè occurrisse existimaret, modicæ fortunæ viro filiam collocando, ne sic quidem tamen visi somnii metu levatus omnium consiliorum participi Harpago fœtum necandum tradit. Qui pio quodam misericordiæ affectu tactus, infandum cædis ministerium sibi delegatum regii pecoris custodi per manus tradit. Hic quoque cùm tanti facinoris horrore perstringeretur, in sylvis exponit puerum, ferisque objicit, quò tantum scelus alienâ operâ perageretur, ipse interim benevolentiæ gratiam ab Harpago iniret. Reversum
D uxor re cognita precibus virum impellit, quò in mortui infantis locum, quem pridem enixa fuerat, hic allatus substitueretur, qui uxoris hac in re serviens adsfectibus, observata retro legens vestigia, juxta infantem canem mitem ubera præbentem repperit. Cyri pòst inter pastores nomen huic est inditum. Huic adultioris ætatis exsistenti Harpagus, cui crudele quidem sed dissimulatum in Regem Astyagem odium erat, per proditionem Medorum exercitum, cui præfectus erat, tradidit, quibus viribus suffultus Cyrus, deficientem jam Monarchiam nova Persici regni juventute
E commutavit, ac Astyagem totius regni auxiliis munitum fortissimè dimicantem, nihil non experientem, capium Regis & gloria & nomine privat. Auctus deinde nova hac Medorum accessione, Assyrios, Babyloniamque gentem, quamquam opulentissimi Crœsi Lydorum Regis potentiâ suffarcinatam, quarum utramque humana virtute expugnari posse incredibile propemodum mortalibus habebatur, in regni jura adscripsit. Asiam quoque universam totumque Orientem pervagatus, in Persici regni fidem traduxit. Ac ne his quidem contentus, potentiæ limites etiam ul-
F tra Scythas extendere conatur. Præter tot præsidia, quibus totam Asiam universumque Orientem victor tenebat, regnique novi auctoritatem à circumstrepentibus undique populis vindicabat, ducentorum millium exercitu Scythiam feram moribusque asperam regionem invadit, eratque eam armis oppressurus, ni prioris victoriæ præmaturo gaudio elatus, inconsultiùs in loca insidiis septa, persequendi studio invectus, & fuæ vitæ præproperam traxisset cladem, exercitusque incolumitatem cædibus hostium objecisset.

CAP.

Cap. VII.

De Dario Persarum Rege.

DArius quoque, hinnientis equi augurio Rex consecratus, quanta virtute claruit bellica? Babylonem incredibili mœnium firmitudine vallatam (quorum splendor ea inter septem Orbis miracula numeravit) Zopyri beneficio in potestatem redegit. Scythis ob regiæ filiæ sibi negatas nuptias septingentis hominum millibus bellum infert. Hostibus fit nimia tanti exercitus multitudine trepidantibus, seu vafro consilio pugnandi facultatem denegantibus, veritus ne si diutiùs in his locis moraretur, via Istri ponte rescisso intercluderetur, nonaginta hominum millibus amissis, trepidus in regnum refugit. Quæ jactura ob nimiam hominum inundantium multitudinem damni loci nequaquam censa est.

Cap. VIII.

De eodem.

HIc idem universa devicta Asia, Macedonibus Ionibusque navali prælio superatis, in Atheniensses, quos Ionum vires contra se fulcisse cognoverat, omnem belli impetum sexcentis hominum millibus contorsit. Quæ belli moles dum pondere suo totam Græciam gravatura videretur, ab Atheniensibus solis intrepidè excepta est. Non exspectatis enim sociorum auxiliis, decem civium millibus instructi in campos Marathonios virtutis suæ fiducia pleni egrediuntur. Prima ipsa congressio eum inventum præbuit, ut binc viros, hinc inertia pecora mactationi destinata putares. Quin & hanc fœdissimam exercitus sui fugam, nova denuo virtute expiare conatus, tantas copias, quibus universæ terræ inundandæ videbantur, ducturus fuerat, ni præmatura mors tantorum scelerum cœpta interventu suo dirupisset. Quid non fuerat effecturus, si tam animorum robore quam militum numero pugnasset! Tantò faciliùs exercitata animosaque paucitas, indocta trepidaque multitudine victoriæ laudem adprehendit.

Cap. IX.

De Xerxe Persarum Rege.

XErxem illum superbissimum, cujus potentiæ etiam ipsam rerum naturam cedere coactam, quem per terram perfossis montibus, in quorum specus fretum immissum est, navigasse, per mare navibus contabulatum ambulasse, cujus classem pelagi amplitudinem non cepisse, quem latiorem Europa universa duxisse exercitum Veterum litteræ nobis testantur, quis hic indictum innominatumque transeat? Bellum contra Græcos patris Darii morte interruptum instauraturus, septingenta de regno, trecenta de auxiliaribus civitatibus armasse dicitur millia. Quæ bellica vis etsi ingenti admiratione audiores perstringat, nescio tamen si eorum opinioni accedere debeam, qui hunc peditatus decies septies centena millia, equitatus octoginta, præter Arabes Pœnosque, qui camelorum præsidio expeditionem fulciebant, quos numerant viginti millia, præter summas copias classi decem millium navium destinatas, in expeditionem duxisse prædicant, ut non immeritò Scamandri, qui primus tantæ multitudini se

A agenti occurrebat, fluentum hominibus jumentisque non sufficisse, Xerxemque conscenso prætorio, è quo latè in campos mariaque præbebatur prospectus, ob dolorem, brevi temporis spatio etiam tantæ multitudinis interitura vestigia, oculis lachrymas destillasse sit proditum. Quæ unquam oratio hujus potentiam dignè celebraverit, quæ cùm flumina bibentium multitudine exsiccarentur, invicta, inconcussa, infractaque perstiterit! Sed hujus venientis fama ut omnia pavore repleverat, ita abeuntis fœdissimum timiditatis exemplum perpetuam nomini ejus infamiam adposuit. Sic dum diis etiam invidiosas ducit copias, irreparabiles regni Persici ruinas traxit.

B

Cap. X.

De ultimo Dario.

VIx ulla unquam Persici regni tempora tanta potentiæ documenta, quanta sub ultimo hoc Dario Rege dederunt, magni animi juvene Alexandro quietum jam regni statum summis viribus oppugnante, viresque jam diutino otio resides novis bellorum tumultibus in arma concitante.
C Cujus belli fax in Adrastis campis exarsit. In aciem producit Darius sexcenta Persarum millia, ingentibus interim copiis sub bello præfectis loca opportuna tenentibus, quæ bellica Alexandri peritia, multumque virtute, tanquam largissimo aquarum diluvio subitò in armis sunt suffocatæ. Nihilo illum tantæ cladis terror aut timidiorem animo, aut viribus imbecilliorem reddidit. Secundum enim pugnæ eventum tentaturus, trecentis peditum, centum equitum millibus contractis, castra castris jungit. In aciem progressum est. Alteri rerum gestarum amplitudo, & indomitum Argyraspidum robur animos erexerat. Alterum veteris Persicæ gloriæ memoria tantaque ho-
D minum inundatio victoriæ spe confirmaverat. Validissimo impetu inter se collisa arma concrepuere, ancipitique diu Marte pugnatum, Darii copiis demum partim inordinatè fugientibus, partim trepidè pugnantibus, fœdissima per campos Persarum strages editur. Atque nunc quidem quis in tantis cladibus aliud quàm regni ruinam exspectabit? Atqui hactenus, non fractæ, non debilitatæ, sed irritatæ vires Persarum erant. Revertenti enim ab Ægypto victori (cùm non nisi iniquissimis conditionibus pacis redimendæ offerretur fa-
E cultas) tertiò quadringentis peditum millibus, equitum centum millibus occurrit. Nulla pugnæ mora. Cœca rabie utrinque in bellum ruitur, cùm hos toties victi hostis contemtus, illos omnis fortunæ desperatio furiali quadam rabie in vulnera ac cædes incitaret. Sed eadem fortunâ, quæ toties acciderat, Persis comitante, violenter hoc prælio Asiæ raptum imperium est, non quòd instaurandi belli spes deficeret, sed quòd fortuna, quæ à Medis in Persas regnum transtulerat, fatali quadam vicissitudine ad alios transferre velle vide-
F batur, deo Alexandrique fœlicitati cedendum esse duxerint. Sic tribus præliis totidemque annis (difficillima fides dictis) decies quinquies centena peditum equitumque millia consumta sunt, atque hæc quidem ex eo regno, unde ante annos non admodum multos decies novies centena millia profligata referuntur, quanquam extra has clades, per eosdem tres annos & Asiæ civitates plurimæ oppressæ sint, & Syria tota vastata, Tyrus excisa, Cappadocia subacta, Ægyptus adflicta, Rhodus quoque Insula libertate excussa servitutis jugum accepisset.

Cap.

CAP. XI.

De Agamemnone.

QUanto ore Græciæ exercitus amplitudinem tonat inclytus ille Trojani belli Scriptor Homerus? digna profectò res quæ divino ejus vatis celebretur ingenio, quam haud scio si quisquam verborum majestate æquaturus fuerit, ni in eam se hujus extendissent orationis atque eloquentiæ flumina. Quando unquam in eodem campo diutiùs resedit belli tempestas, quæ decennii spatio, cùm & Asiam Europamque quotidianis cladibus territasset, vix tandem detonuit. Dicuntur Græci ad hoc bellum 886. hominum millia, Trojani 776. millia conduxisse, ut mirandum non sit, quanquam ferali odio in mutuam ruerent perniciem, nullumque propemodum tempus à bellicis concursibus eruptionibusque vacuum intermitteretur, utriusque partis nervos intensos ad tanta tempora perstitisse.

CAP. XII.

De Philippo Macedonum Rege.

GRæciæ ruinis Macedoniæ regnum ignobile antè, Philippi Regis tanquam è specula insidiantis fraudibus evectum est. Cujus tanta subitò emersit potentia, ut Athenienses florentissimos tum imperio atque opibus superarit: hinc ad Illyrios arma, omnia cædibus atque ruinis complens, transtulerit; Thessaliam quoque, cujus equorum robore exercitus sui vires confirmaret, in potestatem redegerit; Scythis quoque servitutis jugum imponere conaretur. Sed hactenus potentiæ ejus quasi infantia quædam extitit, quæ dum delectu per Græciam habito ad quamvis rei benè gerendæ occasionem, præter invictum Macedoniæ exercitum, infinitamque gentium barbariem, ducenta peditum, quindecim equitum millia armavit, in justum virilitatis robur tandem excrevit.

CAP. XIII.

De Thomyri Massagetarum Regina.

THomyris Regina Cyrum, triginta annos perpetuâ atque continuâ victoriâ gaudentem, diutinâ morâ longiùs à Regni pomeriis allectum, innumerâ juvenum manu correptâ, ita adtrivit, ut ne nuncius quidem cladis relinqueretur. Quo in prælio ducenta Persarum millia cæsa, ne interim quidem à sacratissimo Regis capite ultore gladio abstinente. Tantum facinus mulierem, quam recens cæsi filii cum tertia copiarum parte mors in desperationem prostraverat, sine infinito lectæ pubis robore confecisse quis credat?

CAP. XIV.

De Thalestra Amazonum Regina.

THomyridis exemplum in Thalestræ Amazonum Reginæ memoriam nos deducit, quæ cum 300. mulierum bellatricum millibus, 25. die-A rum inter infestissimas gentes emenso itinere, Alexandro, prolem ex eo quæsitura, occurrit, ut viri fortissimi sanguis Amazonico misceretur.

CAP. XV.

De Zoroaste Bactrianorum Rege.

NOn soli Assyrii Nini temporibus potentiæ exemplis effulsere, ut omnium reliquarum gentium robur eorum comprehensum imperio B fuisse, ftetisseque id nationum, populorum, Regumque omnium viribus quis existimet. Siquidem & Zoroastes Bactrianorum Rex, virium regni sui fiduciâ elatus, quadringentorum millium exercitu collecto, venienti Nino, omniaque latè depopulanti occurrit, collatisque signis cum parte copiarum Nini confligens, hostili cruore latè campos madefecit, ac nisi Regis suppetias ferentis adventu acies diffusa sese in arma collegisset, Monarchiam cum Regis cæde exercitusque strage non dubium erat, quin rapturus fuerit.

C

CAP. XVI.

De Ægyptiorum numerositate.

ÆGyptus arctissimis limitibus circumscripta, neque etiam Monarchiæ titulo honorata, hominum numero quasvis propemodum nationes superavit, utpote quæ prisco ævo insigniorum oppidorum decem & octo millium, amplitudine autem regni decrescente Ptolomæi Lagi tempore, trium millium numero clara extiterit. Populi numerum antiquitus septies decies cente-D na millia confecisse, libri, quos ipsi ob rerum gestarum fidem sacros vocant, edocent. Huic plusquam humana Pyramidum opera, centum portarum vetus Thebæ, Coloniæ primò in universas Orbis partes deductæ, à Belo, formidabile Babylonis nomen, à Danao, Argi omnium Græciæ urbium antiquissima, Colchorum gens, quæ in Ponto est, ab iisdem derivata, fidem conciliarint. Verùm ut res tanquam per transennam jam ostensa evolvatur, statutum est per aliquot ejusdem potentiæ exempla consueto narrationis ordine divagari.

E

CAP. XVII.

De Sesostri Ægyptio Rege.

PRimus hic florentissimis regni rebus incitatus, tanquam superiorum Regum castigaturus ignaviam, sublimi spiritu adsumto ad Orbis imperium animum adjecit. Ex lectissimo milite exercitum sexcentorum millium pedestrium copiarum, equitum quatuor & viginti millium conscripsit, falcatorum curruum octo millium nu-F mero his tantis juncto copiis, Æthiopes sub ipsis Solis ardoribus constitutos adortus est. Victis victor pacis conditiones præscripsit. Pleraque Asiæ (& quæ rara aliàs cuiquam fuit gloria) etiam Alexandro intactas gentes expugnavit. Neque hic victoriæ fines stetere. Scytharum enim immanissimam gentem victor peragravit, Ionii Maris Insulas regno suo adjecit; ausus etiam Europæ limites bello tentare, Thracia expeditionis metâ constitutâ. Atque hæc quidem terrâ gesta. Primus omnium longarum navium usu cognito Rubri Maris Insulis omnibus, maritimisque

que partibus ad Indos usque quadringentarum navium classe subjugatis, vetustati præclaram admirationem, sibi virtutis immortalem laudem est consecutus.

CAP. XVIII.

De Psammitico Rege.

ADeò luxurianti populi multitudine Ægypto cùm unicus Rex frena sese posse injicere desperaret, regni status ad duodecim Regum arbitrium delatus est, qui cùm quindecim annis concordibus animis regnum administrassent, in Psamniticum tandem totius regni affectati suspicio incidit, quæ res in mutuum excidium Ægypti vires convertit: undecim enim ingentibus collectis copiis dum tanto furori obviam ire festinant, universam regionem cladi cædibusque involvunt: nam aut victi belli rabie omnes absorpti sunt, aut ignobili fuga elapsi in Libyæ partibus turpiter delituerunt. Tam luctuosa cruentaque cæde ut nihil Ægypti vires diminutæ sunt. Dum enim de regno tuendo laborare credi posset, quod cædibus exhaustum exteris invadendi occasionem præbere videretur, Syriam opibus populoque florentissimam, præter Arabes, Cares, Iones, quorum auxiliis Reges undecim profligarat, Ægyptiorum ducentis millibus adsumtis lacessere non dubitat. Admirandam sanè Ægypti potentiam, quæ tot cædibus labefactata, inter tot circumpositarum Nationum odia, robore suo firma inconcussaque perstiterit!

CAP. XIX.

De Chemmi Ægypti Rege.

VErùm ne dum nos bellica multitudo occupatos tenet, exemplorum pacis tempore gestorum oblivio subeat, Chemmis nobis est dicendus, qui suspectæ illius ac septem Orbis miraculorum nomen meritæ molis auctor, ad viginti annos, trecenta hominum millia, admiranti hujus operis prodigio fatigavit.

CAP. XX.

De Thebis Ægyptiorum.

ÆGyptias Thebas centum portarum numero nobilitatas non minor potentiæ splendor claras reddidit, quas imminente belli terrore, uberrimo gremio viginti curruum millia ad ingruens Martis discrimen avertendum effundere solitas, Scriptorum litteræ nobis tradiderunt, eumque non temporarium, sed perpetuum ad subitas inopinasque bellorum minas destinatum. Receptacula equorum centum habuerunt, quorum singula supra ducentos equos recipiebant.

CAP. XXI.

De Simandio Ægyptiorum Rege.

SImandius operum in Ægypti memorandorum gloriâ nulli secundus, à filiis quatuor imperium in Bactrianos exercentibus, atque à se (ut quidam volunt) justissimis caussis desciscentibus, exercitu quadringentorum millium peditum, viginti equitum millium, persecutis violatæ pietatis pœnas exegit. Sed ut potentissimi ducis famam, sic impiissimi patris exsecrandum nomen hac re sibi lucrifecit.

CAP. XXII.

De Pharaone illo θεομαχῷ.

NImia potentiæ gloria innumeræque multitudinis præsidio elatus Pharao, licet variis plagis superioris Numinis adflictus, non potuit tamen falsæ ac umbratilis illius potentiæ opinione inflatus, majorem se Dei potentiam agnoscere, neque tot portentis monitus superiori cedere. Cruentis flumina ferebantur vorticibus; Dulcem insolito humore vitam in aquis pisces efflabant; Ranarum, pediculorum, muscarumque examina terras tantùm non inundaverant; Contagiosa lues cujuscunque generis animantia peste suffocabat; Horrenda insolitæque magnitudinis grandinum saxa, latè summam edentia calamitatem, famem minitabantur; Quicquid ea pestis reliquum fecerat, locustarum ingluvies depascit; Et quo certior majoris potentiæ fides esset, triduanæ tenebræ insolita caligine terras inumbrant, cadit cujuscunque generis primogenita soboles Deo percutiente; neque tamen potentiæ suæ vanâ confidentiâ inescatus, immodicos illos superbosque spiritus deponit. Cùm enim Judæi immodicis operum injuriis fatigati, æthere favente, Mose duce iter fugæ caussâ arripuissent, celeriter correpto milite insecutus, tanto exercitus adparatu, curruumque bellicorum multitudine ita horribilis subitò adparuit, ut populum Dei ad sexcentorum fortissimorum millium numerum, quem rapti auri argentique copia fortem reddiderat, quem desperatio in virtutem excitabat, in eas angustias conjecerit, ut ne hostis quidem ferre posset conspectum. Certum Ægyptiæ potentiæ argumentum, cùm eam sexcenta virorum millia, quibus divina jussio evasionis spem fecerat, omne salute desperata, omnique resistendi audacia sublata, timuere.

CAP. XXIII.

De Sesaco Ægypti Rege.

NOn parum quoque hujus rei gloriæ Sesacus regno suo conciliavit, quem in Judæos veri Dei cultus temeratus incitavit; nimia enim fœlicitate luxuriantes Judæi (ut ferè fit) spretis veri Dei legibus ad alienos ritus sequendos, insolentiamque immodicam transversi agitabantur. Cujus incredulitatis aut potiùs ingratitudinis pœnas divina ultio repetens, Sesacum mille ducentis curribus falcatis, sexaginta equitum millibus, pedestris exercitus innumerabili agmine stipatum, in Judæos proritat. Qui superatis montibus, omnibusque ejus regionis urbibus aut vi aut deditione captis, infestas ipsi Hierosolymorum urbi copias admovet. Et jam hostiliter erat urbem direpturus, cùm scelerum conscientiâ permoti, supplicio capiti jam imminentem Dei iram avertunt. Nihil enim Rex urbe potitus (fatis sic statuentibus) cruentius violentiusque constituit, quàm quòd opes, quæ in insolentiam animos efferarant, in victoriæ præmium abstulerit, tributaque quotannis imperarit. Sed ancoris velisque sublatis in Judæam cursus nobis arripiendus est.

CAP. XXIV.

De Mose Israëlitarum duce.

IN tantum numerum septuaginta illos Israëlitas, qui post Judæi sunt dicti, in Ægyptum duce Jacobo translatos, excrevisse, inter tot plagarum miseriarumque, quibus ab Ægyptiorum tyrannis onerabantur, injurias, principem hujus gentis gloriam facile sibi vendicaverit. Mirandum auditu, ex iis tanquam cinere conditis scintillis tam latum prorupisse incendium, idque inter acerbissimas operum exactiones laborisque acerbitatem, quæ quotidianis propemodum funeribus functabantur, cùm regio edicto, ob invalescentis in dies multitudinis metum, dimensum accisius redderetur, laboris autem molestia cresceret. Licèt tantis molestiis vexationibusque tantùm non oppressi essent, nihilominus eorum ad sexcenta fortissimorum hominum millia, præter promiscuæ seminum, puerorum atque mulierum multitudinis innumerabile agmen, Moses prudentissimus dux ex servitutis perpetuique laboris faucibus eripuit. Verùm ut tunc divina promissione gentis ejus multitudo stellarum cœli exæquabat numerum, ita nunc in Christum verum Messiam ingratitudo inter ignobiles inhonoratasque gentes eam obscuram delitescere fecit, ut cujus cultu olim etiam cœlum digitis pulsabat, ejus blasphemia, Numine nimirum pœnas repetente, in nebulam imaginemque quandam gentis redigeretur.

CAP. XXV.

De Saule Israëlitarum Rege.

HIc ab aratro regio titulo honoratus, ab eodem quoque in urbem reversus, belli furiis, supplicum Galaaditarum precibus, quos nulla (nisi omnium dextris erutis oculis) pacis conditio ab Nahæ Ammonitarum Regis tyrannide vindicabat, accensus, quam subito (dii immortales!) belli tempestatem excivit. Celeriter enim trecentis Israëlitarum millibus, ex Juda triginta millibus in arma correptis, effervescentem Ammonitæ furorem retudit. Atque hæc quidem in ipsis regni incunabulis effecit, priusquam ejusdem vires atque potentia essent confirmatæ.

CAP. XXVI.

De Davide Rege.

TAceant immodici nunc Persicæ opulentiæ buccinatores, velut operta maria, flumina multitudinis potu guttas tenuissimas in alvei imo trahentia, cùm quod illi totius Orbis suffulti viribus effecerunt, arctissimis limitibus contentum splendidissimi opulentissimique Regis Davidis imperium, abundantius locupletiusque aliquantò præstitisse videatur. Cepit Regem præmatura regni vires cognoscendi cupido: numeri itaque ad se referendi Joabo facilè à se secundo provincia datur, qui aliquot mensibus pervagatus regionem cùm bellatorum nomina in tabulas retulisset, ex Israëlis posteritate undecies centena millia, ex Judæ verò quadringenta septuaginta eorum qui arma ferre possent ad Regem protulit millia. Sic jam olim exspectationi promissorum Abrahæ datorum, quæ ad Libyci maris arenas stellarumque

A numerum ejus posteros multiplicandos spondebant, est satisfactum.

CAP. XXVII.

De Roboam Rege Juda.

EST quod in Roboam Solomonis filio admiremur, cujus licèt intempestiva procacitas, quâ se subditorum oneri adpositurum minabatur, totius propemodum regni potentiam viresque in Hieroboam ex Ægypto reversum transtulisset, exque duodecim Tribubus duas tantùm Juda &
B Benjamin reliquas fecisset, ausus hic tamen est ex his duabus Tribubus centum octoginta millibus lectissimorum hominum in arma correptis, spem regni recipiendi concipere. Tantam hominum vim, imago quædam potentiæ relicta, viribus nempe aliò translatis, subitò ex se armavit. Sed ubi hanc gloriam tantùm, non id quod conabaris, conciliasti.

CAP. XXVIII.

De Abia Rege Juda & Hieroboam.

C MOrtuo Roboam, cujus sævitiâ in Jeroboam totius propemodum regni opulentia viresque concesserant, filius Abia in imperio successit, qui cùm patriam Jeroboam illata ignominia injuriaque, deinde tædio pudoreque paterni regni amissi confunderetur, ad repetendas olim à patre Roboam possessas urbes validissimum quadringentorum millium coegit exercitum. Nec Jeroboam pugnam detrectat, utpote validioribus regni viribus fulsultus. Ad primam tumultus famam, celeriter præmaturo Regis furori atque libidini
D obviam iturus, exercitu octingentorum fortissimorum virorum millibus progreditur. Acriter armis concurritur. Hunc regni paterni per vim ademti spes in virtutem excitat. Illum rei indignitas, ab invalido atque olim à patre victo se oppugnari, retinendique quod semel paraverat libido, ad fortitudinem exacuit. Ancipiti itaque Marte diu pugnatur, dum hic quod pater amiserat, repetere, ille quod pepererat, retinere studet. Dolo interim utitur Jeroboam: exercitus enim parte circumducta, & à fronte & à tergo inferentium signis clamore sublato, Abiæ exercitum repen-
E tino pavore consternatum opprimere tentat. Hostes eodem quo petebantur dolo contrà in hostes circumfusos utentes, terribili tubarum taratantara, promiscuis virorum clamoribus, quos periculi metus horribiliori boatus strepitu exasperabat, terrorem ingeminantes, trepidos perterritosque eos qui in spem circumveniendi venerant, in fugam agunt. Siccatæ terræ, quæ nunc justo Dei judicio inhonoratæ ignobilesque quodam quasi situ squalent, divinis promissionibus, tantis copiis in aciem concurrentibus, fidem conciliarunt.

F

CAP. XXIX.

De Asa Rege.

ASa post patrem Abiam regni Judaici gubernacula cùm occupasset, pari ne dicam clariore exemplo regni Juda potentiam perpetuæ hominum memoriæ sacravit. Trecentis enim millibus scutis hastisque armatorum hominum de Juda, ducentis & octoginta de Tribu Benjamin millibus constantem exercitum,

con-

contra Zara Æthiopum Regem, qui decies centenis millibus, innumerabilique curruum adparatu vicinos agros populabundus vastabat, educit, contrafistit, hostem fundit fugatque, nec alter quàm pecudes ad stabula redire cogit. Eam regno tuo gloriam conciliasti, dum divino brachio innixus, invicto animo contra mala audentior incederes, quo sustentamento subtracto, atque in ejusdem locum Syriæ Regis auxilius repositis, simul cum pietate potentiæ bellicæque gloriæ naufragium simul fecisti.

CAP. XXX.

De Amasia Rege Juda.

CVi liceat hic maximi animi validissimæque potentiæ virum Amasiam Regem indictum pertransire? Stimulatus hic Assyriorum injuriis, qui exitialibus cladibus totam Judæam adfecerant, Regemque patrem, ademto omni imperii auctoritatisque honore, etiam vulgi manibus furorique interficiendum exposuerant, collecto ex Juda & Benjamin Tribubus trecentorum (quos ipse ætatis flos commendabat) millium numero, stipendioque centum millibus Israëlitarum in belli societatem adscitis, nuper patre regnante acceptam cladem multorum millium cæde expiavit.

CAP. XXXI.

De Ozia.

NOn parum quoque hic gloriæ regno suo adjecit; iisdem enim quibus pater vestigiis insistens, gravissima eruentaque cum Philistim Arabibusque, perpetuis incursibus observata occasione in regnum Judaicum irrumpentibus, bella exercuit, atque tanta virtute contudit, ut munitissimas Ægypti fauces, potentiæ virtutisque existimatione terrore non modico quassarit. Exercitum trecentorum millium omni armaturæ genere munitissimum duxit, præterque cæteros hac laude insignes, munificentiæ quoque gloria emicuit: universum enim exercitum clypeis, hastis, galeis, loricis, arcubus, reliquisque quæ præsens bellum postulabat, sua liberalitate insignem in prælium dimisit. Sed heu te lætiùs arridentis fortunæ facies in exitium quoque ut patrem præcipitavit!

CAP. XXXII.

De Zorobabele Judæorum principe.

IN servitutis infamiam molestiamque sub Nabuchodonosore Babyloniorum Rege Judæi traducti, universa regione, ipsaque Hierosolymorum urbe hostiliter direpta, infinita hominum multitudine vario Martis eventu cæsa, principibus interfectis, post septuaginta servitutis annos, quanta (dii immortales!) Cyro annuente multitudine patriam repetierunt, ut nil aliud ab Assyriis accepta clades, perpessa servitutis incommoda, quàm ut clariore potentia jam collapsum instauraretur imperium, efficisse videantur. Sexcentis enim atque eò ampliore numero, hominum millibus, Judaici regni reliquiæ commutatæ, insigniori potentia fumantia ipsius Hierusalem mœnia roborarunt, atque in eas flammas jam dudum sopiti exarserunt cineres, ut non multò post, cùm fortunæ gratulandi causâ Hierosolyma contenderetur, cuntium multitudo, qui duodecimum annum attingebant, ex Tribu Juda & Benjamin, quater mille millium numerum, teste Josepho *lib. 2. cap. 1.* Levitarum quatuor millia septuaginta, mulierum infamiumque promiscua multitudo quadraginta millia & eò ampliùs efficerit.

CAP. XXXIII.

De undecim Tribuum cum Tribu Benjamin conflictu.

ÆTernam quoque posteritatis memoriam undecim Tribuum cum Benjamin conflictus ob ingentem belli adparatum meretur, qui cùm ex nefario scelere originem traxerit, eventum quoque tanta impietate dignum habuit. Cùm fortè virum Levitam in Gabaam cum uxore hospitium receptum adolescentes quidam ætatis ardore fervidi conspexissent, formæque illectamentis in Veneris furias exarsissent, noctu fores pulsare, seni hospiti cædem minitari, ni peregrina ilico reddatur. Quam cùm frequenti inscensione per totum noctis spacium exagitatam animi deliquio exanimassent, vir quo sceleris fœditate, spectaculique atrocitate Tribuum animos in ultionem raperet, in duodecim partes uxorem dissecuit, atque cuique Tribui partem spectandam exhibuit. Qui omnes iracundiæ adfectu ob insoliti sceleris fœditatem concitati, injuriæ auctores ad supplicium sibi dedi postulant: quod nisi fiat, ferro se tantum nefas expiaturos minitantur. Cùmque Gabaonitæ adolescentum nobilitate permoti se quod petebatur minimè facturos renunciassent, extemplò jusjurandum, non nisi confecto bello quemquam tecta subiturum, inter Tribus undecim sancitur, quadringenta educuntur virorum millia, ut quod paucorum pœna non poterat, communi excidio expiaretur. Committuntur acies. Vincunt quorum arma justiore causa commendabantur. Cadunt Gabaonitæ, atque eo quidem exemplo ut de Tribu reparanda communi auxilio sit laboratum. Sic Lucretiæ Romanæ pudicitia, Bruti vindicis pietas, hoc exemplo æquata sunt; belli Romanorum pro tuenda pudicitia gesti magnificentia hoc adparatu etiam longè est superata.

CAP. XXXIV.

De excidio Hierosolymitano sub Tito Vespasiano.

OMni ætati, omni memoriæ lamentabile illud Romanorum cum Judæis gestum bellum insignia veteris populositatis exempla occinere non desinet. Vix unquam tantâ populi pervicaciâ pugnatum est, vix tantam Populo Romano molestiam quisquam exhibuit. Quoties intestinis inter se conciderunt odiis? In quot partes miseræ urbis viscera distracta? Quot passi Assyriorum, Ægyptiorum, Æthiopum, Moabitarum, Palæstinorum, Madianitarum, reliquorumque qui latera regni hostilibus armis toties pulsarunt, irruptiones? Pompejum, cui terræ mariaque omnia subjecta parebant, Antonium illum belli fulmen, Cestium, Herodem, cæterosque bellicâ gloriâ insignes imperatores quanto animo sustinuere? Per omnes terras cædibus exagi-

exagitati, dissensionibus intestinis, exterorumque A bellis fracti, quanta tamen multitudine funesto illo sub Tito excidio horribiles adparuere? Præter captivorum nonaginta & septem millia, decies centena millia, quos partim famis violentia, partim pestifera lues, insepultorum foetore ipsas etiam auras funestante, partim hostilis ensis hauserat, post innumeros casus, quibus justa Dei ira in ipsos superveniente multis ætatibus exagitati sunt, reliqua Romanorum gloriæ permanserunt. Neronis autem imperio multò floridiores civitatis vires fuere inventæ: Pontificibus enim in Cestii gratiam ipso Paschæ festo multitudinem numerantibus, vi- B cies centena ac septingenta hostias offerentium millia inventa sunt. Hæc quidem admiratione singulari digna forent, licèt nullis bellorum intestinarumque dissensionum remoris florentis regni cursus foret impeditus. Nunc in tantis omnium nationum odiis, quibus in hanc maximè Gentem laboratum est, hæc adparuisse exempla, quis admirari satis queat unquam?

Cap. XXXV.

C

De Regibus Cananæorum.

DVm Judaicarum rerum narrationi immoror, stili cursus retro flectendus est, videndumque quis rerum status eis terris fuerit, antequam in Judæorum sortem concessissent. Hunc cruentissimæ clades, quibus, dum patriam retinere coguntur, affecti sunt incolæ, tanquam (π) γεγοῦς quod dici solet nobis indicaverint. Ex unica Cananæorum natione cætera colligo, qui peregrinorum vires in dies invalescere ægrè ferentes, cùm tanquam ad prima incendii nutrimenta exstinguenda concurrissent, exercitu armatorum tercen- D tum millium, decem equitum, duorum curruum millium, horribiles insurrexere, quæ omnis belli tempestas Josue fortissimi imperatoris virtute, divino consilio freta, quo equos hostium subnervari, currus incendi jubebatur, præter quos aut fuga servarat, aut montium latebræ tuebantur, exstincta est. Sic dum nimia potentia velut œstro incitati divinis reluctantur consiliis, immodici fastus æqua pependere supplicia.

Cap. XXXVI.

E

De Staurobate Indorum Rege.

NVlla res efficaciùs Indiæ populositatem comprobat, quàm quòd in summis rerum regnorumque tumultibus unica hæc gens ab omni belli contagione secura absuerit, nisi Semiramidis ambitioni atque Alexandri tantùm potentiæ secus fuisset visum. Sollicitavit uterque innoxiam placidaque quiete contentam gentem. Verùm quanto cum dedecore quantaque exercitus jactura uterque fugit? Invasi enim à Semirami ter decies centenis peditum millibus, equitum quingentis milli- F bus, curruum centum millibus, ampliores his accivere copias, licèt primo hostium ingressu plus centum millia in servitutem essent abducta. Quid vis multa? Tantam potentiæ suæ admirationem præbuerunt, ut nullus succedentium Regum, prioris fugæ ignominiam novo pugnæ periculo eluere auderet; nec immerito, cùm à nobilissimis Scriptoribus quinque urbium millia ab his habitari sit proditum.

Cap. XXXVII.

De Cuphtibus & Gandaris Indiæ Populis.

CElcberrima illa Alexandri in Indiam expeditio maximam & terræ & genti potentiæ æstimationem conciliavit, quem tot victoriarum numero gravem & si non apertà fugà, difficultate tamen validissimam gentem subjugandi rejecit. Nihil eorum vires Cleophidis Reginæ, cujus non modica in iis terris erat auctoritas, labefecit defectio; Nihil Pori præcipui Indorum Regis infœlicissima pugna; Nihil Adrestæ, Gesteani, Præsidæ cum totis exercitibus cæsi, publicam gentis majestatem fregere. Vnica Guphitum natio, quæ ducentis equitum millibus in finibus suis Alexandrum operiebatur, tantos spiritus, tantam juvenis regnandi cupiditatem mole sua retudit. Nec molliores ad Gandaros aditus sibi repperit, qui intrepidi quoque eam per terras sese effundentem tempestatem audiverant. Vt enim quatuor elephantorum millibus eos in armis esse audivit, universæ Indiæ potiundæ spe delapsus, totius Orbis victricia arma aliò illinc coactus est convertere.

Cap. XXXVIII.

De præcipuis Indiæ Populis.

ATque hæc quidem cùm belli vigeret necessitas adparuerunt. Cæterùm ex septem Tribubus, in quas ea gens divisa fuisse dicitur, unicum militiæ ordinem, quem perpetuò regia sovebat liberalitas, tam uberem virorum proventum largissimo quasi sinu effudisse majoris miraculi vires habebit. Gandaridum Calingarumque Regi (quorum regio Parthalis vocabatur) LXX. peditum millia, equites mille, elephanti septingenti in procinctu excubare sunt soliti. Quin & ejusdem gentis Populi Modubæ, Molindæ, Preti, Calissæ, Sasuri, Passalæ, Colubæ, Orzulæ, Abali, Taluctæ, Regi suo quinquaginta peditum, equitum tria millia ad quosvis belli tumultus suppeditabant. Validior his gens Andaræ Regi præbebat peditum centum millia, equitum II. millia, elephantos mille. Sed omnium in India potentiam claritatemque antecedunt Prasii, qui Regi suo peditum sexcenta, equitum triginta, elephantorum novem millia, per omnes dies stipendiabantur. Sed ingressi itineris longitudo hinc aliò gressus jubet maturare.

Cap. XXXIX.

De Æthiopia & Zara Rege.

QVid nunc de Æthiopum populositate dicam? aut quo stili honore ejus gentis potentiam celebrabo? Quam reliquæ gentes cladibus instaurandisque bellis gloriam meruere, hi unico hoc nomine in se transtulerunt, quòd nullius unquam exteri Regis servitutis jugum collo suo suscepe-rint. Cujus rei quidam ementitas etiam quasdam regionis causas attulere, cùm minimè interiora Æthiopicæ potentiæ sacraria perscrutati, ejus rei causas reperire nequivissent, vano nimirum fictitiorum deorum cultui adsignantes, (cui præ cæteris ea gens deditissima esse solet) quod potentiæ oportuit tribuisse. Quos cum maximis copiis potentissimi Orbis Monarchæ invaserint, nihil aliud, quàm quòd gentis vires manifestio-

A festiore comprobarint testimonio, effecerunt. Quanta mole, quanto animo Cambysem amisso exercitu in summam infamiam atque in extremum vitæ periculum conjecere? Semiramidem, cui par rerum gestarum fama, consiliique militatis promtitudo animos addidit, repentina fuga, vix ingressam excedere compulere. Ne Herculi quidem ipsi etiam inferi Regis auso turbare penetralia hoc aditus patuit. Dionysius quoque cùm cædibus Indiam fœdasset, hic crudelitatis suæ limites constituere coactus est. Atque ut summâ in aliorum armis propulsandis potentiâ clari fuere, ita ab aliorum limitum affectatione fuerunt alie- B nissimi, & ut tuendi propria curâ laborabant, ita de aliena tranquillitate sollicitanda non admodum anxii fuere. Zara tamen Rex resides jam ab omni bellico exercitio animos in Judæorum fines introduxit, veteremque continentiæ laudem novo tyrannidis tuendæ propagandorumque limitum studio mutavit. Hic quanta se belli tempestas subitò effudit. Decies centenis hominum millibus, trecentis curribus in Judaici regni limites prorupit, superatisque regni ejus propugnaculis in Maresam minitantes produxit copias, inopinaque trepidatione exterritum Asam, qui tum Judææ præerat, C ad pugnam excivit. Castra castris collata sunt. Eductæ utrinque in aciem copiæ, cùm hunc immodicus belli adparatus, illum innocentiæ libertatisque tuendæ studium in furias concitaret, ex utraque parte validè impressa concrepuere arma, ancipitique victoria pugnatum est, dum cælo demissus pavor subita trepidatione hostium perstringens pectora in effusam tantos apparatus fugam conjecit, docuitque quantò pacis studium bellicis curis esset commodius.

D

CAP. XL.

De Antiocho Magno Syriæ Rege.

ERit quoque in vetustatis laudem Antiochi exercitus referendus. Trecenta huic peditum millia fuere, equitum falcatorumque curruum non minor numerus, elephanti quatuor & viginti. Quid vis amplius? Tanta fuit hic copiarum fiducia, ut non tàm de belli discrimine & victoria, quàm de victoriæ præmiis etiam ante prælium cogitarit. Insulis occupatus ocia & luxus quotidianasque sub sericis auratisque tentoriis, jam de belli E eventu securus, agitabat commessationes. Hujus atque Romanorum arma apud Thermopylas M. Glabrione Consule inter se collisa gravissimè concrepuere, quo tonitru ultra quadraginta millia ex regio exercitu adflati concidere. Qua in re cùm Romanorum esset tentata virtus, ad pacem Regis consilium spectare cœpit, quod cùm iniquioribus legibus gravatum concidisset, reparatis copiis multò terribilior subitò adparuit. Hannibal nativo ab incunabulis ipsis juramento sancito odio in Romanos ardens instructissima classe cum Romanis infeliciter concurrit. Hac clade novo ac uberiore supplemento sarta ad Mæandrum amnem ac Sy- F pilum montem (incredibile dictu) trecentis peditum millibus, equitum falcatorumque curruum pari numero consederat. Sed nimbosus aër humore arcus fundasque ac jaculorum amenta emolliens, ipsaque magnitudo sibi obstans, Romanis fugandi uberrimam materiam præbuere. Tantis copiis non aliud effectum est, quàm quòd victoris virtutem splendidiore triumpho honorarit, ac terribilem illum Xerxis in Græciam adventum fœdissimo eventu in hominum animis fugacissimus imperator renovarit.

CAP. XLI.

De Mithridate Rege Ponti.

PLorimum quoque splendoris nobilitatisque admirandæ vetustati Mithridatis potentia, calamitatibus illustrior, damnis clarior atque terribilior resurgens, conciliavit: cujus magnitudo non suæ ætatis tantum, sed omnia superioris ætatis regna, infracta virorum virtute superavit. Nec est cur in conjecturarum biviis, ut his dictis fides concilietur, errabundus vager, cùm atrocissimum cum omnium gentium victore Populo, tanto Vrbis pavore, bellum gestum, locupletatissimum ejus potentiæ exhibeat argumentum. Satis fuit Pyrrho quatuor annis Romanam exercuisse virtutem, Hannibalis odium, cum ipso propemodum mammæ fructu imbibitum, XVI. anno irritum cecidit. Hic per annos quadraginta sex horrido pavore Vrbem territavit, ac sæpius profligatus, terribiliore adsumta specie (velut hydræ capita uno resecto uberiùs olim à Poëtis dicuntur suppullulasse) in arma denuo resurgit, neque Syllæ fœlicitate, Luculli virtute, Pompeji magnitudine, cujus adventum & Caspia regna Mæoticaque tellus horruere, potuit prohiberi quo minus in avito regno vitâ decedens, filium hæredem reliquerit. Quem Orbis terrorem & cœlestes minæ, & inconsueta cometæ portenta miseris denunciaruot mortalibus. Sexaginta enim dies per utrumque & nativitatis regnique auspiciorum tempus tristi incendio, quo cœlum ipsum conflagrare videbatur, cometa rutilantibus inhorruit crinibus, qui fulgore ipso Solis nitorem offuscare videbantur, ut dii ipsi ad tanti incendii flammam, quam cometa præsagire videbatur, restinguendam totius Orbis vires convocasse videri possint. Tanto impetu undiquaque tentatum ejus fuit regnum. Romanorum Prætores, qui finitima circùm loca regebant, Cassios, Manius, Appius, diversis itineribus quà proximum erat, ad gliscentis belli flammas sopiendas, in Mithridatem insurgunt, quilibet quadraginta virorum millium viribus suffultus. Aderat & Nicomedes, quem præcipuè exoriens adflarat incendium, peditum quinquaginta, equitum sex millia secum agens. Mithridates ex propriis regionibus peditum ducenta, equitum quingenta millia armavit. Naves cataphractas trecentas, dicrotas centum, cæterarum ingentem traxit adparatum. Latissimè secundo fortunæ successu serpentem Regis furorem Sylla cum quinque legionibus missus compressit, atque ni cum Mithridate illi res fuisset, totius belli alea hoc prælio jacta fuisset. Siquidem ex centum viginti millium exercitu vix è fuga decem millia recollegit Archelaus belli præses. Sed quid momenti tanti exercitus cæde est factum? Octoginta statim hominum millia in stragis acceptæ supplementum Archelao in Græciam mittuntur, quibus simili quoque eventu absorptis, non tàm exercitus reparandi diffidentiâ, quàm nimiâ imperatoris Romani fortunâ permotus, ad pacis conditiones animum adjicere cœpit Mithridates. Sed nimia luxuriantis regni fœlicitas inita pacis fœdera modico interjecto tempore disrupit, cùm durissimis à Sylla præscriptis conditionibus subjectam se iniquè pateretur. Sed ab hac quid magni, quid horrendi exspectandum fuit? Exercitum enim, quem strages reliquum fecerat, victori tradendum, omnemque belli gesti impensam solvendam, atque intra regni paterni terminos regium cohibendum imperium, conditiones latæ mandaverant. Sed quid hujusmodi frænum potentiæ ejus injectum aliud effecit, quàm ut ter-

go denuo insidens sellor graviori impetu excuteretur, Murena præsidio relictus vinceretur, Bosphorus Achæique qui ultra sunt in regni Mithridatici ditionem redigerentur, Cotta in Europam progressus Bithyniâ expelleretur? Nec fatis fuit Europam bellicosissimorum peditum centum quadraginta millibus vastare, ni & eodem tempore Eumacho ingentibus copiis stipato Phrygiam, Pisidas, Isauros, Ciliciam invadendi datum esset negocium. Sed ut tempestas hæc atrocissimos habuit impetus, sic Luculli virtute brevi tantæ bellorum minæ in cassum ceciderc. Fame enim jamdiu pressum fugientemque Eumachum assecutus, Æsopum Granicumque amnes trucidatorum multitudine cruentos reddidit. Nec mitior Regis cum mari pugna: centum enim navium classem, adparatu bellico gravem, in Pontico mari adorta tempestas, tam fœda strage laceravit, ut navalis belli instar efficeret. Planè quasi Lucullus quadam cum fluctibus procellisque societate inita debellandum Regem ventis tradidisse videretur. An quicquam à tot cladibus adfecto Rege deinde exspectas? Imò in Cyzici obsidione plus quam trecenta hominum millia fame & morbo amisisse fertur. Quadraginta rursus peditum, equitum trium millium exercitu quasi resumtis viribus denuo contra hostem vadit: quibus quoque simili fortuna profligatis, avaros militum animos sparso per vias auro ab insequendo se continuit. Neque hæc illum calamitas fregit, cui etiam tum delectu habito, ad septuaginta peditum millia, equitum triginta millia habere licuit. Subitò Romanos de rebus ejus propemodum securos adgreditur, atque quingentis occisis reliquos primo prælio in fugam vertit: acrius prælium repetens, servitiis etiam ipsis in libertatem vendicatis, genu saucius atque sub oculo sagittâ ictus, pugnam intermittit. Quo curato Romanos consecutus fœdissimâ fugâ, tribunis militum quatuor & viginti, centurionibus centum quinquaginta interfectis, dissipat, conversusque deinde ad proximas gentes, totum ferè Orientem & Septentrionem ruinâ suâ involvit: Iberi, Caspii, Albani, & utræque sollicitabantur Armeniæ, & quanquam victus debellatusque victoriam cogitare non destitit. Multum sanè admirationis per tanta temporum intervalla gestum cum clarissimis imperatoribus bellum sibi vendicabit. A quibus acceptas clades novis victoriis strenuissimè resarcivit sæpissime. Nam L. Cassium, Q. Appium, Manium, Attilium Rom. duces, captivos ad ignominiam circumduxit; Fimbriam, Murenam, Cottam, Fabium insuper ac Triarium prælio vicit, ita ut quamquam victus quo regni sui ruinas consoletur, affatim habeat.

Cap. XLII.

De Tigrane Armeniorum Rege.

AVsus Tigranes, animos secundis rebus tollentes Romanos, virium multitudinisque fiducia fretus invadere, infestissimumque Urbi Romanæ Mithridatem pristinâ potentiæ gloriâ exutum viribus suis protegere, repentino tumultu ad trecenta hominum millia, Cappadociæ ruta innectens, in arma rapuit, etiam quibus terrarum orbis cedebat furorem in se lacessere ausus. Nihilominus tamen quod armis non poterat, victoris clementia obtinuit.

Cap. XLIII.

De Hierone Siciliæ Rege.

QVÆ ætas non miretur insperatum Hieronis Siciliæ Regis adversùs Romanos belli adparatum? qui ducentarum viginti navium classem, ab excisa arbore quadraginta diebus paratam, è portu in altum eduxit. Quæ tamen adparatus celeritas nil aliud quàm præmaturæ victoriæ palmam Romanis tribuit, ut priùs se victum, quàm hostem vidisse ipsemet fateretur.

Cap. XLIV.

De Syracusis Siciliæ civitate.

NEque æquum foret Siciliam ab hujusmodi laudis participatione nostro silentio alienam reddere, quam ab unius urbis Syracusarum potentia æstimari volumus, ex qua Dionysius peditum centum viginti millia, equitum millia duodecim armavit. Nec minor navium classis maria obtexit; magnarum enim navium, partim triremium, partim quinqueremium quadringentarum classem ex unico eduxit portu. Non exclamem, O tempora! O urbem bellorum adparatibus populique multitudine florentissimam!

Cap. XLV.

De Parthis.

INter memoratissima ac opulentissima Assyriorum, Medorum, Persarum, ac Bactrianorum regna, summæ antè ignobilitatis res Parthica enascens, magnificam & genti & vetustati gloriam conciliavit. Quare & ea nobis in vetustatis laudem nominatissimi exempli loco adducetur, quippe quæ sola, cùm jam omnia Romanorum armis cederent, iis non tantùm par, sed etiam victrix trinis præliis à maximis gestis ducibus exstitit. Cùm duæ Romanæ legiones cuivis terrori satisfacere posse crederentur, Crasso undecim legiones in hos ducendæ, equitum quatuor millia, levis armaturæ par equitibus numerus est adsignatus. Qui cùm tanti exercitus strepitum in se agi audissent, inanes ridentes minas etiam alienorum invadendorum curâ atque occupationibus sese implicuerunt. Periculosissimo enim cum Rom. suscepto bello, Orodes Rex Armeniam populans, Surenam quendam auctoritate sibi facilè secundum impigrum ducem præficit. Tanta Barbaro multitudinis opinione inerat securitas. In apertos campos deductum Crassum in grandinis modum cælo præcipitatis telis obruit, immodicamque Consulis cupiditatem ipsius &, quod miserabilius, undecim legionum strage expiavit. Neque mitiùs Antonium, quo ea ætas audaciâ, tolerantiâ, militaris rei peritiâ, corporisque viribus superiorem non temerè quenquam habuit, excepere. Licèt gravissimum sub Crasso acceptum esset vulnus, exercitus omnis cum ducibus omnibus à Cassio Crassi quæstore, ac pòst à Ventidio attritus, Rex quoque Pacorus esset cæsus, horribiliores denuo belli undas sceleratissimus Phrahates excitavit. Antonio sexdecim validissimarum legionum agmen agenti, cujus arma ultra Bactrianos extimuerunt & Indi, iterum 400. equitum millibus occurrit, atque in eas fortissimi imperatoris res angustias conjecit, ut Artabazes maximus Armeniorum Rex,

qui

qui auxiliares Antonio copias junxerat, desperatis Romanorum rebus, trepidus in regnum refugerit. Quas angustias etiam Antonii ipsius confessio comprobavit; nam satellitem sacramento adactum compulit, ut eùm jussisset se mucrone transfigeret, caputque corpori ademtum cum confusis corporibus confunderet, ut nec vivus capi, nec mortuus dignosci ab hostibus posset. Nam & milites cùm in loca ab hoste secura, multis repentino incursu cladibus acceptis, pervenissent, non aliter quam tempestatibus jactati è pelago intuentes terram, sese passim prostraverunt, ac ad lachrymas ex nimia lætitia ortas & mutuos complexus atque aggratulationes sunt versi. Sed quid conjecturis rem persequor, eùm inter initia surgentis ejus regni Arsaces primus conditor, populositatis ejus gentis, bello cum Antiocho Seleuci filio centum peditum millibus, viginti equitum, gesto, locupletissima exhibuerit argumenta.

CAP. XLVI.

De Gallia.

QVid dicam de Gallica terra olim fortissimorum hominum fertilissima? cujus agri feracitas licèt nulli præstantia facilè cederet, abundantem multitudinem nec alere, nec Ambigatus Rex, virtute atque auctoritate maximè pollens, in officio continere potuit. Hic prægravante turba regnum exonerare cupiens, Belloveso ac Sigoveso sororis filiis impigris juvenibus quantum vellent hominum multitudinem exciere permisit, quibus in exteras terras deorum auguriis datas deferantur. Sigovesus sortibus Hercynios saltus insedit, Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam dii dederunt viam, qui Alpium coelo junctorum jugis superatis, fusisque juxta Ticinum amnem Thuscis, qui tum venientí occurrebant, clarissimam urbem Mediolanum condidit. Semel inexpugnabili Alpium celsitudine devicta, novis semper copiis priorum sequentibus vestigia, tota inter Alpes & Padum loca armis tenuere. Recenti tandem augmento fulti, etiam Padus trajicitur, Hetrusci & Vmbri pelluntur, Vrbs tot devictarum gentium spoliis onusta obsidione cingitur, atque memoratissima clade absorbetur. Cæterùm ea quæ Hercyniam sylvam insederat tempestas paulatim Pannoniam occupavit. Quæ cùm perpetuo in bellis gerendis successu esset usa, altiores spiritus erigere cœpit. Quare pars Græciam, pars Macedoniam, omnia ferro ignique depopulantes, & quacunque irent obstupefactos incolarum oculos in se rapientes, non terrore tantùm, sed & corporis virtutisque admiratione pleraque sibi subjecerunt, effectumque ut & Reges nondum bello lacessiti ad pacem atque firmanda fœdera ingentem bis offerrent pecuniam. Solus Ptolomæus Macedoniæ Rex, avitâ gloriâ ac veteribus Macedonum terrarum victrieis, virtutis insignibus animos tollens, intrepidè eum Gallici exercitus terrorem imminentem audiverat, quem hostes juvenili temeritate exsultantem atque in aciem egressum, ad perpetuam Macedonici regni infamiam, multis vulneribus saucium capiunt, caputque tota acie ad Macedonum terrorem lanceæ impositum circumferunt. Eousque tandem vecors illeanimi furor progressus est, ut hominum spolia fastiditis, impias manus templorum direptionibus incestare meditarentur. Ea enim fuit hominum colluvies, ut virium fiduciâ etiam deos ipsos contemnerent, sacrilegiaque sua ne à iis quidem puniri posse crederent. Tanta enim eorum fœcunditas fuit, ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent, denique neque Orientis Reges sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserint, neque pulsi regno ad alios quàm ad Gallos confugeriot. Quàm autem falsò eos hujuscemodi habuerit opinio, exitus declaravit: ex tanto enim exercitu nemo victor ad patria arva remigravit; ad unum omnes cœleste Numen, sacrilegu pœnas exercens, diversis cladibus absorpsit.

CAP. XLVII.

De eadem.

SEd hæc parva videri possint, trecentis hominum millibus levatam Galliæ annonam, nisi his omnibus diversis prœliis à Camillo, Manlio, L. Valerio & Dolabella sic cæsis, ne quis exstaret in ea gente qui à se Vrbem incensam gloriaretur, novum rursus examen prosiluisset, quod partim animi feritate, partim numero fretum, aliàs sæpe, maximè autem Britomaro duce, lumbos baltheis se non soluturum sacramento confirmarat, ni Vrbe secundùm capta Capitolium adscendisset. Non illud prioris multitudinis clades deterruit, nec exhausta jam funeribus Gallia tantis inceptis quicquam derogavit. Et jam novis ruinis erat pridem incensæ Vrbis flammas oppressurum, ni Æmilius, furore represso, tanto sceleri obviam ivisset, atque captum à juramenti religione in Capitolio discingens liberasset. Neque hi tertiùm licèt recenti hac clade copiis debilitatis, novis atque inexhaustis supplementis terribiliores resurgentes Ariostonico duce, de incendendæ Vrbis consilio quicquam remiserunt, tanta spe atque vincendi fiducia, ut Marti torquem ex Romanis fundendis voverint. Impii hujus conatus repressi, tu Flamini, gloriam tibi habeto. Ne hujus quidem pugnæ infelicissimo eventu impediti, sub Virdomaro Rege quartùm arma resumunt: hanc pugnam à Marcello Jovi Feretrio tertia post Romulum opima dicata spolia claram omnibusque sæculis memorandam effecerunt. Non summa hic admiratio occurret, toties belli alea infœlicissimè tentata majoribus copiis acceptam cladem resartam esse, toties victis recentes suffecisse milites, tot eladibus fractam Galliam non tantùm juvenili vigore stetisse inconcussam, sed novis semper belli minis ipsos etiam victores territasse?

CAP. XLVIII.

De bello Cimbrico.

AGe Cimbricus quoque terror quantam inexhaustæ viris Galliæ gloriam tribuit, qui ab extremis ejus finibus profugi, Teutonis Tigurinisque quos idem furor agitabat adsumtis, novas sedes toto Orbe quærebant. Hi terra sibi à Silano atque Senatu Romano negata, quòd eo tempore Respublica Agrariis legibus perniciosissimè contenderet, precibus negatum locum ferro sibi aperire constituerunt. Opponentes se Silanum, mox C. Manlium, deinde Cæpionem facili victoria in fugam conjectos trinis castris exuerunt. Et jam immaturo excidio Romanum erat lapsurum Imperium, ni tertius Romanæ Vrbis conservator Marius eo contigisset sæculo. Qui impetuosam Barbarorum violentiam levi certamine expertus, militem seu timore, seu commodioris rerum agendarum occasionis exspectatione, in castris continuit. Mora Romani militis altiùs animos erigentes Barbari, etiam castra adoriuntur, quæ cum frustra oppugnassent, pars vulnerati, pars pilis obruti in-

increpantes discessere. Tum primùm quæ tempestas in montibus consedisset, adparuit. Totos sex dies Marii castra prætergrediebantur, ecquid habeant quod uxoribus mandari per se velint milites irrisoriè interrogantes. Tanta capiendæ urbis fiducia tumentes Marius à tergo adgressus in loco quem Sextias aquas vocant oppressit, quâ pugnâ horum plus quàm decem Teutonum myriades sunt absorptæ. Cùm noo minore interim (licèt hoc terrore sublato) Catulus, qui in Cimbros secundo agmine Alpes superare nitentes exercitum duxerat, umore quateretur, collegam Marium, eoque sese transitu prohibere eos diffideret, victricibus armis adsit quam primùm per litteras commonefacit. Hic primò Gallicæ patientiæ adparuerunt exempla: ut enim robur elationemque animi ostentando Romanorum castris terrorem incuterent, nudi per altissimas oives atque Alpium glacies incedebant, & cùm non paulo difficilior descensus quàm adscensus foret, novo inusitatoque modo huic miseriæ occurrerunt. Scutis latissimis corpori suppositis per præcipitia atque locorum abrupta ex alto in descensum ferebaotur. Objecta & altera huic terrori fuit difficultas flumen Athesis, quem non ponte, non navibus, sed giganteâ violentiâ, tumulis vicinis evulsis, montiumque præruptis, vastissimis trabibus flumen oppletum transiere. Eam spirantes ferociam si Vrbem accessissent, ultimtts ille dies regno gentique fuisset. Qua sensim natura cœli, vini deliciarumque dulcedine languescente, Marius molliores ad eum terrorem delendum aditus inveoit. Dictus pugnæ dies. In aciem progressum est: Catulus viginti duxit millia, Marius duo & triginta; Barbarorum acies quoquoversus per triginta extendebatur stadia. Variè diu certatum est victoria. Tandem & ipso æthere Romanis militante, horrenda Barbarorum strages editur. Pars furiis acti sibimetipsis cruentas manus intulere, partim fugientes à fœminis suffocati sunt. His casibus licèt innumerabilis multitudo ceciderit, captæ tamen sunt sex myriades, cæsi ultra centum millia. Tertium Tigurinorum agmen, quod quasi subsidio Norica insederat Alpium juga, in diversa lapsum fuga ignobili evanuit.

CAP. XLIX.

De eodem.

SEd quid moror? Omnibus his bellum contra C. Julium Cæsarem decem annos gestum, omnes omnium propemodum gentium copias noo parùm excedens, fidem adserat. Hic si aliàs unquam non pro imperio, sed pro salute dimicatum est. Siquidem cùm jam Romani per omnes terras victricia circumtulissent arma, se tutos nisi Galliâ quoque domitâ planéque contusâ fore desperarunt. Tantam fera barbaries proximis præliis in victorum animis virtutis multitudinisque reliquerat admirationem, ut si is denuo furor per Alpium juga infestis agminibus majorum repetens pœnas sese effudisset, Italiam totius Orbis victricem turpi fuga Romani fuerint relicturi. Sic enim, ut inquit ille, semper Romani habuere, omnia virtuti suæ pervia esse; cæterum cum Gallis non de imperio, sed saltte se pugnare solitos. Prima belli tempestas ab Helvetiis, angustioribus quàm pro tanta multitudine limitibus clausis, est orta. Quos, ne cuiquam spes in patriam reditus foret efferata rabie incensis mœnibus, se per Galliam trecentis sexaginta hominum millibus effundentes, non aliter quàm ad stabula pecudes domum redire coegit. Quo conatu represso, horribilior denuo belli facies e Gallia adparuit; Belgæ enim fortissimus totius Galliæ populus, senescentis apud se Romani exercitus tædio in arma conjurant, inter quos Bellovaci, quorum prima & virtus & auctoritas, hominumque numerus erat, ex sese lectissima sexaginta hominum millia armarunt; Suessiones quinquaginta, totidem Nervii, Atrebates quindecim, Ambiani decem, Morini quindecim, Menapii septem, Caletæ decem, Velocasses & Veromaodui totidem, Aduatici viginti novem, Condrusi, Eburones, Cæreses, Pœmani quadraginta millia dicto citiùs constarunt. Quæ copiæ castra latitudine ampliùs millia passuum octo patentia, Cæsaris adventum exspectantes, insederunt. Levi tandem conflictu Romanorum virtutem Cæsarisque fortunam experti, cùm retro domum quisque inordinato agmine rueret, maturam hosti victoriam, sesque quantum erat diei spacium cædendos præbuerunt, ut terribiliores-ne ante conflictum, an nunc despicatiores Romanis sint habiti, haud facilè dixeris. Ac clade hac nihil debilitatos libertatis vindicandæ spe Vercingentorix ille corpore, armis, spirituque terribilis, coactis peditum circiter ducentis quadraginta millibus, equitum septem, in arma concitavit. Ipsis præterea capitibus urbibus firmissimo præsidio munitis, Avarico quadraginta millium, Alesia ducentorum quinquagiota millium, Gergovia, cui maxima belli rabies incumbebat, octoginta millium juventute suffulta. Fœlicem virtute numeroque Galliam, ni eam Cæsaris fortunæ dii in gloriam reservassent.

CAP. L.

De Hispania.

PRoxima è Gallia digressum Hispaniæ nobilissima terrarum regio excipiat, cujus si invictissimæ opinionis exercitus à primis, quibus ea nobilitata est regio, copiis exordium traham, quis non videt quam inextricabilibus Labyrinthorum ambagibus me involverem: deinde hoc quid sit aliud quàm inutili labore ocium nostrum perdere, simul & tædio multitudinis patientiam Lectoris tentare. Omissis igitur fallacis erroris itineribus, mucido jam ex vetustate situ collecto obductis, notiores frequentique pede tritas peragremus semitas. Sic enim jucundior olim transgressi itineris futura est recordatio, & ego faciliori aditu ad animo destinatam metam citiùs pervenero. Maxima autem inexhaustæ multitudinis hæc dedit documenta secundi Punici belli tempore, utriusque partis Romanorum & Carthaginensium exercitibus ei incubantibus, enixéque eam armis retinere conantibus, quo in bello ipsa sibi Hispania stragis fomitem atque alimenta subministravit, dum alternante fortuna cladibus exhaustos novo supplemento subministrato, in spem Provinciæ retinendæ erigeret. Quanta rursus (dii immortales!) Hannibalem vix Hispaniæ appulsum belli tempestas excepit? Carpentanorum, Olcadum, Vacciorumque centum millia gravem rapinis prædaque exercitum turbaruot. Quæ ille ferro incendiisque omnia proterens victor funera edidit? Quot Saguntina miserrima clades populos absorpsit? Quantas sola hujus civitatis devastatio copias hausit? Quanta vero Hispanicæ multitudinis documenta edidit, quæ Hannibalis copias centum quinquaginta hominum millia ad octavum usque mensem sustinuit, ut minimè mirandum sit eam regionem per annos viginti tres arma exercuisse, priusquam servitutis jugum in se acciperet. Hoc præter omnia omnium gentium exempla miraculi habet, quòd cùm intestinis bellis quantumvis validarum gentium frangantur vires, hæc cùm periculosissimo bello in sua visce-

viscera per annos quatuordecim; (quibus pars Romanis fovebat viribus, pars Carthaginensium societatem) ensis sceleratos converterit, firmo tamen stabilique pristinæ virtutis perstitit vestigio. Minimo temporis momento florentissimum illud Macedonum regnum, dum intestino dissidentium hæredum quateretur bello, concidit. Romanum quoque regnum etiam semorissimis gentibus tremendum, quantas sceleratissimo Pompeji & Cæsaris bello ruinas traxit: cum Hispania, quæ tot annos mutuo certarat odio, (hinc Scipionibus, hinc Carthaginensium imperatoribus populos in bella cientibus) ætate tam longa Romana exercuit arma. Atque hæc quidem omnia, non in communione collatis totius regionis viribus, sed alterna conspiratione, prout belli contagio serpserat. Nunquam enim universæ Hispaniæ simul ad bellum insurgendi animus fuit, neque onquam collatis viribus libertatem publicè tutati sunt, sed sola Provinciarum omnium postquam victa fuit se cognovit viresque intellexit suas. Quæ licèt tam segniter bella gereret post ducentos propè annos, quibus insidiatum ipsorum libertati est, Romano tandem paruit Imperio. Quid de Numantia dicam, quæ totius orbis terrarum viribus suffultum populum per totos quatuordecim annos, sine muro, sine turribus, modicè tantùm edito in tumulo sita, non tantùm sustinuit, sed continuis cladibus ita attrivit, ut non nisi ab eo qui Carthaginem delerat tanti hominum spiritus retundi posse viderentur. Viriatus quoque ille ex venatore latro, ex latrone belli dux factus, quantam Lusitaniæ hujus admirationis gloriam dedit? qui armis resumtis per quatuordecim annos, omnibus citra ultraque Iberum Tagumque flumina igni ferroque depopulatis, Romanis, horumque imperatoribus Claudio Vnimano, deinde Nigidio oppressis, libertatem tutatus est. Atque hæc quidem omnia prout privata aliqua injuria aliquam eorum gentem adflarat. Quid facturi? Quas copias producturi fuerant, si junctis auxiliis Martis aleam tentassent aliquando; aut si priusquam in terris suis alienos incubare permisissent imperatores, potentiam multitudinemque cognovissent? Quorum licèt vires in aperta non proruperint exempla, ego tamen eas simili orationis quo cætera elogio prosequar, ac quæ fieri ab his potuere, tanquam si præstita sint sum habiturus.

Cap. LI.

De Africa.

Crispus Salustius celeberrimus Romanæ Historiæ Scriptor; de Carthaginis opulentia gloriaque dicturus, vereatur ne dicendo rem vero minorem efficiat, quanto magis mihi earum cautium periculum, cui exigua orationis vena laborantibus vix emanat guttis, est pertimescendum? quanquam non suis coloribus lineamentisque rem depingere, sed tanquam notis quibusdam positis cujusmodi ea natio claruerit exemplis indicare mihi sit propositum: quæ non aliunde commodiùs quàm ex sumtuosissimis, quæ cum omnium terrarum victore Populo Romano gesserunt, bellis spectabuntur. Non denego interim tamen suam gloriam Coloniis in Iberiam usque ab eodem Populo emissis, Carthaginis Hispanicæ structuræ, victoriis magnificentissimis, quibus Sicilia, Sardinia & quæcunque mari illi adhærent Insulæ occupatæ sunt. Non classi, quâ totius Africæ apparatus copiæ vehebantur, à Duillio Rom. imperatore fugatæ mersæque; cùm tamen eodem tempore ea belli moles in terra hæserit, quæ Attilii Consulis opprimendi spem auderet concipere, cui etiam eventus responsurus fuerat, ni singulari M. Calphurnii Tribuni militum virtute tanta trepidatio esset profligata. Atque hæc quidem in Sicilia. In Africa interim iis copiis enitucre, ut cæde non profligari, sed irritari vires viderentur. Terris omnibus marique excussi cùm nihil præter Carthaginem sibi reliquissent; trecenta castella in littore cum justo præsidio crexere, quæ Attilii Reguli virtute omnia sunt prodita. Prosperè enim hactenus cum hostibus pugnarat Regulus. Magnam juventutis vim ducesque ipsos prælio captos, classem præterea præda triumphisque gravem in Vrbem miserat, ipsumque belli seminarium obsidione urgere, ipsisque Carthaginis portis inhærere cœperat. At ne sic quidem horum potentia convelli dissiparique potuit. In tantum enim subitò duce Xanthippo Lacedæmonio terrorem insurrexere, ut Romanum jam non de bello, sed belli reliquiis conficiendis cogitantem, exercitu fœdissima clade cæso vivum prælio ceperint, atrocissimo exemplo trucidarint, qua re effectum est, ut qui de ipsius Carthaginis mœnibus trepidarant, jam in spem de Sicilia recipienda venirent. His conatibus occurrit Metellus: ejus prælii cladem speciosissimus ex hoste reportatus triumphus Metelli, io quo quatuordecim Africæ duces, centum viginti elephanti populo ostendebantur, docuit. Nec satis. Jam classis per Italiæ maria bellum portans volitabat, quæ tempestatibus oppressa, Africam, Syrtes, omnium imperia gentium, Insularum littora naufragio opplevit. Hic quis tantis cladibus obrutos in nova arma insurrecturos credat? Mirabile visu, sexcentarum navium classe, exercitu, armis, propugnaculisque gravida, Himilcone imperatore prosiliunt; quæ à Luctatio Catulo apud Ægeates Insulas depressæ, totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio operuerunt.

Cap. LII.

De secundo Punico bello.

Tot continuis cladibus qoid effectum est aliud à Romanis, quàm quod adversis calamitatibusque in majorem audaciam evectos Carthaginienses in perniciem ferè inevitabilem armarunt, & quos jam fractos de proprio regno laborare credas, in totius Orbis spem evexerint. Res planè est omni ætati admiranda post primi belli tempestatem, quæ viginti duos annos, non dico cædibus, sed stragibus innumeris editis tonuerat, vix quadriennii concessa requie, multò terribilius cladium atrocitate secundum exortum esse, quod trecenta atque eò ampliùs hominum millia cædibus; quadringentas urbes in Italia per sex & decem annos Hannibale duce incendiis hauserat. Eo tempore maximè Carthaginis vires in apertum prorupere. Ejusdem enim propemodum belli tempore Hannibal 90. peditum, 12. equitum millia Iberum traduxit; Saguntoque Romanis confœderata, octo mensium obsidione capta, invia Italiæ claustra Alpes nubibus junctos transcendit: Scipionem apud Ticinum, apud Trebiam Sempronium Longum; Flaminium apud Trasimenum, Paulum & Varronem apud ignobilem vicum Cannas superavit, & Hispaniam, quam à Rom. Legatis sollicitari audiverat; Hasdrubale fratre, præsidioque peditum Afrorum XI. mille, octingentorum quinquaginta Ligurum, trecentorum Balearium, non contemnendi qooque equitum numeri, elephantis quatuordecim, classe quinquaginta quinqueremium firmavit. Erant & octodecim

decim peditum millia, funditores octingenti, equites mille ducenti patriæ præsidio relicti; si fortasse quid novi se absente emersisset. Neque segniùs interim illos Siciliæ recipiendæ spes sollicitabat; sub idem enim tempus navium longarum quinque & quinquaginta classis in magnum Syracusanum portum ex alto decurrere. Himilco quoque viginti quinque peditum millibus, tribus equitum, duodecim elephantis Heracleam cæterasque ejus oræ civitates sollicitabat. Asdrubal Gisconis delectu habito, brevi cladem à Scipionibus acceptam novo supplemento restituit, atque de integro belli fortunam de Hispania recipienda tentavit. Hannibali quoque Italiæ incubanti in supplementum eorum, quos intolerabile Alpium frigus, pugnarumque cum Alpinis hominibus alternans fortuna absumserat, sexaginta Numidarum millia, sexaginta elephanti, auri argentique multa talentorum millia, à Carthaginiensibus sunt missa. Quanta deinde Scipionem in Africam transgressum belli mole Asdrubal Gisconis & Syphax excepere? Ille triginta peditum, tribus equitum millibus, hic quinquaginta peditum millibus, omnia latè vastanti Scipioni occurrunt; quibus bis victis tanta tamen belli instaurandi sedit Carthaginensibus fiducia, ut diversis in Senatu relatis sententiis, eam quæ arma resumenda suadebat amplecti maluerint. Centum naves, quæ ad intercludendos commeatu Romanos more tenebant, militibus armisque instructæ Romanam classem, quæ in Vticensi portu steterat, subitò invasere, etiam fugæ abitusque spem iis, quos decedere meritò optare debuerant, tentantes eripuere. O admirabilem fiduciam! O Orbis imperio dignos Carthaginienses, quos ita spes comprimendi hostes jam toties victores erexerat, ut quos post ipsas Carthag. portas obsidione quatientes conspecturi erant, resumtis armis se opprimere posse sperarint, & cùm de mœnibus trepidare deberent, ac quovis modo hostem ad abitum sollicitare, retinere tamen eundem victoriæ spe non dubitarunt! Nec Syphacis interim animum priorum calamitatum memoria labefactarat, intuentis virorum equorumque copiam, regnique per multos annos florentis vires, quæ etiam desidi degenerique pectori animos addere possent. Exercitu igitur haud minore eo quem ante habuerat, atque adeò prorsus novo, Masinissæ Lælioque proximus castra metatus est. Sed priore insequente fortuna captus Masinissæ jucundum præbet spectaculum. Sic tanta renascentis belli nebula brevi Romanorum atque Masinissæ discussa virtute, pacis futuræ serenitatem visa est promittere, quam tamen rursus Annibalis ex Italia revocati adventus conturbavit. Expertus tandem Scipionis fortunam, non tàm militum inopiâ, quam senescentis jam atque adeò Campanis deliciis animi vi fractâ arma dissuasit resumenda. Mirandum dictu post tanti ducis confessionem, fuisse qui ad dissuadendam pacem processerint, repertosque qui eorum sententiæ aures accommodarint. Vincentibus tandem fatis, tam tristi lugubrique bello, quod Carthaginis potentiam perpetua hominum admiratione celebrabit, finis est impositus.

CAP. LIII.

De eodem.

QVis jam non cum Carthagine præsertim durissimis subacta conditionibus bellum jam decoxisse atque consenuisse credet? At inquam juventæ spe senectute deposita brevi revixit? Atque hæc maxima hujus laus, quæ superstes Ro-
A manis etiam victoribus libertatis spem adimebat. Siquidem non ita multo post secundi belli inita fœdera, cùm fortè Romanorum Legati componendis contentionibus, quæ iis cum Masinissa de regni limitibus exortæ erant, evocati, regionem per occasionem scrutarentur, magnosque adparatus, splendores, ostentantem, civiumque multitudine non multo post Scipionis victoriam adauctam conspexissent, reversi, non tam æmulatione, quàm metu in dies invalescentis Vrbis, nihil tutum illis esse, atque adeò ne libertatem constare posse, Carthagine salva atque incolumi exponentes, proclivem per se satis in eam rem metu exorientis potentiæ, B Senatum in bellum stimulant. Manilio Censorinoque conficiendi belli datur negocium; qui in altum evecti repentinò, ac ne belli quidem nunciis pro more missis, Vrbem territarunt. Falsa tandem pacis spe injecta classem acceptam in ipsius Carthaginis conspectu incendere, ducenta armorum millia, sagittarum telorumque infinitam multitudinem, catapultas præterea & jacula usque ad duorum millium numerum pro pacis redemtione accepere. Cùm tandem omni moto lapide fixa evertendæ Carthaginis sederet sententia, patientia in furorem versa, timore in audaciam, C quæcunque & facere & pati, quàm urbe excedere, atque si defendere non liceat simul cum ipsa interire, animo obfirmato decrevere. Omnes tum bellicis instrumentis vacabant officinæ, clypeos centum, enses trecentos, catapultas mille, sagittas mille, jacula quoque & lanceas quingentas singulis diebus cuderunt. Quæ autem rabies? Mulieres capillos funibus nectendis contulere, in novæ classis usum tecta domosque rescidere, aurum argentumque pro ære ferroque conflatum est. Ausi etiam sunt à repentino metu aliquantulum recreati, Censorinum tumultuaria multitudine coacta vallo dejicere, ingentem armorum vim Hi- D milcone duce rapere, castra incursu territare. Quicquid per diem machinis convellitur, noctu reparatur, plus cum semiruta civitate quàm cum integra negocii fuit. Et jam videbantur obsidionem virtute sua soluturi, cùm Scipio fatale Africæ nomen imperium curamque negocii conficiendi adgreditur. Vrbs capitur, per septem integros dies cædes continuatur, incendium omnia fœdat, ac passim senes, pueros, mulieresque, quibus militum rabies pepercerat, ruinis opprimit. Sed Deum immortalem, quanta rursus quasi ex sopito incendio flamma emicuit! Quadraginta virorum millia, quos Byrsa tuebatur, sa- E lutis indulgentia impetrata Scipionis sese fidei dediderunt. Sic florentissima omnibus rebus, armis, divitiis, audaciâ & promtitudine facilè princeps civitas, non tàm vi quàm Populi Romani fortunâ, incendiis hausta sibi atque Scipioni perpetuum admirationis decus conciliavit. Tam speciosa adparuisse exempla in Populo non tàm bellis quàm pestifera lue sub idem tempus exagitato, quis non admirabitur? Vix enim à bellorum incendiis quiescentem regionem horribilis perditio insecuta est. Immensa locustarum vis omnia depascens rapido correpta vento diuque per aërem F portata, Africano tandem immergitur Pelago, quæ cùm urgentibus undis per extensa latè littora essent propulsa, tetro & tabido odore aërem corrumpunt. In Numidia, cui tunc Micipsa Rex præerat, octingenta hominum millia circa maritimam oram, cui Carthago Vticaque incumbunt, plusquam ducenta millia M. Plautio & M. Fulvio Consulibus exstincta dicuntur.

Cap. LIV.

De primo Rom. bello adversùs Siculos & Carthaginenses gesto.

POpuli Romani potentia post annum ab Vrbe condita quingentesimum, quum domita tanto tempore Italia in virilis ætatis robur adolevisset, tandem adparuit. Nam quanquam præcedens adolescentiæ tempus, viris armisque concitatissimum, juvenili quodam furore exarserit, non tamen virili stabilitate roboreque fultum, justa potentiæ adultæ edidit argumenta, priusquam omnibus intra Alpes, fretum, ac maria utraque, in loca ab Orbe suo semota, arma victricia contulit. Tum demum quanta se subito tempestas effudit? Hieronem Syracusanum Regem, Pœnorum junctis copiis suffultum, tanta celeritate oppressit, ut Rex ipse in Romanæ potentiæ laudem, se antè victum, quàm congressus fuerit, confiteretur. Pœnorum præsidium Agrigentum opere manuque firmissimum obsessum ab iisdem est: neque potuit adveniens Hanno cum triginta peditum millibus obsidentes turbare, impedireque quo minus pòst victoriæ laudibus fruerentur. Nec minor mari potentia: Annibale enim seniore Italiæ oram vastante, intra sexagesimum quàm sylva cæsa fuerat diem, centum sexaginta navium classis perfecta, omnibusque instructa armis in ancoris deducta stetit: ut non arte factæ, sed quodam deorum munere navium formas induisse arbores viderentur. Hinc quodam quasi contagio in proxima serpente bello, Sardinia Corsicaque peti cœptæ sunt. Pœnorum cædi imperatoris Hannonis morte accedente, omnis ea natio quasi vento dissipata evanuit. Tantis jam concitatarum gentium motibus, tantis armis, tantis molestiis difficultatibusque novus quoque labor adjicitur. Trecentis triginta navibus in Africam bellum navigat; Clupea prima in deditionem recipitur: Trecenta castella subito expugnantur, circumequitantis agminis adspectu miseri cives, Carthaginisque portæ trepidarunt, nec Hasdrubales duo, nec accitus ex Sicilia Hamilcar novam illam ex gentium exterarum victoriis partam alacritatem impetumque sustinuere. Bellica inundatio quasi ruptis aggeribus omnia vastat, sternitque. Decem & septem millium clades editur: quam stragem oppidorum octoginta duorum deditio consequitur. Quid profuit Xanthippum Lacedæmoniorum imperatorem innumerabili Pœnorum, Gallorum, ac Hispanorum, quos mercede conductos habebat, multitudini præpositum suppetiis ferendis advocari? Quid clades triginta millium ab hoc commissa, duci catenæ injectæ Romanorum vires attrivit; si ex interfectorum sanguine trecentarum navium classis subitò emerserit; si duobus fortissimis ducibus unus sit commutatus; si denique victorem Xanthippum adventus sui fama Romani Provincia expulerint? Quod & eventus ipse paulò pòst docuit; nam dum tanto terrori venienti pari classe obviam itur, centum triginta quatuor aut fluctibus aut hostibus produntur. Hannones duo validissimo comparato exercitu nihil aliud quàm se cædendos præbuerunt. Sed debuit majori jacturâ Romana potentia exerceri. In Italiam classis victrix remeans opulentissima prædis, triumphisque dives, cùm adversis ageretur ventis, naufragio Africam & Syrtes, omnium denique imperia gentium, Insularumque littora implevit; ex trecentis enim vix octoginta abjectis oneribus (miserabilis rerum facies) ab undis superstites remansere. At non potuit hujus periculi metu nimia horum potentia refrænari. Servilio Cæpione, Sempronio Blæso Consulibus, ducentarum sexaginta navium classe iterum in Africam transvehitur bellum. Rebus fortiter fœliciterque gestis, omnia ora maritima devastata, plurimis captis eversisque civitatibus, ingenti præda ad littus acta, cùm in Italiam retro iter tenderetur, centum quinquaginta naves scopulis illisæ, prædam fœliciter partam, infœlicius amisere. Hinc acriores potentioresque resurgentes in Sicilia apud Panormum ita hostes Carthaginienses cecidere, ne amplius in ea Insula concitarentur. Ingentis victoriæ argumentum centum & quatuor elephantorum captivitas. Hæc quoque victoria cruentissima clade fœdata est. Ambo enim Consules cum ducentis navibus & quatuor legionibus profecti Lilybæum, majore exercitus parte amissa, ægrè evaserunt: Claudium quoque Consulem eadem fortuna est insecuta; nonaginta enim navibus aut captis aut demersis, cum triginta vix in castra incolumis pervenit. Jam totius Italiæ sylvas navium fabri[illegible] exhaustas quis non credet, ni Luctatius ducentarum navium classe in Siciliam transvectus, certam hosti victoriam è manibus eripuisset. Vix miserabilior clades, vix admirabilior unquam contigit victoria. Tantam classium jacturam, splendidiore numerosioreque multitudine minimo temporis spacio tanquam ex naufragio nova suppullulante classe resartam, quis non miraculi loco duxerit? cujus tantæ fuerunt vires, ut quadringentas naves turpi ac inhonesta fuga quoquoversus disjecerit, sexaginta tres ceperit, centum viginti quinque alto demerserit, ultra quadraginta quatuor aut bello ceperit, aut interfecerit. Dii immortales! quot exercituum agmina, quantus navium numerus, eo bello adparuit, ut non Roma Carthagini, sed universus terrarum orbis mutuis viribus concurrisse videatur.

Cap. LV.

De secundo bello Gallico.

GAllicum quoque bellum secundum non exiguam veteris potentiæ habet admirationem, præsertim in populo per annos quingentos variis maximisque bellorum motibus exagitato. Erat per ea tempora cum vicinis totius Italiæ populis cruentissimis sæpe luctatum victoriis: Sabinis, Vejentibus, Cæninensibus, Albanis, Ardea, Otriculo, Gabiis, Suessa Pometia, cum opulentissimo Hetruscorum Rege Porsenna, cum universo Latio, denique cum Gallis universi exercitus clade, Vrbis incendiis atque ruinis, cum Pyrrho clarissimo Græciæ Rege, totius Epiri, Thessaliæ, Macedoniæ, armis, invisis in id tempus belluis, Apulorum, Campanorum, Lucanorum viribus fulto, luctuosissimo prælio pugnatum. Incredibilem hominum naviumque vim primi belli Punici tempestas absorpserat, ut exhaustas jam arboribus sylvas, hominibus civitates credi posset. Sed Romanorum potentia calamitate non supplantari, sed efflorescere adsueverat. Gallorum enim tumultu nunciato, tanta quanta haud temerè aliàs multitudine in armis eastitere; peditum septingenta millia, equitum millia octoginta, ex sua tantùm Italia sine externis ullis auxiliis, atque etiam tunc sine Transpadanis armarunt; effectumque ut quam primo incursu auro superbi pacem vendiderant, nunc supplices precibus postulare cogerentur. Nihil enim aliud prior illa Gallorum in Romanos strages edita, nihil aliud incendium effecerat, quam ut Urbs nova per an-

num erecta unum, priorem paupertatem, Romulique casas absconderet, atque ex cæsorum sanguine, velut ex Lernæa hydra, multa armatorum millia subitò enascerentur.

CAP. LVI.

De secundo bello Punico.

TUmultuosissimam illam Gallici belli tempestatem graviores Africæ violentiæ motus excepere, in quo præter omnia quæ unquam gessere Romani bella, potentiæ summæ eluxere indicia, quo neque cladium atrocitate terribilius, supplementis amissarum legionum admirabilius, odio utriusque populi perseverantius, ullum alias adparuit. Hannibali ruptis inviis rupibus, cœloque junctis Alpibus superatis in Italiam descendenti Scipio Consul occurrens, omni propemodum exercitu cæso, prætextati filii Scipionis (cui post Africani nominis accessio ex virtute facta est) pietate, graviter vulneratus vix evasit. Hæc prima tempestas apud Ticinum amnem detonuit; supplementis novis exercitu firmato pari clade rursus eodem Consule dimicatum est. Nec Sempronius Longus, collegæ periculo ex Sicilia avocatus, mitiore fortuna conflixit: quippe qui omni amisso exercitu solus penè fugâ periculo se subtraxerit. Tantis cladibus cruentissima ad Trasimenum lacum viginti quinque millium Romanorum, ipsios quoque Consulis Flaminii cædes accessit. Quantus ibi armorum crepitus, quis pugnantium ardor. Gravissimum motum terræ fundamenta quatientem, qui & urbes integras eliserat, fluminum vortices retrò egerat, utraque acies cædibus intenta omnino non sensit. Tantum respirationis Romanis datum est, tantum requiei sensit, quantum Fabii Maximi cunctatio, mora non acie dimicantis, impetravit. Sed erat majori clade Romana potentia nobilitanda. Restabat ignobilis Apuliæ vicus Cannæ, qui Populi Romani clade, ut antè Trasimenus, debuit nobilitari. Hic quadraginta quatuor Romanorum millia miserabili clade, Varronis Consulis impatientiâ trucidata; Aufidus cruentas trahit undas; fluminis meatus corporum strage suffocantur; tres annulorum modii in victoriæ magnitudinem Carthaginem sunt missi. Eâdem quoque fortunâ L. Posthumus Galliam provinciam sortitus, cum viginti millium exercitu est cæsus; Sempronius quoque Gracchus Proconsul in insidias ductus, cum exercitu justo trucidatus est. Centenius Penula obscuræ originis, præcipitis audaciæ vir, cum octo millibus occisus est. G. Fulvius Prætor exercitum præterea eodem tempore amiserat. His tot malis circumventos in spem Hispaniæ armis retinendæ, Scipionibus validissimo exercitu credito, venisse; tria insuper transmarina suscepta bella, Macedonicum contra Philippum potentissimum Regem; alterum contra Asdrubalem Annibalis fratrem; tertium in Sardinia. Syracusas præterea obsidione cinctas, captas, domitas, Capuam receptam quis credet? nisi qui eodem tempore Hannibale ad Urbis mœnia sedente, milites sub vexillis, aversa porta in cæsorum supplementum in Hispaniam missos cognoverit. Nunc Scipio in Africam terram hostilem ejusdem belli tempore missus, cum longarum navium duarum supra quinquaginta, onerariarum quadringentarum classe, celocum interim ac lemborum innumerabili multitudine, tantis copiis, ut volucres ad terram militum sublatus ad æthera clamor dejecerit, nemo aut in Sicilia aut in Italia relinqui videretur, quantam potentiæ gloriam vetustati conciliavit? Stupet magnitudinis memoria animus, tot acceptas clades, tot præsidia urbibus locisque oportunis disposita, tot in armis cum exercitibus Consules, Proconsules, Prætores, Capuam obsessam, excussa Hannibalis præsidia, Syracusas expugnatas, Hispaniam armis vindicatam, Sardiniam bello receptam, ipsam illam hostilis exercitus seminatricem belli caput Africam, cùm res Romanorum deploratæ crederentur, quod intentarat, servitutis jugum in se coactam fuisse accipere. Sed animus stilique vigor magnitudini operis succumbit. Tantos turbines, tantas Romani Imperii clades, quæ excepit tranquillitas? Macedonici nempe belli procella. Initi cum Hannibale fœderis dum Italiæ inhæreret memoria, Atheniensiumque supplicum preces, quos Philippus insolentiùs habere videbatur, pronum jam atque per se ad bella præcipitem populum perculere. Bis Rex victus, bis fugatus, bis castris exutus, à Consule pacis conditiones petere cogitur. Sub Nabide duce Lacedæmonii ferociùs spirantes, Romanorum quoque attoniti arma horruere. Punici quoque belli ignes jam sopiti, Amilcare Pœno duce, qui remanens Insubrum, Bojorum, Cænomannorum viribus ferociebat, in novas atque periculosissimas flammas exarsere, quæ à Fulvio Prætore non sine maximo negocio restinctæ sunt. Sempronius Tuditanus cum omni exercitu Romano in Hispania oppressus interiit. Gravissimum quoque vulnus à Gallica Gente alterius Consulis exercitu amisso acceptum est. Et ecce tot annorum præliis atque cladibus confectos novus Syriaci belli adparatus novo terrore rursus exercuit. Nihil Antiocho totius Asiæ imperium; nihil armorum virorumque copia; nihil Hannibalis consilia; nihil potentiæ fiducia; nihil trecentorum millium peditum, equitum falcatorumque curruum non minor numerus; nihil terribiles belluarum barritus, profuere. Hæc rursus victoria variis cladibus expiata est. Siquidem eodem tempore, quinque millia contra Gallos amissa sunt. S. Digitius Prætor in Hispania totius exercitus infame naufragium fecit. L. Æmilius Proconsul cum universo exercitu à Lusitanis cæsus interiit. Eadem fortuna L. Bæbium in Hispanias proficiscentem rarissimo exemplo, ut ne cladis nuncius superfuerit, persequitur. Missus in Bæbii exercitusque ultionem Marius Consul non multò mitiore fortuna exercitus reliquias meliori occasioni reservavit. Hic rursus quo se Roma erexit? Q. Fulvio Flacco Prætore in citeriore Hispania viginti tria hominum millia maximo bello interfecta. Sempronii Gracchi ductu ulterioris Hispaniæ centum quinquaginta oppida tormentorum machinis quassata ad deditionem coacta sunt. Exsurgit & Philippi Macedonici Regis filius Perseus, antiquæ nobilitatis recordatione, præsentis fortunæ contemplatione incitatus. Totius Orientis vires, Thracum, Illyriorumque barbaries in belli societatem adsciscitur; erat deinde illi, præter Macedonicum invictæ opinionis exercitum, decennalis belli sumtus olim jam à patre in thesauris horreisque paratus. Huic adparatui neque ducis prudentia deerat, quippe qui regionis situm à summo Hæmo speculatus, positis per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque vallaverat, ut non reliquisse aditum nisi à cœlo venturis hostibus videretur. Omnes has belli gerendi difficultates Romana vicit potentia. Devictum Regem in catenis triumphi spectaculo populi oculis subjecit. Tertium quoque cum Macedonibus simulque cum Pœnis eodem tempore gestum est bellum; quod non tantùm non exhausit, sed & Rempublicam Romanam locuple-

pletavit: avita enim illa Macedonum virtus, quæ per omnes terrarum mariumque oras victoriæ trophæa fixerat, Regem suum Philippum catenatum in Vrbem trahi pati cogitur. Carthaginensium furor, quo in novæ classis usum tecta domorum rescindebantur, pro armis aurum argentumque conflabantur, pro tormentorum vinculis matronarum capilli radebantur, quid aliud quàm præsens malum in diem distulit? Tantò tutius erat cum Romanis precibus quàm armis contendere. Præter bella hæc difficultate periculoque plena, alia quoque curis eadem tempestate Roma distringitur. Atroci accepti erant eorum Legati ab Corinthiis oratione. Res quæ bello vindicaretur digna est visa. O potentiam! Cùm tantarum nationum odia ipsam Vrbem circumstreperent, dubiisque bellorum eventibus versaretur, eam potentiæ opinionem nihilominus retinuisse, ut leviculas injurias tanto apparatu persequendas existimarit: & cùm omnium gentium, regionum, Regumque favor eblandiendus videbatur, alios insuper hostes atrocissimis adjecisse. Duobus prælis gravissima clade Achajæ vires corruere. Vrbs toto tunc Orbe omnium florentissima opulentissimaque incensa diruitur. Sic per duas diversasque mundi plagas victricia arma eodem tempore circumtulere. Interim rursus in Hispania quantis viribus ne dicam an cladibus certatum est? Viriatus quidam genere Lusitanus, pastoralis latro, per annos quatuordecim citraque ultraque Iberum Tagumque igni ferroque populatus, castra etiam Prætorum ac Præsidum aggressus ingentem nominis sui terrorem latè diffuderat. M. Vitilium Prætorem, penè omni exercitu cæso, fugat, vincit, subigit; C. Plautium multis prælis fractum in fugam conjicit; Claudius quoque Vnimanus dum superiorum Prætorum ignominiam virtute abolere conatur, infamiam veterem novâ fugâ exaggerat, latioresque trahit Romani Imperii ruinas. Quid dicam cum Numantinis per annos quatuordecim terribilissima circa eadem tempora bella gesta? Pompejus fœdus tandem cum viris inire cogitur. Hostilius quoque Mancinus assiduis cædibus ita exagitatur, ut suprema desperatione exercitu affecto turpissimum fœdus facere cogeretur. At quantis rursus viribus Romani Imperii lacerti se iterum movent? Brutus in Hispania interiore sexaginta Galleciorum millia, qui auxilio Lusitanis veniebant, asperrimâ periculosissimâque pugnâ oppressit; Numantia, quæ non solùm quadraginta Romanorum millia per annos quatuordecim sustinuerat, sed etiam vicerat, pudendis fœderibus adsecerat, Scipione duce virium Romanarum impetu opprimitur, ut hactenus non vires, sed imperatorum fœlicitas desiderata esse videretur.

Cap. LVII.

De seditionibus Rom. bellisque à Numantiæ excidio ad Cæs. Augusti tempora.

Adversùs omnes has in eadem ferè tempora incidentes belli calamitates stabile infractumque Romanum Imperium perstitit. Quid superest nisi ut videamus, quæ potentiæ argumenta, dum discordiis civilibusque bellis furiali quadam regnandi cupiditate excitatum miserè per interiora viscera discinderetur, exhibuerit. Tiberius Gracchus primam dissensionis facem incendit; dum Tribunus plebis populi studium favoremque Agrariis frumentariisque legibus eblandiri nititur; quæ non sine ingenti ruina incendiisque fuit exstincta. Hujus flammæ evanescentis scintillas C. Gracchus, non tam juris æquitatisque quàm fraternæ necis vindictæ studio, iterum excitavit. Intra ipsa Vrbis mœnia (miserabilis heu rerum facies!) civium inter se agmina concurrunt, C. Graccho, Fulvio Flacco dissensionum auctoribus, Decio Brutto consulari viro atque Opimio senatoriæ majestatis conservandæ datur provincia, quæ non mediocribus malis Vrbem afflixit. Tria millia civium quæstione habita præter eos, quos subito turbatio absorpserat, sunt interfecta. Quanquam domi is rerum status esset, ut Vrbis custodiam requirere videretur, nihilominus Balcares Insulas Metellus pervagatus tunc edomuit. G. Domitius Allobrogum viginti millia trucidat. Cum Bituito Arvernorum Rege Fabius Consul ita conflixit, ut perpetuam ea strages genti infamiam conciliarit; centum enim quinquaginta millia vel cæsa vel submersa fuere. Cum vaferrimo Jugurtha Numidiæ Rege variis dimicatum est eventibus. Aulus Posthumus, quadraginta armatorum millibus præfectus, opprimitur. Marius bellicæ disciplinæ peritissimus non virtute sed imbre telorum ameota laxante victoriam licèt cruentissimam reportat. L. Cassius Consul insidiis à Gallis circumventus cum L. Pisone Legato interfectus est. His Imperii vulneribus non pacis tranquillitas respiratioque, sed horribilior rerum facies meditatur. Tumultuosissimum enim cum Cimbris, Teutonibus, Tigurinis, Ambronibusque, qui simul in Romani nominis internecionem conspiraverant, bellum emersit. Præter ferociam multitudinemque hostium etiam infœlicissima Cæpionis Manliique cum iisdem pugna, validissimè Romanorum quassavit latera: octoginta enim Romanorum sociorumque millia, quadraginta calonum trucidata fuere, decem tantùm fugâ elapsis, quorum oratione nuncioque miseria augeretur. Sed non aliter quam si pede pulsata Italia innumera edidisset millia, (quod Pompejos jactasse dicitur) subito cladis rumore nunciato ingentes prosilierunt copiæ. Occurrit Marius jactantiæque auram, qua imbuti Romanis artibus exitium ferentes progrediebantur, indignantibus de pulmone revellit, quàm hic terrorem accessit, subiit, disjecit, fugavit, delevit? Qui diis ipsis naturæque bellum indicere videbantur, humanis viribus superari posse edocuit. Tigurinorum Ambronumque ducenta millia interfecit, nonaginta millia cepit. Confectum deinde duobus præliis bellum trecenta quadraginta millia absorpsit, centum quadraginta millia ad hostium ludibrium viva reservavit. Nondum requies respiratioque à bellis data est; sed gravior (propemodum dixerim) unda, domestica dissensione Imperii dignitatem tentat evertere, miserabilique prorsus turbatione ipsum Reipublicæ corpus in sua viscera enses stringit sceleratos. Adsertor Gracchanæ legis L. Apulejus Saturninus infamium ausorum dux atque auctor in foro cum Mario Consule armatis aciebus concurrit. Aquilæ pares, signa paria, teterrimo exemplo per Vrbem volitabant. Quid Servile ab Herdonio bellum tentatum, tribunitiis dissensionibus obsessum Capitolium memorem? Quid Prætorum in Sicilia, Manilii, Lentuli, Pisonis, Hipsæi, per Servorum insolentiam castra direpta? Quid Drusi furores dicam, qui totius Italiæ arma in matris parentisque suæ excidium immanissimo scelere impulit? Interim & Q. Servilius Proconsul cum exercitu apud Asculum cæsus interiit, omnesque Romani cives indictâ caussâ lymphatico quodam furore ciente in urbe Asculo sunt trucidati. C. Pompejum Picentes bello vicere. Jul. Cæsarem, cæso exercitu, vix fuga servavit. Rutilium Consulem incautiùs exercitum habentem, cum splendidissimo totius propemodum

 dum

dum nobilitatis ordine, exercituque universo Marsorum insidiæ pessum dedere. Cæpionem quoque eadem temeritas, idem hostium consilium, ea fortuna persecuta est. Quantum rursus tot malis acceptis, tanquam ex largissimo sinu subitò copiarum, principumque virorum Roma effudit? cùm non tantùm gentes, nationes, regna pravis consiliis ab ea descivissent, sed & misera dissensione lancinaretur, atque vix sopiti civilis incendii ardor horrendum etiamnum fumaret: malis enim clariùs illucescens, vera tum tandem admiratione memoriàque digna dedit documenta. Adgressi singulos, Marius sex millia Marsorum cædit, septem exarmat; Sylla Æserniam, Romanaque præsidia viginti quatuor cohortibus obsidione liberat; C. Pompejus Asculi expugnatione Picentes gravissimo prælio fundit, octodecim millium sanguine consularium exercituum manibus, eversarumque urbium diis tutoribus litat; Porcius Cato Hetruscorum Vmbrorumque gentes adgressus devincit. Piget gladiatorum furoris interim meminisse. Plus centum millibus fugitivorum hic inhorruit. Clodii Prætoris castra eruptione expugnantur, horrenda committitur cædes, ipse in fugam agitur, Consules ambo victis pòst copiis gravissima accepta clade aufugiunt. Idem furor C. Cassium proconsulari dignitate eminentem oppressit. Nondum quoque Jugurthini belli tempestas detonuerat. Jam Marianum atque Cinnanum Roma parturiebat incendium. Syllanæ cladis rogus accensus ardebat. Lepidus Italiam in arma concitat, Brutus Galliam, Perpenna Liguriam, Sertorius Hispaniam, singuli tanta formidine ut territare, labefactare, imò evertere stabilem Imperii statum posse viderentur. Horum tamen omnium impressiones eo tulit animo, ut & infestissima illa quatuor bella externa, Macedonicum, Dalmaticum, Mithridaticum, Macedonicum, suscipere non detrectaret. His non tantùm restitisse, sed summa cum gloria ex voto confecisse, quis dignis laudibus satis poterit prædicare?

Cap. LVIII.

De eodem Populo Rom.

Difficilius aliquantò fuit Romæ seipsam quàm hostem vincere: adeò crebris dissensionibusne, an bellis intestinis dicam, pro cujusque potentis libidine miserè exhauriebatur. Cædibus, proscriptionibus eam miserè vexarant Marius, Cinna, Sylla, Lepidus, Spartacus. Gladiatorum furor, Socialis, Servilisque belli exsecranda nomina per distracta jam Reipublicæ viscera atrociter bacchabantur; quæ res propensum jam in scelera Catilinæ animum, ad patriam opprimendi, Senatum confodiendi, Consules trucidandi, cædibus incendiisque Vrbem funestandi, consilium descendere incitarat. Inferenti in Vrbem signa Antonius occurrit. Atrocissimè pugnatur, utrinque virtutis clarissima eduntur exempla, cùm Antonii militum fortissimi atque audacissimi quique aut vulnerati aut trucidati fuerint: hostium nemo superfuerit, sed quem vivus tenuerat locum, eundem anima effusa corpore tegeret. Nulla iis bellis fessis datur requies. Pompejus enim Syriam Phœnicenque populationibus pervagatus ipsosque Arabas edomuit. Hinc reflexo itinere Judaicæ gentis caput Hierosolyma evertit, solo exæquat. Non simplex hujus Orientalis belli erat injuria; siquidem duos & viginti Reges adtingebat. Vnicum hoc inexhaustæ bellis omnium gentium intestinisque discordiis quantam addidit Romæ gloriam? cui plus claritatis statim Gallicum bellum à Cæsare susceptum addidit. Hic septem legionibus numerosissimam immanissimamque aggreditur gentem, decimo demum anno perniciosissima libertatis ardentem cupiditate, veterisque belli gloria superbientem, ita exsanguem, effœtam reddidit, ut nemo aut novis rebus studere auderet, aut si audeat maximè, non metuendus admodum videretur. Helvetios incensis urbibus, pagis privatisque ædificiis, ne quem redeundi aut spes aut cupiditas sollicitaret, domum non aliter quam greges ad pastorum stabula redire coegit. Quantas Ariovisti copias insatiabiliter per 50. millia insequendo dissipavit. Tenchterorum Vsipetumque, qui Gallias sibi subjicere parabant, quadringenta sexaginta millia fortiter disjecit; Belgarum, qui inter cæteros virtute eminebant, ducenta septuaginta lectissimorum militum millia temporis momento fundit, fugat, sternit, cædit, dissipat; Avaricum quadraginta millium præsidio fultum sustulit. Quæ vis, quæ potentia Alexiam non nisi desuper venturis hostibus patere visam, & quod admirandam magis reddit expugnationem, ducentorum quinquaginta millium juventute subnixam, flammis incendiisque solo æquavit. Gergovia quoque operis, naturæ, octoginta insuper lectissimorum militum firmitudine inaccessa Romanorum potentiæ, Cæsarisque virtuti gloriam concilient. Atque hæc quidem omnia cum undecim legionum strage, Crassi avaritia gravissimum à Parthis esset vulnus Romanis inflictum. Vnum hoc deerat, ut sceleratissimo bello clarissimi imperatores, Cæsar Gallorum spoliis, Pompejus Orientis triumphis onustus, non ferente se nimia triumphantis Vrbis fœlicitate, illustriore exemplo Romanorum vires patefacerent, dum hinc undecim legiones, illinc duodeviginti in armis starent, atque in mutuum exitium plusquam bacchico furore ruerent. Quarto tandem anno ea tempestas detonuit. Hic cùm effœta planè bellis exhausta videri posset, ad magnificentissimam potentissimamque Monarchiæ gloriam adscendit, & quæ Assyriorum, Persarum, Macedonumque regna labefactata transtulere, ea Romam ad summum in terris imperii nomen evexere, ut verissimè sit dictum, Romanæ Vrbis magnitudinem calamitatibus atque miseriis comprobari.

Cap. LIX.

De Augusto Cæsare.

Ex tantis bellorum Labyrinthis, quæ nullius certæ personæ fortunis auspiciisque, sed invicem in Imperio succedentium Imperatorum ductu, gesta sunt, quæque à consueto scribendi genere, quo cuique quod præclarè gesserit tribuere solemus, nos avocarunt, gaudeo me tandem evolutum. Atque utinam quemadmodum fœliciore nunc Respublica statu haberi cœpta est, sic etiam fœliciori nunc stilo mihi oratio defluere incipiat. Movit enim (si unquam aliàs) robustissimos potentiæ suæ nervos Respublica Romana sub Augusto, qui postquam sapientia atque solertia incredibili perculsum undique dissensionibusque miserè laniatum ordinasset Imperii corpus, Pompeji domum paterna repetentem, trecentarum quinquaginta navium classe maria infestantem, gravemque Vrbi Romanæ famem adferre conantem, mirabili ne dicam an miserabili fuga superavit. Antonium quoque dignitatis suæ æmulum pacis nodum moramque Mutinensi obsidione castris exuit, ac memoratissimo illo, quod Cleopatræ totiusque Orientis opibus gerebatur, bello, ducentis navibus,

tur-

turribus tabulatisque castellorum urbiumque specie eductis tumentem, quæ non sine maris gemitu laboreque ventorum ferebantur, pulcherrima victoris ad extrema coegit. Frustra enim Arabum Sabæorumque agmina Romani Imperii vires perfringere conata sunt, sub cujus vexillis tunc quadraginta quatuor legiones stipendia faciebant. Sed hic tituli hujus meta desigatur, ut quemadmodum ab hoc robusta illa Romani Imperii virilitas ad effœtam quandam ac senilem ætatem Imperatorum succedentium inertia defluxit, ita nos quoque scribendi officio atque labore defungamur.

CAP. LX.

DE SVMTVOSIS BELLO VICTORVM TRIVMPHIS.

GAudeo tandem ex hoc bellicæ calamitatis naufragio lacera propemodum puppe in pacis tranquillitatisque portum me emersisse, atque ex horridis illis armorum aciebus, ex intentatis hastarum gladiorumque cuspidibus, ex virorum diverso adfectu clamores miscentium strepitu, in amœnum pace editorum operum hortum, licèt serò, pervenisse, ut recentis stragis memoria atque metus, si non prorsus exstirpari possit, præsentis voluptatis illecebra aliqua ex parte saltem mitigetur. Quibus autem lege id virtutis ornamentum tributi sit solitum, hic commemorare supervacaneæ cujusdam fuerit diligentiæ, cùm aliunde facilè cognosci possit, atque ad id, quod nos instituimos, omnino nihil faciat. Neque obscuros, nullisque Scriptorum litteris celebratos, Liberi patris de Indis devictis triumphos; Neque Tatios Sabinorum Reges; Neque Tarquinium Priscum aureo tantùm (quod ad nos litteris tantùm allatum est) paludamento triumphantem; Neque ejus, cui Publicolæ populare cognomen, ædes è summa Velia in Vicum minimè suspectæ celsitudinis translatæ addiderunt, ex Vejis Tarquiniensibusque virtute meritos triumphos, ociosus quis hîc frustra requiret, cùm & veteris ævi Scriptores nullâ eos memoriâ dignos judicarint, & nobis tantùm ea sectari in animo sit, quæ singularis alicujus magnificentiæ nomine Priscis sint commendata.

CAP. LXI.

De Furio Camillo patriæ Liberatore.

CElebratur inprimis magnificus, ex Vejis devictis, Camillo dicatus triumphus, qui cùm decem continuos annos majori propemodum obsidentium quàm obsessorum clade Vejorum tenuisset urbem, atque cuniculis clandestinisque irruptionibus, artibus Romano nomine indignis, eandem tandem cepisset, ejusmodi virtutis ornamentum est consecutus. Hujus rei gloriam Titus Livius his verbis celebrat: *Adventus Dictatoris omnibus ordinibus obviam effusis celebratior quam ullius unquam antea fuit. Triumphus omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit: maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto Urbem invectus, parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparatum Dictatorem etiam in religionem trahebant: Triumphusque eam ob unam maximè rem clarior quàm gratior fuit.* Nullæ prædæ Populo distributæ magnificentiæ clarus exstitit, quoniam quæ in Populum spargi solebant, universus Populus Romanus ad Vejos captos evocatus antè avexerat. Quòd si hæc triumpho tuo reservasses, nullo pòst inferior reputatos, inter clarissima jam numerareris exempla. Quanquam quid interest, ante-ne an in triumpho tanta opum profusio inundarit.

CAP. LXII.

De Q. Fabio.

Q. Fabii triumphus illustribus exemplis inspergatur, hoc nomine, quòd ex prædis militibus æris octogenos binos sagaque & tunicas, splendidissima militiæ exactæ præmia, singulis contulerit.

CAP. LXIII.

De Papirio Cursore Cons. Romano.

QVa verborum veneratione & te in hac splendidissimorum virorum classe attingam, qui ærarium vicies centum millibus æris gravis, auri triginta millibus locupletasti?

CAP. LXIV.

De Livio Salinatore & Claudio Nerone Coss.

CLaudius quoque Nero Liviusque Salinator; summa celeritate Asdrubale Annibalis fratre victo cæsoque, qui novo adducto exercitu nova belli mole fratris jam totius Italiæ victoris vires roboraturus adventabat, sestertiûm millies octoginta millia æris in ærarium adductis, splendidissimum virtutis suæ meruerunt triumphum.

CAP. LXV.

De Scipione superiore.

O Te fœlicem, (si tamen tibi aliqua fœlicitas contingere potuit) cujus rerum gestarum famam posteritatis memoria etiam nunc adprehendit, qui pace terra marique parta cum Carthaginiensibus continuis bellorum cladibus jam fractis, triumpho omnium ante ea tempora clarissimo in Urbem lætitiâ diffluentem invectus dignam virtute hac tua invenisti venerationem! Hujus pompam quanquam exactissimè Appiano diligentissimo Scriptori conscripta est, & quanquam non parùm ad reliquorum splendorem illustrandum conducere videretur, ad nominis tui gloriam huc transferemus. Ejus verba sunt hæc: Scipio post hæc ex Libya in Italiam profectus, universas copias classe traduxit, Romamque ad triumphum reversus est, quem omnium ante se splendidissimum dicitur egisse. Ejus forma ut nunc fit ab eo servata est. Fuit autem hujuscemodi. Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis, currus spoliis refertos deducebant. Ferebantur & captarum urbium simulachra, tabulæque exprimentes res gestas; aurum deinceps & argentum, partim rudi-

rudibus massis, partim signatum; Oblonæ præterea, quas virtutis gratiâ urbes dedissent: Candidi deinde boves & elephanti illos sequebantur: Post hos Carthaginiensium ac Numidarum principes bello capti. Imperatorem lictores præibant, purpureis amicti vestibus, tum citharœdorum ac tibiarum turba, ad Hetruscæ similitudinem pompæ. Hi succincti, coronisque aureis redimiti, suo quisque ordine canentes psallentesque procedebant, hos Ludiones appellant, ut facilè crediderim Hetruscos à Lydis sumsisse originem. Horum in medio quispiam talari veste fimbriis ac armillis auro splendentibus amictus, gestus varios edebat, hostibusque devictis insultans risus undique ciebat. Post thuris & odorum copia Imperatorem circumsteterant, quem CURRU DEAURATO multifariamque refulgenti candidi vehebant equi, auream capite gestantem coronam, lapillis ornatam gemmisque: is vestem succinctus purpuream patrio more aureis intextam syderibus, altera manu eburneum sceptrum, altera laurum præferebat, quæ Romani victoriæ signa profitentur. Currum exercitus in turmas aciesque divisus sequebatur. Milites redimiti lauro, laurum manibus præferentes, quibus meritorum insignia adjuncta. Aderant & qui hos laudibus vehebant, hos mordacibus salibus adspergebant, nonnullos infamiâ notabant. His pompæ splendoribus finitis, Imperator Capitolii adscenso superato, amicis epulas nitidissimâ elegantiâ præbuit. Præter has laxissimas profusionis habenas, præter quadragenos æris quos militibus diviserat, ærarium pondo centum millibus XXIII. locupletavit.

CAP. LXVI.

De M. Porcio Catone.

M. Porcius Cato summum frugalitatis exemplum, eodem cibo, eodemque vino quo remiges usus, de Celtiberis Hispaniæ robore partam victoriam referens, magnificus circa triumphorum splendorem (in cæteris parcus) exstitit, quem argenti viginti quinque millia pondo, auri mille quadringenta in Urbis ærarium translatis, (præter ducenos septuaginta æris, quibus militum virtutem collaudabat) perpetuæ hominum memoriæ consecrarunt.

CAP. LXVII.

De L. Quintio Cincinnato.

NOnne & qui ab aratro dictaturæ insignia acceperat Quintius Cincinnatus, relictis sordidis ruris officiis, splendidissimo triumpho insignis enituit? qui Minutio Consule, qui à Volscis Sabinisque Cælio Graccho duce in Algido monte obsidebatur, liberato, hostibusque cæsis, ducem in deditionem acceptum ante currum egit triumphalem.

CAP. LXVIII.

De Quintio Flaminio.

RUtilantes æternitatis radios Quintii Flaminii gloria à se emittit. Hic Philippum Macedoniæ Regem, avitâ paternâque gloriâ elatum, supplicum Rhodiorum Pergamenorumque vocibus Romæ Regis injurias querentium à Senatu commoto missus, Macedonesque veteri virtutis famâ etiamnum ferociores, recentibus successibus, virtutisque experimentis virenti militum flore aggressus, brevi Nabide Lacedæmonorum duce, quem ad belli aleam sollicitaverant, devicto, ad pacis conditiones adegit. Triumpho igitur tanti viri virtus honorata est, qui non infima veteris opulentiæ documenta exhibuit. Infecti argenti, ut habet Livius, fuit octodecim millia pondo & ducenta septuaginta, facti vasa multa omnis generis, cælata pleraque quædam, eximiæ artis, ad hoc clypei argentei decem, signati argenti octuaginta quatuor millia fuere Atticorum; auri pondo fuerunt tria millia septingenta decem quatuor, & clypeus totus aureus, Philippei aurei quatuordecim mille quingenti quatuordecim. Quin & coronæ aureæ dona civitatum centum & quatuordecim fuere, & hæc quidem omnia, præter largissima munificentiæ exempla, quæ totius exercitus virtutem ornaverat, fuisse, quis non munifici exempli loco habendum censebit?

CAP. LXIX.

De P. Scipione Nasica.

SCipio ille, cujus virtutis indicia in toga maximè adparuerunt, quique tantum in ea quantum uterque Africanus in armis meruit, se ab hujus rei gloria abesse, nequaquam passus, victoriam de Bojis validissima gente reportans splendidissimo triumpho in Urbem evectus est, quo præter summam aureorum torquium multitudinem, præter centenos vicenos quinos asses, quos militum virtuti clargiebatur, æris mille quater centum septuaginta, auri ducenta quadraginta sex, argenti infecti trecenta sexaginta pondo in ærarium retulit.

CAP. LXX.

De M. Fulvio Nobiliore.

ANtiocho Syriæ Rege devicto, Asiatici belli persequendi cura M. Fulvio delegata est, qui Ætolorum gentis capite Ambracia urbe machinis quassata placidas pacis leges non de ea tantùm, sed & Cephaleniâ & Zacyntho omnibusque Insulis ejus maris inter Ceraunios montes jugumque Maleum, ad quas Ætolici belli contagium serpserat, victoriam reportavit. Triumpho igitur victor in Urbem invectus, qui aureis coronis duabus centum decem pondo, argenti pondo octuaginta tribus, auri pondo ducentis & ultra, tetradrachmarum Atticarum centum octodecim, Philippeorum nummorum decem millibus, quadringentis triginta tribus, profusione in milites quinorum vicenorum denariorum, est decantatissimus.

CAP. LXXI.

De C. Manlio Vulsone.

MAgnificentissimorum huic virorum numero & Manlius Vulso adscribi meretur. Hic provinciam Scipionis Asiatici ordinandi provinciâ adsumtâ Gallogræcos, qui in Asia sub Antiocho meruerant, mixtis his qui olim Brenno duce in Asia

Asia firmas sedes collocarant, cùm devicisset, triumphi insignem honorem meruit. In hoc autem laudis opulentiæque genere commemoranda Asiaticæ luxuriæ opera in Vrbem invecta, aureæ coronæ ducentæ duodecim, argenti ducenta viginti millia, tetradrachmarum Atticarum ducenta millia, Philippeorum nummorum millia sexdecim. Militibus insuper quadrageni bini denarii divisi sunt, duplex Centurionibus peditibusque stipendium elargitum est, triplex in equites.

Cap. LXXII.

De Paulo Æmilio.

AGe & Macedonici triumphi amplitudinis quid vetat meminisse, qui omnes quondam terras mariaque magnificentiæ fama implevit? ut hactenus opulentiæ quædam tantùm semina jacta, nunc in uberrimam divitiarum messem erupisse videantur. Cùm reliquæ gentes Syriaci belli periculo altissimum tenerent silentium, Macedones avitæ virtutis recordatio in bellum stimulat. Itaque recollectis viribus, Thracibus Illyriisque ad belli communionem allectis, Perseus Philippi filius ita Macedoniam armis ferroque muniverat, ut non reliquisse aditum nisi à cœlo venturis hostibus videretur, quod & sinistra Crassi Consulis fortuna exercitusque Romani cædes indicium fecit. Paulus deinde Æmilius, cujus virtus illi Macedonici nomen indidit, Consul creatus est, qui diligentiùs exploratis accessibus, per Astrudem paludem, per arduos inaccessosque tumulos, quos volucribus etiam invios Rex putarat, subito adventus sui terrore ita terruit, ut, ne periret, omnem pecuniam in mare mergi jusserit, aliisque ducibus belli summâ commissâ, ipse in Samothracen, Dei Asylo se abdens, trepidus confugerit. Hujus exercitu cæso, eoque è fuga ab Octavio (quem ad persequendum Consul miserat) retracto, redeunti Consuli pulcherrimum divinàque magnificentiâ splendescens triumphi decus exhibitum est, qui spectaculo totum triduum implevit. Prima enim dies vix statuis, signis, & tabulis transvehendis suffecit; sequens pulcherrima ornatissimaque Macedonum arma, Romanorum oculis exhibuit, galeas, scuta, thoraces, ocreas & Cretenses peltas, triaque virorum millia numismata argentea vasis trecentis quinquaginta ferentia: vas quodlibet trium talentorum, quatuor virorum humeris portabatur. Adde his ingentem numerum calices, crateras, phialasque argenteas certo ordine ferentium. Quin & aureas coronas ad quadringentas, quas ob virtutem à Græciæ civitatibus acceperat, Romani obstupuere. Quid moror? Tantis opibus Reipublicæ vires confirmatæ sunt, ut exinde ad Cæsaris tempora, plus minus centum annos, tributum Romanus pendere desierit.

Cap. LXXIII.

De Lucullo Romano.

LVculli quoque maximâ rerum gestarum gloriâ florentis virtus simili virtutis præmio insignita est. Sed quoniam invidiosa calumnia tacitis obtrectationum stimulis illius gloriam pupugit, factum est, ut non pompæ longitudine rerumque spectandarum multitudine admirandum duxerit triumphum. Exhibuit nihilominus falcatos currus decem, navium rostratarum decem supra centum numerum. Ipsius quoque Mithridatis aureum simulachrum pedum sex longitudine, clypeumque preciosissimis imò non æstimandi precii margaritis exornatum. Quin & argentea vasa xx. aureorum poculorum, armorum, nummorumque duo supra triginta numerum populi oculis dedit. Octo quoque mulos lecticis aureis defecatoque argento sex & quinquaginta; alteros præterea centum & septem paulò minus quàm decem ducentis septuaginta millibus nummorum onustos.

Cap. LXXIV.

De C. Pompejo Magno.

POmpejus toties renascentibus Mithridatici belli in Lerneæ belluæ similitudinem capitibus amputatis, ipsoque devicto Mithridate, qui ad quadraginta annos Romanam virtutem exercuerat, triumphum etiam diis ipsis invidiosum duxit, certissimum veteris opulentiæ argumentum. Mithridatis filiique Pharnacis statuas argenteas exhibuit, ejusdemque metalli currus, tabulas lusorias è gemmis duabus, tres pedes latis, longis quatuor; Lunam auream, triginta triclinares lectos argenteos, aureos tres; &, o vesanæ mentis humanæ luxuriam! montem aureum quadratum, qui variis ferarum fruticum arborumque generibus oppletus conspiciebatur. Hic Musarum effigies, gemmarum corporibus incisas, triumphantisque Pompeji imaginem, ex margaritis contextam repræsentabat. Ærarium auro argentoque signato ad viginti talentorum millia, præter ea quæ militum virtus acceperat, quorum nemo minus mille quingentos æreos tulit, locupletavit, tributumque Romanæ Vrbis in majus auxit; quippe quod ex quinquagies decies centenis talentorum millibus ad octuagies & quinquagies decies centena millia excreverit.

Cap. LXXV.

De Divo Julio Cæsare.

QVis te, C. Cæsar, intactum indictumque in hoc laudis genere transmittat? qui Gallos sæpius avitæ gloriæ memoria libertatisque amore stimulantibus, arma resumentes, decem annorum spacio cùm edomuisses, excellentissimum magnificentissimumque duxisti virtutis tuæ indicem triumphum. Neque de his tantùm triumphasti, sed & de Pompejo potentiæ tuæ æmulo in campis Pharsalicis devicto, aut, ut quidam volunt, de Ptolomæo Ægypti Rege egisti triumphum. Huic successit Africanus, quem à bello cum Pompejanis reliquiis gesto, cui Petrejus Scipioque amplissimi homines præerant, accedentibus & Jubæ Mauritaniæ Regis viribus retulisti. Quid de Pontico dicam triumpho, qui inter pompæ fercula triumphorum verborum retulit titulum *Veni, Vidi, Vici?* Jam tanto verborum compendio virtutis apud Mundam exhibitæ meminisse, propemodum mihi fuerit religio, nisi hæc celebranda alii loco reservaremus. Hic mihi triumphi dicuntur; neque historiæ ordinem texo, sed opulentiæ alicujus exempla in hujus Operis nostri mellificium referre laboro. Hos quinque diverso adparatu instrumentoque egit; Veteranarum legionum prædæ nomine in pedites singulos super bina sestercia distribuit; In equites vicena quaterna millia nummûm dedit; Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque num-

A mos, quos pollicitus olim erat, viritim distribuit. Adjecit & epulum ad visceratiomem & duo prandia; cùm enim priùs parciùs quàm pro liberalitate imperatoria præbitum judicaret, quinto die sordium suspicionem eluere volens, aliud multò sumtuosius præbuit. O divitias! O animum tantis divitiis dignum!

C A P. LXXVI.

De F. Vespas. & Tito Vespasiano Flavii filio.

LIcèt ad finem anhelantem, opulentissimæ nihilominus Judaicæ victoriæ a F. Vespasiano, filioque ejus Tito partæ splendor me retinet. Miranda enim sunt, quæ F. Josephus natione Judæus, qui diligentissimè Judaicarum rerum persecutus est historiam, de hoc triumpho commemorat. Pro merito (inquit) narrari multitudo spectaculorum magnificentiaque non potest, in omnibus quæ quisque aut artium egregiis factis, aut divitiarum ostentatione, vel naturæ novitate excogitavit. Nam pænè quæcunque hominibus, qui usquam sunt, fortunatis paulatim quæsita sunt, aliis alia mirabilia atque magnifica, hæc universa illa die Romani Imperii magnitudinem probaverunt. Etenim argenti aurique, eboris in omni specie operum multitudinem, non ut in Pompa ferri cerneres, sed si quis dixerit omnia fluere; & alias quidem vestes ex rarissimi generis purpura portari, alias arte variegatas Babylonica; gemmæ autem clarissimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ aliis operibus inclusæ traductæ sunt, ut adpareat, frustra nos earum usquam rerum esse aliquid suspicari.
B Ferebantur autem simulachrorum singula, quæ illi Deos habebant, & magnitudine mirabili, & arte non defunctoriè facta, horumque nihil non preciosa materia. Vanitatis suspicionem vix effugero, si quæ opulentiæ præterea argumenta hujus triumphi splendor habuerit memorare pergam. Et jam veteris magnificentiæ gustum aliquem posteris dedisse videmur. Quare & Lectores legendi operâ, & nos scribendi molestiâ aliquando tandem levemus.

F I N I S.

PHIL. LVDOV. HANNEKENII
D. ET PROF. ORAT.

DE

CVRA DOMESTICA
ROMANORVM,

DISSERTATIONES IV.

P R A E F A T I O.

Romanos rerum Dominos gentemque togatam dum accuratiùs mecum perlustro, vix citra difficultatem definiri posse arbitror, publicis-ne an privatis in rebus eorum magis eluxerit Prudentia. Clarissimè illa in publicis eminet, adeò, ut omnibus reliquis hujus Universi gentibus palmam eripuerit. Longum foret illius specimina in scenam producere, satis illa ex legum constitutione, Magistratuum ordinatione, bellandi ratione, militum disciplina, vectigalibus, aliisque rebus ostenduntur. Sed quantacunque in publicis fuerit; non minor sanè meo judicio fuit in privatis & domesticis. Ea enim tàm ritè apud illos dispofita invenimus, quàm apud aliam Gentem vix ullam; certos nimirum & naturà duce experientiàque rerum edoctos, inde publicæ felicitatis momenta dependere, ubi scaturiginem habeant rei familiaris privatæque exoptati successus. Juvat eorum domos, quas Veterum monimenta posteritati transmissa nobis reserarunt, aliquantò penitiùs inspicere, & citra incommoda domesticæ pacis ipsorum œconomiæ ordinationem curiosiori indagare oculo. Congruum autem est certo ordine domesticum ipsorum ordinem percensere. Præibit viam Philosophorum Princeps Aristoteles, qui Stridonensi patri *finis humani* vocatur *intellectus*. Hic l. 1. *Oecon.* c. 2. duas domus partes constituit, hominem & facultates; cùm autem in hominis consideratione triplex oriatur respectus, conjugis, heri, & parentis, totam hanc materiam quatuor Dissertationibus commodè tractari posse existimamus. Præcipuæ partis consideratio præcedet, de respectu primo, qui conjugis est dictus, id est, de matrimonio Romanorum. Adsistat gratià suà Jesus!

I N D E X C A P I T V M.

PHIL. LVDOV. HANNEKENII
D. ET PROF. ORAT.
DE
CVRA DOMESTICA
ROMANORVM,
DISSERTATIO I.

Caput I.

Summaria.

Legum matrimonialium origo. Uxorum communio. Una uxor. In matrimonio respectus nationis, conditionis, gentis & sanguinis. Tres matrimonii modi; usus, confarreatio & coemtio. Conjugii Etym. & Synonymia. Sponsalia. Iis Auspices adhibiti. Tabulæ matrimoniales. Annulus pronubus. Dos. Epulum. Tempus nuptiarum. Quot diebus nuptiæ. Ornatus sponsæ. Domum deductio. In domum ingressus. Cœna genialis. Nucum sparsio & Fescenninorum cantilena. Lectus genialis. Repotia.

I.

R*Es erat unius ætatis populus virorum*, ait Florus *l.* 1. c. 1. cùm narrasset, quomodo Romulus Asylo constituto virorum turbam, uxoribus destitutam, congregasset. Verè id quidem: nam, ut inquit Sen. in *Hippol.* ỳ. 468.

Excedat, agedum, rebus humanis Venus,
Quæ supplet ac restituit exhaustum genus,
Orbis jacebit squalido turpis situ;

nedum urbs una. Itaque meditatur ille providens Urbis Parens,

Cùm tam rapaces cerneret fati minas,
Ut damna semper subole repararet nova.

Sed unde? *Fieri nequit*, ait Arist. 1. *Oecon.* 3. *ut hoc absolvat fœmina absque mare, aut mas absque fœmina.* Jam verò nec mulieres habebat maxima pars Romanorum, nec à rogatis vicinis impetrabat. Dolo res tentabatur; quod precibus non obtinuerat, vi se obtenturum sperabat Romulus. *Consualia* (ludos Neptuno sacros, de quibus Dionys. *l.* 1. *c.* 33. & *l.* 2. *c.* 31. Plut. in *Vita Rom.* August. 2. *Civ. Dei* c. 7.) *simulavit*, ait Aurel. Victor p. 336. *ad quos cùm utriusque sexus multitudo venisset, dato suis signo virgines raptæ sunt.* Ita providit Romulus, ne res esset unius ætatis populus virorum. Nam *natura sic complet perpetuitatem, specie nimirum, cùm nequeat numero*, teste Arist. l. 1. *Oecon.* 3. Ex eo tempore certis quibusdam Romani legibus in conjugio usi sunt, v. Plut. in *Vita Rom.* Neque enim ignorabat Romulus, quantum valeret in Republica legitimus nuptiarum contractus; V. P. Cermin. Rapf. *de recta Regni ac Rer. adm.* c. 39. Jamque

A habuerat illius instituti Magistros Cecropem, v. Scal. *Poet.* p. 390. & Lycurgum, v. Xen. *de Rep. Laced.* Quod boni regiminis fundamentum calculo suo approbat Plato, cùm l. 6. *de Rep. Primæ*, inquit, *in Republica benè constituta leges de matrimonio esse debent.*

II. Absit autem, ut ejusmodi, cujus Plato l. 5. *Reip.* nobis fingit, quæ promiscuam ordinant Venerem, de connubiis ferantur leges! Quæ enim inde non oriuntur mala? V. Arist. 2. *Resp.* 2. 3. & 4. Arnis. 1. *Pol.* 2. *p.* 52. Schonb. 1. *Pol.* 10. p. 156. & alii. Obtinuit tamen mos ille pessimus apud multas gentes, Æthiopes, Solin. *c.* 39. Ga- B ramantes, Plin. *l.* 5. *c.* 8. Limerinos, Stob. *serm.* 42. & alias, quarum catalogum texit Alex. Sardus l. 1. *de mor. & rit. Gent.* c. 1. Non meliores illis fuerunt Arabes, Nabathæi & Britanni, quibus una uxor cognatorum fuit, Clem. l. 19. *Recogn.* c. 7. Verùm ab ejusmodi impuris congressibus abhorruerunt Romani; suam enim quisque habuit uxorem, cum qua consuesceret; ita tamen, quod minimè laudandum, ut eam alii nonnunquam daret usurariam, idque secundùm antiquam Romanorum consuetudinem factum esse, auctor est Strabo *l.* 11. p. 127. sed *admodum ab-* C *surdè*, ait Cæl. Rhod. *l.* 28. *c.* 17. Non pauca ejus rei vestigia in Rom. monimentis animadvertimus. De Catone Uticensi refert Plut. in *ejus Vita* p. 461. quòd Hortensio Martiam suam uxorem petenti concesserit; quam tamen post Hortensii mortem receperit, vel oratione Martiæ commotus, quæ est apud Lucan. *l.* 2. *p.* 41. vel, quòd in bellum profecturus, eam ad domus meliorem procurationem idoneam judicarit, ut vult Plut. in *Vita* p. 476. Ex ea etiam consuetudine Liviam uxorem Nero tradidit Augusto, καὶ ἐξέδωκεν αὐτὴν αὐτὸς ὁ ἀνὴρ, ὥσπερ τις πατήρ, ait Dio, v. Suet. in *Aug.* c. 62. & in *Tib.* c. 4. Ad eundem D modum Caligula Lolliam Paulinam C. Memmio nuptam sibi poposcit uxorem, & paulò antè Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, Suet. in *ejus Vita* c. 25. Cato quidem sponte sua humanæ prudentiæ instinctum, qua alias excellebat, posuit abjecitque; sed reliquos metu potiùs Principum (quorum *potestas non solùm si invitet, sed etiam, si supplicet*, cogit, ut ait Macrob. l. 1. *Sat.* c. 7. multisque demonstrat Picc. *Dec.* 5. *c.* 3.) id permisisse crediderim. Hujus patientiæ impatiens Meno, supremus Nini Præfectus, sibi ipsi vitam abrumpere maluit, quàm suam Semiramidem à se abductam Nino copulatam videre, Matth. E *Th. Hist.* l. 1. p. 34. b. Fuerunt tamen non paucæ Gentes, quæ alios uxorum suarum fœcunditate largiter frui permiserunt. De Sarracenis Cæl. Rhod. 15. *Ant. Lect.* 17. Spartanis Plut. in *Vita Lyc.* Tapyris Strabo *l.* 11. *p.* 127. incolis Provinciæ Camul Marc. Paul. Ven. l. 1. *de reg. Orient.* c. 46. de aliis alii id referunt.

III. Sed

III. Sed revertamur ad Romanos, qui ut in eo peccarunt, quòd uxorum suarum usum aliis nonnunquam concesserunt, (confer. Arnis. 1. *Pol.* 3. p. 82.) ita præ cæteris Gentibus laudem merentur, quòd 700. ferè per annos una uxore contenti vixerunt. Nam primus Antonius duas habuit uxores, de quo v. Faber l. 2. *Semestr.* c. 1. Neque enim Romanis legibus plures una habere licebat. Hinc Julius Cæsar, omnium mulierum vir Curioni dictus, Helvium Cinnam Tribunum pl. legem ferre jusserat, ut uxores liberorum quærendorum causâ, quas & quot vellent, ducere liceret, Suet. in *Vita* c. 52. sed non est perlata, v. Bodin. l. 5. *de Rep.* p. 793. Postmodum vero Valentinianus Imperator legem tulit, quâ duas legitimas habere uxores licebat, si fides est habenda Diac. Cassiod. Eutr. l. 11. c. 2. Niceph. *l.* 11. *c.* 33. Socrat. l. 4. *Hist.* c. 26. & aliis; quam tamen ipsis multi hac in re derogant, de quibus v. Exc. D. Mich. Siricii, Prof. hujus Acad. (Gissæ Hassorum) meritissimi, *Tract. de una ux.* c. 1. p. 23. Aliàs plurimis gentibus uxorum pro facultatum copia licitam fuisse consuetudinem, ex historiis constat. Indis id usitatissimum fuisse, patet ex Val. M. *l.* 2. *c.* 6. *ex.* 14. Id decreto ab Atheniensibus facto jus fuisse, testis est Agell. *l.* 15. *c.* 20. ubi etiam scribit, Euripidem ea de re tot convitiorum plaustra in mulieres evertisse, quòd duas pessimas uxores (ἐπὶ πήματι πῆμα, ut ait de illis *Phocyl.* 193.) habuerit. Siculis hoc usu receptum fuisse, exemplo Dionysii probat Alex. *l.* 1. *c.* 23. qui uno die duas duxit uxores, Doridam & Aristomacham, Cic. 5. *Tusc. Quæst.* p. 258. D. & Æliano. *l.* 13. *c.* 10. Taceo Judæos, Turcas, alios, quos eundem cum merulis sensum habere quis diceret, cùm & de illis scribat Ælian. 1. *de Anim.* c. 14. quòd marium quisque cum multis fœminis complexu venereo jungatur. Aliàs pleraque animalia uni tantùm junguntur fæmellæ, ut Polygamia ipsi quoque naturæ adversari videatur, qua de re disserit Connan. l. 1. *Com.* c. 4. Sed nullus præterea relinquitur vero conjugali amori locus. Certè Arist. 2. *de Rep.* c. 4. *Duo sunt*, inquit, *quæ homines ad curandum atque amandum maximè impellunt*, *proprium aliquid esse*, *ac unicum:* quod posterius ab ejusmodi conjugio exsulat; inde & verus amor conjugalis. Verebantur hoc matronæ Romanorum, quæ lepido Papyrii mendacio deceptæ, lacrymis ac precibus obtundebant Senatum, ne unus duas uxores haberet, nihil minus, quàm tale quid decernere meditantem, apud Agell. *l.* 1. *c.* 23.

IV. Quadruplex autem apud Romanos in conjugio contrahendo observabatur respectus. Primus erat nationis, ne Romanus nisi Romanam duceret, ut in *Inst. Justin.* habetur. Ubi tamen per Romanam non eæ tantùm intelligendæ sunt mulieres, quæ Romam natale salutabant solum; verùm & illæ, quarum gens civium Roman. jure donata, rogatione ad plebem id beneficium impetrasset, v. Sigon. l. 1. *de ant. Jure C. R.* c. 9. p. 138. Aliàs multa Livii loca explicari non possunt, quæ connubia Populo Romano cum Campanis & aliis Latii populis intercessisse testantur. Confer. Rhod. *l.* 28. *c.* 22. Videtur hic mos ab Atheniensibus originem traxisse, apud quos non legitimum erat matrimonium, quod inter civem & peregrinam contrahebatur; ipsique filii, ex ejusmodi contubernio prognati, sub nothorum nomine veniebant, quo in significatu vox nothi apud Virg. & Aristoph. sumitur, v. Grot. *de Jure B. & P.* l. 2. c. 5. §. 15.

V. Secundus erat conditionis respectus. Neque enim libertinus ingenuam, vel ingenuus libertinam antiquitus ducere audebat, nisi ex SC. quo Hispalæ libertinæ aliquando indultum est, ut enubere posset, neque ei, qui eam duxisset, id fraudi esset. Postea verò incitandis cælibum pœnis & augendo ærario legem Papiam Poppæam sanxit Augustus, teste Tac. l. 3. *An.* c. 25. ut omnibus ingenuis, præter Senatores eorumque liberos, uxores libertinas habere liceret. Invenimus tamen apud Cassiod. 7. 40. solitam à Principe veniam impetrari ducendæ mulieris, quæ inæqualis esset conditionis. Quòd si verò, præter leges, cum inæqualis conditionis fœmina consuevisset Dominus, concubinæ illa non uxoris titulo notabatur; cujus quæ conditio fuerit, uberiùs docet Gerh. T. 7. *Loc. Comm.* c. 10. sect. 2. Quædam de his etiam legere est apud Grot. l. 2. *de Jure B. & P.* c. 5. §. 15.

VI. Tertius erat gentis respectus, quo cavebatur, ne Patritiis cum Plebejis Romæ connubium esset. Auctores hujus legis perhibentur Decemviri, Liv. *l.* 4. *c.* 4. in quibus præcipuè Appius, Dionys. *l.* 2. ne scilicet unquam Patres cum Plebe rursus conjungerentur; quod per nuptias factu erat facillimum. Hanc causam exhibet Manut. l. *de Leg. Rom.* At Zasius in *cat. leg. ant.* auctor est, idcirco eam à Decemviris constitutam esse, ne auspicia solis Patritiis debita (v. Sigon. l. 1. *de ant. J. C. R.* c. 7.) nuptiis Plebejorum turbarentur. Eandem prætexunt causam Consules apud Liv. *l.* 2. *c.* 4. & 6. Verùm Canulejus Tribunus pl. hanc Senatui legem extorsit, v. Liv. *l.* 4. *c.* 6.

VII. Quartus respectus erat sanguinis, quo cavebatur, ne arctiori consanguinitate conjuncti matrimonio copularentur. Id distinctiùs explicandum videtur. Atque *primò*, planè improbabant & detestabantur parentum ac liberorum concubitus, quos *dictu audituque fœdos ac pudendos* vocat Alex. *l.* 1. *c.* 24. Imò hanc legem in natura à Diis conditam ac positam esse, μήτε γονέας παισὶ μίγνυσθαι, μήτε παῖδας γονεῦσιν, inquit Socrates apud Xen. l. 3. Ἀπομν. Vnde mater Dionysii filio ipsius pudicitiam incesta commixtione polluere machinanti, *Tyrannus*, inquit, *leges civiles mutare potest*, *non autem naturales*, Erasm. in *Apoph.* Monstrum ergo hominis fuit Nero, non homo, qui vetitum matris concubitum appetens naturæ leges migrare voluit, Tac. 14. *An.* c. 2. Quanquam ejusmodi concubitus apud Magos, Aug. *in Lev. c.* 18. Nauros, Curt. *l.* 8. *c.* 2. Indos, Hier. l. 2. *adversùs Jovian.* Persas, Plut. in *l. de fort. Alex.* & alias Gentes, quas recenset Tiraq. l. 7. *Conn.* num. 33. in usu fuisse accipimus.

Neque *secundò*, apud Romanos fas erat, genero cum socru, vel novercæ cum privigno, vel vitrico cum privigna, vel socero cum nuru concumbere, uti ex Tiraq. patet & Alex. *l.* 1. *c.* 24. Hinc Caracalla præter instituta majorum fecisse scribitur, dum novercam Juliam, Imperatoris Severi viduam, uxorem duxit, Matth. *Th. Hist.* l. 2. p. 198. b. Et Cicero, cùm socrum genero nupsisse narrasset, subdit: *O mulieris scelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum!* &c. *T.* 2. *p.* 354. *F.* Moscovitæ multi hic Ethnicis turpiores sunt, cùm persæpe impuberi filio sponsam quærant, cum qua tamen ipsi interim concumbere ac liberos procreare consueverunt, testis est Lyd. l. 1. *Serm. Conviv.* p. 12. b. Nec citra causam reveritus est Seleucus, ut est apud Plut. in *Vita Demetr.* uxorem suam Stratonicen Antiocho filio nuptum daturus, ne ipsa offenderetur τῷ μὴ νενομισμένῳ, cùm ipsa natura ab ejusmodi congressibus abhorreat, quod vel ex brutorum quorundam patet exemplis, quæ v. apud Varr. l. 2. *R. R.* c. 7. Arist. 9. *de Anim.* c. 47. Plin. *l.* 8. *c.* 42. Ælian. l. 4. *de Anim.* c. 5. & l. 5. c. 47.

Ne-

Neque *tertiò* sororum vel consanguinearum, vel uterinarum, vel germanarum maritales concubitus apud Rom. permittebantur. Nam Lud. Vives *ad Aug. l. 15. de C. D. c.* 16. scribit: *Romani morem ducendi sorores nunquam receperunt.* Et Corn. Nep. in *Præf.* ait: *Id quidem* (germanam sororem in matrimonio habere) *nostris moribus nefas habetur.* Vbi sororem germanam nonnulli ὁμοπάτριον intelligunt, ut infrà dicetur. Hinc reprehenditur Caligula, quòd non solùm cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecerit; sed ex his Drusillam quoque à Cassio Longino abductam in modum justæ uxoris propalam habuerit, Suet. in *ejus Vita* c. 24. Ad quem locum notat Beroaldus, quod Commodus Imperator, eodem die quo Caligula natus, tanquam eundem habuisset horoscopum, sorores suas, inhumanum nefas! constuprarit. Athenis tamen non quidem germanarum, sed consanguinearum matrimonia licita erant. Videtur nobis obstare C. Nep. in *Præf.* ubi ait: *Neque Cimoni fuit turpe sororem germanam habere in matrimonio; quippe cùm cives ejus eodem uterentur instituto.* Verùm ipse in *Vita Cim.* c. 1. se explicat, quam per sororem germanam intellexerit, cùm, *Atheniensibus*, inquit, *licet eodem patre natas uxores ducere.* Non hic audiendus est Muretus, qui l. 7. *Var. Lect.* c. 1. & l. 15. c. 5. Nepotem turpissimi insimulat erroris, quem rectissimè defendit Jan. Rutgers. l. 1. *Var. Lect.* c. 9. & Bœcler. *ad C. Nep. Cim.* 5. *c.* 1. 2. Non vacat, licita hæc Ægyptus, Paus. in *Att.* p. 12. Persia, Herod. in *Thal.* alus, vid. Tiraq. l. 7. *Conn.* num. 32. & Grot. l. 2. *J. B. & P.* c. 5. §. 15. uberiùs explicare; pergamus ad alios sanguinis respectus.

Quartò lege vetitum erat priscis temporibus, ne vel fratris vel sororis filiam in matrimonium assumere fas esset. Primus Claudius Imperator, Agrippinam fratris filiam ducturus, decretum flagitavit, *quo justæ inter patruos fratrumque filias nuptiæ etiam in posteram statuerentur*, &c. Tac. 12 *An.* c. 7. 2. Verùm ejusmodi conjugia succedente tempore à Nerva fuerunt inhibita, uti refert Dion Nicæus in *ejus Vita*, quanquam & ante ejus regimen jam prohibita fuisse demonstrat Tiraq. 7. *Conn.* num. 42. Apud Græcos verò in usu fuisse, exemplo Alexandridis, (vel, uti cum Herod. *l.* 5. vocat, Anaxandridis) probat Alex. *l.* 1. *c.* 24.

Attamen *quintò* inter sobrinos connubia fuere licita, ut liquet ex Bruto Portiam sobrinam ducente apud Plut. in *ejus Vita*; multò magis inter sobrini filiam, exemplo Scipionis Nasicæ, Alex. *l. c.* Sic nec defunctæ sororis uxorem * ducere vetuerunt leges, idque observavit Cæcilius Metellus; nec mortui fratris uxorem, quam Lucius Crassus sibi copulavit, Alex. *l. c.* Pluribus hæc explicat Tiraq. in libro toties laudato.

VIII. Sic inter quos non iniri, & quos inter iniri potuere ex parte, quantum ad institutum nostrum sufficit, vidimus conjugia, videamus quot modis illa fuerint inita, & quales isti. Fuerunt autem tres, Vsus, Confarreatio, & Coemtio. Dempst. *ad Ros. p.* 974. addit quartum, Sortitionem, eamque probat 1. ex Plauti *Casina*: verùm non legitimus ille erat ducendi modus, uti locum intuenti patebit 2. ex Suet. *Tib.* c. 35. sed in correctioribus libris legitur, *quòd uxorem pridie sortitionem ductam, postridie repudiasset*; quam lectionem Turn. & Torrent. approbant. In reliquis Auctorum locis, quæ laudat Dempsterus, verbum sortiri tropicè, pro *accipere*, explicandum videtur. Potuit tamen sortitio locum habere nonnunquam, ceu requisitum aliquod certâ ratione, ut sortitione facta deinde confarreatio aut coëmptio sequeretur. Tribus ergo tantùm modis legitimè contrahebantur matrimonia; usu, confarreatione, & coemtione.

* Hæc inversa sic restit. *uxoris sororem.*

IX. *Vsu fieri matrimonium dicebatur, cùm tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conveniebat, & cum viro ita consuescebat, ut eam justo marito, adeò, ut si usus ille intra annum non interrumperetur*, (quod à parentibus uxori aliisve amicis trinoctii usurpatione fieri poterat) *pro usu capta jam haberetur*, verba sunt Sigon. l. 1. *de ant. Jure C. R.* c. 9. Quædam hujus ritus vestigia exstant in Agell. *l.* 3. *c.* 2. Plura qui cupit, adeat Ros. 5. *Ant. R.* c. 37. p. 956. D. Brisson. l. *de R. N.* f. 215. & Sigon. *l. c.*

X. Confarreatione fiebant matrimonia, in quibus contrahendis farreum libum adhibebatur, ut vult Vlp. *tit.* 9. *Inst.* vel ut Plin. *l.* 18. *c.* 3. ubi novæ nuptæ farreum præferebatur; quo confarreationis vinculo in sacris nihil fuit religiosius. De illo ait Cæl. Rhod. *l.* 28. *c.* 17. *Legitima sacraque matrimonia Priscorum religiosa sedulitas Farreacea vocavit, à farris communione &c.* Videtur Alex. *l.* 2. *c.* 5. asserere, solos Pontifices id matrimonii contrahendi genus usurpasse, cùm ait: *Confarreatio solis Pontificibus dabatur*: cui subscribit Boëth. in *Top.* ubi, *confarreatio*, inquit, *peculiaris erat Pontificibus.* Sed cum Rævardo hæc loca sic expono: Confarreatio per solos Pontifices fuit peracta. Nam & Serv. Danielis in *Excerptis à Pithœo* ait: *Farre nuptiæ fiebant, cùm per Pontificem M. & Dialem Flaminem per fruges & molam salsam conjungebantur.* Hinc licèt farreatis nuptiis Flaminicam jure Pontificio in matrimonium necesse esset convenire, uti testatur idem Serv. & requireretur ut Flamen creandus confarreatis parentibus genitus esset, quod patet ex Tac. l. 4 *Ann.* c. 16. attamen & alii per hos nuptiarum ritus matrimonium inire poterant, uti rectè sentit Tiraq. *ad Alex. l. c.* v. Rævard. l. 4. *Var.* c. 12. & 16. & in *Comm. XII. Tab. c.* 21. Ad hunc confarreationis ritum allusisse Hos. *c.* 3. *v.* 2. auctor est Lyd. 1. *Serm. Conviv.* p. 29. b. quod Theologi videant. Macedonum tamen ritus, in pane inter sponsum & sponsam dividendo occupatus, ob hoc non omnino abit, cujus meminit Curt. *l.* 8. *c* 4. Vnum hic adjicio: Diffarreationem vocat *Festus*, matrimonii per confarreationem contracti dissolutionem. Reliqua huc spectantia ex Tacito *l. c.* peti possunt.

XI. Coëmtione instituebatur conjugium, quando, ut ait Varro apud Non. Marc. *veteri Romanorum more nubentes mulieres tres ad virum asses ferre solebant, atque unum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causâ marito dare*; (tunc sese in coemendo invicem interrogasse puto, quod notat Serv. *in* 4. *Æn.* Virum ita: an sibi mulier matersamilias esse vellet; illam respondisse, velle: mulierem contrà; an vir sibi paterfamilias esse vellet; illum respondisse, velle) *alium, quem in pede habebant, in foro Larium familiarium ponere: tertium in sacciperio cùm condidissent, compito vicinali solebant resignare.* Quæ ita ducebatur uxor, hæreditatem mariti defuncti adibat, eratque in manu & mancipio viri, v. Sigon. *l. c.* & sola dicebatur materfamilias, notante Agell. *l.* 18. *c.* 6. Hæc matrimonii species remancipatione dissolvebatur, ut, qui acceperat, in alterius manum redderet.

XII. His absolutis, ipsos conjugii ritus accedamus, præmissis tamen quibusdam de ipso nomine. Dicitur Conjugium à jugo, quòd conjuges sint quasi ejusdem jugi partes, ut ait Fest. l. 9. *Orig.* Inde conjugii Præses Juno, Juga cognominata est, cujus ara Romæ in Jugario Vico fuisse legitur apud Alex. *l.* 6. *c.* 4. Appellatur aliàs matrimonium, & quidem à matrona, quæ nomen ha-

habet à matre, quamvis & illud nomen nondum mater ob ſpem commeruerit, teſte Agell. *l.* 18. *c.* 6. Hinc & Junoni Matronæ cognomen datum fuiſſe crediderim: ejus meminit Liv. *l.* 2. *Dec.* 3.

XIII. Nunc ad ſponſalia. Quæ ita à ſpondendo dicebantur, ita intervenire oportebat ſponſiones ab utraque parte, ſi legitimum contrahendum eſſet conjugium. Nam *qui ſponſam ducturus erat, illam ſibi in conjugem dari ſolemni ſtipulatione poſtulabat; qui verò daturus, illi futuram uxorem ſpondebat*, ait Alex. *l.* 2. *c.* 5. Explicat hæc uberiùs Agell. *l.* 4. *c.* 4.

XIV. Antè verò, quàm proco ſponderent virginem, auſpices adhibebantur, qui deorum captarent conſenſum; id quod liquet ex Val. M. *l.* 2. *c.* 1. multiſque aliis Auctorum locis, quæ laudat Dempſt. *ad Roſ. p.* 967. & Tiraq. *ad Alex. p.* 532. Captabant illi vel noctu vel ſub diluculum, teſte Alex. *l. c.* Nihil tam incongruum erat nubentibus, quàm cœli & terræ motus, Serv. *ad* 4. *Æn.* Quod ſi verò cornicum darentur auſpicia, auſpicatiſſimum credebatur id ſignum, modò ne una tantùm conſpiceretur cornix, v. Ælian. 3. *Anim.* c. 9. & Plut. in *Dial. quòd bruta ratione utantur.* Ratio facilè patet, cùm feliciſſimi matrimonii ſymbolum ſint cornices, quod demonſtrant Phyſici. Ideo canebatur in nuptiis Græcorum, Κόρει κόρη κορώνην, hoc eſt, *Satura puella cornicem*; ſcilicet ut non minùs fauſtum tibi contingat connubium, quàm virgini illi apud Athen. quæ ficus pro prandio cornicis attulit. Atque ita quidem cantatum eſſe ſolidè aſſerit Lyd. l. 1. *Serm. Conviv. p.* 33. non autem, ut vult Hadr. Junius, ἐκκόρει κόρη κορώνην. Cur enim eliminaret puella cornicem, quæ proſperi conjugii eſt ſymbolum? Aliud felix nuptialibus negotiis augurium erat Circi accipitris altero pede claudi adſpectus, teſte Plin. *l.* 10. *c.* 8. Forte tum Vulcanum ignis deum nuptiis affore ominabantur, ideoque id felix omen, quod ignis activum generationis omnium rerum credatur principium. Erat & fulmen lætum nuptiis omen, quod patet ex Claud. 2. *Rapt. v.* 230. Confarreationes autem tonitru dirimi reliquit Serv. Dan. in *Excerptis à Pithœo*, ut notat Lipſ. *ad Tac.* 4. *Ann.*

XV. Cùm ita proſpera obſervaſſent omnia auſpices, peragebatur deſponſatio & ſponſalium conventio in tabulas referebatur, quæ ſignatoriis eorum, qui interfuerant, annulis obſignabantur. Hinc Juv. *Sat.* 11. *Signatæ tabulæ*, &c. nec obſcurum hoc ex Suet. in *Claud.* c. 29. & Plut in *Pomp.* p. 286. Idem mos apud Judæos obtinuiſſe videtur, nam *Tob.* 7. 16. legitur, ἔγραψε συγγραφὴν, καὶ ἐσφραγίσατο. Obiter hoc adjiciendum: apud Romanos in ſponſaliis propria ſponſi & ſponſæ nomina non eſſe adhibita, ſed horum loco ſubſtituta Cajum & Cajam, v. Plut. in *Probl. Rom.* c. 29. & Quint. *l.* 5. *c.* 10. Cajam ſe quoque ante mariti ædes interrogata vocavit ſponſa, v. Plut. in *Quæſt. Rom.* 30.

XVI. In argumentum ſponſaliorum ſponſæ à ſponſo arrhæ dabantur, v. Alb. Gent. l. 3. *de Nupt.* c. 16. Inprimis annulus pronubus. De illo ait Iſid. l. 3. *de officiis: Quòd in nuptiis annulus ſponſæ à ſponſo datur, fit nimirum, vel propter mutuæ dilectionis ſignum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur.* Ex ferro & ſine gemma hic fuiſſe dicitur Plin. *l.* 33. *c.* 1. ſed Tertull. in *Apol.* c. 6. ex auro. Conciliat hos auctores Junius ita, ut dicat, ſponſum quidem, cùm ſponſam ſibi arrha quadam conjugare vellet, aureum illi annulum dediſſe pronubum: ſed poſtea etiam ferreum gemmaque carentem, tanquam τῆς οἰκουρίας ſymbolum, domum illi miſiſſe. Inſerebatur is quarto digito, *quia in eo vena quædam ſanguinis ad cor uſque perveniat*, ait Iſid. *l. c.* Idem inculcant Agell. *l.* 10. *c.* 10. Joh. Sariſb. l. 6. *Polycr.* c. 12. Gratian. *canon. ſum.* 30. quæſt. 5. Alex. *l.* 2. *c.* 19. Dauſquej. *ad Sil. Ital. l.* 11. Sed hæc ſententia jamdudum à recentioribus Anatomicis exploſa eſt, v. Læv. Lemn. l. 2. *de Occult. Naturæ* c. 2. Lotich. in *Comm. ad Petron.* l. 1. c. 15. Pluribus de hoc annulo agit Cl. Kirchm. l. *de Ann.* c. 18. quibus hoc addo, quod notat Sebaſt. Munſterus *in c.* 30. *Geneſ.* Judæos quoque ſponſas ſuas pronubo donaſſe annulo, cui inſcriptum erat, מזל טוב, hoc eſt, *Planeta bonus*. Vovebant illo, ut ſidera largos operi maritali præſtarent influxus.

XVII. Dotem quoque certam in his ſponſaliis ſponſæ dici, & in codicillis matrimonialibus conſignari oportebat. Hac ſi deſtituerentur pauperiores, quarum parentes de Rep. benè meruerant, ex publico illis hæc tribuebatur. Factum hoc eſt C. Fabritii, Cn. Scipionis, ac Manii Curii filiabus, quod ob res domi anguſtas pro natalium ſplendore nubere non poſſent, uti notat Alex. ab Al. *l.* 4. *c.* 8. Mutuarunt fortè hoc inſtitutum ab Athenienſibus, qui Ariſtidis filias ab indotatis nuptiis liberalitate ſua vindicarunt, teſtis eſt C. Nep. in *Vita* c. 3. Certas autem leges priſcis temporibus dotis ſummæ præpoſitas fuiſſe licet ſuſpicari, cùm antiquius dotem apud Romanos æs grave fuiſſe, poſtea 10000. æris non exceſſiſſe inveniam apud Alex. *l. c.* Quales leges Rebuſpublicis ſaluberrimas aſſerit Bodin. *l.* 5. *c.* 2. Sed obſcura ſunt ejus rei apud Auctores veſtigia. Subjici meretur Lycurgi inſtitutum, quo virgines ſine dote nubere jubebantur, Juſtin. *l.* 3. *c.* 3. Nec abſimilem in modum Chinenſium ſponſæ nubunt, v. Nic. Trigaut. *de Chriſt. Exped. apud Sinas* l. 1. c. 2.

XVIII. His ritè conſtitutis hilarem ſumebant diem, & ſponſaliorum ſolemnitatem epulo amico finiebant. Meminit Dempſt. *ad Roſ. p.* 973. *c.* ſed pleraque exempla quæ affert, nec id videntur confirmare, nec hoc convivium repotia dici ſolitum. Quid autem fuerint repotia, infrà in *Artic.* 28. dabitur dicendi locus. Nunc ex Cicerone produco locum, dictis meis fidem qui faciat, ex l. 2. *ad Q. Fr. ep.* 6. verba hæc ſunt: *A. d.* VIII. *Id. April. ſponſalia Craſſipedi præbui. Huic convivio puer optimus Q. tuus meuſque defuit.* Idem colligo ex Juv. *ſat.* 11.

Signatæ tabulæ, dictum, feliciter! ingens
Cœna ſedet.

Vſitatum quoque Judæis hoc fuit, uti paret ex *Gen.* 24. 54. & *Tob.* 7. 17.

XIX. Priùs quàm diſcederent, de die nuptiis dicendo conſilium capiebant. Conventæ conditio is actus dicebatur, Feſtus. Magna in hujus electione Romanorum vigebat ſuperſtitio, quam multis explicat Briſſ. *de R. N.* p. 11. & Ant. Hottom. *de vet. R. N.* c. 13. Nefas ipſis habebatur in Majo menſe nuptias celebrare. Vnde & in adagionem, apud Ovid. 5. *Faſt.* res abiit, *Majo menſe malæ nubunt*, v. Eraſm. in *Chil.* Varias ejus rei cauſas dant Plut. *Quæſt. R.* 86. & alii. In quibus hæ præcipuæ, quod funeſtus videretur Majus, cùm propter Remi cædem, tùm ob funeſta, quæ peragebant, piacula, effigies hominum de ponte in Tiberim dejicientes. Præterea Majus à majoribus natu dictus nuptiis juvenum non convenire videbatur. Lepidè hoc explicat Lyd. l. 2. *Serm. Conviv.* p. 62. Eundem ſuperſtitionis ſtuporem multos etiamnum tenere Pontificios ex Thadeo Piſone Soaccio tradit Gerh. T. 7. *Loc. Com.* p. 248. ubi etiam pluribus de nefa-

ſtis nuptiarum diebus agit, in quibus ſingulorum menſium Calendæ, Nonæ, & Idus fuerunt, v. Macrob. l. 1. *Sat.* c. 15.

XX. Quot diebus Romani nuptias celebrarint, vix certò autumen definiri poſſe. Salmuth in *Not. ad Panc. T.* 1. *tit.* 59. tres nuptiarum dies legitimos fuiſſe affirmat, ſed nullam adducit veteris Scriptoris auctoritatem. Imò: *Primus*, inquit, *à Græcis dicebatur* προμνήστια, *Scaliger pater deſponſalia reddidit: in eo enim deſpondebatur virgo.* Nam quid ergo deſponſatio & nuptiæ tam immediatè ſe invicem ſequebantur? quid tum opus fuit, ut biennii ſpatio tempus ſponſas habendi coarctaret Auguſtus? uti Dio *l.* 54. & Suet. in *Vita* c. 34. refert. Viderint eruditiores. At Judæos per ſeptem dies nuptias celebraſſe patet ex *l. Jud. c.* 13. 11. & 12. Vnde lucem accipiunt verba, quæ habentur *Gen.* 29. 27. facem præferente Aug. *in Gen. quæſt.* 88.

XXI. Die nuptiarum multo apparatu ſponſa ornabatur & comebatur. Comebatur haſta cælibari, quæ in corpore abjecti occiſique gladiatoris ſteterat, Arnob. 2. *adverſus Gentes.* Rationes addit Feſtus *l.* 3. *ut quemadmodum illa conjuncta fuerat cum corpore gladiatoris, ſic ipſa cum viro ſit; vel, quia matronæ Junonis Curitis in tutela ſunt, quæ ita appellatur à ferenda haſta, quæ lingua Sabinorum Curis dicitur; vel, quòd fortes viros genituras ominetur, &c.* confer. Plut. *Quæſt. R.* 87. Sic comta coronabatur, ut & ſponſus. Notum eſt illud Catulli, *cinge tempora*, &c. Et de Proſerpina coronam texente canit Claudianus 2. *Rapt.* 140.

Nunc ſociat flores ſeſeque ignara coronat,
Augurium fatale tori.

Eleganter de iis coronis diſſerit Athen. *l.* 15. *c.* 3. earumque cauſas tradit. Chryſoſtomum ſi audimus, ideo coronabantur, ut probarent, ſe in Gymnaſio vel Palæſtra paternæ domus egregia caſtitatis ſpecimina edidiſſe. Apud Judæos quoque ſponſos & ſponſas coronatas fuiſſe, colligitur ex *Cant.* 3. 11. *Eſ.* 61. 10. *Ezech. c.* 16. In Bœotia ſponſas aſparago coronatas ad ſponſum acceſſiſſe, eò, quòd aſparagus ſpina quidem ſit, ſed fructus proferat ſuaves, teſtis eſt Lyd. l. 1. *Serm. Conviv.* Idem *l.* 2. ſcribit, apud Ruthenos Flaminem ſerto ligneo viridi, cui inſcriptum erat, *creſcite & multiplicamini*, ſponſi ſponſæque caput coronare. Redimus ad Romanos: apud quos rectam quoque tunicam induebat ſponſa, in omen æquè felicis, ac Cajæ Cæciliæ, matrimonii, quæ prima ejuſmodi togam texuit, Plin. *l.* 8. *c.* 48. Qualis ea fuerit, difficile eſt explicatu: Dalech. *ad h. l. Plin.* recto filorum ductu textam, ὀρθοϋφάδιον, ἄῤῥαφον, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸν δι' ὅλου appellat. Vltima horum verborum eadem ſunt cum *Johannis*, quæ *c.* 19. 23. de Chriſti tunica inconſutili adhibet. Quòd ſi ejuſdem, cujus Chriſti tunica, generis fuit, optima explicatio ex Ferrar. l. 3. *de Re Veſt.* c. 16. peti poteſt. Cingulo etiam cingebatur ſponſa, quod ex lana ovis confectum erat, ut, ſicut illa, teſte Sexto Pomp. in glomis ſublata, conjuncta inter ſe eſt; ſic vir ſuus ſecum vinctus cinctuſque eſſet. Celebre hinc erat Junonis Cinxiæ nomen in nuptiis, quæ ita ab hoc ſponſarum cinctu vocitabatur, Feſt. *l.* 3. Mox nuptiali mundo comta pelle lanata ſedere jubebatur, eique pellem ſub pedibus ſternebant; fortè, ut vetuſti moris, quo pellibus Veteres uſos fuiſſe notiſſimum eſt, repræſentatione, Veterum frugalitatem ſponſæ inculcarent, v. Plut. in *Probl.* 30. & Cæl. Rhod. *l.* 27. *c.* 14. Tum demum ſponſa faciem obvelabat ad ſponſum ducenda, quod nubere dicebant, v. Tertull. *de ve Virg.* Idem obſervaſſe Judæorum ſponſas colligitur ex *Gen.* 24. 65. Et notum eſt, Hebræis vocem עלמה, quæ notat *Virginem*, à rad. עלם, hoc eſt, *abſcondidit*, deſcendere. Apud Ruthenos quoque velo lineo tecta ad templum procedit ſponſa, Lyd. *l.* 2. *Conv. S. p.* 47. Flammeum dicebatur illud ſponſæ velamen, ejuſque color erat luteus, Plin. *l.* 21. *c.* 8. Multas hujus ritus cauſas enarrant Auctores; unam atque alteram dabimus. Tegebat faciem flammeo, *primò* boni ominis gratiâ; quòd eo Flaminica uteretur, cui divortium facere aut iterum nubere non licebat, Dalech. *ad Plin. l. c. Secundò*, pudoris velandi ergo, qui ex nullarum rerum memoria facilè ſubnaſci poterat, Vetus Schol. *ad Juv. Sat. 6. v.* 225. Inde eſt, quòd nubere de ſolis virginibus dictum videatur Scaligero; quod refellit Ph. Carol. *ad Ag. l.* 1. *c.* 6. *animad.* 3.

XXII. Hoc ornamento ſpectabilis ſponſa gremium matris vel alius cognatæ fœminæ habebat, blandam vim ſuſpenſo exſpectans animo, quâ inde abrepta viro adduceretur. Proculdubio hujus conſuetudinis origo à Romuli inſtitutis arceſſenda eſt, cui feliciter virginum raptus ceſſerat: Feſti ea de re verba hæc ſunt: *Rapi ſimulatur virgo ex gremio matris, aut ſi ea non eſt, ex proxima neceſſitudine, cùm ad virum trahitur, quod videlicet ea res feliciter Romulo ceſſit*, citat ea Ræv. in *Comm. XII. Tab.* c. 21. Eundem modum obſervant Serviani, v. Busb. *Ep.* 1. *p.* 22. nec non Lacedæmonii, qui hoc virginali pudicitiæ dabant, conveniens eſſe arbitrantes, ut quaſi invita ad virum abriperetur, Lyd. 2. *S. C.*

XXIII. Sic abrepta in domum ſponſi deducebatur, Non. Marc. *c.* 2. 431. Invocabant tunc deum Domiducum puellæ, ut ipſarum itinera protegeret, & ad optatas domos duceret, quod conſtat ex Mart. Cap. *l.* 2. Præcedebat ſponſam frequenti cognatorum comitatu ſtipatam tibicen, quique canebat Hymenæum, Alex. *l.* 2 *c.* 5. Quoniam verò non niſi ſub noctem conjugium inibant veteres Rom. v. Plut. *Probl.* c 65. quod & Syris quibuſdam in uſu fuiſſe ex *Job.* 3. 6. non nemo colligit; unam facem novæ nuptæ præferebat matrimus ac patrimus puer: duo autem alii nubentem manu ducebant, auctor eſt Feſt. *l.* 14. Quamquam Plut. in *Probl.* c. 2. non plures nec pauciores quinque facibus in nuptiis adhibitas fuiſſe, multis rationibus adductis contendit. Concilient hæc loca eruditiores. Fortè, ſi conjicere licet, unam tantùm facem ſponſæ prætulit patrimus ac matrimus puer; reliquas vel vulgares Daduchi reliquis nuptialibus prætulere, vel in domo mariti primùm accenderunt. Vtut ſit, crebra eſt tædarum mentio apud Auctores, quorum multa loca congeſſit Dempſt. *ad Roſ. p.* 981. Conficiebantur vel ex pinu, vel ex ſpina; hujus meminit Plin. *l.* 16. *c.* 18. illius Cat. in *Ep. Manlii*, v. Tiraq. *ad Alex. p.* 137. Apud Græcos tædam matres filiabus deſponſatis præferebant, uti ex Eur. & Apoll. notat Dalech. *ad Plin. l. c.* Nec Judæis inſolens fuit faces nuptis præferendi ritus; quod tamen miniſterium non pueri, ſed virgines exſequebantur: utrumque ex *Job. c.* 3. 5. *Jer.* 25. *v.* 10. *Pſ.* 45. 15. & *Matth.* 25. 7. conjectat Lyd. 2. *S. C.* p. 74. Comitabatur ſponſam colus comta & fuſus cum ſtamine, teſte Plut. *Quæſt. R.* 31. Hoc in memoriam Tanaquilis optimæ lanificæ, cujus lanam cum colo & fuſo per multum tempus in templo Sangi duraſſe auctor eſt Varro, inſtitutum fuiſſe, ex Plin. *l.* 8. *c.* 48. apparet. Præter hæc utenſilia & mundus mulibris univerſus ab impuberi puero in vaſe operto, cui nomen cumerum, geſtari con-

consueverant; puer Camillus dicebatur, ut Festus docet. Hoc comitatu ad mariti ædes multis floribus frondibusque præcinctas accedens, illarum postes lana coronabat, teste Plut. in *Quæst. R.* 32. & Plin. *l.* 29. *c.* 2. adipe etiam suillo ungebat, Plin. 28. 10. hoc omine, ut tam fœcunda esset, quàm scropha, quæ denos parit, Dalech. *ad h. l. Plin.* vel etiam lupino, ne quid mali medicamenti inferretur, Plin. *l. c.* Inde uxor quasi unxor dicta perhibetur Servio *ad* 4. *Æn.*

XXIV. Consumto adipe ante limen stabat obstinata, invitam sese in eum locum duci significans. Tollebatur itaque à Pronubis aut Paranymphis trans limen, v. Plut. *Quæst. R.* 29. & in *Vita Rom* p. 35. ubi & alias dat causas: quibus hanc jungo Varronis; ne à sacrilegio inchoaret, si, virginitatem depositura, rem Vestæ sacram, limen calcaret. Scal. 3. *Poet.* c. 101. ob fugam veneficiorum, quæ sub liminibus defodi solebant, id factum asserit. Cui & illa addi potest, quod omnis pedum offensio, qualis sponsæ limen calcanti facilè accidere poterat, Ethnicis mali res ominis fuit; qua de re v. Mart. del Rio l. 3. *Disq. Mag.* p. 2. quæst. 4. Beroald. *ad l. 9. Apul.* Meurs. *mant. ad l. de Luxu R. c. 9.* & Salm. *ad Panc. T.* 1. *tit.* 59. qui in eo tamen minùs rectè sentire videtur, quòd illam liminis non attingendi fugam à sponsa paternam domum egressura observatam scribat; cùm ea ab antiquis Scriptoribus ad mariti ædes observata notetur. Delata in mariti ædes sponsa igne & aqua accipiebatur, Serv. *ad* 4. *Æn.* Nam titionem ex felici arbore & aqualem aquam unà cum sponso attingebat, v. Turn. *l.* 29. *c.* 27. De hoc ritu Lact. 2. c. 16. *Inst. A Veteribus*, inquit, *institutum est, ut sacramento aquæ & ignis nuptiarum fœdera sancirentur, quòd fœtus animantium humore & calore reparentur, & ad vitam animentur.* Plures rationes affert Plut. *Quæst. R.* 1. & Salm. *ad Panc. T.* 1. *p.* 318. Tum claves à sponso accipiebat sponsa, quo domesticarum rerum custodiam in easque dominium ipsi offerebat; id quod ex natura clavium traditarum uberiùs explicat Salm. *ad Panc. p.* 324. *T.* 1. Festus quidem per earum traditionem partus facilitatem vult innui, verùm prior ratio potior videtur.

XXV. His ritè peractis, genialem cœnam comitibus dabant, in quam semper majores sumtus facere licuit, quàm in alias. Etenim cùm Fannia lex certis diebus 100. æris impendi permitteret, nuptiis 200. indulsit, cæterisque diebus statuit æris 30. Pòst Julia lex profestis diebus 200. festivis 300. nuptiis & repotiis 1000. HS. permisit, v. Agell. *lib.* 2. *c.* 24. Exhilarabat epulas Thalassii nomen crebrò inclamatum; quòd jam à Romuli temporibus in usu fuit, v. Liv. *l.* 1. *c.* 9. Plut. in *Rom.* p. 35. vel quòd in raptu Sabinarum Thalassio se sponsam adducere à militibus crebrò est proclamatum; vel quod lanificium saltem exercere debuerit uxor, nam Græcis ταλασία lanificium significat. Græcis in nuptiis Hymenæus crebrò dicebatur, qui erat nuptiarum Deus, ἀπὸ τοῦ ὑμένος dictus.

XXVI. Concubitus maritalis tempus de medio ferè jam cœlo Hespero indicente, sponsus nuces inter ludibundos spargebat pueros. Hinc Virg. *ecl.* 8. 30.

Sparge marite nuces.

Variæ hujus moris dantur rationes, v. Plin. *l.* 15. *c.* 22. & Ludov. de la Cerda *ad Virg. l. c.* Optima hæc videtur, quòd hoc pacto Neonymphi omnia puerilia se pueris resignare indicarint, v. Erasm. *Chil.* 1. *Cent.* 5. 35. Dum pueri de nucibus contenderent, undique Fescennina strepebant, omnis lasciviæ ac mollitiei plenissima. Dicebantur Fescennina, vel quòd ex urbe Fescennina originem traherent, vel quòd fascinum pellerent, auctor est Festus. Appellabantur alias prætextata verba, quòd ea, cùm nupturæ puellæ prætextam deponerent, ad demulcendum pudorem nuptiali licentia cantarentur, v. Ferrar. l. 2. *de Re Vest.* c. 1. Labi videtur Salm. *ad Panc. p.* 322. *b. T.* 1. ubi nuptis verbis contraria asserit prætextata, cùm eadem cum nuptis verbis fuerint. Nam Festus ait, prætextata verba, quòd nubentibus depositis prætextis à multitudine puerorum obscœna clamarentur. Quòd si prætextata verba sunt obscœna, non sunt nuptis contraria, sed ejusdem commatis.

XXVII. Interea lectus genialis, Serv. *ad.* 6. *Æn.* quasi generalis dictus, optimè adornabatur floribus, si eorum daretur copia, instratis, v. Lyd. 2. *S. C. p.* 80. Impudicitiæ etiam varia, ut ferebat satanica superstitio, simulachra è regione ponebantur, quæ nominare hic religio erit, v. Alex. *l.* 1. *c.* 24. Lact. 1. *Inst.* 20. & August. 6. *C. D.* c. 9. & l. 7. c. 24. Studebant quoque, ut facem prælucentis prætextati abriperent amici; causam ex Festo & Servio affert Ros. *p.* 963. *F.* & sponsam in lectum componebant Pronubæ, quæ uni semel nupserant, Festus *l.* 14.

XXVIII. Postridie nuptiarum apud novum maritum repotia instruebantur, nomenque hoc obtinebant, quòd instauraretur quasi & redintegraretur potatio, v. Turn. 3. *Advers.* c. 26. Græcis ille repotiorum dies dicitur ἔωλος, hoc est, qui jam novitatis gratiam amisit, quomodo Tullius ἔωλον librum vocat, qui in novitatis ἀκμῇ jam esse desierat. Hesychio dicitur παγίας: aliis ἐπίβδα, notante Lyd. 2. *S. Conv.* Dabatur eo die vilioribus sportula, Symm. *l.* 9. *ep.* 96. honestioribus convivium, Auson. *ep.* 13. Ipse verò sponsus & sponsa munera nuptialia accipiebant, quibus & sportularum nomen fuisse constat ex Sym. *l. c.* ubi, *In duobus*, inquit, *solidis ad te misimus sportulam nuptialem.* Earum offerendarum pompam describit Erasmus *Ch.* 4. *Cent.* 2. 71. Ut autem omnia à Diis inciperent, hoc die ex sacrificiis nova nupta uxoriam libertatem inchoabat, v. Macrob. l. 2. *Sat.* c. 55. Quænam & quomodo peregerint sacrificia non omnino planum est. Apud Hetruscos verò novam nuptam cum marito in conjunctione nuptiali porcum immolasse, quòd propter πολυγονίαν nominis dignus fuerit nuptiarum insigni, constat ex Varr. l. 2. *R. R.* Causas hujus sacrificii affert Lyd. l. 1. *Serm. Conv.* p. 31. Atque hæc de Romanorum nuptiis dixisse sufficiat.

Cap. II.

Castitas conjugum. Amor mutuus. Concordia. Hæc quomodo conservetur. Maritus tueatur uxorem. Ei alimenta præbeat. Secreta non committat. Uxor mariti imperio se subjiciat. Parcè foris ambulet. Vinum non bibat. Divortium. Nuptiæ secundæ.

I. EXpositurus jam officia conjugum à Rom. præstita, ea in tres partes dispesco. Vel enim ad utrumque simul, vel ad maritum, vel ad uxorem tantùm spectant. Agam primo loco de illis, quæ utrumque concernunt. In quibus illud chorum ducat officium, quo nihil minùs vir quàm mulier inviolabilis tori castitatem sartam tectam tueri tenetur. Egregia sunt Arist. verba *l.* 2. *Oecon.* 2. *Nihil magis est uxori, nec magis illi à*

viro præstandum, *quàm sancta & intemerata societas*, *&c.* Præeunt conjuges ipsa bruta. Elephantes nulla norunt adulteria, Plin. 8. *c.* 5. Ætnæus piscis ἄλλης οὐχ ἅπτεται, Æl. 1. *Anim.* 13. Idem de columbis Plin. 10. 34. cornicibus Æl. 3. *Anim.* 9. palumbis Porphyr. 3. *de abst. esus carnis*; porphyrione ave Tzez. *chil.* 9. 356. turturibus Arist. 9. *Anim.* 7. testatur. Non parva hujus virtutis laus est in Turcicis fœminis, v. Busbeq. *Ep.* 3. *p.* 135. Vocarem eas Penelopes, nisi Penelopen nihil minùs quàm pudicam fuisse probasset Voss. 1. *Inst. Orat.* p. 127. Tam amabile est hoc decus, ut etiam immerentes hujus laudem sibi arrogare nitantur! Certè Alexander castissimus videri voluit, quod & probare allaborat Matt. *Th. Hist.* l. 3. p. 33. b. sed contrarium demonstrat Voss. 1. *Inst. Or.* p. 122. Nec Scipionem castum fuisse probat Cam. *Cent.* 1. *Hor. Subc. c.* 49. cui certatim hanc laudem Scriptores tribuunt. Insignia tamen sunt Romanæ castitatis exempla. Multorum vicem expleat unum Lucretiæ in Romana Historia decantatissimum; quod multæ mulieres secutæ fuerunt, uti constat ex Cam. *Cent.* 3. *c.* 78. Hujus officii ut eo sæpius admonerentur mulieres, Pudicitiæ ædem in Foro Boario Æmilius consecravit, ad cujus sacra frequentes supplicatum irent matronæ. Hanc cùm sibi solam vendicarent Patritiæ, pro Plebejis alia est exstructa, v. Liv. *l.* 10. *c.* 23. Neque enim familiæ nobilitas vel ignobilitas quicquam de hoc munere sibi detrahi patitur; cùm & æqualis pœna adulteris quibuscunque Romæ constituta fuerit. Nempe adulteras ultra ducentesimum lapidem, adulteros paulò longiùs relegabant, v. Arnis. 1. *Pol.* c. 3. Quamquam & aliæ adolterii pœnæ apud Romanos fuerunt, quas in Ros. l. 8. *Ant. Rom.* c. 24. legere licet. Aliæ gentes quomodo adulteros puniverint, docent Salm. *ad Panc. T.* 2. *p.* 86. Alex ab Al. *l.* 4. *c.* 1. Alex. Sardus *l.* 2. *c.* 29. & Arnis. *Pol.* p. 88. Facilè ex his constat, quanto studio maritalem colendam inculcarint castitatem, quæ quantivis est pretii, censente Tibullo *l.* 2. *el.* 2.

II. Fulcrum insigne ejus est amor mutuus. Mutuum dico; cùm *nullus sit affectus*, *qui magis vices exigat*, ut ait Plin. *Paneg.* p. 78. Rectè Seneca *ep.* 4. *Monstrabo tibi*, inquit, *amatorium sine medicamento*, *sine herba*, *sine ullius veneficæ carmine*; *si vis amari*, *ama.* Et hæc conjugum conditio aurea est, cui optimè applicantur verba Hor. 1. *Od.* 12. 17. & Hug. 3. *el.* 3. 9. Multa ejus sunt in Rom. monumentis exempla. Julius Cæsar uxorem repudiare noluit, licèt Sacerdotio, uxoris dote & gentilitiis hæreditatibus mulctaretur, Suet. in *Vita* c. 1. Quantus fuerit uxoris in Pætum maritum amor, notum est ex Plin. *l.* 3. *ep.* 16. Addantur his exempla, quæ Val. Max. *l.* 4. *c.* 6. & Cam. *Cent.* 1. *Hor. Subc.* cap. 51. collegit. Etiam in exteris gentibus egregia amoris conjugalis exstant documenta. De Deiphonte & Hyrnethone, Paus. *l.* 2. *p.* 128. Palantho & uxore, id. *l.* 10. *p.* 573. Aspasia in Cyrum, Ælian. *l.* 12. *c.* 1. Hystaspis F. in Artystonam, Herod. *l.* 7. de Indorum, Val. M. *l.* 2. *c.* 1. Thracum, Pomp. Mela *l.* 2. *c.* 2. Catheorum, Strabo *l.* 15. & Erulorum uxoribus, Procop. l. 2. *de Bello Goth.* De aliis Picc. *dec.* 5. *c.* 10. Unum adjicio, marito cavendum esse, ne amor in uxorem sit nimius, de quo v. Cæl. Rhod. *l.* 16. *c.* 24.

III. Ex decenti amore necessariò fluit concordia, & in omnibus rebus agendis unanimis consensus. Commendat eum Arist. 2. *Oecon.* c. 1. dummodo sit in rebus honestis & legitimis; quod uberiùs exponit Casus *ad Arist.* 2. *Oecon.* 3. *quæst.* 3. Hunc inculcarunt nuptiis Macedones, panem
A in duas partes dividendo, v. Lyd. 1. *Serm. Conv.* p. 29. b. Græci, cantando, κίρε κόρε κορώνην, id. p. 32. Fuit ejus studium non vulgare Romanis, ut historiæ docent. Macrinum laudat Plinius Junior, quòd per 39. annos cum uxore sine jurgio vixerit, sine offensa. Duplex quoque inscriptio Romæ reperta, quam Cam. *Cent.* 1. *p.* 232. exhibet, de summa conjugum quorundam concordia testatur.

IV. Conservatur hæc concordia diutiùs, 1. Si maritus cognatis ac parentibus uxoris suæ, & uxor mariti eandem exhibeat reverentiam. Docet hoc Arist. l. 2. *Oecon.* c. 4. quod egregiè ad hunc
B loc. explicat Casus *quæst.* 1. 2. Si maritus, quæ foris sunt, curet, mulier, quæ domi, ex præcepto Arist. 2. *Oecon. c.* 1. Ita tamen, ut uxoris domesticum regimen mariti reverentiæ & mandatis subsit. Hinc Arist. *l. c.* eam dominam sumtuum dicit, sed *quos permiserit vir*, v. Casus *q.* 1. & Arnis. l. 1. *Pol.* c. 3. p. 108. 3. Si omnium rerum communione fruantur, seu prosperæ sint, seu adversæ. Illud Romani per ignem & aquam à Neonymphis attactam innuere voluerunt, v. Salm. *ad Panc. T.* 1. *p.* 318. Qua de causa consortia rerum secundarum adversarumque conjugia
C dicuntur Tacito 3. 34. 6. Intellexit hoc Texena Agathoclis fida uxor, cujus huc facientia verba refert Just. 23. 2. 8. Notabilis etiam est vox Portiæ Bruti uxoris apud Plut. in *Vita Bruti* p. 527. Arist. l. 2. *Oecon.* c. 1. hac de re ita loquitur: *Decet non solum in prosperis rebus unanimem se viro præstare*, *sed etiam in adversis*, &c. 4. Si uxor marito, maritus uxori debitum exhibeat honorem & timorem. Num quid ergo viri est timere uxorem? maximè, sed certo modo, v. Casus *ad Arist.* 2. *c.* 3. *q.* 1. Eam quoque honorare. Nam uxori de via decesserunt Romani, Plut. in *Rom.* p. 30. Quomodo eam honorare debeat, docet
D Arist. 2. *Oecon* c. 2. Uxorem in honore conjugi præstando informat Schonb. 1. *Pol.* c. 6. p. 40. Quæ quidem eò magis maritum suspicere debet, quod omnis ille, quem ei deferunt honorem, à mariti dignitate pendeat, ut docet Arnis. *p.* 99. His observatis sine dubio inter conjuges concordia perdurat. Quòd si verò apud Romanos jurgia quædam conjugum animos turbassent, non ad lites neque ad verbera mutua procedebant, sed in Deæ Viriplacæ templo congressi, intervenientibus cognatis, quicquid conceptum erat odii, deponebant, Val. M. *l.* 2. *c.* 1.

V. Exponemus nunc officia conjugum pecu-
E liaria, quæ sic prudentissimis Rom. uti aliis gentibus populisque, id quod ex Scriptoribus patebit, in usu fuere. Mariti officium in eo primum consistit, ut uxoris tutelam suscipiat, eamque adversùs omnium injurias defendat, v. Schonb *p.* 36. Huc respiciebant Judæi, cùm sponsas suas veste vel pinna pallii obtegebant, uti patet ex l. *Ruth.* c. 3. v. 9. v. Lyd. *S. C.* p. 40. Multò minùs ipse illi injuriam inferre debet ex sententia Arist. 1. *Oecon.* c. 4. Quid autem de illis statuendum, qui Ruthenorum more uxores suas identidem fustibus mulctant? Eos τοῖς ἁγιωτάτοις ἱεροῖς
F προσφέρειν τὰς χεῖρας cum Catone dicimus: Schonb. *p.* 36. raro ad verbera descendendum monet. Sed ei reclamamus; nunquam ad verbera descendendum. Habeo consentientes Lyd. l. 2. *Serm. Conviv.* p. 48. Cas. *ad Arist.* 1. *Oecon.* 4. *q.* 1. Tibul. 1. *el.* 10. Gerh. *T.* 7. *Loc. Comm.* p. 237. & alios. An ergo mulierum delicta non sunt corrigenda? Sunt, sed cum D. ad levia est connivendum; de gravioribus commonefacienda est uxor verbis, non verberibus, v. Arist. 2. *Oecon.* 2. & Cas. *ad h. l. q.* 4.

VI. Secundum mariti est officium, ut alimenta

uxori

uxori praestet, v. Schonb. *p.* 33. Ad ea & ornamenta mulieris referuntur, quibus quomodo uti debeat, docet Arist. 2. *Oecon.* c. 1. Hic notandum, si mulier ultra honestatem ornari expetat, virum non obligari ejus phantasiae morem gerere, v. Casus *ad Arist.* 1. *Oecon.* 4. *q.* 4.

VII. Denique cavendum est marito, ne uxori secreta ad Remp. spectantia denudet, v. Casus *ad Arist.* 2. *c.* 1. *q.* 4. Notum est enim, quam garrulae sint mulieres, v. Ph. Carol. *ad Agell. l.* 1. *c.* 23. quotque arcana per illas detecta fuerint, v. Richt. *Ax. Pol.* 276.

VIII. Supersunt uxoris officia exponenda, quam ante omnia decet, mariti imperio se submittere. Innuebant hoc Romani eo, quòd hasta celibari caput nubentis comerent: nam hasta summa armorum ac imperii est, ait Festus. Idem confitebantur sponsae, caput flammeo obnubentes, v. Lyd. *S. C.* p. 38. b. Quod apud Moscovitas eo declarant nuptae, dum caput calceis sponsi illidunt, testis est Herbest. *de rebus Mosc.* p. 104. Haec lex ipsi naturae consentanea est, quod multis demonstrat Casus *ad Arist.* 2. *Oecon.* 1. *q.* 5. ipsumque Deum agnoscit auctorem, *Gen.* 3. qui eam multoties quoque per Apostolos denuo inculcari voluit, *Colos.* 3. 18. *Ephes.* 5. 22. 1 *Petr.* 3. 1. 1 *Cor.* 11. 10. 1 *Tim.* 2. 12. Subscribunt illis prudentum scita. Alios ut taceam, Arist. 2. *Oecon.* 1. *Existimare*, inquit, *debet mulier benè composita, mores viri esse legem vitae suae impositam sibi à Deo per conjunctionem matrimonii.* Quod si verum, cur duello eum sponsa inito imperii arbitrium committebant sponsi apud Sacas? Aelian. 12. *V. Hist.* Cur Persae Semiramidis jussu mulierum dicto audientes erant? Cael. Rhod. 23. 5. Cur, cùm omnibus mortalibus imperarent Romani, Romanis imperabant mulieres, ex effato Catonis? Plut. in *Vita.* Certè viri non viri fuerunt, imò servi. Nam, *an ille mihi liber videatur, cui mulier imperat*, &c. ait Cic. *Parad.* 5. Quàm miseri verò sunt illi viri, quibus cum ejusmodi malo conflictandum est, ut non immeritò Romani in proverbio dixerint, *miser est vir, in cujus domo gallina cantat:* saepe enim hoc tanta fit eum contentione, ut & ipsi gallinaceo silentium imponat. Miseriam istam scitè depingit Juv. *Sat.* 6. *v.* 206. ex quo quis illam non didicit? Et tamen tot inveniuntur viri, qui non Deum Lunum, sed Deam Lunam appellant, v. Ael. Spart. in *Carac.* Dicerem Germanos solos nosce mulieribus imperare, cùm isti, der Mond/ in genere masculino dicant; nisi aliud Viennensis perna (v. Ph. Car. *ad Ag. p.* 48.) ocreaeque Noribergenses (v. Schupp. in *Or. de Opin.* p. 17.) clamarent, quòd summum est dedecus.

IX. Praeterea frugi uxoris est parcè extra fores prodeambulare, cùm satis negotii domus afferat, siquidem eam, uti debet, curare velit. Hoc Helienses foeminas ut doceret Phidias, Venerem fecit, quae testudinem calcaret. Ex Aegyptiis inde uti calceis non fuit patrii moris, ut ita domi se tenere quodammodo cogerentur, ut refert Cael. Rhod. *l.* 10. *c.* 3. Atque ut Venetae mulieres eò diligentiùs domi residerent, tam altos cothurnos tamque longum syrma ipsis datum esse auctor est Lyd. 1. *Serm. Conv.* p. 35. a. Idem suis inculcare volebant Boeotii, dum currus axem, quo sponsa advecta fuerat, prae foribus comburebant, Alex. ab Al. *l.* 2. *c.* 5. Maximè hoc in foeminis commendabant Romani. Itaque cùm C. Caecilia diligenter se domi continuisset, in ejus honorem aliisque in exemplum in fano Sangi statuam ipsi collocarunt, cui sandalia & fusi adjacebant, Plut. in *Quaest. Rom.* Vsurpent ergo industriae mulieres illud Graecum, οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος, quippe quas ad opera facienda sedentarias esse voluit natura, auctore Arist. 1. *Oecon.* c. 3.

X. Vnum superest de mulierum officio dicendum, ne scilicet vinum bibant. Sed nihil rei mihi vobiscum, Rheno vicinae mulieres, quae plus vini, quàm cerevisiae aut aquae sorbillatis: de Romanis loquor. Illae si vinum biberent, aequè graviter puniebantur, ac si adulterium commisissent, uti constat ex Agell. *l.* 10. *c.* 23. Plin. *l.* 14. *c.* 13. Dionys. *l.* 2. Val. M. *l.* 2. *c.* 1. Athen. *l.* 10. Vict. *l.* 7. *c.* 24. Vlteriùs haec explicat Jos. Passus *l. de statu mar.* p. 138. Rupert. *ad Val. M.* & Carol. *ad Agell. l. c.*

XI. Vidimus de officiis conjugum, jamque capiti finem imposituri essemus, nisi quaedam de divortio & nuptiis secundis viderentur subjicienda. Divortium cuilibet viro, si uxorem in adulterio, aut veneficio, aut clavium adulteratione deprehendisset, per Romuli legem facere licebat; mulieri autem nunquam à viro divertere permissum erat, teste Alex. ab Al. 4. *c.* 8. ubi etiam multa eorum exempla recenset, qui uxorem levem saepe ob caussam repudiarunt. Id quod Judaeis etiam solemne fuit, v. Connan. l. 8. *Com. Jur. Civ.* c. 12. §. 5. Primus Romae Sp. Carbilius teste Val. M. *l.* 2. *c.* 1. Plut. in *Probl.* c. 13. Agell. 4. *c.* 3. Plin. *l.* 9. *c.* 11. sterilitatis causâ dimisit uxorem; ubi tamen est Auctorum dissensio de tempore, v. Cujac. l. 1. *Observ.* c. 39. Formula divortii, cùm claves deposuisset uxor, haec erat: *Res tuas tibi habe. Tuas res tibi agito*, v. Salm. *ad Panc. T.* 1. p. 324. b. Eras. *Ch.* 2. *Cent.* 4. 4. & *Chil.* 4. *C.* 9. 4. Sigon. l. 1. *de ant. J. C. R.* c. 9. Confer Briss. *de R. N.* p. 58. Seld. 3. *de Vx. Hebr.* c. 38. Cael. Rhod. *l.* 28. *c.* 16. Grot. l. 2. *J. B. & P.* c. 5. §. 11. Arnis. l. 1. *Pol.* p. 85. Casum *ad Arist. Oecon. p.* 263. Alb. Gent. l. 4. *de Nupt.* c. 4. Files. *de Vx. justa* c. 9. & Schonb. l. 1. *Pol.* c. 6. Haec de divortio. Ad quae insuper notandum est discrimen Eruditorum in vocabulis repudii & divortii, illud ad sponsum propriè, hoc ad maritum pertinere asserentium, v. Aus. Popma *de diff. verb.* l. 2. p. 65.

XII. Nuptiae secundae non satis benè apud Romanos audiebant. Flamini non licebat eas iterare; hinc conjuge defuncta Flaminio abire cogebatur, v. Plut. *Probl.* c. 49. Quid quòd *multorum matrimoniorum experientiam, quasi illegitimae cujusdam intemperantiae signum esse* credebant, ut ait Val. M. *l.* 2. *c.* 1. Inde tot monogamias encomia, tot polygamias successivae vituperia leguntur, quae congessit Rupert. *ad Val. M. l. c.* Vnde & illud institutum, quo, quae iterum nupsisset, Pudicitiae simulachrum tangere vetabatur, v. Joh. Meurs. l. *de Luxu Rom.* c. 10. quae autem uno viro contenta matronale decus incolume servasset, pudicitiae corona ornabatur, Val. M. *l. c.* Sed quicquid contra nuptias secundas senserint Romani, quibus album adjicit calculum Sarisber. *p.* 581. & 582. & Hieron. *l.* 1. *in Jovian.* multa tamen sunt, quae pro iis in medium possint afferri. Praestitit eam operam Bernegg. *in Tac. Quaest.* 110.

Cap. III.

Toga. Tunica. Lacerna. Laena. Caracalla. Paenula. Calceus. Solea. Soccus. Capitis tegumenta. Stola. Pallium.

I. PRivato Romanorum vestitui explicando destinatum est hoc caput, multorum Eruditorum ingenio vexatae & erroribus refertae materiae. Nobis cura erit optimorum vestigia legere, & qua

qua fieri poteſt brevitate rem expedire, quam nunc aggredior, primùm de virili veſtitu dicturus. Illius princeps erat toga, à tegendo Varroni dicta. Temenus Arcas eam inveniſſe, Græcoque nomini τηβέννῳ originem dediſſe, dicitur Artemidoro *l.* 2. *c.* 3. Materia ejus lana fuit, quod patet ex Plin. *l.* 8. *c.* 47. ſed alia aliâ pretioſior. Cùm villorum denſitas in recentibus veſtimentis nec tramam nec ſtamen apparere ſineret, pexas dicebant veſtes, ut Mart. 2. *ep.* 44. Eis opponebantur tritæ vel decotes, interdum quoque raſæ, quæ utplurimum eædem erant cum ſcutulatis. Sero admodum ſericarum veſtium uſus apud Romanos invaluit. Fuere hæ duplicis generis; aliæ ſericæ, aliæ bombycinæ; hæ rurſus vel Aſſyriæ, vel Coæ, confer. Plin. *l.* 6. *c.* 17. & *l.* 11. *c.* 23. Qualescunque autem erant, hoc laborabant vitio, quòd per illas corpus tranſpareret, v. Juv. *Sat.* 2. v. 77. qui eas veſtes etiam *multitia* vocat. Erant & hæ vel ſubſericæ, vel holoſericæ. Harum meminit Vopiſc. in *Aurel.* illarum Spart. in *Heliog.* Color togarum promiſcuè albus erat, Lipſ. & Man. Cur igitur, qui honores petebant, Candidati ſunt dicti? R. Togis Candidatorum lotis Umbrica ſuperinducebatur, poſtea illæ prælo ſubjiciebantur; quod communiter factum non fuit, v. Ferr. l. 1. *R. V.* c. 21. Sed Romani ſolemnibus diebus potiſſimùm albati incedebant, ex Ovid. 3. *Triſt.* 13. Reſpondet Ferr. *c.* 22. à fullone recentes togis tunc indutas fuiſſe. Albi coloris loco in luctu atrati incedebant Romani, Kirchm. 2. *de Fun. R.* c. 17. Hæc toga dicebatur pulla, Laz. l. 8. *de Rep. R.* c. 3. Forma togæ fuit clauſa & rotunda, quæque uno injectu corpus involveret. Nihil hîc moramur Sigonium, cui jam quadrata, jam ſemicircularis dicitur, l. 3. *de Jud.* c. 18. ſatis eum refutavit Ferrarius 1. *R. V.* 2. & ſeq. Communis ejus geſtandæ modus fuit, ut dextrum brachium, qua parte ad cervices patuit, exſereretur; ſiniſtrum verò ſub ipſa toga extenſum laciniam in rugas contractam ſubduceret ad pectus læva exſtante. Rugas eas ſinum togæ dixerunt Veteres, qui duplex erat, inferior à lævo brachio factus, & ſuperior ſub dextro brachio dimiſſus; uterque vel major erat vel minor, prout ſtrictior laxiorve toga eſſet; qui ſi arte coacti nodo conſtringerentur, dicebantur umbones. Cingi autem non poterat commodè toga, quod non rectè ſtatuit Sigon. *l. c.* Quomodo enim ſinus effici potuiſſet, ſi cincta fuiſſet? Cæſar cùm malè præcinctus dicitur, intelligendum hoc eſt de tunica. In militia tamen cùm antiquitus uterentur Romani togis, eæ cingebantur ita, ut togæ lacinia lævo brachio ſubducta in tergum rejiceretur ac retraheretur ad pectus, atque ita in nodum colligeretur, ut togam contraheret ac breviorem ſtrictioremque redderet. Cinctus ille dicebatur Gabinus. Neque fibulæ uſus erat in toga, quamvis hoc diſertis aſſerat verbis Panc. *T.* 1. *tit.* 44. uti patet, ſi Veterum imagines inſpiciantur. Demittebatur toga uſque ad calceos, omniſque conditionis hominibus erat communis. An verò etiam domi geſtarint eam, diſquiritur. Dempſt. *ad Roſ. p.* 1000. togas in domeſticas & forenſes dividit; ſed potior mihi videtur illorum ſententia, qui tunicatos tantùm Romanos domi inceſſiſſe ſtatuunt. In conviviis tamen ſolemnioribus earum uſus fuit, uti patet ex Spart. *Hadr.* niſi eas cœnatoriis mutarent, quæ erant veſtes in cœnis & feriis Saturnalibus uſitatæ, alioque nomine ſyntheſes dicebantur, formam pallii ferè habentes. In toga etiam mortui efferri conſueverant, Kirchm. 1. *de Fun. R.* c. 10. Pacis erat geſtamen; antiquis temporibus etiam belli. Sed cum libertate in deſuetudinem veniebat, ita tamen, ut ave matutinum Patronis dicentes & ſportulam petentes togati incederent, ut & Oratores per multum tempus, & pauci alii, v. Ferr. l. 1. *de Re Veſt.*

II. Alia virorum veſtis erat tunica, Græcis χιτὼν dicta, cui toga ſuperinjiciebatur. Romuli tempore ejus uſus fuit ignotus: cujus moris æmuli Cethegi & Cato ſine tunicis togâ amicti fuerunt, ut & Candidati, licèt reliqui communiter ſub toga tunicam geſtarent, imo ſæpe unà plures, hyeme præſertim. Interior tunica dicebatur interula vel ſubucula, quæ ſerò demum ex lino confici cœpit, cùm antè ex lana texeretur. Superior ejus erat vulgò menſuræ, ut paulò infra genua caderet: demiſſiores qui geſtabant, ut & qui manuleatas, molles audiebant. Ne ultra decorem eſſent demiſſitiæ cinctura temperabat; eundemque cum togis colorem habebant, niſi quòd proceſſu temporis etiam ruſſatæ fuerint.

III. Sub Imperatoribus lacernæ quoque habitum ſumſerunt Romani in pace, cùm antea veſtimentum fuiſſet militare, idemque cum chlamyde. Ea fuit amiculum, ſeu pallium laneum apertum, quod ipſi quandoque togæ, vel depoſita toga tunicæ injiciebatur adverſùs cœli injuriam, nectebaturque fibula vel in humero, vel ad pectus. Gauſapinas plerumque lacernas habebant; has hyeme, alias leviores in æſtate gerebant, erantque jam pulli, jam albi, jam alius coloris. Cùm rufi erant coloris, birrhi dicebantur, v. Ferrarium.

IV. Lacernæ vel gemina vel non multùm diſſimilis fuit Rom. læna, apertum, denſum, ac villoſum togæ vel tunicæ integumentum. Utebantur eâ præprimis è balneis ad cœnam accedentes, erantque pro cœnatoriis in hyeme, interdum quoque pro ſtragulis.

V. Non multùm ab illa diſcrepabat caracalla, quam à Gallis mutuatam Caracalla Imperator introduxit, Xiphil. & Dion *l.* 78.

VI. Huic ſubjicienda eſt pænula, veſtis itineraria, quæ ſupra tunicam pluviæ causâ adhibebatur, Nonius. Sub Flaviis jam intra Urbem quoque geſtabatur, Juv. *Sat.* 5. ſeu udum eſſet cœlum, ſeu ſudum; eamque à Senatoribus etiam geſtari permiſit Alex. Severus, Britan. *ad Juv. Sat.* 5. Duplices erant pænulæ, vel ſcorteæ, vel laneæ, hæque vel Canuſinæ, vel Gauſapinæ, Martialis, Plinius. Forma ejus erat clauſa, rotunda, quæque togæ inſtar corpori injiceretur, illudque ambiret, niſi quòd ſtrictior erat ac brevior; præterea cùm in toga dextrum brachium per ſummam oram exſereretur, pænula utroque brachio ſubducebatur.

VII. Pedum tegmina erant vel calceus, vel ſolea, vel ſoccus. Calceus erat vel lunatus, vel purus; ille ad Senatores, Plut. *Q. R.* 79. hic ad ad reliquos ſpectabat, eratque communiter albi coloris, apud delicatiores etiam coccinei, Lipſ. 1. *Elect.* 13. quos ſæpe gemmis ornabant, Ræv. 1. *Var.* 8. De materia eorum multis diſputat Dempſt. *ad Roſ. p.* 949. Iis uſos eſſe Romanos ferè ad exemplum Capucinorum, auctor eſt Panc. *T.* 1. *tit.* 44. Quod calceamenti genus ſoleas dixerint, docet Agell. *l.* 17. *c.* 21. ubi notat Ph. Car. quòd ſolea & tunica domi, calceo & toga foris uſi fuerint, *p.* 505. Socco etiam uſos fuiſſe Romanos conſtat ex Sen. 2. *Ben.* c. 12. Alia Rom. calceamenta exponit Laz. l. 8. *de Rep. R.* c. 13. Ubi & hoc notandum, Romanos nonnunquam nudis pedibus inceſſiſſe, v. Caſaub. *ad Suet. p.* 38. *l.* 4. & Dorl. *ad Tac.* 2. *Ann. p.* 279.

VIII. Pauca de capitis tegumento addo. Romanos utplurimum detecto inceſſiſſe capite, niſi in ſacris, ludis, Saturnaliis, peregrinatione & militia, ſatis probarunt, Turn. 8. *Adv.* c. 4. Alciat. l. 8.

Pi-

Πωγωνισμ. 10. Lipſ. 1. *Elect.* 23. & *de Amph.* 20. A. Guil. *in Polyb.* c. 1. Salm. *ad Pant. l. c.* J. Arch. *ad Onuphr. p.* 84. Bonif. 4. *Hiſt. lud.* 20. Cùm res poſceret, caput tegi, ſuperiorem togæ partem ad cervicem, quæ nempe ſiniſtro humero inſidebat, & dextro dejiciebatur, attrahebant in caput, v. Ferr. 1. *R. V.* 20. Dorl. *ad Tac.* 2. *An. p.* 212. Præter certas cauſas qui capite operto incederet, mollis habebatur, v. Lipſ. *l. c.* & Meib. in *Mæc.* c. 19. 16. Poſtea tamen pluviæ arcendæ vel latendi cauſâ frequens fuit cuculli cum lacerna ſumti uſus, v. Ferr. 1. *R. V. p.* 2. 20.

IX. Hæc de virorum, paucis de mulierum veſtitu Hæ primùm togâ quoque utebantur, Nonius. Poſtea hanc viris & meretricibus reliquerunt, Acro *ad Hor.* 1. *Sat.* 2. Pudicæ autem geſtabant ſtolam, uſque ad imos pedes demiſſam tunicam, cujus imam partem ambibat inſtita aſſuta, Porph. *ad Hor.* Purpurea erat matronarum, aureiſque ſegmentis ornata, Val. M. 2. *c.* 1. zonaque cingebatur, Ovid. 1. *Am.* 7. Sed in luctu erat alba, Plut. *Probl.* c. 25. quam tamen nonnulli atram fuiſſe ſcribunt, v. Ferr. 1. *R. V.* 23. Kirchm. *de Fun.* p. 236. Stolæ injiciebant pallium, quod palla dicebatur, Varr. 4. *L. L.* & ad extremos uſque pedes demiſſum erat, Ovid. 3. *Am.* 13. Ejus loco in luctu ricinium ſumebant, Kirchm. *de Fun.* p. 237. Vtebantur etiam amiculo, Liv. *l.* 27. & 34. & pænula, Lampr. in *Severo.* Alias veſtes muliebres v. apud Ferr. 3. *R. V.* 20. De mitris, calanticis, vittis, reticulis, Roſ. *l.* 5. *c.* 35. Deque earum calceamentis, Dempſt. *ad Roſ. p.* 946.

DISSERTATIO II.

DE

RESPECTV HERILI.

Caput I.

Summaria.

Servus unde. Definitio ejus. Distinctio. Alii ſervi naturâ dicuntur, alii Lege. Servorum venditio. Qui in ſervitutem redigebantur. Varia ſervorum miniſteria.

I. BEnè ac ſapienter ſupremum illud Numen, & ſapientiſſimus rerum omnium Opifex inſtituit, ut quemadmodum certi planetarum ordines in convexo, ita diſtincti quidam gradus in hominibus conſtituerentur. Celſior Venere Saturnus, celſior Lunâ Venus in æthere ardet, ſtellaque ſtellam ſplendore quodam ſingulari vincit. In Orbe etiam alius alio ſuperior, alius imperat, alius paret, vid. Toloſ. *lib.* 1. *c.* 1. Hic ordo ſi tollatur, & quilibet ὡς κοίρανος, ὡς βασιλεὺς eſſe vellet, quantæ diſcordiarum faces undique accenderentur! totus terrarum orbis eandem repræſentaret tragœdiam, quam olim Julius Cæſar & Cn. Pompejus totius Romæ detrimento egerunt. Quapropter Deus T. O. M. in prima ſtatim creatione fœminam viro ſubjecit; de illa ſubjectione maritali quoniam in præcedenti Diſſertatione actum, nunc de reſpectu herili dicere animus eſt. Antequam autem de hero agamus, neceſſaria quædam de ſervo præmittenda eſſe videntur, quò ex relatorum ratione heri natura meliùs patere poſſit. Nomen igitur ſervorum deducit Euſtathius ab ἐρύω, quod idem ei eſt quod φυλάττειν; cum ſibilo autem fit ex ἐρύω ſervo; & Feſtus ſervitutem dictam refert critudinem, vid. Bodin. *l.* 1. *c.* 5. Sed me-

A lius creditur inde deductum, ut, qui belli jure occidi poterant à victoribus ſervarentur, qui poſtea ſervi fiebant, à ſervando appellati, Auguſt. *de Civ. D.* l. 29. quod confirmat JCt. Anton. Perez. *Inſtit. Imper.* lib. 1. tit. 2. Adde Grot. lib. 3. *de Jure Belli & Pac.* cap. 3. §. 5. Polyd. Virg. lib. 2. *de Invent. rerum* cap. 2. ex Macrob. lib. 2. *Sat.* Hi ſervi mancipia etiam dicuntur, eò quòd manu capiantur, Anton. Per. *l. c.* & Cæl. Rhod. l. 25. *Lect. Antiq.* c. 17. Valla mancipium dici vult à manu ſeu poteſtate in qua eſt lib. 5. *Etym.* cap. 34. Germani hæc mancipia vocant Leibeigene/

B de quibus ſatis teſtatur Weſtphalia, Ruſſia, &c. qui non multùm ab Antiquorum ſervitute abeſſe dicuntur, à D. Chriſt. Liebenth. *Coll. Polit.* Exerc. 3. §. 44. Ut autem ad definitionem ſervi veniamus, definit ipſum Ariſtot. lib. 1. *Polit.* c. 6. Eſſe κτῆμα καὶ ὄργανον τοῦ δεσπότου ἔμψυχον, λογικόν, πρακτικόν, τῇ φύσει μὲν κτητόν, ἀλλὰ χωριστόν, id eſt, *bonum & inſtrumentum ſui Domini animatum, ratione præditum, aptum ad aliquid agendum, natura quidem in ejus poteſtate, ſed tamen ab eo ſeparatum.* Horum ſingulorum explicationem ſi quis cognoſcere deſiderat, adeat D. Liebenth. loco quem ſuprà adduxi §. 14. 15. &c. Cellar. lib. 1. *Polit.*

C c. 3. ipſumque Ariſtot. cap. 4. 5. 6. lib. 1. *Polit.* & Comment. ejus Joh. Caſum. Cæterùm genera ſervorum aut dicuntur ratione originis, aut ratione operis. De his poſtea. Ratione originis aut naturâ tales dicuntur, aut lege.

II. Conſtat nimirum experientiâ duos hominum ordines inveniri, alios, qui ad imperandum, alios, qui ad parendum idonei ſunt. Hinc quemadmodum Pelopidam naturâ imperatorem fuiſſe dicunt, non quidem quòd talis natus fuerit, ſed quòd prudentiam regiam naturâ habuerit, Plut. in *ejus Vita*, ita multis hæc ratio deminuta eſt, (hi ſervi naturâ ab illis dicuntur) qui nec ſuis com-

D modis proſpicere, nec in longitudinem conſulere poſſunt, adeò ut ad aliis ſerviendum nati eſſe videantur, Arniſ. lib. 1. *Politic.* c. 5. Id quod & Busb. ſentit. Non omnes, inquit, ita nati ſunt, ut ſe regere & ſuo arbitrio rectè uti ſciant, melioris ductu atque imperio tanquam adminiculo opus habent, *Epiſt.* 3. p. m. 119. corpore quidem hi valent, ut beſtiæ, ideoque eorum lacertos humeroſque miramur, ſed imbecilli ſunt animo, Sen. *Ep.* 8. Nec iſtam ingenii imbecillitatem in quibuſdam ſolùm hominibus deprehendimus, imò integrarum Gentium ingenia ad ſervitutem abjecta fue-

E runt. De Syris lege Cic. *de Provinc. Conſ.* de Barbaris, Euripid. *Iphig. in Aulide* de Mariandynis Heracleotarum ſubjectis, Athen. *l.* 6 *c.* 18. Sic in Hiſtoriis notavit Poſidonius Stoïcus, multos olim fuiſſe, qui ſuæ imbecillitatis conſcii ſe aliis in ſervitutem dediderunt, Hug Grot. l. 2. *de J. B. & P.* c. 5. 27. Quicunque igitur monente Ariſtotele tantò cæteris hominibus ſunt inferiores, quantò animus corpori & homo feræ præſtat, hi ſunt ſervi naturâ, quibus melius eſt, ut regantur & aliis ſerviant, lib 1. *Politic.* c. 5.

III. Sunt porrò alii ſervi *lege*, qui certis ex cauſis dominorum poteſtati ſubjecti ſunt, atque

F ita vitam ſuam ad nutum arbitriumque dominorum componere coguntur, Georg. Schonb. l. 1. *Pol.* c. 9. Tales ſunt duplices, 1. jure gentium, 2. jure civili. Jure gentium, aut captivitate, aut nativitate, D. Liebenth. *Exerc. Pol.* 3. Naſcuntur ex ancilla ſeu ſerva, qui vernæ dicebantur; partus nimirum ſequitur conditionem parentum, atque ita capiendum illud tritum Ulpiani: Lex naturæ hæc eſt, ut, qui naſcitur ſine legitimo matrimonio, matrem ſequatur: hæc ſervitus referente Caſo eſt veluti lepra, & à parentibus in liberos ſerpit, &c. *ad l.* 1. *Ariſtot. Oecon. c.* 9.

Capti-

Captivitate servi fieri dicuntur, quia jus belli apud omnes omnino nationes confirmatum est, ut videlicet capta urbe victor omnes sibi subjicere & in servitutem asserere possit, confitente Cyro apud Xenoph. *l. 7. ad fin.* vid. pl. in Grot. l. 3. *de Jure Belli & P.* c. 7. 81. Hinc Scipio ad Masinissam: Syphax Populi Romani auspiciis victus captusque est, itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, Populi Romani est, Liv *lib. 3. dec.* Hoc itaque summum jus ne summa injuria fieret, sensim mitigatum est, ut; qui jure occidi poterant, servarentur & servi fierent; hinc Dion Prusæensis cùm modos acquirendi Dominii recitasset, inquit: Τρίτος δὲ κτήσεως τρόπος, ὅταν ἐν πολέμῳ λαβὼν αἰχμάλωτον τοῦτον τῷ τρόπῳ ἔχῃ καταδουλωσάμενος: communis possessionis modus est, ubi quem quis bello nactus captivum hoc modo servum factum possideat.

IV. Jure civili servi fiunt, quando 1. aliquis recto utens judicio major 20. annis se ipsum vendit, qualis quidam homines in Thusco vico fuisse testatur Plaut. in *Curcul.* & Hor. l. 3. *Satyr.* 3. Ad hunc locum respexisse videtur Ulpian. Si quis, inquit, eò se conferat, quò solent venire, qui se venales postulant, *l. quid sit fugit.* §. 17. 2. Emtione, si scilicet captum quis ab hoste redimat. Redemtus enim fit statim redimentis. Nota hic, quòd Romani servos brutorum animalium more vendiderint, horum titulus per barbara colla pependit, Propert. *l. 4. eleg.* 5. in quo vitia & morbos adnotatos emtor videbat, Ulpian. lib. 1. *de Ædil. edict.* Quo pretio emti fuerint, addit Fung. *Etym.* sub tit. *serv.* p. 1076. Mos quandoque inolevit, ut mercatores salis vim magnam in mediterranea loca subvectantes à barbaris plerumque gentibus mancipia reciperent. Thracum populis hoc peculiare fuit, eo modo, nempe sale mancipia commutare, quæ deinde ἐξ ἁλὸς ἠγορασμένα, id est, *sale coemta* dicebantur, Cæl. Rhod. l. 25. *Antiq. Lect.* c. 29. Nullius verò pretii erant, qui nullo pretio sed sale emebantur, quod probat ex Polluce *l. 7. c. 2.* Pont. *Attic. Bell.* Synt. 2. rit. 68. Vendebantur præterea mancipia sub corona; qua ratione id factum fuerit, quia hîc omnia adscribere non possumus, docebit Phil. Carol. *ad Q. Curt. l. 2. Animadv.* Quid sit de Lapide emere servum, vid. Andr. Tiraq. *ad Alex. l. 3. Gen. D. c.* 16. Quid pileatos vendere significet, dicit Cæl. Rhodig. l. 25. *Lect. Antiq.* c. 22. Pont. *Attic. Bell.* Syntag. 2. rit. 70. & inprimis Agell. *l. 7. c.* 4. & Comm. elegantiss. Phil. Carolus. Pedibus cretatis seu gypsatis vendebant Antiqui servos, de quibus passim apud Auctores, quos adducit Dalechamp. *ad Plin. l. 35. Nat. H. c.* 18. Lotich. *ad Arbitr.* Brod. l. 1. *Miscell.* c. 17. Alex. Sard. *de mor. Gent.* l. 1. c. 16. Tiraq. *ad Alex. l. 3. G. D. c.* 16. *&c.*

V. In servitutem apud Romanos redigebantur isti homines, qui erga patronum suum ingrati animi crimen ostendissent; quapropter libertinos ingratos, de quibus patroni querebantur, revocasse Claudium in servitutem scribit Suet. in *Vita ejus* c. 20. Licèt enim manumissus solidam nanciscatur libertatem, hæc tamen exceptio semper subintellecta fuit, nisi ingrati invenirentur; quare Ambros. *de Jacob.* c. 3. Ita libertatem accepisti, ut meminisse manumissoris tui debeas, ut patrono tuo legitimum obsequium deferendum intelligas, ne ab ingrato revocetur libertas. Atque ideo Athenarum illud institutum. Formula autem talis fuit: Supersedeo te habere civem, tanti muneris impium æstimatorem, nec adduci possum, ut credam urbi utilem, quem domi scelestum cerno; abi igitur & esto servus, quoniam liber esse nescisti, Val. Max. *l. 2. c. 6.* §. 6. Alex. ab Alex. *l. 3. c. 20. G. D.* Perelegantem locum habet J. Lips. *Comm. ad lib.* 13. *Annal. Taciti* f. 223. Debitores etiam, qui sortem pariter usuramque negabant, aut qui non erant solvendo, vinculis servilibus addicebantur, vid. Sig. l. 1. *Antiq. Jur.* c. 11. Frid. Gronov. l. 1. *Observ.* c. 8. p. 76. Alex. ab Alex. *Gen. Dier.* l. 5. c. 4. Ideo autem fortè graviter puniebantur, quia societatem humanam tollunt, nec se solùm, sed ut Cæcias nubes ita post se multorum virorum ruinam trahunt, Cic. *pro L. Man.* p. 340. Tales nexi apud Romanos plurimi erant; hinc quidam apud Liv. in forum se conjecit veste squallida, fœdiore corporis habitu, &c. sciscitantibus, ubi ille habitus, unde deformitas? Sabino bello, ait, se militantem tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse, & primò se agro paterno exutum, deinde fortunis aliis, postremo veluti tabem pervenisse ad corpus ductum. se à creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam, *lib.* 3. Imò corpus debitoris creditorum multitudo in partes secabat & partiebatur, Quint. *l. 3. c.* 8. Tertull. in *Apol.* c. 4. De immanitate illa secandi partiendique corporis humani, si unus ob pecuniam debitam judicatus addictusque sit pluribus, non libet meminisse, & piget dicere; quid enim videri potest efferatius? quid ab hominis ingenio diversius, quàm quod membra & artus inopis debitoris brevissimo laniatu distrahebantur, sicut nunc bona venum distrahuntur? Hæc Gell. *lib.* 20. *c.* 1. Hinc timet sibi Terentianus Phormio, cùm nihil haberet, ne duceretur damnatus domum. Ob hunc ergo barbarum rigorem excita sæpe ac mota nexorum turba vario tumultu Urbem distraxerunt, quam tamen Menenii Agrippæ, aliorumque Consulum prudentiâ ad quietem concordiamque reduxit, vid. passim Livium, Val. Max. Dionys. Halicarnas. alios.

VI. Genera servorum num. tertio distinximus 1. ratione originis, 2. ratione operis. De illis suprà dixi, de his jam dicenda restant. Notum est, varias apud Romanos servorum fuisse species, quibus singulis præcipuum munus à dominis erat demandatum. De servorum publicorum ministeriis hîc nihil adjicimus, quibus tamen lubet ea cognoscere, adeant Rosin. l. 8. *Antiq. Rom.* c. 31. Thys. *ad Val. Max. l. 2. c.* 10. Servi privati partim à ministerio mensæ, partim administratione domus officiique sumebantur. Quod ad mensæ ministerium attinet, erant Romanis *servi* ministrantes *ad pedes*, qui in conviviis à pedibus accumbentium stabant, Græci tales vocabant ἀνδράποδα, Thom. Hurt. Tolet. *d. V. Mart. Fid. ref.* 64. *digress. 5. membr.* 4. De his Seneca: servus, inquit, qui cœnanti ad pedes steterat, narrat, quæ inter cœnam ebrius dixisset, l. 3. *de Benef.* c. 27. & de quodam ebrio domino facetè Martial. *l. 12. epigr.* 89.

Bis Cotta soleas perdidisse questus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam,
Excalceatus ire cœpit ad cœnam.

Caligula sibi cœnanti ad pedes stare succinctos linteo passus est, Suet. in *Vita* c. 26. Qui verò vinum ministrabant ad cyathum & vinum stare dicebantur. Caj. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicomedi stetisse objecit cum reliquis obsoletis pleno convivio accubantibus, Suet. in *Cæs.* c. 49. & Horat. *lib. 1. Od.* 29.

Puer quis ex aula capillis
Ad cyathum statuetur unctis.

Vid.

Vid. Hor. Comm. Acron. Bad. Ascens. Glarean. & Christ. Landin. Gron. l. 2. *Observ.* c. 24.

VII. *Obsonatores* servi, quos Græci ἀγοραστάς, ὀψωνάς, καὶ ὀψώνας appellant, fuerunt, qui in obsoniis emendis occupati erant, quales Terentius ostendit; Plaut. in *Milit. Glor.* primarii parasiti, atque obsonatoris optimi meminit. *Structores* à struenda mensa dicti, seu quibus *cura penum struere*, ut inquit Virg. *l.* 1. Communis mos erat, ut famuli, quibus erudita manus erat, spectantibus convivis apposita dividerent. In hanc sententiam Seneca: cùm ad cœnandum discubuimus, alius sputa detergit, alius pretiosas aves scindit, certisque ductibus circumferens eruditam manum in frusta excutit, *ep.* 47. & Petron. in *Conviv. Trimalc.* Convenientem materiæ structor apposuerat cibum. Consule Joh. Sarisb. *Policrat.* l. 1. c. 4. Græcis τραπεζοποιοὺς nuncupabatur, Athen. *l.* 4. *c.* 21. Eleganter hos Satyricorum Princeps Juven. *Satyr.* 5. depingit:

Structorem interea, ne qua indignatio desit,
Saltantem spectas, & Chironomonta volanti
Cultello, lepores, & quo gallina secetur.

Vid. plur. apud eund. *Satyr.* xi. & *Sat.* 9. Mart. 10. *epigr.* 48. Lotich. *ad Petron. Comm. sub cœnam Trimalc. Peniculi* servi, qui peniculo sive penicillo mensas abstergebant: quale instrumentum fuerit, vid. Wolf. Lazius l. 12. *Comm. Reip. Rom.* c. 5. Utitur hoc verbo Plaut. in *Menæchmis*:

Juventus nomen fecit Peniculo
Mihi ideo, quia mensam, quando edo, detergeo.

Coqui apud Romanos veteres non adhibebantur, sed domini conducebant ex macello, ut ex Plaut. *Aulul.* colligo, ubi legitur,

Postquam obsonavit herus, & conduxit coquos.

Ita Plin. *lib.* 18. *cap.* 11. *Nec coquos habebant in servitiis, eosque ex macello conducebant.* Postea verò privatos coquos sibi compararunt, quibus dominici palati notitia subtilis esset, quique scirent, cujus rei illum sapor excitet, cujus delectet adspectus, cujus novitate nauseabundus erigi possit, Seneca *ep.* 47. De his coquis Martialis in *Apoph.* l. 14. ep. 220. versum construxit:

Non satis est ars sola coquo, servire palato,
Atque coquus domini debet habere gulam.

Hinc tot *dulciarii* pistores, qui conficiendis dulciis seu mellitis, quæ Græci μελίπηκτα dicunt, præpositi erant, Apul. *l.* 10. At illorum, inquit, alter pistor dulciarius, qui panes & mellita concinnabat edulia, Cæl. Rhod. l. 3. *Antiq. Lect.* c. 10.

VIII. Administrationi domus præerant *atrienses* servi. Hos inter lautiores numerat Cicero *Paradox.* 5 Plaut. *Pseud.* 2. 2. & *Asinar.* 2. 2. ỷ. 84. Observabant atrium & supellectilem ædium, vasa escaria, potoria emundabant, vid. Columell. *l.* 12. *c.* 3. Plin. *l.* 19. *ep.* 3. Apul. libr. *de Mundo*, Cujac. l. 19. *Observ.* c. 34. Notandum verò hujusmodi servos *æditnos* quoque appellatos fuisse, quæ postea vox ad Ecclesiam translata fuit, quod ostendit Lazius *Com. Reip. Rom.* l. 12. c. 5. *Amanuenses* à manu dicti, quorum operâ in scribendo usi sunt, vid. Suet. *Cæs.* c. 74. & *Neron.* c. 44. Alex. ab Alex. *l.* 3. *Gen. D.* c. 25. Frid. Gronov. *Obs.* l. 2. c. 24. *Dispensatores*, qui pecuniam habebant, eamque mandante domino pro necessariis dispensabant. *Exactores*, *calculatores*, vid. Laz. *l. c. Cursores* Græcis ἡμεροδρόμοι, *Hemerodromæ*, vulgò Lackey/ ad currendum constituti. Seneca *ep.* 123. Omnes jam sic peregrinantur, ut illos Numidarum præcurrat equitatus, ut agmen *cursorum* antecedat. Martial. *l.* 3. *ep.* 100.

Cursorem sexta tibi, Rufe, remisimus hora.

Horum creber cursus eos ad languorem sæpe dabat, adeo ut succisi poplites membra vix sustinerent, quod satis indicat illud Plautini in *Mercat.*

Genua hunc cursorem deserunt.

Hos divites adhibebant, qui indicarent per vias de lapidibus, ad quos offendere possent, quod ipsum ex Luciano adducit Fung. *Etym.* p. 1071. *Lecticarii*, qui heros in gestatoriis sellis ferre solebant, homines robusti, quales Liburni, Syri, Germani, Schild. *Not. in Suet. Calig. c.* 58. Hi non solùm Imperatoribus suam operam, ut quidam volunt, ministrabant, qualem præstiterunt Galbæ, licèt non satis fidelem, Tacit. l. 1. *Hist.* p. m. 426. & Salvio Othoni, Suet. in *Vita* c. 6. sed etiam aliis civibus fuerant Lecticarii, vid. Cic. l. 4. *Ep. Fam.* & apud antiq. Scriptorem celeberrimum Ἔπειτα ἦκέ τις, &c. Tandem venit ad Senatum quidam T. Latinus ægrotus lectica delatus, vir senior, & satis amplarum facultatum dominus, Dionys. Halicar. l. 7. *Ant. R.* Tit. Latinum civem fuisse, non Senatorem, patet ex sequentibus, ubi Jup. Capitol. in somno ipsi mandat, ut suis civibus id annunciet, &c. Liv. ipsum de plebe hominem appellat *Dec.* 1. *l.* 2. *c.* 30. Sed quid veritatem accendo, ut magis appareat nuda? Servi præterea alii erant receptitii, Gell. *l.* 17. *c.* 6. Actores, Prisc. *l.* 1. *c.* 1. Saltuani, Pont. *Attic. B.* p. 718. Apolides, Alex. ab Alex. l. 3. *Gen. D.* c. 25. Fornacarii, Cæl. Rhodig. l. 25. *Antiq. Lect.* c. 23. Topiarii, Alex. *l. c.* Supellecticarii, Monetarii, Medici, Thom. Tolet. *R.* 63. *Digr.* 4. *mem.* 5. Et quis servorum omnium officia recensebit, *quorum si nomina dicam, Icariæ numerum scribere coner aquæ.*

Cap. II.

Summaria.

Societas herilis quid. Herus quotuplex. Peculium quid? hoc servis concedebatur. Heri potestas in servorum facultates, corpus, vitam. Furca. Pausicape. Servi litterati. Pistrinum. Damnati in rus, in metallum, & opus metalli. Crudelitas dominorum in servos, cui frena injecta, ideoque Asyla instituta sunt. Miserrima servitus.

I. Societas herilis, seu κοινωνία δεσποτική ἐστιν ὁμιλία δεσπότου καὶ δούλου φυσική, τῆς σωτηρίας ἕνεκα, ἢ διὰ τὸ ζῆν, *est commercium inter dominum & servum naturale, ob conservationem, seu benè vivere.* Quemadmodum igitur alium naturâ, alium lege servum esse suprà diximus; ita ex oppositorum ratione alius naturâ dominus est, alius lege. Naturâ dominus dicitur, qui mente potest prospicere id, quod alter corpore efficere debet, Arist. l. 1. *Polit.* c. 2. Lege dominus est, qui bello, cui dominari possit, acquisivit, aut bello captum certo pretio suum fecit, Cellar. l. 1. *Polit.* c. 3. 1. In illius igitur dominus facultates jus habet, & potestatem. Est autem potestas jus personæ in personam;

quod vel imperium dicitur, in cives; vel patria potestas, in liberos; vel dominium, in servos. Hæc ipsa potestas jure gentium est, datque arbitrium domino in servos & disponendi licentiam de eorum rebus, quæ mox, ut acquisitæ sunt, cedunt & acquiruntur domino, cùm servi nihil proprium habeant, & quæ possidentur, possidere ipsi non videantur, ut inquit Ant. Perez. l. 1. *Imp. Inst.* tit. 8. Δοῦλοι γὰρ μὴ αὐτοῦ φύσει, ἀλλ' ἄλλου, servi enim non sunt sui naturâ, sed alterius, Arist. l. 2. *Pol.* 4. Hinc servus, quantus quantus est, domini sui est, bona nulla habere potest, & quicquid acquirit, domino suo acquirit, id quod citat ex JCt. aliquo Phil Carol. *Oecon.* 1. ideoque Thomæ definitur servus per instrumentum, Victorio per possessionem. Possessio nimirum tota pertinet ad dominum, quod eleganter & pulchrè ostendit summus ille Stagyrites l. 1. *Pol.* c. 4.

II. Licèt autem a servo, quæ paravit, omnia ad herum suum referantur, tamen nonnunquam dominus conniventibus oculis & æquitate jus strictum temperans *peculium* concedebat. Est autem peculium, quod dominus servum pro suo jure tractare patitur, ut inquit Isidor. l. 5. *Etym.* c. 15. seu, ut Casaubonus ex Celso *ad Suetonium* affert, est id, quod servus domini permissu separatum à dominicis rationibus habet. Plinius de servis suis: *Permitto servis quasi testamenta facere, eaque ut legitima custodio. Mandant, rogantque, quod visum. Pareo ocius. Suis dividunt, donant, relinquunt duntaxat intra domum*, &c. *lib.* 8. *ep.* 16. Apud Germanos servi etiam peculium sibi acquisiverunt, Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 20. Quanquam sæpenumero de morositate dominorum & avaritia sit querendum, quod ipsum Terentianus ille Davus de populari suo Geta satis dolenter testatur in *Phorm.* Act. 1. Sc. 1.

Quam iniquè, inquit, *comparatum est, ii, qui minus habent,*
Ut semper aliquid addant divitioribus
Quod ille unciatim vix demenso de suo,
Suum defraudans genium, comparsit miser,
Id illa universum abripiet, haud existimans,
Quanto labore partum.

Quid demensum fuerit, & quot modios frumenti servis in mense demensi sint Romani, scitè exponit clariss. Jac. Kockert. in *Ind. Ter. s. Voc. Demensi*. Sed quæris, in quem finem servis peculium permiserit Antiquitas? nimirum, ut ita non solùm promtiores alacrioresque fierent ad rem faciendam; verùm etiam ut diligentiam suam hoc ipso testarentur, quales tandem evasuri essent, ad Reipublicæ & dominorum emolumentum promovendum. Hinc servos in usus heriles contulisse legimus, ut si filius duxisset uxorem, *Phorm. ib.* si hera peperisset, si dies natalis pueri celebraretur, &c. Hug. Grot. l. 3. *de J. B. & P.* c. 14. §. 6. Peculio se mancipia in libertatem asserebant, ideoque cupiditate peculii nullam conditionem durissimæ servitutis recusarunt, Cic. *Paradox.* 5. p. m. 586. Ideo Seneca in *epist. Mancipia extremæ conditionis, & in his sordibus nata, exuere conantur servitium, peculiumque, quod comparaverant ventre fraudato, pro capite numerant.* Hujus meminit Dionys. Hal. l. 4. *Antiq.* vid. Briss. *de Form. l.* 6. p. 550. Donat. *ad Ter. Phorm.* Lotich. *Comment. ad Petr. p.* 68.

III. Tametsi vero hoc peculio tanquam concesso aliquo privilegio uterentur, alia tamen onera & pœnæ ipsis erant perferendæ. Dominorum enim lubido 2. potestatem suam exercebat in servorum corpora, quod vel exinde patet, siquidem nequam & contumax servus, verba sunt Alex. ab Alex. l. 3. *G. D.* cap. 20. *plaustri lignum, cui affigebatur temo, in collo ferebat, & eo quasi jugo subactus manibus post terga revinctis, per ora omnium circumferebatur.* Furciferum hunc vocabant, Donat. *ad Andr. Ter.* 3. 5. Plutarch. in *Coriol.* Erat autem furca apud priscos Romanos duplex, *ignominiosa*, & *pœnalis*. Illa est, quâ collo imposita servi circumduci solebant ob culpam aliquam ostentui & ad irrisum. Hinc Furcifer dicitur, qui ob leve delictum cogebatur à dominis ignominiæ magis quam supplicii causâ furcam circa Urbem ferre; prædicans peccatum suum, ac monens cæteros, ne quid simile peccarent. *Pœnalis* ea fuit, quâ item collo impositâ circumducebantur, sed verberibus & pœnæ loco: atque adeò mors plerumque hanc consequebatur, vid. J. Lips. l. 3. *de Cruce* p. 352. Fortè tale supplicii genus fuit, quo mane servum aliquem quidam paterfamilias nondum commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat Circo, vid. Liv. *l.* 2. *Dec.* 1. *c.* 36. Sed factum diis non placuit, consequentia prodigia recensent D. Hal. l. 7. *R. Antiq.* p. 473. Macrob. l. 2. *Satur.* c. 10. Liv. *l.* 2. *Dec.* 1. Alias dominorum in servorum corpus pœnas expetis? en vincti pedes & manus incedentes nonnunquam *Pausicape*, quâ ori manus admovere prohibentur, opus faciebant, Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 20. Pausicapen appellant machinulam servorum collo circumpositam orbicularemque, quâ ori manus admovere prohibebantur, ne farinam vorarent, quod κάπτειν dicunt, intus dum operantur, Cæl. Rhod. l. 25. *Antiq. Lect.* c. 22. Eusth. *Iliad.* l. 22. Multa videlicet in servos servasque exercebant nefanda. De Appio illo Claudio notum est, quem cùm flagrans amor & cupido virginis plebejæ stuprandæ invaderet, cúmque spem explendæ libidinis virgo illa pudore armata interficeret, ad vim animum convertens M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, natamque servam confingeret; hoc enim si impetrasset Appius, rem fore salvam arbitrabatur, quia dominum servum sequi æquum esse adeóque sua in potestate teneri sciret, Liv. *Dec.* 1. *l.* 3. *c.* 44.

IV. Candenti lamina vel litteris frontes eorum & ora inurebantur, Alex. ab Alex. l. 3. *Gen. D.* c. 20. Hinc inscripti vultus, Plin. *l.* 18. *c.* 3. de quibus Ausonius *:

Ergo notas scripto tolerasti Pergame vultu.

Et Martialis †:

Quatuor inscripti portabant vile cadaver.

Bod. l. 1. *de Rep.* c. 5. quid sint servi *subverbusti* ex Plauto, vid. Henr. Salmuth *ad Panc. de Nov. Rep. tit.* 2. Qui nota tali insigniebantur, *litteratos* vocabant; Diog. Laërt. *l.* 4. de Bionis Phil. patre antè servo: ἔχων οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ συγγραφὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου, τῆς τοῦ δεσπότου πικρίας σύμβολον. Ita Samiorum populi describuntur πολυγράμματοι ab Aristophane, quod Græcum verbum eleganter expressit Petronius his verbis: *Implevit Eumolpus frontem utriusque ingentibus litteris, & notam fugitivorum epigramma per totam faciem liberali manu duxit.* Hæ inscriptæ in frontem litteræ non atramento saltem rubro aut cœruleo pingebantur, ut vult Stellar. l. 1. *de Coron.* c. 14. sed face candenti inurebantur, Tolet. *de V. Martyr. F. J. c.* Pont. *Attic. Bell. Syat.* 4. *rit.* 28. 52. Cæl. Rhod. *l.* 7. *c.* 31. Apul. *de Asino aur.* lib. 9. Alex. ab Alex. *l.* 5. *c.* 28. Turn. *l.* 8. *c.* 22. Brod. *l.* 4. *c.* 24. Poteram hic adjungere de Paulo *stigmatizato*, quænam & qualia

* Epigr. 15. † Lib. 8. epigr. 75.

qualia stigmata habuerit; quæ ipse nominat in cap. 6. *ad Galat.* v. 17. verum quia longum foret, mitto Lectorem ad clariss. & innumeræ lectionis virum Tolet. *lib. supr. citato.* Magna præterea onera servis imponebantur, ut cùm eos in pistrinum detruderent, de quo loco fatigationis & miseriarum plenissimo cùm omnium ferme loquantur libri, me tacere convenit, Phil. Carol. *ad Agell. l.* 3. *c.* 3. Multa apud Ter. & Plaut. occurrunt. Isidor. *l.* 20. *c.* 8. Columel l. 12. *R. Rust.* c. 50. Th. Dempst. *ad Rosin. l.* 1. *Ant. R. c.* 14. In *ergastula* etiam detrudebantur, unde Seneca ait, *magnam rem sine dubio fecerimus, si servum in ergastulum miserimus*, l. 1. *de Ira*; & Lact. *l.* 5. *c.* 9. Est autem locus in quo vincti operantur, vid. Stell. l. 1. *de Cor.* c. 9. & Cic. *pro Rabir.*

Quid suadet juveni lætus stridore catenæ,
Quem mirè afficiunt inscripta ergastula, carcer
Rusticus.

Juven. *Satyr.* 14. *v.* 23. vid. plura in Colum. l. 1. *de R. Rust.* c. 5. Casp. Barth. l. 34. *Animadvers.* c. 9. In rus etiam ablegabantur servi, compedibusque clausi laborabant: Grumio Plautinus Tranioni, *Mostell.* 1. 1.

Scis te in pistrinum actutum tradi,
Augebis ruri numerum genus ferratile.

Fortè huc Ovid. l. 1. *de Ponto* el. 7. respexit:

Hoc facit ut vivat fossor quoque compede vinctus,
Liberaque à ferro crura futura putet.

In metallum denique, aut quod levius est, *in opus metalli* damnabantur; Tolet. *d. V. M. F. Ref.* 64. *membr.* 5. Salm. *ad Pancir. R. Dep. tit.* 61. Cælius Rhodiginus versiculos istos Martialis *,

Ductor ferreus insularis, æquè
Laternæ videar fricare cornu,

ad opus in subterraneis facientes transfert, qui teste Plinio ad lucernarum lumen montes cuniculis per magna spatia excavarunt; alii verò ad Apolidas servos & insulares spectasse Scriptorem dicunt, l. 25. *Lect. Antiq.* c. 20.

V. Sic in corpora mancipiorum sæviebant; sed utinam hic miseriarum finis fuisset! 3. In *vitam* impunè pro animi lubidine invehebantur, non perpendentes, quanti humana anima constet; ut enim faber instrumentum repudiat, projicitque, quando libuerit, sic sibi licere quod liberet, & famulantium ceu vivorum instrumentorum animam projicere se posse putarunt. Quare Cajus apud omnes inquit gentes advertere possumus dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse, l. 1. §. 1. *de his qui sunt sui juris.* Lycurgus antè malo exemplo Romanis præivit, qui dominis jus interficiendorum servorum dedit, Plut. in *Vita*, Heraclid. lib. *de Polit.* c. 2. Ejus sententiam Seneca expressit: *Nulla*, inquit, *est perpessio, quæ non impunè servis imponatur, nulla actio, quæ non quovis modo imperetur, aut extorqueatur, ita ut etiam sævitia dominorum in seniles personas impunita sit*; *Controv.* l. 1. c. 5. Huc pertinet illud Donati *ad Ter. Andr.* 1. 1. Quid non justum domino in servum! *Verberare servum ac vinculis & opere coërcere, rarum; occidere solent, non disciplina ac severitate, sed impetu ac ira, ut inimicum, nisi quod impunè*, Tacitus *de mor. Germ.* c. 25. Ob hanc servilis sanguinis vilitatem factum, ut, quoties contingeret, dominum à servo fuisse necatum; omnes reliqui servi, qui sub eodem tecto fuissent, ad supplicium traherentur, Cic. *pro Rosc. Amer.* Nam cæso Pediano Vrbis Romæ Præfecto servi 400. ad supplicium trahi decreti sunt, nulla numeri, ætatis, sexus, & indubiæ aliorum innocentiæ habita ratione, Tacit. l. 14. *Annal.* c. 42. & 45. *Et servum quendam L. Quintus Flaminius exoratus in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent, quò cœnaret jucundius, inque scorti gratiam in medio convivio peremit*, Cic. *Cat. Maj.* p. m. 549. Plut. in *Flam.* c. 32. Nec id prætereundum existimo de fœda Vedii Pollionis in servum immanitate, qui ob fractum vitrum crystallinum murænis piscibus in escam cessit, Seneca *de Ira* l. 3. c. 40. Dion *l.* 54. Bodin. l. 1. *de Rep.* c. 36. Thallionis obitum narrat Suet. *Aug.* c. 67. Tibicinis alicujus miseriem, id. *Tiber.* c. 44. Denique mancipia ad feram redacta senectam miserè tractabant; exemplo est Cato, qui ætate confectos servos tanquam inutilia pondera domo ejiciebat, Plut. in *Vita* c. 10. *Beatiores certè Atheniensium mulæ; Minervæ templo dicatæ, quæ, quòd laborem plurimum tolerassent, liberæ ad pascendum dimittebantur.*

VI. Sed ô illam Romanorum feritatem ob levissimas sæpe causas adhibitam! Hanc zelo quodam notabili Romanus ille sapiens Seneca *ep.* 47. reprehendit, quæ digna esset, ut tota adscriberetur; Macrob. l. 1. *Saturn.* c. 10. Hug. Grot. l. 3. *de J. B. & P.* c. 14. §. 2. 3. Sapientis Hebræi dictum est: *Si servum habeas, ut fratre utere; talis enim est, qualis tu.* Quò enim illa inhumanitas pertinet?

Si quis eum servum patinam qui tollere jussus,
Semesos pisces, tepidumque ligurierat jus,
In cruce suffigat?

meritò exclamamus cum illo Satyrico lib. 1. *Serm.* Satyr. 3. Diu autem insana ista & barbara in servos licentia consistere non poterat, ut sunt nulla violenta diuturna; ideoque æquitas illam sustulit. Sævitiæ illorum frena injecit Nero, qui judices dedit, qui servorum querelas audirent, Seneca l. 3. *de Benef.* & Hadrianum quæstionem decrevisse legimus adversùs eos, qui sine causa servos occidissent, Bodin. l. 1. *de Rep.* c. 36. tum Divi Pii constitutionibus cavetur, ut in eum, qui occidisset servum suum, haud secus pœna decerneretur, quàm qui alienum necasset, Alex. ab Alex. l. 3. *Gen. D.* c. 20. ibique Tiraquel. Hebræa certè lege servo aut servæ non pro oculo tantùm, sed etiam pro dente per injuriam excusso libertas debebatur, *Exod.* 21. *v.* 26. 27. Æquitas præterea invenit, ut servi dominorum iracundia premente ad statuas Deorum ac Principum confugerent, Bod. l. 1. *de Rep.* c. 37. Hinc Sueton. in *Tiber.* *Novissimè calumniatus modò ad statuam Augusti, modò ad exercitus confugit.* Ephesi templum Dianæ id juris habuit, ut ad illud confugientes mancipio liberarentur. Romulus antè asylum etiam aperuerat, ad quod accedentes impunitate donabantur, Virg. l. 8. *Æneid.* & Ovid. l. 3. *Fast:*

Romulus ut saxo lucum circumdedit alto,
Cuilibet, huc; dixit, confuge; tutus eris.

Aurel. Vict. *de V. Illust.* Macrob. l. 1. *Satur.* c. 6. Lact. *l.* 2. *c.* 7. Eutrop. *l.* 1. *c.* 4. Grot. l. 3. *de J. B. & P.* c. 14.

* De suo hoc addit Auctor, Cælius enim tantùm citat carmen obscœnum, quod est 32. in *Priap.* p. m. 41.

VII. Exinde oppidò videmus, quàm misera fuerit servitus. Habebant quidem & celebrabant mense Decembri Saturnalia & libertate fruebantur, Hor. *Serm.* l. 2. Satyr 7. Hoc mense domini, Martio verò matronæ servis suis cœnas apponebant, Athen. *l.* 14. *c.* 17. suorumque servorum servi erant: Macrob. Luc. Accii versus adducit l. 1. *Saturn.* c. 7. Verumenimvero, *tristis voluptas, flebile gaudium!* reliquarum miseriarum cumuli hoc leve gaudii tempus facilè supprimunt ac delent; quid enim servis miserius? quid magis calamitosum? adeò ut si ingratæ vitæ mora protrahatur, bis mori videantur. His mors vita & munus quoddam ac levamen dici poterat. Quapropter violentas sibi sæpe manus injecit eorum desperatio, & emori potiùs cum Catilina putarunt, *quàm vitam miseram & inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fuerint, per dedecus amittere,* Sallust. *Catil.* c. 20. Hoc jugum, ut quidam captivus in curru effugeret, inter vehendum caput eò usque demisit, donec radiis inserens cervicem in circuente rota frangeret, Philip. Carol. *ad Curt. Animadvers.* 3. Servitutem ideo *mortis imaginem* vocat Joh. Sarisb. *Polycr.* l. 7. c. 17. p. 469. & ipsi cum *pecudibus* ab Arnisæo comparantur lib. 1. *Pol.* c. 5. Miseriam & onera servorum Apelles cùm depingere vellet, attribuit ipsis aures asininas, nares porcinas, manus omni instrumentorum genere refertas, humeros patulos, ventrem macilentum, pedes cervinos, labra duabus seris clausa, Cas. *ad l.* 1. *Pol. Arist. c.* 3. vid. plura hanc in rem facientia in Berneg. *ad Tacit. de Mor. Germ. quæst.* 134. Alex. Sard. *l. de Gent. mor.* p. 34. Cæl. Rhodig. *l.* 7. *c.* 31. Hic quæri potest, an illa omnia secundùm vel contra naturam eveniant homini? ℞. Contra naturam hominis fieri videntur. Si enim rem ab ovo & ratione originis consideremus, omnes in statu integritatis eramus liberi, nullius imperio subjecti, post lapsum etiam paternum illud regimen summa tranquillitate peragebatur. Postea verò Nimrodus potestatem, quam à Deo acceperat ad tuendum bonos, & malos coercendos, in tyrannidem vertit, &, quod Chrysostomus tom. 29. ait, abusus est naturæ privilegiis, servitudinemque invenit. In hac sententia plerique sunt Theologi & Doctores Ecclesiæ, quos citat Matth. *Theatr. Hist.* l. 1. p. 12. b. & non ratione tituli, sed ratione exercitii Tyrannum fuisse contendunt; hinc נמרד Nimrod derivant à מר *amarus* & רדה *dominatus est*, quasi dicatur amarus dominator, quoniam amarum, hoc est, tyrannicum, erga subditos gessit imperium; & non tàm feras quàm homines venatus est, quod certè violentia quædam fuit, ideoque contra naturam servitutem induxit, quod ipse etiam JCT. Florent. l. 4. *de stat. hominis* comprobat, quia servitutem definit, quòd sit constitutio juris gentium, quâ quis dominio alieno contra naturam subjicitur. Nec obstat, quòd Chami posteritas damnata sit in servitutem fratrum, *Gen.* 6. Respondent pro me summi Theologi Ambrosius & Augustinus: *Nusquam*, inquit, *legimus servum priùs, quàm hoc vocabulo Noah peccatum sui filii vindicaret. Itaque illius culpa meruit, non natura*, l. 19. *de Civ. Dei* c. 15. Ambros. in *Serm. de Jejun.* Multa alia sunt, quæ objici possunt, sed ea disputationi subjicio.

CAP. III.

Summaria.

Multitudo servorum. Lectisternia. Lararia. Mulier non imperet. Boni patrisfamilias Idea: non nimis molliter, nec nimis rigorosè servos tractet. Exinde enim sæpe servorum motus & seditio. Quædam ingenia liberaliter tractari volunt. Manumissio. Tres manumittendi modi.

QUanta apud Romanos servorum fuerit multitudo, nemini non exploratum esse potest. Nota est Crassi familia, Cic. *Paradox.* 4. Appius Herdonius 4000. exsulum & servorum conscripsit, Liv. *l.* 3. Seneca l. 7. *de Benef.* c. 10. Lipsius l. 2. *magn. Rom.* c 15. Idem *ad Tacit. l.* 3. *Annal. c.* 53. Hanc belluam multorum capitum benè regere, ne excussis servitii vinculis rebellarent, magnum profectò & arduum opus fuit, Jac. Mart. l. 1. *Polit.* c. 9. Quòd si enim potentiam suam nossent, quantilla opera poterant dominis imperium eripere, unde cautè intercessit Senator quidam Romanus Senatusconsulto de distinguendis ordinibus per vestitum, ne, si multitudinem suam viderent servi, contra dominos insurgerent, Bodin. l. 1. *de Rep.* c. 5. Quapropter ante omnia patrisfamilias videndum, ut bono exemplo suis præluceat. *Nam, si falsa est regula prima, omnia mendosè fieri & distorta necesse est,* Lucret. *l.* 4. Qualis Rex, talis grex, qualis dominus, talis servus. Hinc quidam Philosophus *servos herorum umbras* vocitabat; ut enim umbræ figuras corporis, ita hi dominorum mores adumbrant, si corpus itaque curvum, frustra rectam umbram jacere laborabis, Engelgraff. *in Luc. Evang. Rom.* 6. *post Pascha embl.* 28. Ergo 1. in cultu sacro ut adsuefiant servi & familia tota, videat; quem cùm alii inculcent, nolo prolixus esse, Romanorum saltem cultum attingam, qui fuit duplex, aut *publicus*, aut *privatus*. Ad illum pertinebant supplicationes & lectisternia sacra, scilicet convivia. Ejusmodi epulæ appellantur pulvinaria deorum à Cic. 4. *Tuscul.* ad quæ celebranda tota civitas accedebat, Alex. ab Alex. *l.* 5. *c.* 27. Paucis omnia fermè complexus sum in *Rud. Latii Exerc.* 3. *c.* 2. *Lectisternium primum ob pestilentiam factum fuit; id epulum erat diis sacrum, quod à Triumviris, Septemviris Epulonum indicebatur, ut supplicatum ad deorum pulvinaria procedere, populus ibique decumbens epularetur.* Alios in divinis adhibitos cultus præbent, Lazius *de Rep. Rom.* l. xi. c. 1. 4. 5. Philipp. Car. l. 1. *Antiq. Eccles.* c. 6. Tiraq. *ad Alex. ab Alex. l.* 5. *c.* 27. ut & ego l. 2. *Dier. Intercis.* Ad *privatum* cultum sacrum, quæ domi peragebantur, præcipua erant sacra *Lararia.* Inde vero suam originem traxisse putantur, quia locum eum religiosum fecerunt, qui defunctum cadaver & cineres contineret. Jam verò primis temporibus intra suas quisque ædes defossa cadavera habebat, unde postea Lares in singulis domibus colendi religio pervasit, Alex. ab Alex. *l.* 6. *c.* 14. Nec solum deorum, sed illustrium virorum imagines in Larario celebrabant, Festus. His Laribus pueri mactabantur, quod tamen abrogabat Brutus, & allii & papaveris capita celebrari voluit, Alex. *l. c.* Hi dii vocabantur Antistites, Præstites, Ovid. l. 5. *Fast.* Præsides, Plutarch. *Probl.* c. 51. Dii Domestici, Tertull.

tull. *Apol.* c. 13. Hos coronabant, Tibull. *l.* 2. *eleg.* 1. illisque in foco, arâ deorum Penatium, porcum immolabant, Hor. *l.* 2. *Sat.* 3. Had. Junius *Animadverſ.* l. 4. c. 7. primitias ciborum illis libabant, Alex. *l.* 5. *c.* 21. Philipp. Carol. l. 4. *Antiq. Eccleſ.* c. 7. ſed in his nolumus immorari longiùs, ad patremfamiliss revertimur.

II. Hic ante omnia ſit vigil Argus, & imitetur ſtellam Heſperum, quæ mane, antequam Sol ipſe ſurgit, præcedit, & cùm jam occiderit, tanquam pediſſequa ſequitur: quam vigilantiam ipſe approbat Philoſophus, dum excitari de ſomno priùs docet, quàm familiam, & poſteriùs cubitum ire debere contendit, l. 1. *Oecon.* c. 5. & 6. Ipſe etiam ſi rectè omnia curata velit, quæ domi gerantur, inſpiciat, monente Columel. l. 3. c. 1. *namque minùs furem metuunt, quæ ſæpe videntur*, ut inquit Muretus, vid. Ariſt. l. 1. *de Cura rei fam.* c. 6. Colum. *l.* 2. *c.* 1. & 4. *c.* 4. quæ niſi accuratè ab hero obſerventur, idem contingit, quod Jupiter apud Plaut. in *Amphitr.* Act. 1. Sc. 3. dicit:

Ubi ſummus Imperator non adeſt ad exercitum,
Citiùs quod non facto uſus eſt, fit, quàm quod factu opus eſt.

Et Flac. l. 2. ep. 6. ℣. 45.

Tunc exilis domus eſt, ubi non & multa ſuperſunt,
Et dominum fallunt, & proſunt furibus.

Ad diſciplinam domeſticam porrò quod attinet, tria ſervo conferenda *Siracides* 33. 25. proponit, quæ ſunt ἄρτος, καὶ παιδεία, καὶ ἔργα, *panis, & diſciplina, & opera.* De operibus ſervo præſtandis non multùm ſolliciti ſumus, de alimento & diſciplina loquemur: igitur δούλῳ μισθὸς τροφὴ ſervo pro mercede alimenta danda ſunt, Ariſt. l. 1. *Oecon* 5. Non ſervis malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis, operam exigendam, juſta præbenda, Cic. l. 1. *Off.* c. 13. Eſt aliquid quod dominus præſtare debeat ſervo, ut cibaria, veſtiarium, Sen. l. 3. *de Benef.* c. 21. Caſ. *ad Oecon. Ariſt. l.* 1. *c.* 5. Damnatur ab Hiſtoricis Siculorum crudelitas, qui captivos Athenienſes fame necarunt, Thucyd. *l.* 7. Diod. *l.* 32. Nota eſt Catonis importunitas, Plutarch. in *ejus Vita.* Sed audi aureum illum Chryſoſtomum *ad Epheſ.* v. 2. diſſerentem ὅταν εἴπῃ, &c. Ubi ille corporis miniſteria exhibet, tu eum alere & curare debes, ut præter victum habeat, quod induat, quo calcietur, &c. Grot. l. 3. *J. B. & P.* c. 14. Diſciplinam paterfamilias non committat mulieri, quæ tamen imperare ſemper deſiderat, Pet. Toloz. l. 7. *de Rep.* cap. 11. Juvenal. *Satyr.* 6. quia, ut Menander ait, γυναικὶ ἄρχειν οὐ δέδωκεν ἡ φύσις, *fœminæ non dedit natura imperium.* Ratio patet, quia eſt imbecillis animi; quare etiam נשים mulieres ab oblivione dictæ, quòd minùs memoriâ valeant, ſeu, quòd in illis oblivioni detur & exſtinguatur paterna familia, Buxtorf. *Lex.* p. 491. & 188. Cicero, mulieres omnes, inquit, propter imbecillitatem conſilii majores in tutorum poteſtate eſſe voluerunt, *pro Muræna Orat.* 23. p. m. 479. imò nullam rem privatam illis committere voluerunt, teſte M. Porc. Catone. Eraſmus earum imbecillitatem eleganter in ſapienti ſua ſtultitia depinxit: Nam quod Plato, ait, dubitare videtur, utro in genere ponat mulierem rationalium animantium, an brutorum, nihil aliud voluit, quàm inſignem ejus ſexus ſtultitiam indicare, &c. in *Moria* p. 64. & ſeq. Probus porrò Oeconomus det operam, ne nimis molliter & familiariter ſervitia tractet, quippe animus eorum, ut eſt ingenium omnium hominum à labore proclive ad libidinem, facilè langueſcit, & ad labores ſuſtinendos difficilis redditur:

—— Non habeat ſuos
Laxè nec nimium molliter, ut bonus
Dux virtute ſua militis utitur,
Indicitque operas, atque vigil cavet,
Ne marcore ſitum pectora contrahant,

Hug. Grot. Trag. *Sophomp.* act. 2. Eam ob cautiam Perſæ olim vinum ſervis negarunt, Ariſt. *l. c.* Nec nimis familiariter cum ſervis herus verſetur; optima verba Cælii Rhodigini: Allocutio cum ſervis quodammodo ſit imperium, neque jocus ullus cum illis habeatur. Quod multi ſtultè facientes, dum delicatiùs eos nutriunt, blandiſſiméque alloquuntur, difficiliorem vitam & ſibi ad imperium & illis ad obediendum reddunt, &c. libr. 25. *Lect. Antiq.* c. 21.

III. E contrario verò multos dominos reperias, qui mollem illam diſciplinam fugientes in contraria & tyrannicum imperium currant. Ut verò iſtos rejicimus, ſic hos etiam nullâ ratione probamus. In Conſtitutionibus, quæ Clementi Rom. adſcribi ſolent, legitur *l.* 7. *c.* 14. οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου, ἢ παιδίσκῃ ἐν πικρίᾳ ψυχῆς, *cave ſervo, aut ancillæ imperes acerbo animo:* & *Deut.* 15. 17. Venuſtè de his Philo Judæus diſſerit *de ſpecial. leg.* & Seneca, *numquid æquum eſt, gravius homini, aut durius imperari, quàm imperatur animalibus mutis; atqui equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magiſter. Fiet enim formidoloſus & contumax.* Sed apud Romanos multos omnis miſericordia emortua erat, petulantemque animum & in ſævitiam pronum in ſervos effundebant. Exempla ſuprà allata ſunt. Itaque iſta crudelitas quid peperit? quid boni produxit? ſervos ſibi hoſtes faciebat, dum Regum induebant animos, omnia ſibi licere putantium. Hinc iſtud jactatur proverbium: Totidem hoſtes, quot ſervi. Hi dominos, domini illos timebant, quia neceſſe eſt multos timere, quem multi timeant; nec poteſt amor cum timore miſceri, ideoque domini eos militare noluerunt, Salmuth *ad Panciroll.* p. 334. Grot. *l. c.* Pontan. *Attic. Bell.* p. 767. Cæl. Rhod. *lib. c.* p. 1414. Sæpius tamen ſeditiones moverunt, tacitè ſecum dicentes, Flectere ſi nequeo dominos, fera bella movebo: Ergo, qua data porta ſeditionum, ruebant; facillimèque eos ad ſua caſtra pellexit calidiſſimus Catilina, Salluſt. *Catil.* c. 37. Servilia bella recenſet Flor. *l.* 3. *c.* 12. De Tyriorum ſervis rebellibus vid. Juſt. *l.* 18. *c.* 3. & ibi Berneg. in *Not.* p. m. 297. Hinc Appius Herdonius Sabinus collectis multis millibus ſervorum civitati maximum injecerat timorem, quæ verebatur *ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet, cui nec credere, nec non credendo, ne fieret infeſtior, fidem abrogare ſatis tutum erat.* Conſule Berneg. *in Tacit. quæſt.* 134. Rupert. *in Flor. l.* 3. *c.* 19. Arniſ. *Polit.* l. 1. c. 3. Unum adjicio memorabile ſervilis vindictæ exemplum. Servus cùm acerbiùs tractaretur, domino abſente oſtia concludens uxorem & liberos comprehendit, ubi dominum redeuntem cernit, unum præcipitem dat, mox alterum. Pater conſternatus rogat, ut tertium vivum ſervet; Servus paciſcitur ſalutem filii ea lege, ut dominus ſibi ipſi nares præcidat. Illis ex pacto amputatis, ſervus, cùm tanta clade herum ſuum ultus eſſet, tertium quoque, poſtea ſeipſum dejecit, Bodin. l. 1. *de Rep.* c. 5.

IV. Ex his patet melius eſſe leniorem in ſervis regendis viam ſequi. Cui enim juſta & clemens fuit ſervitus, illi amor & fides in herum ſuum in-

innascebatur: *Dedit aliquis domino suo vitum, servavit periturum, & hoc, si parum est, pereundo servavit*, Seneca. Urbinii Panopionis servus, cùm aliquos ad occidendum cognovisset, commutata cum domino veste, mutatoque annulo se in cubiculo ut Panopionem occidi passus est, Val. Max. *l.* 6. *c.* 8. Quid memorem de Medico Domitii servo, de Cæpionis, de aliorum servis, de quibus legantur, Seneca l. 3. *Benef.* c 23. &c. Val. Max. *l.* 8. *c.* 4. Camer. Cent. 1. *Hor. Subc.* c. 5. qui acceptorum beneficiorum memores reddiderunt beneficium, imò auxerunt. Observet etiam herus, ut inter stupidos & liberalioris ingenii homines discrimen faciat; non enim secundùm effatum Mœonidis *, ἥμισυ τῆς ἀρετῆς ἀπαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς ἀνέρος, εὖτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλησι, *Jupiter omnibus dimidium mentis abstulit, qui servitutem serviunt.* Lydii servum quendam in Regem elegerunt, Heracl. in lib. *de Polit. Cumæor.* Multos Philosophos, Diogenem, Epictetum, &c. servos numeramus, Macr. l. 1. *Sat.* c. 11. Gell. *l.* 2. *c.* 18. Volunt hæc & talia ingenia liberaliter tractari, similia plantæ ocimi, quæ leviter & suaviter contrectata odorem spargit, attrita vero non solùm perdit, sed etiam scorpiones generat, August. Justinin. *Genuens. Hist.* l. 6. Notatu dignum est, quod observavi in Plut. *Apophth. Laconicis* de puero Spartano, qui ab Antigono Rege venditus in cæteris domino benè servit, matulam autem porrigere noluit; cùm instaret herus, puer conscenso tecto dixit, *Senties, cujusmodi mercatum feceris:* mox se præcipitem dedit. De Posthumi Agrippæ servo generoso, Tac. l. 2. *Annal.*

V. Videamus præmia, quæ servis domini propter amorem in se & fidelitatem præstabant. Varia erant, nulla autem majora dari poterant, quàm si pileo collato in libertatem assererentur, quod vel ex Ter. *Andr.* liquet, ubi Simo ad Sosiam:

Feci è servo, ut esses libertus mihi,
Propterea quòd serviebas liberaliter;
Quod habui summum pretium persolvi tibi.

Act. 1. *Sc.* 1. Plaut. *Pœnul.* 1. 1. Et sanè æquum erat, quòd post tot exantlatos labores præmia illis conferrent. In hoc laudanda benignitas legis Hebrææ, quæ servum certo tempore exacto manumitti omnino jubet, nec sine donis, Grot. l. 3. *J. B. P.* c. 14. §. 6. Et Cicero non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis dignissimos servos judicat, qui domini caput defenderunt, *pro Milon.* c. 22. Ad hanc libertatem assequendam nullum refugiebant servi laborem: huc vota, huc omnia eorum suspiria tendebant. Hinc capillos radere erant soliti, ut eo quasi symbolo tempestatem servitutis viderentur aufugisse, sicut naufragio liberati solent, Juvenal *Satyr.* tantumque gaudii illis manumissio præbuit, ut tota urbe discurrerent, Erasm. *Chil.* 2. *Cent.* 1. *Prov.* 27. de quo manumittendi modo cùm sæpe apud classicos Auctores occurrat, lubet eum penitiùs inspicere. Atque ut à nominis derivatione incipiamus, descendere putant à manu, (aliam tamen in num. seq. vide, quæ vox inter alia significata etiam potestatem denotat: Perot. exempla adducit, *Corn. Copiæ* p. 468. & Augûst. l. *de Leg. & Senat. Conf.* p. 170 ex Gellio *l.* 4. *c.* 6. Inde teste Ulpiano manumissio dicta est datio libertatis.

VI. In manumissione autem servi vertebantur, circumagebantur, circumducebantur; unde vertigo, circumactio, circumductio apud Auctores, Pont. *A. B. Synt.* 4. *tit.* 35. Fuit enim antiqui

A moris, ut, qui ex servitute in libertatem vocabantur, cum domino ad Prætorem irent, Liv: *Dec.* 1. *l.* 2. cúmque ad Prætorem pervenissent, dominus, qui manumittere servum volebat, caput servi aut aliud membrum tenens, ita diceret, *Hunc hominem liberum esse volo:* & emittebat eum ex manu. Tum Prætor vindictà, id est, virgula, capiti servi impositâ ita subjiciebat, *Dico eum liberum esse more Quiritium:* aut etiam lictor acceptà à Prætore vindictà, aut festucà in eum jacta, cùm eum vertisset dominus, Prætoris jussu caput percutiebat, vid. Juvenal. *Sat.* 5. Carol. Sig. l. 1. *de Judic.* c. 13. Alex. ab Alex. *l.* 4. *c.* 10. B Jacob. Rævardus *l.* 4. *c.* 9. Aug. Polit. l. *Miscell.* c. 98. Anton Guj. l. 2. *Lect.* c. 9. Jacob. Cujac. *l.* 5. *c.* 13. Stell. l. 1. *de Coron.* c. 14. Observa quoque dum vindicariâ virgulâ servos manumittebant, aliam adhibuisse ceremoniam; nam cùm manumittebant eos, colaphum impingere soliti fuerunt, atque ideo fortasse origo manumissionis fluxit, quasi palmâ & alapâ mittere; sic enim interpretatur Isidor. *l.* 9. *c.* 12. & Cornutus *in Persium*; quoties manumittebant, inquit, eos alapâ percussâ circumagebant, & liberos confirmabant, unde manumissio dicta est, eò quòd manus eis C immitteretur, Claud. *Conf.* 4. *Honor. Imper.*

Tristis conditio pulsata fronte recedit
In civem, rubuere genæ, tergoque removit
Verbera.

Tolet. l. *de V. Martyr. F. l. c.* Rosin. l. 1. *Antiq. Roman.* c. 20. Quibus ritè peractis nomen manumissi in acta referebatur adjecta causa manumissionis, Boëth. in *Topic.* Festus *l.* xi. Nota alias formulas, quibus servi liberi proclamarentur, nimirum has, *Liber esto*. Plaut. *Menæch.* 5. 7. Ter. *Adelph* 5. 9. item, *Abito quò voles*, seu, *Nil te* D *moror*, Plaut. *Stich.* 3. *v.* 23. Philipp. Carol. *Oecon.* c. 5. 11. Hi servi jam manumissi pileum etiam libertatis insigne gestabant; hinc istud Plautinum:

Quod ille faciat Jupiter;
Ut ego hodie raso capite calvus capiam pileum.

Amph. 1. 1. in quod conspirat Plut. in *Flamin.* οὗτοι γὰρ ἄνδρες, καθάπερ ἔθος ἐστὶ, ὅταν ἐλευθερωθῶσι, ξυρᾶσθαι τὰς κεφαλὰς καὶ πιλία φέρειν. Unde etiam proverbium ad Pileum vocare, seu vocari, Schil. E *ad Suet. Neron.* c. 4. Philipp. Carol. *ad Gell. l.* 7. *c.* 4. Sed ubi pilea sumebant? in Feronæ (quæ dea libertorum) templo, Servius *in* 8. *Æneid.* Copiosiora desideras? adi Tiraq. *ad Alex. l.* 4. *c.* 10. Antiquam pilei formam depingit Salmuth *ad Pancirol. de R. Deperd. tit.* 44.

VII. Tribus autem modis servos manumitti, quæ manumissio civilis dicebatur, in Antiquitate animadvertimus. Namque civitas Romana, ut Cic. in *Topicis* scribit, tum competebat servis, cùm censu, aut vindicta, aut testamento liberi fierent. *Censu*, quod Servius F Tullius vi. Romanorum Rex instituit, nempe, ut Severinus loquitur, si consensu domini servi nomen in censum delatum esset, referente August. *l. de Leg. & Senat. Conf.* pag. 92. quod ipsum videre est in Dionys. Halicar. l. 1. *Antiq. R.* pag. 226. aut, ut Ulpianus asserit, si in peculio centum habeant, &c. Rosin. *l.* 1. *c.* 20. 2. vindicta, de qua suprà. 3. testamento, qui per id dominorum consensu liberi fiebant. Certus autem numerus lege Fusia Caninia ponebatur, quo cavebant, ne nimium excresceret, August. *l. c.* Qui tali testamento manumissi erant, omnes defuncti domini funus pileati antecedebant, Salmuth *ad Pan-*

* Homer. *Odyss.* ρ. ℣. 322.

Panciroll. de R. Dep. l. 44. imò ipsum portabant, quod colligitur ex Persii versibus *Satyr.* 3. v. 103. ibique Schrevel. politè ad ista verba commentantem. In hos dominos maximè invehitur Dion. Halicar. quia multi ex illis erant malefici, adeóque impura civitatis membra, l. 4. *Antiq. Rom.* p. 228. Addunt Jureconsulti alios tres modos aliquem liberum faciendi, nimirum inter amicos, per mensam, & per epistolam. Manumissionem inter amicos appellant, quando quis in præsentia amicorum libertatem nanciscitur. Per mensam, cùm libertatis dandæ gratiâ servum convivиis adhibent. Per epistolam, quando servus aliis in locis degens certior à domino redditur, ut liber vivat, Rof. l. 1. *A. R.* c. 20. Hi minorem libertatem consequebantur, & ex lege Junia Norbana dicebantur *Latini Juniani*. Latinorum enim legitimæ successiones nullæ penitus erant, quia licèt ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul libertatem amittebant, & quasi servorum bona ex lege Junia Norbana manumissores detinebant, Augustin. *l. de leg. & Senat. Conf.* p. 94. Tres vero modi superiores plena libertate gaudebant, vid. Alex ab Alex. *l.* 4. *c.* 10. Exinde duplex nascebatur forma libertatis, quam recenset Lipsius *ad Tacit.* Una justa, altera non justa, seu una juridica, altera privata. De justa vid. Suet. *Aug.* c. 40. De privata, Tacit. l. 13. *Annal.* Et hæc de manumissione Romana. Progrediamur Deo duce ad Romanorum convivis, & quomodo se in hisce gesserint, videamus.

CAP. IV.

Summaria.

Convivia unde. Ante convivium se in balneum conferebant. Cœnatoriam vestem induebant, soleas demebant. Unguenta, coronæ dabantur. Triclinium. Mensæ. Sigma. Convivarum numerus. Serò venientes. Convivium postea à precatione sumebatur. Convivarum accubitus. Ab ovis, postea à lactuca initium cœnandi capiebant. Rex convivii. Majorum frugalitas, recentium luxuria in cœnando. Musica interea resonabat. Pocula varia. Modus potandi. Post convivium compotationes. Christi cum Discipulis accubitus.

I. CUm integri libri exstent, qui doceant, quomodo paterfamilias domum instruere debeat, operæ pretium non duco huc ea adjicere; legatur Cardan. *Arcan. Polit.* c. 37. & seq. & alii. Nos saltem, quæ ad veterum Romanorum convivia spectarint, enarrabimus. Ad quæ adeunda unumquemque Lectorum vocatum cupio, æqui bonique consulturos sperans, licèt non tàm magnificas opiparorum cœnarum suavitates, quàm aliquem Latinorum conviviorum ectypum ero appositurus. Si quis ergo antiquam Romanæ familiæ administrationem consideret, matrem quandam bonæ frugalitatis deprehendet; Sin verò subsecutorum temporum mores, pronamque in conquirendis gulæ deliciis luxuriam inspiciat, discincti cujusdam nepotis imaginem videbit. Dum autem de conviviis aliquid in medium proferre conor, considerabo 1. quæ ante convivium, 2. in convivio, & 3. post convivium gesta sunt, si modò ejus nomen explicavero. Elegans igitur est derivatio, & longè meliùs quàm Græcorum nomen, quo convivium exprimunt. Hi enim à compotatione, commessatione, isti à vivere, convivere deducunt. Benè majores nostri, inquit Tullius, accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt meliùs quàm Græci, qui συμπόσιον, ἢ σύνδειπνον nominant, *Cat. Maj.* p. m. 550. Saresb. *Polyc.* l. 1. c. 6. Utinam hoc observassent Quirites, & secundùm convivii nomen convivia instituissent, longiùs fortasse res eorum durasset! verùm dum luxuriâ & superbiâ hostes perniciosissimi, & ægræ imò morientis civitatis indicia crescerent, majestas & nomen Romanorum retro sublapsum paulatim etiam extinctum est.

II. Ante convivium Romani tum *publicè in publicis balneis*, Varro l. 8. *de L. Lat.* tum *privatim* apud convivii dominum lavabantur, quod valetudinis conservandæ, voluptatis capiendæ, sordium abluendarum & lassitudinis eximendæ causâ fiebat. De his concinnè Hieronym. Mercur. l. *Gymnas.* c. 10. Horâ octavâ æstate, hieme nonâ se lavabant, Plin. *l.* 3. *ep.* 1. Cic. l. 13. *ad Attic.* Nunciat octavam, &c. Mart. *l.* 10. Hadrianus referente Spartiano ante horam octavam neminem nisi ægrum lavari voluit, Alex. ab Alex. Ipsa verò lavandi hora sonitu tintinnabuli indicabatur, quod colligitur ex Martialis disticho, *lib.* 14. *epigr.* 163.

Redde pilam, sonat æs thermarum; ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum?

Loti accubabant. Ideoque Cicero *Orat. pro Dejot.* Huc te è balneo, priusquam accumberes, ducere volebat; & Plautus *Amphitr. Lavasti.* Amph. *quid postquam lavi.* Alcm. *accubuisti, cœnasti mecum in eodem lecto.* Antequam vero accumberent, vestem mutabant, & cœnatoriam seu convivalem vestem sumebant, quam cœnatoria dixerunt. *Cœnatoria repetimus, & in proximam cellam ducti sumus, in qua tres lecti strati erant*, Petr. Arbitr. Philipp. Carol. *Oecon.* c. 7. Soleas etiam pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Ita intelligendus est Plut. in *Truc.*

Jam redit animus; deme soleas: cedo, vinum.

Mart. l. 5. *Epigr. Deposui soleas, &c.* & Nasidienus apud Horatium, cùm è convivio abire vellet, soleas, quas deposuerat, poposcit, *l.* 2. *Satyr.* 8. Accurrunt servi, &c. *Ter. Heaut.* 1. Sc. 1. In marmore Bibliothecæ Farnesianæ hæc conspiciuntur, Fulv. Ursin. *ad Ciacc. Tricl. p.* 120. Manus & pedes, si in balneo non fuissent, lavabant, Philip. Car. *Oecon.* c. 7. Sen. *Contr.* xxv. Unguenta deinde dabantur manibus pedibusque, Mart. *l.* 3. *ep.* 12. Tibull. *l.* 2. *eleg.* 2. Ursin. *l. c.* Coronabant etiam caput, collum, &c. Pont. *Attic. Bell. Synt.* 4. *tit.* 215. Ovid. l. 5. *Faster.* Concisè & appositè Martial. *l.* 2. *epig.* 59.

Frange toros, pete vina, rosas cape, tingere nardo.

Ægyptii quoque ad coronas aviculas, quæ Ἀηδόνιδες nominabantur, devinciebant, quarum & cantu assiduo, & crebris rostri unguiumque puncturis efficeretur, ne ipsi inter potandum obdormirent, Perott. *ad Martial. p.* 994. Uberiora petantur ex Alex. ab Alex. *l.* 5. *c.* 21. ibique Tiraq. Dubium occurrit de coronis floribus contextis, & miror, quòd Alex. Sardus *l.* 1. *de morib. & rit. Gent.* c. 22. p. 64. ponat, & asserat, floribus omnibus Romanos coronatos fuisse, excepto apio, mortuis dicato: sed memini, me in nostro Horatio legisse, quòd apium in convivio Romani adhibuerint; quorsum enim ista verba tendant? quæ habet *l.* 1. *od.* 36.

Nec

Neu desint epulis rosæ,
Neu vivax apium, neu breve lilium.

Et *l.* 2. *od.* 7.

—— *funde capacibus*
Unguenta de conchis: quis udo
Deproperare apio coronas,
Curatve myrto?

Ista verba, inquam, nusquam aliò tendunt, quàm ut apium cœnis adhibitum fuisse ostendant. In meam sententiam conspirat Joh. Bond, felicissimus Horatii Commentator; Acron etiam subnectit rationem, quia ebrietatem fugat, *l.* 4. *od.* 11.

III. His peractis triclinium stratum erat, in quod se convivæ conjiciebant. Est autem triclinium cœnaculum à tribus lectis discumbentium dictum: apud Veteres enim in loco, ubi convivii apparatus exponebatur, tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes epulabantur. Κλίνη enim lectus vel accubitus dicitur, ex quo confectum est triclinium, Isid. l. 15. *Etym.* c. 3. A Græcis οἶκος dicebatur, & à numero lectorum, qui in eo sterni poterant, οἶκος τρίκλινος, πεντάκλινος, &c appellabatur. In his tricliniis Veteres sedentes primùm cœnare solebant, à Laconibus & Cretensibus hunc morem accipientes, Rosin. *l.* 5. *c.* 28. Apud Veteres, ait Isidor. non erat usus accumbendi, unde & considere dicebantur, *l.* 20. *c.* 11.

Perpetuis soliti patres considere mensis.

Virg. *Æneid.* 7. Postea verò, ut Varro ait, viri discumbere cœperunt, mulieres sedere, quia turpis visus est in muliere accubitus, Val. Max. *l.* 2. *c.* 1. Atque id fortasse exemplo Græcorum, apud quos hoc turpe erat, Ursin. *ad Ciacc.* Subsecutis temporibus mulieres quoque viris accumbere cœperunt. Testis est Cicero, in cujus convivio Cytheris accubuit, *ad Famil* l. 9. epist. 26. Accumbebat summo toro maritus Psychen gremio suo amplexus, Apul. l. 6. *Miles.*

Cùm premet ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis & accumbas,

Ovidius lib. 1. *Trist.* eleg. 4. Pueros etiam adhibebant, qui ad fulcra lectorum sedentes vescebantur, Just. Lips. *ad Tac. l.* 13. *Annal. pag.* 218. Hi triclinares lecti culcitis, herba, pluma, aut tomento fartis sternebantur; culcitæ verò, quia ex tortis herbis fiebant, tori sunt appellati, Varr. l. 1. *de Vit. Pop. R.* His culcitis seu pulvinis pelles antiquitus injiciebantur, hinc istud Ovidii:

Qui poterat pelles addere, dives erat.

His pellibus loco stragularum usus Cato est, Val. Max. *l.* 4. *c.* 3. Idem fecit Tubero in exemplum frugalitatis, Seneca *ep.* 45. quanquam isto tempore florebant stragulæ vestes, quæ Peristromata vocabantur. Hæc erant purpurea, Virg. l. 1. *Æneid.* textili opere fabrefacta, Cic. *Tusc.* 5. acu picta, &c. Tricliniorum materia varia erat, quædam ex ebore, Stat. l. 3. *Sylv.* 1. quædam testudinea, Clem. Alex. *Pædag.* l. 2. c. 4. In hæc Seneca invehitur l. 7. *de Ben.* c. 9. Alia citrea, Pers. *Sat.* 1. Posteaquam verò mensæ citreæ, quæ rotundæ erant, in maximo pretio esse cœperant, adeò, ut earum pretium auro appenderent, Alex. ab Alex. *Gen. Dier.* l. 5. c. 21. pro tribus lectis *stibadium* faciebant, quod à similitudine ꝗ *Sigma* litteræ Græcæ, quæ hac forma scribebatur C. Sigma appellarunt. Apulejus semirotundum suggestum vocat *l.* 5. Heliogabalus de croco Sigma stravit, cùm summos viros rogasset ad prandium pro eorum dignitate se fœnum exhibere dicens, Lampr. in *ejus Vita.* Hæc stibadia à numero hominum, quos capiebant, nomina accipiebant, ut Hexaclina, Heptaclina, Octoclina dicerentur. Mart. *l.* 9. *ep.* 60.

Et testudineum mensus quater Hexaclinon.

Et *lib.* 10. *ep.* 48.

Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Ac *lib.* 14. *ep.* 87.

Accipe lunata scriptum testudine Sigma,
Octo capit, veniat, quisquis amicus erit.

Stibadium Romæ inventum tradit Fulv. Ursin. *Append. ad Ciac. Tricl. p.* 129. Multa hic dicenda essent de humilibus, de altis lectis, &c. sed cogimur esse breves.

IV. A tricliniis ad mensas. Antiqui ex ulvis palustribus mensas conficiebant, id quod ex Tibullo didicimus *l.* 2. *el.* 6. Mox invadente luxuria *citreas* habuerunt, Plin. l. 13. *Nat. Hist.* c. 15. Mart. *l.* 14. *ep.* 81. *argenteas* etiam, quas Heliogabalus multarum repertor luxuriarum induxisse dicitur, Alex. ab Alex. *l.* 5. *c.* 21. mox *eburneas*, *ibid.*

—— *Non ita Romuli*
Præscriptum, & intonsi Catonis
Auspicium veterumque normâ.

Hor. *l.* 2. *od.* 15. Hæc de materia, de forma restat. Quadratâ primùm mensâ utebantur, Varr. l. 4. *de Ling. Lat.* Plin. l. 33. *Nat. Hist.* c. 11. Postea rotundis & orbiculatis, Alex. *l. c.* Rationem addit Athen. l. 11. c. 13. *Dipnos.* quia multò commodiores erant. Pauca adjiciemus de *convivarum numero*, de *serò venientibus*, & *legibus convivii.* De numero convivarum Agell. l. 13. *N. Att.* c. 11. Hi non pauciores erant, quàm tres, nec plures, quam novem, addit Auctor, *convivarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero, & progredi ad Musarum*, id est, proficisci à tribus & consistere in novem. In hoc conspirat Alex. *l.* 5. *c.* 21. lege Hor. l. 3. *Carm.* od. 19. venustè id exprimentem. De *serò venientibus* multi multa: inelegans quippe olim habebatur, si quis ad convivium rogatus serò advenisset, unde Plutarch. in *Sympos.* cognomina quædam in eos jactata adducit. Hinc Κωλυσιδείπνους vocabant, veluti morem * cœnaturis injicientes. Item ζοφοδορπίδας, tanquam in noctem protrahentes convivium, &c. Cæl. Rhod. l. 27. *Antiq. Lect.* c. 24. De legibus sub convivium observatis & recitatis vid. Gell. *l.* 13. *c.* 11. & ex professo tractantem J. Lips. *Antiq. Lect.* l 2. c. 1.

V. *In convivio:* Initium cœnæ à precationibus sumebatur; quare in mensa olim statuam alicujus dei ponebant, veluti tutelam & mensæ genium. Ita Herculem *Epitrapezium* legimus in Stat. *Sylv.* qui Vindici fuit *castæ genius tutelaque mensæ.* Exempla apud Pindarum, Homerum, Aristophanem, ubi dii quæsiti in cœlo, non sunt inventi, Pont. *Att. Bell. Synt.* 4. *rit.* 105. Hos invocabant, Quint. *Decl.* 301. *Habuisti honorem diis, & illud humile limen intrasti, & adisti mensam, ad quam cùm venire cœpimus, deos invocamus,* Lips. *de Glad.* l. 1. c. 2. In initio cœnæ proni in ventrem decumbebant, pulvinis pectori appositis,

Hier-

* Refer. *moram.*

Hier. Merc. l. 1. *Gymn.* c. xt. Postea procedente convivio in cubitum se reponebaot:

Languidus iu cubitum jam se conviva reponit.

Hor. *l.* 2. *Sat.* 4. In ipso convivio *Sceletou humani capitis* pendebat, non quòd homines se esse meminissent, sed quò alacriùs se ad bibendum excitarent, lege Mart. *l.* 2 *epigr.* 59. Petr. *Satyr. pros.* 6 *& metr.* 6 Jos. Scalig. *l.* 2. *c.* 26. jocos ibi adhibebant, Philipp. Carol. *ad Agell. l.* 6. *c.* 13. ænigmata jactabant, Cæl. Rhod. *l.* 28. *c.* 4. poetabantur, Pont. *Attic. Bell. Synt.* 4. *rit.* 132. philosophabantur, Macrob. *l.* 7. *c.* 1. ubi probat, & rectè, quòd liceat philosophari, quicquid etiam alii obganniant. Legebant, Seneca *ep.* 64. Plin. *l.* 3. *ep.* 1. Primus eorum cibus erant ova; hinc *δεῖπνυ προοίμιον*, *cœnæ proœmium*, & *κεφαλὴ δεῖπνυ* dicebantur, Athen. *l.* 4. Exinde fluxit proverbium *ab ovo usque ad mala*, id est, ab initio cœnæ ad finem, Hor. *l.* 2. *Sat.* 2. Cic. *ad Famil.* lib. 9. epist. 20. *integram tamen * ad ova adfero.* Mel etiam quandoque initio apponebant, Varr. l. 3. *de Re Rust.* c. 16. & lactucam, nota sunt verba Martialis l. 13. *Xen.* epig. 14. imò etiam olivas, id. *ibid. ep.* 33. Singulis convivis primùm singulæ partes apponebantur, postea io commune vesci civilius visum, Plut. *l.* 2. *Sympos.* quæst. 10. Præficiebatur etiam aliquis cœnæ, quem *βασιλέα Regem* vocabant, Sidon. *l.* 9. *ep.* Modimperatorem potandi, Varr. l. 20. *rer. human.* Dominum convivii, Gell. *l.* 13. *c.* 11. Symposiarcham, Plut. l. 1. *Symp.* c. 4. Magistrum & arbitrum bibendi Horatius vocat: ubi notandus venit mos Romanorum, qui talorum jactu unum aliquem creabant, qui præscriberet modum cœnæ, hinc Horatius,

Nec regna vini sortiere talis.

L. 1. *od.* 4. & alibi:

—— Quem Venus arbitrum
Dicet bibendi?

L. 2. *od.* 7. Ubi *Venus* non pro libidine ponitur, sed pro felici in tesseris jactu, sicuti jactus *Canis* jacturam afferebat, quod liquidò apparet ex versibus Propertii,

Me quoque per talos Venerem quærente secundos,
Semper damnosi subsiluere canes.

L. 4. *el.* 9.

VI. Cœnabant exquisitissimè, non ut frugalis illa Romæ antiquæ domus, quæ iis se saturabat, *ὡς γαῖα τρέφει*, Alex. Sard. l. 1. *Gent.* c. 20. Sæpius pulte quàm pane victitabant, Val. Max. *l.* 2. *c.* 1. Conf. delicatam oden Hor. *epod.* 2. Ut autem frugalitatem nemo facilè felici stylo & facundiâ se traditurum speravit, teste Valerio; ita nec prodigalitatem Romanorum nemo prodigo stylo satis exprimet, aut prodigâ lacrimâ deflebit: quorsum enim ingeniosa illa gula? quæ omnem deliciarum apparatum ex peregrinis terris conquisivit? Inspiciamus Lucullum, apud quem cùm Cicero & Cn. Pompejus ex improviso cœnarent, servis suis saltem dixit, se in Apolline cœnaturum: in cœna ducenta HS. consumta sunt, Plutarch. in *ejus Vita* p. 167. de Histrione Æsopo, Plin. *l.* 10. *c.* 51. de Apicio, Seneca l. *ad Albin.* c. 10. Totos apros mensa apposuerunt, Juven. *Sat.* 1. Quantus vero luxus piscium erat! Mursl. *de Luxu* Rom. c. 14. eapropter Cato Senior mirari se dicebat, quomodo servari posset civitas, io qua pluris veneat piscis quàm bos, Pont. *Att. Bell. Synt.* 3. *Apophth.* xi. uberiora exempla concinnè tibi Dempster. *ad Rosin. l.* 5 *c.* 29. proponet. Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac in domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit præter ipsos, &c. Cic. *Paradox.* 5. Inspice Plinii Secundi cœnam, *l.* 3. *ep.* 1. & *l.* 1. *ep.* 15. Quid memorem de mensis secundis, ubi nuces, poma, ficus, & alia gulæ irritamenta afferebantur: de quibus vid. Tiraq. *ad Alex. l.* 5. *c.* 21. Phil. Car. *l. c.* Mart. *l.* 5. *ep.* 78. Nec his deliciis musica deerat, omnes omnino sensus mira jucunditate deliniebantur; audisses canentium & psallentium ordines, variis concentibus certantes, Macrob. l. 2. *Sat.* c. 5. Hor. *l.* 1. *od.* 11. Familiam Chrysogoni quantam putatis? animi & aurium causa tot homines habet, ut quotidiano cantu vocum & tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet, Cic. *pro Rosc. Amer.* pag m. 48. Pueri & puellæ canebant, Gell. *l.* 19. *c.* 19. pueri, puellæ ministrabant, Apul. l 2. *Miles.* Phil. Car. *Oecon.* c. 8. Interea strenuè potabant ex poculis variâ materiâ & arte expolitis. Antiqui ex ligno ea faciebant, Tibull. *l.* 2. *el.* 1. Ex *boum cornibus* etiam bibisse Veteres affirmat Hier. Merc. l. 1. *Gymn.* c. 11. Pont. *Att. B. Synt.* 4. *rit.* 138. Postea vitrea, ærea, argentea, aurea, gemmis lapidibusque pretiosis distincta adhibebant: hæc omnia exemplis probabit Fulv. Vrs. *ad Ciac.* Dempster. *ad Ros. l.* 5. *c.* 30. Pocula coronabant, Tiraq. ad *Alex. l. c.* A parvis ad majora pocula procedebant, cur hoc factum sit, recensebit excellentiss. Medicus Hier. Merc. *l. c.* & Pont. *l. c. rit.* 121. Ter aut novies bibebant,

Ter bibe, vel toties ternos, sic mystica lex est.

Ausonius *edyll.* xt. Ter cùm biberent, in honorem Gratiarum, novies in honorem Musarum fiebat, Phil. Carol. l. 4. *Antiq.* c. 7. Fuit etiam mos Romanis, tot cyathos bibere, quot fuissent literæ in amici vel amicæ nomine, Mart. *l.* 1. *epig.* 72.

Nævia sex cyathis, septem Justina bibatur,
Quinque Lycas, Lyde quatuor, Ida tribus.

Item quot digitos haberent, & quot annos alicui precarentur, Ovid. l. 3. *Fast.* Vrsin. *ad Ciac.* Vina faccis castrabant, & nive frangebantur, ut mitiora lenioraque forent, atque plus biberetur: *σακκίζειν* Græci vocant, Mart. *l.* 12. *epigr.* 61.

Turbida sollicito transmittere Cæcuba sacco.

Hinc elegans phrasis illa Apuleji *l.* 5. *sauciare aquam vino.* Evolve De la Cerda *ad Virg. l.* 5. *Æneid.* ℣. 94. Barth. *Advers.* l. 10. c. 1. Plin. *l.* 19. *c.* 4.

VII. Post convivium manus lavabant, servi reliquias colligebant, Vrsin. *l. ult.* Immoderatis compotationibus indulgebant; has in seram usque noctem, imò in diem trahebant, Hor. *l* 3. *od.* 8. Germani potum soporiferum seu dormitorium vocant, Muret. l. 4. *Var. L.* c. 12. Istos heluones vetus quidam Poëta apud Athenæum nominat *convivii nautas* ac *poculorum remiges & trahones.*

* Rep. *famem.*

Talis Bacchi Bessique socius fuit Archidiaconus Oxoniensis Walter de. Mapes tempore Henrici Angliæ Regis, cujus rhythmos adducit Philipp Carol. *ad Gell l. 3. c.* 12. de Panormitano Æneas Sylv. l. 2. *Comm.* Verùm à tam luxuriosis & insanis Romanorum sumtibus tacebimus, & potiùs de accubatione Christi cum Discipulis Coronidis loco apponemus. Multi hunc Christi accubitum planè negant, cùm omnes fermè pictores nunquam accumbentes, sed sedentes Discipulos depingant; sed *pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.* 2. Miratur Johannes Maldonatus Jesuita, nec intelligere potuit, quomodo dicatur, stetisse mulier erecta ad Christi pedes. Ignoravit certè morem Romanorum ac tricliniorum formam, quæ pedes altos habebant. Virg. l. 6. *Æneid.*

—— lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris.

Imò ad ea gradibus adscendebant, Varr. l. 4. & 7. *de L. Latina.* 3. Indecorum fuisse putant, ac Christi vitâ moribusque alienam, talem discumbendi formam; sed respondet Corn. Nepos in *Præfat* Isti expertes litterarum nihil rectum, nisi quod istorum moribus conveniat, putant. Hi, si didicissent, non eadem omnibus esse honesta atque turpia, sed omnia majorum institutis judicari, non admirarentur Christum in tales se usus accommodasse. 4. At Christus Hebræus fuit, adeóque Romano more non vixit. Nonne Hebræi jam inde à Pompejo in ditionem potestatemque Romanorum redacti ad victoris dominantisque Populi instituta se accommodaverant? quod ipsum comprobat Josephus: *Hebræi*, inquit, *semper secuti sunt ritus Romanorum, postquam sub eorum ditionem pervenerunt:* quod multis porrò argumentis demonstrat Hieron. Merc. l. 1. *Gymn.* c. 11. Ex variis etiam Scripturæ locis id manifestum redditur. Euangelistæ τὸ ἀνακλίνειν ipsum accumbendi vocabulum adhibent, *Luc.* 7. 36. &c. Romani accubituri soleas deponebant, & foemina quædam peccatrix nudos Christi pedes lacrimis irrigavit, *Luc. 7. v.* 38. Ungebant se Romani, & mulier illa Christum oleo in convivio perfudit, *Matth.* 26. Manus, pedes unguento Romani perlinebant; idem leges *Luc.* 7. *v.* 38. Romani accubituri vestem mutabant, & Christi Discipulos id fecisse inde colligitur, quòd adolescens ille, qui à coena cum Christo in hortum secesserat, amictus sindone super nudo traditur fuisse, quasi veste adhuc coenatoria indutus. Romani liberos suos, aut quos habebant caros, in sinu collocabant, Petr Ciac. *Tricl.* p. 27. & Johannes Christo maximè carus in sinum ipsius & in pectus ejus quàm familiarissimè se conjecit. Ex quibus satis elucet, eorumque grandis error deprehenditur, negantium, Christum tali ratione, quâ Romani usi sunt, accubuisse. Ulteriora si quis expetat, adeat Hieronym. Merc. l. 1. *Gymn.* c. 11. Ciacc. *loco cit.*

CAP. V.

Summaria.

De Servorum Vestitu.

ATque ut, unde inceperit, inde etiam terminetur Dissertatio nostra, paucissima de servorum vestitu delibare atque adjicere volumus. Eorum insignia graphicè describit Apul. *l.* 9. *Frontes*, inquit, *ipsorum litterati, capillum semirasi, & pedes annulati.* Notat hic Thom. Hurt. Toletanus, quòd *servi urbani* totó capite rasi fuerint; *ergastularii* semirasi, quæ radendi forma in majoris ignominiæ signum facta est. Ferreum annulum gestabant, sicut libertini argenteum, Isidor. 32. *c.* 12. Aureos quidem annulos ipsis habere licebat in peculio, sed gestare prohibebantur, quanquam fuere, qui ferrum auro superinduerunt, Plin. *l.* 33. *c.* 2. In quem verò usum annulum gestabant? non ad ornatum, sed ad signandum, quod probat ex Apul. clariss. Kirch. l. *de Ann.* c. 15. Hi servi, ut & reliqui, ab ingenuis primùm distinguebantur, quod diu Romæ mansit constiturum, propterea quòd non nisi Romano civi togæ jus esset: Suet. in *Præfat. de Clar. Rhet.* exemplum affert, ubi ad fallendos portitores formosum & pretiosum puerum bullâ & prætextâ ornarunt. Quodnam verò illud fuerit signum, quo distincti fuerint, variè inter Auctores disceptatur. Vetus Interpres ad illud Juvenalis *recitaverit ille togatus, hoc autem distabat*, inquit, *inter servos & dominos, quia servi non utebantur colobiis nigris, sed albis.* Verùm Servius *ad versum Virg. Romanos rerum dominos*, colobia servis absolutè adimit. Idem facit Alex. ab Alex. *l. 5. c.* 18. Quid colobia fuerint, explicat Ferrarius. Servis verò erant *Exomides*, *vestes strictæ & angustæ*, quæ brachium excludebant, ita ut totum nudum conspiceretur; quanquam non solùm servorum habitum fuisse ex Aristophane elicitur, ubi cives senes ajunt, *Exomides exuamus.* Alii *byrrhum* & *cucullum* servis attribuunt; sententiam suam dabit Ferr. l. 3. *de Re Vest.* c. 24. Faber omnes servos atratos fuisse putat, propterea quòd legisset in Marcellino *atratum culinæ ministerium:* sed quis non videt, istud tropicè, & pro suo ingenio, stilique sublimitate locutum fuisse Marcellinum, & ideo atratum culinæ ministerium nominasse, quòd inter fumum & caliginem * sæpius versentur. Quid igitur ex his omnibus sentiam, accipe, benevole Lector; servos ab ingenuis fuisse primùm habitu distinctos existimo, quod ex multis Auctorum locis evidentissimum est; postea verò parum discriminis inter ipsos fuisse auguror: quòd vilior materia & color vestium faciebat: rationem addit Seneca *de Clementia: In senatu dicta est aliquando sententia, ut servos à liberis cultus distingueret; deinde apparuit, quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent.* An verò servorum vestes *rufæ*, *albæ*, *nigræ*, an *fuscæ* fuerint, varia sunt variorum judicia, exponet tibi, cùm hæc pagina ista non capit, doctissimus Ferrarius *loco citato*, cui libenter album calculum adjicio l. 3. part. 1. *de Re Vest.* cap. ultimo.

* Forsan rectiùs, *fuliginem.*

DISSERTATIO III.

DE

RESPECTU PARENTALI.

Caput I.

Summaria.

Respectus parentalis quid? unde? Finis matrimonii. Ætas nubendi. Præmia maritorum. Discrimen liberorum. Ingenui. Libertini. Servi. Adoptativi. Arrogati.

I. PEr respectum parentalem, de quo hoc loco assistente divini Numinis gratiâ sumus dissertuti, nihil aliud intelligo, quàm societatem istam, quæ est inter parentes & liberos naturalis. Quid parentes sint, nemo non intelligit; cum Seybot. *doct. œcon.* c. 2 illos ita definiamus, quòd sint ii, qui ex societate conjugali liberos ex se habent procreatos. Liberos autem qui ex hac societate à parentibus sunt prognati. Aristoteles de illa agens, πατρικὴν seu *paternam* à potiore scilicet hujus societatis persona eam denominat, 1. *Pol.* 12. alibi 8. *Eth.* 12. societatem patris erga liberos; 1. *Pol.* 3. τεκνοποιητικήν. Estque secundùm ipsum nulla alia, quàm ὁμιλία quædam τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ τέκνου φυσικὴ καὶ βασιλικὴ, οὐ μόνον τῆς λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠφελείας ἕνεκα.

II. Vnde societas hæc exsistat seu originem trahat, Perez. *Instit. Imp. l.* 1. *tit.* 10. nos docet his verbis: *Jus patriæ potestatis acquiritur tribus modis; Nuptiis justis, Legitimatione, & Adoptione.* Quid ad nuptias justas seu matrimonia requiratur, in *Dissertatione* prima dictum est. Cur autem ineunda sint, propriè hujus esse videtur loci. Ob finem scilicet, qui ut in omnibus rebus, ita etiam in legitimo respiciendus matrimonio. Finem hunc diversi diversim explicant atque distinguunt, nos generaliter loquendo, ex vi institutionis divinæ statuamus eum (1.) multiplicationem hominum, quo respectu in politico statu societas ista ad locupletandam civitatem & stabiliendum ad posteros imperium solet ambiri: (2.) specialiter procreationem liberorum & nostram post mortem in sanguine vitam. Primum quod attinet, Deus ipse in primæva creatione hominum hanc legem dedit primis parentibus, ut crescerent & multiplicarentur. Ut enim reliquis animantibus dederat vim & efficaciam propagandi suam speciem, ita hominum generi tanquam creaturarum omnium nobilissimo hac quoque ratione prospexit, ne totum genus humanum hoc privatum subsidio in semet rueret. Conjugium enim, ut Nazianzenus ait, radix ac fulcrum vitæ est, quo omnis humana species propagatur, quod si quis è mundo tullat, is, ut rectè Musonius apud Stobæum ait, abolebit familiam, civitatem, & totum genus humanum, quod absque generatione non potest permanere:

Vis orbem exscindi? subvertito funditus urbes?
Vis urbes ipsas tollere? tolle domos:
Vis delere domos? careat fac conjuge conjunx,
Vanaque sint sancti fœdera conjugii.

Non ignobilis quondam Poëta cecinit. *Nihil* proinde *in rebus mortalium æquè venerandum atque matrimonium, quippe ex quo liberi omnisque deinceps sobolis series exsistat, quod regiones atque civitates frequentes reddat, unde denique optimæ fiat Reipublicæ coagmentatio*, rectè scribit Justin. *Novel.* 140. Et inde est, quòd tot leges ac sancita de matrimoniis in omnibus ferè benè constitutis Rebusp. à prudentibus legumlatoribus unanimi consensu constituta reperiantur. Romanorum certè Resp. ut in omnibus, ita in hoc etiam nihil quod ad augendam amplificandamque civitatem facere poterat omisit. Testis est ipse Romulus, auctor Vrbis. Hic in ipso primordio cùm videret, non tantùm privatas hac ratione familias veluti quodam perenni conservari fonte, sed multò magis Reipublicæ & Imperii salutem incolumitatemque in eo consistere, magnitudini ejus ac frequentiæ inter alia hoc modo consuluit. (1.) Omnes qui per ætatem poterant lege uxorem ducere cogebantur, Dion. Halic. *l.* 9. *p.* 428. (2.) Necessitatem colonis imponebat educandi quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas; nullam prolem necari permisit minorem triennio, nisi si quid mutilum, aut alioqui monstrosum in ipso partu esset editum. Tales enim fœtus exponi à parentibus non vetuit, sed ostensos priùs quinque-Viris è vicinia proximis, si illi quoque exponendos esse censuissent. Si quis contra hanc legem commisisset, præter alias mulctas etiam dimidiam bonorum partem addixit ærario publico, idem *l.* 2. *c.* 66. Quod ut eò meliùs observaretur, publicis Censoribus inter alia hoc officium in subsequentibus temporibus injungebatur, quod Cic. l. 3. *de LL.* ex 12. *Tab.* demonstrat, *Censores*, inquiens, *populi ævitates, soboles, familias, pecuniasque censento*; & post pauca, *cælibes esse prohibento.* Exemplum habemus in F. Camillo & Posthumio, quàm severas leges irrogarint illis, qui ad senectutem cælibes pervenerant, quique viduarum nuptias, quarum viri bello ceciderant, devitarant; v. apud Val. Max. *l.* 2. *c.* 9. ubi agit de severitate Censorum, it. Plut. in *Camil.* Al. ab Al. *l.* 4. *c.* 8. In Q. Metello Numidico: omnes omnino liberorum procreandorum causâ ut uxores ducerent, Sigon. l. 2. *de Rep. Rom.* Oratio ejus, quam in Censura dixit ad populum de ducendis uxoribus, exstat apud Gell. *l.* 1. *c.* 6. in D. Julio, à quo lex Julia, quemadmodum Tiraquell. vult *ad Al. ab Al.* & Funger. *Lex. Etym.* De hac lege ita Alex. ab Al. *l.* 4. *c.* 22. *Lege Julia de maritandis ordinibus apud Veteres cautum fuit, ut hi, quibus vigor juvenilis foret, primo flore ætatis ad uxores ducendas liberosque educandos propagandamque sobolem non solùm præmiis invitati, sed pœnâ deterriti cogerentur.* Quanta severitate Augustus postmodum hanc legem, cùm suas de maritandis ordinibus ferret, emendarit, v. apud Sueton. *c.* 34.

Gavisa est certè sublatam Cynthia legem,
Quâ quondam editâ flemus uterque diu,
Ne nos divideret.

Propert. *l.* 2. *eleg.* 7. Et huc ibat solennis illa formula, quæ tabulis matrimonialibus solebat inseri, Liberorum procreandorum causa. Item vulgata ista quæstio Censorum ad Neonymphos, Ex animi tui sententia uxorem habes. Quæ quantas vires habuerint, exinde videre est, quòd neglectæ totum nonnunquam conjugium irritum redderent, ad quod aliàs nunquam aut non nisi gravissimis de causis descendebant. Adducam unicum illud Spi-

Carvilii exemplum. Vir licèt summæ præ cæteris auctoritatis, jurare tamen à Censoribus, divortium facturus, cogebatur, uxorem se liberorum quærendorum causâ dimissurum, Agell. *l.* 17. *cap.* 21. Sic alius quidam cùm joco quodam excepisset hanc ipsam quæstionem, dicens: habeo equidem, sed non ex animi tui sententia, in ærarios propter jocum relatus est, referente eodem, *l.* 4. *c.* 20.

III. Eandem ob causam certum quoque tempus nubentibus constituebatur, tàm in ætate juvenili quàm senili: auctor ejus erat Augustus; ante enim ipsum cuilibet hoc liberum fuisse tradit Lipsius in *Not. ad Annal.* 3. In ætate juvenili duodecimus annus ad nuptias definita ætas censebatur, v. Arnis. *Pol. c.* 3. ubi idem hoc ex aliis Jct. locis demonstrat, præ cæteris auctoritate Leonis in *Novell.* 109. cujus hæc verba, *ne fœmina minor* 12. *mas* 15. *annis nuptias contrahat, nisi per Rescriptum Imperatoris lege abrogetur.* An verò hæc justa & conveniens ætas sit, aliis relinquo dijudicandum, vid. Henricus Salmuth celeberrimus Ambergensium quondam Syndicus *ad Pancirol. p.* 2. *tit.* 10. Media ætas à Veteribus optima censebatur, nempe in maribus annus septenarius quintus, sc. ab anno 28. ad annum 35. & in fœminis septenarius tertius, seu potiùs ab anno 16. ad 24. quò etiam tendunt sententiæ Veterum, Solonis, Hesiodi, Platonis, Arist. & aliorum, quas cùm Arnis. *Pol.* c. 3. & Schonb. *l.* 1. *c.* 6. collegerint, ego hac opera supersedeo. Eundem morem etiam observasse cultiores gentes, utpote Lacedæmonios, Ægyptios, Hebræos, &c. passim occurrit, v. Xenoph. in *Spart. Rep.* Germanos laudat Tacitus, quòd sint robusti, quia sera apud illos Venus, *l. de mor. Germ.* in turpissimis enim habitum ante 20. ætatis annum uxoris notitiam habuisse, scribit de illis Cæsar *l.* 6. *de Bello Gall.*

IV. Ætatem senilem quod attinet, lege Papia Poppæa cautum fuit, ne 50. annis minor sexagenario nuberet, aut vir hac ætate junior quinquagenariam fœminam duceret in uxorem, Ros. *l.* 8. *c.* 16. Causam cur hoc caput Claudius pòst edicto abrogarit tradit Lips. *ad l.* 3. *Annal.* Censorius Cato, teste Plin. *l.* 7. *c.* 14. 80. anno exacto è filia Salonii clientis sui generavit, quam ob rem aliorum etiam ejus liberorum propago Liciniani sunt cognominati. Masinissa Numidiæ Rex post 86. filium generavit, quem Methymnatum appellavit, v. Val. Max. *l.* 8. c. 13. quorum exempla nonnulla Rupert. in *Not. ad Val. Max. l.* 8. *c.* 13. adduxit, qui 100. annos nati liberos generarunt. Tali tamen in re urgentes requiri rationes, ut qui tali parente se editum velit asserere, id apertissimis rationibus ostendere necessum habeat, quandoquidem assertioni tali cùm juris præsumtio, tùm naturalis ratio obstet, rectè Salm. *ad Pancir.* annotat *tit.* 10. Hinc Augustus simile etiam conjugium injustum pronuntiabat, Val. Max. *l.* 7. *c.* 7. rectéque Dionysius matri præter ætatem nubere cupienti, *Civilia*, inquit, *ô mater, jura violari possunt, naturæ jus nequaquam*, Erasm. l. 5. *Apoph.* Quamquam plerumque magis observatur Euripidion illud, quod Demetrio Poliorcetæ Antigonus identidem in aures insusurrabat, cùm ad Phillæ Antipatri filiæ nuptias compelli non posset, eò quòd jam edentula senioque confecta esset, ὅπου τὸ κέρδος, παρὰ φύσιν γαμητέον, *ubi lucrum affulserit, ibi præter naturam uxor ducenda.*

V. Præmia quoque certa nubentibus constituebant. Constituimus quidem singulare huic rei caput; quoniam verò demonstrare hoc loco animus fatagit insignem Romanorum hac in re industriam & curam, duo tantùm hic exempla, quæ maritis reperio solis concessa, adducam, reliqua, quæ parentibus communicata fuere, in c. 3. uberiùs explicabimus. Primum erat honestior in spectaculis locus. Meminit ejus Suetonius, ut video, in *Augusto* c. 44. *militem secrevit à populo: maritis è plebe proprios ordines assignavit.* Alterum erat prærogativa in sumendis fascibus. De hoc Agell. *l.* 2. *c.* 15. *Capite* 7. *legis Juliæ priori ex Consulibus fasces sumendi potestas est, non qui plures annos natus est, sed qui plures liberos quàm collega aut in sua potestate habet, aut bello amisit. Sed si par utrique numerus liberorum est, maritus aut qui in numero maritorum est præfertur.* Hoc certum exploratumque habemus, unico hoc subsidio & fulcro quasi ad tantum eos adspirasse fastigium, ut totius orbis appellarentur domini. Remoto hoc totum etiam imperium simul labascere cœpit, ut adeò rectè Aventinus dixerit, conjugium & militiam Veteribus magnopere curæ fuisse, quibus neglectis imperium firmum & durabile manere haud unquam posse. Neglectâ enim sobolis procreatione, etiam militia eorum contemtui est habita, idque inprimis animadversum fuit, tempore Valentis Imperatoris, ut Camerar. ostendit in suis *Op. Subc.* Cent. 2. c. 65. Proinde inter principalia præcepta Arrian. *Epict.* l. 3. c. 7. recenset Remp. tueri, uxorem ducere, procreare liberos, &c. Cujus Plato non immemor publico edicto divulgavit, *uxorem quisque à* 30. *anno ad* 34. *ducito, si non duxerit, damnas esto*, &c. l. 4. *de LL.* Sic de Persarum Regibus Strabo memorat, quòd ἆθλα πολυτεκνίας decreverant, ut hac ratione regnum semper populosum haberent, & nunquam deessent, quorum operâ contra hostem uterentur, Neander in *Syn. Chron.* p. 55. Apud Lacedæmonios Lycurgus ἀγαμίου, ὀψιγαμίου, & κακογαμίου pœnas statuit, ac præmiis ad conjugia cives invitavit, Plut. in *Lyc.* Apud Athenienses ἀγάμιον dicam fuisse scriptam refert Sigon. l. 3. *de Rep. Ath.* c. 1. Imò adhuc hodie in ditione Palatinatus Oden Wald, qui excesserunt 25. ætatis annum, cælibatum professos, dici *Hagelstaltzen*, eorumque bona post mortem devolvi ad Fiscum, quòd annos suos consumserint & mariti & patris nomine vacuos, Schonb. *Pol.* c. 6. l. 1. meminit.

VI. Alterum finem diximus procreationem liberorum & nostram in sanguine vitam; de hoc eò breviùs, quò altiùs cuilibet est insitus. Naturale enim ut in plantis & animalibus cæteris, ita in homine est desiderium, quale ipse est, tale alterum relinquendi, Arist. 1. *Pol.* 2. quem exinde 8. *Eth.* 4. esse natura animal conjugale dicit. Sicuti exinde quoque societas nuptialis 1. *Pol.* c. 2. conjunctio vocatur naturalis. Probè hoc intellexit Episcopus Florentinus, cùm Pontifices inciperent Clericis conjugia interdicere, Antichristum dicens prodiisse, quia prævidebat, illud mandatum sine peccato minimè posse servari, Sigon. l. 9. *Hist. Ital.* & hinc est quòd conjugium inter alia voce quoque matrimonii denotarint, *à matris scil. nomine, non adepto jam, sed cum spe & omine adipiscendi*, Gell. *l.* 18. *c.* 6. August. l. 19. *contra Faustum* c. 26. *matrimonium*, inquit, *ex hoc appellatum est, quòd non ob aliud debeat fœmina nubere, quàm ut mater fiat.* Nimirum, affectibus humanis omnibus cùm tenerior sit æternitatis cupiditas, eamque sibi promittere nemo possit, nititur summis viribus insita potestas, ut se ad effigiem quandam & imaginem immortalitatis & divinitatis componat; *ut, quoniam corruptioni obnoxium idem numero animal nequit perseverare, ortu vicario mortalitati, quà fieri potest & patitur ratio, adminiculetur, ac velut tibicinibus præfultam ab occasu vendicet*, Cæl Rhod. *l.* 28. *c.* 13. Hinc Romani ut graviori supplicio

à

à perduellionis crimine averterent subditos, non contenti auctorum cæde, pœnam extenderunt in posteros, acerbiùs morituros putantes, qui & nomen suum unà secom exstingui, & familiam radicitus exstirpari scirent, Arnis. io *Relect. Pol.* l. 1. c. 1. *Idcirco enim filios filiasve concipimus atque edimus*, dicente Callistrato Jcto, *ut ex prole eorum earumve diuturnitatis nobis memoriam in ævum relinquamus.*

VII. Diximus jam de fine legitimi conjugii, primumque modum indagavimus, unde respectus hicce parentalis exsurgat, jam ad ipsos accedamus liberos, primumque quinam fuerint, quotuplices, & cujus discriminis explicabimus, posthæc duos illos alteros modos, adoptionem scil. & legitimationem, quæque alia istuc pertinent, subnexuri.

VIII. Quinam liberi sint, ex Seyboth. paulo antè vidimus. Rationem cur Romani parentes natos natasve suas hoc nomine vocarint, tradit Phil. Carol. *ad Agell. l. 2. c. 13. Ad ominis*, inquiens, *prosperitatem, & differentium servorum liberos nuncupabaut, malam scævam servitutis abominantes.* scil. Quàm invisa servitus, tàm cara contrà ac pretiosa censebatur libertas, adeò ut ab eo tempore, quo in libertatem sese vendicarint, LIBERTAS tanquam dea ab illis habita ac culta sit, Ros. *l. 2. c.* 18. templa quoque in honorem ipsius consecrata, *ibid.* Plurium autem numerum ideo amabant, quòd unam sobolem non satis firmum præsidium ad posteritatem reputarent. Sive enim filius esset, sive filia, fieri posse, ut ille quidem turbato ordine naturæ exstingueretur; hanc autem sciebant paterni nominis malam esse custodem. Hinc etiam unum filium filiamve liberos multitudinis loco appellarunt, quod ex l. Sempr. *Asellio*, Agellius *l. 2. c.* 13. demonstrat, ubi de Graccho ita scripsit: *Orare cœpit, ut se defenderent, liberosque suos: eum, quem virilis sexus tum in eo tempore babebat, produci jussit populoque commendavit propè flens.* Sic Plaut. *Aul.* Act. 4. Sc. 10.

—— *Quid ego de te merui, adolescens, mali,*
Qumobrem ita faceres, meque meosque proditum
ires liberos.

Loquitur Euclio ad Lyconidem adolescentem, & dicit liberos, cùm tamen de sola filia Phædra intelligat, quam vitiarat Lyconides. Plura exempla Voss. 3. *Art. Grammat.* c. 42. Baogius l. 1. *Observ. Philol. c. de defect.* p. 318. nec non clariss. Kockertus in *Ind. Ter.* ad vocem liberorum suppeditant. Distinguebantur autem apud Romanos in 3. genera; io Ingenuos, Libertinos, & Servos. Ex ingenuis ingenui, libertinis libertini, servis nascebantur servi. *Nati ad parentes pertinent*, ait Dion. Halic. *& ejusdem cum illis conditionis sunt, ingenui aut servi, si matres liberæ, ipsi liberi sunt, si servæ servi, & quidem eorundem dominorum, quibus matres eorum serviunt.*

IX. Ingenui erant, qui statim, ut nati, liberi erant, Sigon. *de antiq. Jure Rom.* l. 1. c. 6. Dempster. *ad Rosin. l. 9. c.* 3. vel ut Perott. *Cor. Cop.* p. 330. Sunt ii, qui libera matre nati nec postea servi facti sunt. Nonnulli ipsos ex duobus ingenuis progenitos affirmant. Sic Appius Claudius apud Livium: *An hoc si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patritio sanguine ortus, sed unus Quiritum quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libertate sciam, reticere possem?* Alii verò, præsertim veteres Jcti, non eos, qui ex duobus ingenuis nati sunt, sed etiam qui ex duobus libertinis, sive altero libertino, altero ingenuo: est inter hos Sigon. *de antiq. Jure Rom.* c. 6. Quamquam diverso jure fuerint. Ingenuus enim libertini nepos longè alio jure erat, quàm ingenuus ingenui filius, libertini nepos, liberti pronepos; item quàm ingenuus ingenui filius, & nepos, libertini pronepos, liberti abnepos. Dabit horum discrimen Dempsterus *ad Rosinum l. 1. c.* 20. Sigon. *l. c.* ita: *Ingenui quidem fuerunt, sed tamen libertinæ conditionis aliquid retinuerunt, quia patronus in liberti quoque sui filium juris aliquid habebat.* Vltimò notandum, iogenuos tria plerumque habuisse nomina, *Prænomen, Nomen*, & *Cognomen*. *Prænomen* erat, quod nomioibus gentilitiis præponebatur; distinguendorum filiorum atque nepotum causâ inventom, ut Varroni placet, gravissimo inprimis Auctori. Assentit ipsi Sigonius, item Priscianus, causas, cur Romani oomina duplicaverint, duas recensens; unam, ut qui in quaque familia eodem nomine vocarentur, præposito aliquo alio nomine distinguerentur: alterum, ut Sabinorum gratiam benevolentiamque colligerent, quos Romulus in civitatem susceperat, aut suis Sabinorum nomioa, aut sua contrà Sabinorum nominibus præponentes. Sic alia à Romanis, alia à finitimis popolis frequentiùs usurpata leguntur. Romana ad 30. fuisse ex Varronis sententia tradit Valerius; ut Agrippa, Appius, Aulos, Cæso, Cajus, Cnæus, Decimus, Faustus, &c. peregrina verò Ancus, Aruns, Lar, Lucumo, Metius, Numa, &c. de quorum prænominum origine atque significatione perdoctè Sigoo. l. *de Nom. Rom.* item Alex. ab Alex. *l. 5. c.* 4. *Nomen* dicebatur, quod perpetuum erat in aliqua gente, eratque proprium geotilitium, hoc est, quod originem gentis vel familiæ declarabat, ut P. Cornelius, M. Tullius. Vndè per metaphoram nomen aliquando pro gente ponitur, Virg. *nostrumque in nomen ituras.* Ducebatur à generis auctore, ut à Julo gens Julia, &c. quandoque ab oppidi nomine, velut Tarquinii ab Hetruscorum oppido Tarquiniis, Al. Sard. *l. 1. c.* 9.

Cognomen, quod nominibus gentilitiis subjungebatur; ut Cicero, Scipio, Cato, quam tertii nominis rationem propterea primùm Romanos excogitasse, ut, qui idem prænomen nomenque ferebant, notâ aliquâ internoscerentur, auctor est Sigon. c. 5. *de Rom. Nom.* hac ratione L. Tarquinium Priscum, & L. Tarquinium Superbum, cùm & prænomine & nomine convenirent, ioquit Dionysius, Priscum illum, quòd natu major, huoc Superbum, quòd contumacior esset, esse vocatum. Pòst valuit ioprimis hic cognominum usus crescente multitudine ad confusam ipsarum familiarum turbam distinguendam. Sic Valerii omnes unius erant gentis, quia uno nomine continebantur omnes: at verò patres geotis hujus erant plures, quæ ex cognominum varietate distinctæ erant, eæque familiæ nominabantur; ut in gente Valeria Maximi, Messalæ, Flacci: Cornelia, Scipiones, Lentuli, &c. In quibus tamen nominibus (1.) hoc observandum, sæpe Veteres nominum loco prænomina adhibere, ut cùm dicit Cicero: Appius io sermonibus dictitabat: declarat pluribus hoc Funger. *Lex. Etym.* (2.) Non nisi inter ingenuos, aut ex ingenuis oriundos ullum gentilitatis cognomen fuisse. Nam ut Al. ab Al. *l. 5. c. 6.* servorum libertorumque nulla cognatio oec geotilitas erat. (3.) In scriptione alia singulis, alia binis, alia ternis litteris scribi solita, quorum exempla apud Sigon. *c.* 3.

X. Alterum liberorum genus erat libertinorum. Hos varii variè describuos. Nonoulli antiquioribus temporibus libertinorum appellationem sic acceptam fuisse tradunt, ut libertini dicerentur, quicunqoe in infinitum descendissent ex iis, qui olim manumissi essent, quod tamen ex nullo Veterum Scriptore probari posse Ros. statuit *l. s. c.* 20. Alii libertos & libertinos pro iisdem sumunt; sine dubio respicientes ad Appii Cæcitem-

pora, post cujus Censuram libertos ac libertinos pro iisdem acceptos testis est Rof. *ib.* hinc libertinos definiunt, quod sint ii, qui ex justa servitute manumissi sunt. De illis Sigon. l. 1. *de antiq. Jure Civ. Rom. c.* 6. ita: *Quod si qui sunt manumissi, libertinorum nomine appellati non sunt: quo tandem alio sunt? non servorum, cùm essent libertate donati; non ingenuorum, cùm ex ingenuis non sint geniti; non libertorum, quòd libertus patrono opponatur, non ingenuo; & libertus respectum significet ejus à quo liberatus est, non hominis de quo nunc agimus conditionem: itaque eundem hominem dicimus libertum, & libertinum; sed libertum quidem ejus à quo est liberatus; genere verò & conditione libertinum, id est, ex iis unum, qui servitute, quum aliquando servierunt, liberati sunt.* Tertia ratio est eorum, qui libertinos planè distinguunt à libertis. Fuisse enim primis temporibus aliam libertinorum, aliam libertorum rationem, præter Rosin. l. 1. *Antiq.* c. 20. testis est Sueton. cujus hæc verba in *Vita* Claudii: *Latum Clavum* (sc. Imperator Claudius) *quamvis initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi civis Romani abnepotem,* &c. Cujus verba non satis intellexisse Sigonium, dum l. 1. *Antiq.* c. 6. Tranquillum erroris insimulat, quasi libertinos ac ingenuos pro iisdem accepisset, satis demonstrat Rosin. *ibid.* De libertorum ac libertinorum jure v. Dempst. *ad Rof.* 1. c. 20.

XI. De servis eorumque conditione actum est in *Differt.* II. Missos ergo hos faciamus, & sicuti jam liberos naturales, ita paucis adhuc liberos etiam non naturales, arrogatos, item adoptativos explicabimus. Ut enim Perez. JCT. *Instit. Imper. l.* 1. *tit.* 11. scribit; *est adoptio quasi naturæ æmula, quæ vices subit nuptiarum: nam ut justis nuptiis naturales & legitimi nascuntur, ita per adoptionem legitimi tantùm fiunt.* Hinc etiam definiunt adoptionem, quòd sit legis actio, seu legitimus actus, quo qui natura liberi non sunt, lege efficiuntur. Simulac enim à patre emancipabantur, à sacris etiam patriis dimittebantur: quique adoptabantur, sacris iis, quæ pater adoptans colebat, obstringebantur, idemque jus teste Sigonio *l.* 1. *c.* 10. ac naturales filii habebant, propinquos & libertos adoptantium assequebantur. De ritu istn adoptatorum in sacra patris adoptivi transeuntium v. Rupert. *ad Val. Max. l.* 7. *c.* 7. idem quoque jus adoptantibus, quod patribus competebat, scil. jus vitæ & necis concessum probatum it Arnis. in *Pol.* c. 4. verbis Cicer. quibus alloquitur Clodium pro domo: *Credo*, inquiens, *quanquam in illa adoptione legitimè factum est nihil, tamen te esse interrogatum: Auctor-ne esses, ut in te P. Fontejus vitæ necisque haberet potestatem, ut in filio,* &c. sed hic locus sine dubio magis arrogationem respicit. Vix enim credibile est, tantam adoptantis potestatem fuisse, ut ipsa summa jura patris simul consecutus sit. *Pater filium suum eo modo dare ulteri non potest, ut jus paternum plenè in eum transeat, & ipse paterno officio exsolvatur. Id enim natura non sinit: sed potest filium alteri commendare & alendum dare quasi substituendo.* Sunt verba Grotii *de J. B. & P.* l. 2. c. 26. Perez. *Instit. Imper.* distinguit inter personas extraneas & non extraneas. Si à persona non extranea, puta, avo, proavo, fuerit adoptatus, in adoptantis familiam & potestatem omnino transit: si verò ab extranea, non transit: neque jura patris naturalis dissolvuntur. *Robustiora* siquidem *illa sunt*, ait, *quàm ut civili aliqua ratione tollantur, nec quicquam ad patrem adoptativum transit, & adoptatus remanet in potestate patris naturalis, quasi adoptatus non esset. Hoc tantùm ex adoptionis actu adoptans consequitur, quòd adoptatus etiam filius dicatur ejus, qui adoptat, & ad legitimam successionem admittatur, si intestatus pater adoptivus decesserit.* De nominibus quæ acceperint v. Alex. ab Alex. *l.* 5. *c.* 4. Voss. 1. *Anal.* c. 7. in quo tamen notandum, nomen gentilitium quemque suum retinuisse, in fine duntaxat aliquo modo mutatum, ex. gr. L. Pauli Æmilii filius, à filio Scipionis primi Africani adoptatus, Scipio Æmilianus cognominatus est; alia exempla v. in Lazio *l.* 2. *p.* 82. Præterea non omnibus *adoptio* permittebatur, sed iis tantùm, quibus vel natura vel lex impedimento non erat. *Naturâ* minor natu majorem adoptare non poterat. *Adoptio* enim *naturam imitatur: & pro monstro est, ut major sit filius, quam pater.* Hinc Cic. in *Or. pro Domo ad Pontif.* accusat Clodium, quòd jus adoptionis polluerit, cùm se in adoptionem dederit Fontejo, qui annos 20. vix natus erat, factusque sit ejus filius contra fas, cujus per ætatem pater esse potuisset. *Lege* prohibebantur fœminæ. Item qui tutelam, vel curam alicujus administrabant. Adoptativus dimissum à potestate filium iterum adoptare non poterat; neque illi, qui minores erant 60. annis. Magis enim liberorum procreationi studere debebant, Perez. *Instit Imp. l.* 1. *tit.* 11. Hinc quibus civibus Romanis animus erat quempiam in filii locum adoptare, eos oportebat causæ suæ cognitionem Pontificibus subjicere, quòd dare sc. liberis operam ampliùs non possent, aliàs res omnis erat irrita. Adoptiones enim contra jus Pontificum factæ pro nihilo habebantur. Quæ idcirco causa cuique esset adoptionis, quæ ratio generis, aut dignitatis, quæ sacrorum quæri à Pontificum collegio solebat; qua de re insignis extat locus apud Cic. *pro Domo.*

XII. Ceremonias, quas adhibuerint in adoptionibus, suppeditat nobis illud Tranquilli in *Augusto*, *Cajum & Lucium adoptavit domi per* LIBRAM & ASSEM. Qui ritus retinentissimus erat Populo Rom. adeò ut nulla fermè res à quovis abalienari posset, nisi per hanc dictam solennitatem. Rem ipsam, ex Cajo JCTO & Boëtio in 3. *Comment. Topicorum*, Lazius l. 1. *Reip. Rom.* ita recenset: *Adhibitis non minùs* 5. *testibus Civibus Romanis puberibus Sextus ejusdem conditionis Libram coram Prætore tenebat æneam, qui Libripens appellabatur. Tunc is qui mancipium emebat, aut ulterius familiæ hominem adoptabat, percutiens Libram ære: Hunc ego hominem, dicebat, ex jure Quiritum meum esse ajo, isque emtus est hoc ære æneaque libra, ac simul accipiens æs dabat ei à quo mancipium emebat, aut cujus filium agnatumve adoptabat precii quodammodo loco, ex l.* 12. *Tab.*

XIII. Alter adoptandi modus erat *Arrogatio*, in multis eadem, in multis etiam diversa. Hinc nonnulli duplicem eam constituunt, vel *adoptionem in specie*, vel *arrogationem*. Illa Magistratus imperio, hæc auctoritate Principis perficiebatur, Perott. *Cor. Cop.* p. 741. 58. illa per Prætorem, hæc per Populum, Sigon. *l.* 1. *c.* 9. illa domi, hæc in foro, Sueton. *August.* c. 64. & 65. Illa in eos, qui in potestate parentum; hæc in homines, qui sui juris erant: unde omnis diversitas. Quoniam enim illi, qui modò morte parentum suorum jam ipsi patresfamilias, adeóque sui juris erant, cives erant ejusdem civitatis, non nisi in foro consensu Populi coram Pontificibus lege Curiata in alterius transire potestatem permittebantur. *Homo liber enim caput mutare nequit, nisi Populo consentiente.* Cives quippe ejusdem Reip. sunt, quemadmodum ex Torrent. excerpsit Schildius *ad Sueton.* Hinc etiam *arrogatio dicta, quod per Populi rogationem fit*, Gell. *l.* 5. *c.* 19. verba hæc

hæc erant: *Velitis, Jubeatis, ut L. Valerius L. Titio tàm jure legeque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias ejus natus esset: utque ei vitæ necisque in eum potestas siet, uti pariendo filio est: hoc ita, ut dixi, ita Vos, Quirites, rogo.* Vel ut alii; quòd is, qui adsciscit aliquem in filium, interrogatur, an velit illum justum esse sibi filium; & is, qui adsciscitur, rogatur, an id fieri patiatur. Et huc pertinent verba ista Cic. in *Orat. ad Pontif. Credo enim, quamquam in illa adoptione legitimè factum est nihil, tamen te esse interrogatum, auctor-ne esses, ut in te P. Fontejus vitæ necisque potestatem haberet, ut in filio, quæro, si aut negasses, aut tacuisses*, &c.

Legitimatio tertius modus erat acquirendæ patriæ potestatis, cùm ex naturali seu extra matrimonium prognato filio legitimus efficiebatur. In Antiquo Jure fiebat 1. per oblationem Curiæ. 2. per sequens matrimonium. In Novo fit 1. per Rescriptum Principis. 2. per nominationem filii naturalis in testamento, vel alio publico instrumento, v. Perez. *Instit.*

CAP. II.

Summaria.

Στοργὴ parentum & liberorum. Major parentum an liberorum? Nutritio, educatio. Potestas patria. Bona liberorum. Operæ. Corpus. Libertas. Vita.

I. Liquet, uti spero, ex his, quæ in I. capite allata sunt, quibus modis patria potestas sit constituta, seu quinam fuerint in potestate parentum. Superest respectum ipsum inter parentes & liberos accuratiùs aliquantò ruminemur, quæque observatu dignissima, brevibus adjiciamus. Prima fronte sese mihi offert summus ille amor, Græcis στοργὴ, omnibus animantibus à supremo Numine implantatus. *Quis talis effectus extraneus inveniatur, ut vincat paternum?* ait Justinian. *l. ult. in pr. C. de curat. furios.* Nec immeritò. Natura enim licèt multos affectus tanquam stimulos & aculeos animis hominum inseverit, nullus tamen naturalem superat amorem & charitatem, teste Caso *in Arist. Oecon. l. 1. c. 3.* Magnus amor conjugum, sed major liberorum, Arnis. *Pol.* c. 4. Hinc Thales, qui unus erat ex 7. Sapientibus, Plutarcho memorante, metu quo confici parentes solent ex filiorum interitu à nuptiis & liberorum procreatione revocatus est. Nimirum cùm juxta Euripidem ἅπασι δ' ἀνθρώποισι ψυχὴ τέκνα, qs. anima sint; στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα, *amant etiam suos tanquam quiddam ex se, imò ut se ipsos*, uti Philos. l. 8. *Eth.* c. 14. loquitur. Qua positione mentis fuerit Æneas, cujus omnis cura stabat in Ascanio, nemini non notum est. Rulliani, Cæsetii, Octavii Balbi, Seleuci Regis, Ariobarzanis nimius in sobolem amor, & in multis non probandus exstat apud Val. Max. *l. 5. c. 7.* Matres ipsas in Cantabrico bello filios interemisse, ne vivi in hostium manus devenirent, testis est ex Strabone Camer. *Cent.* 2. *c.* 45. Idem accidisse Principi Thessalicæ Theoxenæ memoriæ reliquit Liv. *l.* 40. in pr. De duabus illis fœminis in conspectu filiorum præ nimio gaudio exspirantibus, idem *l.* 22. Imò Solon ipse, quantumvis unus ex 7. à Thaletis tamen sapientioris commento delusus, non propè abfuit, quin corpori suo impatientia ægrè faceret, cùm de filii morte subornatum nuntium accepisset, nisi dolum Thales maturè detexisset, Plut. in *Solone*. Prætermitto alia. *Quid bestiæ?* inquit Lactantius, *nonne frigus & famem patiuntur, & pro suo partu ita propugnant, ut nulla vulnera, nullos ictus reformident?* Martyr l. 2. *Legat. Babyl.* mentionem Crocodili cujusdam facit, cui fœmellam eripuerat nauta, dicitque non secus insultasse in currentem navem, ac si occisorem inde deposceret in vindictam conjugis sibi dedendum. De Pelicanis, qui effuso sanguine suos pullos alunt, Franc. *Hist. Animal.* Merulis marinis, quæ liberis nondum natis sedulò timent, Ælian. l. 1. *Hist. Anim.* c. 14. Summo Glauci piscis in suum fœtum amore, idem *c.* 16. non minore Caniculæ marinæ in suum, *c.* 17. in primis maximo Delphini fœminæ in suum, *c.* 18. adeò verum illud esse videmus, quod Cic. *Ep. ad Att.* στοργὴν φυσικὴν εἶναι πρὸς τὰ τέκνα. Quâ causâ excitus Philosophus, vitium in his nullum esse dixit, propterea quòd unumquodque eorum per se expetendum esset naturâ, 6. *Eth.* 4. §. 107.

II. Sicuti autem in parentibus, ita etiam in liberis hic amor mutuus sese offert. Vnde etiam deductum est eorum nomen ἀπὸ τῆς φιλίας, non tantùm, quòd eos parentes ament, sed quòd etiam liberorum erga parentes arctissima debeat esse conjunctio & amicitia, censente Funger. *Lex. Etym.* Sic Xenophon vocari eos solitus γηροβοσκοὺς, ut pietatis naturalis eos nomine ipso admoneret; hujus non immemor erat Æneas, de quo Vir summus l. 3. *Benef.* c. 37. vicisse eum beneficiis parentem suum, quem juvenilibus humeris per media hostium agmina, per cadentia circa se Vrbis ruinas, per ignes medios tulit, colendumque inter conditores Romani Imperii posuit. Scipio patrem in prælio reum defendit & conspirationi inimicorum præripuit, id. *l. c.* Talis Manlius Torquatus, Val. Max. *l.* 6. *c.* 9. Talis M. Cotta, id. *l. c.* Cimon, patris causâ, vinculis se constringendum tradidit, Corn. in *Cimone*, Just. *l.* 2. *c.* 15. Seneca 9. *Controv.* 1. Quibus tamen contrarium facit Demosth. vir magnus in var. lect. qui non patris causâ, sed ob affectatam tyrannidem mulctatum Cimonem scribit *Or. contra Ariston.* Bernecc. *ad Justin.* utrumque factum credit, sed diversis temporibus.

III. An autem in hoc statu major parentum erga liberos, an liberorum erga parentes sit amor, difficile est dictu. Juxta Luciani sententiam, ἡ φύσις τοῖς πατράσι τοὺς παῖδας μᾶλλον, ἢ τοῖς παισὶ τοὺς πατέρας ἐπιτάττεται φιλεῖν. Cui suffragatur Arist. *Nic.* 8. μᾶλλον συνῳκείωται τὸ ἀφ' οὗ τῷ γεννηθέντι, ἢ τὸ γενόμενον τῷ ποιήσαντι. *Magis afficitur causa gignens erga genitum, quàm genitum erga gignentem.* Illustrabimus hoc egregia Historia, quæ olim Gandavi accidit, & adhuc ibi ære incisa conspicitur, teste Camerar. *Hor. Subcis.* c. 92. Cent. 1. Cùm pater & filius uterque propter enormia scelera morti adjudicati essent, Comes Flandriæ, cupiens periculum facere, in quo esset ardentior στοργὴ, dicitur concessisse alterutri vitam, qui alteri caput præcideret. Tandem patrem multis argumentis ægrè persuasisse filio diu renuenti, ut carnificis officio in genitorem fungeretur. Adeò verum illud expertus est, quod vulgò dici solet, amorem descendere potiùs quàm adscendere, patremque minore molestia alere & tueri 10. liberos, quàm 10. liberos unicum parentem.

IV. Quemadmodum autem nullus amor neque sibi neque aliis satisfacit, nisi amoris sui constantiam signo aliquo prodat; ita etiam ex amore hoc fluunt omnia ista beneficia, quæ quidem à parentibus in liberos proficisci possunt. Casus in *Arist.* hac de re eleganter: *Non satis putat peperisse nisi etiam dulcissima ubera præbeat, fasciis involvat, osculetur sæpe, ulnis amplectatur semper. O quàm molliter caput in sinum flectit mater! quàm vigilest, ne infantem premat! Si ploret fortasse infans, cantando plorantem sedat; si adhuc plorat, timet ne*

la-

læserit, &c. *l.* 1. *c.* 3. Adcò cura ista in prima statim incipit infantia. Neque immeritò. Quis enim non crediderit in ipsis infantibus affectus quosdam, quibus vis magna futuræ vitæ & virtutis inest, naturales latere? quis negarit mores infantulorum ab uberibus exsugi? *Si nimium deglutiant infantes, suffocatur ingenium; Si nimium clameat, rideant, timeant, irascantur, & ab incunabulis istorum affectuum pungantur aculeis, conceptum venenum adolescentes facti retinebunt, nec nisi difficulter id ipsum deponent*, Casus *l.* 2. *c.* 2. unde auctor est, neque vagitum infantum negligendum: *Si ovium lacte hædi aut caprarum agni alerentur, constat fermè in his lanam duriorem, in illis capillum gigni teneriorem. In arboribus etiam & frugibus major plerumque vis & potestas est, ad earum vim vel detrectandam vel augendam, aquarum atque terrarum quæ alunt, quàm ipsius quod jacitur seminis. Ac sæpe videas arborem lætam & nitentem in locum alium transpositam, deterioris terræ succo deperisse.. Sic & nati infantis modo animus & corpus, benè in genitis primordiis inchoatum, insitivo degenerique alimento lactis alieni corrumpitur: præsertim cùm adhibetur nutrix serva, impudica, temulenta, barbara, aut ejusmodi malis moribus prædita*, &c. Hinc de Caligula scriptum exstat, quòd non ex parentibus, sed ex nutrice tyrannidem suam hauserit. De Tiberio legitur, quòd per nutricem ebriosam & ipse factus sit ebriosus. Remum & Romulum latrociniis addictos putant, quòd expositi lacte lupæ à quibusdam nutriti aliquamdiu credantur, Just. *l.* 43. *c.* 2. Habidem Regem Curetum filium antiqui Regis Gurgoris ex conversatione nutricis cervæ scilicet tantam pernicitatem accepisse, ut inter cervorum greges diu montes saltusque haud inferior velocitate peragrarit, ad postremum laqueo captus Regi dono datus sit, tradit idem *l.* 44. *c.* 5. Meritò ergo laudandi veteres Romani, apud quos publica lege edictum, ut primo biennio infantes à maternis uberibus penderent, observante Caso *in Arist. l.* 2. *c.* 2. Quod tamen in subsequentibus temporibus non observatum, conqueritur in *Dialogo* Quintilianus, qui Corn. Tacito falsò est inscriptus, *Jam primum*, inquiens, *suus cuique filius ex casta parente natus, non in cella emtæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat tueri domum, inservire liberis. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus.* Item prisci Germani, de quibus Tacitus *c.* 6. *Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur*, nisi eadem hodierna, quæ tunc temporis Romanorum, esset perversitas. *Erubescit* enim *fieri nutrix, quæ facta est mater*, ait Chrysost. *Ps.* 50. *Hom.* 1. cùm tamen binas idcirco mammas natura illis tribuerit, censente Schonb. *Pol.* l. 1. quas Catull. idcirco nutrices vocat; & Agell. *l.* 12. *c.* 1. fontem sanctissimum corporis, generis humani educatorem, v. ad hunc locum Plutarch. *de educatione*, Timpler. l. 2. *Oecon.* c. 4. Kekerm. *Philos. disp.* 28. 9. 13. Stuck. l. 1. *Antiq. Conviv.* c. 12. & alios, quorum una eademque sententia materno lacte nutriendos infantes, nec nisi summa necessitate urgente adhibendas nutrices. Quales autem nutrices eligendæ, si mater ipsa liberos alere nequeat, de eo Plut. περὶ παιδ. ἀγωγ.

V. Et hæc cura in infantia. Major adhibenda succedente pueritia cæterisque annis. Utpote in qua ætate radix vitiorum liberè pullulascit, nisi parentes diligenter imperent, & disciplinæ frænis fortiter in moderandis affectibus utantur. *Anima* enim *hominum, maximè juvenum & puerorum, est tan-*

A *quam tabula rasa, in qua, quod volueris, facile ab initio est sculpere vel scribere vel pingere. Ast ubi primos colores, &, ut loquar significantiùs, primos characteres exceperit, vix efficitur, ut ita mutari possit, quia saltem priorum non remaneant maculæ. Ut vasa nova primum, quem infuderis, liquorem odore retento referunt*, Tholoz. *l.* 15. *c.* 1. *Quemadmodum* ergo *prægnantibus & parturientibus mulieribus adhibentur prudentes & providæ obstetrices, quæ eis auxilio esse possint, & exitum facilem & commodum partui afferre: sic animis juvenum prægnantibus, & quibusdam naturalibus propensionibus*

B *in partum properantibus, adhiberi debent diligentes ingenii directores & ductores, qui partus excipiant & informent*, idem *ib.* ut adcò rectè Philosophus moneat 5. *Pol.* c. 8. plus curæ & diligentiæ in liberorum educatione, quàm aliis in rebus esse adhibendum. Satius enim foret, juxta Kekerm. sententiam, non procreare liberos, quàm procreatos non benè educare, *Philos. disp.* 28. 9. 17. Athenienses quanti hoc officium fecerint, patet ex lege Solonis, quâ sancitum, ut si filius à patre nullam artem fuisset edoctus, nulla ei senio confecto deberet alimenta, Plut. in *Solone*. Quam tamen Solonis legem meritò rejicit Bodin. l. 1. *de Rep.*

C c. 4. Baleares à puerilibus annis adeò exercebantur, ut alioqui ne parvis quidem cibus exhiberetur pueris, nisi funda quicquam priùs attigissent, Strab. *l.* 3. Veget. l. 1. *de re milit.* c. 16. De Parthis idem fermè traditur: idem de Brachmannis Philosophis, qui pueros impransos extrudere soliti sunt, si quando nihil utilis operæ vel parentibus, vel suis rebus necessariis dedissent, Camerar. *Hor. Subcis.* c. 15. Cent. 1. quod etiam apud Ægyptios observatum, ut pueri non priùs cibo potirentur, quàm 180. stadia cursu confecissent, auctor est Diod. Sic. *l.* 2. *c.* 1. Cretenses juventutem venando, currendo, esuriendo, sitiendo,

D algendo, æstuando erudiunt, Cic. 2. *Tusc. Quæst.* alii alia via ac ratione; veluti Indi, Arcades, Persæ, Lacedæmonii, &c. de quibus Alex. Sard. *l.* 1. *c.* 13. Alex. ab Alex. *l.* 2. *c.* 25. Videamus Romanorum instituta, quæ si in aliis, hac profectò in re laude erunt omni dignissima. Reputabant secum prudentissimi Quirites, parum prodesse, foris esse strenuum, si malè domi viveretur. *Expugnentur licèt urbes, corripiantur gentes, regnis injiciantur manus, nisi foro & curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum cœlo æquatus cumulus sedem stabilem non habebit.* Sunt verba

E Val. Max. *l.* 2. *c.* 9. Hinc ab ipsis incunabulis certos custodes liberis præficiebant, quorum severitatem ac disciplinam circa educandos formandosque liberos Quintil. celebrat loco paulò ante citato: *Eligebatur*, inquit, *aliqua natu major, propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis cujusspiam familiæ soboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modò curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam ac verecundia temperabant. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Attiam Augusti matrem præfuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus.*

F Cato Censorius ipse liberos suos propterea instituebat, Plut. in *Vita*. Item Augustus Octavius: Nihil nisi palam loqui aut agere vetabantur, quod in diurnos commentarios referri poterat, Sueton. in *Vita*. Idem Cato Censor Manlium senatu movebat, quòd interdiu præsente filia uxorem suaviasset, Plut. in *Vita*. Hieron Epicharmum Comicum mulctabat, quòd coram filia lascivos versus edidisset, Plut. *Apophth.* tantaque Romanæ verecundiæ observatio & morum exempla erant, ut nec pater cum filio pubere, nec socer cum genero lavaret, nudosque conspicere parentes ne-

nefas ducerent, Alex. ab. Alex. *l. 2. c. 25.*

VI. His moribus domi instituti, ducebantur in ludum litterarium. Aut enim arte aut Marte excellere cogebantur. Qui Marte, filios suos adhuc impuberes secum adducebant in Provinciam seu militiam, ut maturè adsuescerent. Qui mos nunquam satis laudandus. Nicolaus Caussinus inter recentiores Rhetoras haud postremo loco ponendus l. 10. *de Eloq. sac. & hum.* cap. 2. *Vtrum*, inquit, *paratior accedet ad foram, qui ex hac umbratili exercitatione, magna cum ingenii commendatione discesserit; an is, qui nunquam scholas viderit, nunquam hominum vultum tulerit, nunquam os ad dicendum aperuerit?* &c. *Discit primùm canis venaticus in aula pelles allatrare, mox feras in sylvis persequitur: balbutientibus modulis, mellitissimis cantibus proludunt luscinæ: spectant è nido Solem aquilarum pulli, antequam propiùs aggrediantur, & sustineant firmiùs; ad legitimos congressus pugnæ simulacra sternunt viam. Nihil priùs in fructum erumpit, quàm in florem*, &c. Eadem mens erat Romanorum. A primis pubertatis annis in campum ducebantur à doctoribus suis, quos *Campiductores* appellabant, Laz. *l. 4. c. 9.* Campus ille dicebatur *Martius*, quod Marti consecratus erat; eratque locus extra Vrbem Romam prope portam Flumentanam, Rof. *l. 6. c. 11.* celeberrimus omnium camporum, Fabric. c. 8. *de Campis Rom.* Pratum equis & juventuti in armis exercendæ accommodatum, unde etiam schola dicitur militiæ Romanæ ab Rosino *l. 6. c. 11.* Quænam in eo ludicra & exercitia tractarint, Hor. l. 1. *Carm.* Od. 8. describit:

—— Cur apricum
Oderit campum patiens pulveris atque Solis?
Cur neque militaris
Inter æquales equitet, Gallica nec lupatis
Temperet ora frenis?
Cur timet flavum Tiberim tangere? &c.

Scilicet omni armorum genere exercebantur: *Caput petendo, lateribus insidiando, poplite succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potiùs quàm cæsim feriendo*, &c. Rof. *l. 6. c. 11.* confirmat idem Alex. ab Alex. *l. 2. c. 25.* *Hastilia jacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare, Romanæ juventutis peculiare erat.* Finitis his exercitiis, nandi studio lassata corpora ac membra reficiebant, Alex. *l. 1. c. 20.* Quod inter summa virtutum exercitationis studia, maximéque militiæ necessarium esse, probat inter alia Veget. l. 1. *Rei Milit.* c. 17. item Sil. Ital. *l.* 8.

—— Vndosum frangere nando
Indutas thoraca vadum, spectacula tanta
Ante acies virtutis erant.

Sic Augustus nepotes suos ipse natare docebat, Sueton. *c.* 64. quod Alexander Macedo apud Plutarchum serò licèt, sed nimis serò detestatus, *O deterrimas*, inquit, *ego, qui nare non didici!* moxque rapto incumbens clypeo tranat: de proverbio isto, *μήτε νεῖν, μήτε γράμματα*, *neque natare, neque litteras*, v. Erasm. *Chil.* 1. *Cent.* 4. In ipsa Vrbe aut ad Vrbem hoc olim factum, ex Lipsio observavit Schild. in *Not. ad Sueton.* *Romani veteres*, inquiens, *Campum Martium vicinum Tiberi ideo delegerunt, in quo juventus post exercitium armorum sudorem pulveremque dilueret*: huc faciunt ista Horatii:

Cur timet flavum Tiberim tangere?

VII. *Artes* qui sequebantur usque ad annum 14. sub disciplina Præceptoris erant, observante Corn Schrev. *ad Pers.* ex Lubino: *Hetruscas primùm litteras, mox Græcas, & haud multò pòst circumscriptas sententias, quas chrias Græci vocabant, ediscebant: deinde studia liberalia & animi cultum*, Alex. ab Alex. *l. 2. c. 25.* præ cæteris in declamationibus summo semper studio exercebantur; scil. ut pueri statim ad benè dicendum instituerentur, ut, cùm adolevissent, in judiciis ac consiliis publicis facundiæ suæ vires experiri possent. Hinc Pers. *Sat.* 3.

Sæpe oculos, memini, tingebam parvus olivo,
Grandia si nollem morituro verba Catoni
Dicere, non sano multùm laudanda Magistro,
Quæ pater adductis sudans audiret amicis.

Quantam Tullius operam huic studio navarit, ex lib. *de Clar. Orat.* patet, cùm ita ait: *Huic ego Doctori & ejus artibus variis atque multis ita erantum * deditus, ut ab exercitationibus Oratoriis nullus dies vacuus esset. Commentabar declamitans sæpe cum M. Pisone & cum Q. Pompejo, aut cum aliquo quotidie*, &c. Eandem ob causam in curiam quoque assumebantur, ut ex seniorum factis dictisque discerent imposterum similia & dicere & consulere. Vt enim Q. Scævola legum clarissimus & certissimus vates quondam professus est, aptiùs & faciliùs negotia implicita explicari possunt ab his, qui quotidiano usu eadem tractarint, Val. Max. *l. 8. c. 12.* Qui tamen mos exemplo Papirii pueri postmodum sublatus, cui exinde cognomentum honoris gratiâ inditum Prætextato, Macrob. l. 1. *Saturn.* c. 6.

VIII. Scholâ egressi ducebantur ad *ludum saltatorium*, ubi cum crotalis, nervorumque & tibiarum cantibus ad numerum certo modo psallere docebantur, Alex. ab Al. *l. 2. c. 25.* Nimirum, *sunt*, ut monet Seneca *ep. 15. exercitationes & faciles & breves, quæ corpus & sine mora laxent, & tempori parcant, cujus præcipuè ratio habenda est.* Inter reliqua saltationis genera, & *motus Ionicos* summo studio agitabant, quoniam Iones psallendi normam & molles saltus primi invenisse traduntur, Al. ab Al. *ibid.* Sic Horat.

Motus doceri gaudet Ionicos
Matura virgo.

Vnde patet filias quoque virgines inter studiosa numerasse saltandi meditationem, v. Macrob. *Saturn.* 3. c. 14. Item *Saltationem Pyrrhicam*: in qua licèt præcipuus esset gladii usus, hanc tamen saltationem non modò tyrones & milites, sed nobilissimos quosque adolescentes, & Principes interdum ipsos esse edoctos, tradit Dempst. *ad Rof. l. 5. c. 25.* Frequens præterea juvenum erat *pilarum usus* in Campo Martio fieri solitus: ita dicta, quod pilis plena, Perott. *ad Mart. epigr.* 9. Exque his altera *paganica*, cui nomen à pagis seu villis, propterea quòd in iis primus aut frequentior ejus usus fuerit, Dempster. *ad Rof. l. 5. c. 1.* *Trigonalis* altera, à figura denominata propter tres angulos, vel, ut Perott. vult, à Trigone, qui locus erat in Thermis triquetra, hoc est, triangulari figura, quem Græci *τρίγωνον* vocant, ad hujusmodi pilæ lusum ædificatus. Maximus ejus usus erat in corporis motu & agilitate, ut scirent aptè pilam jacere atque excipere, modò incurrere, modò recurrere, Alex. ab Alex. *l. 3. c. 21.* Hinc etiam non senum aut ætate profectorum † erat, quibus non firmum latus, aut

* Leg. *eram tum.* † Rescr. *provectorum.*

annis exhaustæ vires, sed juvenum esse consuevit, teste Dempstero *ad l. 5. Rosc. c.* 1. ubi plura de pilarum generibus. Consule Galenum, qui integrum de hac librum tanquam re exercendo corpori maximè idonea conscripsit. Item Hieron. Mercur. Medicum Patavinum in lib. *Artis Gymnast.* 2. c. 2. Dicerem de cæteris, de quibus Plaut. in *Bacch.*

Ibi cursu, luctando, hastâ, disco, pugillatu, pila,
Saliendo sese exercebant magis, quàm scorto aut suaviis:
Ibi suam ætatem extendebant,

nisi Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 21. Dempster. *ad Rosc. l. c.* Hieron. Mercur. *eodem libro* pluribus eademque egregiè hæc omnia fuissent persecuti.

IX. Fundamentis adeò privata hac exercitatione in omnibus jam probè jactis, in apricum producenda erat juventus, & ut Tullius ait 1. *de Orat. Educenda dictio ex hac domestica exercitatione & umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque aciem forensem. Subeundus usus omnium, & periclitandæ ingenii vires, & illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda erat.* Solenni itaque officio à parentibus in forum ducebantur. Nimirum, ut Cæl. Rhod. scribit, ut aliquo insigni indicio civibus suis noscerentur. Actio illa Tyrocinium dicebatur; ipsi autem Tyrones. *Ille in foro primùm dicturas, Tyro dictus est*, Seneca 3. *Declam.* De ritibus, qui circa istam deductionem sunt observati, plura dicenda erunt in *c.* 4.

X. Et hæc officia sunt parentum; quæ consistunt, ut dixi, in generatione, nutritione, & institutione: quæ beneficia omnium maxima vocat Arist. 8. *Eth.* c. 11. & 12. Jure merito illis subnectimus officia liberorum; consistentia (1.) in obedientia, (2.) in honore & reverentia, (3.) in grato animo. Nota hæc sunt ex Politicis. Ethnici tanti hoc officium faciunt, ut ceu expressum id mandatum divinum de parentibus honorandis habeant. Constat hoc ex Lege Platonis: SI QUIS MINUS QUAM DECET PARENTES COLAT, NEQUE MAGIS EOS QUAM FILIOS NEPOTESQUE ET SE IPSUM ETIAM DILIGAT, &c. quam cùm integram ex Platone l. 2. *de LL.* Camerar. in *Op. Subcis.* p. 1. c. 92. adscripsit, non operæ pretium erit pluribus eam adducere; liber ipse omnium teritur manibus. Aristoteles dignos esse pœnâ ducit, qui DEUM & parentes colendos negant, 7. *Top.* Sicuti enim DEO nulla pro meritis gratia potest referri, ita neque parentibus; unde DEUM etiam atque parentes ubique conjungit, quando iis negat ἀνταπόδοσιν κατ' ἀξίαν posse propter beneficiorum reddi magnitudinem; non absimilis istis, qui parentes tanquam DEOS venerati sunt, sicuti de Veteribus tradit Simplic. *Enchir. Epict. Antiquissimi quique mortalium venerabantur parentes, ut Deos eos appellare non dubitarint.* Romani respicientes tum ad hanc quæ à natura erat eminentiam, tum ad labores, quos pro liberis parentes sustinebant, liberos parentibus sine omni exceptione subjectos esse volebant. Platoni hæc potestas propter summam ejus auctoritatem ἀνυπεύθυνος ἀρχὴ vocatur. Manlio apud Liv. *l.* 8. majestas patria. Ulpiano Lex Quiritum κατ' ἐξοχήν. Aliis jura Patrum, Ovid. 10. *Metam.*

Dii precor, & pietas, sacrataque jura Parentum.

Hinc Sigon. *de antiq. Jure Civ. Rom.* c. 10. id propè infinitum & Quiritum proprium fuisse ait; à qua sententia Just. *l. 1. Instit.* non alienus videtur, *jus potestatis*, scribens, *quod habemus in liberos, proprium est civium Romanorum. Nulli enim sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.* Dicit nullos fuisse homines. Neque immeritò. Quænam enim Gens unquam reperta est, cujus tanta in liberos parentum potestas, quàm Romana. Non diffitemur quidem ipsum vitæ & necis jus aliis etiam Gentibus usu receptum fuisse, veluti de Gallis scribit Jul. Cæs. l. 6. *Belli Gall.* de Ægyptiis, Diod. Sic. *l.* 25. Sclavis, Accurs. *Instit. patr. pot.* Muscovitis, Sigism. Baro *Hist. Musc.* Lappis, quibus par potestas est in liberos & servos, Joh. Hugo *L. ad Schott. in Rel. Indic.* c. 26. p. 2. Persis, Arist. 8. *Eth.* c. 10. Verùm, ut Arnis. *Rel. Pol.* c. 4. de his judicat, hi fortè non patriâ, sed regiâ potestate in liberos usi sunt. Simplic. *in Epict.* nullum esse dubium ait, quin Romanæ leges patriæ potestati multò excellentiores addiderint effectus, adeòque quod à rudi natura inchoatum receperunt, in splendidam juris formam elaborarint, *fretæ sc.* ut ait, *naturali liberorum erga parentes pietate.* Audiamus judicium hac de re summi inter Antiq. viri Dion. Hal. *Qui formas vivendi Græcis condiderunt civitatibus* (instituit comparationem inter Græcos & Romanos) *certum quoddam tempus præscripserunt, quo liberi patribus essent subditi, sed admodum breve; quidam usque ad annum pubertatis tertium; quidam tantisper dum cœlibes manerent; nonnulli donec publicè inter viros adscripti essent, &c. pœnas etiam in contumaces filios statuerunt non graves, permittentes patribus eos domo pellere, atque exhæredare, præterea nihil, &c. Romanorum autem addit Legislator omnem potestatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, sive in carcerem eum detrudere, sive flagris cædere, sive vinctum ablegare ad rustica opera, sive necare libeat; etiamsi filius tractet Rempublicam, etiamsi Magistratus gesserit maximos, etiamsi studii erga Rempubl. laudem sit promeritus: juxta hanc certè legem illustres viri, fruentes aura populari, detracti è suggesto, abducti sunt à parentibus, pœnas daturi ex ipsorum sententia &c. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse, permisit etiam vendere filium, nihil deterritus crudelitatis specie, &c. l. 2. c. 73. p.* 96. Tantum datum fuit ea ætate auctoritati patriæ. Quod Consuli, quod superiori cuicunque potestati non licuisset, licuit privato patri. Inde non immeritò suprà Just. dixit; Talem in liberos potestatem alios non habere, quam suos Romanos. An autem quamdiu filius exsequitur munera publica, patriæ potestati subjacere debeat, quoniam magis politicum est, Lectorem ad Arnis. *Rel. Pol.* relego, qui eruditè satis, ut in aliis, hanc quæstionem *c.* 4. §. 10. persecutus est.

XI. Consistebat autem patria hæc potestas quinque potissimùm in rebus, (1.) in bonis seu rebus, quas possidebant; (2.) in operis, quas præstare poterant; (3.) in corpore; (4.) libertate; (5.) in vita. Primum quod attinet, filiusfamilias nihil poterat habere proprium. *Quicquid ad liberos pervenerat, (exceptis peculiis castrensibus) hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione, adeò, ut jus esset patri, quod per unum acquisitum esset, illud alii filio vel extraneo donare, vendere, aut alio quocunque modo in alium transferre: cùm enim vi patriæ potestatis persona & corpus liberorum subjiceretur parentibus, multò magis eorundem res & bona*, Perez. *Instit. Imper. l.* 2. §. 9. Ratio hæc est, quoniam ex jure gentium in potestate sua habere non potest, qui non est suæ potestatis. Ideoque ut à servis, ita & à filiisfamilias,

quod,

quodcunque acquiritur, acquiritur illi, in cujus potestate est acquirens, adeo, ut, dicente Ulpiano, ne momento quidem res acquisita consistat in persona acquirentis, sed statim transeat ad eum, cui acquiratur, Arnis. *Pol.* c.4. Ne autem omnibus privarentur, aliquid peculiolæ ex indulgentia parentum illis concessum est, quam peculiom (à pecu sic dictum, ut Isidoro, Festo, aliisque placet, aliis quasi pusillam pecuniam) dixerunt. Quantum ad liberos attinet, quadruplex id ipsum fuit: *Profectitium*, *Adventitium*, *Castrense*, & *quasi Castrense*. *Profectitium* dicebatur, quod erat profectum ex bonis paternis. *Adventitium*, quod aliunde, scilicet à matre, avo, vel cognatorum testamentis, advenerat. *Castrense*, quod occasione militiæ filiusfamilias in castris comparaverat. *Quasi Castrense*, quod acquisiverat ex forensi militia, vel bonarum artium professione. (2.) Consistebat in *operis*, quas præstare poterant. Romuli Legis verba & sensum sic refert Dion. Hal. *l.* 2. *Romulus omnem parentibus in liberos potestatem in perpetuum dedis, coercendi, verberandi, rusticis in operibus habendi, ac demum occidendi.* L. Manlium, filium Torquatum, quòd infacundior esset, & linguâ impromtus, rus ad plaustrum & aratrum damnasse ootum est ex Val. Max. item Liv. *l.* 7. Sic Demea filium minitabatur rus abigere, atque illic exercere opere rustico, Ter *Andr. Act.* 5. *Sc.* 3. (3.) Respicit *corpus*. Quo parentibus non secus ac bonis liberorum licebat facere, quodcunque lubebat. *Romanorum* enim *Legislator Romulus Solonis*, *Pittaci*, *Charondæque leges*, *permittentes patribus filios exhæredare*, *domo pellere*, *non satis graves esse judicans*, *omnem potestatem patri dedis in filium*, *idque toto vitæ tempore*, *sive in carcerem eum mittere*, *sive flagris cædere*, *sive vinctum ablegare*, *&c.* Dion. Hal. *l.* 2. *p.* 96. De Aoxone Equite Romano Tiraquell. io *Not. ad Alex. ab Alex. l.* 6. *c.* 10. illum tam immoderatè filium suom virgis cecidisse tradit, ut Romæ publicè à parentibus omnibus & filiisfamilias, nihil Equestrem dignitatem reveritis, obsessus stylisque confossus fuerit; & Augustus vix potuerit confossum liberare. (4.) *Libertatem.* Per quam nihil aliud propriè intelligimus, quàm facultatem agendi, quâ in patria constituti potestate destituebantur. Post tertiam venditionem nanciscebatur filius libertatem plenam, vid. Halicar. *lib.* 2. *pag.* 97. De libertate civili autem alia est quæstio, de qua Paulus l. 5. *Sentent. tit.* 1. §. 1. *Qui contemplatione extremæ necessitatis, aut alimentorum gratiâ filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non præjudicant. Homo enim liber nullo pretio æstimatur. Iidem nec pignori ab his, aut fiduciæ dari possunt. Ex quo facto sciens creditor deportatur. Operæ tamen eorum locari possunt.* Hinc Arnis. *Rel. Pol.* c. 4. erroris insimulat Montecatioum, quòd servitium, in quod vendebantur liberi, confundat cum servitute vera. Nam libertas à oullo parente, etiamsi jus vitæ & necis haberet, ulli filio eripi potuit, dicit ex *l. ult. c. de patr. pot. l.* 2 *in fi. c. de pat. qui fil. distrax.* Quamquam Numa Pompilius hanc ad legem Romuli exceptionem postea adjecit, ne pater filium, qui suo consensu uxorem duxisset, vendendi jus haberet, Sigon. *l.* 1. *c.* 10. (5.) Concernit *vitam*. Sic enim lex 12. *Tab. Habeat paterfamilias jus in eum vitæ & necis terque eum venundandi potestatem.* Exempla nobis satis multa suppeditat Livius Historicus: quemadmodum *Horatii*, qui in deprecatione pro filio ajebat se judicare filiam jure occisam, alioquin privata potestate in filii vitam adversurum fuisse; *Cassii*, qui filium occidit & bona ejus Cereri dicavit &c. Sallustius; item *P. Attilii*, qui filiam stupri convictam ipse iotra privatos parietes interemit; *A. Fulvii Senatoris*, qui ob partes Catilinæ à patre interfectus; & aliorum, qui non solùm ex his, sed passim ex Val. Max. Floro, Seneca, Tacito, Suetonio, aliisque Historicis peti possuot. Quomodo probaoda aut improbanda hæc sit potestas multis hîc non disputabimus. Ioterrogati autem dabimus responsionem distinctam.

CAP. III.

Summaria.

De Gloria multitudinis liberorum.

PRæter hanc patriam potestatem, quam parentibus in liberos concesserant, præmia quoque certa & privilegia constituebant, quò magis magisque civium animi spe immunitatis & præmiorum alacres redderentur. Non ignari sc. optimam dari regiminis formam, quæ præmiis & pœnis contineatur, eoque plerumque impendi laborem ac periculum, unde honos atque emolumentum speretur. Πᾶν τὸ τιμώμενον αὔξεται, ἐλαττοῦται δὲ τὸ ἀτιμαζόμενον. *Augetur & crescit quicquid in honore est, deficit quicquid in contemtu*, ait ille apud Stobæum *serm.* 46. Hinc, quemadmodum apud antiquissimos Romanorum, oeque generi, neque pecuniæ præstantior honos tribui quàm ætati solitus, majoresque natu à minoribus culti ad Dei propè & parentum vicem, atque in omni loco inque omni specie honoris priores potioresque habiti, sic postquam soboles civitati necessaria visa est, honores illi in parentes plurium liberorum posthabita ætate cumulati suot, & viridis ætas, quæ prolem Reipublicæ dedisset, annosis senibus antelata, Gell. *l.* 2. *c.* 15. Quosnam verò honores, quænam præmia & commoda præ cæteris habuerint, jam explicabimus. Honores hi erant. Plurium liberorum parentes in omoi negotio pauciores liberos habentibus, aut sine uxore degentibus anteferebantur, teste Alex. ab Alex. *l.* 4. *c.* 8. Præturas, quæsturas, & consulatus, honoresque & Magistratus, nisi parentibus plurium liberorum, Comitiis dabant, idem *l. c.* In petitione præferebantur, Tacitus *l.* 11. in sorte provinciali, idem *Annal.* 15. io Magistratu, Agell. *l.* 2. *c.* 15. in honoribus petendis. Minores enim 25. annis ad honores non admittebantur, nisi beneficio prolis. Qui ergo 5. habebant, anno 20. admittebantur, qui tres anno 22. & sic deioceps. Ploribus hoc probat Lips. *ad Annal.* 3. Quod præmia ac privilegia concernit, itidem habebant talia præ cæteris majora: πολυπαιδίας, inquit Dio, ἆθλα ἐπέθηκεν. Licèt eoim nonnulli ob penuriam rei familiaris Rempublicam juvare noo possent, sobolis tameo procreandæ ergo civitate fruebantur, unde etiam à munere officioque edendæ prolis appellati suot proletarii, Agell. *l.* 16. *c.* 10. Sic pro tribus liberis alimenta usque ad puberem ætatem accipiebaot ex publico, Dion. Hal. Quod idem ferè Appianus l. 2. *Belli Civ.* ait: *Si qui trium liberorum jus habuissent, neque esset unde alerent, iis legem Agrariam promulgari solitam.* Et eandem ob causam Jul. Cæs. agrum Campanum extra sortem 20. millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent, in consulatu suo dividebat, ut notat Suetoo. *c.* 20. Apud Persas, (non enim solùm apud Romanos, verùm alias etiam nationes idem io usu erat) illis, qui plurimos liberos procreasent, Rex, tanquam strenuum quippiam præstitissent, singulis annis munera mittebat. Quod ipsum, recensen-

te Camer. in *Hor. Subc.* observatur adhuc quotannis in nonnullis Imperii civitatibus apud nos Germanos, in frequenti coetu hominum cùm publica gratulatione munuscula veluti industriis offeruntur cum hoc encomio, daß sie die Welt gemehret haben. Lex erat apud Lacedæmonios, *Qui tres genuerit filios, eum esse immunem à custodia. Qui verò quatuor, immunem ob omnibus oneribus*, Ælian. *lib. 6. cap. 6.* Et hinc est, quod Orbonam deam colerent Romani, scil. ne orbos faceret, ut docet Rosinus *l. 2. c.* 19. Sicuti enim liberorum plurium parentibus honores habebantur. ita iis, qui vacui erant liberis, contemtus. Totos idcirco dies precabantur & immolabant, ut sui liberi sibi superstites essent, Cic. l. 2. *de Nat. Deor.* Et alter alteri boni quid precaturus, superstites liberos precabatur, sicuti ille apud Senecam in *Contrset.* *Quid tibi, optime socer, pro ista misericordia tua, quâ mihi & patri pepercisti, precer, nisi superstitem filiam?* Notum est votum illud Lesbiæ ex Terent. *Andr.* Act. 3. Sc. 2.

Deos quæso, ut sit superstes!

Item Sostratæ ad Clitiphonem filium. Idem *Heaut.* Act. 5. Sc. 4.

Ita mihi atque huic sis superstes!

Quanquam hæ, de quibus diximus, immunitates & privilegia apud Romanos πολυπαιδίας gratiâ concessa, tandem non solùm in abusum & desuetudinem abierunt, verùm etiam planè neglecta sunt. Causa erat prava Imperatorum indulgentia. Vt enim Dio *l.* 55. *Quibus seu viris seu fœminis fatum aliquod proventum tot liberorum negavit, iis lex antea quidem per Senatum, nunc autem per Principem jura gratificatur natorum. Ita ut neque pœnis orbitatis obnoxii sint, & præmia omnia multitudinis liberorum consequantur.* Juvenali privilegium hoc jus vocatur parentum; Tacito privilegium parentum; Tertulliano auctoritas trium liberorum; Aliis jus liberorum seu jus trium liberorum. Hoc enim qui habebat, cùm aliquid populo viritim dividebatur, pro tribus accipiebat, quasi tribus filiis alimenta præstiturus esset. Institutum in laudem Horatiorum, qui tergemini adversùs Curiatios Albanos pro Romano Imperio pugnaverunt, ut dicit Perott. *p.* 657. Hinc Plin. *ad Trajan. l.* 10. *Exprimere, domine, verbis non possum, quantum mihi gaudium attulerit, quòd me dignum putasti jure trium liberorum*, *ep.* 2. Et Mart. *epigr.* 91. l. 2.

Quod fortuna vetat fieri, permitte videri,
Natorum genitor credar ut esse trium.

Jus etiam quatuor liberorum fuisse, quod Claudius Princeps mulieribus dedit, testis est Tranq. *c.* 19.

C A P. IV.

Summaria.

De Vestitu Infantum. Puerorum. Juvenum. Puellarum, ac Virginum:

I. VLtimo loco restat, ut agamus de Romanorum vestitu. Capiamus primordium ab ipsis infantiæ ac pueritiæ annis. Infantes quod attinet, gestabant illi in collo jocalia quædam aurea & argentea, quæ *Crepundia* dicebant. Sic ille apud Comicum *,

Faciam quasi puero in collo pendeant Crepundia.

Effigies eorum pro cujuslibet arbitrio & inventione variè effingebatur. Plautus in *Rudente* Act. 4. Sc. 4. infantulæ cujusdam nobis describens, *Ensiculum aureum*, fuisse ait, *securiculam* item *auream*, *in quibus patris & matris nomen fuerit insculptum, ut deperdita olim filia parentes suos scire posset*, item *duas connexas maniculas, & suculam argenteam.* Dicebantur alias *Crepitacula*, à crepando scil. quòd ob frequentem strepitum in deliciis essent puerorum, & ad fletum sedandum plurimùm facerent. Multa præterea alia infantum imò & puerorum collis apponebantur, quæ adversùs invidiam & omnia veneficia valentissima fore arbitrabantur; cujusmodi remedii genera Græcis ἀλεξίκακα à depellendis malis, Latinis verò à præbendo, ut sint tuti, qui id in collo gerunt, *præbia*, & ab amula *amuleta* dicuntur, v. Perott. *Corn. Cop.* p. 210. Amuletum enim, quasi amola ab amoliendis periculis dictum, nihil aliud erat quàm vasculi quoddam genus, quod religionis & expiandorum malorum gratiâ gestabatur; quale Plinius nobis his verbis describit: *infantibus alligatur succinum amuleti ratione formam vasculi habens.* Nimirum, ut ait *Scholiast.* Theocr. fascini vis major credebatur in tenera atque imbecilla, ἢ μάλιστα παῖδας. Vales. *de sacr. Phil.* c. 68. dicit, superstitiosum hunc esse timorem, ex stulta vulgi opinione profectum, fascinationisque nomen nullum naturalem morbum significare, sed superstitionem vanam, ex vulgari natam opinione. Verùm Plutar. l. 5. *Quæst. Conviv.* 7. hanc opinionem probabilem reddere fatagit. Causas affert infirmitatem & humiditatem infantum, quibus facilè corpus convertitur in deterius. Consentit in hoc Alex. quoque Aphrod. l. 2. *Problem* 54. Si Plinio credimus, sunt in terra Africa familiæ voce & linguâ effascinantes, quæ si impensiùs fortè laudaverint, pulchras arbores, segetes lætiores, infantes amœniores, emoriantur repentè necesse est. Verumenimvero hanc disputationem jam nostram non faciemus. Sufficit hoc loco annotasse antiquam Veterum superstitionem. Quænam in istiusmodi amuletis remedia habuerint inclusa, de eo v. Henr. Salm. *ad Pancirol. p.* 1. *tit.* 43.

II. *Pueritia* usque ad annum 13. *pallium* gerebat. Quod quia veluti alas haberet *aliculam chlamydem* in commum vocatum, testis est Ferrar. p. 2. l. 3. c. 1. *de Re Vest.* Meminit ejus Sueton. in *Tiber.* c. 6. *Munera, quibus à Pompeji sorore in Sicilia donatus est, chlamys & fibula, item bullæ aureæ durant, ostenduntur que adhuc Bajis.* Cujacius l. 10. *Observ.* c. 18. breves togas Aliculas interpretatur, ex Martial. auctoritate, qui quam brumæ diebus Aliculam missam dicebat ab Vmbro, eandem alicubi brevem togam appellat *l.* 10. *ep.* 14. Verùm si Ferrario & Velio Longo de orthographia credimus, qui Aliculam, quòd alas humeris injecta contineat, dictam contendunt, utique non toga, quippe quæ rotunda & clausa alas habere non poterat, neque juxta Hottomannum manicata tunica dici potest, sed proprio vocabulo chlamys, v. Ferrar. hac de sent. *l.* 2. Pancirol. *p.* 1. *tit.* 43.

III. Exacta hac ætate *Prætextam* sumebant, quam & *togam puerilem* dictam testis est Laz. *l.* 8. *c.* 2. Forma ejus hæc erat: Vestis scil. oblonga seu talaris, sine manicis, cujus ora & circuitus purpurâ prætexebatur, quæque supra humerum dextrum fibulâ adstringebatur, totumque sinistrum latus obtegebat, v. Pancirol. *tit.* 43. *p.* 1. Materia erat ex serici genere aliquo, Sigon. *l.* 8. *c.* 2. Græcis dicebatur περιπόρφυρος, id est, *circumquaque purpuram habens.* Sicuti Latinis propterea etiam præ-

* Plaut. *Mil. Glor.* Act. 5. Sc. 1.

prætexta, quòd in extremitatibus & limbis purpuram prætextam seu circumtextam haberet instar fimbriarum. A Origo ejus erat à Tarquinio Prisco, quinto à Romulo. Hic filium suum annos natum 14. quòd hostem manu percusserat, pro concione laudavit, & bullà aureà prætextâque donavit, Macrob. l. 2. *Saturn.* c. 6. Inde deductus mos, ut prætexta in usum puerorum nobilium usurparetur. Quamquam non eadem omnium. Idem enim Priscus, teste Macrob. *l. c.* cultum ingenuorum inter præcipua duxit, instituitque, ut Patritii bulla aurea cum toga, cui purpura prætexta, uterentur, duntaxat illi, quorum patres curulem gesserant Magistratum: B cæteris autem, ut prætexta tantùm uterentur indultum, sed usque ad eos, quorum parentes stipendia justa meruissent. Libertinis verò nullo jure, * nisi eorum filiis. Qua de causa v. idem *l. c.* Et hoc erat pro majestate Ordinis Patritii, quo à Plebe in ipsa statim pueritia distinguebantur, Alex. ab Alex. *l. 5. c.* 18. meretur hac de re legi Henr. Salm. *in Pancirol.* item Sigon. l. 8. *Reip. Rom.* c. 2.

IV. Eodem Tarquinii instituto *Bulla* in collis puerorum suspendi solebat, quod in eadem prætexta *ornamentum pueritiæ*, *indicium atque insigne fortunæ* fuisse, ait Tullius *in Verrem.* C Ingenuis aurea, libertinis verò scortea dabatur, Plut. *Problem.* c. 101. Ascon. 3. *in Verrem.* Ex quo illud Juvenal. *Sat.* 5.

* *Vel nodus tantùm aut signum de paupere loro.*

Cur ante pectus suspensum sit, tradit Sigon. *l.* 9. *c.* 13. *ut bullam*, inquiens, *inspicientes in prima illa ætate, ita demum se homines esse meminissent.* Hinc etiam repræsentabat cordis figuram, Macrob. l. 1. *Saturn.* c. 6. Nonnulli ἀπὸ τῆς βουλῆς, vocis significationem secuti, ideò datam pueris gestandam dicunt, D quòd ætas ea alterius consilio sit regenda, quod autem *Perott. Corn. Cop.* plenum esse censet insaniæ, bullam ad similitudinem ejus bollæ, quæ spiritu in aqua excitatur, pueris appensam scribens, ut non immemores illius, quod vulgò dici solet, forent, *Homo bulla.*

V. Has bullas puberes jam facti Penatibus ac Laribus consecrabant: non secus ac Servi catenas è servitute liberati, Gladiatores gladios, Equites lanceas, & qui erepti fuerant ex aliquo ingenti periculo anathemata sua Servatori deo. Spectat huc illud Persii *Sat.* 5. E

Cùm primùm pavido custos mihi purpura cessit,
Bullaque succinctis Laribus donata pependit.

Prætextam quoque deponebant, & *togam* induebant, quæ discriminis ergo tribus nominibus insigniebatur. (1) *Virilis*, quòd qui eam sumerent, ex ephebis transscriberentur in viros. (2) *Pura*, quòd tota alba esset, nihil purpuræ admixtum habens. (3) *Libera*, quia ephebi tum primùm è magisterio excedebant, & ut loquitur Persius *Purpuræ custodiam exibant.* F Hinc toga pura pro ipsa adolescentia nonnunquam ponitur, ut quando scribit Cic. ep. 8. *ad Att.* l. 7. *Habebamus autem in manibus Antonii concionem, habitam 10. Kal. Jan. in qua erat accusatio Pompeji usque a toga pura.* Quo autem ætatis anno sumta sit, dissentiunt Auctores, v. Salm. *ad Pancirol. tit.* 43. plerumque tamen post pubertatem, & quidem ipso Tyrocinii die, quo à parentibus in Capitolium ducebantur, ibique virilem togam accipiebant, quod multis exemplis probat Sigon. l. 3. *de Judic.* c. 18. Eodem quoque anno modestiæ ac pudoris ostentandi ergo brachium extra togam exserere ipsos fuisse prohibitos, auctor est Turneb. l. 7. *Adversf.* hinc Seneca *Declam.* 5. *Apud Patres nostros, qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabatur, brachium extra togam exserere.* Et Cic. *pro Cælio: Nobis quidem olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus, ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur.*

VI. Puellarum ac virginum vestitus hic erat. (1.) Crinibus posituque comarum discernebantur à matronis. Matronarum enim capillus in duas partes æqualiter discriminatus discrimen quoddam Græcis διάκρισιν faciebat; virgines verò & cirratæ erant & crinem in vertice contumulatum & colligatum gerebant absque ulla διακρίσει. Tertull. *de Virginibus velandis: Simulque se mulieres intellexerunt, vertunt capillum & acu lasciviore comam sibi inferunt, crinibus à fronte divisis, apertam professæ mulierositatem.* Sic *cirratas fœminas* dicit Ammian. *l.* 14. & intelligit innuptas, uti colligo ex Lipf. *in l.* 3. *Annal.* Crinibus his seu pexis seu flexis ornamenti gratià *vittas* additas, quæ crinibus innecti solebant, ne diffluerent, easque alias nuptarum, alias virginum fuisse, præter Turneb. declarat Val. Flaccus l. 8. *Argon.*

Ultima virgineis tum flens dedit oscula vittis.

Hinc à vinciendo etiam dicebantur, teste Isidoro aliisque. (2) Zonà utebantur, ἀπὸ τοῦ ζωννύειν, id est, *cingendo*, sic dicta: unde & εὔζωνοι dicuntur à Poëtis. Propria licèt mulierum esset, virgines tamen etiam eà tanquam propugnaculo & tegmine pudoris usas, auctor est Al. Sardus *l.* 1. *c.* 19. item Kornmannus *de Virginitate* c. 100. hinc solvere zonam pro eo, quod est virginitatem eripere. (3) *Supparum* gestare solitæ sunt, cujus meminit Alex. ab Alex. *l. 5. c.* 18. Variæ variorum de hoc indumento Auctorum sententiæ. Nonnullæ vestem interpretantur puellarem, eandemque esse existimant cum ea, quæ & subucula & camisia dici aliàs solet: aliæ autem, inter quas Varronis l. 4. *de L. L.* dicunt esse genus togæ levis & angustæ, quòd suprà induatur: quemadmodum subucula, quæ subtus. Arridet hæc sententia præ cæteris Ferrar. l. 3. *de Re Vest.* c. 20. (4) Prætextam quoque induebant. Quem habitum utrique sexui communem fuisse, præter Ascon. Pedian. Cicero 3. *in Verr.* expressis his verbis docet: *Eripies igitur pupillæ togam prætextam, detrahes ornamenta non solùm fortunæ, sed etiam ingenuitatis.* Quam tamen quemadmodum die Tyrocinii à pueris, sic à puellis quoque nuptiarum die depositam ex Festo exploratum habemus: *Nubentibus depositis prætextis, à multitudine puerorum, obscœna clamabantur.* De mulierum vestitu in Dissertatione prima dictum est.

DISSERTATIO IV.

DE

FACULTATIBUS.

CAPUT I.

Summaria.

Nomen facultatis. Definitio. Divisio. Agriculturæ studium. Tribus rustica. Exempla insignium agricolarum. Pœna ob agrum neglectum. Privilegia rusticorum. Honor vitæ rusticæ. Festa rusticalia. Pecuaria. Villæ. Pecunia: Commutatio. Materia. Signa. Species Pecuniæ. Æs, Aurum, Argentum signatum, factum, non factum. Agricultura secundùm naturam. Mercatura.

I. QUod humano corpori ministerium nervi, idem rei domesticæ præbent facultates. Tolle nervos ex corpore, & immotum jacebit corpus, tolle ex domo facultates, & pœnitendos in re familiari ludos dabis. Quemadmodum enim nervi prima in corpore animalis sensus motusque sunt instrumenta, ejusque actionis etiam causæ, ut Physici loquuntur, ita quoque facultates domestici regiminis membra æquabili quodam tenore conservant. Quod secum reputans Aristoteles haud immeritò alteram benè constitutæ domus partem posuit facultates, l. 1. *Oecon.* c. 2. *Civibus enim facultates & copiæ rei familiaris suppetant necesse est*, l. 7. *Pol.* c. 9. *ut frugaliter & temperanter vivere possint*, l. 2. *Pol.* c. 6. Hanc pertractare nunc animo decretum, cùm primam partem tres priores Dissertationes absolverint.

II. Atque ut rem quod ajunt ab ovo deducamus, nomen facultatis primò notandum videtur. Derivationem à facilitate accepisse Festus auctor est, & Perottus inquit: *Facultas propriè facilitatem agendi significat, quoniam cùm divites sumus facilè quæ volumus agimus.* Unde Petronius:

Quisquis habet nummos securâ navigat aurâ,
Fortunamque suo temperat arbitrio.
Multa loquor, quidvis nummis præsentibus opta,
Et veniet; clausum possidet arca Jovem.

Hac de sententia nec abludit Coro. Fronto, facultas, inquiens, locupletis facilitas artificis est, itaque dives facultatem habet, multa l. emendi, l. redimendi, artifex opera perficiendi facilitatem. In plurali notat nervum, quem vocamus rerum gerendarum, seu copiam rei familiaris. Sic Liv. *l.* 2. *c.* 16. de P. Valerio: *Moritur gloria ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumtus deesset, publicè est elatus.* Græci accuratè exprimunt χρήματα ἢ κτήματα, quæ utensilia & instrumenta ad colendum agrum necessaria, pecuniæ itidem, possessionesque exprimuntur, quam significationem nos hoc loco apprehendimus.

III. Definitionem facultatum seu possessionum quod attinet, sic cum Caso dicimus, quòd sit instrumentum externum & utile hominis, vel à na-

A tura datum, vel comparatum industriâ, quo ad beatam efficiendam domum paterfamilias utitur, in *Th. Oecon. ad Arist. l.* 1. *c.* 2. Qualem quoque definitionem ferè formavit Reyh. in *Ep. Oecon.* th. 29. Possessio, inquit, est instrumentum domesticum, quo paterfamilias utitur cùm ad vivendum, tùm ad commodè vivendum. Aristoteles breviùs: Possessio est multitudo instrumentorum domesticorum & civilium, l. 1. *Pol. c.* 9. Cui Seybot. causam adjicit finalem, quod sint instrumenta ad vitam, *Doct. Oecon.* c. 6.

IV. Definitio, quam ex Caso jam adduximos, distinctionem quoque in se continet, facultates

B nempe dispescit 1. in eas quæ à natura dantur. 2. quæ comparantur industria. Primum quod concernit, facultates à natura datæ Romanis præcipuè constiterunt in agrorum pecorumque possessionibus; Secundum verò quod attinet, facultates industriâ comparatæ plurimæ & diversæ quidem fuerunt, ex quibus hoc tamen loco pecuriam potissimùm tangemus. Primò, adspirante supremo Numine, de agrorum pecorumque possessione sumus disserturi.

V. Verè loquitur Phocylides apud Stobæum,

C

Χρῄζων πλούτου μελέτην ἔχε πίονος ἀγροῦ,
Ἀγρὸν γάρ τε λέγουσιν Ἀμαλθείας κέρας εἶναι.

Hinc Veterum suffragiis Plutus deus divitiarum è Cerere & Jasone natus esse dicitur, quoniam, ut Poëta antè dixit, opes è prædiorum proventu & agricolarum industria nascuntur, Jasonque pater ejus nominatus ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι *à medendo*, quia Ceres laboranti mortalium inopiæ subvenire credebatur, Nat. Com. *l.* 2. *c.* 10. Optimè ergo suis consulet rebus paterfamilias, si hoc agriculturæ studio familiam sustentare studebit. Vera

D namque est sententia Aristotelis, quæ alimenti rationem oportere primam habere suadet 7. *Pol.* c. 8. Quare justè reprehensus architectus Dinocrates ab Alexandro M. qui in condenda urbe Alexandria, quam in Athoæ io altissimi montis specula collocari suadebat, rationem alimoniæ non perpendisset, Plut. in *Alex.* Nicol. in *Dissert.* l. 1. c. 1. Quod nec olim Areades cogitasse, qui montibus cunctas appofuere suas urbes, asserit Dion. Halic. Nec Majores nostri id consideravere in occupandis altissimis jugis, quorum ædificationem meritò improbavit Carolus V. Imperator, Chytr. in

E *Orat. fun. Car. V.* Neque Turcæ, qui utilissimum illud agriculturæ studium valde negligunt, & quamvis Turcicus Imperator amplissimas regiones easque multis locis fertilissimas habeat, in magna tamen annonæ caritate vivere quàm agrum colere malunt, Berneg. *ad Tac. Germ. quæst.* 17. De Thracibus refert Herodotus eos contemtissimos agricolas habere, *l.* 5. *c.* 6. & Ægyptiis nonnullis nullam hujus artis esse curam ait idem *l.* 2. *c.* 41. quod de Scythis etiam dicit Justin. *l.* 2. *c.* 2. Neque facimus cum Bodino, qui sterilem & arenosum locum civitatibus con-

F stituendis, quàm uberem glebam, consultiorem existimat l. 5. *de Rep.* num. 18.

VI. Meliùs Romani, quid è re sua erat, noverant: hi quicquid unqoam divitiarum possedere, ex agriculturæ studio ferè collegerunt. Romulum si consideramus, duo tantùm ingenuis reliquisse studia, rem militarem, ac rusticam, invenimus, in pace omnes assuefaciens, ut ruri manentes incumberent operi, Dionys. Hal. *l.* 2. p. 98. Liv. *l.* 1. Cujus vestigia hac in parte pressit Numa Pomp. Populum Rom. ad agriculturam & pacis & honestatis studium traducens, ita quidem, ut

ut solertes homines in ea re præmiis excitarit, ignavos autem ignominiæ metu deterruerit, Plut. in *Numa*. Neque deflexit ab antecessoribus suis Ancus Martius, qui diligentes colonos laudabat, malos prædiorum suorum curatores objurgans ut cives nequaquam stabiles, Dion. Halic. *l.* 3. p. 577. Quæ exhortationes tanto hujus studii amore inflammarunt Romanos, ut non tantùm agros Romam circumjacentes, sed toto in Latio & Italia sitos coluerint. Testatur hoc Livius, cùm scribit, *Posthumium Consulem ad agrum publicum à privato dirimendum in Campaniam missum, cujus ingentem modum possidere privatos paulatim proferendo fines constabat*, *l.* 42. Nam & T. Quintium Patritium virum agrum in agro Tusculano coluisse, & Sp. Ligustinum civem Romanum in tribu Crustumium in Sabinis habitasse, apud eundem *l.* 42. est videre. Ciceronem quoque in Campania Villas suas habuisse Puteolos, Cumanum, &c. auctor est Buno *ad Cluv. l.* 3. *c.* 29. in *Not.* Suffragatur huic sententiæ ipse Tullius in *Agraria* scribens, Campanum agrum coli & possideri à Romana plebe, modestissima aratorum. Neque verò in Italia tantùm à cive Romano hoc studium exercitum est, ipsa Sicilia, Gallia, aliæque Provinciæ arantem viderunt. Unde dixit Cic. *in Verrem*, Siciliam cives Romanos partim eum quæstu compendioque dimittere, partim retinere, ut arare, pascere, negotiari libeat, ut denique sedes ac domicilium collocare: & in *Fontejana*, referta est Gallia civium Romanorum, negotiatorum colonorum, publicanorum, aratorum pecuariorum numero. Consule Sigon. *de J. C. R.* l. 1. c. 3.

VII. Quæ causa mihi exstitisse videtur, quòd rusticæ tribus longè plures quàm urbanæ fuerint. Urbanæ quidem quatuor fuerunt, rusticæ à Servio Tullio institutæ 15. quibus subsequenti tempore 16. adjectæ fuerunt, & hic tribuum numerus usque ad extrema Reipublicæ tempora perduravit, v. Rosin. *l.* 5. *c.* 15. Sig. l. 1. *de J. C. R.* c. 3. Tribus autem rusticæ urbanis longè fuerunt honoratiores. Quicunque enim tribu movebantur, aut ex honestiori in sequiorem tribum migrare cogebantur, ex rustica in urbanam veniebant. Nobiliores autem rusticas urbanis esse habitas probat Marcell. Donat. in *Diluc. in Liv. l.* 24. Quod etiam Plinius laudes agriculturæ narrans demonstrat, cùm ait: *Jam distinctio honosque civitatis non aliunde erat rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura habebant, urbanæ verò in quas transferri ignominiæ esset, desidiæ probro.* Et Varro *de Re R.* inquit: *Non sine causa viri magni Majores nostri rusticos Rom. præponebant urbanis, ut ruri autem qui in villa vivunt ignaviores quàm qui in agris versantur in opere aliquo faciendo, sic qui in oppido sederent, quàm qui rura incolerent, desidiores putabant.* Plura conscripsit hac de re Sig. l. 1. *de J. C. R.* c. 3. & Rosin. *lib.* 6. *cap.* 15.

VIII. Summum hoc agriculturæ studium suo clarissimi viri exemplo etiam comprobant; quamvis enim familiam ad opera rustica peragenda alerent, manu tamen sua stivam apprehendere non erubuerunt. De Catone dicitur, quòd magnus Orator, magnus Senator, magnus Imperator, bonus agricola & rusticus fuerit, Toloz. l. 4. *de Rep.* Marius serò Vrbem vidit, ante in villa agri Arpinatis Cirræatone vitam antiquæ Romanorum educationi similem egit, Plut. in *Vita* c. 3. Syllam quoque Dictatorem deposita potestate in villam recessisse, ibique operibus rusticis vacasse, auctor est App. Alex. l. 1. *Belli Civil.* De Scipione, Seneca *ep.* 87. In hoc agello ille Carthaginis horror, cui Roma debet quòd tantùm semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum, exercebat enim opere se, terramque, ut mos fuit Priscis, subigebat. Idem à Valer. Corv. factitatum, qui sexies Consul fuit, tradit Val. Max *l.* 8. *c.* 14. Cùm itaque semper operibus rusticis adeo intenti viverent, factum sæpe est, ut ab aratro quidam ad Consulatum accerserentur. *Cincinnato quatuor sua jugera aranti Viator attulit dictaturam, & quidem ut traditur nudo plenoque pulveris etiamnum ore*, Plin. *l.* 18. *c.* 3. Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 11. Colum. in *Præf. l.* 1. Dion. Hal. *l.* 10. De hoc Persius*:

—— Sulcoque terens dentalia Quinti,
Quum trepida ante boves Dictaturum induit uxor3
Et tua aratra domum lictor tulit.

Obiter hic notamus, Viatores hoc loco dici, qui Proceres civitatis in agris commorantes à villis in Senatum convocarunt, etsi interdum alia etiam obierint muna, quæ hic tangere nostri non est instituti. De his Festus. Viatores appellati, qui Magistratibus apparent eo, quia initio omnium tribuum cùm agri in propinquo erant Urbis, atque assiduè homines rusticabantur, crebrior eorum opera in via erat, quàm Vrbe, quod ex agris plerumque homines vocabantur à Magistratibus. Quam antea sortem expertus erat Ciocinnatus, ea quoque beavit Serranum, quem serentem invenerunt dati honores, ut Plin. *d. l.* loqui amat. Et quid alios, Curium, Regulum, Varronem, Fabricium, &c. laureata maou vomerem versantes commemorem? de quibus ita Tullius *pro Roscio: Næ tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cùm ab aratro accersebantur, qui Consules fierent: etenim qui præesse agro colendo vitium putes, profectò illum Attilium, quem sua manu spargentem semen, qui missi erant, convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum judicares. At Hercule Majores nostri longè aliter & de illo & de cæteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima tenuissimaque Republica maximam & florentissimam nobis reliquerunt: suos enim agros studiosè colebant, alienos non appetebant.*

IX. Hæc circa agrum industria apud alias quoque Gentes valde obtinuit. Cyrus agrum ipse sibi conserebat, arboresque sua manu satas demetiebatur, unde Xenophon de eo testante Tullio dixit: Nihil sibi tam regale videri quàm studium agri colendi. De Laerte Homerus, quòd senectutis molestiam agro colendo absterserit, quo in opere Ulysses ipsum ex tot annorum exsilio rediens invenit. Eodem opere intenti fuerunt Attalus, Col. *l.* 1. *c.* 1. Hiero, Philometor, Archelaus, Xenophon, Pœnus Mago, & alii, de quibus Plin. *l.* 18. *c.* 3. Sceptrum Polonicum etiam priscis seculis Piasto agricolæ delatum reliquit Kirchn. in *Disp. Pol.* 13. & quis ignorat Primislaum à ferrea mensa, hoc est, à vomere, in quo prandebat, ad solium & regnum accitum Bohemorum, Sylv. *Hist. Boh.* c. 6. Sed ne extra oleas vagemur, redeamus ad Romanorum agricolas.

X. Qui uti strenuè agriculturæ dediti erant, ita illos qui contemnebant, vel negligebant etiam, mulctare soliti sunt. Id cùm aliorum exempla demonstrant, tùm maximè P. Nasicæ, de quo Valerius ait: *Cùm Ædilitatem Curulem adolescens peteret, manumque cujusdam opere rustico duratam more candidatorum tenaciùs apprehendisset, joci causâ interrogavit eum, num manibus solitus esset ambulare;*

* Sat. 1. ℣. 73.

bulare; quod dictam à circumstantibus exceptum ad populum manavit, & causam repulsæ Scipioni attulit. Omnes namque rusticæ tribus paupertatem sibi ab eo exprobratam judicantes iram suam adversus contumeliosam ejus urbanitatem distrinxerant. Similem in modum negligentia hujus studii pœnæ subjecta fuit. Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curaverat, neque purgaverat, censoriâ virgulâ notabatur, Agell. *l.* 4. *c.* 12. Plin. *d. l.* Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 11. Perpetuæ enim inscriptum erat memoriæ quid damni caritas illa annonæ, & in cultis agris per secessionem plebis in montem sacrum exorta Reipublicæ intulerat. Eadem annonæ caritas ne facilè iterum metuenda esset, hoc providerunt instituto, quo octo dies culturæ agrorum impendebant, nonum tantummodo urbanis rebus & nundinis destinantes, Macrob. l. 1. *Sat.* c. 16. Dionys. *l.* 2. & *l.* 7. Plut. in *Cor.* & *Probl.* c. 40. ubi tunc necessaria emebant, leges accipiebant, quæ trinuodino die propositæ in tanta celebritate à singulis atque universis facilè cognosci poterant, Laz. *Comm. Reip. Rom.* l. 11. c. 1. Hinc Appianus scribit, Tib. Gracchum rusticos ad comitia evocasse, sed eos colligendis æstate fructibus non affuisse.

XI. Qua ratione tot privilegia & immunitates agricolis concessa, de quibus Plato in *d. tit. C. de Agric.* Ne quis rusticum ab opere avocaret, sed io securitate vivere pateretur, *l.* 2. *ff. de nund. c.* 1. *C. de agric.* Syrac. *c.* 39. & ideo sancta rusticitas dicta, quod inviolabilis non modò pacis, sed etiam belli tempore esse debeat, Cam. *H. S.* l. 1. c. 5. Refert Arrianus l. 2. *Rer. Ind.* nefas fuisse hac in gente agrum vastare aut bello capere: *Reliqui*, inquit, *bellum inter so gerunt seseque mutuò interficiunt; ipsi juxta eos tranquillè, aut arationi, vel frondationi, vel messi vacant*: quod confirmat Strabo *Geogr.* l. 15. Idem Fridericus II. Mandato suo, quod *ia Cod. Just. sab tit. quod res pign. obl. poss.* Verba ejus ita babeot: *Agricultores, & circa rusticitatem occupati, dum villis insident, & agros colunt, securi sint quacunque parte terrarum, ita ut nullus inveniatur tam audax, qui personas, vel boves, vel agrorum instrumenta, aut si quid aliud sit quod ad operam rusticalem pertinet, invadere, capere, aut violenter auferre præsumat*, &c. Plura suppeditat Cam. *Hor. Subc.* l. 1. c. 5. Ex quibus omnibus satis clarè patescit indefessus ille Gentium, præsertim Romanorum, io agriculturam ardor.

XII. Honorem tantum Reipublicæ Proceres vitæ rusticæ habere consueverant, ut nomina inde sibi deducere maximæ judicarint gloriæ. Fecerunt hoc Pisones, Plin. *l.* 18. *c.* 3. Cicerones & Lentuli, idem *ib.* Alex. ab Alex. *l.* 1. *c.* 9. Plut. in *Cic.* Fabii, quos tamen ab Hercule nomen trahere docet Fest. *l.* 6. Lactucini, Plin. *l.* 19. *c.* 4. & Diod. Sic. *l.* 2. Hortensii, Alex. ab Alex. *d. l.* Pilumni, Plio. *d. l.* Serv. *ia l.* 9. *Æn.* Serrani, Quint. *l.* 1. *c.* 8. Gell. *l.* 15. *c.* 18. Suilli, Plut. in *Vita Pablic.* Bubulci, Plut. *ib. c.* 2. Caprarii, Varro *de Re R.* l. 1. c. 1. Porcii, idem *ib.* Ovinii, idem *ib.* Equitii ac Tauri, idem *ibid.* Tauri triumphatoris meminit etiam Suet. in *Nerone* c. 35. Atque Caligulam idcirco filio suo Cn. Julio Agricolæ cognomen velut honorificum imposuisse, quod ipse gloriâ rusticationis admodum delectaretur, apud Senecam *l.* 2. *c.* 20. est videre. Huc pertinet illud Catonis lib. *de Re R. Bonum*, inquit, *virum cùm laudabant, ita laudabant bonum agricolam, bonum colonum.* Quio imò beatum prædicat illum Romanæ fidicen lyræ *Epod. lib. Od.* 2.

—— qui procul negotiis
Paterna rura bobus exercet suis.

Et Tullius *de Senect.* ait: *Haud scio, an ulla vita beatior esse possit, neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione & saturitate, copiaque rerum omnium, quæ ad victum hominum, cultumque etiam pertinent.*

XIII. Rectè tamen ex parte senserunt Gentiles frustra omnem in agris colendis atteri operam, nisi hanc divina secundet benedictio. Hac re commoti Romani diversa deorum honoribus sacrarunt festa rustica, quibus largam agrariæ pecuariæque rei copiam deos exorarent, vel pro largè suppeditatis proventibus iisdem gratias agerent. Ejusmodi fuerunt Ambarvalia, Floralia, Paganalia, Palilia, Robigalia, &c. Ambarvalia fiebant XI. Cal. Maj. & VIII. Cal. Aug. lustrandi segetes, & deos in eorum fœcunditatem inclinandi ergo. Peracta autem hoc modo: Victimas, taurum videlicet, suem, & ovem, maturis frugibus circum arva ducebant; omnes inde clamantes subsequebantur, quorum unus querna decoratus fronde eleganti & sonora voce in Cereris laudes assurgebat; io iisdem vinum & lac libabatur, porca consecrabatur, priusquam frugibus falcem immitterent. Sacrum hoc benè depingit Virgilius *Georg.* 1.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos & miti dilue Baccho:
Terque novas circum felix eat hostia fruges:
Omnis quam chorus & socii comitantur ovantes,
Et Cererem clamore vocent ia tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponit aristis,
Quàm Cereri torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos & carmina dicat.

Preces, quas pro incolumitate frugum hoc in festo fuderint, Ovidius 1. *Fast.* reliquit, v. Alex. ab Alex. *l.* 3. *c.* 12. & Ros. *l.* 4. c. 17. Floralia à Flora nobili scorto dicta, (quæ opibus abundans Populum Romanum hæredem constituerat) sacra erant Sibyllæ oraculis instituta, ut omnia benè deflorescerent, & ad justam perfectionem fructus pervenirent, IV. Cal. Maj. celebrata, quorum celebrationem prolixiùs dabit Varro l. *de Re R.* Macrob. *l.* 1. *c.* 4. Lactant. *l.* 1. *c.* 20. Plin. *l.* 18. *c.* 29. Aug. *de C. D.* l. 4. c. 8. & l. 6. c. 7. Paganalia erant, in quibus solenni pompa circumire atque lustrare pagum, & liba quotannis deorum aris inferre solebant. Auctor horum fuit Serv. Tull. teste Dion. Halic. *l.* 4. De illis Ovidius *Fast.* 1.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum, Tellusque Ceresque
Farre suo gravidæ, visceribusque suis.

Palilia à Pale Pastorum dea denominationem traxerunt, cum in finem ordinata, ut pro felici pecoris partu sacrificarent. Adhibuerunt ibi libum ex milio, lacte & sapa confectum; quique alii ritus usurpati fuerint, Fastorum Scriptor cecinit *. Diem Palilis sacrum Romæ Vrbis natalem fuisse consignavit Eusebius. Robigalia Numæ debent ori-

* Lib. 4. *Fast.* ℣. 743. & seq.

originem, eam ob causam inventa, ne rubigo, uredo, grandoque fruges consumeret, Plin. *l.* 18. *c.* 29. His Romani solemnitatibus deorum favorem agris suis emendicare studebant.

XIV. Proxima huic agrorum curæ erat cura rei pecuariæ, *quâ* Romani *à mansuetis animalibus gregibus & armentis victum quærebant*, Cas. *p.* 68. Hæc multis jam seculis ante Romæ incunabula ab Italiæ incolis exculta fuit, quorum omnes ferè potentiores boum copia censebantur, quibusque ipsis vitio non vertebatur boum armenta oviumque greges protinus agere, inde Herculem ab ultima Hesperia huc boves egisse fert fama. Notumque est de Euandro Rege, quòd cùm ejus hospitio profugus Æneas succederet passim pecorum errantes greges fuerit conspicatus. Traxit ab hoc pecorum studio Italia nomen suum: nam veteri Lingua boves Italos vocarunt, unde & vitulis nomen remansit, Ferrar. *Prol.* 5. Non poterat Æneæ progenies hujus studii summam non habere rationem, cujus non solùm ipsa, quam inhabitabat, terra eam admonebat, verùm & multivarium inde proveniens emolumentum. Persequebantur hoc omni opera, & non omnino vanum esse illud de arietis aureo vellere figmentum experiebantur: nam varias exinde colligebant opes. Nec id dissimulabant, quippe qui oves & divitias sub uno *opum* nomine significabant. Ex qua appellatione opicerdæ etiam, & opilioois nomen deductum est, uti notat Taubm. *ad Plaut. Trin.* 2. *p.* 466. ubi addit Græcis similiter πολύμηλον ad verbum esse opulentum. Spectat huc mos ille antiquus, quo mulctatio non nisi ovium boumque impendio dicebatur, ut ait Plin. *l.* 18. *c.* 3. id quod Dalechampius *ad hunc locum* ulteriùs sic explicat: Maxima mulcta, inquit, non plus 30. bobus & duabus ovibus fuit, minima ove una. Bos centum assibus æstimabatur: ovis decem. Romani Reges homicidii convictos ariete mulctabant, qui supplicando diis immolaretur, unde dicta sunt supplicia. Quod sanè satis vile fuit supplicium, quale illi innumeris ferè vicibus subire potuerunt, quibus cum Cajo Cæcilio Claudio Isidoro juga boum 3600. reliqui pecoris 2507000. fuerunt, de quo Plin. *l.* 33. *c.* 10. Et hæc pro ratione promissi breviter de re pecuaria.

XV. Commodum hîc quædam de Villis subnectere, quas in agrariæ & pecuariæ rei majorem commoditatem exstruxere Romani. Hæ erant domus extra Vrbem exstructæ, quæ non tantùm pecora armentaque recipere possent, sed etiam omnis generis artifices ac familiam. Dictæ, ut Varro l. 1. *de Re R.* vult, quòd à villico in eas collecti convehantur fructus, & evehantur iterum, quando veneunt. Tres villæ hujus erant partes, una pars elegantior, quam ipsi domini inhabitabant, tabulis exornata; ut Varro auctor est, quæ Prætorium quoque appellabatur. Hujusmodi fuerunt Pompeji Firmianum, Tullii Tusculanum, & Academia. Huc pertinet illud Ælii Spartiani in *Hadr. Tiburtinam*, inquit, *Villam mirificè exædificavit, ita ut in ea & Provinciarum, & locorum celeberrima nomina inscriberet, veluti Lyceum, Prytaneum, Academiam, Canopum, Tempe, &c. vocaret.* De Marii Villa his verbis Plut. in *Vita*, Villam in Misenensi amœniùs & molliùs exstructam possidebat, quàm deceret virum militarem, & tot bellorum victorem. Eam ajunt clɔ. LXXV. denariûm emisse Corneliam, nec multò post L. Lucullum quingentis millibus denariûm & ducentis, Lips. *ad Tac. Ann. l.* 6. Ædificia verò hæc voluptuaria & amœnitatis gratiâ exstructa, in qua sui colligendi causâ secedebant, dicebantur aliàs Diætæ Romanis, Græcis Zetæ, ut constat ex Lamprid. in *Heliog.* Briss. *l.* 13. Secunda villæ para erat, in qua pecora custodiebantur, & familia servique habitabant, qui opera faciebant rustica; hanc indicant Poëtæ, Horatius lib. 2. *Serm.* Sat. 3.

Si vacuum tepido cepisset villula tecto.

Et Martialis *lib.* 1. *epigr.* 56.

Pinguis inæquales onerat cui villica mensas.

Quibus Ciceronis illud adjicimus villulam sordidam & valde pusillam nominantis, l. 18. in *Ep. ad Att.* Tertia pars erat locus, ubi fructus fundorum ac reditus decimæque reponebantur. Hoc modo Cic. l. 1. 10. ep. *ad Att.* accipit: Cùm Piliæ nostræ villam ad Lucrinum villicosque Procuratores tradidissem, & Plin. *l.* 18. Modus hic probatur ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Encomia quarundam villarum præbent Auctores. Sic agri Laurentini villam describit Plin. *l.* 2. *ep.* 17. Tusculanam, idem *l.* 5. *ep.* 6. Tiburtinam Manlii Vop. Stat. 1. *Sylv.* Verùm sufficiat jam pro ratione nostri instituti de Romanorum facultatibus ex natura tractasse; restat, ut facultates industriâ conquisitas curiosiori oculo indagemus.

XVI. Constiterunt illæ potissimùm in pecunia. Hanc antequam in specie aggrediamur, priùs quædam in genere præmittenda esse censemus. Definitio ejus hunc in modum proponi solet, quòd sit instrumentum œconomicum, quo sibi ex venditione superfluorum comparato in coëmendis necessariis paterfamilias utitur, Reih. in *Ep. Oecon.* th. 58. Vel ita, quòd sit instrumentum commutationis & contractus, propterea in usu non in cista reponenda, cùm omnis instrumenti essentia consistat in usu, Seybot. *Man. Phil. doct. œcon.* c. 6. th. 11. Quò collimat Arist. *l.* 2. *c.* 5. Ὅλως τὸ πλουτεῖν ἐστὶν ἐν τῷ χρῆσθαι μᾶλλον ἢ ἐν τῷ κτῆσθαι.

XVII. Non immeritò hîc quæstio moveri potest, an pecuniæ inter veras divitias censeri queant? Ex Liebenthalii sententia *Exerc. Pol.* 3. *quæst.* 11. negat hoc Aristoteles *Pol.* c. 8. 9. l. 1. hac hypothesi, quòd illæ demum sint veræ divitiæ, quæ possessorem suum fame interire non sinant; Atqui pecuniam tale quid non esse; E. nec divitiarum titulo esse insigniendam. Minorem probat exemplo Midæ, qui precatus quicquid attingeret in aurum commutaretur, hujusque voti damnatus omnia quæ volebat comedere in aurum transformata miserabili inediæ morte perire sit coactus. Verùmenimvero non facilè dixerim, hanc fuisse Aristotelis mentem, quia ibi loqui videtur in respectu ad eas facultates, quæ ex natura comparantur. Namque Philosophum haut ita statuisse, ex aliis ipsius locis satis superque colligere licet. Testatur hoc l. 1. *Rhet.* c. 5. Inter divitiarum partes primum pecuniæ locum attribuens: & l. 1. *ad Nicom.* c. 9. asserit: Impossibile esse, aut non facile res præclaras agere, cui bona externa non suppetant. Et quidem verè.

Ubique enim locum habet illud Demosthenis, Δεῖ δὴ τῶν χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων. Hinc experiens vir clamabat olim, Νεῦρα τῆς ἡγεμονίας τὰ χρήματα εἶναι. Et C. Cæsar dicere solebat, δύο τὰ ὄντα, ἃ τὰς δυναστείας παρασκευάζοντα, καὶ φυλάσσοντα, καὶ ἐπαυξάνοντα, στρατιώτας, καὶ χρήματα.

XVIII. Fuit tamen aliquando tempus, quo mortale genus non tàm pecuniâ quam mutuâ rerum commutatione utebatur, quæ plerumque, vel coriis boum nummorum loco, aut bobus pecudibusque, ac ferreis virgis apud Trojanos facta est, Homeri testimonio ita canentis *:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι, τίθεντο δὲ δαῖτα θάλειαν.

Unde reportabant criniti vina Pelasgi,
Æris quidam, alii fulgentis munere ferri,
At scutis alii, pars bobus mancipiisve,
Mutabant passim, & convivia læta parabant.

V. Alex. ab Alex. *l.* 4. *c.* 15. Cæl. Rhod. *l.* 23. *c.* 17. Eandem servarunt consuetudinem Indi aliquando, qui pro Græcorum, quæ illic comportatæ fuerant, rebus Indicas reposuere merces; item Armeni, Strabo *l.* 1. Scythæ, Just. *l.* 2 Seres, Amm. Marcell. l. *Hist.* 23. & Solin. *c.* 53. Romani etiam olim merces non pecuniæ interventu, nec signato ære, sed rebus commutasse scribit Alex. ab Alex. *l.* 2. De hac permutandi ratione ita Aristoteles l. 1. c. 9. *Pol. omnibus in rebus locum habet, eaque primum quidem initium duxit ex eo, quod est naturæ consentaneum, quia homines aliarum rerum majorem, aliarum minorem, quàm satis esset habebat copiam*, &c. *Neu omnis fert omnia tellus.*

XIX. Cæterùm morem illum non semper obtinuisse satis constat. Nam tempore antediluviano jam Cainum Adami filium anxiè cumulandis pecuniis studuisse tradit Joseph. *Ant. Jud.* l. 1. Fuit autem nummus introductus 1. ob faciliorem & compendiosiorem rationem faciendæ permutationis. Ea enim, quibus caremus, cùm non tam facili opera importari, nec quorum copia nobis præsto est, sine molestia exportari queant, nummus inventus est, cujus auxilio facilè legitima quædam coemtio institui potest. 2. quòd multæ reperiantur regiones sterilitate adeò laborantes, ut commutationem sustinere planè nequeant, cùm desit unde ex suis retribuant, Jacob. Martin. *Eth.* l. 2. c. 8. Sed accedamus jam ad ipsos Romanorum nummos, ita tamen, ut illorum scrinia abacosque magis inspiciamus, quàm exhauriamus. Et primò quidem de materia eorum, deinde de signo, & ultimò tandem de speciebus nummorum quorundam carptim dicemus.

XX. Materiam tripliciter distinguimus, in æneam, argenteam, & auream. Quanquam etiam Imperii infantia sequiori usi fuerint pecuniæ materiâ. Numam in congiarium Populo Romano scorteum donasse nummum auctor est Plut. in *Vita* & Alex. ab Alex. *l.* 4. *c.* 15. fuit ille ex corio bubulo confectus & antiquis temporibus valde usurpatus. Unde illud D. Hieronymi *in Ruf. Ut cùm montes aureos pollicitus fueris, ne scorteum quidem nummum de thesauris tuis proferas.* Lacedæmonii quoque scorteos habebant nummos, uti prodit Nicolaus περὶ ἐθῶν, & ex eo Stob. *Coll.* c. 42. & Sen. *de Benef.* l. 5. c. 45. ita ait: *Æs alienum habere dicitur, & qui aureos debet & qui corium formâ publicâ percussum.* Alii aliâ usi fuerunt materiâ; Syracusani stanneo nummo, Al. Sard. *l.* 1. *c.* 18. Indi nonnulli aurichalco, idem *ib.* alii aliis; quos nunc missos facimus, Romanorum monetam potissimùm explicaturi. Ea primis temporibus seu sub adolescente populo ænea erat. Unde Naso lib. 1. *Fast.*

Æra dabant olim, melius nunc omen in auro est,
Victaque concessit prisca moneta novæ.

Hoc pecuniæ genus quingentorum annorum spatio constantissimè retinebatur, Gronov. *l.* 3. *de P. V.* c. 9. Convenientius nimirum paupertati bonæ mentis sorori sacra facere, quàm luxuriæ fontes in Urbem derivare videbatur. Postmodum, cùm Romana plebs lascivire inciperet, paulatim argentum irrepebat, cùmque populus inde arceri non poterat, ingens pretium supra æs statuendo cupidini hominum fræna injecta sunt, ut à paucioribus appeteretur. Factum hoc est quinto demum ante 1. Punicum bellum anno Coss. Q. Ogulnio Gallo & Q. Fabio Maximo, 260. post excessum Servii annis, Liv. *l.* 15. Quicquid etiam sit, quod apud Sosipatrum Varroni *nummus argenteus, quem statum primum à Servio Tullio dicunt, quatuor scriptulis major quàm tunc esset*, fuisse dicatur. Quòd si autem hic nummus unquam fuit, non fuit ordinarius & communis, nec in usum venit, Gronov. *de Pec. V.* l. 2. c. 2. Sic & tres quatuorve illi, quos ostentat Savotus, non stata lege monetæ, sed privatorum libidine percussi fuerunt, quod & hodie in imperiis, & urbibus, nobilibusque familiis usu venire solet, idem *ib.*

XXI. Num Romani plumbeos etiam adhibuerint nummos, ex quibusdam Plauti locis evinci posse videtur. Sic in *Casina* Act. 2. Sc. 3.

Cui homini hodie peculi nummus non est nisi plumbeus.

Et in *Mostell.* Act. 4 Sc. 2.

Tace, sis faber, qui cudere soles plumbeos Nummos.

His adstipulantur illa Martialis loca *l.* 10. *ep.* 74.

Centum merebor plumbeos die toto.

Et *l.* 1. *ep.* 100.

Constemus tibi plumbea selibra.

Sed nusquam alibi ferè apud probatum Auctorem de hac pecuniæ materia legimus, itaque cùm rem nullius pretii describere vellent, hoc loquendi genus ipsis usurpatum esse dicimus, & cum servulo Plautino facessere jubemus fabrum cudentem plumbeos nummos.

XXII. Æ-

* Iliad. 7. ℣. 472.

XXII. Ære autem rudi Romanos usos fuisse ex Timæo Plin. *l. 55. c. 5.* reliquit, qui mos usque ad Servii Tullii tempora protractus, qui primus æs signavit. Non quòd ante ipsum æris signati non fuerit usus, sed quòd hic Romæ rudi æri certas quasdam indiderit notas. Nam aliàs constat, multis ante Servium sæculis Janum æs signasse, qui cùm à Saturno navi illuc advecto ruris colendi peritiam accepisset, in altera quidem nummi parte sui capitis effigies, in altera navem exhibuit Saturni hospitam, Macrob. *l. 1. c. 7.* Liquet hoc ex Ovid. l. 1. *Fast.* dicente:

Multa quidem didici: sed cur navalis in ære,
Altera signata est, altera forma biceps?

Et inde infert:

At bona posteritas puppim formavit in ære,
Hospitis adventum testificata Dei.

Ex eo fonte ritum illum, quem Antiquorum pueri observare soliti sunt, promanare crediderim, ubi pueri in aleæ lusu denarium in sublime jactantes capita, aut navim exclamabant. Sed hæc ὡς ἐν παρόδῳ.

XXIII. Fuit autem illa Servii Tullii moneta ovium boumque effigie signata, Plin. *l.* 18. *c.* 3. qualem quoque habuerunt Athenienses à Theseo insculptam, Plut. in *Vita Thes.* c. 25. itaque cùm in Deliacis spectaculis cui munus dandum erat, præco pronuntiabat, *tot boves illi dabuntur.* Inter alias verò nummorum figuras successu temporis bigarum quoque nota recepta est, unde tales nummi bigati fuerunt appellati, ut à quadrigis quadrigati, quorum creberrima mentio fit apud Liv. *l.* 23. *c.* 15. & *l.* 33. *c.* 8. In usu quandoque etiam nummos fuisse serratos videri posset, nisi hanc sententiam ipsa refutaret experientia: *Nam ut bigatos plures videre datur apud eos, quibus antiquitatis monumenta colligere curæ est: ita qui serræ formam impressam aut incusam nummo viderit, inventus est nemo. Verisimilior ergo illorum sententia est, qui nummos aliquos ideo serratos appellari statuunt, quòd eorum ambitus dentatus atque asper erat, quæ fuit probæ monetæ nota, ex qua colligebatur è talibus nummis longo usu, aut resectione nihil periisse*, verba sunt Berneg. *ad Tac. Germ.* quæst. 19. Præterea nummis præclarorum virorum & sæpissime Cæsarum imagines insculptas Eruditorum partim testimonia, partim ipsæ imagines, quarum quædam ad nos pervenerunt, demonstrant. Notum est ex sacris Pandectis de Tiberii imagine nummis impressa, *Matth.* 22. *v.* 20. De Neronis in habitu citharœdico insculpti forma est apud Suet. in *Vita* c. 25. De Gallieno Trebel. Poll. in *Vita* refert, cùm Odenatum tot insignes à Persis victorias Romanis reportasse comperisset, ejus monetam, quâ Persas captivos duceret, cudi jussisse. Brutum quoque nummum sua percussisse imagine cum pileo & duobus pugionibus, indicans se Patriam iterum strenuè in libertatem vindicasse, scribit Dio *l.* 42. Alia, & quidem sat insignia, hac de re congessit Jesuita Masenius in *spec. imag. ver. occ.* l. 3. c. 4. Moris hujus causam suppeditat nobis Cassiod. *l.* 6. *ep.* 2. Ut imago Principum subjectos videretur pascere per commercium. Eundem enim honorem imagini Principis, quam ipsi Principi habendum existimabat Stratonicus, cum putaret se Regem calcurare, progressu tamen inveniens, quod calcaverat aureum Regis esse numisma, Artemidorus Daldian. lib. 4. *Oneirocrit.* cap. 33.

XXIV. Similis formarum nummis imprimendarum consuetudo apud alias quoque gentes obtinuit. Sic Athenienses noctuam cum Minerva, Poll. *l.* 9. Plut. in *Lys.* Trœzenii tridentem, Plut. in *Thes.* & Paus. in *Corinth.* Persæ sagittarium, Plut. in *Ages.* Locri & Ozolæ stellam Hesperum, Strabo *l.* 9. Dardani gallos, Poll. *l.* 9. *c.* 6. Rhegini leporem, idem *ib.* Corinthiaci Pegasum, id. Argivi murem, de quibus omnibus consuli potest Alex. ab Alex. *loco*, quem suprà allegavimus. Sed ne extra oleas vagemur, ad Romanorum revertimur pecuniam, de quibusdam ejus speciebus acturi. Atqui ut ab ære exordiamur. Vocabulum illud æris peculiari Auctorum usu usurpari solet pro æreis nummis seu assibus, ut centum millia æris sint assium Romanorum centum millia, v. Prevot. *de Mag. R.* c. 1. Gron. l. 1. *de P. V.* c. 10. Assem enim & æs idem interdum Auctoribus esse colligitur ex Varr. *de L. L.* cùm quæ assi partes eædem & æri attribuantur. Varia horum assium exstiterunt genera, inter quæ nonnulli librales, quidam unciales, alii semunciales, & triunciales dicuntur. De his Auctor *Genialium Dierum* ita: *Primo Punico bello Populus R. cùm ærarium laboraret, asses unciales fecit, placuitque æreum denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium verò quaternis assibus valere. Postea verò lege à Papirio lata asses semunciales facti. Antea libralis assis, & dupondius æquè appendebat. Quo autem tempore Decemviri legum ferendarum causa imperitarunt, Romani librariis assibus usi fuerunt, tametsi Q. Fabius M. asses triunciales fecisse dicatur. Cùmque II. Punico bello librarii asses fierent, ex singulis assibus librariis senos percussere, ita ut ex librariis sextarii fierent, qui demtis tribus unciis tantundem valerent: plerumque tamen compertum est denos asses pondo singulas libras efficere. Sed tamen assem minorem esse monetam, & haud multò æstimari argumento est, quod in mulcta à Prætore irroganda bos centussibus æstimabatur, ovis decussibus, l.* 4. *c.* 24. Hinc Agell. ait: Quis erit tam inops, quem ab injuriæ faciendæ libidine viginti quinque asses deterreant, *Noct. Att.* l. 20. c. 1. Notamus hic C. Fannii legem, secundùm quam deni modò asses domesticis cœnis singulis diebus, præterquam Saturnalibus, impendendi erant. Quæ verba nobis tantum pro assium diversitate valebunt. In re aliàs intricatissima, & de qua doctissimis haud convenit viris, nolumus esse prolixi.

XXV. In discrimine sestertiorum, quorum magna solet esse confusio, solatium aliquod affulget ex Clariss. Gronovii sententia, quam instar omnium hic nobis aliisque, quibus visum ita fuerit, sistemus, ex lib. 1. *de Vet. Pec.* cap. IV. & V. *Hoc stet immotum, verè adjectiva esse τὰ sestertius, denarius, neque id esse desinere in re nummaria, sed pro intellecto substantivo, genus & significationem, & terminationem mutare. Masculinis nempe intelligitur & explicatur nummus. Ita denarius significat nummum denarium sic dictum, quòd taxaretur assibus libralibus decem, seu decem libris æris. Sestertius nummum sestertium*

sic dictum, quòd esset æstimatione dupondii & semis, seu binarum librarum æris & dimidiatæ, quamdiu as libram pondo fuit. Postea manserunt hæc nomina respectu ad originem habito, etsi levioribus nummis æreis, quatuor assibus sestertius, sedecim denarius conferretur, &c. Ex in *cap.* 5. ait: *Quia sestertia, uti dictum est, sunt pondera librarum argenti binum seminis, non pondo, sed in nummis, qui nummi mille sunt argentei, & sestertii vocantur, quòd olim totidem libris æris vel assibus singuli conferentur; dubium non est, quin bis sestertiûm habeat quinque libras argenti, & sic duo millia nummûm, ter sestertiûm septem libras & dimidiatam seu tria millia, quater sestertiûm decem libras, ideoque quater millia nummûm, &c. Centies sestertiûm ducentas quinquaginta libras nummûm centum millia; bis centies vel ducenties sestertiûm quingentas libras, nummûm ducenta millia, & sic deinceps.*

XXVI. Non prætermittemus hic morem illum, juxta quem Romani pecunias suas in templis reponere solebant, quod verum adeò, ut quidam omnes fortunas suas in illis haberent. Herodianus *l.* 1. 44. de templo Pacis, quod exustum sub Commodo: Πλουσιώτατον δὲ ἦν πάντων ἱερῶν δι' ἀσφάλειαν· ἕκαστος δὲ ἃ εἶχεν, ἐκεῖσε ἐθησαύριζεν, ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκ τῆς νυκτὸς πολλοὺς ἐκ πλουσίων πένητας ἐποίησεν. *Omnium templorum locupletissimum illud erat propter securitatem. Quilibet enim suam substantiam eò gesserat, sed ignis una nocte multos ex amplis facultatibus ad inopiam redegit.* Neque verò privatæ tantùm, sed publicæ etiam pecuniæ in templis reconditæ fuerunt. Ærarium Rom. sanctius in æde Saturni erat, in quo aurum vicesimarium seu incesimarium dictum, quod ex vicesimis rerum exigebatur, ad ultimos Reip. casus servabant. Quem morem confirmat Ciceronis illud l. 5. *Ep. Fam. illud me non advertisse molestè ferrem, ut adscriberem, te in Fano pecuniam meo jussu deposuisse.* Et Cæs. l. 1. *B. C. Pecuniæ municipiis imperantur, à Fanis tolluntur, omnia divina humanaque jura permiscentur.* Illustrarunt hunc morem Brodæus in *Miscell.* Budæus *ad l. Si hominum II. depos.* Scipio *ad Apulej. Apolog.* Eumque morem adhuc Venetis frequentatum ajunt, Car. *ad Agell. l.* 3. *c.* 10.

XXVII. Vidimus Romanorum pecuniam partim ex ære, argento, auro constantem, videamus etiam, quomodo illæ materiæ in aliarum rerum usum sint translatæ. Celebris est distinctio illa inter æs, aurum, argentum, factum, infectum, & signatum. Signatum est, quod in nummis conspicitur, & de hoc in præcedentibus actum. Factum est, quod in vasis & signis, infectum quod in massis est, ex Serv. Isid. *l.* 15. *c.* 17. Huc pertinet æs grave, quod tale in sua massâ dicitur, vid. Gron. *l.* 3. *l. cit. cap.* 15. Factum illud æs, aurum, argentum erat in varia supellectili, cui sua Majorumque suorum facta laude digna insculpi patiebantur, ut Virg. 1. *Æn.* de Didonis argenteis vasis Augusti * indicans testatur:

Ingens argentum mensis, cælataque in auro
Fortia facta Patrum series longissima rerum
Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

De Crassi vasis argenteis referunt Auctores, quòd in singulas libras senis sestertiis fuerint æstimata, adeò ut ipsemet Crassus etiam confessus fuerit, se iis uti propter verecundiam non ausum, Plin. *l.* 33. *c.* 11. Idem de more hoc hunc in modum scribit: *Vasa coquinaria ex argento fieri Calvus Orator queritur, at nos carrucas ex argento cælari invenimus, nostraque ætate Poppæa conjux Neronis Principis delicatioribus jumentis suis soleas quoque ex auro induere solebat, &c.* Rufinus duplici vice Consulatu & Dictatura functus, propterea Senatu à Censoribus motus, quòd decem pondo vasa argentea comparasset, Valer. Max. *l.* 2. *c.* 9. de hoc Agell. *l.* 17. *c.* 21. Censores eum Senatu movisse, causamque subjunxisse, quòd eum comperissent argenti facti cœnæ gratia decem pondo habere. Palmam tamen luxuriæ omnibus dubiam fecit Drusillanus quidam, quingenariam lancem habens, quæ quinque millibus aureorum fuit æstimata, atque hujus comparandæ peculiarem exstruxit officinam, præterque hanc alias numero octingentas singulas 58. librarum, Panc. *R. D.* t. 50. plura dabit Plin. *d. l.* Inter alia vasa utebantur quoque poculis, & quidem argenteis, quibus imagines quædam insculptæ erant, quod ipsum ex Virgilio *Æneid.* 5. colligitur:

Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.

Imago illa plerumque erat navis Latinis cymba aliàs dicta. Tale fuit illud poculum, in quo Hercules tàm navigare quàm bibere potuit, Macrob. *Sat.* l. 5. c. 21. Salm. *ad Panc. tom.* 1. *t.* 2. Neque absimiles his videntur fuisse trullæ: has enim Alciatus appellat trullas vinarias, quæ profundiores & oblongiores fuerunt naviculæ instar, l. 7. *Parerg.* c. 3. Aurearum trullarum usum fuisse testis est locuples Juvenalis, inquiens:

—— laudare paratus,
Si trulla inverso crepitum dedit aurea fundo.

Antonium etiam aurea adlubuisse vasa Beroaldus retulit l. 2. *ad Apul.*

XXVIII. Habuerunt præterea vasa ex ære Corinthiaco confecta. Fuit autem illud æs, incensa à Consule Mumio Corintho, casu quodam ex ære, argento, & auro liquefacto mistum, Panc. *t.* 1. *tit.* 34. Hujus nitore Plebs Romana capta vasa utensilia exinde sibi conficienda curavit, qualia sunt trullæ, triclinia, fulcra, salina, candelabra, &c. Tria ejus erant genera. Candidum argento maximè simile, alterum flavum, quod ad auri materiam quàm proximè accedebat, tertium, in quo æqualis omnium temperies fuit, Panc. *d. l.* Hic prætenre nequimus, Verrem nulla alia de causa exsilio mulctatum, quàm quòd Corinthiis se ei cessurum negavisset. Legimus etiam Spurium Carvilium Camillo pro crimine objecisse, quòd rostra ærata haberet in domo.

XXIX. Atqui satis jam dictum de ære, auro, argentoque Romanorum, in fine hujus capitis quæstionem instituamus, quænam facultates ex his, de quibus disserimus, à natura suam trahant originem, & annon optimè exinde petantur? Philosophorum coryphæus quando hac de materia sermocinatur, facultates, quas per agriculturam consequimur, naturæ maximè consentaneas esse affirmat, Arist. l. 1. *de Rep.* c. 8. *Hæc etenim nutrix vitæ, quæ veluti ubera semper distenta & lacte referta habet, ex quibus dulcissimam vitam & victum familia & civi-*

* Hic aliquid videtur deesse.

civitas ubertim hauriunt, Caſ. *in th. Oec. l.* 1. *c.* 2. *Nam quemadmodum natus infans ſine nutricis lacte non poteſt ali, neque ad vitæ creſcentis gradus perduci; ſic civitas ſine agris & eorum fructibus in mœnibus affluentibus non poteſt creſcere, nec ſine abundantia cibi frequentiam habere, populumque ſine copia tueri*, Vitruv. l. 2. *de Archit.* Hinc viri quondam celeberrimi ad agriculturæ ſtudium magno ardore ferebantur. Quando oculos in primævum humani generis ſtatum conjicimus, primum jam hominem fatali illa vi atque imperio naturæ agro colendo addictum videmus, qui naturæ ſtimulus poſteritatem quoque non tenuiter inſtigavit. Satis ſacer teſtatur Codex de Noah, Abrahamo, Jacobo, Davide, Ozia, &c. & nos in antecedentibus jam ſingularem hunc naturæ inſtinctum demonſtravimus, imprimis illum, qui in Romanorum Gente mirum quantum emicuit.

XXX. Nec alii ferè modi antiquis uſitati Romanis antequam externorum regnorum Provinciis creſcerent. Maximum reſpectum illuſtris Publicanorum ſocietas ad agriculturam quoque habebat. Aliæ facultatum quoque comparandarum ſpecies floruere, inter quas non minimum mercatura locum meretur. Neque hîc moramur Halicarn. *l.* 2. qui mercaturam ita contemnit, ut ejus ſtudioſos ne inter cives quidem Romanos relinquat, neque Martianum Negotiatores ſervis accenſentem, *l. legat.* 65. *de leg.* 3. Cùm admiſſi fuerint ad ſuffragia, Sig. l. 2. *de J. C. R.* c. 2. Cic. in *Parad.* honeſtos eorum quæſtus vocavit, qui mercaturam facerent, operas darent, publica ſumerent. Horum duo fuerunt genera, alteri Mercatores, qui Romæ in Vrbe domicilium & ſedem ſuam fixam habebant, quamvis interdum etiam in Provinciis per aliquot menſes vixiſſe legantur; alteri Negotiatores in Provinciis plerumque tantùm familiam & negotia habentes Romam non niſi cenſendi causa deceſſerunt, Sig. *de J. C. R.* l. 2. c. 10. Inſtitutum eſt illud Mercatorum Collegium anno V. C. CCLIX. Claudio Servilio Coſ teſte Livio, qui dicit: *Certamen Conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à ſe rem ad Populum rejecit. Vtri eorum dedicatio juſſu Populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, Mercatorum Collegium inſtituerunt*, &c. Itaque ædes Mercurio dicata, unde forſitan nomen Mercurialium ſuſceperunt, Sig. *d. l.* De Negotiatoribus crebra apud Ciceronem mentio, unicum hic ſufficiat adducere exemplum ex *Ep. ad Q. Frat.* Aſia ex eo genere civium, qui aut, quod Publicani ſint, nos ſumma neceſſitudine attingunt, aut, quòd ita negotiantur ut locupletes ſint, noſtri Conſulatus beneficio ſe incolumes habere fortunas arbitrantur. Ad ſecundum caput pergimus, ubi de utilitate, quæ in Rempublicam ex egregiis facultatibus redundavit, ſumus dicturi.

CAP. II.

Cenſus quid? Auctor ejus. Cenſores. Luſtrum Cenſorum munus. Cenſus utilitas. Quæ relata in Cenſu. Locus Cenſus. Incenſi. Senatorum, Equitum, Plebis Cenſus, æqualitas bonorum. An per Cenſum rectè fiat ad honores gradus.

I. COmmodum magnarum facultatum evidenter eluceſcit ex cenſu, ut ferè ordines civitatis, & pacis bellique diſcrimina in populo inde eſſent. Etenim, cùm cenſus inſtituebatur, quò quis ampliores poſſidebat facultates, tantò largiùs ad Remp. conſervandam poterat contribuere. Ex quibus perſpicere licebit, cenſum nihil fuiſſe aliud, quàm factam rerum & bonorum æſtimationem, ſecundùm quam tributa pendebantur, Feſtus p. 848. 50. Cùm itaque facultates cenſûs fuerit objectum, de hoc paulò latiùs agendum videtur.

II. Diſtinguimus verò cenſum à cenſura, quæ fuit animadverſio in mores aut luxus eos, qui legibus non arcebantur, Lipſ. *Polit.* l. 4. c. 11. Convenientiſſimum enim hoc ejus officium ἐπανορθοῦν, ὅσα μήτε τινὸς τιμωρίας ἄξιά ἐστι, καὶ παρορώμενα πολλῶν καὶ μεγάλων κακῶν αἰτία γίνεται. *Corrigere ea, quæ pœnâ digna nondum ſunt, neglecta tamen aut inſuper habita multorum magnorumque malorum cauſam præbent*, Dio *l.* 25. Sed aliud cenſus, de quo nos loquimur, officium fuit. De eo eleganter loquitur Theoph. *l.* 1. *Inſt. t.* 5. census ἦν χάρτης, ἔνθα Ῥωμαῖοι ἀπεγράφοντο τὰς οἰκείας περιουσίας, ἐπὶ τὸ ἐν καιρῷ πολέμου κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ἕκαστον εἰσφέρειν. *Cenſus ſignificat tabulam, aut chartam, in qua Romani facultates ſuas conſcribebant, ut belli tempore pro modo patrimonii unuſquiſque conferret.*

III. Auctor ejus omnium calculo ſtatuitur Servius Tullius ſextus Romanorum Rex; ab hoc, inquit Florus, *Populus Romanus relatus in cenſum, digeſtus in claſſes, curiis atque collegiis diſtributus, ſummaque Regis ſolertia ita ordinata eſt, ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium officiorumque diſcrimina in tabulas referrentur, ac ſi maxima civitas minima domus diligentia contineretur.* Fuſiùs hæc propoſita videbis à Dion. Halicarn. *l.* 4. & Liv. *l.* 1. Sig. *de J. C. R.* l. 1. c. 10. Ante Servii Tullii tempora iſtiuſmodi cenſendi mos nondum obtinuit, ſed qui tunc fuit, per capita ſolùm eſt actus. Quem morem neglecto Tullii laudabili inſtituto introducere iterum conatus eſt Tarquinius Superbus 10. denarios pro cujuſque capite efflagitans, Toloz. *de Rep.* l. 3. c. 4. Verùm Regibus ejectis cum omnibus inſtitutis cenſum, quaſi certiſſimum publicarum fortunarum ac civitatis firmamentum, mordicus retinuerunt, Bodin. *de Rep.* l. 7. c. 1. Poſtmodum ſumma diligentia actus eſt, primo quidem tempore regia poteſtate à Conſulibus. Cùm verò huic oneri ſuſtinendo, propter varia, quibus diſtrahebantur, bella, ipſorum humeri impares, Cenſores creati fuerunt, ac primi quidem L. Papir. & L. Sempronius in 5. annos, reliquorum Magiſtratu per annuum modò ſpatium durante. Et accidit, cùm L. Mamerco Cenſori creato tam diuturnum tempus diſpliceret, ignominiâ nobilitatus, quòd illam Cenſorum poteſtatem in-

infringere conatus fuisset, vid. Bod. *l. c.* Eorum originem pulchrè edisserit Liv. *l.* 4. Appellatum fuisse Censorem existimat Varro, quod ad ejus censionem, id est, arbitrium, censeretur populus; & Festus, quòd rem suam tanti quis æstimare solitus fuerit, quanti Censor censuerit, vid. Plut. in *Æmil.* & *Cat.* Ascon. l. 2. *in Ver.* Fenest. *c.* 8. Læt. c. 22. *de Mag. Romanorum.*

IV. Primum autem, quod Censores instituerunt, lustrum undecimum fuit, post singulis quinquenniis conditum est, Cic. & Asc. *Orat. in Ver.* quod licèt Clodius vehementer impugnarit, Cæsar tamen restauravit, Plut. in *Vita Aug* Augustus etiam triplici vice censum repetivit; tandem Vespasianus septuagesimum quintum censum eumque ultimum egit. Nam quamvis Domitianus pro perpetuo se venditarit Dictatore, lustrum tamen non coodidit, referente Suet. in *Vita Dom.* De lustro videantur Dion. Halic. *l.* 4. Isidor. l. 5. *Orig.* c. 37. Varro l. 5. *de L. L.* De Vespasiani lustro videatur Plin. *l.* 3. *c.* 5. & *l.* 7. *c.* 49. Jul. Capitol. in *M. Antonino Philosopho.*

V. Officium Censorum inter alia fuit facultates Civium exquirere, usque honores seu ordines ac tributa accommodare; ita commendat Florus censum Servii Tullii, quod cùm patrimoniorum discrimina in tabulas retulerit, singulis certa imperaverit tributa, cùm antea æqualiter omnes conferrent. Totam enim Plebem in quinque distinxit classes pro facultatum portionibus separatas, & talis ex censu & bonorum æstimatione civium distinctio in Populo Atheniensium inoleverat, ut constat ex *Orat.* Dem. *de mun.* Noverat nimirum censum rem saluberrimam magno futuro imperio, Liv. *l.* 1. *c.* 41. ideo nempe ut suo se pede metiri disceret civitas, & intelligeret, quantum numero militum, quantum pecunia valeret, Liv. *l.* 29. *c.* 37. Nec ultra facultatum vires tributi onus excresceret, Zev. *ad Flor. c.* 6. hinc in quibusdam fœderati Belgii Provinciis, ubi multa ad bellum gerendum requiruntur, nonnulla à ditioribus exigi solent, à quibus alios excusat paupertas, idem *ib.* Δίκαιόν τε καὶ σύμφερον τῷ κοινῷ τὸ αὐτὸ ἡγοῦμαι, τοὺς μὲν πολλὰ κεκτημένους πολλὰ εἰσφέρειν, τοὺς δὲ ὀλίγα ἔχοντας, ὀλίγα, ait Servius apud Dion. Halic.

VI. Malè consulit regimini Magistratus, si hanc hominum differentiam haud accuratè secum pensitans censum ex cujusvis patrimonio in tributo exhibendum negligit. Sic namque tributum describitur: Reale onus rebus impositum, quod quispiam ratione patrimonii suo Magistratui, in cujus territorio patrimonium possidet, præstare tenetur, Lieb. *Coll. Pol.* exerc. 15. quæst. 30. Cùm verò in tributis Reipubl. nervos ex Vlpiano *l.* 1. *in causa. ff. de quæst. imp. nov.* 62. doceamur, quanti intererit, ut census ratio, juxta quem tributa exiguntur, rectè iostituatur? Perquam benè divinus ille Plato l. 12. *Leg.* Τετιμῆσθαι μὲν ἕκαστον τὴν οὐσίαν ἕνεκα τῶν πολλῶν χρεῖον. *Quemque opes suas in censum deferre, ad multa utile.* Consentit & in hoc Tullius 2. *in Verr.* inquiens: Censores populi ætates, suboles, familias, pecuniasque censento, quibus potestas omnis æstimationis summæque faciendæ permittatur. Quæ quidem consuetudo, etiamsi sua lande carere nequaquam debeat, neque possit, sæpius tamen haud exile concitavit periculum; quid enim proclamante imperatore tam durum tamque inhumanum est, quàm publicatione, pompaque rerum familiarium, & paupertatis tetigi vilitatem & invidiæ exponere divitias? Malè hoc cessisse Reginæ matri Scotorum, & Archiepiscopo Bremensium scribit Thuan. *Hist. sui temp.* l. 17. & l. 19. Solet plerumque magnis Principibus commune esse vitium ut locupletissimum quemque in prædam rapiant, Tacit. *Hist.* 2. 84. 3. quotidie novas rationes excogitantes, quibus civium opes attenuent. Hinc centesimæ, quadragesimæ, quinquagesimæ, id. *Ann.* 3. 51. 3. quæque alia actioonibus illicitis nomina grypi isti invenerunt, id. *Ann.* 13. 51. 3. Interdum verò contingit, ut ditiores colla jugo subducant, & pauperes ad sanguinem usque exsugantur, quod Th:koeis contigisse prodit *Neh.* 3. *v.* 5. Legimus apud Florentinos temporibus Cosmi Medicæi exorta bella civilia ob pecuniarum exactiones, quæ tenuiores cives magis quàm opulentos premebant, Æn. Piccol. *com.* 51. Sed prudenter Alexander, ἐγὼ κηπουρὸν μισῶ τὸν ἐκ ῥιζῶν ἐκτέμνοντα τὰ λάχανα, *hortulanum odi, qui à radice olera exscindit.* Bato Dalmaticis rebellantibus cum Tiberio Romæ tractans de pace Cæsare interrogante, cur ita deficerent; vos, inquit, in culpa estis, qui ad vestros greges custodiendos non pastores mittitis, sed lupos, Dion. Halic. 5. Tondere quippe decet pecus, non deglubere, juxta effatum Tiberii in Tranq. *c.* 32.

VII. Ad hoc igitur census conferebat, ne civibus majus, quam facultates tolerare possint, tributum imponeretur. Quænam verò in censum delata fuerint, indicat Sig. l. 1. *de Jure Civ. Rom.* c. 14. Prædia nempe urbana & rustica, pecuniæ, servi, pecudum numerus, fundorum instrumenta, &c. ita autem agri referente Vlpiano *l.* 4. *de Cens.* in censum referebantur: *Nomen fundi cujusque, & in qua civitate, & quo pago sit, & quos duos vicinos proximos habeat, & arvum, quod in* 10. *annos proximos sectum erit, quot jugerum sit, vinea quot vites habeat, olivetum & quot jugerum & quot arbores habeat: pratum, quod intra* 10. *annos proximos sectum erit; quot jugerum pascua esse videantur. Erant tamen exceptæ quædam res, quibus immunitas professionis & tributorum concedebatur.* Sic portus Siciliæ, ut notat Alph. *in l. cens. de Ver. Sig. P.* Sic agri deorum excipiebantur, Cic. *de Nat. Deor.*

VIII. Locus civibus censendis destinatus, primo quidem tempore forum, deinde villa publica io Campo Martio erat; hunc neglexisse morem Augustum * Imper. retulit Suet. in *Vita*, qui censum vicatim per dominos insularum egit, ac ne qui novi cœtus recensionis causa moveri quandoque possent, instituit quotannis in demortuorum locum ex his, qui recensiti non essent, subsortitio à Prætore fieret. Pœna per suam culpam incensi gravissima fuit, secundùm Halicar. is enim lege S. Tullii publicatis bonis verberatus venibat. Idcirco Zonaras bona publicè vendita tradit.

IX. Reliquum est, ut, quantus Senatorius, Equestris, Classiumque census fuerit, ostendamus. Census Senatorius ante Augustum sestertiûm octingenta millia fuit, quem Augustus ampliavit ac pro octingentorum millium summa duodecies HS. taxavit, supplevitque non habentibus, auctore Tranquillo in *ejus Vita.* Qua de re Dio scribit: *Inde Senatus lectus est, postquam enim iis census primùm centum millium præ-*

* Rep. *Jul. Cæsarem*, & v. Suet. cit. cap. 41.

præfinitus erat, quòd multi patrimonia bellis amisissent, procedento autem tempore divitiis magnis partis usque ad CCL. *millia perductus erat, nemo reperiebatur, qui legi vellet. Imò vero & filii, & nepotes Senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea quoque se abdicabant.* Non enim tantùm si quis supplere hunc censum haud valebat, Senatu excludebatur, sed etiam, quando jam lectus naufragium patrimonii passus fuisset, ab honore hoc Magistratus removebatur, quod indicat Tull. *ad Valer. Caj.* Curtius habet in Volaterano possessionem, hoc autem tempore Cæsar eum in Senatum legit, quem Ordinem iste ista possessione amissa vix tueri potest. Equestris census Senatorio minor sestertiûm quadringentorum millium, quod innuit Martialis *lib.* 5. *epigr.* 39. dicens:

Quadraginta secat, qui dicit, σῦκα μερίζε,
Vno credis equo posse sedere duos?

Censum hunc primis temporibus frequentatum uno ore consentiunt. Quemadmodum verò per censum Equestrem insignia hujus Ordinis consequebantur, ita si facultates suas dilapidassent, honore suo privatos esse potest quis suspicari. Respexit huc Suet. in hunc modum scribens: *Cùm plerique Equitum, attrito bellis civilibus patrimonio, spectare ludos è* XIV. *non auderent, metu pœnæ theatralis*, Augustus *pronunciavit, non teneri ea, quibus ipsis parentibusve equester census unquam fuisset.* Constat enim insigne hujus Ordinis fuisse jus spectandi in XIV. ordinibus in theatro, id est, quatuordecim gradibus, ut Senatorius Ordo in orchestra spectabat. Census classium ratione distinctus erat varius, prima erat possidentium centum millium æris plusve, secunda intra centum usque ad quinque & septuaginta millium, tertia quinquaginta millium, quarta quinque & viginti millium, quinta duodecim millium; quibus verò res domi angustior, capite censi & proletarii dicebantur, ut docet Agell. *l.* 16. *c.* 10. *Nam qui in plebe*, inquit, *Romana tenuissimi pauperrimique erant, neque amplius quàm mille quingentûm æris in censum deferebant*, proletarii *appellati sunt, qui verò nullo aut perquam parvo ære censebantur*, capite censi *vocabantur. Extremus autem census capite censorum æris fuit* CCCLXV.

X. Non incongruum foret quæstionem de æqualitate bonorum in Republica huc referre, cùm tam distinctas Romanorum facultates audiamus, ut vel suo illam exemplo posthabendam docuerint. Sed cùm plurimi Auctores in hac rejicienda calamum lassarint, paucissimis eam saltem delibabimus. Quietissimè viverent homines, si duo verba tollerent, meum & tuum, ait P. Syrus; quam opinionem Plato quoque fovet lib. *de Rep.* ubi putat requiri ad istam communionem non tantùm omnes in universum agros, bona & possessiones, quæ per familiarum discrimina cuique appropriantur, verùm etiam uxorum & liberorum communionem. Vnde Lycurgus fundos omnium æqualiter inter omnes divisit, ut æquata patrimonia neminem potentiorem altero redderent, Just. *l.* 3. *c.* 3. Pythagoras etiam hanc bonorum communionem inter discipulos instituit, Agell. *l.* 1. *c.* 9. Laërt. in *ejus Vita*, Jambl. *de Myst.* His subscripserunt, Plotinus, Cubani, Essæi, Garamantæ, Stoici, Brach-

A manni, & moderni Anabaptistæ. Rationes illorum dabit Lieb. *Coll Pol.* ex. 2. q. 8. & *Coll. Eth.* ex. 9. q. 7. Quidam pro defendenda sua assertione allegant communionem bonorum in primitiva Republica Christiana usitatam, *Act* 4. & 5. & exempl. Ananiæ, qui divinitus punitus, quòd quædam sibi reservare vellet, *Act.* 5. Aristoteles autem & saniores Politici respuunt hanc sententiam ob varia incommoda, quæ hæc sunt: *Labores inæqualiter distribuantur; æquè enim illi qui plurimum operæ impendunt, participant de fructibus, quàm illi, qui manum admovere nolunt. Vnde discor-* B *diarum semina, & liberalitatis, quæ de propriis bonis erogare præcipit, neglectus*, vid. Arist. *l.* 2. *c.* 2. 3. 4. 5. *Nec frugalitas ibi esse potest, ubi nihil proprii habetur*, Lactant. l. 3. *Inst. Div.* c. 21. vid. Cassel. *Disp. Eth.* 2. *Q.* 8. Lieb. *Coll. Pol.* l. c. Schonborn. l. 1. *Pol.* c. 15. Ex quibus & illud patescit, rectè Romanos fecisse, qui pro facultatum copia distinctas habuerunt civium classes. Antequam verò hoc caput finiamos, examinanda venit Romanorum consuetudo, quæ ex census copia vel inopia honores civibus distribuit, rectène an C secus hæc observata fuerit. Cum discrimine hic loquendum esse arbitramur, sæpe enim sub palliolo sordido latet magna sapientia, quæ trabeam purpura auroque distinctam destituit; quòd si verò sint, qui simul ingenio & rei familiaris abundantiâ pollent, satius esse videtur divitem quàm pauperem eligere, præsertim cùm omne bonum bono adjuncum faciat illud præstabilius, Arist. 10. *Ethic.* c. 3. Hi enim, teste Isocr. in *Nicocle*, domesticis negotiis minùs ut pauperes impediti diligentiam majorem in Rebuspublicis tractandis adhibent. Cumque in Magistratu non tantùm amor subditorum, D sed etiam potentia requiratur, hanc ad rem divitiæ plurimum commodant, Arist. *Pol.* 5. *c.* 9. ideoque scribit Agell. *l.* 16. *c.* 10. *quoniam res pecuniaque familiaris obsidis vice pignorisque esse apud Rempublicam videbatur, amorisque in patriam fides quædam in ea firmamentumque erat, neque proletarii neque capite censi milites, nisi in tumultu maximo scribebantur, quia familia pecuniaque iis, aut tenuis, aut nulla esset.* Sunt præterea divites rerum experientiâ instructi meliùs quàm pauperes, quia non domi ut pauperes delitescunt, sed in luce vivunt, Arist. *Pol.* 3. c. 7. Quare perniciosam in imperante E tenuitatem & animal periculosum Regem pauperem appellat Simanca l. 3. *de Republ.* c. 15. ex Cass. l. 1. *Var.* & Flaccus de inopia rei familiaris cantat:

—— jubet
Quidvis & facere & pati;
Virtutisque viam deserit arduam.

l. 3. *Carm.* Od. 24. Quod an semper verum F sit, non immeritò quis ambigat, cùm multi viri inopiâ pressi magnis imperiis summa cum laude præfuerint. De Thebanorum Epaminonda Plut. in *ejus Vita*; de Aristide, idem in *Vita*, de Alcibiade, id. in *Nicia*. Apud Romanos C. Scipio erat, qui rebus præclarè in Hispania gestis tanta in pauperie obiit, ut filiæ ejus de publico elocarentur, Frontin. *l.* 4. de Æmilii Pauli paupertate, Plut. in *Vita*, Plin. *de Vir. illust.* c. 56. Valer. Max. *l.* 4. *c.* 3. Quid de Scauro, Plin. *de Vir. illust.* quid de

Cotta

Cotta memorem ? Nonne Camilli majeſtati omnes Magiſtratus ceſſerunt, Livius *l.* 6. at hunc A

Sæva paupertas tulit, & avitus apto
Cum lare fundus,

Horat. *l.* 1. *od.* 5. Proinde ſapientiſſimus Plato in id incumbendum eſſe vult, ut qui utiliter ac decenter Magiſtratu fungi debent, ſint divites, bonis animi, juſtitiæ, ſapientiæ, pietatis auro abundent, l. 7. *de Republ.*

Supereſſet inopia rei familiaris explicanda, quæ plerumque apud Romanos creditorum exactionibus debuit originem ad libertatis uſque ereptionem crudelium. Sed cùm illud aliqua ex parte expoſuerit Diſſertatio ſecunda, ad hanc te, B. L. remittimus.

F I N I S.

INDEX AVCTORVM,
QVI IN HOC TOMO
laudantur, illustrantur, explicantur, vindicantur, perstringuntur, notantur, emendantur, ac refutantur.

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

A.

I N D E X

B.

C.

Ca-

G.

H.

I.

L.

M.

N.

O.

P.

Paf.

Q.

R.

T.

quod-

— Vi-

* V.

X.

Z.

F I N I S.

E R R A T A.

Pag 90. F. 5. Flori, l. *Florentis*. --- 208. A. 8. Rutumena, l. *Ratumena*. --- 217. D. 6. Lactario, l. *Latiario*. --- 220. D. 2. de, l. *ad*. --- 301. D. 6. antea, l. *aurea*. --- 378. E. 7. Fabius, an *Fabricius*. --- 417. F. 2. fit, l. *fit*. --- 708. D. 7. degestatoria, l. *de gestatoria*. ——— in Not. adapuatis, l. *adaptatis*. --- 1038. Nota, quæ ibi habetur, reponenda pag. 1039.